ספר מארמארוש

ספר מרמארוש

ש. י. גרוס / י. יוסף כהן

ספר

מארמארוש

מאה וששים קהילות קדושות

ביישובן ובחורבנן

בעריכת

ש"י גרוס / י' יוסף כהן

המוציא לאור

בית מארמארוש

תל אביב

תשמ"ג

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

בסיוע
קרן הזכרון לתרבות ישראל
וקרן אדית וישראל פולק

הניר להדפסת הספר תרומת
ר' שלום גרים סיטשל—אנטוורפן

©
כל הזכויות שמורות למו"ל
בית מארמארוש
תל־אביב, רחוב עמק יזרעאל 80
טלפון 384007

כל ההכנסות קודש להפצת תורה
ועשיית חסד בבית מארמארוש

דפוס ליפא פרידמן, בני ברק
רח' רבי עקיבא 19 טל. 795550

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מאה וששים הקהילות ומיקומן בספר

סיגט והסביבה

סיגט 3
ספינקא 40
קרעטשעניף 47
ברבשט 53
אויבר־רינה 56
אונטר־רינה 57
רונא־סעק 59
בודשט 59
רמיט 61
ז׳יולשט 62
סאראסאו 63
אוקנה־שוגאטאג 64
שוגאטאג 65
וואד 65
ברעב 66
קאליגשט 66
ווירישמורט 67
דעפאליע 68
סערב 69
פערעשט 69
דעסעשט 70
סאנאפאטאק 71
הארניצ׳שט 71
הוטן 72
קראצ׳שט 72

אויבר־ווישווה והסביבה

אויבר־ווישווה 77
מיטל־ווישווה 101
אונטר־ווישווה 102
בורשה 106
מאסיף 127
ריסקווה 140
פאליען־ריסקווה 143
פטריווה 147
לרדינה 151
קריווה 154
ביסטרא 155
ווישוי־ווילג׳ 157

דראגמירשט והסביבה

דראגמירשט 161
ריזאווולייה 166
סיטשל 171
בירסאניף 177
סלישט 178
סטרימטרה 181
שיעף 183
קעכניא 185
יועד 188
גלוד 190
פאליען־גלאד 192
בוטיזה 192
אונצ׳שט 193
סלאטינא 194
נאנעשט 194
וואלען 195

חוסט והסביבה

חוסט 199
איזא 225
אונטר־ביסטרא 226
בערעזיוו 227
דראהיף 228
דאנילף 231
דולהא 232
הארינטש 234
וועליאטין 236
ווישק 239
זאדנע 241
זלאטאריף 242
ליסיטשע 243
ליפשא 244
מיקיף 247
גאנקיף 247
סאלדובוש 248
סיכע־בראנקי 248
סעלישטש 249
פאליען־ליפשא 250
קאפאשנע 250
סיקערניצא 251
קערעצקי 253
קאשעלי 255
קושניצא 256
שאנדריף 257

טעטש והסביבה

טעטש 261
איגלא 272
בידעוולא 275
ביטשקוף 278
בילווארין 286
בישטינע 287
בריסטר 296
גאניטש 298
דיבווה 301
הרישוף 305
דיליוו 306
ווילחוביץ 306
ווינף 312
ווערמעזיף 314
טרעסיף 315
טערעבלא 319
טרנווה 320
טשעמאליף 334
לעה 335
מוקרה הגרמנית 335
מוקרה הרוסית 336
נובוסליצה 337
ניאגובה 338
טעריישעל 339
נרסניצה 339
פאדפלעשא 344
קאלין 344
קולודנה 347
קריווע 348
קעניגספעלד 349
קערעקהעג׳ 350
קראסנישורה 351
קריטשיף 351

ראחוב והסביבה

ראחוב 355
אויבר אפשא 360
אונטר אפשא 362
בעהוץ 365
מיטל אפשא 366
אפשיצה 368
בוגדאן 369
בילין 372
טרבושאן 373
יאסין 375
לעה־לונקא 382
סלאטפינא 383
פאליען־קאבילצקי 392
פאליען־קוסוביצקי 395
קוואסי 396
ראסישקע 397
שדה לבן 398

וואלאווע והסביבה

וואלאווע 403
אויבר־ביסטרא 409

המשך רשימת הישובים

איסקה	410	ליזאנסק	417	פריסלופ	428
בערעזניק	411	מיידאן	418	קאליטשאבע	430
ביקיוויץ	412	נאוויסעליצע	423	נעגרעוויץ	431
הוליאטין	412	סוימי	423	קאלאטשין	432
וויטשקי	413	סיניוואר	424	ריטשקע	432
טורן	413	סטודנה	426	רוסטוקא	433
טישקא	416	פודובוביץ	427	ריפינא	433
לאחוביץ	417	פיליפעץ	428		

מספר קטן של קהילות קטנות נבלעו בקהילה הגדולה הסמוכה

תוכן המבוא

פרק א: הרקע ההיסטורי, הגיאוגראפי והדמוגראפי של מחוז מארמארוש ט

פרק ב: היהודים הראשונים במארמארוש וריישום היהודים במאה ה־18 וראשית המאה ה־19 יד

פרק ג: חיי התורה והחסידות וארגון הקהלות במארמארוש כה

פרק ד: היצירה התורנית (אגב רשימה מקובצת של רבני מארמארוש) לח

פרק ה: משא־ומתן של הלכה בין חכמי מארמארוש וגאוני הדור בארצות הסמוכות;

הונגריה עא

טראנסילוואניה עד

רומניה (כולל בוקובינה ובסרביה) עה

גליציה עח

פרק ו: פרנסות, חינוך, הגירה, מנהגים, אורח־חיים ופולקלור פד

פרק ז: השואה של יהודי מארמארוש;

ראשית צג

הגירוש והרצח של קיץ 1941 צה

פסק זמן (ממשלת קאלאי: 10.3.42—19.3.44) ק

הגיטאות וההשמדה עם תאריכים קב

נסיונות בריחה קו

ממחרת השואה קי

החלק באידיש: 1. פרנסות, חינוך, לעבענס שטייגער עמיגראציע פולקלור קטו

2. דער חורבן קכו

בס״ד

עם הופעת הספר

לאחר עבודה קשה ומאומצת של חמש שנים, אנו מגישים בסיפוק, מהול בעצב, את **ספר מאראמארוש** לשרידי השואה של יהדות זו בארץ ישראל ובתפוצות.

הספר המונח לפנינו משקף את תולדות ישובי מאראמארוש מראשית התהוותם עד החורבן.

אין אנו מתיימרים לומר שהוצאנו מתחת ידינו עבודה מושלמת ותמה, שהרי על כל ישוב וקהלה ניתן לכתוב ספר שלם וביחוד על הקהלות הגדולות כגון סיגט חוסט וכיוצא בהן.

ברם, חושבנו שהספר הוא מצבת זכרון ראוי לשמו לקדושי מאראמארוש שנספו בשואה ונר זכרון למאה וששים קהלות הקדושות על רבניהן, ראשיהן פרנסיהן והמוני פשוטי העם שהיו ואינן עוד.

שבט מיוחד במינו היה יהדות מאראמארוש. הם הפליאו באמונתם בפשטותם, באורחות חייהם כאנשים שהתפרנסו מיגיע כפיהם. אנו משתדלים לתת בטוי לכך בספר המונח לפנינו.

דברינו עשירים במקום אחד ועניים במקום אחר.

עשינו מצדנו כמיטב יכולתנו לתת תיאור נאמן על כל ישוב וישוב, על כל קהלה ולוא הקטנה ביותר, לצערנו לא תמיד זכינו לשיתוף פעולה מצד שרידי הקהלות, למרות פניותינו החוזרות ונישנות.

אנו רוצים להסב תשומת לב הקורא ששמנו דגש מיוחד על הטרגדיה הנוראה שפקדה את יהודי מאראמארוש וביחוד היהודים מחלק הצ׳כי שגירושם ותהליך השמדתם החלו כבר בקיץ 1941, כלומר בראשית מלחמת ההשמדה שבין השנים ת״ש־תש״ה 45־1940. בקיץ זה נעקרו אלפי יהודים מישובי מאראמארוש, ורוקנו ישובים שלמים ע״י הז׳נדרמריה ההונגרית שפעלה באכזריות רצחנית, תוך שיתוף פעולה נלהב של האוכלוסיה המקומית. יהודים אלה הובלו ונרדפו מאות קילומטרים בדרך לא דרך באכזריות ששפת אנוש עניה מלתארה, הוטבעו אח״כ בנהר דיניסטר ע״י קאמניץ פודולסק או נרצחו במיתות משונות במקומות אחרים ביערות גליציה ואוקריינה. אין אנו מרחיבים את הדיבור על מחנות העבודה וההשמדה ועל כבשני אושוויץ, שכן על נושא זה כבר נכתבו ופורסמו ספרים לאין מספר והדברים ידועים ומתועדים.

ולסיום ברצוני להביע תודתי והוקרתי לידידי **ר' יצחק יוסף כהן** נ"י שעיקר עבודת המחקר ועריכת הספר נעשה בידיו הנאמנות. הוא השקיע הרבה זמן, עמל ומחשבה באיסוף החומר הגנוז בספרים רבים. הבקיאות והידע המקיף שלו בספרות התורנית עמד לו לגוון את הספר ולשוות לו ערך היסטורי־תורני ועל כך יבורך.

התודה והברכה לכל אלה שהיטו שכם והשתתפו בתרומות נכבדות להוצאת הספר.

ש. י. גרוס
יו"ר בית מראמארוש

ת"א בחודש אלול תשמ"ג.

מבוא

א.

הרקע ההיסטורי, הגיאוגראפי והדמוגראפי של מחוז מאראמארוש

מחוז מאראמארוש שוכן בצפון־מזרח של הונגריה ההיסטורית, כלומר הונגריה בגבולותיה עד מלחמת העולם הראשונה, לאורך הגבול עם גליציה ובוקובינה. הוא אחד המחוזות הגדולים של הונגריה ושטחה משתרע על 9716 ק״מ². רק שני מחוזות גדולים יותר, מחוז פשט (12,101 ק״מ²) ומחוז ביהור (10,609 ק״מ²). כמעט כולו שטח הררי, פרט לאיזור המערבי, שבו מצוי מישור צר ברוחב של 4—5 ק״מ בעמק נהר הטיסה, בקרבת העיירה טעטש. זהו השטח הפורה ביותר במחוז כולו.

שרשרות־הרים חוצות את מרבית שטחו של המחוז. פסגות ההרים הגבוהים במאראמארוש הן הפריסלופ (1159 מ׳), הפייטרוס (2305 מ׳) והציבלש (1842 מ׳). הרי מאראמארוש הם קטע מן הקארפאטים המקיפים את המדינה בחצי־גורן עגולה. האיזור עשיר מאד במים. נחלים עזי־זרם גולשים מן ההרים הנשאים אל עמק הטיסה. נהר גדול זה מוצאו במחוז זה לאחר איחודם של שני פלגים, הטיסה הלבנה והטיסה השחורה. הנהר פונה מערבה וחוצה את המחוז. בדרכו הוא קולט יובלים רבים, כגון את הווישוי והאיזה מן הדרום ואת הטאראץ, טאלאבור, נאג־אג ועוד מצד צפון.

בין הרי מאראמארוש כמה מעיינות מינראליים מסוגים שונים, המשמשים מקומות מרפא ידועים ורבים הנופשים בהם בחדשי הקיץ. בין האוצרות הטבעיים גם מחצבים רבים וביחוד שלוש מכרות המלח הגדולות, שליד אוקנא־שוגאטאג, רונאסעק וסלאטפינא. במרוצת הדורות היו כמה נסיונות להפיק גם כמויות קטנות של זהב, כסף, עופרת, ארד ונחושת, אך הכמויות לא היו מספיקות מבחינה כלכלית ומסחרית. למחצבי סיד ושיש נודעת, לעומת זאת, משמעות כלכלית חשובה למדי. בראשית המאה נתגלו באדמת מאראמארוש מעינות נפט (ליד העיירה יאסין והכפר דראגמירשט), אך גם אלה הכזיבו ולא פותחו.

כיון שרוב שטחה של מאראמארוש הררי, מעטה מאד האדמה הראויה לעיבוד חקלאי (כ־10%) ויותר ממחצית השטח מכוסה יערות עד. התפוקה החקלאית מכסה רק בקושי את תצרוכת המחוז. הגידולים החקלאיים העיקריים הם: שבולת־שועל, תירס ותפוחי־אדמה. האדמה הנחשבת זיבורית מניבה רק מעט חיטה, שעורה ושיפון. שאר התוצרת החקלאית שאדמת מאראמארוש מעניקה לעובדיה: קנבוס, מעט פשתן, סלק סוכר, סלק לבהמות וקטניות. במחוז שטחי מרעה רחבים ומצויים בו משקים רבים לגידול בקר וצאן. תעשית החלב מפותחות מאד. לעומת מיעוט הדגנים רבים עצי הפרי למיניהם. מטעים מפותחים ובהם עצי פרי מסוגים שונים (תפוחים, שזיפים, אגוזים ועוד) וזנים משובחים מקשטים את הנוף המרהיב של מאראמארוש. ענף זה מפותח בעיקר בעמק הטיסה.

התחום הכלכלי העיקרי והאפייני של מאראמארוש היא תעשיית העץ לכל צורותיה וגווניה, שמקורה ביערות העד המכסים את ההרים הגבוהים, והוא התוצר המכניס והמשווק ביותר ברחבי המדינה ואף מחוצה לה. יערות העד משתרעים על שטח של כחצי מיליון הקטאר, מחציתם עצי אלון, עצי בוק ושאר עצים מסוג „נשיר"; המחצית השניה מכוסה יערות של עצים מחטיים למיניהם. רבים מן העצים עובדו במחוז גופו במנסרות העצים והוכשרו לצרכי בניין וכדומה, אך רוב העצים הובלו בנהר הטיסה מיד לאחר כריתתם לאזורים הפנימיים והמפותחים יותר של המדינה.

השם „מאראמארוש" מופיע לראשונה בתעודה משנת 1199, כלומר השנה האחרונה של המאה ה־12. תקופה ממושכת היה ידוע כשתם „טרה", היינו שטח. בני שושלת ארפאד, ממלכי הונגריה הראשונים, ערכו מסעות צייד במאראמארוש לעתים תכופות, שכן המחוז היה עשיר מאד בחיות בר. כפי שמעידים מטבעות מתקופות רומי ובזנטיון, שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות, היתה מאראמארוש מיושבת גם לפני בוא השבטים המאדיארים. התפתחותו של המחוז החלה במאה ה־13. מלכי הונגריה נהגו להעניק אחוזות גדולות במאראמארוש לאצילים הונגרים ולשכירי־חרב גרמנים (סכסונים) כגמול על שירותים טובים לממלכה. לאסלו הרביעי, מלך הונגריה, הושיב רומנים במאראמארוש והעניק להם אדמות וזכויות כגמול בעד עזרה שהושיטו בהדיפת הטאטארים.

החל במאה ה־14 הוענק למאראמארוש מעמד של מחוז בהונגריה. המחוז נחשב לאחוזה ממלכתית בלעדית. לערי־הכתר חוסט, טעטש, ויישק, הוסומעזא, הוענקו בשנת 1329 פריוויליגיות של שלטון עצמי מוגבל (והחל משנת 1352 זכתה גם סיגט לזכויות אלה). חיי התרבות — במידה שהיו — התרכזו בערים הנזכרות. המבצר הגדול שבתחום העיר חוסט שימש מרכז איסטרטיגי־צבאי של כל המרחב. המבצר, יחד עם מכרות המלח, שהיו מפותחות כבר במאה ה־14, היו קניינו של המלך. המלך בילא הרביעי, למשל, העניק את המכרות קניין־עולם לבתו קוניגונדה ולצאצאיה אחריה. כשלוש מאות שנה לאחר מכן, העניק המלך לאיוש השני את המכרות יחד עם המבצר לאשתו מאריה. בשנת 1541 שיעבד המלך פרדינאנד הראשון את הנכסים המכניסים הללו תמורת הלוואה גדולה. בשנת 1556 עברו נכסים הללו לידי שליטי טראנסילוואניה. בשנת 1570 צורף כל מחוז מאראמארוש (יחד עם מחוזות נוספים שנקראו „פרטיאום") לחבל טראנסילוואניה.

המבצר בחוסט נבנה, לפי המסורת ההיסטורית, בידי המלך לאסלו „הקדוש", כמחסום בפני פלישת הטאטארים. תעודות מתקופות לאיוש הגדול והמלך זיגמונד מזכירות לעתים התנפלויות וחדירות למדינה דרך המחוז הצפוני־מזרחי, דרך מעברי ההרים במאראמארוש. באחת ההתפרצויות של הטאטארים מאוזכר הכומר פארקאש שאנדור מבורשה, שעמד בראש גדודי מתנדבים שלחמו בעוז נגד הטאטארים והנחיל להם תבוסה מכרעת. גדודי הכומר מבורשה הצילו מידי הטאטארים כעשרת אלפים שבויים ותפסו שלל רב. גם צבאות נסיכי טראנסילוואניה פקדו לעתים את מאראמארוש במסע הדיפת הטאטארים וכן בקרבות נגד פולשים פולנים.

מאראמארוש הוא מחוז בעל אוכלוסייה דלילה יחסית. לפי הנתונים של 1910 (המפקד האחרון לפני שהמחוז הדל להיות בתחום מדינת הונגריה) היתה צפיפות־האוכלוסין 37 נפש לק"מ² (הממוצע הארצי היה 64.6) ומבחינה זו עמד במקום השמיני. מבחינה אתנית היה הרכב האוכלוסייה כדלקמן: 159,489 רותנים (שבט אוקראיני), 84,510 רומנים, 59,552 גרמנים ו־52,964 הונגרים.

יהודים לא היו קיימים בתקופה זו בהונגריה לא כאומה ולא כקבוצה אתנית. הם נכללו, בעל־כרחם, בתוך הגרמנים וההונגרים. השלטונות כפו על היהודים את הלאומיות הגרמנית לאלה שנרשמו כדוברי יידיש ואילו אלה שהצהירו ששפת אמם הונגרית נכללו בין ההונגרים. מספרם של היהודים במאראמארוש בשנת 1910 מתגלה בשעה שפוקדים את האוכלוסייה לפי הדתות — 65,694 יהודים.

לפי אותו מיפקד היו במחוז כ־133,000 מפרנסים, שעסקו במקצועות דלקמן (באחוזים): חקלאות וגידול בקר וצאן 69.1, מכרות 1.3, תעשייה 9.5, מסחר וכספים 4.6, תחבורה ותעבורה 3.0, שרותים ציבוריים ומקצועות חפשיים 2.8, שכירי יום 5.9, שרותים במשקים פרטיים ושונות 2.7. חלקם של היהודים היה ניכר בחקלאות ומכריע במסחר וכספים ובתעשייה — תעשיית העץ, כימיקאלים, טחנות־קמח, מגרסות־מלח ועוד סוגים שונים בתעשייה הזעירה והביתית.

התחבורה לא היתה מפותחת ביותר במאראמארוש. בשנות השמונים של המאה ה־19 הוחל בסלילת מסילת־הברזל במחוז. תחילה סללו את המסילה מחוסט לסיגט, שנסתיימה בשנת 1889. משם צפונה עד יאסין ועד הגבול של גליציה הסתיימה בשנת 1895. באותו זמן לערך נסללה גם המסילה מסיגט מזרחה ודרומה לווישווה ובורשה. בראשית המאה נסללו קוי־המשנה הקצרים מטערעסיף צפונה ל„דיבעווער ריקע" וקצת מעבר לו וכן המסילות הקצרות מסיגט למכרות המלח של אוקנא־שוגאטאג ורונאסעק. אורך רשת מסילות הברזל בכל המחוז היה לפני מלחמת העולם הראשונה 225 ק"מ. הכבישים הסלולים והדרכים הציבוריות, החוצים את מאראמארוש לארכה ולרחבה, אף הם לא היו מן המשופרים במדינה. כבישים סלולים באבנים שבאחריות המדינה („דרך המלך") באורך 411 ק"מ; דרכים מסוג ב', שנסללו והוחזקו בידי הרשות המחוזית באורך של 415 ק"מ; ודרכים בלתי סלולות מסוג ג' ו־ד' באחריות המועצות המקומיות והישובים הקטנים באורך של 389 ק"מ. עורק חשוב ביותר לתעבורת העצים היו נהר הטיסה והיובלים הרבים המתמזגים אתו ונבלעים בתוכו, שבהם הושטו העצים שחוברו בצורת דוברות.

החלוקה המינהלית הפנימית של מחוז מאראמארוש פשטה צורה ולבשה צורה במרוצת הדורות. לא נפרט כאן את כל הצורות. נסתפק בארבע דוגמאות: באמצע המאה ה־18 חולקה מאראמארוש לארבע נפות: הנפה העליונה ובתוכה הישובים ווישווה, בורשה, מאסיף וכו'; נפת קאסוי (Kászói Járás) ובמרכזה הישובים ברבשט, סאנאפאטאק וכו'; נפת סיגט, הכוללת עשרות ישובים מצפונה ומדרומה של העיר סיגט; הנפה התחתונה ובה כל שאר ישובי מאראמארוש, כולל הצפון הרחוק הגובל בגליציה. כשטח בפני עצמו „אחוזת הכתר" שבחוסט ובווישק. בשליש הראשון של המאה ה־19 כללה מאראמארוש נפה נוספת, נפת ווּרחוּבינה (Verchovina), שכללה את הישובים שבצפון כגון וואלאווע, מאידאן, טורן וכו'. שאר הנפות נשארו בשמותיהם הקודמים, אלא שאת „ערי הכתר" חוסט ואת ווישק הכלילו הפעם בנפה התחתונה.

בסוף המאה ה־19 כבר חלו שינויים מופלגים בחלוקתו המינהלית של המחוז ומספר הנפות הוכפל. לשם הדגמה נביא את הטבלה דלקמן לפי המיפקד של 1910. טבלה זו יש בה ללמד גם על הרכב האוכלוסין בכל נפה ועל היחס שבין העמים השונים שבתוך מאראמארוש (פרט לשתי האומות „גרמנים" ו„הונגרים", שכאמור, יש לנכות מהם את 65,694 היהודים).

הנפות	סך־הכל תושבים	מתוכם רותנים	רומנים	גרמנים	הונגרים	מס' הכפרים בנפה
דולהא	19589	16168	84	2285	610	9
חוסט	46650	32630	28	5480	8480	17
איזה	27580	22	22109	4980	413	13
וואלאווע	31704	26054	6	4947	673	26
שוגאטאג	28218	27	22875	3175	2054	20
סיגט	43067	9540	17242	7928	8309	16
טרעסיף	33762	24814	40	7545	1358	21
טעטש	24616	15073	156	3670	5544	13
עמק הטיסה	36943	25481	113	5009	6166	11
ווישוי	44206	9148	19863	13276	1815	10
סיגט (העיר)	21370	532	2001	1257	17542	1
סך־הכל	357705	159489	84510	59552	52964	157

עם התמוטטותה של הממלכה האוסטרו־הונגרית, לאחר תבוסתה במלחמת העולם הראשונה, נלקחה ממנה גם מאראמארוש והועברה לשתי אומות מנצחות. החלק הקטן יותר (3381 ק"מ²), מדרום לנהר הטיסה, צורף לממלכת רומניה והחלק שמצפון לטיסה (6335 ק"מ²) נמסר לרפובליקה הצ'כוסלובקית שנוסדה זה עתה. בחלוקת השטח הושם לב ללאומיות התושבים. ואמנם, להוציא שנים או שלושה ישובים, שבהם ישבו רומנים, הרי כל הישובים שנמסרו לצ'כוסלובקיה היו מיושבים רותנים; והוא הדין להיפך, בשטח שנמסר לרומניה מעטים הישובים שתושביהם רותנים.

הרומנים, בקבלם לידיהם את חלקם במאראמארוש, התלבטו כיצד לחלק את המחוז חלוקה מינהלית־פנימית. בחלוקה של 1921 נתחלקה מאראמארוש לנפות הבאות: סיגט, איזה, שוגוטאג, ווישוי. בסוף שנות העשרים חוסלה נפת שוגוטאג וצורפה בחלקה המכריע לנפת סיגט והמחוז לא כלל איפוא אלא שלוש נפות בלבד. אבל על המסגרת החיצונית של המחוז ועל שמו שמרו היטב. כלומר, לא עלה על דעתם של שלטונות רומניה לצרף שטחים וישובים ממחוזות אחרים למאראמארוש ולא ממנה למחוזות אחרים הגובלים בה. ולא עוד אלא, שמחוז מאראמארוש נכתר בשני כתרים ומלבד שהיה אחד מ־72 המחוזות שמהם הורכבה רומניה היתה מאראמארוש גם חבל־ארץ (Tinut), דהיינו אחד מעשרה החבלים הגדולים. [יצויין שאחרי מלחמת העולם השניה פרצה הממשלה הקומוניסטית את המסגרת ההיסטורית של מחוז מאראמארוש. היום כלולים במחוז שטחים שבמחוז סאטמאר הסמוך ואף סיגט, עיר־המחוז ההיסטורית, ירדה מגדולתה והיא איננה היום אלא עיירת־גבול רדומה ומנוונת. עיר־המחוז של מאראמארוש היא באיה־מארה (Baia Mare), ההולכת ומתפתחת בתנופה גדולה, אך מעולם לא היתה בתחומה של מאראמארוש].

הריפובליקה הצ'כוסלובקית בהתהוותה לא ראתה בשם „מאראמארוש" שום דבר מחייב. זמן קצר לאחר שהשתלטה על חבלי הארץ השונים זה מזה מבחינות רבות ושונות והסדרתם המינהלית במסגרת הריפובליקה הדימוקראטית החדשה, לא נתנה מהלכין לשם "מאראמארוש" על השטח שנפל בחלקה. כל המחוז (וליתר דיוק מחצית או שני שלישי המחוז) ששמו היה מאראמארוש

נבלע בתוך החבל שהשלטונות החדשים קראו בשם "פודקארפאטסקא־רוס", שכללו מלבד מחוז מאראמארוש גם את המחוזות ברג, אונג ואוגוטשא הצפונית (אוגוטשא הדרומית נפלה בחלקה של רומניה). חבל־ארץ זה חולק לנפות־נפות, אך שם מאראמארוש לא יזכר ולא יפקד. גם הצ'כים שינו את גבולות הנפות ואת שמותיהם מדי פעם. במיפקד האוכלוסין של שנת 1921 כלל השטח של מארא־מארוש הצ'כית את הנפות הבאות: חוסט, וואלאווע, טרעסיף, ביטשקוף וראחוב. נפה ששית בשם דולהא, שאמנם הישוב שעל שמו נקראת הנפה שייכת למארא־מארוש המקורית, אך רוב הישובים שצורפו אל הנפה לא היו מעולם במאראמארוש. במיפקד האוכלוסין של 1930 מצוייה החלוקה המינהלית הבאה: חוסט, וואלאווע, טעטש וראחוב — נפות שכל הישובים הכלולים בהן שייכים למאראמארוש מאז ומתמיד. אולם גם הפעם חרגו השלטונות מעבר לתחום המחוז ההיסטורי והעבירו שבעה ישובים לנפות שמחוץ לתחום מאראמארוש. לדוגמה, הישוב דולהא הנזכר מצא את עצמו בנפת אירשווע שמחוץ לתחום ואתו עוד ארבעה כפרים; והוא הדין לכפר הידוע קערעצקי, כפר מאראמארושי מאז ומעולם ללא עוררין הועתק משום מה לנפת סוואליווע. השלטונות הצ'כיים לא ייחסו איפוא למושג "מאראמארוש" שום משמעות, לא היסטורית ולא מעשית.

נסיים פרק זה בנתוני תוצאות המיפקדים הכלליים שנערכו בשני חלקי מאראמארוש באותה שנה (1930):

	הנפה	כלל התושבים	יהודים
מאראמארוש הרומנית	סיגט	43,706	6,401
	איזה	36,921	5,144
	ווישוי	53,678	11,935
	סיגט (העיר)	29,406	11,075
	סך־הכל	163,711	34,555
מאראמארוש הצ'כית	חוסט	71,311	11,276
	וואלאווע	35,226	4,966
	טעטש	79,419	12,661
	ראחוב	60,862	9,455
7 ישובים שחולקו לנפות מחוץ למאראמארוש		18,150	1,804
	סך־הכל	264,968	40,162
	סך־הכל בכל מאראמארוש	428,679	74,717

החלק הרומני של מאראמארוש לא חלו בו שינויים לאחר מלחמת העולם השניה, מבחינת השתייכותו הלאומית. גם היום, כמו בין שתי מלחמות העולם, הוא חלק מרומניה. לא כן החלק הצפוני; הוא נותק לאחר מלחמת העולם השניה מן הריפובליקה הצ'כוסלובקית וסופח לברית המועצות כחלק בלתי נפרד של הריפובליקה האוקראינית הסובייטית.

ב.

היהודים הראשונים במאראמארוש
וריישום היהודים במאה ה־18 וראשית המאה ה־19

אין איש יודע אימתי הגיעו היהודים הראשונים למאראמארוש. הדעה המקובלת היא, שכמה מפליטי גזירות ת״ח—ת״ט (1648/49) בפולין ואוקראינה, מצאו מפלט ומקלט במאראמארוש. ולפי מסורת המובאת על־ידי ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד, ההיסטוריון של יהדות מאראמארוש, כבר קודם לכן, בשנת ת׳ (1640) ״כבר נמצאים יהודים שם. בשנות ת״ח—ת״ט — ממשיך ר״י גרינוואלד — נמלטו הרבה מפולין מחרב הקוזאקים והתישבו שם ושם מצאו לחמם ביגיעה רבה״ (מצבת קודש, עמ׳ 11). נראה, שיש משום הפלגה יתירה בקביעה שפליטים רבים מגזירות ת״ח—ת״ט התישבו במאראמארוש, שכן כעבור 80 שנה, ברישום היהודים של שנת 1728, נרשמו בכל רחבי מאראמארוש 42 משפחות בלבד, כפי שיבואר לקמן. כיצד, איפוא, יתקבל על דעתנו נתון שהוא ככל הנראה מופרך מעיקרו. מתקבל יותר על הדעת, שזעיר פה זעיר שם הגיעו פליטים בודדים במנוסתם גם למאראמארוש וגם מאלה לא נשארו בה אלא אחדים בלבד. הרוב, המשיך לנדוד דרומה ומערבה למחוזותיה הפנימיים והמפותחים יותר של הונגריה; ואלה שלא היה לאל ידם לנדוד הלאה, חזרו לפולין, כשוך הפרעות וההריגות. מאראמארוש, במצבה במחצית המאה ה־17, לא היתה מסוגלת לקלוט אלא יהודים מעטים, אף אם האצולה המקומית רצתה בכך, שכן הישוב היה דליל מאד והתושבים המפוזרים על פני ארץ רבה בנקודות־ישוב זעירות, היו נבערים מדעת, צרכיהם היו מעטים מאד ולא היו נזקקים לשרותיו של יהודי, לפרי־מרצו ולסגולותיו.

התעודה הראשונה הידועה לנו המזכירה יהודים היא משנת 1690, כלומר חמישים שנים תמימות לאחר שנת ת״ח. בתעודה דורשים תושבי מחוז מארא־מארוש משלטונות המדינה את הרחקתם וגירושם של היהודים ״הגורמים צרות רבות״ לאוכלוסיה. בשנת 1691 שוב דנים תושבי המחוז בענין גירוש היהודים. היהודים אמנם לא גורשו, אך הוגבלו מאד בעיסוקיהם. לכאורה ניתן להסיק מתוכנן של שתי תעודות אלה, שבסוף המאה ה־17 כבר ישבו יהודים במספרים ניכרים במאראמארוש, שהרי יהודים בודדים אין בכוחם ״לגרום צרות״ לאוכלוסיה מרובה. אולם דומה, שאין הדבר כן. על־פי תעודות מן המאה ה־18 וה־19 יוצא בבירור, שגם יהודי בודד מסוגל היה ״לגרום צרות״ לישוב שלם ואף לאיזור, כמובן לאחר הסתה ו״דברי הסברה״ מתאימים של מסיתים וגורמים שונים.

כבר קודם לכן, בשנת 1677, מצא את עצמו יהודי מפולין בבית־המעצר של עיר־הכתר חוסט, כתגובה על שוד בקר בפולין בידי בני אצולה פולנים מידי סוחרי בקר מעיר־הכתר ווישק שבמאראמארוש. אך אם אמנם התגוררו יהודים בעיר בשנה זו — דבר זה אינו מתברר מתעודה זו. בערכים ״סיגט״ ו״חוסט״ הבאנו כמה מקורות, שמהם עולה בבירור, שיהודים פעלו במאראמארוש בראשית המאה ה־18. כאן נוסיף, שקרוב לוודאי שיהודים אחדים מצאו את מקומם במאראמארוש כבר בראשית המאה ה־17, דהיינו כיובל שנים לפני גזירות ת״ח—ת״ט, שכן מאותה תקופה ידוע הקשר המסחרי של יהודים מפולין עם יהודי איזור Hegyalja במסחר היין הכשר. בעונת הבציר היו מגיעים יהודים מפולין לאזורי תעשיית היין בהונגריה, קונים כרמים ועושים יין כשר ומובילים אותו

לפולין. מן הערים הבאות בפולין היו באים יהודים להונגריה לצרכי מסחר היין: רימאנוב, צאנז, ווישניץ, טארנוב ועוד. לאזור תעשיית היין בהונגריה ניתן להגיע דרך כמה ממחוזות צפון־הונגריה ולא דווקא דרך מארמארוש. מן הסתם הגיעו יהודים גם דרך מארמארוש, מדרום־מערב גליציה, הגובל בה. ואם כן שמא מותר להניח שאחדים מהם (מן הפועלים הפשוטים ושכירי היום) איוו את מארמארוש כמקום מגוריהם.

האיזכור הראשון בספרות העברית למארמארוש הוא הכפר בידעוולא והיהודי ר' יונה. בזכרונותיו של ר' דוב בער מבוליחוב, שנכתבו בשנת תקט"ו (1755) לערך, נאמר (עמ' 51):

ויצאתי לסחור בראשונה לארץ הגר עם יי"ש ודגים מלוחים הערינג וכמה מיני בשמים ושעוה עם שאר הצטרכות בערים קטנים וכפרים שבגליל **מראה־מאריש** שבמדינת אונגארין ומכרתי כל הסחורות בעד מזומנים. רק היין שרף הוכרחתי ליתן בהקפה לאיש בטוח על כמה חדשים... וקודם חג השבועות שלחתי את משולחי ר' הערש נעכיס... לגבות את חובי בעד היי"ש... ובהזירתם עמדו בכפר **בדעוולא** הסמוך לעיר סיגאד לשבות את יום השבת. ואחר סעודת ליל שבת יצאו אליו השני אורחים לשכב לפני החלונות תחת גג הבית שלפני הפתח ומשם צפה משולחי ר' הירש וראה אש ביערות בשדה... וילך לו ונשאר ר' שמואל על משכבו לפני פתח הבית בעצמו. והנה באו כמה ערלים שודדי לילה גזלנים ומצאו את ר' שמואל שוכב ויגבה אחד מהגזלנים את קרדומו והכהו בראשו מכה אחת ונפלה אזנו עם חלק עצם מגלגלתו עד שיצא מוחו ומת מיד ומתוך זה הרגיש הבעל הבית שגזלנים באו. ועד שלא פתחו דלת הבית נמלט הוא ואשתו דרך עליות דירתו. ושמו היה ר' יונה בדעוולער ועשה שערוריה בכל הכפר ויצאו כל יושביו וינוסו הגזלנים. ומשולחי ר' צבי בשדה היה ולא ידע מכל זה וניצל ממות וצרורות כספו שהיה בידו שגבה בעד היי"ש נשארו בידו.

כל היהודים, ללא יוצא מן הכלל, הגיעו מגליציה הסמוכה. קשה מאד היה מצבם של המהגרים הראשונים מכל הבחינות. מבחינה חומרית נאלצו כולם לעסוק בענף אחד, שרק הוא היה פתוח לפניהם: חכירת הארינדה מאדוני הכפרים ובעלי האחוזות לבישול משקאות חריפים, שכר ומי־דבש ומכירתם הקמעונית. לפיכך נאלצו להתגורר בודדים ומפוזרים בכפרים, בחסותם של ה"פריצים" האצילים הכפריים. דבר הלמד מעניינו, שיהודים אלה, לא היה לאל ידם להתפלל במניין עשרה אלא לעתים רחוקות, כגון בימים נוראים ואולי גם בשלוש רגלים ושמא גם באי־אלו משבתות השנה המיוחסות, לאחר שנעשו הסידורים המתאימים לכך (וכנראה לאחר שה"פריצים" הסכימו גם הם). אך בכל ימות השנה חי לו כל יהודי בכפרו בודד במועדו טרוד על מחייתו ועל פרנסת בני־ביתו בחוג משפחתו הצר; ובמקרה הטוב בחברת משפחה יהודית נוספת. וכך נמשך מצב עגום זה עשרות שנים, עד מחצית המאה ה־18 ומעבר לה. רק בשנות החמישים המאוחרות של המאה ה־18 ותחילת שנות הששים, מגיע מספר יהודי מארמארוש כדי קיום תפילות בציבור בכמה מקומות ריכוז, שאליהם מגיעים יהודים מכפרי הסביבה על־ידי תיקון עירובי תחומין בשבתות וחגים. בפרק־זמן זה החלו יהודי מארמארוש לתת דעתם גם לחינוך ילדיהם לתורה במידה כלשהי, דבר שנבצר מהם לעשות בשעה שהפיזור והפירוד הפיזי גדול כל כך. ואשר לצד החומרי, הרי רובם ככולם התפרנסו בקשיים גדולים וביגיעה רבה ממלאכת בישול היי"ש ומכירתו לכפריים, תמורת תוצרת חקלאית ומצרכי אוכל ממשק ביתם. רק יהודים אחדים עשו חיל מבחינה כלכלית והתפרנסו בכבוד ומהם אף בעושר.

הבה ונראה מה אנו למדים מרישום הראשון של יהודי מאראמארוש, שנערך ביום 8 בינואר 1728. נקדים משפטים אחדים על נסיבות הרישום ומטרתו. כידוע, התפתחה במאה ה־18 בממלכה ההאבסבורגית אדמיניסטראציה מרכזית, שהיתה נתונה במאבק מתמיד עם האריסטוקראטיה ההונגרית המחוזית. הרשות שטיפלה בענייני הונגריה היתה החצר המלכותית ההונגרית. לשכה זו הכינה את הפקודות המלכותיות, אליה הגיעו הצעותיה של הרשות המבצעת. תפקידי הביצוע היו מסורים ל"מועצת מילוי המקום המלכותית" (Helytartótanács), שכל ענייני פנים היו בסמכותה (להוציא ענייני צבא וכספים). ענייני היהודים במישור הארצי היו נתונים לסמכותה של מועצת מילוי המקום הכפופה ללשכת החצר. הזכות להתיר ישיבה במדינה היתה מסורה למלך. מצד שני עמדו היהודים תחת חסותם של בעלי האחוזות על יסוד פריווילגיות. וכאן נוצרו ניגוד אינטרסים בין שני הגורמים. בעוד שהאצילים המקומיים בעלי האחוזות סייעו להתיישבות יהודית — כמובן עקב התועלת הכלכלית שהפיקו ממנה — הרי רשויות השלטון המרכזי לא ראו בעין יפה ריבוי מספרם של היהודים. ביום 28 ביוני 1725 יצאה איפוא ההוראה המלכותית למחוזות הונגריה לרשום את מספר היהודים ואת שיעורי המסים שהם משלמים; כן נתבקשו מושלי המחוזות לחוות דעתם כיצד להפחית את מספר היהודים. מחוזות רבים, ובכללם מחוז מאראמארוש, התעלמו מן ההוראה וסירבו לבצעה. רק לאחר איומים חוזרים ונשנים מצד לשכת החצר נערך הרישום במאראמארוש, כשנתיים וחצי לאחר נתינתה.

והרי הנתונים העיקריים של מיפקד היהודים הראשון משנת 1728: בכל מאראמארוש התגוררו יהודים ב־32 ישובים הבאים (לפי סדר הרישום במיפקד): **סיגט, ביטשקוף,** ראחוב, יאסין, אויבר רינה, יויעד, ריזאווליה, קעכניה, רוסקובה, בודשט, סערב, **קאלינשט,** ז'יולשט, בירסאניף, **ספינקא,** טערנעווע, אונטר אפשא, מיטל אפשא, סלאטפינא, שדה־לבן, **טערעסיף, קרעטשעניף,** סעקערניצא, מיקיף, **ווינייף,** קולודנה, ווערמעזיף, **בידעוולא, חוסט,** בישטינא, טעטש, ווישק. בישובים אלה התגוררו בסך־הכל 42 משפחות (139 נפש). ברוב הישובים התגוררה משפחה אחת פרט לישובים המודגשים, שבהם ישבו שתי משפחות ופרט לישוב ספינקא, שבו ישבו שלוש משפחות. כולם עסקו, כאמור, בבישול משקאות חריפים ושילמו דמי חכירה סכומים קטנים: חמש משפחות שילמו 6—10 פלורין לשנה; שש משפחות שילמו 15—20; חמש משפחות שילמו 36—50 פלורין; משפחה אחת שילמה 60 ומשפחה אחת שילמה 100 פלורין לשנה דמי חכירה. רק ארבעה יהודים שילמו סכומים גבוהים יותר: היהודי יוסף מבישטינע חכר שלוש טחנות־קמח, שתים בבישטינע גופה והשלישית בכפר סאלדובוש תמורת 130 פלורין דמי חכירה; אליהו דוד תושב העיר סיגט שילם 200 פלורין בעד הרשיון לבישול משקאות חריפים ושכר (כנראה בקנה־מידה גדול); הגדילו לשלם שני יהודים תושבי העיר חוסט: אברהם מאיר שילם 600 פלורין תמורת החזקת שלוש טחנות־קמח, אחת בחוסט עצמה ושתים בכפר איזא. ברשותו היה גם בית־מזיגה ורשיון לייצור מי־דבש, בירה וי"ש; מרדכי סלמנוביץ שילם 450 פלורין לשנה תמורת החזקת בית־מזיגה בחוסט. מן הראוי לציין שכל הסכומים הגבוהים הנזכרים כאן (להוציא היהודי מסיגט) שולמו לגראפים הידועים מיהאי טלקי (Teleki) וז'יגמונד קמן' (Kemény) שבבעלותו של טלקי היו נכסים רבים מאד במחוז מאראמארוש.

שאר 20 יהודי מאראמארוש לא צוין גובה דמי החכירה שהוטל עליהם לשלם, אם משום שבאמת לא שילמו כלום, כפי שצוין בצד רישומו של היהודי

עתה הוטל המס על כל נפש ועל כן צריך היה לערוך רישום מדוייק של כל האוכלוסיה היהודית. כל נפש חויבה לשלם מס של שני פלורין. גם הפעם התמהמהו המחוזות למלא אחר הצו, אך הפעם גילתה המלכה תקיפות ושיתפה את שלטונות הצבא ברישום וגם בגבייה. אולם הרישום נעשה בכפייה ובחוסר רצון המורגש בטיב הרישום וממצאיו. הדבר בולט ביחוד ברישומם של יהודי מאראמארוש, שנערך ביום 4 בנובמבר 1746. הרישומים קצרים ואינם מספיקים. נשמטו שמות הנרשמים ורק מספרים של ראשי המשפחות, נשותיהם, צאצאיהם ומשרתיהם והסכומים שחויבו ותו לא. אגב, נראה, שברישום זה נשמטו בכוונה תחילה ובידיעת השלטון המקומי (ושמא אף על דעתו) מספריהם של יהודים לא מעטים. שכן קשה להאמין, שבאמת מספר הנפשות של יהודי מאראמארוש לא עלה על 348 בעוד שמספר ראשי המשפחה היה 99 (לעומת 371 נפש על 66 ראשי משפחה ברישום של 1735 כנ"ל). אין זאת אלא, שהשלטון המקומי עצם עין בהעלמת מספרי הילדים היהודים, שלא היה קושי מיוחד בהעלמתם, שעל כל גולגולת חויבו לשלם שני פלורין לאוצר המדינה בווינה, שהשלטון המקומי ראה בו, כאמור, מס בלתי חוקי. מס שנוי ומשפיל זה, הקרוי גם מס סובלנות, נשאו בו יהודי הונגריה מאה שנה, עד ביטולו בשנת 1846.

לפי רישום זה, האחרון במחצית הראשונה של המאה ה־18, עדיין מתגוררים כל יהודי מאראמארוש רק באותו שטח מצומצם, אך מספר הישובים שבהם יושבים יהודים הוא עתה 51. המקום המאוכלס מספר רב של יהודים היא העיר סיגט, שבה יש עשרה בתי־אב (39 נפש) ואין ספק שיש כבר מנין קבוע בעיר, מן הסתם יום־יום, ועל אחת כמה וכמה בשבתות ובחגים. ארבע משפחות יושבות במקומות הבאים: ויניף, קולודנה, הארינטש. עולה עליהם הכפר דראהיף שבו יושבות 6 משפחות (ספינקא שוקטת על שמריה ושלוש משפחות ממשיכות לשבת בה).

הרישום האחרון במאה ה־18 שהגיע לידינו נערך ביום 3 ביוני 1768 והוא עולה על קודמיו מבחינת גיוון ממצאיו. הוא מקיף 182 ראשי משפחות (670 נפש) המתגוררים ב־70 ישובים והפעם בכל חלקי מחוז מאראמארוש, מטורן־מאידאן־וואלאווע בצפון עד בורשה־ווישווה בדרום־מזרח. במיפקד זה נרשמו שמות היהודים בצורות שונות ויש בו כדי לבשר את המעבר לקראת העת החדשה, שכן רבים מהם מופיעים בסיומת הסלאבית "—וויטש", כגון הרשקוביטש, מארקוביטש, שאיוביטש וכיוצא בהם. נראה שזו התקופה שבה החל השימוש בצורה זאת של שמות משפחה במאראמארוש, שכן ברישומים הקודמים צורה זאת לא היתה בשימוש כלל. אך גם כאן עדיין משמשות גם הצורות הישנות כגון "היהודי לייבא" וכדומה או שני שמות פרטיים כגון "לייב הערש" וכיוצא בהם.

גם מבחינת עיסוקיהם של היהודים חלה התפתחות מסויימת לעומת הרישומים הקודמים. כזכור, נרשם באופן בלעדי ברישומים של מחצית המאה ה־18, שכל היהודים עוסקים בבישול משקאות חריפים. גם כאן הדבר כן ברובם המכריע של המקומות, אך אנו נתקלים גם בכמה רוכלים (אצל כמה יהודים נרשמו שני העיסוקים כאחד, כלומר הוא גם מבשל משקה וגם רוכל). שני מורים, דהיינו מלמדי דרדקי, רשומים במיפקד זה, זו הפעם הראשונה, בערקו לפקוביטש באונטר ווישווה ובכפר ליפשה רשום וולף דאסקאל (בטעות נרשם כנראה Dapkál) כמורה לילדים. יוצאים מכלל מבשלי משקאות הם 14 היהודים שנרשמו בסיגט. שלושה מהם עסקו בגביית מכס, שנים היו נחתומים, שלושה היו חייטים־

מטליאים (ביחס לשנים מהם צוין גם בשם משפחתם הציון סאבו = חייט) ואילו ליד ששה יהודי לא צוינה התעסקותם. חיפשנו ברישום את עקבותיו של הרב הראשון בסיגט, ר' צבי ב"ר משה אברהם, שנפטר בשנת תקל"א (1771), דהיינו שלוש שנים לאחר רישום מיפקד זה, אך לא מצאנו. לפי רי"י גרינוואלד (מצבת קודש, עמ' 16 בהערה) מצוי היה הרב בסיגט החל משנת 1759 לפחות ונרשם במרשם התושבים בשם "הערש אבראמאוויטש", אך בסיגט לא מצאנו שם זה. אולם ליד סיגט, בכפר סאראסאו, נרשם שם כזה בדיוק, שמשפחתו מנתה ארבע נפשות. ייתכן מאד שזהו רבה של סיגט ומשום מה נרשם בין יהודי סאראסאו הקרובה (6 ק"מ בלבד).

מכל מקום האוכלוסיה היהודית של סיגט מנתה בשנה זו 64 נפש, מספר שיש בו להבטיח קיום תפילה במנין שלוש פעמים ביום בשפע וכבר כיהן בה רב, שהשפעתו נודעת גם על הסביבה. אחרי סיגט היו הישובים המאוכלסים יהודים בשנת 1768 כדלקמן (בסוגריים מספר הנפשות בכל ישוב): בירסאניף (37), בידעוולע (29), אונטר רינא (27), ווערמעזיף (25), קאלינשט (21), קרעטשעניף (19), טערנעווע (19), ספינקא (17). בעיר חוסט לא ישבה באותה שנה אלא משפחה אחת (4 נפשות) באחוזת־הכתר, בשל התנגדות האוכלוסיה והרשות העירונית.

רישום יהודי מאראמארוש משנת 1768 חשוב גם משום שממצאיו יש בהם להפוך אגדה נפוצה בין יהודי מאראמארוש למציאות היסטורית. הכוונה לסיפור הידוע בדבר שלושת האחים בני ר' יוסף חתן ר' צבי הורביץ אב"ד צ'ורטקוב, שהיה אביהם של הגאונים והצדיקים ר' שמעלקא מניקולשבורג ור' פנחס בעל הפלאה מפראנקפורט. שלושת האחים התישבו במאראמארוש עוד בחיי דודם רבי שמעלקא ולפי הוראתו. נביא את הסיפור בניסוחו של נפתלי בן־מנחם (מספרות ישראל באונגאריה, עמ' 86, על־פי שלמה פרוכטר, דברי שלמה אויבר־ווישא תרפ"ז, בהקדמה; הסיפור מובא גם על־ידי גרינוואלד, מצבת קודש, עמ' 13 ובמקורות נוספים):

רבי יוסף, חתנו של ר' צבי הירש האראוויטץ, רבה של טשורטקוב, גיסם של ר' שמואל שמעלקא הלוי איש האראוויטץ מניקלשבורג ור' פנחס הלוי איש האראוויטץ מפראנקפורט. שלושה בנים נולדו לו לר' יוסף: מרדכי, שלמה ואברהם. שלושת האחים יצאו את טשורטקוב או את ניקלשבורג והגיעו למאראמארוש. וכך מספרת האגדה:

כיון שהוטל עליהם משום מה לעזוב את טשורטקוב באו ליטול עצה מפי דודם ר' שמואל שמעלקא לאן לפנות. אמר להם ר' שמואל שמעלקא: קחו לכם עגלה רתומה לסוס וסעו מכפר לכפר ומעיר לעיר. וה' יזכה אתכם בפרנסה ובבנים גדולי תורה וצדיקים. נסעו האחים דרך ארוכה עד שהגיעו לכפר סעלישט שבמאראמארוש. כאן נשבר אופן אחד של העגלה וכאן השתקע גדול האחים, ר' מרדכי, ששימש „ראש על כל מחוז מאראמארוש" ובביתו היה ה"מניין" היחיד במאראמארוש, שבו שימש לעתים קרובות ש"ץ ר' ברוך מקאסוב בעל יסוד האמונה ועמוד העבודה. שני האחים האחרים המשיכו בנסיעתם, לפי ההוראות שקיבלו מפי דודם ר' שמואל שמעלקא, עד הכפר בארשא. כאן השתקע האח האמצעי, ר' אברהם. השלישי המשיך נסיעתו עד אויבערווישא. האגדה ממשיכה בטוויית הסיפור:

בבארשא גילו בהרים זהב ומתכת. ומשהתחילו חוצבים בהרים הוזמן למקום יוסף השני, קיסר אוסטריה. התכונה לקראת ביקורו של הקיסר היתה גדולה, אולם בכל מאראמארוש לא נמצא ראוי שהקיסר ובני לווייתו יתאכסנו בו אלא ביתו של ר' מרדכי בכפר סעלישט. ר' מרדכי הזמין את אחיו, שיסייעו לו בהכנות לקבל את פני הקיסר. קבלת הפנים עברה תוך הצלחה מרובה. עמד הקיסר להיפרד ממארחיו ושאל על שמות האחים. הוא ביקש לרשום את שמותיהם ביומנו. כיון שלא היו להם עדיין שמות־משפחה אמר להם הקיסר:

יצחק המתגורר בקאלינשט: "אין בידו שום מקצוע. חייו אינם קלים. מדי פעם הוא מבשל יי"ש. מתגורר בביתו של האדון תומאס בארוד". ואם משום שפרט זה נשמט מן הרישום. על היהודי משה מטערעסיף נרשם שהוא מתגורר במחוז זה כארבעים שנה, דהיינו משנת 1688.

והנה המתבונן בגיאוגראפיה של נקודות־הישוב שבהן התישבו יהודים בראשית המאה ה־18 ומיקומם על המפה, למד לדעת, שהיהודים התישבו ברצועה צרה למדי. מדרום לנהר הטיסה, לא הרחיקו היהודים להתישב אלא בסיגט ובסביבתה הקרובה ואילו לדרום־מזרח המחוז לא הגיעו. הנקודה המזרחית ביותר בחלק זה של מארמארוש הוא הישוב קעכניה. ולא התקדמו עד ווישווה־מאסיף־בורשה; בשטח שמצפון לנהר, כמעט כל הכפרים הם בקרבת העיירות טעטש־חוסט ולאורך דרך־המלך. הנקודות הצפוניות ביותר הן: יאסין, ליד הגבול עם גליציה ומשם ירידה תלולה עד טערנעווע שב"דיבעווער ריקא" וחוסט עצמה. בישובים הצפוניים כגון וואלאווע־מיידאן־טורן ובכל המרחב העצום מימין ומשמאל לקו זה אין זכר ליהודים בפרק־זמן זה. אין זאת אלא, שבתקופה זו היתה הרצועה שלאורך הנהר משני גדותיו וקילומטרים אחדים לצפונו ולדרומו, השטח המפותח ביותר ושם היו ככל הנראה אחוזותיהם של האצילים ההונגרים, שנתנו את חסותם להתישבות יהודית.

בצו מלכותי מיום 9 בספטמבר 1735 ניתנה הוראה לחדש את רישום היהודים במדינת הונגריה. ושוב הנימוק המוצהר הוא כדי להפחית את מספר יהודי המדינה, ולפחות לעכב את גידולו. השלטונות הסבו בפירוש את תשומת לבם של מושלי המחוזות בהונגריה למצבו של מחוז מארמארוש, שבו גדל מספר היהודים מאז הרישום הראשון של שנת 1728. הלשכה המלכותית פונה לאצילים ובעלי האחוזות הכפריים בתביעה תקיפה שלא יעניקו חסות לכל מיני יהודים נודדים ושוב מוקעים האצילים ובעלי האחוזות של מארמארוש על הדוגמה השלילית בהעניקם חסות ליהודים מהגרים מפולין, שאינם ראויים לכך.

לשכת החצר המלכותית מגלה עניין מיוחד בנעשה במחוז מארמארוש בענין יישובם של היהודים בו. הלשכה שולחת פקידים מיוחדים מטעמה למארמארוש בהנמקה שברצונה לערוך רישום יהודים שישמש דגם לכל מחוזות המדינה, כדי שהרישום יהיה אחיד ושווה בצורתו ותוכנו בכל המדינה (ואכן הרישום של 1735 הוא אחיד יותר מכל הרישומים האחרים ונערך בצורה מקצועית). נראה, שלמלכות היתה כוונה נוספת בשלחה את פקידיה למארמארוש — לפקח על בעלי האחוזות ולהתחקות אחר הסכומים שגבו מן היהודים כדמי חכירה. ואמנם, ניכר שהרישום נערך בידי פקידים בקיאים במלאכתם. הוא מלא יותר ומסודר, כיאות לעבודה האמורה לשמש דוגמה למדינה כולה. ברישום זה נרשמו יהודים ב־41 כפרים. נוסף על הכפרים משנת 1728 היו יהודים גם בכפרים הבאים: ברבשט, פרשט, דסשט, ווירישמורט, סאראסאו, שבסביבת סיגט; סאלדובוש, האריגטש, דראהיף, טשמאליף, טערעבלא, ווילחוביץ, נרסניצה, לונקא, שבסביבת טעטש־חוסט. לעומת זאת, בשלושה הכפרים יויעד, קעכניה ומיקיף לא נרשמו יהודים במיפקד זה.

למרבה הפלא נשכחו יהודי סיגט במיפקד לדוגמה זה, אף־על־פי שאין ספק שהיו גם היו יהודים בסיגט בתקופה זו. גם הישובים המופיעים ברישום זה מצויים כולם בתחום הרצועה הנזכרת ברישום הקודם, אלא שבתוך התחום הישוב היהודי נעשה צפוף יותר. ואם כי גם עכשיו ברוב המקומות עדיין נרשמה משפחה אחת בלבד לישוב, הולכים ומתרבים הישובים שבהם מתגוררים שתי

משפחות ובכמה כפרים יושבים גם שלוש משפחות והם: ז'יולשט, בודשט, קרעטשעניף, אונטר אפשא, בידעוולא וחוסט, ספינקא היא גם במיפקד זה "העיר והאם" במאראמארוש והמקום המאוכלס ביותר, שכן היא היחידה שהתגוררו בה בשנת 1735 ארבע משפחות (26 נפש). אם היה מנין קבוע אי־שם במאראמארוש בעת ההיא, קרוב לוודאי שבספינקא התקיים המנין. גם לפי ההרכב של ארבע המשפחות הדבר מתקבל, כדלקמן: ארבעה ראשי משפחה, חמשה ילדים מבוגרים, שלושה משרתים = 13 אנשים מבוגרים (13 הנפשות האחרות היו 4 נשים, 8 ילדים קטנים ומשרתת). בסך־הכל נרשמו במאראמארוש ברישום זה 66 בתי־אב שהם 371 נפש.

אם כי יהודי מאראמארוש בתקופה קדומה זו הם ללא ספק עניים מרודים, רובם ככולם, היה ברשותם של מרבית היהודים לפחות סוס אחד (רק ל־11 איש אין אף סוס). ל־18 איש יש זוג של סוסים ונראה שרוב יהודי המחוז כבר אינם נאלצים לכתת רגליהם כדי לסחור בין כפרי הסביבה, אלא נוסעים בסוס ועגלה בנוחיות יחסית. לרובם הגדול גם פרה וכמה עגלים ברפת והם מספקים לעצמם את תצרוכת החלב ותוצרתו ואולי מוכרים את העודף בעיר. רק ל־14 יהודים אין פרה ליד הבית. בבעלותם של יהודים אחדים, האמידים יותר, גם כמה שוורים לעבודות שדה ויער. לשלושה בעלי־בתים צמד־שוורים, לבעל־בית אחד 4 שוורים, לאחד 6 שוורים ולאחד שור אחד. שני היהודים העשירים ביותר במאראמארוש ב־1735 היו ללא ספק מנשה מסעקערניצע, שברשותו היו 14 שוורים ועשיר ממנו היה מרדכי (מארטון) מחוסט, שלא פחות מ־40 שוורים היו ברשותו. הראשון שילם 100 פלורין והשני 400 פלורין לשנה דמי חכירה. נראה, ששני יהודים אלה היו גם בעלי קרקעות. יהודי אמיד היה גם וויגדער (כלומר: אביגדור) מבישטינע, ששילם 100 פלורין וכן יצחק מטערעבלא, ששילם 80 פלורין דמי חכירה לשנה. כל הסכומים הגבוהים שולמו לגראף טלקי הנזכר. מתקבל הרושם הברור, שבשליש הראשון של המאה ה־18 כבר החלו יהודי מאראמארוש להראות סימנים של התבססות והשתרשות באדמתה הצחיחה. בודדים הגיעו לעשירות של ממש יחסית למקום ולזמן, אך גם העניים רכשו לעצמם מעמד צנוע ותשתית של פרנסה בכבוד.

עברו שמונה שנים נוספות והגיעה שנת 1743, שבה ציוותה המלכות על רישום יהודים חדש בכל מחוזות הונגריה. הפעם נומק הצו במפורש בחוגי האוצר בווינה, בתוכנית להטיל על היהודים מס מיוחד, נוכח מצוקתה הכספית של המלכות בגלל מלחמת הירושה האוסטרית. כאן נכנסה המלכות לסכסוך משפטי חריף וגלוי עם רוב מושלי המחוזות, שטענו שאין המלך רשאי להטיל מס מיוחד על היהודים. לפי הסכם בינו לבין האצילים, רק האצילים רשאים להטיל מס כזה. אולם השלטונות לא התחשבו בטענות לגאליסטיות אלה והפקודה יצאה לרשום את כל יהודי הונגריה כהכנה לגביית המס החדש — ששה פלורין לכל משפחה. אולם רוב מושלי המחוזות לא צייתו לפקודה ורק 14 מחוזות מתוך 44 ביצעו את הצו. מחוז מאראמארוש היה בין המסרבים. הואיל והמלכה מאריה טרזיה נזקקה אז, מחמת המלחמה, לרצונם הטוב של האצילים ההונגרים, לא עמדה בתקיפות על דעתה (במחוזות שרשמו את היהודים אמנם גבו מכל משפחה מס בשיעור ששה פלורין).

כעבור שלוש שנים, ביום 23 במאי 1746 פרסמה המלכה מאריה טרזיה צו בדבר מס חדש על יהודי הונגריה. המס החדש הוטל על בסיס שונה מזה שעלה במחשבה שלוש שנים קודם לכן. בעוד שאותו מס הוטל על כל משפחה, הרי

אתה מרדכי הגדול בין האחים שטרן (=כוכב) **תקרא, כי ככוכב בשמים המאיר דרך בחשכה היית לי. ואתה שלמה שדאגת לתבואה** (=פרוכט) **בשביל חילי — פרוכטר תקרא. ואתה אברהם, שמקומך בין הרים גבוהים ויערות־עד, אדלר** (=נשר) **תקרא, כי עליך להיות קל כנשר לעוף בין ההרים.**

והנה ברישום דנן אנו נתקלים בפרטים הבאים: בכפר **סלישט** נרשם יהודי בשם מארקוס **יוסף,** בעיירה **בורשה** נרשם אברהם **יוסף** ובעיר **אויבר־ווישווה** רשום היהודי **יוסף** שמעון. ביחס לשני הראשונים אין צל של ספק שמדובר בר' מרדכי ב"ר יוסף מסלישט, שקיבל מאוחר יותר את שם־המשפחה שטרן ובר' אברהם ב"ר יוסף מבורשה, העתיד לקבל את הכינוי אדלר. הקושי הוא ביחס ל"יוסף שמעון" מאויבר־ווישווה, כיצד ניתן לזהותו עם ר' שלמה ב"ר יוסף, לימים פרוכטר? ובאמת, לכאורה אין ביניהם קשר כלשהו. אך הלב אומר שמה שהלבלר האוסטרי רשם "שמעון" אינו אלא שלמה, שכן ידועים ומוכרים לנו שיבושיהם של הפקידים ורשלנותם גם במקרים רבים אחרים. ייתכן גם שמטעמים משלו, שאינם ידועים לנו היום, מסר ר' שלמה עצמו את שמו בצורה בלתי נכונה. מכל מקום השם "יוסף", המשותף לשלושת האחים כשם אביהם, מחזק ומסייע בהנחתנו, שאכן מדובר באח השלישי שלמה. חיזוק נוסף לכך אנו מוצאים בסכומי דמי החכירה שיהודים אלה שילמו לבעלי החסות. בכור האחים ר' מרדכי מסלישט, שילם 381.40 פלורין לשנה, סכום עצום ורב, שאין לו אח וריע בכל הנרשמים במיפקד זה; שלמה־שמעון מאויבר־ווישווה שילם 177.30 פלורין, הסכום השני בגדלו במיפקד. ואילו ר' אברהם מבורשה לא שילם אלא 60 פלורין לשנה דמי חכירה, סכום ששילמו בעלי־בתים אמידים בשיעור בינוני בתקופה זו. סכומים דומים שילמו כעשרה יהודים וכמספר דומה שילמו יותר. שאר היהודים שילמו 10—20 פלורין לשנה בממוצע.

כשהגיעו האחים למאראמארוש היו צעירים לימים, אך כבר בעלי משפחות. משפחתו של ר' מרדכי שטרן מנתה חמש נפשות, דהיינו שהיה נשוי וילד (או ילדים ו/או משרתים, שגם הם נכללו ב"משפחה"). מכאן ראיה לדברי ר"י גרינוואלד (מצבת קודש, עמ' 14), שבנו הבכור ר' יצחק מסטרימטערא היה כבר בן חמש בהגיעם לסלישט. שני הבנים האחרים, ר' אברהם אדלר ור' שלמה פרוכטר, לא מנתה משפחותיהם אלא שתי נפשות כל אחת. כלומר שהיו זוגות נשואים ללא ילדים. ברבות הזמן הניבו שלוש משפחות אלה צאצאים וצאצאי צאצאים לאלפים רבים, אם בשמותיהם (שטרן־אדלר־פרוכטר) ואם בשמות אחרים, כידוע וכמפורסם לכל יוצאי מאראמארוש ולא להם בלבד.

עלינו "לקפוץ" על פני תקופה של 60 שנה ומעלה ולבדוק מה היו פני הדברים במאראמארוש היהודית בשליש הראשון של המאה ה־19. למרבה הצער אין בידינו כלים נאותים לכך. יהודי מאראמארוש לא השאירו אחריהם תיאורי המאורעות וסיפורי הכרוניקות של הזמנים והעתים. הדבר היחיד שעלה בידינו למצוא הוא מפקד־יהודים כל־ארצי רב־הכמות ורב־האיכות שהוכן בשנים 32־1830, שנשתמר בכתב־יד בספריית האקדמיה בבודאפשט וצילומו במכון לחקר התפוצות (אוסף מאהלר) של אוניברסיטת תל־אביב (ואנו מודים גם במקום זה לד"ר רבא על הרשות להשתמש במקור חשוב זה). במיפקד רשומים שמותיהם של יהודי מאראמארוש בשנים הנזכרות, מספר הנפשות בכל משפחה, ההיטלים השונים שיהודים חייבים לשלם ועוד.

מתברר שבשנים 32־1830 היו במאראמארוש 8429 יהודים (נפש) לפי הפירוט הבא:

בנפת סיגט	היו	ב־27	ישובים	600	יהודים	(משפחות)	3002 נפש
בנפת איזא	היו	ב־16	ישובים	113	יהודים	(משפחות)	509 נפש
בנפת ווישוי	היו	ב־22	ישובים	497	יהודים	(משפחות)	2476 נפש
בנפת חוסט	היו	ב־30	ישובים	351	יהודים	(משפחות)	1546 נפש
בנפת וורחובינה	היו	ב־14	ישובים	170	יהודים	(משפחות)	896 נפש
סך־הכל		109	ישובים	1731	יהודים	(משפחות)	8429 נפש

המספרים הללו אינם תואמים את המספרים היוצאים מן הממצאים של אלק פעינש (Fényes Elek) בספרו הסטאטיסטי והגיאוגראפי של הונגריה Magyarország... statisztikai és geographiai tekintetben, Pest 1839 שלפיו היו במארא־מארוש בשנת 1830 7650 יהודים בלבד, לפי הפירוט הבא:

בנפת איזא	היו	727	יהודים
בנפת ווישוי	היו	2003	יהודים
בנפת חוסט	היו	1617	יהודים
בנפת וורחובינה	היו	1292	יהודים
סך־הכל		7650	יהודים

אולם אין בכך כדי להתמיה, שכן ידועים שהמיפקדים והרישומים בשנים אלה באוסטרו־הונגריה לא נערכו בשיא הדייקנות וביחוד נאמרים הדברים באזורים כגון מאראמארוש, שהפקידים ששרתו בהם לא היו מן המעולים ומן המסורים. ודבר נוסף: בין שני הרישומים יש פער של כשנה־שנתיים ובתוך זמן זה סביר ביותר שנוספו 779 יהודים במאראמארוש, שהם כ־10%. לדוגמה, הרישום של נפת סיגט נערך באפריל 1832, של נפת חוסט נערך בשנת 1831 (על שאר הנפות אין תאריכים) ואילו המספרים של פעינש מבוססים כולם על המיפקד הכללי של 1830.

העובר על מיפקד היהודים של 1830־32 ירגיש בו "בבית". כלומר, הוא יתקל בשמות לעשרות ולמאות שמדברים אל לבו של כל בן מאראמארוש. בניגוד לשמות ברישומים של המאה ה־18, הכוללים שמות פרטיים ובמקרה הטוב שמות בסיומת "—וויטש", כאמור לעיל, שאינם ניתנים היום לזיהוי ואין ליחסם באופן ישיר לצאצאיהם בדור האחרון, הרי שמות רבים ברישום דנן נושאים שמות משפחה ידועים ומוכרים לכל יוצאי מאראמארוש עד היום הזה ואין ספק שרבים מהם יגלו את אבות־אבותיהם מלפני חמשה־ששה דורות. כדי להדגים את הדבר ליקטנו כמה עשרות שמות משפחה שהיו נפוצים בין יהודי מאראמארוש ובסוגריים הוספנו את הישובים שבהם נזכרים השמות הללו (קודם הבאנו את הישובים במאראמארוש הרומנית ואחר כך בחלק הצ'כי). לפנינו רישום חפוז ושטחי ללא יומרות לשלימות ולמיצוי, אך הוא יספיק בהחלט לשם הדגמה.

גם ברישום זה, אף־על־פי שנערך כבר בשנות השלושים של המאה ה־19, כשזה עשרות בשנים היה בתוקף החוק המחייב שם משפחה, נרשמו יהודים רבים בשמות פרטיים בלבד ופעמים גם בשם אחד בלבד, כגון "בערקו היהודי" ותו לא. שמות משפחה בסיומת "—וויטש" נרשמו כאן רבים מאד, אותם לא הבאנו להלן. לעתים נרשמו גם מקצועות ועיסוקים כשמות משפחה של יהודים כגון המלה "סאבו" בהונגרית (סיגט, ספינקא, קרעטשעניף, רעמיט; איגלא,

הארינטש) ומקצוע זה גם ביידיש־דייטש "שנייידר" (דראגמירשט, סלישט; בערעזניק). ötvos [צורף] (סיגט), Ablakos [זגג] (דסשט). מצאנו, למשל, את שם־המשפחה פולאק המציין מקום מוצא ובאותו ישוב (קעכניה) גם Lengyel האומר אותו דבר בהונגרית. Szappanyos [מבשל סבון] (סיגט) ועוד. נראה, שזאת תופעה שמן הראוי לחקור אותה על רקע המקום והתקופה.

להלן לקט של שמות משפחה שהיו שכיחים בין יהודי מאראמארוש במיפקד היהודים של 1830-32:

אדלר (בורשה, ברבשט, סאנאפאטאק, סאראסאו; אונטר אפשא, דיבעווע, גאניטש).

אונגאר (מאסיף, פטריווה, פאליען־גלוד; פריסלופ, דאנילף).

אינגבר (ספינקא; טערעסיף).

אפל (לרדינה, אונטר ווישווה, יויעד, קעכניה, ביטשקוף, גלוד).

אפשאן (בירסאניף).

באש (ספינקא).

גאנז־גאנץ (בורשה, אונטר ווישווה, מיטל ווישווה, דראגמירשט, סלישט, סיטשל, בירסאניף, נאנשט).

גוטליב (סאראסאו).

גלאזר (אויבר ווישווה, אונטר ווישווה, גלוד).

גנוד (מיטל ווישווה).

דאסקאל (אויבר ווישווה, מאסיף, מיטל ווישווה, ברבשט, ריזאוליה, ספינקא, רעמיט; אונטר אפשא, טערעסיף).

דבלינגר (סלישט).

דוב (ברבשט, סיטשל, וואד).

דייטל (ספינקא).

דראטלר (אויבר ווישווה).

דרומר (אויבר ווישווה).

האז־האס־הוס (סיגט, ספינקא, קרעטשעניף, רינה, פטריווה, רעמיט, פאליען־גלוד, פאליען־ריסקווה; ניאגובה).

הילמאן־העלמאן (חוסט).

העכט (ריסקווה).

הרשטיק (מאסיף).

וויזר (סיגט, בורשה, לרדינה, סלישט, ריזאוליה; פריסלופ).

וויזל (קרעטשעניף, וואנצ'שט, שיף, סטרימטערה; ווילחוביץ, טערניווע, אויבר אפשא).

וורצברגר (אויבר ווישווה, ריסקווה).

זולדאן (וואלאווע).

טאמבור (נאנוקיף).

טסלר (אויבר ווישווה, ריזאוליה, בירסאניף, נאנשט, ברעב; מיטל אפשא, פריסלופ).

יונגר (ברבשט, סערב, ברעב, אונטר ווישווה, סלאטינא).

יעגער (רינה, בירסאניף).

כהנא־קאהאן (סיגט).

לאקס (סיגט, בורשה, דראגמירשט, אונטר אפשא, יויעד, סאראסאו).

ליבר (מאידאן).

לרנר (לרדינה, פטריווה, יויעד, מאסיף).
מאליק (אויבר ווישווה, אונטר ווישווה, ביטשקוף, מאסיף, פטריווה; מיטל אפשא).
מארמור (מיטל ווישווה, ריסקווה).
מולדובאן (אונטר ווישווה, ברעב).
מוסקאל (בודשט).
סמוק (סיגט).
פאסטרנאק (אויבר ווישווה, מיטל ווישווה, מאסיף).
פוגל (ספינקא, סיטשל, ריזאוולִיה, רינה, נאנשט, ווירישמורט).
פוקס (סיגט, סלאטינא, ברבשט, וואנצ'שט, ברעב, פאליען־ריסקווה).
פייארוורגר (מאסיף; בידעוולע, שדה־לבן).
פייג (קרעטשעניף, ריסקווה).
פיינטוך (סטרימטערה).
פיקסלר (קאלאטשאווע).
פיש (סיגט, ברבשט).
פסטינגר (לרדינה).
פעדער (ברבשט, וואנצ'שט, סאנאפאטאק).
פערל (סיגט, ספינקא, אויבר, אונטר ומיטל־ווישווה, מאסיף, קעכניה, קרעטשעניף, פטריווה, לרדינה, פאליען־ריסקווה, ריזאוולִיה, שיף).
פרוכטר (אויבר ווישווה, רינה).
פרייזלר (אויבר ווישווה).
ציק (סיגט, בורשה).
קאהאן ראה: כהנא־קאהאן.
קאסירר (פטריווה).
קייזר (מיטל ווישווה).
קינד (מאסיף, בורשה, שיף).
רזמיבש (ספינקא).
שאפר (אונטר ווישווה; וואלאווע).
שטויבר (ברבשט, פטריווה, מאסיף).
שטיינמץ (ספינקא, בורשה; ווילחוביץ, דיבעווע).
שטערן (אויבר ווישווה, מיטל ווישווה, ספינקא, לרדינה, דראגמירשט, בורשה, סלישט, סטרימטערא, גלוד).
שעכטער (סיגט, אויבר ווישווה, מיטל ווישווה, סלישט, סיטשל, בירסאניף, לרדינה).
שפריצר (דראגמירשט).

ב־64 השנים שבין שני הרישומים, בין 1768, שהיא תקכ"ח לפ"ק ובין 1830־32, דהיינו תק"צ—תקצ"ב, כשהישוב היהודי במאראמארוש התרבה פי שנים־עשר ויותר, חלו התפתחויות חשובות ותהפוכות רבות בחיי העולם היהודי. בתאריך הראשון, שמונה שנים לאחר הסתלקותו של ר' ישראל בעל שם טוב מחולל התנועה החסידית, הפיץ המגיד הגדול ממעזריטש את אור החסידות לתלמידיו הגדולים; והתאריך האחרון, עדיין בחיים חיותו של הצדיק ר' חיים מקאסוב, מפיץ אור התורה והחסידות במאראמארוש. 60 השנים שבין שני התאריכים הללו היו גורליות גם לישוב היהודי במאראמארוש, כפי שננסה לבאר בפרקים הבאים.

ג.

חיי התורה והחסידות וארגון הקהלות במאראמארוש

מן התמונה שצויירה בפרק הקודם עולה בבירור, שבמחצית השניה של המאה ה־18, וליתר דיוק בשנות ה־60 של המאה, לא היתה עדיין אפשרות של תפילה במניינים קבועים אלא בסיגט ובעוד ארבעה או חמשה כפרים בכל רחבי מאראמארוש. אין בידינו שום מסמך ושום ידיעה קונקרטית על תהליכי התארגנותן של קהילות ישראל במאראמארוש. לא נשתמר בידינו אף פנקס־קהילה מתקופת הבראשית של הקהילות במאראמארוש (למראה עיננו היו אמנם פנקסים אחדים של קהילות או מוסדות קהילתיים — חברה משניות וחברה קדישא — אך כולם מן הדורות האחרונים). עלינו להזקק איפוא להנחות המבוססות על ההגיון, דרכי היקש, גזירה־שווה ובעיקר כוח הדמיון ושאר מדות שגם דברי הימים נדרשים בהן.

הבה ונדמיין לנו כיצד התארגנה קהילה במאראמארוש (ובעצם בכל מקום בתפוצות ישראל)? בשעה שנקבצו למקום עשרה גברים מבוגרים, הכשרים להרכיב "מנין" לתפילה ולכל דבר שבקדושה, הרי יש גרעין לקהילה. במקרה שיהודים אלה אינם קבועים במקום, אם משום פרנסתם — כדרך שקרה ברוב או בכל ישובי מאראמארוש — ואם בשל סיבות אחרות, הרי זה מנין בלתי קבוע והוא מתכנס בשבתות וביומי דפגרי בלבד. ככל שמתרבים יהודי הישוב הנידון הולך וגדל הסיכוי, שיהודים יתפללו יום־יום במנין, בוקר וערב. אם מתמזל המזל ובין היהודים מצוי בר־אוריין, חזקה עליו שסביבו יתרכזו כמה יהודים שירצו לשמוע לקח מפיו — חומש ורש"י, פרק משניות, סעיף בשלחן ערוך ואם הוא תלמיד חכם ובר־הכי גם דף גמרא — הכל לפי כושר המשמיע והשומעים. והרי לפניך חברה ציבורית ללימוד תורה ברבים: חברה משניות, חברה ש"ס, חברה עין יעקב וכיוצא בהן. וכן לעניין בניית בתי כנסת ובתי מדרש. בתקופה הראשונה מתכנס המנין בבית־דירה פרטי של אחד התושבים. במשך הזמן — כשהדירה צרה מהכיל את כל המתפללים — מקימים "בית מקדש מעט" וכו'. בקיצור, הצורך של ציבור האנשים המסויים מכתיב את מועד ייסוד הקהילה, קצב התפתחותה והתרחבותה. כגון קביעת בית־עלמין, קבלת שוחט ובחירת רב, בניית מקוה טהרה וכל כיוצא באלה. והדברים מתפתחים בהדרגה לפי סדר עדיפויות מסויים, שאינו שווה בכל מקום. למשל, בקהילת סיגט ישב כבר רב לפני שבנו בית כנסת או בית מדרש, דבר חריג לכל הדעות, שלא היה כנראה כדוגמתו באף אחת מקהילות מארא־מארוש. אך גם ביחס לשאר מוסדות הקהילה, לא היתה אחידות בסדר התפתחותם.

כפי שנאמר ברוב הערכים של קהילות מאראמארוש בפנים הספר, נוסדו כמעט כל קהילות המחוז תוך 50—60 השנים שבין 1790—1850, שבסיומן כבר הגיעו לעיקר עיצובן, לפחות בכל הנוגע לשלושת מוסדות היסוד: בית תפלה (בית כנסת או בית מדרש), מקוה־טהרה ולהבדיל בית־עלמין. בתקופה זו הגיעו גלי ההגירה של יהודים מגליציה למאראמארוש לשיאים חדשים ויהודי המחוז התרבו תוך יובל שנים פי 12—15. אין בידינו שמץ של ידיעות על נסיבות ייסודן של הקהילות, כיצד נבנו בתי התפלה, למשל, מקוואות־הטהרה וכו'. אך, כאמור,

התנאים המקומיים הכתיבו את תהליכי הקמת מוסדות הקהילה והקהילה עצמה כאילו מצאה עצמה בנויה מעוצבת ומבוצרת.

בספרו של פעינש (Fényes) על הדמוגראפיה והגיאוגראפיה של הונגריה בשנת 1830, שנזכר בפרק הקודם, צוינו 26 הישובים דלקמן שקיים בהם בית כנסת יהודי ("סינאגוגה" בלשונו). רק ארבעה ישובים מהם עתידים ליפול בחלק הצ'כי של מאראמארוש. ביחס לעיר סיגט נאמר שם, שיש בה גם "רבינר" וזה המקום היחיד בכל מאראמארוש שנזכר פרט זה. ואמנם בשנת 1830 (תק"צ) כיהן ברבנות סיגט ר' מנחם מענדל שטרן בעל ספר דרך אמונה, כמבואר בערך "סיגט". אולם, כפי המקובל אצל כותבי תולדות יהודי מאראמארוש ישבו כבר בשנה זו על כסאות הרבנות בעוד שלושה מקומות במאראמארוש, שנים מהם בצד הרומני. בבורשה, הושיב ר' מנחם שטרן את גיסו ר' יצחק אייזיק כבר בשנת 1820 ובאותה שנה הושיב את ר' יוסף יוזפא הכהן לרב באויבר ווישווה; ואילו בצד הצ'כי יש רב בעיר חוסט כבר בשנת תקע"ב (1812). פעינש אינו יודע על כך דבר וחצי דבר. אין בידינו לישב העניין, אלא באחת משתי האפשרויות: א) שבאמת לא ישב באותה תקופה רב אלא בעיר סיגט בלבד; ב) מתקבל יותר על הדעת, שאמנם ישבו רבנים בשלושה הישובים הנזכרים (או בחלקם), אך כיון שהם היו כפופים למרותו של הרב בסיגט, שהיה רב המחוז כולו, לא היו ידועים לשלטונות, לא היו רשומים אצלם כרבנים ולא היו מוכרים כאלה.

הישובים שבהם נרשמו בתי כנסת, לפי פעינש, בשנת 1830, לא היו דווקא מן הגדולים והמאוכלסים שבמחוז. מחציתם — 13 ישובים — לא הגיע בהם מספר היהודים לכדי מאה נפש. נפרטם בסדר של פעינש (בסוגריים מספר היהודים בהם ב־1830): קושניצה (49), סיקערניצא (129), וועדמעזיף (113), ווינייף (67), סיגט (300), קרעטשענייף (219), טערניווע (113), אונטר רינה (202), ספינקא (291), ברבשט (141), בורשה (250), גלוד (67), יויעד (130), קעכניא (86), לרדינה (70), פאליען־גלוד (65), מאסיף (200), פאליען־ריסקווה (58), ריזאוליה (120), ריסקווה (96), שיף (51), סיטשל (97), סלישט (83), אונטר ווישווה (96), אויבר ווישווה (151), מיטל ווישווה (88). לעומתם מצאנו ששה ישובים בעלי אוכלוסייה יהודית של למעלה ממאה נפש (כולם בצד הצ'כי) ולא צויין שקיים בהם בית כנסת ובראשם העיר חוסט עצמה (132 יהודים). גם במקרה זה אין בידינו לקבוע אם אמנם זאת היתה המציאות של אז, שבקושניצה עם 49 יהודים, למשל, היה קיים בית כנסת ואילו בישוב כגון הארינטש שבה התגוררו 134 יהודים, התפללו יהודים בדירה פרטית. והדבר ייתכן ואין בו שום דבר מתמיה. וייתכן גם, דבר שנראה הולם יותר את המציאות, לא דק כל־כך מר פעינש בפרטים הנוגעים ליהודים. כלומר, אין ספק שבישובים שבהם הוא מציין שקיים בהם בית כנסת אין לפקפק בכך, אך ייתכן גם ייתכן שאין הוא ממצה את העניין עד גמירא והיו קיימים בתי כנסת ובתי מדרש גם בישובים שפעינש פסח עליהם.

כפי שכבר רמזנו ישב בסיגט רב בשעה שכל האוכלוסייה היהודית מנתה בה עשרות אחדות בלבד. אין אנו יודעים ולא כלום על אישיותו של הרב הזה ועל סגולותיו הרוחניות והלמדניות. כפי שכתבנו (בערך "סיגט" בעקבות ר"י גרינוואלד), עזב הרב את רבנות ראדוויל שבפולין מסיבה בלתי ידועה ובא לסיגט, שבה לחם נגד שרידי השבתאים והפראנקיסטים שמצא שם. נראה קרוב לוודאי, שר' צבי ב"ר משה אברהם מעולם לא נבחר לרבה של סיגט, שכן עדיין לא היו צריכים לרב ועדיין לא היה אפילו בית כנסת. בשעה שהוא בא לסיגט לא ישבו בה אפילו שני מניינים של יהודים. הוא הגיע, ככל הנראה, עם גלי ההגירה לא

כדי לשבת על כס הרבנות, אלא נמלט מראדוויל מסיבה שאינה ידועה לנו (יש אומרים בעטיה של מגיפה). וכיון שהיה כנראה התלמיד חכם היחיד בעיר בתקופה זו החל, בהדרגה, למלא תפקידים רבניים, עד שבסוף ימיו היה זה עיסוקו היחיד. לא מן הנמנע שאף ר' צבי ב"ר משה אברהם, או "הערש אברא־מאוויטש", כפי שנרשם במרשם התושבים אצל השלטונות (וכנראה לא בסיגט אלא בכפר הסמוך סאראסאו), התפרנס בשנותיו הראשונות מן העיסוק הבלעדי ליהודי מארמארוש, בישול משקאות חריפים. דבר הלמד מענייננו, שבשעות הפנאי ובשעות התפילה לימד את העם תורה, הלכה ודינים. ואמנם, כשנפטר רבה הראשון של סיגט ביום ב באלול תקל"א (1771) לא הזדרזה קהילת סיגט ולא בחרה רב אחר במקומו, שכן לא היה עדיין בכוחה של הקהילה להחזיק רב בכבוד הראוי ובפרנסה טובה. עלינו לתקן איפוא את שכתבנו (שוב בעקבות גרינוואלד) ש"כס הרבנות נשאר מיותם משום שרבנים מאנו לקבל על שכמם את משמרת הרבנות בסיגט מטעם שלא מצאו שם ריח תורה" — ולהוסיף, שגם קהילת סיגט מצדה לא חיפשה רב, כפי הנראה.

ננצל את ההזדמנות של היעדר רב בסיגט ונראה מה המצב בסביבה הקרובה מבחינת חיי התורה והחסידות בתקופה קדומה זו, דהיינו המחצית השניה של המאה ה־18. כבר בחיי הרב הראשון בסיגט, בשנות ה־60 של המאה ה־18, החל להתנוצץ במארמארוש הניצוץ הראשון של אור החסידות. כיון שרבנות וחסידות במחוז זה ירדו כרוכות זו בזו ושני העולמות היו מעורים זה בזה בבחינת "תרין רעין דלא מתפרדין" שהשלימו זה את זה, לא נוכל גם אנו להפריד בתיאור צמיחתן והתפתחותן. כפי שכבר תארנו בערך "סלישט" את ביתו של ר' מרדכי שטרן, בן אחותו של הצדיק ר' שמעלקא מניקולשבורג, שהיתה נקודת־האור החסידית הראשונה בכל מארמארוש (ובעצם בכל הונגריה כולה) והוא־הוא שהיה בית המדרש הקבוע הראשון בכל כפרי המחוז. לא נכפיל כאן את הדברים. נצביע רק על העובדה, שגם בבית מדרש כפרי זה חברו יחדיו תורה, במובנה הבסיסי ביותר, כלומר למדו בו פסוק חומש ורש"י ליהודים פשוטים שלא היה סיפק בידם ללמוד תורה בילדותם, מנסיבות המקום והזמן; ובדרך זו הושמעו להם גם דברי חסידות, ושוב דברים בסיסיים ביותר, כגון רעיונות ודרושים קצרים מסביב לפרשת השבוע מתובלים במשלים ובסיפורי מעשיות. שכן, הדעה המקובלת היא, שיהודי מארא־מארוש בתקופה זו, רובם לא היו בני תורה. לביתו של ר' מרדכי שטרן היתה איפוא השפעה גדולה על כל יהודי שהזדמן לכפר סלישט. ולכפר זה הזדמנו כנראה יהודים לא מעטים, באופן יחסי, שכן יהודים רבים היו נודדים בכפרי המחוז לשם פרנסתם והבית הזה היה פתוח לרווחה לכל יהודי ולכל עובר ושב. יש להניח שבשבתות ובחגים המה הבית הגדול הזה ובית המדרש אשר במרכזו עשרות יהודים. רבים מיהודי מארמארוש ספגו איפוא תורת משה ותורת הבעש"ט (בצורה העממית ביותר) לראשונה בבית הזה. הדבר נמשך לפחות עד שנת תק"ס (1800), כלומר כחמישים שנה ויותר, עד שדרך כוכבה של קאסוב.

מכל מקום פעולותיו של בית המדרש החסידי בסלישט החלו לתת את אותותיהן על יותר ויותר יהודים במארמארוש, שהחלו לקנות דעת ה'. אולם מטבע הדברים, בית מדרש כפרי מעין זה, השפעתו מוגבלת ועשיותיו מצומצמות. ויחד עם זאת אין ספק שבמקום זה נזרע הגרעין הראשון לחסידות מארמארוש (ולחסידות הונגריה בכלל). ביתו של ר' מרדכי שטרן היה אבן־שואבת לא לצדיקים בלבד, כגון לר' ברוך מקאסוב, שהרבה לבקר בו (עיין ערך "סלישט"), אלא גם להרבה מיהודי גליציה, שעברו כאן את הקארפאטים והתישבו במחוז. הוא

הכשיר את הקרקע ל"כיבושה" החסידי של מאראמארוש לחסידות קאסוב בדור שלאחר מכן. ובין הנכבשים גם נכדו של ר' מרדכי שטרן, שהיה לאחר מכן רבה של סיגט, ר' מנחם מענדל שטרן, בעל ספר דרך אמונה, כפי שיבואר מיד.

נחזור לרגע לרבנות סיגט. בשנת תקס"ב (1802), דהיינו קרוב ל־60 שנה לאחר שדרכה רגלו של ר' מרדכי שטרן על אדמת מאראמארוש, נבחר לרבה של סיגט הגאון ר' יהודה הכהן הלר, בעל קונטרס הספיקות, אחיו של הגאון בעל קצות החושן. לא כל יהודי המקום הסכימו לבחירה זו ולא על דעת הכל נבחר. לא מעט מיהודי סיגט וביחוד מיהודי המחוז ובראשם בני משפחת שטרן החסידים והעשירים והיחסנים, חפצו בבן־משפחתם ר' מנחם ב"ר שמואל שטרן, נכד ר' מרדכי שטרן מסלישט, כאמור בערך "סיגט" ולא נכפיל כאן את הדברים. מבחינת דיוננו בפרק זה מן הראוי להתבונן, למה בשנת תקס"ב עדיין לא היה בכוחם של מצדדיו להעלות את ר' מנחם שטרן על כסא הרבנות בסיגט ואילו בשנת תקע"ט (1819), לאחר פטירת בעל קונטרס הספיקות הוא נבחר לרבה של סיגט ושל המחוז ללא עוררין וכנראה ללא מאבק? לענ"ד יש בה בעובדה זו ללמדנו פרק בעליית כוחה של חסידות קאסוב במאראמארוש בתקופה זו. בשנת תקס"ב עדיין חסידות קאסוב צעירה ולא הכתה שורש ואין בידה למנוע מאת מצדדי בעל קונטרס הספיקות הלא־חסידי (ושמא אף האנטי־חסידי, כאחיו בעל קצות החושן) להביאו לסיגט, שבראשם עומד הפרנס ר' משה גיציס (חתן הרב הראשון של סיגט); מה שאין כן, 17 שנה לאחר מכן, כוחה של קאסוב מכריע בחיי הפרט וחיי הציבור במאראמארוש.

כבר סיפרנו בערך "סיגט" את הסיפור על הבעש"ט, שמסר את ה"גן", כלומר את מאראמארוש, לר' קופל מקולומיאה, לעבדה ולשמרה. בכוחו של ר' קופל עצמו לא היה לעשות הרבה לקיום מצוות הבעש"ט, הן משום שהוא לא התנהג באדמו"ריות ולא "הנהיג" עדה והן משום שבימיו עדיין היה המחוז דל מאד, הן מבחינה מספרית ולא פחות מבחינה רוחנית. רוב יהודי מאראמארוש לא היו בני תורה עד סוף המאה ה־18. בנו של ר' קופל, ר' מנחם מענדל מקאסוב, הוא שהחל ללמד את בני מאראמארוש את עיקרי היהדות. הושיב מלמדים וקבע שוחטים, בנה מקוואות והקים בתי מדרש. יש אומרים שאף ביקר מדי פעם במאראמארוש כדי לעמוד באופן אישי על מצב הדברים. לא היה טעם להשמיע דברי חסידות מופשטים ליהודים אלה, שקיום המצוות עדיין לא היו נהירים להם כל צרכם. אין צורך לומר, שיסודות היהדות, שר' מענדל מקאסוב היה בין מניחיהם במאראמארוש, היו מתובלים גם בדברי חסידות ברמה שתוכל להקלט במוחם ותמצא מסילות ללבם: סיפורי צדיקים, שמגמתם לנטוע אמונת צדיקים; שיחות חסידיות ודברי תורה על פרשיות השבוע וכיוצא באלה. הזרע שזרע במארא־מארוש אמנם הניב פירות עוד בימיו ולעת זקנתו היו המונים־המונים מבני מאראמארוש נוהרים לקאסוב לעתים מזומנות.

גם לבנו, ר' חיים שמילא את מקומו בקאסוב לאחר פטירת אביו בשנת תקפ"ו (1825), עדיין נשאר כר נרחב לפעולה במאראמארוש. לו מיחסים את הלבשת בני מחוז זה בלבוש חסידי גליציה. בהשפעתו "לבשו צורה" חסידית, כפי שהיכרנום בדור האחרון שלפני השואה.

השפעתם של צדיקי קאסוב היתה מכרעת על חיי התורה והחסידות ועל החיים הקהילתיים של המחוז. כל רבני המחוז ושוחטיו נתמנו על דעת חצר קאסוב ומובן שנבחרו מבין אנ"ש. רבה של סיגט, ר' מנחם מנדל שטרן, היה חסיד אדוק בצדיקי קאסוב וספרו דרך אמונה על התורה נתחבר על־פי דרכם בחסידות.

הדיין של סיגט, ר' יוסף מרדכי כהנא, בנו של בעל קונטרס הספיקות, התחנך בבית ר' מענדל בקאסוב ולמד בצוותא חדא עם ממלא מקומו ר' חיים. כאשר הרגיש שקיצו מתקרב, נסע במיוחד לקאסוב, כדי להטמן ליד מורו הנערץ. ואמנם, הוא נקבר ליד קברו כשנפטר ביום כ' אדר תקצ"ד (1834). צא ולמד, כמה גדול כוחה של חסידות! הוא העדיף להקבר ליד רבו וזנח את קבר אביו בסיגט, שהיה מגדולי התורה במדינה. (כפי שנמסר לנו אף ר' חיים מקאסוב עשה כבוד לר' יוסף מרדכי כהנא לאחר מותו וציווה להקים אהל על קברו). גם ר' יוסף שטרן, חתנו וממלא מקומו של ר' מנחם שטרן (שהיה גם דודו) ברבנות סיגט, נסע אף הוא לקאסוב, דבר שהוא מטבע הדברים. אך העובדה שגם רבה הראשון של העיירה אויבר ווישווה, ר' יוסף יוזפא הכהן, הזדהה אף הוא עם חסידות קאסוב, יש בה ללמדנו שבפרק־זמן זה, דהיינו בשליש הראשון של המאה ה־19, שלטה כבר חסידות קאסוב במאראמארוש שלטון בלא מצרים. שהרי ר' יוזפא לא נתחנך על ברכי החסידות. הוא למד בישיבת פרסבורג אצל הגאון ר' משולם איגרא, שהתנגד לחסידות. ייתכן שתחילת נסיעתו לקאסוב באה תחת לחץ גלוי או סמוי — של הסביבה. ברבות הימים, כדרך שקרה לעתים תקופות, הפכה החסידות מאונס לחסידות מרצון, לאחר שהתערה בדרך החסידות והכיר אותה ואת מנהיגיה מבפנים והשכיל לראות את האור והאש שבחסידות.

מכל מקום ברור, שמאראמארוש נכבשה כיבוש גמור לחסידות קאסוב. מלבד ההמונים שנהרו לקאסוב, ברגל ובעגלות, לחגים, לשבתות מיוחסות, ליומי דהילולא, ליומי דפגרא ולהזדמנויות שונות, שלחו גם הנשארים בבית פדיונות ופתקי־בקשה ("קוויטלעך") על־ידי הנוסעים. ידוע, למשל, שכאשר התרגשה מכת־מדינה באיזור, כגון חולי־רע ר"ל, שדפון או בצורת, נהגו בני מאראמארוש לשלוח לצדיקי קאסוב "כוללות־צעטל", שעליו נרשמו שמותיהם של אנשים נשים וטף בצירוף פדיון־נפש. מובן, שאל הרבי הובאו צרותיהם ומצוקותיהם של הכלל והפרט. יתר־על־כן, לא נעשו עיסקות בעלות היקף, לא נקשרו שידוכין ולא נעשה דבר קטן וגדול בחיי הציבור והיחיד ללא הסכמת הרבי וברכתו. נביא דוגמה יחידה. בכפר מאסיף היה הארינדר מתנהג באכזריות ומאנה את תושבי הכפר. בני הכפר הודיעו מיד לרבי, שלא איחר מלהעניש את הארינדאר. הרבי רכש איפוא מידע רחב ומדוייק מכל הנעשה בין יושבי מאראמארוש היהודים.

חלק קטן ממאראמארוש, בצפונו של המחוז, היה תחת השפעתו של הצדיק ר' צבי הירש מזידיטשוב בעל עטרת צבי, שהיה מבקר לעתים בעיר מונקאטש הקרובה. גם גיסו, ר' יעקב גרינוואלד רבה של חוסט, שנפטר בחיי בעל עטרת צבי, היה ככל הנראה חוליה מקשרת בין חסידי זידיטשוב שבמאראמארוש ובין רבם.

מן הראוי להביא כאן את הסיפור שחסידים מספרים על יהודי פשוט ממאסיף בשם הירש שהיה סוחר סוסים ובקר, שנזדמן לרגל מסחרו לעיר טשרנוביץ. בעל באר מים חיים עשה על יהודי בור זה רושם כביר. עד כדי כך, שכאשר קיבץ פעם כסף לצרכי פדיון שבויים, מסר לו צבי ממאסיף את כל הכסף שהיה ברשותו, אלף וחמש מאות זהובים. ר' חיים מטשרנוביץ ברכו כגמול למעשהו שירגיש טעם בשבת. מאז הפך צבי הירש לאיש אחר ונעשה חסיד דבוק בבעל באר מים חיים. לאחר שר' חיים עלה לארץ ישראל, נעשה צבי הירש חסידו של ר' מענדל מקאסוב. לעת זקנתו נעשה הירש זה חסיד בעל מדרגות, כשדברי חסידות שופעים מפיו והיה מרכז לחסידים מכל הסביבה ואף מעיר סיגט באו להתבסם מתורתו ולהקשיב לסיפורי מעשיותיו. ניתן אולי לשער, שמקרהו של

הירש ממאסיף לא היה בודד ובוודאי שקבוצות חסידים ממאראמארוש היו עוברות את הקארפאטים כדי לבקר בחצרו של בעל באר מים חיים.

כל ימי הצדיקים ר' מענדל ור' חיים מקאסוב היתה שלטונם במאראמארוש איתן. גם הנסיון של שנת תקצ"ד (1834) להושיב על רבנות סיגט את ר' אלעזר ניסן טייטלבוים, לא החזיק מעמד אלא שנים אחדות. בסופו של דבר לא היה בכוחו לעמוד בפני הלחץ החזק של חסידות קאסוב ועזב את הרבנות לטובת ר' יוסף שטרן, מחסידי קאסוב ונאמניה, ושלטון קאסוב במאראמארוש חזר לאיתנו כמקדם, עד לפטירתו של ר' חיים בשנת תרי"ד (1854). או־אז נתפלגה חסידות קאסוב לשתים, כשרוב החסידים נהרו אחר הבן הצעיר ר' מנחם מענדל האגר, שהקים את שושלת וויז'ניץ ואילו הבן הבכור נשאר בקאסוב. גם במארא־מארוש הורגשה "רעידת האדמה". ואם כי רוב חסידי מאראמארוש בחרו בצדיק מוויז'ניץ, עבר משבר רציני על המחנה החסידי ועל רקע זה הוקמה חצר חדשה דינאמית, כובשת והולכת מחיל אל חיל בתפקיד משולש של רב גאון, ראש ישיבה ואדמו"ר לחסידים — ה"ה חסידות סיגט ומחוללה ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, כמבואר בערך "סיגט". כאן נוסיף רק משפטים אחדים ביחס לחסידות סיגט. חסידות זו אמנם הלכה וכבשה כיבושים חדשים ועשתה נפשות לחסידות סיגט, אך עיקר כיבושיה היו ברחבי הונגריה וטראנסילוואניה. במאראמארוש עצמה, מקום המערכה, היו מרכזים של חסידות סיגט בעיר סיגט עצמה (אולם רוב יהודי העיר נשארו חסידי וויז'ניץ) ובסביבתה הקרובה, כגון: ברבשט, אוקנה־שוגאטאג, כמה כפרים קטנים בסביבה, ריסקווה ועוד; בחלק הצ'כי היו ריכוזים גדולים יותר של חסידי סיגט בוואלאווע, טעטש, איגלא, אפשא (כל השלוש), בישטינע, דולהא, ליפשא, סלאטפינה, ראחוב ועוד. מבחינה ציבורית התגבשו במרוצת הזמן שני "דגמים" של חסידות. בעוד שחסידות קאסוב־וויז'ניץ הצטיירה כחסידות של פשטות, לבביות, תמימות, של נוהגים וגינונים עממיים והתנהגות מתונה — הרי התדמית הציבורית של חסידות סיגט היתה ברוח של מנהיגות, כיבוש הרבנות והקהילות, חסידות לוחמת, קנאית וכובשת. דבר הלמד מעניינו, שבמקרים רבים הביאו הבדלי־גישות הללו לידי מתח ומחלוקות. במבט לאחור ניתן אולי לומר, שהיו אלו מחלוקות לשם שמים.

מאראמארוש ידעה גם שושלות חסידיות אחרות, מלבד הגוש הגדול של חסידי וויז'ניץ והשני הקטן בהרבה, חסידי סיגט. לגוש וויז'ניץ ניתן להוסיף גם את חסידי קוסוב, מצאצאי החסידים שלא עברו לוויז'ניץ לאחר פטירת בעל תורת חיים כנ"ל, אלא נשארו נאמנים לחצר קאסוב עד הדור האחרון. אדמו"רי קאסוב היו מבקרים במאראמארוש לפחות פעם בשנה במקומות הריכוז של חסידיהם, כגון העיר סיגט, שבה היה גם קלויז של חסידי קאסוב, והישובים סלישט, לרדינה, ביסטרא, פאליען־ריסקווה, ובצד הצ'כי: בוגדאן, יאסין, פאליען־קאבילצקי, שבהם ישבו חסידי קאסוב, או שמבין פני הקהילה, נכבדיה וגבירים היו חסידי קאסוב, והם השתדלו שהרבי שלהם יכבד את מקומם בביקור, אם לא לשבת, לפחות ל"לינת לילה". לשם כך הוזילו כסף מכיסם והפקירו את דירותיהם לרשות הרבי והחסידים שעשו בה כבתוך שלהם. באותם המקומות במאראמארוש שהגיעה השפעתה של חסידות בעל עטרת צבי מזידיטשוב, נמשכה השפעתה של ממשיכי חסידות זו גם בדורות הבאים: ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב וצאצאיו (זידיטשוב־דולינא), ר' יצחק אייזיק מקומארנא וממשיכיו עד דור השואה. ביחוד אמורים הדברים במקומות הבאים: וואלאווע והכפרים הסמוכים, מיידאן, טורן, איגלא,

איסקא, בריסטר, ועוד. באחדים מישובים אלה היו לחסידי זידיטשוב־דולינא גם קלויזים משלהם.

כמה וכמה אדמו״רים איוו את מאראמארוש כמקום משכנם. רובם הצליחו ועשו פרי להפצת תורת החסידות בדרך המיוחדת לשושלותיהם ורבותיהם. אם אמנם בוששה תופעה זו מלהופיע במאראמארוש עד אמצע שנות ה־60 של המאה ה־19, שעה שמאראמארוש היתה כבר כבושה כיבוש גמור לחסידות קאסוב זה שלושה דורות. ראויה לתשומת לב העובדה שרוב האדמו״רים הראשונים שהתישבו במאראמארוש בחרו להם ישוב שבו לא היה רב אותו זמן. והדבר מובן ואין צורך להסבירו, שהרי הם חיפשו מקום שקט, שבו לא יבואו לידי התנגשות עם איש שיראה בעצם התישבותם ״השגת גבול״. האדמו״ר הראשון שהתישב במארמארוש היה ר׳ מרדכי לייפר מנאדבורנא שהתישב בעיירה בישטינע (ע״ע). אמנם לפני כן ישב בחוסט זמן קצר, שבו היו לו כמה תקריות הלכתיות עם מהר״ם שיק ולפיכך — קרוב לוודאי — בחר את בישטינע הקטנה והשקטה. מן העניין להוסיף, שפינה זאת במאראמארוש, כלומר חוסט וסביבתה הקרובה מדרום ודרום־מזרח (עד טעטש), עדיין היתה קרקע בתולה מבחינה חסידית בתקופה זו. יש איפוא להניח שלא במקרה בחר ר׳ מרדכי מנאדבורנא בבישטינע כמקום מושבו. וגם רב לא ישב על כס הרבנות בעיירה (מצב זה נשאר עד הדור האחרון). המקום היה איפוא מוצלח מאין כמוהו מכל הבחינות: יש בו כר נרחב להתגדר ולבסס חסידות חדשה הדורכת בדרך שבני מאראמארוש בפרט וחסידי הונגריה בכלל מעולם לא ראו דוגמתה; והמקום ״נקי״ גם מרב וגם מחסידים של שושלות אחרות.

נסיונו של ר׳ מרדכי מנאדבורנא הצליח הצלחה יתירה. תוך שני דורות התפזרו צאצאיו בכל רחבי הונגריה וטראנסילוואניה ועשרות מהם שימשו בקודש כאדמו״רים ורביים נודעים ומקומיים. מארבעת בניו ששימשו בקודש בהונגריה, נשארו שנים בתוך מאראמארוש. הצעיר ר׳ ישראל יעקב לייפר עבר לעיר חוסט עוד בחיי אביו ושם ניהל בית מדרש חסידי, שריכז סביבו מספר ניכר של חסידים. אחד מבניו הגדולים, ר׳ מאיר רוזנבוים (בן זה קיבל משום מה שם משפחה שונה) פתח שושלת יוחסין משלו בכפר קרעטשעניף שליד סיגט, בשנת תרנ״ו (1896), זמן קצר לאחר פטירת אביו. ענף זה של חסידות נאדבורנא היה הגדול ביותר והיו לו כמה ריכוזים של חסידים במאראמארוש בשם ״חסידי קרעטשעניף״, שנשתל מחדש ונקלט בהצלחה גם בארצנו לאחר השואה. מצאנו חסידי קרעטשעניף כמובן בעיר סיגט, אך גם בישובים גלוד ושיף בצד הרומני, אויבר אפשא וסלאטפינא בצד הצ׳כי. מלבד בישטינע, חוסט, קרעטשעניף, ישבו אדמו״רים משושלת נאדבורנא־קרעטשעניף גם בסיגט, ראחוב, סלאטפינא ואויבר ווישווה.

זמן קצר לאחר בואו של ר׳ מרדכי מנאדבורנא למאראמארוש, התישב אברך צעיר בעיירה ספינקא. הדבר היה בערך בשנת תר״ל (1870). לא לשם ייסוד שושלת התישב האברך, ר׳ יוסף מאיר וייס, בנו של הדיין ממונקאטש, ר׳ שמואל צבי וייס — בספינקא. כל ישעו וחפצו היה ללמוד תורה ולעבוד את ה׳ בקדושה ובטהרה ואם אפשר בשקט ובשלוה, לאחר האסונות שפקדו אותו בהתאלמנו פעמיים — בבורשה ובמונקאטש — וטפליה תליא ביה. זה עתה נשא אשה בשלישית את בתו של הגביר והלמדן מספינקא ר׳ עזרא יעקב באש, מנכבדי חסידי צאנז. ר׳ יוסף מאיר וייס קבע איפוא את מושבו בספינקא ומשם צמח לאחד מגדולי הצדיקים והאדמו״רים בדור. אמנם רבו המובהק ר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב רמז לו בכמה הזדמנויות שעתיד הוא להיות רועה על עם ישראל ואף

כיבד אותו לחלק "שיריים" לחסידים וכן שאר רמזים, אך ר' יוסף מאיר יושב ועוסק בתורה בהתמדה בלתי רגילה ותפלתו ועבודתו אף הן מושכות תשומת לבן של הבריות, קודם של הקרובים ובהדרגה גם של ישובים רחוקים יותר, עד שמוקיריו ומעריציו הולכים ורבים והם הופכים להיות חסידים, והוא אדמו"ר וראש לשושלת חדשה — חסידות ספינקא, שהורתה ולידתה במאראמארוש, שדרכה בחסידות נובעת אמנם מחסידות זידיטשוב, אך יש לה גם סימני־היכר רבים משלה. לאחר פטירתו נדפסים ספריו מרובי הכרכים בשם "אמרי יוסף" וחסידות ספינקא מוכרת ברחבי העולם גם מצדה העיוני והלמדני. ממלא מקומו, בנו יחידו ר' יצחק אייזיק ווייס, מרחיב את חסידות ספינקא בהיקף ופורץ את גבולותיה הרחק מעבר לגבולות מאראמארוש וביחוד מאז שהוא עוזב את ספינקא ועבר לעיר מונקאטש ולאחר מכן לעיר סעליש. מלבד ספינקא וסיגט מצאנו ריכוזים של חסידי ספינקא במספרים ניכרים במקומות הבאים (בחלק מהם אף היו קיימים קלויזים מיוחדים לחסידי ספינקא): בודשט, אונטר ווישווה, ריזאוו־ליה בצד הרומני; איגלא, אפשא (כולן), בוגדאן, בישטינע, בריסטר, טעטש, ליפשא, נרסניצה ועוד בצד הצ'כי.

חסידות וויז'ניץ, למרות ההתפתחויות המתוארות כאן, שהביאו בהכרח נגיסות וכירסמו במספריהם של חסידי וויז'ניץ, עדיין היה הגוש הגדול ביותר בין חסידי מאראמארוש. ונראה, שכל החסידים מכל הגוונים גם יחד לא הגיעו למספר חסידי קאסוב־וויז'ניץ, שהכריעו במספרם הכרעה מכרעת. וכך נשאר המצב עד לדור השואה. בסוף המאה ה־19 הגיעו למאראמארוש שלושה אדמו"רים מבית וויז'ניץ. תוך זמן קצר, ואולי אף תוך שנה אחת, הגיעו למאראמארוש בן אחד ושני חתנים של הצדיק ר' ברוך האגר בעל אמרי ברוך. הדבר היה לאחר פטירתו בגיל צעיר בשנת תרנ"ג (1892), כשבחצר בוויז'ניץ נשארו כל שנים עשר בניו וחתניו סמוכים על שולחן החצר. כדי להקל על העול הכספי ועל הרבי הצעיר, ר' ישראל האגר, שנבחר למלא מקום אביו, החליטו ראשי החצר לפזר את הבנים ואת החתנים על־פני ממלכת וויז'ניץ. על מחוז מאראמארוש נפל בן אחד, ר' פנחס האגר, שהתישב בבורשה ושני חתנים: ר' שמואל דוב חודרוב, שחצרו הוקמה בכפר פטריווה שבצד הרומני, וחתן שני, ר' מרדכי חודרוב־טברסקי, התישב קודם בכפר גאניטש וכעבור כשנה בכפר בידעוולא, שניהם בצד הצ'כי. מובן שחסידי וויז'ניץ באלפיהם שאבו רוב נחת מצאצאי הרבי, אליהם נסעו בכל הזדמנות והם היו נציגיו של הרבי היושב בוויז'ניץ. כל־אימת שלא היה ביכלתו של חסיד להגיע לחג או לימים הנוראים לוויז'ניץ השתדל להתפלל במחיצתו של האח בבורשה. ברבות הימים רכש לעצמו האדמו"ר מבורשה חסידים משלו בזכות עצמו ובזכות סגולותיו האישיות. ומעתה נוסף גוון חדש לחסידות וויז'ניץ — "חסיד בורשה". הוא הדין ביחס לשני החתנים. אף־על־פי שהיו צאצאים לחצרות אחרות, נהגו להתפלל בנוסח ובגינוני וויז'ניץ ואף הם היו מקובלים על החסידים כאדמו"רים מבית וויז'ניץ.

לשלימות המלאכה אשר לפנינו, ביחס לאדמו"רים ששימשו בקודש במארא־מארוש, עלינו להזכיר את האדמו"ר מקעכניא, ר' פנחס שפירא, שהשפעתו היתה מצומצמת ואין צריך לומר שלא ריכז מסביבו חסידים משלו, אם כי היה ראוי לכך ללא כל ספק. הוא זכה לתמיכה, מוסרית וכלכלית, של מעריצים ונדבנים מקומיים בזכות גדלותו וקדושתו וזכות אבות, שכן היה נצר לר' פנחס מקורץ והיה חתן האדמו"ר ר' מאיר רוזנבוים מקרעטשעניף. שמו ושמעו לא חרגו כנראה מתחום מושבו (אם בקעכניא ואם באויבר ווישווה) אף־על־פי שישב במאראמארוש

— בהפסקה של שנים אחדות שבהן ישב בגליציה — החל בתחילת המאה ועד לשואה, שבה עלה על המוקד על קידוש השם. הוא הדין לאדמו״ר הבלתי ידוע כמעט, ר׳ אייזיק רובין, שישב בין שתי מלחמות העולם בישוב אויבר רינה, שכנראה, שאף בכפרי מאראמארוש המרוחקים יותר מרינה לא היה ידוע. אך יהודי רינה (העליונה והתחתונה) וכמה כפרים סמוכים פרנסוהו בכבוד. ואין ספק, שפרנסתו היתה מצויה לפחות באותה מדה שפרנסתם של בעלי־בתים ממוצעים היתה מצויה. ונסיים ב״כוכב השביט״ של האדמו״רים במאראמארוש, בשוחט שהפך בין־לילה לאדמו״ר כשאלפים משכימים לפתחו ומבקשים את עצתו, כשהשוחט של הכפר הקטן פאליען־קאבילצקי, ר׳ יחזקאל מרדכי וויזל, נתגלה לתמהון הכל וכנראה גם לתמהונו הוא עצמו כעושה פלא וכפועל ישועות, שהכל רודפים אחריו. אך בין־לילה בא ובין־לילה אבד הקסם והפך להיות כאחד האדם ושמו נשכח אף בסביבתו.

הגיע הזמן לחזור לבחירת הרבנים במאראמארוש וננסה לשים לב, במידת האפשר, כיצד התקשרו הדברים לאור השליטה וההשפעה של מחנות החסידים השונים במחוז. נסקור את המאורעות בסדר כרונולוגי עד כמה שהדבר ניתן. כזכור, נבחרו הרבנים הראשונים בארבע הקהלות הגדולות בסדר זה: סיגט (1759), חוסט (1812), בורשה ואויבר ווישווה (1820). עד לבחירת הרבנים בישובים הבאים עברו שלושים שנה ויותר, שבהן צמח, כאמור, ישוב יהודי גדול וצפוף למדי במאראמארוש. והנה בשני העשורים 1860—1880 נבחרו הרבנים הבאים: בעל ייטב לב רבה של סיגט הושיב את חתנו (שהיה גם בן אחיו) ר׳ יוקל טייטלבוים על רבנות ברבשט זמן קצר לאחר בואו לסיגט. באותו פרק־זמן הושיב גם את בנו הגדול ר׳ ליפא לרבנות טעטש וכעשר שנים לאחר מכן את בנו הקטן ר׳ אליהו בצלאל טייטלבוים לרבנות פאליען־ריסקווע. גם הרבנות בקרעטשעניף שעליה עלה בן־גיסו, ר׳ דוד נתן דייטש, בשנת 1860 לערך על דעתו של בעל ייטב לב היתה. ומכאן ואילך כל רבני קרעטשעניף עד השואה היו מנכדי בעל ייטב לב (לחצר האדמו״ר מקרעטשעניף לא היתה כנראה כל השפעה בענין זה). בישוב ריזאוואליה נתמנה ר׳ יצחק מנחם קיזלניק בשנות ה־70 כנראה על־ידי חסידי וויז׳ניץ־קאסוב, לאחר שכבר ישב שם כמה שנים כשוחט והיה חתנו של ר׳ שמואל חסיד מריזאוואליה, מגדולי חסידי וויז׳ניץ. אך הדבר היה חייב להיות בהסכמתו של בעל ייטב לב, שריזאוואליה היתה בגליל הרבנות שלו. עד כאן — להוציא טעטש — ישובים שבצד הרומני. בישובים שבצד הצ׳כי נבחרו בתקופת עשרים השנים הללו רבנים ודיינים במקומות דלקמן, אך לפני כן נחזור לרגע קט לטעטש ונזכיר, שהרב הראשון בה נתמנה כבר בשנת תרי״ב (1852) על־ידי הגאון ר׳ שמעלקא קליין מסעליש שהיה בתקופה זו רבה של חוסט והושיב את בנו הבכור ר׳ יעקב קליין לרבה של טעטש; וכשעבר מחוסט לסעליש עזב גם הבן את טעטש ועבר לכהן ברבנות בילקע הסמוכה, שם נפטר בקוצר ימים. בחלק זה של מאראמארוש נבחרו בפרק־זמן זה הרבנים הראשונים בישובים כגון וואלאווע, שרבה הראשון ר׳ אהרן מאיר פרידלנדר (1860) היה מחותנו של הצדיק ר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב ואילו רבה השני ר׳ אלכסנדר צבי קלינגברג (1867) היה נכדו של הצדיק ר׳ יצחק אייזיק מקומארנא, בן־דודו של הראשון. אין ספק שהם נבחרו בהשפעתם של חסידי זידיטשוב־קומארנא, שכאמור לעיל, מספרם לא היה קטן באיזור הזה של המחוז. הרב השלישי של וואלאווע, ר׳ מרדכי אליעזר וועבר (1870), ביזמתו של בעל דברי חיים מצאנז ולפי בקשתו נבחר. נראה, שהוא תאם את הדבר עם ידידיו הצדיקים מזידיטשוב ומקומארנא. הדיינים ומורי ההוראה

של הכפר מיידאן הסמוך לוואלאווע, ר׳ נחמן גרינברגר (1865) ור׳ מרדכי יאמפל (1876), שאין בידינו פרטים ביוגראפיים עליהם, פרט לעובדה ששניהם באו מגליציה, נתמנו, קרוב לוודאי, בידי האדמו״רים לבית זידיטשוב. לחצר סיגט יד כנראה בבחירת רבה הראשון של העיירה יאסין, ר׳ אברהם צבי ברגמאן (1875), שהיה כנראה מתלמידי הייטב לב. מכל מקום בשו״ת אבני צדק של רבה של סיגט הופנו אליו שתי תשובות. יש בידינו תמונה מעורפלת על רב בדיבווה בשם ר׳ משה הלוי (1860), שהיה אביו של הצדיק ר׳ הערצקא מראצפערט, שעליו מספר ר׳ מנחם אדלר בזכרונותיו כעל למדן וצדיק בעל מדרגה. באותה תקופה הגיע לביטשקוף הגאון בתורה וסוחר היין האמיד, ר׳ פישל פלדמאן, שהיה הרועה הרוחני של הישוב ושימש ברבנות הלכה למעשה, אף־על־פי שמעולם לא קיבל פרס. שני תלמידי החכמים האחרונים היו בתחום השפעת וויז׳ניץ, לגבי ר׳ פישל פלדמאן בביטשקוף הדבר בגדר וודאי ונראה שכך הדבר גם ביחס לר׳ משה הלוי בדיבווה. שכן ר׳ מנחם אדלר סותם את דבריו בפרט זה. מכל מקום, הנסיון של מינויי תריסר הרבנים הראשונים במאראמארוש יש בו ללמדנו, שהתופעה שהיינו עדים לה בדור האחרון שלפני השואה (ושכבר רמזנו עליה לעיל), שחצר סיגט והעומדים בראשה היו עירנים יותר מבחינת כיבוש רבנות הקהילות שהתפנו, כבר היתה קיימת בראשית דרכה הציבורית. חסידי וויז׳ניץ, שהיו רוב מנין ורוב בנין של יהודי מאראמארוש, לא היו מודעים לעמוד על משמר האינטרסים של החצר בכל הנוגע למינוי רבנים. הם היו צנועים יותר בעניינים אלה והסתפקו בכך, שמינוי השוחטים יהיו על דעת האדמו״ר. לא מעט מתחים ומחלוקות פרצו על רקע זה בקהילות, כשמשני צידי המיתרס עומדים השוחט שהוא איש וויז׳ניץ והרב שהוא חסיד סיגט, ובעורף הרחוק עוקבים אנשי החצרות של שני הצדדים.

מבין עשרת הרבנים שנבחרו במאראמארוש משנות ה־80 ועד סוף המאה ה־19 עלינו לנטרל את מורה ההוראה שבגלוד, ר׳ מנחם מענדל מרגליות (1890 לערך) ואת ר׳ יוסף מאיר וורצברגר שבאונטר ווישווה, כרבנים שלא ״נבחרו״ במובן הרגיל על־ידי הקהילה וגם לא נתמנו מלמעלה בידי ראשי חצר כלשהי, אלא צמחו לתפקידם הרם באופן טבעי. שכן שניהם היו אותה שעה אנשים אמידים, שעסקו במסחר והתפקיד הרבני נאכף עליהם בלחץ הנסיבות ובלחץ אנשי הישוב, שביקשו מפיהם תורה והוראה. מה שאין כן מינויים של הרבנים דלקמן: ר׳ נחמן כהנא בספינקא, שנתמנה לרב המקום (1885) בידי חותנו האדמו״ר בעל אמרי יוסף; וכן מינויו של ר׳ חיים אלתר דאכנר לרבה של קהילת מאסיף (1897), שבוודאי על־ידי חצר וויז׳ניץ נעשה, שהרי היה לא רק חסיד וויז׳ניץ אלא אף מנכדי בעל תורת חיים מקאסוב. אחרי שהרב דאכנר עזב את הישוב מאסיף ועבר לעיירה סירט אשר בבוקובינה, נתמנה למורה הוראה ודיין רבי יצחק מאיר וויזמאן, שהיה מפורסם כעילוי ות״ח גדול. אף הוא נבחר בהשפעת חסידי וויז׳ניץ. גם מינויו של ר׳ משה שטרן לדיין בדראגמירשט (1880), קרוב לוודאי שעל דעת הצדיקים לבית וויז׳ניץ־קאסוב נתבצע.

ואשר לצד הצ׳כי של מאראמארוש, הרי התמונה מאוזנת להפליא — שתי בחירות של וויז׳ניץ לעומת שתי בחירות של סיגט ובחירה אחת על דעת שני הצדדים כנראה. הבה נפרט: ר׳ ישראל האגר בנו הבכור של האדמו״ר בעל אמרי ברוך מוויז׳ניץ נבחר לרבה של בידעוולא (1885) לשמחת ומשוש־לבם של כל חסידי וויז׳ניץ שבמדינה כולה. גם ר׳ ישראל גרוס, כשנבחר (1880 לערך) לרבה של וויל־חוביץ, אחד ממבצרי וויז׳ניץ, כמובן על דעת וויז׳ניץ נבחר. מצד שני, בשעה

שר׳ זעליג גרינצווייג, מתלמידיו המובהקים והאהובים של בעל ייטב לב, נבחר לרבה של דולהא (1884), על דעת רבו נבחר; וכשר׳ ישראל חיים פרידמאן אף הוא תלמיד חביב לבעל ייטב לב, נבחר לרבה של ראחוב (1888), בהמלצת סיגט נבחר. הבעיה היא בענין בחירתו של ר׳ יהודה יואל דייטש לרבה של גאניטש (1880), שכן מצד אחד היה גם הוא מתלמידיו של בעל ייטב לב, אך מאידך גיסא היה הישוב גאניטש מאוכלס ברובו המכריע בחסידי וויז׳ניץ מקדמת דנא. נראה, שר׳ יהודה יואל דייטש היה כבר בצעירותו מחסידי וויז׳ניץ (בתקופה מאוחרת יותר ידוע שהיה מגדולי החסידים ובעל אהבת ישראל היה משתבח בו ביותר, כנאמר בערך ״גאניטש״), למרות שלמד בישיבת סיגט. לקראת סוף המאה ה־19 היו כבר איפוא כמה רבנים במאראמארוש, שנתמנו או נבחרו בהשראת, בהשפעת או בהמלצת וויז׳ניץ. לפי דרכנו למדנו, שחסידי וויז׳ניץ היו תלמידים מקשיבים ולמדו פרק בהלכות מינוי רבנים במאראמארוש.

מתחילת המאה ה־20 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה נבחרו שבעה רבנים חדשים במאראמארוש, ארבעה בצד הרומני ושלושה בצד הצ׳כי. באויבר ווישווה הגאון בעל קרן לדוד בשנת תרע״א (1911) ונשאר בה עד לאחר המלחמה (תרפ״א 1921) — בחירה נויטראלית מהשפעה חסידית כלשהי. ביויעד בחרו חסידי וויז׳ניץ בר׳ יחזקאל ווידמאן (לאחר מכן נבחר לרב בסיטשל); בקעכניא ישב כדיין ר׳ מרדכי כהנא, אף הוא מחסידי וויז׳ניץ. ובפטריווה עלה לדרגת רב ומורה הוראה הלמדן הגדול והבקיא הנפלא ר׳ חיים דב גרוס (לאחר מכן ראש ישיבה במונקאטש). בצד הצ׳כי נתמנה שנים אחדות לפני המלחמה (1911) ר׳ אהרן זילברשטיין לרבה של קערעצקי על־ידי גיסו ר׳ אברהם יוסף גרינוואלד רבה החדש של חוסט, לאחר פטירת אביו בעל ערוגת הבשם (חותן ר׳ אהרן זילברשטיין), שהקציב לו חלק מגליל חוסט. בישוב איגלא נבחר בתחילת המאה ר׳ מרדכי צבי אדלר, מתלמידי הייטב לב, כמובן על דעת חסידי סיגט. בבריסטר, ישוב שמרובים בו חסידי זידיטשוב, פעל החל מתחילת המאה כרועה רוחני וכמרביץ תורה, וכנראה ללא מינוי רשמי, ר׳ יעקב מאיר שנפלד, מנכדי ר׳ צבי אלימלך שפירא מדינוב.

הגענו אל מעבר למלחמת העולם הראשונה, כאשר יהודי מאראמארוש מצאו את עצמם בשתי מדינות — רומניה וצ׳כיה — כשגבול מדיני חוצץ ביניהם ופעמים עובר הגבול בתוך הישובים עצמם, כגון טעטש, ביטשקוף ועוד. אך קהילות ישראל, משני עברי הגבול, פועלות כתיקנן, פחות או יותר. כלומר בצד הרומני ״פחות״, שכן המשטר הוא אנטישמי ומושחת, מעוות ותאב לשוחד ותובע שלמונים בפה; בצד הצ׳כי ״יותר״, שכן המשטר הוא חדש, כשם שהמדינה שבראש עומד המשטר היא חדשה, שזה עתה נוסדה על הריסותיה של הממלכה האוסטרו־הונגרית שקרסה. והמשטר מתיימר להיות נאור ודימוקראטי. בצד הרומני החל הכירסום והניוון והעזובה בקהילות ישראל ברוב ישובי מאראמארוש; ואילו בצד הצ׳כי החלה הפריחה וההתלהבות שבתקוה מן הייצור החדש, שזה עתה יצא לעולם. אם כי גם שם אינן חסירות ״חריקות״ שאוזן רגישה כאוזן היהודית מבחינה בהן ומזהה אותן על נקלה, הן בשדה ההפליה הכלכלית והן בשדה המיסוי וההיטלים והן בתחומים אחרים. לשוני אופיים של המשטרים הללו אי־אפשר שלא תהיה השפעה גם בעניין שלפנינו, כלומר בחירת רבנים על־ידי הקהילות השונות. שכן מטבע הדברים, שקהילות שהן בנסיגה כלכלית ובתהליכים דמוג־ראפיים שליליים, אינן ששות לבחור רב. ואכן בשני העשורים שבין שתי מלחמות העולם (1920—1940) נבחרו במאראמארוש הצ׳כית רבנים במספר כפול כמעט

ממספר הרבנים שנבחרו בצד הרומני — 13 לעומת 7. הבה ונפרט בקיצור נמרץ. בעשור הראשון שלאחר מלחמת העולם הראשונה בחרו רבנים רק ארבע קהילות בצד הרומני והם: קהילת אויבר ווישווה בחרה בגאון ר' מנחם מענדל האגר לרב לשמחת לבם של חסידי וויז'ניץ (1921) וסמוך לכך בחרה קהילת סיטשל את ר' יחזקאל ווידמאן הנזכר (תרפ"ב 1921), כמובן בהשפעת חסידי וויז'ניץ ועל דעת רבה החדש של אויבר ווישווה, שבגליל שלו שוכנת סיטשל. קהילת ריסקווה בחרה בר' אברהם שלמה כ"ץ (1926) בהשפעת חצר סיגט; ואילו חסידי ספינקא בחרו בחתן האדמו"ר מספינקא, ר' אברהם אביש הורביץ לרבה של קהילת רמיט בסוף שנות העשרים. בדראגמירעשט נבחר רבי משה ישראל פלדמאן בהשפעת חסידי וויז'ניץ־אטאניה. מבחינת ההשפעות של מחנות החסידים הפועלים במארא־מארוש בתקופה זו שוב הושג איזון מופלא — אין צריך להוסיף בלתי מכוון — בין המחנות.

בצד השני של הגבול עסקו במינוי ובבחירת רבנים באותו עשור ראשון שלאחר המלחמה הקהילות דלקמן. בשל ניתוקן של קהילות הגונות ומכובדות מגליל הרבנות של סיגט בשל הגבול המדיני שעבר ביניהן ובין קהילת סיגט, נתן דעתו רבה של סיגט להושיב מורי הוראה בקהילות אלה, שיהיו כפופים לו וסרים למשמעתו. לראשונה מינה בעל עצי חיים בסלאטפינא הסמוכה את ר' ירמיה קאהן לדיין כבר בשנת 1921. כעבור ארבע שנים הושיב שם לרב את חתנו הראשון ר' חיים אייזיק האלברשטאם (1925); באותה עת נתמנה על דעתו של בעל עצי חיים גם רבה של אונטר אפשא, ר' אהרן צבי בעק וכשזה נפטר בקוצר ימים נבחר אחיו וחתנו ר' משה יעקב בעק (1933). לעומת זאת, באויבר אפשא נבחר ר' דוד יצחק רוזנוואסר לרב, לא על דעתו של בעל עצי חיים, אלא על דעת רוב אנשי הקהילה, שהיו חסידי וויז'ניץ (1924). בהשפעת סיגט היתה גם בחירת רבה של קהילת טערעסיף, ר' יואל וועליטשקר־אשכנזי (1925), שהיה קרוב משפחה לאדמו"רי סיגט. במינויו של ר' משה גרינצווייג לרבה של ליפשא (1921) יש גם כן לראות השפעתה של סיגט, שכן אביו האב"ד בדולהא מחסידי סיגט ומתלמידי ישיבתה היה. לעומת זאת נתמנה ר' יצחק גרוס לדיין ומורה הוראה בטורן באמצע שנות העשרים בהשפעת וויז'ניץ, ככל הנראה. ואילו ר' מרדכי דייטש נבחר מן הסתם לרבה של קהילת וועליאטין (1928) בהשפעתם של חסידי ספינקא. באותה תקופה מסתמנת גם השפעה חדשה בחלק הצ'כי, השפעת מונקאטש, עם בחירתו של ר' שלמה שפיצר לרבה של בוגדאן, שכן מתלמידי מונקאטש ומחסידיה היה ובנו של אחד הדיינים במונקאטש היה. בשנות העשרים נבחר גם הדיין בקהילת איסקא, ר' זאב שעפטיל עדעלהויב, אך לא עלה בידינו לקבוע איזה גורמים היו מאחורי בחירה זו. איסקא שוכנת מצפון לוואלאווע, שבה שלטה כידוע שושלת סיגט, אך הישוב עצמו היה מיושב בחסידי זידיטשוב, דולינא וגם וויז'ניץ.

בעשור האחרון שלפני השואה, בשנים 1930—1940, עדיין נבחרו רבנים חדשים בכמה מקהילות ישראל במאראמארוש. בצד הרומני נבחר העילוי מפטריווה, ר' צבי כהן, לרבה של סטרימטרה על־ידי חסידי וויז'ניץ, שהיו רוב תושבי המקום. ר' אביש הורביץ, שבינתיים עזב את רמיט ונבחר לרבה של העיר קרולה על־ידי חלק מיהודי העיר, הושיב את בנו ר' נפתלי הורביץ לרבה של בודשט; לעומתו הושיב ר' שמואל גרוס רבה של ברבשט, שאף הוא נבחר לרבה של קרולה על־ידי חלק אחר של יהודי העיר, את בנו ר' יקותיאל יהודה גרוס לרבה של אוקנא־שוגאטאג. ובקהילת אויבר רינה בחרו בדיין ר' מנחם שווארץ. עד כאן הבחירות האחרונות בצד הרומני. בצד הצ'כי ידועים לנו רק שתי בחירות של

רבנים בעשור שלפני השואה: קהילת דראהיף בחרה בר' נפתלי הירצקא גרינצווייג נכדו של הרב הישיש מדולהא לרב. וקהילת טרבושאן בחרה בשנת 1937 את ר' נתן נטע ווייס, ממשפחת האדמו"ר מספינקא, לרב.

הכלל העולה מפרק זה, שברוב ישובי מאראמארוש, שבהם ישבו יהודים במספר מינימאלי (ברוב המקרים פחות מ־500 נפש), עשו אנשי הקהילה מאמצים רבים מאד, הרבה מעבר ליכלתם הכלכלית והתקציבית, ובלבד שיזכו ברועה רוחני, שידריכם בתורה ובמצוות וגם בחסידות בדרך שהם רגילים בה ולפי השושלת האמונה עליהם. לא פחות מחמישים קהילות, מתוך כ־160 הישובים הנזכרים בספר זה, ובתוכן קהילות זעירות של פחות מ־300 נפש, החזיקו רב או דיין בכבוד הראוי ובמיטב כספם ואונם. זהו מספר הנותן כבוד ויקר ליהדות מארא־מארוש. כל היושבים על מדין במאראמארוש, אם כרבנים בקהילות, אם כאדמו"רים ורועים רוחניים לחסידים, אם כראשי ישיבות, אם כדיינים ומורי הוראה להשיב לשואל דבר הלכה ואם כממלאים כל התפקידים (או חלקם) גם יחד — כולם ללא יוצא מן הכלל מילא את תפקידיהם באמונה ובמסירות נפש על הצד הטוב ביותר וזכו לכבוד והערצה ואהבה מאת צאן מרעיתם, החל בתלמידי החכמים וכלה בפשוטי העם, אם הפרנסה של הרבנים הכפריים לא היתה מצוייה בכל המקרים, הרי חשו היטב באהבה וחיבה המקיפות אותם; ואף הם מצדם הקרינו קרני אהבה וחיבה מסביבם לכל שכבות העם. במלה אחת, האקלים הרוחני מסביב לתורה וחסידות ונושאי דגלן היה חם ואוהד, נוח ונעים. באקלים רוחני מעין זה מפכים מעיינות היצירה. אין איפוא פלא, שרבני מאראמארוש היו בין היוצרים הדגולים בשדה הספרות התורנית במדינה ומהם ספרים שקנו להם שם עולם בעולם התורה — ועל כך בפרק הבא.

ד.

היצירה התורנית במאראמארוש

(אגב רשימה מקובצת של רבני מאראמארוש).

פרק זה כולו ביוגראפיה וביבליוגראפיה, כלומר מפורטים בו כל רבני מארא־מארוש, האדמו״רים, הדיינים, המגידים, היושבים על מדין ומחברי הספרים (גם כאשר לא היו רבנים) מאז ומקדם ועד הדור האחרון. ליד כל רב באה רשימת ספריו וחיבוריו. מספר הרבנים והמחברים שהגענו אליו הוא 249, מספר שיש בו להפתיע ולהפעים וכמובן לעורר כבוד ויקר ליהדות מאראמארוש. מכל מקום, כשנגשנו לחבר רשימה זו לא עלה על דעתנו שכזאת תהיה התוצאה. לא כל הרבנים חיברו ספרים ואף אלה שחיברו ספרים, לא כולם זכו להדפיסם ולהוציאם לאור עולם. אדרבה, ניתן לומר במידה גדולה של וודאות, שמספר הספרים שנשארו בכתב־יד עולה על אלה שנדפסו, שכן כולנו יודעים כמה קשיים, כספיים ואחרים, היו מנת חלקו של מחבר ומו״ל עד שזכה לראות ספר נכנס למכבש הדפוס ויוצא ממנו כליל בהדרו. וכמה מרבני מאראמארוש היתה הפרוטה מצויה בכיסם למטרות מסוג זה? ואף־על־פי־כן רשומים ברשימה דלהלן כמאתיים וחמישים ספרים (ליתר דיוק 247) ממחברים וחכמים שמקום מושבם היה אי־שם מחוז מאראמארוש.

אם נחלק את הספרים לפי מקצועות וענייניים חלוקה גסה ולא מדוקדקת ביותר תתקבל התמונה דלקמן. הכוונה ב״חלוקה לא מדוקדקת״ היא, שכל ספר מקבל מקצוע אחד בלבד, אף־על־פי שבספרים לא מעטים יש בספר אחד יותר ממקצוע אחד. וזאת כדי שלא לסבך את המספרים ואת העניינים:

א) חידושי תורה בסדר הפרשיות, מועדים והספדים, הגדה של פסח, פרקי אבות בדרוש וחסידות	90
ב) חידושים בש״ס, חידושי סוגיות, חידושי הלכות ברמב״ם טור ושלחן ערוך	26
ג) הלכה, דינים ומנהגים (הכוונה לפסקי הלכה וליקוטי דינים)	25
ד) שאלות ותשובות	23
ה) מוסר, הנהגות טובות, צוואות וכיוצא באלה	27
ו) מחקר, ביוגראפיה, היסטוריה	42
ז) שונות (קונטרסים קטנים של הקפות לשמחת תורה, שירים ועוד)	14
	247

דבר הלמד מעניינו, שלא כל המחברים שוים מבחינת המוניטין שרכשו לעצמם בעולם התורה והספרות התורנית. בצד רבנים גאונים שזכו לשם עולם, היו כמובן במאראמארוש גם רבנים גאונים שלא נתמזל מזלם ושמעם לא הגיע אלא לסביבתם הקרובה או הרחוקה יותר. ולצד שנים אלה ישנם גם מחברים שנשארו אלמונים כמעט ורק ביבליוגראפים מומחים שמלאכתם בכך יודעים על קיום ספריהם, ופעמים שגם מהם נעלמו יצירותיהם ואין דורש ואין מבקש להם. אף־על־פי שכל הרבנים והדיינים, ללא יוצא מן הכלל, היו תלמידי חכמים גדולים ובעלי הוראה מובהקים, ששימשו תלמידי חכמים ועשו לילות כימים על התורה מגיל הרך ועד זקנה ושיבה.

דמות רבנית כדוגמת מהר"ם שיק, רבה של חוסט, שהיה מעמודי התווך של יהדות הונגריה בדור שלאחר החתם סופר, שנתן את הביסוס ההלכתי לדרכה של האורתודוכסיה ההונגרית, בכמה תשובות בשו"ת מהר"ם שיק, עדיין מעניינות את הציבור היהודי גם היום, הן בארץ־ישראל והן בתפוצות. שכן הבעיות שהעסיקו אז את הציבוריות היהודית עדיין מנסרות בעולם היהודי. עולם הלומדים מכל הגוונים והעדות עדיין לומדים בשקידה לא רק את ספריו ההלכ־תיים של מהר"ם שיק כגון שו"ת מהר"ם שיק, מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות, חידושי מהר"ם שיק על מסכתות פסחים וחולין, אלא גם את ספרי הדרוש שלו, כגון מהר"ם שיק על התורה, על פרקי אבות, על הגדה של פסח ודרשות מהר"ם שיק. יתר על כן, על שמו של מהר"ם שיק ולזכרו נוסד בירושלים במלאת מאה שנה לפטירתו כולל של אברכים לומדי תורה, שמוציאים את כתביו ומפרסמים קבצים לחידושי תורה והלכה בשם "מהר"ם שיק". והוא הדין, אם כי בקצב אטי יותר, לשאר רבני חוסט, כגון בעל בית שערים, בית היוצר, ערוגת הבשם, הרב דושינסקי, ר' יהושע גרינוואלד, שלספריהם בכל מקצועות התורה יש גם היום חוגים רחבים למדי העוסקים בהם ושמחים להגות בתורתם. ואין צריך לומר, שגאוני וצדיקי סיגט וספריהם — ייטב לב, אבני צדק, רב טוב, ייטב פנים, קדושת יום טוב, עצי חיים — הולכים ונדפסים וגם נלמדים על־ידי יהודים רבים וביחוד חסידי סיגט־סאטמאר.

ממדור א) שבו הכללנו חסידות בולטים כמה ספרים שהם היום נחלת הרבים, של אלפי חסידים. כגון ספרי האדמו"רים של וויז'ניץ וסרט, אהבת ישראל, אמרי חיים, ומקור ברוך, שהיו בצעירותם רבנים בכפרי מאראמארוש — בידעוולא, ווילחוביץ ופאליען־ריסקווה; ספריו של הרב והאדמו"ר מווישווה שארית מנחם, ההולכים ונדפסים עתה; ספרים של שושלת נאדבורנא־קרעטשעניף, מאמר מרדכי, ארבעה ארזים; ספריהם מרובי הכרכים של אדמו"רי ספינקא — אמרי יוסף וחקל יצחק. כל אלה אדמו"רים ששימשו בקודש (לפחות חלק מחייהם) במאראמארוש וזכרם קודש היום לאלפי חסידים בעולם כולו וכמובן שהם מרוים את צמאונם בעיון בספרים שהשאירו אחריהם ברכה.

במדור ב) מזדקרים לעין בין השאר ספריהם של הגאונים והרבנים דלקמן: קונטרס הספיקות ותרומת הכרי של רבה של סיגט, שהוא המחבר הראשון ממחברי מאראמארוש שספרו זכה להדפס; ספרו של הגאון החריף הרבי ר' שמעלקא קליין מרבני חוסט הגדולים; ספריו הגדולים של הפוסק מסיגט על ארבעה חלקי שלחן ערוך ועל סוגיות הש"ס בשם ערך ש"י; ספרי עצי חיים על מסכת גיטין ועל מקוואות ועוד.

במדור ג) אי־אפשר לפסוח על ספריהם של בעל דברי גאונים על חושן משפט ושל בנו אורחות חיים על או"ח, ששניהם זכו לקבלת פנים נלהבת בעולם התורה והפסיקה הרבנית. חמשת ספריו השימושיים של ר' אברהם חיים איינהורן ממאסיף, שלא שימש ברבנות ואף־על־פי־כן נפוצו ספריו בכל מרכז יהודי. גם ספר ליקוטי מהרי"ח על שולחן ערוך אורח חיים התחבב על אלפים בסידורו המעשי ונדפס פעמים אחדות והולך ונדפס גם היום.

במדור ד) שאלות ותשובות. רמזנו כבר על חיבוריהם של רבני חוסט וסיגט, שגם בתחום זה הגדילו לעשות כמעט כולם, החל במהר"ם שיק וכלה ברבה האחרון של חוסט בעל חסד יהושע. וכן בסיגט בעל אבני צדק ונכדו בעל עצי חיים. בסיגט השיב למאות שואלים גם ר' שלמה יהודה טאבק, שנצטברו בשתי מהדורות של ספרו תשורת ש"י. ארבעת הכרכים של שו"ת יגל יעקב והכרכים

של קרן לדוד, חקל יצחק, אפרקסתא דעניא ועוד — כולם ספרים הנלמדים עד עצם היום הזה וגם מרבים להביאם ולהסתמך עליהם בספרי דורינו.

במדור ה) בולטת צוואתו הנפלאה של בעל ערוגת הבשם שכתב לבניו וצאצאיו בשם הכנה דרבה, שזכה למהדורות רבות. לתפוצה רבה במהדורות תכופות זכה גם ספרו האנונימי של ר' יעקב קטינא הדיין מחוסט, רחמי האב, שבחייו זכה לשש מהדורות ועד היום לכעשרים הוצאות. גם הספר המעניין סמיכת נופלים, שחיבר סוחר האתרוגים משאמקוט־ספינקא, ר' אביגדור ווייגברגר, בעברית וביידיש, בסגנון ובדרך־הרצאה מקוריים, זכה לרבבות עותקים תוך זמן קצר. נזכיר גם את ספר ההנהגה החסידי דברי צדיקים לר' יוסף מרדכי כהנא מטעטש, שחובר בדרך האלף־בית, שהוא הספר הראשון שנדפס בעיר סיגט.

במדור ו) הוכנסו ספריו ההיסטוריים של ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד מסיגט, שהספיק להדפיס לפני שעזב את המדינה והיגר לארצות הברית. חיבורים ביוגראפיים וסיפורים על הצדיקים של קאסוב־וויז'ניץ (אבן שתיה), ספינקא (פאר יוסף), נאדבורנא (גדולת מרדכי, תפארת מרדכי); שני ספרים על מהר"ם שיק (ממשה עד משה, דרכי משה החדש), תולדות בעל ערוגת הבשם, תולדות ר' הלל ליכטנשטיין מקולומיאה (בית הלל) ועוד.

ברשימה שלפנינו לא רשמנו אלא את **עיקרי** הנתונים של הרבנים ולא נכנסנו לפרטי הדברים. בתוך הערכים שבגוף הספר פרטנו יותר, שם יוכל אולי המעוניין למצוא את מבוקשו. לפיכך הדגשנו את המקומות במאראמארוש שבהם כיהנו הרבנים, שכן הדגשים אלה משמשים כעין מפתח למקומות שבהם ניתן למצוא חומר נוסף בנושא זה. רשימה זו אינה אלא מראה מקום לחומר המצוי בפנים הספר בערכים המודגשים (מקומות שמחוץ למאראמארוש לא הודגשו).

אדלהויב (עדעלהויב), ר' זאב שעפטיל. דיין בכפר **איסקא.** בנו של השוחט מדובראן. נהרג על קידוש השם.

אדלר, ר' אלטר חיים ב"ר יעקב. דיין ומורה הוראה בישוב **דיבווה.** נפטר בדמי ימיו בגיל ארבעים לערך כנראה בראשית המאה (לפי זכרונותיו של ר' מנחם אדלר).

אדלר, ר' יעקב חתן ר' גדליה דוד גליק. דיין ומורה הוראה בישוב **דיבווה** שלא עלמלק"פ. בסוף ימיו קיבל שכר. בצעירותו למד בצוותא חדא עם בעל אמרי יוסף. נפטר כנראה בסוף המאה ה־19. (לפי זכרונות ר' מנחם אדלר, נכדו).

אדלר, ר' יקותיאל יהודה. דיין ומורה הוראה בכפר **איגלא.** היה חתן מטורן. בקיץ 1941 גורש לפולין ונרצח ליד קאמניץ פודולסק.

אדלר, ר' ישעיה אלטר ב"ר מנחם מענדל כהנא. נולד **בדיבווה** בשנת תר"ן (1890). למד בישיבת ר' יהודה גרינוואלד בסאטמאר ורשם הרבה דברי תורה מפיו. בן 19 שנה חלה וכבר כתב צוואה (ביום ד' מנחם אב תרס"ט). אך הבריא ונשא אשה והוליד כמה ילדים. אך שוב חלה ונפטר לבית עולמו בגיל 31 ביום ז' אדר ב' תרפ"א. בעזבונו נשארו כתבים רבים ובהם שני חיבורים שלמים, שהובאו לבית־הדפוס בכרך אחד בידי בנו הבחור דוד כהנא אדלר. החיבור האחד הוא דברי תורה באגדה ששמע מפי רבו ר' יהודה גרינוואלד:

ספר שארית יהודה על חמשה חומשי תורה מהד"ת... מונקאטש תרצ"ח.

החיבור השני שצורף אליו חובר בידי ר' ישעיה אלטר אדלר בעצמו והוא חובר, בחלקו לפחות, כבר לפני מחלתו הראשונה, בהיותו עדיין בחור צעיר לימים.

ספר מראה כהן ונקרא קונטרס תשובה מיראה... כמעט כל התיקונים

והזהרות שיעשה האדם וחי בהם [בעניין חטאות נעורים]... אשר לקטתי מספרים קדושים... מונקאטש תרצ״ח.

אדלר, ר׳ מרדכי צבי. תלמיד בעל ייטב לב. שו״ב ודיין בישוב **איגלא.** נפטר בשנת תרצ״ה (1935).

ספר עיר מבצר שני חלקים: שלשה ספרים נפתחים. חלק ראשון: פירושים וטעמים על חסירות ויתירות וקרי וכתיב... במגילת אסתר... וחלק שני מחזיק בתוכו שני עניינים... שו״ת בענין... קריאת המגילה... והשני חידושים על מסכת מגילה... סוואליווע תרס״ט.

אוורבוך, ר׳ חיים זאב. מורה הוראה **בסיגט.** על־פי תשובה אליו בשו״ת מאמר מרדכי (איטינגא), סי׳ כח משנת תרי״ב. פרטים נוספים חסרים.

איזאקסון, ר׳ אברהם ישכר בער ב״ר שלמה. אביו היה אב״ד רומאן (מולדובה). חתן ר׳ ישראל חיים פרידמאן בעל ליקוטי מהרי״ח אב״ד **פאליען־ריסקווה.** נהרג על קידוש השם.

איזאקסון, ר׳ יחיאל יהודה ב״ר אברהם ישכר בער הנ״ל. חתנו של ר׳ חיים צבי טייטלבוים בעל עצי חיים. לאחר המלחמה רבה של **סיגט.** אחר כך עלה ארצה והיה רבה של שכונת אחוזה בחיפה. בשנים האחרונות התגורר בעיר לוס־אנג׳לס כרבה של קהילת ״מגן אברהם״ וראש ישיבת ״תורת אמת״. נפטר בשנת תש״מ (1980).

איינהורן, ר׳ אברהם חיים. נולד **בטרניווה.** אחר כך ישב **במאסיף** ועסק במסחר והגיע לאמידות. היה חתן ר׳ מרדכי צבי אינדיק ממאסיף. בשנת תרנ״א קבע את מושבו **באויבר ווישווה** ושם חיבר את כל חיבוריו.

עלה ארצה ונפטר בצפת ביום ב׳ סיון תרס״ח (1908).

ספר ברכת הבית. חלק א׳: ברכת הנהנין. חלק ב׳: ברכת המצוות. סיגט תרנ״ג.

ספר עצי העולה חלק ראשון הוא העולה לדינא ע״פ פסקי הש״ע... ע״פ א׳ ב׳... סיגעט תרנ״ז; חלק ב׳: סיגעט תרנ״ט.

ספר שערי טוהר על הלכות נדה וקיצור דיני מקואות. סיגעט תרס״א.

מקור הברכה. תרגום ספר ברכת הבית ביידיש. חלק א—ב. מונקאטש תרנ״ה.

מנוחה ושמחה דינים פאר וואבר... מונקאטש תרס״ט.

איצקוביטש, ר׳ יעקב מורה ודיין בכפר **זאדנע.** כנראה שהיה נכדו של ר׳ פישל איצקוביטש מתלמידי מהר״ם שיק וגם כתב לו שתי תשובות בשנת תרל״ח וכן בית היוצר בשנת תרמ״ז. ר׳ יעקב איצקוביטש נהרג כנראה על קידוש השם.

אסטרייכר, ר׳ משה דוד ב״ר יוסף זלמן. נולד ביום ל״ג בעומר בכפר ליד מונקאטש. מצאצאי ר׳ משה אריה אסטרייכר אב״ד קראלי. תלמיד ר׳ יהודה גרינפלד מסעמיהאלי ור׳ יהודה גרינוואלד מסאטמאר, שחיבבו ביותר. בשנת תרס״א נשא את בתו של ר׳ יוסף ליב מאירוביטש **ממיידאן.** כעשר שנים ישב במיידאן סמוך על שולחן חותנו, משם התכתב עם כמה מגאוני דורו (מהרש״ם מבערז׳אן, בעל ערך ש״י מסיגט ועוד). בשנת תרע״א לערך נבחר לרבה של קהילת טשימפא בטראנסילוואניה. לאחר מכן ישב בעיר אראד. לאחר מלחמת העולם השניה היגר לארצות הברית שם נפטר ביום ד׳ אייר תשי״ד (1954).

שו״ת תפארת אדם על ארבעה חלקי שו״ע. מהדורא קמא. ניו יארק תשט״ו; מהדורא תנינא. שם תשל״ה.

אפל, ר׳ יעקב אריה. מותיקי החסידים של בעל צמח צדיק וגם לאחריו.

היה סוחר אמיד בכפר **יויעד,** אך רוב זמנו הקדיש לתורה ולעבודת ה'. השאיר חיבור גדול על מסכת ביצה בשם ארון בצלאל ועל התורה בשם איל מילואים בדרך דרוש וחסידות. הקונטרס הרשום להלן הוא שריד משני החיבורים הללו. נפטר ביום ל' כסלו תרפ"ט (1928).

קונטרס ארון בצלאל ואיל מילואים גרגרים אחדים שנשארו לפליטה בפלפול ובאגדה... תל־אביב תשל"ה. נדפס בסוף ספר זכרון מהרי"ו לר' יחזקאל ווידמאן (ראה בערכו).

אפשטיין, ר' יצחק אייזיק ב"ר אהרן. אב"ד **פטריווה.** אביו ר' אהרן אפשטיין היה מנהל ישיבה קטנה בעיר בעלעניעש שליד גרוסווארדיין. אחר כך היה דיין בפראג ונהרג בשואה. גם בנו ר' יצחק אייזיק אפשטיין נהרג על קידוש השם.

אקשטיין ר' מנחם מענדל ב"ר יוסף שלמה. נולד בשנת תרמ"ד. מגיד מישרים **בסיגט.** אחר כך עבר לקראסנא, משם היגר לארצות הברית בה שימש ברבנות בקהילת "בני יעקב" בקליוולנד ועוד. נפטר בארצות הברית בשנות החמישים.

ספר יצירה. כל מקום בש"ס ראשונים ואחרונים שנזכר שם הענין בריאה ע"ש יצירה... סיגעט תר"ע.

א"ש, ר' מאיר ב"ר מנחם. זמן קצר אב"ד **וואלאווע** (בין השנים תרמ"ה—תר"ן). אביו היה ר' מנחם א"ש אב"ד חוסט ואונגוואר והיה חתן בעל חתן סופר. נפטר בדמי ימיו ביום י' אדר תר"ן (1890).

א"ש, ר' מנחם ב"ר מאיר. אב"ד **חוסט.** נולד תקס"ח. בראשונה רבה של סערעדנא. בשנת תר"ה אב"ד **חוסט.** בשנת תרי"ב נתקבל לאונגוואר למלא מקום אביו מהר"ם א"ש. הוא פתח כנראה את הישיבה הראשונה בחוסט. נפטר ביום ו' כסלו תר"ל (1869).

זכרון יהודה, הנהגת אביו מהר"ם א"ש. אונגוואר תרכ"ז.

ספר חומת אש דרושים על התורה ונלוה אליו חדושי תורה מהגאון מהר"ם א"ש והגאון ר' דוד דייטש. פאקש תרס"ו.

בלום, ר' עמרם ב"ר יצחק יעקב. נולד תקצ"ד. אביו היה רב בשאמשון. חתן ר' חיים יוסף דב כהנא־הלר מקראסנא, מנכדי בעל קונטרס הספיקות. תלמיד ר' מאיר פערלס מקראלא ובעל כתב סופר. בתרכ"ד אב"ד ה' מאד. בשנת תרמ"א אב"ד **חוסט.** אך עזבה כעבור שנתיים והחל לכהן כאב"ד בערעט־אויפאלו, שם נפטר ביום כ"ו אלול תרס"ז (1907).

שאלות ותשובות בית שערים. חלק אורח חיים. מונקאטש תרס"ט.

שאלות ותשובות בית שערים. חלק יורה דעה. גרוסווארדיין תש"א.

הגדה של פסח עם פירוש ערבי פסחים. בודפעשט תרפ"ז.

בעק, ר' אהרן צבי ב"ר אברהם דיין ומורה הוראה בישוב **אונטר אפשא** ולפני כן דיין בישוב **הארינטש.** נפטר לפתע בדמי ימיו ביום י"ח טבת תרצ"ג (1933).

ספר מצח אהרן. חלק ראשון על התורה... ובתוכם חידושים יקרים... על סוגיות הש"ס... חלק שני: קונטרס שאלות ותשובות, חידושי הלכות... מונקאטש תרצ"ה 1934.

בעק, ר' יוסף ב"ר אברהם. חתן ר' מאיר דוד טאבק. דיין ומורה הוראה ב**סיגט.** כתב הערות והוספות לספר אחיו מצח אהרן. נפטר ח' שבט תש"ה.

בעק, ר' יצחק ב"ר אברהם. חתן ר' יחזקאל ווידמאן אב"ד סיטשל. אב"ד

מאסיף. הביא לבית הדפוס את ספר מצח אהרן לאחיו ר׳ אהרן צבי בעק. נהרג על קידוש השם.

בעק, ר׳ משה יעקב ב״ר אברהם. חתן אחיו ר׳ אהרן צבי בעק וממלא מקומו ברבנות **אונטר־אפשא.** לאחר המלחמה רב דקהל אהבת תורה בקראון־הייטס.

שאלות ותשובות חמדת משה על ארבעה חלקי שלחן ערוך... ברוקלין תשי״ט. מעמ׳ 155 ואילך, עם שער מיוחד: חמדת משה על סוגיות הש״ס.

ברגמאן, ר׳ אברהם צבי ב״ר יהודה. נולד בשנת תר״ט. משנת תרל״ה אב״ד **יאסין.** כנראה מתלמידי בעל ייטב לב. נפטר בשנת **תרע״ח** (1918).

ברגמאן, ר׳ משה ב״ר אברהם צבי. ממלא מקום אביו ברבנות **יאסין.** לפני כן כיהן בעיר יאסי בירת מולדובה. את שנות המלחמה עשה בווינה, שם השתלם במדעים. נהרג על קידוש השם.

ברגר, ר׳ יוסף שמואל הלוי. מקודם שוחט בכפר **לעה** שליד ביצ׳קוף. אחר כך נכנס **לסיגט,** שבה היה מרביץ תורה לתלמידים מצויינים והיה מגיד מישרים. אף־על־פי שהיה מחסידי וויז׳ניץ היה מקורב מאד גם לבעל עצי חיים, שביקש ממנו לעבור על תשובותיו לפני ששלח אותן לשואלים. נפטר בסיגט באמצע שנות העשרים.

גוטליב, ר׳ חיים מרדכי יעקב (ידוע בשם ר׳ יעקל). נולד בשנת תרל״ו. חתן ר׳ מאיר צבי הלוי סגל **ממיידאן,** בה שהה כעשר שנים ולמד תורה בהתמדה מרובה (תרנ״ג—תרס״ג); שש שנים היה דיין **בבורשה** (תרס״ג—תרס״ט); ארבע־עשרה שנה היה דיין **באויבר ווישווה** (תרס״ט—תרפ״ג); שלוש שנים היה רב **בריזאוולה** (תרפ״ג—תרפ״ו). עשר השנים האחרונות ישב על כס הרבנות בקהילה החסידית במישקולץ, בה נפטר ביום ח׳ תמוז תרצ״ו (1936).

ספר יגל יעקב על התורה. חלק א׳ על בראשית וליקוטים. מישקאלץ תרצ״ח.

ספר יגל יעקב על התורה. חלק א׳ בראשית וליקוטים. ירושלים תשכ״ז; חלק ב׳ שמות וליקוטים. תשכ״ז; חלק ג׳ ויקרא וליקוטים. תשכ״ט; חלק ד׳ במדבר וליקוטים. תשכ״ט; חלק ה׳ דברים, מועדים, פרקי אבות וליקוטים. תשכ״ט.

שאלות ותשובות יגל יעקב. חלק א—ד. ירושלים תשכ״ד. ארבעה כרכים.

גוטליב, ר׳ יעקב יעקל. האב״ד השני ב**חוסט.** בשנת תר״ה עזב משום מה את חוסט ועבר לעיר באיום שבהונגריה נפטר בשנת תר״ך (1860).

גולדשטיין, ר׳ משה שמחה ב״ר מרדכי. למעלה מארבעים שנה מלמד ב**סלאטפינא.** מתלמידי בעל ייטב לב ומגזע בעל הלבוש.

ספר שבט ראובן על התורה... כלו מוסר נעים... סיגעט תרע״ב.

גינצבורג, ר׳ שלום גרשון אב״ד **וועליאטין,** אך ישב בעיקר בעיר בערעגסאס. היה בן הרב מסטרוזניץ. לאחר מכן עזב את המדינה והתישב בעיר סטרוזוניץ (בוקובינה) למלא מקום אביו ברבנות. נהרג בשנת תש״ג בשואת יהודי בוקובינה.

גינצלר, ר׳ שמואל שמעלקא. נולד ז׳ מרחשון תקצ״ה. תלמיד גיסו בעל קול אריה. חתן הגביר היחסן ר׳ יצחק אריה כהנא מאויבר ווישווה בן הגביר ר׳ שמואל זיינוויל כהנא מסיגט חתן בעל קונטרס הספיקות. כמה שנים סמוך על שולחן חותנו ולאחר מכן אב״ד **אויבר ווישווה.** נפטר ה׳ אייר תרע״א (1911).

ספר משיב נפש על התורה ומועדי השנה. סיגעט תרע״ב.

גרוס, ר׳ חיים יששכר דב. עילוי מופלא. תלמיד בעל ערוגת הבשם. דיין ומורה הוראה במקום מולדתו **פטריווה.** בשנת תר״ע לערך עבר למונקאטש, בה

שימש ראש הישיבה ומגיד מישרים. לא הניח כמעט מקצוע בתורה שלא כתב עליו חידושים וביאורים. נזכר בספרים רבים של מחברי דורו והשתתף בכתבי־העת התורניים. נפטר ביום כ״ח תמוז תרצ״ח (1938).

גרוס, ר׳ חנניה יום טוב ליפא ב״ר רפאל. ממלא מקום אחיו ר׳ שמואל גרוס ברבנות **ברבשט.** לאחר השואה עלה ארצה והתישב בירושלים, אך מאס ברבנות. התפרנס מחנות של עופות ודגים. נפטר בקיץ תשל״א.

גרוס, ר׳ יצחק ז׳ דיין ומורה הוראה ב**טורן.** נכד לר׳ ישראל גרוס מווילחוביץ. חתן ר׳ וועלויל זיסנענעס. בהגליה של קיץ 1941 הוגלה גם ר׳ יצחק גרוס עם כל משפחתו (היו לו שנים עשר ילדים). לאחר חדשים אחדים עלה בידו לברוח דרך היערות בכיוון לביתו. במבואות הכפר נרצחה כל משפחתו באכזריות רבה. הוא נשאר עם בתו שפרה שכול וגלמוד. זמן רב הסתתר ביערות מחמת המציק. שערותיו הלבינו ללא עת. בשנת תש״ב התישב בגרוסווארדיין. מגיטו של עיר זו גורש לאושוויץ ושם נשרף על קידוש השם.

גרוס, ר׳ יקותיאל יהודה ב״ר רפאל. אב״ד **ברבשט.** לאחר פטירת בעל עצי חיים בשנת תרפ״ו נבחר לדיין ב**סיגט** כדי שידריך את הרב הצעיר. נהרג על קידוש השם.

גרוס, ר׳ יקותיאל יהודה ב״ר שמואל. אביו היה רב בברבשט ואחר כך בקרולי. ר״י גרוס נבחר לרב בעיר **שוגאטאג** וכיהן בה החל משנות השלושים. נהרג על קידוש השם.

גרוס, ר׳ ישראל ב״ר דוד יהודה. האב״ד הראשון ב**ווילחוביץ,** החל משנת תר״מ לערך. תלמיד מהר״ם א״ש. חתן ר׳ מרדכי מקריווע (מאירוביץ) גיסו של בעל ערך ש״י. סיפרו שלמד 101 פעם את הש״ס מתוך דוחק רב. בעזבונו נשאר חיבור בכתב־יד בשם תפארת ישראל בהלכה ואגדה. נפטר ביום י׳ כסלו תר״ע (1909).

גרוס, ר׳ רפאל. חתן ר׳ ישראל יעקב יוקל טייטלבוים וממלא מקומו ברבנות **ברבשט.** מוקיריו כינוהו ״רפאל הצדיק״. לא זכה לאריכות ימים. נפטר כ״ט טבת תרע״ד (1914).

גרוס, ר׳ שמואל ב״ר רפאל. חתן הצדיק ר׳ ישעיה שטיינר מקרסטיר. קודם אב״ד ריטשע (מחוז זמפלן). לאחר מכן ממלא מקום אביו ברבנות **ברבשט.** משנת תרצ״ד אב״ד קרולי. נהרג על קידוש השם.

גרינברגר, ר׳ נחמן. דיין ומורה הוראה ב**מיידאן.** חתן ר׳ דן ב״ר משה ב״ר דן אב״ד דולינא בעה״מ ספר אבן שהם ועוד. נפטר ביום ב׳ מרחשון תרכ״ט (1868).

גרינוואלד, ר׳ אביגדור ב״ר יעקב. מגיד מישרים ב**סיגט** בחברת תלמוד תורה. עסק גם במכירת ספרים. נהרג על קידוש השם.

ספר כתר תורה על התרי״ג מצוות דאורייתא ושבע מצוות דרבנן. וארשא תרצ״ג.

גרינוואלד, ר׳ אברהם יוסף ב״ר משה. נולד בשנת תרל״ח. תלמיד אביו בעל ערוגת הבשם. חתן ר׳ יצחק באקנרוט בכפר ליד דרוהוביטש. בשנת תרס״ו רב בעיר מאקווע. בתר״ע נבחר למלא מקום אביו ב**חוסט.** אחרי פטירת ר׳ אלעזר לעוו נבחר לרבה של אונגוואר, בה נפטר ביום ט״ו טבת תרפ״ח (1928), בן 50.

שאלות ותשובות אבני שהם. אונגוואר תרצ״ט.

גרינוואלד, ר׳ אליעזר דוד ב״ר עמרם. תלמיד אחיו בעל ערוגת הבשם. בתרנ״ז דומ״צ בסערדאהעלי. לאחר מכן אב״ד צעהלים. בשנת תרע״ב נבחר לרבה

של **אויבר ווישווה.** בשנת תרפ״א אב״ד סאטמאר, שם נפטר בראש חודש סיון תרפ״ח (1928).

ספר קרן לדוד, שאלות ותשובות חלק אורח חיים... כולל קע״ב תשובות. סאטמאר תרפ״ט.

ספר קרן לדוד, חידושי אגדה על התורה. חלק א׳ ספר בראשית. סאטמאר תר״ץ.

ספר קרן לדוד, חידושי אגדה על התורה, חלק ב׳ (שמות). סאטמאר תרצ״ט.

סדר הגדה של פסח עם פירוש... חסדי דוד... סאטמאר תרצ״א.

ספר קרן לדוד, חידושי אגדה ודרושים למועדי ה׳... חלק א׳: לחודש אלול, סליחות, ר״ה, ש״ש, יו״כ, סוכות; חלק ב׳: לחנוכה, לד׳ פרשיות, ז׳ אדר, פורים, שבת הגדול, פסח, שבועות, בין המצרים, פרק״א, הספדים, לקוטים ודרושים שונים. סאטמאר תרצ״ד.

גרינוואלד, ר׳ יהושע ב״ר אברהם יוסף. נולד בשנת תרס״ט. חתן ר׳ יחזקאל פאנעט האב״ד והאדמו״ר מדעש. לאחר פטירת אביו ראב״ד אונגוואר. בשנת תרצ״ד, לאחר שהרב דושינסקי עלה לירושלים, נבחר לרבה של **חוסט.** עבר את כל מוראות השואה, לה נתן ביטוי מרתק בספרו הראשון. לאחר השואה ישב בבודאפשט כחבר בבית־הדין המיוחד לענייני עגונות השואה. בשנת תש״ח התיישב בברוקלין והיה רבה של קהילת היראים דחוסט בבורו־פארק. נפטר ו׳ מנחם־אב תשכ״ט (1969).

ספר שאלות ותשובות חסד יהושע... ניו יורק תש״ח.

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורא תנינא... ברוקלין תשי״ג.

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורא תליתאה...

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורא ד׳ ...ונלוה אליו חידושים וביאורים על מסכת עבודה זרה... ברוקלין תשכ״ט.

ספר חסד יהושע על מסכת סנהדרין... ברוקלין תשכ״ג.

גרינוואלד, ר׳ יעקב ב״ר אברהם. האב״ד הראשון ב**חוסט.** לפי דעה אחת היה גיסו של בעל עטרת צבי מזידיטשוב. לפי דעה אחרת היה מנכדי ר׳ שמעלקא הורביץ מניקלשבורג. נבחר לרב בשנת תקע״ב. נפטר ביום כ״ח אדר תקפ״ג (1823) ומנוחתו כבוד בבריד.

גרינוואלד, ר׳ יעקב ב״ר נפתלי. תלמיד חביב לבעל ערוגת הבשם. מגיד מישרים בבית המדרש של חברת תלמוד תורה ב**סיגט.** עסק גם במכירת ספרים. אביהם של ההיסטוריון ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד ושל ר׳ אביגדור גרינוואלד, הממלא מקומו. נפטר ביום ט״ו בשבט תרפ״ח (1928).

ספר חלק יעקב על פרקי אבות ובסוף הקונטרס אל תהטאו בילד בענין חינוך הילדים. סעאיני **תרפ״ג.**

גרינוואלד, ר׳ יעקב יחזקיה ב״ר עמרם. נולד בשנת תרל״א. תלמיד אחיו בעל ערוגת הבשם. כל ימיו ישב ב**חוסט** וסירב לקבל עול רבנות. היה פארה של חוסט. היה דבוק אל אדמו״רי בעלז, שגם הם העריכוהו מאד. פעם, עוד בחיי אחיו הגדול, נתן הסכמתו לכהן ברבנות **הארינטש,** אך חזר בו ונשאר בחוסט. נהרג על קידוש השם.

גרינוואלד, ר׳ יקותיאל יהודה ב״ר יעקב. נולד בעיר **סיגט** בשנת תר״ן. אביו היה מגיד מישרים בעיר. תלמיד בעל ערוגת הבשם. חתן ר׳ צבי הירש הורביץ האב״ד הרמאנשטאדט בטראנסילוואניה. בשנת תרפ״ה היגר לארצות הברית ושימש כרב בקהילה האורתודוכסית בעיר קולומבוס (אוהיי), שם נפטר ביום י״ח

ניסן תשט״ו (1955). ר״י גרינוואלד חיבר ספרים רבים בעלי ערך רב לתולדות ישראל בהונגריה ומהם העוסקים בעיר סיגט ובמחוז מארמארוש. נזכיר את הספרים שהדפיס לפני הגירתו לארצות הברית.

תולדות גדולי הדור. ח״א הנקרא בית יהונתן... סיגט תרס״ח.

ספר זכרון לראשונים... הגאונים אשר... בעיר סיגעט... סאטמאר תרס״ט.

ספר פארי חכמי מדינתנו... סיגט תר״ע.

לקורות השבתאות באונגאריא. וואיטצען (1912).

קורות עיר פרעסבורג וגדוליה. סיגעט תרע״ב.

היהודים באונגאריא. וואץ תרע״ג.

תולדות משפחת ראזענטהאל... בודאפשט תר״פ.

קורות התורה והאמונה בהונגריה. בודאפשט תרפ״א.

ספר הזכרונות... אשר מצאוני במשך המלחמה הגדולה... בודאפשט תרפ״ג.

תולדות חכמי ישראל, כולל תולדות רבינו אפרים הכהן מווילנא... קלוזש 1924.

גרינוואלד, ר׳ לוי יצחק ב״ר משה. צעיר בניו של בעל ערוגת הבשם. נולד בשנת תרנ״ג. למד בישיבת אביו ואחר כך אצל אחיו הבכור ר׳ אברהם יוסף, שהשיא לו את בתו. בשנת תרע״ח אב״ד פאיא ושימש שם שלוש שנים. בשנת תרפ״א נבחר לרבה של **ווישק.** בשנת תרצ״ב נבחר לרבה של צעהלים. לאחר סיפוח אוסטריה לגרמניה בחודש תרצ״ח עבר לווינה ומשם נמלט לארצות הברית בקיץ תרצ״ח. בניו יורק היה מחשובי הרבנים ובשנת תש״ד הקים את ישיבת ערוגת הבשם שלמדו בה כארבע מאות תלמידים. בשנת תשי״ט נבחר לסגן הנשיא של התאחדות הרבנים החרדים. נפטר בן פ״ו שנים ביום כ״ז ניסן תש״מ (1980).

דרשות מגדלות מרקחים... מראשית השנה ועד אחרית שנה... ברוקלין תשמ״א.

גרינוואלד, ר׳ מאיר ב״ר אברהם יוסף. אביו היה רבה של חוסט ואונגוואר. חתן ר׳ משה טייטלבוים מטעטש ועל־ידי כך נבחר לרבה של **טעטש.** לאחר השואה שימש ברבנות בעיר טורונטו, בה נפטר ביום כ״ח אלול תשכ״ה (1965). ההדיר את ערוגת הבשם על משניות מתוך כתב־יד ״עם קצת הערות קצרות״.

גרינוואלד, ר׳ משה ב״ר עמרם. נולד בשנת תר״ב. אביו היה תלמיד חכם וסוחר. סבו ר׳ יוסף גרינוואלד היה רב בטשעטשאוויץ. תלמיד הכתב סופר, שחיבבו ביותר. בשנת תר״ל נפטר עליו אביו והשאיר אחריו תשעה יתומים קטנים ועול הפרנסה נפל עליו. בשנת תרמ״ב נבחר לרבה של הומנא. בשנת תרמ״ז נבחר לרבה של קליינווארדיין, שם ניהל ישיבה גדולה. בשנת תרנ״ג הוא נענה לקהילת **חוסט** ומקבל על עצמו את הרבנות. ישיבת חוסט היא אחת הגדולות בכל הונגריה ויצאו ממנה עשרות רבנים ודיינים בכל רחבי המדינה. היה דבוק גם לצדיקי הדור, קודם לבעל ייטב לב ולאחר מכן לאדמו״רי בעלז. נפטר ביום ז׳ מנחם אב תר״ע (1910) והוא בן נח שנים.

קונטרס הכנה דרבה והוא ספר הצוואה... סיגעט תר״ע.

שו״ת ערוגת הבשם חלק אורח חיים... סוואליווע תרע״ב.

ספר שאלות ותשובות ערוגת הבשם על שלחן ערוך יורה דעה חלק ראשון... שאמלויא תרפ״ו 1927. חלק ב: סאטומארע תרפ״ו.

ספר ערוגת הבשם על התורה... חלק א—ב. חוסט תרע״ג.

הגדה של פסח עם פירוש הלל נרצה... בערעגסאס תרפ״ב.

ספר מקוה טהרה על שו״ע יורה דעה הלכות מקואות... אונגוואר תרצ״א.
ספר הנהגות ישרות אשר רשם לעצמו... רבינו משה... גרינוואלד... ווראנוב (תרצ״ו).
ספר ערוגת הבשם... על כללי איסור חל על איסור... בודאפעסט תרצ״ח.
ספר עולת תמיד... על מסכת תמיד... בודאפעסט תש״ג.
ספר ערוגת הבשם על ששה סדרי משנה... ברוקלין תשכ״א.
קונטרס ערוגת הבשם בשמעתא דלאו הניתק לעשה... [ניו יורק תשל״ג].
ספר עולת תמיד... על מסכת תמיד... יוצא לאור מחדש... ברוקלין תשל״ט.
ספר תולדות ערוגת הבשם... ברוקלין תשל״ט.

גרינוואלד, ר׳ עמרם צבי ב״ר יקותיאל יהודה. אביו היה בן בעל ערוגת הבשם ואב״ד יארע. חתן הנגיד ר׳ משה שטיינמץ מאויבר ווישווה. נולד בשנת תרס״ז. משנת תרצ״ד ואילך דומ״ץ **אויבר ווישווה.** לאחר השואה רב במחנה העקורים פערנוואלד. היגר לארצות הברית בשנת תש״ט. נפטר בברוקלין ביום כ״א סיון תשי״א (1951).

ספר זכרון עמרם צבי. חלק א׳ על התורה. חלק ב׳ על מועדים, פרקי אבות, אגדות הש״ס וסיום מסכתות. ברוקלין תשל״ג.

גרינפלד, ר׳ יהודה ב״ר שמעיה. אביו היה נקרא ר׳ שמעיה חסיד. חתן הגביר והחסיד ר׳ מרדכי כהנא מחוסט, שהיה נכד ר׳ מרדכי הכהן אחיהם של בעל קצות החושן ובעל קונטרס הספיקות. כשמונה עשרה שנה ישב **בחוסט** סמוך על שולחן חותנו. השתעשע הרבה בתורה עם מהר״ם שיק, שחיבבו ביותר. אחר כך רבה של סעמיהאלי. נפטר ביום ג׳ אדר תרס״ז (1907).

קונטרס קול יהודה, שאלות ותשובות, שנספח אל ספר בנו: שו״ת מהרש״ג חלק ב׳, ירושלים תשכ״א, עמ׳ שיג—של, כולל כ״ז סימנים.

גרינצווייג, ר׳ אשר זעליג ב״ר שלום. נולד בשנת תרכ״ב. מתלמידי בעל ייטב לב. חתן ר׳ צבי אלימלך כהנא מסיגט, מנכדי בעל קונטרס הספיקות. כששים שנה ישב על כס הרבנות של **דולהא.** שם ניהל ישיבה ממנה יצאו כמה רבנים. ביום כ״ה אייר תש״ד הובל לאושוויץ והועלה על המוקד.

ספר בית אשר על התורה. חלק א—ב. מונקאטש תרצ״ז — ארשיווע תש״א.

גרינצווייג, ר׳ יחיאל ב״ר אשר זעליג. רב הצעיר של **דולהא** ורב הגליל. נהרג על קידוש השם.

גרינצווייג, ר׳ משה ב״ר אשר זעליג. אביו היה אב״ד דולהא. חתן ר׳ יעקב פראנקפורטר מקאשוי. תלמיד בעל קדושת יום טוב. אב״ד **ליפשא.** שנים אחדות לפני השואה עבר לחוסט ופתח בית מדרש לחסידי סיגט־סאטמאר. נהרג על קידוש השם.

גרינצווייג, ר׳ נפתלי הירצקא ב״ר שלום ב״ר אשר זעליג. נכד הרב מדולהא. אב״ד **דראהיף.** נהרג על קידוש השם.

גרינצווייג, ר׳ שלום ב״ר אשר זעליג. אביו היה אב״ד דולהא. גם ר׳ שלום ישב כל ימיו **בדולהא.** נהרג על קידוש השם.

דאכנר, ר׳ חיים אלטר ב״ר יעקב. נולד בשנת תר״ך. נין ונכד לצדיקי קאסוב בעל אהבת שלום ותורת חיים. חתן ר׳ שמואל שמעלקא רובין מנכדי ר׳ שלום רוקח מבעלז. בשנת תר״ן רב **במאסיף.** בשנת תרס״ב ראב״ד סערעט בבוקובינה. בנו ר׳ יוסף היה חתן ר׳ אברהם יהושע פריינד האב״ד אינטרדאם ונאסויד.

דאנציג, ר׳ שמואל בנימין ב״ר מרדכי. נולד בשנת תרל״ה. אביו היה רב

בוואג־וועטש שליד נייטרא. חתן ר׳ בנימין זאב קרויס מדברצין. למד בישיבת פרסבורג ואחר כך בפרנקפורט שם למד גם באוניברסיטה והוכתר כד״ר (היחיד בכל מארמארוש). משנת תרס״ו רבה של הקהילה ה״ספרדית״ בעיר **סיגט.** נהרג על קידוש השם.

דוידוביטש, ר׳ אליהו ב״ר דוד. שו״ב ומו״צ **ברינא.** לאחר המלחמה (בשנת תש״ז לערך) היגר לארצות הברית ושימש ברבנות בעיר קליוולאנד. נפטר בשנת תשכ״ה (1965) לערך. שני בניו, דוד ויצחק אייזיק אריה דאווידוביטש הביאו לבית הדפוס את ספרו על התורה, אולם ״השאיר אחריו חידושים וביאורים בגפ״ת בהלכה ובאגדה״. בהקדמת המחבר לא נאמר אם מוצאו מאויבר רינא או מאונטר רינא, אלא: ״היום יום ב׳ לסדר כי הוא ראשית אוני [ויחי] שנת תרפ״ט, רינא יע״א, גמרתי בעזר השם לסדר חדושי ספר בראשית״.

ספר שם אליהו, כולל חידושים ופירושים, רעיונות ורמזים, דרשות ומאמרות על התורה ומדרשים... ברוקלין תשל״א.

דושינסקי, ר׳ יוסף צבי ב״ר ישראל. נולד בשנת תרכ״ח. תלמיד ר׳ משה פולאק ובעל שבט סופר. בשנת תרנ״א נשא את בתו של הגאון ר׳ מרדכי ליב ווינקלר ממאד. בשנת תרנ״ה נבחר לרבה של גאלאנטא, שבה עמד בראש ישיבה גדולה. בסוף תרפ״א או ראשית תרפ״ב הגיע הרב דושינסקי לעיר **חוסט.** כאן גדלה ישיבתו עד כדי ארבע מאות תלמידים. בשנת תרצ״ג עלה ירושלימה בה נבחר לרבה של העדה החרדית. נפטר בירושלים בערב סוכות תש״ט (1948).

דרשה מפוארה שנדרשה... בז׳ אדר העת״ר... גאלאנטא (1915).

ספר עוד יוסף חי... תולדות וקורות, הנהגות והדרכות... ירושלים תש״י.

ספר שו״ת מהרי״ץ... חלק א׳. ירושלים תשט״ז.

ספר שו״ת מהרי״ץ... חלק ב׳. מהדורה שניה. ירושלים תשל״ה.

ספר תורת מהרי״ץ על התורה... ירושלים תשט״ז—תשכ״ט.

ספר תהלים... עם פירוש תהלות מהרי״ץ... ירושלים תשל״ג.

דייטש, ר׳ דוד נתן ב״ר יוסף יואל. חתן ר׳ יצחק אייזיק מסטרי. אב״ד **קרעטשעניף.** נפטר י״א שבט תרל״ט (1879).

ספר נפש דוד על התורה... סעאיני תרפ״ט.

דייטש, ר׳ חיים יהודה ב״ר יוסף. אביו היה איש צדיק תמים בעיר מעדיאש בטראנסילוואניה. ר׳ חיים יהודה היה תחילה תלמיד ר׳ יששכר בער קאהן אב״ד ערדא־סענזשארץ בעל בינת יששכר ולאחר מכן תלמיד מובהק של בעל ערוגת הבשם בחוסט, בישיבתו למד שנים רבות. מישיבה זו נבחר לחתן על־ידי ר׳ אברהם יקותיאל ירושלמי סופר סת״ם בחוסט. עד שנת תרס״ב ישב **בחוסט.** 35 שנה היה דומ״ץ במאקאווע. נפטר ביום י״ח תשרי תרצ״ח (1937).

מים חיים על מסכת נדה. קלוזענבורג תרע״ג.

באר יהודה על ספר חרדים. סענמיקלאש תרצ״ה.

רחבת ידים על ספר חמודי דניאל. וואיצן תרע״ה.

אהבת חיים על התורה ועל המועדים. חלק א—ב. סאטמאר תרצ״ח—תש״א.

קול יהודה על הגדה של פסח. סאטמאר תרצ״ח.

דייטש, ר׳ יהודה יואל ב״ר יעקב. נולד בספינקא בשנת תר״ך או תרכ״א. מתלמידי בעל ייטב לב. בהמלצת רבו נבחר לרבה של **גאניטש** בראשית שנות השמונים. נפטר יום א׳ דסוכות תרע״ט (1918).

ספר משנת בית אבא, שאלות ותשובות וקצת אגדה... ניו יורק תש״ם.

דייטש, ר׳ יוסף יואל. חתן ר׳ משה דוד אשכנזי אב״ד טאלטשווא. נראה שזמן קצר היה רב גם ב**קרעטשעניף.**

ספר שאלות ותשובות יד יוסף חלק ראשון... סיגעט תרל״ה.

דייטש, ר׳ מרדכי ב״ר משה. אביו היה בן ר׳ דוד נתן דייטש אב״ד קרעטשעניף. חתן ר׳ יצחק מאיר לנדא מחוסט. אב״ד **וועליאטין.** נהרג על קידוש השם.

דייטש, ר׳ משה ב״ר יהודה יואל. חתן ר׳ נחמן זיידא הופמאן מדיבווה. לאחר פטירת אביו ממלא מקומו ברבנות **גאניטש.** נהרג על קידוש השם. בספר משנת בית אבא הנ״ל דברי תורה גם מר׳ משה דייטש.

האגר, ר׳ אלטר מנחם מענדל ב״ר פנחס. נולד ד׳ כסלו תרנ״ז. משנת תרפ״ד אב״ד ב**בורשה** ולאחר פטירת אביו גם האדמו״ר מבורשה. נהרג על קידוש השם.

האגר, ר׳ ברוך ב״ר ישראל. נולד בשנת תרנ״ה. במלחמת העולם הראשונה עבר לעיר גרוסווארדיין יחד עם אביו האדמו״ר מוויז׳ניץ. בשנת תרפ״ג נבחר לרבה של **פאליען־ריסקווה.** כעבור ארבע שנים וחצי עבר לבוקובינה, קודם לקוצמאן ואחר כך לסערעט. לאחר המלחמה האדמו״ר מסערעט־וויז׳ניץ בחיפה. נפטר ביום ב׳ מרחשון תשכ״ב (1961).

ספר מקור ברוך על התורה ומועדים... רמת־וויז׳ניץ — חיפה תשל״ד.

האגר, ר׳ ברוך ב״ר מנחם מענדל. נולד ערב ראש חודש ניסן תרס״ח. חתן ר׳ הירש רובין משלעניץ ב״ר יצחק טוביה רובין חתן בעל דברי חיים. לאחר פטירת אביו רבה של **אויבר ווישווה** ואדמו״ר של חסידי ווישווה. אך קצרים ורעים היו ימי כהונתו. נהרג ליד ווארשה ביום כ״ז כסלו תש״ה (1944).

האגר, ר׳ חיים יהודה מאיר ב״ר מנחם מענדל. זמן קצר ממלא מקום אחיו ב**אויבר ווישווה.** לאחר השואה עבר לשוודיה שבה פעל הרבה לחיזוק הדת. בשנת תש״ך עלה ארצה וקבע את בית מדרשו בתל אביב כאדמו״ר מווישווה. נפטר בדמי ימיו ביום י״א אייר תשכ״ט (1969).

האגר, ר׳ חיים מאיר ב״ר ישראל. בגיל 22, בשנת תר״ע נבחר לרבה של **ווילחוביץ.** אחר כך ישב חלק ניכר מן הזמן בגרוסווארדיין ליד אביו. לאחר פטירת אביו האדמו״ר מוויז׳ניץ בגרוסווארדיין. לאחר המלחמה עלה ארצה וייסד את שיכון וויז׳ניץ בבני ברק. נפטר ט׳ ניסן תשל״ב (1972).

ספר אמרי חיים. חלק א׳ בראשית שמות. בני ברק תשל״ג ; חלק ב׳ ויקרא במדבר. חלק ג׳ מועדים וחדשי השנה. בני ברק תשל״ה.

ספר אמרי חיים, ליקוטים על התורה ומועדים. ירושלים תשל״ו.

קונטרס מים חיים, ליקוטים... על נ״ך... בני ברק תשל״ה.

האגר, ר׳ ישראל ב״ר ברוך. נולד בשנת תר״ך. חתן ר׳ מאיר הורביץ מדזיקוב בעל אמרי נועם. בשנת תרמ״ה נבחר לרבה של **בידעוולא,** אך בעקבות הלשנה נאלץ לעזוב את המקום בעצם ליל שבת קודש. אחר כך האדמו״ר מוויז׳ניץ. נפטר ביום ב׳ סיון תרצ״ו (1936).

ספר אהבת ישראל. בראשית. גרוסווארדיין תש״ג. שמות—דברים. בני ברק תשכ״ט.

האגר, ר׳ משה יהושע ב״ר חיים מאיר. חתן ר׳ מנחם פאנט מדעש. תלמיד דודו בעל דמשק אליעזר מוויז׳ניץ. לאחר שאביו הוכתר כאדמו״ר מוויז׳ניץ נבחר לרבה של **ווילחוביץ,** שבה ישב כמה חדשים כל שנה. לאחר פטירת אביו האדמו״ר מוויז׳ניץ בבני ברק.

האגר, ר׳ מנחם מענדל ב״ר ישראל. נולד בשנת תרמ״ו. נשא את בת דודו

ר' מרדכי חודרוב. עד מלחמת העולם הראשונה רב בוויז'ניץ וראש הישיבה. בשנת תרפ"א אב"ד **אויבר־ווישווה,** בה הקים ישיבה גדולה אחת הגדולות במדינה. לאחר פטירת אביו אדמו"ר לאלפים. נפטר ביום י"ג טבת תש"א (1941).

ספר שארית מנחם על התורה. חלק א—ב. בני ברק תשל"ד—תשל"ה.

ספר שארית מנחם על תהלות דוד בן ישי... בני ברק תשל"ט.

האגר, ר' פנחס ב"ר ברוך. חתן דודו ר' שמואל רוקח מסקאלי. משנת תרנ"ג אדמו"ר ב**בורשה** ואלפי חסידים נהרו אליו. במלחמת העולם הראשונה עבר ל**אויבר ווישווה** ובשנת תרפ"ז לערך קבע את מושבו בעיר **סיגט.** נפטר ביום י"ג אדר תש"א (1941).

האלברשטאם, ר' חיים יצחק אייזיק ב"ר יהושע. אביו היה בן ר' משה מבארדיוב בן ר' ברוך מגורליץ. ר' יהושע היה חתנו וממלא מקומו של ר' יהודה צבי אייכנשטיין מדולינא. חתן ר' חיים צבי טייטלבוים האב"ד סיגט. חותנו הושיב אותו על רבנות **סלאטפינא,** בה ניהל ישיבה. נהרג על קידוש השם.

הורביץ, ר' אברהם אביש ב"ר יעקב. אביו היה אב"ד מעליץ. חתן ר' יצחק אייזיק ווייס האדמו"ר מספינקא. אב"ד **רעמיט.** לאחר מכן אב"ד קרולי. נהרג על קידוש השם.

הורביץ, ר' אברהם יצחק. דיין ומורה הוראה ב**סלאטפינא.** נהרג על קידוש השם.

הורביץ, ר' נפתלי ב"ר אברהם אביש. חתן ר' יוסף פאנט אב"ד איליאנדא. נבחר לרבה של קהילת **בודשט.** בשנות המלחמה ישב בעיר ביסטריץ. נהרג על קידוש השם.

הלר, ר' יהודה ב"ר יוסף הכהן. אחיו של בעל קצות החושן. קודם רב בסעלעש ובמונקאטש. משנת תקס"ב לערך רבה של **סיגט.** נפטר ביום כ"ז ניסן תקע"ט (1819).

קונטרס הספיקות (מצורף לספר קצות החושן). לבוב תקמ"ח.

ספר תרומת הכרי על טור ושלחן ערוך חשן משפט... פרעסבורג תרי"ח.

הלר, צבי הירש [גם: חיים יוסף צבי הירש] ב"ר משה כהנא. אביו ישב בקראסנא והיה מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. ר' הירש הלר הוציא בסיגט כתבי־עת במגמה אורתודוכסית. היה תלמידם של בעל יריעות שלמה ושל ר' הלל ליכטנשטיין מקולומיאה. נפטר בשנת תרנ"ה.

בית הלל, תולדות רבינו הלל ל"ש... מונקאטש תרנ"ג.

הלר, ר' שלמה דב. חתן הגאון בעל ערך ש"י. בראשית המאה נתמנה לדיין ומורה הוראה ב**סיגט** ונמסר לידו גם ניהול רישום ספרי הלידה והפטירה (מאטריקל). בשנות השלושים נבחר לראב"ד והיה נחשב לאחד מפוסקי המדינה בשאלות חמורות. נהרג על קידוש השם.

וואלדמאן, ר' יעקב צבי ב"ר מרדכי ליבוש. אביו היה רבה של העלמעץ. חתן ר' ברוך אברהם בינדיגר אב"ד האנשוויץ. משנת תרט"ו אב"ד **בורשה.** בשנת תר"ל פרצה המחלוקת הגדולה. נפטר ביום כ"ז מנחם אב תרמ"ג (1883).

וואלדמאן, ר' משה עזריאל ב"ר יעקב צבי. תלמיד בעל ייטב לב. דיין ומורה הוראה ב**בורשה.** אמרו עליו שהוא כמו ספר תורה קטן כיון שהיה נמוך קומה ומלא וגדוש תורה ויראה. נפטר ביום י' בניסן תרצ"ד.

ווב, ר' מרדכי אליעזר ב"ר דוד. נולד בשנת תקפ"ב. אביו היה תלמיד חכם וסוחר ומתלמידי החתם סופר. הוא נרצח בשנת תר"ח (1848) בידי מתקוממים

סרבים. תלמיד בעל יריעות שלמה. חתן ר׳ פנחס ליב פרידן מקאמארן. בשנת תרי״ב נבחר לרבה של עיר מולדתו פעטראוועסעלא והקהילה הסמוכה אדא, על שמה קראהו בעל דברי חיים ״רב אדא בר אהבה״. הוא הציע לו את קהילת **וואלאווע** וקיבלה בתנאי שיעזבוה לאחר שלוש שנים כי בדעתו לעלות לארץ ישראל. בשנת תרל״ה עלה לירושלים, כאן חיבר את כל ספריו (רשימה ביבליו־גרפית הדפיס נפתלי בן־מנחם, ספר היובל ליצחק קיוב, ניו יורק תשל״ב, החלק העברי, עמ׳ טו—כ), בה נפטר ביום כ״ז בתמוז תרנ״ב (1892).

ווידמאן, ר׳ יחזקאל ב״ר יצחק מאיר. בראשית המאה רבה של **יויעד.** בשנת תרפ״ב נבחר לרבה של **סיטשל.** נהרג על קידוש השם.

מאמר העיקרים לרמח״ל... צרפתי אליו מאמר בשם אמונה ודעת... ומאמר בשם נחפשה דרכינו... אויבר ווישא תרפ״ח.

זכרון מהרי״ו... תל־אביב תשל״ה.

ווידמאן, ר׳ יצחק מאיר. אב״ד **מאסיף.** נפטר בשנת ת״ש לערך.

וויזל, ר׳ יחזקאל מרדכי. שוחט **בפאליען־קאבילצקי.** מחסידי קוסוב. לפתע הפך לצדיק פועל ישועות שאלפים משכימים לפתחו ומבקשים להפקד אצלו בדבר ישועה ורחמים. לפתע הפסיק הקהל את נהירתו ושמו כמעט נשכח אף בסביבתו. נהרג על קידוש השם.

וויזל, ר׳ שלמה אליעזר. חתנו של ר׳ יצחק קינד ממאסיף, גביר ומוקיר רבנן. בהשתדלות חותנו נבחר לרבה של **טרניווה** והיה אחד הרבנים החשובים במאראמארוש בין שתי מלחמות העולם. נפטר אחרון של פסח תש״ד (1944) בסאטמאר. ארונו הועלה ארצה ונטמן בבני ברק.

ווינברגר, אביגדור ב״ר יצחק. סוחר אתרוגים בשאמקוט שבטראנסילוואניה. אחר כך התישב ב**ספינקא** והסתופף בצל בעל אמרי יוסף. היה חתן ר׳ זעליג הירש פישהוף שהיה גיסו של ר׳ הלל ליכטנשטיין. נפטר ביום ד׳ טבת [השנה לא צויינה]. לא היו לו בנים אלא שלוש בנות.

ספר סמיכת נופלים הוא ספר חדש אשר לא היה לאור עולם... סיגט תרס״ב.

ספר סמיכת נופלים... נדפס שנית... סיגט תרס״ב.

ספר סמיכת נופלים ביידיש... סיגט תרס״ג.

ספר סמיכת נופלים... מהדורא רביעית. סיגט תרס״ז.

ספר סמיכת נופלים ביידיש... חלק שני. סיגט תרע״א.

ווינברגר, ר׳ אלעזר ב״ר נתן נטע זאב ב״ר מנחם מאניש מסקאליע, נכד ר׳ יצחק חיות בעל זרע יצחק. היה חתן ר׳ אשר יונה שהיה מצאצאי ר׳ מאיר הגדול מפרמישלאן ועוד צדיקים. רבנים וצדיקים הפליאו את עבודתו התמה של ר׳ אלעזר. התגורר ב**סיניווער** והיה בעל חנות כל־בו ובעל נכסים. גיסו היה הדיין ר׳ חיים יוסף לנדא (ע״ע). בסוף ימיו התגורר בחוסט שם נפטר במוצאי יום הכפורים תרצ״ז. זכה לבנים וחתנים רבנים גדולים: ר׳ אלתר יצחק אייזיק ווינברגר, תופס ישיבה ורב בטורקא שע״נ סטרי (גליציה). היגר לארצות הברית בה נפטר ביום י״ג ניסן תשל״ד. מחבר ספר בית יצחק על התורה ועל המועדים וחידושים על מסכת ברכות ועוד (ניו יורק תשל״ב). ר׳ אשר יונה ווינברגר [ראה בערך הבא]; ר׳ בעריש ווינברגר מווישווה. חתניו ר׳ שלמה זיידא בר׳ יצחק אייזיק מנחם מענדל אייכנשטיין, האדמו״ר מבורשטין־פודהייץ. נפטר בניו יורק ביום ט׳ חשון תשכ״ד; ר׳ יששכר בער בר׳ איתמר רוזנבוים, האדמו״ר מסטרוזניץ.

ווינברגר, ר׳ אשר יונה ב״ר אלעזר. מגדולי חסידי וויז׳ניץ. מרביץ תורה בעיר טעמעשוואר. לאחר מכן רב ומרביץ תורה וחסידות בברוקלין. ולאחרונה מרכז

לתורה ולחסידות וויז'ניץ בקרית מטרסדורף שבירושלים. בביתו גם כולל אברכים ללימוד תורה.

ווייס, ר' אלכסנדר סענדר ב"ר ישראל דב מקערעצקי. חתן ר' מאיר צבי סגל **מ**מיידאן. שאר־בשרו של בעל אמרי יוסף וכנראה היה גם משמש בקודש ב**ספינקא.**

ספר פאר יוסף, סיפורי תולדות... מרן יוסף מאיר... בספינקא... סיגעט תרצ"ד.

ווייס, ר' דוד ב"ר אייזיק עביר דיין ומורה הוראה ב**אויבר ווישווה.** אביו היה מחסידי זידיטשוב הגדולים וישב בטעטש. כל חמשת בניו היו גדולים בתורה ומהם יושבים על מדין (ר' ישעיה בסיגט ור' מאיר בטעטש).

ווייס, ר' דוד אלימלך ב"ר משה ב"ר שמואל צבי ממונקאטש (אביו של בעל אמרי יוסף). שוחט ומורה הוראה ב**ווישק.** לאחר מכן אב"ד **סיקערניצא.** נפטר ביום י"א באייר תרצ"ב (1932).

ספר כולם אהובים... מנהגים טובים... עם תיקון הנפש... סיגעט תרס"ו.

ספר מגילת סתרים... על קפיטאל א' מספר תהלים... עם תשובה שלימה... סיגעט תר"ע.

ווייס, ר' חיים ב"ר מאיר. דיין ומורה הוראה ב**טעטש.** בעל הוראה מנוסה מאד. נהרג על קידוש השם בדרך בין דאכאו לווארשה.

ווייס, ר' יוסף מאיר ב"ר שמואל צבי. אביו היה דיין במונקאטש. נולד בשנת תקצ"ח. תלמיד מהר"ם א"ש ובנו ר' מנחם א"ש ור' שמואל שמעלקא מסעליש. בתרי"ד נשא אשה מבורשה ולימד שם תורה בישיבה. אשתו נפטרה בשנת תרי"ז. בשנת תרי"ח נשא אשה ממונקאטש וגם היא נפטרה בשנת תרכ"ח. בשנת תר"ל נשא את בתו של ר' עקיבא יעקב באש **מ**ספינקא. זמן קצר לאחר מכן התחיל אורו להתנוצץ ומשנת תרל"ו אדמו"ר מוכר לרבים. לאחר מכן אדמו"ר לאלפים ובתוכם רבנים וגדולים בתורה. רבו המובהק בחסידות ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב, אך קיבל גם מבעל דברי חיים ומצדיקים אחרים. נפטר ביום ו' אייר תרס"ט.

ספר אמרי יוסף על ספר בראשית. סיגעט תר"ע.

ספר אמרי יוסף על ספר שמות. מונקאטש תרע"א.

ספר אמרי יוסף על ויקרא במדבר. סיגעט תרע"ג.

ספר אמרי יוסף על ספר דברים. סעאיני תרפ"ג.

ספר אמרי יוסף על המועדים. חלק א—ב. וואנוב תרפ"ט—תרצ"א.

בית ספינקא מאת יהודה ליב לוין. ירושלים תשי"ט. [ספר פאר יוסף ראה לעיל].

ווייס, ר' יצחק אייזיק ב"ר יוסף מאיר. בנו יחידו של בעל אמרי יוסף. נולד בשנת תרל"ה. ממלא מקום אביו כאדמו"ר מ**ספינקא.** לאחר מלחמת העולם הראשונה התישב במונקאטש ולאחר מכן בסעליש. בתקופתו התרחבה חסידות ספינקא. נהרג על קידוש השם.

ספר חקל יצחק על התורה. חלק א—ב. ניו יארק תשי"ב—תשי"ד.

שאלות ותשובות חקל יצחק. ניו יארק תשכ"ו.

סדר הגדה של פסח... עם פירושי אמרי יוסף... חקל יצחק. ירושלים תשכ"ד.

ווייס, ר' ישעיה ב"ר אייזיק עביר, מורה הוראה ב**סיגט.** נולד בטעטש ביום י"ד אדר תרכ"ד. נשא אשה מסיגט. קיבל סמיכה מבעל ערך ש"י. ניהל ישיבה קטנה בסיגט. היה מגיד שיעור ורב בבית הכנסת של משפחת כהנא. נהרג על קידוש השם.

ווייס, ר' מאיר ב"ר אייזיק עביר, דיין ומורה הוראה ב**טעטש.** מתמיד גדול

ממש לא פסק פומא מגרסא. ידע את כל ששה סדרי משנה בעל פה. שפל ברך וענו גדול. מקורב אל אדמו"רי בעלז.

ווייס, ר' נפתלי הערצל ב"ר לייב ב"ר אייזיק עביר, אביו היה מטעטש. הוא התחתן מ**ריזאוולה** והיה ידוע שם כאחד העילויים המופלאים. לאחר מלחמת העולם הראשונה דיין ומורה הוראה ב**ווילחוביץ.** בקיץ 1941 גורש לפולין ונרצח ליד קאמניץ־פודולסק על קידוש השם.

ווייס, ר' נתן נטע ב"ר שרגא פייבל. אביו היה שוחט בטרבושאן והיה נכד בעל בית יצחק. לאחר פטירתו ביום כ"ט אב תרצ"ז נבחר ר' נטע לרבה של **טרבושאן.** היה חתן ר' שלמה שפיצר הרב מבוגדאן. נהרג על קידוש השם.

ווייס, ר' שלמה דב. אב"ד **סיקערניצא.** ממשפחת האדמו"ר מספינקא. לפני כן אב"ד פאביאנהאזא והיה מתגורר בעיר קראלי. נהרג על קידוש השם.

ווייס, ר' שמעון ב"ר שמואל צבי. אביו היה רבה של בענדיקאוויץ. חתן ר' שלום נח לנדא אב"ד ווערעצקי אב"ד **ווישק.** נהרג על קידוש השם.

וויליגר, ר' מרדכי ב"ר משה. נולד בשנת תרנ"ו. תלמיד בעל ערוגת הבשם ובעל עצי חיים. ישב ב**סיגט** ועסק בצרכי ציבור. אחר כך עבר למונקאטש, בה התגורר חותנו ר' בנימין פרלשטיין. ספרו הראשון נדפס לפני עזבו את המדינה. לאחר מכן היגר לארצות הברית, שם חיבר ספרים רבים.

פרדס מרדכי, חידושים על סוגיות וכללי הש"ס. מונקאטש תרפ"ח.

ווינקלר, ר' נפתלי. דיין ומורה הוראה בקהילה ה"ספרדית" ב**סיגט.** יליד גליציה. תלמיד הגאון בעל הרי בשמים מסטאניסלוב.

וועליטשקער, ר' יואל ב"ר יצחק. אביו היה אדמו"ר בסטאניסלוב. נולד בשנת תרמ"ח. בגיל שנתיים הובא בידי אביו לירושלים, בה ישב כשבע שנים ובה קיבל את ראשית חינוכו. אביו חזר לסטאניסלוב ושם למד ר' יואל תורה מפי הגאון בעל הרי בשמים. חתן ר' משה טייטלבוים מטעטש, בה ישב כמה שנים. בשנת תרפ"ה נבחר לרבה של **טערעסיף.** נהרג על קידוש השם.

וורצברגר, ר' יוסף מאיר ב"ר יצחק. אביו היה דיין בבורשה. ר' יוסף מאיר ישב ב**אונטר ווישווה** בחזקת בעל בית חשוב שהכל חייבים בכבודו. ברבות הימים זכה למעמד של אדמו"ר מקומי. נפטר בשנת תרפ"ח (1928) לערך.

וורצברגר, ר' יצחק. דיין ומורה הוראה ב**בורשה.** היה קודם סוחר אמיד, אך בעל צמח צדיק ביקשו למלא תפקיד מורה הוראה בקהילה ולא יכול לסרב. נפטר באיסרו חג של פסח תרס"ג (1903). הוקם אוהל על קברו והרבו לפקוד את קברו.

וורצברגר, ר' ישראל (ב"ר אליעזר שוחט ?). נולד באויבר ווישווה בשנת תר"י. בשנת תרל"ט היה שוחט ב**ראחוב.** כעבור שנים אחדות היה שוחט בבויאן שבבוקובינה. קרוב לחמישים שנה היה דיין בעיר בוזא שבמולדובה, בה נפטר בשנת תרפ"ט (1929). לאחר שנפטר בנו יהושע בגיל צעיר הוציא לזכרו את הספר:

ספר זכרון יהושע, דרושים על כל פרשיות התורה... ח"י שו"ת להלכה ולמעשה... טיטאסאספאלא תרע"ב.

זולדאן, ר' ישראל יוסף ב"ר משה יעקב. נולד בכפר **פיליפיץ,** שבו התגורר גם סבו ר' שמואל זולדאן, שהיה תלמיד חכם מופלג. למד בישיבות שונות. לאחר המלחמה התישב ר' ישראל יוסף בפאריז, בה הוא מרביץ תורה ונותן שיעורי תורה.

ספר ויאמר ישראל, ב' חלקים על התורה ועל המועדים. ירושלים תשכ"ז.

זילברשטיין, ר׳ אהרן ב״ר ישעיה. אביו היה הגאון הנודע מווייצן. נולד בשנת תרל״ח. חתן בעל ערוגת הבשם, על שולחנו היה סמוך כעשר שנים. בשנת תרע״א רבה של **קערעצקי.** משנת תרפ״א אב״ד בעלעד, שבאויבערלאנד, אך לא החליף את לבושו החסידי. הניח ארגז מלא כתבי־יד על רוב סוגיות הש״ס. נפטר בן ס״א ביום כ״ז אלול תרצ״ט (1939).

חודרוב, ר׳ מרדכי ב״ר חיים יהודה מאיר, שהיה חתן ר׳ דוד טברסקי מטולנא. חתן ר׳ ברוך האגר מוויז׳ניץ. לאחר פטירת חותנו בשנת תרנ״ג התישב ב**גאניטש** והיה אדמו״ר לחסידי וויז׳ניץ בחלק זה של מארמארוש. לאחר שנה התישב ב**בידעוולא,** שם ישב עד שנת תר״ע לערך, ממנה עבר לקולומיאה. בשנת תרפ״א יצא לארצות הברית שם כיהן כאדמו״ר מטולנא־וויז׳ניץ ושם נפטר ביום ב׳ מרחשון תרצ״ז (1936).

חודרוב, ר׳ שמואל דב ב״ר יהושע אלעזר, שהיה חתן ר׳ חיים מקאסוב וישב בבארדיטשוב. חתן ר׳ ברוך האגר מוויז׳ניץ. לאחר פטירת חותנו בשנת תרנ״ג התישב ב**פטריווה** ונהג שם אדמו״רות וחסידי וויז׳ניץ נהרו אליו. נפטר ביום י״ט תשרי תרפ״ט (1928).

טאבאק, ר׳ מאיר דוד ב״ר שלמה יהודה. אחד מגאוני המדינה. דיין ומורה הוראה ב**קרעטשעניף.** לאחר פטירת אביו בעל ערך ש״י דיין ומורה הוראה ב**סיגט.** נפטר בגיל תשעים ביום ב׳ ניסן תרצ״ו (1936).

טאבאק, ר׳ מנחם ב״ר שלמה יהודה. דיין ומורה הוראה ב**דיבווה.** נפטר בשנת תש״א (1941) בגיל 80 לערך.

טאבאק, ר׳ שלמה יהודה ליב ב״ר פסח צבי. חתן ר׳ צבי אריה בעל אמרי בינה. נולד בשנת תקצ״ב. תלמיד בעל ייטב לב ובעל קול אריה. מגאוני המדינה ומעמודי ההוראה. כחמישים שנה דיין ומורה הוראה בעיר **סיגט** (בסוף ימיו ראב״ד). נפטר י״א טבת תרס״ח (1908).

ספר ערך ש״י על חושן משפט. סיגט תרנ״ב.
ספר ערך ש״י על יורה דעה. סיגט תרנ״ז.
שאלות ותשובות תשורת ש״י. סיגט תרס״ה.
שאלות ותשובות תשורת ש״י מהדורא תנינא. סיגט תר״ע.
ספר ערך ש״י על אורח חיים. סיגט תרס״ט.
ספר ערך ש״י על אבן העזר. סיגט תרס״ט.
ספר ערך ש״י על חידושי ש״ס. סיגט תר״ע.
ספר ערך ש״י על התורה. חלק א׳. סיגט תרע״ב. חלק ב׳. סעאיני תרפ״ח.
ספר ערך ש״י על נ״ך. סעאיני תרצ״ב.

טויב, ר׳ עמרם ב״ר שמואל דוד. אביו היה חתן ר׳ יעקב יחזקיה גרינוואלד מחוסט, שם נולד ר׳ עמרם בשנת תרע״ז. חתן הגביר ר׳ אלימלך ליבער מאפשע, שהיה עמיתו וחברו של בעל עצי חיים. הרב מסלאטפינא מינה את ר׳ עמרם טויב למורה הוראה בכפר **בעהוץ** ולאחר מכן דיין ב**סלאטפינא** גופה. לאחר המלחמה התישב בבאלטימור ומשמש כרבה של קהילת ערוגת הבשם.

טייטלבוים, ר׳ אהרן ב״ר ישראל יעקב יוקל. חתן ר׳ שמואל באב״ד אב״ד סאנדאווע־ווישנא. צעיר הבנים. נולד בשנת תרמ״א. בשנת תרס״ה נבחר על־ידי אביו לראב״ד ב**וואלאווע.** לאחר פטירת אביו מילא את מקום אביו ברבנות וואלאווע. בעת הגירוש של קיץ 1941 נמלט ועבר לניר־באטור למלא מקום אחיו

ר׳ נפתלי טייטלבוים, שנפטר זמן קצר לפני כן. נהרג על קידוש השם ביום ג׳ סיון תש״ד.

ספר תהלים עם פירוש תפלה למשה... ונלוה אליו... פירוש תהלות אהרן... ברוקלין תשל״ב.

טייטלבוים, ר׳ אליהו בצלאל ב״ר יקותיאל יהודה. אביו בעל ייטב לב הושיב אותו בשנת תרל״ה לערך על רבנות **פאליען־ריסקווה.** בשנת תרמ״ג מילא את מקום אחיו ברבנות **טעטש.** נפטר ביום כ״ט מנחם אב תרע״ח (1918).

טייטלבוים, ר׳ אלעזר ניסן ב״ר משה. נולד בשנת תקמ״ו. ביזמת אביו בעל ישמח משה נבחר בשנת תקצ״ד לרבה של **סיגט,** אך בשל מחלוקת נאלץ לעזבה. לאחר מכן רב בדרוהוביטש. לא כתב את חידושי תורתו משום שהשכחה לא שלטה בו ומעולם לא שכח דבר ממשנתו. נפטר בערב יום הכפורים תרט״ז (1855).

טייטלבוים, ר׳ חיים ב״ר אליהו בצלאל. חתן ר׳ יעקב פאנעט אב״ד רעטיאג. רבם של חסידי סיגט ב**טעטש** והסביבה. עמד בראש קלויז סיגט בטעטש, אולם גם חסידי וויז׳ניץ תמכו בו, שכן מצד אמו היה נכד בעל תורת חיים מקאסוב. נהרג על קידוש השם.

טייטלבוים, ר׳ חיים צבי ב״ר חנניה יום טוב ליפא. חתן ר׳ שלום אליעזר האלברשטאם מראצפרט. נולד בשנת תר״ם (או תרמ״ב). משנת תרס״ד ממלא מקום אביו ברבנות **סיגט** וכאדמו״ר לחסידי סיגט. נפטר לפתע בדמי ימיו ביום ו׳ שבט תרפ״ו (1926).

ספר עצי חיים על התורה. סיגט תרפ״ז.

ספר עצי חיים על מועדים. סיגט תרצ״ד.

ספר עצי חיים על הלכות מקואות. סיגט תרצ״ט.

שאלות ותשובות עצי חיים. סיגט תרצ״ט.

ספר עצי חיים על מסכת גיטין. סיגט ת״ש 1939.

טייטלבוים, ר׳ חנניה יום טוב ליפא ב״ר יקותיאל יהודה. נולד ו׳ סיון תקצ״ו. חתן דודו ר׳ יואל אשכנזי מזלאטשוב. משנת תרכ״ד רבה של **טעטש** ומשנת תרמ״ג ממלא מקום אביו ברבנות **סיגט** ואדמו״ר לחסידי סיגט. נפטר כ״ט שבט תרס״ד (1904).

ספר קדושת יום טוב על התורה. סיגט תרס״ה.

טייטלבוים, ר׳ יואל ב״ר חנניה יום טוב ליפא. נולד בשנת תרמ״ז בעיר סיגט כבנו השני של בעל קדושת יום טוב. את ימי נעוריו עד לחתונתו בילה בעיר **סיגט** בה למד תורה בהתמדה גדולה בפיקוח אביו. בגיל י״ח התחתן עם בתו של האדמו״ר מפלאנטש ר׳ אברהם חיים הורביץ. לאחר פטירת אביו בשנת תרס״ד עזב את סיגט והתישב בעיר סאטמאר, בה הוקם למענו בית מדרש וחסידים החלו להסתופף בצלו של האדמו״ר הצעיר, שטרם צמחה לו חתימת זקן. בשנת תרע״א נבחר לרבה של ארשיווא. בשנת תרפ״ו נבחר לרבה של קראלי. לאחר פטירת בעל קרן לדוד נבחר לרבה של סאטמאר, אך בשל המחלוקת שפרצה לא התישב בעיר אלא בשנת תרצ״ד. בשואה היה במחנה ברגן־בלזן ומשם הועבר לשווייץ בתוך הקבוצה של ד״ר ישראל קאסטנר. לאחר המלחמה התישב בירושלים. כעבור כשנה עבר לארצות הברית ורכש שם חסידים רבים וארגן מחדש את היהדות החרדית על בסיס השקפותיו נגד הציונות ומדינת ישראל. לאחר פטירת הרב בענגיס נבחר לרבה של העדה החרדית בירושלים. ביקר בארץ אחת לכמה שנים. נפטר ביום כ״ו אב תשל״ט (1979).

טייטלבוים, ר׳ יצחק ב״ר אהרן. חתן ר׳ משולם זושא האלברשטאם (ב״ר שלום אליעזר) מראצפרט. לאחר שאביו עבר לניר־באטור ממלא מקומו ברבנות **וואלאווע.** נהרג על קידוש השם ביום כ״ה ניסן תש״ה במחנה עבנזע.

טייטלבוים, ר׳ יקותיאל יהודה ב״ר אלעזר ניסן. נולד בשנת תקס״ח. נתגדל בבית סבו בעל ישמח משה באויהעל. בשנת תקצ״ג רבה של סטראפקוב ובשנת תר״א ממלא מקום סבו ברבנות אויהעל. אחר כך רב בגורליץ ובדרוהוביטש שבגליציה. משנת תרי״ח רבה של **סיגט.** נפטר ביום ו׳ אלול תרמ״ג (1883).

ספר ייטב לב על התורה. סיגעט תרל״ה.

ספר ייטב פנים על מועדים. לעמבערג תרמ״ב 1881.

שאלות ותשובות אבני צדק. חלק א—ב. לעמבערג תרמ״ה—תרמ״ו.

ספר רב טוב על התורה. לעמבערג תרמ״ט.

טייטלבוים, ר׳ יקותיאל יהודה ב״ר חיים צבי. חתן דודו ר׳ זושא האלבר־שטאם מראצפרט. בגיל 14 ממלא מקום אביו ברבנות **סיגט.** ככל שהתבגר רכש לעצמו הוקרה והערכה וגם חסידים. נהרג על קידוש השם.

טייטלבוים, ר׳ ישראל יעקב יוקל ב״ר שמואל. נולד בשנת ת״ר. אביו היה הבן השלישי של ר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים. חתן דודו בעל ייטב לב. בשנת תרכ״ב הושיב אותו חותנו על רבנות **ברבשט,** שהיתה בגליל סיגט. בשנת תרמ״ט, לאחר פטירת אביו, ממלא מקומו ברבנות גורליץ. בשנת תרנ״ד נבחר לרבה של **וואלאווע,** שם כיהן כשלושים שנה עד לפטירתו ביום ט״ו אלול תרפ״ד (1924).

ספר היטב איטיב, שני חלקים. דרוש ואגדה על התורה ומועדי ישראל; חידושים על סוגיות הש״ס ושאלות ותשובות. ניו יורק תשל״ב.

טייטלבוים, ר׳ משה ב״ר אליהו בצלאל. נבחר למלא מקום אביו ברבנות **טעטש.** אולם היה ידוע חולי וחלוש. נפטר באיטליה במקום מרפא שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה וארונו הובא לטעטש.

טייטלבוים, ר׳ משה ב״ר חיים צבי. הבן השני של בעל עצי חיים מסיגט. נולד בשנת תרע״ה (1915). בשנת תרצ״ט (1939) נבחר לרבה של הקהילה החרדית בעיר זענטא (יוגוסלאוויה). לאחר המלחמה שימש ברבנות **בסיגט.** היגר לארצות הברית והתישב ברובע בורו־פארק שבברוקלין, שם הקים בית מדרש וכיהן כרב וכאדמו״ר מסיגט. לאחר פטירת דודו האדמו״ר מסאטמאר ר׳ יואל טייטלבוים ביום כ״ו אב תשל״ט (1979) נבחר לרבם של חסידי סאטמאר ונתעטר לאדמו״ר מסאטמאר. הוא נבחר גם כנשיא העדה החרדית בירושלים.

טרויב, ר׳ חיים מאיר ב״ר אברהם הכהן. חתן ר׳ מרדכי שטרן מסלישט. דיין ומורה הוראה **בסיגט.** לאחר שאשתו נפטרה עזב את סיגט וחזר לגליציה. בסוף ימיו חזר לסיגט בה נפטר ביום י״ג כסלו תר״ב (1841).

יאמפיל, ר׳ מרדכי ב״ר יחיאל מיכל. חתן ר׳ חיים שמואל פיקסלר שהיה חתן ר׳ נחמן גרינברג. אב״ד **מיידאן** (וכנראה גם וואלאווע) משנת תרל״ה לערך. מוצאו היה מגליציה. נפטר י״ד אדר תרנ״ט (1899).

ר׳ יוסף יוזפ האב״ד הראשון של **אויבר ווישווה.** מתלמידי ר׳ משולם איגרא מטיסמניץ ולאחר מכן התקרב אל ר׳ מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום.

ר׳ יעקב ב״ר אברהם האב״ד הראשון **בחוסט.** ראה: גרינוואלד, ר׳ יעקב ב״ר אברהם.

ר׳ יצחק אייזיק האב״ד הראשון של **בורשה.** גיסו של ר׳ מנחם מענדל שטרן אב״ד סיגט. פרטים נוספים חסרים.

ירושלמי, ר' פנחס נפתלי ב"ר יצחק. נולד בגאמבין בשנת תקפ"ח. בשנת ת"ר בא להונגריה בהרשאת בעל דברי חיים. למד בישיבת ר' מאיר א"ש באונגוואר עד שנת תר"ו. כשבא ר' מנחם א"ש לחוסט הצטרף אליו ר' פנחס נפתלי. היה מקורב גם לרבנים הבאים של **חוסט,** ר' שמעלקא קליין ומהר"ם שיק. היה סופר סת"ם בחוסט ונותן שיעורים לבעלי בתים בכל יום ובכל שבת. סידר לדפוס את תשובות אמרי אש ושו"ת מהר"ם שיק. נפטר ביום י"ט אדר ב' תרמ"ה (1885) ונטמן ליד מהר"ם שיק.

ספר נפש טובה על התורה... דרושים... אשר נאמרו ברבים... סיגט תרמ"ט.

כהנא, ר' אהרן ב"ר נחמן. רוב הזמן ישב ב**ספינקא,** אם כי היה קרוי רב בכמה מכפרי מארמארוש הרומנית: **סיטשל,** ביסטרא ועוד. נהרג על קידוש השם.

ספר וערך הכהן, שאלות ותשובות. אויבער ווישא תרפ"ח.

כהנא, ר' חיים ב"ר יהודה מנחם. דיין ומורה הוראה ב**סלישט** (כנראה ללא שכר). נפטר ביום י"ד שבט תרפ"ה (1925).

ספר אבן שתיה... תולדותיהם של אדמו"רי קאסוב וויז'ניץ. מונקאטש תר"צ.

כהנא, ר' חיים אריה ב"ר יחיאל צבי. חתן ר' צבי האב"ד דילאטין שבגליציה. דיין ומורה הוראה בעיר **סיגט.** נפטר כ"ט שבט תרע"ז (1917).

ספר דברי גאונים, כללים בדיני ממונות ע"ס א"ב. אונגוואר תר"ל.

כהנא, ר' יוסף מרדכי ב"ר יהודה. בן בעל קונטרס הספיקות. דיין ומורה הוראה ב**סיגט.** לפני פטירתו הלך לקאסוב ושם נפטר ביום ב' אדר תקצ"ד (1834). הוקם אוהל על קברו.

כהנא, ר' יוסף מרדכי ב"ר יחיאל צבי. דור רביעי לבעל קונטרס הספיקות. תלמיד בעל ייטב לב ור' שמעלקא קליין מסעליש. דיין ומורה הוראה ב**טעטש.** נפטר ביום י"ב סיון תרנ"ו (1896) ומנ"כ בסיגט.

ספר דברי צדיקים, אסיפת טעמי מצות רבות ומנהגים הקדושים... סיגט תרל"ד.

כהנא, ר' יעקב גדליה ב"ר יחיאל צבי. אחיו של הקודם. ישב ב**סיגט.** אין בידינו תאריך פטירתו.

ספר רמזי תורה וגם אלפא ביתא... דרכים ישרים ועצות נפלאות... סיגט תרל"ו.

כהנא, ר' מרדכי ב"ר נחמן. חתן ר' אהרן ווייס ממונקאטש. דיין ומורה הוראה בישוב **קעכניא.** אחר כך נבחר לרבה של קהילת פאביאנהאזא שבהונגריה. נראה שנהרג על קידוש השם.

כהנא, ר' נחמן ב"ר יהודה. בן בעל קונטרס הספיקות. ידוע ששימש כדיין ב**סיגט.** פרטים נוספים חסרים.

כהנא, ר' נחמן ב"ר חיים אריה. חתן האדמו"ר ר' יוסף מאיר ווייס בעל אמרי יוסף. אב"ד **ספינקא.** נפטר ביום כ"ט תמוז תרס"ח (1908) בחיי אביו וחותנו.

ספר ארחות חיים על ש"ע אורח חיים. קובץ מלוקט חידושי דינים... סיגט תרנ"ח.

כהנא, נתן זאנוויל ב"ר יוסף יוחנן ב"ר שמואל זאנוויל חתן בעל קונטרס הספיקות. מעשירי העיר וסגן ראש הקהל בקהילה הספרדית ב**סיגט.** נפטר כנראה בסוף שנות השלושים.

מלחמת התבל באור היהדות... (וואיטצען תרע"ז). מגמת הספר לעורר פאטריוטיזם בין יהודי הונגריה במלחמת העולם הראשונה. (על הספר ומחברו הסב את תשומת הלב מר יוסף האלפרט מתל־אביב, איש סיגט, שבספרייתו המיוחדת גם ספר נדיר זה).

כהנא, ר' פייבוש. דיין ומורה הוראה ב**אונטר ווישווה** לאחר פטירת ר' יוסף מאיר וורצברגר.

כהנא, ר' צבי ב"ר ישעיה. נולד בפטריווה בשנת תרס"ד. נודע כעילוי בלתי מצוי. מגזע בעל צמח ה' לצבי, ר' לוי יצחק מבארדיטשוב ובעל קונטרס הספיקות. תלמיד בעל קרן לדוד ור' מנחם מענדל האגר אב"ד ווישווה. חתן הגביר והחסיד ר' צבי יהודה באש מסטרימטרה. נבחר לרבה של **סטרימטרה,** וניהל בה גם ישיבה הגונה. נספה במחנה "דורא" על קידוש השם ביום כ"ח טבת תש"ה.

כהנא, ר' צבי ב"ר נחמן. חתן ר' ברוך רובין אב"ד בריזאוויץ שהתישב בעיר סאמאש־אויוואר. ממלא מקום אביו ברבנות **ספינקא.** נהרג על קידוש השם.

כ"ץ, ר' אברהם שלמה ב"ר אליהו. אביו היה אב"ד ראסלאוויץ. חתן ר' צבי ברגפלד אב"ד נימיזשא. תלמיד בעל קדושת יום טוב. משנת תרע"ה אב"ד נימיזשא. משנת תרפ"ו אב"ד **ריסקווה.** בסוף ימיו רבה של קרית יואל בבני ברק. נפטר בזקנה מופלגת ערב פסח תשל"ה (1975).

ספר אורחות המשפטים... כל דיני חו"מ מש"ס ופוסקים ושו"ת... חלק א' סאטמאר תרצ"ט. חלק ב' ברוקלין תשכ"א.

לייכטר, ר' מרדכי. עסקן ציבורי ב**סיגט.** עלה ארצה והתישב ברחובות ונפטר בשיבה טובה.

מאמר מרדכי, דברי מוסר וסניגוריה על דת ישראל ומנהגיו. סיגט תרפ"ז.

לייפר, ר' אהרן משה ב"ר שמואל שמעלקא. מילא את מקום אביו באד־מו"ריות בעיר **חוסט** בשנות השואה. לאחר המלחמה עבר לארצות הברית וקבע את בית מדרשו בבורו־פארק, שם חידש את חסידות נאדבורנה.

לייפר, ר' איתמר ב"ר ישכר בער. בנו השני של ר' בערצי מסאטמאר. חתן ר' ישראל חיים פרידמאן מראחוב. הקים את בית מדרשו ב**בישטינע.** נהרג על קידוש השם.

לייפר, ר' יוסף ב"ר ישכר בער מנאדבורנא. אחיו של ר' מרדכי'לה מנאד־בורנא. התישב ב**בורשה.** התנהג בחסידות ובפרישות וכל ימיו התענה וסיגף את עצמו. ברח מן ההנהגה הפומבית. נפטר ביום ט' בתמוז [השנה לא צויינה. לפי מקור אחד בשנת תרפ"ז, אך נראה שנפטר כבר לפני מלחמת העולם הראשונה].

לייפר, ר' יחיאל ב"ר יוסף. ישב קודם ב**בורשה.** לאחר מכן התישב בטראנ־סילוואניה ורוב ימיו התגורר בעיר טארגו־מורש. נפטר בשנת תרפ"ט (1929).

לייפר, ר' ישכר בער ב"ר יוסף מבורשה. חתן ר' יעקב צבי וואלדמאן אב"ד **בורשה.** נולד בשנת תרי"ח. כמעט כל ימיו ישב בתענית. רבים הלכו לאורו ופעל ישועות. לאחר מכן התישב באונגוואר.

לייפר, ר' ישראל יעקב ב"ר מרדכי. התישב בעיר **חוסט** עוד בחיי אביו ר' מרדכי'לה מנאדבורנא. נפטר ביום ט' אדר ב' תרפ"ט (1929).

לייפר, ר' מרדכי ב"ר ישכר בער מנאדבורנא. תלמיד דודו ר' מאיר מפרעמישלאן ונכד ר' מאיר הגדול מפרעמישלאן מבני חבורתו של הבעש"ט. חתן ר' שמואל שמעלקא טויבש אב"ד יאסי. עוד בחיי מהר"ם שיק התישב ר' מרדכלי

בחוסט. לאחר מכן התישב ב**בישטינע**, שבה הוקם בית מדרשו ושם היה מקבל את חסידיו שנהרו אליו. נפטר ביום א' דסוכות תרנ"ה (1894).

ספר מאמר מרדכי על התורה... ונלוה לזה **סתרי תורה**... מאת כ"ק אביו... סיגט תר"ס.

ספר מאמר מרדכי חלק ב... ברוקלין תשכ"ד.

ספר גדולת מרדכי... ספורים נאים ונוראים... מאת ר' ברוך מאיר קליין. סיגט תרנ"ה.

ספר תפארת מרדכי חלק ראשון... פרשת גדולת מרדכי... מאת ר' מרדכי גינצבורג. בערעגסאס תרפ"ז.

לייפר, ר' שמואל שמעלקא ב"ר ישראל יעקב. נתחנך בבית סבו ר' מרדכלי מנאדבורנא. ממלא מקום אביו כאדמו"ר ב**חוסט**. נפטר ביום כ"ט סיון תרצ"ד (1934).

ליכטנשטיין, ר' יוסף ב"ר יעקב קופל. אביו היה רבה של בעטלען בטראנ־סילוואניה. תלמיד דודו ר' הלל מקולומיאה. בשנת תרמ"ח התישב ר' יוסף ליכטנשטיין ב**סיגט** כשנשא את בתו של ר' זכריה מענדל הירש. פתח בית־מדרש שבו התפללו שכנים. לפתע החל להטיף לציונות והיה האדמו"ר היחיד במדינה שהטיף לציונות. נפטר ביום י"ח מרחשון תרצ"ט (1938).

לנדא, ר' יהושע ברוך ב"ר בנימין זאב. אביו היה אב"ד לעגענע־מיהאלי. חתן הדיין מארשיווע ר' משה וורצברגר. נבחר לרבה של **ביטשקוף** על־ידי חלק מבעלי זכות הבחירה. לאחר המלחמה מאס ברבנות ושימש כפקיד בעיריית ניו יורק.

לנדא, ר' חיים יוסף ב"ר משה דב. אביו שימש דיין בווערעצקי. הוא שימש דיין ומורה הוראה בישוב **סינעווער**. לאחר מכן נבחר לדיין בארשיווע. נפטר במלחמת העולם הראשונה.

לנדא, ר' יחזקאל שרגא. תלמיד ישיבות אונגוואר וחוסט. חתן ר' שלום נח לנדא. כמה שנים לאחר נישואיו נבחר לדיין ומורה הוראה ב**יאסין**. בשנת תר"ץ נבחר לדיין בנייטרא. לאחר השואה התישב בפלטבוש ומכהן שם כרב ד"קהלת התאחדות היראים".

לנדא, ר' יצחק מאיר ב"ר משה דב. נולד בווערעצקי בשנת תרל"ד. משנת תרס"ו בעיר **חוסט** והקים לעצמו בית מדרש. שנים רבות היה רבה של חברת "תפארת שבת" בחוסט. נתן שם שיעורים ודרש דרשות. נהרג על קידוש השם.

לנדא, ר' שלום [גם חיים שלום] ב"ר נפתלי דב. מוצאו ממשפחה ותיקה בישוב **וואלאווע**. והיה דיין כאן למעלה מארבעים שנה. הגאונים מהרש"ם מבערז'אן ור' יהודה גרינוואלד מסאטמאר כותבים לו בכבוד רב. אביהם של שלושה רבנים חשובים בהונגריה (עדעלין, קליינוואַרדיין, לעגנעמיהאלי).

לקס, ר' נפתלי ב"ר יצחק. משכיל צעיר ותלמיד חכם בעיר **אויבר ווישווה**. לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר לבודאפשט, שימש סופר סת"ם וגם שם חיבר ספרים.

נטע שעשועים... למען הורתו את הדרך אשר ילך בה... אויבר־ווישא 1907.

מאמר עבודת הצדקה, השקפה תורנית על מצות הצדקה. בודאפעסט תרפ"ט.

ספר יומא טבא לרבנן, פירוש על ערוגה... קונטרס מקוה טהרה... בודאפעסט תרצ"ה.

לרנר, ר' חיים אריה ב"ר יצחק מנחם. תלמיד בעל עצי חיים. תלמיד חכם מקובל בישוב **לרדינה** שבו היה אביו מחשובי הבעלי־בתים. ביתו משמש אכסניה

לרבנים ולאדמו״רים. בסיום משניות דורש ר׳ חיים אריה ונושא את דבריו. בשנת תרפ״ט היגר לארצות הברית. היה רב בניו יורק בכמה בתי מדרש ובסוף בחברה בני יוסף דגל מחנה אפרים. נפטר ביום ו׳ טבת תשל״ח (1978).

ספר אמרי חיים, על התורה, מועדים ודרשות להזדמנויות שונות. ירושלים תשי״ח.

מאיר, ר׳ חנוך העניך ב״ר יוסף דוד. נולד בחודש אלול תרמ״ד. התיתם מאביו בגיל ארבע והתחנך בבית סבו ר׳ שלמה מסאסוב ב״ר חנוך העניך מאלעסק. חתן בעל קדושת יום טוב, על שולחנו בסיגט היה סמוך עד לפטירתו בשנת תרס״ד. כשחזר לסאסוב לבית סבו נבחר ר׳ העניך לאב״ד סאסוב וכשסבו נפטר בשנת תרע״ט גם לאדמו״ר מסאסוב. בקיץ תרפ״ג זכתה **קערעצקי** שר׳ העניך יתיישב בה. בקיץ 1941 היה ברשימת המגורשים לפולין. כלתו אשת בנו הבכור ר׳ חנניה יו״ט ליפא (בתו של האדמו״ר מסאטמאר) באה במיוחד להצילו מן הגירוש והדבר עלתה בידה. ר׳ העניך הסתתר בבית בודד בין הרים. נפטר ביום ז׳ מרחשון תש״ג (1942) והוטמן בסאטמאר באוהל של ר׳ יהודה גרינוואלד.

דרשה אשר דרש... מרן חנוך העניך מסאסוב בעת קבלת הרבנות בקהלת קערעצקי... מונקאטש תרפ״ג.

עיר חנוך... חלק א: דרשות... וסוגיות הש״ס. חידושים עה״ת בראשית שמות... ירושלים תשל״ח.

מאירי, ר׳ מאיר ב״ר יעקב יהודה פיירוורגר. נולד בישוב **טרניווה** בשנת תרס״ד. אביו היה אדם מכובד משים לילות כימים על התורה ועל העבודה. ר׳ מאיר למד בישיבות חוסט, סעליש, אונסדורף וסאטמאר. לאחר נישואיו עם בת ר׳ אברהם רוזנברג מטערעסיף, התישב בעיר פראנקפורט דמיין, בה עמד בראש הארגון ״תורה ומסורה״. בחודש אלול תרצ״ח, כשהנאצים הציקו לו, נמלט לעיר בריסל. בה עמד בראש בית מדרש ובית אולפנא לפליטים מגרמניה. בשנת תש״ב חיסלו הגרמנים את המוסד והחל גם בחיסול יהודי בלגיה. בין הקרבנות גם ילדיו ובני משפחתו של ר׳ מאיר פיירוורגר. הרב הסתתר במקומות מסתור ובשדות ויערות אך לא פסק פומא מגירסא כל אותם ימים שחורים. בתקופה זו חיבר את ספרו מקדשי ישראל, הספר שהופיע כבר לאחר פטירתו. לאחר המלחמה היה חבר בית־הדין של קהילת בריסל. בשנת תשט״ו העתיק את דירתו ללונדון ועמד שם בראש ישיבה. נפטר בלונדון ביום ו׳ שבט תשכ״ח (1968). ארונו הובא לארץ ישראל.

אוצר האגדה. אוצר התורה א. השנה בישראל. פרנקפורט דמיין תרצ״ז.

עזרת נשים והוא תקנת עגונות. ספר א—ב: בריסל (תש״י) [נדפס בפאריס]; ספר ג: לונדון תשט״ו.

בעקבתא דמשיחא, דיון רציני על דרישת הזמן... לונדון תשי״ב.

תורת האגדה... הרבה מאות מאמרים, השקפות התורה... על מאורעות החיים. לונדון־פאריז תשט״ו.

שדי חמד הקצר... לונדון תשי״א.

חומש תורה מאירה... תמצית פירושי התורה... ספר א: בראשית—נח. לונדון תשי״ח; ספר ב: לך לך. תש״ך; ספר ג: וירא. תשכ״ד.

ספר מקדשי ישראל... מעשה כלי המשכן והמקדש ובגדי כהונה... לונדון תשל״א (נדפס בתל־אביב).

מאליק, ר׳ חיים יצחק ב״ר משה יעקב. אביו היה איש תם וישר ב**מאסיף**

שהתפרנס מיגיע כפיו. ר' חיים יצחק היה ראש הישיבה של האדמו"ר מביקסאד ר' אליעזר פיש (ע"ע) וחיבר כמה ספרים שימושיים בהלכה, במוסר ובחסידות. עלה על המוקד על קידוש השם.

ספר ובחרת בחיים... על מ"ע של לימוד התורה... סאטמאר תרפ"ו.
ספר מכלכל חיים על יו"ד הלכות מליחה... סאטמאר תרצ"ד.
ספר הנהגות צדיקים... מתלמידי בעש"ט... סאטמאר תרצ"ז.
ספר סיפורים נפלאים... מהבעש"ט הק' ותלמידיו... סאטמאר ת"ש.
ספר נחלת יעקב על עניני משיח ביידיש... סאטמאר תרצ"ה.
ספר נחלת עזריאל, עניני מוסר ביידיש. סאטמאר תרצ"ח (1937).

מארטון, ר' דוב בער ב"ר מנחם. נולד בכפר **וועליאטין** בשנת תרס"ט. למד בישיבות פרסבורג וחוסט. אחר כך למד באוניברסיטת פראג וקיבל תואר ד"ר. עבד בבנק בחוסט בשנים 1926—1929. בשנת 1930 היגר לארצות הברית. בשנים 1932—1943 היה רב בבית הכנסת הספרדי בבורו־פארק שבברוקלין. פעיל באגודת ישראל ובמזרחי. אחר כך רב לעדת ישראל ומשניות בניו יארק משנת 1953.

משיב נפש, כולל אחד וארבעים דרושים־פלפולים על פרשיות התורה ועל פרקי אבות... ניו יארק תשי"ד. הספר בלשון יידיש.

מגיד, ר' אהרן ב"ר צבי הירש. אביו היה מנכבדי קהילת **טעטש.** חתן ר' אפרים פישל פלדמן מביטשקוף. ר' אהרן מגיד היה חתן ר' אברהם אליעזר ווייס אב"ד טאפולשאן בטלובאקיה. גביר ותלמיד חכם גדול. לאחר המלחמה היגר לארצות הברית ועשה שם חיל רב ברכוש, אך רוב זמנו הוקדש לתלמוד תורה. חיבר ספר גדול מרובה כרכים על כללי הש"ס. נפטר בירושלים ביום י"א מרחשון תשל"ט (1978).

ספר בית אהרן על כללי הש"ס ובירורים בשמות תנאים ואמוראים. חלק א—י אותיות אב—אתריה. ירושלים תשכ"ב—תשל"ה (עשרה כרכים 6205 עמו').

מודרן, ר' יהודה ב"ר ישעיה. נולד בפרסבורג בשנת תקע"ט. אביו היה מנכבדי הקהילה. ר' יהודה מודרן היה ילד פלא ועילוי מבהיל. בגיל תשע כבר נמנה בין תלמידי החתם סופר. בגיל שתים עשרה נתיתם מאביו. בשנתו הי"ח נשא את בתו של ר' שמואל זיינוויל כהנא ב**סיגט** (חתנו של בעל קונטרס הספיקות). כל ימיו ישב על התורה בסיגט בהתמדה. כל הפניות אליו לקבל על עצמו עול רבנות הושבו ריקם. גם פנייתו של בעל דברי חיים בדבר רבנות ריישא בגליציה לא נענתה. נפטר בסיגט ביום ד' מרחשון תרנ"ד (1893). מלבד הספרים הנדפסים נשארו אחריו חיבורים רבים ובכללם שו"ת על ד' חלקי שלחן ערוך.

ספר זכרון שמואל על מסכת גיטין. זאלקווא תרכ"ז.
ספר פרי העץ על התורה. חלק א—ב. מונקאטש תרמ"ה—תרמ"ז.

מוטנר, ר' יעקב. דיין ומורה הוראה בישוב **מיידאן.** נפטר כנראה בסוף שנות העשרים.

מרגליות, ר' מנחם. נולד בשנת תרל"ח בישוב **קאלין.** תלמיד ר' יהודה גרינוואלד ור' אליעזר דייטש. חתן ר' שמואל זיינוויל כהנא מדראגמירשט (חתן ר' יהודה מודרן). לאחר נישואיו התגורר בישוב **גלוד** ומילא בו תפקידי רבנות. לאחר מכן ישב באוטיניע ליד האדמו"ר ר' חיים האגר ומילא בה תפקיד של דיין ומגיד מישרים. כיוון שלא זכה לזש"ק מאשתו נפרדו ונשא אשה בת בנים, שילדה לו כמה וכמה ילדים מוצלחים. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר לכפר מולדתו קאלין וכיהן שם כדיין. כעבור זמן קצר נבחר לרבה של קהילת **הארינטש.** נהרג על קידוש השם.

סגל, ר' מאיר צבי. תלמיד חכם גדול **במיידאן,** שחיבר ספרים רבים בכמה ממקצועות התורה. חתניו היו: ר' יעקל גוטליב ממישקולץ בעל יגל יעקב (ע"ע), ר' אלכסנדר סענדר ווייס מספינקא (ע"ע) ור' חיים יהושע רזמיווש. כולם גאונים גדולים בתורה וחסידי ספינקא (ר' מאיר צבי היה חסיד אטיניא). את כל ספריו שחיבר הוריש לחתנו השלישי ר' חיים יהושע רזמיווש, שמפאת חשיבותם לא נפרד מהם גם כשהוגלה לאושוויץ ולא שרד מהם זכר.

סובל, ר' יוסף חיים ב"ר מנחם דוב. ישב בכפר **טריבושאן.** נכד ר' אברהם דוב ראב"ד דק"ק דעליטין. אין בידינו פרטים נוספים עליו.

ספר פרח הגפן... חידושי אגדה על התורה ועל תהלים ואגדות חכז"ל... וישא עליונה תרצ"ח.

פוגל, ר' חנוך זינדל ב"ר נפתלי. אב"ד **אויבר ווישווה.** בשנת תרכ"ד לערך וויתר על הרבנות ועלה ארצה והשתקע בצפת. נפטר בה בשנת תר"ן (1890) לערך.

פוגל, ר' יחיאל מיכאל ב"ר אברהם משה. אביו היה שוחט בריסקווה והיה בנו של ר' חנוך זינדל רבה של אויבר ווישווה. ר' מיכאל פוגל נולד בשנת תרל"ט והיה דיין ומורה הוראה ב**ריזאוולית.** נפטר ביום י"ד שבט תרצ"ה (1935).

פולאק, ר' אביגדור. בנו חורגו של בעל אמרי יוסף שנתגדל בביתו. נשא את מלכה בת האמרי יוסף. ישב ב**סיגט** והתנהג בחסידות ופרישות יתירה. ארבעים שנה לא ישן במיטה ועסק בתורה ועבודת ה' בקדושה וטהרה. נפטר ביום י"ג שבט תרצ"ו (1936) והקימו אוהל על קברו בסיגט. בנו ר' יוסף מאיר פולאק שימש בקודש בברגסאס ונהרג על קידוש השם בקאמניץ־פודולסק ביום ד' אלול תש"א. אלמנתו נישאה לאדמו"ר מבעלז ר' אהרן רוקח.

פיש, ר' אליעזר ב"ר משה. נולד בחורף תר"מ ב**מאסיף.** אביו היה איש תם וישר וירא ה' מרבים ומתפרנס מיגיע כפו. מצאצאי ר' חיים צאנזר מחכמי ברוד. מצעירותו למד תורה בקדושה ובטהרה בחסידות ופרישות ובהתמדה יתירה. שמונה שנים למד אצל הרב מאינטרדאם ר' מרדכי יהודה לעוו. אחר כך למד בצוותא חדא עם האחים בעל עצי חיים ור' יואל בישיבת אביהם בעל קדושת יום טוב. בשנת תרס"ה נבחר למו"צ בעיר נירבוגדאן. משם נתקבל לרב בעיירה ביקסאד. אחר מלחמת העולם הראשונה התישב בסאטמאר שם ניהל ישיבה. מאס בתענוגי העולם הזה וכמעט שלא אכל. רבים השכימו לפתחו והיה מפורסם לאיש קדוש ובעל מופת. עלה על המוקד על קידוש השם.

ספר שם אליעזר על התורה, דרושים וחידושי ש"ס. ניו יארק תשי"ד.

פיש, ר' בן ציון ב"ר משה גרשון. נולד בשנת תר"ו. סוחר אמיד ובעל מנסרת עצים ב**בורשה.** תלמיד חכם, משכיל וסופר עברי מחונן. נתפס לחיבת ציון ואחר כך לציונות המדינית. נהרג על קידוש השם.

דיא געזונדהייט'ס לעהרע (היגיענע) פיר אלע... שאמלוי תרפ"ח.

מחברת דברי חכמים... ממבחרי חכמי העמים ללשונותם... [תל־אביב תש"מ].

ספר תורת הבריאות... לקט מדברי חכמי ישראל... תל־אביב תש"מ. שני הספרים נדפסו ונכרכו יחד.

פיש, ר' יוסף אריה ב"ר צבי אלימלך. נולד בכפר **מאסיף** משנת תרנ"ז מו"צ האדאד וסילאג'־שאמשון. נהרג כנראה על קידוש השם.

ספר דברי יוסף על חמשה חומשי תורה... סאטמאר תש"ב.

פלדמאן, ר' אפרים פישל ב"ר משה ישראל. נולד בשנת תקצ"ט. חתן הגביר

ר׳ יהודה עביר רוזנברג מביטשקוף. כל ימיו סוחר יין אמיד, אך רוב זמנו הוקדש לתורה. כל ימיו ישב **בביטשקוף** והיה למעשה מורה ההוראה והמנהיג הרוחני (שלא עמלק״פ). החליף שאלות ותשובות עם כל גדולי דורו. נפטר ביום כ״ג כסלו תרס״ה (1904). ארונו הובל לקרעטשעניף והוטמן באוהל הרבנים.

ספר ידות אפרים על התורה ותהלים ופרקי אבות. סיגעט תרס״ח.

ספר דגל אפרים, שאלות ותשובות ובירורי הלכה. סיגעט תרס״ח.

פלדמאן, ר׳ דוד ב״ר שמאי. חתן ר׳ פנחס פיקסלר בישוב **נובוסליצה.** עד אחר מלחמת העולם הראשונה ישב ר׳ דוד פלדמאן סמוך על שולחן חותנו, שהיה מגדולי חסידי וויז׳ניץ והיה אצלו ״תורה וגדולה במקום אחד״. לאחר המלחמה נבחר לרבה של הקהילה החרדית בלייפציג, שם יצאו מוניטיו בחיבורו ״עיר דוד״ על קיצור שולחן ערוך. בשנות השואה נמלט לאנגליה. נפטר בעיר מאנשסתר בשנת תשט״ו (1955).

ספר שמושה של תורה המכיל ביאורים מעשיים וציורים להלכות... לונדון ניו יורק (1951).

פלדמאן, ר׳ חיים ב״ר משה ישראל. חתן ר׳ שלמה דב הלר ראב״ד סיגט. נבחר על־ידי אביו לרב הצעיר של **דראגמירשט.** נהרג על קידוש השם.

פלדמאן, ר׳ משה ישראל ב״ר אפרים פישל. חתן ר׳ יצחק שוואדרון בן הגאון מהרש״ם מבערז׳אן. ישב בבית חותנו־זקנו ועסק בתורה תחת פיקוחו. אחר כך מינוהו ראב״ד בערז׳אן. בשנת תרפ״א נבחר לרבה של **דראגמירשט.** הוא סידר לדפוס את רוב ספרי חותנו־זקנו: שו״ת מהרש״ם, דעת תורה, גילוי דעת, תכלת מרדכי, הגהות מהרש״ם על הש״ס — בצירוף הערותיו. נהרג על קידוש השם. בדרך לאושוויץ לימד את בני קהילתו קבלת עול מלכות שמים ומסירות נפש על קידוש השם באהבה.

ספר לקוטי מהרמ״י הלכות פסח... סאטמאר תרצ״ה.

סדר הגדה של פסח עם פירוש שם ישראל... סאטמאר תרצ״ח 1937.

פפר, ר׳ אלטר שאול. נולד בכפר ליד קראקא ביום כ״ט ניסן תרל״ד. תלמיד מובהק של הגאון בעל הרי בשמים. ביום ב׳ דראש חודש טבת תרנ״ו נשא את בתו של ר׳ מאיר לייב יעגר מ**ביטשקוף** (בעל הרי בשמים בא לחתונה). **בבית** חותנו הקים ישיבה לתלמידים הגונים. בשנת תרס״ו הוזמן להקים ישיבה בעיר סערעט שבבוקובינה. חזר בראשית תרס״ט לביטשקוף. בראשית תרע״ב עקר לניו יורק ונבחר לרבה של קהילת בית המדרש הגדול אנשי אונגארין ושל קהילת אנשי מאראמארוש. נפטר ביום י״ט ניסן תרצ״ו (1936).

שאלות ותשובות אבני זכרון. חלק א׳: סיגט 1923; חלק ב׳: סאטמאר תרצ״א; חלק ג׳: ניו יורק [תרצ״ז].

פראגר, ר׳ יעקב. חתן מהר״ם שיק. כמה שנים דיין ומורה הוראה ב**חוסט.** משנת תרל״ב אב״ד אדא. נפטר ביום ט״ז סיון תרע״ח (1918).

שאלות ותשובות שאילת יעקב. ווייצען תרס״ו.

פרוכטר, ר׳ חיים ב״ר יהודה אריה. גביר ומשכיל ותלמיד חכם בעיר **אויבר ווישווה.**

ראשית אוני, הספד על מות אבי... ר׳ יהודה אריה פרוכטר... ונלוה אליו אחרית אוני על מות אבי אבי... מו״ה שמואל פרוכטער. קאלאמעא 1880.

פרוכטר, ר׳ שלמה ב״ר שמואל. מנכבדי הבעלי בתים בישוב **סיטשל.** שימש גם מזכיר הקהילה. בשנת תרפ״ב היגר לארצות הברית. בסוף ימיו עלה ירושלימה בה נפטר בשנות הששים.

דברי שלמה, דרושים יקרים... אויבער ווישא תרפ״ז.

אגרת שלמה, שלשלת היוחסין של ר׳ שלמה פרוכטר, ר׳ מרדכי שטרן ור׳ אברהם אדלר. ירושלים תש״ך.

פרידלנדר, ר׳ אהרן מאיר ב״ר שלמה זלמן לייב. תלמיד בעל ישמח משה ומהר״ם א״ש. מקורב לכמה מצדיקי דורו וביחוד לר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב שהיה גם מחותנו. אב״ד **וואלאווע.** לאחר מכן אב״ד באלחוב. נפטר בגיל 48 ביום כ״ג תשרי תרל״ה (1874).

ספר אברך. כולל שני ספרים קטנים... חידושי הילדות על מזמורי תהלים תשעה... מונקאטש תרנ״ג.

קונטרס גמר אומר. מחובר לספר אברך וחדושי הילדות... קראקא תרל״ט.

פרידמאן, ר׳ יעקב ב״ר שמואל דוד הכהן. חתן ר׳ שלמה אליעזר וויזל אב״ד טערניווה. ממלא מקום אביו כדיין ומורה הוראה ב**חוסט.** נהרג על קידוש השם.

פרידמאן, ר׳ ישראל חיים ב״ר יהודה. חתן ר׳ מנחם זאב ווייסבורג אב״ד טארקאן. מתלמידי בעל ייטב לב. נולד בשנת תרי״ט. אב״ד **ראחוב** משנת תרמ״ח לערך. נפטר כ״ד סיון תרפ״ב (1922).

ספר ליקוטי מהרי״ח. חלק א: סיגעט תר״ס. חלק ב: שם תרס״ג; חלק ג: שם תרע״א.

פרידמאן, ר׳ שלמה זלמן ב״ר ישראל חיים. תלמיד בעל קדושת יום טוב. משנת תרפ״ב ממלא מקום אביו ברבנות **ראחוב.** לאחר המלחמה ראב״ד בעיר סאטמאר ולאחר מכן רבה של קהילת לוגאנו בשווייץ. בשנים האחרונות התגורר בבני ברק בה נפטר בשיבה טובה ביום ד׳ שבט תש״ם (1980).

פרידמאן, ר׳ שמואל דוד ב״ר צבי הכהן. אביו היה דיין בבערעגסאס. בשנת תרמ״ט דיין ומורה הוראה בווערעצקי. לאחר מכן דיין ומורה הוראה ב**חוסט.** נפטר בשנת תרצ״ג (1933).

פרל, אשר אנשל. עתונאי עברי יליד **סיגט,** שמצאנו את מאמריו ב״הצפירה״ של שנת 1887 ובהם תיאור חי של יהודים במזרח. כגון:

פתרון החלום באספמיא. תיאור מזעזע של פליטים יהודים מרוסיה שעזבו את מולדתם כדי להגיע לארץ ספרד. (הצפירה, שם, גליון 235 ואילך).

השקפה כללית על היהודים בברבריה. על היהודים בטוניס, אלג׳יר ועוד (שם, גליון 248 ואילך).

פרנקל, ר׳ יצחק ב״ר אליהו. אביו היה רב בלעווועלעק שבמחוז סאבולטש. ר׳ יצחק פרנקל נשא את בתו של ר׳ משה שמעון רוט, שנתיתמה בגיל צעיר וגדלה בבית סבה בעל בית היוצר ב**חוסט.** שנים ישב בחוסט סמוך על שולחן חותנו־זקנו. גם לאחר פטירתו ישב בחוסט וכנראה עסק בהוראה, אף־על־פי שלא היה לו מינוי רשמי. בשנת תר״ס עלה ירושלימה. הוא צורף לבית דינו של ר׳ יוסף חיים זוננפלד. נפטר בירושלים ביום כ״ז באב תרצ״א (1931).

ר׳ צבי ב״ר משה אברהם. הרב הראשון של **סיגט.** נפטר ביום ב׳ אלול תקל״א (1771).

ר׳ צבי אריה ב״ר אליעזר. שוחט ודיין ב**סיגט.** עלה ארצה ונפטר ביום כ״ב מרחשון תרכ״א (1860).

ספר אמרי בינה על מגילת שיר השירים בנגלה ובנסתר. סיגעט תרנ״ז.

קאהן, ר' ירמיה ב"ר ישכר בער. אביו היה רבה של ערדא־סענזשארץ שבטראנסילוואניה. נולד בשנת תרל"ה. תלמיד בעל ערוגת הבשם. חתן הגביר ר' שלמה הירש שלומוביטש מביטשקוף. קודם היה דיין בקהילות ניאראד־סערעדא ונאסויד שבטראנסילוואניה. בשנת תר"ע בחרו בעל עצי חיים לדיין ומורה הוראה בקהילת **סלאטפינא.** נפטר בווינה ביום כ"ב טבת תרצ"ג (1933).

קאנדל, הבחור חיים ב"ר אריה ב"ר חיים. סבו ר' חיים היה שוחט ברעמיט. חיים קאנדל היה תלמיד ישיבת **ספינקא.** הדפיס את הספר העתיק דלקמן עם הוספות משלו:

פלח הרימון לר' בצלאל מסלוצק [נדפס לראשונה באמשטרדם תי"ט]. סעאיני תרצ"ב.

קטינא, ר' יעקב ב"ר יצחק מרדכי. משנת תר"י לערך דיין ומורה הוראה **בחוסט.** כל שנה ישב בצאנז משבת שלפני סליחות ועד לאחר החגים. ספרו רחמי האב נתחבב מאד על הקהל ונפוץ בעשרים מהדורות ויותר (שש מהדורות בחיי המחבר). נפטר זקן ושבע ימים ביום ט' שבט תר"ן (1890).

ספר רחמי האב, תוכחות מוסר. טשערנאוויץ תרכ"ה.

קרבן עני, דרושים על התורה. לבוב תרל"ב.

קרבן העני החדש... לעמבערג תרמ"ב.

קיזלניק, ר' יצחק מנחם. כחמישים שנה רבה של **ריזאוולי ה.** תלמיד מהר"ם א"ש. נפטר בשיבה טובה ביום כ' כסלו תרע"ו (1915).

קיזלניק, ר' משה ב"ר שמואל שמעלקא. רב ב**סטרימטרה** וב**ריזאוולי ה.** נהרג על קידוש השם.

קיזלניק, ר' שמואל שמעלקא ב"ר יצחק מנחם. דיין ב**ריסקווה** ואחר כך ממלא מקום אביו ברבנות **ריזאוולי ה.** נפטר בשנת תרפ"ה (1925).

קייזר, ר' אלטר נח הכהן. רבי שערר רעש גדול כאשר התישב בכפר **רעמיט.** רבים השכימו לפתחו וביקשו להוושע על־ידו. אך גורש ממאראמארוש על־ידי בעל ייטב לב ומהר"ם שיק. עבר לגליציה ומשם נדד ברחבי אירופה עד הגיעו ללונדון. אחר כך עלה ארצה. כאן התחבר עם החכם ובעל המקובל הספרדי ר' מרדכי עבאדי והוציאו ספר ביחד. ראי"נ קייזר נפטר בגיל שבעים ביום ח' אלול תר"ף (1920).

ספר חן מרדכי אשר חברו... מו"ה מרדכי עבאדי ס"ט. ספר דרכי חן... האברך בן ז"ך שנים מו"ה אלטיר נח הכהן נ"י מגיד מישרים דעיר רעמיט הסמוך לעיר סיגוד... פשעמישל 1879.

נתיבות חן חלק ראשון שער הכללים ובו ל"ב נתיבות... בשרשי שם מב הקדוש... לונדון תרנ"ט.

קליין, ר' זונדל. שנים רבות מגיד מישרים בבית הכנסת של חברת **פועלי צדק ב סיגט.** מוצאו מליבוי שבקורלאנד. היה מחסידי ר' שלום מבעלז. נפטר בזקנה מופלגת בן צ"ג בשנת תרע"ז (1917).

קליין, ר' יעקב ב"ר שמואל שמעלקא. חתן הנגיד ר' וואלף ממאנאשטור שליד קלויזנבורג. אביו הושיב אותו על רבנות **טעטש.** לאחר מכן כשאביו נבחר לרבה של סעליש, הלך גם ר' יעקב לבילקא הסמוכה. נפטר בדמי ימיו בשנת תרל"ד (1874).

קליין, ר' שלמה ב"ר ליבוש. חתן ר' אליהו פסטינגר מחשובי הבעלי־בתים ב**סיגט.** אותה שעה היה ר' שלמה קליין אברך סמוך על שולחן חותנו בסיגט. לאחר מכן רבה של מעזא־קערעסטעש וגם שם חיבר ספרים.

אהבת עולם... אשר אבלתי... על אבי אבי... מו״ה שמואל שמעלקי... סיגעט תרל״ה.

קליין, ר׳ שמואל שמעלקא ב״ר יוסף. נולד בשנת תקס״ה. תלמיד ר׳ שלום חריף בלאקנבאך. חתן ר׳ אהרן שלמה כ״ץ אב״ד שאמשון. מרבניה החריפים ביותר של הונגריה. בשנת תרי״ב נבחר לרבה של **חוסט.** בשנת תרכ״א עבר לסעליש. נפטר ביום ט׳ אדר ב׳ תרל״ה (1875).

ספר צרור החיים, חידושים על סוגיות הש״ס. מונקאטש תרל״ו.

רבי שמעלקא מאת הרב שלמה זלמן קליין (הביא לבית הדפוס דוד גלעדי). תל־אביב תשט״ז.

קלינגברג, ר׳ אלכסנדר צבי ב״ר מנשה יעקב. אביו היה חתן האדמו״ר ר׳ יחיאל יצחק אייזיק סאפרין מקומארנא. ר׳ אלכסנדר צבי היה חתן ר׳ יעקב קלוגר אב״ד סאנדאווע־ווישנא. בשנת תרכ״ז כבר היה רבה של **וואלאווע.** בשנת תרל״א, לאחר פטירת חותנו, נקרא למלא את מקומו ברבנות סאנדאווא־ווישנא.

ראפאפורט, ר׳ יצחק מאיר ב״ר יוסף חיים הכהן. נולד בעיר ראווא־רוסקא (גליציה) בשנת תרנ״ט. אביו היה רב העיר ונהרג בשואה. ר׳ יצחק מאיר למד בבית אביו. לאחר מלחמת העולם הראשונה נשא את בתו של ר׳ אברהם עביר ווייס **מטעטש.** ישב בבית חותנו על התורה ועל העבודה בחברת אברכים מופלגים ואשתו ניהלה את בית המסחר. בשנת ת״ש גרשוהו ההונגרים מטעטש לרומניה ומשם גורש לפולין, לחלק שהיה כבוש בידי ברית המועצות. הסובייטים גרשוהו לסיביר. לאחר תלאות רבות הצטרף ללגיון הצ׳כי ונתמנה רב צבאי. עם כניסת הלגיון לפראג עזב את הצבא ונבחר לראב״ד של פראג. בשנת תש״י עבר לארצות הברית ובה בנה את ביתו השני בנשאו את בת ר׳ אשר רובין אב״ד קראטשין. משמש ברבנות בברוקלין.

רובין, ר׳ אייזיק ב״ר חיים יחיאל מדומברובה. מצאצאי ר׳ אשר ישעיה מרופשיץ. ישב בכפר **רינה** כאדמו״ר. נהרג על קידוש השם.

רוזנבוים, ר׳ אליעזר זאב ב״ר מאיר. ממלא מקום אביו כאדמו״ר מ**קרעטשענ־יף.** לאחר מלחמת העולם הראשונה הקים את חצרו ב**סיגט.** נהרג על קידוש השם.

ספר ארבעה ארזים... בני ברק [תשכ״ז].

רוזנבוים, ר׳ יעקב יששכר בער ב״ר מאיר. האדמו״ר מ**סלאטפינא.** לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר **לסיגט.** נהרג על קידוש השם.

רוזנבוים, ר׳ יצחק ב״ר יעקב יששכר בער. אביו היה האדמו״ר **מסלאטפינא** הנ״ל.

ספר מנחת יצחק... על ספר פרי מגדים... סיגט תרצ״ג.

רוזנבוים, ר׳ יצחק ב״ר מאיר. האדמו״ר מ**ראחוב.** נהרג על קידוש השם.

רוזנבוים, ר׳ מאיר ב״ר מרדכי לייפר. מייסד שושלת קרעטשענ־יף. נפטר ביום ל׳ סיון תרס״ח (1908).

רוזנבוים, ר׳ מרדכי ב״ר מאיר. האדמו״ר מ**ראחוב** לאחר שאחיו ר׳ יצחק הנ״ל עבר לאויבר ווישווה. נהרג על קידוש השם.

רוזנבוים, ר׳ שמואל שמעלקא ב״ר אליעזר זאב. חתן ר׳ פנחס שפירא האדמו״ר מקעכניא. נבחר לרבה של **ביטשקוף** על־ידי חלק מאנשי הקהילה. נהרג על קידוש השם.

רוזנברג, אברהם ברוך אלטר ב״ר יהודה אברהם עביר. ת״ח בנגלה ובנסתר

רודף צדקה וחסד וחסיד וויז׳ניץ בישוב **ביטשקוף.** בסוף ימיו עבר לסיגט ושם מנוחתו כבוד.

ספר אמרי אבא... דרושים... מוסר השכל... סיגעט תרפ״ו.

ספר צוואת אבא אשר יצוה את בניו... ותבנית בית המקדש וציוריו... בעקלעאן תרצ״א.

רוזנברג, ר׳ יהודה אברהם עביר ב״ר יעקב. אביו ר׳ יעקב מסיגט היה חתן ר׳ נחמן כהנא בן בעל קונטרס הספיקות. ר׳ יהודה עביר היה חתן ר׳ שאול יהודה ליב ב״ר אברהם ברוך שטיינמץ מדיבווה. ר׳ יהודה עביר התגורר ב**ביטשקוף** והיה מגדולי חסידי וויז׳ניץ. נפטר ביום כ״ז סיון תרע״ו (1916).

רוזנברג, ר׳ צבי ב״ר אברהם יצחק אלטר. מנהל חשבונות אצל האחים הרשטיק ב**מאסיף** ומשגיח על עובדי היער. בזמנו הפנוי עסק בתורה.

ספר מצות שבת... אשר היה רוב ישיבתו ביערות... והחזיק את עצמו לשמור שם שבת... סיגט תר״ץ.

רוזנוואסר, ר׳ דוד יצחק. משנת תרפ״ד אב״ד **אויבר אפשא.** נהרג על קידוש השם.

רוט, ר׳ יואל צבי ב״ר שמעון. חתן ר׳ יעקב גוטליב אב״ד חוסט ובאיאם. תלמיד מהר״ם א״ש וחסיד דבוק בדברי חיים מצאנז. מקודם אב״ד בערעטי־אויפאלו ובערעזנא. בשנת תרמ״ד נבחר לאב״ד **חוסט.** נפטר ביום י״א כסלו תרנ״ב (1892).

שאלות ותשובות בית היוצר. חלק א: מונקאטש תרנ״ו. חלק ב: שם תרס״ב.

דרשות בית היוצר. מישקאלץ תרצ״ח.

ספר יוצר אור, חידושים על חנוכה. מישקאלץ תש״ד.

רייך, ר׳ אברהם. חתן ר׳ דוד נתן דייטש אב״ד קרעטשעניף. נכד בעל שובע שמחות ור׳ צבי מזידיטשוב. דיין (ויש אומרים ראב״ד) ב**יאסין.**

ריינמאן, ר׳ אברהם חיים ב״ר אלעזר. אב״ד **קרעטשעניף.** נרצח על־ידי ההונגרים ליד הגבול של יאסין ביום י״ח טבת תש״א (1941).

ספר ויצא פרח על פרקי אבות... סאטמאר ת״ש.

ריינמאן, ר׳ אלעזר ב״ר צבי. חתן ר׳ אברהם חיים רובין האב״ד גלאגוב. קודם ממלא מקום אביו ברבנות **קרעטשעניף** ו**ביטשקוף.** בשנות השלושים ממלא מקום חותנו ברבנות גלאגוב. נהרג על קידוש השם בשואה של יהודי פולין.

ריינמאן, ר׳ צבי הירש ב״ר יצחק משולם. חתן ר׳ אברהם אהרן טייטלבוים אב״ד קאלבסוב בן בעל הייטב לב. אב״ד **קרעטשעניף** ו**ביטשקוף.** נפטר ביום כ״ה מרחשון תרע״ט (1918).

שוואַרץ, ר׳ יצחק מאיר ב״ר נפתלי. חתן הגביר ר׳ יוסף מרדכי כהנא מדראגמירשט. נולד בשנת תרכ״ו. תלמיד בעל דברי יחזקאל משינאווא, קדושת יום טוב ועצי חיים. משנת תרס״ג דיין ומורה הוראה ב**דראגמירשט.** נפטר ביום ז׳ ניסן תרצ״ו (1936).

ספר אמרי יצחק על התורה... מונקאטש תרע״ב.

ספר כבוד שבת על מסכת אבות... סיגט תרפ״ה.

ספר כבוד שבת על ברכי נפשי וט״ו פרקי שיר המעלות... סיגט תרפ״ה.

ספר אמרי יצחק... דרושים... על מועדי ה׳... חלק א—ב: סאטמאר תר״ץ; חלק ג: שם תרצ״ד.

שוואַרץ, ר׳ מנחם. דיין ומורה הוראה ב**אויבר רינה.** נהרג על קידוש השם.

שוואַרץ, ר׳ מרדכי ב״ר יצחק אהרן. ראש השוחטים ב**סיגט.** ר׳ יצחק אהרן שוואַרץ, שאף הוא היה שוחט בסיגט, התגורר בסוף ימיו בירושלים.

ספר שמלה חדשה... עם הגהות לוטה בשמלה... סיגט [תרע״ד].

שוואַרץ, ר׳ נפתלי ב״ר אברהם יהודה ליב הכהן. נולד ביום י״ד אלול תר״ו. אביו היה הגאון הנודע בעל קול אריה. לאחר שאשת נעוריו נפטרה לפתע בשנת תרל״ב נשא את בת ר׳ יהודה ליב פרוכטר מ**אויבר ווישווה.** למעלה מעשר שנים ישב באויבר ווישווה עד שנת תרמ״ד, כשנפטר אביו והוא נקרא למלא את מקומו. נפטר ביום י״ב כסלו תרנ״ז (1896).

שו״ת בית נפתלי על ארבעה חלקי שלחן ערוך. פאקש תרנ״ט. [כארבעים תשובות (מתוך 105) נכתבו בשנים שהמחבר ישב באויבר ווישווה].

שטויבר, ר׳ גרשון. דיין ומורה הוראה ב**בורשה.**

שטיינמץ, צבי מאיר ב״ר שלמה, נולד בישוב **בריסטר** בשנת 1915. אביו היה סוחר עצים. מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. שמו הספרותי היום ״צבי יאיר״. יושב בניו יורק והוא מחסידיה הפעילים של תנועת חב״ד.

גשרים, שירים. דברצין תש״ב.

נתיב, שירים. וינה תשי״א.

על החוף, שירים. אחרית דבר י׳ זמורה. תל־אביב תשכ״ח.

מראש צורים, שירים. הקדמה מאת דב סדן. תל־אביב תשל״ג.

מכנף הארץ, שירים. תל־אביב תשמ״א.

שטרן, ר׳ חיים שמואל ב״ר יוסף. נולד בשנת תק״ף. תחילה ניסה להתרחק מן הרבנות משום שנפשו סלדה מכל מחלוקת. אולם הסכים לאחר מכן לשמש דיין ומורה הוראה ב**סיגט.** כאביו היה גם הוא חסיד קאסוב וביתו שימש קלויז לחסידי קאסוב בסיגט. נפטר בשנת תרנ״ג (1893).

שטרן, ר׳ יוסף ב״ר יצחק. אביו ר׳ יצחק ב״ר מרדכי שטרן מסלישט היה נקרא ״דער זיידע ר׳ איציק״. ר׳ יוסף היה חתן בן־דודו ר׳ מנחם מענדל שטרן וממלא מקומו ברבנות **סיגט.** התחנך בבית האדמו״ר ר׳ מנחם מענדל מקאסוב ולמד בצוותא חדא עם בנו בעל תורת חיים. נפטר ביום שושן פורים תרי״ח.

שטרן, ר׳ מנחם מענדל ב״ר שמואל. אביו ישב בכפר דראגמירשט והיה בן ר׳ מרדכי שטרן מסלישט. ר׳ מנחם נולד בשנת תקי״ט. למד תורה אצל בעל חוות דעת בעיר מאניסטריץ ומעיר זו נשא אשה, בתו של אחד ר׳ בנימין מנכבדי המקום. תלמיד הצדיקים ר׳ משה לייב מסאסוב, המגיד מקוזניץ ואחר כך בעל אהבת שלום מקאסוב. לאחר פטירת בעל קונטרס הספיקות נבחר לרבה של **סיגט.** נפטר ביום ט׳ אדר תקצ״ד.

ספר דרך אמונה על התורה... ספר בראשית: טשערנאוויץ תרט״ז; ספר שמות: שם תרי״ז; ויקרא, במדבר, דברים: שם תר״ך.

שטרן, ר׳ משה ב״ר בנימין מפערבעניק. נולד בשנת תרי״ב. חתן הגביר ר׳ יצחק ליב כהנא ב**אויבר ווישווה.** בשנת תרמ״ה נבחר לרבה של **דראגמירשט.** ובשנת תר״ן לרבה של **פאליען־ריסקווה.** נפטר ביום ד׳ שבט תרפ״ג (1923).

שיפמאן, ר׳ אליעזר מאיר ב״ר אברהם יהודה. נולד בשנת תר״ך. תלמיד ר׳ שמעלקא קליין מסעליש. חתן ר׳ צבי הירש הלר מסיגט. בשנת תרנ״ט דיין ומורה הוראה ב**אויבר ווישווה.** לאחר מכן היה רבה של ניר לוגוש בהונגריה.

ספר אם לבינה... שבע חקירות... אויבער ווישא תרפ״ו.

שיק, ר׳ משה ב״ר יוסף. נולד ביום כ״א אדר תקס״ז. מגדולי תלמידי החתם

סופר ומגאוני הדור בדור שלאחריו. חתן דודו הנגיד ר' פרץ פראנקל מהאליטש. בעצת רבו החתם סופר נבחר בשנת תקצ"ח לרבה של קהילת יערגן הסמוכה לפרסבורג. ניהל שם ישיבה ונהרו אליו תלמידים מכל המדינה. ישב בה על מי מנוחות עשרים וארבע שנים, למד ולימד מתוך הרחבת הדעת. בפרשת בהר־בחוקותי תרכ"א זרחה שמשו של מהר"ם שיק בק"ק **חוסט.** תוך זמן קצר גדלה הישיבה והיתה אחת הגדולות בכל המדינה. בחוסט צמח מהר"ם שיק ונעשה לאחד מראשי וממנהיגי היהדות החרדית גם מבחינה ציבורית. נפטר בראש חודש שבט תרל"ט (1879).

שאלות ותשובות מהר"ם שיק. חלק א—ד. מונקאטש תר"ם—לבוב תרמ"ד.

סדר הגדה של פסח עם פירוש חדש... מאת... מרן משה שיק... לבוב 1880.

חידושי אגדות מהר"ם שיק על פרקי אבות... פאקש תר"ן.

ספר מהר"ם שיק על תרי"ג מצות... חלק א—ב. מונקאטש 1895—תרנ"ח.

ספר ליקוטי מהר"ם שיק... מונקאטש תרס"ג.

ספר מהר"ם שיק על התורה... מונקאטש תרס"ה.

ספר דרשות מהר"ם שיק... בשבתות ובמועדים... קלוזש (תרצ"ז).

ספר מהר"ם שיק על מס' חולין... סאטמאר [תרצ"ג ?].

חידושי המהר"ם שיק על מסכת פסחים... ירושלים תשל"ט.

אלון בכות והוא מספד מר... על הלקח... מרן משה שיק... לבוב תרל"ט.

ממשה עד משה והוא ספר היחס משפחת שיק... מונקאטש תרס"ג.

ספר דרכי משה החדש, כולל תולדות וסיפורים... מרבינו הגאון משה שיק... מארגיטא תש"ב.

לתולדות הריפורמאציאן הדתית בגרמניא ובאונגריא: המהר"ם שיק וזמנו... ניו יורק תש"ח.

מהר"ם שיק, מאסף תורני לציון יובל שנת המאה להסתלקותו... כולל ומתיבתא מהר"ם שיק. ירושלים תשל"ט.

שלמון, ר' משה ב"ר יעקב. נולד ב**חוסט** ביום ז' אדר תקצ"ח. עוד לפני הבר־מצוה למד בישיבת ר' יעקב קטינא. אחר כך עזב את חוסט. למד אצל ר' אשר אנשל יונגרייז בעל מנוחת אשר בטשענגער ובישיבת ר' מנחם מענדל פאנעט באורישור ובדעש. אחר כך למד בישיבת ר' מנחם א"ש. רבו המובהק היה הגאון הנודע ר' יששכר בער ב"ר סיני אב"ד ליפטו־ס"ט מיקלוש בעל מנחת עני. בשנת תר"ך נשא את בתו של ר' יהודה ליב האהן ש"ץ ונאמן דק"ק ס"ט מיקלוש. בבית חותנו קנה גם חכמה ודעת. בחול המועד סוכות תרכ"ז נבחר לרבה של קהילת טורדאשין שבמחוז ארווה (סלובאקיה), שם הוציא את כל חיבוריו.

נתיב משה... על נתיבות התורה וביחוד על הקל וחומר... וויען תרנ"ו.

נתיב משה... על הקבלה ועל משפט תלמידי חכמים... וויען תרנ"ז.

נתיב משה... על כח החכמים... בודאפעסט תרנ"ח.

נתיב משה... על משפט הנשים באמונה... וויען תר"ס 1899.

נתיב משה... על אותות האמונה... וויען תרס"א.

נתיב משה, דברי ימים, הגיונים, שירים, משלים... [וויען ?] תר"ע.

שמאלהויזן, ר' שלמה ברוך ב"ר אברהם. נולד בשנת תרכ"ד בפשט. למד בישיבות ווייצן ופרסבורג ואחר כך בישיבת בעל קדושת יום טוב בסיגט. נשא את בת הנגיד ר' אהרן יעקב אלימלך שטיינמץ מ**ביטשקוף,** בה ישב ולמד בהתמדה. לבקשת אביו קיבל על עצמו רבנות בחברה תהלים, שאביו ייסד בבודאפשט. כל כתביו אבדו בשואה. נפטר ביום כ"ה אדר תש"ה (1945) בבודאפשט.

שנפלד, ר' יעקב מאיר ב"ר פסח אברהם. אביו היה רב בקורימא ובן בתו של הצדיק ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב בעל בני יששכר. ר' יעקב מאיר שנפלד היה דיין ומורה הוראה ב**בריסטר.** הו"ל ספר נחלת עזריאל על התורה עם הקדמתו. נהרג על קידוש השם. בנו ר' צבי אלימלך שנפלד הוא רבה של שכונת גילה בירושלים והדפיס את ספרו: תורת חסד על התורה והתפלה. ירושלים תשל"ז.

שפיצר, ר' שלמה ב"ר משה. אביו היה דיין במונקאטש. ר' שלמה שפיצר היה תלמיד ישיבת מונקאטש. בשנת תרפ"ז נבחר לרבה של **בוגדאן.** נהרג על קידוש השם.

שפירא, ר' מנחם מענדל ב"ר משה ישעיה. מוצאו היה מעטשעד שבהונגריה. תלמיד בעל ייטב לב ובעל קדושת יום טוב. חתן הגביר ר' יוסף מרדכי כהנא מדראגמירשט. בשנת תרע"א נבחר לרב על גליל **דראגמירשט.** נפטר ביום כ"ט ניסן ת"ש (1940), בן שמונים בקירוב.

ספר מאזני צדק על התורה... מונקאטש תרע"ב.

ספר הין צדק, מאמרי חדש בחדשו לכל חדשי השנה... מונקאטש תרע"ג.

שפירא, ר' פנחס ב"ר שלום. אביו היה אב"ד בלאנטשין (ליד קולומיאה). מגזע ר' פנחס מקורץ. תלמיד אביו והגאון מהרש"ם מבערז'אן. חתן האדמו"ר ר' מאיר מקרעטשעניף. משנת תרע"ח אדמו"ר בישוב **קעכניא.** לאחר מכן עבר ל**אויבער ווישווה.** נהרג על קידוש השם.

ספר צפנת פענח על התורה ומועדים... ירושלים תשכ"ד.

שפרבר, ר' דוד ב"ר ברוך קלונימוס. חתן ר' משה שטרן אב"ד **פאליען־ריסקווה.** נולד בשנת תרל"ה. ישב במחיצת חותנו כעשרים שנה עד שנת תרפ"ו, כשנבחר לרבה של הקהילה החרדית בבראשוב, טראנסילוואניה. לאחר שעלה ירושלימה נבחר לחבר במועצת גדולי התורה. נפטר ביום כ"ה אדר ב' תשכ"ב (1962).

ספר שאלות ותשובות אפרקסתא דעניא... סאטמאר ת"ש.

ספר מכתם לדוד על התורה [סאטמאר? ת"ש?]. לא נשלם בדפוס.

הגדה של פסח עם פירוש תהלה לדוד... ירושלים תשכ"ד.

ספר מכתם לדוד על התורה, חידושי אגדה וחומר לדרוש... חלק א—ב. ירושלים תשכ"ה—תשכ"ז.

ספר שמוע בין אחיכם... ההלכה שלא לשמוע ולהשמיע טענות בע"ד אחד קודם לחבירו. ירושלים תשל"א.

קונטרס בר מצוה... כמה ענינים ובירורים בעניני בר מצוה... ירושלים תשל"ב.

ספר לקט עני מאת ר' משה ב"ר יעקב שמשון מקאסוב. חלק א—ב. [נערך ונסדר בידי ר' דוד שפרבר]. סיגט תר"ע.

ספר הצוואה של ר' משה מקאסוב וגם פירושה בשם לדוד להזכיר [מאת ר' דוד שפרבר]. קאלאמיא תרפ"ח.

ספר הגיון לבבי מאת ר' משה מקאסוב עם ביאור לדוד להזכיר [מאת ר' דוד שפרבר]. ירושלים תש"ל.

ה.

משא-ומתן של הלכה בין חכמי מאראמארוש וגאוני הדור בארצות הסמוכות

רבני מאראמארוש וחכמיה לא ישבו באיזור מבודד ומנותק מן העולם. להיפוך, מאראמארוש מוקפת מכל רוחותיה בארצות ובמדינות שישבו בה זה שנים חכמים ולמדנים, שהיו מוכרים בכל תפוצות ישראל כגאונים גדולים בתורה, שבבקיאותם, בחריפותם ובנסיונם הרב בדרכי הפסיקה ההלכתית, היו מסוגלים לפתור את השאלות ההלכתיות החמורות ביותר. ואמנם הירבו רבני מאראמארוש ותלמידי החכמים שבה להריץ את שאלותיהם לגדולי דורם. ומאידך, פנו לא מעט חכמים וצורבים מן הארצות הסמוכות בשאלות אל רבני מאראמארוש וגאוניה. נושאי השאלות ותשובות הם מגוונים מאד, החל בשאלות עגונה, גיטין וקידושין, היתר מאה רבנים, ענייני קהילה, רבנים ושוחטים, איסור והיתר הנוגעים לכלל ולפרט; וכלה בפלפולי דאורייתא, חידושים, הערות והשגות שהחליפו, שאלו והשיבו זה לזה, כדרכה של תורה.

המקומות שנבדקו לצורך כתיבת פרק זה הם המדינות והאיזורים המקיפים את מאראמארוש: גליציה מצפון; נסיכויות רומניה — בעיקר מולדובה אך כולל גם בוקובינה ובסרביה — ממזרח, טראנסילוואניה מדרום והונגריה ממערב — כולם (להוציא רומניה) איזורים שבתחום הממלכה האוסטרו־הונגרית.

עלינו לומר כבר בראשית דברינו, שאין פרק זה ממצה את כל המגעים של חכמי מאראמארוש עם רבני דורם. וביחוד לא את רבני הישובים שבצד הצ'כי. לא נבדקו אלא מספר מצומצם מאד של חכמי הצד הצ'כי וגם אלה שטופל בהם לא נעשה הדבר בדרך שיטתית. חכמי הצד הרומני של מאראמארוש זכו בטיפול שיטתי ועקבי יותר, אף־על־פי שאין לנו אשליות של מיצוי ושלימות גם בצד הזה של המחוז. פרק זה אינו אלא **הדגמה בלבד** וכך הוכן לכתחילה. דומה, שהיחסים התורניים והקשרים ההלכתיים שבין מאראמארוש והעולם החיצוני הוא נושא נכבד כשלעצמו וראוי לעיון נפרד, שממצאיו בוודאי יחזיקו חיבור בעל היקף.

הונגריה

את שני הרבנים הראשונים של סיגט, ר' צבי ב"ר משה אברהם ואת ר' יהודה כהנא־הלר בעל קונטרס הספיקות, לא מצאנו זכרם באף אחד מספרי השו"ת של רבני הדור. רבנותו של בעל קונטרס הספיקות בסיגט, החלה כחמש שנים לפני שבעל החתם סופר עבר ממאטרסדורף לפרסבורג, בראשית שנת תקס"ז (1806). האם היתה היכרות אישית ביניהם? הדעת נותנת שלא. אך אין ספק שבעל חתם סופר הכיר (וגם הוקיר והעריך מאד) את החיבור "קונטרס הספיקות", שנדפס ביחד עם הספר "קצות החושן" לאחיו, בשעה שבעל חתם סופר היה בן כ"ה וזה עתה עזב את עיר־מולדתו פראנקפורט דמיין. ואמנם ייתכן שנפגשו פנים אל פנים בתקופת הבראשית שלהם, במורביה (דרעזניץ) או באחד המקומות בסביבה, כשבעל קונטרס הספיקות עסק במכירת ספר אחיו. מכל מקום, בערוב ימיו של בעל קונטרס הספיקות, כשבועיים לפני פטירתו, במכתבו של בעל החתם סופר בעניין משבר הרבנות בעיר קארלסבורג (אלבא־

יוליה) ומדינת זיבנבירגן (טראנסילוואניה), כשנבחר לרב ר' מענדל, שרבים התנגדו לו וטענו שאין עטרת הרבנות הולמת אותו משום שלא הגיע להוראה, כותב לו בעל החתם סופר ביום ד' ניסן תקע"ט (1819) בין השאר: "בזאת יאות אם על הוצאות הקהל יעמיד עצמו לפני ידיד נפשי הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה יהודא כהנא אב"ד דגליל מאראמריש. ואם רצונו בכך יודיעני ואכתוב לידידי הגאון הגדול הנ"ל שלא יכביד ולא יחמיר עליו ושלא יגרום לו בושת" (קובץ תשובות חתם סופר, ירושלים, מכון חתם סופר, תשל"ג, סי' פד). ביני לביני נפטר בעל קונטרס הספיקות לעולמו והחתם סופר כותב — הפעם לראשי הקהילה בקארלסבורג — כהאי לישנא: "וגם הרכין ראשו ורובו להעמיד עצמו לפני הגאון דק"ק מראהט [שיבוש וצ"ל: סיהאט] וגליל מאראמרוש אשר אז היה בחיים חיותו וכעת כבר נתבקש בישיבה של מעלה זצ"ל" (המכתב נדפס בקובץ תורני "האהל" של ישיבת אהל שמעון ערלוי, ירושלים, ניסן תשמ"ב). אחרי מלים בלתי שגרתיות אלה של החתם סופר, הן בנוגע לאישיותו כגאון והן במישור האישי ("ידיד נפשי"), ניתן היה לצפות למצוא כמה תשובות בשו"ת חתם סופר אל ר' יהודה כהנא־הלר. אך צפויה לנו אכזבה. אף תשובה אחת בחתם סופר לא הושבה אל ר' יהודה כהנא־הלר וגם לא אל הרבנים הבאים אחריו ברבנות סיגט, ר' מנחם מענדל שטרן וחתנו ר' יוסף שטרן. יתר על כן, בכל מאות התשובות שבשו"ת חתם סופר לא נשלחה אף תשובה אחת למחוז מאראמארוש.

מבין תלמידיו של החתם סופר כתב מהר"ם א"ש תשובה אחת לר' אלעזר ניסן טייטלבוים בהיותו רבה של סיגט, בעניין השוחט מקרעטשעניף; לר' יהודה מודרן בסיגט הוא משיב בעניין מליחת בשר בהאלון, בפולמוסו עם הרב ר' יוסף שטרן ותשובה שניה בעניין "עזבון נגיד אחד", אף הוא נתעורר מחמת חילוקי דעות שבינו ובין הרב ובית דינו; בעניין מליחת בשר בהאלון כותב לו גם בן־עירו בעל הכתב סופר. מאותה תקופה היא תשובתו של ר' אשר אנשיל יונגרייז מטשענגער לר' דוד נתן דייטש רבה של קרעטשעניף בעניין ספר תורה. התשובה הראשונה לחוסט היא כפי הנראה זאת של בעל יריעות שלמה לר' יעקב גוטליב משנת תר"ג בעניין שוחט שאחרי בדיקת הריאה מצאו שחסר ממנה; הגאון ר' עמרם בלום משיב בין השנים תרל"ז—תרמ"ז חמש תשובות למאראמארוש. לרבה של טעטש ר' חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים בשנת תרל"ז, לאביו בעל ייטב לב לסיגט בשנת תרל"ט בעניין צוואת רבי יהודה החסיד לא לנתץ תנור; עם ר' יהודה מודרן הוא מחליף חידושי תורה בשלוש תשובות (תרמ"ד, תרמ"ו) וכן עם האברך הצעיר ר' צבי הירש הלר, שהיה עורך עתון חרדי בסיגט; בעל חתן סופר משיב לייטב לב בשנת תרמ"ד בעניין אלמנה שהבטיחה לבעלה המנוח שלא תינשא לאחר מותו ואינה יכולה לעמוד בהבטחתה שניתנה בתקיעת־כף. בעל קול אריה מתרץ את קושיותיו של גיסו ותלמידו ר' שמואל גינצלר רבה של אויבר ווישווה בשלוש תשובות בשנת תרי"ט. ואילו עשרים שנה לאחר מכן הוא משיב לדיין מסיגט ר' חיים אריה כהנא בעניין היתר מאה רבנים, לבקשת רבה של סיגט בעל ייטב לב (תרל"ז); ר' שמואל גינצלר בא בכתובים גם עם בן־גיסו וממלא מקום גיסו, ר' נפתלי שווארץ. שתי תשובות, בהפרש של שמונה שנים, מריץ לו בעל בית נפתלי. בראשונה הוא שם את עיונו בשמעתתא באחת הסוגיות במסכת שבת (תרל"ו), ובשניה מדובר בהנהגת התפילה של אביו בעל קול אריה (תרמ"ד). בעל יד יצחק ממהר לחלק את רשמיו ואת הערותיו לאחר קריאת ספרו של ר' יהודה מודרן זכרון שמואל, בשלוש תשובות שהוא כותב אליו.

רבה של פאקש, ר' אליעזר דייטש, משיב שלוש עשרה תשובות למאראמארוש,

החל משנת תרנ"ז ועד תרע"ב. התשובה הראשונה למחותנו (אחי חתנו) ר' יצחק מאיר הכהן שווארץ מדראגמירשט בדבר "אשר נסתפק באנדרוגינוס שהרופאים חתכו לו זכרותו ונשאר לו רק הנקבות אם מותרת להנשא לאיש" (תרנ"ז). לתלמידו ר' מנחם מרגליות, באותה עת רב ומורה הוראה בכפר גלוד, הוא עונה בשלוש תשובות: בעניין בדיקת זרע לגבר, בענין אבלות ומסביר לו דברי רשב"ם על התורה התמוהים מאד (תרס"ד); לר' פישל פלדמאן לביטשקוף הוא עונה בעניין בניית בית כנסת ובית חינוך לנערים בתמיכת הקרן לחינוך שבשליטת החוגים הניאולוגים (תרס"ב); לר' ישראל חיים פרידמאן מראחוב בעל ליקוטי מהרי"ח הוא מחוה דעתו בעניין "אודות האיש אשר אשתו נשתטית זה שנה ומחצה" (תרס"ה); לר' אביגדור גרינוואלד מסיגט הוא עונה על דבר "שיש אנשים ששואלים בכישוף" (תרס"ח); עם רבה הצעיר של ספינקא, ר' צבי הירש כהנא, הוא מתפלפל (תרס"ח); לעילוי הצעיר ר' נפתלי הערצל ווייס מריזאוויליה הוא משיב "בענין מה שיש קצבים שמוכרים הדם אם ליכא חשש משום איסור סחורה [בדבר האסור]" (תרע"א) ותשובה שניה בענייני אבלות (תרע"ב). את ר' דוד שפרבר הצעיר, אז עדיין דיין בפאליען־ריסקווה, מעסיקה השאלה בדבר סכסוכים על מקומות בבית הכנסת ובית המדרש (תרס"ט) וכעבור שלוש שנים ענין חמור יותר של גט שנכתב בעיר שיקאגו והיו עליו כמה חששות, אך המקרה הוא במקום עיגון של בעל מתחמק (תרע"ב). והתשובה האחרונה מבעל פרי השדה אל ר' משה עזריאל וואלדמאן מבורשה בעניין יהודי שנפטר בבוקובינה בתאונת דרכים (תרע"א). לקבוצה זו ניתן גם לצרף את שתי התשובות של בעל פני מבין לסיגט, לר' יעקב גרינוואלד ולבנו ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד. שתיהן עוסקות בחידושי תורה עיוניים.

החל בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20 ובין שתי מלחמות העולם, עד לפטירתו בשנת תרצ"ב, היה ללא ספק עמוד ההוראה בהונגריה ר' מרדכי לייב ווינקלר הגאון ממאד, שספריו שו"ת לבושי מרדכי מוכרים ומוסמכים גם בארץ־ישראל. למאראמארוש מצאנו לו חמש תשובות, לא על כולן נרשמו תאריך כתיבתן. רובן נכתבו מראשית המאה ועד שנות השלושים, לפני פטירתו. ר' שמואל גינצלר, במקרה זה לא כשואל אלא כמשיב, בעניין הרחבת בית הכנסת בקהילת מאד (תרס"ג); להב' יקותיאל יהודה גרינוואלד לסיגט משיב הגאון בשקלא וטריא ולא בענייני הלכה למעשה (תרע"א); לבחור אחר, לעומת זאת, לר' אהרן כהנא בספינקא הוא משיב בענייני הלכה מעשיים "ע"ד הוושט שנמצא בג' עורות", כנראה בשל היותו בן רב ומתעתד להוראה (תרע"ב). לר' יואל וועליטש־קער, אותה שעה עדיין סמוך על שולחן חותנו בטעטש, הוא משיב "בעובדה שישראל קנה מגוי קרקע וזרע וקצר ונשאל אם מותר לסכך סוכתו מפסולת הגורן... דסתם עכו"ם גזלי ארעתא". לדיין מישוב מיידאן, ר' יעקב מוטנר, הוא משיב בעניין שבת. שתי התשובות האחרונות ללא תאריך בצדן וכנראה נכתבו לאחר מלחמת העולם הראשונה.

בן־תקופתו של ר' מרדכי לייב ווינקלר היה רבה של סעמיהאלי, ר' שמעון גרינפלד, גם הוא מן היושבים ראשונה במלכות הרבנות ההונגרית. ארבע התשובות שלו למאראמארוש נכתבו כולן לפני תום מלחמת העולם הראשונה. לר' דוד שפרבר בפאליען־ריסקווה הוא משיב בדבר אשה שבעת צרתה נדרה את כל תכשיטיה לצדקה (תרס"ב); שתי תשובות לגאון וצדיק האדמו"ר מספינקא ר' יצחק אייזיק ווייס בעל חקל יצחק עוסקות בענין המחלוקת הגדולה אודות

השוחט מסענזשארץ (תר״ע); והתשובה האחרונה לר׳ אהרן כהנא בספינקא בעניין קמח למצות מחטים שנטחנו בריחיים של קיטור.

טראנסילוואניה

נפנה דרומה למדינת טראנסילוואניה ונראה מה היו קשריהם של רבניה עם חכמי מאראמארוש. נראה בעליל, שהקרבה הגיאוגראפית גרמה גם לקרבה אינטלקטואלית־תורנית־הלכתית. שכן מצאנו שלוש תשובות מרבה הכולל של טראנסילוואניה, ר׳ יחזקאל פאנט בעל שו״ת מראה יחזקאל, לחכמי סיגט. בשו״ת מראה יחזקאל סי׳ ק״ב מתרץ המחבר את ספקותיו וקושיותיו של ר׳ מנחם מענדל שטרן רבה של סיגט ומרצה בפניו את חידושיו בסוגיה הנדונה. פארה של סיגט, ר׳ יהודה מודרן, שהיה גם מחותנו של בעל מראה יחזקאל (גיסו של ר״י מודרן היה חתן בעל מראה יחזקאל), שש להריץ אליו את חידושיו ואת הברקותיו והוא משתף את הגאון בעל מראה יחזקאל בפולמוס ההלכתי שהוא מנהל באופן שיטתי נגד הרב של סיגט, ר׳ יוסף שטרן, והפעם בעניין כתיבת שם בגט. גם בנו של בעל מראה יחזקאל, ר׳ מנחם מענדל פאנט, רבה של העיר דעש, פקד את חכמי מאראמארוש והשיב להם תשע תשובות. שתי תשובות הוא משיב לר׳ יוסף שטרן בעניין עגונה שבעלה נמצא הרוג בשנת תר״י; בין השנים תרל״ז—תרל״ח הוא משיב שלוש תשובות לרבה הבא של סיגט, בעל ייטב לב, בתשובה אחת דברי תורה וחידושים, בתשובה שניה מדובר בכשרותו של שוחט הסובל לפעמים ממחלת הנפילה ובתשובה השלישית נדונה בעיית עגונה מעיר גערלא שבטראנסילוואניה; שלוש תשובות מריץ ר׳ מענדל פאנט לגיס־גיסו, ר׳ יהודה מודרן בסיגט, שכולן מלאות כמובן חידושי תורה חריפים ומחודדים, אך בשתים נדונים גם עניינים הלכתיים מציאותיים שהחיים גרמם, כגון גט שסודר בבית דינו בדעש (תר״ד) ובענין ״אשה שהודתה שזינתה״. והתשובה האחרונה לר׳ שמואל גינצלר באויבר ווישווה בדבר שוחט שנפסל במאראמארוש ומחוסר ידיעה נתקבל בטראנסילוואניה, כלום חייבים להעבירו ״בהיותו מומחה ואומן לשו״ב וטפלי תלי׳ ביה״. לאותה תקופה גם תשובתו היחידה של מהריא״ץ האב״ד מארגרטן לר׳ צבי הירש הלר מסיגט, שמטרתה ״לבאר לו דין מומר לחלל שבתות עושה יין נסך במגעו״ (תר״ל).

תשע התשובות דלקמן נכתבו בידי רבה של סאטמאר, ר׳ יהודה גרינוואלד, בשו״ת זכרון יהודה, בתקופה של כעשרים שנה, החל בראשית המאה ועד תום מלחמת העולם הראשונה. תשובתו לר׳ פישל פלדמאן בביטשקוף היא באותו עניין, שכבר נזכר בתשובת בעל פרי השדה. דהיינו אודות בית כנסת ובית ספר במימון של החוגים הלא־אורתודוכסים (תרס״ב); לר׳ יעקב מוטנר למיידאן הוא משיב בעניין אפית מצות לפסח (תרע״ב); שתי תשובות לרבה של סיגט, בעל עצי חיים, אחת בעניין י״ש של פסח, אם יש לגזור איסור עליו ״משום גזירה דאתי לאחלופי בשאר שפיריטוס״ (תרע״ד) והשניה נכתבה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה ״שמסכים לקבוע תענית יום אחד״; גם לרבה של חוסט, ר׳ אברהם יוסף גרינוואלד נכתבו שתי תשובות ותשובה אחת לאדמו״ר מנאדבורנא ר׳ ישראל יעקב לייפר שישב בחוסט (תרע״ד). גם ר׳ אהרן כהנא מספינקא הנזכר זוכה לתשובת ר״י גרינוואלד ״בענין השאלה כשיש לוושט ג׳ עורות א׳ לבן ו־ב׳

אדומים". ושלושת התשובות האחרונות — כולן חידושי תורה (וכולן ללא תאריכים) נשלחו לר' יעקב גרינוואלד לסיגט.

ר' שמעון פולאק רבה של בעלעניעש השיב שלוש תשובות לחכמים במארא־מארוש, כולן דברים עיוניים, יישוב לקושיות ופירכות בש"ס ופוסקים. הנמענים הם ר' ישראל חיים פרידמאן מראחוב, ר' אהרן כהנא מספינקא (תרע"ב) ור' מנחם שווארץ הדיין של אויבר רינה; גם רבה של שאמלוי ואחד מגאוניה המוכרים של טראנסילוואניה ושל המדינה כולה, השיב בספרו שו"ת לחם שלמה, שלוש תשובות למאראמארוש. לר' צבי הירש מספינקא (הכוונה כנראה לר' צבי מאטוויטש) "בענין אם בישל ביצים ומצא דם באחד מהן"; להבחור ר' צבי הירש כהנא (כנראה מפטריווה, שהיה לאחר מכן רבה של סטרימטרה), השיב שתי תשובות להערותיו והשגותיו לספריו של הגאון משאמלוי, ר' שלמה זלמן ארנרייך.

שש התשובות דלקמן נכתבו בידי ר' מרדכי בריסק רבה של טושנאד וכולן חותם הזמן טבוע עליהן. ר' מרדכי דייטש רבה של וועליאטין מקבל שתי תשובות. תשובה אחת דנה בבעיה שהחיים המודרניים הצמיחו: "בנשים אשר דעתן קלות ומגדלים צפרנים ארוכים ואינם רוצים לחתכם לפני עת טבילתן ואם נחמיר עליהם יוותרו על הטבילה לגמרי". גם השאלה השניה "אם ישראל מותר להשכיר דיר לנכרי להחזיק בו חזירים, אם יש לחוש למראית עין" — המציאות של הזמן החדש הצמיחה. ואילו ארבע התשובות דלקמן, שלוש מהן, השואה המתקרבת על יהודי מאראמארוש מרחפת עליהן. ארבעתן נשלחו לרבה של סיטשל ר' יחזקאל ווידמאן. בתשובה הראשונה תגובה להערה על דברי שו"ת מהריא"ץ, שמהר"ם בריסק ההדיר בצעירותו עם הערותיו. בתשובה השניה מדובר "בימים האלה אשר אין בהם חפץ נחסרו הרבה אנשים מקהלתו אשר לפעמים ימצא שאין בביהכ"נ רק מנין מצומצם". הכוונה, ככל הנראה, לאנשים שנלקחו לעבודת כפייה בשנים 1942/43, לאחר צרופה של טראנסילוואניה הצפונית להונגריה. גם התשובה השלישית והרביעית עניינן גזירות שגזר המשטר החדש של הנאצים ההונגרים: "בהיות שבמחוז מאראמארוש בטלו העירובין בעוה"ר ורבה המכשלה בעוה"ר ובפרט בבני הנעורים שכבר הורגלו בחילול שב"ק. ולפני איזה שנים שהיתה ג"כ גזרה כזאת עשה כ"ת איזה תיקונים תחת עמודי הטעליגראף... אבל כעת שהסכנה גדולה יותר אי אפשר בתיקונים אלה". במלים "לפני איזה שנים" הכוונה כנראה לשלטון הקצר של גוגה־קוזה בשנת 1938, בהיות כל טראנסילוואניה במדינת רומניה.

רומניה (כולל בוקובינה ובסרביה)

רבנים חשובים ומחברי ספרים ישבו גם במזרחה של מאראמארוש, כלומר בנסיכויות רומניה, בוקובינה ובסרביה. כפי שנראה בשורות הבאות קיים היה קשר דו־סטרי להלכה ולמעשה ולחילופי דעות בתורה ובהלכה בין מאראמארוש ובין שכנותיה ממזרח. פעם ניזום הקשר על־ידי חכמי מאראמארוש, אך פעמים רבות היו היוזמים והשואלים רבני הארצות המזרחיות. ראשון הנשאלים היה, ככל היוצא מן הנתונים אשר בידינו, שרק את מקצתם אנו מביאים בזה, רבה של יאסי, הגאון הנודע ר' אהרן משה טויבש, שבספרו שו"ת תועפות ראם נדפסו שלוש תשובות לר' יוסף שטרן. בתשובה מיום י"ז בטבת ת"ר נדונה שאלת זוג, שהאשה נעלמו עקבותיה והבעל מבקש היתר מאה רבנים לשאת אשה אחרת.

באותה תשובה מתברר גם עניין גט שניתן באחד הכפרים במאראמארוש בפני דיינים בורים, שלא שימשו כל צרכם ולא נהגו כראוי. לדעת בעל תועפות ראם "ראוי לקנוס אותם האנשים אשר נזדקקו לזה בקנס עצום למען כל העם ישמעו ויראו ולא יעלה הכורת לפניהם". רא"מ טויבש מציע את עצמו להדריך את ר' יוסף שטרן בכל שאלה קשה שתקרה לפניו "והנני מוכן להשיבו כפעם בפעם ככל אשר יקראוני כיד ה' הטובה אלי". נראה, שההצעה נתקבלה. מכל מקום מצאנו שתי תשובות נוספות, אחת בעניין שמונים צאן שזאבים נכנסו ביניהם והשניה בסיכסוכי עזבון.

רבה של סיגט בדור הבא, בעל ייטב לב, מצויות בספרו שו"ת אבני צדק כמה וכמה תשובות לרומניה. נזכיר את התשובות לרבה של בראילה, ר' שלמה מעהר, מרבניה החשובים של מולדובה ובעל המחבר ספר דברי שלמה דרושים על התורה. שש התשובות שהריץ בעל ייטב לב לבראילה (כולן ללא תאריכים) דנות בששה נושאים: יין נסך, הלכות נדה, הלכות ספר תורה, דיני ממונות בענייני ביטוח ושתים בעניינים חמורים: היתר מאה רבנים לאיש שאין אשתו מסוגלת לחיי אישות, עגונה שבעלה נפל לתוך בור עמוק ואי־אפשר היה לזהות את הגויה. גם רבה של פאלטיצ'ן, ר' יהושע פאלק זאב וולפזון, אף הוא תלמיד חכם ידוע ומחבר ספרים חשובים, פונה לבעל ייטב לב בדבר חליצה בכפר שיהודים מעטים מתגוררים בו.

נכדו של ר' אהרן משה טויבש, ר' שלום טויבש רבה של בוטושאן, היו לו קשרים מסועפים למדי עם חכמי מאראמארוש ואחד הבנים שלו, ר' אליעזר טויבש, היה בעל־בית ותלמיד חכם נכבד בסיגט. אביו משיב לו בספרו שו"ת שאילת שלום בעניין ספירת נקיים לכלה לפני חופתה, דבר שלמעשה שייך לרב ומורה הוראה. שתי תשובות השיב לדיין בסיגט ר' חיים אריה כהנא בעל דברי גאונים בעניין היתר מאה רבנים ובעניין עיכוב משכורתו של רב, כפי שמפורט בערך "סיגט". לרבה של בורשה, ר' יעקב צבי וואלדמאן הוא עונה בעניין היתר מאה רבנים "למלאת רצונו בזה וביותר מחו' הרב הגאון הצדיק מצאנז שי' הנני נמנה גם אנכי להתירו לישא אשה". תשובה בטריפות בשור הוא משיב לרבה של ריזאוליה ר' יצחק מנחם קיזלניק ותשובה לר' בן ציון פיש מבורשה בעניין הכנת ציגארים ביום טוב. גם בנו וממלא מקומו ברבנות בוטושאן, ר' חיים טויבש, כותב לר' חיים אריה כהנא תשובה בענין הרב שמשכורתו מעוכבת, אלא שבתשובתו מפורש שם הקהילה שבה מדובר.

אחד מרבני בוקארשט, ר' יצחק אייזיק שור, נזקק בספרו מי באר ל"דברי ריבות שבעיר סיגט" בשנת תרמ"ז, שבעקבותיהם נפרדו ה"ספרדים" וייסדו קהילה נפרדת — בתשובתו לרב העיר ר' חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים. רבה של יאסי ר' אורי שרגא פייבל טויבש בשו"ת אורי וישעי משיב לרבה של בורשה הנ"ל, אודות יהודי מבורשה שזקוקתו ליבום נשתטתה ואי־אפשר לחלוץ לה, האם מותר לו לישא אשה בלי היתר מאה רבנים "אך דעת הגאון הקדוש מצאנז נ"י לא כן הוא... ושימתין האיש עד שישיג ההיתר".

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהחלק הדרומי של מאראמארוש צורף לממלכת רומניה ה"גדולה", מובן שהקשרים מתהדקים. והנה פונה הרב חיים שמואל שור מרבני בוקארשט שהיה מקורב לשלטון וביחוד לבית המלכות, לרבה של סיגט בעל עצי חיים בעניין שגם היום, במדינת ישראל, אינו יורד מסדר היום הציבורי, בעית ניתוחי המתים. וכיון שתשובה זו לא הוזכרה בערך "סיגט" נצטט כאן שורות אחדות משו"ת עצי חיים, יורה דעה, סי' ל"ד, משנת תרפ"ג:

יקרת מכתבו הגיעני ובו כתוב לאמר שנעשה שערורי' בין הסטודענטן כי האינם ישראלים עמדו לנגד הסטודענטן הישראלים ויאמרו שלא יניחו את הישראלים ללמוד חכמות הרופאים עד שהח"ק לא יתנו ג"כ גוית הישראלים ללמוד עליהם חכמת הניתוח. ויוכל לצמוח ח"ו עי"ז שערורי' גדולה נגד כל ישראל. והנה שלח השר הגדול לקרוא את כת"ה שלא להניח הדבר לבוא ח"ו לידי גדולות ולראות איך להתיר הדבר כי מי יודע מה יולד יום. והשיב לו כת"ה כי יתיעץ בזה עם איזה רבנים שבמדינה ולכן מבקש כת"ה להשיב תיכף להלכה ולמעשה עכ"ד כת"ה נ"י.

...והנה בנ"ד בשביל זה שלא יניחו את הישראלים ללמוד חכמת הרפואות י"ל שא"א להתיר כיון דזה הוי פסידא דרווחא ולא פסידא דממונא... וה"נ כיון ששלח אליו השר (לא כתב מי השר) הוי כאילו מפני אימת מלכות ועכ"ז לא מלאני לבי להתיר למסור אחד בידים לנוולו... אך באותם המונחים בשפיטאל ומנהג ישראל אשר הח"ק יבקשו את הנפטרים מאת השפיטאל לעסוק עמו בכבודו. ובזה י"ל אם לא יבקשו אותו ויעלימו עיניהם כפי הנחוץ לקיים ההכרח ידי חובתם לסתום פי המשטינים... וא"כ לא יעברו הח"ק רק בשב ואל תעשה בזה לע"ד יש להתיר. והחכם עיניו בראשו...

וכל זה אם כן הוא שיש לחוש ח"ו לנזק או סכנה לכלל ומחמת רצון הממשלה כאשר כתב כת"ה ולטובת השלום על ישראל. אבל בשביל זה אשר בני עמנו לא יהיו נדחים מללמד אומנות הרפואות אין להתיר כנ"ל ואין אנו אחראין להם. ואדרבא אם הי' בידינו למחות בהם שלא ילמדו כלל היינו מחויבים למחות. ומה לנו ולהם ע"י לימודם שהם מחללי שבת ואוכלי טריפות ואסור לסייע להם וכש"כ שאין מקום להתיר שום איסור וליכנס בפירצה דחיקא למענם. ואין להאריך בזה יותר.

אחד מגאוני הדור שבין שתי מלחמות העולם היה רבה של ניאמץ, ר' חיים מרדכי רולר. בספרו שו"ת באר חיים מרדכי מצאנו חמש תשובות לחכמי מאראמא־רוש, כנראה כולם נכתבו לאחר מלחמת העולם הראשונה. התשובה לר' יחזקאל ווידמאן רבה של סיטשל מבררת היתר עגונה לאשה מדראגמירשט. ברוב ענוותנותו והגינותו מדגיש הגאון מניאמץ "כיון שכל זה והתעודה מהערכאות היו לפני הגאבד"ק דראגמירשט [ר' משה ישראל פלדמאן] לזאת אני מתנה... שאותו גאון שליט"א [מדראגמירשט] יהיה העיקר ואני הסניף... וגם כת"ה יסכים לזה". לרבה של דראגמירשט, ר' משה ישראל פלדמאן, הוא משיב בעניין סיכסוכים בין בני זוג העומדים להתגרש. שתי תשובות נשלחו לעילוי הצעיר ר' צבי הירש כהנא בפטריווה, לאחר מכן רבה של קהילת סטרימטרה, תגובה על הערותיו על חלק מספרו באר חיים מרדכי. זו גם תוכן תשובתו לר' חיים יצחק שטויבר מבורשה.

בשולי חכמי רומניה, כמעט כולם ממולדובה, נסיים במחוזות בוקובינה ובסרביה, שאף הם היו בין שתי מלחמות העולם חלק בלתי נפרד מרומניה ה"גדולה". בעל ייטב לב עונה לרבה של גורא־הומור, ר' אלימלך אשכנזי, שהיה נכד גיסו ר' יואל אשכנזי מזלאטשוב, כדי ליישב לו קושיה; לר' שמחה גינצבורג רבה של סטרוזניץ הוא משיב בעניין התרת נישואין על־פי היתר מאה רבנים; נכדו בעל עצי חיים עונה לש"ב ר' משה דוד אשכנזי ראב"ד של קהילת סערעט בשנת תרפ"ד בדבר מקוואות, שנתמעטו המים במעין מחמת "יבושת הארץ בשנה הלזו"; ולר' יהושע העשל [באב"ד?] אב"ד וויטקא גם כן בעניין מקוואות, שנתקלקלה המשאבה; ואילו לר' ישראל פסח וועטשטיין אב"ד בנאוואסעליץ שבבסרביה כותב בעל עצי חיים בשנת תרפ"ג בעניין עגונה ממלחמת העולם הראשונה.

רבה של צ'רנוביץ ר' בנימין אריה ווייס משיב לר' שלמה לייב מגיד בפטריווה בעניין פרה מבכרת; ור' יעקב משולם גינצבורג רבה של גורא־הומור נענה לפניית "בחור משכיל אחד, חכם לכשירצה בק"ק סיגט", שאינו פורש בשמו בספרו שו"ת קול יעקב (תרפ"ח), למרות ש"כל דבריך מצאתי כתובים בספר 'יד המאיר' ולכן

לא אשיב עליהם. אך יען רצית לשמוע לקח מפי בבאור דברי חכמים וחידותם נעתרתי לבקשתך״.

גליציה

הגענו אל צפונה של מאראמארוש, אל מדינת גליציה, ארץ רחבת־ידים ומיושבת יהודים בצפיפות; ארץ מלאה גאונים בתורה ובעלי הוראה מוכרים וידועים בכל התפוצות, שמהם יצאה תורה והוראה לכל ישראל; ארץ מכורתם ומקום מוצאם של יהודי מאראמארוש; ארץ הקרובה ליהודי מאראמארוש קרבה גיאוגראפית וקרבה שברוח יותר מכל ארץ אחרת — כולל הארץ שבה הם מתגוררים — הונגריה. וכבר הבחין בכך הגאון והצדיק בעל דברי חיים מצאנז, במכתבו אל הצדיק ר׳ מנחם מענדל האגר האדמו״ר מוויז׳ניץ בעל צמח צדיק, בסיכסוך על כולל מאראמארוש. במכתב נאמר בין השאר:

...והנה לא מצאתי עפ״י דין שום רמז שיהא קדומה לאנשי מארמאריש היושבין בא״י הגם שממקומם בא יבא הרבה נדבות מ״מ אין להם שום קדימה עפ״י דין... והנה בודאי הכא אין כוונת המתנדבין ליתן דיקא ליושבי מארמאריש... ולפ״ד אין שם מנהג כלל ליתן הקדימה למי שהוא ממקור שמתנדבים הרבה דאל״כ כל עיר יהי׳ בונה במה כו׳. דידוע לכל שמגליל קראקא וסביבותי׳ ומעירנו וסביבותי׳ ומק׳ טארנא וסביבותי׳ וראפשיטץ וסביבותי׳ שולחין הרבה יותר מד׳ אלפים ר״כ בכל שנה ואנשים מגלילות האלו באה״ק מעט מזער וכי יעלה על הדעת לתת לשנים או לשלושה אנשים מגליל הזה קדימה... גם לא ידעתי מאי שיחם כלל וכי מארמאריש עיר אחד בפ״ע הלא היא בכלל כל מדינת קיר״ה. וכי יעלה על הדעת שמי שהוא מאיזה ישוב ממארמאריש הוי עניי עיר סיגוט או איפכא. הלא ידוע שבגליל מארמאריש היושבים המה תחת הרים ועמקים אחד רחוק מחבירו ומאי שיאטי׳ לעניי עירך. ויש מקומות שם שסמוכים למדינת פולין וקרבתם עם אנשי מדינת פולין יותר מישובי מחוז מארמאריש כאשר ידוע לי היטב. ולכן עפ״י דין אין מגיע להם שום קדימה ורק למען השלום יותן להם איזה קדימה כאשר יובא לרוהד״ק.

ואולי מן הראוי היה להתחיל את הפרק הזה בחכמי גליציה. ואמנם כך עלתה במחשבה תחילה, אך כיוון שהתחלנו בבעל קונטרס הספיקות ויחסו לחתם סופר נגררנו אל תלמידיו ודורותיהם אחריהם בהונגריה. ואין מוקדם ומאוחר וכו׳.

נראה שהתשובה הראשונה מחכם גליצאי למאראמארוש היא תשובת בעל ישועת יעקב לר׳ מנחם שטרן רבה של סיגט ועניינה עגונה, שבעלה נמצא הרוג בדרך וראשו נחתך והגויה זוהתה על־פי הבגדים וסימנים שבגוף. תשובות אחרות לא מצאנו בשו״ת ישועות יעקב המיועדות למאראמארוש וגם לא מצאנו תשובות לר׳ מנחם שטרן מחכמים אחרים בגליציה. מכאן ואילך מצויות בספרי השו״ת של גאוני גליציה תשובות לעשרות עד הדור האחרון. בשנת תרי״ב משיב ר׳ מרדכי זאב איטינגא לדיין בסיגט ר׳ חיים זאב אוורבוך בהלכות חלה; גיסו בעל שואל ומשיב מריץ משנת תרי״ז ואילך תשע תשובות למאראמארוש, רובן — חמש תשובות — לרבה הצעיר של אויבר ווישווה ר׳ שמואל גינצלר, בענייני הקהילה, כגון השוחט שלא נהג כשורה, ענייני איסור והיתר בהלכות תערובת, טריפות ואבלות ועניין חמור באשה הנחשדת בדברים מכוערים. ר׳ שמואל גינצלר זוכה לברכתו של גדול ההוראה בדורו בעלותו על כס ההוראה באויבר ווישווה (״והנה

שמחתי אשר הודיעני כי הונף וכי הורם להיות אב״ד בקהלתו״). גם קודמו ברבנות אויבר ווישווה, ר׳ חנוך זונדל פוגל, לפני עלותו ארצה, מצאנו לו תשובה בשו״ת שואל ומשיב בעניין אישות חמור עד מאד; ר׳ יהודה מודרן הביא את פולמוסו ההלכתי בעניין מליחת בשר בהאלון נגד הרב ר׳ יוסף שטרן גם לבעל שואל ומשיב והוא זוכה לתמיכתו (״באמת כל דבריו נכונים״). לרבה של קרעטשעניף, ר׳ דוד נתן דייטש שתי תשובות בשו״ת שואל ומשיב, אחת באשה עגונה מקרעטשעניף שבעלה נפטר בניכר והשניה בהלכות פסח. נציין, שבשנת תרט״ז הוא משיב בעניין הרבנות בדרוהוביטש, מחלוקת שנתלקחה שם בין מצדדי בעל ייטב לב ובין העומדים לצדו של ר׳ אליהו הוראשובסקי. גם בן גיסו ר׳ יצחק אהרן איטינגא השיב שתי תשובות, אחת לר׳ חיים אריה כהנא לסיגט בעניין היתר הנשואים בשנת תרל״ז והתשובה השניה בשנת תרמ״ב לר׳ שמואל גינצלר הנ״ל בדבר ״עגונה להתירה מכבלי העיגון״.

קשריו של בעל דברי חיים מצאנז עם מאראמארוש היו על שלושה מישורים: כאדמו״ר לחסידים רבים, רבים מהם בהונגריה ומהם גם במאראמארוש (לדוגמה, מגדולי חסידי צאנז היה הגביר היחסן ר׳ קלמן כהנא מסיגט); כמחותנו של הרב בעל ייטב לב (ר׳ ברוך מגורליץ בן בעל דברי חיים נשא את בת בעל הייטב לב); והמישור השלישי הוא המישור ההלכתי. כגאון בתורה וכמורה הוראה לרבים, כמוהו כשאר עמודי ההוראה בגליציה בדורו, בעל שואל ומשיב, ר׳ שלמה קלוגר, ר׳ שלמה דרימר ועוד, שפנו אליהם מכל הארצות הקרובות וגם הרחוקות. למחותנו בסיגט בעל ייטב לב מצאנו שלוש תשובות בשו״ת דברי חיים, אחת בדבר היתר מאה רבנים לאיש שאשתו ברחה ממנו מחמת רעבון, השניה בעניין תפילין והתשובה השלישית בהיתר לעגונה ממאראמארוש; לרבה של חוסט באותה שעה, הרב ר׳ שמעלקא קליין, משיב בעל דברי חיים בשנת תרי״ח בעניין שטר ״סידור מתנותיו של ר׳ אפרים מחוסט״. ופעם שניה בעניין אשה שהתאלמנה והיבם עזב את המדינה לפני כ״ב שנה. לבנו של ר׳ שמעלקא, ר׳ יעקב קליין רבה הראשון של טעטש הוא מסייע לקבוע את נוסח כתיבת נהר הטיסה בגיטין. רבה של בורשה, מחסידי צאנז, זכה לשלוש תשובות מרבו, שתים מהן בהלכות מקוואות והשלישית בעניין יבום וחליצה לאשה שדעתה נטרפה עליה.

הגאון ר׳ שלמה קלוגר מברוד, שמסורת בפי כותבי תולדותיו שכתב כשמונת אלפי תשובות, השיב לר׳ יוסף שטרן שתי תשובות, שתיהן בעניין המחלוקת עם ר׳ יהודה מודרן, בעניין מליחת בשר בהאלון ובעניין כתיבת שם חניה בגט. גם לדיין ר׳ חיים אריה כהנא שתי תשובות בשו״ת טוב טעם ודעת בהלכות בשר בחלב ובהלכות פסח; שתי תשובות שעניינן חידושים וישובים לקושיות ותמיהות מצאנו לר׳ שמואל גינצלר הנ״ל, שנדפסו בספריו קנאת סופרים ושנות חיים. בנו ר׳ אברהם בנימין קלוגר משיב בשו״ת שערי בנימין בשנת תרמ״ט לר׳ חיים אריה כהנא בעניין הרב שעוכב משכורתו.

ר׳ שלמה דרימר האב״ד סקאלא, שאף הוא היה מעמודי ההוראה בגליציה, משיב לגיסו ר׳ חיים אריה כהנא בסיגט תשובה אחת בעניין רבית בשנת תר״ל ושנה לפני כן הוא מעיר על חיבורו דברי גאונים ומשבחו שלקט פסקים רבים מחכמי הספרדים, שאין ספריהם מצויים כאן; שלוש תשובות הוא משיב לר׳ חנוך זונדל פוגל רבה של אויבר ווישווה, אחת בשנת תרכ״ד במקרה ביש של עניין אישות והשניה בהלכות נדה. תשובה שלישית משנת תרכ״ו בהלכות פסח; לרבה של בורשה, ר׳ יעקב צבי וואלדמן, כותב בעל בית שלמה בשנת תרכ״ב בעניין ״התרנגולים אשר חדשים מקרוב באו למדינותינו״ ובשנת תרל״א בעניין

החליצה לאשה שדעתה נטרפה עליה, שכבר נזכר לעיל. לר׳ דוד נתן דייטש רבה של קרעטשעניף משיב ר׳ שלמה דרימר בשנת תרכ״ד בדבר סיכסוך שנפל בין ״ראובן״, שבביתו מתקיים המנין ועכשיו נגשים להקים מקוה במקום, ״שרוב מעות הבנין נתן ראובן מכיסו וקנו מקום א׳ על בנין המקוה... וטרם הגמרם רוח אחרת עבר על איזה אנשים משם ושכרו מקום מנכרי... לביהכ״נ וראובן מוחה בידם״. הדבר קרה ב״ישוב א׳ ישראלים בו מעט״. שלוש תשובות (כולן משנת תרל״ב) לר׳ פישל פלדמאן בביטשקוף בעניין שתי חביות גבינות כשרות שנתחלפו בשתי חביות גבינות של נכרים.

רבה של בוטשאטש ר׳ אברהם תאומים בשו״ת חסד לאברהם ובנו רבה של הורודנקא ר׳ משה תאומים בשו״ת דבר משה השיבו תשובות אחדות למארא־מארוש. הראשון נענה לבקשת ר׳ יוסף שטרן רבה של סיגט ור׳ דוד נתן דייטש רבה של קרעטשעניף בשלוש תשובות, האחרונה משנת תרכ״א בעניין טריפת הטחול בפרה; בנו מצטרף להיתר מאה רבנים בתשובתו לר׳ חיים אריה כהנא ובתשובתו לר׳ יוקל טייטלבוים בהיותו עדיין רבה של ברבשט, הוא פוסק בסיכסוך של יורשים עשירים בשו״ת אורין תליתאי [=דבר משה מהדורה ג].

הגאון ר׳ יצחק שמלקיס רבה של פרעמישלא ואחר כך של לבוב, מצאנו בשו״ת בית יצחק שלו ארבע תשובות לחכמי מאראמארוש — כולן בעלות עניין ציבורי. שלוש תשובות לר׳ חיים אריה כהנא בעניין היתר מאה רבנים משנת תרל״ז, בשנת תרמ״ד בעניין אנשי ישוב שנפרדו מסיגט ו״לקחו לעצמם רב״. והתשובה משנת תרמ״ט בעניין עיכוב משכורתו של הרב. התשובה הרביעית לר׳ אברהם צבי ברגמאן רבה של קהילת יאסין משנת תרנ״ז בעניין רב שתקע אהלו ביאסין ״וקורא א״ע בשם מורה מורינו ומורה הוראות הגם כי אינו מוסמך להוראה״. גם רבה הבא של לבוב, ר׳ אריה ברודא, משיב בספרו שו״ת מצפה אריה שתי תשובות לרבני מאראמארוש, לר׳ נחמן כהנא אב״ד ספינקא הוא מחווה דעתו בעניין בדיקת זרע של גבר ״אשר לא זכה להבנות״. ולר׳ שמואל גינצלר רבה של אויבר ווישווה בדבר איש אשר ״זה כשמונה שנים נחלתה אשתו בקצת שגעון ר״ל וזה כשלוש שנים גברה עליה מחלתה והרי היא כמשוגעת גמורה״.

בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20 השיב הגאון ר׳ אריה ליב הורביץ בשו״ת הרי בשמים תשע תשובות למאראמארוש. בשנת תרמ״ט הוא משיב לר׳ חיים אריה כהנא בעניין הרב שמשכורתו עוכבה. לבנו ר׳ נחמן כהנא אב״ד ספינקא הוא משיב בשנת תרנ״ה בהלכות ספר תורה ותשובה שניה בדבר סוחר שמסחריו הסתעפו והסתבכו. לר׳ שמואל גינצלר הוא משיב בשנת תרנ״ד בעניין שכבר הוזכר, איש שאשתו נשתטתה והבעל רוצה לשאת אשה אחרת בהיתר מאה רבנים. ובשנת תרנ״ח ״בעסק ביש שבא לפניו בפנויה שזינתה וילדה בת... ומסרה את הילדה לאדון אינו יהודי... והאדון המיר את הילדה ע״י הכומרים״. לר׳ פישל פלדמאן בביטשקוף בעניין טבילת נשים בשנת תרנ״ו ובשנת תרנ״ז באיסור הרכבת אילנות. את תלמידו ר׳ נפתלי ווינקלר הדיין של הקהילה ה״ספרדית״ בסיגט הוא מדריך בשתי תשובות: בשנת תרנ״ו בדיני ממונות וסיכסוכי סוחרים ובשנת תרס״א: ״שמפאת שהנך מילדי גאליציע שנוהגין איסור בהלעטת האווזות מחמיר אתה בבדיקתם יותר מדאי״.

באותן השנים עצמן ושנים אחדות לאחריהן, עד קרוב למלחמת העולם הראשונה השיב הגאון הנודע מבערז׳אן בשו״ת מהרש״ם שלו למעלה מארבעים תשובות למאראמארוש, לשנים עשר רבנים וחכמים. הגאון בתורה והאדמו״ר מספינקא בעל אמרי יוסף החליף עם מהרש״ם שלוש תשובות, שתים מהן בענייני

הלכה מעשיים — הלכות נדרים והלכות מזוזה — והתשובה השלישית דנה בפלפולי דאורייתא בין שני הגאונים; גם בנו וממלא מקומו כאדמו"ר מספינקא בעל חקל יצחק הרבה להתכתב עם גאון הדור בעל מהרש"ם, שהיה גם מחותנו. מצאנו לא פחות משמונה תשובות בשו"ת מהרש"ם אל ר' יצחק אייזיק ווייס מספינקא בעניינים דלקמן: הלכות יום טוב, הלכות מקוואות, הלכות נדרים, ענייני פסח, הלכות ספר תורה (2 תשובות), הלכות שבת. ר' חיים אריה כהנא פונה למהרש"ם בענייני ממונות, באחד שקנה גינה. בנו ר' נחמן כהנא אב"ד ספינקא שואל את מהרש"ם בעניין בדיקת זרעו של גבר ובהלכות ספר תורה. הגאון־הגביר מביטשקוף, ר' פישל פלדמן הרבה להתכתב עם מהרש"ם ומצאנו לא פחות מ־16 תשובות אליו, מספר שיא. הנושאים כמובן מגוונים: בעניין פתיחת בנק לחסכון וההשלכות לאיסור רבית, הלכות יין נסך (שלוש תשובות), הלכות נדה, הלכות חלב, ענייני ציבור כגון בנין בית הכנסת (שתי תשובות), נאמנות הקצבים, הלכות טריפות שונות, סיכסוכים בקהילה, הלכות אישות, הלכות בכור בהמה ועוד. גם בנו ר' משה ישראל פלדמאן, שהיה חתן בנו וגם מהדיר רוב כתביו ולימים רבה של דראגמירשט, מצאנו לו שלוש תשובות, שתים מהן בהיותו במחיצתו כראב"ד ודיין בעיר בערז'אן. התשובה ששלח לו לביטשקוף עניינה הלכות מקוואות. לדיין בקרעטשעניף (אחר כך דיין בסיגט) ר' מאיר דוד טאבאק משיב מהרש"ם בעניין טבילה במקוה חם בשבת; הדיין של ריזאוואליה ר' יחיאל מיכל פוגל שואל בדבר טיפת דם בביצה. ר' חיים דוב גרוס מפטריווה מעיר כיד בקיאותו המופלגת על ספרי מהרש"ם, שכבר יצאו לאור, דבר שגורם קורת־רוח מרובה למהרש"ם; ר' נפתלי ווינקלר זוכה לשתי תשובות, שתיהן קשורות בדיני ממונות בסיכסוכי סוחרים. ר' דוד שפרבר, לימים רבה הידוע של העיר בראשוב ובשעה זו עדיין דיין בפאליען־ריסקווה, שואל בדבר עליה לארץ־ישראל למלמד שתש כוחו "ואשתו מעכבת מיראתה פן ישאר בלא מזון". ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד חוקר "בבירך ברכת התורה ביום ועודנו קטן ובלילה נעשה בן י"ג שנה".

בדור הבא, דהיינו מתחילת המאה ה־20 ועד לפטירתו בסוכות תרפ"י (1925), מילא הגאון ר' מאיר אריק מטארנוב, את תפקיד הפצת התורה בגליציה ולהשיב לשואלים דבר בספריו אמרי יושר, בהם מצאנו ארבע תשובות לחכמי מאראמארוש. רבה הצעיר של ווילחוביץ, ר' חיים מאיר האגר, בנו של האדמו"ר מוויז'ניץ ולימים ממלא מקומו, מתיעץ בעניין "אשה שיש לה ווסת". ר' צבי הירש ריינמאן רבן של קהילות קרעטשעניף וביטשקוף מבקש הסכמה לקביעת שם ביטשקוף בגיטין; ר' שמואל דוד פרידמאן הדיין בחוסט מבקש פסק הלכה בעניין חליצה, כאשר קיים יבם פנוי. ולר' יחזקאל ווידמאן אב"ד יויעד (אחר כך אב"ד סיטשל) הוא משיב בענין עני שיש לו כוורת דבורים והדבורים מתפזרות בשבת האם מותר לאספן בידי גוי.

הגענו אל אחד מגאוני הדור האחרון שלפני השואה, ר' שמואל ענגל הנודע בשם הגאון מראדומישלא, שלאחר מלחמת העולם הראשונה התישב בעיר קאשוי שבסלובאקיה, שם נפטר ביום י"ט אדר א' תרצ"ה (1935). ואכן 18 התשובות מתוך 19 שאיתרנו בשו"ת מהר"ש ענגל לחכמי מאראמארוש נכתבו בין שתי מלחמות העולם בישבו כבר בעיר קאשוי. רק תשובה אחת נכתבה בשנת תרע"ג, כלומר על סף המלחמה. ושמא מן הדין היה לשבץ את חלקי שו"ת מהר"ש ענגל בין חכמי הונגריה, שכן, כאמור, כמעט כולן נכתבו בקאשוי. אך כיון שהגאון מראדומישלא החל את פעלו בהפצת תורה טרם התישבו באיזור הונגרי

(=סלובאקי), משנה לא זזה ממקומה בין חכמי גליציה. ללמדך שתורת ישראל אינה יודעת גבולות. הרבנים שאליהם השיב מהר"ש ענגל: שתי תשובות לר' מנחם האגר אב"ד אויבר ווישווה, אחת בדבר העמדת תנור בבית הכנסת והשניה אודות המקוה אשר נתמעטו מימיו; רבה של ווישק ר' לוי יצחק גרינוואלד שואל בעניין מכירת חמץ בערב פסח; ר' משה ישראל פלדמאן אב"ד דראגמירשט זוכה לשלוש תשובות, בדבר סיכסוכים בין איש לאשתו, בעניין עגונה ממלחמת העולם הראשונה ובדבר היתר עיסקא בבנק שבבעלות יהודי; ר' אהרן טייטלבוים רבה של וואלאווע מריץ שאלה באשה החשודה בזנות. הרב מסלאטפינא ר' חיים אייזיק האלברשטאם מספר על שבוי מלחמה ברוסיה שמת שם, אם אשתו זקוקה לחליצה שכן השמועה מספרת שחי שם עם אשה אחרת שילדה לו ילד; ר' צבי כהנא האב"ד ספינקא מבקש בשתי תשובות היתר לעגונה שבעלה נהרג במלחמה. רבה של ברבשט (כנראה ר' יקותיאל יהודה גרוס, אם כי שמו הושמט) מבקש אף הוא היתר לעגונת מלחמה. ר' שלמה הלר ראב"ד של סיגט פונה בשתי שאלות, באחת בירור שם שהשתבש בגט ובתשובה שניה היתר לעגונת מלחמה. גם התשובה לר' דוד ווייס הדיין בווישווה דנה בעגונה, אך לא של המלחמה, אלא באשה שבעלה הרחיק נדוד ונעלמו עקבותיו. הדיין של חוסט ר' שמואל דוד פרידמאן פונה אל מהר"ש ענגל בארבע שאלות. תשובה אחת מבררת את דינה של אשת כהן שקיים חשש לכאורה שנאנסה בידי קוזאק במלחמה. שתים דנות בסיכסוכי סוחרים והרביעית ענייניה שמות בגיטין. ר' ירמיה קאהן הדיין של סלאטפינא מתקשה בענייני נדה מסובכים.

לסיום הפרק מהראוי להוסיף עוד עובדה המתקשרת לפרק זה והיא: ישובי מאראמארוש הצטיינו רובם ככולם בשוחטים ת"ח ויר"ש מפורסמים. בנוסף למומחיותם במלאכת הקודש, בדיני שחיטה ובדיקה, היו כמעט רובם של השובי"ם בעלי הוראה מובהקים, במיוחד בישובים הקטנים בהם לא היה רב או דיין, היה זה השו"ב שמילא תפקיד זה בהוראה וכל הנוגע לחיים הרוחניים של הישוב. יהודי מאראמארוש ראו באישיותו של השו"ב לא רק "בעל מקצוע", אלא גם משפיע רוחני על חיי הישוב בכללו, בפנים הספר משתקפת עובדה זו בכמה ישובים.

בפרקים הקודמים פרסנו יריעה רחבה על התפתחות הישוב במאראמארוש מראשית צעדיו, חיי הקהילה, חיי תורה וחסידות, היצירה התורתית, ספרות שו"ת המפוזרות במאות ספרים, שבהם משתקפים גם החיים היומיומיים, המצב החברתי, הכלכלי והמשקי וכל מה שהיה קשור לפרנסתם ולקיומם של יהודי מאראמארוש.

מהראוי להוסיף כאן שבקרב יהודי מאראמארוש היתה שכבה של אנשים מחוננים בחוש מסחרי ופיננסי מפותח. הם גילו יזמה ותושיה בהקמת מפעלי תעשיה ופיתוח קשרי מסחר עם העולם החיצון.

יהודים אלה הניחו את היסוד למפעלי חרושת המעטים שהיו בחבל ארץ זה שהיה דל באוצרות הטבע.

נזכיר כאן מספר מפעלים וענפי מסחר שיזמו יהודי מאראמארוש.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הקים ר' קלמן כהנא ובניו מסיגט בית חרושת לזכוכית בעיירה טריבושאן שע"י סיגט. היה זה בימים ההם מפעל גדול שסיפק עבודה לעשרות עשרות משפחות. רק כאשר עיירה טריבושאן נסתפחה לצ'כיה ירד ערכו של מפעל זה.

עשרות מנסרות־עצים שהיו מפוזרים ברחבי ישובי מאראמארוש הוקמו

ביזמת יהודים. הם נתנו תעסוקה לאלפי משפחות. העצים היו מיועדים ברובם לחו"ל.

הרבה יהודים התמחו בענף הקבלנות לכריתת יערות. חברות גדולות חתמו חוזים על סכומים עצומים עם יהודים ממאראמארוש ומסרו לידם את כריתת היערות. היה זה בדרך כלל ענף מכניס ומעשיר וגם סיפק פרנסות להרבה יהודים וגם לאיכרי מאראמארוש שנדדו למרחקים לעסוק בכריתת יערות.

לשלמות התמונה יש להזכיר את בית הקפה "קרונה" (כתר) בסיגט שהיה מוקד לכל סוגי מסחר ועסקי אויר, ניירות ערך וכיוצא בזה. ב"קרונה" קבעו את שער מטבע־חוץ הקרונה הצ'כית והדולאר הכל לפי היצע וביקוש. אנשים התעשרו בקלות ולמחרת הפסידו כספם.

הבנקים כולם או כמעט כולם, בערים סיגט, חוסט, טעטש, ווישווה היו בידי יהודים.

בפרק הבא אנו נותנים תיאור תמציתי על החיים השוטפים של "עמך". יהודי מאראמארוש היוו שבט מיוחד ויחודי בלבושם, בשפת האידיש העסיסית והעשירה, על הביטוי הרחב והמיוחד שהיה מנת חלקה של יהדות זו, ואפשר לומר שהיה צליל (סלאנג) מיוחד לשפה האידיש בחבל ארץ זה.

היחוד הזה של יהדות מאראמארוש, משתקף דוקא בקרב המוני העם, ה"עמך", ביהודים הפשוטים שהיו ישרי לב תמימים באמונתם ודבקים בחסידות ושהתפרנסו בעיקר מיגיע כפיים. השכבה הרחבה של יהדות זו היתה מורכבת מחקלאים, סוחרים זעירים, בעלי מלאכה, חוטבי עצים, עגלונים, חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים, נפחים, זגגים וחלק גדול שהתפרנסו כשכירי יום במסרות העצים ובכל עבודה ומלאכה שהזדמנו לידם ובלבד שיתפרנסו מזיעת אפם ביושר ובכבוד. גאוותם של יהודי מאראמארוש על שכבות אלה. הם היו אומרי תהלים, לומדי משניות, מדרש ו"חק לישראל" והיו ביניהם גם תלמידי חכמים, וכאלו שהיו אומרים פרקי תהלים בעל פה גם בשעת העבודה. אנו מדגישים עובדות אלו נכח העובדה, שבדורנו הולך ופוחת סוג זה של יהודי פשוט המתפרנס מעמלו ועוד מעט ונעלמים טיפוסים אלה מאופק חיינו. אמנם היו גם כאלה שפשטו יד, אך אלה היו בודדים שלא היו מסוגלים לעבודה גופנית קשה.

בפנים הספר אנו משתדלים להבליט את היהודים הפשוטים בעלי המלאכה שהתגוררו בכל ישוב וישוב ושהתבלטו בתמימותם וביראת ה'. כמעט בכל ישוב היה בעל מלאכה אחד או שנים, ששמם הלך לפניהם כחסידים ואנשי מעשה ובעלי מדות, שגאוות אנשי הישוב היתה עליהם.

ו.

פרנסות, חינוך, מנהגים, פולקלור ואורח חיים של יהודי מאראמארוש

ישובי מאראמארוש, במיוחד הכפריים, היו בנויים בצורה כזו: משני עברי הרחוב החוצה את הכפר, היו נמשכים בתים בדרך כלל של עץ, היהודים גרו ע"י הרחוב הראשי ומעטים בסמטאות צדדיות. מעטים היו בתי אבן. רק פה ושם נבנו בתי אבן ע"י עשירי הישוב. בתים אלו נקראו "חומה". לאורך הרחוב היו חנונים, בעלי מלאכה חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים, נפחים, בתי מרזח וכדומה שכולם או כמעט כולם היו בידי היהודים. הגויים היו גרים בסימטאות ובדרך כלל בהרים ובשדות ע"י האדמה החקלאית שלהם.

רק בעלי אחוזות גדולות יכלו להתפרנס מחקלאות. את עיבוד האדמות מסרו לאריסים. היו יהודים שעיבדו בעצמם את האדמה, במיוחד הנחלה שהיתה קרוב לביתו. בדרך כלל היה בבעלות של כל יהודי פרה, עופות, גינה לירקות. מקורות הפרנסה היו: מסחר זעיר, בעלי מלאכה, עגלונים עמלי כפיים. מה שהיה חסר לפרנסה היו משלימים באמונה ובבטחון, בהסתפקות במועט, בדוחק ובצמצום. הרבה נדדו למרחקים לעבוד עבודת כפיים במנסרות עץ.

מספר קטן של עשירים שהיה בכל ישוב, היו בעלי אחוזות גדולות, הרי־מרעה, (פאלאנינעס), שטחי יער סוחרי עצים, מפעלי נסורת עצים, סוחרי בהמות, קבלני יער, בעלי טחנות קמח, סוחרי פירות וכדומה.

הלבוש היה חסידי. בשבת חבשו רובם ככולם שטריימעל וקפוטה. הנשים לבשו בגדים ארוכים. חציות עד לקרסוליים, מגולחות למשעי מתחת למטפחת הראש, חבשו מין מצנפת לבנה, כדי שהמטפחת לא תשמט מעל הראש. מעטות היו הנשים עם פיאות נכריות, פשוט מחוסר אמצעים. רק אחרי מלחמת העולם הראשונה חלה התקדמות בלבוש, קצת יותר מודרני, אבל כמובן ללא שום פירצות בצניעות. השפה היתה בבית רק אידיש עסיסית, ומובן שכל יהודי שלט בשפת האוכלוסיה המקומית. רומנית, רוטנית, הונגרית לפי צורך המקום. השפה התרבותית בימי הקיסרות אוסטרו־הונגרית היתה השפה ההונגרית. אין צורך לומר שלא היו ח"ו מחללי שבת בשום ישוב וכל הנשים שמרו בקפדנות על טהרת המשפחה. הדבר הראשון שבנו בכל ישוב היה מקוה טהרה.

בראשית ימי הישוב, מעטים היו בני תורה. רק בודדים היו תלמידי חכמים, אבל כולם היו שומרי תורה ומצוות, מעוטרים בפיאות וזקן, כולם דבקים בחסידות, כולם השכימו בוקר וערב לבית הכנסת לתפלה בצבור, היהודים הפשוטים ביניהם בעלי מלאכה, השכימו קום ללמוד את "החוק", לאמירת תהלים, בשבת אחרי הצהרים נאמר תהלים בצבור, למדו מדרש, הקפידו לטבול במקוה. "טבילת עזרא" היתה מאד נפוצה בין יהודי מאראמארוש. גם יהודים פשוטים הקפידו בדרך כלל על "טבילת עזרא".

בעלי המלאכה, בישובי מאראמארוש הצטיינו בחסידות ויראת שמים. בפנים הספר אפשר למצוא הרבה דוגמאות לכך. החיים הדתיים זרמו באופן טבעי, כדבר המובן מאליו. שמירת התורה וכל עשייה של מצוה, היה טבעי ומקורי ללא התבלטות וללא פרסום. להיפך, לא סבלו את מי שרצה להתבלט או מי שלבש איצטלא שאינה הולמת לו. יהודי מאראמארוש היו מחוננים בחוש ביקורת ואהבו את הפשטות והצניעות. לא סבלו התנשאות של עשירים וגם לא אהבו את אלה

שניסו לפסוע על ראשי עם קודש. עם כל זה כיבדו ת"ח. כאשר בא ת"ח או "נכד" של רבי לקבץ כסף, השתדלו גם עניים מחוסרי אמצעים להעניק לו מתנת כסף.

חינוך ילדים

רק בערים ובישובים הגדולים היה החינוך מאורגן וממוסד ע"י הקהלה. מעטים היו הישובים שבהם התקיים תלמוד־תורה בהנהלת הקהילה. הילדים קיבלו את חינוכם ב"חדר". היו מלמדים מתחילים, שלימדו א. ב. "עברי", עד התחלת חומש. מלמדי חומש ורש"י גמרא תוס', שולחן ערוך יו"ד או ש"ע "אורח חיים". בעיקר למדו בישובי מארמארוש בכתות הגבוהות ש"ע יו"ד. בחדר למדו גם לכתוב לשון קודש, חשבון. החדר היה עסק פרטי. המלמדים התפרנסו בקושי משכר לימוד. ההורים ואף העני שבעניים השתדל לשלם שכר לימוד. כי היה זה דבר איום אם הילד "הלך בטל" אפילו יום אחד, המלמדים לא השתמשו בנשק "השביתה" והיה דבר נדיר מאוד לשלוח ילד הביתה בגלל אי תשלום שכר לימוד. ההורים הרגישו מעצמם חובה לחסוך מפיהם לחם ובלבד לשלם שכר לימוד. בעלי אמצעים הזמינו גם מלמד מופלג מישוב אחר, והיו מלמדים ששמם הלך לפניהם ובעלי יכולת נתנו ממיטב כספיהם להשיג מלמד מומחה. הלימודים בחדר התחילו בשעה 5 בבוקר ונמשכו עד 9 בערב עם הפסקות לארוחות בוקר וצהרים. גם כשהקור בחורף הגיע ל־30—20 מעלות מתחת לאפס הלכו עם עששיות ביד לחדר. בפרשת משפטים הופסקו הלימודים בערבים.

חלק מהילדים ביקרו גם בבתי ספר הממלכתיים, אבל בדרך כלל התחמקו מלשלוח ילדיהם לבתי ספר ממלכתיים. העדיפו בהרבה מקרים לשלם קנסות שהטילו עליהם השלטונות ובלבד לא לשלוח את הילד לבית ספר שיבטל חצי יום בלימודים כלליים וגם לשבת בגלוי ראש.

השאיפה של כל אבא ואמא היתה שהילד ילמד תורה ויגדל ת"ח וזה היה ה"שיר ערש" של כל אמא "דאס קינד וועט לערנען תורה ווייל דאס איז די בעסטע סחורה". אבל לא כולם יכלו לממש את שאיפתם. חלק מהילדים לא היו מסוגלים להמשיך בישיבות ולמדו אומנות, חייטות, סנדלרות, נגרות וכדומה, ואילו הרבה מבני עניים היו זקוקים לשתף ילדיהם להמציא את הפרנסה בעבודות שונות.

אבל אפשר לומר שרוב ההורים שלחו את ילדיהם לישיבות, קרובות או רחוקות. רוב בחורי מארמארוש, למדו בישיבות הגדולות המקומיות, סיגט, חוסט, ווישווה ועוד ישיבות קטנות. מאחר שהיו בני עניים שהיו נאלצים למצוא לא רק מקום תורה אלא גם "שטח מחיה" שזוכלו לפרנס את עצמם, היו מקרים שקבוצה מאורגנת של בחורים נדדו ללמוד למקום חדש ויסדו ישיבה. היו ברחבי הונגריה בימים ההם רבנים בעיירות קטנות ובקשו להרביץ תורה לתלמידים. הם הזמינו קבוצה של בחורי מארמארוש והם שיסדו את הישיבה. במקומות קטנים אפשר היה לקבל ארוחות "ימים" "דמי שבוע" או "דמי חודש" אצל בעלי הבתים, ובסוף השבוע לעשות טיול בסביבה, או להצטרף למנין, לשבת במקומות שהיו חסרים עשרה למנין.

בישיבות הגדולות בהונגריה העליונה (אויברלאנד) כמו פרסבורג, וכדומה לא קיבלו בעין יפה בחורי מארמארוש, בנימוק שהם "מתבוללים" מהר בין

בחורי הונגריה. בחורי מאראמארוש לבשו לבוש חסידי, כובע שחור, פיאות ארוכות, ואילו בחורי הונגריה לבשו בדרך כלל לבוש אירופאי, פיאות קצרות. לא היה לרוחם של הרבנים ראשי הישיבות שבחורי מאראמארוש "יתבוללו" בין בחורי הונגריה. ואכן היו מקרים שבחורי מאראמארוש אחרי שהסירו את הלבוש החסידי מעליהם, נתקלקלו וסטו מן הדרך הישרה. לא לכולם היו שרשים חזקים מהבית וכשיצאו לעולם הגדול לא החזיקו מעמד ונטשו דרך התורה.

בהרבה ישיבות היה נהוג "פנקסי חברה מזונות" בו היו רשומים שמות התורמים לישיבה ברחבי המדינה. פעמיים בשנה "סוף זמן" לפני "הימים הנוראים" ולפני פסח, נדדו בחורים ממקום למקום עם פנקס חברה מזונות לגבות את התרומות. בדרך כלל היו אלה בחורי מאראמארוש שקיבלו לידם את הפנקס וכמובן קיבלו מזה אחוזים. ברומניה למשל הפך "פנקס חברה מזונות" לעסק מכניס, כי היו זקוקים לקבל רשיון ממשרד הדתות הממשלתי לערוך גביות עם פנקסים ומי שקיבל רשיון כזה, לפעמים תמורת שלמונים, היה יכול בחופשיות לאסוף תרומות בכל המדינה.

בישיבות בהונגריה, אחר כך ברומניה, היה מקובל שבחורי מאראמארוש הם שנונים וחריפי מח, לפי הכלל הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה, ואכן בחורי מאראמארוש תפסו מקום נכבד בישיבות והיו משננים עם בחורים אחרים את השעורים ונקראו בשם "חזור בחור" כלומר בחור החוזר עם בחורים חלשים על הלימודים. היו בחורים ששלחו מהישיבה תמיכה להורים כדי להקל על פרנסתם הקשה.

מעטים מאוד היו ששלחו את בניהם לבתי ספר תיכוניים או ללמוד במוסדות של השכלה גבוהה. פה ושם היה סטודנט יהודי. לא היה מקובל בישובי מאראמארוש, שהבן הולך "שטודירען". זה היה פגיעה בכבוד ההורים, מוטב שהבן יהי' בעל מקצוע, חייט או סנדלר ובלבד שלא יהי' ח"ו אח"כ "גוי" פורק עול תורה ומצוות.

עם כל זה היו בין בחורי ישיבה הרבה "אויטודידקטים", כלומר ידעו את השפה המדוברת במדינה, לקרוא עתונים וכו'. ברוב הישובים היו אלה היהודים שנהלו את המועצה המקומית, את עניני הכפר, היה אמנם ראש המועצה גוי, או כפי שכינו אותו "השופט" או "בירא" בהונגרית, אבל הוא היה רק "בובה". את העניינים ניהל היהודי שישב עם היארמלקא על הראש וציצית בחוץ וניהל בכל השפות את עניני הכפר. אף אחד מהם לא למד בבי"ס גבוה, כולם למדו מעצמם, ושלטו בשפות, הונגרית, גרמנית, רומנית, צ'כית, רוטנית לפי צורך המקום.

שבתות וחגים:

הוי כמה קשה היה לרבים מיהודי מאראמארוש ל"הכניס" את השבת לבתיהם. כלומר להכין צרכי שבת. בהרבה בתים הטיל יום החמישי אימה בתוך הבית, כי ביום חמישי היו צריכים לקנות קמח לאפיית חלות ולהכין בערב את בצק "השאור" (רושטינא בלע"ז). בהרבה בתים היה זה קריעת ים־סוף להכניס את השבת. בימות החול הסתדרו בבתים רבים בלחם תירס. מפורסמת היתה הבדיחה שאם שואלים ילד במאראמארוש כיצד מברכין על לחם, היה משיב: "בימות החול 'שהכל' (לחם תירס) ובשבתות 'המוציא'". נכון, יהודים עזרו זה

לזה, היו נשים צדקניות שאספו חלות לחלקן בין עניים, אבל קשה היה במיוחד למעמד הבינוני שלא פשט את ידו לצדקה.

ברם, כשהגיעה השבת נתמלא הבית אורה, האמא לבשה את הסינור ואת מטפחת הראש שהיו מיועדים להדלקת נרות, החולצות של הילדים היו נקיות, מטולאות לפעמים טלאי על גבי טלאי, אבל צחורות ומגוהצות. כל הדאגות של ימות החול השליכו אחר גוום, אמרו או שרו שלום עליכם וכל מקדש בנוסח המקובל הלכו אח"כ ל"מסיבת" שבת, "באטא" בלע"ז שרו רקדו שמעו סיפורי מעשיות מצדיקים ושמחו בחלקם. השבת החזירה להם את שיווי המשקל. משבת קודש שאבו כח רוחני, אמונה ובטחון לכל ימות השבוע, בחינת "כל שיתא יומא מהאי יומא מתברכין".

בימים הנוראים מעטים היו יכולים להרשות לעצמם לנסוע לרבי בו היה דבוק, יש סיפורים למכביר איך נסעו יהודים או רכבו על הסוס דרך הרים וגבעות כדי להגיע לקאסוב או לויז'ניץ, כל אחד לרבי שלו ואין כאן המקום להרחיב את הדיבור ע"ז. מכל מקום אנו למדים שהנסיעה לרבי היתה כרוכה בהרבה עמל ויגיעה ולפעמים במסירות נפש ואפשר לומר שאחרי נסיעה מפרכת כזאת, כאשר הגיע לחצר הרבי היו מרגישים התרוממות הנפש ושמחה עילאית. אחרי נסיעה כזו כשזכה לקבל פני רבו, סיפוק הנפש והעונג הרוחני היה לאין ערוך יותר גדול מאשר אחרי נסיעה של מספר שעות במטוס.

יש הרבה סיפורים על קבוצה של חסידים שנסעו או רכבו על סוסים ביחד דרך הרים, ובדרך עסקו בחסידות, בסיפורי מעשיות, ודברי מוסר, כך שהנסיעה בעצמה היתה הכנה רבה לקראת קבלת פני הצדיק והתעוררות גדולה לימים הנוראים.

חז"ל אומרים במס' שבת (קמ"ה ע"ב) מפני מה מועדים שבבבל שמחים מפני שלא היו באותו קללה. (חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח ישעי' א'). אמר ע"ז רבי מנדל הרבי מווישווה, ש"מועדים שבבבל" הרמז הוא על יו"ט שני של גלויות לא נכללו בקללת הנביא. כי אז עדיין לא הי' יו"ט שני של גלויות. ואכן עיקר שמחת יו"ט בחגים היה אחרון של פסח ושמחת תורה בימי חגים אלה היתה שמחה אמיתית בישובי מאראמארוש, שקשה היום לראותה בעולם של חיי רווחה. יהודים עניים מרודים עם שטריימל שבו היו "שתי שערות" כפי שאמרו בהלצה, קפוטה דהויה מיושנת רקדו ברחובות הכפר, חסמו את הכביש ועצרו את התנועה ברחובות, או בליל החג שחזרו ממסיבת שמחת יו"ט רקדו לאורך הדרך והעירו את האנשים ממיטתם. הגויים לא העזו להפריע להם. גם ה"פריצים" שגרו ליד הרחוב לא הפריעו ליהודים השמחים במועדם, ומקורה של השמחה היה באמונה ובבטחון בעצם העובדה שאני יהודי, שאנחנו שונים מהגויים. נכון שאנו בגלות, שאנו נכנעים לכל פריץ כשאנו זקוקים אליו שלא ירע לנו אבל בשבת ובחגים — שאני. אנו מצפצפים על כולם, כי מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. לפעמים אחרי שתניית קצת יין או י"ש, היו האנשים בגילופין וכאשר חילקו את ההקפות בשמחת תורה באו מפעם לפעם לידי קטטה ולפעמים גם לתגרות ידים כאשר כיבדו בעל בית נכבד בהקפה הששית "עוזר דלים" אבל זה היה בלתי נמנע. ומעניין לציין, כי מהאי טעמא הנהיגו בהרבה ישובים שבהקפה הששית "עוזר דלים" כיבדו דוקא אברכים לומדי תורה והיה זה כבוד לקבל את ההקפה הששית. וכאן המקום לציין כי בדרך כלל היו מתאספים בבית הרב או בבית ראש הח"ק באחרון של יו"ט שהוא יום הזכרת נשמות, והיתה

תקנה בכמה קהלות כי בביתו של ראש הח"ק חייב להמצא מיני מרקחת "אנגעמאכץ" שבמקרה הצורך להשיב לבם של חולים.

לעומת זאת מוצאי החג הביא אתו חרדה בלב רבים לדאגת המחר, מה עושים מחר במה מתחילים, כי את כל הדאגות והצרות דחו עד "אחרי החג", ובגלל כך לא רצו להפרד מהחג ועיכבו עד מאוחר בלילה תפלת מעריב שרו ורקדו באידיש עסיסית "גוטער ברודער טייערער ברודער וועך וועט נאך זיין פסח, אז גאט וועט געבען גענוג אין לעבען וועט נאך זיין פסח".

היו אנשי מעשה שידעו לבדח את דעת הקהל ועלו בשמחת תורה על הבמה בנעילת החג והזכירו לצבור שלקראת החורף כל אחד מחויב להכין עצים יבשים להסקה. נעליים ומגפיים חדשים, תפוחי אדמה במרתף, קמח לבן לשבת וכו' והיה מסיים: אבל העניים פטורים מכל זה.

ואכן לא קל היה להשתלב בימי החול כשלא היתה פרנסה מבוססת וקבועה. בחורי הישיבה החלו לארוז את חפציהם הדלים במזוודה עשויה מעץ. האמא אפתה עוגיות "צידה לדרך", האבא חיטט בכיסו הדל והוציא את הפרוטות האחרונות להוצאות הדרך ובלבד שהבן יסע לישיבה ללמוד תורה. מובן שהיתה גם שכבה של בני עשירים שנסעו לישיבה לבושים ומצוידים היטב וצרור הכסף בידם. אבל הם היו חלק קטן בישוב.

הגירה ונדידה למרחקים ולמדינות הים

על אף הצפיפות והעוני בישובי מאראמארוש, מעטים היו לפני מלחמת העולם הראשונה שלקחו בידם את מקל הנדודים להגר עם המשפחה לארץ אחרת או למדינות הים. אפילו מי שנסע למרחקים לחפש פרנסה השאיר מאחוריו את בני משפחתו.

בארצות מזרח אירופה, שבהן חיו היהודים בצפיפות, היגרו הרבה יהודים מרוסיה, ליטא, גליציה לארצות מערב אירופה. לאנגליה, גרמניה, בלגיה, צרפת וכו' כמו־כן דרום אפריקה. לא כן יהודי מאראמארוש. למשל ברובע היהודים בלונדון ב"איסטענד" או "ווייטשעפעל" היה ריכוז גדול של אלפי משפחות ממזרח אירופה. יהודי גליציה המזרחית והמערבית, הציפו כמעט כל ערי גרמניה ויסדו שם "שטיבליך" של חסידים. לדרום אפריקה היתה הגירה המונית של יהודי ליטא, בכל המדינות הללו לא היה בנמצא יהודים שמוצאם ממאראמארוש. רק בודדים היגרו לאמריקה.

בקרב יהדות הונגריה הגדולה שלפני מלחמת העולם הראשונה, לא היתה כלל אוירה של הגירה, היהודים היו די מבוססים מבחינה כלכלית, ואילו ליהודי מאראמארוש, שהיו חלק מיהדות זו, למרות הצפיפות והעוני לא אזרו עוז מבחינה נפשית להגר למרחקים. כולם היו שומרי תורה ומצוות, בעלי חזות חסידית, מעוטרים בזקן ופיאות לבוש חסידי ובעומק לבם קיננו חששות שמא לא יוכלו לשמור על חיי תורה, שלא יבואו ח"ו ליד חילול שבת ושלא יכשלו במאכלות אסורות וכדומה ובודאי שלא העזו לקחת אתם בני המשפחה, מחשש שלא יוכלו לחנך את בניהם, ושמא היה חסר להם גם הכח הנפשי והאינטלק־טואלי לבוא במגע עם עולם חדש הזר לרוחם. האשה הפשוטה והצנועה עם מטפחת על הראש לא היתה מסוגלת בשום אופן להסתגל לחברה חדשה והיתה אומללה להמצא בחברה הזרה לה לגמרי ולכן העדיפו חיי מצוקה, מאשר להסתכן בסטיה מדרכי תורה ומסורת האבות.

אחרי מלחמת העולם הראשונה

עם התמוטטות המונרכיה האוסטרו־הונגרית נקרע מחוז מארמארוש לשני גזרים. חלק אחד מדרום לנהר טיסה נספח לרומניה הגדולה, שקמה אחרי המלחמה ואילו החלק הצפוני לנהר טיסה נספח לצ׳כיה, מדינה חדשה שקמה לתחיה.

אין כאן המקום לנתח את ההבדל בין שתי המדינות והשוני שבין שני המשטרים, נסתפק לכן בכמה הערות קצרות הנוגעות לחיי היהודים.

רומניה היתה מדינה חקלאית, אדמה דשנה ופוריה משופעת באוצרות טבע, אבל מפגרת בתחום התעשיה ואילו צ׳כיה היתה מתועשת. מדינה תרבותית מתקדמת, עניה בתוצרת חקלאית ובאוצרות הטבע. סוחרים זריזים נצלו את המצב ועסקו ביצוא וביבוא, ואחדים התעשרו מזה ואילו הקרובים לגבול של שתי המדינות עסקו לפעמים גם בהברחות.

רומניה היתה מדינה בעלת מסורת אנטישמית והיהודים הרגישו זאת מיד על גבם. האנטישמיות ברומניה גם בימים כתיקנם היתה אכזרית ולפעמים ברוטלית. באוניברסיטאות, בבי״ס להשכלה גבוהה השתוללו הסטודנטים כאוות נפשם נגד היהודים, בראש התנועה האנטישמית עמד פרופ׳ קוזא הנודע לשימצה, הסטודנטים התנפלו על היהודים בראש כל חוצות וברכבות, הפליאו מכות רצח ביהודים לפעמים לעיני השלטונות הממונים על החוק והסדר, ולא התערבו. הסטודנטים גם הרסו בתי כנסת. בשנת 1927, הרסו חנויות רמסו רכוש יהודי, הסטודנטים הטילו אימתם על יהדות רומניה, שלא לדבר על התקופה של השנים מאז עלה על השלטון בגרמניה הצורר היטלר שר״י. כי אז עלו לשלטון ברומניה צוררי יהודים מובהקים, גוגא־קוזה, אנשי הגווארדיה של ברזל. עם כל זה הסתדרו יהודים איך שהוא עם הרומנים הודות ״לשלמונים״ שהיו מקובלים במדינה זו.

לעומת זאת צ׳כיה החדשה של הנשיא מאסאריק, היתה מדינה דימוקראטית, עם שלטון יציב וחזק. אבל גם שם לא היו חסרים גלויים אנטישמיים והפליה לרעה של יהודים. בצ׳כיה לא היתה אנטישמיות ברוטלית, אבל אנטישמיות סלונית במעטה של דמוקראטיה לא היתה חסרה גם במדינה זו. לדוגמה: בצ׳כיה היו המיסים גבוהים מאוד. במיוחד על סוחרים. מאחר שבדרך כלל היהודים הם אנשי מסחר, סבלו מאוד מעומס המסים שהוטל עליהם. ה״פינסים״ גובי המסים הציקו מאוד ליהודים בגביית המסים. והיו מקרים שעצרו יהודים באמצע הרחוב, הכניסו אותם תחת שער של בנין, ודרשו מיהודי להוריק את כסיו עד הפרוטה האחרונה. וגם היו מקרים שעצרו יהודי במשרד המסים וציוו על בני ביתו להביא סכום גדול לכסוי המסים, אחרת לא שיחררו אותו, סרבו לתת דרכון גם לצרכי רפוי לאלה שלא שילמו כל המסים וכל זה ללא חוק ומשפט. (עיין בספר ״שאול בחיר ד׳״ מאת ר׳ ישראל ארליך דף קע״ז שהרב מקאשוי רבי שאול בראך יצא פעם בפומבי במחאה נמרצת נגד השלטונות בצ׳כיה על סירובם לתת דרכון ויחס של זלזול והשפלה לגבי יהודים, והרב הסתבך עם השלטונות).

מכל מקום, אחרי מלחמת העולם הראשונה חלה תמורה גדולה בשני פלגי מארמארוש בתחום ההגירה, מהחלק הרומני החלה הגירה מאסיבית קודם כל בתוך המדינה. הקהלות ברומניה הישנה היו צמאות למשרתים בקודש, מורי הוראה, שוחטים, מלמדים, שמשים וכדומה, כי שם כמעט לא היו ישיבות וחדרים ללימודי קודש ברמה גבוהה. יהודי מארמארוש יכלו לספק ביד רחבה ״כלי

קודש". הם הציפו כמעט כל ערי רומניה העתיקה בשוחטים, מורי הוראה, מלמדים, חזנים, שמשים וכדומה. וגם החלה הגירה רצינית מעבר לים, לאמריקה, ולאמריקה הלטינית וגם עליה לארי"י בשנות השלושים, היתה עלית "סידקוב" שליח מארי"י שבא להעלות חקלאים לארי"י ואכן נסעו הרבה משפחות, גם לישובי בארון הירש בארגנטינה היגרו עשרות משפחות. גם בחלק הצ'כי היתה הגירה פנימית, רבים עברו לגור בערי בוהמיה ומורביה, פראג, ברין וכו'.

בקרב הנוער החלו התנועות הציוניות והחלוציות לסוגיהן השונים להכשיר בני נוער לעליה, הוקמו "הכשרות", כדי להכשיר את הנוער לעבודת כפיים בחקלאות או מלאכת יד, בחלק הצ'כי היתה התעוררות גדולה לעליה ורבים מבני הנוער עלו לארי"י. פרטים אפשר למצוא בפנים הספר.

גם בחלק הרומני הוקמו "הכשרות" ע"י אירגונים שונים. בפנים הספר אפשר למצוא נתונים על ממדי העליה בכל ישוב. בדרך כלל אפשר לומר כי יהודי מאראמארוש תרמו תרומה חשובה לבנין הארץ בכל התחומים עוד טרם קום המדינה וע"ז בפרק נפרד.

קהילות, חברות, אורח חיים מנהגים ופולקלור

בפנים הספר אנו משתדלים לתת תמונה על הקהילה שבכל ישוב, רבניה, ראשיה וכל מה שקשור לחיי הקהילה. ברצוננו כאן לתת סקירה תמציתית כללית על אירגון ומבנה הקהילות והחברות.

קהילות מאראמארוש היו נתונות למרותה של הלשכה האורטודוקסית. כלומר השתייכו לאירגון הקהילות החרדיות שהמבנה שלהן היה לפי התקנות שתיקנו גדולי הרבנים בשנת תרכ"ח אחרי ההפרדה מהקהילות המתקדמות, סטאטוס־קוו נאולוגים וריפורמים. בכל ישוב היתה קהילה מאורגנת, רק קהילה אחת כמובן, שהרי כל חברי הקהילה היו יהודים חרדים.

בדרך כלל נבחרו ראשי הקהילה בבחירות חשאיות. משלמי מס־קהילה לא היה נהוג לפיכך כל תושב המקום שהיה נשוי היתה לו זכות בחירה. בחרו ראש הקהל סגן, ושבעה טובי העיר או יותר. מובן שמפעם לפעם היתה התחרות בין קבוצות חסידים או בין ראשי משפחות על ראשות הקהילה, וכמקובל לא היו חסרים גם חילוקי דיעות חריפים, והיה צורך בהתערבותה של הלשכה האורטו־דוקסית כדי לישב את המחלוקת.

ההכנסה של הקהילות היתה מבוססת על שני מקורות, על "גאבעלע" היינו דמי שחיטה ששילמו הקצבים בעלי איטליזים והטלת מסים על מכירת בשר כשר ובמקומות קטנים היתה גם הכנסה ממכירת "שמרים" לאפיית לחם וחלות שהקהילה הטילה מס מיוחד על השמרים. מאחר שבעלי החנויות היו על פי רוב יהודים, הרי גם הגויים שילמו מס על השמרים. וידעו מכך, היה זה מבדח לשמוע מפי "הגויות" שבאו לקנות שמרים שטענו למה עלינו לקנות שמרים ביוקר כדי להחזיק את "הרב שלכם". אבל בדיעבד השלימו עם כך. (בערך ישוב סיטשל אפשר למצוא פרטים על אופן תשלום ה"גאבעלע" עבור שחיטת בהמות ועופות).

בכל ישוב היה חברא־קדישא, חברה קברנים (מעלאצ'ס), חברה ש"ס, משניות, פועלי צדק של בעלי מלאכה. ביקור חולים. התועדה לעזרה הדדית לעזור איש

לרעהו היתה מאוד מפותחת ובכל ישוב היו אנשים ונשים שעסקו בגלוי ובסתר בהושטת עזרה לנזקקים ולחולים.

שמחות וחתונות

כנזכר לעיל, ביו"ט האחרון של החגים, בשמחת "בית השואבה" או בפורים, היה מקובל להתאסף ולשמוח, אם זה בבית הרב במקום שהיה רב או דיין או אצל גבאי דח"ק או סתם בעה"ב נכבד. רק בודדים ערכו מסיבת בר־מצוה כשהגיע הבן לגיל המצוות. בדרך כלל הסתפקו בזה שהביאו ביום שחל הבר־מצוה לבית הכנסת עוגת־דבש (לעקעך) ויי"ש, אין צריך לומר שלא נתנו מתנות לחתן הבר־מצוה.

לעומת זאת כל אחד, גם העני שבעניים ערך סעודת חתונה, כל אחד לפי יכולתו, כשהשיאו ילדיהם.

כאמור לעיל המשפחות היו בדרך כלל מרובות ילדים ולא היה זה מן הדברים הקלים להשיא בזה אחר זה ילדים, במיוחד מי שהתברך בבנות, שדבר זה גרם להורים דאגות עמוקות.

הבה ננציח את הווי של חתונה יהודית כפי שהכרנוה וזכורה לנו, בישובי מארמארוש.

קודם כל ההכנות לחתונה, אם כי רק בודדים, עשירים, היו מעניקים לחתן שעון כיס זהב, או מתנות לכלה בעת האירוסין. אבל כלי מטה, כרים וכסתות, סדינים ומגבות וכו' (שטאפיר בלע"ז) היו חייבים לתת כל ההורים. ביותר היה זה תפקידם של ההורים מצד הכלה.

כדי להכין כרים וכסתות מנוצות אווזים, הוזמנו השכנות, נשים ונערות למסיבת־ערב בלילות חורף הארוכים לעזור במריטת הנוצות. למסיבה זו קראו משום מה "קלאקע" על הבלשנים לחקור את מקורה של מלה זו "קלאקע". הכינו תפוחי אדמה צלויים אכלו ושרו קצת סיפרו מעשיות, עד שהכינו את כמות הנוצות הדרושה.

לא כולם הדפיסו הזמנות לחתונה. ביום החתונה הלכו מבית לבית שתי נערות לבושות חגיגית, נכנסו ואמרו: "הכלה מזמינה אתכם לחתונה". לחתונה של עשירים לא הלכו רק לפי הזמנה או לפי יחסים אישיים של כל אחד עם המחותנים ואילו כשהכלה היתה נערה בת הורים עניים, ועל אחת כמה וכמה כשהכלה היתה ח"ו יתומה, הלכו כל בנות העיירה לשמח את הכלה. לפני החופה רקדו הבנות או הגברות עם הכלה. גם הבדחן הופיע למקום שהכלה ישבה והשמיע בנעימות דברי התעוררות ומוסר לכלה. ביקש מהכלה בחרוזים לעמוד מן הכסא ולבקש סליחה ומחילה מהאמא. אם הכלה היתה ח"ו יתומה, אמר הבדחן דברי כיבושין לכלה עד שהתיפחה בבכי. בין היתר תיאר הבדחן בחרוזים, איך שהמלאך "דומה" הולך וחובט במקל על הקבר של האמא או של האבא ומעוררו. הנפטר נבהל, שמא קוראים לו לתת עוד פעם דין וחשבון לפני בי"ד של מעלה, אבל המלאך "דומה" מרגיעו ומבשר לו שהיום מובילים לחופה את הילד שלו. אפשר לתאר איזה בכיות היו שם של כל הנוכחות שבאו לשמח את הכלה.

אח"כ פנה הבדחן לבית, שם ישב החתן לקבלת פנים שערכו לחתן. גם באזני החתן השמיע הבדחן דברי מוסר והתעוררות לתשובה ביום החופה. כמובן

שהבדחן אמר גם דברי שבח לחתן ולכלה כנהוג. הבדחן שהי׳ בר אוריין ציטט גם מדרשים גימטריאות למשל ראשי תיבות של ״טלית״ טרם לחופה ילך יעשה תשובה. גם את כל פרשת ה״עקידה״ אמר בחרוזים... הרבה מדרשים בחרוזים חוברו ע״י הבדחן הנודע הרש לייב גוטליב מסיגט (ע״ש).

בסידור הקידושין נתכבד הרב או הדיין המקומי או ת״ח הבקי בטיב גיטין וקדושין. את שבע הברכות תחת החופה לא חילקו, ושוב הרב או השו״ב אמרו כל הברכות.

אחרי החופה ערכו סעודה, בשעת הסעודה הכריזו דרשה געשאנק — מתנת הדרשה. וכל אחד לפי מעמדו העניק מתנה לזוג הצעיר — שווה כסף או כסף במזומן. אחרי הסעודה וברכת המזון, ריקוד של מצוה עם הכלה. רקדו רק בעלי־בתים. הבדחן הזמין כל אחד לריקוד של מצוה, השמיע בדחנות בחרוזים לכל אחד לפי כבודו. אח״כ הזמין את החתן והכלה לרקוד. כאן האריך הבדחן שוב בחרוזים לכבוד חתן וכלה והסביר להם את עתידם שעליהם לבנות בית יהודי ואמר בין היתר כי הכל תלוי במזל ״די טאטע און מאמע געבען בעט געוואנד אבער דאס פונטעלע גליק איז ביי גאט אין דער האנד״. בחתונה היה מאוד שמח רקדו ריקוד של מצווה עד עלות השחר, כשהורים השיאו את ״מזונק״ או ״המזונקה״, כלומר הילד האחרון שבבית, היו מגישים למחותנים מטאטא או מגרפה לרקוד אתם.

בשבת לפני החתונה הובילו את החתן לבית הכנסת ל״אופרוף״ כמקובל כשהחתן עלה לתורה זרקו עליו אגוזים וממתקים.

אם החתן היה מישוב אחר, כשבא ביום חתונתו, נסעו לקראתו הבחורים המקומיים במרכבה לקבל את פניו בקצה הכפר, ואילו הבחורים שבאו עם החתן לא שיחררו אותו אלא אם כן נתנו להם ״לעקעד״ ויי״ש. רק אחר כך עבר למרכבה של מקבלי הפנים.

בשבת אחרי התתונה הובילו הנשים את הכלה לבית הכנסת, ובשבת הראשונה, לא התפללה הכלה כלל, ואמרו לה שעליה ״לספור כמה חלונות יש בבית הכנסת״. מקורו של מנהג יפה זה הוא כנראה בזה לא לבייש את הכלות שלא ידעו להתפלל. ואכן היו כאלה. לפיכך גם אלה שידעו לא נתנו להן להתפלל.

בכלל בחיים היום־יומיים, היו שזורים מנהגים, דינים ומסורת אבות, שנשי מאראמארוש ידעו לשמור עליהם בקפדנות, אם כי לא למדו בבית ספר. אבל מסורת האבות היתה בידן בכל התחומים כשרות, שבת, יו״ט, טהרת המשפחה, אם נולד ספק בלבן רצו מיד למורה הוראה שבמקום.

אפשר עוד להרחיב את הדיבור על כמה תופעות שהיו מיוחדות באורח החיים של יהודי מאראמארוש, למשל ההווי והאוירה בישוב בימים נוראים. ימי הסליחות, עשרת ימי תשובה וכו׳. אבל הסתפקנו בכמה קוים כלליים כדי לקבל מושג על חיי היהודים בעולם שאיננו ולא יהיה עוד.

ז.

השואה של יהודי מאראמארוש

ראשית

ראשיתה של השואה בחלק הצ'כי של מאראמארוש שונה היתה מזו שבחלק הרומני. כידוע נעקר בראשית אוקטובר 1938 חבל הסודטים מן הרפובליקה הצ'כוסלובאקית וצורף לגרמניה הנאצית. מעשה זה בישר את קיצה של מדינה זו. הדברים התרחשו בקצב מסחרר. לא עבר אלא חודש אחד ו"בוררות וינה" מיום 2.11.38 העבירה למדינת הונגריה את דרום סלובאקיה ובתוכה את העיר קאשוי (קושיצה). היא הכתיבה גם את מערבו של חבל קארפאטו־רוס, כלומר המחוזות ברג ואונג ובתוכם הערים מונקאטש ואונגוואר למדינת הונגריה. מחוז מאראמארוש, השוכן במזרח קארפאטו־רוס, לא צורף ל"בוררות". למחוז זה נועד גורל אחר. היטלר חילק את צ'כוסלובאקיה המתפוררת לשלושה חלקים: ארצות בוהמיה ומוריביה שתושביהן צ'כים הפך ל"פרוטקטוראט", שבו שלטו הנאצים במישרים. את סלובאקיה הפכו למדינה "עצמאית" ובה שלטו באמצעות "ממשלה" ממונה על־ידיהם. ואילו מאראמארוש, המיושבת רותנים־אוקראינים, אמורה היתה לקבל אוטונומיה רחבה, בחסות נאצית כמובן, והעיר חוסט בירת האוטו־נומיה. כל קיומה של אוטונומיה זו לא ארכה אלא מיום 22.11.38 עד 15.3.39, דהיינו שלושה חדשים וחצי, שכן במחצית מארס 1939 השתלטו ההונגרים על מאראמארוש הצ'כית בכוח הזרוע ובקרב קצר הביסו את הכוחות הרותנים שניסו לעמוד בדרכם ולהתנגד להם. גרמניה לא הכירה בכיבוש ההונגרי אלא דה־פאקטו. ואף השלטונות ההונגרים לא סיפחו את מאראמארוש הצ'כית להונגריה סיפוח מלא ופורמאלי. המחוז היה בבחינת "שטח מוחזק" והיה נתון להלכה לשלטון צבאי, וזאת כמחווה כלפי בעל־הברית הגרמני. שכן עצם הכיבוש ההונגרי בא — לפי הטיעון ההונגרי — כדי להגן על האוכלוסייה ההונגרית, שקיומה היה נתון בסכנה בשלטון האוקראיני־רותני. אך למעשה לא היה הבדל — מבחינה מנהלית ומכל בחינה אחרת — בין מחוז מאראמארוש לבין מחוזות ברג ואונג, שבהם זכתה הונגריה כ"דין" מכוח "בוררות וינה".

האמת ההיסטורית היא שקיומם של ההונגרים המעטים במאראמארוש הצ'כית לא היה נתון בסכנה כל שהיא, לא כלכלית, לא רוחנית־תרבותית ובוודאי לא פיסית. אולם קיומם של רבבות היהודים תחת שלטונם המיליטאנטי והדיליטאנטי של הרותנים נתון היה, לפחות לכאורה, בסכנה חמורה. השליטים החדשים שבראשם עמדו לאומנים אוקראינים המכונים "סיצ'ים" — רובם פליטים שנמלטו מן המשטר הסובייטי בשנים הראשונות להתהוותו — היו נתונים תחת השפעה נאצית חזקה. בריש גלי וללא שום נסיון להסתיר את הדבר, עסקו הסיצ'ים בהכנת "רשימות שחורות" של יהודים אמידים שיוצאו להורג. הם הפריחו שמועות מכוונות שהנה־הנה הם הולכים לשחוט את היהודים. נראה, שבכל תקופת שלטונם הקצר לא שחטו הסיצ'ים אף יהודי אחד, אך האימה שהטילו על היהודים תועלתה היתה בצידה — לסחוט כספים מיהודים, כדי להשאירם בחיים. במבט לאחור ייתכן מאד, שכל כוונתם של הסיצ'ים לא היתה אלא סחיטת כספים ומעולם לא היה בדעתם להרוג ולשחוט יהודים. אך היהודים

לא ידעו — ולא יכלו לדעת בתנאים שבהן היו נתונים יהודי מאראמארוש — את מחשבותיהם של השליטים החדשים, שהיו בבחינת "עבד כי ימלוך". יהודי מאראמארוש הצ'כית, שזה קרוב לעשרים שנה התרגלו לחיות במדינה דמוקראטית — היחידה בחלק זה של העולם, על אף כל פגמיה — ביחוד במאראמארוש — ועתה בפתאומיות כזאת נפלו מ"איגרא רמא לבירא עמיקתא". דבר הלמד מעניינו, שיהודי מאראמארוש קיבלו את ההונגרים הכובשים ברגשי הקלה. שכן — כך אמרו היהודים — כל שלטון טוב משלטון־לא־שלטון זה. ובלבד שיסיר מעליהם את הסיוט של "הרשימות השחורות" ואיומי השחיטה. שלא לדבר על התוהו־ובוהו הכלכלי והפוליטי שהשתרר במאראמארוש בעקבות משטר זה, שלא עורר אימון אף בכישוריו המנהליים והמדיניים.

תוך זמן קצר ביותר נכחו יהודי מאראמארוש לדעת, שהכלל הידוע שלא להתפלל על שלטון חדש, נתאמת גם במקרה זה. השלטון ההונגרי התגלה עד מהרה בכל כיעור־רשעותו ותיעוב־אכזריותו. הדברים ידועים למדי וגם ניתן להם ביטוי בערכים רבים בפנים הספר, כגון בערכים חוסט, טעטש, ראחוב, יאסין ובערכים קטנים יותר ואין צורך להכפיל את הדברים.

בחלק הרומני של מאראמארוש החלה תקופת השואה בצורה אחרת. ניתן אולי לציין את ראשיתה של תקופה זו באותם ארבעים ימים שבהם שלטה ברומניה הממשלה האנטישמית של המשורר הרומני־טראנסילוואני אוקטאוויאן גוגה וכל שרי ממשלתו היו אנטישמים ידועים מתלמידיו של צורר היהודים הרומני הישיש אלכסנדרו ק' קוזא. בשלטונם הקצר (דצמבר 1937 — ינואר 1938) של גוגה־קוזא נגזרו כמה גזירות רעות על יהודי רומניה, כגון: בדיקה מחדש תעודותיהם של הרופאים והרוקחים ופיטורם של כ־200 רופאים יהודים מטעם הלשכה המרכזית לביטוח סוציאלי; איסור מכירת תוצרת שחוקי המונופול חלים עליהם (טאבאק וסיגריות, גפרורים, כוהל, מלח ועוד); בחוק מיום 22 בינואר 1938 נקבעה בדיקת אזרחותם של היהודים, שבעקבותיו נשללו זכויותיהם האזרחיות של כשליש מיהודי רומניה. גם לאחר נפילת ממשלת הרשע נשארו בתוקף חלק מן החוקים והתקנות האנטישמיים, והממשל שבא אחריו — הדיק־טאטורה המלכותית (פברואר 1938 — ספטמבר 1940) — עוד הוסיף עליהם, כגון: איסור להעסיק יהודים במשרה ממשלתית (אף ללא שכר); איסור רכישת קרקע חקלאית; ביטול תוקף התעודות של בתי הספר היהודיים; ברשימת הארכיטקטים המאושרים רשמית לא היה רשום אף יהודי אחד; כל עורכי־הדין היהודים הורחקו מן הלשכות הממשלתיות. ועוד כמה וכמה גזירות, שעל יהודי רומניה הוטל להתמודד אתן. במדינת רומניה שלטו בכלל בין שתי מלחמות העולם, ברוב המקרים, ממשלות אנטישמיות בצורה זו או אחרת. התנפלויות על יהודים במקומות שונים ברחבי המדינה היו מסימני ההיכר של מדינה זו.

עם "בוררות וינה השניה" מיום 30 באוגוסט 1940 נותק מרומניה ונמסר להונגריה החלק הצפוני של טראנסילוואניה ובתוכו כמובן גם מחוז מאראמארוש, שהוא המחוז הצפוני ביותר של טראנסילוואניה. על־ידי כך שוב אוחדה מארא־מארוש, לאחר כעשרים שנה, והיתה כולה בתחום מדינת הונגריה. יהודים קשישים יותר, שזכרו בנוסטאלגיה את ה"ימים הטובים" של הממלכה האוסטרו־הונגרית, ציפו בתקוה ובדריכות את בואו של המשטר ההונגרי. אך גם בחלק זה של מאראמארוש לא איחרה האכזבה לבוא. ההפליה של היהודים החלה כבר בחדשים הראשונים לבואם של ההונגרים. תחילה פיטרו את כל הפקידים ובעלי המשרות הציבוריים היהודיים; לאחר מכן החל הנישול הכלכלי השיטתי של יהודים בכל

תחומי הכלכלה והמשק. לאחר מכן באו המאסרים השרירותיים של יחידים על סמך האשמות מבוימות, שהתבססו על הלשנות של אנטישמיים וגויים שהיו להם בכך אינטרסים כלכליים ומסחריים, כבעלי תחרות מקצועית ומשקית. יהודים רבים הוגלו למחנות מעצר מיוחדים שנוסדו ברחבי המדינה, בעוון עבירות כלכליות של שוק שחור, הפקעת מחירים, אי־מסירת סחורות לשלטונות, הסתרת מצרכים ומכירתם במחירים מופקעים וכיוצא באלה. יהודים נשלחו למחנות מעצר גם בעוון עבירות "רעיוניות", כגון ריגול, השתייכות למפלגה הקומוניסטית (שהיתה מחוץ לחוק) ועוד. אם ב"עבירות הכלכליות" היה ברבים מן המקרים יסוד מציאותי, שכן היהודים היו חייבים להמציא טרף לביתם ומה יעשו כשרוב המקורות הכלכליים סגורים בפניהם — הרי ב"עבירות הרעיוניות" לא היה, בחלק המכריע של המאסרים, שמץ של אמת. רובם ככולם היו האשמות מצוצות מן האצבע, שהוגשו בידי זדים ומרצחים, שמצאו עילה להתעולל על יהודים שהיו אתם "חשבונות" משכבר הימים.

הגירוש והרצח של קיץ 1941

כל המאורעות הללו היו כאין וכאפס לעומת הפורענות שניתכה על יהודי מאראמארוש בקיץ 1941, בעקבות הצטרפותה של הונגריה למלחמה בברית המועצות, ביום 27 ביוני 1941. הוחק חוק בקורת האזרחות ההונגרית של יהודי הונגריה, שלפיו חייבים היו היהודים להוכיח את רציפות ישיבתם בהונגריה תשעים שנה אחורנית, דהיינו משנת 1851 ואילך, וכי אבות אבותיהם נמצאים ברשימת משלמי המסים — היתה גזירה קשה ואכזרית ביותר. חלק מיהודי מאראמארוש — החלק האמיד והמבוסס יותר מבחינה כלכלית — התרוצץ במשרדים השונים כדי לרכוש תעודות המוכיחות את אזרחותם. במשרדי ה"לשכה להגנה על זכויות היהודים בהונגריה" (Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája) בבו־דאפשט, שהיתה משותפת לכל הזרמים ביהדות הונגריה, אורתודוכסים כניאולוגים, הזדנבו יום־יום תורים ארוכים של יהודים — בחלקם הניכר יהודים ממאראמארוש — כדי לרכוש את התעודות הנחוצות. רבים מיהודי מאראמארוש רבצו ליד הכניסה למשרדים אלה משעות הלילה, כדי להבטיח לעצמם תור בשעת פתיחת המשרד. ואכן רובם זכו לרכוש את תעודת האזרחות הנכספת. אך רבים מאד מיהודי מאראמארוש — ונראה שהיו אלה הרוב — לא התיחסו אל גזירת האזרחות כאל סכנה ממשית ומידית. בשכלם הפשוט לא יכלו להעלות על הדעת את התכנית השטנית הנרקמת מסביב לאותה גזירה. הם הרי ידעו ו"כל העולם יודע" שלא רק הם אלא גם אבותיהם ואבות אבותיהם נולדו ומתו על האדמה הזאת (וכמובן שסחטו מהם מסים). יהודים אלה לא דאגו איפוא בעוד מועד להסדיר את התעודות הנדרשות להשגת האזרחות. גם הרדיפה אחר פת לחם, פשוטה כמשמעה, הסיחה את דעתם מן הצורך הזה. רבים מהם לא היה ברשותם סכום הכסף הנחוץ כדי להסדיר את התעודות.

פקידי ה"לשכה המרכזית לפיקוח על הזרים" (ידוע בשם KEOKH, דהיינו Külföldieket Ellenorzo Országos Központi Hatóság) וביחוד ידועים שנים מהם אודון מארטיניידעס (Martinides Odön) וד"ר ארפאד קיש, שניהם אנטישמים ידועים, הגישו תכנית לגירוש "היהודים הפולניים והרוסיים", בטענה שיהודים אלה אשר מקורות פרנסתם נסתתמו בגלל התחיקה האנטי־יהודית בהונגריה,

יוכלו להתחיל בחיים חדשים בגליציה. התכנית הוצעה בצורה "תמימה" ו־"הומאנית" שכל־כולה ל"טובת היהודים". בצו שהוציא סגן מושל מחוז מארא־מארוש ד"ר גאבור איטאי, ביום 8 ביולי 1941, נאמר:

חוק מס' IV משנת 1939 בדבר הגבלת חלקם של היהודים בחיי הציבור והכלכלה, האמצעים שננקטו להגשמתו של חוק זה והחוק האנטי־יהודי השלישי שמכינים עתה, מאלצים ויוסיפו לאלץ את היהודים תושבי המדינה, לוותר לטובת ההונגרים על מעמדם בחיי הציבור והכלכלה, כשם שנאלצו לוותר על עמדותיהם בשירות הממשלתי. במחוז מאראמארוש, מקום שטרם הופעלו החוקים האנטי־יהודיים, ובין השאר בדיקות היתרי המגורים, עדיין מתגוררים יותר מ־45,000 יהודים, שהם או אבותיהם הסתננו למחוז מגליציה, מבוקובינה ומפולין. בעיר מאראמארוש־סיגט עצמה יש יותר מעשרת אלפים יהודים. הפעלת החוקים האנטי־יהודים, שהתחיל בקרוב בכל חומרתה, תפגע בבסיסם הכלכלי של יהודי המקום. לאור העובדה שחלק גדול מגליציה נתון לכיבוש הצבא ההונגרי, אני פונה ליהודים תושבי המחוז, ובפרט לאלה שרוצים להעתיק את מגוריהם לגליציה, למלא את הטפסים המתאימים אצל השלטונות שנקבעו לשם כך, ראש העיר מאראמארוש־סיגט או האנשים שמונו על־ידיו והשלטונות המקומיים בכפרים. ברצוני להעיר לכל שמוצאים עניין ברעיון זה, שההעברה תאורגן ותיערך במרוכז, דבר שניתן לעשותו כיוון שרוב האוכלוסייה בשטחים הכבושים נסוג עם הרוסים או הורחקה על ידיהם ומשום כך אין לחשוש לקשיים גדולים בהעברת היהודים לחיים חדשים. האינטרס של היהודים מחייב שישימו קץ למצבם המעורער במחוז על־ידי ויתור ופתיחת חיים חדשים על אדמת גליציה בסיוע השלטונות.

הדבר הוצג איפוא גם כלפי היהודים וגם כלפי חוץ כעניין שהוא לטובת היהודים ומדינת הונגריה גם יחד. ראש ה־KEOKH שאנדור שימנפאלווי, צירף לצו את ההנחיות המתאימות, שהיו כמובן חשאיות. בפנים הספר, במקומות שונים, כבר תואר אפס קצהו ומעט מזעיר מן התוצאות שהיו למבצע ה"הומאני" ההונגרי הזה, וכי כתוצאה ממנו נעשתה קרחה ביהדות מאראמארוש, כבר בשלב מוקדם מאד של השואה, וכי קהילות שלימות במאראמארוש נעקרו מן השורש ויהודים לאלפים נהרגו ונטבחו בידי ההונגרים (ראה בין השאר בערכים הבאים: חוסט, יאסין, דראהיף, טערעסיף, ליפשא, פאליען־קאבילצקי; איגלא, אונטר ואויבר אפשא, בוגדאן, בישטינע, בריסטר, גאניטש, דיבווה, וואלאווע, ווילחוביץ, ווערמעזיף, זלאטאריף, טורן, טעטש, מיידאן, נאנקוף, ניאגובה, נרסניצה, סיניווער, קאלין, טרניווה, וויבאריף, הארינטש). לא נכפיל את הדברים ולא נחזור על סיפורי מעשי הזוועה שהיו מנת חלקם של אלפים מיהודי מאראמארוש בקיץ ובסתיו של שנת 1941 (תש"א—תש"ב). נסכם רק במשפטים קצרים כמה אספקטים "חיצוניים" של הטרגדיה הנוראה, שבישרה לא רק את שואת יהודי הונגריה, אלא היתה גם ראשיתה של שואת יהודי פולין.

כל היהודים שגורשו לגליציה ולפולין הובאו לנקודת־איסוף בעיירה יאסין. מכאן הועברו דרך הגבול בשיעור של כאלף איש ליום. עד ל־10 באוגוסט 1941 נמסרו לשלטונות הצבא ההונגרי 18,000—20,000 יהודים. אין איש יודע עד היום הזה את מספר היהודים המגורשים בקיץ 1941. המקורות חלוקים בפרט זה. במשפטו של הקצין ההונגרי בארדושי הזכיר נשיא בית המשפט 30,000 יהודים; בכתב־אשמה נגד קצין אחר שהיה מעורב בגירושים וברציחות דובר ב־18,500 יהודים; מסמך גרמני שהוצג במשפטי נירנברג (PS 1197) נוקב את המספר 11,000; ב"פנקס הקהילות" כרך הונגריה (עמ' 107) נאמר ש"כ־20,000 יהודים גורשו בתקופה הזאת". כפי הנראה נקט המחבר מספר ממוצע בין המקורות השונים. נראה, שרק היודע תעלומות יודע את המספר לאישורו והוא

לא יתגלה לעולם. הרוצחים לא ערכו רישומים, כי זמנם לא היה פנוי לכך. הם ביצעו את זממם בבהילות ובחפזון רב ועשו הכל כדי שמספר הנרצחים יהיה גדול ככל האפשר. היתה זאת "עבודה הונגרית" בלעדית ללא תיאום עם הגרמנים בשטחי פולין הכבושים. חוקר שואת יהודי הונגריה, פרופ' ראנדולף ל' בראהאם, שהקדיש לטבח זה מאמר מיוחד (קובץ מחקרים של יד ושם, ט, תשל"ג, עמ' 111—118, שם פורסם גם הצו של איטאי הנ"ל) כותב, ש"הגרמנים לא היו מוכנים למשלוח ההמוני מהונגריה. בתחילה ביקשו להפסיק את הגירוש כי אינם יכולים להסתדר עם כל היהודים האלה ושהם מהוים סכנה לקוי התחבורה שלהם". אך בישיבה משותפת, גרמנית־הונגרית, שכונסה ב־25 באוגוסט בעיר ויניצה שבאוקראינה, בהשתתפות ראשי שני המטות הצבאיים, הוסכם על חלוקת העבודה ועד ראשית ספטמבר יושלם חיסולם של כל המגורשים מהונגריה.

הרצח ההמוני הראשון והגדול ביותר בוצע בימים 27—28 באוגוסט 1941 (ד—ה באלול תש"א) ליד העיר קאמנץ־פודולסק. באותם יומיים נרצחו שם 23,600 יהודים, רובם (14,000 — 16,000) יהודים מהונגריה והשאר יהודים מקומיים. כפי שמציינים חוקרי השואה, טבח קאמנץ־פודולסק היתה הפעולה הראשונה בתכנית "הפתרון הסופי" של הנאצים, שמספר קרבנותיה הגיע לכדי חמש ספרות. כפי שמוסרים עדי ראיה לרצח המוני זה, מבצעיו לא השתדלו כלל להסתיר את מעשיהם מעיני האוכלוסייה המקומית. רבה של מונקאטש, הרב ברוך רבינוביץ, שאף הוא היה בין המגורשים ועל־ידי שתדלנות נמרצת הוחזר להונגריה, סיפר לפני מראיין מטעם "יד ושם" את דרך הייסורים שלו. הדברים הוקלטו והועלו על הכתב והם שמורים בארכיון של מוסד זה (03/3822). הרב רבינוביץ הביע את הסברה, שבכוונה לא הסתירו הנאצים את מעשיהם, כדי לבחון את תגובתם של בנות הברית. וכשזו לא באה — כפי שידוע לכולנו — הסיקו ראשי המרצחים (ולצערנו בצדק) שדם ישראל הפקר, אין דורש לו ואין מבקש חשבון על שפיכתו. הממונים על רצח עם ישראל המשיכו לבצע את הטבח ביתר שאת ולפי תכנית שיטתית של "הפתרון הסופי".

לא כל יהודי הונגריה המגורשים — ויהודי מארמארוש בכללם — הגיעו לקאמנץ־פודולסק. רובם הגדול אמנם הובאו לגיטו של העיר הזו, שהיה בקיץ 1941 בתהליך הקמתו. לפני ריכוז היהודים בגיטו פוזרו יהודי הונגריה בין יהודי קאמנץ־פודולסק וישובי הסביבה. כפי שמספרים השרידים נתקבלו יהודי הונגריה בזרועות פתוחות והיהודים המקומיים חילקו אתם את פרוסת־לחמם הדלה ואת המגורים. גם מבני הציבור, בתי התפילה ובתי הספר, הועמדו לרשות המגורשים. כשהוקם הגיטו, שבו רוכזו רבבות יהודים מן העיר עצמה ומכל הסביבה, הוכנסו גם יהודי הונגריה לגיטו. כאמור, נרצחו רובם המכריע של יהודי הגיטו בסוף אוגוסט 1941. הדבר נעשה בדרכי ערמה. נאמר להם שהוחלט לפנות את היהודים מקאמנץ־פודולסק ויש צורך להעבירם למקום אחר. כשהם מוקפים חיילים הונגרים מיחידת החפרים, חיילי ס. ס. וקלגסים אוקראינים הובלו ברגל מהלך של 15 ק"מ לערך לשטח זרוע מכתשים מהפצצות. הם נצטוו להתפשט וקבוצות־קבוצות הוכנסו לאש צולבת של מכונות־ירייה. רבים מהם נקברו חיים.

יהודי מארמארוש שנקלעו למקומות אחרים בגליציה, בדרך היסורים העקובה מדם, הגיעו לכמה ממקומות הריכוז והגיטאות של יהודי פולין. הקבוצה הגדולה ביותר נקלעה כפי הנראה לגיטו סטאניסלוב, שהטבח הראשון בוצע בו בליל הושענא רבה תש"ב (11 באוקטובר 1941), שגם בו נרצחו אלפים רבים

ובתוכם כאלפיים מיהודי הונגריה. קבוצות קטנות יותר הובאו לגיטאות קולומיאה, הורודנקה, טארנופול ועוד וגורלם היה כגורל יהודי גליציה.

פשע מחריד זה היה איפוא פרי שיתוף־פעולה "פורה" בין שלושה עמים באירופה הנאורה — ההונגרים, הגרמנים והאוקראינים — אך הבכורה מגיע במקרה זה לעם ההונגרי, שהוא היה ה"חלוץ" ברצח־עם זה והיוזם אותו, שהיה, כאמור, ה"פתיחה" לרצח עם ישראל באירופה, שהגיע כעבור ארבע שנים למספר המבהיל של ששה מיליון נפש. לעם זה, צאצאים של ההונים "המהוללים" שותי דם אדם, מן הראוי לחלק את "הכבוד" שמחלקת תורת ישראל לעם עמלק, שאף הוא היה "הראשון שנזדווג להם לישראל" — "כתוב זאת זכרון בספר"...

כיצד הגיעו המגורשים למקומות היעד שבהם הועידו הרוצחים את רציחתם? נראה, שכמעט כמספר המשלוחים מספר המסלולים. כל משלוח וגורלו ובתוך כל משלוח איש איש וגורלו. בתיאורי הזוועה הניתנים בפנים הספר (כגון בערכים יאסין, פאליען־קאבילצקי ועוד) ראינו כיצד אנשים שהיו על סף התהום ואף כמעט מעבר לסף — גזרה עליהם ההשגחה העליונה וציוותה להם את החיים. היו משלוחים שנלקחו היישר במשאית מיאסין עד לנהר הדנייסטר וגם מעבר לנהר, מרחק של מאות ק"מ. והיו משלוחים שהוסעו רק עד סביבת דלאטין, העיירה הראשונה שמעבר לגבול, ומשם עשו את הדרך הארוכה ברגל. בעדויות הנצולים שהיו למראה עיננו, מסתמנים כמה וכמה מסלולים של דרך היסורים. נזכיר ארבעה מהם:

1) המסלול שחייעד הסופי שלו היתה קאמנץ־פודולסק, בסיפורו של משה דויטש מטערעסיף, כדלקמן: עד דלאטין (מזרחה ליאסין) הוסעו במשאית, משם ואילך ברגל: מזרחה לכיוון קולומיאה, מזרחה־צפונה לעיר הורודנקה ולנהר הדנייסטר בואכה העיירה בורשצ'וב שליד אוזיראן והעיר צ'ורטקוב ומשם מזרחה לעיר קאמנץ־פודולסק; 2) מסלולו של צבי־הרמאן שמילוביטש מקאלין וקבוצתו, שהיעד שלהם היתה העיר סטאניסלוב, שאף הם הוסעו רק עד דלאטין ומשם נרדפו ברגל לכיוון מזרחה להורודנקה ואילו מכאן פנו חזרה לכיוון מערב עד קולומיאה. מכאן שוב תפנית והפעם צפונה לעיר קאליש ומשם פניה חדה דרומה־מזרחה לכיוון סטאניסלוב, שלידה נרצחו מרבית אנשי קבוצה זו. המסלול הזה רבים בו ה"זיג־זאגים" ובולטת בו ההליכה ללא תועלת וללא תכלית, וכל מטרתו אינו אלא לייסר את ההולכים, לעייף אותם, לייגעם ולהסב להם צרות יגון ואנחה; 3) גם מסלולה של הקבוצה שבסיפורה של אילונה גרטלר־דויטש דומה מאד למסלול הקודם, שגם בו רבות התפניות לרוחות שונות ומנוגדות ונראה בעליל שמטרתו היחידה להתעלל ביהודים ולגרום להם יסורים רבים. גם הם הוסעו מזרחה עד דלאטין, משם ברגל שוב מזרחה (וקצת צפונה) עד הורודנקה ומכאן מזרחה־דרומה עד העיר זאלישצ'יק. כאן באה תפנית חדה ופתאומית כשהמסע הופנה צפונה לעבר העיר טלוסט ומכאן מפנה בלתי הגיוני וארוך מאד חזרה למערב עד דלאטין, שהיא נקודת המוצא ומכאן צפונה ליעד הסופי ול"פתרון הסופי" בטבח של סטאניסלוב; 4) מסלולן של שתי נערות מוואלאווע והקבוצה שלהן, שעשו את דרך היסורים מכיוון הנגדי, ממזרח למערב. קבוצה זו הוסעה במשאית מאות קילומטרים מזרחה עד מעבר לנהר הדנייסטר ומצאו עצמם בכפר ששמו פטרילוב. מכאן הלכו ברגל מערבה דרך ארוכה עד העיירה פודהייץ שליד ברעזאן ועשו סטיה חדה צפונה עד העיר טארנופול. מעיר זו פנו שוב מערבה־דרומה לעבר הערים בורשטין — האליטש — סטאניסלוב, שבה, כזכור, נרצחו כאלפיים מיהודי הונגריה. הנערות, בהמלטן מגיא ההריגה של

סטאניסלוב המשיכו לעבר הגבול ההונגרי ופנו מערבה לעיר קאליש ושוב מערבה לעיר דולינא, שממנה לגבול ההונגרי אין מרחק רב. לא העלינו מלה על הסבל שלא יתואר במלים, שהיה מנת חלקם של הצועדים במסלולי היסורים, שזרעו מוות ורציחות על כל צעד ושעל. חלק מזער כתובים ומתוארים בתוך הספר בכמה מן הערכים שהוזכרו לעיל.

ידיעות ושמועות על הרציחות בפולין החלו להסתנן להונגריה בדרכים שונות. חיילים הונגרים חזרו למקומותיהם והפיצו את הידיעות (וכאן המקום להעיר, שמקצת חיילים הונגרים התנגדו להשתתף בטבח, וכפי שנאמר באחד המקורות שמובא על־ידי בראהאם (עמ' 117) "הם רגזו על הרג גברים, נשים וילדים באש מכונות ירייה והביעו את רגשותיהם במכתבים שכתבו לבתיהם או בדו"חות שמסרו בזמן חופשתם"). גם יהודים בודדים שעלה בידיהם להמלט מגליציה ולחזור להונגריה ובראשם רבה של מונקאטש, אחד האדמו"רים הידועים בהונגריה בשעתו ורבה של אחת הקהילות הגדולות והחשובות, לא שקטו ולא נחו כמובן ומסרו לאישים בהנהגה היהודית בבודאפשט מידע ממקור ראשון על מה שאירע במקום ה"התישבות מחדש" בגליציה. אחד הנמלטים האלה, יהודי בשם שטרן, צורף למשלחת מטעם "הלשכה להגנה על זכויות היהודים", שביקרה אצל שר הפנים ההונגרי, פרנץ קרסטש־פישר, שהיה אחראי על המשרד לפיקוח על הזרים (KEOKH). אחד הפאראדוקסים בטראגדיה זו היא העובדה, ששר הפנים בממשלת הונגריה, שהיה אחראי אחריות מיניסטראלית לפשעי ההונגרים בפולין, היה אדם הגון ומגדולי הליבראלים בקבוצתו של העוצר ההונגרי מיקלוש הורטי. (קרסטש־פישר נעצר בחודש מארס 1944, עם הכיבוש הגרמני, ונשלח למחנה הריכוז מאטהויזן. מת באוסטריה בשנת 1948). שר הפנים זועזע קשות ממה ששמע. לא נתן לשטרן לגמור את הסיפור. "מספיק מה ששמעתי" — אמר. ומיד נתן הוראה תקיפה לראש KEOKH להפסיק את הגירושים. ואמנם נאלץ להחזיר שבע רכבות שעשו דרכן לגבול, מהן שתיים שכבר הספיקו להגיע ליאסין. אולם גם לאחר הוראת שר הפנים עדיין נרצחו יהודים הונגרים, שכן הוראתו של השר היתה בתוקף בתוך גבולות הונגריה בלבד. מה שהתרחש מעבר לגבול היה עניינם של שלטונות הצבא ופעמים אף הם לא שלטו במצב, אלא כל מפקד יחידה צבאית עשה בשטח הכבוש הנתון לשלטונו כבתוך שלו. גם הרב ממונקאטש סיפר למראיינו: "בהונגריה השתדלו רבות למעני, עד שקבלתי רשות לחזור. אבל הרשות הזאת ניתנה על־ידי משרד הפנים והצבא לא הכיר בו. לכן הייתי מוכרח לגנוב את הגבול". מכל מקום, הוראתו של שר הפנים ההונגרי הציל אלפי יהודים בהונגריה ובמראמארוש מגירוש, מסבל איום וממיתות משונות — עד אשר עלה הכורת עליהם באביב 1944.

הבאנו לעיל את המספרים השונים ביחס לגירושי הקיץ של שנת 1941 מהונגריה. מה היה מספרם של יהודי מראמארוש בגירושים אלה? גם דבר זה אין איש יודע — ואיש לא ניסה לחקור — את מספר המגורשים ממראמארוש. דומה, שגם מספר זה יהיה נעלם מעין כל חי ורק היודע כל תעלומה יודע זאת. ואף־על־פי־כן השתדלנו להגיע לאומדן קרוב למציאות, ככל שהיה לאל ידינו. אילו היה בידינו מידע בדוק על הגירושים בכל ישוב וישוב במראמארוש, אפשר היה כמובן לצרף את המספרים אחד לאחד ולסכם את התוצאה. אך לצערנו אין הדבר כן. רק לגבי ישובים אחדים ידוע לנו מספר מדוייק של המגורשים, כגון: אונטר אפשא (271), בילוואריץ (120), בריסטר (134), הרישוף (15), טרבושאן (103), נאנקוף (55), ניאגובה (68), נעגרעוויץ (65), שדה־לבן (107) ועוד כמה ישובים

קטנים. ברוב הישובים, או שנמסרו לנו על־ידי השרידים מספרים על דרך האומדנה, או בדרך סתמית "כמה עשרות", "כמה מאות" וכדומה או שבכלל לא ידוע לנו אלא הפרט שאמנם היו גירושים מישובים אלה, אך לא ידוע כמה אף לא בדרך האומדנה. בסיגט, למשל, נאמר במקורות שלנו שגורשו ממנה "כמה מאות". לפי הכלל של "תפסת מועט תפסת" קבענו לסיגט מכסה של מאתיים מגורשים, שכן "מיעוט רבים שנים". במקום שלא היה בידינו אף ידיעה קלושה מסוג זה, אך ידוע שגורשו משם יהודים, רשמנו עשרה אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית וכך צירפנו את המספרים ויצא לנו למעלה מעשרת אלפים מגורשים ממארא־מארוש. ו־822 מגורשים מן הצד הרומני, כדלקמן: סיגט 200, קרעטשעניף 496 (המקום היחיד בצד הרומני שהשרידים מסרו מספר מדויק), והשאר (בדרך האומדנה) גורשו מן הישובים הבאים: בורשה, בירסאניף, וואד, לרדינה, רינה וביסטרא. אם מספר זה נכון פחות או יותר ביסודו הרי היו רוב המגורשים מהונגריה בקיץ 1941 יהודים ממאראמארוש. פרופ' בראהאם הנ"ל משער שכ־2000 יהודים חזרו והסתננו בדרכים שונות להונגריה. ואם גם מספר זה נכון נראה שחלקם של יהודי מאראמארוש הוא גם במספר זה ביחס דומה, כלומר כאלף נפש.

בגזירת הגירוש נעקרו כמה קהילות בכמה ישובים במאראמארוש. בחלק ניכר מן הישובים לא התחשבו הז'אנדרמים ההונגרים, מבצעי הגירוש, בשום תעודות המוכיחות את האזרחות ההונגרית. ללא אבחנה העלו על המשאיות את כל היהודים שהיו בהישג ידם. נראה, שהדבר אירע בדרך כלל בכפרים קטנים שבהם לא היתה שום נציגות לרשות ואף נוטאר ומשרד מקומי לא היה בו. ישובים קטנים ונדחים אלה "מעבר להרי חושך" היו חשופים להתעללותם והשתוללותם של הז'אנדרמים ההונגרים הידועים לשמצה. בעיירות גדולות יותר, שבהן היו משרדים של השלטון המקומי והאזורי, נערכו הגירושים לפי רשימות מוכנות מראש, שלא נכללו בהן יהודים שסידרו את תעודותיהם. אולם גם במקומות אלה קרו מקרים רבים, שדווקא השלטון המקומי יזם את גירושם של יהודים מסויימים, שהשלטון המקומי היה מעוניין בהרחקתם מטעמים מקומיים. מקרים מסוג זה היו רבים והגיעו בוודאי למאות רבות. מבחינה גיאוגראפית היה הגירוש אכזרי במיוחד בישובי אזור וורחובינה, שבקרבת הכפרים וואלאווע־מיידאן־טורן ובישובי ה"דיבעוואר ריקא". בחלק הרומני של מאראמארוש פגעה הגזירה בישוב קרעטשעניף, שכמחצית היהודים גורשו ואילו במקומות אחרים לא גורשו אלא בודדים, כדרך שגורשו מכל איזורי הונגריה. ייתכן שחלק זה של מאראמארוש הושאר לשלב ב', לאחר שה"מבצע" יסתיים באיזור הצ'כי. אך, כאמור, באמצע חודש אוגוסט 1941, בוטלה הגזירה והגירושים פסקו, אם כי רק אז החלו הרציחות השיטתיות מעבר לגבול, ותוך חדשיים ימים נרצחו כל המגורשים.

פסק־זמן (ממשלת קאלאי: 10.3.42 — 19.3.44)

בשנות השואה, החל בשנת 1941, היתה מאראמארוש זירה למאות יהודים מהונגריה, שהיו מוצבים בפלוגות עבודה של הצבא ההונגרי, וכך באו יהודי הונגריה במגע קרוב עם יהודי מאראמארוש. רבים מיהודים אלה היו מן המתבוללים, שלא היו מודעים ליהדותם ולא שלטו בשפת יידיש. ליד הכפר בוגדאו,

בנוף עוצר נשימה, אך שטח קשה מאד מבחינת עבודת הפרך שהוטלה עליהם, עסקו מאות יהודים מהונגריה בעבודות ביצורים. ליד העיירות בישטינע וסלאט־פינא בנו יהודים למאות (ואולי לאלפים), שהיו מגויסים בפלוגות עבודה, שדות תעופה צבאיים. המגע בין יהודי הונגריה ויהודי מאראמארוש היה מעניין מאד ורב־ערך לשני הצדדים. היתה כאן מעין השפעת־גומלין בין שתי תרבויות קוטביות. לכאורה לא היה הרבה מן המשותף, שכן לרבים מהם היה ההוי היהודי המסורתי־חסידי של יהודי מאראמארוש זר לחלוטין. ביחוד לאלה מן המגויסים שמוצאם היה בודאפשט והסביבה, שמושגיהם על יהדות ויהודים היו קלושים ומעורפלים ובוודאי שונים מאד מאלה של יהודי מאראמארוש. ואף־על־פי־כן זכו יהודים אלה להכנסת אורחים יהודית חמה ונלבבת. כל בית יהודי היה פתוח בפניהם בכל עת. אצל כל יהודי מצאו אוכל חם, מטה חמה מוצעת ועל הכל — לב יהודי חם. למרות הקיטוב בהשקפות עולם ובאורחות חיים קיבלו אותם יהודי מאראמארוש בזרועות פתוחות ובאהבת אחים לבבית ועשו ככל שהיה לאל ידם כדי להקל עליהם את עול העבודה הקשה והניכור. יהודים הונגרים אלה הופתעו למצוא במאראמארוש יהדות חיה ותוססת, שמעולם לא ידעו על קיומה. הם גילו יהודים נדיבים שאירחו אותם בכל שעת כושר בסבר פנים יפות ומסבירות והאכילום מעל ומעבר ליכלתם הדלה. נשות מאראמארוש ונערותיה בישלו ואפו למען יהודי פלוגות העבודה. מדי שבוע, ביום המנוחה, הגיעו לבישטינע, לסלאט־פינא או לבוגדאן כמה מנשותיהם של אנשי פלוגות העבודה לבקר אצל בעליהן. יהודי מאראמארוש העמידו לרשותן את החדרים היפים ביותר. והכל מתוך מאור פנים ובנפש חפצה. שהרי הגורל היהודי אחד הוא — כחסיד, כאשכנז. ואף המתבולל הקיצוני לא נמלט מגורל זה. אף־על־פי שהמפגש נערך בנסיבות עגומות לא נעדרו ממנו גם רגעים של קורת־רוח והתעלות נפש. הגורל היהודי, הוא שגישר וקירב רחוקים, שבתנאים רגילים היתה תהום של עולם ומלואו פעורה ביניהם. רבים מיהודי המקום, וביחוד הבנות הצעירות, למדו מן המגויסים את השפה ההונגרית ואילו יהודי הונגריה החלו להכיר את לשון יידיש הנפלאה המדושנת והעסיסית של יהודי מאראמארוש ואת שירי העם. רחוקים נעשו קרובים.

בשנתיים שבהן שלט מיקלוש קאלאי כראש ממשלת הונגריה (10.3.42 — 19.3.44) נשמו יהודי המדינה — ויהודי מאראמארוש בכללם — לרווחה. היו אלה שנתיים של הפוגה יחסית, אף־על־פי שגם בתקופה רגועה זו לא חסרו צרות. רבבות מן הגברים הצעירים — ובתוכם אלפים מיהודי מאראמארוש — עדיין היו מגויסים בפלוגות העבודה, רבים מאד מהם סבלו ומתו בחזית המזרח, בערבות אוקראינה. והגיוסים של שנתונים חדשים לפלוגות העבודה לא פסקו כל אותה תקופה. בחודש מארס 1943 נשלחו עוד 22 יחידות של אנשי פלוגות העבודה לחזית המזרח, כלומר לאוקראינה, שבשביל רובם היה זה פסק־דין מוות מתוך עבודת פרך ועינויים איומים של רעב, קור, מכות־רצח, התעללויות, פינוי מוקשים ורציחות ישירות; בתקופת ממשלת קאלאי נתקבל חוק, שלפיו הוחרמו קרקעות שבבעלות יהודית. אף־על־פי־כן סבורים בדרך כלל חוקרי השואה, שהיו אלה ויתורים טאקטיים כלפי הגרמנים ובלבד להציל את העיקר — קרוב למיליון יהודים בהונגריה. בתקופה זו היתה הונגריה כעין אי בודד בים סוער וגועש מכל עבריו. הונגריה קלטה בתקופה זו אלפי פליטים מפולין ומסלובאקיה. כל אותה עת לא פסקה גרמניה לתבוע את גירושם של יהודי הונגריה למזרח כדי לקיים גם בהם את ה"פתרון הסופי". מסתיו 1942 ואילך עמד קאלאי בלחץ החזק של הגרמנים וסירב להיענות לדרישותיהם התקיפות והבלתי פוסקות, בטענה שדבר

זה עלול להרוס את כלכלת המדינה. במקביל לכך נקטה ממשלת קאלאי צעדים לניהול מו"מ חשאי עם בעלות הברית. מובן שהביון הגרמני גילה עד מהרה צעדים אלה. ב־19 במארס 1944 כבשה גרמניה את הונגריה. קאלאי נעצר והוגלה למחנה ריכוז.

הגיטאות וההשמדה

עם חדירתם של הטאנקים הגרמנים להונגריה ביום א, 19 במארס 1944 (כ"ד באדר תש"ד), באה התפנית החדה בגורלה של יהדות הונגריה. הגזירות על עם ישראל ניתכו בזה אחר זה בקצב רצחני. תוך ששה שבועות היו יהודי הונגריה מרוכזים בגיטאות לקראת גירושם לאושוויץ והשמדתם הטוטאלית. ששים אלף יהודי מאראמארוש, שנותרו לאחר הגירוש והשחיטה של קיץ 1941, רוכזו ב־12 גיטאות, שלושה מהם מחוץ לתחומי מאראמארוש.

במאראמארוש הרומנית היו ארבעה גיטאות: סיגט, ברבשט, אויבר ווישווה ודראגמירשט.

1) גיטו **סיגט** הוקם בימים 18—20 באפריל 1944. למעשה היו בסיגט שני גיטאות, הגיטו הגדול שהוקם בתוך העיר וכלל ארבעה רחובות, שבהם התגוררו היהודים; הגיטו הקטן, שבו הוכנסו היהודים הכפריים שרוכזו קודם לכן בגיטו ברבשט (ראה לקמן פיסקא 2), הוקם בפרבר העוני "אויבר יאראש", שהכיל כמה סמטאות קטנות. בגיטו הגדול רוכזו כ־11,000 יהודים מן העיר עצמה ועוד שנים או שלושה כפרים קטנים, כגון ווירישמורט ועוד. תנאי החיים בגיטו היו קשים מאד. בחדרים בינונים צופפו 8—10 נפשות ובגדולים עד עשרים נפש. משעה 5 אחה"צ ועד למחרת היום אסור היה להמצא מחוץ לחדרים. בסוף אפריל ביקרה בגיטו משלחת של מתכנני השמדת יהודי הונגריה, בראשות אדולף אייכמאן מצד הגרמנים ולאסלו אנדרה מצד ההונגרים, בלווית פקידים של מיניסטריון הפנים ורופאים. מטרת הביקור היה "ללמוד" את הבעיה היהודית באחד מן הגיטאות הראשונים במדינה, לעמוד על התנהגות היהודים והלך רוחם, מידת המידע שברשותם בדבר הגורל הצפוי להם; השפעת הדבר על האוכלוסייה הלא־יהודית ועל מידת שיתוף־הפעולה שלהם עם השלטונות וכו'.

2) גיטו **ברבשט** היה שלוחה של גיטו סיגט. היו בו כ־3000 נפש. לפני הגירוש לאושוויץ הועברו תושבי הגיטו לסיגט לפרבר "אויבר יאראש" ומשם גורשו לאושוויץ. בגיטו ברבשט רוכזו גם היהודים מן הכפרים הבאים: אונצ'שט, בודשט, בירסאניף, וואד, וואלן, ז'יולשט, נאנשט, סערב, קאלינשט, אוקנה־שוגאטאג, שוגאטאג (כפר), רמיט, פרשט, דשט, סאנאפאטאק, הארנצ'שט, הוטן, קראצ'שט. הגירושים מסיגט־ברבשט בוצעו בארבעה שלבים: ב־16 במאי מגיטו ברבשט ("אויבר יאראש"), ב־18, 19 ו־21 במאי מגיטו הגדול של סיגט. היו אלה מן הגירושים הראשונים מגיטו כלשהו בהונגריה.

3) גיטו **אויבר ווישווה** הוקם בימים 16—23 במאי 1944 במרכז העיירה ב"רחוב היהודים" ובעוד שלוש סמטאות המסתעפות ממנו. הצפיפות היתה בלתי נסבלת. 20—30 נפש שוכנו בחדר אחד. כל יום נערך מסדר נוכחות, שארך לעתים שעות. במסדר היו גם התעללויות. מנות המזון שחולקו היו דלות מאד. חלק מן הגברים נלקחו לעבודות שונות, וביחוד למנסרות העצים. הועבדו בפרך כשהם מורעבים ותשושים. גם בגיטו זה ביקרה המשלחת הגרמנית־הונגרית. מן הראוי

לציין שאחד מחברי המשלחת, לאסלו פרנצי, שהיה קצין הקישור בין ה־"איינזאצגרופן" של אייכמאן ובין המפקדה של הז'אנדרמריה ההונגרית, היה יליד אויבר־ווישווה. הוא היה אחד הרוצחים הנמרצים של יהדות הונגריה. נסע מגיטו לגיטו בשעת הגירוש והוא שניצח על הפעולות האכזריות (הוצא להורג בשנת 1946 בבודאפשט). בגיטו היו כ־13,000 נפש. מלבד ארבעת אלפים יהודי המקום רוכזו בו יהודי הישובים דלקמן: אונטר ווישווה, מיטל ווישווה, בורשה, ביסטרא, ווישוי־ווילג', לרדינה, מאסיף, פאליען־ריסקווה, פטריווה, קריווה [?], ריסקווה. בשלושה שילוחים גורשו יהודי גיטו אויבר ווישווה לאושוויץ בימים 17—23 במאי 1944.

4) גיטו **דראגמירשט** הוקם במרכז הכפר, החל מ־15 באפריל. מלבד שבע מאות יהודי המקום רוכזו בו יהודי הכפרים הבאים: בוטיזה, גלוד, יועד, סטרימטרה, סיטשל, סלאטינא, סלישט, פאליען־גלוד, קעכניא, ריזאווליה, שיעף. זה היה אחד הגיטאות הקטנים בכל המדינה ורוכזו בו קרוב ל־4000 איש [ולא כמו שכתבנו בערך "דראגמירשט"]. גיטו דראגמירשט היה יחסית נוח יותר משאר הגיטאות. כמעט ולא הורגש בו מחסור במזון. איכרי הסביבה ובעיקר נשות האיכרים הביאו צרורות קמח, שמן, חלב, חמאה וירקות לגיטו. מדי פעם הורשו היהודים מכפרי הסביבה לנסוע אל כפריהם ולהביא משם מצרכי אוכל, שנשארו בבתים העזובים. לעומת זאת היה הגירוש מסע של יסורים. 25 הק"מ לתחנת הרכבת של ווישווה, משם גורשו לאושוויץ, היה מסע רצוף תלאות רבות. הגברים עשו את כל הדרך התלולה במעלה ההר ברגל. הז'אנדרמים המריצו את הצועדים במכות בקתות הרובים. בדרך נפלו כמה קרבנות. גיטו דראגמירשט חוסל ב־15 במאי 1944.

היהודים שהתגוררו בצד הצ'כי של מאראמארוש רוכזו בשמונה גיטאות, שלושה מהם, כאמור, לא היו בתחומי מאראמארוש. לא עלה בידינו לרדת לסוף דעתם של השלטונות, שקבעו את הגיטאות במאראמארוש הצ'כית כדרך שקבעו. לא מצאנו את ה"הגיון" שהנחה את הממונים על בחירת מקומות הריכוז. נראה, שכל המרחב שבמזרח, לאורך שני יובלי הטיסה (השחורה והלבנה) וכן הישובים שבדרום לאורך הנהר לאחר איחודם של שני היובלים, הובלו לגיטו מאטע־סאלקא (סעיף 5). אך אם כן, למה נשלחו חלק מן הישובים של ה"דיבעוער ריקא" לגיטו מאטע־סאלקא וחלק אחר לגיטו טעטש (סעיף 7)? וכן נשאלת השאלה, למה בשטח מצומצם באופן יחסי בדרום־מערב הוקמו חמשה גיטאות — חוסט, טעטש, סלאטפינא, איזא, סיקערניצא — בעוד שבכל המרחב הרב שבמזרח וצפון לא הוקם אף גיטו אחד, אף־על־פי שהיו בו כמה ישובים מאוכלסים יהודים, כגון: יאסין, ראחוב, וואלאווע, מיידאן ועוד. ותמיה נוספת — למה יהודי בישטינע, למשל, השוכנת על קו מסילת הברזל ודרך־המלך טעטש — בישטינע — סיקערניצא — חוסט, הובלו לגיטו מאטע־סאלקא, אף־על־פי שמצפון־מערב היו שני גיטאות (סיקערניצא וחוסט) ומדרום־מזרח גיטו אחד (טעטש)? תמיה מעין זו מתעוררת גם במקומות אחרים, כגון שלוש ה"אפשא", בעוד שיהודי מיטל אפשא ואונטר אפשא הובאו לגיטו סלאטפינא (מס' 8), נשלחו יהודי אויבר אפשא לגיטו מאטע־סאלקא? אין לכך שום צידוק מבחינת קוי התחבורה. נראה בעליל, שבגירושם של יהודי מאראמארוש להשמדתם לא הושקעה מחשבה יתירה והדבר נעשה בחפזון וללא תכנון.

5) גיטו **מאטע־סאלקא.** עיירה זאת נמצא במחוז סאטמאר (בחלק ההונגרי ממערב לגבול החוצה את מחוז סאטמאר). בעיירה היו בשנת 1941 1555 יהודים

(האוכלוסייה הכללית 10,036). כאן היה אחד הריכוזים הגדולים של יהודים לפני גירושם להשמדה באושוויץ. בגיטו נקבצו כ־17,000 יהודים, מיעוטם מן העיירה גופה ומכמה קהילות קטנות בסביבה ורובם הגדול והמכריע — כ־15,000 — הובאו משלושים ישובים ומעלה במאראמארוש. זה היה מקום הריכוז הגדול של יהודי מאראמארוש, למרות שהיה מחוץ לתחומי מאראמארוש. התנאים בגיטו זה היו מחרידים והיו מן הגרועים — ושמא הגרוע ביותר — בכל גיטאות הונגריה. תחילה רוכזו היהודים תחת כיפת השמים. לאחר זמן הועברו למבנים קטנים, רעועים בחלקם וארעיים ברובם. ליהודי מאראמארוש היה כאן סבל כפול ומכופל, שכן מלבד הסבל שהיה מנת חלקם של כל שוכני הגיטו, סבלו יהודי מאראמארוש בשל עקירתם מנופם הטבעי והבאתם לסביבה נכרית. בין הישובים שיהודיהם הובלו לגיטו מאטע־סאלקא היו העיירות הגדולות, עם למעלה מאלף יהודים: אויבר אפשא, ביטשקוף, בישטינע, יאסין וראחוב; ישובים עם אוכלוסייה יהודית של 500 ומעלה היו: איגלא, גאניטש (בחלקו, חלק אחר נשלח לגיטו טעטש), טערעסיף, טרניווה, נרסניצה. הישובים הקטנים, שבהם פחות מ־500 יהודים, היו: אפשיצה, בוגדאן, בידעוולא, בילווריץ, בילין, בריסטר, הרישוף, וויבאריף, טושקא, טרבושאן, לעה־לונקא, ניאגובה, פאליען־קוסוביצקי, קאלין, קוואסי, קולודנה [?], קראסנישורה, קריווע (הצ'כית).

6) גיטו **חוסט** הוקם בימים 20—27 באפריל 1944. הגיטו הוקם במרכז העיר ברחובות שהיו מאוכלסים יהודים ובסמטאות שבקרבתם. גם חצר בית הכנסת הגדול וכן המבנים שבתוכה היו בתוך הגיטו. כמה רחובות נוספים, שלא היה מעבר רצוף ביניהם, נפלו לתוך תחום הגיטו. המעבר מרחוב לרחוב היה אסור. משרדי היודנראט מוקמו בדירתו של הרב. בהשוואה לגיטאות אחרים בסביבה וביחוד לזה של גיטו מאטע־סאלקא, היו תנאי החיים בגיטו חוסט נסבלים כמעט. לא חסרו כמובן התעללויות ועינויים גם בגיטו זה. האספקה לגיטו חוסט היתה אף היא, באופן יחסי כמובן, ובהשוואה למקומות אחרים, מסודרת ובכמויות מניחות את הדעת. השלטונות הסכימו להיענות לבקשת היודנראט, שחלק גדול ממצרכי המזון שנשדדו מן היהודים יועמד לרשות המטבח הציבורי שהוקם בגיטו. ושוב, אין פירוש הדבר, שיהודים אכלו לשובע בגיטו חוסט. היתה כנראה מידה מסויימת של התנהגות אנושית ביחסים שבין אנשי המשטרה והז'אנדרמים ובין היודנראט. אולם היו גם פקידים ואנשי־שררה שאכזריותם בלטה מאד. בזכרון שרידי השואה חוזר ונשנה שמו של התת־נוטאר בירו יושקה. בתדירות מעטה יותר מוזכר השופט הרותני לאסלו אנדרייוביטש. בירו הוצא להורג לאחר המלחמה. בגיטו חוסט רוכזו כ־8000 יהודים. מלבד חמשת אלפי יהודי העיר הובלו לכאן גם היהודים של הישובים הבאים: זלאטאריף, נאנקיף, סטודנה (כנראה התחתונה בלבד), סיניווער, סעלישט, קאפאשנע, סוימי [?]. בשלושה שלבים גורשו היהודים מגיטו חוסט לאושוויץ, ב־22, ב־25 וב־30 במאי 1944.

7) גיטו **איזא.** בכפר קטן שמספר יהודיו מועט (383 בשנת 1930) הוקם גיטו, שמספר המתגוררים בו היה קרוב ל־5000 נפש. הגיטו הוקם בתוך הכפר והיה גדור מסביב. הוא היה מעין סניף לגיטו חוסט, במרחק של כשבעה ק"מ. רוב המוכנסים לגיטו זה התגוררו בישובים לאורך הכביש בואכה טורן וממנה הרחק לגליציה. אין אנו יודעים לשם מה נוצר גיטו זה. אולי לפתור בעיות של תעבורה. הצפיפות היתה איומה בתנאים שאין להעלות על הדעת. הרעב הציק מאד בגיטו זה. כאשר גם הגיסטאפו הכיר במצוקת הרעב נשלחו שליחים לכפרי

הסביבה והביאו קצת קמח ותבואה מבתים ומשקים יהודים עזובים. מלבד יהודי איזא הוכנסו לגיטו זה יהודים מן הכפרים הבאים: איסקה, אונטר ביסטרא, בערעזיוו, הארינטש, וועליאטין, ליפשא, מיידאן (כולל אויבר ביסטרא), פאליען־ליפשא [?], פודובויץ, פיליפיץ, קאלאטשין, קאשעלי. ביום 24 במאי 1944 עזב המשלוח הראשון — כאלפיים איש — את גיטו איזא. הם הובלו לבית־חרושת ללבנים של בנימין דוידוביטש בחוסט, שליד פסי הרכבת, ומשם גורשו לאושוויץ. המשלוח השני, שכלל את יתר יהודי הגיטו, גורש כעבור שלושה ימים.

8) גיטו **טעטש.** הגיטו שהוקם בעיירה זו הוא פרי שתדלנות של היהודים. בתחילה תוכנן לשלוח גם את יהודי טעטש לגיטו מאטע־סאלקא, אך לאחר פניית היהודים ובתמיכתם של כמה הונגרים חברי המועצה המקומית, שמצפונם החל להראות סימני־חיים, הוקצה מקום מיוחד לגיטו בעיבורה של העיירה, בין בית הקברות הנוצרי ובין נהר הטיסה, בדרום העיירה. האוכלוסייה הלא־יהודית שהתגוררה בשטח זה פונתה משם, אך בתיהם נשארו נעולים. היהודים צוופו בבתים יהודים בלבד, בצפיפות שלא תיאמן. בחדר קטן נדחסו 10—15 נפש. חלק מן היהודים התגוררו בחצרות, בעליות־גג, במרתפים, במבני־עץ ארעיים, ברפתות ובאורוות ובכל שטח פנוי. מפקדת הגיטו היתה בביתו של ר' יצחק זיידמאן חתן ר' צבי מגיד. היהודים סבלו רעב מתמיד. המטבח הציבורי לא סיפק אלא מעט מזעיר מן הצרכים. כל הגברים עד גיל 55 היו חייבים "להתעמל" כל בוקר, שלא היתה אלא התעללות סאדיסטית וברוטאלית, צעקות, קללות וניבול פה. גם הז'אנדרמים ההונגרים היו מכים ללא הרף ללא שום סיבה. בגיטו טעטש רוכזו קרוב ל־5000 נפש. מלבד יהודי טעטש רוכזו בו גם יהודי הכפרים הבאים: דיבווה, וויניף, ווישק, לעה, קערעקהעג', גאניטש (בחלקם, חלק אחר נשלח לגיטו מאטע־סאלקא), ספינקא (שהיתה שייכת למאראמארוש הרומנית). השילוח הראשון עזב את טעטש ביום 24 במאי 1944 והשני ב־26 במאי.

9) גיטו **סלאטפינא.** גם גיטו זה הוקם על־פי השתדלותם של יהודי המקום, שכן גם יהודי סלאטפינא נועדו להשלח לגיטו מאטע־סאלקא. השרידים מזכירים בקשר לכך את שמו של מזכיר המועצה, צ'אבא, אדם הגון וישר שניצל את השפעתו על השלטונות למען הקמת הגיטו במקום. הוא הוקם בימים 17—20 באפריל 1944 במרכז העיירה בין שני הרחובות המרכזיים והסמטאות היוצאות מהם. בשטח מצומצם נדחסו למעלה מ־5000 נפש. התנאים בגיטו היו קשים ביותר. אסור היה לחצות את הרחוב שבתוך הגיטו. היהודים הועסקו בעבודות שונות, רובן עבודות סרק. היו גם מכות והתעללויות. מלבד יהודי המקום רוכזו בו יהודים מן הישובים הבאים: מיטל אפשא, אונטר אפשא, שדה־לבן (שוואר־טימע) מן הצד הצ'כי; מן העבר הרומני רוכזו בו היהודים מן הישובים הבאים: קרעטשעניף, דעפאליע, סאראסאו, אויבר רינא, אונטר רינא, רונאסעק. גיטו סלאטפינא חוסל בשני שילוחים, ביום השבת כ"ז באייר תש"ד (20 במאי 1944) וביום ג' שלאחריו (23 במאי).

10) גיטו **סיקערניצא.** גם גיטו זה אין אנו יודעים לשם מה נוצר. הכפר קרוב לחוסט (10 ק"מ) ולא רחוק מן העיירה טעטש (כ־20 ק"מ), שבשתיהן היו קיימים גיטאות. הגיטו הוקם בתוך הכפר והיהודים עצמם עסקו בגידורו. לפי אחת העדויות היה המצב בגיטו זה נסבל הודות לאספקת מזון סדירה. בגיטו התגוררו צפופים כ־4000 יהודים. מלבד יהודי סיקערניצע הובאו לכאן יהודים מכפרי הסביבה: דאניליף, דראהיף, מיקיף, שאנדריף; אולם גם ממקומות רחוקים יותר הובאו יהודים לסיקערניצא, כגון: וואלאווע, נעגרעוויץ, קאליטשאבע, שאמנם

דרך־המלך מקשרת ביניהם ובין סיקערניצא. הגיטו חוסל בחג השבועות תש״ד (28/29 במאי 1944).

12—11) גיטו **מונקאטש** וגיטו **ברגסאס.** לשני הגיטאות הללו שבמחוז ברג נלקחו יהודים מן הישובים שלאורך הגבול המערבי של מאראמארוש. לגיטו מונקאטש הועברו היהודים של הישובים: בערעזניק, סיכע־בראנקי, זאדנע, ליסיטשע [?], קערעצקי, רוסטוקא. גם יהודי ווילחוביץ שב״דיבעוואר ריקא״ הועברו לגיטו מונקאטש וזאת מטעם מיוחד: כיוון ש״פרצה״ כביכול מגפת טיפוס בין יהודי ווילחוביץ היו חייבים לשכנם בבידוד, הועברו למונקאטש שבה נעשו סידורים הולמים לכך. בסך־הכל היו קרוב לאלפיים יהודים ממאראמארוש בגיטו מונקאטש. לגיטו ברגסאס נשלחו פחות מאלף יהודים ממאראמארוש, משנים או שלושה ישובים בלבד: דולהא, קושניצה ואולי גם סטודנה העליונה?

תשעה עשר ישובים במאראמארוש לא עלה בידינו לאתר את הגיטאות שמהם גורשו לאושוויץ. מאיזור וואלאווע תשעה הישובים הבאים: ביקוויץ, הוליאטין, וויטשקי, לאחוביץ, ליזאנסק, נאוויסעליצע (שליד וואלאווע), פריסלופ, ריטשקע, ריפינא; מאיזור טעטש שמונה הישובים הבאים: דיליוו, טשמאליף, מוקרה הגרמנית, מוקרה הרוסית, נאוויסעליצע (ב״דיבעוואר ריקא״), פאדפלעשא, קעניגספלד, קריטשיף; הכפר סאלדובוש מאיזור חוסט והכפר פאליען־קובליצקי שבאיזור ראחוב. מארבעה ישובים לא גורשו כלל יהודים בשנת 1944, פשוט משום שלא היה את מי לגרש. הם גורשו וברובם נרצחו כבר בגזירת הגירוש של קיץ 1941. הנמלטים — במידה שהיו — לא חזרו לכפריהם, אלא חיפשו לעצמם מקומות־ישוב חדשים. מהם הגיעו גם לבודאפשט, שבה היה קל יותר להתחמק. הכפרים שהיו ״יודן־ריין״ כבר בשנת 1941 הם: וועדמעזיף, טורן, טערעבלא וטעריישעל. קרוב לוודאי שיש עוד כפרים אחדים, אך אינם ידועים לנו.

נסיונות בריחה

הגענו לקצה דרכם של יהודי מאראמארוש וחתימת חייהם עלי אדמות. נשמותיהם צרורות בצרור החיים הנצחיים והן מצויות בשפריר עליון בהיכל מקדשי השם הגבורים והקדושים שבכל העתים והזמנים, שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. לא נחתום פרק זה לפני שננסה להשיב על שאלה הנשאלת מעצמה ורבים שואלים אותה, אף אם אין הם נותנים לה ביטוי — ״כצאן לטבח?״ כיצד קרה הדבר, ששבט יהודי שלם, שהתגורר במחוז שכולו הרים ויערות, החי את הטבע ורבים מתפרנסים מן הארץ ותוצרתה — העץ, הדגן והפרי — המכיר כל גיא ונקיק, כל גבעה וקיפול־קרקע, שכל שבילי ההרים והיערות ומסתוריהם נהירים להם — כיצד לא ניצל שבט מעורה בטבע את הנתונים הטבעיים האלה, כדי למצוא מחסה ומסתור עד יעבור זעם? והימים ימי אביב וקיץ, כשהפריחה והליבלוב שולטים בכל. התשובה כאובה לא פחות מן השאלה והרי היא במשפט אחד: הסביבה היא אמנם בת־ברית לנרדף, אך העם השכן החי לצדו של העם היהודי הוא שותף פעיל לאויב ואף הוא רודף עד צוואר את היהודי הנרדף. והדבר כואב שבעתיים. עם זה — מדובר בעם הרותני־אוקראיני שבמאראמארוש — שגדל יחד ולצד העם היהודי זה שבעה־שמונה דורות בגד בשכנו בעת צרה בצורה שפלה, אכזרית ומכוערת. העם הרותני, שילדיו שיחקו ביחד עם ילדי העם היהודי בכפר, בחורש, ביער ובשדה; עם זה,

שמכר את תוצרת שדהו לשכנו היהודי וקנה ממנו את צרכי ביתו ומשקו זה מאתיים וחמישים שנה; עם זה, ששיתף את שכנו היהודי בכל דאגותיו ושמחותיו, שרופאים יהודים ריפאו את חוליו, שנשים יהודיות לחשו על מכותיו, שמיילדות יהודיות ילדו את תינוקותיו, שרבנים ודיינים ושוחטים יהודים שפטו את משפטיו בסיכסוכיו עם אחיו ושכניו, בהעדיפו את השכל וההגינות היהודיים על־פני בית־המשפט והכומר הלא־יהודיים; עם זה, שהפיג את צערו וטבע את יגונו בבתי מרזח יהודים ובחתונות ושמחות יהודיות — כיצד לא עמד במבחן ביום פקודה? כיצד הסגיר יהודים נרדפים, משפחות שלמות על נשיהם וטפיהם, לידי אויב וצר הונגרי, שהיה אויבו גם של העם הרותני, תמורת גמול של ליטר ספירט? שפלת עד מאד העם הרותני ירוד ירדת עד מאד. בגדת בשכן במחיר טובת הנאה של מה בכך.

לאסונו של עם ישראל שיתוף הפעולה של הרותנים, ברובם הגדול — והרי עם נדון לפי רובו — עם האויב ההונגרי והגרמני הנאצי היה מלא, נמרץ ונלהב. בערכים רבים בספר זה בא הדבר לידי ביטוי. והמסופר בספר זה אינם אלא מקרים מעטים מתוך רבים, שלא סופר ואף נשכח כבר. אך גם הידוע והמתועד מצביע על מעשים שפלים ונבזים, הבאים להעיד על הכלל. כבר בשנת 1941 באסון הגירוש של חלק מיהודי מאראמארוש ורציחתם בפולין, מספר לתומו ילד בן 11 (צבי קורנהויז מיאסין), לאחר שנמלט בנסי־נסים מגיא ההריגה וחזר ליאסין והסתתר בעליית־גג במשך תשעה חדשים, נאלץ לעזוב את עיירתו כיון שהבחינה בו אשה רותנית ו"המצב היה בכל רע" כדבריו התמימים של הילד. שערו בנפשכם, ילד בן 11, שנשאר יתום משני הוריו, שנרצחו לעיניו, חושש להחשף בפני אשה רותנית העלולה להסגיר אותו לרוצחי אבותיו. אין זאת אלא שילד זה הוא למוד־נסיונות בסוגיית ההסגרות של יהודים נמלטים בידי רותנים. ואם יש אולי ספק בכך, באים המקרים המחרידים של קיץ 1944, בתקופת הגירוש לאושוויץ, ומעמידים את הדברים באורם הנכון. הבה ונגולל כמה פרשיות לפי הסדר.

ראש הקהילה של מיטל אפשא, ר' דוד בער דוידוביטש, הסתתר בתוך שדה המטע שלו. הרותנים גילו את מחבואו. ללא היסוס מסרוהו לז'אנדרמים, שקשרו אותו לאחד העצים והכוהו עד שיצא מדעתו. אחר כך הוכנס לגיטו וגורש לאושוויץ; מקרה דומה באויבר אפשא. שתי בנותיו של משה וויזל הסתתרו בבונקר, שהכינו לעצמן בעוד מועד. הרותנים מרחרחים אחר יהודים מסתתרים, שכן הובטח להם גמול בעד כל יהודי. הם מגלים את הבנות ומסגירים אותן לידי הז'אנדרמים. במקרה זה לא הוגשם זממם של הרותנים. למרבה המזל נשארו בנות אלה בחיים; גם יהודי אפשיצה, נקודה קטנה ליד אויבר אפשא, ויהודים בה מעט, רובם נרצחו כבר ב־1941. בהיותם בעלי נסיון מר הסתתרו בשנת 1944 ולא נכנסו לגיטו. למרות בילושי הרותנים המשמשים ככלבי־בילוש של הז'אנדרמים ההונגרים, עלה בידיהם להתחבא חודשיים תמימים. בתנאים ההם הרי זה זמן רב מאד. עד שחוש הבילוש המעולה של כלבי הבילוש הרותנים עולה על עקבותיהם וכמובן מאליו הם מזעיקים את הז'אנדרמים. גם ליהודים אלה שיחק מזלם. כיוון שכל הגיטאות במדינה היו כבר לאחר חיסולם, הועברו לבודאפשט ונעצרו במחנה מעצר ונשארו בחיים; מקרהו של סוחר העצים אילוביטש תושב העיירה ביטשקוף חמור יותר, שכן הרותני לקח ממנו סכום־עתק תמורת הבטחתו לספק לו ולמשפחתו מזון במקלט שהכין ביער. לאחר שלקח את כספו הסגירוהו והוכנס לגיטו. מאלפת עדותו של יהודי מכפר גאניטש, לאמור: "הרותנים הראו אותות של שמחה והתגרו ביהודים למראה גורלם המר.

ובכללם גוים שאתם חיו וסחרו עשרות שנים מתוך ידידות ואימון ויחסי שכנות טובים. וזאת אחת הסיבות — מוסיף יהודי זה ואומר — לכך, שיהודים נרתעו מלברוח ליערות הסביבה". בכמה מקרים רצחו האיכרים הרותנים במו ידיהם יהודים שניסו להסתתר. היו מקרים, שהיהודים העדיפו להתמסר לז'אנדרמים ההונגרים ובלבד שלא ליפול בידי הרותנים, שהתעללו בהם לפני רציחותיהם. והרי הסיפור של יהודי דיבווה המעידים שהיו כמה מקרים של נסיונות בריחה, אך אף אחד מהם לא עלה יפה. הרותנים השתתפו במרדף ובעיקוב אחר יהודים מסתתרים ביערות והסגירום לז'אנדרמים.

אפייני למצב העגום של יהודים אלה סיפורו של דוד מילר, פועל שכיר מדיבווה, שהיה בעל נסיון מר וידע היטב מה מטרת הגירוש ויעדו הסופי, שכן אמו ושלושה אחים כבר נרצחו בקאמנץ־פודולסק ב־1941. מילר ברח איפוא עם אשתו ותינוקו ואחיו ליער הקרוב. לאחר שבועיים נתגלה מחבואם על־ידי איכר רותני שהסגירם מיד. במרדף הצליח מילר ואחיו לברוח ולהתחמק, אך אשתו והתינוק נתפסו. לרוע מזלם והודות לשפלות הרותנים נתפסו גם מילר ואחיו לאחר כמה שבועות; עדות דומה הגיעה גם מווילחוביץ, שכמה עשרות יהודים ניסו להסתתר ביער, אך חזרו לכפר מאימת הגוים הרותנים, שבלשו ועקבו אחריהם. מזעזעת היא גם העדות מטעטש, שגם מן הגיטו המקומי היו כמה נסיונות בריחה. הבריחה כשלעצמה לא היתה מסובכת יתר על המידה — מעידים השרידים מגיטו טעטש — הצרה היתה שלא היה לאן לברוח. הרותנים היו בולשים ועוקבים וכו' וכו' — הפזמון הידוע. אך בטעטש היה לזה גיוון מקומי, שכן הרותני מאתיאש וואידיץ' בעל המצאות היה. מלבד המכות שחילק לנתפסים היה טובע בהם סימן־היכר אישי משלו בדמות שתי־וערב שהיה מצייר בתספורת הראש של הבורחים (כולל נערות). סיפורים על רותנים שעשו את הציד על יהודים ל"פרנסה צדדית" ימצא הקורא גם בערכים הבאים: לעה־לונקא, קאשעלי, קריווע (הצ'כית) ועוד ולא נלאה את המעיין בסיפורים החוזרים על עצמם. וכאמור, המקרים הידועים והמתועדים הם כאין וכאפס לעומת המקרים הרבים לאין ערוך, שלא נשתמרו בכתב ובתיעוד בעל־פה משום שקרבנותיהם אינם יכולים לספר, אך חרוטים הם לנצח במקום עליון, שאין יד אדם מגעת לשם, והעליון על כל עליון יביא במשפט על כל נעלם.

אין כוונתנו לומר, שהעם הרותני, עד האחרון שבהם, כולו חייב. אולם רובו ככולו. היו גם כמה נגוהות של אור בחשכת הימים הללו. ידועים לנו מקרים בודדים של הצלת נפשות בידי רותנים. כגון הצלתם של ארבעה צעירים ממשפחה אחת (שלוש בנות ובן) מכפר קאשעלי בידי רותני שסיפק להם מזון. גם לאחר ששומר היער גילה אותם ומסר על כך לז'אנדרמים, שהחלו מיד לחפש אחריהם. מספק המזון הרותני לא הסגיר את הצעירים, על אף העינויים הקשים שעונה. (אגב, תושבי קאשעלי הרותנים היו יותר אנושיים ויותר נוחים ליהודים. הם הביאו אוכל ליהודי הכפר שבגיטו (איזא) וגם עזרו ליהודים להתחמק מן הגיטו כדי להכניס מזון מוחבא בבתים יהודים עזובים בכפר). וכן הרותני קוראץ' מנרסניצה שהציל משפחה שלימה, שהחביא אותה בכפר ומחוצה לו. ימים אחדים לפני השיחרור, כשכלו כל הקיצין ולא היה יכול עוד להצפינם, מסר את מצוות ההצלה לחברו, רותני אף הוא, עובד רכבת, שהמציא המצאה מקורית להציל את היהודים. הם הוכנסו לקרון־רכבת סגור, שהועבר ממקום למקום ומתחנה לתחנה בקו נרסניצה־טערעסיף, עד לשיחרור המקום בידי הצבא האדום. ידוע לנו גם המקרה של הצעיר בן העשרים, זלמן זלמנוביץ מביטשקוף, ששומר היער

יוראשצ'וק הרותני החביאו. הז'אנדרמים רדפו אחריו ולא העלו כלום בחכתם שכן יוראשצ'וק לא אבה להסגירו, למרות עשרה קילו זהב שהובטח תמורתו.

עד כאן מאראמארוש הצ'כית. ומה על מאראמארוש הרומנית? בצד הרומני המצב היה שונה במקצת גם לטובה וגם לרעה. לרעה כיצד? — בצד הרומני נעשו, ככל הנראה, פחות נסיונות של בריחה והתחמקות. ואם אכן כן הדבר, הסיבה ברורה. יהודי מאראמארוש הרומנית לא היו בעלי נסיון ובעלי מידע ברשעותם של הגוים ובמטרתם הנפשעת כאחיהם מעבר לנהר הטיסה. כפי שכבר ראינו, לא פגעה גזירת הגירוש של 1941 ביהודי מאראמארוש הרומנית אלא מעט בכמה ישובים השוכנים ליד הטיסה. רובם המכריע לא היו מודעים כלל לאפשרות של השמדה פיסית והרג המוני. איש לא סיפר להם את הדבר ואפילו בעיר כסיגט, על רבבת היהודים שבה, מעיד הסופר אליעזר וויזל ש"יהודי סיגט לא ידעו עד הרגע האחרון את הצפוי להם... איש לא מצא לנחוץ להודיענו על כך... שנה לאחר מרד גיטו ווארשה טרם ידענו דבר על תכנית הנאצים להשמיד את יהדות אירופה". ואף אם הדבר הגיע לתודעה בצורה מעורפלת, הרי נדחה עד מהרה מן התודעה בכוחו של ה"אופטימיזם היהודי" הידוע. לפיכך העדיפו היהודים את ההליכה ביחד עם המשפחה ועם "כל ישראל". ו"מה שיהיה על כל ישראל יהיה גם על ר' ישראל", כידוע וכמפורסם וכפי שרבים מאתנו חזו את הדבר על גופם ובשרם.

אך שונים היו פני הדברים גם לטובה. כך על כל פנים אנו מתרשמים על סמך החומר שעמד לרשותנו ועל פיו חובר ספר זה. הרושם שקיבלנו הוא שאצל הרומנים היתה יותר נכונות לעזור לנמלטים המעטים ולעמוד לצדם בשעת מצוקתם. ומעניין לציין, שלפי החומר שבידינו, גם בצד הרומני התנהגו הרותנים בשנים־שלושה הכפרים שבהם התגוררו רותנים, בצורה דומה להתנהגות המחפירה של אחיהם בצד הצ'כי. לדוגמה, באויבר־רינה נרצח אברהם ליב יעגר, שהסתתר ביערות הסביבה, על־ידי הרותני רומאניוק וחבריו במקלות; או המקרה של הכפר ביסטרא, שאף הוא מיושב רותנים, שבו נרצח שלמה יואל יונגר במוט עץ בידי איכר רותני, לאחר שגילו אותו. אך לשם האיזון ולשם האמת עלינו להבליט את התנהגותו האצילית של הרותני גאורגה גודינקה, שהציל שמונה יהודים מביסטרא וסיפק להם מזון. גודינקה הוזמן על־ידי הנצולים לישראל והוא ביקר כאן בחורף 1969 כשהוא בן 80. לעומת זאת מעידות התעודות שבידינו על בני העם הרומני שהשתתפו בצערם של היהודים וניסו לעזור להם. כגון תושבי אונטר ווישווה שהביאו לגיטו מזון, משלהם וממה שנלקח מבתים יהודים, על אף המכות שהוכו בידי הז'אנדרמים על כך. וכמו שיהודי בודשט מוסרים על האיכרים הרומנים מכפרם, שהם לא שיתפו פעולה עם ההונגרים ברדיפת יהודים מסתתרים. עובדה, ש־16 יהודים מבודשט עלה בידיהם לעבור את חדשי ההשמדה עד השיחרור, והאיכרים הרומנים לא זו בלבד שלא הסגירום, אלא אדרבה סיפקו להם מזון והטעו את הז'אנדרמים הבולשים אחריהם. בדומה לכך הרומנים של אונטר רינה הקלו על היהודים בגיטו סלאטפינא בהכניסם להם מזון רב. השרידים מעלים על נס ביחוד את פעלו של האיכר הרומני מאונטר רינה וואסיליי נאן, שמסר נפשו על כך, ונתן גוו למכים. על ראש הכפר הם מספרים שהציע להציל את כל בנות הכפר על־ידי פיזורן בכפרי המחוז כבנות איכרים. היהודים לא קיבלו את הצעתו.

לאור האמור אין כלל מקום לשאלת "כצאן לטבח?" השאלה אינה למה לא ברחו ומדוע לא נמלטו, אלא להיפך — אנו עומדים ותמהים ומתפעלים מן

המקרים המעטים — שבסופו של דבר לא היו כל כך מעטים — שיהודים החליטו — למרות העוינות של האוכלוסייה והסכנה העצומה הנשקפת מכל צד — לברוח מן הגיטו, להנתק מן המשפחה ומהאשליה של "להיות עם הכלל", בריחה שכמעט בכל המקרים לא עלתה יפה והנמלטים נרדפו ונתפסו; אנו מלאים התפעלות ממעשה הגבורה של אותו איש מכפר בריסטר (צבי פארקאש), שיצא מתוך הבור־הקבר להמונים, הורג את החייל ההונגרי, לובש את מדיו, חוגר את נשקו ומגיע עד לבודאפשט ושם הוא מצטרף למחתרת היהודית; או אותו מעשה בל־ייאמן כמעט של שלוש בנות אמיצות מסיגט (רחל ציפסר והאחיות אלווירה ומאגדה דויטש), ההורגות את הגוי, שהפך מספק מזון לסחטן ואנס, ביריית אקדח — מקרה ללא תקדים. ומן הפרט אל הכלל — אותו נסיון נואש של ארבע קהילות במאראמארוש, דולהא, דיבווה, ווילחוביץ וטעטש, המנסות בכל מחיר לדחות את כניסתם לגיטו על־ידי הכרזת האיזור כנגוע במחלת טיפוס; ושוב אל הפרט, אותה נערה צעירה מוועליאטין, שהסתתרה יחד עם אמה בכפר רומני ליד סאטמאר. וכשגילה אותה ז'אנדרם הונגרי ענק ומכה אותה שבע שעות ללא הפסק, כדי שתגלה את מחבואה של אמה ואת שם האיכר שעזר בידיהן, והנערה אינה פוצה פה. כל אלה וכיוצא באלה, שלא הגיעו לידיעתנו הם מסכת גדולה ורחבה של מעשי גבורה על אנושיים. ועל אלה אנו שואלים — בהתפעלות ובהתפעמות — כיצד נפלו גבורים וקדושים, שבעוז רוח ובתעצומות נפש התנגדו למשמידים ולעוזריהם?

ה' ינקום דמם

ארץ ארץ אל תכסי דמם!

זכר צדיקים וקדושים לברכה

ממחרת השואה

היהודים המעטים ששרדו מן השואה (10%—15% בלבד) היו המומים, הלומים, מתוסכלים ומבולבלים. המומים מעוצם החוויות המחרידות שעברו עליהם במחנות הריכוז והמוות ופלוגות העבודה, כשיום־יום ושעה־שעה עמד מר־המוות לנגד עיניהם ורבים מהם ירדו כמעט שאולה ועלו ממנו; הלומים מגודל החורבן שנתגלה לנגד עיניהם. שמשפחות שלימות ומסועפות לא נשאר להן שריד ואם נשאר משהו הרי היה זה "אחד מעיר ושנים ממשפחה". בכל מאראמארוש — כמוה כמדינה כולה — לא נראו ילדים בני 15 ומטה וזקנים בני חמישים ומעלה. היה זה דור קטוע ומעוות מבחינה דמוגראפית, אחיד מבחינת קבוצת־הגילים (18—45) ועל מצבם הרוחני ונפשי — מוטב לא להוסיף מלה; מתוסכלים מהתנהגות האוכלוסייה המקומית, שלא הסתירה את אכזבתה מן העובדה ש"כל כך הרבה יהודים נשארו בחיים". וביחוד כשחלק מיהודים אלה תובעים — מי במלים מפורשות ומי (והם הרוב) בשפה רפה — את השייך להם, נכסים ורכוש, מקרקעין ומטלטלין; מבולבלים מן השלטון החדש שקם על הריסות השלטון הנאצי. שלטון המראה כהות ונוקשות כלפי השרידים המעונים, שאינו ממהר לשפוט את הנאצים הקטנים, שעזרו בלב ונפש לרוצחים בעבודתם הנפשעת. שלטון הלהוט לקבל תחת חסותו "חוזרים בתשובה", המראים גמישות מפליאה במעבר החד מנאציונאל־סוציאליזם לסוציאליזם קומוניסטי־מארקסיסטי. ומהם,

שגם במשטר החדש הם "על הסוס" והם מלמדים שוב, באמצעים אחרים ובמונחים אחרים ואף מנוגדים, דרכי הנהגה וכללי התנהגות בהמולת החיים החדשים.

אם החלו יהודים אלה, על אף הימומם, הילומם, תיסכולם ובילבולם, בשיקום חייהם הפרטיים והציבוריים־קהילתיים — הרי אין זאת אלא חסדי ה' שלא כלו ולא תמו. כל יהודי שארית הפליטה — הן אלו שכבר היו בעבר בעלי משפחות, בעלים לנשים ואבות לילדים, והן בחורים ורווקים — נשאו נשים מבנות המקום, שרידות המחנות, הקימו בתים ויסדו משפחות חדשות. תוך זמן קצר שוב בקע צחוק תינוקות ובכי ילדים מבתי ישראל במאראמארוש. גם החיים הדתיים והקהילתיים בקהילות השונות במאראמארוש החלו לקבל צביון מסורתי משכבר הימים, אם כי לא היתה זאת אלא בבואה חלשה מן החיים היהודיים התוססים בישובי מאראמארוש לפני השואה. גם לחיים כעין־קהילתיים אלה הושם קץ תוך זמן קצר. במאראמארוש הצ'כית נסתיימו כמעט מיד לאחר שהחלו מתארגנים, עם סיפוחה לברית המועצות בקיץ 1945, יחד עם כל קארפאטו־רוס, וצורפה לרפובליקה האוקראינית הסובייטית; במאראמארוש הרומנית, שבה התבסס השלטון הקומוניסטי מאוחר יותר, ארכו נסיונות שיקום הקהילות שתים־שלוש שנים ואף הגיעו להישגים של ממש. בכמה קהילות גדולות יותר — כגון סיגט ואויבר ווישווה — אף כיהנו רבנים. בערכים של הקהילות הגדולות בספר (סיגט ואויבר ווישווה בצד הרומני, חוסט וטעטש בצד הצ'כי).

כתבנו פרטים מאלפים על חיי יהודי מאראמארוש לאחר השואה, ויזכר לטובה הרה"צ ר' זוסיא פורטוגל מסקולן שהופיע אחרי השואה בשבתות בכפרי מאראמארוש כדי לעודד את רוחם של שרידי השואה ולהחזירם לחיי תורה ומצוות. הצד השווה בשני חלקי מאראמארוש, שיהודיהם, ברובם המכריע, עלו לארץ ישראל, השתרשו בה והשתלבו בחיי המדינה ורבים מהם עשו — ועושים — חיל בכל המובנים. חלק קטן מהם הצטרפו לקרוביהם שמעבר לים — ביבשות אמריקה ואוסטרליה — וגם שם הם נאמנים, רובם ככולם, לקדשי ישראל וגם משם הם עוקבים בעניין רב אחר המתהווה בארץ־ישראל, מרבים לבקר בה ותומכים במוסדותיה.

פעלם של יהודי מאראמארוש לאחר השואה — בארץ־ישראל ובתפוצות ישראל — הוא פרק מפואר ההולך ונרקם לעיננו בהווה. ועל כך יסופר בצורה הולמת בדור הבא ובדורות הבאים.

בס״ד

פארוואָרט

נאָך א לאַנג יאָריקע שווערע און מיפּולע ארבעט, דערלאַנגען מיר היינט מיט צופּרידנקייט געמישט מיט טרויער, דעם „ספר מאַראַמאַראַש״ פּארן שארית הפּליטה פון מאַראַמאַראַשער אידן אין דער גאָרער וועלט.

דאָס ספר איז ווי איר זעט געשריבן אין אונזער אייביקער שפּראך אין לשון הקודש, אָבער אזוי ווי דאָס מאָמע לשון פון אונזערע אידן איז געווען בלויז אידיש, קענען מיר נישט אָוועקלאָזען נישט צו שרייבען א קורצע הקדמה לפּחות אין אידיש לשון, אפּשר וועט קומן א צייט מען וועט דאָס ספר, לפּחות א חלק דערפּון, איבערזעצן אין אידיש.

אונדזער ספר שפּיגעלט אָפּ אין קורצען, די היסטאָריע פון מאַראַמאַראַשער אידן, פון ווען דער ישוב האָט זיך געגרינדעט ביז צום גרויסן חורבן פון אונדזער דור .

מיר ווילן נישט באַהויפּטן אז מיר האָבן געמאַכט א שלימות׳דיקע ארבעט, ווייל מען קען למשל איבער סיגעט אליין אַדער איבער חוסט אנשרייבן א גאנץ ספר, אָבער מיר קענען דאָך מיט זיכערקייט זאָגן, אז דאָס ספר וואָס ליגט פאר אונדז איז א ווירדיגע מצבת זכרון פאַר די זיבציק טויזנט קדושים און די 160 קהילות הקודש וואָס זענען אומגעקומען אין דער בלוטיקער מלחמה איזו די יאָרן ת״ש—תש״ד 44—1940 דורך דער נאצישער בעסטיע און אירע מיטהעלפער.

נאָך דעם גרויסן חורבן זענען דערשינען צענדליקר און אפּשר הונדערטער „זכרון ביכער״ פון א סך קהלות, אָבער מיר גלויבן אז דאָס ספר מאַראַמאַראַש, פאַרמאָגט אין זיך ספּיציפּיש־קייט, וואָס אנדערע האָבן עס נישט. מיר האָבן א סך כוחות אוועק געלייגט אז אלע ישובים, דאָס קלענסטע דערפּעלע, זאָל באַקומען זיין אָרט אין אונדזער ספר. מיר האָבן זיך באמיט, אז ניט נאָר רבנים, ראשי הקהלה און פערזענליכקייטן זאָלן פאראייביקט ווערן אין ספר, מיר זענען געווען באשטרעבט אז די ברייטע פאָלקס־מאסן, סתם אידן „עמך״ בעלי מלאכות זאלן דערמאנט ווערן און פאראייביקט ווערן. אפּשר וועט אמאָל א קינד אָדער א אייניקל פון די אידן וועלן וויסן זיין אפּשטאם, וועט ער אפּשר געפונען אין אונזער ספר.

מיר האָבן ארויסגעפונען אלע סטאטישטישע דאָטן פון אלע פאָלקס ציילונגען זייט דער אידישער ישוב האָט זיך געגרינדעט אין מאַראַמאַראַש מיט די נעמען פון די אידישע משפּחות ; מיר האָבן פון א סך ספּרים ארויסגעזוכט די „פּרענומעראַנטען״ ווי מאַראַמאַראַשער אידן זענען געווען פּארצייכענט און אויך פון ספּרי „שאלות ותשובות״ ארויסגענומען נעמען און ענייִנים וואָס האָבן אַ שייכות מיט מאַראַמאַראַש. מיר גיבען דאָ אין אידיש צוויי פּרקים פון „אריינפּיר״ פון ספּר מיר האָבן די צוויי וויכטיגסטע פּרקים ארויסגענומען.

דער ערשטער פרק רעדט זיך וועגען לעבנס שטייגער אין אביסעל פולקלור אין מאַראַמאַראַש.

דער צווייטע פרק רעדט וועגען דעם חורבן. מיר האָבן אין דעם פרק בעיקר ארויסגעהויבען די טראגעדיע פון די מאַראַמאַראַשער אידן ספעציעל פון טשעכישען טייל, וואָס זייער גירוש האָט זיך אַנגעהויבען שוין אין יאָר 1941. וועז ס׳איז נאָך נישט באשטאנען קיין געטאָ, אין אפילו אין פוילן האָט זיך נאָך נישט אנגעהויבען די פאַרניכטונג פון די אידן.

אין דעם דאָזיקען פרק שטרייכען מיר אינטער דאָס אכזריות און דעם סאדיזם פון די אונגאַרין, פון די אונגאריש זשאַנדאַרן און זייערע מיטהעלפער די אַרטיקע באפעלקערונג די רוטענער (אַקרייאינער).

דאָס איז א שוידערהאַפטער פרק וואָס טרייסעלט אויף א יעדעס מענשליכע געוויסן, א פרק וואָס דארף זיך טיעף אייגקריצען און אונזערע זכרונות אויף דור דורות.

זכור את אשר עשה לך העמלק הנאצי והעמלק ההונגארי ועוזריהם.

פרנסות, חינוך, לעבענס-שטייגער, עמיגראציע
פולקלור אין די מארמארשער ישובים

די מאַראַמאַראַשער ישובים, באזונדערס די דאַרפישע, זענען געווען געבויט אזוי: פון ביידע זייטן פון דער גאס וואָס האָט געקרייצט דאָס דאָרף, האָבן זיך געפונען הייזער וואָס זענען בדרך כלל געווען געבויט פון האָלץ. אידן האָבן געווויינט אויף, אָדער נעבן דער הויפט־גאס. בלויז א קליינע צאָל — אויף די זייטיקע געסלעך. וויניק הייזער זענען געווען געבויט פון שטיין. אויף אזא „לוקסוס" האָבן זיך נאָר געקאָנט פארגינען די גבירים. די דאזיקע הייזער פלעגט מען רופן „מויער". לענג אויס דער גאָס האָבן זיך געפונען די געוועלבע, די קלייטן און כלערליי בעלי־מלאכה'ס ווי: שניידערס, שוסטערס, סטאליערס, בלעכערס, קצבים, קרעטשמעס א. ד. ג. אלע, אָדער כמעט אלע, האָבן געהערט צו אידן. די גוים האָבן געווויינט אויף די געסלעך אָדער אויף בערג און פעלדער וואָס זיי פלעגן באָאַרבעטן.

בלויז די אייגעטומער פון אַ סך נחלה האָבן זיך געקאָנט מפרנס זיין פון לאנדווירט־שאפט. די פעלדער האָט מען געגעבן באארבעטן די פאכטערס. די קוואלן פון פרנסה זענען בדרך כלל געווען: דער קליינהאנדל, כלערליי פאכן, א. ד. ג. דאָס וואָס עס האָט צוגעפעלט צו פרנסה האָט מען דערגענצט מיט אמונה און בטחון. מען האָט זיך באפרידיקט מיט דאָס מינימאלסטע, בדוחק ובצמצום. א סך פלעגן אוועקגיין אין די מרחקים ארבעטן אין די האָלץ זעגעריייען.

די קליינע צאָל גבירים וואָס יעדער ישוב האָט געהאָט זענען געווען אייגענטומער פון א סך פעלדער, פון פאשע־בערג (פאלאנינעס) זענען וואלד־סוחרים; אידן וואָס האָבן געהאנ־דלט מיט געהילץ, מיט בהמות, באזיצער פון מילען און געהאנדלט מיט פרוכט און מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאזט.

אידן זענען געגאנגען געקליידעט אין חסידישע בגדים. שבת האָבן כמעט אלע געטראגן שטריימלעך און קאַפאָטעס. פרויען האָבן געטראָגן לאנגע קליידער. ביז צו די קנעכל, אפגע־שוירן די האָר אוף גלאטיק מיט א טיכל אויפן קאָפּ. וויניק פרויען האָבן געטראָגן א פארוק. נישט יעדע איינע האָט געהאט געלט א שייטעל צו קויפן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען זיך אנגעהויבן קליידן מער מאָדערן. קיינעם איז חלילה נישט איינגעפאלן צו ברעכן די מנהגים פון צניעות. אין שטוב האָט מען געריידט א זאפטיקן יידיש און עס פארשטייט זיך, אז אידן האָבן אויך גערעדט די לאנד־שפראך, איינגעשלאסן רומעניש, רוטעניש, (אוקראיניש), אונגאריש, אלץ לויט דער נויטוועניקייט.

די קולטור־שפראך אין דער עסטרייך־אונגארישער אימפעריע איז געווען — אונגאָריש. איבעריק צו זאָגן, אז עס זענען חס וחלילה נישט געווען קיין מחללי שבת, און יעדע פרוי האָט געניי אָפגעהיט די דינים פון טהרת המשפחה. דאָס ערשטע וואָס מען האָט געבויט אין יעדן ישוב איז געווען — א מקוה טהרה.

אין דער ערשטער תקופה פון אָט די ישובים זענען נישט געווען קיין סך בני תורה. בלויז געציילטע האָט מען געקאָנט באטראכט ווי אזעלכע. אלע זענען אָבער געווען שומרי תורה ומצוות. אלע האָבן געטראגן באָרד און פיאות, געווען אריינגעטון אין חסידות. אינדער־פרי און פארנאכט געגאנגען אין שיל צו תפילה בציבור. פשוטע אידן, צווישן זיי בעל מלאכה'ס, פלעגן אויפשטיין פארטאָג לערנען דעם „חוק" און זאָגן תהילים. שבת נאָך מיטאָג,

פלעגט מען זאָגן תהילים בציבור, געלערנט מדרש, שטרענג אכטונג געגעבן צו גיין ערב שבת אין מקוה. „טבילת עזרא" איז געווען זייער פארשפרייט צווישן די אידן פון מאַראַמאַראָש. אויך פשוטע אידן האָבן מקפיד געווען אויף דער מצווה.

די בעל מלאכה׳ס אין די מאַראַמאַראָשער ישובים האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער חסידות און יראת שמים. אין די אינעוויניקסטע זייטן פון ספר ווערט איר געפינען א סך פאַלן וואָס זאָגן עדות דארוף. דאָס רעליגיעזע לעבן האָט געשטראמט אויף נארמאלע רעלסן ווי א זעלבסטפארשטענדלעכע זאך. שמירת שבת און קיום המצוות זענען אַפגעהיטן געווארן אויף א נאטירלעכן אופן. מען האָט זיך מיט דעם נישט געוואלט ארויסווייזן פאר לייט אַדער מאכן פון דעם א פירסום. פונקט פארקערט. מען האָט נישט טאלערירט אזעלכע וואָס האָבן זיך געוואלט אויסטיילן פון אנדערע מיט זייער „פרומקייט" אַדער נעמען אויף זיך אזעלכע כיבודים וואָס האָבן גארנישט געפאסט פאר זיי. די מאראמאראָשער אידן זענען געווען באשאנקען מיט א שארפן חוש פאר קריטיק און האָבן ליב געהאט פשטות און צניעות. זיי האָבן נישט טאלערירט די גאוה פון די גבירים און נישט ליב געהאט די וואָס האָבן פרובירט קריכן אויף יענעמס קאַפּ. מיט דעם אלעם האָבן זיי אפגעגעבן גרויס כבוד תלמידי־חכמים, און ווען א תלמיד חכם אדער אן „אייניקל" פון א רבין פלעגן קומען אין שטאָט פאר צדקה־צוועקן, פלעגן אפילו ארעמעלייט זיך ביישטייערן.

חינוך

בלויז אין גרויסע שטעט און ישובים איז דער חינוך געווען ארגאניזירט און געשטאנען אונטערן קאנטראל פון דער קהילה. געווען ווייניק ישובים מיט תלמוד תורה׳ס, אנגעפירטע דורך דער קהילה.

קינדער האָבן געלערנט אין „חדר" עס זענען געווען מלמדים פאר אַנפאנגער וואָס האָבן מיט קינדער געלערנט א״ב, ד״ה „עברי" ביז אנהייבן חומש. דאן זענען געווען מלמדים פון חומש און רש״י, גמרא מיט תוספות, שולחן ערוך, יורה דעה, אדער אור החיים. בעיקר האָט מען אין די עלטערע כתות געלערנט יורה דעה.

אין חדר האָט מען אויך געלערנט שרייבען לשון קודש און חשבון. דער חדר איז, ווי באקאנט, געווען א פריוואטער עסק. די מלמדים האָבן מיט גרויס שווערקייט געהאט פרנסה פון דעם שכר לימוד וואָס זיי האָבן אליין איינגעמאנט, נאר עלטערן, אפילו די ארעמסטע, האָבן זיך באמיט צו צאָלן שכר־לימוד. עס איז געווען שרעקלעך ווען א קינד פלעג ארומגיין „בטל" אפילו איין טאָג. מלמדים זענען קיינמאל נישט ארויס אין שטרייק און עס איז געווען א זעלטנהייט אהיימצושיקן א קינד ווייל עלטערן האָבן נישט באצאָלט. טאטע־מאמע האָבן געשפּאָרט דעם ביסן פון מויל און געשיקט זייערע קינדער לערנען. פארמעגלעכע אידן פלעגן איינלאדן מלמדים מופלגים פון אנדערע ערטער.

א טייל קינדער פלעגן אויך באַזוכן מלוכה׳שע שולן, נאָר אין אלגעמיין האָט מען זיך באמיט זיך ארויסצודרייען פון שיקן קינדער אין די שטאט שולען. עס איז געווען ליבערשט צו צאָלן א שטראף איידער צו שיקן קינדער אין דער „שקאָלע" ווו מען האָט געפטרט א האלבן טאָג ביי לימודי חול און דערצו האָט מען נאך געמוזט זיצן און לערנען בגילוי ראש.

עלטערן האָבן געשטרעבט דערצו, אז קינדער זאָלן לערנען תורה און אויסוואקסן תלמידי חכמים. מאמעס פלעגן איינוויגן דאָס קינד זינגענדיק: „דאָס קינד וועט לערנען תורה, ווייל דאָס איז די בעסטע סחורה". צום באדויערן האָבן נישט אלע געקאָנט פארווירק־

לעכן אַט דעם באגער. טייל קינדער האָבן נישט געקאנט באזוכן ישיבות און בלית ברירה האָבן זיי זיך אויסגעלערנט א פאך אזוי ארום, זענען זיי געוואָרן שניידערס, שוסטערס, סטאליערס, א.ד.ג. אַרעמעלייט האָבן געמוזט נעמען די קינדער צוהילף צו ארבעטן אויף פרנסה.

מיר קענען זאָגן, אז דער רוב עלטערן האָבן געשיקט די קינדער אין די ישיבות סיגעט, חוסט ווישווה א. א. וו. קיין ישיבות האָבן נישט געפעלט אָבער אזוי ווי דער איבער־ווינגנדיקער טייל מאַראַמאַראַשער אידן האָבן שווער געהאט פרנסה האָבן זייערע קינדער געוויטיקט נישט בלויז אין א מקום־תורה נאר אויך אין א ישיבה וואָס מען קען זיך אליין דערהאלטין, זענען געווען פאלן וועו ארגאניזירטע גרופעס בחורים האָבן אויסגעוואנדערט ערגעץ ווו אוו דאָרט געשאפן א ישיבה. איבער דער ברייט און לענג פון אונגארן האָבן זיך געפונען אין א סך שטעטלעך רבנים וואָס האָבן געוואָלט מרביץ תורה זיין צווישן דער יוגנט, פלעגן זיי איינלאדן בחורים פון מאראַמאַראָש און שאפן א ישיבה. אין די קליינע ישובים פלעגט מען „עסן טעג", אַדער באקומען וואכען געלט, חודש געלד פון בעליבתים, אַדער זיך אַנשליסן אין א מנין אויף שבת וועו עס האָט געפעלט א צענטער.

אין די גרויסע ישובות פון הויך־אונגארן ווי פרעשבורג למשל, אַדער אין שוראן און סעמיהאַלי, פלעגט מען נישט גערן אויפנעמען מאַראַמאַראַשער בחורים, מחמת זיי פלעגן זיך שנעל „אסימילירן" צווישן דער ארטיקער יוגנט. די מאַראַמאַראָשער בחורים פלעגן גיין אנגעטון אין א חסידישן לבוש, א שווארצן הוט מיט לאנגע פיאות. די אונגארישע בחורים דאקעגן, פלעגן גיין געקליידעט אייראפעאיש, מיט קורצע פיאות. די רבנים און ראשי ישיבות זענען נישט געווען צופרידן פון דעם וואָס די מאַראַמאַראָשער בחורים זאלן זיך „אסימילירן" צווישן די אונגארישע.

אין א סך ישיבות האָט מען איינגעפירט „פנקסי חברה מזונות" אין וועלכע מען פלעגט פארשרייבן די נעמען פון די תורמים פאר דער ישיבה. צוויי מאל אין יאָר, ביים סוף פון זמן, ד"ה פאַר ימים נוראים און פאַר פסח, פלעגן זיך ארויסלאָזן די ישיבה־בחורים מיט די פנקסים איינצומאַנען דאָס געלט. בדרך כלל זענען עס געווען די מאַראַמאַראָשער בחורים וועלכע פלעגן נעמען אויף זיך די דאזיקע אויפגאבע און פון דעם גאנצן איינקאסירטן געלט, פלעגן זיי באקומען א געוויסן פראצענט. אין רומעניע למשל, איז דער ענין פארוואנדלט געווארן אין א רענטאבילן עסק, ווייל מען האָט געדארפט באקומען א ספיציעלע דערלויבע־ניש פון דעם רעליגיע־מיניסטעריום און וועו עס האָט אזא דערלויבעניש געקראגן — אַפטמאל דורך „אונטערשמירן" א רעגירונגס־אנגעשטעלטן — האָט אַן שווערייטן זיך געקענט אַפגעבן מיט דער דאזיקער ארבעט.

אין די אונגארישע ישיבות, און דערנאך אויך אין די רומענישע איז געווען אנגענומען, אז די מאַראַמאַראָשער בחורים האָבן געהאט קלוגע און שארפע קעפ, אין איינקלאנג מיטן מאמר „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה". די דאָזיקע בחורים פלעגן טאקע פארנעמען א בכבודיק אָרט אין די דאזיקע ישיבות און זענען עס געווען די וואָס פלעגן איינ׳חזר׳ן מיט די איבעריקע תלמידים. דעריבער פלעגט מען זיי רופן „חזור בחור", ד"ה א בחור וואָס פלעגט איבער׳חזר׳ן דעם שיעור מיט די שוואכע תלמידים. געווען פאלן וועו בחורים פלעגן אהיים שיקן געלט צו זייערע עלטערן כדי זיי צוהעלפן אין דער פרנסה.

בלויז ביי אויסנאמלעכע פאלן פלעגן עלטערן שיקן קינדער לערנען אין דער גימנאזיע. אַדער אין אוניווערזיטעט. דאָס זענען געווען זעלטענהייטן. עס איז נישט געווען אַנגענומען אין די מאַראַמאַראָשער ישובים, אַז א זון זאָל גיין „שטודירן". דאָס איז באטראכט געוואָרן ווי א פגיעה אין דעם כבוד פון די עלטערן. עס איז געווען פיל בעסער, אז דער זון זאָל זיין א בעל מלאכה, ד"ה א שניידער אַדער א שוסטער, אבי ער זאָל שפעטער נישט ווערן קיין „גוי", א פורק עול תורה ומצוות.

מיט דעם אלעם זענען געווען צווישן די ישיבה־בחורים א סך אויטאָ־דידאקטן וועלכע האָבן געקאָנט ריידן אין דער שפראך פון דער מדינה, לייענען א צייטונג, א.ד.ג. אין דעם גרעסטן טייל ישובים זענען עס געווען די אידן וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט די אָרטס־ראטן (דארפס־הויז־קאָנצליי) אָדער זיך פארנומען מיט די פראָבלעמען פון דאָרף. בראש פון דאָט איז, טאקע געשטאנען א „ריכטער", א גוי, נאָר ער איז נישט געווען מער ווי א „פיגור" ליאלקע. דער פאקטישער פארוואלטער איז געווען דער איד וואָס איז געזעסן מיט דער יאר־מעלקע און מיט די ציצית אין דרויסן און אנגעפירט, אויף פארשיידענע שפראכן, מיט די דאָרפס־ענייגים. קיינער פון זיי האָט נישט געלערנט אין א הויך־שול, דאָך האָבן זיי געקאָנט ריידן אין אונגאריש, דייטש, רומעניש, טשעכיש, רוטעניש, א.ד.ג.

שבתים און יום טובים

עס איז געווען שווער פאר די מאָראָמאָראָשער אידן „אריינצוברענגען" דעם שבת אין זייערע היימען. דער דאנערשטיק פלעגט קומען באגלייט פון זארג, ווייל אין דעם טאָג האָט מען געמוזט קויפן מעל צו באקן חלות און הייוון צו קנעטן דעם טייק (רושטינא מאכען). אין א סך היימען איז עס געווען שווער ווי קריעת ים־סוף. אין לויף פון דער וואָך האָט מען זיך ווי עס איז אן עצה געגעבן מיט קוקורוזע־מעל, עס איז געווען באקאנט דער וויץ מיטן מאָראָמאָראָשער קינד וועמען מען האָט געפרעגט: וואָס פאר א ברכה מאכט מען איבער ברויט? האָט ער געענטפערט: אין מיטן דער וואָך מאכט מען א „שהכל" (איבער קוקורוזע־מעל) און אין שבת — א „המוציא". אמת, אידן פלעגן זיך ארויסהעלפן איינע די אנדערע, געווען נשים צדקניות וואָס פלעגן צונויפנעמען חלות וואָס זיי האָבן צעטיילט צווישן אָרעמעלייט. ביז גאָר שווער איז געווען דעם מיטלשטאנד וואָס האָט נישט אויסגע־שטרעקט קיין האָנט נאָך צדקה.

דאָך פלעגן יידישע היימען אנגעפילט ווערן מיט ליכט ווי נאָר דער הייליקער שבת איז געקומען. די מוטער פלעגט אנטון א פארטעך און א שבת־טיכל אויפן קאָפּ. די העמדלעך פון די קינדער זענען געווען ריין, אמאל פארלאטעט, נאָר ווייס און אויסגעפרעסט. אלע זארגן פון דער גאנצער וואכן פלעגן פארשווינדן. „שלום עליכם" פלעגט מען זינגען מיט דעם טראדיציאנעלן ניגון. מען פלעגט גיין אויף א שבת־מסיבה („באטא" בלע"ז) דאָרט האָט מען געזונגען, געטאנצט, דערציילט חסידישע מעשיות און זיך געלאָזט ווילגיין. דער שבת האָט אלעמען אויפגעמונטערט. פון דעם הייליקן שבת מען זיך אנגענומען מיט גייסטיקן כוח, מיט אמונה און בטחון אויף א גאנצער וואָך, בבחינת „די זעקס טעג פון דער וואָך ווערן געבענטשט אין זכות פון הייליקן שבת".

ימים נוראים האָבן גאָר ווייניק זיך געקאָנט פארגינען צו פאָרן צום רבין. עם זענען פאָראָן אומצעליקע מעשיות וואָס שילדערן ווי אידן זענען געפאָרן מיט א וואגן אָדער געריטן אויף א פערד דורך בערג און טאָלן ביז זיי זענען אנגעקומען קיין קאָסאָוו, אָדער ווישניץ, יעדער איינער צו זיין רבין. פון יעדן שטאנדפונקט איז די נסיעה צום רבין געווען פארבונדן מיט גרויסע אָנשטרענגונגען און אָפטמאָל — מיט מסירות נפש. מען קאָן זאָגן, אז נאָך אזא פארמאטערנדיקע נסיעה, ווען מען איז אנגעקומען צום רבין אין הויף, האָט מען געפילט א התרוממות הנפש און א הימלשע פרייד, ער האָט זוכה געווען צו זען דעם רבין און מקבל שלום זיין.

די חז"ל זאָגן אין מסכתא שבת, דף קמ"ה, ע"ב: פארוואָס זענען די יום טובים אין בבל פריילעכע? ווייל זיי זענען נישט געווען איינגעשלאסן אין יענער קללה (געמייט דעם פסוק אין ישעי': „חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח". האָט דערוף געזאָגט

דער ווישאַוער רבי, אז די „יום טובים אין בבל" זענען א רמז אויף דעם יום טוב שני של גלויות וואָס איז ניט אריין אין דער קללה פון נביא, ווייל דעמאלט איז קיין יום טוב שני של גלויות נאך נישט געווען.

די עיקר שמחה אין די יום טובים איז געווען: אחרון של פסח און שמחת תורה. אין די מאַרַמאַראַשער קהילות איז דאָס געווען אן אמתע פרייד וואָס איז שווער צו זען הייַנט אין דער מערב וועלט „ארעמע אידן מיט שטריימלעך וואָס האָבן קוים געהאט שתי שערות, ווי לצים פלעגן זיך אויסדריקן, מיט אלטע אָפּגעריבענע קאַפאָטעס, פלעגן טאנצן אויף די גאסן פון דאָרף, געשלאָסן דעם פארקער איבער די גאסן, אָדער אין דער נאכט פון יום־טוב, ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט פון א מסיבת יום־טוב, פלעגן זיי טאנצן לענג אויס דעם גאנצן וועג און אלעמען אויפגעוועקט פון שלאָף. די גוים האָבן נישט געוואגט צו שטערן. אויך די פריצים וואָס פלעגן ווויינען ביי דער הויפט־גאס האָבן נישט געשטערט און געלאזט די אידן זיך משמח זיין. די שמחה איז געווען פארבונדן מיט דער אמונה און בטחון אין השם יתברך און אין דעם עצם פאקט וואָס „איך בין געבוירן געווארן א איד און מיר זענען אנדערש פון די גוים". אמת, מיר זענען אין גלות און אונטערגעוואָרפן דעם „פריץ" צו וועמען מיר מוזן אנקומען, נאָר שבת און יום טוב איז אנדערש. מיר לאכן זיך אויס פון דער גאנצער וועלט, ווייל „מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"?

אָפּטמאָל האָט פאסירט, אז נאכן אויסטרינקען א ביסל וויין אָדער בראנפן, זענען אידן געוואָרן בגילופנ'דיק און ווען מען האָט צוגעלייט די הקפות אין שמחת תורה איז עס דערגאנגען צו קריגעריייען, בעיקר ווען מען האָט מכבד געווען אן אנגעזעענעם בעל הבית מיט דער זעקסטער הקפה „עוזר דלים", נאָר דאָס איז געווען אומפארמיידלעך, אינטערעסאנט איז צו באמערקן, אז מהאי טעמא האָט מען אין אייניקע ישובים איינגעפירט מכבד צו זיין מיט „עוזר דלים" יונגעלייט, לומדי תורה, און עס איז געווען א גרויסער כבוד צו באקומען די זעקסטע הקפה. דא איז כדאי צו דערמאנען, אָז מען פלעגט זיך צונויפקומען ביים ראש פון חברה קדישא אין אחרון של יום טוב, ווען עס פאלט אויס דער טאג פון אזכרת נשמות. אין א גאנצע ריי קהילות איז געווען איינגעפירט, אז דער גבאי פון חברה קדישא האָט געמוזט האלטן אין הויז „איינגעמאכץ" וואָס אין א נויטפאל האָט מען דערקוויקט דערמיט א קראנקען.

דאקעגן האָט דער מוצאי יום טוב געבראכט זאָרג פארן מאָרגן, וואָס וועט מען מאָרגן טון און ווי אזוי וועט מען אנהייבן די וואָך? אלע דאגות און צרות האָט מען אָפּגעלייגט ביז „נאך יום טוב" און צוליב דעם האָט מען זיך נישט געוואלט צעשיידן פון דעם יום טוב און מען האָט אים פארהאלטן וואָס שפעטער. ביי מעריב האָט מען געטאנצט און געזונגען אין א זאפטיקן יידיש: „גוטער ברודער, טייערער ברודער, וועט וועט נאך זיין פסח? אז ג־ט וועט געבן געזונט און לעבן — וועט..." נאך זיין פסח.

געווען אנשי מעשה וואָס האָבן געווסט ווי אזוי צו אונטער־האלטן דעם עולם. שמחת תורה פאר מעריב, פלעגן זיי ארויף אויף דער בימה און „געווארנט" דעם עולם, אז פאר ווינטער דאָרף מען צוגרייטן טרוקען האָלץ אויף באהייצונג, זיך איינשאפן נייע שיך און שטיוול, אוועקלייגן קארטאפל אין קעלער, זיך קויפן גענוג מעל אויף שבת און פלעגן ענדיקן מיט די ווערטער: „ארעמעלייט זענען אבער פון דעם פטור..."

עס איז נישט געווען לייכט אריין צוגיין אין וואכענדיקן לעבן אז מען האָט נישט געהאט קיין זיכערע און סטאבילע פרנסה. ישיבה־בחורים פלעגן איינפאקן זייערע זאכן אין די רעצלעך. מאמעס פלעגן באקן קיכלעך „צידה לדרך". דער פאָטער האָט געזוכט אין קעשענע, „אויסגעקראצט" די לעצטע פרוטות און זיי אוועקגעגעבן דעם זון פאר הוצאת־הדרך כדי דער זון זאָל קענען פאָרן אין דער ישיבה לערען תורה. פארשטייט זיך עס האָבן אויך נישט געפעלט גבירישע קינדער וועלכע זענען געפאָרן אין דער ישיבה גוט געקליידעט און מיטגענומען געלט. זיי זענען עס אָבער געווען א קליינע מינדערהייט.

אויסוואנדערונג אין מרחקים

נישט געקוקט אויף דער ענגשאפט און אַרעמקייט האָבן ווייניק אידן פארלאָזט די מאַראָמאַראָשער ישובים און אויסגעוואנדערט מיט זייערע משפחות אין דער פרעמד. אפילו די וואָס זענען אוועקגעפארן אין די מרחקים זוכן פרנסה, האָבן איבערגעלאזט הינטער זיך זייערע משפחות. אידן זענען געפארן פון רוסלאנד, ליטע, גאליציע קיין מערב־אייראפע, קיין ענגלאנד, דייטלאנד, בעלגיע, קיין דרום־אפריקה א. ד. ג. די אידן פון מאראמאַראָש האָבן זיך נישט געירירט פון אָרט.

אין די אידישע פערטלען פון לאנדאן באקאנט ווי „איסטענד" אָדער „וויטשעפעל". זענען געווען קאנצענטרירט טויזנטער משפחות פון מזרח־אייראפע. אידן פון מזרח און מערב־גאליציע האָבן פארפלייצט כמעט אלע שטעט פון דייטשלאנד און דאָרט געשאפן חסידישע שטיבלער. קיין דרום־אפריקע האָבן אויסגעוואנדערט מאסן ליטווישע אידן. אין אָט די אלע קיבוצים האָט מען נישט געפונען קיין מאַראָמאַראָשער אידן, בלויז געציילטע האָבן עמיגרערט קיין אמעריקע. צווישן די אונגארישע אידן פון פאר דעם ערשטן וועלט־קריג איז בכלל נישט געווען קיין אטמאספער און שטימונג פאר עמיגראציע. אידן זענען געווען גוט סיטואירט עקאנאמיש. דאקעגן די מאַראָמאַראָשער אידן, וואָס זענען טאקע געווען א טייל פון דעם דאזיקן קיבוץ, האָבן נישט געקוקט אויף זייער דחקות, נישט געהאט דעם מוט אוועקצופאָרן אין די מרחקים. אלע זענען געווען שומרי תורה און מצוות, געהאט א חסידישן אויסזען, געטראגן באָרד און פיאות. זיי האָבן זיך געשראקן טאמער וועלן זיי חלילה נישט קענען ווייטער אנהאלטן זייער רעליגיעזן לעבנס־שטייגער, זיין געצווונגען מחלל שבת זיין און נכשל ווערן אין מאכלות אסורות.

זעלבסטפארשטענדלעך, האָבן זיי נישט געוואגט מיטצונעמען זייערע משפחות אויס מורא, אז זיי זאלן נישט קענען געבן די קינדער א ריכטיקע דערציאונג. אפשר האָט זיי געפעלט דער גייסטיקער און אינטעלעקטועלער כוח צו קומען אין קאנטאקט מיט דער גרויסער וועלט וואָס איז זיי געווען פרעמד. די פשוטע, צניעותדיקע פרויען מיט די טיכלען אויף די קעפ, האָט זיך בשום אופן נישט געקאנט צופאסן צו דער נייער סביבה און האָבן זיך שלעכט געפילט אין אָט דער פרעמדער געזעלשאפט. דעריבער איז זיי געווען ליבערשט צו בלייבן לעבן אין דחקות, איידער אָפנייגן פון דעם ווענ פון זייערע עלטערן.

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה

מיטן צוזאמענברוך פון דער עסטרייך־אונגארישער מאָנארכיע, איז דער מאַראָמאַראָשער ראיאָן צעטיילט געווארן אין צווייען: איין טייל איז געבליבן אויף מזרח פון דעם טיסאָ־טייך, אנעקסירט צו „גרויס רומעניע" און דער צווייטער טייל, אויף דער מערב־זייט פון טייך, האָט געהערט צו טשעכיע, וועלכע איז דעמאלט אויפגעקומען.

עס איז דא נישט דאָס פלאָץ צו אנאליזירן די אונטערשיידן פון אָט די ביידע מדינות און די אנדערשקייטן פון זייערע רעזשימען. מיר וועלן זיך בלויז באגנוגענען מיט אייניקע באמערקונגען וואָס האָבן צו טון מיטן לעבן פון די דאָרטיקע אידן.

רומעניע איז געווען א לאנד ווירטשאפטלעכע מדינה מיט א פעטן און פרוכטבארן באדן, געבענטשט מיט נאטור־אוצרות. זי איז אָבער געווען הינטערשטעליק וואָס שייך אינדוסטריע. טשעכיע דאקעגן, איז געווען אינדוסטריעל שטארק אנטוויקלט. דאָס איז געווען א פארגעשריטענע קולטורעלע מדינה, „אָרעם אין לאנדווירטשאפטלעכער פראדוקציע און אין נאטור־רייכטימער.

רומעניע איז געווען א לאנד מיט א רייכע אנטיסעמיטישע טראדיציע און די אידן האָבן עס באלד דערשפריט דער רומענישער אנטיסעמיטיזם אין געווען אכזריותדיק און ברוטאל. אין די אוניווערזיטעטן פלעגן די סטודענטן איבערפאלען זייערע אידישע קאלעגן. בראש פון דער אנטיסעמיטעשער באוועגונג איז געשטאנען דער טרויעריק בארימטער פראָפ. קוזא. סטודענטן פלעגן אנפאלן אויף אידן אויף די גאסן און צוגן. די אנגריפן פלעגן פארקומען פאַר די אויגן פון די מאכט־אָרגענען וואָס זענען פאראנטוואָרטלעך פאר דער ארדענונג און פאר די געזעצן.

די סטודענטן האָבן אויך רואיניירט שילן אין יאָר 1927. זיי האָבן חרוב געמאכט אידישע געוועלבער און פארמעגן. די דאָזיקע סטודענטן האָבן ממש טעראריזירט די אידישע מאסן. נאָך ערגער איז געווארן ווען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט. דאָן האָבן אין רומעניען איבערגענומען די רעגירונג פארברענטע אנטיסעמיטן ווי גוגא־קוזא און די מענטשן פון דער „אייזערנער גווארדיע". מיט דעם אלעם האָבן אידן זיך געגעבן אן עצה דורך „אונטערשמירן" דאָרט וווּ מען באדארף, ווי עס האָט זיך שטענדיק געפירט אין יענער מדינה.

טשעכיע דאקעגן, אנגעפירט פון איר פרעזידענט מאַסאַריק האָט גענאסן פון א סטאבילן און שטארקן רעזשים. צום באדויערן האָבן אויך דאָרט נישט געפעלט אנטיסעמיטישע דיסקרימינאציעס קעגן אידן. אין טשעכיע האָט דער אנטיסעמיטיזם נישט געטראגן קיין ברוטאלן כאראקטער ווי אין רומעניען. דאָס איז געווען א מין „סאלאָן־אנטיסעמיטיזם" הינטערן מאנטל פון דעמאקראטיע. למשל: אין טשעכיע זענען די שטייערן געווען זייער הויך, בעיקר האָבן עס געפילט די סוחרים. אזוי ווי כמעט אלע אידן האָבן זיך פארנומען מיט מסחר האָבן זיי שטארק געליטן פון דער דאזיקער באלאסטונג. די „פינאנסן" — שטייער אייגמאנער — זענען די אידן דערגאנגען די יאָרן. געווען פאלן ווען מען האָט אידן ארעסטירט אין מיטן דער גאס, זיי אווועקגעשטעלט הינטערן טויער פון בנין, אונטערזוכט זייערע קעשענעס און צוגענומען ביז דער לעצטער פרוטה.

געווען אויך פאַלן ווען מען האָט אידן אָפגעהאַלטין אין שטייער־אמט און פארארדנט זייערע משפחות ברענגען א גרעסערע סומע געלט צו דעקן די שטייער־חובות. אין קעגנטייל האָט מען געדראט, אז מען וועט זיי נישט באפרייען. די מאַכט־ארגאנען פלעגן זיך אָפזאָגן זיי צו געבן א פאספארט, אפילו ווען זיי האָבן געדארפט אריספארן צוליב געזונט־טעמים, הגם דאָס איז געווען קעגן דעם געזעץ (זעע אין ספר „שאול בחיר ד'", פון ר' ישראל ערליך, זייט קע"ז וועגן דעם פאַל מיטן קאשוער רב, רבי שאול בראך, וועלכער איז אמאל ארויסגעטראָטן מיט א שארפן פראטעסט קעגן דער טשעכישער מאכט צוליבן פסל'ען די פאספארטן פון אידישע בירגער און זיי דערנידעריקן. צוליב דעם פאל האָט דער רב געהאט אויסצושטיין צרות פון דער מאכט).

אָן ספק, אָז נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה זענען פארגעקומען וויכטיקע ענדערונגען אין דעם לעבן פון די מאראמאראָשער אידן פון ביידע זייטן טייך. אין דעם טייל וואָס האָט געהערט צו רומעניע האָט זיך אָנגעהויבן א מאסן־אויסוואנדערונג. פון מאַראָמאַראָש איז מען געפארן אין אנדערע געגנטן, בעיקר אלט רומעניען אין יענע קהילות וווּ עס האָט זיך געפילט א שטארקער מאנגל אין כלי קודש, ווי רבנים, שוחטים, מלמדים, שמשים א.ד.ג. ווייל עס זענען דאָרט כמעט נישט געווען קיין ישיבות און חדרים אין וועלכע מען זאָל לערנען תורה אויף א הויכן ניוואו. די מאַראָמאַראָשער אידן האָבן די דאזיקע כלי קודש געקאנט צושטעלן מיט א בריטער האנט. זיי האָבן אזוי ארום פארפלייצט כמעט אלע רומענישע שטעט מיט שוחטים, מורי הוראה, מלמדים, חזנים, שמשים א.ד.ג.

עס האָט זיך אָבער אויך אנגעהויבן אן ערנסטע עמיגראציע מעבר־לים, אין די פא־ראייניקטע־שטאטן, דרום־אמעריקע און אויך אן עליה קיין ארץ־ישראל, בעיקר אין די 30־ער יאָרן. עס איז אויך געווען די בארימטע „סידקאָוו"־עליה, אויפן נאמען פונעם ארץ ישראלדיקן

שליח וואס איז געקומען פאראינטערעסירן אידישע פארמער מיט פעלד־ארבעט אין ארץ־ישראל. אין רעזולטאט פון דעם זענען א סך משפחות אפגעפארן פון רומעניע אייניקע קיין ארץ ישראל, אנדערע — קיין ארגענטינע, צו די ישובים פון בארון הירש. אן ענלעכע אינרלעכע אויסוואנדערונג איז פארגעקומען אין טשעכיע. א סך אידן זענען אריבער ווויענען אין די שטעט פון באהעמיע און מאראוויע, פראג, ברין א. אנד.

פארשיידענע ציוניסטישע און חלוצישע באוועגונגען האבן אנגעהויבן צוגרייטן זייער יוגנט צו עליה. עס זענען אויפגעקומען „הכשרות" וואס האבן די יוגנט אויסגעשולט צו ערד־ארבעט אדער ווערן פאכלייט. אין דעם טשעכישן טייל איז פארגעקומען א גרויסע אויפוואכונג פאר עליה און א סך יוגנט איז עולה געווען קיין ישראל. פרטים ווען דעם קען מען געפינען אין דעם אינעווייניקסטן טייל פון ספר.

אין דעם רומענישן טייל זענען אויפגעשטעלט געווארן „הכשרות" דורך פארשיידענע ארגאניזאציעס. אין בוך קען מען געפינען אנגאבן ווען דעם פארנעם פון דער עליה לויט יעדן ישוב באזונדער. מען קאן זאגן, אז די אידן פון מארמארש האבן בייגעטראגן א גרויסן חלק אין בנין־הארץ. אויף די פארשיידענסטע געביטן, נאך פאר דער אנטשטייאונג פון דער מדינה. ווען דעם קען מען לייענען אין א באזונדערן קאפיטל.

קהילות חברות לעבנס שטייגען מנהגים און פולקלור

אין דעם אינעווייניקסטן טייל פון ספר באמיען מיר זיך צו געבן א שילדערונג ווען דעם קהילה־לעבן אין יעדן ישוב באזונדער, ווען זיינע רבנים, מנהיגים א.ד.ג. מיר ווילן דא געבן א בצימצום'דיקן איבערבליק ווען דער ארגאניזאציע און געבוי פון די קהילות און פון פארשיידענע חברות.

די קהילות אין מארמארש זענען געווען אונטערגעווארפן דעם ארטאדאקסישן פארבאנד ד"ה, אז זיי זענען געווען אנגעשלאסן אין דער ארגאניזאציע פון די חרדישע קהילות וואס די סטרוקטור זייערע איז געווען אין אייניקלאנג מיט די תקנות וואס עס האבן מתקן געווען די גדולי הרבנים אין יאר תרכ"ח, נאכן אפשפאלטן זיך פון די רעפארם־קהילות. אין יעדן ישוב איז געווען א גוט ארגאניזירטע קהילה, איין אייניציקע קהילה, היות אלע אירע מיטגלידער זענען געווען חרדישע אידן.

בדרך כלל פלעגן די ראשי הקהילה אויסגעוויילט ווערן ביי געהיימע וואלן. עס איז נישט געווען איינגעפירט צו צאלן א מיטגליד־אפצאל. אזוי, אז יעדער איד איז געווען שטימבארעכטיקט. מען פלעגט אויסוויילן א פרעזעס, א וויצע־פרעזידענט און „שבעה טובי העיר" אפטמאל פלעגט אויסברעכן א קאמף צווישן פארשיידענע גרופעס חסידים אדער צווישן פאמיליע־שפיצן וועלכע האבן פרעטענדירט צו שטיין בראש פון דער קהילה. עם פארשטייט זיך, אז עס פלעגן אנטשטיין מחלוקות'ן און שארפע ווערטער־געפעכטן. אזוי, אז אפטמאל האט מען געמוזט אנקומען צו דער אינטערוועניץ פון ארטאדאקסישן־קאנצליי אויף אויסצוגלייכן דעם סכסוך.

די הכנסה פון די קהילות איז געקומען פון צווי מקורות: פון „גאבעלע", ד"ה שחיטה־געלט וואס קצבים פלעגן צאלן, פון דעם פארקויף פון כשר־פלייש און אויף די קליינע ערטער — פון דעם פארקויף פון „הייוון" צו באקן ברויט און חלות. דעם לעצטן שטייער האט מען ארויפגעלייגט אויף אלעמען היות דער גרעסטער טייל אייגנטימער פון געוועלבער וואס האבן זיך אפגעגעבן מיט דעם מסחר זענען געווען אידן. אזוי, אז אויך גוים

וואָס האָבן געקויפט די הייזער האָט געמוזט דעם שטייער צאָלן. עס איז געווען אינטערסאַנט צו הערן, ווי גוי״עס באקלאגן זיך הלמאי זיי דארפן צאָלן פאר די הייזער מער און אויסהאלטן „אייער רב״. זיי האָבן אָבער בלית ברירה, געמוזט שלום מאכן מיט דעם. (אין דעם טייל וואָס רעדט וועגן דעם ישוב סיטשעל קען מען געפינען פרטים ווי אזוי מען פלעגט צאָלן דעם „גאבעלע״ פאר דער שחיטה פון בהמות און עופות.

אין יעדן ישוב איז געווען א חברה־קדישא, א חברה קברנים, (מעלאצעס); א חברה ש״ס, א חברה משניות, א פועלי צדק־געזעלשאפט פון בעלי מלאכה אין א ביקור חולים. דער באוווסטזיין פון קעגנזייטיקער הילף איז געווען טיף איינגעווארצלט. אין יעדן ישוב זענען געווען מענער און פרויען וואָס האָבן זיך אָפגעגעבן בגלוי ובסתר מיט העלפן די נויטליידנדע און קראנקע.

שמחות און חתונות

ווי דערמאנט, האָט מען זיך נוהג געווען אין לעצטן טאָג יום טוב, ביי שמחת בית השואבה, אָדער פורים, זיך צונויפקומען און זיך משמח זיין אין דער היים פונעם ארטיקן רב וועלכער איז געווען דער מורה הוראה; ביים דיין; ביי די אנפירער פון דער חברה־קדישא אָדער ביי סתם אנגעזעענע בעלי בתים.

בלויז געציילטע פלעגן פראווען א בר מצוה־מסיבה, ווען דער זון איז אלט געווארן 13 יאָר. אין אלגעמיין האָט מען זיך באגנוגנט מיט ברענגען דעם בר־מצוה אין שיל מיט א האָניק־לעקאך און בראָנפן. איבעריק צו זאָגן, אז מען פלעגט נישט געבן דעם בר מצוה־בחור קיין מתנות. דאקעגן פלעגן אלע, אפילו ארעמעלייט, פראווען א סעודה ווען מען האָט חתונה געמאכט די קינדער.

ווי געזאגט, זענען משפחות געווען געבענטשט מיט א גרעסערע צאָל קינדער און עס איז נישט געווען לייכט זיי חתונה צו מאכן, איינע נאָך די אנדערע, באזונדעס ווען עס זענען געווען עטלעכע טעכטער. דאָס איז בכלל נישט געווען קיין געלעכטער...

לאמיר ביי דער געלעגנהייט דערמאנען די חתונה־מנהגים אין מאָראָקאָ לויט ווי זיי זענען געבליבן איינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

קודם כל — די הכנות צו דער חתונה. בלויז געציילטע, בעיקר די גבירים, פלעגן זיך נוהג זיין צו געבן דעם חתן א גאלדענעם זייגער אָדער מתנות צו דער כלה. צו די תנאים. בעטגעוואנט, קישנס, ליילעכער א.ד.ג. (שטאפיר) האָבן אלע געמוזט געבן, בעיקר איז דאָס געווען די פליכט פון די כלה׳ס עלטערן.

כדי צוצוגרייטן די קישנס און דאָס בעטגעוואָנט פון פעדערן פלעגן איינגעלאדן ווערן די שכנות, פרויען און מיידלעך, צו די אוונטן אין די לאנגע ווינטערדיקע נעכט. אזעלכע אוונטן פלעגט מען רופן „קלאָקע״ און שפראכן־פארשער וואלטן געדארפט דערגיין דעם מקור פון דאָס דאזיקע אינטערעסאנטע ווארט. מען פלעגט אָפבראָטן קארטאָפל, עסן, זינגען און דערציילן מעשיות ביז מען האָט צוגעגרייט דעם געהעריקן קוואנטום פעדערן.

נישט אלע פלעגן אפדרוקן איינלאדונגען צו דער חתונה. אין טאָג פון דער חופה פלעגן צווויי מיידלעך, אנגעטוענע יום טובדיק, גיין פון שטוב צו שטוב און זאגן: „די כלה לאדנט אייך איין צו דער התונה״. צו די שמחות פון די גבירים פלעגט מען גיין ביים באקומען די איינלאדונג אָדער מחמת דער פערזעלעכער קרובהשאפט וואָס מען האָט געהאט מיט די מחותנים. וועו די כלה איז אָבער געווען פון אָרעמע עלטערן אָדער חס־ושלום א יתומה, פלעגט דאָס גאנצע שטעטל גיין איר משמח זיין.

פאר דער חופה פלעגן די מיידלעך אָדער פרויען, זיך לאָזן אין א מצוה טאנץ מיט דער

כלה. אויך דער בדחן פלעגט צוקומען צו דער כלה און געלאזט הערן דברי התעוררות און מוסר. ער פלעגט בעטן פון דער כלה — אלץ אין גראמען — זיך אויפשטעלן און בעטן סליחה ומחילה ביי איר מוטער, אויב די כלה איז, געווען א יתומה, פלעגט דער בדחן איר זאגן מוסר ביז זי פלעגט אויסברעכן אין א געוויין. דער בדחן פלעגט שילדערן אין פערזן ווי דער „מלאך דומה" גייט צום קבר פון אירע עלטערן און וועקט זיי אויף פון שלאף. די נפטרים פלעגן זיך דערשרעקן צי מען רופט זיי נישט חלילה אויפסנייי צום בית דין של מעלה. נאר דער „מלאך דומה" פלעגט זיי באראיקן און זיי אנזאגן, אז הייבט פירט מער זייער קינד צו דער חופה. מען קען זיך פארשטעלן ווי די וואס זענען גאר געקומען משמח זיין דער כלה פלעגן אויסברעכן אין א ביטער געוויין...

פון דאַרטן איז דער בדחן אוועק אין הויז ווו מען האָט געפראווט דעם קבלת־פנים פארן חתן. אויך דאָ האָט דער בדחן געזאגט דברי התעוררות, מוסר און דברי תשובה וואָס האָבן זיך צוגעפאָסט צום טאָג פון דער חופה. עס פארשטייט זיך, אז דער בדחן האָט געלאָזט הערן שבחים אויפן אדרעס פון חתן־כלה. דער בדחן איז בדרך כלל, געווען א בר־אוריין און אין זיינע ווערטער האָט ער אריינגעפלאכטן כלערליי מדרשים און גימטריאות. אזוי, צום ביישפיל, פלעגט ער דערמאנען די ראשי תיבות פון טלית וואָס באדייטן: ט׳רם ל׳חופה י׳עשה ת׳שובה. אויך די גאנצע פרשה פון דער עקידה פלעגט ער זאָגן אין גראמען. א סך פון די דאזיקע גראמען מיט ציטאטן פון די מדרשים זענען פארפאסט געווארן פון דעם בארימטן בדחן, הערש לייב גאטליב, פון סיגעט.

אלס מסדר־קידושין פלעגט מען מכבד זיין דעם רב, דעם ארטיקן דיין אָדער א תלמיד חכם וואָס איז געווען באהאוונט אין „טיב גיטין וקידושין". די שבע ברכות אונטער דער חופה, האָט מען נישט איינגעטיילט. דער רב פלעגט זאגן אלע ברכות.

נאָך דער חופה האָט מען געפראווט די סעודה בעת וועלכער מען פלעגט אויסרופן — דאָס דרשה־געשאנק יעדער איינער פון די גענסט פלעגט אונטערטראגן מתנות אין מזומן, אָדער אין שווה כסף. נאָך דער סעודה און ברכת המזון פלעגט מען זיך לאָזן אין א מצוה טענצל מיט דער כלה. בלויז באלעבאטים פלעגן טאנצן. דער בדחן פלעגט איינלאדן יעדן איינעם און דערביי לאזן הערן דברי בדחנות. דאן פלעגן טאנצן חתן־כלה און בשעת מעשה פלגט דער בדחן ריידן צו זיי אין גראמען און זיי אויפקלערן די פליכט צו בויען א יידישע היים באטאנענדיק אז „הכל תלוי במזל" און, אז „דער טאטע און די מאמע געבן בעטגעוואנט נאָר דאָס פינטעלע גליק איז ביי ג־ט אין דער האָנט..." די חתונות פלעגן זיין זייער פריילעכע. מען פלעגט טאנצן ביז אין די פארטאג־שעה׳ן. גאָר באזונדערס איז די פרייד געווען גרויס ווען עלטערן האָבן אויסגעגעבן זייער „מעזיניק" ד״ה, דאָס לעצטע קינד. דאן האָט מען זיי מכבד געווען צו טאנצן מיט א בעזים... אָדער מיט דער „קאטשערע".

שבת, פאר דער חתונה, פלעגט מען פירן דעם חתן צום „אויפרוף" און ווי עס פירט זיך, פלעג מען דעם חתן באווארפן מיט ניס און זיסוואַרג בעתן עולה לתורה זיין.

וועו דער חתן איז געווען פון א צווייטן ישוב, פלעגן ארטיקע בחורים ארויסגיין אים מקבל־פנים זיין ביים ברעג פון דאָרף מיט א פיאקער. דאקעגן, די בחורים וואָס האָבן אים ארויסבאגלייט פון שטוב, האָבן אים נישט איבערגעגעבן ביז מען האָט זיי מכבד געווען מיט לעקאך און בראנפן. ערשט דערנאך איז ער ארויף אויפן פיאקער פון די וואָס זענען אים געקומען אפנעמען.

דעם ערשטן שבת נאָך דער חתונה פלעגן פרויען ברענגען דער כלה אין שיל. עם איז געווען איינגעפירט א מנהג, אז דעם ערשטן שבת פלגט די כלה נישט דאווענען. מען האָט איר געהייסן צייילן וויפל פענצטער די שיל האָט... ווי עס שיינט, איז דער דאזיקער מנהג איינגעפירט געווארן כדי נישט מבייש זיין די כלות וואָס האָבן נישט געקאנט דאווענען.

אזעלכע זענען אויך געווען. אזוי, אז אפילו די וואס האָבן יאָ געקאנט — האָט מען נישט געגעבן קיין סידור אין האנט...

דאָס טאָג־טעגלעכן לעבן פון די מאַראַמאַראַשער אידן איז געווען דורכגעפלאכטן און דורכגענומען מיט כלערליי מנהגים, דינים און טראדיציעס וואס פרויען פלעגן אפהיטן מיט פינקטלעכקייט. זיי האָבן טאקע נישט געלערנט אין שול, נאָר טראדיציעס אויף אלע געביטן ווי כשרות, יום טוב, טהרת המשפחה א.ד.ג. האָבן זיי געווויסט פון שטוב. אויב זיי האָבן געהאט וועלכן נישט איז ספק פלעגן זיי גלייך זיך שואל עצה זיין מיטן אָרטיקן מורה־הוראה.

מיר וואָלטן געקאנט אויסברייטערן די טעמע און דערציילן וועגן א סך אינטערעסאנטע דערשיינונגען וואס זענען געווען ספעציפיש פאר די מאַראַמאַשער אידן, ווי די אטמאספער אוז שטימונג אין די ימים נוראים, די סליחות־טעג, די עשרת ימי תשובה, א.ד.ג. מיר האָבן זיך אָבער באגנונגט מיט אלגעמיינע שטריכן, כדי זיך צו שאפן א באגריף וועגן דעם אידישן לעבנס־שטייגער אין א וועלט וואס איז אזוי אכזריות'דיק און אומרחמנות'דיק פארשניטן געווארן.

ד' ינקום דמם.

דער חורבן

דער אַנהייב פון דער שואה אין דעם טשעכישן טייל פון מאַראַמאַראָש איז געווען אַנדערש ווי פון דעם רומענישן טייל. ווי באַקאַנט איז אין אַנהייב אַקטאָבער 1938 אָפּגעריסן געוואָרן דער סודעטן־געביט פון דער טשעכישער רעפובליק און אָנגעשלאָסן געוואָרן צו נאַצי־דייטשלאַנד. דער דאָזיקער אָקט האָט פאַרגעזאָגט דעם סוף פון דער טשעכישער מדינה. אָלץ איז פאַרגעקומען אין שווינדלענדיקן טעמפּ. ס׳איז נישט פאַרביי קיין גאַנצער חודש און דאָס „ווינער בוררות״ פונעם 2־טן נאָוועמבער 1938 האָט אָוועקגעגעבן אונגאַרן גאַנץ דרום־סלאָוואַקיי צוזאַמען מיט דער שטאָט קאָשוי (קאַשיצאַ) זי האָט אויך צוגעשריבן צו אונגאַרן דעם מערב־טייל פון קאַרפּאַטאָ־רוס, ד. ה. די בערג און אונג־געביטן, צוזאַמען מיט די שטעט מונקאטש און אונגוואַר.

דאָס מאַראַמאַראָש־געביט וואָס געפינט זיך מזרחדיק פון קאַרפּאַטאָ־רוס איז נישט אַריין אין אָט דעם „בוררות״. דעם דאָזיקן געביט איז פאַרגעשטאַנען אָן אַנדער גורל. די זיך־צעפאַלנדיקע טשעכאָסלאָוואַקיי האָט היטלער פונאַנדערגעטיילט אין דריי טיילן: בעהמען און מעהרן וועמענס איינוווינער עס זענען טשעכן, האָט היטלער פאַרוואַנדלט אין א „פּראָטעקטאָראָט״, איבער וועלכן די נאַצישע האָבן געהערשט דירעקט. סלאָוואַקיי האָט ער פאַרוואַנדלט אין א „זעלבשטענדיקער״ מדינה, אין איר האָבן די נאַציס געהערשט דורך דער „רעגירונג״ וואָס זיי האָבן נאָמינירט, דאָקעגן מאַראַמאַראָש, וואָס איז באַווויזט דורך רוטענער־אוקראַינער, האָט געדאַרפט קריגן א ברייטע אויטאָנאָמיע, נאָטירלעך אונטער נאַצישער אויפזיכט, און די שטאָט חוסט האָט געדאַרפט זיין די הויפּט־שטאָט פון אָט דער אויטאָנאָמער געגנט. די דאָזיקע אויטאָנאָמיע האָט אָנגעהאַלטן גאַנצע דריי מיט א האלבן חודש, פונעם 22־סטן נאָוועמבער 1938 ביזן 15־טן מערץ 1939, וואָרעם אין מיטן מערץ האָבן די אונגאַרן פאַרכאַפּט מיט כוח דאָס טשעכישע מאַראַמאַראָש, צעשמעטערנ־דיק אין א בליץ־שלאָכט די רוטענישע כוחות, וואָס האָבן זיך אָנטקעגנגעשטעלט. דייטשלאַנד האָט אָנערקענט די אונגאַרישע אָנעקסיע נאָר דע־פאַקטאָ, אויך די אונגאַרן אַליין האָבן נישט אָנעק־סירט דאָס טשעכישע מאַראַמאַראָש אָבסאָלוט און פאַרמעל. די געגנט איז געזען געוואָרן ווי א „האַלטנדיק געביט״ וואָס איז געווען אונטערגעוואָרפן א מיליטעריש אויפזיכט, ווי א זשעסט פון פריינדשאַפט צום דייטשישן פאַרבינדעטן. וואָרעם די גאַנצע אונגאַרישע אָקופּאַציע איז געקו־מען — לויט די אונגאַרישע טענה׳ס — כדי צו שיצן די אונגאַרישע באַפעלקערונג וואָס איז געווען אין געפאָר אונטער אַן אוקראַיניש־רוטענישער הערשונג. אָבער פאַקטיש — לויט דער אַדמיניסטראַציע און אנדערע קוק־פונקטן — איז נישט געווען קיין שום אונטערשייד פונעם מאַראַמאַראָש־געביט און די געביטן בערג און אונג אין וועלכע די אונגאַרן האָבן געהערשט „כדת וכדין״ לויט דעם „ווינער בוררות״.

דער היסטאָרישער אמת איז, אַז דעם קיום פונעם ביסל אונגאַרן אין טשעכישן מאַראַמאַראָש האָט נישט געדראָט קיין שום סכנה, נישט קיין ווירטשאַפטלעכע, נישט קיין גייסטיק־קולטורעלע או אוודאי נישט קיין פיזישע. דערפאַר אָבער איז דער קיום פון די צענער טויזנטער אידן דאָרט געשטאַנען אונטער א גרויסער סכנה, וויניקסטנס פאַרויסזעענדיק, אונטער דער מיליטאַנטיש און דיליטאַנטישער הערשאַפט פון די רוטענער. די דאָזיקע נייע הערשער וואָס אין זייער שפּיץ זענען געשטאַנען אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן וואָס האָבן זיך געוראָפן „סיטשן״ — אין זייער מערהייט זענען דאָס געווען אָנטלאָפענע פון ראַטנפאַרבאַנד נאָך אין זיין ערשטער צייט — און זענען געשטאַנען אונטער א שטאַרקער נאַצישער השפּעה. בריש גלי און אָן שום פּרווו דאָס

צו פֿאַרהוילן האָבן די „סיטשן" זיך פֿאַרנומען מיט צוגרייטן „שווארצע ליסטעס" פון רייכע אידן וועמען זיי וועלן אויסהרגענען. זיי האָבן פֿאַרשפּרייט קלאָנגען, אַז אַט־אַט גייט מען אויסשחטן אַלע אידן. ווייזט אויס, אַז אין זיער גאַנצער קורצער הערשאַפט האָבן די „סיטשן" נישט דערהר־געט קיין אידן, אַבער דער פּחד, וואָס זיי האָבן אויף די אידן אַרויפגעווארפן, האָט געברענגט זיין פֿאַרדינטן רעזולטאַט — אַרויסצוקוועטשן געלט פון אידן, כדי זיי צו לאָזן לעבן. קוקנדיק אויף צוריק קאָן גאָנץ מעגלעך זיין, אַז די גאַנצע כוונה פון די „סיטשן" איז געווען נישט קיין אַנדערע ווי דאָס אַרויספֿרעסען געלט. אַבער די אידן האָבן נישט געוווסט און נישט געקאָנט וויסן אין די באַדינגונגען אין וועלכע זיי האָבן זיך געפונען, — די מחשבות פון די נייע הערשער, וואָס זענען געווען אין דער בחינה פון „עבד כי ימלוך". די אידן פון טשעכישן מאַראַמאַראָש, וואָס אין משך פון אַ 20 יאָר האָבן זיך געהאָט צוגעווויגט צו לעבן אין אַ דעמאָקראַטישער מדינה — זענען איצט פלוצים אַראָפּגעפֿאַלן „פון אַ הויכן באַרג אין אַ טיפן טאָל". די מאַראַמאַראָשער אידן האָבן דעריבער אויפגענומען די אונגאַריש אָקופּאַנטן מיט אַ געפיל פון דערלייכטערונג. וואָרעם — אַזוי האָבן אידן געטענהט — יעדער מאַכט איז בעסער פון אַ מאַכט וואָס איז קיין מאַכט נישט. און דער עיקר, עס וועט דאָך איצט פון זיי אַראָפּגענומען ווערן דער פחד פון די „שווארצע ליסטעס" און די שחיטה־דראָונג. שוין נישט רעדנדיק פון דעם פּאָליטיש־עקאָנאָמישן תוהו־ובוהו וואָס האָט געהערשט אין מאַראַמאַראָש צוליב דעם דאָזיקן רעזשים וואָס האָט נישט דערוועקט צו זיך קיין צוטרוי, אפילו צו זיינע אדמיניסטראַטיוועס און מלוכהשע פירערכצן.

אַבער אין אַגאָנץ קורצער צייט האָבן די מאַראַמאַראָשער אידן זיך דערווויסט, אַז דער באַרימטער כלל: „זאָלסט נישט בעטן אויף א נייעם מלך" איז אויך איצט גילטיק געווארן. די אונגאַרישע הערשאַפט האָט זיך גאָר שנעל אַרויסגעוויזן אין איר גאַנצער רשעותדיקער מיאוסקייט און אכזריותדיקער אומווערדיקייט. די זאָכן זענען געגנוג באַווויסט און זיי האָבן אויך אויסדרוק אין אַ סך מקומות אין אַט דעם ספר, ווי אין: חוסט, טעטש, ראכיב, יאָסין און אין קלענערע ישובים.

אין רומענישן טייל פון מאַראַמאַראָש האָט די חורבן־תקופה זיך אָנגעהויבן אין אַן אַנדער פּאַרעם. עס לאָזט זיך אפשר באַצייכענען דער אָנהייב פון אַט דער תקופה מיט יענע 40 טעג אין וועלכע עס האָט געהערשט אין רומעניע די אַנטיסעמיטישע רעגירונג פונעם רומעניש־טראַנסיל־וואַנישן פּאָעט אָקטאַוויאַן גאָגאָ, בעת אַלע מיניסטאָרן זענען געווען באַווויסט אַנטיסעמיטן, תל־מידים פונעם באַרימטן רומענישן שונא־ישראל, דער אַלטער אַלקסאַנדער קוזאָ. בעת דער קורצער קאַדענץ (דעצעמבער 1937 — יאָנואַר 1938) פון דער גאָגאָ־קוזאָ רעגירונג האָבן זיי באַוויזן גוזר צו זיין ביטערע גזירות אויף די רומענישע אידן, ווי: איבערקוקן פון דאָס ניי די דאָקו־מענטן פון די דאָקטוירים דורך דער צענטראַל־קאָמער פאַר סאָציאַלער פארזיכערונג; דאָס פאַרביטן אידן צו פאַרקויפן זאָכן וואָס אונטערליגן די מאָנאָפּאָל־געזעצן: (טאַבאַק, סיגאָרע־טן, שווועבעלעך, אַלקאָהאָל, זאַלץ א.א.); אין געזעץ פון 22־סטן יאָנואַר 1938 איז באַשטימט געווארן דאָס דורכקוקן אויף דאָס ניי די בירגערשאַפט פון די אידן, און אין רעזולטאַט דערפון איז צוגענומען געווארן די בירגערשאַפט פון אַ דריטל רומענישע אידן. אויך נאָכן פאַלן פון דער דאָזיקער רשעותדיקער רעגירונג זענען געבליבן אין קראַפט אַ טייל פון די געזעצן און פון די אַנטיסעמיטישע פאַראָרדנונגען, און די רעגירונג וואָס איז געקומען נאָך איר — די קעניגלעכע דיקטאַטור (פעברואַר 1938 — סעפּטעמבער 1940) האָט נאָך מוסיף געווען, ווי: דער פאַרבאַט צו באַשעפטיקן אידן אויף רעגירונג־שטעלעס (אפילו אַן געלט); פאַרבאַט צו קויפן לאַנדווירטשאַפטלעכן באָדן; אַנולירן די גילטיגקייט פון די דאָקומענטן וואָס עס גיבן אידישע שולעס; אין דער ליסטע פון די אָפּיציעל באַשטעטיקטע אַרכיטעקטן האָט זיך נישט געפונען קיין איין איינציקער איד; אַלע אידישע אַדוואָקאַטן זענען דער־ווייטערט געווארן פון די רעגירונג־קאָמערן. און נאָך אַ סך, אַ סך גזירות זענען אַרויפגע־לייגט געווארן אויף די רומענישע אידן. אין אַלגעמיין, און אין רוב פאַלן, האָבן אין דער רומענישער מדינה געהערשט צווישן ביידע וועלט־מלחמות אנטיסעמיטישע רעגירונגען,

אין אַזאַ צי אין אַן אַנדער פאַרעם. דאָס באַפאַלן אידן אין פאַרשיידענע ערטער פון אַט דער מדינה זענען געווען פון אירע קעגן־צייכנס.

מיט דער „צווייטער ווינער בוררות", פון 30־סטן אויגוסט 1940, איז אַפגעריסן געוואָרן פון רומעניע און אַוועקגעגעבן געוואָרן אונגאַרן דער צפונדיקער טייל פון טראַנסילוואַניע, אַרייגערעכנט אויך, פאַרשטייט זיך, די מאַרמאַראָשער געגנט, וואָס איז די צפונדיקסטע געגנט פון טראַנסילוואַניע. אַזוי אַרום איז מאַראָמאַראָש נאָך 20 יאָר צוריק פאַראייניקט געוואָרן און געוואָרן אין גאַנצן אַ טייל פון דער אונגאַרישער מדינה. די עלטערע אידן, וואָס האָבן נאָך געדענקט מיט גרויס נאָסטאַלגיע יענע „גוטע טעג" פון דער עסטרייך־אונגאַרישער אימפעריע, האָבן געהאָפט און דערוואַרט דעם אָנקום פון דער אונגאַרישער מאַכט. אָבער אויך אין דעם טייל מאַראָמאַראָש האָט די אָנטוישונג נישט פאַרשפעטיקט צו קומען. דאָס דיסקרימינירן אידן האָט זיך אָנגעהויבן שוין אין די ערשטע חדשים פון די אונגאַרנס אַריינקום. צום ערשט האָט מען אָפגעזאָגט אַלע נאָך־געבליבענע באַאַמטע אידן אין געזעלשאַפטלעכע אָמטן און אינסטיטוציעס. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דאָס דערווייטערן און פאַרטרייבן סיסטעמאַטיש די אידן פון אַלע געביטן פון עקאָנאָמיק און ווירטשאַפט. נאָכדעם זענען געקומען די אומבאַרעכטיקטע אָרעסטן פון אייניצלנע אידן אויפן גרונט פון אינסצעניזירטע באַשולדיקונגען, וואָס האָבן זיך באַזירט אויף מסירות פון אָנטיסעמיטן און פון אַזעלכע גויים וואָס האָבן דערצו געהאַט סוחרישע קאָנקורענץ־אינטערעסן און ענלעכע. אַ סך אידן זענען פאַרשיקט געוואָרן אין ספעציעלע פאַרהאַלטונג־לאָגערן וואָס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן איבער דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער מדינה: פאַר ווירטשאַפטלעכע עבירות פון שוואַרצן מאַרק, פאַר הייבן די פרייזן, פאַרן נישט צושטעלן סחורות צו דער מאַכט, פאַרן באַהאַלטן קאָנסום־פראָדוקטן און דאָס פאַרקויפן זיי דערנאָך פאַר געהויבענע פרייזן און ענלעכע. אידן זענען אויך פאַרשיקט געוואָרן אין די דאָזיקע לאָגערן אַריין פאַר „אידעאָלאָגישע" זינד, ווי שפּיאָנאָזש, אָנגעהעריקייט צו דער קאָמוניסטישער פארטיי (וואָס איז געווען אויסערן געזעץ) און נאָך. איז אויב ביי די עקאָנאָמישע עבירות זענען אין אַ סך פאַלן געווען ממשדיקע סיבות, וואָרעם די אידן האָבן דאָך געמוזט זוכן אַ שטיקל ברויט פאַר דער היים און דאָס רוב ווירטשאַפטלעכע קוועלן זענען פאַר זיי געווען פאַרחתמעט, זענען אָבער אין די „אידיאָלאָגישע" עבירות און זייערע ארעסטן נישט געווען אפילו קיין שמץ פון אמת. אלע ווי איינע זענען געווען אויסגעזויגן פון פינגער, וואָס די רוצחים האָבן אויסגעטראַכט כדי זיך אָפצורעכענען מיט אידן פאַר וועלכע ס׳איז אַמאָליקע חשבונות.

דער גירוש און דער מאסן מארד אין זומער 1941

די אַלע דערמאָנטע געשעענישן זענען געווען ווי אַ שפילקע־קעפעלע אָנטקעגן די פרענות׳ן וואָס האָבן זיך אַ שאָט געטאָן אויף די מאַראָמאַראָשער אידן אין זומער 1941, אין שייכות מיט אונגאַרנס צושטיין צו דער מלחמה קעגן ראַטנפאַרבאַנד, דעם 27־סטן יוני 1941. באַלד איז אַרויס אַ געזעץ איבערצוקוקן די אונגאַרישע בירגערשאפט פון די אַרטיקע אידן. לויט וועלכן אידן זענען געוואָרן מחויב אויפצווויזן זייער פערמאָנענטן אויפהאַלט אין אונגאַרן אין משך פון 90 יאָר, ד.ה. פונעם יאָר 1851, און צי זענען זייערע עלטערן און אורעלטערן אין די רשימות פון די שטייער־צאָלערס פאַר אָט דער תקופה — דאָס איז געווען די שווערסטע און אכזריותדיקסטע גזירה. אַ טייל פון די מאַראָמאַראָשער אידן, דער רייכסטער און עקאָנאָמיש באַזירטסטער, זענען אַרומגעלאָפן אין פאַרשידענע אָמטן כדי צו פארשאפן די דאָקומענטן וואָס באַווייזן זייער בירגערשאַפט. אין די ביוראָען פון דער „קאמער פאַר פאַרטיידיקן די אידישע רעכטן אין אונגאַרן" וואָס האָט זיך

געפונען אין בודאַפּעשט און געהערט צו אַלע שטרעמונגען פון אונגאַרישן אידנטום, סיי די אָרט־אַדאָקסן סיי די נעאָלאָגן, האָבן זיך טאָג־טעגלעך געצויגן לאָנגע רייען פון אידן — און אין אן אָנגעזעענעם טייל, אידן פון מאָראָמאָראָש — כדי ביי זיי אָרויסצובאַקומען די געהעריקע דאָקומענטן. אָ סך פון די מאָראָמאָראָשער אידן האָבן זיך געוואָלגערט פאָר די אָרייִנגענג צו די דאָזיקע ביוראָען פון אין מיטן דער נאַכט, כדי צו פאָרזיכערן זיך די ריי בעתן עפענען די ביורָאָ. און דער מערהייט איז טאָקע געלונגען צו באַקומען די אויסגעטרוימטע דאָקומענטן. אָבער זייער אָ סך פון די מאָראָמאָראָשער אידן — און דוכט זיך דער רוב זייערער — האָבן זיך נישט באַצויגן צו אַט דער גזירה ווי צו אָ ממשותדיקער און באַלדיקער סכנה. מיט זייער פשוט'ן שכל האָבן זיי נישט געקאָנט באַנעמען דעם שטן פּלאָן וואָס וועבט זיך אָרום דער גזירה. זיי האָבן דאָך געוווסט און „די גאַנצע וועלט ווייסט דאָך", אַז נישט נאָר זיי, נאָר זייערע עלטערן און עלטערנס עלטערן זענען געבוירן געוואָרן און אויסגעגאַנגען אויף אַט דער ערד (און מ'האָט דאָך, פאָרשטייט זיך, פון זיי אָרויסגעקוועטשט נישט ווייניק שטייערן). האבן די דאָזיקע אידן נישט תיכף זיך באַמיט צו באַקומען די געהעריקע דאָקומענטן, וואָס באַשטעטיקן זייער רעכט אויף בירגעשאַפט. אויך דאָס יאָגן זיך נאָכן שטיקל ברויט, פשוטו כמשמעו, האָט זיי געמאַכט פאָרגעסן אין דעם אַלעם, ובפרט אַז זיי האָבן קיין געלט נישט געהאַט אויף צו פארשאפן די דאָזיקע פאָפּירן.

די באַאַמטע פון דער „צענטראַל־ביוראָ פאָר אויפזיכט איבער פרעמדע" (באַקאָנט אונטערן נאָמען KEOKH דהיינו Külföldieket Ellenorzo Orszàgos Központi Hatósàg) באַזונדערס די באַקאַנטע צוויי אָדאָן מאַרטינידעס און ד"ר אָרפאַד קיש, ביידע באַוווסטע אַנטיסעמיטן, האָבן אויסגעאַרבעט אַ פּלאָן אָרויסצוטרייבן די „פּוילישע און רוסישע אידן", מיט דער טענה אָזוי ווי די אנטי־אידן־געזעצן האָבן פון אַט די אידן אַוועקגענומען די מקורות פון פּרנסה, קאָנען זיי אָנהייבן אָ ניי לעבן אין גאַליציע. דער פּלאָן איז צוגעשטעלט געוואָרן דער רעגירונג אין אָ „נאַיוון" און „הומאַנישן" פאָרעם, וואָס איז אויסן בלויז און נאָר די „טובה" פון אַט די אידן. אינעם באַפעל וואָס עס האָט אָרויסגעגעבן דער וויצע־גובערנאַטאָר פון מאָראָמאָראָשער ראַיאָן, ד"ר גאָבאָר איטאַי, דעם 8־טן יולי 1941 וועט געזאָגט: —

„דאָס געזעץ נר' 44 פון יאָר 1939 וועגן באַגרענעצן דעם אָנטייל פון די אידן אינעם געזעלשאַפטלעכן און עקאָנאָמישן לעבן, די מיטלען וואָס ווערן אָנגענומען דורכצופירן דאָס דאָזיקע געזעץ, און דער דריטער אָנטי־אידן־געזעץ וואָס ווערט איצט צוגעגרייט, צווינגען און וועלן צווינגען די אידן וואָס ווינען אין אונדזער מדינה, מווהר צו זיין לטובת די אונגאָרן אויף זייער מעמד אינעם געזעלשאַפטלעכן און ווירטשאַפטלעכן לעבן. פונקט ווי זיי וועלן זיין געצווונגען מווהר צו זיין אויף זייערע פאָסטנס אין מלוכהשן דינסט. אין מאָראָמאָראָשער ראַיאָן, דאָרט ווו עס זענען נאָך נישט איינגעפירט געוואָרן די אָנטי־אידן געזעצן, און צווישן זיי: דאָס דורכקוקן די ווין־רעכט, ווינען נאָך ביי אַ 45 טויזנט אידן, וואָס זיי און זייערע עלטערן האָבן זיך אָרייִנגעשמוגלט פון גאַליציע, בוקאָווינע און פון פוילן. בלויז אין דער שטאָט מאָראָמאָראָש־סיגעט געפינען זיך מער ווי 10 טויזנט אָזעלכע אידן. דאָס אָנוועגדן די אָנטי־אידן־געזעצן, וואָס וועט אין גיכן זיך אָנהייבן מיט דער גאָנצער שארפקייט, וועט אָנרירן די עקאָנאָמישע באָזע פון די אָרטיקע אידן. אין ליכט פונעם פאָקט וואָס אַ גרויסער טייל פון גאליציע איז אָקופּירט דורכן אונגאָרישן מיליטער, וועגד איך זיך צו די אידן, די איינוווינער פון ראַיאָן, און דער עיקר צו די וואָס ווילן איבערטראָגן זייער ווין־אָרט קיין גאַליציע, זיי זאָלן אויספילן די געהעריקע פאָרמולאָרן ביי די מאָכטאָרגאַנען וואָס זענען דערצו באַשטימט געוואָרן, ווי דער שטאָט־הויפּט פון מאָראָמאָראָש־סיגעט, אָדער

די מענטשן וואָס ער האָט צו דעם באַשטימט, און צו די אַרטיקע ראָטן אין די דערפער. איך וויל אויפמערקזאָם מאַכן די וואָס האָבן פאָר דעם אַן אינטערעס, אַז דאָס אַריבער־פירן וועט אַרגאַניזירט און דורכגעפירט ווערן אויף אַ קאָנצענטרירטן אופן און דאָס קאָן געמאַכט ווערן דערפאָר ווייל דאָס רוב באַפעלקערונג פון די אָקופירטע געביטן זענען אַוועק מיט די רוסן, אָדער זענען דורך זיי דערווייטערט געוואָרן, און דערפאָר איז נישטא קיין שום חשש פאָר גרויסע שוועריקייטן ביים אַריבערפירן די אידן צו אַ ניי לעבן. דער אינטערעס פון די אידן איז מחייב צו מאַכן אַ סוף צו זייער אונטערגעגראָ־בענעם מצב דורך פאַרציכטונגען און דורכן אָנהייבן אַ ניי לעבן אויפן גאַליציאַנער באָדן מיט דער הילף פון די מאַכט־אָרגאַנען".

די זאַך איז, אויב אַזוי, אַוועקגעשטעלט געוואָרן סיי פאָר די אידן און סיי פאָר דער עפנטלעכקייט ווי אַ טובה סיי כלפי די אידן און סיי כלפי דער אונגאַרישער רעגירונג. דער ראש פון KEOKH שאַנדאָר שימאנפאלווי, האָט צו אָט דעם באַפעל צוגעגעבן זיינע געהעריקע אָנווייזונגען, פאַרשטייט זיך — געהיימע. אין פאָרשיידענע ערטער אין אונדזער בוך זענען שוין אָפגעצייכנט עפּעס־וואָס און וויניק־וואָס פון די רעזולטאַטן וואָס עס האָט געברענגט מיט זיך די דאָזיקע אונגאָרישע „הומאַנישע" אָקציע, אַז פון אָט דעם אויפטו איז געווארן אַן אָופּציטערניש אין דער מאָראַמאָראָשער אידנשאַפט, שוין אין דער גאָר ערשטער פאַזע פונעם חורבן; אַז גאַנצע קהילות אין מאָראַמאָראָש זענען אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל. טויזנטער אידן זענען אויסגעהרגעט, אויסגעשחטן געוואָרן דורך די אונגאָרן (זע די מקומות: הוסט, יאָסין, דראָהיף, טערעסיף, ליפשאָ, פאָליען־קאָביעלצקי, איגלאָ, אונטער און אויבער אַפשאָ, באָגדאַן, בישטינע, בריסטער, גאַניטש, דיבווא, וואָלאָווע, ווילהאָוויץ, ווערמעזיף, זלאָטאָריף, טורן, טעטש, מיידאן, נאַנקוף, ניאַגאָווא, נרעסניצע, סיני־וור, קאָלין, טאָרניוואָ, וויבאריף, האָרינטש). וועלען מיר נישט איבערחזרן נאָך מאָל די גרויזאמע דערציילונגען מכוח דעם וואָס עס איז פאָרגעקומען מיט די טויזנטער מאָראָמאָראָשער אידן זומער און האָרבסט פון יאָר 1941 (תש"א — תש"ב). מיר וועלן בלויז רעזומירן, אין קורצע זאַצן, עטלעכע „אויסערלעכע" אָספּעקטן פון אָט דער גרויזאמער טראָגעדיע, וואָס האָט אָנגעזאָגט דעם חורבן נישט נאָר פון די אונגאָרישע אידן, נאָר וואָס איז שוין געווען דער אָנהייב פון דער שואה פונעם פולישן אידנטום.

אָלע אידן וואָס זענען פאָרטריבן געוואָרן קיין גאַליציע און פוילן זענען געברענגט געוואָרן צום זאָמל־פונקט אינעם שטעטל יאָסין. פון דאָנען האָט מען אָריבערגעשטעלט די גרענעץ ביי אַ טויזנט מענטשן אַ טאָג. ביזן 10־טן אויגוסט 1941 זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון דער אונגאָרישער מיליטערישער מאַכט צווישן 18 און 20 טויזנט אידן. ביז היינטיקן טאָג ווייסט קיינער נישט די צאָל פון די אָרויסגעטריבענע אידן אין זומער 1941. די מקורות זענען אין דעם פאָל נישט אייניק. בעתן משפט איבערן אונגאָרישן אָפיציר באָרדאָש, האָט דער געריכט־פאָרזיצער געדעדט וועגן 30 טויזנט אידן; אין באשולדיקונגס־אָקט פון אַן אָנדערן אָפיציר וואָס איז געווען פאָרמישט אין די גירושים און רציחות דעמאָלט האָט זיך געדעדט וועגן 8,500 אידן; אַ דייטשישער דאָקומענט וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן ביים נירנבערגער פּראָצעס (P. S. 1197) האָט אָנגעגעבן אַן עוועקטועלע צאָל פון 11 טויזנט; אינעם „פנקס הקהילות", כרך הונגריה (עמ' 107), וועדט דערציילט אַז ביי אַ 20 טויזנט אידן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן אין יענער תקופה. ווי עס ווייזט אויס האָט דער מחבר דאָ אָנגעגעבן אַ דורכשניט־צאָל פון די פאָרשיידענע מקורים. זעט אויס, אַז נאָר דער וואָס וויסט די פאָרהוילענישן, וויסט אויך די ריכטיקע צאָל און וועט עס קיינמאָל נישט אָנטפּלעקן. די רוצחים האָבן קיין רשימות נישט געמאַכט, ווייל זיי האָבן דערצו קיין צייט נישט געהאַט. זיי האָבן דורכגעפירט זייער בייזן פלאָן שנעל און אין גרויס געאַיילענישן און געטאָן אָלץ אַז די צאָל דערהרגעטע זאָל זיין וואָס מעגלעך גרעסער. דאָס איז געווען אַן אויסשליסלעך „אונגאָרישע" אַרבעט אַן אַ וועלכער ס'איז פאָרשטענדיקונג מיט דער דייטשישער אָקופאַציע־

מאַכט אין פּוילן. דער פּאַרשער פון דער שואה פון די אונגאַרישע אידן, פּראָפּ׳ ראַנדאָלף ל. בראָהאַם, וואָס האָט געווידמעט דער דאָזיקער שחיטה א באַזונדערן מאמר (קובץ מחקרים פון „יד ושם״ ט, תשל״ג, זייטן 111—118, דאָרט איז אויך פּובליקירט דער באפעל פון אויבנדערמאַנטן איטאַי) שרייבט, אז „די דייטשן זענען נישט געווען גרייט צו א מאַסן־אַרויסשיקונג פון אונגאַרן. זיי האָבן לכתחילה געוואָלט אָפּשטעלן דעם דאָזיקן גירוש, ווייל זיי האָבן זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן מיט די דאָזיקע אידן מחמת זיי שטעלן מיט זיך פּאַר א געפּאַר פּאַר זייער קאָמוניקאַציע״. ערשט אין א בשותפותדיקער דייטשיש־אונגאַרישער באַראַטונג, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם 28־סטן אויגוסט אין דער אוקראַיניישער ויניצע, מיטן אַנטייל פון בוידע מיליטערישע שטאָבן, איז באַשלאָסן געוואָרן צו צעטיילן צווישן זיך די אַרבעט, אַזוי אַז ביז אַנהייב סעפּטעמבער זאָל פּאַרענדיקט ווערן די ליקווידאַציע פון די אַרויסגעטריבענע פון אונגאַרן.

דער ערשטער און גרעסטער מאַסן־מאַרד איז דורכגעפירט געוואָרן אין 27 און 28־סטן אויגוסט 1941 (ד—ה באלול תש״א) נעבן קאַמענעץ־פּאָדאָלסק אין יענע צוויי טעג זענען דאָרט דערמאָרדעט געוואָרן 23,600 אידן, די מערהייט (14,000—16,000) אונגאַרישע אידן, די אנדערע — אַרטיקע. ווי עס שטרייכן אונטער די שואה־פּאָרשערס איז די קאַמינעץ־פּאָדאָלסקער שחיטה געווען די ערשטע פון דער נאַצישער „ענטגילטיקער לעזונג״ וועמנט קרבנות עס זענען דערגאַנגען צו 7 ציפערן. ווי עס גיבן איבער עדות וואָס האָבן צוגעזען די דאָזיקע מאַסן־שחיטה, האָבן די דורכפירער אירע כלל זיך נישט געמיט צו באַהאַלטן זייערע מעשים פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג. דער מונקאַטשער רבי, ר׳ ברוך ראַבינאָוויטש, וואָס אויך ער איז געווען צווישן די דעפּאַרטירטע און דורך שטאַרקער שתדלנות האָט מען אים צוריקגעברענגט קיין אונגאַרן, האָט דערציילט פּאַר אן אינטערוויואירער פון „יד ושם״ זיין יסורים־וועג. זיינע רייד זענען רעקאַרדירט און פּאַרשריבן געוואָרן און ווערן אפּגעהיט אין אַרכיוו פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע. (03/3822) הרב ראַבינאָוויטש דריקט אין זיי אויס זיין סברה, אַז מיט כוונה האָבן די נאַציס נישט פּאַרבאַרגן זייערע מעשים, כדי אויסצופּרוון און זען ווי אַזוי עס וועלן רעאַגירן די פּאַרבינדעטע מלוכות. און אַז קיין רעאַגרונג איז נישט געקומען — ווי מיר אַלע ווייסן — האָבן דערפון די רוצחים־פירערס פּאַרשטאַנען (און ליידער מיט רעכט), אַז אידיש בלוט איז הפקר, קיינער וועט זיך פּאַר דעם נישט אַנגעמען און קיינער וועט נישט מאַנען דערפּאַר. די נאַמיניטע דורכצופּירן די שחיטה איבער די אידן האָבן מיט מער מוט און חשק פּאַרגעזעצט דעם מארד, לויט דעם סיסטעמאַטישן פּלאַן פון דער „ענדגילטיקער לייזונג״.

נישט אַלע אַרויסגעטריבענע אונגאַרישע אידן — און די מאַראַמאַראַשער אידן אַריינגערעכנט — זענען אָנגעקומען קיין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. דער גרעסטער טייל אָבער זענען געבראַנגט געוואָרן אין קאַמענעצער געטאָ אַריין, וואָס זומער 1941 האָט מען אים אָנגעהויבן אויפּשטעלן. פּאַרן אַריינטרייבן די אידן אינעם געטאָ אַריין האָט מען פונאַנדערגעשפּרייט די אונגאַרישע אידן צווישן די אידן פון קאַמענעץ און פון דער אַרומיקער סביבה. ווי די לעבן־געבליבענע גיבן איבער זענען די אונגאַרישע אידן אויפּגענומען געוואָרן דורך די דאָרטיקע אידן מיט אָפּענע אַרעמס. די ארטיקע אידן האָבן זיך געטיילט מיט זיי מיטן אַרעמען פּיצל ברויט און מיט די דירות. אויך געזעלשאַפּטלעכע בנינים, ווי בתי־מדרשים און שולן, זענען געשטעלט געוואָרן אין דינסט פון די פּליטים. אַז ס׳איז אויפּגעקומען ס׳געטאָ, אין וועלכן מ׳האָט קאַנצענטרירט צענדליקער טויזנטער אידן פון קאַמענעץ און איר אומגעגנט, האָט מען אויך אַהין אַריינגעקוועטשט די אונגאַרישע אידן. ווי געזאָגט, זענען די גרעסטע מערהייט פון די אידן אין אָט דעם געטא אומגעבראַכט געוואָרן אין סוף אויגוסט 1941. דאָס איז געמאַכט געוואָרן אויף א כיטרע אופן. מ׳האָט זיי געזאָגט, אַז עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצונעמען פון געטאָ די קאַמינעץ־פּאָדאָלסקער אידן און זיי געבן אַן אַנדער ארט. ארומגערינגלטע מיט אונגאַרישע סאָלדאַטן פון דער גראַב־קאַמאַנדע, מיט ס.ס.לייט און

אוקראַיניש טרופן, זענען זיי געפירט געוואָרן צו פוס ביי אַ 15 קילאָמעטער צו אַ פלאַץ וואס איז געווען צעלעכערט פון באָמבאַרדירונגען, מ׳האָט זיי באַפוילן זיך צו צעשפרייטן און גרופּעס־וויַיז און זיך אויסטון די קליידער און זיי אַרייַנגעטריבן אין א פייער פון אַ ווילדער געשיסעריי פון מאַשין־געווער. אַ סך פון זיי זענען לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן.

מאַראָמאַראָשער אידן וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין אַנדערע ערטער פון גאַליציע, זענען דורך בלוטיקע ווענן און אומווענן אנגעקומען אין פאַרשיידענע קאַצענטראַציעס או געטאָס פון די פוילישע אידן. די גרעסטע גרופּע איז אַריינגעפאַלן, ווייסט אויס, אין סטאַניס־לאַווער געטאָ, וווּ די ערשטע אידן־שחיטה איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער הושענא רבה־נאַכט פון יאָר תש״ב (11 אָקטאָבער 1941); אין וועלכער עס זענען אומגעקומען טויזנטער אידן און צווישן זיי ביי אַ 2 טויזנט אונגאַרישע אידן. קליינע גרופּעס זענען פאַרשלעפּט געוואָרן אין די געטאָס פון קאַלאַמיי, האָראָדענקאָ, טאַרנאָפאָל א. א. און זייער גורל איז געווען דער זעלבער וואָס פון די גאַליציאַנער אידן.

מארמארעשער מאמעס מיט קינדער פירט מען אין געטא

דער דאָזיקער שוידערלעכער פאַרברעך איז געווען, דאָרף מען וויסן, אַ „פּרוכטבאַרע״ שותפותדיקע טעטיקייט פון דריי פעלקער אין דער ציוויליזירטער אייראָפּע — אונגאַרן. דייטשן און אוקראַינער. די „בכורה״ קומט אין דעם פאַל דעם אונגאַרישן פאָלק, וואָס איז געווען דער „פּיאָנער״ אינעם דורכפירן אַ פאָלקס־מאָרד און דער איניציאַטאָר דערפון — וואָס דאָס איז געווען, ווי געזאָגט, „דער אריינפיר״ צום פארניכטען דאָס אידישע פאָלק אין אייראָפּע, וואָס איז סוף פון 4 יאָר שחיטות דערגאַנגען צו דער שטן דיקער ציפער: זעקס מיליאָן! דעם דאָזיקן פאָלק, די אייניקלעך פון די „באַרימטע״ הונען וואָס האָבן געטרונ־קען מענטשן־בלוט, דאָרף צוגעטיילט ווערן דער „כבוד״ ווי אונדזער תורה טיילט צו עמלקן, וואָס אויך ער איז געווען דער ערשטער וואָס „האָט אנגעהויבען א מלחמה מיטן פאָלק ישראל״ און — „עס דאָרף פאַרשריבן ווערן אין ספר זכרון״״...

ווי אַזוי זענען געקומען די דעפאָרטירטע צו די באַשטימטע ערטער וווּ די רוצחים האָבן צוגעגרייט די שחיטות זייערע? זעט אויס, אַז שיר נישט ווי די צאָל טראַנספּאָרטן איז געווען די צאָל פון די וועגן. יעדער טראַנספּאָרט האָט זיך געהאָט זיין גורל און אין יעדן

טראַנספֿאָרט האָט יעדער איינער געהאָט זיין אייגענעם גורל. אין די גרויל־שילדערונגען וואָס ווערן געברענגט אין אָט דעם בוך (ווי אין די ישובים יאַסין, פֿאַליען־קאָבילעצקי א. א.) זעט מען ווי אַזוי מענטשן וואָס זענען שוין געווען אויפן ברעג פון אָפּגרונט און שיר־נישט איבערן ברעג — האָט די השגחה העליונה אויף זיי גוזר געווען צו בלייבן לעבן. עס זענען געווען טראַנספֿאָרטן וואָס זענען געשיקט געווארן דירעקט מיט לאָסט־אויטאָס פון יאַסין ביזן דניעסטער און אַריבער אים, הונדערטער קילאָמעטערס. און ס׳זענען געווען טראַנספארטן אין וועלכע מ׳האָט די אַרויסגעשיקטע געפירט ביז אין דער געגנט פון דעלאטין, דאָס ערשטע שטעטל פון דער צווייטער זייט גרענעץ, און פון דאָרטן האָבן זיי אָט דעם לאַנגן וועג געמוזט מאַכן צו פוס. אין די גביות־עדות פון די לעבן־געבליבענע וואָס מיר האָבן געזען, צייכענען זיך אַרויס אַ צאָל מאַרשרוטן פון אָט די פיין־וועגן. מיר דערמאָנען פיר פון זיי:

1) דער מאַרשרוט וואָס זיין סופיקער באַשטים־פּלאַץ איז געווען קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, לויט דער דערציילונג פון משה דויטש פון טערעסיף, איז פֿאַרגעקומען אַזוי: ביז דעלאטין (מזרחדיק פון יאַסין) האָט מען געפירט מיט לאַסט־אויטאָס, פון דאָרטן און ווייטער זענען זיי געפירט געוואָרן צו פוס: מזרחדיק אין דער ריכטונג פון קאָלאָמיי, מזרח־צפונדיק צו דער שטאָט האָראָדענקאָ, און צום דניעסטער ביים אַריינגאַנג צום שטעטל באָרשטשאָוו וואָס לעבן אוזיראַן און טשאָרטקאָוו און פון דאָרטן ערשט מזרחדיק קיין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק; 2) דער מאַרשרוט פון צבי הערמאַן שמילאָוויטש פון קאָלין און זיין גרופּע, וואָס זייער באשטימט אָרט איז געווען די שטאָט סטאַניסלאָוואָוו, איז מיט מאָשינען געברענגט געוואָרן אויך נאָר ביז דעלאָטין און פון דאָרט זענען זיי געיאָגט געוואָרן צו פוס מזרחדיק אין דער ריכטונג פון האָראָדענקאָ און פון דאָרט צוריק קיין מערב ביז קאָלאָמיי. און ווייטער געיאָגט הין און צוריק... 3) דער מאַרשרוט וועגן וועלכן עס דערציילט אילאַנאַ גערטלער־דויטש איז כמעט געווען ענלעך צום פריער באַשריבענעם. מ׳האָט געזען באַשיינפערלעך אַז דאָס יאָגן און פירן זיג־זאָגיש איז נאָר כדי צו מאַטערן, פייניקן, מיד מאַכן און אָנצוטאָן זיי וואָס מער צרות און לייד; 4) דער מאַרשרוט פון די צוויי מיידלעך פון וואָלאָווע און זייער גרופּע, האָט דורכגעמאַכט דעם פיין־וועג אין אַ פאַרקערטער ריכטונג: פון מזרח קיין מערב. די אַ גרופּע איז געפירט געוואָרן מיט אַ לאַסט־אויטאָ הונדערטער קילאָמעטערס ביז אַריבער דעם דניעסטער און אַריין אין אַ דאָרף פּעטריללאָוו. פון דאָרטן זענען זיי געיאָגט געוואָרן צו פוס קיין מערב, אַ ריזן־וועג אַזש ביז פאָדייעץ וואָס לעבן ברעזשאָן און זיך אַ פאַרנעם־געטאָן קיין צפון ביז דער שטאָט טאַרנאָפאָל. פון דאָנען ווידער קיין מערב אין דער ריכטונג פון די שטעט בורשטין — האָליטש — סטאַניסלאָוואָו אין וועלכער, ווי שוין דערמאָנט, עס זענען דערהרגעט געוואָרן ביי אַ צוויי טויזנט אונגארישע אידן. מיר האָבן נישט דערמאָנט קיין וואָרט וועגן די אומבאַשרייבלעכע ליידן וואָס עס האָבן געליטן די אידן אויף די דאָזיקע יסורים־מאַרשרוטן, וואָס זענען פאַרזייט געוואָרן מיט טויטע און דערהרגעטע אויף טריט און שריט. אַ קליינער טייל דערפון איז פאַרשריבן און געברענגט אין אונדזער בוך אין די אויבנדערמאָנטע ישובים.

ידיעות און שמועות וועגן רציחות אין פּוילן האָבן אַנגעהויבן אַריינדרינגען אין אונגאָרן אויף פאַרשיידענע וועגן. אונגאַרישע זעלנער וואָס זענען צוריקגעקומען פון דאָרט האָבן פאַרשפרייט די ידיעות (און דאָ איז דאָס אָרט צו באַמערקן, אַז אַ טייל אונגאַרישע זעלנער האָבן נישט געוואָלט אַנטייל נעמען אין די שחיטות, און ווי עס דערציילט זיך אין די מקורות וואָס וועלן געברענגט דורך בראָהאָם (זייט 117) האָבן זיי אויסגעדריקט פאַרדרוס אויפן אויסהרגענען מענער, ווייבער און קינדער דורך שיסן אויף זיי מיט מאַשין־געווער און האָבן אויסגעדריקט זייערע געפילן אין בריוו וואָס זיי האָבן געשריבן אַהיים, אַדער אין די מינדלעכע באַריכטן וואָס זיי האָבן איבערגעגעבן בעתן אורלויב). אויך די איינצלנע אידן וועמען ס׳האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון גאַליציע און צוריקצוקומען קיין אונגאַרן, און אין זייער שפּיץ דער מונקאַטשער רב, איינער פון די גרעסטע און חשובסטע קהילות

אין אונגאַרן, האָבן פאַרשטייט זיך, נישט געשווּיגן און נישט געוואָלט ביז זיי האָבן איבער־געגעבן דער אידישער אַנפירונג אין בודאַפּעשט, אויף אַן ערשטן און באַגלייביקטן אופן, וואָס עס איז געשען אין דער „נייער באַזעצונג" פון אונגאַרישע אידן אין גאַליציע. איינער פון די פון דאָרט אַנטלאָפענע, אַ געוויסער שטערן, איז צוגעקאָפּיטירט געוואָרן צו דער דעלעגאַציע פון דער „ביורא צו פאַרטיידיקן די רעכט פון די אידן" וואָס האָט באַזוכט דעם אונגאַרישן אינערן־מיניסטער, פערענץ קרעסטש־פישער, וואָס איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער ביוראַ אויף אויפזיכט איבער פרעמדע KEOKH איינער פון די פאַראַדאָקסן אין דער דאָזיקער טראַגעדיע איז דער פאַקט, וואָס דער אינערן־מיניסטער פון דער אונגאַרישער ממשלה, וועלכער האָט געטראָגן די מיניסטעראַלע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר די אונגאַרישע פאַרברעכנס אין פּוילן, איז געווען פון די ליבעראַלן אין דער גרופּע פון דעם אונגאַרישן רעגענט מיקלאָש האָרטי. (קרעסטש־פישער איז אין מערץ 1944, בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע, אַרעסטירט געוואָרן און פאַרשיקט געוואָרן אין קאָנצ.־לאַגער מאַטהאָוזען. ער איז געשטאָרבן אין עסטרייך אין 1948). דער אינערן־מיניסטער איז געירירט געוואָרן פון דעם וואָס ער האָט געהערט. ער האָט נישט געלאָזט שטערענען ענדיקן דאָס דערציילן און געזאָגט: „ס׳איז מיר גענוג וואָס כ׳האָב ביז איצט געהערט". ער האָט געגעבן אַ שטרענגן באַפעל צום געשטעלטן איבערן KEOKH ער זאָל אויפהערן מיט די דעפּאָרטאַציעס. און דער דאָזיקער איז טאַקע געווען געצווונגען צוריקצוברענגען גאַנצע 7 עשאַלאָנען וואָס האָבן זיך געהאָט געלאָזט צו דער גרענעץ, צוויי פון זיי האָבן שוין געהאָט באַוויזן אַנצוקומען קיין יאַסין. אָבער אויך נאָך דער פאַראַדענונג פונעם אינערן־מיניסטער זענען נאָך אומגעבראַכט געוואָרן געגנוג אונגאַרישע אידן, ווייל דעם מיניסטערס פאַראַדענונגען האָבן געהאָט גילטיגקייט נאָר אין די גרענעצן פון אונגאַרן. אויסער אירע אייגענע גרענעצן האָט די מאַכט געהאָט די אַרמיי, און אמאָל אפילו נישט דער גענעראַל־שטאָב, נייערט, אַ וועלכער ס׳איז מיליטעריישער קאָמאַנדיר וואָס האָט אין זיין אָקופּאַציע־שטח זיך געפּירט ווי אין זיינס אַן אייגנס. האָט אויך דער מונקאַטשער רבי דערציילט צו דעם וואָס האָט אים אינטערוויואירט: „אין אונגאַרן האָבן זיך אַ סך משתדל געווען פאַר מיר. ביז מ׳האָט מיר דערלויבט צוריקצוקומען. אָבער די דאָזיקע דערלויבענישׂ איז מיר געגעבן געוואָרן דורכן אינערן־מיניסטעריום, און די מיליטעריישע מאַכט האָט זיך מיט איר נישט גערעכנט. דעריבער האָב איך געמוזט שמוגלען די גרענעץ." פאַר יעדן פאַל, די פאַראַרדענונג פון אינערן־מיניסטער האָט מציל געווען טויזנטער אידן פון אונגאַרן און פון מאַראַמאַראָש פון דעפּאָרטירט צו ווערן, פון גרויליקע ליידן און פון מיתה־משונה׳ס, ביז — פרילינג 1944.

געגויע ציפערן פון די דעפּאָרטירטע וועיסן מיר בלויז פון געציילטע קליינע יישובים ווי: אונטער אַפשאַ — 271, בילוואָריץ — 120, בריסטער — 134, הרישאַף — 15, טרעבישאן — 103, נאַנקאַף — 55, ניאַגאָוואַ — 68, נעגרעוויץ — 65, שדה־לבן — 107, און פון נאָך עטלעכע קליינע יישובים. לויט ווי די לעבן־געבליבענע זאָגן זענען געווען דעפּאָרטאַציעס אין נאָך אַן „עטלעכע צענדלינג" אַדער „עטלעכע הונדערט" ארטשאַפטן, אָבער קלאָר איז עס נישט. פון סיגעט, למשל, ווערט געזאָגט אין אונדזערע מקורות, זענען ארויסגעטריבן געוואָרן „עטלעכע הונדערט"", און לויטן כלל פון „תפסת מועט תפסת", האַלטן מיר אַז פון סיגעט זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן 200 אידן. דאָרט פון וואַנען מיר האָבן כלל נישט געהאָט קיין ידיעות וועגן דער צאָל, נאָר געווּסט אַז עס זענען פון יענער אַרטשאַפט אַרויסגעטריבן געוואָרן אידן, האָבן מיר פאַרצייכנט 10 פראַצענט פון דער אַלגעמיינער אידישער באַפעלקערונג, און אַז מיר האָבן אונטערגעצויגן דעם סך־הכל האָט זיך באַקומען צעץ טויזנט אַרויסגעטריבענע. פון טשעכישן מאַראַמאַראָש און 822 פון רומענישן מאַראַמאַראָש, ווי פון סיגעט — 220, פון קרעטשינעף — 496 (אגב, דאָס איז ס׳אייניציקע אָרט פון דער רומענישער זייט, וואָס די לעבענגעבליבענע האָבן אַנגעגעבן אַ פינקטלעכע צאָל), און

לויט אַ שאַצונג, זענען דעפּאַרטירט געוואָרן פון בארשע, בירסאַניף, וואַד, לאַרדינאַ, רינא און ביסטראַ. דער אויבנדערמאַנטער פּראָפּ. בראָהאַם נעמט אָן אַז ביי אַ צווייי טויזנט אידן זענען צוריקגעקומען דורך אריינשמוגלען זיך אויף פּאַרשיידענע וועגן קיין אונגאַרן, און אויב די השערה זאָל זיין אַ ריכטיקע, קומט אויך דעמלט אויס אַז פון די אַריינגעשמוגלטע צוריקקומערס האָבן די מאַמאַשער אידן אויסגעמאַכט אַ 1000.

אין דער אַרויסטרייבונג־גזירה זענען אויסגעריסן געוואָרן גאנצע קהילות אין עטלעכע מאַמאַשער יישובים. אין אָן אַנגעזעענעם טייל פון די אַרטשאַפּטן האָבן זיך די אונגאַרישע זשאַנדאַרן, די דורכפירערס פון דער דעפּאַרטאַציע, נישט גערעכנט מיט די דאָקומענטן וואָס באַווייזן אויף אונגאַרישער בירגערשאַפט. אָן איבערקלייב האָבן זיי אַרויפגעיאָגט אויף די לאַסט־אויטאָס אַלע אידן וואָס זיי האָבן נאָר גענפונען. זעט אויס, אַז דאָס איז פאַרגעקומען אין די קליינע אַרטשאַפטן אין וועלכע עס האָבן זיך נישט געפונען קיין מאַכט־אַרגאַנען. נישט קיין נאַטאַריום אָדער אָן אַרטיקער ראָט. די דאָזיקע קליינע פאַרוואַרפענע יישובים ערגעץ הינטער די „הרי חושך" זענען געווען פאַרטיקע קרבנות פאַרן וואַנדאַליזם פון די ווילדע רוצחישע זשאַנדאַרן. אין גרעסערע שטעטלעך, אין וועלכע עס האָבן זיך יאָ געפונען אַרטיקע רעגירונגס־אַמטן, זענען די אַרויסטרייבונגען פאַרגעקומען לויט רשימות וואָס זענען פון פריער צוגעגרייט געוואָרן, און נישט אַריינגענומען אין זיך די וואָס האָבן זייער אונגאַרישע בירגערעכט אויפגעוויזן. אָבער אויך אין אַזעלכע ערטער האָבן געטראָפן פאַלן, וואָס גראָד די אַרטיקע מאַכט האָט איניצירט דאָס אַרויסטרייבן געוויסע אידן, פון וועלכע זיי האָבן געוואָלט, צוליב אַרטיקע סיבות, פּטור ווערן. אַזעלכע פאַלן זענען געווען פיל, און זיכער דערגרייכט צו אַ סך הונדערטער. אין געאָגראָפישן זין איז דער גירוש געווען באַזונדער אכזריותדיק אין די יישובים פון וואַראָכאָוויגער ראַיאָן, נאָענט פון די דערפער וואַלאָווע — מאַידאָן — טאַרן און אין די אַרטשאַפּטן פון דער „דיבעווער ריקע". אין רומענישן טייל פון מאַראַמאַראָש האָט די גזירה שטאַרק אַנגעריכט אינעם יישוב קרעטשניף, וואָס ביי אַ העלפט אידן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן, בעת אין אַנדערע ערטער זענען בלויז אַרויסגעטריבן געוואָרן איינצלנע, ווי פון אנדערע געביטן אין אונגאַרן. נאָר, ווי שוין דערמאָנט, איז אין מיטן חודש אויגוסט 1941 די גזירה בטל געוואָרן און די דעפּאַרטאַציעס האָבן אויפגעהערט, אָבער ערשט דעמלט האָט זיך אַנגעהויבן די סיסטעמאַטישע אומברינגונג אין יענער זייט גרענעץ און אין פאַרלויף פון אַ צוויי חדשים זענען אַלע דעפּאַרטירטע אויסגעמאַרדעט געוואָרן.

די אטעם-פויזע (די קאלאי רעגירונג 10.3.42—19.3.44)

אין די חורבן־יאָרן, אַנהייבנדיק פון יאָר 1941, איז מאַראַמאַראָש געווען אַן אַרענע פאַר הונדערטער אונגאַרישע אידן, וואָס זענען געשטעלט געוואָרן אין אַרבעט־באַטאַליאָנען פון אונגאַרישן מיליטער, און אַזוי אַרום זענען אונגאַרישע אידן געקומען אין אַ נאָענטן קאָנטאַקט מיט מאַראַמאַראָשער אידן. אַ סך פון די דאָזיקע אונגאַרישע אידן זענען געווען אַסימילירטע, וואָס האָבן נישט געוווסט פון קיין אידישקייט און האָבן נישט באַהערשט די אידיש שפּראָך. לעבן דאָרף באָגדאָן, ביי אַ פאַרכאפּנדיקער לאַנדשאַפט, אָבער אַ שווערער שטח פאַר דער צוואַנגס־אַרבעט וועלכע מ׳האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט, האָבן הונדערטער אונגאַרישע אידן געאַרבעט ביי פאַרפעסטיקונג־אַרבעט. לעבן די שטעטלעך בישטינע און סלאַטפינע האָבן הונדערטער אידן, און אפשר, טויזנטער, וואָס זענען געווען מאָביליזירט אין די ארבעטסלאגערן, געבויט מיליטעריש פּלי־פּלעצער. דער קאָנטאַקט פון די אונגאַרישע מיט די מאַראַמאַראָשער איז געווען זייער אַן אינטערעסאַנטער און פון גרויס וויכטיקייט פאַר ביידע צדדים. עס האָט זיך געשאַפן אַ קעגנזייטיקע ווירקונג צווישן צווי הימל־וועלטן

קולטורן. לכאורה איז דאָך נישט געווען קיין סך שותפותדיקס צווישן די צוויי סאָרטן אידן, וואָרעם פאָר אַ סך פון זיי איז דער חסידיש־טראַדיציאָנעלער לעבנסשטייגער פון די מאַראַ־מאָראָשער אידן געווען לחלוטין פרעמד. באַזונדער פאָר די פון די מאָביליזירטע וואָס שטאָמען פון בודאָפעשט און אָרום איר, וואָס זייערע באַגריפן וועגן אידישקייט און אידן זענען געווען ווייטע און פאַרנעפלטע או אַן שום ספק אַנדערש פון די באַגריפן פון די מאָראָמאָראָשער אידן. און פון דעסט וועגן האָבן די דאָזיקע ווייטע אידן זוכה געווען צו אַ וואָרעמער און האָרציקער אידישער הכנסת־אורחים. יעדער אידיש הויז איז געווען פאָר זיי שטענדיק אָפן. ביי יעדן איד האָבן זיי תמיד געפונען אַ וואָרעם געקעכץ, אַ וואָרעם אויסגעבעט בעט און איבער אַלץ — אַ וואָרעם אידיש האָרץ. נישט געקוקט אויפן מרחק אין דער וועלט־אַנשויאונג און אינעם לעבנסאָרט האָבן די מאָראָמאָראָשער אידן זיי אויפגע־נומען מיט אָפענע אָרעמס און מיט האָרציקער ברודער־ליבע און געטאָן אַלץ וואָס איז נאָר מעגלעך געווען כדי זיי מאַכן לייכטער דעם שווערן אָרבעט־עול און די פרעמדשאַפט. די דאָזיקע אונגאָרישע אידן זענען איבערראָשט געוואָרן פונעם געפינען אין מאָראָמאָראָש אַ לעבעדיקע ברויזנדיקע אידנשאַפט, פון וועלכער זיי האָבן קיין מאָל נישט געווּסט. זיי האָבן דאָ אָפגעפונען ווּילטעטיקע אידן וואָס האָבן זיי מכניס־אורחים געווען ביי יעדער מעג־לעכער געלעגנהייט מיט גרויס־וואָרעמער פריינדשאַפט און זיי מהנה געווען מיט עסן, אַ סך מער ווי זייער אָרעמע לאָגע האָט דערלויבט. די מאָראָמאָראָשער ווייבער און מיידלעך האָבן געקאָכט און געבאַקן פאָר די אידן פון די אָרבעט־באַטאַליאָנען. וואָך־וועכנטלעך פלעגן איינעם רו־טאָג קומען קיין ביטשינע, סלאָטפינאַ אָדער באָגדאָן, פרויען פון די מאָביליזירטע אין די אָרבעט־קאָמפּאַניעס אויף באָזוך ביי זייערע מענער. די מאָראָמאָראָשער אידן האָבן געשטעלט זיי צו דינסט די שענסטע צימערן וואָס זיי האָבן נאָר געהאַט, און דאָס אַלץ — מיט פריינדלעכקייט און גוטוויליקייט. וואָרעם דער אידישער גורל איז דאָך איינער און דער זעלבער — פאָרן חסיד ווי פאָרן „דייטש". דער עקסטרעמסטער אָסימילאַנט איז דאָך נישט אָנטרונען געוואָרן פון אָט דעם גורל. און כאָטש דער צונויפטרעף איז דאָך־פאָרגעקומען ביי פיינלעכע באַדינגונגען האָבן אויך נישט געפעלט קיין מאָמענט פון צופרידנקייט און פון גייסטיקער דערהייבונג. דער אידישער גורל האָט דאָס צונויפגעבונדן און דערנענטערט ווייטע און אָפגעפרעמדטע, אָזעלכע וואָס ביי נאָרמאָלע באַדינגונגען איז אַ טיפער און בריייטער תהום געלעגן צווישן זיי. אַ סך פון די אָרטיקע אידן, דער עיקר די יונגע מיידלעך, האָבן זיך געלערנט פון די מאָביליזירטע דאָס אונגאָרישע לשון און די מאָביליזירטע אונגא־רישע אידן האָבן זיך געלערנט ביי די מאָראָמאָראָשער אידן אידיש, דאָס דאָזיקע ווונדערלעך זאָפּפּטיק לשון, און — אידישע פאָלקס־לידער. ווייטע זענען געוואָרן נאָענטע.

אין די צוויי יאָר אין וועלכע מיקלאָש קאָלאָי איז געווען פרעמיער פון דער אונגאָרי־שער רעגירונג (פון 10.3.42 ביז 19.3.44) האָבן די אונגאָרישע אידן — די מאָראָמאָראָשער אָריינגערעכנט — פרייער אָפגעאָטעמט. דאָס זענען געווען צוויי יאָר פון אַ רעלאָטיוואָר פויזע, כאָטש אויך אין אָט דער רויקער תקופה האָבן נישט געפעלט קיין צרות. צענער טויזנטער אידישע יונגעלייט — צווישן זיי טויזנטער פון די מאָראָמאָראָשער אידן — זענען געוואָרן מאָביליזירט אין די אָרבעטס־באַטאַליאָנען, אַ סך פון זיי האָבן שטאָרק געליטן און אויסגעגאַנגען אויף די פראָנטן אין מזרח, אין די אוקראַיניש סטעפּעס. אויך די מאָבילי־זאַציעס פון נייע יאָרגענג צו די אָרבעטס־באַטאַליאָנען האָבן נישט אויפגעהערט אין אָט דער תקופה. אין מערץ 1943 זענען געשיקט געוואָרן נאָך 22 איינהייטן פון די אָרבעטס־טרופּן אויפן מזרח־פרונט, קיין אוקראַינע, וואָס פאָר דער מערהייט פון זיי איז דאָס געווען אַ טויט־אורטייל דורך קאָטאָרגע־אָרבעט און פייניקונגען, דורך פאָרהונגערן זיי, און קעלט, און אכזריותדיקע שלאָגעריייען און צרות־אָנטאָן זיי, און דאָס רייניקן די וועגן פון מינעס און די דירעקטע דערשיסונגען. אין קאָלאָיס קאָדענץ איז אָנגענומען געוואָרן דאָס געזעץ פון קאָנפיסקירן די באָדנס וואָס געפינען זיך אין אידישן באָזיץ (כאָטש די שואה־פּאָרשער

מיינען, אז דאס זענען געווען טאקטישע פארציכטונגען כלפי די דייטשן, כדי צו קאנען ראטעווען דעם עיקר: א מיליאן אונגארישע אידן). אין דער דאזיקער תקופה איז אונגארן געווען א מין אייגזאם אינדזל אין א רוישיקן שטורמישן ים. אונגארן האט פאר אט דער צייט ארייגענומען אין זיך טויזנטער פליטים פון פוילן און סלאוואקיי. די גאנצע צייט האבן די דייטשן נישט אויפגעהערט צו פאדערן דאס ארויסטרייבן די אונגארישע אידן קיין מזרח, כדי דורכצופירן איבער זיי די „ענטגילטיקע לייזונג". פון הארבסט 1942 האט זיך קאלאי געפונען אונטערן דרוק פון די דייטשן און ער האט בשום אופן נישט געוואלט אנטקעגנקומען די הארבע און אומאויפהערלעכע פאדערונגען זייערע, מיטן תירוץ אז דאס קאן רויינירן די ווירטשאפט פון דער מדינה. פאראלעל מיט דעם האט קאלאיס רעגירונג אנגענומען שריט אויף צו פירן געהיימע אונטערהאנדלונגען מיט די פארבינדעטע מלוכות. פארשטייט זיך, אז דער דייטשישער שפיאנאזש האט זיך דערוווסט דערפון און אין 19־טן מערץ 1944 האט זי אקופירט אונגארן. קאלאי איז פארהאלטן געווארן און מ׳האט אים פארשיקט אין א קאנצענטראציע־לאגער.

די געטאס און דער אומברענג

מיטן ארייגדרינגען פון די דייטשישע טאנקען קיין אונגארן, זונטיק דעם 19־טן מערץ 1944 (כ״״ד באדר תש״ד), איז געקומען א שארפער וועגד אינם גורל פון די אונגארישע אידן. די גזירות אויף די אידן האבן זיך געשיט איינע נאך דער אנדערער אין א רוצחישן טעמפ. אין פארלויף פון זעקס וואכן זענען שוין אלע אונגארישע אידן קאנצענטרירט געווען אין געטאס און צוגעגרייט צום ארויסשיקן זיי קיין אוישוויץ צו דער טאטאלער פארטילי־קונג. זעכציק טויזנט אידן פון מאראמאראש וואס זענען איבערגעבליבן נאכן גירוש און שחיטות פון זומער 1941, זענען קאנצענטרירט געווארן אין 12 געטאס, פון וועלכע דריי פון זיי האבן זיך געפונען אויסער די גרענעצן פון מאראמאראש.

אין רומענישן מאראמאראש האבן זיך געפונעו 4 געטאס: אין סיגעט, בארבעשט, אויבער ווישאוו און אין דראגמירעשט.

1) דאס געטא אין סיגעט אין אויפגעשטעלט געווארן אין די טעג פון 18—20 אפריל 1944. פאקטיש זענען אין סיגעט געווען צוויי געטאס, דאס גרויסע געטא וואס איז אויפגע־שטעלט געווארן אין שטאט און האט אין זיך ארייגענומען 4 גאסן אין וועלכע ס׳האבן געווינט אידן, און דאס קליינע געטא, — אין וועלכן מ׳האט ארייngעשטופט די אידן פון די דערפער וואס זענען פריער געווען קאנצענטרירט אינעם געטא פון בארבעשט (זע ווייטער, פארגראף 2), — איז אויפגעשטעלט געווארן אין ארעמקייט־קווארטאל „אויבער יארא", וואס האט פארמאגט עטלעכע קליינע געסלעך. אינעם גרויסן געטא זענען געווען קאנצענ־טרירט ביי א 11.000 אידן פון דער שטאט גופא און פון נאך א צווי־דריי דערפער, וו ווירישי־מארט א. דאס לעבן אין געטא איז געווען זייער א שווערס. אין קליינע צימערן האט מען ארייngעשטופט אן 8—10 נפשות און אין גרויסע — ביז 20 נפשות. פון 5 נאך מיטטאג ביז אינדערפרי האט מען זיך נישט געטארט געפינען אויסער די צימערן. סוף אפריל האט דאס געטא באזוכט א דעלעגאציע פון די וואס האבן פלאנירט דעם אויסראטן פון די אונגארישע אידן. אין שפיץ פון דעם דייטשישן טייל איז געשטאנען אדאלף אייכמאן און פון אונגארישן — לאסלא אנדריי; זיי זענען געקומען אין באגלייטונג פון באמטע פון אינערן־מיניסטעריום און דאקטוירים. זייער ציל איז געווען צו „לערנען" די אידן־פראגע אין אייגעם פון די ערשטע געטאס אין אונגארן, זען ווי די אידן פירן זיך אויף און וואס איז זייער געמיט־צושטאנד, וואס ווייסן די אידן וועגן גורל וואס עס דערווארט זיי; די ווירקונג דערפון אויף

דער נישט־אידישער באַפעלקערונג און ווי ווייט זענען די נישט־אידן גרייט מיטצואַרבעטן מיט דער מאַכט א. אז. וו.

2) **באַרבעשטער** געטאָ איז געווען אַ מין אַפּטיילונג פונעם סיגעטער. דאָ זענען געווען ביי אַ 3000 אידן. פאַרן אַרויסשיקן זיי קיין אוישוויץ זענען די איינווויינער פון דעם געטאָ אַריבערגעפירט געוואָרן קיין סיגעט אינעם „אויבר יאַראַש"־קוואַרטאַל און פון דאַרטן ערשט קיין אוישוויץ. אין באַרבעשטער געטאָ זענען קאַנצענטרירט געוואָרן אויך די אידן פון פאַלגנדיקע דערפער: אונטשעשט, בודעשט, בורסאַניף, וואַד, וואַלן, זשוליעשט, נאַגעשט, סערב , קאַלינעשט, אַקנאַ־שוגאַטאַג, שוגאַטאַג, ראַמיט, פערשט, דעסעשט, סאַנאַ־פאַטאַק, האַרנטשעשט, הוטן, קראַטעשט. די גירושים פון סיגעט־באַרבעשט זענען דורכגעפירט געוואָרן אין פיר פאַזעס: אין 16־טן מאי פון געטאָ באַרבעשט („אויבער יאַראַש"), אין 18, 19 און 21־סטן מאי פונעם גרויסן געטאָ אין סיגעט. דאָס זענען געווען די ערשטע אַרויסשי־קונגען פון אַ וועלכן ס׳איז געטאָ אין אונגאַרן.

פון געטא געפירט אין בהמות וואגאנען קיין אושוויץ
100—90 מענשען מיט קליינע קינדער אין א וואגאן אן אביסעל וואסער

3) דאָס געטאָ אין **אויבער** ווישאַוו איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין די טעג פון 16—23 מאַי 1944 אינעם צענטער פונעם שטעטל, פון דער „אידן גאַס" מיט נאָך עטלעכע געסלעך וואָס האָבן זיך פון איר אַרויסגעשלענגלט. די ענגשאַפט איז געווען אומדערטרעגלעך. פון 20 ביז 30 נפשות האָט מען אַריינגעשטופט אין איין צימער. יעדן טאָג האָט מען דורכגע־פירט אַ ציילונג־פאַראַד פון די איינווויינער, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע שעה. אויף די אַ פאַראַדן האָט מען די אידן אָנגעטאָן געבראָנטע לייד. די צוגעטיילטע שפּייז־פאַרציעס זענען געווען זייער אַרעמע. אַ טייל פון די מענער האָט מען אַוועקגענומען צו פאַרשיידענע אַרבעטן, בעיקר צו די האָלץ־זעגעריין, וווּ מ׳האָט זיי הונגעריקע באַשעפטיקט ביי שווערע־ארבעט. אויך **דעם** געטאָ האָט וויזיטירט די דייטשיש־אונגאַרישע דעלעגאַציע. און דאָ דאַרף פאַרצייי־כנט ווערן, אַז איינער פון דער דעלעגאַציע, לאָסלאָ פערענצע, וואָס איז געווען דער פאַרבינד־אָפיציר צווישן אייכמאַכנס „אַיינזאַץ־גרופּן" און צווישן שטאָב פון דער אונגאַרישער זשאַנ־

דאַרמעריע, איז געווען אַ געבוירענער אין אויבער־ווישאַוואַ. ער איז געווען איינער פון די טעטיקסטע רוצחים פון די אונגאַרישע אידן. ער פלעגט אַרומפאָרן פון איין גענטאַ צום צווייטן בעת די דעפאָרטאַציעס און דיריגירט די רוצחישע טעטיקייטן. (אין 1946, אין בוּדאַפעשט, האָט מען אויסגעפירט איבער אים אַ טויט־אורטייל). אין געטאַ האָבן זיך געפונען ביי אַ 13.000 פערזאָן. חוץ די 4000 אַרטיקע אידן האָט מען אין אים קאַנצענטרירט די אידן פון פאָלגנדיקע יישובים: אונטער־ווישאַוואַ, מיטל־ווישאַוואַ, בורשא, ביסטראַ, ווישאַי־ווילד, לאַרדינאַ, מאַסיף, פאַליען ריסקאַוואַ, פעטריאַוואַ, קריווע, ריסקיווע. מיט דריי טראַנספאַרטירונגען זענען געשיקט געוואָרן די אידן פון אויבער־ווישאַוואַר געטאַ קיין אוישוויץ אין די טעג פון 27—23 מאַי 1944.

4) דאָס דראַגמירשטער געטאַ איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין צענטער פונעם דאָרף, פון 15־טן אַפּריל אָן. חוץ די 700 אַרטיקע אידן זענען אין אים אַריינגעשטופט געוואָרן די אידן פון די אַרומיקע דערפער: בוטיזאַ, גלאַד, יועד, סטרימטעראַ, טיטשעל, סלאַטינאַ, סלישט, פאַליען־גלאַד, קעכניאַ, ריזאַוואַליע, שיעף. דאָס איז געווען איינס פון די קלענסטע געטאָס אין גאַנץ אונגאַרן. אין אים איז געווען קאַנצענטרירט ביי אַ 4000 מענטשן. דאָס דראַגאמירמשט געטאַ איז פאַרהעלטיניסמעסיק געווען איינס פון די לייכטסטע געטאָס מ׳האט כמעט נישט געפילט אַ מאנגעל אין שפייז. די פויערים פון ארום פון אַרום, און דער עיקר די פּויערטעס, פלעגן ברענגען פעקלעך מעל, אייל, מילך, פוטער און גרינוואַרג. פון צייט צו צייט האָט מען דערלויבט די אידן פון אָט דעם געטאַ אַהיים צו גיין אין זייערע דערפער און ברענגען פון דאָרט געבליבענע שפייז־אַרטיקלען. דערפאַר אָבער איז דער גירוש געווען פול מיט פיין. די 25 קילאָמעטער פון גענטאַ ביז דער באַן־סטאַציע אין ווישאַוואַ, וואָס פון דאָרטן זענען זיי געפירט געוואָרן קיין אוישוויץ, זענען געווען 25 קילאָמעטער פון פיין און ליידן. די מענער האָט מען גיאָגט צו פוס דעם גאַנצן וועג באַרג־אַרויף. די זשאַנדאַרן האָבן זיי געטריבן באַגלייט מיט קלעפ פון די ביקסן־קאָלבעס. אויפן וועג זענען געפאַלן קרבנות. דאָס דראַגאַמורעשטער געטאַ איז ליקווידירט געוואָרן דעם 15־טן מאַי 1944.

די אידן וואָס האָבן געוווינט אין דער טשעכישער זייט פון מאַראַמאַראָש זענען קאַנצענטרירט געוואָרן אין אַכט געטאָס. דריי פון זיי, ווי דערמאָנט, זענען נישט געווען אין מאַראַמאַראָשער תהום. ס׳האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן צו באַנעמען דעם שכל פון די מאַכט־האַלטערס, צו באַשטימען די ערטער פון די געטאָס פאַר דער טשעכישער מאַראַמאַראָש, אַזוי ווי זיי האָבן באַשטימט. מיר האָבן נישט געקאָנט אויסגעפינען די „לאָגיק״ וואָס האָט זיי דערצו באַוווּגן. ווייזט אויס אַז די גאַנצע מזרחדיקע זאַנע, אין דער לענג פון די צווּיי אויסגוסן פון דער טיסאַ (די שוואַרצע און די ווייסע) און די יישובים וואָס ליגן דרומדיקער פון דער טיסאַ, נאָך דעם וואָס מ׳האָט די טייכן פאַרייניקט, האָבן געפירט צו דער געטאַ פון מאַטע־סאַלקאַ או אַן אַנדערער טייל — צו דער געטאַ פון טעטש. איז אויב אַזוי, פאַר וואָס זשע האָבן זיי נישט געשיקט אַ טייל פון די יישובים פון דער „דיבעוואָר ריקאַ״ אין מאַטע־סאַלקער געטאַ און אַ צווייטן טייל אין טעטשער געטאַ? און עס פרעגט זיך אויך די קשיא: פאַר וואָס אין אַזאַ פאַרהעלטענישמעסיק קליינעם שטח פון דרום־מערב האָבן זיי אויפגעשטעלט גאַנצע פינף געטאָס — אין חוסט, טעטש, סלאַטפינאַ, איזאַ און סיקערניצאַ — בעת אין אַזאַ גרויסן שטח ווי אין מזרח און אין צפון איז נישט אויפגעשטעלט געוואָרן קיין איין געטאַ, כאָטש עס האָבן זיך אין אים געפונען יישובים וואָס זענען געווען באַפעלקערט פון אידן, ווי: יאַסין, ראַכאָוו, וואַלאָוואָ, מיידאַן א.אנד. און נאָך עפּעס — פאַרוואָס זענען די בישטינער אידן, למשל, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער באַן־ליניע פון טעטש — בישטינע — סיקערניצע — הוסט פאַרטריבן געוואָרן אין געטאַ פון מאַטע־סאַלקאַ, כאָטש צפון־מערבדיק האָבן זיך געפונען צוויי געטאָס (אין סיקערניצאַ און חוסט) און אין דרום־מזרח נאָך אַ געטאַ (אין

טעטש) ? אזא פראגע שוויסט אויך אויף בנוגע אנדערע ערטער, ווי א שטייגער, ביי די דריי „„אפשאס". בעת די אידן פון מיטל־אפשא און אונטער־אפשא זענען פארטריבן געווארן אין געטא סלאטפינא, זענען די אידן פון אויבער־אפשא געשיקט געווארן אין געטא פון מאטע־סאלקא ? עס האט דאך נישט געהאט קיין שום בארעכטיקונג אין זין פון די קאמוניקאציע־מעגלעכקייטן. ווייזט אויס, אויב אזוי, אז אין די דעפארטאציעס פון די מארמארשער אידן, כדי זיי אויסצומארדן, איז נישט אריינגעלייגט געווארן קיין איבעריקע מחשבות און אלץ איז געטאן געווארן אין גאיילענישׂ, אן פלענער.

5) דאס געטא אין מאטע־סאלקא. דאס דאזיקע שטעטל געפינט זיך אין סאטמארער געביט (אין אונגארישן טייל מערבדיק פון דער גרענעץ וואס האט דעם געביט דורכגעשניטן). אין יאר 1941 האבן זיך אין אט דעם שטעטל געפונען 1555 אידן (ביי אן אלגעמיינער צאל באפעלקרונג: 10,036). דא איז גוועז איינער פון די גרויסע קאנצענטרירפונקטן צום ארויסשיקן אידן קיין אוישוויץ. אין געטא ארײַן האט מען אריינגעשטופט ביי א 17,000 אידן. די מינדערהייט — פונעם שטעטל גופא און פון די ארומיקע קליינע קהילות, און די גרעסטע מערהייט — ביי א 15.000 — זענען געברענגט געווארן פון העכער 30 יישובים פון מארמארש. דאס איז געווען דער גרעסטער קאנצענטרירפונקט פון די מארמארשער אידן, כאטש ער האט זיך געפונען אויסער די גרענעצן פון מארמארש. די באדינגונגען אין אט דעם געטא זענען געווען אומדערטרעגלעכע און די אידן אונטערן בלויזן הימל. אין א צייט ארום האט מען זיי אריינגעפירט אין קליינע אפשר די ערגסטע פון אלע געטאס אין אונגארן. צום ערשט האט מען צונויפגענומען די אידן אונטערן בלויזן הימל. איז א צייט ארום האט מען זיי אריינגעפירט אין קליינע הייזקעס, טיילווייז אייפאלנדיקע און צום מיינסט צייטווייליקע. פאר די מארמארשער אידן זענען די ליידן געווען נאך גרעסערע פון די אנדערע אידן אין די געטאס, ווייל צו אלע זייערע פיינען זענען זיי נאך געווען אפגעריסן פון זייער נאטירלעכער סביבה, פון זייער אייגענע געגענט. צווישן די אידישע יישובים וואס זענען אויסגעליידיקט געווארן און זייערע איינוווינער זענען אריינגעטריבן געווארן אין מאטע־סאלקער געטא האבן זיך געפונען די גרעסערע שטעטלעך וואס האבן פארמאגט מער ווי 1000 אידן: אויבער־אפשא, ביטשקאף, בישטינע, יאסין און ראכאוו; יישובים וואס האבן פארמאגט א אידישע באפעלקערונג פון 500 און העכער, ווי: איגלא, גאניטש (א טייל נאר, די אנדערע טייל איז געשיקט געווארן אין טעטשער געטא אריין), טערעסיף, טערניווא, נאדסניצא. יישובים וואס האבן געציילט וויניקער ווי 500 אידן, ווי: אפשיצא, באגדאן, בידעוולא, בילוואריץ, בילין, בריסטער, הרישאף, וויבאריף, טושנא, טרעבושאן, לעה־לונקא, נאגאווא, פאליען־קאסאוויצקין, קאלין, קוואסי, קאלאדנא, קראסנושורא, טשעכיש קריווע.

6) דאס חוסטער געטא איז אויפגעשטעלט געווארן צווישן 20־סטן און 27־סטן אפריל, 1944. דאס געטא איז געווארן צונויפגעשטעלט אין צענטער שטאט, וואס איז געווען באפעלקערט פון אידן, און פון די נאענטסטע געסלער. אויך דער הויף פון גרויסן בית־הכנסת מיט אלע געבידען זענען אריינגענומען געווארן אין געטא. עטלעכע גאסן וואס האבן נישט געהאט קיין דירעקטן דורכגאנג זענען אויך צוגעגעבן געווארן צום געטא. דער דורכגאנג פון איין גאס צו דער צווייטער איז געווען פארבאטן. די ביוראען פונעם „יודען־ראט" האבן זיי אויפגעשטעלט אין דער וווּנונג פונעם רב. אין פארגלייך מיט אנדערע געטאס פון דער געגנט, באזונדער מיטן געטא פון מאטע־סאלקא, זענען די באדינגונגען אינם חוסטער געטא געווען כמעט דערטרעגלעכע. ס׳האבן אבער אויך דא נישט געפעלט קיין שוידערלעכקייטן און פיניקונגען. אויך די שפייזן־צושטעלונג צום חוסטער געטא איז, רעלאטיוו פארשטייט זיך, אין פארגלייך מיט אנדערע געווען א בעסערע און מיט גרעסערע קוואנטומס. די מאכט־ארגאנען האבן מסכים געווען זיך צוצוהערן צו דער בקשה פונעם יודענראט, מען זאל א גרויסן טייל פון די שפייז־

פּראָדוקטן וואָס זענען צוגערויבט געוואָרן פון אידן שטעלן אין רשות פון דער אַלגעמיי־נער קיך וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין געטאָ. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס מיינט נישט אַז די אידן פון חוסטער געטאָ האָבן געגעסן צו דער זעט. זעט אויס אַז אין אַ געוויסער מאָס איז געווען אַ מין מער מענטשלעכע באַציונג צווישן דער פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע מיטן יודנראַט. עס זענען אַבער אויך געווען אַזעלכע באַאַמטע און רעגירונגס־לייט וואָס זייער אכזריות האָט זיך גאָר שטאַרק אַרויסגעזען.

אין זכרון פון די לעבן־געבליבענע האָט זיך געהאַלטן אין איין איבערחזרן דער נאַמען פונעם וויצע־נאַטאַר ביראַ יאָשקאָ. מיט נישט ווייניקער אָפּטקייט ווערט דורך זיי אויך דערמאָנט דער נאָמען פון דעם רוטענישן ריכטער לאָסלאָ אַנרייאַוויטש איבער ביראָן איז טאָקע נאָך דער מלחמה אויסגעפירט געוואָרן א טויט־אורטייל. אין חוסטער געטאָ זענען קאָנצענטרירט געוואָרן ביי א 8000 אידן. ווייל חוץ די 5000 אידן פון שטאָט זענען אָהער געבראַנגט געוואָרן אידן אויך פון די דאָזיקע יישובים: זלאָטאַריף, נאַנקיף, סודנא, סיניווער, סעלישטש, קאָפּאָשנע, סוימע, פון אָט דעם געטאָ זענען די אידן אַרויס־געשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ אין דריי פּאָזן — אין 22־סטן, אין 25־סטן און אין 30־סטן מאי, 1944.

די קרבנות אין אושוויץ, מען זעט די „קוימענס"
פון די גאז קאמערן און די קרעמאטוריום

7) דאָס געטאָ אין איזאָ. אין אָט דעם קליינעם דאָרף, וועמענס צאָל אידן האָבן זיך געציילט אין יאָר 1930 נישט מער ווי 383 נפשות, איז אויפגעשטעלט געוואָרן א געטאָ אין וועלכן מ׳האָט אַריינגעקוועטשט קרוב צו 5000 אידן. דאָס געטאָ האָבן זיי אויפגע־שטעלט אין צענטער פון דאָרף און אים אַרומגעצוימט מיט א צוים. דאָס איז געווען א מין אָפּצווייגונג פונעם חוסטער געטאָ, וואָס האָט זיך געפונען 7 קילאָמעטער ווייטער פון דאָנען. די מערהייט אַריינגעזעצטע אין אָט דעם געטאָ זענען געווען איינווינער פון יישובים וואָס האָבן זיך געפונען ביי דעם שאָסיי וואָס האָט געפירט קיין טאָרן — און פון דאָרט קיין גאָליציע. אונדז איז נישט באַוווסט צוליב וואָס האָבן זיי אויפגעשטעלט דאָס דאָזיקע געטאָ, אפשר צוליב קאָמוניקאַציע־פּראָבלעמען? די ענגשאָפט איז דאָ געווען אַן אומדערטרעגלעכע. א זאָך וואָס עס איז זיך נישט פאָרצושטעלן. דער הונגער האָט דאָ זייער דערקוטשעט, אַז אויך די געסטאָפּא האָבן שוין אָנערקענט די שווערע

הונגער־לאָגע, האָבן זיי געשיקט שליחים אין די אַרומיקע דערפער און מ׳האָט געברענגט אַ ביסל מעל און תבואה פון די פאַרלאָזטע אידישע היימען און ווירטשאַפטן. אַ חוץ די אידן פון איזאָ האָט מען אהין אַריינגעזעצט אידן פון די פאַלגנדיקער דערפער: איסקאָ, אונטער־ביסטראָ, בערעזיוו, האָרינטש, וועליאָטין, ליפשאָ, מיידאָן (אַריינגעראָכנט אויבער־ביסטראָ, פאָליען־ליפשאָ, פאָדאָבאָוויץ, פילי־פיץ, קאָלאָטשין, קאָשעלי. דעם 24־סטן מאי 1944 האָט דער ערשטער טראַנספאָרט — ביי אַ 2000 נפשות — פאַרלאָזט ס׳גאַנצע, און אַוועקגעפירט געוואָרן צו דער ציגל־פאַבריק פון דעם חוסטער איד בנימין דאָווידאָוויטש, וואָס האָט זיך געפונען נעבן דער באַן־ליניע און פון דאָרטן זענען זיי אַפגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. אין דריי טעג אָרום איז אַרויס דער צוויטער טראַנספאָרט מיטן רעשט אידן פון גאַנצן.

8) **דאָס גאַנצע אין טעפּש.** דאָס גאַנצע אין דעם דאָזיקן שטעטל איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויף דער שתדלנות פון די אַרטיקע אידן. אין אָנהייב איז שוין געוואָלן פלאָנירט אויך די טעטשער אידן אַרויסצוטרייבן אין מאָטע־סאָלקער גאַנצע אַריין, נאָר נאָך דער וועגדונג פון די אידן מיט דער אונטערשטיצונג פון עטלעכע אונגאָרן, מיטגלידער פון אַרטיקן ראָט, ביי וועמען דאָס גאַווינען האָט זיך אַ ביסל אַ ריר גאַנצן, איז באַשטימט געוואָרן אַז אַרט פאָר אַ גאַנצע אין סאָמע סוף פון שטעטל, צווישן קריסטלעכן בית־הקברות און דעם טייך טיסאָ, אין דרום פון שטעטל. די נישט־אידישע באָפעלקערונג וואָס האָט דאָרט געוווינט איז אַרויסגענומען געוואָרן, נאָר זייערע הייזער זענען געוואָרן פאַרשלאָסן. די אידן האָט מען דאָ צונויפגעשטופּט בלויז אין די אידישע הייזער און די ענגשאַפּט איז געווען אין לשער. אין אַ וועלכן ס׳איז קליינעם צימערל האָט מען אַריינגעזעצט ביי אַ 10—15 נפשות. אַ טייל פון די אידן האָבן „געווויגט" אין די הייף, אויף די בוידעמס, אין קעלערס, אין צונויפגעקלאָפּטע אויף דערווייל הילצערנע קעמערלעך, אין שטאַלן, אין שטייגן, וווּ ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. די לייטונג פון גאַנצע האָט זיך געפונען אין הויז פון ר׳ יצחק זיידמאַן, דער איידעם פון ר׳ צבי מגיד. די מענטשן האָבן דאָ געליטן פון פּערמאָנענטן הונגער. די געזעלשאַפטלעכע קיך האָט צוגעטיילט מינימאַלע עסנס. אָלע מענער ביזן עלטער פון 55 יאָר האָבן געמוזט מאָכן ספּאָרט־אינונגען אָלע אין דער פרי, וואָס זענען באַשטאַנען מערסטנס פון סאָדיסטיש־ברוטאָלע מעשים קעגן די זיך־איבנדיקע אידן, באַגלייט מיט ווילדע געשרייען קללות און נבול־פה. אויך די אונגאָרישע זשאַנדאָרן האָבן נישט געזשאָלעוועט קיין קלעפּ אָן אַ פאָר־וואָס און אָן אַ פאָר־ווען. אין טעטשער גאַנצע האָבן זיך געפונען ביי אַ 5000 מענטשן. חוץ די אָרטיקע אידן האָט מען אהער אַריינגעשטופּט די אידן פון די פאַלגנדיקע דערפער: דיבוואָ, וויניף, ווישק, לעאָ, קערעקעדזש, גאָניטש (אַ טייל בלויז. דאָרעשט איז פאָרטריבן געוואָרן קיין מאָטע־סאָלקאָ), ספּינקאָ (וואָס האָט געהערט צו רומעניש מאָראָמאָראָש). דער ערשטער טראַנספּאָרט האָט פאָרלאָזט טעטש דעם 24־סטן מאי 1944 און דער צווייטער — אין 26־סטן מאי.

9) **דאָס גאַנצע אין סלאָטפינא.** אויך דאָס גאַנצע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויף דער שתדלנות פון די אָרטיקע אידן. ווייל אויך זיי האָט מען שוין געהאַלטן ביי פאָרשיקן אין מאָטע־סאָלקער גאַנצע. די לעבן־געבליבענע דערמאָנען אין שייכות דערמיט דעם סעקרע־טאָר פון אָרטיקן ראָט, טשאָבאָ, אַ לייטישער מענטש, אַ יושרדיקער, וואָס האָט אויסגע־ניצט זיין השפּעה ביי די מאַכט־אָרגאַנען, מ׳זאָל אויפשטעלן אַ גאַנצע אויפן אָרט. דאָס גאַנצע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין די טעג פון 17־טן ביזן 20־סטן אפריל 1944 אין צענטער שטעטל, צווישן די צווויי הויפּטגאַסן מיט די געסלעך וואָס האָבן זיך פון דאָרט געצויגן. אין אַ מוצמצמדיקן שטח זענען אָריינגעקוועטשט געוואָרן העכער 5000 מענטשן. די באָדינגונגען אין אָט דעם גאַנצע זענען געווען זייער שווערע. מ׳האָט נישט געטאָרט אָריבערגיין די גאַס וואָס אינעם גאַנצע. די אידן זענען באַשעפטיקט געוואָרן ביי פאָרשיי־דענע אָרבעטן, מ׳פלעגט זיי שלאָגן און פיניקן. חוץ די אָרטיקע אידן זענען דאָ קאָנצענ־

טרירט געוואָרן אויך די אידן פון די פאָלגנדיקע יישובים: מיטל אָפשאָ, אונטער אפשאָ, שדה לבן (שוואָרצטימע) פון דער טשעכישער זייט; פון דער רומענישער זייט ווידער: קרעטשניניף, דעפּאָליע, סאָראָסאָ, אויבער־רינאָ, אונטער־רינאָ, רונאָסעק. דאָס סלאָטפּינער געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן דורך צוויי אָרויסשיקונגען טראנספּאָרטן — שבת כ״ז באייר ,תש״ד (20־סטער מאַי 1944) און דעם קומענדיקן זונטיק, דעם 23־סטן מאַי.

10) **סיקערניצער געטאָ.** אויך דאָס געטאָ איז נישט צו פאָרשטיין צוליב וואָס עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן. דאָס דאָרף איז אינגאַנצן 10 ק״מ פון חוסט און ס׳איז אויך נישט צו ווייט פונעם שטעטל טעטש (ביי אָ 20 קילאָמעטער) און אין אָט די צוויי אָרט־שאפטן זענען דאָך געווען געטאָס. איז דאָס געטאָ אויפגעשטעלט געוואָרן אינעם דאָרף און די אָרטיקע אידן זענען געווען געצוווּנגען אַליין צו מאכן די פאָרצוימונג. לויט איין גבית־עדות איז די לאָגע אין געטאָ געווען אָ דערטרעגלעכע, צוליב דער נאָרמאָלער שפּייז־צושטעלונג. אינעם געטאָ האָבן זיך געפונען ביי אָ 4000 נפשות. חוץ סיקערניצער אידן זענען אָהער געברענגט געוואָרן אידן פון די פאָלגנדיקע יישובים: דאנילעף, דראהיף, מיקיף, שאַנדריף, עס זענען אָהער אויך געברענגט געוואָרן אידן פון ווייטערע ערטער, ווי וואָלאָוע, נעגרעוויץ, קאָליטשאָבע, ווייל דער הויפּט־טראקט האָט זיי פאָרבונדן מיט סקיערניצאָ. דאָס געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן אין שבועות תש״ד (28—29 מאי 1944).

12—11) דאָס **מונקאָטשער געטאָ** און דאָס געטאָ **אין בערעגסאָם.** צו אָט די צוויי געטאָס וואָס האָבן זיך געפונען אינעם בערגער ראַיאָן זענען געברענגט געוואָרן די אידן פון די אָרטשאָפטן וואָס האָבן זיך געפונען פאָזע דער מערבדיקער גרענעץ פון מאָראָמאָראָש. אין מונקאָטשער געטאָ אָריין זענען געברענגט געוואָרן די אידן פון בערעזניק, טיכע־בראָנקי, זאָדנע, ליסיטשע, קערעצקי, ראָסטאָקאָ. אויך די אידן פון ווילכאָוויץ, וואָס ביי דער „דיבאָוער ריקע״ זענען געברענגט געוואָרן אין מונקאָטשער געטאָ, צוליב אָ באָזונ־דערער סיבה: ס׳איז, כאילו „אויסגעבראָכן״ אָ טיפוס־ עפּידעמיע צווישן די ווילכאָוויצער אידן און מ׳וויז זיי איזאָלירן, זענען זיי אָריבערגעפירט געוואָרן קיין מונקאָטש, ווו עס זענען געמאָכט געוואָרן געהעריקע אייגאָרדענונגען. בסך־הכל האָבן קרוב צו 2000 מאָ־ראָמאָראָשער אידן זיך אָפּגעפונען אין מונקאָטשער געטאָ. אין בערעגסאָסער געטאָ זענען פון די מאָראָמאָראָשער אידן געווען קנאַפּע טויזנט פון אָ צוויי־דריי יישובים בלויז: דולהאָ, קושניצאָ, און אפשר אויך פון אויבער־סטודנאָ.

וועגן ניינצן יישובים פון מאָראָמאָראָש האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן פעסטצו־שטעלן די געטאָס פון וועלכע די אידן זענען אָרויסגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. פון וואָלאָוער ראַיאָן ווייסן מיר נישט וועגן 9 פאָלגנדיקע יישובים: בוקאָוויץ, הוליאָטין, וויטשקי, לאָכאָוויץ, ליזאָנסק, נאָוויעליץ (וואָס לעבן וואָלאָוע), פּריסלאף, ריטשקי, ריפינאָ; פון טעטשער געגנט, די פאָלגנדיקע אָכט יישובים: דיליוו, טשמאָליף, דייטשיש מאָקראָ, רוסיש מאָקראָ, נאָוויסעליצע (ביי דער „דיבעוואָר ריקע״), פאָדפּלעשאָ, קעניגס־פעלד, קריטשיף, דאָס דאָרף סאָלדאָבאָש פון חוסטער געגנט, און דאָס דאָרף פאָליען־קובליצקי וואָס אין ראָכאָוער געגנט. פון 4 יישובים זענען אין יאָר 1944 קיין אידן כלל נישט אָרויסגעטריבן געוואָרן, ווייל ס׳איז נישט געווען ווען אָרויסצוטרייבן. זיי זענען נאָך אָרויסגעטריבן געוואָרן און אין זייער מערהייט דערמאָרדעט געוואָרן נאָך אין זומער פון יאָר 1941. די וויניקע וואָס האָבן זיך אָפּגעראָטעוועט זענען שוין צו זייערע דערפער נישט צוריקגעקומען, נאָר געזוכט נייע ווּוין־ערטער. טייל פון זיי האָט זיך איינגעגעבן צו קומען קיין בודאָפּעשט, ווו ס׳איז געווען אָ ביסל לייכטער זיך אויסצובאָהאַלטן. זענען אָט די דערפער — ווערמעזיף, טאָרן, טערעבלאָ, און טערישעל — געוואָרן „יודן־ריין״ שוין אין יאָר 1941. ס׳איז אָנצונעמען אַז עס זענען פאָראָן נאָך אָזעלכע דערפער, נאָר אונדז איז עס נישט באָווּוסט.

אנטלויף פרוון

מיר זענען דערקומען צום סוף־וועג פון די מאַראַמאַראַשער אידן און צו דער ענדע פון זייער לעבן אויף גאַטס ערד. זייערע נשמות זענען איינגעבונדן אינעם אייביקן לעבנס־בונד און געפינען זיך אין דער אייבערשטער געוועלבונג פונעם היכל פון די וואָס האָבן מקדש השם געווען, די גבורים און קדושים פון אַלע תקופות און צייטן, וואָס קיין שום באַשעפעניש קאָן נישט שטיין אין זייער מחיצה.

מיר וועלן נישט פאַרענדיקן דאָס דאָזיקע קאַפּיטל ביז מיר וועלן נישט פרווון עטפערן אויף דער פראגע וואָס פרעגט זיך פון זיך אַליין, און עס פרעגן זיי אַ סך, כאָטש זיי גיבן נישט זייער פרעגן קיין אויסדרוק: — „כצאן לטבח"? ווי שאַף צו דער שחיטה?! ווי אַזוי האָט עס פאַסירט, וואָס אַ גאַנצער אידישער שבט וואָס האָט געווינט אין אַ געגנט וואָס איז פול מיט בערג און וועלדער, וואָס האָבן ממש געלעבט די נאַטור און זיך פון איר מפרנס געען — פון דער ערד און איר פרוכט, פון די ביימער, פירות און תבואה — וואָס האָבן געקענט יעדן טאָל און שפאָלט, יעדן בערגל און ערד־פאַלב, וואָס יעדער סטעזשקע און שטעגל אין די בערג און אין די וועלדער זענען זיי געווען אייגן און באַקאַנט — ווי אַזוי איז געשען אַז דער דאָזיקער שבט, דער אַזוי איינגעווארצלטער אין דער נאַטור, האָט נישט אויסגענוצט די נאַטירלעכע געגעבענע אירע כדי צו געפינען אין זיי אַ באַהעלטעניש און אַ שוץ־פלאַץ עד יעבור זעם? און די טעג זענען דאָך געווען טעג פון פרילינג און זומער. טעג פון שפראַצונג און בליונג. אָבער דער ענטפער איז

מאמעס מיט קינדער אויפן וועג קיין אוישוויץ

נישט וויניקער ווייטאגדיק ווי די עצם פראגע, און אָט איז ער אין איין זאַץ: די סביבה איז טאַקע געווען גינסטיק פאַרן געדפטן איד, אָבער דאָס שכנותדיקע־פאַלק וואָס האָט זיך געפונען ביי דער זייט פונעם אידישן פאַלק איז געווען אַן אַקטיווער שותף פונעם אידן־פיינד און האָט אַליין געדפט, אויפן שוידערלעכסטן אופן, זיין שכן דעם איד. און דאָס האָט פילפאַכיק ווי געטאָן. דאָס דאָזיקע פאַלק — דאָס רוטענישע־אוקראַיניש פון מאַראַמאַראַש — וואָס איז געוואַקסן צוזאַמען און ביי דער זייט פון דעם אידישן פאַלק

ביי אַ זיבן־אַכט דורות, האָט פאַרראַטן דעם שכן אויף אַ שפּלדיקן, אכזריותדיקן און נידע־
ריקן אופן. דאָס רוטענישע־פאָלק, וואָס זייערע קינדער האָבן זיך געשפּילט מיט די
קינדער פונעם אידישן פאָלק אין דאָרף, אין וועלדל, אין וואַלד און אין פעלד, דאָס דאָזי־
קע פאָלק וואָס האָט פאַרקויפט דעם אַראָפּנעם פון פעלד צו זיין שכן דעם איד און האָט
געקויפט פון אים אַלץ וואָס ער האָט באַדאַרפט פאַר זיין הויז און ווירטשאַפט אין פאַרלויף
פון צוויי הונדערט און פופציק יאָר, דאָס דאָזיקע פאָלק וואָס האָט משתּף געווען דעם
אידישן שכן אין זיינע אַלע דאגות און שמחות, וואָס אידישע דאָקטוירים האָבן געהיילט
זיינע קרענק, וואָס אידישע פרויען האָבן זיי אָפּגעשפּראָכן אַ גוט־אויג און אַנדערע צרות,
וואָס אידישע הייבאַמס האָבן ביי זיי אָפּגענומען די קינדער, וואָס אידישע רבנים, דיינים
און שוחטים האָבן געפירט זייערע משפּטים וואָס זיי האָבן געהאַט צווישן ברידער און
שכנים, ווייל זיי האָבן זיך גיכער פאַרלאָזט אויפן שכל הישר און דער אָרנטלעכקייט פון
די אידן ווי אויפן גוויישן געריכט אַדער גלח; דאָס דאָזיקע פאָלק, וואָס האָט געשטילט
זיין צער און פיין אין די אידישע קרעטשמעס און אויף אידישע שמחות און חתונות —
ווי אזוי איז זיי דאָס אַלץ נישט בייגעשטאַנען אין אַ טאָג פון אויספרווו? ווי אזוי האָבן
זיי איבערגעגעבן גערודפטע אידן, משפחות גאַנצע מיט די ווייבער און קינדער, אין די
הענט אַריין פונעם שוידערלעכן פיינד דעם אונגאַר, — וואָס איז אויך געווען דער
פיינד פונעם רוטענישן פאָלק, — פאַר אַ ליטער ספירט? צו נידעריק ביסטו געפאַלן
רוטעניש פאָלק, זייער און זייער אַראָפּגענידערט. האָסט פאַרראַטן דיין נאָענטסטן שכן פאַר
אַ גאַרנישטדיקער באַלוינונג. (די רוטענער זענען אַ סלאַוויש־אוקראַיניש אפשטאם).

צום אומגליק פון די אידן איז די קאָלאָבאָראַציע פון די רוטענער, פון זייער
גרעסטער מערהייט — און אַ פאָלק וועט געמשפט לויט זיין מערהייט — מיטן אונגאַרי־
שן פיינד און דייטשישן נאַצי געוועזן אַ פולע, אַן ענערגישע און אַ התלהבותדיקע. אין אַ
סך מקומות פון אָט דעם בוך קומט עס צום אויסדרוק. און דאָס וואָס וועט דערציילט
אין דעם־ספר איז דאָך נישט מער ווי געציילטע פאָלן פון אַ סך, ווייל נישט אַלץ איז
דערציילט געוואָרן און אַ סך איז אויך שוין פאַרגעסן געוואָרן. אָבער אפילו בלויז דאָס
וואָס איז באַווסט און פאַרשריבן געוואָרן, באַווייזט אויף נבזה׳דיקע און שפּלד׳יקע מע־
שים, וואָס עס לאָזט זיך פון זיי אַ סך אָפּלערנען. שוין אין יאָר 1941, בעתן גירוש פון
אַ טייל מאַראָמאַראָשער אידן און דאָס אויסמאַרדן זיי אין פּוילן, דערציילט אין זיין
תמימות אַ יינגעלע פון אַ יאָר עלף (צבי קאָרנהויז פון יאָסין), וואָס איז דורך אַן אַ
שיעור ניסים ניצול געוואָרן פונעם דאָרטיקן שעכט־הויז און צוריקגעקומען קיין יאָסין
און זיך באַהאַלטן אין אַ בוידעם־שטיבל אין משך פון 9 חדשים, האָט לסוף געמוזט
פאַרלאָזן זיין שטעטל, ווייל אַ רוטענישע פרוי האָט אים באַמערקט און... „די לאָגע איז
געוואָרן זייער שלעכט", ווי דאָס יינגעלע גיט תמימותדיק איבער. שטעלט אייך נאָר
פאָר, אַ יינגעלע פון 11 יאָר, וואָס איז געבליבן אַ קיילעכדיקער יתום, בעת זיינע עלטערן
זענען אומגעברענגט געוואָרן פאָר זיינע אויגן, האָט מורא פאָר א רוטענישער פרוי זי זאָל
אים נישט איבערגעבן אין די הענט פון זיינע עלטערנס רוצחים. נישט אנדערש נאָר
דאָס קינד איז שוין געניט און ווייסט שוין געניי ווי אַזוי אַנטלאָפּענע אידן ווערן געכאַפּט
דורך רוטענער און איבערגעגעבן צו די רוצחים. און אויב מ׳קאָן נאך דאָ האָבן וועלכן
ס׳איז ספק, זענען געקומען די שוידערלעכע פאַלן פון זומער 1944, אין דער תקופה
פון טרייבן די אידן קיין אוישוויץ, און שטעלן דאָס בילד איינעם ריכטיקן ליכט. לאָמיר
דאָ ברענגען כאָטש עטלעכע פאַלן לויט זייער ריי: —

דער ראש הקהל פון מיטל־אָפשאַ, ר׳ דוד בער דאָוידאָוויטש, האָט זיך באַהאַלטן
אין אַ גאַרטן פון זייער אייגענע פלאַנטאציעס. די רוטענער האָבן אויסגעפונען די באַהעל־
טעניש. זיי האָבן אַן שום קוועלקלעניש אים איבערגעגעבן אין די הענט פון די זשאַנדאַרן,
וואָס האָבן אים צוגעבונדן צו אַ בוים אין אים אזוי לאַנג געשלאָגן ביז ר׳איז אַראָפּ

פון זינען. דערנאָך האָבן זיי אים אַריינגעשליידערט אין געטאָ אַריין און פון דאָרט — קיין אוישוויץ. אָן ענלעכער פאַל איז פאַרגעקומען אין אויבער אַפשאַ. צוויי טעכטער פון משה וויזעל האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ בונקער, וואָס זיי האָבן צייטלעך זיך צוגעגרייט. די רוטענער וואָס האָבן נאָכגעשמעקט און געזוכט די באַהעלטענישן פון אידן, ווייל עס איז זיי דערפאָר צוגעזאָגט געוואָרן אַ געוויסע באָלוינונג, די דאָזיקע רוטענער האָבן אָנטדעקט דעם בונקער און איבערגעגעבן די צוויי מיידלעך אין די הענט פון די זשאַנדאַרן. צופעליק איז זיי דער ענין נישט געלונגען, די דאָזיקע צוויי טעכטער זענען געבליבן לעבן. אויך די אידן פון אַפשיצאַ, אַ קליינער פונקט לעבן אויבער־אַפשאַ, מיט זייער וויניק אידן, ווייל די מערהייט איז אויסגעשחטן געוואָרן אין 1941, — זייענדיק שוין גוט־געפרוווטע, האָבן זיי זיך אין 1944 גוט באַהאַלטן און נישט אַריין אין געטאָ. נישט געקוקט וואָס די רוטענער, ווי די שמעק־הינט פון דער אונגאַרישער זשאַנדאַרמעריע, האָבן זיי נאָכגעקוקט און געזוכט, האָט זיך זיי איינגעגעבן אויסצובאַהאַלטן גאַנצע צוויי חדשים צייט. ביי יענע באַדינגונגען איז עס ממש געווען אַ דערגרייכונג. אויך זיי האָט דאָס מזל צושעפילט. ווייל אָלע געטאָס אין דער מדינה זענען שוין געווען ליקווידירט, זענען זיי אַריבערגעפירט געוואָרן קיין בודאַפעשט, פאַרהאַלטן געוואָרן אין אַ לאַגער און געבליבן לעבן. דער פאַל מיטן האַלץ־סוחר ווילאָוויטש פונעם שטעטעלע ביטשקאַף איז געווען אַ סך האַרבער. דער רוטענער האָט ביי אים געגומען אַ ריזן־סומע פאַרן צוזאָג צוצושטעלן אים און זיין משפחה באַשפייזונג בעת זיי וועלן זיך געפינען אין דער באַהעלטעניש אין וואַלד, און צום סוף האָט דער זעלבער רוטענער זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן און זיי זענען אַריינגעזעצט געוואָרן אין געטאָ. באַלגערנדיק איז דאָס עדות־זאָגן פונעם איד פון דאָרף גאָניטש, וואָס זאָגט: „די רוטענער האָבן אַרויסגעוויזן סימנים פון פרייד און האָבן זיך גערייצט מיט די אידן אין אָגבליק פון זייער פינצטערן מזל. צווישן זיי האָבן זיך געפונען גויים וואָס מיט זיי האָבן אידן געהאַנדלט צענדליקער יאָר אין פריינדשאַפט, אין צוטרוי און אין גוטע שכנישע באַציונגען. און דאָס איז געווען איינע פון די סיבות — גיט צו אָט דער איד — פאַרוואָס אידן האָבן זיך אָפגעהאַלטן פון לויפן אין די וועלדער אַריין". עס זענען געווען גענוג פאַלן וואָס די רוטענישע פויערים האָבן מיט זייערע אייגענע הענט געקוילעט אידן וואָס האָבן געפרוווט זיך באַהאַלטן. עס זענען געווען פאַלן וואָס אידן האָבן זיך אַליין איבערגעגעבן אין די הענט פון דער אונגאַרישער זשאַנדאַמעריע, אָבי נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון די רוטענער, וואָס פלעגן פייניקן די אידן נאָך פאַרן דערהרגענען. און אָט איז דאָך די מעשה מיט די דיבאָוער אידן וואָס זאָגט עדות וועגן פרווון צו אָנטלויפן, וואָס האָבן זיך נישט איינגעגעבן. די רוטענער האָבן אָנטייל גענומען אינעם געיעג און נאָכשפירן נאָך די אידן וואָס האָבן זיך באַהאַלטן אין די וועלדער און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די זשאַנדאַרן.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער ביטערער לאָגע פון די אידן איז די דערציילונג פון דוד מילער, אַ לוין־אַרבעטער פון דיבאָוא, וואָס איז שוין געווען אַ ביטער־געפרוווטער און האָט נוט געווּסט וואָס איז דער מיין פון די גירושים און וואָס איז זייער ענד־ציל — ווייל זיין מאַמע מיט זיינע דריי ברידער זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין קאָמענעץ־פאָדאָלסק נאָך אין יאָר 1941 — איז ער אָנטלאָפן מיט זיין ווייב און קינד און אַ ברודער אין נאָענטן וואַלד אַריין. אין אַ צווייי וואָכן אָרום האָט אַ רוטענישער פויער געפונען זייער באַהעלטעניש און האָט זיי תיכף אויסגעליפערט. אינעם געיעג נאָך זיי האָט זיך אים מיטן ברודער איינגעגעבן זיך אַרויסצודרייען, אָבער דאָס ווייב מיטן קינד האָבן זיי געכאַפט. און צו זייער ביטערן מזל, און צוליב דער גענייקייט פון די רוטענער, זענען אין עטלעכע וואָכן אָרום מילער מיט זיין ברודער געכאַפט געוואָרן; אָן ענלעכע גבית־עדות איז דאָ אויך פון ווילכאָוויץ, וווּ עטלעכע צענדליק אידן האָבן זיך געפרוווט באַהאַלטן אין אַ וואַלד, און אַליין צוריקגעקומען צוליבן

פּחד פֿאַר די רוטענער, וואָס האָבן זיי נאָכגעקוקט און אויסשפּיאָנירט ווו זיי געפינען זיך. שוידערליך איז אויך די גבית־עדות פון טעטש, ווו פּונעם אָרטיקן געטאָ זענען געווען עטלעכע נסיונות פון אָנטלויפן. ווי עס גיבן איבער די איבערגעבליבענע פון טעטשער געטאָ, איז דאָס עצם אָנטלויפן נישט געווען צופיל קאָמפּליצירט. די צרה איז נאָר געווען ווּהין צו אנטלויפן. ווייל... די רוטענער, אין טעטש איז נאָך צוגעקומען צו אַלע צרות אָן אָרטיקע באָפֿאַרבונג. דער רוטענער מאָטיאָש וואָדיטש האָט זיך געהאָט זייגע איינפֿאָלן. חוץ די טרוקענע קלעפּ וואָס ער פֿלעגט דערלאָנגען די געכאָפּטע, פֿלעגט ער נאָך זיי מאָכן זיינס אָ קען־צייכן אין פּאָרעם פון אָ צלם, וואָס ער פֿלעגט אויסשניידן אין די האָר פון קאָפּ פון אזא געכאָפּטן (פּרויען אָריינגערעכנט). מעשיות ווען רוטענער וואָס האָבן דאָס כאָפּן אידן פֿאַרוואָנדלט אין א „זייטיקער פּרנסה" וועט דער לייענער געפינען אין די ישובים: לעה־לינקאָ, קאָשעלי, טשעכיש קריווע און נאָך און נאָך, וואָס האָלטן זיך אין איין איבערחזרן. אָבער דאָס וואָס מיר ווייסן און וואָס עס איז שוין דאָקומענטירט איז כאין וכאפס אָנטקעגן די אָן אָ שיעור פֿאָלן וואָס זענען נישט פֿאַרשריבן געווארן, וואָס זייערע קרבנות קאָנען דאָס שוין נישט דערציילן, און זענען פֿאַרקריצט אויף אייביק אויפן אייבערשטן אָרט וו קיין מענטשלעכע האָנט קאָן אָהין נישט גרייכן, און דער אייבערשטער אַליין וועט עס ברענגען פֿאַרן משפּט.

מארמארעשער אידן מיט דער געלער לאטע גייען אין געטא

מיר זענען זיך נישט מתכוון צו זאָגן, אז אַלע, ביזן לעצטן, זענען אין דעם שולדיק. אָבער די מערהייט יאָ! אוודאי זענען אויך געווען ליכט־פּלעמלעך אין די דאָזיקע פּעך־פינצטערע טעג. עס זענען באָקאָנט אייגצלנע פֿאָלן פון ראָטעווען אידן דורך רוטענער, ווי דאָס ראָטעווען פּיר יונגע מענטשן פון איין משפּחה (דריי טעכטער מיט איין זון) אין דאָרף קאָשעלי וואָס עס האָט זיי גערראָטעוועט א רוטענער, זיי צוגעשטעלט עסן, און אפילו דעמלט ווען דער וואָלד־וועכטער האָט זיי אָנטדעקט און געמאָלדן דער זשאָנדאָרמעריע, וואָס זענען באָלד אָרויס זיי זוכן, אויך דעמלט האָט דער זעלבער רוטענער זיי נישט אָרויסגעגעבן, כאָטש ער איז שווער געפֿיניקט געווארן. בכלל זענען די רוטענער פון קאָשעלי געווען א קאָפּעלע מענטשלעכער און מיטפּילנדיקער צו די דאָרטיקע אידן, זיי האָבן געברענגט שפּייז אין געטאָ אריין, געהאָלפן אידן אָנטלויפן פון געטאָ. ס׳איז אויך באָקאָנט א פאָל פון איינעם א רוטענער,

קאראטש, פון נערעסניצא, וואס האט גערעטעוועט א גאנצע אידישע משפחה און זיי אויסבא־
האלטן אין דארף און אויסער אים. אז ס׳אט שוין געהאלטן מיט אים גאר שמאל, האט ער די
דאזיקע אידן איבערגעגעבן אן אנדערן רוטענער, א באן־ארבעטער, וואס יענער איז געפאלן
אויף א המצאה: ר׳האט זיי ארריינגעזעצט אין א פארשלאסענעם וואגאן און מיט זיי ארומגעפארן
פון סטאציע צו סטאציע און זיי אזוי לאנג געהאלטן ביז ס׳איז ארריין די רויטע ארמיי.

עד כאן טשעכיש מאראמארש. און וואס איז געווען מיטן רומענישן מאראמארש?

אויף דער רומענישער זייט איז די לאגע געווען א ביסל אנדערש — אי ערגער, אי
בעסער. מיט וואס ערגער? — אויף דער רומענישער זייט זענען, ווייזט אויס, געמאכט
געווארן וויניקער פרווון צו אנטלויפען און זיך ארויסדרייען. און אויב ס׳איז טאקע געווען,
איז געווען דערצו א קלארע סיבה. די אידן פון רומענישן מארמארש זענען נישט אזוי פיל
געפרווט געווען און ס׳איז זיי אויך נישט אזוי באקאנט געווען די גוויישע רשעות און די
פארברעכערישע צילן, ווי עס זענען געווען זייערע ברידער אין דער זיידט טיסא. ווי מיר
האבן שוין פריער אנגעוויזן האט די גירוש־גזירה פון די מארמארשער אידן אין יאר 1941,
כמעט נישט אנגעריכט די אידן פון דער רומענישער זייט, אויסער אין עטלעכע געציילטע
יישובים וואס ליגן ביי דער טיסא. דער גרעסטער טייל זייערער האט בכלל נישט געווסט און
נישט געאנט וועגן א מעגלעכקייט פון א פיזישער פארטילקונג און מאסן־אומברענג. קיינער
האט זיי וועגן דעם נישט דערציילט, און אפילו אין דער שטאט סיגעט וואס האט פארמאגט
צענער טויזנטער אידן — שטרייכט אונטער דער שרייבער אליעזר וויזעל — „האט קיינער פון
זיי נישט געווסט וואס עס דערווארט זיי. קיינער האט נישט געהאלטן פאר וויכטיק וועגן דעם
אונדז קלאר צו מאכן... א יאר נאכן אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא האבן מיר נאך אלץ
נישט געווסט וועגן נאצישן פלאן אומצוברענגען דאס איידאפעישע אידנטום". און אויב עס
איז אפילו עפעס פארנעפלדיק דערגאנגען צו די דאזיקע אידן, האבן זיי דאס תיכף אוועקגעיאגט
פון באווסטזיין מיטן כוח פון באקאנטן „אידישן אפטימיזם". דעריבער האבן די אידן דארט
אויסגעקליבן דאס גיין באזאמען מיט די משפחות, „מיט כל ישראל", און „וואס עס וועט
זיין מיט כל ישראל, וועט זיין מיט ר׳ ישראל", — ווי ס׳איז שוין באקאנט און מפורסם. און
ווי פיל פון אונדז האבן דאס געפילט אויף דער אייגענער הויט.

עס זענען געווען אויך ענדעררונגען צו גוטן על־כל־פנים האבן מיר זיך אזוי באייני־
דרוקט פונעם מאטעריאל וואס איז געשטאנען אין אונדזער רשות, לויט וועלכן מיר האבן
מחבר געווען אט דאס ספר דעם אייגדרוק וואס מיר האבן דערפון ארויסבאקומען איז געווען,
אז ביי די רומענער איז געווען מער גרייטקייט צו העלפן דער קליינער צאל אנטלאפענע און
זיי ביישטיין אין זייער ביטערער לאגע און ס׳איז אינטערעסאנט אונטערצושטרייכן, אז אויך
אין דער רומענישער זייט, אין א צוויי־דריי דערפער וווּ עס האבן געווווינט רוטענער, האבן זיי
זיך אויפגעפירט אויף אזא נידערטרעכטיקן אופן וווי זייערערע ברידער אויף דער טשעכישער
זייט. ווי א שטייגער אין אויבער־רינא האט דער רוטענער ראמאניוק מיט זיינע חברים דערהר־
געט דעם איד אברהם לייב יעגער, וואס האט זיך באהאלטן אין א וואלד — מיט שטעקנס;
אדער דער פאל אין דארף ביסטרא, וואס אויך ער איז געווען באפעלקערט פון רוטענער, האט
א רוטענער דערהרגעט מיט א שטאנג דעם איד יואל יונגער, נאך דעם ווי ער האט אים
געפונען באהאלטען. אבער למען האמת דארף ארויסגעבראנגט ווערן די שיינע אופירונג פונעם
רוטענער געארגע גודענקא, וואס האט גערעטעוועט אכט אידן פון ביסטרא און זיי צוגעשטעלט
שפייז. גודענקא איז פארבעטן געווארן דורך די גערעטעוועטע קיין ישראל און ער האט דא
וויזיטירט אין ווינטער 1969, זייענדיק 80 יאר אלט. דערפאר אבער זאגן די דאקומענטן וואס
געפינען זיך אין אונדזער רשות, אז א סך רומענער האבן זיך באטייליקט אין צער פון די
דארטיקע אידן און געפרווט זיי העלפן. די איינווינער פון אונטער־ווישאווא האבן געברענגט
שפייז־פראדוקטן אין געטא אריין, כאטש זיי האבן דערפאר געכאפט קלעפ פון די אונגארישע

זשאַנדאַרן. און אַ פאַקט וואָס עס דערציילן 16 אידן פון בודעשט, וואָס עס האָט זיך זיי איינגע־
געבן דורכצוהאַלטן די עטליכע שווערע חדשים ביז דער באַפרייונג, בעת די רומענער האָבן
דערפון געוווסט און האָבן זיי נישט געמסרט, אויך זיי צוגעשטעלט עסן. און נאָך פאַלן.

אין ליכט פונעם דאָ אַרויסגעברענגטן קאָן כלל נישט זיין קיין רייד: „ווי שאַף צו דער
שחיטה". די פראגע קאָן נישט זיין פאַרוואָס זיי זענען נישט אַנטלאָפן, זיך נישט אויסבאַהאַלטן,
אלא פארקערט: — מיר שטוינען און ווערן נתפעל פון די וויניק פאַלן, וואָס סוף־כל־סוף
זענען זיי גאַרנישט געווען אַזוי וויניק, וואָס אידן האָבן באשלאָסן — נישט געקוקט אויף
דער פיינטלעכקייט פון דער אַרומיקער באַפעלקערונג און די ריזיקע סכנה וואָס האָט געדראָט
פון יעדן ווינקעלע — צוּ אַנטלויפן פון די געטאָס, זיך אַפּצורייסן פון די משפחות און פון
דער איינרעדעניש אז מ׳איז מיטן ציבור. אַנטלויפענישן וואָס זענען כמעט תמיד געווען אומגע־
לונגענע און די אַנטלויפערס זענען כמעט תמיד געכאַפט געוואָרן; מיר זענען פול מיט
התפעלות פונעם העלדישן טאָט פון יענעם דאַרפסמאַן, צבי פאַרקאַש פון דאָרף בריסטער,
וואָס איז אַרויס פונעם מאַסן־קבר, האָט דערהרגעט דעם אונגאַריישן סאַלדאָט, האָט זיך אַנגעטאָן
אין סאַלדאָטס בגדים און זיך אַנגעגורט מיט זיין געווער און אַנגעקומען ביז בודאַפּעשט און
דאָרט זיך מצרף געווען צו דער אידישער אונטערערד; צי די כמעט אומגלייבלעכע מעשה
מיט דריי דרייסטע מיידלעך פון סיגעט (רחל ציפּסער און די שוועסטערן אַלווירא און מאַגדאַ
דויטש) וואָס האָבן דערשאָסן מיט אַ רעוואָלווער דעם גוי וואָס איז פון אַ גוט־געצאָלטן שפּייז־
שטעלער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אויספּרעסער און שענדער. און פון פרט צום כלל:
— דער פאַרצווייפלטער פרווו פון 4 קהילות אין מאַראַמאַראָש —דולהא, דיבאָוא, ווילכאָוויץ
און טעטש, וואָס האָבן געפרווט פאַר יעדן פריַיז אַפשטופן דאָס גיין אין געטאָ אַריין דורכן
מכריז זיין אַז די גאַנצע געגנט איז אַנגעריט פון טיפוס... און צוריק צום פרט: דאָס יונגע
מיידל פון וועלאָטין, וואָס זי און איר מאַמע האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ רומעניש דאָרף לעבן
סאַטמאַר. אַז אַ ריזיקער אונגאַרישע זשאַנדאַר האָט זי אויסגעפונען און זיבן שעה צייט טאָן
אויפהער זי געשלאָגן כדי זי זאָל אויסגעבן דעם פויער און דאָס אָרט וווּ איר מאַמע איז
באַהאַלטן, און דאָס מיידל האָט נישט אַרויסגעלאָזט קיין פּיפּס פון איר מויל. אָט די אַלע און
נאָך אַזעלכע ווי זיי, פון וועמען ס׳איז צו אונדז נישט דערגאַנגען, שטעלן מיט זיך צונויף
איין גרויסע און בריַיטע מסכת פון איבערמענטשלעכער גבורה. און אויף זיי פרעגן מיר מיט
התפעלות און האַרץ־קלאָפונג: כיצד נפלו גבורים וקדושים — ווי אַזוי זענען געפאַלן אָט די
העלדן־קדושים וואָס האָבן מיט אַזאַ אומגעווייַנלעכען מוט און גייסטיקער שטאַרקונג זיך
אַנטקעגנגעשטעלט די מערדערס מיט זייערע מיטהעלפערס?

ערד, ערד, פאַרדעק נישט זייער בלוט.

צומארגנס נאכן חורבן

דאָס וויניק ביסל אידן וואָס איז געבליבן נאָך דער שואה (בלויז אַ 10—15 פראָצענט)
זענען געווען דערשלאָגן, פאַרווירט, צובראָכען און צעטומלט. צעטומלט פון די עצם שוידער־
לעכע איבערלעבונגען אין די לאָגערן פון טויט און פון די אַרבעט־לאָגערן, בעת טאָג ביי טאָג
און שעה ביי שעה איז זיי דער טויט געשטאַנען פאַר די אויגן, און אַ סך פון זיי זענען שוין
געווען אויף יענער זייט לעבן — און צוריקגעקומען, דערשטוינטע פון דער גרייס פון חורבן
וועלכע זיי האָבן ערשט איצט דערזען, אַז פון גרויסע פאַרצווייגטע משפחות איז נישט
געבליבן קיין שריד ופליט און אויב ס׳איז עמעץ געבליבן איז עס געווען ווי אין פסוק שטייט

„אייגער פון אַ שטאָט און צוויי פון אַ משפחה.“ אין גאַנץ מאָראַמאָראָש איז נישט געווען צו זען אַ אידיש קינד אונטער 15 יאָר און זקנים פון העכער 50 יאָר. דאָס איז געווען אַ דור אָן אמפוטירטער און צעקאָליעטשעטער אין דעמאָגראַפישן זין, מענשען אין עלטער — פון אָרום 18 ביז 45 — וואָס וועגן זייער גייסטיקן מצב איז נישטאָ וואָס צוצוגעבן. אין פוסטריט פון דער אויפפירונג פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וואָס האָט נישט באַהאַלטן די אַנטוישונג זייערע הלמאי „אזוי פיל אידן זענען נאָך געבליבן לעבן“ און דער עיקר, אַז אַ טייל פון אָט די אידן האָבן אָנגעהויבן פאָדערן, ווער — דייטלעך און קלאָר, און ווער — צוריקגעהאַלטן און שטיל, מ׳זאָל זיי צוריקגעבן זייערס; צעטומלט אויך פון דער נייער מאַכט וואָס איז אויפגעקומען אויפן אָרט פון דער נאַציסטישער הערשאַפט — אַ רעגירונג וואָס ווייזט אָרויס טעמפּקייט און האָרטנעקיקייט כלפי די צעפייניקטע געבליבענע, אַ רעגירונג וואָס איילט זיך נישט צו משפטן די קליינע נאַציס, וואָס האָבן געהאָלפן די נאַצישע רוצחים בלב ונפש דורכצופירן זייער פאַרטיליקונג פון אידן, אַ מאַכט וואָס איז להוט צו נעמען אונטער איר שוץ די „תשובה־טוערס“, וועלכע ווייזן אָרויס וווּנדערלעכע עלאַסטישקייט ביים אָריבערגיין פון נאַציאָנאַל־סאָציאָליזם צום קאָמוניסטיש־מאַרקסיסטישן קאָמוניזם, און אַ טייל פון זיי זענען שוין „אויפן פערד“ אויך ביי דער נייער אָרדענונג און לערנען שוין אָנדערע, ווידער־אַ־מאָל, אין אַ נייער קעגנזעצלעכער טערמינאָלאָגיע, ווי אַזוי זיך צו פירן...

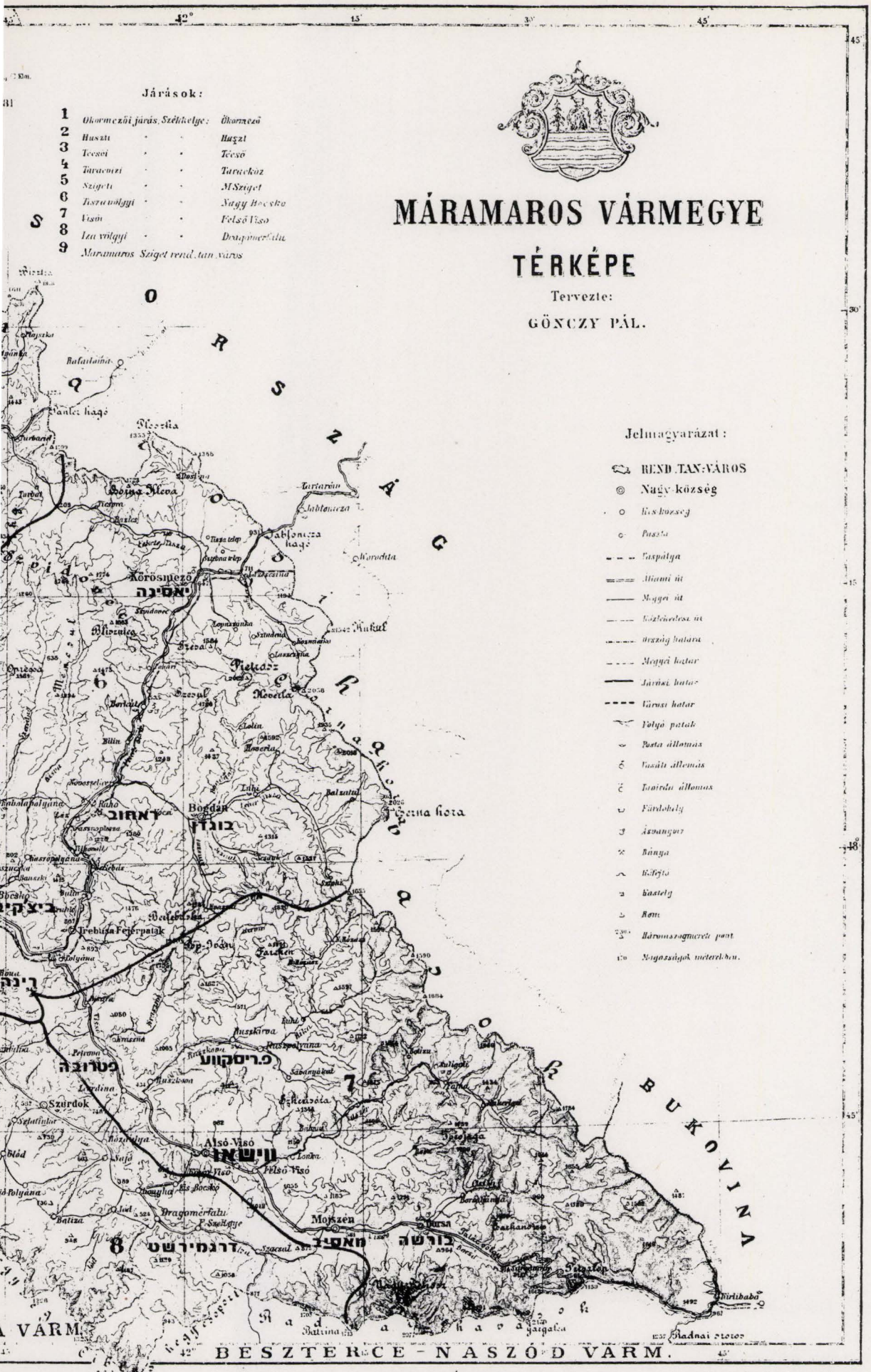
איז אויב אָט די אידן, די דערשלאָגענע, די מבולבלד׳יקע, האָבן אָנגעהויבן אויף דאָס ניי זייער פּריוואָט און געזעלשאַפטלעך קהילה־לעבן — איז עס נישט אָנדערש ווי גאָטס חסד וואָס איז נישט אויסגעאָנגען און נישט אויפגעהערט. אָלע אידן פון אָט דער שארית הפליטה, סיי די וואָס זענען שוין פריער געווען בעלי־משפחה׳ס, מענער פון ווייבער און טאָטעס פון קינדער, און סיי נאָך נישט חתונה־געהאַט, האָבן געמוען פרויען פון די לעבן־געבליבענע אָרטיקע טעכטער, אויפגעבויט היימען און אויפגעשטעלט נייע משפחות. אין אַ קורצער צייט אָרום האָבן זיך שוין אָרויסגעהערט געלעכטער און געווייַן פון פּיצלעך קינדער פון אידישע היימען אין מאָראָמאָראָש. אויך דאָס רעליגיעזע און קהלישע לעבן, אין פאָרשיידענע ערטער אין מאָראָמאָראָש, האָט אָנגעהויבן אָננעמען אַ טראַדיציאָנעלע פאָרעם ווי אין אָמאָליקע צייטן, כאָטש ס׳איז געווען בלויז אַ בלאַסע אָפּשפּיגלונג פונעם אָמליקן ברויזנדיקן אידישן לעבן אין מאָראָמאָראָש פאָר דער שואה. אָבער אויך צו אָט דעם כלומרשטן קהילה־לעבן איז גיך געקומען אַ סוף. אין טשעכישן מאָראָמאָראָש האָט עס תיכף אויפגעהערט, נאָך איידער מ׳האָט באַוויזן עס צו אָרגאַניזירן, מיטן אָנעקסירן די געגנט צום ראָטנפאָרבאַנד אין זומער 1945 מיט גאַנץ קאָרפּאָראַטיוו־רוס און עס באַהעפט צו דער אוקראַיִנישער סאָוועטישער רעפּובליק; אין רומעניש מאָראָמאָראָש, ווו דער קאָמוניסטישער רעזשים האָט זיך איינגעשטעלט אַ ביסל שפּעטער, האָבן די אָרגאַניזיר־פרוון צו רעסטאָווירירן אידישע קהילות אָנגעהאַלטן אַ צוויי־דריי יאָר און אפילו דערגרייכט ממשדיקע דערפאָלגן. אין טייל גרעסערע קהילות, ווי סיגעט, אויבער־ווישעווע, האָבן שוין אפילו אָמטירט רבנים. אין דער באשרייבונג וועגן די גרויסע קהילות אין אָט דעם בוך — ווי סיגעט און אויבער־ווישעווע אין דער רומענישער זייט און חוסט און טעטש אין דער טשעכישער זייט, ווערן געברענגט באַלערנדיקע פּרטים וועגן לעבן פון די מאָראָמאָראָשער אידן נאָך דער שואה. דאָס כאָראַקטעריסטישע פאָר ביידע זייטן מאָראָמאָראָש איז, וואָס זייערע אידן, אין זייער גרעסטן טייל זענען עולה געווען קיין ארץ ישראל, האָבן זיך איינגעוואָרצלט, זיך אָריינגעגלידערט אין לעבן פון דער מדינה און אַ סך פון זיי האָבן אויפגפּטאָן און טוען אויף אַ סך אין אַלע הינזיכטן. אַ קליינער טייל פון זיי האָבן זיך דערקליבן צו זייערע קרובים וואָס אין יענער זייט אָקעאַן — אין אַמעריקע און אויסטראַליע — אָלע זענען זיי געטריי דעם אידישן פאָלק און זייערע מסורהדיקע הייליקייטן און אויך פון דאָרט הערן זיי זיך צו, צו דעם וואָס קומט פאָר אין ארץ ישראל, קומען אויף באַזוכן און שטיצן די אינסטיטוציעס.

און זאָל דערמאָנט ווערן צו גוטן רבי זוסיה פאָרטוגאַל דער רבי פון סקאָלען, וואָס נאָך דער שואה פלעג ער זיך באַווייזן אין די מאָראָמאָראָשער דערפער ביי די אָפגעראָטעוועטע אידן, כדי צו מוטיקן זייער גייסט און זיי צוריקברענגען צו תורה און מצוות.

די טעטיקייטן פון מאָראָמאָראָשער אידן — אין ארץ ישראל און אין די תפוצות ישראל — איז אַ ווונדערלעך קאַפיטל, וואָס קומט־אויף פאָר אונדזערע אויגן. און וועגן דעם וועט נאָך דערציילט ווערן אין אַ פאָסיקער פאָרעם אין קומענדיקן דור און אין די וויטערדיקע דורות.

דער סקולענער רבי ר׳ זוסיה פורטוגאל אויף א בעזוך אין ווישווה מיט די שארית הפליטה

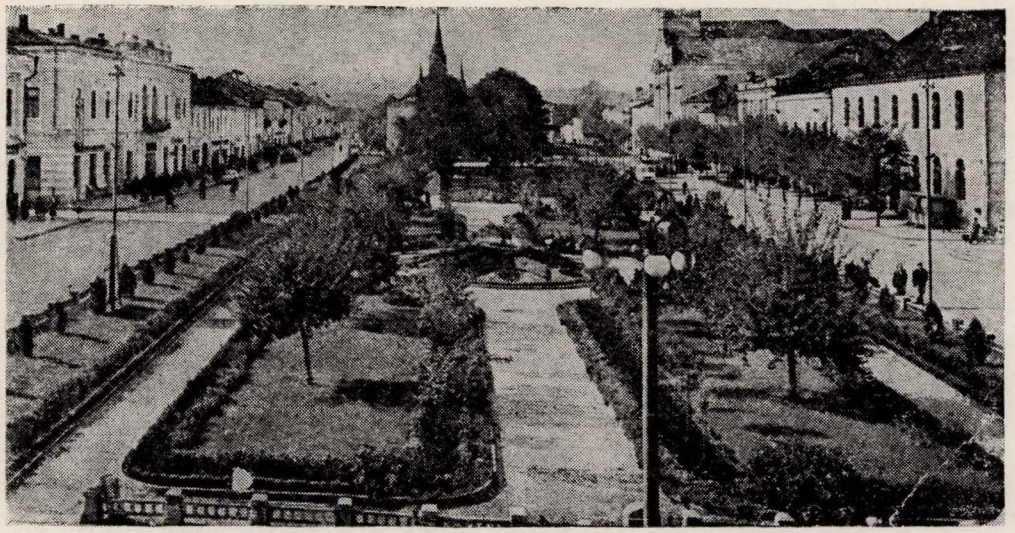
POSNER KÁROLY LAJOS és FIA térképészeti műintézetének metszése és nyomása.

Szinek magyarázata:
200 méterig meg nem haladó sik
dombos és hegyes vidék 500 méterig
hegység 1000 méterig
hegység 1500 méterig
hegység 2000 méterig
hegység 2500 méterig
Mértek 1:680000
0 5 10 15 20 25 Kilométer
Posner Károly Lajos és fia
térképészeti intézetének nyomása és kiadása
Budapest 1896.
Beszkid
Máramaros-Fenyérmező
Máramaros-Szigeti
Szolnok-Doboka
Kolozsvár
Torda-Aranyos
Maros-Torda
Udvarhely
Csik
Háromszék
Brassó
Fogaras
Alsó-Fehér
Hunyad
Arad
Temes
Krassó-Szörény
Torontál
Bihar
Szatmár
Szaplonca
Kapnikbánya
FELSŐBÁNYA
Nagy-Szeben
Nagy-Küküllő
Beszterczebánya
Selmecz
Losonc
Rimaszombat
Kis-Hont
Nógrád
Pest-Pilis-Solt-Kiskun
Bács-Bodrog
Baranya
Somogy
Zala
Vas
Sopron
Moson
Győr
Komárom
Esztergom
Pest-Pilis-Solt-Kiskun
Heves
Borsod
Gömör
Abauj-Torna
Sáros
Eperjes
Zemplén
Ung
Bereg
Ugocsa
Szabolcs
Szatmár
Máramaros
Arad
Csanád
Békés
Csongrád
Jász-Nagy-Kun-Szolnok
Hajdú
Debreczen
Nagy-Várad
Kolozsvár
Nagy-Szeben
Brassó
Fogaras
Marosvásárhely
Udvarhely
Csik-Szereda
Sepsi-Szent-György
Kézdi-Vásárhely
Torda
Dés
Beszterczebánya
Selmecz
Losonc
Rimaszombat
Eperjes
Kassa
Miskolcz
Debreczen
Szeged
Temesvár
Arad
Nagy-Várad
Pécs
Fiume
Zágráb
Fehértemplom
Versecz
Zimony
Szabadka
Baja
Kalocsa
Kecskemét
Szolnok
Jászberény
Hatvan
Gyöngyös
Eger
Tokaj
Sátoralja-Ujhely
Ungvár
Munkács
Huszt
Técső
Máramaros-Sziget
Nagy-Bánya
Szatmár-Németi
Nagy-Károly
Erdőd
Szilágy-Somlyó
Zilah
Déva
Hátszeg
Petrozsény
Karánsebes
Lugos
Facset
Orsova
Mehadia
Versecz
Pancsova
Nagy-Becskerek
Zombor
Szabadka
Baja
Mohács
Szigetvár
Kaposvár
Nagy-Kanizsa
Zala-Egerszeg
Körmend
Szombathely
Kőszeg
Sopron
Mosonmagyaróvár
Győr
Komárom
Esztergom
Vác
Budapest
Szentendre
Ercsi
Székesfehérvár
Veszprém
Pápa
Tata
Gyula
Békéscsaba
Orosháza
Szarvas
Mezőtúr
Karczag
Jászberény
Hatvan
Gyöngyös
Eger
Miskolcz
Tokaj
Sátoralja-Ujhely
Ungvár
Munkács
Huszt
Técső
Máramaros-Sziget
Nagy-Bánya
Szatmár-Németi
Nagy-Károly
Erdőd
Szilágy-Somlyó
Zilah
Déva
Hátszeg
Petrozsény
Karánsebes
Lugos
Facset
Orsova
Mehadia
Versecz
Pancsova
Nagy-Becskerek
Zombor
Szabadka
Baja
Mohács
Szigetvár
Kaposvár
Nagy-Kanizsa
Zala-Egerszeg
Körmend
Szombathely
Kőszeg
Sopron
Mosonmagyaróvár
Győr
Komárom
Esztergom
Vác
Budapest
Szentendre
Ercsi
Székesfehérvár
Veszprém
Pápa
Tata
Gyula
Békéscsaba
Orosháza
Szarvas
Mezőtúr
Karczag
Jászberény
Hatvan
Gyöngyös
Eger

סיגט והסביבה

סיגט	3
ספינקא	40
קרעטשענוף	47
ברבשט	53
אויבר־ריגה	56
אונטר־ריגה	57
רונא־סעק	59
בודשט	59
רמיט	61
זיולשט	62
סאראסאו	63
אוקנה־שוגאטאג	64
שוגאטאג	65
וואד	65
ברעב	66
קאלינשט	66
ווירישמורץ	67
דעפאליץ	68
סערב	69
פרשט	69
דשמט	70
סאנאפאטאק	71
האריצ'שט	71
הוטן	72
קראצ'שט	72

סיגט

מראה ממרכז העיר סיגט

סיגט (ברומנית: Sighetul Marmatiei, בהונגרית: sziget Máramaros). במקורות עבריים גם סיגעט, סיגוט, סיגיט, סיהאט).

סיגט, בירת המחוז, שוכנת ליד איחודם של הנהרות טיסה־איזה ברמה הררית המוקפת הרים גישאים. עד מלחמת העולם השניה וכמה שנים לאחריה מקום מושבם של משרדי השלטון המחוזי והשלטונות הנפתיים. העיר עתיקה למדי. כבר בשנת 1352 הוכרה במעמד של עיר־כתר על־ידי המלך ההונגרי לאיוש הגדול (Nagy Lajos).

המפעלים המסחריים והתעשייתיים העיקריים: מנסרות עצים גדולות, המעבדות את העצים המושטים אליה ברפסודות, בית־חרושת לרהיטים, בתי־חרושת ללבנים, טחנת־מלח, בתי־יציקה לברזל ומפעלי מכונות. בית־חרושת לתנורים, מפעל לעירגול ברזל. אחד ממוקדיו העיקריים של מסחר העץ במדינה. מרכז שיווק המלח ממכרות הסביבה. כמה בנקים ומוסדות כספיים משרתים את הפעילות הכלכלית של העיר.

בשנת 1850 היו בסיגט 6,336 תושבים בלבד, ב־1881 — 10,852, ב־1910 — 21,370 ובשנת 1920 התגוררו בה 23,691 נפש (רומנים 4,964, הונגרים 6,552, גרמנים 149, רוטנים ואחרים 1,000 ויהודים 11,026).

האוכלוסייה היהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1746	49 נפש	
1785	142	
1830	431	
1869	2,325	
1880	3,653	26.3
1890	4,960	30.0
1900	6,375	36.5
1910	7,981	37.4
1920	11,026	46.5
1930	11,075	40.0
1941	10,144	29.1

ראשיתו של הישוב היהודי

לפי המסורת התגוררו יהודים בסיגט כבר בשנת ת'

(1640) וכמה שנים לאחר מכן נוספו עליהם מספר יהודים מפולין ומאוקראינה, ניצולי הגזירות ת"ח־ת"ט (1648/49). התעודה הראשונה הידועה לנו, שכבר נזכרים בה יהודים, היא משנת 1690 ובה דורשים תושבי מחוז מארמארוש את גירושם של היהודים "הגורמים צרות רבות" לאוכלוסייה. בשנת 1691 שוב דנו תושבי מארמארוש בעניין גירוש היהודים. היהודים אמנם לא גורשו, אך הוגבלו מאד בעיסוקיהם. בשנת 1718 אסר שלטון המחוז על היהודים לעסוק בבישול משקאות חריפים תוך איום בגירוש. האיסור חזר ונשנה בשנת 1726, אך הותר להם לחכור את גביית המסים ולמכור משקאות חריפים בבתי־המרזח, בתנאי ששיעור ההקפה לא יעלה על פלורין אחד לאיש. הותר ליהודי סיגט גם להלוות כספים לאיכרים ברבית של ששה אחוזים.

יהודי סיגט מצדם נאבקו כל הזמן לשיפור מצבם הכלכלי ומעמדם המשפטי. בשנת 1750 הגישו קובלנה רשמית לשלטונות הונגריה על מר גורלם, בה הם מתאוננים על התושבים המתנפלים עליהם ושודדים אותם ואף מאיימים על חייהם. בין השאר טענו היהודים כנגד האיסור השרירותי מטעם השלטונות המקומיים על בישול היי"ש — שעליו מבוססת עיקר פרנסתם — בתואנה שהתבואה במחוז אינה מספיקה. אם אמנם כך הדבר, הרי נכונים הם להביאה משאר מחוזות הונגריה, שבהם היא מצויה בשפע. בפנייתם הדגישו היהודים שהם משלמים בדייקנות את המסים וההיטלים הרבים, וביקשו את הגנת השלטונות המרכזיים כנגד שכניהם.

קשרי המסחר בין יהודי סיגט ויהודי פולין וגליציה היו ערים ומפותחים למדי. בתעודה משנת 1705 נזכר יהודי מפולין ("היהודי של גראף פוטוצקי"), המביע נכונות לספק פלדה לתעשיית הנשק של הצבא ההונגרי, אם יצויד ברשיון מתאים; בשנת 1708 מציעים שלטונות המחוז לשלוח יהודי מסיגט לפולין כדי לקנות שם 300 זוגות מגפיים מסוג מיוחד, שהסנדלרים המקומיים אינם מסוגלים להתקין כמותם; בשנת 1728 נשדדו שני יהודים מפולין על גבול מארמארוש, במעבר הקארפאטים. מרשימת הסחורות הנשדדות ניתן ללמוד משהו על טיב המסחר והיקפו: 1,300 פרוות כבשים, 20 פרוות זאבים, 20 פרוות "מארדר", 15 ליברה משי, 15 ליברה צמר־גפן, 20 אמות "טוך", 23 אריגים שונים, דברי סדקית ומקטרות. שני היהודים טרחו כשנתיים בערכאות השונות, עד שבשנת 1730 ציוותה נסיכות טרנסילבניה על שלטונות המחוז לפצות את הנשדדים.

בשנת 1762 שלח מושל המחוז את החייט היהודי יואל לעיר הוטין שבבאסארביה, בשליחות בטחונית: הוטל עליו להתחקות אחר תנועות הצבא בגבולות המדינה. ממצאיו נכתבו ב"שפה יהודית" (כלומר עברית או יידיש) וניתרגמו להונגרית. עובדה זו ואחרות מלמדות, שעל אף דיכויים של יהודי סיגט, ניתן בהם אמון ונוצלו כשרונותיהם לטובת המדינה.

בין היהודים הראשונים של סיגט היו שנתפסו לרעיונות שבתאיים ולאחר מכן הצטרפו כמה מיהודי העיר לכת יעקב פראנק. נשתמר "מכתב אדום" שכתב יעקב פראנק ליהודי בשם "משה סיהאטאר" (כלומר מסיגט). בשנת 1767 פנו שלושה מיהודי סיגט שהשתייכו לפראנקיסטים וביניהם משה בן ישראל סראלאוויטש (כנראה זהה ל"משה סיהאטאר" הנזכר), לאחד מכומרי העיר, שיכניסם תחת כנפי האמונה הקאתולית. מסורת בפי יהודי סיגט ששלושתם חזרו בהם ובין צאצאיהם היו מנכבדי העיר.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בסיגט כדלקמן: (במוגריים מס' הנפשות)

סאבו חיים לזר (6), לייב יואל (8), לאקס דוד (3), לעפלער אייזיק (4), קאפל ירמי' (4), סולומון לייב (4), סאבו מיכל (2), גומבקאטא אהרן (6), סמוק יוסף (4), קויפמאן טילדא (7), סולומון אטוואש (5), סולומון בערקו (5), בראונשטיין לזר (5), ברקאוויטש אילעש (2), שפריצער א. (4), סאבו שמואל (2), פרבר חנה (3), ברקאוויטש שלמה (3), שטיין אפרים (2), שטיינגיסער זליג (4), שטיינר מאיר (4), ברקאוויטש אילאנה (3), פיש יעקב (5), כהנא אייזיק (6), ווידר מנדל (4), שימאנאוויטש לזר (4), ויינר יוסף (3), סאפאניאש לייב (3), וואלרשטיין אברהם (5), לעמפערט אייזיק (5), אלמנת כהנא אהרן (5), לעמפערט מאטיאש (9), הרש מאיר (6), אילעש מאיר (5), פארקאש לארברט (3), גרין חיים (6), געדש מאיר (8), כץ שמואל (3), סמוק לייב (4), סמוק יואל (7), כץ לייב, טרויב יענקיל (7), כהנא נחמן (6), כהנא שמואל (7), נאדלער לייב (7), מיהאי יודא (6), שפרינגר אברהם (6), נאדלר דוד (8), פרל איציק (6), קאופמן הילדה (5), סאבו ליב ווילקוני (8), יחזקאל אברהם (4), דאווידאוויטש אברהם (5), אביגדור (2), כהנא הרש (4), קופלר הרש (2), שולומון אייזיק (4), טאבאק אייזיק (4), מרקו לייב (4), שטיין הרש (4), דוד יודא (3), מאיר יוסט (3), רובן דוד (4), ווידר אנשיל (4), מרקו כץ, פארקאש מוצען (4), ברקאוויטש ראובן (7), אייזיק לייב (6), אדלר אברהם (9), דאווידאוויטש יואל (10), קאלמאן לייב (5), אברהם יוסף מאליק (4), מארקאוויטש אייזיק (7), משה ליב (6), בראניס ליב יוסף (3), הוך יענקיל הצעיר (6), דיק שמעון (4), דאוידאוויטש סולומון (2), בענעדיק מאיר (2), אילאוויטש הרש (3).

חיי התורה

סיגט היתה עיר של חכמים וסופרים, למדנים וחסידים. לא כך בתחילת התהוות הקהילה, כשהישוב היהודי היה דל ומנה עשרות נפשות בלבד. בתקופת הבראשית לא היו בה יודעי תורה ועוסקים בלימודה. הישוב היה מנותק ממרכזים יהודים וממוקדים של לימוד תורה. ככל שנתרבה מספר יהודיה והתגבר מבחינה מספרית הגביר הישוב היהודי עצמה גם מבחינת ידיעת התורה וקיום המצוות כהלכתן. בהדרגה גברה התודעה של לימוד תורה ויהודי העיר החלו לתת את הדעת על חינוך בניהם על ברכי התורה ב"חדרים" שהוקמו ונוסדו בכל חלקי העיר. ביחוד לאחר חדירת החסידות ותורותיה, אורח־חייה ומנהגיה לעיר ולמחוז, בדור השני והשלישי של החסידות, התעצם גם לימוד התורה בחוגים רחבים יותר ויותר, כפי שיבואר בהמשך הדברים.

א. הרבנים

רוב רבני סיגט נודעת להם חשיבות כל־ארצית, כגאונים בתורה, כעומדים בראש ישיבה גדולה וכאדמו״רים לחסידים.

הרב הראשון בסיגט היה ר׳ צ ב י ב״ר משה אברהם. הוא הגיע לעיר בשנת תקי״ט (1759) לערך. הוא לחם נמרצות נגד התופעה השבתאית והפראנקיסטית בעיר, דבר שהסב לו צרות רבות ואף נרקמה נגדו בפרט ונגד יהודי העיר בכלל עלילת־דם. מסיבה בלתי ידועה (יש אומרים בעטיה של מגפה) עזב את רבנות ראדוויל שבפולין וקבל את עול הרבנות בסיגט, שהיתה קהילה זעירה באותם ימים. במפקד משנת תק״ל (1770) נפקד שמו ברשימת התושבים בשם הערש אבראהאמאוויטש. הוא נפטר ביום ב׳ אלול תקל״א (1771). נוסח מצבתו היוצא דופן (״הרבני הנגיד [!] המפורסם אב״ד ומו״צ מו״ה צבי במ׳ משה אברהם ז״ל״), שאינו הולם רב, מוכיח, שבכל סיגט לא נמצא איש המסוגל לנסח מצבה בנוסח מקובל והולם.

כשלושים שנה עמד כס הרבנות בסיגט מיותם, אם כי כהן בה מורה הוראה (ראה להלן). מתקבלת על הדעת השערתו של ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד, כותב תולדות יהודי העיר ורבניה, ש״רבנים מאנו לקבל על שכמם את משמרת הרבנות בסיגט מטעם שלא מצאו שם ריח תורה״. בשנת תקס״ב (1802) נבחר רבה הבא של סיגט, הגאון ר׳ י ה ו ד ה ב״ר יוסף הכהן ה ל ר. קרוב לוודאי שחיבורו ״קונטרס הספיקות״, שצורף לספר הנודע ״קצות החושן״ שחיבר אחיו הגאון ר׳ אריה ליב הכהן, ושנדפס 14 שנה קודם לכן (לבוב תקמ״ח) — הגיע לידיעת פרנסי העיר והיווה גורם מסייע לבחירתו כרב. בינתיים היתה כבר שכבה של תלמידי חכמים בעיר, שהיו מסוגלים להעריך רב לפי גדלותו בתורה והנהגתו ביראת השם.

ר׳ יהודה הלר נולד בקאליש שבגליציה. תחילה עסק במסחר, אחר כך היה מוזג בכפר ליד קאליש וכשנכשל כשלון כלכלי עבר ללבוב ושם לימד תורה לבחורים מוכשרים ומופ־לגים. בלבוב הכיר את הגאון בעל פרי מגדים, שאף הוא לימד שם, והתידד אתו. בלבוב פקח על הדפסת ספר קצות החושן. לפני סיגט כהן ר׳ יהודה הלר כדיין במונקאטש וכרב של סעליש. מיד עם הגיעו לסיגט נודע שמו לתהלה ברחבי המדינה. בשנת תקס״ה (1805), לאחר פטירת ר׳ פייש ווינא, הוצע לו כס הרבנות של גרוסווארדיין, אך סירב. החתם סופר העריכו אף הוא. כשפרץ משבר הרבנות בעיר קארלסבורג ומדינת טרנסילבניה, הציע החתם סופר שהרב יעמוד למבחן בפני ״ידיד נפשי הרב הגאון הגדול המפורסם מו״ה יהודה כהנא אב״ד דגליל מארמארוש״. ר׳ יהודה כהנא הלר נפטר ביום כז ניסן תקע״ט (1819). הוא הניח אחריו שבעה בנים ובת, מהם נסתעפה משפחת כהנא המפורסמת בסיגט ובמקומות אחרים, מהם רבנים ומהם תלמידי חכמים וגבירים אדירים. על מקצתם ידובר להלן.

ר׳ יהודה הכהן הלר הניח אחריו כמה חיבורים, כגון ספר גדול על התנ״ך, שר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד עיין בו בשנת תרס״ח (1908), אך נשאר בכתב־יד וכנראה אבד. ספר קונטרס הספיקות שנדפס יחד עם קצות החושן נדפס פעם אחת גם לחוד, על־ידי אחד מנכדיו, ר׳ שמואל זאנוויל כהנא, מונקאטש תר״ן.

שנים רבות לאחר פטירתו נדפס ספרו תרומת הכרי על טור ושלחן ערוך חושן משפט, על־ידי חתן־בנו הגאון ר׳ יהודה מודרן מסיגט (ראה עליו לקמן), שהוסיף לו הגהות וחידושים רבים, פרעסבורג תרי״ח. שני הספרים — קונטרס הספיקות ותרומת הכרי בכרך אחד — נדפסו שוב (בדפוס־צילום) בניו יורק תשל״ו. תרומת הכרי לחוד צולם מספר פעמים (תשט״ו, תשכ״ו, תש״ל).

כאשר נבחר ר׳ יהודה הלר לרבה של סיגט, לא על דעת הכל נבחר. ראשי קהילת סיגט ובראשם הפרנס ר׳ משה גיציש (חתן הרב הראשון ר׳ צבי) צידדו אמנם בר׳ יהודה הלר, אך ראשי יהודי המחוז — והרי רבני סיגט כהנו גם כרבני כל מחוז מארמארוש — ובראשם בני משפחת שטרן, שהיו עשירים מופלגים, חסידים ואנשי מעשה, והתגוררו בכמה מכפרי המחוז, העדיפו את בן־משפחתם ר׳ מנחם ב״ר שמואל שטרן, שהיה אז דיין בעיר קאליש תחת רבנותו של בעל חוות דעת. שני הצדדים התעקשו. צד אחד נסע לסעליש להביא את ר׳ יהודה הלר ואילו הצד שכנגד הגיע לקאליש והביאו את ר׳ מנחם שטרן. כששני הרבנים נפגשו פנים אל פנים בסיגט הגיעו לעמק השווה: ר׳ מנחם שטרן וויתר והסכים לכהן כראש בית־דינו של ר׳ יהודה הלר.

עם פטירת ר׳ יהודה הכהן הלר, בשנת תקעט, נבחר במקומו ר׳ מ נ ח ם ש ט ר ן. הוא היה הרב הראשון שנולד במארמארוש. אביו ר׳ שמואל ב״ר מרדכי שטרן ישב בכפר דראגמירשט (ע״ע), שם נולד ר׳ מנחם בשנת תקי״ט (1759). למד תורה בגליציה בכמה מקומות ובעיקר בעיר מאניסטריץ אצל ר׳ יעקב מליסא בעל חוות דעת. מעיר זו נשא אשה, בתו של ר׳ בנימין, אחד מנכבדי העיר. לאחר נשואיו נתמנה, כאמור, דיין בקאליש, לשם עבר יחד עם בעל חוות דעת. ר׳ מנחם שטרן דבק גם בצדיקים והיה תלמידם של ר׳ משה ליב מסאסוב, המגיד מקוז׳ניץ ובשלושים השנים האחרונות היה דבוק לר׳ מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום.

ר׳ מנחם שטרן הנהיג סדרים חדשים בקהילות מארמא־רוש. כשהחלו להתרבות אוכלוסי ישראל בכפרי מארמארוש דאג לרועים רוחניים בכל ריכוז יהודי גדול. בשתי העיירות הגדולות, בבורשה ובווישעווע (ע״ע) העמיד רבנים. בכפרים הקטנים הושיב שוחטים ומלמדים, תיקן להם תקנות, ארגן מניינים ובכפרים שלא היה מנין צירף כמה כפרים לשם מנין משותף. מדד תחומי שבת וסימן את גבול העירוב בין הכפרים. ארגן שיעורי תורה שהיו מתובלים אמרות ותורות חסידיות. אף הוא השכין שלום בין איש לרעהו ובין איש לאשתו. הוא החל להניח את היסודות לחיים קהילתיים בכפרי מארמארוש מיד עם התקבלותו לראש בית־דין בשנת תקס״ב, שכן לפי ההסכם בינו לבין ר׳ יהודה הלר קבל ר׳ מנחם שטרן לפיקוחו את הגליל, אף־על־פי שלהלכה כהן רבה של העיר גם כרב הגליל, והגביר את פעילותו עם התמנותו כרב הקהילה. בסוף ימיו כאשר ראה ברכה בפרי עמלו הפטיר בסיפוק רב: ״מארמארוש הוא גני ואני נטעתיו״. ר׳ מנחם שטרן נפטר ביום ט אדר תקצ״ד (1834).

ר׳ מנחם שטרן הניח אחריו חיבורים רבים. לפי עדות חתנו ״הניח אחריו חיבור גדול על כמה הלכות בד׳ חלקי השו״ע ובפרטות על הלכות רבית. יש כרך גדול באריכות לערך ארבעים בויגן בביאור הגמרא ופוסקים״. ר׳ יקותיאל

יהודה גרינוואלד ראה "חיבור גדול על תהלים ואוצר שאלות ותשובות מה שהשיב הוא לשואליו ומה שהשיבו לו גדולי ישראל והיה למראה עיני תשובות מהג"מ יעקב אריינשטיין בעל ישועות יעקב ועוד גאונים". אך חיבורים אלה לא נדפסו. לאחר פטירתו הדפיס חתנו וממלא מקומו חיבור גדול על התורה בשלושה כרכים:

ספר דרך אמונה... על כל סדר פרשיות התורה. [סדר בראשית]. טשערנאוויץ תרט"ז. [4], נב, [1] דף.
ספר דרך אמונה... [סדר שמות]. טשערנאוויץ תרי"ז. [1], נ דף.
ספר דרך אמונה... ויקרא במדבר [דברים]. טשערנאוויץ תר"ך. קכד דף.

תשובות אליו:

שו"ת מראה יחזקאל, סי' קב: הרב המאוה"ג המפור'... שלשלת היוחסין צדיק ונשגב נ"י ע"ה פ"ה כקש"ת. חידושי תורה ופלפולים.
שערי חיים, דף לד ע"ב: נשאול נשאלתי מכבוד ידידי הרב הגדול המפורסם מו"ה מנחם מענדל מ"ץ דק"ק סיהאט והגליל מארמוריש שי'.
שו"ת ישועות יעקב אבן העזר סי' יב: לק' סיהאט במדינת אונגארין לכבוד הרב המאוה"ג מ' מענדל אבד"ק הנ"ל. בתשובה נידונה שאלת עגונה שבעלה נמצא הרוג בדרך וראשו נחתך והגופה זוהתה על־פי הבגדים וסימנים שונים בגוף.

לאחר פטירת ר' מנחם שטרן שוב נחלקו הדעות בבחירת רבה הבא של קהילת סיגט. חסידי קאסוב חפצו בחתנו ר' יוסף שטרן. אולם משפחת כהנא חפצה בר' אלעזר ניסן טייטל־בוים בן הצדיק הידוע ר' משה טייטלבוים מאוהעל. אחד מבני משפחת כהנא, הגביר ר' קלמן כהנא, שהיה באותו פרק אברך צעיר סמוך על שולחן חותנו ר' פנחס סאמאטר באוהעל והיה מבאי ביתו של ר' משה טייטלבוים, היה הרוח החיה בבחירת ר' אלעזר ניסן. משלחת מסיגט, ר' משה כ"ץ ור' מאניש פאלאק, נשלחה לאוהעל לבוא בדברים עם אבי המיועד ואתו עצמו. ר' משה טייטלבוים מסר לשליחים מכתב המיועד לפרנסי סיגט: "היות ששמעתי כי אתם מבקשים רב ומורה לקהלתכם הנני בזה להודיעכם כי בני יחידי ראוי לאותה איצטלא והוא גדול כאחד הגדולים בחריפותו ובקיאותו בצדקתו וקדושתו. ואם כי כלום אב מעיד על בנו, אולם אני אגלה טפח ומכסה טפחיים ולא תבושו בו בעולם הזה ולא תכלמו בו לעולם הבא". על שטר הרבנות חתמו 82 איש בלבד. הוקצבה לו משכורת 300 זהובים לשנה. נלוה אליו אביו בעל הישמח משה, שאת פניו הקבילו יהודים לאלפים בכל התחנות שעברו בדרכם לסיגט. ר' יוסף שטרן קבל את הדין והסכים לשמש ראש בית־דין לצד הרב.

אך הזיווג בין ר' אלעזר ניסן טייטלבוים ויהודי סיגט לא עלה יפה. לא עברו אלא חמשה חדשים לאחר בואו לסיגט וכבר אמר לעזבה. הצד שכנגד, שכנראה היה רוב הקהילה וביחוד בכפרי הסביבה, לא השלימו עם בחירתו. הם מיררו את חייו של הרב בדרכים מדרכים שונות: הפיצו שמועות עליו ודברי הלשנה, שהרב נבחר על־ידי מיעוט משתלט נגד רצון הרוב. בני משפחת כהנא מנעוהו מלעזוב את העיר, שידלוהו להאריך אפו תוך הבטחות שיזכה לשבת על המנוחה ועל הנחלה. אך לא ארכו הימים ופרצה מחלוקת חדשה והפעם בעטיו של ר' משה השוחט מקרטשינוב, שנאסר על־ידי הרב באשמה שאינו נוהג לבדוק את הסימנים לאחר שחיטה. שוחט זה היה מחסידי קאסוב. בעקבות זאת עזב את סיגט בשנת ת"ר (1840) וחזר לאוהעל. זמן קצר לאחר מכן נבחר לרבה של דרוהוביטש בגליציה, שם נפטר בערב יום הכפורים תרט"ו (1854).

ר' אלעזר ניסן טייטלבוים נולד בשנת תקמ"ו (1786) בשינאווא שבגליציה. למעשה מאס ברבנות וכפי הנראה נכפתה עליו הרבנות בלחץ המשפחה. הוא היה מתמיד גדול, נטה להתבודדות ופרישות מן העולם ומהבלי העולם הזה. ישב כל היום בחדרו מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין ועסק בתורה. הוא לא היה מעורה בצבור וסלד ממגע עם ההמונים מחשש ביטול תורה. לא רשם את חידושיו משום שנהון בזכרון מופלא וכל מה שלמד נשאר חקוק בזכרונו. והרי כל עיקר ההיתר לכתוב דברי תורה משום שהשכחה מצויה. שתי תשובות שלו נדפסו בספר אביו השיב משה ובשו"ת אריה דבי עילאי לגיסו ר' אריה ליבוש ליפשיץ.

תשובות אליו:

שו"ת אמרי אש יו"ד סי' ב: הרב המאור הגדול הגאון המופלא ומופלג דובר מישרים סיני ועוקר הרים מזה בן מזה קנה חכמה קנה תבונה. "אשר קרה בישוב אחד [קרעטשינוב] כי כה' משה שוחט... הוציא נבלה מתחת ידו שחט ולא בדק בסימנים... והנה העביר גאון תפארתו את השוחט ההוא... בוודאי כתורה עשה".

בענין זה נדפסו שתי אגרות מר' יחזקאל פאנט בעל מראה יחזקאל בראש שו"ת דרך יבחר לבנו ר' חיים בצלאל פאנט. גם הוא מצדיק את פסקו של ר' אלעזר ניסן ומביע את צערו על בעלי המחלוקת שאינם מצייתים לפסק־דינו וממשיכים לאכול משחיטת השוחט. אגרתו השניה מופנית אל יהודי קרטשינוב ותובע מהם "הנזרו לכם מלהתגאל בזבח תועבה... ונפלאת היא בעיני כי המצא ימצא אחד העם אשר לבבו פונה היום להתריס נגד הה"ג האב"ד נ"י בהמרות עיני כבודו". התשובה באמרי אש והאגרות של בעל מראה יחזקאל נדפסו ללא תאריכים, אך יש להניח שהדבר אירע זמן קצר לפני עזבו את סיגט.

גם בדרוהוביטש לא שפר עליו גורלו וגם שם קפץ עליו רוגזו של אחד מנכבדי העיר וגם הפעם בעטיים של שוחטים. בשו"ת רמ"ץ לר' מאיר צבי וויטמאיר אב"ד סאמבור, יו"ד סי' ג—ד משנת תרי"א (1851) נאמר: "ע"ד ריבות בשעריכם אודות הערעור על השוחטים בקהלתכם... ואשר כתב עליה הרב מו"ה אבלי נ"י ר"ב [רוזנברג?] לאסור שחיטתם והרב המאוה"ג מהר"ר א"ג [אלעזר ניסן] נ"י [כתב] להתירם בלי שום פקפוק ותיקון. אף ישפוך בוז וקלון על הצד שכנגדו כאילו נודע לו בבירור שאין כוונתו לשם שמים".

בעקבות עקירת ר' אלעזר ניסן טייטלבוים מסיגט נבחר ראש בית־הדין ר' יוסף שטרן לרב העיר והמחוז. ר' יוסף ב"ר יצחק שטרן נולד בשנת תקס"ג (1803) בכפר סטרימטערא (ע"ע). אביו היה בן ר' מרדכי שטרן הנזכר לעיל. הוא התחנך בבית הצדיק ר' מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום ולמד בצוותא חדא עם בנו וממלא מקומו ר' חיים בעל תורת חיים. לאחר שנשא את בת בן־דודו ר' מנחם שטרן היה סמוך על שולחנו.

כשם שר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים סבל צער ויסורים מצד חסידי קאסוב. כך סבל ר׳ יוסף שטרן ושבע מרורים מן הצד שכנגד. חתרו חתירות להשפיל את כבודו ולמרר את חייו. עיקר הטענה היתה שאינו למדן גדול ובקיאותו בהוראה אינה מספקת את צרכיה של עיר כסיגט. אם כי — כדברי נפתלי בן־מנחם — ״הוא התפאר בעצמו שלמד שלחן ערוך יורה דעה מאה וארבעים פעם ושאר חלקי השלחן ערוך מאה ואחת עשרה פעם״. מחלוקת גדולה — הפעם על רקע הלכתי — עורר עליו הגאון ר׳ יהודה מודרן: אשה מנשות סיגט מלחה בשר בטעות באבקת־האלון. כאשר נשאלה השאלה מאת ר׳ יוסף שטרן פסק, לאחר התיעצות עם בעלי מקצוע ובקיאים בכימיה, שפעולת האבקה הזאת דומה למלח ולכן מותר לאכול הבשר לאחר הדחה ומליחה מחדש. ר׳ יהודה מודרן חלק על קביעה זו ולדעתו סותמת האבקה את נקבי הפליטה של הדם ולא תועיל מליחה מחדש. הוא הרעיש את גדולי ישראל בענין זה ורובם הצדיקוהו. הדבר שבר את רוחו. כפי המסורת בפי נכדיו היה ר׳ יוסף שטרן מטבעו אדם צנוע ונוח לבריות. הוא נפטר בשושן־פורים תרי״ח (1858) והוא בן 55. ר׳ יוסף שטרן לא העלה כנראה את חידושיו על הכתב. הביא לבית־הדפוס את ספר חותנו דרך אמונה וכתב לו הקדמה.

תשובות אליו:

שו״ת אבני צדק (לר״מ פאנט) סי׳ נח — נט משנת תר״י. שתי התשובות דנות בהיתר עגונה לאשה מבורשה שבעלה נהרג על־ידי גויים ליד כפר הסמוך לדעש.

שו״ת מהריא״ז ענזיל סי׳ מג משנת תר״י: בענין גט שהובא לסיגט ונתגלו בהרשאה כמה ליקויים; סי׳ מד מאותה שנה: על דבר הבשר שנמלח בהאלון: ״יפה הורה כ״ת להתיר הכל בדיעבד״; סי׳ מט משנת תרי״א: בענין ירושה גדולה בכפר יאסין; סי׳ נ: בענין הנ״ל. שאלת ר׳ יוסף שטרן במלואה; סי׳ סד משנת תרי״א: בענין העגונה שנזכרה בשו״ת אבני צדק; סי׳ עא משנת תרט״ו: ״בדבר המכשילים את אחינו בני ישראל להתיר להם... פת קטניות מקמח קאקריזע [תירס] בפסח״.

שו״ת תועפות ראם יו״ד סי׳ יא: בענין ״צאן שזאבים נכנסו לחצר בין הצאן ונמצא כבש אחד נהרג וב׳ נפצעים... וכיון שיצא הדבר לאיסור מכ״ת לא יפה עשה המורה שהתיר״; אבן העזר סי׳ ד משנת ת״ר: בענין היתר מאה רבנים לאיש שאשתו ברחה לאחר שנחשדה בזנות ״ואני נמנה עם כ״ת להתיר לו לישא [אשה] אחרת כי יש בזה דבר מצוה. בשגם כי יש לחוש פן יצא לתרבות רעה״; שם בסוף התשובה: בענין דיינים בורים באחד הכפרים במאראמארוש: ״ועכ״פ ראוי לקנוס אותן האנשים אשר נזדקקו לזה בקנס עצום למען כל העם ישמעו ויראו״; חושן משפט סי׳ לא (שמו משובש: יוסף ליב נ״י ראב״ד ומו״צ בק׳ סיגוט במדינת הגר): בענין שטר חצי זכר ונאמר בין השאר: ״אלא שמגזירת המלך שלא יקנו היהודים בית מגוי כי אם בדרך משכון והגוי יכול לפדותו כרצונו״.

שו״ת יד אלעזר סי׳ עד משנת תר״י: בענין הבשר שנמלח בהאלון: ״מכותלי מכתבו ניכר כי ידיו רב לו בפלפול ובהלכה... ומי כמוהו מורה בקהלתו ומי האיש ירים את ראשו בקרב עדתו לחלוק על רבו במה שהורה חכם״.

חידושי אנשי שם סי׳ ס: בענין כתיבת שם חנניה בגיטין ״שציוה רו״מ לכתוב בהא בסוף וערערו עליו... בדיעבד כשר והמערער נדון כמוציא לעז על הגט״.

שו״ת טוב טעם ודעת מהדורא קמא סי׳ קיא: שוב בענין הבשר שנמלח בהאלון: ״הנה ידידי ישתקע הדבר ולא יהיה נאמר... לא טב הורה בזה וה׳ הטוב יכפר בעדו״ [שאר התשובות בענין זה ראה לקמן בערכו של ר׳ יהודה מודרן]. שו״ת חסד לאברהם יו״ד סי׳ לב; אבן העזר סי׳ ח משנת תרי״ז.

ביום יח תמוז תרי״ח (1858) דרך בסיגט כוכבו של הגאון והצדיק ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים ב״ר אלעזר ניסן, ומאז לא פסקה רבנות מבית טייטלבוים בסיגט שמונים ושש שנה, עד השואה. ר׳ יקותיאל יהודה נולד באוהעל בשנת תקס״ח (1808). נתחנך ונתגדל בבית סבו ר׳ משה טייטלבוים באוהעל. נשא את בת ר׳ משה דוד אשכנזי רבה של טאלטשווא ובסוף ימיו רבה של צפת, בעל ספר תולדות אדם וספר באר שבע. כבר בחיי סבו נבחר לרבה של סטראפקוב (תקצ״ג). עם פטירת סבו (תר״א) נבחר למלא מקומו באוהעל. להפיס דעתם של היסודות הלא־חסידיים בקהילת אוהעל הותנו אתו ארבעה תנאים: א) שלא יתפלל מוספים בפני התיבה; ב) שלא יתן קמיעות הן בחנם והן תמורת כסף; ג) שלא יקבל פתקאות; ד) שלא יבזה את אנשי הקהילה בדרשותיו. כיון שלדעת אותם החוגים לא עמד בתנאים אלה נמסר דינו לשלטונות העיר והם גירשוהו בערב ראש השנה תר״ז (1846). קהילת גורליץ שבגליציה מיהרה להזמין אותו לכהן ברבנות ועל כך החזיק להם טובה כל ימיו ״כי נעשו לי אכסניא בשעת דחקי״. בשנת תרט״ו (1855) נבחר למלא מקום אביו בדרוהוביטש, אך לא מיהר לעזוב את גורליץ, כי ״עיר גארליץ נתקנאה בעיר דרוהוביטש והוסיפו על משכורתו״. קהילת דרוהוביטש שלחה ״שלוש מרכבות רתומות בסוסים מזויינים לפי כבודם ולפי כבודו עם שני אנשים לומדים... והאנשים עם העגלות שבו ריקם״. בינתיים נתהווה צד שני בדרוהוביטש שבחר את ר׳ אליהו הורושובסקי, שגם אביו כהן ברבנות שם (לפני ר׳ אלעזר ניסן). ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים הגיע לדרוהביטש בערב סוכות תרט״ז, לאחר שאמו נפטרה שם בג תשרי. ואז פנו אליו ידידיו ומעריציו שיקבל את הרבנות. שני הצדדים בקהילה ״באו לעמק השוה שיקבלו שני רבנים״ ובפרשת חוקת תרט״ז הגיע ר׳ יקותיאל יהודה לשבת על כס הרבנות בדרוהוביטש. יש להוסיף שידידות שררה בין שני הרבנים בדרוהוביטש.

נראה שר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים חשקה נפשו לחזור לארץ־מולדתו וחינוכו, ומשום כך השתדל לעלות על כס הרבנות בסיגט. כששמע על פטירת ר׳ יוסף שטרן, התישב בכפר הנופש והמרפא בריב ליד סיגט — כפי שניתן לשער על־פי קריאת ידידיו ומעריציו בסיגט מתקופת רבנות אביו. כאשר נפטר בסיגט הגביר והלמדן ר׳ שמואל זאנוויל כהנא, חתן בעל קונטרס הספיקות וחמיו של ר׳ יהודה מודרן, נקרא להספידו. ההספד עשה רושם רב על קהל השומעים. זה היה הצעד הראשון לקראת קבלתו לרב בהסכמת רובם המכריע של אנשי העיר.

מן הראוי להתבונן כיצד קרה הדבר, שבסיגט, בה שלטו חסידי קאסוב מאז ומתמיד, נתקבל לרב ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים, שלא נתגדל על ברכי חסידות זו? נראה שכמה גורמים חוברו יחדיו כדי לאפשר בחירה זו: א) יש לזכור שחסידות קאסוב כבר לא היתה בתקופה זו גוש מלוכד ומאוחד. שכן בשנת תרי״ד (1854) נפטר ר׳ חיים מקאסוב וירושתו החסידית נתפלגה בין שני בניו ר׳ יעקב שמשון שמילא את מקומו בקאסוב גופה ובין ר׳ מנחם מענדל מוויז׳ניץ, שממנו

החלה השושלת הוויז'ניצאית. חסידי קאסוב בסיגט התפלגו איפוא ובדרך הטבע היתה ההתפלגות מלווה מתח; ב) סגולותיו ותכונותיו הנפשיות של ר' יקותיאל יהודה, כגאון נודע בשערים, דרשן נפלא הלוקח לבבות שומעיו. ואין ספק ששמו הלך לפניו במדינה בזכות שבתו על כס הרבנות בשלוש קהלות זה עשרים וחמש שנה; ג) אחד מצעדיו הראשונים של ר' יקותיאל יהודה היה ביקור בחצרו של ר' מנחם מענדל מוויז'ניץ כאשר ביקר בדרגמירשט. בפגישה זו רכש את אמונו ומן הסתם היה בה כדי לסלק התנגדותם של רבים מבין חסידי קאסוב־וויז'ניץ. בדברי התורה שאמר היה מזכיר מדי פעם את ר' ישראל מריז'ין חמיו של ר' מנחם מענדל, מקצתם אף נכנסו לספריו (ראה, לדוגמא, ייטב פנים, מאמר אבני זכרון); את ר' מנחם מענדל מקאסוב (כגון ייטב לב, פרשת לך לך) — מחוות שהיה בהן לקרב אליו גם את חסידי קאסוב־וויז'ניץ.

ככל שארכו ימי שבתו של ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים בסיגט נתרבו תומכיו, חסידיו ומעריציו. הוא היה מגדולי הרבנים בדורו בגאונות בתורה; היה אדמו"ר לחסידים, שהלכו ורבו. תורתו ותפלותיו וביחוד דרשותיו, שהיו במתכונת ובדרך סבו הגדול בעל ישמח משה, הקסימו את המקשיבים. ועל כולם ישיבתו הגדולה, שהיתה מיוחדת במינה. זו היתה הישיבה החסידית הראשונה בהונגריה כולה, שמלבד ש"ס ופוסקים, הוקדש זמן גם לדרך החסידות. אין ספק שישיבת ייטב לב בסיגט, שתלמידיה באו לא מסיגט וממארמארוש בלבד, אלא מכל רחבי הונגריה, עשתה נפשות רבות להאדרת שם מייסדה ולהפצת דרכי החסידות ואורח חייה בהונגריה בכלל ובסיגט ובמחוז מארמארוש בפרט.

מצבת ה„ייטב לב" מסיגט

ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים נפטר ביום ו אלול תרמ"ג (1883). בקהילות רבות נספד כהלכה. חלק מן ההספדים נדפסו, כגון: לקוטי חבר בן היים לר' חזקיה פייבל פלויט, חלק ו (מונקאטש 1884), דף פח; מטה נפתלי ולקוטי בית אפרים לר' נפתלי סופר (מונקאטש תרמ"ז), דרוש ה; ספר אבל כבד מאת הו"ד [?] (טשערנאוויץ תרמ"ד), עמ' ט; איה סופר לר' מרדכי רובינשטיין (קראקא תרמ"ד), עמ' כט; קונטרס צלעות הבית הנספח לשו"ת בית יצחק לר' יצחק שמעלקיש, אבן העזר חלק ב, דרוש ו; אמרי שבח לר' שמואל גלאזו הכהן (זאלישטשיק תרנ"ד), דף ז; מנחה בלולה בשמן לר' שלמה מילר (בודאפעשט תרפ"ח), חלק ב, עמ' 27 — 32.

ראשית פעלו הספרותי היה הדפסת ספרי סבו, ישמח משה על התורה ושו"ת השיב משה, שבו הדפיס כמה מתשובותיו הוא. בחייו הדפיס שני ספרים. מספרו הראשון העלים את שמו. וזה נוסח השער:

ספר ייטב לב על חמשה חומשי תורה אשר חנן אלקים את עבדו תחת כי אהב את אבותיו ויבחר בזרעו אחריו. הנה הוא נחבא אל הכלים דך ונכלם. וילט פניו באדרתו ויגלם. זה שמו לעלם... חלק א — ה. סיגעט תרל"ה. [3]; קמא, [2]; צא, [1]; נה, [1]; פ, [1]; ע, [1] דף.
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ה.

ספר ייטב פנים על מועדים. חלק א: לעמבערג תרמ"ב. [2], קסג דף; חלק ב: מונקאטש תרמ"ג. [1], קס, [1] דף.
הדפסה נוספת: חוסט תרע"ב (שני החלקים בכרך אחד).
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ג. דפוס־צילום חלקי (על סוכות בלבד): ניו יורק תש"ח.

לאחר פטירתו נדפסו:

שאלות ותשובות אבני צדק. חלק א — ב. לעמבערג תרמ"ה — תרמ"ו. [4], פ; [3], פא — קנד דף.
בחלק אורח חיים קיב סימנים; בחלק יורה דעה קנט סימנים; בחלק אבן העזר סא סימנים ובחלק חושן משפט כ סימנים.
בסוף חלק אבן העזר חידושי קידושין פרק א.
322 התשובות נכתבו ל־156 אנשים (כמה תשובות נכתבו לאותו שואל ובתשובות רבות נשמט שם השואל). שמות השואלים משקפים נאמנה את עובדת כהונת המחבר בקהילות שבהונגריה, גליציה ומארמארוש. 42 שואלים ישבו בהונגריה; 42 ישבו בגליציה, בוקובינה ורומניה; 20 בטרנסילבניה ו־18 במחוז מארמארוש.
דפוס־צילום: ניו יורק תשכ"ה.

ספר רב טוב על התורה. לעמערג תרמ"ט. [1] קפג דף.
דפוס־צילום: ברוקלין תשל"ג.

תשובות אליו:

שו"ת דברי חיים חלק א, אבן העזר סי' ב משנת תר"י: מחו' הרב הגאון בו"ק ע"ה המפורסם... אב"ד גארליץ: בענין היתר מאה רבנים לאיש ששאתו עזבה אותו מחמת רעבון; חלק ב, אורח חיים סי' ג: מחו' הרב הגאון הגדול נ"י ע"ה פ"ה מופ"ה בו"ק חו"פ... האבד"ק סיגיט: בענין הלכות תפילין; חלק אבן העזר סי' נח: מחו' הרב הגאון הצדיק המפורסם ע"ה נ"י בו"ק חו"פ פאר הזמן כקש"ת... אבד"ק סיגאט: בענין היתר עגונה לאשה שבעלה, שמוצאו מאחד מכפרי מארמארוש, נמצא מת.
שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' קד משנת תרל"ג: הרב הגאון הגדול חסידא ופרישא בוצינא קדישא וכו': "על אודות איש אחד שיש לו סוסים ועגלות וקבע לו אניבו"ז להוליך מבאנהוף [תחנת הרכבת] להעיר... ורוצה שיתירו לו לעשות כן גם בשבת ע"י שימכור סוסיו"; שם סי' שיג משנת תרל"ט: בענין המחלוקת הידועה בברגסאס בדבר הדיין שנתקבל שם שלא על דעת הרב ר' אברהם יהודה הכהן שוואַרץ בעל קול אריה.

שו"ת שערי צדק או"ח סי' כו: חידושים ופלפולים; שם יו"ד סי' לא משנת תרל"ז: בענין שוחט הסובל ממחלת הנפילה ר"ל; שו"ת אבני צדק סי' סט משנת תרל"ח: בענין עגונה מעיר גערלא (סאמאש-אויוואר).

שו"ת בית שערים יו"ד סי' קצג משנת תרל"ט: "הגי בני קהילתי בונין בית דירתי... ובאמצע נזכרתי צוואת ר' יהודה החסיד שאסור לסתור תנור וצויתי להפסיק... אמרתי אשאל פה קדוש אולי יש בזה דבר מקובל להתיר". נדפסה שם תשובתו של ר' יקותיאל יהודה: "אין בזה קפידא כלל רק שאל ישאיר שם במקום התנור שום אבן מהתנור ואף קרקעות התנור יטלו משם עד טפח או יותר... וכן עשו בבית התפלה שלי... כי כך מקובלני מהגה"ק מה"ר שלום מבעלז".

שו"ת חתן סופר סי' סא משנת תרמ"ב: בענין איש מסטמאר שאשתו תקעה כפה לפני מותו שלא תנשא ועתה אינה יכולה לעמוד בנדרה: "הדרג"ק גילה דעת קדשו אם אני הפעוט אפתח בכח דהיתרא גם הדרג"ק יסכים לטובה".

שו"ת נחלה לישראל סי' א משנת תרל"ה: חידושים ופלפולים; סי' לה משנת תרכ"ט: בענין הכשר מקוה בניזנוב (גליציה); סי' נ משנת תרל"ה: דברי ריבות ותלמיד חכם שנדה על ביזויו (הדברים סתומים ולא פורש במה הדברים אמורים, וכנראה הענין אירע בגליציה).

שו"ת הד"ר חלק ב סי' מה: בדבר ספר התורה שכתב לעצמו הצדיק ר' יצחק אייזיק מקאלוב בכתב קורסיבי "ונתתי לבי לדרוש ולתור בחכמה זו מה מצוה זו ומה טעם יש בה". (התשובה נדפסה גם בשו"ת אבני צדק יו"ד סי' קח).

שו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא, חלק ב סי' יט משנת תרט"ז: בענין רבנות רייט"ב בדרוהוביטש.

בחירתו של ר' חנניא יום-טוב ליפא טייטלבוים למלא מקום אביו הייטב לב בסיגט היתה כנראה טבעית ומובנת מאליה ללא מתח. הוא נולד ביום א דשבועות תקצ"ו (1836) בסטראפקוב. בזיווג ראשון היה חתנו של הצדיק ר' מנשה ב"ר אשר ישעיה מרופשיץ. אולם הוא לא זכה להבנות ממנה ובשנת תרל"ז (1877), קיבל אישור לגרשה, לאחר ששנה ומחצה קודם לכן חתם הזוג על הסכם ביניהם בפני הצדיק ר' חיים האלברשטאם ולפי בקשתו. אך היא חזרה לבית משפחתה ולא התרצתה לקבל גט פיטורין. לאחר היתר מאה רבנים (ראה לקמן בתשובות שנכתבו אל הדיין ר' חיים אריה כהנא) נשא את בת דודו ר' יואל אשכנזי אב"ד זלאטשוב, ממנה זכה לבנים ובנות. למד תורה מפי אביו והיה דבוק בבעל דברי חיים מצאנז, אליו נסע פעמים אחדות בכל שנה. בשנת תרכ"ד (1864) נבחר לרבה של טעטש ולאחר פטירת אביו נבחר, כאמור, למלא את מקומו בסיגט. היה מפורסם לגאון בתורה ולמנהיג בעל שעור קומה.

רחי"ל טייטלבוים הרחיב את הפעילות התורנית בסיגט בכל השטחים. בישיבתו נוספו ספסלים רבים. גם הפעילות האדמו"רית הסתעפה. חסידים רבים ובראשם רבים מרבני המדינה (גם מן הטיפוס האשכנזי) הסתופפו בצלו. השפעתו היתה רבה גם בחיים הצבוריים. בארגון הקהלות האורתודוכסי היה מראשי המדברים ואחד מלוחמיו של המחנה החסידי. בשנת תרנ"ח (1898), כתגובה על בחירת ר' אריה ליב ליפשיץ רבה של סאנטוב, שהיה ידוע כמתנגד נמרץ לחסידים, כנשיא הלשכה האורתודוכסית בבודאפשט — קרא רחי"ל טייטלבוים לרבנים החסידיים לאסיפה בעיירה מיהאי-פאלווא. כ-50 רבנים השתתפו באסיפה זו וכתוצאה מכך נבחר סגן-נשיא שהיה מקובל על הרבנים החסידיים. בימיו קרה גם אחד המאורעות העגומים בתולדות יהודי סיגט — פילוג בקהילה שאודותיו ידובר בהמשך הדברים.

ר' חנניא יום-טוב ליפא טייטלבוים נפטר ביום כט שבט תרס"ד (1904). הספד עליו נדפס בספר ערוגת הבשם על התורה (חוסט תרע"ג), פרשת תצוה, דרוש לז' אדר.

נדפס ממנו חיבור אחד:

ספר קדושת יום טוב על התורה ועל המועדים. סיגעט תרס"ה. [2], קלז; סד דף.
דפוס-צילום: ניו יורק תש"ז.

תשובות אליו:

שו"ת אבני צדק לאביו. או"ח סי' נו, ק; אבן העזר סי' כט.
שו"ת מי באר סי' לה משנת תרמ"ז: "אודות דברי ריבות שבמחנה קדשו שקמו איזה אנשים ורוצים לחלק את עצמם להיות לקהל בפני עצמו".
שו"ת ברכת חיים, לאחר סי' קטז: בענין הג"ל (המשיב הוא ר' נתן סג"ל גולדברג אב"ד לימאנוב).
שו"ת זכרון יהודה חלק א סי' רג משנת תרמ"ו; חלק ב סי' מו, קמה.
שו"ת בית שערים יו"ד סי' שצ משנת תרל"ז לטעטש.

רבי חיים צבי טייטלבוים זצללה"ה
בעל „עצי חיים"

עם פטירת בעל קדושת יום טוב נבחר כמובן מאליו למלא את מקומו בנו הבכור ר' חיים צבי טייטלבוים. נולד בטעטש בשנת תר"ם (1880). נשא בת ר' שלום אליעזר האלברשטאם מראצפרט בן-זקוניו של בעל דברי חיים. למד תורה בבית אביו ונסע לצדיקי הדור, ביחוד לבני הרב מצאנז, ר' יחזקאל שרגא משינאווא, דודו ר' ברוך מגורליץ וכן לר' יהושע רוקח הרב מבעלז. בנוסף על גדולתו בתורה וביראה היה מפורסם לאדם נבון ביותר ופיקח עצום. תוך זמן קצר תפס מקום אביו הן כמנהיג העדה החסידית והן כבעל השפעה גדולה על החיים הצבוריים וכאחד המכוונים והקובעים את העניינים בחיי היהדות החרדית בהונגריה. מצודתו של ר' חיים צבי היתה פרוסה כמעט על כל הקהילות החרדיות בהונגריה, עינו היתה פקוחה על כל הנעשה בקהלות. משקל רב ופעמים משקל מכריע היה לדעתו בבחירות רבנים ומינוי דיינים ושוחטים בקהלות רבות וביחוד במקומות שהיו בהם חסידי

סיגט. גם הישיבה נוהלה בדרך שהתוה סבו הייטב לב ואביו הקדושת יום טוב. היה בעל זכרון נפלא אחד מתלמידיו ר' אברהם חיים הרשקוביץ, העיד ששמע מפי רבו שאינו יודע מה זו שכחה, מעולם לא שכח דבר מתלמודו. רח"צ טייטלבוים לא האריך ימים. ביום ו שבט תרפ"ו (1926) נפטר לפתע בעיר קליינוואַרדיין והוא בן 46 בלבד. פטירתו השרתה אבל כבד. ארונו הובא לסיגט ונטמן באוהל אבותיו. רבים מגדולי הדור בהונגריה באו לספדו.

למרות קוצר ימיו נשארו אחריו חיבורים רבים ובעלי היקף. מהם נדפסו:

ספר עצי חיים על התורה בשני חלקים. חלק אחד על פי אגדה וחלק שני על פי דרוש. סיגעט תרפ"ז. [2], קכז; [1] נ דף.

דפוס־צילום: ברוקלין תשט"ז (עם הוספות מעטות).

ספר עצי חיים על מועדים. סיגעט תרצ"ד. [2], קנח דף.

ספר שאלות ותשובות עצי חיים על ד חלקי שו"ע. סיגעט תרצ"ט. [3], קלז דף.

67 השואלים שבשו"ת עצי חיים מתחלקים כדלקמן: טרנסילבניה ומאראמארוש 31, מקומות אחרים 27, מקומות בלתי מזוהים 9. מן הראוי להוסיף שרובם המכריע של השואלים (43) היו רבנים ודיינים.

ספר עצי חיים חלק שני על הלכות מקואות. סיגעט תרצ"ט. לא דף.

ספר עצי חיים על מסכת גיטין. סיגעט ת"ש. [3], נב דף. בשער ספר זה נאמר שחיבר "שאר חבורים אשר המה עדיין בכתובים". נראה שאבדו בשואה.

תשובות אליו:

שו"ת זכרון יהודה חלק א סי' קצד משנת תרע"ד: "אודות השפיריטוס של פסח... ללמוד איסור על שפיריטוס החדש הנעשה בשמירה מחימוץ משום גזירה דאתי לאחלופי בשאר שפיריטוס... ועכ"פ צריך להתייעץ בדבר"; שם סי' רז ללא תאריך, אך לפי הענין בשנות מלחמת העולם הראשונה: "העולם צועקים עלינו לאמור מדוע הרבנים מחשים ואין עושים כנופיא לעשות עצות בנפשם... ויבטל מעלינו כל הגזרות... אויב דבר וחרב ורעב ושבי... ועל הכל גודל סכנת הגוף והנפש אשר מרחף על העולם... והנני מחלה פני כבוד הדר"ג נ"י שגם כבודו ימחול אלף פעמים לכתוב לקאנצלייא שמסכים לקבוע תענית יום אחד... להוכיח עליהם שמירת שבת... וגידול בנים לת"ת ואזהרה לשמירת דת משה ויהודית. והקאנצלייא ישלחו האיגרות לכל המדינה".

שו"ת בני שמעיה סי' עו. אף תשובה זו נכתבה בשנות המלחמה: "מחמת צוק העתים ופגעי הזמנים נתמעטה מאד הכנסת הקהלה".

כשנפטר ר' חיים צבי טייטלבוים השאיר יתומים רכים. הבכור, ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים היה בן 14 בלבד. ואף־על־פי־כן החליטה הנהלת הקהילה לראות בו את רבה של סיגט. כדי שיהיה ראוי לאותה איצטלא הוזמן לסיגט ר' יקותיאל יהודה גרוס רבה של ברבשט, אף הוא מנכדי הייטב לב. על רבה של ברבשט, שמונה לדיין בסיגט, הוטל ללמד את הרב־הבחור ולהכשירו לרבנות. בזיווג ראשון נשא את בתו של דודו ר' יואל טייטלבוים, בפרק־זמן זה רבה של קהילת קראלי. אך אשתו נפטרה זמן קצר לאחר נישואיה. לאחר מכן נשא את בת דודו ר' זושא האלברשטאם מראצפרט (ב"ר שלום אליעזר). במרוצת השנים הוכיח האברך הצעיר שבחירתו היתה מוצדקת. בהתמדתו בתורה רכש בקיאות בש"ס ופוסקים, הורה הוראות וניהל את הישיבה כאחד הרבנים הותיקים. גם את כס האדמו"ריות ניהל ברמה ובבטחון. בשנות השואה גילה מסירות נפש רבה בענייני הצלה של פליטי השואה בפולין (ראה לקמן בפרק הדן בשואה). ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים עלה על המוקד באוישוויץ ביום כה אייר תש"ד (1944).

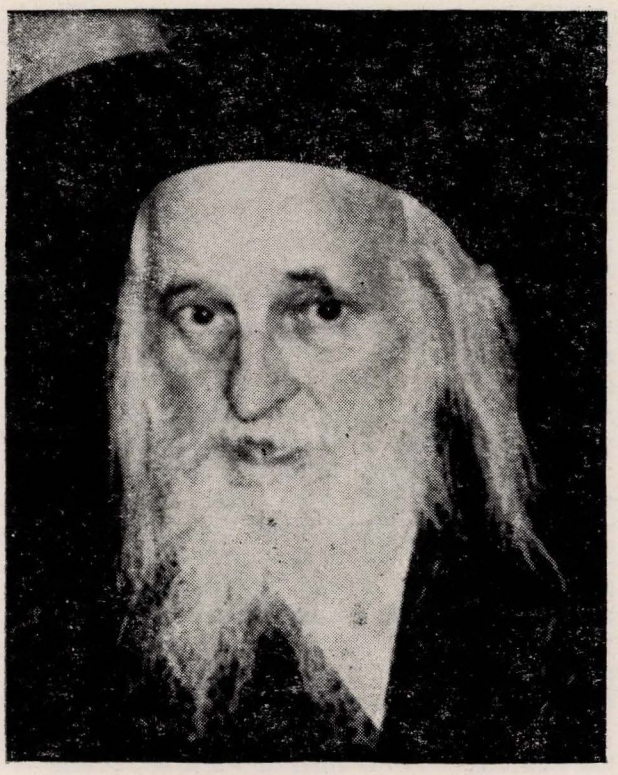
כתביו אבדו בשואה. שרידים מעטים נשתמרו והם נדפסו בסוף ספר עצי חיים על התורה שצולם בניו יורק תשט"ז. שתי תשובות בחידושי הלכה וביאורי סוגיות משלו נדפסו בספר מקדשי השם, חלק א סי' עג; חלק ב סי' כב.

רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים זצללה"ה

יליד סיגט ונושא דגל חסידות סיגט כשבעים שנה היה האדמו"ר מסאטמאר, רבי יואל טייטלבוים. משחר ילדותו התבלט בחריפותו וראו כי לגדולות נוצר. לאחר פטירת אביו בעל הקדושת יום טוב והוא אברך צעיר מאד, נדבקו אליו חסידים ותלמידים. ראשית רבנותו היתה בעיירה ארשיווא, אך רוב הזמן ישב בעיר סאטמאר, שם הקימו לו חסידיו בית מדרש גדול. בשנת תרפ"ו (1926) נבחר לרבה של קרולה. באותה שנה נפטר אחיו בעל העצי חיים ומאז הוא מנהיג העדה. חסידיו ומעריציו הלכו ונתרבו והגיע לקהל אלפים וביחוד מאז שנבחר לרבה של סאטמאר. השפעתו היתה גדולה גם בחיים הצבוריים בטראנסילוואניה והיה ממנהיגי האורתודוכסיה המאורגנת במדינה. לאחר השואה התישב בירושלים. לאחר שנים אחדות העתיק את חצרו לברוקלין. לאחר מכן נבחר לרבה של העדה החרדית בירושלים. היה אחד ממנהיגיה הגדולים של היהדות החרדית ורבבות ייחלו למוצא פיו. אף על פי שלא כולם דגלו בשיטתו והיו גם חילוקי דעות בינו לבין שאר רבני ישראל, הודו ואמרו שהוא איש קדוש ומורם מעם. היה לוחם נמרץ בציונות וחיבר ספרים נגד הציונות ומדינת ישראל. הוא היחיד שחיבר ספרים מסוג זה: "ויואל משה" לבירור שיטתו נגד הקמת מדינת ישראל. אחרי מלחמת

ששת הימים בשנת תשכ"ז הדפיס את ספרו "על הגאולה ועל התמורה" במטרה להחליש את הרושם הגדול שנוצר בעולם בעקבות הנצחון הגדול של מדינת ישראל על מדינות ערב.

רבי יואל טייטלבוים זצללה"ה

מתוך החשש שנצחון זה יגביר את הנטיה לציונות. הקים מוסדות תורה וישיבות בארצות הברית ובארץ ישראל שבהם מתחנכים אלפי תלמידים. בגיל צ"ג נפטר ביום כו מנחם אב תשל"ט. עם פטירתו הוחזר שבט ההנהגה למקורו הראשון. רבי משה טייטלבוים בנו של בעל עצי חיים מסיגט הוכתר למלא את מקומו.

ב. דיינים ומגידים

אחד הדיינים הראשונים בסיגט היה ר' חיים מאיר ב"ר אברהם הכהן טרויב. הוא נולד בדילאטין שבגליציה בשנת תק"ך (1760) לערך. נשא את בתו של הגביר ר' מרדכי שטרן מסלישט. בשנת תקנ"ד (1794) נתקבל, בהשפעת חותנו, לרב בסיגט בשכר של מאה זהובים לשנה. בשנת תק"ס (1800) מתה עליו אשתו וחזר לעיר־מולדתו. כעבור שנים מרובות חזר לסיגט וכנראה לא כהן בה בתפקיד רשמי, אם כי בוודאי היה מורה הוראות לפונים אליו (נוסח מצבתו: "הרב המופלג בתורה זקן ושבע ימים מתמיד בתורה" ולא נזכר בה שכהן בדיינות). נפטר ביום יג כסלו תר"ב (1841).

ר' יוסף מרדכי כהנא ב"ר יהודה הכהן הלר. אביו, בעל קונטרס הספיקות, רצה להנחיל לו את רבנות סיגט אך לא קבל. שלא כאביו, שלא הזדהה עם החסידות, היה ר' יוסף מרדכי כהנא חסיד קאסוב נלהב ודבק ברבו ר' מנחם מענדל בעל אהבת שלום. כשחש שקצו מתקרב נסע לקאסוב והתגורר בבית ר' חיים בעל תורת חיים. שם נפטר ביום ב אדר תקצ"ד (1834).

בן אחר של בעל קונטרס הספיקות, ר' נחמן כהנא, כהן אף הוא בדיינות בסיגט. אין בידינו ידיעות נוספות עליו ועל תאריך פטירתו.

ר' חיים זאב אוורבוך היה מורה הוראה בסיגט. המקור היחיד לידיעה זו הוא שו"ת מאמר מרדכי סי' כח משנת תרי"ב: "הרב המופלג חריף ושנון... מורה גם הוא יורה כדת של תורה מוהר"ר חיים זאב נ"י אוועד בוך מק"ק סיגט מאראמארוש במדינת הגר". השאלה הנדונה: "כי זה כמה פעמים בא מעשה לידיו בשאור ועיסה שלא הורמה חלתן שנתערבו בעיסה שהורמה חלתה". גם עליו אין בידינו פרטים נוספים.

ר' צבי אריה ב"ר אליעזר (שם משפחתו לאקס?) היה דיין ושוחט בסיגט. נפטר ביום כב חשון תרכ"א (1860) והוא בן 46 בלבד. חתנו ר' יצחק אהרן שוואַרץ, ראש השוחטים בסיגט, הביא לדפוס את ספרו:

ספר אמרי בינה על מגילת שיר השירים. סיגעט תרנ"ז. קה דף.
החיבור בדרך הדרוש ובדרך הקבלה.

ר' חיים שמואל ב"ר יוסף שטרן ניסה להתרחק מן הרבנות משום שנפשו סלדה מכל מחלוקת וביחוד כשנוכח לדעת מה עלתה לאביו, שכל ימיו שבע צער ומכאובים בעטיה של המחלוקת. אחרי כן נענה לבקשת ידידיו מחסידי קאסוב וקבל תפקיד דיינות בסיגט. נולד בשנת תק"פ (1820). ביתו שימש קלויז לחסידי קאסוב. נפטר בשנת תרנ"ג (1893).

המחבר הפורה ביותר בסיגט היה הדיין (ולאחר מכן ראש בית־דין) ר' שלמה ליב ב"ר פסח צבי טאבאק. אביו היה יהודי פשוט וירא ה' מרבים. נולד בשנת תקצ"ב (1832). בגיל צעיר מאד עזב את העיר וגלה למקום תורה. למד אצל בעל הייטב לב בגורליץ, ר' אברהם יהודה הכהן שווארץ בעל קול אריה. כשחזר לסיגט למד בישיבת ר' יהודה מודרן. בזיווג ראשון נשא בת ר' מרדכי ישראל הגביר מקריווע שהיה מפורסם בשם מוטי קריווער, שנפטרה ביום כט כסלו תרל"ה. בזיווג שני נשא בתו של הדיין הנזכר ר' צבי אריה. בשנת תרי"ח כשבא רבו הייטב לב לסיגט מינה אותו לדיין. הוא היה מגאוני המדינה וחיבר ספרים במקצועות רבים. שמעו הגיע גם מחוץ למדינה. הגאון מברזאן כותב בהסכמתו "וכבר שמעתי עוצם גדולתו והתמדתו ויראתו". על ספרו ערך ש"י על חושן משפט הוא כותב בהסכמתו "ומעט אשר ימצא בדורינו חיבור נפלא כזה... ולא רבים יחכמו כמוהו". ר' שלמה ליב טאבאק נפטר ביום יא טבת תרס"ח (1908). ספרי שו"ת שלו הם בדרך של קיצור כאחד הראשונים, והם מהווים יסוד מוצק לפסיקה בדיני ממונות במיוחד.

מקצת ספריו הדפיס בחייו:

ספר ערך ש"י על חושן משפט. סיגעט תרנ"ב. [1], קסה, [8] דף.
ספר ערך ש"י על יורה דעה. סיגעט תרנ"ז. [2], קמ, [1] דף.
ספר שאלות ותשובות תשורת ש"י... על ארבעה חלקי שו"ע. סיגעט תרס"ה. ב, רכד דף.

שמות השואלים נשמטו וכן לא צוינו התאריכים שבהם נכתבו התשובות.

על כל הספרים שנדפסו בחייו נאמר בשעריהם: "נדפס על ידי השתדלות בני היקר הרבני הנגיד המופלג מו"ה שלום נ"י מיושב סלאטווינא".

לאחר פטירתו נדפסו:

ספר ערך ש"י על אורח חיים. סיגעט תרס"ט. [2], קסב דף.
ספר ערך ש"י על אבן העזר. חלק א—ב. סיגעט תרס"ט. קעט; קח דף.
ספר ערך ש"י על חידושי ש"ס. סיגעט תר"ע. קח דף.
ספר שאלות ותשובות תשורת ש"י מהדורא תנייגא... על ארבעה חלקי הש"ע. סיגעט תר"ע. קב דף.
ספר ערך ש"י על התורה. חלק א: בראשית שמות. סיגעט תרע"ב. קכב דף. חלק שני: ויקרא במדבר דברים. סעאיני תרפ"ח. [2], קטז, [2] דף.
ספר ערך ש"י על נביאים וכתובים וחמש מגלות. סעאיני תרצ"ב. [2], סט, [1] דף.
כל ספריו של רש"י טאבאק נדפסו שוב בדפוס־צילום.
ארבע תשובות משלו נדפסו בספר שו"ת תפארת אדם [מהדורא קמא], סי' כה, עא, עב, עה.

באחרונה הדפיסו צאצאיו שני כרכים „ערך ש"י", חידושים על הש"ס בבלי וירושלמי זה ליקוט מספריו המרובים שו"ת ערך ש"י על ד' חלקי השו"ע, ליקט ערך וההדיר הנכד ר' דוד ב"ר מתתי' אפל.

צאצא אחר של בעל קונטרס הספיקות היה הדיין המפורסם ר' חיים אריה ב"ר יחיאל צבי כהנא ב"ר יוסף מרדכי בן בעל קונטרס הספיקות. נשא את בתו של ר' צבי האב"ד דילאטין שבגליציה. שמו נודע בשערי ההלכה עם הדפסת ספרו "דברי גאונים", ליקוט שיטתי ושימושי מאד של דיני חושן משפט מסודרים בסדר א"ב. השתמש בספרים שהיו נדירים מאד וכמעט בלתי מצויים בסביבתו, רובם מחכמי ספרד והמזרח. לאחר הדפסת הספר נתמנה לדיין בסיגט על־ידי ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים. כל ימי חייו היה נאמן לו. כשנזדקק רחי"ל טייטלבוים בשנת תרל"ז (1877) להיתר מאה רבנים לשאת אשה על אשתו, נתבקש ר' חיים אריה כהנא מבעל ייטב לב לטפל בדבר (ראה לקמן ברשימת התשובות אליו). אך לאחר פטירת הייטב לב הסתכסך עם בנו הקדושת יום טוב בשל רבנות ספינקא. יהודי ישוב זה נפרדו מגליל סיגט וקבלו רב לקהילתם, את ר' נחמן כהנא בן ר' חיים אריה. בעת המחלוקת הגדולה והפירוד של ה"ספרדים" עמד לצד המתפלגים, כרוב בני משפחת כהנא. ומאז לא זכה למנוחת נפש. הדבר הציק לו והפילוג גרם לו עגמת נפש. מטבעו היה צנוע ונחבא אל הכלים, כפי שמעיד על עצמו: "ומעודי נחבא אל הכלים אנכי ואין דרכי להלוך בגדולות כי אני מכיר מיעוט ערכי". ומעולם לא אכל משחיטת השוחט של הקהלה הספרדית. ר' חיים אריה כהנא נפטר ביום ט שבט (כך לפי רי"י גרינוואלד, אך לפי נ' בן־מנחם כט שבט) תרע"ז (1917).

ספרו הופיע בחייו בשלוש מהדורות:

ספר דברי גאונים. אונגוואר תר"ל. קלד דף.
מהדורה שניה בהוספות רבות ונכבדות בתוספת מרובה על העיקר. סיגעט תרס"א. [4], רי דף.
מהדורה שלישית בתוספת מעט. סיגעט תרע"א. [4] רי דף.
דפוסי־צילום: ברוקלין [תשכ"ט ?]; ירושלים תש"ל.

תשובות אליו:

שו"ת בית שלמה (גיסו) יו"ד חלק ב סי"א משנת תר"ל: בענין שטר עיסקא; חושן משפט סי' פז משנת תרכ"ט: "שמתי עיני על הקונטרסים מחיבורו [דברי גאונים] וראיתי שהיטב אשר עשה כי ליקט כמה דינים נחוצים מתשובות חכמי הספרדים אשר אינם נמצאים כלל וגם אנכי לא ראיתים מעולם".

שו"ת טוב טעם ודעת מהדורה תליתאה, חלק א סי' קעה: "ואם כי איני מכירו מתמול שלשום הלא על דברי תורה בא הלכה למעשה". התשובה בענין בשר בחלב; שם חלק ב סי' כה: בהלכות פסח.

שו"ת בית יצחק יו"ד חלק ב סי' סד משנת תרל"ז: "באחד תלמיד חכם שדר עם אשתו... אם יש להתיר לבעל לגרשה בעל כרחה או... בהיתר מאה רבנים..."; שם סי' עב משנת תרמ"ד: "ברב שישב הרבה שנים על כסא ההוראה והיה שייך לו הרבה כפרים... הרב שבק לן חיים והניח בן ממלא מקומו ואנשי כפר א' לקחו להם רב לעצמן באמרם כי הם רחוקים מהעיר שני פרסאות... אין לבן הרב שנתמנה שום טענה עליהם"; שם סי' עג משנת תרמ"ט: "בקהילה אחת שהראש הקהל מסרב לשלם להמו"צ הפרס הקצוב לו באמרו שאין לכסף מוצא... אם יש ביד המו"צ לעקל שחיטת השו"ב ולאסרו אם לא מציית". לאחר שקלא וטריא מסיק: "פשוט שיכול הרב להעבירו ולאסור שחיטתו... ובלבד שיעשה עפ"י הסכמת בית הדין הסמוך עכ"פ שלא יהי' לזות שפתים על הרב המו"צ". [אף־על־פי שבשלוש התשובות שבבית יצחק נשמטו שמות האנשים והמקומות אין ספק שבשאלה הראשונה נדונה גירושיו של רחי"ל טייטלבוים, בשניה מדובר בענין רבנות ספינקא לר' נחמן כהנא (בן השואל) ובשאלה השלישית עיכוב משכורתו של ר' נחמן בספינקא. וראה בשו"ת הבאות שבהן יש רמזים ברורים יותר לשלושה המקרים].

שו"ת קול אריה סי' פה משנת תרל"ז: "יראתי להגיד חות דעתי בענין גדול כזה [כאן בא כל הענין באריכות ללא פירוט שמות]... לא אוכל לסרב נגד כבוד הגאון הצדיק מסיגעט שליט"א... עכ"פ התרה ממאה רבנים בוודאי בעי' אף כי ראיתי התשובה מהרב הגאון מהרמילוב נ"י אשר דבר זה קל בעיניו לגרש בעל כרחה".

שו"ת דבר משה מהדורה ג (אורין תליתאי) סי' כח: "שאלתו... בצרוף מכתב מכבוד מחו' הרב הגאון... מו"ה יקותיאל יהודה ט"ב נ"י... בנידון הרב פלוני אשר נשא בת הרה"צ מק"ק פ' ודרו זה ערך כ"ג שנים... והוא רוצה לקיים פו"ר... גם שדר לקדמאי מה שהשיב ע"ז הגאון הגדול ר' משה שיק אב"ד חוסט". במסקנתו הוא מצריך היתר של מאה רבנים.

שו"ת מהרי"א הלוי חלק א סי' סו משנת תרל"ז: "ברב גדול אחד שנשא אשה בת גדולים ודר עמה שלוש ועשרים שנה ולא זכו לזש"ק... ונסעו שניהם להגאון הקדוש מצאנז וצוה שימתינו עוד שנה ומחצה ועשה כתב ביניהם... בפני שני עדים... ובחודש טבת תרל"ה יום כלות הזמן שקצב הגאון מצאנז ביקש הבעל ממנה שתקבל גט פטורין... והיא אינה מתרצית והרחיקה נדוד מבעלה לבני משפחתה... גם דעתי מסכמת לדברי מעכ"ת להתיר לו לישא אשה אחרת בצירוף מאה רבנים כדת".

שו"ת שאילת שלום מהדורא תניינא סי' סג: שוב "בנידון הרב הגדול מעיר פלוני". בניגוד לרבנים דלעיל מתנגד ר' שלום טויבש להיתר מאה רבנים; שם סי' רעו: "בנידון הרב שישב בעיר אחד הרבה שנים על כסא הרבנות והיה שייך לו הרבה כפרים אשר נדבו לתת לו סכום קצוב בכל שנה... ועתה הרב של"ח והניח בן שימלא את מקומו... ואנשי כפר אחד לקחו להם רב לדון ולהורות באמרם כי המה רחוקים מהעיר ערך שני פרסאות וקשה לפניהם לשלוח לעיר לשאול שאלות... הדבר פשוט לדעתי כי אין בכח בן הרב... למחות בידם כלל".

שו"ת הרי בשמים מהדורא תניינא סי' רמ משנת תרמ"ט:

"רב א' מורה ודאין בק"ק פ' אשר זה איזה חדשים שלא ניתן משכרתו... אם השו"ב לא ירצה לציית לדברי הרב בזה... יוכל לאסור שחיטתו".

שו"ת חיים של שלום חלק א סי' נד: "על אודות בנו הרב נ"י בק"ק סאפינקא שהוא קובל על אנשי עירו שזה איזה שנים נטלוהו ונשאוהו לרב ומורה להם בפרס קצוב לשבוע... וזה איזה חדשים קראו עצרה ואוזלת ידם לשלם לו שכירותו אשר אליו נושא נפשו..."

שו"ת שערי בנימין סי' לג: "בנו הרב נ"י מקבל שכרו מקופת הקהל... וכעת פסקו לתת לו שכרו וציוה על השו"ב לבל ירים ידו לשחוט בלעדי רשותו עד שישלמו לו שכרו".

שו"ת מהרש"ם חלק ז סי' קעח משנת תרס"א: באחד שקנה גינה זה עשר שנים עם הרבה אילנות ועתה הם חדלו לתת את פרים אם מותר לקוץ אותם.

ר' מאיר דוד טאבאק ב"ר שלמה יהודה בעל ערך ש"י, שימש כדיין בקרטשינוב עשרות שנים. לאחר פטירת אביו נבחר למלא את מקומו לראש בית־דין בסיגט. אף הוא היה למדן מוכר בעיר ובסביבה. זכרו נתקפח משום שלא הדפיס את ספריו. נפטר ביום ב ניסן תרצ"ו (1936) כבן תשעים שנה.

שתי תשובות אליו נדפסו בספרי שו"ת, שתיהן בתקופת קרטשינוב (ע"ע).

חתנו של בעל ערך ש"י, ר' שלמה דב הלר, נתמנה לדיין בסיגט בחיי חותנו (ולאחר מכן לראב"ד) לפי ידיעה בעתון האורתודוכסי בבודאפשט "אללגעמיינע יידישע צייטונג" (1900, גליון 8) נבחר רש"ד הלר לדיין ומנהל המאטריקל (רישום לידות ופטירות) בשנת תר"ס (1900). נראה, שמלבד גדולתו בתורה, היה גם בעל השכלה כללית כלשהי. מן הסתם רכש את ידיעותיו בדרך אוטודידאקטית. שכן השלטונות ההונגריים לא הסכימו למסור את ניהול רישום האוכלוסיה היהודית ללא השכלה מינימאלית. בארבעים וארבע שנות כהונתו התבלט רש"ד הלר כאחד מגדולי הלמדנים במדינה. ביחוד היה כוחו גדול בחושן משפט. הוא נקרא לפשר ולעמוד בראש בתי־דין ברחבי המדינה בפרוץ סכסוכים ודין ודברים בקהילות או בין יחידים. אף ממנו לא נשארו חיבורים בדפוס. הוא עלה על המוקד באושוויץ ביום כה אייר תש"ד (1944).

תשובה משלו נדפסה בספר המדת שאול סי' סב משנת תרצ"ג, שנכתבה אל חתנו ר' עמרם רוזנברג אב"ד ראצפרט.

תשובות אליו:

שו"ת עצי חיים או"ח סי' יז: "ראיתי מכתבו אשר בו האריך לפקפק על דברי בענין נר האלעקטרי [החשמל לענין שבת] ונאמנים עלי פצעי אוהב. ואמנם אמרתי דבר ולא אחזיר לאחורי כי לע"ד הצדק אתי".

שו"ת מהר"ש ענגל חלק ה סי' עו משנת תרפ"ד: בענין שינוי שם בגט; שם חלק ח סי' ג משנת תרפ"ג: בענין עגונה שבעלה נפל במלחמת העולם.

נאמר למעלה שעם פטירת בעל עצי חיים הוזמן לסיגט רבה של ברבשט, ר' יקותיאל יהודה גרוס, ונתמנה לדיין. בשנות קטינותו של הרב היה ממלא למעשה את התפקידים הרבניים ובעיקר ניהל את הישיבה. הוא ארגן אותה על יסודות חדשים, לאחר שהתפוררה עם פטירת הרב, וחידש בה דבר שלא היה קיים בשום ישיבה במדינה: הקים ליד הישיבה בית־אריגה כדי להקנות לתלמידים מקצוע מפרנס. (אחר כך הוקמה ישיבה דומה בכפר איקלוד ליד קלויזנבורג, שם לימדו נגרות רהיטים). גם ר' יקותיאל יהודה גרוס ניספה בשואה.

כמה תשובות נכתבו אליו, אך כולן משנות שבתו בברבשט (ע"ע).

דיין אחר שניספה בשואה הוא ר' יוסף בעק, חתן ר' מאיר דוד טאבאק.

בין שתי מלחמות העולם ישב בסיגט ר' יוסף שמואל הלוי ברגר, שתואר כ"מגיד מישרים ומרביץ תורה". ארבע תשובות נכתבו אליו מאת ר' אלטר שאול פפר מביטש־קוב ורב בניו יורק:

שו"ת אבני זכרון חלק א סי' עז משנת תרפ"א: חידושי תורה ושקלא־וטריא בביאורי סוגיות שונות; חלק ב סי' מא משנת תרפ"ד וסי' מב הדנות בהלכות נדה הלכה למעשה; שם סי' מג: לאחר חידושי תורה נאמר: "פה אמצא מקום להודות לו... בעשותו אזנים לתורה מפתחות לחיבורי שו"ת אבני זכרון הנדפס במח"ק ובאיזה מקומות הגיה ברוחב בינתו. ואני אבוא בזה לפלפל בדבריו היקרים".

בבית־הכנסת של התלמוד־תורה בסיגט היה רב ומגיד ר' יעקב ב"ר נפתלי גרינוואלד (אביו של ההיסטוריון ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד). תלמיד מובהק ואהוב של בעל ערוגת הבשם. לפרנסתו עסק במכירת ספרים. נפטר ביום טו בשבט תרפ"ח (1928).

הדפיס חיבור אחד:

ספר חלק יעקב על פרקי אבות ובסוף הספר קונטרס אל תחטאו בילד המדבר בענין חינוך הילדים וקונטרס שונה הלכות. סעאיני תרפ"ג. [4], סח דף.

תשובות אליו:

שו"ת פני מבין יו"ד סי' ריד: "מע"כ השיג עלי על מ"ש בחיבורי חלק או"ח..."

שו"ת זכרון יהודה חלק א סי' קלה: חידושי תורה; חלק ב סי' קנא, קנב: חידושי תורה. "בושני ממעשי שלא השבתי עד כה... ועתה... בא בנו תלמידנו... מהר"א [אביגדור] נ"י לכאן נזדרזתי להשיב מיד".

שו"ת עצי חיים חושן משפט סי' ט: "גדול בתורה מופלג בחסידות". בענין יורד לאומנות חבירו ועני המהפך בחררה.

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' ט: "ידי"נ הרה"ג חסיד ישר ונאמן לאלקיו". חידושי תורה.

שו"ת גנזי יוסף סי' קיז: "הרב הגדול החו"ב המפורסם לתהלה". חידושי תורה.

כשנפטר ר' יעקב גרינוואלד מילא את מקומו בנו ר' אביגדור גרינוואלד הן כמגיד והן במסחר הספרים. אף הוא היה דרשן אהוד ופיו הפיק מרגליות. היה מחונן בכשרונות פדגוגיים ואף חיבר ספר במגמה זו. ניספה באושוויץ עם קדושי סיגט ביום כה אייר תש"ד (1944).

חיבורו:

ספר כתר תורה על תרי"ג מצוות דאורייתא ושבע מצוות דרבנן... ובראשם העתקתי דברי "החינוך"... ומעט נופך הוספתי משלי. ווארשא תרצ"ג. כו, פז, קפה דף. הספר ביידיש ותרי"ג המצוות בעברית.

דפוסי־צילום: ניו יורק [תשכ־]; ירושלים תשל"ג.

תשובות אליו:

שו"ת פרי השדה חלק ב סי' קטז משנת תרס"ח: "ע"ד השאלה שיש אנשים ששואלים בכישוף ע"י שהנשאל נותן עופרת או שעוה לתוך קדירה או מחבת שעל האש ומן השעוה יוצא צורה אחת כעין אדם ושואל אותו עתידות אם מותר כי האי גוונא".

שו"ת ויצבר יוסף סי' פג משנת תרצ"ד: חידושי תורה ופלפולים.

ר' מנחם מענדל ב"ר יוסף שלמה עקשטיין. נולד בשנת תרמ"ד (1884) בסיגט, שם שימש גם כמגיד. אחר כך ישב בעיירה קראסנא שבמחוז סילאג'. אביו היה בן ר' יצחק אייזיק ב"ר אלימלך עקשטיין אב"ד דוקלא שבגליציה. ר' אלימלך עקשטיין היה בן אחותו של ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב בעל בני יששכר. רמ"מ עקשטיין היה תלמיד בעל ערוגת הבשם. לאחר מלחמת העולם הראשונה היגר לארצות הברית וכיהן שם כרב בקליוולאנד ובניו יורק. היה אספן ספרים נלהב. הדפיס שני חיבורים קטנים, אחד בישבו בסיגט והשני לאחר הגירתו לארצות־הברית, שם נפטר.

ספר יצירה; כולל כל מקום בש"ס ראשונים ואחרונים שנזכר שם הענין בריאה ע"ס [על ידי ספר] יצירה ולברר אי אמתת הס' נפלאות מהר"ל הנדפס כעת ומייחסו להג"מ יצחק כץ. סיגעט תר"ע. 15, [1] עמ'. נגד ר' יהודה יודל רוזנברג וספרו נפלאות מהר"ל.

קונטרס בכי תמרורים... מספד אשר אמרתי... ביום יא אייר תרפ"ו לפ"ק בבית הכנסת עץ חיים אנשי אונגארן בעיר נויארק... על פטירת הרב... מו"ה הילל הכהן המכונה ד"ר קליין זצ"ל. טארנא, סלאוואקיי, תרפ"ט. 19 עמ'. נדפס בחמישים עותקים בלבד.

בעמ' 15: "בל אוכל מלהתאפק מלהזכיר פה את פטירת הגאון הצדיק מרן חיים צבי טייטלבוים זצ"ל האבדק"ק סיגעט במדינת רומעניען החדשה, אשר הייתי אחד מידידיו ומבאי ביתו ואף זה פה בארצות הברית קבלתי ממנו מכתבים מלא ידידות ואהבה — אשר נפטר פתאום בן מ"ו שנה..."

תשובה אליו בשו"ת אבני זכרון חלק ב' סי' סז משנת תרפ"ט, כשישב בארצות הברית.

ג. חסידים ואדמו"רים

מן האמור עד כה נוכחנו, כמדומה, לדעת, שסיגט היתה עיר שאחוז החסידים והנוהים אחר צדיקים ואדמו"רים היה גבוה, כבר בראשית התפתחותה. ננסה לתאר בקוים קצרים את דרך התפתחות החסידות בעיר. ראשונים היו חסידי ר' מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום. אגדה ידועה מספרת שר' ישראל בעש"ט עצמו כתת את רגליו על הרי מארמארוש בלווית כמה מתלמידיו וביניהם ר' יעקב קופל מקולומיי, אביו של בעל אהבת שלום. למראה נופו המרהיב של מחוז מארמארוש אמר הבעש"ט: "גן נאה, ר' קופל, השגח על הגן". ומאז החלו הוא ובנו ר' מנחם מענדל מקאסוב בהפצת חסידות במארמארוש. זוהי אמנם אגדה, אך אין ספק שיש בה גרעין היסטורי. למען האמת החלה החסידות במארמארוש לא בסיגט גופה אלא בכמה מן הכפרים הסובבים אותה, אך אין ספק שגם בסיגט היו כבר חסידים בסוף הדור השני ותחילת הדור השלישי של החסידות, בשנים תק"מ — תק"ס (1780 — 1800). על התפתחות החסידות במחוז כולו מדובר בהרחבה במבוא. כאן יצוינו רק כמה ציוני־דרך עיקריים הנוגעים לעיר סיגט. השפעתה הבלעדית כמעט של צדיקי קאסוב נמשכה על פני למעלה מחמישים שנה, משנת תקס"ג (1803), בשנה זו התחיל ר' מנחם מענדל לנהוג באדמורו"ת כמ"מ רבו הצמח ד' לצבי מנדבורנה בקיטוב ובקאסוב ועד לפטירת בנו ר' חיים בעל תורת חיים בשנת תרי"ד (1854). בשנה זו התפלגה חסידות קאסוב לשנים, החלק המכריע של חסידי סיגט נהר אחר בנו ר' מנחם מענדל האגר שהקים את חצרו בוויז'ניץ שבבוקובינה וחלק קטן המשיך לנסוע לקאסוב, שם מלא את מקומו בנו ר' יעקב שמשון האגר. פילוג זה נתן את אותותיו גם בסיגט. בתוך הטריז שנתהווה בחסידות קאסוב תקעה יתד חסידות חדשה שזה עתה הגיעה לסיגט בדמותו של ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים. במרוצת עשרים וחמש השנים (תרי"ח — תרמ"ג, 1858 — 1883) בהן פעל בסיגט רכש הייטב לב לבבות רבים בכוח אישיותו הכבירה, תכונותיו, סגולותיו וקסמו האישי. וכך נתהווה גוש חסידי גדול בסיגט, חסידי הרב. עיקר השפעת חסידות סיגט החדשה נשאר בתחומי העיר ואילו בכפרי מארמארוש היתה השפעתה מצומצמת לכמה כפרים בלבד, שבהם הושיבו רבני סיגט רבנים מבני משפחתם וממקורביהם.

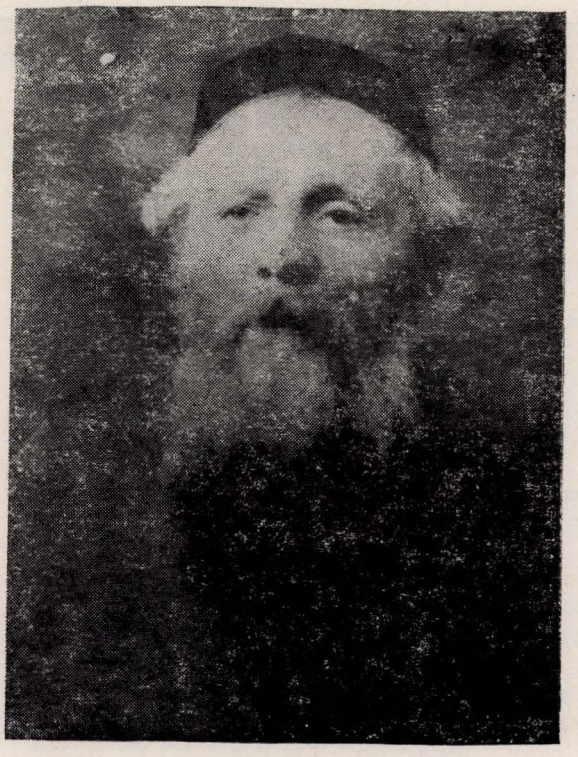
בצד שני הגושים הגדולים הללו קיים היה בסיגט גם זרמים דקיקים של חסידי צאנז ובעלז. למען האמת חסידים אלה, ברובם, היו מזוהים עם חסידי הרב. שכן ברוב שבתות השנה התפללו בבית מדרשו של הרב ורק לשבתות מיוחדות, לחגים ומועדים היו נוסעים לצאנז ולבעלז. יתר על כן, חצר הרב עצמו, לפחות בראשיתה וטרם שגובשה ועוצבה, היתה מעין שלוחה לחצר הצדיק מצאנז, אליו היה נוסע גם בעל הייטב לב וקבל מרותו, בהצהירו בענותנותו האופיינית לו ש"קטנו של מחותני הגאון מצאנז עבה ממתני". ביחוד בנו הקדושת יום טוב, בישבו בטעטש, היה דבוק בבעל דברי חיים והיה אהוב עליו ביותר.

עם התיסדות שתי שושלות חדשות בשנים מכפרי מארמארוש הסמוכים לסיגט — שושלת ר' יוסף מאיר ווייס שנוסדה כספינקא בשנת תר"ם (1880) לערך וחצר הצדיק ר' מאיר רוזנבוים שהוקמה בקרטשינוב כעשר שנים לאחר מכן — נמצאו להם חסידים גם בעיר גופה, בתחילה מעטים שהלכו ורבו.

למרות כל הפעילות החסידית הנמרצת בעיר, לא התישב בה אדמו"ר עד סוף מלחמת העולם הראשונה. אמנם, בשנת תרמ"ח (1888) התישב בה ר' יוסף ליכטנשטיין, אך אי־אפשר לראות בו אדמו"ר חסידי במובן הרגיל (ראה לקמן). גם במחוז מארמארוש לא התישב אדמו"ר ממשפחת האגר אלא בסוף המאה ה־19, כשבא לבורשה ר' פנחס האגר ב"ר ברוך מוויז'ניץ (ראה ערך בורשה).

בשנת תרמ"ח (1888) נשא ר' יוסף ליכטנשטיין את בתו של ר' זכריה מענדל הירש מסיגט והתישב בה. הוא היה בנו של ר' יעקב קופל ל"ש רבה של בעטלאן, שהיה אחיו של ר' הלל ל"ש מקולומיי. ר' יוסף היה תלמיד דודו ר' הלל ל"ש. בסיגט התאספו אליו יהודים שגרו בשכנותו והתפללו בבית מדרשו. עד לאחר מלחמת העולם הראשונה נהג בגינוני אדמו"ר חסידי, אף־על־פי שככל רבני משפחה זו לא היו להם היסודות החסידיים הדרושים לכך — לא היה מצאצאי בית צדיקים במובן החסידי וכפי הנראה גם לא הרבה לנסוע לצדיקי הדור. הוא היה דרשן מלהיב והתחבב על חוגים עממיים בסיגט, בעלי מלאכה ויגיעי־כפיים. בביתו היתה גם ישיבה קטנה. בליל שבועות של שנת תרע"ח (1818), השנה שלאחר הצהרת בלפור, הפתיע את באי בית מדרשו לתיקון ליל שבועות בדרשה בת ארבע שעות, שבה הטיף לרעיון הציוני ויסוד מדינה יהודית בארץ־ישראל. מאז נקבעה מסורת

בבית מדרשו — כל ליל שבועות היו נוהרים אל בית מדרשו המונים מחוגים הציוניים בעיר להקשיב לדרשת האדמו"ר הציוני היחיד בכל המדינה. בעקבות מעשהו זה נודה ר' יוסף ל"ש על־ידי אחיו הרבנים, שהיו קנאים קיצוניים ואף כמה מבאי בית מדרשו עזבוהו. אך הוא, בקנאות ובעקשנות האופיינית למרבית רבני משפחה זו, הטיף בהתלהבות לציונות ותחיה לאומית עד פטירתו בחודש חשון תרצ"ט (1938).

ר' יוסף ליכטנשטיין

האדמו"ר מבורשה ר' פנחס האגר עזב את עיירתו בשנות מלחמת העולם הראשונה והתישב בווישעווע. בשנת תרפ"ז (1927) עבר לסיגט, שם בנו לו חסידיו בית־מדרש גדול. היה, כאמור, בנו של ר' ברוך בעל אמרי ברוך וחתן ר' שמואל רוקח אב"ד סקולה (אחיו של האדמו"ר ר' יששכר בער מבעלז). הוא היה רבם של אלפי חסידים במאראמארוש בזכות עצמו וגם אלפים מחסידי אחיו, בעל אהבת ישראל, ביקרו אצלו והזכירו עצמם בעת צרה. הוא נפטר בסיגט ביום י"ב אדר תש"א (1941). ארונו הועלה לארץ־ישראל ונטמן באהל וויז'ניץ בבית־העלמין שבבני־ברק. נשאר אחריו חיבור גדול בסגנון הצמח צדיק ואהבת שלום ותורת חיים, אולם אבד בשואה.

האדמו"ר מקרטשינוף, ר' אליעזר זאב רוזנבוים, התישב בסיגט בשנות מלחמת העולם הראשונה. היה בן ר' מאיר מקרטשינוב בן ר' מרדכי לייפר מנאדבורנא. אף הוא נהג באדמו"ריות בבית־מדרש גדול שהוקם למענו בסיגט. בחגים ובשבתות מיוחדות נהרו אל חצרו מאות מיהודי העיר ומכפרי מארמארוש. היה ידוע כבעל מופת וגם כתב רצפטים לחולים. היה יודע נגן ובמוצאי שבת היה מנגן על כינור נעימות חסידיות ממסורת בית פרמישלאן־נאדבורנא. ר' אליעזר וואלף עלה על המוקד באושוויץ. בנו הצעיר, ר' דוד משה רוזנבוים, עלה לישראל והקים חצר חסידית בעיר רחובות. לאחר מכן בנה שם גם שכון קרטשנוב. אף הוא המשיך במסורת אביו בכתיבת רצפטים. המונים נמשכו אחריו בישראל, מכל שכבות העם לרבות בני עדות המזרח. בהיותו בביקור ברומניה להשתטח על קבר סבו בקרטשינוב, נפטר לפתע בבוקארשט ביום יז בתמוז תשכ"ט (1969). ארונו הועלה ארצה.

דברי תורה וחסידות, סיפורי מופתים והנהגותיו של ר' אלעזר זאב רוזנבוים נדפסו בשלושה ספרים שנדפסו לאחרונה:

ספר רזא דשבת על התורה ומקראי קודש ומאמרי חז"ל. ירושלים תשכ"ז. [8], צט, [5] עמ'.

ספר ארבעה ארזים: א. האזו"ב (לקט אמרות שיחות וסיפורים מכ"ק... רבי אליעזר זאב... מקרעטשעניף והוספות מבנו [ר' דוד משה]); ב. אור המאיר (לקט אמרות שיחות וסיפורים מהרה"ק ר' מאיר מקרעטשיניף); ג. שפתי מרדכי (לקט אמרות שיחות וסיפורים מהרה"ק ר' מרדכי מנאדבורנא). בני ברק [תשכ"ז]. קפז עמ'.

ספר רזא דעובדא; סדר עבודה [של] ...מוהר"ר אליעזר זאב... מקרעטשניף. נערך על ידי נכדו האדמו"ר ר' צבי הירש רוזנבוים. חלק א—ב. ירושלים תשל"א. כה, קנח; [2], קמה, [7] עמ'.

חלק א: רזא דעובדא... דרכיו ותהלוכותיו; חלק ב: שער האותיות... לוקט וסודר עפ"י... אלפא ביתא אמרותיו ושיחותיו. דפוס־צילום (מוקטן): ניו יורק תשל"ז.

ר' יעקב יששכר בער רוזנבוים, אחיו של הקודם, כהן כאדמו"ר בסלאטפינה שמעבר לנהר הטיסה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשסלאטפינה נמסרה לצ'כוסלובקיה, התיישב האדמו"ר מסלאטפינה בסיגט. בדירתו היה בית־מדרש שבו התפלל וניהל את השולחנות. אף הוא ניספה בשואה.

לקהילה ה"ספרדית" היה רב אחד בלבד בתולדותיה, הרב ד"ר שמואל בנימין דאנציג ב"ר מרדכי דאנציג רבה של קהילת וועטש (Vágvecs) שבמחוז נייטרא. למד בישיבות פרסבורג ופראנקפורט דמיין, בה גמר את חוק לימודיו האקדימיים. נשא את בת ר' בנימין זאב קרויס רבה של דברצין. בשנת תרס"ו (1906) נבחר לרבה של הקהילה הספרדית בסיגט. ד"ר דאנציג היה שומר תורה ומצוות, היה פעיל בתנועה הציונית (ראה לקמן) והשתתף בקונגרסים הציוניים ובקונגרס היהודי העולמי. כ־30 שנה היה חבר מועצת העיריה ומראשי הג'וינט בעיר. ההתנגדות נגדו שככה במרוצת הימים, לאחר שהכירו בישרו האישי ובלמדנותו ובהתנהגותו על פי התורה. ראש הקהלה הספרדית היה ישראל־איזידור קסנר סיטונאי לכלי ברזל מעשירי הקהלה, מוכר כסוחר הגון, אף הוא ניספה בשואה.

עוד לפני שהקהלה הספרדית קבלה רב, נתנה דעתה לדיין ומורה הוראה, שיפסוק שאלות באיסור והיתר וידון דיני ממונות בין אדם לחברו. במכרז שפרסמה הקהילה בשנת תרנ"ב (1892) בעתונות האורתודוכסית הדגישה שעל המועמד להיותו תלמיד חכם מוכר ובעל סמיכה להוראה מרבנים גאונים. בשנת תרנ"ב (1893) נבחר ר' נפתלי ווינקלר, יליד גליציה, תלמידו של הגאון ר' אריה ליב הורביץ אב"ד סטאנסילאוו בעל הרי בשמים וכנראה שהוא גם הסמיכו להוראה. אליו היה פונה בשאלות שלא מצא להן פתרון. הוא

פנה גם אל הגאון מבערזאן ובהן גם עניינים הנוגעים לקהילתו, כפי שיבואר מיד. מובן מאליו, שאל רבני הונגריה לא העיז ר' נפתלי ווינקלר לפנות, שכן הללו לא היו נזקקים לו.

תשובות אליו:

שו"ת הרי בשמים מהדורה ג — ד, סי' לא משנת תרנ"ח: "תלמידי ידידי הרב החריף ובקי המפולפל". הנדון: ראובן ושמעון שבאו לדין ושמעון טוען שנתן וועכסל [שטר] על חובו והלה מכחישו; שם סי' צג משנת תרס"א: "היות שנמצאו בקהלתו אנשים אשר הם מלינים עליך... שמפאת שהנך מילדי גאליציע שנוהגין איסור בהלעטת האווזות מחמיר אתה בבדיקתם יותר מדאי ותרבנה הטרפות על הכשרות... רוצים לקחת המשרה הזאת מעליך ולתת אותה על שכם השו"ב דשם... ואין הפצך להרשות זאת... אחרי שזה שמונה שנים אשר אתה מנצח על המשמרת זאת". המשיב מסכם: "ועל כן חלילה להשו"ב מעשות כדבר הזה".

שו"ת מהרש"ם חלק ו סי' קצט משנת תרנ"ח: הענין "בראובן ושמעון" הנ"ל; חלק ז סי' קעו: ענין דומה.

ד. מחברים שלא שימשו ברכנות

בשנת תקצ"ח (1838) התישב בסיגט אברך צעיר בן 18, שעתיד להיות פאר העיר: ר' יהודה ב"ר ישעיה מודרן. נולד בפרסבורג ביום ח טבת (ולפי מקור אחר: סיון) תק"ף (1820). אביו היה מנכבדי פרסבורג (נפטר בגיל צעיר). ר' יהודה היה ילד פלא. בן תשע כבר למד בישיבת החתם סופר, שהיה משתעשע אתו והחזיקו על ברכיו. כשהיה בן שתים עשרה וחשב לעבור לישיבת בוניהאד (דבר שלא התבצע) כותב עליו החתם סופר: "עודנו בימי עלומיו היה לאות ולפלא... גמור וסביר ובית התלמוד שטף ועבר ובכל צד מראה פנים מסבירות להלכה כאחד ההורים ומורים... מקרא וגמרא ופוסק ואגדה יחדיו בו נצמדים..." הנוסח דלעיל, שהובא בקיצורים רבים, כתב אחד מתלמידי החתם סופר לבקשת רבו. דעתו של החתם סופר לא נחה מן הניסוח ולפני החתימה הוסיף בכתב־ידו: "הכותב הלז לא הגיע לחצי כבוד הראוי לזרע ברך הנ"ל" וכו'. וכל זאת לילד בן 12! בבחרותו הגיע לאוהעל להתחקות אחר דרכו של בעל ישמח משה. בתיווכו של בעל ישמח משה נשא ר' יהודה מודרן את בת ר' שמואל זאנוויל כהנא מסיגט, שהיה חתן בעל קונטרס הספיקות. בסיגט ישב 56 שנים כאדם פרטי ולמד תורה בשקידה ובהתמדה רבה. כל הפניות אליו לקבל על עצמו עול רבנות הושבו ריקם. אף פנייתו של בעל דברי חיים מצאנז לקבל רבנות העיר ריישא שבגליציה נדחתה על ידו. בביתו למד עם בחורים מוכשרים ומופלגים מבני העיר והסביבה. מספרם הגיע לכדי עשרים. זו היתה הישיבה הראשונה בסיגט וקדמה לישיבה הגדולה שיסד בעל ייטב לב לאחר מכן. זמן קצר לאחר נשואיו, בעוד החתם סופר בין החיים, ביקר את אמו בפרסבורג. בהזדמנות זו מסר לחתם סופר רשמים על אישי החסידות שהכיר ועל המוני החסידים שראה במאראמארוש ובגליציה, דרכיהם, מנהגיהם וענין הנסיעה אל צדיקים. ר' יהודה מודרן נתבקש מן הצדיק ר' ישראל מריז'ין לבחון את ר' מנחם מענדל האגר מוויז'ניץ, לפני שלקחו לחתן. הוא נפטר ביום ד מרחשון תרנ"ד (1893). (על אודות המחלוקת שבה היה מעורב ראה לקמן).

בהתמדתו הגדולה כתב גם חידושי תורה רבים בהלכה ובאגדה. בעזבונו נשארו כרכים רבים מפרי־עטו וביניהם הרבה שו"ת עם גדולי דורו. אך לא נדפסו אלא שני חיבורים (מלבד הערותיו וחידושיו שנדפסו על חיבור סב־אשתו, תרומת הכרי, שנזכר למעלה):

ספר זכרון שמואל על מסכת גיטין. זאלקווא תרכ"ז. [2], מ, נח דף.
הספר נקרא על שם חותנו ר' שמואל זאנוויל כהנא.
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ז.
ספר פרי העץ על התורה. חלק א: בראשית שמות ויקרא; חלק ב: במדבר דברים. מונקאטש תרמ"ה — תרמ"ז. רד; קי דף.

תשובות אליו (בחלק מן התשובות נדונו עניינים שבהם היה חלוק על הרב ר' יוסף שטרן; ראה למעלה):

שו"ת מראה יחזקאל סי' כח: חידושי תורה ופלפול; סי' עז: בענין כתיבת שם חנניה בגט. ר"י מודרן ערער על הגט שסידר ר"י שטרן: "דבר פשוט שהמסדר לא שפיר עביד... ראוי ונכון שהאשה הנ"ל תשתדל לקבל גט אחר מבעלה" [בשו"ת חידושי אנשי שם, שנזכר למעלה: "בדיעבד כשר והמערער נדון כמוציא לעז על הגט"].
שו"ת כתב סופר יו"ד סי' לז משנת תר"י. בענין מליחת הבשר בהאלון: "ומעלת ידידי נ"י צדק בכל דבריו".
שו"ת אמרי אש יו"ד סי' כח: בענין הנ"ל: "ועל מעכ"ת לדבר על לב המפקפק נגד דבריו שיחזור בו. ואם יעמוד על דעתו החיוב על מעכ"ת להודיע כן לגדולים... ויוכל לשלוח דברי אלה אל כל המקומות אשר ירצה לכתוב"; אבן העזר סי' נב משנת תר"ה: "בענין עזבון נגיד אחד" גם כאן חולק ר"י מודרן על פסק הרב ובית־דינו.
שו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא, חלק א סי' קמב: בענין מליחת הבשר בהאלון: "ואם אמנם אדמהו אכנהו ולא ידעתיו". לעצם הענין: "באמת כל דבריו נכונים".
שו"ת שערי צדק יו"ד סי' ר משנת תרי"ב: חידושי תורה ופלפול; שו"ת אבני צדק סי' קכג משנת תר"ד: תשובה משותפת לר"י מודרן ולגיסו ר' יהודה כהנא חתן בעל מראה יחזקאל וגיסו של המשיב: בענין גט שסידר המשיב ר' מנחם מענדל פאנט; שם סי' קלא: בענין אשה שהודית שזינתה אם מותרת לבעלה: "לדינא הסכים מעכ"ת רק בגודל ענותנותו לא רצה להורות בדבר ערוה החמורה".
שו"ת בית שערים או"ח סי' רמב משנת תרמ"ד: חידושי תורה ופלפול; שם יו"ד סי' שמד משנת תרמ"ו: הערות על ספרו פרי העץ ששלח למשיב; סי' שמה: הערות נוספות לספר הנ"ל.
שו"ת יד יצחק חלק א סי' קו, קז, קיא: הערות על ספרו זכרון שמואל.

אף בנו ר' קלמן מודרן היה תלמיד חכם גדול. היה חתנו של החסיד המפורסם ר' מנדל מקאמענעשט (עיירה בבוקובינה), מגדולי חסידי וויז'ניץ. בעל צדקה נודע בכל הסביבה. מספרים על ר' מנדל קאמענעשטער, בעל בית בישול למשקאות חריפים, שהיה נותן משקאות בהקפה לבתי מרזח של חסידים רבים. בערב פסח היה שורף את החמץ בשטרות שלא נפרעו והיה משדל את בעלי בתי המרזח שיבואו שוב לקנות אצלו משקאות בהקפה ונתנו שטרות חדשים, שגורלם היה דומה לשטרות הקודמים — שרף בהם את החמץ בערב פסח. או אפה בהם מצות מצוה. שמו המלא: מרדכי מנחם מנדל שמחה, נפטר ד' תשרי תרמ"ג, מנ"כ בשאץ.

ר' יעקב גדליהו ב"ר יחיאל צבי כהנא, מנכדי בעל קונטרס הספיקות, אחיו של ר' חיים אריה כהנא בעל דברי גאונים. אין בידינו תאריך פטירתו. בגיל צעיר כנראה הדפיס את חיבורו:

ספר רמזי תורה וגם אלפא ביתא... דרכים ישרים ועצות נפלאות סגולות יקרות ורפואות נצחיות... אשר עיפתי ויגעתי

ואספתי מספרים ומפי סופרים גמרא זוהר ומדרש... סיגעט תרל"ו. [2], מו דף.

אברך צעיר, ר' שלמה ב"ר ליבוש קליין, ישב בסיגט סמוך על שולחן חמיו, ר' אליה פסטינגר. לאחר מכן נבחר לרבה של מעז"א-קערעסטעש שבהונגריה, שם נפטר בשנת תרס"ט (1909). הוא הדפיס כמה ספרים ואף עשה נסיון להוציא כתב-עת תורני. כאן נזכיר רק את חיבורו שכתב בסיגט, כשהגיעה אליו השמועה על מות סבו הגאון ר' שמואל שמעלקא קליין מסעליש:

אהבת עולם... מאה ושלושים ותשע טורי נבל ואבל ורנה וקנה אשר אבלתי... על אבי-אבי... מו"ה שמואל שמעלקי זכרו לברכה... סיגעט תרל"ה. 51 עמ'.

נכד נוסף של בעל קונטרס הספיקות היה ר' צבי הירש כהנא הלר ב"ר משה כהנא שהיה בן ר' יחיאל כהנא בן בעל קונטרס הספיקות ורבה של מאטע-סאלקא שבהונגריה. רצ"ה הלר היה תלמיד הגאון ר' שלמה זלמן אולמאן בעל יריעות שלמה ושל ר' הלל ליכטנשטיין מקולומיי. סופר מחונן בעברית וביידיש. בסיגט ערך כתב-עת ביידיש שלחם את מלחמת היראים (ראה לקמן). שם הדפיס את הביוגראפיה של ר' יהודה מודרן בשם "זכרון יהודה". נפטר בשנת תרנ"ה (1895). על רבו ר' הלל ל"ש הדפיס חוברת מיוחדת:

ספר בית הילל... תולדות האדם הגדול בענקים אמו"ר... רבינו הילל ל"ש אב"ד דק"ק קאלאמעא. מונקאטש תרנ"ג. טז דף. מהדורה מורחבת: בודאפעסט תרצ"ח. ועם הוספות בשם בית הלל השלם: טירנוי תש"א. הוצ' בודאפעסט צולמה בברוקלין תשכ"ב; הוצ' טירנוי צולמה פעמיים: ברוקלין תשכ"ג; ירושלים תשכ"ו.

תשובות אליו:

תשובות בית הילל סי' עז משנת תרכ"ד: בענין רב "שהוא מהמחדשים ומתירים קאהר ולעקור בימה ממקומה וליתן חופה בבהכ"ס וכיוצא באלה אם ראוי לסמוך עליו בגיטין וקידושין". שו"ת מהריא"ק יו"ד סי' ע משנת תר"ל: "לבאר דין מומר לחלל שבתות עושה יין נסח במגעו".

שו"ת בית נפתלי סי' כה משנת תרל"ח: "מה שרמז... קושיא בשם רבו הגאון ז"ל... נדפסה לו ביריעות שלמה"; סי' מו משנת תרל"ד: חידושי תורה ופלפול.

שו"ת בית שערים או"ח סי' א משנת תרמ"ז: חידושי תורה ופלפול.

שו"ת רשב"ן או"ח סי' ה משנת תרנ"ד: "על כמה ענינים שצריכין עיון וחיפוש וביקש ממני להשיב לו דעתי"; שם סי' סב משנה הנ"ל: ישוב סתירה במהר"ם שיק. בסוף התשובה: "ומה שהזכיר שמרן [מהר"ם שיק] ז"ל החמיר וגזר איסור על קהלות שטאטוסקווא חלילה לחשוב כן על רבינו החסיד שאמר כן בדרך כלל... רצה להכריח למען יתחברו עם הארטהאדאקסען וכתורה עשה למיגדר מילתא ולחזק הדת... אך שם אמר בפירוש רק להוראת שעה ולא שיקבע הלכה לדורות".

ר' נתן זאנוויל כהנא ב"ר יוסף יוחנן ב"ר שמואל זאנוויל חתן בעל קונטרס הספיקות, מעשירי העיר וסגן ראש הקהל בקהילה הספרדית. נפטר בסוף שנות השלושים. במלחמת העולם הראשונה הדפיס את הספר:

מלחמת התבל באור היהדות. מוקדש לכבוד מלכי התוך ולראשי מפקדיהם ולאנשי חילם הגבורים... כל ההכנסה לטובת האלמנות והיתומים של אלה שנפלו במלחמה... (וואיטצען תרע"ז). [4], 65, [8] עמ'.

מגמת הספר לעורר פאטריוטיזם בקרב יהודי הונגריה "להגיד לאחי חובתם לארץ מולדתם ולמלכם לפחת [= להפיח] בהם את רוח הגבורה אשר פעמה את לב גבורתו בכל הדורות... לצאת בחרף נפש לקראת אויבינו בנפש לנקום בהם את נקמת דם אחינו הנקיים הנשפך... וחרפת בנות ישראל הנתונות לשמצה ע"י הקוזקים תובעת את עלבונה".

בספר תיאורים מחרידים של מעללי הקוזקים בגליציה ודברי תוכחה למנהיגי בריטניה, צרפת ואיטליה אשר "כרתו ברית אחים עם מורדי אור והולכי חשכים כאלה [הרוסים]".

(על ספר זה ומחברו הסב את תשומת לבנו מר יוסף האלפרט מתל-אביב, איש-סיגט).

ראש השוחטים בסיגט ר' מרדכי ב"ר יצחק אהרן שווארץ חיבר ספר שימושי לשוחטים. הדפיס את הספר הידוע שמלה חדשה על שחיטה וטריפות הריאה מחדש בצירוף הגהותיו ופירושו:

ספר שמלה חדשה... עם הגהות לוטה בשמלה. סיגעט [תרע"ד]. [2], ר דף.

דפוס-צילום: ירושלים תשכ"ג.

ר' אברהם ברוך אלטר רוזנברג בנו של ר' יהודה עבר מבוטשקוף מגדולי חסידי ויז'ניץ, ישב רוב ימיו בביטשקוב. בסוף ימיו התישב בסיגט, שם הדפיס ספר אחד:

ספר אמרי אבא והוא דרושים כוללים להנהגת האדם... מוסר השכל לפי הזמן הנוכחי... על דרך מדרשי רז"ל... ספרי יראים וע"ד הקבלה... סיגעט תרפ"ו. [10], עט, [2] דף.

לאחר פטירתו (בין השנים תרפ"ו—תרצ"א, 1926—1931) הדפיס בנו את ספרו השני:

ספר צוואת אבא אשר יצוה את בניו... תלמוד בית אבא... על סדר קדשים ולבאר מדת ותבנית בית המקדש... בעקלעאן תרצ"א. [2], צז, [1] דף.

דפוס-צילום: [ירושלים תשכ"ב].

בנו של האדמו"ר מסלאטפינא הנזכר לעיל, האברך ר' יצחק רוזנבוים, חיבר והדפיס פירוש על ספר פרי מגדים ליורה דעה:

ספר פרי מגדים ועליו שלושה ספרים... מנחת יצחק... בישולי הפרי... עיר ציון... סיגעט תרצ"ג. [8], יג, קסב, [1] דף.

אחד מעסקני הצבור בסיגט, ר' מרדכי ליכטר, נולד בשנת תר"ם (1880) בכפר בוטיזה שבמארמארוש. עשרים שנה (1915—1935) חי בסיגט. בשנת תרצ"ה עלה ארצה והתישב ברחובות. בישבו בסיגט הדפיס את ספרו:

ספר מאמר מרדכי... ללמד דרך ישרה שיבור לו האדם אשרו ותיקונו... ולהשתיק כל פה דובר נבלה על עם ישראל... סיגעט תרפ"ז. [8], מח עמ'.

אחד מילידי סיגט הידועים בעולם היהודי הוא ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד, חוקר תולדות יהודי הונגריה בכלל ועיר-מולדתו סיגט בפרט. נולד לר' יעקב גרינוואלד בשנת תר"ן (1890). תלמיד בעל ערוגת הבשם. חתן ר' צבי הירש הורביץ אב"ד הרמאנשטאדט (סיביו). בשנת תרפ"ה (1925) היגר לארצות הברית ושימש כרב בעיר קולומבוס (אוהיו), שם נפטר ביום יח ניסן תשט"ו (1955). ספרו הראשון נדפס בהיותו בן 18 ומאז ועד לפטירתו הדפיס ספרים לעשרות בנושאים רבים ומגוונים. נציין כאן רק את הספרים שהדפיס לפני עזבו את המדינה:

תולדות גדולי הדור. ח"א הנקרא בית יהונתן, תולדות וקורות ימי חיי רבינו... יהונתן (אייבשיץ). סיגעט תרס"ח. לב עמ', יב דף.

ספר זכרון לראשונים... תולדות וקורות הגאונים... בעיר

סיגעט... סאטמאר תרס"ט. 52 עמ'.
דפוס־צילום: [ירושלים] תשכ"ט.
ספר פארי חכמי מדינתנו... רבנים וצדיקי ישראל אשר שמשו בכתר הרבנות... בארצינו ארץ הגר משנת ד"א תת"ר עד היום הזה... סיגעט תר"ע. קכ דף.
לקורות השבתאות באונגאריא. וואיטצען (1912). 20, [1] עמ'.
נדפס קודם ב"הצופה לארץ הגר", תרע"ד.
היהודים באונגאריא. וואץ תרע"ג. 83 עמ'.
דפוס־צילום: [ירושלים] תשכ"ט.
תולדות משפחת ראזענטהאל... ר' נפתלי... ושני בניו... ר' אליהו ור' שלמה ראזענטהאל מפעסט... בודאפעשט תר"פ. 103, [1] עמ'.
קורות התורה והאמונה בהונגריה. בודאפעשט תרפ"א. 78, [1] עמ'.
ספר הזכרונות... התלאות והטלטולים אשר מצאוני במשך המלחמה הגדולה בעמדי מזוין מול האויב. בודאפעשט תרפ"ב. 128 עמ'.
תולדות חכמי ישראל; כולל תולדות ר' אפרים הכהן... מווילנא... והריסת עיר אובין בשנת תמ"ו... קלווז 1924. [14], 54, [1] עמ'.

שאר חיבוריו נדפסו לאחר שעבר לארצות הברית, מהם נציין אחד, המוקדש לעיר סיגט:

מצבת קודש לקהילות ישראל... כולל שני ספרים: א. סיגעט ופלך מאראמארוש... ב. מאטרסדורף ולקורות שבע קהילות. ניו יורק תשי"ב. 152 עמ'.

תשובות אליו:

שו"ת לבושי מרדכי [מהדורא קמא] או"ח סי' קט משנת תרע"א.
שו"ת פני מבין או"ח סי' קלג.
שו"ת מהרש"ם חלק ג סי' קכא.
[תשובות שנכתבו אליו לארצות הברית לא צוינו כאן].

ה. תלמידי חכמים הנזכרים בספרי שו"ת

בעיר כמו סיגט ישבו תלמידי חכמים רבים. מהם שעשו את תורתם קבע ואת מלאכתם ארעי והפקידו את עסקיהם בידי נשותיהם ובניהם; ומהם שאמנם עסקו במשא־ומתן מסחרי לשם פרנסתם רוב שעות היום, אך לילותיהם וזמנם הפנוי היה קודש ללימוד התורה. בסיגט ישבו גם בניהם ובני משפחותיהם של רבנים גאונים בתורה במקומות אחרים, במדינה ומחוצה לה. מקצתם של תלמידי החכמים באו בכתובים ובמשא־ומתן של הלכה עם גאוני הדור, שבישיבותיהם למדו, או ששמע גדולתם הגיע עדיהם או שהגיבו על ספריהם, שזה עתה הגיעו לידיהם ומצאו בהם קושיות ופרכות, או להיפך ראיות וסיוע ממקומות אחרים, כדרכה של תורה מאז ומתמיד.

אין ספק שרובם המכריע של למדני סיגט לא הריצו את דבריהם או חידושיהם בתורה לגאוני הדור, אלא נהגו מהם בינם לבין עצמם או ביגם לבין חבריהם ללימודים; וכאשר התקשו בסוגיא בסתירה ובפירכא יגעו את עצמם לתרצן ולבררן בכוחות עצמם בין כתלי בתיהם או בין כתלי בית־המדרש שבו הגו בתורה בשעות הפנאי. "רוב דומם" זה לא ימצא את ביטויו בשורות הבאות, לצערנו. להלן נזכיר את אותם תלמידי־החכמים שמצאנו את רישומם ואת שמותיהם בספרי השאלות־ותשובות של חכמי דורם והם יהיו לפה לאותו "רוב דומם" כדגם מייצג את מעמד לימוד התורה בסיגט, שאין בכוחנו לתארו להיקף ולעומק.

כיון שכמעט כל התשובות עוסקות בבירורים וחידושים עיוניים שאינם להלכה למעשה — שכן השואלים הללו לא ישבו על מדין ולא היו אחראים לצרכי הצבור בפסיקת הלכות — לא נציין את הנושאים הנדונין בתשובות, אלא זעיר פה וזעיר שם.

מבין צאצאי בעל קונטרס הספיקות מצאנו את התשובות הבאות:

ר' יהודה ב"ר שמואל זאנוויל כהנא, אביו היה חתן בעל קונטרס הספיקות:

שו"ת דברי חיים חלק א, או"ח סי' כ; מחנה חיים, חושן משפט חלק ב סי' יט; שו"ת שערי צדק (גיסו) יו"ד סי' כא.

ר' שמואל זאנוויל ב"ר יהודה כהנא (בנו של הקודם):

שו"ת בית שערים יו"ד סי' כח, שע, שעא, שעב (כולן משנת תרל"ט); שו"ת שאילת שלום מהדורא תנייגא סי' צג, צד (הערות על ספרו שאילת שלום מהדורא קמא).

ר' משה ליב קאהן חתן ר' יהודה מודרן:

שו"ת בית נפתלי סי' נה, נו, נז (כולן משנת תרל"ו, כשהמחבר ישב עדיין בווישעוע); שו"ת יד יצחק חלק ב סי' קנב; שו"ת פני מבין יו"ד סי' ריג ("ראה ראיתי שכתב מע"כ נ"י לפלפל על תשובתי לבני היקר הה"ג ר' יחיאל נ"י" [ראה הסעיף הבא]).

ר' יחיאל פריד ב"ר נתנאל הכהן פריד אב"ד באלמאז־אויווארוש ולאחר פטירתו (בשנת תרע"ג) ממלא מקומו:

שו"ת פני מבין (אביו) יו"ד סי' ריב; שו"ת פרי השדה חלק ג סי' קד משנת תר"ע.

ר' דוד א"ש ב"ר מנחם א"ש אב"ד אונגוואר. לאחר שישב בסיגט נבחר לאב"ד סאבראנץ ולאחר פטירת אביו (תרכ"ד) נבחר למלא מקומו באונגוואר, אך נפטר זמן קצר לאחר מכן בדמי ימיו. מן הראוי להוסיף, שבנו ר' מאיר א"ש, שנתיתם בגיל רך, הוחזר לסיגט ושם חי עד פטירתו ביום כו אייר תרס"ו (נפטר בבודאפשט אך ארונו הובא לקבורה לסיגט):

שו"ת טוב טעם ודעת מהדורא תליתאה סי' ריח; שו"ת כתב סופר או"ח סי' פג.

ר' מנחם יוסף א"ש (כנראה בנו של הקודם), תלמיד

ר' אליעזר דייטש אב"ד באניהאד:

שו"ת פרי השדה חלק א' סי' טו משנת תרנ"ג.

ר' אליעזר טויבש ב"ר שלום טויבש אב"ד באטאשאן:

שו"ת שאילת שלום מהדורא תנייגא סי' קסז.

ר' מאיר גוטמאן:

שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' שכו ("ואם אמנם שאין אני מכיר אותו... ובפרט שבקהלתו... הגאון הגדול המפורסם מו"ה יקותיאל יהודה טייטלבוים נ"י ויוכל לשאול ממנו").

ר' ליבוש גינצלר:

שו"ת מהר"ם שיק חושן משפט סי' ל משנת תרכ"ד.

ר' מרדכי גרינבוים. אחר כך התישב בעיר האידו־נאנאש, משם הסכים על ספר הכרמל שחיבר בנו ר' יוסף גרינבוים (סיגט תר"ס). תלמיד ר' נתנאל הכהן פריד אב"ד ב' אויווארוש:

שו"ת פני מבין יו"ד סי' כט; שו"ת יד יצחק חלק ב סי' רעד.

ר' משה יעקב הכהן שו"ב בסיגט:

שו"ת פני מבין יו"ד סי' רעג, רצב.

ר' אהרן צבי ביק:

שו"ת צמח השדה סי' קטו משנת תרע"ו.

ר׳ אברהם יעקב פויגל תלמיד ר׳ אליעזר דייטש אב״ד באניהאד:

שו״ת פרי השדה חלק ב סי׳ קט משנת תרס״ח; שו״ת דודאי השדה סי׳ ט מאותה שנה, כד (תרס״ג), לב (תרס״ג), מב (תרס״ט).

ר׳ דוב בערל אשכנזי (אחיו של ר׳ משה דוד אשכנזי שישב בביטשקוב ואחר כך עבר לסיגט) מנכדי ר׳ משה דוד אשכנזי אב״ד טאלטשווא וצפת בעל תולדות אדם וס׳ באר שבע.

שו״ת אבני זכרון חלק ב סי׳ פג משנת תרס״ט.

ר׳ מרדכי ווילינגר ב״ר משה. תלמיד בעל עצי חיים. היום מגדולי הרבנים בארצות־הברית ומחבר פורה:

שו״ת עצי חיים או״ח סי׳ כד.

ר׳ אליהו שטרן נכד ר׳ משה שטרן אב״ד פאליען־ריסקווע:

שו״ת אפרקסתא דעניא סי׳ קלט.

ר׳ משה רוזנטאל חתן המדפיס הידוע בסיגט, ר׳ מנחם מענדל ווידר. היה לו דפוס משלו, שבו הדפיס בין השנים תרצ״ה — ת״ש:

שו״ת אפרקסתא דעניא סי׳ לו.

בין השואלים בסיגט גם כמה בחורים. נזכירם לפי סדר השנים:

הב׳ יצחק מרדכי שוואַרץ. כנראה ממשפחת ראש השוחטים ר׳ יצחק אהרן שוואַרץ, הנזכר לעיל:

שו״ת שאילת שלום מהדורא תנייגא סי׳ קפז.

הב׳ צבי הירש לופטיג:

שו״ת שאילת שלום מהד״ת סי׳ סט, קכה, קמו.

הב׳ אברהם ברגפלד:

שו״ת שאילת שלום מהד״ת סי׳ קן.

הב׳ אברהם דוד קאוולר, תלמיד ר׳ נפתלי שוואַרץ בעל בית נפתלי:

שו״ת בית נפתלי סי׳ מז, סז, פג.

הב׳ מרדכי כהנא הלר, לומד בישיבת גרוסווארדיין. בן ר׳ צבי הירש הלר ולאחר פטירתו המשיך להוציא את ה״סיגעטער צייטונג״:

שו״ת גנזי יוסף סי׳ קד (תרנ״ד).

הב׳ שלמה הלל זלמן:

שו״ת יד יצחק חלק ג סי׳ עה.

הב׳ חיים יעקב ליכטנשטיין. בן האדמו״ר ר׳ יוסף ל״ש הנזכר לעיל:

שו״ת יד אפרים, ביאורים בש״ס, סי׳ כא.

הקהילה מוסדותיה וחברותיה

ארגון הקהילה

אין בידינו ידיעות בדוקות אימתי נוסדה הקהילה בסיגט. מסתבר שבסביבת שנת ת״ק (1740) כבר התקיים בעיר מנין קבוע. בית הכנסת הראשון נבנה בשנת תקס״ז (1807). בית הכנסת הגדול שהיה קיים עד לשנות השואה הוקם בשנת תקצ״ו (1836). אחת מחברותיה הראשונות היתה החברה קדישא, שנוסדה באורח רשמי בשנת תקנ״ח (1798), שבה נוסחו תקנותיה, אך אין ספק שפעלה קודם לכן. בשנת תקצ״ה (1835) נוסח התקנון שלה מחדש ברוח הזמן והמקום ונוספו לה חברים חדשים. החברה קדישא היתה אוטונומית ולא היתה עליה מרות הקהילה. בעת מצוקה כספית תמכה החברה קדישא בקהילה בסכומים ניכרים, אם כהלוואה ואם במענקים. בדרך כלל עמדו ראשי הקהילה גם בראש החברה קדישא.

נשתמר אחד מפנקסי החברה קדישא, מן השנים תרנ״ה — תרפ״ה (1895 — 1925) ובו 290 רישומים (״פרוטוקולים״). מיד עם יציאת נשמתו של אחד מתושבי העיר נתכנסה הנהלת החברה, ראשה, גבאיה ושאר הנבחרים, והחליטה על גובה הסכום שיש לגבות מיורשי הנפטר תמורת הקרקע ושכר עריכת הלויה. היא החליטה באותו מעמד גם על המקום שבו יש להטמין את הנפטר, לפי כבודו, מעמדו בקהילה, מידת למדנותו והתנהגותו ביראת השם ובין אדם לחברו. לפי הרישום בפנקס זה היו ראשי החברה בשלושים השנים הללו כדלקמן: ר׳ נפתלי היילפרין (גם: האלפרט) בשנים תרנ״ה — תרנ״ז. נפטר ה טבת תרס״א; ר׳ משה אריה פרייגד בשנים תרנ״ח — תרס״ב. נפטר יז אדר תרס״ב; ר׳ אנשל ווידר בשנים תרס״ב — תרע״ט. נפטר כא אדר תרע״ט; בשנים תרע״ט ואילך כיהנו ר׳ מיכאל כהנא ור׳ ישראל ווייס. בפנקס זה רשומים קרוב לארבע מאות מיהודי סיגט, שמצאו את מנוחתם בבית־העלמין בשלושים השנה שבהן נוהל פנקס זה. הוא מקור חשוב לתולדות יהודי סיגט, על מעמדיהם ושכבותיהם השונים.

עם ביסוס הקהילה וריבוי חבריה, ביחוד בהמשים השנים שבין 1830 — 1880, שבהן צמחה הקהילה במהירות מסחררת ומספר חבריה גדל פי שמונה ויותר, התפתחו מוסדותיה בזה אחר זה. בצד החברות המסורתיות ללימוד תורה ברבים, שהחלו לפעול ולהתרחב יחד עם גידול הקהילה, כגון חברה ש״ס, חברת משניות ושאר חברות מסוג זה, שפעלו כמעט בכל בית־כנסת ובית־תפילה — נוסדו כמה וכמה חברות וארגונים בעלי מטרות סוציאליות וחברתיות. בשנת 1883 נוסדה החברה לתמיכה הדדית של בעלי המלאכה (״האנד־ווערקער אונטערשטיצונגס פעראיין״), שאף הקימה לעצמה בית־כנסת מיוחד בשם ״פועלי צדק״; הארגון של נשי הקהילה למעשי צדקה וחסד היה פעיל במיוחד. אף הוא נוסד, כפי הנראה, בסוף שנות ה־80 או בתחילת שנות ה־90 של המאה הי״ט. באותן שנים בקירוב נוסדו גם חברת ״מלביש ערומים״, שעיקר תפקידה היה לדאוג להלבשת ילדי התלמוד־תורה ובתי הספר; חברת סנדקאות, שדאגה ליולדות עניות. בשנת 1894 הוקם בית תמחוי ציבורי, שבו ניתנו ארוחות במחיר סמלי. החל בשנת 1901 קיבל בית התמחוי תמיכה קבועה מחברי הקהילה, ממועצת העיריה וממינהלת המחוז.

בעתונות שהופיעה בסיגט מצאנו כמה ידיעות על החברות הסוציאליות בעיר ופעילותן, עד תקופת מלחמת העולם הראשונה:

בחודש אלול תרל״ח (1878) נתחדשה פעילותן של שתי חברות נכבדות ומועילות: א) ״חברת סנדקאות״, שמטרתה לתמוך ביולדות עניות בסך שמונה זהובים לכלכלתן בשמונה ימים הראשונים. החברה דואגת גם לסעודת ברית־מילה. על החברה נמנים נכבדי העיר ויקיריה; ב) ״חברת הכנסת כלה״, לתמוך בכלות עניות. על חברה זו כותב העתון: ״עוד לא הבשילו אשכלותיה... ואין לדעת מה הזמן שואל מאת מיסדי החברה״ (״השמש״, כו תשרי תרל״ט).

החברה לתמיכת חולים בעלי מלאכה יהודים בסיגט חוגגת את קיום העשור הראשון שלה ביום 4 בפברואר 1894. החגיגה תתקיים באולם העיריה. (״סיגעטער צייטונג״, 1.2.1894).

נוסד ארגון של נערות שמטרתו לתמוך בילדים עניים (שם שם); בראשות ראש הקהילה אדולף דאוויאוויטש נוסד בית תמחוי לעניים. עד עכשיו הצטרפו מאה חמישים חברים. המטבח יחל לפעול בשבוע הבא (שם שם).

חברת "מתן בסתר" מזמינה חבריה לאסיפה כללית, שתתקיים ביום א פרשת חיי תרנ"ה (18.11.1894) במשרדי החברה. על ההזמנה חתומים: אברהם גאנץ המזכיר, ברוך צבי כהנא נשיא החברה (שם, 15.11.1894).

חברת "מלביש ערומים" מזמינה את חבריה לאסיפה כללית, שתתקיים ביום א יתרו תרנ"ה (10.2.1895). נשיא החברה אברהם קויפמאן, סגן הנשיא יוסף אייזיק פולאק (שם, 24.1.1895); דו"ח על האסיפה. הוחלט לבנות בית מדרש מיוחד לחברה. ר' יעקב גרינוואלד נשא דרשה יפה. החברה החליטה למנות תלמיד חכם שיתן שיעורים כל שבת (שם, 14.2.1895).

נוסדה "חברה בית מושב זקנים" במטרה לעזור לישישים נצרכים מגיל 60 ומעלה. ראש החברה ד"ר אלאדאר שטרנברג. לחברה בית משלה והיא מבקשת את תמיכת הצבור ("יידישע פאלקס צייטונג", 15.8.1913).

במסגרת הקהילה דאגו גם ליהודים נרדפים מחוץ למדינה. ב־1891 הוקם ועד־עזרה למען נרדפי רוסיה במסגרת הקהילה ה"ספרדית" (ראה להלן). ב־1900 הקימו שתי הקהילות במשותף ועד דומה למען פליטי רומניה, שחלק מהם עבר את סיגט בדרכם לארצות שמעבר לים (ארצות הברית וארץ־ישראל).

במלחמת החירות של ההונגרים בשנים 1848/49 נשארו יהודי סיגט פאסיביים למדי. לפי הרישום לא השתתפו אלא ארבעה יהודים בהתקוממות. הדבר מוסבר על רקע מוצאם של יהודי סיגט, שרובם ככולם הגיעו מגליציה.

בשנת 1889 הגישה קהילת סיגט בקשה להתקנת עירוב בעיר. מועצת העיריה דחתה את הבקשה מדי שנה בשנה. רק לאחר מאבק של שש שנים, ולאחר שהעיריה התנתה את מתן הרשיון בשימוש בעמודי העירוב גם לצרכי העברת חוטי החשמל, הותקן העירוב בשנת 1895.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם כבר התגבשו מוסדו־ תיה של הקהילה וכמעט שלא נוספו מוסדות חדשים. המוסדות הותיקים התבססו והתרחבו. בסוף שנות העשרים היה תקציב הקהילה ארבעה מיליון ליי, כשלושה מיליון לצרכים סוציאליים ולמטרות צדקה וסעד. מתוך כ־2,300 ראשי משפחה שילמו 1,295 את מסי הקהילה.

המרכז הקהילתי שכן בחצר מלבנית גדולה, שכללה את בית־הכנסת הגדול (נבנה כאמור ב־1836), בית מדרש גדול של משפחת כהנא, דירת הרב ולידה בית מדרשו והישיבה, בית דירות לכמה מפקידי הקהילה ולשמש, משרדי הקהילה ובמרכזם אולם אסיפות גדול, ובית מרחץ גדול וחדיש.

בסיגט היו קיימים עשרות בתי כנסת, בתי מדרש, קלויזים ובתי תפילה חסידיים, ששה מהם גדולים ומפוארים. לפי הרשימה בידינו התפללו יהודי סיגט במקומות הקדושים דלקמן:

בית הכנסת הגדול (העירוני). בו התפלל הרב כמה פעמים בשנה, כגון בכל שבת מברכין. בשבת הגדול ובשבת שובה היה דורש שם את הדרשה ה"רשמית". בבית כנסת זה התפלל החזן הנודע מנדל הערער. בימי מלחמת העולם השניה עבר כאן לפני התיבה החזן פישל רוזנברג (נכדו של ר' אלתר רוזנברג). הגבאי בין שתי המלחמות היה בדרך כלל איזידור ווייס, משה ישראל קליין, אפרים יעקובוביץ, ר' משה פרל, ד"ר קראוס, יוסף כץ שמש ראשי, ועוד.

ליד בית הכנסת הגדול היה בית הכנסת של משפחת כהנא ("קאהאנישע בית המדרש"). הגבאים היו ר' יהודה מאירוביץ והירש לייב לאקס. מגידי השיעור בגמרא ותוספות היו ר' ישעיה ווייס ור' משה הערש כהנא. מתפללים: ר' חיים פרגר, משה יעקובוביץ, דוד גדלי' אינהורן, ר' יעקב הכט, משה חיים יעקובוביץ, אלימלך וידר ועוד.

בית המדרש הגדול של הרב וחצר האדמו"ר מסיגט. בו התפלל הרב ותלמידי הישיבה וכמה בעלי בתים ממקורבי החצר. בחגים ובשבתות מיוחדות התפללו בו מאות חסידים מחסידי סיגט שבאו מכל רחבי המדינה.

בית המדרש של התלמוד תורה. מגידי שיעור היו ר' יעקב גרינוואלד ולאחר מכן בנו ר' אביגדור גרינוואלד. הש"ץ היה ר' פנחס ווייס. בעל הקורא הקבוע היה המדפיס ר' משה רוזנטאל.

בית המדרש מחזיקי תורה. הש"ץ היה ר' משה רוטנר בנו של ר' בנימין אלטר רוטנר ממאראש־וואשארהעלי וחתן השוחט ר' משה יעקב כהנא. נוסד על־ידי ר' לייב יוסוביטש, שהיה שנים רבות ראש הקהילה בסיגט. השמש הי' ר' מיכל נוימאן.

ר' לייב יוסוביטש

בית המדרש עץ חיים. הגבאים היו ר' מרדכי פרלשטיין וזלמן לייב שנברון.

בית המדרש מלביש ערומים. הש"ץ היה ר' חיים ליברמאן ור' משה איזראעל. מגידי שיעור היו ר' ליפא כהנא (בנו של השוחט) ור' משה הערש כהנא.

בית המדרש פועלי צדק. שנים רבות היה מגיד השיעור ר' זינדל קליין. מוצאו היה מליבוי שבקורלאנד. נמלט להונגריה כדי שלא ישרת בצבא הצאר הרוסי. היה מגדולי החסידים של ר' שלום מבעלז. אחר כך התישב בסיגט ונתמנה כאמור למגיד. נפטר בזקנה מופלגת (בן 93) בשנת תרע"ז (1917). אחד

מנכדיו הוא ר׳ שלמה יעקב גרוס, ממנהיגי אגודת ישראל והבר כנסת מטעמה.

בית המדרש של ר׳ קלמן כהנא גיסו של הגאון ר׳ יהודה מודרן. בו התפללו רבים ממשפחת כהנא.

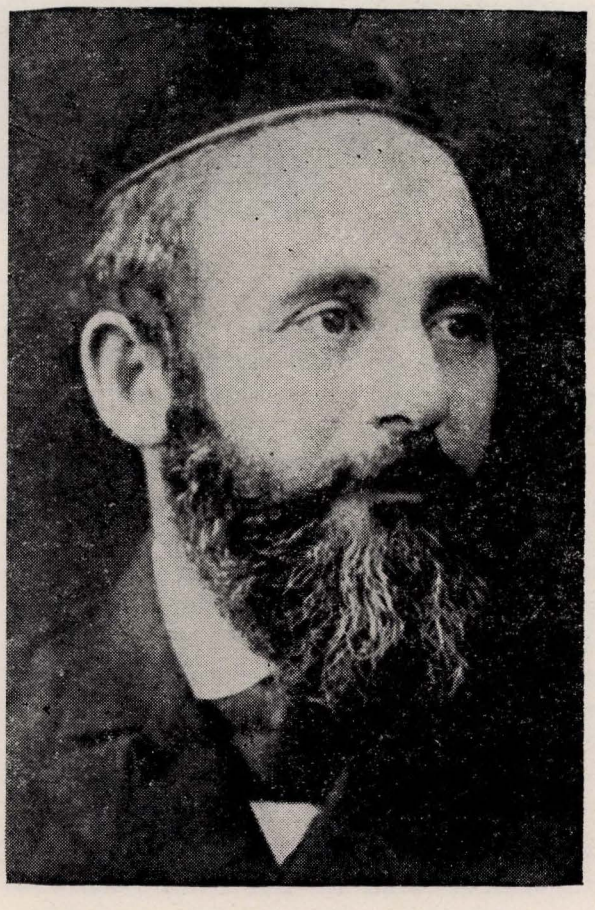
קלויז וויז׳ניץ ואטאניע (ישן). הש״ץ ר׳ הירש שימשוביץ ובנו ר׳ וולוול. ר׳ וולוול שימשוביץ היה מנגן חסידי נפלא ומרבה לשיר גם ליד השולחן של אדמו״רי וויז׳ניץ. כאשר היה שר, לדוגמא, ״אנא עבדא דקודשא בריך הוא״ היה רטט של קדושה עובר על קהל החסידים. בין המתפללים בקלויז זה: ר׳ פישל שטרן, ר׳ יששכר פלדמאן (יו״ר אגודת ישראל), ר׳ חיים שטיין, ר׳ חיים רסלר, ר׳ בצלאל שטרן, ר׳ ברל אשכנזי, ר׳ שמואל כהנא, ר׳ אביגדור יוסף פרל, ועוד.

ר׳ מתתיהו אפל ר׳ אביגדור יוסף פרל

ר׳ יודל שרף

הרב ד״ר שמואל בנימין דנציג הרב של הקהלה הספרדית בסיגט

פריידא — רעיית ר׳ יודל שרף

קלויז וויז'ניץ (החדש). בין המיסדים היה האברך הלמדן ר' משה יוסף שארף שנפטר בדמי ימיו. הש"ץ היה ר' מנדל הרשקוביץ. בין המתפללים: ר' אלטר רוזנברג ובנו ר' יחיאל, ר' אברהם ווידר, ר' יעקב לייב אפל מיועד ובנו ר' מתתיהו, ר' יהודה שארף (סוחר סיטונאי מפורסם ביושרו ובהגינותו המסחרית), ר' משה פוקס ובנו ר' שמואל (תלמיד חכם מופלג, שעבר לגרויסווארדיין והיה מבאי ביתו של בעל אהבת ישראל ומנאמניו), בנו ר' איציקל פוקס (עסקן ושתדלן מוכשר) ובנו ר' אליעזר שוחט; השען והאופטיקאי ר' חיים מנחם נוטוביץ ור' מרדכי כהנא (פעלץ), מגדולי חסידי וויז'ניץ, ת"ח ויר"ש, עובד ד' ועניים היו בני ביתו. ר' אברהם אליעזר פרקש בעל מאפיה.

בית המדרש של ר' יחזקאל שיף.

בית המדרש של ר' אביגדור פולאק, בן־חורגו של בעל אמרי יוסף מספינקא וחתנו. היה מפורסם לאיש קדוש ובעל מדרגות. ארבעים שנה לא ישן במיטה. נפטר ביום יג שבט תרצ"ו בסיגט והוקם אוהל על קברו. בנו ר' יוסף מאיר פולאק היה אדמו"ר בברגסאס וניהל שם ישיבה. נהרג על קידוש השם בקאמניץ־פודולסק ביום ד' אלול תש"א, ואלמנתו נישאה להאדמו"ר מבעלז. בנו ר' אברהם אלטר פולאק מכהן כאדמו"ר בפתח־תקוה. מגדולי המתפללים והרוח החיה בבית מדרש זה היה ר' יעקב צבי (ב"ר איציק) הרשקוביטש, היה ממקורבי הקדושת יום טוב והעצי חיים, תלמיד בעל ערוגת הבשם ור' יעקב יוסף גינז אב"ד ביסערמין. (בנו ר' אברהם חיים הרשקוביטש הוא יו"ר אגודת ישראל בבני ברק).

בית המדרש של האדמו"ר מבורשה, ר' פנחס האגר, הגבאי ר' שמואל היה בעל־תפלה ומנגן נפלא.

בית המדרש של האדמו"ר ר' משה טויב מקאלוב.

בית המדרש של הגביר ר' אליהו שטרן. רודף צדקה וחסד. הצטיין במתן בסתר, היה נכדו של הרב שטרן מפוליאן.

בית המדרש של ר' ישראל ווייס, האספן הידוע של ספרים עבריים עתיקים, שספרייתו היתה בית ועד לחכמי העיר. ר' חיים הילמאן היה ממתפללי בית מדרשו.

ר' שמואל כהנא

ר' ישראל ויס

בית המדרש של גלברמאן.

בית המדרש של האדמו"ר מקרעטשענוף, ר' אליעזר זאב רוזנבוים.

בית המדרש של אחיו האדמו"ר מסלאטפינא.

בית המדרש של ר' יוסף ליכטנשטיין.

בית המדרש ר' יוסף דרומר.

קלויז של חסידי קאסוב. גבאי ראשי היה ר' אשר ברכר ובנו ר' יוסף היה מגיד שיעור בגמרא ותוספות. כאן התפללו המדפיסים האחים רוזנטאל. האדמו"ר מקאסוב בעל לקט עני היה בא לסיגט לעתים קרובות. יחסי ידידות שררו בינו ובין העצי חיים.

בית המדרש של ר' חיים לייב כהנא (בעל דברי גאונים). חתנו היה הגביר ר' סנדר קראץ, תלמיד חכם ומפורסם כאיש רודף צדקה וחסד.

בית הכנסת של עדת ה"ספרדים".

מן השוחטים שכיהנו בסיגט ידועים לנו ר' יהודה כהנא, מנכדי בעל קונטרס הספיקות, שעסק בעבודת הקודש כארבעים שנה. נפטר בן כשמונים שנה. ר' שלמה כהנא, ר' משה יעקב כהנא, ר' מנחם רובין, ר' יעקב קויפמאן. בעיר היו שלושה מקוואות־טהרה.

ר' פישל שטרן

ר' בצלאל שטרן

חצר סיגט עמדה על המשמר שראשי הקהילה יהיו ממקורביה ומאנשי שלומה. שנים רבות היה ראש הקהילה ר' משה אריה פריינד בן ר' יהושע קרולר. מפורסם לתלמיד חכם, חסיד, עשיר ושתדלן גדול. למעשה היה חסיד בעלז, אך גם מנאמני ביתו של בעל ייטב לב ובעל קדושת יום טוב. היו לו ששה בנים וארבע בנות. שנים מבניו היו ידועים ומפורסמים ברחבי המדינה: ר' אברהם יהושע פריינד הרב והאדמו"ר של אינטרדאם־נאסאד, איש קדוש ולוחם מלחמתה של תורה בכל המדינה. ר' אפרים פרידמאן מוואשאר־העלי חיבר את תולדות חייו בשם הדרת קודש (גראסווארדיין תש"ב; מהדורה שניה מורחבת בידי ר' צבי מושקוביטש: ירושלים תש"ך). בנו השני היה ר' חיים פריינד מסאטמאר, סוחר ותעשיין עשיר מאד ומראשי הקהילה שנים רבות, חסיד ובעל צדקה שפיזר הרבה צדקה. עמד בראש המערכה להבאת ר' יואל טייטלבוים מקרולה לסאטמאר. באחרית ימיו עלה ארצה והשתקע בירושלים. כל גדולי ירושלים השכימו לפתחו ובאו לבקרו. ר' חיים ישב בביתו ולא החזיר ביקור

פרט לר׳ אליעזר הגר מוויז׳ניץ בעל דמשק אליעזר, אתי הסתגר ושוחחו כארבע שעות. גם בירושלים חילק כסף הרבה. בניו האחרים של ר׳ משה אריה היו ר׳ שלום פריינד, ר׳ יצחק פריינד ור׳ יוסף שמואל פריינד. חתנו הראשון של ר׳ משה אריה פריינד היה ר׳ יצחק ברטלר מקולומיה, מגדולי חסידי וויז׳ניץ, תלמיד חכם ועתיר נכסים — תורה וגדולה במקום אחד.

מנכבדי סיגט הידועים לנו היו גם ר׳ חיים פראגר נכד מהר״ם שיק, ר׳ שמואל אליעזר פלדמאן, ר׳ פנחס (פיניע) פלדמאן מביטשקוף, שעלה ארצה זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה והיה ממונה על כולל וויז׳ניץ, מסור מאד לענייני הכולל אהוב ומקובל על אנשי הכולל. בנו ר׳ גדליה פלדמאן היה מחסידי בורשה הידועים, לאחר מכן התישב בכפר רוטושנה במחוז מורש ועסק במסחר עצום. מדי פעם הזמין את האדמו״ר מבורשה לישוב וכל עת שהותו של האדמו״ר חבש ר׳ גדליה את השטריימל.

זמן רב היה ראש הקהילה ר׳ לייב יוסוביטש. מדי פעם נבחר לראש הקהילה לא מאנשי החצר וממקורבי האדמו״ר כגון ר׳ פישל שטרן, ר׳ משה חיים יעקובוביטש, שאול פארקאש, מיכאל סמוק, שהיה זמן קצר חבר הפארלאמנט הרומני.

המשמשים בקודש בחצר סיגט: ר׳ אשר שוואַרץ חתן ר׳ זינדל קליין המגיד של בית הכנסת פועלי צדק הנ״ל. ר׳ אשר היה תלמיד חכם גדול ויועץ נאמן. זכה לשמש בקודש אצל ארבעה אדמו״רי סיגט. עליו היו אומרים ש״קוויטל״ שנכתב בידי ר׳ אשר כבר השיג את חצי הישועה; הגבאי השני ר׳ נחום הערש כהן ור׳ משה כהן מנאנאש.

מן המקורבים לחצר סיגט נזכיר את ר׳ יהודה שטיינבאך, ר׳ חיים שניצלר, ר׳ קאפל מאטיאש, בעל מאפיה, בן־ציון צאלער, שמואל פעטריוועד, אליעזר שמחה רייך, משה ווידר, שהיה משגיח ונאמן ראשי באיטליזים, ישראל שנבלום, ר׳ חיים לייב ווידר מבורשה ובנו אלימלך, ר׳ אברהם חיים מוצן, ר׳ חיים אליעזר רייכארד — מוהל, ר׳ בנציון רובין, ר׳ יעקב צבי הרשקוביץ, דוד פרל, ר׳ זאב נילנדר, ר׳ עקיבא פריד. ר׳ חיים הילמאן, ועוד.

ר׳ אשר ברכר

ר׳ יעקב צבי הרשקוביץ

ר׳ יודל שטיינבך

ר׳ בן ציון צאלער

בימי הקדושת יום טוב פעל בסיגט עורך דין שהיה שומר תורה ומצוות וגם יודע ספר בשם אנשל ווידר. אך בעל קדושת יום טוב התנגד לו, שכן עורך־דין חרדי גורם קילקול לדור הצעיר העלול ללמוד ממעשיו, שילך לרעות בשדות זרים ויעסוק בהשכלה.

מזכיר הקהילה היה ר׳ שלמה פרנקל. מוצאו היה מליטא. היה תלמיד חכם ומשכיל. לאחריו מילא תפקיד זה ר׳ משה

קופלר, בלשן ובעל מידות טובות, מבאי חצר סיגט ויחד עם זה חובב ציון וממנהיגי המזרחי.

הסופר סת״ם ר׳ מאניש היה תלמיד חכם וירא שמים מרבים וחסיד וויז׳ניץ. החסידים היו להוטים לרכוש את הפרשיות שהוא כתב. סופר אחר היה ר׳ מיכל חסיד סיגט.

פעילות רבה פיתחו ארגוני הנשים למעשי צדקה וחסד של שתי הקהילות. מפעולותיהם הבולטות היו מגביות תכופות למען החולים, הכנסת כלה, עזרה ליולדות וכל ענייני צדקה לנצרכים, שהזמן גרמם. ארגון נשים שני עסק בעיקר בגיוס כספים למען עצי הסקה וביגוד למשפחות נצרכות. חברת ״מלביש ערומים״ עסקה בהלבשת ילדי עניים לקראת החורף במעילים ובמגפיים. בסוף שנות העשרים תמכה בכ־150 ילדים. לחברה היה בית כנסת גדול.

ראשי הח״ק יודא פרל ואייזיק לייב פיירוורגר.

שלא במסגרת הקהילה, אך תוך שיתוף פעולה הדוק ומתואם אתה, פעל הג׳וינט. הסניף בסיגט נפתח מיד עם תום מלחמת העולם הראשונה, כאשר רבים מיהודי סיגט סבלו מחסור חמור בעטיה של המלחמה, שגרמה להתמעטות הפרנסה בעיר (ראה להלן). המרכז של הג׳וינט הטרנסילבני היה אמנם בקלוזש, אך הסניף שבסיגט היה מן הפעילים בכל המדינה. בראש הסניף עמדו מנהיגי שתי הקהילות וכן רבה של הקהילה ה״ספרדית״. בתחילת שנות העשרים מימן הג׳וינט הקמת בית־יתומים יהודי. לידו הוקמו בתי מלאכה לסריגה, אריגה ואריגת שטיחים. אף הוא הקים בסיגט בנק קואופראטיבי. הג׳וינט גם רכש מכונות־תפירה לאלמנות המלחמה ותמך בהן גם בכסף מזומן.

מן המוסדות ללימוד תורה שנוסדו בסיגט בתקופה האחרונה מן הראוי להזכיר את החברה משניות בבית המדרש של משפחת כהנא. נוסדה בשנת תרפ״ד (1924) ותקנותיה נדפסו בסיגט בשנת תרפ״ח (1928).

ר׳ משה קופלר מזכיר הקהילה ר׳ יחזקאל שוואַרץ

בתחומה של העיר סיגט פרבר בשם טשארדא (Kabala-Csárda) ולה קהילה נפרדת ובית־כנסת משלה. לטשארדא היה גם שוחט משלה שהורה גם הוראות איסור והיתר אם כי קהילת טשארדא, כמובן מאליו, היתה שייכת לגליל סיגט. השוחטים הידועים לנו הם ר׳ שמואל מרדכי בנעט ובנו ר׳ מאיר בנעט, ששיתפו פעולה בהדפסת ספרי דינים ומנהגים. ור׳ יחזקאל שוואַרץ.

כבר בשנת תרס״ה הדפיס ר׳ מאיר בנעט את הקונטרס הקטן:

> לקוטי מנהגים... מצדיקים גדולי עולם ואנשי מעשה... ונספח לזה תפלות יקרות ונכבדות מספרן של הצו״ק [=הצדיקים וקדושים] ומקצת דינים נחוצים מש״ע ואחרונים הנצרכים לידע בכל עת. סיגעט תרס״ה. י דף.

בשנת תרע״ד הרחיב ר׳ מאיר בנעט את היריעה והדפיס שלושה חיבורים ביחד, אחד מהם חובר בידי אביו, ר׳ שמואל מרדכי בנעט:

> שלושה ספרים נפתחים: לקוטי מנהגים, לקוטי ש״ם, לקוטי מאיר. א) לקוטי מנהגים [כנ״ל]... ב) לקוטי ש״ם כולל דינים ומנהגים טובים הנחוצים ושכיחים הנצרכים בכל עת. מלוקט מש״ע או״ח ויו״ד והחונים עליהם ומגדולי אחרונים שאחר הש״ע... לקטן וחברן כבוד אאמו״ר הרב החסיד יר״מ וכו׳ מו״ה שמואל מרדכי בנעט שו״ב שליט״א. ג) לקוטי מאיר כולל ג״כ דינים הנחוצים ומנהגים טובים וישרים... נוסף על הלקוטים הראשונים... ועוד הוספתי סגולות טובות... לקטתי וסדרתי... מאיר בנעט שו״ב אין קאבאלא־טשארדא... סיגעט 1914. [8], פב, טז דף.

ר׳ מאיר בנעט נפטר ביום ז ניסן תרצ״א (1931). ראש קהילת טשארדא בין שתי מלחמות העולם היה ר׳ אהרן וויזל מחסידי סיגט.

מחלוקות ופילוג

בקהילת סיגט פרצו לעתים מחלוקות גדולות על רקע הניגודים בין החסידים של האדמו״רים שהשפעתם היתה ניכרת בעיר. נזכיר שלוש הגדולות. המחלוקת הגדולה הראשונה פרצה בשנת תקצ״ד (1834) כשנתקבל ר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים כרב הקהילה. הדבר היה למורת רוחם של חסידי קאסוב, שעמדו בראש הנהגת הקהילה ורוב חסידי העיר נהרו אחריהם. המחלוקת הגיעה לשיאה כאשר אסר הרב את שחיטת השוחט של הכפר קרטשינוב, שהיה מחסידי קאסוב אף הוא. בעיקבות מחלוקת זו עזב ר׳ אלעזר ניסן את סיגט ועבר לגליציה.

מחלוקת שנייה, שהכתה גלים בכל המדינה ועד לגליציה הגיעו הדיה, פרצה בשנת תרמ״ג (1883), עם פטירת הייטב לב, ובעקבותיה חל פילוג בקהילה. הפעם היה רקע המחלוקת הצטרפות קהילת סיגט לארגון הקהילות האורתודוכסי הארצי בבודאפשט. בשנת 1869, כאשר התפלגה יהדות הונגריה, לא הצטרפה סיגט לארגון האורתודוכסי מטעמים אולטרה חרדיים. הנהגת הקהילה והרב בראשה היו בדעה שאל לה לקהילה סיגט החסידית והחרדית לקבל הנחיות והוראות מלשכה אורתודוכסית, שנוסדה למען קהילות הזקוקות לסעד דתי. בעל ייטב לב הפטיר באחת משיחותיו בענין זה: ״אל לה לסיגט לקבל הוראות והנחיות בענייני דת ממגולחי בודאפשט״.

לאחר לחץ גובר והולך של רבים מרבני הונגריה, וכשגם בעיר סיגט נתגלו בקיעים בחומת הדת, בחרה הקהילה ועדה בת 11 חברים, בראשות הגביר ר׳ קלמן כהנא, וזו נוסחה תקנון חדש לקהילה. באחד הסעיפים נוסחו התנאים שבהם נכונה קהילת סיגט לקבל על עצמה משמעת הלשכה האורתו־

דוכסית. ההסתייגויות לא נתקבלו על דעת מנהיגי הארגון האורתודוכסי. אף־על־פי־כן החליט הרב, ועמו חלק ניכר של אנשי הקהילה, להצטרף לארגון.

הדעות נחלקו גם על רקע ההשפעה בתוך הקהילה פנימה. במשך עשרות שנים נודעה למשפחת כהנא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות, השפעה מכרעת בענייני הקהילה ורוב ענייניה נחתכו על פיה. המשפחה מנתה למעלה ממאתיים נפש, בחלקם עשירים מופלגים, תלמידי חכמים מפולפלים, ובראשם ר׳ קלמן כהנא, שרכושו נאמד במיליונים. בבעלותו היו 142 בתים ואלפי הקטאר אדמות ויערות. עם עליית שושלת טייטלבוים לרבנות סיגט, התרכזו סביבה תלמידים, חסידים ופשוטי עם, וקרנה של משפחת כהנא ירדה באופן ניכר. התמיכה המוסרית באה למשפחה מצד גיסו של ר׳ קלמן כהנא, הגאון ר׳ יהודה מודרן.

הריב נמשך מספר שנים והשתתפו בו גם רבים מרבני הונגריה (שרובם תמכו בבעל קדושת יום טוב) ומרבני גליציה (מהם שצידדו במשפחת כהנא), ובסופו של דבר התפלגה הקהילה בשנת תרמ״ז (1887). השלטונות הכירו בקהילה החדשה, שאתה הזדהו כמה מאות מיהודי סיגט, וכינו אותה בשם ״הקהילה הספרדית״. כל צד הוציא ספרים וקונטרסים וכרוזים רבים כדי לחזק את טיעונו. לקהילה ה״ספרדית״ הצטרפו גם היסודות הנאורים שבקהילה. במרוצת השנים קבלה הקהילה אופי מתקדם וחלק ניכר ממיסדיה חזרו לחיק הקהילה הישנה, בהם כמעט כל צאצאי משפחת כהנא.

מחלוקת שלישית, אף היא בעלת ממדים רחבים, פרצה בשנת תרס״ח (1908). והפעם בענין נשיאות כולל מארמארוש, אשר היתה מאז ייסודה בידי שושלת קאסוב־וויז׳ניץ, שאל חצרותיה נהרו רובם הגדול של יהודי המחוז. למרבה הפאראדוקס, היו שני האישים שעמדו בראש הצדדים, רבה של סיגט, ר׳ חיים צבי טייטלבוים מזה והאדמו״ר ר׳ ישראל האגר מוויז׳ניץ מזה, ידועים כאוהבי שלום ורודפי שלום. הם הסתבכו במחלוקת שלא בטובתם. הם נגררו על־ידי חסידיהם דורשי טובתם. חסידי הרב מסיגט, שכוחם המספרי היה בעליה מתמדת, תבעו את נשיאות הכולל של מעות רמב״ן לרבם, בטענה שרוב התרומות לארץ־ישראל מקורן בעיר סיגט. בדין־תורה, שבו נטלו חלק כמה מגדולי הונגריה, נסתיימה המחלוקת בפשרה: נשיאות כולל מארמארוש חולקה בין שני הצדדים. הדין תורה התקיים בחוסט בנשיאות רבי משה גרינוולד בעל ״ערוגת הבושם״. בצוואה שכתב רבי משה בספר ״הכנה דרבה״ ישנם רמזים שהוא הצטער על שהכניס ראשו בין שני הרים.

חינוך

רובם המכריע של ילדי ישראל בסיגט קיבלו עד תום מלחמת העולם הראשונה חינוך מסורתי בלבד. מסורת בפי יוצאי סיגט, שכבר בתקופת הבראשית של הקהילה, בשנת תק״ל (1770), פתח חתנו של הרב, הסוחר וראש הקהילה, ר׳ משה גיציס, חדרים ללימוד תורה. ומאז לא פסק לימוד התורה בעיר הן בצורה מאורגנת ב״תלמוד תורה״ והן בידי מלמדים פרטיים בביתם, או בבתי הכנסת ובבתי המדרש. בין שתי מלחמות העולם למדו יותר ויותר ילדים בחדרי התלמוד תורה, שהיו נתונים לפיקוח הקהילה. בשנות ה־30 של המאה הנוכחית הגיע מספר הילדים של ה״תלמוד תורה״ לכ־500, פחות ממחצית הילדים שלמדו בחדרים פרטיים אצל מלמדים, ללא פיקוח צבורי. ברחבי העיר היו מפוזרים כמה ריכוזים שבהם למדו ילדי סיגט תורה בצורה מאורגנת, כגון: ברחוב ראקוצי 40, בבנין שהשאיר אחריו הנדבן ר׳ חיים קויפמאן; ברחוב דאנקו פישטא, בבנין מעזבונו של ר׳ אלטר מארקוביץ; ברחוב ווארגא (ווארגער גאס), שם היה גם בית־המדרש הגדול של התלמוד תורה; ברחוב אסטאלוש שאנדור, מעזבון ר׳ חיים שטיין, סוחר עצים אמיד מחסידי וויז׳ניץ ואוטניה.

בקיץ 1912 נוסדה החברה ״יסודי התורה״. בין מטרותיה: להתקין חדרי כיתה מתאימים ונוחים שיענו לדרישות החוק והבריאות; לבחור מלמדים תלמידי חכמים וירא׳י ה׳ בעלי כשרונות הולמים ולהבטיח להם שכר הגון, שיוכלו למלא את תפקידם ללא דאגות פרנסה; לבחור ועדה של תלמידי חכמים בראשות הרב אב״ד שיפקחו על דרך הלימוד של המלמדים. מיד עם ייסודה הצטרפו אליה 150 בעלי בתים. האסיפה הכללית הראשונה התקיימה ביום א דסליחות תרע״ב בבית המדרש כהנא. על סדר היום: אישור התקנון, השלמת ההנהלה, קבלת חברים חדשים (ידיעה על כך ב״יידישעס בלאט״, סיגעט, שנה ג, תרע״ב, מס׳ 32, 33, 39).

בשטח החינוך היהודי בסיגט ראויה לציון מיוחד הישיבה שנוסדה בידי הייטב לב, שהיתה הישיבה החסידית הראשונה בכל רחבי הונגריה. מכתלי ישיבה זו יצאו כמה וכמה רבנים וגדולי תורה. הישיבה עברה לכל רבני סיגט. עם פטירת בעל עצי חיים בשנת תרפ״ו (1926) עבר על הישיבה משבר חולף והיא התאוששה כשהועמד בראשה ר׳ יקותיאל יהודה גרוס רבה של ברבשט. בשנת 1928 ארגן אותה מחדש וחידש בה דבר שלא היה קיים בשום ישיבה במדינה: ליד הישיבה הקים קורסים לאריגה. חלק גדול מתקציב הישיבה כוסה מקרן חבקין לישיבות שליד הג׳וינט, שהגהלתה התלהבה מן התכנית הקונסטרוקטיבית של ״תורה עם דרך ארץ״. באמצע שנות השלושים, כשמספר תלמידיה היו כ־150, הגה הרב גרוס תכנית להרחבת מסגרתה של הישיבה המקצועית על־ידי פתיחת קורסים לעבודה חקלאית, גידול עופות ותפוקת חלב ודבש. תכנית זאת יועדה לתלמידים שהתעתדו לעלות ארצה. בשנת 1938 הוגשה התכנית להנהלת קרן חבקין. עד שנבדקה ואושרה פרצה מלחמת העולם השניה ומקורות המימון מארצות הברית נסתמו.

בתי ספר כלליים בוששו לבוא בסיגט. אמנם בשנת 1779 פנה נציגו של המלך האוסטרי יוסף השני לועד החינוך העירוני בסיגט בדרישה שיקפידו על ילדי היהודים שיבקרו בבית הספר מדי יום ביומו. הוא אף המליץ על פתיחת בית ספר מיוחד לילדי היהודים וביקש מחברי ועד החינוך שיבואו בדברים עם הנהגת הקהילה בקשר לכך. הנציג הביע את נכונותו לשלוח מורה מיוחד לעיר לשם חינוך כללי לילדי היהודים. אין בידינו ידיעות אם אמנם הוקם בתקופה ההיא בית ספר כללי ליהודים בסיגט. מסתבר שלא, שכן ברשימת בתי הספר שנוסדו במונרכיה האוסטרו־הונגרית על־ידי יוסף השני לא נזכר שמה של סיגט. מכל מקום בשנת תרי״ח

(1858), שנת בואו של בעל ייטב לב לסיגט, לא היה קיים בסיגט בית ספר חילוני לילדי היהודים.

בסוף שנות ה־80 של המאה הי״ט עדיין לא למדו אלא חמשה תלמידים יהודיים בגימנסיה העירונית. בשנת 1895 הופיעה בבטאונו המרכזי של ארגון הקהילות הניאולוגי, Egyenlöség, הטענה, שבכל מחוז מארמארוש, שבו מתגוררים 45,073 יהודים, אין אף בית ספר יהודי. הילדים המעטים המבקרים בבית ספר (1,980 תלמידים מתוך 7,627 החייבים בחינוך) מבקרים בבתי הספר הכלליים של הלא־יהודים ואף בבתי הספר של הכתות הנוצריות למיניהן. בית הספר היהודי הראשון בסיגט לא נפתח אלא זמן קצר לפני מלחמת העולם הראשונה, ביוזמת הרב של הקהילה ה״ספרדית״, אך מספר מבקריו היה מועט.

בין שתי מלחמות העולם התפתחו במקצת מוסדות החינוך של סיגט. מלבד בית הספר העממי, שיסד הרב ד״ר דאנציג, נפתח זמן קצר לאחר המלחמה בית ספר עברי בהנהלת צבי טורמאן, אך גם בו לא ביקרו אלא מספר קטן של תלמידים. רק באמצע שנות ה־20, כאשר יסדה הקהילה האורתודוכסית בית ספר יהודי עממי בן שבע כיתות, בניהולו של שאמו האוואש (Havas Samu), ביקרו בו מאות מילדי העיר (בעיקר בנות). אך גם אז עדיין רב היה מספר היהודים שילדיהם לא ביקרו בבית ספר חילוני כל עיקר, למרות האיומים והקנסות מטעם השלטונות; ומצד שני ביקרו מאות ילדים, בעיקר משכבת האינטלגנציה, בבתי הספר הכלליים של העיר. בתי ספר על־יסודיים יהודיים מעולם לא היו קיימים בסיגט. הנזקקים לחינוך על־יסודי נתחנכו מחוץ לעיר או בגימנסיות העירוניות.

חיי התרבות

ברבע האחרון של המאה הי״ט החלה בסיגט פעילות תרבותית־יהודית ערה מאד.

(א) הדפוס העברי המשוכלל שנוסד במקום בשנת תרל״ד (1874) נתן תנופה גדולה להתפתחות זו. נראה, שהיתה כאן מעין השפעת־גומלין: תלמידי החכמים הרבים והמחברים בסיגט הביאו לפתיחת בית־דפוס עברי בעיר וכאשר הוקם הדפוס נתן דחיפה למחברים בכוח ובפועל להדפיס את חיבוריהם. הדפוס העברי פעל עד השואה ובמשך שבעים שנות קיומו (1874 — 1944) נדפסו בו למעלה ממאתיים ספר באות עברית, רובם ספרים תורניים, בחלקם הניכר כאלה שנכתבו בידי רבני סיגט וחכמיה. היה זה גם מקור פרנסה מכניס, ביחוד בימיו של המדפיס אברהם קויפמאן ובניו (1900 — 1944), שהדפיס גם הרבה ספרים בלועזית (הונגרית, גרמנית ורומנית). בין השאר נדפסו בו כל הפרסומים הרשמיים של הז׳אנדארמיה ההונגרית עד תום מלחמת העולם הראשונה. אברהם קויפמאן היה גם מראשי הקהילה שנים רבות.

תפוקת הדפוס העברי בסיגט כבר נרשמה בכשרון ובמומחיות, ובחריצות בלתי רגילה על־ידי נפתלי בן־מנחם. כאן נוסיף רק כמה קוים לציון מקומה של סיגט על מפת בתי הדפוס העבריים בטרנסילבניה.

הטבלה הראשונה משקפת את תפוקת הספרים בדפוסי סיגט, לעומת חמשת מקומות־דפוס אחרים בטרנסילבניה:

מס׳ סדורי	מקומות הדפוס והשנה שבה נדפס הספר הראשון	מספר הספרים: המשוער	מספר הספרים: שאותרו למעשה	מהם ספרים בהיקף רב (למעלה מ־100 דף)
1	סיגט תרל״ד (1874)	כ־220	205	72
2	סאטמאר תרס״ג (1903)	כ־200	177	39
3	סעאיני תרס״ה (1905)	כ־145	130	35
4	קלויזנבורג תרמ״ב (1882)	כ־100	92	17
5	גרוסווארדיין תרפ״ז (1927)	כ־80	73	16
6	מארגרעטען תרע״ג (1913)	כ־40	37	4
	סך־הכל	785	704	183

הטבלה הבאה משקפת את התפתחות הדפוס העברי בטרנסילבניה בהשוואה לסיגט והעתקת הכובד מסיגט למקומות אחרים:

מס' סדורי	מקומות הדפוס	שנות ההדפסה: תרכ"ג—תרל"ג 1863—1873	תרל"ג—תרמ"א 1873—1881	תרמ"א—תרנ"א 1881—1891	תרנ"א—תרס"א 1891—1901	תרס"א—תרע"א 1901—1911	תרע"א—תרפ"א 1911—1921	תרפ"א—תרצ"א 1921—1931	תרצ"א—תש"א 1931—1941	תש"א—תש"ד 1941—1944	לאחר השואה	סך־הכל
1	סיגט	17	9	36	74	20	20	25	3	1	205	
2	סאטמאר	—	—	—	26	2	42	83	24	—	177	
3	סעאיני	—	—	—	16	6	72	28	8	—	130	
4	קלויזנבורג	—	1	1	2	6	56	19	5	2	92	
5	גרוסווארדיין	—	—	—	—	—	5	30	37	1	73	
6	מארגרעטען	—	—	—	—	1	—	25	8	3	37	
7	שאמלוי	—	—	—	4	2	8	5	3	1	23	
8	דעווא	—	—	—	—	—	20	—	—	—	20	
9	בעקלעאן	—	—	—	3	—	—	7	—	—	10	
10	דעש	—	—	1	3	2	3	3	2	—	14	
11	שאר בתי הדפוס	1	—	1	4	3	9	32	11	2	63	
	סך־הכל	18	10	39	132	42	235	257	101	10	844	

(ב) עתונות יהודית וספרות יידיש. כבר בשנת ייסוד הדפוס העברי בסיגט הופיע השבועון העברי "התור", בעריכת אברהם גינצלר, שהוציא לאור למעלה מ־30 גליונות בשנים 1874 — 1876. בשנת 1880 עבר העתון לקראקא, שם חידש את הופעתו. המשורר, הבדחן והעסקן הציוני הירש לייב גוטליב פעל רבות בתחום העתונות היהודית בסיגט. נסיונו הראשון היה בעריכת שבועון עברי "השמש", ממנו עלה בידו להוציא 12 גליונות בשנת 1878. בגלל התנגדותו של הרב לפעילות זאת, שריח של השכלה נדף הימנה, נאלץ גוטליב להעביר את עתונו לקולמיי. מכאן ואילך עשה מספר נסיונות להוציא עתונים ביידיש: בשנת 1893 ערך את "יידישע פאלקסצייטונג" שהחזיק מעמד עד 1895; בשנת 1896 ערך את הירחון "די וואהרהייט", אך זה נסגר לאחר גליונו השני; ב־1899 הצליח גוטליב להוציא 12 גליונות מה"אידישעס פאלקסבלאט" וב־1900 הוציא את השבועון הציוני "ציון", שהופעתו נמשכה עד 1906. אף ממנו לא הופיעו אלא גליונות בודדים; ב־1908 עסק גוטליב בעריכת הירחון הציוני הדו־לשוני "אהבת ציון", ממנו הופיעו 4 גליונות (את החלק ההונגרי ערך ד"ר אליהו בלאנק — ראה להלן); סמוך למלחמת העולם הראשונה עשה את נסיונו האחרון (יחד עם צבי יהודה לעאפאלד) בעריכת השבועון "יידישעס בלאט" (1910 — 1912), ממנו עלה בידו להדפיס כ־40 גליונות. בעתון זה עשה את צעדיו הראשונים בספרות יידיש המשורר יוסף הולדר.

הירש לייב גוטליב פרסם ברבים את דבר הרדיפות שסבל על הציונות. בין השאר הוא כותב: "באתי להודיע את צערי ברבים, כי מפני השתדלותי הרבה להפצת הרעיון הציוני העליתי עלי חמת הראב"ד מפה, אשר הוא גם רבי גדול לחסידים... את בעלי בית הדפוס צוה במפגיע ובכחו העז, לבלי הדפיס עוד את עתוני "ציון" וגם ירדפני עד חרמה בפרנסתי השניה [הכוונה כנראה לבדחנות]. יש את נפשי ליסד לי פה בעצמי בית דפוס... אך עוד יחסרו לי האמצעים הדרושים. ומי יתן ומהרו חובבי ציון לתמוך בימיני לתכלית זו" (המגיד, תר"ס, גליון 40, עמ' 355/6).

כמשקל שכנגד לעתוניו של הירש לייב גוטליב, בעלי המגמה המשכילית והציונית, היה העתון האורתודוכסי

"סיגעטער צייטונג", בעריכת ר' צבי הירש כהנא־הלר ובחסותו של בעל קדושת יום טוב. מעתון זה הופיעו כפי הנראה כ־20 גליונות בשנים 1893 — 1895. את הגליונות האחרונים ערך בנו ר' מרדכי כהנא הלר, לאחר פטירת העורך. חלק מן המאמרים (בעיקר בענייני תורה) נדפסו בעברית.

לפני מלחמת העולם הראשונה יצאו בסיגט שני שבועונים דו־לשוניים: "מאראמאראשער יידיש צייטונג" שהגיע לגליונו ה־27 בשנת 1911; והשבועון המסחרי "יידישע פאלקס־צייטונג" שבין השנים 1910 — 1914 נדפסו ממנו כמה עשרות גליונות והופעתו נפסקה עם פרוץ המלחמה. מגמתם של העתונים הדו־לשוניים (יידיש־הונגרית) היתה לעניין את המשכיל היהודי בנושאים יהודיים וציוניים (באותה תקופה עדיין לא היתה קיימת בסיגט תנועה ציונית מאורגנת).

בסיגט נעשו גם כמה נסיונות להדפיס כתבי־עת תורניים: "שערי ציון" (תרנ"ה), "מגד ירחים" (2 גליונות בתרנ"ח), "ועד חכמים" (גליון אחד בשנת תרס"א) — כולם נסיונות שלא עלו יפה, כיון שהיה עליהם להתחרות בכתבי־עת תורניים בעלי תפוצה גדולה ובעלי ותק רב שהופיעו במדינה, כגון "תל תלפיות", "וילקט יוסף", "נטעי בחורים", "אהל יצחק" ועוד.

בין שתי המלחמות, וביחוד בשנות השלושים, הפכה סיגט למוקד חשוב למדי של ספרות ועתונות יידיש, שעורר תשומת לב גם בשלושת המרכזים התרבותיים במדינה: קישינוב, צ'רנוביץ ובוקארשט. מלבד כתבי־העת בעלי האוריינטאציה הציונית שנזכרו למעלה, הופיעו בסיגט הפרסומים הפריודיים הבאים: השבועון האורתודוכסי "יידישע פאלקסצייטונג" בעריכת יונתן בנימין ביליצר ומשה צבי כהנא (1928). כפי הנראה לא זכה לאריכות ימים. בשנת 1932 ניסה בערל שנאבל להוציא בסיגט כתב־עת ספרותי ורעיוני בשם "דער שטערן", אך לא הופיעו ממנו אלא 3 — 4 גליונות. לאחר מכן עבר עורכו לבוקארשט, שם הדפיס שני ספרי שירה: "מילנער גאס" (1936) ו"ישיבה לידער" (1942).

הופיע כמו־כן הירחון הספרותי המשובח "אויפגאנג" שבעריכת ישראל דוד איזראעל וא.מ. הירש, בין השנים 1933 — 1938 הופיעו 28 גליונות. על סף השואה, בשנת 1941, הוציא הסופר הצעיר יחזקאל רינג את הקובץ הספרותי "יינג מאראמאראש".

גם בספרות יידיש היה יחזקאל רינג בין הפעילים. בשנת 1937 הדפיס את ספרו "פערבלאנדזשעטער ניגון" וב־1940 את "אויפן הימל א יאריד". ב־1941 תרגם ליידיש את ספרו ההונגרי של רודולף אלטאי "אונגעריש געשפרעכן".

כמה שנים קודם לכן נדפס ספרו של הבדחן הנזכר הירש לייב גוטליב "לידער פון מיין לעבן" — שירים, הומורסקות וסיפורים — ובראשו קטעים מן האוטוביוגרפיה שלו (סעאיני 1933). הספר הופיע מעזבונו כשלוש שנים לאחר פטירתו, בגיל המופלג של 102 שנים, בשנת 1935 הדפיס אחד ממנהיגי הציונות הדתית בעיר, משה קופלר, את הגיגיו בספרו "תורה און יודנטום" — מסות ודברי ספרות. ערך מיוחד להכרת חיי יהודי מארמארוש על רקע שושלת אדמו"רי וויז'ניץ, שאל חצרות צדיקיה נהרו לאלפים, הוא ספרו של הערצל אפשאן, שכונה שלום עליכם של מארמארוש — "בית ישראל, דעם וויושניצער רבי'ס הויף" (סיגעט 1939). חלקים רבים ממנו תורגמו לעברית בידי נפתלי בן־מנחם ונדפסו בהמשכים בעתון "הצופה" של שנת ת"ש (1940). הערצל אפשאן ניספה בשואה.

מרכיב אופייני לאוירה התרבותית־תורנית של סיגט ניתן לראות בהימצאם של חובבי הספר העברי ואוספים של ספרים עבריים עתיקים ונדירים; כגון: ספרייתו של ר' אליהו הורביץ (תקצ"ג — תרפ"ז, 1833 — 1927), תלמיד חכם ואספן נלהב. בספרייתו היתה מצויה בעיקר ספרות רבנית עתיקה ונדירה; ר' מנחם מענדל עקשטיין, אף הוא תלמיד חכם וחוקר ומחבר, שנזכר לעיל. ב־1922 היגר לארצות הברית ושימש ברבנות בקליוולאנד ובניו יורק. לפי עדותו של אספן ספרים תל־אביבי (מיוצאי סיגט), שביקר בארצות הברית, מצא את ספריו של הרב עקשטיין במרבית הספריות הגדולות שם, יהודיות ולא־יהודיות; ר' משה יהודה דוידוביץ, שנפטר בשנת 1930. קטלוג מספריו בשם "אוצר יהודה" נדפס לאחר פטירתו (סיגעט תרצ"א); מבחינת ההיקף הכמותי היתה ספרייתו של ר' ישראל ווייס הגדולה ביותר. הספריה היתה פתוחה לכל דורש ותמיד המתה מבקרים ומעיינים מכל שכבות הצבור היהודי בסיגט. ר' ישראל ווייס, שהיה מראשי הקהילה והחברה קדישא, ניספה בשואה.

יהודי סיגט בשנות מלחמת העולם הראשונה

בימי מלחמת העולם הראשונה סבלו יהודי סיגט סבל כפול: הן כתושבי העיר הסמוכה לחזית והן כיהודים. כבר בימים הראשונים לפרוץ המלחמה התקרבו גדודים רוסיים לסיגט ושמו עליה מצור, ובמשך זמן קצר היתה העיר כבושה בידיהם. על פי גובלה שכתב סופר יהודי־הונגרי, בלה יאבור (Jávor Béla), מן הסתם על מעשה שהיה, התנדב היהודי לאזאר פויארוורגר להסתכן ולצאת אל מפקד המחנה שצר על העיר ולשכנעו שאין חיילים בעיר ובסביבתה ולכן אין טעם להפגיזה. הוא הציע את כניעת העיר בשם השלטונות האזרחיים. הכוונה ככל הנראה לר' אייזיק לייב פייארוורגר, שהיה שנים רבות חבר ההנהלה ומגבאי החברה קדישא (בפנקס שנשתמר נזכר שמו פעמים רבות). מכל מקום התקרבות צבא הצאר לעיר יצרה בהלה ורבים עזבו את העיר. מן הזכרונות שפרסם הרופא היהודי ד"ר ישראל קליין על חויותיו במלחמת העולם הראשונה (Muszkajárás Máramarosban) מתברר, שהוא היה הרופא היחיד בעיר עם פריצת החזית על־ידי הרוסים. אגב, ד"ר קליין נודע גם כחוקר את מחלת השפעת הספרדית והמציא תרופה שמנעה סיבוכים. ניספה בשואה.

ביום הכפורים של שנת תרע"ט (1918), סמוך לסוף המלחמה, הקיפו קציני מטה אנטישמיים את בתי הכנסת שבעיר, בהם היו מרוכזים כל יהודי סיגט, ופקדו על חייליהם לחפש עריקים. לבית הכנסת ה"ספרדי" ולעוד שני בתי מדרש חסידיים שבאותו רחוב הגיעו החיילים בעת תפילת נעילה והחלו להוציא את המתפללים לחצר בית הכנסת לשם בדיקת זהותם, תוך כדי השפלה. רב הקהילה הרב דאנציג אזר עוז ותוך סיכון חייו עבר את שרשרת החיילים המכודנים בלווית שנים מנכבדי הקהילה והתיצב בפני מושל המחוז. הלה התקשר אל המפקד הצבאי של העיר, הגנראל שלינג,

והתברר שלא היה לו כל מושג אודות המבצע האנטישמי. מיד הוסר המצור והאשמים הועמדו למשפט צבאי. למאורע היה הד רב בעתונות.

חלק ניכר מהמוני העם בסיגט לא שלטו בשפה ההונגרית כל צרכם ולא היה להם מידע על הצווים, התקנות ושאר הפרסומים לשעת חירום שנגעו לחיי התושבים. כדי להקל עליהם הוציא ר' משה וויליגר בשנות המלחמה פרסום פריודי ביידיש בשם "ראטגעבער", שבו תורגם החומר מסוג זה ואף הופיעו בו עצות משפטיות ומעשיות לצבור היהודי.

יהודי סיגט תרמו את חלקם במלחמת העולם הראשונה. לפי רשימה חלקית השתתפו 87 מיהודי סיגט במלחמה. מהם היו תשעה בדרגת קצונה, 20 סמלים ורבי־סמלים, שבעה רופאים (אחד מהם רוקח). שבעה יהודים נפלו במלחמה.

חיי הכלכלה והחברה

עם התמוטטותה של המונארכיה האוסטרו־הונגרית, לאחר מלחמת העולם הראשונה, נותק מחוז מארמארוש מהונגריה. חלוקת המחוז לשניים, כשלמעלה ממחציתו (החלק שמצפון לנהר הטיסה) הועבר לרשות הריפובליקה הצ'כוסלובאקית החדשה, והחלק הדרומי צורף לרומניה, גרמה קשיים כלכליים לרבים מיהודי סיגט. במיוחד נפגעו אלה שפרנסתם היתה על העורף הכפרי והישובים שמצפון לעיר־המחוז. לפתע מצאה עצמה סיגט במעמד של עיר־גבול, על כל מה שמשתמע מכך מבחינה משקית וכלכלית. עובדה זו היתה אחד הגורמים המכריעים לבלימת התפתחותה הכלכלית של העיר. ואכן, מאז שסיגט עברה לשליטה רומנית לא עלה בה מספר היהודים. אדרבה, מבחינה יחסית לשאר האוכלוסייה חלה נסיגה מתמדת: מ־46% בשנת 1920 ירד אחוז היהודים ל־39% בשנת 1941. אף קשר מסילת הברזל בין סיגט לשאר ערי טרנסילבניה התנהל — לפי הסכם מיוחד שחודש מדי פעם — דרך השטח שבבעלות צ'כוסלובקיה.

בראשית 1919, לפני שהשלטון הרומני הספיק להתבסס בעיר, היו יהודי סיגט והמחוז שרויים בפחד מתמיד מפני התנפלויות, שוד, ביזה ואף רצח של בריונים וחיילים משוחררים ממורמרים ומתוסכלים. למשך שבועות מספר היה השלטון האזרחי בידי יהודי העיר, שבחרו מועצה לאומית יהודית בראשות המנהיג הציוני ד"ר אליהו בלאנק. המועצה ארגנה משמר אזרחי, שהורכב ברובו מצעירים יהודים בעלי הכרה לאומית ובעלי נסיון קרבי, להגן על היהודים ועל רכושם הן בעיר גופה והן בכפרי המחוז. המועצה קבלה אישור דה־פאקטו מן השלטונות ההונגריים (שראו עצמם שליטים להלכה אף־על־פי שלמעשה נסוגו צבאותיהם מכל טרנסילבניה) וגם מן הרומנים — שעדיין לא הספיקו לייצב את שלטונם בסיגט.

בכל המקורות שהיו תחת ידינו לא נזכר ההרכב הכלכלי והסוציאלי של יהודי סיגט. ידוע, שרוב היהודים חיו ברמת־מחיה נמוכה ורב היה מספר העניים והנתמכים. יהודי סיגט מצאו את מחייתם מעיסוקים רבים: מסחר סיטוני וזעיר, מלאכה, שירותים ועוד — כלומר המקצועות היהודיים המסורתיים במדינה, אלא שרמת ההכנסה היתה נמוכה מן הממוצע בעריה האחרות של טרנסילבניה. בדרך כלל היתה הפרנסה מצוייה בדוחק אצל חלק ניכר של המשפחות היהודיות, ברוכות הילדים. אופיינית ליהודי סיגט, כמו לכלל יהודי מארמארוש, הנטייה לעבודת כפיים ולעבודת אדמה וההסתפקות במועט. מבין המקצועות שבהם עסקו יהודי סיגט ניתן להצביע במיוחד על ענף העץ; יהודים רבים מצאו את פרנסתם כפועלים וכשכירי יום במנסרות העצים שבעיר ובסביבתה וכן בכריתת עצים ביערות העד של הרי מארמארוש והשטחם בדוברות בנהרות טיסה ואיזה. מיעוט מיהודי סיגט התעשרו מעיסוק בענף זה, כבעליהם של המנסרות ושל היערות. גם סחר הפירות — בעיקר תפוחים — לייצוא היה מפותח בסיגט והיה כמעט כולו בידיים יהודיות. חרושת ותעשייה ראויה לשמה לא היו קיימות בסיגט אלא בקנה מידה קטן. אחד המפעלים הבולטים היה בית־חרושת לכסאות ולרהיטים של הבארון גרדל וכן בית־החרושת לספירט של הגיסים אפרים פישל ואליהו שטרן, שגם בו מצאו תעסוקה עשרות יהודים. מן הראוי להזכיר גם את בית החרושת למברשות של שאול פארקאש. והמנסרה של האחים יעקובוביטש. נראה, שבסיגט היה הניגוד בין השכבה הדקה העשירה לבין ההמון הגדול של פועלים, בעלי מלאכה, חנוונים, חקלאים זעירים, סוחרים ומתווכים בקנה מידה קטן, בולט יותר מאשר בשאר חלקי טרנסילבניה. רק מעטים היו בני המעמד הבינוני.

יהודי סיגט השתלבו בחיי החברה המקומית, אם כי לא בלטו בה. כמעט כל יהודי העיר נרשמו במפקד של 1930 כדוברי יידיש (10,450 מתוך 11,075). תופעה ראויה לציון היא, שרוב רופאי העיר היו יהודים, והיו מעורים בחיי החברה העירונית. היו אהודים על הקהילה ומהם שהיו ציונים פעילים. רבים מהם ניספו בשואה.

מן הראוי להזכיר גם מקרה חריג, שבשום אופן אינו אופייני להווי של יהודי סיגט. בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה מילא בסיגט תפקיד של רופא מחוזי יהודי מתבולל מהונגריה, שבחיי החברה שלו היה מעורה אך ורק בחוגים לא־יהודיים, בפקידות ההונגרית והאינטליגנציה ההונגרית, שמתרבותה ניזון כל ימי חייו. כשהגיעה עת פקודתו ובניו ראו שהוא נוטה למות הזמינו את הכומר הקאטולי כדי להעבירו לנצרות ובכך יזכה להלויה נוצרית בהשתתפות שלטונות העיר והמחוז, שכן התפקיד שרופא מחוזי מילא בהונגריה בימים ההם היה מכובד מאד. ובכך למנוע הלויה יהודית בטיפולה של החברה קדישא של סיגט, שלא סטתה בשום אופן מן המנהגים המקודשים. כשבתו לחשה לאביה הגוסס שהנה הכומר הקאטולי הגיע התקומם הרופא בכוחותיו האחרונים וגער בה. בשארית כוחותיו הכריז שהוא רוצה למות כיהודי ובמילים אלה הוציא את נשמתו — מתוך תשובה.

תנועות נוער יהודיות

(א) צעירי אגודת ישראל. בשנת תרפ"ח (1928) הקימו כ־40 מבני הנוער החרדי העובד את "מחזיקי הדת", שמטרתו היתה לימוד שיעורי תורה לנוער בוגרי ישיבות, לאחר שעות העבודה. בשנת 1931 הצטרף ארגון זה

לצעירי אגודת ישראל. הדבר היה למורת רוחם של חלק מחסידי סיגט, שהשם "אגודת ישראל" היה חשוד בעיניהם באהדה לארגונים הציוניים. ואכן, חלק מנוער זה התעתד לעלות לארץ־ישראל.

הארגון החל את צעדיו הראשונים לאחר שישיבת העצי חיים חדלה להתקיים (ולפני שאורגנה מחדש על־ידי ר' יקותיאל יהודה גרוס) ותלמידיה התפזרו בישיבות השונות ברחבי המדינה. קומץ בחורים התאסף ב"סאלאוש" של האדמו"ר מבורשה כדי לארגן את הבחורים שנכנסו למעגל העבודה והפרנסה, לשם לימוד בצוותא את ה"דף היומי", להתפלל ביחד ולשם פעילות חברתית. לשם כך נבחר אחד מבתי המדרש ברחוב אסטאלוש שאנדור. בראש הקבוצה עמדו צבי שטיין, שהיה גם סגן־המזכיר של הקהילה, זאב שטיינמץ, דוד משה פרל, אברהם רינג, דב פסטינגר ודוד לאזר.

עומדים משמאל לימין: דוב פסטינגר, דוד לזר, נחום גרטנר, מנחם אדלר
יושבים משמאל לימין: שלמה ליב טבק, דוד משה פרל. מנחם הלר, אברהם חיים הרשקוביץ, אברהם רינג.

אולם כיון שאחת מתקנות היסוד של אגודת ישראל היתה שלהצטרפות לארגון אגודת ישראל נחוצה הסכמת הרב מרא דאתרא. ידוע היה יחסם המסתייג של רבני סיגט לאגודת ישראל. הוחלט איפוא לשלוח משלחת של שלושה חברים אל הרב אב"ד ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים כדי להשיג את הסכמתו. המשלחת הסבירה לרב שאחת המטרות הנכבדות היא הצלת הנוער מבתים חרדיים מלהסחף לציונות וזרם הזמן ומן הרוחות הרעות הנושבות בין הנוער היהודי בסיגט. הרב הכיר את חברי המשלחת מפעילותם במסגרת "מחזיקי הדת" שהיה קרוב ללבו. הרב נטה להסכמה, אבל בחדרו של הרב נוכח בשעת הפגישה גם הגבאי ר' משה נגשר־קאהן, שידע שהסכמת הרב תגרום לתסיסה בין החסידים. הגבאי הביא מחדר סמוך מכתב מבעל עצי חיים, שבו הביע התנגדות לאגודת ישראל. תגובת הרב בן ה־19 היתה: "אני יודע" ולקח את המכתב ותחבו תחת המפה. למשלחת אמר: מכיר אני את הרוחות הנושבות בין הנוער ואם אתם בדעה שתוכלו להציל את הנוער לתורה וליהדות החרדית הריני סומך ידי. כעבור זמן מה הוזמנו חברי המשלחת לבית הרב והוא אמר להם: הלחץ עליו הוא גדול מאד ואין מרפים ממנו החסידים הותיקים. אין הוא נסוג מהסכמתו, אך מבקש לא להדפיס את הסכמתו ולא להפיצה ברבים.

כשהתארגנו צעירי אגודת ישראל נבחר ועד חדש בהרכב הבא: מנחם הלר בנו של הראב"ד ר' שלמה הלר, יו"ר, דוד משה פרל ואברהם חיים הרשקוביץ סגני היו"ר, דוד לאזר ודב פסטינגר גבאים, חברי ההנהלה היו: אברהם רינג, שלמה ליב טאבאק, מנחם אדלר, נחום גרטנר ודוד גדליה הכט.

צעירי אגודת ישראל בסיגט אירגנו את הנוער החרדי בני ישיבות גם בישובי המחוז וכפריו. על־ידי היכרות אישית עם רבים מבני הנוער בכל מארמארוש, שאתם למדו יחד בישיבות, הוקמו סניפים ברבים מכפרי המחוז. הפעולה הראשונה בכל מקום היה ארגון לימוד "דף היומי". בסיגט עצמה נעשתה עבודת ארגון מסועפת. הארגון נכנס לדירה חדשה, שכללה חדר גדול לבית מדרש, אולם להרצאות ומשרד לקבלת קהל. הארגון בא במגע עם שני המרכזים במדינה, בצ'רנוביץ ובאוראדייה וכן עם המרכזים הארציים במדינות אחרות, כגון ווארשא ופראנקפורט. משם הם גם קיבלו ספרות ועתונות.

אחת הפעולות הברוכות של צעירי אגודת ישראל היה יסוד בית־הספר לבנות "בית יעקב". לשם ביצוע פעולה זו נתארגן ביזמת צא"י ועד של בעלי בתים בעלי הכרה ובעלי אמצעים במסגרת אגודת ישראל. בועד של אגודת ישראל השתתפו: ר' יששכר פלדמן, ר' ליבוש ווייס, ר' יעקב ריזל, ר' יצחק פוקס, ר' ליבוש רוב, ר' עוזר יונגר, דוד גדליה הכט ואחרים.

מצ׳רנוביץ שבה היה קיים סמינר למורות "בית יעקב" הובאה המורה חיה הס, בת למשפחה חסידית ידועה בבוקובינה ואישיות חינוכית בעלת שיעור קומה. נפתח בית ספר לילדות בגיל בית ספר יסודי. "בית יעקב" הוכר כבית ספר רשמי על־ידי השלטונות. בנות שמעבר לגיל חינוך חובה אורגנו במסגרת בנות אגודת ישראל. לארגון הבנות הצטרפה שרה רוטנברג בת ר׳ יוסף רוטנברג מנהיג המזרחי בסיגט. לעובדת היותה בת מנהיג המזרחי היתה השפעה גם על בנות מבתים לא־חסידיים ולא־חרדיים, שהצטרפו גם הן לבנות אגודת ישראל.

ר׳ ישכר פלדמן מימין
עם בן אחיו מרדכי פלדמן

בשנת תרצ״ד (1934) התקיים כנס מחוזי בסיגט שמטרתו העיקרית היתה להדק את הקשרים עם הסניפים שזה עתה נוסדו בכפרים ובישובים. בכנס זה הפתיעו כמה מן הצעירים הכפריים את באי הכנס בנאומיהם המלוטשים, בהנמקותיהם ההגיוניות, בכושר הביטוי ובבטחון העצמי שלהם. את נאום הפתיחה נשא רבה של אויברווישווה וראש ישיבתה הגדולה, ר׳ מנחם מענדל האגר. בין הנואמים היו גם הרב ליבוש בער האלפרט (אח״כ רב בוואסלוי), ר׳ מנחם הלר, ר׳ שלמה יעקב גרוס (היום חבר כנסת מטעם אגודת ישראל).

אסיפה אגודאית אחרת התקיימה בהזדמנות נישואיו של ר׳ מאיר האגר האדמו״ר האחרון מוויטווה. בחתונה השתתף גם האדמו״ר הזקן מוויז׳ניץ בעל אהבת ישראל, סבו של החתן. באחד מימי ה״שבע ברכות" אורגנה אסיפת עם גדולה באחד מאולמיה הגדולים של העיר. באסיפה זו נאמו כל ארבעת בניו של האדמו״ר מוויז׳ניץ: ר׳ מנחם מענדל מווישווה, ר׳ חיים מאיר מווילחאוויץ, ר׳ אליעזר מוויז׳ניץ ור׳ ברוך מסרט.

בשנים תרצ״ד — תרצ״ח (1934 — 1938) הוקמו בסיגט כמה חוות הכשרה בהן הוכשרו צעירים מהנוער האגודאי לחיים פרודוקטיביים בארץ־ישראל. ר׳ שלמה סולומון בעל מטעים של תפוחים העמיד לרשות הצעירים את גנו כדי ללמוד הלכה למעשה דרכי טיפול בעצי פרי. חלק אחר של הנוער הכשיר את עצמו לעליה אצל האיכרים ה״בולגרים" בגינות הירק שבתחומי העיר. צעירים אחרים למדו מקצוע בבית הספר לאריגה שליד הישיבה וכן למדו אחדים נגרות.

(ב) פעילות ציונית. הרעיון הציוני הכה שרשים בסיגט. הגילוי הראשון של התעניינות בישוב ארץ־ישראל הוא כפי הנראה משנת 1867. במכתבו של ר׳ צבי הירש קאלישר לאליעזר ראאב, ממיסדי פתח־תקוה (תרכ״ח, 1867) מתעניין הרב קאלישר באישיותו של למדן גדול בסיגט בשם ר׳ דוד א״ש, שפנה אליו בענין חברת ישוב ארץ־ישראל (על ר׳ דוד א״ש בן ר׳ מנחם א״ש מאונגוואר ראה למעלה). התנגדותם של רוב החרדים לתנועה הציונית בלמה את התפתחות התנועה. ואף־על־פי־כן צמחה בסיגט תנועה חזקה, אחת הערות והתוססות בכל טרנסילבניה.

ר׳ לייביש ווייס משמאל

האגודה הציונית הראשונה אורגנה בסיגט בשנת 1906 על־ידי ד״ר אליהו בלאנק (1887 — 1955), אך עד לאחר מלחמת העולם הראשונה לא הקיפה אלא מתי מספר. ד״ר בלאנק היה אישיות דינמית, הן מבחינה צבורית והן מבחינה תרבותית. בעת חילופי המשטר לאחר המלחמה היה זה הוא שארגן הגנה עצמית, כנזכר לעיל. עד עלותו ארצה בשנת 1926 עמד בראש התנועה הציונית במחוז מאראמארוש. בשנת 1919 הדפיס חוברת בהונגרית בשם ? Mit akar a Cionizmus (מה מטרת הציונות?) ותרגם את "מדינת היהודים" של הרצל להונגרית. היה ממיסדי בית הספר העברי הראשון בסיגט. ערך בה כמה עתונים, כאמור לעיל. ייסד בסיגט ספריה בעברית וביידיש. לאחר עלותו ארצה המשיך בפעילות ספרותית וצבורית: ייסד שבועון בלתי מפלגתי בשם "ירושלים" (1929 — 1930; במאורעות תרפ״ט, כאשר נשלל רשיונו של איתמר בן־אבי מעתונו "דואר היום", העמיד ד״ר בלאנק את רשיונו ואת שם עתונו לרשות איתמר בן־אבי). חיבר סדרה של ספרים: דברי ימי ישראל (מהדורה א: ירושלים תרצ״ה); היסטוריה כללית בשני חלקים (מהדורה א: שם תרצ״ז — תרצ״ח); ארץ־ישראל — ספר גיאוגראפי (מהדורה א: תל־אביב תש״ג); תמצית התנ״ך ומבחר פניניו (מהדורה א: שם תש״ג). כל הספרים הללו נדפסו במהדורות חוזרות ונשנות וזכו לתפוצה רבה.

בזה אחר זה נוסדו ארגונים ציוניים בעיר. בשנת 1919 הוקמה אגודת־הספורט הציונית "שמשון" ובמסגרתה קבוצות לכדורגל, לאיגרוף ולהתעמלות. בשנת 1923 נוסדה הקבוצה

השומרית "גדוד הטוהר", שחלק מחבריה עלו ארצה בשנת 1925. בשנת 1931, משנתבססה תנועת "החלוץ" בטרנסילבניה, הצטרפו חלק מחברי הגדוד לתנועות הנוער החלוציות — רובם ל"הנוער הציוני" ומיעוטם לבית"ר, ל"שומר הצעיר" ואחרות. בעזרת המרכז של הנה"צ בקלויזנבורג אורגנו בסיגט קורסים ללימוד עברית, היסטוריה ישראלית, ידיעת הארץ ועוד. באותה תקופה התארגנה תנועת הנוער העל־מפלגתית "באריסיה", ובשנות ה־20 המאוחרות התחלקה לשלוש קבוצות־גיל: הקבוצה "הגדולה", הקבוצה "הקטנה" ו"צעירי באריסיה". ראש באריסיה היה הלל דאנציג בן הרב הספרדי, לאחר מכן הראש

מחנה הכשרה לבנים — חברי ההנהלה יושבים משמאל לימין: מהשלישי בצד שמאל מרדכי א. אברהמוביץ, זאב אברמוביץ, דוד לזר, יעקב דוד וויזניצר, יצחק פוקס, אהרן רוזנטל, משה לרמן, משה ליברמן ועוד.

ועידה ארצית ראשונה של אגו"י ופועלי אגו"י אחרי המלחמה
יושבים מימין לשמאל: רבי יצחק יעקב וויס (כעת גאב"ד דעדה החרדית י-ם), הרב משה דוד אסטרייכר (הרב מצ'ימפה), הרב לייבוש בער הלפרט (אב"ד וואסלוי), האדמו"ר משטפינשט, הרב מרדכי אריה הורוביץ (אב"ד באנילוב), הרב דוד שפרבר אב"ד בראשוב — יו"ר מועצה"ת ברומניה (נואם), רבי זושיא פורטוגל (האדמו"ר מסקולן), הרב אברהם שלמה כץ (אב"ד ריסקוה), הרב יוסף שטרן מסרט, הרב דב רבינוביץ (אב"ד פיאטרא ניאמץ), הרב אליהו שולזינגר מצ'רנוביץ, ר' מרדכי האגר (כיום האדמו"ר מויזניץ—מאנסי), ר' אברהם חיים הרשקוביץ.

הארצי של התנועה. עלה ארצה ב־1945. חבר מערכת "דבר". פרסם קונטרסים בשאלות ציוניות, שתורגמו ליידיש, לאנגלית ולצרפתית.

אחד המנהיגים של התנועה הציונית בסיגט היה ד"ר נפתלי שטרנברג (1880 — 1966). לאחר ד"ר בלאנק היה הוא מראשי ההסתדרות הציונית במחוז מארמארוש. ערך את הירחון הספרותי־ציוני "מארמארשער בלעטער" (1931 — 1932, יחד עם ד"ר יעקב דרמר), שהופיעו ממנו 10 גליונות. היה רופא עיניים ידוע ומקובל וצייר־אמן. עבר את מוראות אושוויץ, והשרידים מספרים אגדות על אודות התנהגותו המופתית. ב־1950 עלה ארצה ועבד כרופא בקופת חולים בחיפה עד זקנה מופלגת. בגלריית כ"ץ בתל־אביב נערכה תערוכה מיצירותיו.

מטבע הדברים, שבעיר כמו סיגט, שרובם המכריע של ההמונים היו יהודים שומרי תורה, תהיה הקבוצה הציונית החזקה ביותר זו של "המזרחי", צעירי וצעירות מזרחי. שנים מספר היה מקום מושבו של מרכז המזרחי בטרנסילבניה בסיגט. גם חוות־ההכשרה הראשונה של הציונים הדתיים נוסדה בסיגט, על גדות נהר "איזה". הועידה הארצית הראשונה של הציונים הדתיים בטרנסילבניה התקיימה בסיגט ונפתחה ביום יט מנחם־אב תרפ"ט (1929), בהשתתפות נשיא התנועה הרב מאיר ברלין (בר־אילן). בנשיאות הועידה ישב גם הרב ד"ר דאנציג. אגב, בועידה זו נתקבלה הידיעה המעציבה על פרוץ מאורעות הדמים של תרפ"ט וטבח בחורי הישיבה בחברון.

המזרחי ובעיקר צעירי המזרחי פתחו בתעמולה ציונית חזקה בעיר ובמחוז, תוך מאבק מר בחוגים החרדים שבעיר. בשנת 1931 התגייסו החברים למסע תעמולה ער בישובי מארמארוש. תוך שלושה ימים נוסדו 16 סניפים חדשים במחוז. התנועה קבלה עידוד וחיזוק מוסרי מאישי התנועה בארץ. לדוגמה, בשנת 1932 ביקר בסיגט (במסגרת מסעו ברומניה) מנהיג התנועה, הרב יהודה ליב הכהן פישמאן (מימון), לימים שר הדתות הראשון של מדינת ישראל.

אחד מאישיה הססגוניים של הציונות הדתית בסיגט, ממנה שאבו כוח מוסרי רב, היה ר' יוסף ליכטנשטיין, שדובר עליו למעלה. הציונים הדתיים ראו בו את רבם ומורה דרכם. אישיות ציונית נוספת בעלת שיעור קומה היה ר' יוסף רוטנברג, תלמיד חכם, סגן ראש הקהילה במשך שנים רבות, סגן יו"ר הג'וינט בעיר, חבר מועצת העיריה וציר לקונגרסים הציוניים. ב־1934 עלה ארצה. בתל־אביב היה יו"ר סניף המזרחי וחבר המוסדות הארציים. נפטר בשנת תשכ"ה (1965).

ההישג המרשים ביותר של הפעילות הציונית בסיגט ובמחוז מארמארוש היתה העליה הגדולה שאורגנה בשנת 1935 ("עליית סיטקוב", על־שם העסקן יששכר סיטקוב מרחובות שארגן אותה). שבעים איכרים (כ־400 נפש) מן העיר ומן המחוז עלו ארצה בבת אחת ורובם התישבו ברחובות. בעת עזבם את סיגט בקרונות מיוחדים מקושטים בדגלים ובפרחים, נפרדו מהם בתחנת הרכבת אלפים מיהודי העיר ומכל המחוז.

הקבוצות הציוניות בסיגט נתנו גם ביטוי ספרותי לרעיונותיהם, לשאיפותיהם ולמאווייהם בכתבי־העת שערכו והדפיסו בעברית, ביידיש ובהונגרית. בשנים 1921 — 1922 ערכו ד"ר אליהו בלאנק והמשורר יוסף הולדר את השבועון "יודישע צייטונג", ממנו הופיעו 12 גליונות. מגמתו היתה ספרותית וכלל־ציונית; הציונות הדתית נתנה מהלכים להשקפותיה בשני פרסומים: השבועון "יידישע פרעסע" (1929 — 1931), שאותו ערכו שלמה שווארץ, נואם מחונן, והסופר ישראל דוד איזראעל. עלה בידם להוציא כ־100 גליונות — הישג רב בתנאי המקום. הירחון הדו־לשוני (עברית־הונגרית) "דרכנו" (Utunk), בטאונה של תנועת תורה ועבודה בטרנסילבניה, נערך בידי משה קופלר, משה ווייס ואברהם איזראעל בשנים 1931—1934. עתון זה לא זכה אלא לכ־20 גליונות. מלבד החומר האינפורמאטיבי שבו, שימש העתון גם ללימוד השפה העברית. בין משתתפיו הקבועים יש להזכיר את דוד קליין (גלעדי, כיום חבר מערכת "מעריב"). בהונגרית פורסמו שני העתונים הבאים: Barisszia, שהופיעו ממנו 5 גליונות בשנת 1930 ו־Az Ut (הדרך), שאף הוא לא זכה אלא לגליונות בודדים בלבד בשנים 1935 — 1936.

אישים

אף־על־פי שהמוני יהודי סיגט, ואף הסוחרים הגדולים והאמידים, היו מנותקים כמעט לגמרי מחיי החברה והתרבות של הסביבה ההונגרית, מצויה היתה בעיר שכבה דקה של אינטליגנציה יהודית בעלת זיקה חזקה לתרבות ההונגרית, שהיתה מעורה בחיי הכלכלה, התרבות והחברה של האוכלוסיה הלא־יהודית. ביחוד מסוף המאה הי"ט ואילך. כמה מיהודים אלה התבלטו ומונו לתפקידים רמים בחיים הפוליטיים של המדינה. ב־1898 נבחר לבית־הנבחרים ההונגרי הרופא היהודי ד"ר יעקב הלר, שניצח את המועמד הלא־יהודי ברוב קולות מכריע; באותה שנה נבחר גם ליפוט וואדאס (Vadász Lipot), עורך־דין יהודי מסיגט, לבית־הנבחרים; עורך־הדין דז'ו פרנץ (Ferencz Dezsö) מונה לסגן היועץ המשפטי לאוצר ההונגרי; למשפחת הסוחרים־הסיטונאים מסיגט — ארמין, ברנאט ואלברט גרודל (Groedel), הוענק בשנת 1905 תואר בארון מטעם הקיסר פראנץ יוזף.

ר' מנחם גליק

ר' מנדל ברקוביץ

בעולם היהודי ידועים כמה וכמה מילידי סיגט, כגון ההיסטוריון ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד, עליו דובר למעלה; גם הרב הנודע ר' אברהם יהושע פריינד (תר"י — תרצ"ב,

1850 — 1932) נולד בסיגט. אביו היה ר׳ משה אריה פריינד. מעשירי העיר, אשר כיהן שנים רבות כראש הקהילה וראש החברה קדישא. ר״י פריינד היה שנים רבות רבה של העיר נאסויד בטרנסילבניה ושימש גם אדמו״ר למעריציו, כאמור לעיל.

רב אחר שנולד בסיגט הוא ר׳ שלום ווידר, שכיהן כחמישים שנים (תרנ״ד — תש״ד, 1894 — 1944) כרבה של הקהילה החרדית בנירג׳האזה שבהונגריה. ניספה בשואה. לאחר המלחמה נדפס ספר גדול מעזבונו, שו״ת משמיע שלום (ברוקלין תשל״א).

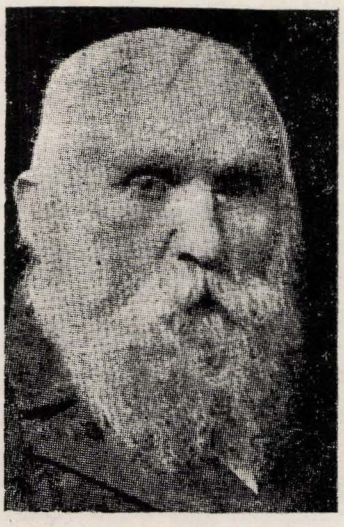
ר׳ ישעי׳ ווייס

ר׳ יחזקאל הלפרט

מחבר אחר מילידי סיגט הוא ר׳ מרדכי ב״ר משה וויליגר הנזכר, מחבר ספר פרדס מרדכי (מונקאטש תרפ״ח), אוצר נחמד — קובץ שיטות (שם 1931). בשנות ה־30 היגר לארצות הברית ומכהן כרב בניו יורק. משנת תשי״ז ואילך החל להופיע ספרו הגדול ״קובץ התוספות״ — חיבור אנציקלופדי על שיטות בעלי התוספות. בתחום מדעי היהדות מן הראוי להזכיר את פרופ׳ דוד הלבני־ווייס, חוקר תלמודי גדול ומרצה בסמינאר התיאולוגי ע״ש שכטר בניו יורק וכן באוניברסיטת קולומביה. נכד ר׳ ישעיה ווייס, שהיה מגיד שעור ורב בבית־המדרש של משפחת כהנא. פרופ׳ הלבני הוא חתן הרב ר׳ ברוך האגר מווישעווע. ספרו ״מקורות ומסורות״ (תל־אביב, דביר, 1968), המסכם את מחקריו בתחום חקר התלמוד, הוא אחד החיבורים הבולטים במדעי היהדות בתקופה האחרונה. לפני כן גילה את חיבורו של רבינו אליקים שפירא על מסכת תענית וההדירו בלווית אפאראט מדעי (ירושלים תשי״ט); חוקר ידוע אחר הוא ד״ר נפתלי ווידר, מומחה בעל שם בפיוט העברי הקדום ומחוקרי המגילות הגנוזות. בספרו האנגלי The Judean scrolls and Karaism (London 1962), הוא מגלה גישה מקורית לנושא זה. גם ספרו העברי ״השפעות איסלמיות על הפולחן היהודי״ (אוקספורד 1947) עורר תשומת לב רבה בעולם המדעי.

בתחומים אחרים: ר׳ שמואל זאנוויל פראנקל־כהנא (1888 — 1970), חתנו של ר׳ אברהם מ״ש פראנקל, נשיא הלשכה האורתודוכסית בבודאפשט. מאז מות חמיו (ב־1936) מילא את מקומו כנשיא הלשכה וכציר בית הנבחרים ההונגרי וכן כנשיא כולל אונגארן. בשנות המלחמה נמלט לארצות הברית, שם נפטר; מיכאל סמוק, ציר הפרלמנט הרומני בין שתי מלחמות העולם מטעם המפלגה הליבראלית ופעיל גם בענייני הצבור היהודי בסיגט; יוסף סיגטי, אחד הכנרים המהוללים בעולם. באמצע שנות ה־20 עבר לניו יורק, משם עקר לשוויץ; ד״ר טיבור פרנץ (1903 — 1970), משפטן נודע. לאחר מלחמת העולם השניה הקדיש מאמצים רבים לגילוי פושעי מלחמה נאציים ומשתפי פעולה הונגריים ולהעמידם לדין. לאחר סגירת בתי הדין העממיים בהונגריה, נתקבל לשירות המשפטי של ממשלת הונגריה, כסגן התובע הראשי. ב־1956 עלה ארצה; לאיוש פייר (Fejér Lajos, 1877—1944), מהנדס בניין נודע. הקים בבודאפשט את אחת החברות הגדולות לבינוי ערים; מר דוד שן מעורכי העתון ״אוי קלט״ בשפה ההונגרית. התגורר הרבה שנים בסיגט ככתב העתון ״אוי קלט״ שהופיע בקלויזנבורג. הוא פרסם ספר על יהדות מארמארוש בשפה ההונגרית בשם ״שוחרי ה׳ בין הרי הקרפטים״. הספר היה נפוץ מאוד בין קוראי הונגרית.

ר׳ אייזיק אייזיקוביץ

הסופר אליעזר וויזל סופר השואה (נולד ב־1926). אביו ר׳ שלמה וויזל היה מחסידיו הבולטים של האדמו״ר מבורשה. בספריו מנציח וויזל את סיגט על אווירתה ורוחה היהודית והחסידית. פרק א של ספרו הראשון, שנכתב יידיש, ״און די וועלט האט געשוויגן״ (בואנוס אייראס 1956), חשוב גם כתעודה היסטורית לתולדות השואה בסיגט. ספריו שפירסם על השואה עשו רושם כביר בעולם. הוא הוזמן לבית הלבן בוואשינגטון ונשא נאום על השואה בנוכחות הנשיא קרטר.

השואה

מכניסת ההונגרים (ספטמבר 1940) ועד הכיבוש הגרמני (19 במארץ 1944)

עם חלוקת טרנסילבניה וכניסת ההונגרים לסיגט ב־5 בספטמבר 1940, הורגשה הרעה ניכרת בתנאי חייהם של

יהודי העיר. אחת הפעולות הראשונות של השלטון ההונגרי החדש היתה ביקורת רשיונות המסחר והמלאכה. אף־על־פי שהיתה זאת גזירה כל־ארצית חשה יהדות סיגט את הגזירה במשנה חומרה. שכן יהודי סיגט, בשל תנאי הכלכלה הבלתי מאוזנים שלהם, היו פגיעים יותר מיהודי שאר קהילות טרנסילבניה. כבר בחדשים הראשונים לכניסת ההונגרים נשללו אמצעי הקיום מעשרות מפרנסים, שבלאו הכי היתה פרנסתם רופפת ותלויה באויר. משפחות רבות הוטלו על כתפי הכלל. לגבי מספר יהודים היתה הגזירה פאטאלית: בציד אחר סוחרים בשוק השחור נפל קרבן הסוחר משה מושקוביץ', שנאסר ונפח את נשמתו בבית הסוהר לאחר עינויים. כן הוכו ועונו בבית הסוהר הסוחרים אנשיל מנדלוביץ' ונאנדור שטרן מעשירי העיר. אלה היו הקרבנות הראשונים של המשטר ההונגרי בשלטון גרמניה הנאצית.

התקופה העגומה ביותר ליהודי סיגט, לפני הגירוש וההשמדה של קיץ 1944, היה קיץ 1941. ביולי של אותה שנה גורשו מהונגריה אלפי יהודים, שלא היתה ברשותם אזרחות הונגרית החל משנת 1919. (עד היום אין יודעים את מספר המגורשים; רוב המקורות מזכירים 20 — 21 אלף, אך יש האומדים את מגורשי 1941 ב־35 אלף). האיזור שנפגע ביותר במדינה היו המחוזות מאראמארוש, ברג ואונג. ממחוזות אלה גורשו גם משפחות שהתגוררו במדינה מזה דורות, אלא שמתוך חוסר ידיעה לא הסדירו את תעודותיהן בעוד מועד; ובמקרים רבים גורשו גם יהודים שהיו מצוידים בכל התעודות המבוקשות. היו כפרים במאראמארוש, במיוחד בחלק שהיה שייך לצ'כוסלובקיה לשעבר, שרוב יהודיהם גורשו בן־לילה, ללא חקירות ודרישות. רובם הגדול נשלחו לקאמניץ־פודולסק ושם נרצחו בידי הצבא ההונגרי והגסטאפו הגרמני גם יחד. חלק קטן מהם הועברו לגיטאות שבגליציה, בעיקר לגיטו קולומיי ומשם נשלחו לאושוויץ. רובם הגדול ניספה בשואה.

אין בידינו ידיעות בדוקות מהו מספר יהודי סיגט שנשמדו בדרך זו. יוצאי סיגט, וביניהם הסופר אליעזר וויזל, מדברים על כמה מאות. במחוז מאראמארוש ניסו השלטונות לבצע את הגירוש בדרכי מרמה והסחה. ב־8 ביולי 1941 פנה סגן מושל המחוז (Alispán), ד"ר גאבור איטאי (Ajtay Gábor), בצו אל כל יהודי מחוז מאראמארוש שאין להם נתינות הונגרית להירשם במשרדי העיריה (או במועצות הכפריות). בצו נאמר במפורש שהכוונה ל"יישב מחדש" יהודים אלה בגליציה ובאוקראינה, אך מודגש בו שהדבר הוא "לטובת היהודים": כיון שמדינות אלו התרוקנו מתושביהן עקב נסיגת הצבא האדום, הרי שאין שום קושי בהשגת תנאי דיור נוחים וכן מקומות פרנסה טובים, וה"ישוב מחדש" לא יהיה כרוך בסבל. השלטונות ההונגריים יעמידו לרשות המגורשים אמצעי תחבורה מתאימים. היהודים, ברובם הגדול, אם כי לא ניחשו שמדובר ברצח המוני, לא נתפסו לדברי הרמייה של השלטונות והתחמקו מן הרישום. למרות זאת, ביצעו השלטונות את הגירושים ללא בדיקות יתירות באמצעות הז'אנדארמריה ההונגרית הידועה בנוקשותה ובאכזריותה. ממגורשי סיגט לא חזר אלא יהודי אחד, משה השמש, שניצל בנס מן הטבח, בשכבו פצוע מתחת להר הגוויות הירויות. כאשר הגיע לסיגט וסיפר על המאורעות שהיה עד ראייה להן, לא האמין איש לדבריו. התייחסו אליו כאילו נטרפה עליו דעתו.

גם שנת 1942 היתה שנה קשה — מבחינה אחרת. בשנה זו החלו הגיוסים לעבודות הכפייה במסגרת שירות העבודה ההונגרי. חלק גדול מן המגויסים נשלחו לאוקראינה, בכוונה מפורשת לרצוח אותם בהרעבה, בעינויים, בעבודות פרך, בקור העז, בהעסקתם בפירוק מוקשים בקווי החזית וכיוצא באלה. בשנה זו גויסו מאות מיהודי סיגט ובחלקם המכריע נשלחו לאוקראינה. נזכיר במיוחד את פלוגת העבודה 1942/58 שנשלחה כולה לאוקראינה וכעבור שנה לא נותרו בחיים אלא בודדים. ב־28 לינואר 1944 נשבתה בידי הצבא האדום. שעות מספר לאחר שנפלו השרידים בשבי נפתחה עליהם אש במפתיע. תשעה יהודים נהרגו וחמישה נפצעו. עד היום לא נתברר מי פתח באש; אם היו אלה חיילי הצבא האדום, או חיילים גרמניים, שהסתתרו בקרבת מקום. בין ההרוגים היה גם ד"ר טיבור דאנציג, רופא הפלוגה ובנו של הרב ד"ר דאנציג. (הוא היה פעיל מאד בתנועת הנוער הציונית "באריסיה" והיה חבר הנהלתה הארצית).

בשנים 1942/43 גויסו גם צעירים מתחת לגיל 21, שהיו פטורים מחובת הגיוס הכללית לשירות העבודה, ביזמת השלטונות המקומיים. הצעירים נלקחו למשך ארבעה שבועות לעבודות בתוך העיר ומחוצה לה, כגון עבודות ייעור, חפירת תעלות ועבודת אדמה. רוב הנערים היו נתונים למשטר של דיכוי והתעללות.

פורענות אחרת ניתכה על יהודי סיגט בשנת 1942 — והפעם על ראשי הקהילה ומכובדיה. ביולי של אותה שנה נעצרו במפתיע עשרה יהודים מסיגט, רובם ככולם ממנהיגי הקהילה, כגון: ד"ר אברהם פריד, יו"ר הסניף המחוזי של הבריח הלאומית בטרנסילבניה; שני סוחרי העצים, משה וחיים יעקוביץ, שהיו אז ראשי הקהילה; ויוסף קויפמאן, בעל המאפיה הגדולה שבעיר; הוגו שאנגוט, בעל בית מסחר גדול לפרוות; ינו מולדובאן ואחרים. הם הואשמו כ"קומוניסטים יהודיים בוגדים ומשתפי פעולה עם האויב". הועמדו לקסרקטין והועסקו שם במחסני ההלבשה והמזון. ימים אחדים לאחר מכן פרצה

ד"ר אברהם פריד

שריפה גדולה במחסנים. מובן, שהיהודים הואשמו ב"הצתה הזדונית" ונלקחו למטה הריגול הנגדי, שם עשו בהם שפטים באכזריות. תוך זמן קצר נתגלתה התרמית: המעצרים בוצעו כדי לחפות על ההצתה המתוכננת מראש בידי מפקדי

הקסרקטין והאחראים על המחסנים, ששלחו ידם במצרכים כדי לסחור בהם בשוק השחור, וההצתה נועדה לטשטש את עקבות המעילה.

בשנים 1943/44 היתה בסיגט תנועה ערה למדי של פליטים מגיטאות ומחנות ההשמדה בפולין, שעלה בידם להגיע דרך הקארפאטים אל העיר. מכאן, לאחר שנחו מעט וצוידו באמצעים כספיים נסעו לבודאפשט, שבה חי קיבוץ יהודי גדול והארגונים היהודיים והציוניים בבירה היו מנוסים בקליטת הפליטים ובהטמעתם בתוך האוכלוסיה. את ראשית המידע קבלו הפליטים בסיגט, שגם בה טיפלו בהם טיפול ראשון. פעיל במיוחד בתחום זה היה הרב ד"ר שמואל דאנציג, שניצל את קשריו הטובים עם חוגים לא־יהודיים אנטי־נאציים ומהם גם בעלי עמדות בשלטון המקומי. פליטים רבים מצאו מקלט ארעי — עד להכשרת הדרך להעברתם מן העיר — בביתו של הרב ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, שהעמיד לרשותם את בנין הישיבה. פעמים הוסתרו בבת־אחת שלושים פליטים אצל הרב.

ר' נחום הרש כהנא

הסתרת פליטי פולין בבית הרב יקותיאל יהודה טייטלבוים הביאה עליו צרה גדולה. בלשים נכנסו אל הרב והחלו לחקור אותו על שני פליטים מפולין שאוכסנו בביתו. הרב ומשמשו, ר' נחום הירש כהנא, שהיה איש־סודו של בעל עצי חיים ומדריכו של הרב בבחרותו, ניסו להתחמק מן האשמה. הבלשים לא הירפו מהם והודיעו להם שעליהם לבוא אתם אל המשטרה לחקירה. הרב ומשמשו נכנסו לחדר השני כדי לקחת אתם טלית ותפילין וחפצים אחדים. אך הם חמקו בדלת אחורית לרחוב ונמלטו לסלאטפינא הקרובה, שם הסתתרו כמה ימים בבית הרב, שהיה גיסו של הרב מסיגט. מסלאטפינא ברחו לסעליש. בינתיים השתדלו לשחררם תמורת סכום רב. למראית עין הסכימו הבלשים, אך תבעו לדבר עם הרב. כשהגיעו הבלשים לסעליש כבלו את הרב ומשמשו ועצרום. לאחר עינויים רבים שוחררו תמורת כסף רב. כשהגיעו לצומת־הדרכים המובילה לסיגט, חיכו להם חסידים רבים ושתו לחיים. הבלשים, שעקבו אחרי הרב, עצרום שוב והוחזקו כמה חדשים במחנה־מעצר ליד קאשוי. חדשים אחדים לפני הקמת הגיטו בסיגט שוחררו וחזרו לסיגט.

ריכוז אחר של פליטים היתה בחצרו של האדמו"ר מקרטשינוב, שביתו היה פתוח מאז ומתמיד לא רק לחסידיו, אלא גם לכל מיני קבצנים וארחי־פרחי. בשתי החצרות הללו לא עוררו הפליטים תשומת לב יתירה מצד האוכלוסיה, שכן היא הורגלה לתנועה הבלתי פוסקת שבהן.

הגיטו והגירוש

עם השתלטות הגרמנים על הונגריה, ב־19 במארץ 1944, חל שינוי דראסטי ועגום ביותר במצבם של יהודי המדינה בכלל ושל סיגט בפרט. הגזירות תכפו זו אחר זו: החרמת מקלטי הראדיו, הפקעת רכוש וכספים בבנקים, איסור נסיעה ברכבת ובכלי תחבורה צבוריים, ענידת הטלאי הצהוב ועוד. בסיגט היתה לגזירה האחרונה תוצאה טראגית מידית: בעריש כ"ץ, נער שליח של בתי עסק והמפרנס היחיד של משפחה גדולה (אביו מצא את מותו באוקראינה באחת מפלוגות העבודה), נורה ברחוב העיר בידי בעל מספרה הונגרי. מגן הדוד הצהוב שעל חזה הנער שימש מטרה לקליעתו, בה התכוון לשעשע את קצין הס"ס, שברובהו השתמש.

על אף האותות המדאיגים לא שיערו המוני יהודי סיגט את המצפה להם. כותב אליעזר וויזל: "יהודי סיגט לא ידעו עד הרגע האחרון את הצפוי להם... השמים והארץ התמוטטו בפולין ובמקומות אחרים ואנו לא ידענו על כך. איש לא מצא לנחוץ להודיענו על כך, להזהירנו... שנה לאחר מרד ווארשה טרם ידענו דבר על תכנית הגאצים להשמיד את יהדות אירופה. העולם כולו ידע על הפתרון הסופי, יהודי סיגט לא ידעו... כולם היו משוכנעים שיהודי יכול להמתין בשקט לקץ הפורענות... היום זה נראה כדבר שלא ייאמן".

באמצע אפריל החלו ההכנות להקמת הגיטו בסיגט. בין 18 — 20 באפריל עברו חיילים, ז'אנדארמים ואנשי משטרה הונגריים מבית לבית כדי לרשום את היהודים, וחילקו הוראות בדבר סדרי הכניסה לגיטו. תוך כדי כך בזזו דברי ערך ומטלטלים מן הבתים. בו בזמן הועברו גם כ־6,000 יהודים מ־26 הכפרים שבנפת סיגט לעיר. העברתם נעשתה בברוטאליות ובאכזריות רבה, עד שהמועצה היהודית העליונה בבודאפשט נאלצה לפנות בקשר לכך אל מיניסטריון הפנים ההונגרי. ב־20 באפריל החלה ההעברה לגיטו. למעשה הוכנו שני גיטאות: הגיטו הגדול הוקם בתוך העיר וכלל ארבעה רחובות, בהם התרכזה רוב האוכלוסיה היהודית; הגיטו הקטן, שבו כונסו רובם של היהודים הכפריים, הוקם בפרבר העוני "אויבער יראש" (Felsö Járás), שהכיל כמה סמטאות קטנות. בסך־הכל רוכזו בגיטאות סיגט כ־15,000 יהודים.

תוך כדי העברת יהודי סיגט לגיטאות, בודדה קבוצה של 140 יהודים, מחוגי האינטלגנציה וממנהיגי הקהילה, ונכלאה באחד מבתי הכנסת, שם הוחזקה ללא אוכל ומים. הדבר נעשה, כפי הנראה, כדי למנוע אפשרות של ארגון מרד ותסיסה בין ההמונים ההמומים.

תנאי החיים בגיטו היו קשים מאד. בחדרים בינונים צופפו 8—10 נפשות ואילו בגדולים עד עשרים נפש. בשעות

היום ניתנה הרשות לנוע באופן חפשי בתוך החצרות, אך משעה 5 אחה"צ ועד למחרת היום היה על היהודים להימצא בתוך החדרים. מי שנתפס מחוץ לחדר הובל למפקדת הז'אנדארמריה והוכה עד אבדן ההכרה. כמו בכל הגיטאות ברחבי הונגריה הוכו רבים מיהודי סיגט, וביחוד האמידים או אלה שנחשדו באמידות, כדי לסחוט מהם כסף ודברי ערך מוחבאים. מה שייחד את גיטו סיגט הוא מספרם הרב של המוכים והמעונים ואכזריותם של העינויים. אחד השרידים, שעדותו נגבתה זמן קצר לאחר שחרורו ממחנות אושוויץ העיד, ש"בגיטו סיגט סבלנו יותר מאשר במחנות גרמניה". תושבי הגיטו גויסו לעבודה קשה ומשפילה בתנאים אכזריים. הוקצבו מכסות עבודה גבוהות והאנשים לא שוחררו מהעבודה עד מלאת המכסה, ללא התחשבות בגיל ובמצב בריאות.

בסוף אפריל 1944 ביקרה בגיטו משלחת של מתכנני השמדת יהודי הונגריה. מצד הגרמנים השתתפו אדולף אייכמאן וויסליצני ומצד ההונגרים לאסלו אנדרה ופקידים בכירים של מיניסטריון הפנים, בלווית רופאים. המשלחת מסרה דו"ח נלהב על סידורי הגיטו, על היחס ההומאני ליהודים וכו'. נראה, שלאמתו של דבר היו לביקור שתי מטרות עיקריות: א) הנציגים הגרמניים ואתם הנאצי ההונגרי לאסלו אנדרה באו "ללמוד" את הבעיה היהודית ולעמוד על המצב באחד הגיטאות הראשונים שבמדינה — השפעת הדבר על האוכלוסיה הלא־יהודית ותגובתה, התנהגות היהודים עצמם והלך רוחם, מידת ידיעותיהם על דבר הגורל הצפוי להם וכיוצא באלה; ב) פקידי מיניסטריון הפנים והרופאים נשלחו כדי להפיס דעתם של האנטישמיים ה"הומאניים" ובראשם העוצר ההונגרי הורטי, שבחלו באמצעים ברוטאליים והעדיפו לבצע את החוקים האנטי־יהודיים בדרך "מכובדת".

בזמן הקצר שהיהודים שהו בגיטאות סיגט נעשה נסיון לארגן חיים צבוריים כלשהם. הוקמו מספר מוסדות שנועדו להקל במדת האפשר על החיים בתנאים הקשים. מלבד המועצה היהודית, שנאכפה על היהודים מבחוץ, ארגנו שוכני הגיטו בסיגט משרד לעזרה סוציאלית, שעיקר תפקידו היה לווסת את חלוקת המזון המועט שהוכנס לגיטו; משרד לעבודה, ששמר על התור ועל הסדר בגיוס לעבודה והשתדל לשחרר אנשים זקנים וחולים; מחלקה להיגיינה ולבריאות, שגייסה את הרופאים ועובדי התברואה לעזרה רפואית ולפיקוח על הנקיון בצפיפות האיומה. המשטרה היהודית שמרה על הסדר הפנימי בגיטו. היהודים, ברובם המכריע, האמינו שנגזר עליהם לחיות בתנאים אלה עד תום המלחמה. הם השתדלו לקיים גם חיים רוחניים, ובימיו המעטים התקיימו בגיטו שיעורי תורה לילדים ולמבוגרים ואף הרצאות.

גירושם של יהודי סיגט ושל הכפרים שבנפה נעשה בארבעה שלבים: השילוח הראשון חל ב־16 למאי והוא החל בגיטו של פרבר "אויבער יאראש". השילוחים הבאים באו בהפרשים של יום־יומיים: 18, 19 ו־21 למאי. היה זה אחד הגירושים הראשונים מגיטו בהונגריה. כל משלוח עבר, עובר לגירושו, דרך ייסורים קשה: בדרך לרכבת הגירוש הוכנסו כולם לבית הכנסת הגדול, שם נערך חיפוש מדוקדק על גופות המגורשים, תוך השפלות, הכאות והתעללויות. במיוחד נאמרו הדברים לגבי נשים ונערות, שאמנם הופרדו מן הגברים ונשים היו הבודקות אותן, אך הסאדיזם שלהן עלה על פי רוב על זה של הבודקים הגברים. מלבד הבדיקות הגופניות נשדדו גם שאר חפצים. בחלק מן המשלוחים הותר לקחת מטען במשקל 20 ק"ג לנפש ובחלק מהם לא הותרה אלא נשיאת מזוודה אחת לאיש.

מבית הכנסת הוצעדו היהודים לרכבת שהמתינה על מסילה צדדית, הרחק מן התחנה. גם כאן היו טראגדיות רבות, שכן לאחר שהופרדו הנשים לצרכי בדיקה, שוב לא מצאו בני המשפחה איש את רעהו. הז'אנדארמים ההונגרים לא התחשבו בכך והכניסו בכוח את כל הבא ליד, תוך כדי הכאות בקתות הרובים. הקרונות היו דחוסים מאד. במקרה הטוב דחסו בהם 70 נפש, אך ברבים מן הקרונות היו גם 90 נפשות. הנסיעה לאושוויץ ארכה שלושה ימים, ללא טיפת מים. בעיר קושיצה (קאשוי), כשנעצרה הרכבת, ניסו כמה יהודים לגשת לברז המים והם נורו במקום. הגופות הוחזרו לקרונות. ברבים מן הקרונות גוועו כמה אנשים, ביחוד תינוקות, מצמא. הממוצע היה שלושה מתים לקרון.

נסיונות בריחה

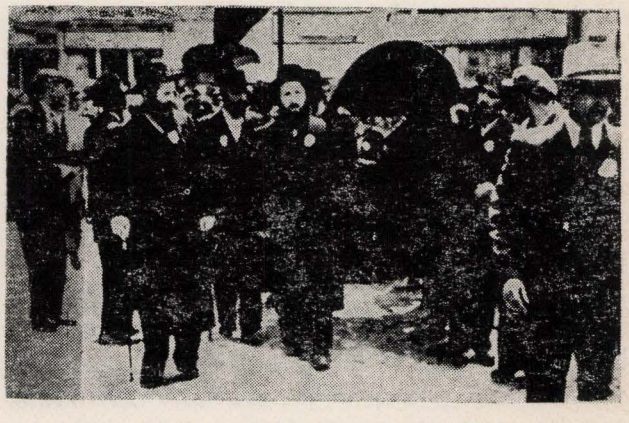
ידועים לנו על כמה מקרים של הסתתרות ובריחה מן הגיטו, מהם שנתגלו והוחזרו לגיטו. לאחר חיסול הגיטו נתגלתה קבוצת יהודים מסתתרת ביער אפשה. היא הובאה לסיגט וכל המסתתרים נורו בככר השוק. יהודים בודדים הוסתרו בבתי תושבים, ביניהם אף קציני משטרה ובלשים, שסיפקו להם מזון. אין בידינו ידיעות כמה יהודים ניצלו בדרך זו.

להטעמה מיוחדת ראוי המקרה בשלוש נערות צעירות, רחל ציפסר והאחיות אלווירה ומאגדה דויטש. שלא כרוב יהודי סיגט היו נערות אלו ערות לסכנה בעוד מועד. הן התקשרו עם בני־כיתתן לבית ספר, האחים ניקולאי ופטרו יונסקו, בנים לבעל קרקעות רומני עשיר, שבסביבת סיגט היה לו יער גדול. הבחורים הרומנים הסכימו להכין בונקר משוכלל בתוך היער בגודל 3×3 מטר (את כל ההוצאות מימנו הנערות), שנועד לשבע נפשות: לשלוש הבחורות ולארבעת הוריהן. ההורים נרתעו ברגע האחרון מפרידה מכלל ישראל ונכנסו לגיטו, אך הילדות הסתתרו ביער. עד סוף יולי 1944 הלך הכל למישרים. לעתים מזומנות — אחת לשבועיים — הביאו האחים יונסקו מזון, עתונים וכו', אך זמן גיוסם הגיע ונאלצו לעזוב את המקום. הם הציעו את התפקיד למכר רומני בשם מארוש (Mãruş), שבתחילה מילא את המשימה בנאמנות. אולם כאשר עלה באפו ריח הכסף החל לסחוט מן הבחורות, בתואנה שהמצרכים הולכים ומתיקרים. בלית ברירה נתנו לו הנערות אלף פנגו. כעבור שבוע הגיע כשהוא שתוי והחל להתאנות לבחורות. תבע כסף נוסף, נטפל לאחת מהן ותבע שתצא אתו לטיול ביער. הנערות גילו התנגדות והסחטן פתח באיומים ורמז שהוא ביחסים טובים עם הגרמנים, אצלם הוא עובד. אחת הבנות חיטטה בין הצרורות, כאילו היא מחפשת כסף; במקום כסף שלפה אקדח טעון שהיה ברשותן והרגה את הסחטן. עוד באותו לילה קברו את גופתו ביער והיסוו את המקום. מכאן ואילך נהגו חיסכון במנות הברזל שהיו בבונקר ורעבו ללחם.

בשבועות האחרונים, כשכל מזונם אזל, התפרנסו מעשבים ומפטריות שלקטו ביער. הן זכו ליום השחרור, 15 באוקטובר 1944, כשכבש הצבא האדום את סיגט. אך לנערות לא נודע הדבר אלא כעבור שבוע, לאחר סיור לילי שערכה אחת הבנות בעיר לשם השגת מזון.

לאחר גירוש היהודים מסיגט נשתתקו בה כמעט כליל חיי הכלכלה. גם בשטחים אחרים, כגון שירותים צבוריים שונים, סבלה האוכלוסיה המקומית. הרופא המחוזי פנה למיניסטריון הפנים בדרישה לספק למחוז לפחות 11 רופאים, שכן מאז גירוש היהודים לא נותרו כמעט רופאים במחוז מארמארוש. ואף־על־פי־כן הריע העתון המחוזי הרשמי Máramaros לכבוד טיהור העיר מיהודים והקדיש למאורע מאמר ראשי, תחת הכותרת: "בלי יהודים" (גליון 16 ביולי 1944).

כשהגיעו יהודי סיגט למחנה ההשמדה אושוויץ, עלו רובם הגדול באש הכבשנים השמימה; מיעוטם נשלחו לעבודות הפרך במחנות הרבים שהיו פזורים ברחבי אירופה הכבושה. לא נוכל איפוא להתחקות אחר גורלם של יהודי סיגט, לאחר גירושם לאושוויץ. ואף־על־פי־כן מן הדין להזכיר את הרופאה ד"ר גיזלה (גיזי) פרל מסיגט ולציין את פעלה של "המלאך בלבן", כפי שכולם כינוה. מיד עם הגיעה לאושוויץ הופרדה מבעלה (אף הוא רופא) ומבנה בן ה־17. בהיותה ד"ר גיזי פרל גיניקולוגית נצטוותה על־ידי מנגלה לאתר את כל הנשים ההרות, כדי לבצע בהן את הניסויים "המדעיים" שלו. ואמנם השתדלה ד"ר פרל לאתר נשים אלו, אך לא למען המעבדות של מנגלה וחבר־רוצחיו, אלא כדי להצילן. וכך עלה בידיה להציל מספר רב של נשים יהודיות מעינויי תופת שסופם השמדה. והכל בחיוך על השפתיים, בדברי חיבה ולטיפה.

תהלוכת קבורת סבון אוישוויץ — „ריף"

כאשר היא עצמה סובלת את הסבל של הכלל — קור, רעב, כינים, מכות אכזריות ועל הכל הסכנה המתמדת שמעשיה ייחשפו. לאחר השחרור, כשנודע לה שגם בעלה ובנה בין הנספים, התמוטטה פיזית ונפשית. זמן קצר נפשה בפאריס והחליפה כח ואחר הגיעה לארצות הברית. ב־1946 הופיע ספרה האנגלי על הוויותיה המזעזעות באושוויץ (זה היה אחד הספרים הראשונים על השואה בשפה האנגלית). אלמנת נשיא ארצות הברית, הגב' אלינור רוזבלט, פרשה את חסותה על הרופאה מאושוויץ. המגבית היהודית המאוחדת מבקשת ממנה "כמה הרצאות" שהפכו למסע הרצאות שארך כשנתיים ימים. לאחר מכן השתלבה בעולם הרפואה בארצות הברית, הן בבתי חולים צבוריים והן בפראקטיקה פרטית. לעתים קרובות מבקרת ד"ר גיזי פרל בארץ ישראל ותורמת למוסדות רפואיים במרכזי עולים (ראש העין) וגם לבית חולים ותיק כ"שערי צדק" בירושלים. לפני זמן קצר עלתה ד"ר גיזלה פרל ארצה וכלי התקשורת קיבלו פניה בסבר פנים יפות ובתיאור רחב על אישיותה ופועלה (ראה למשל "דבר" מיום כב טבת תש"מ [11.1.80], "מעריב" ערב פסח תש"מ [31.3.80] ועוד).

לאחר השואה

עם כיבוש מחוז מארמארוש בידי הצבא האדום, החלו לשוב אליה שרידי הקהילה. בקיץ 1945 החלו חוזרים שרידי המחנות בגרמניה. בשנת 1947 כבר היו בסיגט למעלה מאלפיים יהודים, רבים מהם שלא מיוצאי סיגט, אלא מכפרי מארמארוש וממקומות אחרים, ביחוד מפליטי בוקובינה. השרידים עשו כמה צעדים לשיקום הקהילה. את בית הכנסת הגדול, שההונגרים פוצצו עם נסיגתם מפני הצבא האדום, לא ניתן היה לקומם מהריסותיו. לעומת זאת שוקם בית הכנסת ה"ספרדי" היפה, הפועל עד היום הזה בחגים ובשבתות מיוחדות. בעזרת הג'וינט הוקם בית מרחץ מודרני ומשוכלל ולידו מקוה טהרה (היום הוא נמצא ברשות העיריה).

בשיקום הקהילה ובהפעלת מוסדותיה היו פעילים ד"ר אהרן גוטמאן ראש הקהילה, אליעזר הילמאן המזכיר הכללי, זכריה מנדל ליכטנשטיין (בן ר' יוסף ליכטנשטיין הנ"ל), שלמה פרידמאן, ד"ר א' מארקוס, יוסף רוזנקראנץ ואחרים.

הגדילו לעשות למען בנות שארית הפליטה שרידות השואה, ר' הלל רוט ר' יעקב דוד וויז'ניצר, ור' דוד גדלי' הכט, במסגרת אגו"י. הם הקימו למענן מוסדות־לימוד מיוחדים ברוח חרדית של אגודת ישראל, עם פנימיות מצוידות בשכלולים רבים, שבהן מצאו הבנות המיותמות בית חם. רבות מהן הקימו בתים יהודים לתפארת עוד בסיגט ואחרות עלו ארצה וכאן הקימו משפחות על טהרת הקודש. ר' הלל רוט הצטרף, לאחר עלייתו ארצה, לפועלי אגודת ישראל והיה בין מיסדי קיבוץ יסודות. לאחר פטירתו הוסב שמו של בנין המועצה האזורית נחל שורק על שמו של ר' הלל רוט — "בית הלל" (ראה עליו גם בערך "יויעד").

ר' יעקב דוד וויז'ניצר התישב לאחר השואה בסיגט. היה בנו של השו"ב מוויז'ניץ ר' מנדל וויז'ניצר, תלמיד בעל דמשק אליעזר וישיבת חכמי לובלין. אחרי המלחמה נשא לאשה את בתו של ר' יצחק גדלוביץ מבעהוץ והתיצב בראש המפעל של מוסדות ילדים שהקימה אגודת ישראל ברחבי טראנסילוואניה. אחר כך עבר לעיר בוקארשט עד עלותו ארצה, שם שיתף פעולה עם האדמו"ר מסקולן ר' זוסיא פורטוגל בהצלת יתומי השואה לתורה וליראת שמים. אחרי עלותו ארצה הוזמן על־ידי האדמו"ר מוויז'ניץ בעל אמרי חיים לנהל את מוסדות וויז'ניץ בבני ברק והיה היוזם בהקמת שורה של מוסדות, בהדרכת האדמו"ר, כגון מושב זקנים, מוסדות ילדים, מלון וויז'ניץ, שכון לצעירים ועוד. נפטר בדמי ימיו ביום ט"ו סיון תשל"ז.

זמן קצר אף פעלו בה שני רבנים, ר' משה טייטלבוים בן בעל העצי חיים. לאחר פטירת דודו האדמו"ר מסאטמאר נבחר למלא מקומו. וגיסו ר' יהודה איזאקסון. גם החיים התרבותיים והצבוריים קיבלו תנופה מחודשת, אך קצרת ימים. בשנים 1946 — 1947 הופיעו בסיגט שלושה עתונים ביידיש: צעירי ופועלי אגודת ישראל הוציאו בטאון בשם "שבתון" (מס' 3 הופיע ב־31 במאי 1946); הועד היהודי הדמוקראטי של סיגט ומאראמוראש הוציא את "אונדזער לעבן" בעריכת י.ל. ברוקשטיין (הגליון הראשון הופיע באפריל 1947); המזרחי והפועל המזרחי הוציאו את עתונם "הד הגליל" (מס' 6 הופיע בכו אייר תש"ז 1947). לכל הפעילות בא קץ מהיר, משהתבסס במדינה השלטון הקומוניסטי ונתברר יחסו העוין לתנועה הלאומית היהודית לכל מגמותיה. בשנות ה־50 הראשונות עזבו היהודים את העיר בהמוניהם. רבים מיהודי סיגט עלו ארצה כמעפילים לפני קום המדינה ומהם השתתפו במלחמת הקוממיות. לפי רישום שעשו בני סיגט בארץ נפלו במלחמת תש"ח תשעה מיוצאי סיגט וכנראה שמספרם גבוה יותר. גל שני של עליה מסיגט גאה בשנת 1958, כאשר הוקל הלחץ של שלטונות רומניה על היהודים והותרה עליה לישראל.

כיום חיים בסיגט כמה עשרות יהודים בלבד, המאורגנים בקהילה, שפעולותיה מצומצמות. עד עלייתו לישראל בסתיו 1972 היה אחד מנושאי התרבות היהודית בסיגט הסופר והמחזאי י.ל. ברוקשטיין הנזכר. פרסם כמה מאמרים בכתב־העת התלת־לשוני (רומנית־יידיש־עברית) של פדרציית הקהילות ברומניה על עברם של יהודי סיגט. כתב כמה מחזות, רובם בנושא השואה (שהוצגו על במת התיאטרון היידי בבוקארשט. מהם תורגמו גם לשפות אחרות ושתיים אף תורגמו לאסטונית והוצגו בעיר טאלין בירת אסטוניה).

ארגון יוצאי סיגט בארץ ובארצות הברית מפתח פעילות רבה בשטחים שונים.

ביבליוגרפיה

מרמרוש־סיגט Máramarossziget (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית), בעריכת יהושע והלן רייך. גליון 1—56. תל־אביב 1959 — 1972.

פנקס חברה קדישא של סיגט בשנים תרנ"ה — תרפ"ה (1895 — 1925). כתב־יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (4° 1419).

סיגט. הקהילה האורתודוכסית. מכתב גלוי אל נשיאי ישראל... סיגעט תרמ"ו.

כנ"ל: מכתב גלוי עם ספר מלחמת מצוה. סיגעט תרמ"ט.

סיגט. הקהלה הספרדית. קונטרס אוהב משפט. לעמבערג 1887.

כנ"ל: אוהב שלום. סיגעט תר"ן.

אורנשטיין, ר' יעקב משולם: שו"ת ישועות יעקב. פיעטרקוב תרט"ו, אבן העזר סי' יב.

א"ש (אייזנשטאדט), ר' מאיר מאונגוואר: שו"ת אמרי אש, יורה דעה, לעמבערג תרי"ב, סי' ב, כח; אבן העזר, אונגוואר תרכ"ד, סי' נב.

טויבש, ר' אהרן משה: שו"ת תועפות ראם, זאלקווא 1855, יורה דעה, סי' יא; אבן העזר, סי' ד.

סופר, ר' אברהם שמואל בנימין: שו"ת כתב סופר, יורה דעה, פרעסבורג תרל"ט, סי' לז.

נתנזון, ר' יוסף שאול: שו"ת שואל ומשיב [מהדורא קמא], לעמבערג תרכ"ה, חלק א סי' קמב.

דרימר, ר' שלמה: שו"ת בית שלמה, יורה דעה, לעמברג 1878, סי' א; חושן משפט, לעמבערג 1891, סי' פז.

בן־מנחם, נפתלי: הדפוס העברי בסיגט. בתוך ספרו: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 100 — 277.

הנ"ל: שלשלת הרבנים הראשונה בסיגט. שם, עמ' 86 — 99.

הנ"ל: מחלוקת וויזניצה — סיגט על נשיאות כולל מאראמאראש. שם, עמ' 278 — 287.

הנ"ל: פארי סיגט. במישור, שנה ה (תש"ד), גליון קצה — ר, עמ' לד — לה.

הנ"ל: פרקי הגר. א. ר' יהודה מודרין וספריו. סיני, כרך סב (תשכ"ח), עמ' קעב — קעו.

הנ"ל: צרור כתובות על מצבות סיגט. סיני, כרך סט (תשל"א), עמ' רעב — רפז.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: זכרון לראשונים, כולל תולדות וקורות הגאונים... בעיר סיגעט. סאטמאר תר"ע.

הנ"ל: מצבת קודש. חלק א. סיגט ופלך מאראמארוש. ניו יורק תשי"ב.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יארק 1945, עמ' 125, 234, 240—248.

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות בטרנסילבניא. חלק א. ניו יורק תשי"א, עמ' 29, 35, 36, 86 — 88, 95, 133, 202.

כהן, יצחק יוסף: שבעים שנה כתבי־עת תורניים בטראנסילוואניה. ארשת, כרך א (תשי"ט), עמ' 299 — 326 (מס' 1, 3, 4, 5, 7, 15).

הנ"ל: תשובותיהם של רבני טראנסילוואניה במאה הי"ט. ארשת, כרך ה (תשל"ב), עמ' 266 — 325.

הנ"ל: יידישע דרוקן אין טראנסילוואניע. ייווא בלעטער, כרך 42 (1962), עמ' 265 — 277.

אנציקלופדיה של הציונות הדתית, בעריכת יצחק רפאל. כרך א, ירושלים תשי"ח, עמ' 443 — 446; כרך ג (תשכ"ה), עמ' 262 — 263.

בראוור, אברהם יעקב: מקור עברי חדש לתולדות פראנק וסיעתו. השלח, כרך לג, עמ' 441 (הערה 1); כרך לח, עמ' 453 (הערה 2).

שייבר, אלכסנדר: כתבי־עת יהודיים בלשון הונגרית בהונגריה. קרית ספר, כרך לב (תשי"ז), עמ' 481 — 494 (מס' 2, 14, 35, 132, 169, 256).

מצינוק יהודי הונגריה (מפי פליט שהגיע לארץ). הצופה, גליון 1961 (15.6.44), עמ' 2.

יהודי מארמורש. הצופה, גליון 2082 (19.11.44), עמ' 2.

בן־דוד, מאיר: יהדות מרמורש. הפועל הצעיר, שנה מ (תש"ז), כרך יח, מס' 10, עמ' 10.

טרשי, חיים: מרמורש וסיגט. הבוקר, גליון 2725 (22.10.44), עמ' 2.

ביקל, שלמה: רומעניע — געשיכטע, ליטעראטור־קריטיק, זכרונות. בואנוס איירעס 1961, עמ' 305 — 318.

וויזל, אליעזר: און די וועלט האט געשוויגן. בואנוס איירעס 1956, פרק א.

לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, כרך ב, ניו יארק 1958, עמ' 15 — 16.

Magyar-Zsido Okleveltar. Budapest, vol. III (1937), nr. 404, 495 ; vol. V (1959-1960), nr. 809, 816, 1127, 1135, 1154 ; vol. VII (1963), pp. 134, 747-748 ; vol. VIII (1965), nr. 489, 491, 492.

Marton Lajos : Sighet. Encyclopaedia Judaica. Jerusalem, 1971, vol. 14, p. 1523.

Buchler, Sandor : A zsidok tortenete Budapesten. Budapest 1901, p. 284.

Levai, Jeno : Fekete konyv. Budapest 1946, pp. 132, 142, 147, 279-280.

Munkacsi, Erno : Hogyan tortent ? Budapest 1947, pp. 65, 67-68, 125.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, pp. 162, 163, 187, 265, 419, 446, 573-574, 644, 712, 849 887.

Benoschofsky, Ilona — Karsai, Elek : Vadirat a nacizmus ellen, vol. II, Budapest 1960, p. 266.

Karsai, Elek : Fegyvertelen alltak az aknamezokon, vol. II, Budapest, 1962, pp. 521-522.

Schon, Dezso : Istenkeresok a karpatok alatt. Cluj 1935.

Die osterreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn, vol. V(2), p. 448.

עדויות יוצאי סיגט בארכיון "יד ושם": 015/384 ; 015/695 ; 03/985 ; 015/2813 ; 015/1696 ; 015/1961 ; 015/1248 ; 015/834 ; 03/1021 03/136.

ספינקא

ספינקא (ברומנית: Sãpânta, בהונגרית: Szaplonca). כ־25 ק"מ מערבה לעיר־המחוז סיגט. כל תושביה רומנים.

האוכלוסייה היהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	291	[1090 תושבים]
1880	573	?
1920	1038	30.9
1930	999	26.5
1941	920	23.3

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו כנראה לספינקא בראשית המאה הי"ח. אמנם התהלכו שמועות בין יהדי המקום שכבר בשנת 1600 התגוררו יהודים בכפר, אך קרוב לוודאי שאין להן בסיס היסטורי. במפקד היהודים משנת 1728 נרשמו בספינקא שלוש משפחות: היהודי יעקב, שהיה בחסות האציל המקומי סימאון סאפלונצאי (Simeonis Szaploncai); היהודי לייבה, בחסות פטרי סאפלונצאי; והיהודי הרש, בחסות לאדיסלאי סטויקא (Ladiszlai Sztojka). שלוש משפחות היהודים מנו יחד 13 נפשות. שלושתם עסקו בבישול משקאות חריפים, תמורת תשלום למלך ההונגרי, שציידם במכתבי חסות.

במפקד של שנת 1735 נרשמו במקום ארבעה בתי־אב יהודיים: יעקב, שניים בשם לייבל ואחד בשם Kuskind (נראה שצ"ל: Suskind — זיסקינד), בחסותם של האצילים סאפלונצאי הנזכרים ושל פופ אלכסה (Pop Alexa). בסך הכל מנו 26 נפשות. מנתוני הרישום אנו למדים, שבניגוד לרוב כפרי מארמארוש, בהם היתה ניידות רבה בקרב משפחות היהודים, הכו היהודים שורשים בספינקא כבר מראשית התיישבותם. שכן, שניים מן היהודים הרשומים במפקד 1735 זהים כנראה לאלה שבמפקד 1728. ולא עוד אלא, שבמפקד הראשון לא היו ברשות אף אחד מהם שום בעלי חיים; ואילו במפקד השני נרשמו בבעלותם 7 סוסים, 6 פרים, 8 פרות חולבות ו־6 עגלים, דבר המעיד על התבססות כלכלית. המפקד משנת 1746 מראה על נסיגה מסוימת במספר יהודי ספינקא; לפיו לא היו במקום אלא שלושה בתי אב יהודים במספר כולל של 13 נפש. אך יש לזכור כי מפקד זה, אשר נערך תוך התנגדות השלטונות ההונגריים שנכפה עליהם על־ידי השלטונות האוסטריים, היה תכופות לוקה בחסר ולא ביטא נכונה את המציאות כפי שהיתה. מכל מקום, באמצע המאה הי"ח כבר היה קיים בספינקא מניין קבוע.

במפקד של 1768, שהיה מפורט ומדויק יותר מקודמו, נרשמו בספינקא חמשה בתי אב יהודיים, במספר כולל של 17 נפש, כדלקמן: מאטיא הערש (4 נפשות), אילש וולף (3 נפשות), בנדיק אברהם (2 נפשות), יעקב אשר (3 נפשות) ולייב אשר (כנראה אחיו של הקודם, 5 נפשות). כל משפחה שילמה שלושה סוגי היטלים: מס־גולגולת (3 עד 5 פלורין), מס־סובלנות (6 — 12 פלורין) ודמי חכירה (12 — 20 פלורין). כל היהודים הגיעו לספינקא מגליציה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בספינקא כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

כץ חיים (6), שטיינמץ ברוך (4), פרל מאיר (7), ברקו הרש (5), צאליק דוד (7), פוגל מושיקו (7), שימונאוויטש הרש (2), אלמנת סאבוויטש יענקל (5), דעירש דוד (1), באש יאנקל (5), באש סולומון (6), באש מושקו (6), באש אהרן (4), יאנקל נתן (4), באש פסח (5), שימונאוויטש אהרן (3), באש לזר (8), שטרן אברהם (4), יוסף לייב (5), פרל הרש (5), מושקו (5), סולומון הרש (7), פרל דוד (5), ניימן סולומון (8), באש קלמן (4), רוזנברג הרש (4), באש יענקל ליב (3), מנדאלוויטש סרול (4), פרל ברקו (5), כץ ליב (6), צאליק דוד (4), אלמנת רוט ליב (6), חנקיל אפרים (4), ניימאן כתריאל (6), מילער מנדיל (6), סאבו מאיר (8), מנדלאוויטש אברהם (3), אלמנת ברקאוויטש מושקו (7), שטרן דוד (3), אינגבער אברהם (5), ברקו נסים (8), ברקו מושקו (10), שטיינמץ סולומון (3), ארסול

שמואל (6), הרשיל ברוך (4), שליצער חונה (5), הרש שלומה (4), רעזמיווטש יעקב (4), דסקל לייב (7), האס פישל (3), האס מעכל (3), יאקובאוויטש מאיר (4), שטיינברג ברקו (3), אברהם הרש (2), דסקל מושקו לאיוש (3), יאנקלוויטש הרש (3), האס אהרן יאנקיל (3).

חיי התורה והחסידות

1. בעל אמרי יוסף ובעל חקל יצחק

עוד בטרם היה לקהילת ספינקא רב רשמי — ספינקא היתה שייכת לגליל הרבני של סיגט — התיישב בה בשנת תר"ל (1870) אברך ותלמיד חכם גדול, שעתיד היה להתפרסם כאחד האדמו"רים הגדולים בהונגריה כולה: ר' יוסף מאיר ווייס. הוא נולד במונקאטש בשנת תקצ"ח (1838), שם כיהן אביו, ר' שמואל צבי ווייס, כדיין. למד תורה בישיבותיהם של ר' מאיר א"ש ובנו ר' מנחם א"ש באונגוואר ובישיבת ר' שמואל שמעלקא קליין מסעליש (בשעה שישב עוד בחוסט). בשנת תרי"ד (1854) נשא בת ר' מרדכי מבורשה. כאן התקבצו סביבו תלמידים וניהל ישיבה. בתרי"ז (1857) נפטרה אשתו וחזר למונקאטש. כאן נשא אשה שניה, בתו של אחד מגבאי העיר. אף היא נפטרה בשנת תרכ"ח (1868), ונשאר מטופל בשתי ילדות. למרות מצבו הקשה הוא עוסק בתורה ובעבודה בהתמדה על אנושית. בשנת תר"ל (1870) מגיע ר' יוסף מאיר אל המנוחה והנחלה, כשהוא נושא את בת הגביר והלמדן ר' עזרא יעקב באש מספינקא, מגדולי חסידי צאנז.

את דרך החסידות קבל ר' יוסף מאיר משלושה גדולי האדמו"רים בדורו, ר' שלום רוקח מבעלז, ר' חיים האלברשטאם מצאנז ור' יצחק אייזיק אייבנשטיין מזידיטשוב. כל אחד מהם מאיר את דרכו בעתיד, אך עיקר הנהגתו בחסידות ובעבודה היה לפי דרך זידיטשוב. אל הצדיק מזידיטשוב נסע בתמידות, יחד עם אביו והוא שהסמיכו לאדמו"ר והוא שמסר לו רזי תורה ודרכי התנהגות בעבודה כאדמו"ר לחסידים.

עד מהרה נתקבץ סביבו חוג של מעריצים מבני המקום, שהלך ונתרחב גם למקומות סמוכים ורחוקים יותר. תחילת כהונתו כאדמו"ר החלה כנראה בשנת תרל"ו (1876) עוד בחיי הדברי חיים, שהיה נוהג לעודד יהודים ממאראמארוש שיבקרו בספינקא. מכאן ואילך הוכר ר' יוסף מאיר כאדמו"ר וכגאון בתורה בנגלה ובנסתר. אלפים מיהודי מאראמארוש (וביניהם גם מחסידי וויז'ניץ) הסתופפו בצלו, יחלו למוצא פיו ונהרו אליו להושע בנפש ובגוף. חסידיו בנו לו בית גדול, שכלל בית־מדרש מפואר, מקוה טהרה ובתי דירות לאדמו"ר ולמשפחתו. כך הפכה ספינקא לאחד ממרכזיו הגדולים של חסידות הונגריה ויהודים מרחבי המדינה באו לבקר את הצדיק באהלו.

ר' יוסף מאיר ווייס נפטר ביום ו' בסיון תרס"ט (1909). ארונו הועלה ארצה בשנת תשל"ב על־ידי נינו האדמו"ר מספינקא שליט"א (ראה לקמן) ונטמן בבית־העלמין של פתח־תקוה.

בחייו לא הדפיס ר' יוסף מאיר את חיבוריו, פרט להקדמה ארוכה לספר רבו, ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב, לקוטי תורה והש"ס על ספר דברים (סיגעט תרנ"ב), הכוללת את תולדותיו וגדולתו בתורה ובעבודה והיא מושזרת בדברי תורה וחסידות משל עצמו. הקדמה זו נדפסה גם בפני עצמה (מונקאטש תרע"א ועוד כמה פעמים); גם סדר ההקפות לשמיני עצרת ולשמחת תורה בנוסח האדמו"ר נדפס בחייו על־ידי חסידי ספינקא (סיגעט 1897 ולאחר מכן שוב כמה פעמים). זמן קצר לאחר פטירתו החל בנו־יחידו וממלא מקומו בהדפסת ספריו הגדולים שהוכרו מיד כספרי יסוד בחסידות ובקבלה:

ספר אמרי יוסף על ספר בראשית. סיגעט תר"ע. כג, ר"ע דף.
כג הדפים הראשונים כוללים הקדמה ארוכה מאת בנו ר' יצחק אייזיק, במתכונת ההקדמה שכתב בעל אמרי יוסף לספר רבו.
ספר אמרי יוסף על ספר שמות. מונקאטש תרע"א. [5], קפט, [2] דף.
ספר אמרי יוסף על ויקרא במדבר. סיגעט תרע"ג. [4], צו; קא, [3] דף.
ספר אמרי יוסף על ספר דברים. סעאיני תרפ"ג. [4], ג, קי, [4] דף.
הדפסתו של החלק האחרון השתהתה בשל המלחמה שפרצה בינתיים. בהקדמתו מתאר ר' יצחק אייזיק את הקשיים שנתקל בהם בהדפסת כרך זה ומתנצל על טיב ההדפסה שלא עלה כרצונו.
ספר אמרי יוסף על המועדים. חלק א (שבת הגדול, פסח, שבועות, ראש השנה, שבת שובה, סוכות). ווראנוב תרפ"ט [4], קטו, [2] דף.
ספר אמרי יוסף על המועדים. חלק ב (דרושים להקפות, חנוכה, ארבע פרשיות). ווראנוב תרצ"א. [1], ד, צז דף.
שני החלקים צולמו בכרך אחד: ניו יורק תשכ"ט.
ספר אמרי יוסף על הגדה של פסח ראה לקמן.

תולדותיו של בעל אמרי יוסף נדפסו בשני ספרים:
ספר פאר יוסף מאת ר' אלכסנדר סענדר ווייס מספינקא. סיגעט תרצ"ד. קו עמ'.
בית ספינקה מאת יהודה לייב לוין. ירושלים תשי"ט. 180 עמ'.

תשובות אליו:
שו"ת מהרש"ם חלק א, סי' קמח: במעות שנדר להלביש ערומים אם יוכל לקנות מזה תפילין לעני שאין לו תפילין והביא כת"ר מתיקוני זהר תיקון כ"א היא שמלתו לעורו דא משכא דתפילין... ויפה העיר.
שם חלק ג', סי' ריח: בדבר מה שתמה מעכת"ה ע"ד רש"י פ' בהעלתך וכו'.
שם שם סי' ריט: ובדין המזוזה בפתח גבוה הרבה וכו'.
שו"ת חקל יצחק לבנו סי' סא, סד.

בנו יחידו וממלא מקומו ר' יצחק אייזיק ווייס נולד בשנת תרל"ה (1875). הוא הלך בדרכי אביו בכל ענייניו והנהגותיו. בגיל צעיר נשא את בתו של ר' ישכר בער אייבנשטיין מוועראצקי בעל מלבוש לשבת ויום טוב. כבר בחיי אביו קבל דרכי הנהגה ממנו ומשנת תרס"ד (1904) ואילך, כשחלה האמרי יוסף את חליו, הנהיג למעשה את חסידיו. עם פטירת אביו נהרו אליו כל החסידים כאיש אחד ואף גדל מספרם בהתמדה. הוא גם פתח ישיבה בספינקא בשם "בית יוסף", שאף היא הפיצה את חסידות ספינקא ברחבי מאראמארוש, טראנסילוואניה והונגריה. בשנות מלחמת העולם הראשונה נמלט ר' יצחק אייזיק מספינקא והתיישב במונקאטש. כעבור

שנים אחדות עבר לסעליש, שם נבנה בית מדרש גדול ובתי דירה. כל שנה ביום הזכרון של האמרי יוסף היה בא לספינקא לפקוד את ציון אביו ואז נקבצו בספינקא אלפי חסידים. (היום פוקדים את הציון בפתח־תקוה יהודים רבים ביום הזכרון). ר' יצחק אייזיק ווייס עלה על המוקד באושוויץ ביום יג סיון תש"ד.

האדמו"ר מספינקא בעל „חקל יצחק"

שרידי חסידי ספינקא מתרכזים מסביב לנכדו (בנו בכורו של הבן הבכור, ר' ישראל חיים), ר' יעקב יוסף ווייס, שהקים בבני־ברק ישיבה ובית מדרש גדול לחסידי ספינקא. עוד שני אדמו"רים מתיחסים לבית ספינקא, ר' נחמן כהנא, שהיה רב במושב בני ראם ואחר־כך הקים בית מדרש בבני ברק. נפטר ביום טז תשרי תשל"ז; ור' יוסף מאיר כהנא, שהתישב בירושלים, בה נפטר.

כאביו בעל אמרי יוסף לא הדפיס אף הבן ר' יצחק אייזיק אף חיבור בחייו (פרט להקדמה שהוזכרה לעיל). לאחר השואה אסף נכדו וממלא מקומו, ר' יעקב יוסף ווייס, את שרידי דברי התורה ששרדו מן התבערה והוציאם לאור:

ספר חקל יצחק חלק ראשון (על בראשית שמות). ניו יארק תשי"ב. [4], צו, [3] דף.
ספר חקל יצחק חלק שני (על ויקרא במדבר דברים). ניו יארק תשי"ד. [3], סח, [3] דף.
שאלות ותשובות חקל יצחק. ניו יארק תשכ"ו. מט, שא עמ'. כולל צה תשובות, לפי הפירוט דלקמן: 17 תשובות למארא־מארוש, 22 תשובות להונגריה, 9 תשובות לטראנסילוואניה, חמש תשובות לפולין. בשש תשובות לא נודע מקום השואל ו־36 תשובות ללא שמות השואלים.
מבין גדולי הרבנים, שאתם החליף תשובות, נציין את מחותנו מהרש"ם מבערזאן, ר' אריה ליבוש הורביץ רבה של סטרי בעל הרי בשמים, הגאון הספרדי ר' חיים חזקיה מדיני בעל שדי חמד, ר' צבי הירש שפירא ממונקאטש בעל דרכי תשובה ובנו ר' חיים אלעזר שפירא בעל מנחת אלעזר, דודו ר' יצחק אייזיק ווייס רבה של סוואליווע בעל בית יצחק ועוד.

מט עמ' הראשונים כוללים קונטרס עשרה מאמרות (הקדמת המחבר לספר אמרי יוסף). בסוף הספר חידושי תורה מאת בניו ר' ישראל חיים, ר' נפתלי צבי רבה של בילקע ומחתנו ר' אברהם אביש הורביץ רבה של קראלי.
סדר הגדה של פסח לפי מנהגי רבותינו הקדושים מספינקא עם פירושי אמרי יוסף... חקל יצחק. יוצא לאור על ידי הרב יעקב אליעזר ווייס. ירושלים תשכ"ד. [8], רלט עמ'.
מהדורה חדשה ומתוקנת: ירושלים תשכ"ו.

אגודת חסידי ספינקא הוציאה לזכרו חוברת מיוחדת:
חסידות ספינקא ואדמו"ריה. חוברת מיוחדת ליומא דהילולא של כ"ק... מהרי"א... ירושלים (תשי"ח). פ עמ'.

תשובות אליו:
שו"ת מהרש"ם חלק ג, סי' רכו: אם מותר לשתות מים בליל יו"ט קודם קידוש כשישב בסעודה מבע"י וחשכה ורוצה לברך בהמ"ז אלא שרוצה לשתות מים.
שם סי' רלט: במקוה רחוקה מנהר גדול ה' או ו' אמות [לענין זחילה].
שם חלק ז, סי' נה (תרנ"ד): במי שנשבע שלא יהיו לו לעולם תכשיטין כאותן שיהיו לאיש פלוני.
שם סי' נו: בדין החטים של שמורה שנמצא בהם אח"כ בהנשארים ציבאליס.
שם סי' קטו: בהס"ת של מר אביו הוא מחו' הגה"צ שליט"א נמצא בשם של אלקיכם שהכף נתמלא החלל דיו... וכבר נשאלתי בזה מגיסו הרב נ"י [ר' נחמן כהנא — ראה לקמן].
שם סי' קטז: אם מותר לפרק גרעיני הקוקורוזעס [תירס] בשבת.
שם סי' קיט: מה שהזכיר וביקש לבאר לו מ"ש בתשובה לגיסו בענין הס"ת.
שם סי' קכ: שוב בענין המקוה רחוקה מנהר גדול ה' או ו' אמות (הנ"ל ח"ג סי' רלט).
שו"ת מהרש"ג יו"ד סי' טז; יח (תר"ע): שתי התשובות דנות בדבר המחלוקת החריפה בענין השוחט בסענזשארץ: נדפס מכתב מהדר"ג נ"י ג"כ להתיר לאכול משחיטת השו"ב הנ"ל אפילו למהדרין מן המהדרין.
שו"ת שדה יצחק סי' לז: ...והנה כ"ת האריך בבקיאות בכל ספרי האחרונים בדבר ס"ת אשר הכ' של אלקיכם היה גגה העליון עב מאד.
שו"ת אבני זכרון חלק ב, סי' נא (תרפ"ד): הרב הגאון הגדול מופת הדור והדרו צדיק נשגב וקדוש יאמר לו רבים ושלמים חוסים בצלו... ואקדמה פניו בתודה רבה על שהראני אותות אהבה וחיבה בשימו עיניו הבדולחים בספרי אבני זכרון ולי מה יקרו אמרותיו אמרות טהורות.
שם סי' נג (תרפ"ה): כנ"ל.
שו"ת תפארת אדם [מהדורא קמא] סי' סד (תרע"ג): תשובת ר' יצחק אייזיק. מדובר במגפה שפרצה והפילה חללים יקרת מכתבו עם הפדיון הכולל הגיעני לנכון ועצתי שיאמרו בצבור כל חמשה ספרים תהלים בלי שום הפסק ב"פ בשבוע באשמורת היינו ביום ב' ובעש"ק... ואני תפלה שהשי"ת יעזור וישלח רפואה שלימה לכל החולים... והבריאים יתמידו בבריאותם וינצלו מכל מיני חולאים ומקרים ופגעים רעים ח"ו ויבשרו אך טוב כה"י.

2. רבני הקהילה

רבה הראשון של ספינקא היה ר' נחמן כהנא, חתנו של האמרי יוסף. הוא היה בנו של ר' חיים אריה כהנא בעל דברי גאונים מסיגט. מינויו לרב הקהילה בשנת תרמ"ה (1885) לערך נתקל בהתנגדות עזה מאת רבה של סיגט, ר' חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים, שספינקא היתה בגליל רבנות אביו. את המאבק ניהל אביו של ר' נחמן, הדיין בסיגט, שכל

ימיו היה נאמן לבעל ייטב לב והוא־הוא שטיפל בהיתר מאה הרבנים למען ר׳ חנניה יום טוב ליפא (פרטים על התכתבותו עם רבני הדור בענין זה ובענין רבנות ספינקא ראה בערך ״סיגט״). ענין זה הגביר את המתח בין חסידי ספינקא וחסידי סיגט, שנמשך עד קרוב לימי השואה. (בין הייטב לב והאמרי יוסף שררו יחסים טובים, אף־על־פי שהיו חוגים שהתאמצו לסכסך ביניהם. הייטב לב אף מסר לבעל אמרי יוסף את הפיקוח על השוחטים והקצבים בספינקא וביקש ממנו לפקח על חיי הדת בקהילה). ר׳ נחמן כהנא חיבר ספר שימושי גדול בהלכה, שזכה להגהות ועיטורים של גדול הדור ר׳ שלום מרדכי הכהן מבערזאן. ר׳ נחמן נפטר בחיי אביו וחותנו ביום כט תמוז תרס״ח (1908).

את חיבורו הדפיס בחייו:

ספר ארחות חיים על ש״ע אורח חיים. קובץ מלוקט חידושי דינים מכמה מאות ספרים ראשונים ואחרונים... ונלווה אליו הגהות יקרות ונכבדות בחריפות ובקיאות אשר נתכבדתי מאת מחו׳ הרב הגאון... מו״ה שלום מרדכי הכהן שליט״א אבד״ק ברעזאן... חלק א — ב. סיגעט תרנ״ח. [3], קעח; [2], רעג דף.

בחלק ב (דפים קפט — קצה): קונטרס עובר אורח מאת ר׳ אליהו דוד רבינאוויטץ — תאומים (האדר״ת).

מהדורה נוספת עם הוספות מכתב־יד: תל־אביב תשכ״ב.

תשובות אליו:

שו״ת מהרש״ם חלק ז, סי׳ כו: במי שישב עם אשתו ט״ז שנים ולא הי׳ להם בנים והרופאים שפטו כי אין מניעה מן האשה וצריך לראות את זרעו אם מותר לו להוציא זרע ע״י דישה מבפנים ויזרה מבחוץ... ידי אל תהי בזה להתיר איסור חמור נורא כזה.

שם סי׳ קיב: וע״ד שאלתו שנפלה טפת דיו לתוך חלל כף כפופה של אלקיכם.

שו״ת בית היוצר יו״ד סי׳ ל (תרמ״ה): זה ערך שני שנים אשר עשו השרים באל הנקרא בל״א אינטערהאלט [נשף ריקודים] וקנו כמה אלפים כוסות של זכוכית חדשה ועשו מהן לאמפען שנתנו בהכוסות אפר עד חציים ואח״כ עירו עליהם חלב רותח והדליקו אותם. והכוסות הנ״ל היו מונחים עד ערך שנה ומחצה במאגאזין אצל אדון א׳ ולא נשתמשו בהם ואח״ז... עשה האדון הנ״ל ליציטאציע [מכרז] על הכוסות וקנאם איש א׳ ואין יכול למכור אותם כלל עד שישיג כתב הכשר שהם כשרים לפסח ולכל השנה להשתמש בהם ברותחין ויש לו הפסד רב בזה...

שו״ת הרי בשמים מהדורא תנייא, סי׳ קמ (תרנ״ה): ע״ד שנמצא בס״ת באות כף כפופה טיפת דיו וכו׳.

שם סי׳ קמא: בנידון שבקהלתו ישנו סוחר אחד אשר מקנהו וקנינו פרץ בארץ ומטות כנפי מסחרו מלא רוחב הגלילה ותהלוכת מסחרו הוא על הרוב בהקפה לבעלי חנויות קטנים... על וועכסלען... ההכרח יאלצהו לדון עמהם בערכאות וא״א לעשות עפ״י התראת בי״ד יען רובם חונים תחת דגלי רבנים שונים... הי׳ צריך לבלות כל זמנו בנסיעות תדיר... להזמין את כ״א לרב באתריה... ויאבד בזה כל הונו ורכושו... ורוצה לעשות כתב עם הקונים בהקפה... שהוא מתחייב לבא לדין להבי״ד שבעירו ספינקא וכשיהי׳ לו הזמנה מהביד״צ דשם ולא ירצה לבא או לא יחפוץ לקיים הפס״ד שלהם יהי׳ נידון כמסרב ואז יהי׳ בנקל לו להשיג רשות בי״ד לילך בערכאות. ונפשו בשאלתו אם נכון לעשות כן עפ״י דין תוה״ק. לפענ״ד פשוט דמועיל אם כותב לו מתחילה שמחויב לדון בעירו.

שו״ת מצפה אריה מהדורא תנייא, אה״ע סי׳ ו: בדבר האיש אשר לא זכה להבנות וציוו עליו הרופאים שיתן להם איזה טיפי זרעו כדי לעמוד על הבחינה.

לאחר פטירת ר׳ נחמן כהנא נבחר בנו ר׳ צבי כהנא לרבה של קהילת ספינקא. נולד בשנת תרמ״ד (1884). היה חתנו של ר׳ ברוך רובין האב״ד ברידאוויץ שבגליציה (בימי מלחמת העולם הראשונה התישב בעיר סאמאש־אויוואר). ר׳ צבי כהנא כהן ברבנות ספינקא עד לשואה, שבה נספה. שנים מבניו, ר׳ נחמן ור׳ יוסף מאיר כהנא, עלו לארץ־ישראל, כאמור למעלה.

תשובות אליו:

שו״ת מהרש״ש ענגל חלק ו, סי׳ קכב (תרפ״ח): בדבר העגונה אשת ר׳ יעקב הערשקאוויטש אשר היה במקום המלחמה.

שם חלק ח, סי׳ נד (תרפ״ז): בדבר האשה שבעלה היה במקום המלחמה... יצחק מענדל העכט הסנדלר מספינקא.

לר׳ נחמן כהנא היו בנים נוספים, שכיהנו לאחר מכן ברבנות בכמה מישובי מאראמארוש. אחד מהם, ר׳ אהרן כהנא, כהן בסיטשל ואף הדפיס ספר (ראה ערך „סיטשל״). בישבו עדיין בספינקא נערכו אליו כמה תשובות:

שו״ת לבושי מרדכי מהדורא תנייא, יו״ד סי׳ יג (תרע״ב): לבחור החריף בנש״ק מו״ה אהרן כהנא נ״י מספינקא. ע״ד הושט שנמצא בו ג׳ עורות.

שו״ת מהרש״ג חלק ב, סי׳ כ (תרע״ו): במקומו היו נוהגין עד עתה שלא לאכול בפסח רק קמח הנטחן ברחיים הפשוטים ולא ברחיים של קיטור עם וואלצען ועתה לפי נימוסי המדינה א״א למצוא קמח על פסח רק מהנטחן ברחיים של קיטור אם מותר להתיר לבני המקום הקמח מן הרחיים של קיטור.

שו״ת זכרון יהודה חלק ב, סי׳ ח: בענין השאלה כשיש לווושט ג׳ עורות א׳ לבן וב׳ אדומים... וכבר הביא מע״כ מהגרש״ם ז״ל בדעת תורה שמותר.

שו״ת שם משמעון יו״ד סי׳ כ (תרע״ב): הקשה לו על דברי הרב אבן מיגש שהובאו במנחת חינוך.

3. בני משפחה אחרים של אדמו״רי ספינקא

מלבד ר׳ נחמן כהנא, היו עוד שני חתנים לבעל אמרי יוסף: א) ר׳ אברהם יקיר רובינשטיין, נכד הגאון מהרש״ם מבערזאן (אביו היה חתן המהרש״ם); ב) ר׳ אביגדור פולאק. היה בן ר׳ יונתן פולאק, בעלה הראשון של הרבנית מספינקא. הוא נשא את בת האמרי יוסף מנשואיו במונקאטש, כלומר את חורגתו. הוא ישב בסיגט, שם כהן כרבם של חסידי ספינקא בבית מדרש שהיה בביתו. הוא היה עובד ה׳ במסירות נפש רבה. ארבעים שנה לא שכב במטה. נפטר בסיגט ביום יג שבט תרצ״ו והקימו אוהל על קברו.

ר׳ אברהם יקיר רובינשטיין היה סמוך על שולחן חותנו וישב על התורה ועל העבודה. לאחר מכן העתיק את דירתו לעיר האלמין, שם נפטר בגיל צעיר. (אלמנתו נישאה להאדמו״ר מקומארנא, ר׳ יעקב משה סאפרין).

בשבתו בספינקא נערכו לר׳ אברהם יקיר התשובות הבאות:

שו״ת מהרש״ם חלק א, סי׳ עא: בבית שיש בו חדר גדול... נכנסים משם לחדר קטן... ויש בו לרבע ד׳ על ד׳ [אמות] אי חייב במזוזה.

שם חלק ב, סי׳ רכב: בב׳ שותפין בחנות מכלי כסף וזהב והשאיל א׳ מהשותפין טבעת לאחד לקדש בו שלא בידיעת שותפו.

שם שם סי׳ רכג: בדין מכירת חמץ שרצה לחדש למכור

בע"פ בלא שום שט"מ [שטר מכירה] רק בפני עדים כי שטר בלה"ק הוא חספא בעלמא בדד"מ [בדינא דמלכותא] וגרוע ממכירה בע"פ. והרב האבדק"ק אונטרדאם נ"י [ר' מרדכי יהודה לעוו] הורה שלא ימכרו רק בשט"מ וסגי בשט"מ בלה"ק... ולכן נלע"ד העיקר שלא לשנות ממנהג אבותינו.

שו"ת ערוגת הבשם או"ח סי' עה: ...ובענין ס"ת אשר דרש [כפי הנראה בענין הכ' של אלקיכם] לא הגיעני משם [מספינקא] שום תמונות אות משום אדם ואין לי שום ידיעה מזה... ע"ד קושייתו על הרמב"ם פ"ו מה' מעילה...

לבעל חקל יצחק היו שני בנים: הבכור ר' ישראל חיים, שישב כל ימיו ליד אביו והוא היה מיועד לרשת את כס האדמו"ריות (הוא אביו של האדמו"ר הנוכחי ר' יעקב יוסף ווייס), אך נספה בשואה יחד עם אביו ורוב משפחתו.

תשובות אליו:

שו"ת פני מבין או"ח סי' קס (תרע"ב), קסא: בשתי התשובות ישובים לקושיות ופירכות בש"ס ופוסקים. [שתי התשובות נדפסו שוב בסוף שו"ת חקל יצחק].

הבן השני, ר' נפתלי צבי ווייס, נבחר ברבות הימים לאב"ד בקהילת בילקע. בהיותו עדיין בחור צעיר נערכו אליו כמה תשובות:

שו"ת פני מבין יו"ד סי' רצו (תרע"א): בחור כהלכה... בנש"ק חו"ש ר' נפתלי צבי נ"י בן יקיר לי"נ הגה"צ בק"ק ספינקא שליט"א. המשיב עונה לשתי קושיות שהפנה אליו השואל הצעיר.

שו"ת פרי השדה חלק ג, סי' קיז (תרע"א): ...ולא היה מן הראוי להשיב לו הלא יוכל לשאול כל ספקותיו מאביו הגאון הצדיק שליט"א אשר כל רז לא נעלם ממנו. רק שלא להשיב פניו ריקם אשיב לו בקיצור. מה שנסתפק מי שקנה תפילין אשר נבדקו... ואח"כ נמצאו שהיו פסולים מעיקרא...

[גם שתי תשובות אלו נדפסו בסוף שו"ת חקל יצחק].

לאחר שישב כבר על כס הרבנות בבילקע:

שו"ת יגל יעקב אה"ע סי' יג: ע"ד שאלתו הנוראה באשה שנשארה עגונה מבעלה כמו עשר שנים ואח"כ התירוה שלושה גדולי הדור... בתרפ"א וכעת בא אחד ואמר שיודע שבעלה חי...

שם חו"מ סי' כב: סכסוכי סוהרים בדברי עור.

4. שאר מחברים ותלמידי חכמים בספינקא

בקהילת ספינקא ישב תלמיד חכם, שעסק בהוראה, אף-על-פי שכנראה לא נתמנה לכך באופן רשמי מטעם הקהילה: הרב צבי הירש מאטיאוויטש. תלמיד הגאון ר' יהודה גרינפלד מסעמיהאלי. חתן ר' חיים בלעך מספינקא, משמש בקודש אצל בעל אמרי יוסף ובעל חקל יצחק, למעלה מארבעים שנה לימד ברבים שיעורי תורה בבית המדרש. עסק במסחר היין בסיטונות. כשנכתבה אליו התשובה הראשונה היה עדיין צעיר לימים, אך התשובה עוסקת בענין אישות חמור.

שו"ת פרי השדה חלק ג סי' מ (תרס"ח): ואשר האריך להקשות על דברי ריב"ש באה"ע...

שם סי' צה (תר"ע): ונפלאתי מאד למה הלך להביא ממרחק לחמו הלא במקומו יושב הרב הגאון המפורסם שליט"א ויכול לשאול את פיו וכדאי הוא לסמוך עליו בכל דבר, רק לאשר כתב לי כי הדבר נחוץ מאד אמרתי להשיב לו אולם רק בתנאי שגם הגה"צ נ"י יסכים לזה. בענין משודך הזקוק לתת הליצה, אך היבמה רוצה לסחוט ממנו כסף, האם מותר לו לכנוס את המשודכת לפני החליצה.

שו"ת עצי חיים יו"ד סי' טז (תרפ"א): בדיני נדה.

נראה שגם התשובה הבאה נכתבה אליו:

שו"ת לחם שלמה יו"ד סי' נו: לידי"נ הרב החו"ב מ' צבי הירש נ"י מספינקא... אם בישל ביצים ומצא דם בא' מהם ויש ביצים כשרות מה דינו של הכלי. כי שמע שהי' מעשה כזה אצל מורו הגאון בק' סעמיהאלי ואסר.

ר' צבי הירש מאטיאזיטש והרעיתו

התשובה הראשונה נערכה לאיש ספינקא כשהלה ישב כבר בגליציה:

שו"ת דברי חיים חלק ב, יו"ד סי' מא: להרב וכו' מו"ה מרדכי נ"י מספינקא בק' אברטין גליל קאלמייא. אודות בה"כ [בית הכוסות] שנסרך אם אין בה מחט המנהג שאין חוששין לסירכא.

ר' חיים בלעך הנ"ל הדפיס מחדש את ספר משנת חסידים עם פירוש מגיד משנה (לעמבערג תרל"ח) עם הקדמת ר"ח בלעך. הוא בא מברודשין שבגליציה והיה בנו של ר' הירש סופר. מלבד שהיה עשרות שנים גבאי ומשמש בקודש אצל אדמו"רי ספינקא, כאמור, היה עצמו תלמיד חכם וחסיד בעל מדרגות. ידועה גם התלהבותו לישוב ארץ-ישראל על טהרת הקודש. נפטר בזקנה מופלגת כבן 86 בשנת ת"ש (1940).

בשנת תרס"ב (1902) התיישב בספינקא ר' אביגדור ווינברגר. הוא היה חסיד ספינקא נלהב והסתופף בצל בעל אמרי יוסף. לפני כן התגורר בעיירה שאמקוט שבטראנסיל-וואניה והתפרנס ממסחר האתרוגים. פרסם מודעות בעתונות היהודית בהסכמת רבים מרבני הונגריה על כשרות האתרוגים. היה גם חסידו של ר' הלל ליכטנשטיין מקולומיי, שהיה דודו. היה חתן ר' זליג הירש פישהוף, שהיה גיסו של ר' הלל ל"ש. עם בואו של ר' אביגדור ווינברגר לספינקא החל להדפיס את ספרו סמיכת נופלים, שנעשה לספר הנפוץ ביותר בכל הסביבה. בשנה אחת (תרס"ב) נדפס בשלוש מהדורות, שתיים בעברית ואחת ביידיש. זהו ספר מוסר עממי מאד המבוסס על התבוננות האדם בסביבתו הקרובה לשם מוסר השכל.

נוסח השער במהדורה הראשונה:

ספר סמיכת נופלים הוא ספר חדש אשר לא היה לאור עולם

עד עתה ובודאי רק בהשגחת הבורא ית״ש וברחמיו המרובים ממציא לנו זאת בכדי שיתחזק האמונה בעולם על ידי ראיות ברורות בחכמה ובאמת ועל ידי דרכים ודיבורים של אמת בכדי שייטיב עמנו הקב״ה להרבות השפע וההצלחה והפרנסה וכו׳.

במהדורה השניה נאמר:

זה הספר נדפס שנית בעזרת הרחום וחנון ית״ש שבאיזה חדשים חלקתי אותם שלושת אלפים בישראל ב״ה מחמת חשיבתם בעיני אנשי מדע... וגם נתוסף בו כ״ד עלים לטובה ולנחת רוח לפני אבינו שבשמים...

כעבור שנה (תרס״ג) מדפיס ר׳ אביגדור מהדורה שניה גם ביידיש, שגם ממנה הפיץ שלושת אלפים עותקים תוך חודש ימים. בתרס״ה הוא מדפיס מהדורה שלישית ביידיש בשינויים רבים. גם כאן מתפאר המחבר שהפיץ 3000 עותקים ממהדורה ב תוך חודש.

במהדורה הרביעית בעברית (תרס״ז) מכריז ר׳ אביגדור ווייְנברגר:

ונותן הספר גם בחנם לעני ואביון... אבל למי שאפשר לו יתן בעד הספר מה שביכלתו ולא ישאל ממני בחנם כי עני ואביון אנכי... זאת הדפסה רביעית בעזה״י וזה חמש שנים שהתחלתי בעזרת הקב״ה... שנים ועשרים אלף נמכרו לטובה...

בשנת תרע״א מדפיס ר׳ אביגדור ווייְנברגר חלק שני מספרו ביידיש והוא כותב בשערו (בתרגום מיידיש):

איש מדע אמר שספר זה נקרא בעונג רב יותר מאשר כל הרומאנים... הוא מבטיח להוציא חלק זה גם בעברית כאשר יהיו בידיו אמצעים כספיים. אך כפי הנראה מעולם לא נדפס חלק שני בעברית. מהדורת תרס״ז הופיע בדפוס־צילום בירושלים תשל״ה על־ידי נכדי המחבר, יוסף צבי ואביגדור הלל גולדשטיין עם תולדות המחבר בקצרה. לפיהם נפטר המחבר ר׳ אביגדור ווייְנברגר ביום ד טבת (השנה לא צוינה).

הספר האחרון מאיש־ספינקא הופיע בשנת תרצ״ב (1932) על־ידי תלמיד ישיבת ספינקא (שנוהלה באותה תקופה על־ידי ר׳ אברהם אביש הורביץ, חתן בעל חקל יצחק, רבה של קהילת רעמיט וכעבור מספר שנים רבה של קהילת קראלי). תלמיד הישיבה, הבחור חיים קנדיל, נכד ר׳ חיים שהיה שו״ב ברעמיט, הדפיס מחדש את ספר פלח הרימון על מדרשי פליאה, מאת המחבר הקדמון ר׳ בצלאל ב״ר שלמה מסלוצק, שהחיד״א מכנהו ״הדרשן המופלא״. הספר נדפס לראשונה באמשטרדם תי״ז (1657). חיים קאנדיל הוסיף לספר קונטרס בשם ״הוספות חיים״ ברוח ובסגנון המחבר. הספר נדפס על־ידי המדפיס הנודע ר׳ יעקב ווידער מסעאיני (וואראהל), אף הוא חסיד ספינקא, לאחר שביקר בישיבה והתרשם ממנה לטובה. הספר נדפס לטובת חברה מזונות של ישיבת ספינקא.

ארגון הקהילה

אין בידינו ידיעות מספיקות על ארגון הקהילה. לפי עדותו של אחד מיוצאי ספינקא נבנה בית־הכנסת הראשון מעץ בשנת תק״ס (1800) לערך. בבית־הכנסת החדש היתה טבלת־זכרון משנה זו. בבית־העלמין העתיק נשתמרו מצבות משנות ה־60 של המאה הי״ח. כפי הנראה התארגנה החברה קדישא סמוך לשנים אלו ולאחר מכן התפתחה למוסד קהילתי מאורגן, ממנו הסתעפו במרוצת הזמן עוד כמה ארגוני צדקה וסעד, כגון: חברת ביקור חולים, חברת גמילות חסדים וחברת מתן בסתר. בתחילת המאה הי״ט התארגנו בה גם חברות ללימוד תורה, כגון: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תהלים ועוד. לפי עדות זו, המסתמכת על ארכיון הקהילה, היו בשנות 1800 — 1810 כ־100 משפחות של יהודים בספינקא. אף־על־פי שמספר זה נראה מוגזם למדי, אין ספק שבתקופה זו היתה קיימת כבר מסגרת קהילתית מושלמת ברב או במעט. בתחילת המאה ה־20 בנתה הקהילה בית־כנסת חדש מאבן. מלבדם היו קיימים בספינקא בית מדרש גדול של האדמו״ר ועוד שלושה בתי־תפילה קטנים יותר.

רוב יהודי ספינקא היו עניים מרודים, שהתפרנסו מעבודות ומלאכות רבות ושונות; חקלאות זעירה, שכירי יום ביערות העד ובמנסרות; מסחר זעיר במכולת, במשקאות, בתבואה ובפירות; בעלי מלאכה לסוגיהם: חייטים, סנדלרים, פחחים, מסגרים, ספרים, כובעגים ועוד. אך היו ביניהם גם כמה עשירים מופלגים ועשרות יהודים אמידים יחסית. היו ביניהם בעלי קרקעות ויערות על שטחים נרחבים; סוחרים סיטונים בתבואה ופרי־העץ שהאיזור היה משופע בהם; סוחרי בהמות וביחוד סוסים, מגדלי בקר וצאן ועוד. בבעלות יהודית היו שלוש טחנות מים, טחנת־קיטור ומנסרת־עצים.

יהודי ספינקא לא היו מעורים בחיי החברה המקומית ולא התערבו בתושבים. רובם המכריע היו חסידים ששפת־אמם יידיש. שפת האוכלוסייה, רומנית, דיברו אך ורק במגעם עם התושבים. בשפה ההונגרית, שהיתה שפת השלטונות עד מלחמת העולם הראשונה, כמעט ולא שלטו. אך היחסים בין האוכלוסין היתה בדרך כלל תקינה, למרות המקרה הטראגי שאירע בשנת 1898, כאשר בעל היערות חיים דוד פרל נרצח על־ידי שני פועלים רומנים, משום שדחה את דרישתם להעסיקם במפעלו בהובלת עצים בנהר הטיסה. בדרך־כלל ישבו במועצה המקומית שנים מיהודי הקהילה.

בעקבות מסירת מחציתו הדרומית של מחוז מארמארוש לממלכת רומניה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, מצאה את עצמה העיירה במפתיע במצב של עיירת גבול, על כל המשתמע מכך מבחינה כלכלית. עובדה זאת היתה אחד הגורמים המכריעים לנסיגה הכלכלית הניכרת שחלה בחייהם של יהודי ספינקא. סוחרים רבים נותקו ממקורות היצוא שלהם.

גורם שני, אף הוא בעל משקל, לירידה הכלכלית — עזיבת האדמו״ר וחצרו את העיירה. החסידים שהיו פוקדים את העיירה בהמוניהם בכל חג ושבתות של פגרה, היוו גורם כלכלי מעודד בעיירה. כאשר פסקה תנועה זאת ירד ירידה תלולה היקף העסקים, הפדיון בחנויות, פחתה ההכנסה של בעלי אכסניות ומשכירי חדרים. רבים מבין יהודי ספינקא נטשו את המקום וניסו את מזלם בעיר־המחוז ובערים אחרות במדינה. חלקם אף היגרו מעבר לים.

הקהילה ומוסדותיה סבלו אף הם כמובן מן הנסיגה הכלכלית החמורה ומכך שרבים מבעלי הבתים עזבו את המקום. היו לה קשיים באיזון התקציב הקהילתי ובכלכלת הרב, השוחטים ושאר פקידי הקהילה.

ראשי הקהילה בין שתי מלחמות העולם היו בדרך כלל:

אפרים מנדל צוג, אלעזר טסלר היה מעשירי העיירה, הרצל נאדל, קלמן פסח באש ומשה ליב באש.

הרבה שנים עמד בראש הקהלה ר' קלמן פסח באש וארבעים שנה בראש הח"ק. היה איש צדקה וחסד, השכים כל יום לביהכנ"ס בשעה 3 בבוקר. נפטר בשיבה טובה בגיל 97. בספינקא היה חברה ש"ס וחברה משניות. בין הת"ח התבלטו ר' יודא הרש פרל, ר' סנדר ווייס ת"ח מובהק מרביץ תורה לילדי העיירה. ר' גרשון רוטשילד חסיד סיגט־סאטמאר נלהב. יהודים פשוטים הרבו בימות החול ובשבתות באמירת תהלים.

בימי השואה

אין בידינו אלא ידיעות מעטות על גורל יהודי ספינקא בימי השואה. אחד מתושבי ספינקא לשעבר, ר' שמעון דייטש, שהתגורר באחד הכפרים ליד חוסט, גורש בקיץ 1941 לגליציה, יחד עם כל משפחתו, בקרבת קאמניץ־פודולסק שבפודוליה, נרצחו לעיניו אשתו וילדיו. הוא עצמו עלה בידו להתחמק משם ולאחר הרפתקאות מסמרות שער הגיע להונגריה וחזר לספינקא. סיפורו המזעזע השרה רוח נכאה על יהודי המקום. בסוף אפריל 1944 הועברו היהודים לגיטו טעטש שבמארא־מארוש הצ'כית (היום ברית־המועצות), משם גורשו לאושוויץ. לפי עדות הרב נחמן כהנא הנזכר, שביקר בספינקא לאחר השואה, לא חזרו לעיירה אלא 40 — 50 איש. הוא מצא בית־כנסת אחד נשרף עד היסוד, בית־כנסת שני הפך למחסן על־ידי ההונגרים. ספרי התורה (כ־90) חוללו. בית־העלמין העתיק חולל בחלקו. בית המדרש של האדמו"ר פורק על־ידי השרידים, כדי שלא יהפכוהו לקולנוע, כפי כוונת שלטונות העיירה. בית־הכנסת שהפך למחסן תוקן ושוקם ובו התפללו שרידי הקהילה.

היום אין בספינקא אף יהודי אחד.

ר' אליעזר טסלר

ביבליוגרפיה

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש. ניו יורק תשי"ב, עמ' 49 — 50.

בן־מנחם נפתלי: הדפוס העברי בסיגט, מספרות ישראל באונגאריה. ירושלים תשי"ח, מס' 64, 65, 66, 70, 81, 92, 123.

הלברשטאם, ר' חיים מצאנז: שאלות ותשובות דברי חיים, לבוב תרל"ה, חלק ב, יורה דעה, סי' מא.

טויבש, ר' חיים: שאלות ותשובות חיים של שלום, חלק א, לעמבערג תרנ"ד, סי' נד.

רוט, ר' יואל צבי: שאלות ותשובות בית היוצר, חלק א, מונקאטש תרנ"ו, יורה דעה, סי' ל.

שבדרון, ר' שלום מרדכי הכהן: שאלות ותשובות מהרש"ם. חלק א, ווארשא תרס"ב, סי' עא, קמח; חלק ב, פיעטרקוב תרס"ה, סי' רכב, רכג; חלק ג, סאטמאר תר"ע, סי' ריח, ריט, רכו, רלט.

גרינוואלד, ר' משה: שאלות ותשובות ערוגת הבשם. אורח חיים, סוואליווע תרע"ד, סי' עה.

פריד, ר' נתנאל: שאלות ותשובות פני מבין. אורח חיים, מונקאטש תרע"ג, סי' קס, קסא; יורה דעה, שם תרע"ד, סי' רצו.

חיות, ר' יצחק: שאלות ותשובות שדה יצחק. בראדי תר"ע, סי' לז.

דייטש, ר' אליעזר: שאלות ותשובות פרי השדה, חלק ג, פאקש תרע"ג, סי' מ.

הורביץ, ר' אריה ליבוש: שאלות ותשובות הרי בשמים, מהדורא תניינא, לעמבערג תרנ"ז, סי' קמ.

וינקלר, ר' מרדכי ליב: שאלות ותשובות לבושי מרדכי, מהדורא תניינא, חלק יורה דעה בודאפעשט תרפ"ד, סי' יג.

גרינפלד, ר' שמעון: שאלות ותשובות מהרש"ג, חלק ב, ירושלים תשכ"א, סי' כ.

ענגל, ר' שמואל: שאלות ותשובות מהר"ש ענגל, חלק ו, בארדיוב תרצ"ח, סי' קכב; חלק ח, לונדון תשי"ז, סי' נד.

פולק, ר' שמעון: שאלות ותשובות שם משמעון. סעאיני תרצ"ב, יורה דעה, סי' כא.

עהרענרייך, ר' שלמה זלמן: שאלות ותשובות לחם שלמה, יורה דעה חלק א, שמאלויא תרצ"ח, סי' נו, סג; חלק ב, ירושלים תשכ"ו, סי' מו.

נחשוני, יהודה: ה"אמרי יוסף" זצ"ל הועלה ארצה ישראל, מרמורוש־סיגט [כתב־עת], תל־אביב, תשל"ג 1972, גליון מס' 54.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א. (ברוקלין) תשל"ו, עמ' קנ — קעג, תמד — תנה, תנו — תסא.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 137, 306, 747; vol. XVI, 1976, p. 102.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 1005.

ארכיון "יד ושם": 03/2012.

קרעטשענוף

קרעטשענוף (ברומנית Crãciunesti, בהונגרית: Karàcson-falva. מקודם: Tiszakarácsonfalva). כפר במרחק של כ-7 ק"מ מצפון-מזרח לעיר-המחוז סיגט. רוב תושביו רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	219	[874 תושבים]
1880	799	?
1910	1330	52.8
1920	996	54.2
1930	889	47.7
1941	911	46.0

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לקרעטשענוף בתחילת המאה הי"ח. במפקד משנת 1728 נרשמו בכפר שני בתי-אב יהודיים: הראשון, אלטר משה, שהיה חוכר באחוזתו של האציל המקומי גאורגי פוגאן' (Georgi Pogány). משפחתו מנתה אשה ושני ילדים; והשני, יהודי בשם הרש, שהיה כנראה רווק, נמצא בחסות האצילה מאריה באלוג. יהודים אלה לא החזיקו מעמד זמן רב, שכן במפקד משנת 1735 נרשמו שמותיהם של שלושה יהודים אחרים: יוסף איז'אק, שמשפחתו מנתה אשה ושלושה ילדים. בשרות המשפחה היה מנהל משק ומשרת, שניהם יהודים. ברשותה היו סוס ושתי פרות. הוא היה חוכר באחוזתו של פרנץ סגדי (Szegedy Ferencz); שתי נשים, רחל ושרה, שישבו ללא בעלים ולהן ארבעה ילדים. ברשותן היו שתי פרות. איש החסות שלהן היה גרשי סרנטשי (Szerentsi Gersi); ישראל משה, בעל לאשה ואב לשבעה ילדים, החזיק משרת והיו לו סוס ופרה. הוא נהנה מחסותו של אדאם פוגאן'.

במפקד של 1768 נרשמו בקרעטשענוף חמשה בתי-אב יהודיים במספר כולל של 19 נפש. שוב שמות שאינם נזכרים במפקדים הקודמים: יעקב צ'אינוביטש (Csajnovics), שהיה כנראה אדם אמיד, שכן שילם דמי חכירה 60 פלורין. משפחתו מנתה שתי נפשות; בדומה לו, שאלאמון הוביטש (Hovics), ששילם 65 פלורין דמי חכירה. משפחתו מנתה 4 נפשות. אברהם הרשקוביץ, בעל לאשה ואב לילד, היה כנראה איש עני. הוא לא חויב בתשלום דמי חכירה. עבד כנראה בשרותם של שני הראשונים. גם היהודי הרביעי, יחזקאל יעקובוביץ', שמשפחתו מנתה 5 נפשות, היה דל-אמצעים. הוא שילם 6 פלורין בלבד דמי חכירה. בעל-בית בינוני היה היהודי החמישי, הערשקו שמילוביטש, אף משפחתו מנתה 5 נפשות. דמי החכירה שהוטלה עליו הסתכמו ב-32 פלורין לשנה. לפי הרישום במפקד התפרנסו כל יהודי הכפר מבישול משקאות חריפים ומרוכלות.

כל היהודים הרשומים במפקדים דלעיל הגיעו לקרעטשענוף מגליציה. אין בידינו ידיעות אם היתה רציפות לישוב היהודי בקרעטשענוף מאז המפקד של 1768 ואילך (מפקדי יהודים בהונגריה לאחר 1768 טרם פורסמו בדפוס באוסף התעודות של יהודי הונגריה, שהגיעו עד עתה ל-17 כרכים).

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בקרעטשניף כדלקמן: (בסוגרים מס' הנפשות)

שמילאוויטש אברהם (6), קראטץ הוניק (3), ליבערמן הרש (7), קראטץ אברהם (8), קראטץ סמוך (4), טויב הרש (4), פרל הרש (6), ברקאוויטש שלומה (7), שמילאוויטש יענא (3), רוטה מושקו (6), אלמנת שליגר טובי (2), אברהם לזר (6), וויזל מיכל (7), פולק מרקו (5), אברהם שלומה (6), מעיסארוש יוסף (4), מארטשעל חיים (3), רוט יאנקיל (6), קופל אייזיק (7), זעלמאן ברקו (4), גאנץ יאנקיל (4), זוסמן אלתר (8), פייג אברהם (10), פייג מאיר (3), ליבערמאן אברהם (3), פייג מאניו (5), ליבערמאן אייזיק (7), אלמנת אינגבער ראובן (3), מרקאוויטש מושקו (4), פייג היים (6), העניג איציק (8), אלמנת חנה איטה (7), פרל דוד (3), מושקאוויטש פישל (10), שולצער יושקא (10), דראיט אברהם (7), קראץ מנדעל (3), דראיט זליג (8), לזאר נאדעל (3), מארקאוויטש יוסף (7), רימער לזר (9), סובו איציק (6), הוס דוד (4), שלאמוויטש הרש (7), גנץ ישראל (7), פייג שלמה (6), שטיינמץ יענקיל (7), חאמאדיא יחזקאל (6), ליטמאן דראיט (8), פייג אייזיק (4), ליב סאנטו (7), פרל זליג (11), קיים שלום (6), אלמנת קופל מושקו (7), קיים ישראל (6), אליעש שכטר (8), חיימאוויטש אפרים (6), דויטש יוסף (6), ליברמן אייזיק (4), וויזל חיים (5), ינקלאוויטש דוד (6), זינדעל אברהם (3), סובו שמעיה (7), שעיה אפרים (7), שלמה ליב (6), דוב מושקו (3), איזיקאוויטש אשר (4), קאין יואל (3), גידאלי ברקו (9), גידאלי יענקל (3), גידאלי מאיר (4), מרקו הרש (3), ויזל יענקיל (2).

חיי התורה והחסידות

1. רבנים

הרב הראשון בקרעטשענוף היה כנראה ר' יוסף יואל

דייטש. המקור היחיד לעובדת רבנותו בקרעטשענוף היא תשובת גיסו ר׳ יואל אשכנזי (ראה להלן). אם אמנם ישב על כס הרבנות בקרעטשענוף, היה זה זמן קצר ביותר. שכן בשנים תקצ״ב — תקצ״ט (1832 — 1839) כהן כדיין בעיר טארנאפאל, לשם כתב לו החתם סופר חמש עשרה תשובות. בשנים תר״ה—תר״ו ואילך כהן כרב במאניסטרישץ שבגליציה. בסוף ימיו היה רב בחאדרוב, שם נפטר. נראה, שנבחר לרבה של קרעטשענוף בשנת תרט״ו (1855) לערך, כפי שניתן להוכיח מהתשובה דלקמן. הוא נפטר כאמור בחאדרוב ביום ח אלול, כפי שכותב נינו בהקדמה לספר סבו נפש דוד (ראה לקמן), אך אינו מציין את השנה. נראה שנפטר בשנת תרי״ח לערך, שכן בתשובה של ר׳ יוסף שאול נתנזון לבנו ביום ער״ח ניסן תרי״ט נזכר ר׳ יוסף יואל דייטש בברכת תנחומים. ר׳ יוסף יואל דייטש היה חתנו של ר׳ משה דוד אשכנזי רבה של טאלטשווא, שעלה לצפת ונפטר שם בשנת תרט״ז (1856). מותר אולי לשער, שר׳ יוסף יואל דייטש היה מן הפעילים לבחירת גיסו (אף הוא חתן ר׳ משה דוד אשכנזי) בעל הייטב לב לרבנות סיגט בשנת תרי״ח (1858). ר׳ יוסף יואל דייטש היה ידוע כאחד מחריפי הרבנים בדורו וכפוסק הלכה מובהק. הותיר אחריו חיבורים רבים, אך חיבור אחד בלבד נדפס לאחר פטירתו:

ספר שאלות ותשובות יד יוסף חלק ראשון על או״ח ויו״ד, אה״ע וחו״מ. מ. — סיגעט תרל״ה 1874. [7], קלח, [3] דף.
כולל קכד תשובות, כמעט כולן לחכמי גליציה.
דפוס צילום עם הקדמה קצרה מאת המו״ל, ר׳ אברהם יצחק קאהן: ירושלים תשל״א.

תשובות רבות נכתבו אליו על־ידי חכמי דורו ובראשם, כאמור, החתם סופר. כולן לטארנאפאל, מאניסטרישץ וחאדרוב. התשובה היחידה לקרעטשענוף:

שו״ת מהר״י אשכנזי יו״ד סי׳ כ: לכבוד גיסי הרב הגאון מ׳ יוסף יואל דייטש נ״י אבד״ק קרעטשינוב... אשר העיר והקשה לשאול... על דברי הרמב״ן...
בסוף התשובה: ומכבוד אאמו״ר שיחי׳ [ר׳ משה דוד אשכנזי שעלה כבר והתישב בצפת] עדיין לא הקשבתי משנה זו. ד׳ יזכני להקשיב קשב רב משלומו הנערב. [רמ״ד אשכנזי נפטר ביום יח תמוז תרט״ז, וכשנכתבה תשובה זו היה עוד בחיים־חיותו. יוצא איפוא שר׳ יוסף יואל דייטש ישב על כס הרבנות בקרעטשענוף בשנים אלו בקירוב, כאמור למעלה].

הרב השני בקרעטשענוף היה בנו ר׳ דוד נתן דייטש, שהיה חתן ר׳ יצחק אייזיק מסטרי. הוא אשר הקים את הדת על תלה בקרעטשענוב, בהדרכתו את העם את המעשה אשר יעשה. התנהג בחסידות והיה חסיד ריז׳ין ולאחר פטירת ר׳ ישראל מריז׳ין נסע הרבה לבנו ר׳ דוד משה מטשארטקוב. עסק גם בתורת הח״ן. נפטר ביום יא שבט תרל״ח (1879). אלמנתו עלתה לארץ ונפטרה בטבריה ביום א דר״ח טבת תרמ״ו. גם אחד מבניו, ר׳ יצחק אייזיק, עלה ארצה ואף הוא נפטר בטבריה (כ תשרי תרס״ט).

ר׳ דוד נתן דייטש השאיר אחריו כתבים רבים, אך לא נדפס ממנו אלא חיבור אחד, כחמישים שנה לאחר פטירתו:

ספר נפש דוד על התורה חלק ראשון... ונלווה אליו בסופו דרוש א׳ מהדרשות אשר דרש המחבר זצ״ל בשבת הגדול... סעאיני תרפ״ט. [5], סב דף.
מלבד חיבור זה הוסיף הערות לשו״ת יד יוסף מאביו וכן הדפיס שם שלוש תשובות משלו (סי׳ לד, מא, פה).

תשובות אליו:

דברי שאול, יוסף דעת על שו״ע יו״ד, לעמבערג תרכ״ו, עמ׳ עו: והנה בשנת תרי״ט ער״ח ניסן הגיעני מכתב מהחריף מו״ה נתן דוד [צ״ל: דוד נתן] בהרב המנוח מו״ה [יוסף] יואל דייטש במה שאירע ששומן אווז של פסח נשרה במים וכו׳.

שו״ת שואל ומשיב מהדורא תליתאה, חלק א סי׳ רצא: להרב מו״ה דוד נתן בהרב אבד״ק קרעטשניב במדינת אונגרין. ע״ד שאלתו איש א׳ נארח בקהלה [אחת] מוטל על ערש דוי ר״ל ושאלו אותו מאיזו עיר הוא ומה שמו ואם יש לו אשה ובנים. והשיב [שהוא] מקרעטשניב סמוך לסיגיט ושמו חיים צבי ויש לו אשה ובנים והם לומדים אצל מלמד ובן אחד יש לו והוא סנדלר. וגם מצאו אצלו הרייזע פאס [דרכון] שלו וצואה של אביו המנוח וסימנים הי׳ לו על הפרצוף פנים עם החוטם שלו היינו חוטמו ארוך וחצי החוטם הוא גרא־שווארץ. על לחיו השמאלית אצל הזקן שומא שחורה עין ימין הוא רע. ואח״כ מת ביום וא״ו וישב. ויש כאן ספיקות שלא הזכיר שם אביו... ומה שאמר שיש לו בנים ואחד סנדלר ונמצא שאין לו רק אחד והוא חייט...

שו״ת חסד לאברהם מהדורא תניינא, יו״ד סי׳ יז (תרכ״א): בנקב שנמצא בטחול של פרה...

שו״ת בית שלמה או״ח סי׳ כה (תרכ״ד): בישוב א׳ [במארא־מארוש] ישראלים בו מעט והשתדל ראובן מיושבי הישוב... אצל שרי הקיר״ה רשיון לעשות בית תפלה בביתו והקדיש בית א׳ בביתו לבית כנסת. גם קנה מכיסו ספר תורה וארון הקודש ושאר תשמישי קדושה... והתפללו בו כל יושבי הישוב ההוא בציבור שמונה שנים. והשתדל ראובן הנ״ל שבני הישוב יתנדבו לצורך בנין בית מקוה ועלה בידו יען שרוב מעות הבנין נתן ראובן מכיסו וקנו מקום א׳ על בנין המקוה... וטרם הגמרם רוח אחרת עבר על איזה אנשים משם ושכרו מקום מנכרי שיקחו הבנין ההוא ויעמידהו שם לביהכ״נ וראובן מוחה בידם מצד שכבר החזיק שיהיה הביכ״נ בביתו וכמה יגיעות יגע בהרשיון ופיזר ממון הרבה ועוד שרוב הממון מהבנין הוא שלו... וגם המקום שרוצים לבנות ביהכ״נ הוא מקום פרוץ לנהר ורחיים והחלונות יהיו למקום אסיפת נכרים ונכריות לטחון ולרחוץ ועמדו לפני כת״ה לדין ויצא הפס״ד שהדין עם ראובן ויען שהצד השני ערערו על הפס״ד הציע דבריו לפני גדולי דורינו וכולם הסכימו לדעת כ״ת ועדיין הם נותנים כתף סוררת ושאל חוו״ד... יפה דן כ״ת...

שו״ת מהר״ם שיק אה״ע סי׳ קנד (תרכ״ט): ...ובאמת לא הי׳ ברצוני להשיב בנידון שלו כיון שלפי הנראה האשה ההיא פרוצה שנתיחדה עם הגוי ושכבה עמו בעגלה אחת ומצוה לגרשה ולא אהי׳ מסייע לטהרה לבעלה. ומכל מקום לדינא הסכימו האחרונים... שאשה אינה נאסרת עפ״י דברים מכוערים...

מנוחת אשר חלק ב, בשו״ת שבסוף הספר, סי׳ ו: בנידון שהלמ״ד נכנס לתוך ה׳ של אלקיך איך נעשה...

בנו של ר׳ דוד נתן, ר׳ משה דייטש, היה מעין אדמו״ר עממי בקרעטשענוף. בעיקר היה נותן רפואות וסגולות ואף כתב רצפטים. מדי פעם היה גם כותב קמיעות. בשנות ה־30 עבר לסיגט. נספה בשואה.

הרב הבא בקרעטשענוף היה ר׳ צבי הירש ריינמאן ב״ר יצחק משולם. הוא היה חתנו של ר׳ אברהם אהרן טייטלבוים בן הייטב לב. אין אנו יודעים מתי נבחר לרב. אם היה זה מיד לאחר פטירת ר׳ דוד נתן דייטש, הרי ישב רצ״ה ריינמאן בקרעטשענוף כארבעים שנה, הזמן הממושך ביותר שבו כהן רב בעיירה זו. הוא נפטר ביום כה מרחשון תרע״ט (1918). זמן קצר לפני פטירתו נבחר גם לרבה של ביטשקוב. לפני

כן ישב בביטשקוב (לא כרב) תלמיד חכם גדול, ר׳ אלטר שאול פפר. לפני מלחמת העולם הראשונה היגר לארצות הברית (ראה ערך ״ביטשקוב״).

בביטשקוב לא היו מסדרין גיטין משום הספיקות שהיו כיצד לכתוב את שם המקום בגט. בשנת תר״ע היה מקרה של שכיב־מרע שהיה לו אח קטן ואם ימות הרי תצטרך אלמנתו להמתין עד שהיבם יגדל. ר׳ אלטר שאול פפר סידר בהושענא רבה תר״ע גט לראשונה בביטשקוב כמקרה חרום ולאחר מכן בא במשא־ומתן של הלכה עם גדולי הדור, שיאשרו את כשרות הגט.

שתי התשובות לר׳ צבי הירש ריינמאן סובבות בענין סידור גיטין בביטשקוב, לאחר שכבר נקבע תקדים, הראשונה מאת ר׳ אלטר שאול פפר עצמו, לאחר שעקר את מושבו לניו יורק:

שו״ת אבני זכרון חלק א סי׳ מ (תרע״ו): אשר ביקש ממני לברך על המוגמר ולסיים בדבר טוב שהתחלתי בהו״ר בשנת עת״ר בהיות משכני בק״ק גרוס ביטשקיב שסדרתי גט לשכ״מ והארכתי בתשובתי שגם להב״ח מותר לסדר שם גיטין אחרי שכבר סדרנו גט בהכרח אין למנוע גם להבא. ומאז שלחתי קונטרסי לגאוני הדור הי״ו וכולם פה אחד הסכימו בשריותא דהאי איתתא המתגרשת וגם שיכולים לסדר גיטין גם להבא בגרוס ביטשקיב... בין כך העתקתי משכני מהתם להכא [ניו יורק] לא סדרתי גיטין יותר בשם. ועתה שאלתו ובקשתו שאכתוב לו המסקנא למען יוכל חתנו הרב המו״צ דשם לסדר גיטין כיון שעלתה בהיתר... ויקבל בזה העתקות מכל החילוף מכתבים שהיו עם הגאונים המשיבים בענין זה...

שו״ת אמרי יושר חלק א, סי׳ קסו: בדבר קביעת שמות לסידור גיטין בעיר ביטשקוב אשר בגליל שלו. וכל דבריו בזה נראין ברורים...

לאחר מלחמת העולם הראשונה כיהן כרבה של קהילת קרעטשענוף ר׳ אלעזר ריינמאן בנו של הקודם. הוא היה חתנו של ר׳ אברהם חיים רובין האב״ד גלאגוב שבגליציה, מנכדי ר׳ נפתלי הורביץ מרופשיץ. גם הוא כיהן כרב גם בקהילת ביטשקוב. בתקופה מסויימת ניהל ישיבה בקרעטשענוף ולמדו בה כחמישים תלמידים. בשנות השלושים עזב ר׳ אלעזר ריינמאן את קרעטשענוף והתישב בביטשקוב, לאחר מכן עבר למלא מקום חותנו בגלאגוב. הוא נספה כנראה בשואה של יהודי פולין. לא נדפס ממנו אף חיבור.

תשובות אליו:

שו״ת עצי חיים אה״ע סי׳ ו (תר״פ): בענין עגונה ממלחמת העולם הראשונה, אשתו של ר׳ שלמה ב״ר יצחק קיניג, שאבד במלחמה.

שם שם סי׳ כג (תרפ״ה): באשה שבעלה נפל במלחמה וילדה ולד שמת כעבור כמה חדשים ולפי העדות מת קודם בעלה ואחר כך מת בנה ואם כן אינה זקוקה לחליצה.

שו״ת אפרקסתא דעניא סי׳ קיב (תרפ״ג): בענין העגונה ממלחמת העולם הראשונה, אשת ר׳ מיכל ישראל מאויבר־רינא.

רבה האחרון של קרעטשענוף היה ר׳ אברהם חיים ריינמאן ב״ר אלעזר. הוא כיהן בקרעטשענוף בלבד. הוא היה דרשן מקובל ואהוב על שומעיו. דרשותיו היו מתובלות במשלים ובסיפורי צדיקים. בשנת 1941 גורש לקאמנץ־פודולסק ואחר כך נרצח במיתה משונה (פרטים ראה לקמן).

כשנה לפני כן הדפיס את חיבורו:

ספר ויצא פרח על פרקי אבות... סאטו־מארע ת״ש. [6], קט, [1] עמ׳.

המחבר מודה בספרו לכמה אברכים ״חריפים ובקיאים בחדרי תורה״ וביניהם ר׳ חיים קאנדיל מפה, ״שטרחו ויגעו הרבה לכתוב ולסדר החידושי תורה שלי להדפסה״. ר׳ חיים קאנדיל ההדיר את הספר הקדמון פלח הרימון והוסיף לו משלו, כשהיה תלמיד בישיבת ספינקא (ראה ערך ״ספינקא״).

2. אדמו״רים ודיינים

בסוף המאה הי״ט, קרוב לוודאי לאחר פטירת ר׳ מרדכי לייפר מנאדבורנא בבישטינא ביום א דסוכות תרנ״ו (1895), התישב בקרעטשענוף בנו ר׳ מאיר רוזנבוים. מאז נעשתה העיירה מרכז חסידי ור׳ מאיר היה מיסדה של שושלת קרעטשענוף הידועה גם בארצנו. חסידיו הקימו לו בית מדרש ובית דירות. ר׳ מאיר עצמו השתתף בבנית בית המדרש, כשטח את הקירות אמר הלל. ר׳ מאיר היה שקוע כל הזמן בעבודתו ובתפלתו ולא הראה פנים שוחקות לחסידים. מעולם לא נראה שחוק על דל שפתיו. ואף־על־פי־כן נהרו אליו חסידים וסתם יהודים שהיו זקוקים לישועה, שכן הוא התפרסם במופתים ואף חילק קמיעות. הוא נפטר בקרעטשענוף ביום א דר״ח תמוז תרס״ח (1908).

את מקומו מילא בנו ר׳ אליעזר זאב רוזנבוים, שהיה יותר מעורב עם החסידים. בימיו נתרחב חוג חסידי קרעטשענוף. הוא היה האדמו״ר המקובל ביותר בין צאצאיו הרבים של ר׳ מרדכי מנאדבורנא, שרובם הגדול התישבו במרחבי הונגריה ההיסטורית. אף הוא היה בעל מופתים וגם כתב רצפטים לחולים. בסוף מלחמת העולם הראשונה התישב בסיגט (ראה ערך ״סיגט״), משם הובל לאושוויץ.

דברי תורה וחסידות של ר׳ מאיר ובנו ר׳ אלעזר זאב רוזנבוים והנהגותיהם נדפסו לאחרונה בשלושה ספרים, שתוארו בערך ״סיגט״. (שם גם על ממשיך חסידות קרעטשענוף בישראל, ר׳ דוד משה רוזנבוים ופעלו בעיר רחובות).

שנים רבות כהן כדיין בקרעטשענוף ר׳ מאיר דוד טאבאק, בנו של הגאון הנודע ר׳ שלמה יהודה טאבאק בעל ערך שי ותשורת שי. אף הוא היה למדן חריף וגאון בתורה, אך כיון שלא פרסם ספריו נתקפה פרסומו בעולם התורה. לאחר שנפטר אביו בשנת תרס״ח (1908) נבחר למלא את מקומו בסיגט, שם נפטר ביום ב ניסן תרצ״ו (1936) כבן תשעים שנה.

שתי תשובות נכתבו אליו, שתיהן מתקופת קרעטשענוף:

שו״ת מהרש״ם חלק ב, סי׳ רכט: בדין המקוה שהעמידו בה סאמיוואר לחמם המים ורבים נוהגים להניח גחלים בעש״ק סמוך לחשיכה כדי שיבערו בלילה ויהיו המים חמים קצת בשחרית של ש״ק ורו״מ העיר דיש לחוש שמא יחתה...

שו״ת אבני זכרון חלק א, סי׳ צז (תרס״ד): בראובן שקנה בליציטאציאן [מכרז] הזכות מתפוחי יער מאת מושל הכפר בערכאות שלהם ואח״כ מכר לשמעון ג׳ מאות מעטער צענטען תפוחים מעורבים והיינו ג׳ רבעים תפוחי יער ורבע אחד תפוחי גינה...

3. תלמידי חכמים הנזכרים בספרי השו״ת

התשובה הראשונה שבה נזכרת קרעטשענוף היא משנת תרי״ט (1859) והיא נכתבה אל ר׳ יעקב ראובן אב״ד דעליטין

שבגליציה. התשובה דנה בהיתר עגונה לאשה שבעלה נרצח על־ידי גוי, כפי שיבואר להלן. גביית העדות הראשונה נגבתה ביום כד טבת תרי״ז וחתומים עליה ר׳ בעריל נאגיל ור׳ עזרא שו״ב (החתום השלישי לא נזכר שמו אלא: ״ונאו׳ וכו׳״). גביית העדות השניה נגבתה ביום יג שבט תרי״ט ועליה חתום ר׳ עזרא שו״ב בלבד. נראה שבתקופה זו לא היה רב בקהילה ור׳ בעריל נאגיל ור׳ עזרא שו״ב היו תלמידי חכמים שידעו כיצד לנסח גביית עדות להיתר עגונה. קשה להבין למה טיפל בהיתר העגונה רב מגליציה ולא רבה של סיגט, ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים, שישב בה כבר למעלה משנה.

לסיפור המעשה נודעת חשיבות להכרת תנאי החיים של יהודי קרעטשענוף באמצע המאה הי״ט ולכן נצטט כמה מובאות מגביית העדות:

שו״ת בר לואי חלק ב, סי׳ טז (תרי״ט): האשה הנצבת מקרעשניב והיא במדינת הגר כי הלך בעלה משם לכפר יאסין בעסק מסחור. וזה כמו שלשה שנים אשר היא יושבת גלמודה וממתנת על בעלה ולא נודע מקומו איה ואחר החקירה והדרישה נתודע הדבר ע״י הגב״ע מב״ד צדק דשם אשר עניה זו לשוא שומרת. ונראה הדבר בעליל אשר הגוי המוחזק לרוצח הרגו כבר ובקש ממנו כמע״ל לשים עין בזה אם הוא באפשרי להתיר האשה הזאת מכבלי העגון...

גביית העדות מיום כד טבת תרי״ז: זכרון עדות שהי׳ בפנינו הח״מ עבור האשה העצובה מבעלה שנאבד זה שתי שנים ואחר החקירה והדרישה נודע הדבר שמיום הנ״ל הי׳ היהודי אליקים געציל בן ר׳ מאיר אצל צבי בן ר׳ ירחמיאל מתושבי עירנו ונתן לר׳ צבי תשעים כסף עבור העץ שקנה ממנו ומשם הלך אליקים געציל הנ״ל אל ר׳ דוד חיים פה עירנו והערל הנחשד לרוצח המתין אליו אצל ר׳ דוד חיים הנ״ל ומשם קרא הערל את היהודי הנ״ל לקנות שורים אצלו והיהודי הנ״ל קנה להערל הנ״ל יי״ש אצל ר׳ דוד חיים הנ״ל ומשם הלכו שניהם על לינת לילה להערל הרוצח הנ״ל ובדרך הליכתם פגעו את ר׳ אלעזר ברבי שמואל מפה ודברו זע״ז אודות הליכתם. גם ערלים ראו ג״כ הליכתם אשר הלכו למחוז של הערל הרוצח הנ״ל וכבר נשבע ע״ז ר׳ אלעזר ברבי שמואל הנ״ל וגם הערלים במשפטי הערכאות דפה ושלחו היהודים וגם האשכנזים המושבעים לפקודת קיר״ה, גם המושבעים למשמעת השטיהלרעכטיר וחפשו את היהודי אליקים געציל הנ״ל בכל גבולו של הערל הרוצח הנ״ל ולא מצאו אותו. והיהודים התחילו לשאול לשפחות של הערל הרוצח והן כחשו בפניהם וגם אשת הרוצח כחשה ואמרה שאינה יודעת מאומה. ואח״כ יצאו היהודים מהבית הנ״ל לבית החיצון ועמדו אחר הדלת והערלים באו לתוך הבית ודברו על לבה דברים רכים שלא תפחוד מלהגיד אמיתת הדברים אם היה היהודי הנ״ל ביום זה בביתה. וע״פ השאלות האלו שמעו היהודים העומדים אחר הדלת שהערלית אשת הרוצח הנ״ל אמרה כדברים האלה: שהיהודי בא לכאן לעת ערב ודברו יחד אודות השורים ולן שם. והרא[ת]ה להם המקום אשר ישן שם היהודי ומקום הנחת הבגדים. ובבוקר כאשר קם משנתו רחץ עצמו והתפלל והניח תפלין. ולאחר התפלה בקש מהערל הנ״ל להראות לו דרך לצאת מן היער הנקרא בידיליצער וואלד שיוכל לבוא אל דרך המישור. והיה לבוש בבגדים ובבגד עליון הנקרא הינא ויצא עמו הערל הנ״ל. ואח״כ שב הערל לביתו בעצמו ולקח הגרזן והלך אחר היהודי הנ״ל ליער ושהה שם לערך ב׳ שעות ובא לביתו. כך אמרה בפני האשכנזים והיהודים שמעו כל זאת בעמדם בבית החיצון. והיה שם בערך ב׳ מניינים. והבגד הנקרא הינא נמצא ועדיין מונחת בערכאותיהן ויש בה שני חורים הניכרים שהם מהגרזן. גם נמצא על הבגד הנ״ל דם קרוש וקפוי כמו כבד. וכבר נשבעו ע״ז הערלים והיהודים שמכירים הבגד הנ״ל בט״ע [בטביעת עין] וגם שראו הבגד הנ״ל סמוך לדירתו של הרוצח הנ״ל וה״ה מ׳ צבי ברבי ירחמיאל ועוד כמה אנשים חתמו עצמם ע״ז...

בהמשך גביית העדות נאמר: זכרון עדות שהי׳ לפנינו הח״מ ה״ה מוה׳ אהרן בן אלעזר מראחוב בא לפנינו ואמר אודות האשה העניה העניא בת ר׳ איציק העזובה שהוא בעצמו היה באותו העת בהתפיסה עם אחד שישב ג״כ בבית הסוהר מחמת עסק גניבה שגנב שורים ושמעו ממנו שסיפר לכל בני האסורים שאותו גזלן [הרוצח] אמר בפניו שמוכרח לחתור התפיסה ולברוח כי לא הטמין המלבוש מההרוג, לכן מוכרח לילך לביתו לבער את המלבוש וכן עשה. ועוד אמר [הרוצח] שלפני היהודים אין לו שום פחד כי בטוב הצפינו [את ההרוג]...

מתוך גביית העדות מיום יג שבט תרי״ט: גם בא לפנינו אחד ואמר בשם ר׳ אהרן הנ״ל שאמר הרוצח שבודאי לא ימצאו את היהודי הנרצח כי טמן אותו היטב. גם שמע הח״מ מהערל מכפר יאסין שאמר אליו גיסו של הרוצח: אם יתן לו שני שורים אזי ילך עמו להראות לו מקום קבורתו של היהודי. ושאל להערל הנ״ל מה השיב לגיסו וסיפר המעשה: חמיו של הרוצח לקח את הרוצח לביתו להיות ווירטשאפטיר אצלו ואח״כ בא בנו הוא גיסו של הרוצח ואמר לאביו שחלילה ליקח אותו לביתו שהיום או מחר יחפשו אחריו ע״ד ההרוג ויקחו כל אשר לך. ושאל לו האיך אתה יודע. והשיב לו תן לי שני שורים ואראה לך מקום קבורתו...

ר׳ יצחק שו״ב:

שו״ת בית יצחק יו״ד חלק ב, סי׳ צב (תרל״ח): באחד בן עשרים שנה שיש ספק אם הוא נימול כהוגן.

ר׳ יצחק שו״ב

ר׳ יצחק אייזיק שו״ב (הקודם?):

שו״ת נטע שורק או״ח סי׳ ט: בהא דקיימא לן... דצריך לברך על פרחי אילנות האיך הדין אם יוצא ורואה פרחי אילנות שבתוך ג׳ שנים דפירותיהם אסורים בהנאה משום ערלה האם צריך לברך גם על פרחי אילנות האלה [התשובה מאת חתן המחבר, ר׳ יהודה אלטמאן].

ר׳ יוסף פרידמאן (תלמיד ר׳ אלעזר דייטש מבאניהאד):

שו״ת פרי השדה חלק א סי׳ ד (תרנ״ג): במה שכתב השו״ע... דלא יתן תבשיל תחת המטה אם הקפידה דווקא בשעה שישנים עליה או דאין חילוק.

ר׳ צבי הירש סופר סת״ם:
שו״ת אבני זכרון חלק א, סי׳ ב (תרס״ג): בנידון הספר תורה שנמצאו בה אותיות נפסקים ונמחקים.

ר׳ מנחם מענדל סאבוי (תלמיד בעל עצי חיים):
שו״ת עצי חיים יו״ד סי׳ יז: בענין ספירת ז׳ נקיים.

בין שתי מלחמות העולם התבלטו שני תלמידי חכמים מופלגים בקרעטשענוף, שהיו גם מורים ופוסקים שאלות איסור־והיתר: ר׳ הירשל בערליס ור׳ יחזקאל הערבסט.

מימן לשמאל: ר׳ מנדל סבו, ר׳ אליעזר ברקוביטש, השו״ב ר׳ בן ציון, ור׳ מאיר ברקוביטש

ארגון הקהילה

הקהילה החלה להתארגן בראשית המאה ה־יט, אם כי מנין קבוע כבר היה קיים בקרעטשענוף קודם לכן, כנראה מאמצע המאה ה־יח ואילך. בשנת 1830 כבר היו קיימים בית כנסת ובית מדרש. בין שתי מלחמות העולם התפללו יהודי העיירה בבית הכנסת הגדול, בבית המדרש של התלמוד תורה, בבית המדרש של הבחורים ובבית המדרש שהיה קצת רחוק ממרכז העיירה בדרך לכפר רינה, שבו התפללו היהודים שגרו בסביבה זו. בית העלמין היה עתיק מבית הכנסת והוא נפתח כנראה בראשית המאה ה־יח. בתקופה שבה התארגנה הקהילה נבנה גם מקוה טהרה והוקמו כמה מוסדות קהילתיים ובראשם החברה קדישא. בשנת 1894 נוסדה ״חברה בחורים מחזיקי עניים״. עם הקמתה מנתה ששים חברים. ככל שהתרבו יהודים בעיירה התבססה הקהילה והוקמו מוסדות חדשים וכן הברות ללימוד תורה, כגון חברה ש״ס ומשניות; חברות למעשי צדקה וחסד, כגון חברת צדקה גדולה, חברת ביקור חולים, חברות שונות לגמילות חסדים וכיוצא בהן. במסגרת הקהילה היתה גם חברת תלמוד תורה, אם כי ילדים רבים למדו אצל מלמדים פרטיים, שלא היו מאורגנים. ליד התלמוד תורה היה גם בית־ספר עממי, ששפת הלימודים בו היתה רומנית. הוא נתמך גם בידי יהודי קרעטשענוף שהיגרו לארצות הברית.

ראשי הקהילה והפרנסים הידועים לנו: לפני מלחמת העולם הראשונה היה ראש הקהילה ר׳ הירש ברקוביטש, בעל מנסרת עצים וסוחר בקר, חסיד קרעטשענוף. הוא נפטר זמן קצר לאחר המלחמה. הגבאי היה בתקופה זו ר׳ אלטר יאנקלוביטש, תלמיד חכם ובעל חנות. לאחריו נבחר לראש הקהילה ר׳ זלמן ליב אליאש, יליד הונגריה, התן יעקב דוד האנס, שהיה סוחר עצים אמיד. אף הוא היה תלמיד חכם וחסיד סיגט. היה פעיל מאד בקהילה. בין השאר שיקם את המקוה מחדש והכניס בה אמבטיות חדשות. נפטר כמה שנים לפני מלחמת העולם השניה. לאחריו עמד בראש הקהילה ר׳ צבי אלימלך פיירוורגר, אף הוא תלמיד חכם מובהק וחסיד סיגט. היה חתן ר׳ אייזיק. גם הוא פעל לטובת הקהילה במסירות רבה. ראש הקהילה האחרון היה ר׳ הירש פוגל, בעל חנות ותלמיד חכם. זכה להנצל מן השואה יחד עם אשתו, מתגורר היום בחיפה והוא זקן יוצאי קרעטשענוף בישראל (בן צ״ג עמו״ש). יהודי קרעטשענוף היו חסידי סיגט וחסידי וויז׳ניץ ברובם הגדול.

ב־1834 פרצה מחלוקת מרה בקהילה, שהדיה הגיעו לרחבי המדינה: רבה של סיגט באותו פרק, ר׳ אלעזר ניסן טייטלבוים, אסר את שחיטת השוחט מקרעטשענוף, ר׳ משה, שהיה מחסידי קאסוב ונתמנה לשוחט על דעת אדמו״רי קאסוב, חסידי קאסוב שהיו בתקופה זו רוב מנין ורוב בנין בכל כפרי מארמארוש, לא צייתו לאיסורו של הרב והשיבו מלחמה שערה. הדבר שימש כאחד הגורמים לנטישת ר׳ אלעזר ניסן את רבנות סיגט (ראה ערך ״סיגט״).

בדומה לרוב כפרי מארמארוש התפרנסו גם יהודי קרעטשענוף מן הפרנסות האופייניות כדלקמן: חלק ניכר מצא את פרנסתו מתעשיית העץ לכל צורותיה — כריתת העצים ביערות, השטתם בנהר הטיסה לפנים הונגריה, עבודה במנסרות העצים, שכולן היו בבעלות יהודית וחלק ניכר מפועליהן היו יהודים. לרוב יהודי קרעטשענוף היו חלקות אדמות מסביב לבתיהם ואף מחוץ לתחומי הכפר. על־פי רוב חלקות קטנות, שתנובתן הספיקו לצרכי הבית. חלק מיהודי קרעטשענוף היו בעלי חנויות ובתי־מרזח. אחרים היו בעלי מלאכות ושכירי יום. בדרך כלל היו רוב יהודי הכפר עניים ועמלו הרבה להוציא לחמם מן הארץ.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשמחצית המחוז הועברה לרשות ממלכת רומניה, נותק הכפר ממקור פרנסתו העיקרי — השטת העצים על הנהר, שכן כל הנהר ויובליו לא היו בתחום רומניה. משבר כלכלי זה בחיי הכפר וכן משברים אחרים גרמו לכך, שרבים מיהודי קרעטשענוף נטשו את הכפר. בעשור הראשון שלאחר המלחמה, 1920 — 1930, נתמעטה הקהילה בלמעלה ממאה נפש. חלקם הגדול התישב בערים, בטראנסילוואניה וברגאט. חלק קטן היגר מן המדינה, ורובם הגיעו

לארצות הברית. בין שתי מלחמות העולם התפרנס חלק ניכר מיהודי קרעטשענוף מתמיכת קרוביהם בארצות הברית, שהגיעו במרוצת הזמן לאמידות ואף לעשירות. גם ארגון יוצאי קרעטשענוף בארצות הברית הושיט סיוע ליהודי העיירה, לפי רשימה מראשי הקהילה.

מן הראוי להזכיר את גר־הצדק אברהם קליין (קיצ'י בכינויו ההונגרי), שהגיע לקרעטשענוף מן העיר נירעדהאזה שבהונגריה. נשא את בתו של בעל האיטליז געציל כ"ץ. גר־הצדק התגלה כיהודי בעל מדות בלתי רגילות, מכניס אורחים ורודף צדקה וחסד. הוא שקד על התורה בעקשנות וברצון ברזל, עד שנעשה תלמיד חכם. למד מלאכת השחיטה אצל השוחט ר' בן־ציון בקרעטשענוף. לאחר מכן עזב את קרעטשענוף והקים בית־חרושת למוצרי בשר.

בימי השואה

אותותיה של השואה נראו בקרעטשענוף כבר בסוף השלטון הרומני, בשנים 1938 — 1940, עם התגברות האנטי־שמיות ברומניה. התושבים הציקו ליהודי הכפר, בעיקר בתחום הכלכלי.

צרה גדולה התרגשה על קרעטשענוף בקיץ 1941, כאשר השלטונות ההונגריים הוציאו צו המחייב להציג את תעודת האזרחות ההונגרית תוך זמן קצר. 496 יהודים גורשו מקרעטשענוף בקיץ 1941. רובם ככולם תושבים ותיקים שהם ואבותיהם ישבו בקרעטשענוף זה כמה דורות. רובם נרצחו בידי ההונגרים והגרמנים ליד העיר, קאמניץ — פודולסק ובחלקם ליד הערים סטאניסלוב והורודנקה שבגליציה. רק שמונה משפחות (ליתר דיוק חלקי משפחות) עלה בידיהם להנצל מן הטבח, בברחם מסטאניסלוב בדרכים לא־דרכים ולאחר מסע רגלי של מאות ק"מ עד הגיעם לגבול ההונגרי.

בין המגורשים היה גם רבה של קרעטשענוף ר' אברהם חיים ריינמאן וכל בני משפחתו. הרבנית והילדים נרצחו ליד קאמניץ—פודולסק. הרב עלה בידו להתחמק ואף הגיע לעיירה יאסין שמעבר לגבול ההונגרי. כאן הכירו אחד הז'אנדרמים ההונגרים שעסקו בגירוש יהודי הונגריה. הוא נלקח אל מעבר לגבול כשהוא כבול לעגלה, הוכנס ליער הקרוב ונורה. לפני הרצחו התעללו בו הז'אנדרמים ההונגרים וניקרו את עיניו.

בסוף אפריל 1944 רוכזו שארית יהודי קרעטשענוף בבית המדרש. משם הועברו לגיטו סלאטפינא. את מסעם של יהודי קרעטשענוף לגיטו ליוו תושבי הכפר במנגינות עליזות על כל הכלים שהיו ברשותם. ב־24 במאי 1944 גורשו יהודי קרעטשענוף לאושוויץ.

היום אין יהודים בקרעטשענוף.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי קרעטשענוף.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 30.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יורק תש"ו, עמ' 234.

נתנזון, ר' יוסף שאול: שאלות ותשובות שואל ומשיב, מהדורא תליתאה, לעמבערג תרל"ו, חלק א, סי' רצא.

שיק, ר' משה: שאלות ותשובות מהר"ם שיק, חלק אבן העזר, לעמבערג תרמ"ד, סי' קנד.

הורביץ, ר' משולם ישכר: שאלות ותשובות בר לואי, חלק ב, לעמבערג תרל"ב, סי' טז.

תאומים, ר' אברהם: שאלות ותשובות חסד לאברהם, מהדורא תניינא, לעמבערג תרנ"ח, יורה דעה, סי' יז.

דרימר, ר' שלמה: שאלות ותשובות בית שלמה, חלק א, לעמבערג תרל"ז, אורח חיים, סי' כה.

שמלקיס, ר' יצחק: שאלות ותשובות בית יצחק, חלק יורה דעה, פרעמישלא תרנ"ח, חלק ב, סי' צב.

אשכנזי, ר' יואל: שאלות ותשובות מהר"י אשכנזי, מונקאטש תרנ"ג, חלק יורה דעה, סי' כ.

דייטש, ר' אליעזר: שאלות ותשובות פרי השדה, חלק א, פאקש תרס"ו, סי' ד.

אריק, ר' מאיר: שאלות ותשובות אמרי יושר, חלק א, מונקאטש תרע"ג, סי' קסו.

טננבוים, ר' שרגא צבי: שאלות ותשובות נטע שורק. מונקאטש תרנ"ט, חלק אורח חיים, סי' ט.

שוואדרון, ר' שלום מרדכי: שאלות ותשובות מהרש"ם, חלק ב, פיעטרקוב תרס"ח, סי' רכט.

טייטלבוים, ר' חיים צבי: שאלות ותשובות עצי חיים. סיגט תרצ"ט, חלק יורה דעה, סי' יז; חלק אבן העזר, סי' ו, כג, כו.

פפר, ר' אלטר שאול: שאלות ותשובות אבני זכרון. חלק א, סיגעט 1923, סי' מ, צז; חלק ב, סאטמאר תרצ"א, סי' כח, סט.

שפרבר, ר' דוד: שאלות ותשובות אפרקסתא דעניא. סאטו־מארע ת"ש, סי' קיב.

כהן, יצחק יוסף: תשובותיהם של רבני טראנסילוואניה במאה התשע עשרה, ארשת, כרך ה (תשל"ב), עמ' 278—279.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' קעד—קצב.

Magyar-Zsido Okleveltar. Budapest, vol. VII (1963), pp. 139, 306; vol. XVI (1976), p. 102.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 1005.

ברבשט

ברבשט (ברומנית: Berbeşti, בהונגרית: Bádfalva). כפר כ־10 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

האוכלוסייה

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	141	[1176 תושבים]
1910	568	25.0
1920	550	24.2
1930	539	23.6
1941	508	20.5

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו כנראה לברבשט בשנות השלושים של המאה ה־יח. מכל מקום במיפקד הראשון של יהודי הונגריה בשנים 1725/27 לא נרשם בברבשט אף יהודי אחד. במיפקד של שנת 1735 נרשם בכפר יהודי אחד בשם משה לייבל, שחכר את הארינדה מאת האציל המקומי פרנץ סגדי (Szegedy Ferencz) במחיר של 15 פלורין לשנה. במיפקד נרשמו אשתו, בן גדול, חמשה ילדים קטנים ומשרת. בבעלותו היו סוס ופרה. נראה שתוך זמן קצר עזב משה לייבל את המקום, שכן במיפקד של 1746, שבו לא נרשמו שמות היהודים, נרשם בברבשט יהודי שמשפחתו מנתה חמש נפשות בלבד.

במיפקד של שנת 1768 נרשמו כבר ארבע משפחות, שמנו בסך־הכל 15 נפש: הערש שאיוביץ' (6 נפשות); אליעזר (לאזאר) סמינקוויטש (Szaminkevics) (3 נפשות); שמעון הרשקוביטש (3 נפשות); יצחק (איז'אק) רפאלוביטש (3 נפשות). כולם עסקו בבישול משקאות חריפים וכפי הנראה פרנסתם היתה מצומצמת. האמיד שביניהם היה כנראה סמינק־וויטש, ששילם 17 פלורין לשנה דמי חכירה. שאר היהודים לא שילמו אלא 14, 12, 10 פלורין דמי חכירה.

אין בידינו ידיעות אם היה ישוב יהודי רצוף בברבשט מאז 1768 ואילך. ויתכן מאד שברבשט לא היתה להם אלא תחנת־מעבר בדרכם אל פנים מדינת הונגריה. כל היהודים הללו באו מגליציה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בברבשט דלקמן: (במוגריים מס' הנפשות)

דאוויאדאוויטש סאמסון (3), מנדל דילער (6), יאנגר ארסו (4), פעדער משה (5), קאופמן פישל (2), יאנגר אברהם (4), הובער לזר (6), קאופמן יודא (5), קאופמן זליג (5), יאנגר סרול (5), פוקס לאזאר (5), דאוויאדאוויטש אייזיק (8), דיב אברהם (5), דוב אייציק (5), דסקל פישל (2), אברהם יוסף (2), דאוויאדאוויטש סרול (5), אדלר נתן (5), דילער דוד (3), יעאנגער שמעון (7), מארקאוויטש דוד (3), מארקאוויטש עטיע (2).

חיי התורה

קהילת ברבשט זכתה לרב משלה כבר בתקופה מוקדמת יחסית לישובים אחרים במאראמארוש, שמספר האוכלוסייה היהודית היה גבוה מזה שבברבשט. זמן קצר לאחר שר' יקותיאל יהודה טייטלבוים נבחר לרבה של סיגט, הושיב בקהילת ברבשט את חתנו ר' ישראל יעקב יוקל טייטלבוים והפריש לו 17 ישובים בסביבה הקרובה של ברבשט, שהיוו את הגליל הרבני (פירוטם לקמן). הוא היה בן אחיו ר' שמואל טייטלבוים, שמילא את מקום אחיו הייטב לב בגורליץ. ר' יוקל נחשב לאחד מחשובי הרבנים במאראמארוש. עם פטירת אביו בשנת תרמ"ט (1889) נבחר למלא את מקומו בגורליץ. תוך שנים אחדות חזר להונגריה ונבחר לרבנות וואלאווע. ר' יוקל טייטלבוים הקים ישיבה בברבשט, שהיתה מעין מכינה לישיבת חותנו־דודו בסיגט. היא היתה אחת הישיבות הכפריות הראשונות במאראמארוש ונועדה כנראה גם להסיט את הנוער מחסידות קוסוב־וויז'ניץ ולכוונה לעבר חסידות סיגט הלמדנית. ר' ישראל יעקב יוקל טייטלבוים נפטר בוואלאווע ביום טו אלול תרפ"ד (1924).

ר' ישראל יעקב יוקל טייטלבוים השאיר אחריו חיבורים בכתובים שלא נדפסו, פרט לספר היטב אטיב, שנדפס לפני זמן קצר על־ידי נכדיו בשני חלקים: דרוש ואגדה על התורה ומועדים; חידושים על סוגיות הש"ס ושאלות ותשובות (ניו יארק תשל"ב) [לא עלה בידינו לראות את הספר. הוא נזכר בספר ראשי גולת אריאל עמ' רמג].

בשבתו בברבשט נכתבו אליו התשובות דלקמן:

שו"ת אבני צדק (מאת חותנו) יו"ד סי' קכט: ע"ד בכור שאנו קורין בופל שנפל בו מום והותר כדת, אם הוא בכור ודאי וצריך לתנו לכהן או ספק הוא והמוציא מחברו עליו הראיה. ודבריו ראיתי נאמרו בחכמה ודעת.

שו"ת מהר"ם שיק אה"ע סי' ה (תרל"ח): ...ביקש ממני להצטרף להתיר לאיש לישא אשה על אשתו שנשתטית בצירוף מאה רבנים.

שו"ת אורין תליתאי [= דבר משה מהדורה ג] סי' עא: בנידון דין ודברים שבא לפניו ובד"צ בשני אחים עשירים שירשו בית מאביהם...

כשעזב ר' יוקל טייטלבוים את ברבשט השאיר על מקומו את חתנו ר' רפאל גרוס. הוא היה מפורסם לעובד ה' וכונה

בפי מוקיריו "רפאל הצדיק". אך לא זכה לאריכות ימים. נפטר ביום כט טבת תרע"ד (1914). לא מצאנו אליו תשובות בספרי חכמי הדור.

את מקומו מילא בנו ר' יקותיאל יהודה גרוס. הוא חידש את הישיבה בברבשט זמן קצר לאחר מלחמת העולם הראשונה. בישיבתו למדו כ־80 תלמידים. הוא גם ארגן את התלמוד־תורה בברבשט, שבו למדו 45 ילדים תחת פיקוח הקהילה. מלבד גדולתו בתורה ניחון ר' יקותיאל יהודה גרוס בכשרונות פדגוגיים. בחורים מרחבי מארמארוש נהרו לישיבתו, שנוהלה באורח מסודר ועל יסוד מתוקן מאד. אף הוא לא האריך ימים על כס הרבנות בברבשט. עם פטירת בעל עצי חיים מסיגט בשנת תרפ"ו (1926) נבחר על־ידי קהילת סיגט לחנך את הרב הצעיר בן ה־14 לרשת את כס הרבנות בסיגט ונבחר לדיין וחבר בית־הדין בסיגט. הוא הקים את ישיבת סיגט מחדש ואף הנהיג בה שינויים מהפכניים (ראה ערך "סיגט"). ר' יקותיאל יהודה גרוס נספה בשואה.

בתקופת רבנותו בקהילת ברבשט נכתבו אליו התשובות דלקמן:

שו"ת עצי חיים יו"ד סי' יב (תר"פ): ע"ד שאלתו מישוב אקנאשאגאטאג שמוכרחים לבנות בית המדרש כי המקום שמתפללים בו עכשו הוא קטן מהכיל בכמות ואיכות ואינו לכבוד להיות בית תפלה וזה שנים רבות שרצו לבנות להם בהמ"ד ולא עלתה בידם עד עכשיו וכבר מכרו המקומות לישב ורוצים לבנות עוד בימי הקיץ הזה. אולם המקום שרוצים לבנות עליו הוא מלא אילנות עושי פירות קטנים עם גדולים ואי אפשר לבנות בלתי קציצת האילנות. ומקום אחר אי אפשר בשום מקום לקנות ואם יתעכב הדבר עד בוש אפשר שיתבטל ח"ו כל הבנין ושאלו את חוו"ד בזה.

שם אה"ע סי' ט (תרפ"א): גביית־עדות בברבשט מיום עש"ק ויגש תר"פ בענין ר' פישל אבראהאמאוויטש מישוב וואליען שנהרג במלחמה. וכן גביית־עדות בברבשט מיום ח תמוז תר"פ.

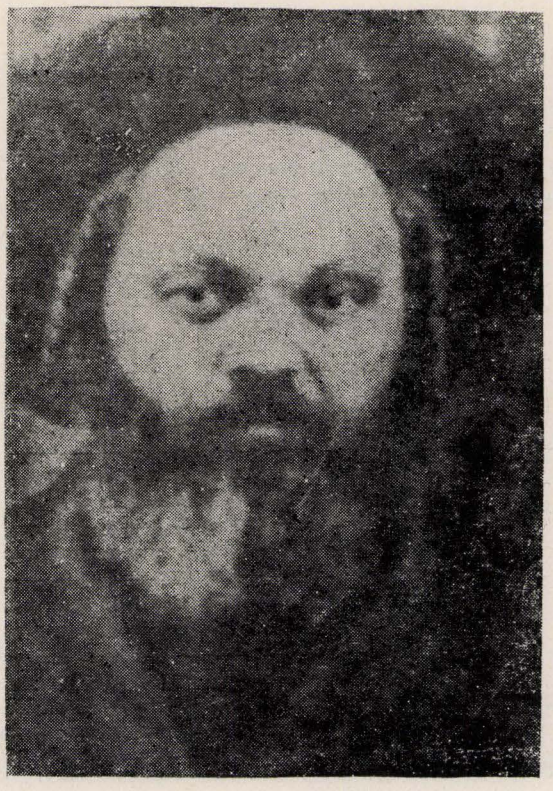
שם אה"ע סי' יט (תרפ"ג): גביית־עדות בענין שמואל דוד מאנדל מישוב טשערטעס שנהרג במלחמה. הגב"ע מבית־הדין של האלמין בראשות ר' אליהו קליין אב"ד שם.

שם אה"ע סי' כז: בענין ר' שמואל מישוב בודעשט שנפל במלחמה.

שו"ת מהר"ש ענגל חלק ז, סי' צא (תרפ"ג): בדבר האשה שנישאת לאיש בלי שאלת חכם ואח"כ נודע שבעלה היה במלחמה ובא כתב תעודה מהצלב האדום... שבעלה מת... ואני מצטרף לדברי כת"ה בצירוף הגה"צ מסיגעט.

כשעקר ר' יקותיאל יהודה גרוס לסיגט נבחר לרבנות ברבשט אחיו ר' שמואל גרוס, שהיה רבה של קהילת ריטשע שבמחוז זמפלין בהונגריה. ר' שמואל גרוס היה חתנו של הצדיק העממי הנודע ר' ישעיה שטיינר מקרסטיר. הוא כהן בקהילת ברבשט עד שנת תרצ"ד (1934), שבה עבר לעיר קראלי למלא את מקום ר' יואל טייטלבוים, שעבר בשנה זו לסאטמאר. אף ר' שמואל גרוס נספה בשואה.

מצאנו לו כמה תשובות בספרי חכמי הדור, אך כולן נכתבו אליו כשישב בקרסטיר בבית חותנו או כשישב על כס הרבנות בריטשע. רק תשובה אחת משנת תרפ"ח (1928), שנכתבה אליו לברבשט נדפסה בשו"ת מקדשי השם (חלק א, סי' עו). התשובה העוסקת בפלפולא דאורייתא נכתבה על־ידי ר' חיים שלמה הורביץ מזאלישא, כשישב בעיר שאמלוי.

האב"ד ר' שמואל גרוס

רבה האחרון של ברבשט היה האח השלישי, ר' חנניא יום טוב ליפא גרוס. הוא עבר את מוראות השואה וכהן בקהילת ברבשט גם לאחר השואה. אף השתתף באסיפת הרבנים בקלויזנבורג בימי 6—7 ביוני 1945, שארגנה את חיי הדת בקהילות טראנסילוואניה שלאחר השואה. עם השתלטות הקומוניזם גם על חיי הקהילות בטראנסילוואניה עלה ר' חנניא יו"ט ליפא גרוס לירושלים. אך הוא מאס ברבנות והתפרנס מחנות עופות ודגים בירושלים. נפטר בקיץ תשל"א, לאחר מחלה ממארת.

זמן קצר ישב בברבשט ר' חיים שלמה הורביץ חתנו של ר' רפאל גרוס, היה אח"כ רב בזאליזשא שליד מונקאטש. בשנים תרפ"ח—תרצ"ג ישב בשאמלוי. משנת תרצ"ו עד תש"ט ישב בטמשוואר. משנת תש"י ועד לפטירתו ישב בברוקלין.

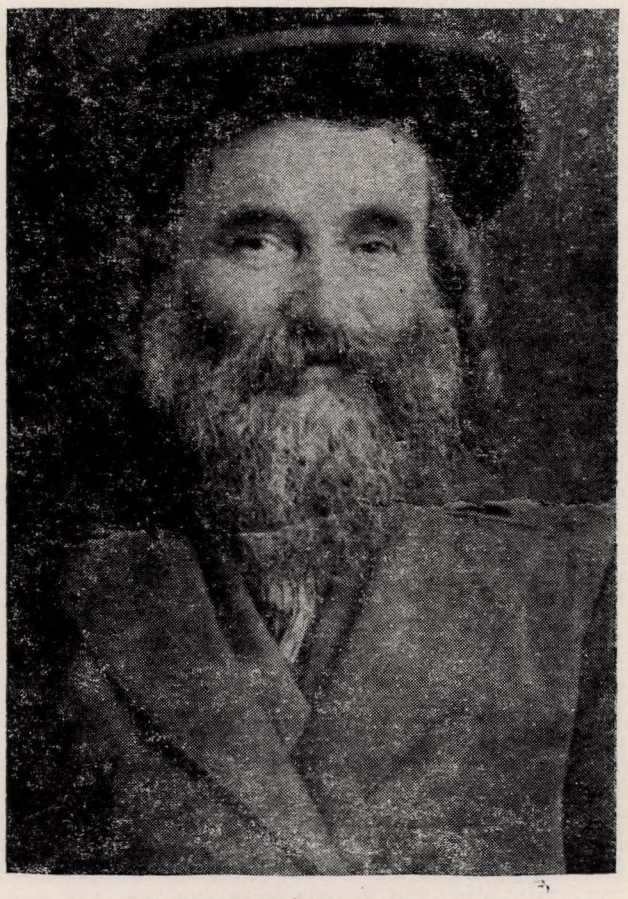
בברוקלין נדפס ספרו: ספר דרכי נועם על חמשה חומשי תורה ובסופו ליקוטים וקונטרס שו"ת, חלק א. ברוקלין תשט"ו, קכח דף.

ארגון הקהילה

קהילת ברבשט התארגנה באופן רשמי בשנת 1850 לערך. באותו פרק נבנו גם בית־כנסת ובית־מדרש, שניהם מעץ. אך אין ספק ששנים רבות לפני כן היה כבר מנין קבוע בבית־

דירה, היה קיים מקוה־טהרה ובמקום היה בית־עלמין. בין מיסדי הקהילה נזכרים שמואל לייב ב״ק, אליעזר ב״ק, מרדכי טאבאק, שהיו חקלאים זעירים והערש דוב, שהיה בעל בית־מרזח.

עם ייסוד הקהילה סונפו אליה יהודי 17 הכפרים הסובבים את ברבשט: 1) וואד, 2) ג׳יולשט, 3) אוקנהשוגאטאג, 4) שוגאטאג (כפר), 5) הארנצ׳שט, 6) דעסעשט 7) קראצ׳שט, 8) ברעב, 9) בודעשט, 10) סערב, 11) קאלינשט, 12) קורנעשט, 13) פערעשט, 14) בירסאנוב, 15) נאנעשט, 16) אונצ׳שט, 17) וואלייה־פורקולוי (Valea Porcului) סאגאפוטיק. כפרים אלה השתתפו בהחזקת הרב והם היו הגליל של ברבשט. כמה מהם זכו ברבות הימים לרבנים משלהם.

ר׳ אברהם מאליק השו״ב

ר׳ אברהם השו״ב האחרון היה ת״ח גדול ומנהיג רוחני בקהלה. כמו כן בנו שמואל היה ת״ח מופלג.

במשך הזמן נוסדו כמה מוסדות קהילתיים מקובלים ללימוד תורה ולצרכי צדקה וסעד. בשנת 1905 נסתרו בתי התפלה מעץ ובמקום הוקם בית־כנסת מלבנים. גם מקוה הטהרה שוקם מחדש ולמעשה נבנה מחדש באותה תקופה. אם כי כל ילדי הקהילה זכו לחינוך תורני מקובל, לא התארגן התלמוד תורה אלא בשנת 1920 על־ידי הרב יקותיאל יהודה גרוס, שהיה כאמור ער במיוחד לצרכים החינוכיים של הילדים, הן ברמה של תלמוד־תורה והן ברמה גבוהה של ישיבה. לפני כן למדו הילדים אצל מלמדים פרטיים ללא פיקוח צבורי־קהילתי.

לפי מידע משנת 1928 שמקורו בקהילה עצמה, מנתה קהילת ברבשט 100 בתי־אב (550 נפש), מהם שילמו את מסי הקהילה 65 בעלי־בתים. תקציב הקהילה היה 150.000 ליי. הרכב המפרנסים היה כדלקמן: 15 בעלי אחוזה, 20 סוחרים (רובם זעירים), 19 בעלי מלאכה (המקור אינו מוסר את ההרכב המקצועי), והיתר היו מחוסרי עבודה, נתמכי סעד וחיילים בצבא הרומני. מנהיגי הקהילה בשנה זו היו: זעליג דוידוביטש ראש הקהילה; שמואל סאבו, גזבר; דוד סאבו, גבאי בית־הכנסת.

עם כניסת ההונגרים לברבשט, בסתיו 1940, הורע מצבם של היהודים לאין שיעור. הדבר הורגש ביחס של האוכלוסייה אל היהודים. אף גויים שהיו מקיימים יחסים ידידותיים עם היהודים גילו עוינות מופגנת. למשל גאבור רזניק, שמאז ומתמיד התרועע עם יהודים, החל להתגרות בהם. בין השאר מנע מהם את הנסיעה ברכבת. בדומה לו מארטון מיקלוש, שאף הוא היה נחשב לידיד היהודים שינה את יחסו אליהם במשטר ההונגרי. לדוגמה, בשעה שרוכזו היהודים לפני הכנסתם לגיטו, התגרה ״ידיד היהודים״ הזה והדגים על סדן של קצבים את גזר הדין שיש לבצע על יהודי ברבשט.

בקיץ 1941 גורשו לגליציה 5—6 משפחות, ביניהם משפחותיהם של ישראל טויב, צבי האנץ ועוד. ביום 26 באוקטובר גויסו קרוב לחמישים יהודים לעבודות כפייה. כמחציתם הועברו לאוקראינה ורובם ניספו שם מרעב, כפור, עבודת־פרך ורציחות ישירות. כמה מיהודי ברבשט היו בין כאלפיים מיהודי הונגריה שנשרפו חיים ב״בית החולים״ של הכפר דורושיץ שבאוקראינה.

באחרון של פסח תש״ד רוכזו יהודי ברבשט בחצר בית הכנסת ובבית התלמוד־תורה. הז׳אנדרמים יחד עם אנשי ס״ס עברו מבית לבית. במקום הריכוז נכחו לדעת שחלק מיהודי הכפר נמלטו והתחבאו בהרים. למחרת נשלחו כל היהודים לבתיהם, שם נערכו מיפקדים והשוואות לרשימות שבידי הז׳אנדרמים. כיון שבני המשפחה היו אחראים לקרוביהם הנעדרים חזרו כל היהודים שנמלטו לבתיהם. יומיים לאחר הפסח (17 באפריל 1944) הוכנסו כל יהודי הכפר לגיטו שהוקם במרכז הכפר. לכאן הובאו גם יהודי 19 הכפרים הסמוכים. בסך־הכל היו בגיטו ברבשט כ־3000 יהודים והוא היה אחד הגיטאות הקטנים שבחבל טראנסילוואניה. למעשה, לא היה גיטו ברבשט מבחינה מנהלית אלא סניף לגיטו סיגט. ואמנם כעבור ארבעה שבועות הובאה כל אוכלוסיית גיטו ברבשט אל גיטו סיגט.

תנאי החיים בגיטו היו קשים מנשוא. ברוב החדרים צופפו כ־15 נפש. היחס היה אכזרי מאד. החלונות נסגרו והשמשות נצבעו בצבע שחור. מפקד הז׳אנדרמים התעלל ביהודים וביהוד התאנה לנשים.

מסיגט גורשו היהודים לאושוויץ. היום אין יהודים בברבשט. בית־הכנסת וחדרי התלמוד־תורה נהרסו. בית־העלמין קיים ושומר עליו איכר, המקבל שכרו מן הפדרציה של הקהילות היהודיות ברומניה.

ביבליוגרפיה

מרמרוש־סיגט Máramarossziget [כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גל׳ 45, עמ׳ 3.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש. חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 49.
תאומים, ר' משה: שאלות ותשובות דבר משה, מהדורא תניינא, זאלקווא תרל"ב, סי' עא.
שיק, ר' משה: שאלות ותשובות מהר"ם שיק, אבן העזר, לעמבערג תרמ"ד, סי' ה.
טייטלבוים, ר' חיים צבי: שאלות ותשובות עצי חיים, סיגעט תרצ"ט, חלק אורח חיים, סי' לז, מא, מב; חלק יורה דעה, סי' יב; חלק אבן העזר, סי' ט, יט, כז.
וינקלר, ר' מרדכי ליב: שאלות ותשובות לבושי מרדכי, מהדורא תניינא, חלק אבן העזר, בודאפעשט תרפ"ח, חלק אבן העזר, סי' פו; מהדורא תליתאה, בודאפעשט תרפ"ח, חלק יורה דעה, סי' לט.
מייזלס, ר' צבי הירש: שאלות ותשובות מקדשי השם, חלק א, שיקאגא תשט"ו, סי' עו.
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 306, 747; vol. XVI, 1976, p. 101.
Magyar-Zsido Lexikon. Budapest 1929, pp. 88, 1005.
Munkacsi, Erno: Hogyan tortent? Budapest 1947, p. 125.
ארכיון "יד ושם": 03/2433; MIE/2349.

אויבר־רינה

אויבר־רינה (ברומנית: Rona de Sus, בהונגרית: Felsóróna) כפר כ־17 ק"מ ממזרח לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו רותנים עם מיעוט הונגרי.

האוכלוסייה

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1910	539	17.2
1920	587	16.0
1930	410	14.0

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לאויבר־רינה בראשית המאה ה־יח. במיפקד היהודים משנת 1728 נרשם כאן יהודי בשם יעקב שמעון, בעל לאשה ואב לשני ילדים. בשרותו היו שני משרתים. הרישום אינו מפרט את עיסוקו, אלא מוסר שהיהודי משתמט מלמלא את חובתו בתשלום המיסים. ואכן, כנראה לא החזיק כאן מעמד, שכן במיפקד משנת 1735 נרשם כאן יהודי אחר בשם לאזאר, אף הוא בעל לאשה ואב לשני ילדים אך אין לו משרתים וגם בהמות אין ברשותו. במיפקדים לא פורטו עיסוקם של יהודים אלה. אם לגזור גזירה שווה מכפרים אחרים בסביבה הרי עסקו גם יהודי אויבר־רינה בבישול יי"ש ומכירתו. מסתבר, שגם יהודי זה עקר מכאן וכנראה עבר לפנים המדינה, שכן במיפקדים של 1748 ושל 1768 לא נרשם אף יהודי באויבר־רינה.

הקהילה התארגנה כנראה באמצע המאה ה־יט. משנת 1859 החל ברישום שיטתי של האוכלוסייה היהודית, לידות, נישואין ופטירות. לפי מסורת מקומית היה מיסד הקהילה וואלף יעגר. הוא היה בעל אחוזות, קרקעות ויערות. היה ידוע כאדם נדיב. כעשרים חתנים וכלות התחתנו בתמיכתו הכספית. רבים מאנשי הכפר היו מצאצאיו עד הדור האחרון. באויבר רינה היו שני בתי כנסת, העתיק היה בנוי מעץ וחדש יותר מאבנים. בבית־כנסת ה"עליון" התפללו חסידי וויז'ניץ בבית־כנסת ה"תחתון" התפללו גם חסידי סיגט. עם ייסוד הקהילה נוסדו בה כמה ממוסדותיה, כגון חברה קדישא. בשנת תרל"ה (1875) נוסדו בקהילה שתי חברות חדשות, חברה משניות וחברה עוזר דלים, עליהן נמסר בכתבה מיוחדת בעתון "התור" שהופיע בסיגט.

לקהילת אויבר־רינה לא היה רב רשמי, אלא דיין. בשנות השלושים היה זה ר' מנחם שוואַרץ, שניספה בשואה. תשובה אליו נדפסה בשו"ת שם משמעון, או"ח סי' כו: ע"ד מה שתמה בדברי הק' ר' חיים וויטאל בהקדמתו לעץ חיים במ"ש שם שהחיוב לעסוק בסתרי תורה.

בין שתי מלחמות העולם ישב באויבר־רינה אדמו"ר בשם ר' אייזיק רובין ב"ר חיים יחיאל מדומברובה, מצאצאי ר' אשר ישעיה מרופשיץ. הוא ניספה בשואה (ראה לקמן).

ההרכב הכלכלי של יהודי הכפר היה כדלקמן: יהודים אחדים היו אמידים, כגון אלתר טויב, שהיה סוחר עצים בקנה מידה גדול. בבעלותו היו מטעי תפוחים גדולים; גם לאברהם ליב פרוכטר היו מטעים של תפוחים. עשרות משפחות עסקו בחקלאות זעירה, במשקי עזר ועוד. יהודים החזיקו בכפר 12 חנויות מכולת ובתי־מרזח; שלושה קצבים, שני סנדלרים, חייט אחד, כמה בעלי עגלות שהובילו חלב לסיגט. כמה סוחרי תבואה, מגדלי בקר ליצוא, פועלים שעסקו בכריתת יערות.

תלמיד חכם מופלג היה ר' צבי הירש גרטנר בן השוחט מסיטשל, שהיה גם מורה הוראה שלא על מנת לקבל פרס. תלמידי חכמים היו גם ר' שלום גאנז ושלושת חתניו: ר' משה איציק מוסקאל, רצ"ה גרטנר הנזכר ור' אשר זעליג טאמבור, כולם חסידי וויז'ניץ ובעלי תפלה.

בדרך כלל עמדו בראש הקהילה: אלתר טויב (הוא היה גם ראש החברה קדישא) טוביה יעגר, מרדכי ווייס, שלמה יעגר, שהיה גם חבר המועצה הכפרית. גם חיים טויב היה חבר המועצה הכפרית. השוחט האחרון היה ר' יחזקאל קויפמאן, חסיד סיגט ותלמיד חכם גדול שפסק גם שאלות איסור־והיתר. ניספה בשואה.

בין יוצאי אויבר־רינה יש להזכיר את הסופר היידי וואלף

טאמבור. ספרו הראשון, "מיין היים" (סיפורים) הופיע לפני השואה (סיגט 1940). [על־פי ספר זה פרסם יוליאן שווארץ מילון של ניבים וביטויים המיוחדים ליידיש של מארמארוש (יידישע שפראך, הוב׳ 1—3, 1971, עמ׳ 76—84]. בשנת 1942 גויס טאמבור לעבודות כפייה של הצבא ההונגרי ונשלח לאוקראינה, שם נפל בשבי הרוסי. לאחר מכן התגייס לחטיבה הרומנית. היום הוא חי בבוקארסט.

בימי השואה

עם כניסת ההונגרים לאויבר רינה בספטמבר 1940, הלך והורע מצב היהודים בכפר. בקיץ 1941 גורשו כמה עשרות מיהודי אויבר־רינה לגליציה, בתואנה שאינם נתיני הונגריה. רובם נרצחו בקאמנץ־פודולסק וחלק הוכנס לגיטאות שבגלי־ציה. ביניהם גם האדמו״ר ר׳ אייזיק רובין, שנרצח בגיטו דומברובה (מקום מולדתו) בליל שבת ה׳ מרחשון תש״ג, לאחר שקידש. מספרים שלפני הוצאתו להורג יצא בריקוד של דביקות.

למחרת הפסח תש״ד (16 באפריל 1944) נאספו יהודי אויבר־רינה לשני בתי הכנסת. כל הרכוש נלקח ונשדד. תהליך הריכוז ושדידת הרכוש וחפצי הערך ארך כשבוע ימים. לאחר מכן הועברו היהודים לגיטו סלאטפינה ברכבת. האוכלוסייה הרותנית וההונגרית גילתה שמחה גלויה לאסונם של שכניהם היהודים, אתם התגוררו כמה דורות.

שתי משפחות ברחו ליערות: שלמה יעגר, אשתו וילדיהם ואברהם ליב יעגר (שהיה רווק). שלמה יעגר ומשפחתו הסתתרו כמה שבועות. אך ימים אחדים לפני שהיהודים גורשו מסלאט־פינה פחד הגוי שסיפק להם מזונות ושידלם להכנס לגיטו. ואמנם כך עשו וגורלם היה כשאר יהודי גיטו סלאטפינה.

אברהם ליב יעגר לא נשמע להפחדות והוא המשיך להסתתר ביער. אך הגויים לא שיתפו אתו פעולה. הם רדפוהו ובלשו אחריו. ואמנם עלו על עקבותיו. רותני בשם רומאניוק וכמה מחבריו התנפלו על יעגר ורצחוהו במקלות. גויים אחרים הביאו אותו לקבר ישראל.

לאחר המלחמה לא חזרו אלא מתי מספר משרידי השואה (בשנת 1947 היה מספרם 37) וכעבור זמן קצר עזבו את המקום. רובם עלו לישראל.

ביבליוגרפיה

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי״ב, עמ׳ 67.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 302.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 134, 308.

אונטר־רינה

אונטר־רינה (ברומנית: Rona de Jos, בהונגרית: Alsóróna). כפר כ־15 ק״מ ממזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	202	[840 תושבים]
1920	490	20.2
1930	477	17.3

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לכפר במחציתה הראשונה של המאה ה־יח. במפקד היהודים משנת 1746 נרשמה כאן משפחה אחת בעלת חמש נפשות: בעל, אשה, שני ילדים ומשרת. אין הרישום מוסר את שם היהודי ואת עיסוקו. נראה שהתפרנס על בישול משקאות חריפים ובעבודת אדמה שחכר מן האציל המקומי, שבחסותו התישב.

כעבור כעשרים שנה כבר ישבו באונטר־רינה שבעה בתי־אב יהודים במספר כולל של 27 נפשות. לפי הפירוט דלקמן: א) מענדיט [? כנראה שם משובש ואולי צ״ל: בענדיט] הוסוביטש (2 נפשות). שילם 35 פלורין לשנה דמי חכירה; ב) שעיה הוסוביטש (6 נפשות). שילם 60 פלורין דמי חכירה; ג) ירמיה שמילוביטש (5 נפשות). שילם 20 פלורין דמי חכירה; ד) לאזאר יעקובוביטש (4 נפשות). שילם 40 פלורין דמי חכירה; ה) בערקא אבראמוביטש (4 נפשות). שילם 30 פלורין דמי חכירה; ו) יאן [יונה?] (3 נפשות). שילם 16 פלורין דמי חכירה; ז) יעקב הרשקוביטש (3 נפשות). שילם 12 פלורין דמי חכירה. כולם עסקו בשריפת משקאות חריפים ורוכלות וכולם הגיעו מגליציה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות באונטר רינה כדלקמן: (במוגריים מס׳ הנפשות)

ברעבאן לזר (5), פוגל מושקו (9), יעגער אברהם (3), פוגל אלי (3), יעגער שמואל שמשון (3), פוגל לייב (5),

אלמנת טרויב דוד (5), פרץ יצחק (7), פסטרנק שמעון (6), פוגל דוד (7), מנדלאוויטש מיכל (7), מנדל שעיה (2), אלמנת ברקו (7), מנדלאוויטש אייזיק (6), שלאמוויטש זלמן (4), וואלף חיים (6), חיימואוויטש מרקו (8), פרץ מאיר (3), יעגער יוסף (10), יעגער ליב (8), האס שמואל (7), פוגל נטע (2), הרשקאוויטש מכיל (5), גורביטש דוד (9), יעגער אברהם (4), פוגל ברקו (3), פרוכטער אברהם (3), מרקאוויטש שלמה (7), פסטרנאק יחזקאל (3), מנדלאוויטש שמואל (3), טויב (8), מנדלאוויטש ירמיה (2), אלמנת מנדלאוויטש שעיה (2), יוראוויטש אברהם (3), יאנקיל איציק (4), ברעבאן הרש (4), זיסא ניסן (5), יוראוויטש שמואל (3), פוגל מוזס (5), פוגל לזר מוסא (8).

אף־על־פי שב־1768 היה הכפר מאוכלס יהודים במספרים מרשימים יחסית וכפי הנראה היה מספרם מספיק לכדי קיום מנין, ספק אם היה המשך רצוף להתישבות היהודים באונטר־רינה. קרוב לוודאי שכל היהודים המנויים למעלה לא ישבו בכפר אלא באורח ארעי עד שמצאו מקום מנוחה במקומות אחרים בפנים המדינה, בהם התפרנסו בכבוד. הקהילה לא התארגנה באונטר־רינה אלא בתחילת המאה ה־יט, כאשר נבנה בית־כנסת והוקמו המוסדות הנחוצים לקיום קהילה בישראל ובראשם חברה קדישא, מקוה־טהרה, בית־עלמין ועוד. מעולם לא היה רב לקהילה. היא השתייכה לגליל הרבני של סיגט. מורה ההוראה של אויבר־רינה שירת גם את אונטר־רינה וכן כפרים אחרים.

לפי מסורת שבפי יהודי הכפר נוסדה הקהילה באונטר־רינה (וכן באויבר־רינה) בידי שלוש המשפחות יעגר, טויב ופוגל, שהגיעו מגליציה. היהודים הראשונים התפרנסו בדרך כלל משריפת משקאות חריפים. בדורות הבאים התגוונו מקורות הפרנסה: כריתת עצים, שריפת סיד, מטעים וסחר פירות (תפוחים ושזיפים). בין שתי מלחמות העולם היו ברינה 6—7 חנויות מכולת, כעשרה בעלי עגלות שהובילו עצים למכירה בסיגט ארבעה איטליזים, שלושה חייטים, שלושה סנדלרים, נפח, עושה גלגלים לעגלות. בבעלות יהודית היו ארבע טחנות־קמח. כמה יהודים עסקו בכריתת עצים ובעלי קרקעות אחדים.

בכפר היו שני בתי מדרש, שניהם בנויים מעץ. בין מוסדות הקהילה: חברה קדישא, חברה משניות, מקוה טהרה ובית־עלמין עתיק. השוחט של אויבר־רינה שימש גם את אונטר־רינה (וכן את רונה־סעק). ראש הקהילה היה בדרך כלל בצלאל יעגר ולפעמים נבחר פישל יעגר.

בין שתי מלחמות העולם ישב על כס ההוראה באונטר רינה ר' אליהו ב"ר דוד דוידוביץ. לאחר המלחמה היגר לארצות הברית והתישב בקליוולאנד, שם נפטר בשנת תשכ"ה (1965) לערך. לאחר פטירתו הדפיסו שני בניו, ר' דוד ור' יצחק אייזיק דוידוביץ את ספרו:

ספר שם אליהו, כולל חידושים ופירושים, רעיונות ורמזים, דרשות ומאמרות על התורה ומדרשות, אשר חיבר... הרב הגאון מו"ה אליהו במו"ה דוד דאווידאוויץ זצ"ל מלפנים שו"ב ודומ"צ דק"ק רינא ואח"כ בעיר קליוולאנד אשר השאיר אחריו ברכה חידושים וביאורים בגפ"ת בהלכה ובאגדה... וה' יזכנו להוציאם לאורה... וזה יצא ראשונה לאורה... על ידי משפחת הרב המחבר ז"ל... ברוקלין תשל"א. [8], 331 עמ'. בהקדמת המחבר נאמר: היום יום ב' לסדר כי הוא ראשית אוני [ויחי] שנת תרפ"ט, רינא יע"א, גמרתי בעזר השם לסדר חדושי בספר בראשית.

בשנת 1933 נוסד בכפר קן בית"ר על־ידי ברוך בענדט טויב (היום בר־יונה), והיו בו כ־30 בני נוער. עם עליית צידקוב עלו לארץ כשבעה יהודים. חלק מיהודי הכפר היגר לארגנטינה והתישבו במושבות של הבארון הירש. יהודים אחדים היגרו לארצות הברית והיו תומכים משם בבני משפחותיהם.

במרבית השנים היו היהודים מיוצגים במועצה הכפרית על־ידי ברוך בענדט טויב. היחסים עם האוכלוסייה הרומנית היו טובים ושלום.

בימי השואה

אותותיה של השואה המתקרבת נתגלו באונטר־רינה בקיץ 1941, כאשר גורשה משפחה אחת לגליציה, אברהם ליב טויב ומשפחתו. הם הועברו את הגבולות כמה וכמה פעמים. לאחר השתדלות נמרצת הוחזרו לכפר.

בשנת 1942 גויסו לעבודות כפיה כל הגברים, מהם ניספו באוקראינה כעשרה יהודים.

באיסרו חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) רוכזו כל יהודי הכפר לבית המדרש הגדול. מכאן גורשו לגיטו סלאטפינה. מן הראוי להזכיר את האיכר הרומני וואסיליי נאן, שהושיט עזרה רבה ליהודי הכפר בגיטו סלאטפינה. הוא היה מכניס אוכל רב לגיטו. כמה פעמים הוכה מכות אכזריות בידי הז'אנדרמים אבל הוא המשיך בהושטת העזרה גם כאשר איימו עליו שיוכנס לגיטו. גם ראש הכפר ניגרו פאוור ניסה לעזור ליהודים. הוא הציע להציל את בנות הכפר על־ידי פיזורן בכמה מכפרי המחוז כבנות איכרים, אך היהודים לא נענו להצעתו.

מגיטו סלאטפינה גורשו גם יהודי אונטר־רינה לאוישוויץ ביום ג סיון תש"ד (25 במאי 1944).

לאחר המלחמה חזרו כשלושים משארית הפליטה. אך תוך זמן קצר נטשוהו ורובם עלו לישראל. מהם אף השתתפו במלחמת השחרור. במאורעות תרפ"ט נפלו בחברון שני בחורים מיוצאי אונטר־רינה. באניה "סטרומה" נטבע אחד ממעפילי אונטר־רינה, איציק בן חנא פארקאוויטש.

בית המדרש הגדול קיים גם היום. מתגורר בו יהודי אחד בשם גליה לויפר.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי אונטר־רינה.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 747 ; vol. XVI, 1976, p. 101.

רונא-סעק

רונא־סעק (ברומנית: Coştiui, בהונגרית: Rónaszék). כפר של מכרות־מלח. כ־15 ק״מ מדרום־מערב לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו הונגרים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1920	20	1460
1930	17	1206
1947	14	

שני גורמים עיקריים למיעוט היהודים בכפר זה: א) חוק הונגרי עתיק מנע מיהודים להתישב באזורי מכרות; ב) היה זה כפר של הונגרים אנטישמיים, שלא סבלו יהודים בקרבם.

רק בסוף המאה ה־יט עלה בידי שתי משפחות להתישב בכפר. שני היהודים התפרנסו בעיקר ממתן שירותים לנופשים היהודים שבאו להתרפא במרחצאות שבתחומי הכפר. הם החזיקו מסעדות ואכסניות לנופשים.

שתי המשפחות היו: ר׳ משה גרינפלד, תלמיד חכם. מוצאו היה מהונגריה; הערץ רוב, שמוצאו היה כנראה מאחד מכפרי הסביבה.

את השרותים הדתיים קילו היהודים מקהילת אויבר־רינה (כולל בית־עלמין). הם היו מתפללים בבית־הכנסת של אויבר־רינא הקרוב לרונא־סעק (״אויבערשטין בית המדרש״).

יהודי רונא־סעק הועברו לגיטו סלאטפינא, משם גורשו לאושוויץ.

בודשט

בודשט (ברומנית: Budeşti, בהונגרית: Budfalva). כפר כ־25 ק״מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	64	[1164 תושבים]
1920	452	18.4
1930	405	15.0

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לבודשט בתחילת המאה ה־יח. במיפקד היהודים של שנת 1728 נרשם יהודי בשם הרשוביץ, שגר במקום מזה שש שנים (1722). הוא הקים מיתקן לבישול משקאות חריפים וסחר בהם. היה בעל לאשה ואב לשני ילדים, ונמצא בחסות האצילים שטיפאן ויוניי פאפ. במיפקד של 1735 נרשמו בכפר שתי משפחות של יהודים: בעריש פרידמאן ולו אשה וילד קטן. עזר לידו משרת יהודי וברשותו היה סוס. היה בחסותו של האציל המקומי פופ יונאש; היהודי השני היה מארטין איז׳אק ולו אשה וארבעה ילדים. עם המשפחה התגוררה גם משרתת יהודיה. גם ברשות איז׳אק היה סוס.

הוא היה בחסותו של פופ מאטאל. במיפקד של שנת 1746 נרשמו שלוש משפחות, ללא שמות ואין לדעת, איפוא, אם היהודים הנזכרים כראשוני המתישבים אמנם נשארו בכפר.

במיפקד של 1768 אנו פוגשים שמות שונים. נרשמו שתי משפחות: שעיה מושקוביטש שעמד בראש שבע נפשות. שילם דמי חכירה 10 פלורין לשנה; אברהם א׳ סאקוביטש שמשפחתו מנתה שלוש נפשות. הוא שילם 14 פלורין דמי חכירה. שני היהודים עסקו אף הם בבישול יי״ש. נראה שגם שתי המשפחות הללו לא היוו את הגרעין של הקהילה לעתיד בכפר בודשט. לפי עדות יוצאי בודשט, על־פי מסורת שבפי זקני הכפר, היו מיסדי הקהילה בבודשט שלוש משפחות: גולדשטיין, מוסקאל ומנדלזון — כולן מיוצאי גליציה.

במיפקד שנערך בשנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בבודשט כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

מוסקל מרקו (5), מוסקל זליג (8), גרין איליע (5), גרין מרקו (5), גרין לופו (7), יאנגער סאנעליע (4), מענדעלאוויטש דוד (5), אברהם זיסא (2), גאילר הרש (5), גרין ליב (3).

בין יהודי בודשט היו אמידים בשיעור גדול יחסית לשאר כפרי הסביבה העניים. הגורמים העיקריים לכך היו מכרות הזהב שבתחומי הכפר ותעשיית העץ — שהחלו להתפתח בסוף המאה ה־יט ומשכו למקום יהודים. הבאים מצאו את

פרנסתם בכבוד בשני התחומים הללו. המכרות היו רכוש הממשלה, אך יהודים עבדו בהם כמהנדסים, כפקידים, כפועלים וכמשווקים. תעשיית העץ היתה כולה ברשותם של יהודים. בשלוש מנסרות העצים של חיים ישראל גולדשטיין, זלמן דאסקאל וליפא בער עבדו רבים ממפרנסי בודשט.

לפי שיחזור של אחד מיוצאי בודשט, היה הרכב עיסוקם של יהודי המקום כדלקמן: 25% מהם עסקו במסחר, בענף העץ והבקר; 10% היו בעלי מלאכה — נגרים, חייטים, סנדלרים, נפחים ועוד; שאר יהודי בודשט היו פועלים ושכירי יום בעיקר במנסרות העצים, וכן אכרים זעירים. אכרים אלה, שמשקיהם הקטנים לא הספיקו לכדי פרנסה מלאה, עבדו גם ביערות ובמנסרות, בייחוד בחדשי החורף, כאשר שבתו ממלאכות החקלאות.

הקהילה נוסדה באמצע המאה ה־יט. השוחט הראשון נתקבל לתפקידו בשנת 1880 בקירוב. קודם לכן היה השוחט של הכפר סרב משמש גם את בודשט. בית העלמין נפתח כנראה בתחילת המאה ה־יט. המצבה העתיקה ביותר שנשתמרה היא משנת 1830. בשנת 1870 לערך נבנה בית כנסת במעלה הכפר, וכונה בשם "די אויבערשטע שול" ובשנת 1890 בקירוב בנתה הקהילה בקצה השני של הכפר את ה"אונטערשטע שול". שניהם נבנו מעץ. לאחר מלחמת העולם הראשונה ניגשה הקהילה לבנות בית כנסת חדש מאבן, אך הוא נחנך רק באמצע שנות השלושים. הבניה התעכבה זמן רב בשל סכסוכים פנימיים בין שני פלגי החסידים העיקריים שמשלו בקהילה — חסידי ספינקא מצד אחד וחסידי סיגט מצד שני. בין מוסדות הקהילה היו מקוה טהרה, תלמוד תורה ובו ארבעה חדרים ומלמדים חברה קדישא וחברה משניות. ראש הקהילה האחרון היה יעקב מארקוביץ'.

לקהילת בודשט לא היה רב משלה. רבה של ברבשט שימש גם את בודשט והקהילה השתתפה בתשלום משכורתו. זמן קצר לפני השואה נתקבל לכהונת רב ר' נפתלי הורביץ, בנו של ר' אברהם אביש הורביץ מקראלי וחתנו של ר' יוסף פאנט רבה של אילאנדה בטראנסילוואניה. בשנת השואה ישב בעיר ביסטריץ, משם גורש לאושוויץ ועלה על המוקד.

שלא כברוב כפרי מארמארוש, התקיימה בבודשט פעילות לאומית ענפה מאד. ביחוד גברה הפעילות בשנות השלושים. בעיקר היו פעילים צעירי המזרחי ובית"ר, כשלכל אחד מארגונים אלה משרד ומועדון. לצעירים של אגודת ישראל ו"מזרחי" היה בית מדרש משותף, אך בשנת 1932 התפלגו בעקבות סכסוכים אידיאולוגיים. אחד החלוצים הראשונים היה שלום מנדלזון, שעלה ארצה בשנת 1924. ב־1932/33 עזבו צעירים נוספים את המקום ועלו ארצה. הנוער המקומי ליווה אותם בצאתם בצורה הפגנתית בהנפת דגלי כחול־לבן.

יהודי בודשט היו מיוצגים במועצת הכפר על־ידי שני נציגים. הנציגים האחרונים היו הירש פייג ויעקב דוד מארקוביץ', ראש הקהילה. בין חברי הקהילה היו תלמידי חכמים ואף בעלי השכלה אקדמית, כגון הרופא ד"ר גלר.

בימי השואה

בדרך כלל חיו היהודים מתוך שיתוף פעולה והרמוניה מלאה עם האוכלוסייה הכפרית. יחד עבדו בשדות, ביערות ובמנסרות העצים. בין גילויי הסובלנות של התושבים נזכיר את התפילות בציבור שערכו היהודים, כשהם עטופים טליתות ומעוטרים בתפילין, בעת נסיעתם ברכבת שחצתה את המחוז מדרום לצפון לעיר המחוז סיגט. הרומנים התיחסו למחזה זה באהדה ואף ביראת כבוד.

ב־1930 נעשה נסיון לקומם את אכרי בודשט והסביבה, כאשר הגיע למקום המסית מאנולאקה מסיגט, כדי להסית את האכרים נגד היהודים. צעירי הכפר הראו סימנים של התארגנות עצמית להגנה והמסית עזב את המקום. בשנות השלושים המאוחרות יותר, כאשר ההסתה האנטישמית הרימה ראש בכל המחוז, נתפסו רבים מאכרי בודשט לדעות אנטי־שמיות, אך אלו לא התבטאו בצורה אישית נגד מכריהם היהודים. אפילו לאחר חילופי המשטרים, בספטמבר 1940, כשטראנסילוואניה הצפונית צורפה להונגריה, לא סבלו יהודי בודשט אלא מן ההוראות האנטישמיות הרשמיות ולא מיד שכניהם. אדרבה, האכרים השתדלו להקל מעל היהודים את הגזירות הכל־ארציות, שהז'אנדרמריה ההונגרית המקומית השנואה גם על האוכלוסייה כפתה עליהם. שכן הז'אנדרמריה היתה שנואת נפשם של האכרים הרומניים.

בסוף אפריל 1944 נלקחו כל יהודי בודשט והובלו לגיטו ברבשט, משם נלקחו לסיגט וגורשו לאושוויץ. עשרים מיהודי הכפר, ובתוכם שתי נערות הסתתרו ביערות הסביבה, ואכרים מקומיים המציאו להם מזון, לבוש וידיעות על המתרחש. חלק מן המסתתרים אף מצאו מקלט בבתיהם של כמה מן האכרים. זלמן דאסקאל, יליד מאסיף, חתן חיים ישראל גולדשטיין, בעל מנסרת עצים, ושלושה ילדיו וכן גיסו יצחק אייזיק גולדשטיין, הסתתרו בתוך המגדל של גלגל המנסרה; משפחה אחרת, זו של שלמה מארקאוויטש, עם שבעה ילדים, הסתתרו אף הם. בקיץ 1944 ערכו הז'אנדרמים מצוד אחר היהודים המסתתרים וגילו ארבעה מהם ובתוכם שנים ממשפחת מארקאוויטש. הם גורשו לאושוויץ (שלושה מהם ניצלו). יתר 16 היהודים שוחררו עם כיבוש המקום על־ידי הצבא האדום, באוקטובר 1944. מן הראוי להעלות על נס את איכרי בודשט שלא שיתפו פעולה עם ההונגרים ולא הסגירו את יהודי הכפר למבקשי נפשם. כל הניצולים עלו ארצה.

לאחר המלחמה חזרו קרוב ל־100 מיהודי בודשט לכפר, אך תוך זמן קצר עזבו את המקום. רבים מהם עלו לארץ־ישראל והשתתפו במלחמת העצמאות, בה נפלו שני צעירים מבודשט, ישעיה יונגר ויוסף שרייבר.

ביבליוגרפיה

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות בטרנסילבניא, חלק א, ניו יורק תשי"א, עמ' 216—219.

מרמרוש־סיגט Máramarossziget [כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גל' מס' 37, עמ' 6.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 101.

עדויות בארכיון "יד ושם": 03/3385 ; 03/2437.

רמיט

רמיט (ברומנית: Remeti, בהונגרית: Pálosremete). כפר כ־10 ק״מ ממזרח לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	67	[390 תושבים]
1920	377	30.7
1930	399	25.4

היהודים הראשונים הגיעו לרמיט בשנות ה־60 של המאה ה־יח. במיפקד של שנת 1768 נרשם ברמיט יהודי בשם אברהם הערש, שהיה ראש למשפחה בת תשע נפשות. בדומה לשאר יהודי מארמארוש באותה תקופה עסק אף הוא בבישול יי״ש. נראה שהצלחה האירה את פניה לאברהם הערש, שכן הוא שילם 80 פלורין כדמי חכירה לשנה, סכום ניכר באופן יחסי לשאר יהודי המחוז, אין בידינו ידיעות על גורלן של התישבויות נוספות ברמיט. קרוב לוודאי שלא היו. ייתכן מאד, שאף אברהם הערש עצמו עזב את הכפר כעבור זמן קצר, בדומה ליהודים בכפרי הסביבה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות ברעמיט דלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

סובו לעכמאן (5), אייזיק ישראל (6), הרש מאיר (9), האס יוסף (5), ניימן אפרים (8), אייזיק שמואל (7), שמילא־וויטש מושקו (5), אפרים זוסא (4), קופנהיים מרטין (3), דסקל אברהם (6), אפשאן ליב (4), מושקאוויטש בענדיקט (3), חיימואוויטש מושקו (5), יוסף זליג (3), אפשאן פישל (4), זשידא שמשון (6), סובו איזיק (4), דסקל וואלף (6), לייבא־וויטש שמשון (5), ישראל משה (5).

בשנת תרל״ה (1875) לערך התישב ברמיט ר׳ אלטר נוח הכהן קייסר, שעורר רעש גדול. הוא היה בעל הדרת פנים מעוררת כבוד והמונים צבאו על פתחו להוושע על־ידו. נולד בנשכיז. עד גיל 18 הסתופף בצלו של ר׳ יצחק מנשכיז בעל תולדות יצחק. לאחר מכן עלה ארצה, שם למד חכמת הקבלה יחד עם החכם הספרדי ר׳ מרדכי עבאדי. משם הגיע להונגריה והתישב ברמיט. הוא נרדף על־ידי בעל ייטב לב ובעל מהר״ם שיק ונאלץ לעזוב את המדינה והתישב בעיר דראהאביטש. גם משם גורש והתישב בלונדון. לאחר מכן עלה שוב ארצה ונפטר בירושלים ביום ח באלול תר״פ (1920) בגיל 70.

ר׳ אלטר נח הדפיס שני ספרים. ספרו הראשון דרכי חן צורף לספרו של ידידו ר׳ מרדכי עבאדי, ספר חן מרדכי. במהדורה הראשונה של הספר (פשעמישל 1879) נאמר בשער:

ספר חן מרדכי — דרכי חן אשר חברו הני תרי צנתרי דדהבא ה״ה החכם הכולל נר מערבי... מו״ה מרדכי עבאדי ס״ט והשני לו ה״ה האברך השלם... הרב המגיד המפורסם... בן ז״ך שנים מו״ה אלטיר נח הכהן נ״י מגיד משרים דעיר ר ע מ י ט הסמוך לעיר סיגוד ומגיד משרים דעיר סנינא בארץ הגר וכעת הגיע ומורה דרך ה׳ בעיר דראהאביטש וכל הספר דרכי חן הוגד מישרים פה דראהאביטש...

הספר הופיע בשתי מהדורות נוספות (שוב יחד עם חן מרדכי): קראקא תרנ״ב; ולאחר פטירתו: ירושלם תרפ״ז.

ספרו השני: ספר נתיבות חן חלק ראשון שער הכללים ובו ל״ב נתיבות... בשרשי שם מ״ב הקדוש... לונדון תרנ״ט.

רמיט היתה מסונפת לרבנות סיגט. בתקופה מאוחרת יותר, סונפה לרבנות ספינקא. הרב היחיד בתולדות הכפר היה ר׳ אברהם אביש הורביץ, חתן האדמו״ר מספינקא, ר׳ יצחק אייזיק ווייס. בשנת תרצ״ד (1934) עזב את רמיט ועבר לעיר קראלי, שם נבחר לרב ומשם גורש לאוישוויץ. בעת שהותו ברמיט נכתבה אליו התשובה הבאה:

שו״ת חקל יצחק סי׳ עז: בעובדא שבא לפניו שאשה אחת הלכה לחברתה ובקשה אותה להשאיל להכלה את הטבעת לשמונה ימים ואחר שמונה ימים תחזיר אותה... והכלה נתנה הטבעת להחתן לקדש אותה וכבר עברו חמש שנים שדרים ביחד ועכשיו שאל השו״ב את האשה בעלת הטבעת אם השאילה הטבעת בידיעת בעלה והשיבה שהי׳ בלתי ידיעת בעלה... ע״כ מסתפק אם צריך האיש עכשיו לקדש שנית את אשתו.

הקהילה נוסדה כמסתבר באמצע המאה ה־יט. וסמוך לתאריך זה נבנה בית כנסת, הוקם מקוה־טהרה, נפתח בית עלמין ונוסדו כמה מוסדות קהילתיים מקובלים ובראשם החברה קדישא.

משנות ה־60 של המאה ה־יט ידועים לנו שמותיהם של חלק מיהודי רמיט (על־פי רשימת החותמים בספר כסא רחמים, אונגוואר תרכ״ח): ר׳ יוסף ב״ר אברהם, ר׳ אפרים ב״ר שמואל, ר׳ אברהם צבי ב״ר משה, ר׳ אברהם רפאל, ר׳ מיכל שו״ב, ר׳ אשר דב ב״ר שלמה יהודה, ר׳ מנחם צבי ב״ר שמעון יהודה, ר׳ משה ב״ר אברהם.

בשנות ה־80 נזכרים השמות הבאים (על־פי החותמים בספר אמרי שהם, קאלאמעא תר״מ), בהם כמה ממשפחת ענגל: ר׳ אברהם רפאל רוטנר, ר׳ אשר דב איינהורן, ר׳ צבי אייזיק רוטנר, ר׳ חיים שו״ב, ר׳ דוד דאסקילאוויטש, ר׳ אייזיק ענגל, ר׳ אנטשל פסח ניימאן, ר׳ אברהם צבי ענגל, ר׳ יוסף פארקאש, ר׳ יעקב חיים פוקס, ר׳ שלום רוטנר. ממקור אחר ידוע לנו שמו של ר׳ נחום ענגל חתן ר׳ זינדל קליין מסיגט, שהיה יהודי אמיד בעל קרקעות.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי רמיט לגיטו ברבשט, משם גורשו לאוישוויץ.

אחר המלחמה חזרו כ־60 משרידי השואה לרמיט. אך תוך זמן קצר עזבו את המקום. רובם עלו לישראל וכמה מהם השתתפו במלחמת העצמאות. לפי רישום של יוצאי מאראמא־רוש נפל אחד מבני רמיט במלחמת העצמאות, דב אנגל.

ביבליוגרפיה

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות טרנסילבניא, חלק א, ניו יורק תשי"א, עמ' 253.
אלפסי, יצחק: החסידות, פרקי תולדה ומחקר, עמ' 169—170.
הנ"ל: סיני, כרך מו, עמ' שלו—שלח.

ז'יולשט

ז'יולשט (ברומנית: Giulesti, בהונגרית: Máragyulafalva), כפר כ־20 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	54	[1060 תושבים]
1920	207	10.3
1930	176	9.0

היהודים הראשונים הגיעו לז'יולשט בראשית המאה ה־יח. במיפקד של שנת 1728 נרשמה כאן משפחה אחת בשם מושקה ניפרה (Moska Nifre), שחכר את אחוזתו של שטיפן רדניק. מושקה עסק בייצור יין ובבישול משקאות חריפים. במיפקד של 1735 נרשמו שלוש משפחות של יהודים: סאלאמון הירשל, יעקב איז'אק, ובערקא פורקוש (Forkos). בסך־הכל 20 נפש. שני הראשונים היו בחסותו של יונאש רדניק והשלישי בחסותו של פופה וואזיל. במיפקד של 1746 לא נרשמה אלא משפחה אחת בת חמש נפשות. במיפקד זה לא נרשמו שמות. נראה, שגיידותם של היהודים היתה גבוהה מאד ולא החזיקו מעמד בכפר. יש להניח שלא היתה רציפות להתישבות היהודים בז'יולשט. מכל מקום במיפקד היהודי של 1768 לא נרשם אף יהודי בז'יולשט.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בז'יולשט כדלקמן: (במוגריים מס' הנפשות)

הובער דוד (4), הובער שאיע (5), סובו מויש (5), וויינט־רויב שמעון (3), סובו מאיר (2).

הקהילה נוסדה כפי הנראה בשנות השמונים של המאה ה־יט. בתקופה זו נבנה בית כנסת מעץ. לקהילה היה שוחט, שפסק גם שאלות איסור־והיתר. השוחט האחרון היה ר' יצחק יעקב פארקאש, חסיד סיגט ותלמיד חכם מוכר. השפעתו על יהודי הכפר היתה גדולה מאד. כל החיים הדתיים התרכזו מסביב לשוחט.

הקהילה לא היתה עצמאית והיתה מסונפת לקהילת ברבשט, שסיפקה לה את השרותים הדתיים והקהילתיים. רבה של ברבשט היה מבקר בכפר לעתים מזומנות.

משלח־ידם של יהודי ז'יולשט היה על מסחר העצים, תבואה, פירות (תפוחים) ועוד. בכפר היו כמה חנויות ובתי־מרזח בבעלות יהודית. יהודים אחדים התפרנסו על המלאכה כגון חייטות וסנדלרות. צעירי הכפר עזבו את המקום וחיפשו את מזלם בערים אחרות של טראנסילוואניה, כגון סאטמאר גרוסווארדיין ועוד.

ר' יצחק יעקב פרקש שו"ב

מבין נכבדי הקהילה מן הראוי להזכיר את ר' ישעיה שלומוביטש, שעסק בגידול צאן ובחקלאות. ר' דוד כהנא, גוטר (מזכיר) הכפר תלמיד חכם גדול ואיש משכיל, אב לחמשה בנים וחמש בנות. כל בניו היו תלמידי חכמים מופלגים. הבכור, ר' חיים לייב כהנא כיהן כדיין בטמשוואר. תלמיד חכם מופלג ובעל מדות תרומיות ומקובל על הבריות, ונתחבב מאד על אנשי הקהילה. עלה ארצה ונפטר ב' סיון תשי"ז (הרב מילר מנצרת־עילית הוא חתנו). בן אחר ר' מענדל כהנא היה מלמד בז'יולשט. הוא לימד גם את ילדיהם של יהודי הכפרים הסמוכים. לאחר שעלה ארצה היה מורה בבית ספר תיכון דתי בנתניה. נפטר בחודש טבת תשל"ג (1.1.73). כל חמשת הבנים למדו בישיבתו של הגאון ר' יהודה רוזנר בסעקעלהיד, בעקבות אחיהם הבכור ר' חיים לייב שלמד כבר בישיבה זו. כל האחים הצטיינו בראשים חריפים והיו מבחירי התלמידים וגם ביראת השם. רבה של סעקעלהיד הביע את רצונו להכיר את האמא שגידלה חמשה בנים כאלה ואף מימן את הוצאות נסיעתה לסעקעלהיד. כשנכנסה אם הבנים לחדרו של הרב וראש הישיבה הופתע לראות לפניו

אשה יהודיה טיפוסית למארמארוש, כולל הלבוש וסגנון הדיבור. כששאל אותה הרב כיצד חינכה את הבנים הגיע תורה של האשה להיות מופתעת, שכן לא הבינה את השאלה ולא ידעה מה להשיב. בניבה הפשוט והתמים סיפרה לרב שהיא בכלל לא עשתה דברים מיוחדים. בשטף דיבורה סיפרה שהיתה מקפידה להכין מים לנטילת ידים ליד המטות, בלילה בדקה אם הכפה לא נשמטה מראש אחד הבנים ותמיד דקדקה שה"טלית קטן" יהיה כשר וכן — נזכרה האשה — שלא יטעמו דבר ללא ברכה. הרב התרשם מאד מדבריה הפשוטים, שהיו כל־כך מובנים מאליהם בעיניה ושנאמרו בתמימות כפרית שאין בהם שמץ של התפארות. הוא הכניס אותה אל חדר הרבנית כדי שתספר גם לה כיצד יש לגדל ילדים יהודים לתלמוד תורה וליראת שמים.

קהילת ז'יולשט סיפקה שרותים לכמה מן הכפרים הסמוכים. השוחט של ז'יולשט שימש גם בכפרים שוגאטאג־סאט, הארניצ'שט, דסשט, קראצ'שט. פעם בשבוע היה מבקר בכפרים אלה ברגל.

בקיץ 1941 נעשה נסיון לגרש יהודי אחד, דוד מוסקאל, עם משפחתו לגליציה. לאחר השתדלות נמרצת הוחזר. בשנת 1942 גויסו כמה מיהודי הכפר לעבודות כפייה. שלושה יהודים נשלחו לאוקראינה וניספו שם. אחד מהם, ישראל אלטר הובר, נשרף חיים ב"בית החולים" שבכפר דורושיץ'.

בשביעי של פסח תש"ד (14 באפריל 1944) הודיעו ליהודים שיתאספו בחצר בית המועצה הכפרית. שם עברו בדיקות וחקירות בדבר חפצי הערך שלהם. כעבור כמה ימים נשלחו לגיטו ברבשט משם גורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים בז'יולשט. בית־העלמין קיים ואחד מתושבי הכפר שומר עליו.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי ז'יולשט.
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 136, 306, 747.

סאראסאו

סאראסאו (ברומנית: Sarasau, בהונגרית: Szarvaszó). כפר כ־13 ק"מ מצפון־מערב לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	49	481 תושבים
1920	298	24.3
1930	194	12.9

היהודים הראשונים הגיעו לסאראסאו בסוף המחצית הראשונה של המאה הי"ח. במפקד של שנת 1746 נרשמו בכפר שתי משפחות שמנו שבע נפשות. במפקד זה לא נרשמו השמות. במפקד של 1768 נרשמו שלוש משפחות במספר כולל של 11 נפש: א) אברהם יעקב (2 נפשות). שילם דמי חכירה 20 פלורין לשנה; ב) אייזיק [שם המשפחה לא נמסר] (5 נפשות). שילם דמי חכירה 12 פלורין; ג) הערש אבראמוביטש (4 נפשות). שילם דמי חכירה 12 פלורין. הם נרשמו כשורפי י"ש, רוכלים ועוסקים "בכל מיני מלאכות". כולם הגיעו מגליציה. מכאן ואילך אין בידינו ידיעות על המשך של התישבות יהודים בסאראסאו. יהודים החלו להגיע לכפר זה במספרים ניכרים מאמצע המאה הי"ט ואילך.

החיים הקהילתיים החלו להתארגן באמצע המאה הי"ט. סמוך לתקופה זו הוקם מקוה טהרה, נפתח בית עלמין והחלה לפעול החברה קדישא. הקהילה העסיקה שוחט. מעולם לא היה רב לקהילת סאראסאו. הקהילה השתייכה לרבנות סיגט.

בין שתי מלחמות העולם התפללו יהודי סאראסאו בשני בתי מדרש. בראש הקהילה עמד בדרך כלל מרדכי דאווידוביטש וגבאים היו חיים לייב טויב ויעקב דויטש. עיקר פרנסתם של יהודי הכפר היה הובלת חלב וצרכי מזון לסיגט. היו גם כמה תלמידי חכמים כגון ר' הירש טסלר ור' דוד לייב טסלר, שהיו בעלי נחלאות אמידים. גם ר' חנא לאקס בעל האיטליז היה תלמיד חכם וגבאי של חברה משניות, שהיתה משותפת גם לדעפאליע הסמוכה. בני תורה היו גם סוחרי התפוחים ר' יעקב לעבאוויטש ור' דוד לעבאוויטש. הראשון היה גם בעל תפלה שקולו ערב ונוסח תפלתו מקובל על הבריות.

בין שתי מלחמות העולם הלך ונתדלדל הישוב היהודי ומספרם פחת בעשור הראשון שלאחר מלחמת העולם הראשונה בשליש. רובם התישבו בסיגט הקרובה ובשאר ערי המדינה. חלקם היגר לארצות שמעבר לים, בעיקר לארצות הברית. בעשור האחרון שלפני מלחמת העולם השניה פחת מספרם עוד יותר.

לא עלה בידינו לעמוד על גורל יהודי סאראסאו בימי השואה. לפי עדות אחד מיוצאי קהילה סמוכה, דעפאליע, המרוחקת מסאראסאו כשלושה ק"מ בלבד, הועברו לגיטו סלאטפינה בסוף אפריל 1944 ומשם גורשו לאושוויץ ב־25 למאי. יש להניח שגם את יהודי סאראסאו פקד גורל זה.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 747; vol. XVI, 1976, p. 102.
עדות בארכיון "יד ושם": 015/2214.

אוקנה־שוגאטאג

אוקנה־שוגאטאג (ברומנית: Ocna Sugatag, בהונגרית: Aknasugatag). כפר כ־20 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו הונגרים עם מיעוט רומני ניכר.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	לא היו יהודים	
1880	10	?
1920	142	7.6
1930	169	10.7

אין בידינו כל ידיעות על תחילת ההתישבות היהודית באוקנה־שוגאטאג. יש להניח שכיון שזו עיירת־מכרות לא ניתנה דריסת רגל ליהודים במקום עד שנות הששים של המאה הי"ט. קרוב לוודאי, שרק ברבע האחרון של המאה הי"ט נתארגנו במקום חיים יהודיים. לפי עדותו של אחד מיוצאי הקהילה, היה אחד מראשוני היהודים בכפר אלטר שבתי באש, סוחר אמיד ומקורב לשלטון. הוא שקנה את הבנין ששימש כבית המדרש הראשון ושילם את הוצאותיו. לאחר מלחמת העולם הראשונה נטש את הכפר והתישב בסיגט. הוא ניספה בשואה.

יהודי אוקנה־שוגאטאג היו אמידים יותר, יחסית, משאר יהודי הסביבה. לפי שיחזורו של אחד מיוצאי הקהילה (בן־ציון מנדלוביץ־מן מרמת־גן) היה ההרכב הסוציאלי של יהודי הכפר כדלקמן: בעלי חנויות (מכולת וטכסטיל) — 9, בעלי איטליזים — 3, חייטים — 2, רופא, סנדלר ובעל משק. רוב יהודי הכפר היו חסידי סיגט ומיעוטם חסידי ויז'ניץ. רוב בני הנוער למדו בישיבות (סיגט, סאטמאר ועוד). לאחר הנשואים לא התישבו בכפר, משום שמקומות הפרנסה היו מוגבלים מאד.

קהילת אוקנה־שוגאטאג היתה שייכת לרבנות ברבשט. רק בסוף שנות השלושים הושיב בה רבה של ברבשט (ואחר כך רב בקרולה), ר' שמואל גרוס את בנו ר' יקותיאל יהודה גרוס כרב. הוא היה חתנו של האדמו"ר מסוליצה בסאסרעגן, ר' יעקב ישראל ישורון רובין. רבה של אוקנה־שוגאטאג עלה על המוקד על קידוש השם יחד עם כל משפחתו ולא נשאר ממנה שריד.

לפי שיחזורו של מר מנדלוביץ־מן ישבו באוקנה־שוגאטאג בין שתי מלחמות העולם 20 ראשי המשפחות דלקמן (לפי סדר א"ב): ר' משה אברמוביץ, ר' אברהם אדלר, ר' משה צבי אדלר, ר' אייזיק צבי ביסטריצר, ר' מנחם ברקוביץ, ר' בן־ציון גנץ, ר' זלמן לייב דוידוביץ, ר' צבי הירש וולף, ד"ר שלמה ווינר, ר' זליג לייכטר, ר' שלמה מנדלוביץ, ר' דוד סבוי, ר' שלמה פויגל, ר' צבי הירש פולאק, ר' אליהו פופוביץ, ר' שלמה קויפמאן שו"ב (נפטר סמוך לגירוש למחנה ההשמדה), ר' זיידה קויפמאן שו"ב, ר' יצחק מנחם קויפמאן, ר' שמואל זאנוויל קרייטנברג, ר' זליג נתן שטאל, ר' זליג שטרן. מהם שזכו לחזור ממחנות ההשמדה ולעלות ארצה ומהם שהם וכל בני משפחותיהם ניספו ונהרגו על קידוש השם ולא נשאר להם זכר.

בקיץ 1941 הוגלו כמה מיהודי אקנה־שוגאטאג לפולין משום שאיתרע מזלם ולא היו בידיהם התעודות המעידות על אזרחות הונגרית. רובם ככולם נרצחו בקאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים בגליציה ובפולין.

באחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944) הודיעו השלטונות ליהודי הכפר, שתוך שלושה ימים עליהם לעזוב את הכפר ולהכנס לגיטו ברבשט. ואכן ביום כו בניסן (19 באפריל) נראו בכפר כעשרים עגלות שגויסו אצל גויי הסביבה. באותו יום אספו את כל היהודים אנשים נשים וטף בבית הכנסת. אין לתאר את הבכי של הילדים וגם של הנשים. על כל עגלה הועלתה משפחה אחת עם כל מטענה והובלו לגיטו ברבשט. הגויים המקומיים באו להפרד מן היהודים ובחיוך על פרצופיהם ביקשו את מפתחות בתיהם כדי ש"ישמרו" על רכוש היהודים. בגיטו ברבשט צופפו היהודים ששה־שבעה אנשים בחדר. ב־18 במאי הועברו לגיטו סיגט ולמחרת עש"ק, כו אייר תש"ד (19 במאי) הועלו על רכבת הגירוש, 80—90 נפש בקרון. לאושוויץ הגיעו בערב ראש חודש סיון (22 במאי).

ביבליוגרפיה

מרמרוש־סיגט Máramarossziget [כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך. תל־אביב, גליון מס' 37, עמ' 9.

זכרונותיהם של בן־ציון מנדלוביץ־מן (בן שלמה מנדלוביץ) ושל ישראל בן דוד סאבו (בכתב־יד).

שוגאטאג

שוגאטאג (כפר) (ברומנית: Sugatag-Sat, בהונגרית: Falusugatag) כפר כ־30 ק״מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	8	597
1920	50	1215
1930	39	1251
1947	30	

הידיעות על ישוב קטן זה מעטות מאד. ידועים לנו שמותיהם של ארבעה יהודים, ככל הנראה בני תורה במדה זו או אחרת, שהיו חברים בחברה משניות המשותפת לכמה מכפרי הסביבה שמרכזה היה בכפר דסשט. והם: ר׳ יעקב דוד ליברמאן, ר׳ ישעיה שלומוביטש (ניספה באושוויץ), ר׳ ישכר דב פערל, ר׳ שמעון יהודה ב״ר שמואל זאנוויל (שם משפחתו לא צוין; אף הוא ניספה באושוויץ).

לאחר פסח תש״ד (אפריל 1944) הועברו יהודי שוגאטאג־סאט לגיטו ברבשט, משם לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושוויץ.

וואד

וואד (ברומנית: Vad, בהונגרית: Farkasrév) כפר כ־5 ק״מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	—	474 תושבים
1920	190	9.0
1930	156	7.8

היהודים הראשונים הגיעו לכפר במחצית השניה של המאה ה־יח. במפקד של 1768 נרשם בוואד יהודי בשם הערש מושקוביטש, אב לחמש נפשות. עסק בבישול יי״ש. הוא היה כנראה יהודי אמיד, שכן דמי החכירה ששילם הסתכם ב־100 פלורין לשנה (הממוצע בשאר כפרי מארמארוש בתקופה זו היה 12—20 פלורין).

במפקד של שנת 1830 נרשם יהודי בשם דוב יעקב (5).

הקהילה החלה להתארגן באמצע המאה ה־יט. מספר שנים לאחר מכן נבנה בית כנסת. מאוחר יותר הוקם גם בית מדרש. עוד קודם לכן הוקם מקוה־טהרה ונפתח בית עלמין. לקהילה היה גם שוחט. הרב של ברבשט שימש גם ברבנות וואד. בראשית המאה ידועים שמו של ר׳ יעקב מענדלוביטש, כנראה איש מכובד והשוחט ר׳ יעקב, שניהם חתומים על שו״ת תשורת ש״י (סיגט תרס״ה).

רוב היהודים עסקו במסחר, אך היו עניים מאד. היחסים עם האכרים הרומנים היו תקינים. רק לאחר שקמה הממשלה של גוגה־קוזה בחורף 1938 הורעו היחסים, בעקבות ההסתה שהוסתו האכרים על־ידי תועמלנים אנטישמיים שהגיעו לכפר.

עם כניסת הז׳אנדרמריה ההונגרית לכפר, בספטמבר 1940, חל מפנה חמור במצב יהודי וואד. התעללויות שרירותיות היו מנת חלקם לעתים קרובות. לשיא ההתאכזרות הגיעו ההתעללויות בקיץ 1941, כאשר הוצא צו של המצאת תעודת אזרחות הונגרית תוך ימים ספורים. שלא כמו ברוב כפרי מארמארוש הרומנית, שבסופו של דבר לא גורשו היהודים אף אם לא הצטיידו בתעודת האזרחות, הרי הפעילה הז׳אנדרמריה המקומית את ההוראה במלוא חומרתה ואכזריותה: רבים מיהודי הכפר גורשו בקיץ 1941, חלק לגליציה ומאלה לא נשאר איש בחיים. הם נמסרו לגדודי האיינזאצגרופן הגרמנים, שרצחום בעיר קאמניץ־פודולסק; חלק גורש מעבר לגבול הרומני, משם הוחזרו ושוב גורשו — וחוזר חלילה כמה פעמים. לאחר התערבות יהודי בודאפשט לטובת יהודי וואד הורשו להשאר במקום.

בסוף אפריל 1944 רוכזו יהודי וואד והועברו לגיטו ברבשט, משם הוכנסו לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושוויץ בסוף מאי. אחד מיהודי הכפר, מנדל גולדשטיין, נמלט מגיטו ברבשט והסתתר ביערות של הרי לאפוש (Lăpuş) ושוחרר באוקטובר 1944 על־ידי הצבא האדום.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 101.

עדות בארכיון "יד ושם": MIE/2349.

ברעב

ברעב (ברומנית: Breb, בהונגרית: Bréb). כפר, כ־20 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1920	224	13.8
1930	154	9.0

היהודים הראשונים הגיעו לבריב לקראת מחצית המאה ה־יח. במפקדי היהודים של שנות העשרים, והשלושים של המאה ה־יח לא נפקד כאן אף יהודי. במפקד של שנת 1746 נרשם בבריב יהודי אחד, ששמו לא נוקב, ללא אשה וללא ילדים. במפקד היהודים של שנת 1768 נזכר יהודי בשם מושקה מושקוביטש, שמשפחתו מנתה שבע נפשות, כנראה שהיתה מורכבת מבעל, אשה וחמשה ילדים. מושקוביטש עסק בשריפת משקאות חריפים ושילם שבעה פלורין לשנה דמי חכירה. לפי סכום זה נראה שהיה עני מרוד. מכאן ואילך ידיעותינו מועטות על יהודי כפר זה. מותר להניח שבאמצע המאה ה־יט הגיע מספר היהודים לכדי מניין קבוע. לאחר מכן העסיקו גם שוחט, בנו בית כנסת קטן, כנראה מעץ, והקימו מקוה טהרה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בברעב דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

מולדאוואן שלמה (6), יוסט ליב (4), יאנגער ברל (3), מולדאוואן יוסיף (5), יאנגער ווּבלה (5), מולדאוואן הרש (6), קרעמער שמואל (3), קאופמן חיים (4), דייביד יוסיע (7), מארקאוויטש שמואל (5), טסלר אברהם (7), טסלר יעקב (5), דייהלער משה (2).

ידוע שבריב שימש כמקום נופש, שבו נפשו רבים מאמידי המחוז ואף רבנים. (לדוגמה, בעל ייטב לב שהה בבריב לפני שנבחר לרבה של סיגט). מן הסתם מצאו רבים מיהודי הכפר את פרנסתם (לפחות החלקית) בהארחת נופשים. שאר היהודים החזיקו חלקות אדמה קטנות שעיבדו בכוחות עצמם וכן עבדו בתעשיית העץ, בגידול בקר וצאן ומטעי פירות.

בשנות השמונים של המאה הי"ט ידועים לנו שמותיהם של כמה מיהודי ברעב: ר' מרדכי יונגער, ר' יחיאל מיכל מאלדוואן, ר' יצחק שטרן, ר' יעקב גאנז, ר' דוד צבי כהן.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הלך ופחת מספר היהודים בכפר בשל קשיי פרנסה. רבים עברו לערים בפנים המדינה ומהם שהיגרו לארצות הברית ולארצות אחרות מעבר לים.

מעולם לא היה רב לקהילה הקטנה. היא השתייכה לגליל הרבני של ברבשט והשתתפה בהחזקת הרב. השוחט מילא גם תפקידים רבניים בהוראת איסור־והיתר.

אין בידינו ידיעות על תהליכי הגורל היהודי בבריב בשנות השואה. באפריל 1944 הועברו יהודי הכפר לגיטו ברבשט, משם הועברו לגיטו סיגט ומשם נשלחו לאושוויץ.

היום אין יהודים בבריב.

ביבליוגרפיה

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש, ניו יורק תשי"ב. עמ' 22.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol, VII, 1963, p. 747 ; vol XVI, 1976, p. 101.

קאלינשט

קאלינשט (ברומנית: Calineşti, בהונגרית: Felsökálinfalva) כפר כ־25 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	31	1075 תושבים
1920	120	6.9
1930	148	7.0

היהודים הראשונים הגיעו לקאלינשט בשנות העשרים של המאה ה־יח. במפקד של שנת 1728 נרשמו שני יהודים: יצחק ולו אשה ושני ילדים. הוא הגיע לכפר מגליציה שנתיים לפני המפקד (1726). עוסק בבישול משקאות חריפים. בגלל דלותו אין הוא משלם את המס המוטל עליו; יעקב, בעל לאשה, אף הוא עני ואביון ואינו משלם את ההיטלים. הם תחת חסותו של האציל המקומי תומאס בארוד.

במפקד של 1735 נרשמו במשותף שתי משפחות של יהודים: יעקב ולייבל, לכל אחד אשה, ולשניהם חמשה ילדים

ומשרת אחד (מהרישום לא ברור אם הוא משרת את שתי המשפחות). לשני היהודים סוס, שתי פרות ועגל. הם היו בחסותו של יאנוש נמש. יהודים אלה עזבו כפי הנראה לאחר זמן קצר. במפקד של שנת 1746 נרשם יהודי אחד בלבד (שמו לא נרשם), בעל לאשה וללא ילדים.

במפקד של 1768 היו בקאלינשט ארבע משפחות שמנו 21 נפש: איסאק יעקב (5 נפשות). שילם 10 פלורין לשנה דמי חכירה; יוסיפ איסאקוביטש (6 נפשות). אף הוא שילם 10 פלורין; שמעון איסאקוביטש (7 נפשות). כנראה שהיה חסר אמצעים לחלוטין, שכן שילם רק 2 פלורין דמי חכירה; לאזאר ברקוביטש (3 נפשות). אף הוא שילם 10 פלורין. מכאן ואילך אין בידינו כמעט ידיעות על התישבות יהודים בקאלינשט.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בקאלינשט דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

טאוב יוסף (5), גנץ זליג (4), יאקובאוויטש מאיר (5), מנדלאוויטש יאנקו (4).

למרות המספר המרשים של יהודים בקאלינשט בשנות הששים של המאה ה־יח, שאולי אף היה בו בכדי להרכיב מנין של יהודים לכל דבר שבקדושה, לא היתה התפתחות נוספת בכיוון זה. קרוב לוודאי שאף חלה נסיגה והמתישבים הראשונים עקרו מן הכפר לאחר זמן קצר. לפי הנחתנו לא היה קיים מנין קבוע בקאלינשט לפני מחצית המאה ה־יט. בשנות ה־80 נבנה בית כנסת קטן מעץ ואז נוסדה הקהילה הקטנה. הקהילה העסיקה גם שוחט שגם הורה הוראות איסור־והיתר. מעולם לא היה רב לקהילה. היא היתה מסונפת לגליל הרבני של ברבשט.

שתי המשפחות ששלטו בישוב זה היו משפחת טויב ומשפחת ווידר. בין 30 ראשי המשפחה היו כמה וכמה תלמידי חכמים וחסידים, כגון ר' משה לייב גליק, שישב באוהל של תורה וכמעט שלא שח שיחה בטלה. בשבת כלל לא דיבר אלא דברי תורה. בעל המרזח ר' אלתר טויב, חסיד סיגט ותלמיד חכם. כל חמשת בניו (יוסף, זוסיה, משה, אברהם ופישל) היו תלמידי חכמים חסידים ואנשי מעשה. בין שתי מלחמות העולם היה ראש הקהילה ר' דוד לייב ווידר והגבאי היה ר' שמשון טויב, שהתפרנס ממסחר בקר. אף הוא תלמיד חכם. בכפר היו גם שני חסידי וויז'ניץ, המלמד ר' משה ווידר, תלמיד חכם מופלג וחריף ור' יחיאל פוגל. עסקן בצרכי צבור באמונה היה ר' יהודה מנדל טויב, שבנה את בית המדרש, תיקן את המקוה וגידל יתומים בביתו. חלק מיהודי קאלינשט היו שייכים לחברה משניות שהיתה משותפת לכמה מכפרי הסביבה, כגון אוקנה־שוגאטאג ועוד.

אין בידינו ידיעות על גורל יהודי קאלינשט בימי השואה. בסוף אפריל 1944 רוכזו היהודים והועברו לגיטו ברבשט.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 136, 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 101.

ווירישמורט

ווירישמורט (ברומנית: Virismort, בהונגרית: Tiszavere-mart) כפר כ־15 ק"מ מצפון־מזרח לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו רותנים, עם מיעוט של רומנים והונגרים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	20	177 תושבים
1920	120	14.6
1930	98	10.5

היהודים הראשונים הגיעו לווירישמורט בשנות השלושים של המאה ה־יח. במפקד של שנת 1735 נרשמה כאן משפחה אחת בת שתי נפשות, דוד יעקב. ברשותו שני סוסים. שילם 11,40 פלורין דמי חכירה לשנה. הוא היה בחסות האציל המקומי סרטשי גרשי (Szeretsi Gersi). במפקד של 1746 נרשמה שוב משפחה אחת בת ארבע נפשות, אך שם ראש המשפחה לא נרשם.

במפקד של 1768 נרשמו שלוש משפחות שמנו 13 נפשות: יוסף מושקוביטש (4 נפשות). שילם 45 פלורין; שעיה ארונוביטש (3 נפשות). אף הוא שילם 35 פלורין; הערש שלימוביטש (6 נפשות), ששילם 77 פלורין לשנה דמי חכירה. קרוב לוודאי שיהודים אלה לא היו גרעינה של הקהילה בעתיד. הם נטשו את הכפר תוך זמן קצר והתישבו בפנים המדינה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בווירישמורט דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

אלמנת חיים שקלר (4), סאבו זליג (5), פוגל יענקיל (4), פוגל שמואל (5), אלמנת רוט ישראל (8), פוגל כתריאל (4), פוגל אברהם (3), לקס הרש (6), שימשי אברהם (3).

הקהילה התארגנה בשליש האחרון של המאה ה־יט. לא

ידוע אם היה לה גם שוחט. ווירישמורט היתה בגליל הרבני של סיגט.

יהודי הכפר עסקו בכריתת עצים והשטתם בנהר הטיסה, שעל גדותיו שוכן הכפר. אחרים עסקו במסחר זעיר, בחקלאות ובגידול בקר. רוב היהודים היו עניים מרודים.

בסוף אפריל רוכזו יהודי ווירישמורט והועברו לגיטו סיגט, משם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 306/7 ; vol. XVI, 1976, p. 102.

דעפאליע

דעפאליע (ברומנית: Câmpulung la Tisa, בהונגרית: Hosszumező) כפר כ־15 ק״מ מצפון־מערב לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו הונגרים, עם מיעוט ניכר של רותנים ומיעוט קטן של רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	—	[870 תושבים]
1920	341	12.7
1930	317	11.2

היהודים הראשונים לא הגיעו כנראה לדעפאליע לפני אמצע המאה ה־יט. מכל מקום במפקדי היהודים של השנים 1728, 1735, 1746, 1768 לא נרשם בכפר זה אף יהודי. ייתכן שההונגרים, תושבי המקום, התנגדו התנגדות נמרצת להתישבותם של יהודים. בימי הביניים היה לדעפאליע מעמד של ״עיר כתר״ החל משנת 1329. מקום זה היה מרכז לאומני־הונגרי. הוקמו בו אנדרטאות לזכר קציניים הונגריים מבני המקום, שנפלו במלחמת העצמאות ההונגרית ב־1848/49. במוקד לאומני הונגרי זה שהיה מוקף ים של רומנים ורותנים לא נתקבלו גם יהודים.

רק לאחר דיכוי המרד ההונגרי של 1848/49 הורשו יהודים להתישב בדעפאליע. ואמנם בשנות החמישים של המאה הי״ט החלה התישבות יהודית במספרים גדלים והולכים, שכן היה כאן כר כלכלי ומשקי נרחב למדי ויהודים עשו בו חיל. בין היהודים הראשונים שהתישבו בדעפאליע היה ר׳ מענדל זעליג פעסטינגער שבא מגליציה. הוא רכש שטחי קרקע ויערות והקים בדעפאליע תשתית משקית לעשרות יהודים שבאו והתישבו במקום.

זמן קצר לאחר שיהודים החלו לנהור לדעפאליע הוקם בית כנסת מעץ, שהיו בו כ־150 מושבים, שהיה קיים עד לאחר השואה. באמצע שנות השלושים (1935 לערך) בנה ר׳ וועלוול איינהורן בית מדרש בחצר ביתו. בית העלמין נפתח סמוך לתקופת ההתישבות הראשונה. לאחר מכן נפתח בית עלמין חדש לידו. החברה קדישא ומסונפת לה ״חברה מלאטשים״ נוסדה אף היא זמן קצר לאחר ייסוד הקהילה.

גם החברה משניות נוסדה בראשית ההתארגנות. בתקופה האחרונה עמדו בראשה ר׳ ברוך לייב איצקוביטש, ר׳ וועלוול איינהורן, ר׳ געצל גולדברגר, ר׳ אברהם גרוס ואחרים.

בראש הקהילה עמדו בין שתי מלחמות העולם ר׳ חיים הערץ איינהורן, ר׳ לייב מאנדל ואחרים. לאחר שהשוחט הזקן נפטר בשנת תרפ״ח (1928), ששימש בקודש עשרות שנים נבחר במקומו ר׳ חיים הילל, תלמיד חכם מובהק ובעל הוראה, מחסידי סיגט. הוא החזיק בביתו ישיבה קטנה לבחורים צעירים לפני שגלו למקום תורה בישיבות השונות במדינה. הוא נספה בשואה. הקהילה היתה שייכת לגליל סיגט, אך רוב יהודי המקום היו חסידי וויז׳ניץ ומקצתם חסידי ספינקא.

לימוד התורה לילדי ישראל נעשה הן במסגרת תלמוד תורה מאורגן והן על־ידי מלמדים פרטיים. בתקופה האחרונה הרביצו תורה המלמדים ר׳ גרשון שלום וועג, ר׳ איציק (איש אמיד שירד מנכסיו), ר׳ חיים אדלר ור׳ זעליג דייטש — כולם תלמידי חכמים ומסורים מאד לתפקידם. המלמדים בדעפאליע השכילו להאהיב את לימוד התורה על צעירי המקום וכמעט כל הנוער למד בישיבות ברחבי המדינה (טאשנאד, קרולה, סאטמאר ועוד).

בין הבעלי בתים היה אחוז ניכר מאד של תלמידי חכמים, בעלי תורה ויודעי ספר. מן השמות שהוזכרו: ר׳ חיים איציק איינהורן, ר׳ שמעלקא פישר, ר׳ יעקב גולדברגר, ר׳ אברהם גרוס, ר׳ ברוך לייב איצקוביטש, ר׳ וועלוול איינהורן, האחים ר׳ יעקב דוד ור׳ הירש דריימאן, ר׳ הירש אדלר, ר׳ אייזיק כהנא, ר׳ גרשון שלום וועג, ר׳ גדליה וועג.

שלא כמרבית כפרי מארמארוש היתה פרנסתם של יהודי דעפאליע מצויה בדרך כלל. כחמישים אחוז מיהודי המקום היו עשירים או אמידים. מהם סוחרים ובעלי חנויות, מהם בעלי קרקעות ויערות. במקום היתה מנסרה גדולה, שנחכרה על־ידי יהודים (כגון מרמלשטיין, הילמאן). לאחרונה חכר את המנסרה ד״ר באנו, יהודי יליד סאטמאר שהיגר לארצות הברית ועשה שם עושר רב (הוא חכר מנסרות גדולות גם במקומות אחרים כגון ביקסאד). גם מנהלי המנסרה היו תמיד יהודים. גם בין העובדים במנסרה היו יהודים, הן כפועלים והן כפקידים.

בשנות השואה היו גורלם של יהודי דעפאליע כגורל כל יהודי הסביבה. נציין רק שבקיץ 1941 נגזרה גזירת גירוש

על יהודי דעפאליע וקרונות הרכבת כבר עמדו במקום כדי לקלוט את המגורשים. אך ברגע האחרון נתבטלה הגזירה.

לאחר חג הפסח תש"ד (1944) הובלו יהודי הכפר לגיטו סלאטפינה אשר מעבר לנהר הטיסה. משם גורשו לאושוויץ ב־25 במאי.

לאחר השואה חזרו בודדים לדעפאליע, אך תוך זמן קצר נטשו את המקום ורובם עלו לישראל. בית הכנסת פורק והמגרש נמכר לנכרי. אותו גורל היה גם למקוה. אך בית העלמין נשמר ומפקח עליו אחד הגוים. היום אין אף יהודי בדעפאליע.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי דעפאליע.

Revai nagy Lexikonja, vol. X, p. 310.

עדות בארכיון "יד ושם": 015/2214.

סערב

סערב (ברומנית: Sârbi, בהונגרית: Szerfalva) כפר כ־25 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	37	519 תושבים
1920	112	11.2
1930	95	8.9

היהודים הראשונים הגיעו לכפר בראשית המאה הי"ח. במפקד היהודים משנת 1728 נרשם כאן היהודי לייבה מושקוביטש, שהיה חוכר באחוזתו של האדון טימושי בורודי ועסק בבישול משקאות חריפים ובמסחר. יהודי זה לא שהה בכפר זמן רב, שכן במפקד של 1735 העסיק טימושי יהודי אחר, יעקב מאיר, שגם הוא עזב את הכפר כעבור זמן קצר. במפקדים של 1746 ושל 1768 לא נרשמו עוד יהודים בסערב.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בסערב דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

יאנגר שמעון (5), מענדעלאוויטש מיהאי (6), גולדשטיין שמעון (2), הובר שמשון (6), גולדשטיין נחום (4), מנדל מיהאי (5), פייביל לייב (6).

אין בידינו ידיעות אימתי נתחדש הישוב היהודי בסערב, מסתבר שרק בראשית המאה ה־19. הקהילה הקטנה החלה להתארגן כפי הנראה באמצע המאה ה־יט כשהקימה את מוסדות הנחוצים לקיום קהילה. היא העסיקה שוחט, ששימש גם כמה מכפרי הסביבה. רבה של ברבשט שימש גם את קהילת סערב.

פרנסת היהודים היתה על היערות שבסביבה, מהם כרתו עצים ונסרום במנסרת הכפר, שהיתה בידי יהודים. אחרים עסקו גם בעבודת אדמה בקנה מדה זעיר ובמלאכות שונות. החל מן המאה ה־20 הלך ופחת מספר היהודים בכפר; רבים עברו לסיגט ולערים אחרות במדינה, והיו שהיגרו מעבר לים.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי סערב לגיטו ברבשט, משם הועברו לגיטו סיגט וגורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 136, 306.

פרשט

פרשט (ברומנית: Fereşti, בהונגרית: Fejérfalva) כפר כ־20 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	8	269
1920	?	314
1930	31	445

במפקד של שנת 1728 נרשם כאן יהודי בשם פייבל ולו שני בנים (היה כנראה אלמן). הוא היה בחסות האציל המקומי Ladislao Sztojka. שילם דמי חכירה 50 פלורין לשנה.

בשנת 1735 נרשם היהודי משה סאלאמון, בעל לאשה ואב לשני ילדים קטנים. שילם דמי חכירה 10 פלורין. הוא היה בחסות האציל Gyura Jonás.

במפקד של 1768 נרשם יהודי בשם שמעון איסאקוביטש,

שמשפחתו מנתה 4 נפשות. עסק בבישול משקאות חריפים. שילם 3 פלורין דמי חכירה.

ידיעות נוספות אין בידינו. בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי פרשט לגיטו ברבשט, משם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 138, 306 ; vol. XVI, 1976, p. 101.

דסשט

דסשט (ברומנית: Deseşti, בהונגרית: Desze) כפר כ־25 מעיר המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	43	661
1920	94	1017
1930	91	1179

היהודים הראשונים הגיעו לכפר בשנות השלושים של המאה ה־יח. במפקד של 1735 נרשם כאן יהודי בשם ברוך מרקז (Markez), בעל לאשה ואב לשני ילדים קטנים. ברשותו סוס ופרה. שילם דמי חכירה 10 פלורין לשנה. היה בחסות האציל המקומי פופ אישטוואן. במפקד של 1746 נרשם שוב יהודי (שמו לא נרשם), ללא ילדים. שילם 8 פלורין לשנה.

במפקד של 1768 נרשם בדסשט היהודי יוסיפ הרשקוביטש, שמשפחתו מנתה 4 נפשות. עסק בבישול משקאות חריפים. שילם דמי חכירה 24 פלורין לשנה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בדסשט דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

מושקאוויטש מאיר (4), אבלאהוסט שמעון (6), טוב מנדל (5), ראבין שעיא (5).

נראה שעל אף קטנו של הישוב היהודי בדסשט ישבו בו תלמידי חכמים במספרים מרשימים. נשתמר פנקס החברה משניות (ברשות האספן ר' יוסף האלפרט בתל־אביב) מן השנים תר"ע — תרצ"ד. חברי החברה ישבו בכמה מכפרי הסביבה (קראצ'שט, הארניצ'שט, שוגאטאג ועוד), אך מרכז החברה ולבה ואף רובם ישבו בדסשט. לא פחות מ־22 שמות מכפר זה רשומים בפנקס, שהם למעלה כמעט כל בעלי הבתים של דסשט. גבאי החברה וכנראה מיסדה היה ר' אברהם יוסף שטויבר ולאחר פטירתו (בשנת תרצ"ב) בנו ר' צבי אריה. כיון שכמעט כל יהודי הכפרים הללו היו חסידי סיגט סיימו את ששה סדרי המשנה בימי היארצייט של הצדיקים לבית סיגט, ביום ו אלול (הייטב לב) וביום כ"ט שבט (קדושת יום טוב).

נציין את שמותיהם של חברי החברה משניות מדסשט כפי שהם רשומים בפנקס ובסוגריים את תאריכי הפטירה (שנרשמו בידי ר' דוד שטויבר מקראצ'שט לאחר השואה): ר' יצחק ב"ר דוד הלוי [אפל], ר' ישראל ב"ר מאיר, ר' צבי אריה ב"ר אברהם יוסף שטויבר, ר' יעקב צבי ווידר, ר' דוד לאנג, ר' יונה ב"ר מנחם משה, ר' יהושע ב"ר מאיר הלוי, ר' יצחק ב"ר דוד, ר' אברהם יוסף ב"ר יואל שטויבר, ר' יוסף מרדכי ב"ר דוד הלוי [לאנג?], ר' מאיר יעקב ב"ר יונה אינדיג (של"ח באושוויץ), ר' ישראל ב"ר יצחק הלוי אפל (של"ח באושוויץ), ר' כתריאל ב"ר דוד לאנג, ר' ירוחם ב"ר יוסף מרדכי דאוידוביטש (נפטר תרפ"ה), ר' יונה ב"ר דוד (נפטר תרפ"ו), ר' יצחק אליהו ב"ר משה יחיאל קארנבלי, ר' יוסף משה זיכרמאן, ר' אברהם ווידר (של"ח באושוויץ), ר' דוד שטויבר (נפטר בסיגט בשנת תשל"ה), ר' אברהם יצחק זיכרמאן, ר' שמעון מנחם כהן מז'יולשט, ר' משה טויב (של"ח באושוויץ).

בדרך כלל היתה הפרנסה מצויה אצל יהודי דסשט. הפרנסות העיקריות היו החזקת חנויות ובתי־מרזח וכן התפרנסו ממלאכה כבעלי מקצוע מבוקשים. אחד מהם, הסנדלר שמשון גאנץ היה עושה מגפים לכל כפרי הסביבה. הוא העסיק כמה וכמה אומנים. חינך את בניו לתורה ולמדו בישיבות.

ר' יוסף משה זיכרמאן

בכפר, שרוב היהודים היו חסידי סיגט ומיעוטם חסידי קרעטשעניף וקאסוב, היו כמה תלמידי חכמים וחינכו גם את בניהם על ברכי התורה. כגון ר' אברהם יוסף שטויבר, בעל

בית מרזח ומשרפת יי״ש; ר׳ יעקב ווידר, בעל חנות ובית מרזח. בניו למדו בישיבת פרסבורג. אחד מהם היה שוחט במיהאלוויץ; ר׳ יצחק אפל, בעל קרקעות ומשק פרות ועסק בעשיית גבינה כשרה; ר׳ יונה רויב, שגם ילדיו למדו בישיבות; ר׳ יוסף משה זיכרמאן, בר־אוריין וגידל ילדיו לתורה. אחד מהם היה שוחט בארצות הברית.

בית הכנסת היה בנוי מאבן. נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה. את המגרש תרם ר׳ יצחק אפל הנזכר.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי דסשט לגיטו ברבשט, משם הועברו לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושוויץ. היום אין יהודים בדסשט. בית הכנסת קיים, אך הפך להיות קואופרטיב לצרכנות. בית העלמין שמור על־ידי אחד מתושבי הכפר. לפי שיחזור של ר׳ דוד שטויבר ניספו בשואה 58 נפש מיהודי דסשט.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 101.

סאנאפאטאק

סאנאפאטאק (ברומנית: Valea Porcului, בהונגרית: Disznópataka) כפר כ־10 ק״מ מדרום לסיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	6	367
1920	21	522
1930	19	559

במפקד של שנת 1768 נרשם יהודי בשם שמעון מושקו־ביטש, שמשפחתו מנתה שבע נפשות. עסק בבישול משקאות חריפים. שילם דמי חכירה 10 פלורין לשנה.

במיפקד שנערך בשנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בסאנאפאטאק כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

אדלר שמואל (6), טעסלר גדליה (4), סעפאן ליב (5), פוגל ליב (4), סובו מרקו (2), טסלר משה (5), פעדער זלמן (6), איסאק שאול (5), וויזל מושקו (5), גאילר הרש (5), פוקס ליב (5), שאול ליב (4), גאילר הרש (5), פוקס זליג (9).

אין בידינו ידיעות נוספות על כפר זה. באפריל 1944 הועברו יהודי סאנאפאטק לגיטו ברבשט, משם הועברו לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושביץ.

היום אין יהודים בסאנאפאטק.

הארניצ׳שט

הארניצ׳שט (ברומנית: Hărnicești, בהונגרית: Hernécs) כפר כ־25 ק״מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	15	398
1920	95	739
1930	63	772
1947	35	

לא עלה בידינו לאסוף ידיעות של ממש על יהודי ישוב קטן זה. מסוף שנות השבעים של המאה הי״ט ידועים לנו שמותיהם של כמה מבעלי הבתים החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר״ם): ר׳ אברהם זאב קויפמאן, ר׳ שלמה יהודה שו״ב, ר׳ חיים משה יונגר, ר׳ יצחק צבי קויפמאן, ר׳ שמעון קויפמאן, ר׳ חיים שמואל מאלדוואן. רשימה זו יש בה גם ללמדנו שבתקופה זו כבר כיהן שוחט בהארניצ׳שט. מן הסתם שירת ר׳ שלמה יהודה השוחט גם את כפרי הסביבה הקרובה.

בראשית המאה הנוכחית ועד לשנות השלושים אנו מכירים את השמות דלהלן, הרשומים בפנקס חברה משניות של דסשט, קראצ׳שט, שוגאטאג ועוד, החל בשנת תר״ע ועד תרצ״ו (1910—1936): ר׳ חיים ב״ר מרדכי הלוי שו״ב, ר׳ יעקב רוזנבוים, ר׳ אפרים פישל קויפמאן, ר׳ שלמה דוד ב״ר יעקב [רוזנבוים?], ר׳ זעליג נתן קויפמאן (ניספה באושוויץ), ר׳ ניסן ראב (ניספה באושוויץ), ר׳ יצחק מנחם קויפמאן

(ניספה בפולין), ר׳ יהודה אריה פויגל (ניספה באושוויץ), ר׳ געציל קויפמאן (ניספה באושוויץ). כל אלה היו כנראה תלמידי חכמים ולפחות יודעי ספר במדה ידועה. אגב, השוחט, הנזכר ראשון ברשימה מופיע ברישומים עד שנת תרפ״ט בלבד.

גם יהודי הארניצ׳שט, כמוהם כיהודי הכפרים הסמוכים, הועברו באפריל 1944 לגיטו ברבשט, משם לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושוויץ.

הוטן

הוטן (ברומנית: Hoteni, בהונגרית: Hotinka) כפר כ־20 ק״מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	—	325
1920	10	394
1930	5	382

באפריל 1944 הועברו יהודי הוטן לגיטו ברבשט, משם לגיטו סיגט ומשם גורשו לאושוויץ.

קראצ׳שט

קראצ׳שט (ברומנית: Crăcești, בהונגרית: Krácsfalva) כפר כ־15 ק״מ מדרום לסיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	כל האוכלוסייה
1830	—	447
1920	81	1113
1930	95	1213
1947	10	

במיפקד 1830 היתה משפחה אחת בשם לייבוביץ יוסף בעלת ארבע נפשות.

נתמזל מזלו של כפר קטן זה ופנקס הקהילה נשתמר (ברשותו של האספן הידוע איש סיגט ר׳ יוסף האלפרט מתל־אביב) ועל ידי כך נשתמרו נתונים חשובים מחיי יהודי קראצ׳שט. הוחל בניהול הפנקס בשנת תרצ״א (1931) עד השואה ורישומים בודדים משנת תש״ה (1945), מיד לאחר השואה. כל הפנקס נכתב בידי ר׳ דוד ב״ר אברהם יוסף שטויבר יליד הכפר הסמוך דסשט. בשנת תרצ״א, עם נשואיו לבת קראצ׳שט, בתו של ר׳ ישעיה לייב אבלאקאש, התישב בקראצ׳שט. ר׳ דוד שטויבר היה בעל חוש לעסקנות ציבורית וגם ״ספרא רבא״ בעברית וביידיש (הוא שלט גם ברומנית ובעת הצורך כתב גם הונגרית. בפנקס פרוטוקולים בכל ארבע השפות). לאחר השואה התישב ר׳ דוד שטויבר בסיגט ובשנים האחרונות היה משומרי הגחלת בסיגט והרוח החיה בכל דבר שבקדושה. מלבד פנקס הקהילה נשתמרו בכתובים דברי תורה שהעתיק מספרים שונים וכנראה נאמרו ברבים בבית־הכנסת בסיגט (גם מחברת זו ברשות ר׳ יוסף האלפרט). ר׳ דוד שטויבר נפטר בסיגט ביום י אדר תשל״ה (1975).

ראשיתו של פנקס קהילת קראצ׳שט ״תקנות שנתיסדו בשנת תרצ״א״ הכוללים י״ט סעיפים. נציין שלושה מן התקנות: הגבאי מחויב לדאוג לחימום המקוה בכל ערב שבת וערב חג (סעיף ב); גומרים ספר תהלים ברבים, בקיץ בשבת אחר הצהרים ובחורף בערב שבת בבוקר השכם (סעיף ו); הגבאי (למעשה ראש הקהלה) והטובים נבחרים לשנה. הבחירה נערכת בליל הושענא רבה לפני אמירת התהלים (סעיף יט).

חתומים על התקנות: הגבאי, מרדכי ווידר; הטובים: בנימין פייג, דוד צבי ווידר, ישראל סעפינצאן, שמואל זאב אבלאקאש, איציק ראב, עזרא אריה ראב, ירוחם וויגדרוביטש, לייב דאווידאוויטש, יהושע סאקס, דוד שטויבר (סופר העדה). גם בשנים הבאות מהוים השמות הללו, בהרכבים שונים, גבאים וטובים.

מרישומי הפנקס מסתבר, שרבני ברבשט היו מבקרים

לעתים מזומנות בכפר קראצ׳שט, שהיה בגליל הרבנות שלהם. שלושת האחים שכיהנו ברבנות ברבשט בזה אחר זה נזכרים בפנקס: ר׳ יקותיאל יהודה גרוס (שעבר לאחר מכן לסיגט) נתן פסק־דין בקראצ׳שט ביום ה יתרו תרפ״ה בקשר לסכסוך שפרץ בין ה״יורשים״ של החתן תורה והחתן בראשית (בפנקס העתקה משנת תרצ״ה); ר׳ שמואל גרוס (שעבר לכהן ברבנות קרולה) פסק בדין תורה שבין בנימין פייג לשאר הטובים שהסתכסכו אתו ביום ה ויחי תרצ״א; ואילו ביום ה ויצא תרצ״ג הוא מאשר בחתימתו את ההחלטה בדבר ההיטל על השמרים, שההכנסה נועדה לכסות את שכרו של הרב ואת צרכי הקהילה; גם ביום ג׳ פקודי תרצ״ה שוהה ר׳ שמואל גרוס בקראצ׳שט כדי להוציא פסק דין בסכסוך שבין לייב פערל והקהילה בעניין הגדר של בית הכנסת; גם האח השלישי והרב האחרון של ברבשט, ר׳ חנניה יום טוב ליפא גרוס יושב בדינו של לייב פערל ביום ד בשלח תרצ״ז, כיון שענין הגדר עדיין לא סודר, אף על פי שכבר עברו שנתיים ימים; שבועיים לאחר מכן שוב רושם רחי״ל גרוס פסק־דין בפנקס, ביום ב משפטים תרצ״ז, והפעם בענין דין ודברים שבין יעקב טויב ודוד צבי ווידר.

אגב קריאה בפנקס קראצ׳שט אנו מגלים שבליל שבת קודש פרשת פקודי תרצ״ה (9 במארס 1935) נשרף בית המדרש כליל על כל הריהוט והספרים. אך את שני ספרי התורה עלה בידם להציל מן הדליקה. גם המקוה לא ניזוק כלל. אך מעוררת תמיהה לא מעטה העובדה המוזרה ששנים־שלושה דפים לפני כן מצוי בפנקס פרוטוקול מפורט ברומנית, שתאריכו 28 בפברואר 1933, כלומר למעלה משנתיים לפני השריפה, ובו נוסח הבקשה שהוגש לשלטונות הרומניים לבנין בית כנסת ותלמוד תורה במחיר של 148.400 ליי.

לא עברו אלא שנתיים וקהילת קראצ׳שט שוב התפללה בבית־כנסת משלה. עד לסיום בנין בית הכנסת התפללו בדירתו של ר׳ דוד שטויבר. בינתיים יצאו יהודי הכפר לגייס אמצעים לבנין בית הכנסת מחדש. אנשי הקהילה עצמם תרמו כל אחד את חלקו במגבית פנימית, אך במרץ ובתבונה הראויים לקהילות גדולות יותר השכילו להתרים גם גורמים חיצוניים ואף את השלטונות הרומניים. בבקשה ברומנית שהועתקה לפנקס מיום 29 בדצמבר 1935 פונה ראש הקהילה בנימין פייג ומבקש חמשת אלפים מטר מעוקב עץ לבנין בית הכנסת (תוצאת הבקשה לא נרשמה בפנקס, אך יש לשער שאושרה לפחות בחלקה); נמכר הזכיון לאחד מיהודי הכפר (דוד צבי בן טוביה ווידר) לאסוף כסף במדינה לבנין בית הכנסת (פרט לערים סיגט וסאטמאר שבהן פעלו אנשי הקהילה במישרין); רבה של סיגט ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים והדיין של סיגט ר׳ יקותיאל יהודה גרוס (רבה של ברבשט לשעבר) פנו אל הנדבן הידוע נפתלי פייערשטיין, שתמך בכל ישיבות הונגריה, ששלח מאה דולר, שהומר על 22.000 ליי. בפנקס תרשים גראפי של בית הכנסת החדש ועזרת הנשים, בציון כל המושבים ובעליהם.

והנה שני רישומים משנות המלחמה שחותם השואה טבוע עליהם. ביום ג אמור תש״ב נרשם: הגבאי יחיאל פערל גויס לצבא (כלומר לעבודת כפייה במסגרת הצבא ההונגרי) והקהל לא בחר גבאי אחר. הוא מסר לי את כל חשבונות הקהלה ואני רציתי להעבירם לר׳ דוד צבי ב״ר זאב ווידר, אך הוא סירב. עה״ח דוד שטויבר; ביום ג תשא כותב דוד שטויבר: קבלתי את כל פנקסי הקהלה והחשבונות משום שדוד צבי ווידר אינו מסוגל לנהל אותם כי הוא טרוד בעניינים שלו.

בשנת תרצ״ג (1933) מנתה קהילת קראצ׳שט 26 בעלי בתים (״טליתים״) כדלקמן: אריה פערל, דוד צבי ב״ר זאב ווידר, ישראל סאפינצאן, בנימין ב״ר צבי פייג, ישעיה אריה אבלאקאש, ירוחם וויגדרוביטש, דוד ב״ר אברהם יוסף שטויבר, יהושע סאקס, אברהם שמואל (חתן אברהם מאיר פייערמאן), דוד צבי ב״ר טוביה ווידר, יונה ווידר, מנחם ניימאן, אליעזר וויגדרוביטש, מרדכי ווידר, יצחק ראב, שמעון אינדיג, חיים קלמן ב״ר יצחק ראב, נחום אדלר, אברהם מאיר פייערמאן, שמואל זאב אבלאקאש, יעקב טויב, אריה דאווידוביטש, הירץ (חתן אברהם מאיר פייערמאן), בן ציון ווידר, מרדכי פערל שו״ב, חיים בן ציון גלאזר. זכויות מסוימות היו גם לארבעה הבחורים: יחיאל פערל, דוד ראב (ישב בעיר באניע), אברהם איסר, משה אבלאקאש.

בחברה משניות המשותפת לכפרי הסביבה שמרכזה בדסשט היו חברים 15 בעלי בתים, שהיו כנראה ביניהם כמה תלמידי חכמים, אך כל הנרשמים היו לפחות בדרגה של ״גמיר וסביר״ ומסוגלים להבין פרק משניות.

בפנקס קהילת קראצ׳שט בא תיאור תמציתי של עיקרי תהליכי השואה בכפר, אף הוא פרי־עטו של דוד שטויבר. להלן תמצית הדברים: ביום השבת, אחרון של פסח תש״ד (15 באפריל 1944) הגיעה לכפר השמועה שבכפר ברבשט החלו בחטיפת יהודים. אחד מנכבדי קראצ׳שט, יחיאל פרל, הלך לכפר הסמוך דסשט להפגש עם הנוטאר הכפרי (בקראצ׳שט לא היה נוטאריאט כפרי), אך הלה לא ידע (או לא רצה לספר) כלום. אך גם בדסשט הילכו שמועות על חטיפות יהודים בברבשט. יהודי קראצ׳שט נדברו ביניהם שכל אחד יתחבא כמיטב יכלתו ואפשרויותיו. למחרת, באיסרו חג של פסח, יצאה הפקודה שכל משפחה תשלח אדם אחד לנוטאר של דסשט. הגברים פחדו ללכת ולכן הלכו הנשים. הנוטאר בדסשט קרא בפני הנשים את נוסח הפקודה שהגיעה מבודאפשט, שכל יהודי הכפרים הסמוכים חייבים להתרכז בכפר ברבשט בגיטו ההולך ומוקם שם. היהודים חייבים למסור את כל רכושם במשרד הנוטאר ורק חבילה של 50 ק״ג תותר לקחת. ביום ב׳ התאספו יהודי קראצ׳שט בבית המדרש של דסשט שם התפללו תפילת יום כפור קטן בבכיות רבות. לאחר מכן הלכו לבית העלמין להפרד מן המתים ולקחו אתם גם ספר תורה. גם שם געו בבכיה.

ביום ד כה ניסן (18 באפריל) הועברו יהודי קראצ׳שט לגיטו ברבשט. הם שוכנו בצפיפות בדירות היהודים. פעם בשבוע הותר להם ללכת לבתיהם בכפרי הסביבה להביא אוכל. בגיטו ברבשט נלקח כל יהודי ובני משפחתו למטה הז׳אנדרמים לחקירות ולרישום כל בני המשפחה ורבים מהם הוכו מכות אכזריות. ב־17 במאי הועברו, תוך הכאות והשפלות, לגיטו סיגט. לשם כך גויסו כמאה עגלות. את כלי המיטה ושאר החפצים השליכו מן העגלות לתעלות שבצדי הדרך.

לאחר שלושה ימים הוכנסו לבתי הכנסת ובתי המדרש של העיר. כל אחד הופשט ערום, הוכה ונבדק בדיקות משפילות. כאן שדדו את שרידי דברי הערך שעלה בידם לשמור. בערב שבת, כ״ו באייר, 28 במאי, הובלו למסילת הברזל והועלו לקרונות וגורשו לאושוויץ.

כשחזר דוד שטויבר ממחנות המות לקראצ׳שט כמה ימים לפני פסח תש״ה לא מצא כלום בביתו וגם שאר הבתים היהודיים היו שדודים וריקים. שני ספרי התורה של קהילת קראצ׳שט הוצאו ממחבואם. אחד הועבר לעיר באניע שבטראנסילוואניה והשני לעיר רומאן שבמולדובה.

דוד שטויבר ערך רשימה מדויקת של כל הנספים בשואה בכפר מולדתו דסשט ובכפר מגוריו קראצ׳שט. למרבה הפלא מספר ההרוגים דומה, בכל אחד מהם 58 נפש.

אויברוויישווה והסביבה

אויברוויישווה	77
מיטלוויישווה	101
אונטרוויישווה	102
בורשה	106
מאסיף	127
ריסקווה	140
פאליען־ריסקווה	143
פטריווה	147
לרדינה	151
קריווה	154
ביסטרא	155
ווישוי־ווילג׳	157

אויברוויישווה

אויברוויישווה (ברומנית: Vişeul de Sus, בהונגרית: Felsövisó). עיירה, כ־60 ק"מ מדרום מזרח לעיר המחוז סיגט. מרכז חשוב לתעשיית העץ ולגידול פירות. רוב תושביה רומנים, עם מיעוט גדול של שבט גרמני בשם "ציפסרים" (Zipser).

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	239	9.5
1880	1946	
1910	3201	34.6
1920	3912	33.7
1930	4264	32.8
1941	4269	34.7
1947	780 (בערך)	

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לאויברוויישווה, כפי המקובל בידי יוצאי העיירה, מסביב לשנת 1750. במפקדי היהודים בהונגריה של השנים 1735 ו־1746 לא נרשם אף יהודי באויברוויישווה. היהודי הראשון בעיירה היה ר' שלמה פרוכטר, שהגיע לכאן מניקולסבורג בשנת 1765 בקירוב. הוא היה בן־אחותו של הצדיק הידוע ר' שמואל שמעלקא הורביץ, רבה של ניקולסבורג. הוא עשה חיל רב כחוכר אחוזות מידי אדוני המקום, כספק תבואה ופירות לצבא. מסורת בפי בני המקום כי ר' שלמה פרוכטר היה מכת החסידים והיה בין ראשוני היהודים בהונגריה שהפיצו את דרך החסידות במדינה.

אולם במפקד של היהודים משנת 1768 נרשם באויבר־וויישווה יהודי אחד בלבד ושמו לא היה שלמה פרוכטר אלא יוסף שמעון, שלפי הרישום עסק בבישול משקאות חריפים. המשפחה מנתה שתי נפשות בלבד (משמע שהיה זה זוג ללא ילדים). הוא שילם דמי חכירה 177.30 פלורין לשנה — סכום עצום בתקופה זו (הסכום הממוצע ששולם בישובי מארמארוש היה 10—20 פלורין). נראה, שהוא היה אחד היהודים העשירים ביותר בכל רחבי המחוז. יהודי אחד בלבד, ר' מרדכי שטרן בכפר סלישט, שהיה אחיו של ר' שלמה פרוכטר הנזכר, שילם סכום גדול יותר — 381 פלורין לשנה. הסכום הגבוה ביותר בכל מארמארוש (על ר' מרדכי שטרן ראה בערך "סלישט"). האח השלישי, ר' אברהם אדלר, שהתישב בבורשה, נרשם בשם אברהם יוסף, והוא שילם 60 פלורין לשנה. (על אגדת שלושת האחים בני אחותו של ר' שמעלקא מניקולסבורג ונסיבת התישבותם במארמארוש וסיבת שינויי שמות משפחתם — שטרן, פרוכטר, אדלר — ראה במפורט במבוא).

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות באויבר ווישווה דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

פרוכטער אלי' (11), אלמנת לזר (8), מאליק יעקב (5), פרוכטער איציק (4), אלמנת מרקו (3), דוד שולומון (7), קופלער איציק (5), פרוכטר שמואל (4), ברוממער ליב (9), שטרן ליב (4), לייבואוויטש שמואל (5), פרויזלר משה (8), אלמנת פישל (6), אלמנת יוסף (6), טסלר שמעון (6), גלזר אברהם (7), קאף הרש (5), פולק שמואל (10), פריד מאיר (9), לייבאוויטש מאיר (10), פאסטרנק הרש (8), סובו מיהאי (5), ווערצברגר משה (4), פרוכטר הרש (3), שכטר לאיזר (9), אלמנת שמואל (5), פרל יענקל (3), דסקל יוסף (4), גלוזר ברוך (4), הורבטש אהרן (2), הרש סטאם (9), פרוכטר ברוך (2), סובו מרקו (4), מרמור יוסף (3), פרייזלר חיים (5), טסלר לזר (6), פולק ישראל (9), ברטלר אברהם (7), קופלר הרש (7), שטיינברגר סולומון (5), פרוכטר ישראל (5), קארף ישראל (5), וורצבערגר בנדער (4), מאליק שמעון (7), אלמנת וורצבערגר איציק (4), פרוכטר יוסף (3), משה ליב (5), אלמנת חיים סראל (7), אלמנת איציק שמעון (2), אלמנת גלזר מנדיל (3), פרוכטר ישראל (2).

לכאורה מזים הרישום במפקד את המסורת המקובלת, שר' שלמה פרוכטר היה היהודי הראשון באויברוויישווה. אך קרוב לודאי שאין כאן שום סתירה ו"יוסף שמעון" דנן אינו אלא ר' שלמה פרוכטר. שכן ידוע היטב שפקידי הרשות במחוז מארמארוש עשו עבודה מרושלת ולא פעם שיבשו את שמות היהודים ברישום. ושמא היה מעונין ר' שלמה פרוכטר עצמו לטשטש את שמו, מטעמים הכמוסים אתו. רמז לכך, ניתן למצוא בשם "יוסף" המשותף לשלושת האחים: ר' מרדכי שטרן נרשם בשם מרקוס יוסף, ר' אברהם אדלר נרשם, כאמור, בשם אברהם יוסף ואילו היהודי הראשון בוויישווה נרשם בשם יוסף שמעון. השם "יוסף" הוא שמו של אביהם, שאמנם זה היה שמו (ר' למשל נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, עמ' 86). ואילו השם שלמה השתבש בידי הפקיד לשמעון. מכל מקום השתרש ר' שלמה פרוכטר באויברוויישווה. רובם הגדול של יהודי העיירה בדורות הבאים היו מיוצאי חלציו. השם פרוכטר היה נפוץ בוויישווה עד הדור אחרון, כפי שיבואר בהמשך הדברים.

יתר יהודי העיירה, שהגיעו בעקבות ר' שלמה פרוכטר,

באו כמעט כולם מגליציה ועסקו ברוכלות, בבישול משקאות חריפים, בהחזקת בתי מרזח ובחכירת קרקעות לעיבוד חקלאי. ר' שלמה פרוכטר עצמו, כמוהו כדודו ר' שמעלקא מניקולסבורג, היה יליד צ'ורטקוב שבגליציה. בעשרות השנים הראשונות היתה התפתחות הישוב היהודי איטית ביותר, בעטיה של התנגדות שלטונות המחוז והתושבים לחדירת היהודים. רק בעלי האחוזות הגדולות שהיו אצילים בדרגה נמוכה תמכו בהתיישבותם של יהודים מגליציה במארמארוש. החל משנות ה־50 של המאה הי"ט החלה צמיחה מהירה יותר על־ידי הגירה מוגברת מגליציה.

חיי התורה

1. רבני הקהילה

כל רבני אויברווישווה היו ידועים כגאונים בתורה. על רבה הראשון של הקהילה, ר' יוסף יוזפא הכהן, ידיעותינו קלושות ביותר. כל מה שידוע, שהיה תלמיד הגאון ר' משולם איגרא רבה של פרסבורג. הוא הגיע כנראה לעיירה בשנת תק"פ (1820) לערך. לאחריו התישב בווישווה ר' חנוך זינדל ב"ר נפתלי פוגל. כשהוא בא עדיין ישב בה גם ר' יוסף יוזפא. ר' חנוך זינדל ישב בווישווה עד שנת תרכ"ו (1866) לערך, כשעלה ארצה והתישב בצפת, בה נפטר בשנת תר"ן (1890) לערך. נראה ששני הרבנים הללו לא כיהנו כרבנים רשמיים באויברווישווה. שכן בפנקס החברה משניות שנשתמר בידינו (ראה לקמן) הם נזכרים כאנשים מן השורה ללא תוארים רבניים. לדוגמה, ברשימת חברי החברה משנת תקצ"ט (1839) נרשם ר' יוסף יוזפא כ"ץ שמיני במנין החברים ור' חנוך זינדל ה־14 במנין (מתוך 18 חברים). נראה שהם היו מורי־הוראה בקהילה מבחינה מעשית ללא מינוי וללא בחירה רשמית. אולם אף־על־פי־כן נתכבדו על־ידי אנשי הקהילה כתלמידי חכמים יושבים על מדין. בחלוקת ששה סדרי משנה נתכבדו שני הרבנים במסכת טהרות, ר' יוסף יוזפא במחציתו הראשונה של הסדר ור' חנוך זינדל בסיום הסדר והש"ס כולו. ואילו בחלוקה מחדש של המשניות נתכבד ר' חנוך זינדל בסדר זרעים חלק א ור' יוסף יוזפא בסיום הש"ס. נראה, שבשנותיו האחרונות לשהותו באויברווישווה כבר כיהן ר' חנוך זינדל כרב הקהילה לכל דבר.

בשבתו באויברווישווה נשלחו אל ר' חנוך זינדל פוגל התשובות הבאות:

שו"ת בית שלמה, או"ח, סי' סה (תרכ"ו): באחד שמכר חמצו לנכרי בערב פסח העבר... ופרט בשטר המכירה כל מיני חמץ ובהעליה שע"ג בית שמכר הי' מונח ערך י"ב קארין מאלץ [שעורים] שלא הי' מוזכר בשטר מכירה.
שם, אה"ע, סי' יא (תרכ"ד): ע"ד העובדא בישא באשה בעולת בעל שברחה ממקום בעלה לבית אמה. וכאשר תבעה הבעל לפניו לדין השיבה שלא תחזור אליו עד שיגרש את בנו משם.
שם, סי' יב: וע"ד שאלתו נדון אשה שרגילה לראות זה חמשה חדשים דם בתוך מ"ר...
שואל ומשיב, מהדורא תליתאה, חלק א, סי' רפה: ...אשה הנשואה לישראל אחד מאנשי הכפרים סמוך לקהלתו שבה מבית בעלה לבית אמה הדרה בקהלתו והבעל בא לכאן והזמין את אשתו לדין תורה עיי"ש.

בישבו בצפת הסכים ר' חנוך זינדל פוגל (יחד עם שאר חכמי צפת) על הספרים הבאים:

ספר כנסיה לשם שמים. ירושלים תרל"ד.
על פסק דין מיהאלוויץ שנדפס מחדש בספר בית יוסף חדש לר' עקיבא יוסף שלוינגר. ירושלים תרל"ה.
ספר שיחות רבני התלמוד. ירושלים תר"ם.
ספר משפטי ה' (בענין מחלוקת בכולל וואהלין). ירושלים תרמ"ג.
ספר אמרי שבת (בענין איסור נסיעה ברכבת בשבת). קראקא תרמ"ט.

ארבעים וחמש שנה ישב על כס הרבנות באויברווישווה ר' שמואל שמעלקא גינצלר. נולד באויהל לר' משה יהודה ליב גינצלר בשנת תקצ"ה (1835). תלמיד גיסו ר' אברהם יהודה הכהן שווארץ בעל קול אריה. בשנת תרט"ו (1855) נשא את בתו של הגביר והחסיד ר' יצחק ליב כהנא מווישווה, שהיה בן ר' שמואל זאנוויל כהנא מסיגט, חתן בעל קונטרס הספיקות. בווישווה ישב רש"ש גינצלר על התורה בהתמדה רבה ושמו יצא לפניו כחריף ובקי. גדולי הדור מגליציה השיבו לו בכבוד ומתוך הערכה. לאחר עלייתו של ר' חנוך זינדל פוגל לארץ־ישראל, נבחר ר' שמואל גינצלר לרב העיר. מאז שקבל על עצמו את עול ההוראה נזקק לגדולי הדור בהונגריה ובגליציה גם בשאלות מעשיות שהתעוררו בקהילה. הוא ניהל גם ישיבה ומאז לא פסקה ישיבה באויברווישווה, שהתפתחה לאחת הגדולות במדינה (ראה לקמן).

רש"ש גינצלר הוסמך להוראה משני גדולי הדור ר' יוסף שאול נתנזון בעל שואל ומשיב מלמברג ור' יוסף באב"ד בעל מנחת חינוך מטארנופול. בהקדמה לספרו משיב נפש מספר נכדו ר' אליהו שטרנהל על נסיבת קבלת היתר הוראה מבעל מנחת חינוך: בהיותו בטארנופול לרגל שמחת נשואין הלך כמובן רש"ש גינצלר להקביל את פניו של המרא דאתרא. דבר הלמד מעניינו שרבה של טארנופול השתעשע בדברי תורה עם האברך הצעיר. לבקשת רש"ש גינצלר לעטרו בסמיכות חכמים התחמק בעל מנחת חינוך, שכן אין זה מדרכו לתת היתר הוראה. אך הוא הזמין אותו להשתתף למחרת בשיעור במסכת מכות שבוודאי יתענג לשמוע פלפולא דאורייתא של תלמידי חכמים ובראשם ר' עקיבא ראפאפורט, שהוציא לאור את ספר מנחת חינוך.

ר' שמעלקא הופיע למחרת בבית מדרשו של הרב. להפתעתו כיבד אותו הרב שישמיע את השיעור במסכת מכות דף ה. ר' שמעלקא נענה לאתגר ובמשך שעתיים התפלפלו אתו תלמידי החכמים של טארנופול שנגעו בהרבה סוגיות בש"ס. פלגי זיעה זלגו משערות ראשו ומבגדיו של ר' שמעלקא גינצלר. במשך כל השיעור התהלך ר' יוסף באב"ד בבית המדרש אנה ואנה והקשיב רב קשב לכל השקלא וטריא. לאחר השיעור הזמין את האברך הצעיר לחדרו ועל אתר כתב לו היתר הוראה ללא בחינה נוספת. בעשרות שנות שבתו על כס הרבנות באויברווישווה קנה לעצמו רש"ש גינצלר שם

טוב בכל רחבי מאראמארוש גם כאיש פקח ושנון מעורב בחיי יהודי המחוז ונתחבב על ההמונים באמרותיו הנבונות והשנונות.

ר׳ שמואל גינצלר נפטר ביום ה אייר תרע״א (1911). נשארו אחריו כתבים רבים מאד ברוב מקצועות התורה, אך לא נדפס ממנו אלא ספר אחד:

ספר משיב נפש על התורה ומועדי השנה... סיגעט תרע״ב. [4], קנו דף.

בספר הספדים על ר׳ מנחם מענדל הגר מוויז׳ניץ בעל צמח צדיק; על ר׳ יהושע רוקח מבעלז; ״דרוש אשר דרשתי ביום יג מנחם אב תר״ע בבהכנ״ס הגדולה דפה ק״ק אויבער ווישא יע״א ביום מלאת שמונים שנה ליום הולדת... המלך פראנץ יאזעף הראשון יר״ה״.

תשובות אליו:

ספר שנות חיים לר׳ שלמה קלוגר, קונטרס פרט ועוללות, תשובה כד (דף עה ע״ב בסוף הספר): להחריף מו״ה שמואל שמעלקי גינצלער חתן ר׳ יצחק בר״י כהנא ווישעווע סמוך לסיגעט: הנה מכתבו קבלתי ופלפולו אשר פלפל בדברינו בחבורי נ״ז [נדרי זריזין]...

קנאת סופרים, סי׳ מד: לק״ק אובערווישע... להחריף מו״ה שמואל שמעלקי גינצלער נ״י. ע״ד אשר השיג על תשובתי לו...

שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סי׳ צד: ...והנה שמחתי אשר הודיעני כי הונף וכי הורם להיות אב״ד בקהלתו. והנה בדבר חידושי תורה... חשתי ולא התמהמהתי להשיב לו בדבר אשר האריך...

שם, שם, סי׳ ריח: ...אודות השו״ב קראתי הגב״ע וגם השאלות ששאל אותי והטיב אשר עשה שצוה שלא ישחט והוא עבר ושחט היטב חרה לי. לא מסתייע דלא גמיר והוא קל עוד יחצוף לעבור ע״ד מעכ״ת וע״כ יוכל מעלתו להעבירו עד כי ילמוד הלכות שחיטה ובדיקה ויביא כתב משוחט מומחה שכבר למד וגם קבל עליו דברי חבירות...

שם, חלק ג, סי׳ קג: ...אחר כי נחלק בחכם אחד דשם אמרתי להשיב בדבר שאלתו שאחד משם אשר היו לו אחים גדולים ממנו ארבעה הדרים בעיר סוגיד [סיגט] רחוק משם מהלך יום אחד, בערך שמונה פרסאות. ואחד מהאחים הגבירים דשם [סיגט] חל״ש ונשארו אשתו שהיתה עקרת הבית גם בנים ובנות קטנות... ועתה בני האח הגביר דשם שאלו ממעלתו לאשר יש לאביהם בשם עסקים רבים אשר אם יודע לאביהם יתבטלו כל העסקים שלו במשך ימי האבילות ויהיה הפסד רב. אולי יוכלו להעלים מאביהם עד יום הששי מימי אבילות ויסע לסיגוד וימנה עם המתאבלים שם כדין המנהיג גדול הבית. והנה מעלתו האריך בענין הלז... [בסוף התשובה] ע״כ יפה דן החכם דשם שאין עליהם דין גדול הבית.

שם, מהדורא תליתאה, חלק א, סי׳ שפד: אשר שאל באיסור שנתבטל ואח״כ נתרבה האיסור דחוזר וניעור... איך הדין בדבר שיש לו מתירין.

שם, מהדורא רביעאה, חלק ב, סי׳ ריז [באמצע התשובה] (תרי״ז): והנה בש״ק תרומה תרי״ז הגיעני תשובה מהחריף מו״ה שמואל גינצלער מאובר ווישיע באונגרין ע״ד האשה הנחשדת שתחת בעלה היא נחשדת שאחד בא עליה וכמה דברים מכוערים ספרו המשרתות... וגם ר״ש ב״ר מנשה העיד כן ובעלה העיד גם כן על דברים מכוערים...

שו״ת מהר״ם שיק, אה״ע, סי׳ מז (תרל״ח): ...הנה מעלתו העמיד והרחיב בעומק העיון על כל פרט ופרט בפלפול ובהלכה ע״ד האשה העלובה מ׳ בילא מינדיא ממאסיועף [מאסיף] אשת כ״ה אלימלך ב״ר זוסיא משם שהלך בעלה מביתו ביום ד׳ מנחם אב ששלחו אותו לפאלינ״ע כי שם מקום למרעה הצאן ונעלם שם ולא שב לביתו. וביום ג׳ כ״א מנחם אב הלכו אנשים לחפשו ולבקשו על הדרך שהלך האיש אלימלך הנ״ל ומצאוהו מת והכירו אותו בטביעת עין ובסימנים בגופו ובמלבושיו... ובגוף הדין אני מסכים עם מע״כ להתיר האשה הנ״ל...

שם, סי׳ קמו (תרל״ג): ...בענין יבמה שיש לה ד׳ יבמין האח הגדול אינו שומע בטוב והוא קצת חרש וגם לשונו לשון עלגים ודעת מעלתו נ״י נוטה להניח לחלוץ את השני... ולדעתי אין בהאח הגדול שום חשש ואבאר בעה״י דברי...

שם, חו״מ, סי׳ כה (תרל״ו): במעשה שבא לפניו באחד שקנה בית וחצר אצל בית וחצר של אשה אלמנה ויתומים... והנה האפוטרופוס של היתומים טוענים טענת בר מיצרא... והלוקח טוען א) כי לו אין בית ואין לו מקום לדור בדירת עצמו ולהם בלא״ה יש ריוח. והוא ג״כ עני והוציא אליהם הוצאות... ב) שהוא קנה ביום ד׳ פ׳ פקודי בשטר המועיל... וביום ה׳ לקח משם קנין וסתר הגדר בפני רבים לעיני כל והאפוטרופסים שתקו ולא תבעו אותו עד יום ב׳ או יום ה׳ ויקרא וכיון ששתקו אבדו זכותם.

שו״ת אבני צדק, יו״ד, סי׳ קי: ע״ד ספר תורה שבשירת האזינו... אין ריווח ד׳ יודין...

שם, סי׳ קנו: יישר כוחו על אשר הראה מקומות שנזכר התמיה על המרדכי בפרק אלו טריפות...

שם, אה״ע, סי׳ כב: ע״ד השאלה בעסק עגונא דאתתא... [בענין אשת ר׳ אלימלך ב״ר זוסיא שנמצא מת, הנזכר למעלה בשו״ת מהר״ם שיק, אה״ע סי׳ מז. עם העתק הגב״ע מבית־דינו של ר׳ שמואל גינצלר מיום כז אב תרל״ז].

שו״ת שערי צדק, יו״ד, סי׳ יט: בענין מו״ה פישעל שו״ב בארהע [טראנסילוואניה] אשר יצא עליו קול כעת ששחיטתו נאסרה בשם [בווישווה] ועי״ז נמנעו מלאכול משו״ב. ומעכ״ת נ״י כתב הענין כאשר הי׳... כי מחמת מחלוקת אשר היו ביישובים שהי׳ שם לשו״ב נתן ע״ז כתב באיסור שבועה לבל ישחוט עוד שום דבר הטעון שחיטה... ואח״כ עבר ע״ז ושחט ויצא באיסור בהמקומות הנ״ל עכ״ד. מובן מדברי מעכ״ת שהאיסור חל רק על ב׳ ישובים שהי׳ שם לשו״ב ולא על מקומות אחרים... נחזור לענין השו״ב ר׳ פישל דודאי אם הי׳ נודע כזאת שהוחזק לשו״ב ביישובים דמדינה זו [טראנסילוואניה] בודאי לא היו מקבלים אותו לשו״ב אבל אחרי שלא בידיעה תחילה קבלו אותו בהיותו מומחה ואומן לשו״ב וטפלי תלי׳ בי׳ עתה קשה הדבר להעבירו ולאסרו.

שו״ת קול אריה סי׳ קו: מה שהשבתי בענין עדות החודש לגיסי חביבי תלמידי הרב מו״ה שמואל גינצלער נ״י...

שם סי׳ קז: עוד בענין הנ״ל.

שם סי׳ קכה (תרי״ט): ...ויען כי ידעתי כי ירעב נפשך מאד לחידושי תורתי ע״כ אכתוב לך את אשר עלה ברעיוני בעת אשר עייתי בדבריך הנעימים...

שו״ת בית נפתלי סי׳ יג (תרל״ו): ...נתיקרתי בעיניו... לעיין בדברים הנוגעים עוד לשמעתתא דסוגית מפנין...

שם סי׳ נג (תרמ״ד): אשר כתב לי כי בר״ח העבר בבית המדרש שמתפללים בנוסח ספרד אמר הש״ץ קודם הוצאת ספר תורה השיר של יום ואח״ז שיר של ברכי נפשי כי לא רצה לשנות ממה שנהג מר אביך וגיסי רבינו הגאון זצ״ל [בעל קול אריה]... הנה מנהגי מר אביך וגיסי רבינו הג׳ זצ״ל אינם צריכים חיזוק.

שו״ת ברכת רצה סי׳ יח (תרל״ט): ע״ד הספר תורה אשר בשירת האזינו אין ריוח וחלק בין השיטים באמצע רק כשיעור ג׳ יודי״ן לכל היותר...

שו״ת הרי בשמים, מהדורא תנייגא, סי׳ נח (תרנ״ד): ע״ד האיש מ׳ פתחי׳ צבי ב״ר מרדכי שזה כשמונה שנים אשר

אשתו מ' הינדא נראו בה סימני שוטה ומאז מתגבר עלי' חולי השגעון הולך וחזק עד שזה כמשלש שנים בשגעון תנהג כשוטה גמורה...

שם, מהדורא ג—ד, סי' לז (תרנ"ח) : בעסק ביש שבא לפניו בפנוי' שזינתה וילדה בת וכעבור איזה זמן... הוסיפה על חטאתה פשע ומסרה את הילדה לאדון אינו יהודי שאין לו בנים שקיבל על עצמו בהגעריכט שתהי' לו לבת... והאדון המיר את הילדה ע"י הכומרים...

שו"ת מצפה אריה, מהדורא תניינא, אה"ע, סי' ב : בדבר האיש פתחי' צבי ב"ר מרדכי אשר זה כשמונה שנים נחלה אשתו בקצת שגעון ר"ל ומזה כשלש שנים גברה עליה מחלתה והרי היא כמשוגעת גמורה... ויצא הדבר מאתו להיתרא דהאי גברא כי מותר לו לישא אשה על אשתו.

שו"ת מהרי"א הלוי, חלק ב, סי' קמז (תרמ"ב) : נתכבדתי בקונטרסו הערוך אלי בדבר עגונה להתירה מכבלי העיגון ומעכת"ה העמיק הרחיב בפלפול עצום [בענין ההרוג אברהם יצחק].

שו"ת לבושי מרדכי מהדורת תרצ"ז, סי' לא (תרס"ג) : בענין תקון ביהכ"נ דכאן [ה' מאד]... להרחיבה מפני שקטנה להכיל רוב הצבור הי"ו... וידידי הרה"ג מו"ה חיים צבי [עהרענרייך] נ"י דומ"ץ הראה לי בזה תשובת הדר"ג... וסיים לאיסורא...

זמן קצר לאחר פטירת ר' שמואל גינצלר הושב על כס הרבנות באויברווישווה הגאון הנודע ר' אליעזר דוד גרינוואלד, מגדולי הרבנים בהונגריה ואחיו של בעל ערוגת הבשם. לפני

רבי אליעזר דוד גרינוולד

כן היה רב בצעהלים ולפני כן דיין בדונא־סערדאהעלי. בכל המקומות הללו הרביץ תורה לתלמידים רבים. גם בווישווה עמד בראש ישיבה גדולה, שלמדו בה מאות תלמידים. כבר עם בואו נלוו אליו לווישווה עשרות תלמידים מישיבת צעהלים. כאן נוספו ספסלים רבים ותלמידים רבים מרחבי מאראמארוש וטראנסילוואניה נהרו לישיבת ווישווה. גם מישיבת אחיו בחוסט הצטרפו תלמידים, שכן בעל ערוגת הבשם נפטר זמן קצר לפני בואו של ר' אליעזר דוד גרינוואלד לאויברווישווה. הוא מצא שפה משותפת עם יהודי העיירה, שרובם הגדול היו חסידי וויז'ניץ נלהבים ואילו הרב היה בעיקרו רב אשכנזי, אך נסע לבעלז לעתים. רא"ד גרינוואלד שימש ברבנות באויברווישווה עד שנת תרפ"א (1921), שעה שנקרא למלא את מקום הגאון ר' יהודה גרינוואלד בסאטמאר, שבה נפטר בראש חודש סיון תרפ"ח (1928).

ר' אליעזר דוד גרינוואלד היה מפורסם כאחד מגדולי רבני הונגריה. תלמידיו ברחבי הונגריה, שמספרם הגיעו לאלפים, העריצוהו מאד. היה מפורסם גם כצדיק נשגב שהחדיר אהבת תורה ויראת שמים בלב תלמידיו. נעתיק כמה משפטים מהקדמת שו"ת קרן לדוד שכתב נכד אחיו (וחתן אח שני), שנתחנך בביתו וגודל על ברכיו, ר' יוסף גרינוואלד אב"ד פאפא (היום בניו יורק) : "ואך למותר להרבות בשבחו במקום אשר אלפים תלמידים המפוזרים בקצוי תבל תהלתו יספרו... כי היה מופלג בדורו הן בתורה הן בעבודה הן בגמ"ח. כי שקידתו בתוה"ק היתה עד להפליא... והשתדל תמיד לנטוע בלב תלמידיו יראת ד' ומדות טובות... ובעמוד העבודה נפלאה היתה מדרגתו לא יאומן כי יסופר ובפרט בשנים האחרונות דרכי עבודתו בתפלותיו בשבתות וימים טובים הי' בהתלהבות ודביקות נפלאה אשר עפעפיו נזלו מים מאין הפוגות מרוב דביקות והשתפכות הלב". אחד מתלמידיו סיפר שבסיום תפלת נשמת בשבת היתה הרצפה רטובה מדמעותיו.

רא"ד גרינוואלד התחבב מאד על אנשי הקהילה באויבר־ווישווה. כאשר עלה לדוכן לדרוש ברבים, במיוחד בימים נוראים ובערב יום הכפורים, פרץ בבכי וכולם געו בבכיה. אף הוא חיבב ביותר את היהודים הפשוטים בעלי המלאכה באויברווישווה, שרבים מהם היו יהודים יראי השם. השכימו בבוקר לפני עלות השחר, טבלו במקוה ואמרו פרקי תהלים, למדו משניות או את ה"חק" והלכו לעבודת יומם להתפרנס מיגיע כפם. כגון : ר' דוד הבנאי, ר' יעקב הסנדלר, ר' דוד הסנדלר, ר' משה הפחח ועוד רבים כיוצא בהם.

ספרו מפה לאוזן שר' אליעזר דוד גרינוואלד אחרי בואו לסאטמאר התגעגע מאד ליהודי ווישווה, שכיבדוהו והעריצוהו. מספרים, שבאחד מימי חול המועד הגיעה לסאטמאר משלחת של בעלי המלאכה מווישווה כדי לברך את רבם ולראותו פנים אל פנים. הרב ישב בחדרו בחברת נכבדי קהילת סאטמאר, גבירים אדירים, שבאו לברך את הרב בברכת החג. כאשר נאמר לו שהגיעו לביקור בעלי מלאכה מווישווה, קם מכסאו והלך להקביל את פניהם. הכניס אותם לחדרו והציג אותם בפני נכבדי סאטמאר כששמחה קורנת על פניו בזה"ל : "דאס זענען מיינע בעלי מלאכות" (אלה בעלי המלאכות שלי). גם מקרה זה מעיד על הגעגועים שהיו לו לימי השלוה והרגיעה באויברווישווה, שידעו לכבדו ולהוקירו. לעומת זאת בעיר סאטמאר לא חסרו לו הצקות של חסידים מסוימים, במיוחד בשעה שתיקן שם את העירוב, כידוע. ואכמ"ל.

לאחר פטירתו נדפסו ספריו:

שו"ת קרן לדוד חלק אורח חיים. סאטמאר תרפ"ט. [5], קפ, [12] דף.
כולל קעב סימנים. כל התשובות נדפסו ללא תאריך וללא ציון מקום כתיבתן. אך אין ספק שמספר ניכר נכתב בעת שהותו באויברווישווה.
דפוס־צילום (עם הוספות): ברוקלין תשכ"ט.
ספר קרן לדוד; חידושי אגדה על התורה. חלק א: בראשית. סאטמאר תר"ץ; חלק ב: שמות. תרצ"ט. ה, קלב; [2], עח דף.
דפוס־צילום בכרך אחד (עם הוספות): ברוקלין תשל"ג.
סדר הגדה של פסח עם פירוש... חסדי דוד. סאטמאר תרצ"א. [1], יב, קכג, [1] עמ'.
דפוס־צילום: ניו יארק [תש"י לערך]. נדפס שוב יחד עם פירוש הלל נרצה לאחיו ר' משה גרינוואלד: ברוקלין תש"ל. קעז עמ'.
ספר קרן לדוד; חידושי אגדה ודרושים למועדי ה'... סאטמאר תרצ"ד. חלק א: לחודש אלול, סליחות, ר"ה, שבת שובה, יו"כ, סוכות. [3], פד, [2], דף. חלק ב: לחנוכה, ד' פרשיות, ז' אדר, פורים, שבת הגדול, פסח, שבועות, מגלת רות. פח, [2] דף.
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ו.

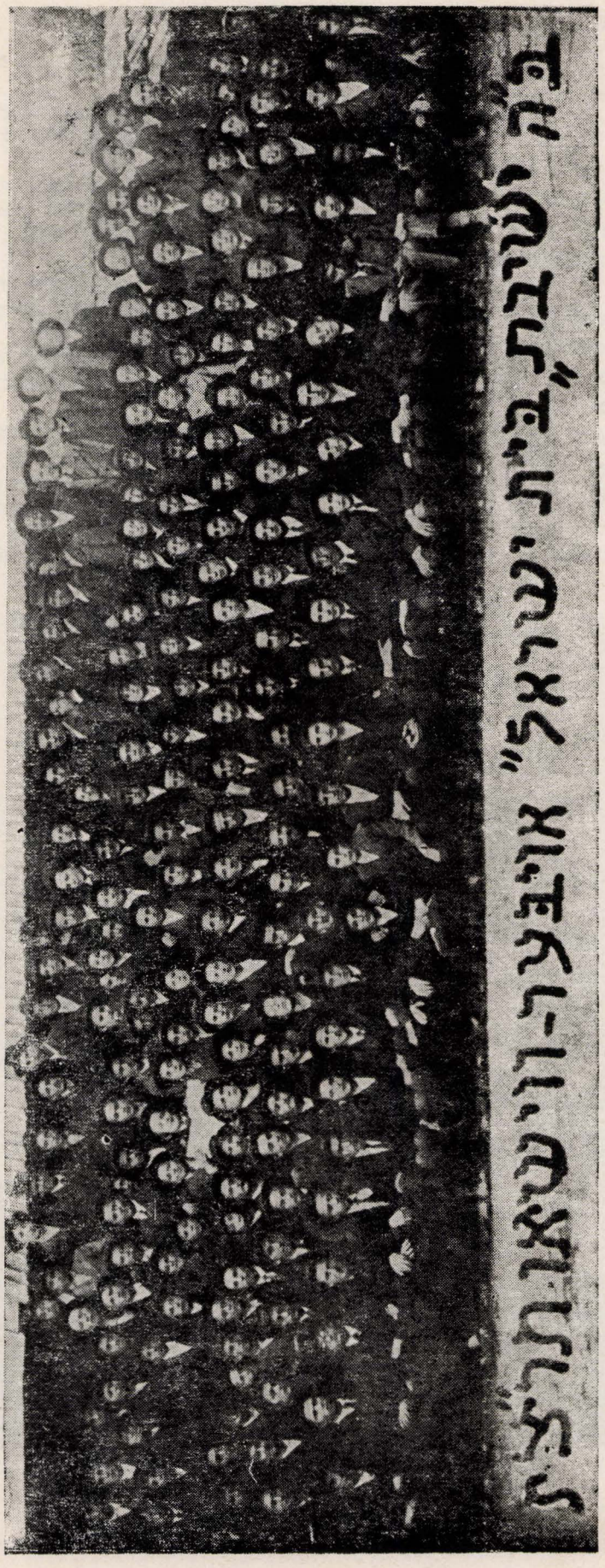
לאויברווישווה נכתבה אליו התשובה הבאה:

שו"ת אבני זכרון, חלק א, סי' מד (תרע"ד): הנה שלחתי הג"כ [הגט כריתות] והרשאות לידו הגדולה כמבוקשו והנני בזה לבאר טעמי ונימוקי בכתיבת שם המגרש ושם אבי האשה שיש להם כינויים...

בשנת תרפ"ב (1921) באו על סיפוקם משאלותיהם של יהודי ווישווה והסביבה משכבר הימים — להתחמם לאורו של אחד מצאצאי רבם הנערץ, האדמו"ר ר' ישראל הגר מוויז'ניץ. קהילת אויברווישווה, שרובם המכריע של אנשיה היו חסידי קאסוב ולאחר מכן וויז'ניץ זה דורות, בחרה איפוא בתרפ"א את בנו בכורו של הצדיק האהוב, את ר' מנחם מענדל הגר. הוא נולד בשנת תרמ"ה (1885). נשא את בת־דודו ר' מרדכי חודרוב מקולומיי חתן ר' ברוך מוויז'ניץ. בשנת תרס"ח נתקבל לרב בעיר וויז'ניץ, מקום מושב אביו. שם ייסד ישיבה בשם "בית ישראל", שלמדו בה כ־130 תלמידים. זו היתה הישיבה היחידה בכל מחוז בוקובינה. במלחמת העולם הראשונה נמלט יחד עם אביו לגרוסווארדיין. שמו של ר' מנחם מענדל הגר הלך לפניו כלמדן גדול, בעל סברה ישרה והגיון צרוף, חריף ובקי גדול. אביו קרא לו "ארון הספרים" שלי. בחירתו לרבנות

האדמו"ר רבי מנחם מענדל הגר

ווישווה גרמה קורת־רוח מרובה בין חסידי וויז'ניץ, שאחד מבני הצדיק ידוע גם כגאון בתורה, הראוי לכהן כרב בקהילה גדולה. כניסתו לעיירה היתה מלווית בהמון חוגג של אלפי חסידי וויז'ניץ שבאו ברכבת מיוחדת מגרוסווארדיין. ואכן זכה רבה החדש של אויברווישווה ליחס של הערצה בקהילתו.

ר' מענדל האגר הקפיד מאד לבדוק את סכיני השוחטים מכל הסביבה לעתים תכופות וגם תהה על קנקנם אם הלכות שחיטה ובדיקה עדיין שגורות בפיהם. כן הטיל את מרותו על בעלי האיטליזים והקפיד אתם מאד. דאג שייבנו איטליזים כשרים נפרדים גם בישובים הקטנים. וגם הקפיד למנות משגיחים מיוחדים על האיטליזים ודרש שמפתחות האיטליז יהיו בידי המשגיחים בלבד והם שיפתחו ויסגרו את האיטליז. וזאת למרות שכל בעלי האיטליזים היו יהודים שומרי תורה ומצוות. בתחום השמירה על הכשרות בכלל ועל השחיטה הכשרה בפרט הגדיל לעשות בכל ישוב אשר בגליל רבנותו.

מיד עם בואו פיתח את הישיבה והפכה לאחת הגדולות במדינה. בממוצע היו בה 300 תלמיד ומעלה. בשנת 1938 למדו בה 348 תלמידים. בשנים מסוימות היו בה כ־500 תלמיד. הוא ביטל את מסורת "אכילת ימים" בישיבתו. אנשי הקהילה תרמו הרבה לבנין הישיבה, שבתוכה היו חדרי פנימיה אולמי אוכל ומטבחים. גם חלק נכבד מהחזקת הישיבה השוטפת היה על שכם אנשי הקהילה. החלקים האחרים כוסו מקרן חאווקין שליד הג'וינט ומתוך מגביות בארצות הברית, אליה נסע הרב לעתים קרובות (אף בשעת פטירת אביו, בשנת תרצ"ו, לא היה נוכח בנו בכורו, בשל מסע גיוס כספים לצרכי הישיבה). ביזמת ר' מנחם הגר הוציאה הישיבה בטאון תורני בשם "דגל התורה", שבו פורסמו גם חידושיו. בין השנים תרפ"ב — תרפ"ט (בהפסקות) הופיעו 22 גליונות. הבטאון חשוב גם להכרת החיים הפנימיים וההווי של הישיבה.

ד"ר אברהם פוקס בספרו, ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן (ירושלים תשל"ט), עמ' 524 — 536, כותב בין השאר:

> ישיבת אויבר וישעווע הגיעה לשיא גדולתה בימיו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל האגר מויז'ניץ. ר' מנחם מנדל נולד בשנת תרמ"ה בכפר בעדווילא במחוז מארמורש, עיר רבנותו הראשונה של אביו הוא גדל בבית אביו שהתישב בויז'ניץ. כבר בנעוריו הצטיין כשקדן ומתמיד גדול שצלל לעמקי התורה ושבצם בדברי חסידות. בגלל ידיעותיו המרובות היה אביו מכנה אותו "ארון ספרים". בגיל צעיר הוסמך להוראה ע"י הגאון ר' שלום מרדכי מברז'ן ועל ידי רבי בנימין אריה ווייס רבה של טשרנוביץ. עוד בימי חיי אביו שימש כרבה של ויז'ניץ וכמגיד שיעור בישיבת אביו.
>
> בשנת תרפ"ב פרשת נח התקבל לרבה של אויבר וישעווע ובשעת קבלת הפנים דרש את דרשתו הראשונה, שריתקה את אלפי מאזיניו במשך שלש שעות רצופות. גם בהזדמנויות אחרות נהג לדרוש במשך שעות רבות בעיניים עצומות. כפי המסופר על ידי תלמידיו, אביו ציוה עליו לעצום את עיניו, כדי שלא להתפעל יתר על המידה מקהל מאזיניו. את דרשתו נהג להתחיל בדברי הלכה ופלפול והיה ממשיך במדרש, במוסר ובחסידות. בלילות שבת היה ער ולומד שעות ארוכות עם תלמידיו תורה ואומר שירות ותשבחות לה'. כשמישהו רצה ללכת לישון היה קורא לעומתו: "יהודי צריך להיות שומר שבת וכשומר אסור לישון".
>
> בשנה הראשונה לבואו לאוביר וישעווע למדו בישיבתו "בית ישראל" כארבע מאות בחורים. במרוצת השנים היו עליות וירידות במספר התלמידים.

הישיבה היתה תמצית חייו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל. הוא הקים פנימיה מפוארת בה התגוררו כמאתיים תלמידים והקים מנזה כדי שהתלמידים לא יזדקקו לאכילת "ימים". האוכל במנזה היה משובח ביותר והבחורים היו פטורים מדאגות הקיום. בעצמו היה נוסע למרחקים וביקר בגרמניה, צרפת, בלגיה ובארצות הברית כדי להשיג עזרה לישיבתו. היתה לו תכנית לבנות מעין קרית ישיבה מיוחדת במינה, בה יתרכזו כל מוסדות הלימוד: בית המדרש, היכל הישיבה, הפנימיה, המנזה, המקוה, ספרייה ועוד. למטרה זאת תכנן בשנות העשרים לרכוש אחוזה שמחוץ לעיירה, אלא שהתכנית לא יצאה לפועל.

מלבד בני מארמורש העניים שלמדו בישיבתו וטפחם בבחינת "הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה" נהרו אל ישיבתו תלמידים מרחבי רומניה והונגריה וכן מארצות חוץ, בהן נהג לבקר. שעות רבות ביום ישב ולמד בקרב תלמידיו. הוא ישב בהיכל הישיבה החל משעה חמש לפנות בוקר ולמד לעצמו. בשקדנותו היה למופת לתלמידיו. כאשר תלמידיו אחרו לבוא ללימוד, נהג להצית בעצמו את האש בתנור כדי לחמם את האולם. תפילת שחרית התפלל יחד עם תלמידיו מתוך התלהבות גדולה. הוא דרש שהבחורים יתפללו במקומות קבועים ולא יתהלכו בזמן התפילה. לעתים ביקר באכסניות של הבחורים כדי להשגיח על לימודם ועל מעשיהם מחוץ לכתלי היכל הישיבה. למרות טרדותיו המרובות לא נעדר משיעוריו. לפעמים היה חוזר עיף מהדרך לאחר ביקוריו באחת הקהילות מחוץ לעיירה והיה בא ישר לבניין הישיבה לתת את שיעורו. בקיץ בימי החום הלוהטים היה יושב בגן בצל האילנות במדרון ההר ומאות תלמידיו יושבים סביבו בחצי גורן והרצה את שיעוריו לפניהם.

רבי מנחם מנדל ניהל קורוספודנציה ענפה בענייני הישיבה עם אישים בארצות רבות. הישיבה זכתה בהכרה רשמית מטעם ממשלת רומניה והיתה רשומה במשרד החינוך תחת מספר מיוחד.

המטרה העיקרית של הלימוד באויבר וישעווע היתה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", כי הרב רצה להקים דור של רבנים ומורי הוראה. מספר גדול של תלמידים הוסמכו על ידו והיו לרבנים בערי מולדתם.

לישיבתו של האדמו"ר היתה מגמה חסידית ורצה שהבחורים ילכו כל יום למקוה, יתפללו עם "גרטיל" על מתניהם, יבואו לשלחנו להאזין לדרשותיו ולדברי חסידות. לפני מתן השיעור היה מלמד כרבע שעה דברי מוסר מתוך ספר מסילת ישרים או חובת הלבבות, אולם בשיעור עצמו למרות היותו אדמו"ר חסידי נמנע מלעסוק בענייני חסידות.

כאשר ראה שצעירים רבים נסחפים עם זרם הציונות החל להיות פעיל למען אגודת ישראל. הוא עודד את תלמידיו לעלות לארץ ישראל וציפה ליום שיוכל לעלות בעצמו. את תלמידיו שבאו להפרד ממנו היה מעודד ומציע להם שיתישבו בכפרים ולא בערים. הוא כנס אסיפה גדולה בביהמ"ד הגדול במטרה ליסד סניפי צעירי אגו"י בכל הסביבה.

לאחר פטירת אביו ירש ר' מנחם מענדל הגר גם חלק מכס האדמו"רות ורבים מחסידי וויז'ניץ שבמחוז מארמארוש הכירו בו כיורש אביו. ביום יג טבת תש"א (1940) נפטר ר' מנחם מענדל האגר, כנראה בעטיה של התעללות השלטונות ההונגריים בו, עם כניסתם לטראנסילוואניה הצפונית (פרטים ראה להלן בפרק על השואה). וקוים בו לפני הרעה נאסף הצדיק. עצמותיו הועלו בשנת תשכ"ה והוטמנו בבית־העלמין של בני ברק בתוך אוהל וויז'ניץ.

לפני זמן קצר החלו תלמידי וויישווה להדפיס את חיבוריו ששרדו מן השואה. עד עתה נדפס:

ספר שארית מנחם... חלק א: על התורה. בני ברק תשל"ד.

יג, [2], רצה עמ'. חלק ב: על התורה מהדו"ת, נ"ך, מועדים, מאמרי חז"ל ושו"ת. בני ברק תשל"ה. תי, [6] עמ'.
שארית מנחם על תהלים, בני ברק תשל"ט. [16], תקפד, [7] עמ'.

תשובות אליו:

שו"ת מהר"ש ענגל, חלק ה, סי' נב (תר"צ): אודות המקוה אשר נתמעטו מימיו מחמת היובש והוכרחו לחפור בעומק מעטער והתחילו המים להתגבר עד שלא יהי' אפשרי להכשירה וציוה איזה אומן לעשות תיבת עץ באורך ועומק כל מקום החפירה...

בשנת תר"מ (1880) לערך נשא אשה את בת ר' צבי הירש הלר מסיגט. היה תלמיד חכם מובהק ונודע לעמקן ומפולפל. ניהל באויברווישווה ישיבה קטנה לתלמידים מחוננים מבתים אמידים. בספרו אם לבינה נזכרים בין החותמים על הספר כמה מתלמידיו. בשנת תרנ"ו (1896) הקים באויברווישווה בית־דפוס, שהדפיסו בו חומר לועזי בהונגרית ובגרמנית. בשנת תרנ"ח (1898) נבחר לשמש דיין ומורה־הוראה. את הדפוס מסר לגיסו ר' מתתיהו הורביץ בנו של ר' צבי יהודה הורביץ אב"ד של העיר באיא־מארה (באניע) שבטראנסיל־

רבי מנחם מנדל הגר ובנו ממלא מקומו רבי ברוך וקבוצת חסידים

שם, חלק ז, סי' קט (תרפ"ו): אודות העמדת תנור בבית הכנסת ויש אחד שאומר שזוכר שהתנו בשעת הבנין שיוכלו לשנותו לבית המדרש ואוכלים שם וגם לומדים שם ונסתפק כת"ה אם מותר להעמיד שם תנור.
שו"ת חקל יצחק סי' פה: הקשה לי הרה"ג האבד"ק ווישווע על הא דאמר ר' יוחנן בסנהדרין קח ע"א שלשה מעיינות חמין נשארו מהמבול וחדא מהן חמי טבריא, הא ר"י ס"ל בזבחים קיג ע"א דארץ ישראל בדוקה היא שלא ירד מבול לא"י...

לאחר פטירת ר' מנחם מענדל הגר נבחר בנו ר' ברוך הגר לרב וגם לאדמו"ר לחסידי אביו. נולד ערב ר"ח ניסן תרס"ח. חתן ר' הירש רובין משלעניץ בן ר' יצחק טוביה מצאנז חתן בעל דברי חיים. אך קצרים ורעים היו ימי כהונתו, כפי שיבואר לקמן בפרק על השואה.

בנו השני של ר' מנחם הגר ר' חיים מאיר הגר מניצולי השואה התישב באר"י ונפטר ביום יא אייר תשכ"ט.

רבי נפתלי הגר בנו היחיד של ר' ברוך הגר הוא השריד היחיד לבית ווישווה עלה ארצה ועומד בראש מוסדות ווישווה.

2. דיינים ואדמו"רים

אין בידינו ידיעות מפורטות על כל הדיינים ומורי ההוראה שישבו על מדין באויברווישווה. נפרט את הידועים לנו.

ר' אליעזר מאיר שיפמאן נולד בשנת תר"ך (1860).

וואניה, שהדפיס גם כמה ספרים בעברית (ראה לקמן). ר' אליעזר מאיר שיפמאן שימש בדיינות שנתיים בלבד. לאחר מכן נבחר לרבה של העיר ניר־לוגאש שבהונגריה.

ר' אליעזר מאיר שיפמאן הדפיס ספר אחד בדפוס גיסו:

ספר אם לבינה חלק א מספר "תועפות ראם"... הן המה שבע חקירות, כל חקירה נחלק לכללים וכל כלל לפרטים... אויבער־ווישא תרפ"ו. [13], כט, [1] דף.

בישבו באויברווישווה נכתבה אליו התשובה הבאה:

שו"ת בית נפתלי סי' מ (תר"ם): ...[בענין] היוצא לדרך בי"ג ניסן שפיר יכול לבדוק ליל י"ג בברכה...

ארבע עשרה שנה כהן בדיינות באויברווישווה ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב. נולד בשנת תרל"ו (1876). למד תורה בישיבת ר' יואל צבי רוט בעל בית היוצר ובישיבת ר' משה גרינוואלד — שתיהן בחוסט. רבו המובהק בנגלה ובנסתר היה האדמו"ר ר' יוסף מאיר ווייס מספינקא וכל ימיו נשאר נאמן ודבוק לחסידות ספינקא. בן י"ז שנים נשא את בתו של ר' מאיר צבי הלוי סגל מישוב מיידאן, בה שהה כעשר שנים בתור מורה־צדק. שש שנים היה דיין בבורשה (ע"ע). באויברווישווה היה דיין בין השנים תרס"ט — תרפ"ג (1909 — 1923). כשלוש שנים כהן כרב בריזאווליא (ע"ע). עשר השנים האחרונות ישב על כס הרבנות בקהילה החסידית של העיר מישקולץ שבהונגריה, בה נפטר ביום ח תמוז תרצ"ו (1936).

רבי יעקל גודע כגאון גדול בנגלה ובנסתר ופוסק מובהק שרבים נזקקו לו. באויברווישווה ניהל גם ישיבה בה למדו תלמידים רבים. מכל הסביבה באו להתדיין אצלו בעניינים שונים. בכל מקומות כהונתו זכה להערצה והוקרה מאנשי קהילתו.

הרב חיים יהודה מאיר הגר

כל ספריו של ר׳ חיים מרדכי יעקב גוטליב נדפסו לאחר פטירתו:

ספר יגל יעקב על התורה. חלק א על בראשית וליקוטים. מישקאלץ תרצ״ח. קמז דף.
שו״ת יגל יעקב חלק א—ד. ירושלים תשכ״ד.
חלק א: אורח חיים. ז, [1], קס, [24] עמ׳. כולל עג סימנים.
חלק ב: יורה דעה. ד״ש עמודים. כולל קה סימנים.
חלק ג: אבן העזר. ז, [1], צ, [4] עמ׳. כולל לא סימנים.
חלק ד: חושן משפט. [2], קמ עמ׳. כולל לב סימנים.
חלק הגון מן התשובות נכתבו בתקופת שהותו באויברווישווה.
ספר יגל יעקב על התורה. חלק א—ה. ירושלים תשכ״ז — תשכ״ט.
חלק א: בראשית וליקוטים. תשכ״ז. טו, רלו עמ׳; חלק ב: שמות וליקוטים. תשכ״ז. [2], קפד, [6] עמ׳; חלק ג: ויקרא וליקוטים. תשכ״ט. [2], צד עמ׳; חלק ד: במדבר וליקוטים. תשכ״ט. [2], קלא, [3] עמ׳; חלק ה: דברים, מועדים, פרקי אבות וליקוטים. תשכ״ט. [2], קפו עמ׳.

כעשרים תשובות אליו נדפסו בספרי השו״ת, רובן הגדול מחוץ לאויברווישווה ומהן חמש תשובות שנשלחו אליו לבורשה על־ידי רבו בעל ערוגת הבשם (ע״ע בורשה). לאויברווישווה נשלחו התשובות הבאות:

שו״ת חקל יצחק סי׳ נ (תרע״ז): בדבר מה שהקשה ע״ד הר״ש במקואות פ״ג מ״א...
שו״ת אפרקסתא דעניא סי׳ קנז: ע״ד מה דבדק לן מר בהא דב״ק קטז ע״ב...
שם סי׳ קפ: בשריותא דהאי גברא מו׳ יחיאל צבי ב״ר יעקב נ״י לישא אשה על אשתו... שלפי דברי הבעל נודע לו אחר הנשואין שי״ל ב׳ מומין גדולים היינו ריח הפה חזק ושהיא מגדלת שער בזקנה... באופן מגונה לנשים...

לאחריו כהן בדיינות ר׳ דוד ווייס, בנו של ר׳ אייזיק עביר ווייס מטעטש (ע״ע), וגיסו של ר׳ משה שטיינמץ, שניספה בשואה. היה מפורסם כת״ח ופוסק גדול.

ר׳ משה שטינמץ

תשובה אליו:

שו״ת מהר״ש ענגל, חלק ח, סי׳ קמט (תר״צ): בדבר האיש שהרחיק נדוד ויצא קול שנשא אשה על אשתו. ואח״כ יצא קול שמת. ובא מכתב מטעלטשינא מאשה אחת לאמו של הנעלם וכותבת לה שהיא כלתה ומתמרמרת שבעלה מת. ואח״כ בא מכתב מהרב דעיר הנ״ל שנפטר שם איש א׳ ושמו הי׳ מענדיל בן יוסף הכהן ונקבר שם ונזכר שהוא מעיר [?] טראנסילוואניע...

בשנת תרצ״ד (1934) נבחר לדיין ר׳ עמרם צבי גרינוואלד. נולד בשנת תרס״ז (1907). אביו היה ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד אב״ד דק״ק יארע שליד אונגוואר בן בעל ערוגת הבשם, שנפטר בגיל צעיר. ר׳ עמרם צבי גרינוואלד נשא את בת ר׳ משה שטיינמץ, מנכבדי אויברווישווה והיה סמוך על שולחן חותנו שנים אחדות, עד שנבחר לדיין. לאחר השואה כהן כרב במחנה־הפליטים פרנוואלד שבגרמניה. בשנת תש״ט היגר לארצות הברית, שם נפטר אף הוא בדמי ימיו ביום יא סיון תשי״א (1951).

לאחר פטירתו נדפס חיבורו רב־ההיקף על־ידי ר׳ מרדכי יצחק סאמט:

ספר זכרון עמרם צבי. חלק א על התורה; חלק ב על מועדים, פרקי אבות, אגדות הש״ס וסיום מסכתות. ברוקלין תשל״ג. תקס עמ׳.

תקופה קצרה ישבו באויברווישווה שלושה אדמו״רים. האדמו״ר מבורשה, ר׳ פנחס האגר. לאחר מלחמת העולם

הראשונה עזב את בורשה ועבר לאויברווישווה וישב שם עד עד שנת תרפ"ז (1927), כשעבר לסיגט, בה נפטר ביום יב אדר תש"א (1941). [פרטים נוספים עליו ראה בערכים "בורשה" ו"סיגט"].

יחד אתו וגם לאחר שהאדמו"ר מבורשה עזב את אויבר־ווישווה ישב בה ר' פנחס שפירא, האדמו"ר מקעצניא. היה בנו של ר' שלום מלאנטשא מגזע ר' פנחס מקורץ. היה חתן ר' מאיר רוזנבוים, האדמו"ר הראשון בקרעטשיניף. היה יודע נגן והלחין ניגונים חסידיים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר ושב. בימי השואה העליל עליו גוי מווישווה שהוא מרגל, שכן בביתו היו מתאכסנים פליטים מפולין, שהמשטרה ערכה עליהם מצוד בלתי פוסק. כשערכה המשטרה עימות בנוכחות המלשין, השתמט הלה מעדותו וחזר בו והאדמו"ר שוחרר. היה בגיטו אויברווישווה ומשם גורש לאושוויץ, בה עלה על המוקד ביום ג סיון תש"ד.

מבין הכתבים ששרדו לאחר השואה הדפיס חתנו, ר' מנחם מענדל טויב, האדמו"ר מקאלוב, את ספרו צפנת פענח (רישום הספר ופרטים נוספים ראה בערך "קעצניא").

האדמו"ר השלישי שישב באויברווישווה היה ר' יצחק רוזנבוים ב"ר מאיר מקרעטשעניף. לפני כן ישב בראחוב (ע"ע). הצטיין בענותנותו ובפזרנותו הגדולה לצדקה. קיבל את יסוריו באהבה. עלה על המוקד באושוויץ ביום ג סיון תש"ד (1944). בנו ממשיך את שושלת ראחוב ברמת־גן שם בנה ביהמ"ד מפואר.

3. מחברים אחרים

בשנת תרנ"א (1891) התישב באויברווישווה ר' אברהם חיים איינהורין. הוא בא לכאן ממאסיף, שבו היה סמוך על שולחן חותנו הגביר ר' מרדכי צבי אינדיג. לאחר מכן עסק במסחר והיה בעל־בית אמיד. לאחר שירד מנכסיו עבר לאויברווישווה וישב על התורה ועל העבודה בהתמדה רבה. גם במאסיף הקדיש את מרבית זמנו לתורה, כפי שהוא כותב באחד מספריו: "על הטוב יזכר שם [זוגתי] הצנועה... כי בעוד שהייתי עשיר היתה היא הנושאת ונותנת בתוך הבית ולא ביטלה אותי מלישב באוהל של תורה. וגם אחר שירדתי מנכסי קיבלה ע"ע הדוחק והסיפוק במיעוט". הוא היה תלמיד מובהק לבעל ייטב לב בסיגט בסוף ימיו עלה לארץ־ישראל ונפטר בצפת ביום ב סיון תרס"ח (1908).

זמן קצר לאחר בואו לאויברווישווה החל ר' אברהם חיים איינהורן בחיבורים של כמה וכמה ספרים והדפסתם, כולם בענייני הלכה שימושיים. חיבוריו נתקבלו ברצון אצל קהל הלומדים ותוך זמן קצר זכו למהדורות חוזרות:

ספר ברכת הבית. חלק א: הלכות ברכות הנהנין; חלק ב: הלכות ברכות המצוות. סיגעט תרנ"ג. [4], עב; עט, [2] דף.
מהדורה שנייה: חלק א: מונקאטש תרפ"ט; חלק ב: ארשיווא תרצ"ב; דפוס־צילום של הוצאת סיגעט (עם הערות ר' שלמה זלמן עהרנרייך משאמלוי מכתב־יד): ירושלים תשל"ה.
ספר שערי טוהר על הלכות נדה וקיצור דיני מקואות. סיגעט תרס"א. [5], נב, [4] דף.
דפוס־צילום: ירושלים תשכ"ח.
ספר מנוחה ושמחה; דינים פאר ווייבער. מונקאטש תרס"ט. סד, [1] דף.
ספר זה חיבר בצפת זמן קצר לפני פטירתו.

כבר בישבו במאסיף השיב לו רבו בעל הייטב לב כמה תשובות, שארבע מהן נדפסו בספרו שו"ת אבני צדק (ראה ערך "מאסיף"). לווישווה השיב לו ר' משה גרינוואלד תשובה אחת:

שו"ת ערוגת הבשם, יו"ד, סי' קי: מה שהקשה מעכ"ת לשיטת הר"ן בפרק גיד הנשה...

הזכרנו בראשית דברינו את היהודי הראשון באויברווישווה, את ר' שלמה פרוכטר. לאחריו התבלטו בעיירה צאצאיו: נכדו ר' שמואל פרוכטר, יהודי עשיר וחסיד ידוע, מגדולי חסידי בעל תורת חיים ובנו בעל צמח צדיק. "היה מפורסם בכל מחוז מארמאריש לאיש צדיק תמים. גדולים וצדיקים ממדינתנו וחוץ למדינה בעת בואם למקומו [אויברווישווה] סעדו אצלו ונתן להם מטה כסא שולחן מנורה. וכמו כן שארי אורחים הבאים בהיכלו מילא להם משאלותם. כמה פעמים הי' לו ויכוח עם מר אביו האי אדיר וגבור חיל מו"ה אליהו פרוכטער [ב"ר שלמה] ז"ל משם שגם הוא הי' מן בעלי הכנסת אורחים למה ירכש לו כל האורחים ואצלו אין מי שיסעד. וצדקת פזרונו אין להגיד ואין לספר אחד מאלף לא נמצא כמוהו" (שם הגדולים מארץ הגר). אחד מחתניו היה החסיד היחסן ר' אברהם חיים הגר ב"ר צבי הירש האדמו"ר מפטעשיניזין בן ר' דוד מזאבלטוב בן ר' מנחם מענדל מקוסוב בעל אהבת שלום.

גם בנו ר' יהודה אריה פרוכטר היה גביר ונדיב וחסיד מכובד. גם הוא לקח לבנותיו תלמידי חכמים שישבו לאחר מכן על כס הרבנות: ר' נפתלי שווארץ במאדע וכן בנו הגביר הנודע ר' נחמן שאול פרוכטר. והנה האב והבן הלכו לעולמם בשנה אחת ובחודש אחד — הבן ר' יהודה אריה נספה בתאונה בכפר ליד ווישווה ביום ב ניסן תרל"ז (1877) ואביו ר' שמואל נפטר ביום כז בניסן תרל"ז, כנראה מתוך שברון־לב וצער על אבדן בנו האהוב. הספד על הבן והאב הדפיס ר' חיים פרוכטר, כשלוש שנים לאחר המאורע:

ראשית אוני; הספד על מות אבי... ר' יהודה אריה פרוכטער ונלוה אליו אחרית אוני על מות אבי אבי... מו"ה שמואל פרוכטער. קאלאמעא 1880. [8], 43, [8] עמ'.

חכם צעיר ומליץ מחונן היה ר' נפתלי ב"ר יצחק לאקס. אף אביו ר' יצחק היה מחשובי העיר והיתה לו קרבת משפחה לבני פרוכטר וכהנא. ר' יצחק לאקס נפטר ביום ו' אב תרפ"ו (1926). בבחרותו היה נפתלי לאקס מחובשי בית־המדרש ולבושו היה חסידי, אך הוא טעם גם טעמה של ההשכלה וספרותה המליציות. בהיותו אברך צעיר הדפיס ספר בשם:

נטע שעשועים; אמרי דעת יקרים מסולאים בפז ובפנינים, לתת לנער דעת ומזימה מועילים, משיבים נפשות זרע קודש לאביהם שבשמים. חובר מאת מחבר ירא ד' מרבים חי בשנת תקס"ג ועתה יצא לאור ע"י נפתלי בן ר' יצחק לאקס מאויבערווישא... פעלשאווישא 1907. [2], 39 עמ'.

ר׳ נפתלי לאקס הקדים לספר הקדמה בת שני עמודים. קרוב לוודאי שהוא מחבר הספר. ההתיחסות לחיבור שחובר כביכול בשנת תקס״ג הוא תעלול ספרותי מקובל וידוע והשתמשו בו מחברים רבים.

שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה עזב ר׳ נפתלי לאקס את אויברווישווה והתישב בבודאפשט, בה התפרנס כסופר סת״ם. גם שם חיבר והדפיס שני ספרים:

מאמר עבודת הצדקה; השקפה תורנית על מצות הצדקה. בודאפעסט תרפ״ט. [2], כט, [1] עמ׳.

ספר יומא טבא לרבנן; פירוש על ערוגה [ומשניות אחרות]... קונטרס מקוה טהרה על מדידת המקוה... בודאפעסט תרצ״ה. עט, [1] עמ׳.

בכתב־יד נשתמר (אצל בן אחיו ר׳ מרדכי לאקס בבני ברק):

ספר אמונת ישראל המיוסד על י״ג עיקרי הדת על פי הקדמות לקוחות מספרי חוקרים אלקיים... עם הקדמה ראש אמנה. [14], 41 עמ׳.

בסוף החיבור: ותהי השלמתו ט שבט תרפ״ט פה בודאפעסט. הק׳ נפתלי לאקס סופר סת״ם.

עם הסכמת ר׳ דוד יהודה זילברשטיין אב״ד ווייצען, ה משפטים תר״צ.

כאן המקום להזכיר גם את אחיו ר׳ הירש לאקס, אף הוא תלמיד חכם גדול ומושלם במעלות ובמדות תרומיות. לפני מלחמת העולם הראשונה ניסה להתישב בבודאפשט, אך ההצלחה לא האירה לו פנים. לאחר המלחמה התישב בעיר סעקעלהיד, שגם בה היה מקובל ומכובד על הכל. שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה היגר לארצות הברית, בה נפטר לפני שנים אחדות. מן הראוי להביא כמה מובאות מתוך מכתב־המלצה ששיגר רבה של אויברווישווה בעל קרן לדוד לרבה של בודאפשט ר׳ יעקב קופל רייך ביום ד׳ שלח תרע״ד:

הנה בלי ספק כת״ר מכיר את הרבני המופלג ירא וחרד לדבר ד׳ מאד נעלה מה״ו צבי לאקס נ״י מפה המתגורר כעת בבודאפעסט שמה, לבקש לו איזה פרנסה, כי פה עירנו לא עלתה בידו למצוא טרף לביתו... והנני בזה לבקש ולהעתיר בעד הרבני היקר הנ״ל ולהמליץ טוב בעדו, אולי יעלה ביד הדר״ג נ״י להמציא לו איזה משרה בעניני נאמנות בקהלתו הקדושה, כי הוא אדם יקר מפז יסולא ת״ח מופלג בעל יראה נפלאה ומדותיו תרומיות אשר מאז הכרתיו לא זזתי מלחבבו, ואקוה שגם הדר״ג נ״י הכיר בו כי הוא יקר מאנשים, ואין ספק אצלי כשיקרבהו אליו ימצא נחת ויתענג בו עד לאחת, כי חברתו נאה ונעימה, ואוהב לטעון עולה של תורה ושונא לפרוק ח״ו, ומסר נפשו לגדל בניו שי׳ על ברכי התורה והיראה. לאיש אשר אלה אמרתי לא אמנע טוב מלהמליץ בעדו ולהראות חכמתו במקום שאין מכירין ואקוה שכבהד״ג יקרב את הנ״ל בשתי ידים...

4. אברכים סמוכים על שולחן חותניהם שכיחנו בעתיד ברבנות

באויברווישווה היה אקלים רוחני של לימוד תורה ברמה גבוהה. רבים מנגידי העיירה שאפו להדבק בתורה על־ידי השאת בנותיהם לבחורים חריפים, עילויים בתורה בני יחוס. אברכים אלה היו סמוכים על שולחן חותניהם, שאיפשרו להם להשתלם בתורה בלא מפריע, כשהם מוקפים אהדה והערצה ללא גבול. ידועים לנו חמשה אברכים שאת הכשרתם לקראת קבלת עול הרבנות עשו באויברווישווה. ברבות הימים נבחרו אמנם לרעות צאן קדשים כרבנים בקהילות חשובות ומהם שעלו למעלת גאונים מוכרים:

ר׳ נפתלי הכהן שווארץ בן בעל קול אריה התישב באויברווישווה בשנת תרל״ג (1873). הוא נולד במאדע ביום יד אלול תר״ו (1846). בזיווג ראשון נשא את בת ר׳ יעקב וויים ביאנושי. בשנת תרל״ב נפטרה אשתו במגפת החולי־רע ר״ל שהשתוללה במדינה. בתרל״ג נשא את בת הגביר ר׳ יהודה אריה פרוכטר מאויברווישווה הנ״ל. כעשר שנים ישב בווישווה עד תרמ״ד, כשנבחר למלא את מקום אביו במאדע. הוא נפטר ביום יב כסלו תרנ״ז (1896).

לאחר פטירתו נדפסו חיבוריו דלקמן. בחלקם הניכר חוברו בתקופת שהותו באויברווישווה, שכן עשר שנים אלה היו הפוריות והשקטות בחייו הקצרים, ללא טרדת הצבור, ללא עול הרבנות וללא דאגות פרנסה.

ספר בית נפתלי; כולל שאלות ותשובות לפלפולא וגם להלכה ולמעשה... ובפתח הבית ט״ז דרשות... פאקש תרנ״ט. [4], כ, צח דף.

מתוך קה הסימנים שבספר רשומים על 39 תשובות שנכתבו באויברווישווה בין השנים תרל״ד — תרמ״ב. אין ספק שרבות מן התשובות שאין מקום ותאריך הכתיבה לצדן נכתבו אף הן בווישווה.

ספר בית נפתלי על התורה... דרושים והספדים... מונקאטש תרס״ו. [4], קכ דף.

ספר חילוקא דרבנן... בסוגי׳ דהאומר לחנוני ובדין חדש ובסוגי׳ דהואיל ואשתרי אשתרי...

ספר שער נפתלי... על ספר אבודרהם...

שני החיבורים נדפסו בתוך: שלשה ספרים נפתחים... שנדפס על־ידי בנו ר׳ יוסף הכהן שווארץ. פאקש תרס״ג.

ספר אילה שלוחה... נאומים... הלכות שונות... חידושי אגדה... כתבי הר״ן... גראססווארדיין תש״א. 8, קנב עמ׳.

לווישווה נכתבו אליו התשובות הבאות:

שו״ת אבני צדק, או״ח, סי׳ קט: ...וראיתי כי רוב דבריו בחזקת בדוקים מדבש מתוקים. אמנם מה שהקשה על מ״ש בספר חסידים סי׳ תקלא לענין צמאון אדם קודם לבהמה אבל באכילה הבהמה קודמת...

שם, יו״ד, סי׳ צח: הביא לנו עיסה קושיות בשבועות דף כג...

שו״ת כף רננה, או״ח, סי׳ יד (תרל״ד): גיל וחדוה מלאתי במכתבו כי מצא מרגוע לנפשו היקרה. ברוך ד׳ אשר לא עזב חסדו מאתו... וע״ד מה שהרעיש בדברי התוס׳ חולין קכ...

שם, סי׳ לז: ע״ד דברי פסקי תוספות פסחים אות קס״ב...

בשנת תר״ך (1860) לערך נשא ר׳ משה שטרן את בתו של הגביר ר׳ יצחק אריה כהנא. כמה שנים היה סמוך על שולחן חותנו. בשנת תר״מ (1880) לערך התישב בסלישט. בשנת תרמ״ב נתמנה לדיין ומורה־הוראה בישוב דראגמירשט (ע״ע). בשנת תר״ן (1890) נבחר לרבה של קהילת פאליאן־ריסקווה (ע״ע), שם נפטר ביום ד שבט תרפ״ג (1923).

לאויברווישווה השיבו אליו את התשובות הבאות:

שו״ת בית נפתלי סי׳ כט (תר״מ): ע״ד אשר דרש מאתי למצוא מקור להא דנוהגין שלא להתפלל ושלא להרהר בדברי תורה במקום שיש עבודה זרה. וגם ראה מחמירין הנוסעים על הדרך כשמתפללין ופוגעין באמצע בע״ז בצד הדרך מפסיקים עד אשר יעברו משם.

שם סי׳ לט (תרל״ו): ...וע״ד שהעיר בכללים דל״ב מדות...

שם סי׳ מט (תרל״ט): ...ועניותו תרביני לעיין... בפירש״י לעירובין דף סג ע״א...

שם סי׳ נ: ע״ד הסתירה שראה בדרכי משה או״ח סי׳ תרפ״ד ס״א...

שם סי׳ סט (תרל״ח) : ע״ד אשר עוררני במס׳ יבמות דף כז ע״א...
שם סי׳ עט (תרל״ח) : ...ואשר עוררני לעיין ע״ד הגאון מהר״ל בגור אריה לס׳ אחרי...
שם סי׳ פ (תרל״ז) : ע״ד השאלה לענין צלוחית של יין שלקחה הערלית מהחלון למסרו להיולדת ובשעת לקיחתה לא היתה יודעת כלל שהוא יין אך באמצע ההליכה נתודע לה שהוא יין הניחה הצלוחית מידה...

אברך נוסף שנשא בת מאויברוויישווה היה ר׳ יצחק מאיר ווידמאן. הוא הגיע לעיירה בשנת תרמ״ב (1882) לערך. בשנת תרס״ה (1905) נתקבל לרב בכפר מאסיף (ע״ע), שם נפטר בשנות השלושים.

בשנת תרמ״ד (1884) נשא ר׳ יחזקאל פאנט בן ר׳ משה פאנט האדמו״ר מדעש את בתו של ר׳ שמואל יהודה פולאק מאויברוויישווה, אחד מנכבדי העיירה ומגבירי׳ה (נפטר ביום יח תמוז תר״ע). ר׳ יחזקאל פאנט נולד בשנת תר״ל (1870) ונשא אשה בגיל יד. היה סמוך על שולחן חותנו כעשר שנים. בשנת תרנ״ה (1895) עזב את אויברוויישווה. באותו פרק נבחר לרבה של העיר מארוש־אויוואר שבטראנסילוואניה. בשנת תרס״ג (1902) נבחר למלא מקום אביו ברבנות העיר דעש וגם כאדמו״ר של חסידי דעש. היה אחד מגדולי הרבנים והאדמו״רים במדינה. נפטר ביום כב כסלו תר״צ (1929). לאחר פטירתו הופיע ספרו כנסת יחזקאל על התורה (קלוזש תרצ״א), שנכתב כנראה כולו בדעש.

בשהותו באויברוויישווה נכתבה אליו התשובה הבאה (והוא אז בן טו בלבד):

שו״ת בית נפתלי סי׳ לו (תרמ״ה) : שלום וכוח״ט לכבוד ידי״נ האברך המופלג... ירא ושלם מגזע תרשישים מו״ה יחזקאל פאנעט נ״י נכד הגאונים... מראה יחזקאל ושערי צדק ז״ל באויבער ווישווא... אשר העיר... ע״ד תוס׳ פסחים דף ג ע״ב...

מבין ילידי אויברוויישווה מן הראוי להזכיר גם את ר׳ יצחק וורצברגר. אביו ר׳ אליעזר היה שוחט בעיירה. ר׳ יצחק וורצברגר היה תלמיד ר׳ שמעלקא קליין מסעליש. בשנת תרכ״א התחתן בוויישווה ושהה שם כעשר שנים בלמדו תורה בהתמדה. בשנת תר״ל (1870) לערך עבר לגור לכפר ליד דעש שבו התפרנס מבית־מרזח, ששאתו ניהלה והוא ישב על התורה ועל העבודה. נסע תכופות לצאנז יחד עם רבה של דעש, ר׳ מענדל פאנט. בשנת תרמ״ה (1885) נבחר על־ידי קהילת דעש לדיין. נפטר בדעש בן פט שנה ביום כח שבט תרפ״ב (1922). על מצבתו חקוק: הרב הצדיק הישיש חסיד ועניו תמים במעשיו... מורה צדק לעדתינו... קרוב לארבעים שנה הורה צדק לעדתינו...

צאצא אחר למשפחת וורצברגר היה ר׳ ישראל וורצברגר (אחיו של הקודם?). נולד באויברוויישווה בשנת תר״י (1850). בשנת תרל״ט היה שוחט בראחוב. כעבור שנים אחדות היה שוחט בעיר בויאן שבבוקובינה. קרוב לחמישים שנה היה רב ודיין בעיר בוזא שבמולדובה, בה נפטר בשנת תרפ״ט (1929). לאחר שנפטר לו בן בגיל צעיר בשם יהושע הדפיס לזכרו את החיבור:

ספר זכרון יהושע; דרושים על כל פרשיות התורה... ח״י שו״ת להלכה ולמעשה... טיסאסאספאלא תרע״ב. [2], מט דף.

6. תלמידי חכמים אחרים שזכרם בא בספרי השו״ת

בשנת תרל״א (1871) נשא ר׳ דוד נייאוויטש את בת הרב ר׳ שמואל שמעלקא גינצלר והיה סמוך על שולחנו. מאז ישב בוויישווה כל ימי חייו הקצרים. היה תלמיד מובהק של מהר״ם שיק. לפי חריפותו, בקיאותו והתמדתו בתורה מוכשר היה ר׳ דוד נייאוויטש לשבת על כס רבנות. ואמנם ייתכן שהיה נבחר לרב, לולא נפטר בדמי ימיו ביום כח מרחשון תרל״ט (1878).

תשובות אליו:

שו״ת מהר״ם שיק, או״ח, סי׳ כג (תרל״ז) : ...ואשר שאלתני למה אני נוהג לומר בתפילין דר״ת ג׳ פרשיות של ק״ש ובש״ע... כתוב שאצ״ל רק ב׳ פרשיות...
שם סי׳ מח : ...בהא דקיי״ל... דאסור לישב בד׳ אמות של תפלה אלא א״כ יושב ועוסק בתפלה או בתורה. ונסתפק לך אם אחד העוסק בתפלה או בתורה מפסיק אם אז יש היתר גם לאחר לישב אפי׳ אינו עוסק בתורה דכבר אפסקי׳ אחר ודעתך נוטה דשרי.
שם סי׳ מט : ...ומה שהקשית על דברי הפרישה ביו״ד סי׳ קה...
שם סי׳ פה (תרל״ו) : ... ואשר שאלתני אם מברכין ברכה אחרונה על קאפע כיון שרגילין לשתותו מעט מעט ושוהין מתחילת השתיה עד סופו יותר משעור שתית רביעית...
שם סי׳ קלו (תרל״ג) : כתבת שאתה מצטער להבין דברי התוס׳ ביומא דף נה ע״ב...
שם, יו״ד, סי׳ קיז (תרל״ג) : ...ולהראות לך כי יש לי נייח נפשי בראותי תלמידיי עוסקים בתורת ה׳ הנני להשיב לך בקצירת האומר על מה שקשה לך בע״ז דף סו ע״א...
שו״ת אבני צדק, או״ח, סי׳ כו : אשר שאל... קאפע שנתבשל מע״ש ונצטנן על התנור קודם שהוסק ואח״ז יסיקנו נכרי בשביל צינה...
שו״ת מחנה חיים, או״ח, חלק ג, סי׳ ט : אשר שאל מעלתו נ״י אם אחד יושב בבהכ״נ אחורי איש אשר עוסק בפסוקי דזמרה או עוסק בתורה ולפני האיש עומד אחד ומתפלל אם הוא מותר לישב אפי׳ הוא אינו עוסק בתורה ובתפילה.
שו״ת בית נפתלי, סי׳ לד (תרל״ז) : ...והנני להשיבך בדבר הקושיא שהבאת שהקשה אותך ח״ז הרבני המפורסם וכו׳ מו״ה יצחק אריה כהנא נ״י מפה...

ר׳ ישראל פריד, אחד מנכבדי הקהילה וחכמיה היה כנראה בן הנגיד ר׳ יהודה פריד, שנתקבל לחברה משניות באויבר־ווישווה בשנת תרל״ו (1876). הוא היה בין החותמים על ספר כסא רחמים (אונגוואר תרכ״ח), נזיר השם (לעמבערג תרכ״ט), אמרי שהם (קאלאמיי תר״מ), מגורה הטהורה (לעמבערג תרמ״ג) וספר דברי משה (לעמבערג תרמ״ז). ר׳ יהודה פריד נפטר ביום כו אדר תרס״ד.

תשובות אליו:

שו״ת בית נפתלי, סי׳ מד (תרל״ז) : אשר דרשתני לעיין בדברי הרמב״ם פ״כ מהל׳ עדות הל״ב שהשיגו הראב״ד ז״ל ששבוש הוא זה...

הב׳ גרשון חיים פרוכטר (״הבחור הנחמד מופלג ושנון חכם וסופר״):

תשובות אליו:

שו״ת שאילת שלום, מהדורא תניינא, סי׳ ד : אשר נתקשית בדברי הש״ך ביו״ד סי׳ שה...

ר׳ אברהם יעקב וועג (מתלמידי ר׳ מנחם מענדל האגר

בישיבת ווישווה. פרסם חידושי תורה בכמה מכתבי־העת התורניים: בית ועד לחכמים, דגל התורה ועוד):

תשובה אליו:

שו"ת קרן לדוד סי' קמד: ע"ד אשר רוצה לידע חוו"ד בענין נר עלעקטער אי שרי להדליקו ביו"ט...

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

אין בידינו ידיעות מספיקות ובדוקות בדבר תאריך ייסוד הקהילה. מסתבר, שבשליש האחרון של המאה ה־יח כבר היה קיים מנין קבוע באויברווישווה, כפי הנראה בבית שכור או בביתו של אחד מיהודי המקום, קרוב לוודאי בביתו של ר' שלמה פרוכטר. הקהילה התארגנה כפי הנראה בראשית המאה ה־יט ואז נבנה בית־הכנסת הראשון מעץ. בית־הכנסת הראשון שנבנה מאבן הוקם בשנת תרי"ט (1859) ומאז ועד תחילת המאה ה־20 הוקמו עוד שלושה בתי מדרש גדולים, מלבד בתי מדרש קטנים יותר וקלויזים של האדמורי"ם השונים. להלן רשימת בתי המדרש באויברווישווה, כפי שתוארו בידי ר' זלמן פרוכטר:

1) בית הכנסת הגדול (די גרויסע שוהל). מן הראוי לציין את ארון הקודש ההדור מעשה ידי אמן בפיתוחי עץ אמנותיים. לפי המסורת בעיירה היו רק עוד שני ארונות קודש דומים, אחד בבית הכנסת הגדול של קראקא והשני בבית הכנסת של חסידי קאסוב בעיר ווינה. הם נבנו בידי גוי רוסי, שהתגייר לאחר מכן. הגר־צדק אברהם בן אברהם נפטר באויברווישווה בשנת תרי"ט (1859).

2) בית המדרש הגדול (דאס גרויסע בית המדרש). בית הכנסת ובית המדרש היו בבנין אחד גדול בן שתי קומות במרכז העיירה ברחוב היהודים.

3) בית המדרש של הרב והאדמו"ר ר' מנחם מענדל האגר (הסאלאז'). בבנין הישיבה "בית ישראל". בית בן חמש קומות שנבנה בשנות השלושים ב"ווינער גאס".

4) בית הכנסת של האדמו"ר מקעכניא ר' פנחס שפירא. בביתו של האדמו"ר, תחילה ברחוב היהודים ולאחר מכן ב"דעם סודאש געסל", לשם העתיק את דירתו.

5) בית הכנסת של האדמו"ר מראחוב ר' יצחק רוזנבוים בדירתו של האדמו"ר. נבנה בשנות העשרים בידי הגביר ר' זושא עלעפאנט.

6) הקלויז של חסידי סיגט. נבנה בסוף המאה ה־יט בידי חסידי סיגט ותלמידי הייטב לב. מראשי הקלויז היה ר' משה שטיינמץ, שהיה גם ראש הקהילה זמן מסוים. הרחוב היה נקרא "דאס קלויז געסל".

7) "בית המדרש החדש" (די נייע אונטערשטע שוהל), בקצה התחתון של העיירה. כאן התפלל הדיין ר' עמרם גרינ־וואלד (חתן ר' משה שטיינמץ) ולימד בו שיעורי תורה.

8) בית המדרש "עץ חיים", ברחוב היהודים, נוסד בשנת תרפ"ד. לפני כן היה כאן בית מרזח שהיה שייך לגוי. אך כיון שהיו לו ביעותי לילה מכר את הבנין ליהודים. המנהיג הרוחני היה ר' יחזקאל שיפר.

9) בית המדרש של האדמו"ר מבורשה ב"דעם סופר"ס געסל". כשהאדמו"ר מבורשה עזב את העיירה נעשה לקלויז של חסידי בעלז (שמשום מה נקראו בשם "גראניטשערן"). בראשם היה ר' הערשל לאם נצר לצדיקי בעלז.

10) בית הכנסת "תומכי פועלים", בבנין של התלמוד תורה החדש. נוסד על־ידי ר' אליעזר פערל. התפללו בו בעיקר בעלי המלאכות.

11) בית תפילה פרטי של ר' שמואל אבא שטיינמץ. בחצר ביתו הגדולה ברחוב היהודים. רוב המתפללים היו מפשוטי העם.

12) "תפארת בחורים" של צעירי אגודת ישראל. בבית פרטי של לא־יהודי ב"מיל גאס". נוסד בידי בנו הצעיר של הרב והאדמו"ר, ר' חיים יהודה מאיר האגר.

13) המנין של צעירי המזרחי. בחצרו של ר' שמואל אבא שטיינמץ ברחוב היהודים. נוסד בידי הבחור בן־ציון שיינר (אביו ר' שמעיה שיינר היה הגבאי הראשי של האדמו"ר מקאסוב בגליציה).

14) בית כנסת קטן מעץ ברובע ה"ציפסרים" מעבר לנהר, שם התגוררו כעשרים משפחות של יהודים. נבנה בידי ר' נטע פויגל כמתנת נשואין לבנו ר' שמואל פויגל, כדי שיהיה לו מקום תורה ותפלה ולא יצטרך ללכת העירה. בבית כנסת זה התפללו כל היהודים שבפרבר זה.

ר' יחזקאל שיפר

החברה קדישא נוסדה בשנת תקע"ג (1813) בחול המועד פסח. פנקס החברה קדישא נשתמר (בבית מארמארוש בתל־אביב) וזה נוסח השער:

פנקס חבורה קדושה אוביר ווישיווע הנעשה באסיפתנו בבית אלקינו אחר תפלת שחרית יום ב' ג' דחול המועד של פסח שנת לא אמות כי אם אחיה ה'ת'ק'ע'ג'.

התקנות של החבורה הכתובות עברית מליצית כוללות

כה סעיפים. לגבאי ראשון של החבורה נבחר הישיש התורני הותיק מהור"ר מרדכי במהור"ר אשר זעליג אצלו יהא מונח קופת החבורה. ושני לו הרבני הנגיד מוהר"ר אליהו בהמנוח כהר"ר שלמה ליב [פרוכטר ?]. ואלה שמות אנשי החבורה בהתיסדות החבורה: הראש מהור"ר יוסף במוהר"ר שלמה ליב ז"ל, אחיו הנגיד מהור"ר צבי הירש יצ"ו, הרבני מו"ה צבי הירש במהור"ר אברהם דוב, המרומם כהר"ר דוד ב"ר שלמה, המרומם הר"ר חיים ב"ר אברהם.

בשנת 1895 עברה ריאורגאניזאציה יסודית והושתתה על יסודות חדשים, לפי צרכי הקהילה שגדלה והתרחבה וחבריה התרבו פי כמה וכמה.

אחת החברות הותיקות של אויברווישווה היא ללא ספק החברה משניות, שנוסדה ביום כ טבת תקפ"ו (1825) על־ידי 13 מאנשי הקהילה, רובם ככולם בני תורה ותלמידי חכמים. המיסדים היו: ר' יצחק ב"ר יוסף [שטרן ?] (ראש החבורה), ר' צבי הירש ב"ר אברהם דוב, ר' אליהו פרוכטר (בנו של ר' שלמה היהודי הראשון באויברווישווה), ר' צבי הירש ב"ר יהודה שטיין, ר' אליעזר פרוכטר (בנו השני של ר' שלמה הנ"ל), ר' שמואל שוחט, ר' יצחק איציק ב"ר צבי הירש [שטיין ?], ר' שמואל פרוכטר (ב"ר אליהו), ר' יוסף ב"ר יוסף פרוכטר, ר' יעקב ב"ר אשר אנשל, ר' ישעיה ב"ר חיים, ר' צבי הירש ב"ר דוד, ר' אריה ליב ב"ר יוסף [שטרן]. ראויה לתשומת לב העובדה שארבעה מהם נשאו את השם פרוכטר.

משום מה התפוררה החבורה כעבור חדשים אחדים ונתיסדה מחדש בראש חודש ניסן תקצ"ט (1839) על־ידי 19 חברים. ראש החבורה היה ר' יעקב ב"ר אליהו פרוכטר. מן הפנקס של החברה משניות שנשתמר ונוהל עד שנת תרס"ז (1907) מסתבר, שאנשי החבורה היוו את העילית התורנית של אויברווישווה, הן מבחינת ידיעת התורה והן מבחינה חברתית־כלכלית. בין החבורה מזדקרים שוב שמותיהם של הפרוכטרים, אך נוסף להם גורם חדש — משפחת כהנא. לדוגמה בין 38 חברי החברה בשנת תרל"ד רשומים עשרה ממשפחת פרוכטר (ר' שמואל, ר' יהודה אריה, ר' יעקב, ר' אריה ליב, ר' דוד, ר' נחמן שאול, ר' יוסף, ר' זאב צבי, ר' אליעזר, ר' צבי ב"ר אריה) ושמונה בעלי בתים ממשפחת כהנא (ר' יצחק אריה, ר' שלמה יהודה, ר' משה יהודה, ר' אלעזר, ר' מנחם, ר' צבי, ר' יוסף מרדכי, ר' נחמן צבי), רובם מנכדי בעל קונטרס הספיקות, שהתחתנו עם משפחת פרוכטר. בין השנים תרל"ד — תרל"ח היו רשומים בחברה מ־38 עד 48 חברים. מן העניין לציין את הסאנקציות שבני החבורה קיבלו על עצמם: בעד כל נעדרות מן השיעור היומי התחייבו לשלם קנס כספי לטובת החבורה. ואמנם קיימו החברים את ההתחייבויות ללא טענות ומענות, גם במקרים שהיעדרות באה בשל נסיעות עסקיות או מחלה. בפנקס נרשמו בדקדקנות יתר סכומי הקנסות, שהגיעו לעתים לסכומים של ממש.

ראשי החבורה בדורות הבאים היו: ר' יצחק אריה כהנא (תרכ"ד), הישיש הנכבד והנדיב ר' שמואל פרוכטר (תרכ"ה), ר' יהודה אריה פרוכטר (תרל"ב), ר' שמואל ב"ר אליהו פרוכטר (תרל"ד), ר' אברהם חיים הגר (תרל"ה), ר' נפתלי הכהן שוואַרץ (תרל"ח), ר' נחמן שאול פרוכטר (תרמ"ו), ר' מנחם הגר (הזקן) (תרמ"ט), ר' נתנאל משה וועג (תרנ"ו), ר' ירוחם שטיינמץ (תרס"א), כשזה נפטר נבחר במקומו בנו ר' שמואל אבא שטיינמץ (תרס"ד).

מן הראוי להמחיש את חשיבותה של החברה משניות באויברווישווה ואת יוקרתה בקהילה, על־ידי הזכרת כמה מחבריה שנתקבלו אליה. המועמד חייב היה לתרום סכום כסף כפי שהושת עליו על־ידי ראשי החבורה ולאחר תקופת השנה (ועריכת סעודה באחת ממסיבות הסיום) אושר כחבר מן המנין.

בשנת תר"ה (1845) נבחר ר' יעקב "שוחט בישובים", כלומר השוחט של הכפרים הסמוכים לווישווה (נפטר בארץ הקודש כד אלול תרכ"ד).

בשנת תרט"ו (1855) אושרה מועמדותו של האברך בנש"ק ר' אברהם חיים הגר. היה בנו של הרה"צ צבי הירש מפעטשיניזין בן ר' דוד מזאבלטוב בן ר' מנחם מענדל בעל אהבת שלום. ר' אברהם חיים הגיע לווישווה כשנשא את בתו של הגביר ר' שמואל פרוכטר. הוא נפטר ביום כב אייר תרמ"ו.

בשנת תרט"ז (1856) נתקבל לחברה משניות האברך הנגיד ר' יוסף מרדכי כהנא, נכד בעל קונטרס הספיקות. נפטר בגיל צעיר ביום יג מנחם אב תרכ"ג.

בשנת תרכ"א (1861) נתקבל האברך ר' יצחק וורצברגר, ששימש לאחר מכן כדיין בדעש, כאמור לעיל. בשנת תרכ"ד (1864) אושרה חברותו של האברך המופלג ר' משה שטרן, חתן הגביר ר' יצחק אריה כהנא, שלימים היה רב בפאליאן־ריסקווה, כנזכר למעלה.

בשנת תר"ל (1870) נבחרו עשרה חברים חדשים, אצל שמונה מהם צוין המלה "אברך" ואצל אחד "הישיש". נזכיר מהם את ר' אלעזר כהנא, שנפטר ביום ג מנחם אב תרמ"ח; את האברך הנגיד ר' שאול אריה שטיינמץ, שברבות הימים היה מראשי הקהילה במשך שנים רבות; את האברך זאב צבי פרוכטר, שנפטר ביום כז אייר תרמ"ח; ואת האברך שמחה זיידנפלד (נפטר בשנת תרס"ב), שהיה כנראה אביו של השוחט הידוע ר' אברהם חיים זיידנפלד מסענשארץ, שבגינו פרצה המחלוקת הגדולה בין הרב מנאסויד ובין חסידי וויז'ניץ.

בשנת תרל"א (1871) נכנס לחבורה הרבני הישיש ר' אברהם חיים נאגרמאן, שנפטר בארץ הקדושה ביום ט אדר [השנה לא צויינה]; בתרל"ב (1872) האברך נחמן שאול פרוכטר, אף הוא מפרנסי הקהילה הפעילים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה (נפטר יז טבת תרפ"א); וכן הנגיד יהודה קסנר, אף הוא מנכבדי הקהילה וגבירים.

בשנת תרל"ד (1874) מתקבל לחברה משניות השוחט הצעיר האברך ר' משה אליעזר; בתרל"ה (1875) חתן הרב האברך ר' דוד נייאוויטש, שהוזכר למעלה והרבני החסיד ר' אריה ליבוש האלפרט ועוד שני אברכים; בשנת תרל"ו (1876) מתוספים ששה חברים חדשים, מהם נזכיר את ר' נפתלי שוואַרץ חתן ר' יהודה אריה פרוכטר, שדובר עליו למעלה; הרבני הישיש ר' משה יהודה גינצלר, אבי הרב, שנפטר ביום ז תשרי תרמ"א; האברך ר' יצחק אייזיק שטרנהל, חתן הרב ר' שמואל גינצלר; האברך ר' מנחם מענדל הגר ב"ר אברהם חיים, הנזכר למעלה. ובו החל דור שני למשפחת הגר המיוחסת באויברווישווה.

בשנת תרמ"ב (1882) אנו מוצאים בין המצטרפים את האברך ר' אליעזר מאיר שיפמאן, שגם הוא נזכר למעלה; בתרמ"ו (1886) האברך בנש"ק ר' דוד הגר, אף הוא בן ר'

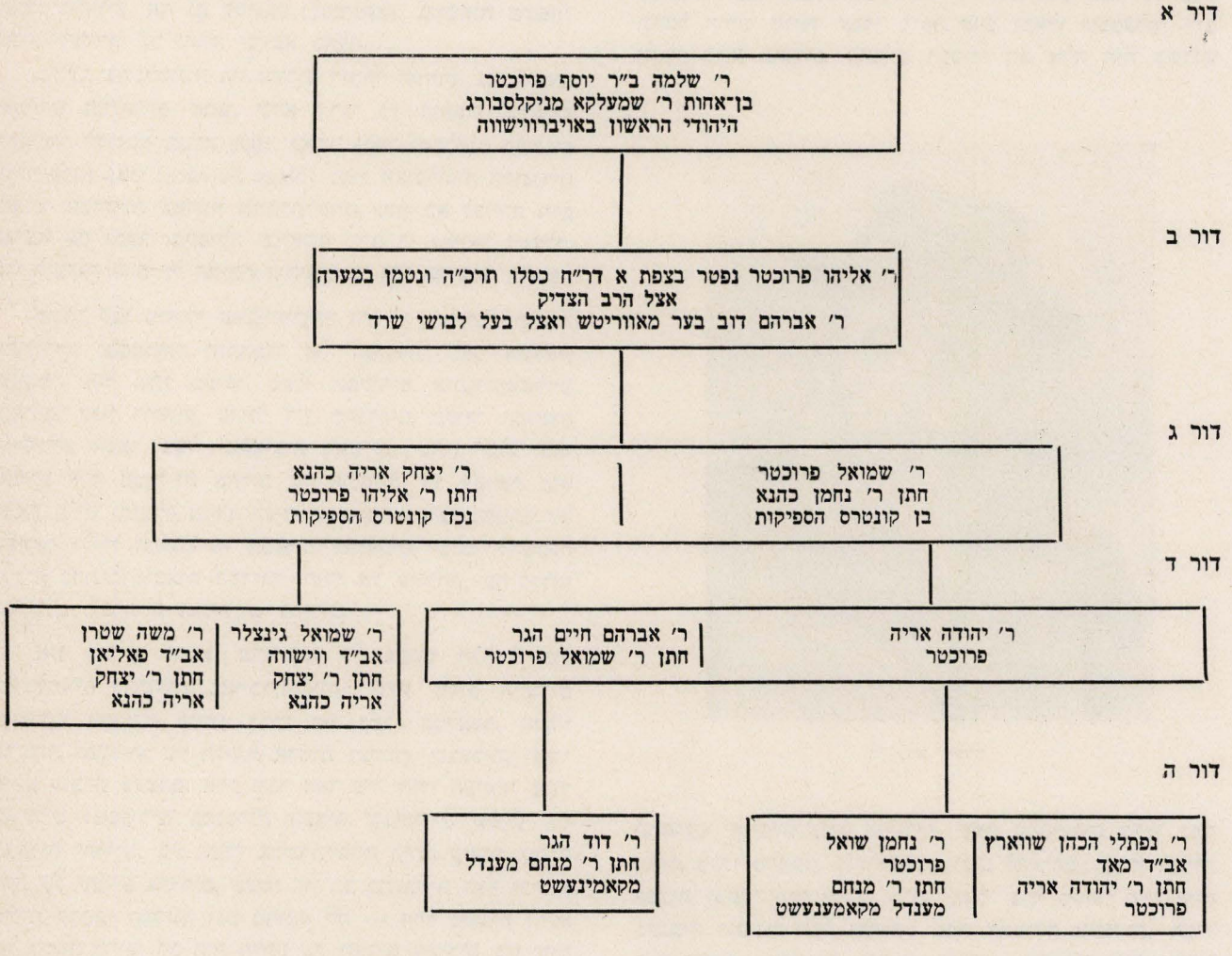
אברהם חיים הנזכר; האברך ר׳ יצחק מאיר ווידמאן, רבה של מאסיף בעתיד; שנה לאחריה נכנס לחברה משניות גם האברך בנש״ק ר׳ יחזקאל פאנט, חתן ר׳ שמואל יהודה פולאק, רבה של קהילת דעש ואדמו״ר של חסידים רבים.

נפסח על כעשרים שנה, שגם במרוצתן הצטרפו לחברה משניות כעשרים חברים חדשים, ונגיע לשנת תרס״ד (1904), שבה צורף לחברה האברך ר׳ נפתלי ב״ר יצחק לאקס הצעיר (להבדיל מר׳ נפתלי לאקס הישיש, שהיה, כנראה, דודו), שבתמורה להצטרפותו לא חויב לשלם כסף ואף לא ערך סעודה, אלא התחייב לנהל את פנקס החברה ואת הרישומים בו.

מוסדות אחרים של הקהילה הידועים לנו, שרובם נוסדו בין שנות השמונים של המאה ה־יט לתחילת המאה העשרים:

חברת ביקור חולים למען תמיכה בחולים עניים ולינה ליד מיטת החולה, החברה נוסדה בקיץ תרנ״ה (1895) עם כ־60 חברים. ידיעה על כך נדפסה בעתון ״סיגעטער צייטונג״ (מס׳ 37, משנת תרנ״ה); חברת יגיע כפיים, שחבריה היו רוב בעלי המלאכה בעיירה. מטרתה היתה הושטת עזרה הדדית ומתן הלוואות קונסטרוקטיביות לבעלי מלאכה דחוקים בכסף, לקניית חומרי גלם ומכשירי עבודה; ארגוני הנשים והנערות, שעסקו במגביות וארגון תמיכה לעניי הקהילה וביחוד לתלמידי התלמוד־תורה, בביגוד והנעלה.

כדי להדגים בצורה מוחשית כיצד השתלבו באויברווישווה המשפחות המיוחסות פרוכטר־כהנא־הגר וכיצד השתלבו בתוך המשפחות הללו עילויים צעירים ובני תורה, שהיו לאחר מכן רבנים מפורסמים, ניתן דגם מייצג את המשפחות והסתעפויותיהן במשך חמשה דורות, המקיפים כמאה שנה:

חיי החברה והכלכלה

בדומה למרבית ישובי מארמארוש, לא היו יהודי אויבר־ווישווה מעורים בחיי החברה המקומית, אלא במידה שהדבר היה הכרח. בשפה ההונגרית לא שלטו אלא במידה שהיה צורך לשם מגע מסחרי ומנהלי עם התושבים הלא־יהודים ועם נציגי השלטון. והוא הדין בשפה הרומנית, שפתם של רוב האוכלוסייה המקומית והכפרים שבסביבה. באויברווישווה ניתן היה לעשות שימוש מועיל גם בשפת יידיש, הדומה לניב הגרמני שבפי שבט הציפסרים, שהיוו כשליש מתושביה הלא־יהודים של העיירה. ההמונים היהודים באו כמובן במגע יום־יומי עם האוכלוסייה המקומית, רובה המכריע פרימיטיבית ואחוז ניכר ממנה לא ידעה קרוא וכתוב. המגע הצטמצם לענייני עבודה ומסחר. היהודים פיתחו את חיי החברה שלהם בינם לבין עצמם: בבתי הכנסת, בבתי המדרש והקלויזים, בנסיעות בצוותא אל האדמו״רים (רובם הגדול לאדמו״רי קאסוב־וויז׳ניץ, אך גם לסיגעט ולספינקא), בשמחות משפחתיות וסעודות של מצוה וכיוצא באלה.

בשעה שהשלטונות היו זקוקים ליהודי העיירה, היו יוזמים מפגשים תכליתיים אתם, שלא חרגו מן המטרה שלשמה התקיימו. לדוגמה, בשנת 1900, כאשר נבחר לפרלמנט ההונגרי הד״ר פרנץ נאג׳ (Nagy Ferencz) נציג האוכלוסיה ההונגרית באיזור הבחירות שמרכזו אויבר־ווישווה, הוא בא לעיירה ויזם פגישה עם נכבדי הקהילה ובראשם הרב ר׳ שמואל גינצלר, כדי להודות להם על תמיכת היהודים בו נגד המועמד הרומני.

מספר קטן מיהודי אויבר־ווישווה היו לו מהלכים בתרבות ההונגרית ובספרותה והתחברו אל הפקידות של השלטון המקומי. היו אלה בעיקר בעלי תפקידים אינטלקטואליים בעיירה, כגון רופאים, עורכי דין, מהנדסים, פקידי המועצה המקומית ושאר בעלי מקצועות חפשיים. בדרך כלל באו יהודים אלה ממחוזות אחרים של הונגריה, אך לקראת סוף המאה ה־יט ותחילת המאה העשרים, הלכו ונתרבו מספרם של צעירים ילידי המקום או הכפרים הסמוכים, שזכו להשכלה כללית באוניברסיטאות המדינה וחזרו אל עיירתם, בה מילאו תפקידים חברתיים ומנהליים בכירים.

אין בידינו פרטים מדוייקים על מבנהו הכלכלי של האוכלוסייה היהודית באויבר־ווישווה; ידוע שרוב היהודים התפרנסו מעבודה פיזית. רבים היו בעלי המלאכה, חוכרי קרקעות ובעליהן של חלקות אדמות זעירות, שבעליהן ובני־ביתם עיבדון בעצמם. חלק ניכר מאד של יהודי העיירה עבדו כפועלים וכשכירים במנסרות העצים שבעיירה, שכולן היו בבעלות יהודית. בין יהודי אויבר־ווישווה היתה קיימת שכבה דקה של יהודים עשירים, שעשו הון רב בתעשיית העץ וביצוא פירות לרחבי המדינה וגם מחוצה לה — החל משנות ה־80 של המאה ה־יט. רב היה חלקם של יהודים עשירים בין שתי המשפחות הותיקות — פרוכטר וכהנא.

בשנות מלחמת העולם הראשונה סבלו יהודי אויבר־ווישווה אבידות בנפש יחסית יותר מקהילה אחרת. רבים מאנשי הקהילה היו מגוייסים ו־16 יהודים נפלו חללים. סביבת העיירה היתה בקו החזית וקרבות עקובים מדם התחוללו בתחומיה. החללים הרבים שנפלו בקרבת מקום ולא ניתנו לקבורה זמן רב, גרמו למגפת טיפוס שהדביקה רבים מתושבי העיירה. רק עם תום המלחמה שככה המגפה.

בין שתי מלחמות העולם הסתגלו יהודי אויבר־ווישווה במהירות למצבם החדש, עם חילופי המשטר במדינה, כשמחציתו של מחוז מארמארוש צורף למלכות רומניה. עד מהרה קשרו תעשייני ענף העץ וסוחרי הפירות קשרים מסחריים עם השלטונות החדשים. במקום למחוזות הונגריה ואוסטריה נשלחו מעתה העצים המעובדים והבלתי מעובדים לרחבי רומניה, שברוב מחוזותיה החלה תנופת בנין גדולה. מאות ממפרנסי העיירה מצאו את פרנסתם במנסרת־העצים הגדולה של זישא עלעפאנט, מראשי הקהילה, חבר מועצת מחוז מארמארוש ופעיל גם בלשכה האורתודוכסית הטראנסילוואנית. במפעלו עבדו כ־150 פועלים, חלק ניכר מהם יהודים; מנסרת העצים של אליעזר פרוכטר העסיקה כ־60 איש; במנסרת העצים של יצחק משה קורן עבדו 50—60 פועלים; בטחנות־הקמח הממונעות בקיטור של השותפים משה שטיינמץ ומיכל הירש קראץ עבדו כ־80 איש ובאלו שבבעלות ליב וואלף כ־70 פועלים. פועלים ושכירי יום אלה היוו כשליש

ר׳ לייב וואלף

ממפרנסי אויבר־ווישווה היהודים. שאר המפרנסים כללו כמה מאות בעלי מלאכה, סוחרים ומתווכים למיניהם; בעלי חנויות קטנות ובעלי בתי מרזח. כ־30 בעלי בתי מסחר סיטונאיים בענפיה השונים של המשק: סחר התבואה והפירות, חמרי בנין ועצים, דברי־עור, הלבשה והנעלה, מכשירי עבודה חקלאיים, כלי־בית, טכסטיל, צרכי מכולת ועוד. כל רופאי העיירה, שבעה במספר, וחלק גדול מעורכי הדין, מהנדסים ופקידים בשרותים צבוריים ופרטיים היו יהודים. יהודים רבים מאד, כפי הנראה כמחציתם, וביחוד הפועלים ובעלי המלאכה, גידלו ליד בתיהם גנות־ירק ומסביב לעיירה החזיקו חלקות אדמה, שהוסיפו מעט או הרבה לכלכלת המשפחה. בעיירה פעל גם

בנק של הג׳וינט, סניף מהבנק של סיגט, שבראשו עמד ר׳ משולם סובל.

בעשור הראשון שלאחר מלחמת העולם הראשונה גדלה במקצת האוכלוסייה היהודית באוויברווישווה, בחלקה מריבוי טבעי ובחלקה מתוך הגירה פנימית מכפרי המחוז. אולם בשנות

ר׳ משולם סובל

ה־30 הראשונות, לאחר המשבר הכלכלי החמור שפקד את המדינה, עזבו רבים מיהודי העיירה וניסו את מזלם בכמה מעריה הגדולות של טראנסילוואניה. ריכוזים ניכרים מיהודי אויברווישווה נתהוו בערים כגון אראד, טמשוואר, קלויזנבורג, גרוסווארדיין וערים אחרות. ואף לבירת המדינה, בוקארשט, הגיעו מיהודי העיירה. בערים אלה עסקו רובם ככולם כבעלי מלאכה וכפועלי תעשייה ומפעלים כלכליים. מספר לא ידוע של יהודים היגרו לארצות הברית ועלו לארץ ישראל. בעשור האחרון שלפני השואה לא נתרבו איפוא יהודי העיירה.

בארגון הקהילה לא חל כמעט שינוי בין שתי מלחמות העולם. הקהילה ומוסדותיה עוצבו סופית בתחילת המאה העשרים. לא נבנה שום בית־כנסת חדש. תקציב הקהילה בסוף שנות העשרים היה 600.000 ליי. הקהילה החזיקה רב, שני דיינים, שלושה שוחטים, שני סופרי סת״ם, מלמדים ושאר משמשים בקודש. מקוה־הטהרה העתיק שופץ והוקם למעשה מחדש כבית־מרחץ משוכלל ומצויד היטב. לציון מיוחד ראויה העובדה המיוחדת לאויברווישווה, שתקציב הקהילה לא היה מבוסס על מס־חובה של כלל חברי הקהילה, כפי שהיה נהוג בכל הקהילות במדינה, אלא התאזן מתרומותיהן של השכבות העשירות והאמידות שבין יהודי העיירה. בכל סיום שנה תקציבית כיסו בעלי־הבתים את גרעון הקהילה בדרך של התנדבות.

הנהגות הקהילה בסוף שנות העשרים היתה מורכבת כדלקמן: זישא עלעפאנט ראש הקהילה, ליב וואלף סגנו; גזבר הקהילה: אפרים זילברהרץ; רואי חשבון: חיים שמואל טסלר ואייזיק אילאוויטש; מפקח על התלמוד־תורה: ליטמאן ברטלר; שאר טובי הקהל: יוסף שמואל פליגלמאן, איציק משה קורן, אברהם הירש קאין, משה שטינמץ, משה מארמור, הירש פרוכטר, אלעזר פישלר, מיכל הירש קראץ, משולם

ר׳ פייש גרינבוים ומשפחתו

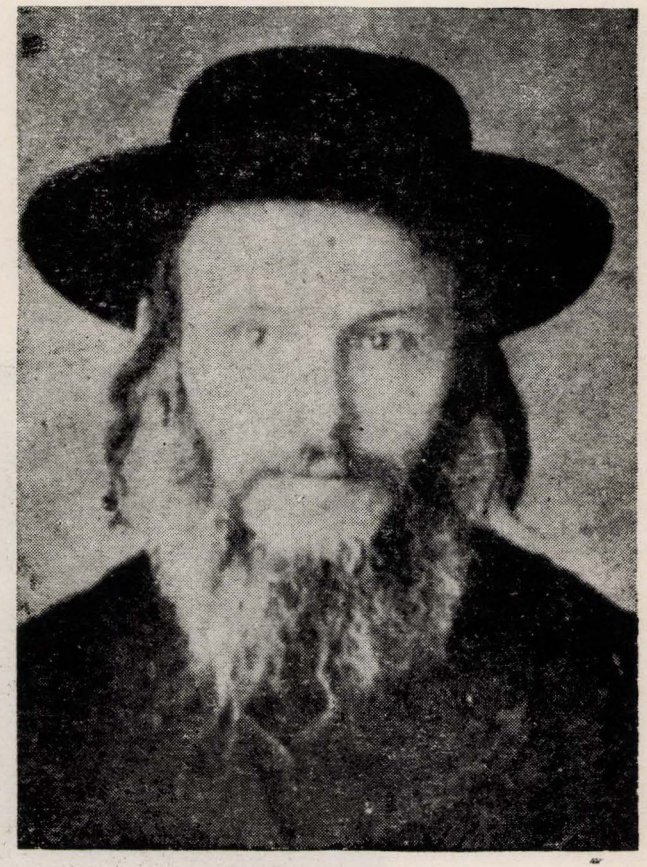
פיישל גרינבוים, אברהם ווייגברגר, אלימלך שאלאמון, חיים מנחם ניסל, אליעזר שטיין. מזכיר הקהילה היה ר׳ ישראל פוגל, מנכדי הרב ר׳ זינדל פוגל הנ״ל.

החברות של הקהילה נוהלו כדלקמן: משה שטיינמץ ופנחס פולאק ראשי החברה קדישא; אברהם לאקס, יהושע

ר׳ אברהם לקס

גויער ונפתלי הגר ראשי חברת ביקור חולים. לגבי החברה לתמיכה בבעלי המלאכה, חברת הנשים וארגון הנערות למעשי צדקה וחסד ושאר המוסדות לא נמסר במקור מי היו מנהליהן.

ר׳ בעריש הורוביץ שו״ב

מבין השוחטים ששירתו בקודש באויברווישווה אין לפסוח על שנים מהם: ר׳ משה אליעזר, שכהן כשלושים וחמש שנה. היה ידוע בכל הסביבה כלמדן וירא שמים מרבים, חסיד ובעל מדרגות. אהוב ומקובל על כל הבריות, שכן היה בעל חוש הומור מפותח מאד. תמיד היתה מוכנה בפיו הברקה שנוצרה מניה וביה. עד היום הזה מספרים יוצאי העיירה את בדיחותיו השנונות של ר׳ משה לייזר שוחט, המלאות עסיס יהודי ויש בהן טעם של למדנות ופיקחות יהודית. הוא נפטר ביום כא מרחשון תרע״א (1910); בין שתי מלחמות העולם היה מפורסם השוחט ר׳ בעריש הורויץ. מלבד חסידותו היה יודע נגן והלחין יצירות רבות, שנוגנו על שולחנם של רבים מגדולי האדמו״רים במדינה. עלה על המוקד באושוויץ.

עוד שני שוחטים שימשו בקודש בוויישווה: ר׳ הערשל פולאק, ת״ח עצום ובעל הוראה, אהוב לבריות. ור׳ ראובן חיים שוואלב, ג״כ ת״ח ויר״ש מרבים. שניהם נספו עקה״ש.

חינוך

עד תום מלחמת העולם הראשונה לא היה ברשות הקהילה בית־ספר כללי. הדבר לא נבע מקשיים תקציביים, אלא מטעמים מסורתיים־חרדיים. למרות חוק חינוך חובה, שהיה קיים במדינה זה שנים רבות, לא ראתה הקהילה צורך בפתיחת בית־ספר משלה. ואכן, רוב ילדי הקהילה לא קיבלו שום חינוך כללי. חלק קטן מן הילדים, שביקרו בבית־ספר, למדו בבית־הספר של העיירה. וביחוד ביקרו בו הבנות, שלגביהן לא הקפידו בדרך כלל ההורים, ואפילו החסידים, שיקבלו חינוך לא־יהודי. כשפנתה לשכת ארגון הקהילות הניאולוגי בבודאפשט, בשנת 1900, לקהילת אויברווישווה בהצעה לממן הקמת בית־ספר יהודי במקום מקרן החינוך שלה, שבה הצטברו סכומים ניכרים ללא שימוש, דחתה קהילת אויברווישווה את ההצעה על הסף. הדחיה באה קודם כל מטעמים עקרוניים־אורתודוכסיים, שכן לא הסכימה הקהילה החרדית לשום משא־ומגע עם הארגון הניאולוגי. קרוב לוודאי, שאילו באה הצעה דומה מארגון הקהילות האורתודוכסי, לא היתה קהילת אויבר־ווישווה נענית גם לה. ילדי העיירה התחנכו בחדרים פרטיים ובחדרי התלמוד־תורה, שהוקם כנראה בשנות השמונים של המאה ה־יט.

לאחר מלחמת העולם הראשונה אורגן התלמוד־תורה מחדש. בעוד שלפני המלחמה למדו רוב ילדי העיירה בחדרים פרטיים ואילו בחדרי התלמוד־תורה למדו בעיקר ילדי העניים, נקטה הנהגת הקהילה אמצעים להכניס את רוב המלמדים במסגרת התלמוד־תורה, שבו היה פיקוח על המלמדים, דרכי הלימוד וסדריו. הרב והדיינים וכמה תלמידי חכמים היו בוחנים כל שבת את הילדים, בנוכחות מנהלי התלמוד־תורה.

בשנות העשרים סונף לתלמוד־תורה גם בית־ספר עממי בן שבע כתות, ששפת הלימודים בו היתה רומנית. אך חלק גדול מילדי היהודים לא ביקר בבית־ספר כלל, או שביקרו בו לפרקים, כשהגיעה בקורת של מפקחי החינוך. בשנות השלושים הוקם בית־ספר מיוחד לבנות "בית יעקב" מטעם אגודת ישראל, בו לימדו גם את השפה העברית. המורות היו בוגרות הסמינר למורות "בית יעקב" בצ׳רנוביץ.

הפעילות הציונית באויברווישווה היתה מצומצמת למדי. לועידה הארצית הראשונה של ציוני טראנסילוואניה, שהת־קיימה בקלויזנבורג ב־22—25 בנובמבר 1920, לא שלחה העיירה אף ציר אחד. יהודי המקום עמדו תחת השפעת האדמו״ר מוויז׳ניץ שהזדהה עם תנועת אגודת ישראל, וביחוד מאז שבן האדמו״ר נבחר לרב הקהילה. בתחילת שנות

השלושים החלה פעילות ציונית בממדים צנועים למדי. שתי הקבוצות העיקריות היו צעירי המזרחי ובית"ר. תנועת "תורה ועבודה" במקום אף הוציאה בטאון משלה בעברית וביידיש בשם „קולנו — אונזער שטימע", בעריכת האחים יחיאל ומשה הורביץ. הירחון (הוא נועד להיות דו־שבועון) החזיק מעמד שנה אחת (1935) שבמרוצתה הופיעו 12 גליונות. בחודש תמוז תרצ"ד (1934) אירחו חברי המזרחי במקום את הועידה המחוזית של המזרחי וצעירי המזרחי. צעירי המזרחי יסדו הכשרה בשנת 1934 בגן הגדול של משה שטיינמץ. גם לאגודת ישראל היתה הכשרה באויבروויישווה. כמה מן הצעירים עלו ארצה.

הסופר עזריאל כ"ץ (בן אברהם ישראל) מאויבروויישווה כתב חיבור שלם ביידיש מחיי העיירה: "א נסיעה קיין וויזשניץ, זכרונות פונעם שטייגער־לעבן אין אויבערוויישעווע מאראמאראש" (כתב־יד). בשפה עממית ופולקלוריסטית ובניב של יהודי מאראמארוש מתאר הסופר ביריעה רחבה שני מומנטים עיקריים מחיי יהודי מאראמארוש: א) חדשי הקיץ בהרי הפאלאנינעס (מרעה הצאן) וכל הכרוך בחיים אלה על כל פרטיהם; ב) דמותו של ה"עגלון" היחיד במינו ר' חיים נתן (שם משפחתו לא נמסר, אך הכוונה כנראה לר' חיים נתן לאנגסנר). ר' חיים נתן היה אמנם דמות בעלת יחוד בלתי רגיל: תלמיד חכם מובהק, חסיד וויז'ניצאי נלהב, בעל

יהודי אויבروויישווה היו בעלי הכרה לאומית חזקה. במפקד של 1930 הצהירו כמעט כל יהודי העיירה על יידיש כעל שפת האם.

הדפוס העברי באויבروויישווה נפתח בשנת תרס"ז (1907). עוד כעשר שנים קודם לכן הוקם בית דפוס לועזי על־ידי ר' אליעזר מאיר שיפמאן, כאמור. כשעבר בית־הדפוס לרשות גיסו מתתיהו הורביץ, רכש גם אותיות עבריות והדפיס מדי פעם גם חומר עברי. במשך כל שנות קיומו נדפסו בו עשרה פרסומים עבריים, שמונה מהם לאחר מלחמת העולם הראשונה. מלבד שני הפרסומים הפריודיים הנזכרים, "דגל התורה" ו"קולנו", הדפיסו בו את חיבוריהם של כמה מרבני הכפרים שבמחוז (בשנים תרפ"ז—תרפ"ט, 1927—1929, נדפסו באויבר־ווישווה ארבעה חיבורים על־ידי רבנים ותלמידי חכמים מן הכפר הסמוך סאצ'ל). כמעט כל הפרסומים העבריים שנדפסו באויבروויישווה הם קטנים בהיקפם. הדפוס העברי לא היה אלא סניף לבית־הדפוס הכללי, שבו מצאו את פרנסתם מספר מסויים מיהודי אויבروויישווה.

מקובל ובעל מדרגות רמות. יהודי אויבروויישווה ראו בר' חיים נתן דמות של אחד מל"ו הצדיקים הנסתרים. בחיבורו של עזריאל כ"ץ מתוארת נסיעה אחת לוויז'ניץ (כנראה לבעל ה"צמח") בעגלתו של ר' חיים נתן דרך הרי הקארפאטים והרפתקאותיה. מן הראוי להוסיף שבמרוצת הזמן נטש ר' חיים נתן את שוטו כבעל־עגלה והיה לשמש ולמלמד. הוא נפטר בשנת תרצ"ה (1935), זקן ושבע ימים.

נוסיף גם את שמו של ר' יואל פוגל, שנפטר בחודש סיון תרס"ב (1902), והוא בן מאה עשרים וחמש שנה. ידיעה על כך נדפסה בעתון "המגיד" (סדרה חדשה, שנה יא, כא סיון תרס"ב, עמ' 288), בה נאמר בין השאר: "היה איש נכבד וחביב וכל יושבי המקום עשו לו את הכבוד האחרון ובהוצאת הקהלה נקבר".

להלן קטעי זכרונות נעורים של תלמיד צעיר בישיבתו של ר' מנחם מענדל האגר:

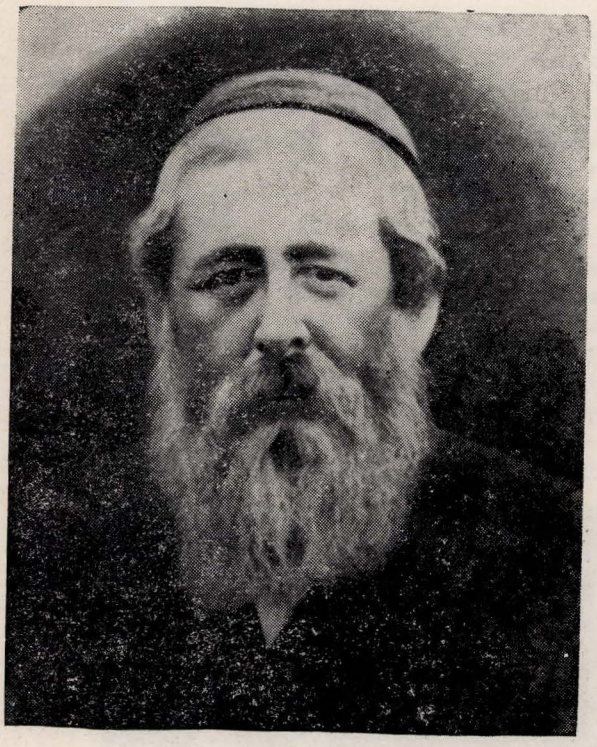
ווישווה כפי שראיתיה

ווישווה היתה עיירה יהודית טיפוסית על כל מה שמשתמע מכך. התעשיה והמסחר היו בידי יהודים. כל החנויות של הסיטונאים ובתי המסחר הזעירים היו בידי יהודים. הסתובבו ברחובות העיר טיפוסים שונים.
העגלונים ציפו שיגיעו מספר קרונות קמח. הסבלים גם הם חיכו לפני בית הכנסת הגדול כדי לפרק את שקי הקמח ולחלקם בין הסוחרים, בעיקר בחנותו של ר' לייב וולף, שהיה גדול הסוחרים בעיר.

והנה כמה דמויות של ווישווה שפעלו בעיר בין שתי מלחמות העולם עד לפני השואה:
ביתו של ר' לייב וולף מעשירי העיר שעמד בראש הקהילה הרבה שנים, היה פתוח לרווחה לעניי העיר וכן לבחורי הישיבה. בביתו התאכסן רבי ישראל האדמו"ר מוויז'ניץ מדי פעם שבא לשבות בעיירה. הוא היה חתנו של מוטי ענגלמאן, שיסד בשעתו בית מסחר גדול. עם פטירתו ניהלו את בית המסחר חתניו ר' אליעזר פישלר שהיה תלמיד חכם גדול וגיסו ר' חיים דוד קליין.

בית מסחר הגדול לטקסטיל יסד ר' שמואל לייב פולאק שהיה מעשירי העיר ובעל חסד גדול. בנו ר' פנחס פולאק עמד בראש הקהילה הרבה שנים. בביתו התאכסנו רבי חיים האגר האדמו"ר מאוטיניה ובנו ר' ישראל, שנהגו לבקר בווישווה כמעט מדי שנה. כמו כן התאכסנו בביתו רבנים ואדמו"רים אחרים.
חתנו של ר' שמואל לייב פולאק היה ר' ליטמאן ברטלר שהוא ובניו ניהלו בית מסחר לטקסטיל. ר' ליטמאן מוצאו היה מהעיר קולומיאה בנו של ר' יצחק ברטלר. ר' ליטמאן היה תלמיד חכם וירא שמים מוכר. ישב מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין בבית המדרש עד חצות היום. בניו אברהם חיים, ישראל, יהושע, יצחק וכו' ניהלו את העסק. כולם עלו על המוקד בשואה.
ר' ליטמאן בהיותו אברך כבן שלושים רכש לו בחיים "קרקע" וכל ערב ראש חודש הלך להשתטח על "קברו" וגמר ספר תהלים בבכיות. כך נהג כשלושים שנה ומעלה. נפטר בגיל 62 ח' אדר ב' תרצ"ח.
דמות בולטת בעיירה היה ר' זושא עלעפאנט, תלמיד חכם בעל הופעה מרשימה, איש משכיל ונואם מחונן. עמד בראש הקהילה מספר שנים. אף הוא נמנה על עשירי העיר. הוא וחתנו ר' פייש מושקוביץ היו אנשי עסק סוחרים ויזמים בעלי מעוף. הקימו מנסרות עצים, טחנות קמח חדישות. בבעלותם היו אלפי הקטארים יערות־עד. העסיקו מאות פועלים. הממשלה הרומנית הרשו להם להדפיס שטרות־כסף מטעם המפעל שהיו עוברים לסוחר. ליד שולחן השבת של ר' זושא עלעפאנט סעדו כחמשה עשר בחורים. והיה נוהג ללמוד ליד השולחן "באר מים חיים". ר' זושא עלעפאנט נפטר ביום ב חשון תש"ב.
מעסקני הקהילה ומבעלי החסד בווישווה היה ר' יעקב פרל (יעקל שמואלק'ס). הוא היה ה"רופא" של העיירה. הוא נקרא אל כל חולה והיה קובע את הדיאגנוזה ונתן גם תרופות ועצות רפואיות וגם איזה רופא להזמין. גם אחיו ר' עזריאל פרל עסק בעשיית חסד.
מחסידי וויז'ניץ המפורסמים היה ר' ברוך גאנז. בנו יהושע היה מנכבדי הקהילה. בנו יוסף חיים היה ממיסדי צעירי אגודת ישראל, בית הספר "בית יעקב" והכשרה חקלאית.

ממתפללי קלויז סיגט היה ר' מאיר דוד גרין, תלמיד חכם, מלמד גמ"ת; ר' משולם סובל, תלמיד חכם משכיל ומנהל הבנק של הג'וינט; ר' משה גרוס, שהיה יד ימינו של בעל "קרן לדוד". הוא שנסע במיוחד לסאטמאר כדי לנהל המשא ומתן על תנאי התמנותו לרבה של סאטמאר. ר' וולוויל רייכארד, ר' משה הפחח, יהודי ירא שמים שהתפרנס מיגיע כפו. ר' עביר ווייס, ר' שמואל אבא שטיינמץ, ר' פישל כ"ץ ור' אברהם וויינברגר ועוד.
את מועצת העיריה ניהלו שני יהודים: ר' חיים שמואל טסלר ור' טוביה אפל, שניהם תלמידי חכמים ממולחים שכיהנו כמזכירי המועצה. גם בישבם במשרדי המועצה היו ציציותיהם נגררות מחוץ לבגדיהם. הנוטאר הרשמי קומאן פישטא הפקיד בידיהם את כל ענייני העיר ובלבד שהכסף יגיע לידיו... השוטר ששלט במועצה שלטון בלי מצרים והטיל את חיתתו על אנשי העיירה היה יוסף השוטר (יוסל דער רעגדער).

ר' משה גרוס

משפחת האגר, נכדי אדמו"רי קאסוב־זאבלטוב־פיצ'ניזין, היתה מיוצגת בווישווה על־ידי האחים ר' אברהם חיים האגר ור' מנחם מענדל האגר בני הצדיק ר' צבי הירש מפיצ'ניזין. בני ר' אברהם חיים: ר' דוד (חתן הגביר הנודע ר' מענדל מקאמנשט), ר' נפתלי, הבנקאי ר' אליהו ור' ליב האגר; בני ר' נפתלי: ר' מנחם מענדל (שהוציא לאור את ספר אבן שתיה), ר' משה ואביש וחתנו ר' דוד יעקב האגר; בני ר' מנחם מענדל היו ר' שמואל ור' נפתלי האגר.
אליעזר פרוכטר בעל מנסרת עצים היה מחלק עצים לעניים להסקה בימי החורף. אפרים זילברהרץ אהב לתת גמ"ח. במספרה של ישראל הספר (ישראל דער שערער) היה מעין מועדון לשחמטאים. בחורים ואברכים שנונים באו למספרה לשחק בשח ואילו ישראל הזקן וכל בניו היו שחמטאים מעולים.
הבדחן המפורסם היה משה וולף בעל הכרכרה. הוא מצא מלה קולעת לכל אדם לפי טעמו וערכו.
בבית הכנסת הגדול היו מתפללים אנשי "עמך". הש"ץ היה ר' בעריש הורביץ השוחט, בעל תפלה נפלא ומלחין גדול. כל שנה הלחין "ניגון שולחן" מורכב מכמה בבות. הניגונים היו ליריים עם השתפכות הנפש בעלי מוטיבים ונימות מן השירה העממית הרומנית ("וולאכל"). ר' בעריש הלחין ניגונים מיוחדים למען אדמו"רים וגם בחצר סיגט שרו את הניגונים שלו.
ליד בית הכנסת היה בית המדרש הגדול, בו התפללו תלמידי

חכמים וחסידים. קול התורה היה נשמע בו יומם ולילה. לפני התיבה עברו ר' אברהם יעקב הסופר, ר' הרשל לאקס, שניהם בעלי תפלה מעולים ביותר, כמובן בנוסח וויז'ניץ. ר' מענדל פרייזלר השמש הרעים בקולו החזק כשהכריז בבית המדרש את הכרזותיו. אשתו דבורה נהגה לקבץ חלות ולחלקם למשפחות עניות כל ערב שבת.

מספרים עוד על ר' משה אליעזר שו"ב, שבימיו עבד בבית המטבחיים הרבה שנים "גוי". הוא דיבר אידיש שוטפת וגם צבר נסיון בעניני שחיטה. אחרי פטירתו של ר' משה אליעזר, בא במקומו שוחט חדש.

פעם התבטא "הגוי" מסיח לפי תומו כי השחיטה של השוחט החדש אינה כשרה ואסור לאכול ממנה. דבריו של הגוי הגיעו לאזניהם של הקצבים וראשי הקהלה. והזמינו אותו לחקירה למה הוא מתכוון. בהתחלה סירב הגוי להסביר את דבריו, מפחד של השו"ב החדש. כשלחצו עליו אמר הגוי, שהשוחט החדש משחיז את סכין השחיטה שלו במים רגילים ואילו קודמו ר' משה אליעזר השחיז את סכין השחיטה בדמעות שזלגו מעיניו ולא נזדקק למים פשוטים...

מבין ראשוני הבחורים שעלו ארצה מווישווה היה ר' שלמה זלמן מוזס, שהיה ממיסדי צעירי אגודת ישראל במארמארוש וכיהן כמזכיר לכל הסביבה. הוא היה בעל עט שנון וכתב־יד יפה להפליא, בעל כושר ביטוי בכתב ובעל פה. הוא ניהל התכתבות עם כל הסביבה והיה מזכירו ואיש סודו של הרב והאדמו"ר ר' מנחם האגר. היה אוטודידאקט, שלט בשפות ובקי בספרות ובעל זכרון בלתי מצוי. כשעלה ארצה אחרי שגמר "הכשרה" בעיר צ'רנוביץ נתקבל במזכירות הועד הפועל העולמי של אגודת ישראל והיה גם מזכירו האישי של הרב יצחק מאיר לוין יו"ר הועה"פ העולמי, שחיבבו מאד וכיבד את כשרונו בניסוח מכתבים. הוא כיהן גם כמזכיר מועצת גדולי התורה. ר' שלמה זלמן מוזס נפטר ביום יא טבת תשכ"ד.

על רבי משה אליעזר השו"ב קיימים סיפורים רבים וכולם מלאים דברי חכמה ומוסר. אספר סיפור אחד ששמעתי מפי ר' מרדכי אדלשטיין הספר, שרבי משה אליעזר העיד על עצמו ועל מלאכתו, מלאכת הקודש. סיפור זה אופייני לאישיותו המיוחדת של ר' משה אליעזר השוחט.

פעם שפך ר' משה אליעזר את לבו בחוג ידידיו ואמר: אם אתם רוצים לדעת כמה קשה ורבת אחריות פרנסתי כשו"ב, הבה אדגים לכם במשל מן המציאות: ביום א' לאחר התפילה נכנס ישראל הקצב אל ראש הקהל ר' שמואל ליב פולאק. הקצב מבקש הלואה כדי שיוכל לקנות בהמה לשבת ולהרויח את פרנסת השבוע. הערבון לכיסוי ההלואה הוא כמובן הטלית ותפילין. ישראל הקצב מטפס על ההרים ומגיע לאחר יגיעה לביתו של הגוי המוכן למכור בהמה מעדרו. אך הגוי נמצא בשדה. למחרת משכים הקצב שוב לבית הגוי ולאחר משא־ומתן הוא קונה את הבהמה. בדרך הביתה שומטת הבהמה את האפסר מידי הקצב וברגלים קלות רצה חזרה במעלה ההרים. הקצב רודף אחריה ולאחר עמל רב ויגיעה מפרכת, כשפלגי זיעה נוטפים מזקנו ופאותיו מצליח הקצב לתפוס את הבהמה בראש ההר.

בשעה טובה מגיע ישראל הקצב אל ביתו, אך הרפת ריקה מכל מאכל בהמה. הולך איפוא הקצב ומביא על שכמו חבילת שחת להאכיל את בהמתו. ביום רביעי הולכים כבר לבית המטבחיים כדי לשחוט את הבהמה. לאחר השחיטה — ממשיך רבי משה אליעזר את סיפורו — אני מכניס את היד לבדיקת פנים והנה שוד ושבר: סירכה על הריאה. מוציאים את הריאה והקצב מנפח אותה בכל כוחו כדי לאפשר את הסרת הסירכה.

אני ממשמש את הסירכה ומתבונן בפניו של ישראל הקצב ההולכים ומחוירים מחרדה. ככל שאני ממשיך לטפל בהסרת הסירכה הולכים פניו של הקצב ומשנים צורה. ממש "אזיל סומקא ואתי חיורא", שהרי אם הבהמה תטרף ח"ו הלכה לה כל פרנסת השבוע ונשאר ללא הוצאת שבת והמשכון — הטלית ותפילין — מה יהא עליו!

עלי איפוא לגייס את כל ידיעותי בהלכות טריפות הריאה ואת כל הפוסקים שיבואו לעזרתי כדי לעמוד לעני זה בשעת דחקו כדין הפסד מרובה. עכשיו, מסיים ר' משה אליעזר את הסיפור, אתם מבינים מה פרנסתי?!

ש. י. ג.

צעירי אגודת ישראל אויבר וישווה, ע"י השלחן יושבים משמאל לימין: השלישי משמאל מ' מרמור, מ. וינברגר, יוסף חיים גנז, מרדכי ברטלר, פסח הויפטמאן (מאסיף)

השואה

עד לכניסת ההונגרים לאויברווישווה, בראשית ספטמבר 1940, חיו יהודי העיירה בשלוה יחסית. היחסים בין היהודים לבין שני העמים העקריים במקום, הרומנים והציפסרים, היו תקינים ולא נודע על מעשי אלימות ועוינות נגד היהודים. (ההונגרים היו מיעוט קטן באויברווישווה ובין שתי מלחמות העולם היו נתונים להפליות על־ידי השלטון הרומני). מיד עם חילוף השלטון הרומני במשטר הונגרי, החלו ההתנכלויות ליהודים. מלבד הנישול הכל־ארצי של היהודים מן הפרנסות המסורתיות שלהם, בעקבות הצו של בקורת רשיונות המסחר והמלאכה, סבלו יהודי אויברווישווה סבל מיוחד. שני גורמים עיקריים היו ביסוד הסבל היהודי: א) הציפסרים, שהזדהו עם האידיאולוגיה הנאצית הזדהות גמורה, הרימו ראש. תוך השבועות הראשונים לכיבוש ההונגרי, הגישו הציפסרים למעלה מ־240 תלונות נגד היהודים; ב) השלטון המקומי ובראשו ראש המועצה האזורית, אנטישמי מובהק בשם קאדישפאלווה (Kadisfalva), קבל את התלונות בלב קשוב והראה נכונות לפעול לפיהן, אף־על־פי שידע היטב את ערכן הנכון.

כבר בראשית שלטונם החלו ההונגרים לבצע מאסרים בין יהודי המקום. העצורים היו מבין כל שכבות האוכלוסייה היהודית: בבת־אחת היו אוסרים, לדוגמה, אופה, רופא, נכבד עשיר ומלמד עני. הדבר נעשה כדי להכניס מבוכה בקרב היהודים, שלא ינחשו מי עתיד להיות הקרבן הבא. המטרה היתה גם לסלק אישים בעלי השפעה ומנהיגי הקהילה ובכך להחליש את כוח העמידה של הקהילה. העצורים נאשמו בהאשמות שונות, אך הדומינאנטית היתה אשמת הקומוניזם. וכן עיסוק בשוק שחור, אהדה למשטר הרומני ועוד.

עם מעצרה של כל קבוצה, נקרא גם רב הקהילה ר' מנחם הגר למפקדת הז'אנדרמריה או למשרד המועצה המקומית. בנוכחותו היו מבזים, משפילים ומתעללים בעצורים מצד אחד ומאידך היו חוקרים את הרב בנוכחות אנשי קהילתו ומטיחים נגדו האשמות משפילות. בין השאר טפלו עליו אשמת גילוי אהדה לרומניה ומלכה, שכן בחג הלאומי הרומני (10 במאי) נהג הרב לדרוש בבית־הכנסת דרשה פאטריוטית בשבח השלטון הרומני. חלק מן העצורים שוחרר כעבור זמן קצר, על־ידי שתדלנות ושלמונים, אך חלקם נשלח למחנות מעצר בהונגריה. מרוב צער התגברה מחלתו (מחלת הסוכרת) של הרב, נלקח לבית החולים היהודי בקלויזנבורג ושם נפטר ביום יג טבת תש"א (1940).

בשנת 1942 החלו הגיוסים לעבודת־הכפיה. מאויברווישווה גויסו עשרות יהודים, שנשלחו לאוקראינה. שם ניספו רובם הגדול ברעב, בקור, נהרגו בפינוי מוקשים, ברציחות ישירות, בהצתת בית־החולים בכפר דווידובקה, שבו נשרפו חיים כאלפיים מיהודי הונגריה ובכל מיני מיתות משונות ואכזריות. באותה שנה התגברה גם ההסתה האנטי־יהודית בעיירה, שהלכה והחריפה. יהודים הותקפו ברחובות והוכו; לבתים יהודיים הושלכו אבנים בשעות הלילה; קבוצות בריונים נאצים הונגריים התארגנו להתנכל ליהודים ולמנוע מן האיכרים לקנות בחנויות של יהודים. הז'אנדרמים המקומיים לא נקטו שום פעולה להגן על היהודים. אדרבה, היו לועגים לכל תלונה שהוגשה על־ידי יהודים.

אחד הקרבנות הראשונים של שנת 1942 היה הרב הצעיר, ר' ברוך הגר, שנתקבל למלא את מקום אביו. הוא הואשם בזיוף תעודות. ואמנם עסק הרב הצעיר בפעולות הצלה בממדים ניכרים; ובעיירה היתה לו הזדמנות מצויינת לכך: כיון שכל ספרי הרישום, שבהם נרשמו הלידות, שנוהלו מאז ומקדם בידי רבני העיירה, נשרפו במלחמת העולם הראשונה, חייבים היו השלטונות להכיר בתעודות שהוצאו כביכול לפני השריפה, מאין אפשרות לעמוד על מקורן האוטנטי. עם כניסת ההונגרים, וביחוד בשנת 1941, כשגורשו כעשרים אלף מיהודי הונגריה שהיו מחוסרי אזרחות הונגרית, לאוקראינה ולגליציה (ראה ערך "סיגט"), הצטיידו היהודים בתעודת־לידה, שהיתה היסוד לקבלת האזרחות. ר' ברוך הגר הוציא תעודות־לידה ליהודי העיירה ובכך נמנע גירושם ב־1941. לאחר מכן העניק תעודות ליהודים רבים גם ממקומות אחרים ובכללם לפליטי השואה מפולין, שמצאו את דרכם למאראמארוש.

בשעה שנעצר הרב בשנת 1942 לא הזכירו השלטונות כלל את אשמת זיוף התעודות. באופן רשמי נמסר שסיבת מעצרו היא פוליטית, כחשוד בפעילות קומוניסטית! הדבר נעשה כדי להרדים את נושאי התעודות המזויפות, שלא יעלה בדעתם להמלט. כמה ימים לפני הרב נעצרו וגורשו כמה מנכבדי הקהילה וביניהם מזכיר הקהילה ר' ישראל פוגל, נפתלי פרוכטר והירשל הופמן. הרב הועבר תוך יממה לבודאפשט והוכנס לבית הסוהר הידוע לשימצה Tolonc ház. מכאן הועבר למחנה המעצר בעיר קאניז'ה, בתוכו רוכזו רבים מיהודי הונגריה. ב־1944 הצליחה הרבנית (שהיתה כל הזמן בקרבת מקומות המעצר וסיפקה לו מזון כשר) להכניס את הרב לבית־החולים היהודי בבודאפשט. בינתיים הצטייד בתעודות מזויפות והוברח כנוצרי הונגרי לגרוסווארדיין, לחצר דודו האדמו"ר מוויז'ניץ. מיד לאחר מכן הוקם הגיטו בגרוס־ווארדיין, ממנו ברח במטרה לעבור את הגבול הרומני, יחד עם קבוצה של כמאה יהודים. הם נתפסו בגבול והוחזרו לגיטו. בגיטו גרוסווארדיין הסתתר בבונקר עם שמונה יהודים, אך נתפסו וגורשו לאוישוויץ; ר' ברוך הגר נספה ביום כז כסלו תש"ה (1944) ליד ווארשה. בזמן היעדרו מאויברווישווה מילא את תפקידי הרב אחיו, ר' חיים יהודה מאיר הגר, שגורש לאוישוויץ מגיטו אויברווישווה. לאחר המלחמה עבר לשוודיה, שבה פעל הרבה לחיזוק הדת בין שארית הפליטה שמצאה מפלט בשוודיה. בשנת תש"ך (1960) עלה ארצה מארצות־הברית וקבע את בית־מדרשו בתל־אביב כאדמו"ר מוויישווה, שם התרכזו חסידים מיוצאי העיירה והסביבה. נפטר בדמי ימיו ביום יא אייר תשכ"ט (1969).

בין 16 — 23 לאפריל 1944 הוקם הגיטו באויברווישווה. הגיטו הוקם במרכז העיירה ב"רחוב היהודים" (Str. Mihai Viteazu) ובעוד שלושה סימטאות המסתעפות ממנו. לגיטו הוכנסו לא רק 4000 יהודי העיירה אלא גם יהודי הנפה ונפת איזה. אין בידינו נתונים מדויקים על מספר היהודים בגיטו אויברווישווה. יש מקורות המוסרים על 8000 יהודים, מקורות אחרים מצביעים על 35.000 יהודים ואילו לפי העדויות של ניצולי הגיטו רוכזו בו מ־13.000 עד 17.000 יהודים. לפי שיחזור מספרי היהודים בשתי הנפות הנזכרות, נראה שהמס־פרים הנמסרים על־ידי השרידים הם־הם המתקרבים למציאות.

תנאי החיים בגיטו היו קשים מאד. הצפיפות היתה בלתי נסבלת; 20־30 נפש שוכנו בחדר אחד. מובן מאליו, שגם התנאים הסניטאריים היו ירודים. כל יום נערך מסדר נוכחות על־פי המשפחות, שארך לעתים שעות, בו היו גם התעללויות. במסדרים השתתפו בדרך כלל חיילים גרמניים, משומרי הגיטו. רוב היהודים סבלו רעב. המנות שחולקו היו דלות מאד. חלק מן הגברים נלקחו גם לעבודות שונות וביחוד במנסרות העצים; הועבדו בפרך כשהם מורעבים ותשושים. מאות מיהודי הגיטו הולקו ועונו, כדי לגלות מחבואי הכסף ודברי הערך. בבנין התלמוד תורה סודר בית־חולים, שבו פעלו הרופא המקומי והרופא מבורשה, ד"ר סאלאמון. אך לא היו תרופות והיו גם כמה מקרי מוות. החולים גורשו במשלוח השני.

בסוף אפריל ביקרה בגיטו אויברווישווה משלחת מאנשי השלטון הגרמני וההונגרי בראשות אדולף אייכמאן. במשלחת השתתף גם אחד הרוצחים העיקריים של יהדות הונגריה, שהיה במקרה יליד אויברווישווה, לאסלו פרנצי (Ferenczy László). באופן רשמי היה קצין הקישור בין האייזאצגרופן של אייכמן ובין המפקדה הראשית של הז'אנדארמריה ההונגרית, בדרגת סגן־אלוף בז'אנדארמריה. למעשה היה איש הביצוע הנלהב ביותר של הגיטואיזאציה והגירוש והוא שניצח על הפעולות האכזריות. הוא היה נוכח במרבית הגיטאות במדינה בשעת הגירוש. הוצא להורג בבודאפשט בשנת 1946 לאחר שנשפט שם על־ידי בית־דין עממי.

בימים 17—23 במאי 1944 גורשו יהודי אויברווישווה לאושוויץ בשלושה שלבים. כל משלוח הוכנס ביום הגירוש לבית־הכנסת, שם נערכו חיפושים גופניים ונשדדו כל דברי הערך. גם כאן הוכו היהודים ללא אבחנה. הופצו שמועות בין היהודים שהם נשלחים לעבודה לעיר דברצין וסביבתה, שם יקימו מחנות שבהם יחיו יחד עם המשפחות. מבית־הכנסת החל המצעד ברגל לתחנת־הרכבת, בה חיכתה ליהודים רכבת עם עשרות קרונות. בשעת העליה לקרונות הוכו שוב יהודים. בני המשפחות הופרדו והצעקות של המגורשים נשמעו למרחקים. הדרך לאושוויץ ארכה שלוש יממות. בכל קרון נדחסו 70—90 נפשות. כשהגיעו לאושוויץ הוצאו כמעט מכל קרון 3—4 גוויות מתות, בעיקר תינוקות וישישים, שניספו מצמא וחוסר אויר.

לאחר השואה חזרו לאויברווישווה כ־11% מן המגורשים. ב־1947 הגיע מספר היהודים באויברווישווה לכ־800, חלק ניכר מהם מכפרי הסביבה ומפליטי בוקובינה. השרידים החלו בשיקום הקהילה. אף כיהן בה רב בין השנים 1946—1950, הרב מנחם זאב שטרן. הוא כיהן בכל כפרי שתי הנפות הנזכרות. בשנים אלה היו גם שוחטים בשלושה כפרים מלבד אויברווישווה — בורשה, דראגמירשט וריסקווה. הרב היה גם מוהל מומחה והיה מגיע עד סיגט כדי למול את ילדי ישראל. לאחר עלותו ארצה כהן כרב בשכונת גבעת שאול בירושלים. ר' מנחם זאב שטרן נפטר ביום יז תשרי תשל"ה. נשאר ממנו חיבור על הנ"ך בדוגמת ספר "תורה תמימה", ההולך ונדפס.

מאז תש"ח, עם תקומת מדינת ישראל, החלו נוהרים שרידי אויברווישווה למדינת ישראל. קודם לכן העפילו לארץ־ישראל עשרות צעירים ומהם שהשתתפו במלחמת השחרור. לפי רישום בלתי שלם שערכו יוצאי הקהילה, נפלו במלחמת השחרור ארבעה חיילים מאויברווישווה. בשנות החמישים הראשונות היו עוד כ־300 יהודים בעיירה, אך מספרם הלך ופחת. רובם עלו לישראל. היום לא נשארו אלא שתי משפחות יהודיות באויברווישווה. בקיץ 1977 הרסו את בית־הכנסת הגדול.

יוצאי אויברווישווה מפתחים פעילות עניפה בארץ־ישראל. מיד לאחר השואה יסד ר' עזרא משה פרייזלר (בן השמש ר' מענדל הנ"ל) את ארגון עולי אויברווישווה במטרה להושיט סיוע ועזרה כספית ומוסרית לשארית הפליטה שהחלה להגיע ארצה. שרידי העיירה הנציחו את הקדושים בכתיבת ספר תורה לזכרם, שהוכנס לבית הכנסת של האדמו"ר ר' חיים יהודה מאיר האגר בתל־אביב. בבית הזכרון ע"ש קדושי מארמארוש בתל־אביב הוקדש חדר לזכר העיירה, שבו מרוכז חומר רב לתולדות ווישווה. הארגון יסד קופת גמ"ח ע"ש הקדושים, הנותנת הלוואות בתנאים נוחים ליוצאי העיירה ומדפיסה כל שנה לוח־כיס הערוך בטוב טעם.

ביבליוגרפיה

פנקס חבורת משניות של קהילת אויברווישווה, תקפ"ו — תרס"ו, כתב־יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (8° 5338).

בן־מנחם, נפתלי: הדפוס העברי באויבערווישא, קרית ספר, כרך לב (תשי"ז), עמ' 93 — 96; [= מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 288 — 294].

אילן, נ [= בן־מנחם, נפתלי]: רבי מנדלי האגר זצ"ל (קוים קצרים), במישור, שנה ג (תש"ב), גליון צד, עמ' ז.

מרמרוש־סיגט (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית), בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גליון 41, עמ' 7; גליון 43, עמ' 1—2.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 25 — 30.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יארק 1945, עמ' 234 — 240.

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות בטרנסילבניא, חלק א, ניו יארק תשי"א, עמ' 92, 216 — 219, 253.

לוין, יצחק (עורך): אלה אזכרה, אוסף תולדות קדושי ת"ש — תש"ה, כרך ה, ניו יורק תשכ"ג, עמ' 9 — 15.

אלפסי, יצחק: תפארת שבמלכות, תל־אביב תשכ"א, עמ' 211 — 216, 254 — 260, 299 — 307.

אונגר, מנשה: אדמו"רים שניספו בשואה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 60 — 66.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ז, עמ' שעט — שצג.

בן־דוד, מאיר: יהדות מרמורש, הפועל הצעיר, שנה מ (תש"ז), כרך יח, מס' 10, עמ' 10.

שווארץ, ר' נפתלי הכהן: שו"ת בית נפתלי, פאקש תרנ"ט, סי' א ג ז ח ט יג טז יז יט כ כה כו כח כט לד לט מא מד מו מט נה נו נז נט סא סה סו סט ע עג עו עז עח עט פ פא קא קב.

שיק, ר' משה: שו"ת מהר"ם שיק, לעמבערג תרמ"ד, אבן העזר, סי' מז, קמו; חושן משפט, סי' כב.

נתנזון, ר' יוסף שאול: שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, לעמבערג תרכ"ה, חלק א, סי' צד, ריח; חלק ג, סי' קג; מהדורא תליתאה, לעמבערג תרל"ו, חלק א, סי' שפד; מהדורא רביעאה, לעמבערג תרל"ז, חלק ב, סי' ריז.

טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה: שו"ת אבני צדק, לעמברג תרמ"ה — תרמ"ו, אורח חיים, סי' קט; יורה דעה, סי' צח, קי, קנו; אבן העזר, סי' כב.

פאנט, ר' מנחם מענדל: שו"ת שערי צדק, יורה דעה, מונקאטש תרמ"ג, סי' יט.

דרימר, ר' שלמה: שו"ת בית שלמה, אורח חיים, לעמברג 1878, סי' סה; אבן העזר, לעמבערג 1889, סי' יא, יב.

איטינגא, ר' יצחק אהרן הלוי: שו"ת מהרי"א הלוי, חלק ב, לעמבערג תרנ"ג, סי' קמז.
הורביץ, ר' אריה ליבוש: שו"ת הרי בשמים, מהדורא תניינא, לעמברג תרנ"ז, סי' נח.
ווינקלר, ר' מרדכי ליב: שו"ת לבושי מרדכי, מישקאלץ תרצ"ז, סי' לא.
ענגל, ר' שמואל: שו"ת מהר"ש ענגל, חלק ה, ווראנוב תרצ"ו, סי' נב; חלק ח, לונדון תשי"ז, סי' קמט.
שפרבר, ר' דוד: שו"ת אפרקסתא דעניא, סאטמאר ת"ש, סי' קנז, קפ.

ארכיון "יד ושם": 015/1031 ; 015/874 ; 015/759 ; 015/473 ; 03/1479 ; 015/1558 ; 015/1424 ; 015/1235 ; 015/1232 ; 015/1036 ; 03/1481.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, pp. 272, 326.

Marton, Yehuda (Lajos): Viseul de Sus, Encyclopaedia Judaica, vol. 16, p. 165.

Munkacsi Erno: Hogyan Tortent? Budapest 1947, pp. 125, 156-159.

Benoschofsky Ilona — Karsai Elek: Vadirat a nacizmus ellen, vol. II, Budapest 1960, p. 266.

מיטלווישווה

מיטלווישווה (ברומנית: Vişeul de Mijloc, בהונגרית: Középvisó). ליד אויברווישווה. לפני מלחמת העולם הראשונה אוחדו שני הישובים. בשנת 1930 היו במיטלווישווה 530 יהודים שהם 25.3% מכלל האוכלוסייה, שהיתה רומנית. (בשנת 1830 היה מספר היהודים 88 — 626 תושבים).

במפקדים של השנים 1722, 1734, ו־1745 לא נרשם אף יהודי במיטלווישווה. רק במפקד של 1768 נרשמו יהודים בכל שלושת הישובים — אונטרווישווה, אויברווישווה ומיטלווישווה, שבו נרשם היהודי ליב לאזארוביטש, נשוי לאשה וללא ילדים. הוא נרשם כרוכל ושילם דמי־חכירה 30 פלורין לשנה, סכום נכבד למדי. נראה שהיה זה רוכל אמיד ומרכולתו שסחר בה היו בה דברים בעלי ערך. שכן כל אלה שנרשמו כרוכלים לא שילמו סכום גבוה כזה. ייתכן גם שכלל לא היה רוכל, אלא נרשם כך, ולמעשה היה כנראה חוכר קרקעות וסוחר תבואה, כרובם של יהודי מארמארוש האמידים בתקופה זו. אין בידינו ידיעות אם אמנם נשאר ליב לאזארוביטש בישוב, או שהיתה זו תחנת־מעבר בלבד בדרכו לפנים המדינה.

אחד התושבים הותיקים במיטלווישווה היה ר' יעקב פולאק, שהגיע מקולומיי שבגליציה בשנת תקל"ט (1779). מצבתו נשתמרה בבית־העלמין העתיק עד לדורינו. רבים מיהודי הישוב היו מצאצאיו, אף על פי ששם המשפחה שונה במרוצת הדורות. הוא התפרנס מעבודת אדמה והחזיק חנות קטנה ובית־מרזח. היה חסיד קוסוב והיה נוהג לעבור את הרי הקארפאטים ברכיבה על סוס, בדרכו לצדיקי קוסוב, בין ראש השנה ליום הכפורים.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות במיטל־ווישווה דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

גנוט וואלף (6), פולק זליג (5), מרמור מוזס (3), שטרן מוזס (4), מרמור מרקו (4), דסקאל מאיר (6), גנוט שמשי (7), אלמנת ווידער דוד (6), סובו יעקב (4), פאסטרנק משה (6), גנוט דוד (7), פולק יאנקיל (6), לאיזר שמואל (7), גנוט לאזר (7), אייזנברג ברל (7), פולק ליב (5), שולצרער מרקו (6), פולק משה (5), מרמור אברהם (4).

למרות האיחוד המוניציפאלי עם אויברווישווה, שמרה קהילת מיטלווישווה על מסגרתה הנפרדת. אך הקהילה היתה שייכת בלאו־הכי לגליל של אויברווישווה, יחד עם עוד שנים עשר כפרים וישובים.

בשנים תר"כ — תר"ע (1860 — 1910) היו נכבדי הקהילה ר' ניסן משה כהן, ר' מרדכי סגל מרמור, ר' שמואל סגל מרמור, ר' מרדכי גנוט, ר' דוד ארי' גנוט, ר' יוסף גנוט, ר' יצחק צבי שטרן, ר' שלמה פולק, (מן הסתם מצאצאי ר' יעקב פולק הנ"ל) ר' משה ישראל פלדמן. ר' אברהם צבי סגל מרמור, ר' מרדכי שטין, ר' משה מילר, ר' בנימין מרמור, ר' חיים יהודא ארי' גרטנר, ר' אליעזר גרטנר, ר' דב ברצ'ה גנוט, ר' אברהם ניסן ניימן, ר' אברהם דוד שו"ב פוקס.

בין שתי המלחמות היו נכבדי הקהילה, ר' צבי כהנא, ר' צבי סגל מרמור נשיא הקהילה, כמעט כל השנים הנ"ל, ר' ברוך גנוט ר' שלמה דב גנוט, יעזיר קסנר, ר' נחמן מרמור, ר' רזיאל שטרן, ר' יוסף שטרן, ר' ברוך מרמור, ר' אליעזר פריד, ר' שמואל שטרן, ר' טובי' אפל, ר' מאיר גנוט, ר' אליעזר גנוט, ר' אשר זליג פולק, ר' יצחק פולק, ר' ישראל ברקוביץ, ר' שלמה וועג, ר' יחיאל מעכיל פוקס בן שו"ב הנ"ל, ר' מנחם מרמור, ר' מרדכי פלדמן, ר' ישראל שכטר, ר' גדלי' שכטר, ר' לייב בער שטיינמץ, ר' שמואל מאליק ב"ר מנדיל מאליק. ביתו של מנדל מאליק היה סמוך לביהכנ"ס והיה פותח וסוגר את ביהכ"נ, היה בין עשרה הראשונים לאמירת תהלים. ר' דב גנוט, ר' אשר זליג גנוט כיהן כרה"ק הרבה שנים. בזמנו ובנדבתו בנו אטליזים ע"י בית הכנסת רק לבשר "כשר". וכל קצב קבל תא לרשותו בחנם ובלי שום שכר, ר' עזרא גנוט למד כל בקר יום יום חק לישראל, הרב ר' משה קליגר שו"ב דיין ומו"צ וש"ץ לימים הנוראים ולחגים. ר' שאול קליגר שו"ב אחרון שנספה באוקראינה בשנת תש"ג (1943).

מיוצאי הכפר היה, ר' שמואל אליעזר פלדמן, בנו של ר' משה ישראל פלדמן הנזכר לעיל, ר' שמואל אליעזר התישב בעיר אראד שבטרנסילווניה ותפס מקום נכבד בחיי הקהלה החרדית והיה הנציג בקהלה של השכבה החסידית, יהודי ת"ח ופקח, תרם הרבה לביסוסה של הקהלה החרדית ולהתפתחות חיי תורה בעיר.

ר' משה קליגר השו"ב

ברשות הקהילה היה בית־כנסת בנוי מאבן עם ארון קודש עץ מיוחד במינו ויפה, בית מטבחיים, מקוה גדולה עם דירה עבור השמש + סאונה (שטיין שוויץ).

בית־עלמין עתיק בזמן שלאויבר־ווישא לא היה עוד. ובגלל זה קראו להם (מיטעל־ווישוואר מתים) שגם מאויבר־ווישא קברו את המתים שמה.

בימי השואה היה גורלם של יהודי מיטלווישווה כגורל אחיהם באויברווישווה.

ביבליוגרפיה

[חלק מן הספרים הרשומים בערך "אויברווישווה" כוחם יפה גם לערך "מיטלווישווה"].

"פרענומעראנטן" בספרים הבאים:

כסא רחמים אונגוואר 1868; אמרי שהם, קאלאמעא תר"ם; תולדות אברהם, פשעמישל תרמ"ב; אם לבינה, אויבערווישא תרפ"ו.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

אונטרווישווה

אונטרווישווה (ברומנית: Vişeul de Jos, בהונגרית: Alsóvisó). כפר, כ־55 ק"מ דרומית־מזרחית לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	96	14.5
1910	563	14.6
1920	565	11.5
1930	604	12.5
1941	514	10.9
1947	95	

ראשיתו של הישוב היהודי

מבין שלושה הישובים הקרויים "ווישווה" זכה דווקא אונטרווישווה בריכוז משמעותי יותר של יהודים בתחומו. במפקד היהודים של שנת 1768 (במפקדים הקודמים לא נרשם כאן אף יהודי) נרשמו באונטרווישווה ארבעה בתי־אב יהודים, בסך־הכל 9 נפשות. בעוד שבשני ה"ווישווה" האחרים לא נרשם אלא יהודי בכל אחד. ולא עוד אלא שכאן היה, קרוב לוודאי, בית־האולפנא הראשון לילדי ישראל בחלק זה של מארמארוש. בחדר שבאונטרווישווה למדו תורה הילדים שבכל הסביבה. דהיינו, מלבד ה"ווישווה" באו לכאן ילדים מן הכפרים הסמוכים, כגון: בורשה, מאסיף, סאצ'ל, ריסקווה, פאליאן־ריסקווה, פטריווה, ביסטרא ואולי ישובים נוספים.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות באונטר־ווישווה דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

גלזר ליב (10), מליק פישל (6), מאיר יעקב (3), סופר יוסף (8), גנץ יוסף (7), הכט שמואל (3), מאיר דוד (4), גאנץ מאיר (4), מאליק יעקב (6), מאיר ברל (5), קרסנר ויסף (3), מאיר אפרים (4), פישל שמואל (9), מאליק יעקב הצעיר (6), אלמנת מענדעל (6), מולדאוויאן ליב (4), שניצער איזיק (5), שלומאוויטש יעקב (4), מולדאוואן יוסף (3), ווידער בערל (9), מולדאוואן לעכמאן (3), אנגר פישל (6), אנגר ברל (6), מולדאוואן שמואל (4), מאליק פישל (7), אפל איסק (7).

ארבע המשפחות הן: מאיר יעקבוביטש, רוכל. שילם דמי־חכירה 8.30 פלורין לשנה; לאזאר יעקבוביטש (אחיו של הקודם?), אף הוא רוכל. שילם דמי־חכירה 3.24 פלורין לשנה; לאזאר אשר, שורף משקאות חריפים. שילם דמי־חכירה — 12 פלורין לשנה; שמו של המלמד היה ברקו לפקוביטש. הוא לא שילם שום היטלים, לפי החוק של המלכה מאריה טרזיה הפוטר משמשים בקודש מכל סוגי המיסים וההיטלים. כל המשפחות הרשומות היו בנות שתי נפשות, דהיינו בעל ואשה; רק משפחת לאזאר אשר מנתה שלוש נפשות, כלומר זוג וילד.

נראה שהיו אלה זוגות צעירים, זמן קצר לאחר נישואיהם. כולם הגיעו מגליציה. אין אנו יודעים מי מהם, ואם בכלל, היכו שורש באונטרווישווה.

למרות ההתחלה המבטיחה לא התפתח הישוב היהודי באונטרווישווה לישוב מאוכלס, לא במספרים מוחלטים ולא מבחינה יחסית לאוכלוסיית המקום. תקופת השיא מבחינת מספר יהודי הכפר היה לפני מלחמת העולם הראשונה, כשהישוב היהודי היווה 14.6% מכלל האוכלוסייה. את הבכורה לקחה העיירה השכנה אויברווישווה, שבתקופה המקבילה הגיעה האוכלוסייה היהודית ל־34.6%. נראה שהכפר לא התפתח מבחינה כלכלית ומשקית ויהודים לא מצאו בו כר נרחב לפעילות כלכלית של ממש והאפשרויות של פרנסה בכבוד היו מצומצמות.

קהילת אונטרווישווה היתה כפופה לזו של אויברווישווה יעקב שו"ב (שמא היה אביו ה"שוחט של הישובים" שעלה ארצה ונפטר בה ביום כד אלול תרכ"ד [כנזכר בערך "אויבר־ווישווה"], ממנו ירש ר' נחמן את המשרה ואחר כך עבר לאונטרווישווה?). לאחריו, החל משנת תרס"ו (1906) אנו מוצאים את ר' שלמה שו"ב. השוחט האחרון היה ר' יצחק משה רוט, שנספה בשואה.

באונטרווישווה ישב גם תלמיד חכם גדול ועובד ה' בעל מדרגה, שברבות השנים הוכר על־ידי אנשי הכפר כצדיק תמים ופועל ישועות. היה זה ר' יוסף מאיר וורצברגר, שישב באונטר־ווישווה כחמישים שנה. בתחילה היה בחזקת בעל־בית תלמיד חכם וחשוב, שדוגמתו היו גם אחרים. ככל שהכירו אותו יותר והתבוננו לדרכי התנהגותו גברה ההערכה אליו, עד שבסוף ימיו זכה למעמד של מעין אדמו"ר מקומי. הוא היה בנו של ר' יצחק וורצברגר מבורשה. אף חותנו ר' יעקב

ילדי התלמוד תורה ובית ספר לבנות
יושבים מימין לשמאל: בקצה האחורי ר' אלתר בנציון פריד, הרב ר' יוסף מאיר וורצברגר, ר' עביר וויס, ר' לייבוש גנז, ר' משה פנחס מלמד בבי"ס לבנות, בצד שמאל המורה בת שבע פולאק אשת ר' דב פולאק

במשך כל תקופת קיומה. מעולם לא כהן בה רב. רבה של קהילת אויברווישווה היה ממונה גם על כפר זה והיה מבקר בו לעתים מזומנות. הקהילה השתתפה כמובן בהחזקת הרב ושאר שירותים שניתנו לה על־ידי קהילת־האם. בתחילה לא ישב בה אף שוחט, אלא השוחט של הישובים, שמקום מושבו הקבוע היה אויברווישווה, היה פוקד את הכפר אחת לשבוע, כדי לשחוט לכבוד שבת. משנת תר"מ (1880) ואילך כבר ישב באונטרווישווה שוחט קבוע. שמו היה ר' נחמן ב"ר פרוכטר היה מבורשה (לפי גרסא אחרת היה חתן ר' פישל גאנז מאויברווישווה). אנו מוצאים את ר' יוסף מאיר וורצברגר באונטרווישווה החל משנת תרמ"ג (1883) ואילך. נפטר ביום ב סיון [תרצ"ז?].

חתנו ר' פייביש לנגר מצאצאי אדמור"י סטרטין, ישב כל היום בחדרו על התורה ועל העבודה, פרוש ומובדל מכל מגע עם יהודי הכפר, וכמעט שלא ראו אותו מחוץ לחדרו.

לאחר פטירת חותנו היגר לארצות הברית ושם התפרסם כאדמו"ר מסטרטין.

לאחר פטירת ר' יוסף מאיר נבחר מורה־הוראה ודיין, ר' פייבוש ברבי ישעיה כהנא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות (היה נכד ר' שרגא פייבוש כהנא בנו של ר' חיים אריה כהנא בעל דברי הגאונים). נצר אחר ממשפחת כהנא באונטרווישווה היה ר' צבי הירש כהנא בן ר' יוסף מרדכי כהנא מדראגמירשט. הוא היה יהודי חסיד ואמיד ומנכבדי הקהילה.

לקהילת אונטרווישווה היו המוסדות הקהילתיים המסורתיים, כגון חברה קדישא, חברה משניות וכדומה. וכמובן בית־מדרש. מלבד בית המדרש של הקהילה התפללו גם בקלויז של חסידי ספינקא, שנפתח על־ידי ר' לייב בלוך, כנראה עוד בחיי בעל אמרי יוסף. לאחר מכן נפתח בית־מדרש נוסף בדירתו של ר' יוסף מאיר וורצברגר.

ר' אריה לייב בלוך, ר' נחום מאליק, ר' ירחמיאל שטרן, ר' ישראל זאנוויל אפטר, ר' יואל אריה פישמאן, ר' אביגדור דוד גינוד, ר' דוד שטויבר, ושמשון א. גוטליב.

באונטרווישווה התגוררו תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה במספרים גדולים יחסית. נפרט כמה מהם, כפי שהם זכורים ליוצאי הכפר:

ר' ליב בלוך, מגדולי חסידי ספינקא, שהקים, כאמור, את קלויז ספינקא באונטרווישווה והחזיק אותו מכיסו. בעל חנות גדולה, אך ישב כמעט חצי יום בבית־המדרש.

ר' אריה ליבוש גאנץ המלמד, חסיד וויז'ניץ נלהב. גם בלמדו עם התלמידים צעק הרבה פעמים "רבי, רבי". היה יושב אצל הרבי מימי הסליחות ועד אחרי סוכות.

חתנו ר' דב פולאק, תלמיד חכם ומושלם. בעל תפלה ובעל מנגן. בכל שמחה היה משמח את הקרואים בנגנו על

ר' יעקב גנז ורעיתו חיה

ראשי הקהילה הידועים לנו היו ר' יהודה סגל ור' ישראל רוטר (בשנים תר"מ — תרמ"ב, 1880 — 1882); ר' גדליה שטיין (תרמ"ג—?) ור' שמואל אריה (תרס"ו — תר"ע, 1906 — 1910). שאר נכבדי הקהילה ופרנסיה היו בשנים תרכ"ט — תר"ע (1869—1910): ר' מאיר ב"ר ישכר גאנז, ר' שמשון גאנז, ר' יוסף יום טוב ב"ר מענדל גאנז, ר' יוסף יום טוב ב"ר מאיר גאנז, ר' חיים דב סג"ל צייכנר, ר' משה ווידר, כינור. בנו ר' יהודה פולאק היה בין מקימי מוסדות תורה וחסידות ברחובות. עלה ארצה לאחר השואה, נפטר י"א אלול תשכ"ז.

רבי יוסף ארי' כהנא, יליד אנטרדאם שבטרנסילבניא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות ומראה יחזקאל, חתנו של החסיד ר' שמשון גאנץ, ת"ח גדול וחריף עצום, מתלמידיו המובהקים של רבי יהודא גרינוולד, בעל זכרון יהודא, מסאטמר,

שכתב אליו בבחרותו "תלמידא יקירא ה"ה כבוד הב' המופלג חרוץ ושנון יראת ד' אוצרו..." (שו"ת זכרון יהודא ח"ב סי' מ"ב) כל ימיו הרביץ תורה לרבים ושעוריו בתורה ובמוסר הלהיבו כל שומעיו. חיבר בימי חורפו חידושים ופירושים על מסכתות הש"ס וקיצור הלכות וביאורים לס' פרי מגדים על יו"ד שנאבדו בימי השואה. עבודת הלב שלו בתפלה היתה למופת וכשעבר לפני התיבה בתפלת נעילה "רעדו הקירות" מרוב התרגשות. בשנותיו האחרונים גר בבעטלאן ושם מ"כ.

בנו הבכור הרב חיים מאיר כהנא, שאחר שנות ה"ישיבה" עבר לגור לצרנוביץ ניהל שם את מרכז אגו"י לעניני ישוב א"י ומוסדות החינוך החרדיים. הי' שם העורך האחראי של השבועון "דאס יידישע ווארט". אחר גלות טרנסניסטריא הצטרף להרבנות בצ'רנוביץ. כעבור זמן קצר נאסר בידי שלטונות הסובייטים ונשפט עבור "פעולות והשמצות אנטי סובייטיות" לשש שנות מאסר בפועל. הוגלה למחנות אסירים בסיביר. אחר מאבק של שש שנים נוספות קבל בשנת תשכ"ב רשיון לעלות לא"י.

בנו השני רבי יהודא מנחם כהנא, מורה ומחנך, מנהל „בית מרמרוש" בת"א.

ר' שמשון גאנץ (חותנו של ר' יוסף ליב כהנא), מזקני חסידי וויז'ניץ, ירא ושלם ובעל מכניס אורחים. שימש שנים רבות כיו"ר החברה קדישא.

ר' צבי הירש כהנא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. רוב ימיו ראש הקהילה באונטרווישווה. ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר ושב.

ר' שמשון אליעזר גוטליב, אף הוא מראשי הקהילה. מזכיר המועצה הכפרית של אונטרווישווה. בנו ר' יוסף גוטליב מותיקי קבוצת יבנה.

ר' אלטר בן־ציון פריד, בעל צדקה וגמילות חסדים ומוקיר רבנן. בעל מנסרת עצים.

ר' יעקב גאנץ, מראשי הקהילה כמעט כל ימיו. דבוק באדמו"רי וויז'ניץ. בעל צדקה ועסק בצרכי ציבור.

ר' אהרן מאליק, אהוב על הבריות ועושה צדקה וחסד עם כל אדם. היה בעל תפלה שקולו ערב ובעל קורא. בנו ר' אליעזר מאליק העלה על הכתב זכרונות על הכפר (חלק ניכר מערך זה מבוסס עליהם).

השוחט ר' יצחק משה רוט, מחסידי ספינקא. ש"ץ קבוע בבית הכנסת ומלמד את הדף היומי בכל ערב.

ר' יוסף יום־טוב (יונטל) ב"ר פישל גאנץ חתן ר' ליב בלוך הנ"ל.

הסנדלר ר' יהושע הופמאן, ידע כל תהלים בעל־פה. כשקרא תהלים נשמע קולו בכל הכפר.

ר' יעקב ב"ר אשר אנשיל פרל, תלמיד חכם וירא שמים מרבים, עסק בתורה מתוך הדחק.

ר' זאב אריה פישר, מלמד ומרביץ תורה לתלמידים.

בעת השואה היה גורלם של יהודי אונטרווישווה כגורל יהודי הסביבה. כמה ימים לאחר פסח תש"ד (1944) רוכזו כל יהודי הכפר והועברו לגיטו אויברווישווה, הגברים ברגל, תוך מכות וגידופים, הנשים והטף הועברו בעגלות לגיטו. מן הראוי להזכיר לטובה כמה רומנים מתושבי אונטרווישווה, שהשתדלו להעביר לגיטו קצת מזון, שנלקח מבתי היהודים, אך גם משלהם. לעתים נתפסו בידי הז'אנדארמים ושומרי הגיטו שעכבו בעדם ואף הרביצו להם.

לאחר המלחמה חזרו כמה עשרות מיהודי אונטרווישווה לכפר. בין הדברים הראשונים היה שיקום בית הכנסת שחולל ולוכלך, תיקון המקוה והתקנת מטבח כשר אצל ר' דוד כהנא, שם אכלו בזמן הראשון כל השבים ממחנות הריכוז. שרידי ספרי תורה ותשמישי קדושה נאספו ונגנזו כדין.

בסוף שנות החמישים עזבו כמעט כל היהודים את הכפר ורובם עלו לישראל. היום אין יהודים באונטרווישווה.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי אונטרווישווה.

שתי מחברות בכתב־יד מזכרונותיו של ר' אליעזר ב"ר אהרן מאליק.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

בורשה

בורשה (ברומנית: Borşa, בהונגרית: Borsa). עיירה לרגלי הר הפייטרוס (Pietrosul) — ההר הגבוה במדינה. כמעט כל תושביה רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1787	כ־50 נפש	
1830	250	7.1
1880	1144	
1890	1432	23.1
1910	1972	21.1
1920	2991	20.6
1930	2486	22.0
1941	2409	19.6

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לבורשה בשנת 1750 לערך. הם באו מגליציה והיו ביניהם כמה סוחרים אמידים, שבאו לסחור. הם גם חכרו קרקעות לעיבוד חקלאי. הצלחתם המהירה עוררה את קנאת התושבים והיהודים נחשדו שסיבת התעשרותם מקורה בקניית זהב מפועלי המכרות שבסביבה. בעטיו של חשד זה נגזרה גזירת גירוש על יהודי בורשה, ללא חקירה ודרישה. לאחר שנתברר שתפוקת הזהב נתמעטה בשל התדלדלות מכרות הזהב ולא משום שיהודים קונים את הזהב, בוטלה גזירת הגירוש. מסורת עתיקה בפי יהודי בורשה קושרת את ביטול הגזירה בצדיק הידוע ר' מנחם מענדל מרימנוב, שאליו פנו יהודי בורשה בצר להם. כאשר שמע הצדיק את תלונות היהודים הפטיר: "הרי אין כלל זהב בבורשה". ומאז אמנם לא הופק יותר זהב מן המכרות.

האגדה מוסיפה, שהצדיק מרימנוב מסר ליהודי בורשה קמיע להצלחה וצוה לשמור אותה בארון הקודש, שם היתה מונחת עד מלחמת העולם הראשונה. בימי המלחמה הפך הצבא האוסטרו־הונגרי את בית הכנסת העתיק לאורוות־סוסים וניפץ את כל ריהוטו, כולל ארון הקודש. לאחר המלחמה, כשפונה בית הכנסת מן הצבא נמצאה הקמיע בתוך אבוס. היהודים שיקמו את בית הכנסת העתיק והחזירו את הקמיע לתוך ארון הקודש החדש. בית כנסת זה לא היה בשימוש בין שתי מלחמות העולם, אלא בחגים, לשם הזכרת נשמות והזכירו גם את נשמת ר' מנחם מענדל ב"ר יוסף מרימנוב, בעל המופת. יוצאי העיירה מספרים, שבשנות מלחמת העולם השנייה שוב נעלמה הקמיע ונתגלתה מחדש באורח פלא במדינת ישראל והיא שמורה אצל אחד מיוצאי בורשה.

אגדות העיירה מתיחסות גם לר' ישראל בעש"ט, לפיהן ביקר בה פעמים הרבה, כאשר התבודד במערות וביערות־העד בהרים הצפוניים של בורשה, לא הרחק מן הגבול עם גליציה. ידוע האגם שבו היה טובל הבעש"ט. יתר על כן: אחד מתלמידיו הראשונים של הבעש"ט, ר' וולף קיציס, הנזכר פעמים רבות בספר שבחי הבעש"ט, יליד בורשה היה והיה בן אשה אלמנה שכונתה "רייזל די פייוועלכע". האיכרים כינוהו Lupu Chitis. בביקוריו התכופים של הבעש"ט בבורשה דבק בו הנער ונדד אתו לכל אשר הלך מורו. ברבות הימים קרנה גם עליו מהילת רבו ר' ישראל בעש"ט.

בין היהודים הראשונים שהתישבו בבורשה מזכירים את ר' אברהם אדלר, בן־אחותו של הגאון והצדיק ר' שמואל שמעלקא הורביץ מניקולסבורג. לפי המסורת שבפי יהודי מארמאמארוש הגיעו למחוז בשנת תק"ל (1770) לערך שלושה אחים: ר' שלמה שקיבל את השם פרוכטר, שהתישב באויבר־ווישווה; ר' מרדכי שקיבל את השם שטרן, שהתישב בכפר סלישט; ואילו ר' אברהם קיבל את השם אדלר ובחר את בורשה למקום מושבו. שלושה אחים אלה הפיצו תורה וחסידות ברחבי מארמארוש ומצאצאיהם היו רבנים וסוחרי עצים ובעלי מנסרות עצים עשירים בכל המחוז. אלפים מיהודי מארמארוש היו צאצאיהם של שלושה אחים אלה.

מסורת בעל־פה זו קיבלה ביסוס היסטורי בתעודות שפורסמו ונדפסו בשנים האחרונות. במפקד היהודים של 1768 נרשמו בבורשה שני יהודים: אברהם יוסף, בעל לאשה ללא ילדים. מקצועו רוכל. משלם דמי־חכירה לשנה 60 פלורין. אין ספק ש"אברהם יוסף" דנן אינו אלא ר' אברהם אדלר (שם אביו היה יוסף). הוא היה יהודי אמיד, שכן רק מעטים מאד מיהודי מארמארוש שילמו בתקופה ההיא 60 פלורין דמי־חכירה. אין ספק שהוא לא היה רוכל, אלא חוכר אדמות מן האצולה המקומית, סוחר בתוצרת האדמה ובתוצרת היער. הרישום "רוכל" לא היה כנראה אלא מסוה בירוקראטי כלפי השלטונות, כדי שהללו לא יערימו מכשולים בדרך התישבותו במחוז מארמארוש (פרטים נוספים על שלושה האחים ועל נסיבות התישבותם במארמארוש ורישומם במפקד 1768 ראה במבוא ובערכים "אויברוויישווה" ו"סלישט"). היהודי השני שנרשם במפקד 1768 היה אברהם דוד, אף הוא זוג נשוי ללא ילדים. ואף הוא נרשם כרוכל. הוא שילם 40 פלורין לשנה דמי־חכירה. נראה שגם יהודי זה היה איש אמיד למדי. עליו אין בידינו ידיעות על המשך פעילותו בבורשה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בבורשה כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

אפטר הרש (7), סאבו שטרול (6), אדלר יאנקו (6), איציק שמעון (7), מושקאוויטש אברהם (3), מושקאוויטש דוד (3), שימון (7), שטיינמץ שמעון (6), אלמנת שטארנא

מאיר (4), לאקס יוסף (5), קופלר שמואל (5), פנטר מרקו (1), אלמנת פנטר (2), מנדלאוויטש שלמה (7), מנדלאוויטש מרקו (6), פרוכטר ליב (3), לאקס הרשי (7), גליק הרש (8), שטיינמץ זליג (3), פולק פינטיע (8), שכטר אנטשי (4), סאבו יוסף (3), מולדאוואן מאיר (7), סאבו יאנקו (9), אפשאן הרשי (6), אדלשטיין אברהם (7), טויב הרש (8), שטיין שמעון (8), לאקס ליב (7), אלמנת שטיינמץ לייב (5), טויב איציק (8), לאקס שמואל (8), אדלר משה (7), קינד יאנקו (3), גאנץ קיון (4), אלמנת מריה ישראל (4), סובו (5), דסקל שמעון (6), פרומה ברוק (6), רובינשטיין לפיד (8), פסטרנק טוביה (8), שטיינמץ מרקו (5), ירוחם יאנקו (3), רוזנברג אברהם (3), ווידער מלך (6), מושקאוויטש יוסף (6), קינד שלמה (5), פולק שמואל (7), ווידר לאיוש (4), ישראל ניילנדר (5), מושקאוויטש עבר (5), פולק יחיאל (6), מושקאוויטש לופו (2), פריד ישראל (3), אינדיג שמואל (6), שכטר מרקו (6), שטרן ליב (4), גליק אטריק (2), מיהאי חיים (3), זיס הרש (3).

חיי התורה והחסידות

1. רבני הקהילה

מאז ראשית קיומה היתה קהילת בורשה נתונה תחת חסות צדיקי קאסוב, ר' מנחם מענדל בעל אהבת שלום ובנו בעל תורת חיים. הם דאגו לשוחטים, למלמדים ולמורי־הוראה. אליהם נסעו מרבית יהודי בורשה. בדורות הבאים הסתופפו בצל ממשיכי דרכם בוויז'ניץ, ר' מנחם מענדל הגר בעל צמח צדיק ובנו ר' ברוך בעל אמרי ברוך.

רבה הראשון של בורשה, עד כמה שידוע לנו, היה ר' יצחק אייזיק, שהיה גיסו של ר' מנחם מענדל שטרן, רבה של סיגט ונראה שהוא שהושיבו על כס הרבנות בשנת תק"פ (1820) לערך. קרוב לוודאי, שאף הוא, כגיסו, היה מחסידי קאסוב והמינוי היה כמובן על דעתו של הצדיק ר' מנחם מענדל מקאסוב והסכמתו. זה כל מה שידוע עליו. אין יודעים גם עד איזו שנה כהן בבורשה. גם בספרי השו"ת של רבני דורו לא מצאנו את זכרו. מכל מקום היה ר' יצחק אייזיק הרב הראשון בכל כפרי מאראמארוש ורק בעיר סיגט היה רב לפני בורשה. (מן הראוי להוסיף שבתשובת חתם סופר [חו"מ סי' נג משנת תקפ"ט] נדפסה תשובה "לי"נ הרב המאה"ג המופלג החרוץ בעל פיפיות כש"ת מו"ה ישראל נ"י אב"ד דגליל בארשע". אך כבר קבע החוקר הנודע בנימין זאב באכר, במפתח שלו לתשובות חתם סופר [מס' 164], שחלה כאן טעות־דפוס ובמקום גליל "בארשע" צ"ל "גליל בארניע", הלא הוא מחוז Baranya, מעבר לדנובה בדרום־מערב הונגריה).

בשנת תרט"ו (1855) נבחר ר' יעקב צבי וואלדמאן לרבה של בורשה. היה בן ר' מרדכי ליבוש וואלד אב"ד העלמעץ שבמחוז זמפלן. חתן ר' ברוך מרדכי בינדיגר אב"ד האנשוויץ שבמחוז שארוש. לפני בואו לבורשה ישב ר' יעקב צבי וואלדמאן באהנשוויץ סמוך על שולחן חותנו, שהיה מחסידי רופשיץ ולאחר מכן נסע הרבה לצאנז. הוא עזר לחותנו בתפקידי ההוראה. נראה שר' יעקב צבי וואלדמאן היה מנעוריו מעורה בחסידות צאנז וביחוד לאחר נשואיו עם בת של חסיד צאנז נלהב. נשאלת השאלה, כיצד הסכימה קהילת בורשה, שכל דבר חשוב בחיי הכלל והפרט בעיירה נחתך על־פי צו האדמו"ר מקאסוב, למנות רב מחסידי צאנז אין בפינו תשובה חד משמעית לשאלה זו. אך יש לשער שתי השערות: א) נראה שאנשי בורשה לא מצאו רב מחסידי קאסוב בשיעור קומתו של ר' יעקב צבי וואלדמאן בחריפות ובבקיאות; ב) יש לזכור שר' חיים מקאסוב נפטר בשנת תרי"ד (1854), שנה לפני הבחרו של ר' יעקב צבי וואלדמאן. עם פטירתו חל פילוג בחסידות קאסוב, כשרוב יהודי מאראמארוש בחרו לחסות בצל ר' מנחם מענדל מוויז'ניץ בעל צמח צדיק. שהיה בידידות רבה עם הגאון בעל דברי חיים מצאנז (אף בימי המחלוקת הגדולה של צאנז־סאדיגורה לא התערב הצדיק מוויז'ניץ לטובת גיסיו המותקפים). מותר איפוא להניח שבעל הצמח סמך ידו על בחירת ר' יעקב צבי וואלדמאן לרבה של בורשה.

חמש־עשרה שנה ניהל ר' יעקב צבי וואלדמאן את עדתו על מי מנוחות "בצדק ובמישור". אולם בשנת תר"ל (1870) פרץ משבר חמור ביחסים בין הרב ובין חלק ניכר, וכנראה רוב, מאנשי הקהילה. סיבת המחלוקת היתה התבטאותו של הרב אודות האדמו"ר מוויז'ניץ, שהיתה נראית בעיניהם כפוגעת ברבם הנערץ. אחד מן החסידים בבורשה הפטיר, שכיוון שמנחם בגימטריא צמח נמצא שרבם הוא בבחינת משיח. על כך הגיב הרב ואמר: "כי אמונה כזאת ועבודת האנשים המאמינים בה זרה". הקנאים לכבוד רבם החרימו את הרב "ואת כל המבקשים תורה והוראה ממנו". בלחצם של גדולי הרבנים, שפנו אל הקהילה בבורשה וגם אל האדמו"ר מוויז'ניץ עצמו, הושב ר' יעקב צבי וואלדמאן על כנו והמשיך למלא את תפקידו עד לפטירתו, ביום כז מנחם אב תרמ"ג (1883) בעיר וינה. (פרטים נוספים על המחלוקת ראה לקמן בציטוט מדברי מהר"ם שיק ובעל קול אריה).

ר' יעקב צבי וואלדמאן השאיר אחריו כתבים רבים, אך לא נדפסו. מן העזבון נדפסו כמה חידושים בירחון התורני "וילקט יוסף" וכתבי־עת תורניים אחרים.

תשובות אליו:

שו"ת דברי חיים, חלק ב, יו"ד, סי' פט (תרכ"ד): לידידי הרב הגדול החריף ובקי השנון החסיד המפורסם לתהלה כו' מו"ה יעקב צבי נ"י אבד"ק בארשא יע"א. שאלה שרצו לחוש מחשש שכ' המרדכי קידושין שמא נבקעו הקרשים אשר המים הולכים ע"י למקוה ויהי' המקוה נעשה ע"י כלי.

שם, סי' צא (תרכ"ד): ...והנה בגוף הדבר של מעיינות כבר סיפק [?] עלינו הדבר מהרי"ט ז"ל... ובפרט במדינתנו שהארץ רטובה מאד...

שם, אה"ע, סי' קעח: איש א' נפטר בלא בנים ויש לו אחין נשואים ופנויים וגם קטנים. וגדול האחים הוא פנוי כעת והי' לו ב' נשים ומתו ויש לו ילדים מב' נשיו ורוצה לישא אשה והזקוקה הזאת היא שוטה ונטרפה דעתה ר"ל ואי אפשר לחלוץ לה אם ייבם אותה גדול האחין ואח"כ יגרשנה וישא אשה אחרת... הדרך הנכון... לקבל היתר [מאה רבנים] ויכתוב נא מעכ"ת לארץ הקודש להרב ר' שמואל העליר בעיה"ק צפת תוב"ב וישתדל לקבל היתר מח"ס [מחכמי ספרד] אשר שם ובמדינת הגר תשתדל אתה ובגאליציאן. ואם תזרז בזה בקרב הימים יהי' היתר... ואל תשתדל בפלפולים לחלוץ או ליבם כי יוכל ח"ו לבא לידי מכשול בנקל ואל בינתך אל תשען...

שו"ת בית שלמה, אה"ע, סי' צב (תרל"א) : נדון איש א' משם ושמו יצחק מנחם ב"ר צבי דוב אשר נפלה לו שומרת יבם והיא נשתגעה ר"ל ואינה ראוי' לחליצה והאיש הנ"ל מתה עליו אשתו ונשארו לו יתומים קטנים... וכתב כ"ת שחתר למצוא לו היתר לישא אשה על זקוקתו המשוגעת אף בלי היתר ממאה רבנים והסכים על ידו הגאון נ"י אבד"ק לבוב [ר' יוסף שאול נתנזון]. אמנם הגאון נ"י אבד"ק צאנז השיב לו כיון שאין עיגון כל כך יש להחמיר להצריך היתר ממאה רבנים משלשה ארצות ועשה כן. ע"כ דרש כ"ת ממני שאצטרף לדבר מצוה זו ב"ד הצדק... ואני מצטרף את עצמי לדבר מצוה זו להתיר...

שם, יו"ד חלק א, סי' קמד (תרכ"ב) : ע"ד שאלתו נדון התרנגולים אשר חדשים מקרוב באו למדינותינו וביותר למדינתכם מדינת ז"ב [זיבנבירגן] הנקראים בשם קוברצר העניר שנתעוורר קצת פקפוק על המסורה הבאה עליהם מאנשי ארץ הקודש לזאת נמנעו מלאכלם... והאריך כ"ת בפלפול עצום להתירם ושואל חוו"ד... אמנם למעשה איני מתיר עד שיסכים להיתר זה כבוד ידיד עליון הרב הגאון המובהק הצדיק מוהר"ח שיחי' אבד"ק צאנז ועוד א' מחכמי הדור המפורסמים... אם ישיג כת"ה תשובה מכבוד הגאון הקדוש הנ"ל ימחול להעתיקה ולשלחה אלי.

שו"ת מהר"ם שיק, אה"ע, סי' קמה (תרל"א) : וע"ד הנידון שאיש אחד מעירו בשמו ר' יצחק מנחם שנפלה לפניו יבמה והוא לא שם לבו ושגג ונשא אשה אחרת ומתה ואז נתוודע הדבר שיש לו יבמה ונשתגעה היבמה ואינה ראוי' לחליצה. ולדעת מעלתו נ"י נראה לו עיקר דיכול לישא אשה אחרת דאנוס הוא... אלא דלרווחא דמילתא דעתו שיתירו לו לישא אשה על יבמתו בהתרת מאה רבנים ואין צריך להשליש שום דבר...

שם, יו"ד, סי' ריט (תר"ל) : לקהל עדת ישורון דק"ק פלוני [בארשא]... שמעתי ותרגז בטני מקול מחצצים מגרי מדון במרא דאתרא היושב על כסא ההוראה בצדק ובמישור חמשה עשר שנים בקהלתכם וקמו מאנשי עירו החייבים בכבודו וימירו את כבודו בקלון ודורשים לגנאי את אמרי פיו כאלו נגע בכבוד הרב הצדיק וכו' שליט"א לזאת החרימו אותו ואת כל המבקשים תורה והוראה ממנו. והרב נ"י עומד וצווח דיעמדו עמו לפני בית דין הנרצה ואין שומע לו כאשר הועד לפני מהרבה יחידי סגולה מקהלתכם וכאלו עולם הפקר... אבל לפי מה ששמעתי לא פגע הרב מרא דאתרא בכבוד הרב הצדיק הקדוש נ"י הנ"ל חלילה. ומה שהוכיח ואמר שאין זה דרך העבודה... לא עשה אלא כפי מה שמחוייב עליו מצות תוכחה... ועליכם קהל קדוש קהל פ[לוני = בארשא] אקרא עד מתי תאכל חרב ותלהט אש בחרמות ונידויים. אין זה כבוד לרבכם הרב הקדוש שליט"א ולא ניחא לי' למרייהו לומר כן... והרב המאוה"ג מרא דאתרא עומד וצווח כי גדול בעיניו כבוד הרב הקדוש כו' שליט"א... וחלילה לו לעשות כנגד כבודו. ואם בכל זאת לא סגי יעמדו עמו בפני ב"ד הנרצה לשניכם... ואם בכל אלה לא תשמעו הרי אני מוכן ומזומן לצרף עצמי עם שאר רבנים המפורסמים להציל עשוק מיד עשקו...

שני מכתבים נוספים בענין זה נדפסו בספר תולדות קול אריה, אחד לקהילת בורשה והשני לר' מנחם מענדל מוויז'ניץ עצמו (תולדות קול אריה, עמ' קמו) : ...וקמו אנשים בחימה וקצף גדול לחרף ולגדף ולהוריד את הרב הג' החריף מו"ה יעקב צבי אב"ד דשם מכסא הרבנות. וזה חמשה עשר שנים אשר נתקבל לשם לאב"ד ונהג את הרבנות מבלי פרץ ועובד ד' ובתורתו יהגה יומם ולילה עם תלמידים מקשיבים והולכים בתום. ועתה פערו פיהם לבלעו ואת נפש ביתו ולשפוך דמו ודם זרעותיו בקנאם קנאת אדמו"ר הצדיק נ"י... כי איזה שוטים ופתאים התפארו ואמרו וכתבו בפנקס כי צמ"ח בגימט' ריא מנח"ם ורבם משיח. וע"ז אמר הרב כי אמונה כזאת ועבודת האנשים המאמינים בה זרה...

שו"ת אבני צדק, או"ח, סי' י, יא : אם לסתור בית המדרש הישן לאשר יש שם בית הכנסת ובית המדרש וקלויז ומנינים קבועים...

שו"ת אורי וישעי, סי' טו (תרל"א) : בנידון איש א' ושמו ר' יצחק מנחם ב"ר צבי דוב מקהילתו אשר נפלה זקוקה אחת לו ליבמה ונשטתית ואי אפשר לחלוץ לה וכעת שנתאלמן האיש הלז ואין באפשר לו להמתין עד שתשתפה... וכבודו הביא בשם הגאון מלבוב להתירו לישא אשה אף בלי היתר מאה רבנים אך דעת הגאון הקדוש מצאנז נ"י לא כן הוא... ושימתין האיש עד שישיג ההיתרים... הנה רואה אני דברי הגאון מצאנז נ"י...

שו"ת שאילת שלום, מהדורא תניינא, סי' עח : ...ובאמת רע עלי המעשה לעגן את האיש חנם עדי ישיג התרה ממאה רבנים... אמנם למלאות רצונו בזה וביותר רצון מחו' הרב הגאון הצדיק מצאנז שי' הנני נמנה גם אנכי להתירו לישא אשה... וצויתי גם לחתני הרב החריף צבי תאומים נ"י להמנות אתו עמו. ולאסוף חתימות מרבנים הסמוכים אין הזמן עמדי לרוב הטרדות.

שנים רבות לא בחרה קהילת בורשה רב. בנו של ר' יעקב צבי, ר' משה עזריאל וואלדמאן, לא כהן באופן רשמי כרב וממלא מקום אביו אלא כדיין. אך למעשה מילא את כל התפקידים המוטלים על רב. הוא היה תלמיד בעל ייטב לב ונסע הרבה לצאנז. יהודי בורשה העריכוהו מאד בשל גודל צדקותו ולמדנותו, תכונות שעליהן לא היה חולק. יהודי מאראמארוש קראהו "ספר תורה קטן", לפי שהיה נמוך־קומה, אך מלא וגדוש תורה ויראה. ר' משה עזריאל וואלדמאן נפטר ביום י' ניסן תרצ"ד (1934).

הבחור יצחק הגר בנו של הרב מבורשה

תשובות אליו :

שו"ת פרי השדה, חלק ג, סי' סג (תרע"א) : ע"ד שבא מכתב מהרב מקימפלונג... ובו כתב כי ר' מענדל מענדלאוויטש היה

שם ונדחף ע"י אויטאמאביל ונשברו צלעותיו וזה היה בעש"ק והגיד שמו ושם משפחתו... ובש"ק בבקר שבק לן חיים... על כן כותב זאת לאחיו שיבואו שמה ויקחו עמהם הכתבים והנחוצים לזה אודות תביעת ממון... וגם כי יש בו תקנת עגונא... וההע"ג נ"י האריך במכתבו אם יש להתיר אשת מענדל הנ"ל ע"י מכתב זה...

שו"ת עצי חיים, אה"ע, סי' יז (תרפ"ג): בענין העגונה אסתר רחל בת ר' יעקב פיש מבארשא שבעלה אייזיק נפל במלחמה בשנת תרע"ז...

האדמו"ריות. בשנת תש"ג (1943) נאלץ ר' אלתר לברוח מבורשה בעטיה של הלשנה. לאחר מכן חזר בחשאי. כאשר נלקח בנו ר' יצחק על־ידי ההונגרים למאסר בעיר סעליש יצא אחריו כדי לנסות לשחררו. הוא נשאר בסעליש והתגורר בבית חתנו ר' יעקב יוסף ווייס, האדמו"ר מספינקא של היום. ר' אלתר הוכנס לגיטו סעליש, משם גורש לאושוויץ ועלה על המוקד.

הרב מבורשה ר' אלטר הגר, בתו מלכה, חתנו, ובנו ר' יצחק

רבה האחרון של בורשה היה ר' אלתר מנחם מענדל הגר, בנו של ר' פנחס האדמו"ר מבורשה (ראה לקמן). נולד ביום ד כסלו תרנ"ז (1896). נבחר לרב בשנת תרפ"ד (1924). הוא היה אהוד מאד על "עמך" בשל פשטות הליכותיו. לדוגמה, בעת נסיעתו ברכבת מבורשה לסיגט לא חס על כבודו ולא נמנע מאיסוף כספים מן הנוסעים, למען העניים שהיה דואג להם. ואמנם, דאגתו לעניים לא ידעה גבול. היה נכון לתת להם את פרוטתו האחרונה. הוא לחם מלחמתה של תורה בעוז ולא נשא פנים לאיש כאשר המדובר היה לגדור גדרים נגד פרצות שנתגלו בחומת הדת בישוב. עם פטירת אביו בשנת תש"א (1941) הושיבוהו חסידי בורשה גם על כס

תשובה אליו:

שו"ת יגל יעקב, אה"ע, סי' טו (תרפ"ז): [התשובה דנה בענין אמצעי מניעה לגבר במקרה שנשקפת סכנה לאשה להתעבר].

2. דיינים ואדמו"רים

הדיין הראשון הידוע לנו היה ר' יצחק וורצברגר. התמנותו כדיין באה לאחר פרוץ המשבר ביחסים בין הרב והקהילה, שרובם היו כאמור חסידי ויז'ניץ ואלה רצו לראות איש

מ"שלהם" יושב על כס ההוראה, לפחות כדיין. בצר להם פנו לרבם ה"צמח צדיק", שיבחר להם מורה הוראה והוא שם עינו על ר' יצחק וורצברגר, סוחר, אך תלמיד חכם מופלג ומופלא בהוראה, מוכתר במעלות התורה והיראה וידוע בצד־קותו ובענותנותו. מתוך ענוה סירב לקבל על עצמו את עול ההוראה. כאשר פנו חסידי וויז'ניץ שנית לרבם ענה להם: הרי בחרתי לכם בר' יצחק וורצברגר והוא יהיה לכם למורה הוראה. כאן כבר לא יכול היה לסרב ועזב מאחוריו את כל מסחריו וישב על כס ההוראה עשרות בשנים. ר' יצחק כמו כן תפס ישיבה, הרביץ תורה לתלמידים שהיו מאוד קשורים אליו בנימי אהבה. ר' יצחק וורצברגר נפטר באיסרו חג של פסח תרס"ג (1903). השאיר אחריו דור ישרים יבורך תלמידי חכמים יראים ושלמים ובראשם בנו ר' יוסף מאיר וורצברגר, שהיה מעין רבי לחסידי אונטר־ווישווה (ע"ע). ואת בנו ר' חיים הרץ, ת"ח ויר"ש אהוב על הבריות ומקרבם למקום. על קברו של ר' יצחק וורצברגר הוקם אוהל ואנשי בורשה הרבו לפקוד את ציונו ולשפוך את צקון לחשם בכל עת מצוא.

בין השנים תרס"ג — תרס"ט (1903 — 1909) מילא כהונה זו הגאון ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב. הוא עמד גם בראש ישיבה קטנה בבורשה. מבורשה עבר לאויברווישווה ולאחר מכן לריזאוואליא. בעשר השנים האחרונות היה רבה של הקהילה החסידית במישקולץ, בה נפטר ביום ח תמוז תרצ"ו (1936). השאיר אחריו חיבורים רבים בעלי משקל ההולכים ונדפסים על־ידי צאצאיו (רשימת ספריו ראה בערך "אויבר־ווישווה"). בישבו בבורשה נכתבו אליו התשובות הבאות על־ידי רבו:

שו"ת ערוגת הבשם, או"ח, סי' קכט: ...וע"ד חטים משומרים אשר קנו לצורך הקהל ונמצאים בהם הרבה חטים מצומחים עד שאין ס' נגדן אי שפיר דמי לסמוך על מה שכתב מרן הגאון דברי חיים להתיר אותן שנבררו...

שם, יו"ד, סי' קפו: בעובדא דאתא לידך אשר נשאלת באשה שאירע לה כאב אחר לידה... והרופאים שפטו שמזיק לה הריון ושאם תהר עוד הפעם תהי' בסכנה... ושאלת אם מותר לעשות לה איינשפריצונג אח"ת שלא תתעבר...

לאחריו כהן בדיינות בבורשה ר' גרשון שטויבר, שנספה בשואה.

תשובות אליו:

שו"ת קרן לדוד סי' קכה: ע"ד אשר נשאל מאחד שבחול המועד פסח העעל"ט בא בעל מלחמה ערל לביתו וביקש לאכול ונתנו לו. ואחר האכילה אמר שיתן לו קמח וגערשטל"י [גריסין] לשלומין עבור מה שאכל והשיב שאינו רוצה לקבלם כי אסור לו ובפרט הגרשט"ל אינם ראויים לאכול. והלך הערל לחדר אחר והניח שם... והלך לו... ושואל אם הוא מותר או לא...

שו"ת יגל יעקב, חו"מ, סי' ו (תרע"ד): בדבר המשפט... בין מהר"צ ומהר"ז. שמהר"ז לוה מעות בבאנק עפ"י וועכסיל עם ערבותו של מהר"צ ולא השיגה ידו לשלם ועשה הבאנק אינטאבולאציאן על נכסי שניהם ולבסוף הוכרח הערב ר"צ לקבל החוב על שכמו ונתן וועכסיל שלו וגם וועכסיל הראשון נשאר לתוקף...

למעלה מעשרים שנה (תרנ"ג—תרע"ד, 1893—1914) ישב בבורשה גם אדמו"ר מפורסם, ר' פנחס ב"ר ברוך הגר מוויז'ניץ. חתן דודו ר' שמואל רוקח מסקול (אחי ר' ישששכר דב מבעלזא). את נסיבת התישבותו של ר' פנחס הגר בבורשה (ושל גיסו ר' שמואל דב חודרוב בפטריווה) מספר ר' מאניש פולאק בזכרונותיו (כתב־יד): בשעה שנפטר ר' ברוך מוויז'ניץ בעל אמרי ברוך ביום כ כסלו תרנ"ג (1892) השאיר אחריו שנים־עשר בנים וחתנים, שכולם היו סמוכים על שלחן החצר בוויז'ניץ. החסידים ההמומים והמיותמים טכסו עצה כיצד להקל את העול הכספי הכבד שרבץ על החצר והחליטו שיש לפזר את צאצאי האדמו"ר על פני ממלכת אוסטריה־הונגריה ולהושיבם במקומות שיש בהם חסידי וויז'ניץ. בגליציה התישבו 4 צאצאים (אוטיניה, הורודנקה, זאלישטשיק, קולומיי), בבוקובינה ארבעה (ממלא המקום בוויז'ניץ, שאץ, סטרז'ניץ, צ'רנוביץ) ושניים התישבו במארמארוש, ר' פנחס בבורשה וחתן ר' ברוך, ר' שמואל דב חודרוב התישב בפטריווה (ע"ע).

חסידי בורשה בפרט וחסידי מארמארוש בכלל שמחו על התישבותו של הרבי הצעיר בקרבם. מיד עם בואו בלט האדמו"ר הצעיר בסגולותיו: למדן גדול בקיא בש"ס ופוסקים כאחד הרבנים המובהקים. בעיקר היה בקיא גדול בחכמת הח"ן. עובד ה' בתפלה בנוסח וויז'ניץ. שיחתו היתה נאה ואמרותיו קולעות. אלפים מחסידי מארמארוש היו משכימים לפתחו ובורשה הפכה למרכז חסידי מוכר וידוע ברחבי המדינה. זמן קצר לאחר שקבע מושבו בבורשה הוקמה חצר, שכלל דירה רחבת ידים בצורת ארמון ובית מדרש גדול ("סאלאש"). זה היה הבנין הגדול וההדור ביותר בבורשה. אף החסידים — והם היו הרוב — שנסעו לאחיו הבכור לוויז'ניץ, היו מתחממים גם לאורו של הרבי בבורשה. לאחר מכן דבקו בו חסידים שהגדירו עצמם כחסידי בורשה בלעדיים. במלחמת העולם הראשונה נמלט הרבי מבורשה לבודאפשט. בתום המלחמה לא חזר לבורשה אלא התישב באויבר־ווישווה. בשנת תרפ"ז (1927) עזב גם את ווישווה וקבע את מושבו בסיגט, בה נפטר ביום יג אדר תש"א (פרטים נוספים ראה בערך "אויבר־ווישווה" ובערך "סיגט").

למעלה מעשרים שנה לפני בוא ר' פנחס הגר לבורשה, ישב בה ר' יוסף ב"ר יששכר בערצי לייפר, אחיו של הצדיק המפורסם ר' מרדכי לייפר מנאדבורנה (ראה עליו בערך "בישטינע"). בשנת תר"ל (1870) כבר ישב בבורשה (הוא בין החותמים על ספר רביד הזהב, לעמבערג תר"ל). מספרים עליו שמימיו לא שח שיחה בטלה ואפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים לא היה סח. התנהג בפרישות יתירה וכמעט כל ימיו היה שרוי בתענית. ספר הזהר היה שגור על פיו כלשונו. למרות חסידותו ופרישותו לא התנהג, כפי הנראה, בגינוני אדמו"ר. השתדל להתנהג כבעל בית פשוט והתפרנס מחנות ששתו החזיקה. אך יהודי בורשה עמדו על טיבו, הכירו במדרגותיו וחלקו לו כבוד וכן היו מזכירים עצמם אצלו לישועה והצלחה. ר' יוסף לייפר נפטר ביום ט תמוז [השנה אינה ידועה. ב"אוצר הרבנים" (מס' 8406) נקבעה שנת תרפ"ז (1927), אך נראה שנפטר כבר לפני מלחמת העולם הראשונה].

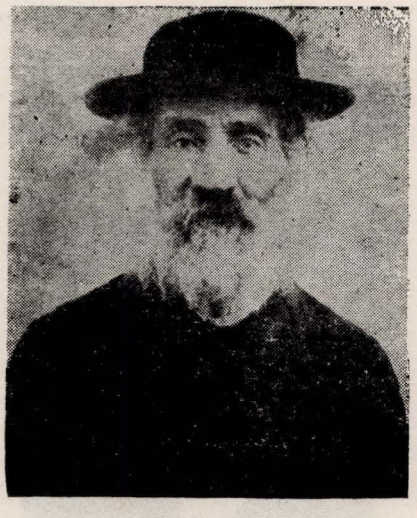
אם ר' יוסף לייפר מאס בהנהגה של אדמו"ר, הרי השאיר אחריו מספר רב של צאצאים שאמנם נהגו באדמו"רות. גם שני בניו, ר' יששכר בער ור' יחיאל, היו אדמו"רים. ר' יששכר בער לייפר היה חתן הרב מבורשה, ר' יעקב צבי וואלדמאן הנ"ל. ישב כמה שנים בבורשה. בשנת תרמ"ב (1882) ישב עדיין בבורשה (הוא בין החותמים על ספר תולדות אדם,

פשעמישל תרמ"ב). בשנת תר"ן (1890) לערך קבע את מושבו בעיר אונגוואר, שבה היו חסידים מעטים, ואף־על־פי־כן עלה בידו ליצור מסביבו חוג רחב למדי של חסידים. נפטר באונג־וואר ביום כו ניסן תרפ"ג (1923).

בנו השני, ר' יחיאל לייפר, היה אף הוא אדמו"ר לחוג חסידים בעיר מארושוואשארהעלי שבטראנסילוואניה, בה נפטר בשנת תרפ"ט (1929). ארבעה בניו ושני חתניו של ר' יחיאל לייפר הפיצו את החסידות בנוסח נאדבורנה בכמה מעריה הראשיות של טראנסילוואניה: מארושוואשארהעלי, קלויזנבורג, גרוסווארדיין, אראד, טמשוואר וביסטריץ.

3. מחברים ותלמידי חכמים הנזכרים בספרי השו"ת

אחד מנכבדי הקהילה בבורשה היה ר' בן־ציון פיש. נולד בשנת תר"ו (1846). היה סוחר אמיד ובעל מנסרת עצים בבורשה. תלמיד חכם, משכיל וסופר מחונן. כתב בעתונות העברית (בעיקר "הצפירה") בעד חיבת ציון והתפלמס עם המשכילים המטיפים להתבוללות. (ח"ז סלונימסקי עורך "הצפירה" שאל בבדיחות־הדעת על טיבו של ה"דג" [=פיש]

ר' בן ציון פיש

המשונה ממארמארוש המחונן בכשרון פולמוסי רב בסגנון בוטה בלתי רגיל). לאחר מכן נאבק גם בעד הציונות המדינית והמאורגנת ואף ניהל חליפת־מכתבים עם הרצל. בכך היה יוצא דופן בעיירה כבורשה. אך כיון שהיה בעל בעמיו, תלמיד חכם ומקפיד על קלה כחמורה, אדם אמיד ומנכבדי הקהילה, לא העיזו לפגוע בו. היה מחותנו של הגאון הנודע ר' שלמה לייב טאבאק מסיגט בעל ערך ש"י (ר' אהרן פיש ב"ר בן־ציון היה חתן בעל ערך ש"י). ר' בן־ציון פיש חיבר והדפיס שני ספרים, בעברית וביידיש, שניהם בעילום שם (פרטים נוספים עליו בפרק הבא):

> מחברת משלי חכמים המורה שאלתיאל יורה דעה את תלמידיו העוטרים אותו להקשיב דבריו ולשבצם במשל. ואלה שמותם איתן האזרחי היודע כל חיה וכל בהמה אשר על הארץ. הימן היודע כל שרץ השורץ על הארץ וכל החיה אשר במים. וכלכל היודע בכל מלאכת מחשבת וידיעות העולם והניטעים... סיגעט [בין השנים תר"ס — תרס"ח]. 18 עמ'.
> כולל מבחר קטן של אפוריזמים מאוצר הפולקלור של העמים.
> דיא געזונטהייטס לעהרע (היגיענע) פיר אללע. וואס דיא בעריהמסטע היגיעניקער לעהרטען וויא מאן ערהאלט דיא געזונדהייט אונד אויסווייכט דיא קראנקהייטען... שאמלויא תרפ"ח. 100 עמ'.

בינתיים נדפסו שני חיבורים נוספים (בכרך אחד) מעזבונו של ר' בן־ציון פיש בידי נכדו ר' יצחק מנחם פיש (בן בנו ר' יהושע פיש ממארגרטין):

> מחברת דברי חכמים (איגרת כתובה למודי מישרים במועצות ודעת ונחומים לעמלים ומרי נפש ממבחרי חכמי העמים ללשונותיהם [כלומר: אוסף פתגמים ואפוריזמים]).
> ספר תורת הבריאות... לקט מדברי חכמי ישראל המפוזרים ברחבי ים התלמוד ותמצית ספרים גדולים שחברו חכמי הרופאים מאומות העולם...
> תל־אביב תש"מ 1979. 528 עמ'.
> קונטרס תורת הבריאות (עמ' 352 ואילך) נכתב בראש פנקס החברה קדישא של בורשה, שר' בן־ציון פיש עמד בראשה שנים רבות. הפנקס שמור בבית מארמארוש בתל־אביב.
> בעמ' 13 נדפס מכתבו של ר' בן־ציון פיש שכתב לארץ ישראל, המובא להלן.

תשובה אליו:

> שו"ת שאילת שלום, מהדורא תניינא, סי' יח: ...ראיתי את דברי הרב [ר' יעקב צבי וואלדמאן] בק"ק נ"י אשר העתיק לי כבודך והנה הוא קורא תגר בדבר אשר לימדתי זכות בספרי על מנהגן של רבים מישראל לעשות ציגארין ביו"ט אשר קשה עליהם לעשותם מעיו"ט כי כאשר יתיבש הרוק יתקלקלו ויתפרדו. וכתבתי דאיני רואה בזה איסור עפ"י דין והרב דקהלתו דן בזה לאיסור משום מתקן מנא... ואני אומר הלואי והיו העם פרוצים בעשית ציגארין בזמן המותר וגדורים בעריות ובשאר כל העבירות...

תלמיד חכם צעיר אחר בבורשה היה ר' שלמה ליב מגיד, חתן ר' פנחס ווייסברג, תלמיד בעל ערוגת הבשם, ממשפחה מיוחסת, מנכדי המגיד מנאדבורנא בעל צמח ה' לצבי ור' לוי יצחק מבארדיטשוב. לאחר מכן התישב בפטריווה. לבורשה נשלחו אליו שתי התשובות הבאות:

> שו"ת ערוגת הבשם, או"ח, סי' קל: ע"ד החטים המובאים לשם על מצת שמורה מאיש מוחזק לת"ח ויודע איך להתנהג במצות שמורה משעת קצירה וכעת נמצאו בתוכם הרבה מצומחים ומבוקעים. וכבר פסק מע"כ תלמידי הה"ג מהר"י ג"ל [גוטליב] נ"י דומ"ץ דשם להכשיר החטים ע"י בדיקה יפה. ולענ"ד דיפה הורה...
> שו"ת צור יעקב, חלק א, סי' קפו (תרס"ח): מה שהקשה כת"ה על מ"ש תוס' ע"ז...

ר' מרדכי זיסמאן, חתן ר' שלמה לעבאוויטש ממיסדי הדף היומי בבורשה, נתן דעתו בימי מלחמת העולם הראשונה לעורר את שאלת השמן הנעשה מ"זרעונים של שמש", דהיינו גרעיני חמניות:

> שו"ת מהרש"ג, חלק ב, סי' מג (תרע"ח): ...ואם כי שאלה זו שייך לרב מרא דאתרא ולא לאיש פשוט שאינו יושב על כסא הוראה, מ"מ יען כי שאלתו היא בדבר שיהי' בו תועלת גדול עתה בזמן הזה לעניי ישראל בכובד העתים בסיבת המלחמה, אמרתי להשיבו. אך לא יעשה מעשה זולת בהסכמת מרא דאתרא... אם מותר בפסח לאכול שמן הנעשה מפרחים של זרעונים של שמש... ובעתים הללו שאין שומן מצוי

היה בזה טובה גדולה לעניי ישראל ואפילו בינונים שלא יוכרחו לאכול כל ימי הפסח מצה חריבה...

מצאצאי הרבנים והדיינים בבורשה נזכרים בספרות השו"ת:

ר' יעקב צבי וואלדמאן בן ר' משה עזריאל.

תשובה אליו:

שו"ת פרי השדה, חלק ד, סי' צ: על דבר מה שמסופק אם בשני וחמישי שיש רק ב' או ג' אנשים שלא שמעו קריאת התורה אם מותר לקרות בס"ת עבורם...

הב' חיים יצחק שטויבר בן הדיין ר' גרשון.

תשובות אליו:

שו"ת קרן לדוד סי' פג: ע"ד אשר פלפל בחכמה במה שנסתפק ושואל דמי שחטף כוס יין מחבירו וקידש עליו קידוש היום אם יצא ידי קידוש או לאו משום מצוה הבאה בעבירה.

שו"ת באר חיים מרדכי, חלק ב, סי' מד: ...ובדבר מה שהבאתי בספרי שו"ת בח"מ ח"א סי' ב... באשה שזרקה חלה לשרפה ונפלה לקדרה... והורה לאסור הקדירה עם התבשיל... ובדין לסמוך על עדות אב לבנו בסמיכה להוראה...

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' קמח: במי שחטף כוס יין מחבירו וקידש עליו אם יצא ידי חובתו...

הב' אלטר ישראל (כנראה אף הוא מצאצאי ר' יעקב צבי וואלדמאן).

תשובות אליו:

שו"ת מהר"ם בריסק, חלק א, סי' עג: ע"ד אשר ביקשת להבינך את דברי הר"ח בחגיגה דף יט ע"א... שם, סי' עד: ע"ד השאלה בעירובי מקואות...

הב' יעקב וורצברגר מצאצאי הדיין ר' יצחק וורצברגר.

תשובה אליו:

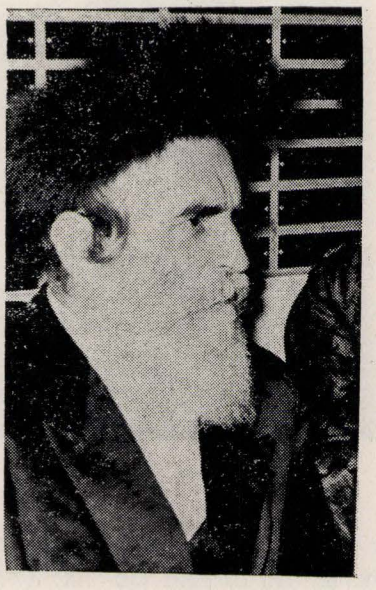
שו"ת מהרש"ג, חלק א, סי' מט (תרע"ג): אשר שאלת חוו"ד באשה שזה דרכה מקדם להדליק על ש"ק חמשה וארבעים נרות קטנים ורוב מהם אינם דולקים כלל עד הסעודה של ליל שבת... ורק ארבעה מהם הם גדולים ולכן שאל אם לא הי' טוב יותר שתדליק מכאן ולהבא פחות מהם ויהיו גדולים באופן שבמשקל יהיו שקולים כמו המ"ה הקטנים.

לשלימות התמונה מן הראוי להזכיר ארבעה רבנים צעירים מבורשה, שנבחרו לכהן ברבנות במקומות שונים: ר' דוד צימטבוים בנו של הגאון הנודע ר' פנחס צימטבוים ראב"ד בגרוסווארדיין למעלה מחמישים שנה. ר' דוד היה חתן ר' אלעזר שטיינמץ מבורשה (שהיה חתן ר' מרדכי יהודה לעוו אב"ד אונטרדאם ונאסאד). האברך ר' דוד צימטבוים הפליא את הכל בגאונותו. חלק ניכר מיהודי בורשה צידדו לבחור בו כרב העיירה, אך הדבר לא יצא אל הפועל. בשנת תרצ"ד (1934) נבחר למלא את מקום סבו (אבי אמו), ר' אריה ליב ברוינפלד רבה של עיר־הקייט קרעניץ (קריניצה) שבגליציה. ערב המלחמה הספיק להדפיס את ספרו חסדי דוד על שולחן ערוך אורח חיים (בילגורייא תרצ"ח). ר' דוד צימטבוים נהרג על קידוש השם בפולין.

ר' ברוך אברהם ריזל, מנכדי ר' יעקב צבי וואלדמאן, הדפיס חידושי תורה בירחון "דגל התורה" ובשאר כתבי־עת תורניים. אחד התלמידים המחוננים של ישיבת אויבראוויישווה של ר' מנחם מענדל הגר. בשנת תרפ"ז (1927) נבחר לרבה של קהילת האדאס שליד מאטיסאלקה בהונגריה. אף הוא עלה על המוקד בקיץ 1944.

ר' שלמה יוסף מארקוביטש, נולד בכפר יועד (ע"ע). נשא את בתו של ר' זיידל פרוכטר מבורשה. בבורשה הרביץ תורה בישיבה קטנה. לאחר מכן הוזמן להקים ישיבה בעיר יאסי בירת מולדובה. באמצע שנות השלושים נבחר לרבה של קהילת סקולען (הרבי הידוע מסקולען עבר לצ'רנוביץ). לאחר שהרוסים כבשו את בסרביה, התישב בצ'רנוביץ. כשהרומנים כבשו שוב את בוקובינה גורש לטרנסניסטריה, שם חלה ונספה לאחר יסורים מרים (פרטים נוספים עליו ועל מוצאו ראה בערך "יועד").

ר' לייבוש בער האלפערט, אף הוא מבחירי התלמידים בישיבת אויבראוויישווה. נולד בשנת תרס"ט (1907). בעת השריפה הגדולה בבורשה (ראה לקמן) נתמנה למזכיר ועד־העזרה למען הנשרפים. בשנים תרצ"ח—תש"ט (1938—1949) היה רבה של קהילת וואסלוי שבמולדובה. לאחר המלחמה היה ממנהיגי אגודת ישראל ברומניה. בשנות החמישים נאסר על־ידי הקומוניסטים. כצחוק הגורל נפגש בבית־הסוהר הרומני עם הכומר דומיטרסקו, שהרבה לטהר עצמו בפני הרב האלפרט על מעשיו בבורשה בעת השריפה ולטענתו הוא שריסן את האיכרים שלא יפרצו לתוך העיירה. בשנת תש"ך עלה הרב האלפרט לישראל ושימש ברבנות בצפון תל־אביב.

הרב ליבוש בר הלפרט

הרב הלפרט נפטר ביום כ' אדר א' תשמ"א בן 72. פטירתו השרתה אבל גדול בחוגי היהדות החרדית. היה נערץ ומקובל על כל החוגים, נספד כהלכה בעתונות הדתית. חברו יבל"א רש"י גרוס כותב בין השאר: „רבי ליבוש בר התבגר והיה לאיש בטרם זמן. שמו הלך לפניו בהיותו עלם צעיר"; "בגיל 16 אנו מוצאים אותו בישיבת ווישווה כתלמיד מצטיין בישיבת בעל קרן לדוד. כאשר רבו הגדול נתבקש לכהן פאר בעיר סאטמאר הולך אחריו תלמידו החביב וידו לא זזה מתוך ידו. גם כשרבו יוצא לנופש מתלווה אליו תלמידו... כאשר רבנו רבי מנחם מנדל הגר זצ"ל עלה על כס הרבנות בעיר

ווישווה... ושוב אנו מוצאים את ר' לייבוש בר בכותל המזרח של הישיבה, משתעשעים אתו בפלפולי דאורייתא" (המודיע, ל' אדר א' תשמ"א).

בנו הרב שלום הלפרט כותב בהספדו: "בעודו יניק נפטר עליו אביו מורו ר' מאיר והיתום הקטן נעשה אב לעצמו. חינך עצמו והדריך עצמו... היו בני בורשה רואים את הארז הצעיר הגדל ביניהם ומתגאים בו. הבחינו בו שלגדולות נוצר והחלו משתעשעים בו ומתכבדים בשמו, ראוהו כנכס רוחני של קהילתם, לעולם אין מוצאים את ליבוש בר הקטן אלא בבית המדרש ומעולם אין מוצאים אותו עוסק בשיחה בטלה. גריס באורייתא תדירא... טרם נכנס לעול המצוות ומינוהו לומר שיעור בפרקי־אבות ברבים מדי שבת בשבתו" (שם שלושים לפטירתו).

הסופר ר' יהודה נחשוני כותב: "הגאון רבי לייבוש בר הלפרט זצ"ל רבה של אגודת ישראל בצפונה של תל־אביב היה גאון וצדיק נודע בשערים... רב חילו כנואם ומרצה מחונן הוא הראה בהופעותיו בכנסי תלמידים, בכנסי התנועה ובהזדמנויות אחרות. הוא היה ראש המדברים בכל מקום, דבריו נתקבלו תמיד בתשואות, כי היה פה מפיק מרגליות ושופע חכמה ודעת. שמו יצא לפניו כעילוי בעל כשרונות", ("שערים", ביום השלושים לפטירתו).

תפס עמדה מכובדת בחיים הצבוריים של יהדות רומניה בכלל ויהודי מאראמארוש בפרט. השאיר בכתובים חידושי תורה רבים בהרבה מקצועות התורה. בנו הבכור ר' שמואל שמעלקא האלפרט, שנבחר לחבר־כנסת, ואחיו הרב מאיר ור' שלום הלפרט מכינים אותם לדפוס.

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

שלא כמו ברוב ישובי מאראמארוש, התפתחה קהילת בורשה בקצב מואץ למדי, מתחילת קיומה ואילך. בשליש הראשון של המאה ה־יט כבר היו בה 250 נפש. מנין קבוע היה בה החל משנת תק"כ (1760) לערך. בית הכנסת הראשון נבנה בשנת תק"ס (1800). מסורת בפי אנשי בורשה שבית הכנסת הראשון נבנה בתוך חלקת יער, לאחר בירור החלקה והנחת היסודות לבית הכנסת, שימשו העצים הבלתי מהוקצעים לבניית בית הכנסת. הקירות הפנימיים טויחו בטיט וסוידו בסיד וצוירו בציורים מרהיבי עין. בשנת ת"ר (1840) נבנה בית כנסת שני. בשאלה לרבה של סיגט, בעל ייטב לב, משנת תר"ם (1880) לערך (ראה למעלה), מזכיר רבה של סיגט בתי־תפלה אלה: "בית המדרש הישן, בית הכנסת ובית המדרש וקלויז ומנינים קבועים" — משמע שכבר אז היו בבורשה לפחות ששה בתי־תפלה קבועים. ריבוי בתי־התפלה בבורשה לא בשל מספרם הרב של יהודיה, שכן ב־1880 לא התגוררו בבורשה אלא 1144 יהודים (נפש) והם לא נזקקו לששה בתי־תפלה. הסיבה היא במצבה הטופוגראפי והגיאו־גראפי של העיירה, המפוזרת על פני שטח עצום. הפיזור של העיירה היה הגדול ביותר בטראנסילוואניה ואולי ברומניה כולה. למשל, קלויזנבורג, בירת טראנסילוואניה החזיקה 82,222 Jugãre catastrale [מדת קרקע הנהוגה בטראנסיל־וואניה] ואילו בורשה החזיקה 82,583 (סיגט לא החזיקה אלא 17,439). אורכו של הכביש החוצה את בורשה כששה ק"מ. יהודי בורשה היו נאלצים, איפוא, להקים לעצמם בתי תפלה רבים.

בסוף המאה ה־יט ותחילת המאה העשרים הוקמו עוד שלושה בתי־מדרש ובין שתי מלחמות העולם נוספו עוד כמה. אחד מיוצאי בורשה, ר' גדליהו שטיין, בחיבורו על בורשה ויהודיה (כתב־יד), מונה את בתי־התפלה של בורשה. נביא את דבריו, כלשונם, שיש בהם, אגב, כמה ידיעות מסביב לבתי התפלה:

בית הכנסת העליון — נבנה ב־1840. נשרף גגו וכוסה מחדש. הרבה תורה שמעו קירות האבן שבו ויותר מהמה — תהלים. שם היתה ישיבתו הקטנה של ר' גרשון הדיין. הרבי התפלל בו בימות השבוע (לפרקים גם בשבתות). הרגשה לא נעימה רדפה את מתפלליו בראותם את גגו (ומגדלו) של בית היראה הגבוה מגג בית מדרשם. כיום צופה המגדל לעבר המקום בו עמד שכנו הקדוש ממנו — ואין זכר בו למתפללים היקרים שספר־תמו אתו.

הסאלאש — ליד בית הרבי שהכיל כאלף מתפללים. בו גילו הילדים מרגל פולני בשעת התפילה ומסרוהו להונגרים שתלוהו. בימי המלחמה [הראשונה] שימש אורוה לסוסי הצבא. לאחריה "גאלו" ר' יעקב רוזנברג וקנה את אבניו ושיקעם ב"עץ חיים" שלו.

בית הכנסת "מדי חודש" (חודש חברה) ע"ש הסיום החדשי לששה סדרי משנה. חסידי וויז'ניץ שפכו בו את שיחם. בנוי היה מעץ והתפללו בו ולמדו בו בוקר וערב. בעלי־התפלה שלו היו אברכים שקולם נאה, כר' יעקב וורצברגר, ר' שלמה יוסף מרקוביץ ועוד.

בית כנסת "עץ חיים" — בית תפילתם של אנשי העמל ומעוטי תורה. הרבה תהלים נאמר בו. מתפלליו גם שכרו מלמד שילמדם תורה. הראשון ששכן בצ'יזלה נשרף; השני — הוקם במרכז מהאבנים שהועברו מהסאלאש של הרבי. גבאו התמידי — יענקל רוזנברג היה.

הקלויז הזידיטשובי — נבנה ליד הגשר מעל נהר הצ'יזלה. בשכנותו נמצאו האיטליזים. שימש ל"חדרים". ר' נתן אליה לייבוביץ עבר לפני התיבה בימים הנוראים והתפלל בנוסח זידיטשובי. משנשרף ולא נבנה עוד — עבר ל"מדי חודש". בבית זה הורשו ציונים לנאום את נאומיהם — בגלל ציוניותם של מתפלליו — ובראשם ר' בן־ציון פיש.

בית הכנסת הגדול התחתון — בית חומה עם חלונות ממעל ומתחת. מרשים ומעורר כבוד. בעלי תפילה מעולים עברו לפני התיבה. הרביצו תורה ברבים ומלא היה, ככל בתי הכנסת בבורשה. לידו היה קיים מנין הנוער שניהלו את מוסדם כמתכונת המבוגרים.

בית הכנסת הישן — ראשון בתי התפילה בבורשה שיראת כבוד אופפתו. בימי הרבי מרימנוב כבר היה על מכונו. בנוי מעץ והכיל לכל היותר כשמונים מושבים. אליו הוזמן ר' אליעזר הערשטיק השוחט בצאתו מהמקוה שעל ידו בחצות, לעלות לתורה במנין המתים. הדיין ר' יצחק [וורצברגר] הדריכהו איך לעשות. בו היו מתפללים ברגלים שמזכירים נשמות. בסוף המאה ה־18 הוטמן הקמיע שנתן הרבי הג"ל ומנע גזירת גירוש שארבה ליהודי בורשה. אחרי מלחמת העולם השניה — עדיין קיים היה ור' לוי יצחק שטיינמץ, השוחט האחרון של בורשה, משראה שסוחפים את העצים להסקה (הגויים) הורה לפרקו ולתקן בעציו את המקוה. הקמיע נמצא בידי בן בורשה בישראל המסרב להוציאו מידו.

מלבד בתי התפילה הנמנים למעלה, אפשר לציין — מניני של ר' משהלי [ואלדמאן] הדיין; בית כנסת קטן שירש בית והפכו למקום תפילה עבור היהודים הגרים בחלק התחתון הקיצוני. מנין המזרחי; מנין "תפארת בחורים" — שליד בית הכנסת העליון. משנפתח מנינו של המזרחי התדיינו

חבריו עם חבריהם מ"תפארת בחורים" ודרשו את ספר התורה שברכוש המנין, הואיל והם הרוב. פסק הדין הורה שאין מוציאים ספר תורה ממקום שמתפללים בו. הללו עשו דין לעצמם והוציאו את הספר שלא ברשות אבל בידיעה. נגרים שבמזרחי התנדבו והתקינו ארון קודש סגור על מנעול שאין לפתחו. התחכמו "תפארת בחורים" — חצבו את העץ והוציאו את המנעול — וספר התורה. הדבר חזר חלילה כמה פעמים.

ראשון למוסדות הקהילתיים היה כמובן החברה קדישא, שנוסדה בשנת תקע"ה (1815), אך למעשה תפקדה מאז קיום הקהילה. בבורשה היו שלושה בתי־עלמין, העתיק, הישן והחדש, שנחנך בשנות השלושים. ראשון הנטמנים בבית־העלמין החדש היה ר' ישראל הגר בנו של האדמו"ר ר' פנחס, שהיה ידוע חולי ונפטר במוצאי יום הכפורים בדמי ימיו, בבוא האדמו"ר מבורשה להתפלל ב"סאלאש" בפעם האחרונה. אחד מפנקסי החברה קדישא נשאר לפליטה ונגאל על־ידי ר' שלמה יעקב גרוס והוא שמור עתה בבית מארמארוש בתל־אביב. רשומים בו מאות שמות בכתב־ידו של ר' בן־ציון פיש, שאף הקדים לו הקדמה, שאינה מעניין הפנקס. ראשי החברה היו שנים רבות ממשפחת סאבוי. מן הראוי להזכיר את הקברן הותיק, ר' מנדיל יואל'ס. מצעירותו עד זקנה ושיבה עשה הוא את כל העבודות בבית־העלמין. מספרים, שבגיטו הבטיח שלצורר לא תהיה שליטה עליו ואמנם נפטר לפני הגירוש לאושוויץ.

מאז קיום הקהילה היו בה כמה חברות ללימוד תורה: חברה משניות, חברה ש"ס, חברה תהלים ועוד. תקנון הקהילה, שהיה בתוקף עד השואה, נוסח בשנת תרל"א (1871) ואין ספק שעשרות שנים קודם לכן נהגה הקהילה לפי תקנון מנוסח בכתב. התלמוד־תורה נוסד בשנת תר"ל (1870). בתרס"ח (1908) נוסד ארגון נשים למעשי צדקה וחסד ובשנת 1918, כפי הנראה בשל המצב הכלכלי החמור ששרר בעת המלחמה, ארגנו כמה אנשים את חברת מתן בסתר, במטרה לתמוך במשפחות מכובדות שירדו מנכסיהן. בתקופה זו נוסדה גם החברה "מדי חודש", שחבריה נפגשו כל ראש חודש לסיום ששה סדרי משנה וסקירת מצבם של בעלי הבתים הזקוקים לסיוע. מלבד חברות אלה היו קיימות חברות ביקור חולים, הכנסת כלה, פועלי צדק לעזרה הדדית. לציון מיוחד ראויה חברת הבחורות לתרבות "קולטור־פארייין", שבמסגרתה נוסדה אגודת "אנטי־מודה" על־ידי הנערות מבתים אמידים. נערות אלו יצאו בקריאה לכל בנות בורשה שאף נערה לא תופיע בציבור בתלבושת מודרנית, אלא בלבוש פשוט וצנוע, בשמלת "פפיטה" מבד זול, כדי לא לבייש את הבנות משכבות העניות, שאין ביכלתן להתלבש לפי צו האופנה.

בבורשה היו שלושה מקוואות־טהרה, שנים מהם עתיקים והשלישי הוקם בין שתי מלחמות העולם. ניתן שוב את רשות התיאור לגדליהו שטיין:

שני בתי מרחצאות היו בבורשה שמקוואותיה הביאו טהרה ליהודיה בחייהם ובמותם. כל ימות השבוע הולכים היו ל"מקוה" ובערבי שבתות ומועדים — ל"מרחץ". שניהם נבנו יחד ובשכנות עם שני בתי הכנסת הגדולים, העליון והתחתון. אולם משנבנה בית כנסת "מדי חודש" במרכז — הוקצה גם מגרש גדול להקמת מקווה שלישי, בקרבתו. הוחל בבנינו בימי מלחמת העולם הראשונה, אבל הופסק מחוסר תקציב ורוע המצב ועמד בקירותיו האפורים ובגגו שנים רבות. הבנין שימש מקור לא אכזב לסיפורי פחדים מסמרי שער, שהתהלכו בין תלמידי החדרים והרעידו את עצמותיהם היבשות מחוסר מזון: שדים ורוחות ומזיקין מתראים בחלונות הפעורים ומהתלים בכל עובר ושב עם שקיעת החמה. משנגמר בנינו פרחה לה כת הליצים ונתמעט ערכם של שני המקוואות העתיקים, שהתבטלו מפני אחיהם הצעיר והמשוכלל והמצויד בכל הכלים המודרניים, מבית מכונות שהונעו ב"דיזל" עד מקוואות (נפרדים) שקירותיהם שיש לבן. זקנים שבדור התלחשו — הלזה מקווה ייקרא, היכן הריח המסורתי שהיה עולה ממימיו? יש מוסרים שטובלי המקווה התחתון חזרו למימיו העכורים ואילו העליון הוקצה לטהרת הנפטרים. את ר' משה'לי הדיין הביאו ממרחק רב כדי להטבילו בו והרבי מווישיווה [ר' מנחם מענדל הגר] קרא עליו בהספדו שנערך לו ליד בית הכנסת העליון וסיים בפסוק: "ומשה עלה אל האלקים". וגעה כל העם בבכיה.

בדרך כלל החזיקה קהילת בורשה שני שוחטים. השוחטים הידועים הם ר' גדליה שטיינמץ, ר' נפתלי מענדל ור' ישראל כהנא. ר' ישראל היה יליד ווילחוביץ הוסמך לשו"ב ע"י הרב ממונקאטש בעל "דרכי תשובה" והוא מפליג בשבחו כת"ח

הרה"צ ר' אליעזר הגר הרב מויזניץ
עם השו"ב מבורשה ר' ישראל כהנא מימין

גדול. כולם היו תלמידי חכמים מובהקים ראויים להורות באיסור והיתר, אלא מפני כבוד הרבנים והדיינים נמנעו מלפסוק הלכה בעצמם. השוחטים שימשו גם כמוהלים, אך היו גם בעלי בתים שהיו להוטים אחר מצוה זו, כגון ר' מיכל שטיינמץ ואחרים. ר' מיכל שטיינמץ היה גם בעל תפילה מעולה (בניו היו עוזרים לו כמשוררים), ר' גרשון שטויבר הדיין, ר' שמואל הערשטיק, ר' מוטילי געגוד, שהיה חזן של ממש (התמחה בארצות הברית), ר' נתן אליהו לייבוביץ ואחרים.

בעל תפילה מעולה היה גם ר' בן־ציון גאנץ חתנו של ר' יהודה מאיר פולאק. היה מתפלל בנוסח וויז'ניץ, שכן היה מקורב לאדמו"ר בעל אהבת ישראל מוויז'ניץ. הוא הוזמן על־ידי הגאון והאדמו"ר מווישווה ר' מנחם מענדל לעבור בפני התיבה בימים נוראים בבית המדרש הגדול באויבראוויישווה. פעמים הוזמן להתפלל בימים נוראים לסיגט. גם בניו היו יודעי־נגן על כנור. במוצאי שבתות בסעודת מלוה מלכה היו ר' בן־ציון גאנץ ובניו מנגנים בכשרון על כנורות, כשהמונים מבני בורשה נאספו להאזין לנגינה. (אחד מבניו, ר' יחזקאל גאנץ, שהיה שוחט באחד הכפרים במחוז בוקובינה, נרצח בצורה מזעזעת בידי האוקראינים תושבי הכפר, כשפרצה המלחמה והאיזור נכבש מידי הרוסים. הרוצחים ניסרו אותו במנסרה).

ר' מיכאל שטיינמץ

ראשי הקהילה, פרנסיה ונכבדיה בין השנים תר"ח—תר"מ (1848—1880) היו: ר' מרדכי אריה כהנא, ר' מרדכי מייזלס, ר' מאיר היילפרין, ר' שמחה אליהו פיש, ר' דוד גאנז, ר' נפתלי הירץ שטיין, ר' בערקא קריינדלר, ר' יעקב פרוכטר, ר' צבי גיבלבר, ר' נחמן לאקס, ר' משה שמואל ווידר, ר' אברהם חיים שטיינמץ, ר' אברהם שארף, ר' יחזקאל קאוולר, ר' משה גרשון פיש, ר' פנחס מארקאוויטש, ר' צבי מארקאוויטש, ר' נפתלי צבי הלר (עלה ארצה ונטמן בהר הזיתים), ר' נחום צבי פריד, ר' זאב ניילנדר, ר' שמואל רובינשטיין, ר' אריה דב גאנז, ר' ליבוש רוזנברג, ר' שלמה הלוי אידלשטיין, ר' אריה דב שטיין, ר' אברהם שוארץ, ר' אלימלך קאליש, ר' בערל שטיין, ר' בן־ציון פיש, ר' גדליה כהנא, ר' יעקב אריה גאנז, ר' אברהם דב קאוולר, ר' יחזקאל צבי קאוולר, ר' יעקב שטיינמץ, ר' מאטיל אדלר, ר' משה פרוכטר, ר' מאיר שטיינמץ ואחרים.

משנת תר"מ ועד סוף המאה ה־יט (1880—1900) היו נכבדי הקהילה ופרנסיה (בצד חלק מן המנויים לעיל, שהאריכו ימים מעבר ל־1880): ר' בן־ציון ב"ר משה גרשון פיש, ר' דוד גדליה מאשקאוויטש, ר' פנחס הכהן רבין, ר' משה שמואל ניילנדר, ר' דוד דב לאנקסניר, ר' מנחם שאול מענדלאוויטש, ר' בערל שטיינמץ, ר' משה פרנקל־תאומים, ר' יצחק אייזיק גליק, ר' עמרם פריידנברג, ר' יוסף מרדכי וורצברגר, ר' שלמה מארמור, ר' אברהם ברוך ב"ר שלמה שטיינמץ, ר' אברהם ברוך ב"ר מנחם מענדל שטיינמץ, ר' דב וורצברגר, ר' אריה יששכר היילפרין, ר' בנימין וואלף גאנז, ר' חיים מייזלס, ר' משה אריה מייזלס, ר' זאב טסלר, ר' אליה פולאק, ר' אריה ליב פוגל, ר' יעקב יהודה פוגל, ר' מרדכי גרובר, ר' שלום לעבאוויטש, ר' יעקב קליין ואחרים. ר' אלי' פולאק היה מחסידי סיגט הוא לקח לבתו מתלמידי ערוגת הבושם את ר' אברהם צבי רוט מטיסא־קוראט, בנו שנולד בבורשה רבי שמואל זאב רוט שהיה דיין באוהעלי, מכהן היום כרבם של "מחזיקי הדת" דחסידי בעלז בבני ברק.

מצבה הסוציאלי והכלכלי של קהילת בורשה לא היה שונה ממרבית ישובי מארמארוש. לפי הנתונים שמסרה קהילת בורשה עצמה בשנת 1927 היה הרכבה הכלכלי והמשקי כדלקמן: 4 סיטונאים, 80 סוחרים ובעלי חנויות, 3 חרשתנים (מנסרות עצים), 30 בעלי מלאכה, 100 בעלי קרקעות (רובם בעלי משקי־עזר קטנים, שעיקר פרנסתם לא היה על חקלאות), רופא אחד, 5 פקידים בשרות ציבורי, 20 פקידים בשרות פרטי, 10 מלמדים, 10 קבלנים, 150 פועלים ושכירי יום (רובם ככולם במנסרות העצים), 50 מחוסרי עבודה ו־150 נתמכים. תקציב הקהילה באותה שנה היה מיליון ליי וחצי, שני שלישים ממנו הוצאו לצרכים אדמיניסטראטיביים ושליש לענייני דת, צדקה ולצרכים סוציאליים. מתוך 550 ראשי המשפחה שילמו את מס הקהילה כ־400 בעלי בתים. רוב התקציב כוסה על־ידי מספר קטן של יהודים עשירים ואמידים — בעלי מנסרות העצים, חוכרי יערות, סיטונאים וסוחרים.

ימי מלחמת העולם הראשונה היו קשים ליהודי בורשה. כ־300 יהודים היו מגויסים ו־15 מהם נפלו חללים בחזיתות המלחמה. בתום המלחמה השתוללה מגפה בין יהודי בורשה, אך מסירות נפשם של יהודי העיירה וטיפולם המסור, למרות הסיכון הרב הכרוך בכך, הקטינה את ממדי האסון. המעבר משלטון האוסטרו־הונגרי למשטר הרומני היה כרוך בקשיי־מעבר לא מעטים. עם תום המלחמה ונסיגת כוחות הצבא האוסטרו־הונגרי ממחוז מארמארוש, הילכו אימים על היהודים (ולא עליהם בלבד) קבוצות בריונים מזוינים ממשוחררי הצבא ועריקים, ששדדו ובזזו רכוש יהודי. יהודי בורשה התארגנו לקדם את פני הרוצחים והוקם משמר לאומי בראשותו של הרץ פרוכטר, בעל מנסרת עצים, שהיה למעשה ראש העיירה "בין מלכא למלכא" (ראה עליו לקמן), עד להתבססות השלטון הרומני בבורשה.

באותם ימים התארגנה בבורשה גם קבוצת־סתר שכונתה "חברת מלוה מלכה" (כנראה משום שהתכנסו בכל מוצאי

שבת). מטרתה של קבוצת־חשאין זו היה להעניש את הפורעים האנטישמיים בבורשה ולהטיל את מורא היהודים על הבריונים. להם מיחסים את הוצאתו להורג של ראש המועצה הושדא, אנטישמי מרושע, שמצאוהו מת בתוך בור מים. קצב עבר לתומו ליד ההרוג וגרזן הקצבים בידו. מיד נאסר ונחקר, אך לא גילו דבר. נידון למיתה וגזר־דינו הומתק למאסר שתים־עשרה שנה.

בימי מלחמת העולם הראשונה ומיד לאחריה קרו בבורשה שלושה מקרי רצח, בהם מצאו את מותם ארבעה יהודים: ר' וואלף ניילנדר, בן־תורה ובעל נכסים וסוחר. בעצם היום נכנסו אל חנותו כמה גויים, סחפוהו עד לגשר ולאור היום ולעיני עוברים ושבים רצחוהו בגרזיניהם. הרצח היה על רקע סיכסוכי מקרקעין; ר' שלמה ליב פרוכטר, סוחר בהמות ובעל פלגינה (מרעה צאן). יום אחד הועידוהו למקום פלוני, לשם מכירת סוסים. התנפלו עליו ודקרוהו בסכיניהם. הוא כונה בשם "דער אמעריקאנער", משום שהותו בארצות הברית.

ומעבר מזה "בורשה התחתונה". בתחומה של העיירה ובשל־טונה כמה ישובים זעירים (למעשה קבוצות בתים): רעפעדיע (יהודי אחד), בדיירץ (שני יהודים), פינטינה (שני יהודים), שעסול (ארבעה יהודים), האנדל (שלושה יהודים).

בורשה היתה "כרכא דכולא ביה". גדול במיוחד היה מספרם של תלמידי החכמים ויודעי התורה ביניהם. שנה־שנה למדו בישיבות השונות (וביחוד בישיבת אויברווישווה הסמו־כה) מאות בחורים מבורשה. אין בידינו, מפני קוצר המצע, לפרט את כל תלמידי החכמים שבעיירה; כשם שלא נוכל להזכיר את כל אנשי הקהילה, ראשיה, פרנסיה ונכבדיה. המפורטים למטה אינם אלא מבחר מייצג, שלא על עצמם בלבד יצאו ללמד, אלא על הכלל כולו. כל יהודי בורשה, מלבד בודדים (4—5), התהלכו בלבוש חסידי מלא: חבשו שטריימל בימי שבת ומועד, לבשו קאפטאנים ואף גרבו גרביים לבנים. רובם הגדול היו חסידי וויז'ניץ־בורשה ומיעוטם

משוחחים ברחוב ר' ברל ורצברגר באמצע ממושקף, ר' יוסף אייזיק ורצברגר, ר' יעקב חיים שטינמץ, ור' עזרא ציק

ר' חיים הרץ שטיין, ישב בבית אביו בישוב "בדיירץ" (6 ק"מ מזרחה לבורשה). לגויים נודע שהוא מכר מספר בהמות שתמורתן קיבל כסף רב. בלילה הקיפו את הבית, ירו דרך החלון והמיתוהו בשכבו במטה (לידו שכבה תינוקת ולא ניזוקה). ניגשו למטת אשתו ותבעו את הכסף. לאחר שנתנה להם את מבוקשם וחזרה למטתה דקרוה בסכיניהם. הובאה לבית החולים ושם נפטרה. שניהם היו בעלי צדקה, ולא עבר אורח, כגוי — כיהודי שלא אכל אצלם.

העיירה בורשה, שכאמור, מפוזרת על פני שטח רחב ידים, הכילה רחוב ארוך כארבעה ק"מ. בחלקו המזרחי חוצה את העיירה נהר הצ'יזולה; מעבר לנהר מזה "בורשה העליונה" חסידים לאדמו"רי הסביבה, כגון זידיטשוב־ספינקא, אוטניה, סיגט ועוד.

זכתה בורשה למנהיגים בעלי שיעור קומה במידה גדושה. נפרט בקיצור נמרץ אחדים מהם.

ר' בן־ציון פיש כבר הוזכר למעלה כמחבר ספרים וכמי שבא במשא ומתן של הלכה עם גאוני הדור. נביא כאן את תיאורו של שלמה זמרוני מתוך חיבורו "הציונות הדתית במאראמארוש" (כתב־יד):

אישיות רבת־אנפין. טיפוס אגדי. תלמיד חכם ומשכיל, חסיד וירא־שמים, בעל השכלה כללית. ידע לשונות: לטינית, צרפתית, גרמנית, הונגרית, רומנית ועל הכל עברית ספרותית.

אחרי נשואיו היה לבעל טחנת־קמח ומנסרת־עצים ופרנסתו היתה בשפע. עם הופעתו של הרצל הכריז על עצמו כציוני והתחיל להטיף לשיבת־ציון. בא בחליפת מכתבים עם ד"ר תיאודור הרצל והיה הראשון שרכש והפיץ את השקל הציוני במארמארוש, דבר שעורר עליו רוגז והתנגדות בין היהדות החרדית בימים ההם. לא סלחו לו שיהודי עם פיאות ארוכות, קפוטה ושטריימל יהיה לפתע לציוני...

בשנת תרצ"ט (1939), לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, החליטו יוצאי בורשה בישראל להעלות ארצה את מורם ורבם לציונות־הדתית וקבלו על עצמם את החזקתו ופרנסתו בכבוד עד סוף ימיו. ר' בן־ציון פיש ענה להם במכתב נרגש... וזה לשון המכתב כפי שצולם במקורו:

ב"ה מארגארעטן, ג פרשת בחקותי תרצ"ט.

עתירת שלום לידידי החכם היקר ר' צבי אלימלך נ"י [הערש־מלך גולד־זהבי מבורשה] ושלום לעולי בורשא החפצים טובתי ודואגים לאשרי. גיל מלאתי בקראי איגרתך היפהפיה שערכת לחתננו ר' שלמה אהרן בירנבוים, שבה השמעתיהו שעולי בורשא החליטו להמישני מבור שאון הגלות, להעלני לגיא־חזיון וארץ חמדה. אשר אם מנעני ה' ע"כ לדרוך בה, זכרונה לא יזח ולא ימוש מחדרי לבבי, עד שגם בחזיוני־ליל ישעשעני וישמחני ושנתי ערבה עלי. ורק כאשר איקץ אמצאני כאיש אובד ותועה בישימון. ולכן ברוכים תהיו אתה ידידי שנכנסת בעובי־הקורה — ואנשי מקומנו, כי הפחתם והציתם בי זיקות־תקוה שכבר חשבתים לנדעכים ומיואשים, אולי ירצני ה' ויזכני לראות נוהו ולשמוח עמכם.

בספרי "דברי חכמים" המכיל 3000 פתגמים מחוכמים מחכמי־תבל אשר העתקתי ללשוננו, כתוב: "תודה בדברים היא קלה, — בלב היא מעולה — ובמעשה היא מהוללה". חובת שלוש אלה התודות רובצות עלי. שתים הראשונות אושיט לכם ממעמקי לבי בפנים מסבירות. ועל השלישית תמחלו לי, בהיותי חסר־אונים, כאיש שיבה תוותרו עליה.

ידידינו! לא חוננתי בכנפיים בכנפי החסידה ואמרתי אעופה במועף אחד כמלאך, מחיק תשוקתי להתענג באור החיים, תעצרני זקנתי־שיבתי. אף שהנני הולך על משענתי, על בוריי, בלי מטה בידי, אשר זקנים בגילי לא יזוזו ממקומם. גם אור עיני אינו זקוק למשקפים, בכל זאת הנני זקוק לבני יהושע, שהוא יודע ארחי וטבעי ומשלים חפצי ורצוני כבן־זקונים, עד שלא אגזים אם אומר שחיי תלויים בחייו ממש ואי־אפשר לי לנסוע לא"י, רק אם הוא יסע עמדי וישרתני כאשר ישמשני כעת. כי את מי בלעדו אטריח ללווני ולשרתני במשך נסיעתי. ובעת היותי שם ועמו אשב במעון שישכור שם. ולכן אם לאל ידכם להשיג גם עבורו עם בני־ביתו רשיון כניסה, אסע ברצות ה' בלוויית בני שיחי'. ובמדה שיכבד עליכם השגת רשיון, כן יקל מעליכם עולי, כי בדרכי כלכלתי יתמכוני צאצאיי ולא אעמיס עליכם הוצאות פרנסתי.

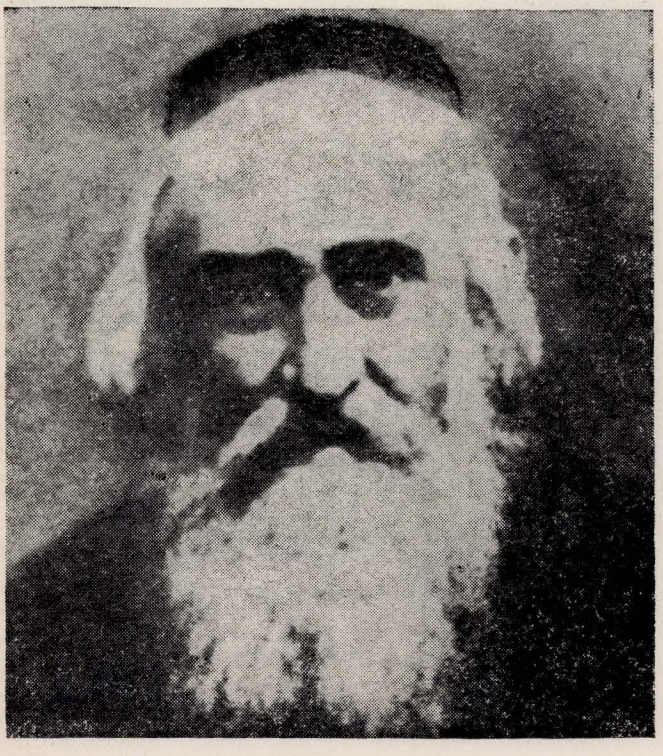
בני יהושע יסע על הוצאותי ויביא לחמו ולחם ביתו בעבודה אשר יעבוד לכל אשר יבוקש. וגם שלוש בנותיו המושלמות ביפיין ובהשכלתן, שהבכירה היא בת ט"ו שנים, תעזורנה לו בעבודתו או במלאכת החייטים או לשרת בהליכות־בית, בעיר או בכפר תמצאנה עבודה. גם שלושה ילדיו הזכרים, שהבכור הוא בן י"ג שנים, הם משכילים בלמודם.

ולכן אחלה פניכם, כאשר הראיתם רגשי־לבבכם בחיבה גלויה במכתבתם המלא רגשות עדינות, כן תחזקנה ידיכם להשלים את אשר החילותם בלי רפיון. וה' עמכם. מוקירכם בן־ציון פיש.

עולי בורשה ענו על מכתבו הנרגש, אך בינתים פרצה מלחמת העולם השניה והדרכים נסגרו. ר' בן־ציון פיש לא זכה. בשנת תש"ד (1944) והוא ישיש בן 98 הובל לאושוויץ. בניו הורידו אותו מרכבת־המוות בשמיכה כשעודנו חי. הי"ד.

ר' בן־ציון פיש העמיד בבורשה תלמידים שהלכו בעקבו־תיו. אחד מהם היה ר' יהודה מאיר פולאק, אף הוא חסיד ועתיר־נכסים, מחסידיו הגדולים של האדמו"ר מאוטניה, ר' חיים הגר. שנים רבות ראש הקהילה ונציג היהודים במועצה המקו־מית, מקורב גם לשלטונות המחוז. מנהל הבנק הקואופראטיבי של הג'וינט. בסוף שנות התשעים הקים ליד בורשה מקום מרפא וגופש "באיילה פינטינה". לאחר מכן עסק בהובלת עצים בחבל טראנסילוואניה ועשה עושר רב. חזר לבורשה ובנה בית גדול ובתוכו בית כנסת. לעת זקנתו שכר מלמד ללמדו גמרא ותוספות עד שהיה לבר־אוריין. בשנת תרפ"ד (1924) השתתף בועידה הציונית הארצית בטראנסילוואניה. הופעתו בועידה בלבוש חסידי מלא, עם זקן ופיאות ארוכות, משכה את תשומת לבם של כל הצירים. בשנת 1926 הגה את הרעיון להקים בארץ־ישראל כפר מיוצאי בורשה, האמונים על עבודת אדמה ואינם בוחלים במלאכת כפיים. משלחת בראשותו סיירה בארץ ונועדה עם מנהיגי הישוב, שהבטיחו תשובה מהירה. אך התשובה מעולם לא הגיעה לבורשה. העיתוי לא היה נוח, שכן כידוע שרר בתקופה זו משבר של חוסר עבודה ורבים ירדו מן הארץ מאוכזבים. התכנית לא התגשמה.

ר' יהודה מאיר פולאק היה פעיל מאד בכל עניני הקהילה. ביתו היה פתוח לרוחה. כל מר לב שפך לפניו את מר לבו והפליא לעשות צדקה וחסד. כפי שנודע אחר פטירתו הרבה לתת צדקה בסתר יותר מבגלוי. ר' יצחק ווידר, המכונה ר' יצחק "סודאש" בעל בית חרושת לסודה היה נאמן ביתו של ר' יהודה מאיר פולאק. ר' יצחק היה בעל חסד גדול ופיזר לעניים הרבה צדקה, חילק לעניים הוצאות שבת ויום טוב והושיט עזרה לכל דורש. בעת פטירת ר' יהודה מאיר פולאק גילה ר' יצחק ווידר שמאחורי מעשה הצדקה שלו עמד ר' יהודה מאיר פולאק והוא שמימן וכלכל בסתר את כל מפעל

ר' יהודה מאיר פולק

הצדקה של ר' יצחק ווידר. כל האדמו"רים לבית וויז'ניץ וכן רבנים ואדמו"רים אחרים ועוברי אורח התאכסנו בביתו. הוא היה איש מעשי ובעל יזמה ועשה הרבה למען קהילת בורשה ואנשיה לעזור עזרה קונסטרוקטיבית ומכאן אהבתו ונטיותיו גם לבנין ארץ ישראל ברוח התורה. הוא היה מאד מקובל ואהוב על אנשי קהלתו בהיותו גם איש עממי ומעורב עם הבריות. נפטר בשנת 1928. משפחת פולאק היתה מסועפת מאד, מהם תלמידי חכמים ומהם סוחרים ובעלי תעשיה. בעלי המפעל הגדול לטקסטיל "פולגת" אשר בקרית גת אף הם מצאצאי ר' יהודה מאיר פולאק.

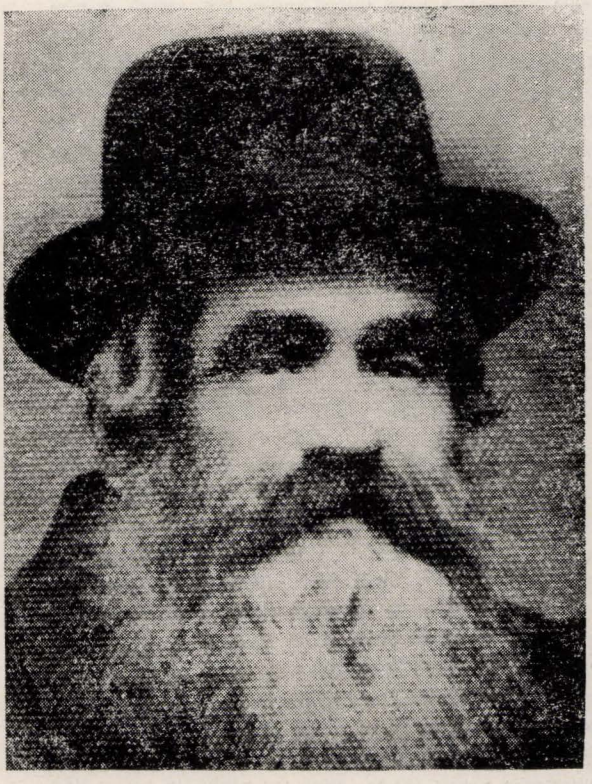
מנהיג בעל שיעור קומה בקנה־מידה שמעבר לבורשה וקהילתה היה ר' משה מושקוביץ. בנו של ר' דוד מושקוביץ

לאה ינטה פולק

הדיין מגאסויד (ולאחר עלותו ארצה רבה של שכונת פלורנטין בתל־אביב, בה נפטר בזקנה מופלגת), שהטיף לציונות גם בחיבוריו התורניים כגון "רגלי מבשר" (קלוזש תרפ"א) ו"גלילי זהב" (סאטמאר תרצ"ה — תרצ"ו). גם ר' משה מושקוביץ היה מראשי הקהילה והיה שותף למנסרת עצים. מראשי המזרחי במדינה אותו ייצג בקונגרסים הציוניים. אף הוא ביקר בארץ במשלחת הנזכרת. הוא השאיר רושם רב על ר' אברהם יצחק הכהן קוק רבה הראשי של ארץ־ישראל. בנו, נפתלי בן־משה, הדפיס רשימה נרגשת על אביו ("אבא"). והרי כמה הבאות:

אבא נשאר לנגד עיני במלוא שיעור קומתו... גבוה, תמיר, עינים חומות נוצצות, גבות עבותות, מצח גבוה, פנים מאורכים עדינים, אף חטוב, זקן מלא ושחור, שהלך והלבין, הילוך נמרץ, כשהוא רוקע ברגליו כל פעם שמחשבה הציקה לו או הבריקה לו. קול עמוס טונים, בעל דיקציה של נואם — ואמנם היה נואם טוב, מהיר תפיסה ומהיר חימה. יודע לכעוס ויודע לצחוק. בעל הומור נדיר, עם שנינות שובת לב, אמן הסיפור וחריף־לשון, עוקצני ומלטף. עד היום, 36 שנה לאחר פטירתו, אני פוגש אנשים המחזיקים בי כדי לספר לי אימרות שנונות, סיפורים והברקות מפי אבא, כאילו זה עתה נאמרו. היה בעל סגנון כתיבה משלו והיה לו טעם עדין. היו אתו בכתובים שני ספרים — אחד על תולדות בורשה והשני דברי הגות — שטרח ועמל עליהם לעתות הפנאי ולא פעם בשעות הקטנות של הלילה...

ר' צבי פולק

אבא היה תלמיד חכם, מדקדק במצוות ובלבוש, השקפתו הציונית היתה רחבת אופקים. הוא השתייך להפועל המזרחי... היינו משפחה אמידה, היו לנו מנסרה גדולה, שדות ויערות. אך ביסוד היינו אנשי אדמה... כשבא סידקוב מישראל לחפש איכרים יהודים שיעלו לישראל הוא מצא את רובם בבורשה. אבא סייע לו בגיוסם ובעלייתם. הם באו לרחובות ושם כונו בשם "חורנים" על שום חריצותם... היום, הם ובניהם ובני בניהם רכשו נחלאות ורכוש ונהיו לאמידי רחובות.

החל מאמצע שנות העשרים ועד לשואה עמד בראש קהילת בורשה, ברוב השנים, ר' הרץ פרוכטר. כבר בצעירותו עקב בענין רב אחר דרכם בהנהגת הקהילה של ר' בן־ציון פיש, ר' יהודה מאיר פולאק ואחרים. אף ר' הרץ פרוכטר היה מחסידיו של האדמו"ר ר' חיים הגר מאוטניה, אך היה מקורב גם לאדמו"רי וויז'ניץ. הוא ואחיו הבכור ר' יצחק פרוכטר קנו את שטח המכרות העזוב והקימו שם מפעל עצים גדול.

מלבד היותו נשיא ("פרעזעס") הקהילה התמסר גם לנוער העובד בבורשה, להקנות לו מקצוע באמצעות סניף הג'וינט בסיגט. ביזמתו הקימה חברת פיק"א סניף בבורשה, שחילק ליהודים פרות ומכשירי חקלאות בחינם או במחיר סמלי.

ר' הרץ פרוכטר היה מפורסם ליהודי פקח וממולח. היו לו מהלכים בחיים הפוליטיים ונסיון רב בעסקנות צבורית. בעל הופעה נעימה, יודע שפות, בעל שיחה נאה ונחון באינטליגנציה טבעית. לפתחו השכים כל יהודי שהסתבך עם

למען שוד וביזה, ניהל אתם הרץ פרוכטר משא־ומתן ממושך כדי למשוך זמן ובינתיים הגיע למקום הצבא הרומני, שזה עתה כבש את המקום, והגן על היהודים ורכושם. בתפקידו כראש האזרחים אירגן מיליציה יהודית, שהורכבה מחיילים משוחררים, שחזרו מחזיתות המלחמה על כלי־נשקם. באותה תקופה אף הוציא צו האוסר על מכירת משקאות חריפים בבורשה. אחד היהודים עבר על הצו והוא נענש בביזוי פומבי. רוב הזמן שבין שתי מלחמות העולם נבחר הרץ פרוכטר

ר' משה מושקוביץ ורעיתו

השלטונות או שעמד לפני משפט מסובך, כדי ליהנות ממנו עצה. גם אדמו"רים ורבנים התיעצו אתו בענינים שונים. כאשר שליח הסוכנות מר סידקוב היה בדרכו לפולין כדי לארגן עליה של חקלאים, היה זה ר' הרץ פרוכטר שעיכב אותו במארא־מארוש. והציג לפניו את יהודי מאראמארוש כחקלאים מובהקים. בהשפעתו של ר' הרץ פרוכטר ארגן סידקוב את עליית חקלאי מאראמארוש, הזוכרים לו זאת לטובה. שכן בדרך זו ניצלו מתופת השואה. הודות לקשריו הטובים עם השלטונות הושיט עזרה לרבים הפונים אליו.

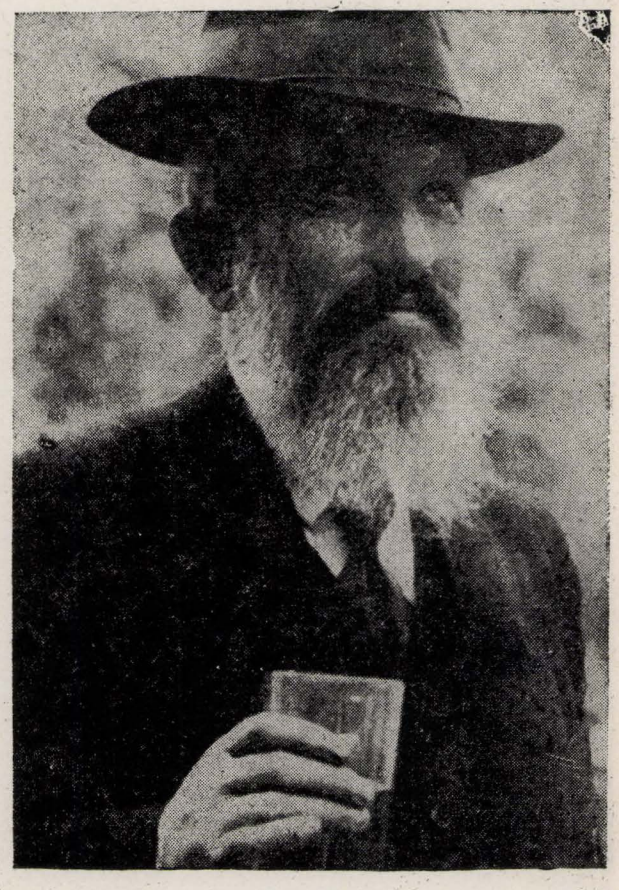
כאמור, היה הרץ פרוכטר ראש העיירה בפועל עם תום מלחמת העולם הראשונה. בתוקף תפקידו זה היה המארגן והיוזם להגנה עצמית נגד הבריונים והפורעים המזוינים שהחלו בשוד ובביזה רכוש יהודי. כאשר החלה התקוממות איכרים למועצה המקומית ולעתים אף למועצה המחוזית. הוא נספה בשואה.

בשנת 1936 נבחר לראש קהילת בורשה ר' אברהם הירש ראטה. מראשוני מארגני תנועת "תורה ועבודה" במאראמארוש. שליחי ארץ־ישראל שביקרו בבורשה התארחו בביתו. נבחר כציר לקונגרס הציוני בקארלסבאד. ביקר בארץ־ישראל כתייר בשנת תרצ"ה (1935), בתקופת עליית צידקוב. עבר את כל מוראות השואה, בה אבד חלק ממשפחתו. לאחר השואה חזר לבורשה והיה אחד הפעילים בשיקום הריסותיה. בשנת 1950 עלה ארצה והתישב בשכון ה' בבני־ברק, ולקח חלק בעיצוב דמותה הציבורית של השכון. נפטר בשנת תשי"ט (1959). (על־פי חיבורו הנ"ל של שלמה זמרוני).

כדגם מייצג לתלמידי החכמים בבורשה, נוסף לאלה שכבר

נזכרו למעלה, נציין את ר׳ שמואל ב״ר מאיר האלפרט. מבחירי התלמידים בישיבות טאשנאד ואויברווישווה ומן המצויינים שבהם. עילוי ומתמיד גדול עד שנתעלה בתורה בבקיאות ובחריפות בצורה מופלאה. התנהג גם בחסידות ובפרישות. נספה בשואה.

ר׳ מיכל שטיינמץ בן הגביר ר׳ ישראל שטיינמץ וחתן ר׳ מאטיל אדלר. איש צנוע ונחבא אל הכלים, אך תלמיד חכם וירא שמים ורודף צדקה וחסד. כארבעים שנה התפלל לפני

ר׳ הרץ פרוכטר

התיבה מוסף בבית המדרש הגדול. פעל בעסקי ציבור לשם שמים. במלחמת העולם הראשונה ארגן ומימן (יחד עם ר׳ שלמה לייבוביץ) מטבח כשר לפסח למען החיילים היהודים שבחזית הפריסלופ. כשכיבדו אותו להיות מוהל עשה את הסעודה על חשבונו. לא הטיף מוסר ודן כל יהודי לכף זכות. נעים הליכות ומעולם לא כעס על איש. בערב יום הכפורים נהג לפייס גם את המשרתת כשעיניו זולגות דמעות. לבו ופיו שוים. (על־פי דברים שהעלה על הכתב בנו ר׳ אלטר שטיינמץ).

מילדי בורשה היה גם ר׳ יחיאל שטיינמץ, שנהרג על **קידוש** השם, הוא התגורר במיהאיפולווא, היה מגדולי וחשובי **חסידי** ויזניץ. ת״ח ויר״ש וממקורבי ונאמני הרבי מוויזניץ **בעל** ״אהבת ישראל״. היה בעל תפלה נפלא, כל שבת **שמברכין** החודש נסע לרבי לגרוסווארדיין.

מן הדין להציג כמה יהודים מן השכבות הבינוניות, שיש בהם כמה קוי־אופי מייצגים ומדגימים:

ר׳ יצחק ווידר ה״סאדאש״, בעל מפעל קטן לייצור מי־סיפון, שכל ימיו היה רודף צדקה וחסד, הושיט עזרה לנזקקים, לחולים ולנדכאים. היה חונן דלים בגופו ובממונו. לאחר פטירת ר׳ יהודה מאיר פולאק גילה ה״סאדאש״ שהממון שחילק לעניים קיבל מר׳ יהודה מאיר פולאק לשם ״מתן בסתר״, כנזכר. באחרית ימיו עלה לאר״י.

שני האחים הרשל ויוסל ברוך שטיינמץ, בעלי עגלות ועניים מרודים כל ימי חייהם. פעם בשמחת תורה, לאחר שתיה כדת כשהיו קצת מבושמים, התחבקו שני האחים, כשהשטריימל בעלי הזנבות המרוטים עם ״שתי שערות״ על ראשיהם, והתמוגגו מרוב נחת ושרו בהתלהבות ובשמחה עצומה ״אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו״. עמד הרב מבורשה מן הצד ועיניו זלגו דמעות ואמר: רבונו של עולם, הבט וראה את עמך ישראל. יהודים אלה אין להם מזון שתי סעודות וכיצד הם שמחים בחלקם.

נזכיר גם את זכרונם של שתי נשים מבורשה כפי שהן מופיעות בזכרונותיה של פראדל ווידר (פייג׳ס) ״מן החצר של הרבי״ (בכתב־יד): ברצוני לומר גם כמה מילים טובות לזכותן של שתי נשים שכנינו מהצד השני של חצרינו, שעשו הרבה כדי לעזור לעניים בצדקה וברפואה. זלאטה אשה נפלאה זו היתה האשה הפשוטה ביותר שהכרתי אי פעם. אפילו קרוא וכתוב לא ידעה. אך מחצית מעניי בורשה אכלו מלחמה. היא היתה מחלקת ביד רחבה ובלב שלם לכל דיכפין חלב, חמאה, וגבינה (במיוחד לפני חג השבועות), תפוחי־אדמה לפני פסח, עצים לחורף וקש למזרונים למטות בקיץ. וככל שהרבתה לחלק כן גדל עושרה. ביתה היה הבית היחיד בעיירה שבו אכלו המשרתים הנוצרים כשווים עם בני הבית בשולחן אחד.

ישנה דמות נוספת שקשה לי שלא להזכירה זו פראדל יעקב לייבס הבת של הגבאי, שניהלה את טחנת הקמח שלהם בימים ובלילות ישבה אצל חולים העניים שידם לא השיגה טיפול רפואי. אם מישהו חלה קראו קודם כל את פראדל כדי שתקבע אם החולה זקוק באמת לרופא. היא היתה גם מעין בנק לגמילות חסדים. לכל אדם היתה לה מלה טובה.

את ארגון הנשים למעשי צדקה וחסד הקימו שתי נשות־חיל: מרת שרה גאנץ בתו היחידה של ר׳ יהודה מאיר פולאק (אשתו של ר׳ בן־ציון גאנץ הנ״ל) ומרת זיסל בת ר׳ כתריאל שטיינמץ. הן פעלו ללא ליאות לתמוך במשפחות עניות שהיו במצוקה. בתחום פעילותן של נשים צדקניות אלו היו מתן בסתר, ביקור חולים, עזרה ליולדות עניות וכיוצא בהם.

אין פלא איפוא שהתנועה הלאומית בבורשה היתה מפו־תחת בבורשה יחסית לשאר ישובי המחוז. את השראתם שאבו בני הנוער מן הדמויות המרשימות שהובאו לעיל. הארגון הציוני הגדול ביותר בבורשה היה של צעירי מזרחי ובני עקיבא, שמנו כ־400 בני נוער. בראש המזרחי היו מלבד הנזכרים לעיל גם ר׳ אליעזר שטיינפלד, חתנו של ר׳ חיים פרל מאמידי הישוב, הרופא ד״ר משולם סולומון (שהיה יהודי שומר תורה), ר׳ שלמה פריד ור׳ מנשה שטיין. בראש הצעירים עמדו צבי אלימלך גולד (זהבי), שעלה ארצה. היה יליד מאסיף (בן חיים ישראל גולד) והתיתם בגיל צעיר. אמו נישאה לר׳ מיכל שטיינמץ ועבר אתה לבורשה. הוא היה מצ

הפעילים הנלהבים בבורשה. באמצע שנות השלושים עלה ארצה כחלוץ. לאחר מכן היה פקיד בעירית תל־אביב. לפני פטירתו עבד באוניברסיטת תל־אביב. הפעילים האחרים בין צעירי המזרחי היו גדליהו שטיין, מוטי פרוכטר, אלתר פרוכטר, עזריאל פופוביץ, אנשל גאנז ואחרים. בבורשה התקיימה אסיפה איזורית של "בני עקיבא", שדובריה היו נפתלי הרץ מושקוביץ (בן־משה), שלמה גאנז ואחרים. לצעירי מזרחי היתה חות הכשרה בבורשה. גם הבנות פתחו סניפים ויסדו הכשרה לבנות, בה עסקו בחקלאות ובגננות, למדו עברית

קבוצת נערות במפל מים בהר "פיאטרוס"

(המורה היתה שפרינצה שטיין). העסקניות שביניהן היו קלרה וורצברגר, שרה פרוכטר פיניע־לאה ועוד.

גם לתנועות אחרות היה ייצוג בבורשה. נחום פערל ייצג את בית"ר, אברהם הירש ריזל הקים סניף לתנועת הנוער העל־מפלגתית הטראנסילוואנית "באריסיה". ואף נשמע קולו של קומוניסט בודד.

קבוצת אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל אורגנה בידי הרב ליבוש בער האלפרט על דעתו של רבו מווישווה רבי מנחם מנדל הגר. גם הרב ובני־ביתו תמכו בקבוצה זו. הסניף שמנה כ־150 צעירים חרדים הקים אף הוא חות הכשרה בה התאמנו והכשירו עצמם לחיים פרודוקטיביים בארץ־ישראל. בנות אגודת ישראל בבורשה התארגנו עוד לפני הסניף של צעירי אגודת ישראל. המארגנת היתה בתו של הרב, מלכה, שנישאה לנכדו של האדמו"ר מספינקא ר' יצחק אייזיק ווייס בעל "חקל יצחק", האדמו"ר של ספינקא בימינו ר' יעקב יוסף ווייס. הרבנית מלכה הגר־ווייס היתה המייסדת של בנות אגודת ישראל כמעט בכל מארמארוש. בבורשה יסדה גם את בית הספר "בית יעקב" והביאה ביוזמתה מורה מוינה. כשהיה לה קשיים כספיים לשלם למורה את משכורתה חיברה בעצמה מחזות לכמה הצגות לפורים ולחנוכה שהוצגו בהצלחה גדולה. היא הצטיינה גם בכתיבת מאמרים ונאומים. על דמות זו כותבת פראדל ווידר במחברתה הנזכרת: "מלכה היתה טובת לב וטהורת מידות כמו אביה. הרבה פעמים שמעתי אותה אומרת: "איך אני יכולה לאכול לשובע כשאני יודעת שיש כל כך הרבה ילדים רעבים בבורשא". גם לה, כפי שידוע, לא היו הרבה מותרות. אם מישהו היה זקוק לרופא ולא היה ברשותו כסף, היתה שולחת אותי עם תכשיטיה וכלי הכסף שלה כבר אחרי חתונתה למשכן אותם, כדי לעזור לנצרכים. אף הצילה הרבה יהודים מחרפת רעב. וכל מעשיה אלה עשתה בסתר. אני הייתי היחידה שידעה מהכל, כי היתה צריכה למישהו שיעזור לה".

בשנת 1934 עלו 22 משפחות מבורשה במסגרת "עליית סידקוב". בין עולים אלה היה גם זיידל זאקס, מנהל עבודה במפעל העצים הגדול של האחים יצחק והרץ פרוכטר. אתו עלה גם בנו בן השמונה, אברהם זאקס. אחר כך היה פעיל בהגנה. לאחר קום המדינה גויס לצה"ל ומונה למג"ד בחטיבת גולני. זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים מונה סגן־אלוף זאקס למושלה הצבאי של רפיח. הוא עלה עם רכבו על מוקש וביום 29.11.68 מת מפצעיו.

השריפה הגדולה

בערב שבת (פרשת זאת חוקת התורה), ח בתמוז תר"ץ (4 ביולי 1930), פרצה שריפה שכילתה כשני שלישים של בתי היהודים בבורשה. כאלפיים מיהודי העיירה נשארו ללא קורת־גג.

הרקע לשריפת העיירה היתה תקרית בין פקיד־תעמולה במיניסטריון החינוך הרומני וכמה צעירים יהודים. סטודנט רומני בשם קונסטאנטין דאנילה (Constantin Danila), חבר פעיל בארגון הפאשיסטי הרומני "משמר הברזל", שהשתתף כבר ברציחתו של הסטודנט היהודי מאוניברסיטת צ'רנוביץ, דוד פאליק, התישב בשנת 1929 בבורשה. הוא נשלח לשם מטעם הארגון הפאשיסטי כ"מדריך תרבותי" לאיכרי בורשה, לפי דרישת המיניסטריון הנזכר. דאנילה ערך הרצאות רבות בפני האיכרים על ההיסטוריה הרומנית וגבוריה ואגב כך היה מעורר בהם רגשות פאטריוטיים־לאומניים. בהרצאותיו נכחו בדרך כלל גם צעירים יהודים בעלי הכרה לאומית. בשעה שהמרצה השמיע דברים בגנות היהודים, הקימו היהודים מהומות וקראו קריאות ביניים, שהתפתחו לתגרות ידיים.

המרצה האנטישמי הממורמר והמתוסכל החל במסע שיסוי נמרץ בכפרי הסביבה והסית את האיכרים נגד היהודים בבורשה, שהם "מקור אסונם". דאנילה הצליח למשוך לצדו את רוב הכמרים שבכפרי הסביבה וביחוד את הכומר יון דומיטרסקו (Ion Dumitrescu), שבכל הטפותיו בכנסיה היה מסית את האיכרים נגד יהודי בורשה. יש לזכור, שהיו אלה שנים של שפל כלכלי חמור במדינה. איכרים רבים במראמא־רוש הזניחו את שדותיהם ועיקר פרנסתם היה על מנסרות העצים וכריתת היערות, מפעלים שהיו בדרך כלל בידי יהודים.

הרב מבורשה, ר' אלטר האגר, עם קבוצת "חלוצים" ב"הכשרה"

תלמידות בית ספר "בית יעקב" בבורשה

כששבתו מפעלים אלה, מצאו עצמם איכרים רבים ללא מקורות מחיה. ההסתה של דאנילה ושל הכמרים נפלה איפוא על קרקע פוריה.

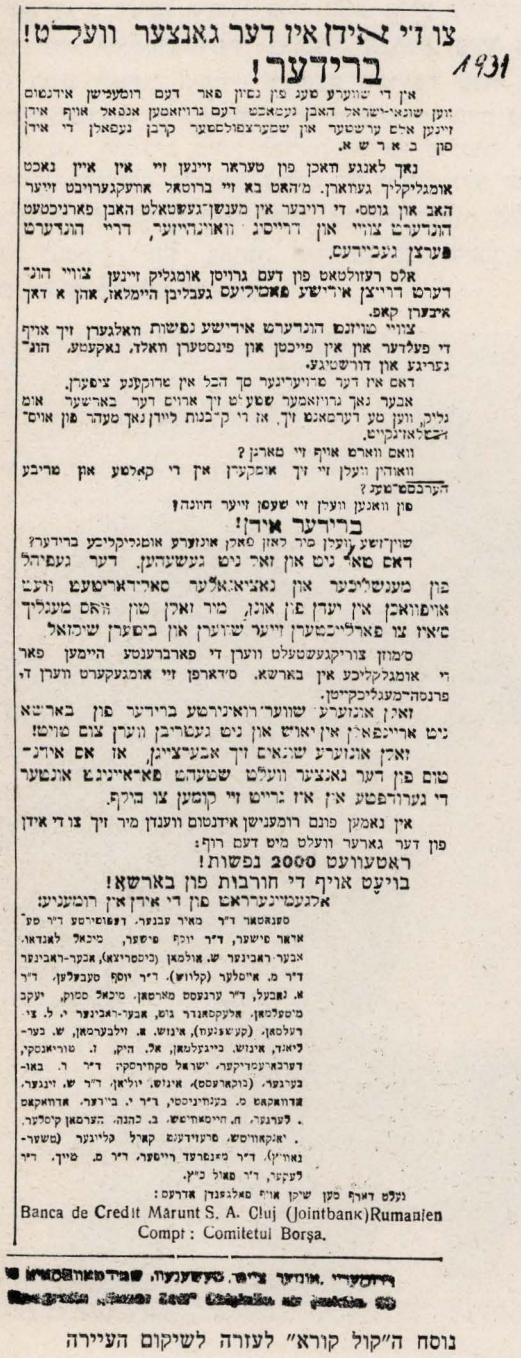
ביוני 1930 אספו המסיתים אלפי איכרים חמושים במוטות ברזל ונשק קר אחר, מוכנים להסתער על יהודי בורשה. השתדלותם של המנהיגים היהודים הן אצל השלטונות המרכזיים והן בשלטונות המחוז לא נשאה פרי. השלטונות לא נקפו אצבע. לבקשתם של מנהיגי יהדות טראנסילוואניה לשלוח צבא לבורשה ניתנה התשובה ה"קלאסית": בשעה שיהיה צורך בצבא הוא יישלח. היהודים אף ניהלו משא־ומתן עם שני המסיתים העיקריים, דאנילה ודומיטרסקו, אך אלה ענו בציניות ובהתחמקות. יהודי בורשה ובראשם הירץ פרוכטר, ומשה מושקוביץ, שני המנהיגים הנמרצים והמוכשרים, עמדו על המשמר ועקבו בעירנות אחר תנועותיהם של האיכרים המתארגנים. הם אף השכילו להשיג ידיעות על התאריך המדויק של הפוגרום הצפוי. בהגיע יום זה עזבו רוב היהודים את העיירה. רק הנוער נשאר בבורשה מצויד בנשק קר וחם.

מסיבות שלא נתבהרו עד היום, בוטל הפוגרום ברגע האחרון. כמה יהודים אמיצים עקבו אחר מצעדם של אלפי האיכרים, שנערכו על הדרך המובילה לבורשה. לפתע הבחינו הצופים שהאיכרים מתפזרים ושבים לכפריהם. אחד ההסברים לביטול הפוגרום הוא, שמנהיגי יהודי בורשה השכילו להטעות את ראשי הפורעים: הם החדירו לבין שורותיהם איכרים מהימנים שהפיצו שמועות שהצבא הגיע כביכול לעיירה והוא נצטווה לירות בפורעים. ואכן, הגיעה יחידה צבאית לעיירה, אך באיחור של שתים־עשרה שעה לאחר השעה שנועדה לתחילת הפרעות. כפי הנראה נשלח הצבא על־ידי השלטונות מתוך ההנחה, שהפוגרום הוא כבר בעיצומו, כדרכם של השלטונות הרומנים מאז.

בנקודה זו כותב נפתלי בן־משה במאמרו "בל תסולף דמותה של העיירה בורשה", בו הוא מתפלמס עם העתונאי דוד שן שכתב ב"אוי־קלט" סדרת מאמרים על השריפה בבורשה (ראה ביבליוגרפיה בסוף הערך):

> שבוע ימים נמשך ריכוזם של אלפי איכרים רומנים מוסתים במרחק 2 קילומטרים מתחום המושב היהודי בעיירה תחת מנהיגותו של דאנילה, במטרה לעלות על העיירה ולהשמיד את היהודים בה — בעוד השלטונות עומדים מהצד ואינם מתערבים. אך יהודי בורשה אינם יושבים בחיבוק־ידים, בהנהגתו של אבי, משה מושקוביץ ז"ל, מנהיגם הנערץ של יהודי בורשה, מתארגנת הגנה יהודית המצטיידת בנשק חם וקר ומתאמנת במרץ לעמוד מול אלפי הפורעים כדי להשיב מלחמה שערה ולהגן על חיי היהודים. צעירים רבים מעיירות הסביבה נהרו לבורשה כדי להצטרף לשורות המגינים.
>
> באותו לילה, שנועד על־ידי הפורעים להתנפלות על בורשה, פונו מן העיירה, לפי החלטת ההגנה היהודית, כל הנשים, הילדים והזקנים לעיירה סמוכה. אך הגברים והנוער נשארו במקום, כל אחד בעמדתו, כדי להגן על העיירה. אמנם ההתנפלות המתוכננת לא יצאה לפועל, ויש אומרים ששמע ההגנה היהודית היא שהפילה חיתתה על האיכרים. פרשה זו נסתיימה בכך, שלמחרת בבוקר הובא למקום גדוד חיילים מצויד במיטב הנשק של הימים ההם וחיסל את המרד שהיה, כאמור, מכוון גם נגד הממשלה הרומנית. את דאנילה הוציאו מבורשה אך לא נגעו בו לרעה.

מתוך נקמה על המזימה שלא עלתה בידיהם, הציתו כמה איכרים את בתי העיירה היהודית. מלאכתם היתה קלה, שכן כל בתי היהודים היו מרוכזים במרכז העיירה, בעוד שבתי האוכלוסייה הלא־יהודית מפוזרים מסביב. האש פרצה בבת־אחת בארבעה מוקדים ותוך זמן קצר היתה כל העיירה למאכולת אש. התברר, שגגות הבתים היו ספוגים נפט. רק שני בתים היו מבוטחים נגד אש. בדרך נס לא היו קרבנות בנפש. בו ביום, בעוד הלהבות מלחכות את בתי היהודים, הגיע דאנילה לעיירה ונתקבל על־ידי האיכרים בתרועת־

צו די אידן איז דער גאנצער וועלט!

1931

בריידער!

אין די שוועריע טעג פון נסיון פאר דעם רומענישן אידנטום זוכן שונאי־ישראל האבן נעמאכט דעם גרויאמען אנפאל אויף אידן זייענן אלם ערשטער אין שטערצפולסטער קרבן נעפאלן די אידן פון ב א ר ש א.

נאך לאנגע מאכן פון טעראר זייענן זיי אין איין נאכט אומגליקליך געוואָרן. מ'האט בא זיי ברוטאל אוועקגעראוויבט זייער האב און גוטס, די רויבער אין מענשן־געשטאלט האבן פארניכטעט הונדערטס צוויי און דרייסיג וואוינהייזער, דרייי הונדערט שפערן נעביידעם.

אלס רעזולטאט פון דעם גרויסן אומגליק זיינען צוויי הונדערט דריצן אידישע פאמיליעס געבליבן היימלאז, אהן א דאך איבערן קאפ.

צוויי טויזנט הונדערט אידישע נפשות וואלגערן זיך אויף די פעלדער אהן אין פייכטן אהן פינסטערן וואלד. נאקעטע. הונגעריגע אהן דורשטיגע.

דאס איז דער סדויעריגער סך הכל אין אהרקנפע ציפערן.

אבער נאך גרויאמער שפע'ט זיך ארויס דער בארשער אום גליק, ווען מע דערמאנט זיך. אז די ק'בנות ליידן נאך מעהר פון אויס־הבלאזקייט.

וואס וואוינט אויף זיי מארגן?

וואוהין ווענן זיי זיך אומקערן אין די קאטע אן מריבע הקרפפ־טעס?

פון וואנען ווערן זיי שפעסן זייער חיונה?

בריידער אידן!

שוין־זשע ווילן מיר נאהן סאהן אונזערע אומגליקליכע בריידער? דאס מאג ניט און זאל ניט געשיהען. דער נעפיהל פון מענשליכער אין נאציאנאלער סאלידאריטעט וועט אויפוואכן אין יעדן פון אונז, מיר זאלן טון וואס מען מעגליך איז צו פארליכטערן דייער שוערן אין ביטערן שיכסאל.

סימון צוריקגעשטעלט ווערן די פארברעכטע היימען פאר די אומגלויביקע אין בארשא. סידארפן זיי אומגעקערט ווערן די פרנסה־מעגליכקייטן.

זאלן אונזערע שוועסטער־וואיזיטעט בריידער פון בארשא ניט אריינפאלן אין יאוש און ניט געטריבן ווערן צום טויזט.

זאלן אונזערע שוואגים זיך אבעריינען, או אם אידנטום פון דער נאציער וועלט שטעהט פאיינע אונטער די נערודפטע אין איז נרייט זיי קומען צו הילף.

אין נאמען פונם רומענישן אידנטום וועגנדן מיר זיך צו די אידן פון דער נאציער וועלט מיט דעם רוף:

האטעוועט 2000 נפשות!

בויעט אויף די חורבות פון בארשא!

אלגעמיינערארט פון די אידן אין רומענין:

סענאטאר ד"ר כאיר עבנער. דעפוטירטע ד"ר פע"ר ארער פישער, ד"ר יוסף פישער, מיכאל לאנדאו. אבער־ראבינער ש. אולמאן (כיסטריצא), אבער־ראבינער ד"ר מ. אייסלער (קלוזש). ד"ר יוסף סעבעלען. ד"ר א. נאבעל, ד"ר ערנעסט מארסאן. מיכאל סטוק. יעקב מ'טפלמאן. אלעקסאנדר גיס, אבער־ראבינער י. ל. צי־רעלסאן. (קעשענעף), אינוש. ז. זילבערמאן, ש. בער־ליאנד, אינוש. בייצעלמאן, אל. היק, ז. שוריאנסקי, דערצאיעמיריקער. ישראל סקחיריסקי ד"ר ו. באו־ערנער. (נוקארעסט) אינוש. יוליאן. ד"ר ש. זינגער. אדוואקאט מ. בלוחינסקי, ד"ר י. בירנער. אדוואקאט י. לערנער. ח. הייסאוויטש. ב. כהנא. הערמאן קיסלער. י. אקאוויטש. סעקרעטער קארל קליינער (משורר־נאציע). ד"ר מאנפרעד ריישער. ד"ר פ. פייך. ד"ר לעקער, ד"ר פאול כיין.

נעלם דארף פון שיקן סאלאפנדן אדרעס:

Banca de Credit Marunt S. A. Cluj (Jointbank)Rumanien
Compt: Comitetul Borşa.

נוסח ה"קול קורא" לעזרה לשיקום העיירה

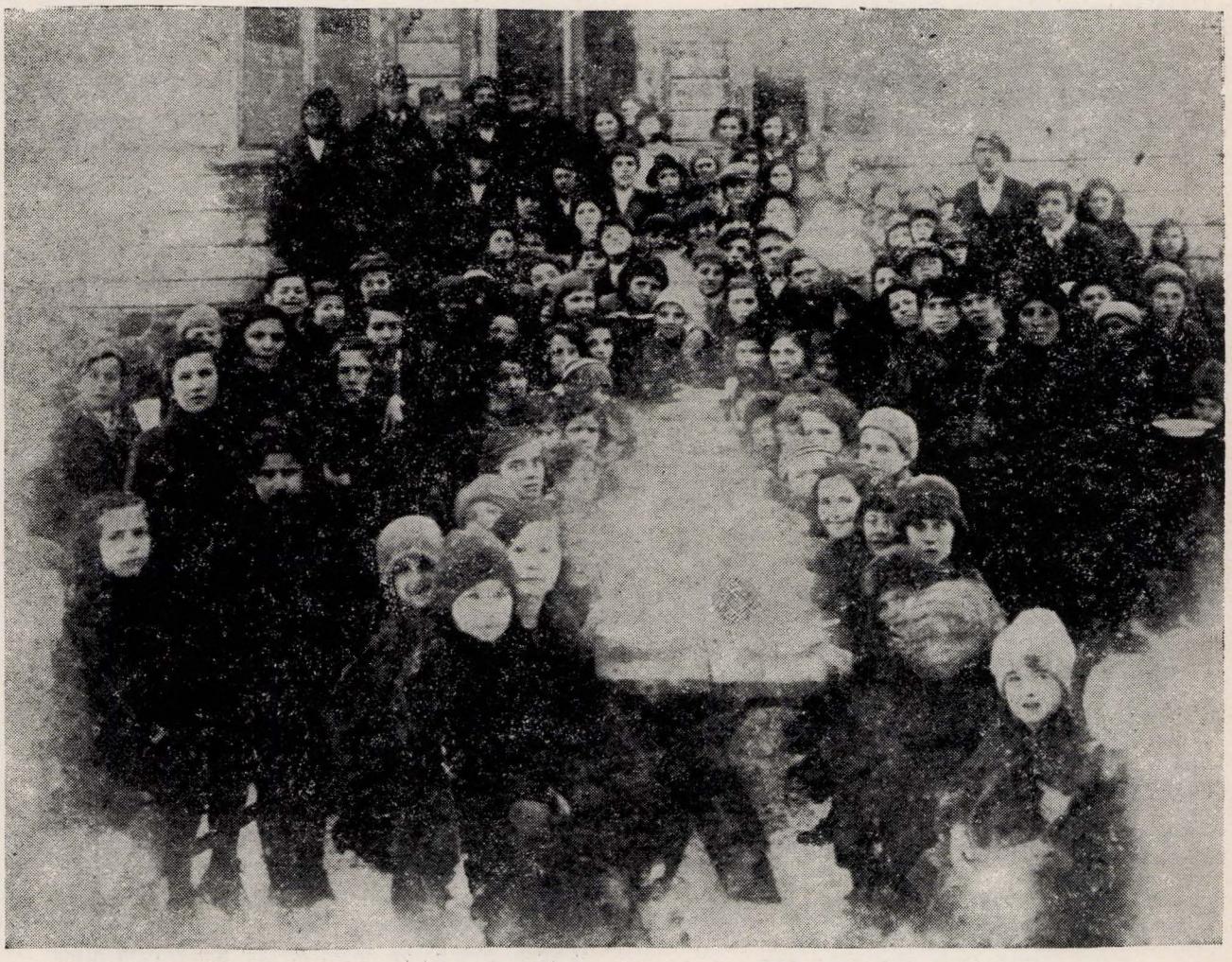
צהלה. בנאומו תבע דאנילה מן האיכרים שיסעו לבוקארשט וידרשו מן השלטונות שאינם רוצים ביהודים. בחודש נובמבר 1930 נפתח בסאטמאר משפטם של המסיתים. מלבד דאנילה, שנקנס בסכום פעוט יחסית (5000 ליי), שוחררו כולם מ"חוסר

הוכחות". (מן הראוי להוסיף: דאנילה חי היום בגרמניה והוא פעיל כעתונאי בארגון ימני של האמיגראציה הרומנית; הכומר דומיטרסקו ישב כעשרים שנה בכלא של המשטר הקומוניסטי ברומניה והיום הוא חי בבוקארשט).

כבר במוצאי שבת נוסד ועד־פעולה לעזרת הנשרפים בראשותם של ר' משה מושקוביץ ור' הרץ פרוכטר. מזכירי הועד היו הרב ליבוש בער האלפרט ויעקב ריזל. הדיה של השריפה הגיע לעולם היהודי כולו והוא נחלץ לעזרת יהודי בורשה. נציג הקונגרס היהודי ברומניה, אברסון, ביקר במקום ושלח דו"ח לארגון היהודי. בעקבות השריפה עקרו כעשר משפחות מבורשה. כל מוסדות הסעד והצדקה היהודים במדינה ורוב ארגוני היהודים מחוץ למדינה הזרימו תרומות לעזרת הנשרפים. הממשלה הרומנית ניערה את חוצנה ולא הושיטה שום עזרה. רק המלכה־האם מימנה מכספה משלוח של מזון ("כשר לפסח") ליהודי בורשה. תוך זמן קצר הוקמו הבתים מחדש, רובם מלבנים ואבנים.

הצפונית להונגריה, ב־30 באוגוסט 1940, עדיין לא הורעו כמעט היחסים הבין־עדתיים. שכן רוב האוכלוסייה הרומנית סבלה אף היא לא מעט מן המשטר ההונגרי. לא עברו אלא חדשים מעטים ויהודי בורשה החלו לטעום את גזירותיו של המשטר ההונגרי הנאצי־פאשיסטי. נפסח על תיאור הגזירות הכלכליות, שבעקבותיהן נשארו רוב יהודי בורשה ללא פרנסה והגיעו עד פת־לחם.

כבר בסוף החורף של שנת 1941 ניתכה על יהודי בורשה המכה הראשונה שפגעה בנפשות. 36 יהודים גורשו מבורשה בעטיה של גזירת האזרחות. מיד בעלות גזירה זו על הפרק, והיהודים מורדפים ממשרד למשרד לבקש מסמכים שהם ואבותיהם נולדו כאן, קם ראש המועצה, רומני בשם מארג'י־נארו (Marginaru), וגירשם לפולין. אך הם לא הגיעו לפולין, שכן בתקופה זו, טרם פרצה המלחמה בין גרמניה לברית־המועצות ושטחי גליציה שגבלו בהונגריה עדיין היו כבושים בידי ברית המועצות. היהודים נלקחו להרי הקארפאטים הגבו־

בית התבשיל לילדים מטעם ה"ג'וינט"

השואה

לאחר השריפה חזרו היחסים בין היהודים לשאר התושבים להיות תקינים ברב או במעט. אף כשצורפה טראנסילוואניה

הים, הגובלים בגליציה, שם קפאו מקור בשלג העמוק. רק יהודי אחד עלה בידו לחזור, כשכולו קפוא ועוד נשמתו בו, והוא שסיפר על הקורות אותם. מן הראוי להזכיר, שמקרה זה הקדים את הגזירה הכללית של גירוש חלק גדול מיהודי

מאראמארוש (ביחוד הצ׳כית) וקארפאטו־רוס, שלא היתה אלא כעבור כמה חדשים, בחדשי יולי־אוגוסט 1941. היתה זו יזמתו הפרטית של מארג׳ינארו, שבבוא ההונגרים לבורשה הודיע שהוא מבני עמם. לפני כן היה נחשב מארג׳ינארו לידיד היהודים ומעורב ביניהם. לאחר המלחמה העיז פנים וחזר לבורשה וניסה שוב להתחבב על שארית הפליטה. עד שהרגיש שהקרקע מתחיל לבעור תחתיו — ונעלמו עקבותיו (מניחים שהוא מתגורר בגרמניה, אליה נמלט לאחר המלחמה).

בשנים 1942/43 גויסו עשרות מיהודי בורשה לעבודת כפיה. רבים מהם נשלחו לאוקראינה ורובם נספו שם בכל מיני מיתות משונות. חלק מן המגויסים הושארו בתוך המדינה ומאלה ניצל חלק ניכר.

היהודים להשאר עצורים בבתיהם. ואכן במוצאי החג, כאשר לא היה ליהודים פרוסת לחם־חמץ, החלו הז׳אנדרמים לעבור מבית לבית. היהודים הוצאו מבתיהם כמעט בחוסר כל והועברו לבית הכנסת התחתון העתיק. משפחותיהם של חברי היודנראט הורשו להשאר בבתיהם כמה ימים נוספים. בבית הכנסת הוכו יהודים רבים מכות אכזריות ורצחניות בידי הז׳אנדרמים. כולם עברו בדיקות משפילות כדי לגלות חפצי ערך וכסף בתוך המקומות הנסתרים שבגוף.

בשלושה משלוחים נלקחו יהודי בורשה לגיטו אוישוויץ. את המרחק (כ־20 ק״מ) עשו ברגל, תוך כדי הכאות בלתי פוסקות. את האוירה באותם ימים מרים מטיבה לתאר פנינה הלר (פערי וורצברגר, נינה ונכדה להדיין ר׳ יצחק

ר׳ חיים אליעזר הנפח עוסק בפירזול סוסים

עוד לפני הכיבוש הגרמני (19 במארס 1944) חשו יהודי בורשה את נחת זרועם של הגרמנים. על הפריסלופ היה ריכוז גדול של חיילים גרמנים בחזית נגד ברית המועצות. מדי פעם היו החיילים תופסים יהודים ומעלים אותם לפריסלופ לשם ביצוע עבודות מפרכות בקור המקפיא של פיסגת ההר הנשוא. רבים מחיילים אלה, ביחוד הקצינים ובעלי הדרגות שבהם, התאכסנו בבורשה בבתים יהודים. רובם לא גרמו צרות.

תחילת הקץ של יהודי בורשה החלה באחרון של פסח תש״ד (15 באפריל 1944). בעצם החג (שהיה גם שבת), הורכב ה״יודנראט״ בבורשה וקיבל התראה שבלילה על כל

וורצברגר), אז נערה צעירה, בחיבורה (בכתב־יד) ״כזאת היתה בורשה״. נביא כמה פסקאות מחיבור זה:

> שמועות על גבי שמועות התהלכו אצלנו על עתידנו וגורלנו, החל משמועות שאמרו שעומדים להוביל אותנו למחנה עבודה, עד השמועות שאנו מובלים להשמדה... ביום אחד התפרצה אלינו שכנתנו ממול, יענטע מענדלוביץ׳, שבבורשה היתה ידועה כ״יענטע שלמה׳ס״, בצווחות ובצעקות, כאשר היא פרכה את ידיה בבכי מר: ״מען פירט אינז הרגנען״ (מובילים אותנו להריגה). היא המשיכה וסיפרה שגוי אחד בכפר הציע להם, לקחת את בתם מלכה, להלבישה בבגדי אכרה ולהסתירה אצלן. אך מלכה סרבה, באומרה: מה שיהיה אתכם יהיה גם אתי...

חג הפסח עבר עלינו באימה ובחרדה. היה זה חג הפסח האחרון, שחגגנו אותו כאשר הסבנו לליל הסדר כל המשפחה, כמעט, בשלמותה. היה זה גם חג פסח מר ואפל... קרוב לאחר הפסח התחילו הגרושים, כאשר החלו מקצה הכפר לאסוף את היהודים לבית הכנסת הישן. הנה האנשים, נשים וטף עוברים נגד עינינו, כשהם הולכים כפופי גב עם תרמיליהם או חבילותיהם על גבם, עלובים ומושפלים עושים הם את צעדיהם כאשר שנים או שלושה ז'נדרמים הונגריים מובילים אותם למקום אסופם...

לא אשכח את לילי האחרון טרם נלקחנו מביתנו למכלאה, אשר מצאה את מקומה, כאמור, בבית הכנסת הישן ואשר משם הועברנו לגיטו ווישוי. בשכבי על משכבי ובחובקי ביאוש את כרי מתחת לראשי, בו אני מליטה את פני הספוגות דמע ובשופכי את שיח לבי לפניו, כנדון למיתה ששעותיו ספורות. הנה גזר הדין יצא להשמדה! עלי לעזוב את קני האהוב, שבו טמונים ילדותי ושנות נעורי. לחצתי את כרי אלי בכל כוחי, כאילו אוכל למצוא בזה מפלט, אשר יוכל למנוע את פרידתנו...

הוי, מה קשה לי להפרד מכל הדברים האהובים עלי ואשר הוו חלק מחיי! אני אוהבת לראות את שמי התכלת הזוהרים והצוחקים... אני אוהבת להרדם לקול שירת הצרצרים ולהתעורר לקול ציוץ הצפרים, אני אוהבת לשבת על ההרים ובגיאות ולהקשיב לקולותיהם המרשרש של מעינות מפכים... אני אוהבת לראות את מבט עיניהם וחיוכם התמים והטהור של הילדים הקטנים. אני אוהבת אביב, אני אוהבת קיץ, אני אוהבת סתיו, אני אוהבת חורף, אני אוהבת — חיים ולא מות! זעקתי בנושכי את שפתי עד זוב דם וקברתי את פני עמוק בכר, שאנשי הבית לא ישמעוני.

השחר של ה"מחר האכזרי" מתקרב ובא. האם עלי לחכות חסרת ישע, שהאויבים יבואו וירצחוני ויזרקוני ככלב? מי יקבור את עצמותי ומי ינקום מאויבי? מוטב היה לי למות עכשיו ולהקבר לפחות כיהודי. כן, מוכנה אני — אחזיר את נשמתי לבורא, ללא הטאים. קחני אליך א-לי, הסתירני תחת כנפיך...

הקיצותי השכם בבוקר... הוצאנו מביתנו ונצטוינו להסתדר בחמישיות ונלקחנו אל מקום האסוף, אל בית הכנסת הישן, בצורה דומה שנלקחו יום יומים לפני זה המשלוחים הקודמים. שם מצאנו כבר את המשפחות שנאספו לפנינו, ביושבן על מטלטליהן שעל גבי הרצפה, כל אחד ואחד ישב מכונס בעצמו, כשמבטיהם מושפלים למטה, כל אחד גלמוד, עצוב, בודד, אדיש. רק ילדותיהם של התינוקות והילדים הצליחו להוציא את אמותיהם מאדישותן... התישבנו גם אנו על רצפת בית הכנסת, שעתה דומה יותר לבית סוהר מאשר לבית כנסת. לבי צבט בקרבי כאשר נזכרתי בבית כנסת זה שכל כך יקר וקרוב ללבי, מאז ילדותי הרכה... ולא שערתי מעולם כי יהיה עלינו לשהות במחיצתו במצב עגום ונואש כזה.

כעבור ימים אחדים נלקחנו משם לגיטו ווישוי. הגנו שוב עומדים בתור חמישיות, ועשינו דרכנו כעשרים ק"מ ברגל, זקן וטף יחדיו. כך השארנו מאחורינו את כפרנו בורשה היקר לנו. במבטינו האחרונים נפרדנו מהרחובות, מהבתים בעלי גגות הרעפים האדומים ומההרים הירוקים מלאי-ההוד, שעד עכשיו היו חלק בלתי נפרד מחיינו. היתה זאת פרידתנו האחרונה ממקום אהוב, אשר זה דורי דורות מצאו בו יהודים את קנם. והנה באופן פתאומי הפך בן-רגע הכל לזר לנו...

לגיטו ווישוי הגענו מאוחר בלילה, רעבים וצמאים, עייפים וטרודים — שבורים בגוף ובנפש. הילדים בכו מרוב עינוי ועייפות והזקנים אשר בקושי גררו את רגליהם, גנחו מכאבים וממיחושים מתלאות הדרך. הוכנסנו לבנין בית ספר, נשכבנו על גבי הרצפה על מטלטלינו, מרוב עייפות ורציצות נפלנו איך שהיינו בבגדינו עלינו ותיכף נרדמנו... חודש ימים בערך שהינו בגיטו ווישוי, והנה ביום ששי אחד בבקרו של היום, אחרי מפקד דייקני על-ידי קציני ס.ס. ימ"ש נצטוינו שוב להסתדר בחמישיות ועשינו את דרכינו לתחנת הרכבת. שם עברנו בדיקה קפדנית נוספת, כאשר נצטוינו להתפשט, כדי לחפש שמא נשאר אי איזה תכשיט או דבר ערך אחר אצל מישהו... החיילים ההונגרים דחקו בנו להכנס שבעים איש לכל קרון. מצאנו את עצמנו דחוסים וצפופים, ללא אפשרות לישר את רגלינו... תפילה אחת בפי: שאהיה אני הקרבן הראשון, כדי שלא אצטרך לראות את סופם של יתר בני משפחתי... לבי התכווץ בקרבי בראותי את פני אבי ז"ל המצומקות, שעכשיו בלטו יותר מפניו נטולי הזקן (בגיטו נצטוו כל היהודים לגלח את זקנם) ובשומעי כאשר פיו ממלמל כאילו לעצמו: "וויל דען שוין דער אייבערשטער דאס גאנצע וועלדל אויסהאקען?"... במשך כל נסיעתנו המחרידה, מיום ששי אחרי צהרים עד יום שלישי בבוקר, הכניסו לנו פעם או פעמיים קצת מים בתוך קערה ואנחנו התנפלנו עליהם כחית טרף. הקערה התרוקנה כהרף עין אגב צעקות וריב. והנה אנו שוב צמאים כמקודם והצעקה הנוראה והמחרידה "מים! מים!" חוזר על עצמו. הילדים בוכים ומתיפחים: "מים! מים!" האמהות מסתכלות חסרות ישע בגורלן האכזרי... ביום שלישי בבוקר הגענו לאושוויץ, גיא בן-הנם לכל יהודי אירופה... באכזריות גסה נצטוינו להשליך הכל על הארץ. צייתנו המומים. אבי הי"ד השליך אף הוא הכל, אך את הנרתיק עם טלית ותפילין הדק חזק אל לבו. כאשר הפקודה האכזרית באה בשניה, לזרוק הכל למטה, בהצביעם על הנרתיק — עיניו התכולות הטהורות והעמוקות לבשו יאוש. עמד ונאבק עם עצמו, כאשר מוסיף הוא וממשיך ללחוץ אל לבו את היקר לו מכל — כאילו נצטווה לעקור את לבו מחזהו ולהשליכו ארצה. בוודאי חשב הרוצח כי הנרתיק הוא מלא זהב ויהלומים. לך תסביר לגוי, שבנרתיק ההוא טמונים כל חיינו ואין חיי אדם נמדדים עם כל זהב ויהלומים שבעולם. לא ידע הצדיק הטהור ההוא, שאינו זקוק כבר לטלית ולתפילין, כי את תפלתו האחרונה התפלל כבר...

לאחר המלחמה התלקטו כ-300 יהודים משרידי השואה לבורשה. עד אמצע שנות החמישים היתה קיימת מסגרת כלשהי של חיים קהילתיים בבורשה. השרידים שיקמו חלק מבתי הכנסת. בבית-הכנסת "עץ חיים" מתפללים יום-יום במנין. ר' לוי יצחק שטיינמץ נתמנה לשוחט בבורשה ובסביבה, ומלמד שיעורי תורה ברבים. לראש הקהילה נבחר מרדכי שטיינמץ. בין השבים לבורשה גם חתן הרב והאדמו"ר של בורשה, ר' יעקב יוסף ווייס, ששיכל את אשתו הרבנית מלכה ואת ילדיהם. אנשי בורשה הפציר בו לשים את כתר אדמו"רי בורשה על ראשו, כשלישי לשושלת בורשה. אך עד מהרה עזב את בורשה, בנה את ביתו מחדש עם בת דודו ר' אביש הורוויץ רבה של קרולה, חתן האדמו"ר ר' יצחק אייזיק ווייס מספינקא. בהגיעו לארצות הברית נענה לחסידי ספינקא המיותמים ור' יעקב יוסף ווייס הוכתר כאדמו"ר השלישי לשושלת ספינקא. לאחר מכן העתיק את מושבו לבני-ברק, בה הוקם בית-מדרש גדול, ישיבה וכולל.

במשך הזמן עזבו כל יהודי בורשה את המקום ועלו לארץ-ישראל. עוד קודם לכן, לפני קום המדינה, עלו כמה מצעירי בורשה בדרך ההעפלה ומהם אף הספיקו ללחום במלחמת העצמאות, שבה נפלו שניים מילידי בורשה. היום אין אף יהודי בבורשה.

קיים ארגון של עולי בורשה המקיים פעילות מזמן לזמן. לעולי בורשה חדר זכרון בבית מארמארוש, בו הונצחו זכרונות של ישוב יהודי גדול שאינו קיים עוד.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי בורשה.

מרמרוש־סיגט (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית) בעריכת יהושע והלן ריידר, תל־אביב, גליון 25, עמ' 7; גליון 26, עמ' 8; גליון 37, עמ' 6; גליון 39, עמ' 5—6; גליון 40, עמ' 3, 9; גליון 44, עמ' 2—3; גליון 45, עמ' 5.

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות בטרנסילבניה, חלק א, ניו יארק, תשי"א, עמ' 24, 29, 35, 84, 109, 133, 216—219, 253.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 24.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק 1945, עמ' 247.

אלפסי, יצחק: תפארת שבמלכות, תל־אביב תשכ"א, עמ' 216—217, 221—222. (עפ"י שלמה יעקב גרוס, המודיע, תמוז תשי"ז).

אנציקלופדיה של הציונות הדתית בעריכת יצחק רפאל, ירושלים, כרך ג, תשכ"ח, עמ' 383—385; כרך ד, תשל"ב, עמ' 263—264, 323—324.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' רנא — רנח.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 301.

אלה אזכרה, כרך ג, ניו יורק תשיח, עמ' 141 — 145.

אונגר, מנשה: אדמו"רים שנספו בשואה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 48 — 50.

שורץ, יהודה: תולדות הקהלות בטרנסילבניה, חדרה תשל"ו, עמ' 120 — 123.

בן־דוד, מאיר, הפועל הצעיר, שנה מ (תש"ז), כרך יח, מס' 10, עמ' 10.

שיק, ר' משה: שו"ת מהר"ם שיק, אבן העזר, לעמבערג תרמ"ד, סי' קמה.

הלברשטאם, ר' חיים מצאנז: שו"ת דברי חיים, חלק ב, יורה דעה, לבוב תרל"ה, סי' פט, צא; אבן העזר, סי' קעח.

טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה: שו"ת אבני צדק, אורח חיים, לעמבערג תרמ"ה, סי' י.

דרימר, ר' שלמה: שו"ת בית שלמה, יורה דעה חלק א, לעמבערג 1878, סי' קמד; אבן העזר, לעמבערג 1889, סי' צב.

טויבש, ר' אורי שרגא פייבל: שו"ת אורי וישעי, לבוב תרמ"ו, סי' טו.

טויבש, ר' שלום: שו"ת שאילת שלום, מהדורא תניינא, לעמבערג תרמ"ה, סי' יח, עח.

גרינוואלד, ר' משה: שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוואליווע תרע"ב, סי' קכט, קל; יורה דעה, סאטמאר תרפ"ו, סי' קפז.

דייטש, ר' אליעזר: שו"ת פרי השדה, חלק ג, פאקש תרע"ג, סי' סג; חלק ד, פאקש תרע"ה, סי' צ.

טייטלבוים, ר' חיים צבי: שו"ת עצי חיים, סיגט תרצ"ט, אבן העזר, סי' יז.

שפרבר, ר' דוד: שו"ת אפרקסתא דעניא, סאטו־מארע ת"ש, סי' ח, סא, סב, סז, קמג, קמח.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, pp. 135-136.

Schon, Dezso: A zsido Borsai historiaja, Uj Kelet, 4.4.66, 8.4.66, 22.4.66, 29.4.66, 6.5.66.

Marton, Yehuda: Borsa, Encyclopaedia Judaica, vol. 4, pp. 1258/59.

Revai Nagy Lexikona, vol. III, Budapest 1911, p. 576.

ארכיון „יד ושם": 015/1558; 015/1232.

מ א ס י ף

מאסיף (ברומנית: Moiseu, בהונגרית: Majszin). כפר, כ־45 ק"מ מדרום־מזרח לעיר סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	200	20.0
1880	534	?
1910	1098	26.8
1920	1356	28.0
1930	1216	23.2
1941	1067	19.0

ראשיתו של הישוב היהודי

בשלושה המפקדים של יהודי הונגריה בשנות העשרים, השלושים והארבעים של המאה ה־יח לא נפקד אף יהודי במאסיף. רק במפקד של שנת 1768 אנו מוצאים במאסיף שני בתי־אב יהודים: שמעון ברקוביץ, נשוי ואב לילד. נרשם כרוכל ושילם 12 פלורין דמי חכירה לשנה; אברהם יעקב, נשוי ללא ילדים. אף הוא נרשם כרוכל. הוא שילם 17 פלורין לשנה. שניהם באו מגליציה. אין בידינו ידיעות אם יהודים אלה היוו את גרעין קהילת מאסיף לעתיד או, בדומה ליהודים רבים שהתיישבו בתקופה זו במארמארוש, עקרו מכאן והתיישבו במקומות אחרים בפנים המדינה, כשמאסיף לא שימשה להם אלא תחנת מעבר.

מכאן ואילך החלו יהודים מגליציה להכות שורש במאסיף. רכשו קרקעות בחכירה ובהדרגה הפכו לבעליהן. עסקו במסחר סיטונאי בפירות, בבקר ובצאן, הקימו מנסרות עצים, טחנות קמח ועוד.

במפקד של 1830 אנו מוצאים כבר כ־35 משפחות לפי הרשימה דלהלן: (בסוגריים מס' הנפשות)

אפטער לייב (5), אפטער משה (4), ארדן שמעון (3), פיירוורגער לזאר (4), גיפנער ביינעש (5), אונגר ישראל (2), הרש אלי (4), פולק אברהם (4), שטרול חיים (3), פיירוורגר הרש (7), פולק מרקו (5), פיירוורגר יעקב (4), פסטרנק

משה (3), קינד הרש (2), וואקס איזאק (5), שניצער מנדל (4), הרשטיק משה (6), וואקס אלי (11), מאליק משה (6), וואקס מרקו (6), וואזנר יעקב (6), אינדיג לאזאר (2), הרשטיק זליג (6), מליק שלמה (7), אינדיג ברוך (6), שטויבר אהרן (4), שוסטער דוד (3), מושקאוויטש שטרול (2), פריד הרש (3), אינדיג זיסל (5), מליק נטע (3), פריד משה (4), פריד אפרים (2), מליק יעקב (5), פולק שמואל (3), פרל לזר (2), פיירוורגר טובי׳ (6).

חיי התורה

בתחילה היתה קהילת מאסיף בגליל הרבני של אויבר־ווישווה. בשנת תרנ״ז (1897) נפרדה מאסיף מקהילת האם ובחרה לה רב משלה. על רקע זה פרץ סכסוך חריף בין שתי הקהילות, שהגיע עד לערכאות. בשנת 1899 הפעילה קהילת אויברווישווה את ההוצאה לפועל על אי־תשלום ההקצבה לרב הגליל. השלטונות החרימו את ספרי התורה של קהילת מאסיף. אך זו טענה שזה שנתיים נפרדה מקהילה אויברווישווה ואין היא חייבת בתשלום. בסופו של דבר השלימו שתי הקהילות.

רבה הראשון של מאסיף היה ר׳ חיים אלתר ב״ר יעקב דאכנר, חתן ר׳ שמואל שמעלקא רובין מנכדי ר׳ שלום רוקח האדמו״ר הראשון מבעלז. ר׳ חיים אלתר דאכנר נולד בשנת תר״ך (1860). אביו ר׳ יעקב היה בן ר׳ מנחם מענדל בערהומעט בן ר׳ פנחס יוסף חתן ר׳ חיים מקאסוב בעל תורת חיים. ר׳ חיים אלתר דאכנר לא ישב במאסיף אלא כחמש שנים. בשנת תרס״ב (1902) נבחר לרבה של סרט בבוקובינה למלא מקום חותנו. בשנת תרס״ה הקים בסרט את ישיבת ״תמכין דאורייתא״ במימונו של הגביר היחסן ר׳ עקיבא ב״ר שלמה אלכסנדרי סופר, מנכדי החתם סופר. בנו ר׳ יוסף דאכנר היה חתן ר׳ אברהם יהושע פריינד אב״ד אינטרדאם ונאסויד.

לאחריו נבחר ר׳ יצחק מאיר ווידמאן, כנראה בשנת תרס״ה (1905) לערך. כעשרים שנה קודם לכן ישב על התורה בהתמדה רבה בעיר אויברווישווה. הוא נפטר בשנת ת״ש לערך. בעזבונו נמצאו כתבים רבים, חידושי תורה בהלכה ובאגדה, אך לא נדפסו וכנראה אבדו בשואה. לא מצאנו את זכרו בספרי השו״ת של רבני דורו. הוא חתם על פסק־דין שנדפס בסוף ספר שו״ת יגל יעקב חו״מ (ירושלים תשכ״ד) הדן בנכסיו המרובים שהשאיר אחריו המנוח אברהם גוטמאן (ב״ר אשר אנשל גוטמאן מפאליען־ריסקווע), שנפטר בוישווה ביום ב ניסן תרפ״א בלי זש״ק והיבם זאב גוטמאן תובע חלק מנכסי אחיו. הפסק בית־דין נחתם בריזאוויליה ביום עש״ק ויצא תרפ״ד על־ידי: ר׳ חיים מרדכי יעקב גוטליב (בפרק זה אב״ד ריזאוויליה), ר׳ דוד שפרבר אב״ד בראשוב ור׳ יצחק מאיר ווידמאן אב״ד מאסיף. ע״ע להלן בסקירתו של ש. י. גרוס.

הרב האחרון במאסיף היה ר׳ יצחק בעק. היה חתן ר׳ יחזקאל ווידמאן אב״ד סיטשל. משנת תרצ״ז (1937) עזר לחותנו ברבנות סיטשל בשל חולשתו. לאחר מכן נבחר לרבה של מאסיף. ר׳ יצחק בעק נהרג על קידוש השם בשואה.

בין תלמידי החכמים הידועים במאסיף בולט ר׳ אברהם חיים איינהורן. נולד בטרניווה בשנת ת״ר (1840) לערך. כשהגיע לפרקו נשא את בתו של ר׳ מרדכי צבי אינדיק ממאסיף, הסיד ידוע, נדיב לב ובעל מכניס אורחים מפורסם. בישבו במאסיף ישב ר׳ אברהם חיים איינהורן על התורה בשקידה גדולה וחיבר ספרים חשובים בהלכה. אשתו עסקה במסחר והגיעו לדרגת אמידות. בשנת תרנ״א (1891), לאחר שירד מנכסיו, התישב ר׳ אברהם חיים איינהורן באויברווישווה, משם הביא את ספריו לבית־הדפוס. הוא היה תלמיד מובהק של בעל ייטב לב בסיגט. ר׳ אברהם חיים איינהורן עלה ארצה ונפטר בצפת ביום ב סיון תרס״ח (1908).

רשימת ספריו של ר׳ אברהם חיים איינהורן והתשובות שהושבו לו בישבו באויברווישווה ראה בערך זה. בשנות שבתו במאסיף השיב לו רבו את התשובות הבאות:

שו״ת אבני צדק או״ח סי׳ נד: אשר שאל על מה שכתבתי בדיני מכירת חמץ נכון למכור החמץ ביום י״ג...
שם יו״ד סי׳ יד: ע״ד השאלה: תרנגולת שנפלה ליורה רותחת ונטלוה משם תיכף ועמדה והלכה כדרכה ואחר שחיטה ראו שנכויית העצם...
שם סי׳ מא: ע״ד השאלה: באחד שבישל צוקער עם מים בקדירה לערבו עם י״ש לעשות רעזאלי ופרח עוף קטן לתוך הקדירה...
שם סי׳ עב: ע״ד השאלה אם מותר לנשים ללבוש בגד הנקרא מכנסים בחורף מפני הצנה תחת בגדיה...

יליד מאסיף היה גם ר׳ יוסף אריה פיש ב״ר צבי אלימלך פיש ממאסיף. בשנת תרנ״ז (1897) נבחר לדיין ומורה הוראה בקהילות האדאד ושאמשון שבמחוז סילאג׳ שבטראנסילוואניה. אף הוא נספה בשואה על קידוש השם. בפרוס השואה הדפיס את חיבורו:

ספר דברי יוסף על חמשה חומשי תורה... אשר דרשתי במקהלות... סאטמארנעמעטי תש״ב. [2], צ דף.

מחבר אחר מיהודי מאסיף היה ר׳ צבי הירש ב״ר אברהם יצחק אלטר רוזנברג. לפרנסתו עבד כמנהל חשבונות אצל האחים הרשטיק ומשגיח על עובדי היער בכריתת העצים. בזמנו הפנוי עסק בתורה ותוך כדי כך חיבר את הספר ״מצות שבת״ (סיגט תר״ץ). רעיון חיבור הספר בא למחבר ״אשר היה רוב ישיבתו ביערות בין ההרים הגדולים וארזים הגבוהים. ויען אשר הגביר והחזיק את עצמו לשמור שם שבת... חיבר זה הספר״ (מהקדמת הספר) בשנות מלחמת העולם הראשונה התישב ר׳ הירש רוזנברג בסיגט והתפרנס ממלמדות. נפטר כנראה בשנות השלושים.

ארגון הקהילה מוסדותיה ואישיה

הקהילה התארגנה ככל הנראה בסוף המאה ה־יח. סמוך לתקופה זו נבנה בית הכנסת הראשון מעץ. בסוף המאה ה־יט בנתה הקהילה בית־כנסת גדול מלבנים. ל״חברה תהלים״ היה בית מדרש משלה. בית מדרש נוסף נבנה על־ידי הגביר איציק גרובר. בעת ייסוד הקהילה נתארגנה גם החברה קדישא, שברבות הימים התפתחה ובמסגרתה פעלו כמה וכמה חברות לצדקה וסעד, כגון חברת ביקור חולים, מתן בסתר ועוד. בין החברות ללימוד תורה בלטה ״חברת לומדי הש״ס״, שבה

השתתפו תלמידי החכמים ויודעי התורה של מאסיף. אחת מחגיגות הסיום של הש"ס, בשנת תרס"א (1901), אף זכתה לציון קצר בעתון האורתודוכסי שהופיע בבודאפשט וכן מוזכר הגבאי ר' ישראל אברהם הרשטיק (אללגעמיינע יידישע צייטונג, 1901, גליון 60).

בכפר היה מספר קטן של יהודים אמידים ואף עשירים בקנה־מדה מקומי, כגון המשפחות הרשטיק, גרובר, קינד, שבבעלותם היו קרקעות שטחי יערות נרחבים, וטחנות־קמח. רובם הגדול והמכריע של יהודי מאסיף היו עניים ואביונים. פרנסת רובם היתה על חקלאות זעירה, בחלקות קטנות, שלא הספיקה לכדי פרנסה. להשלמת הפרנסה עבדו כפועלים וכשכירי יום במנסרות העצים, בחטיבת עצים מן היערות ועוד. בעלי המלאכה כללו: 5—6 סנדלרים, 2—3 חייטים, שני נפחים, ספר, עושה קלף לספרי תורה, פרוון ועוד. מספר קטן של יהודים החזיק חנויות למכולת, דברי סדקית, הלבשה והנעלה, כלי־עבודה חקלאיים ועוד.

מספר יהודי מאסיף היה בעליה מתמדת עד מלחמת העולם הראשונה. החל משנות השמונים היתה פרנסתם של יהודי מאסיף מצויה יחסית, הודות לתנופת הבניה הגדולה ופיתוח התעשיה בהונגריה. גם רשת מסילות הברזל התפתחה בסוף המאה ה־יט ותחילת המאה הנוכחית. כל אלה גורמים שהשפיעו הרבה על מפעלי העץ במארמארוש, שסיפקו חומרי גלם בכמויות אדירות. בעקבות חילופי המשטר בטראנסיל־ואניה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, וכניסת הרומנים למארמארוש, חלה נסיגה מתמדת בקהילת מאסיף. בעשור הראשון שלאחר המלחמה, 1920 — 1930, פחתו יהודי מאסיף בכ־150 איש; ועד ל־1941 עזבו את הקהילה 150 איש נוספים. בסך־הכל נטשו את מאסיף בין שתי מלחמות העולם כרבע ממספר היהודים. חלק ניכר עבר לעיר סיגט, חלק אחר התפזר על פני כל המדינה ואף מעבר לים הגיעו יהודים ממאסיף. פרנסות רבות של יהודי הכפר התמוטטו לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר מכן מן המשבר הכלכלי החמור שפקד את המדינה בשנות השלושים.

על אף זאת התקיימה הקהילה ותקציבה היה מאוזן, בעיקר הודות לכמה מעשירי הכפר שכיסו את התקציב מכיסם. בתקופה זו החליפה הקהילה את מקוה־הטהרה העתיק והרעוע ובנתה במקומו מקוה משוכלל יותר שהוחם בקיטור.

סקירה כללית על הישוב

מאת: ר' שלמה יעקב גרום

משפחות, אישים, אירגונים, סיפורים וארועים מראשית צעדיו של הישוב עד השואה, כפי שנחרטו בזכרוני ושנמסרו מפה לאוזן.

היהודים הראשונים באו בעיקר מגליציה המזרחית, רובם יהודים פשוטים, מעטים היו בני תורה, אבל כולם שומרי תורה ומצוות ודבקים באמונת צדיקים.

בין ראשוני היהודים היה ר' הרש מאסיוועד — שם המשפחה אינו ידוע — הוא היה סוחר בהמות ולרגל מסחרו הגיע עד צ'רנוביץ בירת בוקובינה השכנה למארמארוש. בעת ההיא כיהן כרבה של העיר צ'רנוביץ הצדיק המפורסם רבי חיים בעל "באר מים חיים". ר' הרש הבחין בהתקהלות גדולה של אנשים בשוק, הוא סר לראות סיבת ההתקהלות ושאל לפשר הדבר, הוסבר לו ש"הפריץ" של הסביבה הביא לשוק למכור יהודי בגלל החוב שמגיע לו מהיהודי. במקום לא נמצא איש שהיה מוכן לפדות את היהודי בסכום גדול, ר' הרש היהודי הפשוט עם השערות הארוכות והלבוש האיכרי, לא בושש רגע פתח את החגורה סילק את הכסף ופדה את השבוי, הדבר הגיע לאזניו של הצדיק רבי חיים צ'רנוביצר, וציווה להביא את ר' הרש לביתו. רבי חיים החזיקו בביתו זמן מה, גילח את שערו והחליף את בגדיו וגם הזמינו לשמוע שעור בתורה ובחסידות, ר' הרש שב לביתו והפך לאיש אחר ומאז הרגיש טעם מיוחד בשבת מכח שהאציל עליו הצדיק רבי חיים בעל "סידורו של שבת", שמעו של ר' הרש הלך בכל מחוז מארמארוש.

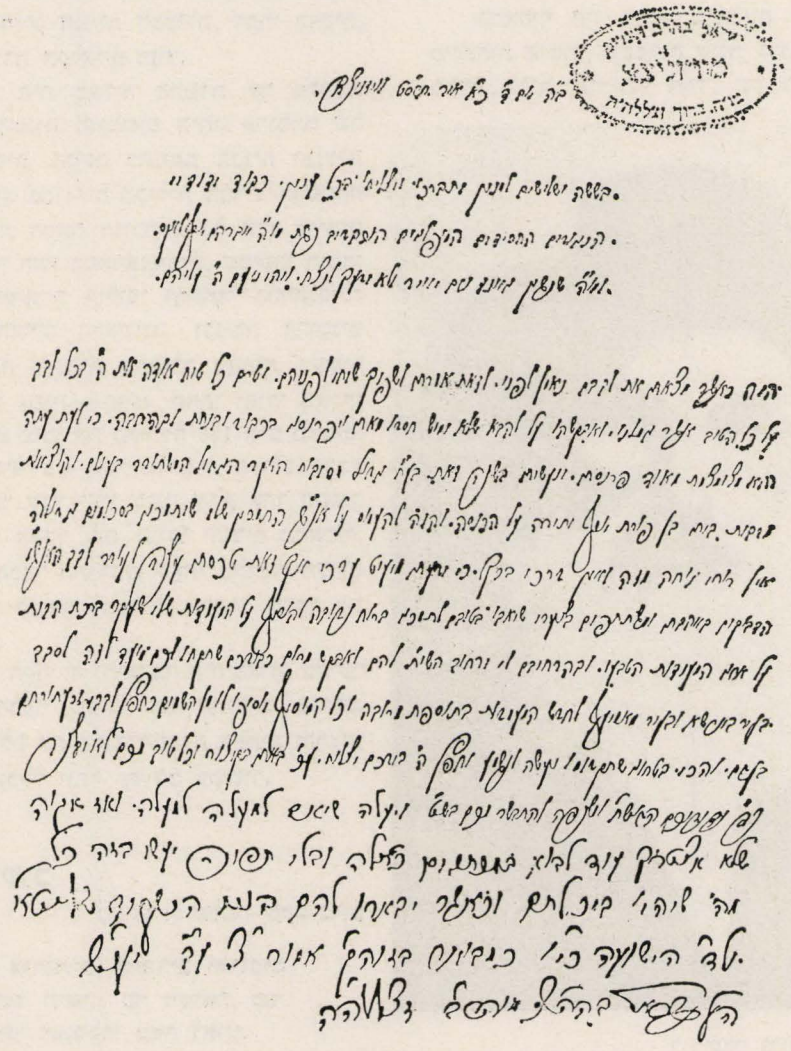
במאסיף היו מספר משפחות מסועפות שהיוו את רוב משפחות הישוב, משפחות קינד, גרובר, גולד, דסקל, הרשטיק, מליק, לרנר, פרייזלר ועוד. בין המהגרים במחצית השניה

ר' יצחק גרובר

של המאה התשע עשרה היה ר' משה יעקב גרובר, הוא עשה חייל ונתפרסם בכל הסביבה לגביר עצום. עשרות ק"מ מרובעים של שדות מרעה (פולאנינעס) ויערות עד היו בבעלותו. ביתו היה פתוח לכל דורש, ושמו הלך לפניו כאיש חסד וצדקה. בכתב עת "מחזיקי הדת" שהופיע בלמברג, בגליון מיום י"ג אדר ראשון תרנ"א (1891), אנו מוצאים את הסיפור

דלהלן: "רבי מנחם מנדל בנו של הצדיק רבי אייזיק מזידיטשוב הגיע למאסיף לשבת, הוא חלה שם במחלה אנושה ור' משה יעקב גרובר החזיקו בביתו זמן רב. גם בני משפחתו של רבי מנחם מנדל מזידיטשוב הוזעקו למיטת החולה, וכולם התאכסנו בביתו של ר' משה יעקב, הוא גם הזמין רופאים מומחים שיטפלו בחולה. כעבור זמן רב עזב האורח הנכבד את ביתו של רבי משה יעקב כשהוא בריא ושלם". ר' משה יעקב היה איש תקיף ודבר זה גרם לפעמים לסכסוכים בינו ובין אנשי הישוב. הוא בנה בית כנסת שנקרא על שמו, באחרית ימיו נישל אותו מושל הנפה פאפ שימאן מרוב נכסיו, הוא הנחיל בכל זאת לבניו נכסים מרובים. בניו היו יצחק, אלתר חיים ושלום, חתניו שגרו במקום היו ר' פנחס רובין יהודי ת"ח ומשכיל מהונגריה, ור' חיים עזריאל גולדשמידט.

מכתב מהאדמו"ר בעל "אהבת ישראל" לר' אברהם יוסף לקס ממאסיף ור' שמשון גאנז מאונטר־ווישווה בענין ה"מעמדות" בישובי מארמארוש

בנו הבכור של ר' משה יעקב ר' יצחק גרובר, שהיה חתנו של ר' אברהם חיים הגר מווישווה מצאצאי הרבי מקוסוב, ירש מאביו חלק גדול מנכסיו והמשיך בדרכי אביו במעשי הצדקה, הוא היה ראש הקהלה הרבה שנים ונמנה על חסידי הצדיק רבי חיים הגר מאטאניא. נפטר בשנת תרצ"ו ה' אדר בוינה אחרי ניתוח שעבר שם. בניו, שלום, שמואל, ואליה נספו בשואה. הבן שמואל, עמד במרכז החיים הצבוריים בישוב, ואילו הבן הצעיר אלי שהיה חתנו של ר' שמואל אלי' שטרן מריזווליה, היה יושב אהלים ומחשובי חסידי אטאניא.

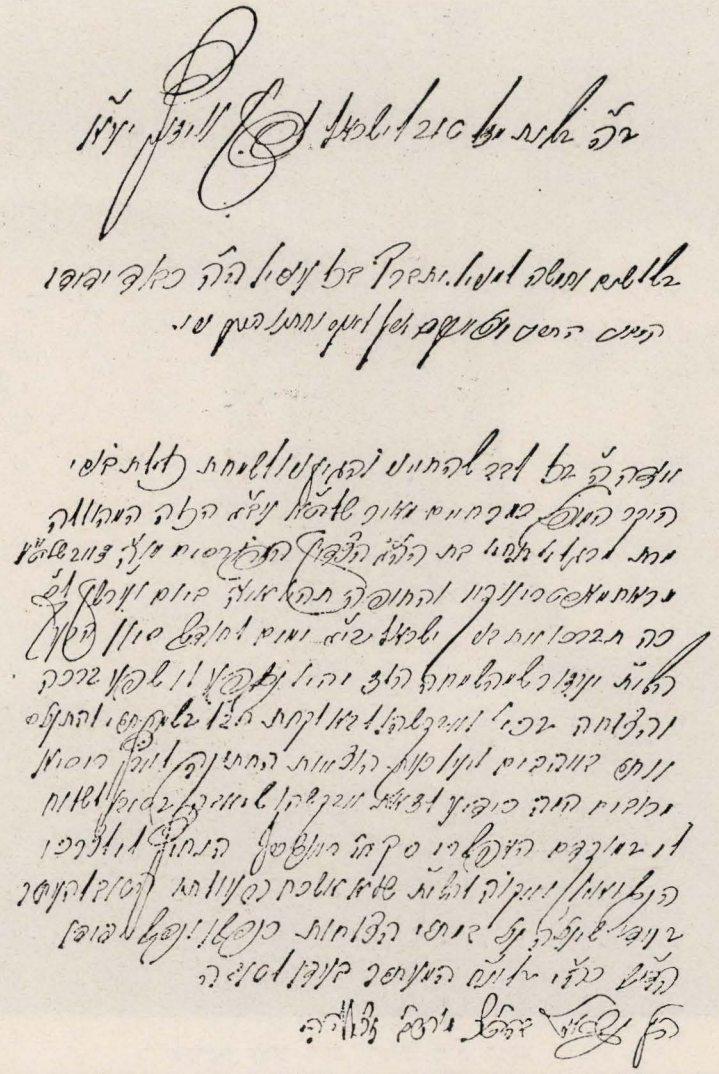
יהודי נוסף שהגיע מגאליציה היה ר' שמריה דסקל או לרנר, שמריה היה חתנו של ר' אנשיל החייט מנדבורנא, עליו שמעתי הסיפור הבא; בהיותו נער היה אנשיל שוליא של חיט, בשעות הפנאי היה בא לבית המדרש ואהב לשמוע סיפורי חסידים, הוא היה גם נער שליח של החסידים להביא כעכים וי"ש. אנשיל הצעיר השתוקק מאד לנסוע לרבי ר' אלימלך מליזנסק, הוא צירף פרוטה לפרוטה ואחרי שהוצאות הדרך היו כבר בידו והתכונן לנסיעה הנכספת, נפטר הרבי ר' אלימלך, עגמה עליו נפשו של אנשיל שלא זכה לראות את פני הרבי מליזנסק. כשעלה על משכבו בלילה על התנור של בעל הבית, פרץ אנשיל בבכי ושנתו נדדה מעיניו. לפנות בוקר כאשר נרדם, נתגלה אליו בחלום הרבי ר' אלימלך ואמר לו; אנשיל בני, מנע קולך מבכי, הנה אני ר' אלימלך מליזנסק באתי אליך שתראה אותי. אנשיל התעורר ורץ

בבהלה ובשמחה לבית המדרש וסיפר לחסידים את חלומו וגם תיאר לפניהם את חזותו של הרבי ר' אלימלך. החסידים הרגיעו אותו וגם אישרו לו שאכן כזה היה מראהו של הצדיק. ר' אנשיל התפרנס כל ימיו מיגיע כפיו כחייט, לבתו שיינה רחל לקח לבעל את שמריה דסקל.

ר' שמריה ואשתו שיינה רחל הגיעו מסיבות בלתי ידועות למאסיף, שמריה היה יודע ספר והשפיע לטובה מבחינה רוחנית על מעט התושבים.

ר' שמריה הקים משפחה מאד מסועפת. הוא היה יהודי פקח וממולח, ועל שמו נקראו צאצאיו "משפחת השמריינים". מהם היו כלי קודש מלמדי תינוקות, שוחטים, וחלק מהם סוחרים אמידים. צאצאיו של שמריה התפזרו בכל ערי

ימיו, לפני מלחמת העולם הראשונה עלה לאר"י, התישב בצפת והתפרנס מעמל כפיו, אבל הוא נאלץ לקבל תמיכה מבניו בחו"ל. בניו היו אברהם יוסף, דוד, הרשל, ומאיר אנשיל, בנו הבכור אברהם יוסף שהיה עשיר שלח מפעם לפעם תמיכה לאביו בצפת, אביו שלח לו מכתבים בהם תיאר בהרחבה את חיי היהודים בצפת בימים ההם. ר' אברהם יוסף הי' ת"ח, תלמיד מובהק של ה"ייטב לב" מסיגט, סופר, בלשן ובקי בספרי חקירה, והיה ממקורבי ואנשי סודו של הרבי מוויזניץ בעל "אהבת ישראל". בדין תורה בין חסידי וויזניץ—סיגט שהתקיים בחוסט בענין מעות רמב"ן, היה ר' אברהם יוסף "טוען" אחד מצד ויזניץ. הוא נפטר אחרי מחלה קצרה בשמחת תורה תרפ"ה, לפני מותו התפלל מנחה, ציווה להדליק נרות,

מכתב מבעל "אהבת ישראל" לר' אברהם יוסף לקס וחתנו ר' אברהם עביר גרוס
בו מזמינו לחתונת בנו בעל "אמרי חיים"

טרנסילבניה, ואפשר לומר כל מקום שאתה מוצא אנשיל דסקל או לרנר (או זילבר), חזקה עליו שהוא מצאצאי ר' שמריה ממאסיף.

חתנו של ר' שמריה היה ר' מוטל לקס יליד בורשה. ר' מוטל היה תלמיד חכם והתפרנס מיגיע כפיו כבנאי. יהודי פקח ומושך בעט סופר, כתב בלשון הקודש מליצות. באחרית

הצמיד היטב את הכיפה לראשו הסתובב אל הקיר והחזיר את נשמתו לבוראו. הקהל שעמד על יד מטתו סיפר נפלאות על הסתלקותו. בנו הבכור אלתר נספה באושויץ, שני בניו הנותרים אנשיל ונחום אריה עלו לאר"י.

חתנו הראשון של ר' אברהם יוסף לקס היה ר' אברהם עביר גרוס, נכד הרב מווילחוביץ, תלמיד של הקדושת יו"ט

מסיגט ושל בעל "ערוגות הבשם" מחוסט. ת"ח ויר"ש מרבים, חרד מאד לחנך בניו לתורה. הזמין מלמדים מובהקים מרחוק והחזיקם בביתו ודאג שגם ילדי עניים יצורפו לחדר שהוא יסד. נפטר בדמי ימיו בשבת ערב פסח תרפ"ג. בנו הבכור נחום אריה מחשובי אברכי הישוב, ועוד שני אחים ישראל וזונדל ניספו בשואה. חתנו עזרא גרוס אברך ת"ח ומשכיל ואשתו שיינה רחל ושבעת ילדיהם נספו ג"כ בשואה, וכן אחותה פרומט ושני ילדים.

משפחה מסועפת נוספת היתה משפחת קינד. האחים יצחק ומנדל שאול קינד היו מעשירי הישוב. בבעלותם הרי מרעה ויערות, מגדלי בקר ומספקי בקר לבשר לבירות אוסטריה־הונגריה וינה ובודפסט.

את מלבושיו ומגפיו מסר לעניים וחותנו היה נאלץ לקנות לו מלבושים חדשים (ע"ע בערך טרניווה).

חתנו השני של ר' איציק היה ר' יוסף בן ר' משה צבי פסטרנק מסלישט, ת"ח מופלג בעל תפיסה מהירה שקדן גדול בתורה. נפטר בדמי ימיו. בניו אברהם, שמואל, לייביל, אליעזר, נספו כולם בשואה.

חתנו השלישי של ר' איציק קינד היה ר' דוד שטיינמץ, ג"כ ת"ח ובר אוריין.

בניו של ר' איציק קינד; משה אליה, אברהם, מנדל, וחיים, כולם חסידי ויזניץ, נספו בשואה. על ר' משה אלי' קינד מספרים. כאשר הרבי מוויזניץ בעל "אהבת ישראל" היה בווישווה, ושהה שם מספר ימים אם הציעו לר' משה

ר' אברהם עביר גרוס ורעיתו מרת רבקה

ר' איציק קינד היה מוקיר רבנן ולקח לבנותיו חתנים ת"ח. חתנו הראשון היה רבי שלמה אליעזר וויזל הרב המפורסם מטרניווה. הוא היה צדיק נשגב. אחרי החתונה היה סמוך על שולחן חותנו הגביר. רבי שלמה אליעזר, התפלל בהתלהבות עצומה, את הפסוק הראשון בקריאת שמע, "שמע ישראל" היה אומר בכל כחו, קולו נשמע למרחוק והגיע ממש עד כדי אפיסת כוחות. הוא האציל מרוחו על אנשי הישוב,

אלי' לעשות משא־ומתן היה עונה עכשיו כשהרבי כאן אצלי "חול־המועד" ואינני עוסק במסחר. בביתו של ר' מנדל קינד התאכסנו בדרך כלל כל הרבנים שביקרו בכפר.

אחיו של ר' יצחק קינד, מנדל שאול, היה ג"כ מעשירי הקהלה. עמד בראש הקהלה הרבה שנים. גם הוא השיא את בנותיו לת"ח. חתנו ר' מאיר מנדל היה ת"ח מופלג מצאצאי רבי דוד אופנהיים המפורסם מטימישוואר. ועוד שלשה חתנים

היו לר׳ מנדל שאול; ר׳ אליעזר יעקובוביץ, ר׳ דוד האנס, ור׳ אלתר כץ. בנו הבכור של מנדל שאול, הרשל קינד, גדול סוחרי הבהמות בישוב, נפטר בדמי ימיו בחיי אביו. בנו השני יעקב קינד היה מעסקני הקהלה.

ר׳ מנדל בער הרשטיק

מעשירי הישוב היה גם ר׳ מנדל בער הרשטיק, חסיד אטאניה. בבעלותו טחנת קמח ואחוזות נחלה. הוא ובניו היו קבלנים לכריתת יערות, ר׳ מנדל בער היה יהודי פקח ומצליח. מתיחות מתמדת היתה שוררת בין משפחת הרשטיק ובין משפחת גרובר, העילה למתיחות היתה התחרות על ראשות הקהלה. שנים רבות התכתב ר׳ מנדל בער עם הלשכה המרכזית האורטודוקסית שהקהלות היו כפופות לה. הוא דרש שהלשכה תמנה בית דין לפסוק בתלונותיו על סדרי הבחירות בקהלה ועל העוול שנעשה לו בבחירות. הוא הציף את הלשכה שמקום מושבה היה בראשונה בעיר ביסטריץ ואח״כ בבירת טרנסילוניה קלויזינבורג — במכתבים, עד שסוף סוף נענתה הלשכה לבקשתו, ובשנת תר״ץ (1930), מינתה הלשכה בית דין בראשותו של רבי מנחם סופר הרב מוואשארהעלי אישיות רבנית בעלת סמכות כדי לבדוק את תלונתו של הרשטיק. היה זה בית דין של זבל״א, מצד הרב מווישווה רבי מנחם הגר ומשפחת גרובר עמד רבי פנחס צימטבאום ראש בי״ד בגרויסווארדיין, ואילו מצד ר׳ מנדל בער הרשטיק עמד רבי אברהם שלמה כ״ץ הרב מריסקיווה. הדיונים נמשכו מספר ימים, בית הדין פסק לערוך בחירות חדשות לקהלה. אבל גם אחרי פסק הדין לא נשקטו הרוחות. הענגים השחורים שהתקדרו על שמי יהדות רומניה בשנות השלושים אחרי שהצורר היטלר עלה לשלטון, השכיחו את הבעיה של ״מי בראש הקהלה״.

חתניו של ר׳ מנדל בער היו ר׳ עזרא פינקלשטיין ת״ח מופלג שו״ב ומו״ץ בעיר נירבאטור בהונגריה. ר׳ יחזקאל לייב ברקוביץ מצאצאי ה״מראה יחזקאל״ מי שהיה רב הכולל בטרנסילבניה, ור׳ ברוך שטיין. כולם נספו בשואה, בניו של ר׳ מנדל בער; שלום, משולם, היו כולם סוחרי עצים. נספו בשואה.

אחיו של ר׳ מנדל בער, ר׳ זלמן הרשטיק סוחר עצים, עמד הרבה שנים בראש החברה־קדישא.

כדאי להזכיר שבאותו פרק בקיץ תר״ץ עמד רבי מנחם סופר הרב מוואשארהעלי כראש בית הדין גם בישוב ביסטרה הסמוכה לווישווה. הוא נשלח ג״כ מטעם הלשכה האורטודוקסית לפשר בין הצדדים בין חסידי ויזניץ־ווישווה ובין חסידי קוסוב בענין מינוי רב ושו״ב, (ע״ע ביסטרה).

וכאן המקום להנציח סיפור משעשע שנוהג היה לספר הרב מוואשארהעלי בהקשר לביקורו בישובי מארמורוש. כאשר יצא הרב מנחם סופר בדרכו למארמורוש בשליחות הלשכה האורטודוקסית הוא נסע באוטובוס בקו ביסטריץ־ווישווה, בדרך היה שבר ענן שגרם לשטפון ולהצפת הגשרים, האוטובוס לא היה יכול להעביר את הנוסעים והיו נאלצים להשתמש בעגלה וסוסים. למקום הזדמן העגלון אברהם אינגבר ממאסיף, הוא גבה מכל נוסע תשלום כספי, כאשר העביר את הרב מוואשארהעלי ותקע לידו של אינגבר מטבע חשוב, יצא אינגבר מכליו מרוב שמחה והתחיל לרקוד ולפזם לעצמו; ״אוי וועל איך האבען א גוט שבת׳ל״ וחזר ע״ז מספר פעמים

עומדים מימין לשמאל: חיים איינהורן, ישעי׳ פיירברגר, ישראל אברהם איינהורן
יושבים מימין לשמאל: הרשל גולד, אריה פולאק

מצבת ר׳ אברהם יוסף לקס

"אוי תהיה לי שבת טובה" התפעל מאד הרב מוואשארהעלי משמחתו של יהודי פשוט זה שתהיה לו שבת טובה, והרב מוואשארהעלי סיפר זאת לבאי שולחנו בשבת כחוויה עמוקה מיהודי מארמורוש הפשוטים.

משפחה רבת אוכלוסין בעיירה היתה משפחת גולד. למשפחה זו היו הרבה ענפים, ענף אחד נמשך מהאחים ר' זלמן גולד ואחיו ר' אברהם גולד וצאצאיהם, ענף שני האחים ר' אהרן גולד אחיו יוסף ואחיו שלמה הרש. משפחות הללו היו בדרך כלל מרובות ילדים.

מנהל הדאר בישוב היה ר' אברהם גולד, יהודי חובש לקובה. רק מעטים היגרו לארה"ב, בגלל ההגבלות בהגירה שהיו בשעתו. רבים מאנשי הישוב התיישבו ברומניה העתיקה (רעגאט) וכמעט כולם שימשו כ"כלי־קודש" (עיין במבוא), בגלל זה היתה נסיגה גדולה במספר התושבים היהודים.

משפחה רבת נפשות היתה גם משפחת מאליק. למשפחה זו היו ג"כ הרבה ענפים. היו ביניהם סוחרים, חנוונים ועמלי כפיים. ר' יעקב מאליק ובנו מיכל יצחק שניהם בעלי חנויות גדולות, שני האחים ר' מרדכי ור' אנשיל אינהורן היו מחשובי הקהל, תלמידי חכמים מופלגים ומרביצי תורה בישוב. ר' אנשיל עמד הרבה שנים בראש החברה ש"ס, נפטר בדמי ימיו.

ר' מרדכי איינהורן ורעיתו מרת רחל

שטריימל. בימים ההם מנהל הדאר! היה בכך דבר חידוש. חתנו שמעיה פריד היה מזכיר המועצה המקומית, נספה בערבות אוקריינה במלחמה. כ"כ נספו שני בניו גרשון וצבי.

בשנות השלושים עלו לאר"י מספר משפחות עם עליית "סידקוב", שליח מאר"י שבא במיוחד למארמורוש לגייס חקלאים עובדי אדמה להעלותם לאר"י, בין העולים היה ר' חיים ישראל גולד עם משפחות מרובת הילדים הם התישבו ברחובות ועשו חייל.

בגלל מצוקת הפרנסה, התחילו אנשי הישוב להגר על פני העולם, היו כאלה שהיגרו לארגנטינה למושבות של הברון הירש. בין המהגרים לארגנטינה: מרדכי יצחק פרייזלר, יודא לייב מאליק, יעקב ואחיו ברל טשאקיאן ועוד. והיו שהיגרו אחיו ר' מרדכי איינהורן היה ת"ח משכיל למד תורה ברבים בהשכמת הבוקר, היה תמיד בין עשרה הראשונים בבית הכנסת. היה הרבה שנים פקיד בכיר במועצה המקומית וניהל את עניני הכפר. נפטר ב' סיון תרצ"ב. שניהם היו תלמידי הרב ליכטנשטיין מבעטלאן. בחסידות נפרדו דרכיהם, ר' אנשיל היה חסיד אטאניא ור' מרדכי חסיד סיגט. אשתו רחל ורוב משפחתו נספו בשואה, ביניהם הבחור המופלג ישראל אברהם, תלמיד בעל "דמשק אליעזר" מוויזניץ. הוא היה מוסמך להוראה, כ"כ נספו בשואה הבת דבורה עם 8 ילדיהם ומרים ושני ילדיה.

הצדיק ר' אליעזר פיש, לימים הרבי מביקסאד, נולד בשנת תר"מ, לאביו ר' משה, איש תם וישר ירא שמים

מרבים, התפרנס מיגיע כפיו. מוצאו ממשפחה מיוחסת, רבי אליעזר התבלט בימי נעוריו בשקידה נפלאה בתורה ובהתנהגות בדרכי חסידות ופרישות, הוא למד בישיבת אונטרדאם אצל רבי מרדכי יהודה לעוו (נפטר י"ח שבט תרפ"ו). אח"כ למד בישיבת סיגט בצוותא עם האחים בעל "עצי חיים" הרב מסיגט ואחיו רבי יואל האדמו"ר מסאטמאר. בזיווג ראשון נשא רבי אליעזר את בתו של רבי משה זאב בן רבי ישכר בר קאהן רב בסנזשארץ. בשנת תרס"ה נתקבל למו"ץ בעיר ניר־בוגדאן ומשם נתקבל לרב בעיירה ביקסאד, ע"ש עיירה זו נקרא הרבי מביקסד. כבר אז נתפרסם כאיש קדוש ובעל מופת. אחרי מלחמת העולם הראשונה התיישב בסאטמאר, שם ניהל ישיבה והרביץ תורה, ישב הרבה שנים בתענית ובגלל כן נצטמקו כלי האכילה שלו ולא היה מסוגל לאכול רק ביצה טריה בת יומה בכל יום. יהודי סאטמאר והסביבה העריצוהו כאיש קדוש ורבים באו להתברך מפיו, עלה על המוקד באושוויץ, בנו ממשיך בשלשלת האדמו"רות בארה"ב וגם הוציא לאור חידושיו עה"ת ספר "שם אליעזר" ניו יורק, תשי"ד. במבוא הספר מסופר על אורח חייו הקדושים.

הרב מביקסאד ניהל ישיבה בסאטמאר, בראש הישיבה עמד אברך יליד מאסיף בשם ר' חיים יצחק מאליק, הוא נתחנך על ברכיו של הצדיק מביקסאד, הוסמך להוראה והתעלה במעלות התורה והחסידות, עוד בחייו הוציא לאור ספר הלכה על יו"ד הלכות מליחה וספרי מוסר וחיבר עוד ספרים שלא זכו לראות אור.

הספרים שהדפיס ר' חיים יצחק מאליק (כולם נדפסו בסאטמאר):

ובחרת בחיים על לימוד תורה. תר"פ.
מכלכל חיים על הלכות מליחה. תרצ"ד (נדפס מחדש בצילום).
הנהגות צדיקים. תרצ"ז (נדפס מחדש בצילום).
סיפורים נפלאים... מהבעש"ט ותלמידיו. ת"ש (נדפס מחדש בצילום בשלוש מהדורות).

ספריו ביידיש:

נחלת יעקב על ביאת המשיח תרצ"ה.
נחלת עזריאל על אמונה ובטחון. תרצ"ח.

רבי חיים יצחק היה בן של ר' משה יעקב ומרים מאליק, יהודי תם וישר שהתפרנס מיגיע כפיו כסנדלר, רבי חיים יצחק עלה על המוקד עקה"ש, בתו שרידת השואה נשואה למדען החרדי פרופ' דוד סומפולינסקי מרצה באוניברסיטת בר־אילן ומנהל המעבדה לבקטרולוגיה ב"אסף הרופא".

על רבי יצחק מאיר ווידמאן ז"ל רבה של קהלת מאסיף במשך עשרות שנים כבר נכתב ברשימה זו, אולם יש מקום להוסיף דברים על רב נכבד זה ועל משפחתו. רבי יצחק מאיר היה מפורסם בימי נעוריו כעילוי, ואכן היה ת"ח מפורסם, רבנים השתעשעו אתו בדברי תורה, היה עמקן גדול, בקי נפלא בספרי החסידות ובספרי הקירה. אמרו עליו שהוא היה בין יחידי הסגולה שהתעמק בהלכות "קידוש החודש" של הרמב"ם. היה איש צנוע ונחבא אל הכלים, והפליא את הרבנים שבאו אתו במשא ומתן של הלכה, בבקיאותו ובידיעותיו המקיפות בספרי הלכה, ובספרי החסידות והחקירה. הוא נפטר בשיבה טובה ונטמן במאסיף בשנת ת"ש.

בנו הבכור רבי יחזקאל ווידמן רבה של הישוב סיטשל הסמוך (ע"ע) היה ברא כרעא דאבוה בתורה ובחסידות, נתקבל כרב ומגיד שעור של חברה "תפארת בחורים" במאסיף, היה מקובל ונערץ על בחורי הישוב, בהיותו איש חמודות ופה מפיק מרגליות, בקי בספרי חסידות, דבוק ברבו בעל אהבת ישראל מוויזניץ, התפלל בהתלהבות עצומה. עלה על המוקד על קה"ש, אחת מבנותיו נשואה לרבי אברהם דוד הורוביץ, כעת בירושלים חבר בבי"ד של העדה החרדית, נכדו של רבי פנחס הורוביץ מגרויסווארדיין מחבר ספרי "פתחי זוטא" על ש"ע או"ח ועוד ספרים שהוציאם לאור נכדו רבי פייבוש שנעבאלג, יושב באהלה של תורה בלונדון.

לרבי יצחק מאיר ווידמאן היו עוד שלשה בנים; רבי משה הרש, מקום מגורו היה בעיר ביסטריץ, ור' נחמן נאמן הקהלה בגרוסווארדיין, ולו שני בנים יוסף מרדכי ויהודה אריה. בעת גירוש יהודי גרויסווארדיין ניסו להסתתר בבונקר אולם לא עלה בידם. שני האחים היו בחורי חמד ת"ח מופלגים, גם הוציאו לאור בגרויסווארדיין כתב עת בשם "הליכות עולם", בשאלות שעמדו על הפרק. ביחד עם הוריהם עלו על המוקד באושוויץ.

הבן הרביעי של רבי יצחק מאיר היה פנחס, אברך חסידי יודע נגן שו"ב וחזן בבוקובינה. עקבותיו ועקבות בני משפחתו נעלמו בימי השואה.

חתנו של רבי יצחק מאיר ווידמן היה רבי גרשון מנדל קאהן, הרב דסענזשארץ ת"ח מופלג ומכובד בין רבני טרנסילבניה.

ר' אלי' פולאק

בעל בית נכבד סוחר עצים גדול, ת"ח ומוסמך להוראה, היה ר' אלי' פולאק ב"ר שמחה יוסף, הוא כיהן זמן מה גם כראש הקהלה, בהעדרו של רב העיירה פנו לר' אלי' פולאק בשאלות. הוא נספה עקה"ש.

ת"ח אחר היה ר' מרדכי אדלשטיין הספר (בארביער) הוא היה מלומדי דף היומי הקבועים וגם נתן שעורים בביהמ"ד. היה מקובל על הבריות. בית מלאכתו שימש גם מעין מועדון למשחקי שחמט, הוא בעצמו ככל בני משפחת אדלשטיין, היה אמן גדול במשחק השחמט. כאמור קבע עתים לתורה יום

יום, בשכנותו היה גר ר׳ ישראל בער הופטמן סופר סת״ם, יהודי יקר ת״ח ויר״ש, בנו היחיד מראשי וממיסדי צעירי אגודת ישראל ר׳ פסח הויפטמן היה אברך ת״ח בקי בספרי חקירה והטבע, ידע פרק במערכות הכוכבים, ואמן בציור. נספה עם משפחתו בשואה.

הרבנים והחזנים למשפחת הרשטיק מוצאם ממאסיף. אבי המשפחה היה ר׳ מאיר הרשטיק ת״ח מופלג ויר״ש שהתפרנס מעמל כפיו, ולו שלשה בנים משה, לייב ושמואל. הבן הבכור ר׳ משה נתקבל כשו״ב וכש״ץ בהונגריה, בנו ר׳ אליעזר ת״ח מופלג היה סוחר יין מכובד בהונגריה, בניו עלו ארצה, הבן השני של ר׳ משה הרב מרדכי הרשטיק רב בת״א ובניו עלו ארצה, חתנו של ר׳ משה היה ר׳ כתריאל שטיין. השתקע במאסיף והיה מפורסם לת״ח ויר״ש מרבים.

צאצאי משפחת הרשטיק תופסים עמדות מכובדות בחיי הקהלה כרבנים וחזנים.

בנוסף לאנשים וראשי המשפחות שהוזכרו למעלה, אנו מוצאים בפנקסי הקהלה וברשימות המינויים ספרים (פרנומרנטן) שורה של בעלי בתים, ביניהם פרנסי הקהלה, משנת תרכ״ט (1869) ועד סוף המאה, שיש להנציח זכרם, ואולי חיים צאצאיהם באיזו פנה בעולם וידעו משורות אלה מקור מחצבתם.

ר׳ שלום לנדאו, ר׳ יצחק כהן, ר׳ אלימלך טאבאק, ר׳ יעקב אינדיק, זושא דב אינדיק, ר׳ אליעזר קינד, משה שמואל וואקס, ר׳ אברהם מאיר שוחט, ר׳ חיים יהודה ערדאן, ר׳ אליעזר יעקובוביץ, ר׳ לייב פולאק, ר׳ יהודה מאיר פסטרנק, יצחק אינדיק, האחים ר׳ מאיר ולייב דוידוביץ, ר׳ יעקב פוגל, ר׳ בן ציון פלדמן, חתנו של שמחה לייב גנזו. הוא היגר לאמריקה הדרומית הקים שם דורות ישרים; ר׳ לייב הרשטיק, ר׳ שמואל צבי פסטרנק ש״ץ, בתו היחידה גולדה היתה נשואה לר׳ מנדל דויטש בנו של הרב מגאניטש שנפטר בדמי ימיו. ר׳ שלמה פרוכטר — גבאי דחברה משניות, ר׳ מרדכי גנוד בנאי, התפרנס מיגיע כפיו והיה יר״ש גדול. ר׳ יעקב שטרן יהודי ת״ח יודע נגן בעל קול ערב שידע לקרוא תוי נגינה, ר׳ אהרן הרשטיק, ר׳ מנדל הרשטיק תלמיד חכם שנפטר במיטב שנותיו, ר׳ יצחק יעקב פיירוורגר, ר׳ אבא פיירוורגר. יהודי תלמיד חכם משכיל יליד רוסיה בשם ר׳ אלעזר מושקוביץ נשא לאשה את בתו של ר׳ שמואל דוד ארדאן והתישב לזמן ארוך במאסיף, עבר אח״כ לבוקובינה, ר׳ פישל דבלינגר שהשכים תמיד לבית המדרש והיה בין עשרה הראשונים, ר׳ הרשל אדלשטיין עלה לאר״י לפני השואה. ר׳ משה קריינר המתופף או הבלן השכים כל יום לבית המדרש וסיים ספר תהלים. הוא היה המתופף מטעם המועצה המקומית לפרסם חוקי עזר כפי שהיה מקובל בכפרים.

לשמריה דסקל הנזכר למעלה ושהיה בין ראשוני המתישבים בכפר, היתה משפחה ענפה בדור שני ושלישי. מצאצאיו היה ר׳ יצחק ברך דסקל, בנו חיים משה, היה בזיווג ראשון חתנו של ר׳ אלטר רויזנברג מסיגט, האחים משה ואליעזר, יוסף הרש דסקל, וחתנו יצחק לייב פסטרנק כאמור היתה משפחה מסועפת שהתפזרו ברחבי המדינה במשך השנים.

השוחטים היו; ר׳ אלי׳ הרשטיק — אולי היה השו״ב הראשון. ר׳ משה ציק יליד טרניווה, ת״ח מופלג ופוסק, שהי׳ עשרות שנים שו״ב. ערב שבת השכים לבית הכנסת והכריז שבת! שבת! הזהיר להדליק נרות ולסגירת החנויות, נפטר בשיבה טובה. בנו ר׳ אברהם יוסף ציק מילא זמן רב מקום אביו כשו״ב, אח״כ נתקבל ר׳ יהוחם פיירוורגר, ת״ח מופלג ספג תורה ויר״ש בישיבות הונגריה, הרבה לשפוך דמעות לפני קונו בעת התפלה ובאמירת קינות תשעה באב, נפטר בדמי ימיו ה׳ אב שנת תש״ג.

מלמדי תנוקות; ר׳ אלטר שמעי׳ פיינטוך, ר׳ יוסף אברהם דסקל, ר׳ לייבוש גרוס, ר׳ מרדכי קריינר, ר׳ שמואל פרל.

מלמדי גמרא תוספות; ר׳ יצחק לייב פיירוורגר, ר׳ משה יעקב מושקוביץ — יהודי ת״ח שהשמחה היתה שרויה תמיד במעונו, בימי החג שמח את הקהל בדרשות נלהבות מתובלות בדברי מוסר ובדיחות הדעת, ר׳ אלעזר מייזלר היה גם ש״ץ, ר׳ שלמה הרש פרוכטר ת״ח מופלג חינך את תלמידיו ללמוד בעיון, הובאו כ״כ מלמדי גפ״ת גם מרחוק, זמן רב היה מלמד גפ״ת ר׳ זונדל איינהורן ת״ח מפורסם מווילחוביץ, ר׳ חיים מרדכי פרוכטר מיועד, ר׳ ישראל קליין מרזווליה ועוד.

ר׳ משה קריינר ורעיתו

בישוב היו שלושה בתי כנסת, בית הכנסת המרכזי, השני ע״ש משפחת גרובר והשלישי בית כנסת העליון, שבנו יהודים עמלי כפיים. ר׳ אברהם קינד תרם הרבה להקמת ביהכנ״ס, עזרו על ידו משפחות פרייזלר, ר׳ אברהם גליק, משפחות גולד, ר׳ מרדכי קסנר, ועוד, ביתו של ר׳ אברהם קינד הי׳ פתוח לעניים.

החברות שפעלו בישוב: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה קדישא, חברה מלוצ׳יס (קברנים), חברה פועלי צדק, חברה בחורים, בשנת תרצ״ב נוסדה צעירי אגו״י ביזמת הרב מווישווה רבי מנדל הגר, וכ״כ בנות אגודת ישראל, הצעירים למדו את הדף היומי והיה להם ביהמ״ד משלהם, המיסדים של צעירי אגו״י היה כותב הטורים, הב׳ אלי׳ הרשטיק, פסח הויפטמן, יהושע גנוד, ראובן שטרן, ועוד. כל הבחורים השתתפו בצעירי אגו״י כי לא היה קיים אירגון נוער אחר בכפר.

גם הבנות היו פעילות, התקיימו הרצאות, מסיבות שבת, הצגות מפעם לפעם, הוזמנו עתונים וספרים מאגו״י בפולין, רבים מצעירי אגו״י וכ״כ מבנות אגו״י עברו אח״כ לנקודות ה״הכשרה״ בצ׳רנוביץ ובמקומות אחרים כדי להתכונן לעליה לאר״י ואכן רבים מהם הצליחו לעלות לאר״י עוד לפני שפרצה מלחמת העולם השניה ולפני השואה עם ״סרטיפיקטים״, רשיונות עליה, שקיבלו בעזרת אגודת ישראל.

בחורי הכפר למדו בדרך כלל בישיבות בהונגריה, במיוחד לפני מלחמת העולם הראשונה, כאשר מחוז מארמארוש היה

חלק מהקיסרות אוסטריה־הונגריה, הם כתתו רגלם לפעמים למקומות רחוקים וישיבות קטנות כדי להבטיח לעצמם מקום מחיה וקיום, כי לא היה ביכולתם של ההורים לתומכם תמיכה מלאה.

ברם כשנוסדה הישיבה בויזניץ בשנת תרס"ט ע"י בנו הבכור של הרבי ר' ישראל מוויזניץ רבי מנחם מנדל שכיהן אז כרב העיר, נסעו מספר בחורים חסידי ויזניץ בעלי יכולת ללמוד בישיבת ויזניץ. אכן היה זה חידוש גדול לפתוח ישיבה חסידית בבוקובינה. לפי מיטב ידיעותי למדו בויזניץ לפני מלחמת העולם הראשונה הבחורים דלהלן; ר' יחזקאל ווידמן, בנו של הדומ"ץ. ר' יצחק מאיר וידמן, ר' אלי' פולאק בנו של ר' שמחה יוסף פולאק, ר' אלתר שמרי' לאקס בנו של ר' אברהם יוסף לקס, אפרים גולד בנו של ר' אברהם גולד, ואלתר וואלף פיירוורגר־פולאק, בנו של יצחק לייב פיירוורגר, הוא היה לימים חתנו של הרב שלמה ברוך שמאלהאוזן רב דחברת תהלים בבודאפסט.

כולם חזרו בלבוש חסידי מובהק ותלמודם בידם. אחדים מהם קיבלו "היתר הוראה". יש לציין כי בישיבת ויזניץ לא נתנו סמיכה להוראה, אלא כל בחור שרצה לזכות בסמיכה, נשלח להיבחן לעיירת קיטוב הסמוכה, שרק גשר על נהר צ'רמוש הפריד בין וויזניץ לקיטוב, בעיירה קיטוב כיהן אז כרב הגאון רבי חיים גילרנטר שהיה מפורסם כפוסק וחריף עצום.

וכאן אולי המקום להנציח דרך אגב, את זכרו של גאון זה רבי חיים גילרנטר, ע"י סיפור מעניין ששמעתי מפי אחי ר' לייבל גרוס הי"ד, שלמד אז בישיבת קראלי אצל הגאון רבי שאול בראך ז"ל, לסיפור זה יש גם אספקט היסטורי במקצת כי הוא משקף את היחס בין יהודי הונגריה ובין יהודי גאליציה.

ומעשה שהיה כך היה; עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בתשעה באב בשנת תרע"ד (28.7.1914) פלשו הקוזאקים, חיל החלוץ של הצבא הרוסי־הצארי לגליציה המזרחית והמערבית. רבבות יהודים נמלטו מאימת הקוזאקים. בעלי היכולת נמלטו ברכבות לבירת אוסטריה וינה, ואילו ההמונים ברחו כל עוד נפשם בכפם, בעגלות רתומות לסוסים למישורי הונגריה, משך כמה ימים זרמו דרך הרי בוקובינה ומארמורוש, יומם ולילה עגלות עמוסות פליטים, היתה זו נסיעה מאד מעייפת כי הדרך למישורי הונגריה הובילה דרך ההר "פריסלופ" המתפתל כנחש לאורך עשרות קילומטרים.

צעירי אגו"י מאסיף — יושבים משמאל לימין: ר' יוסף לייב פראמאוויטש, ר' ברל שטיין, ר' מרדכי אידלשטיין, ר' ירוחם שו"ב פירוורגר, ר' שמואל גרובר, המלמד בלוך, ר' אלי' קסנר
עומדים חברי צעירי אגו"י

יהודי גאליציה ובוקובינה זעמו זמן רב על יהודי הונגריה, על שלא נתקבלו שם בסבר פנים יפות. יהודי הונגריה היו מאד מסויגים וסגורים כלפי פליטי המלחמה, הסיבה היתה שחרדי הונגריה שאורח חייהם היה לפי שיטת תלמידי החתם סופר, לבושים בלבוש צנוע והקפדה על קלה כבחמורה, לא ראו בעין יפה שבין הפליטים היו נשים בלי כסוי ראש וכדומה, תופעות שעוררו מורת רוח בין חרדי הונגריה. בין הפליטים הגיע גם רבי חיים גילרנטר הרב מקיטוב. ביום ערב שבת הגיע לעיר קראלי, בה כיהן אז כרב העיר רבי

שאול בראך. הרב מקיטוב הלך כמובן לקבל את פני המרא דאתרא כמקובל. רבי שאול בראך שלא הכיר את הרב מקיטוב, ואף לא שמע את שמעו, קיבל אותו בכבוד, הזמינו להיות אורחו בשבת, אך כל זאת בקרירות.

בעיר קראלי היתה אז בימי מלחמת העולם הראשונה, ישיבה גדולה בה למדו מאות בחורים, ביניהם מופלגי תורה מכל קצוי הונגריה, וכנהוג בישיבות הונגריה, למדו אז בישיבה את הסוגיה "טעם כעיקר", סוגיה כידוע מאד מסועפת. הרב מקראלי שאל את האורח למען הכבוד, אם הוא יהי' מוכן להשמיע חידושי תורה בסוגיה זו לפני תלמידי הישיבה, הרב מקיטוב, למרות היותו עייף מטילטולי הדרך נענה ללא היסוס לבקשת הרב המרא דאתרא, והציע לדרוש לפני בני

בנות אגו"י מאסיף ; ל"ג בעומר תרצ"ב. — יושבות מימין לשמאל ע"י השולחן : מלכה הגר
בת הרב מבורשה, הגב' פרידה גרובר—הגר, רחל גרובר, ופרומט גרוס—קסנר

הישיבה בשבת אחה"צ. הרב מקראלי ציווה על אחד מתלמידיו ללוות את האורח לאכסניה שלו וגם ציווה לשרת אותו לפי הצורך. הבחור המלווה שאל את האורח אם הוא זקוק לספרים כדי לעיין בסוגיה, הרב גילרנטר השיב שהוא מאד עייף ושבור מטרדת הדרך ואין דעתו מיושבת עליו לעיין בספרים. הבחור בא ללוות את האורח לבית הכנסת, ואחרי שסעד סעודת שבת על שולחנו של הרב שוב ליווה אותו הבחור לאכסניה והאורח הנכבד הלך לישון בלי לבקש ספר. התנהגותו של הרב האורח עוררה תמיהה בין תלמידי הישיבה, אבל חשבו שבודאי ישכים קום בבוקר ויעיין בספרים. ברם הרב גילרנטר הגיע רק בזמן התפילה ולאחרי שסעד סעודת שבת בצהריים, שוב הלך לנוח בלי לבקש ספר. ההתרגשות בין תלמידי הישיבה היתה גדולה וכמעט שיצאו מכליהם נכח העובדה שרב בלתי מוכר מעז להתיצב לפני מאות תלמידי ישיבה ולדרוש בסוגיה שהם שקועים בה שבועות, בלי להתכונן ובלי לעיין בספרים. הם גמרו אומר לקפחו בשאלות באמצע הדרשה, כפי שהיה מקובל בישיבות הונגריה.

בשעה המיועדת התיצב הרב מקיטוב על הבמה, הבחורים עשו אזניהם כאפרכסת, דרוכים למלחמה, מלחמתה של תורה, לכבודו של האורח הופיע בבית המדרש גם המרא דאתרא רבי שאול בראך.

הרב גילרנטר פתח את פיו בחכמה, להפתעתם של כל השומעים, מנתח את הסוגיה, "טעם כעיקר" לעומקה ולרחבה, מביא את כל המקורות המפוזרים בש"ס, מצטט את הראשונים והאחרונים הוא מותיב והוא מפרק, שואל ומשיב, עוקר הרים וטוחנן זה בזה, משמיע חידושים נפלאים מפרק הרים ומיישר הדורים, תלמידי הישיבה הקשיבו בפה פעור ובלעו את דבריו בצמאון, בלי להוציא הגה מפיהם, מרוב התרגשות.

נקודת השיא בסיפור זה היא אולי בסיומו, כאשר הרב המארח הרב מקראלי המרא דאתרא בירך ברכת המזון בסעודה שלישית, והאורח היה מיסב על צדו, אמר "ברשות מורי ורבי" ! כזאת היתה למדנותו של הרב בעיירה קטנה בגאליציה

וכזו היתה צדקתו של רבי שאול בראך הרב מקראלי, שנתקבל אח"כ לרב בעיר קאשוי.

מקור פרנסתם של יהודי מאסיף, היה כמו בכל ישובי מארמורוש, מקצתם עסקו בחקלאות והתפרנסו מזה, במיוחד בעלי הנחלאות הגדולים, חנוונים בעלי מלאכה, עגלונים, בעלי אטליז, עמלי כפים וכדומה. מספר קבלנים לכריתת יערות במרחקים העסיקו מספר די גדול של פקידים, שנעדרו לפעמים מביתם שנה תמימה מחג הפסח לחג הפסח, עם כל זה היו מאושרים שיש להם משען פרנסה. פקידי יער היו מקבלים משכורת גבוה יחסית.

ההסתפקות במועט, הדחקות והעוני היו מנת חלקם של רבים מבני הכפר, מאידך האמונה והבטחון ושמחת החיים בהם היו מחוננים יהודי מאראמארוש, הפיגו מהם את העצבות והלכי רוח של יאוש. בכלל אפשר לומר שליהודי מארמורוש היה חוש הומור מאד מפותח, אהבו את השמחה ואת בדיחות הדעת.

ר' אלתר וולף פולק—פיירוורגר

בימי החג, אחרון של פסח, שמחת תורה פורים וכדומה היתה השמחה שרויה בישוב על כל גדותיו, אבל גם בימות החול, חתונה או כל שמחה אחרת היו מרגישים שמחה אמיתית.

זכורני למשל שכל ערב ר"ח חשוון, ביומא דהלולא של רבי מנדל מוויזניץ, בעל ה"צמח צדיק". היו מסיימים ששה סדרי משנה. הנכד רבי מנדל הרב מווישווה היה משתתף תמיד במסיבת הסיום. כל הלילה ממש שרו ורקדו בהתלהבות, בין רקוד לריקוד השמיע הרב דברי תורה וסיפורי צדיקים. בשעה 5.00 לפנות בוקר ליווה ה"עולם" את הרב לתחנת הרכבת בשירים וריקודים לאורך כל הכפר.

היחסים בין היהודים ובין האוכלוסיה הרומנית היו די טובים, בישוב לא היו אף פעם התפרעויות נגד יהודים כפי שזה קרה בהרבה ישובים אחרים, במיוחד אחרי מלחמת העולם הראשונה.

עם התמוטטות המונרכיה האוסטרו־הונגרית בשנת 1918, כאשר השלטון ההונגרי התפרק והשלטון החדש הרומני טרם התבסס, היו בהרבה ישובים התפרעויות, מעשי שוד וגירוש היהודים. בישוב שלנו התארגן משמר אזרחי לאומי מבין חיילים יהודים שחזרו מהמלחמה, והגנו על הישוב היהודי. בראש המשמר התיצב מי שהיה קצין בצבא ההונגרי הרשל פולאק ועל ידו חייל גברתן אחר בשם מוטי פולאק ועוד חיילים. המשמר צעד יום יום לאורך הכפר ובראשו הקצין פולאק, כשחרבו שלופה למעלה. המשמר הטיל אימתו על האוכלוסיה ו"המהפכה" של שנת 1918 לא פגעה בישוב היהודי.

השואה והחורבן

בשנת 1940 בעיצומה של מלחמת העולם השניה, כאשר מחוז מארמורוש סופח שוב להונגריה, ניתך מבול של גזירות על ראש היהודים (עיין מבוא) גורלם של יהודי מאסיף היה כגורלם של כל ישובי מארמורוש.

בשנת 1942 גוייסו למחנות עבודת כפיה כל הגברים בגיל 21—42, רובם נשלחו לערבות אוקריינה ורובם מתו מרעב ומכפור ורק מעטים מהם נותרו בחיים. הסבל של המשפחות, שהיו בדרך כלל מרובות ילדים, הרעב שפקד את הישוב, הגזירות שכל יהודי יוכיח שאבות אבותיו היו אזרחי הונגריה, הנדידות מישוב לישוב לאסוף תעודות, זה פרק טראגי ואכזרי שקדם לגירוש הטוטלי של היהודים והובלתם כצאן לטבח למחנות ההשמדה אושוויץ (ע"ז עיין במבוא).

בסוף אפריל 1944 רוכזו כל יהודי מאסיף והועברו לגיטו ווישווה. קדם לגירוש, עצירתם של מנהיגי וראשי הישוב ע"י הבולשת. הם נשלחו לסיגט כבני ערובה, שם עינו אותם באכזריות, ואח"כ נשלחו לאושוויץ.

הסבל והצפיפות בגיטו ווישווה אין לתאר בשפת אנוש. האכזריות ומעשה ההשפלה של הז'נדרמריה ההונגרית עלו בהרבה מקרים על האכזריות של הנאצים. ה"טרנספורטים", רכבות־המוות מגיטו ווישווה לאושוויץ יצאו בתקופה בין ער"ח סיון עד אחרי חג השבועות תש"ד. וכך בא הקץ לישוב מאסיף.

מאסיף אחרי השואה

עם תום המלחמה האיומה, החלו לשוב מפה ומשם אנשים בודדים שבורים ורצוצים. אחדים באו ממחנות עבודה, יותר

מאוחר באו שרידי כבשני אושוויץ. יצויין כי אף בני זוג אחד איש ואשתו לא חזרו. רק בודדים, גברים, נשים, בחורים צעירים, נערות, אף ילד עד גיל 18 לא חזר. הבתים היהודיים היו ריקים מאדם ומרכוש, הגויים קיבלו את שכניהם מאתמול ברגשות מעורבים. היו מופתעים שנשארו יהודים בחיים, הם חשבו שכל הרכוש היהודי והבתים יפלו בידם.

לאט לאט התארגנו מחדש. החיים עושים את שלהם, האנשים התחילו לעסוק במסחר, חידשו את החיים הקהלתיים, ניקו ושיפצו את בית הכנסת, הפעילו את המקוה טהרה מחדש. מספר ניצולי השואה שחזרו הגיע אולי לעשרה אחוזים מכלל האוכלוסיה היהודית, כולל אלה שחזרו ממחנות עבודת כפיה שהיו בשלטון ההונגרים.

כדי לשפר את המצב הדתי ולחזק את החיים הרוחניים בישוב, החליטו להזמין לשבתות את הרה"צ מסקולען ממקום שבתו בבירת רומניה בוקרסט. וברם זכור אותו האיש לטוב ר' בערל דסקל הפחח, שעשה הרבה לשיקום המקוה טהרה בכפר. הוא שאירח את הרבי מסקולען בביתו ובאו גם יהודים מכפרים הסמוכים כדי להנות מזיו תורתו ותפילתו של רבי זושיא פורטוגל הרבי מסקולען. ואכן הופעתו בסביבה בין ניצולי השואה המדוכאים גרמה להתרוממות הנפש ולהרמת קרן הדת בכל הישובים. הפרנסה היתה אמנם מצויה, והחיים זרמו בשקט הלאה, אבל אצל כולם היתה ההרגשה כי במוקדם או במאוחר עליהם לעקור מכאן.

ואכן אחרי שהתבסס השלטון הקומוניסטי, עלו כל יהודי הכפר בהדרגה לארץ ישראל. רק בודדים אולי שהיגרו לארצות אחרות. אפשר לומר שרוב רובם של יהודי מארמורוש עלו לאר"י, והסתדרו והשתרשו בארץ בדרך כלל בצורה מניחה את הדעת בלי לעשות הרבה צרות למוסדות העליה והקליטה, כי אנשי עמל ולמודי סבל היו מעודם.

כיום אין אף יהודי בישוב מאסיף.

שרידי מאסיף בישראל מתאספים מדי שנה לערוך אזכרה בבית מארמורוש ולהתיחד עם יקיריהם הקדושים.

ש. י. גרום

ביבליוגרפיה

מרמרוש-סיגט (כתב-עת בעברית, יידיש והונגרית) בעריכת יהושע והלן ריידר. תל-אביב, גליון 20, עמ' 7.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמרוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 49.

גוטליב, שמואל נח: אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 269—270.

אלפסי, יצחק: תפארת שבמלכות, תל-אביב תשכ"א, עמ' 105, 138.

טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה: שו"ת אבני צדק, אורח חיים, לעמבערג תרמ"ה, סי' נד; יורה דעה, שם תרמ"ו, סי' יד, מא, עב.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 1005.

ארכיון "יד ושם": 03/2806. 03/808 ; 015/1507 ; 015/1424

ריסקווה

ריסקווה (ברומנית: Ruscova, בהונגרית: Visóroszi). כפר כ-50 ק"מ מדרום-מזרח לעיר-המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רותנים (שבט סלאווי ממוצא אוקראיני).

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	96	13.0
1880	601	?
1910	1074	37.5
1920	1067	39.4
1930	1034	32.4
1941	1084	29.8

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לריסקווה בתחילת המאה ה-יח, במפקד משנת 1728 נרשם פה יהודי בשם דוד, שחכר את האריגדה של הכפר במחיר של 47 פלורין לשנה. החכירה נעשתה לחמש שנים. ליהודי היה גם בן בשם ברקו. במפקד לא נרשמה אשתו. נראה שמשפחה זו עקרה מריסקווה, שכן במפקד היהודים הבא, שנערך בשנת 1735, לא נרשם אף יהודי בריסקווה. במפקד של 1748 מופיעה שוב משפחה יהודית בת ארבע נפשות, אך לא צויינו בו שמותיהם. משפחה זו היתה כנראה אמידה יחסית, שכן החזיקה שני משרתים. היא עסקה כנראה בעבודת אדמה ובמכירת תוצרת הארץ. במפקד של 1768 נרשמו שתי משפחות: יהודי בשם אברהם איז'אק, שתי נפשות (כנראה בעל ואשה), ששילם דמי חכירה 11.48 פלורין לשנה; יהודי בשם שאלאמון דוד, אף היא שתי נפשות. הוא שילם 9.21 פלורין לשנה. מקצועם של שני היהודים רוכלים. כל היהודים שנרשמו במפקדים הללו באו מגליציה. אין בידינו — וגם בידי יוצאי הכפר אין — ידיעות אם היה המשך רצוף ליהודים ראשונים אלה. המסורות של יהודי ריסקווה חוזרות עד לסוף המאה ה-יח בלבד, שבו הם מזכירים את הערש פולאק, שנפטר בסוף המאה ה-יט בזקנה מופלגת בגיל של מאה שנה ויותר. הוא היה יליד ריסקווה. ממנו הסתעפו עשרות משפחות בשם פולאק ובשמות אחרים בריסקווה ובישובים אחרים במארמארוש.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בריסקווה כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

פולק ליב (6), הכט הרש (4), פישר מושקו (5), פולק מוטעל (3), פולק אברהם (6), הכט משה (5), פישר מארקו (7), אלמנת אונגר רוכליה (3), רוזנברג מושקו (6), הכט קלמן (5), הכט ברקו (6), הכט דוד (5), ציזמאר הרש (2), פולק זלמן (4), פולק מאיר (6), הס שמואל (5), פולק לייזר (5), פייג מושקו (4), שמילאוויטש ישראל (4), בנדער יצחק (7), מרמור ישראל (8), פולק שעיה (6), דירפאן זעליג (5), קינד אליאש (5), הרש ווקסלר (4), וועריצברגער הרש (2).

רבנים

עד לשנת תרפ"ו (1926) לא היה לריסקווה רב רשמי. הקהילה היתה כפופה לרבנותו של ר' יצחק מנחם קיזלניק רבה של ריזאוולייע, כפר סמוך מעבר לנחל הווישוי. בריסקווה ישב בנו ר' שמעלקא כמורה־הוראה. גם לאחר פטירת אביו בשנת תרע"ו (1915) נשאר ר' שמעלקא קיזלניק בריסקווה, שבה נהנה מאהבתם של כל יהודי הכפר. כעשר שנים לאחר פטירת אביו עבר לריזאוולייע ואז נבחר בריסקווה הרב היחיד בתולדות הקהילה, ר' אברהם שלמה כ"ץ.

ר' אברהם שלמה היה בן ר' אליהו כ"ץ רבה של ראסלאוויץ וחתן ר' צבי ברגפלד אב"ד נימיזשא שליד נאסויד בטראנסילוואניה. היה תלמיד בעל קדושת יום טוב מסיגט. לאחר פטירת חותנו בשנת תרע"ה (1915) מילא את מקומו בנימיזשא. בשנת תרפ"ו (1926) נבחר ר' אברהם שלמה כ"ץ לרבה של ריסקווה. וזאת למרות שהיה מתלמידי סיגט וידוע כחסיד סיגט־סאטמאר נלהב, ואילו רובם המכריע של יהודי ריסקווה חסידי וויז'ניץ היו. הוא היה ידוע כמומחה גדול ובקי מפורסם בדיני ממונות ובהלכות חושן משפט. הוא הוזמן לדיני־תורה מסובכים למקומות שונים במדינה אם כבורר וטוען ואם כחבר בית־הדין. ר' אברהם שלמה כ"ץ פתח ישיבה בריסקווה זמן קצר לאחר עלותו על כס הרבנות. הישיבה בשם "תורת א"ש" התפתחה לישיבה גדולה למדי ובשיא גדולתה למדו בה כמאה תלמידים. בשנות השואה, בשעת ביקורת האזרחות ההונגרית (1941) נמלט ר' אברהם שלמה לבודאפשט, שם עברה עליו המלחמה וניצל מגורל יהודי ריסקווה. לאחר המלחמה התישב בעיר קלויזנבורג והיה פעיל מאד בחיי הדת של שארית הפליטה בטראנסילוואניה. היה פעיל ורוח החיה גם בחיים הצבוריים של יהדות זו באמצעות הלשכה האורתודוכסית ששוקמה לאחר המלחמה. באסיפת הרבנים של 6—7 ביוני 1945 בקלויזנבורג נבחר לנשיא הועד הפועל של הלשכה.

עם השתלטות היבסקציה הרומנית על הקהילות ברומניה עזב את המדינה והיגר לארצות הברית. כשהוקמה השכונה החרדית "קרית יואל" בבני ברק מונה על־ידי האדמו"ר מסאטמאר לרב השכונה. נפטר בזקנה מופלגת בערב פסח תשל"ו.

חיבוריו של ר' אברהם שלמה כ"ץ שנדפסו עד כה:

ספר אורחות המשפטים... כל דיני חו"מ מש"ס ופוסקים שלא הובאו בפתחי תשובה ודברי גאונים וגם פלפלתי בדבריהם... ועשיתי ג"כ מפתח למצוא כל דבר חפץ מקור הלכה זו בש"ס ופוסקים... חלק א: סאטו־מארע תרצ"ט. [12], רכד עמ'.
מהדורה שניה של חלק זה בהוספות רבות: תל־אביב תשכ"ה,
חלק ב: ברוקלין תשכ"א.

בתקופת רבנותו בנימיזשא הושבו לר' אברהם שלמה כ"ץ כמה תשובות על־ידי ר' יהודה גרינוואלד מסאטמאר ור' שמואל ענגל מראדמישלא. לריסקווה הושבו לו התשובות הבאות:

שו"ת עצי חיים, אה"ע, סי' כא (תרפ"ד) [בישבו עדיין בנימיזשא] בענין עגונה ממלחמת העולם הראשונה מן העיר סאס־רעגן שבטראנסילוואניה. בסוף התשובה מכתב קצר מיום ג וארא תרפ"ו לריסקווע: כבוד ידי"נ הה"ג החריף ובקי בחדר"ת אוצר בלום כש"ת מו"ה אברהם שלמה כ"ץ נ"י אבד"ק ריסקווע.

שו"ת יגל יעקב, חו"מ, סי' ז: ...בב' שותפים ר"ל ור"מ שהיו צריכין להוציא הוצאות והשתדלות בענין של שותפות עם עוד שותפים אחרים. ותבע ר"ל את ר"מ בבית דין היות שהוא נבחר מן השותפים ליסע לאיזה מקום לעשות השתדלות בענין הנצרך להם ועשה הוצאות כך וכך ותבע מר"מ שיחזיר עכ"פ מה שמגיע על חלקו. ור"מ טען אז שגם הוא הוצרך כמו כן לעשות בענין זה בעירו איזו הוצאות לטובת השותפות באופן שעולה כנגד חלקו המוטל עליו...

סמוך למלחמת העולם השניה ישב בריסקווה בחור תלמיד חכם ומתמיד, בשם מנחם זאב שעכטער, שזכה לשבחים מרשימים מאחד מרבניה הבולטים של טראנסילוואניה בתשובותיו:

שו"ת מהר"ם בריסק, חלק ב, סי' ה: כבוד אהובי חביבי הב' החריף עצום ובקי נפלא קולע אל השערה וכו'... זה ימים רבים הגיעני מכתבך... והנאני כי שוקד אתה על דבריי ואשיב לך בקצרה בס"ד...

שם חלק ג סי' לא: לתשובת יקרתך... בפרט בדור יתום כזה צריכים ליתן כל אותות הכבוד לבחורים הנבחרים כמותך אשר כל עסקם בתורה לברר הלכות חמורות וקלות... בדבר שאלתך בסופר מומחה שנמצאו בפרשיות תפילין שכתב אות ה"א באופן שרגל השמאלי של הה"א הוא עב כל כך עד שנמצא שהרגל הזה נמשך בעוביו כמעט נגד אמצע הגג. ושאלת על התפילין ועל הסופר. ודעתך שהתפילין והסופר כשרים... והנה אתך שם הרב הגאב"ד שליט"א ותוכל לשמוע לקח מפיו. עכ"ז למען הראות אות אהבה הנני להשיבך בעזהש"י...

מבין בוגרי הישיבה בריסקווה מן הראוי להזכיר את ר' מרדכי שמעון לנקסטר, המשמש היום ברבנות בעיר הלסינקי בירת פינלנד; ואת ד"ר יקותיאל צבי מושקוביץ, המפקח הארצי של בתי הספר התיכוניים הדתיים מטעם משרד החינוך והתרבות של ישראל.

ארגון הקהילה

הקהילה התגבשה כנראה בתחילת המאה ה־יט. בראשית מאה זו נבנה בית־הכנסת הראשון מעץ במפקד של 1830 נזכר בית הכנסת. גרעין הקהילה החל ב"קצה התחתון" ("אינטרשטער עק") של הכפר. שם גם נבנה מקוה־טהרה. ב"קצה העליון" ("אובערשטער עק") נבנה בית־כנסת מאבן בשנת תרכ"ח (1868), שבשנות השלושים הוקם מחדש. בין מוסדות הקהילה עלינו לציין את חברת הש"ס והמשניות,

שהיתה מחולקת לשתי חטיבות, בשני בתי־הכנסת; חברת תהלים; ארגון בשם "עזרת נשים וביקור חולים", שמתפקידו היה להשאיל מכשירים רפואיים לנזקקים, סעד כספי למשפחת החולה ותורנות של נשים שהתנדבו ללון בבית החולה לשם החלפת בני הבית.

החברה הותיקה היתה כמובן החברה קדישא, שנוסדה עם יסוד הקהילה. כחמישים שנה עמד בראשה ר' יעקב פולאק. במסגרת חברה זו נוהלה גם קופת צדקה לתמיכה בעניי הקהילה.

חינוך הילדים היה בידי מלמדים פרטיים ללא פיקוח צבורי. רק עם בואו של ר' אברהם שלמה כ"ץ נוסד ביזמתו תלמוד־תורה, שבמסגרתו קיבלו גם ילדיהם של העניים שלא היה בכוחם לשלם שכר למלמד, חינוך הגון. בכפר היה קיים בית ספר יסודי, שרוב תלמידיו היו יהודים. כמעט בכל התקופות היה סגור בשבתות ובמועדים. גם בתקופה שיד האנטישמיות היתה תקיפה על ישראל ובית הספר היה פתוח גם בשבתות, הגיעו אליו הילדים ללא ילקוטים.

נכבדי קהילת ריסקווה היו (עד מלחמת העולם הראשונה): ר' בנימין שו"ב, ר' שמואל כ"ץ, ר' אברהם צבי ריזל, ר' אברהם משה שו"ב, ר' מאיר הכהן, ר' צבי פולאק, ר' מאיר פולאק, ר' נתן נטע שטיגליץ, ר' אברהם דוד ווייסברג, ר' ברוך ריזל, ר' יעקב אליהו פולאק, ר' אלטר פולאק, ר' ישראל שלומוביטש, ר' דוד צבי הכט, ר' חיים פריד ת"ח גדול (תלמיד בעל ערך ש"י), ר' נפתלי הערץ שו"ב, ר' שלמה מושקוביטש, ר' צבי פוגל, ר' אליעזר מאליק, ר' יהודה אריה שלומוביטש, ר' אנטשל פישמאן, ר' יוסף חיים כהנא, ר' יעקב פולאק, ר' יחיאל פוגל, ר' יהודה אפל, ר' בן ציון הכהן הרשקוביטש, ר' אליעזר פריד, שהיה הרבה שנים ראש הקהלה.

חלק מן הנוער פעל במסגרת התנועה הלאומית. הנוער החרדי בוגרי הישיבות הקימו את "תפארת בחורים" ללימוד תורה בצוותא בבית־תפילה מיוחד. אך לאחר משבר, כשחלק פרש ועבר לתנועות־הנוער הדתיות לאומיות בוטלה מסגרת זו. תנועות הנוער הציוניות פעלו במסגרות "צעירי ציון", "בני עקיבא" ו"צעירי מזרחי". בריסקווה היתה גם "הכשרה" וכמה מחבריה העפילו ארצה.

מבין האישים הציוניים שנולדו בריסקווה מן הדין להזכיר את ד"ר אברהם (אבריש) פריד (נולד בשנת 1889). למד בישיבות הונגריה, בבית המדרש לרבנים בבודאפשט, באוני־ברסיטת בודאפשט שבה הוסמך לעורך־דין בתואר ד"ר למשפטים. מגיל צעיר היה פעיל בתנועה הציונית. שנים אחדות היה מזכיר ארגון "מכביאה" בבודאפשט. ממנהיגי הציונות בטראנסילוואניה. נואם מחונן ביידיש ובהונגרית ובנאומיו השתמש הרבה בידיעותיו התורניות. פתח משרד עורך־דין בסיגט. שנים רבות חבר מועצת העיריה וחבר בועדת הארבע המצומצמת של עירית סיגט. נספה בשואה (ראה גם ערך "סיגט").

השואה

האותות הראשונים לשואה המתקרבת החלה בריסקווה בקיץ 1940, עם מסירת מחוז בסאראביה לברית המועצות. בתחומי הכפר החלו בחפירת תעלות־הגנה. כל משפחה יהודית אולצה לשלוח אדם אחד לעבודות אלו. באחד הימים נלקחו שלושה יהודים, ולמן לייב פישר, בנו הירש דוד פישר ומנדל אדלר, למפקד המשמר. הלה העליל עליהם שהם עמדו לפוצץ את הגשר על זקיפיו. השלושה הוכנסו למרתף שבבנין חוילה סמוכה ושם הפליאו את מכותיהם. בלילה הועמסו גופותיהם של שלושת היהודים, שהעמידו פני מתים, על עגלה והובלו לכפר. כאשר הגיעו לבתיהם התעוררו המוכים וסיפרו שרק בדרך נס ניצלו: אחד המכים הכיר את משפחת אדלר והלה הבטיח לו שלמונים בסכום ניכר. הז'אנדרם הסכים להפסיק את המכות בתנאי שיעמידו פני מתים.

עם חילופי המשטר בספטמבר 1940, כשנמסרה טראנסיל־וואניה הצפונית להונגריה, הורגשה הקלת־מה במצבם של יהודי ריסקווה. הז'אנדרמים ההונגרים התיחסו בתחילה אל יהודי הכפר בסובלנות מה, כפי הנראה משום שהיו היחידים בכפר ששמעו את השפה ההונגרית. עם הצטרפות הונגריה למלחמה, ביוני 1941, בא עד מהרה שינוי לרעה: כמעט כל היהודים בגילים 20—42 גויסו לעבודות כפיה ורובם נשלחו לאוקראינה ושם נספו. לפי רשימות שערכו שרידי הקהילה ניספו באוקראינה 38 מיהודי ריסקווה. קרוב לוודאי שאין רשימה זו ממצה את כל הקרבנות. סכנה אחרת שרחפה על יהודי ריסקווה היתה גזירת תעודת האזרחות ההונגרית, שיהודי ריסקווה נדרשו להמציא תוך שלושה ימים ואם לאו יגורשו לגליציה (כזכור נמלט מגזירה זו הרב ועקר לבודאפשט). מתוך סיבות שלא הובהרו, חלפה סכנה זו ויהודי ריסקווה לא גורשו לגליציה.

בסוף מארץ 1944, לאחר כיבוש הונגריה על־ידי הגרמ־נים, נשמעו הדי מטחים של תותחי הצבא האדום מעבר להרי הקארפאטים. בלב יהודי ריסקווה פעמה התקוה כי הנה עוד מעט תבוא הגאולה. למרבה האסון פסקו הדי היריות. הצבא האדום נסוג לעבר גליציה ולא עבר את הקארפאטים. הגרמנים ניצלו נסיגה זו והחלו להתבסס ולהתחפר בהרי הקארפאטים של מארמארוש. בליל הראשון של פסח, ליל הסדר, חדרו לכפר אלפי חיילים גרמנים, עם תותחים רבים שנסחבו על־ידי סוסים. לא נשאר בית יהודי שבו לא התאכסנו חיילים גרמנים. להפתעת יהודי ריסקווה לא פגעו הגרמנים ביהודים והתיחסו אליהם בנימוס ובהגינות.

בשל התנהגותם של החיילים הגרמנים לא קרה אף מקרה של בריחה או נסיון להתחמק ולהחבא. ביום אחרון של פסח הגיעה הפקודה לרכז את כל יהודי ריסקווה בשני בתי־הכנסת, שהוקפו ז'אנדרמים הונגרים חמושים במכונות־ירייה.

ביום השבת, כה ניסן תש"ד (18 באפריל 1944) הועמסו מטלטליהם של יהודי ריסקווה על עגלות שגויסו מן האיכרים. גם זקנים ונשים הורשו לעלות על העגלות והועברו לגיטו של אויברווישווה, כ־20 ק"מ מן הכפר. הדרך ארכה לילה שלם. מגיטו זה גורשו גם יהודי ריסקווה לאושוויץ.

לאחר השואה חזרו כמה מן השרידים לכפר. בסוף שנות הארבעים הגיע מספר יהודי ריסקווה ל־120 בערך. נעשו נסיונות לשקם את חיי הקהילה. הם החזיקו שוחט משלהם. הרב מנחם זאב שטרן מאויברווישווה ביקר את ריסקווה מדי פעם ופקח על חיי הדת בכפר. אך עד מהרה נוכחו לדעת שאין תקוה לחיי קהילה. כמעט כל יהודי הכפר עזבו את המקום

ורובם המכריע הגיע לישראל. כמה צעירים הקדימו לצאת ועלה בידם להגיע לארץ־ישראל ולהשתתף במלחמת השחרור. לפי רישום שערכו בני מארמארוש בישראל נפלו במלחמת השחרור שנים מיוצאי ריסקווה.

כיום אין יהודים בריסקווה.

ביבליוגרפיה

מושקוביץ, יקותיאל צבי (עורך): ספר לזכרון קדושי רוסקובה וזובלס... תל־אביב תשכ"ט.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 67.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יארק 1945, עמ' 234.

אבראהאם, צבי יעקב: לקורות היהדות בטרנסילבניא, חלק א, ניו יארק תשי"א, עמ' 218.

מרמרוש־סיגט [כתב־עת בעברית, יידיש, והונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, מס' 1, עמ' 1.

טייטלבוים, ר' חיים צבי: שו"ת עצי חיים, סיגעט תרצ"ט, אבן העזר, סי' כא.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 135, 748 ; vol. XVI, 1976, p. 100.

עדות בארכיון "יד ושם": 015/1031.

פאליען־ריסקווה

פאליען־ריסקווה (ברומנית: Poienile de sub Munte, בהונגרית: Havasmezö השם הקודם: Ruspolyána). כפר כ־45 ממזרח לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	58	[3192 תושבים]
1920	784	16.0
1930	726	13.0

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לפאליען־ריסקווה בשליש הראשון של המאה ה־יח. במפקד משנת 1735 נרשם כאן יהודי בשם ישראל לייזר שהגיע מגליציה. נלוו אליו תשע נפשות: אשתו, ששה ילדים, מנהל עבודה ומשרת. הוא היה בחסות האציל המקומי לאסלו סופלאנץ (Szopplancz László) ברשותו היו סוס ופרה חולבת. הרישום אינו מוסר מה היתה פרנסתו. מסתבר שקיבל חלקת קרקע לעיבוד ומן הסתם עסק גם בבישול משקאות חריפים. שילם דמי חכירה לשנה סך 16 פלורין. קרוב לוודאי שלא היה רצף להתישבות היהודית, שכן במפקדים של 1743 ושל 1768 לא נרשם אף יהודי בפאליען־ריסקווה. נרשה שישראל לייזער עזב את הכפר ועבר לפנים המדינה. אין בידינו ידיעות אימתי התחדש הישוב היהודי בפאליען־ריסקווה.

מסורת בפי יהודי המקום שבין היהודים הראשונים, שכולם באו מגליציה, היתה גם משפחת גרים חשובה שהתאקלמה בין היהודים והסתעפה ממנו משפחה חשובה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בפאליאן־ריסקווה כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

פריד מאסר (9), פוקס הרש (7), מעכל אפרים (8), אלמנת אברהם (6), פוקס שולומון (8), אלמנת מאיר (7), אינדיג יעקב (7), ברל יוסף (5), אנטברגר וואלף (5), פוקס חיים (5), האס חיים (3), פוגל זיסא (5), מושקאוויטש לאיזר (5), סטרימטריא אייזיק (6), האס שמואל (2), וואלף איזיק (4), ליב הוינו (2), מושקאוויטש סולומון (6).

רבנים

רבה הראשון של קהילת פאליען־ריסקווה היה ר' יוסף כ"ץ. אין בידינו שום ידיעות עליו. המקור היחיד לרבנותו בכפר הוא ספר כסא רחמים (אונגוואר תרכ"ח), שר' יוסף כ"ץ הוא בין החותמים עליו.

בשנת תרל"ה (1875) לערך הושיב ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים רבה של סיגט את בנו הצעיר, ר' אליהו בצלאל על כס הרבנות בפאליען־ריסקווה ובכמה כפרים סמוכים. לאחר פטירת אביו ולאחר שאחיו בעל קדושת יום טוב עבר מטעטש לסיגט, נבחר ר' אליהו בצלאל טייטלבוים לרבה של טעטש. הוא נפטר כט אב תרע"ח (1918).

קרוב לארבעים שנה ישב על כס הרבנות בפאליען־ריסקווה ר' משה שטרן. נולד בשנת תרי"ב (1852) לאביו ר' בנימין מפערבעניק. כעשר שנים היה סמוך על שולחן חותנו הגביר היחסן ר' יצחק ליב כהנא באויברווישווה. בשנת תר"מ (1880) ישב בכפר סלישטי. בשנת תרמ"ב נבחר לרבה של קהילת דראגמירשט ובשנת תר"ן (1890) נבחר לרבה של פאליען־ריסקווה. נפטר ביום ד שבט תרפ"ג (1923). עשר תשובות נכתבו אליו ונדפסו בשו"ת אבני צדק ובשו"ת בית נפתלי, כולן לאויברווישווה, סלישטי ודראגמירשט. לפאליען־ריסקווה לא מצאנו אף תשובה.

כעשרים שנה ישב בפאליען־ריסקווה ר' דוד שפרבר כממלא מקום חותנו. נולד בשנת תרל"ה (1875) לאביו ר' ברוך קלונימוס שפרבר שהיה שוחט בפאליען־ריסקווה. היה חתן הרב ר' משה שטרן. בשנת תרפ"ו (1926) נבחר לרבה של

הקהילה החרדית בבראשוב שבטראנסילוואניה. היה מפורסם כגדול בתורה, מלא וגדוש בספרי חסידות וחקירה וחכם הכולל. מחשובי הרבנים בטראנסילוואניה ומגדולי חסידי האדמו"ר ר' משה ב"ר יעקב שמשון האגר מקאסוב. לאחר המלחמה עלה ארצה והתישב בירושלים. גם בה הלך שמו לפניו לגאון וגדול בתורה ובמידות. נבחר למועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. נפטר ביום כה אדר ב תשכ"ב (1962).

ר' דוד שפרבר בצעירותו

תחילת פעלו הספרותי־תורני של ר' דוד שפרבר היתה עריכת ספרי רבו וסידורם לדפוס:

ספר לקט עני. חלק א על התורה. חלק ב על מועדי השנה. סיגעט תר"ע. סא ; עא דף.

בסוף הספר: על הטוב יזכר כבוד ידיד נפשי הרה"ג ר' דוד שפרבר חתן הרה"ג האב"ד פאליען ריסקווע אשר טרח ויגע הרבה בהעתקת ספרי הלז ובסידורו.

ספר הצוואה של ר' משה מקוסוב וגם פירוש בשם לדוד להזכיר מאת ר' דוד שפרבר. קאלאמיא תרפ"ח. קכח עמ'.

לאחר מכן החל ר' דוד שפרבר להדפיס את ספריו. לפני פטירתו נדפס:

ספר שאלות ותשובות אפרקסתא דעניא... סאטו־מארע ת"ש. [7], קנו דף.

מכתב לדוד על התורה [סאטמאר ? ת"ש ?] ה־כד עמ'.

ספר זה לא נגמר בדפוס, כנראה בשל חלוקת טראנסילוואניה בקיץ 1940.

לאחר פטירתו נדפסו ספריו על־ידי חתנו ר' יהושע דייטש ונכדו ר' משה דייטש:

הגדה של פסח עם פירוש תהלה לדוד. ירושלים תשכ"ד. קיט עמ'.

ספר מכתב לדוד על התורה, חידושי אגדה וחומר לדרוש ולעיון והערות על התרגומים. חלק א: בראשית־שמות וקונטרס לז' אדר. ירושלים תשכ"ה. [16], שפב עמ' ; חלק ב: ויקרא במדבר דברים. ירושלים תשכ"ז. [16], רצב, [4] עמ'.

ספר שמוע בין אחיכם; מברר ומלבן בחריפות ובקיאות ההלכה שלא לשמוע ולהשמיע טענות בע"ד קודם לחברו. ירושלים תשל"א. מח דף.

קונטרס בר מצוה... כמה ענינים ובירורים בעניני בר מצוה בהלכה ואגדה והרבה דברי מוסר ברב התעוררות להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם... ירושלים תשל"ב. מ עמ'.

ספר הגיון לבבי (על יסוד "דע את אלקי אביך ועבדהו"... מאת... הרבי ר' משה מקאסוב... עם ביאור והסברים לדוד להזכיר... מאת... רבי דוד שפרבר...). ירושלים תש"ל. קא, [3] עמ'.

בישבו בפאליען־ריסקווה הושבו אליו התשובות דלקמן:

שו"ת פרי השדה חלק ג, סי' קג (תרע"ב): אשר בקש אותי להזדקק בשריותא דהאי איתתא עלובה אשר עוד בימי נעוריה בעלה בגד בה ועזבה בעלה בלי נודע מקומו ולאחר י"ט שנה עלתה בידה שמצאה אותו בעיר טשיקאגא ואחרי השתדלות רב נתן לה גט בבי"ד דשם... בסוף התשובה: והנני דו"ש ושלום מר חמיו הגאון שליט"א.

שם חלק ד, סי' מח (תרס"ט): ...ולא ידעתי למה הביא ממרחק לחמו הלא יש לו סמוך למקומו רבנים גדולים... ע"ד השאלה שבמקומו כשבנו הקהל ביהכנ"ס בנו גם ביהמד"ר והמקומות בבית הכנסת נמכרו רק מקומות ביהמ"ד לא מכרו והחזיקו כל אחד מהבע"ב בעצמם במקומות. יש שהחזיקו לפי הערך שהיה להם מקומות בביהכנ"ס ואיזה אנשים החזיקו במקום בביהמ"ד הגם שלא היה להם מקומות בביהכנ"ס. ועתה יש הוצאות רבות לחזק בדק הבית ורוצים הרבה מאנשי הקהל שימכרו המקומות בביהמ"ד שיהיה להם מעות להוצאות והרבה טוענים שכבר החזיקו ואין כח להקהל למכור מקומותיהם מה שכבר החזיקו...

שו"ת מהרש"ג, חלק ב, קול יהודה, סי' כא (תרס"ב): ...ותמהני מה ראה לדפוק על דלתות ביתי... הלא עמו הכרתי והפלתי מר חותנו הגה"צ נ"י... בדבר אשה אחת אשר נדבה כאשר חלה בנה יחידה את התכשיטין שעליה ועתה כאשר שב בנה לבריאותו באה לשאול אם יש להתיר את נדרה אשר נדרה בלא הסכמת בעלה ופרנסתה מצומצמת מאד. וגם יראה שע"י קיום הנדר יפרע שלום ביתה דבעוה"ר לא מתדר לה שפיר. והאשה הנ"ל כבר נתנה איזה סכום לצדקה על חשבון הנדר...

שו"ת עצי חיים, אה"ע סי' כד: בענין עגונה אשתו של ר' מאיר ב"ר הירש בער פאלאק מריסקווע שנהרג בגליציה בחודש אב תרע"ו.

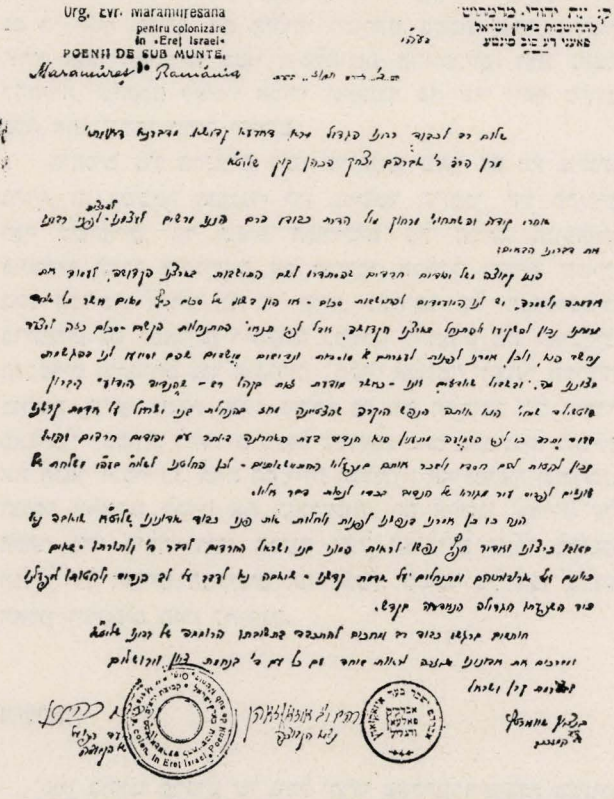
ר' דוד שפרבר בזקנותו

בפאליען־ריסקווה היה הבחור אברהם יצחק וועג, אליו הושבו שלוש התשובות הבאות, כולן שקלא־וטריא קושיות ותירוצים:

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' צב: הנה הבאת דברי הירושלמי סנהדרין פ"ג ה"י...

שם סי׳ קלד: בדבר אשר הקשית לשאול בדברי הגאון מהרד״ע ז״ל שבברכ״י...
שם סי׳ קנד: מה שהקשית דברי רש״י אהדדי...

פאליען־ריסקווה היתה מאז ומעולם מבצר של חסידי קאסוב. מינוי רבנים ושוחטים נעשו בידי האדמו״ר מקאסוב. הרבי מקוסוב נוהג היה לבקר בישוב אחת לשנה לפחות. כמובן שהיה מתח בין חסידי קאסוב וחסידי וויז׳ניץ. עם פטירת ר׳ משה שטרן קיבלו חסידי קאסוב לרב את ר׳ אברהם ישכר איזאקזון. היה בנו של ר׳ שלמה איזאקזון רבה של קהילת רומאן שבמולדובה וחתן ר׳ ישראל חיים פרידמאן מראחוב בעל ליקוטי מהרי״ח. הוא היה חובב ציון נלהב והיה מהוגי הרעיון של הקמת כפרים דתיים בארץ־ישראל לעולים ממארמארוש. לשם כך ביקר בפאריז אצל הבארון רוטשילד וחברת פיק״א. בסיון תרצ״ה היה בארץ־ישראל כדי לעמוד על האפשרויות בביצוע רעיונו הלכה למעשה. עלה על המוקד ומת מות קדושים.

מכתב מאת הרב איזאקזון להרב קוק בענין ישוב ארץ ישראל

תשובה אליו:

שו״ת אפרקסתא דעניא סי׳ קפג: בעובדא דאתי לידי׳ באשה שבחליו של בנה לקחה תכשיטיה בלא דעת בעלה והביאתם לידי כת״ה ונדרה אותם למצות ת״ת ולאח״ז נודע לבעלה ולא הפר לה ביום שמעו...

חסידי וויז׳ניץ לא השלימו עם בחירתו של הרב איזאקזון. הם בחרו את בנו הצעיר של רבם, ר׳ ברוך האגר. נולד בשנת תרנ״ה (1895). במלחמת העולם הראשונה עבר עם אביו האדמו״ר מוויז׳ניץ לגרוסווארדיין, שם התגורר עד לבחירתו כרב בפאליען־ריסקווה. למרבה הפלא, לא זו בלבד שבואו של ר׳ ברוך האגר לא לבתה את אש המחלוקת בין שני מחנות החסידים, אלא אדרבה, עם בואו שקטה המתיחות בין חסידי קאסוב וחסידי וויז׳ניץ. שכן הוא היה אישיות רבת קסם וחן. גדול בתורה וביראה, פיקח ושנון ונואם מחונן. הוא נתחבב עד מהרה על כל אנשי הישוב, שהתרכזו מסביב לאישיותו המושכת. שני הרבנים היו נוחים זה לזה והוסכם ביניהם שר׳ ברוך האגר יכהן כרב הקהילה ואילו הרב איזאקזון יכהן

רבי ברוך הגר האדמו״ר מסרט־וויזניץ

כראב״ד. ואמנם ניהלו את הקהילה על מי מנוחות לשביעת רצונם של כל הפלגים. אך כיון שהקהילה היתה עניה ולא היה בכוחה להחזיק בשני רבנים ולפרנסם לפי כבודם, עזב ר׳ ברוך האגר את פאליען־ריסקווה כעבור ארבע שנים ומחצה ונענה לפניית קהילת קוצמאן שבבוקובינה, שבחרה בו לרב. לאחר זמן קצר נבחר לרבה של הקהילה הגדולה סרט (אף היא בבוקובינה), שם עמד גם בראש ישיבה גדולה, שהפיצה תורה בכל המחוז. לאחר פטירת אביו בעל אהבת ישראל בשנת תרצ״ו נודע כאדמו״ר מסרט־וויז׳ניץ. לאחר המלחמה עלה ארצה והתישב בחיפה, בה הקים את רמת וויז׳ניץ ונפטר בה ביום ב מרחשון תשכ״ב (1961).

שנים אחדות חי בפאליען־ריסקווה החוקר הידוע יצחק לאסט, שמוצאו מגליציה (נולד תר״ז מת תרע״ד, 1847—1914), שהוציא את ספרי הפילוסוף, פרשן המקרא והמדקדק ר׳ יוסף כספי (נולד 1279 מת 1340) מתוך כתבי־יד רבים: עשרה כלי כסף — חיבורים קטנים, פרעסבורג תרס״ג; משנה כסף, ביאורים על התורה בשני חלקים, קראקא־פרעסבורג תרס״ה — תרס״ו; שרשות כסף, ביאורי מלים, לונדון תרס״ז; אבני כסף, ביאורים על נביאים ראשונים ונביאים אחרונים בשני חלקים, לונדון תרע״א — תרע״ב; תם הכסף, שמונה מאמרים בפילוסופיה ולשון עברית, לונדון תרע״ג. הוא ההדיר גם את ספר מגן אבות לר׳ מנחם המאירי להצדקת מנהגי פרובאנס, לונדון תרס״ט.

מיוצאי פאליען־ריסקווה היה גם הביבליוגראף הנודע נפתלי בן־מנחם (נולד תרע"א 1911), שכתב עבודות חשובות לתולדות ספרות ישראל בהונגריה וחוקר תולדותיו של ר' אברהם אבן־עזרא. אביו ר' מנחם ב"ר יצחק פריד היה חתן ר' נפתלי שוואַרץ בעל בית נפתלי ממאד ומותיקי היהודים בפאליען־ריסקווה. עלה ארצה בשנת 1935. מפקידיה הבכירים של הסוכנות היהודית ושל מוסד הרב קוק. בשנת 1960 הועמד בראש מפעל הביבליוגרפיה העברית. נפטר לפתע ביום ט אדר תשל"ד (1974).

בישבו עדיין בפאליען־ריסקווה הופנו אליו שתי התשובות הבאות:

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' קכג: ע"ד ברכת שהחיינו ביום מלאת שבעים ודעתך שיש לברך בשם ומלכות.
שם סי' קכה: מה שעמדת על האי דסנהדרין דף ג.

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

אין בידינו ידיעות בדבר תאריך ייסודה של קהילת פאליען־ריסקווה. נראה שבתחילת המאה ה־יט כבר היה בית כנסת קבוע. במפקד של 1830 נזכר בית כנסת. כפי שיוצא מאחת התשובות לר' דוד שפרבר, שצוינה לעיל, נבנו בפאליען־ריסקווה בבת־אחת גם בית־כנסת וגם בית־מדרש. בבית־הכנסת נמכרו המושבים ואילו בבית־המדרש כל אחד מבעלי הבתים החזיק במקומו בדרך החזקה. אין יודעים מתי נבנו, מסתבר בשנות השלושים של המאה ה־יט. בתאריך כתיבת התשובה — תרס"ט (1909) — כבר היו זקוקים ל"בדק בית", דבר שהביא לידי סכסוך בין אלה שצידדו במכירת המקומות גם בבית־המדרש כדי "שיהיה להם מעות להוצאות" ובין אלה "הטוענים שכבר החזיקו [במקומותיהם] ואין כח להקהל למכור מקומותיהם מה שכבר החזיקו".

עוד לפני בניית שני בתי התפלה הוקם מקוה־טהרה ונפתח בית־עלמין וכן פעלה חברה קדישא, אף אם לא נוסדה באופן רשמי. לרשות הקהילה היה שוחט עוד לפני שנתקבל רב. אחד השוחטים הראשונים היה ר' ברוך שו"ב הרשום כחותם על ספר כסא רחמים (אונגוואר תרכ"ח). לאחריו מילא תפקיד זה ר' בנימין שו"ב, שפעל לפחות שלושים שנה (בין השנים תר"ם — תר"ע, 1880 — 1910) וכפי הנראה למעלה מזה. בין מוסדות הלימוד לבעלי בתים תפס מקום נכבד החברה משניות. בשנים תר"ס (1900) ואילך היה הגבאי ר' ישראל געלער. בתחילת המאה הנוכחית נוסד גם תלמוד תורה שהחליף את החרדים הפרטיים שלא היה עליהם פקוח צבורי.

בשנים תר"ך — תר"ם (1860 — 1880) היו נכבדי קהילת פאליען־ריסקווה ופרנסיה: ר' שלמה סג"ל מארמור, ר' שמעיה הכהן טרוב, ר' צבי לעבאוויטש, ר' יוסף צימאנד, ר' אנטשל גוטמאן, ר' מענדל פוקס, ר' מענדל טרוב, ר' אברהם ליב לעמפרט, ר' יוסף מרדכי כהנא, ר' מנחם דב פרוכטר, ר' פייבוש לעבאוויטש, ר' משה ב"ר שמואל כ"ץ, ר' יצחק פוקס, ר' יעקב טרוב, ר' ברוך הירש מונד, ר' מאיר רוזנברג ועוד.

משנת תר"ס (1900) ועד למלחמת העולם הראשונה היו נכבדי הקהילה: ר' אליה שטרן, ר' חיים שמחה פרוכטר, ר' חיים צייכנר, ר' חיים רובינשטיין, ר' יעקב מאיר, ר' יעקב פוקס, ר' משה אהרן בלוישטיין, ר' מאיר הכהן, ר' מאיר ליבוביץ, ר' צבי זאב מושקוביטש, ר' שמחה העכט, ר' יצחק פריד, בנו ר' מנחם פריד, ר' זאב קופרמאן, ר' יעקב מארקוביטש, ר' מאיר פייג, ר' פייבל לאגער, ר' שלמה יואל גאנץ, ר' זאנוויל קויפמאן, ר' ישראל געלער, ר' אברהם יצחק אבראהאם, ר' שמואל פולאק, ר' מענדל הרשקוביטש, ר' יוסף חיים דייטש, ר' זעליג יונגער, ר' יעקב לעמפרט, ר' ישראל מנחם פוקס, ר' דב בעריש טורמאן, ר' אברהם פויגל, ר' יוסף מרגליות, ר' אביש צייכנר. ר' מאיר פריד ועוד.

כאמור, נהגו אדמו"רי קאסוב לבקר בקביעות בפאליען־ריסקווה, לפחות פעם בשנה. בשבת זו לבש הישוב חג וכל מעיינם של חסידי קאסוב היה ברבם. הרבי היה מבקר בשורה של כפרים במאראמארוש בקביעות. רבים מחסידי פאליען־ריסקווה ובראשם ר' דוד שפרבר נסעו לכל הישובים שבהם שהה הרבי. בפאליען־ריסקווה היה הרבי מתארח בביתו של ר' הרשל לייבוביץ ובבית ר' חיים פוקס, מעשירי המקום, בעל בנק. חתנו יעקב מרקוביץ היה מנהל הבנק, חסיד סיגט. ר' אברהם פוגל היה שותף לבנק. מעשירי פאליען־ריסקווה היה גם ר' יוסף טרויב. עם חילופי השלטון בשנת 1940, הלשין עליו אחד האיכרים בפני השלטונות ההונגריים. הוא נעצר לחקירה, שהפכה לעינוי אכזרי וממושך עד שר' יוסף טרויב נפח את נשמתו מרוב יסורים.

היחסים בין היהודים לבין הרותנים, שאף הם היו מיעוט נרדף, הן במשטר ההונגרי והן במשטר הרומני, היו תקינים ואף משופרים, עד שנות השלושים של המאה הנוכחית. בראשית שנות השלושים, עם המשבר הכלכלי החריף ששרר בכל המדינה, הגיעו שליחי קווזה, מנהיגם של האנטישמים ברומניה, גם לפאליען־ריסקווה במטרה להתסיס את האיכרים הנבערים ולהסיתם נגד היהודים "מקור אסונם". הצתת העיירה בורשה (ע"ע) בשנת 1930 גירתה גם את תאבונם של איכרי פאליען־ריסקווה. ליהודים גונבו שמועות שהם מתכוננים להצית את הכפר ולבוז בז. אחת החנויות הגדולות אף נפרצה ונשדדה. הנוער התארגן לקדם את הפורענות. הם אירגנו שמירה על הכפר מדי לילה וחשו תכונה אצל האיכרים שגרו ברובם הגדול על ההרים המקיפים את הכפר. בסופו של דבר נמנע האסון והיחסים חזרו לתיקנם.

השואה

אין בידינו פרטים על גורל יהודי פאליען־ריסקווה בשנים שקדמו להשמדה. מן הסתם סבלו גם יהודי כפר זה מן הגזירות והתלאות הכלליות שהיו מנת־חלקם של כל יהודי הונגריה בכלל ויהודי מאראמארוש בפרט. אם היו בפאליען־ריסקווה מאורעות מיוחדים בעלי גוון מקומי אינם ידועים לנו.

בסוף אפריל 1944 רוכזו יהודי הכפר והועברו לגיטו אויברווישווה, משם גורשו להשמדה במחנה המוות אושביץ.

שרידי פאליען־ריסקווה שתו את כוס התרעלה גם לאחר השואה. שמונה עשר הצעירים, בנים ובנות, ששרדו מן השואה ניסו לשקם את החיים היהודיים בכפר כמיטב יכלתם. אך מקרה טראגי ואכזרי שם קץ גם לשארית זאת. כנופיות מרצחים ממתנגדי המשטר הסובייטי ("באנדרובצעס"), אוקראינים צמאים לדם יהודי, היו משוטטות ביערות גליציה ומדי פעם

חדרו גם למאראמארוש כדי להצטייד במזון. הצעירים היהודים התנגדו למכור להם תבואה וקמח תירס ומצרכי מזון. בתחבולה משכו את כל שמונה עשר היהודים אל בית המועצה הכפרית. הקיפו אותם ולקחו אותם בשבי. כשהם מזוינים הובילום לאחד היערות שמחוץ לכפר ושם נרצחו כולם. רק אחד מהם נשאר לפליטה.

בביקורו של נפתלי בן־מנחם בכפר בשנת 1969 מצא שם יהודי אחד הנשוי לנכרית. בית־הכנסת אינו קיים. במקומו נבנה בית־ספר כפרי. המצבות בבית־העלמין התפוררו וכבר אי־אפשר לקרות את הכתובות שעל המצבות העתיקות. גם המצבה שעל קברו של ר׳ משה שטרן הנמצא באוהל מיוחד נשברה.

בשנת 1969 מת היהודי האחרון שהיה גר בפאליען־ריסקווה.

ביבליוגרפיה

בן־מנחם, נפתלי: פאליען Havasmezö, מרמרוש־סיגט (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית בעריכת יהושע והלן רייך), תל־אביב, גליון 50, תשרי תשל״ב, עמ׳ 7.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יארק תשי״ג, עמ׳ 49.

גוטליב, שמואל נח: אהלי שם, פינסק תרע״ב, עמ׳ 273—274, 410.

טייטלבוים, ר׳ חיים צבי: שו״ת עצי חיים, סיגעט תרצ״ט, יורה דעה, סי׳ ג; אבן העזר, סי׳ כד.

שפרבר, ר׳ דוד: שו״ת אפרקסתא דעניא, סאטו־מארע ת״ש, סי׳ קפג.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1965, p. 306.

פטריווה

פטריווה (ברומנית ובהונגרית: Petrova). כפר כ־45 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו רומנים, עם מיעוט גדול של רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	70	[1257 תושבים]
1910	887	21.4
1920	1103	24.7
1930	658	15.3
1941	584	12.3

ראשיתו של הישוב היהודי

הידיעות הראשונות על יהודים בפטריווה הם משנת 1768. במפקדים קודמים שנערכו בשנים 1728, 1735 ו־1746 לא נרשם אף יהודי בפטריווה. ב־1768 התגוררו בפטריווה שני יהודים: לייב, יהודי בודד, שנרשם כשורף משקאות חריפים. שילם 20 פלורין לשנה דמי חכירה; היהודי וואלף, שתי נפשות (כלומר זוג נשוי), רוכל, שילם 15 פלורין לשנה דמי חכירה. אין בידינו ידיעות אם אמנם היו שני יהודים אלה הגרעין לקהילת פטריווה, או שהם עזבו את הכפר, ששימש להם כמקום מעבר לפנים המדינה, כפי שקרה במקרים רבים ביהודים הראשונים שהתישבו בכפרי מאראמארוש.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בפטריווה כדלקמן: (בסוגריים מספר הנפשות)

אנגר אברהם (2), אליאש שמואל (3), קאסירער זיינוויל (7), פרל סרול (5), קאסירער יאנקל (4), וויזל וולף (2), קאסירער איסאק (3), פרל ליב (3), קאסירער שמעון (4), הוס חיים (5), קאסירער ליב (4), יוסיף ליב (5), אנגר מיהאי (3), מאליק לזר (5), פרידמן הרש (5), אינהורן אברהם (2), לרנר מנדל (6), לרנר חיים (4), שטובר פישל (7), שלמה מויסא (6), פרל מאיר (4), לרנר לאזאר (4), וואלף אברהם (3), פוילי קסירער (5), אלמנת ויזל מאריא (3), פאלק יענקל (5), אפשאן אהרן (2), סובו יוסף (2), הוס משה ליב (4).

חיי התורה

בטרם ישב בפטריווה רב על כס הרבנות ישב בה אדמו״ר: ר׳ שמואל דב חודרוב חתן האדמו״ר ר׳ ברוך הגר מוויז׳ניץ. הוא היה בן ר׳ יהושע אלעזר חודרוב מבארדיטשוב שהיה חתן ר׳ חיים מקאסוב בעל תורת חיים. כפי שמספר ר׳ מאניש פולאק מסיגט בזכרונותיו (כתב־יד) התישב האדמו״ר בפטריווה זמן קצר לאחר פטירת ה״אמרי ברוך״, כאשר כל בניו וחתניו התישבו ברחבי הממלכה האוסטרו־הונגרית, במקומות שבהם התגוררו חסידי וויז׳ניץ בהמוניהם, בגליציה, בבוקובינה ובמאראמארוש. במחוז זה התישב באותה תקופה גם בנו, ר׳ פנחס הגר בבורשה (עיי״ש). חסידי וויז׳ניץ הקימו לו בית ובו בית־מדרש ובית־דירות. לא רק החסידים המקומיים הסתופפו בצלו של האדמו״ר מפטריווה, אלא גם חסידים מן הישובים הקרובים היו מבקרים אצלו לעתים מזומנות. ר׳ שמואל דב חודרוב נפטר ביום יז תשרי תרפ״ט (1928). מן הענין להוסיף, שגם לאחר פטירתו המשיכו החסידים לבוא לחצר האדמו״ר והיו מזכירים עצמם אצל הרבנית, שהיתה

כאמור בתו של בעל אמרי ברוך. הרבנית היתה מקבלת פתקאות ופדיונות. גם הקהילה סייעה בידה בהקציבה לה פנסיה קבועה. עלתה על המוקד על קידוש השם באושוויץ בערב חג השבועות תש"ד.

מאז ייסוד הקהילה ועד למלחמת העולם הראשונה היתה שייכת קהלת פטריווה לגליל של רבנות אויברווישווה רבניה היו מבקרים בכפר פעמים אחדות בשנה. כעשר שנים מילא למעשה את תפקיד הרב בפטריווה, אם כי ייתכן שלא נבחר לרב באופן רשמי, ר' חיים דוב גרוס ב"ר בנימין צבי. חתן אחד מנכבדי ישוב איזא ליד חוסט בשם פיינטוק. הוא היה אחד העילויים הידועים במארמארוש. ניחון בזכרון מופלא ובבקיאות מפליגה בכל מכמני התורה לכל מקצועותיה. בקיאותו היתה רבה גם בשושלות הרבנים והאדמורי"ם לדורותיהם ולמקומותיהם. היה תלמיד ר' משה גרינוואלד בעל ערוגת הבשם. כתב חידושי תורה בכתבי־עת תורניים כגון תל תלפיות, וילקט יוסף, תורה מציון ועוד. מוזכר הרבה בספר האנציקלופדי הגדול שדי חמד בעשרה כרכים (וארשא־פיעטרקוב תרנ"ט—תרע"א), הוסיף הערות ואף קונטרסים שלמים בספרים רבים. בשנת תרע"ג (1913) לערך נענה להזמנתו של הרב והאדמו"ר ממונקאטש לעמוד בראש ישיבתו ואף כהן כמגיד מישרים במונקאטש. הוא נפטר שם ביום כח תמוז תרצ"ח (1938).

תשובות אליו:

שו"ת מהרש"ם חלק ד, סי' קמה (תרס"ה): ...אתאמץ בכל כחי להשיבו מפני הכבוד יען כי יקר בעיני שקידתו בחיבורי ואפריון נמטי' [תשובה על ההערות של רח"ד גרוס לחיבוריו של המהרש"ם].

שו"ת יד יצחק, חלק ב, סי' רעט: מרן הגאון המחבר שליט"א צוה עלינו להדפיס שלשה התשובות שכתב להגאבדק"ק פעט־ראווא נ"י אשר לא זז מחבבו...

שם חלק ג, סי' רנב, רנג, רנד: להרב הגאון מו"ה חיים דוב נ"י אבדק"ק פעטראווא [בשלוש התשובות שקלא וטריא על תשובות יד יצחק].

שו"ת אור המאיר, סי' מ (תרפ"ד): ע"ד הספק אי יוצאין מצות ד' מינים במחובר לקרקע.

בין שתי מלחמות העולם ישב על כס ההוראה בפטריווה ר' יצחק אייזיק עפשטיין. בנו של סופר סת"ם מסאטמאר. עלה על המוקד על קידוש השם באושוויץ.

בפטריווה היו תלמידי חכמים במספר ניכר שלא שימשו ברבנות. אחד הבולטים בהם היה ר' שלמה ליב מגיד, שישב לפני כן בבורשה (עיי"ש). מאחת התשובות שנכתבו אליו נראה שהיה גם בעל הוראה ונזקקו להוראותיו שלא על מנת לקבל פרס. במחלוקת הגדולה בענין מעות של כולל מארמארוש היה מן הטוענים בבית־הדין מצד וויז'ניץ.

תשובות אליו לפטריווה:

שו"ת קרן לדוד סי' לז: ע"ד שאלתו... במה שבא לפניכם בקהלתכם אשר מאז יש להם ביהכ"נ וביהמ"ד ובימות הקיץ מתפללים בשניהם. אמנם בחורף מחמת הקור אין מתפללין רק בביהמ"ד שמסיקים שמה תנור בימות החורף. אמנם עתה שנתרבה הקהלה בלי עה"ר ואין הבהמ"ד מכילם וגם כמה קטטות ומריבות באים ע"י שאין מתפללים רק בביהמ"ד. אלו רוצים להקדים ואלו לאחר. ע"כ הסכימו הקהל להתפלל גם בחורף בשניהם, אבל מחמת שאין תנור בביה"כ ע"כ קצתם אומרים לעשות מביהכ"נ ביהמ"ד כדי שיוכלו להבעיר שמה תנור וקצתם אומרים להעמיד בו תנור כמות שהוא. ושואלים איזהו הדרך הנכון בזה.

שם סי' קיד: ...ע"ד אשר העיר על המקור חיים בסי' תל"א שהעיר על המג"א בסי' תל"ד...

שו"ת אבן יקרה, מהדורא תליתאה, סי' סט: באחד שהי' לו פרה מבכרת והפציר בו סרסור אחד למכרה לאחר ע"י סרסרותו ולא רצה. ולאשר הוסיף להפציר בו קפץ ונשבע בשם שלא ימכרנה לשום אדם. אח"כ מכרה לנכרי להפקיעה מן הבכורה ועבר על שבועתו בזדון והפרה ילדה זכר ושואל כ"ת מה דין הולד לענין בכורה.

אחד האברכים החריפים בפטריווה היה ר' צבי כהנא. לאחר מכן נבחר לרב בכפר סטרימטרה (עיי"ש). חיבר כמה ספרים שנשארו בכתב־יד. בישבו בפטריווה נשלחו אליו התשובות הבאות:

שו"ת קרן לדוד סי' קמג: ...בענין אשר נזדמן בביתכם ביו"ט ששכחו ולקחו חלב הנחלב ביומו ונתנוה על הכירה של אש לבשל ותיכף נזכרה בעלת הבית ושאלה כדת מה לעשות, האם מותר ליקח הקדירה עם החלב מן הכירה כדי שלא תתבשל מאחר שהוא מוקצה או לא. ופלפלת בחכמה...

שו"ת באר חיים מרדכי חלק ב, סי' כ: ...אשר העיר על ספרי שו"ת באר חיים מרדכי חלק א... לפליאתו עלי דאישתמיט ממני דברי התוס' דמו"ק. התשובה פשוטה כי עני אני בדעת ובבקיאות בש"ס ופוסקים עד מאד. ומי יתן אשר אדע את שלא אדע כמעט לא היה חסר לי כלום...

שם סי' לה: ...מה שהעיר על מה שהעלתי בספרי שו"ת בח"מ סי' ג להחמיר לכתחלה מבלי להתיך מקוה משלג וכפור ע"י כח חימום הדאמפף [קיטור] מחשש דשמא יתקבל ג' לוגים מהטיפין של הזיעה טרם אשר יופשר מ' סאה מהשלג וע"ז פקפק כת"ה...

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' לט: בדבר שנתקשית בדברי המג"א סי' רס"ג סק"ד...

שם סי' מ: מה שהעירות בדברי הצל"ח...

שם סי' נ: מה שהעירות בדברי הרשב"ם...

שם סי' צד: בדבר אשר נתקשית בדברי התו"כ...

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

קהילת פטריווה החלה להתארגן לחיים קהילתיים ככל הנראה בראשית המאה הי"ט. בית המדרש הראשון מעץ נבנה ב"קראסנה", חלק הכפר שמעבר לנחל ווישוי. שם גם הוקצה מקום לבית העלמין. לאחר שנים, כשרוב יהודי פטריווה התגוררו בכפר עצמו, נבנה גם שם בית כנסת מלבנים וגם בית מדרש. כל אלה הוקמו טרם שהוקמה החצר של האדמו"ר מפטריווה. החברה קדישא ניסחה את תקנותיה בשנות הארבעים של המאה הי"ט, אף־על־פי שלמעשה היתה קיימת כבר עשרות בשנים. ליהודי "קראסנה" היה בית מדרש משלהם עד הדור האחרון, כשעדיין התגוררו בה כשני מניינים יהודים. בית העלמין מצוי שם מאז ועד היום הזה.

מאמצע המאה הי"ט ואילך התפתחה הקהילה במהירות גדולה יחסית. לשיא הגיעו מספר יהודי פטריווה בשנות מלחמת העולם הראשונה. מאז ואילך חלה נסיגה מתמדת במספר יהודי הכפר. בפרוס השואה לא הגיע מספר יהודי פטריווה אלא כדי מחצית מספרם. בשל קשיי פרנסה נטשו רבים

מיהודי הכפר ועברו למקומות אחרים במדינה. כמה עשרות היגרו מעבר לים ומשם תמכו בבני משפחותיהם ואף תרמו לתקציב הקהילה המדולדל.

למרות ירידתה של הקהילה מבחינה מספרית וכלכלית החזיקה דיין, שוחט, בלן ושמש. שנים רבות היה השוחט ר' נפתלי הירץ פוגל בן הרב ר' זינדל פוגל מאויברווישווה. בשנת 1912 הרגיש שהזקנה נותנת את אותותיה ולא רצה לשחוט יותר. הוא מסר את התפקיד לנכדו ר' צבי מאיר פוגל. כאן פרצה מחלוקת גדולה בקהילה. חסידי וויז'ניץ שהיו רוב הבעלי־בתים בפטריווה תמכו בצד זה. אך לא כן חסידי ספינקא ואטיניע, שלכל אחד מהם היו כ־20 תומכים, וביניהם בעלי השפעה. הם בחרו להם שוחט משלהם, את ר' לייב וועג. לאמתו של דבר שני השוחטים היו ראויים לתפקידם מכל הבחינות (שניהם היו ילידי פטריווה). כדי להשקיט את המחלוקת התערב בדבר רבה של אויברווישווה בעת ההיא (פטריווה היתה שייכת לגליל שלו), הגאון בעל קרן לדוד והוציא את פסק־דינו: לשני השוחטים יש לשלם פיצוי כספי ושניהם חייבים לעזוב את פטריווה. ואמנם ר' צבי מאיר פוגל עבר לסלישט (אחר כך עבר לסיצ'ל) ור' לייב וועג מצא לעצמו כהונה באחת הקהילות שליד סאטמאר. בשנות מלחמת העולם הראשונה הגיע מפולין ר' משה יואל (מוצאו היה מקאזניץ), תלמיד חכם מופלג. הוא נתקבל לשוחט ולמורה הוראה. לאחר שנים אחדות עזב את המדינה ונענה לקהילת אויבר־ביסטרא (במארמארוש הצ'כית) שקיבלוהו לשוחט ומורה הוראה.

נכבדי הקהילה ופרנסיה בין השנים תר"ם — תר"ס (1880 — 1900) היו: ר' חיים טעסלר, ר' אברהם דוד שטרן, ר' חיים שטרן, ר' לוי יצחק מגיד, בנו ר' צבי מגיד, ר' יעקב ב"ר יונתן גליק, ר' אברהם אבא סג"ל, ר' פישל שטויבר, ר' משה שטויבר, ר' משה מגיד, ר' יוסף יום טוב אלטר האז, ר' מענדל מגיד ועוד.

רוב יהודי פטריווה היו תלמידי חכמים וגידלו את בניהם לתלמוד תורה בישיבות הרבות שבמדינה. כמה מיהודי הכפר היו גם בעלי השכלה אקדמית, כגון הרופא ד"ר שטרן והרוקח קלמן (Kellemen). במועצה הכפרית היו מיוצגים מיהודי הכפר והשפעתם היתה רבה. פישל שטויבר נבחר פעמים אחדות לראש המועצה הכפרית. ר' משה מגיד, תלמיד חכם מובהק וחסיד נלהב היה מזכיר המועצה הכפרית. הוא שלט ברומנית, הונגרית ורוסית. בשנת 1938 כשעלה משטר גוגה־קוזה לשלטון ברומניה הודח מתפקידו. כעשרים שנה עמד בראש קהילת פטריווה ר' אברהם שמואל קסירר (נפטר בגיל 88 בשנת 1940). לאחריו נבחר נכדו ר' זינדל קסירר. ראש הקהילה האחרון היה כנראה עזרא פריד.

בין יוצאי פטריווה מן הראוי להזכיר את הרב יעקב ישראל הלוי קלנר־קלר, מתלמידי הגאון בעל קרן לדוד. אביו ר' שמואל קלנר היגר לארצות הברית ונפטר בניו יורק בפורים תרע"ג (1913). היה בנו של ר' אברהם קלנר שהיה אב"ד בקהילת נאדי קיווועשד ליד אוהעלי (נפטר תרס"א). בזיווג שני נישאה אמו של ר' ישראל יעקב הלוי לר' משה מגיד והוא ילד בגיל 10, הוא נתחנך בבית אביו חורגו, לימים לקח אותו ר' משה מגיד לחתן בתו. בהיותו בחור צעיר התבלט בכשרונותיו ושקידתו בתורה. בעלותו ארצה מאס ר' ישראל יעקב הלוי ברבנות. התישב בחיפה והיה מראשי פועלי אגודת ישראל. עשרות שנים לימד ברבים את הדף היומי. בשנותיו האחרונות ישב בשיכון וויז'ניץ בבני ברק והקדיש כל זמנו לחיבוריו על הש"ס בשם "פריו בעתו". עד עתה הופיעו: על פירוש רש"י מסכת עירובין. בני ברק תשל"א (בסופו שיורי חידושי סוגיות קרן לדוד); על מסכת זבחים. חלק א. בני ברק תשל"ו. חלק ב. שם תשל"ח. ספריו נתקבלו ע"י צבור לומדי "דף היומי" ומשתמשים בו בחוגים רחבים של לומדי הש"ס. נפטר ביום ד' אלול תשל"ט.

רוב יהודי פטריווה עסקו בחקלאות; כמעט כולם רכשו חלקות־אדמה שעיבדו בעצמם. כעשרה יהודים אמידים היו בעלי קרקעות ונחלאות, שמסרום באריסות לאיכרים תמורת שליש היבול. חמשה יהודים היו בעלי בתי מרזח ולמספר דומה היו חנויות. כמה עשרות בעלי מלאכה: סנדלרים, חייטים, נגרים, סיידים, שני נפחים ועוד. רוב היהודים חיו בדחקות ובדלות.

שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה נוסד בפטריווה סניף לאגודת ישראל. בשעת הייסוד מנתה הקבוצה 10 — 12 חברים, שמספרם גדל בהדרגה. המיסדים היו ר' יעקב ישראל הלוי קלר־קלנר, ר' מאיר מגיד ור' צבי כהנא (רבה של סטרימטרה לאחר מכן). לקבוצה היה גם בית מדרש משלה "תפארת בחורים", שבו למדו ערב־ערב את הדף היומי כבר במחזור הראשון.

פרשה עגומה בפטריווה

בכפר פטריווה לא עברה מסילת־הברזל. תחנת הרכבת הקרובה היתה בכפר ווישוי־ווילג', כ־10 ק"מ מפטריווה. בפטריווה היתה סוכנות־דואר שדרכה עברו כספים מרובים שמקורם בעסקי העצים ומסחר התבואה (בעיקר תירס) שהיו מפותחים למדי בפטריווה. את הכספים היו מעבירים בקרון־דואר לתחנת הרכבת בווישוי־ווילג'. בפטריווה התגורר יהודי (לבקשת רבים נמנענו מלנקוב בשמו), שהתפרנס מעסקים מגוונים כגון תיווך מסחרי, קבלנות ועוד. הוא היה גם יהודי יודע ספר. היה ידוע כאדם שיודע הכל: העיסקות והעברת הכספים, מי מקבל כסף ומי שולח כסף וכמה — כל אלה וכיוצא באלה גונבו לאזניו של יהודי זה, שהיה מסתובב תמיד ליד סוכנות הדואר, מוקד הכפר.

בשנת תרס"ז (1907) נשדד קרון הדואר בעברו ביער שלפני תחנת הרכבת. נוהג הקרון ופקיד ז'אנדרמריה, יהודי בשם ירמיהו זאוברר, נמצאו הרוגים ליד הקרון השדוד. כשהחלה החקירה הלכו ראשית כל אל יהודי זה, שמא יש בידו מידע כלשהו על זהות הרוצחים. עליו עצמו לא נפל כל חשד. תוך זמן קצר נתגלו עקבותיהם של השודדים, שלושה רומנים ושני יהודים. כולם הודו בשוד וברצח, אך כולם טענו שהיוזם והמתכנן היה היהודי מפטריווה. יהודי פטריווה סברו שהיהודי לא היה אשם, אלא שהרוצחים חשדו בו שהוא גילה את סודם לחוקרים ולכן התנקמו בו וערבבו גם אותו במעשה.

בית המשפט בסיגט חרץ גזר־דין מוות על היהודי ועל אחד הרומנים, יאן מיהאלקא. שאר המשתתפים נדונו לשנות

מאסר ארוכות. שני הנדונים לתליה ביקשו חנינה. לרומני אושרה החנינה ואילו ליהודי נדחתה, בתואנה שהוא היה המוח המתכנן. ואכן בראשית אדר א תרס"ח בוצע גזר־הדין והיהודי הוצא להורג בתליה. בלילה שלפני הוצאתו להורג לבש קיטל והתעטף בטלית והכריז שוב שהוא חף מכל פשע. הוא איחל לשופטים שה' ינקום את דמו. (ואכן תוך זמן קצר מת ראש השופטים מיתה חטופה). הוא השאיר אשה וששה ילדים. קרובים חקקו על המצבה: "נהרג ע"י הערכאות ויצאה נשמתו באחד", אך החברה קדישא בסיגט החליפה את הכתובת משום שלום מלכות.

ר' מאניש פולאק מסיגט, המתאר את הפרשה בזכרונותיו (כתב־יד) מוסיף את תוכחתו לקהילת סיגט, ראשיה ופרנסיה. לדעתו לא עשתה יהדות סיגט בפרט ויהדות הונגריה בכלל מספיק כדי להציל את היהודי מן התליה. הוא רואה את הסיבה העיקרית באש המחלוקת שהתלקחה באותה שנה במארמארוש בגין מעות הכולל בין חסידי וויז'ניץ וחסידי סיגט ודעתם של יהודי סיגט לא היתה נתונה להשתדלות נמרצת למען הצלת הנדון לתליה.

הפרשה הכתה כמובן גלים בעתונות היהודית ברחבי הממלכה האוסטרו־הונגרית. נביא כמה הבאות מתוך השבועון "המצפה" שהופיע בקראקא, שהתיחס אל הפרשה תקופה ארוכה למדי:

משפט הרצח בסיגעט. אחד משני ההרוגים הוא יהודי, ירמיהו זאוברר, פקיד שוטרי הממשלה. ראש הנאשמים... [כאן בא שמו] הוא יהודי ההולך פעמיים בכל יום לבית הכנסת, יהודי שלא אבה לאכול פתבג האסירים וחי רק מלחם ומים. הסכום הנשדד הוא ל"א אלף כתר ורק כ"ח אלף נמצאו בידי אחד הרוצחים. המשפט ארך יותר משבוע. (המצפה, שנה ד, תרס"ז, יד אדר, עמ' 3).

משפט הרצח בסיגעט. רעש גדול העירה בארצנו חריצת משפט מות... בבית־דין במרמרוש־סיגעט... בלי עדות מכוונת ובלי הודאתו כי אם על־פי עדות הרוצח מיהאלקא ועוזריו השפלים... ועל־פי השערות צנומות וקלות־ראש של השופטים והמקטרג... כל בני הכפר יהודים ואינם יהודים ובראשם הכהן הנוצרי צעקו חמס על גמר־הדין הנורא הזה... העורך דין הד"ר כהנא אחד מסנגורי [הנאשם] היטב ראה אז בעת המשפט ותמה על מהירת גמר־הדין שלא בעונתו ושאל: הלא עוד לא גמרו אף את החקירה והדרישה כחוק... את השאלה הזאת דחה ראש השופטים בקש... ברור כשמש שהאומלל [שם הנאשם] שכל האשמה נגללה על ראשו לא היה חבר לשודדים ולא הסית את הרוצחים... ומעולם לא היה ידו במעל המבהיל הזה... הוא איש פשוט הולך בדרך הישר מתנהג בחסידות כדרכי בני גילו במרמרוש. אין לו הון ועושר בביתו וגם במשאו ומתנו המצומצם הוא איש תם ולא ידע לשון ערומים. ואולם רק זאת היתה בעוכרו ולהותו שמיהאלקא הפורע מוסר זולל וסובא היה מהבאים אל ביתו ולפעמים היטיב עמו בהלואות קטנות, ולאסונו השאיל לו מטיל הברזל אשר בו הכה את קרבנותיו עד מות... חריצת משפט מות על [הנאשם] יש לו טעם נורא ומבהיל יען איש עברי הוא... מלבד הרוצחים עצמם אפילו אחד לא העיד שנתן עצה למעשה הנורא. שום עד לא ראה ולא ידע... וגם מהשלל לא מצאו בידו... אין זה כי אם תואנה לעלילה אשר העלילה משפחת מיהאלקא התקיפה והחשובה בגליל מרמרוש למען ימצא גם יהודי אחד אשר ידו במעל לחפות בזה על שאר בשרם אשר ירד מדחי אל דחי והיה קלון המשפחה המיוחסת... ימים ידברו אי"ה ש[שם הנאשם] נקי. על החתום: י"ל ל"ב [כנראה ר' יהודה ליב לאנדסברג] (שם, יב אייר תרס"ז, עמ' 4).

נספה בלא משפט. בשבוע שעבר נתלה בסיגעט [שם הנאשם], שנשפט על שכירת רוצחים להרוג את עגלון בית הדואר והשוטר ולבזו את הכסף שעל העגלה. עד רגעו האחרון נשבע [הנאשם] כי נקי הוא. גם כל היהודים בעירו נכחו כי חף הוא מעון. יש להזכיר כי את הרוצח עצמו חנן המלך. (שם, שנה ה, תרס"ח, יט אדר א, עמ' 6).

ראש השופטים בסיגעט שדן את היהודי [שם הנאשם] למיתה רק על פי עדות הרוצח... מקבל עתה מכתבי התראה כי יהרגוהו יען עשה עול במשפט ודן נקי למיתה. כותבי התראות כפי הנראה אינם יהודים. [הנאשם] הניח אלמנה וששה ילדים ואב זקן. היהודים מקבצים כסף לפרנסם. (שם, ג אדר ב, עמ' 5).

...עתה מספרים בסיגט כי כבר נודע כי [שם הנאשם] נספה בלא משפט. אחד השוטרים שמצא מכסף הדואר שלושת אלפי כתר בבית [הנאשם] הודה כי הוא מצא את כל הכסף השדוד בחיק השודד, שמת בבית האסירים ולקחוהו לעצמו. ובכדי לגולל מעל עצמו את העון הניח שלושת אלפים מן הכסף בבית [הנאשם]. בית הדין יתחיל חקירה חדשה ואפשר שמשפט [הנאשם] יתחדש ויצא כנוגה צדקו. והוא נתלה! (שם, ב שבט תרע"ג, עמ' 5).

השואה

יהודי פטריווה חיו בשלום ובשלוה עם שני העמים שאיכלסו את הכפר. הם היוו את לשון המאזניים הלאומית והפוליטית. הן הרומנים והן הרותנים השתדלו לרכוש את אימונם של היהודים. עם כניסת ההונגרים לפטריווה, בחודש ספטמבר 1940, בא קצה של שלוה זו. ביוני 1941 הוגלה פישל שטויבר למחנה הריכוז קישטארצ'ה שבהונגריה באשמת פעילות אנטי־הונגרית בשמשו בתפקיד ראש המועצה הכפרית. לאחר התערבות יהודי בודאפשט שוחרר מקץ ששה חדשים.

ביוני 1942 גויסו כמה עשרות מיהודי פטריווה בגילים 21—42 לעבודות־כפייה. רובם נשלחו לאוקראינה וכמעט כולם ניספו שם לאחר עינויים רבים. בעת שהציתו ההונגרים את בית־החולים של שדה בכפר דורושיץ שבאוקראינה, ביום 29 לאפריל 1943, ניספו בדליקה גם עשרה יהודים מפטריווה.

בסוף אפריל 1944 רוכזו כל יהודי פטריווה ונשלחו לגיטו אויברווישווה, משם גורשו להשמדה במחנה המוות אושוויץ.

לאחר המלחמה התלקטו כ־100 משרידי השואה בפטריווה וניסו לשקם במקצת את החיים הקהילתיים. אך תוך זמן קצר עקרו מן הכפר ורובם ככולם עלו לישראל. בתי־הכנסת ובית־העלמין לא ניזוקו בעת המלחמה. עשרים ושנים ספרי התורה הוחבאו לפני הגירוש וכולם נמצאו לאחר המלחמה.

בשנת 1962 ישבו עדיין חמשה יהודים בפטריווה. היום אין קהילה יהודית במקום.

ביבליוגרפיה

אלפסי, יצחק: תפארת שבמלכות, תל־אביב תשכ"א, עמ' 135.

גוטליב, שמואל נח: אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 433.

עולת החודש, ניו יורק, שנה א, קונטרס א, מנחם אב תשל"ו, עמ' ו—ז.

גליק, ר' אברהם יצחק: שו"ת יד יצחק, חלק ב, סעאיני תרס"ה, סי' רעט; חלק ג, סאטמאר תרס"ט, סי' רנב, רנג, רנד.

שוואדרון, ר' שלום מרדכי: שו"ת מהרש"ם, חלק ד, לעמבערג תרע"ג, סי' קמה.

וייס, ר' בנימין אריה: שו"ת אבן יקרה, מהדורא תליתאה, דראהאביטש תרע"ג, סי' סט.
גרינוואלד, ר' אליעזר דוד: שו"ת קרן לדוד, סאטמאר תרפ"ט, סי' לז, קיד, קמז.
שפירא, ר' יהודה מאיר: שו"ת אור המאיר, פיעטרקוב תרפ"ו, סי' מ.
רולר, ר' חיים מרדכי: שו"ת באר חיים מרדכי, חלק א, קלויזנבורג תרפ"ד, סי' כ, לה.
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.
ארכיון "יד ושם": 03/2434.

לרדינה

לרדינה (ברומנית ובהונגרית: Leordina). כפר, כ־45 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	70	[795 תושבים]
1920	356	19.5
1930	324	14.6

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודי הראשון בלרדינה היה ישראל שאלאמון, נשוי ואב לילד. הוא נרשם במפקד היהודים של שנת 1768. נרשם כרוכל ושילם 11.20 פלורין לשנה דמי חכירה. אין אנו יודעים אם נשאר יהודי זה לגור בכפר או שהכפר שימש לו תחנת־ביניים בלבד בדרכו לפנים המדינה. אחריו הגיעו יהודים נוספים, כולם מגליציה, שהיכו שורש בלרדינה והיוו את גרעינה של הקהילה. לפי מסורת שבפי יוצאי לרדינה הגיעו ראשוני היהודים בשנת 1800 לערך.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו בלרדינה ראשי המשפחות דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

ווידער ברקו (8), איזנברגר מוטעל (3), הרש פישל (5), לרנר משה (6), ווידער שלמה (2), שטרן סראל (5), אלמנת ווידער סראל (5), יאקובאוויטש ברל (3), שטרן פישל (5), מייזלער מאיר (3), ברלינגער לייב (6), אייזנברגער יחזקאל (5), שכטר מלכה (7), ווידער שמואל (4), אפעל משה (7), קויפמן אברהם (5), מרקאוויטש פלורא (4), יעקב משה (6).

הקהילה התארגנה בשנת 1850 לערך. סמוך לתאריך זה נבנה בית המדרש הראשון מעץ. קודם לכן נפתח בית־עלמין והוקם מקוה־טהרה. לאחר מכן התפתחה הקהילה ונוסדו בה כמה חברות ללימוד תורה, הבולטת בהן היתה כנראה החברה משניות, שבה נטלו חלק כל בעלי־הבתים שהיו בהם ריח תורה. תלמוד תורה מאורגן לא היה קיים בכפר, אך בשלושה "חדרים" הרביצו המלמדים תורה לילדי לרדינה.

חסידי לרדינה התפצלו לשלושה־ארבעה מחנות. בתחילה היו רוב יהודי הישוב חסידי קוסוב. גם לאחר פטירת בעל תורת חיים, כשרוב יהודי מארמארוש נהרו לבנו ה"צמח צדיק" לוויז'ניץ, המשיכו רוב יהודי לרדינה לנהור לקוסוב. עד הדור האחרון נהגו אדמו"רי קוסוב לפקוד את הכפר לעתים קרובות למדי. הם היו מתאכסנים בביתו של ר' חיים לייב רוזנברג, מגדולי החסידים, שעסק במסחר העץ והיה שנים רבות ראש הקהילה. הוא היה בעל תפלה מעולה כמובן בנוסח קוסוב.

במשך הזמן התחזק בלרדינה גם זרם חסידי סיגט. לפני מלחמת העולם הראשונה הם בנו לעצמם קלויז מאבנים. תחילתו של המחנה הזה בלרדינה כנראה בשנות השמונים של המאה הי"ט, כאשר התישב בכפר ר' יוסף ניימאן בנו של ר' מענדל נייגרשל מבארדיוב ומצאצאי הגאון ר' עוזיאל מייזלש בעל תפארת עוזיאל. ר' יוסף ניימאן נשא את בתו של אחד מנכבדי בורשה והתישב בלרדינה (הוא בין החותמים על ספר אמרי שהם קאלאמעא תר"מ). היה ידוע כתלמיד חכם ובעל כשרונות פדגוגיים. לאחר מכן התישב בסיגט ושמו הלך לפניו כמלמד הטוב ביותר בעיר. ראשי הקהילה ובראשם ר' משה אריה פריינד מסרו את ילדיהם לחדר של ר' יוסף ניימאן. הוא לימד גם שני בניו של בעל קדושת יום טוב, העצי חיים והאדמו"ר מסאטמאר. נפטר בזקנה מופלגת בשנת תרפ"ב (1922) לערך. בנו ר' חיים אליהו ניימאן, אף הוא תלמיד חכם גדול ומתלמידי הייטב לב (בשו"ת אבני צדק יו"ד סי' לה תשובה אליו). התפרנס מבית מרזח שנוהל בידי אשתו והוא עסק בתורה וכנראה הורה שאלות איסור והיתר והחזיק בלרדינה ישיבה קטנה. נפטר בדמי ימיו בן ל"ו ביום כ"ה אייר תרנ"ב (1892). ר' מענדל הערש ניימאן ב"ר חיים אליהו נולד בלרדינה בשנת תרמ"ה (1885). תלמיד סבו ר' יוסף ניימאן בסיגט ואחר כך למד בישיבת הקדושת יום טוב. במלחמת העולם הראשונה נמלט לעיר פישפיק־לאדאני בהונגריה והתישב שם כמנהל חשבונות במפעל עצים. בשנות השואה התמזל מזלו ונלקח לאחד המחנות באוסטריה, שבהם היו גם זקנים וטף וכך נשאר בחיים. לאחר השואה התישב בדברצין והיה משומרי הגחלת בין שארית הפליטה. בשנת

1957 נמלט מהונגריה והגיע לארצות הברית. ישב הרבה אצל האדמו"ר מסאטמאר, שחיבבו וכיבדו, שכן היה ידיד נעוריו כששניהם למדו בסיגט בחדר של ר' יוסף ניימאן סבו של ר' מענדל הערש ובישיבת הקדושת יום טוב אביו של האדמו"ר מסאטמאר. נפטר בשיבה טובה ביום ז שבט תשכ"ט. ארונו הובא ונטמן בירושלים.

מנכבדי חסידי סיגט היה גם ר' אייזיק מענדל לרנר, בעל נחלאות וגבאי החברה קדישא שנים רבות. ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר ושב. בנו ר' חיים אריה לרנר נולד ביום יח תמוז תרנ"ג (1893). תלמיד מובהק לבעל עצי חיים. נשא את בתו של ר' שלמה גאנץ מפאליען־ריסקווה. בשנת תרפ"ט (1929) היגר לארצות הברית וכהן כרב בכמה בתי כנסת בניו יורק. בשנותיו האחרונות היה רב של חברה בני יוסף דגל מחנה אפרים. נפטר בניו יורק ביום ו טבת תשל"ח.

ר' חיים אריה לרנר הדפיס את חיבורו:

ספר אמרי חיים על התורה, מועדים ודרשות להזדמנויות שונות. ירושלים תשי"ח. 15, [1], שח עמ'.

בספר מדור מיוחד לדברי תורה ששמע מרבו בעל עצי חיים, שלא נדפסו בספריו. הוא מביא דברי תורה גם בשם ר' יוסף צבי היילפרין אב"ד בשאמקוט שבטראנסילוואניה ובשם ר' יששכר שטוקהאמר הי"ד שו"ב ומו"צ בלרדינה (ראה לקמן). הוא הדפיס גם את ההספד על בעל עצי חיים. בין הדרשות גם דרשות לסיום משניות בלרדינה מן השנים תרע"ט, תרפ"ב ותרפ"ח.

ר' אברהם קליין

שבע תשובות הופנו לר' חיים אריה לרנר, אך רק אחת ללרדינה:

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' צט: אשר העירני כ"ת על מה שהביא בתוס"ח על חיי אדם בשם פ"ת...

בין אישי הקהילה הראויים לציון אברהם קליין ויצחק קליין. חתנו של יצחק קליין היה פסח וואהל, הנוטאר (מזכיר) של הכפר. חסיד אטיניע בלבוש חסידי מלא, אדם משכיל ששלט בכמה שפות וביניהן גרמנית. כמה שנים היה ראש הקהילה. בן ציון ב"ר משה ("מושיק") מושקוביטש, תלמיד ישיבת ווישווה. אחר כך למד בישיבת פרסבורג. נשא אשה מפרסבורג ואחר כך נתקבל לחזן באמשטרדם, שם נפטר לפני שנים אחדות. ביתו היה פתוח לכל ישראלי שבא בשליחות לאמשטרדם. רבים מהם התאכסנו אצלו וסעדו על שולחנו. יליד לרדינה היה גם השוחט מן העיר האידו־נאנאש שבהונגריה, ר' אשר ווידר. בנו הוא החזן הנודע יהושע ווידר. אחיו שמואל ליב ווידר, היה כל ימיו מלמד בסיגט, שהיה מבוקש על ידי רבים מנכבדי העיר כמלמד לילדיהם. גם המלמד מלרדינה גופה, ר' מאיר יעקב פייג, השכיל להעביר לתלמידיו אהבת התורה וחשקת הלימוד. אין איפוא פלא שרובם המכריע של בני הנוער בלרדינה המשיכו ללמוד בישיבות.

ר' יששכר שטוקהמר שו"ב

ארבעים ושמונה שנים היה ר' יששכר דב שטוקהאמר שוחט ומורה הוראה בלרדינה. מוצאו היה מקולומיאה שבגליציה. כבחור צעיר הגיע להונגריה כדי ללמוד בישיבת הדרכי תשובה במונקאטש. בהגיעו לפרקו נשא את בתו של ר' אברהם קליין מלרדינה, מנכבדי המקום, חסיד וויז'ניץ ובעל קרקעות אמיד. 26 שנה בילה ר' אברהם קליין את הימים הנוראים בוויז'ניץ (נפטר בראש חודש תמוז תרפ"ג). ר' יששכר דב שטוקהאמר, מלבד גדולתו בתורה ויראתו הקודמת לחכמתו היה מקובל לאיש חכם ונבון היודע להתהלך עם כל הבריות. בכהנו במקום שהיה, כאמור, מוקד של מחנות חסידיים שונים שלא נעדרה מהם גם מתיחות, לא הזדהה ר' יששכר דב שטוקהאמר הזדהות מלאה עם אף אחד מן הזרמים החסידיים. כל האדמו"רים היו מקובלים עליו ובה במדה היה הוא מקובל עליהם. אך נטיה שבלב היתה לו לרבי מאטיניע ורחש ידידות והוקרה עמוקה לר' מנחם מענדל האגר מאויברווישווה, שגם הם הראו לו אותות של הוקרה וחיבה. צד נוסף באישיותו המיוחדת של ר' יששכר דב שטוקהאמר, תכונה נדירה מאד

ובלתי שכיחה במקומות ההם, חיבתו הרבה לספר העברי העתיק. לפי אפשרויותיו הכספיות המוגבלות מאד היה אוסף ספרים עתיקים ככל שהשיגה ידו.

ר' יששכר דב שטוקהאמר נרצח בידי חייל ס"ס מיד עם הגיעו לאושוויץ בערב ראש חודש סיון תש"ד. ומעשה שהיה כך היה: כשהוכרז באושוויץ שיש להשאיר את כל החפצים בקרון שבו הובאו לא צייתי ר' יששכר דב לפקודה. הוא ירד מן הקרון והטלית ותפילין תחת בית שחיו. נגש אליו תלין במדי ס"ס וחטף ממנו את הטלית ותפילין. הרי"ד שטוקהאמר התאבק אתו וניסה להוציא מן הרוצח את חפצי הקדושה, הוציא הרוצח את אקדחו והרג את הרב במקום. נכדו, הסופר והמשורר ש. אבישי שטוקהאמר הקדיש לסבו הקדוש פואימה בירחון "בית יעקב" (שנה ו תשכ"ה, גליון 67, כסלו, עמ' 12—13) בשם "סבי הקדוש ממרמורוש". נעתיק מפואימה זו כמה בתים:

פריידה רעכיל שטוקהמר
אשת ר' יששכר

צועד גם ר' ישכר שו"ב, נושא החבילה
הטלית ותפילין — ללבו הוא מצמיד.
"לא לבזבז הרגע הגדול, חס וחלילה" —
ואל העדה משוע הוא בקול מרעיד:
אחים רחימאים, נתכונן כולנו לקדוש השם!
תשובה ותפלה! כל איש חשבון־נפש יעשה
כי החיים כולם, מה שוים הם,
אם לא כהכנה רבה, לרגע קדוש כזה!

הי, יודע. השלך מיד זאת החבילה!
תיכף. אל תתחכם! חוצפה "פרעכהייט יודישע"
אך ר' ישכר נשאר בדבקותו, כעומד בתפלה.
ובחבילה שלו טלית ותפילין וכוסף דקדושה.

הי, יודע, יודע, החבילה זרוק!
חה־חה היהודי אינו עונה, חוסך הוא במלים
לשוא המכות, אין גם תועלת לשטן בצחוק.
אל לבו של ר' ישכר צמודים הטלית והתפילין

נאבק ר' ישכר, אינו מניח החבילה,
נאבק עמו אס־אס, סרדיוט הגדוד,
כוח עילאי תוסס בקרבו. הוא כולו תפלה.
כי בחבילה: טלית ותפילין ולהט החסידות.
דאנרוטר! "א שאנדה". "עם האדונים"
מתמודד עם יהודי צמוק אחד?
אולם ר' ישכר שו"ב הוא נסוך אונים,
חבילתו מידיו לא שמט!

— תוק, תוק... ירית־מות, ר' ישכר נפל,
נפל הוא וחבילתו בדם נקרשה,
ממריאה הנשמה עם החבילה אל־על
ובחבילה: טלית ותפילין וכוסף לקדושה — —

תשובות אליו:

שו"ת מהרש"ם חלק א סי' סא: ע"ד שאלתו בטבח א' שהגבו עליו עדות בדברים מגונים וקנסו אותו הקהל שלא יהי' לו רשות לשחוט ולמכור בשר משך ג' חדשים ואם יעבור ע"ז יאסר עולמית וקיבל עליו כן. ואח"ז הגיעו במשך הזמן ימי תעניתם של עכו"ם ואז אין שוחטים שם כלל יען כי יהודים שם מעט. ועברו כן ח' שבועות ואחר שעברו ג' חדשים מיום הקנס הלך הטבח ושחט ומכר בשר ורבים מערערים כי ימי התענית אינם בכלל הזמן שלשה חדשים שקנסוהו דגם בלאו הכי אין שוחטים ומוכרים אז...

שם חלק ו סי' פז (תרנ"ח): וע"ד שאלתו במה שנהגו בישוב הנ"ל [לרדינה] רובם ככולם כאשר מושיבין האווזות בלולין עושים עיגול מקמח ונותנים בתוך העיגול צ"ל אחד [מטבע] ומלעיטים בזה בפעם הראשונה האווזות באמרם שעי"ז תהי' שמנה ויש שתוחבים המטבע בלא עיגול קמח והאווזא בולעתן אם צריכים לבדוק הוושטין.

שו"ת קרן לדוד סי' כח: ...אודות אשר נהגו בכמה מקומות שמוכרין עליות ב' וה' ושבתות של כל השנה בפ"א ומכרו עלית מפטיר מכל השבתות בעד ב' מאות זהובים ועלית רביעי של ר"ח בעד עשרים זהובים. ואירע ר"ח בשבת שקורין למפטיר ובראשי חדשיכם ושניהם רוצים לזכות בעלי' זו. בעל המפטיר טוען שקנה מפטיר מכל השנה ובעל רביעי טוען שקנה קריאת ובראשי חדשיכם מכל השנה ושואל הדין עם מי...

שו"ת אפרקסתא דעניא סי' צח: בדבר אשר דרש ממני חוו"ד אודות חילוף ישובו... מי יוכל להכניס עצמו בהוראה זו לפסוק דבר מוחלט והכל תלוי בערך המקום שהוא בו וערך המקום שנקרא שמה ושאר יחסים הנוגעים לזה... והחכם עיניו בראשו לדעת מה לעשות ומה לחדול אחרי שיכיר שמה מהות הרב אב"ד... ותכונת אנשי הקהלה...

יהודי לרדינה התפרנסו מפרנסות האופייניות לישובי מאראמארוש: כ־30% חקלאים זעירים בעלי חלקות אדמה קטנות; בעלי אחוזות בודדים, שהבולטים בהם היו אייזיק מנדל וחיים ווייס. בעלי מלאכה, כגון קצבים, נגרים, חייטים, סנדלרים ועוד. יהודים מרובים (אף החקלאים הקטנים בשעה שלא היתה להם עבודה חקלאית) היו שכירי יום ופועלים במנסרות העצים וביערות הסביבה, מהם כרתו עצים והובילום בנהר.

יהודי הכפר היו מיוצגים במועצה הכפרית. בשנות השלושים של המאה הנוכחית היה זה פסח וואהל, שהיה גם ראש הקהל האחרון. מזכיר המועצה הכפרית והממונה על הז'אנדארמריה היו בדרך כלל יהודים. רק שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה, בעקבות האנטישמיות הפעילה במדינה, הועברו תפקידים אלה לרומנים ולאחר מכן להונגרים.

השואה

אין בידינו ידיעות על גורל יהודי לרדינה בתקופה שלפני ההשמדה. בסוף אפריל 1944 רוכזו כל יהודי הכפר והועברו לגיטו אויברווישווה, משם גורשו לאוישוויץ.

לאחר גירוש יהודי לרדינה נשלחו יהודים מגויסים לעבודות־כפייה לסביבת לרדינה לסלילת כביש בטחון לאורך כ־35 ק״מ. מפקד המגויסים, סגן־אלוף אנטאל קרן (Keren Antal), ממוצא גרמני (שוואבי), קבל תחת פיקודו שמונה פלוגות של שרות העבודה, ארבע פלוגות יהודים וארבע רומנים. הם סבלו הרבה תחת ידו הקשה והתאכזר להם. רבים מהם ניספו לאחר עינויים, עבודת הפרך והרעב. בספטמבר 1944, עם התקרבות הצבא האדום לאזור, קבל פקודת־נסיגה, אך קרן לא ציית לה ולא ביצע אותה. תכניתו היתה למקש את הדרך שסללו אנשיו וכך ייהרגו כולם. אחד מפיקודיו הסגיר את הסוד לחלק מן האנשים ונמלטו לנפשם להרים. חלק מן המגויסים ובתוכם יהודים רבים, רובם מבודאפשט, חיפשו מקלט בכפר עצמו. קרן הצית את הכפר וכ־100 יהודים וכן כ־300 רומנים מצאו שם את מותם.

לאחר המלחמה לא חזרו לכפר אלא יהודים בודדים. ב־1947 הגיע מספרם ל־36. תוך זמן קצר עזבו ורובם עלו לישראל. בתי המדרש ובית־העלמין לא חוללו.

כיום אין יהודים בלרדינה.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי לרדינה.

טייטלבוים, ר׳ יקותיאל יהודה: שו״ת אבני צדק, יורה דעה, לעמבערג תרמ״ו, סי׳ לה.

שוואדרון, ר׳ שלום מרדכי הכהן: שו״ת מהרש״ם, חלק א, ווארשא תרס״ב, סי׳ סא; חלק ו, ירושלים תש״ו, סי׳ פז.

שפרבר, ר׳ דוד: שו״ת אפרקסתא דעניא, סאטו־מארע ת״ש, סי׳ כט, לב, עט, צו, צח, צט, קנא, קסז.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

Karsai, Elek: Fegyvertelen altak az aknamezokon, vol. II, Budapest 1962, pp. 497-498.

ארכיון ״יד ושם״: 03/2438.

קריווה

קריווה (ברומנית: Repedea, בהונגרית: Oroszkö [השם הקודם: Ruszkirva]). כפר, כ־50 ק״מ מדרום־מזרח לעיר המחוז סיגט. כל תושביו רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	תושבים
1830	25	723
1920	239	1515
1930	237	1761

במפקד של שנת 1768 נרשם יהודי אחד בשם הערש פייואוויטש, נשוי ללא ילדים, ששילם 7 פלורין לשנה דמי חכירה. עסק כנראה בבישול משקאות חריפים.

הכפר שוכן בין ריסקווה לפאליען־ריסקווה. רבה של פאליען־ריסקווה היה גם רבה של קהילת קריווע. בשבת הגדול ובשבת שובה היו הולכים כל יהודי קריווע לפאליען־ריסקווה (כ־3 ק״מ) לשמוע את דרשת הרב. לפחות פעם בשנה ביקר הרב בכפר כדי לפקח על ענייני הדת שיתנהלו כהלכה.

מלבד בית מדרש ומקוה החזיק הכפר גם שוחט. השוחטים הזכורים ליוצאי הכפר: ר׳ שמואל אליהו ליבוביץ, ר׳ זלמן לייב ווע, ר׳ ירוחם פיירוורגר, ר׳ יחזקאל גאנץ. השוחט האחרון היה ר׳ משה ב״ר שלמה רוזנברג, שהיה יליד קריווע. השוחטים שימשו כמובן גם כבעלי תפלה, ביחוד בימים הנוראים וכמלמדי תינוקות.

פרנסות היהודים היו על חנויות, בתי מרזח, בעלי מלאכה, מסחר בקר ופועלים במנסרות. כמעט כל יהודי קריווע לבשו לבוש חסידי. בכפר שלטו שני זרמים חסידיים, וויז׳ניץ וקאסוב.

יוצאי הכפר נזכרים בכמה תלמידי חכמים, כגון ר׳ יום טוב פרל, ר׳ דוד ווע, בנו ר׳ בנימין ווע, ר׳ זאב־וועלוול פולאק, ר׳ מרדכי אליעזר גאנץ ועוד.

אין אנו פטורים מלהזכיר את מיכל איציק ווידר, שחולל סערה גדולה במדינה כולה שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. בן ליהודי פשוט מקריווע. בעל כשרונות נדירים, מוח חריף ובעל זכרון להפליא. מתלמידי ישיבת אויברווישווה. נשא לאשה את בתו של הרב יצחק מאיר וידמאן ממאסיף. והנה לפתע כרעם ביום בהיר עברה השמועה שמיכל איציק ״ירד מן הפסים״, כותב נגד הדת היהודית בעתון האנטישמי הרומני. עד היום לא ברור כמה מן האמת היתה בשמועה זו. לאחרונה פרסם העתונאי מרדכי רסל (״הצופה״ פסח תש״מ) את זכרונותיו על מיכל איציק ובו הוא מתיחס גם לענין זה. בראיון אתו זמן קצר לאחר המקרה מכחיש מיכל איציק את הדבר מכל וכל: ״מפיצים עלי שקרים כי אני היועץ לענייני תלמוד של העתון האנטישמי ״פורונקה וורמי״ וכותב בו מאמרי השמצה נגד היהדות. אתה יכול לומר לכולם שזה שקר גס. אני אוהב

את היהדות ומכיר היטב את רזיה. השנאה נגדי מעבירה אנשים על דעתם" — מתנצל מיכל איציק. הכל מה שעשיתי רק "בגלל אהבתי לעמי והחרדה לגורלו. לא לשם השגת קריירה, בחרתי בדרך ייסורים זו מתוך כוונה להראות דוגמה לאחי — גם אם בתמורה אהיה מוחרם במשך כל ימי חיי. ובעד רצוני זה מוכן אני לשלם את המחיר הכבד ביותר".

לאחר המלחמה חזר מיכל איציק בתשובה שלימה. עלה ארצה וחי חיי בדידות וסיגוף, בפרישות ובתענית. התגורר בכולל שליד קבר רבי מאיר בעל הנס בטבריה. שכב על ספסל, עליו ישב ביום ועסק בתורה. פעם ליום אכל צלחת מרק ולא יותר. גופו נחלש במהרה. כעבור שנים מעטות נפח את נשמתו המיוסרת כשרק מנין יהודים מתעסקים בקבורתו.

אלה שהכירו את חייו הסוערים והמסעירים של מיכל איציק ווידר לא נודע להם דבר מותו אלא לאחר זמן.

בשנות השואה הובלו כנראה יהודי קריווה לגיטו אויבר־ווישווה, משם גורשו לאושוויץ.

לאחר המלחמה התלקטו לקריווה כ־30 משרידי השואה. אך תוך זמן קצר עזבו ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בקריווה.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. XVI, 1976, p. 102.

ביסטרא

ביסטרא (ברומנית: Bistra, בהונגרית: Bisztra). כפר, כ־35 ק"מ ממזרח לעיר־המחוז סיגט. רוב תושביו רותנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	—	[271 תושבים]
1930	303	31.8

אין בידינו ידיעות אימתי התישבו היהודים הראשונים בביסטרא. מסתבר שלא לפני סוף המאה ה־יח. מכל מקום במיפקדי היהודים של שנות ה־20 — ה־60 של המאה ה־יח לא נרשם בביסטרא אף יהודי אחד.

הקהילה החלה לתפקד כנראה באמצע המאה ה־יט, כשנבנה בית כנסת קטן, מקוה טהרה, נפתח בית־עלמין ונוסדה חברה קדישא — המוסדות הבסיסיים של קהילה.

זמן קצר ישב בביסטרא ר' אהרן בר' נחמן כהנא. לאחר מכן התישב בסיטשל, שם הדפיס את ספרו "וערך הכהן" (ראה ערך "סיטשל"). משנות השלושים ואילך כיהן רבה של פטריווה גם בקהילת ביסטרא והיה מבקר בה לעתים קרובות. רוב הזמן החזיקה הקהילה שוחט, שהורה גם הלכות איסור והיתר שכיחות. לפני מלחמת העולם הראשונה היה השוחט ר' אלעזר רובין, שבשנת תר"ע (1910) השיב לו ר' יהודה צבי בלום אב"ד האנאשוויץ: שו"ת שארית יהודה סי' צח: ...ששחט ב' אווזות פטומות... ולא כסה הדם עד אחר שבדק הוושטין ומצא באחד מהם כעין קוץ ואינו יודע איזה מהם שחט באחרונה כיצד ינהג לענין מצות כיסוי הדם ואם צריך לברך על הכיסוי. בין שתי מלחמות העולם היה השוחט ר' פייבל ווייס, חסיד וויז'ניץ.

רוב יהודי ביסטרא היו חסידי וויז'ניץ, אך היו גם חסידי קאסוב ובראשם ר' שמואל קופל פערל, בעל טחנת קמח, שישב בקאסוב כל הימים הנוראים ועד לאחר חנוכה. כשנתקבל ר' מנחם מענדל האגר לרבה של אויברווישווה ועל־ידי כך גם לרב הגליל ובכללו הכפר ביסטרא, סירב ר' שמואל קופל פערל להכיר ברבנותו, אלא אם כן יביא את הסכמתו של האדמו"ר מקאסוב למינוי. בשנת תר"ץ הגיעו הדברים לידי דין־תורה בהרכב הרבנים הגאונים מטרנסילבניה: ר' מנחם סופר רבה של מארוש־וואשארהעלי, ר' פנחס צימטבוים ראב"ד של גרוסווארדיין ור' אשר אנשיל וייס רבה של נאדיפאלו. רק לאחר דיון שנמשך שלושה ימים הוציאו פס"ד שהישוב שייך לגליל ווישווה ור' אהרן ימשיך להיות מורה הוראה.

רוב השנים היה ראש הקהל מרדכי שיינר בעל מנסרת עצים ובעל יערות ואחד מגבירי הכפר הבודדים. אדם עשיר היה גם ר' אלטר פישמאן, בעל יערות ומחסידי וויז'ניץ. כל בניו היו תלמידי חכמים. תלמיד חכם היה גם ר' אברהם פישמאן סוחר עורות. אחד מבעלי בתים החשובים היה ר' פישל שטויבר ת"ח וחסיד מופלג. חתנו ר' שואל לייב גנץ, מגדולי חסידי וויזניץ היה סמוך על שולחן חותנו ולמד תורה בשקידה ובטהרה אח"כ קבע דירתו בעיר אראד (ע"ע קניגספלד).

פרנסותיהם של יהודי ביסטרא לא היו שונות מאלו של שאר כפרי הסביבה: חקלאות זעירה, מלאכה, מסחר זעיר ופועלים במנסרות העצים. הייחוד של ביסטרא היה בכבשני־

סיד שהפיקו מאבני המקום והפיצו בכל רחבי מאראמארוש. רובם המכריע היו עניים מרודים והתקיימו מתוך הדחק, אך אחדים היו אמידים.

בימי השואה

עד כניסת ההונגרים לטראנסילוואניה הצפונית, בחודש ספטמבר 1940, שררו יחסי שכנות טובה בין האוכלוסייה הכפרית והיהודים. מצוקתם של יהודי ביסטרא לא משכניהם באה, אלא מן השלטונות. בקיץ 1941 גורשו כ־30 מיהודי הכפר לגליציה, בתואנה שאינם נתיני הונגריה, אף־על־פי שהם ואבותיהם התגוררו בכפר מזה דורות. מתוך המגורשים נשארו בחיים שלושה בלבד. הם נרצחו על־ידי ההונגרים והגרמנים בעיר קאמיניץ־פודולסק. בחודש אוקטובר 1942 גויסו כ־20 מיהודי ביסטרא לעבודות כפייה ונשלחו לאוקראינה. מהם נשאר בחיים אחד בלבד.

ביום 16 לאפריל 1944, כשהחל תהליך ריכוזם של יהודי הכפר הסמוך ווישוי־ווילג׳ והובלתם לבית־הכנסת של ביסטרא, כשלב ראשון לקראת הכנסתם לגיטו אויברווישווה, גויסו צעירי ביסטרא לעזור ליהודי ווישוי־ווילג׳ באריזת חפציהם. כאשר החל למחרת היום תהליך דומה בכפר ביסטרא עצמו, נמלטו חמשה מצעירי הכפר ליערות העד שבהרי הסביבה. אליהם הצטרפו לאחר מכן עוד שלוש משפחות: פערל, האז ושטויבר, יחד עם נשותיהם וילדיהם. היערן גילה את המחבואים, אך הנמלטים הצליחו להתחמק ועלתה בידם למצוא מסתור חדש. הם התפרנסו מן המזון שהשאירו המגורשים לגיטו בבתיהם שבכפר. עוד שני יהודים, שלמה יואל יונגר ושלמה פערל, הסתתרו ביער, אך האיכר שסיפק להם מזון בגד בהם והסגירם לז׳אנדרמים. יונגר נהרג במקום בידי איכר מקומי במוט עץ (הרוצח אף לא נתבע לדין בתום המלחמה) ואילו פערל הצליח להמלט (חי היום בארץ).

הנמלטים היו כל הזמן תחת מעקב של האיכרים שהזעיקו את הז׳אנדרמים. ואכן רובם נתפסו וגורשו לאושוויץ. מכל הנמלטים, שמנו כעשרים נפש זכו להשאר בחיים שמונה בלבד. הם נעזרו על־ידי אחד מעובדי היערות, הרותני גאורגה גודינקה, שסיפק להם מזון, ידיעות על המצוד ועל המצב בחזית הרוסית הקרבה והולכת. הם שוחררו על־ידי הצבא האדום ביום 18 באוקטובר 1944. גודינקה הוזמן על־ידי הנצולים לבקר בארץ. הוא היה אורחם כמה שבועות בחורף 1969 והוא בן 80 שנה.

לאחר המלחמה חזרו כ־50 משרידי השואה לביסטרא, אך תוך זמן קצר נטשו את הכפר ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בביסטרא.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי ביסטרא.
ארכיון ״יד ושם״: 03/3386; 03/3385.

ווישוי־ווילג׳

ווישוי־ווילג׳ (ברומנית: Valea Vişeului, בהונגרית: Visóvölgy). כפר כ־5 ק״מ ממזרח לעיר־המחוז סיגט.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	תושבים
1930	83	975
1947	20	

נראה שהיהודים לא התישבו בכפר קטן זה אלא בתקופה מאוחרת, קרוב לוודאי לקראת אמצע המאה ה־יט. אין בידינו ידיעות נוספות על יהודי ווישוי־ווילג׳.

בתחילת המאה ה־20 מצאנו את זכרם של היהודים הבאים, שהיו כנראה פרנסי הקהילה ונכבדיה. יהודי הכפר החזיקו גם שוחט, כפי שמסתבר מן הרשימה דלקמן: ר׳ בנימין גוטמאן, ר׳ אהרן יעקב האמר, ר׳ ליבר ליברמאן, ר׳ אברהם לעווי, ר׳ דוד רוזנברג, ר׳ פייוול שוחט.

בישוב קטן זה, שהתרכז ליד תחנת הרכבת שהיתה צומת־דרכים חשובה ביותר, בלט ר׳ אברהם לוי תלמיד בעל קדושת יום טוב וחסיד סיגט, סוחר תבואה עשיר ובעל מכניס אורחים. גם בניו, יצחק, פנחס ומשה, היו תלמידי חכמים חסידים ואנשי מעשה. בסוף שנות השלושים עברו לאראד.

ליד תחנת הרכבת נפתחה ישיבה לתלמידים מחוננים מבתים אמידים בידי ר׳ מרדכי לייב קאהן. מוצאו היה מעיר מארגרטן שבטרנסילוואניה. אחד התלמידים המוכשרים של בעל ערוגת הבשם, שהיה חביב על רבו עד לאחת. לבקשת רבו ניהל התכתבות עם הבארון רוטשילד לשם תמיכה בישיבה. ושוב לבקשת רבו עבר את ארצות ריגאט (מולדובה וואלאכיה) לטובת הישיבה. שמו הלך לפניו כאחד העילויים של ישיבת חוסט. רבנים וגבירים חפצו ביקרו והציעו לו שידוכים. בסוף נשא אשה מווישוי־ווילג׳ והתישב בכפר. למרגלות ההרים הנישאים בנוף עוצר נשימה לימד תורה לבחורים מרחבי טראנסילוואניה מתוך הרחבה. הוא היה מחסידי וממקורבי בעל עצי חיים. באחד ממאמריו בעתון של אגודת

ר׳ מרדכי לייב קאהן

ישראל שהופיע בצ׳רנוביץ ״דאס יודישע וואכט״ (גליון 96, יז אלול תרצ״ו) מתאר ר׳ שלמה יעקב גרוס ישיבה מיוחדת זו על האוירה המיוחדת שבה. בשעה שעזב ר׳ אברהם לוי את הכפר ועבר לאראד שידל גם את ר׳ מרדכי לייב קאהן לעבור לעיר זו. ואמנם התישב באראד ופתח בה ישיבה שלמדו בה תורה בהתמדה רבה ורמת הלימודים היתה גבוהה ביותר. אך בשעה שנמסרה טראנסילוואניה הצפונית להונגריה חזר ר׳ מרדכי לייב קאהן לווישוי־ווילג׳. בקיץ 1944 היה גם הוא בין ההרוגים על קידוש השם באושוויץ.

דראגמירשט והסביבה

דראגמירשט	161
ריזאוולייה	166
סיטשל	171
בירסאניף	177
סלישט	178
סטרימטרה	181
שיעף	183
קעכניא	185
יוער	188
גלוד	190
פאליען־גלאד	192
בוטיזה	192
אונצ'שט	193
סלאטינא	194
נאנעשט	194
וואלען	195

דראגמירשט

דראגמירשט (ברומנית: Dragomireşti, בהונגרית: Drágomérfalva). כפר, כ־45 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כמעט כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	82	8.4
1910	671	25.7
1920	756	28.0
1930	739	23.3
1941	684	20.5

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים התישבו בדראגמירשט באמצע המאה ה־יח. היהודי הראשון נזכר לראשונה במפקד של שנת 1746. במפקד זה לא נרשמו שמותיהם של היהודים. לפי המפקד עסק בבישול משקאות חריפים ושילם דמי חכירה 10 פלורין לשנה. הוא היה בעל משפחה, נשוי ואב לשלושה ילדים. יהודי אלמוני זה לא היכה כנראה שרשים בדראגמירשט, שכן במפקד של 1768 נרשמו בדראגמירשט שני ראשי אב שנתו־ניהם שונים: 1) יהודי בשם יעקב (שם משפחתו לא נמסר), בעל לאשה. אף הוא התפרנס מבישול משקאות חריפים ושילם 40 פלורין לשנה דמי אריגדה; 2) משה הרשקוביץ, רוכל, נשוי ואב לילד. הוא שילם 17 פלורין דמי אריגדה לשנה. אין בידינו ידיעות על המשך דרכם של היהודים הראשונים בדראגמירשט, אם אמנם השתרשו בכפר והם היוו את הגרעין לקהילה העתידה בדראגמירשט ואם עקרו משם לפנים המדינה, כשדראגמירשט היתה רק תחנת־מעבר. כל היהודים הללו באו מגליציה.

היהודי הראשון שלגביו אין לנו ספק על השתרשותו בדראגמירשט הוא ר' שמואל שטרן. הוא היה בן ר' מרדכי שטרן מכפר סלישט הסמוך, שהיה מראשי היהודים במארא־מארוש, בן־אחותו של הצדיק הידוע ר' שמעלקא מניקלסבורג. ר' שמואל שטרן הגיע לדראגמירשט בשנת תק"מ (1780) לערך. ר' שמואל שטרן היה תלמיד־חכם גדול ונודע בכל הסביבה, חסיד נלהב של ר' מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום. יהודי עשיר, נדיב־לב ובעל מכניס אורחים במידה בלתי מצויה. זכה לבן גדול, ר' מנחם מענדל שטרן רבה של סיגט.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בדראגמירשט דלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

איציק דוד (6), גנץ מרקו (3), פייג יעקב (9), שפיצער אלי' (2), שניידער איזאק (5), מרקאוויטש יעקב (5), גורשבא יעקב (3), שפיצער לזר (5), שפיצער מרקו (4), גנץ מנדעל (3), שטערן יוסף (3), לאקס יוסף (2), גנץ לזר (2), אהרן שלמה (2), וויגדער מאיר (2), קופער מאיר (2), קופער יעקב (7), גנץ שימון (7), שפריצער דוד (6), קורבו ישראל (4), קלאינר שימון (3).

חיי התורה

1. רבנים

הרב הראשון בדראגמירשט היה ר' משה שטרן ב"ר בנימין מפרבניק. נולד בשנת תרי"ב (1852). חתן הגביר ר' יצחק ליב כהנא מאויברווישווה. לאחר שישב כעשר שנים סמוך על שולחן חותנו נבחר על־ידי קהילת דראגמירשט לדיין ומורה הוראה. גם כאן ישב כעשר שנים (תר"מ—תר"ן, 1880—1890). לאחר מכן נבחר לרבה של פאליעו־ריסקווה, בה נפטר ביום ד שבט תרפ"ג (1923).

ר' משה שטרן זכה לשם טוב ברחבי מארמארוש בלמדנותו, בחסידותו ובסגולותיו. חיבר חיבורים רבים, אך לא נדפסו. הוא נזכר בכמה מספרי השאלות ותשובות של רבני דורו. נזכיר את התשובות שהשיבו לו בעשר שנות שבתו בדראגמרשט:

שו"ת אבני צדק, יו"ד, סי' קנח: לאהובי ידידי הרב החריף מו"ה משה שטערן נ"י רב ומורה בדרגמירעשט. ע"ד אשה... בליל ג' לטבילה היתה עם בעלה וקודם לזה הרגישה זיבת דבר לח...

שו"ת בית נפתלי סי' יט (תרמ"ב): במ"ש מכבר לתמוה ע"ד הר"ח שהובא בבחיי לס' ויצא עה"פ הבנות בנותי...

בשנת תרמ"ו (1886) לערך התישב בדראגמרשט ר' יצחק מאיר הכהן שווארץ ב"ר נפתלי הכהן שווארץ רבה של קהילת מאד בעל בית נפתלי. נולד בשנת תרכ"ו (1866) באויבר־ווישווה. נשא בתו של הגביר והחסיד ר' יוסף מרדכי כהנא

מדראגמרשט. מאז ועד לפטירתו ביום ז ניסן תרצ"ו (1936) ישב על התורה ועל העבודה בדראגמרשט ופסק גם שאלות באיסור והיתר. חיבר ספרים רבים מהם נדפסו:

ספר אמרי יצחק על התורה. מונקאטש תרע"ב. [2], עג דף.

ספר כבוד שבת על פרקי אבות. סיגעט תרפ"ה. [2], נז דף.

ספר כבוד שבת על ברכי נפשי וט"ו שיר המעלות המיוסד לומר בשבתות... סיגעט תרפ"ה. טו, [1] דף.

ספר אמרי יצחק דרושים על מועדי ה'... חלק א: ד' פרשיות, ז' אדר ופורים, שבת הגדול ומילי דפסחא, שבועות וראש השנה. סאטו־מארע תר"ף. [1], לד דף; חלק ב: ראש השנה, שבת שובה, יום הכפורים, סוכות, חנוכה. סאטו־מארע תר"ץ. לא דף; חלק ג: דרושים לברית מילה, פדיון הבן, בר מצוה, נשואין, הספד וקצת לקוטים. סאטו־מארע תרצ"ד. לב דף.

תשובות אליו:

שו"ת בית נפתלי סי' כג (תרנ"א): עיינתי בד"ת אשר ערכת לאחיך בני חכים... כ"ה יוסף נ"י...

שו"ת פרי השדה חלק א סי' נב (תרנ"ז): וע"ד אשר נסתפק באנדרוגינוס שהרופאים חתכו לו זכרותו ונשאר לו רק הנקבות אם מותרת להנשא לאיש.

שו"ת גנזי יוסף סי' ב: ע"ד קושית הגאון מו' אברהם ברודא ז"ל...

חתנו השני של הגביר ר' יוסף מרדכי כהנא היה ר' מנחם מענדל שפירא ב"ר משה ישעיה שפירא מעטשעד שבהונגריה. אף הוא נשאר בדראגמרשט כל ימי חייו. היה תלמיד בעל ייטב לב ובעל קדושת יום טוב מסיגט. בשנת תרע"א (1911) נבחר לרב על גליל דראגמרשט. נפטר ביום כט ניסן ת"ש (1940), קרוב לגיל שמונים. חיבוריו שנדפסו:

ספר מאזני צדק על התורה. מונקאטש תרע"ב. [2], פו, [2] דף.

ספר הין צדק כולל מאמרי חדש בחדשו לכל חדשי השנה ושבת בשבתו... ולשלש רגלים... ולחנוכה ולפורים... לארבע פרשיות... לימי העומר ובין המצרים... מונקאטש תרע"ג. סג דף.

תשובה אליו:

שו"ת ויצבר יוסף סי' כח.

הרב היחיד שנבחר באופן רשמי בדראגמרשט הוא ר' משה ישראל פלדמאן ב"ר אפרים פישל פלדמן מביטשקוף. חתן ר' יצחק שוואדרון אב"ד חצעמיר בן הגאון מהרש"ם מברעז'אן. ישב בבית חתנו־זקנו ועסק בתורה תחת הדרכתו של המהרש"ם, שחיבבו ביותר. בהשפעתו נתמנה לראש בית־דין בברעז'אן. לאחר פטירת המהרש"ם (טו בשבט תרע"א) עזב את ברעז'אן וחזר להונגריה. במלחמת העולם הראשונה ישב בגרוסווארדיין ועסק במסחר. בשנת תרפ"א (1921) נבחר לרבה של קהילת דראגמירשט (וכן בקעכניא וסליישט). הוא היה מחסידי ר' חיים הגר מאטיניע. ייסד ישיבה בדראגמירשט בשם "דעת תורה", בה למדו כ־50 תלמידים מובחרים. מגדולי רבני המדינה ופוסק ידוע. לוחם אמיץ במלחמתה של תורה, גודר גדרים ועומד בפרץ. דרשן נפלא ומטיף מוסר בקול חוצב להבות אש. ר' משה ישראל פלדמאן הוכנס לגיטו דראגמירשט וגורש לאושוויץ. עלה על המוקד ביום כו סיון תש"ד.

תחילת פעלו הספרותי־התורני של ר' משה ישראל פלדמאן היתה הוצאתם לאור של ספרי אביו, ר' אפרים פישל פלדמאן: דגל אפרים שו"ת ובירורי הלכות וספר ידות אפרים על התורה

הרב משה ישראל פלדמן

ותהלים ופרקי אבות (שניהם סיגעט תרס"ח) עם הוספות והערות משלו (עיין ערך "ביטשקוף").

לאחר מכן החל להוציא לאור את חיבורי חותנו־זקנו מהרש"ם מברעז'אן בזה אחר זה:

שו"ת מהרש"ם חלק ג: סאטמאר תר"ע; חלק ד: לעמבערג תרע"ג; חלק ה: סעאיני תרפ"ו. הוא סידר את המפתחות והוסיף הערות רבות והוספות.

ספר דעת תורה על הלכות שחיטה... הוצאתיו לאור שנית בהוספות... טאלטשווא תרע"א. [7], קיג, [1] דף לראשונה הופיע בלעמבערג תרנ"א.

ספר גילוי דעת על יו"ד הלכות טריפות... הוצאתיו לאור שנית בהוספות ותיקונים... ברעז'אן תרע"ג. [4], ריט, יד דף.

לראשונה הופיע יחד עם שו"ת מהרש"ם חלק ג: סאטמאר תר"ע.

ספר תכלת מרדכי על התורה... בדרך פרד"ס... סיגעט תרע"ג. [7], נג, קנב, 2, [1] דף.

ספר גילוי דעת על יו"ד מן סי' סא עד סי' סט... סאטמאר תר"פ. [3], יא, [1] דף.

הגהות מהרש"ם על הש"ס... וספחתי אשר חדשתי... בעת סידור הכתב יד לדפוס... סאטו־מארע תרצ"ב. [4], פו דף.

ספר ליקוטי תורה מספר תכלת מרדכי על התורה... סאטו־מארע תרצ"ג. כד דף.

רק לאחר שמילא את חובתו לספרי אביו וספרי חותנו־

זקנו מהרש"ם מברעז'אן החל לתת את דעתו לחיבוריו הוא. אך לא הספיק להוציא אלא שני חיבורים. כל כתביו הרבים ברוב מקצועות התורה אבדו בשואה:

סדר הגדה של פסח עם פירוש שם ישראל... סאטו־מארע תרצ"ח (1937). [12], קמח עמ'.

דפוס־צילום: ניו יארק [תשכ"ב].

ספר לקוטי מהרמ"י הלכות פסח... סאטו־מארע תרצ"ה. [4], טז דף.

דפוס־צילום: ניו יארק [תשכ"ב].

כמה תשובות הופנו אליו כשישב עדיין בביטשקוף ליד אביו, אותן לא נזכיר פה (ראה בערך "ביטשקוף"). לברעז'אן הופנו אליו התשובות הבאות:

שו"ת מהרש"ם חלק ג סי' רסט: בנידון הכשר מכונה (פאבריק) של עכו"ם שנעשה שם חמאה וחלב...

שם סי' שב: וע"ד שאלתך באחד שקנה בביהמד"ר ביום שמחת תורה חתן תורה בעד שיתן שק של מאה ק"ג קמח לעניים והי' אז שעת הזול וכעת הוקרה התבואה כפלים והגבאים תובעים אותו לקיים נדרו וליתן קמח והקונה טוען שמחויב ליתן רק דמי שויה כפי שהי' בשעת הזול...

שו"ת אמרי יושר חלק ב סי' פב: באשה שיש לה מיחוש באזני'... והרופאים אמרו כי באם יבוא באזניה מים כל שהם יזיק לה שתוכל להתחרש לגמרי מה תעשה בטבילת מצוה אם תוכל לתת מוך באזני'...

בשנות שבתו בדראגמירשט הושבו לר' משה ישראל פלדמאן התשובות הבאות:

שו"ת מהר"ש ענגל חלק ו סי' סא (תרפ"ט): בדבר איש ואשתו שנולדו ביניהם סכסוכים שהבעל אינו רוצה לדור עמה בטענה כי הילדה שמחזקת אצלה אומר הבעל שאינה שלה רק קנתה אותה מאיש אחר...

שם חלק ז סי' קלג (תרפ"ו): בדבר תיקון היתר עיסקא בבאנק של ישראל והדבר נוגע להציל רבים מאיסור רבית...

שם חלק ח סי' ד (תרפ"ב): בדבר העגונה מישוב מאגריע... כי נפל במלחמה.

שו"ת אבני זכרון חלק ב סי' כ (תרפ"ג): ע"ד מה שהעיר בדברי הירושלמי פ"ק דסוטה...

שם סי' כט (תרפ"ה): ...שמחתי אלי גיל במצאי... גליון משו"ת מהרש"ם חלק ה' שהוא תחת מכבש הדפוס...

שם סי' סה (תרפ"ג): מה נכבד היום בהגלות נגלות לעינינו התשובה הנכבדה דשדר לן מר ספר דעת תורה להגה"ג רשכבה"ג מבערזאן ז"ל הנדפס מחדש ע"י הדר"ג נ"י... ויען ראיתי בו דברים שלא זכיתי להבינם אבוא איפא בזה להציעם לפני כת"ה...

שו"ת חקל יצחק סי' ד: יקרת מכתבו הגיעני. אכן הקונט' מהמהרש"ם לא קבלתי ואם כבר נגמר הספר ישלח לי שני ספרים והמחיר אשר יושת אשלח בתשואות חן. ומה שכתב בשם הפע"ח והרנ"ש [ר' נתן שפירא] דיעקב לא הי' מניח תפילין של יד רק של ראש... במכת"ה שגה ברואה בפע"ח...

שו"ת באר חיים מרדכי חלק ג סי' נז: בדבר שאילת כהד"ג בזה"ל: זה איזה שנים אשר ישבנו... כסאות למשפט בדבר הזוג שלמה ב"ר יוסף מרדכי כהנא ואשתו פיגא בת ר' יחיאל כהנא ממשפחת הכהנים המיוחסים בדבר דלא מיתדר להו ויצא הפס"ד... שעל הבעל לסלק ק"פ אלפים לעי חוץ דמי מזונות להאשה ואח"כ תקבל גט פטורין. אולם הבעל לא קיים הפס"ד... כי אין בכחו לסלק סכום כזה... הגם כי אח"כ נודעתי כי הוא עתיר נכסין. וכתבנו לאשתו שתעמוד שנית לדין תורה אולם היא לא רצתה... באמרה כי אין אחר מעשה ב"ד כלום. וכשגגה שיצאה מלפני השליט... נתן ליד הבעל כתב סירוב והבעל בכתב סירוב הלך לאיזה רב המפורסם בהיתריו וקיבל עליו היתר מק' רבנים שמותר להבעל לישא אשה על אשתו... והשערוריה במדינתנו רבה... ורבים כתבו אלי כי אין עת לחשות... ליתן יד לפושעים... ולעשות בנות ישראל הפקר...

שו"ת בנין צבי חלק ב סי' יט (תש"ג): וע"ד קושיתו במ"ש התוס' בתענית כ"ז ע"א...

שו"ת מקדשי השם חלק א סי' לה (תרפ"ו): ע"ד הקושיא בר"ה בשופר של עולה לא יתקע ואם תקע יצא... [המשיב: ר' ישכר בעריש דערשאוויטץ אב"ד מישלעניץ].

שם סי' מו (תרצ"ד): קבלתי הספר מהרש"ם על הש"ס ולתת אות כי עיינתי בהספר הנני להעיר מעט מה שעלה ברעיוני מידי עברתי אל איזהו מקומן... [המשיב: ר' יצחק יהודה טרונק אב"ד קוטנא].

2. תלמידי חכמים שזכרם בא בספרי השו"ת

דראגמירשט היתה מקום של תורה וישבו בה תלמידי חכמים ולומדי תורה בשיעור רב יותר מאשר ברוב ישובי מאראמארוש. אחדים מתלמידי החכמים אף עסקו בהוראה הלכה למעשה שלא על מנת לקבל פרס. נזכיר את אותם האישים שבאו במשא ומתן של הלכה עם גדולי הדור אם בשאלות הלכתיות עיוניות ואם בשאלות של הלכה למעשה:

ר' שמואל צבי ווייס:

שו"ת מהרש"ם חלק ג סי' ער: ...מ"ש מדברי הש"ך סי' שיג סק"ו דסירוס הוי מום...

שו"ת פרי השדה חלק ג סי' קט (תר"ע): מה שמסופק מי שיש לו נרות של שעוה להדלקת נרות חנוכה רק אם ימתין קצת יביאו לו שמן זית שהוא מצוה מן המובחר יותר... וכיון שאפשר שיעבור זמן הדלקה... אסור להמתין. כך היא תוכן דעתו...

שו"ת לבושי מרדכי [מהדורא קמא] חו"מ סי' לא (תר"ע): בעובדא הכי הוה: כי ראובן ושמעון שחטו כל אחד בהמה ושל ראובן נטרפה ושל שמעון היתה צולעת ונראה שהיתה נשברה רגליה בעצם הקולית. ויען כי היתה לעת לילה אמר השו"ב שאי אפשר לבדוק למען הורות אם כשר או טריפה. וכאור בוקר שלח שליח א' להוביל בהמתם למקולין שלהם. וראובן מכר מיד הבשר לנכרי בחזקת טריפה... ולאחר מכן כשהוביל איש הנ"ל הבהמה לשמעון ראה כי נחלפו. וראובן מכר לקצב בהמה שלו [של שמעון]... ותבע מראובן ההיזק של בהמה כשרה... וראובן טען... כי סמך על השליח... וא"כ שליח הוא דעוות ועליו לשלם...

ר' שמואל צבי פיקסלר:

שו"ת ערוגת הבשם או"ח סי' קלח: ...וע"ד אשר שאל במינקת נכרית לבת ישראל דקיי"ל... דאם אי אפשר בישראלית מותר בנכרית ולא תאכל המינקת דברים האסורים. ופר"מ מסתפק ושואל... אם צריך להקפיד שלא תאכל הנכרית חמץ בפסח...

ר' מנחם מענדל שווארץ:

שו"ת מהרש"ם חלק ז סי' כח (תרנ"ג): ...וע"ד שאלתו בכהן שהיה לו בכור מבהמתו ובהגיע שנתו התנצל לפני עם הארץ אחד כי הבכור שמן וטוב ואם הי' מזדמן בו מום הי' מותר לאכלו ואח"ז נזדמן להאיש ע"ה ערום המסרס עגלים וצוה לו שיסרס גם את העגל בכור הנ"ל וכן סירס אותו...

ר' חיים אריה סאקס:

שו"ת פרי השדה חלק ד סי' פט (תרס"ב): ע"ד השאלה שזה

איזה שנים אשר השוחט הזקן שבק לן חיים ונשאר חתנו שהוא ג"כ שוחט וראוי לו החזקה כפי הנהוג שם. אמנם הרבה אשר לא היו חפצים בו וקבלו שו"ב אחר. לזאת נאספו הקצבים וקבל על עצמם בשבועה ובנדר שלא לשחוט רק אצל חתנו של השו"ב אשר היה מקדם. וחתמו ע"ז הכתב שלשה קצבים. ועתה הלך אחד אשר הוא גיסו של שני הקצבים מהשלושה ולמד ג"כ דיני שו"ב. ועתה רוצים שני קצבים... לשחוט אצל השו"ב החדש...

ארגון הקהילה מוסדותיה ואישיה

קהילת דראגמירשט התארגנה, כפי הנראה, בסוף המאה ה־יח, זמן קצר לאחר בואו של ר' שמואל שטרן לכפר. הוא משך לכפר עשרות יהודים, כולם חסידי קאסוב, שבאו מגליציה. רובם ככולם העסיק במפעליו המסחריים שפיתח בתנופה גדולה. ר' שמואל שטרן חכר (ואחר כך קנה) יערות לשם מפעלי העץ, שהוא היה אחד מחלוצי הענף במארמארוש; רכש שדות ומטעים על שטחים נרחבים. פיתח את המסחר בכל הסביבה הכפרית, ביחוד מסחר התבואה, הבקר והצאן ותעשיית החלב. בכל אלה העסיק יהודים כמשגיחים, כמודדים, כסוכני־קניה ומכירה, מתווכים ופועלים וכדומה.

בדור הבא היו גבירי הכפר ר' שרגא פייבוש כהנא ושני בניו ר' יוסף מרדכי ור' מאיר. ר' פייבוש היה בן ר' יחיאל צבי מסיגט בן ר' יוסף מרדכי הדיין בסיגט בן בעל קונטרס הספיקות. הוא נשא כנראה אשה מדראגמירשט וכך הגיע אל הכפר. כזכור, השכיל ר' יוסף מרדכי כהנא להשיא את שתי בנותיו לשני תלמידי חכמים גדולים, מחברי ספרים, שהנציחו אותו בחיבוריהם (ר' יצחק מאיר הכהן שוואַרץ מכנה את חותנו: "הגביר החסיד המפורסם רודף צדקה וחסד" ובדומה לכך גם חתנו השני, ר' מנחם מענדל שפירא בספריו).

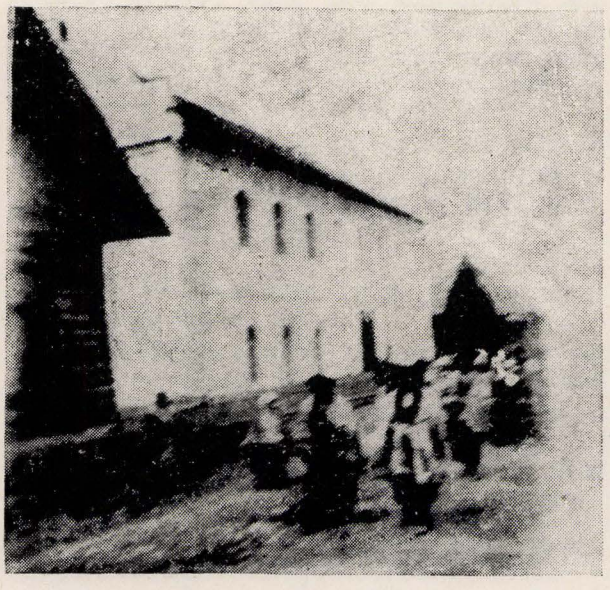
ר' יוסף מרדכי כהנא, היה בעצמו חסיד שבכהונה, גביר ות"ח עצום. ביתו פתוח לרווחה. התנהג בפשטות ובצניעות, בביתו לא היה ארון, רק תלה בגדיו על הקיר. בעבודת השדה אכל ביחד עם הפועלים. לפני מותו אסף את בני ביתו וציווה עליהם להתנהג בצניעות ואמר להם דברי תוכחה. שמו יצא בכל גלילות מארמארוש.

בית־כנסת ובית־מדרש חסידי נבנו זמן קצר לאחר ייסוד הקהילה. קודם לכן הוקם מקוה־טהרה ונפתח בית־עלמין. המוסד הקהילתי הותיק ביותר היתה החברה קדישא, שאליה היו מסונפות כמה חברות לצדקה וסעד. כיון שאחוז ניכר מבני הכפר היו בני תורה התקיימו כמה וכמה שיעורי תורה לבעלי־בתים שהתארגנו לפי רמת ידיעותיהם בתורה: חברה ש"ס, חברה משניות, חברה עין־יעקב ומדרש, חברה תהלים וכדומה. מידי שבת היו לומדים בספרי החסידות של קאסוב ובספר אור החיים, המקודש על החסידים.

תלמוד־תורה לא נוסד בצורה מאורגנת, אלא מלמדים פרטיים פתחו חדרים בהם למדו ילדי הקהילה תורה לפי רמת חריפותם וחשקותם בלימוד ולא לפי הגילים. אך היה קיים פיקוח צבורי על הלימודים בדרך של בחינות הילדים על־ידי תלמידי החכמים שבכפר.

רבים מיהודי דראגמירשט, שעבדו תחילה במפעליו של ר' שמואל שטרן, הצליחו בעצמם בעסקיהם ונעשו ברבות הימים למנהלי עסקים עצמיים, שהרחיבו את היקף המפעלים הכלכליים. מהם הגיעו לאמידות ואף לעשירות. אך אלה לא היו אלא כ־20 אחוז מן המפרנסים. שאר יהודי דראגמירשט עסקו בתעשיית העץ, במדידת יערות, בכריתת עצים, בעבודות קרקע ומשק חקלאי; במסחר בתבואה ובפירות, מכולת וסידקית וכדומה. מהם היו גם בעלי מלאכה, שכירי יום ועוד.

משנת תרכ"ט (1869) ועד סוף המאה ה־יט היו ראשי קהילת דראגמירשט, פרנסיה ונכבדיה: ר' משה אברהם כהן, ר' יוסף מרדכי כהנא הנ"ל, בנו ר' שמואל זאנוויל כהנא, ר' מנחם מענדל מאליק, ר' כתריאל בן הרב יצחק מנחם קיזלניק, ר' אברהם ברוך שטיינמץ, ר' שלמה גאנז, ר' מאיר כהנא, ר' מנחם ישעיה הכהן שוואַרץ, ר' יעקב כהנא, ר' מאיר ראטינשטיין, ר' ישראל הכהן יאזוויטש.

בית הכנסת בדראגמירשט

משנת 1900 ועד למלחמת העולם הראשונה היו ראשי הקהילה ונכבדיה: ר' חיים פוקס (נכד בעל ערך ש"י מסיגט), ר' אהרן ישעיה גוטליב, ר' ישראל כהנא, ר' מרדכי דאווידא־וויטש, ר' שמעון סאבו, ר' חיים מאיר גאנז, ר' מנחם קליין, ר' דב בער גאנז, ר' ישראל שפריצר, ר' חיים ליב סאקס, ר' חיים לייב מאליק, ר' זליג משה פליגמאן.

השואה

בדראגמירשט ריכזו ההונגרים את יהודי הכפרים הבאים: ריזאווליה, סיצ'ל, סלישט, סטרימטרה, שיעף, קעכניא, יועד, גלוד, בוטיזה, פאליען־גלוד, סלאטינא ועוד שלושה כפרים קטנים. ביום השבת, אחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944) רוכזו יהודי דראגמירשט והועברו לגיטו שהוקם במרכז הכפר. שני אנשי ז'אנדרמריה הונגרים בלויית שני פקידים־איכרים עברו מבית לבית ואספו את יהודי הכפר.

רוב הדברים דלקמן נכתבו בידי הסופר איש כפר שיעף

חיים ישראל פרל, שבמסגרת חיבורו על שיעף (כתב־יד) הקדיש מקום לתיאור גיטו דראגמירשט.

כל היהודים על טפם ומטלטליהם הדלים נדחקו לתוך בתי יהודי דראגמירשט. האנשים גרו באורוות, ברפתות, בגרנים, במקומות המספוא והתבן ובכל מקום שאפשר היה להפוך למקום מגורים. רוחב לבם של תושבי המקום לא ידע גבול. התושבים המקומיים צמצמו את עצמם ובלבד שתושבי הסביבה ימצאו מנוח לכף רגלם.

בימים הראשונים אפשר היה להסתובב בתוך שטח הגיטו, כמעט באופן חפשי. נראה שהיתה זו חלק מן המלכודת המתוכננת, לתת לאנשים הרגשה ששום דבר אינו עומד לקרות וכי בבא העת יישלחו הגברים לעבודה. לא היה שום נסיון בריחה ליערות ולא היתה שום תכנית אחרת מלבד לשבת ולחכות. לא היה שום קשר עם מנהיגי יהדות הונגריה. אנשי מארמארוש וביחוד יהודי דראגמירשט וסביבתה היו מבודדים. המידע על הגיטאות בפולין, מחנות הריכוז ומחנות ההשמדה לא הגיע לכאן. לא היתה שום יד מכוונת ומדריכה. הז׳אנדרמים אירגנו מעין משטרה יהודית לשמירת הסדר הפנימי.

מחסור במזון לא היה מורגש בגיטו דראגמירשט, כיון שהיהודים הכפריים הביאו אתם מיבול אדמתם. כשאזל המזון ניתנה הרשות לארגן שיירות בכל כפר וכפר כדי לחזור אל הבתים שנסגרו ולהביא משם מצרכי מזון. המשטרה היהודית בפקוח ה״יודנראט״ דאגה לחלוקה צודקת של המזון. במבט לאחור, מן הראוי לציין, שה״יודנראט״ בכפרי מארמארוש הם אולי מן היחידים שאינם מעוררים רגשות של זעם ושל חשדנות. גם במצבם הטראגי בהיותם שולטים על חייהם ומזונם של תושבי הגיטו, נשארו אותם גבאים מסורים ונאמנים הדואגים לאנשיהם. כך נהגו בימים כתיקנם וכך נהגו גם בגיטו וכך עלו על המוקד.

גילוי מעניין — ושמא היתה זו תגובה על ההלם של התרוקנות הכפרים מתושביהם היהודים — אכרי הסביבה ובעיקר נשות האכרים, החלו להביא צרורות קמח, שמן, חלב, חמאה וירקות. כל אחת ואחת הביאה ל״יהודי שלה״. גילוי אנושי כזה ראיתי (כותב חיים ישראל פרל) כשבאו אכרים אל דודי הזקן בן השבעים ושש ר׳ עזריאל אנשל׳ס משיעף, שהיה בעל אדמות, והביאו לו מצרכי מזון. עוד יותר נגע אל הלב כשבאו יחפים ועייפים ממרחק של 15—20 ק״מ כדי להועץ בו בענין זריעה ועיבוד השדות לקראת עונת הקיץ. יום אחד הופיעה אשתו של אריסו שהיה אצלו מגיל הילדות. האכר הזה הוקם והועמד על רגליו על ידי ר׳ עזריאל. הוא שבנה לו את הבית על חלקת השדה, איפשר לו להקים משפחה, הדריך אותו בחרישה וזריעה, מימן את השבחת השדה והתחלק אתו שוה בשוה ארבעים שנה. האכרה הגיעה רגלי, יחפה ומתיפחת ושקיים (סאקפע) על כתפיה מלאים כל טוב. כשנכנסה וראתה את ר׳ עזריאל, הגביר שלה, יושב על צרורו הדל בפינת־החדר, מקוצץ הזקן, חיור ותשוש, פרצה בבכי מר וכל יושבי הבית הצטרפו אליה. ר׳ עזריאל זכה להקבר ב״קבר ישראל״. ימים ספורים לאחר גזרת גיזוז הזקנים וקיצוץ הפאות, שהיה בשביל יהודי מארמארוש מאורע טראגי ביותר — נפח ר׳ עזריאל את נשמתו. התפלל בצבור, גמר את פרקו בתהלים עם ה״מעמדות״ עצם את עיניו לעד. אנשי החברה קדישא של דראגמירשט החתימו את יורשי ר׳ עזריאל על התחייבות כספית בסך אלפיים פנגו כדמי קבורה. מקרה זה ממחיש מאין כמוהו את הלך־רוחם של יהודי מארמארוש ומבטא את התקוה שפעמה בלבם שהמצב בו הם נתונים הוא מצב חולף. לא יכלו להעלות על הדעת את המצפה להם תוך זמן קצר ביותר...

ב־14 במאי הופרד בין הגברים בגילים 12—60 לבין הנשים, הזקנים והטף. הראשונים הוכנסו לבנין בית הספר המקומי, ששימש קודם לכן אורווה לסוסים של הצבא והיה מלא צואה וסחי. ליד הגשר המוביל לבנין בית הספר הקבילו את פני היהודים עשרות ז׳אנדרמים חמושים ואיכרים משתפי־פעולה מצוידים במקלות ובאלות, שהסתדרו משני עברי הגשר הצר. כל יהודי שעבר את הגשר ספג מכות אכזריות בקתות הרובים ובמקלות. עשרות מהם נפלו לתוך הנחל שמתחת לגשר. מטרת ההפרדה היתה ללא ספק מניעת מרד והתקוממות של הגברים. מאות ז׳אנדרמים בעזרת צעירים מהכפרים מנאמני הפאשיסטים, הקיפו את חצר בית הספר ברשת צפופה למנוע בריחות. בתוך בנין בית הספר נבדקו חפציהם וכל דבר בעל ערך נשדד. גם כאן הפליאו הז׳אנדרמים את מכותיהם. הקבוצה השניה, שכללה נשים זקנים וטף, הוכנסה לבית הכנסת לאותה מטרה — שדידת כל דבר בעל ערך.

למחרת, ב־15 במאי — בינתיים לנו הגברים בתוך בית הספר המלא סחי־אדם וצואת־סוסים — החל המסע המפרך לתחנת הרכבת של אונטרווישווה, משם גורשו לאושוויץ. כשהפציע השחר החלו להגיע גם הנשים והילדים לכיוון מקום הריכוז. בצד עמדו קצינים הונגרים וגרמנים ופקחו על הפעולה. לאורך הדרך חיכו עשרות עגלות רתומות לסוסים, אך רק הזקנים והנשים והילדים הורשו לעלות עליהן. הגברים עשו את כל הדרך התלולה במעלה ההר ברגל. המסע לאורך 25 ק״מ היה רצוף תלאות רבות. במסע הרגלי המפרך לכיוון הרי הביצ׳קיוול הלכו ונחלשו הצועדים. בזה אחר זה השמיטו את מטענם, שנפל טרף לאיכרים שליוו את מצעד היסורים מאחור, שעטו על הצרורות. הז׳אנדרמים המריצו את הצועדים במכות רצח. כל הדרך מקעכניא ועד פסגת ההר של ביצ׳קיוול היתה מכוסה באנשים נשים וטף. נחש עצום של אנשים בשלל צבעים.

בשעות הראשונות של המסע נפל הקרבן הראשון. יהודי מן הכפר ריזאווילייה בשם ר׳ לייזר מת מאפיסת כוח (פרטים ראה ערך ״ריזאווילייה״). הקרבן השני היה יהודי בשם דאווי־דוביטש, שהתחנן בפני מפקד הז׳אנדרמים שאפסו כוחותיו ואין בכוחו לצעוד הלאה. הוא נורה בו במקום ונקבר ביער.

כששקעה השמש הגיעו לפסי הרכבת. עשרות קרונות חיכו על המסילה. ליד הקרונות התגלו הז׳אנדרמים ההונגרים בכל שפלותם ונבלותם. נראה שהם רצו להראות לאדוניהם הגרמנים שנכחו במקום שהם תלמידים ראויים. ללא שום הבחנה היכו באנשים העייפים עד מוות ובאמהות החרדות לתינוקותיהן הפזורים. בכידונות ובקתות הרובים דחסו את היהודים לתוך הקרונות. לצדי המסילה תפסו חיילים הונגרים עמדות־ירי. הבכי והשאגות קרעו את הלילה. אמהות חיפשו את הילדים והילדים חיפשו את ההורים. החושך הגביר את

הפחד והבכי הגביר את האימה. ילדים נדרסו ונרמסו בתוך הדוחק. הם הוכנסו לתוך הקרונות תוך הפרדה מהוריהם וממשפחותיהם. ובעוד האמהות קוראות את שמות יקיריהן הפעוטים האבודים, נחתמו הקרונות והקטר החל לשרוק לנשוף ולנשום ולסחוב את כל משא העם אל ארץ הגזרה אל האבדון.

אור ליום ששי, ערב שבת קודש, כו לחודש אייר תש"ד (18 למאי 1944) האירו זרקורים ענקיים את הקרונות. מן החשיכה בקע אור הארובות שפלטו עשן וריח של בשר חרוך... יהודי גיטו דראגמירשט הגיעו לאושוויץ תחנתם האחרונה.

בקרון שבו נסע הרב הנערץ ר' משה ישראל פלדמן זכו המגורשים המיואשים לדברי עידוד מפי רבם. במשך כל המסע הנורא דיבר על ענייני קידוש השם ומשמעותו המידית לגביהם. הוא וכל משפחתו, הרבנית, בנו ר' חיים, הרב הצעיר של דראגמירשט (חתן ר' שלמה הלר ראב"ד סיגט), בתו וחתנו ר' משה שטרולי ב"ר פרץ דומ"צ בעיר פעלשאבאניע, בתו השניה וחתנו ר' משה פרידלנדר בן הרב מבורגופרונד — כולם עלו על המוקד על קידוש השם.

לאחר המלחמה התלקטו כ־50 משרידי השואה לדראג־מירשט. אך תוך זמן קצר עזבו את הכפר ורובם עלו לישראל. כיום אין קהילה יהודית בדראגמירשט.

ביבליוגרפיה

גרינוואלד,יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 15.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק תש"י, עמ' 234.

מרמרוש־סיגט [כתב־עת בעברית, ביידיש ובהונגרית, בעריכת יהושע והלן רייך], תל־אביב, גליון 27, עמ' 9.

פערל, חיים ישראל: פארלאשענע ליכט אין מארמארעש, תל־אביב תשי"ח.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 301—304.

גוטליב, שמואל נח: אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 273.

אלה אזכרה, כרך ה, ניו יורק תשכ"ג, עמ' 66—70.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' תכו—תלה.

טייטלבוים, ר' יקותיאל יהודה: שו"ת אבני צדק, יורה דעה, לעמבערג תרמ"ו, סי' קנח.

שוואַרץ, ר' נפתלי: שו"ת בית נפתלי, פאקש תרנ"ט, סי' יט, כג, מט, נ, סט, עט, פ.

שוואדרון, ר' שלום מרדכי הכהן: שו"ת מהרש"ם, חלק ב, פיעטרקוב תרס"ה, סי' פה; חלק ג, סאטמאר תר"ע, סי' רסט, שב.

דייטש, ר' אליעזר: שו"ת פרי השדה, חלק א, פאקש תרס"ו, סי' נב; חלק ד, שם תרע"ה, סי' פט.

גרינוואלד, ר' משה: שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוואליווע תרע"ב, סי' קלח.

ווינקלר, ר' מרדכי ליב: שו"ת לבושי מרדכי [מהדורא קמא], חושן משפט, סוואליווע תרע"ג, סי' לא.

ענגל, ר' שמואל: שו"ת מהר"ש ענגל, חלק ו, בארדיוב תרצ"ח, סי' סא; חלק ח, לונדון תשי"ז, סי' ד.

פפר, ר' אלטר שאול: שו"ת אבני זכרון, חלק ב. סאטמאר תרצ"א, סי' כ, כט, סה.

רולר, ר' חיים מרדכי: שו"ת באר חיים מרדכי, חלק ג, קלוזש תרצ"ו, סי' נז.

מייזלש, ר' צבי הירש: שו"ת בנין צבי, חלק ב, ניו יורק תשט"ז, סי' יט.

הנ"ל: שו"ת מקדשי השם, חלק א, שיקאגא תשט"ו, סי' לה, מו.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, p. 747; vol. XVI, 1976, p. 100.

Levai, Jeno: Fekete Konyv, Budapest 1946, p. 132.

ארכיון "יד ושם": MIE/2600

ריזאווליה

ריזאווליה (ברומנית: Rozavlea, בהונגרית: Rozália). כפר, כ־35 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	120	10.1
1910	775	28.0
1920	778	27.6
1930	723	22.7
1941	737	21.2

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לריזאווליה בראשית המאה ה־יח. במיפקד היהודים משנת 1728 נרשם יהודי אחד בשם אליהו סיקאר (Elias Sicar), שהיה כנראה אלמן ועני מרוד. הרישום מציין שהיהודי מפגר בתשלום ההיטלים והמיסים. הוא עסק ברוכלות. מסתבר, שהוא שהה כאן תקופה קצרה בלבד. במיפקד של שנת 1735 לא נרשם אף יהודי בריזאווליה. במיפקד של שנת 1746 נרשם שוב יהודי אחד בכפר, אך במיפקד זה לא נרשמו שמות היהודים ואף עיסוקם לא נרשמו.

במיפקד של שנת 1768 נרשמו בריזאווליה שני יהודים: א) מארקוביטש מארקוס, נשוי ללא ילדים. הוא עסק בבישול משקאות חריפים, כנראה בקנה מדה גדול, שכן הוא שילם דמי חכירה סכום נכבד, 120 פלורין לשנה. היה כנראה יהודי אמיד; ב) לייב לאזאר, נשוי ואב לשני ילדים. אף הוא שורף יי"ש, אך בקנה מדה מצומצם. הסכום ששילם כדמי חכירה היה 20 פלורין בלבד לשנה. כל היהודים הללו הגיעו מגליציה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בריזאווליה כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

פרל דוד (8), סאבו שימון שמעון (3), שלאמאוויטש יוסף (6), ליבער (7), פרל ליב (2), סאבו ליב (3), פריד ליב (2), פוגל הרש (5), יצחק נפתלי (5), שלומאוויטש מאיר (7), גפלר אברהם (8), קאופמן הרש (6), פריד אברהם (4), שלומאוויטש לייבוש (7), קאופמן שמעון (8), טסלר יעקב (4), שמינאוויטש ישראל (6), שלומאוויטש שלמה (3), לזרוס הרש (3), שפירא ישראל (3), פישמן מרקו (6), סאבו ישראל (5), לרנר יצחק (6), סאבו משה (4), פריד ליב (6), אברהם (4), שלומאוויטש מרקו (2), שכטר נחמיה (6), וייס לזר הרש (3), מנדל פנחס (10), ווידער שמואל (5), סאבו יצחק (4), בערקאוויטש אברהם (3), ווידער ליב (9), אלמנת ווידער מארצי (3).

חיי התורה

רבנים

ריזאווליה זכתה לרב בתקופה קדומה יחסית. הרב הראשון היה ר' יצחק מנחם קיזלניק, נולד בכפר רינא והיה חתן ר' שמואל חסיד מריזאווליה, תלמיד חביב לר' מנחם א"ש מאונגוואר. כיהן ברבנות ריזאווליה כחמישים שנה. בשנת תרכ"ח כבר ישב על כס הרבנות (הוא נזכר בין החותמים על ספר כסא רחמים, אונגוואר 1868). העמיד תלמידים הרבה ומהם תלמידי חכמים ויושבים על מדין. נפטר בשיבה טובה ביום כ כסלו תרע"ו (1915). יש להניח שחיבר ספרים אך נשארו בכתב־יד ולא נדפסו. גם בספרי השו"ת של חכמי דורו לא מצאנו את זכרו, פרט לתשובה אחת:

> שו"ת שאילת שלום מהדורא תניינא, סי' כו: ...ע"ד השאלה אשר מסר לידי בהיותו פה [בוטושאן] כי בנו המופלג נ"י לא בא להזכירני בדבר ולגודל הטרדה... יצא הדבר מלבי. ובשבוע זו בא בנו נ"י והזכירני... בדבר השאלה שאירע בישוב א' בשור שנשבר רגלו למטה מארכובה במקום שאינו עושה טריפה... ושחטו השו"ב ובדק הריאה וכל האיברים הפנימיים ונמצא הכל שלם ושלחו לפני מורה א' והכשירו. והשו"ב השני מרעיש עליו בזה שהאכיל טריפות לישראל. וכבודו הציע לפני חוות דעתו בזה ודרשני להורות לו... הדבר פשוט שאין שום חשש... ודברי המערער בטלים...

לאחר פטירת ר' יצחק מנחם קיזלניק נבחר בנו ר' שמואל שמעלקא קיזלניק למלא את מקומו. הוא קיבל אמנם את המינוי אך הוא נשאר בכפר ריסקווה, שבו עסק בהוראה כדיין. הוא נפטר בתרפ"ה (1925) לערך. גם ממנו לא נדפסו ספרים. לא מצאנו את זכרו בספרי השו"ת של רבני דורו.

כיוון שר' שמעלקא קיזלניק לא אבה להעתיק את דירתו לריזאווליה בחרה הקהילה רב אחר. הנבחר היה ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב (ר' יעקל). נולד בשנת תרל"ו (1876). למד תורה בישיבת חוסט אצל ר' יואל צבי רוט בעל בית היוצר ואצל ר' משה גרינוואלד בעל ערוגת הבשם. רבו המובהק בנגלה ובנסתר היה האדמו"ר הידוע ר' יוסף מאיר ווייס מספינקא בעל אמרי יוסף וכל ימיו נשאר דבוק לחסידות ספינקא. לפני ריזאווליה ישב ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב שש שנים כדיין בבורשה ו־14 שנה כדיין באויברווישווה. בריזאווליה ישב כשלוש שנים, תרפ"ג — תרפ"ו (1923 — 1926). בעשר השנים האחרונות לחייו כיהן כרבה של הקהילה החסידית במישקולץ שבהונגריה, בה נפטר ביום ח תמוז תרצ"ו (1936).

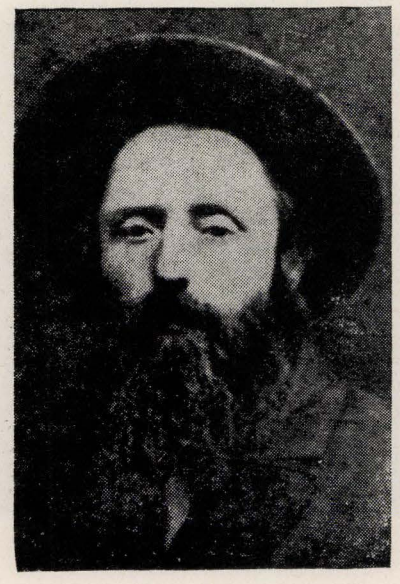
הרב רבי יעקב (יוקל) גוטליב

רחמ"י גוטליב היה מחבר פורה. עד עתה נדפסו עשרה כרכים גדולים מחיבוריו, כולם בשם "יגל יעקב", בהלכה, בדרוש ובחסידות (רשימת ספריו ראה בערך "אויברווישווה"). כעשרים תשובות נדפסו אליו בספרי השו"ת, אך אף אחת מהן לא נשלחה אליו לריזאווליה (רישום התשובות אליו ראה בערכים "בורשה" ו"אויברווישווה"). כמה תשובות בחיבורו שו"ת יגל יעקב נכתבו בריזאווליה (לדוגמה: אבן העזר סי' ל משנת תרפ"ד; חו"מ סי' כא משנת תרפ"ה). בריזאווליה חתם רחמ"י גוטליב על פסק־דין בדין־תורה מסובך הדן בנכסיו המרובים שהשאיר אחריו המנוח אברהם גוטמאן (ב"ר אשר אנשל גוטמאן מפאליען־ריסקווה), שנפטר בווישווה ביום ב ניסן תרפ"א ללא בנים והיבם זאב גוטמאן תבע חלק מנכסי אחיו. הפסק־דין נחתם בריזאווליה ביום עש"ק ויצא תרפ"ד. מלבד רחמ"י גוטליב חתומים על הפסק גם ר' דוד שפרבר אב"ד בראשוב ור' יצחק מאיר ווידמאן אב"ד מאסיף.

רבה האחרון של ריזאווליה היה ר' משה ב"ר שמואל שמעלקא קיזלניק, שעלה על המוקד בשואה. לפני כן היה ר' משה קיזלניק רב בסטרימטרה.

קהילת ריזאווליה החזיקה גם דיין, ר' יחיאל מיכל פוגל ב"ר אברהם משה פוגל, שהיה שוחט בריסקווה. היה בנו של ר' זינדל פוגל רבה של אויברווישווה. ר' מיכל פוגל היה

חתן ר' מרדכי גרטנר. נולד בריסקווה בשנת תרל"ט (1879). בשנת תרנ"ז התישב בריזאווליה. קיבל סמיכה מהגאון מהרש"ם מבערז'אן, הרי"מ קיזלניק וגם מן האדמו"ר מאטיניע. כשנתיים ישב במחיצתו של האדמו"ר כדי להכין אחד מנכדיו להוראה. היה בעל זכרון נדיר ובקיא מאד בחושן משפט. גם מישובים אחרים באו אליו לדין־תורה. גם גויים העדיפו להביא בפני ר' מיכל הדיין את סיכסוכיהם. היה בעל צדקה גדול והפריש מעשר כספים ואף ניהל פנקסים על כך. ר' יחיאל מיכל פוגל נפטר ביום יד שבט תרצ"ה. בנו ר' אלטר יצחק ליב פוגל ת"ח ויר"ש גר בבני ברק והצעיר דב פוגל (צפורי), עלה ארצה בשנת 1935 והיה מורה בסקטור הדתי של מקוה ישראל עד שיצא לגמלאות.

רבי יחיאל מיכל פויגל דומ"ץ

תשובה לר' יחיאל מיכל פוגל:

שו"ת מהרש"ם חלק א סי' קלו: ...וע"ד שאלתו שבשלו ב' ביצים במחבת והוציאו שניהם בבת אחת ואח"כ נמצא טפת דם בביצה אחת...

אחד מתלמידי החכמים הצעירים בריזאווליה היה ר' נפתלי הערצל ווייס ב"ר לייב ווייס יליד טעטש, חתן ר' יעקב צבי גרטנר. הוא השתתף בכמה כתבי־עת תורנים בחידושי תורה חריפים שעוררו תשומת לב הרבנים והלומדים. לדוגמה ב"אסיפת חכמים" שנה א (תר"ע), מנחם אב, סי' נח. באותה חוברת מעיר העורך בזה"ל: ובדבר הקושיא... כתב בזה ידי"נ האברך העילוי החו"ב מו"ה נפתלי הערצעל מראזאוולע... לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר ר' הערצל ווייס לדיין בווילחוביץ (ע"ע) שבמארמארוש הצ'כית. גורש ב־1941 לגאליציה ושם נרצח.

בשנות שבתו בריזאווליה נכתבו לר' הערצל ווייס התשובות הבאות:

שו"ת פרי השדה חלק ג סי' קסו (תרע"א): ...בענין מה שיש קצבים שמוכרים הדם אם ליכא חשש משום איסור סחורה [בדבר האסור]...

שו"ת דודאי השדה סי' נד (תרע"ב): ע"ד השאלה באחד ששבק לן חיים והוציאוהו בע"ש זמן רב קודם הלילה לקברו ובניו הלכו לבית הקברות ואשתו ובתו נשארו בבית. ולאשר היה יום המעונן היו סבורים שצריך להדליק הנרות והדליקו הנשים נר של שבת. ואח"כ באו הבנים מבית החיים ונהגו עוד בע"ש אבלות כרבע שעה והנשים ג"כ ישבו על הארץ. ועתה מסופק מע"כ נ"י אם ע"ש עולה לנשים ג"כ מנין שבעה כיון שלא נהגו אבלות עד אחר שהדליקו נרות וקבלו שבת...

ארגון הקהליה, מוסדותיה ואישיה

אין איש יודע היום אימתי החלה הקהילה להתארגן. קרוב לוודאי שבסוף המאה ה־יח כבר היה קיים מנין קבוע בריזאווליה. בית הכנסת הראשון שהיה בנוי מעץ נבנה מן הסתם בראשית המאה ה־יט. שכן במפקד של 1830 צוין שליהודים בית־כנסת משלהם. עוד קודם לכן נבנה מקוה טהרה, נפתח בית־העלמין ונוסדה החברה קדישא.

בסוף שנות השלושים נבנה בית כנסת חדש. מלבדו היה קיים בית המדרש של "פועלי צדק" ובית־תפלה פרטי של ר' משה אליהו פרל. רובם הגדול של יהודי ריזאווליה היו חסידי וויז'ניץ־בורשה־אטיניע, מיעוטם היו חסידי ספינקא ואחרים.

מצבת ר' שמואל אלי' שטרן

כמה מיהודי ריזאווליה היו דמויות משכמם ומעלה והיו ידועים גם מעבר לתחומי סביבתם, כגון ר' שמואל אליהו (ב"ר צבי) שטרן. תלמיד חכם מובהק ולומד בעמקות מרובה עד שהרב מסלאטפינא, מגאוני המדינה, הביע את השתוממותו

הרבה על התופעה החריגה שיהודי בעל־בית טרוד וסוחר מצליח ללמוד בעיון מעמיק כאחד מגדולי התורה המובהקים. הוא היה איש אמונו של האדמו״ר הזקן בעל אהבת ישראל מוויז׳ניץ. בשנת תרפ״ו, כשנשא האדמו״ר את הרבנית האחרונה, שלח את ר׳ שמואל אליה לעיר לובלין עם יפוי כח להביא את הענין לידי גמר טוב אם הדבר יישר בעיניו; בשעה שעמד על הפרק בעיירת בורשה (ע״ע) ענין מינוי של ר׳ אלטר מנחם האגר לרב הקהילה, התנגדו לכך רבים מיהודי המקום והם פנו אל הלשכה האורתודוקסית ואל רבה של העיר ביסטריץ שהיה ראש הלשכה. הרב מביסטריץ פנה אל ר׳ שמואל אליה וביקשו שיסע לבורשה לבדוק את המצב וידווח לו וגם יביע את חוות דעתו. הוא הצליח לפשר בין הצדדים וקבלת הרב עלתה יפה; בשנת 1920 כאשר יצא חוק הריפורמה האגררית ברומניה פנו בעלי האחוזות במארמארוש לר׳ שמואל אליה שיסע לבוקארשט לטקס עצה כיצד להמתיק את הדין. הוא שהה שם כמה חדשים ובעזרת הרב הראשי ד״ר נימירובר (שהיה גם חבר הסינאט הרומני) עלה בידו להתקשר עם מיניסטר החקלאות הרומני, שיעץ לו כיצד לנהוג כדי שהחוק לא יגרום נזק רב מדי. נפטר בן נד שנים ביום ז אלול תרפ״ח (1928).

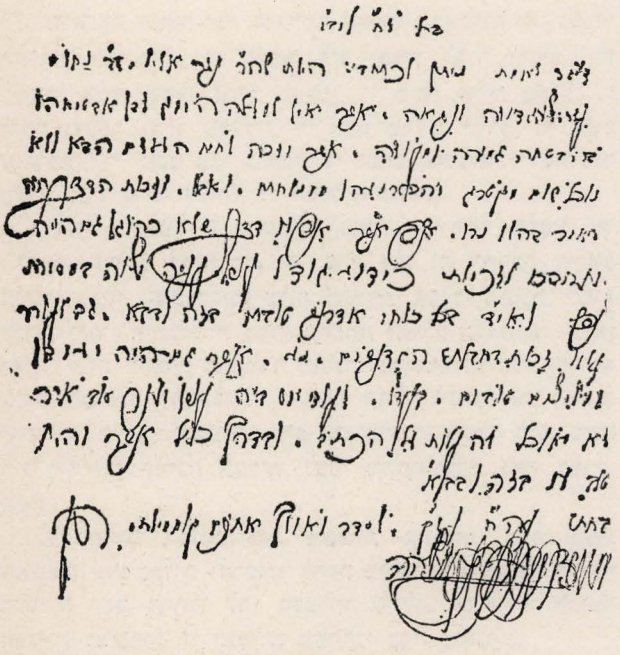
אחיו ר׳ שמחה אריה שטרן היה גם הוא תלמיד חכם וחסיד ועמד כמה שנים בראש הקהילה. היה חתן הגאון ר׳ שמעלקא גינצלר אב״ד אויבראוויישווה בעל משיב נפש. ר׳ שמחה אריה נפטר ביום כה סיון תרצ״ג (1933).

מנכבדי ועשירי הקהלה היה ר׳ משה אלי׳ פערל. קבלן גדול לכריתת יערות. הוא היה חסיד של רבי חיים מאטניה, הרבי בא לשבתות לריזאוולייה והתאכסן בביתו. בימי מלחמת העולם הראשונה, נמלט הרבי מגליציה לביתו של ר׳ משה אלי׳ פערל וגם שהה שם בימים נוראים, הוא בנה ״סאלאש״ מיוחד מקום תפלה גדול בשביל החסידים שבאו להסתופף בצל הרבי מאטניה, הוא תמך ביד נדיבה בבית הרבי. פעם כאשר רבי חיים היה במצוקה נתן לו ר׳ משה אלי׳ סכום עתק, הרבי נתן לו מכתב בו הבטיח לו עולם הבא, תוכן מכתבו של הרבי עשה לו כנפיים ברחבי מארמורוש והיה לשיחת היום, וזה תוכן המכתב:

ב״ע י״ח למב״י
דבר אמת ניתן לכתוב, היות שה״ר משה אלי׳ ב״ר נחום עשה מצוה גדולה ונשאה, אשר אין למעלה הימנה לכן אבטיחהו בהבטחה גמורה ומעולה אשר יזכה לחיי העולם הבא ולא יוכל שום מקטרג להפריעהו ממנוחתו וטובו וזכות הדבר הזה יאיר בהלו נרו עד אשר אפילו דבר שלא כהוגן גם המה יתהפכו לזכיות כידוע גודל ענין עושה מצוה במסירת נפש ואי״ד [ואם ירצה ד׳] בכל כוחי אדרוש טובתו בזה ובבא.
גם לעורר עליו זכות אבותי הקדושים נ״ע אשר גם המה יעמדו למליצים טובים בעדו. ועוד יש בזה ענין יותר טוב אשר לא אוכל להעלות על הכתב ובדרך כלל אשר יהי׳ טוב לו בזה ובבא.
באתי עה״ח עש״ק לסדר ״ואולך אתכם קוממיות״.

הק׳ חיים בהרה״צ ברוך זצוקללה״ה

ר׳ משה שטרן, בנו של ר׳ שמואל אלי׳ שטרן הנזכר לעיל חתן דודו ר׳ שמחה אריה שטרן, היה עסקן ציבורי בקנה מידה שמעבר לכפר מושבו. שנים רבות עמד בראש הקהילה והיה חבר המועצה הכפרית והמחוזית. שנון ונמרץ ובעל השכלה עצמית. שלט בכל השפות שהיו להן מהלכין בסביבה. ביתו היה פתוח לכל דורש וכל מדוכא ביסורין השכים לפתחו. לאחר מלחמת העולם הראשונה, והוא עדיין אברך צעיר, פעל הרבה למען האלמנות והיתומים

צלום מכתבו של הרה״צ מאטניה זצ״ל לר׳ משה אלי׳ פרל

שנשארו ללא מפרנסים. בעזרת סניף הג׳וינט שבסיגט סידר להם תמיכה כספית ועזרה קונסטרוקטיבית בלימוד מקצועות וכו׳. בשנים 33—1932 הפעיל את השפעתו כדי שכמה מיתומי המלחמה יעלו ארצה בעזרת צרטיפיקטים שקיבלו יהודי מארמארוש מהסתדרות האיכרים בא״י ועלה בידו לספח אליהם את הילדים כקרובים למשפחות העולים. כולם הסתדרו יפה והם הקימו משפחות. בשנות מלחמת העולם השניה הגדיל לעשות ר׳ משה שטרן כשסידר לרוב יהודי ריזאוולייה תעודות אזרחות הונגרית ובכך הסיר מעליהם את איום הגירוש לגליציה. לשם כך עמד בקשר מתמיד עם המשרד לסעד משפטי של יהודי הונגריה (Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája) בבודאפשט. גם במחנה המוות אושוויץ חיזק את הרוחות והפיח תקוה ועידוד שלא יתיאשו כי הישועה קרובה. הוא עצמו החזיק מעמד עד ימים ספורים לפני השחרור, כשגווע מרעב.

פרנסתם של יהודי ריזאוולייה נמצאה להם בדחקות ובדלות. ליד כמה יהודים עשירים, שבבעלותם היו קרקעות ויערות; ליד כמה יהודים אמידים, שהיו סוחרים בתבואה בסיטונות, בפירות ובבקר, חיו רובם המכריע של יהודי ריזאוולייה על יגיע כפם: עבודה חקלאית במשקים זעירים כדי סיפוק צרכי הבית, מסחר זעיר במכולת, סידקית והלבשה לאיכרים, עבודה מיגעת בעלי מלאכה כגון חייטים, סנדלרים, פחחים, נפחים, בעלי עגלה, ועוד.

נכבדי הקהילה ופרנסיה משנת תרכ״ח (1868) ועד סוף המאה ה־יט היו: ר׳ הירש שטרן, ר׳ יעקב מנדל שטיינמץ,

ר' מרדכי צבי ווידר, ר' שלמה ב"ר יעקב מענדל שטיינמץ, ר' יצחק שוחט, ר' אברהם טסלר, ר' מרדכי גרטנר שהיה לעתים גם ראש הקהילה, ר' יצחק בוימגארטן, ר' זונדיל קניג, ר' דוד שמואל ווארצל, ר' שמואל דבלינגר, ר' חיים פריד שהיה ראש החברה משניות, ר' משה הירש סג"ל, ר' יואל לייב שרייבר, ר' משה שמחה כהנא, ר' מאיר קיזלניק.

מראשית המאה ועד למלחמת העולם הראשונה היו נכבדי הקהילה ופרנסיה: ר' שמחה ליב שטרן (ב"ר הירש), ר' שמואל אליה שטרן (ב"ר הירש), ר' משה אליה פערל, ר' יצחק גרטנר (ב"ר מרדכי), ר' יוסף מרדכי ווידר, ר' משה ענגלמאן, ר' יעקב צבי גרטנר, ר' מנחם פישמאן, ר' אליעזר פערל (ב"ר משה אליה), ר' יצחק איינהורן.

יהודי ריזאווליה התפרנסו פחות או יותר בכבוד עד מלחמת העולם הראשונה. עד פרק זמן זה התרבה הישוב היהודי בכפר והיה בסימן עליה מתמדת, אם כי מתונה. לשיא הגיעו יהודי ריזאווליה בסוף מלחמת העולם הראשונה. מכאן ואילך פחת מספרם בהתמדה מתונה. במשטר הרומני החריפה בעית הפרנסה והתעסוקה. יהודים החלו לעזוב את המקום והתישבו ברחבי המדינה. מהם גם שהיגרו מעבר לים, משם היו שולחים תמיכה כספית לבני משפחותיהם ואף לצרכי הכלל.

מן הראוי להזכיר את משפחת אוויטש. כמה מבני המשפחה היו גמדים והרכיבו להקה מיוחדת, שהופיעה ברחבי המדינה (וגם מחוצה לה) בהצלחה גדולה. גם בעלי הקומה הרגילה במשפחה זו הצטיינו כשחקני במה מחוננים.

השואה

עם כניסת ההונגרים לטראנסילוואניה הצפונית הורגשה הרעה ניכרת במצבם של יהודי ריזאווליה. גם עליהם ניתכו, כמובן, הגזירות הכלליות הכל־ארציות, אך כאן קיבלו הדברים גוון חריף יותר בשל הלהיטות מטעם השלטונות הכפריים והז'אנדרמים לבצען באכזריות יתר. ביחוד הצטיין בהסתה אנטישמית הכומר הרומני. בקיץ 1943 הגיעו לכפר כמה עשרות סטודנטים מסיגט וגם הם תרמו את חלקם בהסתת האיכרים נגד היהודים ובעצמם לקחו חלק פעיל וישיר בהצקות שונות ליהודי הכפר. בהתערבות ר' ישראל טאבאק, מנכבדי הקהילה ותלמיד חכם גדול, הוחלפו הסטודנטים.

ביום השבת, אחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944), רוכזו כל יהודי ריזאווליה בבית־הכנסת ובחצר בית־הכנסת. שעות רבות הבלו מהתעללויות אכזריות של הז'אנדרמים ועוזריהם, שהיכו ביהודים ללא רחם וללא אבחנה. ביחוד הפליאו את מכותיהם ביהודים שהיו חשודים בהסתרת כספיהם וחפצי הערך.

כעבור כמה ימים הועברו יהודי ריזאווליה לגיטו דראגמירשט. הגברים הלכו ברגל את 12 הק"מ, הזקנים הנשים והטף הובלו בעגלות.

ב־15 במאי הועברו כל היהודים מגיטו דראגמירשט לתחנת הרכבת של אונטרווישווה. גם מסע זה, לאורך 25 ק"מ במעלה ההרים התלולים של הקארפאטים הצפוניים, היה רצוף תלאות רבות וקרבנות. הראשון מקרבנות מסע זה היה יהודי מריזאווליה, ר' לייזר ב"ר חיים שטיין. הוא היה יהודי פשוט ותמים מאד וירא ה' מרבים. הוא ואשתו הצטיינו בהכנסת אורחים במדה בלתי מצויה, אף־על־פי שר' לייזר היה בעצמו איש עני שהתפרנס בקושי מיגיע כפו. בישבו בגיטו דראג־מירשט הצדיק את הדין בתמימות האפיינית לישרי־דרך ואף היה מקור עידוד לשכניו. אך בעת הצעדה לכיוון אונטר־ווישווה נשברה רוחו. לפתע נזעק: "רבונו של עולם איני יכול יותר"! השטתח על אם הדרך ונפח את נשמתו. ר' לייזר זכה לקבר ישראל בבית־העלמין של הכפר קעכניא.

לאחר המלחמה חזרו כ־40 משרידי השואה לריזאווליה, אך תוך זמן קצר עזבו את המקום ורובם הגדול עלו לישראל. היום אין יהודים בריזאווליה.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי הכפר.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמרוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 26.

טויבש, ר' שלום: שו"ת שאילת שלום, מהדורא תנייגא, לעמבערג תרמ"ה, סי' כו.

דייטש, ר' אליעזר: שו"ת פרי השדה, חלק ג, פאקש תרע"ג, סי' קסו.

הנ"ל: שו"ת דודאי השדה, סעאיני תרפ"ט, סי' נד.

שוואדרון, ר' שלום מרדכי הכהן: שו"ת מהרש"ם, חלק א, ווארשא תרס"ב, סי' קלז.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 135, 748 ; vol. XVI, 1976, p. 100.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 1005.

סיטשל

סיטשל (ברומנית: Săcel, בהונגרית: Izaszacsal). כפר כ־50 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	97	7.0
1910	574	18.9
1920	666	21.5
1930	651	18.2

ראשיתו של הישוב היהודי

לפי המסורת שבפי יהודי סיטשל הגיעו היהודים הראשונים לכפר באמצע המאה ה־יח, אך במפקדי היהודים של השנים 1728, 1735 ו־1746 לא נרשמו יהודים בסיטשל. לפי מסורת זו היה שמו של היהודי הראשון מענדל רוזנברג, נשוי ואב לשלושה ילדים. במפקד היהודים של שנת 1768 נרשם יהודי בשם מאיר שאלאמון, אף הוא נשוי ואב לשלושה ילדים, שבא מגליציה. היה שורף משקאות חריפים ושילם 30 פלורין לשנה דמי חכירה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בסיטשעל כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

רוזנברג מטיאש (6), טשאקאן יצחק (3), טשאקאן הרש (7), וולטר יאנקו (3), וולטר שמעון (6), רוזנברגר הרש (5), טשאקאן א. (6), גנטר משה (6), רעמעטיאן משה (7), שטרקלר משה (7), שטקלר מרקו (5), רוזנברג מנדל (10), רוב איזאק (2), גאנץ שלמה (5), גאנץ זליג (7), שטרן משה (6), גאנץ לזר (9), שטרן יוסף (5), גאנץ אלי (8), גאנץ יעקב (7), גאנץ לייב (3), גאנץ שמעון (7), פוגל יעקב (7), שכטר לזר (8), רוזנברג שמעון (3), גנץ לזר (8).

חיי התורה

קהילת סיטשל היתה שייכת תחת דגלה של קהילת אויברווישווה. הנהלת הקהילה החליטה באופן רשמי במוצאי שבת פרשת לך תרפ"ב (1921) בזה הלשון: כל זמן שאין אנו מקבלים מרא דאתרא אנו מצטרפים להרב הגאון בעיר ווישעווע. ביום יא מנחם־אב תרפ"ב (6 באוגוסט 1922) נתאספה הקהילה כדי לבחור דיין ומורה הוראה. המועמדים היו ר' יחזקאל ווידמאן, שהיה אז רב ביועד; ר' חיים שלמה הורוביץ שישב אז בברבשט. כל שמונים בעלי זכות הבחירה השתתפו בבחירת הרב. בעד ר' יחזקאל ווידמאן הצביעו 52 איש לעומת 28 שבחרו בר' חיים שלמה הורוביץ. אף לאחר שנבחר ר' יחזקאל ווידמאן למורה הוראה (ולמעשה לרב לכל דבר) נשאר רבה של אויברווישווה, ר' מנחם מענדל האגר, רבה הרשמי של סיטשל. באסיפה הכללית של אנשי סיטשל שהתקיימה ביום א תבוא תרפ"ב (3 בספטמבר 1922) הוחלט פה אחד לבחור בר' מנחם מענדל האגר לרבה של סיטשל לכל ימי חייו "עד מאה ועשרים שנה". ואכן ביקר בסיטשל בהזדמנויות רבות וביחוד כשהיה צורך להעביר החלטה חשובה בחיי הקהילה ובפנקס הקהילה נמצאת חתימתו לעתים קרובות.

הרב המקומי ר' יחזקאל ווידמאן היה בן ר' יצחק מאיר ווידמאן אב"ד במאסיף. הוא קיבל ברצון את מרותו של הרב מווישווה ופעלו מתוך שיתוף פעולה מלא (אגב, ר' יחזקאל ווידמאן ערך את כתב־העת התורני "דגל התורה" שהיה בחסות ר' מנחם מענדל האגר, כשהיה עוד רבה של יועד). ר' יחזקאל היה תלמיד ישיבת וויזניץ, והיה מפורסם לת"ח עצום עמקן וחריף. התפלל בהתלהבות עצומה, בקי נפלא בספרי חסידות וחקירה. לוחם אמיץ מלחמתה של תורה, בעל מדות ועדין נפש, היה מאוד מקובל על תלמידי הישיבה, ממקורבי הרבי מוויזניץ בעל "אהבת ישראל" בו היה דבוק בכל נימי נפשו, מפיו אפשר היה לשמוע סיפורים נפלאים בדרכי החסידות. עם פטירת בעל "אהבת ישראל" הסתופף בצל קדשו של בעל "אמרי חיים" ז"ל.

בזמנו של ר' יחזקאל היה השו"ב ר' צבי מאיר פויגל ת"ח גדול ויר"ש מרבים מורה הוראה, בהעדרו של הרב הוא מילא את מקומו, היה לו השפעה גדולה על אנשי הקהלה. התבטא פעם הרב מווישווה ר' מנדל, שהוא הסתובב בחצי כדור העולם ולא מצא צמד כזה כמו הרב והשו"ב מסיטשל.

ר' יחזקאל ווידמאן עלה על המוקד באושוויץ. ר' אברהם דוד הורביץ אב"ד שטראסבורג הוא חתן ר' יחזקאל ווידמאן.

בתקופת כהונתו בסיטשל הדפיס ר' יחזקאל ווידמאן שני חיבורים, עם הוספות משלו:

ספר מאמר העיקרים... מאת ר' משה חיים לוצאטו זצ"ל... בתוספת איזה ביאורים ומילואים... אשר לקטתי משאר ספרי המחבר... גם צרפתי אליו מאמר... "אמונה ודעת"... אויבער־ווישא תרפ"ח. כ עמ'.

מאמר נחפשה דרכינו... מאיר עיני השכל ופותח לב האדם... מאת בעהמ"ח ספר יד הקטנה [ר' דובער ב"ר יעקב משינא־ווא]... והוספתי עליו איזה ליקוטים טובים מספרים הקדושים... אויבערווישא תרפ"ט. [2], ל עמ'.

לפני זמן קצר הדפיס ר' דוד אפל:

זכרון מהרי"ו ספרי... רבי יחזקאל וידמן הי"ד אבד"ק סיטשעל... א) אמונה ודעת על מאמר העיקרים מהרמח"ל

ז"ל; ב) מילואים על מאמר נחפשה דרכינו מהבעה"מ יד הקטנה ז"ל; ג) גרגרים אחדים בחד"ת ובאגדה שנדפסו בחוברות "דגל התורה"... ובסופו קונטרס "ארון בצלאל" ו"איל מילואים"... מאת... ר' יעקב ארי' (לייב) אפל ז"ל מיוד... תל־אביב תשל"ה. [7], כ, כט, [19], לו, [3] עמ'.

תשובות שהושבו לר' יחזקאל ווידמאן לסיטשל:

שו"ת באר חיים מרדכי חלק ג, סי' מח: ...בענין עגונה בשמה שרה רבקה מדראגמירעשט [אשת אביגדור שימאן]... וחתם ע"ז הגאבדק"ק דראגמירעשט עם עוד שני ת"ח... ויש ג"כ תעודת מיתה מהערכאות... כיון שכל זה והתעודה מהערכאות היו לפני מגאבדק"ק דראגמירעשט לזאת אני מתנה... שאותו גאון שליט"א יהיה בזה העיקר ואני הסניף... וגם כת"ה יסכים לזה...

שו"ת אמרי דוד סי' ס (תר"ץ): ...הי' שם סופר אחד עם י"ב זוגי תפלין מעור שור... מאומני קהלתי [סטאניסלוב] והכשר בידו ממני ובדק אותם ולא היו מרובעים כראוי למעלה ולמטה...

שו"ת מהר"ם בריסק חלק א, סי' טו: זה זמן רב אשר שלח לי כת"ה הערה על דברי שו"ת מהריא"ץ...

שם חלק ג, סי' ו: בדבר שאלתו בהיות שבימים האלו אשר אין בהם חפץ [שנות מלחמת העולם השניה] נחסרו הרבה אנשים מקהלתו אשר לפעמים ימצא שאין בביהכ"נ רק מנין מצומצם ומבואר בס' זכור לאברהם... דבמנין מצומצם ורובם מוחזקים שאין מכוונים לחזרת הש"ץ דנכון שהש"ץ יתפלל כל התפלה בקול רם וכל הציבור יאמרו עם הש"ץ מלה במלה...

שם סי' לו—לז: ...בהיות שבמחוז מאראמאראש בטלו העירו־בין בעוה"ר ורבה המכשלה בעוה"ר ובפרט בבני הנעורים שכבר הורגלו בחילול שב"ק. ולפני איזה שנים שהיתה ג"כ גזרה כזאת עשה כ"ת איזה תיקונים תחת עמודי הטעליגראף... אבל כעת שהסכנה גדולה יותר אי אפשר בתיקונים אלו ואין דרך כי אם עפ"י היתרו של השואל ומשיב להחשיב את עמודי הטעליגראף לצורת הפתח...

בקובץ דיונים הלכתיים בעניינים שהזמן גרמא, בגדודי העבודה במסגרת הצבא ההונגרי בהם עבדו יהודים עבודות כפייה.

בשנת תר"ע (1910) לערך התישב בסיטשל תלמיד חכם גדול מילידי רוסיה, ר' אורי מאיר כהנוב. נולד בשנת תרמ"ג (1883). בגיל עשרים, כשהגיע תורו להתיצב ולהתגייס לצבא הצאר עקר להונגריה והלך ללמוד לישיבת צעהלים. לאחר מכן עלה לירושלים ולמד בישיבת "תורת חיים", אך בשל מצב בריאותו שהתרופף חזר להונגריה והתישב בסיטשל. החליף את לבושו ללבוש החסידי של יהודי מארמארוש ושימש שם כרב בפועל. שמו הלך לפניו כלמדן וכחריף ובקיא בכל הש"ס והתקבצו אליו תלמידים מכל הסביבה. בסיטשל נולד לו בנו הרב אלעזר כהנוב, מגדולי הרבנים בארצות הברית ורבה של קהילת לונגביטש וראש ישיבת "תורה ודעת" בניו יורק וישיבת "אור המאיר" בניוראשל. ר' אורי מאיר כהנוב ישב בסיטשל עד תום מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918. לאחר מכן עבר לעיר הרמאנשטאדט שבטראנסילוואניה שבה ישב כשש שנים וגם שם ניהל ישיבה. בשנת 1924 היגר לארצות הברית ועד לפטירתו ביום ב בשבט תש"ך (1960) היה ראש ישיבת "תורה ודעת". ארונו הועלה לירושלים ונטמן בהר המנוחות. עוד בחייו הופיעו שני ספרים, שניהם משותפים לו ולבנו:

ספר משמרת הכהנים... חלק א: ביאורים וחידושים... מכמה מסכתות... חלק ב: חידושים על מסכת קידושין מאת בנו הרב אלעזר כהנוב... ניו יורק תש"ח. קכז דף.

ספר פרי הארץ על מצוות התלויות בארץ, תורת השביעית... מאת הרב אלעזר כהנוב... קונטרס אמרי כהן על מסכת פסחים והלכותיה מאת הרב אורי מאיר כהנוב... ניו יורק תשי"ט. רלד עמ'.

זמן קצר ישב בסיטשל ר' אהרן ב"ר נחמן כהנא בעל ספר אורחות חיים ונכד לבעל ספר דברי גאונים. הוא היה רב בביסטרא. אף הוא נספה בשואה. כשישב בסיטשל הדפיס חלק קטן מחיבור גדול:

ספר שו"ת וערך הכהן; קובץ מלוקט כמה מאות הלכות פסוקות מן ד' חלקי ש"ע ואחרונים אשר לקטתי... הצעיר אהרן בלאאמו"ר מו"ה נחמן כהנא זצ"ל... החופ"ק סיטשעל. אויבערווישא תרפ"ח. 20 עמ'.

אחד מנכבדי סיטשל, ר' שלמה ב"ר שמואל פרוכטר, שימש כמזכיר הקהילה עד שנת תרפ"ב. לאחר מכן עזב את הכפר והיגר לארצות הברית. לעת זקנתו התישב בירושלים ובה נפטר בשנת תשכ"ה לערך. זמן קצר לאחר שעזב את סיטשל הדפיס את החיבור:

ספר דברי שלמה; דרושים יקרים... בעניני חיוב האמונה... אויבערווישא תרפ"ז. [16], כא, [5] עמ'. עם הקדמה ארוכה ובה פרטים חשובים על חיי היהודים במארמארוש בדור האחרון ונתונים לתולדות המשפחות פרוכטר, שטרן ואדלר והסתעפויותיהם.

לאחר עלותו ארצה הדפיס ספר שני:

אגרת שלמה חלק א וחלק ב; ספר היוחסין. שלשלת היוחסין של הני שלשה אחים הרב שלמה פרוכטר, הרב מרדכי שטרן, הרב אברהם אדלר ז"ל ילידי טשורטקוב בני בתו של הגהצה"ק הרב צבי הירש איש הורוויץ... אביהם של... הרבי ר' שמואל שמעלקא אבד"ק ניקלסבורג והגהצה"ק ר' פנחס הלוי בעל הפלאה... ירושלים תש"ך. [4], קלח עמ'.

ר' מאיר כ"ץ שו"ב:

שו"ת קרן לדוד סי' קלד: בדבר אשר אירע במקומו באחד שבא אליו בערב פסח עם טלה ואמר לו שישחוט את הקרבן פסח שלו, שלא ידע שאסור לומר כן. ואמר רק לשחוק בעלמא. ומעלתו לא שחטו ושואל לדון לו כדת מה לעשות בזה הטלה...

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

אין איש יודע אימתי נוסדה הקהילה. מסתבר שבראשית המאה ה־יט כבר היה מנין קבוע. באותה תקופה נבנה מקוה־טהרה ונפתח בית־עלמין. המוסד הקהילתי הראשון היה ללא ספק החברה קדישא. לקהילת סיטשל היו שלושה בתי תפלה, כולם בנויים מעץ. בשנת תר"ך (1860) נבנה בית־הכנסת הגדול (אין ספק שבמקומו היה כבר קיים בית־כנסת קטן), שהרי במפקד של 1830 נזכר בית כנסת בסיטשל. בשנת תרפ"ט (1929) נבנה בית מדרש של התלמוד־תורה ולפני כן הוקם קלויז של חסידי ספינקא על־ידי נכד האדמו"ר ר' אהרן כהנא הנ"ל. בתלמוד תורה היו שש כתות־חדרים. שלא כברוב קהילות בכפרי מארמארוש, ביקרו בבית הספר העממי של הכפר כשני שלישים מילדי סיטשל.

חלק ניכר מאד מיהודי סיטשל היו תלמידי חכמים מופלגים ומהם גם בעלי הוראה. בכל הישוב לא היה יהודי

ללא זקן ופיאות. בשעה 4 לפנות בוקר כבר המה בית המדרש מלומדים גמרא ותוספות וקול התורה נשמע למרחוק. נזכיר לדוגמה את הקצב ר' אביגדור פריד, שסיים את הש"ס כל שנה. ואמנם ש"ס ומפורשים ראשונים ואחרונים היו שגורים על פיו. הוא עסק גם בקבלה. גם הקצב השני ר' בערל קיזלניק, בן הרב מריזווליה היה ת"ח גדול ויר"ש. בעלי בתים ת"ח היו לא מעט בסיטשל. בין הבעלי בתים החשובים בסיטשל מן הראוי להזכיר גם את ר' יוסף יוזפא שטייגמץ. תוך כדי עיסוקו בחנות הכל־בו ותוך משאו ומתנו עם הגויים היה דבוק בתורה ובחסידות. גם הגויים התיחסו אליו באימון רב. כרוב יהודי סיטשל היה גם הוא מחסידי וויז'ניץ (כעשרה אחוזים מיהודי סיטשל היו חסידי סיגט).

יהודי סיטשל התפרנסו מן הפרנסות האופייניות לכפרי מאראמארוש. לרוב יהודי הכפר היו חלקות אדמה קטנות, מהן מצאו פרנסה חלקית. במקביל עסקו גם במסחר זעיר. היו כ־20 בעלי חנויות ובכללן ששה איטליזים. מהם עבדו בכריתת עצים ביערות, כשכירי יום במנסרה, ממנה ינקו רבים מיהודי סיטשל את פרנסתם. היו כמובן גם בעלי מלאכות כגון סנדלרים, חייטים, נגרים, בנאים, מסגרים ועוד.

משנת תרכ"ט (1869) ועד סוף המאה ה־יט היו נכבדי הקהילה ופרנסיה כדלקמן: ר' משה קליין, ר' אברהם יעקב פריד, ר' שלום גרוס, ר' יוסף יצחק דאווידאוויטש, ר' שמואל רובינשטיין, ר' מרדכי ווידר, ר' מרדכי אריה שטיין, ר' שבתי שוחט, ר' אביגדור משה [שם המשפחה לא נמסר], ר' אריה זאב בר"פ, ר' שלמה דאווידאוויטש, ר' אלימלך גאנץ, ר' יחיאל צבי אפל, ר' דוד אפל, ר' אריה דוב רוזנברג, ר' שלום מאליק, ר' פרץ דוד מאליק, מנאמני ביתו של הרב מטרניווה. ר' אברהם גרוס, ר' יחיאל מיכל גרוס.

פנקס הקהילה

נשתמר פנקס קהילת סיטשל בין השנים תרפ"ב—תש"א (1921—1941), השמור בבית מאראמארוש בתל־אביב. הרישום הראשון ממוצאי שבת קודש פ' לך תרפ"ב, הרישום האחרון: א' שופטים תש"א. כיון שהפנקס משקף צדדים שונים מחיי קהילת סיטשל וכיון שבעיות דומות ביסודן התעוררו בקהילות רבות במאראמארוש בין שתי מלחמות העולם, נציין בקצרה תמצית מן הרישומים בפנקס, שכן לא על קהילת סיטשל בלבד יוצא הפנקס ללמד אלא על כלל קהילות מאראמארוש. הפנקס רשום ביידיש, תחילתו על־ידי מזכיר הקהילה ר' שלמה פרוכטר וכשזה היגר לארצות הברית רשמו בו אנשים שונים ללא ציון שמותיהם. ליד הרבה דיונים והחלטות חתימת הרב הגאון ר' מנחם מענדל האגר מאויבר־ווישווה ובכמה מקרים הוסיף כמה מלים וכן חתימת הרב המקומי ר' יחזקאל ווידמאן. נביא את הדברים לפי סדר הרישום בפנקס (בתרגום מיידיש).

מוש"ק פ' לך תרפ"ב: טובי הקהל החליטו: כל זמן שאין אנו מקבלים מרא דאתרא אנו מצטרפים להרב הגאון בעיר ווישווע, הוחלט לפטר את השוחט ר' אלקנה הלוי בערגער הממלא את תפקידו באופן ארעי. פיטוריו יקבלו תוקף בעוד שלושה חדשים, באחד במארץ. בינתיים יחפש לעצמו משרה וגם הקהילה תחפש בינתיים שוחט אחר. תעריפי הגאבעלע: תרנגולת 50 באני, טלה 2 לעי, אווז ובר־אווז 1 לעי, כבש 4 לעי, עגל 4 לעי, עגל בן שנה 8 לעי, עגל בן שנתיים 10 לעי, בהמה גסה 10 לעי, הוחלט שגובה הקהילה (קאסירר) לא יוציא הוצאות ללא אישור טובי הקהלה. בין ישיבה לישיבה מותר לו להוציא עד 100 לעי.

א וארא תרפ"ב: פסק־דין מאת ר' מנחם מענדל האגר (בניסוחו ובכתב־ידו) בענין דין ודברים שבין הקהילה לבין השו"ב ר' אלקנה ברגר. הפסק מכיל ו' סעיפים. סעיף ב: אין להשו"ב שום טענת חזקה נגד הקהלה. סעיף ו: עד שיהי' מורה הוראה בכאן צריך השו"ב להשגיח על עניני הכשרות עירובין מקוה ושאר עניינים הנוגעים לד"ת.

מוש"ק פ' ויחי תרפ"ב: טובי הקהל החליטו שהגובה מותר לו להוציא הוצאות אלה: בית הכבוד ליד בית המדרש; עבור 2 שליטן [מזחלות] להביא את הרב הגאון אב"ד שלנו הלוך ושוב ואולי אף לשלם לו את משכורתו השנתית; וגם לפדות את הנברשת לבית המדרש.

כא טבת תרפ"ב: פרוטוקול של אסיפה כללית בנוכחות ובראשות הרב הגאון. האסיפה החליטה: השו"ב נשאר על משמרתו עד פסח. תעריפים חדשים (יקרים יותר) לגאבעלע: בהמה גסה עם שיניים 40 לעי, בלי שיניים 28 לעי, עגל עד חודש ימים 14 לעי, בהמות דקות טלה או גדי עד חג שבועות 3 לעי, משבועות עד ראש השנה 5 לעי, אחר ראש השנה או כבש אפילו לפני ראש השנה 7 לעי, תרנגול ותרנגולת 1 לעי ו־50 באני, בר אווז 2 לעי, אווז ותרנגול־הודי 3 לעי, ההיטל על שמרים (גערבן) נקבע 13 באני לדעקא אחד. אלה שיקנו "שמרים שחורים" שלא דרך הקהלה יוטל עליהם קנסות; הוקצב בדרך מתנה (ללא התחייבות) מענק לאלמנת השו"ב ר' שבתי, מלבד השכירות שהיא מקבלת מן השו"ב ר' אלקנה.

ב דחול המועד פסח תרפ"ב: חשבון עם הגאבעליסט (מחזיק הגאבעלא). ההכנסות בחדשים ינואר—אפריל היו 8561 לעי. בתקופה זו שחטו 456 תרנגולים/ות, 56 אווזים, 45 כבשים, 150 עגלים. טובי הקהל הזמינו את ר' זאב ב"ר אליה רובינשטיין שו"ב לדין תורה אל הרב בווישווה אודות הספר־תורה שלקח מבית הכנסת בשביל חוב שהוא טוען שהקהילה חייבת לו.

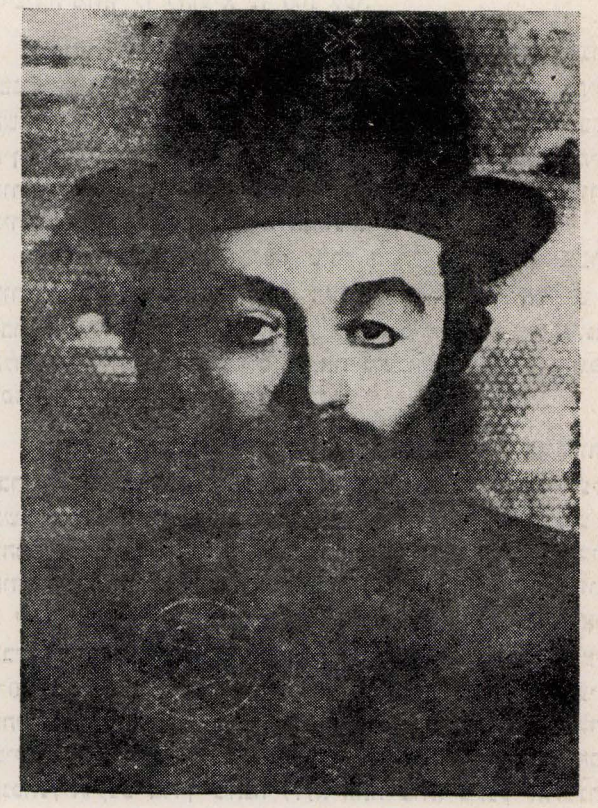
מוש"ק פ' חוקת ובלק תרפ"ב: הוחלט לבחור דיין ומורה הוראה לישוב. הבחירה תתקיים ביום א' פרשת עקב. יש להודיע להרב מיועד [ר' יחזקאל ווידמאן] ולברר אם הוא מעוניין להציג את מועמדותו.

א דברים תרפ"ב: בהסכמת הרב הגאון מווישווה הודיעו על שני המועמדים למשרת דיין ומורה הוראה: ר' יחזקאל ווידמאן הרב ביועד ור' חיים שלמה הורוביץ היושב בבער־בעשט.

יא מנחם אב תרפ"ב — 6 באוגוסט 1922: בנוכחות השטול־ריכטער הכריזו חברי ועדת הבחירות על שני המועמדים. בפנקס רשימה של 80 בעלי זכות בחירה. למשפחות דלקמן למעלה משלושה חברים: פרוכטר (6), אפל (4), פאללאק (4), רוזנברג (7), גאנץ (14), דאווידאוויטש (3). ברוב של 52 קולות נבחר ר' יחזקאל ווידמאן. בין החתומים

על פרוטוקול הבחירות גם השטול־ריכטער: גיאורגה דאן (George Dan).

א שופטים תרפ״ב: הגובה ר׳ מאטל שפריצר [גם שפיצר] הוסמך לשפץ את ביתו של ר׳ אברהם גרוס, שנשכר לצורך דירתו של הרב.

ר׳ מאטל שפיצר

א תבוא תרפ״ב: אסיפה כללית בנוכחות הרב הגאון מווישווה. הוחלט פה אחד לקבלו לאב״ד לכל ימי חייו; היטל נוסף על השמרים; מס הקהילה יוגבה בצורה נמרצת יותר. בעלי הבתים ידורגו לארבע קטגוריות: א) 200 לעי לשנה, ב) 100 לעי לשנה, ג) 50 לעי לשנה, ד) 25 לעי לשנה. שינויים נוספים בתעריפי הגאבעלע המחולקים לתשעה סוגים.

מוש״ק וישלח תרפ״ג: הרב דפה [הרב ווידמאן] מבקש הוספה. הבקשה אושרה.

ב מקץ ד דחנוכה תרפ״ג: הח״מ השו״ב אלקנה ברגר מודה שאם יוענקו לו 4000 לעי יסתלק ממשרתו.

מוש״ק שמות תרפ״ג: הוחלט שהקהילה תלווה 2000 לעי לסלק לר׳ אלקנה שו״ב. 2000 לעי נוספים יתנו לו עד חצי אדר הבעל״ט.

ד דחול המועד פסח [תרפ״ג ?]: א) אודות השו״ב ממאסיף המתפקד באופן ארעי. יש לפרסם מכרז בעתונות על שוחט; ב) אודות החוב בסך 5000 לעי שהקהלה חייבת; ג) אודות השכירות להרב המקומי — הוספה; ד) יש לדאוג לבלן למקווה וכן יש לתת את הדעת על תיקון המקווה ושיפוצו.

א וילך תרפ״ג: תעריפים חדשים לגאבעלא.

ב דר״ח חשון תרפ״ד: נבחרה הנהלה חדשה לקהילה: ר׳ דוד אפל פרעזעס, ר׳ מאטל שפריצר ראה״ק, טובים: ר׳ ברוך פריד, ר׳ יהושע קראץ, ר׳ מנחם מאשקאוויטש, ר׳ משה צבי בר״א פישמאן, ר׳ אליעזר גאנץ. משלימים: ר׳ משה צבי בר״מ פישמאן, ר׳ מרדכי אפל, פה אחד נבחר השו״ב מסעלישט ר׳ צבי מאיר פויגל. נוסח החוזה עם השו״ב. בין השאר עליו לפקח כל שבוע על העירוב.

ורעיתו רעכיל

עש״ק נח תרפ״ד: הוחלט שהבלן יקח 10 לעי בעד אמבטיה ראשונה, 4 לעי בעד אמבטיה שניה ו־3 לעי בעד מקוה בלבד; כדי לקיים את בית המדרש חייב כל בעל בית לשלם 40 לעי לשנה. הסכום ינוכה מנדרים ונדבות.

ב ניסן תרפ״ד: אישור ר׳ מנחם מענדל האגר ״שכל תקנות הקהל בענין מס הגאבעלא הם עפ״י דת תוה״ק בצירוף חתימתו וחותמת ״בי דינא דק״ק אויבערווישא והגלילי״.

ב יתרו תרפ״ו: פרוטוקול של אסיפה כללית. נמכרה הגאבעלא בעד 65.000 לעי. הקונים שלושה קצבים: יעקב שמשון טויב, נתן קארן וכתריאל קיזלניק. נמכרה הכנסת השמרים. על החתום גם הרבנים מווישווה ומסיטשל. השו״ב ר׳ צבי מאיר לווה מן הקהילה 10.000 לעי. זמן פרעון בעוד שלוש שנים. עד אז אסור לו לעזוב את המקום פרט אם ישלם את החוב. הוספה למשכורות הרב והשוחט.

הושענא רבה תרפ״ז: נבחרה הנהלה חדשה.

מוש״ק לך תרפ״ז: לשם בדק בית של המקווה הוחלט להטיל מס על משקאות חריפים.

מוש״ק וארא תרפ״ז: מכרו לגאבעלא. לא היו קונים. נשאר בידי הקהילה.

מוש״ק בא תרפ״ז: השמרים נמכרו לר׳ מאיר פיינטוך.

ד יתרו תרפ"ז: הגאבעלא נמכרה לשוחט ר' צבי מאיר.

ד במדבר תרפ"ז: דין ודברים בין הקהילה והשוחט בענין הגאבעלא. השוחט טוען שהוא מפסיד.

הושענא רבה תרפ"ח: בחירות חדשות להנהגת הקהילה.

מוש"ק וארא תרפ"ח: ענין השמרים וסידור התשלומים של החוכר מאיר פיינטוך.

ג בא תרפ"ח: ענין הגאבעלא ותשלומי השוחט חוכר הגאבעלא.

א מטות תרפ"ח: הוחלט ללוות 15.000 לעי לתיקון המקווה ותשלום שכירת הדירה לרב. ר' ישראל ליב שטגמאן נבחר לראה"ק שני והבטיח לטפל בתיקון המקווה. בין החותמים גם ר' מנחם מענדל האגר.

א שופטים תרפ"ח: הוחלט לתקן "תקנה גדולה": כל מלמד חייב ללכת עם תלמידיו בכל עש"ק אל הרב דקהילתנו לנסות לימודם. כל מי שיעבור אפילו פעם אחת יפסל מלמלא תפקיד זה ואין לו זכות לגבות כסף מהורי התלמידים.

שילחי תרפ"ח: הב' אלטיר טויב נקנס עבור "דברים רעים" שעשה. הוטל עליו לתרום 800 לעי לתלמוד תורה. עד שיסלק סכום זה אין לו שוב רשות לנהל קצבות לעצמו. עה"ח הרב יחזקאל ווידמאן.

ג האזינו תרפ"ח: כדי לגדור את הפרצה הגוברת במלבושי נשים ובתולות שהם בגילוי בשר החזה והזרועות וכדומה. ראינו לתקן תקנה להטיל את האחריות על הבעל או האב להיות כל איש שורר בביתו. הבעל והאב ייענשו למנוע מהם ומבני ביתם מקוה, עליה לתורה ועמוד. גם יסולקו מכל החברות ולא יקחו חבל בשמחותיהם. עה"ח טובי הקהל והרב יחזקאל ווידמאן.

א דברים תרפ"ט: הוחלט לבנות איטליזים כשרים על מגרש הקהל ליד בית המדרש.

מוש"ק ויגש תר"ץ: השוחט חייב לתת לר' מרדכי שפיצר כל יום א 750 לעי על חשבון החוב שהוא חייב לקהילה.

מוש"ק וירא תר"ץ: באסיפה כללית הוחלט שבית המדרש החדש שנבנה בקיץ תרפ"ט בשם "תלמוד תורה" יימסר לכל אנשי הקהל דפה. אך הוא ייקרא גם להבא בית המדרש תלמוד תורה. 22 המושבים שעדיין לא נמכרו הרשות ביד הקהלה למכרם או להשכירם. הקהל חייב לשלם לר' יצחק אסטאלאש סך 14,500 לעי שנתן על הבנין; באסיפה זו הוחלט גם להטיל מס־קהילה (קולטוס־שטייער) על כל הבעלי־בתים, כפי הרשום ברשימה. והוחלט למשכן כל אחד ואחד בהסרת הטליתים בש"ק. כל מי שיסרב מלמסור את טליתו ענוש יענש עפ"י תקנת הקהל.

א שלח תרצ"א: בשל המצב הכספי של הקהל יופחתו משכורתם של הרב והשוחט ב־15%.

מוש"ק וארא תרצ"ג: אסיפה כללית לבחירת טובי העיר; נבחרו: ר' יהודה לאזער פאלאק פרעזעס, ר' חיים פאלאק ראה"ק, טובים: ר' שלמה ב"ר אייזיק צבי פרוכטר, ר' דוד אפל, ר' איציק אסטאלאש, ר' מנחם מאשקאוויטש, ר' מנחם רובינשטיין. ערזאץ: ר' מאטיל שפריצר, ר' לאזיר גאנץ.

א נצבים תרצ"ג: טובי הקהל החליטו שהרב והשוחט חייבים להשאר בבית בראש השנה וביום הכפורים. אם לא יקיימו החלטה זו יוטל עליהם קנס ויופחת ממשכורתם.

ג יתרו תרצ"ד: אסיפה כללית במעמד (ובחתימת) מרן הגה"צ מווישעווע. נבחרה ועדת בחירות לבחירת טובים חדשים; אסור לשו"ב לשחוט ללא גאבעלא־צעטל, פרט למסוכנת או ביום טוב תמורת משכון; אם הקצבים יכריזו על שביתה פטור חוכר הגאבעלא להכניס את ההקצבה, אך חייב לדאוג להביא בשר מישוב אחר; הקהל חייב להשתדל לתקן את המקוה.

א תרומה תרצ"ד: דיון אודות העצים שהועמקו לקהילה מטעם המועצה סיטשעל.

א תצוה תרצ"ד: אסיפה כללית לבחירת טובים חדשים. השתתפו 68 בוחרים. נבחרו: ר' מנחם מאשקאוויטש פרעזעס, ר' משה מאליק ראה"ק, טובים: ר' מאטל שפריצר, ר' מרדכי אפל, ר' יהודה לייזער פאלאק, ר' שלום שטויבר, ר' אליעזר גאנץ. רעזערוו: ר' דוד אפל, ר' יצחק אסטאלאש.

א צו תרצ"ד: לתמיכה בעניים לקמחא דפסחא הוחלט שבשבוע שחל בו פסח ישלמו 2 לעי נוספים לכל עוף, על ר' מנחם רובינשטיין הוטל עונש משום שהלך להתפלל לפני העמוד לפני הזמן ללא רשות הגבאים. העונש — נשללה ממנו הרשות לרדת לפני התיבה שלושה חדשים.

א אמור תרצ"ד: בגלל ההוצאות הרבות של הקהל ומצבו הכספי החמור הופחתו המשכורות של הרב והשוחט.

א ראה תרצ"ה: כדי לתקן סוף סוף את המקוה ולחזק את בדק הבית של בית המדרש הוחלט לערוך רשימה של קולטוס שטייער. מי שלא ישלם את המס הרשות בידי הקהל להחרים את הטליתות ולנקוט סנקציות אחרות כגון שלילת זכות בחירה, שלילת זכות ההשתמשות במקוה והשחיטה.

א יתרו תרצ"ו: בחירת טובים חדשים. השתתפו 72 בוחרים. נבחרו: ר' יהודה אליעזר פאלאק פרעזעס, ר' ברוך שטעגמאן ראה"ק, טובים: ר' משה מאליק, ר' מנחם מאשקא־וויטש, ר' דוד אפל, ר' משה דאווידאוויטש, ר' מרדכי אפל, ר' יצחק אסטאלאש, ר' מרדכי שפיטצר, ר' שלמה פרוכטר.

ב ויקרא תרצ"ו: אושר להרב מענק של אלף לעי; השוחט נדרש להכיר שדמי הכפרות שייכים לקהל.

ג האזינו תרצ"ז: אסיפה כללית במעמד (ובחתימת) אדמו"ר הק' האב"ד שליט"א [מווישעווע]. תעריפים חדשים לגאבעלא; הוספה להרב ווידמן.

ג וארא תרצ"ח: אסיפה כללית במעמד מרן מווישווע ובמעמד הרב ווידמאן. דיונים אודות ההכנסות מן השמרים; ועדת בחירות לבחירת טובים חדשים; לבחורים רווקין אין זכות בחירה רק במקרה שאין אביהם בבית ממלאים את מקום הנעדרים בכור האחים או הגדול בהם; הוספה להרב ווידמאן ולשו"ב; הקהלה מתחייבת להעניק להרב ווידמאן 3000 לעי שהוקצב לו על חתונת בתו שלא שולמו בזמנו.

ג יתרו תרצ"ח: חוכר השמרים מתחייב שבמקרה של סכסוך יציית לדין תורה ולא ילך לערכאות.

ג תבא תרצ"ט: העלאה בתעריפי הגאבעלא.

ד תבא תרצ"ט: בחירת טובים חדשים. השתתפו 72 בוחרים. נבחרו: ר' יעקב פריעד ראה"ק א, ר' ליב בידרמאן ראה"ק ב, טובים: ר' משה מאליק, ר' מרדכי אפל, ר' שלמה ליב טאבאק, ר' שלמה פאלאק, ר' זעליג יאקאבאוויטש, למשלימים נבחרו: ר' צבי פאלאק, ר' מנחם מאשקאוויטש. הפרוטוקול גם ברומנית (Proces Verbal) בחתימת ראש המועצה ובחותמת המועצה ביום 25 באוגוסט 1939.

[ללא תאריך: ת"ש]: אחרי שהרב מו"ה יצחק בעק שליט"א חתנו של הה"ג שלנו מוה"ר יחזקאל שליט"א ששימש פה בקהלתנו יצ"ו בתור מסייע להוראה לחולשת גופו של חותנו הרב שליט"א מחודש אלול שנת תרצ"ז לפ"ק וכעת העתיק דירתו מקהלתנו יצ"ו לקבל הרבנות דק"ק מאסיעב ראינו לנחוץ למלא המשרה הנ"ל בבנו של הרב שלנו שליט"א ה"ה הבחור כהלכה החו"ב מו"ה חיים נפתלי הירץ הי"ו שהי' עד עתה רב בביהמ"ד מחזיקי תורה באויברווישא יצ"ו בתור מסייע בהוראה לאביו הה"ג שליט"א. בעה"ח סיטשעל יצ"ו [אין חתימה].

השואה

כבר בשנת 1941 החלו הגזירות על יהודי סיטשל. המסחר היהודי שותק כמעט כליל. השחיטה הכשרה נאסרה. פקידי הכפר והז'נדארמים רדפו את היהודים מעבר להוראות הארציות. בימי הפסח של תש"א (1941) נלקחו רבים מן הגברים לעבודות־כפיה בסביבה הקרובה. הם הועסקו בתיקון גשרים ודרכים. לאחר כמה ימים נשלחו לבתיהם. ב־23 באוקטובר 1942 גויסו רבים מיהודי הכפר, וביניהם הרב ווידמאן, לשרות העבודה ההונגרי. ב־15 בדצמבר 1942 נשלחו לאוקרינה. בפלוגת העבודה שרתו כ־250 איש (כולם מטראנ־סילוואניה וממארמארוש), רק בודדים נותרו בחיים. חלק מהם מצאו את מותם כבר בחדשים הראשונים.

בשלוש תשובות שהשיב הרב מטאשנאד לר' יחזקאל ווידמאן, שנזכרו לעיל, נידונו אירועים שאירעו בימי השואה. בתשובה אחת מדובר על אודות "הימים האלו שאין בהם חפץ נחסרו הרבה אנשים מקהילתו אשר לפעמים ימצא שאין בבית הכנסת רק מנין מצומצם". המשיב סתם ולא פירש במה הדברים אמורים. ייתכן שהכוונה לאותו גיוס של ימי הפסח בשנת תש"א, כשרוב הגברים נלקחו לעבודה ולא נשארו אלא הזקנים. שתי תשובות דנות, כזכור, בענין העירוב שהשלטונות ההונגרים ביטלו, זמן קצר לאחר כניסתם לטראנ־סילוואניה הצפונית, בכל כפרי מארמארוש. הרב מסיטשל, למרות הימים המרים "אשר אין בהם חפץ", עמד על משמרת כהונתו וביקש עצה לסמוך על הקולא שעמודי הטלגראף בעצמם ללא תיקון נוסף יוכשרו לעירוב ובלבד שאנשי קהילתו לא יוכשלו ח"ו באיסור הוצאה בשבת. כאשר נסגרה המקוה ע"י השלטונות, הלכו לטבול במס"נ דרך החלון. השו"ב ר' צבי מאיר פוגל המשיך לשחוט למרות האיסור, כדי להכין בשר לשבת.

בסוף אפריל 1944 רוכזו יהודי סיטשל ונשלחו לגיטו דראגמירשט משם הועברו לתחנת הרכבת של אונטרווישווה ומשם גורשו לאווישוויץ.

לאחר המלחמה חזרו רק יהודים בודדים לסיטשל (בשנת 1947 הגיע מספרם ל־55), אך תוך זמן קצר עזבו את הכפר ורובם עלו לישראל.

יהודי אחד בשם ר' דוד ישראל ניימאן, מוצאו מגליציה, היה חתנו של ר' שלום גרוס בעל טחנת קמח, הוא ביקר בגליציה כאשר חזר משם סיפר על חורבן יהדות פולין ואמר שהוא יתחמק מן הגירוש. לקח אתו את אשתו לאה והסתתר ביערות. ביום 20 ביולי 1944 ירד מהיער והסתתר בבית איכר, מיד שלח שליח להודיע לז'נדרמריה שיהודים מסתתרים בביתו, והובלו הוא ואשתו לאווישוויץ.

היום אין יהודים בסיטשל.

ביבליוגרפיה

פנקס קהילת סיטשעל, תרפ"ב—תש"א [שמור בבית מאראמארוש בתל־אביב].

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 67.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 291—293.

כהן, יצחק יוסף: שבעים שנה כתבי־עת תורניים בטראנסיל־וואניה, ארשת א, ירושלים תשי"ט, עמ' 325.

הורביץ, ר' דוד הלוי: שו"ת אמרי דוד, בילגורייא תרצ"ד, סי' ס.

בריסק, ר' מרדכי: שו"ת מהר"ם בריסק, ניו יורק תשכ"ג, חלק א סי' טו; חלק ג סי' ו, לו, לז.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

ארכיון "יד ושם": 03/2806; 03/1022.

בירסאניף

בירסאניף (ברומנית: Bârsana, בהונגרית: Barcánfalva). כפר, כ־20 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	112	9.8
1920	485	14.6
1930	423	11.8
1941	393	9.7

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לכפר בראשית המאה ה־יח. במפקד היהודים משנת 1728 נרשם כאן היהודי שמעון (שם משפחתו לא צויין), בעל לאשה ואב לשלושה בנים. הרישום קובע שאין לו בהמות, חי ממסחר כלשהו ועל יגיע כפיו.

במפקד של שנת 1735 נזכרים כבר שני יהודים אחרים: יעקב מתתיהו (Mathae בכתיב הרישום), בעל לאשה וללא ילדים, שהחזיק שני משרתים ומשרתת ובבעלותו היו שני סוסים, פרה ועגל. הוא היה בחסותו של האציל המקומי מיהאיי רדניק (Rednik); היהודי השני, משה מרקס (Markes), אף הוא נשוי בלא ילדים, החזיק משרת אחד ובבעלותו לא היו בהמות. איש־החסות שלו היה פופ איוואן. נראה שגם יהודים אלה עיקר עיסוקם היה בישול יי"ש בקנה־מידה גדול יותר, בעזרת משרתים ובהמות־עבודה לנסיעות־שיווק ומכירת התוצרת ברחבי המחוז. במפקד של שנת 1846 נרשם יהודי אחד בלבד בבירסאניף, בעל לאשה ואב לילד. בשל הרישום המקוצר והרשלני, שבו אין שמות היהודים, אין לדעת אם מדובר באחד משני היהודים הנזכרים במפקד של 1735.

כעשרים שנה לאחר מכן התגוררו בבירסאניף שש משפחות, כמעט כולן ברוכות ילדים ובסך־הכל 37 נפשות. שכן במפקד של שנת 1768 נרשמו היהודים דלקמן: 1) לאזר הרשקוביץ (10 נפשות), שורף יי"ש. שילם 30 פלורין לשנה דמי חכירה; 2) מושקה אוהאימוביטש (Ohajmovics) (7 נפשות). שילם 10 פלורין לשנה; 3) לייב אשרמוביטש (Asremovics) (9 נפשות). שילם 10 פלורין לשנה; 4) דוד הרשקוביץ (4 נפשות). שילם 8.34 פלורין לשנה; 5) הערש איזאקוביטש (בודד). אינו משלם דמי חכירה (עבד כנראה בשרותו של אחד היהודים ולא היה עצמאי); 6) מורשול [כנראה שם שהשתבש ברישום] שאלאמון (6 נפשות). שילם 4.27 פלורין לשנה דמי חכירה.

במפקד שנערך בשנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בבירסאניף כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

אינדיג טאנאסיע (6), אינדיג ליב (4), אינדיג זליג (2), גנץ אברהם (6), פולק קאלמן (5), גנץ קאלמן (5), גנץ לזר (5), פולק אברהם (3), שטול לזר (4), טסלר שמעון (4), שטול ישראל (5), גאילר יעקב (6), גנץ משה (4), יעגער איציק (2), פולק זליג (2), רוט יאנקו (4), שטול שמעון (4), קאיאפה עזרא (4), רוט הרש (4), אפשאן ליב (4), רוט יאנקו (4), רוט הרש (4), הרש שכטר (2), גרונר שלום.

בניגוד ליהודים המופיעים במפקדים הקודמים, מסתבר ששש המשפחות המופיעות במיפקד של 1768 היכו שרשים בבירסאניף והתערו בכפר מבחינה כלכלית ומשקית. יהודים אלה היו קרוב לוודאי הגרעין לקהילה היהודית בעתיד. יש להניח שבשנת 1768 היה כבר מנין קבוע בבירסאניף אף־על־פי שעדיין לא היה להם בית־כנסת ושאר מוסדות קהילתיים. ואם כן היה זה אחד המניינים הראשונים באחד מכפרי מארמארוש שמדרום לנהר הטיסה.

מוצאם של כל היהודים בבירסאניף מגליציה.

הקהילה התארגנה בראשית המאה ה־יט, כאשר נבנה בית־הכנסת הראשון, מקוה טהרה ונוסדה החברה קדישא. במשך הזמן הוקמו שני בתי־מדרש נוספים. היהודים הראשונים היו חסידי קוסוב־וויז'ניץ. בסוף המאה ה־יט נתרבו חסידי סיגט וכן היו גם חסידי קרעטשניף.

יהודי בירסאניף התפרנסו בעיקר על החקלאות שהיתה מאד מפותחת. יהודים אחדים הגיעו לדרגת עשירות. גם גידול צאן (פלנינעס) ותעשיית החלב פירנסו חלק ניכר מיהודי הכפר. יהודים אחרים עסקו במסחר. לפי שיחזור של יוצאי הקהילה החזיקו יהודי בירסאניף שש חנויות, שני בתי־מרזח ושלושה אטליזים.

אחד היהודים העשירים בבירסאניף ובכל מחוז מארמא־רוש היה ר' יוסף יחזקאל כהנא. הוא היה בן ר' יהודה כהנא (חתן בעל מראה יחזקאל) בן ר' שמואל זאנוויל כהנא, שהיה חתן בעל קונטרס הספיקות ואמו היתה בת ר' יוסף אריה כהנא מסיגט. בבעלותו היו שטחי קרקע גדולים. היה מועמד לקבלת תואר אצולה מקיסר פראנץ־יוסף, אך משום שהטכס היה כרוך בענידת צלב ויתר על התואר, אף על פי כן נקרא בפי כל ר' "יחזקאל" "בארון".

לקהילת בירסאניף לא היה רב מעולם. הוא היה שייך קודם לגליל הרבני של סיגט ולאחר מכן לגליל ברבשט. הקהילה החזיקה שוחט שהורה גם בשאלות איסור והיתר. השוחטים הידועים לנו: ר' מנחם מענדל כהנא (בשנת תר"ך 1860 לערך), ר' ישראל שטרן (בשנות השמונים). השוחט האחרון היה ר' משה דייטש (בנו מכהן היום כשוחט בעיר רמלה). בין יהודי הכפר היה מספר ניכר של תלמידי חכמים

שנתנו חינוך תורני וישיבתי לבניהם. ידועים לנו שנים מצעירי הכפר שכיהנו ברבנות: ר׳ יוסף ברוך גאנץ שישב על כס ההוראה ברוטרדאם שבהולנד וניספה בשואה; ור׳ חיים וולף המכהן ברבנות ברחובות.

עד מלחמת העולם הראשונה היו נכבדי הקהילה ופרנסיה: ר׳ מרדכי ווידר, ר׳ געציל גאנץ, ר׳ חיים מאיר סג״ל, ר׳ מנחם ישראל גאנץ, ר׳ יצחק גאנץ ובנו, ר׳ מעשיל גאנץ, ר׳ גרשון גאנץ, ר׳ יהודה אריה פולאק, ר׳ פנחס שטאהל, ר׳ משה אינדיק, הגביר ר׳ יוסף שטרן ובנו ר׳ צבי שטרן, חתנו זעליג שטרן, ר׳ יחזקאל כהנא הנזכר וחתניו ר׳ יצחק הורוביץ ור׳ אריה קראטץ, ר׳ מאיר צבי גאנץ, ר׳ שמשון שטסל, ר׳ וולף מאליק, ר׳ חיים פוגל, ועוד.

למרות הצעדים הראשונים של יהודי בירסאניף שהיו מבטיחים והקדימו את רוב ישובי מארמארוש לא התרבו יהודי הכפר אלא באיטיות. יהודי בירסאניף הגיעו לשיאם מבחינה מספרית לפני מלחמת העולם הראשונה. מאז ואילך חלה נסיגה מתמדת, ומספרם הלך ופחת. בעשרים השנים שבין שתי מלחמות העולם נטשו את הכפר כמאה יהודים (למעלה מ־20%) וחיפשו את מזלם בעריה השונות של המדינה וכמה מהם עלה בידם להגר לארצות שמעבר לים, ביחוד ארצות הברית.

בימי השואה

גורל יהודי בירסאניף היה כגורלם של כל יהודי המדינה. בשנת 1941 גורשו 4—5 משפחות אל מעבר לגבול בתואנה שאינם אזרחי הונגריה, אך לאחר השתדלות הוחזרו. בשנת 1942 גויסו כמה מאנשי הכפר לעבודות כפייה ורבים מהם הועברו לאוקראינה ורובם ניספו שם.

במחצית השניה של חודש אפריל 1944 הועברו יהודי בירסאניף לגיטו ברבשט, משם גורשו להשמדה באושוויץ. שנים מיהודי בירסאניף, האחים שמואל ופסח אינדיק, לא התיצבו במקום הריכוז של יהודי הכפר. הם הסתתרו ביער ואיכר רומני הבטיח להם את חסותו ואת כלכלתם. אך כעבור כמה ימים נפל עליו פחדם של השלטונות שאיימו במות על הסתרת יהודים. האיכר התיעץ עם שופט הכפר וזה הסגיר את היהודים לז׳אנדרמים. מיד תפסו את האחים אינדיק ורצחו אותם במקום. הם נטמנו בקבר אחים בבית העלמין היהודי.

לאחר המלחמה חזרו כ־60 משרידי השואה לבירסאניף. נעשו נסיונות לשקם הקהילה אך עד מהרה נטשו את הכפר ורובם הגדול עלו לישראל.

היום מתגורר יהודי אחד בבירסאניף, ר׳ ירחמיאל דרימר (פארקאש), המשמש כשוחט יחיד בכל מחוז מארמארוש.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 137, 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 101.
Magyar--Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 1005.

ארכיון ״יד ושם״ : 03/3385.

סלישט

סלישט (ברומנית: Sălişteа de Sus, בהונגרית: Felsö-szelistye). כפר, כ־45 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	83	[1400 תושבים]
1910	465	14.2
1920	437	13.0
1930	377	10.3
1941	357	8.7

ראשיתו של הישוב היהודי

ההיסטוריון של יהדות הונגריה, ר׳ יקותיאל יהודה גרינ־וואלד, כותב שהיהודים הראשונים הגיעו לסלישט בשנת 1750 לערך. התעודות שבידינו מאשרות קביעה זו. שכן במפקדי היהודים בהונגריה בשנים 1725, 1728, 1735, 1746 לא נרשם אף יהודי בסלישט. רק במפקד יהודי מארמארוש מחודש יוני 1768 נרשם לראשונה יהודי בסלישט. היה זה — לפי הרשום במפקד — יהודי בשם מרקוס יוסיף, שמשפחתו מנתה חמש נפשות ועסק בבישול משקאות חריפים. הוא שילם דמי חכירה סך עצום ורב 381.40 פלורין לשנה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות סלישט כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

ווידער לזר (2), שטרן הרש לייב (3), וואלף הרש (2), סאקס לייב (9), דבלינער שמואל (4), שטרן שטרול (4), רוזנברג פישל (6), פאסטרנק יעקב (5), שטרן איזאק (3), גנץ משה (7), שטרן שמואל (6), שטרן מאיר (8), גנץ שמואל (4), פאסטרנאק לייב (6), פאסטרנק הרש (4), שניידער לזר (2), שכטר שמואל (2).

מסתבר שמרקוס יוסיף אינו אלא ר' מרדכי ב"ר יוסף שטרן, בן אחותו של הגאון והצדיק הידוע ר' שמואל שמעלקא הורוויץ מניקלסבורג. ר' מרדכי נולד בטשורטקוב שבגליציה, שבה כהן סבו (אבי אמו ואבי האחים ר' שמעלקא ור' פנחס הורוויץ) ר' צבי הירש הורוויץ, כרב. ר' מרדכי שטרן ישב בבית דודו בניקלסבורג ולמד תורה בישיבתו ואת דרך החסידות קיבל מר' שמעלקא דודו. לאחר נשואיו נאלץ לעזוב את מורביה וכך הגיע למחוז מארמארוש יחד עם שני אחיו ר' שלמה פרוכטר ור' אברהם אדלר, שהתישבו באויברווישווה (ע"ע) ובבורשה (ע"ע).

ר' מרדכי שטרן עשה חיל רב בסלישט הן מבחינה חומרית והן מבחינה רוחנית. למרות הרישום במפקד שעיסוקו בישול משקאות חריפים אין ספק שהיה אחד האנשים העשירים בכל המחוז. הוא חכר כנראה יערות ושדות מן האצילים המקומיים ועסק במסחר בקנה מידה גדול מאד לפי המושגים של התקופה ההיא. בכל מחוז מארמארוש לא היה יהודי ששילם דמי חכירה סכום גבוה כזה (במקום השני עומד אחיו ר' שלמה פרוכטר מאויברווישווה ששילם 177 פלורין).

ר' מרדכי שטרן ניצל את עושרו ואת קשריו הטובים עם השלטונות ועם האצולה המקומית כדי להיטיב את מצבם הרוחני והדתי של יהודי מארמארוש. היהודים המעטים שהתגוררו בפרק זה במארמארוש (בשנת 1768 היה מספר היהודים בכל רחבי מארמארוש 670 נפש) היו מפוזרים על פני ארץ רחבה בעשרות כפרים ללא תורה וללא תפילה בציבור וללא אפשרות לחנך את ילדיהם בדרכי תורה (ובעצם ללא חינוך כלשהו). נקודת האור היחידה נצנצה בביתו של ר' מרדכי שטרן בסלישט. כאן היה בית־המדרש הקבוע הראשון בכל כפרי המחוז (להוציא את העיר סיגט). ביתו היה פתוח לרווחה לכל עובר ושב ואף לא־יהודים התארחו בביתו. הוא הזמין לביתו רבנים וצדיקים ידועים מגליציה. בין האורחים ששהו בביתו בולט הצדיק הידוע ר' ברוך מקאסוב, תלמידם של המגיד ממעזריטש ושל ר' מנחם מענדל מוויטבסק ומחבר הספרים יסוד האמונה ועמוד העבודה (טשערנאוויץ תרי"ד), שנפטר בשנת תקמ"ב (1781). ר' ברוך מקאסוב היה שוהה בבית ר' מרדכי שטרן בסלישט חדשים רבים ונהרו אליו רבים מיהודי מארמארוש להאזין לשיחותיו ודברי תורתו, להתברך על־ידו בבני חיי ומזוני. הוא היה עובר לפני התיבה בימים הנוראים ומכפרים קרובים ורחוקים היו באים יהודי מארמא־רוש לשמוע אל הרינה ואל התפלה בנוסח של החסידים. אין ספק שביתו של ר' מרדכי שטרן בסלישט היה הריכוז החסידי הראשון בכל רחבי הונגריה. אולם הצדיק החסידי שהיתה לו ההשפעה הגדולה ביותר על בית ר' מרדכי שטרן בסלישט ודרכו על כל יהודי מארמארוש היה ר' מנחם מענדל מקאסוב, שהטביע את חותמו הרוחני־החסידי על מחוז מארמארוש לדורו ולדורות הבאים.

ר' מרדכי שטרן הקים דור ישרים יבורך. רבבות מיהודי מארמארוש היו מצאצאיו. שנים מבניו עברו לכפרים סמוכים, ר' יצחק שטרן עבר לסטרימטרה (ע"ע) ור' מרדכי שטרן לדראגמירשט, בהם המשיכו במסורת אבות וגידלו דורות של תלמידי חכמים וחסידים. חתנו של ר' מרדכי שטרן, הרב ר' חיים מאיר טרויב היה רבה של סיגט תקופה קצרה (ע"ע "סיגט") ולאחר ששתו נפטרה בדמי ימיה עזב את סיגט וחזר למקום מולדתו דילאטין שבגליציה. בסוף ימיו חזר לסיגט ובה נפטר זקן ושבע ימים בשנת תר"ב (1841). ר' מרדכי שטרן נפטר כנראה בשנת תק"ס (1800) לערך.

הגרעין הראשון לקהילת סלישט היה כמובן בבית ר' מרדכי שטרן. בסוף המאה ה־יח אורגנה הקהילה. מסתבר שבית הכנסת הראשון נבנה בראשית המאה ה־יט, אך הוא לא נשתמר בצורתו הראשונית. באמצע המאה ה־יט נבנה על יסודותיו בית־כנסת גדול יותר בעל 400 מושבים, שכונה בפי תושבי סלישט "די גרויסע שול". לאחר מכן נבנה בית־כנסת נוסף שקיבל את השם "די אויברשטע שול". שניהם היו בנויים מעץ. מאז ראשית התישבות היהודים נבנה בכפר מקוה טהרה (קרוב לוודאי על־ידי ר' מרדכי שטרן), שעבר במשך הזמן שיפוצים והרחבה. גם החברה קדישא פעלה מראשית ההתישבות היהודית, אף־על־פי שאורגנה רשמית זמן רב לאחר מכן. הוקמו כמה חברות ללימוד תורה, כגון החברה משניות שנוסדה בחורף תרנ"ה (1894) ושידיעה על כך פורסמה בעתון "סיגעטער צייטונג" (גליון מס' 15 משנת תרנ"ה 1895). מטרת החברה לסיים ששה סדרי משנה ארבע פעמים בשנה. ראש החברה ומיסדה היה ר' משה צבי פאס־טרנאק. חברות מסוג זה וכן חברות למטרות צדקה וחסד נוסדו בסלישט, אף־על־פי שאין לנו ידיעות על כך. לאחר מלחמת העולם הראשונה התארגן גם החינוך היהודי המסורתי, שהיה נתון קודם לכן בידי מלמדים פרטיים, למוסד קהילתי־ציבורי תלמוד תורה, שבו לימדו 6—7 מלמדים.

הפרנסה של יהודי סלישט היתה מצומצמת ורוב היהודים חיו חיי דחקות ועוני, כמו בשאר ישובי מארמארוש. מלבד בעלי האחוזות המעטים שבבעלות המשפחות שטרן, פוגל וכהנא וכן שלושה בעלי טחנות קמח ועוד כמה סוחרי עצים ופירות בקנה־מידה גדול למדי, הרי רובם הגדול של יהודי סלישט היו עניים מרודים. כשלושים אחוז עסקו במסחר זעיר כבעלי חנויות ובתי־מרזח, סוחרי עור, בקר ועוד. כחמשה אחוזים היו בעלי מלאכה: חייטים, פרוונים, סנדלרים, חרשי־עץ, בנאים ועוד. במקביל לעיסוקים אלה החזיקו רוב יהודי סלישט משקים זעירים, שסיפק להם מצרכי מזון בסיסיים.

מעולם לא היה רב בקהילת סלישט. רבו של הכפר הסמוך דראגמירשט שימש גם כרבה של סלישט, שהשתתפה בהחזקתו. הקהילה החזיקה שוחט, שפסק שאלות הלכתיות שכיחות. גם כמה מבעלי־הבתים, שהיו תלמידי חכמים ומוסמכים להורות פסקו שאלות שהזדמנו.

אחד מתלמידי החכמים בסלישט, שמילא תפקיד של דיין ומורה הוראה (כנראה שלא על מנת לקבל פרס) היה ר' חיים ב"ר יהודה מנחם כהנא. אביו ר' יהודה מנחם כהנא ישב בסיגט ובסוף ימיו עלה ארצה ונפטר בצפת. הוא היה דור רביעי לבעל קונטרס הספיקות והיה חתן ר' יוסף אריה כהנא בן בנו של בעל קונטרס הספיקות וחתן הגאון בעל מראה יחזקאל. ר' חיים כהנא היה תלמיד חכם מופלג וחסיד קוסוב. נפטר ביום יד שבט תרפ"ה (1925) בסיגט. בחייו פרסם חידושי תורה בכתבי־עת תורניים, כגון אסיפת חכמים שנה א (תר"ע), גליון סיון (סי' כט). בעזבונו נשאר חיבור על מסכת עדויות שלא נדפס. בין כתביו נמצא גם חומר רב לתולדות שושלת קוסוב. החומר נמסר לר' חיים ישכר דב גרוס מפטריווה, ובאותו

זמן ראש ישיבה ומגיד מישרים במונקאטש, שסידר את הספר והוסיף לו הוספות רבות:

ספר אבן שתיה... תולדותיהם של צדיקים ומעשיהם הטובים והנאים וסיפורים נוראים ונפלאים וחידושי תורה של רבותינו הקדושים רבינו יעקב קאפיל חסיד ז"ל ובנו רבינו מנחם מענדל מקאסוב ז"ל ובנו רבינו חיים ז"ל מקאסוב ושלשת בניו ה"ה: רבינו יעקב שמשון ז"ל מקאסוב ורבינו יוסף אלטר ז"ל מראדיוויץ ורבינו מנחם מענדל ז"ל מוויזניצא ובנו רבינו ברוך ז"ל מוויזניצא... מונקאטש תר"צ. קיא, [1] עמ'.
דפוסי צילום: [ירושלים תשכ"ה]; [ניו יורק] תשל"ה.

רובם של יהודי סלישט היו חסידי קוסוב עד הדור האחרון אך נסעו גם לאדמו"רים מבית וויז'ניץ: ר' ישראל ואחיו ר' פנחס בבורשה ולצאצאיהם. אפייני הסיפור הבא: אחד מבעלי הבתים בסלישט נתבע על־ידי הקהילה לדין־תורה לרבה של דראגמירשט, שכיהן כזכור גם בסלישט, בענין השגת גבול המקוה. ר' משה ישראל פלדמאן הוציא את פסק־דינו והיהודי, שהיה חסיד קוסוב, לא ציית. אותו יהודי הקים לעצמו בית־תפילה משלו ולא נזקק לבתי הכנסת של הקהילה. הרב הוציא איסור על בית התפילה הנפרש, אך ללא הועיל — הסרבן המשיך בסירובו. פנה איפוא הרב אל האדמו"ר מקוסוב, ר' חיים ב"ר משה האגר (ניספה בשואה) ופרש בפניו את הענין. כשעבר זמן מסוים והאדמו"ר לא הגיב נסע בעל־הבית לקוסוב. בהופיעו לפני דלת האדמו"ר מקוסוב נטרקה הדלת בפניו והוא סירב לראותו עד אשר לא יתחייב בפני האדמו"ר לקבל נזיפה מן המרא דאתרא ולקיים את פסק דינו. כל שנה שבת האדמו"ר מקוסוב בסלישט.

ראשי הקהילה, נכבדיה ופרנסיה עד מלחמת העולם הראשונה היו: ר' שמואל שטרן, ר' חיים מרדכי [שם המשפחה לא צוין], ר' יעקב בן פעסיל, ר' משה נחמן כהנא, ר' מרדכי דבלינגר, ר' מרדכי בן פריידיל, ר' ירוחם שוחט, ר' עזריאל בן חיה, ר' משה שמואל מענדל אוויטש, ר' מרדכי ווידר, ר' מנחם מענדל שטרן, ר' חיים שטרן, ר' מרדכי מנחם פאסטרנאק, ר' יחיאל מיכל פאסטרנאק, ר' אלטר פאסטרנאק, ר' אברהם דאווידאוויטש, ר' אליה יצחק דאווידאוויטש, ר' חיים דבלינגר, ר' חיים מאליק, ר' יוסף יוזפא שטיינמץ, ר' מאיר ווידר, ר' משה צבי פאסטרנאק, בנו ר' יוסף פאסטרנאק תלמיד חכם גדול, חתן ר' יצחק קינד ממאסיף. בן שני ר' יהודה מאיר פאסטרנאק תלמיד חכם וסוחר הגון, שאף הוא ישב במאסיף.

בין שתי מלחמות העולם עמד בראש הקהילה ר' הרצל פוגל, שהיה בדרך־כלל מייצג את היהודים גם במועצה הכפרית.

בימי השואה

אין בידינו ידיעות מפורטות על תהליכי השואה בסלישט. בסוף אפריל 1944 רוכזו כל יהודי סלישט בבית הכנסת הגדול, שם עברו בדיקות וחקירות בדבר רכושם וכספם. ראש הקהילה, הרצל פוגל, הובל לביתו בידי משמר של ז'אנדרמים כדי לגלות את מקומות המחבוא של רכושו. לפתע הודיעה הו'אנ־דרמריה שהרצל פוגל נמצא תלוי בביתו. יהודי הכפר, שהכירו היטב את מנהיגם היו משוכנעים שהוא נרצח על־ידי הז'אנדר־מים. הוא הובא לקבר ישראל בבית העלמין של סלישט.

יהודי סלישט הועברו לגיטו דראגמירשט, משם נשלחו להשמדה באושוויץ.

לאחר המלחמה חזר מספר קטן של שרידי הקהילה (בשנת 1947 היה מספרם 57), אך תוך זמן קצר נטשו את המקום ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בסלישט.

ביבליוגרפיה

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 13.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 86.

ווייגרטן, שמואל הכהן: לקורות היהדות בקארפאטורוס, ירושלים ותל־אביב תשי"ט, עמ' 23—24.

רוזמן, שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' תלב—תלג.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

ארכיון "יד ושם": 03/2439; 015/989.

סטרימטרה

סטרימטרה (ברומנית: Srâmtura, בהונגרית: Szurdok). כפר, כ־25 ק״מ מדרום־מזרח לעיר המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	28	[1352 תושבים]
1920	409	12.7
1930	369	10.5

ראשיתו של הישוב היהודי

לראשונה נזכר יהודי בסטרימטרה במפקד היהודים של שנת 1748, שבו נרשם יהודי בעל לאשה ואב לשני ילדים ושני משרתים עוזרים במשק ביתו. במפקד זה לא נרשמו שמות היהודים, משלוח ידם ומקום מוצאם. מסתבר שעסק ברוכלות. אך גם יהודי זה לא האריך ימים בסטרימטרה, שכן במפקד של שנת 1768 שוב לא ייזכר ולא יפקד יהודי בסטרימטרה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בסטרימטרה כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

פיינטוך מאריא (6), זיסה דוד (5), זיסה יצחק (7), זיסה ישראל (6), ויזל בנימין (8), זיסה סרול (4), הרש ליב (6), שוואב מאיר הרש (6), שוואב וויזער (2), מושקא־וויטש הרש (4).

קרוב לוודאי שהיהודי הראשון שהכה שרשים בסטרימטרה היה ר׳ יצחק שטרן בנו של ר׳ מרדכי שטרן מן הכפר סלישט (ע״ע). הוא התישב בכפר בשנות השמונים של המאה ה־יח. הוא הגיע לאמידות והלך בדרך אביו: הצטיין בהכנסת אורחים במידה מפליגה. בביתו התאכסנו צדיקי זמנו כגון ר׳ מנחם מענדל מרימנוב, ר׳ משה טייטלבוים מאויהל, ר׳ ישראל מרוז׳ין ואחרים. צדיקים אלה דימו את ביתו של ר׳ איציק שטרן לביתו של אברהם אבינו. הוא היה מקובל גם על השלטונות הכפריים, כגון הגראף טלקי בעל הכפר ושלטונות המחוז והשתדל למען יהודי מארמארוש. כל בני הכפר — להוציא משפחה אחת — היו מצאצאיו, כשנפטר בגיל שמונים ושתיים בשנת תר״ה (1845) ראה מאות מנכדיו, ניניו וצאצאיו בכפר עצמו ובכפרי הסביבה הולכים בעקבותיו בדרך התורה והחסידות. פאר בניו היה ר׳ יוסף שטרן שהיה רבה של סיגט עשרים וארבע שנה (בשנים תקצ״ד—תר [1834—1840] כראש בית־דין ורב הגליל ובשנים ת״ר—תרי״ח [1840—1858] גם רב אב״ד).

אגדות רבות היו בפי צאצאיו של ר׳ איציק שטרן, שכונה בפיהם ״דער זיידע ר׳ איציק״, עד הדור האחרון. נעתיק כאן סיפור אחד בלשונו של ר׳ יקותיאל גרינוואלד כפי שנמסר לו על־ידי אחד מנכדיו: פעם אחת הלך עם יהודי אחד להשתדל אצל שר אחד לטובת הכלל. השר היה דווקא איש טוב אבל מהיר חימה. בבואם לפני השר מצאו אותו אוכל ושותה ויקבלם בכבוד. גם נתן צו למשרתו לירד למרתף ולהביא יין מהמשובח לכבד בו אורחיו. אכן כאשר כבדם השר לשתות מאנו האורחים בטענה, כי על פי דת ישראל אסור להם לשתות יינם. אז קם השר מכסאו בכעס ובחימה ואמר להם, שעזות כזו לא שמע מעולם שירהב איש ישראל לסרב ולהשיב אחור בקשתו. והוסיף לאמור: אנוכי נותן לכם זמן עשרה רגעים להתחשב. אם תמלאו בקשתי הרי טוב ואז אמלא גם אנכי את בקשתכם. אכן אם תמאנו מוכן אני להרוג אתכם בחרבי פה כרגע. ר׳ איציק קם מכסאו ובשמחה ברך את ה׳ אשר אינה ידו לקדש שמו ברבים. אף השיב להשר: מוכן הנני למות מיד בעד קדושת שמו. אז פנה השר אל הבירו — ואתה? שתה אתה והצל את נפשך. והוא שמע לדבריו ולקח את הכוס וישת. אז אמר להם השר: דעו כי רק לנסות אתכם היתה כוונתי. רציתי לראות עד כמה יקרה בעיניכם תורתכם. ואתה, איציק, יקר אתה בעיני מאד, מוכן אני למלאות היום ובכל עת את בקשתך.

תהליך התארגנות קהילת סטרימטרה החל כנראה בתחילת המאה ה־יט. גרעין הקהילה היה ביתו של ר׳ יצחק שטרן, שבו התקיים המנין הקבוע הראשון. באותו הפרק נפתח בית העלמין. אחת המצבות העתיקות היא על קברה של אשת ר׳ יצחק שטרן משנת תק״ע (1810) לערך. המקוה הראשון נבנה עם בואו של ר׳ איציק לכפר. ברבע הראשון של המאה ה־יט נבנה בית־כנסת מעץ. באותה תקופה נוסדה החברה קדישא ונוסחו תקנותיה, אף־על־פי שלמעשה מילאו יהודי הכפר את חובותיה לעת הצורך.

קהילת סטרימטרה היתה שייכת לגליל הרבני של ריזאוו־לייה. רבה של ריזאווליה, ר׳ משה קיזלניק, היה מבקר את הכפר לעתים קרובות. נראה שתקופה קצרה אף התגורר בסטרימטרה. בתקופה זו השיב לו ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד את התשובה הבאה:

> שו״ת קרן לדוד סי׳ קיב: ע״ד המנהג שנהגו איזה בעלי בתים דשם כשמניחין עירובי תחומין לילך להתפלל במנין אינן חוזרים לביתם כי כן נהגו ומסתמא עפ״י הוראת חכם ושואל חוו״ד אם כך הוא הלכה...

בראשית שנות השלושים נבחר לרבה של קהילת סטרי־מטרה ר׳ צבי כהן. נולד בכפר פטרייווה בשנת תרס״ד (1904). אביו ר׳ ישעיה הכהן, תלמיד חכם וחסיד היה מגזע הצדיקים ר׳ צבי הירש המגיד מנאדבורנא בעל צמח ה׳ לצבי, ר׳ לוי יצחק מבארדיטשוב ובעל קונטרס הספיקות. למד

בישיבת אויברווישווה אצל ר' מנחם מענדל האגר. פרסם הרבה דברי תורה בכתב־העת "דגל התורה". היה ידוע כחריף עצום בין תלמידי הישיבה. היה אחד התלמידים המחכימים את רבם, הרבה להתפלפל עם הרב, שהעריך אותו ביותר. פעמים מסר לו את תפקיד בחינת התלמידים. בקיאותו המקיפה הפליאה את הכל. לדוגמה, הוא זכר את חלק א של יורה דעה עם הפרי מגדים על כל סעיף קטן. נשא את בתו של הגביר והחסיד ר' צבי יהודה באש מסטרימטרה. בהשפעת חמיו נבחר לרבה של סטרימטרה. הוא ייסד את ישיבת "בית אהרן" בסטרימטרה, שמספר תלמידיה היה כחמישים־שישים, שראו ברכה רבה בלימודיהם. מישיבה זו יצאו תלמידי חכמים רבים. התלמידים היו קשורים לרבם בלב ונפש. ר' צבי כהן גורש לאושוויץ ביום כו אייר תש"ד ונשלח לעבודה. הוא מת מות קדושים במחנה "דורא" ביום כח טבת תש"ה. נשתמרו חלקים מחידושיו בהלכה ואגדה והם ברשותו של חתנו הרב חיים מאיר לוסטיג בברוקלין. שבע תשובות אליו נדפסו בספריהם של בעל קרן לדוד, באר חיים מרדכי ואפרקסתא דעניא, כולם בתקופת שהותו בפטריווה (ע"ע), חלקן לפני נשואיו.

לקהילת סטרימטרה היו כמה חברות לצדקה וחסד וללימוד. אחד מיוצאי הכפר שיחזור אותן כדלקמן: ליד החברה קדישא פעלה חברת ביקור חולים, שמטרתה לעזור לחולים עניים ולבני משפחותיהם. החברים בחברה היו מארגנים משמרות בלילות ליד מיטת החולה, כדי להקל על בני המשפחה; בין שתי מלחמות העולם היה גבאי החברה קדישא וחברת ביקור חולים ר' נחמן פינטוך; חברה משניות. זו היתה חברה בעלת יוקרה מרובה. בין שתי מלחמות העולם היה הגבאי ר' יעקב שטיינמץ; תלמוד תורה. החברה משניות רכשה שטח אדמה כדי להקים עליה "חדרים" לתלמוד תורה. מחוסר כיס לא יצאה התכנית לפועל; חברה ש"ס, חברת תהלים ליהודים פשוטים; חברת בחורים (או "עטרת בחורים"), שחבריה היו בחורים לפני נשואיהם. עיקר פעולותיה היה בתפילה נפרדת בשבתות. בדרך זו למדו הצעירים מנהגי תפילה, צברו נסיון כבעלי תפילה ובעלי קריאה בתורה.

פרנסתם של יהודי סטרימטרה לא היתה שונה ביסודה מפרנסותיהם של כפרי מארמארוש. חלק ניכר מהם היו בעלי קרקעות. ר' פנחס הוז ור' יעקב פיינטוך שלטו על שטחי אדמה גדולים. בתחילה הגיעו הקרקעות לידי היהודים בדרך החכירה מאדמותיו של הגראף טלקי. לאחר מהפכת 1848/49 מכר הגראף חלק ניכר מאדמותיו וכמעט כל יהודי הכפר רכשו חלקות אדמה. בעלי האמצעים רכשו שטחים נרחבים, במחצית השניה של המאה ה־יט עברו היהודים גם לעסקי מסחר, כגון מסחר העצים שהתפתח מאד וביחוד לאחר שהחל בפיתוח רשת מסילות הברזל במדינה וכן שלחו ידם במסחר התבואה, הפירות והבקר, כעשר משפחות החזיקו חנויות, מהן שצורף להן גם בית־מרזח. יהודים מצאו את מחייתם גם מיגיע כפם כבעלי מלאכה. לפי שיחזור של בני הכפר העלו בזכרונם ארבעה סנדלרים, שני נגרים, זגג ועוד. כמעט כל משפחה החזיקה ליד ביתה משק חקלאי זעיר, שסיפק חלק מן הצרכים. כמה יהודים היו ברשותם צאן ויצרו גבינה כשרה שנמכרה ברחבי המדינה.

משנות השמונים עד סוף המאה ה־יט היו נכבדי הקהילה ופרנסיה: ר' חיים ליב לעבאוויטש, ר' צבי הירש ב"ר דוד, ר' מרדכי מנחם שטרן, ר' יצחק בן פישל, ר' צבי לעבאוויטש, ר' צבי יהודה באש, ר' מרדכי גבאי דבית המדרש.

ר' מרדכי פישקוביץ בן ר' פישל מחשובי הבע"ב בעיירה, מעסקני "בית מארמארוש", איש ישר הגון וטוב לב, משרידי השואה, נפטר ז' תשרי תש"ל.

מרדכי פישקוביץ

מתחילת המאה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה: ר' יצחק פישקאוויטש, ר' צבי ניילנדר, ר' צבי אריה באש, ר' חיים אדלר, ר' אלטר זאלמאנאוויטש, ר' משה אליהו פישקא־וויטש, ר' צבי יהודה פישקאוויטש, ר' פישל פישקאוויטש גבאי דחברה משניות, ר' שמואל שטרן, ר' משה יהודה שטרן.

בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים: ר' משה ליב שטרן, ר' יעקב שטיינמץ, ר' יצחק גאנץ, ר' שמואל מאנדלאוויטש, ר' יעקב פיינטוך, ר' יוסף יעקב קופרמאן, ר' יקותיאל יהודה שוחט, ר' חיים אפרים צבי פערל, ר' יהושע יעקב גולדשטיין, ר' אליהו ב"ר מנחם דוב דאב, ר' חיים ישראל שרייבר, ר' מרדכי שלמה פוקס, ר' יצחק שטויבר, ר' מתתי' שטרן, ר' פנחס הוז, ר' יצחק הוז, יחזקאל פוקס ועוד.

בשנות השואה נלקחו הרבה יהודים לפלוגות העבודה בהונגריה, הרבה מהם לא חזרו. בסוף חודש אפריל 1944 נאספו כל יהודי המקום לבית המדרש ומשם הועברו לגיטו דראגמירשט, משם גורשו כ־400 נפש לאושוויץ.

לאחר המלחמה חזרו שרידי השואה לכפרם (בשנת 1947 הגיע מספרם ל־32 נפש). אך עד מהרה נטשו את הכפר ורובם הגדול עלה לישראל.

היום אין יהודים בסטרימטרה.

ביבליוגרפיה

אבני, ש': תולדות הקהילה היהודית בסטרימטרה — מרמורש, תולדות, גליון מס' 1—2 (5—6), תשרי תשל"ד, עמ' ז—יד [בגירסה רומנית, שם, גליון מס' 3—4].

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 14—15.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק תש"ו, עמ' 234.

גרינוואלד, ר' אליעזר דוד: שו"ת קרן לדוד, סאטמאר תרפ"ט, סי' קיב.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 748.

ארכיון "יד ושם": 03/2013.

שיעף

שיעף (ברומנית: Sieu, בהונגרית: Sajó). כפר, כ־25 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	51	[906 תושבים]
1920	481	23.8
1930	324	18.5

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לשיעף במחצית הראשונה של המאה ה־יח. במפקד היהודים של שנת 1746 נרשם כאן יהודי אחד, בעל לאשה וללא ילדים. שמו לא נזכר במפקד. מסתבר שעסק בבישול משקאות חריפים.

במיפקד של שנת 1768 נרשמו בשיעף שלושה בתי־אב (10 נפשות): לייב לאזאר, בעל לאשה וללא ילדים. שילם 25.30 פלורין לשנה דמי חכירה; יהודי בשם Ursul [נראה ששמו היה דב בער], בעל לאשה ואב לשני ילדים. שילם 10.07 פלורין לשנה; ויהודי בשם אברהם [שם משפחתו לא נקוב], אף הוא בעל לאשה ואב לשני ילדים. כל היהודים הללו עסקו, לפי הרישום, בבישול משקאות חריפים.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בשיעף כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

ווידער בערל (7), קינד לזר (5), פרל ישראל (6), וויזל ליב (9), קינד מאיר (7), מושקאוויטש איזיק (3), טאוועל דוד (7), לאנר יעקב (3), וויזל מיכאל (3), טאוועל אברהם (7), טאוועל הרש (5), טאוועל אלגא (3).

לפי המצבות בבית־העלמין נראה שהקהילה החלה להת־ארגן בראשית המאה ה־יט. באותו פרק הוקמו המוסדות הבסיסיים לחיי קהילה, כגון מקוה־טהרה, בית עלמין ומקום קבוע לתפילה בציבור. בראשית המאה ה־יט נבנה בית כנסת מעץ, שבמרוצת השנים הורחב ושופץ. במפקד של 1830 נזכר שליהודים בית־כנסת משלהם.

קהילת שיעף היתה שייכת לגליל ריזאווליה. דין־תורה או שאלה של איסור־והיתר היו הולכים לשאול את הרב מריזאווליה, מרחק של כשני ק"מ. פעם או פעמיים בשנה ביקר הרב בשיעף. כל אנשי הכפר היו מתאספים בבית הכנסת כדי להקביל פני הרב ולשמוע את דרשתו. בין שתי מלחמות העולם היה השוחט ר' הירשל סאקס, תלמיד חכם ואיש זריז בעל פני סגפן המסתפק במועט, אך פנים מחייכות ועינים נוצצות. היה לו קול ערב ובעל קורא מושלם. פעמיים בשבוע היה הולך ברגל לכפר בוטיזה לשחוט עבור יהודי כפר זה. כל הדרך, בקיץ כבחורף, היה עושה ברגל ואף בקור הגדול ביותר. כל חמשת בניו של השוחט למדו בישיבות. הגדולה מבין שתי הבנות עלתה לארץ ישראל כחלוצה בשנת 1935.

בית הכנסת של שיעף היה בנוי מקורות עץ עגולות חשופות מבחוץ ומטויחות מבפנים. הגג היה עשוי רעפי־עץ ("דראניצעס"). חצר בית הכנסת היתה מגודרת בנסרים רחבים. ברשות יהודי שיעף היה כמובן גם מקוה־טהרה ובו כמה אמבטיות־עץ רחבות.

אנשי התפקידים הקהילתיים נבחרו בכל ליל הושענא רבה. הנהלת הקהילה כללה שני גבאים, ראש הקהל, וגבאי של חברה קדישא. בשנים האחרונות לא נבחר ראש הקהלה. תפקיד מכובד זה נשמר בהסכמה כללית לר' עזריאל אנשל'ס (פערל), מגבירי הכפר ובעל אדמות נרחבות, אדם נשוא־פנים גם אצל השלטונות האוזריים הוא ואשתו חנצ'ה, שהיו חשוכי בנים, תמכו בנצרכי הכפר ביד נדיבה. אבי אביו של ר' עזריאל (אף הוא שמו עזריאל) היה מראשוני היהודים בשיעף. בגיל שמונים עלה ארצה, אף זכה לחיות בה כ"ז שנים עד שנפטר בזקנה מופלגת בגיל מאה ושבע.

שני חדרים ללימוד תורה לילדי ישראל היו בשיעף. חדרו של ר' שלמה יוסל (אוויטש) וחדרו של ר' משה אהרן וואקס היה מוכר בשם "דער רבי משה". שני המלמדים היו דמויות מרשימות, בעלי הדרת פנים ומוסדות בפני עצמם ובזכות עצמם. עשרות בשנים הרביצו תורה וגידלו דורות של יודעי תורה בשיעף. ר' שלמה יוסף לימד את הילדים בגיל הרך עד לגיל הגמרא ור' משה אהרן לימדם גמרא ותוספות עד שהכינם ללמוד דף גמרא בכוחות עצמם והיו בשלים ללמוד בכל אחת מהישיבות הגבוהות ברבי המדינה.

ר' משה וואקס היה ענוותן והצנע לכת גרס תמיד באורייתא משך ארבעים שנה הרביץ תורה לילדי ישראל. אם כי היה דחוק בפרנסה לא הרחיק אף פעם ילד בגלל אי־תשלום.

ר' משה וואקס

אחרי גמר הלימודים "בחדר" הלך להוריק קופות רמבה"ג ביחד עם הרה"ח ר' עזריאל פערל. העבירו את המטבעות של נחושת שסחבו על כתפיהם לאדמור"י בית ויזניץ לחלוקה לעניי אר"י. ר' משה וואקס היה גם ש"ץ בעל קריאה גבאי של ח"ק מעורה בחיי הצבור והכלל. חינך את בניו לת"ת. בנו ר' יצחק מחשובי תלמידי ווישווה עלה לארה"ק.

בשיעף היו חמשה חנונים בעלי חנויות ויש מהם שהחזיקו גם בתי מרזח. החנות הגדולה ביותר היתה זו של ר' לייזר יעקב'ס (אוויטש). הוא היה גם סוחר תפוחים. כמותו היתה חנותו של ר' הירשלי מושקוביטש. האשה, אסתר, שלטה שלטון בלא מצרים ובעלה נמוך הקומה ובעל הקול הערב היה טפל לה

בהליכי החנות. מעבר לגשר היתה חנותו של ר׳ מענדל וורצברגר. הוא עצמו ישב רוב ימיו בארצות הברית והיה חוזר לשיעף אחת לכמה שנים. אשתו רייזל הפיקחית דאגה לפרנסה ולחינוך הבנים והבנות. הבנים, כולם בעלי פאות מקורזלות, חייכנים וטובי לב, למדו בישיבות. מול בית הכנסת היתה חנותו של ר׳ אלטר פערל. היתה זו חנות קטנה שפרנסה בקושי רב ששה ילדים. עלובה יותר היתה חנותו של זעליג שניידערס. רווק נכה בעל קביים. ראשי הקהילה מסרו לזעליג את הזכות להחזיק את הנרות והשמרים שהיו מונופול בידי הקהילה, כדי להבטיח לו הכנסה כלשהי.

כמה וכמה מיהודי שיעף התפרנסו ממלאכה ויגיעת כפים. הבולטים בהם היו ללא ספק שני הנפחים אליה אוויטש או אליה ראצע׳ס ומשנהו בדומה לו ברוך מענדל בתיה׳ס. שניהם גברתנים ובעלי כוח פיזי רב. שניהם כמובן בעלי זקן ולבוש חסידי כשאר יהודי הכפר. נפחים שאינם מבני־ברית לא היו בשיעף. שלושה בעלי עגלות היו בשיעף: יוסף־בעל־עגלה, יהודי נמוך קומה, בעל זקן אפרפר מקורזל, חייכן ומלא בדיחות כרימון. היה משוחח עם סוסתו כדבר איש אל רעהו; אחיו אייזק מענדל, שזקן לבן כשלג עיטר את פניו; העגלון השלישי היה דוד בנו של הנפח ברוך מענדל הנזכר. הוא איחד את שני המקצועות. העגלות שימשו כאמצעי תחבורה בין הכפר לעיר סיגט וכן היו מובילים סחורות מן העיר אל הכפרים הסמוכים.

הנגר היחיד בכפר היה ר׳ עזריאל הנא׳ס (ליברמאן) ואשתו פערל היתה המילדת העבריה. איש גבוה, זקנו מגודל ופאותיו מתבדרות לצדדים. את ריהוט בית הכנסת היה ר׳ עזריאל מתקן לשם מצוה. אשתו היתה אם כל הכפר. היא יילדה אלפים, יהודים וגויים, והכל ללא כל תשלום. אם הגויים היו נותנים לה מתנה מיבול השדה והיהודים קצת מצלצלים — לא היתה מסרבת. אך אף פעם לא התמקחה ולא ביקשה תמיד חייכה. הנגר ר׳ עזריאל זכה להקבר בכפר זמן קצר לפני השואה. הוא עצמו התקין לעצמו את המצבה. הזמין סדן־עץ ענק, הקציע אותו משני צדדיו ועל המשטח החלק צייר מנורה ומגן־דוד, שמו ואת שם אביו ואף את האותיות תנצב״ה הספיק לחרוט בשולי המשטח. השאיר ריק רק את תאריך הפטירה והקבורה. ואילו אשתו הבאבע־פערל נלקחה לאושוויץ בגיל תשעים ועלתה על המוקד.

שני סנדלרים היו בשיעף. לייב הסנדלר. היה מומחה גדול. שותפו למקצוע היה חנא הסנדלר. הפתגם העממי ״הרבה מלאכות ומעט ברכות״ נתקיים בו בזלמן לייב איש־המקוה, שמלבד עיסוקו כבלן במקוה היה גם פחח, כורך־ספרים, שען, ספר, מתקן סירים ומטריות ועוד כמה ״פרנסות״. כל חייו מרירות ומכאובים כי עני מרוד היה כל ימיו. התענוג היחיד שלו היה סיפוריו המרובים על העיר בודאפשט שבה ביקר פעם בצעירותו.

ר׳ יעקב השמש היה גם בנאי מומחה. אחרי שגמר לנקות את בית הכנסת היה יוצא לעסוק במקצועו. מומחה גדול היה בבניית תנורי־אפיה וארובות לבתי האיכרים. כשרון מיוחד וזכרון בלתי רגיל היה לו לסיפורי צדיקים וחסידים. כל שבת לאחר הסעודה השלישית היה ר׳ יעקב השמש מרתק את שומעיו בסיפורי מעשיות מצדיקים, שהיה מספר בחשכת בית הכנסת.

שני רועי צאן היו בשיעף, שהיו נלוים אל הרועים הגוים בהרים (״פאלאנינעס״) סביב בורשה. מרדכי שמואל יעקב׳ס ואהרן דוד הירשל׳ס (מושקוביטש). הרועים היהודים היו משגיחים על הכשרות בחביצת הגבינות ושאר תוצרת החלב. בכפר היו גם כמה קצבים, שבנוסף למסחרם בבהמות, היו מחזיקים באיטליז קטן. הקצבות היתה כעין פרנסת־עזר. בין העוסקים בקצבות היו ר׳ הירשל מאיר׳ס, אברהם מאליק, ר׳ יעקב אפטר, שהיה גם סופר סת״ם לעת מצוא.

המקצוע היהודי ביותר בשיעף היה ללא ספק של ר׳ משה קליין, שהתפרנס מטויית ציצית וממכירת ספרי קודש. הוא היה תלמיד חכם גדול. אביו היה ר׳ שלום קליין מהולמין ת״ח מופלג ומלמד, הוא נסע לכל גדולי האדמורי״ם בזמנו. ר׳ משה נשא אשה משיעף את בתו של ר׳ רזיאל וויזל (כינויו היה ר׳ משה רזיאל׳ס). בביתו היה בית מלאכה לתעשיית הציצית. כשהצטברה בידו כמות מסוימת של ציצית היה מעמיס על כתפיו את השקים המיוחדים ליהודי מאראמארוש (ה״סאקוועס״) חציים ספרים וחציים ציצית והיה יוצא לכפרי הסביבה למכירת התוצרת. ״דוכני״ המכירה היו כמובן בתי הכנסת ובתי המדרש בכל כפר וכפר.

חמש משפחות התפרנסו בשיעף ממלמדות. שני המלמדים המקומיים שנזכרו לעיל. מלבדם היו עוד שלושה מלמדים עוסקים בהרבצת תורה במקומות אחרים, אם בסיגט ואם בכפרי מאראמארוש והיו חוזרים הביתה לשיעף רק ״בין הזמנים״ לימים הנוראים ולחג הפסח.

בשיעף היו שלוש טחנות־קמח שהותנעו בכוח זרם המים של אמת מים צדדית שחצה את הכפר: הטחנה העליונה (״די אויבערשטע מיל״) שבה היה הטוחן יהודי ״לייב דער מילנער״, שעזב את הכפר בשנות הארבעים והיגר למרחקים.

ענפי המסחר העיקריים בשיעף היו הסחר בתפוחי עץ ושזיפים שגדלו בבוסטני הכפר, צאן ובקר ותבואה. גן־פירות גדול היה לאיציק־לייב פופוביטש, שהיו בו עשרות סוגים של עצים: תפוחים, שזיפים, אגוזים ועוד. גם לבעריש האלפרט ולשרא׳ל פערל היו מטעי פירות בקנה מידה גדול. יהודים היו קונים גם את פירותיהם של המטעים הגדולים של ה״פריצים״ הגוים בדרך כלל בעודם על העצים. מספר משפחות התפרנסו מחלקות אדמה שברשותן, בחלקם בעבודה עצמית ובחלקם בשותפות עם איכריים גויים כאריסים למחצה ולשליש ולרביע.

היחסים בין היהודים לבין האיכרים היו מצויינים בדרך כלל. במקרים רבים העדיפו הגויים להביא את סכסוכיהם בפני כמה יהודים שהיו נאמנים עליהם יותר משופטיהם ובתי המשפט והערכאות שלהם. רבים מהם היו באים אל ר׳ עזריאל אנשל׳ס, שכולם רכשו לו אימון מלא והכירו בישרו ובתבונתו המעשית; הוא הדין ר׳ בן־ציון שטרן, שהיה מכונה בן־ציון דער נאטער משום שהיה מזכיר המועצה הכפרית עד סוף מלחמת העולם הראשונה. היה יהודי ירא שמים ולמדן גדול ויחד עם זאת בקיא בחוקי המדינה וביחוד בחוקים הנוגעים לנכסי דלא ניידי ודרכי העברתם מבעלות לבעלות. שלט בהונגרית וברומנית והיה לו כתב־יד מסולסל ומפואר. מפת הכפר על כל השדות והגבולות ידע בעל פה.

בשנות השמונים היו פרנסי קהילת שיעף ונכבדיה: ר׳ צבי פערל, בנו ר׳ אליעזר פערל, ר׳ אביגדור אוויטש, ר׳ פסח

מנחם סג"ל, ר' אנשיל פערל, ר' אברהם וועג, ר' חיים ישראל פערל, ר' עזריאל פערל, ר' רזיאל ווייזל, ר' אלטר פסח צבי.

מבין יוצאי שיעף מן הראוי להזכיר את הרב מרדכי ב"ר משה דוד פריד (דאוויזביטש), מבחירי תלמידי האדמו"ר מסאטמאר, ר' יואל טייטלבוים. חתן ר' בעריש גרוס מסטרזשע־בוקובינה. לפני המלחמה היה דיין בישוב סאטמאר־העג' ליד העיר סאטמאר. היה רבו של מושב בית מאיר שבהרי ירושלים. נפטר ביום כח שבט תשל"ג.

מיוצאי שיעף היה גם אריה גלאזר, ציוני דתי פעיל. לאחר מלחמת העולם השניה ארגן כמה אניות מעפילים. לאחר עלותו ארצה התיישב בטירת צבי. היה מראשי סיעת "למפנה". נפטר בשנת תשל"ז.

בין שתי מלחמות העולם הלך ונתדלדל הישוב היהודי. בעשור הראשון שלאחר המלחמה, 1920—1930, פחתה קהילת שיעף ביותר משליש. מסתבר שבעשור האחרון שלפני השואה נמשך תהליך הנסיגה. אנשי שיעף ניסו את מזלם בעריה השונות של המדינה. מקצתם הגיעו לארצות שמעבר לים. משם היו תומכים בבני משפחותיהם ואף למטרות ציבוריות היו שולחים תמיכה.

ביום השבת, כט בניסן תש"ד (22 באפריל 1944), נראו פתאום בשיעף אנשי הז'אנדארמריה ההונגרית שהגיעו לכפר מריזאווילייה הסמוכה (בשיעף לא היתה תחנת ז'אנדרמריה). אותה שעה חזרו היהודים מבית הכנסת לבתיהם. טרם הספיקו לקדש והז'אנדרמים נכנסו לבתי הראשונים. התהליך היה פשוט ומהיר: רישום שמות המשפחה, פקודה לקחת חבילה של מטלטלין, לסגור את הבית ולמסור את המפתחות לפקידי מועצת הכפר וללכת למקום הריכוז — בית הכנסת. בבגדי שבת, בקאפאטות ובשטריימל צעדו יהודי הכפר לעבר בית הכנסת. פטר המתופף כרוז הכפר והתוף בידו סבב בכל הכפר והודיע את נוסח ההודעה בתרגומו החפשי כדלקמן: להוי ידוע לכל המאמינים (הנוצרים) שעליהם להופיע מיד בחצר בית הכנסת היהודי כדי להסיע את היהודים לפלישתינה... זרם של עגלות רתומות לסוסים, לשוורים ולפרות החל לנהור לחצר בית הכנסת. איכרים ונשותיהם באו כדי להסיע את שכניהם. מי בשמחה ומי בצער.

בינתיים נאספו יהודי שיעף בתוך בית הכנסת ישובים על מטלטליהם כשהם מבולבלים והמומים. שבת וחול משמשים בערבוביה. בבית הכנסת רעש והמולה. אין יודעים מה לעשות. מחכים להוראות הז'אנדרמים. הגבאים מחליטים להשאיר את ספרי התורה במקום ולהפקידם בידי שומר ישראל עד יעבור זעם. בין האחרונים הגיע ר' משה רזיאל'ס (קליין) מוכר הספרים והציצית. כולו להט חסידי. גרביו הלבנים מציצים מתחת לקפטן המשי. "שבת קודש היום!" הוא צועק. הוא מאיץ בבני משפחתו ובשאר היהודים להתישב על החבילות, לפתוח את סירי הטשולנט ולערוך את סעודת השבת כדת וכדין בזמירות ובתשבחות ובברכת המזון ברוב עם. כשסיימו את הסעודה סיימו הז'אנדרמים את איסוף אחרוני היהודים וניתנה פקודה לצאת לדרך לכיוון דראגמירשט. הילדים הוכנסו לעגלות והמבוגרים פסעו בעינים מושפלות ובפנים מבוישות ליד העגלות, כדי לא לחלל את השבת. הם החליטו ללכת ברגל עד כמה שיהיה בכוחם ועד כמה שינתן להם.

האיכרים שבאו לחזות במבצע "יהודים לפלשתינה" עמדו פעורי פה ולא האמינו למראה עיניהם. הם ליוו אט אט את שכניהם היהודים. בקצה הכפר ליד צלם התלוי המתינה קבוצה של שקצים ושקצות. כשהעגלה האחרונה עברה על פניהם הצטלבו, שלבו ידים ויצאו בריקוד סוער. מרחוק ליוו אותם פעמוני הכנסיה.

לאחר המלחמה חזרו שרידי השואה לכפר (ב־1947 היה מספרם 30). אך תוך זמן קצר נטשו את הכפר ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בשיעף.

ביבליוגרפיה

רוב החומר מבוסס על חיבור בכתב־יד מאת חיים ישראל פרל: שיעף.

פרל, חיים ישראל: פארלאשענע ליכט אין מאראמארעש, תל־אביב תשי"ח, הקדמת הספר.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, p. 747 ; vol. XVI, 1976, p. 100.

קעכניא

קעכניא (ברומנית: Cuhca, בהונגרית: Izakonyha). כפר, כ־60 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	86	6.7
1910	450	21.6
1920	477	24.5
1930	321	14.7

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודי הראשון הידוע לנו הגיע לקעכניא בשנת 1721. במפקד היהודים משנת 1728 נרשם כאן יהודי בשם לאזארוס ישראל (כלומר: אליעזר בן ישראל), המתגורר זה שבע שנים באחוזתו של האציל המקומי לאדיסלאי סאפלונצאי (Ladislai Szaplonczai). נאמר עליו כי הוא יהודי עני המתפרנס מבישול יי"ש מתבואה. בביתו מתגורר גם מלמד דרדקי, שלמרבה הצער אין הרישום נוקב בשמו. נראה שבקעכניא התכנסו

כמה מילדי הכפרים הסמוכים ללימוד תורה. קרוב לוודאי שהיה בית־האולפנא הראשון (וללא ספק מן הראשונים) במחוז מארמארוש, שבו הרביצו תורה לילדי ישראל.

כפי הנראה לא נשאר לאזארוס ישראל בקעכניא אלא זמן קצר. שכן במפקד היהודים משנת 1735 לא נרשם בכפר זה אף יהודי. ואילו במפקד של 1746 אנו מוצאים שוב יהודי בקעכניא, בעל לאשה ואב לילד. הוא החזיק גם שני משרתים שעזרו לידו במשק ביתו. במפקד זה לא נרשמו שמות היהודים.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בקעכניא כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

פרל שרול (8), מולדאוואן לזר (4), לענגיעל יאנקעל (3), העכט סנדר (3), פליגלמאן איציק (4), לענגיעל מיהאי (7), פולק מושקו (6), יוסיפוויטש לייב (7), יוסיפוויטש יוסף זליג (7), יוסיפוויטש ישראל (5), יוסיפוויטש שימון (2), לנדער ליב (3), מושקאוויטש מושקו (6), אפל מארקול (8), קעלדעוואר מיהאי (2), שפריצר איסאק (5), פייג מיהאי (8), פערל אשר (3), פרל אלי' (7), פרל מושקו (3), קעטדעווא שלמה (3), פולק שלמה (4), לעניעל מנדל (2).

במפקד של שנת 1768 אנו מוצאים בקעכניא את היהודי לייב הערש [במקור בטעות: Hersth], בעל לאשה ואב לילד. אף הוא שורף משקאות חריפים. שילם דמי חכירה 20 פלורין לשנה.

ארגון חיי הקהילה החל כנראה בסוף המאה ה־יח. גרעין של חיי קהילה, כגון מנין קבוע ומקוה טהרה היה קיים כבר קודם לכן. בראשית המאה ה־יט נבנה בית כנסת מעץ (נזכר במפקד של 1830), שהורחב ושופץ בשנת 1860 לערך. אחר כך הוקם גם בית מדרש של חסידים. בסוף המאה ה־יט נוסדו כמה מוסדות קהילתיים חדשים: חברה משניות, שהיתה קיימת כבר בשנת תר"מ (1880) והגבאי שלה היה אז ר' דוד פוגל, חברה ש"ס, חברה תהלים וכמובן החברה קדישא, שימיה כימי הקהילה.

נחמה שפיצער

מעולם לא היה רב רשמי לקהילה. בראשיתה היתה משתייכת קהילת קעכניא לרבנות סיגט, כמרבית ישובי מארמארוש. בתקופה האחרונה היתה מסונפת לקהילת דראגמירשט. לפני מלחמת העולם הראשונה היה הדיין ר' מרדכי כהנא. הוא היה בנו של ר' נחמן כהנא רבה של ספינקא בעל מחבר ספר אורחות חיים. לאחר מכן נבחר לרבה של קהילת פאביאנ־האזא שבהונגריה (מחוז סאטמאר). זמן קצר כיהן כרב ר' יחזקאל ווידמאן, יחד עם הכפר הסמוך יועד (ע"ע). לאחר מכן נבחר לרבה של סיטשל (ע"ע).

בראשית המאה ישב בקעכניא אדמו"ר ידוע, ר' פנחס שפירא. הוא היה בנו של ר' שלום שפירא מלאנטשא מגזע ר' פנחס מקארעץ וחתן המהרש"ם מבערז'אן. ר' פנחס שפירא היה חתן האדמו"ר ר' מאיר רוזנבוים מקרעטשניף. לאחר נשואיו התיישב בקעכניא בשנת תרס"ה (1905) כבר ישב בקעכניא (הוא בין החותמים על ספר תשורת ש"י, סיגעט תרס"ה). לפני מלחמת העולם הראשונה ניסה להתיישב באויבר־ווישווה, אך השלטונות גרשו אותו לגליציה. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר לקעכניא. מכאן עבר לאויברווישווה ומשם גורש לאושוויץ ועלה על המוקר ביום ג סיון תש"ד (פרטים נוספים עליו ראה ערך "אויברווישווה"). חתנו האדמו"ר מקאלוב בראשון לציון, ר' מנחם מענדל טויב הדפיס את ספרו:

ספר צפנת פענח על התורה ומועדים... ירושלים תשכ"ד. [10], קע עמ'.

שרה לאה שפיצער

ר' דוד שפיצער

נכבדי הקהילה ופרנסיה עד מלחמת העולם הראשונה היו: ר' אשר זעליג כהנא, ר' דוד פוגל, ר' זעליג משה כהנא, ר' שמואל נפתלי פייג, ר' געציל פולאק, ר' מאיר פייג, ר' ישראל בן יוטא כהנא, ר' מעכיל אריה אפל, ר' שמואל הערץ פייג, ר' רפאל בן ישראל, ר' יצחק אדלר, ר' יוסף חיים יהודה שוחט, ר' אברהם בן יצחק ווינטרויב, ר' דוד בן שמעון, ר' שמואל בן יוסף איזראעל, ר' זלמן חיים קליין שוחט, ר' יעקב גרינפלד, ר' נח אריה ווייזר, ר' מאיר מאש־קאוויטש שוחט.

מן הדמויות הבולטות בקעכניא, כפי שנשמרו בזכרונם של שרידי הכפר: ר' אשר אנשל שפיצר ב"ר ישראל לייב מביטשקוף. לאחר שנשא את נחמה בת ר' משה פערל מקעכניא עבר לגור לקעכניא. הוא היה איש תם וישר ובעל מידות תרומיות. נסע בקביעות להצדיקים הידועים ר' מרדכי מנא־דבורנא לבישטנע ולבעל קדושת יום טוב לסיגט. חותנו ר' משה פערל, מחסידי קוסוב. ביתו היה פתוח לרווחה וכל

האדמו"רים והרבנים שהזדמנו לקעכניא התאכסנו בביתו הגדול וההדור.

ר' מאיר פייג נולד בקעכניא. תלמיד חכם גדול, חכם מחוכם ואיש אמיד. בעל בית מרזח ושדות ויערות. חסיד קוסוב נלהב. לא פעם הסתכן ועבר בחשאי את הגבול כדי לשבות או לחגוג את החג במחיצת האדמו"ר. שנים רבות היה ראש הקהילה. העמיד משפחה עניפה בהולידו שלושה עשר ילדים, כולם יראים ושלמים, תלמידי חכמים וחסידים. בנו הבכור היה ר' דוד פייג, שעלה על כל אחיו בלמדנותו ובמעשיו הטובים. בצעירותו למד בישיבת פרשבורג אצל בעל שבט סופר ובישיבת פאקש. נשא את בתו של ר' מרדכי

ר' מרדכי גרייף

גרייף מריסקווע. לפרנסתו עסק בתיווך בהמות, אך הפרנסה לא היתה מצויה ולמד תורה מתוך הדחק. אף־על־פי־כן היה תמיד שרוי בשמחה. היה נוטל חלק בראש בכל שמחה של מצוה והיה משמח את כל הקרואים. לאחר מכן עבר לעיר סאטמאר.

ר' ישראל הכהן פליגמן מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. אצלו היתה תורה וגדולה במקום אחד. בעל נחלה גדולה, יערות וצאן. בנו ר' זעליג משה היה חתן האדמו"ר מזאבלטוב מנכדי צדיקי קאסוב. אף הוא היה תלמיד חכם וחסיד מופלג. תקופה מסוימת כהן כמזכיר הכפר. אחר כך היגר לארצות הברית.

ר' אברהם יהודה זלמנוביץ, בעל חנות ובית מרזח, שישב כל היום על הגמרא ולא התעניין בשום דבר של חולין. המסחר נוהל בידי אשתו שהיתה אשת חיל נמרצת. ר' יוסף ישראל פערל, אף הוא מאמידי הכפר. בעל מכניס אורחים. וביחוד היה מהדר בסנדקאות. כל סעודת ברית־מילה שהוא היה הסנדק נערכה על חשבונו. ר' געצל פולאק, תלמיד חכם מופלג. לעת זקנתו ניטל מאור עיניו אך למד בעל־פה כמה וכמה מסכתות עם הלשון. חיבר ספר על רפואות וסגולות אך לא נדפס.

מילידי קעכניא הוא גם הרב ר' ישראל אריה זלמנוביץ. נולד בשנת תרע"ז לאביו ר' שמואל נטע פישר, תלמיד מובהק של הגאון ר' יעקל גוטליב בעל יגל יעקב, אב"ד דקהל ספרדים מישקולץ. ר' ישראל אריה זלמנוביץ למד בישיבת ר' מנחם מענדל האגר באויברווישווה, בישיבת ר' יוסף צבי דושינסקי בחוסט, בישיבת ר' יעקב אלימלך פאנט האדמו"ר והאב"ד בדעש ולהבדיל בין חיים לחיים אצל האדמו"ר מקלויזנבורג. נשא את בתו של הדיין מבורשה ר' גרשון שטויבר, שעלתה על המוקד באושוויץ עם ילדיה. לאחר המלחמה נשא את בתו של החסיד הידוע ר' אליה ווייס ממארוש־וואשארהעלי נכד בעל בית יצחק מסוואליווע. מיד לאחר השואה כהן ברבנות במחנה ברגן־בלזן. לאחר עלותו ארצה בשנת תש"ט נבחר לרב ביבנה. לאחר מכן נבחר על ידי האדמו"ר מקלויזנבורג לרבה של קרית צאנז. משם נבחר לרבה הראשי על עכו (היום, לאחר שפרש לגמלאות, מתגורר בני ברק) חיבר את ספרי חיי נפש, העוסקים בדרוש בהלכה ושו"ת. עד עתה הופיעו חמשה חלקים.

משכמו ומעלה היה השוחט ר' מאיר מושקוביטש, שהובל לאושוויץ לשריפה בן שמונים ומעלה. יהודי שלמד תורה יומם ולילה ושימש גם כמורה הוראה בקעכניא. שנים רבות היה בעל התוקע הקבוע בבית מדרשו של האדמו"ר מבורשה.

רובם הגדול של יהודי קעכניא היו עניים מרודים. המשקים החקלאיים הזעירים שברשות כמעט כל בעל־בית לא היה בכוחם לפרנס את בעליהם. יהודי הכפר נזקקו לעסוק גם במלאכות אחרות כגון פועלי יערות, הובלת עצים על רפסודות, שכירי יום במנסרות העצים ועוד. היו גם כמה בעלי מלאכה: שלושה נפחים, חמשה סנדלרים, חייטים אחדים, מתקן מטריות, ספר ועוד. יהודים אחדים החזיקו חנויות ובתי מרזח. רק יהודים בודדים חיו ללא דאגות פרנסה. היו אלה בעלי קרקעות ושטחי יערות ובעלי מנסרות וטחנות־קמח.

יהודי קעכניא היו מיוצגים בדרך כלל במועצה הכפרית. מזכיר הכפר ("הנאטער") היה על־פי רוב יהודי. בין שתי המלחמות מילאו תפקיד זה יהודי בשם קויפמאן ויצחק פאסטרנאק.

אין בידינו ידיעות מפורטות על הליכי השואה בקעכניא. לא ידוע כמה יהודים גויסו לעבודות כפייה ומה עלה בגורלם.

בסוף אפריל 1944 רוכזו יהודי הכפר והועברו לגיטו דראגמירשט, משם גורשו לאושוויץ.

לאחר המלחמה חזרו כ־30 משרידי השואה לקעכניא, אך הקהילה לא שוקמה. הם מצאו בית כנסת הרוס ובית מרזח מנותץ. שני בתי העלמין, העתיק והחדש, חוללו אף הם וחלק מהמצבות נותצו. שמונה ספרי התורה ניצלו בידי כומר הכפר, שהחביאם והחזירם לשרידים.

כל השרידים נטשו את הכפר ורובם עלו לישראל, מהם אף השתתפו במלחמת השחרור. לפי רישום חלקי שערכו יוצאי מארמארוש נפלו שנים מיוצאי קעכניא במלחמת תש"ח.

היום אין יהודים בקעכניא.

ביבליוגרפיה

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מארמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 67.

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 303.

מרמרוש—סיגט (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית) בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גליון 37, עמ' 6.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 135, 747 ; vol. XVI, 1975, p. 100.

ארכיון "יד ושם": 03/2435.

יועד

יועד (ברומנית: Ieud, בהונגרית: Jód). כפר, כ־30 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	130	8.9
1920	360	12.8
1930	286	10.1
1941	217	7.2

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים התישבו ביועד בראשית המאה ה־יח. במפקד היהודים משנת 1728 נרשם כאן יהודי אחד בשם ישראל, ללא אשה וללא ילדים. הוא היה בחסות הפקיד המקומי, שקיבל הוראה מן השלטון המרכזי לתת זכות ישיבה ליהודי זה. אין אנו יודעים משום מה זכה יהודי זה להתערבות השלטונות. הוא עסק בבישול יי״ש. קרוב לוודאי שתוך זמן קצר נטש את הכפר והתישב בפנים המדינה. מכל מקום במפקד של שנת 1735 לא נרשם אף יהודי ביועד. במפקד של שנת 1746 שוב נזכר יהודי אחד (שמו לא נזכר) בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. ברשותו גם משרת.

כעבור עשרים ושתים שנה, במפקד של שנת 1768, אנו מוצאים כבר בכפר ארבע משפחות יהודיות ובסך־הכל 14 נפש. ראשי בתי האב היו: לייב יעקובוביטש, זוג ללא ילדים. הוא נרשם כרוכל ושילם 10.07 פלורין לשנה דמי חכירה; יצחק ישעיוביטש (Iszájovics), בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. שילם 30 פלורין לשנה דמי חכירה; יאנקל (שם משפחתו לא נרשם), בעל לאשה ואב לילד. שילם 12.40 פלורין לשנה דמי חכירה; היהודי הרביעי היה לייב בומבול (Bumbul), בעל לאשה ואב לשני ילדים. הוא היה יהודי אמיד מאד, שכן שילם 130 פלורין לשנה דמי חכירה. אף הוא כשני הקודמים עסק לפי הרישום בבישול משקאות חריפים.

אין בידינו ידיעות מספיקות כדי לקבוע אימתי נתארגנה קהילת יועד, מסתבר שבראשית המאה ה־יט. בתקופה זו נבנה בית הכנסת (הוא נזכר במפקד של 1830). בית־עלמין ומקוה טהרה היו כבר קודם לכן. מבין החברות הקהילתיות ידועה החברה משניות, שבשנת תר״ם (1880) כבר היתה קיימת בהנהגתו של ר׳ ישראל גאנז (הם נזכרים בין החותמים של ספר אריה דבי עילאי, פשעמישל תר״מ).

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות ביועד כדלקמן: (במוגריים מס׳ הנפשות)

לרנר לאזאר (6), גליק יענקל (3), אפל שימון (7), אפל דוד (7), אלמנת יאקאב (2), פרוכטר מרקו (4), מאליק לזר (3), אפל איזאק (4), אלמנת ליפו (4), שלומאוויטש ליב (3), אלמנת הרשקו (4), טראוב יוסיף (6), ווזאנר שמואל (6), גליק יאנקו (4), סקס יאנקו (11), וויטאר פישל (5), מנדלאוויטש משה (3), סאנטורנס הרש (5), מליק יוסף סולאי מנשה (8), אפל לופו ש. שורה (9), אלמנת שלום (5), סאנטורנס מנדעל (5), זימאר איזאק (5), מליק אברהם (2), פרדיננד יעקב (5), מליק יוסף (6), אלמנת איזיק (8), אפל מאיר (7), בוק מושקו (8).

נכבדי הקהילה ופרנסיה משנות השמונים ועד תחילת המאה העשרים היו: ר׳ יצחק מרדכי בן פיגא, ר׳ משה אליעזר גליק, ר׳ זאב וואלף אפל, ר׳ שלמה חיים אייגהורן, ר׳ ישראל גאנז, ר׳ יוסף מרדכי כהנא, ר׳ מאיר אפל, ר׳ דוד אפל, ר׳ אייזיק מנחם וויזל, ר׳ שלמה גרינפלד, ר׳ יעקב אריה אפל, בנו ר׳ בצלאל אפל, ר׳ יוסף יום טוב וויזל, ר׳ שלמה אפל (היה גבאי החברה קדישא בשנת תרס״ה). ר׳ יוסף פרוכטר ת״ח גדול ובניו ת״ח. הוא היה בעל בית מרזח, נפטר לפני מלחמת העולם הראשונה ע״י סיבה טרגית. מספר ערלים ששתו יי״ש בבית המרזח שלו מתו באופן פתאומי. מיד הופיעה הזי׳נדרמריה וחשדו בו שמכר יי״ש מורעל. מרוב פחד השיב שזה לא יתכן ולקח בעצמו מהיי״ש שמכר ושתה קצת, מיד התמוטט ונפטר על המקום, התברר שספקי היי״ש בסיטונות אכן טעו והתנהל נגדם משפט.

זמן קצר החזיקה קהילת יועד (יחד עם קהילת קעכניא) את הרב ר׳ יחזקאל ווידמאן כמורה הוראה. בשנת תרפ״ב (1922) נבחר לרבה של קהילת סיטשל (ע״ע). ביושבו ביועד החל בעריכת כתב־העת התורני של ישיבת אויברווישווה ״דגל התורה״. ר׳ יחזקאל ווידמאן עלה על המוקד. ליועד הושבה לו התשובה הבאה:

> שו״ת אמרי יושר חלק ב סי׳ כז: וע״ד שאלתו מאיש אחד עני שיש לו כוורת דבורים. ובעתות החום שדרכן לפרות ולרבות ובהתקבצם יתפרדו פתאום מאמותם ופורחים נחיל שלם יחדיו נאחזים לפעמים בענף אילן ואם לא ימהרו לאספם יברחו. ושואל אם יזדמן הדבר בשבת אם רשאי לצוות לעכו״ם [לאספם] וההפסד עולה עשרה זהובים לכל נחיל ובעני הוא הפסד גדול...

מבין תלמידי החכמים שביועד נזכיר את ר׳ יעקב אריה אפל, שכהן כמורה הוראה, חסיד וויזניץ ותיק מתקופת בעל צמח צדיק. היה סוחר אמיד, אך רוב זמנו הוקדש לתורה. נפטר ביום ל כסלו תרפ״ט [בזכרון צדיקים בטעות: ד ניסן]. השאיר אחריו שני חיבורים גדולים: ארון בצלאל על מסכת ביצה, איל מילואים על התורה בדרך דרוש וחסידות. כמעט כל כתביו אבדו בשואה. את השרידים הדפיס נכדו ר׳ דוד אפל:

קונטרס ארון בצלאל ואיל מילואים, גרגרים אחדים שנשארו

לפליטה בפלפול ובאגדה מאת... רבי יעקב אריה (לייב) זצ"ל מיועד מרמרוש. יוצא לאור בס"ד על ידי נכדו דוד אפל. תל אביב תשל"ה. [4], לו, [3] עמ'. נדפס בסוף ספר זכרון מהרי"ו לר' יחזקאל ווידמאן.

תלמיד חכם אחר היה ר' שלמה גרינפלד, בנו של הגאון ר' יהודה גרינפלד מסעמיהאלי וחתן ר' וועלוול אפל, תלמיד מובהק לבעל ערוגת הבשם. תשובה אליו בשו"ת ערוגת הבשם או"ח סי' קמו: לכבוד תלמידי חביבי האברך החריף... ע"ד מה שנתקשית בדברי הר"ן...

מאז תום מלחמת העולם הראשונה הלך והתדלדל הישוב היהודי ביועד. בין השנים 1920—1940 פחתו יהודי הכפר בכ־150 נפש. וזאת בשל קשיי פרנסה. הנוטשים ניסו את מזלם בעריה השונות של המדינה וחלקם היגרו לארצות שמעבר לים.

לישוב יועד היה יחוד משלו. חלק ניכר מאד מהאוכלוסייה הגויית היו בעלי השכלה ורבים מן הנוער היו נחונים באינטליגנציה (ויחד עם זאת היו גם נגועים בשנאת ישראל). גם בין יהודי יועד, להבדיל, רבים היו תלמידי החכמים ויודעי התורה. נזכיר כמה מהם. ר' וועלוול אפל, שהיה ראש הקהילה שנים רבות, וחתנו ר' שלמה גרינפלד הנזכר לעיל. גם חתנו ר' וועלוול וויזל היה תלמיד חכם גדול וגם איש משכיל בהוויות העולם. למדנים גדולים היו גם ר' מאיר אפל חותנו של הרב ר' יחזקאל ווידמאן וכאמור ר' יעקב ליב אפל. וכן ר' שלמה אפל ובנו ר' טוביה אפל שעבר למיטל־ווישווה. בין תלמידי החכמים ביועד היו ר' אליעזר כ"ץ, ר' איציק מיכל וויזל, ר' משה אליעזר גליק, שהיה בעל חנות אך כל זמנו הפנוי היה מוקדש לתורה. הוא הדין בנו ר' שאול ליב גליק. בעל בית נכבד היה גם ר' ישראל הערש מארקוביטש, שכל בניו היו למדנים ובני תורה ובראשם הרב מסקולן ר' שלמה יוסף (ראה להלן). בנו ר' שמואל מארקוביטש עמד בראש התלמוד תורה ביועד, ר' אנשל ור' יעקב היו שוחטים במקומות אחרים. וכן חתנו ר' שאול קליגר שהיה שוחט במיטל־ווישווה.

ר' חיים מרדכי אדלשטיין

השוחט ר' אייזיק אנשל היה אף הוא תלמיד חכם גדול ובעל הוראה והשפעתו על יהודי הכפר היתה מכרעת. גם המלמד ר' אברהם יעקב טסלר, שהרביץ תורה לילדי יועד עשרות שנים, היתה דמות אהודה ומקובלת על יהודי הכפר. תלמידי חכמים היו גם ר' יוסף כהן־פלוגמאן ור' חיים כהן. וכן המחנך ר' חיים מרדכי אידלשטיין ואחיו ר' משה אידלשטיין. מן הראוי להזכיר את אשתו של נחום אידלשטיין, מרת פעסל, שהיתה אוספת חלות לעניי הכפר. בעלה היה הספר נחום אידלשטיין. גבאי בית המדרש היה ר' דוד כ"ץ, שנעצר על־ידי השלטונות ההונגרים מיד עם חילופי השלטון ומאז נעלמו עקבותיו.

הרב שלמה יוסף מרקוביטש

כמה מיוצאי יועד הלך שמם לפניהם גם מחוץ למקום, כגון: הרב ר' שלמה יוסף מארקוביטש, מאז ילדותו היה עילוי גדול ובעל כשרונות בלתי מצויים. אביו, ר' ישראל הערש היה בעל אטליז שחינך בניו לתורה וליראה, גם אמו מרת בתיה לאה (בת ר' מרדכי לאקס ממאסיף) היתה למדנית. ר' שלמה יוסף מארקוביטש, מלבד היותו תלמיד חכם וגאון בתורה היה ספרא רבה ובקי גדול בספרי המחקר כגון מורה נבוכים, הכוזרי, ספר העיקרים ועוד. בגיל צעיר נבחר לרבה של קהילת סקולען בבסרביה. נהרג על קידוש השם בטרנסניסטריה.

הסופר יהודה אידלשטיין (בן נחום הנזכר), מראשוני הפעילים בחוגים הציונים בטראנסילוואניה. לאחר מלחמת העולם הראשונה התישב בקלויזנבורג והיה שם מורה לעברית בגימנסיה "תרבות" וחיבר ספר לימוד לעברית בצורת סיפור. עלה ארצה בקיץ 1925. 24 שנים עבד במערכת העתון היומי "הבוקר" עד שנת 1959. עסק בספרות ופרסם ביוגרפיה מקיפה של אברהם שפירא בשני כרכים. תרגם מהונגרית את ספרו של טוביה סילאג'י־ווינדט על הצדיק מקאלוב, עם הוספות משלו. חגי אשד חבר מערכת "דבר" הוא בנו של יהודה אידלשטיין. מן הראוי להוסיף פרט פיקאנטי מתולדותיו והוא עדיין נער צעיר בבית אביו ביועד. בתמימות של נער צעיר שלח יהודה אידלשטיין מכתב קובלנה לקיסר פראנץ יוזף על הגויים הרוגמים את בתי היהודים בחג הפסחא שלהם בצאתם מן הכנסיה. לשנה הבאה, שלושה ימים לפני אדיהם של הגויים הגיע לפתע ליועד גדוד שלם של חיילים כדי

לשמור על השקט. דבר זה חרה מאוד לאיכרים והיה נאלץ לעזוב את הכפר.

ר' הלל ב"ר קלמן רוט, שהיה עסקן פעיל באגודת ישראל. לאחר המלחמה הקים בסיגט פנימיות לבנות משרידות השואה במסגרת אגודת ישראל. במסירות רבה דאג לשיקומן הנפשי והרוחני ואף דאג להשיאן ולהעלותן ארצה. לאחר עלותו ארצה היה מראשי פועלי אגודת ישראל וממיסדי המושב השותפי יסודות. לאחר פטירתו בשנת תשל"ז הוסב בית המועצה האזורית נחל שורק על שמו "בית הלל" (ע"ע "סיגט").

אין בידינו פרטים על מצוקותיהם של יהודי יועד בימי הכיבוש ההונגרי, שקדמו להשמדה. בסוף אפריל 1944 רוכזו יהודי הכפר והועברו לגיטו דראגמירשט, משם גורשו לאושוויץ. לאחר המלחמה לא חזרו אלא מספר קטן משרידי השואה (ב־1947 הגיע מספרם ל־16) ואף הם עזבו את הכפר ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים ביועד.

ביבליוגרפיה

בן־מנחם, נפתלי: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 290.

גרינוואלד, ר' משה: שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוואליווע תרע"ד, סי' קמו.

אריק, ר' מאיר: שו"ת אמרי יושר, חלק ב, קראקא תרפ"ח, סי' כז.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 134, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 100.

גלוד

גלוד (ברומנית: Glod, בהונגרית: Glód). כפר, כ־30 ק"מ מדרום לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	67	[664 תושבים]
1920	225	22.9
1930	218	21.4

אין בידינו ידיעות אימתי הגיעו היהודים הראשונים לגלוד. כפי הנראה לא לפני השליש האחרון של המאה ה־יח. מכל מקום במפקדי היהודים של שנות העשרים, השלושים, הארבעים והששים של המאה ה־יח לא נרשם בגלוד אף יהודי.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בגלוד כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

אפל מיהאי (7), גלזר הרש (7), גלזר יצחק (3), מארקו לייכטער (5), פרקש מוזס (2), אפל הרש (4), גרוס ציפא (4).

הקהילה התארגנה במחציתה הראשונה של המאה ה־יט, כאשר נפתח בית־עלמין והוקם מקוה טהרה. בית המדרש מעץ הוקם בסוף המאה ה־יט. בשנות העשרים שופץ והורחב. מתחתיו היה המקוה. בין מוסדות הקהילה מן הראוי להזכיר את ארגון הנשים למעשי צדקה וחסד. השוחט ר' לייבוש תלמיד חכם גדול. הוא שימש גם את הכפרים הסמוכים: סלאטינא, פאליען־גלוד, בוטיזה.

מעולם לא היה רב רשמי בגלוד. הקהילה השתייכה לגליל הרבני של קהילת ריזאווולייה. בסוף המאה ה־יט התישב בגלוד תלמיד חכם גדול ומוסמך להוראה מגדולי התורה בהונגריה ובגליציה, ר' מנחם מענדל מרגליות שנולד בשנת תרל"ה (1875). נשא את בתו של ר' שמואל זאנוויל כהנא מדראג־מירשט שהיה חתן הגאון הנודע ר' יהודה מודרן מסיגט. מבחירי תלמידיהם של הגאונים ר' אליעזר דייטש מבוניהאד ור' יהודה גרינוואלד מסאטמאר. בגלוד התפרנס ממסחר והגיע לאמידות. היה מנהיגם הרוחני של יהודי גלוד ומורה דרכם בתורה ובהוראת איסור והיתר. בשנת תרס"ח (1908) נענה לקריאתו של רבו בחסידות האדמו"ר מאטיניע ועבר לשם. גם שם שימש כמגיד מישרים, ומורה הוראה מרביץ תורה לתלמידים ודורש ברבים מדי שבת בשבתו שלא על מנת לקבל פרס. השאיר חידושי תורה רבים בכתובים אך לא נדפסו. לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לרבה של הארינטש (ע"ע) ועלה על המוקד על קידוש השם באושוויץ.

בישבו בגלוד השיב לו רבו התשובות הבאות:

שו"ת פרי השדה חלק א סי' קיב (תרס"ו): שורותיך הנעימים הגיעני ושדרת לן חורפא דברי הרשב"ם עה"ת (פ' בא) התמוהים מאד...

שם חלק ב סי' כד (תרס"ו): ...שאלת שאביך ז"ל שבק לן חיים וישלמו השלושים ימי אבל ביו"ד ניסן אם תהי' מותר לגלח ערב פסח...

שם חלק ג סי' נג (תרס"ד): באחד שהי' לו כבר אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה לו והיה סבור שהחסרון הוא ממנה וגרשה ונשא אחרת שכבר ילדה וכבר דר עמה ג"כ עשר שנים ועוד לא ילדה לו. ומעתה כבר שפט בבירור שהחסרון הוא ממנו כיון שאשתו כבר ילדה. והלך אצל רופא... וצריך לראות הזרע שלו ואפשר שיעלה בידו לעשות לו רפואה... ומעתה נפשו מרה לו... מעון החמור הוצאת ז"ל ר"ל...

בין היהודים הראשונים שהתישבו בגלוד היה ר' מענדל יעקב שטרן, תלמיד חכם גדול ואיש עשיר, ממשפחת שטרן המיוחסת בסלישט. היה מחסידיו הנלהבים של ר' מנחם מענדל

מוויז'ניץ בעל צמח צדיק. באמצע המאה ה־יט עלה ארצה עם נכדו שלמה והתישב בצפת.

חתנו של ר' מענדל יעקב שטרן היה ר' חיים אריה ב"ר שרגא פייבוש כהנא, דור רביעי לבעל קונטרס הספיקות, אף הוא תלמיד חכם ואיש עשיר. התפרנס מגידול בהמות בקנה מדה רחב. לאחר פיטום הבהמות היה נוהג להפריש מהן מעשר לעניים. נפטר בשיבה טובה בסיגט והוטמן ליד האוהל של בעל קונטרס הספיקות.

בנו ר' יוסף מרדכי כהנא התישב בעיר סיגט. שנים רבות הרביץ תורה ויראת שמים. היתה לו דרך מיוחדת להחדיר ללב תלמידיו אהבת תורה ויראת שמים, שהבליטה אותו משאר מלמדי העיר. ניספה באושוויץ ביום כו אייר תש"ד (1944).

פרנסי קהילת גלוד ונכבדיה בשנות השמונים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היו: ר' ליפמאן הירש, ר' איתמר רוזנפלד, ר' שלמה ב"ר יצחק זעליג, ר' שלמה ב"ר שמואל [שמות משפחותיהם לא צויין], ר' צבי שאלאמון, ר' יעקב שאלאמון ור' יעקב גרינפלד.

יהודי גלוד היו ברובם המכריע חסידי וויז'ניץ. מקצתם היו חסידי קרעטשעניף, ספינקא ושאר אדמו"רים. פרנסתם לא היתה שונה משאר יהודי מארמארוש: חקלאות זעירה, גידול בקר וצאן, תיווך וסחר בקנה־מידה קטן. בסוף הקיץ היו מיצרים ריבת שזיפים למסחר ועסקו גם ביצוא פירות, בעיקר תפוחי־עץ, שהאיזור היה משופע בהם. היחוד בפרנסת יהודי גלוד היתה חציבת אבני־ריחיים מהרי הסביבה, שהיו מפורסמות בטיבן המשובח. בין השנים 1934—1940 היה קיים בכפר סניף לחברת איק"א, שסייע בהלוואות קונסטרוקטיביות לשיפור עבודות החקלאות ותוצרתה. חלק מיהודי הכפר נתמך מקרוביהם שהיגרו לארצות הברית.

עד שנות העשרים החזיקה משפחת יעקובוביץ מנסרת עצים שממנה התפרנסו גם יהודים מגלוד. אך היא נסגרה. לוי יצחק יעקובוביץ החזיק שתי טחנות־קמח של מים. הנוטר של הכפר היה בדרך כלל יהודי. בשנים האחרונות שבין שתי מלחמות העולם מילאו תפקידים אלה מענדל פולאק ו־וועלוול גלאזר.

מיוצאי גלוד הוא הנדבן הידוע מנחם חיים (מעקס) גלאזר. אביו ר' אליה ב"ר שמשון גלאזר היה יהודי ירא שמים גומל חסד ורודף צדקה וחסד. היו לו תשעה ילדים, מהם שבעה בנים. שלושה מן הבנים ניספו בשואה (יהודה ליב שנספה באוקראינה, אברהם מאיר ושמואל), ארבעה מתגוררים בארצות הברית והם פעילים מאד בחיים היהודיים. מעקס גלאזר תרם סכומים נכבדים ליהודי יוצאי מארמארוש בישראל ולבית הזכרון ע"ש קדושי מארמארוש. בשנת 1937 ביקר בכפר מולדתו גלוד ומאז היה שולח יחד עם אחיו סכומים נכרים לטובת עניי הכפר, ביחוד לפני פסח ולפני ראש השנה.

מר מנחם חיים גלאזר נפטר באופן פתאומי בעת ישיבת הפדרציה ליהודי מארמארוש ביום כ"ב סיון תשמ"א בגיל 72 בניו־יורק.

זוהי אבידה גדולה לפדרציה, כי הוא התמסר שנים ארוכות לעניני יהודי מארמארוש בניו־יורק ובארץ ישראל. הוא היה אחד התורמים הגדולים לפדרציה וגם תרם סכום הגון להקמת בית מארמארוש בתל־אביב להנציח את זכר הוריו, בצוואה שהשאיר ציווה לבניו ללכת בדרכו לתרום גם בעתיד מהונו לפדרציה בניו־יורק ולהחזקת "בית מארמארוש" בתל אביב.

הרב יהודה יואל דויטש, ממנהיגי הפדרציה הבולטים כותב בדברי ההספד על מנחם חיים גלאזר בין היתר את הדברים הבאים: היה לו לב יהודי חם והיה מוכן לעזור לכל הפונים אליו. הוא הגיע לניו־יורק לפני 50 שנה מכפר קטן גלוד וניסה את מזלו. והצליח במשך הזמן להיות תעשיין נכבד וגדול בתעשיית חולצות, תמך בישיבות במוסדות תורה ובמדינת ישראל", "גולת הכותרת של עבודתו הציבורית היתה במסגרת הפדרציה", (אלגעמיינער זשורנאל 24 יולי 1981). אכן הלך מאתנו איש שהיה רוח החיה של הפדרציה ליהודי מארמארוש. ועמד בראשה הרבה שנים.

מר מנחם—מקס גלזר ורעיתו שרה
יו"ר הפדרציה של יהודי מארמארוש בארה"ב
בעת הנחת אבן הפינה לבית מארמארוש

האח השני משה גלאזר, שהתגורר בספינקא לפני המלחמה, העלה על הכתב את זכרונותיו ורשמיו מחיי היהודים וביחוד בני משפחתו בגלוד. חלק מן הדברים הוכנסו גם לערך זה.

עם כניסת ההונגרים לגלוד בספטמבר 1940 החלו החרמות שיטתיות מכל הבא ליד: בהמות, תבואה, בגדים ושאר דברי־ערך. ב־1942 גויסו כמה מיהודי הכפר לעבודות כפייה ונשלחו לאוקראינה. רובם הגדול ניספה שם. במקביל לכך חטפו הז'אנדארמים על דעת עצמם יהודים לעבודות מקומיות: נשיאת אבנים לסלילת דרכים, חפירת תעלות ועוד.

בסוף אפריל 1944 רוכזו היהודים ונשלחו לגיטו דראג־מירשט, משם נשלחו להשמדה באושוויץ.

לאחר המלחמה חזרו שרידי הכפר לגלוד (בשנת 1947 הגיע מספרם ל־38), אך תוך שנים אחדות נטשוהו ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בגלוד.

ביבליוגרפיה

כהן, נחמן: גלאד ויהודיה, מרמרוש־סיגט [כתב־עת בעברית, ביידיש ובהונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גליון מס׳ 39, 1968, עמ׳ 8.

גלאזר, משה: זכרונות על גלוד וביחוד משפחתו בכתב־יד ביידיש.

גוטליב, שמואל נח: אהלי שם, פינסק תרע״ב, עמ׳ 214.

דייטש, ר׳ אליעזר: שו״ת פרי השדה, חלק א, פאקש תרס״ו, סי׳ קיב; חלק ב, שם תרס״ט, סי׳ כד; חלק ג שם תרע״ג, סי׳ נג.

ארכיון ״יד ושם״: MIE/2600.

פאליען־גלאד

פאליען־גלאד (ברומנית: Poienile Glodului, בהונגרית: Sajómező). כפר, כ־30 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	65	[718 תושבים]
1920	136	11.2
1930	159	11.8

היהודים הראשונים לא הגיעו לכפר זה לפני שנות השבעים של המאה ה־יח. מכל מקום במפקדי היהודים של שנות העשרים, השלושים, הארבעים והששים של המאה השמונה עשרה לא נרשם אף יהודי בפאליען־גלאד.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בפאליען־גלאד כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות)

איצקאוויטש מנדל (4), איצקאוויטש פועל (4), אונגר יעקב (4), גרוס משה (2), איצקאוויטש איציק (4), פרידמן יעקב (4), ויזל הרש (4), איצקאוויטש מרקו (3), וויזל יעקב.

אין בידינו ידיעות של ממש על יהודי כפר זה. ידועים לנו שמותיהם של כמה מיהודי פאליען־גלאד מראשית המאה העשרים, שהיו כנראה פרנסי הקהילה ונכבדיה: ר׳ אפרים פישל בן מיטא, ר׳ מרדכי פישר, ר׳ ישראל אברהם פרוכטר, ר׳ אייזיק יהודה וויזל, ר׳ אליהו בן מעכיל, הנגיד ר׳ מאיר זאב וויזל, ר׳ מנחם ישראל וויזל, לייב וויזל, ר׳ אברהם מאיר וויזל והדיין ר׳ שלמה דרימר, שהיה ת״ח גדול. רוב יהודי כפר זה היו בני משפחת ויזל, צאצאי בעל הט״ז.

בשנות השואה הועברו יהודי פאליען־גלאד לגיטו דראג־מירשט, משם גורשו להשמדה באושוויץ. לאחר השואה חזרו כמה מן השרידים (בשנת 1947 היה מספרם 37). אולם תוך זמן קצר עזבו את הכפר ועלו לישראל ברובם הגדול.

היום אין יהודים בפאליען־גלאד.

ביבליוגרפיה

וויס, דוד מאיר (מלקט): כולם אהובים, סיגעט תרס״ו, רשימת הפרענומעראנטן.

אייבשיץ, ר׳ דוד שלמה: מגילת סתרים, סיגעט תר״ע, רשימת הפרענומעראנטן.

בוטיזה

בוטיזה (ברומנית: Botiza, בהונגרית: Batiza). כפר, כ־30 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	10	[507 תושבים]
1920	194	10.2
1930	121	5.9

במפקד של שנת 1830 נרשמו 3 משפחות: פריד מרקו (8), פריד יוסף (6), פריד ליב (5).

אין בידינו תעודות על התישבות יהודית בבוטיזה. במפקדי היהודים של השנים 1728, 1735, 1746, 1768 לא נרשם אף יהודי בכפר זה. נראה שהיהודים הראשונים הגיעו לבוטיזה בסוף המאה ה־יח או תחילת המאה ה־יט. אין ספק שגם יהודים אלה הגיעו מגליציה ועסקו בבישול משקאות חריפים, במסחר בתבואה ובתוצרת הארץ, בחכירת אדמות, שלאחר מכן הפכו רכושן.

הקהילה הקטנה נתארגנה כפי הנראה באמצע המאה ה־יט. ברשותם היה בית כנסת קטן ומקוה טהרה. במשך הזמן החזיקו גם שוחט.

מראשית המאה העשרים ועד לפני מלחמת העולם הרא־שונה היו נכבדי הקהילה ופרנסיה: ר׳ נחום שטיין, ר׳ יצחק משה פריד, ר׳ אפרים וויזל, ר׳ שמואל אריה שטיין, ר׳ משה אהרן פארקאש, ר׳ אלימלך האבר, ר׳ חיים וואלף, ר׳ מאיר שווארץ.

בין שתי מלחמות העולם הלך ופחת מספר יהודי בוטיזה. חלק עבר לסיגט, חלקם התישבו בערי טראנסילוואניה ורומניה וחלק קטן אף עלה בידו להגר מעבר לים, משם תמכו בבני משפחותיהם עד שהצליחו להביאם אליהם.

מבין יוצאי קהילת בוטיזה מן הראוי להזכיר את ר׳ מרדכי לייכטר, שנולד בבוטיזה בשנת תר״ם (1880). למד בישיבות הונגריה. לאחר נשואיו עבר לסיגט, שם עסק בפעילות ציונית־דתית. השתתף בועידה הראשונה של ציוני טראנסילוואניה בשנת 1920; בשנת 1922 היה ציר בקונגרס הציוני בווינה מטעם המזרחי. היה נשיא הארגון בסיגט שנים רבות. הדפיס את ספרו מאמר מרדכי — דברי מוסר וסניגוריה על דת ישראל ומנהגיו ברוח ציונית־דתית (סיגעט תרפ״ז). בשנת 1933 עלה ארצה והתישב ברחובות, גם בה היה פעיל במזרחי ומטעמה נבחר למועצה הדתית. את סוף ימיו בילה במושב זקנים בשכון וויז׳ניץ בבני ברק והגיע לזקנה מופלגת.

אין בידינו ידיעות מדויקות על הליכי השואה בבוטיזה. במחצית השניה של אפריל 1944 רוכזו יהודי הכפר וגורשו לגיטו דראגמירשט, משם נשלחו להשמדה באושוויץ.

יוסף פריד נמלט והסתתר ביערות ונשאר בחיים, התגורר בשטוקהולם בירת שוודיה, ועלה עם משפחתו לאר״י.

לאחר המלחמה חזרו שרידי השואה לבוטיזה (ב־1947 הגיע מספרם ל־28), אך תוך זמן קצר נטשוהו ורובם עלו לישראל.

היום אין יהודים בבוטיזה.

ביבליוגרפיה

מרמרוש־סיגט (כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית) בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גליון 29, עמ׳ 1—2.
ארכיון ״יד ושם״: 03/3385.

אונצ׳שט

אונצ׳שט (ברומנית: Onceşti, בהונגרית: Váncsfalva). כפר, כ־35 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	33	[1068 תושבים]
1920	114	9.8
1930	123	8.5

ראשוני היהודים הגיעו לכפר באמצע המאה ה־יח. במיפקד היהודים של שנת 1768 נרשמו באונצ׳שט שלושה יהודים ובסך־הכל 12 נפש: יעקב אילש (Illyés), שמשפחתו מנתה ארבע נפשות. שורף משקאות חריפים ומשלם 13 פלורין לשנה דמי חכירה; יעקב דאווידוביטש. עיסוקו לא צויין. נראה שהיה יהודי עני, שכן לא הוטל עליו דמי חכירה ואף לא היטלים אחרים, כגון מס סובלנות; אנשל איזאקוביטש, אף הוא שורף יי״ש. שילם 8 פלורין לשנה דמי חכירה.

מכאן ואילך אין בידינו שום פרטים על יהודי הכפר. נראה שבשנות השואה הועברו יהודי אונצ׳שט לגיטו ברבשט, משם גורשו לאושוויץ.

לאחר השואה חזרו 23 משרידי השואה. היום אין יהודים באונצ׳שט.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 100.

סלאטינא

סלאטינא (ברומנית: Slãtioara, בהונגרית: Izasópatak). כפר, כ־30 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	57	[496 תושבים]
1920	162	19.8
1930	120	15.5

במיפקד של שנת 1830 נרשמו: ווייס הרש (4), ווייס לאזר (4), לקס שמעון (5), ווייס הינדה (3), שיערה אברהם (7), קאדישאן הרש (5), ווייס יעקב.

אין בידינו שום פרטים על יהודי כפר זה. נראה שראשוני היהודים לא הגיעו לסלאטינא לפני שנות השבעים של המאה ה־יח. מכל מקום בכל המפקדים של יהודי המחוז לא נרשמו יהודים בסלאטינא.

ידועים לנו ר׳ אליעזר זאב שטרן, חסיד אטניע נלהב ואחד שהיה חתן החסיד הידוע ר׳ יהודה עביר רוזנברג מביטשקוף.

בסוף אפריל 1944 הועברו כנראה יהודי סלאטינא לגיטו דראגמירשט, משם גורשו לאושוויץ. לאחר השואה חזרו 28 משרידי השואה.

היום אין יהודים בסלאטינא.

נאנעשט

נאנעשט (ברומנית: Nanești, בהונגרית: Nánfalva). כפר, כ־25 ק״מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	42	[359 תושבים]
1920	65	10.5
1930	74	9.5

אין בידינו ידיעות על ראשיתו של הישוב היהודי בנאנעשט. מכל מקום בכל המפקדים של המאה השמונה עשרה לא נרשם אף יהודי בכפר זה. מאידך, בשנת 1830 אנו מוצאים כבר 42 יהודים רשומים בנאנעשט, מספר מספיק לחיים קהילתיים. נראה איפוא, שהיהודים הראשונים הגיעו לנאנעשט בסוף המאה השמונה עשרה או תחילת המאה התשע עשרה.

ליהודי כפר זעיר זה היו כמעט כל המוסדות הקהילתיים הנחוצים: בית כנסת מעץ, שהוקם בראשית המאה העשרים במקום שהיה כבר בית כנסת קודם לכן. לידו מקוה־טהרה. בעיבורו של הכפר היה בית עלמין עתיק למדי ולא רחוק ממנו בית עלמין חדש. שוחט לא היה לקהילה הקטנה. השוחט של בירסאניף (כ־4 ק״מ) פקד את הכפר לפחות פעמיים בשבוע.

כמעט כל יהודי נאנעשט היו חסידי קרעטשעניף והיו ביניהם כמה תלמידי חכמים. ערב ובוקר נלמדו שיעורי תורה בבית הכנסת ונכחו בהם מרבית בעלי הבתים. הילדים למדו תורה ב״חדר״ והחזיקו מלמדים שבאו בדרך כלל מחוץ לכפר. מבין המלמדים מן הכפר עצמו נזכרים ר׳ בנימין יעקובוביטש ושמעון יעקובוביטש, שניהם תלמידי חכמים. רוב בני הנוער למד בישיבות השונות.

הפרנסה היתה מצויה בנאנעשט. מהם בעלי קרקעות, מהם סוחרי תפוחים ומהם בעלי חנויות, בתי מרזח ואיטליזים. בין נכבדי הכפר נזכרים ר׳ משה גאנז, בעל טחנת קמח, קרקעות ויערות וחסיד. נפטר בראשית שנות השלושים. חלק ניכר מיהודי הכפר היו צאצאיו וקרוביו. בניו היו נחמן גאנז, לייזער גאנז ויהודה גאנז. חנא יעקובוביטש בעל חנות ובית מרזח, תלמיד חכם וחסיד; אחיו מאיר קופל יעקובוביטש, בעל קרקעות וסוחר. קלמן מרקוביטש, בעל קרקעות וסוחר בקר, יהודי אמיד ותלמיד חכם. וכן בנו מענדל מרקוביטש. גם בניו של מאיר קופל יעקובוביטש היו תלמידי חכמים ולמדו בישיבות. הגבאי והדואג לצרכי הצבור היה בדרך כלל מאיר יעקובוביטש.

בשנת 1940, לאחר שההונגרים כבשו את טראנסילוואניה

הצפונית, הגיעו ימי הרעה גם לכפר נאנשט. מיכאל גאנז (ממנו קבלנו את הנתונים) מספר: נסעתי לסיגט בעגלה וסוס. לפתע ניתך עלי מטח של יריות. כדור אחד נכנס לגופי יצא ממני ונכנס לסוס שנהרג במקום. נלקחתי לבית החולים בסיגט. לאחר כמה ימים נלקחתי למאסר בטענה שהרבצתי לחייל הונגרי, שירה בי בטענת "הגנה עצמית".

בשנת 1941, בהדשי הקיץ, נעשה נסיון לגרש שתי משפחות לאוקראינה, יעקב יונגר ומשפחתו, בערל אינדיג ומשפחתו, בתואנה שאין ברשותם אזרחות הונגרית. הז'אנדרמים ההונגרים לקחו אותם מן הכפר והעלום לאחד ההרים הגבוהים ושם הפקירו אותם לגורלם. בחשאי חזרו כולם ללא שאירע להם דבר. לאחר מכן שוב נגזרה גזירת גירוש על כמה מיהודי נאנשט (יחד עם כמה יהודים מכפרים סמוכים כגון ברעב, אקנא־שוגאטאג ועוד). הם כבר הועלו על העגלות עם מטלטליהם. בינתיים הגיעה הוראה לשחררם.

בליל שבת, אחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944), הגיעו מבירסאניף (שם היתה תחנת הז'אנדרמריה הקרובה) הז'אנדרמים ההונגרים לביתו של חנא יעקובוביטש ובידיהם צו לרשום את כל יהודי הכפר. ימים אחדים לאחר מכן סגרו את כל הבתים היהודיים וריכזו את היהודים בחצר בית הספר הכפרי. שדדו מהם כל דבר בעל ערך והועלו על עגלות והובלו לגיטו ברבשט. משם גורשו לאושוויץ ורובם עלו על המוקד על קידוש השם. לאחר השואה חזרו 17 משרידי השואה לנאנשט, אך תוך זמן קצר נטשו את הכפר וכמעט כולם עלו לישראל.

היום מתגורר בנאנשט יהודי אחד (בנו של מענדל מרקוביטש).

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי נאנשט.

וואלען

וואלען (ברומנית: Valeni, בהונגרית: Mikolapatak). כפר, כ־30 ק"מ מדרום־מזרח לעיר־המחוז סיגט. כל תושביו רומנים.

אוכלוסייה יהודית

שנה	מספר	אחוז היהודים בכלל האוכלוסייה
1830	48	[710 תושבים]
1920	89	7.5
1930	62	5.5

לא עלה בידינו להעלות פרטים על חיי היהודים בכפר זה. במפקדים של המאה השמונה עשרה לא נרשם אף יהודי בוואלן.

נראה שבראשית המאה ה־יט כבר היה מנין קבוע בוואלן. לאחר מכן הוקם בית מדרש ומקוה. הקהילה הקטנה היתה בגליל רבנותו של הרב מברבשט. פעם בשבוע ולעת הצורך פעמיים בשבוע היה בא השוחט מבירסאניף לשחוט ליהודי וואלן.

מחצית מיהודי וואלן היו חסידי וויז'ניץ ומחציתם חסידי סיגט. בראש הקהילה עמד בשנים האחרונות אלטר גאנז. מבין בעלי הבתים המכובדים מעלים שרידי הקהילה את זכרם של ר' ברוך אבראמוביטש, שהיה בעל תפלה ובעל קורא. הסופר ר' יצחק שטרן שירת גם כמה מכפרי הסביבה. ר' יונה טסלר היה מלמד (בנו פישל טסלר התגורר בגרוסווארדיין בקרבת הרבי מוויז'ניץ, היה סוחר עורות מצליח בעל מכניס אורחים ומפזר ממון רב לצדקה. עלה ארצה והתישב בספריה והתפרנס מחקלאות).

יהודי וואלן התפרנסו על חקלאות ועל מלאכה ומסחר. בחדשי הקיץ נעזרו לפרנסתם מן האורחים שבאו לכפר, שהיה מקום נופש וקיט בזכות מעיינות המרפא שהיו בתחומו.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי הכפר לגיטו ברבשט, משם גורשו לאושוויץ. לאחר השואה חזרו עשרה משרידי השואה, אך כולם עזבו במשך הזמן.

היום אין יהודים בוואלן.

איזור חוסט

חוסט	199
איזא	225
אונטר־בישטרא	226
בערעזיוו	227
דראהיף	228
דאנילוף	231
דולהא	232
האריגטש	234
וועליאטין	236
ווישק	239
זאדנע	241
זלאטאריף	242
ליסיטשע	243
ליפשא	244
מיקוף	247
נאנקוף	247
סאלדובוש	248
סיכע־בראנקי	248
סעלישטש	249
קאפאשנע	250
פאליען־ליפשא	250
סיקערניצא	251
קערעצקי	253
קאשעלי	255
קושניצא	256
שאנדריף	257

חוסט

חוסט (ברותנית: Chust, בהונגרית: Huszt). העיר היחידה בחלק זה של מארמארוש, על־יד שפך ה"נהר הגדול" (Veliky Rika) לטיסה. כ־65 ק"מ מערבית־צפונית לעיר סיגט וכ־55 ק"מ מזרחית־דרומית לעיר מונקאטש. רוב תושביה רותנים, עם מיעוטים אחרים (ב־1930: 9301 רותנים, 4821 יהודים, 1490 צ'כים, 1383 הונגרים ו־732 גרמנים).

אוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1792	14 (משפחות)	
1830	132 (נפשות)	2,153
1880	1062	
1900	2371	10,292
1921		11,835
1930	4821	17,833
1941	6032	21,118

הרקע הכללי וההיסטורי

העיר חוסט נזכרת לראשונה בשנת 1241, בעקבות הפריצה הטאטארית להונגריה. העיר נוסדה ליד מבצר מבוצר היטב, שחלש על כל הסביבה. בשנת 1329 הוכרה חוסט לבירתן של ארבע "ערי הכתר": חוסט, ווישק, טעטש, הוסו־מעזא. (סיגט צורפה כעיר־כתר חמישית רק בשנת 1352). באמצע המאה ה־יד ניתנה העיר למשפחת האצילים ההונגרית הידועה דראגפי (Drágffy), אך הוחזרה לרשות הכתר ההונגרי בסוף המאה ה־טו. מראשית המאה ה־יד ואילך היה המבצר בבעלותם של בני קאניזשאי (Kanizsai), משפחה עתיקה שבין בניה כמרים ואנשי צבא ידועים.

העיר והמבצר שימשו מוקד לפעילות הונגרית מרדנית נגד השלטון האוסטרי עשרות שנים. כבר בשנת 1670 מצאו מקלט במבצר חלק מגדודי פרנץ ראקוצי הראשון, במנוסתם מחייליו של הגנראל האוסטרי־גרמני שפורק (Sporck). ב־1703 נעשה מבצר חוסט מרכז המרד ההונגרי בחלק זה של המדינה, בשעה שחיל המשמר הגרמני שוחד והסגיר את מבואות המבצר. בשנת 1706 נכרתה בין כותלי המבצר ברית־מלחמה והגנה בין המתקוממים מטראנסילוואניה ובין המורדים מהונגריה גופה. גם התנאים לשלום בין המתקוממים והשלטון האוסטרי בשנת 1711 ("שלום סאטמאר") נוסחו במבצר חוסט. חורבנו של המבצר החל בשנת 1723, כשפגעו בו שלושה ברקים, עד שהתמוטט כליל. בהר המבצר נבנה ארמונו של פרנץ ראקוצי השני, שבו התאכסנו שליטי הונגריה, אנשי צבא ופקידי שלטון בכירים בשהותם בסביבה לשם ציד ביערות מארמארוש.

ראשיתו של הישוב היהודי

הידיעה הראשונה המתיחסת ליהודי בחוסט היא משנת 1677. נאמר בה שסוחרי בקר הונגרים מן הכפר ווישק הסמוך נשדדו בפולין בידי בני אצולה פולנים. פנייתו של מושל טראנסילוואניה הנסיך מיהאי אפאפי (Apaffi), שקארפאטו־רוס היתה חלק ממלכותו, למלך פולין לא הועילה. כתגמול על כך מצווה מושל טראנסילוואניה לעצור יהודי מפולין השוהה בעיר חוסט כערובה לתשלום הנזק. מידיעה זו ניתן להסיק רק את מה שיש בה. אין אנו יודעים איפוא אם היו יהודים נוספים בחוסט בתקופה זו אם לאו. במסמך משנת 1695 נאמר, שיהודי בשם הירש קנה תבואה בפולין בשליחות לשכת האוצר של הצבא ההונגרי ושהתבואה הועברה להונגריה דרך מעבר הרי וורחובינה. גם בידיעה זו אין זכר לעובדת התגוררות יהודים בחוסט או בסביבתה הקרובה, אם כי הלב נוטה להאמין שאמנם כבר ישבו בתקופה זו מספר קטן של יהודים בחוסט, שכן ידוע באופן כללי, שלאחר גזירות ת"ח—ת"ט (1648/49) נמלטו יהודים גם למארמארוש ומן הסתם גם העיר חוסט בכלל. אך תיעוד היסטורי על כך אין לפי שעה.

הידיעה הממשית הראשונה על התישבות יהודי בחוסט היא משנת 1712. בתעודה משנה זו מסופר, שיהודי (ששמו לא נוקב) חכר את רשיון שריפת משקאות חריפים מאת מושל העיר ושהיהודי מתגורר בחוסט ברחוב הרוסים. מכאן ואילך קיימת רציפות של ישוב יהודי בחוסט, כפי שיבואר.

במיפקד היהודים של שנת 1728 נרשם בחוסט יהודי בשם אברהם מאיר, בעל לאשה ואב לילד. היה זה יהודי עשיר מאד, קרוב לוודאי העשיר ביותר בכל מחוז מארמארוש על שני חלקיו. בעלי חסותו היו האצילים הידועים זיגיסמונד קמן' (Kemény) ואלכסנדר ומיכאל טלקי (Teleki). הוא שילם דמי חכירה 600 פלורין לשנה, סכום עצום באותם ימים. אברהם מאיר חכר שלוש טחנות קמח, אחת בחוסט ושתים באיזא, עסק גם בייצור שכר, יי"ש ומי־דבש. ברשותו היו ארבעה סוסים, שלושה עגלים וארבע פרות. ברשותו היה גם בית־מרזח. מותר לשער, שסביב פעילות כלכלית מעין זו הסתובבו יהודים נוספים, שנרשמו אצל השלטונות כמשרתים ולפיכך לא נרשמו במיפקד. יהודי שני במיפקד של 1728 היה מארטינוס (כנראה מרדכי) זאלמאנוביטש, בעל לאשה ואב לשני ילדים. גם הוא שילם סכום גבוה כדמי חכירה, 450 פלורין לשנה. בבעלותו היו שני סוסים ושני עגלים ועסק במסחר היין. נראה, שבאותה שנה היה כבר מנין קבוע בחוסט, שכן שני יהודים מסוג זה, חזקה עליהם שהחזיקו עוזרים ומלמדים ושמא אף שוחט.

במיפקד של שנת 1735 נרשמו כבר בחוסט שלושה בתי־אב, כדלקמן: מארטון (כנראה אותו מארטינוס), בעל לאשה

ואב לשלושה ילדים, מנהל משק והיה בחסות של המפקדה הצבאית בעיר. בשרותו עבדו שלושה משרתים ומשרתת אחת. בבעלותו היו שני סוסים, 14 שוורים, שתי פרות ושלושה עגלים; בחסותו של מיכאל (כאן בשם ההונגרי: מיהאי) טלקי ישב בחוסט יהודי בשם יוסף, בעל לאשה ואב לשני ילדים. גם בשרותו עבדו שלושה משרתים ומשרתת אחת. אך משק בעלי החיים שלו מרשים: חמשה סוסים, 40 שוורים, חמש פרות וארבעה עגלים; לידם התגורר בחוסט יהודי עני בשם שמעון, שמשפחתו מורכבת מאשה ושני ילדים, מתפרנס מבית־מרזח ואינו משלם דמי חכירה. גם במיפקד של שנת 1746 עדיין מתגוררים בחוסט שלושה בתי־אב, אך מפקד זה נערך ברשלנות, שכן הוא נכפה על שלטונות הונגריה, ואין בו שמות ועיסוקים.

ישיבת היהודים בחוסט היתה לצנינים ולמורת־רוחם של שלטונות העיר ורוב התושבים כאחד. הם לא פסקו משיגור מכתבי סירוב ותזכירים מנומקים נגד התישבות יהודים בעיר. אך כל זמן שידם של בני האצולה היתה על העליונה הותרה התישבות יהודים מוגבלת ככל שבעלי החסות מבני האצולה פרסו את חסותם על יהודים שחפצו בהם לתועלתם הם. אך כעשרים שנה לא הותרה ישיבת יהודים בעיר. במיפקד של שנת 1768 נרשמה משפחה אחת בלבד, שהוקצבה לה דירה קטנה באחוזת הכתר. היהודי שמואל, שמשפחתו מנתה ארבע נפשות, לא שילם דמי חכירה וכנראה התפרנס מרוכלות.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות בחוסט כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות)

חיים סיזיק (5), אפאגי פרקוש (5), אפאגי יוסי (9), הרשקו מאיזליק (2), הרשקו בער (5), יצחק אברהם (3), יעקב מונרז (3), איציק דוד (4), מאיר סנדר (7), מנדל שמואל (5), אורביון הילמן (4), דניאל יאקאב (3), איציק יאקובוביטש (3), ליב שמואל (4), שלום מושקוביטש (3), שולומון דרוב (4), לייבא שמואל דרוב (4), פוינאר יוסף (3), איסאק גאנץ (5), חיים מושקוביטש (3), מרקו פרקש (5), אפוגי דוד (3), מושקו שמואל (2).

חיי התורה

מעטות מאד הערים ברחבי הונגריה ההיסטורית שנתברכה ברבנים בשיעור קומתם של רבני חוסט. כל הרבנים שכיהנו בחוסט, להוציא אולי את הראשונים, שידיעותינו אודותיהם מועטות ביותר, היו גאונים ידועים בתורה, מחברי ספרים בעלי משקל רב ועמודי ההוראה בדורותיהם. כולם אף ניהלו ישיבות והרביצו תורה לאלפי תלמידים. שרשרת הרבנים בחוסט, דור אחר דור, היא גלריה מפוארת של אישים מורמים מעם, שהמוניטין שלהם יצאו בכל תפוצות ישראל ותורתם מתבדרת בעולם התורה והישיבות עד עצם היום הזה. תקופה רצופה של שמונים שנה ויותר, החל מישיבתו הנודעת לתהילה של מהר"ם שיק ועד לדור האחרון, לא פסקה ישיבה מן העיר; ומרבית הזמן היתה זו אחת הישיבות הגדולות ביותר באיכות כבכמות בכל רחבי הממלכה ההונגרית.

מישיבות חוסט יצאו עשרות ואולי מאות רבנים בקהילות ישראל רבות, בראש וראשונה הונגריה עצמה, אך גם בארצות אחרות באירופה ובארצות הברית; אלפי תלמידי חכמים, שתורתם לא היתה משלח־יד הרשמי, ספגו בחוסט את מרבית ידיעותיהם בתורה ובה למדו אורח־חיים של יהודי בעל־בית הקובע עתים לתורה ומגדל בניו לתלמוד תורה. ידועים מקרים לא מעטים ששלושה ואף ארבעה וחמשה דורות רצופים רכשו את דרך־לימודם בתורה בישיבות חוסט; הסבא למד בישיבת מהר"ם שיק, הבן בישיבת בעל בית היוצר, הנכד בישיבת בעל ערוגת הבשם ואילו הנין ובן־הנין בישיבות הרב דושינסקי הרב האחרון של חוסט. על נקלה אפשר לתאר חויה תורנית־משפחתית מרגינה מעין זו: הסבא הבן והנכד יושבים ליד שולחן השבת, לדוגמה, ומחליפים רשמים וזכרונות על לימוד־דיהם בישיבות, כולן של אותה עיר עצמה — חוסט.

חיי התורה בחוסט היו איפוא מן המפותחים ביותר בכל המדינה — הן בעודנה בתחומי הממלכה האוסטרו־הונגרית ועל אחת כמה וכמה בהיותה בתחומי הרפובליקה הצ'כו־סלובקית. מן הראוי לציין, שחיי התורה בחוסט היו במדה מסויימת יוצאי דופן מבחינת הסביבה המקיפה אותה ושלה שימשה מרכז רוחני־תורני, קהילתי וכלכלי. שכן למרות הסביבה החסידית המובהקת של כל כפרי מארמארוש וחלק ניכר של ישובי קארפאטורוס בכלל, לא היו רבני חוסט מזוהים זהות גמורה עם עשייה חסידית פעילה. אף־על־פי, שכפי שיבואר לקמן, היו חלק ניכר מרבני חוסט, וביחוד מבעל בית היוצר ואילך, בעלי זיקה חזקה לחסידות ומהם שאף השכימו לפתחם של אדמו"רים וביקרו בהיכליהם; אך ביסודו של דבר, היה אורח־חייהם האישי והתנהגותם הכללית בדרך של רבני הונגריה האשכנזים בכל הנוגע לנוסח התפילה, הלבוש ושאר דפוסי התנהגות. עובדה זו, אי־אפשר שלא היתה לה השפעה, חלקית לפחות, על התנהגותם של חלק ניכר מיהודי העיר. ואמנם לא היתה יהדות חוסט כולה חסידית. קרוב לוודאי, שרוב היהודים, אם כי לא רוב מכריע, לא התנהגו באדיקות חסידית. והמדובר ביהודים שומרי תורה ומקפידים על קלה כחמורה ומהם אף תלמידי חכמים מופלגים. בחוסט התפללו בבית הכנסת הגדול בנוסח אשכנז מקדמת דנא ועד לדור האחרון. הוא היה אולי בית הכנסת היחיד מסוג זה בכל רחבי מארמארוש. בין באי בית הכנסת היו יהודים לא מעטים שהיו תלמידי חכמים בנוסח אשכנז מבחינת המנטאליות והגינונים החיצוניים. על צד האמת מן הראוי להוסיף, שבדורות האחרונים וביחוד לאחר מלחמת העולם הראשונה, הלך ופחת טיפוס זה של בעל־בית בחוסט, שכן ככל שהלך לעולמו הדור הותיק לא נמצא לו יורש בדמותו ובצלמו. הדור החדש הלך בשני כיוונים מנוגדים: כיוון אחד הוליך לחסידות פעילה על כל מה שמשתמע מכך ואילו כיוון שני הוליך להשכלה כללית והשתלבות בחיי המדינה הדמוקראטית, כשאצל רבים הולך ומתרופף החוט המקשר לדרך הלמדנות האשכנזית. מאלה צמחה השכבה הדקה של משכילים בחוסט, שתיאורה יועלה בפרק אחר.

רבנים

רבה הראשון של חוסט נתקבל בשנת תקע"ב (1812) ושמו היה ר' יעקב ב"ר אברהם. נולד בזידיטשוב (ולפי דעה

אחת [״מליצי אש״] היה גיסו של הצדיק הידוע ר׳ צבי הירש מזידיטשוב בעל עטרת צבי) והיה מצאצאי ר׳ שמעלקא מניקלשבורג. אין לנו ידיעות נוספות עליו ולא מצאנו את זכרו בספרי השו״ת של רבני דורו. אחד מצאצאיו, ההיס־טוריון ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד, גילה את מצבתו בישוב בריד שליד ארשיווע, לשם נסע ״לדרוש לפניהם הלכות פסח״ ונפטר שם ביום כח אדר תקפ״ג (1823). נראה לשער שלא לדרוש הלכות פסח נסע לבריד אלא כדי להכשיר טחנת־קמח לאפיית מצות לפסח. זקני בריד סיפרו שהיה מפורסם לאיש קדוש והלכו להשתטח על קברו בעת צרה. נוסח מצבתו: ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלקים. הרב הירא וחרד לדבר ה׳ מ׳ יעקב במ׳ אברהם, נפטר בשם טוב בכ״ח אדר תקפ״ג. בנוסח מצבתו יש כנראה רמז לפטירתו בדרך.

לאחריו נבחר לרבה של חוסט ר׳ יעקב גוטליב מטאקאי. על דמותו ניתן ללמוד משהו מן התוארים שבו הוכתר בידי המשיבים לו. ר׳ יחזקאל פאנט משיב לו בעודנו יושב בטאקאי בענין איסור והיתר: ״שאלה מהרב החסיד כו׳ כו׳ מהו׳ יעקל מטאקאי״ (שו״ת מראה יחזקאל סי׳ קנא); בשנת תר״ג משיב לו ר׳ שלמה זלמן אולמאן: ״הרב המאה״ג החריף ובקי משנתו קב ונקי כבוד מו״ה יעקב גאטליב נ״י אב״ד ור״מ דק״ק חוסט״. תוכן התשובה בדבר שוחט שהוציא טריפה מתחת ידו בבדיקת הריאה. את הערכתו אליו ניתן ללמוד מתוך הדברים כגון ״ראיתי כי משתעי בלישנא דחכימי שאלת חכם וחפץ לשמוע דעתי בזה אף כי ידיו רב לו בפלפול וסברה״ וכגון ״ורו״מ נ״י הראה עוצם בקיאותו... והאריך בפלפול נחמד ונעים הנאמר בזך הרעיון״. (שו״ת יריעת שלמה סי׳ כז, כח). ר׳ יעקב גוטליב עזב את חוסט בשנת תר״ה לערך מסיבות שאינן ידועות לנו היום ונענה לקהילת ביהאר־נאג׳באיום, שם נפטר בשנת תר״ך (1860).

בשנת תר״ה (1845) נבחר ר׳ מנחם א״ש לרבה של חוסט. נולד בשנת תקס״ח (1808) לאביו הגאון ר׳ מאיר א״ש ולאמו שהיתה בת הגאון ר׳ דוד דייטש בעל אהל דוד. בהגיע לפרקו נשא אשה מליסקא בת ר׳ אלחנן דב, אך היא נפטרה זמן קצר לאחר נשואיה. בזיווג שני נשא את נכדת ר׳ אלחנן דב, בת חתנו ר׳ שמואל סג״ל הורביץ אף הוא מליסקא. כמה שנים היה סמוך על שולחן חותנו בליסקא ולמד בצוותא חדא עם האדמו״ר מליסקא ר׳ צבי הירש פרידמאן, בעל אך פרי תבואה. משם נתקבל לרבה של סערעדנא ולאחר מכן נבחר לרבה של חוסט. בחוסט פתח ישיבה, כנראה הראשונה בחוסט. הוא השקיע כוחות נפשיים מרובים בניהול הישיבה ובשיעורים עד כי נחלש מאד. אביו הגאון מהר״ם א״ש כותב לו בקשר לכך (שו״ת אמרי אש אבן העזר סי׳ עב): ״אשר כתבת כי החלשת מפני הטורח, הנה יש לאדם למוד כוחות גופו לבלתי העמיד על נפשו משא כבד אשר לא יוכל לשאת״. בני העיר כיבדו אותו מאד והיתה לו נחת־רוח מישיבתו בחוסט, כפי שיוצא מדברי אביו (שם או״ח סי׳ לו): ״מכתבך הגיעני למרגוע לנפשי ולמנוחת לבבי יען ראיתי כי תלי״ת אין פרץ ואין צווחה במעונותיכם וברחובותיכם, גם אתנו הגדיל ה׳ חסדו״. הוא תיקן בקהילה כמה תקנות והנהיג מנהגים שנשארו בתוקף גם בימי מהר״ם שיק, כפי שהוא כותב (שו״ת מהר״ם שיק אבן העזר סי׳ קכד): ״כשבאתי לכאן [חוסט] הנחתי להם מנהגם כי כמדומה לי שזה מקבלת הרב הגאון המנוח מו״ה מנחם א״ש... שהיה מקודם רב פה ק״ק חוסט״. ובמקום אחר (שם סי׳ קכט): ״ובבואי הנה לק״ק חוסט גם כן היה לב״ד דכאן קבלה זו דיש לשאול להמגרש גם אם לא נשבע שלא לגרש. ונראה דמנהג זה שורשו פתוח מהגאון מו״ה מאיר א״ש זצ״ל שהיה בנו הגאון מו״ה מנחם זצ״ל רב דפק״ק חוסט יע״א מקדמת דנא״. ר׳ מנחם א״ש ישב בחוסט שבע שנים בלבד, שכן לאחר פטירת אביו בשנת תרי״ב נבחר למלא מקומו ברבנות אונגוואר, שם נפטר ביום ו כסלו תר״ל (1869). חיבוריו שנדפסו:

ספר זכרון יהודה... אונגוואר תרכ״ז. סח, [6] דף.
כולל הנהגות ודברי תורה וצוואתו של אביו מהר״ם א״ש.
הספר נקרא על שם אחיו ר׳ יהודה א״ש אב״ד סאבראנץ, שנפטר בשנה זו בדמי ימיו. בספר גם חידושים וצוואת ר׳ יהודה א״ש.
הספר נדפס תוך שנה בשתי מהדורות, לאחר שהמהדורה הראשונה אזלה מיד לאחר הדפסתה.
מהדורה נוספת: מונקאטש תר״ס; דפוס־צילום של הוצאה זו: [ירושלים? תשכ״ז?].
ספר חומת אש, חידושי אגדה על התורה והפטרות, תהלים, חמש מגילות ופרקי אבות וקצת דרושים והספדים... פאקש תרס״ו. [4], עא דף.

הרב הבא של חוסט היה הגאון הנודע ר׳ שמואל שמעלקא קליין ב״ר יוסף. נולד בשנת תקס״ה (1805) בכפר קטן במחוז סילאג׳ שבטראנסילוואניה. אביו ר׳ יוסף ״היה איש פשוט בלתי מלומד בתלמוד, אמנם בתנ״ך היתה לו ידיעה, ומנהג חייו היה בכל זה כמנהג צדיקים יען שהיו תהלוכותיו ביראת שמים גדולה״, כעדות אחד מצאצאיו. ר׳ שמעלקא למד תורה בישיבת הגאון ר׳ שלום חריף (אולמאן) בלאקנבאך, עד הגיעו לגיל שמונה עשרה. בשנת תקפ״ג נשא לאשה את בת ר׳ אהרן שלמה כ״ץ, לימים רבה של קהילת האידו־שאמשאן. באותה שעה ישב בעיירה אראניאש־מעדיעש שליד סאטמאר. כעבור כמה שנים נבחר ר׳ שמעלקא לרבה של קהילת באלקאן שבמחוז סאבולטש, לשם השיב לו החתם סופר (אבן העזר חלק א סי׳ קטז משנת תקצ״ג).

בשנת תרי״ב (1852), לאחר שר׳ מנחם א״ש הלך לאונג־וואר, נבחר ר׳ שמעלקא לרבה של חוסט. אף הוא ניהל ישיבה בחוסט, שגרעינה בתלמידים שעברו אתו מבאלקאן לחוסט. לאחר מכן הלכה וגדלה בכמות ובאיכות. מישיבתו בחוסט יצאו כמה רבנים נודעים. ר׳ שמעלקא היה ידוע כאחד מחריפיה הגדולים של גאוני הונגריה. אף שלא היה נחשב להולך בדרכי החסידות וכל ימיו התפלל בנוסח אשכנז, הלך שמו לפניו כצדיק גדול וכאיש מופת ורבים נהרו אליו להתברך בברכתו. בסוף ימיו נענה לדורשיו ונעתר לקבל פתקאות כדרך הצדיקים. בעקבות ביקורו אצל בעל ישמח משה, בתקופת רבנות באלקאן, חבש שטריימל. בשנת תרכ״א (1861) נבחר לרבה של סעליש ומאז נודע כרבי ר׳ שמעלקא מסעליש. נפטר ביום ט אדר ב תרל״ה (1875).

מחיבוריו הרבים שחיבר בחריפות ובבקיאות גדולה נדפס זמן קצר לאחר פטירתו ספר אחד בלבד, קרוב לוודאי שחלקים ממנו נכתבו בעשר השנים שכיהן ברבנות חוסט:

ספר צרור החיים... על כמה מסכתות ורוב סוגיות גדולות מהש״ס... מונקאטש תרל״ו. [10], צד, [3] דף.

דפוס־צילום, בתוספת תולדות המחבר, על־ידי נכדו הרב פנחס ליטש־רוזנבוים: ירושלים־גנף תשל"ה.
ביוגרפיה חשובה על ר' שמעלקא נכתבה בידי נכדו ר' שלמה זלמן קליין רבה של סילאג'־טשעה: רבי שמעלקא, סיפור תולדותיו של רב גאון (עריכה והערות — דוד גלעדי). תל־אביב תשט"ז. 127 עמ'.
סיפורי מעשיות ומופתים מר' שמעלקא נדפסו על־ידי יצחק אייזיק גלעב: ספר לקוטי יצחק... ירושלים תשי"א. 24 עמ'.
מהדורה מורחבת: ירושלים תשי"א. [6], פח, [6] עמ'.
בתקופת שבתו בחוסט השיב לו הדברי חיים שתי תשובות: חלק ב, אבן העזר סי' קעא: להרב הה"ג החריף ובקי ע"ה פ"ה פאר הזמן המפורסם כש"ת מו"ה שמעלקא נ"י האבד"ק חוסט יע"א. בענין זקוקה ליבם.
שם חלק ב חושן משפט סי' כז: להרב הגאון הגדול החריף ובקי המפורסם כו' מו"ה שמעלקא נ"י האבד"ק חוסט יצ"ו. בענין צוואתו של ר' אפרים מחוסט מיום ג שבט תרי"ח.

הרב שהטביע את חותמו על קהילת חוסט היה ר' משה ב"ר יוסף שיק. נולד בעיר ברעזאווא במחוז נייטרא ביום כא אדר תקס"ז (1807). אביו, ר' יוסף שיק, היה סוחר ואיש צדיק תמים בדרכיו וחסיד במעשיו, נכד להגאון הנודע ר' חנוך העניך שיק רבה של שקלוב, מצאצאי בעל תוספות יום טוב. אביו נפטר עליו בהיותו בן שש שנים. בן אחת עשרה שנה נסע מהר"ם שיק לישיבת ר' יצחק פראנקל בפרוינקירכן. בן ארבע עשרה כבר למד בישיבת החתם סופר בפרסבורג, בה למד שש שנים. רבו הפליג מאד בשבחו והיה אומר לא אוכל לחדש שום דבר נגד הבחור משה ברעזאווא כי הכל הוא יודע, הוא ממש ארגז ספרים. היה מאוכלי שולחן רבו בשבתות שלוש שנים רצופות. רבו חשב לתת לו את אחת מבנותיו לאשה, אך הדבר לא יצא לפועל, כנראה, בגלל שמותיהם הדומים. בגיל עשרים נשא את בתו של דודו הנגיד ר' פרץ פראנקל מהאליטש. בעצת רבו החתם סופר נבחר בשנת תקצ"ח (1838) לרבה של קהילת יערגן הסמוכה לפרסבורג. ביערגן החל בחילוף תשובות עם גדולי הדור ובראשם רבו החתם סופר. ביערגן אף יסד ישיבה ונהרו אליו תלמידים מכל המדינה, כי שמו יצא כבר לשם ולתפארת. בקהילה קטנה זו ישב על מי מנוחות עשרים וארבע שנים ולמד ולימד תורה מתוך הרחבת הדעת.

כיון שביערגן הקטנה לא היה לאל ידו להחזיק ישיבה גדולה כאוות נפשו, נענה לבקשת קהילת חוסט וקיבל על עצמו עול הרבנות. בפרשת בהר־בחוקותי תרכ"א (1861) זרחה שמשו בק"ק חוסט וזכה לכבוד גדול בבואו לכהן בה פאר. אלפי יהודים מכל מחוז מארמארוש התקבצו ובאו לחוסט להקביל את פניו. בחורים רבים מישיבת יערגן נלוו אליו והיו היסוד לישיבה הגדולה שהקים בחוסט, שתוך זמן קצר התפתחה והיתה לאחת הגדולות בכל הונגריה. מישיבה זו יצאו רבים מגדולי הרבנים בכל רחבי המדינה. אף החסידים בחוסט, שבתקופה זו כבר היה מספרם ניכר, דבקו בו בהת־להבות. למען האמת חששו במקצת מפניו, כיון שהיה ידוע כרב אשכנזי. אך מיד עם בואו הכירו בגדולתו ובקדושתו. אף הוא התיר להם לבנות לעצמם בית־מדרש חסידי משלהם ואף חייב את הנהגת הקהילה להקציב סכום כסף לצורך זה מכספי הקהילה.

בחוסט צמח מהר"ם שיק ונעשה לאחד ממנהיגי המדינה גם מבחינה ציבורית. בשנת 1867 היה בין מיסדי חברת שומרי הדת, שממנה צמחה האורתודוכסיה ההונגרית. בעת פילוג הקהילות בהונגריה בשנת 1869, היה ראש המדברים והפעילים. באחת ההזדמנויות הפטיר: הרבה יותר בכיתי בשוקי פעסט בעת הקונגרס מן הבכיות שבכיתי בביתי בתשעה באב. מהר"ם שיק, יותר משאר גאוני הונגריה, הניח את היסודות ההלכתיים של האורתודוכסיה וביסס אותה מבחינה הלכתית. תשובות אחדות בשו"ת מהר"ם שיק עוסקות בענין זה והן משמשות יסוד מוסד לכל רבני הונגריה בדורות הבאים עד ימינו, כהלכה שאין עליה עוררין.

מהר"ם שיק נפטר בראש חודש שבט תרל"ט (1879). בהספדו פרץ בעל ייטב לב בבכי ואמר: כל זמן שגם רבי ר' שמעלקא מסעליש היה חי היינו כסגול (הערים סעליש, חוסט וסיגט מצטיירות כסגול על המפה), משנפטר ר' שמעלקא היינו כצירי ועכשו משנפטר ר' משה שיק נשארתי כחיריק. בצוואתו לאנשי הקהלה כותב המהר"ם שיק: שיקבלו רב גדול וצדיק יותר מכפי שהוא היה, ומטעם זה אינו קושר אותם בטענת חזקה לאחד מצאצאיו.

מיד לאחר פטירתו החלו בהדפסת חיבוריו:

שאלות ותשובות מהר"ם שיק... חלק א—ד.
חלק א: אורח חיים. מונקאטש תר"מ. [3], קיט, [1] דף. כולל שמה סימנים.
מהדורה שניה של חלק א: סאטמאר תרס"ד.
חלק ב: יורה דעה. מונקאטש תרמ"א. [3], קמד דף. כולל תי סימנים.
חלק ג: אבן העזר. לבוב תרמ"ד. [1], סח, [2] דף. כולל קנה סימנים.
חלק ד: חושן משפט. לבוב תרמ"ד. לו, [3] דף. כולל סב סימנים.
שו"ת מהר"ם שיק הועתקו והוכשרו לדפוס בידי ר' פנחס נפתלי ב"ר יצחק ירושלמי מגאמבין מחבר ספר נפש טובה (ראה לקמן).
דפוסי־צילום: ניו יארק תשכ"א; דפוס־צילום מוקטן: [ירו־שלים] תשל"ב.
סדר הגדה של פסח עם פירוש חדש... מאת... מרן משה שיק. הובא לבית הדפוס על ידי... מאיר נחמן סג"ל שווארץ מפה ק"ק חוסט... לבוב 1880. [20] דף.
בהקדמה כותב בן המחבר, ר' יוסף שיק, שפירוש ההגדה נתחבר "בהיותו שוכב על ערש דאבה נר אלקים טרם כבה כתב זאת בספר". וכי לא מהר"ם שיק עצמו כתב את החיבור, "כי רק שפתיו נעות ומרחשות רחשי לבבו וידי איש אחר כותבות".
דפוס־צילום: ניו יארק תשכ"ד. מעבר לשער נאמר שר' יוסף צבי דושינסקי "אמר בזה ההגדה על הסדר כל ימי חייו".
חידושי אגדות מהר"ם שיק על פרקי אבות... הובא לדפוס ע"י... מתתיהו דושינסקיא... פאקש תר"ן. [8], צה, [3] דף.
החיבור נכתב, כנראה, כולו בחוסט. בסופו: גמרתי היום יום א לסדר במדבר שנת תרל"ח לפ"ק.
מהדורה שניה על תולדות המחבר מאת נכדו ר' מרדכי צבי ב"ר חיים סג"ל פראגר, ועם שינויים. בשער הספר: ספר מהר"ם שיק על מס' אבות... סעאיני תרפ"ט.
דפוס־צילום. גוף החיבור מהוצאת פאקש תר"ן ותולדות המחבר מהוצאת סעאיני תרפ"ט: [ירושלים] תשל"א.
ספר מהר"ם שיק על תרי"ג מצות... הובא לבית הדפוס ע"י תלמידו הרב... שמואל בראך נ"י אב"ד בק"ק ניר מאדא... חלק א—ב.
חלק א: מצוה א—רסג. מונקאטש 1895. [1], פ דף; חלק ב: מצוה רסד—תריג. מונקאטש תרנ"ח. [2], סד דף.
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ד.

ספר לקוטי מהר״ם שיק... שהעתיק אחד מתלמידיו מה ששמע מפה קדשו... והעתקתי הדברים... יוסף פנחס הכהן. מונקאטש תרס״ג. כד, [4] דף.
מהדורה נוספת: מונקאטש תרע״ב; דפוס־צילום: [ירושלים? תשכ״ה לערך].
ספר מהר״ם שיק על התורה... מונקאטש תרס״ה. [6], צב דף.
ספר דרשות מהר״ם שיק... אשר חקר ודרש ברבים בשבתות ובמועדים... נעתק מכתב יד קדשו אשר עדיין לא נדפס. ונספח לזה במבוא הספר קורות חיי רבינו המחבר זצ״ל. קלווזש (תרצ״ז). כב, [1], פד דף. דפים ה—כב: קורות המחבר שנכתבו על־ידי ר׳ משה מרדכי פאלאק מזענטא (לאחר מכן רבה של קהילת שולטוואדקערט).
דפוס־צילום: [ירושלים?] תשכ״ח.
ספר מהר״ם שיק על מס׳ חולין... הובא לבית הדפוס ע״י... מו״ה שלמה יודא בראך... סאטו־מארע [תרצ״ג?]. [1], עו דף.
דפוס־צילום: ניו יורק [תשל״ה].
חידושי המהר״ם שיק על מסכת פסחים... יו״ל לראשונה מעצם כתי״ק עם מראה מקומות ציונים והערות על ידי הרב יצחק ישעיה ווייס, הרב משה אלכסנדר זושא קינסטליכער. ירושלים, מכון ירושלים, תשל״ט. [2], כח—רכג עמ׳. נדפס לאחר חידושי חתם סופר על פרק ערבי פסחים.
הרב יוסף בוקסבוים, מנהל מכון ירושלים, מספר בהקדמתו, שחידושי מהר״ם שיק על מסכת פסחים היו מפוזרים על פני כעשרה כרכים של כתבי־יד, רובם בעצם כתי״ק. חלק מהכתבים ברשותו של הרב ישראל משה דושינסקי, שאביו הגרי״צ דושינסקי היה נכד אחותו של מהר״ם שיק; חלק אחר היו בידי הרב והאדמו״ר ממונקאטש ר׳ ברוך רבינוביץ, שנקנו מידי יורשי הגאון ר׳ יהודה גרינפלד אב״ד סעמיהאלי.

על מהר״ם שיק נדפסו החיבורים דלקמן:
אלון בכות והוא מספד מר ואבל כבד אל הלקח אדונינו מעל ראשינו מורינו ורבינו... מרן משה שיק... אשר סדרתי... אני הקטן והצעיר באלפי תלמידיו מאיר נחמן הלוי שווארטץ מילדי ק״ק חוסט... לבוב תרל״ט. 32 עמ׳.
ממשה עד משה והוא ספר היחס משפחת שיק מן רבינו משה בעל מהר״ם שיק עד רבינו משה וואלערשטיין אבי זקנו של תוס׳ יו״ט... חברו הרב ר׳ שלמה צבי שיק רב בקארצאג... מונקאטש תרס״ג. פט דף.
ספר דרכי משה החדש, כולל תולדות וסיפורים, התנהגות ומכתבים ותלמידיו מרבינו הגאון... מרן משה שיק זצוקללה״ה. אספתי ולקטתי... חנני׳ יו״ט ליפא ברוין פה גרוו״ד... מארגיטא תש״ב. [4], נט, [1] עמ׳.
לתולדות הריפורמאציאן הדתית בגרמניא ובאונגריא: המהר״ם שיק וזמנו, כולל חיי הגאון ר׳ משה שיק... מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד רב ואב״ד בקאלומבוס אהייא. ניו יורק תש״ח. 115 עמ׳.
דפוס־צילום: ירושלים תשל״ב.
מהר״ם שי״ק; מאסף תורני לציון יובל שנת המאה להסתל־קותו... חד״ת ושו״ת להלכה... ומה שנתחדש בבי מדרשא ע״י אברכי הכולל... מחדושי תורת ״משה״ תשובות, מכתבים ותעורות שיצאו מעטו של... מרן זצ״ל. קונטרס א: שבט תשל״ט. ירושלים, כולל ומתיבתא מהר״ם שי״ק, תשל״ט. קסב, [8] עמ׳.

כשנתיים ימים, בשנים תרמ״א — תרמ״ב (1881 — 1882), היה רבה של חוסט הגאון החריף ר׳ עמרם ב״ר יצחק יעקב בלום. נולד בעיר האידו־שאמשון בשנת תקצ״ד (1834), שם כיהן אביו כרב. נתגדל בעיר קראלי, שבקהילתה נתקבל אביו לאחר מכן כראב״ד. אביו ר׳ יצחק יעקב היה חתן הגאון ר׳ עמרם חסידא רוזנבוים ממאד, שעלה לצפת. ר׳ עמרם בלום נקרא על שמו. כשהגיע לפרקו נשא ר׳ עמרם בלום את בתו של הנגיד והלמדן ר׳ חיים יוסף דב כהנא־הלר מקראסנא, נכד בעל קונטרס הספיקות. כשהיה בן שבע שנים עבר דרך קראלי הגאון בעל יריעות שלמה והילד למד בפניו את הסוגיא דבר פדא (נדרים ל) ״ועמד משתומם על רוחב בינתו ושכלו הישר״. ר׳ עמרם בלום למד בישיבות ר׳ מאיר פרלס בקראלי ובעל כתב סופר בפרסבורג. בן עשרים ושתים שנה נבחר לרבה של אלמושד ובן 28 הוצע לו כס הרבנות של ה׳ מאד, מקום כהונת זקנו ר׳ עמרם חסידא. היה מקורב להצדיקים ר׳ צבי הירש פרידמאן בעל אך פרי תבואה מליסקא ולבעל דברי חיים מצאנז, שחיבבוהו ושיבחוהו מאד. לאחר מכן דבק בבעל ייטב לב מסיגט, שאף הוא העריכו מאד. הוא נקרא כאמור למלא את מקום מהר״ם שיק בחוסט, אך לא מצא שפה משותפת עם כמה ממנהיגי הקהילה. הוא עזב את חוסט ונענה לקריאת קהילת בערעטא־אויפאלו הקטנה. ר׳ עמרם בלום נודע כאחד המוחות החריפים ביותר בכל רחבי הונגריה. נפטר ביום כז אלול תרס״ז (1907).

מבין חיבוריו הרבים שהשאיר אחריו נדפסו:
שאלות ותשובות בית שערים. חלק אורח חיים. מונקאטש תרס״ט. [3], רד, [1] דף. כולל שפא סימנים. רובן המכריע של התשובות נכתבו בב׳ אויפאלו, מיעוטן במאדע ורק שמונה תשובות נכתבו בחוסט בשנים תרמ״א—תרמ״ב (סי׳ מז, פח, קסד, רטו, רל, שיד, שיח, שנח).
שאלות ותשובות בית שערים חלק יורה דעה. גראסווארדיין תש״א. [8], רסח דף. כולל תמט סימנים. בכללם שתים עשרה תשובות שנכתבו בחוסט, בין התאריכים ב תשא תרמ״א — ב חקת תרמ״ב (סי׳ יז, מה, קלה, קסד, קעו, רג, רכ, רצא, שכג, שנב, תכח, תלח, תמז).
חלק יורה דעה נדפס שוב בדפוס צילום על־ידי ר׳ מנשה קליין, שהוסיף לו הערות והגהות בשם ״משנת העמרמי״ וחידושי סוגיות מאת נכד המחבר ר׳ עמרם בלום רב בניו יורק: ברוקלין תשכ״ב.
הגדה של פסח עם פירוש ערבי פסחים... ונוסף לזה הגהות על שו״ע או״ח מאת המחבר זצ״ל והגהות על ירושלמי מאבי אמו של המחבר... רב עמרם חסידא זצוק״ל מצפת תוב״ב. בודאפעסט תרפ״ז. קכג עמ׳.
דפוס־צילום: ירושלים תשכ״ב; דפוס־צילום עם הוספות ועם תולדות ר׳ עמרם חסידא: ניו יארק תשל״ז.

רבה הבא של קהילת חוסט היה הגאון ר׳ יואל צבי רוט בן ר׳ שמעון מקומאנדע. כבן יא הביאו אביו לישיבת מהר״ם א״ש לאונגוואר, בה למד שבע שנים עד נשואיו עם בת הגאון ר׳ יעקב גוטליב, רבה השני של חוסט. היה דבוק מאד בבעל דברי חיים מצאנז, שחיבבו עד לאחת. היה מכנהו ״ר׳ מאירל׳ס תלמיד״ והיו אוכלים מקערה אחת. היה מקורב גם להצדיק מליסקא בעל אך פרי תבואה. בגיל צעיר נבחר לרבה של קהילת פילדעש. אחר כך אב״ד בבערעטא־אויפאלו, משם עבר לקהילת ברעזנא גדול. בשנת תרמ״ד (1884) נתנו עיניו בו מנהיגי קהילת חוסט ונענה להם. אף הוא החזיק ישיבה גדולה בחוסט. נפטר ביום יא כסלו תרנ״ג (1892).

חיבוריו שנדפסו:
ספר בית היוצר שו״ת. חלק א—ב.
חלק א: או״ח ויו״ד. מונקאטש תרנ״ו. [12], ע דף. בחלק או״ח נ סימנים, בחלק יו״ד נו סימנים.
חלק ב: אה״ע וחו״מ. וחידושי סוגיות הש״ס. מונקאטש

תרס"ב. [7], עז, [3] דף. אה"ע וחו"מ כוללים לב סימנים. בסוף הספר חידושי סוגיות הכוללים כד סימנים. רוב התשובות נכתבו בחוסט.

ספר דרשות בית היוצר על התורה חלק א... הוספתי בדבריו הקדושים בשיפולי היריעה... בשם אהל אפרים נכדו... ישראל אפרים פישל ראטה אבדק"ק וואידאטשקא... מישקאלץ תרצ"ח. קפז עמ'. ההקדמה וההסכמות נכתבו בשנת תש"א.

ספר יוצר אור, חידושי חנוכה בסוגיא דכבתה פלפולים עמוקים... ובשולי היריעה הוספתי איזה פלפולים ודרוש ודברי אגדה... וקראתים בשם אור לישראל מאתי נכד המחבר... ישראל אפרים פישל ראטה... מישקאלץ תש"ד. ו דף, קנו, [1] עמ'.

בשנת תרנ"ג זרחה שמשו של הגאון ר' משה ב"ר עמרם גרינוואלד בחוסט. נולד בעיר טשארנא בשנת תר"ב (1842) לאביו ר' עמרם, תלמיד חכם וסוחר. בן ר' יוסף גרינוואלד אב"ד טשעטשאוויץ. מצד אמו היה נצר לבעל פנים מאירות. נקרא כנראה על שם החתם סופר. בגיל יא למד בישיבת ר' מנחם כ"ץ פרוסטיץ בצעהלים. שם חגג את הבר־מצוה שלו ונשא דרשה בבית הכנסת הגדול מחידושיו. אחר כך למד בישיבת סבו בטשעטשאוויץ. בן טו שנה נסע לישיבת כתב סופר בפרסבורג, שחיבבו מאד. בשנת תר"ל נפטר עליו אביו והשאיר אחרי תשעה ילדים קטנים. בהיותו בכור הבנים נפל כל עול הפרנסה עליו. אך למרות טרדותיו בפרנסת הבית הגדול לא פסק פומיה מגירסא בכל שעות הפנאי והיתה לו היום למלאכת הפרנסה והלילה למשמר על התורה משעה שתיים אחר חצות ועד הבוקר. לאחר נישואיו — בינתיים גדל אחיו ר' נחום והוא קיבל על עצמו את עול הפרנסה — הקדיש כל עתותיו לתורה בהתמדה ובשקידה בעיר מולדתו טשארנא. שם גם נתקבצו אליו תלמידים מן העיר ומסביבתה ומאז לא פסקה ישיבה מעל שולחנו כל ימי חייו. בלימוד הישיבה בטשארנא חיבר חיבור גדול על מסכת חולין, אך לא נדפס. בשנת תרמ"ב (1882) נבחר לרבה של הומנא ובשנת תרמ"ג קבע שם את דירתו. כעבור שנתיים, בשנת תרמ"ד, כבר נתנה קהילת חוסט את עיניה בו למלא את מקום ר' עמרם בלום, אך לא נענה להם. כנראה חשש להעתיק את דירתו מאויבר־לאנד, מקום מולדתו וגידולו לאיזור מארמארוש החסידי, ארץ לא נודעת והוא עדיין אדם צעיר. בהמלצת ר' שמעון סופר מקראקא נבחר על־ידי קהילת טארנא בגליציה לרב, אך גם לה לא נענה. בשנת תרמ"ז (1887) נבחר לרבה של קהילת קליינווארדיין. שם גדלה והתפתחה ישיבתו ונהרו אליו תלמידים רבים. ישיבתו בקליינווארדיין היתה לצניני בעיני החוגים הניאולוגים במדינה והלשינו עליה לפני השלטו־נות ההונגריים, שבישיבה גדל דור של פראי אדם ללא חכמה ודרך־ארץ. הישיבה נסגרה בפקודת השלטונות, אך הוא המשיך ללמד בצנעה כמה תלמידים שנשארו בקליינווארדיין. לאחר שהנהלת הלשכה האורתודוכסית נקטה אמצעים נפתחה שוב הישיבה.

בשנת תרנ"ג, לאחר פטירת ר' יואל צבי רוט, שוב פונים אליו ראשי ומנהיגי קהילת חוסט ומציעים לו את כס הרבנות שהתפנה — והפעם נענה להם. כאן הרחיב מקום אהלו והרבה גבולו בתלמידים עד שישיבת חוסט שוב היתה אחת הגדולות במדינה. יצאו ממנה עשרות רבנים ודיינים בכל רחבי המדינה. אף על פי שר' משה גרינוואלד נולד ונתגדל באויבר־לאנד היתה לו זיקה נפשית לחסידות. בנעוריו היה דבוק בבעל ייטב לב, אחר כך נסע לשינאווא ובסוף ימיו דבק באדמו"רי בעלזא. עם התקרבותו לחסידות היה בראש השנה אצל רבי יהושע מבלז, לבוש בגדי "אשכנז" עם כובע "שטייף". באמצע התפלה הסתובב הרבי מבלז ושאל: מי הוא ה"קאפליש" (הכובע) הזה שמתחתיו בוערת אש של יראת שמים. בחוסט ישב בשובה ונחת מוקף אהבה וכבוד מכל עבר. אנשי הקהילה התגאו בו ונשמעו לו בלב ונפש חפצה, הן החסידים והן האשכנזים וגם פשוטי העם. בשנת תרס"ו (1906) נתנה קהילת קראקא הגדולה את דעתה עליו והוזמן לכהן פאר ברבנות העיר, אך סירב לעזוב את חוסט. בגיל צעיר למדי, בן נח שנים, השיב את נשמתו לבוראו ביום ז באב תר"ע (1910).

הראשון מחיבוריו שנדפס חדשים אחדים לאחר פטירתו היא צוואתו הנפלאה, המעידה על תכונת נפשו ועל סגולותיו התרומיות:

קונטרס הכנה דרבה והוא ספר הצוואה אשר השאיר אחריו... מו"ה משה בן עמרם... סיגעט תר"ע. לז דף. נדפס וצולם פעמים רבות: סאטמאר, אונגוואר, פערנוואלד ועוד. לאחרונה נדפס בתוספת קונטרס לקוטי תורה דברי מוסר והתעוררות וכן הערות ומראי מקומות מאת בן המחבר, ר' לוי יצחק גרינוואלד: ברוקלין תשכ"ו. קיח עמ'.

שו"ת ערוגת הבשם חלק אורח חיים... סוואליווע תרע"ב. [8], קעט, [9] דף. כולל ריד סימנים. אין תאריכים בצדי התשובות ואין לדעת איפוא אילו תשובות נכתבו בחוסט, אך אין ספק שרוב התשובות אמנם נכתבו בחוסט.

בראש הספר הקדמת בן המחבר וממלא מקומו, ר' אברהם יוסף גרינוואלד ובה תולדות המחבר.

בסוף הספר: הספד של הרב הגאון אבדק"ק צעהלים שליט"א [ר' אליעזר דוד גרינוואלד] על אחיו...

ספר שאלות ותשובות ערוגת הבשם על שלחן ערוך יורה דעה חלק ראשון... הובא לביה"ד ע"י הרה"ג מו"ה יקותיאל יהודה גרינוואלד שליט"א אבדק"ק יארע... בן הגה"ק המחבר... שאמלויא תרפ"ו 1927. [4], קכא, [5] דף. כולל קיג סימנים.

חלק ב: סאטו־מארע תרפ"ו. קכג, [8] דף. כולל הסימנים קיד—רנה.

דפוס־צילום של כל החלקים: ברוקלין תשכ"ח.

ספר ערוגת הבשם על התורה, חדושי אגדה על חמשה חומשי תורה... חלק א—ב. חלק א: בראשית—שמות. [5], רעד דף; חלק ב: ויקרא, במדבר, דברים. קפב דף.

דפוס־צילום בשלושה כרכים, עם מראי מקומות וציונים מאת בן המחבר, ר' לוי יצחק גרינוואלד: ברוקלין תשי"ט.

הגדה של פסח עם פירוש הלל נרצה... יצא לאור ע"י בנו הרב מו"ה יקותיאל יהודה גרינוואלד... בערעגסאס תרפ"ב. קכח עמ'.

דפוסי־צילום: ברוקלין תש"ט; ברוקלין תש"ל.

ספר מקוה טהרה על שו"ע יורה דעה הלכות מקואות... הוצאתי לאור... יקותיאל יהודה גרינוואלד אבדק"ק יארע חופק"ק אונגוואר בן הגה"ק המחבר... אונגוואר תרצ"א. [10], צח דף.

דפוס־צילום: ברוקלין תשל"ו.

ספר הנהגות ישרות אשר רשם לעצמו כ"ק אדמו"ר הרב הגאון הקדוש... רבינו משה בן הג"ר עמרם גרינוואלד... מלוקט ומסודר היטב ע"י נכד המחבר... מו"ה משה גרינוואלד מק"ק ווראנוב... הבאתי לדפוס... מאיר זעליג טאבאק מוכר ספרים מגאניטש. ווראנוב (תרצ"ו). לב עמ'.

ספר ערוגת הבשם, ביאור רחב על כללי איסור חל על איסור בפלפול עצום ובקיאות נפלא הפלא ופלא לאמתה של תורה... עם קצת הגהות והערות מאת הרה"ג... מו"ה משה יודא כ"ץ שליט"א החנא דבי נשיאה... אבדקק"י פאפא שליט"א בן

רבינו המחבר... בודאפעסט תרצ"ח. [2], יא, צו דף.
דפוס־צילום: ברוקלין תשכ"ח.
ספר עולת תמיד, חידושים וביאורים נפלאים על מסכת תמיד... עם הגהות הערות והארות בפלולים שונים בשם מנחת התמיד מאת נכד המחבר (ר' משה ב"ר יקותיאל יהודה גרינוואלד)... בודאפעסט תש"ג. י, קיח, יד, [5] עמ'.
דפוס־צילום: ברוקלין תשט"ו.
ספר ערוגת הבשם על ששה סדרי משנה... אחד מבין הרבה כתי"ק שנאבדו בימי השואה וניצל ע"י בן רבינו הגה"ק המחבר ז"ל... מוהר"ר לוי יצחק גרינוואלד שליט"א... סדרתי והוצאתי לאור עם קצת הערות קצרות... בן בנו של רבינו מאיר גרינוואלד מלפנים אב"ד דק"ק טעטש והגליל חונה פה טאראנטא קאנאדא... ברוקלין תשכ"א. קנו, [3] עמ'.
קונטרס ערוגת הבשם בשמעתא דלאו הניתק לעשה ובסוגיא דקיימו ולא קיימו ביטלו ולא ביטלו. [ניו יורק תשל"ג]. קמא—קמח עמ'.
נדפס בתוך ספר בנו: שו"ת אבני שהם, המהדורה המצולמת: ניו יורק [תשל"ג לערך].
ספר עולת תמיד... על מסכת תמיד... עם הגהות הערות והארות... מנחת התמיד מאת נכד המחבר... מו"ה משה גרינוואלד זצ"ל הי"ד אבדק"ק ראקושפאלויטא בן... מוה"ר יקותיאל יהודה זצ"ל אבדק"ק יארע בן המחבר... ועתה יוצא לאור מחדש ע"י נכד המחבר פנחס אלימלך גרינוואלד בן... מוה"ר יקותיאל יהודה זצ"ל אבדק"ק יארע... ברוקלין תשל"ט. י, קיח, [2] עמ'.

על בעל ערוגת הבשם נדפס לאחרונה הספר הבא:
ספר תולדות ערוגת הבשם... נסדר מרשימותיו של הרב הגאון... מו"ה משה יהודה כ"ץ זצ"ל רב הצעיר דקעד"י סערדאהעלי בעהמ"ח ספרי ויגד משה. נערך ונסדר ויצא לאור עם הוספות משאר ספרים וסופרים ע"י... אשר אנשיל כ"ץ בלאאמו"ר הגה"צ מוהר"י שליט"א אב"ד סאמבאטהעלי יצ"ו. ברוקלין תשל"ט. קס עמ'.

בנו הבכור של בעל ערוגת הבשם, ר' אברהם יוסף גרינ־ וואלד, נבחר למלא את מקומו. זו פעם הראשונה בתולדות רבני חוסט, שבן ימלא מקום אביו. נולד בשנת תרל"ח (1878). נראה שכל תורתו קיבל מאביו. כשהגיע לפרקו נשא את בת הגביר והחסיד ר' יצחק באקנרוט מסחידיניצע שליד דרוהוביטש בגליציה. בשנת תרס"ו רבה של קהילת מאקאווא. בהגיעו לחוסט, המשיך כמובן, להחזיק את הישיבה, אך מספר תלמידיה פחת. בשנות מלחמת העולם הראשונה חדלה להת־ קיים כמעט, כמוה כרוב ישיבות הונגריה. דבר זה העיק עליו מאד והיא היתה כנראה הסיבה העיקרית שנענה להצעת הרבנות של אונגוואר, בשנת תרפ"א, ועזב את מקום אביו. בדרשת הפרידה שלו מקהילת חוסט אמר:

אודה ולא אבוש לומר בושתי וגם נכלמתי להרים פני, מודה אני בזה שפה לא עשיתי מאומה ואין צריך לבקש חשבונות רבות אם אתבונן רק על עניין הרבצת תורה... כבר החשבון נעשה ונגמר, הישיבה פסקה וגם עי"ז גם בני הנעורים דפה רחקו מעלי ופנו עורף ולא פנים... מ"מ ראה ראיתי שלא איסתייעי' מילתא לעשות פה מאומה לזאת כאשר משמים הראוני מקום אשר אקוה שבעזהי"ת אוכל לפעול יותר...

ואמנם אל ישיבתו באונגוואר נהרו תלמידים רבים, אך כעבור שנים אחדות נתבקש לישיבה של מעלה והוא בן חמישים בלבד. נפטר ביום טו טבת תרפ"ח (1928). מכל חיבוריו שהשאיר אחריו נדפס ספר אחד:

ספר שאלות ותשובות אבני שהם והוא שו"ת וחידושי סוגיות... עם הגהות אבני מלואים מבן המחבר (ר' יהושע גרינוואלד). אונגוואר תרצ"ט. [8], קלט, [1] עמ'. כולל ס סימנים.
בסוף הספר שמונה דרשות, שתי הדרשות הראשונות: ברכת הפרידה מק"ק חוסט יצ"ו; הספד על הגה"ק ר' ישכר דב רוקח מבעלזא.
ההערות "אבני מלואים" מר' יהושע גרינוואלד נדפסו בשולי העמודים.
דפוס־צילום, בתוספת קונטרס ערוגת הבשם בשמעתא דלאו הניתק לעשה: ניו יארק [תשל"ג לערך].

בשנת תרפ"א, כשנתרוקנה הרבנות בחוסט, הוזמן לכהן פאר הגאון ר' יוסף צבי ב"ר ישראל דושינסקי. נולד בעיר פאקש בשנת תרכ"ח (1868). בגיל צעיר טרם היותו בר־ מצוה למד בישיבת ר' משה פולאק בבאניהאד, אחר כך למד כמה שנים בישיבת בעל שבט סופר בפרסבורג. בשנת תרנ"א (1891) נשא את בתו של הגאון האדיר ר' מרדכי ליב ווינקלר ממאד בעל לבושי מרדכי. כמה שנים ישב סמוך על שולחן חותנו ועזר לו בניהול ישיבתו הגדולה. בשנת תרנ"ג נבחר לרבה של קהילת יאקא שליד פרסבורג, אך מחמת מחלה לא מילא כהונה זו. בשנת תרנ"ה (1895) נבחר לרבה של קהילת גאלאנטא, שם עמד בראש ישיבה גדולה. ראשיתה של הישיבה היתה בעשרים בחורים שהלכה וגדלה לכדי מאות תלמידים. בסוף תרפ"א או ראשית תרפ"ב הגיע רי"ץ דושינסקי לחוסט ועמו עשרות בחורים שהיו הגרעין לישיבתו הגדולה. הוא החזיר את עטרת הרבצת התורה בחוסט ליושנה. כבר בשנה השניה לבואו לחוסט מנתה ישיבתו מאה וחמישים תלמידים; בשנות השיא למדו בה קרוב לארבע מאות תלמידים. הרב דושינסקי התחבב מאד על יהודי חוסט, חסידים ואשכנזים כאחד. ואף העסקנים הציונים, שנגדם לחם הרב דושינסקי באופן נמרץ, כיבדוהו בשל צדקתו ויחסו האישי החביב לכל יהודי. בשנת תרצ"ג (1933) עלה ירושלימה בה נבחר לרבה הראשי של העדה החרדית. אתו עלו כמה עשרות מתלמידיו וגם בירושלים החזיק ישיבה גדולה, הקיימת עד היום הזה בראשות בנו ר' ישראל משה דושינסקי. עיין עוד הלאה על סדר לימודיו בישיבה. ר' יוסף צבי דושינסקי נפטר בירושלים בערב סוכות תש"ט (1948). בחייו לא נדפס אלא חיבור אחד, בתקופת רבנותו בגאלאנטא:

דרשה מפוארה שנדרשה... בז' אדר העת"ר [תרע"ה 1915] לפק"ק גאלאנטא... יצא לאור ע"י מו"ה אשר פישהאף נ"י מוכר ספרים בק"ק גאלאנטא. גאלאנטא (1915). מח עמ'.
מעמ' כז ואילך: דרשה לז' אדר תרע"ו.

תוך שנה לפטירתו הדפיס אחיו, ר' משה מרדכי דושינסקי:

ספר עוד יוסף חי... תולדות וקורות, הנהגות והדרכות, אגרות ודרשות ושיחות ישרות מאת רבינו... מרנא ורבנא יוסף צבי דושינסקיא... ירושלים תש"י. [12], שיח, [2] עמ'.
זהו חלק ראשון בלבד וכולל את קורותיו עד סוף תקופת גאלאנטא. חלקים נוספים לא הופיעו.
ספר שו"ת מהרי"ץ... חלק א. ירושלם תשט"ז. [10], צז, [1] דף. כולל קן סימנים. רוב התשובות נכתבו בגאלאנטא ובירו־ שלים; בחוסט נכתבו עשרים ושבע תשובות בין השנים תרפ"ב—תרצ"ב (סי' יג, יד, טו, כ, כו, לד, מט, נו, סה, סו, סז, פח, צו, קד, קי, קיא, קיב, קכה, קלה, קלו, קלח, קמב, קמו, קמז, קמח, קנ).
הוצאה שניה מתוקנת: ירושלם תשל"ה.
ספר שו"ת מהרי"ץ חלק ב. מהדורה שניה. ירושלם תשל"ה.

[4], קכו דף. כולל קפ סימנים. רק ארבע תשובות נכתבו בחוסט (סי׳ א, מד, קלא, קעז). תשובות רבות מימי נעוריו בלמדו בישיבה.

ספר תורת מהרי״ץ על התורה. ספר בראשית : ירושלם תשט״ז. [4], קכד דף ; ספר שמות : ירושלים תשכ״א. [4], קג, [1] דף ; ספר ויקרא : ירושלם תשכ״ה. [4], פו דף ; ספר במדבר : ירושלם תשכ״ט. [4], צו דף. הופיע גם במהדורה שניה.

אחדות ישב בדעש ונתן שיעורים בישיבת חותנו. לאחר פטירת אביו נקרא לכהן כראב״ד באונגוואר. בשנת תרצ״ד (1934), כשכס הרבנות בחוסט התפנה עם עקירתו של הרב דושינסקי, נבחר על־ידי רוב הקהילה למלא את מקום אבותיו. אך בחירתו היתה כרוכה במערבולת חזקה של מחלוקת סוערת, כנראה היחידה בתולדות קהילת חוסט. הציר של המחלוקת לא היה

הרב יוסף צבי דושינסקי

ספר תהלים עם פירש״י... עם פירוש תהלות מהרי״ץ... ירושלם תשל״ג. [4], רמד, [8] דף. הופיע גם במהדורה מוקטנת.

עם שובו של רבי י״צ דושינסקי מביקורו הראשון באר״י, הדפיס זלמן סנדרוביץ שו״ב מחוסט ספר בשם ״צאן יוסף״ ובו פרטי הנסיעה, הפגישות בירושלים והביקורים במקומות הקדושים.

רבה האחרון של חוסט היה שוב מצאצאי בעל ערוגת הבשם, נכדו ר׳ יהושע ב״ר אברהם יוסף גרינוואלד. נולד במאקווא בשנת תרס״ט (1909). בהגיעו לפרקו נשא את בתו של הגאון ר׳ יחזקאל פאנט האב״ד והאדמו״ר של דעש. שנים

כל כך מסביב לאישיותו של הרב הנבחר, אלא על האופן שבו נבחר. רבים מן המתנגדים לבחירתו לא התנגדו לו באופן אישי אלא להנהגת הקהילה שבחרה בו, לדעתם בצורה בלתי נאותה. הם אף איימו בפילוג, כפי שיוצא מן החוברת שהדפיסו :

כתוב זאת זכרון בספר למען תהי׳ זאת לעד... מה ראינו על ככה שנתאספו היראים והחרדים על דבר ד׳ בקהלתנו ללחום מלחמת מצוה כנגד מהרסי הדת... ובחרו להם רב כנגד התוה״ק והתקנות... ע״כ פרדנו [!] מהעדה הזאת ויסדנו פה עדה חדשה „עדת יראים שומרי הדת״...

למרות איומי הפילוג לא נתממש הדבר. כעבור תקופה קצרה חזר השלום על כנו בקהילת חוסט. ר׳ יהושע גרינוואלד חידש את הישיבה בחוסט ולמדו בה כ־130 תלמידים. הישיבה התקיימה גם בשנות המלחמה, שקדמו לשואת יהודי הונגריה. ר׳ יהושע גרינוואלד עבר את כל מוראות השואה והשרידים שהתענו אתו במחנות השיעבוד והמוות בגרמניה מספרים נפלאות על התנהגותו. הוא עצמו תיאר את חויותיו במחנות בצורה מרתקת (ראה לקמן). אלו מן התיאורים הראשונים של השואה בספרות ההלכה. לאחר השואה ישב בבודאפשט כחבר בית־הדין המיוחד לענייני עגונות השואה. זמן קצר ישב בפאריס וגם שם עסק בהיתר עגונות השואה. בשנת תש״ח (1948) התישב בברוקלין והיה רבה של קהילת היראים דחוסט בבורו־פארק. לאחר פטירת אשתו השניה, שהיתה נכדת האדמו״ר מליסקא, נשא את בתו הבכירה של האדמו״ר מוויז׳ניץ ר׳ חיים מאיר האגר. ר׳ יהושע גרינוואלד נפטר ביום ו מנחם אב תשכ״ט. ארונו הועלה לירושלים ונטמן בהר המנוחות ליד קברו של האדמו״ר מבעלזא.

רבי יהושע גרינוולד הרב האחרון של חוסט

מלבד ההוספות בשם ״אבני מלואים״ לספר ״אבני שהם״ של אביו, כאמור, לא הדפיס ר׳ יהושע גרינוואלד אף חיבור לפני השואה. לאחר השואה הדפיס את חיבוריו בזה אחר זה:

ספר שאלות ותשובות חסד יהושע, כולל שאלות ותשובות ובירור הלכה, חידושים ופלפולים והערות חדשות בסוגיות הש״ס ובדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים... ניו יורק תש״ח. כ, קי, [2] עמ׳. כולל נו סימנים. 20 העמ׳ הראשונים כוללים: קונטרס עין דמעה... אמרתי לספר לדור אחרון את אשר עברו עלי בימים ההם... איך נהרסו ונחרבו קיבוצי ישראל הגדולים והאדירים... הקונטרס מתאר בסגנון מקורי ומיוחד ובהרצאה שוטפת את שואת יהודי חוסט והסביבה וקורות המחבר מכיבוש קארפאטורוס על־ידי ההונגרים ועד לשיחרורו במחנה עבענזעע שבהרי טירול האוסטריים.

התשובות א—ד, כ, כא עוסקות בענייני השואה: סי׳ א: תשובה להגאון ר׳ חיים מרדכי רולר מניאמץ בענייני היתר עגונות לנשים שבעליהן אבדו בשואה; סי׳ ב: גביית עדות על ״הרבה אנשים שמצאתי מונח פה [פאריז] אצל ועד הרבנים״. החומר נשלח לועד הרבנים בבודאפשט; סי׳ ג: בדבר אחד שנדר בשואה לחלק את כל רכושו לצדקה; סי׳ ד: על דבר האפר מגויות הקדושים; סי׳ כ: ״אם מותר לברוח או לסייע לאחרים לברוח [מגיטו חוסט] והבריחה יכולה לגרום צער ונזק לרבים״; סי׳ כא (נכתבה בחוסט ערב סוכות תש״ב): בענין ספר תורה שהובא לחוסט ע״י אנשי שרות העבודה מפולין ובו אותיות משונות. רוב התשובות בכרך זה נכתבו בחוסט בין השנים תרצ״ט—תש״ג (במדה שצוינו התאריכים).

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורא תנינא... ברוקלין תשי״ג. [4], קיח, [2] עמ׳. כולל נג סימנים. נראה שכל התשובות נכתבו לאחר תקופת השואה.

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורא תליתאה.

שאלות ותשובות חסד יהושע מהדורה ד... ונלוה אליו חידושים וביאורים על מסכת עבודה זרה... ברוקלין תשכ״ט. קצ עמ׳. כולל נד סימנים.

נראה שרק תשובה אחת (סי׳ כא משנת ת״ש) נכתבה בחוסט. ד׳ הסימנים הראשונים הם מזקנו בעל ערוגת הבשם ומאביו ר׳ אברהם יוסף גרינוואלד.

מעמ׳ עה ואילך: חסד יהושע, חידושים וביאורים על מסכת עבודה זרה ובו פ״ב סימנים כמנין חסד״י.

ספר חסד יהושע על מסכת סנהדרין, חדושי גפ״ת דף על דף לבאר דברי רש״י תוס׳ והראשונים... ברוקלין תשכ״ג. קצא עמ׳.

אדמו״רים, דיינים, מחברים

בחוסט לא נתהווה מרכז חסידי. אף על פי שחלק ניכר מאד מיהודי העיר התנהגו בחסידות וביקרו בחצרות האדמו״רים השונים, במדינה ואף מחוצה לה, לא היתה בחוסט חצר של צדיק בעל השפעה ורועה רוחני לחסידים המפוזרים במקומות אחרים הפוקדים את הצדיק ומבקרים בהיכלו בחגים ומועדים ובשבתות מיוחדות. שלא כמו בסיגט שממזרח ובמונ־קאטש שבמערב, בהן היו הרבנים עצמם אדמו״רים לאלפי חסידים וחצרותיהם סאנו מתנועה בלתי פוסקת של חסידים; וגם לא כמו העיר סעליש, שאמנם הרב לא היה אדמו״ר, אך התישב בה אדמו״ר ידוע, שחסידיו נהרו אליו לעתים מזומנות. חוסט הסתפקה בכתר תורה.

עוד בחיי מהר״ם שיק התגורר בחוסט הצדיק הידוע ר׳ מרדכי לייפר מנאדבורנא, אך הוא לא היכה בה שרשים ועבר לבישטינע הסמוכה, שם נפטר ביום א דסוכות תרנ״ה (1894). בהספד עליו ב״סיגעטער צייטונג״ (תרנ״ה, מס׳ 2, ה בראשית) נאמר שהגיע להונגריה לפני שלושים שנה, כלומר שבשנת תרכ״ה (1865) כבר ישב בהונגריה. לפני שעבר לבישטינע ישב לא רק בחוסט אלא גם בעיירה קיוויאשד, אך אין אנו יודעים את סדר מסעיו, האם קדמה חוסט לקיוויאשד או להיפך. גם כותבי תולדותיו אינם מבהירים נקודה זו. מכל מקום במשך כל שנות שבתו בחוסט לא התראה פנים אל פנים עם מהר״ם שיק, כפי שמוסרים כמה מכותבי תולדותיו ובהם גם ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד. אין תימה ששני אישים אלה, שהיו כל כך שונים באורח־חייהם, לא מצאו שפה משותפת. רב גאון מסוגו של מהר״ם שיק, שלא סטה מן השולחן ערוך זיז כלשהו

לא היה מסוגל להבין את דרכיו של ר' מרדכי מנאדבורנא, שבין שאר הנהגותיו שעוררו תמיהת רבים היה נוהג להתפלל תפלת שחרית לפנות ערב. מספרים, לדוגמה, שהדיין ר' יעקב קטינא נכנס פעם אל מהר"ם שיק לאחר צאת הכוכבים ומספר לו שהוא בא עתה מברית־מילה שהתקיימה בבית־מדרשו של ר' מרדכי מנאדבורנא. מהר"ם שיק הזדעזע ושאל, כלום ערך ברית מילה בלילה? על כך ענה הדיין, שעדיין לא היתה צאת הכוכבים. ואף על פי כן כשנשאל מהר"ם שיק לדעתו על ר' מרדכי מנאדבורנא ענה: "העולם אומר שהוא איש קדוש". נראה, שבהסכמה הדדית נמנעו שניהם מלהפגש אישית, אם כי מרדכי מנאדבורנא היה נוהג לשלוח למרא דאתרא "משלוח מנות" בשושן־פורים, אך מהר"ם שיק לא החזיר לו כיון, כפי שהסביר, הוא נוהג לשלוח ביום זה משלוח מנות לאנשי השררה בלבד. אין ספק ששהותו של ר' מרדכי מנאדבורנא בחוסט עשתה רושם על יהודי העיר, כי מלבד צדקתו ומדרגותיו היה נחון בקסם אישי בלתי רגיל, כפי שמתארו המספיד בעתון הנ"ל: "אשרי מי שראה פניו... כתואר מלאך אלקים תמיד מאירות וצהובות בזוהר רב עד כי הטיל אימה על כל רואיו ובהחן אשר על שפתיו ובהשיחות הנאות היוצאים מפיו משך לב כל שומעיו בעבותות האהבה..." (פרטים נוספים על ר' מרדכי מנאדבורנא ורשימת חיבוריו והחיבורים עליו ראה בערך "בישטינע").

רבי ישראל יעקב לייפר מנדבורנה

בנו הצעיר של ר' מרדכי מנאדבורנא, ר' ישראל יעקב לייפר, התישב בחוסט עוד בחיי אביו. קרוב לארבעים שנה ישב בחוסט. אביו העריכו מאד והועיד אותו למלא את מקומו ואמנם במדה מסוימת מילא את מקומו בחלק זה של מארמא־רוש, שכן שני בניו הגדולים התישבו אחד בסאטמאר ואחד בקרעטשעניף ובן שלישי ישב בגליציה. ר' ישראל יעקב לייפר היה ידוע בחוסט כאיש מופת וגם יהודים אשכנזים ביקשו ממנו עצה ותושיה. הוא נהג לרשום תרופות על רצפטים, שבעל בית המרקחת בחוסט כיבד. נפטר ביום ט אדר ב' תרפ"ט בחוסט ונטמן בבישטינע ליד אביו.

בנו ר' שמואל שמעלקא לייפר מילא את מקומו. כבר בחיי אביו התפרסם וזכה לתהלה. היה מתמיד גדול בתורה, למד י"ח שעות במעת־לעת והיה מחונן בזכרון מפליא. נתחנך בבית סבו ר' מרדכי מנאדבורנא. זקני החסידים אמרו שתפלו־תיו הן בסגנון סבו. נפטר ביום כט סיון תרצ"ד (1934) וגם הוא נטמן בבישטינע. אשתו הרבנית יוטא רויזא בת ר' יעקב קופל אב"ד רזעפניק גורשה מחוסט בשנת 1941 וכפי השמועה נרצחה בקאמנץ־פודולסק עם שנים מבניה, בן ובת. הנהגותיו של ר' שמואל שמעלקא נדפסו בספר מאמר מרדכי החדש שנדפס בברוקלין תשכ"ד, בקונטרס בית שמואל.

האחרון שייצג את חסידות נאדבורנא בחוסט הוא ר' אהרן משה ב"ר שמואל שמעלקא לייפר. חתן ר' ברוך פנחס רבינוביץ מסקאליע מצאצאי המגיד מזלוטשוב. בשנות השואה, לאחר שאמו ואחיו הוגלו לפולין ברח מחוסט והסתתר עד לאחר המלחמה. התישב בבורו־פארק שבברוקלין שם קבע את בית מדרשו. בספר מאמר מרדכי החדש שהדפיס בברוקלין תשכ"ד הוסיף דברי תורה משלו בשם "פרח שושן".

לא כל הדיינים ומורי ההוראה ששירתו בחוסט ידועים לנו. נציין את הידועים.

נראה שעם בואו של מהר"ם שיק לחוסט בא אתו גם חתנו ר' יעקב פראגר, למדן חריף ובעל הוראה מובהק. שנים אחדות לאחר התישבותו בחוסט נתמנה לדיין ולחבר בית־הדין. לאחר פטירת מהר"ם שיק עזב ר' יעקב פראגר את חוסט ונתקבל לרבה של אדא, שם נפטר בשיבה טובה ביום טז סיון תרע"ח (1918). חיבר ספר שו"ת שאילת יעקב (ווייצען תרס"ו).

יחד עם ר' יעקב פראגר היה הדיין ר' יעקב קטינא. מלבד גדלותו בתורה היה חסיד צאנז נלהב. כמעט כל שנה ישב בצאנז משבת שלפני סליחות ועד לאחר סוכות. נפטר ביום ט שבט תר"ן (1890). נוסח מצבתו בספר רחמי האב, ירושלים תשל"ט. תשובה אליו בשו"ת בית שערים, יו"ד סי' תמז (משנת תרמ"א): לידידי הרב המופלג... מתנהג בחסידות כמו"ה יעקב קטינא נ"י דיין בק"ק חוסט. ר' יעקב קטינא חיבר כמה ספרים, כולם בעילום שם. אחד מספריו זכה להצלחה בלתי רגילה ונדפס במהדורות רבות:

זה ספר קטן נקרא רחמי האב ובו נ"ח סימנים בתיקוני המדות... הספר הזה חיבר א' לבניו להדריכם בדרך ישרה... טשערנאוויץ תרכ"ה. כ דף.

בחיי המחבר בלבד נדפס בשש מהדורות: טשערנאוויץ, שלוש פעמים בלבוב ופעמיים בווארשא. במהדורה החמישית הוסיף המחבר בשער פסוקים המצטרפים לשמו "יעקב". לאחר פטירתו נדפס פעם שביעית על ידי נכד המחבר ר' מאיר יהודה קטינא מוכר־ספרים בחוסט ומאז נדפס פעמים רבות: מונ־קאטש, קראקא, לובלין, מארגרעטן, גרמניה, ירושלים וניו יורק.

הספר תורגם גם לערבית־יהודית ונדפס בג'רבה בשנת תרצ"ט. בשנים האחרונות נדפס כמה פעמים בתוספת הערות מאת הגאון ר' שלמה זלמן עהרנרייך משאמלוי, שהועתק מן העותק שלו.

ספר קרבן העני, הקריב קרבנו אחד מדלת העם ויקח מן הבא בידו... הרבה מאמרים הנמצאים בספרים... ודברי מוסר הנמצאים בספר הזה יעשו רושם בלבות בני ישראל... לבוב תרל"ב. [3], נז דף.
ספר קרבן העני החדש... נדפס פעם שנית בהוספות ותיקונים... לעמבערג תרמ"ב. פד דף.

לאחריו כהן בדיינות ר' שמואל דוד הכהן פרידמאן. אביו ר' צבי פרידמאן היה דיין בבערעגסאס. לפני חוסט כהן ר' שמואל דוד כדיין בוועריעצקי. נזכר הרבה בספרי השו"ת של חכמי דורו:

שו"ת אבני צדק או"ח סי' כג, יו"ד סי' פא, קכ; שו"ת מהרש"ם חלק א סי' סט, ע, עו, קה; חלק ב סי' קג, רנו; חלק ג סי' סט, עז, רנח, רנט, רסו; חלק ד סי' טו, נה, עג; שו"ת הרי בשמים מהדורא קמא סי' נב, סה, סח; שו"ת פרי השדה חלק ג סי' קה, קז; שו"ת אמרי יושר חלק א סי' קעה; שו"ת מהר"ש ענגל חלק ג, סי' עח (תרפ"ג), סי' קג (תרע"ז); חלק ד, סי' פח (תרע"ד); חלק ה, סי' קד (תרפ"ו); חלק ו, סי' נט (תרפ"א).

הדיין ר' שמואל דוד פרידמן היה מחשובי החסידים והמקורבים של רבי יחזקאל משיניווע, כיהן כדיין בחוסט קרוב לחמישים שנה והיה חבר בי"ד של "בית היוצר", "ערוגת הבושם" ומהרי"ץ דושינסקי.

ר' שמואל דוד פרידמאן חיבר ספר שרגא בטהרה על הלכות נדה ביידיש־דייטש (חוסט תרע"ב). נפטר בשנת תרצ"ג (1933).

הדיין האחרון היה בנו ר' יעקב הכהן פרידמאן, שהיה חתן ר' שלמה אליעזד וויזל אב"ד טערניווע. היה מקובל ואהוד על מרבית יהודי חוסט. נהרג על קידוש השם באושוויץ. תשובה ממנו אל ר' יואל כ"ץ מערדעד בשו"ת טללי אורות הנספח לשו"ת מהר"פ שוסבורג, גראסווארדיין תש"ד, עמ' קז, היתר ב"ב (תש"ב).

בחוסט ישב כשמונה עשרה שנה ר' יהודה גרינפלד. אביו ר' שמעיה היה נקרא בפי כל ר' שמעיה חסיד לגודל חסידותו וזהירותו במצוות. בשנת תרי"ז (1857) לערך נשא את בתו של הגביר והחסיד ר' מרדכי כהנא, מחשובי הבעלי־בתים בחוסט, שהיה נכד ר' מרדכי הכהן אחיהם של בעל קצות החושן ובעל קונטרס הספיקות. כל השנים ישב על התורה ועל העבודה בבית חמיו והשתעשע הרבה בדברי תורה עם מהר"ם שיק, שחיבבו ביותר והראה לו אותות של כבוד והערכה. גם בעל ייטב לב קירבו וכבדו. שמו הלך לפניו עד שקהילת סעמיהאלי הזמינה אותו לקבל על עצמו את הרבנות ונענה לה. מן הראוי להוסיף דבר פלא: בליל פטירתו של חותנו (אסרו חג של סוכות תרמ"ה) כתב לו לסעמיהאלי מכתב וסיים "בלע המוות לנצח" ולמחרתו שבק חיים לכל חי. ר' יהודה גרינפלד נפטר ביום ג אדר תרס"ז (1907). מכל חיבוריו שנשארו אחריו לא נדפס אלא קונטרס אחד: קונטרס קול יהודה, שאלות ותשובות, שנספח אל ספר בנו, ר' שמעון גרינפלד, שו"ת מהרש"ג חלק ב, ירושלים תשכ"א, עמ' שיג—של, כולל כז סימנים, שנכתבו כולם בסעמיהאלי.

תלמיד חכם גדול ודרשן מחונן היה ר' פנחס נפתלי ירושלמי, סופר סת"ם בחוסט. נולד בשנת תקפ"ח (1828) בעיר גומבין שבפולין (עירו של בעל מגן אברהם). אביו ר' יצחק, שהיה מרבני העיר, נפטר עליו בהיותו בן שש שנים. בשנת ת"ר בא ר' פנחס נפתלי להונגריה בהסכמת בעל דברי חיים, שאמר לבחור בן הבר־מצוה "לך לא יזיק ארץ הגר". למד בישיבת מהר"ם א"ש באונגוואר. כשבנו ר' מנחם א"ש הגיע לחוסט הצטרף אליו גם ר' פנחס נפתלי. היה מקורב גם לר' שמעלקא ואחר כך למהר"ם שיק, שהיה מתיעץ אתו בענייני הלכה וביחוד בשמות אנשים ונשים בכתיבת הגיטין, שכסופר גיטין היה בקיא בהם מאד. היה סופר סת"ם ונתן שיעורים לבעלי בתים בכל יום ובכל שבת היה דורש ומחדש חידושים ערבים. לו נמסר סידורם של שו"ת אמרי אש ומאוחר יותר גם של שו"ת מהר"ם שיק, שהכשירם לדפוס והוסיף מפתחות והערות קצרות. נפטר ביום יט אדר ב תרמ"ה (1885). שנים אחדות לאחר פטירתו הדפיס בנו ר' אברהם יקותיאל שווארץ, אף הוא סופר סת"ם בחוסט, את חיבורו:

ספר נפש טובה על התורה... דרושים... אשר נאמרו ברבים... העתקתיו והבאתיו לביהד"פ... בנו ותלמידו אברהם יקותיאל... סיגעט תרמ"ט. [3], קלו, [1] דף.
עם הוספות רבות מאת בן המחבר המביא לבית הדפוס בשם חודש האבי"ב.
בספר דברי תורה ששמע מרבו מהר"ם א"ש (דף כה ע"א, נה ע"א, ס ע"ב, סא ע"ב, סז ע"ב, עג ע"ב, פה ע"א, פט ע"ב, ק ע"א, קח ע"ב, קכג ע"א, קכה ע"א, קלד ע"ב ועוד), מבנו ר' מנחם א"ש (דף קכז ע"ב), מר' שמעלקא קליין (דף כד ע"א, סא ע"א, פט ע"א), מהר"ם שיק (דף מה ע"ב, מט ע"א, קיט ע"א, קכא ע"ב, קכג ע"ב), חתנו ר' יעקב פראגר (דף פד ע"א), ר' עמרם בלום (דף קד ע"ב), ר' יהודה גרינפלד (דף מד ע"א, סט ע"א, קיד ע"ב) וגם מרבו של ר"י גרינפלד בעל קול אריה (דף מד ע"א, קיד ע"ב). ר' פנחס נפתלי מביא גם דברי תורה ששמע מפי הצדיק ר' מרדכי מנאדבורנא, קרוב לוודאי בשנות שבתו בחוסט (דף סו ע"ב).
הספר נכתב בסגנון מעולה ביותר ובטוב טעם.

מבין חכמי חוסט מן הראוי לציין גם את ר' יצחק פרענקל. אביו ר' אליהו פרענקל ישב שנים רבות בעיר ליסקא, שם הסתופף בצלו של הצדיק ר' צבי הירש פרידמאן בעל אך פרי תבואה. לאחר מכן נבחר לרבה של קהילת לעווענלעק שבמחוז סאבולטש, שם נפטר ביום א דפסח תרמ"ח (1888). ר' יצחק פרענקל נשא את בתו של ר' משה שמעון רוט האב"ד דיורא, שנפטר בדמי ימיו בגיל שלושים ושתים. היתומה הקטנה גדלה בבית סבה בחוסט, הגאון ר' יואל צבי בעל בית היוצר עד שהגיעה לפרקה ונישאה לר' יצחק פרענקל, שאביה היה גם דודו (היה גיסו של אביו ר' אליהו פרענקל). ר' יצחק פרענקל ישב שנים רבות בחוסט, סמוך על שולחן חותנו־זקנו בעל בית היוצר וכנראה עזר לו בעסקי הרבנות, ההוראה וניהול הישיבה. גם לאחר פטירת בעל בית היוצר המשיך ר' יצחק פרענקל לשבת בחוסט וכנראה היתה פרנסתו על הצבור, כמורה הוראה, למרות שלא היה לו מינוי רשמי. בשנת תר"ס (1900) עלה ארצה והתישב בירושלים. עם התארגנותה מחדש של רבנות העדה החרדית לאחר מלחמת העולם הראשונה צורף ר' יצחק פרענקל לחבר בבית־דינו של ר' יוסף חיים זוננפלד. נפטר בירושלים ביום כז באב תרצ"א (1931).

ר' יצחק פרענקל הדפיס שלושה מספרי אביו, עם הוספות משלו, השלישי נדפס כבר בירושלים:

ספר אבני אליהו על התורה... ונלוה לקודש איזה דברי אגדה מכ"ק חותני הגה"צ... מו"ה משה שמעון זצלה"ה אבד"ק

דיורע זי״ע גיסו של הגהמ״ח זצ״ל... חלק א—ב. מונקאטש תרמ״ט—תר״ן. [4], עז, [3] ; [1], נד דף.
ספר אורות אלים... אמרות טהורות... בנביאים ובכתובים ובאגדות... מונקאטש תרנ״ט. [2], לו דף. עם הוספות רבות בגוף הספר בשם ״בני אלים״ וכן בסוף הספר כמה חידושי סוגיות מאת בן המחבר ר׳ יצחק פרענקל.
ספר עטרת אליהו, כולל חידושים נפלאים ונחמדים על הלכות גדולות ועמוקות שבש״ס... בפלפול ובסברות ישרות... ירושלם תרע״ג. [3], עח דף.
בשולי כל עמוד הגהות מרובות וארוכות מר׳ יצחק פרענקל בשם ״ויעתר יצחק״.

בשנים תרפ״ה—תר״ץ התגורר בחוסט האדמו״ר ר׳ משה מקאלוב, תלמיד חכם וידוע כמופלג בתורת הח״ן. בקולו הערב משך המונים מהעיר ומכפרי הסביבה לתפילותיו. מסיבת התנגדותה של חצר אדמו״ר אחר נאלץ לעזוב את העיר ועבר לגור בעיר סיגט. בשנים האחרונות היה בא לפעמים לימים הנוראים.

בעשר השנים האחרונות לפני השואה השתקע בחוסט הרב מליפשה ר׳ משה גרינצווייג בנו של הרב ר׳ אשר זעליג גרינצווייג רבה של דולהא, תלמיד חכם מופלג, מתלמידיו של בעל קדושת יום טוב מסיגט. יסד בית מדרש בביתו, משך רבים לתפילותיו ודרשותיו. נספה עם בני משפחתו באושוויץ בערב שבועות תש״ד.

ראוי להזכיר את ר׳ איצה מאיר לאנדוי בעל התפילה החסידי של בית המדרש הגדול משך עשרות בשנים. היה אחיו של ר׳ שלום נח לאנדוי רבה של ווערעצקי וגיסו של השו״ב והמלחין החסידי ר׳ בעריש מווישווה. מדי חג ומועד הביא מגיסו וגם הלחין בעצמו ניגונים חדשים, שכעבור כמה ימים נהפכו לנחלת הרבים והכניסו שמחה לבתי ישראל.

בדרך החיתון התישב בחוסט גם ר׳ חיים יהודה סג״ל דייטש. נולד בכפר בטראנסילוואניה ליד העיר מעדיאש לאיש כפרי וצדיק תמים במעשיו ר׳ יוסף. למד שנים רבות בישיבתו של בעל ערוגת הבשם. ממנה נבחר לחתן על־ידי ר׳ אברהם יקותיאל שווארץ סופר סת״ם בחוסט, הנזכר לעיל. ר׳ חיים יהודה דייטש ישב בחוסט עד שנת תרס״ב (1902). ל״ה שנים שימש כדומ״ץ בקהילת מאקווא, שם נפטר ביום יח תשרי תרצ״ח (1937). חיבר ספרים רבים ומועילים, ההולכים ונדפסים גם היום: מים חיים על מסכת נדה, באר יהודה על ספר חרדים, רחבת ידים על ספר חמודי דניאל, אהבת חיים על התורה, אהבת חיים על מועדים, רוח חיים על המסורה, קול יהודה על הגדה של פסח. שנים מבניו משמשים ברבנות בארץ־ישראל: ר׳ יהושע דייטש רבה של שכונת קטמון בירושלים ור׳ יעקב שמריהו דייטש, רבה של סאטמאר לאחר השואה ולאחר עלייתו ארצה רבה של קהילת חוג חתם סופר בפתח־תקוה.

בשנת תרס״ו (1906) העתיק את דירתו לחוסט תלמיד חכם נוסף: ר׳ יצחק מאיר ב״ר משה דוב לנדא. נולד בוועד־עצקי בשנת תרל״ד (1874), שם כיהן אביו כרב. את עיקרי תורתו שאב מאביו. נשא את בתו של ר׳ ישראל שלום טויב מבערעגסאס מנכדי האדמו״ר מקאלוב. לאחר שישב כמה שנים בבערעגסאס עבר לחוסט והקים לעצמו שם בית מדרש. תפלותיו היו בנעימות ובבכיות. התחבר לר׳ יעקב יחזקיה גרינוואלד (ראה לקמן). שנים הרבה היה רב דחברת ״תפארת שבת״ בחוסט, שנוסדה בימי מהר״ם שיק. נתן שם שיעורים ודרש דרשות בפלפולים ואגדה. הועלה על המוקד באושוויץ ביום א דחג השבועות תש״ד יחד עם אשתו. כשהובל לרכבת הגירוש הבחין ר׳ יעקב יחזקיה שחברו לבוש קיטל וטלית מתחת לבגד העליון. אמר ר׳ יחזקיה: רואה אני שר׳ איצה מאיר יודע להיכן מובילים אותנו. אחד מחתניו היה ר׳ אליהו לייכטאג דומ״צ בסאטמאר; חתן אחר היה ר׳ מרדכי דייטש אב״ד וועליאטין (ע״ע) [פרטים נוספים על ר׳ יצחק מאיר לנדא ראה בנספח של דוב מושקוביץ בסוף ערך זה].

נסיים מדור זה בהזכרת ר׳ יעקב יחזקיה ב״ר עמרם גרינוואלד. נולד בשנת תרל״א (1871). את עיקר תורתו שאב מאחיו הגאון בעל ערוגת הבשם. נשא את בת הנגיד ר׳ יהושע רייך מסטראפקאוו, שילדה לו שני בנים ושבע בנות. לאחר פטירתה נשא בת ר׳ צבי ברגפלד האב״ד נימיזשע, ממנה נולדו לו בן ושתי בנות.

כל ימיו ישב בחוסט, קודם בצל אחיו שהחשיבו מאד. גם לאחר פטירתו נשאר בחוסט וסירב לקבל על עצמו עול רבנות. הוא היה פארה של חוסט. גדול מאד בתורה ומתנהג בחסידות. היה דבוק אל אדמו״רי בעלז שגם הם העריכוהו מאד. פעם, עוד בחיי אחיו, נתן את הסכמתו לכהן ברבנות האריגטש, בהשפעת אחיו, ואף עשה הכנות לעבור לשם. אך חזר בו ונשאר בחוסט. היה הצנע לכת מאד בעבודתו ובתורתו, אך יהודי חוסט כיבדוהו מאד וידעו את חין ערכו ושהוא מבני העליה הבורחים מן הכבוד. היה בגיטו חוסט, ממנו גורש לאושוויץ. הועלה על המוקד ביום השבת, ערב חג השבועות תש״ד, על קידוש השם.

להשלמת התמונה עלינו להזכיר גם דמות של רב ומשכיל, שבכל חיבוריו ציין בגאוה את מקום מולדתו — חוסט בשערי חיבוריו: ר׳ משה ב״ר יעקב שלמון נולד בחוסט ביום ז אדר תקצ״ח (1838). אביו היה ״איש עני הולך נכוחות תמיד״, ש״בין יודעי לשון וספר נמנה״ (הגדרת בנו). כבר בטרם היה לבר מצוה למד ר׳ משה שלמון בישיבתו של הדיין ר׳ יעקב קטינא. לאחר הבר־מצוה עזב את חוסט ונדד במרחקים. תקופה קצרה למד אצל הצדיק ר׳ אשר אנשיל יונגרייז בטשענגער בעל מנוחת אשר. תקופה יותר ארוכה למד בכפר אוריישור שליד דעש אצל הגאון והצדיק ר׳ מנחם מענדל פאנעט בעל מעגלי צדק. אחר כך למד זמן קצר אצל ר׳ מנחם א״ש באונגוואר. רבו המובהק היה הגאון הנודע ר׳ ישכר בער ב״ר סיני אב״ד ליפטו — סנט מיקלוש בעל מנחת עני. בשנת תר״ך (1860) נשא לאשה את בתו של ר׳ יהודה ליב האהן ש״ץ ונאמן דק״ק סנט מיקלוש. בבית חותנו קנה גם חכמה ודעת חיצוניות. בחול המועד סוכות תרכ״ז (1866) נבחר ר׳ משה שלמון לרב בקהילת טורדאשין שבמחוז ארווה (היום סלובקיה), שם הוציא לאור את כל חיבוריו.

מחקריו (כולם בצורת חוברות) של ר׳ משה שלמון מצטיינים בבקיאות ובחריפות ובלשון בוטה. הם עוררו תגובות שליליות מידי כמה מרבני הונגריה, המאשימים את שלמון בגילוי פנים בתורה שלא כהלכה, בסטיות של השקפה הנוטה מדרך שלומי אמוני ישראל. בכמה מן החוברות תגובות (לעתים נזעמות) של המחבר להשגות משיגיו. אין אנו יודעים אימתי הלך לעולמו ר׳ משה שלמון — כנראה סמוך למלחמת העולם הראשונה. תוך שש שנים הדפיס חמשה חיבורים

וכעבור תשע שנים חיבור נוסף, כולם בשם "נתיב משה", מחקרים תלמודיים והיסטוריים בהשתלשלות התורה שבעל פה:

נתיב משה, מאמר מחקרי על נתיבות התורה וביחוד על הקל וחומר עם איזה הערות מועילות. וויען תרנ"ו. 31 עמ'.
נתיב משה, מאמר מחקרי על הקבלה ועל משפט תלמידי חכמים עם איזה הערות מועילות ואיזה תשובות... וויען תרנ"ז. 51 עמ'.
נתיב משה, מאמר מחקרי על כח החכמים עם איזה הערות מועילות... בודאפעסט תרנ"ח. 48 עמ'.
נתיב משה, מאמר מחקרי על משפט הנשים באמונה... וויען תר"ס 1899. 28 עמ'.
נתיב משה, מאמר מחקרי ומוסרי על אודות האמונה עם איזה הערות מועילות ואיזה תשובות... וויען תרס"א. 40 עמ'.
נתיב משה, דברי ימים, הגיונים, שירים, משלים וספורי למודים. [וויען ?] תר"ע. ל דף.
בשיר הראשון "ימי חלדי" (קטז בתים), פרטים אוטוביוגרפיים מעניינים על המחבר ר' משה שלמון.

הקהילה מוסדותיה ומנהיגיה

ארגון הקהילה

הקהילה היהודית בחוסט היתה אחת הקהילות המגובשות והמסודרות לא במארמארוש ובקארפאטורוס בלבד, אלא בכל תחום צפון־מזרח של הונגריה ההיסטורית ("הגדולה"). היום לא נוכל, למרבה הצער, לשחזר את תולדותיה, דרכי התהוותה והתפתחותה במאתיים שנות קיומה, אף לא בדרך האומדנה. אין בידינו לפי שעה שום מסמך היסטורי ולא מקורות כתובים או נדפסים. פנקסיה וארכיונה אבדו בשואה. הדברים דלקמן מיוסדים ברובם המכריע על זכרונותיהם של שרידי השואה מיוצאי חוסט, שכמובן תיארו את עירם כפי שהם ראו אותה בין שתי מלחמות העולם. יתר על כן: הדברים נמסרו שלושים שנה ויותר לאחר החורבן. דבר הלמד מעניינו, שהזכרונות מעורפלים ומטושטשים לא מעט. זאת ועוד, כיוון שמדובר בקהילה גדולה למדי, שבמסגרתה חיו למעלה מששת אלפים יהודים, אין איש — לרבות אנשים שהיו מעורים בחיי הקהילה — המסוגל להקיף את קשת פעולותיה המגוונות. עלינו איפוא להסתפק במה שיש ובמה שעלה בידינו לאסוף בתנאים בלתי נוחים ובלתי מספיקים לחלוטין.

מוקד הקהילה היה בחצר ענקית ששטחה השתרע על פני שני רחובות מקבילים. בחצר זו היה בית הכנסת הגדול, שנבנה לפי המשוער, באמצע המאה ה־יט. לידו היה בנין גדול דו־קומתי, שהכיל את דירת הרב ובקומת הקרקע היו חנויות שהושכרו תמורת דמי־שכירות. החצר הכילה גם דירותיהם של השוחטים, השמש והבלן. בחצר היו גם משרדי הקהילה, כולל אולם ישיבות גדול, ומשרדיהם של כמה מוסדות קהילתיים, כגון החברה קדישא וחברת ביקור חולים. גם בנין הישיבה ולידו בית־המדרש שלה ואולם השיעורים היו בחצר זו. בירכתי החצר היו מקוה־הטהרה, איטליזים ומשחטה לעופות.

על פני העיר היו מפוזרים כמה בתי־מדרש גדולים, כגון בית־המדרש ה"ספרדי"־חסידי, שהוקם בשנות הששים של המאה ה־יט, בית־מדרש "עצי חיים" של חסידי סיגט־סאטמאר, קלויז גדול של חסידי וויז'ניץ, בית־המדרש של האדמו"ר ר' ישראל יעקב לייפר, בית־מדרש קטן בדירת הדיין, בית־מדרש שבנה הגביר ר' שלמה שטרן, בית מדרשו של הגביר ר' משה אהרן פארקאש ובית־מדרש קטן הקרוי "דאס ציגיינער בית־המדרש" על שום קרבתו לשכונת הצוענים. מלבדם היו בתי־מדרש קטנים, שקיומם ארעי, של ארגוני הנוער השונים, כגון צעירי אגודת ישראל, בני עקיבא, ליד המועדונים של תנועות הנוער הציוניות וכיוצא בהם.

הנהלת הקהילה מנתה שלושים ואחד חברי מועצה נבחרים על־ידי כל בעלי זכות הבחירה, מהם נבחרה הנהלה מצומצמת שהיתה הרשות המבצעת את החלטות הקהילה. בראשם ראש הקהילה וסגניו, הגזבר, גבאי צדקה וגבאי בית הכנסת ועוד.

יהודי חוסט במקורם לא היו נתונים, ברובם הגדול, להשפעה חסידית, למרות שהעיר היתה מוקפת כפרים, שבכולם שלטה החסידות שלטון ללא מצרים. המנטאליות של בעלי הבתים הותיקים, שהיו ביניהם גם למדנים חריפים, היתה דומה יותר ליהודי הערים והעיירות בהונגריה המרכזית. הנוף האנושי של יהודי חוסט בימיהם של מהר"ם שיק וקודמיו וכן בימי שני ממשיכיו היה שונה לחלוטין מזה שבקהילות הסמוכות, לרבות סיגט ומונקאטש. החסידים המעטים יחסית שהתגוררו בחוסט בתקופה ההיא, כלומר מאמצע המאה ה־יט ועד סוף המאה, התרכזו בבית־המדרש החסידי, שנבנה כנראה בשנים הראשונות לבואו של מהר"ם שיק לחוסט. וכפי שכבר הוזכר לעיל, לא זו בלבד שהרב החדש לא התנגד לעשייה צבורית־חסידית זו, אלא — להפתעתם הגמורה אך הנעימה של החסידים — אף חייב מהר"ם שיק את הקהילה לתמיכה כספית בבניית בית־המדרש החסידי. ניתן לומר, שיחסו של מהר"ם שיק לחסידות ולחסידים היתה נייטראלית־אוהדת. ויש לשער שעד בואו לחוסט לא נתקל בחסידים. כל מעייניו של מהר"ם שיק היו הפצת תורה וקיום הדת בחיי הכלל כבחיי הפרט. הגוונים ובני־הגוונים שבתוך צבור זה לא עמדו במרכז התעניינותו, כל עוד גידלו את בניהם לתלמוד תורה בישיבות והבית ובני הבית הקפידו על קלה כחמורה. השאר היו בעיניו דברים של מה בכך, שאינם מעלים ואינם מורידים.

החל בתחילת המאה הנוכחית הלך ונתרבה היסוד החסידי בחוסט. חסידי חוסט נזונו גם מבית וגם מחוץ. יהודים כפריים מן הסביבה נהרו לעיר. בארבעה העשורים שבין 1900 ועד לראשיתה של השואה בחוסט בשנת 1941, שולש כמעט הישוב היהודי בעיר (מ־2371 יהודים בשנת 1900 ל־6032 בשנת 1941). אין צריך לומר, שחלק ניכר מריבוי זה לא היה ריבוי טבעי. כמעט כל יהודי כפרי שהתישב בעיר היה קשור לרבי חסידי זה או אחר. אך אורח החיים החסידי קיבל חיזוק גם מן העיר עצמה. שכן ידוע שבעל ערוגת הבשם הראה מנעוריו נטיה חזקה להתנהגות חסידית ולאדמו"רים, למרות חינוכו וגידולו בהונגריה העילית הלא־חסידית. כבר בהיותו אברך צעיר לימים פנה לבעל ייטב לב וביקש הדרכה והבהרות בעלות אופי חסידי וקבלי. לאחר מכן הזדהה הזדהות גמורה בחסידות בעלז. לפחות פעמיים בשנה ביקר בבעלז ועשרות מתלמידי ישיבתו נלוו אליו בנסיעות אלה. לא ייתכן שלתופעה מעין זו לא תהיה השפעה גם על הנוער המקומי, שגם הוא למד בישיבתו, אם לא כולו או רובו, הרי בחלקו הניכר, ואכן לא מעט תלמידים מבני חוסט, מבתים אשכנזים מובהקים,

הפכו לחסידים, הן מבחינת ההזדהות הפנימית והן מצד הגינונים החיצוניים, כגון חבישת שטריימל וכיוצא באלה. לחסידי בעלז היה "קלויז" משלהם בשם "דובר שלום" בו התפללו 50—40 בעלי בתים.

בין שתי מלחמות העולם כבר היו בחוסט המונים־המונים של חסידים, אם כי קרוב לוודאי שעדיין לא היו רוב מוחלט בעיר. הגוש הגדול ביותר השתייך לחסידות סיגט־סאטמאר. בית־המדרש שלהם "עצי חיים" היה השני בגדלו לאחר בית הכנסת הגדול; לאחריו היה גוש גדול של חסידי וויז'ניץ־קאסוב, שעיקר כוחם בא מן היהודים הכפריים שהתישבו בעיר. גם להם היה, כאמור, קלויז גדול משלהם; קבוצות חסידיות קטנות יותר היו חסידי בעלז, ספינקא ואחרים, שאמנם אפשר שהיה במניינם כדי לפרנס קלויזים משלהם, אך בשל פיזורם בכל חלקי העיר לא התממש הדבר והתפללו בבתי־המדרש הקרובים למקומות מגוריהם.

מטבע הדברים שהיה קיים מתח מסוים בין החסידים השונים, אך הקהילה כקהילה התנהלה בצורה מגובשת ובאחדות מלאה. בהנהגת הקהילה שיתפו פעולה נציגיהם של כל הזרמים והמחנות, למרות השקפותיהם השונות ואף המנוגדות לעתים. ההיסטוריון של יהדות הונגריה, ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד, תלמיד ישיבת בעל ערוגת הבשם בחוסט, שהכיר היטב את העיר ויהודיה, מבטא עובדה היסטורית נכונה בכתבו (ספר מצבת קודש עמ' 45): "בחוסט לא ידעו ממחלוקת. מעולם לא קרה בחוסט מהומות וקטטות בבית הכנסת או בבית המדרש. הרבנים ישבו במנוחה ואנשי העיר כיבדו אותם מאד". בהמשך הדברים הוא מצטט את דברי רבו בעל ערוגת הבשם בצוואתו הנפלאה "הכנה דרבה", לאמור": "והנה זכיתם ב"ה לשם ולתהלה בארץ שאתם חומה בצורה ומגדל עוז לישראל סבא, בית ישראל האורטודוקסית מעת אשר הגאון הגדול המהר"ם שיק זצ"ל הופיע אצלכם באור תורתו וצדקתו ומכאן נתפשט קרני אורו על כל המדינה לחזק מוסדות האורטודוקסים על פי כמה הלכות קבועות כמסמרות". מחלוקת חריפה אחת, אך קצרת ימים, התחוללה בחוסט בדור האחרון, בעקבות בחירתו של הרב האחרון, כאמור למעלה. כזכור יושבה מחלוקת זו במהירות וקהילת חוסט חזרה למסורת השלום והשלוה ארוכת הימים.

גם המוסדות הקהילתיים היו מסודרים ומנוהלים כדבעי. החברה הקהילתית הותיקה והעשירה ביותר היתה כמובן החברה קדישא, שימיה כימי הקהילה עצמה. היתה לה אוטונומיה כמעט מלאה, עם מנהל תקין משלה. לעתים קרובות תמכה בצרכיה הכספיים של הקהילה, אם בצורת מלוה בתנאים נוחים ואם בצורת מענק. לידה היתה חברת ביקור חולים, שמטרתה משתמעת משמה — תמיכה בחולים ובבתי משפחותיהם שנשארו ללא מפרנס. מלבדם היו עוד כמה חברות למטרות צדקה וסעד, כאלה שהתקיימו תקופה ארוכה וכאלה שקיומן היה ארעי לשם מטרה מוגדרת וחולפת. אחד המוסדות המפוארים היה ארגון הנשים לצדקה, שמטרותיו היו מגוונות מאד, שהוכתבו מן הצרכים השונים שהיו דוחקים אותה שעה בקהילה. והצרכים הדוחקים היו תמיד דחופים: הכנסת כלה, הנעלת והלבשת תלמידי התלמוד תורה ובית הספר היהודי, ביגוד והסקה לימי החורף וכיוצא באלה.

כמה וכמה חברות ללימוד תורה ברבים היו בחוסט, כולן פנימיות למתפללי בית הכנסת ובתי־המדרש. בבית־הכנסת הגדול היתה חברה ותיקה מאד בשם "חברה משניות וחברה לומדי ש"ס", שעשרות חבריה סיימו את המשניות ואת הש"ס במחזורים קבועים. חברות דומות, אם למשניות לחוד, אם לש"ס לחוד ואם לשניהם גם יחד, היו קיימות בכל בתי־המדרש שבעיר. בעלי בתים למאותיהם למדו שיעורים קבועים בבתי התפילה לאחר יום עמל קשה, מלבד השיעורים שהיו להם בבתיהם בעתות הפנאי. ראוי להזכיר את השיעור הקבוע בגפ"ת של ר' זלמן לייב לוי בעל בית מלון ומגדולי הת"ח בעיר, בבית המדרש של "אגודת הבחורים".

מראשית קיומה של הקהילה היה ברשותה, כמובן מאליו, מקוה־טהרה, יסוד טהרת הבית היהודי. בתחילה היה זה מבנה צנוע. ככל שהקהילה התבססה עבר גם המקוה שכלולים רבים. בראשית המאה הוקם למעשה מחדש והוכנס בו ציוד משוכלל יותר, כגון אמבטיות ומקלחות חדישות. השיפוץ האחרון נעשה במקוה בשנת 1928, כשנפתחה במקוה מחלקה ראשונה לאניני טעם. וכך שימש המקוה גם בית מרחץ צבורי כללי.

המשרתים בקהילה היו: רב, דיין, שני שוחטים, שלושה משגיחים על כשרות הבשר, חזן קבוע בבית הכנסת הגדול, שהסתייע במקהלה של משוררים צעירים; חזן קבוע נוסף בבית המדרש החסידי, שתפלתו היתה בנימה של בעל תפלה לפי הנוסח המסורתי. מזכיר הקהילה, שהיה גם מנהל רישום הלידות והפטירות (מאטריקל), שמשים בבית הכנסת הגדול ובבתי המדרש הגדולים, בלן ואשה ממונה על המקוה לנשים. כל אלה התפרנסו ממשכורת (מלאה או חלקית) מתקציב הקהילה.

אין בידינו שמותיהם של השוחטים השונים עובדי מלאכת הקודש בחוסט. ידועים השוחטים הבאים, משנות השמונים של המאה ה־יט ואילך, שמצאנו זכרם בין המנויים על הספרים שנדפסו בזמנם ("פרענומעראנטן"): ר' בנימין אבא (בשנים 1887—1890), ר' משה שוחט (1890—1909), ר' אביגדור מילר (1899), ר' יקותיאל זלמן ב"ר מרדכי (1925). שני השוחטים האחרונים בחוסט היו ר' מנחם סג"ל שרייבר ור' שלום אייזנשטיין. השני היה לפני כן שוחט בטערניווע. שניהם ניספו בשואה. מזכיר הקהילה היה ר' נח קליין, יהודי תלמיד חכם ואיש משכיל.

אין בידינו ידיעות מפורטות על ראשי קהילת חוסט בזמנים קדומים. אין היום איש המסוגל לשחזר את שמותיהם, פועלם ואישיותם של פרנסי הקהילה, שטרחו ועמלו למען הקים קהילה מפוארת זו, לשמור עליה ולקיימה. שהרי אין ספק בדבר, שאישים אלמונים אלה היו בעלי שאר־רוח ונחונו במדות ובסגולות מיוחדות עצם העובדה שהשכילו לבחור מנהיגים רוחניים בשיעור קומתם של גדולי הדור, כפי שהוזכרו למעלה; ולא עוד אלא, שגאונים אלה זכו לשבת בחוסט בשובה ונחת מוקפים אהבה והערצה שאין להן שיעור ולהנהיג מחוסט את כל עדת ישראל בהונגריה במערכה הגדולה — עובדה ברוכה זו בלבד מוכיחה את סגולותיהם של ראשי קהילת חוסט ופרנסיה. הם־הם שיצרו את האוירה הדרושה לרב שיעבוד את עבודת הקודש ללא טרדות ודאגות פרנסה וקיום כלכלי.

בתקופת כהונתו של המהר"ם שיק ידוע שמו של ר' דוד קרויס, מראשי הקהילה וממיסדי בית־המדרש החסידי, שבראשו עמד שנים רבות. גם צאצאיו עמדו בראש הקהילה בתקופה

מאוחרת יותר, כפי שיבואר להלן. באותה תקופה ידועים לנו פרנסי הקהילה הבאים: ר׳ לייבוש ור׳ שמואל הארטשטיין, ר׳ יהודה קסטנבוים, ר׳ ישראל מסינגר, ר׳ נחמן חיים היימפלד (גם היינפלד), משפחת כהנא, (ר׳ מרדכי, ר׳ יהודה, ר׳ שמאי ור׳ דניאל כהנא); דור אחד לאחר מכן אנו יודעים על ר׳ איציק ור׳ יוסף היימפלד, ר׳ צבי אלימלך פארקאש, ר׳ שלום פארקאש, ר׳ יחיאל מיכל פוקס, ר׳ אברהם מארקאוויטש, ר׳ משה עסטרייכר, ר׳ יוסף שמילאוויטש ואחרים.

בשנות התשעים ידועים בניו של ר׳ דוד קרויס (הוא עצמו עדיין חי ופועל), ר׳ ליב ור׳ ניסן קרויס, ואף נכדו, ר׳ זאנוויל קרויס, שהיה ראש הקהילה לפני מלחמת העולם הראשונה, כבר עשה את צעדיו הראשונים בהנהגת הקהילה. גם למשפחת הארטשטיין היו כבר צאצאים שעסקו בענייני הקהילה, כגון ר׳ משה, ר׳ דוד ור׳ ישראל הארטשטיין, אם כי ר׳ שמואל הארטשטיין היה עדיין בחיים חיותו. הוא הדין למשפחת היימפלד, שלשורת העסקנים ממשפחה זו הצטרף גם ר׳ אהרן היימפלד. כיוצא בהם עלתה משפחת פארקאש לעסקנות הצבורית ולצדם של השנים שנזכרו לעיל נוספו גם ר׳ יוסף ור׳ משה אהרן פארקאש, שבנה מכספו בית־מדרש שהיה קיים עד השואה.

מסוף המאה ועד למלחמת העולם הראשונה ממשיכים צאצאיהם של המשפחות הותיקות במסורת ניהול ענייני הצבור היהודי, כגון ר׳ יצחק קסטנבוים, משפחת כהנא המסועפת (ר׳ דוד, ר׳ צבי הירש, ר׳ שלמה ור׳ מנחם כהנא), ר׳ נחמן חיים היימפלד הצעיר (נכדו של הנזכר למעלה הנושא את שמו), ר׳ שמאי הארטשטיין, ר׳ ירמיה הארטשטיין ועוד. אך

ר׳ משה רוזנפלד
(הנקרא ר׳ משה טעטשער)

לצדם של המשפחות הותיקות עולים להנהגת הקהילה גם יסודות חדשים, מהם שעריסתם לא עמדה בחוסט והגיעו לעיר בדרכי חיתון עם בנות גבירי העיר ונכבדיה ובדרכים אחרות.

בסוף המאה דרך בחוסט כוכבו של אחד העסקנים הגדולים, שמוניטיו יצאו בסביבה כולה, ר׳ משה רוזנפלד המכונה ר׳ משה טעטשער על שם מקום מולדתו. נולד בשנת תר״ל (1870) לערך. בשנת תרנ״ט (1899) כבר ישב בחוסט (נמצא בין החתומים על שו״ת בית היוצר חלק ב שנדפס אותה שנה). זו היתה דמות ססגונית ואישיות מחוננת בסגולות נדירות ומיוחדות בסוגן. כשהגיע לפרקו נשא אשה ממשפחת פארקאש מחוסט וכנראה אז התישב בחוסט. בשנים הראשונות לאחר נשואיו היה סמוך על שולחן חותנו, למד תורה ואף סייע לחותנו בניהול עסקיו. כעבור שנים אחדות החל בניהול עסקים משלו והגיע לעשירות. בעליו של בית מסחר למכולת בסיטונות, עוסק ביבוא קפה, נפט ופירות קולוניאליים בקנה מדה גדול. היה תלמיד חכם מפואר וחסיד וויז׳ניץ נלהב. הנהיג בית פאטריארכאלי על טהרת החסידות הוויז׳ניצאית, שהיה פתוח לרווחה לכל דורש ומבקש. האמור עד כאן אין בו כדי להבליט את ר׳ משה טעטשער ממאות יהודים אחרים בחוסט. המיוחד שבו היתה עסקנותו הצבורית. מלבד התכונות הנזכרות נחון ר׳ משה טעטשער בפקחות, בתבונה ובקסם אישי רב. היה לו חוש מפותח ביותר לרכוש ידידים ומעריצים בכל שכבות האוכלוסיה, בני־ברית ושאינם בני־ברית. היה מיודד עם כל הפקידות הגבוהה, החל ממושל המחוז ועד לפקידים הזוטרים ואנשי השלטון. כל משרדי הממשלה היו פתוחים לפניו. כבר בגיל צעיר, שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, היה מוכר כשתדלן נמרץ, שידע את רוח המושלים ואת דרכי ההתנהגות עם כל אחד ואחד מהם. והם נענו לו ולבקשותיו בדרך כלל. עסקנותו חרגה מתחום העיר והשפעתו נודעת במחוז כולו. במלחמת העולם הראשונה עלה בידו לשחרר צעירים רבים מן הצבא ולפחות מן השילוח למערכות המלחמה בחזיתות. ביתו היה הומה תמיד יהודים, שחיכו לשחרורם בזכות שתדלנותו. לא פעם הסתבך עם השלטונות הצבאיים על רקע פעילות זו. גם לאחר חילופי השלטון מצא ר׳ משה טעטשער עד מהרה מסילות ללבם של הפקידות הצ׳כית וסיגל לעצמו דרכי שתדלנות חדשות בטיפולו בבעיותיהם של יהודים שנזקקו לשרותו. ר׳ משה טעטשער היה ראש הקהילה בחוסט עד סוף שנות העשרים. במשבר הכלכלי של 1931 נפגעו גם עסקיו ומעמדו הכלכלי נתערער לא מעט, אך הערצתם של יהודי חוסט לא פחתה בשל כך. קו נוסף באישיותו היתה עליזותו ונטייתו להומור ולבדיחת הדעת. למרות היותו איש מכובד על הבריות וגביר נודע לא היסס מלעסוק גם בבדחנות כדי לשמח חתן וכלה עניים. גם את התפקיד של ״פורים רב״ היה מקבל על עצמו ורבים נהנו מהברקותיו השנונות. גם בחצר הרבי מוויז׳ניץ מילא תפקיד זה כאשר שהה שם בימי הפורים. ר׳ משה רוזנפלד־טעטשער נפטר ביום ב בחשון תש״א (1940). כל שבעה בניו, שהלכו בדרכו דרך התורה והחסידות, ישבו בחוסט וכן חתנו ר׳ יהושע פיש, תלמיד חכם מוכר וידוע שעסק גם בחכמת הקבלה. בנו של ר׳ משה ר׳ יעקיל רוזנפלד היה גבאי ח״ק ועסקן צבורי נמרץ, ממיסדי וראשי אגודת ישראל.

בשנות השלושים עמדו בראש הקהילה ר׳ בנימין ור׳ מרדכי דאווידוביטש. ר׳ בנימין דאווידוביטש היה בעל בית חרושת ללבנים בחוסט ומפורסם בכל הסביבה לאיש מורם מעם. הממשלה מינתה אותו ליועץ במיניסטריון הפנים לענייני קארפאטו־רוס. נפטר ביום יא טבת ת״ש (1940). נביא כמה מתואריו כפי שנחקקו על מצבתו, שיש בהם להאיר את דמותו:

"איש חי רב פעלים... החכם המפורסם מורם מעם מיחידי סגולה ברוחו פי שנים תורה ויראת שמים, אדם המעלה מאד נעלה... נשיא הקהילה וראש המדינה יחיד בדורו לעומק הרוח מנהיג בחכמה קברניט הספינה יראת שמים ואהבת התורה... נדב שפע נדבות לאביונים... פדות והצלה להרבה יהודים".

בנו ר' מרדכי דאווידוביטש, למד בישיבות פרסבורג ואצל הגרי"צ דושינסקי. בחיי אביו עמד בראש הקהילה. ביזמתו הוקם בית הספר לבנות "בית יעקב" והיה פעיל גם בשדה החינוך הכללי העירוני. מלבד בית החרושת ללבנים שהוקם בידי ר' בנימין, הקים ר' מרדכי דאווידוביטש מנסרת־עצים גדולה באויבר־ביסטרה הסמוכה, שבה העדיף לקבל לעבודה נוער יהודי שהכשיר עצמו לעלייה לארץ ישראל בעבודת כפיים. בביתו ספריה גדולה שהכילה אלפי ספרים, ספרות קודש וגם ספרות עברית מודרנית וספרות יידיש. השתדל לדבר עברית (בהברה ספרדית) עם ילדיו. בשואה התגלגל בכמה מחנות עבודה. נפטר במחנה קאופרינג ביום ט כסלו תש"ה. הוא זכה לקבר ישראל בתוך המחנה, הודות ליהודים מחוסט שטיפלו בו וקברו אותו בקבר נפרד. בשנת תש"ך פונה על־ידי ילדיו ועצמותיו הועלו והוטמנו בהר המנוחות בירושלים.

ראש הקהל האחרון היה כנראה ר' יקותיאל יהודה הולנדר (נזכר בתואר זה בין החותמים על ספר שו"ת קב חיים, קליינוואַרדיין תש"ג).

חינוך

יהדות חוסט, כקהילה וכיחידים, דאגה לחנך את בניה לתורה ולדרך־ארץ. לשיא בהגשמת חובה יהודית זו הגיעו יהודי חוסט בהחזיקם את הישיבה הגדולה, בה למדו תורה אלפים רבים במשך עשרות שנות קיומה. אין ספק שלישיבה בחוסט נודעה השפעה רבה גם על החיים הרוחניים של יהודי העיר. אף־על־פי שתלמידי הישיבה, ברובם הגדול, לא היו תושבי חוסט, שכן נתקבצו ובאו אל ישיבת חוסט מקרוב ומרחוק, מכל קצוות הממלכה וגם מחוץ למדינה, כדי לקיים את הנוהג המסורתי "הוה גולה למקום תורה". ברוח מאמר חז"ל זה העדיפו רבים מבחורי חוסט, ויתכן רובם, לעזוב את הישיבה הגדולה בחוסט ולנסוע למקום־תורה אחר ואף ידוע פחות. אף־על־פי־כן היה בכל עת אחוז מסוים של התלמידים בחורים מקומיים. לישיבה נודעה השפעה גם על־ידי בחורי הישיבה שהיו להם מגעים עם בעלי הבתים, שעל שולחנם אכלו ארוחות־"ימים". ביחוד בסעודות השבת נשמעו מפי הבחורים דברי תורה וחידושים מבית־מדרשה של הישיבה. בעלי־בתים שהיו גם בוגרי ישיבות, וכאלה היו בחוסט במספרים ניכרים, נהנו להחליף חידושי תורה ופלפולי דאורייתא עם ה"שבת בחור" שלהם. לא פעם השיא לו את בתו לאשה. כך היתה מעין השפעת־גומלין בין הישיבה ותלמידיה ובין יהודי חוסט. מכל מקום תרמה הישיבה תרומה חשובה לאוירה של תורה בחוסט. מאידך, הפיצו בחורי הישיבה, בחזרם לבתי אבותיהם ולמקומות מגוריהם, את שמעה הטוב של המקום ותושביו בכל רחבי המדינה.

נציין במשפטים אחדים כמה קוי אופי לדרך הלימוד של ישיבת חוסט, החל מישיבת מהר"ם שיק ואילך. מיד לאחר התפילה, בעודו מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין דר"ת, לימד מהר"ם שיק שלחן ערוך על הסדר, להוציא בפרוס החגים שהיה מלמד הלכות חג בחג. שלושה ימים בשבוע לימד שיעור עיון לפי סדר המסכתא ולא קפץ מסוגיא לסוגיא. שיעור זה

מצבת ר' מרדכי דאווידוביטש

נתן בעמידה ובמעמד חגיגי, כשהוא לבוש בגדי שבת ובהת־להבות גדולה. לפני השיעור היה מלמד כחצי שעה באחד מספרי המוסר, על־פי רוב בחובת הלבבות. פעמיים בשבוע היה נותן "שיעור טפל" עם מפרשים מעטים. פעם אחת בשבוע לימד טור ושלחן ערוך יורה דעה. בליל ששי היה שיעור בפרשת השבוע עם פירוש רש"י ורמב"ן וחידושים משלו ומשל רבו בעל החתם סופר. לדעתו של מהר"ם שיק אין הרב צינור המעביר דברי תורה בלבד, אלא גם ובעיקר איש שממנו חייב התלמיד ללמוד דרכי הנהגה בחיים. על התלמיד לשאול את הרב כל דבר שמתקשה בו בכל שטחי החיים. מהר"ם שיק לא שלל מכל וכל לימוד "מקצת משאר חכמות" לתלמיד ותיק שמילא כרסו בש"ס ופוסקים ואמונת אומן נחקקה בלבו כיתד שלא תמוט, אך הדבר חייב להיעשות בצנעה וכמובן לא על חשבון שיעורי התורה.

ר' עמרם בלום היה נוהג להרצות את שיעוריו תוך כדי טיול מסביב לשולחנו, פעולה שהועילה לו להתרכז. בכל סיבוב היה מבריק במוחו החריף הברקה אחרת: "וכאשר הגידו לו איזה קושיא חמורה היה הולך ומטייל סביב לשולחנו ובכל פעם שסיבב חידש תירוץ אחר. פעם אמר דאישטמיתיה

דברי תוספות, בפעם שניה דברי איזה קדמון, שלישית דקושיא מעיקרא ליתא ורביעי בקודש ע"ד חידוד וחמישיתו יוסף באיזה סברא ישרה וכן עד בלי תכלית..." הוא לא היה מתכונן לשיעוריו. היתה לו בכך מטרה פדגוגית, שכן רצה להראות לתלמידים דרך לימוד כיצד להתיגע בעיונה של תורה ואיך להתעמק בהבנת דברי הגמרא. ובכך שיתף את תלמידיו בתהליך גיבוש רעיונותיו בעת הלימוד. ר' עמרם בלום שלל כל לימוד של חכמות זרות: "תורת ה' תמימה ברה כהמה בלי תערובת חכמה משאר חכמות חיצוניות". הדברים נאמרו בקשר להתנגדותו לסמינר לרבנים ויש להניח שזו היתה השקפתו הכללית.

בעל ערוגת הבשם, שבישיבתו למדו כארבע מאות תלמידים, ראה בהרבצת התורה לתלמידים את עיקר תפקידו של רב. בצוואתו הוא מצוה לבניו בזה"ל: "וכל מי בכם שעזרו השי"ת שהגיע לפלגות ראובן... לישב על כסא רבנות אני פוקד עליו שיחזיק ישיבה ואין אתם בני חורין להבטל ממנו... ואפילו מי שהוא בעיר קטנה ואנשים בה מעט... לערך המקום ויושביו ירבה בישיבה... וישתדל לפקח בעין פקוחה שיהיו התלמידים הגונים שוקדים על התורה ועל העבודה ולא יהי' להם עסק בספרים חיצונים. ולא יהיו ח"ו מקוצצי פאה ומגולחי זקן... שתלמדו השיעורין כסדרן דייקא ולאפוקי שלא יהי' הלימוד בסוגיות מסוגיות שונות כמדלג על ההרים... כנהוג בכמה ישיבות במדינתנו. וכמה פעמים גם אני הייתי נמשך אחריהם אבל הנסיון החכימני כי אין זה מביא לתכלית הנרצה".

ישיבתו של ר' יוסף צבי דושינסקי הצטיינה בסדרי משמעת חמורים שהונהגו בה. היה פיקוח אישי על כל בחור. כל תלמיד היה חייב לקבוע לעצמו מקום לתפלה וכן בזמן השיעורים היה כל אחד יושב במקומו הקבוע. וזאת כדי שהרב יוכל למצוא כל תלמיד. בשעת הרצאת השיעור היתה שוררת דומיה מוחלטת, איש לא היה נכנס או יוצא. פעמים היו הדלתות ננעלות עם תחילת השיעור. הרב דושינסקי הקפיד גם על הופעתו החיצונית של התלמיד. הוא דאג לכך שתלמיד ישיבה יעורר כבוד בכל הליכותיו: "ואף בעת הליכת הבחור בשוקי העיר צריכים להכיר עליו שהוא בחור מהישיבה ולומד תורה". היה מטיף לתלמידיו בכל הזדמנות שינהגו בכבוד ובדרך־ארץ עם כל אדם. הוא דאג גם לקיומם הכלכלי של התלמידים ופנה אל בעלי הבתים שיסייעו בידיו לקיים את הישיבה. כן היה מבקש מהם ומנשותיהם שיתיחסו בסובלנות לבחורים המאחרים אל הארוחה, שכן האיחור נובע משיעור שהתארך. העדיף לקבל לישיבה בחורים צעירים שזה עתה עזבו את החדר, מתוך ההנחה שאותם יוכל לחנך לפי רוחו ולעצב את דמותם כחומר ביד היוצר. הוא אף הקפיד על כך, שהתלמידים לא ישנו ממנהג אבותיהם ומקומותיהם ולא יחליפו את לבושם בו נהגו להתלבש בבית הוריהם.

שלא כברוב ישיבות הונגריה למדו בישיבת הרב דושינסקי גם נ"ך. לפני שיעור עיון למדו חומש עם פירוש רש"י ורמב"ן ולפני שיעור פשוט לימד נ"ך עם פירוש רש"י ורד"ק. חיבה יתירה נודעת לו לספר תהלים, עליו חזר פעמים רבות עם בני ישיבתו (מלימוד זה צמח כנראה פירושו לתהלים). למרות שהרב דושינסקי נהג בשיטת "זרוק מרה בתלמידים" וכמעט שלא שוחח אתם שיחות שאינן נוגעות ללימוד עצמו; ולעתים נדירות בלבד היה מעלה חיוך על שפתיו בנוכחות תלמידיו — אהבוהו תלמידיו אהבת נפש, שכן חשו התלמידים שמתחת למעטה של קפדן הסתתר מחנך דגול חדור אהבה רבה לתלמידים. בתשובותיו לתלמידיו התיר את רצועת ה"קפדנות" החיצונית וכותב להם ביחס לבבי, בנוסח "אהובי תלמידי חביב נפשי" וכו'. היה נוהג לומר למקורביו כי כל מכאוביו ויסוריו חולפים בשעה שהוא מתחיל להרצות את שיעוריו בפני בני הישיבה. בכל יום לפני שיעור העיון למד גם פרק מוסר מספר חובת הלבבות ספר חרדים ומסילת ישרים.

ר' יוסף צבי דושינסקי נולד בשנת תרכ"ז. אביו ר' ישראל היה בן אחותו של מהר"ם שיק. נקרא בשם יוסף צבי ע"ש זקנו הג"מ יוסף שיק (אבי הגאון מהר"ם שיק) וע"ש חותנו חמיו הג"מ ר' צבי קוניץ.

אחיו המבוגר ר' מתתיהו בא בשנת תרל"ח ללמוד בישיבת מהר"ם שיק, אשר אביהם ר' יוסף למד בה בבחרותו. מהר"ם שיק שאל אותו על שלום אחיו הצעיר יוסף צבי. אמר לו ר' מתתיהו כי בעוד שנה אחרי הבר־מצוה חושב הוא גם כן לבוא לישיבת חוסט. אמר מהר"ם שיק "עוד יבוא הנה" ועל המשפט הזה חזר פעמיים. היה זה כחצי שנה טרם פטירת המהר"ם שיק. ברבות הימים הזכיר הגרי"צ דושינסקי בדרשתו הראשונה בעיר חוסט דברי הגאון הנ"ל, — ברמזו עוד יבוא הנה, חזה ברוח קדשו כי עתיד הוא לכהן פאר ברבנות בעיר זו. עוד בגיל צעיר נודע לתהילה בין גדולי התורה המוכרים שבדור וגם אצל גדולי החסידות. כי על אף מוצאו וחינוכו ברוח אשכנז היתה לו זיקה נפשית לחסידות. בימי בחרותו שהה זמן מה בשינעווע אצל הצדיק ר' יחזקאל שרגא האלברשטאם והוא יעץ לו וזירז אותו לקבל את הרבנות בגאלאנטא, אחרי שהיסס בשל המחלוקת שהיתה שם. ברבות הימים, קודם שנבחר לעיר חוסט, הציעו לו רבנות בעיר גדולה ומפורסמת, נאנח ואמר: חבל על דאבדין, כי אין לנו למי לשאול עצה כמו לפני בואנו לגאלאנטא, שאז שאלנו את פ"ק של הצה"ק משינעווע, האורים ותומים שבדור ההוא, אהבה מיוחדת היתה ביניו להצדיק ר' ישראל מוויז'ניץ. בכל פגישה ביניהם התחבקו והתנשקו.

מיום עמדו על דעתו ראה בהרבצת תורה את תפקידו המרכזי ובמשך ששים שנה שבהן נהג ישיבה לא עבר עליו יום שבו לא השמיע כמה וכמה שיעורים. ולמרות התיחסותו ברצינות יתירה לצרכי הקהילה לא הפסיק אף יום אחד ממשנתו. ניהל עדתו על פי השיטה של בעל חתם סופר והימנה לא זז כמלוא נימה. ומכאן גם התיחסותו ואהבתו לארץ ישראל. בהזדמנות אחת סיפר כי עוד בימי צעירותו חשקה נפשו לשבת בארץ ישראל ללא משרה של רבנות, אלא שאמו עכבה בעדו.

בביקורו בארץ בשנת תרצ"ב ערך ביקור חולים אצל הגאון ר' יוסף חיים זוננפלד רבה של היהדות החרדית בארץ ישראל יומיים לפני פטירתו. ביציאתו רמז הגאון הנ"ל למקורביו כי היה רוצה שהרב מחוסט ימלא את מקומו. ואמנם כעבור כמה חדשים הגיע לחוסט הרב משה בלוי מראשי אגודת ישראל והעדה החרדית בירושלים והזמין את הגרי"צ דושינסקי לכהן פאר כרבה הראשי של היהדות החרדית בארץ ישראל. הצעה זו גרמה לו הרבה התלבטויות, שהביע אותן בכמה פגישות עם ראשי הקהילה בעת בואם לבקשו לא לעזוב

את העיר. אולם אהבתו לארץ ישראל גברה על אהבת הקהילה ואנשיה ובחודש אלול תרצ"ג עלה ירושלימה ואתו כמה עשרות מתלמידיו. אלפים התאספו ללוות אותו ובכל תחנות הרכבת לאורך המדינה חכו המונים לכבודו.

בשבת לפני נסיעתו נפרד מבני קהילתו בבית הכנסת הגדול. לאחר שנשא דרשה שנמשכה שעות ארוכות סיים בהתרגשות: "לא רציתי לספר זאת אולם אני מוכרח". (על משפט זה חזר כמה פעמים). "זה לא היה חלום" (גם על משפט זה חזר כמה פעמים) "הייתי במצב של נים ולא נים תיר ולא תיר. הדלת נפתחה ולחדר נכנסו אבי ע"ה ושלושה זקנים עטורי שיבה. אבי הציג אותם לפני: זה המהר"ם שיק, זה ר' יואל צבי רוט בעל בית היוצר וזה ר' משה בן עמרם בעל ערוגת הבשם — שלשתם רבני העיר שקדמוני — כל אחד פנה לחבירו "אתה תגיד". לסוף פתח מהר"ם שיק ואמר: באנו בשם הפמליה של מעלה להודות לך ולהגיד לך יישר כח על הדרך בה ניהלת והנהגת את העיר על ברכי התורה והיראה ועל הרבצת תורה". ההתרגשות בבית הכנסת היתה גדולה. הפרידה היתה קשה לו וגם לבני הקהילה.

ישיבתו של ר' יהושע גרינוואלד היתה מבוססת על הכלל של "לא הקפדן מלמד". היה מתעניין בכל אחד מן התלמידים בסבר פנים יפות ובפנים מאירות, בחיבה ובחמימות. אף בעניינים אישיים של התלמיד היה מתעניין ואף יעץ והדריך בענייני שידוכין. אם קרה שבחור התבלבל בשעת הבחינה היה לוקח אותו הצדה, מעודדו ומרגיעו בדברים רכים כדי שלא יפול ברוחו. שיעוריו הצטיינו בפשטותם ובבהירותם וכמעט של היה צורך ב"חזר בחור", שישנן את שיעורי הרב לתלמידים הצעירים. כל יום ראשון לימד ר' יהושע גרינוואלד שיעור עיון בסוגיא כלשהי עם כל המפרשים ויתר ימי השבוע נלמד שיעור פשוט לפי סדר המסכת אותה למדו באותו זמן. ישיבה זו, אתה הקיץ הקץ על ישיבות חוסט, היתה באופיה ישיבה חסידית. מרבית הבחורים טבלו במקוה יום־יום, חגרו אבנטים בשעת התפלה וכו'.

ומן הישיבה בחוסט, שהיתה בעצם מוסד כל־ארצי להפצת תורה ויראה — ללימודי היסוד של ילדי ישראל בחוסט. בתלמוד תורה שהיה בפיקוח הקהילה ובמימונה החלקי, למדו רובם של ילדי ישראל, החל מאלף־בית ועד ללימוד גמרא ותוספות, ברמה של ישיבה קטנה. בשני בניינים ברחוב דובנוביץ למדו מאות ילדים תורה אצל מלמדים. הפיקוח הצבורי היה כפול. קודם כל על המלמדים עצמם. כל מלמד חדש שהציג את מועמדותו עבר בחינה קצרה אצל הרב, שקבע את מדת התאמתו של המועמד ולאיזו קבוצת־לימוד. הילדים נבחנו כל שבוע על־ידי בעלי־בתים תלמידי חכמים, שהיו פעילים בחברת התלמוד־תורה. שכר־הלימוד היה מודרג. הורים בעלי יכולת שילמו שכר מלא ואלה היו רוב ההורים. מקצה מזה היו הורים עשירים שכיסו את שכר הלימוד של ההורים העניים, ששוחררו כליל משכר לימוד או ששילמו שכר מינימאלי וסמלי. מלבד החדרים של התלמוד־תורה, היו פזורים בעיר חדרים פרטיים בלתי מאורגנים, שקיימו את הלמודים בבתי־המדרש השונים וגם בדירות פרטיות. ימיו של לימוד תורה לילדי ישראל בחוסט כימיה של הקהילה ואף קדם לה, שכן, כדרכם של יהודים בכל הזמנים ובכל ארצות פזוריהם, דאגו ההורים לחינוך ילדיהם לתורה ומסרו נפשם על כך.

בשנת 1923 התארגנה קבוצת הורים בעלי השקפה ציונית כדי להקים בית ספר יהודי ששפת הלימודים תהיה עברית. הובא מורה מאונגוואר. כ־40 תלמידים למדו בבית ספר זה. בית הספר עורר כמובן את חמת החרדים והחוגים החסידיים מכל הזרמים, וביחוד שהמורה העברי לא היה שומר תורה ומצוות. כעבור שנתיים התפורר בית הספר מחוסר תלמידים. בשנת 1929 — בינתיים התרבו היסודות הציונים בעיר — ניגשו להקים מחדש את בית הספר העברי והפעם על יסודות מוצקים יותר. המורים היו הרב פרייליך וד"ר פארקאש, שהיו יהודים דתיים. בית־הספר התקיים משכר לימוד, מתמיכה ממשלתית ונתמך גם מקרן החינוך ("שול־פאנד") שבמונ־קאטש. הוא הוכר בידי שלטונות החינוך כבית ספר יסודי ותעודותיו כובדו. לאחר מכן הפך לבית ספר "אזרחי" (Polgári) חציי־תיכוני, ששפת הלימודים היתה צ'כית (מאוחר יותר הונגרית). נושאים יהודיים מובהקים ולימודי קודש נלמדו בעברית. בית הספר פעל במבנה משלו, שבו נערכה גם כל הפעילות הציונית בעיר (על האישים שיסדו את בית הספר ראה לקמן).

בשנת 1934 יסדו חוגי אגודת ישראל בית ספר חרדי לבנות "בית יעקב", בהנהלת המורה והמחנכת פלורה זילבר־מאן, בוגרת הסמינאר למורות של תנועת "בית יעקב". מספר התלמידות היה נתון לתנודות בלתי פוסקות. בשנות השיא למדו בו כ־80 תלמידות. בית ספר זה לא הזדקק להכרה רשמית, שכן לימודיו לא היו לפי תכנית לימודים ממשלתית. כל הלימודים התקיימו לאחר שעות הלימוד בבית הספר הצ'כי, שבו ביקרו הבנות. בבית ספר "בית יעקב" למדו גם עברית כשפה, אך שפת הלימודים היתה יידיש, בה נלמדו דינים, דברי ימי ישראל על־פי התנ"ך, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל ומחשבת היהדות.

חיי הכלכלה והחברה

ההרכב הכלכלי והסוציאלי של יהודי חוסט הוא בבחינת נעלם. אין היום איש שיעלה בידו לשחזר את מצבו של המשק היהודי בחוסט ולו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, על אחת כמה וכמה בזמנים קדומים יותר. אך אין עובדה מצערת

זו פוטרת מן הנסיון למסור לדורות הבאים לפחות את המידע הבסיסי מאד, שהיה לאל ידינו לאסוף מזכרונם של השרידים. בדרך אומדנה גסה וכללית ביותר נראה, שמפרנסי חוסט היהודים, שמספרם היו כ־1500 בקירוב, התחלקו כדלקמן: 60—70 אחוז בעלי הכנסות בינוניות, שהרויחו את לחמם בכבוד ופרנסתם היתה מצויה ברב או במעט. זו היתה שכבת הביניים, החל מן הרובד הבינוני העליון ועד לרובד הבינוני התחתון, שעל גבול העוני; מעליה היתה שכבה דקה של כ־8—10 אחוזים, יהודים עשירים בעלי רכוש עד ליהודים המוגדרים כאמידים ובעלי הכנסה גבוהה, שמעמדם הכלכלי היה איתן; כ־20% משפחות עניות, ללא רכוש, ללא הכנסה קבועה וללא מעמד כלכלי מבוסס, מהם על סף הרעב ללחם ונצרכים שהתפרנסו מן הצדקה, ונזקקו לתמיכה צבורית לצורותיה השונות.

העיר חוסט שוכנת בנקודה גיאוגראפית נוחה מאד מבחינה כלכלית ומשקית. אילו היה חבל־ארץ זה מתפתח בקצב של יתר מחוזות המדינה, אין ספק שחוסט היתה הופכת לאחת הערים המפותחות והפורחות כמרכז מסחרי ותעשייתי. ליד העיר נמצאת צומת מסילת־ברזל בעלת חשיבות רבה: מדרום נמשכת ובאה מסילת־הברזל מערי טראנסילוואניה הגדולות — אראד — גרוסווארדיין — סאטמאר — חוסט; ממערב מחברת את העיר מסילת־הברזל לכמה מערי הונגריה ומתחברת לעיר אויהעלי וממנה לערים צ׳אפ — סעליש — חוסט; מסילת־ברזל זו בדרכה לסיגט בדרום־מזרח מסתעפת ליד סלאטפינה ופונה צפונה לראחוב — יאסין בואכה גליציה; ואילו מסיגט ממשיכה המסילה לעבר מחוז בוקובינה. בדומה למסילת־הברזל ולאורך קילומטרים גם מקביל לה חוצה "דרך המלך" העתיקה את עמק הטיסה הצר — השטח הירוק והפורה ביותר במאראמארוש המכוסה לכל ארכו, בין חוסט ומבואות סיגט, בוסתנים מרהיבים של עצי פרי רבים וכרי דשא פורחים. מדרך סלולה זו מסתעפות דרכים משניות נוחות למדי, מדרום לצפון, כמעט לכל ישוב במאראמארוש. נוסף לכך פרשת־המים, שלידה שוכנת חוסט, נהר הטיסה ההולך ומתרחב כאן לאחר שהוא קולט נחלים ויובלים רבים היורדים מהרי הקארפאטים. אמצעי התחבורה המשולשים הללו עשויים היו להפיח רוח חיים בחיי הכלכלה הרדומים של מאראמארוש אילולי העובדה שהם נוצלו בדרך חד־סיטרית — ממאראמארוש החוצה בלבד. בכוונה תחילה הזניחו השלטונות ההונגרים את מחוז מארא־מארוש המיושב שני עמים בלתי אהודים עליהם — הרותנים והרומנים. ואין צריך לומר שגם המיעוט השלישי, היהודי, לא היה בראש מעיינם של ההונגרים. בשעה שניגשו ההונגרים, בשנות השמונים של המאה ה־יט, לפיתוח ותיעוש הונגריה בתנופה גדולה, השאירו מחוז זה בדלותו ובבערותו. מחוז מאראמארוש תרם תרומה מכרעת למפעל אדירים זה. יערות שלמים נכרתו וחומרי בניין בכמויות אדירות זרמו ממאראמארוש להונגריה בזרם בלתי פוסק בכל שלוש הדרכים — מסילת־הברזל, כבישים ודרכי עפר ועל גבי נהר הטיסה — אך לא קיבל בתמורה כלום. גם המשטר הצ׳כי לא שינה את המצב אלא במעט. העיר חוסט היתה איפוא מרכז למחוז (ביתר דיוק מחצית מחוז) רחב־ידיים, אך מאוכלס באוכלוסייה עניה ודלה, שצרכיה היו מינימאליים. המסחר, התעשיה והמשק הכספי בחוסט, שהיו רובם ככולם בידים יהודיות, היו מטבע הדברים בקנה מדה בינוני ביחס לפוטנציאל העצום שהיה טמון בצרכנים שאיכלסו את 105 הישובים שבמחוז מאראמארוש הצ׳כית.

בתי המסחר הסיטונאים הגדולים בחוסט, שסיפקו את מרכולתם למחוז כולו, היו בידי היהודים הבאים: בית המסחר לסחורות מעורבות הותיק של השותפים יעקב כהנא ונחמן היימפלד, שנוסד בשנת 1865. זו היתה חנות כל־בו גדולה ולידה מחסנים, שסיפקה דברי מכולת, נפט, סידקית, חמרי בנין, מכשירי עבודה חקלאיים ואחרים ועוד. כיוצא בזה חנותו של ר׳ משה מושקוביטש (נאנקעווער), מראשי בית־המדרש החסידי. בחוסט היו כמובן עשרות חנויות בבעלות יהודית, של מכולת, טכסטיל, סידקית, הלבשה והנעלה ועוד, בתי מרזח ובתי הארחה. לאחר מלחמת העולם הראשונה נפתחו, בעידוד השלטונות, שתי חנויות גדולות בידי חברה קואופראטיבית צ׳כית, שהתחרו בבתי־המסחר היהודיים. יהודים היו פעילים מאד גם בענפי מסחר אחרים. הבולט בהם היה ענף העץ לכל צורותיו, עצי הסקה ועצי בנין ואדני רכבת, שהיה כמעט כולו בבעלות של יהודים. הוא הדין לתבואה, הפירות, הבקר והצאן ותעשיית החלב.

מפעלי התעשייה שבידים יהודיות היו בין השאר בית החרושת ללבנים שהקים ר׳ בנימין דאווידוביטש בשנת 1903, שבו הועסקו כ־100 פועלים, לרבות יהודים. לאחר מלחמת העולם הראשונה הקימו מרדכי גרוס ומשה היימפלד תחנת חשמל, שסיפקה זרם למאור ולתעשייה. מחצבת אבנים לבנייה הוקמה בידי הולנדר. בחוסט היו שני בתי מלאכה גדולים לרהיטים, של מארצי קאהאן ושל דינקלס. לאחר מכן אוחדו. רוב חמישים העובדים בהם היו יהודים. תשעה נגרים יהודים הקימו אף הם מפעל קאופראטיבי לרהיטים, שגם בו עבדו 40—50 איש. בבעלותו של שמואל יצחק חיימוביטש, מראשי הקהילה, מנסרה גדולה. בבעלותן של המשפחות היימפלד ומארקוביטש היו טחנות קמח ומגרסות לתירס ממונעות בכוח הקיטור. בידי יהודים היו גם בתי חרושת לכובעים, לטליתות ומפעל לזיקוק שמן ועוד.

בעלי נכסי דלא ניידי, כגון קרקעות ושטחי יער נרחבים היו האחים קרויס, שמואל לאזארוביטש, הירש פארקאש ועוד. בעלי מטעים (בעיקר תפוחי עץ) היו אנגלמאן, האחים שאלא־מון, משפחת הארטשטיין ועוד.

רוב בעלי המלאכה בחוסט היו יהודים, שעבדו בכל ענפי המלאכה והתעשיה הזעירה, שהיו להם דורשים בקרב האוכלוסייה היהודית והלא־יהודית. רבים מבעלי הכרכרות, שהסיעו אנשים למחוז חפצם וכן בעלי העגלות שהובילו סחורות לכפרים היו יהודים. עשרות משפחות חיו גם על חקלאות זעירה, עבדו כשכירי יום ובכל עבודה שהזדמנה להם.

מבחינה חברתית חיו רוב יהודי חוסט כחברה סגורה בינה לבין עצמה. המגע עם הגויים הצטמצם למסחר ולענייני עבודה בלבד. במועצת העיריה היו תמיד מיוצגים כמה יהודים, בדרך כלל ראשי הקהילה באותה שעה. גם בין הפקידים הבכירים היו יהודים וכן במשרדי המינהל האזורי עבדו כמה יהודים, וזאת הן בתקופה האוסטרו־הונגרית והן במשטר הצ׳כי. מותיקי הפקידים במינהל הכספי האיזורי היה וולבוביטש, שבמשטר הצ׳כי היה מנהל קופת חולים האיזורית. בשנים האחרונות לפני התפוררות הריפובליקה עבד במינהל הכספי האזורי ד״ר ישראל אייזיקוביטש (היום ארצי).

בחוסט היתה קיימת שכבה דקה של אינטליגנציה יהודית. המבוגרים שבהם היו אמונים על התרבות ההונגרית, שפתה וספרותה. ואילו הצעירים רכשו את השכלתם במוסדות מדע צ'כיים בפראג, בברין ובמקומות אחרים. רובם של בעלי המקצועות החפשיים בחוסט היו יהודים, כגון עורכי־הדין ד"ר משה בולגאר, ד"ר מילר, ד"ר הגדוש, ד"ר ישראל אייזיקוביטש (ארצי), ד"ר הארטמאן, ד"ר טיכטנברג, ד"ר עליאש וד"ר רוזנטאל; הרופאים ד"ר וואסרמאן, ד"ר שאלאמון, ד"ר ווייס וד"ר יוסוביטש. כמעט כולם היו פעילים בחיים הצבוריים היהודיים ורובם היו בעלי הכרה ציונית ולאומית חזקה, כפי שיוזכר בפרק הבא.

תנועות נוער יהודיות ולאומיות

הפעילות הציונית בחוסט היתה עירנית והקיפה חלקים גדולים של בני הנוער. עידוד מוסרי בעל ערך רב ניתנה לשאיפה הציונית בדמותו של הד"ר בירנשטיין, אישיות מוכרת במדינה כולה, בהיותו שופט בבית המשפט העליון הכל־ארצי. הוא היה ציוני פעיל מאד וניהל הסברה מקיפה ביחוד לקראת הבחירות לפרלאמנט, בהן קרא לתמוך במועמדי המפלגה היהודית, שלציונים היתה בה השפעה מכרעת. ד"ר בירנשטיין היה מבקר לעתים תכופות בחוסט ובכפרי מארמארוש כדי ליצור מגע חי עם ההמונים היהודים השורשיים, שהכרתם היהודית נבעה בדרך הטבע מעצם היותם יהודים שומרי תורה.

בין הציונים המקומיים בלט עורך־הדין ד"ר משה בולגאר, ציוני ותיק מימי לימודיו באוניברסיטת בודאפשט. ד"ר בולגאר נולד בשנת 1881 בכפר קטן במחוז אוגוטשא הגובל במארמארוש. למד כמה שנים בישיבת חוסט בימי בעל ערוגת הבשם. כאן פגש את המשורר הידוע יוסף פטאי, שהיה כבר ציוני בחשאי. הם התידדו ולמדו בחשאי "חכמות חיצוניות". ביחד עזבו את הישיבה ונכנסו לסמינאר הרבנים בבודאפשט, אך גם שם לא מצאו מנוח. הם עזבו את הסמינאר ונרשמו לאוניברסיטה. ד"ר בולגאר סיים את הפאקולטה למשפטים והוסמך לעורך־דין. היה פעיל בתנועה הציונית, כתב מאמרים ושירים בעברית ובהונגרית וזמן מסוים ערך את השבועון הציוני Zsidó Szemle. בשנת 1923 התישב בחוסט והתפרנס מעריכת דין. בין שיריו העבריים גם שיר בשם "למד בני למד", מחיי בחור ישיבה. ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד, ידידו של בולגאר מעת לימודם המשותף בישיבת חוסט, פרסם בצילום בספרו "מצבת קודש" (עמ' 95) את מכתבו העברי של בולגאר משנת 1939, שבו הוא מבקש מגרינוואלד לעזור לו להגר לארצות הברית. נאמר בו בין השאר: "הנני עומד על פרשת־דרכים. חפץ ואנוס אני לעזוב את הארץ הזאת ועיני נשואות לשתי מדינות: לארץ ישראל ולאמריקה. מובן מאליו, כשאני לעצמי, אלו לא הייתי מחונן ומטופל במשפחה חביבה נקל היה לי לנסוע לפלשתינה ולהשתקע שם, אליה לבי מושכני. אבל במצב הנוכחי איני יודע אם אוכל להגשים את החלום הישן, שאני חולם זה ארבעים שנה: לעלות ציונה ולמצוא שם מקום מנוחה ומלאכה... זכור לי חסד נעורינו והושיעני לפי יכלתך לנסוע לאמריקה... ולמצוא לי שם הצלה פורתא ופרנסה כלשהיא..."

מן הראשונים שהפיצו את הציונות בחוסט היו גם וואלף פארקאש ואוסקאר ראטנבאך. האחרון, שבא לחוסט מן הכפר טורן, ניהל את הבאנק של הג'וינט. בשנת 1931 עלה ארצה ונפטר בשנת 1975. בין הפעולות הראשונות של הציונים בחוסט היה, כאמור, ייסוד בית הספר העברי וחידושו לאחר פירוקו. כאן בא לעזרתם הד"ר ואסרמאן, רופא מצליח ואהוד שעשה עושר במשלח־ידו. הוא תרם סכום גדול (כמחצית הסכום) להקים בנין מיוחד, שבו פעל בית הספר ובו שוכנו משרדיהן של כל תנועות הנוער הציוניות. בבנין היה גם מועדון וספריה קטנה.

הקבוצה הציונית הראשונה בחוסט אורגנה על־ידי המזרחי זמן קצר לאחר מלחמת העולם הראשונה בידי הלפרט. לאחר מכן עמד בראשה יצחק פריליך ואחרים. זו היתה כנראה הקבוצה היציבה ביותר. רוב חבריה היו בחורי ישיבה לשעבר שנתפסו לרעיון הציוני. ליד המועדון שלהם היה גם בית תפלה ארעי, שהתפללו בו בשבתות ובחגים וכל הנדרים ונדבות הועברו לקרנות ציוניות.

בשנת 1930 נוסד בחוסט קן בית"ר. מפקדו הראשון היה ד"ר ישראל אייזיקוביטש (ארצי). לפני כן עמד בראש קבוצת צופים על־מפלגתית "השומר קדימה". כיון שמיסד הקבוצה השתתף בחגיגת קן בית"ר במונקאטש יחד עם חברי הקבוצה ואף השתתפו בתהלוכת בית"ר ובכך פגע בנויטראליות הקבוצה הוחלט להוציאו משורות "השומר קדימה". בתגובה עברה כל הקבוצה לבית"ר ונוסד אחד הקנים הבית"רים הפעילים בקארפאטו־רוס. בחוסט התקיימו פגישות מחוזיות ואנשי הקן המקומי השתתפו גם בפעולות בעלות היקף ארצי. הם שלחו מאנשיהם לקורסים, להכשרות ועוד. לאחר אייזיקוביטש היו מפקדי הקן הבית"רי בחוסט משה פרבר, וולף אייזלר, שטיינ־פלד, יעקב ברנר ולודוויג פרומר. קן בית"ר מנה 80—100 חברים.

קבוצת השומר הצעיר התארגנה בסוף שנות העשרים אך החלה לפעול למעשה בשנת 1931. גם בה היו 80—100 חברים. כעבור שנה התפלגה הקבוצה והיוצאים יסדו את סניף החלוץ בחוסט. בין מיסדי השומר הצעיר היו שלמה קליין (לאחר מכן נבחר לייצג את החוגים השמאליים והקומוניסטיים במועצת העיריה), יעקב וואסרמאן, האחים רוט ואחרים. בראש קבוצת החלוץ עמד יצחק מרדכי רוט.

בשנת 1930 עברה קבוצת המזרחי ארגון מחדש ונוסדה קבוצת צעירי המזרחי על־ידי יהודה דייטש שבא מטערניווע. בין המיסדים היו גם אברהם גולדשטיין (גלעדי), משה הופמאן, דב קליין, יוסף יוסוביטש (שייסד אחר כך קבוצה דומה בהארינטש) ואחרים. במרוצת הזמן מנתה קבוצה זו כמאתיים חברים. הקימו מועדון משלהם (בביתו של דניאל גליק מראשי הקהילה).

עשרות מבני הנוער הציוני הלכו להכשרות בסלובקיה, שם עבדו בחוות חקלאיות ובבתי חרושת, כדי ללמוד שיטות בחקלאות מתקדמת ולהסתגל לחיי עבודת כפים. מהם שעלו ארצה בדרכים חוקיות וגלויות ומהם שעלו בדרכי ההעפלה. בין ראשוני החלוצים היו בונדי גרוס, שעלה בשנת 1932. אחריו עלו חלוצים נוספים כגון האחים רוט, משה פרבר, אהרן ליברמאן, רוז ורבים אחרים.

הסתדרות אגו"י החרדית מצאה בחוסט תמיכה צבורית

רחבה, ביחוד בין חסידי וויז'ניץ וגם בחוגים אשכנזיים ובוגרי הישיבות. הפעילות של אגודת ישראל התפתחה בבתי המדרש, בארגון שיעורי תורה ובתעמולה לקראת הבחירות המקומיות והארציות לפרלאמנט. בין ראשיה ופעיליה היו גם ר' משה טעטשער ובניו. אחת הפעולות הבולטות היה ייסוד בית־ספר לבנות "בית יעקב", כאמור לעיל. החלק הפעיל ביותר היה בארגון הנוער שלה, צעירי אגודת ישראל. אחד העסקנים הגמרצים היה שמואל רוזנפלד, צעיר מחונן ונואם מלהיב. השתתף בכנסיות הגדולות ובפגישות הארציות והמחוזיות. כתב מאמרים לבטאון הארגון "דרכנו". הוא הזדהה עם ההשקפה המעמידה את ארץ־ישראל ובניינה במרכז הפעולות. גם מאמריו היו חדורים רוח זו.

הארצישראלי בלט מאד בועידה. אחת מתוצאות הועידה היתה, שמספר חדשים לאחר מכן הוקמה בסלובקיה הכשרה חקלאית לחלוצים ושלושה מחברי צעירי אגודת ישראל מחוסט — יוסף חיים מושקוביץ, מאיר הופמאן ודוב איצקוביץ — היו בין החלוצים הראשונים של צא"י, שעלו ארצה בסרטיפיקאטים שהוקצו לאגודת ישראל. באותה עת עלה לארץ גם הרי"צ דושינסקי ובין בני הישיבה שנלוו אליו היו גם תלמידים שהיו חברים בצעירי אגודת ישראל בחוסט ובהם מנחם הרשקוביץ, שמואל דוד קליין, אהרן רוזנטאל, דוב מושקוביץ ואחרים.

בעקבות הצעירים התארגן גם סניף אגודת ישראל לבעלי בתים, שבין חבריו נמנו ראשי הקהילה, ר' בנימין דוידוביץ, ר' משה רוזנפלד, ר' משה מושקוביץ, ר' מתתיהו וידרמאן,

אגודת ישראל. מאז הכנסיה הגדולה בוינה בשנת תרפ"ג, בה השתתפו כמה מבני העיר, בעיקר תלמידי ישיבת פרסבורג, היה הרעיון האגודאי נפוץ בעיר בקרב בני עליה ואנשי מעלה. אולם הפך לנחלת המונים עם הופעתו בעיר של הרב משה בלוי מגהיג אגודת ישראל בארץ ישראל ומראשי העדה החרדית בשנת תרצ"ב כדי להזמין את הרי"צ דושינסקי לרבה של העדה החרדית בירושלים. הופעתו באסיפות המונים כבשה בסערה את הנוער החרדי, שהיה רוב מניינו ורוב בניינו של הנוער היהודי בעיר, לרעיון האגודאי. מיד נוסד ביזמתו ובהש־תתפותו ארגון צעירי אגודת ישראל, שכעבור זמן מה הקיף מאות צעירים ועסק בפעילות מגוונת, ארגונית ורוחנית, כגון לימוד הדף היומי, יסוד בית ספר בית יעקב, איסוף כספים לקרן התורה ולקרן הישוב. התנועה התפשטה במהירות לכל הסביבה ולערים אחרות במאראמארוש וקארפאטו־רוס, נוצר קשר בין הסניף המקומי ובין המרכז הארצי בפרסבורג. כעבור כמה חדשים התקיימה בחוסט הועידה הראשונה של צעירי אגודת ישראל במדינה בהשתתפות המונית מכל המדינה. נתגלו צעירים בעלי כושר הנהגה, דיבור וכתיבה, שהועמדו בראש הסניף והארגון. הבולטים ביניהם: ישעיהו ווייס יו"ר, ראובן ברוין, אברהם ליברמאן, אורי סג"ל, משה חיים כהנא, שמואל רוזנפלד וכן הסופר והמשורר הצעיר יהודה רזמיבש, שלמד באותה עת בישיבת חוסט. שיריו ומאמריו הלהיבו את הנוער לרעיון האגודאי.

החיבה והכמיהה לארץ ישראל היתה גדולה מאד והקו

ועוד. רבים מחסידי וויז'ניץ ובראשם ר' אלתר סג"ל, ר' יוסף מאיר לבוביץ, בניו של ר' משה רוזנפלד וביניהם ר' יעקל שהיה פעיל בצרכי צבור והיה מראשי החברה קדישא. כמו כן דאגו חברי צא"י לארגן סניף פועלי אגודת ישראל לבעלי מלאכה ושוליותיהם וכן פרחי אגודת ישראל, שהקיף כמעט את רוב הילדים של תלמודי התורה בעיר.

השואה

את שואת יהודי חוסט, כמוה כשואת יהודי קארפאטו־רוס כולה, ניתן לחלק לשני חלקים עיקריים: 1) מכיבושה של מאראמארוש הצ'כית בידי הצבא ההונגרי ב־15 במארס 1939 ועד לכיבושה של הונגריה כולה בידי החיילות הגרמנים ב־19 במארס 1944. במרכזן של חמש שנים אלו עומדת הטראגדיה הגדולה של ההגליות לפולין בקיץ של 1941 ובעקבותיהן רציחותיהן ההמוניות של המגורשים ליד קאמנץ־פודולסק ובמקומות אחרים. רובם הגדול של הקרבנות היו מיהודי קארפאטו־רוס, שמאראמארוש היא חלק ממנה; 2) חדשי האביב והקיץ של שנת 1944, מן הכיבוש הגרמני, הקמת הגיטאות, גירושם של היהודים לאושוויץ וחיסולה הסופי של יהדות חוסט. לאחר תיאור שתי התקופות הללו יבואו משפטים אחדים על חייהם של שרידי השואה בחוסט לאחר מלחמת העולם

השניה, תחת השלטון הסובייטי, שסיפח את כל קארפאטו־רוס לריפובליקה הסובייטית של אוקראינה.

תהליכי התפוררותה של צ'כוסלובקיה קיבלו תאוצה מסחררת. בראשית אוקטובר 1938 הוסגר חבל הסודטים לגרמניה הנאצית; "בוררות וינה" מיום 2.11.38 העבירה להונגריה נתחים מדרום־מזרח סלובקיה, עם העיר קאשוי; בבוררות זו הוחלט גם על מסירת חלקו המערבי של חבל קארפאטו־רוס להונגריה, כולל הערים אונגוואר ומונקאטש. לפי חוקתה החדשה של הריפובליקה הצ'כוסלובקית המבותרת, המאונסת והמקוצצת מיום 22.11.38 קבלה קארפאטו־רוס המזרחית, כלומר מארמארוש — נושא ספר זה — אוטונומיה רחבה במסגרת הריפובליקה, שקיומה היה על הנייר בלבד. כך הפכה חוסט להיות "בירת" האוטונומיה ונפתח בה "פרלא־מנט אוקראיני".

לכאורה הגשימה האומה האוקראינית־רותנית חלק מחלומה הלאומי משכבר הימים, לאחר מלחמת העולם הראשונה ושנבצר ממנה להגשים בין שתי מלחמות העולם בשל התנגדות השלטון המרכזי בפראג. אך שמחתה היתה עד ארגיעה. לא עברו חמשה חדשים וביום 15.3.39 השתלטה הונגריה בכוח על כל מארמא־רוש הצ'כית והביסה בקרב קצר את הכוחות הרותניים, שבראשם עמדו לאומנים אוקראינים שכונו "סיצ'ים" — רובם פליטים שנמלטו מן המשטר הסובייטי בהתהוותו. הסיצ'ים היו נתונים להשפעת הנאציזם והיו מאיימים על יהודי מארמארוש, שהנה־הנה הולכים ושוחטים את כל היהודים. במשך ימי שלטונם הקצר עסקו בהכנת "רשימות שחורות" של יהודים שיוצאו להורג ובסחיטת כספים. ניתן איפוא להבין על נקלה שהיהודים בחוסט גופה ובמחוז כולו קבלו את ההונגרים הכובשים ברגשי הקלה והרווחה, מתוך תקוה שיסירו מעליהם את הסיוט של השלטון הדיליטאנטי, שגרם לתוהו־ובוהו כלכלי ופוליטי.

עד מהרה באה המציאות החדשה בכל אכזריותה וטפחה על פניהם של יהודי חוסט והאיזור. כבר בחודש הראשון לשלטונם פיטרו ההונגרים את כל הפקידים הצבוריים היהודים והוחלפו בפקידים הונגרים, שרובם הובאו מהונגריה. רובם ככולם היו חדורים בשנאת יהודית מסורתית ונהגו בהתנשאות של "עבד כי ימלוך". גם השופטים הבכירים הובאו מהונגריה, לאחר שהצ'כים נמלטו קודם לכן. רק השופטים הזוטרים הכפריים, שהיו בדרך כלל רותנים, הושארו על כנם. רבים מעורכי־הדין היהודים נשלל מהם רשיון העבודה. רק עורכי־דין ותיקים, שהוסמכו בתקופת המשטר האוסטרו־הונגרי או בני משפחה של חללי מלחמת העולם הראשונה, הורשו לעסוק במקצועם. את הרופאים היהודים בחוסט ובאיזור לא החליפו, כנראה בשל מחסור חמור ברופאים בני לאומיות הונגרית.

בשלב הבא החלה בקורת רשיונות המסחר והמלאכה של יהודי חוסט ומארמארוש. עשרות מפעלים תעשייתיים ובתי מסחר יהודים נחמסו מידי בעליהם ובמקומם הוכנסו הונגרים שהובאו מפנים המדינה. הבעלים ההונגרים החדשים היו מעסיקים, ברוב המקרים, את בעליהם הקודמים של המפעלים, שכן לא היה בידיהם הידע והמיומנות הדרושים לניהול עסקים בקנה־מדה שלא הורגלו לו ובמקום שהיה להם זר לגמרי הן מבחינת האוכלוסייה שאת שפתה לא שמעו והן מבחינת דרכי השיווק. במקרה הטוב היו החמסנים ("שטרומאן" לפי הכינוי המקומי) משלמים לבעלים היהודים משכורת הוגנת כדי קיום. אך במקרים רבים, מן הסתם במרבית המקרים, התיחסו אל הבעלים הקודמים בגסות־רוח ואם שילמו להם שכר היה זה שכר עלוב ופוגע, שלא הספיק לפרנסה. להדגמה יספיק מקרהו של יהודה סג"ל, בעל בית חרושת לכובעים ומגבעות, ששכרו החדשי הנלעג היה 40 פנגו.

מהצקות כלכליות עברו ההונגרים גם לפגיעות פיזיות ביהודי חוסט. במרוצת השנים 1940 — 1941 הלכו ותכפו התנפלויות של בריונים. שוב נביא מקרה אחד בלבד, שכמוהו היו רבים. בראשית 1941 התנפלו בליל שבת על בית־המדרש "עצי חיים" וניפצו את כל חלונותיו. גם הבתים שבסביבה לא נוקו. קבוצות בריונים הונגרים היו משוטטות ברחובות והיכו כל יהודי שנפגש בדרכם. עלינו להוסיף, שהמפקד הצבאי של העיר, שאמנם היה הונגרי שונא ישראל, לא סבל שיטות פראיות אלה וריסן את הפורעים. פעמים היה עוצר אותם לזמן קצר. השלטונות האזרחיים של העיר התיחסו ליהודים בתקופה זו יחס הגון יחסית ולא חרגו בדרך כלל מעבר להוראות החוקים האנטי־יהודיים. אף־על־פי־כן לא חסרו גם מעצרים שרירותיים, שביסוסם היה כוזב, כגון קניה ומכירה בשוק השחור, אשמת קומוניזם, ריגול ועוד. בוצעו גם מעצרים על יסודות אבסורדיים, כגון המעשה ביהודי שהלך לקנות חפיסת סיגריות ובידו שטר של מאה פנגו. המוכרת העלילה שהיהודי קיבל את הסיגריות וגם עודף ממאה פנגו, אך לא מסר לה את השטר. בעד "עוון" זה הוחזק היהודי במחנה־מעצר בהונגריה שנה תמימה.

בתקופה קשה זו התפתחה ביהדות חוסט העזרה ההדדית ותחושת הגורל המשותף לממדים שלא ידעה בכל שנות קיומה. כל המשפחות שפרנסתם התערערה כתוצאה מן הגזירות הכלכליות זכו לתמיכה ולסיעוד מקרנות צדקה וסעד, שמקורן בקהילה עצמה וגם במרכז הקהילות המאוחד (האורתודוכסיות והלא־אורתודוכסיות) בבודאפשט. יהודי חוסט הושיטו יד עזרה גם לאחיהם פליטי פולין, שנמלטו מגיטאות וגיאות ההריגה והגיעו לחוסט כבודדים ובקבוצות קטנות, לאחר הרפתקאות מסמרות שיער. הפליטים שוכנו בבתים יהודיים בחשאי לכמה ימים עד שהחליפו כח וצוידו בתעודות מזויפות ובצידה לדרך עד בודאפשט. ברכבת לבודאפשט נלוו אליהם בחורות יהודיות מבנות חוסט, ששלטו בשפה ההונגרית.

שנת 1941 היתה גם שנה של גיוסים לגדודי העבודה במסגרת הצבא ההונגרי. כבר בשנת 1940 גויסו יהודים אחדים בחוסט, כאלה שעוד הספיקו לשרת בצבא האוסטרו־הונגרי במלחמת העולם הראשונה ועל כן היו כביכול נאמנים יותר על המשטר. הם אף הולבשו במדי הצבא ההונגרי. מגויסי 1941 ואילך לא הולבשו מדים. מרכז הגיוס היה בעיר קאשוי, משם נשלחו למקומות שונים, ולאחר פרוץ מלחמת גרמניה — ברית המועצות נשלחו לאוקראינה לחזיתות המלחמה. רובם נספו שם בדרך של רציחות ישירות ובשאר מיתות משונות, כגון הרעבה, עבודת פרך, כפור, פינוי מוקשים ועוד. חלק מהם נפל לאחר מכן בשבי הצבא האדום ורק מעטים מאד זכו לחזור להונגריה זמן קצר לפני הגירוש וההשמדה של 1944. פלוגה שלמה (101/8), שרוב אנשיה היו מחוסט, אך גם מישובי הסביבה, נשלחה לעבוד במכרות הנחושת הידועות לדראון

במחנה בור שביוגוסלביה. מפלוגה זו כמעט ולא נשאר שריד, שכן נרצחה בידי הצבא ההונגרי.

בחדשים יולי — אוגוסט 1941 ביצע העם ההונגרי את אחד מפשעיו המחרידים ביותר נגד העם היהודי. מוקד הפעילות הנפשעת הזאת היה במחוז מארמארוש, שרוב ישוביו התרוקנו כמעט מיהודים, כפי שסופר בכל אחד מן הישובים והכפרים שתוארו בספר זה. בחוסט בוצעה ההגליה ביום א׳ צום שבעה עשר בתמוז (נדחה) (13 ביולי 1941). לפי רשימה מוכנה מראש, שהורכבה במשרדי המחלקה לבקורת זרים שליד משרד הפנים בבודאפשט — התפרצו עשרות ז׳אנדרמים לתוך דירותיהם של כ־150 משפחות יהודיות בחוסט. במהירות רצחנית, ללא אפשרות של התכוננות ואריזת מצרכים חיוניים, נרדפו כ־150 משפחות (500 — 600 נפש), על הנשים והטף, חולים וזקנים, והורצו לתחנת הרכבת והועלו על הקרונות שכבר חיכו ליהודים. מחוסט הובלו ברכבת ליאסין, שם כבר היו מרוכזים יהודים רבים מכל קארפאטו־רוס ומכל רחבי הונגריה, בתואנה שאינם אזרחי הונגריה. ביאסין הוטענו על משאיות והועברו את הגבול לגליציה. בגליציה התנסו בכל התלאות שאפשר להעלות על הדעת, עד שנרצחו בהמוניהם, ליד תעלות חפורות מראש, ליד קאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים.

מעטים מאד מיהודי חוסט עלה בידם לחזור ולהסתנן מעבר לגבול. רבים מן המנסים לחזור, לאחר הסבל האיום שעבר עליהם, נורו ונרצחו ליד הגבול. היו גם כאלה שנפחו את נפשם מרעב ומאפיסת כוחות. זה היה, לדוגמה, גורלו של אחד מבני ר׳ יעקב יחזקיה גרינוואלד, שכרע ונפל ליד הגבול, לא הרחק מיאסין, לאחר שאחד מילדיו הרכים מת מרעב. גם יהודים שכבר הגשימו את משאת־נפשם והגיעו לחוסט, רחפה עליהם הסכנה שיתגלו ואז אחת דתם להחזרה ולמיתה. והמקרה של האח והאחות ממשפחת פאסטרנאק יוכיח. הנער והנערה נתגלו בתוך העיר והוסגרו לז׳אנדרמים, שלקחום מיד והעבירום את הגבול ונרצחו בדם קר.

המגורשים מחוסט, שלא כמו ברוב ישובי מארמארוש, היו רובם מן השכבות העניות והנחשלות מבחינה כלכלית, שלא דאגו בעוד מועד להסדיר את התעודות הדרושות להשגת האזרחות. שכן משרדי העיריה היו מוצאים תעודות בעד שלמונים לא גבוהים יחסית. רוב יהודי העיר אמנם השכילו להצטייד בתעודות ולא הוגלו. אך היו כאלה, שהרדיפה אחר פת לחם הסיחה דעתם מן הצורך הזה. הם לא התיחסו אל גזירת האזרחות כאל סכנה ממשית ומידית, שכן בשכלם הפשוט והתמים לא יכלו להעלות על הדעת אפשרות שטנית זאת. והם הרי ידעו שלא רק הם אלא גם אבותיהם ואבות אבותיהם נולדו ומתו על האדמה הזאת.

בדיוק שלושה שבועות לאחר הגירוש של יהודי חוסט, ביום צום תשעה באב (3 באוגוסט 1941) שוב עטו הז׳אנדרמים על בתיהם של כ־60 משפחות יהודיות בחוסט. והמחזה של שבעה עשר בתמוז חזר על עצמו בדייקנות. גם הם רוכזו במחנה המעבר ״זמיר״ שליד יאסין. כשהגיע תורם לעלות על משאיות הגירוש הגיעה למחנה הוראה מן השלטונות המרכזיים בבודאפשט לעכב את הגירוש לפי שעה. כעבור זמן קצר נצטוו הז׳אנדרמים להחזיר את כל היהודים שעדיין לא הועברו את הגבול למקומותיהם. התברר, שהתערבותם של יהודי הונגריה בעלי ההשפעה בחוגי השלטונות ואצל העוצר הורטי פעלה סוף־סוף. גזירת ההגליה בוטלה וכך ניצל המשלוח השני של יהודי חוסט מהשמדה וניתנה להם ארכה — עד מאי 1944.

הגיטו וההשמדה

פסק־הזמן שניתן ליהודי חוסט ארך כשנתיים וחצי, מסוף הקיץ 1941, עם הפסקת הגירושים והרציחות בפולין ועד לאפריל 1944, כשהקיץ הקץ על יהודי הונגריה וחוסט בכללם. גם בתוך תקופה רגועה זו באופן יחסי לא חסרו צרות. הגיוסים לגדודי העבודה נמשכו נמשכו כל אותו זמן ורבים מן המגויסים נשלחו לאוקראינה, שכאמור, נדונו בכך למוות כמעט בטוח. רבים מיהודי חוסט נשבר מטה לחמם וביחוד בני משפחות המגויסים, שבאו עד ככר לחם, וחיו על תמיכה צבורית, שלא הורגלו לה. אך החיים נמשכו במסלולם התקין כביכול. בשנת 1943 ותחילת 1944 גם פסקו כמעט לגמרי המשלוחים לאוקראינה. המגויסים בחדשים אלה נשלחו ברובם למקומות שונים בתוך המדינה, ואם כי גם מצבם של ה״מאושרים״ הללו לא היה קל כלל ועיקר, שכן עבדו בהם בפרך בכל עבודה קשה 10—12 שעות ליממה והיו נתונים להתעללויות של כל ״צרוע וזב״ הונגרי, שהועמדו בראש צוותי פלוגותיהם. היהודים החרדים המגויסים בגדודי העבודה סבלו סבל נוסף תחת פיקודה של החלאה ההונגרית, שניצלו כל הזדמנות להתעולל עלילות ברשע על אי ידיעתם את השפה ההונגרית. הם רעבו כיון שלא התגאלו בפת־בג של האוכל הלא־כשר ולכן סבלו משנה־סבל. וכאלה היו מרבית המגויסים מבין יהודי חוסט. אבל יחד עם זאת החיים עצמם לא היו בסכנה. היתה אף תקופה של כמה חדשים בשנת 1943, שהיתה קצת הרוחה כלכלית לכמה בעלי יזמה. עשרות מיהודי חוסט, ביחוד אמורים הדברים לגבי נערות מבנות העיר ששלטו בשפה ההונגרית ויהדותן לא ״דקרה״ את עיני הגוים, שהיו נוסעים מדי שבוע לבודאפשט הרעבה ובאמתחתם מצרכי אוכל, שהיו מבוקשים ביותר בבירה. תמורתם קיבלו מחירים טובים, שבעדם קנו דברי לבוש וסידקית, סחורה מבוקשת במארא־מארוש. וכך היו נערות צעירות אלה לעזר רב בפרנסת המשפחה.

עד שבא אותו יום מר ונמהר, אותו יום ראשון בשבוע, ה־19 במארס 1944, שבו עברו הטאנקים הגרמנים את הגבול ההונגרי וכבשו את הונגריה ״בעלת בריתה״ בסערה, בעוד שליט הונגריה, העוצר הורטי, שוהה במפקדתו של היטלר לשם ״משא ומתן״ מדיני וצבאי. עד מהרה נודע בכל רחבי הונגריה שאל הצבא הגרמני נלוותה גם ״חולית החיסול״ שנועדה לפקח על ה״פתרון הסופי״ ולבצע אותו גם על יהודי הונגריה. מכאן ואילך התגלגלו המאורעות במהירות מסחררת, שאין כאן המקום לגוללם לפרטיהם. נציין רק אותם המאורעות המיוחדים לחוסט.

מיד עם כניסת הכוחות הגרמניים לעיר, בסוף מארס, הוחרמו דירות יהודיות לשם איכסון קציני הצבא. היו אלה חיילי ״וועראמאכט״ מבוגרים, שלא התיחסו ליהודים בגסות. אדרבה, ביניהם היו קצינים בעלי גינונים של נימוסין ואדיבות. דבר זה נסך על היהודים המבוהלים רגשי תקוה ועידוד, שהנה

אין השד נורא כל־כך. ההתפכחות באה עד מהרה. הגיסטאפו מינה "יודנראט", שבראשו הועמד הד"ר הגדוש, עורך־דין ואדם משכיל, ששלט היטב בשפה הגרמנית. הגיסטאפו תבעו כל הזמן הב־הב. דבר ראשון דרשו חצי מיליון פנגו במזומנים. לאחריו באו תביעות חדשים לבקרים: מכונות־כתיבה, מקלטי ראדיו, שטיחים, כלי מטה, זהב וכסף.

באיסרו חג של פסח החלו ההכנות להקמת הגיטו בעיר. לכתחילה רצו השלטונות להקים את הגיטו באחד מפרברי העיר, שרוב תושביו לא היו יהודים. אך תושבי הפרבר התנגדו לעזוב את בתיהם ולפיכך הוקם הגיטו במרכז העיר, בין הרחובות מאסאריק — Csillag והסמטאות המסתעפות מהם, שכמעט כל תושביו היו יהודים. גם חצר בית הכנסת הגדול וכל המבנים שבתוכה היו בתוך הגיטו. כמה רחובות נוספים, שלא היה מעבר רצוף ביניהם, נפלו לתוך שטח הגיטו. המעבר מרחוב לרחוב היה אסור. משרדי היודנראט מוקמו בדירתו של הרב.

אנשי משטרה מקומיים ונציגי צבור והודיעו על הכניסה לגיטו ועל המטען שכל איש מורשה לקחת אתו (בדרך כלל עד חמישים ק"ג). בו במקום נשדדו מן היהודים דברי ערך וכסף. מדירותיהם הובלו היהודים לאחד מבתי הכנסת, שנתמלא יהודים עד אפס מקום. כאן הוחזקו מיום אחד עד שלושה ימים ובוצע השוד הגדול. כל יהודי, איש ואשה, עבר בדיקה גופנית מדוקדקת ומשפילה. כל דבר שהיה לו ערך כלשהו או שמצא חן בעיני הבודקים נלקח מהם בו במקום. בינתיים, עד שיהודי חוסט הוחזקו בבתי הכנסת, רוקנו הבתים היהודיים מכל ריהוט ומכל חפץ בעל ערך כספי. מכאן הובלו לגיטו ושוכנו בו בצפיפות גדולה. התחשיב היה שני מטר מרובע לנפש. לחדרים בגודל בינוני הוכנסו 15—20 איש. הגיטו גודר מסביב וכל הדלתות והחלונות הפונים אל הרחוב סותמו בקרשים.

בהשוואה לגיטאות אחרים בסביבה, וביחוד לזה של גיטו

מחנה עבודת־כפיה בחוסט

עוד במוצאי חג הפסח הובהלו מבתיהם כארבעים מיהודי חוסט והוכנסו לבית־המדרש "עצי חיים". היו אלה עשירי היהודים, נכבדי הקהילה ובעלי ההשפעה על היהודים. הם נלקחו כבני ערובה לכך, שתהליך הכניסה לגיטו יתבצע ללא חריקות וללא התנגדות. לפיכך נבחרו בעלי ההשפעה העלולים להתסיס את היהודים ולעורר בעיות. הכוונה היתה גם להכניס מורך־רוח בלב המוני היהודים, שבודדו ממנהיגיהם. בני הערובה הוחזקו שם עד סוף ההליכים. הם עונו והוכו בצורה אכזרית והושפלו בצורות שונות. יש להוסיף, שגיטו חוסט היה אחד הראשונים בהונגריה והגרמנים לא ידעו את הצפוי להם לאחר המרד בגיטו ווארשה שנה קודם לכן, מידי ציבור יהודי תוסס ושרשי כיהודי מארמארוש, שאינו שונה בהרבה מיהודי פולין בהכרתו הלאומית ושאר תכונות יהודיות.

כניסת יהודי חוסט לגיטו נעשתה בהדרגה בין 20 עד 27 באפריל 1944. לכל דירה יהודית נכנסו הז'אנדרמים בלוויית מאטעסאלקא, שאליו הוכנסו מרבית יהודי מארמארוש הצ'כית, היו תנאי החיים בגיטו חוסט נסבלים כמעט. לא חסרו כמובן התעללויות ועינויים גם בגיטו חוסט. האספקה לגיטו היתה אף היא, באופן יחסי כמובן ובהשוואה לגיטאות אחרים, מסודרת ובכמויות מניחות כמעט את הדעת. הממונים הסכימו להיענות לבקשת היודנראט שחלק גדול ממצרכי המזון שנשדדו מן היהודים יועמד לרשות המטבח הצבורי שהוקם בגיטו. ושוב אין פירוש הדבר, שיהודים אכלו לשובע בגיטו חוסט. היתה כנראה מדה מסויימת של התנהגות אנושית ביחסים שבין אנשי המשטרה והז'אנדרמים ובין היודנראט. אך היו גם פקידים ואנשי שררה שאכזריותם בלטה מאד. בזכרון שרידי השואה חוזר ונשנה שמו של התת־נוטאר ההונגרי בירו יושקה; בתדירות מעטה יותר מוזכר השופט הרותני לאסלו אנדרייוביטש. בירו הוצא להורג לאחר המלחמה.

לגיטו חוסט הובאו גם יהודי הישובים הבאים: נאנקוב,

סודען, סוימי, סינאוור, סעלישץ, קפאשנע, קריווע, זלאטארי. בסך־הכל היו בגיטו חוסט כשמונת אלפים יהודים.

בשלושה שילוחים גורשו יהודי חוסט לאושוויץ. המשלוח הראשון יצא ב־22 במאי, השני ב־25 במאי והשלישי ב־30 במאי 1944. לפני הגירוש נלקח כל משלוח לבית־החרושת ללבנים, שם עבר כל יהודי, איש ואשה, בדיקה גופנית נוספת, מכאיבה ומשפילה. בדקו גם במקומות סתר שבגוף אחר חפצי־חן ומטבע זר. הנשים נבדקו בידי מיילדות. בלטה באכזריותה ובמעשי הסאדיזם שלה המיילדת שארושי (Sárosi), שנוסף לבדיקה המשפילה היתה מכה את הנשים, בועטת בנשים הרות ועוד. הבדיקה ארכה יום תמים, כשכל שלושת אלפים היהודים מחכים בתורם בעמידה תחת השמש הקופחת מעל ראשם. מבית־החרושת ללבנים הובלו המגורשים ברגל לאורך ארבעה ק״מ לתחנת הרכבת, שעל אחת המסילות הצדדיות חיכתה להם רכבת הגירוש לאושוויץ. בדרך הארוכה והמיגעת הוכו בקתות הרובים ובאלות הנחשלים בצעידה, שלא היו מסוגלים לעמוד בקצב הצעדה המהיר. רבים מן הצועדים השמיטו מידיהם את מטלטליהם, עליהם עטו הגויים שהתבוננו במחזה מתוך שמחה לאיד ובמקרה הטוב מתוך אדישות. רק אצל מעטים נראו אותות של השתתפות בצערה של אוכלוסייה שלימה, אתה חיו ועבדו יחד זה דורות. המשלוח השלישי לא נלקח לבית־חרושת ללבנים, אלא לחדרי התלמוד־תורה, שם עברו את הבדיקה באותה אכזריות רצחנית.

ליד הקרונות נראו מחזות קורעי לב, כשהפרידו בין בני משפחה קרובים, ואף בין תינוקות להוריהם. היהודים סודרו בקבוצות־קבוצות, כמספר האנשים שנקבע לקרון שלידו הועמדו, בין 70 ל־90 נפש לקרון. הקבוצות הועלו לקרון ללא התחשבות בעובדה, שחלק מבני המשפחה חולקו לקרון אחר. לא הועילו הצעקות והתחנונים. אדרבה, המתחננים לאיחוד בני המשפחה, נדחפו בקתות הרובים בברוטאליות רבה לתוך הקרונות. גם ליד הקרונות נערכו חיפושים של הרגע האחרון אצל חשודים שמא עלה בידיהם להסתיר דברי־ערך. כמה מהם נורו במקום. כגון סוחר העצים ווינקלר, יהודי מכובד מקאשוי, שעמיתו לשעבר, סוחר עצים גרמני הלשין עליו שהוא מסתיר דולרים. ואכן מצאו דולרים בסוליית הנעליים ונורה במקום. היה כמה מקרים מסוג זה. הדרך לאושוויץ ארכה שלוש יממות בקרונות דחוסים ובחום ללא נשוא. בכמה מן הקרונות היו כמה מקרי מוות. בקרון אחד לדוגמה, מתו שני זקנים ואשה צעירה; בקרון אחר כרעה אשה ללדת. האשה והתינוק נפחו את נשמתם.

היו נסיונות בריחה מגיטו חוסט. רובם לא עלו יפה. חלק מן הבורחים רצו להצטרף לפארטיזאנים, שפעלו כמה עשרות ק״מ מיערי מאראמארוש, אך איש מהם לא נשאר, כנראה, בחיים. חלק נתגלה תוך כדי בריחה על־ידי איכרים ושומרי יערות רותנים והוסגרו לז׳אנדרמים. גם אלה שעלה בידם להגיע ליעדם נתקבלו על־ידי הפארטיזאנים במטח של יריות. ואף אלה שנתקבלו לכאורה לשורותיהם, נהרגו בידיהם מאוחר יותר, תוך כדי קרבות בגרמנים. הפארטיזאנים האוקראינים היו שונאי ישראל ללא תקנה ולא סבלו יהודים בתוכם. חלק קטן מן המגוייסים לשורות העבודה ונשלחו, כזכור, לאוקראינה, נשבו על־ידי הרוסים. אלה הצטרפו לאחר מכן לבריגדה הצ׳כית של הגנראל סובודה. מהם נפלו בקרבות ומהם שרדו בחיים. לאחר המלחמה העפילו רובם ארצה והשתתפו במלחמת העצמאות, רובם כקצינים בעלי נסיון קרבי.

מן הראוי להעלות על נס מה שאירע למשפחה אחת מחוסט בנסיונה להחלץ מן ההשמדה, מעשה רצוף אומץ־לב ותושיה. הגב׳ הלנה רוזנפלד, ילידת נאוואשעליץ (כלתו של ר׳ משה טעטשער), היא ובניה היו פעילים בהצלה. ביחוד בנה, שמואל, שהיה מתקין ניירות מזוייפים לפליטי סלובקיה ופולין. כשהגיע תורו להתגייס לשרות העבודה התחמק והסתתר בבית. ביום שבת אחד באו הז׳אנדרמים לחפש אחריו בדירה. אמו אמרה להם בבטחון עצמי גמור, שזה שלוש שנים מתגורר בנה בבודאפשט ואין לה ידיעה ממנו. הז׳אנדרמים השתכנעו ועזבו את הדירה, ואילו שמואל היה בחדר הסמוך עד־שמיעה לכל הנאמר.

לפני הכניסה לגיטו ברחה כל משפחת רוזנפלד — הבעל, האשה, ארבעה בנים ובת — ברכבת לבודאפשט בניירות אריים. הניירות המזוייפים מבית מלאכתו של שמואל רוזנפלד לא היה בהם פגם ולא הם שהסגירו את הנמלטים. ה״פגם״ היה במראה פניהם היהודיים. כל הגברים הורדו מן הרכבת וגורשו לאושוויץ; האם והבת הסתתרו בבודאפשט והתחזו כגויות עד לשחרורה של העיר ביום 18 בינואר 1945. ב־1948 עלתה האם ארצה והתישבה בבני ברק, שם בנתה את ביתה מחדש. היא נפטרה ביום כה אייר תשל״ח.

יהודי אחד בשם רוט, שהיה פקיד ממשלתי (נוטאר) נשאר בחוסט גם לאחר גירוש היהודים. הוא היה נשוי לגויה ולא יצא מביתו כל אותה תקופה. הוא פשוט נשכח ולא חיפשו אחריו.

לאחר השואה

עם שחרורו של חבל קארפאטו־רוס החלו השרידים לחזור לחוסט. בראשית 1945 היה מניינם כ־50. ככל שנהדפו הנאצים לכיוון גרמניה ונהדקה סביבם טבעת הכיתור של חיילות בני־הברית ממזרח וממערב, נשתחררו יהודים נוספים מתושבי חוסט. חלק מהם מצא את דרכו לעיר, אליהם נצטרפו יהודים מתושבי הישובים הסמוכים. בקיץ 1946 כבר היו בחוסט כארבע מאות יהודים. החיים הדתיים התרכזו מסביב לבית־המדרש של ר׳ משה אהרן, שם התפללו והתכנסו כדי להיות ביחד. יחד עם זאת טיהרו גם את בית הכנסת הגדול ויתר בתי־המדרש, שהנאצים השאירו אחריהם מחוללים ומלוכלכים. הקהילה עשתה ככל אשר לאל ידה כדי לשקם במקצת את חיי הדת. בין השאר שכרה שוחטים, הראשון היה ר׳ עמרם טויב, מנכדי אחיו של בעל ערוגת הבשם. כשר׳ עמרם עזב את חוסט נבחר השוחט מקאלין ר׳ מנחם מארקוביטש (היום שוחט באחד המושבים בישראל). תקופה קצרה, לפני שהמשטר הקומוניסטי השתלט על צ׳כוסלובקיה ולפני שקארפאטו־רוס הועברה לשלטון סובייטי, התנהלו בחוסט חיי קהילה אינטנסיביים למדי.

יהודים משארית הפליטה הגיעו לעמדות שלטון גבוהות וניצלו את הדבר לטובת אינטרסים יהודיים, צבוריים וגם פרטיים. כמה חדשים היה סגן ראש העיר בחוסט הד״ר ישראל ארצי הנזכר. תקופה זו נוצלה בין השאר לטובת החזרת רכוש

יהודי שדוד לבעליהם או ליורשיהם. רוב היהודים השכילו למכור את הרכוש ולהסתלק בחשאי מן המדינה. רבים נתפסו ליד הגבול ונעצרו, אך בהשפעה יהודית לא הועמדו למשפט ושוחררו. בהברחת הגבול היה פעיל קצין יהודי־סובייטי מאודיסה, פנחס (פטרי) ליסה. למרות שיהודי צעיר זה קיבל את כל חינוכו במשטר הסובייטי, עזר בלב ונפש לאחיו היהודים בחוסט. לאחר מכן היה סגן ראש העיר. מאוחר יותר נתמנה עורך העתון המקומי. בשנת 1965, כשהחלה לפעול התנועה של פעילי העליה לישראל בברית המועצות, נרתם גם ליסה לפעילות זו מאחורי גבם של השלטונות הממונים עליו במרץ רב ובתושיה. בחשאי היה בא לעזרת הנרשמים לעליה בעצה ובמעש, שכן הוא הכיר את השלטון הסובייטי על כל נפתוליו. היה מנסח להם את בקשותיהם ברוסית מעולה, ממלא את השאלונים ואת הטפסים. כך פעל בחשאי עד קיץ 1967. כשנתבע ליסה, לאחר מלחמת ששת הימים, לפרסם בעתונו מאמר משלו בגנות ה"תוקפנות הישראלית" הגיע לעימות עם המשטר. ליסה סרב למלא את הצו. מובן שהודח מיד מכל תפקידיו, אך למרבה הפלא לא נגנקטו נגדו צעדים דראסטיים יותר. מכאן ואילך פעל בגלוי בעד העליה לישראל והוא עצמו היה בין דורשי רשיון עליה, שנדחה פעם אחר פעם. מבוקשו ניתן לו בסוף ועלה ארצה בחודש מאי 1978.

גם תחת השלטון הקומוניסטי התנהלו (ובמידה מסויימת מתנהלים גם היום) חיים יהודיים כלשהם בחוסט. כמה מצוות קיימו יהודי חוסט מתוך מסירות נפש וסיכון עצמי. כל השנים אפו יהודי חוסט מצות, לא תמיד ברשיון. כמה יהודים נלקחו למאסר ולחקירות על אפיית מצות. רוב היהודים מסרו נפשם על המילה. החברה קדישא פעלה כל הזמן לפי מנהגיה העתיקים ולפי מסורת ישראל. גם יהודים קומוניסטים, שמילאו תפקידים בכירים במנגנון המפלגה והממשל, ציוו לפני מותם להביאם לקבר ישראל לפי המסורת. ידוע לנו מקרה אחד שהוא כנראה אופייני למדי. ראשי המפלגה באו לערוך הלויה קומוניסטית לאחד מראשי המפלגה וכמובן לקבור אותו בבית־הקברות החדש המיועד ללא־מאמינים בשום דת. מה נדהמו להווכח שהמנוח כבר נקבר בקבר ישראל לפי מנהגי ישראל. אנשי המפלגה והשלטון, ובראשם ראש העיר, איימו על המטפלים במאסר. לתדהמתם הוציאו אנשי החברה קדישא צילום של צוואת המנוח ובה בקשה לקבור אותו לפי המסורת. אנשי השלטון הגיעו עד מהרה לידי עיסקה עם אנשי החברה קדישא — תמורת הצוואה במקורה הבטיחו "לשכוח" את כל המקרה, שכן היו מעונינים לטשטש מעשה שיש בו משום השחרת פני המפלגה ומנהיגיה. עד לפני שנים אחדות עמד בראש החברה קדישא ר' מרדכי הופמאן (עלה ארצה וחי בבני ברק). גם היום קיימת באופן רשמי כעין קהילה יהודית בחוסט, מוכרת על־ידי השלטונות ומבוקרת. ראש הקהילה בגלגולה האחרון נבחר משורת ה"עמלים" בעלי מלאכה ועובדי כפיים, כיאות לשלטון פרולטארי, כגון הכורך שמואל הרשקוביטש והנגר ישראל יעקב קויפמאן ואחרים.

בתי־המדרש הוחרמו בידי שלטונות העיר ושימושם הוסב לשימוש של חולין. בית־המדרש החסידי משמש היום בית־קולנוע; בית־המדרש "עצי חיים" הפך למחסן סחורות. בדרך נס נתמוטט כאשר כוסה שלג כבד. בשנת 1958 החליטו שלטונות העיר להחרים גם את בית הכנסת הגדול. הם הועידו לסתור אותו ולבנות במקומו מועדון קומוניסטי. אך נשות ישראל שבחוסט עמדו בפרץ באומץ־רוח ובגבורה בלתי רגילה. כמה מאות נשים מן העיר ומן הסביבה נתקבצו להפגנה סוערת. הקימו צעקות, שרק על גופותיהן תקום המזימה. עשרות שוטרים הגיעו למקום, אך הנשים בשלהן. לאחר שנרגעו הרוחות קמעה קמעה אשה מתוך הקהל ובדברי נועם פנתה אל נציגי השלטונות בהאי לישנא: הרי אתם מלמדים אותנו זה שנים שבמשטר הקומוניסטי שורר שויון מלא בין כל האומות והדתות. בחוסט קיימות עשר כנסיות נוצריות לכתותיהן השונות. אנו מסכימות לסתירת בית הכנסת — ממשיכה האשה את טיעונה — בתנאי אחד, שבית־הכנסת של הדת היהודית יהיה ה ש נ י בתור. ואמנם קיים בית הכנסת ועומד על תילו עד היום הזה ואף מתפללים בו בהזדמנויות מיוחדות. זה היום בית הכנסת היחיד בכל קארפאטו־רוס, כולל הערים אונגוואר ומונקאטש.

ביבליוגרפיה

הערות מאת ר' דב מושקוביץ, יליד חוסט שעלה בשנת תרצ"ג בין התלמידים שנלוו אל הרב דושינסקי כשעלה לירושלים על כס הרבנות.

ראיונות עם אנשי חוסט.

דניאל כהנא: זכרונות מאת אבא וסבא... חלק א—ב. בני ברק תשי"ט. שני כרכים (בשכפול).

משה אריה שטערן: דאס קול פון בלוט, א מגילה פון יאמער און שוידער. (ניו יארק [תשכ"ז לערך]).

שלמה רוזמאן: זכרון קדושים ליהודי קרפטורוס — מרמורש (יידיש). (רחובות תשכ"ט), מקומות שונים בספר.

הנ"ל: ראשי גולת אריאל, חלק א. ברוקלין תשל"ו, עמ' רי — רלז.

יהודה ארז (עורך): ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות כרך ז תשי"ט), עמ' 27, 31.

אברהם פוקס: הישיבות בהונגריה, ירושלים תשל"ט, עמ' 478 — 494.

יקותיאל יהודה גרינוואלד: מצבת קודש חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש. ניו יורק תשי"ב, עמ' 45—52, 82—85, 95.

זכרונות המאור, כרך ב, ניו־יורק תשל"ד, עמ' שמ—שמא.

יהושע הלוי: תולדות בית"ר [ב]צ'כוסלובקיה. תל־אביב תשכ"א, עמ' 306.

ר' אליעזר דייטש: שו"ת פרי השדה חלק ג, פאקש תרע"ג, סי' קה, קז.

הנ"ל: שו"ת חלקת השדה, פאדגורזע תר"ס, דף כט ע"א; סי' קפד.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. V (1959), nrs. 741, 849, 1033; vol VII (1963), pp. 139, 140, 308, 748; vol. XVI (1966), p. 105.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, p. 123.

Encyclopaedia Judaica, Jerusalem (1971), vol. X, pp. 958/9.

עדויות ב"יד ושם": 015/154 ; 015/527 ; 015/584 ; 015/617 ; 015/618 ; 015/657 ; 015/669 ; 015/680 ; 015/681 ; 015/684 ; 015/782 ; 015/796 ; 015/868 ; 015/980 ; 015/1254 ; 015/1255 ; 015/1256 ; 015/1298 ; 015/1304 ; 015/1350 ; 015/1351 ; 015/1389 ; 015/1396 ; 015/1404 ; 015/1406 ; 015/1407 ; 015/1413 ; 015/1418 ; 015/1419 ; 015/1448 ; 015/1453 ; 015/1478 ; 015/1484 ; 015/1552 ; 015/1510 ; 015/1515 ; 015/1568 ; 015/1595 ; 015/1856 ; 015/1860 ; 015/1886 ; 015/2119 ; 015/2161 ; 015/2302 ; 015/2305 ; 015/2378 ; 015/2543 ; 015/2646 ; 015/2752 ; 015/2800 ; 015/2814 ; 015/2816 ; 03/2630 ; 015/2828.

איזא

איזא (ברותנית וגם בהונגרית: Iza), כפר בנפת חוסט. כ־7 ק״מ מצפון לעיר חוסט, על דרך־המלך חוסט־טורן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	1198
1880	129	—
1910	—	2842
1921	—	2793
1930	383	3198
1941	—	3613

היהודים הראשונים

בניגוד לרוב ישובי הסביבה לא התישבו יהודים באיזא אלא בתקופה מאוחרת למדי. לא רק במיפקדי היהודים במארא־מארוש שבמאה ה־יח (ארבעה מיפקדים בשנות ה־20, ה־30, ה־40 וה־60) לא יזכר ולא יפקד שמו של כפר איזא, אלא אפילו במיפקד של 1830, שבו מעטים מאד הישובים במארא־מארוש שאין בו יהודים, לא נזכר שמו של כפר זה. אין בידינו ידיעות בדוקות על סיבת הדבר, אך בדרך ההשערה ניתן אולי לומר, שבתחילה לא ניתנה ליהודים דריסת רגל בכפר זה לא בידי האוכלוסייה המקומית ולא בידי האצילים המקומיים. מצד שני לא הראו היהודים עצמם להיטות יתירה להתישב באיזא, שכן הכפר שוכן בקרבת העיר חוסט ומוטב להתישב בה.

נראה שבשנות החמישים של המאה ה־יט החלה לצמוח הקהילה ומאז הלכה וגדלה. ידיעותינו על איזא מעטות מאד. במשך הזמן נתגבשו יסודות הקהילה ונבנו בית־מדרש, מקוה־טהרה ופעלה בה חברה קדישא. כפי שמוסרת בעדותה אחת השרידות, מיד לאחר השואה, כשהיתה עדיין נערה צעירה, היו רוב יהודי איזא פועלים עניים, שהתפרנסו מיגיע כפיהם. לשתי משפחות בלבד היו קרקעות ונחשבו לאמידות. לדבריה היה זה אחד הכפרים העניים במאראמארוש. ואף־על־פי־כן תרמו יהודי הכפר בעין יפה למטרות צדקה. לדוגמה, כשנוסד בשנת תרס״ט (1909) ״כולל מונקאטש ועשרה בעצירקן״, תרמו יהודי איזא לקופת רמבעה״ן של הכולל 335 קרונה. הממונים על הגביה היו ר׳ דוד הופמאן ור׳ דוד צבי פרידמאן, שניהם כנראה מנכבדי העדה.

השו״ב הראשון באיזא היה ר׳ שלום אדלשטיין, אחריו היה שו״ב ר׳ לייבוש רזמיבש־פוקס, בישוב היה בית הכנסת אחד בו התפללו כ־120 טליתות.

רוח החיה וראש הקהילה של הישוב היה ר׳ חיים קטינא, ת״ח מופלג, בעל חנות. כל הבנים שלו היו תלמידי חכמים מופלגים.

בראש החברה משניות עמד ר׳ חיים בער גרוס בעה״ב נכבד ות״ח בעל חנות, בעה״ב נכבד היה גם ר׳ יצחק איצקוביץ ת״ח, תלמיד של ״ערוגת הבושם״.

ר׳ לייב הנגר שהיה ידוע בכינויו הנגר מקושלי היה בר אורין ויר״ש, הרב חיים דב גרוס שהיה מפורסם בשם ״העלוי מאיזא״ נקרא כנראה ע״ש הכפר בו נולד (ע״ע פעטריווה).

יהודי איזא היו חסידי סיגט, דולינא, וברשטיין.

הכפר היה שייך לגליל רבנות חוסט.

השוחט האחרון היה ר׳ אנשיל אדלשטיין, שהיה לאחר מכן שוחט בצפת והיום מתגורר בירושלים.

השואה

בימי השואה נטלו יהודי איזא את חלקם במידה גדושה. בקיץ 1941 הוגלו לפולין כמה עשרות מיהודי הכפר, שלא היו מצוידים בתעודת אזרחות הונגרית. רובם נרצחו ליד קאמניץ־פודולסק ואחרים מצאו את מותם במקומות אחרים בגליציה. עד כמה שידוע לנו לא חזר איש מבין המגורשים ב־1941.

לאחר כיבוש הונגריה בידי הגרמנים הפכו חיי היהודים באיזא לגיהנם, וביחוד לאחר גזירת הטלאי הצהוב, לא העיז יהודי לצאת לרחוב. הגוים היו גם מנפצים את חלונות הבתים והיכו כל יהודי שנראה ברחוב. בראש המסיתים מזכירים השרידים את שני הרותנים, שניהם מתושבי הכפר, איוואן מיהאלקא וסגן־הנוטאר פעטרא קמין.

הכפר איזא ״זכה״ גם לגיטו משלו, דבר שלא היה קיים בכפרים ועיירות גדולים בהרבה. הגיטו הוקם במרכז הכפר והיה גדור מסביב. הוא היה מעין סניף לגיטו חוסט. לגיטו איזא הוכנסו מלבד 400 יהודי המקום גם יהודי הכפרים השוכנים מצפון, רובם על דרך־המלך, עד מיידאן. נראה, שהגיטו באיזא נועד לפתור בעיות של תעבורה באיזור שהתחבורה לא היתה מפותחת. בגיטו איזא הוכנסו יהודי הכפרים דלקמן: איסקא, אויבר־ואונטר־ביסטרא, בערעזנא, פודובוביץ׳, הארינטש, ליפשא, מיידאן, פיליפץ, קאלאטשין, קאשלי, וועלאטין, ניאגובה ואולי עוד שנים או שלושה כפרים. בסך־הכל שוכנו בגיטו איזא כחמשת אלפים יהודים בצפיפות איומה בתנאים שאין להעלות על הדעת. הגיטו החל להתארגן ימים אחדים לאחר חג הפסח והקמתו הסתיימה בשבוע האחרון של חודש אפריל 1944.

הגברים ובני נוער נלקחו לעבודה בהרי חוסט. תחת פיקוחם של חיילי הס״ס עבדו במיון פצצות ומוקשים והעברתם

ממחבוא למחבוא. לא היה שום נסיון לברוח ממקום העבודה שהיה בתוך יער עבות ועל נקלה יכלו להתחמק ולהסתתר בו. איש לא ידע את גודל הסכנה. כל אחד רצה לחזור לפנות ערב אל הגיטו, שם חיכו לו בני המשפחה — הורים, נשים, ילדים וכו׳. הרעב הציק מאד בגיטו. המזון שכל אחד הביא אתו אזל. נשים צעירות, מטופלות בילדים, שבעליהן היו במחנות העבודה זה שנים, התמודדו לבד בזעקות עולליהן העטופים ברעב, התובעים אוכל, קצת חלב להשיב נפשם ואין לאל ידם להושיע. התינוקות בוכים והאמהות בוכות עמהם. כאשר גם הגיסטאפו הכיר במצוקת הרעב נשלחו שליחים לכפרי הסביבה, שמהם הגיעו היהודים לגיטו איזא, והביאו קצת תבואה וקמח מבתים יהודים לשעבר, שחולק בין תושבי הגיטו.

אחר כך באה הגזירה לגזוז את הזקן והפיאות. גזירה זו — להסיר את צלם האלקים מעל פניהם — שברה את יהודי מאראמארוש כליל. לא רק ״צלם אלקים״ הוסר מעל פניהם אלא כאילו הוסר מהם צלם אנוש והפכו אותם לחיות השדה — הפקר לכל. כל הגברים בגילים 14—60 הועסקו בעבודות, פעמים גם עבודות סרק, רק כדי לבלבל את הראש, לטמטם את החושים, להטריף את הדעת, כדי שלא יהיה פנאי לחשוב ולתכנן דרכי הצלה ברגע האחרון.

ביום ד׳ ב סיון תש״ד (24 במאי 1944) הגיעו קציני ס״ס וציוו לפנות את מחצית האנשים מגיטו איזא. אחר הצהרים רוכזו כאלפיים אנשים ליד הכניסה לגיטו. היו אפשרויות רבות לברוח גם בשלב זה אך לא נוצלו. מכאן הובלו לחצר של הכנסיה השרופה באיזא, בה הלינו אותם את הלילה. בדיוק כמו לפני ששה שבועות, החל מצעד לאורך הדרך המובילה לחוסט. רק חולים וזקנים הועלו על עגלות. בכניסה לעיר חוסט (ברחוב איזא) המתינו ליהודים חיילי ס״ס רבים. היהודים הובלו לבית־החרושת ללבנים של בנימין דוידוביטש, הנמצא לא הרחק מתחנת הרכבת של חוסט. כאן מצאו כבר חלק מיהודי גיטו חוסט (ע״ע), שחיכו להטענתם על קרונות הרכבת. כאן עברו הרבה יהודים חיפושים והחרמות של דברי ערך שעדיין נותרו בידיהם. אצל אשה זקנה מליפשא החרימו אפילו את התכריכין שהכינה לעצמה ליומה האחרון (ראה ערך ״ליפשא״). מבית־החרושת הועברו לפסי הרכבת, על אחת המסילות הצדדיות חיכתה רכבת ארוכה בת עשרות קרונות. באכזריות רבה הוכנסו היהודים לקרונות. בקתות הרובים הפרידו בין בני משפחה. כשנתמלא קרון במכסה שנקבע לו (70—80 נפש), החלו להטעין קרון נוסף, וכך שוסעו המשפחות ללא התחשבות. בשבת ערב שבועות הגיע המשלוח הראשון מגיטו איזא לאושוויץ. המשלוח השני הגיע כעבור שלושה ימים, לאחר שעבר אף הוא תהליך דומה.

היו כמה נסיונות בריחה מגיטו איזא, אך כולם עלו בתוהו. הסנדלר מענדל יוטקאוויטש, מוסר בעדותו (זמן קצר לאחר השואה): ״כיון שהייתי כבר בעל נסיון, שכן כבר ב־1941 הייתי בחזית הרוסית וראיתי את גורל יהודי פולין, החלטתי להתחמק מגיטו איזא. יחד עם עוד ארבעה אנשים ברחנו ליערות הסביבה. כמה שבועות הסתתרנו ביערות. בינתיים עלה בידינו להשיג תעודות של רותנים. ביערות פגשנו יהודים נוספים שהסתתרו לאחר בריחה מגיטאות. לבושים כרותנים נכנסנו לעיר חוסט כדי להשיג אוכל ומידע. לאסוננו הכירה אותנו גויה אחת והסגירה אותנו לידי הז׳אנדארמים. במטה הז׳אנדרמריה קשרו אותנו — כבר היינו כ־50 איש — והועברנו לעיר נירדאהאזה שבהונגריה. הוכנסנו למשרדי הריגול הנגדי והרביצו לנו בשוטים עד זוב דם ועד להתעלפות. כיון שגיטו נירדהאזה כבר לא היה קיים הועברנו לעיר דברצין, שבה היו מרכזים את כל היהודים שנתפסו. מכאן גורשנו לאושוויץ״.

היום אין יהודים באיזא.

ביבליוגרפיה

שלמה רוזמן, זכרון קדושים, רחובות תשכ״ט, עמ׳ שז — שיד, שכב — שכט.

עדויות ב״יד ושם״: 015/939 ; 015/1423 ; 015/2367 ; 015/2369.

אונטר־ביסטרא

אונטר־ביסטרא (ברותנית: Nizni Bystry, בהונגרית: Alsóbisztra), כפר בנפת חוסט, כ־32 ק״מ מצפון־מזרח לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	8	499
1880	88	—
1900	—	1720
1921	—	1895
1930	200	2346
1941	—	3156

היהודים הראשונים הגיעו ככל הנראה לאונטר־ביסטרא בראשית המאה ה־19. שתי המשפחות הראשונות היו משפחתו של מרדכי (מאטיע) לעבוביטש ושל לייב שאיוביטש, שבשנת 1832 מנתה כל אחת חמש נפשות ובסך הכל עשר נפשות, כפי שיוצא מרשימה שמית שנערכה אז בידי שלטונות הונגריה ושבה נרשמו שמותיהם של כל ראשי המשפחה. מנין קבוע לא היה בכפר זה אלא בשנות החמישים של המאה ה־19.

בראשית המאה ה־20 החלה פעילות כלכלית מואצת בכפר, שבה נטלו חלק בראש כמה וכמה יהודים, ביחוד בענף העץ. מנכבדי הכפר ידועים לנו: ר׳ יצחק יעקב ברונשטיין, תלמיד חכם מופלג וחסיד וויז׳ניץ, שכל עתותיו היו קודש ללימוד תורה, בעל חנות גדולה, שנוהלה בידי אשתו. בנו ר׳ ישראל

לייב ברונשטיין, אף הוא מחסידי וויז'ניץ המקורבים לאדמו"ר, התישב בעיר מיהאליפאלווא שבטראנסילוואניה והיה שם מנכבדי הקהילה; ר' אייזיק גרינברגר, יהודי אמיד בעל קרקעות ובעל חנות כל־בו ובית־מרזח; משפחת שמעונוביטש — יהודים אמידים שהחזיקו את סוכנות הדואר בכפר. אחר כך ירדו מנכסיהם (אחד הבנים, סיימון שמעונוביטש, מתגורר בלוס־אנג'לס ותומך בישראל ובמוסדותיה ביד רחבה); ר' שלמה יהודה לרנר, אחד מעסקני הקהילה בראשית המאה.

השו"ב והמו"צ היה ר' נחמן רוטנר מברעזעוו אח"כ חתנו ר' משה גרינצווייג שנתקבל אח"כ כרב דקהל חסידים בערעגסאס.

בשנות השלושים הקים שם בנימין דאווידוביטש מחוסט מנסרת עצים גדולה, שבה עבדו גם יהודים רבים, הן מאונטר־ביסטרא וכן מכפרים סמוכים. ביניהם בחורים צעירים שהתעתדו לעלות ארצה ובדרך זו רכשו נסיון ומיומנות בעבודת־כפיים.

כמו כן היה מר רויזמאן בעל מנסרת עצים, יהודי ת"ח ובעל חסד. בכפר היו שני בנקים להלוואות, אף על פי שהנוטריאט של הכפר היה בכפר ברעזיוו הסמוך (9 ק"מ). נראה, שגם מבחינה קהילתית ושרותים דתיים נעזרו יהודי אונטר־ביסטרא בקהילת ברעזיוו.

אין בידינו ידיעות על גורל יהודי אונטר־ביסטרא בשנות השואה. אחר חג הפסח תש"ד (סוף אפריל 1944) הועברו יהודי הכפר לגיטו איזא, משם הובלו לתחנת הרכבת של חוסט וגורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים באונטר־ביסטרא.

ביבליוגרפיה

ראיון עם ד"ר ישראל ארצי מחוסט.
עדות ב"יד ושם": 015/2572.

בערעזיוו

בערעזיוו (ברוסית: Berezovo, בהונגרית: Berezna), כפר בנפת חוסט, כ־21 ק"מ מצפון־מזרח לעיר חוסט, על הכביש טורן־חוסט. כל תושביו רוסינים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	7	—
1830	96	771
1880	236	—
1910	—	2207
1921	—	2163
1930	348	2525
1941	—	3238

לראשונה נזכרים יהודים בבערעזיוו במיפקד היהודים של שנת 1768, שבו נרשמו שתי משפחות: היהודי איציק, שמשפחתו מנתה חמש נפשות. הוא שילם דמי חכירה 140 פלורין לשנה, סכום־עתק לפי מושגי הימים ההם. נתוני המפקד אינם מגלים במה עסק יהודי זה, אך אין ספק שגלגל כספים בקנה מדה בלתי רגיל לגבי יהודי מארמארוש בתקופה זו. יתכן, שיהודי זה היה בן־חסותו של השלטון המרכזי באוסטרו־הונגריה, שכן הוקם כאן ארמון גדול, ששימש מעון לבית־המלוכה בעונת הציד ונסיכי החצר מלווים בפמליה גדולה התגוררו בארמון זה בשובם ממסע ציד ברחבי מארמארוש. ואם כן, היה איציק הספק ומנהל המשק של הארמון. היהודי השני בשם בערקו שילם רק 12 פלורין לשנה דמי חכירה, סכום ממוצע למרבית יהודי מארמארוש במאה ה־18. משפחתו מנתה שתי נפשות, דהיינו בעל ואשה.

נראה, שבסוף המאה ה־18 היה כבר מנין קבוע בבערעזיוו. לכפר זה היה כח־משיכה ליהודי הסביבה. בשנת 1830 כבר התגוררו בו קרוב למאה יהודים (נפש). הגיעה לידינו רשימה שמית משנת 1832, שבה רשומים שמותיהם של 18 ראשי המשפחות בבערעזיוו, הכוללים 71 נפש. מסמך זה נמצא בכתב־יד בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). ואלה ראשי המשפחות כפי שנרשמו שם (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): אייזיק הופמן (9), מיכאל מענדלוביטש (6), זעליג לעבוביטש (5), יידל זיטא [?] (5), נח ברקוביטש (4), אליה ארונוביטש (4), שמעון איצקוביטש (5), בערקא שמילוביטש (3), יעקובוביטש [ללא שם פרטי אלא בציון "יהודי"] (3), יושה יורקוביטש (4), מושקו טשרניאק (4), לאיוש פייגא (1), יושה איצקוביטש (2), מאיר איצקוביטש (3), לייבא איצקוביטש (4), זיסמאן שמי־לוביטש (4), איצקו שמילוביטש (2), יושה ניימאן (3).

בסוף המאה ה־19 ועד ראשית המאה ה־20 נתקלנו בשמו־תיהם של היהודים דלקמן, שנלקטו מכמה ספרים שנדפסו בין השנים תרמ"ה — תרס"ו (1885 — 1906) עליהם חתמו כ"פרענומעראנטן": ר' מאיר אדלר ב"ר זאב צבי, ר' יוסף שימעונוביטש, ר' יחיאל צבי נויעוויטש, ר' דוד נויעוויטש, ר' יאיר מאשקאוויטש, ר' יהודה דוב דאווידוביטש, ר' מאיר חיים, ר' ליזר אדלר, ר' שמואל שמעונוביטש, ר' מאיר חיימוביטש, ר' דוד צבי כהנא, ר' יוסף בנימין נייאוויטש, ר' נח אדלר, ר' יהושע בן אפרים, ר' מאיר פארקאש, ר' ישראל מאשקאוויטש, ר' שמואל משה מאשקאוויטש, ר' דוב בערל געצאוויטש, ר' דוד אדלר, ר' זאב צבי אדלר.

בין מלחמת העולם הראשונה והשניה היה השו"ב והמו"ץ ר' נחמן רוטנר ת"ח גדול ויר"ש בנו של ר' שמואל משה

רוטנר וחתן ר' מאיר ווייס דיין בטעטש, ר' נחמן היה בעל השפעה ונערץ מאוד על אנשי הישוב. בישוב היו שני בתי כנסת מקוה טהרה ושני "חדרים" (ע"ע קולודנא).

רה"ק היה זמן רב ר' דוד נויאוויטש, עתיר נכסים ת"ח ואיש חסד, בין חשובי הקהלה היו ר' יאיר מושקוביטש, ת"ח, ר' לייזר אדלר ר' מאיר אדלר ת"ח.

איש פשוט שהתפרנס מיגיע כפיו היה ר' חיים בער פויגל החייט, שהסתפק במועט וחילק את מה שהרוויח מעמל ידיו לצדקה, היה תומך גדול באדמו"ר מנדבורנא בחוסט, בחורף חילק לעניים עצים להסקה. רוב היהודים היו חסידי זידיטשוב וספינקא, הבחורים למדו בישיבות בהונגריה העילית, אבל בשנים האחרונות היתה גם התארגנות הנוער בתנועות לאומיות, רובם הלכו לישיבות.

לצערנו לא עלה בידינו לראיין אף אחד מיוצאי בערעזיוו ולפיכך אין בידינו פרטים כלשהם על החיים הפנימיים של יהודי הכפר בין שתי מלחמות העולם. מתוך חמש עדויות קצרות ביותר שניתנו על־ידי שרידים שחזרו ממחנות ההשמדה בגרמניה עולה, שחלק מיהודי בערעזיוו גורשו כבר בשנת 1941 לפולין ונרצחו ליד קאמנץ־פודולסק. בסוף אפריל 1944 הוכנסו יהודי בערעזיוו לגיטו איזא (ע"ע). לפי תיאורה של אחת הנשים "נכנסו הזי'אנדרמים לבתי היהודים ומבלי לתת להם שהות אפילו לארוז מצרכים נלקחנו לגיטו איזא. בגשם שוטף ובבוץ, עם ילדים קטנים ועם תינוקות על הידים צעדנו ברגל מרחק של שבעה ק"מ. הדרך היתה זוועה. הז'אנדרמים היו אכזריים מאד. מן הגיטו נלקחנו מדי פעם לעבודה, ברוב המקרים בימי שבת, בכוונה תחילה". מגיטו איזא הובלו לתחנת הרכבת של חוסט ומשם גורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים בבערעזיוו.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 104.

עדויות ב"יד ושם": 015/263 ; 015/724 ; 015/1345 ; 015/1346 ; 015/1716.

דראהיף

דראהיף (ברותנית: Drahova, בהונגרית: Kövesliget), כפר בנפת חוסט, כ־20 ק"מ מצפון־מזרח לעיר חוסט. רוב התושבים רותנים עם מיעוט קטן של הונגרים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	16	—
1830	130	1203
1880	328	—
1910	—	3936
1921	—	3978
1930	725	4983
1941	—	6742

היהודים הראשונים

יהודים התגוררו בדראהיף החל בשליש הראשון של המאה ה־18. לראשונה נזכרים יהודים בכפר זה במפקד היהודים של שנת 1735, שבו נרשמו שני ראשי משפחה: מיכאל, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. הוא גם העסיק משרת יהודי. בבעלותו היו סוס, שלוש פרות, ארבעה עגלים. הוא היה בחסותו של האציל המקומי שאמועל הוروואט; היהודי השני בשם דוד היה בעל לאשה ללא ילדים. רכושו כלל סוס, פרה ועגל בלבד. במפקד הבא, משנת 1746, שבו לא נוקבו שמות היהודים, היו בדראהיף 17 נפשות יהודיות כדלקמן: ששה גברים, שש נשים וחמשה ילדים.

במפקד היהודים הבא, משנת 1768, שגם בו לא נרשמו אלא שמותיהם הפרטיים של היהודים, עדיין אין תזוזה במספר יהודי הכפר. אדרבה, מסתמנת נסיגה. בשנה זו מספר הכולל של יהודי דראהיף אינו אלא 16 נפש, כדלקמן: וואלווא [=וואלף] הוא ראשה של משפחה המונה ארבע נפשות והוא משלם 12 פלורין לשנה דמי חכירה; יעקב, שמשפחתו מונה חמש נפשות, משלם 8 פלורין לשנה; יהודי בעל השם המוזר והמשונה דאפקאב (Dapkab), שבוודאי השתבש בידי הלבלר ההונגרי הבור (אולי צ"ל יאקאב?), שהיה בעל לאשה אך ללא ילדים, שילם 12 פלורין לשנה; היהודי מארקו (שמו העברי היה מן הסתם מרדכי) שילם ששה פלורין לשנה. ומשפחתו מנתה 3 נפשות; והיהודי הצעיר איצקו, אף הוא בעל לאשה וללא ילדים ושילם 8 פלורין לשנה. אין ספק ששה עשר יהודים אלה לא היה בהם כדי צירוף למנין לתפילה ולכל דבר שבקדושה הצריך עשרה, שכן רק חמשה מהם היו גברים והשאר נשים וילדים קטנים, שרובם עדיין לא הגיעו לגיל המצוות.

אין אנו יודעים אם יהודים אלה, שהתגוררו בדראהיף בשנת 1768, היכו שרשים בכפר ומהם צמחה קהילת דראהיף בדור הבא. או שמא לא שימש להם כפר זה אלא כתחנת־מעבר בדרכם למחוזותיה הפנימיים יותר של הונגריה. לפי הרכב משפחותיהם של חמשה בתי־אב אלה נראה ברור שכולם היו אנשים צעירים בראשית דרכם במדינה החדשה אליה הגיעו מגליציה לפני זמן קצר.

62 שנה לאחר מכן, בשנת 1830, כבר היתה דראהיף מאוכלסת יהודים רבים, יחסית לכפרים אחרים בסביבה. אין

ספק איפוא, שבשליש הראשון של המאה ה־19 כבר היתה קיימת בדראהיף קהילה יהודית מסודרת עם כל מוסדותיה הנחוצים לה לקיום והתפתחות תקינים והם התשתית המשו־לשת לחיים יהודיים מסודרים: בית־תפלה שבו התפללו ולמדו, מקוה־טהרה ולהבדיל בית־עלמין.

הגיעה לידינו רשימה שמית של 18 ראשי בתי־אב בדראהיף, בהם היו תלויות 99 נפש. המסמך עדיין בכתב־יד והוא שמור בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו באוניבר־סיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). רשימת יהודי דראהיף נרשמו שם כדלקמן (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): אייזיק הופמאן (8 — כולל משרת יהודי), בערקו שמעונוביטש (7), יאנקו לעבוביטש (10), מענדל זעליקוביטש (3), מושקו הרשקוביטש (6), שרולי [=ישראל] וולפוביטש (4), מארקו שמעונוביטש (10), פאלק לעבוביטש (4), יחזקאל דאווידו־ביטש (3), צאלא [=בצלאל?] דאווידוביטש (7), מארקו שאיוביטש (9), חיים שאיוביטש (3), פנחס חיימוביטש (4), מושקו לעבוביטש (4), הלל לעבוביטש (6), שלמה גדליוביטש (6), איצקו הרשקוביטש (3), שמעון איצקוביטש (2).

הקהילה ומוסדותיה

כל השמות הנזכרים לעיל הגיעו לידיעתנו ממקורות לא־יהודיים, כלומר מקורות השלטונות האוסטרו־הונגריים, שלא פקדו את ישראל מפני חיבתם היתירה, אלא מפני חמדת ממונם של ישראל. שכן כל הרשומים נעשו במטרה אחת ויחידה לסחוט מן היהודים מיסים והיטלים לסוגיהם ולשמו־תיהם — מס רגיל, מס גולגולת, דמי חכירה, דמי חסות ועוד. דבר הלמד מענייננו, שברשימות ודפתראות הללו אין רמז ורמיזה לסגולותיהם ותכונותיהם הנפשיות והרוחניות של הנרשמים. אנחנו — כלומר צאצאיהם וצאצאי צאצאיהם — איננו מעוניינים ביותר לדעת כמה מיסים שילם מושקו או צאלא או מארקו; מה שמעניין אותנו הוא בעיקר דמותו הרוחנית והיהודית. וגם האנושית של אותם יהודים. מה, לדוגמה, היה אורח־חייו של אותו יהודי ששכניו כינוהו "צאלא"? מה, למשל, עשה אותו "צאלא" כשהשכים בבוקר? האם היה מסוגל רק לומר תהלים (ושמא אף בשגיאות), או שבכוחו היה ללמוד פרק משניות, או אף דף גמרא ואולי — מי יודע — עסק בסתרי תורה, התעמק בספר הזוהר הקדוש ובכתבי האר"י הקדוש, למד בשקידה את הספרות החסידית הצעירה, שכמה מיצירותיה הגדולים כבר ראו את אור הדפוס; אותנו מעניינת מאד השאלה לאיזה מן הצדיקים נסע "צאלא" מדראהיף? האם היה חסידו של הצדיק מקוסוב בעל "אהבת שלום" ובנו בעל "תורת חיים", או שמא היה שורש נשמתו אצל הצדיק מזידיטשוב בעל "עטרת צבי"? והרי צדיקים אלה התהלכו עדיין בעולם הזה בשעה שנערך המפקד של 1830. אולם על דברים אלה וכיוצא באלה אין בכוחנו להשיב.

המשפחות המסועפות ביותר היו קבוצת המשפחות לעבו־ביטש, שמנו ארבעה ראשי־אב ולהם 24 נפשות; שני בתי־אב שמעונוביטש ולהם 17 נפשות; שתי משפחות שאיוביטש שמנו 12 נפשות; שתי משפחות דאווידוביטש עם 10 נפשות ושתי משפחות בשם הרשקוביטש שמנו 9 נפשות. גם בין המשפחות הבודדות היו כמה וכמה שהיו מבורכות בילדים כגון של אייזיק הופמאן, שהחזיק גם משרת והיה ככל הנראה יהודי אמיד.

על החיים הפנימיים בקהילת דראהיף אין בידינו ידיעות, שכן לא עלה בידינו, לצערנו, לראיין איש מיוצאי דראהיף וכל המידע שברשותנו בא ממקורות חיצוניים בלבד. קרוב לוודאי שבשנת המפקד של 1830 כבר היה שוחט בדראהיף ועל אחת כמה וכמה המוסדות הבסיסיים של הקהילה, שבלע־דיהם לא תתכן הפעלת חיים דתיים וקהילתיים, כגון: בית־תפילה, מקוה טהרה ואולי אף בית־עלמין. ידועים לנו שמותיהם של שני שוחטים בלבד: בשנות השמונים של המאה ה־19 היה השוחט ר' שלמה משה. וזה הכל מה שידוע לנו עליו. אפילו את שם המשפחה אין אנו יודעים. מצאנו את שמו בין החותמים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ). לאחריו עסק בעבודת קודש זו ר' יעקב שמעריל ירושלמי, שהיה ללא ספק תלמיד חכם ובעל הוראה. מצאנו אליו שתי תשובות מהגאון בעל ערוגת הבשם, רבה של חוסט, שתחת דגלו וגלילו היתה גם קהילת דראהיף. ביום ד' לך לך תרנ"ד הוא משיב ל"הרבני המופלג ירו"ש מו"ה יעקב שמעריל ירושלמי נ"י שו"ב בישוב דראהיף, בדבר נקודות אדומות על הריאה" וכו' (שו"ת ערוגת הבשם, יורה דעה סי' מז); וביום ה' תרומה תרנ"ו "על דבר בהמה שהרגיש בשעת שחיטה ששוחט דבר זר" וכו'.

יחד עם השוחט ר' שלמה משה נזכרים הבעלי־בתים הבאים כחותמים על ספר אמרי שהם הנ"ל, אך למרבה הצער נזכרים ה"פרענומאראנטן" בשם הקודש ושם אביהם בלבד, ללא שמות המשפחה. ואף על פי כן מן הראוי להעתיק כאן את שמותיהם, שכן יש להניח שצאצאיהם החיים אתנו היום ישכילו לזהותם, רובם ככולם: ר' יצחק שמואל בן איידיא, ר' אשר אנטשיל ב"ר נתן, ר' אברהם יצחק ב"ר דוד, ר' משה ב"ר יצחק שמואל, ר' שלמה קלמן ב"ר יצחק שמואל, ר' מרדכי ב"ר חיים יעקב יצחק, ר' יהודה צבי ב"ר יעקב, ר' ישראל ב"ר משה יוסף, ר' מאיר ב"ר יצחק.

לעומת זאת, תשעה השמות הבאים, כנראה מנכבדי הבעלי־בתים שבדראהיף בסוף שנות השלושים של המאה הנוכחית, נרשמו בשמות המשפחה. הם מופיעים כ"פרענומאראנטן" על ספר בית אשר מאת ר' אשר זעליג גרינצווייג רבה של דולהא (מונקאטש תרצ"ז): ר' חיים משה חיימאוויטש, הב' ניסן יעקב חיימאוויטש, ר' יצחק אייזיק מאשקאוויטש, ר' חיים זאב יאנקא־וויטש, ר' יוסף ענגעל, ר' יהודה יאסאוויטש, ר' מאיר חיימאוויטש, ר' שלמה בערקאוויטש, ר' זישא בערקאוויטש.

כאמור, היתה שייכת קהילת דראהיף כל השנים לגליל הרבני של חוסט. יש להניח שרבני חוסט, בכל הדורות והתקופות, היו מתפנים לבקר בכפר, לפחות פעם לכמה שנים, כדי לעמוד על משמר הדת בקהילה ולגדור את בדקיה. רק שנים אחדות לפני השואה בחרה הקהילה רב משלה, את האברך המוכשר שנועד לגאון ולתפארת, ר' נפתלי הירצקא גרינצווייג ב"ר שלום ב"ר אשר זעליג רבה של דולהא, בעל ספר בית אשר הנזכר. את עיקרי תורתו שאב מסבו הגדול רבה של דולהא (ע"ע), שעמד לצדו גם לאחר שנבחר לרבה של דראהיף בהדרכה ובעצה בדרכי הרבנות המעשית. רבה הצעיר של דראהיף עלה על המוקד ונהרג על קידוש השם.

מתוך אחת העדויות שב"יד ושם" עולה, שבדראהיף היו כ־140 מפרנסים יהודים. מהם כ־40 סוחרים, בעלי חנויות וסוחרי עצים. רובם אמידים למדי. מאה המשפחות הנותרות התפרנסו מעבודת אדמה, בעלי מלאכה ופועלים בלתי מקצועיים. רוב היהודים בדראהיף חיו בתנאים נוחים למדי. עשירים ממש, בעלי רכוש גדול, בודדים בלבד. חלק מהנוער היה מאורגן בתנועה הציונית, ביחוד החל בשנות השלושים. שתי הקבוצות הגדולות היו בית"ר והחלוץ. מהם שהלכו להכשרות ומהם שעלו ארצה כחלוצים.

השואה

עם כניסת ההונגרים לדראהיף חלה הרעה משמעותית ביותר במצבם של יהודי הכפר. בעדויותיהם הקצרות של שרידי השואה מדראהיף השמורות ב"יד ושם" מוזכרים שלושה אנשים שלהם מיחסים את ההצקות וגרימת הצרות ליהודי דראהיף: המורה ההונגרי טוטין, שהיה למעשה סוכן נאצי, בלש והתחקה אחרי כל מעשיהם של יהודי הכפר, כדי להלשין עליהם בפני הז'אנדרמריה. כגון אם יהודי שחט בהמה ללא רשיון מתאים, יהודים שהיו מביאים סחורות מבודאפשט כדי למכור לתושבים וכדומה; החייט מארטון דדה, אף הוא הונגרי, הלשין על עמיתיו החייטים, שרכשו חמרים בשוק השחור. בעקבות הלשנות אלה נשדדו מהם מכונות תפירה ואף חליפות שהיו בתהליכי תפירה. וכן מזכיר הכפר (הנוטאר) בלה ריישקה, שהיה תובע שוחד ושלמונים, אך מאחורי הגב היה בעצמו מעודד את התושבים להציק ליהודים.

רוב יהודי דראהיף הקיץ עליהם הקץ כבר בעקבות גזירת הגירוש של קיץ 1941. לפי אחת העדויות גורשו מדראהיף כ־90 משפחות מתוך 140. לפי עדות אחרת נצטוו כל יהודי דראהיף להתאסף ליד בית המועצה כדי לגרשם, אך לא כולם מילאו אחר הצוו. חלק הסתתר ביערות הסביבה עד יעבור זעם ורובם ניצלו. מ־90 המשפחות המגורשות רק יהודים בודדים, צעירים וצעירות, עלה בידיהם לחזור להונגריה.

גם מאלה שהסתתרו ביערות גורש חלק לפולין, אף על פי שבינתיים בוטלה גזירת הגירוש הכללית. נראה, שהיה כאן אקט של נקמה מצד הז'אנדרמים המקומיים על היהודים שהתחמקו בשעת הגירוש הכללי. כפי שעולה מן העדות המקיפה של אשר יעקבוביטש, שאת תמציתה נביא לקמן בסגנונו המקורי: בשנת 1941 אספו את כל היהודים ליד בית המועצה, משם הובלו במשאיות לתחנת הרכבת של בישטינע ומשם בקרונות־משא ליאסין ומשם הועברו את הגבול הפולני. יעקבוביטש, אשתו וגיסתו הסתתרו בעת האקציה ביער. לאחר הגירוש חזרו לכפר, שבו מצאו את אחותו שגם היא הסתתרה בעת הגירוש במקום אחר. כמה ימים התגוררו בדירתם, אך השכנים הרותנים הלשינו עליהם לתחנת הז'אנדרמריה. מיד הגיעו הז'אנדרמים ולקחו אותם למפקדה. שמו אותם תחת "פיקוח משטרתי", אסרו עליהם לעזוב את הכפר ועליהם היה להתיצב שלוש פעמים ביום בתחנת הז'אנדרמריה במשך ששה שבועות.

בינתיים התידד יעקבוביטש עם אחד הז'אנדרמים, שתמורת שלמונים הסכים למסור להם מידע. ממנו נודע להם, שבקרוב עומדים לגרש גם אותם לפולין. יעקבוביטש ברח שוב ליער והסתתר בו כמה שבועות וחזר הביתה לדראהיף. הוא נעצר על־ידי שני ז'אנדרמים, שהובילו אותו לגבול פולין ברגל, דרך הכפרים קאלאטשאבע וסיניווער. לפני הגבול הראו לו הז'אנדרמים את הכיוון לפולין ואמרו לו: הנה הדרך לפולין, אם אתם חוזרים נירה בכם במקום (בינתיים היו כבר קבוצה של ארבעה גברים, אשה וארבעה ילדים). בדרך פגשו רותני, שתמורת שעון זהב, כסף הונגרי, טבעת ומכונת־גילוח הסכים הרותני, עובד יערות, להנחות אותם בדרך עקיפין ושבילי־יער חזרה לכפר דראהיף. בחשכת הלילה נעלם מורה הדרך והם נשארו לבד בתוך יער עבות בלילה קר (היה כבר נובמבר 1941). בדרך הילוכם ביער מצאו ביקתה מלאה תפוחי־אדמה. היו רעבים מאד ובישלו לעצמם תפוחי־אדמה ולנו בביקתה. בבוקר הגיעה לביקתה איכרה רותנית זקנה, שנבהלה מאד מן היהודים. הם הציעו לה כסף כדי להשאיר אותם בביקתה כמה ימים. האיכרה סירבה לקחת כסף ואמרה שבלאו הכי היא חייבת להיעלם כיון שאם יגלו את היהודים יהרגו גם אותה על שהסתירה יהודים והיא עזבה את המקום. מפחד שמא תסגיר אותם האיכרה לידי הז'אנדרמים עזבו היהודים את הביקתה והלכו בשביל ביער עד שהגיעו לכפר סיניווער. כאן תפסו אותם שוב הז'אנדרמים, אך הם הרגיעו אותם שההגליות לפולין פסקו והוכנסו לבית יהודי ריק. בבוקר תשוחררו — הרגיעו אותם הז'אנדרמים. בבוקר הגיעו הז'אנדרמים שוב והרביצו להם מכות והובילו אותם לפוליאנא־סיניווער, שם מסרו אותם לחיילים הונגרים.

שני חיילים הובילו אותם בתוך היער לגבול פולין. ליד הגבול אמרו: "אין אנו רוצים להתעסק אתכם יותר; אם נראה אתכם שוב נוציא אתכם להורג ללא טענות ומענות. הראו להם את אבני הגבול וציוו להם לעבור את הגבול. הם עברו את הגבול עד שהגיעו לאחד הכפרים על אדמת פולין. נכנסו לבית ריק, שם נחו ובישלו לעצמם על התנור קצת דייסא מקמח שהיה להם באמתחתם. למחרת המשיכו בדרכם והדרו יותר עמוק בפולין, עברו כמה כפרים, אך בשום מקום לא נתנו להם להכנס ואף בחצר לא נתנו להם דריסת־רגל. כך המשיכו ללכת עד הגיעם לעיר דולינא. כאן פגש יעקבוביטש גיס [כנראה אף הוא מן המגורשים]. בדולינא מצאו אלפי יהודים, ביניהם הסתדרו גם הם איך שהוא ואף קבלו עבודה.

אך הסכנה בעיר דולינא היתה גדולה. מדי פעם באו אנשי ס"ס במכונית שחורה והיו חוטפים יהודים לתוך המכונית ונעלמים אתם. לעולם לא ראו אותם עוד. מכאן הגיעו לעיר בוליחוב, אך לא מצאו אף בית שיתנו להם להכנס בו. כשכלו כל הקיצין נכנס יעקבוביטש לאחד הבתים בכוח ונשאר שם עד הבוקר. למחרת מצא כאן כמה יהודים ממונקאטש שהיה להם זהב ודברי ערך, שבאו לידי הסכמה עם שני פולנים, צייד ומהנדס, שיביאו אותם עד הגבול ההונגרי. יהודי מונקאטש הסכימו לצרף גם את יעקבוביטש אליהם. ואמנם הגיעו עד גבול הונגריה. בין המשמרות ההונגרים חמקו ועברו את הגבול והגיעו לכפר אחד על אדמת הונגריה [שמו לא נמסר בעדות], שבו היה לאחד מן הקבוצה קרוב־משפחה. יעקבוביטש נשאר אף הוא בכפר זה בבית איכר רותני שם לן על עליית הרפת בתוך השחת. בינתיים נתפשטה השמועה בכפר שיהודים חזרו מפולין והשמועה גונבה גם לאזני הז'אנ־

דרמים. היהודים הסתתרו במקוה. למחרת הגיעו כמה עשרות חיילים הונגרים וערכו חיפושים, אך בינתיים חמקו היהודים ליער. למחרת נסעו במונית למונקאטש. ממונקאטש הגיע לחוסט ומחוסט לדראהיף. בביתו הסתתר על עליית הגג, אך דבר הסתתרותו נתגלה והז׳אנדרמים כבר היו בעקבותיו. למרבה המזל ראה יעקבוביטש דרך חרכי העלייה את הז׳אנדרמים בדרכם אל ביתו. דרך הגינה ברח, יחד עם אשתו, ליער. משם הלכו לחוסט.

בשנת 1944, שנת השואה הכללית ליהודי הונגריה, היתה דראהיף כמעט ריקה מיהודים. רובם נרצחו בעקבות הגירוש של 1941 בקאמנץ־פודולסק ובמקומות אחרים בפולין. רוב הנמלטים מגזירה זו לא חזרו לדראהיף. בדראהיף לא היו איפוא אלא כ־35—40 משפחות (180—200 נפש) בשנת 1944. אלה הוכנסו לגיטו סקערניצע ומשם גורשו לאושוויץ.

לאחר השואה שוב נתלקטו יהודים משרידי השואה לדראהיף, אך מספרם הלך ופחת, ככל שהשלטון הקומוניסטי התבסס והשתלט על החיים. בתחילה, כלומר בשנות הארבעים המאוחרות, היו נסיונות של שיקום כלשהו של החיים הקהילתיים. ניקו וטיהרו את בית הכנסת, שהנאצים טינפו וחיללו, והשרידים התכנסו בו לתפילה במנין, ביחוד בשבתות ובחגים. אך השלטון הסובייטי שכבש את קארפאטו־רוס, לא איפשר חיים דתיים וקהילתיים בדראהיף. בשנת 1950 החרים והפקיע השלטון את בית הכנסת והפכו למחסן תבואה. לפי עדותו של עולה מברית־המועצות, שהתגורר בדראהיף בשנים 1950—1971 (עד עלייתו ארצה), היו מעלות ומורדות ושינויים רבים במשך עשרים שנה אלה. היו תקופות שבהן רדף השלטון הסובייטי כל גילוי של חיים יהודיים דתיים וקהילתיים ולא איפשר אף תפילה בצבור. היו גם תקופות שהשלטון העלים עין ואף איפשר בשתיקה שמירת שבת ותפילה בצבור בשבתות, בחגים ועל אחת כמה וכמה בימים נוראים. גם בתקופות הקשות מסרו את נפשם כמעט כל יהודי דראהיף על מילת בניהם, לרבות חברי המפלגה הקומוניסטית ואף בעלי התפקידים הבכירים במפלגה ובשלטון, למרות האיומים ומשטר האימים ואף מאסרים. מספר יהודי דראהיף בתקופה זו הגיע עד 40 משפחות. אך עם תחילת העלייה מברית־המועצות לישראל עזבו רובם הגדול את דראהיף ועלו לישראל. היום עדיין מתגוררים בדראהיף כמנין משפחות.

ביבליוגרפיה

ראיון עם עולה חדש מדראהיף.

ר׳ משה גרינוואלד: שו״ת ערוגת הבשם, יורה דעה, חלק א, שאמלויא 1927, סי׳ יד, מז.

ר׳ אשר זעליג גרינצווייג: בית אשר, מונקאטש תרצ״ז, הקדמת הספר [במהדורה המצולמת].

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII (1963), pp. 308, 748 ; vol. XVI (1967), p. 104.

עדויות ב״יד ושם״: 015/585 ; 015/647 ; 015/933 ; 015/1269 ; 015/1460 ; 015/1583 ; 015/1594 ; 015/1771 ; 015/2586 ; 015/3050 ; 03/2641.

דאנילי׳ף

דאנילי׳ף (ברותנית: Danielovo, בהונגרית: Husztsofalva), כפר בנפת חוסט, על דרך המלך חוסט־סינעוור, כ־15 ק״מ מדרום־מזרח לחוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	39	732
1880	173	—
1910	—	888
1921	—	978
1930	305	1121
1941	—	1248

לראשונה אנו מוצאים יהודים בדאנילי׳ף בשנת 1768, במפקד היהודים של שנה זו נזכר כאן יהודי בשם משה, שמשפחתו מנתה שבע נפשות, הוטל עליו לשלם 15 פלורין לשנה דמי חכירה לאדון הכפר. הוא בא כמובן מגליציה ועסק בבישול יי״ש וברוכלות, מכאן ואילך אין בידינו מידע על יהודי כפר זה.

מיפקד 1830 בסוגריים מספר הנפשות

פאקוש וואלבוביטש (6), איזיק הופמן (3), חיים ואד (5), מושקו זעליא (8), קופל זעליא (9), סובו שמילוביטש (3), יוסף אברהמוביטש (3), נתן הופמן (6), קופל אנגר (5), מושליק פרידמן (2), אנגר קופל (3), מושקו שמילוביטש (2).

ר׳ שמעון קאפלאוויטש, יליד דאנילי׳ף, כיהן הרבה שנים כנשיא של הפדרציה ליהודי מארמורוש בארה״ב, עסקן נמרץ ומסור פעל הרבה להקמת בית מארמורוש. בספר ״משנת בית אבא״ שפירסם הרב יהודה יואל דויטש בארה״ב, מספר ר׳ שמעון קאפלאוויטש את הדברים הבאים:

בגיל 17 עזבתי את העיירה דאנילי׳ף בה נולדתי ובשנת תרפ״א הגעתי לאמריקה, אנשי העיירה דאנילי׳ף עסקו במסחר ובעיקר התפרנסו מעמל כפיים, חקלאים ובעלי מלאכה, בישוב היה בית כנסת, מקוה, השו״ב ר׳ ישראל יעקב היה למדן מופלג ומטופל בעשרה ילדים, בעיירה היו מעיינות מים מלוחים, ואלה היו מקור פרנסה להרבה מן התושבים. אביו של ר״ש קאפלאוויטש ורבים מבני המשפחה ניספו באושוויץ.

לאחר חג הפסח הובלו יהודי דאנילוף לגיטו סקערניצא הקרוב (כ־7 ק״מ) משם גורשו לאושוויץ.
היום אין כנראה יהודים בדאנילוף.

ביבליוגרפיה
עדויות ב״יד ושם״ ; 015/771 ; 015/1851.

דולהא

דולהא (ברותנית: Dovhé, בהונגרית: Dolha), כפר בנפת חוסט, על קו מסילת־הברזל הבאה מעיר ברגסאס מזרחה, כ־35 ק״מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	4	—
1830	22	911
1880	113	—
1910	—	3496
1921	—	3611
1930	514	4263
1941	—	4674

במפקדים של שנות העשרים, השלושים והארבעים של המאה ה־18 לא נרשם אף יהודי בדולהא. רק במיפקד היהודים של שנת 1768 נרשם תושב יהודי בשם יוסף לייבוביטש, שמשפחתו מנתה ארבע נפשות. היה זה ללא ספק יהודי בעל רכוש רב, ומכל מקום עשה עסקים בתנופה רבה, שכן שילם את הסכום של 140 פלורין לשנה דמי חכירה. אציל הכפר ובעל חסותו של לייבוביטש היה הגראף הנודע טלקי, שבבעלות המשפחה היו כפרים רבים בכל רחבי מאראמארוש.

בשנת 1830 עדיין מספר היהודים בדולהא היה מצומצם, בניגוד לכפרים סמוכים, קטנים יותר, שבהם כבר התגוררו יהודים במספרים גדולים בהרבה. ניתן לשער, שהסיבה העיקרית לכך היתה העובדה שבתקופה זו היתה דולהא במעמד של ״עיר־שדה״ (Mezőváros), שלפי חוק הונגרי קדום זכותם של שלטונות העיר לעכב התישבות יהודים בעיר. נראה, שבענין זה היתה קיימת מחלוקת מתמדת בין הגראפים לבית טלקי, שהיו מעוניינים להביא יהודים לדולהא, מטעמים תועלתיים לעצמם, לבין השלטונות והאוכלוסייה, שהתנגדו לכך. היהודים המעטים שהורשו להתישב בעיירה, היו ככל הנראה, תוצאת הפשרה שבין המגמות הסותרות.

ידועים לנו שמותיהם של שלושת בתי־האב היהודים בדולהא בשנת 1830, שמנו עשרים נפש, שהיו מן הסתם מיסדי הקהילה היהודית במקום. הם רשומים במסמך רב־ערך המצוי עדיין בכתב־יד בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר) כדלקמן (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): מארקו איצקוביטש (8), בערא ווייגנגארטן (5), הענאך לייבא (7). הדעת נותנת שעשרים נפש אלה, שהתגוררו אז בדולהא, היה בהן כדי להרכיב מנין של יהודים לתפלה ולכל דבר שבקדושה, ולפחות בשבתות ובחגים היה בדולהא מנין קבוע.

בשנת תר״מ (1880) ידועים לנו שמותיהם של הבעלי־בתים הבאים בדולהא, החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר״מ). מהם אנו למדים את הפרט החשוב, שבשנה זו כבר כהן בקהילה שוחט שעסק גם בהוראות איסור והיתר. נראה, שהשוחט שירת גם את ישובי הסביבה: ר׳ שרגא פייטל שו״ב, ר׳ יוסף מרדכי בן ראכיל, ר׳ יצחק קערשינבוים, ר׳ חיים צבי בן גאלדע, ר׳ מרדכי יצחק כהנא, ר׳ יעקב קערשינבוים.

ארבע שנים לאחר מכן כבר ישב רב בדולהא, שישב על כס הרבנות בדולהא ששים שנים תמימות. במרוצת הזמן קנה לעצמו שם טוב כאחד הרבנים הגדולים במדינה. בשנת תרמ״ד (1884) נבחר לרבה של קהילת דולהא האברך הצעיר ר׳ אשר זעליג גרינצווייג. הוא נולד בשנת תרכ״ב (1862) בכפר טשאמאנע שבהונגריה. היה תלמידו המובהק והאהוב של בעל ייטב לב בסיגט, בישיבתו למד בשקידה עצומה כמה שנים רצופות בקדושה ובטהרה והמית עצמו באוהל של תורה. כמעט כל השנים הללו לא פשט את בגדיו ולא שכב במיטה בלילה. עשה לילות כימים בתורה. כשחש שעיניו נעצמות חטף תנומה על ארגז, כשרגליו תלויות על הריצפה. כשהחליף קצת כח המשיך בלימודיו. בתיווכו של רבו לקחו לחתן אחד מחשובי הבעלי־בתים בסיגט, ר׳ צבי אלימלך כהנא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. ר׳ זעליג גרינצווייג היה סמוך על שולחן חותנו שנים אחדות והוסיף ללמוד מתוך טהרה וקדושה יתירה.

בהשפעת רבו הייטב לב נבחר כאמור בשנת תרמ״ד האברך בן ה־22 לרבה של קהילת דולהא ולא נטש את קהילתו האהובה עליו ששים שנה למרות הצעות המפתות של קהילות גדולות ועשירות, שהציעו לו את כס הרבנות. היו שנים שהחזיק גם ישיבה בדולהא, ממנה יצאו מופלגים בתורה ומצוינים ביראת שמים. כמה מרבני המדינה למדו בישיבת דולהא. ביתו היה פתוח לרווחה וכל עני ומר נפש מצא מקום בביתו של הרב. ר׳ אשר זעליג גרינצווייג הוכר גם כאדמו״ר ורבים פנו אליו בפתקאות ופדיונות ושמו יצא כאיש מופת. עד היום מספרים סיפורים ומופתים שפעל רבה של דולהא. אחד הסיפורים קשור לימי השואה. ר׳ משה קירשנבוים, מעשירי הכפר, החביא בתוך קירות ביתו דברי־ערך, זהב ותכשיטים. כשנכנסו הנאצים לכפר, שמו מיד עיניהם בביתו

היפה של קירשנבוים והחרימו אותו וקבעו שם את המפקדה האזורית שלהם. בתוך כך נודע לבעל הבית שעומדים להתקין טלפון בביתו וחשש שמא בשעת פתיחת הקירות להעברת החוטים ימצאו את מטמונו. בצר לו (שכן סכנה חמורה היתה צפויה לבעל המטמון, לא רק בהחרמת הרכוש הרב, אלא סכנת נפשות ממש) פנה אל הרב וזה הבטיח לו שהנאצים לא ימצאו את המטמון. וכן היה, אף על פי שמבחינה הגיונית ומקצועית צפוי היה, שחוטי הטלפון יועברו באותו מקום שהמטמון היה טמון.

כל ארבעת בניו של ר׳ אשר זעליג היו תלמידי חכמים ומורי הוראה בישראל: הבכור ר׳ שלום, ישב כל ימיו בדולהא על התורה ועל העבודה ומאס ברבנות; בנו השני ר׳ משה גרינצווייג היה רבה של ליפשא (ע״ע); ר׳ נפתלי הערצקא גרינצווייג בנו של ר׳ שלום היה רבה של דראהיף (ע״ע); בנו הצעיר ר׳ יחיאל גרינצווייג נבחר לרב הצעיר בדולהא והיה גם רבו של הגליל. ר׳ אשר זעליג גרינצווייג ובניו נהרגו כולם על קידוש השם. רבה של דולהא הגיע לאושוויץ ביום כה אייר תש״ד. לפני שהוכנס לתאי הגאזים לבש מלבוש מיוחד שהתקין לעצמו לקבל את פני המשיח; בנו הצעיר ר׳ יחיאל התענה בעבודה באושוויץ כמה חדשים. בחודש תשרי תש״ה, בסלקציה הגדולה, נשלח גם הוא לתאי הגאזים. הנבחרים למוקד הוחזקו יומיים בצריף מבודד. ר׳ יחיאל הכין את האנשים למסור את נפשם על קידוש השם ואמר ווידוי עם כל אחד וכל הזמן למד משניות בעל פה.

ר׳ אשר זעליג גרינצווייג כתב חידושי תורה רבים ברוב מקצועות התורה. לפני המלחמה הדפיס שני חלקים מספרו:

ספר בית אשר על התורה. חלק א: בראשית—שמות. מונקאטש תרצ״ז. [2], קלב, [2] דף; חלק ב: ויקרא, במדבר, דברים. ארשיווא תש״א. [1], קכו דף.

שני החלקים בכרך אחד נדפסו שוב בדפוס־צילום: ניו יארק תשכ״ד.

מצאנו שתי תשובות לר׳ אשר זעליג גרינצווייג בספרו של הגאון ר׳ שמואל ענגל מראדמישלא, אחת מיום מ״ג למב״י [כח אייר] תרפ״ב: להרב המאוה״ג חסידא ופרישא מו״ה אשר זעליג גרינצווייג נ״י אבד״ק דאלהא, בענין אשה שהתאלמנה שלוש פעמים וברצונה להינשא לבעל רביעי (שו״ת מהר״ש ענגל חלק ג סי׳ קיז); התשובה השניה בענין כתיבת שם אשה בגט מיום א ויצא תרפ״ה (שם חלק ה סי׳ לט).

פרנסתם של יהודי דולהא היתה בדרך כלל מצויה. עיסוקם של היהודים היו בדרך כלל על מסחר סיטוני וזעיר, מלאכה במקצועות שונים ועל חקלאות. בכפר היה מפעל חרושת גדול לעירגול ברזל, שגם בו עבדו כמה יהודים. האופי של דולהא היה קרוב יותר לזה של ישובי מחוז בערעג, שאליו השתייך מבחינה מינהלית בין שתי מלחמות העולם, אף על פי שמבחינה היסטורית השתייכה דולהא מאז ומתמיד למחוז מאראמארוש. אך בגליל הרבני של דולהא היו ישובים שהיו שייכים למחוז בערעג מימי קדם.

בין מכובדי הקהילה בין שתי מלחמות העולם היו השוחט ר׳ אברהם ליפשיץ, ר׳ זאב ווינגארטן שהיה קרובו של הרב, הגביר ר׳ משה קירשנבוים, ר׳ יוסף קירשנבוים, ר׳ פנחס קירשנבוים, ר׳ מרדכי יצחק קירשנבוים, ר׳ אלימלך הרש־קוביטש, ר׳ דוד שוארץ, ר׳ שמעון חיים חימוביטש, ר׳ יואל איצקוביטש, ר׳ שלמה אהרן ווינגארטן, ר׳ אברהם וייס ואחיו ר׳ משה וייס, ר׳ ליפא ווידר, ר׳ אברהם שמואל פיקסלר, ר׳ דוד יהודה רויזנבוים, ר׳ זאב דוב ברקוביטש, ר׳ אריה געלב, ר׳ אליעזר גולדמאן, ר׳ מנחם וייס ועוד.

עם כניסת ההונגרים למקום בא שינוי דראסטי במצב יהודי דולהא ובמעמדם. הנוטאר המקומי, שהיה רותני, היה אדם הגון והשתדל להקל על היהודים ככל שהיה לאל ידו. אך השלטון למעשה היה בידי קצין זוטר שבא מהונגריה מאחד המחוזות שמעבר לדאנובה, דעזשא סאבאדוש, אנטישמי גס־רוח ואכזר, שהפלה את היהודים מבחינה כלכלית בחלוקת סחורות לבעלי החנויות ובעלי המלאכה; שהשפיל והתגרה ביהודים בכל עת מצוא. כשמצא יהודי בין התושבים הלא־יהודים, גער בו וצעק ״מה אתה עושה בין אנשים״ וכיוצא באלה מעשים של השפלה והתעללות. יד ימינו במעשים אלה היה הנוטאר החדש דורוהוביטש, שבא לדולהא מן העיר טיסא־אוילאק. ממעשים משפילים עברו גם למעשים חמורים בהרבה: מעצרים של הטרדות, האשמות שוא בנטיה לקומוניזם, מסחר בשוק שחור וחקירות של עינויים גופניים והכאות.

בגזירת הגירוש של שנת 1941, שבה גורשו אלפים מיהודי מאראמארוש לפולין, גורשו מדולהא חמש משפחות (כ־25 נפש), אך שתי משפחות (8 נפשות) עלה בידיהן לחזור מיאסין, לאחר שהגזירה בוטלה. אלה שגורשו נרצחו בפולין, ליד קאמנץ־פודולסק, ומהם לא שרד איש בחיים.

באיסרו חג של פסח תש״ד (16 באפריל 1944) החלה ראשית הקץ של חיים יהודיים בדולהא. באותו יום החלו בריכוז יהודי המקום לבית הספר המקומי לשם הכנסתם לגיטו. אך יהודי דולהא התחכמו לגזירה זו וניסו לעכב את הפורענות. קודם לכן הם פעלו בשיתוף־פעולה עם כמה ממנהיגי הכפר, כגון מנהל בית הספר יוז׳ף געלעטקא, הרופא הכפרי ד״ר באטורי והכומר הרומי־קאטולי גזה קאלאס (האחרון תמורת סכום עתק) ובעצה אחת עם הרופא האזורי (אף הוא תמורת שלמונים הגונים) הוכרז על דולהא שהוא נגוע במחלת הטיפוס וקיימת סכנת הדבקות במחלה זו ולפיכך יש לבודד את הכפר ואת תושביו. בינתיים הוחזרו היהודים לבתיהם ועל כל בית יהודי הודבק מגן־דוד בגודל 70×70 ס״מ.

אולם רצון השלטונות להשמיד את היהודים גבר על הכל. נסיונם של יהודי דולהא לעקוף את הפורענות לא החזיק מעמד אלא שבועיים ימים. בראשית מאי הועלו כל יהודי דולהא על הרכבת והועברו לעיר ברגסאס. בשל סכנת ההתדבקות במחלת הטיפוס לא הוכנסו יהודי דולהא לגיטו הכללי של ברגסאס, אלא לתוך חוה חקלאית בעיבורה של העיר, שהיתה שייכת ליהודי בשם פיטיו וייס. כאן רוכזו יהודים של שני כפרים נוספים (מחוז בערעג?). בין 24—28 במאי, כשחוסל הגיטו של ברגסאס, גורשו גם יהודי דולהא לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל״ו, עמ׳ רעד—רפג.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976 p. 104.

עדויות ב״יד ושם״: 015/1403; 015/1446; 015/1463; 015/1967; 015/2496; 015/2901.

הארינטש

הארינטש (ברותנית: Hornicovo, בהונגרית: Herincse). כפר בנפת חוסט, כ־15 ק"מ מצפון־מזרח לעיר חוסט, על הכביש חוסט־טורן. כמעט כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	134	1462
1880	358	—
1910	—	4070
1921	—	4031
1930	719	4607
1941	871	5397

ראשיתו של הישוב היהודי

במיפקד הראשון של יהודי הונגריה, בשנים 27—1725, אין אנו מוצאים יהודים בהארינטש. אך מן המיפקד השני ואילך נרשמו יהודים בכל אחד משלושה המיפקדים. בשנת 1735 נפקדו בהארינטש שני בתי־אב: היהודי דוד, בעל לאשה ואב לחמשה ילדים. לפי מושגי הימים ההם נחשב דוד ליהודי אמיד, שכן ברשותו היו שני סוסים, שור אחד, 4 פרות ועגל אחד. מן הסתם היתה פרנסתו מבוססת, לפחות בחלקה, על בעלי חיים אלה. הוא היה בחסותו של האציל המקומי פרנץ ריישקו, שעלתה לו שבעה פלורין לשנה; שמו של היהודי השני נרשם Marcul (כנראה ששמו העברי היה מרדכי), אף הוא בעל לאשה ואב לילד אחד. רכושו של מארקול היתה פרה אחת בלבד והיה בחסות ג'ורג' הורוואט ושילם דמי חכירה 4.20 פלורין לשנה.

דוד ומארקול לא ישבו זמן רב בהארינטש. קרוב לוודאי שעברו לפנים המדינה. במיפקד של שנת 1746 נרשמו ארבעה יהודים ורק שנים מהם היו נשואים, אך גם להם לא היו ילדים. כל היהודים יחד שילמו 12 פלורין לשנה. שמותיהם של היהודים לא צוינו במיפקד.

במיפקד של שנת 1768, האחרון שפורסם עד כה, נרשמו בהארינטש שלושה בתי־אב: אברהם, אליהו ולייבא. אברהם ואליהו היו נשואים ולא היו להם ילדים ואילו ליהודי לייבא היה ילד. הראשון שילם 15 פלורין ושני האחרונים שילמו 12 פלורין לשנה כל אחד.

נתוני הרישום יוצאים ללמד, שהמהגרים היהודים להארינטש (כולם באו מגליציה) היו ניידים מאד ולא החזיקו מעמד בכפר אלא תקופה קצרה. בהעדר תוצאות המיפקדים שלאחר 1768 אין בידינו מידע על המשך דרכם של יהודים אלה; כלום היו הם גרעינה של הקהילה היהודית בהארינטש, או שמא עקרו גם הם מן הכפר ולאחריהם באו מהגרים חדשים מגליציה?

במיפקד 1830 נרשמו השמות דלהלן (בסוגריים מספר הנפשות):

הופמן ברקו (4), חיים לעיבא (3), הופמן יוסף (3), פרקש אייזיק (3), מושקוביטש לייב (3), יוקאי פרקש (3), הופמן שבתאי (2), חיים סובו (3), אהרון שמולוביטש (2), מרקו מאירוביטש (4), ווקאי דוד (4), חיים הרשקוביטש (4), סושקא דוידוביטש (4), נתן מרקוביטש (2), לייב שמולוביטש (4), מרקו דוידוביטש (4), חיים שמולוביטש (5), יוקאי זעליג (4), מושקוביטש יהושע (7), מיכל שאיוביטש (4), יוקאי הרשקו (5), לעבא ווידר (4), ישראל איזיק (5), חנא לעבוביטש (5), יוקאי הרשקוביטש (4), לוזר אהרון (3), שימון דוד (5), מושקו לעיבוביטש (4), יושקא מאירוביטש (5), נורא דבידוביטש (2), יושקא ווידר (3).

ארגון הקהילה

מסורת בפי יוצאי הארינטש שרוב יהודי הכפר היו צאצאים לשני המיסדים, ר' יוסף יוסוביטש ור' בערל הופמאן, שבאו מגליציה, ומהם נסתעפו רוב המשפחות עד הדור האחרון. קדם להם ר' משה הרשקוביטש, בעל אדמות, אך הוא מת עירירי ללא ילדים. המסורת אינה יודעת לקבוע את השנים שבהן חיו ופעלו מיסדי הקהילה. בדרך ההשערה ניתן לומר שהדבר היה כנראה בשנות השמונים — תשעים של המאה ה־יח, שכן בשליש הראשון של המאה ה־יט כבר התגוררו בהארינטש 134 יהודים, מספר מרשים בהשוואה לישובים אחרים בסביבה. המתישבים הראשונים קדמו איפוא 50—60 שנה.

בנו של ר' יוסף יוסוביטש, ר' אליהו, היה תלמיד חכם וגביר. לר' אליהו היו ילדים רבים שהתפזרו ברחבי מאראמא־רוש, אך אחד מבניו נשאר בהארינטש. שמו כשם סבו, ר' יוסף יוסוביטש, שהיה תלמיד בעל ייטב לב בסיגט ואדם עשיר. איש מכובד אחר באותה תקופה קדומה היה ר' לייזר מרדכי קליין, חתן ר' יוסף יוסוביטש (הראשון), תלמיד חכם ועובד ה' ומתמיד בתורה. כשירד מנכסיו נעשה מלמד.

בדור האחרון היו שני אישים מפורסמים שהיו צאצאים לר' יוסף יוסוביטש, אם כי פרסומם לא בא בשל הליכה בדרך אבות, אלא ההיפך הגמור, בעטו בכל הקדוש לעם ישראל. בחבורתו של בלה קון הדיקטאטור הקיקוני של הונגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה היה פישל יוסוביטש; כיוצא בו בשלטון הקומוניסטי ההונגרי שלאחר מלחמת העולם השניה היה זולטאן גרו (Gerö) אחד מראשי השלטון ומן הקובעים את המדיניות. זולטאן גרו נולד בהארינטש כזלמן יוסוביטש והיה בנו של חיים משה יוסוביטש.

מצאצאי ר' בערל הופמאן מן הראוי להזכיר את ר' יוסף הופמאן, תלמיד חכם חריף ובקי בש"ס ופוסקים. הוא היה

מלמד החצר בסיגט בימי בעל קדושת יום טוב. בין תלמידיו היו בעל עצי חיים ואחיו האדמו"ר מסאטמאר ר' יואל טייטלבוים וכן שאר נכדי הייטב לב, כגון ר' יעקב יוקל ור' אהרן טייטלבוים.

עד לאחר מלחמת העולם הראשונה לא היה רב רשמי בקהילת הארינטש. היא היתה בגליל הרבני של חוסט. אך היו תלמידי חכמים רבים שהורו הוראות איסור והיתר לעת הצורך. הראשון היה כנראה ר' הירש יוסף ברקוביטש מליפשא, שנשא אשה מבנות הארינטש. הוא נפטר בגיל צעיר בחודש שבט תרע"ז (1917) [לפי דעה אחרת נפטר כבר בשנת 1915]. לאחריו כהן כדיין, וכנראה היה זה מינוי רשמי, ר' אהרן צבי בעך, שנבחר לאחר מכן כרבה של קהילת אונטר אפשא (ע"ע), בשנת תרע"ט (1919).

ר' משה הרשקוביטש מהארינטש היה תלמידם של הגאון הנודע ר' מאיר א"ש ובנו ר' מנחם א"ש. הוא רשם לעצמו הרבה דברי תורה ששמע מרבותיו. כאשר הדפיסו את ספרו של ר' מנחם א"ש, חומת אש (פאקש תרס"ו), הוכנסו גם החידושים שנרשמו בידי ר' משה הרשקוביטש והדבר צוין בספר.

הרב היחיד בתולדות קהילת הארינטש היה ר' מנחם מרגליות. נולד בשנת תרל"ה (1875) בכפר קאלין (ע"ע). למד בישיבותיהם של ר' יהודה גרינוואלד בשוראן ושל ר' אליעזר דייטש בבוניהאד. מכאן נסע לישיבת בעל קדושת יום טוב בסיגט, שם התבסם גם מדרכי החסידות. הנגיד והחסיד הידוע ר' שמואל זאנוויל כהנא מדראגמירשט, שהיה חתן ר' יהודה מודרן מסיגט, השיא לו את בתו. התישב בכפר גלוד (ע"ע), משם התכתב עם רבו ר' אליעזר דייטש בין השנים תרס"ד—תרס"ו. בשנת תרס"ט (1909) נקרא לעיר אוטיניה שבגליציה, מקום מושבו של הצדיק הידוע ר' חיים האגר ולפי בקשת האדמו"ר שימש כדיין ומגיד מישרים. בתוך מלחמת העולם הראשונה חזר לכפר־מולדתו קאלין ושימש שם כדיין ומו"צ. כיוון שאשתו לא ילדה לו ילדים גירשה ונשא אחרת, ממנה נולדו לו כמה וכמה ילדים.

שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר ר' מנחם מרגליות לרבה של הארינטש. עד מהרה התחבב על כל אנשי הקהילה בפשטותו ובצניעותו. התחבב במיוחד על האנשים הפשוטים, אותם קירב הרב והתחבר אליהם ומתרועע אתם. היה מחונן בקסם אישי ובעל הדרת פנים מרשימה. היה דרשן שובה לב שומעיו בניגון ערב ובהרצאה מסודרת ובנויה היטב. הרב פתח בהארינטש ישיבה והיה מכוון כל תלמיד לישיבה מתאימה להמשך לימודיו. בשנת תרפ"ט הוזמן מאת אחת הקהילות בארצות הברית לכהן כרב. תשובתו השלילית יש בה להבליט את דמותו ואישיותו:

„...ולקבל עלי רבנות וקביעת דירה באמריקה, הנה זקנתי וזקני כולו הפך לבן, זקנה יש כאן והילדים רכים ודפקום יותר אחר אויר של אמריקה, מי יודע מה יהי' בסופם ואנא אני בא בתכליתי שמסרתי נפשי בעשר נסיונות להעמיד דור ישרים יבורך לנחת רוח לפני אדון כל... וצריך בכיות לפני מלך מתרצה בדמעות, כלומר סיעתא דשמייא בכל עבר ופנה".

ר' מנחם מרגליות התבלט כאחד מחשובי הרבנים בקארפאטו־רוס. הוא כתב הרבה חידושים. בשנות השואה הטמין בביתו ארגז גדול שהיה מלא מחיבוריו בהלכה ואגדה ושו"ת, אך אבד בשואה. פרסם חידושי תורה ועניני הלכה בכתבי־עת תורניים. ר' מנחם מרגליות עלה על המוקד על קידוש השם בגיל 70 באושוויץ. ומלבד בן אחד ניספו כל בני משפחתו (ראה לקמן).

זמן קצר לאחר ייסוד הקהילה נתקבל גם שוחט, שהורה גם שאלות איסור והיתר. ידועים לנו שמותיהם של שלושה השוחטים האחרונים. ר' אברהם יעקב וויזל כהן בשנות השבעים של המאה ה־יט ועד לראשית המאה הנוכחית. לאחר פטירתו בשנת תרס"ח פרצה מחלוקת בקהילה, הגבירים היו בעד קבלת הבן, ר' ברוך וויזל, שהיה חסיד וויז'ניץ כמוהו כאביו, ואילו תלמידי החכמים התנגדו לו (כנראה על רקע חסידותו של השוחט, שכן רוב יהודי הארינטש לא היו חסידי וויז'ניץ). בדין־תורה שנערך לפני בעל ערוגת הבשם הוכרע לטובת השוחט וכך נאלצו להשלים עם בחירתו. אך כעבור כמה שנים, לאחר פטירת בעל ערוגת הבשם (תר"ע) ופטירת בעל אמרי יוסף (תרס"ט), שאף הוא צידד בזכות השוחט, עזב השוחט את הארינטש. מאז ועד שנת תרפ"ג לא היה שוחט בהארינטש. השוחטים מברעזיוו ומליפשא באו כל שבוע לשחוט בהארינטש. השוחט האחרון היה ר' יוסף חיים קורנפלד, מתלמידי האדמו"ר מסאטמאר.

בהארינטש היה בית כנסת גדול בנוי מאבנים. לידו מקוה טהרה. החברה הותיקה ביותר היתה החברה קדישא. בשו"ת ערוגת הבשם (יו"ד סי' רנב) תשובה ערוכה "לכבוד הגבאים דחברה קדישא דגמ"ח ביישוב הארינטש יע"א" "במקרה רעה שאירע אצלכם שאשה מעוברת של"ח וא"א בשום אופן להוציא ולדה, אם לעשות איומים וחרמות עליה להוציא הולד או אם לקוברה כך, או להוציא ולדה ע"י רופא נכרי ע"י אינשטרו־מענטען". במסגרת החברה משניות והחברה ש"ס למדו תורה ברבים. יהודי הארינטש היו ברובם הגדול חסידי סיגט וחסידי ספינקא ומיעוטם חסידי וויז'ניץ.

כארבעים שנה היה ראש הקהילה ר' אפרים פארקאש, בעל אדמות ומכונות דיש; בראש החברה קדישא עמד ר' חיים אפרים יוסוביטש, בעליהם של כשליש מיערות הסביבה ובראש החברה משניות עמד ר' שמעון ברקוביטש.

יהודי הארינטש עמלו קשה על המחיה ועל הכלכלה. רובם היו עניים. בצד כמה בעלי רכוש, עסקו רוב היהודים בעמל כפיים, בחקלאות, בעלי מלאכות לסוגיהן ובעלי עגלות שהובילו עצים מהמנסרות באונטרביסטרא ומאניסטעריץ הסמוכה לחוסט. יהודים עבדו גם כפועלים שכירים במנסרות העצים.

בתחומי הכפר היה ישוב בשם מונאסטיר — מאניסטעריץ, שבשנת 1930 התגוררו בו 92 יהודים (מספר כלל התושבים היה 1808). רובם עבדו במנסרות העצים ובמפעלי עצים. הישוב היה שייך לרשות הארינטש.

השואה

המעבר בהארינטש מן המשטר הצ'כוסלובאקי למשטר ההונגרי כרוך היה כמובן בהרעה משמעותית במצבם של יהודי הכפר. אך עד כמה שידיעתנו מגעת לא היו חריגים מיוחדים בהארינטש מעבר למה שקרה בסביבה כולה. פרט אולי למקרהו

של ר׳ יום־טוב ליפמאן פארקאש, שנלקח בשנת 1941 על־ידי הז׳אנדרמים והפליאו את מכותיו ואף תלשו את זקנו. התואנה היתה שפארקאש קשור עם האויב והראיה שהתעסק עם חוטים שנראו כחוטי טלפון. למען האמת תיקן את העירוב בכפר.

בקיץ 1941 הועידו גם את יהודי הארינטש, ברובם הגדול, לגירוש. התור לגירושם של יהודי הארינטש הגיע בפרשת עקב תש״א. כל אנשי הכפר, להוציא עשר משפחות, הוטענו על משאיות ועגלות ונלקחו לתחנת הרכבת בחוסט ומשם הועברו ברכבת ליאסינה.

גם רבה של הארינטש, ר׳ מענדל מרגליות, היה בין המגורשים. את אשתו ואת ילדיו שלח לכפר הסמוך מאנעס־טריץ. אך הרבנית נמלכה בדעתה והחליטה לקשור את גורלה בגורל בעלה וחזרה להארינטש. היה זה מחזה קורע לב, כשנכנס הרב לבית הכנסת, עלה על הדוכן וליד ארון הקודש הפתוח נפרד מספרי התורה ומבית הכנסת. כשהועלה על המשאית הכריז הרב: ״הריני מקבל עלי עול גלות ויסורין באהבה; צריך ללכת ולהיות בשמחה״. אך ידידיו הרבים ובכלל תלמידו שמואל יצחק חיימוביץ מראשי קהילת חוסט הרעישו עולמות. התערבו באונגוואר ובבודאפשט. בינתיים שיחדו את מנהל תחנת הרכבת בחוסט שיעכב את הרכבת. בתוך כך היתה השתדלות בדרגים הגבוהים לבטל בכלל את הגירוש לגליציה. רכבת המגורשים הגיעה בינתיים ליאסין והחל מירוץ עם הזמן, שכן ידוע היה שאם יועברו המגורשים את גבול הונגריה — לא יוחזרו. ואכן הגיעה ההוראה ברגע האחרון להפסיק את הגירוש וכל היהודים ששהו עדיין על אדמת הונגריה — ויהודי הארינטש בכללם — הוחזרו למקומותיהם.

שבוע ימים לאחר חג הפסח תש״ד הועברו יהודי הארינטש לגיטו איזא. קודם לכן, בחול המועד פסח, נעצרו חמשה בעלי בתים מחשובי הקהילה ומאמידיה והוכנסו למשטרה בחוסט; עינו אותם עינויים קשים כדי שיודו שיש להם קשרים עם הפארטיזאנים. המטרה היתה סחיטת כספים ודברי ערך. מגיטו איזא הועברו ברגל לבית החרושת ללבנים בחוסט ומשם גורשו לאושוויץ.

היום מתגוררים בהארינטש שני יהודים. בית הכנסת משמש בית קולנוע.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי הארינטש.

שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל״ו, עמ׳ שצד—תד.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII p. 308 ; p. 748 ; vol. XVI, p. 104.

עדויות ב״יד ושם״ : 015/485 ; 015/928 ; 015/1591 ; 015/2502 ; 015/2575.

וועליאטין

וועליאטין (ברותנית: Velatin, בהונגרית: Veléte), כפר בנפת חוסט, כ־15 ק״מ מדרום לעיר חוסט. כל תושביו רותנים. [עד מלחמת העולם הראשונה השתייכה וועליאטין למחוז אוגוטשא רק הצ׳כים צירפו כפר זה למחוז מאראמארוש.]

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1910	—	2562
1921	—	2677
1930	367	3020

[הערה: כיוון שמבחינה היסטורית כפר זה אינו שייך למחוז מאראמארוש, אין בידינו נתונים סטאטיסטיים על האוכלוסייה בשנים קודמות.]

אין בידינו ידיעות כלשהן על היהודים הראשונים בוועליאטין, אימתי התחילו להתישב וכמה היו. יש להניח שהיהודים הראשונים הגיעו לכפר בסוף המאה ה־18 או ראשית המאה ה־19.

הקהילה, מוסדותיה, ואישיה

להלן כמה פרטים על יהודי וועליאטין בין שתי מלחמות העולם, כפי שנמסרו לנו מפיו של אחד מיוצאי הכפר. בוועליאטין היה קיים בית־כנסת עתיק מעץ בקצה הכפר, ליד הנחל. לא ידוע מתי בנו אותו, אך היה נראה עתיק למדי. בשנות העשרים הפסיקו להתפלל בו בשל חשש התמוטטות. בנו בית־מדרש חדש במרכז הכפר, שבו התפללו ולמדו תורה. ליד בית הכנסת העתיק היה בית עלמין עתיק, שכבר לא היה בשימוש. בין שתי מלחמות העולם היה בשימוש בית עלמין חדש.

לקהילת וועליאטין היו המוסדות דלקמן: החברה קדישא, שהיה המוסד הקהילתי הותיק ביותר. בדור האחרון עמדו בראשה ר׳ זאב פארקאש וגוטמאן אליאש; חברה משניות, שנוסד על־ידי ר׳ ישראל ברוך. חברי החברה משניות היו מסיימים את ששה סדרי משנה כמה פעמים בשנה וערכו מסיבת סיום במעמד כל הקהילה. לפשוטי העם היתה חברת תהלים.

כבר בשנת תר״מ (1880) היה שוחט בוועליאטין ושמו

היה ר׳ אברהם עביר. הוא נזכר בין החותמים (״פרענומע־ראנטן״) על ספר אמרי שהם (קלאמעא תר״מ). מובן מאליו שהמרואין שלנו לא ידע עליו ולא כלום. לעומת זאת סיפר על השוחט ר׳ יוסף לוגר מקניגספלד, שהיה תלמיד חכם גדול ומלמד תינוקות. הוא הורה גם שאלות באיסור והיתר, כי היה בעל הוראה מוסמך. מוועליאטין עבר לשמש שוחט בקהילת באטארטש שמעבר לגבול הרומני (אף ישוב זה הוא במחוז אוגוטשא בצד הרומני). אחריו שימש בקודש כשוחט יהודי מכפר רינה שבמאראמארוש הרומנית. לאחריו שימש במלאכת הקודש השוחט ר׳ משה פארקאש שמוצאו היה מאיזה. הוא היה מקובל מאד ואהוב על יהודי וועליאטין. היה בעל כשרונות ובין השאר היתה לו ידיעה רחבה בחכמת החשבון. גם הוא לימד את ילדי וועליאטין תורה, אך בדרכים פדאגוגיות שהוא המציא ולימד גם חשבון ברמה גבוה למדי. ר׳ משה פארקאש עלה על המוקד על קידוש השם באושוויץ.

מבחינה כלכלית היה מצבם של יהודי וועליאטין דומה מאד לכל הישובים בסביבה. לא היו כמעט יהודים עשירים. כל החנויות ובתי־המרזח היו בידי יהודים. יהודים עסקו בחקלאות, היו ביניהם בעלי מלאכה במקצועות שונים ופועלים שכירים בלתי מקצועיים. כמה טחנות קמח קטנות היו בבעלות יהודית והיו כמה בעלי קרקעות אמידים כגון משפחת ברוך (שם משפחה), שמואל ליב מארטון ועוד שנים־שלושה. בתקופת הצ׳כים לא היו שופטים יהודים והם גם לא היו מיוצגים במועצה הכפרית.

עד כאן פרטים שנמסרו לנו מפי אחד מיוצאי וועליאטין (הוא מסר לנו ידיעות אחדות על שנות השואה, שישובצו לקמן בפרק על השואה), מכאן ואילך נתונים שהועלו ממקורות חיצוניים.

רבנים

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה שייכת וועליאטין לרבנות האלמין, עיר־המחוז של אוגוטשא הרומנית. לאחר המלחמה, כשמחוז אוגוטשא חולק לשניים והחלק הדרומי נמסר לרומניה, השתייכה קהילת וועליאטין לרבנות סעליש, עיר־המחוז של אוגוטש הצ׳כית. בראשית שנות העשרים החליטה הקהילה להחזיק רב משלה. הרב הראשון היה כנראה ר׳ שלום גרשון גינצבורג, ממשפחת רבנים נודעת בגליציה (זולקווא, חודרוב, טארנופול ועוד). אביו היה כנראה רבה של העיר סטרוזניץ שבבוקובינה. ר׳ שלום גרשון גינצבורג לא ישב בוועליאטין אלא תקופה קצרה ביותר. הוא העדיף להתגורר בעיר בערעגסאס, אך היה נקרא הרב של וועליאטין (מוסר הידיעות שלנו מיוצאי וועליאטין מעולם לא שמע על רב זה). בהסכמתו על ספר בנו תפארת מרדכי (בערעגסאס תרפ״ז) על ר׳ מרדכי־לי מנאדבורנא, מיום ג ויחי תרפ״ז, הוא חותם: שלום גרשון גינצבורג אבדק״ק ווילאיטין חונה פה בערעגסאס. זמן קצר לאחר מכן עזב את המדינה והתישב בעיר סטרוזניץ, למלא את מקום אביו ברבנות. הוא נפטר בשנת תש״ג בשואת יהודי בוקובינה.

רבה הבא של קהילת וועליאטין היה ר׳ מרדכי דייטש בנו של ר׳ שמואל דייטש מקרעטשעניף נכד ר׳ דוד נתן דייטש בעל נפש דוד על התורה. ר׳ מרדכי היה חתן ר׳ יצחק מאיר לאנדא רב דחברת תפארת שבת בחוסט (ע״ע). חלק מן הזמן ישב ר׳ מרדכי גם בחוסט ושימש גם שם בהוראה וביחוד בסידור גיטין וקידושין, מקצוע שהיה בקיא במיוחד. נהרג על קידוש השם עם אשתו וששת ילדיו בחודש סיון תש״ד.

מצאנו לו כמה תשובות שיש בהן להאיר גם את החיים הפנימיים בקהילת וועליאטין בדור האחרון. הגאון והאדמו״ר מספינקא משיב לו ולראשי הקהילה בזה״ל: ״להרב החו״ב בחד״ת כש״ת מו״ה מרדכי דייטש נ״י (ז״ל). בדבר הדו״ד [הדין ודברים] אשר ביניכם ובין הרב האבד״ק קיראיהאז נ״י לא אוכל לחוות דעתי בזה כי הלוא כתיב בתוה״ק שמוע בין אחיכם. ועוד הלוא הגאבד״ק חוסט הוא ב״ד הסמוך לכם ומדוע לא תצעקו אליו בזה. אכן לדעתי אין לכם לפחוד משרי המדינה כי הממשלה שלנו [בריפובליקה הצ׳כוסלובאקית] אנשי חסד המה ולא יעשו עמכם רעה כי השי״ת יהי׳ בעזרתכם כי כוונתכם להקים קרן התוה״ק״. (שו״ת חקל יצחק, סי׳ נז, ללא תאריך). אין בידינו להסביר מה היה הסכסוך בין קהילת וועליאטין ורבה של קיראיהאזא הסמוכה. אולי טען בקשר לרבנות המקום?

הגאון ר׳ מרדכי בריסק רבה של טאשנאד משיב לו שתי תשובות: ״אהובי הרה״ג המפואר חו״ב נפלא... סיני ועוקר הרים... בנש״ק מו״ה מרדכי דייטש שליט״א האבדק״ק וועליאטין יע״א. בדבר אשר נועץ עמי בנשים אשר דעתן קלות ומגדלין צפרנים ארוכים ואינם רוצים לחתכן לפני עת טבילתן ואם נחמיר עליהם יוותרו על הטבילה לגמרי״. (שו״ת מהר״ם בריסק, חלק ב, סי׳ צו, ללא תאריך). תשובה זאת מלמדתנו שבוועליאטין היו כבר נשים מודרניות, שדיני טהרת המשפחה היו רופפים אצלן והיה חשש של אי קיום מצות טבילה כשזו מתנגשת עם הליכותיהן המודרניות.

תשובה שניה: ״כבוד ידידי הרב הגאון החו״ב ענף עץ אבות... בדבר שאלתו אם ישראל מותר להשכיר דיר לנכרי להחזיק בו חזירים, אם יש לחוש למראית עין״ (שם, חלק ג, סי׳ כה, ללא תאריך).

יליד וועליאטין הוא הרב ד״ר דוב בער מארטון. נולד בוועליאטין בשנת תרס״ט (1909). אביו ר׳ מנחם מארטון היה שופט הכפר בשנות מלחמת העולם הראשונה, בר־אורין ואדם אמיד. הרב ד״ר מארטון למד בישיבת פרסבורג וישיבת חוסט. אחר כך למד באוניברסיטת פראג, שבה קיבל את התואר ד״ר. בשנים 29—1926 עבד בבנק בחוסט. בשנת 1930 היגר לארצות הברית. בשנים 1932—1943 היה רב בבית הכנסת לאנשי ספרד ברובע בורו־פארק שבברוקלין. אחר כך ישב בעיר סאן פראנציסקו ושימש ברבנות בקהילה האורתו־דוכסית וערך את העתון ״דער קוריער״. משנת 1953 רב לעדת ישראל וקהל משניות בעיר נווארק. היה פעיל גם באגודת ישראל וגם במזרחי. חיבר והדפיס ספר מקיף ביידיש:

משיב נפש, כולל אחד וארבעים דרושים־פלפולים על פרשיות התורה ועל פרקי אבות... ניו יארק תשי״ד. 520 עמ׳.

השואה

עם כניסת ההונגרים לשטח החלו הצרות. זמן קצר לאחר כיבוש המקום על־ידיהם לקחו מכל היהודים את רשיונותיהם

על חומרי גלם. ממילא כל מי שנתפס בעבודה מקצועית, כגון בתפירת מלבוש חדש או נעליים חדשות, היה ברור מאליו, שרכש את חמרי הגלם בשוק השחור ואחת דתו היה גירוש למחנה מעצר. בשלב זה לא ניתן ליהודי אלא לתקן בגדים ישנים (וכן בכל מקצוע ומקצוע). בשלב מאוחר יותר שללו ההונגרים את עצם הרשיון לעסוק במלאכה כלשהי והם נאלצו לעבוד עבודות לא־מקצועיות של פועלים ושכירי יום. רוב יהודי וועליאטין הגיעו ממש עד ככר לחם. זה היה המצב עד שנת 1941.

בקיץ 1941 גורשו שש משפחות לפולין ובתוכם משפחת איציק (שם משפחה). ראש המשפחה, משה איציק היה בשרות העבודה ואף על פי כן גורשו אשתו וילדיו. למען האמת, עלה בידי האשה והילדים לחזור לוועליאטין בעזרת גויים שהעבירו אותם את הגבול. השלטון הכספרי עצם עיניים ולא הסגיר אותם לידי הז׳אנדארמים (הם ישבו, בתקופה ההונגרית, בכפר טארנא, שהיה בין שתי מלחמות העולם בצד הרומני של מחוז אוגוטשא). בין המגורשים היתה גם משפחתו של ישראל סקלר, שמוצאו היה מרומניה הישנה (ריגאט). גורשו ישראל סקלר, אשתו וילדיו. מהם לא חזר איש.

ימים אחדים לאחר פסח תש״ד (18 באפריל 1944) רוכזו יהודי וועליאטין בבית הכנסת. לאחר שכל דברי הערך נשדד

יהודי סוחר תפוחי עץ ממארמארוש

מהם הועברו לגיטו איזה (ע״ע), משם גורשו לאושוויץ בסוף מאי. רובם הגדול נהרגו שם על קידוש השם.

מן הראוי להביא כאן את סיפורה של אשה בת 22 מוועליאטין, כפי שנמסר על־ידיה בקיץ 1945, זמן קצר לאחר שיחרורה ממחנות ההשמדה בגרמניה. כשהכניסו את היהודים לגיטו ברחה בחורה זו — פ״ז — יחד עם אמה והסתתרו בכפר רומני במחוז סאטמאר, בביתו של שופט הכפר, איכר רומני, תמורת סכום כסף. שלושה חדשים תמימים שהו בכפר זה ללא הפרעות. פ״ז היתה כבר בטוחה בעצמה והחלה להראות את עצמה בכפר. לפתע גילה אותם ז׳אנדרם הונגרי, שלקחה מיד לתחנת הז׳אנדרמריה. פ״ז עונתה שבע שעות רצופות, מ־8 בבוקר עד 3 אחר הצהרים, ללא הפסק, כדי שתגלה את המקום שבו הסתתרה ובו עדיין מסתתרת אמה. ״אך אני לא פציתי פה״ — מעידה על עצמה הבחורה האמיצה. פ״ז גם מפרטת את העינויים שהיו מנת חלקה: הז׳אנדרם היה ענק. סטירות לחי עד טמטום וחרשות, תחיבת עפרונות מחודדים בין האצבעות ולחיצתן בכוח רב, תלישת השערות והרמתה בשערותיה, תחיבת עץ מחודד בתוך הפה בין השיניים וסתימת הפה בכוח, סיבוב הידיים לאחור והרבצה על כפות רגליה היחפות בכוח הולך וגובר, השכיב אותה על הרצפה והרביץ ברצועת־עור על כל חלקי גופה, וזאת במשך שבע שעות רצופות ללא הפוגה. אחר כך העלו אותה על עגלה — היא לא היתה מסוגלת לדרוך על כף רגליה — והובילה אותה לשפת נהר הטיסה, שם איימו עליה שאם לא תספר היכן אמה מסתתרת יירו בה ותושלך לתוך הנהר. אך גם זה לא עזר להם. ״לא נשברתי״ אומרת פ״ז. היא הובלה למשטרת חוסט והוכנסה לחדר המעצר ללא חקירות ודרישות נוספות. בינתיים נודע לאמה, שבתה נתפסה והסגירה את עצמה מרצונה. גם האם הובאה לחוסט והוכנסה לאותו חדר־מעצר. מכאן נלקחו — עם עוד שלושה יהודים שנתפסו — למשטרת בערעגסאס. לאחר עשרה ימים הובלו לקאשוי, שם כבר היו 35 יהודים, שנתפסו בכל רחבי הונגריה. מקאשוי הובלו לאושוויץ והגיעו לשם ביום 21 באוגוסט 1944.

זמן קצר לאחר המלחמה התגוררו בוועליאטין כעשרה יהודים. מדי פעם ארגנו מנין בסתר, אך לא בבית המדרש. את ספרי התורה מסרו למשמרת לידי כומר הכפר. היום עדיין מתגורר בוועליאטין יהודי אחד, הסנדלר משה קליין.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי וועליאטין.
זכרונות המאור, כרך ב, ניו יורק תשל״ד, עמ׳ שמא.
ר׳ יצחק אייזיק ווייס: שו״ת חקל יצחק, ניו יורק תשכ״ו, סי׳ נז.
ר׳ מרדכי בריסק: שו״ת מהר״ם בריסק, חלק א—ג (מהדורה מצולמת עם הוספות), ניו יורק תשכ״ג, חלק ב, סי׳ צו; חלק ג, סי׳ כה.
עדויות ב״יד ושם״: 015/1972; 015/1974; 015/2397; 015/3211.

ווישק

ווישק (ברותנית: Vyskova nad Tisou, בהונגרית: Visk), עיירה בנפת חוסט, כ־25 ק"מ מדרום־מזרח לעיר חוסט. בזמנים קדומים במעמד של "עיר־כתר" כאחת מחמש ערי־הכתר של מארמארוש. עד אמצע המאה ה־19 במעמד של "עיר־שדה" (Mezőváros). רוב תושביה רותנים עם מיעוט גדול של הונגרים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1728	4	—
1768	16	—
1830	—	2283
1880	185	—
1910	—	4839
1921	—	4700
1930	490	6127
1941	571	7647

היהודים הראשונים

בכל ארבעת המפקדים של יהודי הונגריה שנערכו במאה ה־18 ושנתפרסמו עד כה, התגוררו יהודים בווישק. במיפקד הראשון של שנת 1728 נרשמה בווישק משפחה אחת: היהודי שמעון, אשתו פעסיל לאה'טשע, שני הבנים הערש ומאיר. שמעון שילם 50 פלורין לשנה דמי חכירה, סכום מכובד למדי באותם ימים. אין זאת אלא שר' שמעון זה היה יהודי אמיד ובעל בעמיו. שלא כרוב יהודי מארמארוש בתקופה זו, הכה ר' שמעון דנן שורש באדמת ווישק, שכן כעבור שבע שנים, במיפקד של שנת 1735, עדיין הוא מתגורר בווישק ולא עוד אלא שהוליד חמשה ילדים נוספים. במיפקד זה נרשם איפוא שמעון ואשתו (כאן לא נוקב בשמה) ושבעה ילדים. חידוש נוסף: שמעון מעסיק משרת ומשרתת. ידיהם היתה מלאה עבודה שכן רכושו של שמעון היה: חמשה סוסים, ארבעה שוורים, שמונה פרות ו־11 עגלות — אינונטר חי מרשים שבכוחו להעסיק כמה זוגות ידיים. שמעון עדיין משלם 50 פלורין דמי חכירה, עובדה המוכיחה את הגינותם של בעלי חסותו.

נתוני המפקד השלישי, שנערך בשנת 1746, יש בהם כדי להביכנו. לפי מיפקד זה, שבו לא נרשמו שמותיהם של הנפקדים, התגוררו בווישק שני יהודים, כלומר שני ראשי משפחה, ולהם שתי נשים ושני ילדים וגם משרת אחד. שניהם ביחד שילמו 14 פלורין לשנה דמי־חכירה. על כרחנו עלינו לומר, שמיודענו ר' שמעון עזב את ווישק ובמקומו הגיעו שני יהודים אחרים, שהרי לשמעון היו שבעה ילדים ואילו לנפקדי שנת 1746 לא היו אלא שני ילדים בלבד, כנראה ילד לכל משפחה. נראה, שלמען האמת לא נסתלק ר' שמעון דנן מווישק, אלא שהוא התחמק מלהופיע במיפקד על דעתם ועידודם של השלטונות המקומיים, שהתנגדו מלכתחילה למיפקד זה והם ערכו אותו בלחץ השלטון האוסטרי המרכזי כאילו כפאם שד. לפיכך לא נוקבו בו שמות והוא נערך ברשלנות בולטת ובהשמטת נתונים חשובים שלא הושמטו במיפקדים הקודמים לו ובבאים אחריו. שני היהודים שנרשמו בעילום שם לא היו אלא שני בניו של שמעון, שנשאו נשים והולידו ילדים. ואילו ר' שמעון עצמו ושאר חמשה צאצאיו לא הופיעו במיפקד (ייתכן שביום שבו נערך המיפקד בווישק שהה ר' שמעון מחוץ למקום).

ואמנם במיפקד של שנת 1768 אנו פוגשים שוב את ר' שמעון ומשפחתו בווישק. המשפחה מנתה כבר 16 נפשות והיא היתה בחסות "אחוזת הכתר" שבווישק, אך לא שילמה שום היטלים, לא מס רגיל, לא מס גולגולת ואף לא דמי חכירה. ענין החסות שבאחוזת הכתר הוא תוצאה של מאבק בין רוב תושבי העיירה (שבאותה עת רוב תושביה היו הונגרים) ובין מנהלי האחוזה הגדולה, שהיו מעוניינים בשירותם המבורך של היהודים ואילו תושבי העיירה, שלפי החוק ההונגרי היתה להם הפריווילגיה לסרב התרת התישבות יהודים במקום, התנגדו בכל תוקף. לאחוזת הכתר היה מעמד אכסטריטוריאלי והתנגדות התושבים לא תפסה מבחינת החוק.

הרישום במיפקד של 1768 הוא כדלקמן: שמעון הערש — 4 נפשות, וואלף — 3 נפשות, משה — 2 נפשות, מאיר — 7 נפשות. "שמעון הערש" אינו, כמובן, אלא ר' שמעון שלנו, המתגורר בווישק זה 40 שנה ומעלה, מאז המיפקד הראשון של שנת 1728. ואשר לשם הנוסף "הערש", אין כאן שינוי שם אלא זה שם אביו (וגם שם בנו הבכור הנושא את שם אביו, כזכור ממיפקד 1728). זהו שלב שני בצורת הרישום של השלטונות. בשלב ראשון, עד אמצע המאה ה־18, נרשם יהודי רק בצורת "היהודי שמעון"; בשלב שני: "שמעון הערש", בשלב שלישי הופך בדרך כלל "הערש" ל"הערש־קוביטש" וזה הופך לשם משפחה לדורות הבאים. שלושה היהודים האחרים — וואלף, משה ומאיר — אינם אלא בניו הנשואים של ר' שמעון. מאיר, הרשום אחרון ושמשפחתו מונה שבע נפשות (כלומר זוג הורים וחמשה ילדים), מוכר לנו מן הרישום הראשון של 1728, שאז היה עדיין תינוק ואילו היום, בשנת 1768, הוא כבר אבא לחמשה ילדים, כנראה באמצע שנות השלושים שלו. ואילו וואלף הוא אברך ואב לילד אחד ואחיו משה הוא אברך צעיר לאחר חתונתו ואין לו עדיין ילדים. ברישום זה חסר לנו הבן הבכור הערש, הרשום ראשון במיפקד 1728. מן הסתם עזב הערש את ווישק לאחר שנשא אשה מאחד המקומות הקרובים או הרחוקים והתישב במקום שממנו התחתן.

הגורל היהודי בגולה משתקף בזעיר־אנפין גם בגורלו

של ר׳ שמעון ב״ר הערש, אשתו פעסיל לאה׳טשע וצאצאיהם וצאצאי צאצאיהם. מוצאם היה כמובן מגליציה (אין אנו יודעים אם הם התחתנו בגליציה או לאחר שהגיעו למאראמא־רוש), השתרשו באדמת הונגריה, הקימו משפחה ברוכת ילדים ומשק שהניב כנראה פרנסה טובה לכל המשפחה העניפה. חיו בווישק למעלה מארבעים שנה בכבוד, אם כי תוך מאבקים בלתי פוסקים בתושבים עוינים שלא החמיצו שום מאמץ כדי להרחיק את היהודים השנואים מן הכפר הונגרי וויישק. בסופו של דבר עלה הדבר בידי התושבים ור׳ שמעון (או צאצאיו לאחר מותו) חייבים היו לקחת שוב את מקל הנדודים בידיהם ולבקש להם מקום מנוחה אחר. אימתי קרה הדבר אין אנו יודעים, אך בשנת 1830 כבר לא היה קיים בוויישק אף יהודי אחד. גירושם של יהודי וויישק נעשה על סמך חוק הונגרי עתיק, שלפיו אסור ליהודי להתגורר בערי מכרות, מכל סוג שהוא. והנה בינתיים נתגלו בהרי וויישק כמויות קטנות של עפרות זהב, כסף ועופרת. ואמנם נעשו נסיונות לפתח את המכרות הקטנים הללו, אך הכמויות לא הצדיקו את המשך החפירות. אך בינתיים הוכרז על המקום כעיר־מכרה והיהודים הורחקו ״כחוק״. בתחומי העיירה, במקום הקרוי Viskvárhegy נתגלו מעינות מינראליים, שהתפתחו למקומות מרפא.

רבנים

קהילת וויישק היתה כפופה מאז קיומה לגליל הרבני של חוסט. כמעט כל רבני חוסט היו מבקרים בעיירה כדי לעמוד על משמר החיים הדתיים והקהילתיים במקום, שהכל יתנהל בסדר נכון, על־פי התורה והמסורה. הפיקוח המקומי על ענייני הדת, הכשרות וטהרת המשפחה, איסור והיתר וכיוצא באלה, היה מסור בידי השוחט, שהיה גם מורה הוראה. בראשית המאה הנוכחית היה השו״ב והמו״צ בוויישק ר׳ דוד אלימלך ווייס, תלמיד חכם מובהק וחסיד ספינקא מקורב לאדמו״ר ואף קרוב אליו קירבה משפחתית. הוא היה בנו של ר׳ משה ב״ר שמואל צבי ווייס ממונקאטש (אביו של בעל אמרי יוסף). לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לרבה של קהילת סקערניצא (ע״ע), שם נפטר ביום יא אייר תרצ״ב (1932). בשהותו בוויישק הוציא ר׳ דוד אלימלך ווייס שני חיבורים:

ספר כולם אהובים... מנהגים טובים איך לנהוג דבר יום ביומו... מהרב הגדול והקדוש... רבינו חיים וויטאל... עם [ספר] תיקון הנפש... מלוקט מספרי הצדיקים תלמידי הבעש״ט... סיגעט תרס״ו. [8], מ, [8] דף.

ספר מגילת סתרים... על קפיטל א׳ מספר תהלים... חברו... הרב הגאון המפורסם... מוהר״ר דוד [שלמה] אייבשיץ... בעהמ״ח ספר לבושי שרד וערבי נחל... עם [ספר] תשובה שלימה... מלוקט מספרי הצדיקים תלמידי הבעש״ט... סיגעט תר״ע. [5], נט דף.

ביום ה במדבר תרס״ז משיב לו רבה של חוסט, המרא דאתרא גם של וויישק: ״הרב המופלג בתו״י מו״ה דוד אלימלך נ״י שו״ב בק״ק וויישק (כעת הרב המאה״ג אבדק״ק סעקערניצא). ע״ד אשר שאל להורות לו את כל הדברים שצריך להזהר בעשיית הגבינות על הסאלאשען אצל הנכרים על ההרים למען ידע להזהיר את הישראלים המשגיחים שיפקחו על זה. ארשום לו בזה כל הפרטים שצריך לדקדק בהם״ (שו״ת ערוגת הבשם, יורה דעה, סי׳ קטז), תשובה שניה: ״ע״ד שאיש א׳ בשם שהיה לו בופלו מבכרת ומכרו הישראל לעכו״ם״ (שם, סי׳ רמג).

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשעזב ר׳ דוד אלימלך ווייס את וויישק, החליטה קהילת וויישק להחזיק רב משלה. הבחירה נפלה על ר׳ לוי יצחק גרינוואלד, צעיר בניו של הגאון בעל ערוגת הבשם. נולד בשנת תרנ״ג (1893). את עיקרי תורתו קיבל בישיבת אביו בחוסט ולאחר פטירתו והוא בן י״ז המשיך ללמוד בישיבת אחיו הבכור, ר׳ אברהם יוסף גרינוואלד, רבה החדש של חוסט, שהשיא לו את בתו. בשנת תרע״ח (1918) נבחר לרבה של קהילת פאיא שבמחוז סאטמאר (החלק ההונגרי) ושימש שם ברבנות שלוש שנים. בשנת תרפ״א (1921) נבחר לרבה של וויישק, בה ישב שמונה שנים, עד חודש ניסן תרפ״ט, כשעבר לכהן ברבנות ארשיווא. בקיץ תרצ״ג עבר לכהן ברבנות צעהלים, בה ישב עד אדר תרצ״ח (1938), כשסופחה אוסטריה לרייך הגרמני. כמה חדשים ישב כפליט בוינה (אף נשא בה דרשת שבת הגדול תרצ״ח ״בתוך הגולה״) עד שעלה בידו להגיע לארצות הברית בקיץ תרצ״ח. גם בניו יורק היה בין הרבנים החשובים. בשנת תש״ד הקים את הישיבה הגדולה ״ערוגת הבשם״ (ישיבת צעהלים), אחת הגדולות, שלמדו בה כארבע מאות תלמידים, כשנוסדה התאחדות הרבנים נבחר ר׳ לוי יצחק גרינוואלד לסגן הנשיא (הנשיא היה האדמו״ר מסאטמאר). נפטר ביום כז ניסן תש״מ והוא בן פ״ו שנה. לזכרו הוקם בירושלים ״כולל ערוגת הבשם״ שבין הלומדים בו הורכב ועד מיוחד המטפל בעזבונו הרוחני של ר׳ לוי יצחק גרינוואלד, לערוך את כתביו, לסדרם ולהתקינם לדפוס.

לעת עתה נדפס:

דרשות מגדלות מרקחים, אשר דיבר צדק והגיד מישרים מראשית השנה ועד אחרית שנה... יצא לאור על ידי ועד כולל ערוגת הבשם בירושלים עיה״ק ת״ו. ברוקלין תשמ״א. [4], רלו עמ׳.

כולל דרשות שנשא בכל המקומות שבהם שימש ברבנות: פאיע, וויישק, ארשיווא, צעהלים, ברוקלין, משנת תרע״ט ואילך. מעמ׳ רכו ואילך: בפקודת מרן המחבר זצ״ל הננו מדפיסים כאן שש דרשות אלו מאחיו וחותנו... הרהגה״צ מו״ה אברהם יוסף זצ״ל אבדק״ק אונגוואר.

בתקופת רבנות וויישק השיב לו דודו בעל קרן לדוד שלוש תשובות (שו״ת קרן לדוד, סי׳ קיז, קמח, שתיהן ללא תאריך) וביום ב דברים תרפ״ז בענין ״מקוה שעשו בקהלתך [וויישק]״ (שו״ת קרן לדוד, מהדורה מחודשת, ברוקלין תשמ״א, סי׳ קעט).

ביום יב למב״י [כז ניסן] תרפ״ה משיב לו הגאון ר׳ שמואל ענגל בענין מכירת חמץ בערב פסח (שו״ת מהר״ש ענגל, חלק ד, סי׳ מא).

רבה האחרון של וויישק היה ר׳ שמעון ווייס, אף הוא כר׳ דוד אלימלך ווייס, מחסידי ספינקא וקרוב משפחה. היה בנו של ר׳ שמואל צבי ווייס ב״ר אהרן ווייס מבענעדאקאוויץ (ליד מונקאטש) ב״ר שמואל צבי ווייס ראב״ד במונקאטש. ר׳ שמעון ווייס היה חתן ר׳ שלום נח לאנדא אב״ד וועריעצקי. עלה על המוקד על קידוש השם.

תשובה אליו מרבה האחרון של חוסט מיום יא למב״י [כו ניסן] תש״ב: ״הה״ג איש חמודות מו״ה שמעון ווייס נ״י

אבד"ק ווישק יצ"ו (הי"ד): אם להתיר קטניות בחג הפסח בשנה זו שיש לנו מצות בצמצום עומר לגלגולת ותפוחי אדמה הם יקר מציאות וביוקר גדול". (שו"ת חסד יהושע [מהדורא א], סי' יז).

כיון שלא עלה בידינו לראיין אף איש מיוצאי ווישק, אין בידינו ידיעות על החיים הפנימיים של יהודי העיירה. בארכיון "יד ושם" שמורים העתקים של 11 עדויות קצרות מאד שנגבו בבודאפשט בקיץ 1945 מפי שרידים וניצולי השואה. גם בעדויות אלה אין כמעט כלום על חיי היהודים בווישק. מצאנו את זכרם של כמה יהודים מווישק החתומים על ספרים אחדים ("פרענומעראנטן") שנדפסו בין השנים תר"מ—תרס"ו (1880—1906). נעתיק איפוא את שמותיהם: ר' מרדכי בן הינדא, ר' שמואל פוכס, ר' שאול נח מקראקא, ר' מאיר מרדכי פוכס, ר' משה אליעזר ר"ב [=רוזנברג?], ר' צבי בן חנה בלימא; ר' משה אליה פייערווערגער, ר' שלמה פריזאנד, ר' אלימלך פריזאנד; ר' ליב העקס, ר' יצחק קליין; ר' שמואל שמעלקא יוינגארטן, ר' אליקים יהודה פוקס, ר' אברהם אריה גולדברגר, ר' מאיר אליהו סמאק, ר' מענדיל בערגער, ר' יוסף דייטש, ר' זאב בראוערמאן, ר' אייזיק יהודה ניימאן.

כפי שעולה מעדות שארית הפליטה היו בווישק כ־150 ראשי משפחה, שרובם הגדול התפרנסו בריווח ובכבוד ממלאכה, מחקלאות וממסחר והיו גם כמה יהודים עשירים. אשר לשואה, מסופר שם, שבשנת 1941 אמורים היו לגרש חמשה עשר יהודים מווישק לפולין וכבר היו על הרכב. ברגע האחרון הגיעה הוראה לא לגרש אותם לפולין, אלא לשלוח אותם למחנה מעצר באשמת השתתפות בפעילות פארטיזאנית.

ימים אחדים לאחר פסח תש"ד (18 באפריל 1944) נצטוו כל יהודי ווישק להתאסף בככר העיירה. משם הובלו לבית הכנסת. השמועה עברה שמובילים את היהודים לסיגט, אך למעשה הובילו אותם בשני משלוחים לגיטו טעטש. משלוח ראשון יצא ביום 19 באפריל והשני ב־20 באפריל. את הדרך לגיטו טעטש עשו בעגלות. לפני המשלוחים נשדדו ונחמסו כל דברי הערך וחלק מן היהודים, ביחוד האמידים שבהם, הולקו והושפלו. בגיטו היו כארבעה שבועות ואז גורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים בווישק.

ביבליוגרפיה

ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבשם, יורה דעה, שאמלוי־סאטמאר תרפ"ו, סי' קטז, רמג.

ר' אליעזר דוד גרינוואלד: שו"ת קרן לדוד [מהדורה חדשה עם הוספות], ברוקלין תשמ"א, סי' קיז, קמח, קעט.

ר' שמואל ענגל: שו"ת מהר"ש ענגל, חלק ד, ווראנוב תרפ"ט, סי' מח.

ר' יהושע גרינוואלד: שו"ת חסד יהושע [מהדורא קמא], ניו יארק (תש"ח), סי' יז.

זכרונות המאור, חלק ב, ניו יורק תשל"ד, עמ' קצג—קצד, שמג.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII (1963), pp. 140, 308, 748 ; vol. XVI (1976), p. 105.

עדויות ב"יד ושם": 015/914 ; 015/1536 ; 015/1718 ; 015/1731 ; 015/1809 ; 015/1831 ; 015/1884 ; 015/1996 ; 015/2252 ; 015/2284 ; 015/2976.

זאדנע

זאדנע (ברותנית: Zadne בהונגרית: Zaenya קודם לכן וגם משנת 1939 Zadnya). כפר בנפת חוסט, ליד דולהא, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	5	—
1830	40	821
1880	118	—
1910	—	1801
1921	—	2001
1930	371	2330
1941	—	2670

לראשונה נרשמו יהודים בזאדנע במיפקד היהודים של שנת 1746, שבו נפקדו שני אנשים ללא נשים וללא ילדים, במיפקד זה לא נוקבו שמות הנפקדים, במיפקד היהודים של שנת 1768 נפקד בזאדנע יהודי אחד בלבד בשם מארקו (כנראה מרדכי) ומשפחתו מנתה חמש נפשות הוא שילם לשנה 12 פלורין דמי חכירה.

כעבור 62 שנה התגוררו בזאדנע 40 יהודים (נפש) כפי שיוצא ממיפקד היהודים של שנת 1830 אך במסמך שנכתב שנתיים לאחר מכן, דהיינו בשנת 1832, ושעדיין לא נדפס, נרשמו רק שלושה בתי אב הכוללים 16 נפש, כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות בכל משפחה) הערשקו לעבוביטש (3), יאנקו איצקוביטש (7), ושוב יהודי בשם מארקו (6).

בין תלמידי החכמים בזאדנע אנו מוצאים את ר' פישל איצקוביטש, מתלמידי מהר"ם שיק, שרבו כותב אליו: "לתלמידי התורני המופלג בתורה חריף ושנון מו"ה פישל איצקאוויטש מזאדנע, מכתבך קבלתי אם אמנם איני משיב בכתב אלא בדבר המוכרח מ"מ לכבודך אני משיב בקצרה" (שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, סי' קי"ג וישלח תרל"ח) ותשובה נוספת מעש"ק נח תרל"ח (שם סי' קל"ט). גם בעל בית היוצר עונה לו ביום ט' אייר תרמ"ז (שו"ת בית היוצר אורח חיים סי' כ"ד), נראה שר' פישל אינו אלא בנו (או שמא נכדו) של יאנקו איצקוביטש מרשימת השמות משנת 1832.

הדיין ומורה ההוראה בזאדנע בדור האחרון ר' יעקב איצקו־ביטש, שנספה בשואה, אף הוא מן הסתם מצאצאי אותו יאנקו איצקוביטש, שנשא את שמו.

גם בשו"ת ערוגת הבשם (יורה דעה, סי' רנ"ג) תשובה לקהילת זאדנע "אודות מה שבאתם להוסיף על הבית עלמין ושאלתם כיצד יש לנהוג" חבל שאין תאריך התשובה בצדה.

בידינו שתי רשימות קצרות מאנשי זאדנע המופיעים כחתומים ("פרענומעראנטן") על שני ספרים, האחד נדפס בשנות השמונים של המאה ה־19, והשני נדפס שנים אחדות לפני השואה, בספר הראשון אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) נקובים השמות הבאים: ר' יוסף מרדכי בן יצחק, ר' משה אליהו בן פישל (איצקוביטש?), ר' ישראל דוב כהנא, ר' שלמה כהנא, ר' יחיאל אייזיק בר' יוסף מרדכי, ר' יהודה אריה בר' יצחק, הב' שלמה צבי שטיינברג. בספר השני בית אשר (מונקאטש תרצ"ז) נזכרים השמות הבאים: ר' יוסף יעקב פסטינגר, ר' נחמן חיים וייס, ר' שרגא פישל יאסאוויטש, ר' יוסף מייזליק, מחו' ר' מאיר שו"ב, יש להניח שכאלה כן אלה היו נכבדי המקום, אלה בתחילת התהוותם כקהילה ואלה לפני שעלה עליהם הכורת.

לצערנו, אלה הם כל הפרטים והנתונים שעלה בידינו למצוא על קהילה זו, ראינו גם עדות קצרה ביותר, שלפיה הועברו יהודי זאדנע לגיטו מונקאטש ביום 16 באפריל 1944 ומשם גורשו לאושוויץ כעבור חודש ימים.

ביבליוגרפיה

ר' משה שיק: שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, מונקאטש תרמ"א, סי' קי"ג קל"ט.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר חלק א' מונקאטש תרנ"ו אורח חיים סי' כ"ד.

ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבשם, יורה דעה חלק ב' סאטו־מארע תרפ"ו סי' רנ"ג.

עדות בארכיון "יד ושם": 015/2704.

זלאטאריף

זלאטאריף (ברותנית: Zlatáry, בהונגרית: Otvösfalu), כפר בנפת חוסט, כ־15 ק"מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	6	887
1880	41	—
1910	—	2032
1921	—	2008
1930	107	2234
1941	—	2832

היהודי הראשון התישב בזלאטאריף בשנות הששים של המאה ה־יח. במיפקד יהודי מארמארוש משנת 1768 אנו מוצאים בכפר זה יהודי בשם אליהו (Illyés) עם אשתו וללא ילדים. הוא עסק בבישול יי"ש וברוכלות וכמובן הגיע מגליציה. הוא שילם לאדון המקום 15 פלורין לשנה דמי חכירה.

ההתישבות היהודית בזלאטאריף התפתחה באטיות מרובה. כעבור למעלה ממשים שנה לאחר המיפקד הנזכר עדיין לא התגוררו בכפר אלא שש נפשות (כנראה משפחה אחת בלבד). וגם לאחר מכן לא התאחזו יהודים בזלאטאריף אלא במידה מועטת ויחס היהודים באוכלוסייה הכללית היה זעום (פחות מחמשה אחוזים).

במיפקד 1830 נרשם יהודי בשם ברקו ארונוביץ (4).

בשנות השמונים של המאה ה־יט ידועים לנו השמות הבאים, החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ): ר' אליעזר גרוס, ר' חיים כהנא, ר' אשר אנשיל לעבאוויטש; בראשית המאה העשרים ידועים השמות הבאים: ר' יצחק הופמאן, ר' ישראל הופמאן, ר' זישא גראס, ר' אשר אנשיל הופמאן, החתומים על ספר כולם אהובים (סיגט תרס"ו) וספר מגילת סתרים (סיגט תר"ע).

אין ברשותנו מידע על החיים הקהילתיים והכלכליים של יהודי זלאטאריף. על תקופת השואה נשתמרה עדותו הקצרה של הצעיר אנטון דאווידוביטש (יליד 1923) שנמסרה בבודא־פשט בקיץ 1945 מיד עם שובו ממחנות הריכוז. הוא מספר: בפעם הראשונה גורשתי עם משפחתי — הורי, שתי אחיות ואח אחד — בשנת 1941. בברוטאליות שאין למעלה הימנה נרדפנו ממקום למקום. הישוב הגליצאי הראשון שבו שהינו היה טלוסט, שבה היינו חמשה שבועות. מטלוסט הובלנו לנאדבורגא. כאן נפרדתי מהורי וחזרתי לכיוון הגבול ההונגרי. אך נתפסתי והז'אנדארמים מסרו אותי למשטרה ההונגרית, שמסרה אותי ל־KEOKH (המשרד הארצי לביקורת אזרחים זרים), שהכניס אותי למחנה המעצר ריצ'ה (Ricse). כאן הייתי ארבעה חדשים. לאחר מכן הופיעה במחנה ועדת בקורת ששיחררה אותי, אך הועמדתי תחת פיקוח משטרתי ועלי היה להתיצב פעם בחודש במשרדי KEOKH. לאחר זמן חזרו להונגריה גם שתי אחיותי, אך הורי ואחי נעלמו ואין לי ידיעה עליהם עד היום הזה. הגירוש השני אירע במאי 1944, לאחר שבאפריל הוכנסתי לגיטו חוסט יחד עם שתי אחיותי. ב־26 במאי [1944] גורשנו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/2163.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 104.

ליסיטשע

ליסיטשע (ברותנית: Lisicovo, בהונגרית: Rokamezö), כפר בנפת אירשווא (עד 1928 בנפת חוסט), כ־50 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	16	572
1880	35	—
1910	—	1733
1921	—	1494
1930	91	1895
1941	—	2218

היהודי הראשון בליסיטשע היה יוסף הרשקו, שנרשם במיפקד היהודים של שנת 1768. היה אדם בודד ללא משפחה, אך כנראה שעשה חיל בליסיטשע, שכן הוטל עליו לשלם 70 פלורין לשנה דמי חכירה, סכום הגון למדי באותה תקופה. הוא עסק בבישול יי"ש ובמכירת תוצרת חקלאית של אדוני הכפר. אין אנו יודעים אם המשיך הרשקו להתגורר בכפר והכה בו שרשים, או עזב את הכפר והתישב באחד המחוזות הפנימיים יותר של הונגריה — דבר שמתקבל יותר על הדעת.

במיפקד 1830 נרשם יהודי אחד בשם אנגלמאן ב. (7).

ידועים לנו כמה משמותיהם של נכבדי היהודים בליסיטשע משנות השמונים של המאה ה־יט, החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) ועל ספר לקוטי תורה והש"ס על ספר שמות (מונקאטש תרמ"ז): ר' יעקב רויזנר, ר' משה צבי זאלדאן, ר' אברהם משה רויזנברג, ר' יעקב צבי כהנא, ר' ברוך יואל והרב ר' יעקב, שהיה כנראה תלמיד חכם גדול ובעל הוראה. תשובה אליו מצאנו בשו"ת בית היוצר או"ח סי' י (ללא תאריך) בזה"ל: "כבוד ידידי הרבני המופלג בתורה וביראה ובתמימות כש"ת מו"ה יעקב נ"י מליסיטשע. בענין השאלה שהמילנער [=הטוחן, שהיה גוי] עושה מלאכה בשבת הצורך לרחיים ורק אם א"א לו לבדו לתקן ולגמור המלאכה הוא שוכר פועלים והבעה"ב הוא מחויב לשלם הפועלים אם יש בזה היתר. ומעלתו כתב שכבר שאל שאלה זו מהה"ג מו"ה עמרם נ"י אבדק"ק אויפאלו כשהי' רב בכאן". בתשובה זו יש משום רמז על עיסוקי היהודים בליסיטשע. לגבי אישיותו של השואל הרב ר' יעקב ראוי לתשומת לב הצירוף "המופלג בתורה וביראה ובתמימות", שיש בו לאבחן לא את ר' יעקב בלבד אלא רבים מאד מבין תלמידי החכמים שבמאראמארוש.

בדור האחרון שלפני השואה ידועים לנו שמותיהם של היהודים הבאים בליסיטשע, החתומים על ספר בית אשר (מונקאטש תרצ"ז): ר' יוסף מאיר כהנא, בנו ר' יהודה כהנא, ר' אלטר רויזנר, ר' ישראל אליעזר כהנא, ר' יהודה ב"ר יעקב כהנא, ר' ישעיה רויזנברג, ר' ישעיה שטערן, ר' אברהם משה רויזנברג, ר' חיים צבי לאכמאנאוויטש, אחיו ר' אייזיק ור' נח כהנא.

זה כל הידוע לנו על הכפר ליסיטשע ועל יהודיו. בדרך ההשערה ניתן לקבוע שהם גורשו לגיטו מונקאטש, לשם הובלו כל יהודי קערעצקי והסביבה ובתוכם כנראה גם יהודי ליסיטשע.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 104.

ליפשא

ליפשא (ברותנית: Lipca, בהונגרית: Lipcse), כפר בנפת חוסט, כ־13 ק״מ מצפון לעיר חוסט, על דרך־המלך חוסט־טורן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	86	1057
1880	260	—
1921	—	3114
1930	478	3741
1941	—	4596

ראשיתו של הישוב היהודי

בשני המפקדים הראשונים של יהודי מארמארוש שנערכו בשנים 1728 ו־1735 אין שמו של כפר ליפשא נזכר. מותר איפוא להניח שהיהודים הראשונים התישבו בליפשא בשנות השלושים או ראשית שנות הארבעים של המאה ה־יח. ואכן במיפקד היהודים של שנת 1746 נפקדו בליפשא חמש נפשות, שני גברים, שתי שנים וילד אחד. בסך־הכל שילמו היהודים דמי חכירה 10 פלורין לשנה. למרבה הצער נערך מיפקד זה ברשלנות ולא נוקבו בו שמות היהודים ולפיכך לא נדע את שמותיהם.

עשרים שנה לאחר מכן, במיפקד של שנת 1768, ישבו בליפשא עשר נפשות, לפי הפירוט הבא: ראש בית־אב בשם מארקו (כנראה מרדכי), שמשפחתו מנתה שש נפשות. שילם 10 פלורין לשנה דמי־חכירה; יהודי בודד בשם איציק הרש־קוביטש, ששילם ארבעה פלורין לשנה; יהודי ששמו נרשם: וואלווא (כנראה וואלף) דאפקאל (Dapkál), שמשפחתו מנתה שלוש נפשות. הוטל עליו לשלם שלושה פלורין לשנה. לפי דמי החכירה הנמוכים מאד ניתן לקבוע שהיו אלה יהודים עניים מאד, שעמלו והתיגעו מאד כדי לקיים את משפחותיהם. עיסוקם היה בישול משקאות חריפים ורוכלות במרכולת בכפרי הסביבה, שהיתה פרנסתם של רוב יהודי מארמארוש בתקופה ההיא.

מיפקד 1830 (בסוגריים מספר הנפשות):

מושקו מאירוביטש (8), מרקו הופמן (6), עליאש הופמן (5), שבתאי הופמן (6), מרקוביטש לייבא (5), וואלף איציק (7), הרשקו סמאילא (2), גרמאן זעליקוביטש (3), יואל איצקוביטש (4), לעבא וואפערוביטש (4), שימון קופלוביטש (4), חיים לעיבא (3), חיים יוסיקא (4), שמילא מרקוביטש (8), ברקו איזיקוביטש (7), עליאש סרולוביטש (5), יונה ברוימאן (5), מושקו לעיבוביטש (4), שימון לעיבוביטש (3), יוסא יסקוביטש (2).

ארגון הקהילה

כיוון שעדיין לא התפרסמו תוצאות המפקדים הבאים של יהודי הונגריה במאה ה־יח אין בידינו לקבוע אם אמנם היוו שלושה בתי־האב הנזכרים הגרעין לקהילת ליפשא בעתיד, או שמא עזבו את הכפר תוך זמן קצר ועברו לפנים המדינה, כדרך שקרה לרבים מיהודי גליציה שהיגרו להונגריה, שמחוז מארמארוש שימש להם כתחנת־מעבר בלבד. מכל מקום אין ספק שבראשית המאה ה־יט כבר היה בליפשא מספר יהודים כדי מנין קבוע, שהוא היסוד לקהילה. קרוב לוודאי שבשנות השלושים של המאה ה־יט, כשמספר הנפשות התקרב כבר למאה, היה קיים כבר בליפשא מקוה־טהרה ואולי אף בית־מדרש קבוע (לפני כן התפללו באחת הדירות). סמוך לפרק־זמן זה רכשה הקהילה קרקע לבית־עלמין. ומכאן ואילך הלכה הקהילה והתבססה, התמסדה והתרחבה ככל שגדל מספר היהודים שהצטרפו אליה.

בסוף המאה ה־יט נבנה בית־מדרש מאבנים, שהיו בו כשבעים מושבים. לאחר מכן נבנה בית־מדרש נוסף שבו התפללו כשלושים איש, רובם ככולם חסידי ספינקא. רוב יהודי ליפשא היו חסידי סיגט ומיעוטם חסידי ספינקא. בשני החוגים היו תלמידי חכמים ולמדנים חריפי מוח. כמובן שהיה קיים מתח מסויים בין שני סוגי החסידים וביחוד בשנים שהיתה קיימת מחלוקת כל־ארצית בין סיגט לספינקא בעניינים שונים, שאין כאן המקום לפרטם, אך בדרך כלל היו היחסים הבין־חסידיים תקינים. החברה הקהילתית הותיקה ביותר היתה ללא ספק החברה קדישא, שלפי אחד משרידי הכפר נוסדה בשנת תר״י (1850), אך מן הסתם תפקדה גם קודם לכן. בין שתי מלחמות העולם היה בדרך כלל גבאי החברה ר׳ מאיר דאווידוביטש. ראש הקהילה היה על־פי רוב יוסף לעבוביטש, בעל חנות ובית מרזח. לפני מלחמת העולם הראשונה היו ראשי הקהילה ר׳ הירש נטע לעבוביטש, בעל שדות ויערות וטחנות קמח ור׳ חיים ליב יוסקס (גם שם משפחתו היה לעבוביטש), אף הוא בעל קרקעות אמיד. שניהם נפטרו בשנות העשרים.

בית־העלמין היה עתיק למדי. אחת המצבות העתיקות היה של זוג שנפטר בשנת תקכ״ט (1769), שכבר אי־אפשר היה לקרוא את שמו. היו אלה ללא ספק מן היהודים הראשונים שהתישבו בליפשא. תלמידי החכמים שבכפר וכל יהודי שהיה בר־אורין היה חבר בחברה ש״ס ובחברה משניות. חברה ש״ס סיימה את הש״ס כל שנה והיא היתה משותפת לכמה מישובי

הסביבה, כגון: הארינטש, קאשעלי, נאנקוב, סעלישץ, ברעזיוו, ביסטרא ואולי עוד כפר או שנים. ילדי הכפר למדו תורה אצל מלמדים פרטיים, בדרך כלל 3—4 מלמדים, ללא פיקוח של חברת תלמוד תורה, אך תלמידי החכמים היו בוחנים את הילדים.

מלבד יהודים בודדים שהיו בעלי רכוש ונחשבו כאמידים היו יהודי ליפשא עניים שעמלו קשה על הפרנסה. כמה בעלי מלאכה, בעלי עגלות, סוחרי בהמות וצאן, בעלי חנויות ובתי מרזח ופועלים בכל עבודה שהזדמנה. כמעט לכל יהודי היתה חלקת קרקע זעירה, שעליה גדל משק זעיר מעורב, שהיה בו משום תוספת חשובה לפרנסה.

השוחטים הידועים לנו החל מתחילת המאה: ר' נחמן רוטנר, שהיה גם הגובה של קופת רמבעה"ן מטעם כולל מונקאטש ועשרה בעצירקן שנוסד בשנת תרס"ט (1909). אותה שנה גבה השו"ב ר' נחמן 341,15 קרונה מיהודי ליפשא. לאחריו היה ר' אייזיק היילפרין שהיה חתן ר' אשר ברקוביטש, מחשובי הבעלי־בתים של ליפשא. השוחט האחרון היה ר' דוד לעבוביטש (היום שוחט בארצות הברית).

לר' אשר ברקוביטש היה בן בשם ר' הירש יוסף, שנפטר בדמי ימיו בחודש שבט תרע"ז (1917). היה תלמיד חכם גדול וחסיד ספינקא נלהב, עבד ה' בקדושה וטהרה. הלך הרבה למקואות קרים, שבר את הקרח כדי שיוכל לטבול. נשא אשה מהארינטש ושימש שם בהוראה עד שנפטר.

הרב ר' משה גרינצווייג

קהילת ליפשא היתה שייכת מאז ייסודה לגליל הרבני של העיר חוסט. לאחר מלחמת העולם הראשונה נתנה דעתה לבחור רב משלה, דבר שלא עשו קהילות גדולות ועשירות מליפשא. הבחירה נפלה על ר' משה גרינצווייג בן הגאון ר' אשר זעליג גרינצווייג אב"ד דולהא (ע"ע). אמו היתה מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. לאחר שלמד תורה בישיבת אביו גלה למקום תורה לישיבתו הנודעת של בעל קדושת יום טוב בסיגט, ממנה יצאו כמה מגדולי הרבנים בהונגריה. בישיבה זו ספג תורה וחסידות במידה גדושה. דרכו של רבו הקדושת יום טוב היתה לו לקו כל ימי חייו, ממנה לא סטה ר' משה גרינצווייג זיו כלשהו. בהגיעו לפרקו נשא את בת האדמו"ר ר' יעקב פראנקפורטר מקאשוי (שהיה חתן הצדיק המופלא ר' ישראל חיים עברי־ברוין).

שמו של ר' משה גרינצווייג הלך לפניו כגאון בתורה וביחוד הראה בקיאות וחריפות בחושן משפט; כדרשן מחונן הלוקח נפשות שומעיו ויחד עם זה מתנהג בפשטות ומתידד על נקלה גם עם יהודים פשוטים. ברוב ענותנותו לא ראה עצמו ראוי לשבת על כס הרבנות בקהילה גדולה. לפיכך שמח מאד כשהוצעה לו רבנות ליפשא, בתקוה שכאן יוכל לשבת על התורה ולא יוטרד בענייני ציבור. וקהילת ליפשא מצדה שמחה והתכבדה בכבוד הגדול, שאחד מתלמידיו הגדולים של הקדושת יום טוב יהיה הרועה הרוחני ומדריכם בארחות חיים. מיד השתנה פני הישוב. הרב ייסד ישיבה בכפר, שבה למד קיבוץ של בחורים הגונים בהתמדה שנעשו תלמידי חכמים ואנשי מעשה.

מצודתו היתה פרוסה גם על כמה מישובי הסביבה, בהם ביקר לעתים מזומנות כדי לרומם את קרן התורה והיהדות. עמד על המשמר שלא יהרסו מנהגי אבות. נאמן לדרך חסידות סיגט התנגד בתוקף לכל התנועות הלאומיות והיהודיות. הקפיד מאד שבחתונות לא יהיו ריקודים מעורבים והיה לוקח מאבי הכלה ערבון כספי על כך. מסופר, שבחתונה אחת שהתקיימה בפאליענע הסמוכה לליפשא, שבה השתתפו בני נוער מחוסט, החלו בריקודים מעורבים. אבי הכלה הזעיק מיד את הרב, שבא במרוצה והריקודים הופסקו. רק בחור אחד, עגלון מחוסט, בעל זרוע ואיש אלים לא השלים עם המצב. התחצף נגד הרב ואף שלף סכין מכיסו. הרב לא נרתע, השתטח מלא קומתו על הרצפה באמרו: רק על גופי תרדקו. החבורה התנפלה על הבחור ודחפוהו החוצה. שבועות אחדים לאחר מעשה זה הופיע פתאום העגלון בבית הרב בליפשא וזעק במר נפשו שהרב יסלח לו על פשעו הגדול. מאז אותו מעשה אין חייו חיים. מצפונו מציק לו על המעשה הגס, הדבר מדכא אותו ואין לו מנוחה. הרב כמובן סלח לו ומאז הפך לאיש אחר. עגלון זה היה לאחר מכן אחד מחסידיו הנלהבים, כשהרב קבע את דירתו ואת בית מדרשו בחוסט.

שנים אחדות לפני השואה עבר לחוסט. בית מדרשו הפך מוקד ומרכז לחסידי סיגט־סאטמאר בחוסט. מגיטו חוסט גורש לאושוויץ ועלה על המוקד בשבת קודש ערב שבועות תש"ד. מבין צאצאיו ששרדו מן השואה נציין את שני חתניו לוקחי בנותיו: ר' משה פרישרמאן בן האדמו"ר ר' יוסף אריה ליבוש מטאמאשוב, נכד ר' יוסף מיאריטשוב. בשנת תרצ"ג (1933) נשא ר' משה פרישרמאן את בת האדמו"ר ר' ברוך רובין מבריזדאוויץ מגזע רופשיץ וחתן ר' מנחם מענדל מזידטשוב, שישב בעיר סאמאש־אויוואר שבטראנסילוואניה. לאחר פטירת חותנו מילא ר' משה פרישרמאן את מקומו בסאמאש־אויוואר עד לשואה. לאחר השואה נשא את בת ר' משה גרינצווייג מליפשא והתישב בברוקלין, בה נפטר בשבת קודש ח באדר תשל"ד; החתן השני הוא (יבל"א) ר' אפרים אשרי, מגדולי הרבנים והמחברים בארצות הברית. חיבוריו שנדפסו עד כה: דברי אפרים (תש"ט), שו"ת ממעמקים, שאלות שהתעוררו בשואה, חלק א—ד (תשי"ט—תשל"ו), שנדפס במהדורה שניה; אוצר המועדים (יחד עם ר' אברהם מאיר איזראעל), כרך א—ב על פסח (תשכ"ו—תשכ"ט), ועוד.

בין יוצאי ליפשא מן הראוי להזכיר את הסופר החרדי ר' שלמה רוזמאן, שפרסם עד כה: ספר זכרון קדושים ליהודי קרפטורוס — מרמורש (רחובות תשכ"ט — ביידיש); ראשי גולת אריאל, חלק א—ב (ברוקלין תשל"ו—תשל"ט). חלק ניכר מערך זה מבוסס על ספרים אלה (ראה ביבליוגרפיה).

השואה

בעקבות כיבוש קארפאטורוס בידי ההונגרים חל מפנה לרעה במצבם של יהודי האיזור ובתוכם כמובן גם יהודי ליפשא. הגזירות רדפו זו את זו ויהודי ליפשא הלכו ונתדלדלו הן מבחינת הפרנסה והקיום והן מן הרדיפות שנרדפו, שאין כאן המקום לפרטם, שכן דומים היו הגזירות ותוצאותיהם בכל המרחב.

גזירת הגירוש וההגליה של מחוסרי תעודות האזרחות ההונגרית שהתרגשה על יהודי הונגריה בקיץ 1941, ושבישרה

את ראשית השואה, הגיעה לליפשא ולכפרים הסמוכים באיחור־מה — למזלם. בשבוע של פרשת עקב תש״א (השבוע השלישי של חודש מנחם־אב, אמצע אוגוסט 1941) יצא לפתע הכרוז הכפרי בתופו והכריז שעל יהודי הכפר לארוז ולהתכונן לעקירה מן הכפר. למען האמת לא בא הדבר במפתיע. היהודים היו מוכנים לגזירה מזה כשבועיים, שכן ידעו שגם תורם יגיע, לאחר שרוב כפרי מאראמארוש מצפון וממזרח כבר רוקנו מן היהודים והוגלו. רק בודדים חיפשו דרך להתחמק מן הגזירה ולהסתתר. בין הבודדים היה גם ר׳ יהודה מושקוביטש (סבו של שלמה רוזמאן הנזכר מוסר הידיעה). יחידים אלה הבינו שהצורר ההונגרי אינו מכין ליהודים מקומות שבהם יחיו חיים טובים. לר׳ יהודה מושקוביטש היתה סיבה נוספת לא לתת אימון בהודעות הרשמיות ההונגריות, שכן בתו הבכירה הוגלתה מטערניווע זה כמה שבועות עם משפחתה ואין ממנה שום ידיעה.

אך רוב יהודי ליפשא התאספו ליד משרד הכפר וחיכו בסבלנות למשאיות שיובילום אל הבלתי נודע. ואכן הגיעו המשאיות. הז׳אנדרמים בעזרת הגויים המקומיים הטעינו בכל משאית 30 איש והובאו לתחנת־הרכבת של חוסט. עוד באותו לילה הוכנסו היהודים לקרונות, 70 איש לקרון. הדלתות נסגרו והוחתמו. בחוסט התעכבה הרכבת 24 שעות. בינתיים באו רבים מיהודי חוסט להפרד מן המגורשים והביאו להם דברי מזון ומלבוש. מחוסט הובלו ליאסין ליד הגבול הפולני למגרש גדול שהיה מחסן עצים בשם ״זמיר״. כאן כבר היו אלפי יהודים מכל רחבי הונגריה. המקום היה מוקף על־ידי ז׳אנדרמים וחיילים הונגרים, ששמרו במכונות יריה ואי־אפשר היה להתחמק. כאן כבר חשו היהודים שנלכדו כצפור בפח יקוש. ממחנה ״זמיר״ הובלו יהודים במשאיות והועברו מעבר לגבול הפולני בקצב מהיר.

בפחות מיממה התרוקן כל המחנה מאלפי יהודים שהועברו מעבר לגבול ולא נשארו אלא כמה מאות יהודים שהובאו במשלוח האחרון ובתוכם יהודי ליפשא. היום אנו יודעים שהרוצחים ההונגרים כבר ידעו מביטול גזירת הגירוש וששהוראה כבר יצאה מבודאפשט. לפיכך הגבירו הממונים על הרצח את המשלוחים כדי שעם קבלת הוראת הביטול כבר יהיו כל היהודים מעבר לגבול, שכן על שטח גליציה שהיתה שטח צבאי לא חלה הוראת החוק של השלטונות האזרחיים. כל זאת לא ידעו אז כמובן יהודי ליפשא והסביבה. הם הצטופפו משפחות־משפחות ליד המטלטלים שלהם ומחכים באימה למשאיות הריקות שיבואו לקחת גם אותם. הצלתם היתה תלויה ממש על חוט השערה. לפתע הגיע קצין הונגרי ולקח את כל היהודים שהגיעו ברכבת של אחמול לצד השני של המגרש. הקצין שהביא את ההוראה מבודאפשט ושזורז לכך בידי העסקנים היהודים (כמובן תמורת סכום גבוה) הודיע ליהודים שהם חוזרים הביתה. הם נלקחו לתחנת הרכבת של יאסין והועלו לרכבת נוסעים רגילה. בכל קרון היו שלושים מנות לחם. והם הוחזרו לחוסט. בחוסט הקבילו את פני השבים מאות אנשים.

הארכה שניתנה ליהודי ליפשא הסתיימה כעבור פחות משלוש שנים. יומיים לאחר חג הפסח תש״ד (17 באפריל 1944) שוב מתופף המתופף הכפרי ומכריז שכל היהודים יתרכזו בבית־המדרש. כל היהודים ללא שום יוצא מן הכלל הגיעו. לא נעשה אף נסיון של התחמקות מן הגזירה. בבית המדרש נשדד מן היהודים כל דבר ערך. החיפושים נערכו בברוטאליות ובמכות. למחרת גייסו הז׳אנדרמים עגלות מן הגויים, העמיסו עליהן את המטלטלין שהורשו לקחת אתם לאחר השוד. גם הזקנים והחולים הועלו על העגלות. שאר היהודים סודרו בשורה ארוכה והובלו במסע רגלי אל הגיטו שהוקם בכפר איזא (כעשרה ק״מ). התנאים בגיטו איזא היו מחרידים. יום לפני הגירוש לאושוויץ הובלו לבית־החרושת ללבנים בחוסט, שם נשדד מהם שארית רכושם. השוד היה מלווה בעינויים ובמכות אכזריות. כפי שמסרה בעדותה אחת הניצולות שדדו מאמה אפילו את התכריכין שהכינה לעצמה ליום פקודה ושלקחה אתה לגיטו. כשניסתה להסביר לז׳אנדרם את יעודו של הבגד הלבן היכה אותה עד זוב דם. בגיטו איזא היה גורל יהודי ליפשא כגורל שאר חמשת אלפי היהודים שהיו מרוכזים בו (פרטים ראה בערך ״איזא״). רוב יהודי ליפשא גורשו לאושוויץ שלושה ימים לפני חג השבועות והגיעו לאושוויץ בשבת ערב שבועות (27 במאי 1944).

לאחר המלחמה חזרו כ־30 מיהודי ליפשא, אך תוך זמן קצר עזבו גם הם, לאחר שקארפאטורוס צורף לברית המועצות. בשלב ראשון התישבו במקומות שונים בצ׳כוסלובקיה (בעיקר בפראג ובאיזור הסודטים), לאחר מכן עזבו את המדינה ורובם עלו לישראל. בתי המדרש אינם קיימים עוד. הגויים סתרו אותם.

היום מתגורר בליפשא יהודי אחד בלבד.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי ליפשא.

שלמה רוזמן : זכרון קדושים, רחובות תשכ״ט, עמ׳ נ—נב, רסה—רעא, שז—שיד, שכב—שכט.

הנ״ל : ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל״ו, עמ׳ תטו—תכה.

עדויות ב״יד ושם״ : 015/1282 ; 015/2878.

מיקיף

מיקיף (ברותנית: Krajnikov, בהונגרית: Mihálka), כפר בנפת חוסט, כ־13 ק"מ מדרום־מזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	22	—
1921	—	827
1930	75	993
1941	—	1022

כבר במיפקד של 1746 התגוררו במיקיף שני יהודים, ששמם לא נוקב, שניהם היו ללא משפחה במקום. הם שילמו בסך־הכל 4 פלורין לשנה, סכום פעוט. נראה שהיו אלה יהודים עניים מאד. קרוב לוודאי ששני היהודים הללו השתהו במיקיף זמן קצר בלבד, שכן במיפקד הבא שנערך בשנת 1768 כבר אין להם זכר במיקיף. יתר על כן, גם כעבור ששים שנה, בשנת 1830, עדיין אין במיקיף אף יהודי אחד. הישוב היהודי הזעיר החל כנראה רק במחצית המאה ה־יט.

אין בידינו ידיעות נוספות על יהודי כפר זעיר זה. יש להניח שהיה במיקיף מנין קבוע, אך אם היה במקום גם מקוה ובית עלמין לא ידוע לנו. הכפר שוכן כשלושה ק"מ ליד סקערניצע וכנראה שקהילת סקערניצע סיפקה את שרותי הדת גם למיקיף, כגון שוחט ומלמד. בתקופת השואה הובאו, ככל הנראה, יהודי מיקיף לגיטו סקערניצע ומשם גורשו לאוישוויץ.

היום אין כנראה אף יהודי במיקיף.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 748.

נאנקיף

נאנקיף (ברותנית: Nankovo, בהונגרית: Husztköz), כפר בנפת חוסט, כ־13 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	28	661
1880	94	—
1910	—	1432
1921	—	1441
1930	81	1646
1941	—	1782

היהודים הראשונים התישבו בנאנקיף בראשית המאה ה־יט או בסוף המאה ה־יח. כמאה שנה, דהיינו עד סוף המאה ה־יט, התרבו יהודי נאנקיף אם כי באטיות. אך מראשית המאה הנוכחית וביחוד בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היתה נסיגה מתמדת במספר יהודי הכפר. קרבתה של חוסט והאפשרויות הכלכליות המפתות משכה את יהודי נאנקיף לעבור לחוסט ולנסות את מזלם בה. בעיקר את הצעירים שבהם. כמעט כל יהודי נאנקיף התפרנסו על יגיע כפיהם כפועלים במפעלי העץ וכבעלי מלאכה. שלושה־ארבעה יהודים החזיקו חנויות ובתי מרזח.

מיפקד 1830: (בסוגריים מספר הנפשות)

וואלסא יאמבוש (5), מושקו סאסמאן (9), הרשקו מושקא (3), שבתאי מארקוביטש (3), אברהם מרקו (2), מיכאל הרשקוביטש (3), יוסף לייבוביטש (3).

בכפר היה מנין קבוע, מקוה ובית עלמין, אך שוחט לא היה בכוחם להחזיק. שחיטה כשרה וכן לימוד הילדים נעשה בחוסט הסמוכה.

בגירוש יהודי מארמארוש בקיץ 1941 נטל הכפר נאנקיף את חלקו במידה גדושה. נסתפק בעדותו הקצרה של אלכסנדר אנגל (נולד 1916), חקלאי מנאנקוף, שנמסר בקיץ 1945, זמן קצר לאחר שחרורו ממחנות הריכוז, שאף־על־פי שעוסקת במשפחתו בלבד, יוצאת ללמד על כל יהודי הכפר: "הורי, אחותי ושני אחים גורשו לפולין כבר בשנת 1941. באותה שנה הייתי בשרות העבודה מזה שנה. הייתי בדיוק בעיר דלאטין כשהכרתי את אחותי על מכונית משא שהגיעה מחוסט (באו משאיות רבות מחוסט ומסביבתה). שכרתי מכונית ונסעתי

בעקבותיהם. כשרציתי לחצות את הגשר שעל נהר הדנייסטר נעצרתי. המפקד שלי, שהיה הונגרי הגון, הציל אותי מן הגורל, כשרצו לצרף גם אותי למשלוח של המגורשים. כשחזרתי לכפר לא מצאתי אלא דוד אחד ממשפחתי. מתוך 15 המשפחות שהתגוררו בנאנקיף ב־1941 לא נשארו אלא 5 משפחות, וגם אלו לא בשלימות. לאחר הכיבוש הגרמני ב־1944 באו זמנים רעים מאד. כל הבתים היהודים סומנו בכוכב צהוב בגודל 25×25 ס"מ. התנועה מכפר אחד לשני היתה אסורה. הוכנסנו לגיטו חוסט, שם היינו מסוף אפריל עד סוף מאי. משם גורשנו לאוישוויץ בקרונות רכבת, 90 נפש בקרון".

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/1721.

סאלדובוש

סאלדובוש (ברותנית: Saldobos, בהונגרית: Száldobos), כפר בנפת חוסט, כ־14 ק"מ מדרום־מזרח לחוסט, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזא־חוסט־יאסינה. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	35	—
1910	—	1431
1921	—	1546
1930	111	1898
1941	—	2147

היהודי הראשון נזכר בסאלדובוש במיפקד היהודים של שנת 1735. שמו היה יעקב, נשוי אך ללא ילדים. היה זה יהודי עני מאד, שכן לא הוטל עליו תשלום מיסים. אך הוא לא נשאר בסאלדובוש זמן רב. במיפקדים הבאים לא יזכר ולא יפקד שום יהודי בסאלדובוש במשך תקופה ארוכה של קרוב למאה וחמישים שנה.

אין בידינו ידיעות נוספות על יהודי סאלדובוש, אורח חייהם, פרנסותיהם וכו', כשם שלא עלה בידינו להתחקות על תהליכי הגירוש וההשמדה בשנות השואה.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 308.

סיכע־בראנקי

סיכע־בראנקי (ברותנית: Suchá-Bronka, בהונגרית: Szuhabaranka), שני כפרים שאוחדו בנפת אירשווא (עד 1928 בנפת חוסט ולפני מלחמת העולם הראשונה בנפת דולהא), כ־30 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	14	—
1880	50	—
1910	—	1575
1921	—	1749
1930	113	2194
1941	—	2366

במיפקד 1830 נרשמו 3 משפחות: וולף מנדל (8), שלמה וינגרטן (4), אברהם פרסנא (6).

היהודים הראשונים התישבו בסיכע־בראנקי בראשית המאה ה־יט. ידיעותינו על יהודים אלה מועטות ביותר. משנות השמונים ידועים לנו כמה שמות של יהודים, שחתמו על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"ם): ר' משה מנחם, ר' אברהם לעריר סג"ל ור' מאניס שטייניגר. מתחילת המאה הנוכחית ידוע לנו שמו של ר' יוסף מרדכי כהנא, שהיה כנראה מצאצאי בעל קונטרס הספיקות והיה פעיל בכולל מונקאטש ועשרה בעצירקן.

כפי שמסרו בעדותן הקצרה שתי נערות משרידי הקהילה בקיץ 1945, זמן קצר לאחר שחזרו ממחנות הריכוז, היו כל 22 ראשי המשפחה של סיכע־בראנקי סוחרים והפרנסה היתה

מצויה בדרך כלל. יום לאחר פסח תש״ד (16 באפריל 1944) הגיעו הז׳אנדרמים לכפר ופקדו לארוז תוך חמש דקות ולהיות מוכנים לתזוזה. ברכבת הובאו לגיטו מונקאטש, 95 איש בקרון. הדרך לגיטו מונקאטש ארכה חמשה ימים. כעבור כחודש גורשו לאוישוויץ.

היום אין כנראה יהודים בסיכע־בראנקי.

ביבליוגרפיה

עדויות ב״יד ושם״ : 015/158 ; 015/3181.

סעלישטש

סעלישטש (ברותנית: Nizni Seliste, בהונגרית: Alsószelistye), כפר בנפת חוסט, כ־16 ק״מ מזרחה לחוסט, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזא־חוסט־יאסין. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	48	822
1880	130	—
1910	—	1613
1921	—	1820
1930	195	2171
1941	—	2449

היהודי הראשון הידוע לנו שהתישב בכפר סעלישטש היה יהודי בשם מושקו, שמשפחתו מנתה שלוש נפשות. הוא נזכר במיפקד היהודים משנת 1768. שילם 8 פלורין לשנה דמי חכירה. אין זאת אלא שהיה זה יהודי עני שעמל קשה על פרנסתו בבישול יי״ש בקנה מידה קטן וברוכלות. מכאן ואילך לא פסק, ככל הנראה, ישוב יהודי מסעלישטש.

במיפקד 1830 נרשמו השמות דלהלן:
(במוגריים מספר הנפשות)

אברהם שמואל (4), חיים וואלפמן (4), אברהם מושקו־ביטש (5), דוד אבראמוביטש (5), וואליאה דווידוביטש (2), לעיבא חיימוביטש (7), ברקו יאקובוביטש (6), מושקו מושקו־ביטש (6), אברהם הרקוביטש (4), לאזר יוסוביטש (5).

במאה ה־יט נתרבו יהודי הכפר בקצב גובר והולך. בחמישים השנה 1830—1880 שולש כמעט הישוב היהודי בכפר. נראה, שהיה זה מקום פרנסה ויהודים נמשכו אליו. אך הריבוי הואט בחמישים השנים הבאות 1880—1930 ולא נתרבה אלא ב־65 נפש בלבד. מן הסתם גרמה לכך הקרבה של עיר חוסט לכפר, וביחוד בשנים שבין שתי מלחמות העולם.

ידועים לנו שמותיהם של כמה מיהודי סעלישטש בשנות השמונים של המאה ה־יט, החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר״מ): ר׳ משה ב״ר עזרא, ר׳ משה ב״ר מרדכי צבי, בנו ר׳ עזריאל, ר׳ שלמה יהודה מושקוביטש, ר׳ ליב ב״ר צבי פנחס יאקער.

נשתמרה עדותו של בערל (ברנאט) דויטש שנמסרה בקיץ 1945 בבודאפשט, זמן קצר לאחר שחרורו ממחנות הריכוז. היא קצרה ביותר ונאמר בה רק שבסעלישטש התגוררו כ־40 משפחות של יהודים, רובם אנשים עניים. ב־12 במאי 1944 הובלו מגיטו חוסט לאוישוויץ.

ביבליוגרפיה

עדות ב״יד ושם״ : 015/989.

פאליען-ליפשא

פאליען־ליפשא (ברותנית: Lipecka Palana, בהונגרית: Lipcsemezö), כפר בנפת חוסט, כ־22 ק"מ מצפון לעיר חוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	43	627
1880	119	—
1910	—	1736
1921	—	1804
1930	234	2161
1941	—	2577

במיפקדים הראשונים של יהודי הונגריה במאה ה־18 לא נרשם אף יהודי בכפר זה, רק במיפקד של שנת 1830 אנו מוצאים יהודים, אך נתקלנו בסתירה, לפי מיפקד אחד היו בפאליען־ליפשא 43 יהודים (נפש) בשנת 1830 ואילו לפי מסמך המצוי עדיין בכתב יד בארכיון הממלכתי בבודאפשט ואשר צילומו שמור באוניברסיטת תל אביב (אוסף מאהלר) נרשמו בשנה זו שמונה בתי אב יהודים, שהם 23 נפש.

ואלו שמותיהם של יהודי פאליען־ליפשא בשנת 1830 כפי שנרשמו במסמך הנזכר (בסוגריים מס' הנפשות בכל בית אב): מארקו לעבאוויטש (4), חיימוביטש (4), דוד הרשקוביטש (4), שמעון יאסוביטש (4), סרולו (ישראל) ברקוביטש (2), יעקב הרשקוביטש (2), האלמנה פייגע לעבאוויטש (1), האלמנה שעשא הערש (2).

אין בידינו ידיעות על החיים הפנימיים בפאליען־ליפשא, אך נראה שהכפר היה תחת השפעתם של שני הכפרים הסמוכים: דולהא, וליפשא, שביניהם הוא שוכן, לאחר שבדולהא ישב רב (ע"ע "דולהא"), הרי גם ליפשא וגם פאליען־ליפשא היו בגליל הרבנות של דולהא.

מצאנו רשימה של בעלי בתים מפאליען־ליפשא שנדפסה בספר בית אשר (מונקעטש תרצ"ז), כדלקמן, חבל שהושמטו שמות המשפחה, אך גם בצורתה הנוכחית יוכלו יוצאי הכפר לזהות את מרבית השמות: ר' ישראל ב"ר אברהם זאב, ר' בנימין זאב ב"ר אברהם יעקב, ר' חיים בנימין ב"ר משה יעקב, ר' שמעון ב"ר מרדכי, ר' יוסף יהודה ב"ר יעקב מאיר, ר' אברהם ב"ר בנימין צבי, ר' אברהם יהודה ב"ר אהרן, ר' יהודה ב"ר מרדכי, ר' חיים מרדכי ב"ר שמואל אייזיק, ר' ישראל יהודה ב"ר שמעון דוד, הב' אפרים ב"ר צבי שו"ב, ר' משה ב"ר ישראל, ר' שמעון ב"ר חיים ישראל, ר' שלמה ב"ר יחיאל מיכל, ר' יצחק אייזיק ב"ר חיים ישראל, ר' יעקב לוי ב"ר שמואל אייזיק, האשה חיה שימענוביטש, ר' שלמה ב"ר שמואל אייזיק, הב' דוב ב"ר אברהם זאב.

לא עלה בידינו לראיין אף איש מיוצאי פאליען־ליפשא ולפיכך אין אנו יודעים אפילו דרך איזה גיטו גורשו יהודי הכפר הזה לאושוויץ, מסתבר שאף הם, כיהודי כפר ליפשא, הוכנסו לגיטו איזא ומשם גורשו לאושוויץ.

קאפאשנע

קאפאשנע (ברותנית: Kopasnovo, בהונגרית: Yernyes), כפר בנפת חוסט, כ־20 ק"מ מצפון מזרח לעיר חוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	7	—
1830	24	468
1880	115	—
1910	—	1828
1921	—	1846
1930	211	2230
1941	—	2781

היהודי הראשון שנרשם כתושב קאפאשנע הוא לייבא שמעון, הנזכר במיפקד היהודים של 1768, היה אב למשפחה שמנתה שבע נפשות ושילם 12 פלורין לשנה דמי חכירה.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו בכפר זה 24 נפש, ואילו לפי מסמך אחר שעדיין לא נדפס התגוררו בקאפאשנע ב־1832 ששה בתי אב, שהם 27 נפש, כדלקמן (בסוגריים מספרי הנפשות בכל משפחה) יושה הרשקוביטש (5), דוד הרשקוביטש (6), בעניא (=בנימין) הרשקוביטש (3), יונה שמענוביטש (6), דוד אהרונוביטש (5), מוניה יאסוביטש (2).

בראשית המאה העשרים אנו מכירים את שמותיהם של כמה מיהודי קאפאשנע שחתמו על ספרו של הרב מאיגלא, ר' מרדכי צבי אדלר "עיר מבצר" (סוואליווע תרס"ט), רובם קרוביו של הרב מאיגלא: אחי ר' שמואל יצחק סגל ש"ב

ר׳ אליעזר, ש״ב ר׳ אברהם יצחק סגל, ש״ב ר׳ שמואל חיים סגל שו״ב, דודי ר׳ מאיר סגל, דודי ר׳ יוסף סגל, ר׳ אייזיק, ר׳ משה מארקאוויטש, ר׳ שמואל יעקב ע״ה, ר׳ משה יוסף, ש״ב ר׳ דוד סגל.

זה כל מה שידוע לנו על קאפאשנע, לא עלה בידינו לראיין איש מיוצאי קאפשנע ולפיכך לא צלח בידינו להעלות פרטים ממקורות פנימיים אוטנתיים, מצאנו גם שתי עדויות קצרות ב״יד ושם״ שלפיהן הוכנסו יהודי קאפאשנע לגיטו חוסט ומשם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol XVI, Budapest 1976, p. 104.

עדויות בארכיון ״יד ושם״: 015/341 ; 015/1862.

סיקערניצא

סיקערניצא (ברותנית: Sekernice, בהונגרית: Szeklencze), כפר בנפת חוסט, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזא־יאסין, כ־10 ק״מ מדרום־מזרח לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	129	1383
1880	178	—
1910	—	2496
1921	—	2684
1930	590	3197
1941	685	3677

היהודים הראשונים

היהודי הראשון בסיקערניצא הידוע לנו הוא דוד ישראל, הרשום במיפקד היהודים משנת 1728. משפחתו מנתה ארבע נפשות: הוא עצמו, אשתו ושני ילדיהם. לפי המושגים של הימים ההם, היה דוד ישראל אדם אמיד למדי, שכן רכושו כלל גם סוס ושלושה פרים והחזיק משרת ומשרתת יהודים. מסתבר, שהיה בעל משק חקלאי חכור מידי אדוני הכפר, ואלו היו בהמות העבודה שלו. בשל סיבה בלתי ידועה היום לא האריך דוד ישראל ימים בכפר. במיפקד של שנת 1735 יושב בסיקערניצא היהודי מנשה אשר, הרכב משפחתו דומה להפליא לזה של קודמו: גם הוא בעל לאשה ואב לשני ילדים. אולם מנשה החזיק משרת אחד בלבד וכן היו לו שלושה סוסים, שלוש פרות ושני עגלים. הוא שילם דמי חכירה 41.40 פלורין לשנה, סכום הגבוה בהרבה מן הממוצע המצוי בתקופה זו. בעל חסותו היה האציל לבית קארוי, שרוב הכפר היה שייך לו.

במיפקדים הבאים של המאה ה־18, דהיינו בשנים 1745 ו־1768, אין זכר ליהודים בסיקערניצא. אין אנו יודעים, אף לא בדרך האומדנא וההשערה, הסבר לעובדת העדרם של יהודים מסיקערניצא תקופה ארוכה של עשרות שנים. לעומת זאת, בשליש הראשון של המאה ה־19, מיושבת סיקערניצא ביהודים רבים, יחסית, יותר מאשר רוב ישובי הסביבה. בשני הישובים הגדולים הסמוכים, חוסט מצפון ובישטינע מדרום, התגוררו בתקופה זו פחות יהודים. בעיר הוסט נרשמו בשנת 1830 132 יהודים, ואילו בבישטינע לא התגורר בשנה זו אף לא יהודי אחד. נראה, שסיקערניצא, היושבת בדיוק באמצע בין שתי הערים הללו, במרחק שוה מהן, שימשה מעין מאגר אנושי לשתיהן וביחוד לשניה — לבישטינע, שיהודי סיקערניצא ביקרו בה בימי השוק השבועיים והירידים השנתיים, שהיו ערים ותוססים וחלק ניכר מפרנסתם של יהודי סיקערניצא מקורם בבישטינע לימים, כשהותרה התישבות יהודית בה — יהודי סיקערניצא היו מן הראשונים שעברו אליה והתישבו בה ישיבת קבע.

הגיעה לידינו רשימה שמית משנת 1832, שבה רשומים שמותיהם של 31 ראשי בתי־האב היהודים בסיקערניצא. מסמך זה, שעדיין לא פורסם, מצוי בכתב־יד בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו שמור באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). להלן רשימת היהודים (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה) הכוללת 139 נפש: יעקב אפרים (4), יעקב דניאל (8), לייבה דאווידוביטש (7), מושקו שבתי (6), שאלומון לעבאוויטש (4), לייבה שמעונוביטש (6), הערצקא שאמועל (6), אהרן הערשקאוויטש (2), לייבה שמעון (5), מוטי ברוך (3), יעקב זעליג (6), הערשקו ברוך (7), ברוך לעבאוויטש (4), הערשקו מוזש (6), איצקוביטש [השם הפרטי חסר] (2), זעליג פארקאש (3), הערשקו שבתי (5), צ׳ערבעי (Cserbey) זעליג (6), מושקו איצקוביטש (1), דוד הערשקו (6), בערקו זשיד! (6), מארקו פאסטרנאק (6), הערשקו חיים (3), לייבה שאלאמון (7), הערשקו שאלאמון (4), מושקו מאטצא? (8), אברהם דוד (2), האלמנה רבקה דוד (3), האלמנה דינה זשיד! (1), האלמנה ביילקה זשיד! (1), האלמנה פריידא זשיד! (2). האמידים ובעלי הרכוש שביניהם היו יעקב דניאל, ששילם 100 פלורין דמי חכירה לשנה, לייבה דאווידוביטש ומושקו שבתי, שכל אחד מהם שילם 50 פלורין לשנה.

הקהילה

אין ספק שבשליש הראשון של המאה ה־19 כבר היתה סיקערניצא קהילה יהודית לכל דבר: לרשות היהודים עמדו, ללא ספק, שלושה המוסדות היסודיים, שבלעדיהם לא יתכנו כמעט חיי קהילה תקינים: בית תפלה, מקוה־טהרה ולהבדיל בית־עלמין. משום מה לא שפר גורלו של המקוה בסיקערניצא וכעבור דור או שנים חדל מלתפקד. בשנת תרל"א (1871) פונה מהר"ם שיק לקהילת סיקערניצא ולראש הקהילה בתוכחה מגולה על שאין להם מקוה: „להנגיד מו"ה מיכל נ"י ראש הקהל דקהל סעקערניצע. הנה שמעתי שעדיין אין לכם מקוה בישוב שלכם... ולזאת אני כותב לכל הקהל ומזהיר אותם על ככה שלא יהי' דבר זה קל בעיניכם... ועליכם החיוב והמצוה הזאת למהר ולהחיש מעשיכם. ולא תחוסו על הממון מה שצריך לזה כי הוא חייכם וחלילה לאיש לפרוש מן הציבור. ועל ראש הקהל ויחידי סגולה דקהלכם להתאמץ על זה ולהעמיד אנשים הראויים להשתדל ולגמור את המקוה במהרה... ואם צריכים עזר ממני אעשה אי"ה כל האפשר". המכתב נכתב ביום עש"ק דברים תרל"א ונדפס בספר דרכי משה החדש (מארגיטא תש"ב) עמ' מ"ח.

כעבור דור, בחלוף שלשים שנה, פונה האדמו"ר מספינקא בעל "חקל יצחק" אל שאר בשרו האב"ד בסיקערניצא, ששמו לא פורש, שוב בנדון המקוה שעשו בתיבה של עץ ונקבוה כשפופרת הנאוד ויותר קצת... והמקוה הזאת הוא מעין העומד בצד הנהר, האם די בנקב הלזה או צריך כמוציא רמון כמ"ש בעל התניא ובשו"ת „אמרי אש" (שו"ת „חקל יצחק" סי' נה מיום י"ב אדר שני תר"ס).

אין בידינו ידיעות על החיים הפנימיים בקהילת סיקערניצא. לקהילה היה שוחט מאז התארגנותה, אך לצערינו אין אנו יודעים מי הוא. בסוף המאה ה־19 היה שו"ב, שם השוחט ר' בנציון (שם המשפחה אינו ידוע, הוא מופיע בין החותמים — "פרענומעראנטן" — על ספר "אבני אליהו", מונקאטש 1890). לאחריו כהן השוחט ר' אהרון ווערצבערגער, שישב בסיקערניצא כבר בראשית המאה העשרים ולאחר מלחמת העולם הראשונה, כשנוסדה בקלויזנבורג הקהילה החסידית ("ספרדית"). נבחר ר' אהרון לשוחט של קהילה זו, נספה בשואה.

השוחט האחרון היה כנראה ר' יצחק דוד (גם שם המשפחה שלו לא עלה בידינו למצוא, שמו נזכר בין החותמים על ספר „בית אשר", מונקאטש תרצ"ז).

מתי נתקבל בסיקערניצא הרב הראשון? גם עובדה זו נעלמה מאתנו. לפי תשובתו של בעל "חקל יצחק" הנ"ל ברור שבשנת תר"ס (1900) כבר היה רב בסיקערניצא. שכן התשובה מופנית "לש"ב הרה"ג האב"ד סיקערניצא", אך כאמור שמו לא פורש. השם הראשון הידוע לנו הוא ר' דוד אלימלך וויס, שהיה עד למלחמת העולם הראשונה שוחט ומורה הוראה בקהילת ווישק (ע"ע), ואף הוא היה שאר בשרו של האדמו"ר מספינקא. אך בשנת תר"ס עדיין ישב בווישק, כפי שיוצא מתשובה שהשיב לו בעל "ערוגת הבושם" בשנה זו (לענין זה ראה בערך "ווישק"). ר' דוד אלימלך וויס נפטר בסיקערניצא ביום י"א באייר תרצ"ב (1932) (נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, עמ' 242). רבה האחרון של קהילת סיקערניצא היה ר' שלמה דוב וויס, אף הוא כקודמיו, ממשפחת אדמור"י ספינקא, אך ככל הנראה לא היה בנו של ר' דוד אלימלך. לפני סיקערניצא היה רב בקהילת פאביאנהזה שליד סאטמר (מעבר לגבול ההונגרי), אך ישב בעיקר בעיר קראלי. נדפסה ממנו תשובה אל ר' יואל כץ מערדעד, בענין יהודי מסיקערניצא שנשא אשה מחוסט, שחפץ להתגרש מאשתו, התשובה נדפסה בספר שו"ת "טללי אורות" הנספח לשו"ת מהר"פ שוסבורג, גרוסווארדיין תש"ב, עמ' פ"ט, התר י"ט, הרב חותם (בשנת תש"א): שלמה דוב וויס אבדק"ק סיקערניצא וגליל מלפנים אבדק"ק פאבי־אנהאזא שהיה מתגורר בקראלי.

מצאנו לזכרו של תלמיד חכם (וכנראה שהיה גם גביר) מסיקערניצא, ר' משה מושקוביץ בשני מקומות: 1) בין החותמים על ספר אבני אליהו הנ"ל (מונקאטש 1890). 2) תשובה אליו מאת הגאון בעל "ערוגת הבושם": לכבוד הנגיד ירא ושלם מו"ה משה מושקאוויטש נ"י בישוב סיקער־ניצא, בענין שרוצה לכתוב לו ספר תורה בשותפות עם אשתו... (שו"ת "ערוגת הבושם", יורה דעה, סי' רכ"ה, מיום ו' ויחי תרנ"ד).

השואה

כיון שלא עלה בידינו לראיין איש מיוצאי סיקערניצא, אין בידינו ידיעות על תהליכי השואה של יהודי מקום זה, אנו נזונים מכמה קטעי עדויות קצרות השמורות ב"יד ושם", שאין בהם אלא ידיעות מועטות בלבד.

אין בהם, לדוגמא, דבר על גזירות קיץ 1941, שבו גורשו אלפי יהודים ממארמארוש לפולין ורובם נרצחו בקאמניץ — פודולסק. נעתיק איפוא את הידיעות הכלולות בתוך העדויות. בכפר הותקן גיטו, שהיה אחד מתוך המשך הגיטאות שהוקמו במארמארוש הצ'כית. הגיטו הוקם ברחוב הראשי של הכפר והיהודים עצמם גדרו את הגיטו. לפי אחת העדויות היה המצב בגיטו זה, נסבל הודות לאספקת מזון סדירה של היודנראט, בגיטו, שהתקיים בסך הכל כארבעה שבועות, התגוררו בצפיפות כארבעת אלפים יהודים (לפי עדות אחת כחמשת אלפים) שקובצו לכאן מכמה כפרים.

הגיטו חוסל בחג השבועות תש"ד (28/29 במאי 1944).

ההטענה על הקרונות לא נעשתה בסיקערניצא אלא היהודים נלקחו לחוסט (כנראה לגיטו) ושם הועלו על הקרונות, אולם עד שהקרונות הגיעו חיכו תחת כיפת השמים יומיים וחצי רק התינוקות הוכנסו לבנין בית הספר.

בגיטו סיקערניצא הוכנסו יהודים מכפרי הסביבה כגון: דאנילוף, דראהיף, שאנדריף, סאלדובוש, וכנראה עוד כמה כפרים קטנים, אך לכאן הובאו גם יהודים מהכפרים הרחוקים כמה עשרות ק"מ: וואלאווע, נעגרעוויץ, קאליטשאבע ועוד כמה כפרים, שאומנם בינם לבין סיקערניצא עוברת דרך־המלך, אך לא מצאנו את ההגיון שהנחה את השלטונות בבחירת הישובים, שיהודיהם צורפו לסיקערניצא דווקא ולא לגיטו אחר כגון חוסט או טעטש.

ביבליוגרפיה

ר' משה שיק: דרכי משה החדש, מרגיטא תש"ב, עמ' מ"ח.
ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבושם, יורה דעה — חלק ב', סאטמאר תרפ"ו, סי' רכ"ה.
ר' יצחק אייזיק וויס: שו"ת חקל יצחק, ניו יורק תשכ"ו, סי' נ"ה.
ר' יואל כץ: שו"ת טללי אורות, בסוף ספר שו"ת מהר"פ שוסבורג, גראסווארדיין תש"ב, עמ' פ"ט היתר י"ט.
ארכיון "יד ושם": 015/998; 015/1546; 015/7284; 015/2789; 015/2879; 015/2926; 2075/1873 MI/E.

קערעצקי

קערעצקי (ברותנית: Keregky, בהונגרית Kerecke), כפר בנפת חוסט, כ־40 ק"מ מצפון לעיר חוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	5	—
1830	9	937
1880	75	—
1910	—	2505
1921	—	2507
1930	287	3060
1941	—	3311

לראשונה אנו מוצאים יהודים בקערעצקי במיפקד של 1768, שבו נזכר יהודי בשם שמוליא (= שמואל) משפחתו מנתה חמש נפשות והוא שילם 12 פלורין לשנה דמי חכירה, משום מה לא נתרבה מספר יהודי כפר זה ויהודים לא חיפשו את קרבת הכפר הזה. שכן 62 שנה לאחר מיפקד זה, בשנת 1830, עדיין לא הגיע מספר יהודי קערעצקי אלא ל־9 נפשות, בשנת 1832 התגוררו בקערעצקי שתי משפחות של יהודים וכל משפחה מנתה שש נפשות, יאנקו פארבנבלימען, ומענדל ה"יהודי", ובסך הכל כאמור 12 נפש.

הקהילה נוסדה כפי הנראה באמצע המאה ה־19, כלומר, בתקופה זו החלו החיים הקהילתיים בקערעצקי, שסימניהם המובהקים הם: מנין קבוע, מקוה טהרה, ואולי אף מקום לבית עלמין, אין אנו יודעים מי היה השוחט הראשון בקערעצקי. עשרות שנים, כנראה מסוף המאה ה־19 ועד שנות העשרים היה השוחט ר' חיים טיירמאן, תלמיד חכם ובעל הוראה, היה גם עסקן ציבורי ובין השאר דאג למעות רמבעה"ן של "כולל מונקאטש ועשרה בעצירקען" בשנת תרס"ט (1909) שנת ייסוד הכולל העביר יחד עם שני הבעלי־בתים המכובדים ר' אלתר פנחס אנגלענדער ור' עקיבא וויס, 378 כתר לקופת הכולל.

בשנות השמונים של המאה ה־19 התגורר בקערעצקי תלמיד חכם גדול ונשוא פנים, בעל בית היוצר כותב לו תשובה ומכתירו: "אהובי ידידי הרבני המופלג בתורה וביראה החסיד המפואר הישיש הנכבד כש"ת מו"ה ישראל דובער וויס" (שו"ת בית היוצר, יורה דעה, סי' נא ללא תאריך) מצאנו אותו גם בין החותמים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) יחד עם ר' אשר קליין ובנו ר' מאיר וויס.

בדור הבא ישב בקערעצקי תלמיד חכם בשם ר' יעקב בק, שהיה כנראה בעל הוראה ועסק בהוראה שלא על מנת לקבל פרס, כפי שיוצא מסגנון התשובה שכותב לו בעל ערוגות הבשם בזה"ל: "להאברך המופלג מו"ה יעקב בק נ"י בישוב קערעצקי י"א. ע"ד שאלתו אודות מה שהישראלים קונים מן הנוכרים חתיכות עצים דקים שקורין שינדלין והגויים עושים מהעצים שלהם, ודרכם להביאם על העגלות שלהם בשבת לחצרות של הישראלים ומניחים אותן בתוך החצר ולמוצש"ק מונין מספר השינדלין ומשלמין להם, ושואל מע"כ אם מחויבין למחות שלא יפרקו העצים בשב"ק בחצרות הישראלים או לא" (שו"ת ערוגות הבשם, אורח חיים, סי' סד ללא תאריך).

לא עלה בידינו לראיין איש מיוצאי קערעצקי ולכן אין בידינו ידיעות על החיים הפנימיים של יהודי הכפר בין שתי מלחמות העולם ולא על גורלם בשנות השואה, מצאנו זכרם של כמה מיהודי קערעצקי כחותמים ("פרענומעראנטן") על ספר זכרון שמואל (בארדיוב תרפ"ה), ונראה שהיו אלה ממכובדי הקהילה ומן העומדים בראשה, בראש החותמים נזכר ההצה"ק מו"ה חנוך העניך מייער אב"ד שליט"א, שאודותיו ידובר להלן, לאחריו נזכרים: עקיבא וייס (כנראה מצאצאי ר' ישראל דובער וייס הנ"ל), אלכסנדר סענדיר רויזמאן, חיים כץ, יצחק קליין, שלמה וייס, ר' חיים (טיירמאן), שו"ב ישראל שטיינברג.

כמוהם בכל ישובי הסביבה, השתייכה גם קהילת קערעצקי לגליל חוסט, וכבר ראינו שתי תשובות מאת שניים מרבני חוסט אל תושבי קערעצקי ובהן הדרכה להורות להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, יש להניח שרבני חוסט בכל הדורות, ביקרו לעתים מזומנות בקערעצקי ופקחו באופן אישי על חיי הדת והקהילה ותיקנו את הטעון תיקון, רבה הראשון של קהילת קערעצקי היה ר' אהרן זילברשטיין, בנו של הגאון הנודע ר' ישעיה זילברשטיין בעל מעשי למלך מוויצן, נולד בשנת תרל"ח (1878) למד בישיבת אביו ואחר כך בישיבת בעל קדושת יום טוב בסיגט ובישיבת בעל ערוגות הבשם בחוסט, כשהגיע לפרקו נשא את בת רבו בעל ערוגות הבשם, וישב סמוך על שלחן חותנו בחוסט עד לפטירת חותנו,

בשנת תרע"א (1911) הושיב אותו גיסו ר' אברהם יוסף גרינוואלד ממלא מקום אביו ברבנות חוסט, על רבנות קערעצקי, שחילק לו מתוך הגליל של חוסט ועל כמה ישובים בסביבה, לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לרבה של קהילת בעלעד במערב הונגריה (במחוז שופרון), ושם נפטר בגיל 61 ביום כ"ז אלול תרצ"ט (1939), ר' אהרן זילברשטיין התנהג בחסידות וגם בבעלעד האשכנזית לא החליף את לבושו החסידי, הניח אחריו ארגז מלא כתבי יד, חידושים על רוב סוגיות הש"ס ודרשות באגדה, תשובה אחת מעזבונו נדפסה לאחרונה בירחון "עולת החודש" ברוקלין שנה ב' קונטרס כ"ד תשל"ח עמ' תקמז—תקנא; שנה ג' תשל"ט קונטרס כו עמ' פו—פח.

בקיץ תרפ"ג (1923) זכתה קערעצקי לאחד הרבנים הנודעים בדור, גדול בתורה, אדמו"ר לחסידים ובעל יוחסין: ר' חנוך העניך מאייער, נולד בחודש אלול תרמ"ד (1884), אביו ר' יוסף דוד בר' שלמה מסאסוב ב"ר חנוך העניך מאלעסקי. בהיות ר' העניך בן ארבע נפטר עליו אביו ר' יוסף דוד והתחנך בבית סבו ר' שלמה, כבן ט"ו שנה נשא את בתו של בעל קדושת יום טוב מסיגט, כחמש שנים ישב סמוך על שולחן חותנו בסיגט עד לפטירת הקדושת יום טוב בשנת תרס"ד, כשחזר לסאסוב לבית סבו ר' שלמה, בהשפעת סבו נבחר ר' העניך לאב"ד סאסוב וכשסבו נפטר בשנת תרע"ט הוכתר גם כאדמו"ר מסאסוב.

בית מדרשו בסאסוב הפך למקלט לצעירים שערקו מהצבא הפולני ובחורים שסירבו להתגייס כשנתפסו כמה צעירים שהסתתרו בבית מדרשו של האדמו"ר מסאסוב והודו בכך בלחץ העינויים והמכות ברח ר' העניך ועבר את הגבול והתישב בקערעצקי, בבואו הפך הכפר למרכז חסידי גדול וחסידים מכל רחבי המדינה נהרו אליו, כי יצאו לו מוניטין כפועל ישועות. קהילת קערעצקי נתנה ביטוי לשמחתה הגדולה בזכייתה הבלתי צפוי שאחד מגדולי הרבנים והאדמו"רים התישב בתוכה בהדפיסה את הקונטרס: "דרשה אשר דר"ש דרש אדמו"ר הגאון האמיתי הצדיק המפורסם... חנוך העניך מסאסוב שליט"א בעת קבלת הרבנות בקהילת קערעצקי ובגליל יצ"ו בשנת תרפ"ג פרשת בהעלתך יצא לאור ע"י קהל עדת ישורון דפה קערעצקי", מונקאטש (תרפ"ג) (16) עמ.

ר' העניך לא התערב בשום מחלוקת וגם לא בריב המפלגות, רק פעם אחת יצא חוץ לגדרו, בחתמו על כרוז נגד הגימנסיה העברית במונקאטש, היה חובב ארץ ישראל נלהב והיה מעודד רבים לעלות לארץ ישראל, רבים מחסידיו ואנ"ש עלו ארצה הודות להמרצתו של האדמו"ר מסאסוב־קערעצקי, אך התנגד שבחורים צעירים יעלו בגפם, היה דורש מהם שיתחתנו קודם ורק לאחר מכן לעלות, היה תומך בישיבות ומוסדות התורה בארץ ישראל והיה מושיט עזרה נדיבה לשומרי שביעית.

בקיץ 1941 היה ברשימת המגורשים לפולין, שכן היה אזרח פולין, כלתו, אשת בנו הבכור ר' חנניה יו"ט ליפא, בתו של האדמו"ר מסאטאמר, באה במיוחד כדי להצילו מן הגירוש, הוא נמלט מקערעצקי והסתתר בבית בודד בין הרים מוקף יערות בקרבת העיר סאטמאר, רק מספר מועט של חסידים ידע את מקום מחבואו, מהם באו אליו כדי שיתפלל במנין, באחת השבתות הקיפו הז'נדארמים ההונגרים את הבית, פרצו לתוכו והגיעו גם אל חצרו, שבו ישב בניחותא ועבר על פרשת השבוע, הם נדהמו למראה ישיבתו השלווה והרגועה בכורסתו, הז'אנדרמים לא פנו אליו ולא דברו אתו אף מילה, רק בינם לבין עצמם אמר אחד לחברו: שהוא איש קדוש ואסור לנגוע בו — גם לאחר שפסקו הגירושים לפולין, לא חזר לקערעצקי, ר' חנוך העניך נפטר ביום ז' חשון תש"ג (1942) והוטמן בסאטאמר באהל של ר' יהודה גרינוואלד.

בנו בכורו היה ר' חנניה יום טוב ליפא, חתן דודו האדמו"ר מסאטאמר, שהקים את קרית ישמח משה, נפטר בדמי ימיו ביום י"א אדר תשכ"ו, ובנו ר' יוסף דוד ממלא את מקומו.

בנו השני ר' יואל טייטלבוים אב"ד קיראיהאז, שוקד עכשיו על הוצאת כתבי אביו, עד עתה הדפיס: שם הגדולים השלם עם הגהות עין חנוך, מדרש רבה עם הגהות עין חנוך, חלק א' מספר עיר חנוך.

לצערנו, לא עלה בידינו להעלות פרטים על הדרך שבה הקיץ הקץ על יהודי קערעצקי, קרוב לוודאי שרוב יהודי קערעצקי גורשו כבר ב־1941 לפולין, אף על פי שאין בידינו שום הוכחות על כך, לפי שתי עדויות קצרות הועברו יהודי קערעצקי לגיטו מונקאטש ומשם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו עמ' שו—שכ"ג.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר, חלק א' מונקאטש תרנ"ו, יורה דעה סי' נ"א.

ר' משה גרינוואלד, שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוועליווע תרע"ד סי' ס"ד.

עדויות בארכיון "יד ושם": 015/1674; 015/2615.

קאשעלי

קאשעלי (ברותנית: Koselovo, בהונגרית: Kesellymezö), כפר בנפת חוסט, כ־10 ק"מ מצפון לעיר חוסט, כל תושביו רותנים).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	54	1183
1880	243	—
1910	—	2546
1921	—	2651
1930	423	3093
1941	—	3526

היהודים הראשונים

במיפקד היהודים של שנת 1768 נרשם יהודי אחד בלבד בכפר קאשעלי, כפי שמסרו לנו כמה מיוצאי קאשעלי מסורת בפיהם שיהודי מ. זעליג שמו ובשם זה נרשם במיפקד הנזכר — היה אביהם מולידם של דורות יהודים בקאשעלי, אף על פי שבשעת המיפקד עדיין בודד היה ולא נשוי, הוא שילם 10 פלורין לשנה דמי חכירה לאדוני הכפר.

נראה שבמרוצת השנים הנותרות במאה ה־18 ועל אחת כמה וכמה בראשית המאה ה־19 נמשכה זרימת יהודים לקאשעלי, וקרוב לוודאי שבסוף המאה ה־18 כבר היה גרעין לקהילה העתידה, מכל מקום בשליש הראשון של המאה ה־19 כבר התגוררו בקאשעלי למעלה מחמישים יהודים (נפש) מספר מספיק לכדי מנין קבוע. במסמך משנת 1832, השמור עדיין בכתב יד בארכיון הממלכתי בבודאפשט, נרשמו שמותיהם של 11 ראשי המשפחות בקאשעלי הכוללים 62 נפש, כדלקמן (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): שמואל לעבאוויטש (9), הערשקו לעבאוויטש (4), הערשקו יוסף (7), יושה הרשקוביטש (6), דוד פרידמאן (6), נחמן קופלוביטש (7), הערשקו לאזארוביטש (5), לייבא דאוידאביטש (4), יאנקו ברקוביטש (6), מאיר יוסף (4), איצקו פראקאש (4).

הקהילה ואישיה

כפי שמסרו שרידי הקהילה היו בקאשעלי שני בתי כנסת, שניהם מעץ. אחד עתיק שלפי הערכת אנשי הקהילה לפני השואה היו ימיו כ־150 שנה, כלומר שהוא נבנה בשנת תק"ן (1790) לערך, הדבר מתקבל מאד על הדעת שכן כאמור בסוף המאה ה־18 היו בקאשעלי כבר יהודים במספר מספיק לכדי גרעין של קהילה וכנראה נגשו מיד לבנות בית כנסת, שהרי חומרי בנין עמדו לרשותם למכביר, כנראה שבמשך הזמן הורחב הבנין והותאם למספר המתפללים, שהלך וגדל, מן הסתם נבנה גם מקוה־טהרה באותה תקופה, שאף הוא עבר תהליכי הרחבה ושיכלול, ככל שנדרש. לפי עדות יוצאי הקהילה גם בית העלמין בקאשעלי עתיק וקרוב לוודאי שאף הוא החל למלא את יעודו בסוף המאה ה־18 או תחילת המאה ה־19.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1922, נבנה בית הכנסת החדש בקאשעלי, בנין בית הכנסת נאכף על יהודי הכפר בידי השלטונות, לאחר שהישן החל מראה סימנים של התמוטטות. השרידים מספרים שפעם במוצאי שבת לאחר הבדלה, כשכבר לא היה איש בבית הכנסת העתיק נפלה מן התקרה קורה גדולה, שעליה נשען הגג (יהודי הכפר ראו במאורע נס, שהדבר קרה כשלא היו מתפללים בתוכו) ואז הוכרז עליו כעל מקום סכנה, אך למרות הסכנה שבדבר, המשיכו יהודי קאשעלי להתפלל בשני בתי הכנסת וזאת בשל סיכסוכים תכופים שפרצו בין היהודים, פעם היה הסיכסוך על רקע של חסידות (רוב אנשי הכפר היו חסידי ויזניץ, אך היו גם חסידי ספינקא, דולינא וסיגט), ופעם על רקע של התנגדות (או תמיכה) בציונות, כל אימת שפרצה מריבה היו המתפללים פותחים את בית הכנסת הישן ומתפללים בו, עד שישרו ההדורים וחזרו להתפלל בבית הכנסת החדש. השרידים מעלים על נס את העובדה שמעולם לא קרה אסון.

הקהילה היתה שייכת לגליל חוסט ורבה של חוסט היה מבקר בקאשעלי כל שנה בלויית עשרות תלמידי הישיבה, השבתות שבהם ביקר הרב ותלמידיו השאירו את רישומם בלב אנשי הכפר עד היום הזה, הרב היה דורש בבית הכנסת (הנושאים העיקריים היו: נגד הפילוג והמחלוקת ובגנות הציונות). הרב ישב עם מכובדי הכפר ועמד על מצב יהודי הכפר מבחינה רוחנית ודתית (וגם כלכלית). במוצאי שבת ליוו את הרב ואת תלמידיו כל יהודי הכפר באבוקות דולקות.

בין שתי מלחמות העולם היה שוחט הכפר ר' יעקב מרמלשטיין, תלמיד חכם גדול ובעל הוראה ומחסידי ספינקא, הוא גם נתן שיעורים בבית הכנסת כל יום, נראה שהוא לא השוחט הראשון בקאשעלי אך שמו לא הגיע אלינו.

רובם הגדול של יהודי קאשעלי היו עניים מרודים ועמלו קשה מאד על המחיה ועל הכלכלה, רק שניים היו בעלי רכוש של ממש, ר' אברהם גרוסמאן — גבאי בית הכנסת ועמד בראש הקהילה רוב השנים שבין שתי מלחמות העולם בעל שדות ויערות. ר' יעקב סטרולוביץ — שהחליף את גרוסמאן בראשות הקהילה, אף הוא בעל נכסים שדות ובהמות. יהודי קאשעלי התפרנסו ממגוון רחב של עיסוקים, היו ביניהם סוחרים זעירים בעלי מלאכה במקצועות שונים, בעלי משקים זעירים, עגלונים שהובילו עצים להסקה לחוסט, כמה בעלי

מטעים של תפוחים ושזיפים, ששווקו ברחבי המדינה ועוד.

בשנת 1931 יסדו ניסן יאנקלביטש וחיים פוגל את הפועל המזרחי בכפר, כ־30 מבני הנוער הצטרפו לקבוצה זו, ערכו טיולים למדו עברית והיסטוריה של עם ישראל וכן שעורי תורה, בשנת 1937 עלה חיים פוגל ארצה, אך תוך זמן קצר נפטר ושבק חיים, היה מתלמידי הרב דושינסקי בישיבת חוסט והיה בן תורה שקבע עתים לתורה.

בין שתי מלחמות העולם היו נכבדי הקהילה ובני התורה בעלי הבתים הבאים החתומים על שני הספרים שו"ת ערוגת הבשם יורה דעה חלק ב' (סאטמאר תרפ"ו) וספר בית אשר (מונקאטש תרצ"ז), ר' אריה ליבוש באש, ר' זאב וואלף גוטסמאן, ר' דוב ברקוביטש, ר' אברהם גרוסמאן, ר' זכריה יודקוביטש, ר' יהודה יודקוביטש, ר' צבי סכולוביטש, ר' שבתאי יודקוביטש, ר' מרדכי גרוסמאן, ר' שמעון דוד הופמאן, ר' אהרן דוד פארקאש, ר' צבי אלימלך יאנקלביטש, ר' אהרן ברוקשטיין, ר' בנימין צבי ארונוביטש, ר' בנימין ברקוביטש, ר' צבי הרשקוביטש, ר' יעקב גרוסמאן, ר' משה שמואל שמולוביטש, ר' יהודה בר' יצחק כ"ץ, ר' דוד צבי בר' משה, ר' אליעזר סטרולוביטש, ר' נפתלי יעקב קופל הרשקוביטש, ר' יעקב סטרולוביטש, ר' נחמן ליב יאקובוביטש, ר' שלמה יצחק סטרולוביטש.

השואה

הליכי השואה בקאשעלי לא היו שונים מאלה שננקטו בכל ישובי הסביבה, בקיץ 1941 גורשו חלק גדול (וייתכן שרוב) מיהודי הכפר לפולין ורובם נרצחו ליד קאמניץ־פודולסק ומקומות אחרים.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי קאשעלי לגיטו איזה ושם הוחזקו עד סוף מאי. מצבם של יהודי קאשעלי בגיטו איזה היה טוב יותר מגורלם של רוב יהודי הגיטו, שכן הרותנים תושבי קאשעלי היו מסכנים את נפשם והיו מבריחים אוכל לגיטו לשכניהם היהודים, היו גם מקרים שיהודים היו חומקים בלילה מן הגיטו ומבקרים בקאשעלי הקרובה ומביאים מזון לגיטו, נראה שגויי קאשעלי התיחסו ליהודים בצורה אנושית, שלא כרוב הרותנים בכפרי הסביבה, הדבר מוכח גם מן העובדה, שארבעה צעירים בני משפחה אחת (שלש בנות ובן) מקאשעלי הסתתרו ביער, לאחר ששומר היער הבחין בהם מסר על כך לז'אנדרמים שהחלו מיד לחפש אחריהם ביער, אך הגוי מקאשעלי שסיפק להם מזון לא רצה להסגיר אותם על אף העינויים הקשים שסבל מידי הז'אנדרמים.

היום אין אף יהודי בקאשעלי, היהודי האחרון נפטר לפני שנים אחדות בעיר חוסט, הוא קיבל רשיון עליה ומרוב שמחה קיבל התקף לב והלך לעולמו, בית הכנסת משמש מחסן לתבואה.

ביבליוגרפיה

ראיון עם כמה מיוצאי קאשעלי.

עדויות בארכיון "יד ושם": 015/1339 ; 015/1348 ; 015/1386 ; 015/2519 ; 015/2518 ; 015/3146.

קושניצא

קושניצא (ברותנית Kusnive, בהונגרית: Kovácsrét), כפר בנפת חוסט, בין העיירות דילהא — קערעצקי, כ־30 ק"מ מצפון לעיר חוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	9	—
1830	49	769
1880	121	—
1910	—	1780
1921	—	1814
1930	324	2268
1941	—	2919

היהודים הראשונים

לראשונה נזכרים יהודים בקושניצא במיפקד היהודים של שנת 1768, שבו נרשמו שלושה בתי אב ובכל בית אב שלוש נפשות, ובס"ה תשעה יהודים, כדלקמן: האלמנה וואליטשאנע (Volycsane) (קרוב לודאי שהשם משובש) ששילמה 15 פלורין לשנה דמי־חכירה, ימנקיש זעליג שילם 12 פלורין, שמשון יוסף שילם 20 פלורין לשנה.

בשנת 1830 התגוררו בקושניצא כ־50 יהודים והדעת נותנת שכבר היה מנין קבוע פחות או יותר, במסמך השמור בכתב יד בארכיון הממשלתי בבודאפשט וצילומו באוניברסיטת תל אביב (אוסף מעהלר) רשומים שמותיהם של ארבעה ראשי משפחה בקושניצא בשנת 1832 הכוללים 31 נפש, כדלקמן: (בסוגריים מס' הנפשות בכל משפחה) מענדל פרידמאן (8), חיים פרידמאן (12), שלמה פרידמאן (8), זישא פרקאש (3).

על יהודי קושניצא בדורות הבאים אין בידינו שום פרטים כמעט, שכן לא עלה בידינו לראיין איש מיוצאי כפר זה, מצאנו שני רישומים של חותמים ("פרענומעראנטן") על ספרים שנדפסו בין שתי מלחמות העולם, על ספר זכרון שמואל (בארדיוב תרפ"ה) חתומים היהודים דלקמן, שהיו כנראה

מראשי הקהילה: מרדכי אליהו פרידמאן, משה יוסף פרידמאן, שמעון בן צבי, דוד פרידמאן, יצחק אייזיק פרידמאן, לייזר גרינברג, הב׳ חיים זיידא פארקאש, יעקב בן הענא גיטל עלאוויטש, הב׳ לייזר שטרן, שלמה אייזנר, חברה משניות; על ספר בית אשר (מונקאטש תרצ״ו) חתומים: קהל עדת ישורון, חברה משניות ע״י ר׳ אהרן אייזנר.

על ר׳ שלמה אייזנר ידוע לנו שהיה בנו של ר׳ אברהם זאב מנכבדי הבעלי בתים בנאוואסעליצה, הוא נולד בשנת תרל״ח (1878) והיה מתלמידי בעל קרן לדוד, בשנת תר״ס (1900) נשא את בתו של ר׳ צבי פרידמאן בקושניצא, ר׳ שלמה אייזנר היה מחשובי הבעלי בתים בקושניצא, סוחר אמיד, ביתו היה פתוח לרווחה, מחסידי האדמו״ר מקערעצקי וגם מחסידי סאטמאר, היה מקובל על כל אנשי הכפר כאיש חכם ונבון, ושאלו בעצתו בתחומים שונים. הועלה על המוקד באושוויץ ביום כ״ו אייר תש״ד (1944) אחד מבניו ר׳ צבי אייזנר, מכהן ברבנות בקהילת ״עזרת ישראל״ בעלענוויל ארצות הברית והיה ממקורבי האדמו״ר מסאטמאר.

גם על הליכי השואה של יהודי קושניצא לא עלה בידינו להעלות פרטים, מצאנו רק עדות אחת קצרה ביותר של נערה צעירה, שנמסרה בבודפשט בקיץ 1945 (ההעתק ב״יד ושם״) שלפיה הועברו יהודי קושניצא לגיטו ברגסאס ומשם גורשו לאושוויץ, אליה הגיעו ביום 23 במאי 1944.

ביבליוגרפיה

זכרונות המאור חלק ב׳ ניו יורק תשל״ד עמ׳ תמ״ד.
ארכיון ״יד ושם״: 015/2573.

שאנדריף

שאנדריף (ברותנית: Sandrovo, בהונגרית: Osandarfalva), כפר בנפת חוסט, כ־20 ק״מ ממזרח לעיר חוסט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	41	619
1880	182	—
1910	—	1285
1921	—	1223
1930	393	1466
1941	—	1738

במפקדי היהודים של המאה ה־18 לא נרשם בשאנדריף אף יהודי אחד, נראה שהיהודים הראשונים הגיעו לכפר זה בסוף המאה ה־18. בשליש הראשון של המאה ה־19 היה קיים בכפר המרכיב הראשון לקיום קהילה יהודית, כלומר מנין קבוע, שכן במיפקד של שנת 1830 כבר היו בכפר 41 יהודים (נפש), שהספיק כנראה למנין מתפללים קבועים, במסמך שעדיין לא נדפס והשמור בארכיון משנת 1832, רשימה שמית של 12 בתי האב בשאנדריף כדלקמן: (בסוגריים מס׳ הנפשות בכל משפחה) מאיר פוקס (5), לייבא יואל (6), איציק פוקס (2), אייזיק יעקובוביטש (4), שבתי פרידמאן (5), אבא מאירוביטש (6), שבתי פוקס (5), מושקו קופלוביטש (3), מאיר לעב (4), שלום פוקס (2), הערשקו קופלוביטש (4), האלמנה גנענדט (7).

בסך הכל התגוררו לפי רשימה זו 53 נפש בשאנדריף.

אין ספק שהאיש האמיד ביותר בתקופה זו היה אייזיק יעקובוביטש, שכן הוא חויב לשלם 50 פלורין לשנה דמי חכירה, סכום גבוה למדי באופן יחסי (הסכום הממוצע היה 10—12 פלורין).

אלה הן כל הידיעות בערך שעלה בידינו ללקט על שאנדריף, לצערנו לא מצאנו איש מיוצאי הכפר לראיין אותו, מצאנו גם שתי רשימות של אנשים שחתמו על ספרים (״פרענומעראנטן״), בשנות השמונים של המאה ה־19 כדלקמן: ר׳ משה בר׳ מאיר, ר׳ יעקב צבי, ר׳ מרדכי בן ברכה, ר׳ יצחק בן שרה, ר׳ חיים יהודה יעקובוביטש, ר׳ מרדכי בן שלום, ר׳ אברהם משה, ר׳ שלמה, ר׳ יצחק בן שרה.

הכפר היה שייך כנראה מבחינה קהילתית לקהילת סיקערניצא הסמוכה (11 ק״מ).

על השואה בשאנדריף נשתמרה בידינו עדות קצרה בלבד, שלפיה גורשו יהודים רבים (אין פירוט) בקיץ 1944 באכזריות מרובה, ב־18 באפריל 1944 הועברו יהודי שאנדריף לגיטו סיקערניצא ובאמצע מאי גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

עדות ב״יד ושם״: 015/1761.

טעטש והסביבה

טעטש	261
איגלא	272
בידעוולא	275
ביטשקוף	278
בילוואריץ	286
בישטינע	287
בריסטר	296
גאניטש	298
דיבווה	301
הרישוף	305
דילוון	306
וויל‌חוביץ	306
זוינוף	312
זוערמעזוף	314
טרעפוף	315
טערעכלא	319
טרנווה	320
טשעמאליף	334
לעה	335
מוקרה הגרמנית	335
מוקרה הרוסית	336
נובופליצה	337
ניאגובה	338
טערישעל	339
נרסניצה	339
פאדפלעשא	344
קאלין	344
קולודנה	347
קריווץ	348
קעניגספעלד	349
קערעקהעג׳	350
קראסנישורה	351
קריטשיף	351

טעטש

טעטש (ברותנית: Tacovo, בהונגרית: Técsö). עיירה על חוף נהר הטיסה, על קו מסילת־הברזל חוסט — סיגט. כ־30 ק״מ דרומית־מזרחית לחוסט וכמרחק דומה מערבה לסיגט. העיירה נבנתה בקרבת מבצר עתיק שהיה קיים כבר בשנת 1363. רוב תושביה רותנים עם מיעוט הונגרי ניכר (ב־1930 כשליש התושבים).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	9	1816
1880	321	—
1910	—	5910
1920	—	5399
1930	1525	7417
1941	—	10,731

ראשיתו של הישוב היהודי

במפקדי היהודים שנערכו בהונגריה במאה ה־יח נרשמו בטעטש כמה יהודים. במיפקד של שנת 1728 נרשם יהודי בשם יעקב בערקו, בעל משפחה ואב לילד אחד. ברשותו סוס ופרה. בערקו חוייב לשלם 15 פלורין לשנה דמי חכירה; במיפקד של 1735 שוב נרשם יהודי בשם בענדיא (Bendia) [כפי הנראה בענדעט], שהיה אב לארבעה ילדים. הוא היה כנראה אדם אמיד, שכן נרשמו אתו גם משרת ומשרתת ובבעלותו שני סוסים, שלוש פרות וחמשה עגלים. ואף על פי כן לא נתבע לשלם אלא 15 פלורין לשנה; במיפקד של שנת 1746 כבר התגוררו בטעטש שני יהודים ולהם נשים ושלושה ילדים. לאחד מהם היה גם משרת. שתי המשפחות שילמו 18 פלורין לשנה. שמותיהם לא נמסר במימצאי המיפקד.

במיפקד הבא שנערך בשנת 1768 כבר לא נרשם אף יהודי בטעטש. מכאן ואילך לא הורשו יהודים לגור בטעטש כמה עשרות שנים. קרוב לוודאי, שהאוכלוסייה המקומית, שהיתה באותה תקופה הונגרית ברובה, התנגדה נמרצות להת־ישבות יהודית במקום. והחוק ההונגרי עמד לצדם, שכן הקנה פריווילגיה לשלטונות הערים שהוגדרו בחוק כ״ערי שדה״ (Mezöváros) לא להרשות ליהודים להתישב בתחומיה. (לטעטש היה באותה תקופה מעמד של ״עיר שדה״). רק לאחר דיכוי המרד ההונגרי של 1848/49 ניתנה ליהודים זכות ההתישבות כמעט בכל הערים. אפילו במיפקד של 1830 לא התגוררו בטעטש אלא תשעה יהודים (שתים־שלוש משפחות), לפי רשיון מיוחד של שלטונות העיירה. נראה שהיו אלה יהודים בעלי מקצועות נדרשים שלא היו מצויים בין האוכ־לוסייה.

משנות החמישים ואילך, כשהותרה התישבות יהודית ללא הפרעה, הלך וגבר הישוב היהודי בטעטש והתרבה בקצב גובר והולך. רבים מיהודי הכפרים הסמוכים נהרו לטעטש ומצאו בה כר נרחב להתבססות כלכלית ומשקית.

רבנים ודיינים

טעטש זכתה לרב אב״ד משלה בתקופה קדומה יחסית, בשעה שלא התגוררו בה אלא כמה עשרות משפחות בלבד. זמן קצר לאחר שהגאון הנודע ר׳ שמעלקא קליין נבחר לרבה של חוסט (ע״ע) בשנת תרי״ב (1852), הושיב את בנו בכורו ר׳ יעקב קליין לרבה של קהילת טעטש ו״חלק לו מן הגליל שלו את גליל טעטש״, כפי שמספר נכד הרבי שמעלקא, ר׳ שלמה זלמן קליין רבה של סילאדי־טשעה בספרו של רבי שמעלקא (עמ׳ 39). ר׳ יעקב קליין נולד בעיר באלקאן, מקום הרבנות הראשון של רבי שמעלקא, בשנת תקצ״ג (1833) לערך. נשא את בת הגביר ר׳ וואלף מפרבר מאנאשטאר שליד קלויזנבורג. זמן קצר ישב סמוך על שולחן חותנו ועסק במסחר, אך הדבר לא עלה בידו ונענה לקריאת אביו לקבל על עצמו עול הרבנות בטעטש.

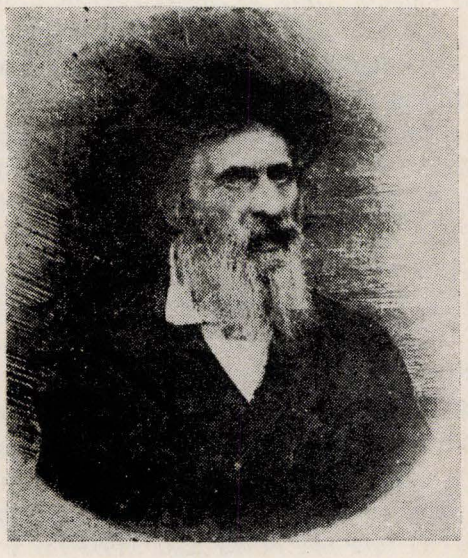
ר׳ יעקב קליין רצה לכתוב גיטין בטעטש ולשם קביעת המקום התיעץ עם גדולי דורו, ובראשם הגאון והצדיק ר׳ חיים הלברשטאם מצאנז. בשו״ת דברי חיים (חלק ב, אבן העזר סי׳ ק) תשובה בנדון כתיבת שם העיר ושם הנהר טיסה ״להרב המאה״ג המפורסם מו״ה יעקב נ״י במדינת אונגרין בק׳... בגליל מארמאריש״ [בתשובה נשאר מקום הקהילה ריק, אך כבר שיער אל נכון ר׳ חיים דב גרוס שמדובר בר׳ יעקב קליין ובקהילת טעטש (שם הגדולים מארץ הגר, מערכת ספרים, ב, כז, בהערת רחד״ג)].

ר׳ יעקב קליין לא ישב בטעטש אלא שנים ספורות בלבד, שכן לאחר שאביו רבי שמעלקא עזב את חוסט וקבל את רבנות סעלעש, בשנת תר״ך (1860), עזב גם ר׳ יעקב את טעטש וקבל את רבנות בילקא הסמוכה לסעלעש. ר׳ יעקב קליין נפטר בבילקא עוד בחיי אביו בדמי ימיו בשנת תרל״ג או תרל״ד (1873/74). (אגב, באותה שנה שיכל רבי שמעלקא בן נוסף, את ר׳ שלום קליין אב״ד האלמין, ושני האסונות התכופים שברו את לבו ונפטר אף הוא זמן קצר לאחר מכן). חידושיו של ר׳ יעקב קליין על ארבע מסוגיות הש״ס נדפסו בספר אביו צרור החיים (מונקאטש תרל״ו), בסוף הספר.

תשע־עשרה שנה (תרכ״ד — תרמ״ג, 1864 — 1883) ישב על כס הרבנות בטעטש הצדיק הנודע ר׳ חנניא יום

טוב ליפא טייטלבוים בן הייטב לב. נולד בסטראפקוב ביום א דחג השבועות תקצ"ו (1836). התחנך על ברכי אביו והיה חסידו המסור והאהוב של בעל דברי חיים מצאנז. לאחר פטירת הדברי חיים לא היה בכוחו לראות את העיר צאנז. כשישב פעם ברכבת שעברה את צאנז ישב בקרון בעיניים עצומות כשדמעות זלגו מעיניו. בטעטש נולד לו בנו בכורו בעל עצי חיים. לאחר פטירת אביו בשנת תרמ"ג נבחר למלא את מקומו כרב ואדמו"ר וראש ישיבת סיגט. נפטר בסיגט ביום כ"ט שבט תרס"ד (1904). בישבו בטעטש הופנו אליו התשובות הבאות: שו"ת אבני צדק לאביו, אורח חיים סי' נו, ק; אבן העזר סי' כט; שו"ת בית שערים, יורה דעה סי' שצ (תרל"ז). [פרטים נוספים על ר' חנניא יו"ט ליפא טייטלבוים וספרו קדושת יום טוב ר' ערך "סיגט"].

כשעבר בעל קדושת יום טוב לסיגט נבחר למלא את מקומו אחיו ר' אליהו בצלאל טייטלבוים, שנולד כנראה בגורליץ בשנת תר"י (1850) בשעה שבעל ייטב לב כיהן שם ברבנות. בשנת תרל"ה (1875) הושיב אותו אביו על כס הרבנות של פאליען־ריסקווע (ע"ע). הוא ישב על כס הרבנות בטעטש כשלושים וחמש שנה (תרמ"ג—תרע"ח, 1883—1918), התקופה הארוכה ביותר שישב בה רב. אף־על־פי שהאדמו"ר המוכר והמוצהר של חסידי סיגט היה אחיו בעל קדושת יום טוב ולאחר מכן בעל עצי חיים, אליהם נהרו חסידים מכל רחבי המדינה, היה ר' אליהו בצלאל בטעטש מעין אדמו"ר מקומי, שגם אליו נתקבצו יהודים רבים מן הסביבה שבאו להפקד בדבר ישועה ורחמים. בתקופתו נתרבו בטעטש חסידי סיגט, שהתרכזו מסביב להרב ר' אליהו בצלאל טייטלבוים, שזכה להוקרה והערצה מכל יהודי טעטש וסביבתה. הוא נפטר ביום כט אב תרע"ח (1918).

הרב ר' אליהו בצלאל טייטלבוים

בטעטש התגוררו שני בניו של ר' אליהו בצלאל טייטלבוים, ר' חיים ור' משה. ר' חיים טייטלבוים היה רבם של חסידי סיגט בטעטש. היה חתן ר' יעקב פאנעט רבה של קהילת רעטיאג בטראנסילוואניה (נפטר כמה שנים לפני השואה). כשהיה תינוק נפל מחלון ורגליו נפגעו. אביו חשב להוביל אותו לווינה לניתוח. לפני הנסיעה נסע לצאנז לבעל דברי חיים. כשקרא הצדיק מצאנז את הפתקא וראה את השם "חיים בן מרים" אמר הרי גם שמי הוא חיים בן מרים וגם אני סובל יסורים על הרגלים ואיני הולך לשום רופא. ר' אליהו בצלאל הבין את התשובה ולא נסע לווינה. ר' חיים טייטלבוים נשאר נכה־רגלים כל ימיו. הוא התפלל בקלויז סיגט והיה רבו של הקלויז. היה בעל תפילה מעולה ואדם נוח לבריות. גם חסידי וויז'ניץ תמכו בו (אגב, מצד אמו היה מנכדי צדיקי קאסוב, שכן אמו היתה בתו של הצדיק ר' פנחס יוסף האגר בן בעל תורת חיים מקאסוב). ר' חיים טייטלבוים היה מבקר גם בישובי הסביבה שבהם ישבו חסידי וויז'ניץ והללו קיבלוהו בכבוד רב. ר' חיים טייטלבוים נהרג על קידוש השם באושוויץ בחג השבועות תש"ד. בנו ר' פנחס יוסף, שנשא את בת דודו ר' משה טייטלבוים מטעטש, נועד לקבל את רבנות בישטינע, אך בגלל מחלוקת לא יצא הדבר לפועל. אף הוא עלה על המוקד בשואה.

ר' משה טייטלבוים נבחר לרבה של טעטש לאחר פטירת אביו ר' אליהו בצלאל. אך הוא היה אדם ידוע חולי וחלוש. למרות כוחותיו החלשים עבד את ה' במסירות נפש למעלה מכוחותיו. עד מהרה אזלו כוחותיו הפיסיים ונסע לאיטליה להבראה, שם נפטר בדמי ימיו, שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה. ארונו הובא לטעטש ונטמן באוהל ליד ציון אביו.

שנים אחדות לא ישב רב על כסא הרבנות בטעטש. בשנת תרפ"ח (1928) לערך נשא ר' מאיר גרינוואלד את בתו של הרב ר' משה טייטלבוים. כנדוניא נבחר לרבה של טעטש. היה בנו של ר' אברהם יוסף גרינוואלד בן בעל ערוגת הבשם. זמן קצר לאחר הבחרו לרב השיב לו ר' יוסף צבי דושינסקי: שו"ת מהרי"ץ חלק א סי' קמו (עש"ק נצבים וילך תרפ"ט): הרב הגדול בתורה צדיק נשגב ענף עץ אבות עומד לשם ולתהלה כש"ת מו"ה מאיר גרינוואלד נ"י אבדק"ק טעטש. בענין אדם שהלך לערכאות של גוים אם נזקקין לו. עשר שנים לאחר מכן השיב לו אחיו, ר' יהושע גרינוואלד, רבה האחרון של חוסט: שו"ת חסד יהושע [מהדורא קמא] סי' כח (י"ב למב"י תרצ"ט): ע"ד השמרים שבאו בתוך הפסח לחנות של נכרי ונתברר שבעלי הפאבריק הם יהודים העוברים על דת ישראל.

ר' מאיר גרינוואלד עבר את מוראות השואה בעבודת כפיה בגדוד עבודה באוקראינה כשמנת חלקו סבל בל יתואר. אשתו וילדיו נהרגו באושוויץ. לאחר המלחמה התישב בעיר טורונטו שבקנדה, בה נפטר ביום כח אלול תשכ"ה. בשנת תשכ"א הביא לדפוס את ספר זקנו מתוך כתב־יד שהציל דודו (בן המחבר) ר' לוי יצחק גרינוואלד אב"ד צעהלים וקהל ערוגת הבשם בברוקלין:

> ספר ערוגת הבשם, חידושים ופירושים על משניות אשר פעל ועשה הרב הגאון המובהק שר התורה... מרן משה בן... עמרם... סדרתי והוצאתי לאור עם קצת הערות קצרות... בן בנו של רבינו... מאיר גרינוואלד מלפנים אב"ד דק"ק טעטש והגליל, חונה פה טאראנטא, קאנאדא. ברוקלין תשכ"א. קנו, [4] עמ'.

בסוף הקדמת ר' מאיר גרינוואלד: בשעה שהוליכו אותי

לאוקראינה ויסרוני קשות... בעבודה קשה שברו עצמותי. אז לקחו את משפחתי וילדי הרכים... לאושוויץ להריגה.
בעמ' קמה—קנו: קונטרס חיבור לטהור, קצת הגהות, הערות וביאורים על הספר ערוגת הבשם על משניות אשר חנני ה'... מאיר גרינוואלד נכד רבינו המחבר זללה"ה.

הדיין הראשון בטעטש היה ר' יוסף מרדכי כהנא ב"ר יחיאל צבי ב"ר יוסף מרדכי בן בעל קונטרס הספיקות. תלמידם של בעל ייטב לב מסיגט והרבי ר' שמעלקא מסעליש. נראה שהגיע לטעטש יחד עם בעל קדושת יום טוב, או זמן קצר לאחריו. מכל מקום בשנת תרכ"ח (1868) כבר ישב בטעטש, שכן הוא חתום על ספר כסא רחמים (אונגוואר תרכ"ח). נראה, שר' יוסף מרדכי כהנא נבחר לדיין בטעטש להפיק את רצונם של חסידי קאסוב־וויז'ניץ, שכן, למרות היותו תלמיד הייטב לב, הזדהה ר' יוסף מרדכי כהנא עם חסידי וויז'ניץ. ר' יוסף מרדכי כהנא נפטר ביום יב סיון תרנ"ו (1896). הוא חיבר והדפיס את הספר:
ספר דברי צדיקים, אסיפת טעמי מצות רבות ומנהגים הקדושים... אשר לקטתי ואספתי מספרים ומפי סופרים גמרא ומדרש ראשונים ואחרונים [בסדר א"ב]... חלק א—ב. סיגעט תרל"ד—תרל"ו. [3], נח, [5]; [1], מו, [5] דף.
זהו הספר הראשון שנדפס בסיגט.

הדיין הבא היה ר' מאיר ווייס בנו של ר' אייזיק עביר ווייס, אחד מותיקי טעטש ומנכבדיה. תלמידו המובהק ר' אהרן מגיד בעל מחבר ספר בית אהרן (ראה להלן) מספר עליו: היה גדול בתורה צדיק נשגב ועובד ה' במסירות נפש וכל ימי חייו לא פסק פומיה מגירסא. הוא ידע את כל ששה סדרי משנה בעל פה והיה רגיל מדי פעם להזמין אליו תלמיד ולהשמיע בפניו שמונה עשר פרקי משניות בעל פה בדיוק נמרץ. בצד גדולתו בתורה היה שפל ברך וענו גדול. לא התערב בשום ענין שנדף ממנו ריח של פוליטיקה. היה מקורב אצל האדמו"ר מבעלז. באחד הימים הבחנתי כי המצב בביתו של רבינו דחוק מאד, למרות שהוא עמל להסתיר זאת. מסרתי לו עשרים כתרים צ'כיים, סכום גדול בזמן הזה. מה השתוממתי לראות כאשר אשתו פנתה אליו וביקשה חצי כתר והוא השיב פניה ריקן, בטענה כי אין לו. הרהרתי אחר מעשיו... כעבור כמה ימים קרא לי רבי ושאל אותי באם אבי יודע על הכסף שנמצא ברשותי ורק אחרי שהבטחתי לו כי ההורים יודעים על הכסף הסכים ליהנות מן הנתינה. ר' מאיר ווייס נפטר בשנת תרצ"ג (1933).

משנת תרצ"ג (1933) ועד לשואה כהן כדיין בטעטש ר' חיים ווייס בנו של הקודם. אף הוא, כאביו, היה רצוי ומקובל על כל שכבות האוכלוסייה, שכן, מעולם לא התערב בריב ובמחלוקת שבין המפלגות השונות והמחנות החסידיים למיניהם. אף הוא היה חסיד בעלז, אך הדבר לא השפיע ביחסיו עם בני קהילתו. מילא את כהונתו במסירות, בתבונה ובנאמנות וכל יהודי טעטש רחשו לו כבוד והערצה. מלבד שהיה תלמיד חכם מובהק ומוכר בכל הסביבה, היה בעל הוראה מנוסה ובקי בכל מכמני הפסיקה מראשוני הראשונים ועד אחרוני האחרונים. בשנות השואה נטל את חלקו במדה גדושה. לאחר יסורים רבים במחנות שונות נפטר בדרך שבין דאכאו לווארשא.

ארגון הקהילה

אין בידינו ידיעות בדוקות לגבי ראשיתה של קהילה מאורגנת בטעטש. מסתבר, שבאמצע שנות הארבעים של המאה ה־יט כבר היה קיים מנין קבוע ומן הסתם גם מקוה־טהרה ובית־עלמין. ידוע לנו בבירור, שבשנת 1851 החל ברישום שיטתי של הלידות, הנישואין והפטירות של יהודי טעטש גופה, כקהילת אם, וכשלושים ישובים וכפרים ומעלה מסביב לטעטש בשטח נרחב למדי. ישובים אלה, שהרכיבו אז את הגליל של טעטש, הם: קאלין, בעדעוולייע, ברוסטור, בישטינע, טשמאליף, קולודנע, דיבעווע, דיליוו, גרסניצה, גאניטש, ווילחוביץ, קערעקהעג', קניגספלד, בילווארין, טערנעווע, דראהיף, קריטשעווע, לעה־לונקא, קריווע, ניאגוב, מוקרה (הרוסית והגרמנית), זלאטארי, פאפלעש, טערעבלא, טרעסיף, קראסנישורה, טרעשעל, איגלא, וויבאריוו, ווערמעזיוו, ווינף. במרוצת הזמן התפלגו כפרים אחדים מקהילת טעטש והפכו קהילות לעצמן כשהן עצמן מרכז קהילתי לכפרים אחרים.

בסוף המאה ה־יט הוקם בית הכנסת ולידו (באותו מבנה) בית מדרש. בבית הכנסת התפללו יהודי העיירה, שלא היו מזוהים עם זרם חסידי משני המחנות הגדולים, סיגט ו־וויז'ניץ. מרבית המתפללים בבית המדרש היו חסידי סיגט, אליהם השתייכו רוב החסידים בטעטש, ובראשם רבי חיים טייטלבוים. לגוש החסידי השני בגדלו בטעטש, חסידי וויז'ניץ, היה קלויז גדול משלהם, בו התפללו כחמשה־ששה מניינים. חסידי ספינקא, בעלז ואחרים התפללו על־פי רוב באחד משלושה בתי התפלה הנזכרים, בדרך כלל לפי קרבתו למקומות מגוריהם. בית תפלה קטן היה בביתו של הגביר היחסן ר' צבי חיים מגיד (ר' לקמן), שהיה מחסידי אטענייע וכן בתי התפלה הפרטיים של ר' ישראל ווייס ומשפחת קרמר. בתי תפלה קטנים וארעיים היו גם לכמה מארגוני הנוער, כגון תפארת בחורים של צעירי אגודת ישראל, בני עקיבא ובית"ר.

אין בידינו שמותיהם של השוחטים הראשונים של טעטש, אף על פי שאין ספק שכבר בשנות הארבעים של המאה ה־יט עמד שוחט לרשות הקהילה המתהווה והגליל. השוחט הראשון הידוע לנו הוא ר' דוד יצחק הלוי וורצברגר, שמוצאו מן הישוב אינטרדאם שבטראנסילוואניה, שם כיהן אביו ר' שלמה וורצברגר עשרות שנים בעבודת הקודש והיה אבי שושלת משפחת השוחטים "זבח משפחה", שעשרות מצאצאיה עסקו בשו"בות ברחבי טראנסילוואניה עד לשואה (ואף לאחריה). לראשונה אנו פוגשים את ר' דוד יצחק וורצברגר בשנת תרנ"ד (1894) בטעטש, כאחד מן החותמים ("פרענומעראנטן") על ספר מראה יחזקאל על התורה (דעעש תרנ"ד). בנו, ר' משה וורצברגר, כיהן כדיין בקהילת אורשיווה, וניספה בשואה (היה בקבוצת ה"זונדר־קומאנדו" באושוויץ). נכדו של ר' דוד יצחק היה בין הנופלים על הגנת גוש עציון במלחמת השחרור. לאחר מלחמת העולם הראשונה כיהן כשוחט בטעטש ר' זאב מארקוביטש ולאחר פטירתו (באמצע שנות השלושים) נבחר חתנו ר' שלמה יוספוביטש, המכהן היום כשוחט באחת מערי אנגליה.

ככל שהקהילה התפתחה ואנשיה התרבו, התגבשו מוסדות הקהילה. ראש למוסדות הקהילה, מבחינת הזמן והחשיבות,

היתה החברה קדישא, שאמנם אין אנו יודעים אימתי נוסדה, אך רגלים להשערה שימיה כימי הקהילה עצמה. מלבד הפעולות שלמענן נוסדה, פעלה החברה גם בשדה העזרה הסוציאלית והפרישה אחוז ניכר מהכנסותיה לצרכי צדקה. במסגרתה התקיימו גם שיעורי תורה. בין שתי מלחמות העולם עמד בראש החברה קדישא ר' זלמן קאלוש. לשם לימוד תורה ברבים היו קיימות בטעטש שלוש חברות, בשלשתן חברים לעשרות. שתי הברות משניות, אחת בבית מדרש של חסידי סיגט ואחת בקלויז וויז'ניץ. חברה ללימוד הש"ס בבית הכנסת הגדול, שבה השתתפו תלמידי חכמים רבים ויודעים ספר. סעודות הסיום היו חגיגיות ונהרו אליהן מרבית יהודי טעטש. החברות למעשי צדקה וחסד: חברת ביקור חולים, חברת מלביש ערומים, חברת סנדקאות, חברת מתן בסתר. הקהילה גם החזיקה בית תמחוי צבורי. הג'וינט הקים בטעטש בנק להלואות קונסטרוקטיביות בתנאים נוחים לבעלי מלאכה ולסוחרים זעירים, מנהל הבנק היה ר' מרדכי גרוס. בתקופת המלחמה, כשנותקו הקשרים עם העולם החפשי, החזיקה את הבנק חברת OMZSA, החברה הסוציאלית המרכזית הכל־ארצית של יהודי הונגריה.

ר' מרדכי קראוס רה"ק

מראשי הקהילה בין שתי מלחמות העולם נזכיר את ר' אלישע רוט, אך במרבית השנים עמד בראש הקהילה ר' ישראל ווייס, יהודי בר־אוריין ובעל מוח חריף. הוא גם ייצג את יהודי טעטש במועצה המקומית ועל־פי רוב נבחר לסגן יו"ר המועצה. לפרנסתו עבד במשרד של עורכי־דין (לא־יהודים) והוא היה הרוח החיה במשרד ודרכו השכיל לגמול חסדים מרובים ליהודי המקום בהגשת יעוץ משפטי בענייניים רבים, שיהודים נזקקו להם. ר' יוסף זיכרמאן היה אחד מראשי הקהלה הפעילים ביותר. ר' בנימין שמילוביץ היה שנים רבות סגן ראש הקהלה ונציגה במועצה המקומית. מראשי הקהלה היו גם ר' שמואל גנץ, ר' מרדכי באש, מרדכי קראוס, שגם לו נודעה השפעה על השלטונות. לדוגמה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשטעטש היתה כבושה בידי הצבא הרומני, נשפט למוות יהודי בשם נתן זאגר, בהשפעת ר' מרדכי קראוס שוחרר.

חלק מן העיירה בשם קליין טעטש, מעברו הדרומי של נהר הטיסה, היה בין שתי מלחמות העולם בשטח רומניה (בשם Teceul Mic). בשנת 1930 היו בו 41 יהודים, שהיה להם מנין נפרד, אך הקשרים עם יהודי טעטש שמעבר לנהר־הגבול לא נותקו. לרבים היו רשיונות־מעבר תמידיים, שנוצלו גם לצרכי פרנסה, כגון העברת סחורות מבוקשות ממדינה למדינה. לאחר מסירת טראנסילוואניה הצפונית להונגריה, בחודש אוגוסט 1940, אוחדו שוב גם מבחינה מוניציפאלית.

רובם המכריע של יהודי טעטש, כמוהם כשאר יהודי מארמארוש, היו בעלי "צורה יהודית" בכל הנוגע ללבוש ולהתנהגות באורח חייהם כיהודים שומרי תורה ומתנהגים בחסידות. אך היתה בה גם שכבה דקה של אינטליגנציה בעלי השכלה כללית אקדמאית בעלי מקצועות חפשיים. כגון עורכי־הדין ד"ר לאזר, ד"ר הגדוש (אב ובן), ד"ר לאסלו וד"ר פעניו (Fenyö); הרופאים ד"ר גרינשטיין, שהיה רופא איזורי, ד"ר קעלערמאן, ד"ר ווייס, הרוקח באלאשא, מנהל חברת החשמל קאלוש ועוד כמה מהנדסים ופקידים. המבוגרים שבהם היו אמונים על התרבות ההונגרית ושפתה, אך הדור הצעיר שרכש את השכלתו לאחר מלחמת העולם הראשונה, היה מעורה גם בשפה הצ'כית וספרותה. בחלקם היו מסורתיים ובעלי הכרה לאומית חזקה.

החינוך היהודי בטעטש היה ב"חדרים" פרטיים. כעשרה חדרים היו קיימים בטעטש ובהם נתחנכו לתורה וליראת השם מרבית ילדי העיירה. החדרים היו בבתים פרטיים אותם שכרו המלמדים ל"זמן" אחד. היו מלמדים שהחזיקו את החדר שלהם כמה וכמה "זמנים" ברציפות באותו מקום, אך היו גם מלמדים שנדדו עם החדר שלהם ממקום למקום בכל תחילת "זמן". בחדרים אלה למדו ילדים מגיל הרך ועד לאחר הבר־מצוה. בגלל קשיים כספיים לא ארגנה הקהילה "תלמוד תורה" תחת פיקוחה, עד סף מלחמת העולם השניה. הרוח החיה בתלמוד תורה היה ר' יחזקאל ליבוביץ. אולם גם על החדרים הפרטיים היה פיקוח צבורי עקיף, שכן הרב, הדיין וגם בעלי בתים היו בוחנים את התלמידים לעתים מזומנות. בנין התלמוד־תורה נשלם בניינו בקיץ תרצ"ח, אך עוד לפני שהספיקו לחנכו הוחרם בידי הצבא הצ'כי, שהיה נתון במצב חירום, עקב הגיוס הכללי שנערך בסוף הקיץ (יום לפני ערב ראש השנה תרצ"ט). הבנין שימש איפוא קסרקטין למגויסים החדשים. זמן קצר לאחר מכן, כבשו ההונגרים את האיזור והבנין עבר לשימושו של הצבא ההונגרי. בסוף שנת תרצ"ט הוחזר הבנין לקהילה וללא טכס הועברו חלק מן החדרים לבנין זה. עד סוף תש"א (1941) התקיימו בו לימודים.

זמן מה היתה קיימת גם ישיבה בטעטש, שמספר תלמידיה נע בין 15—20, בהנהגת הרב ר' מאיר גרינוואלד (ייתכן שגם ר' אליהו בצלאל טייטלבוים החזיק ישיבה בחלק משנות כהונתו, אך אין לנו ידיעות על כך). מן הראוי לציין שדווקא על סף השואה ממש, בחורף של שנת תש"ד, התקיימה בטעטש מעין ישיבה, שנוהלה בידי ר' לייב גליק, מתלמידי ישיבת מיר, שרכז סביבו כעשרים בחורים בני 15 ומעלה וקיים

בביתו שיעורי תורה על רמה גבוהה, לפי שיטת הלימוד הליטאית, שהיה חידוש גמור בטעטש.

בית ספר יהודי חילוני לא היה קיים בטעטש, אך משנות השלושים ואילך היה מורכב בית הספר היסודי הממלכתי משלוש מערכות מקבילות. באחת המערכות היו התלמידים בכל הכיתות יהודים, במערכת שניה היו כתות מעורבות

בחורי טעטש שלמדו בישיבת פרסבורג

של יהודים וצ׳כים ובמערכת השלישית היו תלמידי כל הכיתות רותנים (ההונגרים למדו בבתי הספר הכנסיתיים הרומים־קאטולים והפרוטסטאנטים). גם בבית הספר החצי־תיכוני (Polgári) היו תלמידים יהודים רבים. לאחר הכיבוש ההונגרי הוטלו הגבלות חמורות ורק תלמידים יהודים מעטים למדו בו.

מקורות פרנסותיהם של יהודי טעטש וההרכב הכלכלי שלהם לא היו שונים ביסודם מאלה של רוב יהודי הכפרים שבאיזור: רובם חיו חיי דחקות כבעלי מלאכה וכשכירי יום בלתי מקצועיים, בכל העבודות הקשות והמפרכות שנזדמנו להם ובלבד להביא לחם לפי הטף והמשפחה ברוכת הילדים. היחוד בעיסוקיהם של יהודי טעטש היה ענף פירות האילן, וביחוד תפוחי העץ, שהסביבה היתה משופעת בהם ושטיבה המשובח (מסוג ״יונתן״) היה ידוע גם במקומות מרוחקים. כ־50 משפחות ממפרנסיה היהודים של טעטש התפרנסו מענף משקי זה, בעקיפין ובמישרים, בדרגות שונות של הצלחה. מאות קרונות של תפוחים עזבו את תחנת הרכבת של טעטש מדי שנה בדרכן לאיזורים מרוחקים במדינה — בוהמיה, מוריביה וחבל הסודטים — שהיו משלמים מחירים טובים בעד הפרי המשובח, שמוניטיו יצאו למרחקים. יהודים היו בעלי מטעים, מן הגדולים שבהם השותפים שמילוביץ — רוטנר; סוחרים, שהיו קונים את פרי המטעים ומשווקים אותם. מתווכים, אורזים ומובילים את הפרי, ועוד.

חלק ניכר מיהודי טעטש עסקו במסחר בענפים שונים. מן הבולטים: הסיטונאים הגדולים של דברי מכולת וכיוצא בהם, חיים רוט, יוסף זיכרמאן ומשפחת הולנדר, ששירתו גם את כפרי הסביבה. מעניין להוסיף, שרוט היה כהן, זיכרמאן לוי והולנדר ישראל. בליל שמחת תורה היו עולים לתורה לפי הסדר והיו מנדבים את כל העצים לבית הכנסת לכל החורף; וכן בתי המסחר הגדולים של לייב כ״ץ ומרדכי קראוס, שהיה גם בעל חנות לטקסטיל. סוחרי טקסטיל היו גם מרדכי לעבאוויטש ובן־ציון כ״ץ; מחסני העצים של משפחת שלומוביטש שמוצאה מסלוטפינה; בית חרושת לריבה מפירות המקום של השותפים הרשקוביץ — קראוס, שבו עבדו כמה עשרות פועלים, רבים מהם יהודים; בית חרושת ללבנים של חיים גרוס.

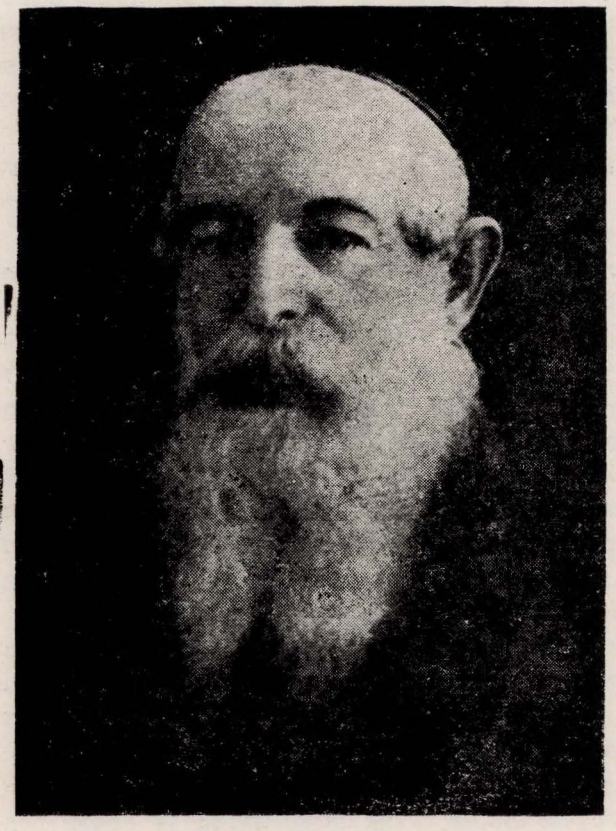
כל המפעלים הכספיים בטעטש היו בידי יהודים, להוציא את הסניף המקומי של הבנק הממלכתי. בנקים וקופות להלוואות ולחסכון היו בבעלותם של גרוסמאן, דאוויזוביטש, מרדכי באש ור׳ צבי חיים מגיד (עליו ידובר לקמן), רוב יהודי טעטש ורבים מן האוכלוסיה הלא־יהודית העדיפו את הבנקים היהודיים, שתנאיהם היו נוחים יותר ומנהליהם היו גמישים בעיסקותיהם, לעומת התנאים הנוקשים והבלתי נוחים לעתים של הבנק הממלכתי.

בטעטש היו כמה בעלי בתים תלמידי חכמים מופלגים, שכל זמנם הפנוי היה קודש ללימוד תורה. היו ביניהם למדנים בקיאים בש״ס ופוסקים וחריפים, שהיו ראויים להיות רבנים בישראל. אולם העדיפו להתפרנס מיגיע כפם ומשא־ומתן. אך עשו את מלאכתם ועיסוקם ארעי ואת תורתם קבע. יקצר המצע מלפרט את כל תלמידי החכמים של טעטש, כי רבים היו ורובם אינם ידועים כבר אפילו ליוצאי העיירה. כשלושה דורות לפני שעלה הכורת על יהודי הונגריה, ישב בטעטש תלמיד חכם ואיש חסיד מחסידי זידיטשוב בשם ר׳ אייזיק עביר ווייס, שהשאיר אחריו דור ישרים מבורך. הוא ישב בטעטש לפחות משנות השבעים של המאה ה־יט, אך קרוב לוודאי שכבר שנים רבות לפני כן התגורר בה (מצאנו אותו בין החותמים על ספר רביד הזהב, פרעמישלא תרל״ו). כל חמשת בניו היו גאונים בתורה משכמם ומעלה. שלושה מהם ישבו על מדין בקהילות ישראל והורו הוראה פסוקה לדורשיהם. את הדיין בטעטש, ר׳ מאיר ווייס, כבר הזכרנו לעיל. בן אחר היה ר׳ ישעיה ווייס, מורה הוראה ומגיד מישרים בסיגט, מגיד שיעורים ורב בבית הכנסת של משפחת כהנא. נולד ביום יד אדר תרכ״ד (1864) ונהרג על קידוש השם באושוויץ ביום כה אייר תש״ד. לדעת רבים היה אחד הלמדנים הגדולים ביותר בסיגט (פרטים נוספים עליו ראה ערך ״סיגט״); האח השלישי היה ר׳ דוד ווייס, שהיה דיין בקהילת אויבר־ווישווה (ע״ע); האח הרביעי ר׳ לייב ווייס, תלמיד חכם מוכר ומכובד על כל יהודי טעטש. הנהגת הקהילה היתה מחלקת לו את הכבוד הראוי לו בבית הכנסת ונהנה ממעמד של תלמיד חכם. הקהילה ביצרה לו פרנסה בכבוד, במסרה לו את הזכיון של מכירת השמרים, שהיתה בפיקוח הקהילה (נכדו ר׳ משה ווייס היה מלמדו של האדמו״ר מבעלז הנוכחי) בנו של ר׳ לייב היה ר׳ נפתלי הרצל הדיין המפורסם בווילחוביץ; האח ההמישי ר׳ הירש ווייס היה חתן הגאון ר׳ יוסף אלטר אפשטיין אב״ד מאגרוב ואוזיראן, מחבר ספר גנזי יוסף על ספר פרי מגדים, הפתיחה לאורח חיים (מונקאטש תרנ״ה), גנזי יוסף, הגהות וחידושים על הש״ס (בילגורייא תרצ״א). ר׳ יוסף אלטר אפשטיין היה מגדולי חסידי בעלז ומחותנם של אדמו״רי בעלז. בהשפעתו נעשה גם ר׳ הירש ווייס לחסיד בעלז (וגם אחיו הושפעו ממנו). אף על פי כן נקרא אחר כבוד מאת האדמו״ר הזקן מוויז׳ניץ בעל אהבת ישראל, כדי ללמד את בניו תורה.

משפחה מיוחסת בטעטש היתה גם משפחת שטיינמץ, שכל צאצאיה היו תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה. אבי המשפחה, ר׳ נפתלי הירץ שטיינמץ, היה מגדולי חסידי צאנז ושינאווא. אף הוא ישב כבר בטעטש משנת השבעים של המאה הי״ט לפחות (הוא בין החותמים על ספר אמרי שהם, קאלאמעא תר״מ). שני בניו, ר׳ יוסף מרדכי ור׳ נחמן שטיינמץ, ישבו אף הם בטעטש ועסקו בתורה ובחסידות. נכדו של ר׳ נחמן שטיינמץ (בן בנו ר׳ חיים) ר׳ אשר שטיינמץ, היה מגדולי הרבנים בטראנסילוואניה וקארפאטו־רוס. היה חתן ר׳ ישראל פריינד (בן הרב והאדמו״ר מאינ־טרדאם ונאסוד) רבה של רודנה והוניאד בטראנסילוואניה. כשחותנו נבחר לרבה של הוניאד מילא ר׳ אשר שטיינמץ את מקומו ברודנה. עד מהרה נודע שמו ברחבי המדינה והוזמן לערים שונות לעמוד בראש בית־דין לפסוק בדיני תורה מסובכים ומורכבים. ברודנה ניהל ישיבה חשובה, שלמדו בה כחמישים תלמידים. בשנת תרצ״ח נבחר לרבה של הקהילה החסידית בבערגסאס וגם שם עמד בראש ישיבה. לפני השואה הספיק להדפיס את חיבורו מקוה ישראל על ענייני מקוואות (סאטמאר תש״ג; נדפס שנית עם הוספות רבות ע״י חתנו: ירושלים תשכ״א). בספר פסקי־הלכה וחידושים גם מחותנו ר׳ ישראל פריינד וחותנו־זקנו ר׳

אברהם יהושע פריינד הרב מנאסוד. ר׳ אשר שטיינמץ נהרג על קידוש השם.

מגדולי היחס היה ר׳ צבי חיים מגיד הנ״ל ב״ר מאיר, נצר לגדולי עולם: המגיד מנאדבורנה בעל צמח ה׳ לצבי, ר׳ לוי יצחק מבארדיטשוב ובעל באר מים חיים. ר׳ צבי חיים מגיד נשא את בתו של ר׳ אפרים פישל פלדמאן מביטשקוב (ע״ע) בעל ידות אפרים ודגל אפרים. לאחר נשואיו התישב בטעטש והחל לעסוק במסחר בקנה מדה הולך וגדל והתעשר. הקים בית חרושת ליינות וזיקוק משקאות חריפים. העסיק במפעלו יהודים רבים. עסקיו פרחו והצליחו והסתעפו אל מעבר לגבולות המדינה. הוא ייסד בטעטש בנק למסחר ותעשיה ובין לקוחותיו היו גם סוחרים יהודים זעירים שחיו מן היד לפה, שהבנקים האחרים היו סגורים בפניהם בשל התנאים הבלתי נוחים. בנק זה היתה בו תשועה גדולה ליהודי

ר׳ צבי חיים מגיד

טעטש והסביבה הכפרית. למרות עשרו לא שינה ר׳ צבי מגיד כלום מלבושו החסידי. גם בנסיעותיו התכופות לפראג ולבודאפשט לא שינה כלום בחיצוניותו. היה דבוק לאדמו״רי אטענייע וויז׳ניץ. גם את בני ביתו חינך בדרך החסידות וביתו היה ספוג תורה ויראת שמים והתאכסנו בו רבנים ואדמו״רים והיה בית ועד לחכמים. הוא עצמו, למרות טרדותיו המרובות, היה קובע עתים לתורה וכל עתותיו הפנויות היו מוקדשות לתורה ולחסידות. הוציא במהדורה חדשה את הספר כתר תורה לאביו־זקנו ר׳ מאיר ב״ר לוי יצחק מבארדיטשוב, עם הקדמתו ועם הקדמת גיסו ר׳ משה ישראל פלדמאן רבה של דראגמירמשט, (שהוסיף קצת הגהות) (סאטמאר תרצ״ג).

מבית מגיד היו יוצאים כספים רבים לצדקה. ר׳ צבי חיים מגיד נפטר בטעטש ביום כא באלול תרצ״ט (1939). רוב בני משפחתו ניספו בשואה.

אחד מבניו שנותרו בחיים הוא ר׳ אהרן מגיד, שעבר את כל מוראות השואה. כאמור, למד בנעוריו בטעטש אצל הדיין ר׳ מאיר ווייס וכן אצל ר׳ יואל וועליטשקר, שהיה אחר כך אב״ד טרעסיף. אחר כך למד אצל בעל קרן לדוד בסאטמאר ובישיבתו של ר׳ מנחם מענדל האגר באויבר־ווישווה. בכל הישיבות שלמד הצטיין כעילוי ושמו הלך לפניו ברוב חריפותו ובקיאותו כשהגיע לפרקו נשא את בתו של ר׳ אברהם אליעזר ווייס האב״ד בעיר טאפולשאן שבסלובקיה. לאחר השואה היגרו לארצות הברית, אך הקימו בירושלים את הישיבה ״בית אהרן ואהל שרה״. לפרנסתו היה פעיל בתחום המסחר, שבו הגיע להישגים מרשימים, מהם קיים מוסדות ומפעלי תורה בארץ־ישראל ובארצות הברית. כל זמנו הפנוי הקדיש למפעלו הספרותי־תורני המונמנטאלי ״בית אהרן, על כללי הש״ס ובירורים בשמות תנאים ואמוראים״. בין השנים תשכ״ב—תשל״ה הופיעו מספר ענק זה עשרה כרכים בפורמאט גדול, המכיל 6205 עמודים וכולל את האות א׳ בלבד. ר׳ אהרן מגיד נפטר בבני ברק ביום יא מרחשון תשל״ט.

ממשפחה מיוחסת היה גם ר׳ משה הכהן קאהן, שהתישב בטעטש בראשית המאה. היה בנו של ר׳ נפתלי יעקב הכהן מעיר נאנאש שבהונגריה שהיה חתן ר׳ אריה ליבוש דאנציגר מטערצאל שהיה התן ר׳ ישראל יהודה שיף, אחיו של בעל ישמח משה. ר׳ משה הכהן נפטר בטעטש ביום ראש חודש תמוז תר״ץ (1930). בנו ר׳ נפתלי יעקב הכהן היה תלמידו המובהק של בעל ערוגת הבשם בחוסט. נשא את בתו של ר׳ חיים דובער הלוי וורצברגר מבורשה ב״ר שלמה שו״ב מאינטרדאם הנ״ל. ר׳ נפתלי יעקב הכהן נבחר לדיין בעיר קירליבאבא שבבוקובינה ולאחר מכן התישב בעיר מיהאלי־פאלווא שבטראנסילוואניה. בשנת תש״ח עלה ארצה והתישב בעיר חיפה. כאן החל באיסוף חומר לתולדות גדולי ישראל לאחר חתימת התלמוד ועד לדור השלחן ערוך, תקופה של כאלף שנה. תוך ארבע שנים עלה בידו להדפיס את ספרו בן תשעת הכרכים: ״אוצר הגדולים — אלופי יעקב, כולל תולדות גדולי ישראל מתקופת הגאונים הראשונים... משנת ד״א ש״נ החתימת התלמוד... עד ה״א ש״נ״ (בני ברק — חיפה תשכ״ז—תש״ל). זמן קצר לאחר השלמת ההדפסה נפטר ר׳ נפתלי יעקב הכהן.

תלמיד חכם צעיר ומיוחס בטעטש היה גם ר׳ יצחק מאיר הכהן ראפאפורט. הוא נולד בעיר ראווא־רוסקא שבגליציה בשנת תרנ״ט. אביו ר׳ יוסף חיים ראפאפורט היה רבה של העיר וניספה בשואה בבלויץ ביום טו אב תש״ב. היה נכד הגאון הנודע ר׳ דב בעריש ראפאפורט אב״ד ראווא־רוסקא בעל ספר דרך המלך על הרמב״ם (לעמבערג תרנ״ב—תרנ״ח). ר׳ יצחק מאיר ראפאפורט למד בהתמדה בבית אביו הרב בראווא־רוסקא. לאחר מלחמת העולם הראשונה נשא אשה מטעטש, בתו של ר׳ אברהם עביר ווייס, מנכבדי העיירה וגביריה, שניספה בשואה. ישב בטעטש על התורה בחברת אברכים מופלגים ואשתו ניהלה את בית המסחר. לאחר הכיבוש ההונגרי גורש מטעטש לרומניה בחג השבועות שנת ת״ש. הרומנים גירשוהו לבסרביה שנמסרה אותה שנה לבריה״מ.

ואילו הסובייטים גירשוהו לסיביר. לאחר תלאות רבות הצטרף ללגיון הצ'כי שהתארגן על אדמת ברית המועצות, שהצטרף ללוחמה נגד הנאצים. בלגיון הצ'כי נתמנה ר' יצחק מאיר ראפאפורט לרב צבאי. עם כניסת הלגיון לפראג השתחרר מן הצבא ונבחר לראב"ד של פראג. עשה רבות לתקנת עגונות ועגונים. בשנת תש"י היגר לארצות הברית ובה בנה את ביתו מחדש, בנשאו את בת ר' אשר רובין רבה של קארטשין. היום הוא אחד מרבניה החשובים של ברוקלין.

ומתורה למדע. אחד מחוקרי מדע הגרעין בכור האטומי הנודע שבעיר יוסטון הוא יליד טעטש, יהודה יואל לעבאוויטש. בצעירותו למד תורה בישיבת וויז'ניץ.

להלן עוד רשימה של בעלי בתים בטעטש, ת"ח, עסקני צבור, כלי קודש, ובעלי מלאכה כפי שנמסרה לנו ע"י ר' בנציון טאבאק יליד טעטש הגר בבני ברק.

ר' בן ציון כץ ת"ח ומתנהג בחסידות, היה חתן רבי יואל דויטש הרב מגאניטש, לר' בן ציון שלשה חתנים תלמידי חכמים, ר' צבי לעבוביטש, ר' מרדכי אנשיל לעבוביטש, ור' מאיר דויטש, בנו של גיסו הרב משה דויטש רבה של גאניטש שעלה לאר"י וכיהן כרב בנתניה.

מלמדים ומרביצי תורה בעיר היו ר' זיידא פויגל, ר' משה דוד טאבאק, ר' שמואל מלמד, ר' צבי הויפמאן, ר' מעכיל לעבוביטש, כולם חסידי ויזניץ,

ר' נפתלי רוזנפלד חסיד שינעווע ובניו ר' שמואל חיים רויזנפלד חסיד ויזניץ נלהב (ע"ע וילחוביץ) ר' משה רויזנפלד הנקרא משה טעטשער (ע"ע חוסט) ר' לייבוש רויזנפלד גבאי דח"ק איש חסד וצדקה, ר' שרגא פייביש וחתנו ר' יצחק כץ עסקן צבורי, ביתו היה פתוח לרווחה. ר' אברהם הילמאן מחשובי ונכבדי העיר רודף צדקה וחסד חסיד סיגט־סאטמאר, בביתו היו מתאכסנים האדמו"רים לבית סיגט, ר' נתן אלי אורנשטיין ת"ח ובעל מדות תרומיות בעל אכסניה לאדמו"רי ויזניץ, ר' הרצל כהנא חתנו של ר' מרדכי חנה מווילחוביץ גבאי של הקלויז וויזניץ, בניו ר' משה צבי כהנא ור' שמשון כהנא, ר' חיים עזריאל לעבוביטש הש"ץ בקלויז וויזניץ בעל קול ערב, ר' יצחק כהנא חסיד אטניה, בניו לייב ומאיר ת"ח נספו באושוויץ שני בנים שלמה ושמואל עלו לאר"י.

בחברה תהלים היו גומרים כל יום ספר תהלים החל משעה 3.00 לפנות בוקר. באמירת תהלים השתתפו בעלי מלאכה שהתפרנסו מיגיע כפם ר' אשר ענזיל הרשקוביץ הזגג, ר' יודא אהרן גאנץ הסנדלר, ור' טובי' פסטינגר סוחר, בחברה משניות למדו יום יום ר' אלימלך לעבוביץ הפחח. ר' חיים דוד ב"ר אברהם הסנדלר ור' יצחק הלפרט, בשעור גפ"ת של הרב מאיר גרינוואלד, השתתפו ר' יעקב איצקוביץ ור' דוד גרינברג, סוחרים זעירים.

השואה

מיד עם כיבוש המקום בידי הצבא ההונגרי, ב־15 במארץ 1939, הורע מצבם של יהודי טעטש. ההונגרים המקומיים, כמעט שליש מאוכלוסיית טעטש, שבתקופת המשטר הצ'כי היו נוחים ליהודים, בהיותם הם עצמם מיעוט לאומי נסבל, נתגלו בתקופת השלטון ההונגרי־נאצי, כאנטישמים, כצוררי ישראל ולהוטים אחר רכוש יהודי. אך גם בין התושבים הרותנים היו משתפי פעולה עם השלטון ההונגרי האנטישמי. השלבים הראשונים של הרדיפות האנטי־יהודיות בטעטש, עד קיץ 1941, לא היו שונים מאלו של מקומות אחרים במארמארוש; כלומר, גזירות כלכליות בעיקר, ששבר את מטה לחמן של רוב המשפחות בטעטש. אין איפוא טעם לחזור ולגולל אותם גם כאן (ראה בערך "חוסט" לדוגמה). אך היו גם נגישות פיסיות, אף הן על רקע כלכלי, כגון מעצרם של כמה ממשפחת מגיד המכובדת, כבר בשנת 1939, בתואנה שעברו עבירות כלכליות של הפיקוח הממשלתי על מטבע וסחורות. באותה שנה אירעו גם כמה מקרים של חוליגניות מידי צעירים הונגרים, שהתנפלו על בית הכנסת ופגעו בו. בעקבות מעשה זה התארגנה תורנות של שמירה על בית הכנסת על־ידי צעירים יהודים. פגיעות מסוג זה אירעו גם בשנים הבאות. זכורים במיוחד שני המקרים של יום א' דסליחות תש"א, כשקבוצת הונגרים ארבה ליהודים שיצאו מן המקוה והיכו אותם; ושל יום א' דסליחות תש"ג, כשחייל הונגרי בדרגת סמל פרץ לבית הכנסת באמצע אמירת הסליחות וחירף וגידף את היהודים ודתם. הצעירים משה אנגלמאן יעקיל הרשקוביץ ויחזקאל לוי (בנו של הרב מוואראהל) אזרו עוז להתמודד אתו ולהוציאו מבית הכנסת.

כל האירועים הללו הם כאין וכאפס לעומת המאורע הטראגי של אוגוסט 1941, שבו גורשו מטעטש כעשר משפחות (45—50 נפש), בעטיה של גזירת האזרחות. כל המגורשים הובאו לעיירת הגבול יאסין (ע"ע) ומשם הועברו במשאיות לגליציה. כולם נרצחו בידי ההונגרים והגרמנים, רובם ליד העיר קאמנץ—פודולסק. הם נורו בידי חיילים ליד בורות שנכרו לשם כך. מכל המגורשים לא חזר איש. בין הנרצחים גם בתו לאה של הרב ר' חיים טייטלבוים עם שלושת ילדיה. בתכניתם של ההונגרים היה לחזור על מבצע נפשע זה פעם נוספת, אך בינתיים נזעקה הנהגת יהדות הונגריה בבודאפשט והתערבה בדרג העליון של השלטון ההונגרי והגזירה בוטלה.

עשרות יהודים מטעטש מצאו את מותם בשדות אוקראינה בהיותם מגויסים בשרות עבודת הכפייה במסגרת הצבא ההונגרי. הם הועבדו בפרך בשדות מוקשים, בתת־תזונה, בקור מקפיא, בהתעללויות שפלות ואכזריות וברציחות ישירות.

גם על יהודי טעטש עברו קרוב לשנתיים של שלוה יחסית, החל בסוף קיץ 1942 ועד סוף החורף של 1944, תחת שלטונה של ממשלת קאלאי. אף על פי שגם בתקופה זו לא חסרו בטעטש פגיעות והשפלות, כפי שיוצא בבירור מרישומיו של ר' אלימלך באש (ראה לקמן). עם הכיבוש הגרמני, ב־19 במארץ 1944, החל הקץ גם על יהודי טעטש. כבר למחרת הכיבוש היו יהודי העיירה הפקר גמור לכל חלאה וכל סאדיסט יכול היה להתעלל ביהודים כאוות נפשו. צעירי ה"לוונטה" הורשו להכות ולהשפיל ככל העולה על רוחם. בערב פסח תש"ד עצרו כמה אנשים ונלקחו לעבודות. בליל הסדר פרצו לבית הרב ולבתיהם של נכבדי הקהילה בתואנות מצוצות מן האצבע במטרה להטיל אימה על היהודים ולהשבית להם את חג החרות. צעירים יהודים, ביניהם זוסיא ארי' קויפטייל ארי' אינהורן (ארנון) התארגנו לעמוד נגדם והחזירו להם מנה אחת אפיים.

בימי חול המועד פסח נערכו רישומים של יהודי טעטש.

הם נצטוו להירשם במשרד שהוקם במיוחד לשם כך. באחרון של פסח נקרא ר׳ ישראל ווייס, ראש הקהילה האחרון של טעטש, למשרדי המועצה המקומית ונצטווה להודיע ליהודים על הקמת הגיטו למחרת היום. בו במקום הוטל עליו התפקיד של ראש היודנראט, אך בתירוצים שונים עלה בידו להתחמק מתפקיד נורא ואכזרי זה. לראש היודנראט נבחר יענו (יעקב) רוט. שאר חברי היודנראט נבחרו על־פי מקומות מגוריהם. לכל איזור נתמנה יהודי, שעליו הוטלה האחריות על כניסה מסודרת לגיטו.

בתחילה הוחלט לשלוח גם את יהודי טעטש לגיטו הענק שבעיר מאטע־סאלקא שבהונגריה, אליו נשלחו רוב יהודי מארמארוש הצ׳כית. אך לאחר ששתדלנות של יהודי טעטש ובתמיכתם של כמה חברי מועצה הונגרים, שמצפונם הראה סוף־סוף סימני חיים, הוקצה מקום מיוחד לגיטו בעיבורה של העיירה, בשטח שהשתרע בין בית הקברות הנוצרי ובין נהר הטיסה, בחלקו הדרומי של העיירה. האוכלוסייה הלא־יהודית שהתגוררה בשטח שהוקצה לגיטו פונתה משם, אך בתיהם נשארו סגורים והיהודים צופפו בבתים יהודים בלבד, בצפיפות שלא תאומן. בחדר קטן נדחסו 10—15 נפש. חלק מן היהודים התגוררו בחצרות, בעליות גג, במרתפים, במבנים ארעיים, ברפתות ובדירים ובכל שטח פנוי. מפקדת הגיטו היתה בביתו של ר׳ יצחק זיידמאן חתן ר׳ צבי מגיד.

יהודי טעטש לא קיבלו עליהם את הדין ולא השלימו עם הגזירה. הם נקטו אמצעים שונים כדי לדחות את הגזירה. בסכומים גדולים ניסו לשחד את ראשי המועצה המקומית שיוכרז על יהודי העיר כנגועים במחלת הטיפוס, ולפיכך אי־אפשר לצופפם בשטח קטן, כדי שהמגפה לא תתפשט. כשנראה היה, שאכן עלה הדבר בידם ואף הוצהר על כך מטעם הרופא האזורי, סוכל הדבר על־ידי מזכיר המועצה מאתיאש וואידיץ׳, נאצי מרושע, שהיה יוזם את רוב המעשים האנטי־יהודיים בטעטש מאז הכיבוש הנאצי ומבצע אותם בהתלהבות יתירה. הוא הזמין מחוסט את הרשות הרפואית המחוזית וזו ביטלה את קביעת הרופא המקומי. יהודי טעטש הוכנסו איפוא לגיטו באיחור של כעשרה ימים.

לגיטו טעטש הובאו יהודים גם מן הישובים והכפרים הבאים: דיביווע, ווישק, וויניף, גאניטש (בחלקם), קערעק־העג׳; ספינקא ורעמיט (שני האחרונים ממארמארוש הרומנית). לפי עדותם של כמה מניצולי השואה היה מספר היהודים בגיטו טעטש כששת אלפים נפש. נראה שיש משום הגזמה קלה במספר זה. סיכום מספר היהודים בכל הישובים הנזכרים מגיע לכדי חמשת אלפים בקירוב.

המצב בגיטו טעטש היה בכל רע. מלבד הצפיפות הבלתי נסבלת והאיסור לעזוב את שטח המגורים ברוב שעות היום, סבלו רוב הכלואים רעב מתמיד. המטבח הצבורי לא סיפק אלא מעט מזעיר מן הצרכים. ההונגרים הצעירים בפלוגות הטרום־צבאיות ״לוונטה״ היו מכים ומתעללים בנער וזקן, טף ונשים. כל הגברים עד גיל 55 היו חייבים ל״התעמל״ כל בוקר, שלא היה אלא צורה אחרת של התעללות ברוטאלית, צעקות, קללות, בזיונות וניבול פה. מובן, שגם הז׳אנדרמים ההונגרים היו מכים ללא הרף ללא שום סיבה וביחוד בחקירותיהם אחר רכוש מוסתר. מנדל פיינטוך, לדוגמה, הוכה עד סף המוות. לאחר מכן לא הוחזר לגיטו. הוא נשלח לאחד ממחנות המעצר בפנים המדינה ועד היום הזה אין יודעים מה עלה בגורלו.

היו נסיונות אחדים של בריחה מן הגיטו, אך כמעט כולם הסתיימו במזל ביש. הבריחה כשלעצמה לא היתה מסובכת יתר על המידה. הצרה היתה שלא היה לאן לברוח ולהמלט. הרותנים היו עוקבים אחר המסתתרים ביערות ומסגירים אותם לז׳אנדרמים. הנמלטים נמסרו לטיפולו הסאדיסטי של מאתיאש גאידיץ׳; מוכים ופצועים, מגולחי ראש (כולל נערות), כששביל שערות בצורת שתי־וערב הושאר על ראשם, הוחזרו לגיטו.

שתי משפחות, משה פוגל ומנדל כהן, לא הוכנסו לגיטו, בשל היותם מוגדרים בחוק כ״יהודים מיוחדים״. אחת בזכות ראש המשפחה שנפל במלחמת העולם הראשונה; השניה משום שראשה נפח את נפשו במחנה עבודה כשנה לפני כן. אך זכויותיהן המיוחדות לא עמדו להן בשעת הגירוש לאושוויץ. גם יהודים אלה הועלו על קרונות הגירוש.

יהודי טעטש והסביבה גורשו לאושוויץ בשני משלוחים. המשלוח הראשון יצא ביום ב סיון תש״ד (24 במאי) והגיע לאושוויץ בשבת ערב שבועות; המשלוח השני גורש ביום ד סיון (26 במאי) והגיע לאושוויץ ביום ב דחג השבועות. לפני שהועלו על רכבת הגירוש רוכזו בבית החרושת לריבה שליד תחנת הרכבת, שם נערכו חיפושים מדוקדקים בחפציהם ועל גופם ושוב הוכו ללא הבחנה. את הלילה האחרון עשו במרתף, שהיה מלא מים ובוץ ושרץ עכברושים. בליל אימים זה נתקפו כמה אנשים בטירוף. בקרונות דחוסים 70—80 נפש הגיעו יהודי טעטש לאושוויץ. בכמה מן הקרונות הוציאו גופות שנפחו נפשם בדרך היסורים והתלאות, שעט אנוש לא יתאר אותן.

על האוירה בטעטש בשנות השואה נשתמרה תעודה מיוחדת, שרידים מרישומיו של ר׳ אלימלך באש מטעטש, מן השנים 1942—1944, כמה ימים לאחר הכיבוש הגרמני. ר׳ אלימלך באש, תלמיד חכם וסופר מהיר בעברית וביידיש, נשרף באושוויץ ביום ב דסוכות תש״ה יחד עם 32 יהודים מטעטש, שמסרו נפשם ולא יצאו לעבודה ביום הכיפורים. כולם נשלחו לשריפה והועלו על המוקד על קידוש השם וקדושת יום הכיפורים. מכתביו של ר׳ אלימלך באש נשתמרה גם חוברת ביידיש שתוכנה פורים־שפיל, שהועלה בפורים ת״ש בטעטש. החרוזים הנאים ביידיש עשירה ועסיסית מתארים את ההוי הקהילתי בטעטש.

בשורות דלהלן כמה מובאות מרישומיו של ר׳ אלימלך באש בשנות השואה ככתבם וכלשונם. השרידים נמצאו על־ידי אחיו ר׳ יעקב באש, מאחרוני היהודים בטעטש, וכשעלה ארצה בשנת תשל״ט הביאם אתו ומסרם לבתו של ר׳ אלימלך באש, הגב׳ פרחה (בלימא) סנדרוביץ׳ בעיר לוד.

1942, יאנואר:

[תיאור מפורט של ההפליות נגד היהודים בחלוקת כרטיסי המזון. נותנים להם להמתין בתור ימים שלמים, תוך התגרות, דברי לעג וזלזול].

בקיץ תש״ב אחר הפסח היינו בפחד גדול עבור הגירוש דסלאוואקייא.

יוני:

חיפשו בביתי בדקו בחורים ובסדקים... ודברו קשות. שלחני תיכף עמהם [עם השוטרים] לשער העיר... אח"כ הציגו אותנו לפני שר מסלאטפינא עשה פרטי־כל ופטרני בשלום.

יולי:

בצאתי מבית המדרש בא לקראתי משה מגיד ואמר שלא אלך בדרך המלך כי ראש השוטרים חוטף יהודים מן השוק לשער העיר ומכה אותם באכזריות. הלכתי... בדרך עקלתון ושני ימים לא הלכתי להתפלל.

בלכתי מבית המדרש בשבת קודש פ' מ"מ ברחוב ר' ישראל ווייס נער אחד... זרק אחרי אבנים וכאשר חזרתי להוכיחו עוד זרק יותר. הערל באניאס ראה.

השקץ אמקראש זרק אבן לפתח חדרי כלומר מבחוץ על פתח החנות. ובו ביום רדף השקץ מאקאן אחר בן שכני ורקק על ראשו. וכאשר הוכחתיו העיז פניו נגדי. למחרת השקץ מאקאן הנ"ל רדף אחרי הילד בן לאצי פוקס והכה אותו על לא דבר. ביום עש"ק עקב ספר אינדיג איך שבנו כתב לו מן הטאבאר [מחנה עבודה באוקראינה] שר' זאב וויזעל עם כל משפחתו [ממגורשי קיץ 1941] נהרגו ולא נשארה כי אם נערה אחת והיא מתגוררת עמהם. טרם נרצח עמד [ר' זאב וויזל] לפני אילן וצעק בבכי שיביא אותו לקבר ישראל.

אוגוסט:

תיאור הלכי־הרוח בין אישי הקהילה בקשר למצב. חלקם פסימיים וחלקם אופטימיים. לדעת מר רוט: הישועה קרובה ובשבועות אחדים יוכל לצמוח ישועה; לעומתו מר ווייס: עוד תוחלת ממשוכה ואין נפקא מינה ותועלת בשום נצחון כי אי אפשר לנצחו [את האויב הגרמני] לא בחרב ולא ברעב ואפשר להמשיך עוד [את המלחמה] ב' שנים.

בערב תאמר מי יתן בוקר ונלך לבית המדרש שמא נשמע חדשות טובות וכו' לפעמים נשמע איזה שקר מעוף הפורח [ראדיו] אבל מה התועלת? עוד יותר צר בהודע אח"כ שהוא שקר.

1943, מארץ:

שבועות אחדים אחר נפילת סט"ג [סטאלינגראד, 2 בפברואר 1943] היו העולם שמחים ודימו אשר הישועה הנה היא כבר אחר כתלינו. אבל בפ' כי תשא נהפך מעט הגלגל מסיבות שונות: א) כי האשכנז החל מעט לנצח... ב) הידיעות הנוראות מסל[ובקיה על הגירושים וההשמדות], ג) הדרשה הנוראה מהצורר געב[עלס שר התעמולה הגרמני]. וכל השבוע נחה מרה שחורה עמוקה על כל אחד והלכו אבלים וחפוי ראש. בליל ש"ק בבית המדרש סיפר יוסף משה בשם הנערה בת ראדין מסלאטווינא בשורות נוראות מעיר פראג איך שהורגים שם אחבנ"י [אחינו בני ישראל] בגאז קאמערן ורב יגון ואנחה בלב כל אחד.

1944, מארץ:

ימי פחד

אחרי המנוחה הקצרה ששררה תחת ממשלת קאלאי פתאום נעשה מהפכה. ביום ב' פ' ויקרא [20 במארץ] כאשר שבה זוגתי תחי' מעיר הבירה סיפרה איך שבאו אשכנזים רבים לשם... שהעולם שם בפחד גדול והעיר פ[עסט] נבוכה. הלכתי לבית המדרש וספרתי ויעקב ראטה צחק מכל זה ואמר שאי אפשר. ביום ג' נתחזקה השמועה גם משאר מקומות ולאט לאט נתפרסמה הידיעה והעולם התחיל לפחד מאד. בש"ק בחצות היום העבירו קול בהכרזה מהשלושה גזירות משש עד שש [כלומר הוכרז עוצר־בית משש בערב עד שש בבוקר] וכו'... ביום ג' במנחה ומעריב ניחם אותנו הרופא. ספר אז שהאדומים הם ב' ק"מ מטשאפ ויעקב בערגער ספר שהם תחת קאלאמאיי...

אפריל:

כל ימי השבוע של פ' צו עברו בסגנון אחד. הפחד היה... בבחינת ויחד יתרו, כלומר מצד אחד שמחנו בשמענו שהאדום ממשמש ובא, ומצד השני פחדנו מאד לנפשותינו מה יהי' עמנו. בלב כל אחד עברו פחדים שונים. יש אמרו שיש לחוש שלא יאספו אותנו כולנו לאיזה מחנה נצורה ויש אמרו שיש לחוש מאד בנוסם שלא יתנקמו כטבעם. חשבנו עצות איך להנצל אם לילך ליער ולהתחבא אצל ערלים מכירים וכדומה. מאז ניתן הדת משש לשש ממש נתקיים בנו בערב תאמר, כלומר כל הלילה היינו סגורים ולא ראינו ולא שמענו כלום. אז קוה קוינו על הבוקר שיבא. תמיד הייתי מעשרה הראשונים בבית המדרש ובנפש צמאה חכיתי לשמוע איזה חדשות. כל אחד שאל מחבירו היש מה חדשות? מה שמעת וכו'.

ליל ד' גזרו ת"ץ [תענית צבור] על יום ד' [5 באפריל] כי על אז נגבל אסיפת הרשעים להתיעץ בשאלת היהודים [כנראה בדבר הקמת הגיטו בטעטש].

מן הדת הנ"ל, כלומר משש לשש, התחלנו להתפלל מנחה ומעריב בשעה 5 אחר צה"ר. גם אז הייתי מעשרה הראשונים. אני באתי תמיד בשעה 4 כי כל היום ישבתי בביתי ודמיתי אולי אולי אשמע איזה דבר טוב במנחה ומעריב.

ביום ד' בא יענא [ראטה] ואמר שהאשכנזים הם פה ושלא אבוא להתפלל כי אם אגלח זקני ומאז הפסקתי לילך [לבית המדרש].

בשבוע הזה התחיל הקול להתגדל שהאדום מתקרב ובא. ביום ד' וה' התחלנו להכיר בסימנים בולטים שאמת הוא שמתקרב, כי כל יום ויום ראינו אוטים [מכוניות] עם פליטי אשכנז יורדים, כלומר בורחים.

האשכנזים שבאו לכאן — ביום ד' [5 באפריל] — עסקו במלאכת הטעלעפאן ולא נגעו ביהודים. מחשבות שונות עברו עלי כל היום בשבתי בביתי בימי היגון והאנחה. למשל, ראיתי שילדי משחקים ולבי נשתפך עליהם. כלומר מי יודע מה יהי' עמהם? מה יהי' עם כלי הבית, ספרים, מכתבים שונים וכדומה. זוגתי רוח אחרת הי' אתה. אני נתווכחתי עמה שלא תנקה על הפסח ושלא לסייד. אבל היא עבדה עבודתה כנהוג והיא דברה על לבי לאמור, שכל עוד שאנו חיים צריכים לחכות לטוב וד' יעשה הטוב בעיניו.

בני יצחק בראותו דאגתי הגדולה אמר שאקנה אקדוח עם כדורים ולירות כל בני ביתנו.

במחשבות ודיבורים ופחדים כאלו נהגנו כל היום. כפעם בפעם שמענו גם מעט דברי תנחומים והיו כמים קרים לנפש עיפה. למשל, ביום ה' בחצי היום עבר סאזאד [פלוגת עבודה] אחד ובתוכם הי' שיע מאטאוויטש[?] ואמר שאין לפחד כי הם בורחים לנפשותם ואין להם פנאי להשחית, רק שלא יסובבו בחוצות. הוא אמר שהבריחה היא שלא כדרך הטבע. כזאת שמעתי עוד ביום ד' קודם מנחה ומעריב מן שמשון כהן בשם גיסו של שלמה הקצב.

ביום ה' צו [6 באפריל] אספו יהודים רבים לנקות שלג ביער הידוע.

כאן מסתיימים הרישומים של ר' אלימלך באש. הוא לא רשם כלום מתהליך ריכוז היהודים והכנסתם לגיטו ולא מן החיים בתוך הגיטו (ואם רשם לא הגיעו לידינו). אף על פי שאין ברישומים האלה משום חידוש ואינם מגלים דברים שלא היו ידועים גם מעדויות אחרות, בכתב ובעל פה, יש בהם למסור בצורה אוטנתית את האוירה ואת נבכי הנפש של יהודי טעטש בימי "יגון ואנחה" (כביטויו של הכותב) מרים אלה, כשתקוה ופחד משמשים בעירבוביה. מן הראוי לשים לב לסגנונו העברי החי והשוטף של יהודי מטעטש, שסיגל לעצמו את השפה מתוך ידיעות בית רבן ולימוד המקורות.

לאחר השואה החלו לחזור אליה מן השרידים. באביב 1945 כבר היו בטעטש כ־40 צעירים וצעירות משארית הפליטה. היה נסיון של שיקום מעין קהילה. ערב ובוקר התפללו במנין ובתמיכת הג׳וינט הוקם מטבח ציבורי כשר. עם הוודע ההחלטה לצרף את קארפאטו־רוס לרפובליקה האוקראינית הסובייטית נפוצו מיד כמעט כל השרידים ועברו לרומניה ומשם הגיעו לעולם החפשי, רובם עלו לארץ־ישראל. השרידים מספרים, שהידיעה הראשונה על הסיפוח לברית המועצות הגיעה בעצם יום השבת בשעת התפילה. חלק מן המתפללים הורידו את טליתותיהם ובאין שום חפץ בכיסיהם (בשל איסור טילטול) עברו את הגשר לקליין טעטש שחזרה לרומניה. אלה שאיחרו את המועד סיכנו את נפשם בחצותם את הנהר בשחיה ואף נפלו מהם קרבנות. כך נורה ביוני 1945 צעיר אחד (חתנו של ר׳ יוסף רוטנר) בתוך הנהר.

בשנים הראשונות לשלטון הסובייטי היה קיים צל של קהילה. היו שנים שהשלטונות עצמו עין מקיום מנין בתנאי שהמתפללים יגיעו לעבודה בזמן. היו זמנים שקיום תפילה בצבור היה נחשב לעבירה חמורה. בנייני הקהילה הוחרמו בידי השלטונות. בית הכנסת הגדול משמש היום מועדון ספורט; בבנין התלמוד תורה התמקמו המשרדים של הקואו־פרטיב הממשלתי. המקוה הוא בית מרחץ צבורי. בית העלמין הוזנח במשך שנים. בשנים האחרונות שוקם וגודר בעזרת התמיכה הכספית שהושיט ר׳ אהרן מגיד מארצות הברית. כיום מתגוררים עוד בטעטש ששה יהודים, כולם בעמדות כלכליות וצבוריות בכירות, אך חיים יהודיים ודתיים אינם קיימים. יהודי שרוצה לומר קדיש בימי זכרון או להתפלל במנין בימים נוראים נוסע לחוסט.

טעטש קטן (קליין טעטש)

כנזכר לעיל נשאר קליין טעטש בשטח הרומני, גשר שעל פני נהר הטיסה חיבר אותה לטעטש רבתי.

11 משפחות וכחמישים נפשות גרו בקליין טעטש, מצבם הכלכלי היה משופר, לרובם היו חנויות ובתי מרזח, שסיפקו מזון ומשקאות חריפים לצד הצ׳כי שאזרחיה באו ללא הפרעות לשבור מצרכי מזון שהיו זולים בהרבה בצד הרומני, לעומת זאת הובאו מהצד הצ׳כי דברי הלבשה ומוצרי תעשיה שהיו זולים אצל הצ׳כים.

בקירבת הגשר היה ביתו של ר׳ אלי׳ פויגל בעל בית נכבד ובעל חנות גדולה, יחסיו עם פקידי המכס היו טובים, והושיט עזרה לעוברים ושבים לשני כיווני הגבול. ביתו שימש מקום מנוחה קצר לרבנים ואדמו״רים שחיכו לעבור את הגשר, או בחזרם מצ׳כיה, בעל הבית נכבד נוסף בשם ר׳ משה אלי׳ הרשטיק בעל חנות מכלת שגם לו היו יחסים טובים עם פקידי המכס עזר גם הוא לכל הפונים אליו בסידורים לחצות את הגבול, שניהם ר׳ אלי׳ פויגל ור׳ משה אלי׳ הרשטיק זכו לעלות ארצה אחרי המלחמה, התבלט בין תושבי המקום ר׳ זונדל פויגל בעל בית מרזח שהיה הרוח החיה בישוב הקטן, יהודי ת״ח בעל תפלה ובעל קורא, הוא נספה באושוויץ.

במקום היה בית כנסת, מקוה, ת״ת וכל יתר השרותים קיבלו מאחותם הגדולה גרויס־טעטש.

מבול של צרות ניתך על הישוב הקטן בשנת 1940 כאשר נספח לשלטון ההונגרי, היהודים נושלו מפרנסתם וקופחו מכל הזכויות, גורלם היה כגורל יהודי טעטש.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם ר׳ יצחק גרשוני וכמה מיוצאי טעטש.

שלמה: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל״ו, עמ׳ תסט—תעז.

זכרונות המאור, חלק ב, ניו יורק תשל״ד, עמ׳ רנז—רנח; תקג—תקו.

ר׳ חיים הלברשטאם: שו״ת דברי חיים, חלק ב, אבן העזר, סי׳ ק.

ר׳ יוסף צבי דושינסקי: שו״ת מהרי״ץ חלק א, ירושלים תשט״ז, סי׳ קמו.

ר׳ יהושע גרינוואלד: שו״ת חסד יהושע [מהדורא קמא], ניו יורק תש״ח, סי׳ כח.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 140, 308, 748.

עדויות ב״יד ושם״:

015/4 ; 015/469 ; 015/502 ; 015/530 ; 015/576 ; 015/613 ; 015/682 ; 015/846 ; 015/869 ; 015/909 ; 015/923 ; 015/927 ; 015/1252 ; 015/1264 ; 015/1287 ; 015/1347 ; 015/1379 ; 015/1427 ; 015/1433 ; 015/1434 ; 015/1435 ; 015/1543 ; 015/1590 ; 015/1596 ; 015/1634 ; 015/1679 ; 015/1801 ; 015/2110 ; 015/2294 ; 015/2307 ; 015/2381 ; 015/2533 ; 015/2620 ; 015/2718 ; 015/2771 ; 015/2933.

איגלא

איגלא (ברותנית: Uhla, בהונגרית: Uglya), כפר בנפת טעטש. כ־30 ק״מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	72	953
1880	379	—
1910	—	3207
1921	—	3199
1930	600	3862
1941	—	4862

ראשיתו של הישוב היהודי

לראשונה נזכרים יהודים באיגלא בשנת 1746. במיפקד היהודים של אותה שנה נרשמו שני גברים ואשה אחת. במיפקד זה לא נוקבו שמות היהודים, אלא מספרם בלבד. מסתבר, שהאשה היתה נשואה לאחד הגברים והשני היה פנוי. לא היו להם ילדים ולא משרתים. הם שילמו בסך־הכל 6 פלורינים לשנה דמי חכירה, סכום זעום. מן הסתם היו עניים מאד והתפרנסו, כרוב יהודי מארמארוש בתקופה זו, מבישול משקאות חריפים ומרוכלות.

במיפקד של שנת 1768 נפקדו באיגלא שלושה יהודים, כולם בעלי משפחה. הרישום מסתפק בשמותיהם הפרטיים: לייבא, שמשפחתו מנתה חמש נפשות, שילם 20 פלורין לשנה; לאזאר, אף משפחתו מנתה חמש נפשות ושילם 15 פלורין; ואילו חיים היה בעל לאשה, אך ללא ילדים. הוא לא שילם דמי חכירה ואף לא היטלים אחרים, כגון מס רגיל ומס גולגולת, בשל עניותו. ייתכן שהוא עבד בשירותו של לייבא או לאזאר. כל היהודים הגיעו לאיגלא מגליציה.

ארגון הקהילה

אין בידינו ידיעות בדוקות על תקופת התארגנות הקהילה. אך כיון שבשנת 1830 התגוררו כבר באיגלא 72 יהודים מותר להניח שבראשית המאה ה־יט כבר היה מנין קבוע באיגלא. באותה תקופה החלו מן הסתם לצמוח גרעיני המוסדות הקהילתיים, כגון מקוה טהרה, חברה קדישא. מאוחר יותר התארגנה חברה משניות ומלמדים החלו להרביץ תורה לילדי ישראל.

בין המשפחות הראשונות באיגלא היתה משפחתו של לייב מארקוביטש, שרוב יהודי איגלא היו מצאצאיו. בשנות השמונים של המאה ה־יט ידועים היהודים דלקמן, שהיו כנראה מראשי הקהילה: ר׳ מנחם סג״ל לנדא, ר׳ שמחה סג״ל לנדא, ר׳ יצחק אייזיק גרינבערג, ר׳ יהונתן בנימין ב״ר יצחק, ר׳ אלטר ב״ר זאב צבי כהנא. השוחט באותה תקופה היה ר׳ יצחק אייזיק האלפרין, מחסידי ספינקא הנודעים. רבים מצאצאיו מתגוררים בארץ, מהם תלמידי חכמים, חקלאים, אנשי בטחון ועוד.

בתחילת המאה נבחר לשוחט ר׳ מרדכי צבי הלוי אדלר. תלמיד חכם גדול, מתלמידי בעל ייטב לב בסיגט. לאחר מכן נבחר למורה הוראה. בגיל צעיר הדפיס חיבור גדול:

ספר עיר מבצר שני חלקים... חלק ראשון: פירושים וטעמים על חסירות ויתירות וקרי וכתיב... במגלת אסתר... וחלק שני מחזיק בתוכו שני עניינים, האחד דינים מחודשים בדרך שו״ת בענין... קריאת המגלה... והשני חידושים על מסכת מגילה בדרך פלפול... סוואליווע תרס״ט. [22], נא, [5]; [20], לד; לח, [7] דף. (הספר צולם בברוקלין בשנת תש״ל לערך).

מצאנו אליו תשובה בשו״ת פרי השדה, חלק ג, סי׳ סד (משנת תר״ע), המורכבת מארבעה נושאים. נזכיר שנים מהם: ״על דבר השאלה שראובן מכר לשמעון יער של אילנות עם הקרקע לעשות מהם קרשים לחביות... והלוקח עשה שומא שיהיו שם לערך מאה אלפים דאגען [=יחידות קרשים] ולאחר שהפועלים עשו שם מלאכתם ראה המוכר שיש שם ארבע מאות אלפים דאגען... ומעכ״ת נ״י האריך בזה בבקיאות נפלא״. תשובה זו משקפת נאמנה את המציאות המסחרית בכפר איגלא והסביבה ואת עיסוקם של היהודים. הנושא השני באותה תשובה נוגעת כנראה לשואל באופן אישי: ״ועל דבר השאלה מי שנתן ספר למדפיס והמדפיס קיבל עליו להגיה ספרו מטעותים ואח״כ נמצא הרבה טעותים וצריך לעשות לוח התיקון על מי מוטל הוצאות לוח התקון״. קרוב לוודאי שמדובר כאן בספרו של ר׳ מרדכי צבי עצמו ״עיר מבצר״, שנדפס שנה קודם לכן. ואכן נדפס הספר בשגיאות דפוס רבות, אך ללא ״לוח התיקון״. התואר בתשובת הגאון ר׳ אליעזר דייטש מבאניהאד: ״כבוד אהובי הרב הגדול חריף ובקי נפלא וכו׳ כש״ת מו״ה מרדכי צבי סג״ל נ״י דומ״צ דק״ק איגלא מחוז מארמאראש (בעהמ״ח ספר עיר מבצר על מגלת אסתר)״.

ר׳ מרדכי צבי אדלר חלה בסוף ימיו והיה מדוכא ביסורין. סבל רבות על חוליות חוט השדרה, אך גם בחוליו למד תורה בהתמדה רבה. כפי שמוסרים יוצאי הקהילה היה חובב ציון גדול נפטר בשנת תרצ״ה (1935). את מקומו מילא בנו ר׳ יקותיאל יהודה אדלר, שנשא אשה מטורן, בת תלמיד חכם ומנכבדי הקהלה שם. הוא נהרג על קידוש השם בשנת תש״א (1941) בקאמניץ־פודולסק.

באיגלא היה קיים בית כנסת עתיק מעץ, שאין איש יודע מתי נבנה, מסתבר שבאמצע המאה ה־יט. מלבדו היו עוד שלושה בתי מדרש, באחד מהם התפללו חסידי ספינקא, שלפחות מחצית היהודים באיגלא השתייכו לחסידות זאת;

בשני התפללו חסידי דולינא, שאף להם היה ייצוג נכבד בכפר; השלישי התפללו החסידים האחרים (וויז'ניץ, סיגט ועוד).

בין שתי מלחמות העולם היה בדרך כלל ראש הקהילה גביר הכפר ר' יצחק זאב מארקאוויטש, בעל יערות ושדות נרחבים; בבעלותו היתה גם חנות לגלנטריה וטקסטיל; בעל מטעים של תפוחים, שזיפים. בעלי קרקעות היתה גם משפחת לאנדוי המסועפת. עיקר פרנסת יהודי הכפר היתה על תעשיית העץ, מנסרות וכריתת יערות. בתעשייה זו היו מתקינים אדנים למסילת־הברזל בקו בישטינע—איגלא, שהחלו בהנחתה ולא נשלמה (נשלמה לאחר המלחמה על־ידי השלטון הסוב־ייטי).

רובם הגדול של יהודי איגלא היו עניים. בכפר היו מספר חנויות זעירות ובתי מרזח, שני נפחים, שני סנדלרים, שני נגרים ועוד. חלק מיהודי איגלא היו שכירי יום בתעשיית העץ ועסקו בגידול תוצרת חקלאית.

במועצה הכפרים היו בדרך כלל שני יהודים. בשנים האחרונות היו חברים בה משה כ"ץ ואברהם מארקוביטש.

חלק ניכר מן הנוער למד בישיבות השונות של קארפא־טורוס וסלובקיה. חלק אחר נכנס לעול הפרנסה. כאלה כן אלה החלו להתקרב לרעיון הלאומי. ההתארגנות הראשונה החלה בחול המועד פסח תר"פ (1920), כאשר נוסד באיגלא סניף לצעירי המזרחי. אך עד מהרה הוא התפורר, כיון שמיסדיו ומקימיו חזרו לישיבות השונות. בסוף שנות העשרים התפתחה פעילות רבה בין הנוער בכפר. בשנות השלושים היו באיגלא שתי קבוצות ציוניות מאורגנות היטב, סניף בית"ר שמנה כ־50—60 בני נוער וצעירי מזרחי עם כ־30 חברים. בין החלוצים הראשונים של תנועת "תורה ועבודה" היו דוד מארקוביטש ויעקב מילר. הם הצטרפו לאחת ההכשרות החקלאיות בצ'כוסלובקיה. שניהם עלו ארצה בסתיו 1933 והיו בין מקימי גרעין "יבנה" שבכפר סבא. אחר כך נענו לפניית המוסדות והתגייסו למשטרה של המאנדאט הבריטי. לאחר קום המדינה המשיכו לשרת במשטרת ישראל עד לפרישתם לגמלאות.

בקיץ 1933 ביקרו בקארפאטו־רוס ברל כצנלסון וברכה חבס. הם שלחו דו"ח נלהב לועד הפועל של ההסתדרות על יהודי מארמארוש שהם חומר אנושי מעולה מאד להתישבות בארץ־ישראל. בעקבות דו"ח זה נוסדה באיגלא (ובכמה מקומות אחרים בקארפאטורוס) הסתדרות "העובד". בקיץ 1934 החליטו שלושה מיהודי איגלא לעלות לארץ ישראל ברגל וללא סרטיפיקאט: אברהם מארקוביטש, שכונה "בולשביק" על היותו שבוי ברוסיה בימי מלחמת העולם הראשונה; משה דוד הרשקוביטש שכונה "ביאליק" על שם קריאתו השקדנית בספרות ובעתונות עברית והשלישי היה אייזיק הנגר. ואמנם הגיעו כל השלושה עד העיר בירות שבלבנון. משם הבריחו את הגבול והגיעו לכפר סבא, שבה כבר ישבו שנים מעולי איגלא. השלושה התפרנסו בכבוד מעבודתם והם פנו אל המוסדות לאפשר להם להביא את משפחותיהם מאיגלא. ואמנם בשנת 1936 חזרו השלושה לאיגלא, העלו את בני משפחותיהם (28 נפשות) על עגלות והעבירום לתחנת הרכבת של בישטינא ועלו ארצה. כל יהודי איגלא אנשים נשים וטף התאספו למרכז הכפר כדי להפרד משיירת העולים לארץ־ישראל.

שנים מצעירי איגלא היו פעילים במרכזי תנועתם בפראג. מר שלמה (בן מרדכי) מארקוביטש עבד במרכז "החלוץ" במחלקת העליה. בשנים 1938—1939 עלה בידי מחלקה זו לשלוח שלושה משלוחים של יהודים לארץ־ישראל בעליה ב'; בתפקיד דומה במרכז הצה"ר בפראג פעל בן־איגלא אחר הד"ר אשר ינאי (יאנקוביטש), שבגיל 18 עזב את הישיבה, למד לימודי תיכון ואחר כך גמר את חוק לימודיו באוניברסיטה והוסמך לעורך־דין. מארקוביטש עלה ארצה באוקטובר 1939 והצטרף לקבוץ גבעת השלושה, בו היה חבר 27 שנים; ד"ר ינאי עוסק במקצועו כעורך דין.

דור שני לעולי איגלה נטל חלק פעיל מאד בהגנת הארץ ומהם אף נפלו למענה: זאב מרקוביטש בנו של אברהם ה"בולשביק" היה חייל בפלמ"ח. נפל בקרב על פריצת הדרך לירושלים בחזית לטרון; הארכיטקט יצחק מור (מארקוביטש) התגייס במלחמת העולם השניה לצבא הבריטי לחיל ההנדסה והשתחרר בדרגת לויטננט. במלחמת השחרור היה מפקד חיל ההנדסה במרחב ירושלים. היה בין מתכנני "כביש בורמה" שיצר רציפות בין השפלה לבין ירושלים; אריה ליבוביטש בנו של אייזיק הנגר נפל במלחמת הקוממיות; עמוס מילר בנו היחיד של יעקב מילר נפל במלחמת יום הכפורים.

רוב יהודי איגלא היו יהודים פשוטים ותמימים, ישרי דרך והולכים בדרך הישר. היו בכפר גם כמה תלמידי חכמים, כגון: ר' בעריש לנדאו, בעל מוח חריף; ר' נחמן חיים הלפרין, אדם נעים הליכות ואיש ישר במגעיו עם הזולת; ר' חיים מאיר מארקוביטש, חביב ומקובל על הבריות; ר' ישראל ב"ר שמחה לנדאו, תלמיד חכם צנוע ונחבא אל הכלים; שני המלמדים ר' דוד וולבוביטש ור' שמואל לנדאו ועוד.

השואה

תקופת השלטון קצרת־הימים של האוקראינים שבין המשטר הצ'כי ובין הכיבוש ההונגרי לא היתה כרוכה באירו־עים מיוחדים. בתחילת הכיבוש ההונגרי שהחל בחודש מארס 1939 כבר הורגשה הרעה ניכרת במצבם של יהודי איגלא, בעיקר בתחום הכלכלי, שבלאו־הכי היה מעורער ותלוי על בלימה גם קודם לכן. רובם של יהודי הכפר הגיעו ממש עד ככר לחם. נשללו רשיונות העבודה והמסחר; בעלי המלאכה לא קיבלו הקצבה של חומרי גלם והחנוונים לא סופק להם סחורות. הם נזקקו לשוק השחור, שסכנה רבה היתה טמונה בו. טראגי במיוחד ליהודי איגלא היתה גזירת האזרחות של שנת 1941. בשנה זו הוגלו תוך שבועות אחדים כ־450 יהודים, דהיינו כ־75% של יהודי המקום.

בחודש יולי 1941 הכריזה הז'אנדרמריה שכל יהודי שאין ברשותו תעודת אזרחות הונגרית יגורש לגליציה. להכרזה נלוו דברי־תרמית והטעיה. השלטונות הסבירו, שכיון שבשטחי הכיבוש בפולין נשארו מקומות רבים בלתי מאוכלסים הם רוצים לישב בהם יהודים חסרי אזרחות הונגרית. הם הוסיפו גם דברי פיתוי, שבפולין הכבושה יש מחסור בידים עובדות

והמתישבים יזכו בה לפרנסה בכבוד. רק מספר קטן של יהודים תמימים האמינו לדברים. למעשה לא היה הבדל בין אלה לאלה, שכן כמעט כל היהודים שהיו בהישג ידיהם של הז׳אנדרמים הוגלו, ובתוכם גם רבים שהיו ברשותם כל התעודות. הז׳אנדרמים עברו מבית לבית וללא חקירות ודרישות העלו את היהודים עם מעט מטלטלים על משאיות והובלו ליאסין. מכאן הועברו לגליציה ורובם נרצחו בקאמניץ־פודולסק ובסטאניסלוב.

שארית יהודי איגלא גורשו לאושוויץ. באיסרו חג של פסח תש״ד נאספו יהודי איגלא לבית הכנסת וערכו אצלם חיפושים. למחרת הועלו על עגלות והובלו עד לתחנת הרכבת של בישטינע, מרחק של 24 ק״מ ומשם הועברו ברכבת לגיטו מאטעסאלקא. בגיטו היו מ־21 באפריל ועד 22 במאי 1944. עד שגורשו לאושוויץ.

שתי משפחות כמעט בשלימותן עלו בידם להנצל מן הגירוש לאושוויץ וההשמדה: משה מארקוביטש עם כל

ר׳ שמואל לנדאו ורעיתו שרה פרל הי״ד

רק בודדים חזרו, כגון בנו של הנפח, שהיה מונח בבור הירי ועליו גופותיהם של המומתים, התחמק וחזר להונגריה, לאחר הרפתקאות עוצרות נשימה. משפחה אחת עלה בידה לחזור להונגריה, נעצרה והועברה לבודאפשט והוכנסה למחנה מעצר.

מקרה מיוחד מוסר מר דוד מארקוביטש, כיצד עלה בידו להציל את אחותו. ברשותה היו כל התעודות, אך נלקחה עם שני ילדיה ליאסין (בעלה היה במחנה עבודה). האח לא השלים עם הגזירה נסע אחריה ליאסין (ובכך סיכן את עצמו כי בקלות אפשר היה להגלות גם אותו). הוא מצא שם אלפי יהודים מיואשים. בכסף רב שיחד את מפקד המחנה כדי לאתר את אחותו ואף הראה לו מסמכים. היה זה בערב שבת. כרבע שעה לפני כניסת השבת אותרה האחות והורשתה לעזוב את המחנה. אך האשה לא רצתה לחלל את השבת. בכח הכניס האח את אחותו ואת ילדיה לתוך מכונית שהמתינה להם והביא אותם לחוסט.

משפחתו הסתתרו ביער בבונקר. גוים סיפקו להם מזון תמורת סכום כסף רב. לציון מיוחד ראויה פרשת הצלתה של משפחת כ״ץ. שיינדל כ״ץ אשה בת 88, בנה יהודה משה ומשפחתו שמנתה עשר נפשות, חמש בנות ושלושה בנים. הם בנו לעצמם בונקר משוכלל מצויד במצרכי מזון וסידורים סניטריים ובו בילו את כל חדשי השואה, עד לכיבוש המקום על־ידי הצבא האדום. כל המשפחה עלתה ארצה (שיינדל היתה בת 90 בעלותה ארצה) והתישבה בעכו. ביערות איגלא התחבא גם ד״ר דאווידוביטש מבישטינע, הוא, אשתו ושתי בנותיו. אף הם זכו ליום השחרור.

אך היו גם מקרים שלא עלו יפה. כגון שלמה (בן יצחק וולף) מארקאוויטש, שאף הוא הסתתר עם משפחתו בבונקר ביער. הרותנים גילו את מחבואם והסגירו אותם לידי הז׳אנדרמים. כיון שכל הגיטאות בסביבה כבר היו מחוסלים נלקחו לגיטו ניראדהאַזה, משם גורשו לאושוויץ. בדרך מנירדהאזה לאושוויץ בשטח סלובקיה קפץ שלמה מארקאוויטש מן הקרון

ולפני כן זרק מן הקרון אחד מילדיו. אך הסלובאקים תפסו אותם והסגירום למשטרה הסלובקית.

בדומה לכך המקרה של אלעזר מארקוביטש, שאף הוא הסתתר ביערות הסביבה, כשהחלו בגירוש לגיטו מאטעס־אלקא. כששה שבועות עלה בידו הדבר עד שעל עקבותיו עלה אכר שוואבי בשם יאנוש קערש שהסגירו לז'אנדרמים. אף הוא נלקח לתחנת האיסוף שבניראדהאזה, שם שהה כשבועיים ומשם גורש לאושוויץ בחודש יוני 1944. מקרה נוסף של השוחט אבראמוביטש, שהסתתר עם אשתו ושלושת ילדיו ביערות איגלא שמונה שבועות עד שמחבואם התגלה. לאחר שהרביצו להם מכות אכזריות הובלו למחנה שארוואר ומשם גורשו באמצע יוני לבירקנאו.

כמעט כל שרידי השואה מאיגלא עלו ארצה. היום אין יהודים באיגלא.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי איגלא.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, p. 748 ; vol. XVI, 1976, p. 103.

עדויות ב"יד ושם": 015/844 ; 015/1273 ; 015/1274.

בידעוולא

בידעוולא (ברותנית: Bedeval, בהונגרית: Bedahaza), כפר בנפת טעטש, על קו מסילת הברזל חוסט־סיגט, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	29	—
1830	115	1243
1880	304	—
1900	—	2201
1921	—	2817
1930	444	3072
1941	—	3438

היהודים הראשונים

היהודי הראשון ממארמארוש הנזכר בספרות ישראל הוא ר' יונה מכפר בידעוולא, שנזכר בזכרונותיו של ר' דוד מבוליחוב (ברלין תרפ"ב) עמ' 51 בזה"ל: "ויצאתי לסחור בראשונה לארץ הגר עם י"ש ודגים מלוחים הערינג וכמה מיני בשמים ושעוה עם שאר הצטרכות בערים קטנות וכפרים שבגליל מראה־מארוש שבמדינת אונגארין, ומכרתי כל הסחורות בעד מזומנים, רק היין שרף הוכרחתי ליתן בהקפה לאיש בטוח על כמה חדשים. וקודם חג השבועות (שנת תק"ד 1744) שלחתי את משולחי ר' הערש נעחית... לגבות את חובי בעד היי"ש שנתתי בהקפה. וקיבל כל הסכום המעות בעד היי"ש. ובחזירתם עמדו בכפר בידעוולא הסמוך לעיר סיגאד (סיגט) לשבות את יום השבת, ואחרי סעודת ליל שבת יצאו אלו השני אורחים לשכב לפני החלונות תחת גג הבית שלפני הפתח ומשם צפה משולחי ר' הירש וראה אש בוערת בשדה שהציתה הרועה סוסים. ונשאר ר' שמואל הנ"ל (שבא יחד עם ר' הירש לבידעוולא) על משכבו לפני פתח הבית בעצמו והנה באו כמה ערלים שודדי לילה גזלנים ומצאו את ר' שמואל שוכב ויגבה אחד מהגזלנים את קרדומו והכהו בראשו מכה אחת ונפלה אזנו עם חלק עצם מגלגלתו עד שיצא מוחו ומת מיד, ומתוך זה הרגיש הבעל הבית שגזלנים באו ועד שלא פתחו דלת הבית נמלט הוא ואשתו דרך עליית דירתו, ושמו היה ר' יונה ברוולער ועשו שערוריה בכל הכפר ויצאו כל יושביו וינוסו הגזלנים, ומשולחי ר' צבי בשדה היה ולא ידע מכל זה וניצל ממות וצרורות כספו שהיה בידו שגבה בעד היי"ש נשמרו בידו. (הועתק גם ע"י ר"י גרינואלד, מצבת קודש עמ' 12—13).

אולם ר' יונה לא היה היהודי הראשון בבידעוולא שכן כבר עשרים שנה לפני כן כבר היו יהודים בכפר זה ושמא אף לפני כן, מכל מקום בכל מפקדי היהודים בהונגריה במאה ה־18 נרשמו יהודים בבידעוולא, כדלקמן:

בשנת 1728 נרשם יהודי בשם מאיר, שהיה בעל לאשה ואב לארבעה ילדים, ברשותו היו סוס ופרה, וכן יהודי בשם שמעון, בעל לאשה ואב לשני ילדים ואף רכושו כלל סוס ופרה.

במיפקד של שנת 1735 אנו פוגשים שוב יהודי בשם שמעון, בעל לאשה אך אין להם ילדים, רכושו כולל סוס ועגל ושילם 6 פלורין לשנה דמי חכירה, בעל החסות שלו הוא האציל המקומי יאנוש ווארנאגי (Varnagi) אנו פוגשים גם יהודי בשם מאיר בעל לאשה וכאן הוא אב לחמשה ילדים, הרכוש הרשום על שמו כולל שני סוסים פרה ועגל והוא משלם 4 פלורין לשנה, בעל חסותו הוא האציל אנדואס אורוס (Orosz) אין אנו יודעים אם שמעון ומאיר של 1735 זהים ליהודים באותם השמות משנת 1728, אם כן חייבים אנו לומר ששני ילדיו של שמעון נפטרו בין שני המיפקדים ואילו למאיר נוסף ילד בין שני המיפקדים, במיפקד זה התגורר בבידעוולא יהודי שלישי בשם שאלאמון, שהיה בעל לאשה ואב לשלושה ילדים והחזיק משרת יהודי, רכושו הרשום כולל שני סוסים, פרה ושני עגלים ושילם 5 פלורין לשנה, בעל חסותו היה האציל יאנוש רישקו (Risko).

במיפקד הבא שנערך בשנת 1746, כשנתיים לאחר

המעשה שעליו מספר ר׳ דוב בוליחובר בזכרונותיו שוב התגוררו בבידעוולא שני יהודים בלבד, ולהם שתי נשים וילד אחד, שתי המשפחות שילמו 10 פלורין דמי חכירה, במיפקד זה לא נקבו בשמות המשפחה והוא נערך ברשלנות, ר׳ דוב בוליחובר מגלה לנו שאחד משני היהודים שהתגוררו אז בבידעוולא היה ר׳ יונה ושהוא ניצל יחד עם אשתו מהתנפלות השודדים באותו ליל שבת שבו נהרג ר׳ שמואל במכת גרדום.

המיפקד הבא שנערך בבידעוולא כעבור 22 שנה, בשנת 1768, כבר מצא בבידעוולא עשרה בתי אב, שהם 29 נפש כדלקמן: אברהם ליפא, בודד שילם 20 פלורין לשנה, שלמה (4 נפשות) לא שילם דמי חכירה, שמשון יונאש (2 נפשות) שילם 25 פלורין, משה הרשקוביטש (4 נפשות) שילם ששה פלורין, לאזאר לייבא (3 נפשות) שילם 6 פלורין, בענעדיק (ברוך) ברקוביטש (2 נפשות) שילם 11.03 פלורין, מארקו איצקוביטש (5 נפשות) שילם 12 פלורין, ליביק (כנראה לייב) (3 נפשות) שילם 5.06 פלורין, שמואל יונאש (בודד) שילם 12.45 פלורין, מארקו איצקוביטש (4 נפשות) לא שילם דמי חכירה (היו שני יהודים שנרשמו בשם זה אך אינם זהים) קרוב לוודאי שבשנת 1768 כבר היה מנין קבוע בבידעוולא והקדים בכך כפרים רבים במאראמארוש.

במיפקד של שנת 1830 נרשמו ראשי המשפחות: (במוגריים מס׳ הנפשות)

לייבא לזארוביטש (3), פארבער לייבוביטש (6), יהושע מושקוביטש (6), שימון עליזאר (5), ישראל דאווידאוויטש (6), דוד אבראמוביטש (7), מושקו יאנקלביטש (2), לזר לייבוביטש (5), בנימין לייבוביטש (4), ליב מאירוביטש (2), מושקו הרשקוביטש (4), ברקו דוידוויטש (4), מושקה ברקוביטש (5), איציק לאזארוביטש (2), הרש שמילוביטש (3), יאנקל מושקוביטש (3), לייבא פיירורגער (3), הרש דוידוביטש (3), וואליקא ישראלוביטש (4), לייזר זלמאנוביטש (4), שלמה וואלקוביטש (2).

בידעוולא כמרכז חסידי

בידעוולא לא היתה קהילה מאוכלסת ביהודים, (בסביבתה ובקרבתה היו כמה וכמה קהילות שהיו מאוכלסות ממנה לא מעט, אך היא היתה אחת העתיקות ביותר במדינה) והיא היתה קהילה מאוחדת על טהרת החסידות הוויזניצאית (ולפני כן החסידות הקוסובית) רק ווילחוביץ היתה אולי מושרשת יותר בחסידות וויזניץ־קוסוב מאשר בידעוולא, ואכן בהזדמנות הראשונה בשנת תרמ״ה (1885 לערך) הובא לכאן הבן הצעיר של הרבי, שישמש ברבנות בבידעוולא ובסביבה, והוא עדיין אברך צעיר בן כ״ה שנה, ר׳ ישראל האגר בנו בכורו של הרבי ר׳ ברוך, ביאתו של הרבי הצעיר לבידעוולא גרמה שמחה רבה לאלפי חסידיו במאראמארוש נראה שבמחשבה תחילה נבחרה בידעוולא למשכן הרבי הצעיר, שמלבד שתושביה היו כולם חסידי וויזניץ היה גם הצד הגיאוגרפי הולם מאד את המטרה, הכפר שוכן כאמור על קו מסילת הברזל חוסט־סיגט משמאל הקו הישובים הגדולים; טעטש, בושטינא, סקערניצא עד חוסט, ואילו לימין הקו בואכה סיגט הישובים טערעסיף, שלושת הכפרים בשם אפשא סלאטפינא, ביטעשקיף, וסיגט. ומדרומה של סיגט כל מאראמארוש הרומנית, ובצפונה של בידעוולא דרך המלך המובילה ל״דיבעוועד ריקא״ וישובים הותיקים שבהם חסידי וויזניץ לאלפים, בידעוולא היתה איפוא מרכז טבעי ומוקד מובן מאליו לכל חסידי וויזניץ שבמארמאמרוש על שתי גדות הטיסה, ואמנם המתה חצרו וביתו המרווח של הרב והרבי הצעיר ר׳ ישראל בבידעוולא חסידים בכל שעות היממה, ומה גם בשבתות וביחוד בשבתות מיוחסות וחגים נתאספו לבידעוולא אלפי חסידים מכל רחבי מארמאמרוש וכל מי שלא היה לאל ידו לנסוע לרבי עצמו לוויזניץ בא אל בנו הבכור לבידעוולא, שהחסידים אהבוהו אהבת נפש, שכן שמו הלך לפניו כגדול בתורה, בנגלה ובנסתר, ובחסידות, מדברותיו נאות והליכותיו כשל רב ורבי בקי ורגיל, צהלתו בפניו ומכיר כל אחד מאלפי החסידים בשמו הפרטי ולכל אחד מהם יש לו ״מסר״ אישי.

רבי ישראל הגר זצוק״ל מויזניץ

אך שמחתם של חסידי ויזניץ במאראמארוש לא ארכה אלא זמן קצר בלבד, בליל שבת אחד, כשמאות מחסידי ויזניץ היו מסובים יחד עם הרבי הצעיר, והנה כארבעים ז׳אנדארמים הונגרים מקיפים את חצר האדמו״ר ובידם צו מעצר לרבי, המקורות החסידיים מוסיפים שלא היה זה ליל שבת רגיל, אלא ליל ״שלום זכר״ של בן הרבי, לפי אחת הגירסאות (נ״א רוט, קדוש ישראל חלק א׳ עמ׳ מא) היה זה בשנת תרמ״ו בלידת הבן הבכור ר׳ מנחם מענדל (לימים רבה של ווישווה) ולפי גירסה אחרת (ריי״ גרינואלד, מצבת קודש עמ׳ 12) היה זה בשעת לידת בנו השני ר׳ חיים מאיר (האדמו״ר מויזניץ בעל אמרי חיים) בשנת תרמ״ח, לפי גירסה אחרת (שלמה ריזמן ראשי גולת אריאל חלק א׳ עמ׳ ע—עב) היה אז

"שלום זכר" שערך אחד החסידים, ויהודים התאספו לזמר זמירות ותשבחות לכבוד השבת ולכבוד הצדיק הצעיר.

הז'אנדארמים שבאו לעצור את הרבי לא הכירו אותו כמובן, ההוראה החמורה הגיע ישר ממרכז השלטון ההונגרי בבודאפשט, שכיון שהרב האגר הצעיר וכל בית האגר מתנגדים להשכלה והם נגד השפה ההונגרית, שיהודי הונגריה מצווים להשתמש בה, יש לעצור מיד את הרב ולהעבירו את הגבול למקום מושבו בוויזניץ. החסידים הסתירו כמובן את הרבי והוא לא נתפס בידי הז'אנדרמים, לפי דיעה אחת לקחו ר' מרדכי חנה המפורסם עוד באותו לילה דרך שדות ויערות, לביטשקוב (ע"ע) אל החסיד הנאמן ר' יודל עביר רוזנברג אליו הגיעו בשבת לפנות בוקר, ולפי דיעה אחרת הסתתר הרבי במשך כל השבת בבידעוולא ורק במוצש"ק לקחו ר' מרדכי חנה לביטשקוב, מכל מקום הרבי חזר מיד לוויזניץ ואילו הברית נערכה בבידעוולא והרבנית חזרה לוויזניץ לאחר הברית.

עד היום לא ברור אלו חוגים הלשינו על הרבי הצעיר וחצרו בבידעוולא, שלושה גורמים היו חשודים במעשה זה. 1. אנשים מחוג מסוים, שחששו מעליית קרנה של חסידות וויזניץ במארמארוש. 2. משפחת כהנא בסיגט, שהיתה מסוכסכת עם הרב מסיגט והקהילה (ובסוף התפלגו ויצרו את ה"קהילה הספרדית" בסיגט) חסידי וויזניץ היו אז נויט־ראלים ולא התערבו בסכסוך, היתה איפוא סברה שמשפחה זו ביצעה פרובוקאציה נגד חסידי ויזניץ כדי לאלצם להתערב בסכסוך. 3. החוגים הניאולוגים שהיו פאטריוטים הונגרים, הם שהפעילו את השלטונות נגד רבי בעל השפעה על המונים־המונים, העומדים כחומה בצורה נגד מגמות המאדי־אריזאציה שלהם.

שנים אחדות לאחר מכן, אך כבר לאחר פטירת ר' ברוך (כ' כסלו תרנ"ג) שוב היה בידעוולא מרכז חסידי, כאשר התישב בה ר' מרדכי (מאטעלע) חאדרוב ב"ר חיים יהודה מאיר (שהיה חתן ר' דוד מטולנא) וחתן ר' ברוך מוויזניץ ר' מאטעלע לא בא ישר לבידעוולא כנראה חשש מפני מה שאירע לגיסו ר' ישראל, ולפיכך התישב בגאניטש הסמוכה, שם ישב כשנה. בגאניטש (ע"ע) היה אז המרא דאתרא הגאון ר' יהודה יואל דייטש, תלמיד הייטב לב, אך חסיד וויזניץ, גם עם ר' מאטעלע חאדרוב היו בידידות רבה ולימד את בנו תורה, לאחר מכן התישב ר' מאטעלע בבידעוולא וחסידים רבים, שלא יכלו מכל מיני סיבות להגיע לויזניץ לגיסו בעל אהבת ישראל, באו אל ר' מאטעלע, ושוב המתה בידעוולא בימי שבת ומועד מתנועה של חסידים, ר' מאטעלע חאדרוב ישב בבידעוולא כחמש עשרה שנה, עד סמוך לשנת תר"ע (1910) כאשר התישב בעיר קולומערו, שם הדפיס ברוב פאר את הספר אמרי ברוך לחותנו ר' ברוך מוויזניץ (קאלאמעא תרע"ב) בניסוחו של ר' מאטעלע ובעזרת חתנו הצעיר ר' מנחם מענדל האנר (רבה של ווישווה לאחר מכן). בשנות מלחמת העולם הראשונה ברח ר' מאטעלע לבודאפשט ולאחר המלחמה יצא לארצות הברית, שם כיהן כאחד האדמו"רים הידועים, האדמו"ר מטולנא־ויזניץ, ושם נפטר ביום ב' חשון תרצ"ז.

בענין ההווי החסידי בבידעוולא מן הראוי להזכיר גם את הצדיק המופלא ר' שמואל אברהם אבא מהורודנקא בעל "שפתי צדיק", אף הוא בן ר' ברוך מוויזניץ, צדיק זה היה שר שירי דביקות ביידיש שנכנסו ללבם של אלפי חסידים והלהיבם במשך שעות, כך כשביקר בבידעוולא סמוך להסתל־קותו בגיל שלושים (א' דראש חודש אדר תרנ"ה) והתאספו שם אלפי חסידים שרו לראשונה את השיר שפזמונו החוזר הוא: וועז וועלן מיר זיך נאכאמאל זעהן? אז גאט וועט געבן געזונט אין לעבן וועלן מיר זיך נאכאמאל זעהן, אלפים שרו במשך שעות את השיר הזה גם בשבת וגם בשעה שעזב את בידעוולא כשהגיעה השמועה כעבור זמן קצר על הסתל־קותו של הצדיק, הפך שיר זה כעין המנון של חסידי ויזניץ במארמארוש.

על חיי הקהילה בבידעוולא אין לנו ידיעות, ידועים לנו כמה מן הבעלי בתים החשובים שבבידעוולא, כולם חסידי וויזניץ כמובן, כגון משפחת שימשוביץ שכולם היו חסידים ואנשי מעשה וגם נגידים ובעלי רכוש, ממשפחה זו ידועים לנו החל משנות הששים של המאה ה־19 ר' אליעזר ור' ישראל בנו ר' שמשון, ר' אברהם חיים שימשוביץ ב"ר אליעזר, ר' פנחס טעסלר, משפחת כהנא מנכדי קונטרס הספיקות ועוד.

נציין את אחד מחתני ר' אליעזר שימשוביץ, ר' יששכר בעריש אורנשטיין, אביו ר' אברהם חיים אורנשטיין היה מתלמידי החתם סופר והיה רב בעיר בארדיוב, מחבר ספר דברי אברהם (בארדיוב תרס"ז). בעודו ילד רך נפטר אביו ר"ח אורנשטיין ואמו נישאה לבעל מהר"ם שי"ק, אצלו התחנך ובישיבתו למד, ממנה נלקח לחתן על ידי ר' אליעזר שימשוביץ מבידעוולא הנ"ל, בהשפעתו נעשה גם ר' בעריש אורנשטיין חסיד וויזניץ ונסע לבעל צמח צדיק ואחר כך לבעל אמרי ברוך, היה בן־גילו של בעל אהבת ישראל ולמדו יחד תורה, כשנעשה אדמו"ר קיבל ר' בעריש אורנשטיין את מרותו והיה מחסידיו הנלהבים, כשעבר בעל אהבת ישראל לגרוסווארדיין עזב ר' בעריש אורנשטיין את בידעוולא והתישב בקרבת הרבי והיה אחד היועצים הקרובים שלו.

מיוצאי בידעוולא היה גם ר' אורי אליעזר ברקוביטש בר' יהודה יואל, ר' יהודה יואל היה מחסידי ויזניץ החל בצמח צדיק ועד לאהבת ישראל, בנו ר' אורי אליעזר היה תלמיד ישיבת אונסדורף ואף הוא חסיד האמרי ברוך ואהבת ישראל, בשנת תרס"ח עלה ארצה ונשא את בת ר' מאיר ליב זוננשטיין מחסידי השפת אמת והתישב ביפו, המשיך בדרכי חסידות והיה ידוע בכינויו ביפו "דער ייד מיט די פיאות" ברח' בעש"ט בנוה שלום, בתו נישאה לר' שמאי גינזבורג מחבר ספר "אמרי־שמאי", בנו ר' משה אביטל היה ממיסדי הרבנות הצבאית לאחר מלחמת העולם השניה, כשעלו ארצה אדמו"רי ויזניץ, נתקשר ר' אורי אליעזר בחסידות לבעל אמרי חיים, שחיבבו מאד והציגו תמיד "כך נראה אן אלטער וויזניצר חסיד" נפטר ביום י"ד טבת תש"ך.

השואה

על הליכי השואה בבידעוולא אין אנו יודעים ולא כלום, מסתבר שרוב יהודי הכפר גורשו לפולין כבר בקיץ 1941, ב־1944 הועברו יהודי בידעוולא לגיטו מאטעסאלקא ומשם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

דוב מבוליחוב; זכרונות, ברלין תרפ"ב עמ' 51.

שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, חלק א' ברוקלין תשל"ו עמ' ע—עב.

יצחק אלפסי, תפארת שבמלכות תל אביב תשכ"א עמ' 212—218.

ר' יהודה יואל דייטש, משנת בית אבא, ניו יורק תש"מ נרות לקדושי עלאן עמ' 14—15.

יהודה ארז (עורך) ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות כרך ז') תשי"ט עמ' 45—46—74.

שמעון אורנשטיין, מעורבות, תל אביב תשל"ח עמ' 14—36.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest vol. VII, 1963, pp. 139, 308, 747.

עדויות בארכיון "יד ושם" 015/1316, 015/2793, 015/2832.

ביטשקוף

ביטשקוף עיירה על שתי גדות נהר הטיסה. לאחר מלחמת העולם הראשונה חולקה בין רומניה ובין צ'כוסלובקיה. החלק הצפוני שמעבר לנהר (רובה הגדול) בצ'כוסלובקיה (היום בתחום ברית המועצות) והחלק הדרומי בתחום רומניה. (ברותנית: Veliky Bockov, ברומנית: Bocicoiul Mare, בהונגרית: Nagybocskó). כ־15 ק"מ ממזרח לעיר סיגט, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזא — יאסין. רוב תושביה רותנים, עם מיעוטים קטנים של רומנים והונגרים (ביחוד בחלק הרומני של העיירה).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	2147
1880	520	—
1910	—	5955
1920	*338	**6541
1930	*286	—
1941	***1708	***7426

* בחלק הרומני בלבד.

** בשני החלקים (בחלק הרומני היו 965 תושבים).

*** בשני החלקים גם יחד.

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים התישבו בביטשקוף בראשית המאה ה־יח. במיפקד של שנת 1728 נרשמו בביטשקוף שתי משפחות של יהודים: 1) שמואל משה, שחכר את האריגדה. הוא היה מטופל באשה ובארבעה ילדים משלו ועוד ארבעה קרובים (כנראה יתומים); 2) יהודי שנרשם בשם בלתי רגיל (שהשתבש בידי הלבלרים?) Poka Sztrojana Marko (שמו העברי היה קרוב לוודאי מרדכי), עם אשתו ושתי בנות. ברשות שתי המשפחות לא היו בהמות או רכוש. יש להניח שהיו דלים ואביונים. במיפקד משנת 1735 לא נרשם אלא יהודי אחד, ושוב בשם מוזר (משובש?) Migge, ללא אשה וללא ילדים, אך ברשותו היו משרת ומשרתת. במיפקד של 1746, שבו לא נרשמו שמות היהודים, נפקדה משפחה אחת בת חמש נפשות, ואף לעזרתה שני משרתים. מכאן ואילך לא היתה ליהודי דריסת־רגל בביטשקוף כמעט מאה שנה. מכל מקום במיפקד של שנת 1768 לא נרשם אף יהודי בביטשקוף ואפילו בשנת 1830, שבה כבר התגוררו אלפי יהודים במחוז מארמארוש, עדיין לא הותרה התישבותם של יהודים בביטשקוף. יש להניח ולשער השערה קרובה לאמת, שהסיבה לדחיקת רגלי יהודים מביטשקוף יסודה בחוק ההונגרי האוסר על יהודים ישיבת קבע באיזור מכרות. ואם כי בביטשקוף עצמה לא היו מכרות, אך היא היתה בתקופה ההיא מרכז מינהלי למכרות המלח של רונא־סעק (ע"ע) ומוקד מסחרי לחלוקת המלח בכל רחבי הממלכה. נציגי השלטון שהיו בדרג בכיר, שמתפקידם היה לשמור על אוצרות המדינה, שמרו על העיירה בשבע עינים שיהודים לא יסתננו לתוכה. ומאידך, לא התגוררו בביטשקוף בני אצולה בעלי אחוזות ומשקים חקלאיים נרחבים, שהיו מעוניינים בקרבתם של יהודים העשויים להביא להם תועלת לא מעטה בניהול הצד העסקי והמסחרי של האחוזות ובגיוס מזומנים.

אין אנו יודעים אימתי החלה הנהירה של יהודים לביטשקוף. יש לשער, שהדבר החל רק לאחר הסרת ההגבלות החוקיות לאחר מהפכת 1848, כלומר בשנות החמישים הראשונות של המאה ה־יט. בתקופה ההיא צמח הגרעין לחיי הקהילה הערים והתוססים.

חיי התורה

ביטשקוף היתה עיירה של חכמים ותלמידי חכמים נודעים, אף־על־פי שלא היה לה רב רשמי עד קרוב לשנות השואה, והיא היתה בגליל הרבני של קרעטשענוף הסמוכה.

ממניחי היסוד לחיי תורה וחסידות בעיירה ביטשקוף היה בלי ספק ר' יהודה עביר רוזנברג, המפורסם בפי כל עד היום בשם ר' יודל עביר, הוא היה סוחר עצים עתיר נכסים, ונמנה על גדולי חסידי ויזניץ, חסיד בעל שעור קומה, למרות עסקיו המרובים הקדיש עתותיו לתורה ולחסידות ולעשיית חסד, ביתו היה בית ועד לחכמים, ושמו הלך לפניו בגלילות מארמארוש כת"ח יר"ש ומתנהג בחסידות מופלגת. כל שנה

בחודש אלול עזב את עסקיו הגדולים ונסע לויז'ניץ להסתופף בצל רבותיו הגדולים בימים הנוראים.

ר' יודל עביר זכה ליצוק מים על ידיהם של ארבעה אדמו"רי קוסוב־ויז'ניץ, רבי חיים מקוסוב בעל "תורת חיים", בנו רבי מנדל מויז'ניץ, בנו רבי ברוך, בנו רבי ישראל בעל "אהבת ישראל".

חסידים מספרים: כאשר נפטר הרבי ר' ברוך מויז'ניץ ובנו הבכור רבי ישראל עלה על כס המנהיגות בויז'ניץ, לא ידעו זקני חסידי ויז'ניץ איך להתיחס לאברך זה שהיה רק בן שלושים ושלש שנים, החסידים נשאו עיניהם לארי שבחבורה זקן החסידים ר' יודל עביר, זקני החסידים התועדו אתו לשמוע את דעתו על הרבי הצעיר.

החסידים הופתעו לשמוע מפיו של ר' יודל עביר שאמר קצרות בפסקנות, האברך הזה מתחיל במקום שאבותיו סיימו והוא ממשיך הלאה, תוך זמן קצר נתחוור לקהל חסידי ויז'ניץ, שחסיד ותיק זה ידע מה הוא סח.

ר' יודל עביר היה בנו של ר' יעקב מסיגט (נפטר בטבריה), שהיה חתן רבי נחמן כהנא בנו של בעל קונטרס הספיקות, אביו של ר' יעקב היה ר' אברהם עביר מזאוויטקא, ר' יודל עביר היה חתן ר' שאול יודא ליב בר' אברהם ברוך שטיינמץ מדיבווה (ע"ע).

ר' יודל עביר נפטר בשיבה טובה ביום כ"ד סיון תרע"ו (1918). עד היום מזכירים חסידי ויזניץ את שמו של ר' יודל עביר ביראת הכבוד.

צאצאיו המרובים של רבי יודל עביר נמנים על נאמני בית ויזניץ בכל מקומות מושבותיהם.

אחד מצאצאיו ר' מאיר שלום רוזנברג עלה לאר"י התיישב בשיכון ויז'ניץ והשקיע הון עתק להקמת שיכון ויז'ניץ בבני ברק ופיתוח המוסדות, תרם הרבה מכספו להקמת ביהכנ"ס, בנין הישיבה, מעון ילדים, בית אבות וכו' כמו כן תרם לקופת גמ"ח והיה מן הנדבנים הגדולים למוסדות תורה וגמ"ח, נפטר כ"ג כסלו תשמ"א.

למעלה מארבעים שנה ישב בה ר' אפרים פישל ב"ר משה ישראל פלדמאן. הוא היה חתנו של ר' יהודה עביר רוזנברג מביטשקוף, מגדולי חסידי ויז'ניץ, שהאריך ימים הרבה.

אף ר' אפרים פישל פלדמאן עסק במסחר כל ימיו, אך עיקר עיסוקו היה בתורה, שעל לימודה שקד בשקידה גדולה, ומלאכתו היתה ארעית. בהיותו אברך בן ל"א מכנהו הגאון ר' שלמה דרימר מסקאלא בתוארים כגון "הרבני המופלג בתורה ובחסידות ויראת ה' אוצרו איש חמודות החכם השלם". ואכן גדול היה ר' פישל גם בתורה גם בחסידות גם ביראת שמים וחכם מחוכם היה גם במילי דעלמא. זמן קצר לאחר התישבותו בביטשקוף נעשה ר' פישל פלדמאן ראש המדברים במקום ורבים פנו אליו בשאלותיהם וספיקותיהם הן בענייני הנוגעים לפרט והן בענייני הקהילה. וכשם שידע להשיב כך ידע גם לשאול ולהתיעץ. מכתבים רבים הריץ אל גאוני דורו בהונגריה וגליציה והביא בפניהם את ענייני הקהילה והפרט, כפי שיוצא מרשימת התשובות הארוכה דלקמן. ר' אפרים פישל פלדמאן נפטר בגיל 66 ביום כג כסלו תרס"ה (1904), בחיי חותנו ר' עביר רוזנברג. הובא לקבורה לקרעטשענוף והוטמן באוהל הרבנים.

על פטירתו של ר' פישל פלדמן, שמענו מפי נכדו ר' פישל פלדמן נ"י הגר בבני ברק סיפור נורא המעיד על גדלותו של האיש.

ביום כ"ג כסלו שנת תרס"ה. התעורר ר' פישל הזדרז לקום ומיהר לטבול במקוה, ואמר לאשתו ולבניו הגיע יום פטירתי, היום אני מסתלק מן העולם. ציווה לבניו לטבול במקוה וללבוש לבנים נקיים. אנו נוסעים לעיר סיגט כי ברצוני להקבר שם.

אשתו ובניו פרצו בבכי, אבא מה אתה סח, אבל הוא פקד לרתום את המרכבה ולנסוע לסיגט. אנשים ליוו אותו ובני ביתו נסעו אתו. ויהי בדרך כשהגיעו לישוב קרעטשנוף, והנה עגלות עמוסי עצים חוסמות את הדרך לכל אורך הכביש המוביל לסיגט ואין כל סיכוי להגיע במשך היום לסיגט.

ר' פישל ציווה לבדוק אם יש קרקע פנוי ע"י קברו של הרב ריינמאן אב"ד קרעטשנוף, הלכו בדקו ומצאו כי באוהל שבו שוכב הרב אין מקום לקבר נוסף. ר' פישל ציווה לכרות את קברו סמוך לאוהל של הרב, בקושי מצאו שם מקום. זימן את הח"ק, נפטר מבני ביתו ואנשי הח"ק, אמר וידוי קרא קר"ש ונשמתו יצאה בטהרה באותו היום. מטעם הכמוס לא רצה להקבר בעירו ביטשקוף.

לאחר פטירתו הדפיס בנו ר' משה ישראל פלדמאן שניים מחיבוריו:

ספר ידות אפרים על התורה ותהלים ופרקי אבות בדרך פרד"ס. סיגעט תרס"ח. [5], קכ דף.

ספר דגל אפרים, שאלות ותשובות ובירורי הלכות שונות וכמה חידושים יקרים בפלפול ובסברא ישרה. סיגעט תרס"ח. [5], צה דף.

לספר מצורף חיבור רחב בשם עוללות משה, הגהות וביאורים ותוספות חידושים מאת בנו ר' משה ישראל פלדמאן, שהיה בתקופה זו דיין בברז'אן.

דפוס־צילום של שני החיבורים, בתוספת חומר ביוגרפי לתולדות המחבר: [ניו יורק תשל"ט].

תשובות אליו:

שו"ת בית שלמה, יורה דעה, חלק א, סי' קפו (תרל"ב): ...וע"ד שאלתו שבטעות נחלפו אצלכם שני חביות גבינות כשרות ושני חביות גבינות של נכרים ונמכרו לכמה מקומות בחזקת גבינה כשרה.

שם סי' קפז: וע"ד שאלתו השניה איך שנשלח להם ממדינת מאלדאוויא הרבה חביות עם גבינות כשרות ע"י הבאהן [רכבת] בלא חותם והוא הפסד עצום אם לא יהי' אפשר למכור לישראל.

שם סי' קפח: דיון, השגות ופלפול על שתי התשובות הקודמות.

שו"ת מהר"ם שיק יו"ד, סי' רמו: בענין א' שנימול ונמצא עתה שנמשך ערלתו למעלה מחוט העטרה.

שו"ת אבני צדק (סיגט) יו"ד סי' סח: ע"ד חולה שאין בו סכנה ורפואתו לשתות מי חלב ונסובי של צאן הנקרא מאלקין ואינו בנמצא רק מצאן של נכרים אם מותר לשתותו. והנה נא ידעתי מאז הייתי בפולין כי רבים שתו מזה אפילו יראים ושלמים כל מי שהי' לו חולה בריסט פעלער.

שם סי' פו: אשה שפסקה בטהרה למנות ז' נקיים.

שם סי׳ קה: ע״ד שפחה נכרית שבאתה להתגייר אם צריכה לגלח גם שער ראשה... ולאשר היא רכה בשנים הגלוח קשה עלי׳ מפני הבושה ועוד טעם הגון הנאמר בפי כתבו.
שם סי׳ קו, קז: בעניין הנ״ל.
שו״ת מהרש״ם חלק א, סי׳ כ: ע״ד שאלתו שנשתתפו רבים מהגליל לעשות להם שפאר־קרעדיט־קאסע [קופת מלוה וחסכון] והם לע״ע כולם ישראלים זולת גוי אחד שנותן ג״כ איזה סך לשותפות החבורה והמנהיג הוא גם כן יהודי... וכתב להתיר...
שם סי׳ קה: במה שנודע לו בעת ניקוי החביות במדינת איטליא שהאומן טרם שסתמן עשה גיבול מקמח ומים בקערה ומשח בהעיסה כל סביבי השוליים... ועל פי זה עלה בלבו חשש על היינות העומדים בתוך החביות גם בתוך הפסח...
שם סי׳ קמו: בענייני נדה.
שם חלק ג סי׳ פא: בדין מחזיקי הפר״פ שנתפשרו בפני רבנים ליתן להקהל בכל ג חדשים תשעים ר״כ ואם יצטרכו הקהל לצורך בנין יתנו מקודם בעד כל השנה. ועתה קנו הקהל מקום לבנין ורוצים כל המעות בפעם אחת ובעלי הפר״פ רוצים שיבטיחם באוהי״מ בנימוסיהם ורב א׳ מהפשר־נים מסכים בזה עם בעלי הפר״פ.
שם סי׳ פב: בדין האקציז שזכו בו הקצבים בשנה זו וברר׳ א׳ מהם בעל כיס שהוא ישכור העסק ושינהל הוא העסק.
שם סי׳ קעה: באחד ששלח לבתו אווזא שלימה... ע״י שליח שנסע במסילת הברזל ובדרך שכח השליח וירד מהבאהן והניח האווזא שם... ואחר שירד משם נזכר ושלח טעלעגראמא להשטאציאן שהי׳ עתיד לעמוד שם ואחר יב שעות הביאוה משם בחזרה והי׳ מכורך וקשור סביב...
שם סי׳ רכה: אם מותר לילך בשבת קודש אל השופט לקבול על חוב של אנס יען שהשופט מעלה ד״ז על הכתב שקורין פרוטיקאל והו״ל כאומר לו שיכתוב...
שם סי׳ רלג: ע״ד שאלתו היות כי במדינת איטליא במקום עשיית היינות מושכים היינות בשפופרת ואינו רוצה לעשות [שפופרת] חדשה וגם א״א להגעילם כי מתקלקלים...
שם סי׳ שכז: ...וע״ד הדו״ד שבא לפניו בצירוף הרב אבד״ק קרעטשינוב נ״י והשו״ב המופלג החריף מישוב לעה בדברי ריבות שבין איש לאשתו שזה ערך ג׳ שנים כשבא להתקשר עמה שמע שאיננה בבריאות מחולי שיעול... ולעומתם אמרו אנשים שהקול שקר וכי היא בריאה ונתקשר עמה... ואחר איזה שבועות הכיר בה שהיא חולנית... ועתה רואה בחוש שאין תרופה למכתה ורוצה לגרשה ואין לו לשלם כתובתה...

שם סי׳ שכח: במי שנתחייב ליתן תקיעת כף ומפני שמעולם לא נשבע ולא נתן תק״כ ולא בהן צדק לא רצה ליתן וליפטר ופסקו הבית דין שישבע התובע ויטול...
שם סי׳ שסד: באחד שהי׳ לו פרה מבכרת רועה בשדה רחוק מהלך טו שעות וביום א שעבר נזכר שצריך למכרה. ומכר אותה בכסף אנגעלט [דמי קדימה] עשרה צ״ל ותק״כ ונוסף לזה העמיד לו ערב...
שם סי׳ שעג: בישראל שקנה מא״י כל הגדל בכרמו שיעשה הישראל היין בהכשר... ומסר לו הגתות וכל הבית אבל לא התנה עמו שבש״ק לא יביאו ענבים ולכן הביא העכו״ם הרבה ענבים בש״ק ונותנם לתוך הגת ולפי שלא עבדו בש״ק נתרסקו הענבים מאליהם ונתאסף הרבה יין בתוך החרצנים וזגים... ונשאל בזה שהא״י לא נמנעו מלהביא עוד ענבים והניחום לגת גם אחר שבצבץ [היין] אם ע״ז נאסר היין שבכל הגת...
שם חלק ה סי׳ פד: בראובן שהקדיש בית א׳ בביתו לבית מדרש: אולם אח״ז נתרבו בני הישוב ובנו להם בית מדרש אחר וברוב הזמן נתרבו עוד בני הישוב ובקשו את ראובן שישתדל לבנות בית מדרש גדול שיכיל את כולם וכן עשה... ובקשו הקהל עתה את ראובן כי מעתה יבטל הוא את בית המדרש שלו וגם הוא יתפלל עמהם בבית המדרש הגדול ונענה להם. ועתה יש כמה אנשים שאינם רוצים בביטולו וטוענים שאין בכח ראובן לבטל אחר שכבר הקדיש אותו להתפלל זה מ״ה שנים ויותר נוח להאנשים להתפלל במקומם הראשון מצד כמה טעמים. וראובן משיב היות שמאז נשרפו כל החדרים ולקח ג״כ אסיקאראציאן ובנה אח״כ בית אחר ונתן ג״כ חדר א׳ לבית המדרש אולם הותנה שיהי׳ בכחו לבטלו ולא יהי׳ עליו קדושת בית המדרש הדין עם מי?
שם חלק ו סי׳ עו (תרנ״ז): בדיר של בהמות שהיו ששה אוזות וה׳ בר אוזות וה׳ תרנגולות גדולות... וזה שמונה ימים נחסרו בלילה א׳ ו׳ אפרוחים...
שם סי׳ קו (תרנ״ח): בדין מי שקנה חתן תורה בעד א׳ ככר קמח חטים לעניים ואח״כ נתיקר השער.
שו״ת הרי בשמים מהדורא תניינא סי׳ קל (תרנ״ו): בענין טבילת נשים.
שם מהדורא ג—ד, סי׳ יג (תרנ״ז): בענין מה דנהיגי תמן להרכיב אילנות תפוחי גינה בתפוחי יער...
שו״ת פרי השדה חלק ב סי׳ מט (תרס״ב): ע״ד השאלה כי קהלתכם רצו לבנות ביהמ״ד שיהיה נקרא על שם הצבור אולם לא הספיקו לבנות משלהם ועשו בקשה למקום ידוע ובתוכו היה כתוב כי יעשו גם בית חינוך לנערים ״קינדער־שולע״ (כדי שיתאמצו יותר לתת להם) ובכן עלתה בידם שנשלח להם שש מאות זהובים. ואח״כ ערערו קצת יחידי סגולה על זה מכמה טעמים. האחד, כי לא נכון בעיניהם לקבל צדקה מעכו״ם או ממומרים. טעם השני כי לאשר מסתמא כי הבנת המתנדבים נקרא אצלם ״קינדערשולע״ רק כמו בכמה מקומות אשר כמעט לא יזכר שם ישראל עוד וידאגו שבמשך הזמן יכריחו אותם לעשות שולען כאלו. לזאת רוצים להשתדל על איזה אופן להחזיר המעות למען לא יהיה להם חלק ונחלה תוך מקום המקודש לתורה ועבודה... בסוף התשובה: לזאת גם אנכי מסכים עם הרבנים הגאונים דק״ק גרוו״ד וק״ק וואיטצען נ״י שבוודאי תעמדו על נפשותיכם לבל יבוא הצורר במחנכם ג״כ ח״ו... ואיך תוכלו ליכנס אל הקודש פנימה לשפוך שיח רגשיכם לד׳ אם הצר עומד מבחוץ ואורב לצוד ציד נפשות הילדים... בשפת חלקות ולשון רמיה...
שו״ת זכרון יהודה חלק א סי׳ נז (תרס״ב): בעניין הנ״ל: הדבר קשה מאד בעיני להשיב בענין שלפניכם בפרהסיא ואין מגלין בזה וכיו״ב אלא לצנועין וכמובן. בכ״ז הרהרתי להשיב וזכות המצוה תגן ותציל... בקהל כבודכם שברצונם לבנות להם ביהמ״ד חדש ואם גם יש להם בתי מדרשים המכילים אותם... אמנם דא עקא שהשתדלו שקיבלו המעות לצורך בנין הבהכנ״ס החדש הנ״ל מבעלי השוהלפונד... והיראים דשם מתיראים לנפשם פן ח״ו עי״ז יהי׳ מקום וסיבה שבעלי השוהלפאנד... יבקשו היום או לאחר זמן שימנו להם שם לעהרער כרצונם...

גם בנו ר׳ משה ישראל פלדמאן ישב בצעירותו בביטשקוף עיירת הולדתו, אף לאחר נישואיו עם בת ר׳ יצחק שוואדרון בנו של הגאון הנודע המהרש״ם מבערז׳אן. בשנת תרס״ז (1907) לקחו חותנו זקנו לסייע בידו ברבנות ונתמנה לדיין ולאחר מכן לראב״ד בבערז׳אן. לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לרבה של דראגמירשט (עיין ערכה). בישבו בביטשקוף נכתבו אליו התשובות הבאות:

שו״ת מהרש״ם חלק א סי׳ רח: בבתי אכסניות שקונים בשר אחוריים בלא ניקור מחלב ודם ומבשלין ומוכרין לעכו״ם... הביא מהפר״ח דגם בחלב כשעומד לאכילה אסור בסחורה...
שם חלק ב סי׳ פה: וע״ד המקוה שהכשירו ע״י פלומפ [משאבה] גדול ששאבו והוציאו בו המים שבהמקוה בדאמף מאשין... אולי יש בו כלי קיבול וכשפוסק מלנענע חוזרים המים...
שם חלק ג סי׳ שב: באחד שקנה בביהמד״ר ביום שמחת

תורה חתן תורה בעד שיתן שק של מאה ק"ג קמח לעניים והי' אז שער הזול וכעת הוקרה התבואה כפליים והגבאים תובעים אותו לקיים נדרו וליתן קמח והקונה טוען שמחויב ליתן רק דמי שויה כפי שהי' בשעת הזול.

חכם שני שהתישב בביטשקוף על־ידי נשואיו עם בת המקום הוא ר' אלטר שאול פפר. נולד בכפר ליד קראקא ביום כט ניסן תרל"ד (1874). תלמיד מובהק של הגאון ר' אריה ליבוש הורביץ בעל הרי בשמים. הוא היה תלמיד חביב מאד על רבו ואף הטריה עצמו ובא לביטשקוף להתונת תלמידו, שהתקיימה ביום ב דראש חודש טבת תרנ"ו (1895), כשנשא את בת ר' מאיר ליב יעגער, מראשי קהילת ביטשקוב. כחתן לבעל בית אמיד יכול היה רא"ש פפר להקדיש את כל זמנו לתורה, שבה עסק בהתמדה רבה. הוא אף הקים בבית חותנו ישיבה שבה הרביץ תורה לתלמידים הגונים בלי שום קבלת פרס, כדבריו בהקדמתו לחלק א של ספרו שו"ת אבני זכרון. נראה ששמע למדנותו הגיע גם מחוץ למדינה, שכן בשנת תרס"ו (1906) הוזמן על־ידי קהילת סרט שבבוקובינה להקים גם בה ישיבה. בשל קשיי פרנסה חזר בראשית תרס"ט לביטשקוף, אך לא לזמן ארוך. בראשית תרע"ב (1911) עזב שוב רא"ש פפר את ביטשקוף ואת המדינה בכלל ועוקר לניו יורק, שם נבחר לרבה של קהילת בית המדרש הגדול אנשי אונגארן ושל קהלת אנשי מאראמארוש. ר' אלטר שאול פפר נפטר ביום יט ניסן תרצ"ו (1936).

חיבוריו:

שו"ת אבני זכרון חלק א. סיגעט תרפ"ג. [3], קכט, [2] דף. כולל ק סימנים. רוב התשובות נכתבו בביטשקוף, מיעוטן בסרט ובניו יורק. חלקן עוסקות בעניינים הנוגעים לביטשקוף וקהילתה. נציין במיוחד את התשובות סי' כח—לט הדנות בכתיבת שם המקום בגט, בעקבות תקדים שיצר ר' אלטר שאול פפר לכתוב גט לשכיב־מרע ביום הושענא רבה תר"ע (1909). עד אז לא נהגו לסדר גיטין בביטשקוף.
שו"ת אבני זכרון חלק ב. סאטמאר תרצ"א. [2], קלו דף. גם חלק זה כולל ק סימנים. רוב התשובות נכתבו בניו יורק, אך כמה מהן נכתבו בביטשקוף.
בדפים קט—קכה: קונטרס אבנים שלמות, מילואים לספר שו"ת אבני זכרון חלק ראשון. תשובת המחבר על מכתבים שכתבו רבנים גדולים דברי השגות על ספרו הנ"ל.

לאחר פטירתו הופיע (בהשתדלות ובעריכת ידידו ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד):

ספר שאלות ותשובות אבני זכרון חלק שלישי. ניו יורק [תרצ"ט]. [7], 147 עמ'. כולל ס סימנים.
רק שלוש תשובות נכתבו בביטשקוף (סי' ב, ז, מג) ואחת בסרט (סי' לו).

בישבו בביטשקוף לא מצאנו אליו תשובות בספרי חכמי הדור. כמה תשובות נכתבו אליו לניו יורק, שלא נתיחס אליהן במסגרת עבודה זו.

תלמיד חכם אחר בביטשקוף (אף הוא הגיע לכאן בדרך נישואין עם בת המקום) הוא ר' ירמיה קאהן ב"ר ישכר בער קאהן (לא היו כהנים), רבה של ערדא־סענזשארץ בטראנסילוואניה. לפני מלחמת העולם הראשונה נבחר לדיין בקהילת סלאטפינא שליד סיגט (ע"ע).

בישבו בביטשקוף נכתבו אליו התשובות הבאות:

שו"ת ערוגת הבשם יו"ד סי' קכו: ...וע"ד היין שקנה חותנך נ"י מסוחר מהימן מפה ושוב שמע שבעל היין אשר הסוחר דפה קנה ממנו הוא ערל ועיקר מסחרו הוא היין אלא שעשה ג"כ יין כשר בהשגחת איש מהימן... רק שהמפתח מהמרתף מונח אצל בעל היין הערל...
שם סי' קמט (תרנ"ה): בענין טהרת אשה לבעלה.

באותן שנים בערך התישב בביטשקוף גם ר' משה דוד אשכנזי, נכדו של הגאון ר' משה דוד אשכנזי אב"ד טאלטשווא ובסוף ימיו ישב בצפת, אף הוא היה תלמיד בעל הרי בשמים. בעל טחנת־קמח וסוחר תבואה בביטשקוף. נפטר בסוף שנות השלושים.

תשובות אליו:

שו"ת הרי בשמים מהדורא תניינא, סי' קטו (תר"ן): עד"ש באשר נתיסד בק' שפאר־קרעדיט־פעראיין והבאים בברית החברה הזאת רובם ככולם ישראלים ומבקשים למצוא היתר לבל יהיו נכשלים באיסור רבית ח"ו...
שו"ת אבני זכרון חלק ב סי' לט (תרנ"ט): בדבר הקושיא אשר הציע לפני בהא דריש מס' מגילה...
שם סי' צה (תרנ"ח): ע"ד מה שהקשה עמש"כ במס' שבת דף עב ע"א...

בביטשקוף ישב שנים רבות ר' אברהם ברוך אלטר רוזנברג בן ר' יהודה עביר הנ"ל. בסוף ימיו העתיק את דירתו לסיגט, שם הדפיס בתרפ"ו את ספרו אמרי אבא. לאחר פטירתו הדפיס בנו בבעטלאן את ספרו השני צוואת אבא (פרטים ראה בערך "סיגט"). בסיגט התפרנס כמנהל חשבונות.

מבני התורה שהגיעו לביטשקוף בדרך השידוך היה גם ר' שלמה ברוך שמאלהויזן. נולד בבודאפשט בשנת תרכ"ד לאביו ר' אברהם שמאלהויזן. למד בישיבות ווייצן, בוניהאד ופרס־בורג — כולן ישיבות אשכנזיות. כדי לטעום את טעמה של הישיבה החסידית הראשונה בהונגריה נכנס ר' שלמה ברוך לישיבתו של הייטב לב בסיגט. זמן קצר לאחר מכן נפטר בעל ייטב לב והמשיך ללמוד בישיבת הקדושת יום־טוב. בהמלצת רבו זה נשא את בתו של הנגיד ר' אהרן יעקב אלימלך שטיינמץ מביטשקוף. כעשרים וחמש שנה ישב ביטשקוף על התורה וגם עזר בעסקי חמיו. בשנת תר"ע (1910) לערך חזר לעיר־מולדתו בודאפשט לבקשת אביו וקיבל על עצמו את הרבנות בבית הכנסת של חברת תהלים בבודאפשט, שאביו יסד שם. בשנת תרע"ג הוציא לאור מחדש (בוויצן) את הספר שברי לוחות לר' יחיאל מיכל מנמירוב, עם מבוא והוספות משלו (ההוצאה הראשונה לובלין ת"ם). כל כתביו אבדו בשואה. נפטר ביום כה אדר תש"ה (1945) בבודאפשט. ר' משה כ"ץ רבה של פרדס כ"ץ בעל המחבר ספר משנת משה (ירושלים תשל"ט) הוא חתנו. כל התשובות אליו הן מתקופת שהותו בבודאפשט.

תלמידי חכמים אחרים בביטשקוף שזכרונם עולה בספרי השו"ת:

ר' יצחק שו"ב ("האברך המופלג החסיד חוטר מגזע ישרים"):
שו"ת אבני זכרון חלק א סי' ו (תרפ"ב): ע"ד שאלתו ששחט כמה טלאים ואחרי השחיטה כשבדק הסימנים לראות אם נשחטו רובן מצא בטלה אחד שהקנה שלו חתוך רובו רוב הנראה לעיניים רק שיש היכר קרע כאילו נקרע ע"י פרכוס

והחלק שנראה חתיכת הסכין הוא רק רוב משהו יותר מחציו...

ר׳ זאב וואלף טירקיל:
שו״ת מהרש״ם חלק ו [2] סי׳ קלא (תרנ״ז): ואשר הציע לפני דברי התוס׳ ב״ב קנ ע״א.

ר׳ שמעלקא בריטוויץ (״בן גיסי תלמידי החריף ושנון״), שהיה חתן ר׳ יהודה עביר רוזנברג:
שו״ת ארץ צבי או״ח סי׳ כב: ...הנני למלא חפצך להעתיק לך גרגיר אחד מחידושי בכדי לרווות צמאונך ולהלהיב לבך לתורת ה׳ להגות בה בשקידה.
שם חו״מ סי׳ ד: ע״ד שאלתך במורה אחד שנתקבל לרב״ד בכפר הסמוך לך והלך למקום אחר והזמין משם אם מחויבין לילך אחריו כדין המבואר... דאם הלך הב״ד למקום אחר צריך לילך אחריו...

ר׳ יצחק האלדער (״הרבני המופלא מופלג בתו״י החכם השלם״):
שו״ת אבני זכרון חלק ב סי׳ מה (תרס״ג): ע״ד השאלה שאירע אתמול בש״ק פ׳ פינחס שנמצא בשעת קריאת התורה טעות... והוריתי להוציא ס״ת אחרת...

הקהילה, מוסדותיה ואישיה

הידיעות שבידינו אינן מספיקות כדי לקבוע את תהליכי התיסדות הקהילה בביטשקוף ואימתי החלה. מן הנתונים שהבאנו בראשית הדברים ברור, שבין שנות החמישים של המאה ה־18 ובין שנות השלושים של המאה ה־19, כלומר כ־80 שנה, לא התגורר אף יהודי בביטשקוף. קרוב לוודאי שניתן להרחיב את התקופה הזאת בכ־20 שנים נוספות, דהיינו עד סוף שנות הארבעים או תחילת שנות החמישים של המאה ה־19, לאחר מהפכת 1848/49, כשהוסרו רוב ההגבלות החוקיות על התישבות יהודית במקומות מסויימים בממלכה ההונגרית. ואם כן, החלו יהודים להתישב בביטשקוף בשנים הראשונות של שנות החמישים. באיזה קצב נהרו יהודים לביטשקוף? שוב שאלה שאין לנו תשובה עליה. תשובה לשאלה זו משמעותית גם לבירור התקופה שבה נוסדה הקהילה בביטשקוף.

מסורת בפי יוצאי העירה, שבין היהודים הראשונים שהגיעו לביטשקוף ״לפני כ־130 שנה״, כלומר בשנת 1850 לערך, ואין צריך לומר שמגליציה באו — היו שלושה יהודים. אחד מהם הקים טחנת קמח, לאחד הוענקה זכות גביית האגרה לחציית הגשר שעל נהר הטיסה והשלישי זכה במונופול למכירת משקאות חריפים. שמותיהם של שנים מהם, ר׳ יהודה עביר רוזנברג ומענדל בער ראט, שבא מקולומיאה. השם השלישי נשכח מהם. אך מפי שריד אחר שמענו שם נוסף: ר׳ לייזר וויזל, שהיה בעל שדות ומטעים ונפטר בשיבה טובה בשנת 1915 לערך וחלק ניכר מיהודי ביטשקוף היו מצאצאיו. אשר לר׳ יהודה עביר רוזנברג, שכבר הספקנו להכיר אותו ואת בנו ואת חתניו, לא דק המוסר פורתא, שכן הוא לא בא מגליציה במישרין, אלא מסיגט הסמוכה בא ואביו, ר׳ יעקב הוא שבא מגליציה כדי לשאת את בתו של ר׳ נחמן כהנא בן בעל קונטרס הספיקות. מכל מקום, שלושה יהודים מכובדים אלה, שכנראה היו גם תלמידי חכמים ובוודאי שהיו חסידים ויראי ה׳, הם איפוא שהניחו את היסודות עליהם קמה קהילת ביטשקוף.

נעלה את זכרם של כמה שמות מיהודי ביטשקוף, בין השנים תרכ״ח—תרס״ה (1868—1905), שלקטנו מתוך ספרים שנדפסו בין השנים הללו והם מופיעים בהם כחותמים על הספרים (״פרענומעראנטן״). דבר הלמד מענייני, שברוב הספרים הללו מופיעים שמותיהם של ר׳ יהודה עביר, בנו ר׳ אלטר [אברהם ברוך] רוזנברג ושני חתניו, ר׳ פישל פלדמאן ור׳ שמעלקא בריוויץ, שכן הם היו פני הקהילה ומכובדיה. ר׳ אלטר רוזנברג היה, אגב, גם ראש חברה ש״ס כבר בשנת תר״מ (1880) בהיותו עדיין אברך צעיר לימים, כפי שיוצא מאחד הספרים — אריה דבי עילאי (פרעמישלא תר״מ). השמות הנזכרים הם: ר׳ אורי אליעזר פסטינגר, ר׳ משולם גארבר, ר׳ שמואל [ללא שם משפחה], ר׳ משה וואלד, ר׳ אליה וואלד, ר׳ שמואל צבי גרובר, ר׳ אברהם ראטה, ר׳ אברהם פסטינגר, ר׳ אברהם ברוך בן חיה בילא [שטיינמץ?], ר׳ אהרן האלדר, ר׳ אברהם שו״ב, ר׳ קלונימוס קלמן ב״ר אשר, ר׳ יחיאל רוזנברג, ר׳ צבי גרינברג, ר׳ צבי הירש האלדר, ר׳ יהודה ראטה, ר׳ יוסף צבי, ר׳ קאפיל מאריר, ר׳ ירמיה [קאהן, שהיה אחר כך דומ״צ בסלאטפינא], ר׳ מנחם דוב ראטה, ר׳ בן ציון ווייס, ר׳ אברהם יצחק אורבאך, ר׳ אלטר שו״ב במהרי״א, ר׳ מענדל, ר׳ שמואל ליב ר״ב [=רוזנברג?], ר׳ יצחק טאבאק [נכד בעל ערך ש״י מסיגט וראש החברה משניות], ר׳ אפרים פישל שו״ב, ר׳ אלטר [שאול] פעפער [בעל מחבר שו״ת אבני זכרון כנ״ל], ר׳ אברהם ברוך שט״מ [=שטיינמץ], ר׳ אברהם שעפס, ר׳ גדליה פ״מ [=פלדמאן], ר׳ דוד פייג, ר׳ דוד צבי ברקוביטש, ר׳ חיים שיינר, ר׳ יוסף עפשטיין, ר׳ יוסף מרדכי יעגער, ר׳ שלמה צבי שלומוביטש, ר׳ שמעיה שיינר, ר׳ שואל ליב שט״מ [=שטיינמץ].

זוהי רשימה מקרית ואף על פי כן לפי דרכנו למדנו, שרגלים לדבר, שיהודים אלה הנקובים בשמותיהם, רובם או כולם, היו ממנהיגי הקהילה. ועוד למדנו דרך גררא שתי עובדות חשובות: 1) בתקופה זו כיהנו בביטשקוף שלושה שוחטים: ר׳ אברהם (בשנת תר״מ), ר׳ אלטר (תרנ״ט) ור׳ אפרים פישל (תרס״ה). חבל שלא הוסיפו את שמות המשפחה שלהם ואין אנו יודעים על דמותם הרוחנית, אישיותם וסגולותיהם ולא כלום; 2) בשנת תר״מ (1880) כבר היתה קיימת בביטשקוף חברה ש״ס ובשנת תרס״ה (1905) היתה קיימת חברה משניות. אין זאת אלא שמספר תלמידי החכמים ובני תורה לא היו מעטים כלל ועיקר.

עד תחילת המאה העשרים היו כל בתי התפילה שבביטשקוף בבעלות פרטית. בשנת 1902 ניגשה הקהילה לבנות בית כנסת ציבורי גדול, אך אמצעיה הכספיים לא הספיקו לכך. היא פנתה אל קרן החינוך עליה חלש ארגון הקהילות הניאולוגי בבודאפשט. בקרן זאת היו סכומי־כסף גדולים שהצטברו מן הקנס שהוטל על יהודי הונגריה בעוון תמיכתם במרד ההונגרים של 1848/49. אנשי קהילת ביטשקוף ציינו בבקשתם שליד בית־הכנסת יוקם גם בית־ספר לילדי ישראל, שכן קרן החינוך נועדה לתמוך בבתי ספר יהודיים. ואמנם הקציבה הנהלת הקרן תרומה נדיבה בסך 600 קרונה. כאן נתעוררו כמה מ״יחידי הסגולה״, בעלי הכרה אורתודוכסית בקהילה

והתנגדו לקבלת הסיוע הבא ממקורות לא כשרים, ככלל וכעקרון. בנוסף לכך, הרי המסייעים יעמדו על כך, שהקהילה אמנם תקיים את הבטחתה ותפתח בית־ספר כללי. לאחר משא־ומתן בין כמה מרבני הונגריה (כפי שפורט לעיל בתשובות לר׳ אפרים פישל פלדמאן) הוחלט להחזיר את הכסף לשולחיו. אך בית־הכנסת נבנה ברב פאר והדר בנין אבנים, שהכיל כמה מאות מושבים.

יהודי ביטשקוף עסקו בפרנסות ובמשלחי־היד האופייניים ליהודי מארמארוש: הקלאות זעירה, גידול בקר וצאן, מטעי פירות וביחוד תפוחים ושזיפים, מסחר זעיר וכדומה. רבים מהם היו בעלי מלאכה במקצועות השונים ורבים עבדו במפעל הכימי, מן הראשונים בהונגריה, שתוצרתו הופצה ברחבי אירופה. לאחר מלחמת העולם הראשונה ירד המפעל מגדולתו, אך עדיין עבדו בו מאות פועלים. המפעל עמד בחלק הצ׳כי של העיירה, אך רבים מן הפועלים ואף מנהל המפעל (יהודי מומר בשם רייך מבודאפשט) התגוררו בחלק הרומני. יום־יום עברו את הנהר־הגבול לפי רשיונות־מעבר קבועים.

לפי נסיון שיחזור שעשו שרידי הקהילה, אך מקיפה רק 140 מפרנסים היה ההרכב הכלכלי והמשקי של מפרנסים אלה כדלקמן: סוחרים ובעלי חנויות מכל הסוגים 30, בעלי רכוש בנכסי דלא ניידי (בתים, יערות, קרקעות) 6, פקידים 3, סוכנים 2, בעלי מלאכה במקצועות שונים 26 (מהם 7 סנדלרים, 4 קצבים, 4 חייטים, 3 נגרים), בעלי עגלות (בכללם נהג מכונית) 30, פועלים (בחלקם במפעל הכימי, במנסרת העצים ועוד) 24, מלמדים 3, בלתי מוגדרים (בכללם כלי קודש, אלמנות, קשישים) 12. אשר אייזיקוביטש היה נהג קטר ברכבת מקצוע נדיר בין יהודים בימים ההם. אעפ״י שהשיחזור מתיחס רק לחלק מן המפרנסים (כ־40%), יעיד החלק על הכלל כולו ומן הסתם זוהי הפרופורציה פחות או יותר לגבי כלל המפרנסים היהודים בביטשקוף. יחד עם זאת חיו רוב יהודי ביטשקוף בעניות ובדחקות.

עד קרוב למלחמת העולם הראשונה לא היה רב רשמי לביטשקוף. נראה, שכיוון שלא חסרו בה תלמידי חכמים ובעלי הוראה, לא מצאו צורך והכרח במינוי רב. שכן כל זמן שישבו בה ר׳ פישל פלדמאן ור׳ אלטר שאול פפר, שניהם גאונים בתורה בהיקף ארצי, ואולי תלמידי חכמים נוספים שאינם ידועים לנו, שהורו הוראות איסור והיתר ופסקו שאלות בהלכה לכל הפונים אליהם (אין צריך להוסיף — שלא על מנת לקבל פרס), לא נתנה הקהילה דעתה להחזיק רב משלה. שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, לאחר עקירתו הסופית של ר׳ אלטר שאול פפר, בחרה הקהילה את רבה של קרעטשענוף, ר׳ צבי הירש ריינמאן כרב ואב״ד גם בביטשקוף ושימש את שתי הקהילות כאחת. אחר כך הושיב בביטשקוף, כנציגו האישי, את חתנו. אולם נראה, שישב בה זמן קצר בלבד.

בשנת תרע״ו (1916) נתן ר׳ צבי הירש ריינמאן את דעתו לקבוע את שמה של ביטשקוף בגיטין ולסדר בה גיטין באופן קבוע. לשם כך בא במשא־ומתן של הלכה עם ר׳ שאול אלטר פפר, שישב כבר בניו יורק, שאצלו מצוי חומר הלכתי רב בענין זה, בעקבות המקרה החד־פעמי בסידור גט לשכיב־מרע, כדי להציל את האלמנה מזיקתה ליבם קטן וגאוני הדור הריצו אליו את תשובותיהם והערותיהם. לאחר פטירתו של ר׳ צבי ריינמאן בשנת תרע״ט (1918), ירש את כס הרבנות בקרעטשענוף ובביטשקוף בנו ר׳ אלעזר ריינמאן, כפי שיוצא ברור מתשובה של בעל עצי חיים (אבן העזר סי׳ כג) בשנת תרפ״ה. אך כעבור זמן קצר עזב את המדינה ועבר לכהן ברבנות גלאגוב שבגליציה למלא את מקום חותנו, ר׳ אברהם חיים רובין.

מכאן ואילך נכנסה קהילת ביטשקוף למערבולת של מחלוקת חריפה, שפרצה בין שלושה רבנים, שכל אחד מהם טען טענת חזקה על רבנות ביטשקוף. גם השלטונות היו מעורבים במחלוקת ומטבע הדברים היו לה גם צדדים דוחים. הרבנים המתדיינים על הרבנות היו ר׳ שמעלקא רוזנבוים בנו של האדמו״ר מקרעטשענוף־סיגט, ר׳ אלעזר זאב. הוא התישב בביטשקוף (בחלק הרומני) בשנת 1936; ר׳ חיים יהודה מאיר האגר בנו של ר׳ מנחם מענדל האב״ד והאדמו״ר בווישווה, שנשא את בתו של ר׳ אברהם חיים ריינמאן, שהבטיח לו את רבנות ביטשקוף כחלק מן הנדוניא; חלק מאנשי ביטשקוף ביקשו לבחור ברב שלישי והם העדיפו את ר׳ יהושע ברוך לנדא בנו של ר׳ בנימין זאב רבה של לעגענע־מיהאלי וחתנו של הדיין מאורשיווה, ר׳ משה וורצברגר. לאחר השואה מאס ברבנות, התישב בארצות הברית ועובד כפקיד בעיריית ניו יורק.

ר׳ יצחק פרקש, כיהן כרה״ק, ובנו מנדל אליעזר הי״ד

בין שתי מלחמות העולם היו השוחטים ר׳ יצחק, כנראה תלמיד חכם ובעל יחוס, כפי שמסתבר מהתשובה שהשיב לו ר׳ אלטר שאול פפר כנ״ל. לאחריו מילא תפקיד זה ר׳ יחזקאל שרגא גרין, מחסידי סיגט. אגב, רוב החסידים בעיירה היו חסידי סיגט, היו בה גם הרבה חסידי ספינקא וקצת חסידי וויז׳ניץ. ראשי הקהילה האחרונים היו ר׳ שמואל קמיל, בעל מנסרת עצים עשיר; ר׳ שמעלקא ברקוביטש, בעל חנות כל־בו גדולה, תלמיד חכם מחסידי ספינקא, שלימד תורה ברבים בבית המדרש. הוא נבחר לראש הקהילה כמה וכמה פעמים; ומשה פארקאש, בעל קרקעות ויערות. לפני מלחמת העולם הראשונה ושנים אחדות לאחריה עמד בראש הקהילה יוסף האנו.

קהילת ביטשקוף היתה לה זיקה חזקה לקרעטשענוף הסמוכה, אך לא היתה כפופה לה. מלבד הרבנים המשותפים לשתי הקהילות נזקקו אנשי ביטשקוף לבית־העלמין של קרעטשענוף, שכן בביטשקוף לא היה בית־עלמין. רק בתוך מלחמת העולם הראשונה נפתח בית־עלמין בביטשקוף (בין הנקברים הראשונים בו היה ר' יהודה עביר רוזנברג). בחלק הרומני של ביטשקוף המשיכו, כנראה, לקבור את מתיהם בקרעטשענוף גם בין שתי מלחמות העולם, שכן גבול חצץ בין שני החלקים של העיירה. אגב, היה מעבר כמעט חפשי בין שני חלקי העיר ויהודים היו עוברים את הגשר על הטיסה בעזרת תעודות־מעבר, שחולקו ללא קושי מיוחד. יהודים לא מעטים ניצלו את הגבול הפרוץ גם להברחות — מצרכי מזון ודברי אוכל מרומניה לצ'כיה ודברי טקסטיל ומוצרי חרושת מצ'כיה לרומניה.

מלבד בית הכנסת הגדול והמפואר יחסית, שנבנה כאמור בראשית המאה, שהיה בנין מרשים מאבנים, היו עוד שני בתי תפלה: ליד טחנת הקמח היה בית כנסת מעץ ובדירת הרב ר' אלעזר ריינמאן היה בית־מדרש. בית כנסת רביעי היה בחלק הרומני של ביטשקוף.

בשנות השלושים הוחל באירגונו של הנוער. בזה אחר זה נוסדו סניפים לאירגונים הציונים השונים. כעשרים צעירים הקימו את צעירי המזרחי. הרוח החיה היה פישל ראט (נפל באוקראינה בשנת 1942 ליד סטאלינגראד). בשנת 1938 נוסד ביזמת יוסף ראט סניף לתנועת הנוער "בני עקיבא". תקופה מסויימת היה לצעירים הדתיים־לאומיים גם בית מדרש משלה, בחדר עזרת־הנשים שבבית הרב. כמה עשרות צעירים יסדו את סניף בית"ר, שמנה בשיאו כ־100 חברים. תנועת "החלוץ" שמנתה כ־50 חברים. חלק מן הנוער הלך להכשרות בסלובקיה ובודדים עלו ארצה עד לפרוץ המלחמה. מובן מאליו שהחסידים ובראשם השוחט התנגדו נמרצות לתנועות הללו ולא פעם פוצצו את האסיפות שנקראו בדרך כלל לבית הכנסת. מנהיג בית"ר בפולין, מנחם בגין, ראש ממשלת ישראל דהיום, ביקר בביטשקוף בשנת 1936 וטעם את טעמה של אסיפה בבית הכנסת ש"הופסקה מיד לאחר פתיחתה". בהקדמתו הקצרה לספר "תולדות בית"ר צ'כוסלובקיה" (תל־אביב תשכ"א) מספר מנחם בגין כדלקמן: "בוצ'קוב הגדולה ובוצ'קוב הקטנה וביניהן גשר. שתיהן זעירות היו. ואף הגשר, שהפריד וחבר אותן, לא גדול היה. את שמו של הנהר, או של הנחל, שזרם מתחתיו, לא אזכור. אך זוכר אני היטב את זרם החיים משני עבריו. יהודי הבוצ'קובים עניים מרודים היו. קשה לשער, ועוד יותר קשה לתאר, את עומקו של העוני ההוא... אך בתוך העוני היה גם עושר רב. אין כוונתי למעטים, שנחשבו אמידים. בבוצ'קוב, הגדולה והקטנה, גם הנגידים היו אביונים וחיו כדלים. העושר, שהיה מנת חלקם של ראשי העיירה החצויה, מהותו היא אחרת. שמו: אמונה. מימי ילדותי הייתי בקרב יהודים מאמינים, אבל אמונתם של היהודים אשר הצטופפו למרגלות הרי הקרפטים, מה ישווה לה? עם מוחלטת האמונה שלהם היתה לי פגישה אישית, לאו דוקא נעימה. באתי אליהם בשליחותה של בית"ר בשנת 1936... אבל הם, בחלקם, לא אבו כלל לשמוע... האסיפה, שנקראה לבית הכנסת, באחד הבוצ'קובים לא נתקיימה, או הופסקה מיד לאחר פתיחתה. וודאי, אז מר היה הלב, כפי שהיום אבלה הנפש עליהם. אבל אי אפשר שלא להרכין ראש בפני אמונתם הכבירה, בה חיו ובה מתו. היא היתה להם הנחמה בדלותם ובקיצם".

בין האישים שנולדו בביטשקוף מן הראוי לציין את המשורר בשפת יידיש, יוסף הולדר, שנולד בשנת 1893. אביו, יחיאל הולדר, היה תלמיד חכם ובעל השכלה. התפרנס מהנהלת חשבונות וניסוח מכתבים בגרמנית. בסוף ימיו התגורר בקלוזש אצל בתו, שם מת ביום 5 בפברואר 1940. בנו יוסף הולדר פרסם שירים עבריים ב"המצפה" (קראקא) בגיל 15. אחר כך עבר ליידיש ותרגם מספרות יידיש להונגרית ומספרות הונגרית ליידיש. ספר שיריו "אפט זינגט זיך" הופיע בווילנה (1928). ערך (יחד עם ד"ר אליהו בלאנק) את העתון "יודישע צייטונג" בסיגט (1921/22). לאחר מכן עבר לבודאפשט, משם השתתף בעתונות יידיש בה הדפיס את תרגומיו מן הספרות ההונגרית; וכן השתתף בעתונות היהודית־הונגרית. שבה הדפיס את תרגומיו מספרות יידיש. ב־16 בינואר 1945 נרצח יוסף הולדר בבודאפשט בידי הנאצים ההונגרים ונקבר בקבר אחים. לאחר המלחמה פונה לקבר נפרד.

מבין ילידי ביטשקוף מן הראוי להזכיר גם את יוסף קלן, שנולד בשנת 1892. היה מהנדס מוכשר שעבד במפעל החשמליות בבודאפשט. היה קומוניסט פעיל. בממשלתו הקומוניסטית קצרת־הימים של בלה קון, היה יוסף קלן חבר הקאבינט ומילא תפקיד של קומיסאר (מקביל לתואר שר) להלאמת הרכוש. לאחר דיכוי וחיסול הממשל הקומוניסטי בהונגריה נשפט למאסר עולם, אך הוחלף לאחר מכן באישיות הונגרית, שהיתה שבויה בברית המועצות.

השואה

עם התפוררות הרפובליקה הצ'כוסלובקית ולפני שההונגרים כבשו את ביטשקוף, שלטו בה כששה חדשים (אוקטובר 1938 — מרץ 1939) הלאומנים האוקראינים־רותנים, הידועים יותר בכינוי "סיצ'ים". הם הטילו את אימתם על יהודי העיירה ועסקו בהכנת "רשימות שחורות". למעשה לא אירעו שום מאורעות מיוחדים תחת שלטונם הקצר. הם הסתפקו בהפחדות, בסחיטות כספיות וב"הבטחות" לעתיד לבוא. היהודים חיו בפחד מתמיד. כשכבשו ההונגרים את ביטשקוף נשמו היהודים לרווחה. אך עד מהרה באה האכזבה המרה. המשטר ההונגרי האנטישמי התגלה בכל כיעורו האכזרי. בראשית שלטונם סבלו היהודים בעיקר בתחום הכלכלי. ההונגרים קיפחו את היהודים בכל צעד ושעל ונישלו את רוב המפרנסים ממקורות מחיותיהם. אחר כך החל מצוד על "קומוניסטים" כביכול. בין הקרבנות הראשונים היו פישל מושקוביטש, שהיה ציוני בעל הכרה וחבר בהנהגת הקהילה; ועובד במרתף הבירה בשם אייזיקוביטש. שניהם הואשמו בעלילות כזב ושוא, שהם קומוניסטים פעילים, בעוד ששניהם היו אנשים שקטים ללא שום פעילות. הם עונו למוות במרתפי העינויים של המשטרה ההונגרית במונקאטש. יהודי שלישי, שמואל ריזל, עונה אף הוא, אך נשאר בחיים (לאחר מכן גויס למחנה עבודה). בנו של אייזיקוביטש, בתגובה על רצח אביו, החליט להתנקם במשטר בנשקו הוא. הוא התישב בבודאפשט ורכש ניירות

מזוייפים ופעל במסוה של חבר פעיל במפלגה הנאצית ההונגרית "צלב החץ". בשנת 1944 כשהמדינה היתה מצויה במצב של תוהו ובוהו, כשיהודים נורו למוות בחוצות בודאפשט והוטלו לתוך הדאנובה, הציל אייזיקוביטש יהודים רבים ממוות בתכסיסים מתוחכמים נועזים ומאידך הרג במו ידיו רוצחים חברי המפלגה בתואנה, שאינם אלא יהודים מוסווים. לאחר המלחמה עלה ארצה והיה ממיסדי קיבץ פרוד (היום הוא בעל מפעל אלומיניום בוינה).

הגזירה האיומה של קיץ 1941 לא פסחה גם על ביטשקוף. עשרות משפחות (למעלה ממאה נפש) גורשו ביולי 1941 לגליציה. רובם נרצחו ליד קאמנץ־פודולסק ובמקומות אחרים. רק שני יהודים עלה בידיהם להמלט מגיא ההריגה: אביגדור מושקוביטש (היגר לאחר המלחמה לארצות הברית, שם נפטר) ונערה בשם בלימטשו פולאק, שלא חזרה לביטשקוף אלא הגיעה לפרסבורג לאחיה ואחר כך הסתתרה בבודאפשט (היום היא מתגוררת באוסטרליה). הז'אנדרמים הגיעו לביטשקוף ובידיהם רשימה מוכנה מראש של היהודים שנגזרה עליהם גזירת הגירוש. איש לא ידע למה נבחרו דווקא יהודים אלה, רובם מרובד הכלכלי התחתון, שכן רוב יהודי העיירה לא דאגו לסידור תעודת אזרחות. הרשימה דלקמן, שהורכבה בידי יוצאי ביטשקוף, כוללת רק כשליש מן המגורשים. חלק מן המגורשים גורשו יחד עם כל בני המשפחה וחלקם גורשו רק חלק מן המשפחה — לפי שרירות־לבם של השלטונות והז'אנדרמים המבצעים.

געצל פייג, יוסף קליינמאן, קלמן כ"ץ, יעקב כ"ץ, מרדכי שטיין, הערש רוסישקא, מיכאל וויזל, הערצל כ"ץ, אסתר כ"ץ, סיני שלומוביטש.

באיסרו־חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) החל בריכוז יהודי ביטשקוף לקראת העברתם לגיטו. הם הובאו לבית הכנסת הגדול, שם נשדד מהם כל דבר ערך ורבים מהם הוכו. לאחר שלושה ימים הועברו לגיטו הענק שבעיר מאטע־סאלקא שבהונגריה, ממנו גורשו רוב יהודי מאראמארוש הצ'כית.

היו כמה נסיונות של בריחה והתחמקות לפני הכניסה לגיטו, אך רובם לא עלו יפה. הרותנים שיתפו פעולה עם הרוצחים והסגירו את הנמלטים. כגון המקרה של משפחת אילוביטש, סוחר עצים עשיר, שהכין לעצמו ולמשפחתו מקלט ביער בעוד מועד. תמורת סכום־עתק הסכים אחד ממכריו הרותנים לספק לו מזון. לאחר ששדד את כל כספו הסגיר אותם לז'אנדרמים והוכנסו לגיטו.

היה גם מקרה נדיר של עזרה בצר, כגון הצעיר בן העשרים, זלמן זלמנוביטש, שברח לבד אל היער שבסביבת לעה — פאליען־קוסובצקי. שומר היער יוראשצ'וק החביא אותו בתוך ערימה של שחת חודש ימים וסיפק לו מזון. הז'אנדרמים רדפו אחריו והבטיחו עשרה קילו זהב תמורת הסגרתו, אך הגוי עמד בנסיון ולא הסגירו. לאחר מכן, כדי לא לסכן את הגוי, עזב זלמנוביטש את היער והגיע לטאשנאד־סאנטו שבטראנסילוואניה שבה חנתה אותה עת פלוגת עבודה ובתוכה גם אחיו. מפקד הפלוגה צייד אותו בצו־תנועה חוקי למרכז הגיוס שבעיר באיה־מארה ושם סופח לאחת מפלוגות העבודה.

ישראל וויזל ברח אף הוא ביום הכניסה לגיטו. בדרכו עבר את ביטשקוף הרומנית, כדי לספק מזון ליהודי בשם דוד אייזיק וויזל, ששכב בודד וחולה בביתו לפני שהוכנס לגיטו. השכנים הגוים הבחינו בו והזעיקו את הז'אנדרמים, שהגיעו מיד. ישראל וויזל רצה להמלט דרך החלון, אולם כדורי הז'אנדרמים השיגוהו והרגוהו. הוא הובא לקבר ישראל בידי גויים.

המקרה של הבחור מאיר פייג ראוי לציון מיוחד. הוא היה בחור ידוע חולי וכמעט משותק מחמת פגם בחוט השדרה. הוא הושאר בביתו והופקר לגורלו, שכן הרוצחים ידעו שאין בכוחו לברוח וממילא ימות מרעב. אולם ראש הכפר עצמו ריחם עליו וסיפק לו מזון בסתר. ימים לאחר שיהודי ביטשקוף כבר גורשו מן העיירה נזכרו בו הז'אנדרמים ונכנסו לביתו מתוך בטחון גמור שכבר נפח את נשמתו. מה מאד נדהמו לראותו חי וקיים. הם החלו לחקור אותו במכות ועינויים שיספר את סוד השרדותו וימסור את שם האיש הדואג לצרכיו. בגבורה שאין למעלה ממנה אין פייג פוצה את פיו. הז'אנדרמים מפליאים את מכותיהם ופייג ממלמל את המשפט היחיד: "הזן את כל העולם זן ומפרנס גם אותי". כמעט שנשמתו פורחת, אך את מטיבו אין הוא מסגיר. למרבה הפלא, נעזב מאיר פייג לנפשו ונשאר בדירתו עד תום המלחמה. הגויים — ובתוכם גם אלה שדם יהודי רובץ על מצפונם — מתיחסים אליו כאל קדוש ודואגים לכל מחסוריו כמעט בגלוי. לאחר המלחמה, כשחזרו כמה יהודים לביטשקוף וילדו ילדים, מלמד מאיר פייג את הילדים א"ב וקצת חומש ורש"י. גם השלטון הקומוניסטי אינו יכול למאיר פייג. בשנת 1974, כשכבר לא היו ילדים בביטשקוף, הועלה גם מאיר פייג לארץ־ישראל ונפטר כאן בגיל 54 בשנת תשל"ו (1976).

לאחר המלחמה חזרו כמה שרידים לביטשקוף, אך התנאים השוררים במשטר של ברית המועצות אינם מאפשרים חיי קהילה. עד 1950 מתפללים מדי פעם בבית הכנסת הגדול. אחר כך הפקיעו השלטונות את בית הכנסת והפכוהו למחסן לחומרי בנין. השרידים היו מתפללים כל שבוע בדירה אחרת. בחלון הדירה הציבו רדיו מרעיש, כדי שלא ישמעו את קולות המתפללים.

היום מתגוררים יהודים אחדים בביטשקוף הצ'כית־רוסית ויהודי בודד בביטשקוף השייכת לרומניה.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי ביטשקוף.

גרינוואלד, יקותיאל יהודה: מצבת קודש, חלק א: סיגט ופלך מאראמארוש. ניו יורק תשי"ב, עמ' 48.

הנ"ל: טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יורק תש"י, עמ' 272.

שיק, ר' משה: שאלות ותשובות מהר"ם שיק, יורה דעה, מונקאטש תרמ"א, סי' רמו.

הורביץ, ר' אריה ליבוש: שו"ת הרי בשמים, מהדורא תניינא, לעמבערג תרנ"ז, סי' קטו, קל; מהדורה ג—ד, ירושלים תשי"ח, סי' יג.

גרינוואלד, ר' משה: שאלות ותשובות ערוגת הבשם, יורה דעה, שאמלוי 1927, סי' קכו, קמט.

דייטש, ר' אליעזר: שאלות ותשובות פרי השדה, חלק ב, פאקש תרס"ט, סי' מט.

אריק, ר' מאיר: שאלות ותשובות אמרי יושר, חלק א, מונקאטש תרע"ג, סי' קסו.

שבדרון, ר' שלום מרדכי הכהן: שאלות ותשובות מהרש"ם. חלק א, ווארשא תרס"ב, סי' כ, קה, קמו, רח; חלק ג, סאטמאר תר"ע, סי' פא, פב, קעח, רכה, רלג, שכז, שכח, שסד, שעג; חלק ה, סעאיני תרפ"ו, סי' פד; חלק ו, ירושלים תש"ו — תשכ"ח, סי' עו, קו, קלא.

גרינוואלד, ר' יהודה: שאלות ותשובות זכרון יהודה, חלק א, בודאפשט תרפ"ג, סי' נז.

פפר, ר' אלטר שאול: שאלות ותשובות אבני זכרון, חלק א, סיגט תרפ"ג, סי' כא, צח; חלק ב, סאטמאר תרצ"א, סי' י, לט, מה, צג, צה; חלק ג, ניו יורק [תרצ"ט], ההקדמה.

מרמרוש־סיגט Máramarossziget [כתב־עת בעברית, יידיש והונגרית] בעריכת יהושע והלן רייך, תל־אביב, גל' 1, עמ' 2; מס' 24, עמ' 4; מס' 47, עמ' 3.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 134, 308, 748.

Magyar-Zsido Lexikon, Budapest 1929, pp. 376, 460.

בילווריץ

בילווריץ (ברותנית: Belovarec [גם: Malá Krivá], בהונגרית: Kiskirva), כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף), כ־35 ק"מ מדרום־מזרח לעיר חוסט וכ־7 ק"מ מתחנת הרכבת של הכפר בידעוולא. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	21	322
1880	101	—
1910	—	718
1921	—	697
1930	160	760
1941	—	805

היהודים הראשונים התישבו בבילווריץ, עד כמה שידיעתנו מגעת, רק בסוף המאה ה־יח ושמא אף בתחילת המאה ה־יט. מכל מקום, במיפקדי היהודים במאראמארוש שנערכו במרוצת המאה ה־יח, שפורסמו עד כה, אין שמו של כפר זה נזכר. הכפר וסביבתו היו עניים מאד בקרקע ראויה לעיבוד חקלאי והתפתחותו היתה אטית מאד. לפיכך לא נמשכו אליו יהודים.

באמצע המאה ה־יט התישב בבילווריץ ר' אברהם וויזל (המכונה בפי כל ר' אברם בילווריצער). על נסיבות התישבותו בכפר מסופר כדלקמן: ר' אברהם ישב בעיירה בגליציה ליד קראקא יחד עם אמו האלמנה. הוא היה מצאצאי הטורי זהב ועסק בתורה בשקידה רבה, שכן היה עילוי ובעל כשרונות. גביר העיירה, שהיה גם ראש הקהילה, שם עיניו על הבחור העילוי וחפץ בו לחתן בתו. הוא הבטיח לאמו האלמנה תמיכה כספית ביד רחבה. אך הבחור מיאן בבת הגביר משום שלא היתה בת תלמיד חכם. הגביר נפגע מאד ואיים שימסור אותו לצבא. הבחור אברהם נמלט מעיירתו והגיע למאראמארוש. התישב בבילווריץ ושם הקים את ביתו. הוא עסק בחקלאות, ובגידול בהמות. ר' אברהם היה עתיר נכסים, אך התנהג בפשטות. היה מורה הוראה ליהודי הכפר והסביבה. פעמים, כשבאו לשאול שאלה בהלכה, עסק ברפת בבהמות. היה רוחץ ידיו ורגליו, משיב לשואלו דבר וחוזר לעיסוקו. כל פסקיו היו על דעת בעל הטורי זהב. שמעו הגיע עד הייטב לב, ששמע שהוא פוסק תמיד לפי הטורי זהב. הוא בא במיוחד לתהות על קנקנו. שוחחו ארוכות בדברי תורה והייטב לב נוכח שידיו רב לו בש"ס ופוסקים כאחד הגדולים. כשהוכיחו למה הוא פוסק תמיד כבעל טורי זהב נגד הכרעת האחרונים, נתהווה ביניהם פלפול סוער שבו הצדיק את פסקיו של הט"ז נגד משיגיו. כשפנה הייטב לב ללכת אמר לו ר' אברהם: רבה של סיגט יש לי שאלה מסובכת בהלכות קריאת התורה. הייטב לב לא השיב לו מיד, אלא הפטיר שהוא צריך לעיין בשלחן ערוך. תמה על כך ר' אברהם: הרי אתם רב בעיר, ואם תתגלה שאלה מעין זו כשספר התורה פתוח כלום תלכו לעיין בשלחן ערוך? קיבל על עצמו הייטב לב ללמוד הלכות אלו על בורין ואמנם נעשה אחד הבקיאים הגדולים בהלכות קריאת התורה. צאצאיו של ר' אברהם מבילווריץ היו מפוזרים ברוב ישובי מארמארוש ובתוכם החסיד הידוע ר' יחזקאל אברהם וויזל ובנו ר' שלמה אליעזר וויזל רבה המהולל של טערניווע (ע"ע).

התנאים הכלכליים בבילווריץ היו ירודים מאד. זה היה אחד הכפרים העניים ביותר בכל הסביבה. רק למשפחה אחת היתה פרה. כעשרים משפחות לא היו להן אלא עזים ושאר עשר המשפחות לא היה להם כלום. לרוב עסקו היהודים בחטיבת עצים ביערות או עבדו כסתתים במחצבות האבן בסביבת הכפר. בבילווריץ חצבו מצבות לכל הסביבה. היו כמה בעלי מלאכה ושתי חנויות. אך גם הגויים היו עניים מאד וצרכיהם מועטים ביותר. היו כמה בעלי מטעים של אגוזים ופירות אחרים.

בין היהודים המכובדים בדור האחרון היו ר' ישעיה וועג בעל חנות; ור' מענדל רעזמיווטש בעל סוכנות הדואר, שניהם תלמידי חכמים וחסידי וויז'ניץ. רובם של יהודי בילווריץ היו חסידי וויז'ניץ, אך היו גם כמה חסידי ספינקא.

בכפר היה בית כנסת קטן בנוי מאבנים שהיהודים חצבו בעצמם. שוחט לא היה. בעת הצורך בא השוחט מבידעוולא הסמוכה. ילדי הכפר למדו תורה אצל מלמד. ה"חדר" היה בכל שבוע בבית אחר, כדי לחסוך עצי הסקה בחורף. ואילו בקיץ למדו הילדים בבית הכנסת. בכפר היה גם מקוה ובית־עלמין עתיק למדי.

בקיץ 1941 הוגלו כמעט כל יהודי הכפר לפולין ונרצחו בקאמנץ־פודולסק ובמקומות אחרים. רק שתי משפחות, של

ר' ישעיה וועג הנזכר ושל נחמן שפיצר, הושארו במקום, שכן הם היו היחידים שהי' ברשותם תעודת אזרחות הונגרית. גם 12 נשים, שבעליהן היו בשרות העבודה ההונגרי, הושארו בכפר. היהודים רוכזו בחצר בית המדרש ומשם הובלו ליאסין שליד הגבול. אשה אחת, אשתו של ברוך פרוימוביטש, עלה בידה להתחמק מן הגירוש, בהסתתרה בשדה בין קלחי התירס, אך ילדיה נלקחו ונרצחו. רק בחורה אחת ואשה וחמשה מילדיה עלה בידיהם להמלט מפולין (בעלה וילד נרצחו שם).

שארית הפליטה של יהודי בילווארין נרצחו בשנת 1944 באוישוויץ. יום לאחר הפסח (16 באפריל 1944) הובלו לגיטו מאטעסאלקא ומשם גורשו לאוישוויץ.

היום אין אף יהודי בבילווארין.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחת השרידות מבילווארין.

יהודה ארז (עורך): ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות, כרך ז, תשי"ט) עמ' 262.

ר' מנחם אדלר: זכרונותיו (בכתב־יד), עמ' ל.

בישטינע

בישטינע (ברותנית: Bustina, בהונגרית: Bustyaháza), עיירה בנפת טעטש, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזה־יאסין, כ־20 ק"מ מדרום־מזרח לעיר חוסט. רוב תושביה רותנים, עם מיעוט הונגרי קטן.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	—
1880	142	—
1910	—	2762
1921	—	2853
1930	1042	3496
1941	—	3965

ראשיתו של הישוב היהודי

במיפקד הראשון של יהודי הונגריה ומחוז מאראמארוש בכללה נרשם בבישטינע יהודי בשם יוסף. לפי נתוני מיפקד זה, שנערך במאראמארוש בשנת 1728, עשה יוסף זה חיל רב בבישטינע. למרות שהיה כנראה רווק, ומכל מקום ללא משפחה במקום, היה יוסף בעל מרץ ויזמה בלתי רגילים בתקופה זו ואין ספק שהיה בעל הון בממדים ניכרים. מלבד שהחזיק בבישטינע בית־מרזח, עסק בייצור מי־דבש (מעד), בירה ומשקאות חריפים, החזיק בחכירה לא פחות משלוש טחנות־קמח, שתיים בבישטינע גופה ואחת בכפר סמוך — סאלדובוש (ע"ע). בעלי חסותו, שלהם שילם דמי חכירה גבוהים (130 פלורין לשנה) היו האצילים הידועים מיהאי טלקי והגראף קמן' (Kemény), שהיו בעלי קרקעות ויערות וחלקים גדולים של מחוז מאראמארוש היו בבעלותם. כיצד השכיל יהודי מוכשר זה לשלוט בעסקים מרובים ומסועפים ובוודאי גם מסובכים, למרות שהיה בודד, אין הנתונים היבשים של המיפקד מגלים לנו. אין ספק שהיו ליוסף עוזרים ומשרתים בכל אחד ממפעליו הרבים. השאלה המעניינת אותנו: כלום היו עוזריו יהודים או משאינם בני־ברית? הדעת נותנת שאכן היו אלה יהודים, שעליהם היה יכול לסמוך. מותר איפוא להניח, לפחות כהשערה המתקבלת על הדעת, שמסביב להגביר יוסף הסתובבו בבישטינע עוד כמה יהודים, על נשותיהם וטפיהם. ואולי אף נרשה לעצמנו צעד נוסף ולשער שמספרם הגיע כדי מנין, המינימום הדרוש לחיים יהודיים מלאים. ואם כן, היה בתקופה זו בבישטינע מוקד יהודי קהילתי בזעיר אנפין, בדומה למרכז היהודי שהיה קיים אז בחוסט הסמוכה (ע"ע).

אך פעילותו של יוסף ועוזריו (אם אמנם היו כאלה) בבישטינע הגיעה לקיצה תוך שנים ספורות. אין אנו יודעים את הסיבות לכך. ייתכן שפשוט סר חינו מעיני אדוניו בשל סכסוך כלשהו; ואפשר גם שהמקום היה קטן מדי לבעל מעוף ויזמה בשיעור קומתו של יוסף דנן. מכל מקום, במיפקד היהודים הבא, שנערך כעבור שבע שנים בשנת 1735, מתגורר כבר בבישטינע יהודי בשם וויגדער [= אביגדור], בעל לאשה ואב לשני ילדים. אף יהודי זה הוא בעל בעמיו ופרנסתו מצויה בשפע, אך לא בממדים של קודמו. וויגדער מבסס את פרנסתו בצורה שרשית יותר, קרובה יותר לקרקע, אם כי לאו דווקא על חקלאות ממש. בבעלותו שלושה סוסים, שני שוורים, שלוש פרות ושלושה עגלים. עוזרים לידו שני משרתים יהודים. המסמך אינו מבהיר את השימוש שוויגדער עושה בבהמות אלו. בעל החסות הוא שוב הגראף מיהאי טלקי (ללא קמן — ק' סגולה, מ' צרויה) במחיר של 100 פלורין לשנה. המיפקד הבא, משנת 1746, שוב רושם יהודי אחד בבישטינע, בעל לאשה ואב ל־4 ילדים. למרבה הצער נערך מיפקד זה ברשלנות ולא נוקבו שמות היהודים שנפקדו בו. נבצר איפוא מאתנו להתחקות אחר זהותו של היהודי ואין אנו יודעים אם מדובר במיודענו וויגדער (שבינתיים נולדו לו שני ילדים נוספים), או שמא עקר גם וויגדער מבישטינע ובמקומו בא יהודי אחר — כדרך שאירע לעתים תכופות בתקופה קדומה זו, כשמאראמארוש שימשה תחנת־מעבר בלבד למהגרים היהודים מגליציה, בדרכם למחוזות הפנימיים של הונגריה.

מכאן ואילך נפסקה ההתישבות היהודית בבישטינע לתקופה ארוכה של כמאה שנה. שכן במיפקד היהודים של

שנת 1768 אין למצוא נפש יהודית בבישטינע ואף בשנת 1830 עדיין לא התגורר אף יהודי בה. האוכלוסייה המקומית והרשות המקומית חברו יחדיו בהתנגדות נמרצת נגד האצולה לא לתת ליהודים לגור בבישטינע, וידן היתה על העליונה. רק בשנות החמישים של המאה ה־יט נתחדש הישוב היהודי בבישטינע, כאשר החוק שלל את הפריבילגיה שהיתה בידי כמה ישובים, ובכללם גם בישטינע. גם בתקופה שבה לא התגוררו יהודים בבישטינע היו יהודים נוהגים לבקר ביום השוק השבועי ועל אחת כמה וכמה בירידים הרבע־שנתיים, שהיו ערים ותוססים. בכפר הסמוך לבישטינע, וועדמיזיב, התרכז בשנת 1768 מספר ניכר של יהודים, שעיקר פרנסתם היתה על בישטינע. יהודים אלה אף קיוו שבמרוצת הזמן תותר התישבות יהודית בבישטינע, אך תקותם נשארה מעל עשרות רבות בשנים.

העיירה בישטינע היתה מורכבת למעשה משלוש יחידות: בישטינע עצמה הקרויה גם פאלו־בושטינא (כלומר הכפר בושטינו), האנדל־בישטינע, מקום מושבם של האמידים והפקי־דות והיחידה השלישית בענעטשו (Benecsö). הרובע האנדל־בישטינע היה רשום כרשות מקומית נפרדת הן בשלטון הצ'כי והן במשטר ההונגרי. בשנת 1930 נרשמו בו 250 יהודים (מתוך אוכלוסייה של 703 תושבים) והתגוררו בו גם 178 הונגרים. העיירה היתה שונה משאר ישובי מארמארוש הן במראיה החיצוני והן בנופה האנושי. בתיה ורחובותיה של בישטינע הזכירו יותר עיירה באחד ממחוזותיה הפנימיים של הונגריה, כגון המחוזות סאבולטש, זמפלן וכדומה; ואילו יהודי בישטינע היו שונים גם הם מסביבתם בהליכותיהם, בדרכי חייהם ואף בניב־לשונם, כפי שיבואר בהמשך הדברים.

הצדיק ר' מרדכי לייפר מנאדבורנא

לבישטינע מעולם לא היה רב אב"ד משלה. מאז ייסוד הקהילה היתה שייכת לגליל הרבני של טעטש. רבני טעטש היו מבקרים בה לעתים קרובות והיו מפקחים על חיי הדת ומתקנים את הטעון תיקון. אך בישטינע זכתה לשם עולם בעולם היהודי בכלל ובעולם החסידי בפרט בזכותו של אחד הצדיקים הנודעים שאוה אותה למקום מושבו וקבע בה את בית מדרשו ממנה הפיץ תורה וחסידות לקרוב ולרחוק, אליה נהרו יהודים (וגם לא־יהודים) רבים להוושע בישועת הגוף והנפש — האדמו"ר ר' מרדכי לייפר מנאדבורנא.

ר' מרדכי נולד ביום יט אייר תקפ"ה (או תקפ"ג) לאביו ר' בערצי מנאדבורנא בן ר' יצחק מקאליש (אחיו של ר' מאיר מפרמישלאן) בן ר' אהרן אריה מפרמישלאן בן ר' מאיר הגדול מפרמישלאן מבני חבורת הבעש"ט. מצד אמו היה ר' מרדכי נכד ר' אברהם ליב ב"ר חיים גבריאל בעל "יפה נוף" ב"ר יוסף בעל ספר "גנזי יוסף" מתלמידי המגיד ממעזריטש. ר' מרדכי נשא את בת הגאון ר' שמואל שמעלקא טויבש מיאסי בעל ספר חיי עולם. בצעירותו נפטר עליו אביו ר' בערצי ונתגדל בבית דודו־זקנו ר' מאיר מפרמישלאן, שחיבבו ביותר והסמיכו לאדמו"ר והוא שכינוהו "מרדכי היהודי". בזאת חנוכה תר"ט ביקר ר' מרדכי אצל ר' ישראל מריז'ין ואף הוא הסמיכו. שנים אחדות ישב בנאדבורנא, אך כיוון שגם אחיו הבכור ר' אהרן ליב ישב שם, עזב את נאדבורנא וישב לסירוגין בכמה ערים ועיירות בגליציה. בשנת תרכ"ה (1865) לערך התישב בהונגריה. לפני בישטינע ישב שנים אחדות בעיר חוסט (ע"ע) בחיי מהר"ם שיק ובעיירה קיוויאשד (ליד בערעגסאס), אך אין יודעים אם קדמה חוסט לקיוויאשד או להיפך (גם כותבי תולדותיו אינם מבהירים נקודה זו).

ר' מרדכי מנאדבורנא דרך בנתיב משלו, שלא קדמו אדם. התנהגותו בקודש והליכותיו היו שונות מכל הצדיקים בני דורו. הדברים ידועים ואין טעם לחזור כאן על הדברים שנדפסו בספרי תולדותיו, הנהגותיו ומופתיו, המצויים בידי כל. נביא רק שתי ציטטות משני אנשים שהכירוהו היכרות אישית, שיש בהן משום תיאור אותנטי והתרשמות בלתי אמצעית: אברהם פייער, שביקר אצלו בבישטינע מספר (בספרו זכרון אברהם, ניו יורק תרפ"ד, עמ' 46): "האריך בתפלת שחרית עד הנשף, ובתפלת ערבית עד עלות השחר, ולפעמים השחר האיר והוא עודנו לא סיים את תפלת ערבית. אכל מעט מזעיר ושתה רק מים ושנתו היתה כתנומת הסוס".

כשבועיים לאחר פטירתו הופיע בעתון "סיגעטער צייטונג" (שנת תרנ"ה, גליון 2, ה' לסדר בראשית) התיאור הבא שיש בו להמחיש גם היום משהו מדמותו של ר' מרדכי מנאדבורנא: "יצאה נשמתו א' דחג הסוכות שעה ד' אחר חצות היום והובא למנוחה בלילה במקום מגורו בבישטענע... אשרי מי שראה פניו... בתואר מלאך אלקים תמיד מאירות וצהובות בזוהר רב עד כי הטיל אימה על כל רואיו ובהחן אשר על שפתיו ובהשיחות הנאות היוצאים מפיו משך לב כל שומעיו בעבותות האהבה... מאס בכל מחמדי תבל כסף לא חשב... אין בדורינו פזר נתן לאביונים גדול מן הצדיק הזה... וזה שלושים שנה אשר עזב מקום מולדתו ובא לארצנו... רבו היה דודו... ר' מאיר מפרמישלאן... ואמר ששאלתו ובקשתו שממלא מקומו יהי' או בנו הה"צ מו"ה אהרן משה נ"י כעת רב בזשעלין או הרב הצדיק מו"ה ישראל יעקב נ"י היושב בחוסט..."

ר' מרדכי נפטר כאמור בא' דחג הסוכות תרנ"ה והשאיר אחריו: 1) ר' יצחק לייפר מסטאניסלוב, 2) ר' בערצי מסאטמאר, 3) ר' מאיר רוזנבוים מקרעטשעניף, 4) ר' ישראל יעקב לייפר מחוסט, 5) ר' אהרן משה מלאנצוט־זשעלין, 6) ר' יוסף לייפר מנירעדהאז־דעברעצין ואת חתנו, 7) ר' אברהם יוסף איגרא מנכדי ר' משולם איגרא. הוי אומר שארבעה מששה בניו המשיכו בהפצת תורה וחסידות בנוסח נאדבורנא על אדמת הונגריה, שנים מהם במחוז מארמארוש גופא (קרעטשעניף וחוסט). מהם הסתעפו בדורות האחרונים עשרות מרכזים לחסידות נאדבורנא, מהם חצרות של צדיקים שנהרו אליהן חסידים רבים ומהן בתי־מדרש שחשיבותם היתה מקומית בלבד. כמעט לא היתה עיר ועיירה בטראנסיל־וואניה בעיקר, אך גם בכמה מערי קארפאטו־רוס והונגריה, שלא היה בהן אדמו"ר מצאצאי ר' מרדכי מנאדבורנא. גם בדורינו קיימים מרכזים רבים לחסידות זו בארץ־ישראל ובארצות הברית — והכל בזכותו של הצדיק ר' מרדכי מנאדבורנא השוכן בבישטינע. אי־אפשר לא להזכיר את המרכז הגדול לחסידי קרעטשעניף שהקים בעיר רחובות האדמו"ר ר' דוד משה רוזנבוים, שנפטר בדמי ימיו, הממשיך לפעול ולשגשג בהנהלת בנו, ר' מנחם אליעזר זאב רוזנבוים.

כחמש שנים לאחר פטירתו של ר׳ מרדכי לייפר נדפס ספרו שלוקט על־ידי ר׳ ישראל יעקב מחוסט:

ספר מאמר מרדכי על התורה... ונלוה לזה סתרי תורה אמרות טהורות... מאת כ״ק אביו הרב הצדיק... מרן ישכר בער זצללה״ה מנאדבורנא... סיגעט תר״ס. [2], כה, [4] דף.

עם הקדמה קצרה מאת המלקט, ר׳ ישראל יעקב לייפר.

דפוס־צילום של הוצאה זו: ירושלים תשל״א; ירושלים תשל״ו.

מהדורה שניה על־ידי נכד המחבר, ר׳ אהרן משה לייפר ב״ר בערצי מסאטמאר, עם הקדמה ממנו ובה כמה סיפורים עליו סאטמאר תרפ״ז. [6], ל, [4] דף.

מהדורה מחודשת עם הוספות רבות כמפורט לקמן:

ספר מאמר מרדכי החדש... והוספתי עתה ד״ת שלא נדפסו בדפוס הקודם... וכתבתי מנהגי רבינו ומקורות למנהגים וגם ביאורים והערות... בשם פרח שושן והוספתי עלים לתרופה מכ״ק אאמו״ר (ר׳ שמואל שמעלקא לייפער ב״ר ישראל יעקב בן המחבר)... וקראתי בית שמואל. וסדרתי... אהרן משה לייפער מחוסט... ברוקלין תשכ״ד. קמא עמ׳.

לאחר ספר מאמר מרדכי שצולם מהוצאת סיגעט תר״ס: ספר מאמר מרדכי חלק ב: כולל א) הנהגות ושיחות מכ״ק אאמו״ר... בשם בית שמואל; ב) חידושי תורה ממאמר מרדכי עם הערות וביאורים בשם פרח שושן; ג) סיפורים ושיחות קודש מזקיני הק׳ מוהר״ם זצללה״ה.

ליקוטים מדברי תורה של ר׳ מרדכי מנאדבורנא הופיעו גם בספרים אלה:

ספר בוצינא דנהורא לר׳ ברוך ממעזבוז. ניו יארק תשט״ז.

ספר ארבע ארזים. בני ברק [תשכ״ז?].

בקונטרס מיוחד נדפסה התפלה (מתוך ספר מאמר מרדכי): תפלה לאמרה בכל ערב ראש חודש. יסדה הרב הצדיק... ר׳ מרדכי מנאדבורנא. ניו יארק [תשי״ז?]. עם תרגום ביידיש.

תולדות, סיפורים ועובדות מר׳ מרדכי מנאדבורנא נדפסו כדלקמן:

ר׳ ברוך מאיר קליין מדברצין: ספר גדולת מרדכי... ספורים נאים ונוראים מהרב הצדיק... מו״ה מרדכי לייפער... ונלוה אליהם פטירת וצוואת הרה״ק גם הספד... סיגעט תרנ״ה. יט דף.

ר׳ מרדכי גינצבורג מבערעגסאס: ספר תפארת מרדכי חלק ראשון... פרשת גדולת מרדכי... מרן מרדכי מנאדבורנא־בושטינע... בערעגסאס תרפ״ז. [2], פ, [2] דף.

קרוב לשלושים שנה לאחר פטירת ר׳ מרדכי מנאדבורנא שוב היתה עדנה לבית נאדבורנא בבישטינע. שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה תקע יתד בבישטינע נכדו ר׳ איתמר לייפר בן בנו ר׳ בערצא מסאטמאר. יהודי בישטינע קבלו אותו בלב פתוח ובנפש חפצה. בנו לו בית־דירה והקימו לו בית־מדרש, שבו שוב התפללו בנוסח המיוחד לבית נאדבורנא. ר׳ איתמר לא קבע את דירתו בבית הסבא, שכן הבית לא היה קיים זה עשרות בשנים. זמן קצר לאחר פטירת ר׳ מרדכי הציף הנהר טערעבלא, שעל שפתו הוקם הבית, את כל הבית ולא הוקם עוד. ר׳ איתמר ישב בבישטינע מוקף כבוד והערצה, אהבה וחיבה. רבים מיהודי המקום התפללו בבית־מדרשו וכמעט שלא היה יהודי שלא פקד את נוהו פעמים אחדות בשנה. גם יהודים מן הסביבה הקרובה באו לשמוע אל הרינה ואל התפלה ולהתברך בברכתו. אף־על־פי שר׳ איתמר לא הוכתר בכתר הרבנות היו פונים אליו בשאלות איסור והיתר. בית־מדרשו של ר׳ איתמר שימש לא לתפלה וחסידות בלבד, אלא גם ללימוד התורה, ש״ס ופוסקים בהתמדה. כמה שנים היתה קיימת בו גם מעין ישיבה לבחורים מעולים ומבטיחים שלמדו תורה בצוותא עם בניו של ר׳ איתמר, שגדלו במרוצת הזמן לתלמידי חכמים מובהקים, וביחוד שנים מהם, שנועדו להיות גדולים בתורה ואף עסקו בחיבור חידושי תורה בחריפות ובקיאות. ר׳ איתמר, אשתו הרבנית, שהיתה בת ר׳ ישראל חיים פרידמאן מראחוב (בעל ליקוטי מהרי״ח), וכל צאצאיו עלו על המוקד על קידוש השם.

רבי איתמר לייפר האדמו״ר מנדבורנא—בישטינא

ארגון הקהילה, מוסדותיה ואישיה

הגרעין לקהילת בישטינע נזרע בשנות החמישים של המאה ה־יט, כאשר נתקבצו בה יהודים במספר מספיק כדי להקים את התשתית לחיי קהילה יהודית מסודרת. מסתבר שהמנין הקבוע הראשון היה בבית פרטי עד שהיה בידי הקהילה המתהווה להקים מקדש מעט בבית־כנסת קבוע. בית־הכנסת הראשון היה ה״צענטראל־שול״ שהיה במרכז העיירה והיו בו כ־120 מושבים. היה בנוי מעץ וטויח בטיח ובסיד. בכל ימות השבוע התפללו בו רוב תושבי העיירה בשל מיקומו הנוח. בשבתות ובחגים התפללו בו רק עשרות אחדות של יהודים. בית־הכנסת של רובע האנדל (״האנדל־שול״) היה חדש ממנו, שכן הוקם בשנות העשרים המאוחרות והיו בו כ־150 מושבים. אך באותו מקום היה קיים בית־כנסת עתיק יותר, שהוקם כנראה זמן קצר לאחר ה״צענטראל שול״. בית־מדרש קטן היה גם ברובע בענעטשא, שהיה קיים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. לידו היה מקוה־טהרה עתיק, הראשון בבישטינע, שאף הוא יצא מכלל שימוש לאחר שהקהילה הקימה מקוה משוכלל, מצויד באמבטיות ומקלחות וחומם בקיטור. בשבתות וחגים היה מאוכלס מאד בית־הכנסת הכפרי (״דארפס־שול״). בית־מדרש קטן היה גם בסימטה הקרויה

"טשאקאלאדע גאס". וכמובן היה קיים בית־מדרש גדול בדירתו של האדמו"ר ר' איתמר לייפר.

קהילת בישטינע העסיקה שוחט אף במנותה עשרות אחדות של יהודים בלבד. השוחט ר' אהרן איסר (שעכטער?) כבר עסק במלאכת הקודש בשנת תרכ"ח (1868), שכן מצאנו חתימתו ברשימת ה"פרענומעראנטן" על ספר שהופיע באותה שנה, כסא רחמים להחיד"א (אונגוואר תרכ"ח), וייתכן שכיהן כבר כמה שנים קודם לכן. באותה תקופה היה הישוב היהודי בבישטינע קטן מאד, שהרי 12 שנה לאחר מכן, בשנת 1880, עדיין לא ישבו בבישטינע אלא 142 יהודים (נפשות). אין בידינו ידיעות על אישיותו של ר' אהרן איסר וסגולותיו. מסתבר שהיה ירא ה' מרבים, שכן הוא מונה לשוחט בידי בעל קדושת יום טוב בכהנו כרבה של טעטש. לאחר מכן המשיך בכהונתו גם בתקופת הצדיק ר' מרדכי מנאדבורנא. כפי שמוסרים זקני בישטינע נפטר ר' אהרן איסר בשנת 1914 והוא למעלה מבן שמונים. אין אנו יודעים אם עסק בשחיטה בכל התקופה הארוכה, שאם כן היה שוחט בבישטינע קרוב לחמישים שנה. כמה שנים לאחר פטירתו לא היה בבישטינע שוחט קבוע, שכן בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ששיבשה סדרי הקהילה.

לאחר המלחמה נבחר לשוחט ר' בן־ציון שעכטער מסלאט־פינא, תלמיד חכם גדול ומורה הוראה בשאלות איסור־והיתר ואהוב ומקובל על כל יהודי בישטינע, על כל הזרמים והמחנות החסידיים והבעלי־בתים. מעולם לא התערב בעניינים שריח מחלוקת או פוליטיקה נודף מהם. מצאנו אליו שתי תשובות מאת הגאון ר' יוסף צבי דושינסקי. הראשונה מיום עש"ק תולדות תרפ"ח דנה בעניין פדיון הבן (שו"ת מהרי"ץ חלק א סי' קיא); והשניה מיום ג משפטים תרפ"ט עוסקת "בענין אשר קרה מקרה לא טהור שע"י פשיעת השמש דשם נשרף מגילת אסתר הנתונה בארגז" (שם סי' קיד). נוסח התואר שבפתיחות התשובות יש בו ללמדנו את מידת ההערכה שלה זכה אצל הרב דושינסקי: "לאהובי ידידי הרבני הגדול בתורה וותיק וחסיד מושלם במו"מ כש"ת מו"ה בן ציון נ"י שו"מ [=שוחט ומורה] בק"ק בושטינא". ר' בן־ציון שעכטער ניספה בשואה.

ידועים לנו כמה מראשי הקהילה ונכבדיה החל משנות השמונים של המאה ה־יט ואילך, כגון: ר' מיכאל פוקס, ר' ישראל ישכר הילמאן, ר' יעקב הילמאן שעלה ארצה ונפטר בצפת, ר' איציק שטערן שמסר לר' מרדכי מנאדבורנא בית־דירה גדול וחצר. היה מחסידי וויז'ניץ המקורבים לרבי והיה מתפלל שחרית בוויז'ניץ, ר' לייזר בראנדשטיין, ר' משה ווילינגר שהתישב לאחר מכן בסיגט וגם שם היה מחשובי הבעלי־בתים (ר' ערך "סיגט"), ר' אלימלך עלעפאנט, ר' ישראל דב הילמאן, ר' יהושע שנפלד, ר' מאיר גליק, ר' מאיר כהנא; ולאחרונה ר' משה ברוקשטיין ור' זלמן קרויס, אודותם ידובר עוד בהמשך הדברים. כל הנזכרים לעיל פעלו בבישטינע לפני תום המאה ה־יט. רובם המשיכו צאצאיהם אחריהם לפעול למען הכלל בבישטינע, כפי שיבואר לקמן.

הנהלת הקהילה נבחרה פעם לשנתיים, לפי רשימות שהורכבו בידי עסקנים על־פי אינטרסים שונים, כגון קרבת משפחה, השתייכות חסידית, אינטרס כלכלי, אהדה אישית וכיוצא באלה. מובן שהופעלו גם לחצים מוסריים וכלכליים על הבוחרים. מלבד ראש הקהילה נבחרו ה"טובים", שמהם נבחרו התפקידים השונים, כגון הגבאים בבתי הכנסת, הגזבר, מבקר ועוד. לפני מלחמת העולם הראשונה ושנים אחדות לאחריה עמד בראש הקהילה זלמן קרויס, עשיר מופלג לא רק בממדים מקומיים (על הפעילות הכלכלית של אנשי הקהילה לקמן). חלק ניכר מתקציב הקהילה כוסה בידי זלמן קרויס. הוא נבחר לראש הקהילה לכל ימי חייו. כאשר נפטר בשנת 1924 ציווה לצרכי ציבור 25,000 קרונה מרכושו, עשרת אלפים לחברה קדישא, עשרת אלפים קרן לייסוד תלמוד תורה וחמשת אלפים לחברה משניות. לאחר פטירתו נבחר לראש הקהילה בנו קופל קרויס, שהיה חתן ר' מיכאל פראנקל, שהיה ראש קהילת סאטמאר עשרות שנים בימי ר' יהודה גרינוואלד ובעל קרן לדוד. בין שתי מלחמות העולם נבחרו לראשות הקהילה גם חיים שרעטער ויעקב פייג.

החברה הותיקה ביותר היתה כמובן החברה קדישא, שימיה כימי הקהילה. בראשית דרכה היו תפקידיה מסובכים יותר, משום שעשרות שנים לא היה קיים בבישטינע בית־עלמין. המועצה המקומית התנגדה לכך. הנפטרים היו מובלים לכפרים סמוכים (בדרך כלל לווערמיזיב) לקבורה ועל החברה קדישא היה לארגן גם את התחבורה לנפטר ולמלויו. רק בסוף שנות השמונים נפתח בית־העלמין בבישטינע (ר' מרדכי מנאדבורנא היה מן הראשונים שנטמנו בו). בראשית המאה אורגנה החברה קדישא על יסודות חדשים וחובר תקנון מפורט. הרוח החיה בחברה קדישא היה ר' מרדכי ווייס, תלמיד חכם ומגדולי חסידי אטיניע. לאחריו היו ראשי החברה ר' משה ברוקשטיין, משה פיירוורגר (המתגורר היום בארצות הברית) ושלמה שוואַרץ.

עשרות שנים הרביצו תורה לילדי ישראל בבישטינע בידי מלמדים פרטיים. ראשון המלמדים היה כנראה ר' אפרים מענדל, שכבר בשנת תרכ"ח, בשעה שמספר הילדים היה מועט ביותר, לימד תורה לתלמידי בית רבן מכל הגילים. כשנתרבו הילדים נתרבו כמובן גם המלמדים, כאשר כל מלמד מחנך ומלמד קבוצת־גיל מסוימת. רק בשנות השלושים הראשונות נוסדה בבישטינע חברת תלמוד תורה בפיקוח ציבורי. המיסד היה ר' אבא ווייס, תלמיד חכם גדול וחסיד סיגט נלהב. הוא היה גם ראש החברה ש"ס, שחבריה היו כמעט כל יהודי בר־אורין המסוגל ללמוד דף־גמרא בכוחות עצמו, וכאלה היו רבים בבישטינע. בין המיסדים היו גם ר' מרדכי ווייס, ר' חיים צבי פרידלנדר, ר' יעקב ברקוביץ ור' עזרא מאירוביץ — כולם תלמידי חכמים. מן הראוי להוסיף כאן, שלמרות שהיו אלה חסידים לאדמו"רים שונים, שפעמים היתה יריבות קשה ביניהם, לא היה קיים מתח ביניהם. אדרבה, פעמים היתה ידידות נאמנה שורה ביניהם. לדוגמה, ר' אבא וויס חסיד סיגט פעיל ותומס ור' יעקב ברקוביץ, מגדולי חסידי ספינקא, היו ידידים בלב ונפש עשרות בשנים. פעם בשנה היתה החברה מסיימת את הש"ס ועורכת מסיבת־סיום רבת־משתתפים, שרישומה היה ניכר על כל יהודי העיירה.

בבישטינע היה קיים ארגון נשים למעשי צדקה וחסד. בראשו עמדה הגב' פירושקה קרויס (אשתו של אברהם קרויס, לבית גליק). היא היתה אשה משכילה בוגרת אוניברסיטת בודאפשט והיתה בעלת תואר ד"ר (לפילוסופיה) ואף־על־פי־כן היתה שומרת מצוות ומקפידה על קלה כחמורה, מאו

היותה תלמידת האוניברסיטה ועד זקנה ושיבה. יוצאי העיירה מספרים עליה, לדוגמה, שכאשר נפטרה אמה בשבת לא הזילה דמעה עד צאת השבת.

מלבד החברות והארגונים הממוסדים במסגרת הקהילה היו ידועים יהודי בישטינע כרודפי צדקה וחסד. העזרה ההדדית היתה מפותחת בעיירה, גם אם לא תמיד היתה מאורגנת וממוסדת. רבים מבין בעלי הבתים האמידים והמכובדים היו הולכים לאסוף כסף למטרות צדקה, הן מקומיות והן לצרכים שמחוץ לעיירה. גם השוחט ר' בן־ציון שעכטער נוהג היה לקבץ כספים לצדקה והוא היה נענה בסבר פנים יפות. יומיים בשבוע, בימים ב' וד' היו כל בתי היהודים ובתי המסחר פתוחים בפני קבצני הסביבה, שהגיעו למאותיהם. קיבלו "נדבות" בכסף וגם אירחו אותם בדברי אוכל.

כאמור, לא היה בבישטינע רב במשך כל שנות קיום הקהילה. למען האמת, בכוחה של הקהילה היה לעמוד במעמסה מעין זו. הסיבה שלא נבחר רב היה ההרכב של יהודי העיירה מבחינת השתייכותם החסידית, שכן כל צד צידד ברב שיהיה מקובל על האדמו"ר שלו. וכיוון ששום מחנה חסידי לא הגיע לעמדה מכרעת חד־משמעית ניטרלו המחנות השונים זה את זה והמצב נשאר על כנו. שני הגושים העיקריים בין החסידים היו חסידי סיגט מזה וחסידי ספינקא מזה. מלבד ההמונים שהיו בבחינת "רוב דומם" ולמעשה לא היו חסידים פעילים כלל (אם כי היו מבקרים אצל אדמו"ר זה או אחר לעת הצורך), ישבו בהנהגת הקהילה שני המחנות הנזכרים. לשניהם היו חסידים בעלי עמדה מוסרית וכלכלית וממילא נודעה להם השפעה על ההמונים. חסידי סיגט התנגדו לקבלת רב, כדי לא לפגוע ברבני טעטש, שהיו מבית טייטלבוים (גם הרב האחרון בטעטש שהיה נכד בעל ערוגת הבשם בא בקשרי חיתון עם בית טייטלבוים וכך נבחר לרב); ואילו חסידי ספינקא והחסידים המעטים של חצרות וויז'ניץ־אטיניע, בעלז ואחרים, לא ששו אלי קרב והעדיפו לוותר למען שלום הקהילה. בכך מוטברת העובדה שאירעה בראשית שנות השלושים, כאשר נבחר ר' אביש הורוויץ חתן האדמו"ר מספינקא לרבה של בישטינע בידי רוב יהודי העיירה. אך לנוכח התנגדותם התקיפה והבלתי פשרנית של חסידי סיגט וכדי לא להכנס למערבולת של מחלוקת חריפה (כדרך שאירע אמנם לאחר מכן בשעה שנבחר ר' אביש לרבה של העיר קראלי) — לא יצא הדבר לפועל ובישטינע נשארה קהילת־בת בגליל רבנות טעטש.

חיי הכלכלה והחברה

מיקומה הגיאוגראפי של בישטינע עזר לא מעט בפיתוחה המסחרי והכלכלי. שלוש דרכי־תחבורה חשובות הובילו אליה וממנה אל העולם החיצון. בתחומה נשפך נהר הטערעבלא לתוך הטיסה; מסילת־הברזל שבקרבתה ודרך־המלך הישנה חוסט־סיגט העוברת לידה וכן הדרך החדשה המובילה צפונה בואכה לגבול גליציה — כל אלה גורמים בעלי חשיבות כלכלית ניכרת. הענף הכלכלי הדומינאנטי בבישטינע היה ענף העץ, על כל מוצריו. כיון שבישטינע שוכנת בעמק הטיסה הצר, השטח היחיד הפורה במחוז מארמארוש, היה מפותח למדי גם מסחר הפירות והתבואה; וכיון שבישטינע היה מרכז כלכלי ואדמיניסטראטיבי איזורי לכמה מכפרי הסביבה פרח בו גם המסחר הסיטונאי והקמעונאי בכמה מענפי המזון, הביגוד, החקלאות ועוד. כל תחומי הכלכלה הנזכרים היו בידים יהודיות ברובם המכריע. ויהודי בישטינע, כמעט ללא יוצא מן הכלל, היה יסוד יצרני ועמל, החל בתלמידי החכמים ואנשי האינטליגנציה וכלה בפשוטי העם.

נתחיל בענף העץ. כ־30 אחוז ממפרנסי בישטינע היהודים התפרנסו על ענף זה. יהודים השתתפו בכל שלבי העשייה, החל בכריתת העצים ביערות העד, השטתם על פני הנהר הטערעבלא ומשם על נהר הטיסה, נסירתם במנסרות לצרכי בנין והסקה, העמסתם על עגלות והובלתם לתחנת הרכבת, העמסתם על קרונות הרכבת וכיוצא באלה עבודות — שהיו כרוכות בעבודה קשה ומפרכת — נעשו במיומנות מקצועית ביגיעת כפם של יהודים מבישטינע. מוכרת היתה ביחוד העבודה המקצועית בנסירת והקצעת עצים מטיב מיוחד לאדני רכבת, שעברה את בקורתם של מהנדסים נציגי הנהלת הרכבת.

יהודים אחדים בבישטינע עשו חיל רב בענף העץ, הן כבעלי יערות והן כסוחרי עצים בקנה־מידה גדול. החל משנות השמונים של המאה ה־יט ועד מלחמת העולם הראשונה שלט בענף זה שלטון בלי מצרים זלמן קרויס הנזכר למעלה. כבר סבו, ר' אברהם קרויס הגיע לבישטינע (כנראה מגליציה) בשנות החמישים, והוא היה בוודאי מעשרה היהודים הראשונים שחידשו את הישוב היהודי בבישטינע, לאחר ששוב הותרה ישיבתם בה. זלמן קרויס הקים אימפריה כלכלית עצומה בענף העץ. רכש מאות אקרים של יערות, הקים מנסרה גדולה בבישטינע (היו לו מנסרות עצים גם מעבר לטיסה בשטח שעבר לאחר מכן לרומניה). בשנות השמונים, כאשר ניגשה הונגריה לתעש את הארץ ולפרוש רשת ענקית של מסילות־ברזל על פני כל שטחי המדינה, היה זלמן קרויס אחד הספקים של הממלכה שהיתה אז בשיא עצמתה. אלפי פועלים וביניהם גם יהודים היו מועסקים במפעליו העצומים של זלמן קרויס כדי לספק את הביקוש ההולך וגדל לעצי בנין ואדני רכבת, שהגיעו לכל רחבי המדינה הגדולה. לאחר מלחמת העולם הראשונה הואט בהרבה הקצב, אך עדיין נחשב זלמן קרויס לאחד העשירים הגדולים בכל המרחב. לאחר פטירתו בשנת 1924 נתחלק רכושו בין חמשה בניו וחמש בנותיו וחתניו. הם המשיכו בניהול העסקים, אך לא באותה יעילות שבה הצטיין הזקן.

כסניף לענף העץ היה מפעלו המקורי של ר' משה ברוקש־טיין, שאף הוא העשיר את בעליו עושר רב. הדבר מתקשר לר' מרדכי מנאדבורנא. ומעשה שהיה כך היה. ר' משה ברוקשטיין, מלבד שהיה בעצמו תלמיד חכם, חסיד ואיש מעשה, היה בן גדולים. אביו ר' ישראל נתן אלטר היה רב בעיר פיסטין שבגליציה, בה מילא את מקום אביו ר' חיים יוסף מפיסטין, לאחר שאביו נאלץ לעזוב את גליציה ולהתישב בהונגריה בעיר קליינווארדיין (בה נפטר ביום כד מרחשון תרכ"ה). ר' חיים יוסף זכה לשמש כמה מגדולי הצדיקים, את ה"שפאלער זיידע", את ר' שניאור זלמן מלאדי בעל התניא, את ר' מנחם מענדל מקאסוב בעל אהבת שלום (אצלו היה כבן) ואת בנו בעל תורת חיים. חיבר ספר תוספות חיים

על התורה בשלושה חלקים (טשערנאוויץ־לעמבערג תרכ"א—תרכ"ג) וספר נשמת חיים על תהלים (לעמבערג תרכ"ט). ר' ישראל נתן אלטר לא האריך ימים ונפטר בדמי ימיו בגיל 31, כאשר בנו ר' משה ברוקשטיין עדיין ילד קטן. נשארו ממנו כמה חיבורים, אך התפזרו ולא נדפסו. כאשר גדל ר' משה ונשא אשה התישב בעיר פודקאמין שבגליציה. בעודו יושב בעיר זו נתן דעתו לקבץ את פזורי הכתבים שנשארו מאביו ולהדפיסם. ואמנם עלה בידו להדפיס שני חיבורים בכרך אחד: מנחת ישראל על התורה ואמונת ישראל על תר"ך מצוות (דאורייתא ודרבנן) והדפיסם בעודו יושב בפודקאמין בהסכמותיהם של רבים מגדולי הרבנים והאדמו"רים בגליציה וגם הונגריה (כגון הייטב לב). הספר נדפס בלעמבערג תרל"ט (1879). שנים אחדות לאחר מכן, כנראה בשנת תרמ"ב (1882) התישב ר' משה ברוקשטיין בבישטינע והתפרנס אף הוא על ענף העץ, כמפקח על העבודות ביער וכמנהל חשבונות (לא מן הנמנע שעבד אצל זלמן קרויס).

כאיש חסיד מנעוריו ומצד אבותיו, היה כמובן מבאי ביתו של הצדיק ר' מרדכי מנאדבורנא. באחת השבתות הגיע תורו להגיש לשולחן הצדיק פשטידא מעשה ידי אשתו. לאחר שהצדיק טעם כמה שטעם נחטפה הפשטידא כ"שיריים" בידי החסידים ולר' משה בעל הפשטידא לא נשארו אלא פירורים. כמובן שחלשה דעתו של ר' משה. כשהרגיש בכך ר' מרדכי מנאדבורנא הפטיר כלפיו בחיוך: אין דבר ר' משה, "מפסלתן של לוחות נתעשר משה". ר' משה ברוקשטיין לא הבין כמובן את רמיזותיו של הצדיק. הוא המשיך לעבוד ביער ולא עברו ימים מרובים והוא שם לב שבשעת כריתת העצים נשארת ביער פסולת של עצים שאינה מנוצלת לשום מטרה. הוא חשב ומצא שעצים דקים אלה, שאמנם אינם ראויים לא לבנייה ולא להסקה, אך ראויים הם גם ראויים למקלות הליכה, שהיו אז באפנה: גם בחורים צעירים וביחוד בחברה הגבוהה לא יצאו לרחוב ללא מקל. הוא החל איפוא באיסוף העצים המתאימים למטרתו והקים מפעל גדול למקלות הליכה, שהפיץ בכל רחבי אירופה. במלחמת העולם הראשונה מכר מאות אלפי קביים לפצועי המלחמה. וכך נתקיימה ברכתו של הצדיק.

ר' משה ברוקשטיין ישב בבישטינע כחמישים שנה בעושר וכבוד. ביתו היה בית ועד לחכמים. בו התאכסנו כל הרבנים והאדמו"רים שפקדו את העיירה. הוא נפטר בראשית שנות השלושים ואת מפעלו ניהלו בניו. לאחים ברוקשטיין היתה גם חנות מכולת גדולה בסיטונות שסיפקה מצרכי מזון לחנוונים בבישטינע ובכפרי הסביבה. בנו ר' זינדל ברוקשטיין "רש" מאביו את הארחת הרבנים והאדמו"רים. הסופר הידוע י. ל. ברוקשטיין יליד סיגט (ע"ע) הוא נכד ר' משה ברוקשטיין (בן בנו מרדכי) והוא שנתן ביטוי ספרותי לסיפור המעשה של סבו ור' מרדכי מנאדבורנא (ראה ביבליוגרפיה).

עשיר מופלג בבישטינע ולא בקנה־מידה מקומי בלבד, היה שלמה שוורץ. הוא הקים בבישטינע שרשרת של מחסנים לרוב הסחורות שהיו להן מהלכין בסביבה: דברי מכולת, חמרי בנין, כלי עבודה חקלאיים ועוד. סוכנים לעשרות עבדו בשרותו מבישטינע צפונה לכיוון וואלאווע ויאסין. רכבות־מסע מיוחדות הובילו את הפרקמטיא למחסני שלמה שוורץ ומהם למקומות היעד בכל רחבי המחוז. פעמים שהסחורה הובלה ישר למזמין. מן הראוי להוסיף שבשנות מלחמת העולם הראשונה השתחרר שלמה שוורץ משרות צבאי בזכות קבלת כהונת "רב" בכפר הסמוך סאלדובוש. ברוב השנים היה בהנהגת הקהילה כגזבר וכראש החברה קדישא. במרבית השנים היה גם חבר המועצה המקומית והיתה לו השפעה גדולה על שלטונות המקומיים והאזוריים. למרות עושרו היה אדם עממי ומעורה עם הציבור. בימי חג ומועד היה ערוך מסיבות בביתו לאנשי הקהילה והיה נותן בשיר קולו.

משפחה אמידה היתה גם משפחת בראנדשטיין. בבעלותן היו בית־מסחר ליין ולמשקאות חריפים, חנות טכסטיל ומחסן עצים, הוא הדין למשפחת עלעפאנט, שגם ברשותה היו בית־מסחר ליין וחנות טכסטיל עשירה. ר' גדליה שימשוביטש, מחסידי ספינקא, סוחר עצים גדול. בעל חקל יצחק היה מתאכסן אצלו בבישטינע, בדומה לו, ר' אברהם אלימלך לבוביטש, אף הוא מחסידי ספינקא וסוחר עצים, שהיה מדקדק במצוות ובניו למדו בישיבות הגדולות בגאלאנטא וטירנוי.

מפעל כלכלי גדול בבישטינע, שגם ממנו התפרנסו יהודים במספר ניכר, היתה טחנת הקמח של השותפים ר' בצלאל וולף ור' חיים שרעטער. הטחנה שהופעלה בכוח המים סיפקה זרם חשמלי לעיירה. עם שני השותפים קשורים סיפורים חסידיים. ר' בצלאל וולף זכה לעשירות בברכתו של אותו צדיק ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב. כשערך הצדיק "גלות" לפני שהתפרסם ברבים נקלע גם לבישטינע והתאכסן בבית בצלאל וולף. והימים ימי חורף קרים ולצדיק לבוש קל בלבד. העניק לו ר' בצלאל מעיל חורף מבוטן בפרוות כבשים. ר' אייזיקל בירכו בעשירות לו ולבניו אחריו. ואילו אצל ר' חיים שרטר כך היה מעשה: פעם נכנס אליו אורח בלתי מוכר לו. האכילו והשקהו ואף העניק לו "נדבה" הגונה. ביקש ר' חיים מהאורח שיברך אותו בברכת בנים, שכן זה לו שבע עשרה שנה מחתונתו והוא עדיין חשוך־ילדים. אמר האורח: תן שק קמח ואברך אותך בבן. מיד נתן הוראה לתת לו שק קמח. כעבור שנה נולד לו בן יחיד. מעולם לא נודע לר' חיים שרטר זהותו של האורח האלמוני.

גבירים אלה — ואחרים שלא פרטנו כאן — שלא היו אלא מיעוט קטן מיהודי בישטינע, העסיקו במפעליהם יהודיב לעשרות אם בעבודות קבועות ואם בעבודות ארעיות. רובם המכריע של יהודי בישטינע עמלו קשה על המחיה ועל הכלכלה ורבים מהם בעבודות פיזיות מפרכות. רבים היו בעלי המלאכה בין יהודי העיירה כגון סנדלרים, חייטים, נגרים ואחרים. כחמישים יהודים היו בעלי עגלות, שהובילו עצים, קמח, תבואה וסחורות אחרות. כמה בעלי כרכרות ועוד ועוד.

כפי שכבר הזכרנו שונה היתה בישטינע מכל כפרי מאראמארוש. דבר הלמד מעניינו שכל יהודי בישטינע היו שומרי תורה ומצוות, אך לא כולם בנוסח מאראמארוש. כלומר היו ביניהם גם יהודים בנוסח ההונגרי־אשכנזי, שלא חבשו שטריימלים ואף כאלה שעשו את זקנם וספרו אותו למחצה לשליש ולרביע. כמה מהם היו גם בעלי השכלה כללית ששלטו היטב בגרמנית ובהונגרית — ובדור האחרון שלפני השואה גם בצ'כית. וביחוד הדור הצעיר שכבר התחנך על התרבות הצ'כית. לפי נסיון שחזור שעשו כמה משרידי העיירה התחנכו כעשרים אחוז מבני הנוער שבין שתי מלחמות העולם בישיבות השונות שבמחוז עצמו (חוסט, סלאטפינא, ראחוב ועוד)

וכן בישיבות הגדולות שבסלובאקיה (טירנוי, נייטרא, פרעס־בורג, גלנטא, קאשוי, סערדאהעלי ועוד). כמה מהם הרחיקו לישיבות שבטרנסילבניה (סאטמאר, טאשנאד, סעקעלהיד ועוד). חלק ניכר מן הנוער קנה השכלה תיכונית בבית־הספר האזרחי ("פולגארי") שבטעטש, בגימנסיה העברית באונגוואר ובמונקאטש, בבית־הספר המקצועי שבסעליש. בודדים ביקרו במוסדות להשכלה גבוהה שבפרעסבורג ובברין, שם למדו רפואה ומשפטים. אחוז ניכר מאד של בני הנוער למדו מלאכה כשוליות בבתי־המלאכה. בבישטינע היתה שכבה דקה מאד של יהודים בעלי השכלה גבוהה, כגון מהנדסים, עורכי־דין ורופאים. הרופא האחרון בבישטינע היה ד"ר פאל דאווידוביטש, שמוצאו מראחוב, שהיה רופא איזורי ממשלתי ושירת גם את כל כפרי הסביבה. (הוא שרד מן השואה, עלה ארצה והיה רופא קופת־חולים בחיפה, עד שיצא לגמלאות. היום הוא מזקני יוצאי בישטינע בישראל).

יהודי בישטינע היו מיוצגים גם במועצה הכפרית, בדרך כלל על־ידי ראשי הקהילה ומנהיגיה, זלמן קרויס ובנו קופל, שלמה שוואַרץ ואחרים. בשנת 1926 נבחר עמנואל קרויס בן ישראל ונכד אברהם קרויס הנזכר לעיל, לסגן ראש המועצה המקומית. אשתו השניה היתה נכדת הגאון ר' מנחם א"ש מאונגוואר (ולפני כן רבה של חוסט). אשתו השלישית היתה בתו של הגאון ר' אלעזר לעוו רבה של אונגוואר בעל פקודת אלעזר. אחד מבניו הוא אלכסנדר קרויס, שהיה מורה בבית־הספר הממלכתי למסחר בהומנה. לפני פרוץ המלחמה הדפיס ספר היידיש: ד"ר עדוארד בענעש און דיא אידען, (הומננע 1938), עם דברי מבוא מאת הרב חיים יהודה עהרענרייך, שהדפיס את הספר בהוצאת הירחון התורני "אוצר החיים" שבעריכתו. לאחר מכן היה אלכסנדר קרויס מעוזריו של בענעש וכשהלה עזב את המדינה עם התפוררות הרפובליקה, נלווה אליו גם קרויס, שהתישב בלונדון, בה הוא גר עד היום. אלכסנדר קרויס חיבר בשפה האנגלית מונוגרפיה על בישטינע, שטרם נדפסה.

מיוצאי בישטינע הוא גם ישראל חיים ברקוביץ בן ר' יעקב ברקוביץ הנזכר לעיל. בנעוריו היה תלמיד חביב בישיבת ר' יהושע גרינוואלד רבה האחרון של חוסט. כשהדפיס ר"י גרינוואלד את ספר אביו שו"ת אבני שהם עזר לידו תלמידו החביב בסידור הכתבים ובעריכתם (הדבר מוזכר בספר) והוא עדיין בחור צעיר לימים. לאחר המלחמה עסקן מוכשר בפועלי אגודת ישראל בגרמניה וממארגני הנוער החרדי במסגרת תנועה זו. עם קום המדינה עלה ארצה והתישב בצפת. תוך זמן קצר עובד בכיר בעיריה ולאחר מכן חבר מועצת העיריה. שנים רבות מכהן ישראל חיים ברקוביץ כסגן ראש העיר ומ"מ ראש העיר. תקופה מסוימת הוא מכהן כראש העיר. חבר הנהגת מוסדות התנועה בארץ. זה כשלושים שנה מלמד רי"ח ברקוביץ שעור גמרא יומי ברבים. אף הוא נתן דעתו להעלות זכרונות על עיירת מולדתו. חלק מערך זה מבוסס עליהם.

הנוער היהודי בבישטינע ברובו הגדול היה חדור הכרה לאומית חזקה, אך לידי התארגנות לאומית של ממש לא היה בשל כנראה עד לשנת 1927. רוח לאומית לגוונית השונים היתה קיימת כבר שנים אחדות לאחר תום מלחמת העולם הראשונה, אך היו אלה ניצנים שלא הבשילו פרי. בשנת 1927 התקיימה בבישטינע אסיפה ציונית גדולה, כנראה הראשונה ומכל מקום בהיקף כזה. כמאתיים צעירים השתתפו באסיפה זו שנאספה לקול קריאתו של חיים ווייס מסעליש, סטודנט באוניברסיטת פראג. בו במקום התארגן קן בית"ר מקומי שמנה כ־70—80 בני נוער. בראש קבוצה זו עמדו טיבור קרויס, האחים שלמה ואפרים בנדל. לאחר מכן הצטרפו אהרן פיקל, יעקב קרויס ואחרים. הוקם מועדון (בדירתו של זיכרמאן), שבו ניתנו הרצאות ברוח הציונות הרוויזיוניסטית, למדו עברית, ערכו טיולים וכדומה. מועדון זה שימש גם כמקום תפילה בעיקר בחגים. בקבוצה זו היו בעיקר בני טובים, כלומר ילדי האמידים והבעלי בתים.

ב־1930 נוסדה קבוצת "החלוץ הצעיר". בין המארגנים יעקב בראנדשטיין, יעקב קרויס (שעזב את בית"ר), זאב דאווידוביטש ואחרים. גם לקבוצה זו היה מועדון משלה שבו פיתחו את פעולותיהם. במרוצת הזמן מנתה קבוצה זו 80—100 בני נוער, רבים מהם מבתים עניים, שוליות ומשרתות. כמה מהם נשלחו ל"הכשרה". למרות היריבות החריפה בין ה"ימין" הרוויזיוניסטי וה"שמאל" הפועלי בהסתדרות הציונית העולמית, לא הורגש מתח מיוחד בין שתי הקבוצות המקומיות בבישטינע.

ב־1933 התארגן גם הנוער הלאומי־הדתי ביזמתו של יוסף לבוביטש. קבוצה זו מנתה 30—40 צעירים. צעירי אגודת ישראל התארגנו אף הם באותה תקופה. אליהם הצטרפו בחורי הישיבה מבתים חסידיים, רובם חסידי ספינקא (חסידי סיגט שללו כידוע כל התארגנות מסוג זה) וחסידי וויז'ניץ. חזק במיוחד היה ארגונם של "פרחי אגודה", לגילים צעירים יותר. עיקר פעילותם היה ארגון שעורי תורה לנוער ולימוד הדף היומי. הבנות של חוגי אגודת ישראל למדו ב"בית יעקב", בו נלמדו גם שעורים בעברית. בדרך כלל למדו ב"בית יעקב" כ־35 ילדות. המורה באה מפרעסבורג, שהיתה בוגרת סמינר למורות.

הקבוצות הלאומיות הניבו פרי של ממש. בהשפעתן עלו לארץ־ישראל החל משנת 1933 כמה וכמה חלוצים. עד פרוץ מלחמת העולם השניה עלו כ־20 יחידים (מהם באופן ליגאלי ומהם כמעפילים) וכמה משפחות. בין העולים בתקופה זו: יעקב קרויס, יעקב בראנדשטיין, אלכסנדר רוט, העכט, ב' קרויס, ישראל בער עלעפאנט ואחרים.

השואה

ראשיתה של שואת יהודי בישטינע החלה עם התפוררותה של הריפובליקה הצ'כוסלובאקית בחודש נובמבר 1938 ונסיגת הצבא הצ'כי מאזוריה המזרחיים של המדינה המתמוטטת. בעת נסיגת הצבא הצ'כי דרך בישטינע ובשעה שהגיע לגשר הגדול שעל נהר הטיסה נתכה עליו לפתע אש־צולבת עזה. הצבא הנדהם נכח מיד לדעת, שהרותנים הלאומנים (המכונים "סיצ'ים") התבצרו בתוך בית־כנסת האנדל ומשם ממטירים את האש. לא היתה להם דרך אחרת אלא להפגיז את בית־הכנסת באש תותחים כדי לגרש את המתקיפים. ואמנם ניזוק בית־הכנסת קשה. העתונות ההונגרית בבודאפשט, בהשראת השלטון, ניצלה עובדה זו והתקיפה את הצ'כים ה"בארבארים"

שהרסו בית־כנסת בצורה כה "ברוטאלית". הציבור הרחב (גם הלא־יהודי) נתבע לתרום כסף לתיקון בית־הכנסת הניזוק.

עם כיבוש מארמארוש בידי הונגריה, בחודש מארס 1939, נגול אמנם מעל היהודים הסיוט של השלטון הרותני־סיצ'י קצר־הימים, שהיה תלוי מעל יהודי מארמארוש (ר' ערך "הוסט"), אך עד מהרה נתגלה גם המשטר ההונגרי כמשטר אכזרי וזדוני המבוסס על רשעות אנטישמית. בתחילה סבלו יהודי בישטינע — כמוהם כיהודי מחוז מארמארוש כולו — מנגישות, קיפוח ונישול בעיקר בתחום הכלכלי — שלילת רשיונות מסחר ועבודה, שהשאירו מפרנסים רבים ללא פרנסה ומשפחות רבות הגיעו עד ככר לחם. הדברים ידועים והיו דומים בכל ישובי מארמארוש ואין טעם לגוללם לפרטיהם.

באחת השבתות של הודש מנחם־אב תש"א, שבוע לאחר תשעה־באב (9 באוגוסט 1941), הוטעמו יהודי בישטינע במאורע שהיה בו כדי לבשר את הגזירות הצפויות ליהדות הונגריה. בשבת זו ("שבת נחמו"), פשטו על העיירה עשרות ז'אנדרמים הונגרים וחטפו את כל היהודים שהיו בהישג־ידיהם. ללא אבחנה וכנראה ללא רשימות מוכנות מראש נלקחו משפחות שלימות על הנשים והטף, זקנים וחולים, הועלו על משאיות והועברו ליאסין ומשם לפולין. החטיפות נמשכו שבוע ימים, שבעקבותיהן הוגלו כמאתיים משפחות מבישטינע, רוב יהודי העיר. יהודים אחדים שתעודותיהם מושלמות הושארו בעיירה, אך חויבו להתייצב בתחנת הז'אנדרמריה. כמה משפחות וחלקי משפחות הסתתרו בהרים וביערות או שמצאו מסתור אצל גויים תמורת כסף; יהודים רבים, שבידיהם היתה תעודת אזרחות תקיפה, אך לא מצאה חן בעיני מפקד הז'אנדרמים, הוגלו אף הם — הכל לפי שרירות לבם הרצחנית של הז'אנדרמים.

כשבועיים לאחר תחילת ההגלייה הגיעה הוראה משלטונות הונגריה בדרגים הגבוהים להפסיק את ההגלייה וכן להחזיר את היהודים שכבר גורשו מן העיירה. ואמנם הוחזרו כמה עשרות נפש מיאסין, שעדיין לא הספיקו להעביר את הגבול הפולני. אלה שהורע מזלם והועברו את הגבול נרצחו באכזריות שאין למעלה מהן במקומות שונים בפודוליה ובגליציה, כגון קאמנץ־פודולסק, טלוסט, נאדבורנא, סטאניסלוב ועוד, לאחר שהאוכלוסייה האוקראינית והמיליציה ששירתה את הגרמנים שדדו אותם עד הכותנת האחרונה, ולאחר שעינו אותם והתעללו בהם באכזריות רצחנית. רק בודדים עלה בידיהם להסתנן חזרה ולהגיע לתחום הונגריה, לאחר הרפתקאות מסמרות שער; מהם שעלו ממש מן השאול, מתעלות המוות וגיאות ההריגה, מתחת לגופות היירויות והממותות. בסופו של חשבון נרצחו בגזירה איומה זו כששים אחוז מיהודי בישטינע.

כדי להדגים במקצת את אשר עבר על יהודי הונגריה בכלל ויהודי בישטינע בפרט על אדמת פולין בשנת 1941 נביא קטע מעדותו של אחד מיוצאי בישטינע, שהוגבתה בבודאפשט בקיץ 1945:

לאחר שהשטח עבר ב־1939 לידי ההונגרים הוטל עלינו להשיג תעודת אזרחות. לא היה סיפק בידי לרכוש את האזרחות ההונגרית. נעצרתי יחד עם אשתי ושלושה ילדינו וכן חמותי וחמשה ילדים. נשלחנו לעיר קאראשמעזא [יאסין], שם היו 40 מכוניות משא עם יהודים, שנשלחו לכיוונים שונים. נסענו 15 שעות. הגענו בלילה ולנו על פני שדה פתוח. לפתע הפתיעו אותנו אוקראינים מזוינים במקלות ובאלות. הרביצו לנו מכות רצח ושדדו מאתנו את המטלטלין שלקחנו אתנו. תבענו מהם שיביאו אותנו בפני הגרמנים, מתוך תקוה שלא יהיה לנו יותר גרוע מאשר עם הרוצחים האוקראינים. זה השפיע והם הסתלקו. לא ידענו היכן אנו. החילונו לצעוד כדי למצוא מקום ישוב ושמא אף נמצא בו יהודים. הגענו לעיבורו של כפר אחד, אך המיליציה האוקראינית לא נתנה לנו להכנס לכפר. בבוקר המחרת אורגן מסע רגלי על־ידי המיליציה. ולפתע החלו היריות עלינו. אני ומשפחתי היינו באמצע שורת הצועדים והיריות לא פגעו בנו, אך מבין אלה שהיו בצדי השורה נפלו כמה עשרות. ההרוגים והפצועים הושארו בשדה (תמיד צעדנו בשדות ולא בכבישים ובדרכים) והמשכנו לצעוד ללא מטרה.

לאחר כמה שעות הופרדו נשים וילדים מן הגברים ושוב לא ההאחדו. בלילה עלה בידי להסתתר על עליית גג ולא צעדתי עם הצועדים. נשארתי בתוך יער וחפשתי יהודים בכפר הסמוך, אך לא מצאתי. חזרתי ליער, אך נתגליתי על־ידי איכר ולא יכולתי יותר להסתתר. נכנסתי לכפר ושם מצאתי יהודי, שנתן לי כלי גילוח. הוא הסביר לי שאני נמצא במרחק 14 ק"מ מנהר הדנייסטר. הוא הזהיר אותי לא ללון בביתו, אלא בשדה תפוחי־אדמה. גם הוא עצמו נוהג כך. מכאן הגעתי לסטאניסלוב, בה שהיתי שלושה חדשים. העיר היתה כבושה על־ידי הגרמנים. תמורת 2000 רובל הביא אותי נהג עד לגבול ההונגרי. אצל איכר רותני השגתי עזרה. נתן לנו בגדים של איכר רותני וקצת כסף. משם עברתי את הגבול והגעתי לחוסט.

גם גזירת עבודת הכפייה, שבסיבתה נלקחו למחנות עבודה כל האנשים בני 21—49, לא פסחה כמובן על יהודי בישטינע. אין איפוא להאריך גם בפרשה זו. נזכיר רק שעשרות גברים נשלחו לאוקראינה ורבים מהם נספו שם במיתות משונות. כמה מהם עלה בידיהם ליפול בשבי בצבא האדום והביעו את רצונם להלחם אתם שכם אחד נגד האויב הנאצי, אך מבוקשם לא ניתן להם. ללא חקירות יתירות הושלכו למחנות שבויי המלחמה יחד עם שבויי הנאצים וגרוריהם. הועבדו בפרך בתנאי רעב מתמיד וכמה מהם פשוט גוועו מרעב. רק בודדים שרדו בחיים ואלה הצליחו לבסוף להצטרף ללגיון הצ'כי בפיקודו של הגנראל סובודה. היהודים נלחמו בלב ונפש בגדודי הלגיון הצ'כי ומהם הועלו בדרגה והגיעו אף לקצונה. כעשרה יהודים מבישטינע נלחמו ביחידות הלגיון הצ'כי שהתארגן בברית המועצות, כגון אנדור וולף, שלמה פרוימוביטש, אהרן פיקל ואחרים; גם בבריגאדה הצ'כית שפעלה במסגרת חילות בנות הברית המערביות לחמו כעשרה מיהודי בישטינע, כגון אלכסנדר קרויס הנ"ל, שהיה רב צבאי בדרגת קצין, אייזיק זליקוביטש, אברהם פיקל ואחרים. לאחר השחרור העמידו כמה מיהודים אלה את נסיונם הצבאי לרשות ההגנה ולאחר מכן לרשות צה"ל, ובתוכם כמה מיוצאי בישטינע, שהספיקו לעלות ארצה ולהלחם במלחמת השחרור.

בשנת 1941 נשלחו לבישטינע כמה פלוגות־עבודה, שהועסקו בהכשרת שדה־תעופה צבאי ליד העיירה. חלק מן הפלוגות שוכנו בתוך בישטינע גופה, בדרך כלל בבתי־הכנסת. רובם הגדול של יהודים אלה היו מבודאפשט וסביבתה, שמושגיהם על יהדות ויהודים היו קלושים ומעורפלים ובוודאי שונים מאד מאלה של יהודי בישטינע. ולמרות הקיטוב

בהשקפות עולם ובאורחות חיים (רובם אף לא ידעו יידיש) קיבלו אותם יהודי בישטינע בזרועות פתוחות ובאהבת אחים ועשו ככל שהיה לאל ידם כדי להקל עליהם את עול העבודה והניכור. יהודים הונגרים אלה הופתעו למצוא בבישטינע יהדות חיה ותוססת, שמעולם לא ידעו על קיומה; הם גילו יהודים נדיבים שאירחו אותם בכל שעת כושר בסבר פנים יפות והאכילום מעל ומעבר ליכלתם. נשות בישטינע ונערות העיירה בישלו ואפו למען יהודי פלוגות העבודה. מדי שבוע היו מגיעות לבישטינע כמה מנשותיהם של אנשי פלוגות העבודה לבקר אצל בעליהן. יהודי בישטינע העמידו לרשותן את החדרים היפים ביותר והכל מתוך מאור פנים ובנפש חפצה, שהרי הגורל היהודי אחד הוא — כחסיד, כאשכנז ואף המתבולל הקיצוני לא נמלט ממנו. היה זה מפגש מעניין מאד מבחינה אנושית וסוציולוגית, של יהודים מכל השכבות והסוגים ביהדות הונגריה, שאף־על־פי שנערך בנסיבות עגומות, לא נעדר גם רגעים של שמחה והתעלות נפש.

בין היהודים ששירתו בפלוגות העבודה בבישטינע היה גם קומץ של פעילים ציונים ובראשם ד"ר משה שווייגר, מראשי ועד ההצלה בבודאפשט. למרות עבודת הפרך בבניית שדה־התעופה מצא זמן ומרץ גם לעבודת הכלל. מדי פעם היה נפגש בחשאי עם כמה מראשי הציונים שבאו לפגשו. הנוער המקומי, כולם נערים בני 17—19, שכן המבוגרים יותר היו מגויסים בפלוגות העבודה, היה מבצע שליחויות חשאיות לבודאפשט וחזרה. ביחוד הצטיין כציר נאמן ונבון לשולחיו הצעיר זלמן (פאלי) קרויס, בנו של ראש הקהילה הנזכר וציוני נלהב (מכהן היום יו"ר פעיל של ארגון יוצאי בישטינע בישראל). לעתים העביר הנער קרויס שדרים מד"ר שווייגר לד"ר ישראל קאסטנר, ראש ועד ההצלה בבודאפשט, בענין הצלת קבוצות פליטים מסלובאקיה ומפולין. במשך שנות שהותם של אנשי פלוגות העבודה בבישטינע נעשתה שם עבודת הצלה של יהודים רבים. האוירה בעיירה היתה של פעילות תוססת אך סמויה והיא נעשתה מתחת לאפם של המפקדים ההונגרים. בכלל היו בבישטינע ידיעות על המתרחש בפולין ובסלובאקיה, שרק מעטים מאד ידעו בהונגריה. לדוגמה, על מרד גיטו ווארשה ידעו הצעירים בבישטינע זמן קצר לאחר התרחשותו. והוא הדין לשאר ידיעות מעמק הבכא היהודי באירופה הכבושה. גם לאחר כיבוש הונגריה בחודש מארס 1944 זרמו לבישטינע ידיעות מבודאפשט מד"ר קאסטנר לד"ר שווייגר. פלוגות העבודה המשיכו לעבוד בשדה התעופה גם לאחר שיהודי בישטינע הוכנסו לגיטו וגורשו לאושוויץ.

במוצאי חג הפסח תש"ד (15 באפריל 1944) כמה שעות לאחר צאת החג נלקחו כארבעים מאנשי הקהילה, רובם מחשוביה ומנכבדיה, לאחד מבתי הכנסת ונסגרו שם. כל הלילה עינו אותם במכות אכזריות ובהשפלות סאדיסטיות. למעצר אנשים אלה היתה מטרה כפולה: א) לסחוט מהם כסף ודברי ערך, שכן אלה היו עשירי הקהילה ואמידיה; ב) לבודד את בעלי ההשפעה ואת המנהיגות מן ההמון, העלולים למרוד ולהמריד את האוכלוסייה היהודית שלא לציית לצוים שעמדו לפרסם למחרת. ואכן למחרת החג החל ריכוז הדרגתי של יהודי בישטינע בבית־כנסת האנדל, שארך כמה ימים. באופן שיטתי הובאו היהודים לבית־הכנסת האנדל, מקצה העיירה ועד קציה השני. במקום הריכוז נערכו חיפושים גופניים מדוקדקים ומשפילים, מלווים מכות ועינויים. את הנשים בדקה מיילדת הונגריה בברוטאליות ובשמחה לאיד. יהודים רבים, ביחוד אלה שנחשבו לבעלי רכוש, הוכו ועונו, כדי לגלות את מקומות המחבוא של רכוש ודברי ערך. בינתיים נשדדו הבתים מכל דבר ערך והוחתמו. מכאן הובלו היהודים ברכבת לגיטו מאטעסאלקא, שבו רוכזו רוב יהודי מאראמארוש.

הגיטו במאטעסאלקא היה מן הגרועים בכל הונגריה מכל הבחינות. יהודי בישטינע נתערבו באלפי היהודים שוכני גיטו זה עד לגירושם לאושוויץ, ממנו חזרו מעטים בלבד. רוב יהודי בישטינע גורשו לאושוויץ במשלוח השלישי ביום ב דשבועות תש"ד (29 במאי 1944).

לאחר השחרור החלו לחזור לבישטינע חלק קטן מן השרידים. בביתו של וולף אורגן בית־תבשיל, שבו התכלכלו. המטבח הציבורי הוקם בכוחות עצמם ללא תמיכה ציבורית, שכן הג'וינט לא הורשה לפעול באזור זה. מאוחר יותר פנו אל מרכז הג'וינט בבוקארשט, שתמך בעין יפה בכל העשייה הציבורית של השרידים. כל בתי הכנסת ובתי המדרש נהרסו בידי הגויים והם נשארו בחורבנם עד היום הזה. ב"צענטראל־שול" התקינו השרידים חדר אחד לתפילה וחדר לעזרת נשים, בו התפללו אנשי שארית הפליטה. אך החל משנת 1947 לא הרשו השלטונות תפילה בצבור והיהודים התכנסו לתפילה בבתים פרטיים. בין השנים 1945—1947 נתקבצו לבישטינע כשלושים משפחות, אך רובם לא היו מאנשי בישטינע, אלא מן הישובים הסמוכים. ב־1947 החלה העזיבה, רוב היהודים התישבו בפראג ובאזור הסודטים. תוך שנים ספורות עזבו גם את השטחים הללו ורובם עלו לישראל.

על האוירה בבישטינע שלאחר המלחמה מן הראוי להביא את הסיפור הבא, שיש בו ללמד על הכלל כולו. זמן קצר לאחר שחרורו מאחד ממחנות הריכוז הגיע לבישטינע אחד ממשפחת בראנדשטיין, כשלבושו היחיד מדי המחנה. בדרכו למטבחה הציבורי שבבית וולף נקרה על דרכו צעיר מתושבי המקום שבראנדשטיין הכיר אותו כאחד המסייעים לנאצים בגירוש היהודים. להפתעתו הפך הפאשיסט של אתמול ל"איש קידמה" והראיה — מדי המיליציה העממית־הקומוניסטית שבהם התהדר ושבכוחם הוא משליט חוק וסדר בחוצות בישטינע. והנה איש־המיליציה עוצר את בראנדשטיין המיוגע והעייף וסוחבו לתחנת־הרכבת ל"עבודה ציבורית" — לקלף תפוחי אדמה למען הצבא האדום. כל תחנוניו לא הועילו לו לבראנדשטיין. כעבור שעות אחדות שוחרר בידי הסמל הרוסי הממונה על המטבח.

היום עדיין מתגוררים בבישטינע ששה יהודים, אך רק שנים מהם התגוררו בה לפני המלחמה. לעתים מתקיים מנין באחד מבתי היהודים, בעיקר בימים הנוראים. המקוה משמש כמחסן לעורות. בית־העלמין מוזנח והרוס; המצבות הולכות ונעלמות. הגוים משתמשים בהן לחמרי בניין. רק ציונו של הצדיק ר' מרדכי מנאדבורנא נשמר ויהודים דואגים ל"נר־תמיד" על קברו.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי בישטינע.

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' קא, קיב.

י.ל. ברוקשטיין: המשכון, בתוך ספרו: גורלו של יעקב מגיד, תל־אביב תשל"ז, עמ' 127—159.
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 140, 308, 748.

עדויות ב"יד ושם": 015/120; 015/524; 015/999; 015/1675; 015/1769; 015/2180; 015/2830.

בריסטר

בריסטר (ברותנית: Brustury, בהונגרית: Brusztura). כפר בנפת טעטש (לפני 1928 בנפת טרעסיף) בצפון מארמארוש ליד הגבול הגליציאני, הישוב הראשון של ה"דיבעוועי ריקא". רוב התושבים רותנים.

דמוגרפיה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	6	772
1880	58	—
1910	—	1654
1921	—	1629
1930	317	2086
1941	—	2362

ראשיתו של הישוב היהודי

בפרוס המאה הי"ט עדיין לא ישבו יהודים בבריסטר. מכל מקום בכל שלושת מפקדי היהודים בהונגריה שנערכו במאה הי"ח לא נפקד אף יהודי בבריסטר. היהודי הראשון הגיע ככל הנראה בשליש הראשון של המאה הי"ט. מסורת בפי שרידי הקהילה שבין המשפחות הראשונות היו שתי המשפחות של מענדל אדלר והשניה משפחת שטיינמץ, שמהן הסתעפו יהודי הכפר.

ארגון הקהילה

הגרעין הראשון לייסוד הקהילה היה בשנת תר"י (1850) לערך, כאשר הגיע מספר יהודי הכפר לכדי מנין קבוע, שהתקיים בשנים הראשונות בדירה פרטית. בית הכנסת הראשון מעץ הוקם על־ידי משפחת אדלר בחלקו העליון של הכפר ("אויבערשטער עק"). לידו הוקם מקוה טהרה. באותו פרק נפתח גם בית העלמין ונוסדה החברה קדישא. בסוף המאה הי"ט נבנה בית כנסת נוסף, אף הוא מעץ, בחלקו השני של הכפר, הקרוי "אלטער דארף", שהיו בו כ־50 מושבים. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוקם במרכז הכפר בית כנסת מאבנים, עם עזרת נשים ביציע והיו בו כ־100 מושבים. גם לידו נבנה מקוה טהרה (בינתיים יצא מכלל שימוש המקוה העתיק). במרוצת הזמן התארגנו שתי חברות נוספות החברה משניות וחברה ש"ס. ילדי הכפר למדו תורה אצל שני מלמדים שה"חדרים" שלהם היו בשני בתי הכנסת הישנים.

שלא כרוב יהודי מארמארוש שהיו חסידי וויז'ניץ או שושלות קרובות (קאסוב, אטיניה, בורשה), נהרו יהודי בריסטר לאדמו"רי דולינא (מצאצאי ר' יצחק אייזיק מזידיט־שוב), בורשטין (מצאצאי ר' יהודה צבי מסטרטין) וספינקא. רק מיעוט קטן היו חסידי וויז'ניץ.

השוחט הראשון הידוע לנו הוא ר' יצחק אייזיק שטיינמץ. בשנת תרמ"ה (1885) כבר היה בבריסטר. מלבד תפקידו כשוחט היה בעל נכסים. בבעלותו היתה טחנת־קמח וחנות מכולת. הוא נפטר בשנת תרצ"ד (1934) בזקנה מופלגת. לאחריו כהן ר' יהושע פרידמאן, שמוצאו היה מפולין. לפני בריסטר היה שוחט בקהילת פאליען־קאבאלעצקי. שני השוחטים היו תלמידי חכמים ובעלי הוראה באיסור והיתר.

בתחילת המאה התישב בבריסטר תלמיד חכם גדול ובנן של קדושים, ר' יעקב מאיר שנפלד, נין ונכד לצדיק הידוע ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב בעל בני יששכר. אביו ר' פסח אברהם שנפלד היה רבה של קהילת קורימא שבמחוז שארוש בהונגריה (נפטר בשנת תרס"ה). ר' פסח אברהם היה בן בתו של בעל בני יששכר. ר' יעקב מאיר שנפלד נשא את בתו של ר' שלמה הלוי אדלר, גביר הכפר ותלמיד חכם שהתנהג בחסידות. ר' יעקב מאיר שנפלד הוכר כמדריכם הרוחני של יהודי בריסטר ושימש למעשה כדיין ומורה הוראה שלא על מנת לקבל פרס, שכן חותנו הקים לו במרכז הכפר בית מדות ובית מרזח, שעליו היתה פרנסתו. הוא ואשתו נעקדו על קידוש השם באושוויץ ביום ד סיון ו־יב סיון תש"ד כשגורשו מגיטו מונקאטש. בנם, ר' צבי אלימלך שנפלד, שעלה ארצה מקארפאטורוס לפני שנים אחדות, מכהן כרב בשכונת גילה בירושלים. הדפיס את ספרו:

ספר תורת חסד על התורה והתפלה... ירושלים תשל"ז. רלה עמ'.
עמ' יט—לד: להבין שמועות, זכר לקדושים שנהרגו על קידוש ה' בשנות השואה... השקפה באור התורה ולמה מצאתנו כל זאת.
בעמ' לב—לג כמה פרטים על גיטו מונקאטש וקורות אביו בגיטו.
מעמ' קעב ואילך (עם שער מיוחד): ספר תורת חסד אל הרנה ואל התפלה.

מיוצאי בריסטר הוא גם המשורר הרגיש והמחונן צבי מאיר שטיינמץ. נולד בבריסטר בשנת תרע"ה (1915) לאביו ר' שלמה דוב שטיינמץ, חסיד וסוחר עצים אמיד, נכד לבעל

קונטרס הספיקות ומצד אמו נכד בעל אפי רברבי. ספר השירים הראשון שלו הופיע בשנת תש"ב (1942) בשם הספרותי "בן שלמה". בספריו שהופיעו לאחר המלחמה שם המחבר "צבי יאיר". היום יושב צבי יאיר = צבי מאיר שטיינמץ בניו יורק והוא מחסידיה הפעילים של תנועת חב"ד. והרי חיבוריו:

גשרים, שירים. דברצין, הוצאת משה הרשקוביץ, תש"ב. [2], קי, [1] עמ'.

שירים אחדים נושאם השואה וביחוד השיר "אספת נמירוב" (עמ' צח—קט), שבו יש רמזים מוסוים על הרציחות של יהודי קארפאטורוס בשנת תש"א (1941):

ויבא הדם ויאמר: / נשפכתי מלב בחורים אמיצי־כח / מלב ישישים הולכי שחוח / מלב יונקים, ילדים וילדות / מלב עלמות רכות נחמדות / ומלב מיניקות והרות...

על החוף, שירים. אחרית דבר: י' זמורה. תל־אביב, מחברות לספרות, תשכ"ח. 101, [9] עמ'.

מדברי י' זמורה: לשונו של צבי יאיר ספוגה עברית שרשית, עברית שיש בה תמצית של שירה עברית בלשונה על כל רבדיה ודורותיה... שירתו של צבי יאיר היא בעיקרה שירת הגות... הגות של אדם יהודי ועברי... צבי יאיר מקפל בשירתו... יריעה רחבה של יהדותו... נימה מובהקת של דתיות... טעם וריח של מקורות יהודיים מסורתיים... צבי יאיר משורר בכל ניע מניעי נפשו... יש כאן, בלי ספק, משום מורשת אבות... מפליאת אותנו הבגרות הגדולה של השירים... הכל אומר בו יחוד...

מראש צורים, שירים. הקדמה מאת דב סדן. תל־אביב, עקד, תשל"ג. 282, [4] עמ'.

גם דב סדן משבח בהקדמתו את שיריו של צבי יאיר יליד בריסטר.

ר' שלמה בער שטיינמץ

בין יהודי בריסטר רבים היו תלמידי החכמים וכולם התנהגו בחסידות (רק שני יהודים לא חבשו שטריימל). ראשי הקהילה בין שתי מלחמות העולם היו (לסירוגין): הערש מיילך כ"ץ, בן־ציון אדלר, מענדל אדלר; ראש החברה קדישא היה ר' אנשיל ברקוביטש, שהיה גם "שופט קטן", כלומר סגנו של ראש המועצה הכפרית. במועצה הכפרית כיהנו כ"סגן הנוטר" ולמעשה בעלי הדעה המכרעת נחמן לעבוביטש והערש מאיר מארקוביטש.

פרנסתם של יהודי בריסטר היתה מצויה בדרך כלל. ההרכב הסוציאלי שלהם היה חיובי ביותר. כשליש מהם היו עשירים ואמידים; בעלי קרקעות ויערות גדולים ושטחי מרעה בהרים (פאלאנינעס). גם שני השליש הנותרים היו בעלי אמצעים ברב או במעט: בעלי החנויות ובעלי המלאכה. במנסרה של הירשל לעבוביטש, לדוגמה, עבדו 40—50 איש ובתוכם גם יהודים. הוא הקים גם מפעל קטן שהפיק חשמל לכפר. בשטחו היתה הכשרה לחלוצים של המזרחי, שבאו מכפרי הסביבה. בשנים 1935—1938 התקבצו למפעל כ־30 צעירים כדי להכשיר עצמם לעבודת כפיים במנסרה.

לפי רשימה שהרכיבו יוצאי בריסטר הכוללת 64 מפרנסים, התפרנסו יהודי הכפר כדלקמן: סוחרי עצים אמידים (כולל בעל מנסרה) 7, בעלי חנויות ובתי־מרזח ובתי הארחה 14, קצבים 7, סנדלרים 5, בעלי רכב ממונע 7, עגלונים 4, חייט ונגר. והשאר פועלים, שכירים ונתמכים.

חלק ניכר מבני הנוער למדו בישיבות שונות וחלק אחר למד מקצוע או עבדו ועזרו להוריהם בפרנסה. קבוצה של כמה מבני הנעורים ארגנה בבריסטר סניף לבני עקיבא.

השואה

עם כניסת ההונגרים לבריסטר חשו יהודי הכפר את השואה המתקרבת. אך עד קיץ 1941 לא חרגו הגזירות והמצוקות מאלה שבמקומות אחרים במחוז ובמדינה. ניתן אף לומר, שבדרך כלל היה כאן המצב טוב יותר, שכן ליהודים היתה השפעה ניכרת על השלטונות הכפריים בשל מצבם הכלכלי המשופר.

שואת יהודי בריסטר החלה בימי "בין המצרים" של שנת תש"א. אנשי משטרה ופקידי המחלקה לאוזרחי חוץ במיניסטריון הפנים הגיעו לכפר ובדקו את תעודותיהם של היהודים. בשרירות לב ובאכזריות רבה בודדו כל היהודים שתעודותיהם לא היו מעודכנות ובכמה מקרים אף יהודים שכל תעודותיהם היו מסודרות. לפי רשימה שמית שהרכיבו יוצאי בריסטר יוצא שכמחצית מיהודי הכפר הוכרזו כחסרי נתינות הונגרית ונידונו לגירוש. בחודש יולי 1941 גורשו מבריסטר 33 משפחות, 134 נפש, אנשים נשים וטף. הועלו על הרכבת הצרה והועברו למקום הריכוז שליד יאסין. בחינת הרשימה הנזכרת מעלה שכל 33 המשפחות היו מן השכבות העניות, בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים. בין המגורשים היה גם השוחט ר' יהושע פרידמאן, אשתו וארבעה מחמשת ילדיו.

לאחר שהיה של ימים אחדים במקום הריכוז שליד יאסין, שבו היו כבר אלפים מיהודי הונגריה, הועלו גם יהודי בריסטר על משאיות והועברו לגליציה. כאן היה גורלם כגורל כל המגורשים. לאחר הצעדה של כמה שבועות, שהיתה דרך יסורין שאין בכוח עט אנוש לתאר, הופקרו לגורלם. תושבי גליציה האוקראינים עטו על יהודים אומללים אלה, שדדו אותם עד לבגדיהם התחתונים, התעללו בהם באכזריות בהמית ואף רצחו מהם נפש. יהודי בריסטר, שהשתדלו ככל שיכלו להיות יחד עם בני הכפר שלהם, רעבו ללחם ומהם שנפחו נפשם מרעב. לא הורשה להם להכנס לשום מקום של ישוב במשך כמה שבועות. היו פזורים על פני השדות וניסו לקיים את נפשם מן הצמחיה שבשטח. מדי פעם הקילו עליהם את

חייהם יהודים מהונגריה שהיו בשרות העבודה, שפרסו להם, וביחוד לעוללים, מלחמם הדל. כחדשיים לאחר הגירוש ולאחר שיהודי גליציה הוכנסו לגיטאות, פוזרו גם יהודי הונגריה ובתוכם גם יהודי בריסטר לגיטאות שבסביבה. הגיטו, עם כל מוראותיו היה להם לעוגן הצלה.

זמן קצר בלבד ניתן ליהודי בריסטר ליהנות מן הרווחה היחסית בגיטאות לאחר המאורעות מסמרי השערות שעברו עליהם. בסוף הקיץ של שנת 1941 החלו הנאצים לבצע את ה"פתרון הסופי" והראשונים היו יהודי הונגריה ובכללם יהודי קארפאטורוס. יהודים אלה הוצאו מן הגיטאות השונות שב־גליציה והובלו למקומות ההוצאה להורג, רובם בקרבת קאמניץ־פודולסק. כיון שרק בודדים ביותר ניצלו מגיאות ההריגה, אין בידינו פרטים על תהליכי הרצח של יהודי בריסטר.

מן הראוי להעלות על נס את מקרהו היחיד בסוגו של צבי פארקאש מבריסטר. אף הוא הובא לגיא ההריגה שליד קאמניץ־פודולסק; אף הוא עמד ופניו כלפי הבור הגדול שעמד לקבל לתוכו את היהודים הנרצחים. שבריר של שניה לפני שרעמו מכונות־היריה שמאחורי היהודים הנרצחים, הטיל עצמו צבי פארקאש לתוך הבור. בזו אחר זו נערמו עליו גויותיהם של הקדושים ההרוגים. ופתאום דממה. אך צבי פארקאש זהיר ואינו ממהר להראות סימני חיים; הוא מצפה עד שהחושך מתעבה יותר. זוחל מתחת לערימת הגויות ובודק את השטח. הוא רואה דמות מתהלכת על שפת הבור. הוא מתקרב בזחילה זהירה אל הדמות ומבחין בה חייל הונגרי. פארקאש מחכה עד שהחייל מתקרב ולפתע הוא מזנק עליו והורגו (צבי פארקאש היה בעל כוח פיזי בלתי רגיל). מפשיט את מדיו ולובש אותם, מכתיף את נשקו ומתרחק. לאחר הרפתקאות מגיע צבי פארקאש לבודאפשט. כאן הוא מקבל זהות חדשה: הוא רוכש תעודות על שם אילש וחי כנוצרי הונגרי עד תום המלחמה (היום חי צבי פארקאש בקאנאדה).

משפחת שלמה בער שטיינמץ עם 4 ילדים מבריסטר הסתתרו ביערות וניצלו. יצוין כי ביתו של ר' שלמה בער שטיינמץ, היה פתוח לרווחה לעניי העיר. הוא ואשתו הושיטו עזרה לכל מר נפש. שמם יצא בכל הסביבה כרודפי צדקה וחסד. אתם הסתתרו ביער גם משפחות מילר וג"כ ניצלו.

שרידי יהודי בריסטר הועברו לגיטו מאטע־סאלקא. באיסרו חג של פסח נאספו במהירות והועברו לגיטו הנזכר, שהיה אחד הגרועים בהונגריה כולה. מכאן גורשו לאושוויץ בכמה משלוחים בין 17 במאי ל־27 במאי 1944.

בתום המלחמה, עם נסיגת הכוחות הגרמניים וההונגריים מבריסטר, הציתו את הכפר ונשרף כמעט כולו. גם שני בתי הכנסת העתיקים נשרפו. בית הכנסת החדש הבנוי אבנים לא נשרף אלא נגזו, אך היום אין יהודים בבריסטר.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי בריסטר.
ר' מנחם אדלר מטרניווה, ספר זכרונותיו בכתב־יד, עמ' יב, כז.
עדות ב"יד ושם": 015/1587.

ג א נ י ט ש

גאניטש (ברותנית: Ganice, בהונגרית: Gánya). כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף) כ־45 ק"מ מזרחית לחוסט, וכ־5 ק"מ מתחנת הרכבת של נרסניצה. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	87	1462
1880	365	—
1910	—	2470
1921	—	2281
1930	650	2716
1941	720	3307

ראשיתו של הישוב היהודי

במיפקד אחד בלבד, מתוך ארבעה, שנערכו במרוצת המאה הי"ח נפקד יהודי בגאניטש. בשנת 1746 נרשם יהודי, ששמו לא נמסר, בעל לאשה ואב לשני ילדים. לא נרשם עיסוקו, אך יש להניח שהתפרנס מבישול יי"ש ומרוכלות. נראה, שיהודי זה שהה בגאניטש תקופה קצרה בלבד, שכן במיפקד הבא, בשנת 1768, שוב לא נפקד אף יהודי בגאניטש.

אין בידינו ידיעות על היהודים הראשונים, שהיו תושבי קבע, שהיו הגרעין לקהילה בעתיד.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן:
(בסוגריים מספר הנפשות)

איציק מילער (5), אברהם מילער (7), אייזיק מילר (7), מאיר וייגר (3), מושקו מילר (8), וואלוקא מנדל (5), פיש שמואל (3), שלמה אדלר (6), עזרא מילר (7), דוד מילר (4), האסיא מילר (4), הרש דוידוביטש (6), מרקו פייג (6), וואלף זעליקוביטש (7), הרש פוקל (6), שמואל אברהם (4).

ארגון הקהילה

חיי קהילה יהודיים החלו בגאניטש כנראה בראשית המאה הי"ט. הדבר מסתבר מן העובדה שבשנת 1830, דהיינו

בסוף השליש הראשון של המאה הי״ט, נמנו בגאניטש 87 יהודים. זהו מספר מספיק בדרך כלל לחיים יהודיים דתיים ומוסדיים. בשנה זו כבר היה קיים, ללא ספק, מנין קבוע זה כמה שנים, אם בבנין שנבנה במיוחד למטרה זו ואם בבית פרטי. שמותיהם של ארבעה יהודים מגאניטש בשנות הששים של המאה הי״ט מופיעים בין החותמים על ספר כסא רחמים להרב החיד״א (אונגוואר תרכ״ח): ר׳ יואל [וויזנער או וויזער], ר׳ זלמן, ר׳ יצחק מילר ובנו ר׳ מנחם מילר. חלק משמות אלה נזכרים, יחד עם שמות אחרים, גם בספרים שנדפסו שנים מרובות לאחר מכן.

בתחילת המאה הנוכחית נבנו שני בתי מדרש, שניהם מעץ, שבהם התפללו יהודי גאניטש. מלבדם היה קיים מנין קבוע גם בביתו של הרב. מלבד החברה קדישא, שנוסדה עם ייסוד הקהילה ועם פתיחת בית עלמין, היתה גם חברה משניות.

רבה הראשון של קהילת גאניטש היה ר׳ יהודה יואל דייטש, יליד ספינקא. תלמיד מובהק של בעל ייטב לב, בישיבתו למד שנים רבות. הגביר ר׳ מאיר מילר מגאניטש בחר בו לחתן בתו איידל בגיל י״ז. בהמלצת הייטב לב נבחר לרבה של גאניטש בראשית שנות השמונים. ר׳ מנחם אדלר כותב עליו בזכרונותיו (כתב־יד) כדלקמן: ״בגאניטש היה רב א׳ גדול ואפשר לומר שהי׳ גאון בתורה ולא נמצא דוגמתו בכל הסביבה, הוא הגאון ר׳ יהודה יואל דייטש ז״ל. הי׳ לו איזה שנים ישיבה עם הרבה תלמידים. גם אנכי הכותב למדתי אצלו בנערותי זמן א׳ בשנת תרנ״ח. הי׳ בקי מאד בדיני ממונות ומובהק מאד לדון בין אדם לחבירו ומכל הסביבה באו אצלו לדון בדיני ממונות״. הוא התכתב הרבה עם גאוני דורו ושמו נזכר תכופות בספרי השאלות ותשובות של הדור, כגון: שו״ת אבני צדק לרבו בעל ייטב לב (חו״מ סי׳ פז); שו״ת ערוגת הבשם (או״ח סי׳ עד, יו״ד סי׳ רלא); שו״ת פרי השדה לר׳ אליעזר דייטש מבוניהאד (חלק ג סי׳ קיג משנת תרע״ב). ר׳ יהודה יואל דייטש נפטר בערב סוכות תרע״ט (1918). למרות היותו תלמיד בעל ייטב לב התקרב במרוצת הזמן לחסידות וויז׳ניץ והיה דבוק באדמו״ר ר׳ ישראל האגר מוויז׳ניץ. אף הוא השתבח בחסידו והכלילו כראשון בין שלושה חסידיו החשובים בזה״ל: ״יש לי שלושה חסידים מיוחדים במעלתם — הרב מגאניטש הוא גאון וגדול בתורה, הוא מסוגל ללמוד בלילה אחד את כל ששה סדרי משנה; הרב מטערניווע (ר׳ שלמה אליעזר וויזל), הוא יראי שמים גדול; ואילו ר׳ מרדכי חנא — חסיד.

לאחר פטירת ר׳ יהודה יואל דייטש נבחר בנו ר׳ משה דייטש לרבה של גאניטש. גם הוא היה בין גדולי הרבנים במארמארוש. תשובה אליו בספרו של ר׳ יוסף צבי דושינסקי בהיותו רבה של חוסט (שו״ת מהרי״ץ חלק א סי׳ קלב משנת תרפ״ז) בענין ביטול שידוכין. בין התוארים ״הרב הגדול... צדיק יסוד עולם ותיק וחסיד״. ר׳ משה דייטש היה מעורה גם בחיים הצבוריים של יהודי מארמארוש וקארפאטורוס. לדוגמה, בבחירות לפארלאמנט הצ׳כי ב־2 בדצמבר 1929 חתום ר׳ משה דייטש על כרוז הקורא להצביע בעד רשימה שייצגה את הסוחרים ובעלי המלאכה היהודיים בקארפאטורוס, שבין מועמדיה היו אברהם מענדל גוטמאן ור׳ משה רוזנפלד (טעטשער) מחוסט. לרבנות גאניטש היו כפופות רוב הכפרים שב״דיבעווער ריקה״, מבריסטר ועד ווילחוביץ. ר׳ משה דייטש ניספה על קידוש השם באושוויץ. בנו, הרב יהודה יואל דייטש, הוציא לאור ספר בשם ״משנת בית אבא״ המכיל כתבי אביו וסבו ששרדו מן השואה, ומצרף להם מבוא היסטורי מקיף חומר בלתי ידוע בחלקו על גאניטש ורבניה. הספר נתקבל באהדה בקרב יהדות מארמארוש ויש בו הסכמות מגדולי הרבנים, המעתירים דברי שבח על הספר ועל המוציא לאור.

השוחט הראשון הידוע לנו היה ר׳ יהודה משה, שכהן בגאניטש משנות השמונים של המאה הי״ט ואילך. אין ספק שלפניו כבר היה שוחט בגאניטש, ששימש גם מורה הוראה. השוחט האחרון היה ר׳ בן־ציון, אף הוא מחסידי וויז׳ניץ המובהקים. אף הוא נספה בשואה.

בגאניטש היו תלמידי חכמים רבים. אחד מהם, ר׳ שמחה יהודה פוגל, הדפיס מחדש את ספרו הידוע של הגאון ר׳ יעקב עמדין עץ אבות על פרקי אבות והוסיף לו הקדמה (סיגט תרע״ב). בין ההסכמות גם הסכמתו של ר׳ יהודה יואל דייטש. יוצאי הכפר מזכירים גם את שמותיהם של התלמידי חכמים הבאים, רובם חסידי וויז׳ניץ: ר׳ חיים פסח פארקאש מותיקי וחשובי חסידי וויז׳ניץ, חנוני זעיר, שהיה גם בעל תפלה מעולה מאד; ר׳ שלמה ברעבאן, מלמד ומרביץ תורה לתלמידים מחוננים; סופרי הסת״ם ר׳ זעליג, אף הוא בעל תפלה אהוב ועמיתו ר׳ חיים אליה סופר; אחיו של הרב, ר׳ מאיר ור׳ ברוך דייטש, בעלי מכולת.

נזכיר עוד רשימה קצרה של בעלי בתים חשובים כפי שמופיעים בספרו של הרב יהודה יואל דייטש ״משנת בית אבא״ כבר הזכרנו את ר׳ חיים פסח פארקאש מגדולי חסידי וויז׳ניץ, ר׳ דן איינהורן ובניו ר׳ נחמן, ר׳ אלתר, ר׳ מנדל, ור׳ משה שהתפלל בדביקות. המרביץ תורה, ר׳ מרדכי הרש־קוביץ שדאג לאמירת תהלים בצבור, בנו המלמד הותיק ר׳ שמואל אבא הרשקוביץ, ר׳ אלתר מילר, ת״ח גדול ומרביץ תורה לילדי הכפר.

מחשובי הת״ח שהאיר את פני המזרח של גאניטש היה ר׳ בנימין אבא וועג, רוב הש״ס היה שגור על פיו, שמו של אברך זה הלך לפניו עוד בהיותו תלמיד צעיר בישיבת רבי מנחם מנדל הגר בווישווה, בימים ההם לא היה ש״ס מצוי בכל בית, וכאשר בחור בישיבה היה מתקשה להבין את התוספות ועליו היה לעיין במסכת אחרת, היו שואלים את בנימין אבא והוא אמר בע״פ תוכן דברי הגמרא המובאים בתוספות, הוא היה בקי בש״ס ופוסקים ולא יצא מד׳ אמות של הלכה, היה חתנו של ר׳ ישראל איסר שווארץ שו״ב בטאפאלשאן, הוא ורעייתו ושלשת ילדיהם עלו על המוקד באושוויץ.

כפי שהזכרנו הוציא הרב יהודה יואל דייטש ספר רב תוכן ומקיף על גאניטש, בו ימצאו יוצאי גאניטש וצאצאיהם את מבוקשם על תולדות הישוב ראשיו ומנהיגיו, לפיכך אין אנו מרחיבים את היריעה על הישוב הזה.

ראש הקהילה בשנות השלושים של המאה הנוכחית היה בדרך כלל ר׳ מענדל מילר, בעל בית אמיד ותלמיד חכם ידוע. היה מחותנו של הרב ר׳ יהודה יואל דייטש.

ילדי גאניטש למדו תורה בארבעה ״חדרים״ לפי הגיל ובעיקר לפי התקדמותם בלימוד. כמחצית הילדים המשיכו ללמוד בישיבות השונות בתוך המדינה (ביחוד הישיבות

המפורסמות בסלובקיה) וגם מחוצה לה (בישיבות טראנסיל־וואניה והונגריה). המחצית השניה למדו מקצוע או עבדו כדי לעזור בפרנסת המשפחה.

פרנסותיהם של יהודי גאניטש דומות היו לאלו שברוב כפרי הסביבה: שכבה דקה של בעלי־בתים עשירים ואמידים ורוב גדול של יהודים עניים מרודים. בגאניטש היו שתי טחנות קמח בבעלות יהודית. ר' מנחם אדלר הנזכר מאפיין את כלכלת יהודי גאניטש בזה הלשון: "בערך 130 משפחות, הרבה מהם היו בעלי עגלות והשאר קצת איכרים וקצת בעלי חנויות וסוחרים קטנים. כמעט כולם עניים". לפי יוצאי הכפר המנסים לשחזר את החיים הכלכליים של יהודי גאניטש מתקבלת התמונה דלקמן: כמה חנוונים, כמה בעלי מלאכה: נפחים, סנדלרים, חייטים, נגרים וכו'. עגלונים שהובילו עצים וסחורות. כמה יהודים עבדו במנסרות העצים של הכפרים הסמוכים: קראסנישורה, מוקרה, קניגספלד ועוד. היו גם מחזרים על הפתחים בסביבה הקרובה שהשתדלו לחזור בערב שבת. אך חלק הרחיק נדוד והגיע עד סלובקיה ואף כאלה שהרחיקו עד ערי מוריביה ובוהמיה וחלק קטן אף עבר את הגבול וסבב במדינות הסמוכות.

בגאניטש התארגנו שתי תנועות נוער, "פרחי יהודה" של אגודת ישראל, שזכתה לתמיכתו המוסרית והארגונית של הרב ר' משה דייטש; חלק אחר של הנוער הקים קבוצה של בני עקיבא, שהרב התנגד לפעולותיה, אך לא התנגדות פעילה. הבוגרים שבקבוצה הלכו להכשרה שהוקמה בסלובקיה.

השואה

עם התפוררותה של הרפובליקה הצ'כוסלובקית באביב 1939, השתלטו על גאניטש ה"סיצ'ים" — רותנים לאומנים, שבראשם עמדו אוקראינים מהגרים, שנמלטו מן השלטון הקומוניסטי לאחר מלחמת העולם הראשונה. כל "שלטונם" של הסיצ'ים לא ארך אלא כשבועיים, אך בזמן קצר זה הטילו את חיתתם על האוכלוסייה היהודית. הם עסקו בצחצוח חרבות והשמיעו איומים כלפי היהודים, שהנה־הנה הם יוציאו להורג את כל יהודי הכפר. האוירה היתה של "בין מלכא למלכא" וכל איש הישר בעיניו יעשה. התוצאה היחידה של ההפחדות ואיומי הסיצ'ים היתה כנראה האיסור שאסרו על התושבים הרותנים לשמש "גוי של שבת" בבתיהם של יהודי גאניטש. אין איפוא פלא, שכאשר כבשו ההונגרים את הכפר בחודש מארץ 1939, נשמו היהודים לרווחה. הצבא ההונגרי נקם בסיצ'ים, שנתפזרו בכל עבר, רדפו אחריהם בהרים וביערות הסביבה ואף הרגו בהם.

עד מהרה התאכזבו היהודים מרה מ"מושיעיהם" ההונגרים. זמן קצר לאחר הכיבוש ההונגרי החלו הגזרות רודפות זו את זו. בשלב הראשון ערערו ההונגרים את בסיסם הכלכלי של היהודים, שהיה מעורער בלאו־הכי. חלק מן הנוער עזב את הכפר והתישבו בבודאפשט, בה חיפשו עבודה וקיום כלכלי.

בחודש יולי 1941 הגיעה גזירת האזרחות ההונגרית גם לגאניטש. בבת־אחת התפרצו לכפר משתי הדרכים המובילות לכפר עשרות ז'אנדרמים מלווים פקידים מן המחלקה לפיקוח על אזרחי הוץ שליד מיניסטריון הפנים והוכרז עוצר על הכפר. הז'אנדרמים הקיפו את הכפר ושמרו על כל מוצאיו ומובאיו שאיש לא יסתנן החוצה. בינתיים עברו הפקידים מבית לבית ובדקו את תעודותיהם של היהודים. כל מי שלא הוכיח בעזרת תעודות מעודכנות את אזרחותו ההונגרית נעצר ובודד. רק נשותיהם של המגויסים לעבודת כפיה (בתנאי שנישואיהן היו מתועדים גם בנשואין אזרחיים) שוחררו עם בני משפחותיהן. באותו יום גורשו לגליציה כמחצית יהודי גאניטש (לפי עדות אחרת גורשו רק 40 משפחות) על נשיהם וטפיהם. כמעט כולם נרצחו, לאחר מסע עינויים של שבועות וחדשים בדרכיה ושביליה של פולין, בקאמניץ־פודולסק ובמ־קומות אחרים בפולין. בודדים (לפי הערכת יוצאי הכפר כ־10%) עלה בידיהם לחזור להונגריה, לאחר הרפתקאות רבות ומסוכנות, שחלק מהם מצאו את מותם בהן.

טראגי ומזעזע במיוחד הוא המקרה של ר' קופל הרשקו־ביטש, סוחר זעיר כבן שבעים. לאחר שהצליח להתחמק מן הרצח שהיה מנת־חלקם של מגורשי הונגריה, נדד בדרכי עקלתון מערבה לכיוון גבולה של הונגריה. ביום היה מסתתר ביערות ובשדות הקמה ובלילות היה צועד ללא הרף, כשכל מזונו עשבים ושרשים. באחד מחדשי יוני־יולי 1942, כלומר שנה תמימה לאחר הגירוש, הגיע סוף־סוף למחוז חפצו. אך לפני שזכה לעבור את הגבול ההונגרי כרע־נפל ונפח את נשמתו מרעב ומתשישות.

לאחר הגירוש של 1941 ועד להשמדה של 1944 שקטו הרוחות בגאניטש. בינתיים עזבו עוד יהודים, רובם צעירים, את גאניטש והתישבו בבודאפשט, שם הצטיידו בתעודות מזויפות. גם אלה שעלה בידם לחזור מן הגירוש לפולין לא חזרו עוד לגאניטש, אלא התפזרו בישובים שונים.

באחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944) הוכרז בכפר שעל היהודים לעזוב את הכפר, בתואנה שהחזית הולכת ומתקרבת. יומיים לאחר מכן אספו את היהודים לבית המדרש ושדדו מהם את כל הכסף ודברי הערך שברשותם. משם נלקחו בעגלות לתחנת הרכבת הסמוכה (נרסניצה) והועלו על הרכבת הצרה שהסיעה אותם עד טרעסיף ומשם הוטענו על הרכבת המובילה לגיטו במאטע־סאלקא. חלק מן הגיטו היה מחוץ לעיר ליד בית הקברות הנוצרי, שם שהו יומיים תחת כיפת השמים. משם הובלו לגיטו שבתוך העיר, שהצפיפות בו והתנאים היו איומים. באחד ממשלוחי הגירוש לאושוויץ גורשו גם יהודי גאניטש.

חלק מיהודי גאניטש הובלו לגיטו טעטש. את הדרך לתחנת הרכבת (כ־5 ק"מ) עשו ברגל כשצרורותיהם על שכמם. בחדר קטן צופפו 20—25 איש. נערי הלונטה (ארגון נוער טרום־צבאי הונגרי) היו מתפרצים לתוך הגיטו והיו מתעללים באנשים ונשים ושדדו מה שהשאירו הז'אנדרמים. יום לפני הגירוש לאושוויץ הובלו לבית־החרושת ללבנים בטעטש ושם עברו חיפוש חדש תוך עינויים והשפלות. למחרת גורשו לאושוויץ.

הרותנים בגאניטש הראו אותות של שמחה והתגרות ביהודים למראה גורלם המר. ובכללם גם גוים שאתם חיו וסחרו עשרות שנים מתוך ידידות ואימון ויחסי שכנות טובים. וזאת אחת הסיבות שיהודים נרתעו מלברוח ליערות הסביבה.

ואמנם בכמה מקרים רצחו האיכרים במו ידיהם יהודים שניסו להסתתר בהרים. במקרים רבים העדיפו הבורחים להתמסר לידי הז׳אנדרמים ובלבד שלא ליפול בידי הגוים, שהתעללו בהם לפני רציחותיהם.

ידועים שני מקרים שעלה בידי יהודים לברוח מן הגירוש ולהצטרף לפרטיזנים ולהלחם בשורותיהם: זיידא גרוסמאן היה אחד מהם. אך למרבה הכאב לא נמלט מן הגזירה הרעה. זמן קצר לאחר עלותו ארצה נרצח בידי מסתננים ערבים בשנת 1950; מרדכי פערל, שאף הוא נלחם לצד הפרטיזנים, חי בקאנאדה.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי גאניטש.

יהודה ארז (עורך): ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות, כרך ז).

ר׳ מנחם אדלר מטרניווה, זכרונותיו (בכתב־יד), עמ׳ יג.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 747.

עדויות ב״יד ושם״: 015/633; 015/937; 015/892; 015/2825.

דיבווה

דיבווה (ברותנית: Dubové, בהונגרית: Dombó). כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף), על קו מסילת הברזל טרעסיף — קניגספלד, כ־50 ק״מ ממזרח לחוסט. הישוב הגדול ביותר ב״דיבעוועד ריקא״. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	28	1286
1880	347	—
1910	—	3868
1921	—	4035
1930	708	4416
1941	984	6003

ראשיתו של הישוב היהודי

באופן יחסי החלו יהודים להתישב בדיבווה בתקופה מאוחרת מאד בהשוואה לשאר ישובי הסביבה ובהתחשב בגדלו של הישוב היהודי במקום. אין בידינו להסביר עובדה זו. בדרך ההשערה ניתן לומר, שאולי התנגדו תושבי הכפר ואציליו להתישבות יהודים. אולם כאשר החלו יהודים להתישב בדיבווה הלכה והתעצמה ההתישבות משנה לשנה. היהודים הראשונים הגיעו לכפר, ככל המשוער, בראשית שנות העשרים של המאה הי״ט.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן: (בסוגריים מספר הנפשות)

הרש אדלר (4), ברוך שטיינמץ (3), שלמה אדלר (4), וואלף שטיינמץ (4), ישראל שטיינמץ (8), שמשא מילר (5), אדלר לייבא (5), עריך שטיינמץ (4), אברהם חיים (4).

ארגון הקהילה

כפי שמספר ר׳ מנחם אדלר בזכרונותיו (כתב־יד) מסורת מפי זקני דיבווה, שבין היהודים הראשונים שהתישבו בכפר היו האחים ר׳ אברהם ברוך שטיינמץ ור׳ משה אליעזר שטיינמץ. ״הם היו בעלי בתים בעלי רכוש וחסידים יראי ה׳ והם נסעו להרב הצדיק בעל אהבת שלום [ר׳ מנחם מענדל מקאסוב, נפטר בשנת תקפ״ו 1825] ושאר היהודים שהיו בישוב היו נגררים אחרי עצותיהם בענינים רוחניים. אח״כ נסעו לבעל תורת חיים ואח״כ לבנו בעל צמח צדיק ולצאצאיו דור אחר דור״. אם אמנם יש דיוק היסטורי במסורת זו ואכן הגיעו לדיבווה כבר בחיי בעל אהבת שלום, הרי האריכו ימים, שכן בשנת תרמ״ג (1883) עדיין היו בחיים. הם חתומים על ספר אמרי שהם שהופיע בדפוס באותה שנה (קאלאמעא תרמ״ג).

בית הכנסת הראשון נבנה מעץ בשנת תר״י (1850) לערך והוא היה בשימוש למעלה משמונים שנה, לאחר שהורחב ושופץ במרוצת השנים. בשנת 1937 סתרו אותו ובמקומו נבנה בית־כנסת הדור בגודל 26×17 מטר, והפעם בנין של לבנים.

בדיבווה לא היה רב רשמי אלא כמה שנים, כנראה בשנות ה־60—70 של המאה הי״ט. היה זה ר׳ משה הלוי אביו של הצדיק ההונגרי המפורסם ר׳ נפתלי הירצקא מראצפרט (נפטר ערב יום הכפורים תרנ״ח). ר׳ מנחם אדלר מספר בזכרונותיו בשם סבו ר׳ יעקב מו״צ בדיבווה: ״הוא [ר׳ יעקב] הי׳ צעיר בימים והרב ר׳ משה הנ״ל הי׳ זקן וכמה פעמים הי׳ בא אצלו ולמד עמו והי׳ מנהגו של ר׳ משה להתמיד מאד בלימוד התורה הקדושה. והי׳ משים לילות כימים ולא שכב כלל על מטתו רק מה שהתנמנם בשעת הלימוד קצת על הספר וזקני כשראה שלימוד זה לא יכול להצליח, טען עמו שישכב על מטתו ויישן איזה שעות ואחר כך יהי׳ הלימוד טוב במוח זך. השיב לו הרב ר׳ משה ע״ה, שהשי״ת יש לו כבר בעולמו מוחות חריפים ולא חסר לו דווקא לתרץ איזה רמב״ם קשה,

אבל מה שחשוב לו להקב"ה הוא עסק התורה בעמל ולהתייגע בה יומם ולילה".

לאחר פטירת ר' משה הלוי [זילברשטיין?] לא בחרו במקומו רב. את ההנהגה הרוחנית קבלו מצדיקי הדור. רובם היו חסידי וויז'ניץ ומיעוטם חסידי דאלינא. ואילו בהוראות איסור והיתר היו בכפר כמה וכמה תלמידי חכמים בעלי הוראה שלא על מנת לקבל פרס, כגון: ר' מענדל הערש שבסוף ימיו עלה לארץ ישראל. הוא היה תלמיד חכם גדול ובקי נפלא בש"ס ופוסקים, למד על הדף בדייקנות ובסברות ישרות עד מאד. הוא ציין הרבה הערות על גליונות ספריו. בימיו (כנראה שנות השמונים של המאה הי"ט) היו בעלי הוראה נוספים, כגון ר' גדליה דוד גליק ולאחריו חתנו ר' יעקב אדלר (סבו של ר' מנחם אדלר הנ"ל), שבבחרותו למד בצוותא חדא עם האדמו"ר בעל אמרי יוסף מספינקא. בתחילה לא קבל ר' יעקב שכר, כעבור שנים קבעו לו שכר בעד ההוראה. לאחר פטירתו נבחר לממלא מקומו בנו ר' אלטר חיים אדלר, אך נפטר בדמי ימיו כבן ארבעים. הדיין האחרון היה ר' מנחם טאבאק בנו של בעל ערך ש"י מסיגט, שנפטר בן 80 בשנת תש"א. במקומו נבחר חתנו ר' משה קליין ממונקאטש.

דמות מופלאה בדיבווה היה האברך ר' ישעיה אלטר כהנא אדלר ב"ר מנחם מענדל אדלר. נולד בדיבווה בשנת תר"ן (1890). כמה שנים למד בישיבת הגאון ר' יהודה גרינוואלד בסאטמאר ורשם לעצמו דברי תורה ששמע מרבו הגדול. בן 19 שנה חלה ר' ישעיה אלטר במחלה אנושה וסיכוייו להחלים היו קלושים. ביום ד מנחם־אב תרס"ט כתב צוואה ("צוואת עני ורש"), הכוללת יג סעיפים. בין השאר הוא מבקש בצוואתו שאת חיבורו על חטאות הנעורים, יימסר לרבו האברך ר' משה דייטש (שהיה לאחר מכן רבה של גאניטש) ש"הוא יעתיקם ויסדרם בסדר נכון". מאביו הוא מבקש שיתרום לעילוי נשמתו שש מאות כתרים לחברת "תמכין דאורייתא". בחמלת ה' עליו הבריא ר' ישעיה אלטר, נשא אשה והוליד כמה ילדים. עסק במסחר, אך רוב זמנו היה קודש ללימוד התורה. ואכן היה תלמיד חכם ידוע בסביבה ואיש־שיחה מקסים. היה לו פה מפיק מרגליות, כשהשמיע דברי תורה וחסידות בקיבוץ רעיו וידידיו בסעודות מצוה ובהתועדות של חסידים ואנשי מעשה.

אך לא ארכו לו הימים ושוב נפל למשכב ונפטר לבית עולמו בן 31 ביום ז אדר ב תרפ"א. מתוך הכתבים שנשארו בעזבונו נדפסו שני חיבורים שלמים, שנדפסו בכרך אחד שבע עשרה שנה לאחר פטירתו בידי בנו הבחור דוד כהנא אדלר. החיבור האחד הוא דברי תורה באגדה ששמע מפי רבו ר' יהודה גרינוואלד:

ספר שארית יהודה על חמשה חומשי תורה מהד"ת שחיבר... מרן יהודה גרינוואלד זצללה"ה זי"ע אב"ד ור"מ דק"ק סאטמאר... מונקאטש תרצ"ח. לב דף.

כיון שהכמות שנמצא באמתחתו של ר' ישעיה אלטר אדלר היתה מועטה, פנה בנו המו"ל אל ר' אברהם חנוך פרידמאן, הדיין בסאטמאר ובנו המאומץ של ר' יהודה גרינוואלד "ובקשתיו שיעשה עמדי לטובה אות וישלח אותם לידי להדפיס והוא ברוב צדקתו עשה מבוקשי ושלח לידי כרך כתבים".

החיבור השני שצורף אליו חובר ונערך בידי ר' ישעיה אלטר אדלר בעצמו. כפי שצויין למעלה נתחבר, בחלקו לפחות, כבר לפני מחלתו הראשונה, בהיותו עדיין צעיר לימים. מן הסתם הספיק במשך הזמן להוסיף עליו ולסדרו מחדש:

ספר מראה כהן ונקרא קונטרס תשובה מיראה... כמעט כל התיקונים והזהרות שיעשה האדם וחי בהם. כי ידוע אשר כמעט אין אחד ניצל בעוה"ר מן המכשלה הזאת [חטאות נעורים]... אשר לקטתי מספרים קדושים ובפרט משל"ה הק' וס' זרע קודש וס' קרנות צדיק וחלקתיו לשלושה פרקים... מונקאטש תרצ"ח. [4], מ דף.

הספר זכה להסכמות גלהבות מגדולי ישראל שבאותו הדור — ההסכמה הראשונה ניתנה למחבר עצמו כבר בשנת תר"ע מאת הגאון מהרש"ם מבערז'אן. לאחריה ההסכמות מן השנים תרצ"ז—תרצ"ח שניתנו לבן־המחבר המו"ל מאת: ר' משה אייכנשטיין האדמו"ר מזידיטשוב במונקאטש; ר' חיים מאיר האגר האדמו"ר מווייז'ניץ בגרוסווארדיין; ר' יואל טייטלבוים האדמו"ר מסאטמאר; ר' שאול בראך האב"ד קאשוי; ר' חיים יצחק אייזיק האלברשטאם האב"ד סלאטפינא; ר' דוד שליסל ראב"ד מונקאטש; ר' שלמה אליעזר וויזל האב"ד טערניווע; בית־הדין של מונקאטש: ר' מאיר זאב הכהן זאלצער, ר' מנחם ווייס ור' חיים סופר.
הספר נדפס שוב בדפוס־צילום: [ניו יורק תש"ל לערך].

גם השוחטים בדיבווה היו בעלי שיעור קומה בתורה ובחסידות. השוחט הראשון היה כנראה ר' ברוך וויזל, שהחל לכהן בשנות השלושים של המאה הי"ט ולאחריו בנו ר' אלטר וויזל. שניהם היו ספוגים בתורה, עסקו בקבלה והיו חסידים מופלגים ונערצים על יהודי דיבווה.

משכמו ומעלה בין יהודי דיבווה בתקופה ההיא (שנות ה־80—90) היה גם ר' הערשל פריד, בצעירותו חסיד נלהב של ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב ולאחריו חסיד בנו ר' ישכר בער מדאלינא. ר' הערשל פריד היה תלמיד חכם ועובד ה' בדבקות, לבושו היה כדרך האדמו"רים וכן התנהגותו. היה לו בית־מרזח שנוהל בידי אשתו. הוא פתח בדיבווה בית מדרש לחסידי דאלינא ור' הרשל פריד היה הראש והמשפיע הרוחני, דבר שהביא למתח מסוים בין מנין החסידים הללו ובין רוב יהודי דיבווה, שהיו חסידי קוסוב־וויז'ניץ. בדור האחרון, התפללו גם חסידי סיגט המעטים בקלויז דאלינא.

בקלויז דאלינא התפללו עוד שני תלמידי חכמים ואנשי מעשה, שבסוף ימיהם עלו לארץ־ישראל: ר' מענדל איינהורן ור' נחמן אדלר שעלה בשנת תרס"ו וכעבור שנתיים נפטר בי"ז תמוז תרס"ח (1908).

מחשובי דיבווה בתקופה ההיא היה גם ר' שאול לייב שטיינמץ (בן ר' אברהם ברוך הנזכר), יהודי עשיר וחסיד ולו הרבה בנות, שאת כולן השיא לתלמידי חכמים וחסידים ואנשי שם. כגון ר' אייזיק הירש פריד מדיבווה, ר' ברוך וויזל השוחט הנזכר, ר' מענדל הערש שעלה ארצה, ר' יודל עביר רוזנברג מביטשקוף, איש מפורסם מחסידי וויז'ניץ הגדולים, סוחר גדול ובעל השפעה ואיש תבונות. חתנו היה ר' אפרים פישל פלדמאן בעל ידות אפרים. את הצעירה השיא לר' איציק שטרן מביטשטינא, איש חכם ועשיר וגם חסיד.

בדור ההוא בלט בדיבווה גם ר' אייזיק פוגל, בעל נכסים, קרקעות ובהמות. היה נותן הרבה כסף בהלוואה לפי היתר עיסקא ברבית מועטת כדרישת החוק הממשלתי. ואם היה

היזק ללוה לא גבה את הרבית. את ביתו נהג בקמצנות אבל נשמר מאד מכל אבק של עוולה ומרמה. עסק כמעט תמיד בתורה. בנו היה ר' משה פוגל, מגדולי חסידי וויז'ניץ ועוסק בצרכי צבור באמונה ובעל מעשים טובים.

בדיבווה היה מוקד ומרכז חשוב של חסידי וויז'ניץ לכל הסביבה ואין צריך לומר לכפרי ה"ריקא". מכאן היו מתארגנים מסעי ה"עליה לרגל" לצדיקי בית וויז'ניץ עוד בתקופת ה"צמח". העניים היו עושים את הדרך ברגל, שארכה כמה שבועות, דרך שבילי ההרים והיערות מעבר לקארפאטים; האמידים יותר נסעו ברכיבה על סוסים ובעגלות. ברגל היה מסלול הנסיעה קצר למדי: מדיבווה לבריסטר משם לייאסין משם עברו את הגבול הגליציאני והגיעו לדלאטין ומשם לקוסוב או לוויז'ניץ. כשהתפתחו מסילות הברזל במחוז הגיעו חסידים רבים כמובן ברכבת, אך היא הקיפה שטחים רבים. כדלקמן: מנרסניצה לטרעסיף במסילה הצרה, מטרעסיף לייאסין במסילה רגילה, משם לעיר קולומיי עד נפלוקוביץ שבבוקובינה, שם עברו לרכבת אחרת שהובילה לוויז'ניץ. גם לאחר שהרכבת נסעה במחוז היו חסידים שהמשיכו ללכת קטעים ברגל עד שהגיעו לתחנת רכבת ומשם המשיכו ברכבת. וזאת כדי לחסוך מהוצאות הדרך. כמה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה נסעו לוויז'ניץ ברכבת מיוחדת, שחסידים בעלי יזמה שכרו ושכל נוסעיה היו חסידים, בדרך כלל לפני הימים הנוראים. אך הדבר עורר מורת־רוח בין האוכלוסייה הלא־יהודית והדבר נתבטל מחשש עינא בישא, לפי בקשת האדמו"ר.

חלק ניכר מיהודי דיבווה היו עשירים ובעלי רכוש. בניסוחו של ר' מנחם אדלר מטרניווה (ויליד דיבווה): "היו בה לערך מאה וששים משפחות יהודיות, כמה מהם עשירים בעלי נחלות ובהמות וגם סוחרי עצים ובעלי חנויות גדולות קצת שעסקו ביבוא סחורות של תבואות וטקסטיל גם בסיטונות. והם היו אפשר רוב הישוב והמיעוט היו בעלי עגלות, בעלי מלאכות, מלמדים ובעלי חנויות קטנות וקצבים. גם קצת עניים". הכפר היה מרכז מסחרי חשוב לכפרי הסביבה והוא שירת אוכלוסייה של כ־12,000 נפש.

בדור האחרון היו בין המפעלים הכלכליים הגדולים מנסרת העצים של ר' אליהו פריד. בבעלותו היתה גם טחנת קמח. טחנה נוספת היתה של אחיו ר' שאול לייב פריד. מנסרת עצים גדולה, שבה עבדו כ־400 פועלים ובכללם גם יהודים, היתה בבעלותו של ר' שלום פריד ושותפיו ר' ישראל וברוך אדלר (מנסרה נוספת היתה לו בכפר קראסני־שורה). ר' שלום פריד היה גם בעל שטחי יערות גדולים, שהוענקו לו מן השלטונות בשכר תיווכו בין הממשלה ובין כמה כפרים, סיכסוך שארך למעלה ממאה שנה.

מנכבדי הקהילה, גבירים ותלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה בדור האחרון היו: ר' בערצי שפירא בנו של ר' שמעון שפירא (בן־דודו של הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין וראש ישיבת חכמי לובלין). ר' בערצי היה חתן ר' אייזיק פוגל הנזכר. גביר גדול אך רוב זמנו הוקדש לתורה. נפטר בשנת תרצ"א (1931). כיוצא בו, ר' אהרן ברנר, שמוצאו היה מצ'רנוביץ ונשא בת דיבווה. תלמיד חכם גדול ובעל הוראה שלא על מנת לקבל פרס; ר' לייזר סובל, בעל חנות גדולה לטקסטיל; בעל חנות היה גם ר' שמואל זאנוויל כהנא מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. ר' זאב כהנא, ר' משה פוגל, ר' אהרן שכטר.

מעשירי העיירה היה ר' אברהם גוטמאן שלקח לבנותיו חתנים ת"ח. מחשובי הבע"ב היה אחיו ר' ברוך גוטמן. בנו ר' אלטר גוטמאן עבר לגור לסאסרעגין שברומניה והיה מגדולי הקבלנים לכריתת יערות. הוא הזמין את הרבי מוויז'ניץ

ר' משה צבי אדלר ומשפ'

בעל „אהבת ישראל" לסאסרעגין. עיר זו היתה מרכז של סוחרי עצים והתרכזו בו הרבה מיהודי מאראמארוש.

בספר "תשובה מאהבה" הנזכר לעיל, אנו מוצאים בין החותמים (פרנומרנטן) על הספר אנשי דיבווה דלהלן: אליעזר סובל, מנחם וורצברגר, חיים אלכסנדר ברנר, שלום פריד רה"ק, חיים נח הופמן, אפרים פישל פרקש, ישראל ברקוביטש, יוסף אדלר, שמחה לייב שטרן, יוסף לייבוביטש, זאב מייזלס, ברוך כ"ץ, ברוך אדלר, משה וורצברגר, משה יודא כהנא ברקוביטש, יודא פרייזלר, צבי משה מילר, מרדכי גרוסמן, מנחם יוסף פריד, אפרים פישל שטרן, יוסף הופמן, אברהם ברוך פריד, שלמה לייבוביץ, ברוך גולדברגר, אלימלך פרקש, הב' שלמה מייזלס.

עשרות שנים היה ראש הקהילה ר' אליהו פריד. בשנים 1928—1931 עמד בראש הקהילה ר' שלמה שטיינמץ; מאז ועד השואה היה ראש הקהילה ר' שלום פריד (מתגורר היום בשיכון וויז'ניץ בבני ברק). ראשי הקהילה האחרונים היו: ר' מענדל וורצברגר, ר' ישראל ברקוביטש ור' משה ליב כהנא־ברקוביטש. לקהילת דיבווה היו כפופות קהילות קאלין וקראסנישורה.

השואה

עם חילופי השלטון וכניסת ההונגרים לדיבווה הורע מיד מצבם של היהודים, תחילה בתחום הכלכלה. הגזירות היו דומות לאלו שבשאר ישובי מאראמארוש ולפיכך לא נתעכב עליהן.

גזירת האזרחות ההונגרית פגעה גם ביהודי דיבווה. 30 משפחות (כ־120 נפשות) גורשו לגליציה (לפי עדות אחרת היו מספר המגורשים כ־200 נפש) וביניהם יהודים שכל תעודותיהם היו מסודרות ומעודכנות. מספיק היה שאחד הגוים המקורבים לשלטון ילטוש עיניו לרכושו של יהודי כלשהו, מיד הוכנס גם יהודי זה לרשימת המגורשים, שהוכנה מראש זמן קצר לפני ביצוע הגירוש. חנותו של סענדר ברנר, אחת הגדולות בישוב (לדברי ברזל וכלי עבודה), חמד אותה הגוי ממוצא גרמני וויקטור קנור. לא זו בלבד שהחנות נמסרה לגרמני, אלא שסענדר ברנר, אחד מנכבדי הקהילה (בן ר' אהרן ברנר הנזכר), הוכה מכות אכזריות ברחוב הכפר לעיני כל התושבים. בנו של קנור שירת בצבא ההונגרי כקצין. הוא השתתף בפועל ברציחת יהודי הונגריה בקאמניץ־פודולסק. כשחזר לדיבווה לחופשה סיפר בכפר על הזוועות שהיה להם עד ראיה ולאמתו של דבר אף שותף פעיל (על כך כמובן לא סיפר). רוב המגורשים נרצחו בקאמניץ־פודולסק לאחר הרפתקאות מרות שעברו עליהם. חלק מן המגורשים הצליחו להתחמק מן הרציחות ולחזור להונגריה, אך לא חזרו לדיבווה.

ביום אחרון של פסח תש"ד (15 באפריל 1944) החל בריכוזם של יהודי דיבווה. הגרמנים הטילו על ר' שלמה שטיינמץ לרשום את כל יהודי הכפר בעצם החג שחל בשבת. הוא נבחר כנציגם של יהודי דיבווה כלפי הגרמנים וההונגרים, אך התיחסו אליו בגסות רבה ואף התעללו בו. כדי ל"ציין" אותו כדוברם של היהודים עשו לו "שביל" בשערות ראשו ואת זקנו גזזו בעצם יום השבת.

נכבדי היהודים שחדו את הנוטאר בסכום כסף רב שלא יוכנסו לגיטו. הנוטאר השפיע על הרופא האזורי שיכריז על הכפר כעל נגוע במחלת הטיפוס, שאין לבוא אתו במגע. כך נשארו יהודי דיבווה בכפר ארבעה שבועות. בינתיים הלשינו התושבים על התרמית. נשלחו רופאים מוסמכים מבודאפשט ואלו קבעו שאין המחלה הזו נפוצה בדיבווה. מיד רוכזו היהודים בבית הכנסת ועברו חיפושים שבהם שדדו מהם כל דבר ערך. לאחר מכן הועברו לגיטו טעטש ומשם גורשו לאושוויץ. רבים מבין התושבים הרותנים הראו אותות ברורים של שמחה למראה גירוש היהודים מן הכפר, שבו חיו ועבדו יחדיו כמה וכמה דורות. מהם אף היכו יהודים בשעת הגירוש.

היו כמה נסיונות של בריחה, אך עד כמה שידוע לנו רק מעטים הצליחו כפי שיסופר להלן. הגוים השתתפו במרדף ובעיקוב אחר יהודים מסתתרים ביערות והסגירום לז'אנדרמים. אופייני למצב העגום הוא סיפורו של דוד מילר, פועל שכיר מדיבווה. מילר היה בעל נסיון מר וידע היטב מה מגמת הגירוש, שכן אמו ושלושה אחים כבר נרצחו בקאמניץ־פודולסק בשנת 1942. דוד מילר ברח איפוא יחד עם אשתו וילדו ואחיו ליער הקרוב. לאחר שבועיים נתגלה מחבואם על־ידי איכר שהסגירם מיד לז'אנדרמים. במרדף הצליח הוא ואחיו לברוח ולהתחמק מן הרודפים, אך אשתו וילדו נתפסו והוכנסו לגיטו. מילר ואחיו הסתתרו ביערות כמה שבועות עד ששוב נתגלו והפעם נתפסו. הם הוכנסו לגיטו חוסט, שהיה כבר ריק, אך שימש כמקום מעצר לאנשים שנתפסו ביערות. כשהגיע מספר הנתפסים לכדי כמה עשרות נשלחו במשלוח מיוחד לאושוויץ.

ר' ישראל אדלר ומשפחתו 6 נפשות, הצליחו להסתתר אצל גוי ביער וניצלו, כמו־כן התארגנו כשמונה עשרה יהודים מכל הסביבה שהיו מצוידים בנשק וביחד עם גוים מהסביבה אירגנו קבוצה של פארטיזנים וניצלו, ביניהם מיכל שטרן ואחיו שלמה אברהם ויצחק והאחיות לאה וצירל, אחים הויפמן, וולף ליב פרקש ברוך ורצברגר ועוד.

היום אין יהודים בדיבווה. בית הכנסת היפה נהפך לאולם להצגות תיאטרון. ארון הקודש והפרוכת ההדורה נלקחו על־ידי הכומר הפראבוסלאבי.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי דיבווה.
ר' מנחם אדלר, זכרונותיו בכתב־יד, עמ' יג, כ—כח.
עדויות ב"יד ושם": 015/558 ; 015/794 ; 015/1277 ; 015/1376 ; 015/1567 ; 015/1960 ; 015/1999 ; 015/2058 ; 015/2147 ; 015/2148 ; 015/2271 ; 015/2769.

הרישוף

הרישוף (ברותנית: Htusovo, בהונגרית Rortieyes Szentmihaly) כפר בנפת טעטש, על נהר הטיסה ועל קו מסילת הברזל חוסט־סיגט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	365
1880	59	—
1910	—	1705
1921	—	1767
1930	165	2222
1941	—	2713

במיפקד היהודים הראשון בהונגריה, בשנת 1728, נרשם בהרישוף יהודי בשם וואלף, בעל לאשה ואב לששה ילדים, ברשותו היה סוס, שני עגלים ופרה, גם במיפקד של שנת 1746 נרשם יהודי בעל לאשה ואב לשני ילדים, מכאן ואילך לא היו יהודים בהרישוף כמאה שנה, שכן באמצע המאה ה־19 שוב התחילו יהודים לפקוד את המקום, וביחוד לאחר שמסילת הברזל נסללה בשנות השמונים של המאה ה־19.

הקהילה התארגנה כנראה בשנות השבעים של המאה ה־19, כשהיה כבר מנין קבוע ומקוה טהרה, בשנת 1932 נגמר בניינו של בית הכנסת החדש, הגבאי היה אז ר׳ אהרן נויימאן, אז החליטה הקהילה שיש צורך ברב ונמנו וגמרו לקבל את רבה של סלטופינה השכנה, ר׳ חיים יצחק אייזיק הלברשטאם כרבה של הרישוף, הרב הוזמן לכפר לשבות בו את השבת ועשו לו קבלת פנים מפוארת עם שער כבוד ובאו אורחים רבים מכל הסביבה, לאחר מכן הזמינו גם שוחט, את ר׳ ירחמיאל ציק, שהיה גם בעל תפלה מעולה ויהודי ירא ה׳ מרבים.

עד שנת 1935 לא היה קיים בית עלמין בהרישוף, עד אז נקברו המתים בעיירה טרעסיף, בשנה הנ״ל נקנתה חלקה מחוץ לכפר עבור בית הקברות, עשו הקפות וסידרו את הדבר כנהוג ומקובל מזה דורות, בהנהגת הזקנים המכובדים ר׳ יהושע יחיאל שטרן, חתנו ר׳ זלמן קליין, ר׳ שמחה יוסף לנגסנר, ר׳ פייבוש שימשוביץ ואחרים. בשעת הקדשת בית העלמין הכריז אחד הזקנים שהקהילה קנתה את החלקה על מנת שלא להשתמש בה, אך תפלתם לא נתקבלה, לא עברו אלא חדשים אחדים והנפטר הראשון הובא לחנך את בית העלמין החדש, היה זה אחד מנכבדי הקהילה ר׳ פנחס אלתר שאיוביטש, שהיה ידוע כמכניס אורחים מפורסם בכל הסביבה, עזרה לידו אשתו פערל, שהיתה מבשלת בסירים גדולים ומחכה לאורחים החוזרים על הפתחים, מאז ועד השואה נקברו בבית העלמין של הרישוף כשמונה מבוגרים ועשרה תינוקות, היום אין זכר לבית העלמין היהודי, הגויים מחקו כל שריד לבית קברות יהודי ואת המצבות הרחיקו והשתמשו בהן לצרכים אחרים.

באמצע שנות השלושים הפכה להיות הרישוף קהילה ממוסדת ומצוידת בכל המנגנון הדרוש: רב (שישב בסלוטפינה הקרובה), שוחט משלה, בית כנסת בנוי לתפארת, מקוה טהרה וחברה משניות, ששמות חבריה חקוקים היו על לוח מיוחד התלוי על כותל בית הכנסת.

מפרנסי הרישוף היו שלושים ושמונה משפחות, כמעט כל המשפחות התפרנסו בקושי מעבודת אדמה, חוץ מן היהודים שהתפרנסו מעיסוקים אחרים כגון: חנויות, בתי מרזח, איטלזים, סנדלרים, נגרים, חייטים, בעלי עגלות, כמה משפחות חפשו פרנסה זה אצל זה, וחיו בקושי, היו גם מספר משפחות רעבות ללחם ואין מושיע כי לא היה כל מוסד ממשלתי או קהילתי, שאפשר היה לפנות אליו לעזרה, אם מי שהוא רצה לעבוד לא היתה לשכת עבודה, שום מפעל ואף לא קופת־חולים, לאף יהודי לא היה קשר טלפוני עם אף אחד מחוץ לכפר. הרישוף היתה ידועה בפירותיה הטובים: תפוחים, שזיפים, ואגוזים, הם הקילו קצת על העניים, כי בדרך כלל היתה לכל אחד על יד הבית ״נחלה״ קטנה, שהכילה גם כמה עצי פרי.

באמצע שנות השלושים החל הנוער בהרישוף להתארגן, בנו של ר׳ מנחם שלומוביטש, לייב שלומוביץ (היום: יהודה בר שלום מקבוץ שדה אליהו) חזר אז מההכשרה והקים בהרישוף את בני עקיבא, אליו הצטרפו כמה מבני הנעורים, כאשר עלה ארצה עמד בראש הקבוצה משה בן אהרן נוימאן (מתגורר היום בנתניה) כתגובה לפעילות זאת יסד המורה שמואל רוזנבוים את אגודת ישראל, בין שתי הקבוצות פרצו סכסוכים בבית הכנסת.

בגזירות של קיץ 1941 הוגלו מהרישוף שלש משפחות, אשתו של השוחט, מרת חיה טובה ממשפחת סופר המפורסמת מבודאפשט, שמוצאה מר׳ פישל סופר מפרסבורג, איש סודו ונאמן ביתו של החתם סופר, את השוחט ר׳ ירחמיאל ציק השאירו בבית ורק את אשתו ובנותיהם הנאות גירשו, זה היה מעשה ידיו של אנטישמי מקומי שהלשין עליהן, ר׳ מנחם שלומוביץ הנ״ל, אביו של יהודה בר שלום ומשפחתו, המשפחה השלישית היתה של ר׳ לוי יצחק סגל עם אשתו וילדיו ורק בן אחד ניצל והוא חי בארצות הברית.

באפריל 1944 הוכנסו יהודי הרישוף לגיטו מאטעסאלקא ומשם גורשו לאושוויץ, היום אין אף יהודי בכפר. בית הכנסת הפך למחסן אספקה ובית העלמין טושטשו כאמור עקבותיו ולא נשאר כל זכר משימושו, רק ההרים הגבוהים מזה ונהר הטיסה הזורם לרגלי הכפר מזה — לא השתנו מאז ועד עתה.

ביבליוגרפיה

משה בן אהרן נוימן: הגיאוגרפיה של הישוב הרישוף (זכרונות בכתב מכונת כתיבה) מאי 1979 3 עמ׳.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII Budapest.

דיליוו

דיליוו (ברותנית: Dulovo, בהונגרית: Dulfalva), כפר בנפת טעטש על נהר הטערעבלא, כ־30 ק״מ ממזרח לחוסט וכ־14 ק״מ מצפון לביטשטינא. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	34	—
1910	—	1278
1921	—	1142
1930	60	1240
1941	—	1483

מלבד הפרטים הסטאטיסטיים דלעיל אין אנו יודעים כלום על יהודי דיליוו.

ווילחובי׳ץ

ווילחוביץ (ברותנית: Vulchovce, בהונגרית: Irhócz). כפר במורד ה״דיבעוועו ריקע״, בין טרניווה מדרום ובין נרסניצה מצפון, כ־40 ק״מ ממזרח לעיר חוסט. רוב תושביו רותנים, עם מיעוט של הונגרים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	64	1121
1880	409	—
1910	—	3150
1921	—	3474
1930	780	4085
1941	851	4789

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודי הראשון התישב בווילחוביץ כנראה בין השנים 1725—1735. מכל מקום במיפקד היהודים הראשון בהונגריה בשנת 1725 עדיין לא ישב בכפר זה אף יהודי. במיפקד השני של 1735 אנו מוצאים בווילחוביץ יהודי בשם הירש, אלמן ואב לששה ילדים, שנים מהם מבוגרים. הירש היה מבוסס למדי מבחינה כלכלית, שכן בבעלותו היו סוס, פרה ועגל, אך היה רחוק מאמידות. בעל חסותו היה האציל הכפרי פופ פורטא ושילם דמי חכירה חמשה פלורין לשנה.

היהודי הירש לא התגורר בווילחוביץ זמן רב כנראה. האיכרים ואולי גם השלטונות היו עוינים לו ולא החזיק מעמד. מן הסתם ניסה את מזלו באחת הערים הגדולות יותר בהונגריה הפנימית יותר, כדרכם של רוב המהגרים היהודים מגליציה במאה ה־יח, שמחוזות הספר ההונגרי שימשו להם תחנות־מעבר בלבד ומחוז חפצם היה מקומות שבהם הנתונים הכלכליים והמשקיים משופרים בהרבה.

למעלה משלושים שנה שוב אין פוגשים יהודים בווילחוביץ. היהודים הבאים מופיעים רק במיפקד של שנת 1768 (אך לא מן הנמנע שבין המיפקדים ישבו לתקופות קצרות יהודים בכפר). בשנה זו נרשמו בווילחוביץ שני בתי־אב: יוסף לייבוביטש, שמשפחתו מנתה 4 נפשות ושילם דמי חכירה 12 פלורין לשנה; איז׳אק (יצחק) יעקובוביטש, שעם משפחתו נמנו שלוש נפשות. הוא שילם 14 פלורין לשנה. שניהם עסקו למחיתם בבישול משקאות חריפים וברוכלות, כפי הרשום בממצאי המיפקד, אך קרוב לוודאי שהרוויחו את לחמם גם מתיווך ומכירת תוצרת הקלאית וכדומה.

אלו הן כל הידיעות על היהודים הראשונים שדרכו כנראה על אדמת ווילחוביץ. אין בידינו שום מידע על אורח חייהם של יהודים אלה, על דמותם הרוחנית והתרבותית, תכונותיהם וסגולותיהם האישיות. אין צריך לומר, שנוסף על המידע הבסיסי החיצוני המפורט לעיל, מסקרנים אותנו חייהם הפנימיים כיהודים וכאנשים. אך המקורות אינם מספקים מידע זה. הם לא מספרים, לדוגמה, האם היו יהודים אלה חסידים (והימים ימי

התארגנות הראשונים של החסידות בגליציה, שנים ספורות לאחר הסתלקות המיסד ר' ישראל בעש"ט, והתסיסה הגדולה של ההתנגדות לדרך החדשה). שאם אמנם היו אלה חסידים, יש לכך השלכות מפליגות לתולדות התפתחות החסידות בהונגריה בכלל ובמארמארוש בפרט. שהרי הדעת נותנת, שחסידים בכל מקום בואם הם מדביקים את הסובבים אותם בדעותיהם וביחוד בלהט החסידות החדשה, שזה עתה הולכת ונסללת דרכה וסוחבת אתה את כל העומד בדרכה. חשיבות מיוחדת לידיעות אלה לגבי קהילה כווילחוביץ, שעתידה למלא תפקיד חסידי מכריע במרחב כולו, כפי שיבואר בהמשך הדברים. אך כיון שהמקורות עניים מאד מבחינה זו והם מסתפקים בשמות ובמספרים בלבד, אין לנו אלא לקבל את הדין ולהציג את הדבר כאפשרות היסטורית בלבד ותהא זו אפשרות ריאלית ביותר.

במיפקד 1830 נרשמו השמות דלהלן:
(בסוגריים מספר הנפשות)

שלומה שטיינמץ (9), אברהם וויזל (4), אביגדור פרוי־מוביטש (7), גדליה זידו (7), משה מרקוביטש (7), וואלף טסלר (4), לייב ברקוביטש (7), לייב יוסוביטש (3), פייביש זידו (4), אידא קופמן (6), איזיק ברנא (5), מושקו מילר (3), מושקו שטיינמץ (2), לייב מושקוביטש (5), סנדר הרשקוביטש (4), דוד זידו (2), אלמנה איזיקוביטש (2), אלמנה הרשקו־ביטש (2), זלמן זידו (3), זלמן יוסיפ.

ארגון הקהילה

העובדה שבשנת 1830 כבר התגוררו בווילחוביץ 64 יהודים מוכיחה, כך מותר להניח, שלפחות עשר שנים קודם לכן, דהיינו בימי חייו של בעל אהבת שלום שנפטר בשנת תקפ"ו (1825), היה קיים מנין קבוע, מן הסתם בביתו הפרטי של אחד מבעלי הבתים האמידים. וכך החלו בהדרגה חיים יהודיים קהילתיים מסודרים. המוסדות הקהילתיים הראשוניים היו כנראה לפי הסדר הבא: מקוה טהרה, פתיחת בית עלמין והקמת בית כנסת קטן מעץ, שברבות הזמן הורחב, שופץ ולאחר מכן נבנה מאבן, כפי שהכירוהו בני הדורות האחרונים. בווילחוביץ, שלא כדרך מקומות אחרים בסביבה, קטנים יותר, לא היה קיים אלא בית מדרש אחד, שלו נזקקו כל בני הקהילה. הדבר מראה את אחדות־הדעות ששררה בכפר בהיותם כולם חסידים לרבי אחד וכולם נהרו אל מקור יניקה אחד — תחילה קאסוב, לאחר מכן וויז'ניץ שבעיר וויז'ניץ גופה ובדור האחרון וויז'ניץ שבעיר גרוסווארדיין.

מסורת בפי יוצאי העיירה שכבר המייסדים הראשונים היו חסידיו של בעל אהבת שלום מקוסוב, אליו נסעו ברכיבה על סוס ובעגלות ואליו הלכו ברגל בטלטולי דרך מפרכים דרך שבילי ההרים הגבוהים שחצו את הרי הקארפאטים הנישאים ואת יערות העד בואכה קוסוב; לאחר פטירתו (י"ז בחשון תקפ"ו) המשיכו לבקר בבית בנו בעל תורת חיים בקוסוב, מי לשבתות מיוחסות וימי מועד, מי לימים נוראים ומי פעם לכמה שנים — הכל לפי מידת יכולתו הכלכלית והפיסית ולפי מידת דבקותו ברבי שהיה נערץ על כל בני הכפר. אף אלה שלא היה לאל ידם להיות נוכחים בגופם בבית מדרשו של הצדיק, גם הם היו ברוחם בקוסוב ובכל עת תפילתם ואף בזמן עריכת סעודותיהם עיניהם ולבבותיהם היו מכוונים כלפי קוסוב; כל חסיד השתדל להתפלל באותה נימה, להטעים אותה נעימה ואף לאנח אותה אנחה כדרכו של הרבי. כדי לתת ביטוי ממשי להתקשרותם אל הרבי היו שולחים בני ווילחוביץ "כוללות צעטל" אל הרבי בידי אחד המאושרים שזכה להסתופף בצלו. ב"צעטל" הקולקטיבי היתה רשימה שמית של כל היהודים, בקשותיהם ומשאלותיהם ברוחניות ובגשמיות.

אין איפוא תימה בדבר שרבים כל כך מחסידי קוסוב־וויז'ניץ בווילחוביץ הפכו לאגדה חיה בפי אלפים ורבבות של חסידי וויז'ניץ עד היום הזה, כפי שיתואר לקמן. עם הסתלקותו של בעל תורת חיים (כה באייר תרי"ד), נהרו החסידים לבנו הצעיר בעל צמח צדיק לוויז'ניץ. ואחריו לבעל אמרי ברוך, ואחריו לבנו בעל אהבת ישראל ובדור האחרון לבעל "אמרי חיים".

אין צריך לומר שככל שהתפתחו החיים הקהילתיים בווילחוביץ צמחו והתרבו המוסדות והחברות. החברה העתיקה ביותר היא ללא ספק החברה קדישא, שימיה כימי הקהילה גופה. החברה דאגה לא למתים בלבד, לקיים אתם חסד של אמת, אלא גם לחיים: במסגרתה היתה קיימת קופת גמ"ח להלוואות בתנאים נוחים ודאגה גם לחולים ואף תמכה בצרכי הקהילה הכלליים.

החברה המכובדת ביותר בווילחוביץ היתה חברת משניות וחברה ש"ס, שערכה סיום הש"ס כל שנה בז' אדר ואת ששה סדרי משנה סיימה שלוש פעמים בשנה, בתאריכים קבועים; לאחר פטירת בעל אהבת ישראל (ב' סיון תר"ו) נקבעו שלושה הסיומים לשלושה תאריכים אלה: ב' סיון, טו באב וכ' כסלו (פטירת בעל אמרי ברוך). בשנת תרצ"ז הדפיסה החברה (בגרוסווארדיין) ספר זכרון דור וספר תורת נשמת אדם. עיקר הספר כולל כ"ב פרקי משניות ממסכתות שונות מסודרים לפי סדר א"ב עם פירוש הברטנורה ותרגום עברי־טייטש, שדוגמתם נדפסו כבר קודם לכן פעמים הרבה ואין בהם שום חידוש. החידוש בספר זה הם ט"ז הדפים הראשונים, שלא יסולאו בפז מבחינת חשיבותם לתולדות יהודי ווילחוביץ.

תכנם של דפים אלה כדלקמן: דיני קדיש יתום ויארצייט בלשון הקודש ובעברי־טייטש; תקנות החברה משניות מיום א בהעלתך תרס"ב ותקנות חדשות מן השנים תרע"ו, תר"ע"ט, תר"ף, תר"ץ, תרצ"ה ותרצ"ו. לפני גוף התקנות באה הקדמה קצרה; מכתב האדמו"ר בעל אהבת ישראל מזאת חנוכה תר"פ (בעת ביקורו בווילחוביץ) "לאשר ולקיים כל התקנות של החבורה הקדושה הלזו ובעזה"י בל"נ אלמוד בכל יום ויום פרק אחד משניות וכו'"; הספד מליצי על בעל אהבת ישראל וכמה אמרות מפיו (בשם "שיחת חולין של חכם"); הדרשה הראשונה של האדמו"ר בעל אמרי חיים מיום ז אדר שני תר"ע "כשנתקבל לרב אב"ד בק"ק ווילחאוויטץ והגליל וכתב בכי"ק בפנקס". הדרשה (ששה עמודים) כוללת דברי אגדה וחסידות והנושא המרכזי היא הדרכה כללית של רב לקהילה; רשימה שמית של כל חברי החברה משניות וש"ס, הכוללת 112 שמות של אנשים ו־14 שמות של נשים, שגם הן חברי החברה. בראש הרשימה כל בני האדמו"ר בעל אהבת ישראל, לפי סדר

תולדותיהם. ברשימה גם אנשים שעברו למקומות אחרים; רשימת היארצייט של כל חברי החברה שהלכו לעולמם, לפי סדר חדשי השנה ותאריכי פטירתם; "שמות הנעדרים שיצאו ביובל", כלומר אנשים שנפטרו לפני חמישים שנה ומעלה (בין השנים תר"ג—תרמ"ו, 1843—1886); ובדף האחרון "צדיקים הראשונים כמלאכים... ה' דורות למעלה לבית אבותם זמן הסתלקותם מהאי עלמא" ימי הסתלקותם של בעל אהבת שלום, תורת חיים, צמח צדיק, אמרי ברוך ואהבת ישראל (אגב, כאן הוא נקרא בעל מחבר "קדושת ישראל". ספרו אהבת ישראל לא נדפס אלא בשנת תש"א).

דומה, שלא היה ישוב שני בכל מארמארוש שהיה כל כך מושרש ודבוק בחסידות ויז'ניץ. מווילחוביץ יצאו כמה חסידים שהיו משכמם ומעלה והיו דוגמה ומופת לכל חסידי ויז'ניץ בכל מקומות מושבותיהם, לרבות בוקובינה וגליציה. חסידים אלה הציגו את האידיאל של חסידים בני עליה, שכל חסיד בעל השגה השתוקק ללכת בדרכיהם ולהתקרב לדרגותיהם. בלילי שבת היו חסידים אלה נושאים לשיחות חסידיות במסיבות ה"באטא" ברחבי חסידות ויז'ניץ. מן הענין לציין בקיצור נמרץ את שמותיהם של אב ושני בניו וכמה ממעלליהם, אף על פי שלא היו היחידים בווילחוביץ.

ר' יצחק דוד (ר' איצ'ה דוד) ב"ר ישראל פוקס היה מגדולי החסידים של ה"צמח" ובנעוריו הסתופף בצלו של בעל תורת חיים בקוסוב. לאחר נשואיו התפרנס מסופרות. כיון שאחריות גדולה כרוכה במלאכת שמים זו עזב את הסופרות ולמד את מלאכת השחיטה. לא עברו ימים רבים והשליך גם תפקיד זה ופתח חנות של יין. ר' איצ'ה דוד היה דבוק ברבו ללא גבול וללא שיור. בימים הנוראים, לדוגמה, היה רתוק לתפלתו ושעות רבות היה מסתכל בפני רבו ולא גרע ממנו עין. הוא עצמו התפלל בנעימות רבה והיה בעל תפילה מבוקש ומקובל ברחבי מארמארוש. קלויזים רבים היו מתחרים ביניהם והיו מציעים לו, לצרכי הצדקה הרבים שלו, סכומים גבוהים. בדרך כלל לא היה מוותר על נסיעה לוויז'ניץ לימים נוראים, אך כאשר היה זקוק לסכום גבוה, כגון להכנסת כלה בת תלמיד חכם או לפדיון שבויים, נענה לפעמים להפצרת החסידים ומתפלל באחד מהקלויזים. לאחר פטירת רבו הצמח צדיק כאילו חרב עליו עולמו. היה מקנא בידידו החסיד המפורסם מטרניווה, ר' יחזקאל אברהם וויזל (אבי הרב מטרניווה ע"ע), שנפטר בגיל כ"ח וזכה להקבר בוויז'ניץ בקרבת מקום לרבו. ר' איצ'ה דוד נפטר שלוש שנים לאחר רבו ביום ח טבת תרמ"ח (שמו נזכר ברשימת הנפטרים של החברה משניות וש"ס בווילחוביץ).

את בית־מסחר היין הוריש ר' איצ'ה דוד לשני בניו, ר' מרדכי חנא ור' חיים. בית המסחר היה עסק מכניס מאד וסיפק פרנסה בכבוד לשני האחים ולמשפחותיהם. בתחילה עסק גם ר' מרדכי חנא במסחר היין, אך תוך זמן קצר הזניח את עסקיו והתמסר כולו לפעולותיו הקדושות. ר' מרדכי חנא הפך לסמל של חסידות ויז'ניץ. דבק כל־כולו ברבו בעל אהבת ישראל בלא שום חציצה. כמעט ולא היה לו רצון משלו. כל מגמתו היתה למלא רצון רבו. לא היה בעולמו שום תענוג אחר מאשר לראות את פני רבו. מלבד תענוג זה כל העולם לא היה כדאי לו. כל מה שהיה לומד בספרי חסידות ומוסר היה מוצא בתנועה אחת של תפלת הרבי, או למשמע "כל מקדש", "נשמת" ו"הכל יודוך". ר' מרדכי חנא נסע כבר לבעל ה"צמח" ולבנו בעל אמרי ברוך, אך ההתקשרות שלו היתה לבעל אהבת ישראל. הוא היה אומר, שתפילה כעין זו לא שמע אצלם. בעת שנפטר מן העולם הפטיר רבו: "במקום שמרדכי חנא הולך ימצא עוד הרבה רביים כמוני, אך אני כבר לא אמצא חסיד כמוהו". הרבי הספיד אותו במלים קצרות אלה: ארבעים שנה הוא היה במחיצתי ולא שמעתי אף פעם שדיבר על הזולת. פעם עבר ליד קברו בגרוסווארדיין אמר הרבי: "בחייו היה משתוקק לשמוע אותי, אם כן ישמע אותי גם עתה" ועמד שם ואמר תהלים. ר' מרדכי חנא קיבל גם את מרותו של בן האדמו"ר, ר' חיים מאיר, בתוקף היותו מרא דאתרא של ווילחוביץ מקום מגוריו.

חתינה יהודית בווילחוביץ
ע"י הכלה בצד שמאל אשת ר' מרדכי חנא

ר' מרדכי חנא עסק כל ימיו בצדקה. היה מכתת רגליו ממקום למקום לקבץ כסף בעד עניים. הוא היה רגיל להתלוצץ: "בצעירותי, לפני שהכירו אותי, הייתי מקבל הרבה (בזיונות) אבל לעניים היה רק מעט (כי חשדו בו שהוא מקבץ לעצמו) ואילו בזקנתי הייתי מקבל לעצמי מעט (בזיונות) ולעניים הייתי מקבל הרבה". חסידים רבים היו פותחים לפניו את ארנקיהם ואומרים לו: "קח כמה שתרצה". הם היו משוכנעים שכסף הצדקה שהם תורמים למען עניי ר' מרדכי חנא מביא להם הצלחה בעסקיהם. חסידים מספרים: פעם ניגש ר' מרדכי חנא לשני חסידים עשירים שהיו בחצר בגרוסווארדיין ותבע מכל אחד מהם עשרת אלפים ליי לצדקה. "ומה אתה מבטיח תמורת זאת?" — שאלו החסידים — "עולם הבא" — השיב ר' מרדכי חנא ללא היסוס. "ומי ערב לכך?" — חזרו והקשו החסידים. — "הרבי" — הפטיר ר' מרדכי חנא. ומיד נכנסו לרבי ומסרו לו דברים כהווייתם. — "אם מרדכי חנא מבטיח הריני מוכן להיות ערב" השיב הרבי, אף הוא ללא היסוס. ר' מרדכי חנא נפטר ביום כא מרחשון תרצ"ב. בכסלו תש"ל הועלה ארונו ונטמן בחלקת חסידי ויז'ניץ בבני ברק.

אחיו הצעיר של ר' מרדכי חנא, ר' חיים פוקס, היה ה"זבולון" בין האחים. פרנס בכבוד את משפחת אחיו והשיא את כל ילדיו; ולא עוד אלא שתחילה השיא את ילדי אחיו ואחר כך את בניו הוא. הוא היה לכאורה איש המעשה, אך למעשה עסק אף הוא בתורה ובחסידות בכל עתות הפנאי. ר' חיים החמיר עם עצמו בתפקידו כ"זבולון". הוא היה אומר: "ישששכר" מותר לו לפוש לעתים מלימודיו, כדי לאגור כוח וללמוד בדעה צלולה; מה שאין כן "זבולון". מיד עם גמר

עיסוקיו חייב הוא לקחת גמרא וללמוד, כי מיד חלה עליו חובת הלימוד ללא תירוצים. והיה נאה דורש ונאה מקיים. ר' חיים היה מתמיד ושקדן בלימוד התורה וכבר בשעה שתים אחר חצות היה מעורר את השחר והולך לבית המדרש. הוא היה מלמד שיעור קבוע בספר חובת הלבבות בדרך של עיון והעמקה יתירה. גם במסחריו היה דבוק בתורה ובחסידות. מלבד שהיה סוחר הגון וישר עד לקיצוניות. חסידים העריכו מאד את דרכו בחיים שהיתה דרך של הצנע לכת. הוא נפטר לפני אחיו הבכור ביום ב דראש חודש תמוז תרפ"ט.

ר' מרדכי חנא פוקס ז"ל

בין שתי מלחמות העולם עמד בראש הקהילה ר' אריה ליבוש רוזנפלד, בעל הבית נכבד ועסקן ציבורי בעל מרץ רב, גם מעבר לווילחוביץ. לעתים קרובות נסע לחוסט בענייני הכלל. היה חסיד נלהב ותלמיד חכם. היה גם סגן יו"ר המועצה הכפרית. ר' ליבוש רוזנפלד הציל משפחה שגורשה מרומניה בשנת 1938, בשלטון האנטישמי גוגה־קווזה. הטילו את המשפחה על גשר הטיסה שבין קליין טעטש וטעטש. הצ'כים לא נתנו לה להכנס והרומנים לא הירשו לה לחזור. בהשפעתו של ר' ליבוש רוזנפלד הורשתה להתישב בטעטש. גם אביו, ר' שמואל חיים רוזנפלד, היה בעל הבית נכבד בבעלותו היו בתים רבים. חסיד נלהב התפלל בכוונה, בנו ברוך היה ת"ח וחסיד מופלג.

פרנסתם של יהודי ווילחוביץ היתה מצויה ברב או במעט. היהודים התפרנסו ממסחר סיטוני וזעיר, ממלאכה ומיגיעת כפיים. שתי משפחות התפרנסו מטוית ציצית, ר' נחמן איינהורן ומשפחת גדליוביטש.

השוחט הראשון הידוע לנו היה ר' חיים ישראל. בשנת תר"ם (1880) כבר ישב בווילחוביץ. כארבעים שנה כהן כשוחט ר' מאיר ב"ר בנימין יצחק כהנא, חסיד מפורסם ותלמיד חכם מובהק. מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. ניספה באושוויץ.

מעשירי הקהילה היה ר' מרדכי שטרן, בבעלותו היו שטחי מרעה ויערות עד ענקיים, כמו כן היה לו מוסד בנקאי בטעטש, חסיד ויזניץ וביתו היה פתוח לרווחה לעניי העיר, את העסקים הענקים ניהל בנו ר' שמואל שטרן ת"ח מופלג, יהודי פיקח והצנע לכת, ולמרות עסקיו המרובים היה מתמיד בתורה ובקיא נפלא, היה תלמיד של ר' מנדל האדמו"ר מוישווה, שהתאכסן תמיד בביתו, הוא הרבה לנסוע לבעל אהבת ישראל ואח"כ לבעל "אמרי חיים". על ר' מרדכי הנ"ל ובנו ר' שמואל היו מוטלים חלק נכבד מהוצאות הקהילה והסקת בית הכנסת בימי החורף וכד'.

אחיו של ר' מרדכי הנ"ל — או בכינויו ר' מוטל — היה ר' שמואל שטרן הזקן שהיה חסיד נכבד, בביתו היו מתאכסנים האדמו"רים לבית ויזניץ, לוקחי בנותיו היו ר' יחיאל שטיינמץ ור' וולוויל שימשאוויטש, ור' דוד קנול שלשתם התבלטו בין חסידי ויזניץ.

סופר סת"ם בישוב היה ר' דוד קנול יהודי ת"ח ויר"ש.

מעשירי הישוב היה גם ר' קופל הרשקוביץ שנרצח בדם קר לאור היום בידי איכר הכפר בגלל מעשה נקמה.

בין הבעלי בתים הנכבדים היו: ר' שמואל לייב סלומון סוחר עורות חסיד סיגט ומכניס אורחים גדול; ר' יצחק אלימלך קסט, ר' יעקב ור' משה קסט.

כמו בכל ישובי מארמארוש, היה גם בווילחוביץ סגל של בעלי מלאכה יהודים יראים ושלמים שהתפרנסו מיגיע כפם, נציין כמה מהם, ר' אפרים ציק הסנדלר, יהודי פשוט חסיד ויר"ש גדול, בערב שבת כשאמר תפלת "הודו לד' כי טוב" לפני מנחה נהפך ר' אפרים הסנדלר לאיש אחר, הוא לבש צורה של שבת ואמר התפלה בהתלהבות עצומה ובהתעוררות, עד שכל העומדים מסביבו התרגשו מתפילתו. מספרים שפעם שבת בעל "אמרי חיים" בשבת בסלטפינה, ערב שבת כשהלך לביהכנ"ס הלכו אחריו המוני החסידים מכל ישובי מארמורוש היו ביניהם חסידים גבירים אנשי מעשה והרבי הלך בראש שלוב זרוע עם ר' אפרים הסנדלר.

התבלטו בתפילתם החסידית גם ר' יודל גליק הנגר, ר' ברוך ציק החייט, ר' אברהם פוקס העגלון שהיה ת"ח ויר"ש.

רבנים

רבה הראשון של ווילחוביץ היה ר' ישראל ב"ר דוד יהודה גרוס. למד בישיבת מהר"ם א"ש באונגוואר. נכדו ר' יצחק גרוס אב"ד טורן מספר, ששנה אחת (כנראה בעטיה של מגפה) היה הגבול עם גליציה סגור ואי־אפשר היה להעביר את ה"כוללות צעטל" לבעל תורת חיים לקוסוב ולכן העבירו לרבו בעל מהר"ם א"ש לאונגוואר ונושעו. אין בידינו ידיעות אימתי נבחר ר' ישראל גרוס לרבה של ווילחוביץ, אך בשנת

תר"ם (1880) כבר היה רב, כפי שיוצא מרשימת החותמים על ספר אמרי שהם (קאלאמייע תר"ם).

לפי המסורת היה ר' ישראל גרוס בזיווג ראשון חתנו של ר' מרדכי מאירוביץ מקריווע, שהיה מפורסם בשם מוטי קריוער וכפי שידוע לנו היה גם ר' שלמה לייב טאבאק בעל ערך שי חתנו של הגביר מאטי קריוער בזיווג ראשון, שכן בספריו מזכירים את הזיווג ראשון צביה בת ר' מרדכי שלמה ויש לשער כי השם זהה למוטי קריוער.

בזיווג שני היה ר' ישראל גרוס חתנו של ר' יודא כהנא מסיגט, מנכדי בעל קונטרס הספיקות.

חסידים אמרו על ר' ישראל הרב מווילחוביץ שהקב"ה מצא בר' ישראל עובד ה' באמונה, בלי הרבה טענות ודרישות, גרו לא כבה כמעט בביתו בלילות, למד כל ימיו בשקידה נפלאה, והסתפק כל ימי השבוע בלחם עשוי מקמח תירס.

מצבת ר' אלתר חיים מרדכי גרוס ז"ל

בניו של ר' ישראל גרוס היו אלתר חיים מרדכי, פייוויל כתריאל שו"ב ומו"ץ בטערסיף, ויוסף. בנו אלתר חיים מרדכי היה חתנו של ר' זונדל קליין מגיד בביהכ"נ פועלי צדק בסיגט, אשתו בלומה היתה מפורסמת כאשה צנועה וחסודה, בניו של ר' אלתר היו אברהם עבר, בנציון, משה, ומנדל, ר' ישראל נפטר בי' כסלו תר"ע, כך רשום בפנקס חברה משניות בווילחוביץ, אך לפי מקור אחר נפטר בשנת תרס"ט.

בשנת תרע"ו נבחר לרבה של ווילחוביץ ר' חיים מאיר האגר בן האדמו"ר בעל אהבת ישראל, הוא נתקבל בהתלהבות רבה מכל יהודי ווילחוביץ והגליל, שכלל רוב ישובי ה"ריקע".

דרשתו הראשונה שנשא בז' אדר נרשמה בכתב ידו בפנקס הקהילה ונדפסה בשנת תרצ"ז, כאמור למעלה. זהו החיבור הראשון שלו שנדפס. מיד עם התישבותו בווילחוביץ יצא שמו בכל הסביבה, שהאברך בן ה־22 בן ה־בי נחון בחכמת שלמה.

מוניטין יצאו לפסקי הדין שלו בדין־תורה שניהל, ששני הצדדים יצאו מרוצים. מכל העיירות והכפרים בסביבה נהרו אליו כדי להתדיין בפניו. לאחר שאביו קבע את מושבו בעיר גרוסווארדיין ישב רוב הזמן אצל אביו וחילק את זמנו בין גרויסווארדיין לווילחוביץ. גם כשישב בגרוסווארדיין פיקח על הנעשה בווילחוביץ והיה מעורב בענייני הצבור. לדוגמה, חתם על כרוז מיום ג ויקרא תרפ"ד האוסר להצביע בעד רשימת הציונים לפרלאמנט; בכסלו תרפ"ט חתם על כרוז הקורא לבחור ברשימה מס' 11, שבין מועמדיה היו ר' אברהם מענדל גוטמאן ור' משה רוזנפלד (טעטשער) מחוסט.

מצבת מרת בלומה אשת ר' אלתר גרוס ז"ל

בעת ביקוריו בווילחוביץ היה נוהג לדרוש בבית הכנסת ואלפי יהודים נהרו מכל הסביבה לדרשה, שיסודה היה יותר דבני־למדני מאשר חסידי. בהגיעו לכפר היה נוהג להתעכב בביתו של היהודי הראשון לדקות אחדות; היה זה ביתו של ר' דוד זאלמאנוביטש. שתה כוס מים והמשיך בדרכו. בשנת תרע"ב לערך השיב לו הגאון ר' מאיר אריק תשובה להלכה בשאלת נשים (שו"ת אמרי יושר חלק א, סי' קיט). באחד מביקוריו בווילחוביץ נתבקש על־ידי נכבדי הקהילה להחרים יהודי, שסירב לקיים פסק בית־דין. בדרשתו התיחס למקרה

זה ואמר: אם תחסר בספר תורה י׳ זעירה הרי הספר פסול ואתם מבקשים להחרים יהודי שלם? בטוחני שיהודי זה יקיים ויציית מה שהתורה ציוותה עליו. וכך הוה.

לאחר פטירת אביו הוכתר כאדמו״ר מוויז׳ניץ בגרוסווארדיין. מכאן ואילך נעשה מנהיגם של אלפים מישראל ושמו הלך לפניו כאחד האדמו״רים הגדולים של הדור. מיותר איפוא לציין את ל״ו שנות כהונתו כאדמו״ר מוויז׳ניץ (תרצו — תשל״ב), שהרי הדברים ידועים ומפורסמים בכל העולם היהודי. נפטר בשיבה טובה ביום ט ניסן תשל״ב. ספריו בשם ״אמרי חיים״ הולכים ונדפסים בזה אחר זה. עד היום נדפסו:

ספר אמרי חיים על התורה. חלק א—ג. בני ברק תשל״ג—תשל״ה חלק א: בראשית—שמות. [6], תו עמ׳; חלק ב: ויקרא—במדבר, שטו עמ׳; חלק ג: דברים, מועדים וחדשי השנה. שיב עמ׳.

ספר אמרי חיים, ליקוטים על התורה ומועדים. ירושלים תשל״ו. [4] קנו עמ׳.

מלבדם הופצו ונדפסו עשרות כרכים בהכפלה שרשמו החסידים והתלמידים בגרוסווארדיין ובבני ברק.

רבני ווילחוביץ רבי חיים מאיר הגר זצ״ל
עם בנו ממלא מקומו יבלח״ט רבי משה יהושע שליט״א

רבה האחרון של קהילת ווילחוביץ היה בנו ר׳ משה יהושע האגר, שנבחר לאחר שהאמרי חיים הוכתר כאדמו״ר. אף הוא היה מבקר בווילחוביץ כל שנה וישב בה כמה חדשים. למרות שהיה עוד אז בחור צעיר לימים הטיל מרותו על הצבור ונהג נשיאותו ברמה ותיקן הרבה דברים במקום, תלמיד דודו בעל דמשק אליעזר בוויז׳ניץ ואחר כך עמד בראש הישיבה בגרוסווארדיין, שהוקמה בשנת ת״ש. בעצם שנות השואה ליהודי הונגריה, תש״ד, הגיע ארצה. דודו בעל דמשק אליעזר העמידו בראש הישיבה בתל־אביב ולאחר פטירתו (ב אלול תש״ו) היה ר׳ משה יהושע האגר ראש הישיבה הבלעדי. כשהועברה הישיבה לשכון וויז׳ניץ בבני ברק עמד בראשה ונבחר גם לרבה של הקריה. היום הוא מכהן כאדמו״ר מוויז׳ניץ בבני ברק.

לאחר מלחמת העולם הראשונה מונה דיין ומורה הוראה קבוע בווילחוביץ. לתפקיד זה נבחר ר׳ נפתלי הערצל ווייס, עילוי חריף מריזאוליה, שהבטיח רבות. ואמנם הוכיח עצמו ר׳ הערצל ושמו הלך לפניו בחריפותו היתירה ובבקיאותו הבלתי רגילה בכל מקצועות התורה. הוא היה אחד המוקדים המרכזיים בחלק זה של מארמארוש לפסיקת שאלות בכל הנושאים שעמדו על הפרק. ביחוד גדול היה כוחו בדיני ממונות ורבים באו אליו להתדיין. בשנת תש״א גורש לגליציה ונהרג על קידוש השם כנראה בקאמנץ־פודולסק. כמה תשובות הושבו לו על־ידי גדולי הרבנים בישבו עדיין בריזאוליה (ע״ע). לווילחוביץ השיב לו שתי תשובות הגאון ר׳ חיים מרדכי יעקב גוטליב אב״ד מישקולץ בשנת תרפ״ח (שו״ת יגל יעקב, חו״מ, סי׳ כד) ובשנת תרצ״א (שם סי׳ יח).

השואה

עם התפוררותו של המשטר ברפובליקה הצ׳כוסלובקית וכיבוש קארפאטורוס בידי ההונגרים, החלו, כמובן, הגזירות גם בווילחוביץ. נראה, שלא אירעו כאן מאורעות החורגים מאירועי הישובים האחרים בסביבה הקרובה והרחוקה יותר. כלומר, שהיו אלו גזירות כלכליות וכספיות שהצרו את צעדי היהודים בתחום הפרנסה והקיום הכלכלי.

המאורעות הטראגיים, שבישרו את בוא השואה וההשמדה הטוטאלית, החלו בווילחוביץ בקיץ 1941. כבר בפברואר 1941 הכריזו השלטונות שעל יהודי הכפר לדאוג לעידכון תעודותיהם והסדרת האזרחות ההונגרית. רוב היהודים זילזלו בתביעות השלטון, שהרי כל העולם יודע שיהודי ווילחוביץ חיים בכפר זה שנים מרובות, הם ואבותיהם זה כמה וכמה דורות. גם עדות לא חסרה. המצבות העתיקות בשני בתי העלמין, מעידות על כך כמאה עדים. מלבד זה, הרי היו היהודים נתונים לרדיפות כלכליות ועליהם היו לשחר לטרף ביתם ובני משפחותיהם. ואף היהודים שכבר נענו לדרישות השלטון וניסו להסדיר את תעודותיהם נתקלו בקשיים שהקשה עליהם הנוטאר הכפרי, שמלבד שהיה שונא יהודים, עלה באפו ׳ריחו המגרה של הכסף. הנוטאר לא נקף אצבע אלא תמורת תשלום ראוי לשמו; וכאמור היו רובם הגדול של יהודי ווילחוביץ במצוקה כספית חמורה. כפי שמוסרים שרידי הכפר לא הסדירו את תעודותיהם אלא שתי משפחות בלבד.

בחודש יולי 1941 בימי ״בין המצרים״ פשטו על הכפר עשרות ז׳אנדרמים מלווים מפקחים של המחלקה לבקורת נתינים זרים והוכרז עוצר מלא על הכפר. נציגי השלטון עברו מבית לבית ודרשו תעודות. כמה עשרות מיהודי המקום עלה בידם להתחמק לתוך ההרים והיערות. למעלה ממחצית היהודים (כ־500 נפש) נתפסו וגורשו באכזריות ליאסין ומשם הועברו לגליציה. המצוד ארך ששה שבועות. היהודים שעלה בידם להסתתר מעבר לפרק־זמן זה ניצלו, שכן בינתיים נתבטלה הגזירה והגירושים נפסקו. אך היו יהודים רבים שמתוך פחד הסגירו עצמם ונלכדו אף הם וגורשו. הסיפור הבא יש בו להדגים את המצב העגום: משפחתו של ר׳ יוסף שטרן הסתתרה בעלית־הגג של רפת בחצרו של איכר רותני. כיוון שהיה נודע בכפר חיפשו אחריו הז׳אנדרמים במיוחד. בחיפושיהם הגיעו גם אל העליה שהיתה מלאה שחת שבתוכה שכבו הז׳אנדרמים נקבו את השחת בכידוניהם ובדרך נס לא נפגעו. הגוי היה מספק להם מזון, שהביא מבית המשפחה. אך הם סבלו מחוסר אויר לנשימה. כמה ימים לפני ביטול הגזירה

החליטו בני המשפחה שהם הולכים להסגיר את עצמם, שכן כשל כוח הסבל. באותו לילה חלם אביו של ר' יוסף, שחותנו ר' וואלף ווינגארטן, מתלמידי המהר"ם שיק (שהלך לעולמו לפני שנים), אומר לו: "מקומך אל תנח". ואמנם כעבור יומיים נודע להם שהגזירה בוטלה.

רובם הגדול של המגורשים נרצחו בקאמנץ־פודולסק, אך חלק מהם נרצח בידי אוקראינים בתוך גליציה במסע היסורין שעבר עליהם. בודדים עלה בידם לחזור להונגריה לאחר הרפתקאות מסמרי שער. היה גם מקרה או שנים שתמורת סכומים גבוהים מאד הוחזרו כמה יהודים על־ידי קצינים הונגרים בכירים. כך הוחזר גם ר' שמואל (ב"ר יוסף) שטרן. צעיר אחד, ינו מושקוביטש, נתפס על־ידי הז'נדרמים ונעצר משום שהושיט עזרה לאמו ואחותו לחזור להונגריה (אביו נרצח בינתיים בדילאטין). נכלא בתחנת הז'אנדרמריה בסלאט־פינא ושוחרר תמורת 50,000 פענגו.

באביב 1944 נחרץ גורלם של היהודים הנותרים. כמה ימים לאחר פסח החלו בריכוז יהודי ווילחוביץ כדי להכניס אותם לאחד מגיטאות הסביבה. אך התהליך נבלם בשל מגפת הטיפוס שפרצה, כביכול, בין יהודי ווילחוביץ. הרופא האזורי בטעטש, תמורת סכום גבוה כמובן, הכריז על הכפר כעל איזור נגוע במחלת הטיפוס המחייב את בידודו הגמור. בכך חשבו להרויח זמן, שכן הגיסות של הצבא האדום היו כבר מעבר השני של הקארפאטים. כארבעה שבועות נשארו אמנם היהודים בווילחוביץ ולא גורשו לגיטו. אולם ב־18 במאי הועברו יהודי ווילחוביץ אל גיטו מונקאטש, משם גורשו לאושוויץ כעבור שלושה ימים.

כמה עשרות יהודים ברחו ליערות, אך רק בודדים עלה בידיהם להנצל. רובם ככולם חזרו לכפר מאימת הגוים הרותנים, שבלשו אחר יהודים כדי להסגירם לז'אנדרמים ובמקרים רבים אף התעללו בהם עובר להסגרתם.

היום עדיין חיים מספר מועט של יהודים בווילחוביץ, אך לא קיים מנין ואין חיים יהודיים.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי ווילחוביץ.

ר' מנחם אדלר, זכרונותיו בכתב־יד, עמ' יז.

ר' חנניא יום טוב ליפא ברוין, תולדות גדולי ישראל אנשי שם, מארגיטא תש"ג, עמ' טו.

שלמה רוזמן, ראשי גולת ישראל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' פג—פד, צו—צז.

שמואל שטרן, קונטרס חסידים הראשונים, חוברת א, בני ברק תשל"ו.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, p. 308 ; vol. XVI, p. 103.

עדויות ב"יד ושם": 015/1295; 015/1890 ; 015/1959; 015/2072; 015/2961.

וויניף

וויניף (ברותנית: Vonihofo, בהונגרית: Vajnag). כפר בנפת טעטש, כשלושה ק"מ מבישטינע, כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	14	—
1830	67	499
1880	190	—
1910	—	1141
1921	—	1245
1930	299	1481
1941	—	1814

למעלה ממאה שנה שימש הכפר וויניף כעין מאגר אנושי לעיירה הסמוכה בישטינע. כיון שבבישטינע אסורה היתה התישבות יהודית עד אמצע המאה ה־19 (ע"ע), אך ליהודים היה ענין לבקר בעיירה זו ולסחור בה ביחוד בירידים הרבע־שנתיים וגם בימי השוק השבועיים, שהיו ערים ותוססים התישבו יהודים בכפר הסמוך וויניף ובעוד כמה כפרים סמוכים כגון וועלמיזיף ועוד. מהם היתה להם גישה קרובה ויעילה לעיירה.

ואמנם בכל מיפקדי היהודים בהונגריה במאה ה־18 מצויים יהודים בכפר וויניף. במיפקד הראשון של שנת 1728 נרשמו בכפר שני יהודים: 1) יעקב, בעל לאשה ואב לארבעה ילדים. ברשותו סוס אחד. 2) היהודי אלתר יעקב, בעל לאשה ואב לשני ילדים ברשותו שתי פרות.

כעבור שבע שנים, במיפקד של שנת 1735, עדיין גר בו היהודי יעקב. מצבו המשפחתי לא השתנה שכן הוא מוסיף להיות אבא לארבעה ילדים אך הוא נעזר במשרת יהודי. רכושו כולל שלושה סוסים, שלוש פרות ושילם 9 פלורין דמי חכירה לשנה.

הוא ישב בכפר בחסותו של האציל הכפרי פרנץ דרוואי (Daravi). במיפקד של שנת 1746 יושבים בוויניף ארבעה יהודים אך רק שנים מהם נשואים ורק לאחד מהם ילד. כל היהודים ביחד שילמו 14 פלורין לשנה. במיפקד זה לא נוקבו שמות היהודים.

במיפקד של שנת 1768 יש התקדמות במספר יהודי וויניף. היו בה חמשה ראשי משפחה ובסך־הכל 14 נפש. כדלקמן: 1) קופל, שמשפחתו מנתה ארבע נפשות שילם דמי חכירה 30

פלורין לשנה. לפי דמי החכירה ניתן לקבוע שקופל היה אדם אמיד, שכן 30 פלורין היה סכום גבוה למדי באופן יחסי, לשאר יהודי הסביבה; 2) יאן, שמשפחתו מנתה שלוש נפשות, הוא שילם 15 פלורין לשנה. השם יאן הוא יוצא דופן ליהודי ואין ספק ששמו היהודי־עברי היה שונה (יונה?); 3) געצי פעטער, היה אדם בודד (הרישום אינו מבהיר אם היה רווק או גרוש או אלמן) שילם 15 פלורין; 4) לייבא, משפחתו מנתה שתי נפשות, כלומר שהיה זה זוג נשוי ללא ילדים. לייבא שילם 10 פלורין לשנה; 5) לייבע געצי, משפחה מורכבת מארבע נפשות, שאף הוא שילם 10 פלורין דמי חכירה לשנה.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן: (בסוגריים הילדים) ואז ביקל (3), הרש ענגלמאן (7).

זה הכל הידוע לנו על היהודים הראשונים בוויניף לפני מאתיים שנה ומעלה. הרישום נעשה במטרה אחת בלבד, לקבוע את גובה ההיטלים הכספיים על היהודים: מס גולגולת. מס סובלנות דמי חכירה ועוד. אין ברישום דבר וחצי דבר על תכונותיהם וסגולותיהם של אותם געצי, לייבא, יאן וקופל. שקרוב לודאי שגם את שמותיהם שיבשו. ואף־על־פי־כן חשובים לנו רישומים אלה, שכן מדובר בניצנוצים הראשונים של ישוב יהודי בכפר וויניף. ואלה הם הידיעות היחידות עליהם. מותר אולי להסיק, שלפחות חלק מחמש המשפחות שנפקדו במיפקד 1768, היכו שורש בוויניף והם־הם הגרעין הראשון לקהילה העתידה במקום.

אימתי התארגנה הקהילה אין איש יודע ובכלל זה השרידים יוצאי הכפר. בראשית המאה (או בסוף המאה הקודמת) הוקם בית הכנסת מעץ, שהפנים שלו טויח בטיח ובסיד. היו בו כ־60—70 מושבים. לידו היה מקוה טהרה. בית העלמין היה עתיק והיו בו מצבות, שאי־אפשר היה לקרוא את החקוק עליהן. כבר בשנת תר"מ (1870) היה שוחט בכפר ושמו היה ר' אפרים מנחם. דבר זה אנו למדים מן החותמים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא, תר"מ) שיש עליו שני חותמים ("פרענומעראנטן") מוויניף והם השוחט הנזכר ור' יהודה ליב בן יוסף. כעבור שבע שנים אנו מגלים שלושה חותמים מוויניף על ספר דברי משה (לעמברג תרמ"ז) והם: ר' ניסן גאנז. שוב ר' יהודה ליב בר' יוסף ור' צבי גרוסמאן.

בדור האחרון היה השוחט בוויניף ר' מיכל (בשם משפחתו לא נזכרו השרידים). רוב יהודי ויניף היו חסידי ספינקא וחסידי סיגעט.

מפרנסות יהודי ויניף: רבים מהם עבדו בתחנת הרכבת בבישטינע כסבלים נשאו תבואה ועצים ושאר סחורות. כמה בעלי עגלות, שהובילו עצים וחומרי בנין. מהם שהיו בעלי מלאכה: שלושה סנדלרים, שלושה חייטים, שלושה קצבים, נפח אחד. רובם היו גם חקלאים זעירים ובעלי מטעים, בעיקר של תפוחים ליצוא.

בעלי רכוש היו ר' אברהם שרייבר, תלמיד־חכם גדול ובעל מטעים: מנשה וואלף בעל יערות ושדות ומטעים, שלמה יהודה גאנז בעל טחנות קמח (מגרסה) וטחנת שמן. אלו עמדו בדרך כלל בראש הקהילה והם גם ייצגו את היהודים במועצה הכפרית.

מהמשפיעים הרוחניים היה ר' איציקל האלפרט, ששימש דוגמה בהתנהגותו המופתית בדרך התורה והחסידות. בפורים ובשמחת־תורה שמח ושימח את כל יהודי הכפר.

מן הראוי להזכיר שבמשפט עלילת־הדם הידוע של טיסה־אסלר בשנת 1881 היה מעורב גם יהודי מוויניף, דוד הרשקו הוא הוביל עצים ברפסודה מבישטינע להונגריה על נהר הטיסה ונקלע פתאום לטיסה־אסלר. גם עליו העלילו והיה בין הנאשמים במשפט וישב בבית־הסוהר כשנה ומחצה.

חלק מהנוער בוויניף היה שייך לקבוצת בית"ר. הקימו גם מועדון שבו פיתחו פעילות ציונית לימדו עברית, תולדות ישראל והתכוננו לעלות ארצה. חלק מן הנוער למד בישיבות.

בקיץ 1941, שבוע לפני תשעה באב, החלו ההגליות לפולין. רובם הגדול של יהודי הכפר גורשו לפולין ונרצחו בקאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים. רק בודדים הצליחו לחזור מגיא ההריגה, אך לא חזרו לכפר אלא התישבו במקומות אחרים וביחוד בעיר הבירה בודאפשט.

הנותרים מגזירת 1941 נלקחו באפריל 1944, כמה ימים לאחר פסח תש"ד, לגיטו טעטש ומשם גורשו לאושוויץ. לאחר תום המלחמה חזר לוויניף אנשל גאנז, בנו של שלמה יואל הנזכר למעלה (לפי אחת העדויות היה אנשל גאנז מוסתר כל הזמן במקומות סתר ומקומות מחבוא ביערות) ודרש את רכוש אביו מאת המחזיקים בו. הגוי שהחזיק בטחנת הקמח ירה בו והרגו במקום. לאחר הקירה קצרה שוחרר הגוי. מקרה זה האיר את עיניהם של קומץ היהודים שהיה בוויניף לאחר השואה. מיד עזבו את המקום ולא נשאר בכפר אף יהודי אחד.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי ויניף.
עדות ב"יד ושם".
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest pp. 131, 308, 747.

וועלמעזיף

וועלמעזיף (ברותנית: Ruski Pole, בהונגרית: Urmezo). כפר בנפת טעטש, בין בישטינע, על קו מסילת הברזל חוסט־סיגט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	25	—
1830	113	843
1880	272	—
1910	—	1786
1921	—	1852
1930	376	2509
1941	395	3017

בכפר זה התגוררו יהודים בכל המיפקדים שנערכו בהונגריה במאה ה־18. במיפקד הראשון, בשנת 1728, נרשם בוועלמעזיף יהודי בשם לייבא, בעל לאשה ואב לשני ילדים. ברשותו היו סוס, שתי פרות ושלושה עגלים; כעבור שבע שנים, כלומר במיפקד של שנת 1735, נרשם יהודי בשם לייבל, שככל הנראה אינו אלא לייבא משנת 1728 והפעם יש לו כבר ארבעה ילדים וכמובן נשוי לאשה. גם רכושו רב יותר, שכן ברשותו שני סוסים, שלוש פרות, ועשרה עגלים. איש החסות שלו הוא האציל המקומי שאנדור פוגאן (Pogony) ושילם דמי־חכירה ששה פלורין לשנה. כעבור 11 שנה, במיפקד של 1746, שבו לא נוקבו שמות הנפקדים, נרשמו שני יהודים בוועלמעזיף, אך רק לאחד מהם היתה אשה וחמשה ילדים ויתכן שהיה זה לייבא־לייבל משני המיפקדים הקודמים. היהודי השני היה בודד. שניהם ביחד שילמו 16 פלורין דמי־חכירה לשנה.

במיפקד של 1768 נרשמו בוועלמעזיף שבעה בתי־אב יהודיים ובהם 25 נפש כדלקמן: 1) יוסף יעקב, שמשפחתו מנתה 6 נפשות ושילם 30 פלורין דמי־חכירה לשנה. 2) מארקו לאזארוביטש (3 נפשות), שילם 15 פלורין; 3) דוד איז'אק (5 נפשות), שילם 30 פלורין; 4) מאטיש זעדיק (Zedik) (2 נפשות), לא שילם כלום כי היה כנראה יהודי מחוסר כל; 5) לייבא איז'אק (בודד) שילם 12 פלורין; 6) יעקב שלמה (4 נפשות), שילם 20 פלורין; 7) מיכאל (4 נפשות), שילם 15 פלורין, קרוב לוודאי שבתוך 25 נפש אלו היו עשרה גברים מגיל בר־מצוה ומעלה שיכלו להרכיב מנין קבוע. ואם כן יש להניח שהגרעין לקהילה העתידה נזרע בוועלמעזיף בתקופה זו, דהיינו בשנות הששים־השבעים של המאה ה־18. כפר זה היה, יחד עם שנים־שלושה כפרים נוספים בסביבה הקרובה, בין המקורות הראשונים להתהוותה של התישבות יהודית בבישטינע הסמוכה, בשעה שהדבר נתאפשר והשלטונות הרשו את הדבר (ע"ע בישטינע).

במיפקד של שנת 1830 שעדיין לא פורסם התגוררו בוועלמעזיף 27 בתי־אב כדלהלן: (בסוגריים מספר הנפשות של כל משפחה) שכללו 113 נפש. הרמאן זעליג (3), ליב אברהם (5), ליב סקס (5), ברוך מושקוביטש (7), אברהם הרש (3), אברהם איצקוביטש (5), לייב יאנקולוביטש (6), יעקב צילקל (7), שייע שימונוביטש (3), וואלף פרקש (7), ברוך סענדר (7), רבקה וידר (3), וואלף שפיץ (4), אברהם ויגדור (4), וואלף חיימוביטש (3), יוסי לייב (4), וואד רחל (5), דוד הרש (6), אהרן יוסא (3), אברהם שארלי (2), לזר וויזל (5), שמואל מושקו (3), אברהם שאויביטש (3), הרש סנדר (2), מושקו איזוקוביטש (4), אשר איזידור (3), אברהם לייב. בתקופה זו כבר היתה וועלמעזיף קהילה מסודרת וממוסדת לכל דבר. אך בשל קרבתה היתירה לבישטינע (וגם לטעטש) לא התפתחה הקהילה ויהודי הכפר לא התרבו אלא במידה זעומה.

כפי שמסרו לנו יוצאי וועלמעזיף התפרנסו יהודי הכפר מחקלאות, מסחר כבעלי חנויות בעלי בתי מרזח, סוחרים בתפוחים; בעלי מלאכה: סנדלרים, נגרים, פחחים, בעלי עגלות לענף העץ והפירות, סוחרי סוסים ובקר. הכפר היה מורכב מקליין וועלמעזיף וגרויס־וועלמעזיף והיה שייך לגליל טעטש. בית־הכנסת מעץ היה עתיק למדי ומתחתיו היה מקוה טהרה. בית העלמין היה עתיק והיו בו מצבות מלפני 150 שנה ומעלה; כל תושבי הכפר היו חסידי וויז'ניץ. בשכנות הכפר היה הכפר וויניף (ע"ע), שרק הנחל הפריד ביניהם. השוחט היה משותף לוועלמעזיף ולוויניף.

בין שתי מלחמות העולם עמדו בראש הקהילה על־פי רוב ר' יעקב ליב, שהיה חתן ר' משה ליב בעל קרקעות עשיר; ר' יעקב ליב שמוצאו היה מאיפשה היה בעל חנות מכולת בסיטונאות והיה בר־אוריין.

בגזירות קיץ 1941 גורשו כמעט כל יהודי וועלמעזיף. באחת השבתות אספו את כל יהודי הכפר למגרש שבין קליין וועלמעזיף וגרויס וועלמעזיף. כמה מהם הוכו במגרש זה על לא דבר. לא בדקו שום תעודות וכל היהודים הועלו על משאיות ונלקחו ליאסין ומשם גורשו לפולין. היו יהודים שמכרו פרות כדי לרכוש תעודת אזרחות הונגרית, כגון חיים אליעזר לייזרוביטש, שמכר שתי פרות לשם כך. אך הדבר לא הועיל להם בשעת הגזירה. גם נשים, שבעליהן היו במחנות עבודה, גורשו לפולין. רק שתים או שלוש משפחות וביניהן המלמד אלטר חיים ועוד כשבעה נערים צעירים עלה בידיהם להתחמק מן הגירוש באופנים שונים. אך מקיץ 1941 ועד 1944 לא התגורר בוועלמעזיף אף יהודי אחד. כמה מצעירי הכפר שהיו בשרות העבודה ההונגרי הועברו לאוקראינה, רובם ניספו שם במיתות משונות. כמה מהם נפלו בשבי הרוסים. נזכיר את מקרהו של משה לייזרוביטש מוועלמעזיף, שבסוף שנת 1939 גוייס לשרות העבודה (במדים של הצבא ההונגרי).

בינואר 1942 הועבר לאוקראינה ונפל בשבי הרוסים. מטעמים מובנים לא נרשם כיהודי אלא כאוקראיני. כשהתארגנה הבריגאדה הצ'כית של הגנראל סובודה הצטרף לבריגאדה והפעם כיהודי. היה ביחידה של חיל תותחנים והוענקה לו דרגת רב"ט. נלחם בשורות הבריגאדה והיה בין כובשי אושוויץ. מכאן עברו לחזית הצ'כית והיה בין כובשי פראג. ביחידתו היו צעירים רבים ממארמארוש.

לאחר המלחמה חזרו לווערמעזיף שבעה יהודים (אחד מהם נפטר שם), אך רובם עזבו. היום חי עוד יהודי אחד בכפר. לפני שנים אחדות עלה לישראל אחד מיהודי ווערמעזיף, מרדכי הערצל. בית־הכנסת אינו קיים יותר, הוא פורק.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי ווערמעזיף.

טרעסיף

טרעסיף (ברותנית: Teresva, בהונגרית: Tarackoz). כפר בנפת טעטש על שפך הנהר הטרסווה לטיסה, על קו מסילת־הברזל חוסט־סיגט. רוב תושביו רותניים עם מיעוט קטן של הונגרים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	10	—
1830	65	586
1880	155	—
1910	—	1614
1921	—	1814
1930	693	2712
1941	—	3348

היהודים הראשונים

בכל מיפקדי היהודים בהונגריה של המאה ה־18 נפקדו יהודים בכפר זה. במיפקד של שנת 1728 נרשמו שני יהודים, משה ובנו אברהם, שניהם ללא נשים וללא ילדים. על משה נאמר שהוא מתגורר במחוז זה כארבעים שנה. הם חכרו את האריגדה מאת הגרף הידוע יוסף בטטן, שרוב אדמות הכפר היו בבעלותו, ושילמו 15 פלורין הונגרים לשנה דמי חכירה; יהודי נוסף בשם יהודה, אף הוא בודד, חכר את האריגדה מאת האציל המקומי זיגמונד פראטר תמורת 8 פלורין לשנה.

כעבור שבע שנים, בשנת 1735, מתבצע שוב מיפקד יהודים ובו אנו מוצאים שוב יהודי בשם משה, אך אין לדעת אם זה אותו משה משנת 1728, שכן למשה זה יש אשה, אך אין לו ילדים. גם כאן בעל החסות שלו הוא הגרף יוסף בטטן. הוא משלם 20 פלורין. בבעלותו סוס, שתי פרות ושלושה עגלים. הוא מחזיק משרת העוזר על־ידו. היהודי השני שמו הפעם יונה, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים ומחזיק גם משרת יהודי. בבעלותו שני שוורים, פרה ושלושה עגלים. והוא משלם 12 פלורין לשנה דמי־חכירה בעל חסותו הוא זיגמונד פראטר.

במיפקד שנערך כעבור 11 שנה, בשנת 1746, נרשם בצורה סתמית: שני יהודים, שלוש נשים וחמישה ילדים. וכן כולם שילמו 20 פלורין.

המיפקד האחרון של המאה ה־18, שפורסם עד היום, נערך בשנת 1768 ונרשמו בו ארבעה ראשי־משפחה ובסך־הכל עשר נפשות, כדלקמן: 1) לייבא בערקאוויטש (5 נפשות), ששילם דמי־חכירה 20 פלורין לשנה; 2) יהודי בודד בשם איזאק סיד (Sid)? קרוב לוודאי שהפקיד הרושם התכוון לכתוב Zsido, כלומר "יהודי", כיון שלא היה לו לאיז'אק, או ליצחק (או לאייזיק) דנן כינוי או שם משפחה אחר. איז'אק לא היה בעל רכוש ולא שילם דמי חכירה; 3) גם פארקאש וולקו (Volko), או אולי פאלק, היה יהודי בודד ולא שילם דמי חכירה אף אגורה שחוקה אחת; 4) בערקו מארקוביטש, לעומתם, שמשפחתו מנתה שלוש נפשות, כלומר זוג הורים וילד, שילם דמי חכירה 15 פלורין. קרוב לוודאי שמספרים 2—3, כלומר איז'אק ופארקאש, שהיו בודדים ולכן גם ניידים ולא היכו שורשים בטרעסיף, לא נשארו בה. הכפר שימש להם מלון לילה בלבד וכאשר באו רק עזבו תוך זמן קצר והלכו באשר הלכו אם לכפר אחר בסביבה ואם למחוז אחר בפנים המדינה. עצם רישום שמותיהם בצורה חפוזה וארעית יש בזה אולי להוכיח על מגמת פניהם שהיו אורחים נוטים ללון בטרעסיף וכל בואם לא היה אלא לבחון את טיבו של הישוב וכדאיות התישבותם בו. לא כן הראשון והאחרון, שהיו אנשים בעלי משפחות, שעליהם לפרנס ואחריות קיומן עליהם. מתקבל איפוא על הדעת שלייבא בערקוביטש ובערקו מארקוביטש התישבו בטרעסיף והם־הם שהיו הגרעין לקהילה העתידה לצמוח ולפרוח בטרעסיף לשם ולתפארת.

הקהילה, מוסדותיה ואישיה

הקהילה נוסדה ככל הנראה בסוף המאה ה־18 או תחילת המאה ה־19. ראשית פעולה היה לקבוע מקום למנין קבוע, לבנות מקוה־טהרה ולהקציב קרקע לבית־עלמין. בית הכנסת הראשון של טרעסיף כבר לא היה קיים בדור האחרון. בית הכנסת הגדול שהיה בשימוש עד לשואה, נבנה מעץ בשנות השמונים. לאחר מלחמת העולם הראשונה בנו מאבן בית־

מדרש, שבו התפללו חסידי וויז'ניץ, שהיו רוב החסידים בטרעסיף. שאר החסידים היו מזוהים כחסידי ספינקא, סיגט, בעלז, וקרעטשעניף. בית הכנסת היה בקצה האחד של הכפר ובית המדרש בקצה השני. המקוה, נבנה ושוכלל מהדש מידי פעם.

מראשית המאה ה־20 היה שוחט ר' כתריאל גרוס בנו של ר' ישראל גרוס רבה של ווילחוביץ והיה חתן השוחט מדיפאליע ר' שלמה־חיים פישמאן. למד בישיבות גלנטא ובסיגט בישיבת בעל "עצי חיים". היה גם מורה־הוראה בטרעסיף. ר' כתריאל גרוס היה ידוע כחסיד וויז'ניץ, אך למעשה ביקר גם אצל אדמו"רים אחרים, שכיבדוהו וחיבבוהו. בשנת תרצ"ז הפסיק ר' כתריאל לשחוט וזמן קצר אחר־כך נבחר החנו הרב שוואַרץ כשוחט.

בשנת תרפ"ה (1925) לערך הסכימה קהילת טרעסיף לבחור לעצמה רב. (לפני כן היתה הקהילה בגליל הרבנות של קהילת טעטש הסמוכה.) הבחירה נפלה על הגאון ר' יואל וועליטשקער־אשכנזי שנולד בעיר סטאניסלוב שבגליציה ביום ד' שבט תרמ"ח (1888) לאביו ר' יצחק. בשנת תר"נ (1890) הובא התינוק בן השנתיים על־ידי אביו לירושלים, שבה התגוררה אמו.

כשבע שנים ישב בירושלים ובה קיבל את ראשית חנוכו, בשנת תרנ"ז (1897), כאשר נפטר בסטאניסלב האדמו"ר ר' אשר אנשיל אשכנזי הותנו של ר' יצחק, חזר הלה מירושלים כדי למלא את מקום חותנו כאדמו"ר מסטאניסלוב. אתו חזר גם הילד יואל בן התשע. בעיר סטאניסלוב למד תורה מפי הגאון הנודע ר' ליבוש הורביץ בעל שו"ת הרי בשמים, שהכתירו בסמיכות. היתר הוראה הוענק לר' יואל גם מידי הגאון מהרש"ם מבערז'אן.

כשהגיע ר' יואל לפרקו נשא את בתו של ר' משה טייטלבוים מטעטש בן הרב ר' אליהו בצלאל בן הייטב־לב, כמה שנים ישב בטעטש ועזר לחותנו־זקנו ברבנות ובניהול הישיבה.

לאחר פטירת ר' אליהו בצלאל טייטלבוים בשנת תרפ"ג נבחר בנו ר' משה למלא את מקומו אך הוא היה איש ידוע חולי ונפטר תוך שנה, בתקופת שהותו של ר' יואל בטעטש השיב לו הגאון ר' מרדכי לייב ווינקלר ממאד: "ידידי ה"ה כבוד האברך החו"ב כש"ת מו"ה יואל ועליטשקער נ"י חתן הגה"צ דק"ק טעטש יצ"ו... בעובדה שישראל קנה מגוי קרקע וזרע וקצר, ונשאל אם מותר לסכך סוכתו מפסולת הגורן... דסתם עכו"ם גזלי ארעתא" (שו"ת לבושי מרדכי, אורח חיים, מהדורא תנינא, ס' קכ"ח ללא תאריך.)

רבים בטעטש הציעו לר' יואל וועליטשקער את כס הרבנות לאחר פטירת חותנו, אך רבו אנשי הקהילה, שהחליטו שאחת הבנות תגשא לרב מוכשר ולהושיבו על כס הרבנות בטעטש (ואמנם כך נעשה ונבחר ר' מאיר גרינוואלד בנו של ר' אברהם יוסף רבה של אונגוואר, שנשא את בת ר' משה טייטלבוים); ואילו ר' יואל וועליטשקער נתמנה לרבה של טרעסיף. התבלט בין רבני מארמארוש בבקיאותו הגדולה

הרב רבי יואל וועליטשקער—אשכנזי בצעירותו

בשני תחומים מסובכים, בדיני גיטין ובדיני ממונות. הגאון מראדומישלא העיד עליו, שבעניני גיטין הוא כמעט "חד בדרא". בגלל חריפותו ובקיאותו בדיני ממונות ובשל התמצאותו בהויות העולם ובמילי דעלמא פנו אליו סוחרים רבים בסכסוכיהם המסחריים המסובכים, ר' יואל וועליטשקער נקרא לשמש ראש בית־דין בדיני תורה רבים מסובכים בכל רחבי המדינה הצ'כוסלובאקית. כשפנה הדיין מחוסט אל הגאון מראדומישלא שישב בקאשוי בשאלה מסובכת, הציע לו: "כבר אין כוחי איתי, נא לשאול את הרב הגאון מטרעסיף וכאשר יורה כן יעשה".

בשנת 1941 כאשר רוב יהודי טרעסיף גורשו לפולין (ראה לקמן), הסתתר ר' יואל ביער טעטש לאחר שנפסקו הגירושים חזר לטרעסיף. כאן קיבל את הידיעה, שאביו נרצח בסטאניסלוב, אך זכה לקבר ישראל, בשנת תש"ד (1944) ביום כ"ה באייר גורש לאושוויץ ועלה על המוקד על קידוש השם. מכל בני משפחתו נותרה בת אחת בלבד, שעלתה לירושלים.

תשובה אחת של ר' יואל וועליטשקער אל ר' יואל כ"ץ מאראד. מחודש אלול תרצ"ז, בענין אחד מתושבי טרעסיף שאשתו נשתטית ומבקש היתר מאה רבנים לשאת אשה אחרת, נדפסה בשו"ת טללי אורות, הנספח לשו"ת מהר"פ שוסבורג, גראסווארדיין תש"ב, היתר ה', עמ' כ"ז.

כיוון שטרעסיף היתה מוקד כלכלי חשוב בישבה על פרשת־דרכים חשובה, צומת מסילת ברזל ושפך נהר הטרסווה, היה המסחר, ביחוד בענף העץ משגשג והפרנסה היתה מצויה בכפר יותר מברוב ישובי הסביבה.

ראש הקהילה במרבית השנים היה ר' שלמה וויזל, חסיד סיגט ובעל מעשים טובים, שהיה בעל נכסים, קרקעות ויערות ועוד. ממכובדי הקהילה היה ר' יחזקאל צימערמאן, חסיד, בעל בית מרזח גדול וסוחר במשקאות. חתנו ר' צבי דאווידוביטש, היה צורבא מדרבנן וחתנו של דאווידוביטש היה ר' פישל גוטסמאן, חסיד בעלז ותלמיד חכם גדול.

ר' משה הרשקוביטש, חסיד ספינקא, בעל בית חשוב ובעל נכסים. חתנו ר' עזרא שטיינמץ יהודי בר־אורין וקצת משכיל. גם אחיו ר' משה ליב שטיינמץ, היה תלמיד חכם ובעל תפילה מעולה. שני האחרונים היו חסידי וויז'ניץ. הוא הדין ר' דוד שמעוביטש, בעל בית הארחה ליד תחנת הרכבת, חסיד וויז'ניץ ובעל מעשים טובים.

מחשובי חסידי וויז'ניץ בטרעסיף היה ר' אברהם רוזנברג, שהיה מוכר בשם "אברהם דער רומענער" — אברהם הרומני, מוצאו היה מהעיר יאסי שברומניה העתיקה. אביו שלח אותו ללמוד תורה בישיבות הונגריה והגיע לעיר חוסט לישיבת רבי עמרם גרינוואלד בעל "ערוגת הבושם". אברהם היה בחור שנון והתבלט בכשרונותיו ולקח אותו לחתן בתו יהודי מטרעסיף בשם משה הרשקוביטש.

ר' אברהם היה חסיד וויז'ניץ נלהב, והרבה לנסוע לבעל "אהבת ישראל". הוא התפלל בהתלהבות עצומה בתפלתו משך תשומת לבם של העומדים מסביבו, ותמיד היתה השמחה שרויה במעונו ובכל מקום בואו השרה שמחה בקרב החסידים. הוא פתח חנות כל־בו בטרעסיף והיה איש מצליח בעסקיו.

אחרי־מלחמת העולם הראשונה נוצר גבול משותף בין רומניה וצ'כיה. ר' אברהם ששלט היטב בשפה הרומנית היו לו מהלכים בין אנשי המכס הרומנים ועי"כ הושיט עזרתו ליהודים שהיה להם ענין עם פקידי המכס. חתנו היה הת"ח המפורסם מטרניווה ר' מאיר פיירוורגר. (ע"ע טרניווה).

רוב יהודי טרעסיף הוציאו את פרנסתם בכבוד, ברב או במעט, חלק התפרנס מענף העץ יהודים עסקו בהשטת עצים על נהר הטיסה עד לתוך הונגריה. בטרעסיף היתה גם מנסרת־עצים הבעל־בית היה ר' גדליה שמשוביטש מבישטינע. כל בעלי החנויות ורוב בעלי המלאכות בענפים השונים היו יהודים.

את היהודים הרשומים לקמן מצאנו בתור חותמים (פרע־נומעראנטן) לכמה ספרים שנדפסו בין שתי מלחמות העולם. אנו מניחים, שרובם ככולם היו ממכובדי הקהילה: ר' אברהם רוזנברג, ר' שלמה רזמוביטש, ר' דוד שמאיוביטש, ר' יעקב איצקוביטש, ר' הערצל רזמיווש, ר' משה אדלר, ר' יצחק רזמיווש, ר' שלמה הרשקוביטש, ר' משה ארינשטיין, ר' שמואל עזרא רזמוביטש, ר' יצחק מאיר אנקסער; ר' מנדל ליב איצקוביטש, ר' פייביש ביסטביצר, ר' יצחק ברקוביטש, ר' יוסף רזמוביטש, ר' מנחם רזמוביטש, ר' נפתלי הערצל וויס, ר' מנחם פולאק.

השואה

קיימת עדות מפורטת של אחד מיוצאי טרעסיף, המתארת את נתיב היסורים שלו בשנת 1941 כשיצאה גזירת האזרחות, שפגעה בעיקר ביהודי קארפאטורוס ומאראמארוש. כיון שנתיב זה היה נתיבם של רבים מיהודי טרעסיף, שרובם לא חזרו מן הגירוש לפולין ונרצחו שם במיתות שונות ומשונות, ליד העיר קאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים — נביא את תמצית העדות של מ. ד. השמורה בארכיון "יד ושם".

במחצית השניה של חודש יולי 1941, כחודש ימים לאחר פרוץ מלחמת גרמניה—ברית־המועצות, הופיעו בביתי שבטרע־סיף שני ז'אנדרמים הונגרים וציוו עלי ועל אשתי, שתוך עשר דקות נהיה מוכנים ללכת אתם. עלינו להכין לעצמנו צידה לדרך לימים אחדים. מדירתי הובלנו, אשתי ואני וילדתנו, לחצר המזכירות הכפרית ושם נשארנו עד הערב. בינתיים הובאו מן הכפר ומן הסביבה הקרובה מאות יהודים, בעיקר נשים, ילדים וזקנים (גברים צעירים היו מעטים, כי אלו גויסו לעבודת כפייה). מחצר זו הועברנו לבנין בית הספר ושם נשארנו ללינת לילה. למחרת שוחררו כמה אנשים ובכללם אשתי והילדה. את האחרים הובילו לתחנת הרכבת, הועלינו על קרונות משא והוסענו ליאסין. כשעה לאחר שהיגענו ליאסין הגיע פקיד מטעם הלשכה לעזרת היהודים מבודאפשט ונפנף בידו טופס של תעודת אזרחות הונגרית והודיע: כל מי שיש בידו תעודה כזו בדיוק ימסור אותה לפקיד. שני יהודים מסרו לו תעודת אזרחות ושוחררו.

מיאסין הועברנו למחנה סגור בגדרות־תיל שהיה פעם מחסן־עצים גדול בשם "זמיר" ליד הגבול הפולני. במגרש זה היו כבר מרוכזים אלפי איש, אנשים נשים וטף. המצב הכללי במחנה זה היה נורא ובפרט בלילות: בכי של תינוקות אנקת זקנים וחולים.

מידי יום הופיעו במחנה 15—20 מכוניות משא צבאיות, הועלו עליהן יהודים והועברו אל מעבר לגבול. אלינו הגיעו

שמועות משמועות שונות, אחת מהן אמרה שמישבים יהודים בבתי איכרים נטושים, שנטשו את בתיהם ועברו לרוסיה; שמועה אחרת סיפרה שרוצחים את היהודים וזורקים את גופותיהם לתוך הדנייסטר.

בערב שבת אחד, בסוף יולי הועלינו גם אנחנו על משאית ועברנו את הגבול. בין הערים הזכורות לי שעברנו אותן: דעלאטין, קולומיאה, בורודנקה, ועוד עיירות קטנות שאינן זכורות לי. בצהרי היום הגענו אל נהר הדנייסטר הגשר היה מפוצץ ומצאנו גשר זמני, קורות־עץ על גבי סירות קטנות. לפנות ערב הגענו לעיירה בשם בורשצ'וב, ראינו נרות שבת בבתי היהודים, המשאיות לא התעכבו בעיירה. בשעות המאוחרות הגיעו למרגלות המצודה של היער קאמניץ־פודולסק, שם הורדנו מהמשאיות והז'אנדרמים ההונגרים שמרו עלינו. בבוקר הוכנסנו לכנסיה שהיתה בקרבת מקום. אחד־אחד הוצאו משם כשז'אנדרמים מכוונים אל לבם רובים מכודנים. פשפשו בכיסים והוציאו כל מה שרצו. לאחר השוד פנה מפקד הז'אנדרמים ליהודים: עכשיו יכולים אתם ללכת קדימה ולרכוש לעצמכם "ארץ" כל מי שיעיז לחזור לכאן יקבל כדור בראש.

קבוצה של יהודים נכנסנו לעיר קאמניץ־פודולסק פגשנו יהודים שברכו אותנו בברכת "גוט שבת" והחלפנו כמה מילים על המצב וכו'. כמעט אצל כל יהודי קאמניץ־פודולסק התאכסנו יהודים מהונגריה. בכל מקום שהלכנו פגשנו יהודים מהונגריה, היהודים המקומיים עזרו ככל שיכלו ליהודים מהונגריה בהושטת מזון ובהמצאת קורת־גג. אלה שנשארו להם חפצים או דברי ערך קנו מצרכי אוכל בכפרי הסביבה. כשבוע ימים לאחר שהגענו לקאמניץ־פודולסק הוקם בה הגיטו שהרעב החל לתת בו את אותותיו עד מהרה. כפי שדובר אז, היו בגיטו קאמניץ־פודולסק כעשרת אלפים יהודים מקומיים וכ־6000 מיהודי הונגריה וכאלפיים מיהודי בסרביה.

אני נתקבלתי לעבודה בקסרקטין של הצבא ההונגרי, עבודות נגרות, צביעה, וציור שלטים. בעבודתי בשביל הצבא ההונגרי הגעתי למקומות רבים ברחבי אוקראינה, כי ציירתי שלטי דרכים בסביבות וויניצה, דונאיוביצה, פרוסקורוב, מוגילב־פודולסק, גייסין ועוד. בכל המקומות הללו פגשתי יהודים מבוהלים. אני התידדתי עם סרג'נט הונגרי. קבלתי מהם מדים והסתובבתי כאחד מהם. הם היו מאד מרוצים מעבודתי. קצין גרמני ביקש מן ההונגרים שבתום עבודתי אצל ההונגרים ישלחו אותי אליו. כי גם הוא זקוק לצייר שלטים. בו במקום רשם את שמו ואת כתובת יחידתו ומסר לי את הפתק, הפתק היה כתוב על צדו השני של נייר צבאי גרמני, רשמי עם סמל המדינה.

ב־29 באוגוסט, כשחזרתי לקאמניץ־פודולסק נודע לי שתוך השבוע האחרון נרצחו שלושה עשר יהודים. החיילים ההונגרים התידדו איתי עד כדי כך שהסתירו אותי בתוך הקסרקטין עד יעבור זעם. אחר כך הסתתרתי שבוע ימים בתוך מכונית צבאית. בינתים נפגשתי עם מהנדס יהודי, שעבד בחיל ההנדסה ההונגרי והלה סיפר לי כיצד בוצע הטבח הגדול בקאמניץ־פודולסק. בעיבורה של העיר קאמניץ־פודולסק היתה חפירת טנקים, לידה חפרו עוד שתי חפירות גדולות לכאן נלקחו היהודים נרצחו ונקברו כאן.

אני התחמקתי מהקסרקטין ההונגרי והלכתי לכיוון העיירה אורינין. כאן פגשתי כמה יהודים, שסיפרו לי שבעיר זו נרצחו כאלפיים מיהודי הונגריה.

לקחתי את פיסת הנייר שקבלתי מהקצין הגרמני ומן העבר השני רשמתי בגרמנית באותיות גוטיות: "אדוני הנכבד מאד, לפי בקשתך הנני שולח לך את המוכ"ז הוא אומן מעולה במקצועו ואני בטוח שעבודתו תפיק רצון ממך". הוספתי חתימה בלתי ניתנת לפיענוח.

מכאן ואילך הסויתי עצמי כאוקראיני ולא דיברתי אלא שפה זו וכמה מילים בגרמנית עילגת. כמה פעמים נקלעתי לידי גרמנים, הונגרים, המיליציות האוקראיניות והפולניות והמסמך שלי עורר בדרך כלל אמון. הכיוון הכללי היה הגבול ההונגרי ובדרכי עברתי את המקומות הבאים: סקאלה, בורשצוב, טלוסט, הורודנקה, קולומיאה, דעלאטין, יירמצ'ה, מיקולוצין טאטארוב. בכל מקום ראיתי את צרות היהודים. ביאבלונץ, העיירה שליד הגבול ההונגרי, נתפסתי על־ידי המיליציה האוקראינית, שאנשיה חשדו במסמך המזוייף נלקחתי למפקדה הגרמנית שעל גבול פולין־הונגריה. הגרמנים אמרו לי שמצדם אין עיכוב שאחצה את הגבול ההונגרי, אך אין בידם להשפיע על ההונגרים, ואמנם שומרי הגבול ההונגרים לא נתנו לי לעבור והוסיפו אזהרה שאם אתפס פעם נוספת ירצחוני נפש, נכנסתי ליער הסמוך ושם פגשתי כמה יהודים מהונגריה, ששכרו מליציסט בעד כסף רב, שהעבירונו את הגבול דרך יער עבות. מכאן הגעתי לבודאפשט. כשסיפרתי ליהודי בודאפשט את סיפורי, מעטים מאד נתנו אימון בסיפור ובמספר.

עד כאן עדותו של מ. ד. שזכה להכנס לגיהנום, לעבור את מדוריו ולצאת ממנו חי. אך חלק ניכר מיהודי טרעסיף היו בין הנרצחים והמומתים בקאמניץ־פודולסק, אורינין, קולומיאה ועוד.

היהודים הנשארים בטרעסיף מגזירת קיץ 1941. מיצו את כוס התרעלה באביב 1944 באסרו־חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) רוכזו היהודים והועברו לגיטו מאטעסאלקא שם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי טרעסיף.

שלמה רוזמאן: ראשי גולת אריאל, חלק א', ברוקלין תשל"ו, עמ' שכ"ד—של"ז.

ר' יואל כ"ץ: שו"ת טללי אורות (נספח לשו"ת מהר"פ שוסבורג) גראסווארדיין תש"ב עמ' כ"ז.

טערעבלא

טערעבלא (ברותנית: Terebla, בהונגרית: Talaborfalu). כפר בנפת טעטש כ־12 ק״מ מצפון לבישטינע. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	1195
1880	116	—
1910	—	2540
1921	—	2502
1930	147	2702
1941	—	2928

במיפקד של שנת 1735 נזכר יהודי בשם איז׳אק, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. הוא נעזר גם במשרת ומשרתת יהודים ובבעלותו היו שני סוסים, ששה שורים, חמש פרות וארבעה עגלים — רכוש ניכר למדי לפי מושגי התקופה. בעל חסותו היה הגראף הנודע מיהאי טלקו. ושילם דמי חכירה 80 פלורין לשנה, סכום גבוה למדי.

למעלה ממאה שנה לא היתה דריסת רגל ליהודים בטערעבלא, שכן במיפקדים הבאים אין אנו נתקלים ביהודים בכפר. גם בשנת 1830, כשכל הסביבה היתה כבר מיושבת יהודים, עדיין אין משום מה יהודים בטערעבלא. אין בידינו מידע על סיבת היעדרם של יהודים מטערעבלא עד לתקופה מאוחרת יחסית, כנראה אמצע המאה ה־19.

כפי שנמסר לנו על־ידי אחד מיוצאי הכפר קיים היה בית־כנסת עתיק מעץ, שהתמוטט מרוב יושנו ונפל, בשנת 1934 נבנה בית־כנסת חדש, אף הוא מעץ, אך מטויח מבפנים, שהיו בו כשמונים מושבים. גם המקוה שוקם מחדש לאחר שהישן כבר לא היה בשימוש.

השוחט היה בא מאיגלא, פעם או פעמיים בשבוע (בשנים האחרונות היה בא השוחט מבישטינע) הקהילה השתייכה לגליל טעטש, אך גם לבישטינע היתה השפעה על יהודי טערעבלא. רוב היהודים היו חסידי ספינקא. היו גם חסידי וויז׳ניץ וסיגט.

בעלי הבתים הנכבדים שצעדו בראש הקהילה היו בדרך כלל ר׳ מרדכי יודקוביטש, ר׳ הירש זעליקוביטש, ר׳ חיים משה (זיידא) שאיוביטש, שהיה גם גבאי של החברה קדישא. בכפר היה חדר עם מלמד, אך הבנים הגדולים למדו בבישטינע. המלמד לא היה בדרך כלל בן־הכפר אלא יהודי מכפר סמוך. במועצה הכפרית היתה תמיד נציגות ליהודים. בשנים קדומות היה גם שופט יהודי, אך בשנים האחרונות התנגדו לכך הגויים.

יהודי טערעבלא התפרנסו מהחזקת חנויות. בכפר היו חמש חנויות, כולן בבעלות יהודית. בעלי מטעים של תפוחים, סוחרי בהמות ובעלי קרקעות. בעלי מלאכה וביניהם שני נגרים, שני נפחים, שני חייטים, שלושה סנדלרים, שני בעלי עגלות. מוביל הדואר היה גם כן יהודי.

בקיץ של 1941 גורשו לפולין כמעט כל יהודי הכפר. רק שתי משפחות, שראשיהן היו במחנות העבודה הושארו במקומן. מן המגורשים עלה בידי משפחה אחת, אחר הרפתקאות מסמרות שיער, לחזור מן הגירוש. בשנת 1944, בסוף אפריל, הובלו השרידים לגיטו מאטע־סאלקא ומשם גורשו לאושוויץ. שני יהודים, חיים משה (הוא שחזר מן הגירוש ב־1941) ולייב לייבוביטש, הסתתרו ארבעה שבועות ביערות, אך הגויים הסגירום לשלטונות והוכנסו לגיטו מאטע־סאלקא.

היום כבר אין יהודים בטערעבלא. היהודי האחרון, עבר לחוסט.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי טערעבלא.

טרנווה

טרנווה (ברותנית: Trnovo nad Teresvon, בהונגרית: Kökényes). כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף), על קו מסילת הברזל טרעסיף — קניגספלד. כ־40 ק"מ ממזרח לחוסט. מחשובי הישובים של ה"דיבעוועך ריקא".

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	19	—
1830	113	1185
1880	475	—
1910	—	3093
1920	—	3497
1930	917	4104
1941	914	4590

ראשיתו של הישוב היהודי

בכל ארבעת מיפקדי היהודים שנערכו בהונגריה במרוצת המאה ה־יח אנו מוצאים יהודים בטרנווה. במיפקד הראשון של שנת 1728 התגוררו בטרנווה היהודים יעקב אפרים ובנו הערש. הם שכרו את הארינדה מאת האציל הידוע יוסף בטלן ושילמו 8 פלורין לשנה דמי חכירה; במיפקד השני שנערך בשנת 1735 נרשם יהודי בשם יעקב (אין אנו יודעים אם הוא זהה ליעקב אפרים מן המיפקד הראשון או שמדובר ביהודי אחר), בעל לאשה ואב לחמשה ילדים. בבעלותו סוס ושתי פרות ושילם 14 פלורין לשנה דמי חכירה. אף הוא בחסות האציל יוסף בטלן; במיפקד השלישי משנת 1746 נרשמו בטרנווה שני יהודים (שמותיהם לא נוקבו) ולהם שתי נשים, שלושה ילדים ומשרת. הם חויבו לשלם 16 פלורין לשנה.

במיפקד הרביעי, שנערך כעבור 22 שנה, בשנת 1768, מאוכלס כבר הכפר טרנווה בשבע משפחות, הכוללות 19 נפש. קרוב לוודאי שהיה בהן מספר מספיק כדי להרכיב מנין קבוע פחות או יותר (אולי בצירוף אורח או שנים שהיו מזדמנים לכפר לעתים). רשימת השמות של מיפקד 1768: הערשקו יעקב (משפחתו מנתה 5 נפשות), שילם 30 פלורין דמי חכירה שנתיים. היה זה ללא ספק יהודי אמיד למדי לפי מושגי התקופה; מושקו לייבוביטש (4 נפשות), שילם 23,24 פלורין, טוביאש מיהאי (3 נפשות), זאבל לייבוביטש (3 נפשות), מיהאי [כנראה מיכאל] שמילוביטש (בודד), יעקב אייזילוביטש [אולי צ"ל: אייזיקוביטש] (2 נפשות), יעקב זעליג (בודד). חמשה היהודים האחרונים שילמו 12 פלורין לשנה כל אחד.

זהו מספר מרשים של יהודים בישוב קטן, שאין לו דוגמה כמעט בכל מארמארוש הצ'כית. אין אנו יודעים אם כל היהודים הללו המשיכו להתגורר בטרנווה או, דבר המתקבל יותר על הדעת, שחלקם לפחות עקרו מן הכפר וחיפשו את מזלם במקומות אחרים בהונגריה, שבהם היתה להם הזדמנות טובה יותר לפתח את כשרונם המסחרי ולהגיע להישגים כלכליים. שכן ידוע, שחלק ניכר ממהגרי גליציה החל מן המאה ה־יח ועד סוף המאה ה־יט (ולמעשה גם במאה העשרים) לא שהו במארמארוש אלא תקופה קצרה בלבד והיא שמשה להם מעבר למחוזותיה הפנימיים של הונגריה.

לאחרונה הגיע לידינו בצילום מכתב־יד השמור בארכיון הלאומי ההונגרי בבודאפשט מיפקד מפורט של כל יהודי מארמארוש בשנים 32—1830, הכולל אלפי שמות. ממיפקד זה, שלא יסולא בפז, אנו למדים, את שמותיהם של אבות יהודי טרניווה ומניחי היסוד לקהילה היהודית. במיפקד רשומים שמותיהם של 25 בתי־אב יהודים משלמי מסים והיטלים, בפירוט הרכב משפחותיהם, נשים, בנים ובנות, משרתים ומשרתות. בסך־הכל 106 נפשות. (כזכור, במיפקד ממקור אחר שצוין לעיל במדור "האוכלוסייה", נרשמו בטרנווה 113 נפש. נראה שבית־אב אחד בן 7 נפשות לא חוייב לשלם מסים מסיבה כלשהו ולפיכך לא נרשם במיפקד שלפנינו, שנערך אך ורק לצרכי מסים והיטלים ולא מתוך חיבתן של היהודים לפני השלטון האוסטרו־הונגרי).

והרי רשימת ראשי המשפחות בטרנווה בשנת 1830: אברהם מושקו (4 נפשות), מושקו אברהם (7), לייזר אברהם (6), מארקו פרוימוביטש (6), בערקו גאנז (5), לייזר אילוביטש (3), גדליה וויזל (3), שמיל [שמואל] מארקוביטש (4), אייזיק הרשקוביטש (2), בערקו אברהם (5), מושקו יאנקל (3), מעכל יאנקל (3), נחמן אברהם (4), הערש איצקוביטש (4), בערקו אברהמוביטש (3), לייבא שלומוביטש (4), טעוולא [טוביה] שמעונוביטש (3), אייזיק "יהודי" Zsidó (4), נחמן Szoffel [=סופר?] (6), אברהם אייזיק (5), אברהם רוזנבוים (4), גדליה פרוימוביטש (5), ברוך לייב פרוימוביטש (6), משה שטיינמץ (4), מעכל הרשקוביטש (3).

—

עיון קל ברשימה מבליט מיד את העובדה, שיהודי טרנווה בשנת 1830 היו ברובם אנשים צעירים בראשית דרכם. שכן ההרכב המשפחתי של חמש עשרה משפחות היה זוג נשוי הורים לילד אחד או לשני ילדים; לשמונה משפחות היו שלושה או ארבעה ילדים. ורק למשפחה אחת היו חמשה ילדים ולמשפחה אחת לא היה אף ילד. וכיון שאין להעלות על הדעת הגבלת הילודה בין יהודי מארמארוש בתקופה זו — ובעצם לא היתה קיימת בשום תקופה עד השואה — אין איפוא ספק בדבר, שזו המסקנה הנכונה לגבי האוכלוסייה היהודית בטרנווה בשנת 1830.

ואשר לשמותיהם של יהודי טרנווה במיפקד 1830 אני למדים שרק לארבעה ראשי משפחה היו שמות משפחה מובהקים (גאנז, וויזל, רוזנבוים, שטיינמץ), שהיו נפוצים מאד בין יהודי מארמארוש בדורות הבאים. לתשעה ראשי

אב לא היו שמות משפחה כלל אלא שני שמות פרטיים, שציינו כנראה את שמו ואת שם האב (כגון אברהם מושקו, נחמן אברהם וכדומה); עשרה ראשי אב נרשמו במיפקד בשמות משפחה שאף הם גזורים משמות פרטיים בצירוף הסיומת הסלאבית — ביטש (פרוימוביטש, מארקוביטש וכדומה), שעדיין לא השתרש כשם משפחה מובהק, אלא יותר ככינוי לצאצאיהם של אנשים בשמות הללו. יהודי אחד נרשם בשם אייזיק בלבד והודבקה לו המלה "יהודי" כתחליף לשם משפחה וליהודי אחר, ששמו היה נחמן הודבק שם משפחה הבא כנראה לציין את משלח ידו כסופר. עלינו לזכור שהחוק המחייב יהודים בבחירת שם משפחה היה בתוקף בממלכה האוסטרו־הונגרית זה 50 שנה, על־פי צו הקיסר יוזף ה־2 משנת 1780. אך במחוזות נדחים כגון מארמארוש לא הקפידו על כך הקפדה יתירה, כפי שמסתבר גם ממיפקד זה.

אין לנו שמץ של מושג מי היו יהודים אלה שנרשמו במיפקד זה, מה היה מטענם הרוחני בתורה, במדות, בחסידות וביראת שמים. אין לצפות ממיפקד שנערך בידי פקידי רשות, שיגלו את אזנינו בתחום זה. אך מותר לנו, כמדומה, לשער ולהניח במידה רבה של וודאות, שהיו ביניהם גם תלמידי חכמים ובני תורה, חסידים ויראי אלקים ורובם ככולם עמלו וודאי על פרנסתם במסירות, בהגינות וביושר.

הקהילה, מוסדותיה ואישיה

דבר הלמד מעניינו, שישוב יהודי המונה 106 נפש (או 113 כנאמר במקור המקביל), יש בכוחו להרכיב קהילה יהודית על כל מוסדותיה ההכרחיים לחיים קהילתיים ודתיים. אין ספק שבשנת 1830 היו כבר בטרנווה לפחות המוסדות הבאים: מקום תפילה קבוע, מקוה טהרה, חדר (או כמה חדרי) לימוד לתינוקות של בית רבן, חלקה מיוחדת לבית־עלמין. קרוב לוודאי, שבנוסף למוסדות הנזכרים, פעלה בטרנווה גם מסגרת כלשהי של חיי קהילה מסודרים, חברות לימוד למבוגרים, חברה קדישא וכיוצא באלה. אך אין בידינו שום מידע על אפיים והקיפם של המוסדות הקהילתיים ומי מבין האנשים ששמותיהם פורטו לעיל עמדו בראש המוסדות השונים. ייתכן, שבין המפורטים למעלה היה גם שוחט, מורה הוראה, מגיד שיעור.

על קהילת טרנווה בחמישים השנים שלפני השואה קיימת תעודה רבת ערך, שהשאיר אחריו ר' מנחם הכהן אדלר, שהיה מנכבדי הקהילה ועמד בראש התלמוד תורה עד לעלייתו ארצה בשנת 1935. במחברת כתובה בכתב־ידו של ר' מנחם אדלר, המכילה 72 עמוד ולא הספיק להביא לידי סיום, השכיל לתת תיאור נפלא של חיי היהודים בטרנווה מסוף המאה ה־יט ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם השלכות אחדות עד לאמצע המאה ה־יט, כפי שקלט מפי זקני הישוב. עינו של ר' מנחם אדלר חדה, דעתו רחבה וסגנונו ערב ודשן, לשון חכמים של תלמיד חכם ומשכיל, היודע להבחין בין עיקר לטפל, ואשר חושו ההיסטורי עומד לו "לברר הדברים הראוים להכתב בספר". שכן יודע ומכיר ר' מנחם אדלר ש"דבר גדול וחשוב מאד לכתוב זכרונות מימי קדם". בדפים הבאים נביא מובאות ארוכות מתוך חיבורו של ר' מנחם אדלר בלשונן ובסגנונן, פרט לכמה תיקוני לשון קלים.

בפרק על פרנסת היהודים בטרנווה (בלשונו: טרנובו) כותב ר' מנחם אדלר בין השאר:

טרנובו היו בה לערך מאתיים משפחות של יהודים. ואף על פי שבכלל לא היו הרבה תושבים בה, היו היהודים בה יותר מבשאר הישובים... סיבת ריבוי האוכלוסיה היהודית בטרנובו יותר מבדיבובה היא לפי דעתי בזה: כי בדיבובה היתה פרנסת היהודים ברובם על ידי יבוא הסחורות למקום, מה שהיה צורך לאוכלוסיה המקומית, וזה היה רק כדי לפרנס את סכום היהודים במספר הנ"ל, וההתחרות של העוסקים בכך היתה גדולה. אבל טרנובו שהיה ישוב עני בכלל, ועיקר הפרנסה של היהודים היה מן החוץ, היינו שהפרנסה המקומית היתה מצומצמת מאד, חיפשו הרבה מהם מקורות פרנסה מן החוץ. ובכן הקימו הרבה תעשיית ציצית, שתוצרתה נשלחה מטערניווע לכל גלילות הונגריה, גליציה, בוקובינא ואף לאמעריקא, והתפרנסו על־ידה הרבה משפחות. גם היו בה מלמדים הרבה, ששני שלישים מהם השכירו עצמם לעיירות אחרות והשכר שלהם הובא לטרנובו. ולצערנו היו גם הרבה עניים ורוכלים קטנים שהביאו גם כן מחייתם מן החוץ. ההתחרות היתה גם כן קטנה מאד, כי בפרנסה מחוץ אי אפשר לפגוע אחד בחבירו. ועל ידי העניות למדו עצמם להסתפק במועט ולא עזבו את טרנובו להגר למקומות אחרים, כי הרב והקהילה עם מוסדותיה היו חביבים על יושביהם ולא עזבו אותם רק בהכרח גדול. גם היה בטרנובו יותר שלום בין איש לחבירו יותר משאר המקומות ובהנהגת הקהילה היה שורר גם כן אחדות במדה מספקת. וכל הדברים האלה הועילו לגידול הישוב היהודי.

בין מאתיים המשפחות שהיו בטרנובו היו רק ג' או ד' עשירים בערך המחוז הזה. הא' ר' נתנאל פוקס היו לו נחלאות הרבה וגם כסף מזומן למתן הלוואות. בשנת תר"ע [1910] בערך העמיד בנק להלוואות בטרנובו, בשותפות עם בניו ועם אחרים. עוד היו בטרנובו כעשרים בעלי בתים עשירים קצת. גם היו בה עובדי אדמה, הרבה סוחרי בהמות וסוחרי פירות ובערך חמשה עשר בעלי חנויות קטנות ואיזה מהם קצת גדולות בערך. היו בה גם קצבים הרבה ובהרבה עונות בשנה הספיקו בשר הרבה לעיירות גדולות כמו לבוד־פסט ולפראג. בעלי עגלות היו גם כן בה תריסר א'.

תעשייה אחת מיוחדת היתה לה לטרנובו, היא עשיית ציצית בעבודת יד. הראשון שהתחיל להספיק גם לגלילות רחוקות ולמדינות אחרות היה לפי ידיעתי ר' יעקב אברהם איינהורן, והתפרנסו בטרנובו איזה עשרות משפחות מזה. והציציות מטרנובו היתה חשיבותם מרובה להחרדים בישראל בכל מדינות העולם, כי כולם נעשו בעבודת יד, גם הטויה שלהם היה לשם ציצית, ולא כמו אלה שהיו באיזה מקומות בפולין שהטויה היתה לא לשמה ורק השזירה נעשתה לשם ציצית, אבל בטרנובו היה הכל לשמה. והתעסקו בזה אנשים יראי ה' חסידים ואנשי מעשה. והשם "טערניווער ציצית" מוזכר עד היום לשבח. במשך הזמן התרבה עסק הציצית ובא גם לישוב ווילחוביץ שהוא מול טרנובו בצד המערבי של נהר ריקא... ואחר כך עסקו בתעשיית ציצית גם בישוב נרסניצא, נאבוס־ליצא, גאניטש, פודפלעשא...

גם היו בטרנובו כמה מפעלי בורסקאות קטנים לעיבוד עורות לנעלים שנועלים האיכרים הרותנים... הנקראות "פורטלות". והעוסקים בעסק זה הרוויחו גם כן כהוגן.

היתה עוד איזו תעשייה קטנה בטרנובו שהעמידה הממשלה ללמד לילדי האוכלוסיה הכללית עשיית כלים מן ערבי נחל המרובים אשר שמה. ואחר מלחמת העולם הראשונה עברה תעשייה זו לרשות היהודים על ידי הז'וינט. וגם הקים הז'וינט על ידי העסקן הגדול איש תבונות ר' אברהם קראקויער בית חרושת למברשות ללמד לבני ישראל עבודות פרודוקטיביות. ובאמת התלמדו הרבה צעירים מלאכות אלה. אבל בתי חרושת אלה לא יכלו לעמוד הרבה זמן כי ההוצאות עלו הרבה יותר על ההכנסה.

בני טרנווה מתפרנסים מיגיע כפיהם במלאכת קליעת סלים — התמונה משנת 1928

גם אנכי כותב הטורים האלה העמדתי איזה תעשייה קטנה, היא בית מלאכה לסריגה, אשר מתחילה לא ידעו מזאת המלאכה במחוזנו. רק דודתי, האשה בראנה ע"ה, למדה זאת. ואחר כך התחלתי בשנת תר"ע בעבודה זאת בעבודה עצמית עם בני ביתי ואחר כך גם עם פועלים, עד שהיתה למקור פרנסה הוגן. ואחר כך עסקו משפחות יחידות גם בישובים אחרים במחוזנו באומנות זאת. ואנכי עם בני ביתי יחיו בעלותנו לארץ ישראל בעזהי"ת הבאנו מעט מכונות לכאן והרבה מבניי עוסקים גם פה בארץ ישראל. הקימו מפעלי סריגה לדוגמא.

בטרנובו היו בערך ארבעים אנשים שפרנסתם היתה על המלמדות. שני שליש מהם השכירו את עצמם בישובים אחרים ושליש היו שכירים בטרנובו. רוב המלמדים היו גם בעלי בתים ובעלי נחלה ושכר הלימוד שהיו מקבלים היה רק לתוספת ריוח. אבל הרבה מהם היה עיקר פרנסתם המלמדות וחיו בדוחק רב.

עוד היו בטרנובו בערך עשרים או שלושים משפחות שפרנסתם היתה על רוכלות וממה שהאנשים היו מחזרים בעיירות; גם מקבלים נדבות ומתפרנסים על זה. אבל כל אנשי הישוב היו אנשים תמימים וישרים... וזאת לדעת כי רוב המספרים שכתבתי בפרק זה וכן מה שבדעתי לכתוב בפרקים הבאים הם לפי אומדנא מה שהיה בדור שלנו. אבל מספר התושבים ועניניהם מדורות הקודמים אין בידי לכתוב, כי לא ידענום על בוריין.

בפרק זה מעלה ר' מנחם אדלר זכרונות על אישים שונים בקהילת טרנווה, "ממה שידעתי או שמעתי מהם מזמן בואי לטרנובו בשנת תרס"ז [1907] ואילך":

מטרנובו נסע לארץ ישראל תלמיד חכם אחד זקן וחשוב ר' אברהם גרינברגר, כמדומני שהיה זה בערך בשנת תרס"ג [1903], והיה בארץ ישראל מן הממונים על קופת רמבעה"נ לכולל וויז'ניץ. ר' אברהם גרינברגר היה אחיו של זקיני ר' יעקב ז"ל וכל הצדיקים שבדורו כבדו אותו מאד כי היה תלמיד חכם גדול ועוסק בעניני צבור לשם שמים.

ממשפחות הראשונות שישבו בטרנובו היא לפי האומדנא משפחת איינהורן, שהיא היתה המשפחה הגדולה ביותר בטרנובו. הקודמים בהם ששמעתי עליהם היה ר' מאיר והיו לו כמה בנים: ר' וואלף, ר' שמואל, ר' אברהם שלמה ור' אנשיל. עוד היה בטרנובו ר' מענדיל איינהורן שהיו לו גם כן כמה בנים. עוד היה זקן אחד שגם אנכי הכותב הכרתי אותו, הוא ר' לייב איינהורן, אביו של ר' אפרים מנחם וחתנו של ר' שאול יהודה גנץ. משפחות איינהורן היו בני דודים שאת שם אביהם שכחתי ומהם יצאו הרבה בני איינהורן בטרנובו וסביבתה.

עוד היתה משפחה שטיינמץ בטרנובו שמוצאה מבני ר' אברהם ברוך שטיינמץ מדיבובה. ועוד היה בטרנובו ר' ברוך ליב ציג והיו לו בנים חשובים חסידים ויראי ה'. ר' ברוך ליב היה גם כן בר אוריין ואדם חשוב אבל ראש משפחת שטיינמץ היה במעלה יותר גדולה מר' ברוך ליב ציג. תמיד היתה מחלוקת ביניהם בשביל עניני תפילה ושליחות צבור. פעם אחת אמר ר' ברוך ליב למתנגדו: איך אתה יכול לחשוב שאתה יותר חשוב ממני, הלא יכולים לראות איך הם בניי ואיך המה בניך. השיב לו יריבו: זהו גם כן בשביל כך שאני חושב תמיד עליך ואתה חושב תמיד עלי...

עוד היה בטרנובו אחד חסיד ר' ישראל וויזל הלוי, שהיה גם בעל נכסים ופרנסה. והיה מתייחס לבעל טורי זהב. היו לו בטרנובו שלושה בנים: ר' יחזקאל אברהם, ר' צבי מאיר ור' אלטר ע"ה. ר' יחזקאל אברהם היה צדיק גדול וחסיד מפורסם, נודע בשער לתהילה והיה גם מורה הוראה בטרנובו. אחיו ר' צבי מאיר ור' אלטר היו בעלי בתים חשובים חסידים ויראי ה'.

על ר' יחזקאל אברהם מספרים אגדות הרבה על חסידותו הנפלאה ודרכי עבודתו ותפילתו במסירות נפש ממש כדרכי תלמידי הבעש"ט הקדוש. והיו באים הרבה חסידים מן הסביבה אוהביו וידידיו ללמוד דרכי עבודתו ביראת ה'. הוא נפטר בחצי ימיו והשאיר אחריו בנים, אחד מהם ר' שלמה אליעזר שהיה אחר כך הרב מטרנובו. דרכי עבודתו וחסידותו של הרב מטרנובו היו כמעט כמו אביו ז"ל.

ומעניין הדבר שגם הרותנים האיכרים היו מבינים ומכירים את עובדי ה' באמת, ואמרו על ר' יחזקאל אברהם כי הוא איש קדוש. היו איכרים ערלים שהיו רועים את צאנם בהרים רחוק קצת מן הישוב, וכאשר התפלל ר' יחזקאל אברהם ז"ל היו שומעים את קולו בברכת קריאת שמע עד למרחוק והערלים הרועים עמדו עם צאנם והאזינו לקול ברכותיו. ומפני שהם לא היה להם שעון כיוונו את השעה הצריכה להם להנהיג הצאן ולהשקותם לפי זמן שמיעת ברכותיו של ר' יחזקאל אברהם ז"ל. בין תלמידיו האברכים שלמדו אצלו היה אחד שהתפלל גם כן בהתלהבות ובקול, וכעין זה שמעתי מדודתי יוכבד ע"ה אשתו של ר' צבי מאיר אחיו של ר'

יחזקאל אברהם ז״ל... ששמעה מערל אחד שסיפר לשאר הערלים שישבו אתו בבית המזיגה, מן הרבין הגדול שב־ וויז׳ניץ, הרבי ר׳ מענדל זי״ע. בזמן ההוא נסעו הרבה מן החסידים שבטרנובו לראש השנה לוויז׳ניץ עם עגלות סוסים. והערל הזה היו לו סוסים טובים והשכיר עצמו לפעמים עם עגלתו וסוסיו לנסוע עם החסידים לוויז׳ניץ ושם המתין להם עד אחר ראש השנה ליסע עמהם בחזרה. הערל הזה היה דרכו שבימי ראש השנה בשעות התפילה עמד בחצר בית המדרש הגדול של רבינו זיע״א אצל הכותל המזרחי שמצד חוץ, ושם היה מטה אזנו אל הקיר כדי לשמוע את תפילת הרבין. ועמד שם כמה שעות כמו דבוק אל הקיר. וסיפר הערל הזה לידידיו מגודל קדושת תפילת הרבין, אשר הקול הזה היוצא ממנו הוא קדוש ונורא מאד. והקול הולך ישר אל שוכן השמים. כשהיו מגיעים ימי הקיץ היה שואל את היהודים מתי יגיע הזמן שנוסעים היהודים על החג לוויז׳ניץ ומבקש מן החסידים שישכרו אותו לנסוע עמהם לוויז׳ניץ.

ר׳ יחזקאל אברהם ז״ל היה נוסע לוויז׳ניץ להה״צ ר׳ מענדילי זי״ע ושם למד דרכי חסידותו הנפלאה. אבל גם לשאר צדיקי הדור נסע לפעמים וכולם החשיבוהו מאד. אבל על ידי אהבתו הגדולה לרבו מוויז׳ניץ נסע אליו גם בימי חוליו. ויהי בימי הפסח של סוף ימיו היה גם כן בוויז׳ניץ ואז גברה מחלתו ונפל שם למשכב וביום איסרו חג של פסח עלתה נשמתו השמימה ונגנז שמה [בוויז׳ניץ].

בנו ר׳ שלמה אליעזר ז״ל נשאר יתום קטן וגדלוהו דודו ביכולתו לשרת את העדה רק בעניני הוראה, ועל זה נתקבל. ובאמת בעניני הוראת איסור והיתר היה כוחו גדול כאחד הגדולים. אבל להנהיג את הקהל צריכים לאב״ד חזק ותקיף כדי שהתקיפים מן הקהל ייראו ממנו ויכנעו למשמעתו. ועל כן הסכים גם הוא לקבל הרב ר׳ חיים מאיר שליט״א לאב״ד לכל המחוז. ומה שהיו קוראים לו רב מטרנובו, כך היו נוהגים לקרוא גם לדיין או מורה צדק בעדתו אף על פי שלא נתקבל לאב״ד. וכן היה בהה״ג ר׳ יהודה יואל [דייטש] ז״ל מגאניטש שהיה גאון גדול ומפורסם, אבל לא נתקבל רק לדומ״ץ וכן חתם עצמו תמיד והיה נקרא גם כן הרב מגאניטש מטעם הנ״ל.

ר׳ צבי מאיר [וויזל] הנ״ל נפטר גם כן בחצי ימיו ולא הניח זרע אחריו. אשתו יוכבד קיבלה חליצה מאחיו ר׳ אלטר ונישאה אחר כך לר׳ ברוך סג״ל והיא האריכה ימים בערך שבעים שנה ונפטרה גם כן בלי זרע בשנת תרפ״ג י״ג סיון. היו לה נכסים וחילקה אותם בחייה לקרוביה ואוהביה. ולי הכותב נתנה את ביתה עם הגן הסמוך להבית, וביקשה ממני שאלמד עבורה משניות ולומר קדיש. כשנסעתי לארץ ישראל מכרתי את הבית הזה עם הגן והיה זה לי לסיוע בהוצאות הנסיעה לארץ ישראל.

ר׳ אלטר וויזל (שמו מלידה היה דוד שלמה), הבן השלישי של ר׳ ישראל וויזל, האריך ימים יותר מאחיו והגיע לימי שיבה. היה לו בן אחד והרבה בנות. היה הרבה שנים השופט

ר׳ צבי מאיר ואשתו יוכבד ע״ה והם השיאוהו עם בת נגיד אחד מיישוב מאסיעף מחוז ווישא, שמו היה ר׳ יצחק קינד ע״ה. הוא היה עשיר גדול חסיד ומוקיר רבנן. וישב אצלו הרבה שנים סמוך על שולחנו ועסק בתורה ועבודת ה׳. ואחר כך בהשתדלות חותנו קבלוהו קהל טרנובו לרב מו״צ עם שכר קבוע. אבל לא כמו שרצו איזה בעלי מחלוקת לומר כי הוא היה אב״ד דטרנובו. ומה שאחר זמן נתקבל הרב ר׳ חיים מאיר שליט״א לאב״ד דווילחוביץ וכל הסביבה וטרנובו גם כן בכלל זה, היה בזה איזה ענין שלא כהוגן נגד הרב מטרנובו. כי אדרבה הדבר הזה היה בהסכמת הרב מטרנובו שהיה איש צדיק וחסיד גדול, וידע בעצמו שאין הקטן במועצת הכפר הכללית של טרנובו. המנהג היה כמעט בכל היישובים שבמחוזות מאראמארוש, שראש הכפר היה נקרא שופט העדה, והוא היה מן האזרחים הערלים, וסגנו היה נקרא השופט הקטן והיה מן האזרחים הישראלים. ור׳ אלטר הנ״ל עמד במשרתו זאת עד יום מותו, שנפטר ביום ה׳ ניסן, כמדומה לי בערך בשנת תרע״ב [1912].

בהנהלת הקהילה היה הוא כמעט בכל זמן מן ראשי וטובי הקהל. דבריו מקובלים על הקהילה כי היה ירא ה׳ ודובר אמת.

ואם לפעמים עמדו איזה מורדים ועברו על תקנת הקהל היה הוא עומד כנגדם ומרעים עליהם בקול כמו שאגת אריה עד

ר' מנחם מנדל ציק עם משפחתו — טרנווה 1928

שהיו המורדים והמסרבים נרתעים ממנו ונכנעים להנהגת הקהל ושבים למשמעתם, כי היו דבריו יוצאים מן הלב.
מן ראשי וחשובי הקהל היה ר' מתתיהו ווייגשטוק, תלמיד חכם גדול, בעל בית וסוחר הגון. היה אוהב לדבר לפעמים בלשון הלצה... היה מגליל אויהעלי ותלמיד הה"ג מסיגט בעל ספר ייטב לב. ונשא את האשה בראנא בת ר' אברהם גרינברגר מטרנובו, שנסע לארץ ישראל. הוא גר כל ימיו בטרנובו ואף על פי שהיה בעל בית וטרוד בעסקיו, עסק הרבה בתורה ובפרט לעת זקנותו. הוא היה נוסע להה"צ מסיגט, אבל לפעמים היה נוסע גם לרביגו מוויז'ניץ. והיה איש חשוב בכל מקום ועל דבריו סמכו הרבה בכמה ענינים, כי היה איש ישר ונאמן. בטרנובו היו עוד חסידי סיגט, בערך חמשה עשר אנשים או עשרים, לפעמים היו ביניהם שנטו דעתם למחלוקת בקהל, אבל ר' מתתיהו אהב את השלום והשקיט בין הדיעות השונות.

מן הזקנים שהיו בטרנובו כשבאתי לשם היה עוד תלמיד חכם אחד שנקרא ר' אלטר משה ארי' גרינברגר. הוא היה בן אחותם של זקני ר' יעקב ואחיו ר' אברהם גרינברגר. ר' אלטר זה למד בבחרותו בישיבת ר' חיים צבי מאנהיימר מאונגוואר. הוא עסק בטרנובו במלמדות, אבל היה גם בעל בית עם קצת נכסים. בנים לא היו לו רק בנות והשיא אותם לבעלי תורה.

ר' אלטר זה היה הבעל הקורא התמידי בבית המדרש של טרנובו וגם היה ש"צ בימים הנוראים. והיה אהוב על הבריות בתפילתו ובדרכיו. אחר פטירתו היה הבעל קורא התמידי ר' יואל יונגר, היה גם כן לפעמים מלמד. וגם ר' שאול ליב גאנץ היה בעל קורא טוב ודייקן גדול והיה תלמיד חכם גדול ועסק בעשיית ציצית. הוא היה בנו של ר' מענדל הערש מדיבובה.

השו"ב שהיה בזמן ההוא היה ר' מאיר שו"ב, איש חסיד גדול מדותיו הטובות היו להפליא. היה דואג לעניים ונותן להם אכסניא בביתו. אשתו חיה לאנה היתה הולכת תמיד לקבץ נדבות וכיתתה רגליה מעיר לעיר ומכפר לכפר לקבץ עבור עניים. ובעלה ר' מאיר שו"ב סבל הרבה מזה והוא לא מנע מאשתו מעשות צדקה.

לר' מאיר שו"ב היה בן אחד, ר' משה, תלמיד חכם גדול. ובנותיו של ר' מאיר היו נשואות לבני תורה ויראי ה'. אחד מהם היה ר' אברהם דוד פערל, תלמיד חכם גדול ובעל הוראה ורוב ימיו היה מלמד. חתנו היה האדמו"ר רבי יחזקאל מרדכי ויזל זצ"ל האדמו"ר מפולין קובילעצקי.

המלמדים הרבים שהיו בטרנובו היו כמעט כולם תלמידי חכמים מופלגים ורובם היו בעלי בתים עם נכסים ושכר הלימוד שהיו מקבלים היתה תוספת שכר להרווחת הבית. מלמד אחד ר' ליבר גוטמאן היה בעל שפע בפרנסה. שנים רבות היה מלמד בבית הה"צ ר' ישראל זי"ע בוויז'ניץ ולמד עם בניו, שהיו אחר כך רבנים גדולים.

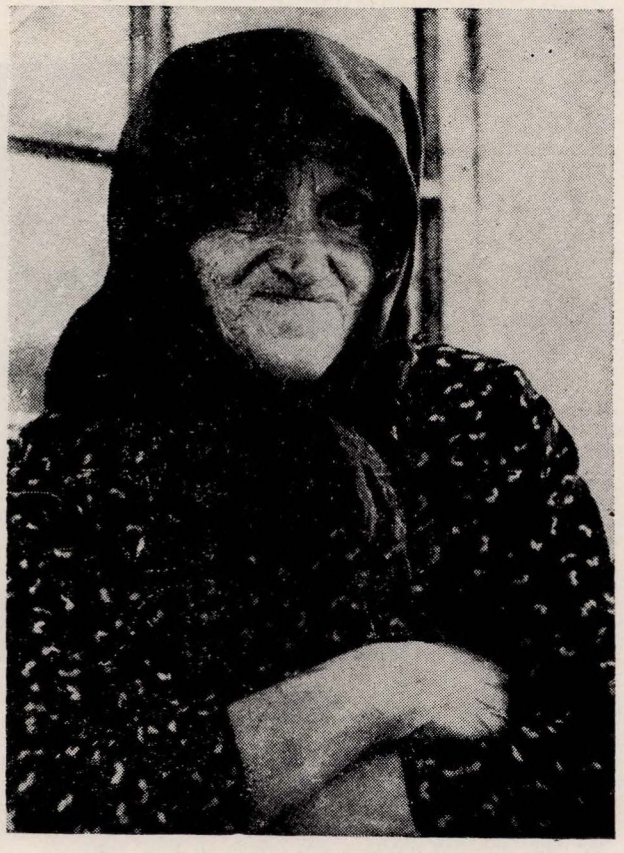
ר' חיים הכהן היה גם כן מלמד טוב. הוא היה בן ר' צבי הירש אדלר שהיה אחיו של זקני ר' נחמן ור' בערל מקראנס־נאשורע. ר' חיים היה הרבה שנים מלמד בבית הה"צ מקרעטשנוב עם בניו.

היו הרבה מלמדים בטרנובו שמתחילה עסקו במלמדות ואחר כך הוטב מצב פרנסתם על ידי עסק אחר ועזבו את המלמדות

ר' גדליה שטיינמץ ומשפחתו — 1941

והיו לבעלי בתים אמידים. כן היה עם ר' יוסף דייטש, שהיה תלמיד חכם מופלג ואחיו של הה"ג ר' יהודה יואל הרב מגאניטש ע"ה. ר' יוסף זה נשא אשה בטרנובו, את בת ר' זוסיא קסירר, בעל פרנסה בשפע מחנות ובית מזיגה. וכדרך כל בעלי היכולת בטרנובו לקח גם הוא עבור בתו בחור מופלג בתורה. ואברך כזה היתה פרנסתו מובטחת על־ידי מלמדות. וכך היה ר' יוסף דייטש מלמד הרבה זמן. ואחר כך נכנס לשותפות בעסק חותנו ולאחר מותו של ר' זוסיא היה כל העסק לר' יוסף והיה נחשב בין בעלי הבתים האמידים בטרנובו.

מ' רחל לאה אשת ר' שאול יהודה גנץ ז"ל

מלבד גדולתו בלימוד התורה היה ר' יוסף דייטש גם חכם בעניני העולם. וגם אהב לדבר כמה פעמים בהלצות. גם בימי חוליו היו שומעים ממנו איזה בדיחה נאה. אני זוכר שהייתי מבקר אותו בימי חוליו שמת בו והיה שוכב במטתו עם כאבים רבים והיה מתהפך מצד אל צד מרוב יסורין. ואמר להמבקרים אותו במליצה השגורה בשו"ת של הפוסקים: חזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי שום צד היתר.

מן המלמדים הזקנים שהיו בדור ההוא היה ר' ליב פולאק ע"ה, שהיה מיישוב לערדנא ונשא בטרנובו את בת ר' נפתלי שטיינמץ והיה כל ימיו מלמד. היו לו גם נכסים ובהמות והיו לו שבע בנות ובנים לא היו לו. בת אחת העניא היתה חותנתי ע"ה. היתה מן אלה שנשרפו באוישוויץ.

ר' תנחום פלדמאן היה גם כן תלמיד חכם וחסיד ואיש חשוב במעלות. ר' אליה לעבאוויטש היה מלמד דרדקי. בנו ר' אפרים היה גם כן מלמד והיה חתנו של ר' תנחום הנ"ל.

עוד היה מלמד חשוב בדור ההוא ר' ישראל ב"ר ברוך שהיו קוראים לו ר' ישראל דער סענדרק'ס על שם חותנתו. היה תלמיד חכם וחסיד ואיש אמיד בנכסים ועסק גם במסחר פירות. אבל זרע לא היה לו. גם הוא נספה באושוויץ (כמדומה לי שכך שמעתי).

אלה המלמדים שהזכרתי פה היו על פי רוב מן הנבחרים להנהגת הקהילה. מן הבעלי בתים שהיו בזמן ההוא והיו ממנהיגי הקהילה היה ר' פנחס פיקסלר, תלמיד חכם ובעל נכסים ובקי בהווית העולם. היה גם בעל תפילה הרבה פעמים בימים הנוראים; ר' ליב בער אינגבר, גם כן תלמיד חכם. היה הרבה זמן בעל קורא בבית המדרש; ר' דוד לעבאוויטש, תלמיד חכם ועשיר, חתנו של ר' אלטר וויזל, ר' פישל כ"ץ, תלמיד חכם מופלג ובעל נכסים. נפטר בחצי ימיו; חותני ר' אברהם ציג בעל נכסים הרבה, אוהב תורה וחסידות; ר' נתנאל פוקס שהזכרתי כבר, גם כן תלמיד חכם, לפעמים נבחר לראש הקהל. כל אלה היו מחסידי וויז'ניץ.

אבל היו גם מחסידי סיגט בעלי בתים חשובים שהיו מטובי הקהילה. את ר' מתתיהו ווינשטוק כבר הזכרתי. ר' דוד גלברמאן חתנו של ר' מנחם איינהורן, בר אוריין. ידע את השפה ההונגרית ועזר לנוטאר של המועצה הכללית; ר' יחזקאל פערל, היה מספר שנים גם השופט הקטן במועצה הכללית; ר' חיים אייזיק איצקוביטש, בעל בית מזיגה; ר' אברהם ברוך ב"ר נפתלי שטיינמץ. לפעמים נבחרו גם הם להנהגת הקהילה. ר' אברהם ברוך אהב מאד לעסוק בצרכי הקהילה והיה הרבה שנים הגבאי הראשון בחברה קדישא. התפרנס מאטליז של בשר שהיה בשותפות עם עוד קצבים: ר' שמואל איינהורן ור' אפרים מענדל איינהורן ולפעמים גם ר' ברוך צבי שימקוביטש. הם היו מספקים בשר גם להרבה עיירות.

ר' אברהם ברוך היה לו מנהג טוב שכדאי להזכירו לשבח. שהיו העניים בני ביתו. כמעט כל העניים המחזרים על הפתחים התאכסנו בביתו והתנור שלו היה להם למקום שכיבה ושינה, שהספיק לארבעה או חמשה אנשים. כשהיו יותר היו ישנים גם על ספסלים. כשהיו הרבה אורחים אירע לפעמים שנפלה קטטה בין האורחים על מקומות השכיבה, שכן כולם רצו לשכב על התנור החם. ר' אברהם ברוך היה מפשר ביניהם בנועם והיה מתעניין בצרכיהם ובהליכותיהם. בני ביתו היו טורחים להחזיק את חדר האורחים נקי ומסודר והיו עושים את העבודה בטוב לב. ר' אברהם ברוך האריך ימים למעלה משמונים שנה ובשנת תש"ד בימי השמד נשלח גם הוא לאושוויץ.

כל אלה שדברתי מהם בפרק זה היו מן הדור הקודם, היינו בני גילו של אבי ז"ל, או זקנים בני דורו של אבי אבא ז"ל.

בפרקים הבאים מספר ר' מנחם אדלר בהרחבה על הנהגת הקהילה בטרנווה, החברות והמוסדות של הקהילה ודרכי הפעולה, שגם מהם הובאו מובאות בלשונן המיוחדות. הפרק השמיני, "מעניני טרנובו והסביבה והיחס לארץ ישראל", שהוא הפרק האחרון בזכרונותיו, נשאר קטוע ולא הספיקה לו השעה לסיימו עד שנתבקש לישיבה של מעלה. בפרק זה מסופר גם על פעילותו האישית של ר' מנחם אדלר וביחוד בהנהגת התלמוד תורה. למרבה הצער את ענין "היחס לארץ ישראל" לא עלה בידו להעלות על הכתב.

...אנשי קהילת טרנובו... רוב בני הישוב או כולם היה להם השפעה גדולה בדרכיהם מן דרכי החסידות ויראת ה' של ר' יחזקאל אברהם ובנו הרב מטרנובו זי"ע, שלימדו את העם לאהוב את התורה ולהתנהג ביראת ה' ולהסתפק במועט, שלא לבקש גדולות. ולכן היו כל בני הישוב עיקר אושרם ותענוגם בזה לגדל את בניהם לתורה ולהשיא את בנותיהם לתלמידי חכמים. ובין העשירים ובין הבינונים הוציאו כל מה שביכלתם להשיא את בנותיהם לתלמידי חכמים. ולכן היו בטרנובו כל אלו שבאו לשם ממקומות אחרים בני תורה. וגם היה החשק לבני תורה לישא אשה מטרנובו ולגור שם, אם היתה איזו

אפשרות לכך. ואף על פי שהיתה הפרנסה דחוקה בטרנובו לא עזבו את הישוב רק על ידי הכרח גדול. ומטעם זה היו הרבה מלמדים מטרנובו, כי הרבה תלמידי חכמים שלא מצאו פרנסתם בטרנובו השכירו עצמם למלמדים במקומות אחרים, אבל את מקום מגורם בטרנובו לא עזבו מחמת "חן המקום על יושביו".

וכן יש לראות כי בטרנובו לא היו מחלוקות גדולות כמו ששכיח הדבר בשאר ישובים. אף על פי שטרנובו היה הישוב הגדול מכל הישובים שבמחוז זה והיו ביניהם חסידים שונים: וויז'ניץ, סיגט, סאפינקא ואף על פי כן התפללו כולם בבית מדרש אחד והנהגת הקהל היתה ביחד בלי מחלוקת ביניהם. ואם היה לפעמים איזה סכסוך קטן התפשרו תיכף ולא נתפלגו כדי הוצאת הקהל, עשו לפעמים מס שנתי שהעריכו את אנשי הקהל בעלי היכולת או קצת היכולת שיתן כל אחד לפי הערכה.

מן המסים האלה היה משתלם שכר הרב מדי שבוע בשבוע ובחדשי ניסן ותשרי היו מכפילים שכרו. גם הוצאות בית המדרש ושמש היה מזה. ולפעמים גם הוצאות שוטפות שהיו למקוה היו גם כן מזה. ואם היו לפעמים הוצאות לבנין מקוה או כדומה, הטילו אז מס מיוחד לצורך זה ולפעמים עשו הלוואה בבנק ונפרע על ידי גביות מיוחדות.

לפני ראש חודש ניסן נעשה הערכה על ידי טובי הקהל על מס אחד שהיה נקרא מעות חטין שהיו גובים עבור העניים על צרכי פסח ונחלק קודם הפסח על ידי ועד שנתמנה על זה.

מצבותיהם של ר' אברהם אליעזר ליבר ור' מאיר שו"ב

מעולם, כי כולם היה פניהם לשלום. והיו בסביבה ישובים קטנים בהרבה מטרנובו והתפללו שם בשלושה מקומות מחמת המחלוקת.

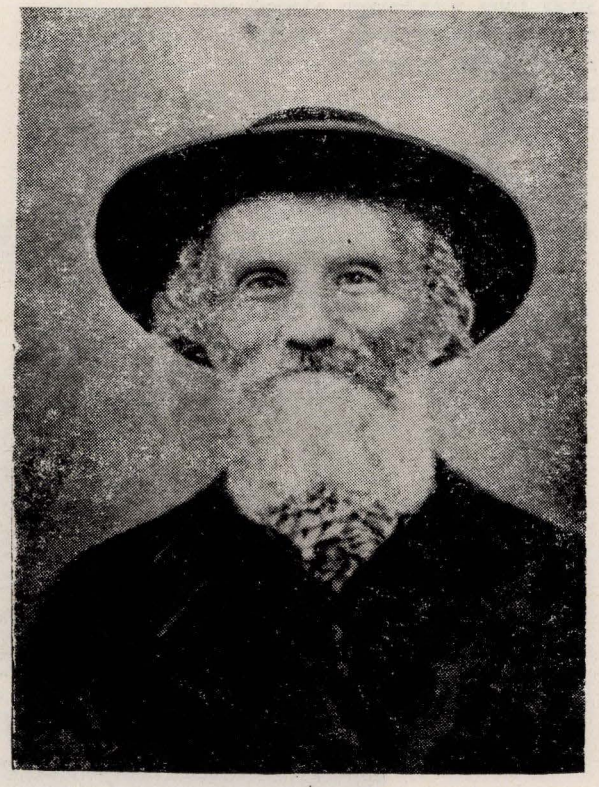
כל בני הישוב אפילו העשירים היתה הנהגת ביתם בצנע, אבל לדבר מצוה לא היו מקמצים והיו נותנים אפילו יותר מיכולתם, גם הבינונים וגם העניים. וכן לצרכי שבת ויום טוב היו מוציאין הרבה. קדושת השבת ושמחת יום טוב היתה מורגשת בטרנובו הרבה יותר מאשר בעיירות העשירות, כמאמר חז"ל: "מפני מה ימים טובים שבבבל שמחים, מפני שהם עניים".

בטרנובו היתה הנהגת הקהל מסודרת עם תקנות שנתקבלו על פי רבנים באסיפת כל הקהל ונכתבו בפנקס הקהילה ונתקיימו במלואם באין פוצה פה נגדם. התקנות נתקנו בדור הקודם, ואחר כך נעשו באיזה מהם איזה שינוי או הוספה לפי צורך הזמן, גם כן על פי הרבנים עם הקהל.

הנהגת הקהל היתה תקיפה וחזקה ולא העיז שום תקיף לעבור על תקנת הקהל. וכן בעניני המיסים של הקהל, אף על פי שלא היו חוקי הקהל והמיסים מאושרים מן הממשלה, כמו שהונהג בעיירות הגדולות. ורק מה שהרבנות הסכימה עם ראשי וטובי הקהל, זה היה חוק מספיק בשביל הקהילה וזה שעמד נגד כל התקיפים. הכנסת הקהילה היתה על פי רוב מן המס שהטילו על השמרים. גם היה מס על הבשר שהיה נקרא גאבעללא. אבל כאשר המיסים האלה לא הספיקו הכנסות שכר השחיטה וההוצאות, בימי ר' מאיר שו"ב, לא לקחה הקהילה את זה תחת ידיה, כי שכר השחיטה היה לר' מאיר שו"ב מן הנשחט ומס גאבעללא היה לבד, שזה היה משתלם לקופת הקהל לצרכים אחרים של הקהל. עם ר' מאיר שו"ב לא היו להקהל צרות, כי הוא לא ביקש גדולות והקצבים וגם הקהל השתוו עמו תמיד בקלות. אבל לאחר שקבלו הקהל לשוחט את ר' שלום שו"ב נשתנו הסדרים. להשו"ב הוקצב תקציב גדול לשלם לו שכר שבוע בקביעות, וכל השחיטה והגאבעללא עברו ליד גבאי הקהילה והגדילו את תקציבה כדי גובה ההוצאות. והיו לקהל צרות הרבה מזה.

בחירת טובי הקהילה ומנהיגיה נעשתה גם כן לפי התקנות שהיו כתובים בפנקס הקהילה, שהטובים וראש הקהל והגבאים ייבחרו לשנתיים. סדר הבחירות היה לא לפי המפלגות ברשימות נפרדות, כמו שהנהיגו זאת בזמנים האחרונים חכמי בעלי המפלגות בהרבה מקומות. הבחירות היו אישיות, היינו שועדת הבחירות העמידה קאנדידאטים אישיים ראויים להבחר להנהגת הקהל ומהם בחרו אנשי הקהל את סכום האנשים שהיו צריכים להבחר. בזמן האחרון רצו איזה אנשים גם בטרנובו להנהיג רשימות על פי מפלגות, אבל רוב הקהל לא הסכימו לכך. והדבר מובן מאד שענין המפלגות הם מקור למחלוקת ומן הראוי היה להעבירם כליל. כאשר הגיע זמן הבחירות הכריזו מנהיגי הקהילה על אסיפה כללית כדי לבחור ועד של חמשה אנשים על בחירת הקאנדידאטים לטובים,

שהם יבחרו מן הקהל ארבעים ושנים איש הראויים להיות לטובים, כדי שהקהל יבחר אחר כך עשרים ואחד מהם לטובי הקהל. הועד הזה היה משגיח על הבחירות שיתנהג בסדר ובלי ערמה. עשרים ואחד הנבחרים לטובים בחרו אחד מהם לראש הקהל ושנים אחרים לגבאים. לפעמים כשהיו יראים שלא יעשו איזה ערמה בבחירה, היה יושב גם הרב בתוך ועד הבחירות והשגיח שיהיה בסדר כראוי. אסיפות הנהגת הקהילה היו בדרך כלל במוצאי שבת קודש לפי שאחר יום המנוחה היתה לרוב האנשים נפש שקטה לעיין בצרכי הצבור בלי טרדה.

ר׳ ליבר גוטמן ז״ל מלמד בחצר וויזניץ בשנים תר״ס—תרס״ה

נוסף להנהגת הקהל היו בטרנובו כמה חברות או מוסדות חשובים. כל חברה היתה מתנהגת על ידי גבאים ומנהלים שנבחרו מאנשי החברה. ואלו החבורות שהיו שם:

א) חברה קדישא שעסקה במצות קבורת מתים וכל צרכיהם.

ב) חברה בקור חולים לעזור לחולים ורפואתם.

ג) חברה תלמוד תורה שעזרה לבני עניים ללמדם תורה.

ד) חברה משניות שחילקו כל ששה סדרי משנה לבני החבורה וביום הסיום עשו סעודה.

ה) חברה ש״ס שחילקו כל הש״ס ועשו סיום בכל שנה ביום ז׳ אדר ואז עשו גם סעודה גדולה.

ו) עוד היתה חברה לומדי משנה שלמדו משניות בבית המדרש אחר תפילת מעריב בצוותא על הסדר וכשגמרו כל הששה סדרי משנה עשו גם כן סעודת סיום.

ז) לפעמים היתה קיימת גם חבורה של צדקה לעניים, שמקופתה חילקו לעניים וגם הסובבים על הפתחים קיבלו מן הקופה איזה סכום שלא יצטרכו לסבב על הפתחים. אבל על פי רוב היו בזה חילוקי דעות, בפרט העניים עצמם לא היו מרוצים מחלוקה זו ועל ידי כך נתבטלה הקופה.

כל החבורות הללו היו חשובות מאד בעיני כל אחד מבני הקהילה והיה כל איש משתוקק להיות חבר באיזה מהן או לכולן. ובפרט לחברה משניות שהיו רוב חבריה תלמידי חכמים וביותר החברה ש״ס שהיו בהם לומדים מופלגים. והמון העם שלא היו לומדים היו משתוקקים להיות על כל פנים בחברה קדישא ובחברה תלמוד תורה, כדי שיהיו מתמכי דאורייתא. לכל אחת מהחברות הללו היה פנקס התקנות שנתיסדו מדורות הקודמים על פי חכמים וגדולים. התקנות של חברת תלמוד תורה היו ברובן על פי תקנות תמכין דאורייתא שיסד הגה״ק ר׳ צבי אלימלך מדינוב בעיר מונקאטש בעת שהיה שם אב״ד.

לכל אחד מבני החבורה שהיה נמנה בה היה לו דף מיוחד על שמו. לפני הכנסו לחבורה היה צריך להגיש בקשה למנהלי החבורה. על ידי החשיבות המרובה שהיו להן לחבורות הללו היתה גם להנהגת הקהילה יותר תוקף ועוז להוציא לפועל את החלטותיה ותקנותיה. כי מי שהיה מסרב נגד חוקי הקהילה היו מנהלי הקהילה פונים אל גבאי כל החבורות להעניש את המסרב. והעונש היותר גדול היה להוציאו מן כל החבורות שהיה בהן. ואם לא רצה להכנע חתכו את הדף שלו מפנקס החבורה ושלחו את הדף לביתו ולא נמנה יותר לבן חבורה אלא אם שב למשמעת הקהילה וביקש מחילה והגיש בקשה חדשה לקבל אותו בחבורה.

החבורה היותר תקיפה וחזקה היתה החברה קדישא, כי סוף כל אדם הגיע אליה. ועל כן היו הגבאים של החבורה הזאת נוהגים מנהג תקיפות בכמה דברים, אבל בכל זאת היו אנשים ישרים והנהיגו עניני החבורה באמונה.

ההכנסות של החברה קדישא היו מוציאין על פי רוב לצרכי חולים עניים לרפואתם ולפעמים לשלחם למקומות הבראה. ורק לעתים רחוקות היתה הוצאה של איזה תיקון בבית העלמין. אבל להוצאות החולים העניים לא היה מספיק לפעמים מן קופת החברה קדישא והיה הכרח ליקח גם מקופת חברה משניות. החבורה בקור חולים היתה משמשת גם כן לעזור לחולים עניים וגם קצת לבינונים. עיקר תפקיד עזרתה לשלוח לבית החולה איש אחד או שנים שהיו נעורים אצל החולה כל הלילה ולשמשו. כי על פי רוב היו בני הבית של החולה עייפים משימוש החולה ביום והוכרחו לבקש גם עזרת אחרים.

חברת תלמוד תורה חשיבותה היתה מרובה כי עזרה הרבה לבני עניים להחזיקם בלימוד התורה. בשבת פרשת יתרו ובשבת פרשת ואתחנן היו שייכות העליות לחברה תלמוד תורה. ועמד הגבאי של החברה ת״ת ליד הספר. עוד היו הכנסות לתלמוד תורה מן חתונות, שהיו החתן והמחותנים והשושבינים מחויבים לתת סכום קצוב.

אחר מלחמת העולם הראשונה שנסתיימה בשנת תרע״ט נתדלדלה הקהילה מאד והיו חולאים ומגפת טיפוס ר״ל ונשארו הרבה יתומים ועניים. באה עזרה לאזורינו מאמריקה על ידי שליחי הז׳וינט, בהשתדלות איש תבונות ויודע לשון לימודית ר׳ אברהם קראקויער ז״ל. ונשלח על ידו מזון וכסות לכל המחוז ההוא ובפרט לטרנובו היתה התמיכה משם בשפע רב והיתה הרווחה להרבה עניים גם להרבה בינונים. וארכה התמיכה הזאת איזה שנים. ואז נתנו מנהיגי הז׳וינט את עיניהם לתמוך גם במוסדי התורה שבמחוזינו במיוחד בתלמוד תורה. ועל ידי כך היה ביכולת מנהלי התלמוד תורה להרחיב את פעולתם בשטח חיזוק התורה ולהטיב את מצבם גם במזונות ובכסות. והיה הרבה זמן שנתנו ארוחות שלימות בכל יום לרוב הולכי בית הספר ותחי נפשם ונפש מגדליהם.

[הוספת המעתיק: ר׳ אברהם קראקויער היה תלמיד מובהק של הגרי״צ דושינסקי. בביקורו הראשון בארץ ישראל נלווה אל הרב דושינסקי. לאחר הביקור סיפר זמן רב על המסע הזה].

בימים ההם היה בטרנובו איש זקן שהתפרנס כל ימיו מיגיע כפו בדחקות ובצימצום ממלאכתו מלאכת הסנדלרות ושמו ר׳ מיכל הסנדלר, איש פשוט תם וישר וירא אלקים. והיה לו רכוש מעט בנחלה, היינו כמה שדות קטנות אשר היתה לו מהם הכנסה לעזר לפרנסתו ולהשיא את בניו ובנותיו. לעת

זקנתו וחולשתו כאשר ראה כי ימיו בעולם הזה ספורים קרא לאיזה מטובי הקהל ובראשם ר' נתנאל פוקס שהיה אז ראש הקהל ואמר לפניהם שרצונו שהרכוש שישאיר לאחר פטירתו יתחלק לבניו ובנותיו כדין, רק שדה אחת הוא משאיר לטובת נשמתו שיעשו טובי הקהל מזה דבר טוב וצוה לעשות שטר מקנה על השדה הזאת על שם ר' נתנאל הנ"ל וחתם השטר להעלות אותו בערכאות על שמו.

אחר ימים מועטים נפטר ר' מיכל הסנדלר ונתאספו טובי הקהל ור' נתנאל והתיעצו עם הרב מטרנובו זצ"ל והסכימו כי הדבר הטוב יהיה לטובת התלמוד תורה, שימכרו את השדה והמעות יהיו מונחים בבנק על שם התלמוד תורה, עד שימצאו מנהלי הת"ת לעשות מהם דבר נחוץ לת"ת ובינתיים יקבלו הרווחים מן הבנק בכל שנה לצורך שכר המלמדים. השדה נמכרה בערך קרוב לשמונת אלפים כתרים טשכיים והמעות הוכנסו לבנק.

החברה משניות נתייסדה מלפני שנים או שלושה דורות. בתחילה כשהיה היישוב במחוז זה קטן ואנשים לומדי תורה היו מעטים, עשו אז חבורה משניות וש"ס בצירוף הרבה יישובים ביחד מכל המחוז. אבל אחר שגדלו היישובים במחוז ונתרבו בהם תלמידי חכמים הרבה יסדו הרבה יישובים כל אחד חבורה משניות וש"ס בפני עצמו. ורק היישובים הקטנים שלא נמצא אצלם הרבה לומדים צירפו עצמם הלומדים לישובים הגדולים להיות בחברתם בחילוק משניות וש"ס. בחברה משניות וש"ס שבטרנובו היו הרבה חברים מן בילווארייץ, בדעווליא, טרסיף ועוד. על פי רוב עשו סיום ביום הלולא של הה"צ ר' חיים מקוסוב זי"ע ביום מ' לעומר וביום כ' כסלו יום הלולא של הה"צ ר' ברוך מוויז'ניץ זי"ע. ונעשה הסיום בחגיגה ושמחה גדולה בסעודה ומשתה יין. ולאחר הסעודה נבחרו גבאים. ביום הסיום היו באים גם כמה אנשים לבקש שיקבלו אותם בחבורה, ש"ס או משניות, או לשתיהן יחד. לחברה משניות היה כמעט תמיד מעות בקופתה והמעות הוציאו על פי רוב לקניית ספרים ותיקונם, כגון שסי"ן ומשניות, ספרי פוסקים טורים ושלחן ערוך וספרי מוסר וחסידות. בבית המדרש בטרנובו היתה ספריה גדולה של ספרים חשובים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נתדלדלו היישובים במחוזנו, כי הרבה נספו בחרב וברעב ובמגפה ר"ל והנשארים מהם רדף אותם קול עלה נדף. ועל כן עלה על דעת רבים שצריכים לבקש עצות להתיישב בארץ ישראל. אני הכותב הייתי גר אז בארץ נכריה, כי אחרי שהייתי בצבא המלחמה בשנת תרע"ה [1915] יצאתי לשדה הקרב לארץ רוסיא בתחילת שנת תרע"ו וחזרתי בעה"י ולא היתה לי אפשרות לישב בביתי בטרנובו וקבעתי דירתי בשנת תרע"ח בעיר קאלוב וישבתי שם עד שנת תרפ"א [1921]. והיה לי חשק רב לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בתוכה. אבל מחמת עניני משפחה הוכרחתי לשוב לטרנובו. ומחמת שמדינת הונגריא נחלקה אז ומחוז דיבובה וטרנובו עבר לממשלת טשכוסלובקיא ומחוז קאלוב נשאר בהונגריא היתה הנסיעה בחזרה למקום מולדתי קשה מאד בקבלת רשיון על זה. ואף על פי כן עזר לי הש"ת ובאתי לשלום לטרנובו בחודש אדר שנת תרפ"א עם כל ב"ב בעזה"י.

כשבאתי לטרנובו מצאתי את כל היישוב ואת כל היישובים שבסביבה מדוכאים ומעונים ביסורין ובעוני והרבה חולים שרק אז התאוששו אחרי מגפת הטיפוס. בזמן ההוא שלח השי"ת את ישועתו על ידי חברת הז'וינט מאמריקא, ששלחה אוכל ובגדים ורפואות לכל הנצרכים ביישובים. וברם זכור לטוב האיש הדגול והנעלה בחכמה ובמדעים ובמדות טובות ר' אברהם קראקויער ז"ל חתנו של ר' נתנאל פוקס ע"ה, שטרח הרבה בהשגת סיוע רב מן הז'וינט ועל ידו נשלח לטרנובו סיוע הרבה יותר מליישובים אחרים. וסיוע זה נמשך כמה שנים עד כדי שיוכלו להתפרנס ממעשי ידיהם. בעת ההיא, אחרי שבשנות המלחמה היתה העזובה רבה בהנהגת הקהילה והחבורות החשובות, התחילו אז לחדש את כל ההנהגות ורוב המנהיגים נבחרו מן הדור הצעיר ור' אברהם קראקויער נבחר לראש הקהל וגם אני הכותב הוטלו עלי תפקידים חשובים בהנהלה, ואני חושב כי עסקתי באמונה לפי יכלתי. והתחילה הקהילה והחברות שוב להתנהג בסדר וביושר כפי דרכי מנהיגנו ומדריכנו מקדם.

מחמת שבפרק זה כבר הזכרתי איזה ענינים פרטיים שלי, כדאי לי להזכיר עוד, כי בעוה"ר פגעה גם בי מדת הדין,

כי בבואי מקאלוב בשנת תרפ"א עם ששה ילדים קטנים (בני הבכור חיים עזרא יחי' נעשה אז בר מצוה בחודש אדר תרפ"א) סבלתי הרבה עוני ודוחק י"ב חדשים שלא היתה לי שום פרנסה ובימי הקיץ תרפ"א נחלה בני היקר יעקב ע"ה. ואפשר שמחמת העוני והדוחק לא יכולנו לטפל במחלתו כראוי ונפל למשכב ונפטר ביום ט"ז אלול תרפ"א. היה אז בן שבע שנים ילד שעשועים חכם ומבין וכבר למד חומש ורש"י בטוב טעם. ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך.

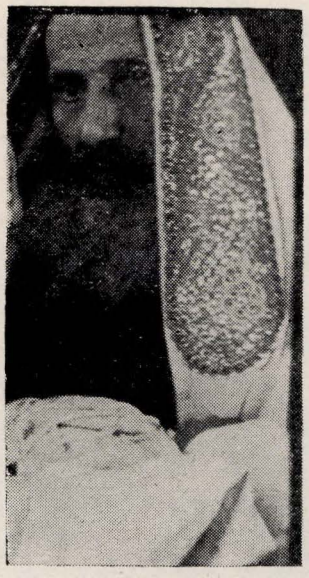
בשנת תרפ"ב בקיץ כבר נשתפר מצבי בפרנסה. קבלתי עלי לימוד עם נערים בגמרא ותוספות. היו לי התלמידים היותר טובים ועסקתי בזה שני זמנים. אחר כך הנחתי אומנות זו לאחרים ואני החילותי שוב לעסוק באומנות הסריגה ובעזה"י הרחבתי עסק זה והיתה לי ב"ה פרנסה בשפע. ועסקתי גם בעניני צבור כמה שהיה לי באפשר.

ואחרי שבשנות המלחמה ולאחריה התרופף לימוד התורה והיו הרבה ילדים יתומים וגם הרבה בני עניים שלא היה לאבותיהם כח להחזיקם לתורה, עלה בדעתינו לחזק את חבורת תלמוד תורה ולהרחיבה על ידי חברים ועסקנים בעלי מרץ. בזמן ההוא נתייסד גם באמריקא מוסד חשוב שקיבל עליו התפקיד לתמוך באירופא בישיבות ובתלמודי תורה ושלחו בכל זמן גם לתלמוד תורה שלנו סכומים הגונים. על ידי מאמצי החבורה והסיוע שנתקבל מאמריקא עלה בידינו להחזיק את כל הילדים לתורה ולשלם השכר למלמדים ולפעמים גם להניח קצת קרן לעתיד.

בעת ההיא כבר היתה קרן של סכום הגון מעזבון של ר' מיכל סנדלר ע"ה, שהגיע לערך שנים עשר אלף כתרים, ולהמלמדים נשתלם שכרם בכל זמן. אבל בכל זאת היו כמה מלמדים שהיתה עיניהם רעה בקרן הזאת וחשבו שהסכום הזה היה צריך להתחלק למלמדים לתוספות והנאה. ואני הכותב שהייתי מנהל התלמוד תורה הרבה זמן והרבה מחבריי מעסקני החבורה היינו בדעה לבנות מזה בית תלמוד תורה משוכלל קצת כפי הצורך. כי ראה ראיתי את עני עמי איך הילדים הקטנים מצטערים הרבה צער בחדרים הצרים והאפלים המזיקים לבריאותם. ובעיני ראיתי כמה פעמים שהלכתי לבקר בחדר שלמד בני הקטן א"ב והיה החדר אצל איש עני שגר בחדר צר ואפל עם משפחתו ולא היו שם רק המטות לבני הבית ותנור לאפייה ושולחן עם ספסל אחד, שישב שם המלמד עם שני ילדים ללמוד אצל השולחן בערך חצי שעה ואחר כך מסתלקים אלה השנים לירכתי החדר והמלמד קורא לשנים אחרים ולומד עמהם, עד שגומר עם כל הילדים. ובינתיים כל הילדים שמחכים לתורם או אלה שכבר גמרו את תורם מסתובבים בחדר בלי מקום לשבת. וכאשר הם עייפים ישבו להם על קרקע החדר שהיה בלי רצפת עץ, רק אדמה קשה ורטובה. וממש נמוג הלב מרחמנות על הילדים. וכעין זה היה ברוב החדרים. כי ענין בתי החדרים היה על המלמד לשכור לו ולא היה מוצא מקום רק אצל עניים בדירות צרות ורטובות.

ועל כן נתתי אל לבי לתקן דבר זה והיתה לי תכנית לבנות בית תלמוד תורה עם חדרים הגונים וטובים עבור שמונה מלמדים וכל מלמד ישלם שכר דירה לפי הערכה והשכר יפול לקופת התלמוד תורה. אבל לצורך ענין גדול כזה היה הכרח להתאמצות גדולה למצוא מקום מתאים להקמת הבנין ולקבץ את כל הסכום הדרוש. בינתיים קם עוד מתנגד לתכנית זאת, בהציעו תכנית אחרת לענין אחר לגמרי, אשר לא יכולתי ולא רצתי להסכים לה. הצעתו היתה להקים מן הכסף של התלמוד תורה איטליזים למכירת בשר במקום הפנוי לפני בית המדרש ולהשכירם לקצבים והשכר יפול לקופת התלמוד תורה. והתועלת מזה תהיה שכל בעלי האיטליזים יהיו מרוכזים במקום אחד ואז תהיה ההשגחה עליהם יותר קלה והכשרות תהיה יותר בטוחה. הצעה זאת לא זכתה לתמיכה משום צד ורק גרמה היזק לתכנית בנין בית לתלמוד תורה. הכסף נשאר בבנק עד שהלך הכל לטמיון בימי השואה.

עד כאן לשונו של ר' מנחם הכהן אדלר. מן הראוי להוסיף, שהוא עלה ארצה עם כל משפחתו בשנת 1935 והביא אתו את מכונות הסריגה, הקים כאן מפעל ממנו התפרנס בכבוד. שנתיים לפניו עלה בנו נחמן, שפעל רבות להעלאת אביו והמשפחה. בשלושים שנות שבתו בתל־אביב התנהג ר' מנחם בחסידות ולא שינה את לבושו החסידי. קבע עתים לתורה ולעסקנות ציבורית. ניתן להגדירו כיהודי חרדי־לאומי. הוכיח יהודים בדרכי נועם על שמירת שבת ברחובות תל־אביב וקיום מצוות לפחות בפרהסיא. נפטר בשם טוב ביום ז' טבת תשכ"ה (1965).

ר' מנחם מנדל הכהן אדלר
מחבר הרשימה על טרנווה

כאמור התכוון ר' מנחם אדלר להעלות על הכתב גם את החיים בטרנווה בין שתי מלחמות העולם וביחוד את התסיסה בקהילה על רקע התנועה הציונית שרעיונותיה מצאו מהלכין בין בני הנוער בטרנווה במידה גדלה והולכת, אך הדבר לא הסתייע בידו. חסרון זה ממלא בנו עזרא נשר (חיים עזרא אדלר) והרי תמצית דבריו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, שבעקבותיה חל שינוי במשטר המדיני במארמארוש, כשחבל קארפאטורוס ומארמארוש שמצפון לנהר הטיסה בכללו, צורף לריפובליקה הצ'כוסלובאקית — היתה יהדות מארמארוש מצויה במצוקה קשה, שהמלחמה העולמית על כל תלאותיה גרמה. במערבולת שבשלהי המלחמה, בטרם התיצב המשטר, קמו כנופיות של בריונים אלימים מן האוכלוסייה הרותינית, מחוזרי המלחמה, שהחלו לשדוד ולבוז בז את רכושם של יהודי טרנווה והסביבה. היהודים ארגנו הגנה עצמית בראשותם של שני יהודים גבורי־כח וגברתנים, בעלי מרץ ותושיה וגם מלומדים בתכסיסי מלחמה, עובדיה ב"ר פנחס פיקסלר מטרנווה וסגנו, מרדכי מילר מגאניטש. אליהם הצטרפו אחר כך צעירים אחדים, ששמו קץ לביזה ואף השכילו להתנפל על השודדים ולהפתיעם בבקתותיהם שבהרים והוציאו מהם את הרכוש השדוד, שהוחזר לבעליו.

נראה, שעובדה זו היתה הדחיפה הראשונה בהחדרת הכרה של גאווה לאומית בנוער היהודי בטרנווה והיא שהביאה בשלב מאוחר יותר להתארגנות מסביב לרעיון שיבת ציון. הקבוצה הראשונה התארגנה במסגרת צעירי המזרחי באמצע שנות העשרים ביזמת ובהנהגת יהודה ב"ר יוסף דייטש, נחמן ציק, עזרא נשר, יצחק וויזל (בנו של הרב מטרנווה), ישראל פוקס, ביניש בנימין אינגבר, נפתלי שטיינמץ, נחמן אדלר ואחרים, רובם ככולם בחורי ישיבה. רשמית נפתח המשרד בשנת 1928 ושמו "הנהלת המחוז של תורה ועבודה וצעירי מזרחי בטרנובו". מכאן, שסניף טרנווה שימש מעין מרכז לכל כפרי הסביבה שב"דיבעוור ריקא". תקופה קצרה אף הוציאו בטאון ביידיש בשם "די פאהן" (הדגל), שנדפס בהכפלה. עד שנת 1936 עלו רבים מן הפעילים בטרנווה, בכל הדרכים, רגילות ובלתי רגילות, כשרות ו"בלתי כשרות" ואף ברגל.

החלוצים הראשונים יצאו מטרנווה לבנות את ארץ־ישראל בשנת 1913, שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. קודם הוצגו המערכונים בטרנווה בלבד, אולם ה"להקה הטרנוואית" רכשה לעצמה שם טוב בכל הסביבה והיא הוזמנה להופיע גם בכפרים סמוכים. תוכן המחזות היו כמובן ברוח ציונית־דתית. ההכנסה היתה למימון הצרכים של התנועה. טרנווה הפכה להיות מעין מרכז ציוני־דתי לכפרי הסביבה, שבאו לבקש עצה והדרכה, מארגנים, נואמים ולוחמים את מלחמת הרעיון גם בישובים סמוכים. רובם היו יוצאי ישיבות ונעזרו על־ידי מספר בעלי בתים חשובים: ר' עזרא שטינמץ, ב"ר אברהם ברוך, ר' אשר בלוי חתנו של הנ"ל ועוד.

בין העולים הראשונים, חלוצים ובעלי משפחות היו: יהודית שטייפר (1925), נחמן אדלר, זליג שימקוביץ, נפתלי בר' לייב יוסף שטיינמץ, הירש לייב איינהורן ורעיתו. וששה ילדים, אליהו ציק, עזרא נשר ואשתו כרמלה וילדיהם, ישראל וחדוה פוקס, יצחק וויזל, נפתלי בר' אשר שטיינמץ. המארגן היה ר' יהודה בר' יוסף דייטש שאף הוא עלה עם משפחתו. בין השנים 1933—1936 עלו כששים איש. בין אלה היו פעילים

כנס של תנועת „תורה ועבודה" בטרנווה 1931

היו אלה האחים ישראל ואפרים סנדרוביץ. הם הוזמנו לבנות ממש, שכן הם היו בנאים מקצועיים ומומחים ידועים במלאכתם. הם השתתפו בבנין הגימנסיה "הרצליה" בתל־אביב. אך עם פרוץ המלחמה בשנת 1914 הוחזרו בידי השלטונות הטורקים להונגריה וחזרו לטרנווה. אין צריך להוסיף, שהאחים סנדרוביץ הלהיבו את דמיונם של בני הנוער בישוב בתארם כעדי ראיה בלתי אמצעים על החיים החדשים ההולכים ומתרקמים בארץ אבות. מותר איפוא להניח שגם מקרה זה היה בין המעוררים את הצעירים הנלהבים לרעיון שיבת ציון.

בין הפעולות של צעירי המזרחי היתה הצגת מערכונים, שחוברו בכשרון בידי נחמן ציק ויהודה דייטש והועלו על במה מאולתרת בידי שחקנים חובבים מבני הנוער בהתנדבות. למען עלייתם של שרידי השואה. הצעירים שטיפלו בעלייה היו יצחק וויזל בן הרב ושלום בן שלמה מרדכי המלמד. גם יהודה שפיגל מאונגוואר עזר הרבה לחלוצים בעלייתם ארצה.

הרעיון הציוני דתי מצא מסילות בלב הנוער בטרנווה ואף מבין הבעלי בתים נתפסו לרעיון. הדבר עורר, כמובן, התנגדות נמרצת בחלק אחר של הנוער, שיצרה מתח בין המחנות ואף בהנהגת הקהילה. הנוער החרדי בהשראת הרב, התארגן במסגרת אגודת ישראל, במטרה מוצהרת ומפורשת לבלום את התפשטות הפעילות הציונית, שסחפה, כאמור, רבים, בני נוער ובעלי בתים מכובדים כאחד.

תחילת ההתארגנות של אגודת ישראל בטרנווה חלה בשנים 31—1930, ביזמת ישראל ציק, תלמיד ישיבת גאלאנטא

ופרסבורג ומארגן מחונן. תמיכה מוסרית קיבל מידי הרב וחתנו ר' יצחק בעלז, שאף נבחר לנשיא הכבוד של הסניף. כבר בשלב הראשון הצטרפו לקבוצת אגודת ישראל כמה בעלי בתים נכבדים: ר' משה דוד ציק, ר' נחמן פוקס, ר' זינדל סנדרוביץ, ר' חיים עזרא ציק, ר' שאול לייב גאנץ, ר' אפרים לבוביץ ואחרים. גם אגודת ישראל עשתה פעולות למען עליה לארץ ישראל ואף שלחו צעירים להכשרה לסעליש, ברגסאס ועוד, שם התאמנו בחקלאות ובעבודת כפיים בבנין להבות וכל אחד השתדל לנגוע לפחות בבגדיו, הלבוש הירושלמי הידוע. בכל מקום נשא דרשה וכפי שמעיד ישראל ציק, שנלווה אליו ביחד עם ר' אורי סגל מחוסט בכל המסע, היה כל נאום מלאכת מחשבת וכמעט לא חזר על משפט שכבר השמיע בנאום קודם. לאחר מכן יצאה אגודת ישראל למרחב ויסדה סניפים בכמה מישובי הסביבה. היא אף הביאה מורה מעיר פרסבורג, הגב' ב' גליק שפתחה בית ספר "בית יעקב". כמה נערות מטרנווה נשלחו לסמינר למורות בית יעקב

בית ספר ממלכתי בטרנווה בשנת 1930

ובתעשייה, כגון בבית חרושת ללבנים. העולה הראשון מצעירים אלה היה מאיר לבוביץ, שהשאיר את דירתו למען קבוצת אגודת ישראל, שבה התקיים בית מדרש לתפילה וללימוד הדף היומי ושימש גם כמועדון.

האדמו"ר מוויז'ניץ, ר' חיים מאיר האגר, שטרנווה היתה בגליל רבנות שלו, תמך אף הוא תמיכה פעילה באגודת ישראל שבטרנווה. ואף ביקר פעם במפתיע בטרנווה כדי לטכס עצה כיצד לחזק את הנוער החרדי בפני הרוחות המנשבות במקום. מטרנווה נסע האדמו"ר לחוסט (בלוית ישראל ציק) לפגישה עם רב העיר, הרב דושינסקי, כדי לדון באותו ענין. כתוצאה מפגישה זו נקראה לחוסט הועידה הארצית של אגודת ישראל בקארפאטורוס.

בשנת תרצ"ג (1933) ביקר במאראמארוש מנהיגה של אגודת ישראל בארץ ישראל, הרב משה בלוי, שבא להציע לר' יוסף צבי דושינסקי את כס הרבנות של העדה החרדית בירושלים, לאחר פטירתו של ר' יוסף חיים זוננפלד. בהזדמנות זו ביקר ר' משה בלוי גם בטרנווה ונשא שם דרשה לטובת אגודת ישראל. מחשש הפרעות ומהומות לא נשא את דרשתו בבית הכנסת אלא בבית הרב. מטרנווה יצא הרב בלוי לביקור בכמה מישובי הסביבה: ווילחוביץ, נרסניצה, גאניטש, דיבובה, בדעווליא, טרעסיף וטעטש. בכל מקום קידמו את פניו בהתבצ'רנוביץ. בימים הללו היתה בטרנווה פעילות מקיפה של צעירי אגודת ישראל ופרחי אגו"י.

רבה של טרנווה, ר' שלמה אליעזר וויזל, כבר נזכר למעלה בדבריו של ר' מנחם אדלר. נוסיף כאן כמה משפטים, להשלים בקצרה את התמונה. על גדולתו של אביו, החסיד המרומם ר' יחזקאל אברהם וויזל, שנפטר בן עשרים ושמונה בהיותו בוויז'ניץ אצל האדמו"ר בעל ה"צמח", כבר סיפר ר' מנחם אדלר. אביו של ר' יחזקאל אברהם היה ר' ישראל וויזל, שהיה ככל הנראה בנו של ר' גדליה וויזל, שנרשם בין 25 אבות המיסדים במיפקד של שנת 1830. הווה אומר, שרבה של טרנווה היה דור רביעי לילידי המקום. ר' שלמה אליעזר וויזל, שהתיחס על בעל טורי זהב, למד בבחרותו בישיבת הקדושת יום טוב בסיגט. משם נלקח כנראה לחתן לר' יצחק קינד במאסיף, בהמלצת רבו. הוא ביקר אצל כמה מצדיקי דורו: ר' משה האגר מקאסוב, ר' יהושע רוקח מבעלז, ר' יחזקאל שרגא הלברשטאם משינאווא, אך נפשו דבקה — כאביו — באדמו"רי וויז'ניץ, וזכה ליהנות מקרבתם של האמרי ברוך, אהבת ישראל ואמרי חיים.

זמן קצר לאחר נשואיו ישב שנה שלימה בבערז'אן במחיצתו של הגאון המהרש"ם, שם הוסיף חכמה על חכמתו. בראשית המאה נבחר לרבה של קהילת מולדתו טרנווה. בשנת

תרס"ו (1906) כבר ישב בטרנווה, שכן שמו מופיע בין החותמים על ספר כולם אהובים (סיגעט תרס"ו). בהדרגה יצאו מוניטיו גם כאיש קדוש עובד ה' בכל לבו ונפשו. מעולם לא החניף לאיש ולא חת מפני כל. במרוצת הזמן באו אליו אנשים בפתקאות להפקד בדבר ישועה ורחמים, אך הוא סירב לקבל פתקאות ואף התאונן בפני רבו בעל אהבת ישראל על כך. האדמו"ר, בהומור האופייני לו הפטיר: אם אני מקבל פתקאות גם אתה יכול לקבל. מאז כבר לא סירב. אך כאשר ביקר בחצרות האדמו"ר מוויז'ניץ היה מתבטל לגמרי והתנהג כחסיד בין חסידים. גם את תפלתו, שתמיד היתה בהתלהבות גדולה, בלם בתוכו וכלא את רגשותיו הבוערים בתוכו פנימה ולא נתן לאש הקודש להתפרץ החוצה. בעל אהבת ישראל לא זז מחבבו חיבה יתירה. פעם ציווה להושיבו בראש השולחן אך הרב מטרנווה סירב ולא הסכים בשום אופן לשבת ליד רבו.

הרב רבי שלמה אליעזר וויזל

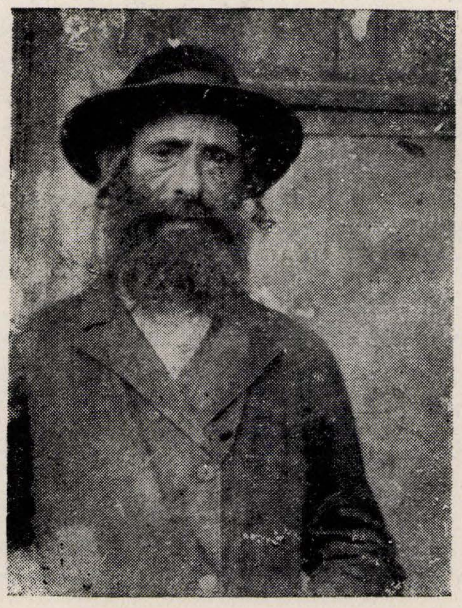
גם אל האדמו"ר בעל אמרי חיים היה דבוק ומקושר, כפי שמעיד המכתב דלהלן, ממנו נביא קטע אחד: "הנני בזה אחרי קידה קדם רבינו שליט"א לפרש שיחתי שמאד צער גדול בלבי אשר לא זכיתי בעוה"ר זה זמן כביר לקבל פני קדשו וליהנות מזיו תורתו ותפלתו הק' אשר השי"ת יודע האמת אשר הם ממש מחיי נפשי ולבי, מחמת כי זה שנה נחלתי על מיחושי ל"ע אבל עוד איני בשלימות הגמור והצינה קשה מאד לזה. ובעת אשר היה רבינו שליט"א בטעטש על ש"ק לא יכולתי לנסוע מחמת גודל הצינה אשר היתה ממש סכנה לזה. ואין לי שום חיות אמת ושמחת הלב בשלמות רק כשאני שומע אמרותיו הטהורים ושיחותיו הקדושים אשר הם מחיות נפשות ישראל ובפרט לעת כזאת השי"ת ירחם על עמו ישראל במהרה דידן..."

בשנת תרצ"ח (1938) התגברה עליו מחלתו ועשו לו ניתוח בבית החולים היהודי בפרסבורג. כאן באה ההזדמנות שגם רבניה הגדולים של סלובאקיה יכירו היכרות אישית את הרב מטרנווה, ששמעו הטוב כבר הגיע עליהם קודם לכן. הוא נפגש עם הגאונים הידועים מפרסבורג, נייטרא ועוד. הוא אף שבת שבת אחת בנייטרא. רבים מיהודי נייטרא האשכנזים באו להתבסם מתורתו ותפלותיו של הרב מטרנווה, שזכה גם בחלק זה של המדינה בהערצה בלתי רגילה.

בגזירות הגירוש של שנת תש"א (1941), כשמחצית מיהודי טרנווה גורשו לפולין ונרצחו שם (ראה לקמן), לא נפגע הרב מטרנווה, כיון שתעודת האזרחות סודרה לפני כן, אך לא היה מסוגל להשאר בקהילתו שהתרוקנה ממאות יהודים. [לפי גירסא אחרת אף הרב עצמו היה בגזירת הגירוש, אף על פי שזה ארבעה דורות גרו הוא ואבותיו בטרנווה, כאמור למעלה, אלא שהצליחו להעביר את רוע הגזירה]. זמן קצר שהה בחוסט אצל חתנו הדיין ר' יעקב פרידמאן. מכאן עבר לסאטמאר, שגם בה נתקבל בכבוד רב על ידי יהודי העיר ובראשם רב העיר האדמו"ר ר' יואל טייטלבוים, שבישיבת אביו בעל קדושת יום טוב למד בבחרותו. אך רבה של טרנווה הלך ונחלש מיום ליום, שכן לבו שתת דם מן הגזירה האיומה ומן השמועות המבהילות שהסתננו על גורל יהודי קהילתו והקהילות הסמוכות. באחרון של פסח תש"ד, כשבוע ימים לפני שיהודי סאטמאר נכלאו בגיטו, הוציא הרב מטרנווה את נשמתו הטהורה. הוא זכה להקבר בבית העלמין של סאטמאר. ביום ג כסלו תש"ל הועלו עצמותיו לארץ ישראל ונטמנו בבית העלמין של בני ברק בחלקת חסידי וויז'ניץ.

חתנו השני של הרב מטרנווה היה ר' יצחק בעלז מצאצאי הרבי ר' אלימלך מליזענסק, מילא את מקום חותנו, לאחר שעבר לסאטמאר, מתלמידי האדמו"ר מסאטמאר וחסיד בעלז. תלמיד חכם גדול מקובל ואהוב על אנשי טרנווה. האדמו"ר מוויז'ניץ בעל אמרי חיים בא במיוחד להשתתף בחתונתו.

תלמיד חכם גדול ורב פעלים מיוצאי טרנווה היה גם ר' מאיר פיירוורגר (מאירי). נולד בטרנווה בשנת תרס"ד (1904) לאביו ר' יעקב יהודה, "שהיה משים לילות כימים על התורה ועל העבודה", כפי שמעיד עליו בנו. למד בישיבת חוסט אצל ר' יוסף צבי דושינסקי, בישיבת סעליש אצל ר' יוסף נחמיה

ר' אברהם ברוך שטיינמץ

קורניצר (לאחר מכן רבה של קראקא), בישיבת אונסדורף אצל ר׳ יוסף יונה צבי הלוי הורוויץ (אח״כ רבה של העדה החרדית בפרנקפורט דמיין) ובישיבת בעל קרן לדוד בסאטמאר. לאחר נשואיו השתקע בפרנקפורט. בשנים תרפ״ט—תרצ״ח עמד בראש ארגון ״תורה ומסורה״ וכהן בהוראה ליד רבו ר׳ יוסף יונה צבי הורוויץ. בחודש אלול תרצ״ח (1938), לאחר שהנאצים הציקו לו, נמלט לבלגיה והשתקע בעיר בריסל. כאן עמד בראש בית מדרש ובית אולפנא לילדי הפליטים מגרמניה. בשנת תש״ב חיסלו הכובשים הנאצים את המוסד והחלו גם בחיסולה של יהדות בלגיה. בין הקרבנות היו גם אשתו ומשפחתו של ר׳ מאיר פיירוורגר. הרב הסתתר במקומות שונים בתוך העיר ומחוץ לעיר בשדות ויערות. גם במצבו, כששיכל את כל משפחתו ונרדף על צואר על ידי הנאצים, לא פסק פומיה מגירסא. בתקופה טראגית זו חיבר את חיבורו מקדשי ישראל, הספר שהופיע לאחר פטירתו. לאחר המלחמה נתמנה הרב פיירוורגר לחבר בבית הדין בבריסל. בתקופה זו נתן את דעתו לחבר ספר מקיף על בעיות העגונות שלאחר השואה, שהופיע בשלושה כרכים. בשנת תשט״ו (1955) העתיק את דירתו ללונדון והועמד בראש הישיבה במוסד החינוכי ע״ש יהודית מונטיפיורי. נפטר בלונדון ו שבט תשכ״ח (1968). ארונו הובא לקבורה בארץ ישראל.

יוצאי טרנווה עומדים על המשמר בכפר יונה בשנת 1936
נראים: יצחק וויזל, נפתלי שטיינמץ ועוד בחור

בן אחיו, מיכאל ב״ר יוסף אהרן ברוך, נפל במלחמת העצמאות, ביום ה אייר תש״ח, יום הכרזת המדינה.

ספריו של ר׳ מאיר פיירוורגר (מאירי):
אוצר האגדה. אוצר התורה. א. השנה בישראל. פרנקפורט דמיין תרצ״ז. צב עמ׳.
עזרת נשים והוא תקנת עגונות. ספר א—ב: לבירור שאלת העגונות שנשארו אחרי המלחמה העולמית האחרונה ולפתרונה. פרנקפורט דמיין — בריסל (תש״י) [נדפס בפאריס]; רמב; רמח עמ׳; ספר ג: לבירור שאלות העומדות על פרק זמננו: גט יוצא למלחמה, נשואי ערכאות, שבויות אסון זמננו... לונדון תשט״ו. 16, שלו עמ׳.
בעקבתא דמשיחא, דיון רציני על דרישת הזמן לאיחוד הכחות הדתיים בכל העולם... לונדון תשי״ב. [ללא ספירת העמודים].
תורת האגדה, כולל בתוכו הרבה מאות מאמרים, השקפות התורה... על מאורעות החיים... לונדון—פריז תשט״ו. שד עמ׳.
שדי חמד הקצר... מעובד ומסודר בדרך קצרה עם הוספות וחידושי דינים. לונדון תשי״א. [8] עמ׳. קונטרס לדוגמא.
חומש תורה מאירה... עם אוסף חדש: תוספות, תמצית פירושי התורה מתלמוד בבלי וירושלמי, מדרשים, זהר, ראשונים ואחרונים. ספר א: בראשית—נח. לונדון תשי״ח. שנא עמ׳.
ספר ב: לך לך. לונדון תש״ך. 7, רנו עמ׳; ספר ג: וירא. לונדון תשכ״ד. 254 עמ׳.
ספר מקדשי ישראל, תיאור וסיכום הלכתי מפורט של מעשה כלי המשכן והמקדש ובגדי כהונה. לונדון תשל״א [נדפס בתל־אביב]. 13, רמה עמ׳.
13 עמ׳ הראשונים: ראשי פרקים לתולדות המחבר ז״ל, מאת אהרן סורסקי.
הספר מחולק לשלושה שערים: שער א (פרקים א—ח): בגדי כהנים; שער ב (פרקים ט—יא): כלי המקדש בעזרה; שער ג (פרקים יב—טו): הכלים בהיכל ובדביר.
כאמור, חיבר ספר זה בשנות השואה, כשהמחבר הסתתר במחבואות שונים בעיר בריסל והסביבה מרדיפת הנאצים.

תלמיד חכם בעל יחוד ומשכיל עברי היה ר׳ אייזיק פיקסלר, שהיה 37 שנה מגיה ראשי בעתון ״דבר״. הצטיין בבקיאות מופלגת במקורות חז״ל והיה מתקן את לשונם וסגנונם של הסופרים, לרבות הגדולים והידועים שבהם, שהודו לו והוקירוהו מאד. אביו, ר׳ פנחס פיקסלר, אף הוא תלמיד חכם ואיש נבון דבר, שרבים התיעצו בו בעניינים כלליים ופרטיים. הוא נספה במגפת הטיפוס שהשתוללה בטרנווה והסביבה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

מן הענין לקשר בין אחד מיוצאי טרנווה החי אתנו לאוי״ט בארץ, ר׳ אלימלך רוזנבאום (הוא אף מסר חומר לערך ״טרנווה״) וליחסו לאחד מאבות המיסדים של קהילת טרנווה, שמצאנו זכרו בין 25 ראשי בתי האב במיפקד של 1830, רציפות הדורות עד השואה ולאחריה. אביו של ר׳ אלימלך היה ר׳ יקותיאל זלמן רוזנבוים, חסיד וויז׳ניץ דבוק ברבותיו, שעשרים וחמש שנים רצופות התפלל במחיצתו של הרבי בימים נוראים. אביו ר׳ נחמן רוזנבוים, נפטר בדמי ימיו במלחמת העולם הראשונה בראש חודש אב תרע״ו כחייל בצבא ההונגרי. אביו ר׳ יקותיאל זלמן היה בנו של ר׳ אברהם רוזנבוים, הרשום במיפקד 1830. לפי מסורת משפחתית היה ר׳ אברהם זה חסידו של האדמו״ר ר׳ צבי הירש (משרת) מרימנוב בעל ספר ״בארות המים״ (נפטר בשנת תר״ז). ר׳ אברהם רוזנבוים בא כמובן מגליציה והגיע לטרנווה בחיי רבו. סבו מצד אמו, ר׳ אלימלך פיקסלר, תלמיד חכם מובהק מחסידי דולינא.

בימי השואה

זמן קצר לאחר הכיבוש ההונגרי כבר החלו ההצקות מטעם השלטון החדש. ראשון הקרבנות היה ר׳ יחיאל פטריוור, שמוצאו היה מגליציה. הוא נשא אשה מטרנווה והיה אדם אמיד, בעל שדות ויערות ועסק במסחר. היה שתקן אך ידוע כאדם נבון ביותר. שני בניו היו למדנים גדולים וביחוד אחד מהם נחשב לגאון ממש. כבר בשנת 1940 גורש לפולין ומאז נעלמו עקבותיו. את אשתו וילדיו השאיר בטרנווה. שנה אחת התנהלו החיים על מי מנוחות פחות או יותר.

בין המצרים של שנת תש"א (1941) גורשו כמחצית מיהודי טרנווה לגליציה, בתואנה שאין בידם תעודת אזרחות של הונגריה, אף על פי שרובם ככולם ישבו בטרנווה הם ואבותיהם זה דורות. מעדותה של הנערה נלי קראקואר בקיץ 1946 מתברר שכ־80 משפחות, על נשיהם ילדיהם וטפיהם, גורשו לגליציה. מהם חזרו חמש נפשות בלבד. אחד החוזרים היה אברהם אינגבר, שבעדותו הקצרה סיפר, שלאחר שהועברו את הגבול ההונגרי ליד יאסין הובלו המגורשים לשדה פתוח ונאמר להם שהם חפשים ללכת לכל מקום שהם רוצים. אברהם אינגבר, שהיה אז נער בן 17, הוריו ואחיו ואחיותיו פנו משם עם צרורותיהם על שכמותיהם, והלכו ללא מטרה עד שהגיעו ליער. בהכנסם לתוך היער נפתחה עליהם אש קטלנית ממארב של חיילים הונגרים וגרמנים. היריות פגעו בכל משפחתו ורק הוא לא נפגע ועלה בידו להמלט. בדרך לא דרך הסתנן חזרה להונגריה והתישב בבודאפשט. כל המגורשים נרצחו, רובם ליד קאמנץ־פודולסק.

בין המגורשים היה המלמד ר' לייב יוסף הופמן, שמילא את תרמילו בספרים לתמיהת אחיו לצרה: למה אינך לוקח גם מזון השיב בתמימות: הרי הימים הנוראים ממשמשים ובאים ויהודי חייב לעיין בספר קדוש.

ביום ג, כה ניסן תש"ד (1944) החל בחיסול הסופי של שארית יהודי טרנווה. באותו יום הועברו ברכבת לגיטו מאטעסאלקא שבהונגריה, שבו רוכזו רוב יהודי מארמארוש הצ'כית. כעבור חודש גורשו לאושוויץ, שם הועלו על המוקד רובם הגדול.

היום אין אף יהודי אחד בטרנווה. אחרון יהודי טרנווה, ר' עזרא פוגל, עלה ארצה בשנת 1976.

יהודי טרנווה, שמספרם בארץ ישראל גדול באופן ניכר מכל ישוב אחר במארמארוש, ובראשם מנהיגם עזרא נשר הנזכר לעיל, עושים רבות למען הנצחת זכרם של יהודי הישוב בישראל. בבית הזכרון ליהודי מארמארוש שהוקם בתל־אביב, הוקדש חדר מיוחד לטרנווה וקדושיה, המשמש מעין מוזיאון זוטא לחיים היהודיים בטרנווה. מרוכזים בו חפצים רבים, ספרים, תמונות, מכתבים, מפות, כלי בית, כלי עבודה וכלי מטבח וכיוצא באלה. נראה בבירור, שכשם שיהודי טרנווה העלו על זכרם באהבה ובגעגועים את זכר ציון בהיותם בגלות, כך הם מעלים באהבה את זכרו של הישוב היהודי בטרנווה, לאחר שזכו לעלות ולהתערות בארץ ישראל. יוצאי טרנווה יסדו קרן גמ"ח לזכר הקדושים והם מצטיינים בעזרה ההדדית לכל אחיהם יוצאי טרנווה, שמספרם בארץ כ־400 נפש. ארגון יוצאי טרנווה מייצג 24 ישובים.

בין יוצאי טרנווה שנפלו במערכות ישראל היו: אשר אנשל ב"ר שלום שו"ב אדלשטיין, שמואל בן אשר אנשל איינהורן, חיים משה בן דוד כ"ץ, הלל בן יוסף פיירברגר, זלמן בן לייב יוסף קויפמן, חנן בן מאיר ברקוביץ, ישי בן שלמה ירקוני, עמוס בן יעקב מילר, דוד בן מרדכי יצחק מושקוביץ, זכריה בן פנחס מנדל שטיימץ, אברהם ברוך בן יחזקאל שטיינמץ, אריה בן יצחק לבוביץ.

ביבליוגרפיה

זכרונות ר' מנחם הכהן אדלר בכתב יד.

ראיונות עם כמה מיוצאי טרנווה.

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' תעח—תפה.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII (1963), pp. 137, 308; vol. XVI (1966), pp. 102/3.

עדויות ב"יד ושם": 015/397, 015/635, 015/690, 015/748, 015/773, 015/916, 015/961, 015/1251, 015/1253, 015/1390, 015/1441, 015/1444, 015/1566.

טשעמאליף

טשעמאליף (ברותנית: Comalovo, בהונגרית: Soman־Falva) כפר בנפת טעשש, כ־20 ק"מ ממזרח לעיר חוסט וכ־20 ק"מ מצפון לעיירה בישטינע, על דרך המלך בישטינע־סינעוויער. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	4	—
1830	35	621
1880	170	—
1910	—	1391
1921	—	1635
1930	207	1757
1941	—	2104

ידיעותינו על כפר זה קרובות לאפס, דווקא על הישוב היהודי העתיק, של המאה ה־18 ידוע לנו יותר מאשר על הדורות האחרונים ועל דור השואה.

לראשונה נרשמו יהודים במיפקד היהודים של שנת 1735, שבו נזכר יהודי בשם שמואל בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. ברשותו סוס, ארבע פרות, ועגל ושילם 7.40 פלורין לשנה דמי חכירה. בעל החסות היה האציל זיגמונד נאג'; יהודי נוסף שנרשם בשם מארקול (כנראה מרדכי), אף הוא בעל לאשה ואב לשלשה ילדים, שנעזר במשרת יהודי, מארקול היה אמיד יותר משמואל, שכן בבעלותו היו שלושה סוסים, שלוש פרות ושני עגלים. הוא שילם 3 פלורין לשנה. הוא היה בחסותו של פופ לאסלו.

במיפקד של שנת 1746 נזכר שבטשעמאליף מתגוררים שני יהודים ולהם שתי נשים ושני ילדים; במיפקד של שנת 1768 נזכרים היהודי לייבא והיהודי מוטיא. הראשון משלם

12 פלורין דמי־חכירה והשני משלם 10 פלורין. שניהם בעלים לאשה ללא ילדים.

מכאן ואילך אין בידינו ידיעות נוספות, פרט לשמות אחדים המופיעים כחותמים (פרענומעראנטן) על ספרים; בספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) מופיעים: ר' חיים יוסף שו"ב, ר' יחזקאל אברהם בן ח"י, ר' יצחק גרויסמאן, ר' קלמן בן פרימד, ר' חיים דוד בן גיטל, ר' יהודה בן חי'. בספר כולם אהובים (סיגט תרס"ו): הרב ר' יהודה ירושלמי, ר' בנימין הרשקוביטש, ר' אליעזר שלומוביטש, ר' מנדל הרשקוביטש (שמות אלה נדפסו גם בספר מגילת סתרים, סיגעט תר"ע).

לעה

לעה (ברותנית: Sirokyluh, בהונגרית: Szeleslonka). כפר בנפת טעטש, כ־15 ק"מ מצפון לכפר ווילחוביץ. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	9	414
1870	62	—
1910	—	1571
1921	—	1510
1930	152	1952
1941	—	2423

לצערינו לא עלה בידינו לפגוש איש מיוצאי כפר זה. אין איפוא בידינו ידיעות על חיי היהודים בלעה. מצאנו בארכיון "יד ושם" מצאנו שלושה מסמכים המתיחסים לכפר זה. לפיהם נלקחו היהודים לגיטו טעטש ומשם גורשו לאושוויץ. משפחה אחת, משפחת רוזנטאל, שמנתה שמונה נפשות ואבי המשפחה היה מלמד, הסתתרה בבונקר שביער ליד הכפר. לאחר ארבעה חדשים גילה אותם אחד הגוים והסגירום לז'אנדרמים. הם הועברו לבית־הכלא שבעיר דברצין ומשם נלקחו למחנה שבווינר־נוישטאדט, שבו היו גם משפחות, ואמנם ניצלה משפחת רוזנטאל ונשארה בחיים.

ביבליוגרפיה

ארכיון "יד ושם": 015/1575; 015/1891; 015/2579.

שבמיפקד 1735 נרשם יהודי בשם אליהו קולמאן, בעל לאשה ואב לשני ילדים. היה יהודי עני ולא היה ברשותו שום רכוש. הוא אף לא שילם דמי חכירה.

מוקרה הגרמנית

מוקרה הגרמנית (ברותנית: Nemecka Mokra, בהונגרית: Németmokra). כפר בנפת טעטש, מצפון לכפר ווילחוביץ בקצה הצפוני של ה"דיבעוועד ריקא". רוב תושביו גרמנים, עם מיעוט רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	254
1880	6	—
1910	—	730
1921	—	584
1930	7	1027
1941	—	1196

הכפר נוסד בידי גרמנים, חרשי עץ, שהובאו על־ידי המלכה מאריה תרזה במאה ה־18. ליהודים לא היה קיום בכפר גרמני זה. הנה מה שכותב ר' מנחם אדלר בזכרונותיו (כתב־יד):

"במאקרא הגרמנית היה יהודי אחד שמו ר' חיים ליב איש ישר וחסיד. היתה לו שם חנות סחורה והיתה לו שם פרנסה, אבל הגרמנים הציקו וירא כמעט ללון שם בלילה והיה הולך על־פי רוב ללון במאקרא השניה (חמישה ק"מ) וגם בני־ביתו גרו במאקרא הרותנית עד שלבסוף חיסל לגמרי את עסקיו שהיו לו בין הגרמנים והשתקע במקום אחר. בדרך שבין שתי המאקראות היה מעין של מי רפואה והיה מקום רחצה לאנשי המחוז. מקום רחצה זה היה שייך ליהודי בשם משה רוזנברג. ההכנסה לא היתה גדולה ביותר".

ר׳ מנחם אדלר אינו כותב לאיזו שנה הוא מיחס את דבריו, שכן שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה התגורר במוקרה הגרמנית יהודי בשם יצחק מרדכי פרידמאן, אף הוא תלמיד חכם וחסיד. אליו כותב הגאון הנודע ר׳ אליעזר דייטש רבה של בוניהאד ביום כ״ו בסיון תרע״א כדלקמן: ״לכבוד הרבני המופלא ומופלג בתו״י ירא וחרד לדבר ה׳ מו״ה יצחק מרדכי פריעדמאנן נ״י בישוב נעמעט מאקרע. על דבר השאלה שחותנו ז״ל עשה צוואה והניח לתועלת נשמתו סך מסויים עבור החברא משניות שילמדו עבורו... ומסופק מע״כ נ״י... באיזה אופן יעשו שיהיה בטוח הקרן וגם הריוח וגם אם מותר להלוות ברבית זה המעות שעכשו הוא מונח בשפארקאססא״.

ביבליוגרפיה

מנחם אדלר, זכרונות (כתב־יד), עמ׳ י״ב.
ר׳ אליעזר דייטש, שו״ת פרי השדה חלק ג׳, פאקש תרע״ג, סי׳ קנ״ה.

מוקרה הרוסית

מוקרה הרוסית (ברותנית: Rusca Mokra, בהונגרית: Oroszmokra). כפר בנפת טעטש, מצפון לכפר ווילחוביץ אחד הכפרים הצפוניים של ה״דיבעוועד ריקא״. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	512
1880	41	—
1910	—	952
1921	—	981
1930	137	1270
1941	—	1702

ההתישבות היהודית בוששה לבוא לכפר זה, כנראה בגלל המכרות שבסביבה, שלפי חוק הונגרי עתיק אסור ליהודים המגורים באיזור מכרות. היהודים הראשונים התישבו בכפר בשנות החמישים של המאה ה־19. כשהתפתחו בה מרחצאות המרפא התרבו במקצת גם היהודים, שמצאו פרנסתם גם בענף זה. בין האורחים הרבים שהגיעו למעונות המרפא היה גם האדמו״ר מוויז׳ניץ בעל אהבת ישראל, שהיה בא למוקרה לעתים קרובות. הוא הרגיש עצמו בבית בכפר זה, שכן כל תושביו, ללא יוצא מן הכלל, היו חסידיו ומעריציו.

בין המשפחות הידועות במוקרה היתה משפחת שטיינמץ. ראש המשפחה ר׳ אברהם ברוך שטיינמץ היה שוחט הכפר והסביבה עשרות שנים. לאחריו מילא את מקומו בנו ר׳ מנחם מענדל שטיינמץ ואחריו בנו ר׳ אייזיק שטיינמץ. במשפחת שטיינמץ היו גם סוחרים כגון ר׳ יואל ור׳ חיים בני ר׳ מענדל שטיינמץ. כולם היו חסידים ואנשי מעשה ובני תורה מופלגים.

ר׳ מנחם אדלר כותב בזכרונותיו (כתב־יד) על יהודי מוקרה: ״עשירים לא היו בה אבל פרנסה היה כמעט לכולם ואחדים בפרנסה מצומצמת. במאקרא היו כמעט כולם מחסידי וויז׳ניץ״. יהודי מוקרה החזיקו בית מדרש, מקוה ותלמוד תורה.

לצערינו לא עלה בידינו להעלות פרטים נוספים על כפר זה.

ביבליוגרפיה

מנחם אדלר, זכרונות (כתב־יד), עמ׳ י״ב, כ״ז.

נובוסליצה

נובוסליצה (ברותנית: Novoselice, בהונגרית: Taracujfalu). כפר בנפת טעטש, ב"דיבעוועד ריקא", מצפון לכפר נרסניצה. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1910	—	1788
1921	—	2118
1930	356	2253
1941	—	2954

לפי הידוע לנו לא התישבו יהודים בנובוסליצה אלא בתקופה מאוחרת מאד, דהיינו עד סוף המאה ה־19, לפי הנתונים אשר בידינו יוצא כי בשנת 1880 עדיין לא התגוררו יהודים בכפר זה, אף על פי שהדבר אינו מתקבל על הדעת. והוא גם מוכחש מתוך תשובה שהשיב הגאון ר' יואל צבי רוט מחוסט בשו"ת בית היוצר בשנת תרמ"ז (1887) כדלקמן:

לכבוד אנשי הקהל בנאווסעליצע נ"י.

בענין השאלה אשר זה שמונה שנים שכל הקהל שלכם קיבלו שו"ב ונתנו לו כתב ע"ז וחתמו אותו רוב אנשי הקהל וכתבו בפירוש שאינם רוצים שיבוא שו"ב אחר לשם לשחוט, והשחיטה משו"ב אחר בלי ידיעתו יהי' אסורה להם. ועד היום לא נמצא שום שמץ פסול חלילה על השו"ב, אלא אדרבא הוא הולך בדרך הטוב והישר. ועכשיו נצמח ששני אנשים משם כעסו של השו"ב דשם בלי שום טו"מ (טענות ומענות) רק מחמת שא' ממשפחתם למד אומנות השו"ב ורוצים לקבלו לכאן. ולזה גמרו ביניהם שלא לאכול משחיטת השו"ב קראו את השו"ב שלהם ושחט אצלם עופות. והשו"ב דשם צווח ע"ז והזהיר להשו"ב הנ"ל שלא יבוא לשחוט כי שחיטתו אסורה. ומעתה השאלה אם אתם מותרים לאכול אצל שני אנשים הנ"ל... וחוץ מזה השאלה שהיות ששו"ב דשם יש לו מזה הפסד גדול וטפלו תלוי בו שיש לו ששה ילדים קטנים וזה השו"ב הקרוב מסיג גבולו ומפסידו אם עבור זה שחיטות שלו מותר ואם לאו (שו"ת בית היוצר, יורה דעה, סי' נ"ח, ה' יתרו תרמז).

בראשית המאה הוקם בנובוסליצה בית־כנסת יפה בנוי מלבנים ובו ארון־קודש גדול מאד, פרי יצירתו של הנגר המקומי שהיה אומן מעולה. לידו מקוה טהרה ושני איטליזים. בדור האחרון היה השוחט ר' ברוך הערש פוקס (לפי מקור אחר: רוטנר) מחסידי דאלינא, תלמיד חכם וירא שמים שהיה גם מורה הוראה. המלמד היה ר' בעריל איינהורן, אף הוא תלמיד חכם ובעל כשרונות פדאגוגיים ובעל תפילה מצויין.

האישיות הבולטת בכפר היה ר' פנחס פיקסלר, מגדולי חסידי וויז'ניץ, ששמעו הגיע מחוץ לגבולות הכפר וה"דיבע־וער ריקא". בחצר וויז'ניץ נקרא "פנחס נובוסליצר". אצלו היה "תורה וגדולה במקום אחד". תלמיד חכם ונגיד, למדן חריף ועצום, שהקדיש שעות רבות ללימוד תורה ולמד גמרא ותוספות בקול רם ובנעימה. חכם ונבון ועסקן ציבורי ידוע. דאג לעניי הכפר תרם סכומים גדולים והתרים אחרים. ביתו היה פתוח לרווחה הן לרבנים ואדמו"רים והן לסתם ארחי־פרחי.

אחד מחתניו של ר' פנחס פיקסלר היה ר' דוד בר' שמאי פלדמאן, עילוי ידוע בסביבה כולה. עד מלחמת העולם הראשונה היה סמוך על שולחן חותנו ולמד בהתמדה יתירה. ביום מ"א למב"י (כ"ו אייר) תרס"ט (1909) השיב לו הגאון הנודע ר' אליעזר דייטש רבה של בוניהאד בזה"ל: "כבוד המופלא ומופלג חו"ב חיציו שנונים כש"ת מו"ה דוד פעלדמאן נ"י בישוב טאראצאפאלא הוא נובוסליצה מחוז מארמאראש יע"א ע"ד ששאה הפרישה חלה ואח"כ חזרה לעיסתה". לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לרבה של קהילת היראים בלייפציג, שם יצאו מוניטיו בחיבורו הנודע על קיצור שולחן ערוך "עיר דוד", הוצאה ראשונה: לייפציג — ניו יורק — תרפ"ד—תרפ"ו. קפ"ט; רמ"ב עמ' (אחר כך נדפס שוב בכמה מהדורות והוא הולך ונדפס עד היום הזה). כששהה הסופר הנודע ש"י עגנון בלייפציג בשנות העשרים הוא התידד עם ר' דוד פעלדמאן ואף למדו ביחד שיעורים בגמרא (עגנון מזכירו בספריו). בשנת תרצ"ד (1934) נמלט ר' דוד פלדמאן למנשסטר שבאנגליה, שם כיהן כרב של מחזיקי הדת. לאחר המלחמה הדפיס את ספרו השני: ספר שמושה של תורה המכיל ביאורים מעשיים וציורים להלכות... בארבעת חלקי השלחן ערוך... לונדון ניו יורק 1951. 223, (2) עמ'.

בין יהודי נובוסליצה מזכירים השרידים את ר' יצחק מילר, בעל־בית מכובד, תלמיד חכם ואיש נבון. בעל קול ערב מאד, בשעה שירד לפני התיבה רעדו כותלי בית המדרש מקולו; ר' מרדכי גרינברגר, חסיד וויז'ניץ ואיש אמת במלוא מובן המילה, גדול בתמימות ותלמיד חכם וירא שמים; ר' אנשל יאנקלוויטש, יודע ספר ובעל לב טוב. כסגן יו"ר המועצה הכפרית שנים רבות עשה טובות ליהודי הכפר; ר' הערש מרגליות, אחיו של הרב מהארינטש (ע"ע), וגם הוא תלמיד חכם גדול, בקי בש"ס ופוסקים ומורה הוראה. לימד בחורים גפ"ת והורה הוראות איסור והיתר. בעל שיחה נאה ובעל דרשן מחונן. כולם עלו על המוקד ונהרגו על קידוש השם.

לצערינו לא הגיעו אלינו פרטים כלשהם על גורל יהודי נובוסליצה בעת השואה, ואף לא מאיזה גיטו גורשו לאושוויץ להשמדה. אנו מניחים, שבדומה לרוב יהודי מארמארוש הצ'כית ובדומה לשכנתה נרסניצה, גורשו גם יהודי נובוסליצה לגיטו מאטע־סאלקא.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם אחד מיוצאי נובוסליצה.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר, יורה דעה, מונקאטש תרנ"ו סי' נ"ח.

ר' אליעזר דייטש: שו"ת פרי השדה, חלק ג', פאקש תרע"ג, סי' ע"ב.

ניאגובה

ניאגובה (ברותנית: Nagovo, בהונגרית: Nyagova). כפר בנפת טעטש, ב"דיבעוועור ריקא", מדרום לווילחוביץ (3 ק"מ). כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	28	520
1880	99	—
1910	—	1162
1921	—	1122
1930	110	1279
1941	189	1460

לראשונה אנו פוגשים יהודים בניאגובה במיפקד של שנת 1746 שבו נרשם יהודי (שמו לא נרשם) בעל לאשה ואב לילד. ברשותו היה גם משרת יהודי. שילם דמי חכירה 8 פלורין לשנה. לא במיפקדים שלפני־כן ולא באלה שלאחר מכן אין ידיעות על יהודים בכפר זה. נראה איפוא, שיהודי זה לא התבסס במקום והוא לא היה אלא תופעה חולפת בתולדותיו של כפר זה.

ראשיתה של הקהילה בניאגובה קרוב לוודאי בשליש הראשון של המאה ה־19. נראה, שבשנת 1830, כאשר נרשמו בכפר 28 נפש, כבר היה מנין קבוע פחות או יותר. בית הכנסת נבנה בתקופה מאוחרת יותר, כנראה באמצע המאה ה־19 או בשליש האחרון שלה. כפי שמסר אחד השרידים היה בבית הכנסת, שנבנה מעץ, כשמונים מושבים, לאמיתו של דבר, לא הגיעו לעולם מספר ראשי המשפחות בניאגובה לכדי שמונים.

אין זאת אלא, שבני ניאגובה היו אופטימיים וציפו שבני הקהילה יתרבו בעתיד עד כדי 80 "טליתים". מסורת בפי שרידי הכפר, שבשנת 1910, כלומר לפני מלחמת העולם הראשונה הגיעו מספר יהודי ניאגובה ל־190. בעקבות המלחמה פחת מספרם חלק עבר למקומות אחרים וחלק הגיע לארצות הברית. אם אמת בנתון זה, הרי הכוונה ללא ספק לנפשות ולא ל־190 משפחות או "טליתים".

בבית הכנסת היו יושבים ולומדים בעלי־בתים לפני התפילה ואחרי התפילה. אחוז ניכר מהם היו תלמידי חכמים ולפחות יודעי ספר במדה מסויימת. הקהילה היתה שייכת לגליל ווילחוביץ. ובתחילה היו יהודי ניאגובה נזקקים לבית־עלמין של ווילחוביץ. רק בראשית המאה פתחו בית־עלמין משלהם. גם שוחט לא היה להם. השוחט של ווילחוביץ היה בא בדרך כלל פעמיים בשבוע לשחוט. היחסים בין קהילת האם ווילחוביץ לבין קהילת ניאגובה היו מצוינים שכן בשני הכפרים היו כמעט כל היהודים חסידי וויז'ניץ. בניאגובה היו אולי שני חסידי סיגעט.

הפרנסות של יהודי ניאגובה לא חרגו מן המקובל בכפרי הסביבה; מסחר זעיר כבעלי חנויות ובתי מרזח, בעלי משק קטנים מעורבים ובעלי המלאכה הרגילים גם בכפרים אחרים. סנדלרים, חייטים, קצבים, נפח וכדומה. הגיוון היחיד במסחר היה ההדגש על סחר בהמות וסחר פירות (תפוחים, שזיפים, ואגוזים) בקנה מידה גדול למדי. חלק גדול מן הנוער למד בישיבות וחלק ממנו הצטרף לתנועות הנוער הציוניות (ביחוד התנועה הדתית).

לפי שיחזור שנעשה בידי שרידי הכפר היתה מורכבת הקהילה בשנת 1941 מ־23 ראשי משפחה, הכוללים 189 נפש, חמש משפחות בשם וועג, שהיו בעלי ההשפעה בכפר. שמות המשפחה האחרים: ציק, שמילוביטש, רוט ועוד.

בקיץ של 1941 הגיעו אותות השואה המתקרבת גם לניאגובה. ז'אנדרמים פרצו לבתים והוציאו מהם יהודים ללא כל אבחנה, אנשים, נשים וטף. גם מן הרחוב אספו יהודים והעלו על משאיות והעבירו אותם ליאסין ומשם גורשו לפולין, בסוף נרצחו במיתות משונות רובם ליד קאמניץ־פודולסק. לפי שיחזורם של שרידי הקהילה גורשו בקיץ 1941 68 יהודים, שהשתייכו לשלוש עשרה משפחות וחלקי משפחות. אחד מיהודי ניאגובה, חיים עזרא ציק, ששרת אז בשרות העבודה ההונגרי באוקראינה, נפגש עם רבים מן המגורשים וראה את סבלם שאין לתאר במילים בין השאר ראה אלפי יהודים מהונגריה כשהם מכונסים בתוך בקעה ושומרים אוקראינים מתעללים בהם. הוא ראה גם גופות רבות צפות על פני נהר הדנייסטר.

לאחר חג הפסח 1944 כונסו היהודים הנותרים לבית־הספר בכפר ושם נשדדו שוד ראשון. עד טרעסיף הובלו במשאיות ומשם הועברו ברכבת לגיטו מאטע־סאלקא. חיים עזרא צ'יק הנ"ל ארגן מחתרת של 11 יהודים וארבעה גויים (קומוניס־טים). יצאו לתוך היער במטרה ליצור קשר עם הפארטיזאנים. הז'אנדרמים ההונגרים רדפו אחריהם והם פחדו מן הרותנים, שהראו נטיה להסגירם. לאחר כארבעה שבועות נכנסו בחשאי לגיטו טעטש וכעבור שלושה ימים גורשו לאושוויץ.

נוסף על 68 היהודים שנרצחו בסתו 1941 ניספו באושוויץ ובמחנות אחרים 108 מיהודי ניאגובה, 17 יהודים ניצלו ועשרה שירתו בשרות העבודה, מהם נהרגו שנים.

לאחר המלחמה לא חזרו השרידים לניאגובה, רובם עלו ארצה. ארבעה מהם עוד הספיקו להשתתף במלחמת השחרור מהם נפלו שנים — ישראל ציק ואלתר יהודה כהן.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי ניאגובה.

טערישעל

טערישעל (ברותנית: Teresová, בהונגרית: Tereselpatak), כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טערעסיף), כ־50 ק"מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	15	—
1910	—	1218
1921	—	1266
1930	9	1496
1941	—	1815

היהודים היו מאז ומעולם מיעוט קטן בכפר זה, שכן הגויים לא סבלו בקרבם יהודים רק במידה שהם הביאו להם תועלת. מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, לפני שהמשטר הצ'כוסלובאקי התבסס בקארפאטורוס, התנפלו הגוים על קומץ היהודים, בזזו את רכושם ופגעו בגופם. כתגובה הציתו יהודי גאניטש את הכפר על יושביהם. כמה שנים לא התגורר בטערישעל אף יהודי. רק בסוף שנות העשרים פתחו כמה יהודים מגאניטש חנויות בכפר, אך היחסים נשארו מתוחים.

בשנת 1941 גורשו כל יהודי טערישעל לפולין ושם נרצחו בכל מיני מיתות משונות, ליד קאמנץ־פודולסק ומקומות אחרים.

נרסניצה

נרסניצה (ברותנית: Neresnice, בהונגרית: Nyéresháza). כפר כ־20 ק"מ מצפון־מזרח לעיירה טעטש. על קו מסילת הברזל הצרה טרעסיף — קעניגספעלד. מרכז מינהלי לכפרי הסביבה. כמעט כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	77	1460
1880	327	—
1910	—	1568
1921	—	1618
1930	523	1948
1941	—	2351

ראשיתו של הישוב היהודי

היהודים הראשונים הגיעו לנרסניצה, קרוב לודאי, בסוף שנות העשרים או ראשית שנות השלושים של המאה ה־יח. מכל מקום במיפקד היהודים במארמארוש בשנת 1725 לא נזכר אף יהודי בכפר זה. היהודי הראשון בשם אליהו (Illies), שהיה נשוי ומטופל בשני ילדים, נפקד במיפקד של 1735. לפי נתוני הרישום במיפקד היה אליהו בעל בעמיו ופרנסתו היתה מצויה. בבעלותו היו סוס, שתי פרות ונעזר במשרת. היה בחסותו של האציל המקומי ההונגרי יוסף בטלן. שילם דמי חכירה 22 פלורין לשנה.

נראה שהיהודי אליהו לא השתהה בנרסניצה זמן רב, שכן במיפקד הבא שנערך בשנת 1746, נרשם יהודי בעל לאשה ואב לילד, ששמו לא מופיע בממצאי המיפקד. יהודי זה שילם 6 פלורינים לשנה. במיפקד של שנת 1768 נזכר יהודי בשם לייבא לייבוביטש, שמשפחתו מנתה חמש נפשות. הוא היה יהודי עני, שכן לא הוטל עליו לשלם דמי חכירה. הוא שילם מס סובלנות 3 פלורינים ומס גולגולת בשיעור של 6 פלורינים. הוא עסק ברוכלות ובבישול יי"ש בקנה מדה זעיר. הוא עמל הרבה כדי להוציא את פרנסתו. כל היהודים הגיעו לנרסניצה מגליציה.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן:
(בסוגריים מס' הנפשות)

יאנקל מרקוביטש (4), אבראמוביטש פאלוך (3), פינקוס זידו (4), יאנקיל וואלף (7), ברקו זידו (4), יאנקו דוידוביטש (3), באניס דוד (4), מושקו יוסיפוביטש (5), לייב הרשקו־ביטש (2), שאמשא זעפידא (4), אברהם זעפידא (4), ברקו יאסקוביטש (5), אייזיק זעפידא (6), הרש זעפידא (2), הרש יאנקעלע (4), שלומא חיימוביטש (3), שמיל חיים (4), ירוחם לעיבוביטש (4), איזיק חיימוביטש (5), לייב זידו (3).

ארגון הקהילה

אין בידינו ידיעות על התקופה שבה התארגנה הקהילה היהודית בנרסניצה. מסתבר שבסוף המאה ה־יח כבר היה מנין קבוע בכפר וכנראה אף בית מיוחד שבו התפללו. ככל שהתרבו היהודים בנרסניצה הלכו והתארגנו החיים היהודיים הצבוריים וקבלו צביון של קהילה מסודרת. בין המוסדות הראשונים של הקהילה היה ארגון החברה קדישא, בניית מקוה וקבלת שוחט.

עד שנת תרפ״ט (1929) היה קיים בנרסניצה בית־מדרש אחד ויחיד, שבו התפללו כל היהודים. מאז ואילך התפלגו היהודים לפי ההשתייכות החסידית. חסידי וויז׳ניץ, שהיו כנראה רוב בכפר, הקימו להם קלויז; היה גם מספר חסידי סיגט, התפללו בבית־המדרש של הקהילה; שני בתי־תפלה קטנים הוקמו על־ידי חסידי ספינקא ובורשטין. כך התפללו יהודי נרסניצה בארבעה בתי מדרש נפרדים.

מעולם לא היה רב לקהילת נרסניצה. רבה של ווילחוביץ שמש כרבה של נרסניצה. חסידי וויז׳ניץ ראו ברבה של ווילחוביץ, ר׳ חיים מאיר האגר, שמלא אחר כך את מקום אביו כאדמו״ר מוויז׳ניץ בגרוסווארדיין, את רבם. השוחט ר׳ גדליה דוד ברקוביץ היה גם מורה הוראה. בשאלות חמורות יותר פנו אל הדיין בווילחוביץ, ר׳ הרצל ווייס, שהיה ידוע כלמדן מופלג ובעל מוח חריף.

השוחטים הידועים לנו היה ר׳ אברהם יהודה (שם משפחתו לא צוין במקור), שכיהן בנרסניצה בשנות השמונים של המאה הי״ט (הוא בין החתומים על ספר אמרי שהם, קאלאמעא תר״מ). בדור האחרון מילא תפקיד זה ר׳ חיים ישראל ברקוביץ, תלמיד חכם ידוע בכל הסביבה, ומורה הוראה שעמד בראש ישיבה קטנה במקום, בה למדו תלמידים גם מכפרי הסביבה ואכלו ״ימים״ בבתי הבעלי בתים בנרס־ניצה. הוא נסע עוד לבעל ״צמח צדיק״ מוויז׳ניץ. לאחר פטירתו בסוף שנות השלושים, מילא את מקומו בנו ר׳ גדליה דוד ברקוביץ הנזכר. מלבד שהיה תלמיד חכם מובהק ומוכר, היה בעל אופקים רחבים. שלט בכמה שפות וביניהן גרמנית. מגדולי חסידי וויז׳ניץ. היה מעורה בצבור ואהוד מאד בכפר. הוא מצא מסילות גם ללב הנוער, שקיבל את הדרכתו המוסרית בלב פתוח, שנעשתה בחכמה ובטאקט רב. תשובה אליו בספר שארית מנחם לר׳ מנחם מענדל האגר מאויבר־ווישווה (בני ברק תשל״ה), חלק ב, עמ׳ שנה, שו״ת סי׳ ח (ללא תאריך): ״וע״ד שאלתו אם מותר לקצוץ אילנות של בית הקברות לצורך בנין המקוה אשר אין לכסף מוצא מבלעדי זאת, שכ״מ האריך בזה קצת״. לר׳ גדליה דוד ברקוביץ היתה גם חנות כל־בו, שלאחר שמונה לשוחט נוהלה בידי אשתו.

כחמשה־ששה מלמדים הרביצו תורה בנרסניצה, החל במלמד דרדקי וכלה במלמדי גפ״ת. החינוך לא היה תחת פיקוח צבורי רשמי, אך הורי הילדים היו בוחנים אותם אם בעצמם ואם על־ידי תלמידי החכמים. רוב הילדים למדו גם בבית־הספר הצ׳כי. לרותנים היה בית־ספר משלהם, שבו לא ביקרו בדרך כלל ילדים יהודים.

מראשי הקהילה בנרסניצה בין שתי מלחמות העולם ראוי לציון מיוחד ר׳ שמעון פטני (Petényi), שהיה חתנו של גביר הכפר, משה קליין. היה תלמיד הרב דושינסקי בחוסט, משם נבחר לחתן. יליד דונאסערדאהעלי. התפרנס באמידות ממסחר בתבואה, והיה היהודי היחיד בנרסניצה שלא חבש שטריימל ולא לבש קאפוטה. התפלל בנוסח אשכנז כמנהג עיר־מולדתו שבאויבערלאנד. זכה להערצת כל יהודי הכפר על יושר דרכו ונקיון כפיו, התנהגותו המופתית, למדנותו ויראת השמים שלו. דבריו נשמעו בנחת ומעולם לא התעבר על ריב לא לו. בצנעה וללא רואים היה מכניס שק קמח לתוך פרוזדור ביתו של עני נצרך. לילותיו היו קודש ללימוד תורה.

הרוח החיה בין חסידי וויז׳ניץ היה ר׳ יוסף ווייס בנו של ר׳ דוד ווייס דומ״ץ בווישווה המכונה ר׳ יוסל נחמנ׳ס. מוצאו מן הכפר דופוליה שבמארמארוש הרומנית. והיה תלמיד של בעל ערוגת הבשם מחוסט. ר׳ נחמן שטיינמץ, מעשירי הכפר לפנים, בחר בו לחתן לפני שירד מנכסיו. בנדוניא מסר לו בית־מדות וסכום כסף במזומנים, שהושקע בבית־מרזח. אך ר׳ יוסל היה כולו רוחניות, מופרש ומובדל מהבלי העולם הזה וכמובן לא עברו שנים מרובות והעסק שקע. בסוף ימיו התפרנס מהרבצת תורה לתלמידים מבוגרים. ר׳ יוסל נחמנ׳ס היה למדן גדול וכגודל למדנותו הפלגת מדותיו התרומיות וחסידותו. הוא היה הרוח החיה בקרב יהודי נרסניצה והתסיס את החיים הרוחניים בתוך הקהילה. הוא היה מארגן את ה״באטא״ (מסיבת שבת) בלילות שבת בקלויז וויז׳ניץ.

סיפר רבי ברוך האדמו״ר מסרט־ויז׳ניץ שפעם שהה אביו בעל ״אהבת ישראל״ בווילחוביץ וציוה פתאום לרתום את הסוסים ולנסוע לנרסניצה, כשהגיע לשם התעכב על יד חנותו של ר׳ יוסל׳ה הסתכל בחנות וחזר מיד, כאשר תמהו החסידים על פשר הנסיעה, השיב הרבי מויז׳ניץ בפשטות: רציתי לראות איך נראה יוסל׳ה כסוחר.

גם גורלו בשואה היה שונה מזה של רוב יהודי נרסניצה. הוא לא נשרף בכבשני אושוויץ אלא הועבר למחנה עבודה ליד קראקא. גם בכור יסורין זה לא נטש את חסידותו המופלגת ומסירות נפשו. לא התגאל בפתבג המחנה וחי על לחם יבש. גופו נחלש מרעב אך רוחו היתה איתנה וללא חת. חיזק נחשלים והפיח תקוה בין המיואשים. בימים הנוראים של שנת תש״ה ארגן מנין מתפללים ובעצמו עבר לפני התיבה והתפלל בעל פה את רוב התפלות. אלה שהשתתפו בתפילה זו לא ישכחוה לעולם. הוא נחלש מרעב ומקור וספג מכות על שלא רצה לחלל את השבת והוציא את נשמתו בקדושה ביום כז חשון תש״ד ברייכנבך־לאנגנבילו וזכה להקבר בקבר ישראל ע״י אנשי המחנה.

דמות אחרת שמן הראוי להזכיר היה ר׳ זרח קרמר מחסידי וויז׳ניץ. הוא התפרנס מנדבות לבם של יהודי נרסניצה, שהועניקו לו בחפץ לב, שכן ידוע היה ר׳ זרח כתלמיד חכם שתורתו אומנתו. הוא היה לקסיקון חי בידיעות מפליגות על האדמו״רים ומעשיהם, מוצאם וקורותיהם ויחוס שושלותיהם. היה מרתק את השומעים בספורי נפלאות של הצדיקים ודר־כיהם.

חלק מהישוב היה מורכב ממשפחת קליין, ר׳ שלמה קליין ושלשת בניו: משה, יעקב, ואלתר, כולם ת״ח מעשירי הישוב, חסידי וויז׳ניץ, אחיו של שלמה קליין היה מאיר הרש קליין בנו זיידה היה מגיד שעור ובעל קריאה.

בניו של משה קליין נפתלי, מאיר, שמשון, ויעקב, ר׳ נחמן שטיינמץ היה חתנו של שלמה קליין הנזכר לעיל מגדולי

חסידי ויז'ניץ, כל הימים הנוראים ישב בויז'ניץ, בנו מאיר דוד היה ת"ח מופלג, התפרנס כרופא וטרינאר, ומסר שעורי דת בבתי ספר הממלכתיים, באושויץ הוכה ע"י קלגסי הס.ס. עד שנפח נשמתו.

איש חסיד היה בנרסניצה יהודי פשוט ששמו הלך לפניו ר' בערל אינדיק הנפח (בערל דער שמידט) הוא היה דבוק באדמו"רי ויז'ניץ, בעל אמונה פשוטה, ויר"ש. התפלל בהתלהבות עצומה, גדול במדת הכנסת אורחים, לא היסב על שולחנו בלי אורח, גמר ספר תהלים פעמיים ביום וקם כל לילה לתיקון חצות, בלילי שבת לא החסיר ללכת ל"באטא" (מסיבת השבת) לוילחוביץ הסמוכה בגשם ובשלג. ר' בערל שהתפרנס מיגיע כפיו כנפח, היה מכובד על כל אנשי הכפר והסביבה.

יהודי חסיד תמים שהתפרנס מעמל כפיים היה גם ר' וואלף יוסף יוסופאוויטש, חוטב העצים, בשעת עבודתו כחוטב עצים אצל בעלי בתים היה מפזם לעצמו פרקי תהלים בעל־פה, ממעט לדבר ושמר פיו ולשונו מלדבר לשה"ר.

בעל בית נכבד נוסף היה ר' יעקב שטרן בעל חנות לנעליים, סוחר הגון ומכובד, ות"ח. הוא היה הסוכן למכירת נעליים של ביח"ר "באטא" המפורסם בצ'כיה, הוא היה חתנו של ר' וואלף (וואלצ'י) ברקוביץ סוחר קמח ת"ח ואיש חסד מחסידי בורשטיין.

מלמדי תינוקות היו: ר' יעקב שלמה איינהורן, עזרא פוגל, יוסף לייב ברקוביץ, ואברהם מלמד.

משכיל הכפר היה ר' דוד יודקוביץ, היה לו נטיה לציונות. במלחמת העולם הראשונה נשבה ברוסיה ובשנות שבתו בה בא במגע עם ההשכלה העברית והתנועה הלאומית ונדלק לרעיון. התפרנס מבית־מסחר לשכר וי"ש. היה תלמיד חכם ובעל מדות טובות. גם בחיצוניותו לא נבדל ר' דוד יודקוביץ משאר יהודי הכפר. כמוהם חבש שטריימל ולבש קאפוטה והיה יהודי חסיד וחרד לכל דבר.

בשנת 1927 לערך נוסד בנרסניצה לראשונה סניף של "צעירי המזרחי". כמשקל שכנגד לפעילות זאת התארגנה מיד תנועת "פרחי אגודה". אך מחוסר כוחות ארגוניים בכפר שבקו שתי התנועות חיים לכל חי תוך זמן קצר לאחר הוסדם. הם חידשו את פעילותם רק על סף השואה, בשנות השלטון ההונגרי, כשנוסדו "בני עקיבא" ו"החלוץ". אך הם איחרו את המועד והשואה כבר ארבה להם.

נרסניצה היה מרכז כפרי ומינהלי לכמה מכפרי הסביבה. כאן התקיים היריד של הסביבה. בכפר היו מרפאה ורופא ואחות, תחנת ז'אנדארמריה ומשרד דואר. בשנות השלושים נפתח בכפר גם בית ספר תיכון. הכפר היה דל באדמות ראויות לעיבוד חקלאי בשל הסחף והשטפונות שפקדו את האיזור לעתים. תושביו ניסו למצוא את מחיתם יותר במלאכה ובמסחר. פותחו מטעי תפוחי עץ שהזרימו כספים רבים למדי והענף הלך והתרחב ומוצריו החלו לחדור לשווקים ברחבי המדינה ואף מחוצה לה (גרמניה ואנגליה). מן הכפר היו מיצאים ברכבת גם עצים, ביצים, מוצרי חלב ועוד.

130 ראשי המשפחה ("טליתות") התפרנסו כדלקמן: כ־75 על מלאכה: סנדלרים, נגרים, נפחים, חייטים, בנאים ועוד; היו בכפר גם כמה יהודים שעסקו בחקלאות. כ־40 משפחות התפרנסו ממסחר, בודדים היו אמידים, הרוב עסק במסחר זעיר, כבעלי חנויות קטנות, רוכלים ומתווכים. למעלה מ־10 משפחות התקיימו על סעד וקבצנות. באמצע שנות השלושים הוקמה תעשיה זעירה: בית אריגה, מפעל קטן לתעשיית לבנים (בלוקים) ומפעל קטן לתיקון אופניים. בנרסניצה התחשל טיפוס מיוחד של "יהודים גבורים", שהגנו באגרופים על כבוד ישראל. הגויים ידעו שיהודי נרסניצה אינם מוגי לב.

בין יוצאי נרסניצה עלינו להזכיר את דוד בן־דוד (נולד 1920), חבר ניר־עציון. לאחר למדו בכמה ישיבות בקארפאטו־רוס הצטרף לתנועת בני עקיבא ועלה ארצה כחלוץ. במלחמת העולם התגייס לצבא הבריטי במטרה מפורשת לבוא במגע עם שרידי השואה ולהתחקות אחר תהליכי השואה. ערק מן הצבא ולאחר הרפתקאות רבות עלה בידו לבקר את נרסניצה זמן קצר לאחר כיבושו על־ידי הצבא האדום (ראה לקמן). במלחמת השיחרור לחם בכפר־עציון בו היה חבר ונפל בשבי הירדנים. בן־דוד כתב חיבור מקיף על נרסניצה. רוב החומר שבערך זה לקוח מחיבורו זה, שהוא עדיין בכתב־יד.

יליד נרסניצה הוא גם ד"ר אריה גאליה — גרינברגר, מורה, סופר וחוקר. נושא חיבורו לשם קבלת תואר דוקטור של האוניברסיטה העברית "מסורת הטייטש של החומש" (ירוש־לים תשכ"ט), נכתב בהדרכתו של פרופ' דב סדן.

השואה

בתקופת המעבר בין המשטר הצ'כוסלובקי ובין הכיבוש ההונגרי סבלו יהודי נרסניצה מידם של ה"סיצ'ים" האוקראי־נים. כמאה יהודים התחבאו מאימת האוקראינים הלאומנים, שהיו חייבים כסף ליהודים ושיעבדו את נכסיהם. עכשיו איימו להתנקם ביהודים הללו. לכניסת ה"סיצ'ים" לנרסניצה היה גם צד קומי: יהודי מווילחוביץ הסמוכה הודיע ליהודי נרסניצה שהנה הצבא ההונגרי צועד לעבר נרסניצה. יהודי הכפר נזדרזו ותלו את הדגל ההונגרי על הבתים. אך לא היו אלה ההונגרים אלא ה"סיצ'ים" שנואי נפשם. בעקבות טעות זו נתלקחה כמובן חמתם של הסיצ'ים על "בגידת" היהודים. הרכיבו רשימה שחורה של נכבדי הקהילה שיועדו להוציאם להורג. עורך־דין יהודי מטעטש הזהיר את ראשי הסיצ'ים לבל יפגעו ביהודי נרסניצה. ואכן הענין עבר בשלום. למען האמת כל ה"שלטון" הסיצ'י ארך זמן קצר ביותר, שכן בחודש מארס 1939 כבשו ההונגרים את כל המרחב.

עם כניסת ההונגרים לנרסניצה החלו הגזרות הרעות: משלושים וחמשה אומנים ובעלי עסק נשלל רשיון העבודה והמסחר; בשנת 1941 החלה פלישה של המונים הונגרים עניים וחלכאים לנרסניצה. הם באו מהונגריה ברכב וברגל, כיון שבארצם לא מצאו את מחיתם. ההונגרים עטו על השלל ולבוז בז. עברו מבית לבית והשליכו באכזריות את בעל הבית לרחוב והחרימו את חנותו ואת בית־המלאכה. עשרות משפחות נשבר מטה לחמן.

בערב תשעה באב תש"א (1941) ניתכה על נרסניצה גזירת האזרחות האיומה. הז'אנדרמים המקומיים בליווי ראשי העדה הנוצרית ולצדם מלשינים מקומיים עברו מבית לבית וערכו ציד. כל מי שלא היה יכול להוכיח אזרחות הונגרית משנת 1851 נכלא והועבר לגליציה. בנרסניצה היו 16 משפחות

קרבנות לגזירה איומה זו, שמנו 70—80 נפש. רק לבודדים עלה להסתנן חזרה להונגריה. באופן יחסי לכפרים אחרים בסביבה, היה מספר המגורשים קטן, וזאת הודות להונגרי בעל מצפון אנושי, מורה בבית הספר הרותני בכפר ולשעבר קצין בצבא הצ'כי. הונגרי זה נודע לו הגזירה עובר לפרסומה. הוא עבר בין הבתים היהודים והזהיר את מחוסרי הנתינות להסתתר עד יעבור זעם. ההונגרים האחרים בנרסניצה (בסך הכל היו בכפר חמש משפחות הונגריות) שיתפו פעולה בהתלהבות וסייעו בהשמדת יהודי נרסניצה. המגורשים נרצחו בידי הצבא ההונגרי והגרמני בעזרת תושבי גליציה האוקראינים בקאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים.

השוחט ר' גדליה דוד ברקוביץ נכלא בבית־האסורים המקומי בעוון הוצאת תעודות נישואין לעשרות מיהודי נרס־ניצה. תעודות אלו נדרשו לצורך הסדרת האזרחות ההונגרית. הוא הוחזק בכלא המקומי כשלושים יום. בתוקף רב עמד השוחט על עמדתו שהוציא את התעודות כדת וכדין על־פי חוקי המדינה. הוא הכריז על שביתת רעב משום שלא הורשה להתפלל בתפילין. לאחר שחרורו הביעו הז'אנדרמים את הערכתם ליהודי זה, על עמידתו האיתנה ועל התנהגותו במשך כל ימי מאסרו, שלמרות הצום שהיה שרוי עסק בתורה ללא הפסק.

כ־50—60 מיהודי נרסניצה גויסו לעבודות כפייה בשרות העבודה של הצבא ההונגרי. 19 מהם ניספו בשדות המושלגים של אוקראינה, שלושה נפלו בשבי הצבא האדום, ששה מהם הובלו בתום שלוש שנות עבודה מפרכת למחנות המוות בגרמניה וניספו שם; רק 29 מכל המגוייסים שרדו בחיים.

ימים אחדים לפני חג הפסח תש"ד (1944) הגיעו לנרסניצה כוחות גרמניים והתבססו בנקודות שונות בכפר. במקביל לאפיית המצות לפסח החלו המאפיות ועקרות הבית לאפות עוגות יבשות וצנימים, כדי להכין צידה לדרך אם יאלצו לעקור מן המקום, שכן שמועות שונות כבר פרחו באויר. עשירי הכפר פתחו את כיסיהם וסוחרי הקמח את מחסניהם וחלקו קמח חגם וכן מצרכים וכסף לנצרכים.

ביום ד', כו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944), החל הגירוש של יהודי נרסניצה. יום לפני כן עברו הז'אנדרמים מבית לבית כדי לוודא שכולם התיצבו והתקבצו לבית המדרש הגדול ואיש לא נפקד. למחרת הוטענו על קרונות הרכבת בתחנת נרסניצה והועברו לגיטו מאטעסאלקא.

35 יום, מ־20 באפריל ועד ל־25 במאי 1944, שהו יהודי נרסניצה בגיטו מאטעסאלקא, שהיה אחד הגרועים בכל רחבי הונגריה. ב־25 במאי נצטוו יהודי נרסניצה, טערניוועג, בידע־וולע, לעה, נאוואסעליצע, קאלין, באגדאן ובישטנע להתכונן לדרך. בתחנת הרכבת חיכו 36 שעות בתור ארוך מאות אנשים נשים וטף. הילדים בכו, הרעב והעייפות הציקו ושמש מאי קיפחה מעל ראשם. התור זז צעדים אחדים לשעה ונעצר. היהודים נסחבו עם מטלטליהם הם ועולליהם צעד אחר צעד למעלה ממעת־לעת עד שהגיעו לנקודת הביקורת של אנשי המשטרה והבולשת. תוך הכאות אכזריות ללא הבחנה והתע־ללויות רצחניות נבדקו כל היהודים וכל דבר בעל ערך כלשהו נשדד בו־במקום. רבים מן היהודים נפשטו ערומים וחיפשו במקומות הנסתרים שבגוף תוך השפלות חיותיות. כאן כבר נוכחו היהודים בקץ הקרב ובא. אצל אחד היהודים מצאו דרכון הונגרי, הוא נלקח ונקרע במקום לגזרים תוך הערה סאדיסטית: "למקום שאתם הולכים אתם בטוחים גם בלי דרכון". בשבת אחרי צהרים עזבה הרכבת את מאטעסאלקא כשבכל קרון נדחסו 80 אנשים ומעלה. הדרך לאושוויץ ארכה ארבעה ימים וארבעה לילות.

רק משפחה אחת שרדה שלמה בחיים. גוי שכן, בשם קובאץ, החביא את המשפחה במקומות מסתור שונים, בתוך הכפר עצמו ומחוצה לו. ימים אחדים לפני השחרור, כשכלו כבר כל הקיצין, המשיכו עובדי הרכבת במצות ההצלה. המשפחה הוכנסה לקרון חתום שהועבר ממקום למקום ומתחנה לתחנה בקו נרסניצה — טרעסיף, עד לשחרור המקום בידי הצבא האדום.

היו כמה נסיונות להחלץ מן הגירוש, אך הם עלו בתוהו. כעשרה מבני הנוער של נרסניצה התחמקו בניירות מזויפים וניסו להגיע לבודאפשט, שבה התגוררו כמה צעירים מנרסניצה, שנמלטו בעוד מועד. הם הורדו מן הרכבת בתחנת טרעסיף והוכנסו לגיטו סעליש, משם גורשו לאושוויץ. מן הנמלטים לבודאפשט בשנות 1941/42 שרדו רובם בחיים.

בתום השואה חזרו השרידים בחלקם לנרסניצה. על תקופה זו נעתיק כמה מובאות מחויותיו של דוד בן־דוד, שערק, כאמור, מן הצבא הבריטי מתוך חיבורו הנזכר:

...למחרת בבוקר קנינו כרטיסים ועלינו על הרכבת הקטנה המחברת את כפר מולדתי אל העולם הגדול. הרי זו אותה רכבת המשרכת את דרכה זה כמה עשרות בשנים, עוד מתקופת המונרכיה האוסטרו־הונגרית, שראתה משטרים מתמו־טטים ומשטרים קמים, ואילו היא נשארה עקבית ונאמנה, לא שנתה את מסילתה ולא הגבירה את מהירותה... רכבת זו המתה תמיד יהודים, בקרונותיה התפלל כל יום "מנין" ערב ובוקר והגויים נדחקו הצדה, לא יכלו לשבת במחיצה אחת עם היהודים העושים ברכבת כבתוך שלהם. ובבוא יום הפקודה הוטענו כל יהודי האזור על אותם הקרונות הירוקים והובלו כעבדים לאי־שם שממנו לא חזרו לעולם.

עתה הרכבת כולה גויית, ריחות של מאכלים ומלאכות גויים נודפים ממנה: ריח של מרקי כרוב וזבל חזירים טבק ושומן. באין יהודים החלו הגויים לסחור.

וככה התישבנו בפינה, בתוך קרון מלא גויים — קומץ של חמשה יהודים שכולים, גלמודים, מיותמים ואבלים, מכונסים בתוך עצמם, כשמכל פינה נשלחות לעברנו מבטי תהיה, איבה וצרות עין. עיני הערלים צרות בקומץ יהודים ששרד, והלוא הם ידעו וקיוו שכל היהודים ניספו...

הנה תחנת "טרנובה". בתחנה אין אף יהודי. ומטרנובה עוקרת הרכבת וממשיכה ומתקדמת לעבר נרסניצה ונכנסת לתחנה. התחנה שוממה וריקה כמעט, רק כמה גויים סובבים ולוטשים עינים בוהות לעברנו מתוך סקרנות ותהיה. הלב זועק ומתפלץ: רבש"ע, איה היהודים?! איה הם העגלונים, בעלי הכרכראות היהודיים שיבואו ויקבלו את פני הבאים עם שוטיהם בידיהם ויכריזו: וולחובצה! נובוסליצה! גניצ'ה! נרסניצה!... איה הם הרוכלים עם סלי הכעכים והלחמניות, ואיה הם הסוחרים וסתם יהודים סקרנים?...

הנה הבתים היהודים הראשונים... איזה עצבות עולם, איזו ריקנות!... כל אבן מקיר תזעק וכל אריח כאילו מזיל דמעות... הכל ריק ושומם. צחוק ילדים אינו בוקע יותר מן החלונות וגעיות פרות אינן נשמעות יותר מן הרפתות, הלב נצבט והעינים חשכות. הרי בית אבי!... האמנם, זהו בית אבי? הבית בו התענגתי והתייסרתי 17 שנים, הבית בו ביליתי את ימי נעורי?... הבית בו ספג כל אדן ואדן דמעות אם אהובה המתפללת על בניה שיהיו תלמידי חכמים ויראי שמים, בית

בו ספגה כל אבן ואבן מדי בוקר בבקרו אנחות "שערי ציון" ופרקי תהלים של אבי ז"ל... איפה אחי ואחיותי שכל כך הרבה תפלות התפללתי וכה הרבה דמעות שפכתי למענם בהיותי בנכר, במדברות סוריה ולוב, ואשר להצלתם התגייסתי ולמענם נלחמתי?

נכנסתי לחדרים פנימה. הרוח יללה מבין החלונות הפרוצים. הרצפה, הכיריים והמרתף מפורקים והרוסים, קרשי הרצפה סולקו והאדמה מכוסה גללי סוסים — חיילי הצבא האדום בחרו בבית אבי והפכוהו לאורווה לבהמותיהם. לא היה בי כח להרים את רגלי, הייתי כולי כמאובן, ורק כשנכנסתי לחדר הקטן, ששימש בעבר ה"סוכה" פרצו בבת־אחת כל רגשותי וכאבי החוצה ושטף בכי היסטרי פקד את כל ישותי. בכיתי... בכה אתי כל היקום. בכיתי כפי שלא בכיתי מעודי... עליתי על עלית הגג ומצאתי שם טלית קרועה, שריד מטליתו של אבי הי"ד. הרמתיה, נשקתיה בחיל ולטפתיה, לחצתיה אל לבי ולקחתיה אתי למזכרת נצח היקר לי מכל.

...ראשית דרכי לסדר את הלגליזציה במקום. נגשתי למשרד הכפר להרשם. הצגתי את ניירותי, ספרתי את ספורי. המזכירה של הכפר, רותינית בת נרסניצה, ידידה טובה של אמא ז"ל קבלה את פני בלבביות ובשמחה... ממזכירות הכפר נגשתי להרשם במשטרה. ראש המיליציה כאן הוא סמל רותיני מכפר שכן, שהגיע לכאן עם הצבא הצ'כי שנלחם ברוסיה. יתר השומרים הם צעירים מנרסניצה שלמדתי אתם יחד בבית הספר וזכרו אותי עדיין ונהגו בי כבוד. לחצר המשטרה הובא טראנספורט של גרמנים מן המושבות הגרמניות שבסביבה. עומדים לגרש אותם לגרמניה. אני מביט ונהנה ומתערב בעניינים. גרמני אחד הציג תעודה כתובה אנגלית, השוטרים לא יודעים אנגלית. אני מסביר להם את תוכנה. השוטרים סקרנים לדעת מנין בא לבן נרסניצה ידיעה באנגלית? הסברתי להם שאני שב עתה מאיטליה ושם נפגשתי באנגלים. מניותי עולות בעיניהם. השוטרים מנחמים אותי ומבטיחים לי שיהיה לי כאן טוב אצלם. הכפר זקוק לצעירים אינטלקטואליים...

...כעת אני רשום כחוק. אזרח מכובד בנרסניצה. אני ניגש ומכנס את 12 האודים המוצלים היהודיים שנמצאים בכפר ומעודד אותם לעזוב את נרסניצה ובהקדם. נכנס יהודי אחד ותוקף אותי. הוא תובע ממני לעזוב את הילדים לנפשם ושלא אעודד אותם שוב לטלטולי דרכים ולסכנות. די נדדו, הוא זועק, הם ישארו בכפר ויסתדרו כאן. וכשרמז לי שמוטב לעזוב בכלל את הכפר הבנתי...

בינתיים הגיעו לכפר עוד כמה יהודים שכולים. הם שבו זה עתה מן היערות מעבודת כפיה תחת שלטון הסוביטים. ראיתי אותם ביגונם ובדלותם, בשובם לכפר מולדתם לא ציפו להם לא אשה ולא ילדים, לא רכוש, לא סעד ולא משטר אוהד. במקום עידוד והחלמה נתפסו מיד לעבודת כפיה, נסירת עצים ביערות תמורת פרוטות ספורות.

סרתי לבית המדרש ולקלויז. מצאתי את שני בתי התפילה פרוצים, הרצפה מלוכלכת ודפים של ספרי קודש התגלגלו ברוח. בקלויז מצאתי יריעה של ספר תורה ובה קטע מן ה"תוכחה". האמנם אצבע אלקים?

עליתי לבית הקברות, כדי להפרד מקברי אבות. את בית הקברות מצאתי מחולל, הגדר הרוסה, מצבות עקורות ופרחחים עשו את צרכיהם על הקברים. בקושי מצאתי את קברו של סבי ז"ל, שאת שמו אני נושא: "פ"נ דוד יהודה ב"ר ישעיהו מרדכי" בתוך יער מצבות אשר השחירו כולם מרוב ימים ומטים ליפול. בצפרני פוררתי פירורי אבן מן המצבה כדי להביא את הפירורים אתי — כגולי ספרד בשעתו — למזכרת לארץ האבות.

נפרדתי מן הסבא ומכל יתר הסבים והסבתות של הכפר ובעינים שטופי דמע הבטתי בפעם אחרונה מן ההר של בית החיים על פני כפר מולדתי נרסניצה. שמש יולי במלוא זהרה... אף פעם לא ראיתי את נרסניצה כה יפה כמו היום. איזו חוט של חן נמתח היום על כפר מולדתי! בשדות מסביב אכרים ואכרות עובדים במלוא המרץ ומשקמים את חייהם. פצעי המלחמה הולכים ומגלידים, ופה עומד נציג אומלל, שריד בודד ומיותם של הקהילה היהודית הכרותה על קברי אבותיו ונפרד לעולמים מיקיריו ומכפר מולדתו.

דחוף ומבוהל רצתי מבית הקברות ישר לתחנת הרכבת ויראתי להביט אחורה. ורק כאשר גלגלי הרכבת החלו לנוע ולשקשק הוקל לי במקצת. ועצבי, שעמדו לפני התפוצצות נרגעו קמעה.

ביבליוגרפיה

דוד בן־דוד: זכרונות על נרסניצה ומקומות אחרים עד תום מלחמת העולם השניה (בכתב־יד).

ראיונות עם כמה מיוצאי נרסניצה.

יהודה ארז (עורך): ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות, כרך ז), עמ' 263.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 308, 747; vol. XVI, 1976, p. 103.

עדויות ב"יד ושם": 015/1408; 015/1782; 015/2584.

פאדפלעשא

פאדפלעשא (ברותנית: Podplesa, בהונגרית: Pelesalja), כפר בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף), כ־60 ק"מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	10	189
1880	68	—
1910	—	599
1921	—	601
1930	43	739
1941	—	855

מלבד הנתונים דלעיל אין בידינו שום מידע על יהודי כפר קטן זה. מן המספרים יוצא ברור שיהודי פאדפלעשא הלכו ופחתו, אך כנראה שהיה קיים מנין קבוע. בספר משנת בית אבא מאת הרב י. י. דויטש מובאים שמותיהם של ר' משה הרשקוביץ ובנו ר' קופל שהיו ת"ח גדולים.

קאלין

קאלין (ברותנית: Kaliny, בהונגרית: Alsokalinfalva). כפר בנפת טעטש ב"דיבעווער ריקא" בין הכפרים גאניטש ודיבע־ווע. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	64	756
1880	191	—
1900	—	1718
1921	—	1967
1930	394	2346
1941	—	2851

היהודים הראשונים הגיעו לקאלין כנראה בשנות העשרים של המאה ה־18. במיפקד היהודים הראשון של שנת 1728 נרשמו בקאלין שתי משפחות: 1) היהודי איז'אק, אשתו הלינה ושני בניו מאיר ולייב. משפחה זו היתה בחסות האציל המקומי תומאס בארוד; 2) היהודי יעקב ואשתו ליציאנה (Liciaka), ללא ילדים.

שניהם היו יהודים עניים ולא שילמו דמי חכירה, אף על פי שאיז'אק עסק בבישול משקאות חריפים. גם במיפקד הראשון שנערך בשנת 1735 נרשמו שני יהודים, יעקב ולייבל ונשו־תיהם, חמשת ילדיהם ומשרת יהודי. בבעלותם היו שני סוסים, פרה ועגל ושילמו 20 פלורין לשנה דמי חכירה. בעל החסות שלהם היה מיהאי בעדניק.

מכאן ואילך לא היו יהודים בקאלין כשבעים שנה. מכל מקום בשני המיפקדים הבאים של 1746 ושל 1768, לא נרשם אף יהודי בקאלין. אין אנו יודעים את סיבת הדבר.

רק במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן: (בסוגריים מספר הילדים) מושקו מנדל (2), אברהם ביהארי (6), זליג זידו (6), שמול יאקאב (4), פוגל אלי' (4), באניס מושקו (2), פוגל מושקו (5), לייבא מאירוביטש (3), דוד מושקו (4), איציק שמיל (3), שטיינמץ איציק (3), לייבא זידו (3).

כנראה שלכל היותר בסוף המאה ה־18 חידשו היהודים את החיים הקהילתיים בקאלין. ר׳ מנחם אדלר מטרנווה (ע״ע) כותב בזכרונותיו, שנשארו בכתב־יד, על קאלין, את ההערכה הבאה: ״בערך חמשים משפחות, הרבה מהם אכרים עובדי אדמה וקצת מהם בעלי חנויות קטנות בפרנסה מועטת והרבה עניים בה״.

והרי כמה נתונים על קאלין, כפי שקבלנום מאחד מיוצאי הכפר. בכפר היה בית־כנסת עתיק, שאיש אינו יודע מתי נבנה. בשנות העשרים האחרונות נבנה בית־כנסת שני. לא בגלל ריבוי היהודים בקאלין נבנו שני בתי־מדרש, אלא בשל סכסוכים בין חסידי וויז׳ניץ שהיו רוב הבעלי־בתים ובין חסידי דולינא. חסידי וויז׳ניץ היו היסוד ״העממי״ בכפר ואילו בין חסידי דולינא היו הגבירים והאמידים והם שבנו את בית־המדרש הנוסף.

בית העלמין היה עתיק והוא נפתח סמוך לייסוד הקהילה. החברה קדישא היתה החברה הותיקה ביותר והמבוססת ביותר. כל יום למדו משניות בבתי המדרש, והיתה בכפר חברה משניות מיוחדת.

יהודי קאלין התפרנסו ממלאכה והיו כמה בעלי מלאכה מקצועיים, סנדלרים, חייטים, נגרים ועוד. וכן ממסחר כבעלי חנויות, מסחר בפירות (תפוחים ושזיפים) תוצרת חלב, גבינה כשרה. כמעט לכל בעל־בית היתה חלקת אדמה שעיבד בעצמו.

בראשית המאה היה השוחט והדיין בקאלין ר׳ מרדכי צבי סג״ל אדלר.

בזמן שהותו בקאלין השיב לו הגאון ר׳ אליעזר דייטש שתי תשובות, שתיהן משנת תר״ס (1900) לאחר מכן נבחר לדיין ומו״צ באיגלא (ע״ע) שם הוציא לאור את חיבורו על מגילת אסתר — ״עיר מבצר״ בשני חלקים (סוואליווע תרס״ט) ושם נפטר בשנת תרצ״ה (1935). לאחריו ישב כמה שנים בקאלין ר׳ מנחם מרגליות, שנולד בקאלין בשנת תרל״ה (1875) למד בישיבותיהם של ר׳ יהודה גרינוואלד בשוראן ושל ר׳ אליעזר דייטש בבוניהאד. מכאן נסע לישיבת בעל קדושת יום טוב בסיגט. הנגיד והחסיד הידוע ר׳ שמואל זאנוויל כהנא מדראגמירשט, שהיה חתן ר׳ יהודה מודרן מסיגט, השיא לו את בתו. התישב בכפר גלוד (ע״ע), משם התכתב עם רבו ר׳ אליעזר דייטש בין השנים תרס״ד—תרס״ו. בשנת תרס״ט (1909) נקרא לעיר אוטיניה שבגליציה, מקום מושבו של הצדיק הידוע ר׳ חיים האגר ולפי בקשתו שימש כדיין ומגיד מישרים. בתוך מלחמת העולם הראשונה חזר לכפר־מולדתו קאלין ושימש כאן כדיין ומו״צ. כיוון שאשתו לא ילדה לו ילדים, גירשה ונשא אישה אחרת, ממנה נולדו לו כמה וכמה ילדים. לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר ר׳ מנחם מרגליות לרבה של הארינטש (ע״ע), משם גורש לאושוויץ ועלה על המוקד על קידוש השם.

בין שתי מלחמות העולם היה השוחט ר׳ משולם קויפמאן, שהיה גם מורה הוראה ומכובד על כל אנשי הכפר, חסידי וויז׳ניץ ודולינא כאחד. הוא היה גם משמיע דברי תורה ומלמד שיעורים ברבים ונושא דרשות.

בין היהודים המכובדים נמנו ר׳ נתן ברקוביטש, שהיה גבאי הקלויז של חסידי דולינא; ר׳ מרדכי (מאטיא) ערדאן מוצאו היה מרומניה ונשא בת המקום. היה בעל אחוזה בעל חנות ובעל מטעים של תפוחים; ר׳ נחום עזריאל מילר, ר׳ לייזר אדלר ועוד. יצויין ר׳ אברהם חיים פויגל, יהודי פרוש מתאוות העולם, שהיה מתפלל כל יום עד שעות הצהרים וישן כל ימיו על ספסל, מלבד חסידי וויז׳ניץ ודולינא היו בקאלין גם כמה חסידי ספינקא.

פרטים נוספים על יהודי קאלין שמענו מפי ר׳ אברהם יעקב פוגל מיוצאי הישוב, כדלקמן:

זמן קצר כיהן כדיין בכפר, חתנו של ר׳ יוקב יעקב פראנקפורטר אדמו״ר בעיר קאשוי, שמו של הדיין לא יכולנו לברר.

קאלין השתייכה לרבנות ווילחוביץ. הרב מווילחוביץ רבי חיים מאיר הגר, בעל ״אמרי חיים״ שבת פעם בשבת בקאלין וביקר מפעם לפעם גם בימות החול.

כשהופיע הרב, לבש הישוב בגדי חג, פרשים מקושטים קיבלו את פניו וליוו אותו לכל אורך הדרך ברב פאר והדר.

השפעתו של הרב על אנשי הקהילה היתה בלתי מעורערת. פעם באו שני אנשי הישוב להתדיין לפניו. כאשר אחד מבעלי הדין סירב לקיים את פסק־הדין החמיר בעונשו ודבר זה הטיל מרותו על כל יהודי הסביבה שלא העיזו יותר להמרות את פי הרב.

האכסניה של הרב מווילחוביץ היתה בבית ר׳ אליעזר אדלר. ראש הקהילה היה ר׳ נחום עזריאל מילר חסיד סיגט. מחשובי הבע״ב בכפר היו ר׳ אברהם שטיינמץ חסיד סיגט. ר׳ אברהם ומשה מילר חסידי דולינא, ר׳ משה פויגל חסיד ספינקא. משפחה מסועפת היתה משפחת מרקוביטש ר׳ יעקב ובנו אלתר מרקוביטש חסידי וויז׳ניץ, זיידה משה מרקוביטש. מנכבדי הת״ח בכפר היה ר׳ חיים אליעזר מרגליות, אחיו של הרב מהורינטש, אברכים ת״ח היו זיידה וגרשון פוגל, הרשל מילר. יהודים תמימים יר״ש היו ר׳ יעקב שטיינמץ העגלון ור׳ מנדל איצקוביטש הסנדלר.

המלמדים בכפר היו ר׳ לייב מילר בנדיט רוב, ר׳ ישראל ניימאן, ת״ח ומלמד מפורסם, ר׳ דוד איצקוביטש ועוד. שמונה יהודים הסתתרו בבונקר ביערות, והם נשארו בחיים, ביניהם מרדכי שמחה, ויוסף שמילוביץ.

מספר בני נוער הצטרפו לפארטיזאנים ונשארו בחיים ביניהם מנדל הופמאן וחבריו.

בזכרונם של יוצאי קאלין עדיין חי אותו ערב שבת קודש המר והנמהר שבו נרצח ר׳ מאיר הערש זיכערמאן. הדבר היה ביום ד׳ כסלו תרע״ט (1918), במצב של ״בין גברא לגברא״, השלטון ההונגרי התפורר ואילו המשטר של הריפוב־ליקה הצ׳כוסלובקית החדשה טרם התבסס — וחבורה של רותנים מזוינת התארגנה למטרת שוד. הם הפילו את חיתתם על כל הכפר. באותו יום ששי ירו לתוך בית הכנסת. מאיר הערש זיכערמאן, שהשתחרר מן הצבא לפני ימים אחדים, יצא מבית־הכנסת. הגוים התנפלו עליו ורצחוהו נפש. באותה שבת ברחו היהודים מן הכפר והרותנים שדדו את כל בתי היהודים, לרבות את ביתו של הבר־מינן. ביום השבת הגיעו בחורים יהודים חמושים מגאניטש והחזירו את השקט על תילו.

רובם של בני הכפר למדו בישיבות וחלק מהנוער היהודי בקאלין היה חדור ברעיון הציוני. שתי הקבוצות הגדולות היו המזרחי ובית״ר שהקימו בכפר תנועות־נוער. במסעו של ז׳בוטינסקי בקארפאטורוס בשנת 1938 ביקר גם בקאלין.

בחודש יולי 1941 גורשו כמחצית מיהודי קאלין לפולין. נשתמרו בידינו שתי עדויות קצרות על מאורעות 1941. קבוצתו של יהודי אחד נלקחה ישר במשאיות עד לנהר דינייסטר ויהודי קאלין נדהמו לראות גופות רבות צפות על פני הנהר. מרוב פחד התפזרו היהודים והחלו לברוח לאן שעיניהם הראו להם. יהודי זה הגיע עד העיר סטאניסלוב. ושם היה כמה חדשים בטחנת קמח שהיתה קרויה "די העליט־שער מיל". יהודי גאליציה עזרו להם כמיטב יכולתם. באיזור זה היו כשלוש מאות יהודים מקאלין ומקרעטשעניף. בהושענא־רבה תש"ב (1941) החלו ההוצאות להורג בשדה שליד העיר סטאניסלוב. ביום זה נהרגו שם כאלפיים יהודים. רק יהודים בודדים עלה בידם להמלט מגיא הריגה זה, ורק חמישה אנשים נותרו בחיים מכל יהודי קאלין, שגורשו לפולין.

בעדות השניה שנגבתה מנער צעיר (יליד 1927) נאמר כדלקמן: בפעם הראשונה גורשתי יחד עם משפחתי ביוני (צ"ל כנראה יולי) 1941. כל אלה שלא יכלו להוכיח תעודת אזרחות הונגרית גורשו וההונגרים הערימו מכשולים רבים עד שכמעט ומן הנמנע היה להשיג תעודת אזרחות. באכזריות שאין למעלה הימנה גורשו נשים וטף, כולל נשים הרות. אני צעדתי יחד עם בני משפחתי ברגל. התחנה הראשונה מעבר לגבול ההונגרי היתה העיר דילאטין, שאליה הובאנו מיאסין במשאיות. משם עברנו את הערים קולומיאה, הורודינקה, האליטש, קאליש והגענו לעיר סטאניסלוב. את כל הדרך הזאת עשינו ברגל בתנאים הנוראים ביותר שאדם יכול להעלות על הדעת. בסטאניסלוב הוכנסנו לגיטו, שזה עתה הוקם שם. משפחתנו כללה: אמי (אבי היה אז בפלוגת עבודה של ההונגרים), שתי אחיות וארבעה אחים. בגיטו שרר רעב כבד. בשלב הראשון נפלו קרבן אחות אחת ושני אחים. יום אחד נלקחו היהודים לבית הקברות הציבו מכונות יריה ופשוט ירו ביהודים. ביום זה נרצחו בבית הקברות היהודי בסטא־ניסלוב כחמשה־עשר אלף יהודים (מפולין ומהונגריה). כאן נהרגו אמי, אחות אחת ושני אחים. כיון שהחפירה הענקית שיועדה לקבר אחים היתה כבר מלאה, לקחו את היהודים שטרם נורו למקום אחר. בשעת המסע עלה בידי להתחמק ממות בטוח. הגעתי לעיר נאדבורנא, שגם שם היו היהודים בגיטו. כאן לא היכו את היהודים (על כל פנים בתקופה זו) פשוט לא נתנו להם לאכול והם מתו מרעב. כל מעייני היו נתונים בתכניות בריחה. כעבור כשבועיים עלה בידי להתחמק מגיטו נאדבורנא ודרך יערות והרים, כמעט ללא אוכל, פרט לעשב השדה ופטריות מן היער, חזרתי לקאלין, כאן חייתי בפחד מתמיד, שלא יגלו אותי הז'אנדרמים ושהגוים לא יסגירו אותי. הייתי בן 15—16 אז.

באפריל 1944 — ממשיך הנער ה. ש. בעדותו — הוכנסו יהודי קאלין לגיטו מאטעסאלקא. אני הסתתרתי אך לא עברו אלא כמה ימים וגוי רותני גילה אותי והסגיר אותי לז'אנ־דרמים. זה היה באחד במאי. אך לא לגיטו מאטעסאלקא, אלא לגיטו טעטש, כאן פגשתי את אבי, שבינתיים שוחרר מפלוגות העבודה ויחד הגענו לאושוויץ, מגיטו טעטש נשלחנו לאושוויץ ב־18 במאי 1944. הייתי עם אבי באושוויץ ארבעה שבועות. אני נלקחתי לעבודה והוא נשאר באושוויץ מאז לא שמעתי עליו כלום. עד כאן עדותו של ה. ש.

בעדות הראשונה נאמר בקשר לשנת 1944 כדלקמן: ב־1944 נלקחו יהודי קאלין לגיטו מאטעסאלקא. כמה יהודים שהיו בעלי נסיון מר כבר משנת 1941 לא נכנסו לגיטו. הם בנו בונקר בתוך היער בתוכו הסתתרו שמונה אנשים. כשנים מהם הלכו לארגן מזון נתגלו על־ידי שני רותנים שעקבו אחריהם בחשאי עד הבונקר. הם אנסו בחורה אחת מתושבי הבונקר, והחלו לירות באויר כדי להזעיק את הז'אנדרמים ההונגרים, שערכו צייד אחר יהודים מסתתרים. היהודים התפזרו, אך כולם נתפסו (בעזרת רותנים) בידי הז'אנדרמים והוכנסו לגיטו טעטש ומשם גורשו לאושוויץ.

היום אין אף יהודי בקאלין.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי קאלין.

מנחם אדלר: זכרונות (כתב־יד), עמ' י"ג.

ר' אליעזר דייטש: שו"ת פרי השדה, חלק א': פאקש תרס"ו, סי' ע"ה; חלק ג': פאקש תרע"ג, סי' ל"א.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 136, 306.

עדויות ב"יד ושם": 015/1428; 015/1882; 015/1997; 015/2276; 015/2523.

קולודנה

קולודנה (ברותנית: Kolodne, בהונגרית: Darva). כפר בנפת טעטש, כ־25 ק״מ ממזרח לעיר חוסט, בין הכפרים איגלא־קריטשיף. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	16	—
1830	68	574
1880	145	—
1910	—	717
1921	—	783
1930	109	942
1941	—	1117

בכל מיפקדי היהודים בהונגריה שפורסמו עד היום נרשמו יהודים בקולודנה. במיפקד הראשון של 1728 נרשם יהודי בשם יעקב שהיה בעל לאשה ואב לשני ילדים והחזיק משרת ומשרתת יהודים ברשותו היה סוס. יעקב היה כנראה יהודי אמיד. הוא החזיק מעמד בקולודנה כמה שנים, שכן גם במיפקד השני של 1735 עדיין הוא מתגורר בקולודנה ועדיין יש לו שני ילדים בלבד. והוא מחזיק רק משרתת. ברשותו סוס, פרה, שני עגלים. שילם 6 פלורין לשנה.

באותו מיפקד היה בכפר יהודי נוסף, בשם אברהם, אף הוא בעל לאשה ואב לשני ילדים. ברשותו סוס ושני עגלים, שילם 2 פלורין לשנה. במיפקד של 1746 נרשמו בקולודנה ארבעה יהודים אך רק לשלושה מהם נשים ואין להם ילדים, כולם ביחד שילמו 14 פלורין לשנה.

במיפקד של 1768 יושבים כבר בקולודנה 16 יהודים כדלקמן: דוד סאלאמון, שמשפחתו מונה חמש נפשות, משלם 15 פלורין לשנה, היהודי מושקו, שגם משפחתו מונה חמש נפשות, משלם 25 פלורין; היהודי לייבא, ראש משפחה של שלוש נפשות, אינו משלם דמי חכירה. נראה שהיה עני ואביון; ואילו היהודי איצקו (3 נפשות) משלם 10 פלורין לשנה.

נשתמר בידינו מיפקד של 1830, שלפיו התגוררו בשנה זו בקולודנה, 13 משפחות ובסך־הכל 68 נפש, מספר מספיק לכל הדעות לקיום קהילה וחיים דתיים.

שמותיהם של יהודים אלה, כפי שהם רשומים במיפקד כדלהלן: (במוגריים מספר הנפשות בכל משפחה)

שולומון באש (4), וויגדור רעזמיבש (7), מושקו ברקו־ביטש (7), מושקו רעזמיבש (5), אברהם אינגבר (7), שמעון לעבוביטש (8), סענדר לעבוביטש (3), אייזיק רעזמיבש (5), הירש דאסקאל (6), האלמנה יאנקל (6), אפרים אינגבר (2), הרש מנדלוביטש (4), גדליה ז׳ידו (4).

כפי המקובל בין יהודי מאראמארוש מראשוני היהודים בקולודנה היה ר׳ דוד רוטנר, שהיה מחסידי הצדיק הידוע ר׳ מענדל מרימנוב ושבא מגליציה. היה יהודי עשיר וגביר גדול, בעל יערות ומרעה־צאן (פאלאנינעס). בנו היה ר׳ אברהם לייב ונכדו היה ר׳ שמואל משה רוטנר תלמיד חכם ובעל הוראה מובהק וחסיד צאנז. בסוף ימיו התישב בבורשה. ואמנם מצאנו בין החותמים (״פרעגומעראנטן״) על ספר אמרי שהם (קאלאמע תר״מ) גם את ר׳ שמואל משה רוטנר. שאר היהודים מקולודנה החותמים על הספר הם: ר׳ חיים זעליקאוויטש, ר׳ חיים מרדכי רוטנר, ר׳ יעקב פיינטוך, הב׳ נחמן בן משה יהודה, ר׳ מרדכי דוב.

ברור מכאן, שההתחלה בישובם של יהודי קולודנה היתה מבטיחה והיתה בסימן עליה. אך במרוצת הזמן הלך ופחת מספר יהודי ישוב קטן זה, עד כי חדל להתקיים כי עלה גם עליו הכורת והכרית את יהודי קולודנה מעל פני האדמה. כיצד ואיך — לא עלה בידינו להעלות כי לא מצאנו איש מיוצאי כפר זה כדי לדובבו ולהתחקות אחר גורל יהודי הכפר. אף את הגיטו שממנו גורשו לאושוויץ לא יכולנו לצערנו לקבוע. מסתבר, שבדומה ליהודי איגלא הסמוכה, הובלו גם יהודי קולודנה לגיטו הענק שבעיר מאטע־סאלקא.

קריווע

קריווע (ברותנית: Krive, בהונגרית: Nagykirva). כפר בנפת טעטש, כ־3 ק"מ מצפון לעיירה טרעסיף. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	3	—
1830	29	437
1880	117	—
1910	—	946
1921	—	1144
1930	365	1321
1941	—	1449

שמו של היהודי הראשון שהתישב בקריווע היה הערש פאיאוויטש, (יתכן שנפלה טעות וצ"ל: שאיאוויטש, שם נפוץ יותר לאין ערוך) הוא נרשם במיפקד היהודים של שנת 1768. משפחתו מנתה שלוש נפשות, כלומר שהיתה זו משפחה של בעל, אשה וילד, הערש שילם 15 פלורין לשנה דמי חכירה. אין אנו יודעים מה היה גורלו של יהודי זה ואם המשיך לשבת בקריווע גם בשנים הבאות.

בשנת 1830 כבר היו בקריווע 29 יהודים (נפשות) וייתכן שהיה בהם מספיק כדי לקיים מנין קבוע ושמא כבר היה קיים בית־תפלה קבוע באותה תקופה? מתוך 29 היהודים מצויים בידינו שמותיהם של 26 יהודים הרשומים ברשימה שהעתקה מצוי בידינו המיוצגים בידי שבעה ראשי משפחה, כדלקמן: (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה). ישראל שמול (4), מאיר מושקוביטש (3), דוד לייבוביטש (7), הערש זיסקוביטש (3), יוסף לייבוביטש (3), ישראל זיידע (3), מוסו מאירוביטש (3).

מכאן ואילך ידיעותינו על יהודי קריווע מצומצמות מאד. בסוף המאה ה־19 היו מכובדי הקהילה ר' שמואל ענגלמאן, ר' נחמיה רוזנצווייג, ר' אנשל פערל, ר' ישראל אברהם שימאן, ר' מאיר פריד. מתחילת המאה ועד למלחמת העולם הראשונה היו נכבדי הקהילה ר' בנימין זאב וועג, ר' פייביש גאנץ, ר' מאיר פערל, ר' אלטר חיים, ר' יצחק לעבוביטש, ר' יעקב פויגל.

קהילת קריווע היתה כפופה לקהילת טרעסיף הסמוכה ובשל קרבתה היתירה הן היו למעשה מעין קהילה אחת. בשבתות מסוימות כגון שרב חשוב או אדמו"ר שבת בטרעסיף, או כשיהודי טרעסיף ערכו שמחה וכיוצא באלה עשו עירוב־תחומין כדי להשתתף במאורע בשבת. לא רק שרבה של טרעסיף כהן גם כרבה של קריווע אלא אף שוחט לא היה לקריווע משלה.

אחד מחשובי היהודים במאה הקודמת היה ר' מרדכי מיירוביטש ובכינויו מאטיע קריווער, שלפי המסורת היה בזיווג ראשון חמיו של הגאון הנודע בעל ערך שי מסיגט, וגם ר' ישראל גרוס, רבה הראשון של ווילחוביץ היה חתנו.

בין שתי מלחמות העולם עמדו בראש הקהילה יוסף וולף, שהיה שנים רבות ראש הקהל ושלט בה ללא עוררין; שלמה ברקוביטש, יהודי בר־אוריין מחסידי סיגעט; חיים פוגל תלמיד חכם וחסיד וויז'ניץ; יעקב מאירוביטש, בעל שדות ועוד.

ששים המשפחות היהודיות התפרנסו בדוחק רב. מבחינה זו לא היתה שונה קריווע מכפרי הסביבה. הפרנסות היו מבוססות על שלושת הענפים העיקריים: חקלאות, מלאכה ומסחר. רק בודדים התפרנסו ברווח. רוב יהודי הכפר עמלו הרבה כדי להוציא את לחם חוקם.

גזירת הגירוש של קיץ 1941 פגעה גם בקריווע, אך אין בידינו ידיעות על היקף הפגיעות והיהודים שבהם פגעה הגזירה האיומה. לאחר הפסח של תש"ד (1944), כשהגיעו השמועות לקריווע על איסוף היהודים והכנסתם לגיטאות, ברחו כמעט כל יהודי הכפר והסתתרו ביערות הסביבה, שם שהו ארבעה ימים. הז'אנדרמים הפיצו שמועות על־ידי סוכנים רותנים, שאין שחר לשמועות ואין בהן ממש, ואז החלו היהודים לחזור לכפר. לפתע הקיפו הז'אנדרמים את הכפר ותוך דקות ספורות המריצו את היהודים לארוז בחפזון מעט אוכל ואספו אותם לתוך בית כנסת. דבר ראשון הוכו כל היהודים בידי הז'אנדרמים מכות אכזריות על עוון בריחתם מן הכפר. לאחר מכן נשדד מהם כל דבר בעל ערך והועלו על עגלות שהסיעום עד לטרעסיף, שם הוטענו על קרונות רכבת והובלו לגיטו הענק שליד העיר מאטע־סאלקא. משם גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי קריווע.
Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest.
ארכיון "יד־ושם": 015/563; 015/1940.

קעניגספעלד

קעניגספעלד (ברותנית: Ustcorna, בהונגרית Király-mezö), כפר בנפת טעטש [עד 1928 בנפת טרעסיף], על קו מסילת־הברזל טרעסיף־קעניגספעלד, כ־80 ק"מ מצפון־מזרח לחוסט. כל תושביו קולוניסטים גרמנים שהובאו מאוסטריה בסוף המאה ה־יח.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	19	—
1910	—	906
1921	—	764
1930	103	1222
1941	—	2018

הקולוניסטים הגרמנים שהובאו לכפר זה על־ידי השלטונות האוסטריים. עסקו מלבד בחקלאות גם בחריטה בעץ. את תוצרתם היו מוכרים ברחבי אוסטרו־הונגריה (ולאחר מלחמת העולם הראשונה ברחבי צ'כוסלובקיה). עשרות שנים לא סבלו המתישבים הגרמנים ביניהם יהודים. ב־1830 עדיין לא התגורר בכפר אף יהודי. גם לאחר שהתירו התישבות יהודית לא התירו ליהודים נוספים להתישב בקעניגספעלד. כמעט כל היהודים היו בעלי חנויות ובתי מרזח וכן כמה קצבים ופרנסתם היתה מצויה.

רוב יהודי קעניגספעלד היו חסידי וויז'ניץ ומיעוטם חסידי דולינא והורגש מתח בין פלגי החסידים. מקרה אחד שאירע בראשית תרע"ד (1913) אף מצא את ביטויו בעתון "המצפה" שהופיע בגליציה. לאמיתו של דבר מקרים מעין אלה אירעו לעתים תכופות ביותר ברבים מישובי מארמארוש. עיקר המעשה: במוצאי שמחת תורה שחל בליל שבת ניגש חסיד מחסידי דולינא אל העמוד כדי לקבל את השבת ולהתפלל ערבית. הדבר היטב חרה לאחד מחסידי וויז'ניץ, שחפץ לרקוד עוד לכבוד שמחת תורה. הלך החסיד הוויז'ניצאי וניצב ליד העמוד וכאשר החל החסיד הדולינאי לזמר "לכה דודי" מחא בכפיו והפריע לו. הענין הגיע לערכאות. החסיד הויז'ניצאי הביא עדים שדרכם של חסידים למחוא כף בשעת תפילה. ואילו החסיד השני הביא עדים נגדיים שהעידו שאין הדבר כך, המודיע לעתון היה יהודה טרויב מסיגט (המצפה, שנה י', גליון מה, כא מרחשון תרע"ד).

ידועים לנו כמה ממכובדי קעניגספעלד עד מלחמת העולם הראשונה: ר' צבי מנחם ענגלאנדער, ר' אברהם ברקוביטש, ר' צבי אלימלך בר"ד, ר' פסח צבי גנז, ר' פסח באש (שניהם חתני ענגלאנדער), ר' משה דוד פערל, ר' דוד שאיוביטש, ר' אליעזר שטיינמץ, ר' חיים רובין, ר' יהודה צבי בן רבקה, ר' יצחק וואלף, ר' מיכל אדלשטיין בנו של אנשיל אדלשטיין שו"ב בראחוב.

ר' שאול לייב גאנז מגדולי חסידי וויזניץ, נולד בקעניגספלד לאביו ר' פסח צבי הנזכר לעיל, הוא היה תלמיד ישיבות סיגט חוסט ולאפוש, היה חתנו של ר' פישל שטויבר מווישוו־ביסטרא (ע"ע), היה ת"ח מתמיד בתורה, חסיד וויז'ניץ נלהב, התפלל בהתלהבות והשתפכות הנפש.

בימי מלחמת העולם הראשונה היה מסתתר בעיירה מיהאלי־פאלווא שם למד בהתמדה, כשאמר תהלים בנעימות ובהתלהבות באו השכנים להאזין מאחורי החלון.

אחרי נדודים שונים ציווה עליו הרבי מויז'ניץ בעל "אהבת ישראל" לקבוע מושבו בעיר אראד שבטרנסילוואניע שהיתה מבצר של הריפורמים בימים ההם, ובה רק קהילה אורטודוכסית קטנה.

ר' שאול לייב ניסה כמה פעמים להתחמק וטען שעיר אראד אינה לרוחו, ורצה לעזוב את העיר אבל הרבי לחץ עליו ואמר מקומך באראד ואל תעזוב את העיר. ר' שאול לייב הצליח תוך זמן קצר לנטוע בעיר זו גרעין של חסידות ובעקבותיו התישבו בה מאות מיהודי מארמארוש שחיפשו מקור פרנסה.

ר' שאול לייב גנץ

למרות שפרנסתו לא היתה קלה בשנים הראשונות והיה עליו לכתת את רגליו בישובים קטנים כדי להמציא פרנסתו,

היה מתפנה ביום חמישי אחרי הצהרים מכל עסקיו והחל מליל שישי להתכונן לקראת השבת, ואכן אחרי הכנה כזו היה ר׳ שאול לייב בוער מקדושת השבת והיה מאריך בשולחן בתורה ובשירים ובתשבחות, לפני ״קידוש״ עסק מספר שעות בתורה ובספרי חסידות.

הוא זכה להקים דור ישרים, בנים חתנים נכדים וניניים כולם ממשיכים בדרכי האבות, בדרך התורה והחסידות.

ר׳ שאול לייב, הודות לעצתו של אותו זקן הרבי מוויז׳ניץ, נשאר בעיר אראד שהיתה בתחום רומניה וממנה לא גורשו היהודים לאושוויץ, וזכה לעלות ארצה על כל בני משפחתו, התישב בשכון וויז׳ניץ, ונפטר בר״ח אדר א׳ תשי״ט.

דרך אגב ראוי להזכיר כי העיר אראד שבטרנסילבניה, הפכה למקום משיכה למאות משפחות של יהודי מאראמארוש, שחיפשו מקום מחיה. אדמת העיר והסביבה היתה אדמה דשנה ופוריה, משופעת בפירות, בגידול בקר וצאן ועופות, והיהודים מצאו בה פרנסתם וגם הפכו את העיר, שהיתה פעם מקום מבצר של רפורמים, לעיר תורה וחסידות.

יזכר לטוב הרב של הקהילה האורטודוכסית ר׳ חיים סופר שנתן את ידו ומלוא תמיכתו להשתרשותם של יהודי מאראמא־רוש בעיר. קיבל כל יהודי שבא לעירו בסבר פנים יפות והודות לכך התישבו עשרות משפחות של יהודי מאראמארוש בעיר אראד וניצלו מן השואה.

ביבליוגרפיה

ר׳ מנחם אדלר: זכרונותיו בכתב־יד, עמ׳ יג, כז.

קערעקהעג׳

קערעקהעג׳ (ברותנית: Okrouhlá, בהונגרית: Kerékhegy), כפר בנפת טעטש [עד 1928 בנפת טרעסיק], כ־30 ק״מ מדרום־מזרח לחוסט. התושבים רותנים והונגרים מחצה על מחצה לערך.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	9	—
1910	—	340
1921	—	364
1930	45	420

אין בידינו ידיעות ומקורות כיצד חיו היהודים המעטים בכפר זעיר זה. נראה, שהיה להם מנין קבוע ושמא אף מקוה ובית־עלמין משלהם. אך מבחינה קהילתית היו שייכים יהודי קערעקהעג׳ לגיטו טעטש, נשים וילדים הובלו בעגלות והגברים ברגל (כעשרה ק״מ). בדרך הוכו הרבה. בדרך לטעטש אולצו היהודים לקחת אתם גם את הבקר והצאן לעיירה ושם הוחרמו. בגיטו טעטש היו עד 26 במאי, כאשר גורשו לאוישוויץ.

קערעקהעג׳ לקהילת טעטש הסמוכה (ואמנם בשנת 1941 איחדו ההונגרים את הכפר עם העיירה טעטש גם מבחינה מוניציפאלית).

נשתמרו שלוש עדויות שנמסרו מפי כמה נערות צעירות זמן קצר לאחר שחזרו ממחנות הריכוז בקיץ 1945. תמצית העדויות: היחס בין האוכלוסייה הלא־יהודית ליהודים היה תקין עד לתקופת השואה. לאחר הכיבוש הגרמני עוררו היחסים עד כדי כך, שנשים לא התביישו לידות אבנים בילדים יהודים בחוצות הכפר. ב־20 לאפריל הוכנסו יהודי

ביבליוגרפיה

עדויות ב״יד ושם״: 015/1572 — 1571; 015/1573; 015/1925.

קראסנישורה

קראסנישורה (ברותנית: Krásná, בהונגרית: Taracz-kraszna), כפר בנפת טעטש [עד 1928 בנפת טרעסיף], כ־50 ק״מ מצפון־מזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	4	—
1910	—	738
1921	—	737
1930	27	853
1941	—	1130

בכפר קטן זה לא התישבו יהודים אלא בשנות השמונים של המאה ה־יט, אם כי פרנסתם היתה מצויה בו בריווח. אחד היהודים הראשונים בקראסנישורה היה ר׳ בערל (אדלר?) מחסידי וויז׳ניץ הראשונים בימי בעל הצמח צדיק. הוא היה עשיר ובעל נחלת שדה ויערות ובית מזיגה. ר׳ בערל היה ידוע בכל הסביבה כבעל צדקה שידו פתוחה ומכניס אורחים לכל העוברים ושבים ובעל מדות טובות. אך הוא נהרג בליל שבת בשנת תרמ״ב עוד בחיי ה״צמח״, כשכוס הקידוש בידו.

גוי מתחרה שכר רוצח צייד שירה בו דרך החלון. כיוון שלא היתה עדות ברורה בדבר זהות הרוצחים לא הועמדו למשפט. כבן חמישים היה ר׳ בערל מקראסנישורה בהרצחו.

כל היהודים האחרים שהתגוררו בקראסנישורה היו בניו וחתניו של ר׳ בערל, הבולט בהם היה חתנו ר׳ שמשון ב״ר וועלוול כהנא מדיביווע. הוא היה תלמיד חכם מופלג וחסיד בעל מסירות נפש אוהב נאמן לחצר וויז׳ניץ וחסיד דבוק בבעל אהבת ישראל, שחיבבו ביותר. כשלא היה מנין בכפר נהג ר׳ שמשון כהנא לבוא לדיביווע בערב שבת ולקח אתו כמה בחורים כדי להשלים את המנין.

מלבדו ידועים לנו שמותיהם של היהודים הבאים בקראס־נישורה מראשית המאה הנוכחית, החתומים על ספר כולם אהובים (סיגט תרס״ו): ר׳ יעקב פריד, ר׳ יהודה יוסף אדלר (בנו של ר׳ בערל וגיסו של ר׳ שמשון?), ר׳ יצחק זאב פערל, ר׳ שמשון כהנא הנזכר והבחור דוב כהנא (בנו שנשא את שם סבו הנרצח).

ר׳ דב כהנא עלה ארצה והוא חי בבית האבות וויז׳ניץ יהודי חסיד ויר״ש מנאמני בית וויז׳ניץ.

ביבליוגרפיה

ר׳ מנחם אדלר: זכרונותיו בכתב־יד, עמ׳ יג, כו.

קריטשיף

קריטשיף (ברותנית: Kricovo, בהונגרית: Kricsfalva), כפר בנפת טעטש, כ־20 ק״מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	25	706
1880	98	—
1910	—	1384
1921	—	1339
1930	96	1486
1941	—	1703

כבר בשנת 1746 אנו מוצאים שני יהודים בקריטשיף. הם נזכרים במיפקד היהודים משנה זו, אך הם לא נוקבו בשמותיהם. נאמר רק שאחד מהם נשוי, אך אין לו ילדים והשני רווק. הם היו עניים מאד, שכן לא הוטל עליהם לשלם שום היטלים ולא דמי חכירה. הם לא האריכו ימים בקריטשיף, שכן במיפקד הבא, שנערך בשנת 1768 כבר אין זכר ליהודים בכפר.

אין בידינו לקבוע אימתי התחדש הישוב היהודי בקרי־טשיף. מכל מקום בשנת 1830 כבר היו בכפר 25 יהודים (נפש) ואולי כבר הספיק מספרם לכדי מנין קבוע. מכאן ואילך עלה מספר היהודים בהתמדה עד מלחמת העולם השניה. בין שתי מלחמות העולם נבלם מספר יהודי קריטשיף ואף חלה נסיגה. נראה, שחלק מיהודי הכפר עברו לשני הריכוזים הגדולים הסמוכים, חוסט וטעטש ואולי גם לבישטינע.

בתחילת המאה הנוכחית ידועים לנו שמותיהם של היהודים הבאים, כמעט כולם לפי שמות אמותיהם בלבד, כפי שנזכרו בספר כולם אהובים (סיגט תרס״ו) בין ה״פרענומעראנטן״: ר׳ אברהם בן פערל, ר׳ אליעזר בן חיה בראנע, ר׳ שלמה יאנקאלאוויטש, ר׳ אברהם בן לאה הינדא.

אלה כל הפרטים הידועים לנו על יהודי קריטשיף.

ביבליוגרפיה

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, p. 748.

ראחוב והסביבה

ראחוב	355
אויבר אפשא	360
אונטר אפשא	362
כעהוין	365
מיטל אפשא	366
אפשיצה	368
בוגדאן	369
בילין	372
טרבושאן	373
יאסין	375
לעה־לונקא	382
סלאטפינא	383
פאליען־קאביל'צקי	392
פאליען־קוסוביצקי	395
קוואסי	396
ראסישקע	397
שדה לבן	398

ראחוב

ראחוב (ברותנית: Rachov [גם: Rahovo], בהונגרית: Rahó), עיירה בנפת ראחוב, על קו מסילת־הברזל קיראיהאזה־חוסט־סיגט־יאסין. העיירה מורכבת משלושה חלקים: אקנה־ראהו (Akna-Rahó), בוצ'קו־ראהו (Bocskó-Rahó) ו־ברלבאש (Berlebás). שני החלקים הראשונים התמזגו יחד גם באופן פיסי, החלק הנקרא ברלבאש מרוחק כ־9 ק"מ מדרום לעיירה, אך שייך אליה מבחינה מוניציפאלית. רוב תושביה רותנים, עם מיעוטים קטנים של הונגרים ושוואבים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1728	2	—
1830	—	2446
1880	288	—
1910	—	6577
1921	—	6879
1930	1234	8893
1941	1607	12,455

ראשיתו של הישוב היהודי

במחציתה הראשונה של המאה ה־18 נעשו נסיונות חוזרים ונשנים של יהודים בודדים להתאחז בישוב זה, אך כולם ללא הצלחה. במיפקד הראשון של יהודי הונגריה, בשנת 1728, נרשמו בראחוב שני יהודים, שניהם אנשים בודדים ללא משפחה. אייזיק מארקו, כנראה רווק, ללא עיסוק מוגדר וללא רכוש. לעומתו, איליה (או אליהו) קולמאן, חכר את הארינדה והחזיק משרת יהודי, שעזר כנגדו. אף הוא פנוי ללא אשה וללא משפחה.

בשל סיבות בלתי ידועות לנו לא החזיקו מעמד יהודים אלה בראחוב אלא זמן קצר. כעבור שבע שנים, בשנת 1735, יושב בראחוב יהודי בשם משה נאניה (Nania), שבניגוד לקודמיו היה בעל לאשה ואב לארבעה ילדים. לרשותו משק חקלאי ובבעלותו סוס ופרה. גם ישיבתו של יהודי זה בראחוב ארעית, שכן במיפקד של שנת 1746 אנו פוגשים שוב יהודי בודד ללא משפחה. במיפקד זה לא פורשו השמות, אך מצבו המשפחתי מוכיח ללא ספק שאין הוא משה נאניה, שהיה בעל משפחה.

מכאן ואילך עוברת תקופה ארוכה של כמאה שנה שבהן אין ליהודי דריסת רגל בראחוב. לא רק במיפקד של שנת 1768 לא נרשם אף נפש יהודית במקום, אלא אף בשנת 1830 עדיין אין בה נפש יהודית. אף על פי שבישוב מתגוררים כבר קרוב ל־2500 תושבים. אין בידינו ידיעות בדוקות לסיבת העדרם של יהודים מראחוב, בשעה שבישובים קטנים בהרבה כבר התגוררו יהודים רבים למדי. ההסבר המתקבל על הדעת לכך היא העובדה שבראחוב לא היתה בתקופה זו אצולה מקומית, בעלת קרקעות ורכוש אחר. כל האדמות בראחוב ובסביבתה הקרובה היתה בבעלות המדינה והפיקוח עליהן נעשה בידי פקידים ממשלתיים, שלא היה להם שום עניין בהחכרתם ליהודים, כשם שנהוג היה באדמותיהם של האצילים ובעלי השררה. אלה הפיקו תועלת מרובה מן היהודים שלקחו תחת חסותם.

הקהילה ומוסדותיה, רבניה ואישיה

באיזו תקופה הגיע הישוב היהודי בראחוב לכדי ארגון גרעין של קהילה? אין בידינו תשובה לשאלה זו. גם שרידי הקהילה, שעל סמך דבריהם בכתב ובעל־פה, נכתבו רוב הדברים דלהלן, אין בידיהם מסורת לעניין זה. אין ספק, שהקהילה בצורתה הראשונית, נוסדה זמן רב לאחר רוב הקהילות בישובים הסמוכים. אנו נוטים לשער שראשיתו של ארגון הקהילה בשנות הששים של המאה ה־19, לאחר שנת־לקטו בראחוב כמה עשרות יהודים מגליציה.

ננסה להעלות על הכתב לזכרון כמה משמותיהם של יהודי ראחוב בין השנים תרכ"ט—תר"ע (1869—1910), כפי שלוקטו מתוך רשימות ה"פרענומעראנטין" בספרים שנדפסו בשנים הללו. שני השמות הראשונים הם ר' מרדכי דוב שו"ב ור' אהרן רוזנטאל, המופיעים כחותמים על ספר נזיר השם (לעמבערג תרכ"ט). מכאן שבשנות הששים כבר כיהן בראחוב שוחט, אף־על־פי שמספר היהודים בה עדיין מועט היה למדי. מסתבר, שהוא שימש יותר את כפרי הסביבה, שהיו מאוכלסים יהודים בשיעור רב יותר מאשר ראחוב עצמה. ואילו השני, ר' אהרן רוזנטאל, היה ראש למשפחה גדולה ומסועפת בדורות הבאים בראחוב ובסביבתה הקרובה.

כעבור אחת־עשרה שנה, בשנת תר"מ (1880), אנו עושים הכרה עם ששה היהודים הבאים, החתומים כולם על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ): ר' מרדכי דוד שייאוויטש, שמסורת בפי צאצאיו שעלה ארצה ונפטר בירושלים בראשית המאה ה־20, בנו ר' יהושע מאיר, ר' ישראל רוזנטאל (כנראה בנו של ר' אהרן הנ"ל), ר' שלמה אביש, ר' אשר אנשיל שו"ב, ר' עזריאל וואסרמאן; בספר הבא אנו פוגשים כבר את הרב ר' ישראל חיים פרידמאן, שנבחר בשנת תרמ"ח (1888) לערך, ושעליו ידובר לקמן, ושוב את ר' ישראל רוזנטאל וכן את ר' יהושע מאיר שייאוויטש, ר' צבי שיינר, ר' זוסיא רוזנטאל, ר' ירחמיאל רוזנטאל הזקן (כנראה כדי להבדילו

מבן־משפחתו הצעיר הנושא אותו שם עצמו), ר׳ יהודה צבי לאטמאן, ר׳ חיים אדלרשטיין, ר׳ אלכסנדר פיירוורגר, ר׳ בנימין שמרלר, ר׳ ירחמיאל אדלרשטיין, ר׳ לייביש שכטר. בספרים שנדפסו בראשית המאה ה־20 שוב מוצאים את רוב השמות הנזכרים ותמיד את הרב בראשם, וגם שמות חדשים: ר׳ יקותיאל ירוחם וואסרמאן, ר׳ זושא דארינשטיין, ר׳ איצא צוועכער, ר׳ חיים זלמן קפילמאן, ר׳ עובדיה דארינשטיין, ר׳ משה צבי כהנא, ר׳ יעקב רוזנטאל, ר׳ דוב בעריל פייג, ר׳ מאיר צבי ווייס, ר׳ שמחה פויגל, ר׳ הערצעל פייג, ר׳ שלום מרדכי ווידר, ר׳ מילך שייאוויטש, ר׳ חיים אריה מאשקאוויטש, ר׳ יחיאל מיכל דאווידאוויטש, ר׳ יעקב יצחק שייאוויטש, ר׳ יקותיאל יהודה שייאוויטש, ר׳ מאיר פייג. שמות המשפחה החוזרים ונשנים בתדירות גבוהה הם איפוא משפחות שייא־וויטש (9) ומשפחות רוזנטאל (7), שחלק ניכר מיהודי ראחוב עד הדור האחרון היו מצאצאיהם.

חמשה בתי כנסת ובתי מדרש היו ליהודי ראחוב: א) בית הכנסת הישן, הבנוי מעץ, שהוקם כנראה בשנות השמונים של המאה ה־19. בזמן האחרון היה הגבאי ר׳ מרדכי פייג; ב) בית הכנסת הגדול, בנוי מלבנים. עד אמצע שנות השלושים פעל בו הגבאי ר׳ אלתר שמרלר ולאחריו בנו הלל; ג) בית המדרש של חברה משניות, שבו עסק בגבאות ר׳ אייזיק ווילף; ד) בית המדרש הקטן בחצר הרב. בדרך כלל היה בו הגבאי ר׳ אפרים ברוך ברגר; ה) הקלויז של האדמו״ר מראחוב (ראה לקמן). הגבאי והמפקח ר׳ שלמה קריינדלר.

הותיק שבמוסדות הקהילה היתה החברה קדישא, בראשותו של ר׳ יעקב דורנשטיין. החברה נוהלה בידי הנהגת הקהילה ובפקוחה. מן הפעילים בחברה קדישא היו ר׳ צבי מנחם קוניץ, שטיפל בחולים ובנפטרים בהתנדבות. השמש היה ישראל מרדכי. עודפי הכספים של החברה קדישא נמסרו להנהלת הקהילה לצרכי חסד וסעד לחולים ולנצרכים.

שתי חברות ללימוד תורה ברבים היו קיימות בראחוב. בבית המדרש ״חברה משניות״ נלמד השיעור על־ידי ר׳ צבי שיינר, תלמיד חכם מופלג ובעל הוראה. בלילות היה יושב ולומד ועורך תיקון חצות. בשעה שר׳ צבי שיינר הלך לבית הכנסת בערב שבת ידעו שהגיעה השעה להתכונן להדלקת הנרות; בבית הכנסת הישן ניתן השיעור על־ידי ר׳ אלתר שאיוביטש, שהיה גם דיין ומורה הוראה ושימש גם מזכיר הקהילה. בשני השיעורים האלה השתתפו עשרות בעלי־בתים, רובם ככולם תלמידי חכמים ולפחות יודעי ספר. בשני בתי הכנסת הנזכרים פעלה גם חברה תהלים, שחבריה סיימו את ספר תהלים כל שבת אחר הצהרים לפני מנחה וסעודה שלישית.

כמה פעולות סעד וצדקה היו מצויות בראחוב, לא כולן ממוסדות, אך נעשו בלב ונפש. רב הקהילה ניהל קופת צדקה וגמ״ח שנתנה הלוואות לנזקקים בתנאים נוחים ובמקרים רבים שלא על מנת להחזיר. הרב גייס את האמצעים מיהודי ראחוב, אך כפי ש״רינגו״ אחריו בישוב הוסיף גם מכספו הדל. בשנת 1920 נוסדה חברת־נשים בשם ״ורד״ למטרות צדקה וסעד, שבה נטלו חלק נשותיהם של הבעלי־בתים ומכובדי הקהילה.

השרידים מזכירים שני אנשים שהצטיינו במיוחד בתחום של צדקה וחסד: מנדל הוס ורעיתו, שהיה נגר לפי מקצועו. ביתו הדל שימש אכסניה לכל ה״אורחים״ והחוזרים על הפתחים שנזדמנו לראחוב, שבו נתקבלו בסבר פנים יפות ונוסף ללינה הוכן להם גם ארוחות פשוטות אך מזינות; ר׳ אלתר פייג (״הבעל תשובה״). שנים רבות עסק באיסוף מצרכים ומזון לקראת שבת. בשק על כתפו שרך ר׳ אלתר את דרכו בכל הישוב, בו הכניס את המצרכים. בכל ליל שבת היתה נשרכת אחר ר׳ אלתר שיירה של ״אורחים״, שהלכה מבית לבית, כדי לזכות את יהודי ראחוב ב״אורח לשבת״.

הרב רבי ישראל חיים פרידמאן זצ״ל
בעל „לקוטי מהרי״ח״

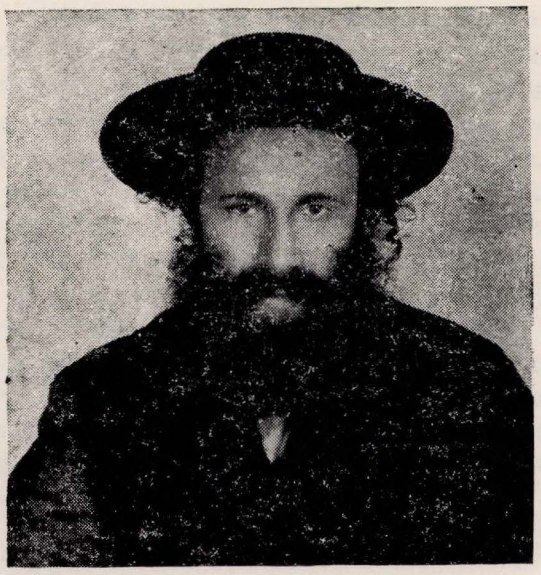
כפי שכבר הזכרנו נבחר הרב הראשון בראחוב בשנת תרמ״ח (1888) לערך, ר׳ ישראל חיים פרידמאן. שם אביו היה ר׳ יהודה ״הישיש החסיד״ (כפי שמוכתר בידי בנו בספרו ליקוטי מהרי״ח), מתלמידיו הבחירים של בעל ייטב לב וחתן ר׳ מנחם זאב ווייסבורג אב״ד טארקאן שבמחוז זמפלן (שהיה חתן ר׳ יעקב צבי וואלדמאן מבורשה). רבה של ראחוב קנה את עולמו בחיבורו הגדול, בן שלושה כרכים, לקוטי מהרי״ח על שלחן ערוך אורח חיים, שהפך לספר מופת בספרות הרבנית, בשל ערכו השימושי הרב. המחבר השכיל לשלב בתוך ההלכה ה״יבשה״ לכאורה מדושנם של אורחות־חיים ודרכי־התנהגות המבוססים על ספרים רבים מאד, ראשונים ואחרונים, הלכה ודינים ומנהגים, קבלה וחסידות, ובכך העמיק את דבר ההלכה והוסיף לו נופך עסיסי ודשן, טעים לכל חיך ושוה לכל נפש. מיד עם הופעתו זכה הספר לקבלת פנים נלהבת ותוך זמן קצר נפוץ באלפי בתים. יד הכל משמשה בו, החל מרבנים ולמדנים מובהקים וחריפי־מוח ועד לבעלי־בתים הטרודים על המחיה ועל הכלכלה, שאינם מסוגלים ללימודים עיוניים.

ספר לקוטי מהרי״ח נדפס כולו בידי המחבר תוך אחת־עשרה שנה:

חלק א: סיגט תר״ס. [4], קמח דף; חלק ב: שם תרס״ג. [1], ק דף; חלק ג: שם תרע״א. [1], טו, קלו דף.
הספר הופיע בדפוס־צילום כמה פעמים: [גרמניה תש״י לערך]; ברוקלין תשכ״ה; ירושלים תש״ל. וכפי הנראה עוד פעם או פעמיים בארצות הברית, שלא הגיעו אלינו.

נכד המחבר (בן בתו), ר' יעקב צבי קויפמאן, חתן ר' שמואל זלמן ווייגברגר האב"ד מארגרטן, שכיהן כדיין במארגרטן, הדפיס מחדש את חלקו הראשון של לקוטי מהרי"ח:

לקוטי מהרי"ח חלק א. נדפס מחדש בהוספות רבות מכי"ק... המחבר וגם איזה הערות והגהות... זכרון מנחם... סאטמאר תרצ"ב. [14], ריג, [1] דף.

רבי שלמה זלמן פרידמאן זצ"ל בימי נעוריו

נראה שר' יעקב צבי קויפמאן סיים את החיבור כולו ורק מחוסר אמצעים לא הדפיס אלא חלק א. החיבור "זכרון מנחם" אבד כנראה בשואה, שבה אבד גם מחברו, נכד בעל לקוטי מהרי"ח ומהדירו.

תשובה אחת מצאנו שהשיב לו הגאון ר' אליעזר דייטש מבאניהאד: "אשר נתיעץ עמי אודות האיש... אשר אשתו נשתטית זה שנה ומחצה" (שו"ת פרי השדה, חלק ג, סי' קפו משנת תרס"ה).

ר' ישראל חיים פרידמאן נפטר לפתע ביום כד סיון תרפ"ב (1922) בתאונה שאירעה לו בעת ששהה בשליחות מצוה ב"פאליגינה" (מקום מרעה הצאן) כדי להשגיח על כשרות הגבינות. לפתע ניתך גשם כבד כתוצאה משבר־ענן ובעקבותיו הוצף מיד השטח בשטף מים רבים, בהם טבע ר' ישראל חיים פרידמאן.

את מקומו מילא בנו ר' שלמה זלמן פרידמאן, תלמיד בעל קדושת יום טוב ומנאמני בית סיגט. גם הוא נודע לתלמיד חכם ובעל הוראה מובהק ומתנהג בחסידות. התחבב על כל יהודי ראחוב. בין שתי מלחמות העולם ניהל בראחוב ישיבה גדולה, שמספר תלמידיה הגיע לעתים עד 150. היתה זו כמובן ישיבה חסידית בנוסח חסידות סיגט, אך למדו בה גם תלמידים מבתים חסידיים אחרים. רוב התלמידים היו מישובי מאראמא־רוש, אך גם מישובי קארפאטו־רוס אחרים. מושג־מה על המקומות שמהם באו תלמידי ישיבת ראחוב ניתן לקבל מתוך רשימה של 15 בחורים הנזכרים כחותמים על ספר תשובה מיראה (מונקאטש תרצ"ח), לפיה באו התלמידים מן הישובים דלקמן: מראחוב עצמה (4), חוסט (2), סעליש, קיראלהאזא, טריבושאן, באהוץ, נאוואסליץ, דיבווה, נרסניצה, גאניטש. פרופורציה מעין זו נשמרה, ככל המשוער, בין כל התלמידים שלמדו בישיבת ראחוב.

על ר' שלמה זלמן פרידמאן עברו כל מוראות השואה. טעם טעמם המחריד של מחנות ההשמדה והרצח של אושוויץ ומחנות אחרים בגרמניה. לאחר המלחמה התישב בעיר סאטמאר, בה עמד בראש בית־הדין ופקח על חיי הדת של שארית הפליטה שהתקבצה לסאטמאר. פעל רבות בהתרת עגונות ועגונים של השואה. בשנת 1947 נמלט מרומניה והתישב בעיר לוגאנו שבשוויץ וכיהן בה כרב. נתחבב מאוד על אנשי הקהילה ובכל מדינת שווייץ כיבדוהו מאוד והריצו אליו שאלות ממקומות שונים והיה מגדולי הפוסקים. תיקן בקהלתו תקנות שונות לחיזוק הדת. את שנותיו האחרונות עשה בארץ־ישראל בבית חתנו הרב מנחם מענדל הורביץ בבני ברק. נפטר בשיבה טובה ביום ד שבט תש"מ וארונו הועלה לירושלים ונטמן בהר הזיתים.

בראחוב ישבו גם שני אדמו"רים. בתחילת המאה אוה לשבת בה האדמו"ר ר' יצחק רוזנבוים ב"ר מאיר מקרעטשעניף. בדירתו היה לו, כאמור, בית מדרש משלו, הוא היה בעל צדקה נפלא. כל מה שהיה בביתו חילק צדקה לעניים. לאחר מלחמת העולם הראשונה העתיק את חצרו לעיר אויבר־ווישווה (ע"ע). מסר נפשו על קידוש השם ביום ג סיון תש"ד. בין שתי מלחמות העולם ניהל את עדת החסידים בראחוב אחיו ר' מרדכי רוזנבוים. אף הוא עלה על המוקד על קידוש ה'.

מראשוני השוחטים בראחוב היה ר' ישראל ווירצברגר, בשנים תרל"ט—תר"מ (1879/80). שנה לאחר מכן מילא תפקיד זה בעיר החסידית הידועה בויאן שבבוקובינה ולאחר מכן דיין ומורה־צדק בעיר בוזאו שבמולדובה. בסוף ספרו זכרון יהושע, דרושים על התורה (טיסא־סאספאלא תרע"ב), נדפסו י"ח תשובות. שלוש התשובות הראשונות נכתבו בראחוב והופנו לשנים מגאוני גליציה, ר' משה תאומים מהורודנקה ור' שרגא פייבל שרייאר מברודשין ועניינם שאלות באיסור־והיתר בטריפות הריאה ומצבות שהוחלפו על קברי נפטרים. נראה ברור שר' ישראל ווירצברגר עסק גם בהוראת איסור־והיתר בראחוב, שכן טרם היה רב בקהילה.

רבי ש. ז. פרידמאן זצ"ל מוקף יוצאי ראחוב

כבר בשנת תרכ"ט פגשנו את השוחט ר' מרדכי דוב, שהיה כנראה השוחט הראשון בראחוב. לאחריו מילא תפקיד זה ר' ישראל ווירצברגר ולאחריו ר' אשר אנשיל. תקופה ארוכה עסק במלאכת קודש זו ר' יעקב שמשון פישר, שנפטר בשנות השלושים. השוחטים האחרונים בראחוב היו ר' שלמה לייב פולאק ור' מיכל שרייבר. שניהם נהרגו בשואה על קידוש השם. שוחט נוסף, ר' זאב גרייף, היה אף הוא במחנות ההשמדה וזכה להשתחרר וחזר לראחוב. הוא המשיך בעבודת הקודש גם תחת השלטון הקומוניסטי עד לפטירתו בשנת תשל"ה (1975). ר' זאב גרייף היה המוהל היחיד בכל הסביבה ובמסירות נפש רבה הכניס את ילדי ישראל בבריתו של אברהם אבינו למרות התנכלות השלטונות, איומים והפחדות שהיו מנת־חלקו.

רבי ש. ז. פרידמאן זצ"ל בעת הדלקת נרות חנוכה

ההרכב הכלכלי והמשקי של יהודי ראחוב לא היה שונה ביסודו מקהילות אחרות במארמארוש. חלק ניכר מיהודי המקום עסק במסחר ברמות שונות; חלק אחר עסק במלאכות וחלק התפרנס כשכירים במפעלים הכלכליים. גם בראחוב היה המסחר כמעט כולו בידי יהודים.

מבין המפעלים הגדולים מזכירים יוצאי ראחוב שלוש מנסרות עצים: של רפאל אביש ובניו, של ריסה כ"ץ ושל דויטש; שלוש טחנות־קמח של אפרים קריינדלר, מנחם פרוכטר וריסה כ"ץ. תחנת־הכוח למאור החשמל של שלמה אביש, שעמד, אגב, בראש הקהילה עד שנפטר בגיל צעיר; בעלי שטחים ויערות היו רפאל אביש, אלתר שמרלר, אורצה קרמר ואחרים. במפעלים אלה עבדו גם יהודים כפקידים וכפועלים־שכירים.

בשטח המסחר מעלים השרידים בזכרונם כשלושים חנויות מכולת וכל־בו, כעשר חנויות טקסטיל וקונפקציה ושלושה בעלי חנויות מכולת בסיטונות.

בראחוב היתה גם שכבה דקה של אינטליגנציה יהודית בעלי השכלה אקדימית. מהם היה שופט אחד, שני רופאים, שלושה עורכי־דין, ארבעה רופאי (ומרפא) שיניים. גם מזכיר העיירה היה בדרך כלל יהודי. וכן מספר פקידים ברמות שונות.

העוסקים במלאכות מקצועיות היו חייטים, סנדלרים, נגרים, בורסקאים, שענים, אופים, צלמים, אורג, עובד דפוס, בעלי מוניות ועוד.

בין שתי מלחמות העולם מצוי היה בראחוב נוער יהודי מאורגן בקבוצות שונות. נזכירן לפי סדר גודל הקבוצות: אגודת ישראל, שבין העסקנים הבולטים מזכירים את נתן פייג, מרדכי קומרניק ומרדכי דוד שאיוביטש; קבוצת בית"ר ובראשה מענדל דאווידוביטש (היה גם ציר לאחד מן הקונגרסים הציונים), פ' גסנר ואחרים; בראש קבוצת השומר הצעיר עמד דב (בעלא) פייג; בראש החלוץ פעלו עלקא ערבסט ושרה ווייס; ובראש קבוצת המזרחי פעל אברהם אנגלמאן.

בני הנוער היהודי בראחוב עסקו גם בספורט. בשתי האגודות הספורטיביות לכדורגל ולטניס היו היהודים רוב מכריע. קבוצת שחקנים חובבים הציגו פעמיים בשנה (חנוכה ופורים) מחזות ביידיש אשר הוצגו בהצלחה ניכרת בראחוב עצמה ובישובי הסביבה. הרוח החיה בפעילות זו היה צבי מנחם קוניץ. מבין המחזות העולים על זכרונם של השרידים: "הדיבוק", "דובוש" ו"מכירת יוסף".

ברלבאש

כאמור, מצוי בתחום ראחוב גם הישוב ברלבאש, על אף ריחוקו מן העיירה (כ־9 ק"מ). כל התושבים היו רותנים. בברלבאש התגוררו כמנין יהודים (כ־50 נפש), שפרנסתם היתה מצויה בדרך כלל. לפני השואה התגוררו בו היהודים הבאים: בעל העגלה אליהו, הקצב ישעיה ערבסט, בעל טחנת הקמח משה ערבסט, בעל העגלה אברהם הערש ערבסט, בעל חנות המכולת קרומהולץ, בעל בית המרזח מרדכי, הפועל במנסרה אדלר ובעל הקרקעות פישל ערבסט. מפאת ריחוקם מן העיירה קיימו מנין משלהם (בשנים שלפני השואה בביתו של אברהם הערש ערבסט ולפני כן בבית משה ערבסט). אך מכל הבחינות האחרות קיבלו את כל השרותים הדתיים מקהילת ראחוב, עליה נמנו גם יהודי ברלבאש: התרחצו וטבלו במקוה של ראחוב והשוחט של ראחוב ביקר אצלם לעתים מזומנות וכן קברו את מתיהם בבית־העלמין של ראחוב. כל יהודי ברלבאש היו חסידי וויז'ניץ נלהבים (בניגוד ליהודי ראחוב, שרב היה ביניהם מספר חסידי סיגט וחסידים אחרים). כשהרבי מוויז'ניץ שהה בכפר־המרפא והנופש הסמוך קוואסי (ע"ע) נהגו כל יהודי ברלבאש לשבות במחיצת הרבי.

כשלושה ק"מ מברלבאש מצויה נקודת־ישוב זעירה בשם ווילחובאר, שבה התגוררו שני יהודים — סוחר וסנדלר. כשנזקקו להתפלל במנין הלכו (על־ידי עירוב־תחומין) למנין של ברלבאש. היום אין אף יהודי לא בברלבאש ולא בווילחובאר.

השואה

עם חילופי המשטר, בשעת עזיבת השטח על־ידי הצ'כים וכניסת ההונגרים, עברו גם על יהודי ראחוב כמה ימי חרדה.

כידוע, הכריזו האוקראינים הלאומנים על שטח זה כמדינה עצמאית ועל העיר חוסט כבירתה בתוך כך "חילקו" הרותנים את רכושם של היהודים ביניהם והתכוננו לביזה רבתי. ואף הרכיבו "רשימה שחורה" של יהודים "קולאקים" שנועדו לחיסול ולהריגה. הימים 14—17.3.1939 היו איפוא ימי אימים ליהודי ראחוב. כאשר כבש הצבא ההונגרי את מאראמארוש הצ'כית וחיסל את הכנופיות האוקראיניות נשמו היהודים לרווחה, שכן היה בכך משום הצלה לטווח המידי. האכזבה המרה מן הצבא ההונגרי והשלטון "המשחרר" לא איחרה לבוא. תוך זמן קצר התגלה המשטר ההונגרי במלוא אכזריותו הבלתי אנושית — והדברים ידועים.

עשרות מבני הנוער היהודי בראחוב ניצל את קרבת הגבול הסובייטי למאראמארוש, לאחר הסכם מולוטוב־ריבנטרופ לחלוקת פולין המובסת, כדי להבריח את הגבול ולעבור לשטח הכבוש בידי הצבא האדום. רבים מהם האמינו בתעמולה הסובייטית והקומוניזם הבין־לאומי בדבר המשטר של "גן־עדן עלי אדמות" שמעבר לגבול. אך לתדהמתם נתפסו כולם בידי השלטונות הסובייטים כמרגלים וכאלמנטים חשודים ונשלחו לעבודות פרך במחנות העבודה והריכוז ברחבי ברית־המועצות, לרבות סיביר. חלקם ניספו שם במיתות שונות ומשונות. אלה שנותרו בחיים הצטרפו לאחר מכן למלחמה בגרמנים, אם בהתגייסותם לצבא האדום ואם בהצטרפותם לבריגדה הצ'כית שבפיקודו של הגנראל סבובודה.

בשנת 1941 עברה כוס־הגזירה של בקורת האזרחות ההונגרית גם על יהודי ראחוב. כמה עשרות מיהודי ראחוב, שלא עלה בידיהם לרכוש את התעודות המתאימות גורשו בחודש יולי 1941. חוליות של ז'אנדרמים הונגרים הגיעו לראחוב ולפי רשימות מוכנות מראש שבידיהם הלכו מבית לבית ואספו את המשפחות והובאו לתחנת הרכבת, שם הועמסו — מבלי לדעת את מחוז־חפצה — על הרכבת והוסעו לתחנת־הגבול שביאסין־זמיר ומשם הוסעו במשאיות לפולין. רובם הובאו לסביבות קאמנץ־פודולסק ושם נרצחו.

יוצאי ראחוב הרכיבו את הרשימה דלקמן של 12 משפחות המגורשים, אך כפי שהם עצמם מדגישים אינה שלמה, שכן לפי זכרונם גורשו לפחות עוד ארבע־חמש משפחות:

ד"ר מוניו אדלרשטיין ורעיתו, משה לאוטמאן ורעיתו, איזידור סירמאי ורעיתו, לאיצ'י שטיינר ורעיתו, אברהם טאובמאן ורעיתו, מנדל קרומהולץ, יצחק הוס ובנו הערש, לייזר האמבורגר ורעיתו, יצחק קוניץ ומשפחתו, אייזיק ווילף רעיתו ושני בניו, שמעונוביץ ומשפחתו, אשר (מחלק חלב) ומשפחתו.

שתי משפחות בלבד עלה בידיהן להמלט מן הגורל האכזר ולחזור להונגריה. שמעונוביץ החזיר את משפחתו (13 נפש), דרך יערות והרים; וכן עשר נפשות ממשפחת קרומהולץ מברלבאש, שבדרך־לא־דרך ולאחר הרפתקאות ומסע מסמר שערות ראש הצליחו לחזור לשטח הונגריה. שאר המגורשים מצאו את מותם בפולין בטביעה בנהר הדנייסטר, ביריית הצבא ההונגרי והגרמני ליד קאמנץ־פודולסק ועוד.

למחרת חג הפסח תש"ד (16 באפריל 1944) החל באי־סופם של יהודי ראחוב וריכוזם בבית־הספר המקומי מול המועצה המקומית. הדבר ארך שמונה ימים. ביום התשיעי הובלו לתחנת הרכבת והוסעו לגיטו מאטע־סלקא הידוע לשימצה. בגיטו זה התענו יהודי ראחוב כחודש ימים ומשם גורשו לאושוויץ. לפי האומדנה ניספו במחנה אושוויץ ובמחנות אחרים כ־1200 מיהודי ראחוב.

יוצאי ראחוב והסביבה בעבודת כפיה

בסתו 1944 החלו לחזור לראחוב ראשוני הניצולים מגיא ההריגה אשר ערקו ממחנות העבודה. הם התארגנו כמשפחה אחת וניסו לשקם את החיים הקהילתיים במקום. בשנת 1945 הצטרפה אליהם שארית הפליטה ממחנות ההשמדה בגרמניה. השוחט ר' זאב גרייף חזר, כאמור, למלאכת הקודש שלו והיה מוהל יחיד בכל הסביבה עד לפטירתו בשנת תשל"ה. בבית פרטי אורגן מנין קבוע. כל בתי הכנסת הופקעו והוחרמו והפכו למחסנים שונים. בסוף 1945 ותחילת 1946 עזבו רוב היהודים את ראחוב בדרכם לעלות ארצה. בודדים נשארו בראחוב, מהם מגיעים ארצה בעליה החדשה מברית־המועצות טיפין־טיפין, היום לא נשאר מנין יהודים בראחוב.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי ראחוב.

חיבור בכתב־יד על ראחוב שנכתב בידי דוד שמרלר בעזרת ישראל חיים שאיוביץ.

ר' אליעזר דייטש: שו"ת פרי השדה, חלק ג, פאקש תרע"ג, סי' קפו.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 134, 308, 748.

עדויות ב"יד ושם": 015/157; 015/529; 015/838; 015/1395; 015/1425; 015/1278; 015/2109; 015/2169; 015/2178; 015/2200; 015/2519; 015/2526; 015/2688; 03/1403; M-1/1724/1603; M-1/E 2075/1878.

אויבר אפשא

אויבר אפשא (ברותנית: Vysni Apsa, בהונגרית: Felsö-apsa). כפר בנפת ראחוב (עד 1928 בנפת טרעסיף). כ־7 ק"מ מצפון־מזרח לתחנת הרכבת של ביטשקוף. כל תושביו רותנים.

דאוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	19	954
1880	312	—
1910	—	4704
1921	—	5292
1930	1175	5842
1941	—	6884

ראשיתו של הישוב היהודי

ראשיתה של קהילת אויבר אפשא היה מצער. בשלושת המיפקדים הראשונים של יהודי מאראמארוש, שנערכו בשנים 1728, 1735 ו־1746 לא נפקד אף יהודי בכפר זה. רק במיפקד של שנת 1768 אנו מוצאים את היהודי שמשון יעקובוביטש, אב למשפחה שמנתה עשר נפשות. לפי הרישום במיפקד עסק גם יעקובוביטש בבישול משקאות חריפים וברוכלות, אך בניגוד לרובם הגדול של יהודי מאראמארוש שסכום האירנדה לא עלה בדרך כלל על 12—20 פלורין, הרי שילם חוכר האירנדה באויבר אפשא סכום רב — 118 פלורין לשנה. רק ששה יהודים בכל רחבי מאראמארוש שילמו באותה שנה סכום גבוה יותר. אין איפוא ספק ששמשון יעקובוביטש היה יהודי עשיר מאד. מן הסתם לא עסק רק בבישול משקאות חריפים ובוודאי שלא היה רוכל. יש להניח שלמעשה היה מנהל המשק ועניניו הכספים של האציל המקומי, ששמו לא נמסר ברישום. הרישום במיפקד זה היה רשלני ונערך על־ידי פקידים שרמת השכלתם היתה נמוכה ומכאן הסיווג הבלתי מדויק שנעשה בדרך השיגרה המשרדית. אין בידינו ידיעות בדבר יעקובוביטש, היהודי הראשון באויבר אפשא, האם המשיך לשבת בכפר וממנו ומצאצאיו צמחה והתפתחה הקהילה בעתיד, או שמא צעד גם הוא בדרכם של יהודים רבים בתקופה זו, שכפרי מאראמארוש היו להם רק תחנת־אחיזה־ומעבר כדי להכות שורש בפנים מדינת הונגריה?

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן:
(בסוגריים מספר הילדים)

מנדל יאנקיל (9), זעלינגער יוסף (6), ישעי' הופמן (8), פייוויש שבעיגער (3), הרש האס (4), יוסקו וויזל (6), עליאש וויזל (7), מושקו וויזל (3), מושקו הרשקוביטש (6).

ארגון הקהילה

לפי הנתונים שעלה בידינו לאסוף יש לשער שבראשית שנות הארבעים של המאה ה־יט החלו בארגון החיים הקהילתיים באויבר אפשא, כאשר מספר היהודים הספיק לכדי מנין קבוע. מכאן ואילך נוספו יהודים בקצב מהיר למדי, עד שהתפתחה לקהילה הגונה, עם כל המוסדות ההכרחיים. המוסד הקהילתי הראשון היה ללא ספק מקוה־טהרה, שבה תלויה טהרת עם ישראל. לאחריו התארגנה החברה קדישא ונפתח בית עלמין. רק לאחר מכן בנתה הקהילה בית מדרש קבוע, שהוקם כפי הנראה בשנות הששים של המאה ה־יט, שהיה בנוי מעץ. בשנות השבעים כבר היתה חברה משניות שנוהלה בידי השוחט הראשון הידוע לנו, ר' ישראל דב גליק. ראש הקהילה דאז היה קרוב לוודאי ר' יעקב קויפמאן (החברה משניות, השוחט ור"י קויפמאן נזכרים בספר אריה דבי עילאי, פרעמישלא תרל"ו).

בסוף המאה ה־יט הקים גביר העיירה ר' וואלף וויזל בית מדרש משלו, אף הוא מעץ. הרקע להקמת בית המדרש היו החיכוכים המתמידים שבין חסידי וויז'ניץ, שהיוו רוב יהודי אויבר אפשא והותיקים שביניהם עוד הספיקו לנסוע אל ר' חיים מקאסוב, לבין חסידי סיגט, שהיו אמנם מועט, אך היו ביניהם כמה נגידים ובעלי עמדה צבורית חזקה. חסידים אלה התפללו בבית המדרש החדש. קהילת אויבר אפשא היתה שייכת לגליל הרבני של סיגט. מובן מאליו שרבני סיגט, שהיו אדמו"רים ידועים, השפעתם היתה חזקה גם על חיי הקהילה. וביחוד היו בין צעירי הכפר תלמידים שלמדו בישיבת סיגט אצל בעל ייטב לב ובעל קדושת יום טוב, וביניהם בנים לאבות שהיו חסידי וויז'ניץ. היתה איפוא בכפר תסיסה בלתי פוסקת על רקע של יריבות פנים־חסידית. חתנו של ר' וועלוול וויזל, הרב משה מילר היה מורה הוראה בכפר שלא על מנת לקבל פרס.

בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־יט ידועים לנו שמות אלה, שהיו כנראה מנכבדי הקהילה: ר' דוד סג"ל, ר' פתחיה גוטמאן, ר' מרדכי רוזנברג, ר' אברהם ענגלמאן, ר' מענדל חיים מאנדל, ר' ישראל משה הופמאן, ר' יוסף ב"ר גדליה דוד.

בעשור הראשון למאה העשרים: ר' אייזיק קליין, ר' אשר מאירוביטש, ר' אליה ריזל, ר' אלעזר ניסן גליק, ר' דוד הופמאן, ר' יוסף גליק, ר' מענדל בער ווייס, ר' משה קאהן, ר' מרדכי רוט, ר' ניסן ליב יאנקאוויטש, ר' עזרא גליק, ר' עזרא פייג, ר' חיים מאיר באש, ר' זלמן לייב ראטנר, ר' אליעזר ביקסנשפאן, ר' שמואל מאירוביטש, ר' יהושע הופמאן, ר' יעקב אינדיג, ר' אברהם מאנדל, ר' אלטר פריד, ר' ירוחם

וואלף וורצברגר, ר' וואלף אדלר, ר' משה כ"ץ, ר' יוסף וועג, ר' מיכל יהודה טרנוביטש, ר' יוסף דוקס, ר' עזרא באש.

בין שתי מלחמות העולם היה רוב הזמן ראש הקהילה ר' משה וויזל (ב"ר וועלוול הנזכר), שהיה גם נציג הקהילה במועצה הכפרית ולמעשה היה מכהן כראש הכפר, בשל האימון הרב שרחשו לו כל בני הכפר, יהודים כגויים.

בין שתי מלחמות העולם הוקם בית מדרש שלישי והפעם מבנה של לבנים, שבו היו מתפללים חסידי סיגט. (היה פתוח בשבתות ובחגים בלבד). נוסדו כמה חברות נוספות כגון חברה ש"ס וחברה משניות נוספת. לימוד התורה התמסד במקצת והחדרים היו תחת פיקוח צבורי למחצה, בשעה שר' מרדכי הירש גליק, אחד הלמדנים, קיבל על עצמו לבחון את הילדים כל שבוע. מדי פעם היה בוחר קבוצה של ילדים מוכשרים ומלמד אותם גמרא ותוספות בחריפות ובקיאות כדי להראות להם דרך לימוד ולחבב עליהם את התורה. וכל זאת בהתנדבות.

פרנסותיהם של יהודי אויבר אפשא לא היו שונות ביסודן משאר כפרי הסביבה. לרוב היהודים היו חלקות קרקע שעיבדו וסיפקו להם חלק מצרכיהם היום־יומיים; ליחידים היו אדמות נרחבות שעובדו בידי שכירים ואריסים. שלוש טחנות־קמח בבעלות יהודית: מרדכי איציק גליק, משה וויזל ודוד זאלמאנוביטש. יהודים התפרנסו ממסחר כבעלי חנויות ובתי מרזח, מסחר בתוצרת הארץ ותוצרת חלב; בעלי מלאכות למיניהם וכמה בעלי עגלות שהובילו אנשים וסחורות.

כאמור היתה קהילת אויבר אפשא מסונפת לסיגט שנים רבות. בשנת 1924, לאחר שסיגט היתה מעבר לגבול הרומני ורבה של סיגט לא היה לאל ידו לקיים את הקשר השוטף עם אויבר אפשא ולפקח על ענייני הדת כהרגלו זה מכבר, החליטה הקהילה ברוב גדול (כל חסידי וויז'ניץ, ספינקא וקרעטשעניף) לבחור רב אב"ד ורועה רוחני לקהילה. הבחירה נפלה על ר' דוד יצחק רוזנוואסר, שכולם הודו בגדולתו בתורה ובמדותיו התרומיות. חסידי סיגט התנגדו לבחירה בכל תוקף. טענתם היתה שאויבר אפשא שייכת זה דורות לגליל סיגט ובלי הסכמת הרב אין להחלטת הקהילה תוקף חוקי. הגבול החוצץ בין סיגט לאויבר אפשא אין בו הצדקה מספיקה לפרוש מקהילת האם. הסכסוך הגיע להכרעתו של רבה של חוסט ר' יוסף צבי דושינסקי, שניסה לפשר בין הצדדים. הוא פסק שכעקרון אין להתפלג ללא רשותו של המרא דאתרא, אך כיון שמבחינה מעשית זקוקה אמנם קהילת אויבר אפשא לרועה רוחני, הרי ישא הרב רוזנוואסר את התואר דיין ומורה הוראה ואילו בתואר אב"ד ישא הלאה רבה של סיגט.

הנהלת הקהילה לא נענתה לפשרתו של הרב דושינסקי. בשנת תרפ"ה (1925) פירסמה "קהל עדת ישורון ארטה' דק"ק אובער אפשא" חוברת בת חמשה עמודים בשם "מודעה רבה" שבה היא שוטחת את טיעוניה ומרצה את עמדתה. בחוברת גם שני מסמכים בשפה הצ'כית, שתכנם פניית המתנגדים לבחירת הרב לשלטונות שיכירו בהם כקהילה נפרדת קהילת "שטאטסקווא" והסכמת השלטונות לקהילה החדשה. פרסום זה עורר תמיהה רבה שכן גדולי הרבנים בהונגריה בדור הקודם אסרו אותה איסור מוחלט. בחוברת גם חוות דעתם של כמה מרבני סלובקיה התומכים בעמדת הקהילה ובראשם רבה של זבארוב, ר' יצחק צבי אמסל.

בסופו של דבר לא קמה באויבר אפשא קהילה נפרדת וחסידי סיגט חזרו לחיק הקהילה, רק במשך הזמן השלימו עם רבנותו של ר' דוד יצחק רוזנוואסר. ביחוד שככה המחלוקת עם פטירתו של הרב מסיגט בעל עצי חיים בדמי ימיו ביום ו שבט תרפ"ו (1926) וממלא מקומו היה בנו בחור בן 14. גם לאחר מכן לא אכלו חלק מחסידי ויז'ניץ משחיטת השוחט ר' יוסף קסירר, חסיד ספינקא בשל האיסור שהוטל על שחיטתו בריתחת המחלוקת. השוחטים ממיטל אפשא ומאפשיצה היו באים כל שבוע לאויבר אפשא כדי לשחוט למען חסידי סיגט. הרב ר' דוד יצחק רוזנוואסר עלה על המוקד עם כל משפחתו. גם מורה ההוראה של חסידי סיגט ר' משה מילר ניספה בשואה. זמן קצר כיהן כדיין באויבר־אפשא הרב אברהם שכטר מוצאו מקופשניץ אשר בגליציה, הוא עבר לגור בסיגט ואח"כ היגר לאמריקה.

השואה

יהודי אויבר אפשא מיצו את קובעת כוס התרעלה כמעט עד תומה. לאחר כיבוש המקום על־ידי ההונגרים שהכבידו את עולם על יהודי הכפר בגזירות שונות, בעיקר כלכליות. גזירות אלה לא חרגו מן הסבל שהיה מנת חלקם של רוב ישובי הסביבה. אך בחודש יולי 1941 שילמו יהודי אויבר אפשא מחיר דמים איום. כל יהודי הכפר הוכנסו לבית הספר הכפרי. הם הוחזקו בו שלושה ימים ושלושה לילות שבהם נחקר כל יהודי באכזריות בלתי ידועה עד אז על אזרחותו ההונגרית החל משנת 1851 למפרע. כל יהודי שלא הוכיח אזרחות הונגרית, ובכמה מקרים גם כאלה שכל התעודות הדרושות היו ברשותם, אך לא נשאו חן בעיני הז'אנדרמים או שמישהו מתושבי הכפר הלשין עליו, הוחזק במעצר. כשני שלישים מיהודי הכפר הוצעדו ברגל לתחנת הרכבת של קליין־ביטשקוף. כאן הועלו על קרונות רכבת והועברו ליאסין שעל הגבול הגליצאי. מיאסין הועברו ברכבת לעיר הורודנקה שבגליציה. כאן הועלו על משאיות והובלו לבית קברות נוצרי שליד אחד הכפרים שלא זיהו, והלינו אותם את הלילה. מכאן החל מסע יסורים ברגל דרך כבישים צדדיים ושבילי הרים ויערות בחום כבד מנשוא ללא טיפת מים וללא אוכל. רובם שמטו חלק ניכר ממטלטליהם שלא היה בכוחם לשאת. המובילים היו אוקראינים מגליציה ששיתפו פעולה עם הגרמנים וההונגרים ושירתו במיליציה האזרחית בגליציה הכבושה. הם התיחסו אל יהודי הונגריה באכזריות רבה, היכו ללא הרף והתעללו בהם. הועברו את נהר הדנייסטר והגיעו לעיר טלוסט, בה שהו כמה ימים. יהודי טלוסט, שהיו עדיין בשלוה יחסית, בטרם הוכנסו לגיטו, הקלו על יהודי מאראמארוש ככל שיכלו. חלקם אוכסנו בבתים פרטיים וחלקם בבתי מדרש ושאר בניני צבור. האכילו אותם והתיחסו אליהם בחמימות יהודית.

באחד מבתי הכנסת של טלוסט נפטר אחד מיהודי אויבר אפשא, ר' מיכל באש, כבן 90. היה עוד מחסידי ר' מנחם מענדל מוויז'ניץ בעל צמח צדיק ואחר כך של צאצאיו, האמרי ברוך, אהבת ישראל והאמרי חיים. ר' מיכל באש נרדם על ספסל מרוב עייפות ונפח את נשמתו. בכך נחסך ממנו הגורל האכזר של יהודי הכפר.

לאחר שחילצו קצת את עצמותיהם בטלוסט החל שוב מסע יסורים מפרך ברגל. מטלוסט הובלו בדרכים עקיפות לעיר יאזלוביץ. בעיר זו חולקו היהודים לשתי קבוצות ובכל קבוצה היו יהודים מאויבר אפשא. קבוצה אחת נלקחה ישר לקאמניץ־פודולסק ושם נורו למוות בגיא ההריגה הגדול, עוד בטרם החליטו ראשי הצוררים על החיסול הסופי והשיטתי של יהודי אירופה. הקבוצה השניה הופקרה לנפשה, אך בכל מקום שנדדו נשדדו בידי האוכלוסייה המקומית. חלק מהם הגיעו לישובים שבהם ישבו יהודים וגורלם היה כגורל יהודי גליציה, הוכנסו לגיטאות וכו׳.

קבוצה של כמה יהודים מאויבר אפשא החלו לצעוד לכיוון הגבול ההונגרי. בדרך כלל היו צועדים בלילות מפחד האוכלוסיה המקומית שהציקו להם, בזזו את מטלטליהם הדלים והסגירום למיליציה. לאחר צעדה של כמה שבועות בתוך יערות, שבילי הרים ושדות, כשמתכלכלים מכל מה שהשיגו בשטח הגיעו בחודש אלול לכפר יאבלוניץ המרוחק רק כמה ק״מ מן הגבול ההונגרי מזרחה מיאסין. בחסות החשיכה הגניבו את הגבול ההונגרי והגיעו ליאסין ומכאן חזרו לאויבר אפשא. אך עדיין לא מלאה סאת יסוריהם. בראש השנה תש״ב הוקף בית הכנסת על־ידי הז׳אנדרמים וערכו ביקורת על כל המתפללים. כל מי שנחשד שברח מפולין הוחזר לגליציה ונרצח.

שרידי יהודי אויבר אפשא הובלו לגיטו מאטעסאלקא ימים מספר לאחר חג הפסח תש״ד. ב־15 במאי 1944 גורשו לאושוויץ. נערה ששרדה לאחר מחנה אושוויץ העידה שבגיטו מאטעסאלקא סבלה יותר. שתים מבנותיו של משה וויזל הסתתרו בבונקר, אך הגוים הסגירו אותם לז׳אנדרמים. כיון שכל הגיטאות בסביבה היו כבר לאחר חיסול הועברו לבודא־פשט. אנשי המחתרת היהודית בבודאפשט הצילו את שתי הבנות והכניסו אותן לבית ילדים, משם שוחררו לאחר המלחמה.

כיום חי עוד יהודי אחד באויבר אפשא. בתי המדרש הפכו למחסנים.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי אויבר אפשא.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest. 1976, p. 102.

עדויות ב״יד ושם״ : 015/2332 ; 015/3405.

אונטר אפשא

אונטר אפשא (ברותנית: Nizni Apsa, בהונגרית: Alsóapsa). עיירה בנפת טעטש (עד 1928 בנפת טרעסיף ולפני מלחמת העולם הראשונה בנפת סיגט). כ־15 ק״מ מצפון לעיר סיגט. רוב התושבים רומנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	57	1722
1880	409	—
1900	662	3929
1921	—	5948
1930	927	7018
1941	978	8335

ראשיתו של הישוב היהודי

מסורת בפי יהודי אונטר אפשא שהישוב היהודי ״עתיק מאד״, אך אין איש יודע מה מדת ״עתיקותו״ של הישוב היהודי בעיירה זו. קרוב לוודאי שבראשית המאה ה־יח עדיין לא התגוררו יהודים באונטר אפשא. היהודי הראשון שעליו יש בידינו ידיעות כלשהן הוא אחד בשם הערש, שנרשם במיפקד של שנת 1728 כחוכר האריגדה מאת האציל המקומי סימוניס סאפלונצאי (Szaplonczai). להערש היו שני ילדים בשם יעקב ולייבא. הערש לא התעכב באונטר אפשא אלא זמן קצר בלבד, שכן במיפקד היהודים שנערך שבע שנים לאחר מכן אין שמו נקוב בין תושבי אונטר אפשא. מסתבר, שבדומה ליהודים רבים בתקופה זו, לא שימשה לו העיירה אלא תחנת־מעבר לפנים המדינה ומן הסתם התישב באחד המקומות בהונגריה ואולי אף עשה חיל.

גרעינה של הקהילה לעתיד היו כנראה שלושה היהודים דלקמן, שנרשמו במיפקד של שנת 1735: אברהם יוסף, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. בבעלותו היו סוס, שתי פרות ושלושה עגלים. שילם 10 פלורינים דמי חכירה והיה בחסות האציל המקומי פיטראש סופלאנץ; שאלאמון סינקוביטש, בעל לאשה וללא ילדים. החזיק משרתת יהודיה. בבעלותו היו סוס, פרה ושני עגלים. הוא שילם 5 פלורינים דמי חכירה לשנה; יוהאן מושקוביטש, אף הוא בעל לאשה וללא ילדים. בבעלותו סוס, פרה ועגל. אף הוא שילם 5 פלורינים דמי חכירה לשנה. סינקוביטש ומושקוביטש ישבו בחסות האציל פיטראש יודיס (Jodis).

עשר שנים לאחר מכן התגוררו באונטר אפשא רק שני יהודים ושלוש נשים. ייתכן שאחד היהודים מן המיפקד הקודם נפטר בינתיים ואשתו התאלמנה ומכאן העודף של הנשים על הגברים. במיפקד זה, שנערך בשנת 1746, הסתפקו ברישום חפוז ורשלני ולא נוקבו שמות הנרשמים אלא מספרם בלבד ואף לא פורטו מספר הילדים והמשרתים ולא בעלי

החיים שברשות היהודים. כולם יחד שילמו 14 פלורין לשנה דמי חכירה.

עשרים שנה לאחר המיפקד הקודם נפקדו שוב היהודים בהונגריה ומארמארוש בכללה. במיפקד זה שנערך בשנת 1768 (האחרון שממצאיו פורסמו עד עתה) נרשמו באונטר אפשא ארבעה ראשי אבות במספר כולל של 14 נפשות, כדלקמן: ישעיה לייבוביץ (5 נפשות), ששילם 24 פלורין לשנה, סכום גבוה למדי. נראה שהוא היה בעל רכוש; אברהם חיימוביטש (4 נפשות), שילם 20 פלורין דמי־חכירה; זלמן הרשקו (2 נפשות) ואברהם הרשקוביטש (3 נפשות), שני האחרונים לא שילמו אלא 8 פלורינים כל אחד. כולם עסקו בבישול משקאות חריפים וברוכלות במצרכים שונים בכפרי הסביבה.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן: (בסוגריים מספר הילדים)

הרשקו וועג (4), שלומוביטש ברוך הרש (3), וועגה שלמה (2), שמילוביטש אברהם (6), לאקס מרקו (6), סבו לייב (8), הרשקוביטש סולומון (7), פסטרנק שימשא (3), וועג שימון (8), אדלר מושה (7), אברהאמוביטש לופו (3), אדלר אברהם (4), דסקל יוסף (3), הרשקו לייב (7), אדלר מאיר (6), זרח שלומוביטש (8), הרשקוביטש איציק (3), זלמן מיכאל (6), סנדר פינקוס (7), איציק לייב (6), אברהם לייבוביטש (5), שרייבר יואל (8), פסטרנק מושקו (5), הרש לייב דובר (4), ברוך אונגר (4), וועג זעליג (4), וועג מושקו (6), ישראל הרשקוביטש (7), אדלר שלמה (4), מיכל לעי־בוביטש (4) הרש מארקוביטש (4), מנדל יאנקלוביטש (8), דסקל יונה (2), הרשקוביטש מנדל (2), אדלר פנחס (2), שמואל שרייבר (7).

ארגון הקהילה

יש לשער שראשית ההתארגנות הקהילתית באונטר אפשא החלה בתחילת המאה ה־יט, כשהגיע מספרם של יהודי העיירה לכדי מנין קבוע. מסורת בפי יוצאי העיירה, שבית־המדרש הראשון נבנה בשנות השלושים של המאה ה־יט. בשנת 1932 הורחב ונבנה למעשה מחדש. שניהם היו מבנים של עץ. רוב יהודי אונטר אפשא היו חסידי וויז'ניץ. בסוף המאה ה־יט הקימו לעצמם חסידי סיגט קלויז משלהם. מלבדם היו גם כמה עשרות חסידי ספינקא, אך לא התפללו במנין נפרד.

בית העלמין נפתח זמן קצר לאחר ייסוד הקהילה. הוא שימש גם את יהודי הכפר הרישיב (ע"ע). השוחט של אונטר אפשא שחט גם ליהודי הרישיב (רק בשנות השלושים קיבלו לעצמם שוחט). גם החברה משניות הוא מוסד עתיק שנוסד עוד בהשפעת האדמו"ר ר' חיים מקאסוב בעל תורת חיים. לאחר מכן נוסדה חברה משניות גם בקלויז של חסידי סיגט.

השוחטים באונטר אפשא הידועים לנו: בשנות השמונים של המאה ה־יט היה ר' משה יעקב זילבר, שהיה תלמיד חכם ידוע והורה גם בשאלות איסור והיתר, לאחריו נתקבל ר' יקותיאל זיסמאן טסלר מתלמידי בעל קדושת יום טוב. השוחט האחרון היה חתנו ר' זיידא יואל צבי רוט בן השוחט מוואלאווע. לאחר המלחמה עלה ארצה והתישב בנתניה.

נכבדי הקהילה בשנות השמונים היו: ר' צבי ב"ר מעשיל וועג, ר' אברהם יונה אדלר, ר' אברהם ברוך בן מרדכי, ר' צבי אריה אלטר, ר' ישראל שמואל ליבר, ר' מנחם יוסף אדלר, ר' חיים נפתלי וויזל, ר' זאב אדלר, ר' יעקב ב"ר לייב וועג.

בדור שלפני זה היה ראש הקהילה ר' מעשיל וועג שבתקופה זו היה גביר העיירה, בעל החנות היחידה, בעל בית מרזח, בבעלותו היו אדמות רבות ושטחי יער נרחבים. היה מחסידי קאסוב הנכבדים. צאצאיו היו חסידי ר' מענדל מוויז'ניץ בעל צמח צדיק. רבים מיהודי אונטר אפשא היו מצאצאי ר' מעשיל.

עד תום מלחמת העולם הראשונה היתה שייכת אונטר אפשא לגליל הרבני של סיגט. רבני סיגט היו מבקרים בעיירה כמה פעמים בשנה, ולמרות שרוב יהודי העיירה היו, כאמור, חסידי וויז'ניץ, היתה השפעת רבני סיגט, שהיו כידוע גם אדמו"רים לחסידים רבים, גדולה בעיירה. בשנת תרע"ט (1919), לאחר שאונטר אפשא נותקה מסיגט וגבול מדיני חצץ בין שתי הערים, מסר רבה של סיגט בעל עצי חיים את רבנות אונטר אפשא לחסידו וידידו ר' אהרן צבי ב"ר אברהם בעק.

ר' אהרן צבי בעק ארגן את הקהילה מחדש, תיקן תקנות מועילות לחיזוק התורה והדת. פקח על תלמידי בית רבן, שילמדו תורה ויבחנו מדי שבוע. הוא גם פתח ישיבה קטנה במקום, שבה למדו גם בחורים מכפרי הסביבה. היה חביב מאד ומקובל על כל תושבי הכפר בגלל למדנותו המובהקת, חסידותו היתירה ומדותיו התרומיות. למרבה הכאב לא האריך ר' אהרן צבי בעק ימים על ממלכתו באונטר אפשא. הוא נפטר בדמי ימיו ביום י"ח טבת תרצ"ג (1933).

זמן קצר לאחר פטירתו נדפס ספרו:
ספר מצח אהרן. חלק ראשון על התורה... ובתוכם... חידושים יקרים... על סוגיות הש"ס... הובא לבית הדפוס והוגה בידי... יצחק בעק אחיו של המחבר. מונקאטש תרצ"ה 1934. [2], מט, [1] דף.
בסוף חלק א: דרשה נגד הציונים שבאו "למקום מושבי וחילו את נערי ישראל להתחבר עמהם ר"ל".
חלק שני: קונטרס שאלות ותשובות, חדושי הלכות... מונקאטש תרצ"ד 1934. [2], כ דף.
חלק ב כולל עג שו"ת, עם הגהות הערות והוספות מאת אחי המחבר, ר' יוסף בעק דומ"צ סיגט.
ראוי להזכיר נושאיהן של כמה תשובות: עגונה ממלחמת העולם הראשונה שהיתה ילידת אונטר אפשא (סי' א); האם מותר לשוחט ירא שמים לשחוט לקהילת שטאטסקוו (סי' ב); נערה שהמירה דתה אצל הכומר האם ראוי להשתדל להחזירה לדת ישראל (סי' כ); בענין ישובי הספר הסוחרים בין השאר גם בכסף המדינה השכנה (סי' כו); האם מותר לסופר ירא שמים לכתוב ספר תורה לקהילות ניאולוגים או שטאטסקוו (סי' לב); סכסוכים בין שותפים שקנו שני קרונות מלח (סי' לו); בענין מכירת בתי מרזח לגוי המוכר בשבת (סי' מד); בענין כסף שנאסף למען עניי ארץ ישראל האם מותר לשנות את היעד (סי' מה); סכסוך בין סוחרים וקבלנים בכריתת עצים ביערות (סי' נו).

קשה היה על בני הקהילה לקבל תנחומים על רבם האהוב עליהם. לפיכך החליטו למנות לרב הקהילה את אחיו ר' משה יעקב בעק, שנשא את בת אחיו. הוא הלך בכל בדרך שנסללה על ידי אחיו וחותנו. במשך הזמן קנה לו שם טוב בכל הסביבה ורבים פנו אליו בשאלות להלכה ולמעשה ובשאלות של עיון ובירור. ביחוד יצא שמו בפסקיו בדיני ממונות בסכסוכים שבין הסוחרים. הוא גם הגדיל את הישיבה ונהרו אליה עשרות בחורים מן הסביבה הקרובה והרחוקה יותר. לאחר גלגולים והרפתקאות שעדו עליו בימי השואה ולאחריה התישב בארצות הברית ומכהן כרב לקהילת "אהבת תורה" בקראון־הייטס שבניו יורק. לפני כעשרים שנה הדפיס אחד מחיבוריו:

שאלות ותשובות חמדת משה על ארבעה חלקי שלחן ערוך... ברוקלין תשי"ט. 210, [12] עמ'.
כולל נז סימנים. כל התשובות נכתבו בתקופת שהותו בארצות הברית.
מעמ' 155 ואילך: ספר חמדת משה על סוגיות הש"ס. עם שער מיוחד.
חיבור נוסף: ספר אבני שהם ומשבצות זהב על התורה.

פרנסות יהודי אונטר אפשא לא היו שונות ביסודן מפרנסותיהם של הישובים האחרים במארמארוש. חלק התפרנס ממסחר, חלק ממלאכה כאומנים וחלק כשכירי יום. רובם הגדול של יהודי אונטר אפשא היו עניים ועמלו הרבה כדי להתפרנס. בעיירה היו 12 חנויות כל־בו ובתי מרזח, אומנים במקצועות שונים ופועלים בעיקר בתעשיית העץ.

במועצה הכפרית היו מיוצגים גם היהודים, בשנים האחרונות ייצג את יהודי הכפר לייב שטרן. משה אברהם דאוויד היה פקיד במועצה והיה ממונה על עניני המיסים.

העיירה היתה מפוזרת מאד והיא משתרעת על פני שטחים רחבים מאד. בתחום העיירה היה גם הכפר **בעהוין**, שהיו לו מוסדות קהילתיים משלו, אך מבחינה קהילתית היה חלק מאונטר אפשא. את ייסוד קהילת בעהוץ מיחסים לשלמה לייב גדליוביטש, שהתישב בבעהוץ בשנת 1860 לערך. היה יהודי עשיר מאד, כמעט כל אדמות בעהוץ והסביבה הקרובה היו רכושו. היו לו עשרה ילדים, מהם הסתעפו כל יהודי בעהוץ.

אחד מענפי הפרנסה באונטר אפשא היו מטעי פירות, תפוחים, שזיפים ועוד. בעונת הקטיף היו עשרות משפחות מתפרנסות אם כבעלי המטעים ואם כפועלים בקטיף, באריזה ובמשלוח הפרי לחלקים שונים בתוך צ'כוסלובקיה גופה וגם לארצות אחרות.

השואה

ב־15 במארס 1939 כבשו ההונגרים את אונטר אפשא. מאז החלו היהודים לטעום את טעמה של השואה ההולכת ומתקרבת. תחילה היו המצוקות בתחום הכלכלי, שלילת רשיונות המסחר והמלאכה. האירועים בתחום זה היו דומים לאלה שברוב כפרי המחוז.

הגזירה של שנת 1941, היא גזירת האזרחות ההונגרית, פגעה גם ביהודי אונטר אפשא בצורה חמורה מאד. בימי "בין המצרים" של תש"א גורשו לגליציה חמישים משפחות, 217 נפש (לפי עדות אחרת פגעה גזירה זו בלמעלה ממחצית יהודי העיירה). פעילים במיוחד בהוצאה לפועל של הגירוש באכזריות רצחנית היו ראש הז'אנדרמריה המקומית צ'הולי (Csaholi), עוזר הגוטאר מאנדניק (Mandnik) והפקידים של המועצה מיהאי פיליפ ומיהאי פאפ (לאחר המלחמה גורש פאפ לסיביר, אך הוחזר לאחר מכן למקום).

התחנה הראשונה בדרך הגירוש היתה העיירה יאסין, לשם הובלו ברכבת. ביאסין הועלו על משאיות והועברו את הגבול הפולני. בגליציה הובלו יהודי אונטר אפשא למקומות שונים, שכן הם פוזרו בין המשלוחים השונים. חלק מהם הובאו לגיטו סטאניסלוב ונרצחו שם בליל הושענא רבה תש"ב. חלק אחר נרצח בקאמניץ־פודולסק, גיא ההריגה של מרבית מגורשי קארפאטורוס. בערב פסח תש"ב נשרפו חיים עשרות נשים וילדים ממגורשי אונטר אפשא יחד עם כאלפיים יהודים. אביהם ובעליהם של הנשרפים כבר נרצחו חדשים לפני כן.

רק בודדים עלה בידם להנצל ולחזור להונגריה. כגון חיים מושקוביטש, שהתחמק באחד המסעות המפרכים מן הצועדים וחמק לתוך היער הסמוך. כמה חדשים נדד בין ההרים עד שעלה בידו לחזור להונגריה. הסתתר בסיגט כשנתיים, עד שהובל לאושוויץ ושם ניספה; היו כאלה שהוחזרו מגליציה תמורת הון עתק, כגון קריינדל אדלר וילדיה. וכגון רחל לעבאוויטש, אשה ללא ילדים, שגם תמורתה שולם סכום כסף רב. בין הנצולים היו גם מרדכי (מארטון) מושקוביטש ואחיו, שהוגלו לפולין יחד עם הוריהם וארבעה אחים ואחיות. כחצי שנה לאחר מכן עלה בידיהם לחמוק ולחזור להונגריה, לאחר הרפתקאות וסבל מסמרי שער. בסוף אותה שנה גויס לעבודת כפיה ושוב היתה הסבל והיסורים מנת חלקו בהונגריה, אוקראינה וגרמניה, עד ששוחרר בתום המלחמה.

כמה עשרות מיהודי אונטר אפשא מצאו את מותם בשדות אוקראינה בשנות 1942/43, במסגרת עבודות כפיה של הצבא ההונגרי. כאלה שנרצחו באופן ישיר וכאלה שניספו מרעב, מקור, מעבודת פרך ומפינוי מוקשים. כמה מהם נשבו בידי הצבא האדום בשעת הנסיגה הגדולה וגם חלקם לא שפר עליהם. רק מעטים זכו לראות את יום השחרור.

ביום השבת, כז בניסן תש"ד (29 באפריל 1944) הוכנסו יהודי אונטר אפשא לגיטו סלאטפינא. יומיים קודם לכן רוכזו כל יהודי העיירה לבית הספר המקומי לשם החרמת הרכוש ודברי הערך. נערכו חיפושים גופניים ויהודים רבים, ביחוד אלה שנחשבו אמידים, הוכו כדי לגלות את המחבואים שבהם הסתירו את רכושם. הדרך מאונטר אפשא לסלאטפינא עשו בעגלות. מגיטו סלאטפינא גורשו לאושוויץ, חלקם ב־20 במאי וחלקם ב־23 במאי 1944.

נעשו כמה נסיונות של בריחה מן הגיטו עצמו והיו גם יהודים שלא נכנסו לגיטו. חלקם הצליחו וחלקם לא. לדוגמה, מוטל אדלר, אשתו ובתו וכן בן־ציון כ"ץ וזלמן הנגר, שהסתתרו ביערות הסביבה ועלה בידם למצוא מסתור ביערות העד עד לשחרור המקום. גורל ביש היתה למשפחת שלומו־ביטש, שראש המשפחה, בעל חנות לטכסטיל גויס לעבודת כפיה. שבוע ימים לפני ההובלה לגיטו הסתתרה אשתו ושני ילדיה בתוך בונקר שהכינה מראש. אך הז'אנדרמים גילו אותם והוכנסו לגיטו.

לאחר המלחמה התלקטו כמה משרידי השואה באונטר אפשא וניסו לשקם במקצת את החיים הקהילתיים. אך השלטון הסובייטי התיחס בעוינות יתירה לחיים קהילתיים יהודיים בכלל ולחיי דת בפרט. אף על פי כן היו מקיימים מנין בשבתות ובחגים, למרות שהיו חייבים לעבוד בהם.

היום אין קהילה יהודית באונטר אפשא. בית העלמין העתיק שמור ואף גידרו אותו מחדש. בית־המדרש והקלויז הפכו לדירות פרטיות.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי אונטר אפשא.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, 1963, pp. 137/8, 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 102.

עדויות ב"יד ושם": 015/129 ; 015/593 ; 015/766 ; 015/1261 ; 03/3693.

בעהוץ

בעהוץ — נקודת ישוב כ־9 ק"מ מאונטר־אפשא, מבחינה מוניציפאלית וקהילתית השתייכה בעהוץ לאונטר־אפשא, אך היו לה כמה מוסדות קהילתיים משלה.

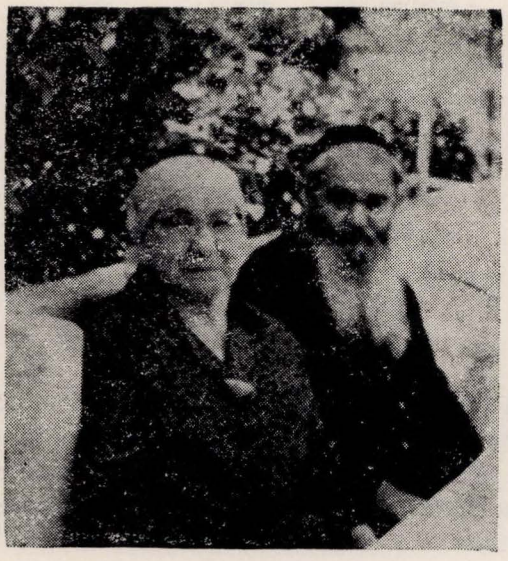
באמצע המאה ה־19 התישב בבעהוץ היהודי הראשון ר' שלמה לייב גדליוביטש, שהתישב בתוך יער ליד נחל הקרוי **וואליטאקעם** הוא רכש קרקעות ועסק בחקלאות, היו לו עשרה ילדים, חמשה בנים וחמש בנות, כולם התחתנו מן הסביבה והתישבו במקום וכך פיתחו את עסקי המשפחה והוקמה קהילה חדשה בישראל, במשך הזמן נבנה בית כנסת מעץ, אך בית עלמין לא נפתח אלא בשנות השלושים ועד אז השתמשו בבית העלמין של אונטר־אפשא, כשם שגם השוחט של אונטר־אפשא שימש גם בקהילת המשנה בעהוץ.

כל יהודי בעהוץ היו מצאצאיו של המייסד ר' שלמה לייב גדליוביטש בדור האחרון עמד בראש יהודי בעהוץ ר' יצחק (איציק) גדליוביטש בן ר' אנשיל, שנולד בשנת תרנ"ג (1893), היה יהודי עשיר ובעל צדקה גדול ותלמיד חכם, תלמיד ישיבת הרב אונגאר בסלובקיה. בבעלותו היו קרקעות פוריות ובעל חנות גדולה ומכניסה.

כשהאיזור נכבש על ידי ההונגרים הורע כמובן מצבם של יהודי בעהוץ אך כיון שרוב תושבי המקום היו רומנים, שלא שיתפו פעולה עם השלטון ההונגרי, היה מצבם של קומץ היהודים נסבל באופן יחסי, ואף על פי כן גורשו בקיץ 1941 35 מיהודי המקום לפולין ונרצחו שם כמעט כולם.

באביב 1944 לאחר כיבוש הונגריה בידי הצבא הגרמני, הועברו יהודי בעהוץ לגיטו סלאטפינא, חלק ניכר מיהודי בעהוץ הכינו לעצמם בונקרים בתוך היער, יוזם הבונקרים היה ר' יצחק גדליוביטש הנ"ל, שהיה כמה שנים "טמיר ונעלם" בהתחבאו מחמת גיוסו לגדוד עבודה, אך חזר לבעהוץ לקראת פסח תש"ד, כדי להיות יחד עם משפחתו לקראת המאורעות המתרגשים לבוא על יהדות המדינה עם הכיבוש הגרמני ואז הגה את רעיון בניית הבונקרים.

במקום אחד נכנסו בבונקר 17 נפש, אולם מיד החלו החיפושים אחרי המסתתרים בבונקר וכעבור 17 יום הוסגרו המסתתרים לז'אנדרמים שלקחום והכניסום לגיטו סלאטפינא, כעונש עשו להם סימן בתוך השערות "שביל" לסימן היכר, בבונקר קטן יותר היה ר' יצחק גדליוביטש עם אשתו לאה, שתי בנותיו ובן דוד ר' אלתר לעבוביטש, יהודי בן 64, גם אחריהם חיפשו הז'אנדרמים, שכן מעט היו היהודים בבעהוץ וכל יהודי היה רשום אצל השלטונות, ואמנם גילו הגויים גם את הבונקר שלהם, אך עד שהוזעקו הז'אנדרמים סיפק היה בידי ר' יצחק וחבורתו הקטנה להתחמק בשדות בין הקמה של התירס עד הערב, מאז ואילך היו נעים ונדים כל הזמן

ר' יצחק גדליוביטש ורעיתו מ' לאה ז"ל

ממקום למקום וכך בדרך נס לא נתגלו, אף כי לא פעם היה כפסע בין התגלותם על־ידי גויים עוינים, מן הראוי להזכיר לטובה את האכר הרומני סידעי מיהאי, שהיה היחיד בעולם אכזר ועוין, שהושיט למשפ' גדליוביטש סיוע הן במזון והן בהסתרה בתוך ביתו ורשותו, וכך זכו ליום השחרור, לאחר מכן עבר ר' יצחק גדליוביטש לסיגט, שם פתח מסעדה כשרה, שתי הבנות נישאו לאברכים תלמידי חכמים, פיגא נישאה לר' יעקב דוד וויז'ניצר, מי שהיה אח"כ מנהל מוסדות ויז'ניץ

בב"ב עד לפטירתו בטרם עת, והשניה נישאה לר' יהושע וואסר, גם אביהן ר' יצחק גדליוביטש עלה ארצה והתישב ביפו ואח"כ בב"ב, שם נפטר בכ' מנחם אב תשכ"ג (1963).

מן הראוי להזכיר גם את המקרה המיוחד במינו של הגב' אתי ווינשטוק מבעהוץ, שהגיעה לאושוויץ היתה בהריון בדרכים שונות עלה בידה להסתיר את הריונה, היא ילדה בן בתוך צריף לתוך דלי הרופאה הידועה מסיגט הד"ר גיזלה פערל הגיעה מיד והצילה את היולדת, הכניסה אותה לבית החולים לעשרה ימים להתאוששות, תחת אפם של אנשי ס. ס. וכל היהודים שיתפו פעולה. משם נלקחה לעבודה ועברה את מוראות אושוויץ, לאחר השחרור התחתנה שוב עם מר מולדובאן מסיגט (נפטר בארץ מהתקף לב לפני כמה שנים) היום אין יהודים בבעהוץ.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי בעהוץ.

מיטל אפשא

מיטל אפשא (ברותנית: Stredni Apsa, בהונגרית: Középapsa). כפר בנפת ראחוב (עד 1928 בנפת טרעסיף ולפני מלחמת העולם הראשונה בנפת סיגט. על קו מסילת־הברזל טרעסיף־סיגט. ששה ק"מ מצפון לתחנת הרכבת סלאטפינא. רוב התושבים רומנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	46	1813
1880	259	—
1910	—	3719
1921	—	3451
1930	335	3840
1941	—	4559

ראשיתו של הישוב היהודי

בכל ארבעת מיפקדי היהודים שנערכו במאה ה־יז בהונגריה אנו מוצאים יהודים במיטל אפשא. מסתבר איפוא שכבר בשליש הראשון של המאה ה־יז התגוררו יהודים בכפר. אולם בכל מיפקד משתנים שמותיהם של היהודים במיטל אפשא. מכאן, שיהודים אלה לא היכו שורש בכפר והוא שימש להם כתחנת־מעבר בלבד לפנים המדינה. אימתי התישבו יהודים, שמהם צמח לאחר מכן הקהילה, אין בידינו ידיעות, אך קרוב לודאי שבראשית המאה ה־יט כבר היה במיטל אפשא מנין קבוע ואולי אף מקוה־טהרה.

במיפקד של שנת 1728 נרשם יהודי בשם מושקה, שהיה אב לשני ילדים, לייב ואברהם. הוא חכר את אחוזתו של האציל המקומי פראנציסקי דארין תמורת שלושה פלורינים הונגאריים לשנה. שבע שנים לאחר מכן, במיפקד של שנת 1735 נרשמו כבר שני בתי־אב, משה יעקב, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. הוא העסיק גם משרתת (כנראה יהודיה). ברשותו היו סוס, פרה ועגל, כלומר יהודי אמיד למדי לפי מושגי הימים ההם. בעל חסותו היה פופ וואזיל; אברהם זעליג, בעל לאשה ואב לארבעה ילדים. בבעלותו שני סוסים, פרה ועגל. בחסות האדון דורבוי גאבורין (Dorvoi Gaborin). הראשון שילם 6 פלורינים והשני שילם משום מה רק שלושה פלורינים.

בשני המיפקדים הבאים חלה נסיגה ובכל אחד מהם לא נרשם אלא יהודי אחד במיטל אפשא. במיפקד של שנת 1746 נרשם יהודי, ששמו לא נוקב, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים. כיון ששמו לא פורש אין לדעת אם היה זה משה יעקב הרשום גם במיפקד 1735, או שהלה עקר מן הכפר ובמקומו בא יהודי אחר, שגם הרכב משפחתו היה דומה. אך ברור שבינתיים העלו השלטונות את מכסת ההיטלים, שכן יהודי אנונימי זה כבר שילם עשרה פלורינים לשנה דמי־חכירה.

במיפקד האחרון של המאה ה־יז (האחרון שממצאיו פורסמו) אנו פוגשים כבר יהודי בשם מיילך הערש, שמשפחתו מנתה שש נפשות. הוא עסק בבישול משקאות חריפים וברוכלות במרכולת בכפרי הסביבה. מיילך הערש כבר חויב לשלם 15 פלורין דמי־חכירה לשנה. מיפקד זה נערך בשנת 1768. כל היהודים הללו הגיעו למיטל אפשא מגליציה.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן:
(בסוגרים מספר הילדים)

פוס שימונוביטש (4), הרש שימונוביטש (7), איציג מיהאלי (5), דוד שלומוביטש (3), זעליג קופל (5), דוד בערקוביטש (5), ברקו לייבוביטש (5), שלומוביטש מושקו (7), גדליה טסלר (3), שימשי לייבוביטש (2), שאיא פורקוש (5), לייב שימונוביטש (2), הרש אינדיג (3), מישל וואלף (3), שלומוביטש טסלר (3), זעליג דוד (10), זעליג שלומוביטש (3), פישל לייב (4), יוסף לייב (5), אלמנה חנה ברקוביטש (2).

ארגון הקהילה

גרעין הקהילה החל לצמוח, כאמור, בראשית המאה ה־יט. לקראת אמצע המאה ה־יח כבר קיימים מוסדותיה הבסיסיים, כגון בית הכנסת הגדול, מקוה־טהרה, חברה קדישא ובית־

עלמין. במרוצת הזמן נוספו גם חברה משניות ושני בתי־מדרש אחד לחסידי סיגט. שהיו רוב בכפר ואחד לחסידי וויז'ניץ, שגם הם יוצגו במספרים לא מבוטלים.

בתחילה היתה שייכת קהילת מיטל אפשא לגליל הרבני של סיגט. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר הושיב רבה של סיגט בעל "עצי חיים" את חתנו כרב בקהילת סלאטפינא (ע"ע), צורפה גם מיטל אפשא לגליל סלאטפינא.

ידועים לנו כמה מנכבדי הקהילה במיטל אפשא החל משנות השמונים של המאה ה־יט: ר' יהודה אריה כ"ץ, ר' אלימלך שמשון, ר' חיים פעסטינגר, ר' יצחק ב"ר הלל זאב, ר' יוסף מרדכי ב"ר שמואל אריה, ר' חיים טאבאק (בן הגאון בעל ערך ש"י), ר' יוסף חיים דאווידוביטש, ר' דוד דאווי־דוביטש, ר' זעליג שלומוביטש.

השוחטים הידועים לנו: ר' יוסף יהודה שו"ב (בשנת תר"ם 1880 לערך), ר' אשר בער ברקוביטש והשוחט האחרון ר' ליפא ברקוביטש, שהיה גם בעל חנות קטנה. תלמיד חכם גדול ובעל מקובל והיה נערץ על כל יהודי הכפר. נהרג על קידוש השם בקאמניץ־פודולסק בגזירת האזרחות של 1941.

בין שתי מלחמות העולם עמדו בראש הקהילה ר' דוד בער דאווידוביטש, שהיה גם נציג הקהילה במועצה הכפרית; חיים ישראל לייבוביטש, שהיה גם ראש החברה קדישא. אלה היו היהודים העשירים במיטל אפשא. בתקופה האחרונה בלטו בקהילת מיטל אפשא ר' אלימלך שרייבר, מצאצאי החתם סופר, חתן השוחט הזקן ר' אשר בער בערקוביטש, תלמיד חכם גדול וסוחר, ר' שמואל הכהן גרוס, חתן ר' חיים טאבאק, שלעת זקנתו היה משותק במחצית גופו. אף הוא תלמיד חכם מובהק וניהל בביתו ישיבה קטנה שלא על מנת לקבל פרס, שבה למדו בחורים מכפרי הסביבה ואכלו "ימים" במיטל אפשא; ר' בנימין לאנג, מגדולי חסידי סיגט־סאטמאר. הוא היה מסדר קידושין במיטל אפשא והיה בעל תפלה מקובל בימים נוראים. היחיד בכפר שהיה מנוי על עתון, שאת תוכנו היה מוסר בבית המדרש בין מנחה למעריב. לעתים היו זקני הכפר מבטלים את החדשות שבפי ר' בנימין לאנג כעפרא דארעא, שכן הכל שוא ושקר.

רוב יהודי מיטל אפשא היו עניים מרודים. היו כמה חנויות, בעלי אומניות כגון סנדלרים, חייטים, בנאים ועוד. רוב יהודי הכפר עסקו גם בחקלאות במשקים הקטנים שליד הבית. רבים מיהודי מיטל אפשא היו נזקקים להלוואות לצרכי הוצאות שבת. המלוה היה בדרך כלל ר' חיים טאבאק וזמן הפרעון נקבע ליום חמישי. באותו יום היה על הלוה להראות לר' חיים את סכום הכסף ושוב הלוה את הסכום עד ליום ה' הבא וחוזר חלילה.

חלק מן הנוער היה מאורגן באירגונים משלהם, רובם הגדול באגודת ישראל ובמזרחי, אך גם בתנועות ציוניות שונות מבית"ר ועד "השומר הצעיר". הפעילות סבלה מתנודות בלתי פוסקות, עליות ונסיגות.

השואה

כבר בחורף 1939, עם התמוטטות הריפובליקה הצ'כו־סלובאקית, טעם יהודי ממיטל אפשא את טעמה של השואה המתרגשת לבוא. מיכאל לייבוביטש (היום לבבי), יליד מיטל אפשא, התישב בפרסבורג, שם עבד והתפרנס. כשהוכרזה פרסבורג כבירת סלובאקיה ה"עצמאית", גורש לייבוביטש מן המדינה והובל לגבול קארפאטורוס, חבל ארץ שהוחזר להונג־ריה, כיון שמקום מולדתו הונגריה. אך השלטונות ההונגריים לא הירשו ללייבוביטש את הכניסה לקראפאטורוס. חדשיים חי לייבוביטש ומשפחתו (עם יהודים נוספים שפקד גם אותם גורל דומה) בשטח ההפקר בין שתי המדינות בתוך תוכו של יער עבות. הם חפרו לעצמם בורות ובהם התגוררו מפני הכפור העז, הרוחות והשלגים. יהודים משני עברי הגבול הושיטו למגורשים עזרה, אוכל והלבשה חמה, והם הורשו לעשות זאת הן מצד המשמרות ההונגריים והן מן המשמרות הסלובאקיים. בקבוצה היו גם זקנים, נשים וטף. לייבוביטש וקבוצה של צעירים הצליחו להתחמק מן המשמרות בחסות החשיכה ועברו לתוך השטח ההונגרי. משם הגיעו לבודאפשט באביב 1940.

בקיץ 1941 פקדה גם את מיטל אפשא גזירת האזרחות. שלושים נפש הוגלו לגליציה דרך תחנת הגבול שביאסין. מכל אלה לא חזר איש. רובם נרצחו בקאמניץ־פודולסק (ביניהם, כאמור, גם השוחט ר' ליפא ברקוביטש) וחלקם בסטאניסלוב ומקומות אחרים בגליציה.

בדצמבר 1941 עצרו הז'אנדרמים את ר' בנימין לאנג הנזכר בעוון זיוף מסמכים. הוא הואשם שזייף תעודות למען יהודי מאויבר אפשא, קלמן הערש באש, שעלה בידו לחזור מן הגירוש בגליציה. מיד עם מעצרו הוכה ר' בנימין לאנג מכות אכזריות. לאחר מכן הועבר לסיגט למעצר עד שיעמידו אותו לדין. תמורת הון רב שוחרר; קלמן הערש באש הועבר למחנה המעצר הידוע קיש טארצ'ה.

עד לחיסול הסופי של יהודי מיטל אפשא סבלו את הצרות הידועות בכל רחבי המדינה: גזירות כלכליות, שלילת רשיונות מסחר ומלאכה ועוד. בשנים 1942/43 גויסו יהודים לעבודות כפיה ומהם ניספו רבים באוקראינה.

כמה ימים לאחר חג הפסח תש"ד החלו בריכוז יהודי מיטל אפשא כדי להכניסם לגיטו. לאחר שדידת כל חפצי הערך והרכוש הועברו יהודי הכפר לגיטו סלאטפינא. את ששה הק"מ עד סלאטפינא עשו מרבית היהודים ברגל, רק זקנים ותינוקות הובלו בעגלות. בדרך הומרצו לצעוד במהירות והמפגרים הוכו בקתי הרובים. הגירוש לגיטו סלאטפינא היה ביום 20 לאפריל 1944. מגיטו סלאטפינא, שבו רוכזו כ־8000 יהודים, גורשו לאושוויץ בשני משלוחים. הראשון הגיע לאושוויץ בראש חודש סיון (23 במאי) והשני בערב חג השבועות תש"ד (27 במאי 1944).

ידוע לנו על מקרה אחד של נסיון בריחה. ראש הקהילה, ר' דוד בער דאווידוביטש, הסתתר בתוך שדה המטע שלו, אך הגויים גילו את מחבואו והסגירוהו לז'אנדרמים. הם קשרו אותו לעץ והכוהו ברצחנות עד שיצא מדעתו. הובל לגיטו וגורש לאושוויץ.

בשנים הראשונות לאחר השואה התגוררו במיטל אפשא כשלושים יהודים. הם ניסו לקיים חיים דתיים וקהילתיים,

למרות העוינות של השלטון הסובייטי. מדי פעם התקבצו לבית הכנסת העתיק והתפללו במנין. לאחר מכן סתרו את הבנין ובמקומו הוקמה תחנת אוטובוסים. בתי המדרש קיימים, אך אינם מתפקדים.

כיום עדיין חיה משפחה יהודית אחת במיטל אפשא.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי מיטל אפשא.
עדויות ב"יד ושם": 015/498 ; 015/876 ; 015/1664 ; 015/3033 ; 03/2916.
Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII, pp. 138, 306, 747 ; vol. XVI, 1976, p. 102.

אפשיצה

אפשיצה כפר ליד אויבר־אפשא (כ־7 ק"מ), עד לפני מלחמת העולם הראשונה רשות כפרית בפני עצמה (בהונגרית: Kisapsa). בשנת 1910 ישבו בה 801 תושבים, רובם רותנים. לאחר מכן צורף לאויבר־אפשא.

למרות שאפשיצה היתה חלק של אויבר־אפשא שמרו היהודים על מוסדות קהילתיים משלהם. בין שתי מלחמות העולם התגוררו באפשיצה 20—25 בתי־אב יהודים. לפני מלחמת העולם הראשונה היו רוב היהודים צאצאיהם של שתי המשפחות המסועפות פוגל ופארקאש, כשבכל משפחה 12 ילדים.

באפשיצה היה בית־כנסת בנוי מעץ והיה להם בית־עלמין משלהם, כק"מ אחד בכיוון אויבר־אפשא. הם גם החזיקו שוחט. יהודי הישוב השתייכו לשלוש כתות חסידיות: רוב קטן לחסידי סיגט והנותרים התחלקו בין חסידי וויז'ניץ וספינקא. השוחט בין שתי מלחמות העולם היה ר' יוסף קאסירר מחוסט, חסיד ספינקא. בשעת המחלוקת באויבר־אפשא (ע"ע) הלך השוחט לשחוט לחסידי סיגט באויבר־אפשא. הקהילה השתייכה לרבנות סיגט וכאשר חצץ הגבול הרומני־צ'כי בין הישוב לבין סיגט עברו לרבנות סלאטפינא, שרבה של קהילה זו היה חתן "העצי חיים" מסיגט.

הדמות הבולטת בין יהודי אפשיצה היה ר' משה ליב אדלר, אחד הגבירים הגדולים בכל איזור ה"אפשות". הוא היה חסיד ספינקא ובר־אוריין. כל בניו היו תלמידי חכמים גדולים. בבעלותו היו שטחי יער נרחבים. בשנות מלחמת העולם הראשונה עבדו במפעליו מאות יהודים. כיון שהמפעל הוכר כמפעל צבאי היו העובדים בו פטורים משרות צבאי. בבעלותו גם טחנות קמח ובית מרזח. גם בית־הכנסת של הכפר נבנה בידי ר' משה ליב אדלר. ביתו של ר' משה ליב אדלר היה פתוח לכל עובר ושב ורבים מיהודי הסביבה נהנו מהכנסת האורחים שהיתה נהוגה בו. משכמו ומעלה מבחינה רוחנית באפשיצה היה אחיו ר' חיים וואלף אדלר, שהיה תלמיד חכם גדול מאד. בצעירותו לימד את האדמו"ר מספינקא בעל חקל יצחק.

השואה

רובם הגדול של יהודי אפשיצה גורשו כבר בקיץ 1941 לפולין שם נרצחו בקאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים. מבצעי הגירוש לא הבחינו בין יהודים שבידיהם כל התעודות הנדרשות ובין יהודים שתעודותיהם לא היו מעודכנות. רק בני משפחות שקרוביהם שירתו בשרות העבודה לא גורשו. בין המגורשים גם ר' משה ליב אדלר וכל משפחתו אף על פי שהיו בידיהם כל התעודות. לפי השמועה מת מרעב בפולין. חתנו ר' בערל פוגל ברח ליערות, אך נתפס ונרצח במקום.

באיסרו חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) רוכזו היהודים ששרדו באפשיצה בבית־הספר. לאחר יומיים הועברו לגיטו מאטעסאלקא ומשם גורשו לאושוויץ ביום 17 במאי. חלק קטן מיהודי אפשיצה עלה בידיהם להסתתר ביערות הסביבה, אך נתפסו לאחר כחדשיים. כיון שכל הגיטאות במדינה כבר היו מחוסלים הועברו לבודאפשט והוכנסו למחנות מעצר. רובם שרדו בחיים.

היום אין אף יהודי באפשיצה.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי אפשיצה.
עדות ב"יד ושם": 015/1781.

בוגדאן

בוגדאן (ברותנית: Bohdan, בהונגרית: Tiszabogdány). כפר בנפת ראחוב לאורך אחד מיובלי נהר הטיסה (Bilá Tisa), כ־15 ק"מ ממזרח לראחוב. אחד הכפרים המפוזרים מבחינה גיאוגראפית (486 ק"מ מרובע). רוב תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	207
1880	123	—
1910	—	3419
1921	—	3153
1930	357	4299
1941	—	5806

ראשיתו של הישוב היהודי

בבוגדאן לא התישבו יהודים לפני אמצע המאה ה־יט. במיפקדי היהודים בהונגריה של המאה ה־יח לא נפקד בבוגדאן אף יהודי אחד. גם במיפקד של שנת 1830 עדיין לא נרשם אף יהודי בכפר זה. ניתן אולי לשער שהעובדה שהכפר היה מפוזר על פני שטח רחב ידים היא אחת הסיבות לכך, שיהודים לא נמשכו להתישב בו. ככל הנראה לא היה ישוב זה מגובש ככפר מסודר עד לתקופה האחרונה. הכפר בוגדאן היה מורכב מקבוצות קבוצות של בתים ובקתות־איכרים מפוזרות לאורך היובל "טיסה לבנה" שהשתרעו על פני קילומטרים רבים. מותר להניח שהקשרים בין קבוצות הבתים ודייריהם היה רופף. רק לאחר השליש השני של המאה ה־יט וביחוד החל משנות השמונים החל פיתוח מואץ של כלכלת הכפר בשל פיתוח מפעלי העצים ועבודות היער שנוצלו בידי גורמים כלכליים־ממשלתיים לתנופת הפיתוח הנרחבת ברחבי הממלכה ההונגרית. מכאן ואילך התישבו יהודים בבוגדאן וכמה מהם תרמו חלק ניכר בעבודות הפיתוח והחיו את החיים המשקיים של הכפר הגדול והמפוזר.

ארגון הקהילה

החיים הקהילתיים בבוגדאן החלו כנראה להתארגן בשנות השבעים של המאה ה־יט. שלא כברוב כפרי מארמארוש, שבהם התישבו יהודים טיפין־טיפין ועברו שנים מרובות עד שהתארגן המנין הקבוע הראשון, התישבו יהודים בבוגדאן תוך זמן קצר במספרים גדולים יחסית. קרוב לוודאי ש־123 היהודים שהתגוררו בבוגדאן בשנת 1880 התישבו בכפר תוך עשור אחד. אך פיזורם הרב לאורך הכפר הארוך היה בעוכרי ארגון קהילה מגובשת ומסודרת. עשרות שנים לא היה קיים בבוגדאן בית־כנסת או בית־מדרש מרכזי לכלל יהודי הכפר. יהודים התפללו במניינים־מניינים, שהיו מפוזרים בבתים פרטיים בגלל המרחקים הגדולים. בשנים־שלושה העשורים הראשונים לקיום יהודים בבוגדאן לא היה ליהודים בית־עלמין משלהם. את הנפטרים היו מובילים לקהילות הסמוכות, קרוב לוודאי לקרצ'ינוף וליאסין, בסוף שנות השלושים הסתיימה בניית בית־כנסת מרכזי במרכז הכפר.

מראה מנופי בוגדאן

כחמישים שנה עמד בראש הקהילה ר' שמואל רוזנטאל, בעל קרקעות עשיר, סוחר עצים, בעל חנות כל־בו גדול ובעל מלון לתיירים. תלמיד חכם וחסיד קאסוב־וויז'ניץ כמרבית יהודי בוגדאן. משפחת רוזנטאל היא אחת המשפחות הותיקות בבוגדאן וצאצאיה התישבו בכפר עצמו ובסביבה הקרובה.

השוחט הראשון הידוע לנו הוא ר' ברוך וועג (הוא חתום על ספר כולם אהובים, סיגעט תרס"ו). לאחריו היה השוחט ר' חיים שטיינבוק, שהיה גם מורה הוראה. השוחט האחרון היה ר' נחום פרל, חסיד וויז'ניץ, מתלמידי ר' מנחם מענדל האגר מווישווה, אף הוא בעל סמיכה להוראת איסור והיתר.

בשנת תרפ"ז (1927) בחרה הקהילה גם רב, דבר שלא זכו לו קהילות גדולות יותר. הרב היחיד בתולדות קהילת בוגדאן היה ר' שלמה שפיצר בן ר' משה שפיצר ראב"ד במונקאטש. ר' שלמה שפיצר היה מחסידי מונקאטש תלמיד חכם ודרשן מחונן. הרב והשוחט ניספו בשואה על קידוש השם.

המועצה המקומית — יושב באמצע ר׳ שמואל רוזנטאל

רובם הגדול של יהודי בוגדאן התפרנסו בכבוד וגם העניים והנצרכים של הקהילה לא סבלו חרפת רעב. יהודי בוגדאן התנגדו בעקרון שיהודי מבוגדאן יעזוב את הכפר ויקבץ נדבות. הם ראו בכך עלבון לשמו הטוב של הכפר. כל יהודי בוגדאן חברו יחדיו כדי לתמוך בעניי הכפר ובלבד שלא תהיה להם סיבה לפשוט את ידיהם לצדקה מחוץ לכפר. לעומת זאת כל העניים שביקרו בכפר זכו לקבלת פנים נדיבה, האכילו אותם במיטב המאכלים והעניקו להם סכומי כסף וכו׳. בין יהודי בוגדאן שררה אחדות ושיתוף פעולה הדוק. מלבד שרובם היו קרובים קרבה משפחתית וקרבת חיתון, הרי גם הזדהו מבחינת ההשתייכות החסידית. רוב יהודי בוגדאן היו חסידי ויז׳ניץ־קאסוב־אטיניה־בורשה — חצרות של שושלת אחת. היו גם כמה חסידי ספינקא.

הנתונים הטבעיים והגיאוגראפיים של בוגדאן סייעו הרבה לפרנסת האוכלוסייה, לרבות האוכלוסייה היהודית. הענפים הכלכליים של הכפר היו כדלקמן: בראש וראשונה ענף העץ. ביערות העד שבסביבה הקרובה כרתו עצי אורן ועיבדום לצרכי בנייה. בחדשי החורף הערימו את העצים ליד הנהר ועם בוא האביב השיטו את העצים על נהר הטיסה בצורת רפסודות; גידול בהמות בית, כגון פרות לחליבה ולתוצרת חלב, לבשר ולעבודות אדמה; צאן לתעשיית גבינות; המקום היה גם אתר משיכה לתיירים בשל הנוף מרהיב העין. הכפר היה מוקף הרים גבוהים, ממזרח הר הוברלה, צ׳רנה־הורה, הפייטרוס, כולם הרים נישאים מעל אלפיים מטר.

לפי שיחזור פרנסותיהם של יהודי בוגדאן על־ידי יוצאי הקהילה מתקבלת התמונה דלקמן: 68 בתי האב התפרנסו מן העיסוקים הבאים: **מספחות**, 32 משפחות, לפי הפירוט הבא: חנויות ובתי־מרזח 25 (כל יהודי שלישי בבוגדאן היה בעל חנות פתוחה), סוחרי עצים 4, סוחרי בהמות ותבואה 3; **מלאכה ועבודה** (קצבים 4, עגלונים ובעלי רכב ממונע 6, סנדלרים 4, פרוונים 3, חייטים 2, אופים 2, זגג, פחח, נגר, בורסקי, פועלים שכירים) בס״ה 27 משפחות. ארבעה בעלי רכוש (בעלי קרקעות ויערות, בעלי מנסרות עצים ועוד). שבעה יהודים התפרנסו מן הציבור, כגון הרב, השוחט, המלמד, הבלן ושלושה מן הצדקה.

בבוגדאן היו כמה תלמידי חכמים וחסידים מופלגים שהתבלטו מבין יהודי הכפר, כגון ר׳ ברוך ערגער בעל בית מרזח, שגם בשעת עבודתו היה בפניו ספר פתוח; ר׳ אברהם משה ווייגנארטן, מחסידי קאסוב המכובדים; ר׳ מנחם מענדל קופרשטיין, בעל חנות כל־בו גדולה ותלמיד חכם שוקד על התורה בכל עתות הפנאי. מוצאו מהונגריה; ר׳ שמואל סנדל, בעל חנות, חסיד אטיניה ובעל קורא של האדמו״ר.

היו גם כמה יהודים בעלי השכלה כללית, כגון הרופא ד״ר טנדלר (אח״כ עבר לייאסין), העו״ד ד״ר מרדכי רוזנטאל, המורה לעברית שלמה קריינדלר, שלימד בבית הספר העברי הראשון בחוסט ולאחר עלותו ארצה שימש בהוראה גם כאן. יהודי בוגדאן היו מיוצגים במועצה הכפרית. הנציגים היו בדרך כלל: ר׳ שמואל רוזנטאל, אהרן (אורצה) שטרייטר, זליג טנדלר ויידל טנדלר. מבחינת השפעתם של יהודים במועצה, הרי השפעתם היתה ללא שום יחס לחלקם באוכלוסייה המקומית, בהתחשב בתבונתם ובחכמת החיים של היהודים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה שיכלה קהילת בוגדאן שנים מחבריה, שנרצחו בידי גויים. ארבעה יהודים שהיו בשבי הרוסי בימי המלחמה חזרו לבוגדאן והחלו לסחור בבקר שהובילו לפולין. לאחר שסיימו אחת העיסקות שלהם בפולין

התנפלו עליהם כמה אוקראינים ורצחו שנים מהם, את יוסף שכטר ואת וועלוול שטרייטר. ואילו משולם שטרייטר ויהודה האבר עלה בידיהם להתחמק ונשארו בחיים.

קבלת פנים לשר צ׳כי
עומד באמצע ר׳ שמואל רוזנטל

בשנות העשרים ותחילת שנות השלושים התארגן הנוער שדגל ברעיון הלאומי. נוסדו שתי קבוצות של נוער, באחת התארגנו בני עקיבא ובשניה "החלוץ". כמה נערים אף למדו בגימנסיה העברית במונקאטש כבר מן המחזור הראשון. בין מיסדי הקבוצה הציונית היה הערש שכטר. המנהיג הרוחני היה שלמה קריינדלר הנזכר, שהרצה על נושאים ציוניים ותרבותיים. פעילי הציונים הזמינו שליחים מן הארץ. תקופה ממושכת שהה בבוגדאן שלמה ליפסקי מקיבוץ תל־יוסף, שארגן ברחבי קארפאטורוס סניפים לתנועת "החלוץ" ואת "העובד" למבוגרים ולבעלי משפחות. הוא השיג סרטיפיקאטים למספר צעירים שעלו ארצה.

את צעדיה הראשונים בעסקנות ציונית עשתה גם נשקה רעיתו של צבי גולדפרב בכפר בוגדאן. צבי גולדפרב נולד בפולין ובימי השואה ברח מגיטו וארשה והגיע לסלובקיה. משם עבר להונגריה והיה מראשי המחתרת היהודית בבודאפשט. יחד עם נשקה פעלו בין יהודי בודאפשט עד לאחר השחרור. עלו ארצה והיו ממיסדי קיבוץ פרוד ע"ש גרדוש. במלחמת יום הכפורים שיכלו את בנם בכורם אורי. מאז הלך מצבו של צבי ורע עד שהלך לעולמו בראשית תשל"ח (נובמבר 1977). קיבוץ פרוד הוציא חוברת זכרון לזכרו.

בין העולים מבוגדאן היה גם אביגדור טל (בן בנו של שמואל רוזנטאל). בכוחות עצמו. התקדם ורכש לעצמו עמדה בכירה בחיים הממלכתיים והבטחוניים של ישראל. בסוף דרכו הגיע לדרגת אלוף־משנה, לאחר ששרת גם במשרד החוץ, ונתמנה למנכ"ל שק"ם. הלך לעולמו בדמי ימיו.

השואה

עד ספטמבר 1938 היו היחסים בין היהודים לבין הרותנים יחסי שכנות מתוקנים. בשלטון הקצר של הסיצ׳ים בין ספטמבר 1938 — מארץ 1939 התערער בסיסם הקיומי של יהודי בוגדאן. כדי לקדם את האיומים של הסיצ׳ים שהושמעו כנגד יהודי הכפר, אורגנה בבוגדאן הגנה עצמית אנטי־סיצ׳ית. היוזם והמארגן היה אהרן רוזנטאל (היום: רודני). בהגנה עצמית השתתפו גם הונגרים, רותנים, שהתנגדו לפעולות הסיצ׳ים וציפצרים (שבט גרמני), אך במוקדה ובמרכזה היו היהודים. יחד עם רוזנטאל פעלו היהודים לייב קאמינר, אהרן גרוס, הירש שכטר ויצחק ריינר. ברשותם היה נשק ובכללו מכונת יריה. ההגנה העצמית השתלטה על תחנת הז׳אנדרמריה המקומית ותפסו עמדות בכל רחבי הכפר. כשההונגרים כבשו את הכפר, התפרקה ההגנה ומסרה את נשקה לידי ההונגרים. בשורות ההגנה העצמית היו כמאתיים איש. ברשימה של הסיצ׳ים היו ארבעה עשר יהודים מבוגדאן שהיו מועמדים להוצאה להורג.

עם כניסת ההונגרים לבוגדאן והתבססותם במקום החלו הגזרות הכלכליות: ממרבית הסוחרים ומבעלי המלאכה נשללו רשיונות המסחר והמלאכה ורבים מהם נותרו ללא אמצעי קיום. בשנת 1940 הוקם בבוגדאן מחנה עבודה ליהודי הונגריה. היהודים הועבדו בעבודות ביצורים בהרים הגבוהים וביערות העד שבאיזור, אך הבסיס שלהם היה בתוך הכפר. כך באו יהודי בוגדאן במגע קרוב עם אחיהם יוצאי הונגריה, שלכאורה לא היה ביניהם הרבה מן המשותף, שכן רבים מיהודי הונגריה לא דיברו יידיש וההוי היהודי המסורתי־חסידי של יהודי מארמארוש היה זר להם לחלוטין. ואף־על־פי־כן זכו יהודים אלה להכנסת אורחים יהודית חמה ונלבבת מצד יהודי בוגדאן. כל בית בכפר היה פתוח בפניהם בכל עת. אצל כל יהודי מצאו אוכל חם, מטה חמה מוצעת ועל הכל — לב יהודי חם. עד היום זוכרים אנשי פלוגות העבודה את בוגדאן ואת יהודי הכפר לטובה.

יהודים בעבודת כפייה

בסוף 1941 הביאו לפתע לבוגדאן שתי משאיות מלאות יהודים מן הכפר פאליען קאבאלעצקי, כדי להעלות אותם על ההרים ולרצחם נפש. תוך כדי כך צירפו אליהם כמה יהודים מבוגדאן ובתוכם גם את השוחט ר׳ נחום פערל. יהודי בוגדאן, שקשריהם עם ראש המועצה ועם ראשי הז׳אנדרמים היו טובים, התערבו ותמורת סכום כסף הצליחו לעכב את משלוח היהודים עד שיעלה בידיהם לברר את הדבר. דבר ראשון עלה בידיהם לשחרר מיד את כל יהודי בוגדאן שנתפסו, שכן — כך טענו היהודים בפני השלטונות — הז׳אנדרמים שתפסו את היהודים בבוגדאן חרגו מסמכויותיהם ואף פגעו

ביוקרתם של שלטונות בוגדאן. יהודי בוגדאן התקשרו עם מנהיגי הקהילות של ראחוב, חוסט וסיגט. האחרונים התקשרו מיד עם עסקנים יהודים בבודאפשט, שמלאכתם בכך, ואלה השיגו צו־ביניים משלטונות הונגריה המרכזיים לעכב את ביצוע ה"העברה" עד בואה של משלחת מבודאפשט. כעבור כמה ימים הגיעו לבוגדאן נציגי השלטונות וביקרו שוב את תעודותיהם של כל המיועדים ל"גירוש" (כלומר לרצח). למרות כל ההתערבות לא עלה בידיהם של יהודי בוגדאן להציל את כל היהודים, אך כתשעים אחוז מהם שוחררו. קשריהם של יהודי בוגדאן עם שלטונות הכפר עמד להם גם בגזירת שנת 1941, שבה גורשו ונרצחו אלפים מיהודי הונגריה בקאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים בגליציה ובפולין. מבוגדאן גורשה רק משפחה אחת, משפחתו של הסנדלר אליהו מאליק, שגורשה ונרצחה. והנערה אלה שטרייטר.

בשנות השואה הוקמה בבוגדאן כעין "ועד הצלה" מקומי שפעל במחתרת. תפקידו היה לעזור ליהודים שברחו מגיא ההריגה בפולין והגיעו לגבול ההונגרי ללא ידיעת השפה והתנאים. חברי הועד היו צבי שטיינמץ, משה מנטשנפריינד, ישראל האבר, הירש שכטר, לייב קאמינר ואהרן רוזנטאל (היום: רודני). החל משנת 1942 הסתירו יהודים מפולין אצל איכר רותני מהימן, שלא היה חשש שהז'אנדרמים יחפשו אצלו. לאחר שצויד בתעודות, במידע ובצידה לדרך נשלח לבודאפשט לאנשי המחתרת היהודית, שכזכור היו מיוצגים בה גם כמה מבני בוגדאן.

באסרו חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) רוכזו כל יהודי בוגדאן בבית הספר המקומי. שם עונו והושפלו והוכו כדי לגלות את המחבואים שבהם הסתירו את רכושם. למחרת הועברו לגיטו מאטעסאלקא. קודם היו היהודים בשטח פתוח ליד בית הקברות הנוצרי. משם הועברו לגיטו קטן בתנאי צפיפות איומים. אחת השרידות מספרת שבעלית גג אחת הצטופפו שבעים איש. הילדים הקטנים היו נופלים דרך החורים שהיו בעלית־הגג והיו פוצעים את ראשם. ב־20 במאי 1944 גורשו למחנה המוות אושוויץ.

כמה מצעירי בוגדאן שעלה בידיהם להנצל מן הגירוש הצטרפו ללגיון הצ'כי שארגן הגנראל סבובודה. כגון העו"ד הנזכר מרדכי רוזנטאל, שהיה אחד מעוזריו הבכירים של סבובודה והיה מפקד גדוד בלגיון; לאחר המלחמה מונה רוזנטאל לשופט בבית המשפט העליון בפראג; יוסף בן־מנחם בראונוואסר (בוצ'ק) היה קצין־קשר חטיבתי בלגיון, השתתף בקרבות והיה בין משחררי פראג. בתש"ח עלה ארצה והתגייס לצה"ל; גם אהרן רוזנטאל (אחיו של מרדכי) לחם בלגיון הצ'כי כקצין ומפקד. בנו של אהרן, מיכה, וחתנו, צבי, אף הם לוחמים מעולים בצה"ל ביחידות קרביות מובחרות. בקרב על סטאלינגראד נפלו שלושה יהודים מבוגדאן, שברחו לברית המועצות כבר בשנת 1939 והצטרפו לצבא האדום: דוד בן יצחק הלמאן והאחים זלמן וישראל שטויבר בני שמואל.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי בוגדאן.
עדויות ב"יד ושם": 015/790; 015/842; 015/2513; 03/3291.

בילין

בילין (ברותנית: Bélin, בהונגרית: Bilin), כפר בנפת ראחוב, על קו מסילת־הברזל חוסט—יאסין, כ־110 ק"מ ממזרח לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1910	—	816
1921	—	837
1930	47	947
1941	—	1016

אין בידינו אלא פרטים מועטים על כפר קטן זה, המבוססים על עדות קצרה שנמסרה בבודאפשט בקיץ 1945 על־ידי שני בחורים צעירים שחזרו ממחנות ההשמדה בגרמניה. ברור הוא שרק בסוף המאה ה־יט התישבו יהודים בבילין. שכן במיפקד של שנת 1880 עדיין לא התגורר אף יהודי אחד בבילין.

לפי העדות הנזכרת היו בתקופת השואה 78 יהודים (בעדות נאמר משפחות אך אין ספק שזו טעות הנובעת מקשיי השפה ההונגרית שהעדים לא שלטו בה די הצורך והכוונה לנפשות). רוב היהודים חיו חיים נוחים. הם היו סוחרים אמידים, בעלי מלאכה, בעלי משקים חקלאיים ובעלי חנויות. ידועה לנו משפחת יעגר, שברשותה משק של חלב ותוצרתו, חנות וקרקע והתפרנסה בכבוד. אין אנו יודעים ולא כלום על חיי הקהילה בכפר, אם החזיקו שוחט, בית־מדרש, מקוה, בית עלמין וכיוצא באלה.

גם על שנות השואה אין בידינו אלא הפרט המעניין הבא: כאשר רוכזו יהודי קוואסי הסמוכה (כ־5 ק"מ) באפריל 1944 כדי להובילם לגיטו, ברחו כל יהודי בילין להרים והסתתרו ביערות. הז'אנדרמים נהגו בערמה. הם שיחררו את כל יהודי קוואסי לבתיהם ואז ירדו כל יהודי בילין מן ההרים. כעבור חמשה ימים הפתיעו הז'אנדרמים את יהודי הכפר, שמו עליו מצור בעזרת משתפי פעולה מאכרי הכפר ותפסו את כל היהודים. "עכשו כבר לא תברחו לנו" — לעגו הז'אנדרמים. לאחר ששדדו את כל הרכוש הובלו לקוואסי ושוכנו בבית גדול שני ימים. את החפצים הנותרים מן השוד בבילין שדדו בקוואסי והובלו לגיטו מאטעסאלקא, משם גורשו לאוישוויץ.

היום אין, כנראה אף יהודי בבילין.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/911.

טרבושאן

טרבושאן (ברותנית: Trebusany, בהונגרית: Terebesfejer-patak). כפר בנפת ראחוב על קו מסילת הברזל חוסט־סיגט־יאסין. ליד נהר הטיסה. רוב תושביו רותנים, עם מיעוט הונגרי קטן.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	347
1880	165	—
1910	—	2251
1921	—	1757
1930	311	2326
1941	—	2648

היהודים הראשונים

בכל המיפקדים שנערכו במאה ה־18 אין עקבות של יהודים בכפר טרבושאן, נראה שהכפר כמעט ולא היה קיים בתקופה זו, אף בשליש הראשון של המאה ה־19 עדיין לא היה מיושב אלא באוכלוסין מעטים, נראה, שהכפר החל להתפתח באמצע המאה ה־19, כשהחל במפעל הבנין הגדול בממלכת הונגריה והנחת רשת מסילת הברזל ברחבי המדינה, או אז הפך גם הכפר הזעיר טרבושאן השוכן ליד הנהר הטיסה, לגורם חשוב במלאכת הבנין האדיר ונהרו אליו מתכננים, מהנדסים, פועלי יערות, ופועלי עץ ובתוכם גם יהודים, בשנות השמונים, הונחה גם מסילת הברזל החוצה את מארמארוש לרגלי הכפר טרבושאן ותנופתו קיבלה התפתחות ותנופה נוספת, תהליך זה נמשך עד מלחמת העולם הראשונה שב־סיומה עבר השטח למשטר חדש, הרפובליקה החדשה של צ׳כוסלובקיה. בעשור שבין 1910—1920 ירד מספר האוכלוסין בקרוב ל־500 נפש, בשל שתי סיבות: 1. מלחמת העולם שהתחוללה בעשור זה. 2. את הסיבה העיקרית יש לחפש בשינוי המשטר, שבעקבותיו עזבו רבים מן התושבים בהונגריה את הישוב וביחוד החלק האינטלקטואלי שבו, מהנדסים, פקידים בכירים וכד׳, (במיפקד של שנת 1930 לא היו בטרבו־שאן אלא 118 הונגרים).

הקהילה, מוסדותיה, ואישיה

יש להניח שראשית קהילת טרבושאן באמצע המאה ה־19, ומאז הלכו ונתרבו מספר יהודי הכפר בקצב גובר, הקימה בית כנסת מעץ ומקוה טהרה, בראשית המאה ה־20 הוקם בית כנסת גדול, אף הוא מעץ, שהיו בו מספיק מקומות לכל אנשי הקהילה, מבחוץ לא היה מטויח, מדרגות אבן גבוהות ורחבות הובילו אליו, בדור האחרון הוסיף לו הנגר ר׳ יצחק יעקב וייס ארון קודש הדור, מעשה ידיו להתפאר, בשנים האחרונות הוסיף לו גם יציע משלש רוחות, ששימש עזרת נשים, הפרוזדור (״פוליש״) שבו התפללו בחורף בכל ימות השבות (מלבד שבת) ובחצר בית הכנסת היה חדר, ששימש ״חדר״ לילדי הכפר בדרך כלל, אך פעמים שה״חדר״ היה ב״פוליש״ או בעזרת הנשים.

בידינו להרכיב רשימה מכובדת למדי של יהודי טרבושאן בשנים תר״מ (1830) ועד לתחילת המאה ה־20, על פי שבעה ספרים שנדפסו בתקופה זו ושעליהם חתמו יהודי טרבושאן כ״פרענומערנטן״ מרשימות אלה מתברר שבשנת תרמ״ג (1833) היה השוחט ר׳ שלמה משה ושבראש הקהילה עמד בשנה זו ר׳ אפרים לייב פרייזלר, נעתיק איפוא את שמותיהם של יהודי טרבושאן אלה: ר׳ יוסף חיים סובל, ר׳ מנחם דוד סובל, ר׳ יעקב לייב פרענקל, ר׳ שלום אליעזר ווידר, ר׳ חיים פוקס, ר׳ יצחק פארקאש, ר׳ זאב וואלף סגל לאנדא, ר׳ שמאי אופרמאן, ר׳ דוד ניילנדר, ר׳ אריה ליבוש ווינר, ר׳ חיים משה פערל, ר׳ שמואל זנוויל שטויבר, ר׳ ישראל מארמור, ר׳ יודל ריכטר, ר׳ פנחס אריה הכהן רייכארד, ר׳ שמואל זנוויל ניילינגר, ר׳ אלטר פרייזלר, ר׳ אפרים לייב פרייזלר, ר׳ יצחק פערל, ר׳ בנימין גוטמאן, ר׳ דוב סובל, ר׳ שלום טאבאק, ר׳ בנימין אדלר, ר׳ שמעון פרייזלר.

הרב ר׳ שרגא פייביל ווייס

מתחילת המאה ה־20 ועד לפטירתו היה השוחט ר׳ שרגא פייביל וייס, שהיה גם מורה הוראה ולמעשה רבם של יהודי טרבושאן, היה מגדולי חסידי ספינקא ודבוק אל בעל חקל יצחק, שהיה גם שאר בשרו, שכן אביו ר׳ שמואל צבי וייס היה בן ר׳ יצחק אייזיק וייס מסוואליווע בעל בית יצחק ועוד. כשנפטר ר׳ פייבל ביום כ״ט אב תרצ״ז נבחר בנו ר׳ נתן נטע וייס כמעט פה אחד לרבה של טרבושאן, הרב וייס היה חתן הרב מבוגדאן ר׳ שלמה שפיצר, היה מקובל מאד על כל אנשי המקום, על אף שלא היה חסיד וויזניץ, ורובם הגדול

של יהודי הכפר היו חסידי ויזניץ (מיעוטם חסידי ספינקא וסיגט) מצאנו אליו תשובה אחת מאת רבה האחרון של חוסט בענין שקלא וטריא ופלפול; שו"ת חסד יהושע (מהדורא א') סי' יא (ללא תאריך) „הרב החריף ובקי איש חמודות במעלות ומדות מו"ה נתן נטע וייס שיחי' רב דק"ק טרבושאן, מה שהעיר על הפני יהושע" וכו'. ר' נטע וייס נספה בשואה עם כל משפחתו.

אחד מיוצאי טרבושאן בישראל, ברוך צחור מצופית (בנו של הנגר יצחק יעקב וייס) מסר לנו חיבור על טרבושאן מפרי עטו ובו זכרונות על מרבית בעלי הבתים בטרבושאן, כפי שהכירם. תמצית הדברים מובאים להלן בסדר א"ב של שמות המשפחה, בחלקם אנשים שכבר נזכרו למעלה בתור "פרענו־מעראנטזן". לפני שנזכיר את יהודי טרבושאן מן הראוי להוסיף, שהרושם המתקבל למקרא חיבורו של צחור, שיהודי טרבושאן ברובם הגדול התפרנסו בכבוד.

והרי אוסף של כשלושים שמות מיהודי טרבושאן וליד כל שם כמעט, מלה או שתיים המאפיינות את דמותו של האיש, עיסוקו, ופרנסתו.

ר' בנימין אדלר — יהודי ירא שמים בעל חנות מכלת, כל בוקר בחורף ובקור בשעה 4.00 הלך לטבול במקוה ואחר כך לבית הכנסת לאמירת תהלים במנין, הקדיש חדר בביתו להכנסת אורחים לעניי הסביבה, בנו ר' מנדל אדלר היה סוכן מכונות תפירה ואופניים. ר' מרדכי אינדיק — נפח בעל מקצוע מעולה שחבש שטריימל בשבת, לפני הנפחיה עמד תור ארוך של סוסים רתומים למזחלות לפירזול חורפי ראשון, כשהגיע שעת התפילה השאיר ר' מרדכי הנפח את כל המחכים, לקח את הטלית ותפילין והלך לבית הכנסת, האיכרים הרותנים מכבדים את הנפח שלהם ומחכים בסבלנות עד גמר תפילתו, אף על פי שר' מרדכי מתפלל גם בתפילין דרבינו תם. ר' נחום לייב גאנז — למדן תלמיד חכם ואיש משכיל, חי בדוחק לפעמים מחנות המכולת ולפעמים ממלמדות, היה גם חובב ציון והיה מקבל עתונות ציונית מחו"ל. ר' אהרן גאסנר — חי בדוחק אבל בכבוד, בניו למדו בישיבות ובנותיו היו תופרות ומפרנסות בקושי את המשפחה. ר' שמעון גליק — בעל חנות מכלת ההולך בדרך הישרה בעל זקן מדות. ר' הירש הלס — כל ימות השבוע עוסק בסבלות ובכל עבודה קשה, בשבת משמש בקודש כשמש בית הכנסת ובערב שבת הבלן במקוה, איש שמח בחלקו. ר' הירש הופמאן — החייט היהודי היחיד בטרבושאן.

ר' שלום ווידר, בנו ר' שלמה ווידר וחתנו ר' שלמה ליב רוזנבלום כולם מתגוררים בבית אחד, כי שלום היה תלמיד חכם גדול ואילו בנו שלמה היה סנדלר ואחר כך בעל חנות לירקות (היחידה בכפר). ר' יצחק משה וויזל — חסיד קנאי אנטי ציוני. ר' יצחק יעקב וייס או ר' יענקל הנגר בעל נגריה גדולה המספקת עבודה לכל הסביבה, את בניו שלח ללמוד לישיבות, ר' יענקל היה חובב ציון פעיל וביתו היה פתוח לכל דרשן ציוני, כשהיה גבאי פתח גם את בית הכנסת לנואמים למורת רוחם של הקנאים, כאמור בנה את ארון הקודש היפה.

ר' שלמה לאנדא — גביר העיירה, בעל חנות כל בו גדולה לסיטונות, ביתו בית רב מדות, שהיה המרכז המסחרי של הכפר, אשתו אסתר היתה מפורסמת בנדיבות לבה, כל העניים והארחי־פרחי שהזדמנו לטרבושאן היו אוכלים במטבחה ארוחה משביעה ולאחר מכן היו מקבלים נדבה הגונה, בנו בכורו ר' ליב לאנדא — איש אציל נפש ומקובל על כל אנשי הכפר וכן החתן ר' שמואל קסטנבוים שהיה תלמיד חכם ובעל מדות טובות ואהוד על כולם, ר' ברל לאנדא בעל גוש בתים מראשוני היהודים בטרבושאן, בניו אלתר, מיכל ויהודה חתנו ר' פישל טסלר, תלמיד חכם וסוחר בהמות. ר' ישראל מארמור — ראש של חסידי ויז'ניץ וביתו היה בית ועד של החסידים, כל רבי נכד או מגיד התאכסן בביתו המרווח והמלא ספרים, השתדל להיות סנדק של ילדי טרבושאן והזיל כסף רב מכיסו לשם כך, נפטר בשנת תרצ"ה (1935). ר' עזרא מאירוביץ — קנה את ביתו של ר' ישראל מארמור אחר פטירתו, בעל מנסרת עצים וסוחר עצים מצליח, בניו בחורי ישיבה למדנים וחסידי ויז'ניץ כאביהם. המלמד ר' מנדל ניילינגר — תלמיד חכם ובעל מדות, והקצב ר' דוד ניילינגר — שביתו גבל בבית הכנסת.

ר' אברהם דוד סנדרוביטש — תלמיד חכם מלמד בעל מלאכה (פחח) עובר לפני התיבה בחגים בנוסח וויז'ניץ בנעימה המיוחדת רק לו. ר' אברהם פארקאש — איש עבודה חסיד היחיד של הרבי מקוסוב בטרבושאן. ליצני הכפר מתלוצצים, שבעצם מעולם לא ראה אברהם פארקאש את הרבי מקוסוב, המתגורר בגליציה ואינו יודע אפילו אם הוא קיים בכלל, אלא כאן שכולם חסידי ויז'ניץ (או ספינקא או סיגט) הרי חייב אברהם פארקאש להיות חסיד קוסוב דוקא... ר' משה פרוימו־ביטש — יהודי שתקן ומסוגר בעצמו, בעל בית מרזח מצליח ובעל מפעל לסודה ולגלידה, אמיד. ר' אלטר פרייזלר — בעל חנות גדולה למדי שעסק לפעמים גם בחקלאות בחלקות האדמה שהיה מפקיע מיד האכרים תמורת החובות שהיו חייבים בחנותו, הקים משפחה מסועפת במקומות שונים, שנים רבות גבאי בית הכנסת וישב ליד ארון הקודש, מנהל הסעודה שלישית ותורם אותה כמעט תמיד, בנו ר' זונדל פרייזלר בעל בית מרזח שלא הצליח וחנות מכולת במרחק כמה ק"מ מן הכפר, בנו אפרים לייב זכה בסרטיפיקט בטרבושאן, עלה ארצה ועבד בפרדס, במאורעות 1938 נרצח ביחד עם שמונת חברי רמת הכובש. ר' איציק פערל — חי מחקלאות כל השנים בניו ובנותיו הרבים עוזרים על ידו בעבודות האדמה השונות.

ר' מרדכי קרמר ב"ר מאיר איש ישר ירא ושלם, בעל המצאות ופטנטים למכונות, בעל מנסרה שבנה במו ידיו בעזרת בניו החרוצים, שלמה משה ושמעון והמשרת אהרן. ר' משה רוזנטאל בעל בית מלון בית דו קומתי הגדול בכל הכפר בבית זה היה גם בית הדואר. ר' הירש בר' יודל ריכטר, סנדלר חסיד ומספר מעשיות מהצדיק מרוזין הוא חינך דור שלם של סנדלרים גויים, היודעים יידיש ומספרים עד היום סיפורים של ה"רזינר צדיק" בנו ר' שלמה ריכטר סנדלר כאביו שמח בחלקו והיה נהנה ביותר לעבור לפני התיבה. ר' יחזקאל שטויבר קצב בעל איטליז. ר' יוסף שטרן, עגלון שביתו הומה מילדים אחד מן הסוסים היה תמיד מועמד לפשוט את טלפיו אך יהודי טרבושאן לא נתנו לו ליפול. בעזרת מגבית שהיו עורכים היה קונה מדי פעם סוס חדש.

השואה

על הליכי השואה בטרבושאן אין בידינו ידיעות, כפי שמסר לנו אחד מיוצאי הכפר גורשו כשליש מיהודי טרבושאן בקיץ 1941 לפולין כשנתרגשה על יהודי הונגריה גזירת האזרחות, מאלה לא חזרו אלא בודדים, כמעט כולם נרצחו ליד העיר קאמנץ־פודולסק ובמקומות אחרים בפולין.

ביום א׳ אסרו חג של פסח תש״ד (16.4.1944) החל באיסוף יהודי טרבושאן, הם הוכנסו לבית הכנסת ומשם הובלו בקרונות משא לגיטו מאטעסאלקא שבהונגריה בסוף מאי גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

ברוך צחור: (זכרונות על טרבושאן בכתב מכונת כתיבה) 7 עמ׳.
ראיון עם כמה מיוצאי טרבושאן.
ר׳ יהושע גרינוואלד: שו״ת חסד יהושע (מהדורה א׳) ניו יורק תש״ח סי׳ יא.
עדות בארכיון ״יד ושם״: 015/2794.

יאסין

יאסין (ברותנית: Jasina, בהונגרית: Körösmezo). עיירה בצפון־מזרח מאראמארוש, ליד הגבול עם גליציה, בנפת ראחוב, על קו מסילת־הברזל סיגט — יאסין. בתוכה זורם יובל נהר הטיסה המכונה ״הטיסה השחורה״ ובמרכזה נשפך לתוכה נהר לושצ׳ינה. רוב תושביה רותנים, עם מיעוט הונגרי.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	21	2788
1880	786	—
1910	1520	9795
1921	—	9401
1930	1470	10,614
1941	1403	12,717

ראשיתו של הישוב היהודי

ראשיתו של הישוב היהודי ביאסין היה מצער מאד. במיפקד יהודי הונגריה הראשון, שנערך בשנת 1728 נרשמו ביאסין שני יהודים בלבד, שניהם בודדים וכנראה רווקים. לייבא אבראמוף, שהחזיק את הארינדה והמשרת שלו שנרשם בשם הבלתי שכיח, קרוב לוודאי משובש, Farcs (ייתכן שצ״ל: Farkas = וואלף). גם במיפקד של שנת 1735 עדיין אין ביאסין אלא יהודי אחד, בשם הירש, אך בעל משפחה (אשה וילד). מדובר בעני ואביון שאין לו שום רכוש, אף לא בהמות־עבודה ואינו משלם מסים. בשני המיפקדים הבאים שנערכו במאה ה־18, בשנים 1746 ו־1768, אין למצוא ביאסין אף נפש יהודית.

אין ספק שבמרוצת המאה ה־18 עברו את יאסין יהודים רבים, בדרכם לישובים האחרים במאראמארוש, שנתמלאו יהודים מן ההגירה הגליציאית להונגריה. והנה יאסין עצמה ששימשה שער לאלפים רבים ובה בעצמה לא נאחזו יהודים בכל המאה ה־18 וכפי שנראה לקמן, גם במחציתה הראשונה של המאה ה־19, אלא במידה מצומצמת ביותר. אין אנו יודעים להסביר את פשר הדבר אלא בשתי השערות: א) בתקופה זו לא היה ליאסין אופי של ישוב מגובש. מלבד העובדה שהישוב לא היה מאוכלס אלא באוכלוסין מעטים (בשנת 1830 לא ישבו בה אלא כ־2800 נפש), היו התושבים מפוזרים על פני שטח רחב מאד של קילומטרים רבים, על רכסי הרים ובתוך יערות עד. רק בתקופה מאוחרת יותר נתהווה מרכז הישוב בעמק הצר שבין ההרים הנישאים משתי גדותיו של הנהר. יהודי גליציה שהגיעו ליאסין ושהיו רגילים לשבת בעיירות צפופות, לא ראו כמעט ישוב, אלא בקתות איכרים אי־פה אי־שם; ב) שלא כברוב ישובי מאראמארוש לא ישבו ביאסין משפחות מן האצולה, שבבעלותן או בחסותן השדות והיערות הנרחבים והן שלקחו תחת חסותם כמה יהודים, כמובן, לתועלתם. כל האדמות שביאסין והסביבה היו בבעלות אוצר המדינה ההונגרית, שהפיקוח עליהן נמסר לפקידים ולמפקחים, שלא היה להם שום ענין בישוב יהודי ביאסין. קרוב לוודאי, שהיה להם ענין שיהודים לא יתישבו בשטח שתחת פיקוחם ושלטונם.

גם למעלה ממאה שנה מאז המיפקד הראשון בשנת 1728, עדיין מועט מאד מספרם של יהודי יאסין. במיפקד שנערך בשנת 1830 (ממצאיו לא פורסמו; בידינו צילום מכתב־היד הנמצא בספריה הלאומית בבודאפשט והעתקו המצולם באוניברסיטת תל־אביב, במכון לחקר התפוצות, אוסף מאהלר), שבו רשומים כל יהודי הונגריה וכולל שמותיהם של ראשי המשפחות — נפקדו ביאסין שלושה בתי־אב בלבד, הכוללים 21 נפש. ראשי המשפחה היו: לייב רוזנטאל, שמשפחתו מנתה שבע נפשות ובכללן משרת ומשרתת; ירחמיאל רוזנטאל, שמשפחתו הורכבה משמונה נפשות ובכללן משרתת; הערש רוזנטאל, שמשפחתו כללה שש נפשות ובכללן משרתת. הם היו כנראה אחים ומכל מקום קרובי משפחה. שלשתם היו יהודים אמידים ובעלי עמדה כלכלית מבוססת, כפי שיוצא מן העובדה שכולם החזיקו משרתת, שעזרה במשק הבית ומן הסתם אף בפרנסה. האמיד ביניהם היה ללא ספק לייב רוזנטאל, שנוסף למשרתת עמד לרשותו גם משרת.

ואמנם משפחת רוזנטאל היא שהיתה גרעינה של הקהילה לעתיד. השם רוזנטאל הולך ומסתעף ביאסין בכל הדורות הבאים עד לדור האחרון. את השם ירחמיאל רוזנטאל ניתן לפגוש בין ה"פרענומעראנטן" של יאסין בין השנים תרכ"ט (1869) — תרמ"ז (1887). לדוגמא, בספר נזיר השם (לעמבערג תרכ"ט) מופיע בין החותמים סתם "ירחמיאל רוזין טהאל", שהוא כנראה אותו האיש שנפקד בשנת 1830. לאחר פטירתו, כשהנכדים נקראים על שמו כבר צריך להבחין ביניהם ולכן יש ירחמיאל רוזנטאל בן צבי, ירחמיאל רוזנטאל בן חיה, ירחמיאל רוזנטאל בן פייגע ושוב בספר אחר משנת תרמ"ז סתם ירחמיאל רוזנטאל.

כלום ניתן היה להרכיב מנין מתוך 21 הנפשות שנפקדו בשנת 1830 ? התשובה שלילית, שכן ההרכב המיני הוא שמונה זכרים לעומת 13 נקבות. הזכרים היו: שלושה ראשי המשפחות, ארבעה בנים, שאין אנו יודעים אם היו ביניהם כאלה שהגיעו לגיל בר־מצוה ומשרת אחד. נמצא, שאף אם כל הזכרים היו ראויים להצטרף למנין, עדיין לא הספיק מספרם כדי להרכיב מנין לתפילה בציבור. אין איפוא ספק, שבשנת 1830 עדיין לא היה ביאסין מנין קבוע, אך קרוב לוודאי, שבמקרים לא מעטים, וביחוד בשבתות ובחגים, התפללו במנין תוך כדי צירוף של עוברי־אורח, שהיו שכיחים מן הסתם ביאסין לעתים קרובות, בהיותה על הספר.

הקהילה, רבניה, מוסדותיה ואישיה

לאור האמור לעיל דומה, שלא נטעה הרבה אם נקבע את מחציתה של המאה ה־19 כפרק־זמן, שבו נתארגנה קהילת יאסין. מתקבל על הדעת, שבתקופה זו הוקמו המוסדות הקהילתיים הראשונים, שבלעדיהם אין חיים דתיים וקהילתיים, כלומר, בשנים אלה פחות או יותר נבנה בית־כנסת או לפחות בית־תפילה, מקוה־טהרה ונפתח בית־עלמין. החברות הקהילתיות, כגון חברה קדישא, חברה משניות וכדומה, נתארגנו בהדרגה, ככל שנתרבו יהודי הישוב. השוחט הראשון היה כנראה ר' יחיאל האלס, שבשנת 1869 כבר מילא את תפקידו, שכן מצאנו את שמו בין ההותמים על ספר נזיר השם הנ"ל בציון תפקידו. כיון שזה הספר הראשון, שעליו באו חותמים מיאסין (בספר: "יאסין קערישמעסין"), מן הראוי שנעתיק את כל השמות המופיעים שם, עם הכתיב המיוחד: ר' חיים רוזין קראנץ הלוי, ר' משה מענטשיל, ר' משולם קיזלער, ר' דוד רוזין טאהל, ר' יחיאל האלס שו"ב, ר' יעקיל ב"ר ישראל, ר' יהודא ליב טרייסטער, ר' אלי' בלוט רייך, ר' ירחמיאל רוזין טהאל, ר' משה ברעסליר. רובם של שמות אלה יש בהם לעורר זכרונות אצל צאצאיהם יוצאי יאסין ששרדו מן השואה, ושבחלקם נושאים את שמותיהם גם היום, כעבור מאה שנה ויותר.

רבה הראשון של קהילת יאסין היה ר' אברהם צבי ב"ר יהודה ברגמאן. נולד בשנת תר"ט (1849). לא עלה בידינו למצוא את מקום מוצאו ואת הישיבות שבהן למד ר' אברהם צבי ברגמאן. הוא נבחר לרבה של יאסין בשנת תרל"ה (1875) וישב על כס הרבנות ארבעים ושלוש שנה, עד לפטירתו בסוף מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918. בשו"ת ייטב לב (יו"ד סי' יט וסי' לו) הופנו אליו שתי תשובות, שתיהן בענין דומה, הראשונה דנה בכשרותו של עגל שפגע בו זאב ומתעורר חשש של ספק דרוסה; השניה עניינה בקצב שעירב כבש שנטרף בתוך כבשים כשרים. בשתי התשובות התוארים לרבה של יאסין דומים כמעט: "שלום להרב החריף ובקי מו"ה אברהם צבי נ"י אבד"ק יאסין".

בשנת תרנ"ו (1896) התלונן ר' אברהם צבי ברגמאן בפני הגאון ר' יצחק שמעלקיש בדבר אחד שתקע מושבו ביאסין והוא נוהג ברבנות "וקורא את עצמו מורה מורנו ומורה הוראות". בתשובה נאמר (שו"ת בית יצחק, חו"מ סי' סט):

> לכבוד הרה"ג החריף ובקי בכל חדרי תורה המפורסם לשבח ולתהלה כש"ת מו"ה אברהם צבי בערגמאן נ"י האבד"ק יאסין יע"א.
>
> ע"ד השאלה בהיות שכת"ה רב ואב"ד בעירו זה הרבה שנים ועתה זה יותר משנה בא לשם אחד ותקע שם אהלו בלי שאלה מכ"ת ומראשי הקהל וקורא א"ע בשם מורה מורנו ומורה הוראות הגם כי אינו מוסמך להוראה. וגם דרש ברבים וסידר קידושין. והראשי הקהל והרב הגאון אבד"ק סאנטוב שהוא כעת ראש הארטאדאקסים מיחו בידו ולא ישמע לאזהרתם וחותם עצמו החונה פה"ק. ושאל כת"ה אם לפי התורה רשאי האיש הנ"ל לעשות כדברים האלה...

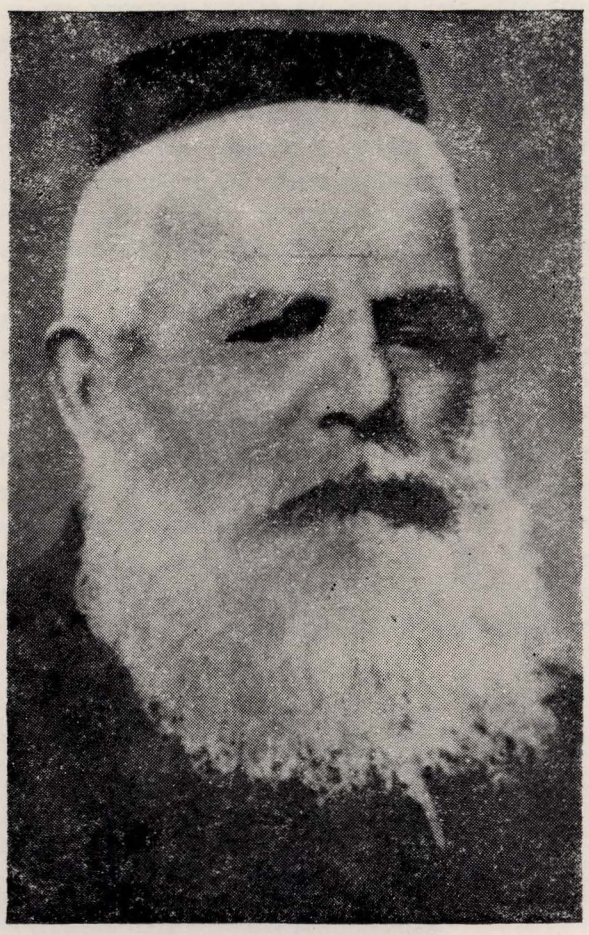
בשו"ת בית יצחק לא פורש שמו של הרב שהתישב ביאסין ללא רשות המרא־דאתרא. בשם הגדולים מארץ הגר (אות א סי' מה) נזכר ר' אברהם רייך ראבד"ק יאסין נכד בעל שובע שמחות ור' צבי הירש מזידיטשוב. באיזו דרך היה ר' אברהם רייך נכד הצדיק בעל עטרת צבי מזידיטשוב לא עלה בידינו לקבוע. אולם הוא היה באמת נכד הגאון והצדיק ר' מנחם מענדל לעזער מטארנא שבגליציה, שהיה אב"ד בסטריזוב ונפטר ביום טז באב תקצ"א (אגב, גם בעל עטרת צבי נפטר באותה שנה), בעיר מולדתו טארנא. ר' מענדל לעזער מסטריזוב היה תלמידם של הצדיקים ר' מנחם מענדל מרימנוב, המגיד מקוזניץ והחוזה מלובלין. ספרו שובע שמחות על התורה ודרשות בדרך החסידות, ספר נוסף בשם זה חידושים על מסכת קידושין ושו"ת נדפסו ארבעה פעמים (זאלקווא [תר"—], פרעמישלא תרל"ט, פיעטרקוב תרצ"ה, ירושלים תשי"ט). חתנו הצעיר ר' מאיר רייך היה כנראה אביו (או סבו ?) של ר' אברהם רייך, שהתישב ביאסין וכנראה נתמך בידי חלק מאנשי יאסין והוכתר בידיהם כראש בית־דין. ר' אברהם רייך לא האריך ימים ביאסין, שכן בשנת תרע"ב (1912) כבר לא היה בין החיים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר לממלא מקום הרב ר' אברהם צבי ברגמאן בנו ר' משה ברגמאן. לפני כן כהן ברבנות בעיר יאסי בירת מולדובה. את שנות המלחמה עשה בעיר וינה, שם השתלם גם במדעים ושלט היטב בשפה הגרמנית. מלבד למדנותו והשכלתו הכללית היה ידוע כנואם מחונן והיה מקובל ואהוב על יהודי יאסין. בתקופת רבנותו התקין הרבה תקנות בקהילה והוכיח את אנשי קהילתו בשבט נועם. הוא עלה על המוקד ונהרג על קידוש השם.

זמן קצר כהן בדיינות ביאסין ר' יחזקאל שרגא לאנדא. נולד בטארנא בשנת תרס"ב (1902). למד בישיבת חוסט אצל ר' אברהם יוסף גרינוואלד ור' יוסף צבי דושינסקי ובישיבת ר' יואל טייטלבוים בקראלי. נשא את בת ר' שלום נח לאנדא

אב"ד וועריעצקי. שנים אחדות לאחר נישואיו נבחר לדיין ביאסין. בשנת תר"צ הוזמן על־ידי קהילת נייטרא כדומ"ץ. לאחר השואה בשנת תש"ו התישב בארצות הברית ברובע פלטבוש שבניו יורק ומכהן שם כרב ד"קהל התאחדות יראים".

במרוצת הזמן הלכו ונתפתחו מוסדות קהילתיים ביאסין, בד בבד עם התרבות הישוב היהודי. לשיא התפתחותו הגיע הישוב בשנת 1910, כשמספר היהודים מנה למעלה מ־1500 נפש. שלושה בתי כנסת גדולים היו ביאסין, בית־הכנסת העתיק ב"דרך התחתונה" ("אראפ־שטראס"), שאיש אינו יודע אימתי נבנה. נראה, שהוקם בשנות השמונים של המאה

הרב משה ברגמאן

ה־19; זמן קצר אחריו נבנה בית־המדרש הגדול במרכז העיירה. הוא שוקם והורחב לאחר מלחמת העולם הראשונה. מאחריו היה מקוה־טהרה, שאף הוא עבר תהליך של שיקום והרחבה כמה פעמים. שני בתי כנסת אלה, כרוב הבתים ביאסין, היו מבנים של עץ. בשנת 1934 הקימה הקהילה בית־כנסת גדול ומפואר מלבנים, שהכיל מאות מושבים. מלבד שלושה בתי כנסת אלה, שבהם התפללו רובם הגדול של יהודי יאסין, התפללו בשלושה בתי־מדרש קטנים, שהיו מפוזרים במקומות שונים בעיירה.

מלבד החברה קדישא, שהיה המוסד הותיק ביותר, נתארגנו גם חברה משניות, חברה ש"ס, חברה ביקור חולים ועוד. בית־העלמין נפתח אף הוא עם ייסוד הקהילה והיו בו מצבות מלפני מאה שנה ומעלה.

כל יהודי יאסין היו יהודים שומרי תורה ומצוות ורבים מהם התנהגו בדרך החסידות. הגוש הגדול ביותר היו חסידי אטיניע־וויז'ניץ־קאסוב (גם הרב אברהם צבי ברגמאן היה מחסידי וויז'ניץ). חוגים קטנים יותר נמנו עם חסידי סיגט, ספינקא ועוד.

בראש הקהילה עמדו בדרך כלל צאצאים של מיסדי הקהילה, משפחות רוזנטאל, ברסלר, ציפסר ועוד. לפני מלחמת העולם הראשונה היה ראש הקהילה ר' חיים רוזנטאל, שעמד בדרך כלל גם בראש החברה קדישא. לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, נרצח בידי כנופיה של רוצחים סיצ'ים־רותנים מטעמים "סוציאליסטיים" כביכול. למעשה, הם ביקשו לרצוח את אחיו ה"קולאק" יונה רוזנטאל, אך הוא נמלט בעוד מועד לאחר שנודע לו על כוונתם. לאחר מכן התארגנו היהודים בהגנה עצמית והחזירו מלחמה שערה ויותר לא אירעו אירועים מעין אלה. בסוף המלחמה היתה יאסין כבושה בידי הצבא הרומני. בראשית כיבושם הם לקחו שני יהודים, שני רותנים ושני הונגרים והלקו אותם בפומבי "למען ישמעו ויראו".

לאחר מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הקהילה זמן רב אברהם ציפסר, שהיה גם חבר במועצה המקומית והאזורית. למועצה נבחרו גם פייבוש מענטשעל ועוד שני יהודים (בדרך כלל נבחרו ארבעה יהודים למועצה האזורית). בתקופה האחרונה, לאחר הכיבוש ההונגרי ועד לשואה, עמד בראש הקהילה ד"ר אפרים (פערי) הרמאן.

בין בעלי הבתים ביאסין היו כמה וכמה תלמידי חכמים מובהקים ומהם שאף הגיעו להוראה. יוצאי העיירה מעלים את זכרם של אחדים מהם: ר' אליעזר פריד, מתלמידי הגאון בעל "קול אריה". היה מלמד שיעורי תורה, גמרא ותוספות ברבים. בדומה לו, ר' שלמה ב"ר שלום הכהן ביטרמאן, שהגיע ליאסין בשנת 1879 מנאדבורנה שבגליציה. כמעט יום־יום היה יושב אצל הרב והיו עוסקים בתורה בצוותא. הוא הוסמך ללמד שיעורי־דת בבתי הספר העממיים, שבהם למדו ילדי ישראל. גם ר' ברוך קלר היה תלמיד חכם ומלמד שיעורי תורה. לעת זקנותו עלה ארצה והתישב בירושלים, בה נפטר ונטמן על הר הזיתים. בר־אוריין מוכר היה גם חתנו ר' יצחק מיכאל שטיינמץ, יליד בריסטור. בבעלותם של רפאל דוב והרש מאיר דוב ברי אוריין היה מחסן סיטונאי למשקאות.

השוחט הראשון ביאסין היה כנראה ר' יחיאל האלס הנזכר. לאחריו עסק בעבודת קודש זו ר' יוסף שו"ב, שזכרו נמצא בשני ספרים שנדפסו בשנים תר"מ (1880) ותרמ"ז (1887), בין החותמים ("פרענומעראנטן") על הספרים הללו: ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) וספר דברי משה (לעמבערג תרמ"ז). יחד אתו כהן במלאכת הקודש ר' פסח ב"ר אשר אנשיל לייבוביץ, שעליו יש לנו כמה ידיעות שנמסרו בידי בנו שמואל. נולד בכפר קניגספלד, למד בכמה מישיבות הונגריה ואחר כך למד בישיבת פרסבורג, שם קיבל סמיכה להוראה. בשנת תר"מ (1880) נבחר לשוחט ביאסין וכיהן בתפקיד זה למעלה משלושים שנה, עד לאחר מלחמת העולם

הראשונה. ר׳ פסח שוחט היה מעורה מאד בחיי הציבור ותרם מכשרונותיו גם בתחום הציבורי־קהילתי. היה ממונה על התלמוד תורה, השגיח על המלמדים ודאג לשכרם; הוא גם ניהל את חברת ביקור חולים בסמכות שאין עליה עוררין. היה אהוב מאד ומקובל על אנשי הקהילה ורבים מהם היו מתיעצים בו בעניינים שונים, פרטיים וכלליים, שכן שמו הלך לפניו כאדם נבון ויודע דבר גם במילי דעלמא. גם על הנוער היתה השפעתו רבה. בין שתי מלחמות העולם היה השוחט ר׳ שמואל איינהורן. ובדור האחרון סמוך לשואה כיהנו בעבודת הקודש ר׳ בן־ציון שוואַרץ ור׳ ליפא גרין.

רוב ילדי ישראל ביאסין למדו אצל מלמדים פרטיים, שאמנם לא היה עליהם פיקוח ציבורי, אך רובם ככולם היו מסורים מאד לתפקידם ותלמידיהם ראו ברכה ו״תכלית״ בלימודיהם. הפיקוח היה של ההורים, שלא קימצו בשכר־לימוד. ילדי השכבות העניות למדו בדרך כלל בתלמוד־תורה, שהתארגן כחברה קהילתית בסוף המאה ה־19. המימון של המלמדים היה ציבורי, בתמיכת הקהילה, והחברים בחברה. הורים, שידם לא השיגה לשלם את מלא שכר־הלימוד, שילמו לפי יכלתם והורים רבים לא שילמו כלל.

חינוך כללי בשפת המדינה (עד מלחמת העולם הראשונה הונגרית ולאחריה צ׳כית) הוקנה בשני בתי־ספר. חלק מן התלמידים ביקרו בבית הספר היהודי שהוקם ביאסין כבר בשנת 1900 והוא היה אחד הראשונים בכל מחוז מאראמארוש, משני עברי נהר הטיסה. בית הספר נפתח בטכס חגיגי וברוב עם ביום 19 בנובמבר 1900 על־ידי הד״ר מעזעי פרנץ (Mezei Ferenc), מראשי הלשכה של הקהילות הניאולוגיות בבודאפשט, שעמד בראש הקרן לחינוך של ארגון הקהילות הניאולוגיות בהונגריה. בית הספר ביאסין היה הראשון שהוקם בידי קרן זו. בטכס חנוכת בית הספר ביאסין נשאו דברי ברכה גם הכמרים של הדתות האחרות במקום — הקאתולית והיונית־אורתודוכסית (שמו של הרב ברגמאן לא נזכר. יש להניח שלא ראה בעין יפה הקמת בית־הספר על־ידי ניאולוגים ולא נכח בטכס). בשנה הראשונה לקיומו נרשמו לבית הספר 105 תלמידים, אף על פי שתוכנן ל־75 בלבד. מעזעי הבטיח שבקיץ 1901 ירחיבו את כושר קיבולו של בית הספר. באותו מעמד מסר ד״ר מעזעי 1600 קרונה להלבשת התלמידים מבתים עניים. המאורע זכה לתיאור בכתב־העת המדעי של הקהילות הניאולוגיות Magyar־Zsidó Szemle (1901, עמ׳ 34), שנועד לפרסום מאמרים מדעיים בחכמת ישראל, אך נדפסו בו גם ידיעות אקטואליות. חלק ניכר מיהודי יאסין לא אבו לשלוח את ילדיהם לבית ספר זה, שהוקם בידי ניאולוגים, אף על פי שכנראה לא נודעה לכך השפעה מעשית בין כתלי בית הספר. הם העדיפו לשלוח את ילדיהם לבית הספר הממשלתי הצ׳כי, שבו היו התלמידים היהודים רוב מכריע (רוב ילדי הגוים למדו בבית הספר הרותני).

יהודי יאסין התערו היטב בחיי הכלכלה של הישוב. הם הסתגלו יפה לחליפת העתים ותמורת הזמנים. בראשית התיש־בותם ועד לסוף שנות השבעים של המאה ה־19 עסקו יהודי יאסין בפרנסות זעירות, כגון בישול משקאות חריפים ומכירתם, רוכלות בישובי הסביבה במרכולות שהאיכרים מצאו עניין בהן, החזקת בתי מרזח וחנויות קטנות, מיני מלאכות שונים וכיוצא באלה. כשהחלה הונגריה לפרוש רשת מסילות ברזל עניפה על פני כל הארץ רחבת־הידים, בראשית שנות השמונים; כשבאותו פרק־זמן עצמו ניגשה הונגריה לתיעוש עצמי של המדינה בקנה מידה הולך וגדל וכשמלאכת הבנין של הממלכה ההונגרית — מתוך מגמה ברורה לפרוק מעליה את עולה הכלכלי של אוסטריה — היוו יערות־העד של מאראמארוש חומר־גלם ממדרגה ראשונה לכל מפעלי־הענק הללו. בין־לילה הקיץ המחוז מתרדמתו, הלמות גרזינים כשיל וכילפות נשמעו מכל יער. גם יאסין, המוקפת יערות־עד המשתרעים על עשרות קמ״ר, תרמה את חלקה למפעל אדירים זה. דבר הלמד מעניינו, שבכל מקום שבו דרושים יזמה ומעוף,

הנחת אבן היסוד לביהכנ״ס בשנת 1930 — יושבים משמאל לימין: מנדל וויזל, הרב ברגמאן, ציפסר רה״ק עומדים (שורה ב׳): גולדשלאג, צ. פרידמן, בלוטרייך, פריד, גרינצוויג, לסט. — שורה ג׳: פרידמן, רוזנטל, סובל, ד. וויזל, פ. רוזנטל, וויזל

בינה וכשרון־מעשה, יהודים הם מן הראשונים. יהודים מיאסין עצמה ויהודים מרחבי המדינה נרתמו למפעלים אלה. הם היו בין הקבלנים לכריתת יערות, הם עסקו במלאכה עצמה, בהובלה ובמסחר העץ. כיון שהעבודה היתה רבה והלכה והתפתחה כל הזמן, היתה נהירה של אוכלוסין ליאסין, בראש וראשונה של לא־יהודים ובעקבותיהם נתרבה גם הישוב היהודי ביאסין. אין צורך להוסיף, שמסביב לעיקר המפעלים, נתרחבו חיי המסחר גם בענפים אחרים.

בשעה שהחלו בהנחת קו מסילת־ברזל בחלק זה של המחוז והאריכו את הקו כלפי צפון־מזרח, עד ליאסין עצמה ומשם לגבול הגליצאי, בואכה סטאניסלוב — בשנים 1894/95 — כשנסתיימה סלילת קו ביטשקוף־ראחוב־יאסין־הגבול — מלאה כל הסביבה תנופת בנין ופיתוח ללא תקדים. כמה מיהודי יאסין התעשרו בשנים הללו, רבים יותר הגיעו למעמד של פרנסה בכבוד ולרוב בני הישוב היתה זו תקופה של שפע. כל אחד במקצועו ובמשלח־ידו ראה ברכה בעמלו. ומדרך ההצלחה, שהיא מושכת אליה אנשים אחרים ממקומות קרובים ואף רחוקים יותר.

בראשית המאה ה־20 נוסף גורם חדש, שהבטיח שפע ברכה והצלחה לכל תושבי אזור יאסין, בשעה שגילו באדמתה מעיינות נפט. אנשי המקצוע העריכו, שהמעיינות עשירים בנוזל יקר זה ושנים רבות יפיקו המעיינות נפט. כך החל זרם חדש של אנשים לנהור לעבר יאסין — ויהודים בכללם. השיא של הפעילות הכלכלית הזאת היתה לקראת מלחמת העולם הראשונה, כשתושבי העיירה — מכאן ואילך הפכה יאסין וקבלה מעמד של עיירה — מנו כעשרת אלפים איש ומהם למעלה מ־1500 יהודים. אך היה זה שיא, שממנו החלה הנסיגה ואף הירידה, מכל מקום בכל הקשור ליהודים. אם משום פריצת המלחמה בשנת 1914 ואם משום שמעיינות הנפט הכזיבו (מכל מקום לאחר שהשטח עבר לשלטון הצ׳כים לא פותחו המעיינות ולא הופקו מהם נפט). מאז תום מלחמת העולם הראשונה הלך ופחת מספר יהודי יאסין, אף על פי שמספר האוכלוסייה הכללית הלך וגדל באורח מתון, כנראה מריבוי טבעי. רבים מיהודי יאסין עקרו מן המקום וחיפשו את מזלם במקומות אחרים, ומהם אף מעבר לים.

גם בין שתי מלחמות העולם היה הענף הדומינאנטי בפרנסתם של יהודי העיירה, תעשיית העץ והמסחר בו. ברשות יהודי המקום היו שמונה מנסרות עצים ובהם מאות פועלים, מהם גם יהודים. הלקם עסקו בסחר העץ ובהובלתו. אחרים התפרנסו מהחזקת חנויות, בתי מרזח, טחנות קמח, מגדלי בקר וצאן. עשרות התפרנסו כבעלי מלאכות במקצועות רבים: חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים, נפחים, אופים, קצבים, זגגות, עגלונים ועוד. חלק ניכר מיהודי יאסין היו עובדי אדמה אם בקנה־מידה גדול, כשבבעלותם חלקות אדמה נרחבות, רבים יותר היו בעלי משק עזר קטנים ליד בתיהם, שהיה בהם כדי עזרה בפרנסה.

חלק מן הנוער היהודי עזב את העיירה כדי להשתלם וללמוד באוניברסיטאות של פראג, ברין ופרסבורג, לאחר שהשלימו את השכלתם התיכונית במקומות שונים ובתוכם הגימנסיה העברית שבמונקאטש. עשרות מיוצאי יאסין רכשו השכלה אקדימית והוסמכו לעסוק במקצועות חפשיים לסוגיהם, כרופאים, עורכי־דין, כלכלנים, מנהל, הוראה ועוד. עשרות מבחורי המקום למדו בישיבות השונות במדינה, רובם בישיבות הידועות שבמדינת סלובאקיה (פרסבורג, נייטרא, טירנוי, שוראן ועוד) ומהם שלאחר גמר חוק לימודיהם בישיבה פנו להשכלה אקדימית.

אחדים מבני הנוער הגיעו לקאריירה צבאית מרשימה בצבא הצ׳כי. בין הראשונים שהוענק לו דרגת קצונה בצבא הצ׳כי הסדיר היה פנחס ברסלר (נכדו של ר׳ שלמה ביטרמאן הנ״ל), שהיה בוגר הגימנסיה העברית במונקאטש ומוסמך למשפטים מטעם האוניברסיטה ע״ש מאסאריק בעיר ברין. בשנות המלחמה הצטרף לבריגאדה הצ׳כית של הגנראל סוובודה, השתתף בכל הקרבות והיה בין משחררי פראג מן הכיבוש הגרמני־נאצי. הוא כתב שתי מחברות זכרונות על יאסין (שנוצלו בערך זה). לאחר המלחמה חי כמה שנים בעיר פראג והיה כלכלן ראשי של אחד המפעלים הגדולים. בשנת 1957 עלה ארצה. לדבריו, היו בצבא הצ׳כי שלפני המלחמה כמה קצינים מיוצאי יאסין ורופא אחד בדרגת אלוף.

העיירה, כאמור, מפוזרת על פני שטחים רבים. שני חלקיו העיקריים היו יאסין העליונה ויאסין התחתונה, שבמרוצת הזמן התאחדו והיו לעיירה אחת רצופה בתים ומבנים. לא כן החלק השלישי, הקרוי זימיר, שממזרח לעיירה הקרובה יותר לגבול הגליצאי, שעד הדור האחרון היה כעין כפר בפני עצמו, שאין לו חיבור פיסי עם יאסין עצמה. זימיר היתה כמעט כקהילה נפרדת, אם כי היתה שייכת, הן מבחינה מוניציפאלית כללית והן מבחינה קהילתית יהודית, ליאסין. בזימיר היו שני בתי מדרש בשתי קצות הישוב. המשפחות העניפות היו הייפרמאן, טרויב, איזראעל, מענטשעל ועוד. גם כאן עסקו היהודים האמידים יותר בסחר העץ והיו בה שתי מנסרות עצים בבעלות יהודית. לישוב היו שלושה ״חדרים״, שבהם למדו תורה ילדים בגיל הרך. בגיל מבוגר יותר ביקרו ב״חדרים״ ובתלמוד תורה של יאסין. מבחינות אחרות של השרות הדתי והקהילתי, כגון רב ושוחט, היתה זימיר חלק בלתי נפרד מיאסין.

הרועה הרוחני והדמות הבולטת בין יהודי זימיר היה ר׳ גרשון ב״ר צבי אלימלך פארקאש, יליד חוסט וחתן ר׳ יצחק מיכאל שטיינמץ מיאסין גופה. היה תלמיד חכם מובהק, שהיה בקי בהלכות חושן משפט והיו בוחרים בו כבורר בדיני תורה. בעל הסברה מוכשר ולימד ברבים שיעורי תורה — משניות, גמרא ופרקי אבות, פעם בבית מדרש אחד ופעם בשני. היה מחסידי וויז׳ניץ המכובדים, אך היה קשור גם לאדמו״רים אחרים. בביתו התאכסנו האדמו״רים מאטיניה, ספינקא, פוליין־קובילצקי ואחרים.

בימי השואה

מנת־גורלם של יהודי יאסין, מאז הכיבוש ההונגרי בחודש מארס 1939 ועד לחסולם הסופי, בחודש מאי 1944, לא היתה שונה מגורלם של יהודי מארמארוש האחרים. מלבד העובדה, שביאסין התגוררה אוכלוסייה הונגרית של כאלפיים נפש, שמוצאה היה משבט גרמני שהתישב במקום במאה ה־18. לאחר הכיבוש ההונגרי הרימו הונגרים־גרמנים אלה ראש ועשו צרות צרורות ליהודים, ביחוד בתחום הכלכלי. בתחבולות ״חוקיות״

שונות נישלו את היהודים ממפעליהם ומרכושם. רוב היהודים הפכו להיות פועלים שחורים, ברבים מן המקרים בתוך מפעליהם־הם, כשהבעלים החדשים מתעללים בהם ולועגים להם.

בקיץ 1941, בין 8 ביולי — 10 באוגוסט, היתה יאסין תחנת־מעבר ושער־גירוש לאלפי יהודים מהונגריה, רובם ממחוז מארמארוש. רובם הגדול נרצחו בקאמנץ־פודולסק בלילה המר והנמהר של 27/28 באוגוסט 1941 והנותרים בהושענא רבה. מיאסין עצמה גורשו 45 משפחות (כ־300 נפש), שאף הם היו בין הנרצחים ורק בודדים עלה בידיהם להסתנן חזרה להונגריה. בין הבודדים האלה היה גם ילד בן 11, צבי (הרמאן) קורנהויזר, שמספר בעדותו: נולדתי בשנת 1929. הורי היו בעלי קרקעות והיו לנו שני בתים. בקיץ 1941 גירשו את אבי לפולין. היינו ארבעה אחים ואחיות. לאחר מכן גירשו גם את אחי הגדול, אחותי הגדולה ואותי. בפולין שמו אותנו על שדה חיטה והחלו היריות. אחי ואחותי נפגעו מן המטח הראשון ואני הסתתרתי. עלה בידי להמלט משם ולחזור ליאסין. תשעה חדשים הסתתרתי בעליית הגג ואחותי הנותרת סיפקה לי מזון. בינתיים נפטרה אמי. אשה רותנית הבחינה בי והמצב היה בכל רע. יחד עם אחותי ברחנו לבודאפשט, שם הוכנסתי לבית־יתומים. מכאן גויסתי לעבודת כפייה ולאחר גלגולים רבים נשלחתי לאושוויץ וכו׳.

עד היום אין מספרים מדוייקים על מספר היהודים שגורשו מהונגריה לפולין בשנת 1941. במשפט פושע המלחמה ההונגרי בארדושי בבודאפשט הזכיר נשיא בית־המשפט העממי ששפט אותו בשלושים אלף מגורשים; בכתב־אשמה נגד אחד הקצינים ההונגרים שהיה מעורב בדבר, נזקט 18,500 מגורשים; מסמך גרמני שהוצג במשפט נירנברג נוקב במספר 11,000. ב״פנקס הקהילות״ של ״יד ושם״ (כרך הונגריה) נאמר: כ־20,000 יהודים ״חסרי נתינות״ שמוצאם כביכול מגליציה גורשו בתקופה הזאת. למעשה היו רוב המגורשים תושבי השטחים שסופחו מצ׳כוסלובקיה... רובם רוכזו בקאמנץ־פודולסק ובסתיו 1941 נרצחו שם בידי אנשי ס. ס. ובעזרת אנשי הצבא ההונגרי.

לפי מקור אחר: חיסולם של המגורשים מהונגריה בוצע ב־27—28 באוגוסט. בין 23,600 היהודים ההרוגים בקאמנץ־פודולסק, היו כ־14,000 — 16,000 מהונגריה, לפי הדו״ח [הגרמני] מיום 11 בספטמבר 1941. זה היה הטבח הראשון בתכנית ״הפתרון הסופי״ של הנאצים בן חמש ספרות.

מן הראוי להביא תמציתן של שתי עדויות שנגבו משני אנשים, שהיו בין הנצולים הבודדים מגיא ההריגה של יהודי הונגריה בפולין, שיש בהן מקצת מן המקצת של החוויות המחרידות שעבר עליהם. בעדות הראשונה גם המסלול של דרך היסורים בגליציה. אף־על־פי שהמספרים אינם מיוצאי יאסין, תחנתם האחרונה על אדמת הונגריה, על פתחו של גיהנם התחתון — היתה יאסין. העדות הראשונה מפי אשה מבודאפשט:

בעלי הגיע מפולין בשנת 1896 עם הוריו. תמיד ביקש את תעודת האזרחות ההונגרית, אך לא נענה. בזמן האחרון עליו היה להתיצב כל חודש במשרד לפיקוח על אזרחים זרים. ב־29 ביולי 1941 באישון לילה נכנס לדירתנו בבודאפשט אדם לבוש אזרחית עם צו גירוש. בידו היתה רשימה שמית של המגורשים מן העיר. לא נתן לנו שהות להתכונן ולא רצה לחכות עד הבוקר. מדירתנו הובאנו אל תחנת האיסוף ברחוב רומבאך. כאן רוכזו כבר כ־300 איש. למחרת בערב הובלנו במכונית־משטרה לתחנת־הרכבת (מערב). מבודאפשט הובלנו ברכבת ובמשאית עד יאסין והוכנסנו למגרש גדול של מנסרת־עצים. כאן היו מרוכזים אלפים. מיאסין הובלנו במשאית לעיר דלאטין שבגליציה ומכאן ברכבת־משא לעיר קולומיאה, מסע שארך שלושה ימים. מקולומיאה שוב בקרונות משא לעיר הורודנקה, השוכנת על שפת נהר הדנייסטר. בהורודנקה עשינו את הלילה בבתים יהודים. בבוקר הובלנו ברגל לשפת הדנייסטר, לשם הגענו בערב. על הנהר ראינו גופות צפות. הגשר על הנהר היה בתהליך של תיקון. בין היהודים נפוצה שמועה, שלאחר שהגשר יתוקן יעבירו את החיילים שהצטופפו לידו, אחר יעלו את היהודים על הגשר ויפוצצו אותו עליהם. באמצע הלילה נגמר תיקון הגשר. העבירו את כל החיילים והאזרחים את הגשר ואחר כך העלו על הגשר את כל היהודים. היהודים צעקו ״שמע ישראל״ והיו בטוחים שהם הולכים בעקבות הגופות הרבות שראו צפות על פני הנהר. אך לא קרה כלום. עברנו את הגשר והלכנו ברגל על הכביש המוביל לעיר זאלישצ׳יק. לא ישנו כבר שלושה לילות והלכנו ממש מתוך תרדמה. אחר כך הורדנו מן הכביש ומצאנו את עצמנו בשדה פתוח. כאן הושארנו ללא שום פיקוח. לא ידענו היכן אנחנו. לאחר הליכה קצרה ראינו שלט־דרכים: 7½ ק״מ לזאלישצ׳יק, 5 ק״מ לטלוסט. אכלנו סלק שנשאר בתוך האדמה החרושה. בצהרים הגענו לעיר טלוסט. שוכנו בצפיפות בבית הקהילה היהודית. זה היה ב־3 באוגוסט. בטלוסט נשארנו שלושה שבועות. בטלוסט התהלכו שמועות, שיהודי הונגריה מובלים חזרה להונגריה וכבר הוחזרו כמה קבוצות. שכרנו עגלה מאיכר פולני כדי לנסוע לכיוון הגבול ההונגרי. אך כעבור דרך קצרה הוריד אותנו. הלכנו ברגל. בראשית ספטמבר הגענו לעיר קולומיאה. בינתיים הגיע ראש השנה. בתקופת החגים חולקנו למשפחות יהודיות בקולומיאה. אחר כך הלכנו לכיוון העיר נאדבורנא. בכביש פגשנו יהודים מהונגריה, ששירתו בפלוגת עבודה. הם הזהירונו לא להכנס לעיר, כי אוספים שם יהודים. אתמול נרצחו בנאדבורנא יהודים רבים. החלטנו לחזור לקולומיאה. ליד עיירה בשם לאנצ׳ין נתקלנו בגרמנים, שעצרו אותנו. ציוו עלינו להכנס ללאנצ׳ין ולהתיצב במשטרה. המשטרה לקחה אותנו תחת פיקוחה ובלויית אנשיה הובלנו במסע רגלי. הובלנו לנאדבורנא, שם נחנו. שם נודע לנו כי אתמול נרצחו בנאדבורנא 5500 יהודים. בקבוצה שלנו היו 550 איש, ביניהם זקנים וילדים רבים. בבוקר המשכנו במסע הרגלי לכיוון סטאניסלוב. את 56 הק״מ עשינו ביומיים. עד תחומי העיר סטאניסלוב סחב כל אחד את מטלטליו. בעיבורה של העיר חיכו לנו 20—30 עגלות ריקות ומסביבן איכרים ואיכריות אוקראינים. הם ציוו שכל אחד ישים את מטלטליו על אחת העגלות. מי שלא ציית קיבל מכות. העגלות עם המטען הסתלקו. ב־11 באוקטובר 1941 הגענו לעיר סטאניסלוב. נלקחנו למבנה גדול סגור, שנראה כבית־כלא. בחצר ראינו מטלטליהם של יהודים, שנרצחו. לילה שלם נאלצנו לעמוד על הרגלים. גם את הצרכים נאלצנו לעשות במקום עמדנו.

ביום א בבוקר, יום הושענא רבא (12 באוקטובר), הגיעו עשר משאיות. הועלינו עליהן וכוסו בברזנט. אחד האוקראינים עלה על הברזנט וישר את המכסה, בדרכו על האנשים. נסענו כחמש דקות. הורידו את הברזנט ומצאנו עצמנו בתוך בית־העלמין. כאן לקחו את הכל: שעונים, תכשיטים, כסף, תעודות. לאט־לאט התמלא כל שטח בת העלמין. לפי האומדן היו שם כעשרת אלפים איש. כל אחד היה חייב להתיישב על הקרקע. ליד חפירה שרחבה כעשרה מטרים נלקחו קבוצות־קבוצות. כל קבוצה 30—50 איש, עם הפנים אל החפירה. העמידו אותם עם הידיים למעלה וציוו לצעוק ״הייל היטלר״. ואז החלו

היריות. וכך לקחו קבוצה אחר קבוצה. מפקד המבצע היה קצין גרמני ולידו כלב־זאב ענק. בשעת הרציחות אכל לחם מרוח בחמאה. צוות הרוצחים מנה כ־30. הרציחות ארכו עד שבע בערב. בשעה זו עזבו הקצינים הגרמנים את המקום. הקבוצה שלנו, שמנתה 550 איש, נשארה בשלימותה. היינו מאובנים ולא היה בנו שום רגש אנוש. עד שהאוקראינים צעקו מולנו: יהודים טפשים, המלטו לאן שאתם יכולים! רק אז התעורר בנו זיק של רצון חיים וזיקה למציאות הסובבת אותנו. בו במקום החליטה כל הקבוצה שהם הולכים ישר לגבול ההונגרי. בעלי ואני לא היינו במצב של הליכה ברגל מרחק רב כזה והחלטנו להגיע לאחת הערים הקרובות. ואמנם הקבוצה שלנו הגיעה לגבול ההונגרי. הגרמנים נתנו להם ללכת, אך עקבו אחריהם. ליד הגבול ההונגרי עצרו אותם ההונגרים. הם התקשרו עם הגרמנים ושאלו מה לעשות אתם. הגרמנים השיבו: אתם לא יכולים לירות בהם? מכל הקבוצה הזאת לא נותר איש בחיים.

אני ובעלי ועוד ששה אנשים עזבנו את שטח בית־העלמין והחלנו ללכת בחשכת הלילה בכיוון הנגדי של סטאניסלוב וכך הגענו אל העיר קאלוש ביום חג שמחת־תורה. באנו אל בית־הכנסת. היהודים חילקו אותנו לבתים יהודים. אני השגתי בקאלוש קצת עבודה כתופרת מנוסה ומעולה ומזה התפרנסנו. מקאלוש, הרחוקה מן הגבול ההונגרי כ־80 ק״מ, כתבתי להורי בבודאפשט ותיארתי להם את מצבנו. לפתע קיבלתי כסף מהורי, שעלה בידם לקבל היתר מאת שלטונות הונגריה לשלוח לנו 40 זלוטי לחודש. כעבור כמה חדשים הופסק משלוח הכסף. יהודי הונגריה שנותרו בחיים מתו בזה אחר זה מרעב. גם גורלם של יהודי קאלוש לא היה טוב יותר.

ב־24 באפריל 1942 קיבלתי לפתע מברק מהורי: יהיה פתרון החזיקו מעמד! ב־12 במאי הגיעו אלינו שני איכרים הוצולים (שבט אוקראיני) והביאו פתק בכתב־ידה של אמי ובו כתוב: אל תפחדו, בואו מיד! האיכרים הסבירו לנו שהם יקחו אותנו לגבול ההונגרי. אך כיון שבעלי לא היה מסוגל ללכת ברגל (הוא שקל 46 ק״ג) החלטתי למסור למבריחי הגבול את שני הילדים ואני ובעלי נשארנו בקאלוש. ב־28 במאי קיבלתי מברק המאשר שהילדים הגיעו בשלום לבודאפשט.

כתבתי להורי בבודאפשט, שרק אם ישלחו מכונית אנו מסוגלים לעזוב את קאלוש. ואמנם קיבלתי מכתב כתוב ביידיש מאדם בלתי מוכר והוא שואל אם אנחנו עדיין בקאלוש, שכן הוא עומד לשלוח מכונית. ב־18 ביולי הגיעה משאית ובה שק עם 11 ככרות לחם וארגז בירה. המשאית הביאה אותנו לעיר סקולה. את הלילה בילינו בתוך המשאית מבלי להוציא הגה. מסקולה הלכנו ברגל לגבול ההונגרי. את בעלי היו צריכים לתמוך כל הדרך. בסוף עברנו את הגבול והגענו לוורעצקי שליד מונקאטש. ממונקאטש הגענו ברכבת לבודאפשט ביום 22 ביולי 1942. נעצרנו בידי השלטונות והוכנסנו למחנה־מעצר. כעבור זמן שוב ביקשו ההונגרים להחזיר אותנו לפולין. לאחר השתדלויות רבות הסכימו השלטונות להשאירנו בבודאפשט, אך את בעלי החזירו ומאז נעלמו עקבותיו.

העדות הבאה נמסרה על־ידי יהודי מפרסבורג, בירת סלובקיה, שנמלט עם אשתו מסלובקיה והגיע לבודאפשט. בתחנת־הרכבת של בודאפשט נעצרו והוכנסו למחנה־מעצר בבודאפשט. מכאן נשלחו לקאשוי ומשם ליאסין. הוא לא ידע מה יעלה בגורלו, אך התהלכו שמועות שבדרך זו נשלחו לגירוש יהודים רבים מהונגריה לפני כשנה. ביאסין הם שוכנו במגרש של מנסרת־עצים. משם נלקחו קילומטרים אחדים וציוו עליהם לחפור חפירה ארוכה ברוחב מטר וחצי ובעומק חצי מטר. לאחר כמה שעות של עבודה הודיע להם קצין הז׳אנדר־מריה ההונגרי שהם חופרים את קברם. הוא ציווה על כולם להוציא את כל החפצים מן הכיסים וכן את כל דברי הערך שתפרו בתוך בגדיהם. במקום היו כ־50 ז׳אנדרמים הונגרים וכמספר הזה חיילים הונגרים מחיל ההנדסה. מספר היהודים היה 278 נפש, אנשים, נשים וקשישים. בשעת החפירה לחש היהודי (מוסר העדות) לאשתו, שכאשר תשמע שהרוצחים מכינים את נשקם לירי תקפוץ לתוך החפירה, עוד לפני שתשמע היריה. האנשים היו ברובם מאובנים ושקטים. בין הנשים היו כאלו שיבבו בבכי חנוק, אך הז׳אנדרמים הלמו בהן בקתות הרובים. והנה החל הירי. היהודי מפרסבורג היה דרוך לתנועות הרוצחים ושם לב לתנועת הלחיצה של מכונת־היריה. באותה שניה הפיל עצמו ומשך אתו גם את אשתו לתוך החפירה. מיד לאחר מכן הרגיש ששלוש גופות נופלות עליו. הוא שמע גניחות חלושות ואחר השתרר שקט. לאחר מכן שמע צעדים לאורך שפת החפירה ויריות לתוך הגופות. לפתע הרגיש כדור פולח את כתפו. בכוחות על אנושיים התגבר על כאבו ולא נע ולא זע, לא השמיע הגה ולא עשה שום תנועה. הדבר קרה בראשית יוני 1942. אשתו לא נפגעה. הם שכבו בין ההרוגים עד שחשכה. בינתיים החל לרדת גשם, שהגביר את החשכה. לאט־לאט זחלו הוא ואשתו מן הבור ונכנסו ליער סמוך. כאן חבשה אשתו את פצעו באחד מחלקי הלבוש שלה. כשהחלו דמדומי הבוקר החלו ללכת מערבה. כשראו מתוך היער את יאסין החליטו, שהאשה בלבד תכנס לעיירה והוא, שהיה פצוע וזרועו קשורה והיה מעורר תשומת־לב, יחכה לה ביער. בערב חזרה אשתו עם יהודי מיאסין, אברהם ווייס. הוא הכניס אותם לביתו, אשתו של ווייס חבשה לו את הפצע מחדש לאחר חיטוי באלכוהול. למחרת חזרו לבודאפשט. לאחר השיחרור התעניין היהודי מפרסבורג בגורלה של משפחת ווייס מיאסין, אך נודע לו שהושמדה באושוויץ.

בחודש אוקטובר 1943 החלה פעילות פארטיזאנית באזור יאסין, כשהוצנחו צנחנים סובייטים וצ׳כים, כדי להקל על הכוחות הצבאיים הסדירים לכבוש את המקום. על פעילות זו מספר ד״ר אלכסנדר ציפסר מיאסין, שהיה רופא בבית החולים בוואלאווע עד 1939, וכאשר הוא נסגר עבר לפרקטיקה פרטית בעיר חוסט. לשם איתור הפארטיזאנים עצרו ההונגרים כמה רותנים חשודים בשיתוף פעולה ובראשם את הקומוניסט הידוע בורקאוניק מיאסין, שהיה חבר הפארלאמנט הצ׳כי בפראג מטעם הקומוניסטים. הוא הועבר למחנה־מעצר הונגרי ושם הוכה עד מוות.

ד״ר ציפסר נבחר לרופאם של הפארטיזאנים לאחר שהובא אליו אחד הצנחנים ששבר רגל בשם וואצלאוו צמפר. לאחר מקרה זה הפך להיות רופאם של הצנחנים והפארטיזאנים. הוא השיג להם תרופות וחומר חבישה וטיפל בהם בעת הצורך. המפקדה של הצנחנים היתה מחוץ לעיר חוסט, אך היה להם מקום־מפגש קבוע בחוסט, בחנות־הטאבאק והטראפיק ״לוגוז׳דה״. הדבר נודע להונגרים. ב־29 בפברואר 1944 בעת מפגש של הקבוצה בחנות הוקף המקום בכוחות הונגרים שפרצו לתוך החנות. בחילופי־היריות נהרג גם צמפר וכמה מאנשיו. האחרים נאסרו וביניהם גם כמה יהודים. ב־2 באפריל 1944 נעצר גם ד״ר ציפסר, שהובל למעצר בעיר סיגט. בסיגט נחקר העד בידי השרות החשאי והובא בפני שופט צבאי. בין העצירים היו 19 יהודים בתוך קבוצה של 240 פארטיזאנים

ומשתפי פעולה אתם. כולם הוכו ועונו בחקירה. תוך כדי דיון בפני השופט נכנס קצין גיסטאפו בלווית קצין הונגרי. הגרמני ציווה שכל הפארטיזאנים היהודים יקומו. 19 איש קמו. הגרמני אמר להונגרי: "אני מקוה שאתם תגמרו את הענין בתהליך מהיר". "כמובן" — ענה ההונגרי. ואמנם לאחר משפט צבאי קצר נורו בחצר בית־המעצר בסיגט 26 פארטיזאנים. ד"ר ציפסר עצמו לא הובא לדין בשלב זה. הוא הובא לבית־דין צבאי בעיר קאשוי יחד עם שאר העצורים. בבית־דין זה היו גזרי־הדין נוחים באופן מפתיע. על ד"ר ציפסר גזרו שנתיים וחצי מאסר. עד אוקטובר 1944 ישב בבית הסוהר הצבאי בקאשוי, משנתקרב הצבא האדום לקאשוי, הועבר לגרמניה והשתחרר בבוכנוואלד ב־11 אפריל 1945.

החיסול הסופי של יהודי יאסין החל לאחר חג הפסח תש"ד (16 באפריל 1944), כשהחלו בריכוז יהודי העיירה בבית הכנסת הגדול. לאחר מכן הועברו לגיטו מאטעסאלקא שבהונגריה, משם גורשו לאושוויץ להשמדה.

היום אין חיים יהודיים דתיים וקהילתיים ביאסין. בית־הכנסת הגדול הפך לקולנוע. בתי־הכנסת העתיקים משמשים מחסנים.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי יאסין.

פנחס ברסלר־ביטרמאן: יאסינה; ביקרתי ביסינה שלי [שתי מחברות זכרונות בכתב מכונת־כתיבה].

ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים: שו"ת אבני צדק, יורה דעה, לעמבערג תרמ"ו, סי' יט, לו.

ר' יצחק שמעלקיש: שו"ת בית יצחק, חושן משפט, לעמבערג תרס"ח, סי' סט.

זכרונות המאור, חלק ב, ניו יורק תשל"ד, עמ' שדמ.

ראנדולף ל' בראהאם: הטבח בקאמנץ־פודולסק ובדלווידק, יד ושם — קובץ מחקרים, ט, תשל"ג, עמ' 117—118.

פנקס הקהילות, הונגריה, יד ושם, ירושלים תשל"ו, עמ' 107.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. VII, Budapest 1963, pp. 134, 308.

עדויות ב"יד ושם": 015/651 ; 015/966 ; 015/1606 ; 015/1663 ; 015/1850 ; 015/1909 ; 03/979 ; 03/1967 ; 03/2873.

לעה־לונקא

לעה־לונקא (ברותנית: Luh, בהונגרית: Tisralunka). כפר בנפת ראחוב על שתי גדות נהר הטיסה. בין שתי מלחמות העולם נתחלק הכפר בין צ'כוסלובקיה לרומניה (ברומנית שם הכפר: Lunca). רובם הגדול של היהודים התגוררו בחלק הצ'כי. רוב תושביו רותנים עם מיעוט רומני (בחלקו הדרומי).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	814
1870	123	—
1910	—	2385
1920	—	2305 (בחלק הרומני: 1008)
1930	*171	2707 (בחלק הרומני: 1120)
1941	—	2385

התישבות היהודים בכפר זה לא החלה לפני אמצע המאה ה־19 ואין יודעים אם תושבי הכפר עכבו בידיהם או היהודים פסחו על כפר זה מטעמים משלהם.

מכל מקום היתה הפרנסה מצויה בכפר והיהודים המעטים שבו התפרנסו בכבוד. רבים מהם עסקו בתוצרת חלב של כבשים, גבינות, שטיבן המעולה היה ידוע בסביבה. הגביר של הכפר היה ר' אליהו לאזארוביטש־רעסישקער, על־שם הנקודה הכפרית שבה התגורר. היה משלם לכמה בחורים שיבואו לשבות לרעסישקע כדי שיהיה לו מנין.

הכפר היה שייך לגליל ביצ'קוף, אך היה להם שוחט משלהם. הותיקים זוכרים את השוחט ר' יוסף ברגר שהיה ת"ח גדול, בקי בש"ס ופוסקים, יר"ש מרבים ומתנהג בחסידות, אנשי הכפר התיחסו אליו כאל צדיק נשגב.

באחרית ימיו עבר לגור לסיגט, שמו הלך לפניו כבעל הוראה ופוסק גדול, בסיגט נתפרסם בשם ר' יוסל'ה מלעה והיה מכובד מאוד על אנשי העיר מכל החוגים.

בסיגט הרביץ ר' יוסל'ה תורה למספר מצומצם של תלמידים מצוינים בני עשירים שהעניקה לר' יוסלה פרנסה בכבוד כדי שיוכל להקנות תורה ויר"ש לבניהם.

ר' יוסלה מלעה היה אמנם חסיד ויז'ניץ, אבל בהיותו תלמיד חכם עצום וידיו רב לו בהוראה בכל מקצועות הש"ע, היה מקורב מאד גם להרב מסיגט בעל "עצי חיים", מספרים שהרב מסיגט ביקש מר' יוסלה לעבור על תשובותיו טרם ששלח אותם לשואלים בעניני הלכה שונים כדי לשמוע ממנו את חוות דעתו.

ר' יוסלה מלעה נפטר בסיגט באמצע שנות העשרים.

אחריו היה השוחט ר' זלמן ליב, שנפטר בשנות השלושים ושמו של השוחט האחרון היה רוטנר, שנספה בשואה. ברשות הקהילה היה בית־כנסת עתיק מעץ, לידו מקוה. שמש בית הכנסת היה גם הבלן במקוה. בית העלמין היה עתיק למדי. גם כשהכפר היה מחולק בין שתי מדינות באו חמש המשפחות

* בצד הרומני 39 יהודים.

מן הצד הרומני לצד הצ'כי בצורה חופשית לבית־הכנסת, למקוה וכו' ברשיון־מעבר תמידי שהיה ברשותם.

במלחמת העולם הראשונה היה הכפר כבוש בידי הרוסים במשך שבועיים. היהודים ברחו ובינתיים נשדד רכושם בידי הגויים. לאחר שהצבא האוסטרו־הונגרי כבש שוב את הכפר נתלה גוי אחד, שהיה האשם העיקרי בשדידת הרכוש היהודי. מאז נוצרה שנאה כבושה ליהודים בסוף המלחמה, בשנת 1918, בין שלטון לשלטון, כאשר השלטון ההונגרי כבר לא היה קיים ואילו השלטון החדש עדיין לא התבסס, מצאו הגויים מקום להתנקם ביהודים. הם אספו את כל היהודים לבית הכנסת במכות ובאיומים שהולכים לרצוח אותם, בינתיים כלו את חמתם ברכוש היהודי ששדדו ובזזו והשחיתו. לא היו אבידות בנפש ולא פגעו בנשים. היהודים ברחו לנפשם לכפרים הסמוכים, כעשרים בחורים צעירים מביטשקוף הסמוכה ומקרעטשענוף התארגנו ונקמו את נקמת היהודים בגויים של לעה־לונקא. רק לאחר שהשלטון הצ'כי התבסס חזרו היהודים לכפר לעה־לונקא.

בקיץ 1941 הוגלו ארבע משפחות מלעה־לונקא לפולין, לפי רשימה מוכנה מראש בידי הז'אנדרמים שביצעו את הגירוש. מאלה לא חזר איש. הם נרצחו על אדמת פולין, כנראה ליד העיר קאמניץ־פודולסק.

בסוף אפריל 1944 הועברו יהודי לעה־לונקא לגיטו מאטע־סאלקא, משם גורשו לאושוויץ. אחד מיהודי הכפר, ר' דוד ריכטר בעל חנות ובעל מטע־פירות, הסתתר ביחד עם יהודי מביטשקוף (זלמן זאלמאנאוויטש), אצל גוי אחד. בעקבות הלשנה עלו הז'אנדרמים על עקבותיהם. ר' דוד ריכטר נרצח בו במקום ואילו היהודי מביטשקוף עלה בידו להתחמק ולהמלט (חי בארץ). לא ידוע על נסיונות בריחה אחרים.

עכשיו אין אף יהודי בלעה־לונקא.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי לעה־לונקא.
ארכיון "יד ושם": 015/60 ; 015/1658.

סלאטפינא

סלאטפינא עיירה המורכבת משני ישובים: אקנא־סלאטינא (בהונגרית: Aknaszlatina, ברותנית: Doly Slatinská) ופאלו־סלאטינא (בהונגרית: Faluszlatina, ברותנית: Selo Slatina). על הגדה הימנית של הנהר טיסה בקרבת העיר סיגט. בשנת 1941 אוחדו שני הישובים בידי השלטון ההונגרי. בשל מכרות המלח הגדולות שבישוב אקנא־סלאטינא לא הורשתה התישבות של יהודים בה שנים רבות ועד לדור האחרון לא היו בה אלא יהודים מעטים (ב־1930 נפקדו בה 28 יהודים). בתחומי העיירה גם מעיינות מרפא מינרליים של מלח בגובה ההר (250 מטר) בין יערות העד.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים (בסוגריים מס' התושבים באקנא־סלאטינא)
1735	10	—
1768	8	—
1830	218	1746 (912)
1880	674	—
1910	—	6185 (2325)
1921	—	6281 (2335)
1930	2118	6986 (2610)
1941	2537	8941

ראשיתו של הישוב היהודי

אין בידינו ידיעות כלשהן על ראשיתו של הישוב היהודי בסלאטפינא, אך בכל המיפקדים של יהודים בהונגריה, החל בשנת 1728 ואילך, נרשמו יהודים בסלאטפינא, כפי שיבורר מיד. אולם ייתכן שכבר לפני כן, כלומר גם במאה ה־17, התגורר מספר מועט של יהודים בסלאטפינא. כפי שיהודים התגוררו גם בעיר הסמוכה שמעבר לנהר, סיגט בירת מארא־מארוש.

היהודי הראשון שהתגורר בסלאטפינא ושעליו הגיעו ידיעות כלשהן הוא יעקב טאבא (Taba), בעל לאשה ואב לשתי בנות, טאביס [כנראה טויבא] וחיה. לפי נתוני המיפקד של 1728, שבו נרשם, היה יעקב טאבא בעל בעמיו, איש אמיד ובעל מרץ ויוזמה. שכן מלבד הארינדה ששכר בסלאט־פינה מאת האציל לאדילאו סטויקא במחיר של 10 פלורין לשנה, שכר אריגדה נוספת מאת האציל המקומי יואן ראץ שתמורתה שילם פי שלוש — 30 פלורין. אך יעקב טאבא לא הסתפק בשתי החכירות בישוב עצמו; תמורת הסכום הגבוה מאד בתנאי המקום והזמן, 100 פלורין, חכר יעקב טאבא משק גדול בכפר סמוך, שמעבר לנהר הטיסה, הוסו־מעזא [=דעפאליא], שבאותה תקופה לא היתה ליהודים דריסת רגל בכפר זה.

כעבור שבע שנים, במיפקד של שנת 1735, נרשם בסלאטפינה יהודי בשם יעקב פייביש, שגם לו אשה ושני ילדים. הוא היה מנהל משק, שבו העסיק משרת ומשרתת,

שניהם יהודים כמובן. בבעלותו שני סוסים, שתי פרות ועגל. גם במקרה זה היה בחסותו של האציל לאסלו סטויקא, שגבה את דמי החכירה. אין לדעת היום אם יעקב טאבא הרשום במיפקד 1728 ויעקב פייביש הרשום במיפקד 1735 הם שני אנשים שונים, או מדובר באותו האיש. הדעת נותנת שמדובר באותו יעקב, אלא שפעם נרשם על שם אמו טאבא [=טויבא, ואם כן גם בתו טאביס נשאה את שם אמו] ופעם נרשם על שם אביו פייביש. ידוע, שפקידי הרשות, וביחוד במחוז נידח כזה של מאראמארוש, לא הצטיינו בבינה ייתרה והרישום שלהם לא הצטיין בדייקנות יתירה. גם מספר הילדים הזהה בשני הרישומים וכן העובדה שגם יעקב פייביש כמוהו כיעקב טאבא היה בעל משק מפותח ומרשים נותנת מקום להנחה, שמדובר באותו איש עצמו. באותו מיפקד נרשם בסלאטפינא יהודי נוסף, אברהם משה, בעל לאשה ואב לילד. בבעלותו היה סוס ופרה. הוא היה בחסותו של האציל יונאש גאן, שגבה ממנו דמי חכירה בסך 10 פלורין לשנה.

במיפקד של שנת 1746, שבו לא נוקבו שמות היהודים, נרשם יהודי, בעל לאשה ואב לארבעה ילדים. שוב אין אנו יודעים אם יהודי זה זהה לאחד משני היהודים משנת 1735. בשנת 1768 אנו נתקלים ביהודי בשם סאלאמון מושקוביטש, שמשפחתו מונה שמונה נפשות, כלומר בעל ואשה ושישה ילדים. בדומה ליהודי הראשון, יעקב טאבא, היה גם סאלאמון מושקוביטש (או בשמו העברי שלמה בן משה) איש נמרץ נבון וממולח. שכן גם הוא שילם את הסכום של 100 פלורין לשנה. מן הסתם ניהל בסלאטפינא משק מפותח שפירנס יפה את בעליו. אולי לא נפליג בדמיונות רחוקים אם נרשה לעצמנו להניח שיהודי זה, סאלאמון מושקוביטש, היכה שרשים עמוקים בסלאטפינא והיהודים הרבים ששמם היה שלומוביטש אינם אלא צאצאיו, כפי שיבואר בהמשך הדברים.

עד עתה לא נתפרסמו בדפוס אלא ארבעה מיפקדי יהודים בהונגריה, שנערכו במאה ה־18. למרבה המזל הגיע לידינו תוצאות מיפקד יהודים בהונגריה משנים 1830/32, שצילומו מצוי באוסף מאהלר שבאוניברסיטת תל־אביב, המכון לחקר התפוצות. במיפקד זה נרשמו שמותיהם של כל יהודי מארא־מארוש, לפי המקומות והישובים, שאין ערוך לחשיבותו ההיסטורית. שכן בתקופה זו נתגבשו חיי הקהילה והדת היהודיים באמראמארוש. במיפקד זה נרשמו 43 בתי אב יהודים בסלאטפינא, הכוללים 218 נפש (בניגוד למקור אחר הרושם רק 57 יהודים בסלאטפינא בשנת 1830). כיוון שלרישום שמותיהם של יהודים אלה, שהיו למעשה ממניחי היסוד לקהילת סלאטפינא, תוצאות מפליגות והשלכות מרחיקות לכת על חיי יהודי סלאטפינא עד הדור האחרון, חייבים אנו לרשום את כל ראשי המשפחות, כפי שהם מופיעים בתוצאות המיפקד:

משה שלומוביטש (6 נפשות), קלמן אלטמאן (9 נפשות, כולל משרת), יאנקל לעממער (4), שימשי נעמעטי (9 נפשות, כולל משרת), זעליג מאיר טאבאק (3), שימשי לעממער (4 נפשות, כולל משרתת), יאנקל טאבאקמאכער (7), האלמנה שימשי שלומוביטש (5), הערש פרומוביטש (5), הערש קרע־ממער (3), הערש נעמעטי (5), הערש שלומוביטש (8), לייב קלמן לייפציג (4 נפשות, כולל משרתת), יהודה שרעטל סאבוי (4 נפשות, כולל משרת), איציק קרעממער (7), אברהם יונגער (6), אברהם טישלר (7), שמיל [שמואל] מאטיוביטש (6), יאנקל שלומוביטש (4), מארקו פארקאש (4 נפשות, כולל משרתת), אברהם איזראעל (2), מאטיו רינגעל (6 נפשות, כולל משרתת), ישראל הערש שאכטער [=שוחט] (7), בענעדיג [=ברוך] קאופמאן (4), אברהם קרעממער (8), שמעיה קרע־ממער (6), מאיר טאבאקמאכער (6), אברהם אליה [שם משפחה לא ברור] (7), קלמן קאופמאן (7), האלמנה פייגע שלומוביטש (3), מאיר שלומוביטש (2), לאזאר טאבאקמאכער (5), האלמנה איציק שאיוביטש (3), יוסף לייב שאיוביטש (4), שרול [=ישראל] איזראעל (9), מאיר פוקס (8), [שם פרטי לא ברור] פוקס (2), וואלף האס (3), פייבל שאיוביטש (2), טוביאס שאיוביטש (5), לאזאר נעמעטי (2), האלמנה איציק יאקובאוויטש (4), שימשי לייב מארקוביטש (3).

צבי טבק

רשימת השמות יש בה ענין רב מכמה וכמה בחינות. מתברר, בין השאר שהמשפחה המסועפת ביותר בתקופה זו היתה משפחת שלומוביטש, שמנתה ששה בתי אב וכללה 28 נפש. השם הזה חוזר ומופיע בסלאטפינא גם בדורות הבאים עד לדור השואה. בדומה לה, משפחת טאבאק—טאבאקמאכער, שמנתה ארבעה בתי אב וכללה 21 נפש. הבולט במשפחה זו היה כמובן הגאון הנודע בכל העולם התורני בעל ערך ש"י, שאף מוצאו היה כנראה מסלאטפינא ולאחר מכן התישב בה

בנו הנגיד והלמדן הגדול ר' שלום, אודותיו ידובר בהמשך הדברים. ארבעה בתי אב היו גם למשפחות הבאות, קרעמער ושאיוביטש. לראשונה 24 נפש ולשניה 14 נפש. גם הן היכו שרשים בסלאטפינא וצאצאיהם התגוררו בה עד לדור האחרון.

רשימה זו יש בה ללמדנו גם את העובדה ששמו של השוחט בסלאטפינא היה ר' ישראל הערש, אך אין בה רמז בדבר אישיותו של השוחט, דמותו הרוחנית ויתר סגולותיו. קרוב לוודאי, שהמלים "סאבו" ליד שמו של יהודה שערטל ו"טישלר" ליד שמו של אחד אברהם, אינן שמות משפחה גרידא, אלא מציינות את משלח ידם של יהודים אלה; כלומר, הראשון היה חייט (שנעזר, אגב, בשוליה) והשני היה נגר. אנו למדים מן הרשימה שארבע אלמנות, שתים ממשפחת שלומוביטש, אחת ממשפחת שאיוביטש ואחת ממשפחת יאקו־באוויטש, היו במעמד של ראש משפחה. ואמנם כולן היו מטופלות בילדים. רק אחת מהן — פייגע שלומוביטש — צוינה בשמה הפרטי; כל האחרות נרשמו בשמות הפרטיים של בעליהן המנוחים. שוב אין בידי הרישום המשרדי היבש לספק מידע באיזו נסיבות הלכו לעולמם וכיצד אירעו המקרים העגומים.

מלבד שמות המשפחה עם הסיומת הסלאבית "—ביטש", שבתקופה זו עדיין לא היו אלה שמות משפחה מובהקים, מצויים ברשימה מספר שמות משפחה מובהקים יותר. נזכיר קודם שני שמות הונגריים, נעמעטי (שתורגם, אולי, מן השם "דויטש") ופארקאש. אין אנו יודעים אם שמות אלה היו אמנם שמותיהם של יהודים אלה גם קודם לכן, או שפקידי הרשות הדביקו להם אותם בשרירות לב בדרך התרגום. ראוי לתשומת לב גם השם הנדיר לייפציג ומה משמעותו. ייתכן שמוצאו של יהודי זה (או של אבותיו) מעיר זו שבגרמניה וייתכן גם שקלמן לייב לייפציג נתכנה בשם זה על שם ביקוריו התכופים ביריד לייפציג, שהיה מפגש של סוחרים ובכללם יהודים רבים מכל רחבי אירופה. מכל מקום, נראה שהיתה זו משפחה אמידה, שכן החזיקה גם משרתת, למרות שלא מנתה אלא ארבע נפשות, דהיינו בעל, אשה, ילד והמשרתת. אגב, בסך־הכל נעזרו במשרתים/משרתות רק שבע מתוך ארבעים ושלוש המשפחות. כולם היו יהודים ואף הם נרשמו במיפקד כחלק של המשפחה.

שמות המשפחה האחרים היו: לעממער (2 משפחות). שמא מותר להניח שעסקו בגידול צאן ומכאן השם; אלטמאן, יונגער, רינגעל, קאופמאן (2 משפחות), פוקס (2 משפחות), האס. רוב השמות הללו חוזרים ונשנים בסלאטפינא גם בדורות הבאים עד לדור האחרון.

הקהילה, רבניה, מוסדותיה ואישיה

אין ספק, שהגרעין לייסוד הקהילה היהודית בסלאטפינא הונח בסוף המאה ה־18, כנראה בשנות השמונים או התשעים למאה זו. ב־62 השנים שבין 1768, שבה התגוררו בסלאטפינא שמונה יהודים, ובין 1830, שנה שבה היתה כבר קהילה מסודרת שמנתה 218 נפש, אין בידינו שמץ של ידיעות על יהודי סלאטפינא. דבר הלמד מעניינו, שבשנת 1830 כבר היתה קיימת קהילה בסלאטפינא זה עשרות שנים, אף על פי שהמיפקד אין בו כדי להאיר עיננו בסוגיה חשובה זו. שהרי אין להניח שכל 43 המשפחות נתקבצו ובאו לסלאטפינא בפרק זמן אחד. מטבע הדברים, שהיה זה תהליך שנמשך 40—50 שנה. וככל שהתרבו יהודי הישוב הלכו והתגבשו גם החיים הקהילתיים, החל בדברים היסודיים ביותר עד למוסדות לימוד וצדקה.

עד תום מלחמת העולם הראשונה נתונה היתה סלאטפינא בצלה של שכנתה הגדולה סיגט ולא היתה אלא כעין פרבר שלה. וזאת הן מבחינה קהילתית והן מבחינה כלכלית ומשקית. סלאטפינא היתה למעשה מעין אזור התעשיה של סיגט, שרוב האוכלוסין התפרנסו, במישרין ובעקיפין, על ארבע מכרות המלח הגדולות, שבהן עבדו כאלף פועלים.

במשך כל שנות קיומה, ועד לשנת תרפ"ה (1925), לא החזיקה קהילת סלאטפינא רב משלה. היו בה כמה וכמה בתי כנסת, בתי מדרש ובתי תפילה קטנים: 1) בית הכנסת הגדול שהיה עתיק למדי ונבנה מן הסתם באמצע המאה ה־19; 2) לידו הוקם בית מדרש; 3) לחסידי סיגט, שהיו רוב החסידים בעיירה, קלויז משלהם, שהיה קרוי גם חברה משניות; 4) קלויז של חסידי וויז'ניץ, שאף מספרם היה גדול וביניהם רבים מנכבדי ואמידי העיירה ובעלי היכולת; 5) כשקלויז וויז'ניץ הישן היה צר מהכיל את כל הבאים בשעריו, נפתח בשנת 1930 קלויז חדש לחסידי וויז'ניץ; 6) בית מדרש "מחזיקי הדת" (שהפך לאחר מכן לבית מדרשם של הנוער האגודתי); 7) בסוף שנות העשרים נבנה בית מדרש חדש לרב, שבו למדו גם תלמידי הישיבה; 8) בית מדרש של חברת "פועלי צדק", שבו התפללו הפועלים ובעלי המלאכה; 9) בצפון העיירה, בפרבר שנקרא זיטון, שבו התגוררו כ־30 משפחות, הוקם בית מדרש מקומי למשפחות אלה; 10) בית מדרש פרטי בביתו של הגביר ר' שלום טאבאק בן בעל ערך ש"י. ואולי היו עוד כמה בתי תפלה קטנים וארעיים, שהתקיימו פרקי־זמן קצרים בלבד, כגון בית מדרשו של הרבי מסלאט־פינא, לפני שעבר לסיגט, ועוד.

בכמה בתי מדרש היו חברות ללימוד תורה ברבים. שתי הגדולות, שתיהן חברה משניות, היו בקלויזים של חסידי סיגט ושל חסידי וויז'ניץ. החברה הותיקה ביותר היה ללא ספק החברה קדישא. בית־העלמין העתיק נפתח כבר בעת ייסוד הקהילה. לאחר מכן נפתח בית־עלמין חדש. בין המוסדות למעשי צדקה וחסד היתה חברת "ביקור חולים" (בתקופה מסוימת היה לחברה זו בית מדרש משלה) ומעון מיוחד לחברת "הכנסת אורחים" שנוהל בידי ר' בענדיט כהנא, מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. היו בו כעשר מיטות בכמה חדרים, שתרם למטרה זו ר' יצחק מאיר פולאק.

את שמו של השוחט בשנת 1830 כבר עלה בידינו להכיר, אגב רשימת יהודי סלאטפינא במיפקד של שנה זו. ואין אנו יודעים אם היה זה השוחט הראשון בסלאטפינא. בשנות הששים והשבעים של המאה ה־19, וייתכן שאף קודם לכן, היה ר' מאיר דוד זיכרמאן השוחט בקהילת סלאטפינא. שמו נזכר בין החותמים על ספר כסא רחמים (אונגוואר תרכ"ח). כארבעים שנה עסק בעבודת קודש זו בנו ר' מנחם מענדל זיכרמאן, שכיהן כנראה עד מלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה היה השוחט ר' חיים אייזיק, שמוצאו היה מהונגריה. כל השוחטים (מלבד הראשון) היו כמובן חסידי סיגט והיו

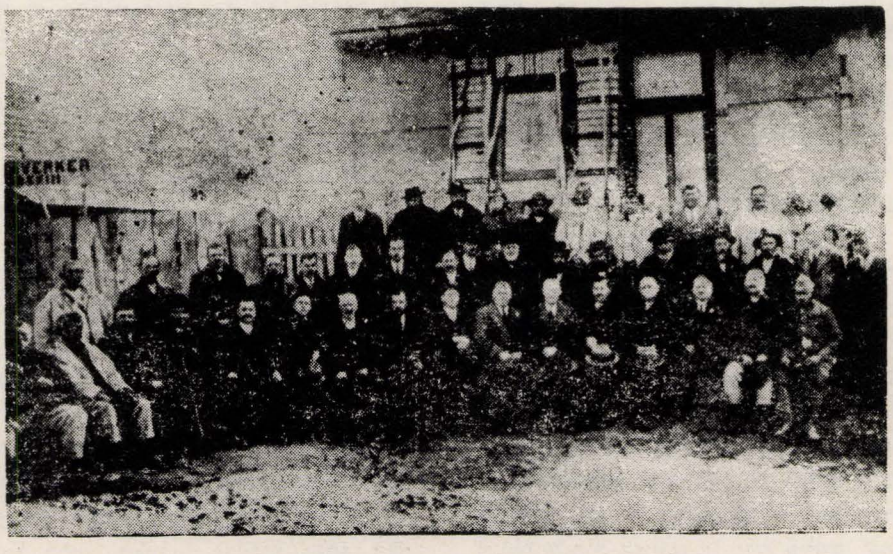
תלמידי חכמים ויראי ה' מרבים, שנתמנו בידי רבני סיגט. הם מילאו גם כמה תפקידים רבניים זוטרים, כגון הוראות איסור והיתר בשאלות בלתי מסובכות וכדומה.

מבין נכבדי הקהילה ידועים לנו: ר' שלום טאבאק בנו של הגאון ר' שלמה יהודה טאבאק מסיגט בעל ערך ש"י, שהיה תלמיד חכם גדול בזכות עצמו והיה מוסמך להורות הוראות איסור והיתר לפונים אליו. ארבעה מספרי אביו נדפסו בהשתדלותו ובתמיכתו הכספית הנדיבה: ערך ש"י על חושן משפט (סיגעט תרנ"ב), ערך ש"י על יורה דעה (שם תרנ"ז), שו"ת תשורת ש"י (שם תרס"ה), שו"ת תשורת ש"י מהדורא תניינא (שם תר"ע). על שלושת הספרים הראשונים נאמר בשער הספר: "נדפס ע"י השתדלות בני היקר הרבני הנגיד המופלג מו"ה שלום נ"י מישוב סלאטווינע". הספר הרביעי נדפס כולו (לאחר פטירת המחבר) בהוצאת ר' שלום טאבאק. הוא היה אחד הגבירים הבודדים בסלאטפינא, בעל שדות־תבואה, שדות־מרעה, יערות ועוד. נפטר בשנות העשרים. גם בניו, ר' אלטר יוסף, ר' שניאור זלמן, ר' יצחק, ר' משה, ר' סענדר וחתנו ר' מרדכי אפל היו תלמידי חכמים וחסידים. רובם היו גבירים וחלקם ירדו מנכסיהם במרוצת הזמן; ר' שמואל אייזיק סטרולוביץ, בעל בית מרזח, חנות מכולת ובעל מטעים. שנים רבות עמד בראש החברה משניות; ר' וואלף כ"ץ, מחסידי וויז'ניץ (בביתו התארח הרבי כשביקר בסלאט־פינא), גם הוא בעל בית מרזח ובעל קרקעות ותלמיד חכם מובהק, שכל עתותיו הפנויות הוקדשו לתורה. תשובה אליו בשו"ת בית היוצר יו"ד סי' נה: "ידידי הרבני המופלג חו"ש כש"ת מו"ה זאב וואלף כ"ץ נ"י מישוב סלאטפינא", שעניינה חידושי הלכה ושקלא־וטריא למדני; ר' שמעון קאנדיל, אף הוא תלמיד חכם; ר' משה שלומוביטש, שהוא ועשרה בניו היו תלמידי חכמים וחסידים (חסידי סיגט), שלמדו בישיבות ומהם שהיו חתנים של רבנים. כל אלה חיו ופעלו לפני מלחמת העולם הראשונה ושנים אחדות לאחריה.

בין שתי מלחמות העולם עמדו בדרך כלל בראש הקהילה ר' אהרן טאבאק, חיים ליב שלומוביטש, אפרים שלומוביטש, כולם הסידי סיגט. נכבדי הקהילה מחסידי וויז'ניץ היו ר' יהודה ליב פארקאש, בנו ר' הערשל פארקאש ונכדו ר' אפרים פארקאש, שהיה מגדולי חסידי וויז'ניץ ונחשב "שר החוץ" של חסידי וויז'ניץ בחלק זה של מארמארוש. כשביקר האדמו"ר מוויז'ניץ במארמארוש הצ'כית סידר אפרים פאר־קאש אצל השלטונות שהגבול יהיה פתוח לכל החסידים. הוא נחשב לגביר עצום. ניספה בשואה. בין מייסדי קלויז וויז'ניץ היו גם ר' שלמה ליב כ"ץ ור' יצחק מאיר פולאק. נציגי הקהילה במועצה המקומית בין שתי מלחמות העולם היו מנדל וויזל, שהיה גם חבר המועצה, יעקב פיירוורגר, שהיה נקרא "יענקל דער בירא" (שופט) ואברהם לייזר נעמעטי.

החינוך היהודי בסלאטפינא לא היה ממוסד בקהילה אלא במידה מצומצמת. אמנם היה בה תלמוד תורה, אך רוב התלמידים שבתלמוד תורה היו מבתים עניים והפיקוח הקהילתי על החדרים היה רופף למדי. ילדים מבתים אמידים יותר, או הורים שהתיחסו ברצינות להשכלתם התורתית של ילדיהם והיו מוכנים לשאת בנטל כספי, מסרו את ילדיהם למלמדים פרטיים מעולים, שרמת הלימודים בחדרים שלהם היתה גבוהה יותר. כעשרה מלמדים פרטיים פעלו בסלאטפינא. ואשר לחינוך כללי, לא החזיקה הקהילה בית ספר, אולם בבית הספר הממשלתי, ששפת הלימודים בו היתה צ'כית, היו כמעט כל התלמידים יהודים. ילדי הגוים למדו ברובם בבית הספר הרותני.

הבסיס הכלכלי של סלאטפינא, וביחוד החלק הקרוי אקנא־סלאטינא, היה מכרות המלח הגדולות, שבהן עבדו במישרין קרוב לאלף פועלים ופקידים. מכרות אלה סיפקו מלח לחלק ניכר מארצות אוסטרו־הונגריה ולאחר המלחמה לרובה של הריפובליקה הצ'כוסלובקית. מאז ומקדם, הח

המועצה המקומית — מורכבת מיהודים ומאזרחים מקומיים

במאה ה־18, הורחקו יהודים מעבודה במכרות המלח בתוקף החוק ההונגרי וכאמור אף לגור בישוב אקנא־סלאטינא לא הותר להם. גם לאחר המלחמה, כשהחוק לא הכיר בשום הפליה נגד יהודים, לא עבדו יהודים במכרות המלח מכוח מסורת "מקודשת". רק ארבעה יהודים עבדו במכרות ממש בין שתי מלחמות העולם.

אך בעקיפין סיפקו מכרות המלח את פרנסת יהודי סלאט־פינא, שכן הישוב הלך והתפתח ומספר האוכלוסין הלך וגדל ללא הרף. יהודים הם שסיפקו, באורח ניכר, את צרכיהם של האוכלוסין, במצרכי אוכל, ביגוד וצרכי בית למיניהם. תעשיה לא היתה קיימת בסלאטפינא, פרט לטחנת־המלח של משה שלומוביטש, שהעסיקה כשלושים איש, שסיפקה מלח טחון בכמויות גדולות. כ־40 קרונות מלח עזבו את המפעל מדי יום. אחר כך הקימה הממשלה טחנה חדישה, שלא עבדו בה אלא ששה אנשים והפיקה אותה הכמות. למשה שלומוביטש היתה גם מנסרת־עצים, שבה עבדו כעשרים פועלים. בבעלותה של משפחת וויזל היו יערות וטחנת־קמח. הגיסים ניסן אלטמאן וזלמן שווארץ עסקו במסחר עצים.

כאמור, עד לאחר מלחמת העולם הראשונה היתה כלכלתה של סלאטפינא שולית לזו של סיגט. מרבית האוכלוסייה ערכה את קניותיה הרציניות בעיר סיגט ורק את הדברים הבסיסיים רכשו בסלאטפינא. לאחר שהגבול הרומני־צ׳כוסלובקי חצץ בינה לבין סיגט השתנה המצב תכלית שינוי. בהדרגה החלה סלאטפינא לעמוד על רגליה היא מבחינה משקית־כלכלית. חנויות רבות לטקסטיל, הלבשה והנעלה, בגדי קונפקציה לפועלים הרבים שעבדו בה, נפתחו בזה אחר זה. דבר הלמד מעניינו, שכמעט כל החנויות הללו נפתחו בידי יהודים תושבי המקום ואף יהודים ממקומות אחרים — מונקאטש, קאשוי ועוד — פתחו חנויות ובתי עסק בסלאטפינא, שכן הישוב הפך להיות מקום של פרנסה.

ענף משמעותי לא מבוטל בכלכלת יהודי סלאטפינא היה המסחר עם המדינה השכנה — רומניה. לרבים מיהודי העיירה היו רשיונות־מעבר קבועים לסיגט, שנוצלו לצרכי מסחר, באורח חוקי וגם בלתי חוקי. לא מעט מיהודי המקום התפרנסו מהברחות ממדינה למדינה ללא תשלום מכס. הסחורות המבוקשות ברומניה היו דברי טקסטיל, סידקית, הלבשה והנעלה, שמקורם במפעלי התעשיה המפותחים שבפנים המדינה, בוהמיה, מוריביה והסודטים; מרומניה הובאו לסלאטפינא מצרכי מזון, שמקורם בחקלאות הרומנית.

רובם הגדול והמכריע של יהודי סלאטפינא היו בעלי מלאכות לכל מקצועותיהם, שכירי יום, בעלי עגלות ויהודים החיים על יגיע כפם. רובם ככולם יהודים פשוטים ונאמנים, ישרי דרך ומקיימי מצוות בפשטות. לאחר מלחמת העולם הראשונה הלכו והתרבו תלמידי החכמים הצעירים, שהוריהם שלחום ללמוד תורה בישיבות הרבות שבמדינה (ביחוד בסלובקיה) וכך הלכה והעמיקה התודעה של לימוד התורה בחוגים רחבים יותר ויותר. לפי הערכת יוצאי סלאטפינא יצאו בכל שנה כ־150 בחורים מסלאטפינא ללמוד תורה בישיבות.

כבר לפני מלחמת העולם הראשונה היגרו כמה עשרות מיהודי סאלטפינא לארצות הברית, כדי להטיב את מעמד הפרנסה. מהם שעשו שם חיל ותמכו ביד נדיבה באחיהם העניים בסלאטפינא, לפרט ולכלל. פעמיים בשנה הגיעה התמיכה מארצות הברית, לפני החגים של חודש תשרי ולפני פסח. התמיכה נשלחה להנהגת הקהילה, שחילקה לנצרכים. אחד המהגרים שהתעשר בארצות הברית, יוסף שמעונוביטש, חזר לסלאטפינא ופתח בה חנות כל־בו בסיטונות. שסיפקה סחורה גם לכפרי הסביבה. הגובה שלו, יהודי בשם גרשון, נרצח בידי גויים, בשעה שהלך לגבות כספים בכפרי הסביבה. הסוס חזר לבדו, כשבעליו הנרצח בתוך העגלה.

סלאטפינא עמדה בצלה של סיגט גם מבחינה רוחנית ותורתית. מצותם של רבני סיגט היתה פרוסה על סלאטפינא כאחת הקהילות שבגליל הרבני שלהם. כיון שהמרחק מסיגט לסלאטפינא היה קטן, הרי היה פיקוחם של רבני סיגט צמוד יותר מאשר על ישובים רחוקים יותר. למעשה היו נחשבים שני המקומות הללו לעיר אחת וכל הנזקק לרב עבר את הגשר על נהר הטיסה והרי הוא מצוי בתוך תוכה של סיגט. לא היה צורך איפוא לא ברב ואף לא במורה הוראה מיוחד לסלאטפינא.

מצב דברים זה השתנה בתום מלחמת העולם הראשונה, כשסיגט וסלאטפינא מצאו עצמן משני עברי הגבול בשתי ארצות, שאף אמנם היו נוחות וידידותיות זו לזו, עם כל זאת גבול מדיני חוצץ ביניהן. בעל עצי חיים, רבה של סיגט, המשיך לבקר את יהודי סלאטפינא וקבע לעצמו יום בשבוע, את יום ג, לביקור קבוע בסלאטפינא, כדי לענות על שאלות, ליישר הידורים, לשבת בדיני תורה ולפקח על ענייני הדת.

את ההוראה היום־יומית הפקיד בידי דיין. הדיין הראשון בסלאטפינא היה ר׳ ירמיה ב״ר ישעכר בער קאהן (לא היה כהן). נולד בשנת תרל״ה (1875) לאביו הגאון והצדיק ר׳ יששכר בער קאהן אב״ד ערדא־סענזשארץ שבטראנסילוואניה ובסוף ימיו ישב כאדמו״ר בעיר מארוש־וואשארהעלי. ר׳ ירמיה למד בישיבתו של בעל ערוגת הבשם בחוסט. כשהגיע לפרקו נשא את בתו של ר׳ שלמה הערש שלומוביטש מביטשקוף (מוצאו היה כנראה מסלאטפינא). כמה שנים ישב בביטשקוף סמוך על שולחן חותנו ולמד בהתמדה יתירה בצוותא חדא עם הגאון ר׳ שאול אלטר פפר, שהשיב לו ביום עש״ק תשא תר״ס בחיבה יתירה: ״לאשר יקרת בעיני מאד נכבדת הנני עט ממהר להשיבך ע״ד הקושיא שהצעת לפני ביום אתמול כי יעבור״ (שו״ת אבני זכרון, חלק א סי׳ כא).

כמה שנים לאחר מכן הושיבו אביו על כס הרבנות בעיר ניאראד־סערעדא שבגליל רבנותו. בשנת תרס״ח (1908) נבחר על־ידי הגאון ר׳ מרדכי יהודה לעוו לדומ״ץ בעיר נאסויד. למקומות האלה השיב לו אביו בשנים תרנ״ט—תרס״ח שלוש תשובות, שעניינן חידושי דאורייתא ובירורי הלכה (שו״ת בינת יששכר או״ח סי׳ ב, אה״ע סי׳ יג, חו״מ סי׳ א). לאחר מלחמת העולם הראשונה נקרא על־ידי בעל עצי חיים למלא את כס ההוראה בסלאטפינא כדיין ומורה צדק. ר׳ ירמיה קאהן התחבב מאד על אנשי המקום, ללא הבדל של זרם ומחנה חסידי. כל ערב שבת היה אוסף כסף לעניים ואנשי העיירה נענו לו בסבר פנים יפות. בטרם הגיעו לגיל ששים חלה במחלה קשה. אנשי הקהילה לא חסכו כסף כדי להצילו. על חשבון הקהילה נשלח לוינה לניתוח בידי גדולי המנתחים, אך המחלה היתה חשוכת מרפא והוא נפטר בוינה ביום כב טבת תרצ״ג (1933).

בעל עצי חיים המשיך לפקוד את יהודי סלאטפינא, אך לא תמיד עלה הדבר בידו. אירע גם שהשלטונות הצ׳כיים לא חידשו לו את רשיון המעבר בגבול. התהלכו שמועות שיד מלשינים באמצע. הוא בא לידי הכרה שעיירה כסלאטפינא זכאית לרועה רוחני משלה ומה גם שמצב הפרנסה הולך ומשתפר. והנה בביתו מצוי חתנו העילוי סמוך על שולחנו, הראוי להנהיג את יהודי סלאטפינא ולהנחותם את הדרך אשר ילכו בה. בשבת פרשת שמיני תרפ״ה (1925) התקיימה איפוא ההכתרה ברוב עם של רבה הראשון (והיחיד) של סלאטפינא, ר׳ חיים יצחק אייזיק האלברשטאם, בנוכחות חותנו בעל העצי חיים.

הרב רבי חיים יצחק אייזיק האלברשטאם הי״ד

ר׳ חיים יצחק אייזיק האלברשטאם היה בן ר׳ יהושע מדולינא בן ר׳ משה מבארדיוב בן ר׳ ברוך מגורליץ בן בעל דברי חיים מצאנז. אביו ר׳ יהושע היה חתנו וממלא מקומו של ר׳ יהודה צבי אייכנשטיין מדולינא בן ר׳ בעריש מדולינא בן ר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב. עם בואו היתה רוח אחרת בסלאטפינא. בהנהגתו הושם קץ למתיחות הארוכה ששררה בין חסידי סיגט, שהיו כאמור רוב חסידי המקום ובין חסידי וויז׳ניץ, שהיה המחנה השני בגדלו, אך מבחינה איכותית היו ביניהם רבים מבעלי ההשפעה בקהילה מפאת אמידותם. הרב החדש, למרות שהיה צאצא ישיר של שושלת צאנז, התחנך בבית אביו על ברכי חסידות דולינא־זידיטשוב, שאת נוסח התפילה שלה סיגל לעצמו וגם תורותיו ושיחותיו היו בסגנון חסידות זידיטשוב. כל החסידים, מלבד שני הגושים הגדולים הנזכרים וכן הזרמים הקטנים יותר, כגון חסידי ספינקא, קרעטשענוף ואחרים, ראו ברב החדש אדם נויטראלי שאין לפניו משוא פנים לצד זה או אחר. ברבות הימים אף החלו להעריצו על גדולתו בתורה, יראת השמים ללא פניות, חכמתו והתמצאותו במילי דעלמא. הוא אף רכש לעצמו חסידים, ביחוד מכפרי וורחובינה, שבהם היו חסידי דולינא רבים, שהיו נוסעים לאביו וסבו. עכשיו העדיפו לבלות במחיצת הרב והרבי הצעיר את החגים ויומי דפגרא. ביחוד רבים היו החסידים שנהרו לסלאטפינא לימים הנוראים, כדי להתבסם מתפלותיו ותורותיו בנוסח דולינא־זידיטשוב האהוב עליהם.

ארבע תשובות השיב לו חותנו, שתים מהן לפני חתונתו כשעדיין היה ״מיועד להיות חתני״, בהן הם מחליפים חידושי תורה ופלפולי דאורייתא (שו״ת עצי חיים יו״ד סי׳ יד (תרפ״ב), חו״מ סי׳ א, ב, ח (תרפ״ד).

זמן קצר לאחר בואו לסלאטפינא פתח רחי״א האלברשטאם ישיבה, שהלכה וגדלה ובשיאה למדו בה כ־150 תלמידים. שמה היה ״מחנה חיים״ על שם חותנו בעל עצי חיים. אנשי הקהילה היו גאים על הישיבה בישוב, הראשונה מאז קיומה, ועשו מאמצים לתמוך בתלמידיה. לא היה תלמיד בישיבת סלאטפינא שסבל מחסור במזון. לאחר מכן נפתחה מנזה בישיבה, אך לבקשת אנשי העיירה היתה המנזה סגורה בשבתות. שכן בעלי הבתים רצו לארח את בחורי הישיבה וליהנות מסעודת שבת, שתלמידי חכמים צעירים מסובים בה. בישיבה למדו בחורים מסלאטפינא גופה ומישובי מארא־מארוש וקארפאטו־רוס. מרשימה של בחורים החתומים על אחד הספרים שנדפס כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה (תשובה מיראה, מונקאטש תרצ״ח), הכוללת 13 שמות בלבד, מתברר שמוצאם של תשעה בחורים היו ממארמארוש: דיביווע (2), בריסטור, חוסט, טערניווע, סלאטפינא (3), בעהוץ; ארבעה בחורים מוצאם היה משאר חלקי קארפאטו־רוס: קיראלי־העלמעץ, בערעגסאס, סוואליווע, סעליש. דגם קטן זה, כוחו יפה, כמדומה, לייצג את כל בחורי הישיבה לעשרותיהם, מבחינת מקומות מוצאם.

ר׳ חיים יצחק אייזיק האלברשטאם עלה על המוקד באושוויץ. בראש חודש סיון תש״ד (23 במאי 1944) גורש לאושוויץ יחד עם הרבנית ואחד עשר ילדיו. מבין חמשת בניו ושש בנותיו נשארו בחיים שתי בנות בלבד: אשתו של ר׳ יואל טייטלבוים (בן ר׳ חנוך הענך מקערעצקי) אב״ד קיראלי־האז (היום בברוקלין) ואשת ר׳ צבי האלברשטאם האדמו״ר מרודניק בלוס־אנג׳לס (על גורל הרב בימי השואה ראה לקמן).

כתלמיד חכם צעיר התבלט בסלאטפינא ר׳ עמרם טויב. אביו ר׳ שמואל דוד טויב היה חתן ר׳ חזקיהו גרינוואלד מחוסט, אחיו הצעיר של בעל ערוגת הבשם. ר׳ עמרם טויב נשא את בתו של הגביר ר׳ אלימלך ליבר מאפשא, עמיתו ובן־בריתו הקרוב של בעל עצי חיים, שהיה ידוע כאיש חכם ונבון שהרב מסיגט התיעץ בו. ר׳ עמרם מצא חן בעיני הרב

מסלאטפינא ומינה אותו למורה הוראה בישוב בעהוץ שליד אפשא. אחר כך התישב בסלאטפינא גופה, משם הובל לאוש־וויץ. לאחר המלחמה התישב בעיר באלטימור שבארצות הברית, שם הוא מכהן כרב בקהל "ערוגת הבשם".

לאחר פטירת ר' ירמיה קאהן כיהן כדומ"ץ בסלאטפינא ר' אברהם יצחק הורביץ, שנהרג על קידוש השם.

כמה שנים ישב בסלאטפינא האדמו"ר ר' יששכר בער רוזנבוים בן ר' מאיר מקרעטשענוף. לאחר מלחמת העולם הראשונה העתיק את מושבו ואת בית מדרשו לסיגט והיה קרוי האדמו"ר מסלאטפינא (ראה גם ערך "סיגט").

מתלמידי החכמים בסלאטפינא, שהיו ראויים להוראה, נזכיר גם את ר' בן ציון זיכרמאן, שהיה בנו של ר' מענדל זיכרמאן, השוחט הנזכר לעיל. לפני מלחמת העולם הראשונה עבר לביטשינע (ע"ע) וגם שם התבלט כתלמיד חכם ידוע בכל הסביבה. בהיותו בסלאטפינא, ביום ה אלול תרס"ח, נכתבה אליו תשובה שנדפסה בשו"ת פרי השדה חלק ב סי' צז, המבררת עניינים שונים בהלכות תפילה.

הנוער היהודי בסלאטפינא היה חדור הכרה לאומית. כל התנועות הלאומיות רכשו לעצמן נפשות בין הנוער. ההתארגנות החלה בסוף שנות העשרים, אך כבר קודם לכן — משנת 1921 ואילך — עלו מסלאטפינא כמה וכמה חלוצים לארץ־ישראל. בשנת 1924 עלה ארצה חיים קרמר (כרם). הוא תרם הרבה להגנה ובטחון ופעל בתחומים שהשתיקה היתה יפה להם. קשר קשרים עם ערבים בעבר הירדן, שמסרו לו ידיעות מודיעיניות שהביאו תועלת רבה. לשם כך למד את השפה הערבית. עם קום המדינה היה קצין בצה"ל והמשיך לעסוק בענייני בטחון חסויים. התגורר בכפר ידידיה (אביחיל). נפטר בשנת תשל"ה (1975). אתו עלו מסלאטפינא שלושה חלוצים נוספים.

הקבוצה הציונית הראשונה והפעילה ביותר בסלאטפינא היתה בית"ר, בהנהגתו של חיים איציק באש, שאביו היה מחסידי ספינקא. הקבוצה מנתה כ־200 בני נוער. הם החזיקו מועדון (קן בית"ר) מאורגן להפליא. החוגים החרדים היו כמובן נגד ובאש התנגש אתם לא פעם ובראשם הדיין ר' ירמיה קאהן. אחרי עלותו ארצה התישב באש ברמת־גן ועמד בראש המחלקה העירונית לביטוי ושיכון (היום הוא בגמלאות). על פעילותו של קן בית"ר בסלאטפינא נאמר בספרו של יהושע הלוי, "תולדות בית"ר צ'כוסלובקיה" (תל־אביב תשכ"א), עמ' 316/7:

> סלאטינסקה דולי. עיירה קרפטורוסית טיפוסית. נוער מודרני אף קשור למסורת אבות ונאמן לרעיון בית"ר... ישבו בכל בתי הסוהר בארץ ובגולה ואחד ממפקדיהם, אברהם פיירוורגר (אסף) שימש מפקד האצ"ל במחוז השרון בתקופה המכרעת של המאבק נגד הכובש הבריטי.
> הקן נוסד ב־1929 וכבר בשנת 1932 עלו שני הבית"רים הראשונים לארץ־ישראל: משה הוס ויצחק בש...
> אנו מציינים את מפקדי הקן: יהושע בש, יוסף רובין ומעלים את זכרו של אחד העסקנים המסורים ביותר, הוא אייזיקוביץ' ז"ל.

חוגי השמאל בתנועה הציונית יסדו בסלאטפינא את "החלוץ" בשנת 1929. הנוער שהתרכז בקבוצה זו בא מחוגי בעלי המלאכה והפועלים. קבוצה זו מנתה כ־150 בני נוער.

הנוער הדתי והחרדי, יוצאי הישיבות, התפלג לשני מחנות והיתה יריבות ביניהם. חלק מנוער זה נתפס אף הוא לציונות והתארגן בצעירי המזרחי, בהנהגתם של מרדכי שלומוביטש וברוך סאבוביטש. רבים מהוריהם, חסידים מזרמים שונים, התנגדו לפעילות זו. על רקע זה נתגלעו משברים משפחתיים לא מעטים.

כדי למשוך את הנוער התארגנו יוצאי הישיבות תחת שם נייטראלי "מחזיקי הדת". ליד שעורי התורה התקיימו גם קורסים להנהלת חשבונות. ארגון זה לחם נמרצות בקן בית"ר שלכד ברשתו הרבה מבני הנוער ופרקו אח"כ עול תורה ומצוות.

בראש המארגנים של "מחזיקי הדת" עמדו: משה לייב ברקוביץ, ישעי' שלומוביץ, אברהם אליעזר נמט, אברהם א'יצקוביץ, משה אורנשטיין, ועוד. הם היו אח"כ הגרעין ליסוד אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל.

בראש אגודת ישראל עמדו ר' אהרן מגיד מחברי ספרי "בית אהרן", שהיה גר אז בסלאטפינא, ור' משה פרקש.

משה לייב ברקוביץ היה גם היוזם להזמין את הרב משה בלוי לסלאטפינא. הוא נסע במיוחד לחוסט ושכנע אותו לבקר בסלאטפינא ולקיים אסיפה פומבית כדי לחזק את אגודת ישראל במקום.

הנוער שנהה אחר אגודת ישראל התארגן על גרעינים של שתי קבוצות קודמות: חברת "מחזיקי הדת" וארגונם של הצעירים מבין חסידי וויז'ניץ בעיקר, אך גם חסידי ספינקא וקרעטשענוף. שני ארגונים אלה התאחדו ומהם צמחה אגודת ישראל בסלאטפינא, עם בית מדרש משלהם, שבו למדו שיעורי תורה וביחוד את הדף היומי. חוג זה, שגם לו קמו מתנגדים נמרצים מבין חסידי סיגט הותיקים (הרב לא התערב ויש אומרים שאף נתן הסכמתו), מנה כ־200 איש. בין המייסדים והפעילים היה עזרא קאהן בן הדיין. גם מסיגט באו לסייע בראשית התארגנותם ובראשם ר' מנחם הלר בנו של הראב"ד ר' שלמה הלר. בשנת תרצ"ג, כאשר מנהיגה של אגודת ישראל הירושלמית, הרב משה בלוי, שהה באזור במטרה להציע את הרבנות של העדה החרדית לר' יוסף צבי דושינסקי, ביקר הרב בלוי גם בסלאטפינא ונאם שם. אגודת ישראל בסלאטפינא שלחה 15 בחורים לחוות ההכשרה בסיגט, שפעלה על קרקעותיו של עזרא מאליק, שאורגנה בשנת 1932. בראש קבוצת ההכשרה עמד ר' משה ליב ברקוביטש.

בבחירות לפארלאמנט הצ'כוסלובקי בשנת 1927 הצביעו כ־600 יהודים מסלאטפינא בעד הבלוק הציוני־לאומי.

מבין יוצאי סלאטפינא מן הראוי להזכיר את העתונאי אליהו סלפטר, חבר מערכת "הארץ". אביו ד"ר נחמן סלפטר היה רופא מקובל בסלאטפינא. מוצאו היה מיאסין; הפרופ' אליעזר שלומוביטש מרצה באוניברסיטת לוס־אנג'לס. ר' צבי טבאק שעלה לפני מלחמת העולם השניה, היה מראשוני המארגנים של יהודי מארמארוש בישראל וכיהן כיו"ר, ויו"ר קופת גמ"ח, נפטר ערב פסח תשל"ה.

בימי השואה

אין בידינו ידיעות על אירועים חריגים בסלאטפינא בימי

השואה. מצויות בידינו ארבע עשרה עדויות קצרות משרידי השואה, שנגבו בבודאפשט בקיץ 1946 (ההעתקים בארכיון "יד ושם"). רוב העדויות מתנות את המצוקה הקשה בגיטו סלאטפינא ומאריכות בתיאור היסורים, שאינם ניתנים לתיאור אנוש, במחנות ההשמדה בגרמניה ובראשם מחנות המוות אושוויץ־בירקנאו. אין בהן אף מלה אחת על חמש השנים שקדמו לגיטו ולגירוש, מאז הכיבוש ההונגרי. מכאן שגם בסלאטפינא היו התהליכים הידועים, לפי הסדר דלקמן: גזרות כלכליות שראשיתן מיד לאחר הכיבוש ההונגרי: שלילת רשיונות המסחר, קיפוח בעלי המלאכה בחלוקת החומרים. משנת 1940 ואילך גיוסים לפלוגות העבודה במסגרת הצבא ההונגרי, שהלכו והתעצמו והגיעו לשיאם בשנת 1942, כאשר

ר' ירחמיאל הויך ומשפחתו

החלו המשלוחים של המגויסים לאוקראינה ורציחתם שם בדרכים שונות, ישירות ועקיפות: מכות רצח, קור מקפיא, עבודה מפרכת בתנאי רעב, סילוק מוקשים והתעללויות אכזריות ורצחניות. הקלה זמנית בתקופת שלטונו של קאלאי עד הכיבוש הגרמני בחודש מרץ 1944. ומכאן ואילך ה"פתרון הסופי" המבוצע במהירות מסחררת: כניסה לגיטו וגירוש לאושוויץ — והקץ ליהודי סלאטפינא.

הסיפור דלקמן מגולל בקצרה את דרך היסורים של אנשל פיירוורגר מסלאטפינא, בעל־בית צעיר ובעל משפחה ואב לשתי ילדות קטנות, מגיוסו בחודש יוני 1940 ועד לפציעתו בחודש מרץ 1945 בקרב עם הצבא הגרמני כחייל ביחידה הצ'כית של הגנראל סוובודה. דרך זו היתה דרכם של מאות מיהודי קארפאטו־רוס ומארמארוש. ולפיכך לא על פיירוורגר ועל סלאטפינא בלבד הוא יוצא ללמד. התיאור הורכב לפי ספרו של אריך קולקה: היהודים בצבא סוובודה בברית־המועצות, ירושלים, "יד ושם" תשל"ז (עמ' 157, 158, 211, 224, 237).

אנשיל פיירוורגר גויס למחנה עבודה הונגרי ביוני 1940. הוא ערק מן המחנה כדי להגיע אל מעבר לגבול לברית המועצות. אולם האנשים שנתנו לו מחסה ליד הגבול חששו להחזיקו עוד ולכן נאלץ לוותר על חפצו זה. פיירוורגר התיצב במפקדה אחרת של פלוגות העבודה ושוב גויס. בפברואר 1942 נשלחה פלוגתו לאוקראינה. הוטל עליהם לחפור עמדות לצבא הגרמני, לפנות מוקשים תוך כדי הרעבה, הכאות ועבודות פרך ללא ליאות. רבים מן הפלוגה לא עמדו בתנאים האיומים ונפחו את נפשם. תוך כדי סילוק מוקשים שמע פיירוורגר וחבריו יריות מן העבר השני של היער. הם הגיעו לכלל מסקנה כי הרוסים קרובים. אך לא היו אלה הרוסים אלא קבוצת פארטיזאנים. באמצעותם של כפריים הקימו קשר עם הפארטיזאנים וחיכו להזדמנות. 18 יהודים, כולם מקארפאטו־רוס ופיירוורגר בתוכם, ברחו אל היער ושם התקשרו עם הפארטיזאנים, שבין שורותיהם כבר מצאו 40 יהודים נוספים מקארפאטו־רוס. מפקד היחידה הפארטיזאנית היה אף הוא יהודי רוסי בשם דניאל בדרגת סרן. בהנהגתו חיבלו במאמץ המלחמתי של הגרמנים, הורידו רכבות מן המסילה וארבו להם והרגו בהם.

בקשתו של פיירוורגר ללחום במסגרת הצבא האדום אושרה והוא נשלח לחזית האוקראינית השלישית. הצטיין בקרבות, הועלה בדרגה ומונה למפקד מחלקה אנטי־טאנקית, שבה לחמו 26 יהודים. בסתיו 1943 נודע לו על הבריגאדה הצ'כית שהוקמה בברית המועצות בפיקודו של הגנראל סוובודה הלוחמת שכם אחד עם הצבא האדום. מאותו רגע לא ידע שלווה. אך כל בקשותיו החוזרות ונשנות להעברה לבריגאדה הצ'כית לא נענו. באין ברירה ערק מיחידתו ומצא מחבוא בכפר אוקראיני. השיג בגדים אזרחיים והחל משוטט באיזור במטרה לאתר את היחידה הצ'כית ולהצטרף אליה. „רציתי להשאר בחיים בכל מחיר" — הסביר פיירוורגר — "ולשוב הביתה אל אשתי וילדי. אז עוד לא ידעתי שהגרמנים משלחים את יהודי צ'כוסלובקיה להשמדה באושוויץ. בעתונות הסובייטית לא הזכירו זאת ולו במלה אחת".

לאחר כמה הרפתקאות עלה בידי אנשיל פיירוורגר להצטרף ליחידה הצ'כית. עד מהרה הגיע לדרגת רב"ט. בידיו הופקדו 200 טירונים לצורך אימונם, מהם 50 יהודים. לאחר סיום אימון הטירונים נתמנה מפקדה של מחלקת מקלענים בת 30 איש ובה תשעה יהודים. אחד היהודים, בנדיט שלומו־ביטש, אף הוא מסלאטפינא, הקפיד על הכשרות משך כל תקופת שירותו.

במיתקפת הקיץ הגדולה של שנת 1944, שבה כבש הצבא האדום את הערים הגליציאות לבוב, סטאניסלוב, פשמישל והתקדם לעבר צ'כוסלובקיה — נמסרה ליחידות הצ'כיות משימה חשובה, כיבוש מיצרי דוקלה המובילים לעבר קארפאטו־רוס. ב־30 בספטמבר הוטל על מחלקתו של

פיירוורגר לכבוש שטח חשוף ליד הגבול הצ׳כי, כשעל הגבעות מסביב אורבים הגרמנים. כבר בהסתערות הראשונה נפלו עשרים איש ממחלקתו של פיירוורגר ובתוכם יהודי מסלאטפינא ששמו הפרטי הרצל. לאחר נסיגה לחפירות ולאחר שיחידת קאטיושות סובייטית טיהרה את השטח גורש האויב.

קרב קשה במיוחד היה מנת חלקו של אנשיל פיירוורגר ב־30 במרץ 1945 בסלובקיה, ליד העיר ליפטובסקו־מיקולאש (ליפטו־ס״ט־מיקלוש), שבו נפצע גם פיירוורגר, שהועלה בינתיים לדרגת סמל. הוא עלה ארצה בשנת 1949.

נחזור לסלאטפינא. בקיץ 1941 ניתכה גזירת הגירוש של מהוסרי תעודת האזרחות ההונגרית גם על יהודי סלאטפינא, אך בצורה מתונה יותר מאשר ברוב ישובי מארמארוש הצ׳כית. שלא כמו ברוב המקומות, שללא בדיקות יתירות גורשו כל אלה שנקלעו לידי הז׳אנדרמים מבצעי הגירוש, הקפידו בסלאטפינא לגרש רק אותם היהודים שבאמת לא היו מצוידים בתעודות המתאימות. כמה עשרות משפחות גורשו ונרצחו במיתות משונות ליד קאמניץ־פודולסק ובמקומות אחרים בגליציה. כמעט כולם היו מדלת־העם, שלא דאגו מבעוד מועד לרכוש את התעודות, אף על פי שרובם ככולם נולדו, הם ואבותיהם, באזור זה כמה דורות. דווקא אלה שבאמת מוצאם היה מפולין ובכללם הרב מסלאטפינא, שכזכור נולד בדולינא שבגליציה, דאגו להשיג את התעודות הדרושות.

במרוצת השנים 1942—1943 הסתננו לסלאטפינא ידיעות על הזוועות הנעשות ביהודי פולין. כמה מפליטי פולין וסלובקיה עברו את סלאטפינא והם שסיפרו על הרציחות השיטתיות ועל הגירושים למחנות המוות. הרב חיים יצחק אייזיק האלברשטאם קיבל בחנוכה תש״ג את הידיעה המרה על גורל אביו, רבה של דולינא ובני משפחתו, שנתלו בככר העיר. טרם הועלה לגרדום ביקש מהרוצחים רשות להתפלל. התעטף בטליתו והתפלל את תפילת ״נשמת כל חי״ מהחל עד כלה בנוסח זידיטשוב. בשעת תפילתו לא היה הרבי בעולם הזה; היה מנותק מכלל הסובב אותו. בגמר תפילתו לא פקח את עיניו ואמר הברה אחת בלבד: ״נו״!״. בעינים עצומות צעד אל הגרדום שעליו נתלה הוא וכל משפחתו.

בשנים 1942—1944 עשו בסלאטפינא כמה פלוגות עבודה לשם בניית שדה תעופה צבאי. יהודים אלה, שבחלקם הגיכר היו ממחוזותיה הפנימיים של הונגריה ובתוכם רבים שאף לא דיברו יידיש והיו רחוקים ממסורת אבות, נתקבלו בזרועות פתוחות ובלב חם על־ידי יהודי העיירה ובני משפחותיהם. כל הדלתות בבתי היהודים היו פתוחות בפני המגויסים והם בילו בין יהודי העיירה את שעותיהם הפנויות. בדרך זו התידדו יהודים שונים ומשונים זה מזה, שעולם ומלואו חצץ ביניהם וכמעט שלא היתה שפה משותפת ביניהם. הגורל היהודי, שלא הבדיל בין כל מי אשר בשם ישראל יכונה, הוא שגישר וקירב רחוקים, שבתנאים רגילים היתה תהום של השקפת־עולם ואורח־חיים קוטביים פעורה ביניהם. רבים מיהודי סלאטפינא, וביחוד הבנות הצעירות, למדו מן המגויסים את השפה ההונגרית ואילו יהודי הונגריה החלו להכיר את לשון יידיש המדושנת והעסיסית של יהודי מארמארוש. רחוקים נעשו קרובים.

ימים אחדים לאחר פסח תש״ד, בין הימים 17—20 באפריל 1944, החל בארגון הגיטו בסלאטפינא. בתחילה היה בדעת השלטונות להוביל גם את יהודי סלאטפינא לגיטו הענק שבעיר מאטע־סאלקא שבהונגריה (מחוז סאטמאר), שקלט לתוכו את מרבית יהודי מארמארוש הצ׳כית. אך השתדלותם של יהודי העיירה נשאה פרי ובסופו של דבר הוחלט להקים גיטו בעיירה עצמה. השרידים מזכירים את שמו של הנוטאר צ׳אבא (Csaba) גוי הגון וישר, שניצל את השפעתו על השלטונות להקמת הגיטו במקום.

הגיטו הוקם במרכז העיירה בין שני הרחובות המרכזיים ״מאסאריק״ ו־Hegyalja והסימטאות המסתעפות מהן. בשטח מצומצם נדחסו למעלה מחמשת אלפים נפש, שכן מלבד יהודי סלאטפינא גופה הובאו לכאן גם יהודי הכפרים הסמוכים: אונטר־אפשא, מיטל־אפשא, שווארצטימע ועוד כמה ישובים קטנים מעבר הזה של נהר הטיסה; מהעבר השני, הרומני, של הנהר הוכנסו לגיטו סלאטפינא יהודי קרעטשענוף, אויבר־רינה, אונטר־רינה ועוד. בחדר אחד נדחסו 15—20 נפש.

התנאים בגיטו היו קשים מאד. אחת הנערות שחזרה מאושוויץ העידה, שבגיטו סלאטפינא סבלה יותר מאשר במחנות בגרמניה. אסור היה לחצות את הרחוב שבתוך הגיטו. כשנתפסה נערה צעירה חוצה את הרחוב הובאה לתחנת הז׳אנדרמריה. לאחר שהוכתה וחובלה הכריחו אותה לשתות דלי מים כמעט עד להתפקעות והוחזרה לגיטו כל עוד נפשה בה. היהודים האמידים, או אלה שנחשדו בהסתרת רכוש, עונו והוכו עד לאבדן החושים. שלמה בער רזמוביטש ושמואל וועג כמעט נפחו את נשמותיהם. גם הרב חיים יצחק אייזיק האלברשטאם הוכה באכזריות כדי שיגלה את שמותיהם של היהודים שהסתירו רכוש. הרב סבל את המכות בדומיה ולא הוציא הגה מפיו.

יהודי הגיטו הועסקו בעבודות שונות, רבות מהן עבודות סרק, שהיו מלוות מכות והתעללויות. קבוצה שעבדה בשדה התעופה ביום גשום וגרטבו עד עצמותיהם הושכבו בשדה מוצף ומלא בוץ עם הפנים בתוך הבוץ, כשידיהם מורמות מעל הגב. כך אולצו לשכב לילה שלם.

בספר ״משנת בית אבא״ שיצא לאור בניו יורק מקדיש המחבר, הרב יהודה יואל דויטש פרק קצר ליהדות סלאטפינא במיוחד לימי הזוועה שקדמו לדפורטציה לאושוויץ, שעברו על ישוב יהודי זה.

המחבר מעלה על נס את מסירות הנפש שגילו כמה עסקנים בנסיון למנוע את גירושם של יהודי סלאטפינא לפולין שגורלם נחתם מראש להשמידם ולהטביעם בנהר דינסטר, הדברים נמסרו לו מפי ידידו וחברו ר׳ מנחם זאב פולאק.

העסקנים ר׳ שלמה פארקאש גיסו של המחבר ור׳ לייזר שלומוביץ ניסו לשחד את השלטונות שיתעלמו מצווי הגירוש שהגיעו לידם, ר׳ לייזר שלומוביץ נרצח בדם קר ואילו משפחת פארקאש הובלה לאושוויץ.

ר׳ יצחק מאיר פולאק חסיד אטאניא, הודות לכך שסיפק צרכי מזון ומשקאות לצבא, הצליח להשיג רשיון מהשלטונות לתנועה חפשית ברחוב, פעם התעללו בו אנשי ס. ס. וגזזו חצי זקנו הוא המשיך להתהלך ברחוב בחצי זקן, הוא נאסר אח״כ והובל לסיגט, עינו אותו באכזריות ונורה למוות.

אחד מבניו ר׳ מנחם פולאק הוא מגדולי מדפיסי ומפיצי ספרי קודש בארה״ב.

גיטו סלאטפינא חוסל ויושביו גורשו לאושוויץ בשני משלוחים. הראשון יצא ברכבת ביום השבת, כז באייר תש"ד (20 במאי 1944) והשילוח השני ביום ג שלאחריו (23 במאי). לפני ההעמסה על רכבת הגירוש הובלו חלק מן היהודים לתוך אולם גדול של בית הספר המקומי, שם התעללו בהם וערכו בגופם בדיקות משפילות ומכאיבות כדי לגלות חפצי ערך; חלק אחר עבר תהליך דומה במגרש של שדה התעופה. עד תחנת הרכבת, מרחק של שני ק"מ, נרדפו ברגל, כשצרי־רותיהם וטפיהם על שכמם.

הקרונות היו דחוסים מאד. 75—85 נפש לקרון. במהומה שנתהוותה בעת העלייה לקרונות הופרדו הרבה בני משפחה זה מזה והזעקות היו קורעות לב, אך לא את לבם של הז'אנדרמים ההונגרים. בכמה קרונות מתו כמה אנשים, ביחוד קשישים ותינוקות. לפי עדותה של אחת הנשים, מתו בקרון שבו נסעה שמונה אנשים, מהם שלושה תינוקות. בקרון שבו נסע הרב נשמעו דברי תורה מפיו בענייני פסח, הלכה שבה עסק גם בגיטו וכל הדרך דיבר על ענייני קידוש השם. ביקש מאחד מתלמידיו שיאמר אחריו קדיש. בקרון אחר רקד ר' בענדיט כהנא, מחסידי וויז'ניץ ומצאצאי בעל קונטרס הספי־קות, ריקוד חסידי נלהב. על אף הצפיפות שבקרון, פינו קצת מקום לריקוד. הדבר הפיח תקוה ועידוד בלב המגורשים.

כשהגיעו לאושוויץ וראו את הלהבות אמר ר' הערש לייב מייזלש לבנו חיים: בוא נעשה את חשבון נפשינו, נאמר ווידוי ו"שמע ישראל" — אך בשמחה של מצוה, ללא יאוש וללא עצבות חס ושלום. בוא נפרד מן העולם הזה כיהודים וכחסידים.

ביבליוגרפיה

ראיונות עם כמה מיוצאי סלאטפינא.

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' רצד—שה.

ר' יואל טייטלבוים (ב"ר חנוך הענין מקערעצקי): מו"ח... רבי חיים יצחק אייזיק הלברשטם אב"ד סלאטפינא זצ"ל הי"ד, בתוך ספר עיר חנוך, חלק א, ירושלים תשל"ח, עמ' קלה—קמ.

אברהם פוקס: ישיבות הונגריה בגדלותן ובחורבנן, ירושלים תשל"ט, עמ' 552—554.

זכרונות המאור, חלק ב, ניו יורק תשל"ד, עמ' שסב.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר, חלק א, מונקאטש תרנ"ו, יו"ד סי' נה.

ר' אליעזר דייטש: שו"ת פרי השדה, חלק ב, פאקש תרס"ט, סי' צז.

ר' חיים צבי טייטלבוים: שו"ת עצי חיים, סיגט תרצ"ט, יו"ד סי' יד; חו"מ סי' א, ב, ח.

Magyar-Zsido Okleveltar, Budapest, vol. VII (1963), pp. 138, 306, 747 ; vol. XVI (1976), p. 102.

עדויות בארכיון "יד ושם": 015/26, 015/144, 015/145, 015/562, 015/679, 015/774, 015/777, 015/1410, 015/1411, 015/1505, 015/1514, 015/1520, 015/1648, 015/2618.

פאליען-קאבילצקי

פאליען־קאבילצקי (ברותנית Kobylecka Polana, בהונגרית: Gyertyanliget). כפר בנפת ראחוב, כ־12 ק"מ מצפון לביטשקוף, רוב תושביו רותניים, עם מיעוט קטן של הונגרים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	851
1880	98	—
1910	—	1832
1921	—	1566
1930	311	2218
1941	—	2276

משום מה לא הגיעו יהודים לפאליען־קאבילצקי לפני אמצע המאה ה־19, מכל מקום במיפקד היהודים של שנת 1830 עדיין לא התגורר בכפר זה אף יהודי אחד, שלא לדבר על מיפקדי היהודים של המאה ה־18, שלא היה זכר ליהודים.

אין אנו יודעים את הסיבה לכך, שיהודים לא בחרו במקום זה. ניתן לשער, שעד לאמצע המאה ה־19 המקום היה בלתי מפותח לחלוטין, וגם דרכי גישה לא היו קיימות כמעט. רק לאחר מכן כשגילו בתחומי הכפר מים מינרליים וגם גילו איזה עניין בתוצרתם של יערות העד שבסביבה, נסללה דרך אל הכפר, שאכן נסתיימה בתוך הכפר, ולא היה לה המשך עד הדור האחרון.

אין בידינו ידיעות מפורטות על חיי הקהילה הפנימיים, לפי רשימות של חותמים ("פרענומעראנטן") על שלושה ספרים, ששנים מהם נדפסו בשנות השמונים של המאה ה־19, והשלישי נדפס בראשית המאה ה־20, התגוררו בכפר היהודים הבאים, שהיו כנראה, רובם ככולם, מנכבדי הכפר ומראשי הקהילה: ר' אליה וואלד, ר' אברהם חיים שימשוביטש, ר' צבי אריה ברעבאן, ר' צבי הירש בר' מאיר ווייס, ר' זאב בר' יצחק אייזיק, ר' יעקב יוסף גאנז, ר' וואלף פוגל, ר' אפרים איינהורן, ר' שמואל שמעלקי גליקיל (שותפו של ר' צבי ווייס), ר' משה יחיאל, ר' יעקב שלמה קאוליץ, ר' איציק גאנז, ר' דוד מארוביטש, ר' זיסא ווינגארטן, ר' יחיאל פרידמאן, ר' ליב פרידמאן, ר' מוטל בירנבוים, ר' משה מיכאל העלער, ר' מתתיהו באש, ר' עזרא וויזל שו"ב.

התרגשות גדולה עברה על פאליען־קאבילעצקי עם פרסומו של שוחט הכפר, ר' יחזקאל מרדכי וויזל, כצדיק פועל ישועות ואיש מופת. היתה זו תופעה בלתי רגילה. באופן

פתאומי החלו נוהרים אל הרבי החדש אלפי אנשים ובתוכם גם הרבה נוצרים. לנפלאותיו יצא שם למרחקים. גם העתונות היהודית והכללית, הקדישה לו כתבות מפורטות. הרבי עצמו התנהג בצניעות ובענווה בדיוק כמו לפני גילויו. את כל הכסף הרב שזרם אליו חילק לעניים ולא נהנה ממנו כלום. אולם כשם שנתגלה בצורה פתאומית, כך היתה ירידתו מהיום למחר, הקסם פג ושמו כמעט נשכח אף בסביבתו. בקשר לתופעה זו כותב שמואל שפרבר:

"...ועיירה קטנה בשם פאליען־קאבאלעצקי והיא משתייכת למלכות קאסוב. כשהיה האדמו"ר מקאסוב בא למרמרוש לאיזה עיירה לשבות, היו מתכנסים החסידים מכל המקומות לשבות יחד איתו באותו מקום. זכיתי גם אני כמה פעמים להיראות פנים לפני האדמו"ר זצ"ל, ובהזדמנויות אלה הכרתי את השוחט של פאליען־קאבילעצקי, אברך תמים יר"ש ויודע ספר צנוע בהליכותיו וטוב המזג, לא היה בו מן המופלא. ברם לפתע פתאום רגשה עליו המדינה כולה. לתמהונו הוא עצמו נתגלה כעושה פלא והיו בני אדם צובאים על מעונו הדל, ומבקשים ישועות ורפואות ולא היה יכול לעמוד בהפצ־רותיהם ובבכיותיהם של המתחננים והיה נוהג לפסוק עליהם ממון הרבה שיתנו לצדקה. והיה כל הממון הרב הזה לצדקה ולא נהנו בני ביתו מזה אלא שניזונו מעל שולחנו כשם שניזונו עניים ואביונים אחרים. ונעשה האיש ידוע חולי ומכאובים והיו כל אבריו רועדים ר"ל וכולו רטט עצבים. ולא נמשך הענין זמן רב עד שנסתלקו ממנו אותם הכוחות שהיו לו והיה כאחד האדם, הטעון לרחמי שמים.

והנה סח לי מר אבא זצ"ל (הגאון רבי דוד שפרבר אב"ד בראשוב). פעם אחת כששבת אצל האדמו"ר מקאסוב זצ"ל היה שם גם השוחט הזה, שהפך לעושה פלא והיה מתנהג בצניעות ובהכנעה. ניגש הלה אל מר אבא ואמר: ברשותכם אומר בפניכם דבר אחד נוהגים הייתם לקבוע שעור בלימוד ידוע זמן ממושך. ומפני מה הפסקתם עכשיו? הסתכל בו אבא ואמר: דברים שאני עושה או איני עושה — בצנעה, מנין לך? ממראה פניכם נכרים הדברים בזמן שהייתם עוסקים בלימוד זה, ראיתי מה שראיתי על פניכם — עכשיו שאיני רואה זה, הרי זה מפני שחדלתם. עליכם לעסוק שוב בענין זה" (שמואל שפרבר, אמרות, ירושלים תשל"ח, עמ' 352 — 353).

השואה

כפר זה מיצה את כוס התרעלה ולקה בשנות השואה בשלביה השונים. נביא את עדותו המזעזעת של דוד זלמנוביטש מפאליען־קאבילצקי, שנמסרה בפשטות וביבושת של אדם, שהמאורעות המחרידים שעברו עליו איבנו אותו והפכו את לבו לב אבן, כביכול.

העדות נמסרה בגרמניה בשנת 1946 והועלתה שם על הכתב. בשנת תשל"ט עלה בידינו לפגוש את ד. ז. פנים־אל־פנים ולהתרשם מאישיותו. שלושים ושבע שנים לאחר המאו־רעות, ושלושים שנה לאחר שזכה להיות אזרח חפשי במדינת ישראל, בה התערה ובה פרנס את משפחתו בכבוד, כעובד אזרח בצה"ל (כשפגשנוהו כבר היה בגימלאות, בן 72, אך נראה צעיר מכפי גילו). זכרונו עדיין פעל והשלים פרטים שונים לעדותו בכתב המצויה בארכיון "יד ושם".

להלן ניתנת תמצית משולבת משתי העדויות. גם העדות השניה ניתנה בצורה מאופקת מאד, ורק לעיתים פרץ ד. ז. בבכי.

ביום א', 20 ביולי 1941 בשעה 4 בבוקר התעורר ד. ז. ושמע קולות חשודים בבית השכן. להפתעתו ראה ז'אנדרמים וכמה מתושבי הכפר אצל השכן. כעבור דקות אחדות, טרם היה סיפק ביד ד. ז. לעמוד על משמעות הביקור אצל השכן, והנה הז'אנדרמים ומלויהם נמצאים כבר אצלו. הוא נצטוה לארוז תוך עשר דקות מלבושים וצידה לדרך לשלושה ימים. הז'אנדרמים אף הסבירו בצורה עניינית, שכיון שבפולין נשארו בתים ריקים רבים ומשקים רבים ללא עיבוד וללא השגחה, החליטו השלטונות ההונגרים להעביר אותנו לשם. משפחתו של ד. ז. מנתה תשע נפשות: הוא ואשתו, הורי אשתו וחמשה ילדים. מקום הריכוז היה חצר בית הכנסת של הכפר פאליען־קאבילצקי. במשך שעות אחדות נאספו שם 132 נפש (כשליש מיהודי הכפר.) ברכבת הובילו אותנו עד יאסין, שם מצאנו כבר אלפי יהודים. במשאיות הוסענו ישר עד לשדה בור שבין טלוסט ובין יאזלוביץ, מעבר לדנייסטר. בדרך פגשנו חיילים הונגרים, שכיבדו אותנו במכות ובלעג אמרו לנו: מהרו כי הדנייסטר מחכה לכם. ביום ג' הגענו לשדה ריק. כאן נבדקנו בשבע בדיקות ונשדד מאתנו כל דבר בעל ערך. הז'אנדרמים והחיילים ההונגרים נפרדו מאתנו בדברי לעג: "עכשיו אתם יכולים ללכת עד סטאלין אך ספק אם כבר תמצאו אותו במוסקבה".

במקום זה נמצאו כבר כ־1,500 יהודים מהונגריה, רובם מקאר־פאטו־רוס. ביום ד' התארגנו כאלף יהודים במטרה להגיע לערים יזאלוביץ־בוטשאטש, כדי להיות בין יהודים. לפני העיר יאזלוביץ קידמה את פניהם המיליציה האוקראינית בסבר־פנים רצחני מאד. הם הוכנסו למערות חצובות בתוך ההר ונשדד מהם הרכוש הנותר, לרבות מלבושים. לשם הובלו לתוך יער ואנשי המיליציה החלו להרביץ להם במקלות עצים, אחדים מהם נפחו את נשמותיהם. כאן נרצחה המשפחה הראשו־נה מפאליען־קאבילצקי, פישל ווייגנארטן עם כל משפחתו. מכאן נלקחו לנהר הפרוט, שם מצאו יהודים רבים מוואלאווע והסביבה ורבים מהם מצאו שם את מותם בטביעה בנהר. בשלב זה נהרגו ונטבעו גם כמה מיהודי פאליען־קאבילצקי בטביעה בנהר פרוט. הקבוצה חולקה לשתים. קבוצה אחת נרדפה לעבור את הנהר על איזה קרש צר בריצה. רובם נפלו לתוך הנהר ונטבעו. הקבוצה השניה הועברה את הנהר במקום רדוד והגיעה אל העבר השני. אך גם קבוצה זו לא נוקתה. לאחר שהגיעו אנשיה לשדה פתוח החלו יריות עליה.

כמה עשרות יהודים נהרגו בשדה זה ובכללם מאנשי פאליען־ק. חיים לייב רוזנברג עם אשתו והילדים וכן מתתיהו באש נורה שם. באותו מקום נהרגו במיתה משונה שני בניה של הרבנית מדאלינא, שהתגוררה במונקאטש, לאחר שהתעללו בהם. שני בחורי חמד אלו, שניהם עילויים בתורה ומופלגים ביראת חטא. נקשרו זה לזה בקאפטאניהם והקפיצו אותם עד שירו בהם. בשלב זה נרצח גם ר' בערל איינהורן, אף הוא מפאליען־קאבילצקי, צדיק תמים מחסידי ויז'ניץ. כל הדרך הוא מלמל שהוא מפחד מ"בין המצרים" והוא מצפה שימים אלה כבר יעברו בשלום. אך מבוקשו לא ניתן לו, ב"בין המצרים" נרצח. היה צריך לצאת לנקביו, ואמר למיליציאנט האוקראיני שהוא מתרחק לצד הדרך. הרוצח הנהן בראשו וחיוך ערמומי על שפתיו. כשישב ר' בערל שפוף השיגו הכדור ונשאר במקום.

כך הגיעו ליום ד׳ בערך. אצל רובם כבר אזל המזון שהביאו אתם והחל הרעב. ביום חמישי הגיעו לקרבת העיר בוטשאטש. כשלושה ק״מ מן העיר פגשו יהודים מן העיר שעבדו בניקוי תעלות הדרכים בפיקוח המיליציה האוקראינית. בגניבה חטפו אתם שיחה קצרה. יהודי בוטשאטש הזהירו את יהודי הונגריה לנוס לכל מקום ובלבד שלא להכנס לעיירה. ״גם אתמול הבאנו לקבורה יהודים רבים מיהודי הונגריה שנרצחו״ — סיפרו יהודי בוטשאטש אך בלאו הכי לא הוכנסו לעיר בוטשאטש, אלא לכיוון העיר זבאריש. (כ־80 ק״מ).

בגשם שוטף ובבוץ נלקחו יום שלם עד הגיעם בלילה מאוחר לעיר. כאן גרו יהודים רבים בשלוה יחסית. היהודים חילקו אותם ללינה בתוך בתי המדרש ובדירות פרטיות. ביום ששי השכם בבוקר העירו אותם הרוצחים. בקושי יכלו להעיר את הילדים, שישנו שינה עמוקה מתוך עייפות רבה. שוב הובלו בדרכים צדדיות בקצב רצחני עד שכבר לא היה בכוחם לשאת את המטלטלים שלהם. רובם השמיטו את המטען מידם. כשהגיעו לשדה פתוח החלו מהר להפשיט את הבגדים העליונים ונשארו בבגדים התחתונים. לא רחוק משדה זה היו גם כמה בקתות של אוקראינים. האוקראינים האלה לקחו את הבגדים. האוקראינים קללו את היהודים על שצלבו את משיחם ועל שמוצצים את דמם.

מכאן הובלו לתוך יער בלוויית כעשרים אנשי מיליציה מצויידים בנשק אוטומאטי וברובים. שני המנהיגים רכבו על סוסים. הם היו יורים ורוצחים משפחות שלימות. כאן נרצחו כל אלה שלא היה בכוחם להדביק את קצב הצעידה המהיר. עד יום ששי בצהרים נרצחו כ־150 איש, מהם גם מפאליען־קאבילצקי. בלילה, לילי־שבת, נמסרו למיליציאנטים אחרים, שהצעידו אותם על כביש שהיה סלול באבנים חדות. ליהודים כבר לא היו נעלים והם צעדו יחפים. הכביש התמלא דם מרגלי הפצועים. הקולות הלכו עד לב השמים. כשהגיעו לנהר לא ניתן להם לעבור על הגשר אלא הוכנסו לתוך הנהר. רבים טבעו במים. היו גם כאלה שבכוונה הטביעו עצמם כי לא היו מסוגלים לסבול עוד. הגיעו לבית גדול, כנראה ארמון של גראף, והוכנסו לתוך האורווה. ליד הכניסה ״כובד״ כל אחד במכה על הראש. מתוך האורווה נבחרו כ־50 איש צעירים, לעבודה כביכול. הם הוכנסו לתוך היער קשרו שלושה ביחד וירו בהם. הניצול היחיד היה כנראה זישא פוגל (חי בארצות הברית) והוא שסיפר על הדבר.

בשבת בצהרים הגיעו לעיירה קטנה בשם הורוזשינקא. בדרך לעיירה זו ניגשו המיליציאנטים ושאלו: בכפר הסמוך מחכים יהודים עם לחם ומזון. מי רוצה להתנדב לגשת אל הכפר ולהביא את המזון? כמה אנשים התנדבו, לקחו אותם לכיוון יער משם שמענו כמה יריות וצעקות. התברר שכולם נורו. פרט לשתי נערות בנותיהן של יעקב הוס מפאליען־קאבילצקי, שעלה בידיהן להסתתר תחת שיח, כשהלו היריות. בכפר הורוזישנקא היתה המפקדה של המיליציה. שם גרו עוד כעשרים יהודים, שהביאו לנו אוכל, לחם וחלב. כאן נשארנו כמה שעות מכאן הובאנו לכפר אחד בשם דרושצ׳וב. כאן היינו רק 50—60 איש, כי עוד קודם לכן החלו לחלק אותנו לקבוצות יותר קטנות. ד. ז. ומשפחתו וכן קרובי משפחה בשם חיים ברעבאן מפאליען־קאבילצקי ועוד ששה יהודים, כולם נשים ונערות, פרט ליעקב הוס הנזכר — הושארו בכפר דרושצ׳וב שבסביבת מאנאסטריטש ושאר היהודים הובילו הלאה. ד. ז. ומשפחתו ועוד ששה יהודים אוכסנו באורווה והיהודים המקומיים כלכלו אותם. הם הושארו באורווה זו עד יום שני בערב. כיון שלא היו להם בגדים עליונים היה להם קר בלילה את הילדים חממו בגופם.

ביום שני בלילה (ליל שלישי) בשעה 10—11 באו שני אוקראינים הוציאו עשרה אנשים מתוך ה־16 שהיו בתוך אותה אורווה. והושיבו אותם בתוך עגלה שהמתינה להם. אחד מאנשי המיליציה נסע איתם. כשני ק״מ מן הכפר המתין אחד מן המיליציה והוביל את הסוסים לכיוון יער סמוך. היהודים הורדו מן העגלה והוכנסו לתוך היער והועמדו בשורה אחת ליד חפירה עגולה רחבה כשלושה מטר ועמוקה בערך כך. עשרה אנשים הועמדו עם הפנים אל הבור: ד. ז., לידו משמאל שני ילדים משה יעקב בן שמונה וחצי ולידו עזרא בן 7. מצד ימין עמדה אשתו וילדה בת שנה וחצי על ידיה, לידה בת מלכה בת עשר ועוד ילדה. בסמוך להם עמדו הורי אשתו, טוביה ברעבאן עם אשתו רבקה וקרוב המשפחה חיים ברעבאן. בסך הכל עשר נפשות. ליד החפירה היו עוד שלושה רוצחים. לפתע החלו היריות, בשניה (או בחלקיק שניה) לפני השמע היריות הפיל עצמו ד. ז. על הארץ ומיד נפלה אשתו עליו והרגיש את דמה החם. הילדה הקטנה נפלה מידי האמא והחלה לבכות. מיד ניגש אחד הרוצחים וירה בה. מיריה זו נפצע קל גם ד. ז., שכן הילדה נפלה על רגל אביה. כשהכל נגמר החלו הרוצחים לזרוק את הגופות תוך הבור. גם את ד. ז. תפסו שני אוקראינים בידיו וברגליו והשליכוהו לתוך הבור. עליו השליכו עוד גופות עד שבקושי היה בכוחו לנשום.

כעבור כרבע שעה הובאו גם ששה היהודים הנותרים באורווה אל גיא ההריגה. המובאים פרצו בבכיות ובזעקות מהרידות, אך ללא הועיל. ביניהם היתה ילדה בת 12 שהתחננה לרוצחים שיחוסו על חייה. הם ירו בה וזרקו אותה לתוך הבור, אך היא היתה עדיין חיה וצעקה צעקות איומות, מתוך הבור. הרוצחים ניגשו קרוב יותר וירו בה עוד שני כדורים. לאחר שפסקו הקולות והיתה דממה כיסו הרוצחים את הגופות בענפי עצים והלכו להם.

ד. ז. שכב כל הזמן מתחת לגופות ולא נע ולא זע. בינתיים שם לב שגם בנו בן השמונה וחצי מראה סימנים של חיים. ד. ז. זחל מתחת לגופות והוציא גם את הבן ושכבו כשעתיים בדממה בצד הבור. כשהיו בטוחים שאין איש בסביבה יצא ד. ז. מן הבור בעזרת שרשים וענפים שנתפס בהם והוציא גם את הילד. הילד היה המום, אך לא נפצע. גופו רעד ולא פצה פה זמן ממושך. הם הלכו בחושך זמן ממושך ללא מטרה וללא רגשות של אנוש. כשהפציע השחר החליט ד. ז. בדרך האינסטינקט ולא בהכרה להסתתר. הם נכנסו לשדה קמה של חטה שם שכבו כל היום וניזונו מגרעיני חטה. לאט־לאט חזרה אל ד. ז. ובנו התודעה האנושית והכרת המצב שבו הם נתונים. כשהחשיך הלכו לכיוון הכפר הורוז־שינקא והגיעו אל דרך כפרית שחצתה פלג מים. על הגשר היו שני מיליציאנטים הם לקחו אותם למפקדת המיליציה כשראו אותם מלוכלכים בדם קרוש ועפר נבהלו מהם המילי־ציאנטים, אך גם עורר בהם רחמנות. ראש המיליציה היה בחור צעיר שנתגדל בין יהודים ודיבר גם יידיש. ד. ז. סיפר מה קרה לו ולמשפחתו. לאחר מכן שאל המיליציאנט גם את

הילד ביידיש. וגם הוא סיפר את הסיפור כולו. הכניס אותם לחדר ריק בתוך המפקדה ואמר להם: עוד מעט יביאו לכם אוכל אך אל תספרו כלום ממה שקרה לכם. ואמנם כעבור זמן קצר הביא להם יהודי מקומי אוכל. היהודי שאל אך ד. ז. לא ענה והיהודי הבין... למחרת בבוקר השכם נכנס אליהם איש מיליציה ואמר הגיע הזמן לזוז מכאן. בחסותו של איש מיליציה זה הגיעו לעיר מאניסטריטש, שם היו הרבה יהודים. כאן היו קרוב לשבועיים. הוא אמנם נתפס על ידי המיליציה אך השתחרר. לד. ז. היתה פרוטקציה מיוחדת במפקדה של העיר מאניסטריטש ואף קיבל תעודה מן העיריה, שבה מעידה שהוא בדרך להונגריה ואין להפריע לו.

מכאן ואילך האיר המזל את פניו לד. ז. ובנו. ממאניס־טריטש הלך לסטאניסלוב שם התגורר כמה שבועות "בבית הכנסת האדום" ושם עלה בידו לאסוף כסף ומזון להמשך מסעו לכיוון הגבול ההונגרי. מכאן הלך לעיר נאדבורנה ומשם לכפר ראפוילובה, נקודת הישוב הסמוכה ביותר לגבול ההונגרי. כאן נעצרו בידי המיליציה. למזלם היו שם שני קצינים גרמניים שהיו מעונינים בכסף בלבד. הפשיטו אותם ערומים וחיפשו כסף. כשלא מצאו שוחררו. למרבה הפלא לקחו אותם הגרמנים עצמם עד לגוי אחד אוקראיני הגון, הגר על הגבול, לנו ואכלו אצלו. לאחר כמה ימים הזדמן לשם אוקראיני שאיים עליהם שיסגיר אותם לז׳אנדרמים ההונגרים, העורכים מצוד אחר יהודים החוזרים מפולין ורוצחים אותם מיד ללא טענות ומענות. ד. ז. ובנו בכוחות מחודשים נכנסו ליער עבות שצדו האחד בגליציה וצדו השני במארא־מארוש. לאחר הליכה של יומיים הגיעו אל הכפר קראסנישורה. ד. ז. ראה מיד שסכנה גדולה עדיין נשקפת לו במארמארוש. הוא הגיע לבודאפשט וסיפר שם לכל מי שנקרה בדרכו על הקורות אותו, אך יהודי העיר לא נתנו אימון רב בדבריו של ד. ז. את בנו קיבלו לבית היתומים היהודי בבודאפשט והוא עצמו לא נשאר בעיר, נדד ממקום למקום ועסק בעבודות שונות. בקיץ 1944 גורש לאושוויץ ועבר גם מוראות אלה עד ששוחרר במטהאוזן. חזר לבודאפשט ומצא שם את בנו. עברו לגרמניה וחיכו לעליה לארץ־ישראל באחד ממחנות שארית הפליטה. עלו שניהם לישראל. הבן חי בקבוץ והאב עבד כאזרח בצה"ל. שניהם הקימו משפחות בישראל.

ביבליוגרפיה

יהודה ארז עורך ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות, כרך ז׳), תל־אביב תשי"ט עמ׳ 129.

שמואל שפרבר: מאמרות ירושלים, מוסד הרב קוק, תשל"ח עמ׳ 352—353.

עדות ב"יד ושם": 03/2737; 809/678 E /1—M.

פאליען־קוסוביצקי

פאליען־קוסוביצקי (ברותנית: Kosovska Polana, בהונגרית Kaslomkzo). כפר בגפת ראחוב, כ־10 ק"מ מדרום לראחוב. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	1037
1880	33	—
1910	—	2098
1921	—	2129
1930	152	2234
1941	—	2826

לצערינו לא עלה בידינו לראיין איש משרידי כפר זה. כפי שיוצא מנתונים הדמוגראפיים שיהודים לא הזדרזו להתישב בכפר זה, אף־על־פי שהיה מאוכלס למדי. את הסיבה לכך אין אנו יודעים. משלוש גביות עדויות קצרות השמורות בארכיון "יד ושם" מסתבר שרובם של שלושים המשפחות היהודיות שהתגורר בפאליען־קוסוביצקי התפרנסו בכבוד ממסחר וממלאכה. ואשר לשואה נאמר בהן בקיצור רב, שיום לאחר חג הפסח ביום א׳ (16 באפריל 1944) הגיעו הז׳אנדרמים לכפר והלכו לכל יהודי הכפר, מבית לבית, והודיעו להם לארוז את מטלטליהם ולהתכונן לדרך. באותו יום הובלו בעגלות עד ביטשקוף ומשם ברכבת לגיטו מאטע־סאלקא. מגיטו זה גורשו לאושוויץ.

ביבליוגרפיה

ארכיון "יד ושם": 015/591; 015/858; 015/2386.

קוואסי

קוואסי (ברותנית: Kvasy, בהונגרית: Tiszaborkut). כפר בנפת ראחוב.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	630
1880	23	—
1910	—	1227
1921	—	1262
1930	172	1500
1941	—	1870

אין בידינו חומר מקורי מספיק על התפתחות הקהילה וחיים היהודיים בעיירה קוואסי. הנתונים הסטאטיסטיים מעידים כי היתה התפתחות איטית של קהילה זו ורק בהתחלת המאה העשרים התארגנו חיי קהילה מתוקנים. יתכן שהשל־טונות לא הביטו בעין יפה על נהירת יהודים לעיירת קייט זו.

קוואסי היתה עיירת מרפא ונופש מובהקת שמשכה אליה תיירים מקרוב ומרחוק. כל השטח של העיירה היה מעין גדול של מים מינרליים. בכל מקום שחפרו נבעו מים מינרליים. גם מי מקוה הטהרה היו מים מינרליים. פשוט קשה היה למצוא במקום מים מתוקים טבעיים. הנוף ההררי של קוואסי היה מקסים ושובב לב.

כחמישים משפחות יהודיות גרו בקוואסי. בניגוד ליתר ישובי מארמארוש, היו כל המשפחות מבוססות מבחינה כלכלית, ביניהם מספר חשוב של עשירים, מגדלי בקר וסוחרי עצים, אבל השפע במקום היה בעיקר מתיירים ונופשים. לעשירי העיירה היו מלונות קטנים עד עשרים־שלשים חדרים וזה היה מקור הכנסה לא מבוטל.

רמת החיים של היהודים היתה מעבר למה שהיה מקובל בישובי מארמארוש, עקב זה פעם בעיירה רוח של מודר־ניזציה. היו בקוואסי ת"ח חסידים כפי שנראה להלן, אבל השפע הכלכלי וחיי עושר עשו את שלהם והטביעו את חותמם על החיים הרוחניים של הקהילה, במיוחד מה שנוגע לחינוך הילדים. מספר בחורים למדו אמנם בישיבות, לעומת זאת שלחו הרבה הורים את בניהם לבי"ס תיכון, לגימנזיום כפי שהיה מקובל אז וגם היו כאלה שהקנו לבניהם השכלה גבוה.

הקהילה במקום היתה מאורגנת ומנוהלת כתיקנה ובראשה עמד הרבה שנים ר' משה רוזנהק חסיד וויז'ניץ או ר' שמעון קנול, אצלו התארח הרבי מוויז'ניץ כאשר בא לנופש לקוואסי. בעיירה היו חסידי וויז'ניץ ואטניה. כמו כן התאכסן הרבי מוויז'ניץ בביתו של יצחק קינד, בנו של מנדל שאול קינד ממאסיף. בין הבע"ב החשובים היו ר' משה ויעקב בנדל, ר' שמואל שטרן בעל מלון, אליעזר פייג, ר' הרשל שטורך יהודי ת"ח וסוחר עצים ויערות, ר' זאב וואלף וויזל שנקרא וואלף לאפין, אצלו היה תורה וגדולה במקום אחד, הוא היה יהודי ת"ח חתניו לוקחי בנותיו היו ת"ח. אחד מחתניו היה ר' יעקב שכטר שעבר לגור בהונגריה ואח"כ עלה אר"י, פתח בית מסחר לעורות מהגדולים בארץ, והיה מעורב גם בעסקים אחרים, הוא הקים באר"י משפחה מפוארת ומסועפת משפחת שכטר הידועה הממשיכה במסורת של תורה וגדולה וחסד.

באמצע בעל ה"אהבת ישראל", מימינו בנו הרבי מווישווה ומשמאלו ר' זיידה שכטר

קוואסי היתה שייכת לרבנות של יאסין הסמוכה, השו"ב היה עד השואה ר' לוי או לייבוש רזמוביטש, יהודי ת"ח גדול דמות רוחנית, חסיד וויז'ניץ ומקורב מאוד לבעל "אהבת ישראל". נתעכב בכמה משפטים על אישיותו של השו"ב ר' לוי ועל גילגוליו שעברו עליו.

ר' לוי רזמוביטש או כפי שנקרא בפי הבריות, משום מה, ר' לייבוש, כנראה כדי לטשטש במקצת את זהותו בעיני השלטונות, היה יליד עיר אודעסא אשר ברוסיה. לפי המסורת היה אביו חסיד חב"ד, ר' לוי התגלגל להונגריה בהיותו עלם צעיר. הוא הגיע לגבולות הונגריה כנראה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, כמשורר במקהלה של החזן הנודע גוטליב שהגיע מרוסיה ונדד בערי הונגריה להשמיע תפלותיו הנעימות לפני התיבה.

לוי הקטן בהיותו בעל קול ערב ונעים וגם ידע לקרוא תוי נגינה משך את תשומת לבם של הקהל. בעיר מונקאטש, שם עבר לפני התיבה החזן עם המקהלה, שם השו"ב ממונקטש את עינו על לוי המשורר והוא שהוציא אותו מן המקהלה ויעץ לו לנסוע לישיבת מהרי"ץ דושינסקי בגלאנטא.

לוי הצעיר הגיע אכן לגלאנטא ולמד שם מספר שנים בהתמדה בלתי רגילה ותוך זמן קצר התבלט בין בחורי הישיבה כבחור מופלג בתורה וביראת שמים וגם כבעל מדות טובות. לוי התחבב על רבו הגדול ובמשך הזמן גם הכתיר אותו בכתר ההוראה. אם כי הרב דושינסקי מנע עצמו מלתת היתר הוראה לבחורים, אבל לתלמיד כזה לא היה יכול לסרב כפי שהוא כותב בכתב הסמיכה שנתן לתלמידו לוי.

בגלאנטא נפגש הבחור לוי עם קבוצת בחורים מעיירה ווילחוביץ שלמדה בישיבת הרב דושינסקי ומשכו את לבו של לוי הבודד, לבוא אתם לעיירה ווילחוביץ. ושוב לקחו אותו לישיבת ווישווה של רבי אליעזר דוד גרינוואלד בעל "קרן לדוד". בישיבת ווישווה התעלה לוי עוד יותר בתורה וביר"ש וגם שם נתחבב על רבו והכתיר אותו בהיתר הוראה. כשחזר עם חבריו לווילחוביץ לקח אותו לחתן בתו בעה"ב נכבד בשם ר' חיים מייזלס, חתנו של ר' יצחק דוד פוקס מחשובי חסידי וויז'ניץ. אחרי החתונה למד מלאכת הקודש שו"ב וכעבור זמן הוא נתקבל כשו"ב בקוואסי הוא נתחבב מאוד על אנשי קהלתו וראו בו פנינה יקרה בעיירה כי בנוסף היותו ת"ח ויר"ש, היה ר' לוי איש חסד ונעים הליכות. הוא היה דבוק ברבי מוויז'ניץ וגם לקח אותו למרחץ קרלסבאד כשו"ב פרטי. מפעם לפעם בא הרבי מוויז'ניץ לנופש בקוואסי למאות החסידים שבאו לשבת להסתופף בצל קדשו דאג ר' לוי לאיכסונם ולאש"ל. ר' לוי הועלה על המוקד באושוויץ, השאיר אחריו דורות ישרים, שני בנים ר' יצחק דוד רזמוביטש מי שהיה מספר שנים נאמן ביתם של אדמור"י וויזניץ בבני ברק וחיים פוקס הגר בירושלים.

השואה

בשנת תש"ד, יומיים לפני חג הפסח, כינסה הז'נדרמריה ההונגרית כל יהודי המקום בביתו של בעל המלון ר' שמואל שטרן, אולם ערב פסח שוחררו ונתנו להם ללכת לביתם, אחד הז'נדרמים "השתעשע" בנשקו וירה בר' לייבצי רוזנהק והרגו על המקום ללא כל סיבה.

אחרי פסח הוכנסו כל היהודים לגיטו וגורשו לגיטו מאטעסלקה ומשם לאושוויץ. רק 5 יהודים נשארו במקום. חיים פוקס, חיים רוזנהק, אחד בשם באנדל ועוד שני יהודים. הז'נדרמריה הטילה עליהם לאסוף את כל הרכוש של היהודים למקום אחד. עם גמר מלאכתם, נתנו להם ללכת בלווי שומרים, הם נדדו מישוב לישוב שהיו ריקים מיהודים, הם הגיעו לעיר סאטמאר, שם היו עוד יהודים שטרם הוכנסו לגיטו, בסופו של דבר נאלצו גם הם להצטרף למשפחותיהם בגיטו מאטעס־אלקע.

אחרי השואה חזרו מספר יהודים לקוואסי, אבל כאשר נספח קוואסי לרוסיה הסובייטית, ברחו כולם במפח נפש.

ביבליוגרפיה

ראיון עם ח. פ. משרידי יוצאי קוואסי החי בישראל.

ראסישקע

ראסישקע (ברותנית: Rozsoska, בהונגרית: Rászocska). כפר בנפת ראחוב, מדרום לראחוב. כל תושביו רותנים.

בכפר זעיר זה היתה משפחה יהודית אחת או שתיים. ראש המשפחה אליה ראסישקער (לאזארוביטש) היה בעל אדמות ובעל יערות וסוחר עצים. לא תמיד היה מנין בכפר והוא היה משלם לבחורי־ישיבה כדי להשלים את המנין. מבחינה קהילתית היתה שייכת ראסישקע לקהילת לעה־לונקא הסמוכה (6 ק"מ).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	315
1880	5	—
1910	—	586
1921	—	586
1930	31	618
1941	—	863

שדה לבן

שדה לבן בפי היהודים גם: **שוארץ טומאה**, (ברותנית: Bila Cirkev, בהונגרית: Tiszafeyeenyhaz, ברומנית: Biserica Alba). כפר בנפת ראחוב, ממזרח לעיירה סלאטפינא (4 ק"מ), בקרבת העיר סיגט (2 ק"מ) אך מעבר לגבול ולנהר הטיסה. רוב תושביו רומנים עם מיעוט של הונגרים (ב־1930 היו בכפר 1371 רומנים ו־113 הונגרים).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	9	—
1830	48	535
1880	42	—
1910	—	1676
1921	—	1632
1930	218	1759
1941	—	1714

הישוב היהודי בכפר שדה לבן עתיק הוא למדי. מכל מקום בכל מיפקד־י היהודים של המאה ה־18 נרשמו כאן יהודי אחד לפחות. במיפקד הראשון שנערך בשנת 1728, נרשם היהודי פייבל ולו שני בנים הערש ויוסף. פייבל חכר את המשק שברשותו מאת האציל המקומי לאסלו סטויקה בעד 50 פלורין לשנה; במיפקד של 1735 נרשם יהודי בשם יצחק פייביש (קרוב לוודאי אותו יהודי משנת 1728) בעל לאשה ואב לשני ילדים. ברשותו שני סוסים שתי פרות ועגל. הפעם הסכום הוא 16.40 פלורין לשנה בחסותו של סטויקה הנזכר; במיפקד של 1746, שבו לא נוקבו שמות הנפקדים נאמר שבכפר מתגורר יהודי, בעל לאשה ואב לשני ילדים ומחזיק משרת ומשלם 10 פלורין דמי חכירה. לכאורה, ניתן לומר שעדיין מדובר באותו יהודי פייביש, שכן הנתונים המשפחתיים תואמים את הרשומים של שני המיפקדים הקודמים אך למעשה, אין הדבר מתקבל על הדעת, שכן לפי זה יוצא שבמשך 18 שנה שבין מיפקד 1728 למיפקד 1746 עדיין לא חל שום שינוי בהרכב המשפחתי, כלומר שני ה"ילדים" הם עדיין סמוכים על שולחן ההורים ולא הקימו משפחות משלהם. הדבר יתכן, אך לא מתקבל על הדעת. הדעת נוטה לומר שמדובר ביהודי אחר, שהילדים שלו עדיין בגיל הרך.

במיפקד של 1768 כבר יושב בשדה לבן יהודי חדש בשם מענדל ישראל, שמשפחתו מונה תשע נפשות והוא משלם דמי חכירה סכום רב של —.106 פלורין שרק אחדים מיהודי מאראמארוש שילמו בתקופה זו. נראה שהיה זה יהודי אמיד שלקח בחכירה (למעשה קנה) שטח גדול ומשק בעל ערך כספי רב. אין אנו יודעים אם מענדל ישראל ומשפחתו העניפה נשארו לגור בשדה לבן והם היו הגרעין לקהילה העתידה, או אם גם הוא כקודמו (או: קודמיו) עזבו את הכפר.

מספר יהודי שדה לבן כעבור 52 שנה, בשנת 1830, יש בו כדי להביך, שכן המקורות סותרים זה את זה. לפי המיפקד הרשמי התגוררו בשנת 1830 48 יהודים (נפשות) בכפר; ואילו לפי פירוט השמות המופיע במסמך השמור בספריה הממלכתית בבודאפשט ושצילומו מצוי באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר) מפורטים 15 ראשי משפחה, שבפרטם נכללים בהם 83 נפש.

ר' אייזיק ברל שוארץ בדרכו לביהכנ"ס

אין בידינו ליישב סתירה זו, אלא אם כן נאמר שבמסמך המדובר נרשמו גם יהודים מאחד הכפרים הסמוכים, כגון אחת מן האפשות. אין הדבר מתקבל על הדעת שב־1830 כבר ישבו בשדה לבן 83 יהודים, בעוד שחמישים שנה לאחר מכן, בשנת 1880 עדיין לא ישבו אלא 42 יהודים בלבד.

השמות שנרשמו במיפקד 1830 הם כדלקמן (בסוגריים נרשמו מספרי הנפשות בכל משפחה): יעקב פיירוורגר (8),

אברהם וואלף (7), סולומון לייבוביטש (7), הערש קויפמאן (6), מושקו פיירוורגר (4), ברוך בינגל (6), אביגדור רוזנבוים (3), יעקב שמעונוביטש (4), מיכאל פיירוורגר (2), הערש פיירוורגר (9), יוסף קויפמאן (4), משה גליק (4), אברהם האלוש (6), ישראל האס (10), פינקו דאווידוביטש (3).

אין בידינו ידיעות נוספות על שדה לבן ועל חיי היהודים בה בין שתי מלחמות העולם ולא על תהליכי השואה וחיסול יהודי הכפר, שכן לא מצאנו איש משרידי היהודים שבשדה לבן — ידוע לנו רק שבתקופת מלחמת העולם הראשונה היה בין נכבדי הקהלה ר' יהונתן בנימין גליק, תלמיד חכם מובהק, פקיד ממשלתי ועסקן צבורי מוצלח, שעלה בידו לשחרר בחורים בני תורה משרות צבאי. בנו ר' יעקב גליק התגורר בכפר פטריווה והיה חתן ר' משה שטויבר מחסידי ספינקא. אחר כך עבר לגור לעיר מיהאליפאלווא שבטראנסילוואניה.

משמות החותמים (פרענומעראנטן) על ספר יסוד יוסף (סאטמאר תר"צ) נראה שהאנשים המכובדים בשדה לבן בין שתי מלחמות העולם היו: ר' צבי פערל, ר' צבי רוזנברג, ר' מנשה יחיאל גרינברגר, ר' שמואל שאיוביטש, ר' אריה סאבו, ר' משה ליפובאן, ר' יחזקאל פייער, שעמד בראש החברה משניות.

משלוש עדויות קצרות השמורות ב"יד ושם" מסתבר שיהודי שדה לבן הוכנסו לגיטו סלאטפינא ומשם גורשו לאושוויץ. היום אין כנראה אף יהודי בשדה לבן.

ביבליוגרפיה

ארכיון "יד ושם": 015/997 ; 015/1607 ; 015/1779.

וואלאווע והסביבה

וואלאווע	403
אויבר־ביסטרא	409
איסקה	410
בערעזניק	411
ביקיוויץ	412
הוליאשין	412
וויטשקי	413
טורן	413
טישקא	416
לאחוביץ	417
ליזאנסק	417
מיידאן	418
נאוויסעליצע	423
סוימי	423
סיניווער	424
סטודנה	426
פודוכוביץ	427
פיליפעץ	428
פריסלופ	428
קאליטשאבע	430
נעגרעוויץ	431
קאלאטשין	432
ריטשקע	432
רוסטוקא	433
ריפינא	433

וואלאווע

וואלאווע (ברותנית: Volové, בהונגרית: Ökörmezö). עיירה בצפון מאראמארוש על דרך־המלך הוסט־טורן, 57 ק"מ מצפון לעיר חוסט. העיירה המרכזית של איזור "וורחובינה". כמעט כל התושבים רותנים, עם מיעוט הונגרי קטן.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	9	—
1830	120	1190
1880	269	—
1910	—	3649
1921	—	3740
1930	848	4425
1941	952	5896

היהודים הראשונים

ההתישבות היהודית בוואלאווע בוששה לבוא. בשלושת המיפקדים הראשונים של יהודי הונגריה, שנערכו בשנות העשרים, השלושים והארבעים של המאה ה־18 לא נפקדה בוואלאווע אף נפש יהודית אחת. רק במיפקד האחרון של המאה ה־18, במידה שנדפסו עד היום, במיפקד של שנת 1768, אנו מוצאים שני ראשי משפחה יהודים, שנרשמו בצורה רשלנית וקמצנית ביותר: היהודי זעליג, שמשפחתו מנתה 5 נפשות ושילם דמי חכירה לשנה 10 פלורין; והיהודי מיכאל, ראש בית־אב של 4 נפשות והוא שילם 15 פלורין לשנה. זה הכל הידוע לנו על היהודים הראשונים בוואלאווע. אין אנו יודעים למה לא התישבו יהודים קודם לכן בוואלאווע. התשובה לשאלה נעלמה זו יש לה אפשרויות שונות: א) היהודים עצמם לא איוו את המקום מטעמים רבים ושונים; ב) אדוני הכפר האצילים אויהעלי (Ujhelyi), פוגאראשי (Fogarassy), בודאי (Buday), באי (Bay) ואחרים, לא היו מעוניינים בשירותם של יהודים באחוזותיהם; ג) התושבים התנגדו והפעם נענתה האצולה וכן השלטונות המחוזיים למשאלת לבם של האוכלוסייה. וכיוצא באלה תשובות מתשובות שונות. גם שני היהודים זעליג ומיכאל, שעל אישיותם וסגולותיהם האנושיות והיהודיות אין לנו המושג הקל ביותר, אין שום בטחון שהיכו שורש באדמת וואלאווע והם־הם שהיוו את הגרעין שממנו צמחה בעתיד הקהילה היהודית בוואלאווע. נהפוך הוא, קרוב לוודאי, שהישוב וואלאווע היתה רק אחת התחנות (מן הסתם התחנה הראשונה) בדרך נדודיהם מגליציה להונגריה, עד שהגיעו למנוחה ולנחלה, אם במחוז מארמארוש גופא או באחד מן המחוזות הפנימיים יותר של הונגריה.

ששים ושתים שנה לאחר מכן, בשנת 1830, כבר מצויים בוואלאווע 120 יהודים (נפשות). כך יוצא מנתוני המיפקד של שנה זו שפרסם אלק פינש (Fényes Elek). לעומת מיפקד זה, הרי במקור אחר, הנמצא עדיין בכתב־יד בארכיון הממלכתי בבודפשט (צילום במיקרופילם מצוי באוניברסיטת תל־אביב באוסף מאהלר), שבו אמורים להיות נתוני אותו מיפקד עצמו, נרשמו בוואלאווע בשנת 1830 72 נפשות בלבד המיצגות שנים־עשר בתי־אב. המקור הזה חשיבותו לתולדות יהודי מארמארוש לא יסולא בפז, שכן נרשמו בו שמותיהם של כל ראשי המשפחות עם ההרכב המשפחתי. נעתיק איפוא את השמות כפי שנרשמו במיפקד (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): שמואל ניימאן (6), ברוך חיים (6), זעליג שאפר (7), אפרים לנדא (6), גאנלוטש [?] שאפר (5), מושקה [ללא שם משפחה] (9), בערקו שאימאן (8), מושקו שאפר (4), בערקו ניימאן (6), הערשקו מאירוביטש (6), דוד טרסנבאנג [?] (6), יושה זולדאן (5). הנתון המזדקר מיד לעין היא העובדה שרוב היהודים היו בעלי משפחות מטופלים בילדים. רק לזוג אחד היו שני ילדים בלבד, לשני זוגות היו שלושה ילדים, לששה זוגות, שהם מחצית הנפקדים, היו ארבעה ילדים ולשלושה זוגות היו מחמשה ילדים ומעלה. ואשר לסתירה בין שני המקורות אין בידינו ליישבה, אלא אם כן נשער שבמיפקד של פינש צורפו לוואלאווע כפר או שנים שהיו שייכים אליה מבחינה מינהלית באותה תקופה.

מכל מקום, אין ספק כי בשנת 1830 היתה וואלאווע כבר קהילה מסודרת ברב או במעט והיו בה המוסדות הקהילתיים שבלעדיהם לא ייתכנו חיים קהילתיים ודתיים.

רבני וואלאווע

הרב הראשון של וואלאווע והגליל הגדול היה ר' אהרן מאיר פרידלנדר. נולד בשנת תקפ"ו (1826) לאביו ר' זלמן ליב פרידלנדר אב"ד שארקאז־אוילאק. כבר מילדותו הצטיין כעילוי בלתי רגיל. בגיל תשע כבר היו שגורים בפיו רוב מסכתות הש"ס וחלקי השלחן ערוך. ר' שמעון סופר רבה של קראקא מעיד עליו בהסכמתו לספר אברך (ראה לקמן) ביום ג' ויקהל־פקודי תרל"ט: "וגדול אחד כתב עליו בזה"ל: אני הגבר ראה ראיתי הבן יקיר לי... צעיר מאד בן תשעה שנים... בחור נחמד חריף ושנון חרוץ מפורסם... ראיתי כן

תמהתי תאוה הוא לעינים ונחמד להשכיל רוח צח מלא דעת... כמעט רוב חלקי הש"ס והש"ע שגורים בפיו... היו יהיה לאיש גבור חיל. כ"ד איש נדהם גבר אין איל אדר"ח אדר התקצ"ז וחתם שמו. ואני מכיר היטב את האיש המעיד לכן באתי גם אני עה"ח פ"ק קראקא. הק' שמעון בהגמהמ"ס זצוק"ל". למד תורה בישיבתו של מהר"ם א"ש באונגוואר ושמע לקח מפי בעל ישמח משה. היה מקורב לרבים מצדיקי הדור וביחוד היה חביב על ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב, שאתו גם קשר קשרי חיתון (בנו נשא את בתו של הצדיק מזידיטשוב).

ר' אהרן מאיר פרידלנדר נתקבל לרב של וואלאווע בשנת תר"ך (1860) לערך, ככל הנראה בהשפעת מחותנו הצדיק מזידיטשוב, שרבים מחסידיו התגוררו בוואלאווע וביחוד בכפרי איזור ה"וורחובינה". לאחר שש־שבע שנים עזב את וואלאווע לאחר שקיבל על עצמו את הרבנות של קהילת בוליחוב ליד סטרי שבגליציה. אך לא ארכו לו הימים ונפטר בגיל 48 ביום שמחת תורה (כג תשרי) תרל"ה (1874). לאחר פטירתו הביא בנו ר' חיים פרידלנדר לדפוס שני חיבורים מעזבונו:

קונטרס גמר אומר, מחובר לספר אברך וחדושי הילדות... הבאתיו לבית הדפוס... חיים פריעדלענדער בהרהמ"ח מוהרא"ם זצללה"ה. קראקא תרל"ט. [1], ז דף.

כל הקונטרס נכתב ביום אחד זמן קצר לפני פטירת המחבר, כפי שכותב בן המחבר: "וכמדומה לי שכתבו ביום א' כמו חמשה שבועות קודם הסתלקותו ופטירתו מן העולם, כי עלה לשמים ביום א' כ"ג תשרי יום שמחת תורה התרל"ה ליצירה". ספר אברך, כולל שני ספרים קטנים: ספר פרח מטה אהרן, ביאור על כל מזמורי תהלים... ובראש הביאור חידושי הילדות על מזמורי תהלים תשעה, חברו המחבר כשהיה ילד בן שנים תשעה, בתוך ימים תשעה והיה אז בקי בששה מסכתות בע"פ. ועוד איזה מאמרים יקרים... אשר כתב סמוך לפטירתו ונקרא בשם מאיר לעולם. הובא לבית הדפוס ע"י בן הרב המחבר הר' חיים פריעדלענדער נ"י חוב"ק באלחיב מדינת גאליציען... מונקאטש תרנ"ג. [2], סד דף.

לפני החיבור הקדמת הילד המחבר ובראשה שיר ובראשי החרוזים (אקרוסטיכון): אהרן מאיר. ההקדמה נכתבה בישוב שארקאז־אוילאק [מחוז סאטמאר] בשנת תקצ"ז.

בחיבור מובאים דברים ששמע המחבר ר' אהרן מאיר מפי צדיקי דורו, שאצלם ביקר: ר' משה טייטלבוים מאוהעל, ר' יהודה צבי מראזלא, ר' אשר מרופשיץ, ר' הירש מרימאנוב, ר' מאיר מפרמישלאן, ר' שמעון מיערסלאב, ר' ישראל מרוזין ור' שלום רוקח מבעלז.

החיבור "מאיר לעולם" נדפס סוף הספר (דפים נז ע"ב — סג ע"א) ולאחריו מכתב לבן המחבר, ר' חיים פרידלנדר, מיום ה מנחם־אב תרל"ג שבו הוא ממריץ את הבן לטבול במקוה כל יום ואף במים קרים ומביא בשם הצדיקים ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב ור' יהודה צבי מראזלא ש"טבילת מקוה אינו מזיק כלל וכלל". "וגם אני כשהייתי בן שבע עשרה כמה וכמה פעמים טבלתי תחת קרח נורא והנני איש גבור חיל".

בתקופת רבנותו של ר' אהרן מאיר פרידלנדר בוואלאווע השיב לו מהר"ם שיק שתי תשובות: "להרב המאוה"ג המופלג בתורה מו"ה אהרן מאיר נ"י אב"ד בק"ק וואלאווא והגליל" בדבר סכסוך שבין מלווה ולווה (שו"ת מהר"ם שיק, חושן משפט, סי' טז מיום יא אב תרכ"ה) [תשובה זו נכתבה במשותף לרא"מ פרידלנדר ולהדיין במיידאן ר' נחמן גרינברגר, שייצגו את שני הצדדים בסכסוך (ע"ע "מיידאן")]; ביום יא טבת תרכ"ד משיב לו מהר"ם שיק (שם סי' מד) "בדבר עזבון של איש אחד שהניח אלמנה ובן קטן ובת אחת נשואה לתלמיד חכם".

רבה הבא של וואלאווע היה ר' אלכסנדר צבי קלינגברג, שהיה בן בתו של האדמו"ר והגאון ר' יצחק אייזיק סאפרין מקומארנא, הבת הבכירה מרת הינדא שרה אשת ר' מנשה יעקב קלינגברג. ר' אלכסנדר צבי היה חתן ר' יעקב קלוגר אב"ד סאנדאווע־ווישנא שבגליציה. בשנת תרכ"ז (1867) כבר ישב בוואלאווע. ביום א פינחס תרכ"ז כותב לו הסבא מקומארנא מכתב־הדרכה ותוכחה שזור באהבה וחיבה בדרכו ברבנות. המכתב שנדפס בספר זכרון דברים חלק ב (פשעמישל 1879), דף י פותח: "שלום וישע רב לכבוד נכדי היקר כתר ראשי בבת עיני ה"ה הרב החריף המפורסם בקי בנגלה ובנסתר ותיק וחסיד ועניו כבוד קדושת שמו מ' אלכסנדר צבי נ"י האבד"ק וואלאווע והגליל יע"א. הנה בני חביבי מתרעם אני עליך הרבה. מה היה לך זה כי עדיין אתה רך בשנים לעמוד ותסמוך עליך נגד מחברי זמננו? והיה לך להחמיר כדעתם, שאם נמצא מים [בריאות] ולא בדק האברים [ה]פנימיים טריפה. והרי כמה דברים שיודע אני בעצמי שהירבו מחברי זמננו פטפוטי דברים בפרט בענין טריפות הריאה ולא מלאו [צ"ל מלאני] לבי להקל ולחלוק עליהם" לאחר בירור הלכה ארוך שבו הוא מצדיק את פסקו באופן עקרוני הוא מסיים: "מהיום והלאה לא תקל מדעתך נגד שום אחרון חלילה אפילו נגד אחרונים שהם בזמנינו היום ותהיה מתון־מתון... ותלמד תורה לשמה יומם ולילה לא תפסוק רגע לבטל מן התורה. ומה שכתבת לי מענין ידיד נפשי מוהר"ר נחמן [גרינברגר הדיין במיידאן (ע"ע)], שכנראה גם הוא היה בין המערערים על פסקו של הרב הצעיר] רחוק מלהאמין, כי הוא אוהב נפשי ולא יצער את בניי ובפרט שיודע שאתה חביב עלי ביותר". וסיומו של מכתב־ההדרכה: "וכשתלמד תורה לשמה יומם ולילה תתעלה מעלה מעלה בעליה יתירה ועיני יראו וישמחו. וכבר הזהרתיך שתסבול כל הדברים ותשתוק ותמחה מלבך כי זה כל [ה]אדם ליסבול בזיונות וישתוק ויקבל בשמחה".

ר' אלכסנדר צבי קלינגברג ישב בוואלאווע כארבע שנים, עד שנת תרל"א (1871). באותה שנה הדפיס את החלק הראשון של ספר זכרון דברים, שרידי דברי התורה של אבי־סבו ר' אלכסנדר סענדר מקומארנא (כשהדפיס את החלק השני כבר לא ישב בוואלאווע). הגאון מהר"ם שיק השיב לו חמש תשובות לוואלאווע: בערב ראש חודש תמוז תרכ"ז: "להרב המופלג שלשלת היוחסין מו"ה אלכסנדר צבי נ"י אבדק"ק וואלאווע" מדובר ב"עדר כבשים ג' מאות... וראו שכבש אחד נפצע" (שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, סי' עו); מאותו יום היא גם התשובה "על דבר בהמה שמשתינה דם" (שם סי' עז); בשושן פורים תרכ"ח הוא משיב לו בענין שועל שטרף אווזה, מה דינם של העופות האחרים (שם סי' עח); תשובה ללא תאריך בענייני הלכות נדה (שם סי' קעט); בשנת תר"ל הוא משיב לו בענין ספר תורה ששמות הקדושים נדבקו אם רשאי לתקן (שם סי' ער) [ובענין זה הוא משיב גם לחותנו "להרב הגאון ר' יעקב קלוגר אבד"ק סאנדאווע ווישנא. בדבר השאלה שנשאלתי מאת חתנו הרב דק"ק וואלאווע נ"י" מיום ערב ראש חודש שבט תר"ל]; וללא תאריך הוא משיב "אודות

דין ודברים שבא לפניו אחד תבע חמישים זהובים והנתבע כופר" (שם, חושן משפט, סי' ג).

בשנת תרל"א, לאחר פטירת חותנו, נקרא ר' אלכסנדר צבי קלינגברג למלא את מקומו ברבנות סאנדאווא ווישנא, שם נפטר (בשנת תרמ"ב עדיין כיהן שם ברבנות, כפי שיוצא משו"ת בית שערים, יורה דעה, סי' תלח).

רבה השלישי של וואלאווע היה ר' מרדכי אליעזר וועבר. אף הוא ישב על כס רבנות זו תקופה קצרה, שלוש שנים וחצי בלבד, ואף הוא בהשפעת אדמו"ר של חסידים. נולד בעיר פעטראוועסעלא (במחוז באטשקא) בשנת תקפ"ב (1822). אביו ר' דוד, שהיה סוחר ותלמיד חכם מתלמידי החתם סופר, נרצח בראש חודש שבט תר"ח (1848) בידי מתקוממים סרבים. ר' מרדכי אליעזר וועבר היה תלמידו המובהק של בעל יריעות שלמה במאקאווא, בישיבתו למד חמש שנים. נשא את בתו של ר' פנחס ליב פרידן אב"ד קאמארן. בשנת תרי"ב (1852) נבחר לרב בעיר מולדתו וגם בקהילה הסמוכה אדא, שעל שמה נקרא ובעל דברי חיים כינוהו "רב אדא בר אהבה". בהשפעתו של המלמד מגליציה שלימד את בניו של רמ"א וועבר, ר' משה יוסף יוקר, לימים רבה של העיירה רזפניק שליד טארנוב בגליציה, התעניין בחסידות שהיתה זרה לו לגמרי ונעשה חסידו הנלהב של בעל דברי חיים מצאנז. בשנת תר"ל (1870) נתן דעתו לעלות ארצה וכבר יצא לדרכו. אולם בדרך לארץ־ישראל חזרה בה אשתו מהסכמתה ושבה אל בית אביה.

בצר לו ובהיותו אובד עצות, שכן לא רצה לגרש את אשת־נעוריו, שט בארץ עד שהגיע לצאנז. הצדיק מצאנז הציע לו את רבנות וואלאווע, שהיתה פנויה אותה שעה. הוא קיבל את ההצעה בתנאי שלא ישמש ברבנות וואלאווע אלא שלוש שנים, שכן דעתו היתה נחרצה לעלות לירושלים בתום שלוש שנים, לאחר שיעלה בידו לשכנע את אשתו להצטרף אליו. ואמנם כעבור שלוש שנים וחצי עזב את רבנות וואלאווע ועלה ארצה. על תקופה זו הוא כותב דברים קשים: "שנאתי וברחתי מן הרבנות ושבעה עשר שבועות הייתי בגולה נבוך בסבך הדאגות, לא ידעתי אנה ואנה [אפנה]. פניתי לימין ואין עוזר לשמאל ואין מאסף אותי הביתה. עד כי נכמרו רחמי אדמו"ר סבא קדישא [ר' חיים מצאנז] זצוק"ל עלי וספחני אל אחת הכהונות... ונכנסתי לגלות המר אשר למדתי שם פירוש השיר 'למוליך עמו במדבר', ארץ אשר במסכנות יאכלו לחם אשר ממרחק יביאו. החיות ישאגו, הדובים ינהמו, הזאבים לטרף יארובו, וחזירי יער יכרסמו הארחות והשבילים שבין כפר לכפר. ההרים הרמים והנשאים מסכים מבדילים שלא תזרח השמש שבעה חדשים בשנה ואורו עליהם לא יהל. שלש שנים וחצי נרדפתי בגלות ההרים והיערות ובעמקי התהומות" (בהקדמת ספרו תמורת תודה, ירושלים תרמ"ז). בשנת תרל"ה (1875) עלה ארצה והתישב בירושלים. כאן חיבר והדפיס את כל אחד־עשר חיבוריו (רשימה מפורטת של כל חיבוריו ותולדות חייו נדפסה על־ידי נפתלי בן־מנחם, ספר היובל ליצחק קיוב, ניו יורק תשל"ב, החלק העברי, עמ' טו—כ). ר' מרדכי אליעזר וועבר נפטר בירושלים ביום כז בתמוז תרנ"ב (1892).

בעשרים השנים הבאות לא ישב ככל הנראה רב על כס הרבנות של וואלאווע, אלא תקופה קצרה ביותר. נראה, שבין השנים תרמ"ה — תר"ן (1885 — 1890) נתקבל הרב החדש. בינתיים הסתפקה הקהילה בדיין ומורה־צדק, ר' חיים שלום לנדא, אודותיו ידובר להלן. מן הסתם מילא את תפקיד הרבנות בוואלאווע רבה של קהילת מיידאן הסמוכה, ר' מרדכי יאמפל (ע"ע "מיידאן"), שהיתה הקהילה השניה בגדלה באיזור "וורחובינה". ואכן, מסורת בפי יוצאי מיידאן מאבותיהם שהיתה תקופה כשמיידאן סיפקה את הרב גם לקהילת וואלאווע ה"גדולה". בסופה של אותה תקופה, ושמא לאחר פטירת ר' מרדכי יאמפל, נבחר לרבה של וואלאווע רבה הרביעי של הקהילה: ר' מאיר ב"ר מנחם א"ש. המקור היחיד לעובדה זו הוא שם הגדולים מארץ הגר (אות מ סי' טז), שאין כל סיבה לפקפק בנכונות הדבר. ר' מאיר א"ש נולד לאביו הגאון ר' מנחם א"ש ממלא מקום אביו הגאון מהר"ם א"ש בשנת תרי"ב (1852) לערך, שכן באותה שנה (כד טבת) נפטר באונגוואר מהר"ם א"ש, שאת שמו נשא הנכד. ר' מאיר א"ש נשא את בתו של הגאון בעל חתן סופר וקרוב לוודאי שהיה סמוך על שולחן חותנו בעיר מטרסדורף כמה שנים. ביום ה פרשת לך לך תרמ"ה (1884), משיב לו הגאון בעל בית היוצר (אורח חיים, סי' מא) ומכתירו בזה"ל: "הרב הגדול המופלג בתורה וביראה הרוממת החו"ב שלשלת היוחסין בנן של קדושים כקש"ת מו"ה מאיר א"ש נ"י". אילו ישב ר' מאיר א"ש על כס הרבנות בוואלאווע אין ספק שבעל בית היוצר, רבה של חוסט הסמוכה לוואלאווע היה יודע על כך והיה מציין עובדה זאת. אין זאת שבראשית שנת תרמ"ה לא ישב עדיין ר' מאיר א"ש על כס הרבנות בוואלאווע. הוא נפטר בדמי ימיו ביום ה אדר תר"ן (1890) בגיל 38 לכל היותר.

רבה החמישי של וואלאווע, ר' ישראל יעקב יוקל טייטל־בוים, כיהן ברבנות ששים ושתים שנה. נולד בשנת ת"ר (1840) לאביו ר' שמואל הבן השלישי של ר' אלעזר ניסן בן בעל ישמח משה. בשנת תרי"ד נשא את בת דודו הייטב לב, שהיה אז רב בגורליץ. כשהייטב לב עבר לכהן כרב בעיר דרוהוביטש ואביו ר' שמואל נבחר למלא מקום אחיו, נשאר ר' יוקל בגורליץ ליד אביו. בשנת תרי"ח עבר עם חותנו לסיגט. בשנת תרכ"ב הושיב אותו חותנו על כס הרבנות של ברבשט שבגליל סיגט והוסיף לו כמה כפרים כ"גליל" של ברבשט. שם הכין לדפוס את שו"ת השיב משה לבעל ישמח משה (לעמבערג תרכ"ו). בשנת תרמ"ט, לאחר פטירת אביו, נבחר למלא את מקומו ברבנות גורליץ, אך עזב אותה כעבור שנים אחדות ובשנת תרנ"ד (1894) נבחר לשבת על כס הרבנות בוואלאווע, בה ישב שלושים שנה, עד לפטירתו בגיל פ"ד (כאבי־סבו בעל ישמח משה) ביום טו אלול תרפ"ד (1924). ר' יוקל ניהל ישיבה בוואלאווע. חסידי סיגט בכל האיזור היו באים אליו כאל אדמו"ר, שכן התנהג בגינונים של אדמו"ר, ניהל שולחנות וקיבל פתקאות וכדומה.

ר' יוקל טייטלבוים השאיר אחריו בכתובים חידושי תורה רבים, אך לא נדפסו לא בחייו ולא סמוך לפטירתו. רובם הגדול של כתביו אבדו בשואה. שרידים מחידושי תורתו כונסו ונדפסו לאחרונה:

ספר היטב איטיב. חלק א: דרוש ואגדה על התורה ומועדים; חלק ב: חידושים על סוגיות הש"ס ושאלות ותשובות. ניו יורק תשל"ב.

את מקומו של ר׳ יוקל טייטלבוים ברבנות וואלאווע מילא צעיר הבנים, ר׳ אהרן טייטלבוים. הוא נולד בשנת תרמ״א בברבשט. נשא את בתו של ר׳ שמואל באב״ד אב״ד סאנדאווא־ווישנא. ר׳ אהרן ישב עשרות שנים ליד אביו ועזר לו בענייני הרבנות וביחוד ניהל את הישיבה כבר בחיי אביו והמשיך בכך גם לאחר שירש את כס הרבנות. היה מן הלוחמים הנמרצים בזרמים הלאומיים והתנגד בכל עוז גם לאגודת ישראל. היה רב של וואלאווע עד שנת 1941, שנה שבה גורשו רוב יהודי העיירה והגלילי. לפי דעה אחת עמדו לגרש גם אותו אף־על־פי שהיו בידו כל התעודות הנדרשות. נמלט לבודאפשט ומשם עבר לעיר ניר־באטור למלא את מקום אחיו, ר׳ נפתלי טייטלבוים, שנפטר זמן קצר לפני כן. נהרג על קידוש השם באושוויץ ועלה על המוקד ביום ג סיון תש״ד.

הרב ר׳ אהרן טייטלבוים הי״ד

בכתובים היה לו חיבור מוכן על התורה ושאלות ותשובות, אך אבדו בשואה. לאחרונה נדפס חיבורו ״תהלות אהרן״ לספר תהלים, שצורף לספר תפלה למשה על תהלים מאת בעל ישמח משה, שנדפס כמה וכמה פעמים. למהדורת ניו יורק תשל״ב הוסיפו בשולי העמודים את ״תהלות אהרן״.

בשנת תש״ג, כשר׳ אהרן טייטלבוים היה כבר רבה של ניר־באטור נדפס ״פסק בית־דין... מרן הגה״צ מו״ה אהרן טייטלבוים שליט״א... בדבר... כת המתנגדים להאקרו״ט דקהע״י קאששא... בבירור ענין ישיבת כסא הרבנות וחזקת ירושתה״ וכו׳. הקונטרס נדפס בעברית ובהונגרית.

תשובה אליו בשו״ת מהר״ש ענגל, חלק ה, סי׳ קז מיום ג שופטים תרפ״א, בדבר אשה חשודה בזנות.

הרב האחרון של וואלאווע היה ר׳ יצחק טייטלבוים בנו של ר׳ אהרן. לפני כן נבחר ל״רב צעיר״ וכאשר נמלט אביו בשנת 1941 נשאר ר׳ יצחק רבה של הקהילה הקטועה והמתבוססת בדמה. הוא היה חתן ר׳ משולם זושא האלברשטאם מראצפרט בנו של הצדיק ר׳ שלום אליעזר בן בעל דברי חיים. גם הוא שתה ומיצה את כוס התרעלה. ביום כו אייר תש״ד נשלח לאושוויץ. נשלח למחנה עבודה ונפטר במחנה עבענזע ביום כח ניסן תש״ה.

הזכרנו למעלה את ר׳ חיים שלום לנדא הדיין בוואלאווע. נולד בוואלאווע לר׳ נפתלי דוב לנדא שהיה כנראה בנו של ר׳ אפרים לנדא, הרשום ברשימת המיפקד של שנת 1830. למעלה מארבעים שנה הורה ר׳ שלום דינים והלכות ליהודי וואלאווע כדיין. בעשרים השנים הראשונות, כשכס הרבנות היה פנוי, מילא למעשה את כל התפקידים הרבניים בוואלאווע ושמו הלך לפניו כלמדן חריף ובקיא בכל מכמני התורה וכבעל הוראה מובהק, מנוסה ומקובל על כל יהודי העיירה. הגאון מהרש״ם מברז׳אן (בספר גלוי דעת על הלכות טריפות, סי׳ לט, ס״ק קיח) מעתיק תשובה שכתב לר׳ שלום לנדא, בענין מיעוך ומשמוש בסירכא של עגלים רכים, שהיה נהוג בוואלאווע מקדמת דנא. הגאון ר׳ יהודה גרינוואלד מסאטמאר משיב לו בדרך כבוד בזה״ל: ״לכבוד אהובי ידינ״פ הרב הגדול חריף ובקיא כש״ת מו״ה שלום לאנדא נ״י דומ״ץ דק״ק וואלאווע יע״א. יאמין לי אהובי ידיד נפשי נ״י על כי אחרתי עד כה מלהשיבו על מכתבו... לא יאומן כי יסופר הטירדות המונעים, גם עתה באתי רק מפני הכבוד של ידנ״פ נ״י כי רב הוא״. ובסוף התשובה: ״מאד נהניתי מִמכתב מע״כ שראיתיו יורד לעומקה של ההלכה יאושר כחו וחילו ותרב שלומו ושלותו״ (שו״ת זכרון יהודה, מהדורא תניינא, סי׳ קצט, ללא תאריך).

ר׳ שלום לנדא זכה לבנים תלמידי חכמים ורבנים נודעים: ר׳ ישראל אברהם אלטר לנדא אב״ד עדעלין, חתן הצדיק ר׳ ישעיה מקרסטיר, מחבר שו״ת בית ישראל; ר׳ משה צבי לנדא דומ״צ קליינווארדיין, מחברם של כמה ספרים; ור׳ בנימין זאב לנדא אב״ד לעגענעמיהאלי.

הקהילה, מוסדותיה, ואישיה

על החיים הפנימיים של יהודי וואלאווע אין בידינו אלא ידיעות מעטות בלבד. לצערנו לא זכינו לשיתוף פעולה מצד העומדים בראש ארגון יוצאי וואלאווע. רק אחד משרידי וואלאווע הסכים להתראיין ולמסור פרטים על הקהילה בין שתי מלחמות העולם. אך כפי שהסתבר, הזכרון לא עמד לו לזכור בפרוטרוט תאריכים של אירועים שונים ואת שמותיהם של האישים שעמדו בראש הקהילה. נביא את תמציתם של הדברים שנמסרו לנו.

שני בתי כנסת היו בוואלאווע, בית הכנסת הגדול, בנוי מאבנים, עתיק למדי. אחד המפוארים בכל רחבי מאראמארוש.

לידו וצמוד אליו בית מדרש קטן, שבו התפללו בחורף, שכן היה בו תנור, מה שאין כן בבית־הכנסת הגדול. עשרות שנים היה זה בית הכנסת היחיד בעיירה ובו התפלל הרב ותלמידי הישיבה למדו בו ושמעו את השיעורים. בשנות השלושים הראשונות הוקם בחלק הצפוני של העיירה בית כנסת נוסף מעץ. הוא נבנה שלא על דעת הרב, שהתנגד להקמתו. בדרך פאראדוקסאלית תרם את המקום ואת המבנה יהודי, שלא הקפיד על שמירת התורה והמצוות, אך לפתע התעורר בו צורך נפשי להקים בית מקדש מעט בוואלאווע.

בית העלמין היה עתיק ורבות מן המצבות היו עתיקות. על הרבה קברים לא הקימו בכלל מצבה, משום שלא השיגה ידם של עניים רבים להקים מצבה. על קברו של הרב ר' יעקב יוקל טייטלבוים היה "אוהל", שרבים היו פוקדים לשפוך את שיחם ולהתפלל על הציון. החברה קדישא היה המוסד המסודר ביותר בוואלאווע והעשיר ביותר. ראש הקהילה האחרון היה שטיינברג, יהודי עשיר בעל מגסרה. הגבאי היה ר' אהרן בוימגארטן. חברת תלמוד תורה דאגה להקנות חינוך לילדים עניים. רוב הילדים העשירים למדו אצל מלמדים פרטיים ב"חדרים" פרטיים בדירותיהם או בחדרים שכורים. כל שבת הלכו הילדים להבחן אצל תלמידי החכמים שבעיר.

בשנת 1924 נעשה נסיון לפתוח בית ספר עברי בוואלאווע, בדוגמת בית הספר שנוסד בכפר טורן הסמוך (ע"ע), בהנהלת המורה העברי פארקאש (היום רב בצ'כוסלובקיה). אך תוך זמן קצר נסגר ממחסור בתלמידים. שכן הרב התנגד לכל גילוי של ציונות והשפעתו על ההורים גברה ורובם הוציאו את ילדיהם מבית הספר העברי־ציוני. בשנת 1936 נעשו נסיונות להקים מחדש את בית הספר העברי ושוב ללא הצלחה. להתנגדות הרב נוספה הפעם התנגדותם של מנהלי בית הספר הצ'כי והמורים, שבו למדו כמעט כל הילדים היהודים (לילדים הרותנים היה בית ספר ששפת הלימודים בו היתה רוסית).

רוב יהודי וואלאווע היו עניים מרודים. האמידים שבתוכם עסקו במסחר העץ, טקסטיל, דברי אוכל ועוד. גם בין בעלי המלאכה היו כמה יהודים אמידים, אך רובם היו עניים שעמלו הרבה על המחיה ועל הכלכלה. היו כמה טחנות קמח בבעלות יהודית והמגסרה של שטיינברג. לשרותם הכספי של המסחר הזעיר עמד בנק להלוואות קטן שבעליו היה יהודי (ה"בנק של שבתי"), שפעילותו הכספית היתה בממדים קטנים מאד. הסוחרים האמידים נזקקו לבנק הממלכתי, שהיה לו סניף בוואלאווע. כמה יהודים עשירים בוואלאווע היו בעלי רכוש, יערות, שדות ובתים.

המשפחות המכובדות בוואלאווע היו: דאווידוביטש, ובראשם ר' איצ'ה דאווידוביטש בעל בניינים רבים לאקס, ניימאן, זיסוביטש, יעקובוביטש ועוד.

כפי שנמסר לנו היה חלק מהנוער היהודי בוואלאווע ער ותוסס ובעל הכרה ציונית. מהם שהיו מאורגנים בתנועות נוער שונות. כ־45 צעירים וצעירות השתייכו לסניף בית"ר, שהיה להם מועדון משלהם ופיתחו בו פעילויות שונות, כגון חוגים לעברית, הצגות של מערכונים ביידיש ועוד. חלק מהם התאמן בשדה בעבודות אדמה. לסניף של ארגון "החלוץ" הצטרפו כ־20 חברים, מבני הפועלים ובעלי המלאכה. גם להם היה מועדון. הם הקימו הכשרה לעבודות אדמה ולפרנסתם עבדו גם במנסרת העצים. כמה מבני הנוער עלו ארצה כחלוצים. אחד מהם (בן הנפח ששמו כנראה דוד לייב ווידר) נפל במלחמת השחרור.

בין הטיפוסים שנחקקו בזכרון מוסר הידיעות נזכר ביהודי שהכל כינוהו בשם "המלאך", שמעולם לא חזר לביתו מבית הכנסת לפני השעה אחת בצהרים. אשתו ניהלה חנות קטנה של טקסטיל, שהיתה סגורה רוב הזמן. "המלאך" (גם את שמו לא זכר) נחשב גם לתלמיד חכם והיה בין הבוחנים של ילדי החדר.

עד כאן מפי אחד מיוצאי וואלאווע. נוסיף כמה פרטים שמצאנו במקורות חיצוניים.

אחד מתלמידי החכמים בוואלאווע, מחסידי בעלז, היה ר' ישראל יעקב טערקלטויב, שבעל ערוגת הבשם משיב אליו ביום יא ניסן תרנ"ד בשאלה מעניינת: "כבוד הרבני החסיד המופלג מו"ה ישראל יעקב טערקלטויב בק"ק וואלאווע. אודות שאלתו על אחת מי"ב חלות שהי' מונח על שלחן הטהור של כ"ק אדמו"ר הרה"ק ר"י [יהושע] מבעלזא זי"ע וניתן לו והוא חביב בעיניו עד לאחת יותר מכף מלא נחת ונפשו בשאלתו אי רשאי למכרו עם החמץ בשטר מכירה" (שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סי' קיב). תשובה זו הובאה גם במחקרו של יצחק זאב כהנא, "בעיות הלכתיות בעקבות החסידות", בספרו מחקרים בספרות התשובות (ירושלים תשל"ג, עמ' 414).

תשובה שניה לוואלאווע מצאנו בספרו של הרב מטאשנאד אל אחד מתלמידיו: "כבוד תלמיד חביב הב' החו"ב טובא... ישראל דוב וואלנער נ"י בק"ק וולאווע יצ"ו. בדבר קושיתו לשיטת התוספות וכו' ".

מצאנו יהודים מוואלאווע בין חותמים על ספרים ("פרע־נומעראנטן") בין השנים תר"מ — תר"ע (1880 — 1910), שהעתקנו לפי סדר כרונולוגי: ר' נפתלי דוב לאנדא, ר' שמואל יוסף לאנדא, ר' מאיר אהרן ניימאן, ר' דוד בעריש [זאפיר?], ר' יצחק שטיינברג, הרב ר' שלום לאנדא, ר' יוסף זאלדאן, ר' מרדכי צבי גליק, ר' שמואל שטיינברג, ר' סענדר ווינגארטן, ר' אהרן יצחק ווייס, ר' יעקב קאווי הארטמאן, ר' שמואל כ"ץ, ר' אליעזר אלטיר חתן השו"ב, ר' יצחק מאיר שו"ב, ר' בצלאל ווידרמאן, ר' משה ברוך גרינברגר, ר' יצחק אייזיק זאלדען, ר' מרדכי רוזנטאל, ר' אהרן צבי זיסאוויטש, ר' שמואל שטיינברגר, ר' אייזיק ווידרמאן, ר' ישכר בעריש ניימאן, ר' חיים לעבקאוויטש, ר' חיים פרידמאן, ר' יוסף זיכרמאן, ר' משה דוד ליבער, ר' שבתי שאפער, ר' משה אריה זאלדען, ר' יצחק אייזיק טייכמאן, ר' שמואל צבי טייכמאן, ר' אליעזר שטיינברג, ר' ליפמאן בן בילא, ר' זיינוויל דאווידוביטש, ר' משה ברוך גרינברגר, ר' אליעזר יצחק זיסאוויטש.

לגליל של וואלאווע היו שייכים כל הישובים שבנפה, קרוב לשלושים, ובתוכם קהילות גדולות ובינוניות כגון: מיידאן, טורן, סיניווער, סטודענא, איסקה, הוליאטין, נעגרעוויץ, פריסלופ, קאליטשאבע, ריפינא, נעווועסעליץ, אויבר־ביסטרא, שבכל אחד מהם היו כמה מאות יהודים וכמה כפרים שבהם התגוררו כמאה יהודים, כגון: טישקא, סוימי, פיליפיץ, קאלאטשין. וכן כמה כפרים זעירים שבכל אחד מהם כמה עשרות יהודים.

השואה

גם על תהליכי השואה בוואלאווע אין בידינו אלא ידיעות מעטות וקטועות, שצורפו מתוך העדויות הקצרות שנגבו מפי שרידי אושוויץ, זמן קצר לאחר השחרור בקיץ 1945, המצויות בארכיון "יד ושם". בגזירת הגירוש של קיץ 1941 גורשו מוואלאווע כרבע מכלל יהודי המקום. נביא את עדותן של שתי נערות צעירות, אחיות, שגורשו יחד עם הוריהן, שני אחים ואחות נוספת, כלומר שבע נפשות. הישוב הראשון שאליו הגיעו לאחר שהורדו מן המשאית שהובילה אותן מיאסין, היה כפר קטן בשם פטרילוב, מעבר לנהר הדנייסטר. כאן הופקרו לגורלם, אך לא לפני שהוכו בידי הז'אנדרמים ההונגרים. מכאן החלה הנדידה ללא מטרה וללא תכלית ממקום למקום, כשהם שוהים זמן רב למדי באחד הישובים, ככל שהדבר ניתן להם, אף על פי שבכל מקום היתה סכנת השמדה רוחפת עליהם. המסלול שלהם היה: פטרילוב, פודהייץ, טארנופול, בורשטין והאליטש. במשך כל המסע המפרך היו נתונים לכל העינויים והתלאות שאפשר להעלות על הדעת. הם וחייהם היו נתונים בסכנה מתמדת והם ראו במו עיניהם כיצד משמידים את המגורשים: אנשים שלא ידעו לשחות נרדפו אל תוך הדנייסטר וטבעו שם; אחרים הושלכו לתוך חפירות עמוקות ונקברו שם חיים; היו כאלה שהיו חייבים לכרות את קבריהם ועוד זוועות שונות ומשונות. אך גם אלה שהושארו ביניתיים בחיים הוכו במשך כל המסע באכזריות שאין דוגמתה ורבים מהם נפחו את נשמתם תחת ידי המכים.

שתי האחיות היו נחושות בהחלטתן לנצל את ההזדמנות הראשונה ולהמלט מתוך הגיהנם שלתוכו נקלעו. הזדמנות זו ניתנה להן בהאליטש [מתוך סגנון הדברים נראה ששתי האחיות הופרדו בינתיים מהוריהן ומשאר אחיהן ואחיותיהן] הם נמלטו משורות המסע ונעו לעבר סטאניסלוב ומשם התקדמו דרך קאליש ודולינא לגבול ההונגרי. אחר כך הצליחו גם ההורים, אחות אחת ואחד האחים, להגיע להונגריה בדרך של סכנות נוראות על כל צעד ושעל. הם הגיעו למונקאטש, אך לא יכלו להשאר שם, כי הז'אנדרמים רדפו אחר הנמלטים ואחת דתם היתה החזרתם לפולין ובמקרים רבים רציחתם במרחק קצר מעבר לגבול הפולני. הם רכשו תעודות מזויפות, שלא עמדו בבקורת הראשונה, ושוב הועברו שתי האחיות את הגבול הפולני. לאחר זמן קצר עברו שוב את הגבול ההונגרי והן התישבו בעיר מעזא־קאסאן. מכאן ואילך כבר לא הטרידו אותן, שכן בינתיים התחלפה הממשלה בהונגריה ועלתה ממשלת קאלאי, שהיתה יותר נוחה ליהודים.

עדות שניה, אף היא של שתי אחיות צעירות מוואלאווע, מספרת אף היא את הזוועות דלעיל. גם הן ראו כיצד משליכים יהודים לנהר וכיצד יורים ביהודים, אך המסלול ודרך־היסורים שלהן היה שונה במקצת. הן הובאו במשאית מיאסין עד דנייפר־פטרובסק ומשם הם מזכירים את קאמניץ־פודולסק, קולומייאה, סטרי וצ'ורטקוב. לפי עדות זו אפשר היה בעזרת כמות לא קטנה של זהב להגיע עד הגבול ההונגרי. אך כאן החלה הסכנה הממשית, שכן הז'אנדרמים והחיילים ההונגרים האירו את שטח הגבול בזרקורים רבי עוצמה ומי שנתגלה נורה במקום, ובמקרה הטוב הוחזר לפולין. עדות זו מספרת גם על יהודים שתעו ביערות והתפרנסו מפטריות רעילות, עד שיצאו מדעתם. רבים שמחו לאכול קליפות רקובות של תפוחי־אדמה וכדומה ורבים מתו מרעב. לפי עדות זו רק מעטים מאד מיהודי וואלאווע המגורשים עלה בידיהם לחזור להונגריה. רובם הגדול מצאו את מותם על אדמת פולין באחת המיתות המשונות והאכזריות שהמציאו המוחות השטניים והרצחניים של העם ההונגרי.

שתי העדויות הללו, לא ללמד על עצמן בלבד יצאו אלא ללמד על הכלל כולו יצאו, שכן כך ובדומה לכך היה גורלם של כל המגורשים בקיץ 1941. עד לאביב 1944, שבו הקיץ הקץ הסופי על יהודי וואלאווע, היו גם היו גזרות שונות ורבות על יהודי וואלאווע, אך לעומת הגזירות של קיץ 1941 ושל אביב 1944, הן מחוירות ומתגמדות.

ראשית הקץ של יהודי וואלאווע החלה באיסרו חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944). באותו יום החל בריכוז היהודים ליד בית הכנסת של העיירה. דבר ראשון החרימו כל חפץ שהיה לו ערך בעיניהם, שלא לדבר על כסף ותכשיטים. הגזל והשוד היה מלווה מכות והתעללויות ובדיקות משפילות בסתרי הגוף, לגברים ולנשים. זקנים נמרטו יחד עם העור. הדבר נמשך שלושה ימים ושני לילות. ב־18 באפריל הועברו יהודי וואלאווע לגיטו סקערניצא (ע"ע), שבששה מצומצם דחסו כחמשת אלפים יהודים. כעבור ארבעה שבועות גורשו מגיטו זה לאושוויץ.

יהודי אחד, הרופא ד"ר מארטון, היה כנראה היחיד שלא גורש בשלב זה לגיטו סקערניצא. הוא היה יליד הונגריה מן החוגים המתבוללים, שכל תרבותו ואורח־חייו היו מעורים בתרבות ההונגרית. ואף על פי כן היה יהודי בעל הכרה לפי דרכו. היה רופא מעולה בעל אות הצטיינות ממלחמת העולם הראשונה. כשאספו את יהודי וואלאווע לגיטו סקערניצא הושאר ד"ר מארטון בעיירה, כנראה בעקבות השתדלויות של השלטונות המקומיים והאזוריים, שאתם התהלך בידידות. אך ידידות זו לא עמדה לו אלא תקופה קצרה בלבד. כעבור כמה שבועות הוכנס גם ד"ר מארטון לאחד הגיטאות, שעדיין לא חוסלו ושם התאבד. היה רווק זקן בן למעלה משמונים.

אחרי המלחמה התגוררו כמה עשרות יהודים בוואלאווע, אך חיי קהילה לא היו קיימים. בית הכנסת הגדול הפך לאורוות סוסים. אחר כך עמד שנים רבות בשממונו עד שהכותל המזרחי התמוטט. עד לפני שנים אחדות עוד התגוררו בוואלאווע שלושה יהודים. היום אין אף יהודי במקום.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי וואלאווע.

שלמה רוזמן: ראשי גולת אריאל, חלק א, ברוקלין תשל"ו, עמ' רלח—רמט, רפד.

ר' משה שיק: שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, מונקאטש תרמ"א, סי' עו, עז, עח, קעט, ער; חושן משפט, לעמבערג תרמ"ד, סי' ג, טז, מד.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר, אורח חיים, מונקאטש תרנ"ו, סי' מא.

ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוואליוועו תרע"ב, סי' קיב.

ר' יהודה גרינוואלד: שו"ת זכרון יהודה, מהדורא תנייגא, אוהעל תרפ"ח, סי' קצט.

ר׳ שמואל ענגל: שו״ת מהר״ש ענגל, חלק ה, ווראנוב תרצ״ח, סי׳ קז.

ר׳ מרדכי בריסק: שו״ת מהר״ם בריסק, חלק א, טאשנאד תרצ״ט, סי׳ פא.

ר׳ משה דוד אסטרייכר: שו״ת תפארת אדם, חלק א, ניו יארק תשט״ו, סי׳ צא.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 104.

עדויות ב״יד ושם״: 015/532; 015/629; 015/793; 015/863; 015/941; 015/1830; 015/1892; 015/1935; 015/2504; 015/2790; 015/2799; 015/2938.

אויבר-ביסטרא

אויבר־ביסטרא (ברותנית: Vysni Bystry, בהונגרית: Felsöbisztra). נקודת־ישוב השייכת מבחינה מוניציפאלית לכפר מיידאן (ע״ע), כ־5 ק״מ מצפון למיידאן וכ־5 ק״מ מדרום לכפר טורן. כל תושביה רותנים.

כיוון שהישוב לא עמד ברשות עצמו מבחינה מינהלית לא פורסמו פרטים סטאטיסטיים על תושביו והמספרים של מיידאן כוללים גם את אויבר־ביסטרא. רק במיפקד של שנת 1830 (בספרו של Fényes) נאמר שיש בו 350 קתולים יוונים ו־20 יהודים, אך גם שם צוין שהישוב שייך למיידאן. וכן במיפקד שערכו ההונגרים בשנת 1941 צוינה עובדה זו ומספר התושבים 874. כפי שמוסרים שרידי השואה היו באויבר־ביסטרא כ־60 ראשי משפחה יהודים, מספר שנראה מוגזם במקצת. לפי הערכתנו לא היו בו אלא כ־200 נפש (כ־35 משפחות).

למרות כפיפותו המינהלית של אויבר־ביסטרא למיידאן התארגנו יהודי ביסטרא לקהילה בפני עצמה ולא נזקקו לשירותיה של קהילת מיידאן משום בחינה כמעט, פרט אולי לעובדה, ששתי הקהילות היו בגליל הרבני של קהילת וואלאווע (ע״ע). לקהילת ביסטרא כל המוסדות הנחוצים: בית כנסת מעץ, מקוה־טהרה ואף בית־עלמין משלהם ורגליים להשערה שהיה עתיק יותר מזה של מיידאן. השוחט הראשון הידוע לנו היה ר׳ יהודה חיים. אין אנו יודעים עליו דבר אלא שהוא נזכר בראש החותמים מאויבר־ביסטרא על שני ספרים: אמרי שהם (קאלאמעא תר״מ) וספר דברי משה (לעמבערג תרמ״ז), שניהם לר׳ משה שהם מתלמידי הבעש״ט. אין אנו יודעים מי היו השוחטים הבאים בביסטרא. בין שתי מלחמות העולם כיהן כשוחט באויבר־ביסטרא ר׳ חיים ב״ר משולם פרידמאן, למדן מופלג ובעל הוראה, שהורה שאלות באיסור־והיתר. משנת תרצ״ב (1932) ואילך, לאחר שהשוחט ממיידאן הלך לעולמו, היה ר׳ חיים פרידמאן שוחט גם במיידאן. הוא נהרג על קידוש השם בשואה.

בעלי־הבתים שזכרם עולה כ״פרענומעראנטן״ בספרים שנדפסו בין השנים תר״מ—תר״ע (1880—1910) ושבחלקם מופיעים בשמות הפרטיים בלבד (בתוספת שם אמם) היו: ר׳ יהודה ליב בן רבקה, ר׳ חיים גדליה בן שרה, ר׳ אריה ליבוש רובינשטיין, ר׳ צבי בן חיה בראניא, ר׳ צבי בן פיגא ווייזר, ר׳ אהרן מנחם ווייזר, ר׳ ישראל מנחם הויפמאן (גם הויפטמאן), ר׳ יואל בן סערקיא יענטא, ר׳ שלום ב״ר צבי וייזר, ר׳ נטע ווייזר, ר׳ הירש הויפמאן, ר׳ שלום גולדינגר, ר׳ שלמה הויפמאן, ר׳ צבי בן רחל, ר׳ מתתיהו שטאהל, ר׳ יצחק אייזיק ווייזר, ר׳ נתן אנשל קרויס חתן ר׳ צבי הירש הויפמאן, ר׳ שמואל צבי רוט, ר׳ צבי פריילין, ר׳ שלום היילפערט, ר׳ אריה ליבוש גרוסמאן, ר׳ חיים גדליה פיקסלר.

ברשימה דלעיל מזדקרים שמותיהם של שתי משפחות, משפחת ווייזר ומשפחת הויפמאן. משפחת ווייזר היו כמעט כולם תלמידי חכמים וגבירים, שעסקו במסחר העצים. הם היו חסידי זידיטשוב והיו גם מחותנים של הצדיק ר׳ אלעזר ליפא ב״ר יצחק אייזיק מזידיטשוב, שכן ר׳ אלעזר ליפא נשא את בתו של ר׳ אלעזר ווייזר. אחד מחשובי התלמידי־חכמים במשפחת ווייזר היה ר׳ שמעון יצחק ב״ר צבי הירש ווייזר. נשא את בתו של ר׳ שמואל צבי פיקסלר, שמוצאו היה ממונקאטש. הוא היה בן ר׳ פייביש ממונקאטש מתלמידיו של ר׳ אורי השרף מסטרעליסק בן ר׳ שמואל צבי השוחט של הצדיק ר׳ יצחק אייזיק מקאלוב, שהיה אבי אביו של ר׳ שמואל צבי ווייס הראב״ד במונקאטש אבי בעל האמרי יוסף מספינקא. ר׳ שמעון יצחק ווייזר מלבד שהיה תלמיד חכם וחסיד בעל מדרגות, היה מקורב מאד לבעל אמרי יוסף ולבנו בעל חקל יצחק, סופר מהיר ובעל תפלה בימים נוראים. היה מלמד מבוקש בביסטרא. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, כשהקוזאקים חדרו לביסטרא נמלט לעיר מיהאליפאלווא וגם שם לימד בחורים גדולים גמרא ותוספות. לאחר המלחמה חזר לביסטרא, אך נפטר במגפת הטיפוס והוא בן חמשים לערך. אשתו פרומט רחל התנהגה גם היא בחסידות. מאז מות בעלה לא ישנה במיטה ולא אכלה בשר אלא בשבתות ומועדים. ידעה הרבה סיפורי צדיקים על בית זידיטשוב וספינקא.

חתונתו של ר׳ יצחק אייזיק ווייס מספינקא בעל חקל יצחק התקיימה באויבר־ביסטרא (בשנת תרנ״ב לערך) בביתו של אחד ממשפחת ווייזר, שכן הכלה, שהיתה בתו של הצדיק ר׳ ישכר בער אייכנשטיין מוועראצקי בעל מלבוש לשבת ויום טוב, נתגדלה בביסטרא, לאחר שנתיתמה מאמה.

ממשפחת הופמאן נזכיר את האחים ר׳ שלמה ור׳ צבי הירש הופמאן, סוחרי עצים בני תורה וחסידי קומארנא. ואת בן־דודם ר׳ יעקב הופמאן, שבבעלותו היו יערות רבים והיה בעל נכסים רבים והגביר הגדול ביותר בביסטרא.

תלמיד חכם מופלג וחסיד וויזניץ היה ר׳ גרשון מילר, שהיה חתן ר׳ שלום גודינר, מחסידי בעלז. ר׳ גרשון היה תלמיד חביב של בעל ערוגת הבשם. אף הוא הורה הוראות איסור־והיתר בביסטרא. בהיותו אברך צעיר משיב לו רבו

תשובה להלכה ולמעשה בענייני נדה (שו"ת ערוגת הבשם, יורה דעה, סי' קסז, ללא תאריך): "כבוד תלמידי האברך המופלג בתו"י חו"ש מו"ה גרשון מיללער נ"י בישוב אובער ביסטרא".

רוב יהודי אויבר־ביסטרא היו חסידי דולינא־זידיטשוב־ספינקא, כמה חסידי וויז'ניץ, סיגט ובעלז. חלק ניכר מהם היו תלמידי חכמים, שעסקו בתורה בביתם וברבים בשיעורי תורה שהתקיימו כל ערב בבית הכנסת.

ארגונים ציונים לא היו קיימים בביסטרא, אף־על־פי שחלק מן הנוער הושפע מן הרעיונות הלאומיים שנשבו אליהם מן הכפר טורן (ע"ע) הסמוך, שהיה מעוז הציונות באיזור כולו. אחד מיוצאי ביסטרא שנתפס לרעיון הציוני היה מרדכי ווייזר. היה בנו של ר' יצחק אייזיק ווייזר (ב"ר צבי הירש ב"ר אלייעזר), חסיד זידיטשוב, שלפחות פעמיים בשנה, בחג השבועות ובראש השנה שהה במחיצת הרבי. היה בעל־בית מבוסס. בבעלותו היו שדות, יערות ומפעל לניסור עצים. אשתו היתה בת ר' צבי אלימלך כהנא מסיגט מצאצאי בעל קונטרס הספיקות. מרדכי ווייזר למד שש שנים בישיבות: בישיבת בעל מנחת אלעזר במונקאטש ובנייהייזל. כשנתפס לציונות עבר לפרסבורג ושם השתלב בפעילות של תנועת המזרחי ותורה ועבודה. לאחר הכשרה עלה לארץ ישראל באביב תרצ"ח והצטרף לקבוצת יבנה. בסוף 1945 נשלח בשליחות להונגריה וצ'כוסלובקיה וארגן עליה של שרידי השואה. בשנת 1947 חזר ארצה ולקבוצתו יבנה, בה היה חבר עד לפטירתו ביום כ"ט אייר תשל"ב (1979). קבוצת יבנה הוציאה לזכרו "ספר זכרון למרדכי ויזר, פרקי מעשה והגות" (תשמ"א), שבו מספרים חבריו על פעלו ותולדות חייו. מן הראוי להוסיף שמרדכי ווייזר לא נטש מעולם את התורה, שלמד בישיבות. בכל גלגוליו קבע עתים לתורה.

רובם של יהודי אויבר־ביסטרא נרצחו כבר בשנת 1941. בחודש יולי 1941 גורשו לגליציה בתואנה שאין בידיהם תעודות המוכיחות את האזרחות ההונגרית, אף־על־פי שזה דורות התגוררו כאן הם ואבותיהם. ללא אזהרה מוקדמת הועלו יהודי הישוב על משאיות והועברו את הגבול הגליצאי. רובם נרצחו ליד העיר קמאנץ־פודולסק במיתות משוגות ואכזריות.

הנותרים הועברו ביום 25 באפריל 1944 לגיטו איזא שליד חוסט. כעבור ששה שבועות הובלו בגשם שוטף לתחנת הרכבת של חוסט, משם גורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים באויבר־ביסטרא.

ביבליוגרפיה

ראיון עם כמה מיוצאי אויבר־ביסטרא.
ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבשם, יורה דעה חלק ב, סאטמאר תרפ"ו, סי' קסז.
עדויות ב"יד ושם": 015/138 ; 015/1712.

איסקה

איסקה (ברותנית: Izky, בהונגרית: Iszka), כפר בנפת וואלאווע. כ־18 ק"מ מצפון לוואלאווע. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	32	636
1880	123	—
1910	—	922
1921	—	979
1930	275	1161
1941	—	1253

היהודים הראשונים

אין בידינו ידיעות בדוקות על התישבותם של היהודים הראשונים באיסקה. קרוב לוודאי שרק בסוף המאה ה־יח או בראשית המאה ה־יט החלה התישבות יהודית בכפר. מכל מקום במיפקדי היהודים שנערכו במאראמארוש בשנות ה־20, ה־30, ה־40 וה־60 של המאה ה־יח אין שמו של כפר איסקה נזכר. מאידך, העובדה שבשנות השלושים של המאה ה־יט כבר היו בכפר 30 יהודים ומעלה מלמדת שבאותה תקופה כבר היה באיסקה ככל הנראה מנין קבוע, מן הסתם באחת הדירות הפרטיות.

ידיעותינו על איסקה מעטות מאד. בדרך ההשערה ניתן לקבוע שהקהילה הקטנה נתגבשה באמצע המאה ה־יט ומאז צמחה וגדלה באטיות. היה בכפר, כמובן, בית־מדרש, מקוה־טהרה, בית־עלמין ופעלה בה חברה קדישא על בסיס של התנדבות אישית.

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן (בסוגריים מספר הנפשות): מושקו קופולוביטש (5), אהרון מענדעלוביטש (7), חיים מענדעלוביטש (6), יואל שטרובל (9), יענקיל הופמן (3), דוד לזרוביטש (10), חונה הופמן (7), דוד מענדלוביטש (6), יוסא לעיבוביטש (3), אהרון קופולוביטש (8), יוזס הופמן (4), פייבוש ליברמן (5), מייזלר הרשקו (9), וואלווא אייזיקוביטש (7).

ידועים לנו שמותיהם של היהודים הבאים, החתומים על הספרים אמרי שהם (קאלאמעא תר"ם) וספר מגילת סתרים

(סיגעט תר"ע): ר' משה בן בילא, ר' יצחק ניימאן, ר' יודיל רויט, ר' שמחה ברוינשטיין; הרב יעקב העניג, ר' מאיר ווייס, ר' משה דאווידאוויטש, ר' צבי אליהו הייזלר, ר' יצחק אייזיק ליבר, ר' יוסף דוד טערקילטויב, ר' מרדכי אלימלך בן רויזא, ר' יוסף בן האדיה ור' מנחם מענדל שו"ב. לפני מלחמת העולם השניה פעל באיסקה גם דיין ומורה הוראה, ר' זאב שעפיל העניך עדעלהויב. בשנות השלושים ידוע לנו שמו של ר' יעקב מאיר ב"ש ברצ"מ, שהיה כנראה בר־אוריין ותלמידו של הרב מדולהא, ר' אשר זעליג גרינצווייג, החתום על ספרו בית אשר (מונקאטש תרצ"ז). ר' ברוך בעק היה ת"ח גדול בעל חנות.

בימי השואה

היה גורלם של יהודי איסקה כגורל יהודי מראמארוש, אך אין בידינו פרטים על תהליכי השואה. מעדותיהם הקצרות של הסנדלר יוסף ווייס, המסגר הערש (הערמאן) רוזנברג ושתי נערות ממשפחת הופמאן, שניתנו בבודאפשט בקיץ 1945, מיד לאחר שובם ממחנות הריכוז בגרמניה, ידוע לנו, שיהודי איסקה הוכנסו לגיטו איזא ימים אחדים לאחר פסח תש"ד (1944). מגיטו איזא הועברו ברגל לגיטו חוסט בגשם שוטף ורוחות סוערות. במסע הרגלי המפרך הוכו היהודים בידי הז'אנדרמים ההונגרים. בגיטו חוסט הוחזקו שלושה ימים ללא אוכל. ומשם גורשו לאושוויץ. בקרון הרכבת של המסגר רוזנברג מתו שלושה אנשים מאפיסת כח, שני זקנים ונערה צעירה.

היום אין יהודים באיסקה.

ביבליוגרפיה

עדויות ב"יד ושם": 015/121; 015/1680; 015/3401.

בערעזניק

בערעזניק (ברותנית: Bereznik, בהונגרית: Bereznek), כפר בנפת סוואליווע (מאז מלחמת העולם הראשונה ועד 1928 בנפת אירשווא ולפני כן בנפת דולהא), כ־50 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	14	682
1880	48	—
1910	—	1846
1921	—	1733
1930	104	2140
1941	—	2415

ידיעותינו על כפר זה מצומצמות ביותר. היהודים הראשונים התישבו בו בראשית המאה ה־יט. רוב היהודים היו עניים מאד. רובם עסקו במסחר זעיר וחלקם במלאכה ובמפעל העצים. אין בידינו ידיעות על הקהילה הזעירה. נראה שלא היה בה שוחט. היא היתה מסונפת לקהילת קערעצקי הסמוכה (כ־5 ק"מ), אך כנראה שהיה לה בית תפלה משלה, מקוה ובית עלמין.

בגזירות קיץ 1941, כשאלפים מיהודי מראמארוש גורשו לפולין ונרצחו שם, ניצלו יהודי בערעזניק ולא גורשו. הנוטאר הכפרי, שהיה אדם הגון, התכחש להוראות שקיבל והתעלם מהם ובינתיים בוטלה הגזירה. בשנות המלחמה, כשנשללו מכל יהודי הכפר רשיונות המסחר והמלאכה עבדו כולם במפעל העצים הגדול שהיה מפעל ממשלתי וכך ניצלו רובם מחרפת רעב.

יום לאחר פסח תש"ד (16 באפריל 1944) רוכזו יהודי בערעזניק והועברו ברגל לסוואליווע (כ־25 ק"מ). רק זקנים וילדים הועמסו על עגלות. מסוואליווע לגיטו מונקאטש הובלו ברכבת. משם גורשו לאוישוויץ ב־18 במאי.

היום אין כנראה אף יהודי בבערעזניק.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/1630.

ביקוויץ

ביקוויץ (ברותנית: Bukovec, בהונגרית: Bukköspatak), כפר בנפת וואלאווע, על הכביש חוסט־סטודני בואכה הגבול הגליצאי, כ־80 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	17	494
1880	36	—
1910	—	702
1921	—	755
1930	52	778
1941	—	898

אין בידינו פרטים כלשהם על כפר קטן זה. נראה שהיהודים הראשונים התישבו בביקוויץ בתחילת המאה ה־יט, לכל המוקדם בסוף המאה ה־יח. אין להניח שהחזיקו שוחט, אך יתכן שהיה להם בית מדרש קבוע ואולי אף מקוה ובית עלמין קטן. את השרותים הדתיים סיפקה להם כנראה וואלאווע, הקהילה הראשית הקרובה אליה ביותר (כ־20 ק"מ מדרום).

את זכרם של היהודים הבאים מצאנו כחותמים ("פרע־נומעראנטן") על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ), שהיו כנראה ממכובדי ביקוויץ: ר' יוסף צבי הויפמאן, ר' מנחם מענדיל ווייזער, ר' ישעיה שטיינבערג, ר' שמעון קעליר ור' שלמה דוד קעליר.

גם על גורלם של יהודי ביקוויץ בשנות השואה אין בידינו מידע, ואף לא לאיזו גיטו הובלו. כפרי הסביבה הובלו לאחד משלושה הגיטאות הבאים: סקערניצא, איזא וחוסט.

קרוב לוודאי שהיום אינו בנמצא אף יהודי בכפר זה.

הוליאטין

הוליאטין (ברותנית: Holatin, בהונגרית: Tarfalu), כפר בנפת וואלאווע, כ־65 ק"מ מצפון לחוסט, לא הרחק מכביש חוסט־טורן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	43	665
1880	58	—
1910	—	774
1921	—	801
1930	177	924
1941	—	970

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן (בסוגריים מספר הנפשות: מושקה פיקסלר (7), חנה גדליה ווידר (4), פייוויש גוטליב (10).

היהודים הראשונים הגיעו לכפר זה בראשית המאה ה־יט. אין בידינו שום מידע על חיי היהודים בכפר זה. נראה שהכפר שקט על שמריו במשך דורות ולא חלה בו כמעט שום התפתחות. חיי היהודים בו היו עניים ודלים מאד. התפרנסו על מסחר זעיר ועל עבודה קשה ומפרכת.

מן השנים הסמוכות לשואה ידועים שמותיהם של היהודים הבאים, החתומים על ספר בית אשר (מונקאטש תרצ"ז): ר' חיים משה קליין, ר' חיים בן יודית, ר' מרדכי צבי קליין ור' שלמה יהודה בן צביה.

ששה אחים של משפחת בעק מוצאם מהוליאטין, כולם היו ת"ח. הרב בעק הדיין מאפשא, כעת אחד הרבנים החשובים בניו־יורק, מוצאו מישוב זה.

היום אין כנראה יהודים בהוליאטין.

ויטשקי

ויטשקי (ברותנית: Vuckovo, בהונגרית: Vucskómezö), כפר בנפת וואלאווע, כ־45 ק״מ מצפון לחוסט, על דרך־המלך חוסט־טורן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1880	7	—
1910	—	568
1921	—	562
1930	9	605
1941	—	987

היהודים הראשונים התישבו בכפר זעיר זה באמצע המאה ה־יט (בשנת 1830 עדיין לא התגורר אף יהודי בוויטשקי). נראה שתנאי המקום לא התאימו להתפתחות ישוב יהודי במקום. קרוב לוודאי שמעולם לא היה קיים מנין קבוע בכפר זה. את השירותים הדתיים והקהילתיים (מנין בצבור, שוחט, מקוה, בית־עלמין, חינוך ילדים וכיוצא באלה) סיפקה להם קהילת וואלאווע הסמוכה (כ־12 ק״מ).

טורן

טורן (ברותנית: Torun, בהונגרית: Toronya). כפר בנפת וואלאווע, בצפון איזור וורחובינה, על הכביש חוסט־טורן, כ־87 ק״מ מצפון לעיר חוסט, ליד הגבול עם גליציה. כל תושביו רותנים. כולל גם נקודת־ישוב בשם שצ׳ורה (בהונגרית: Scsora).

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	67	473
1880	173	—
1910	—	1212
1921	—	1073
1930	299	1399
1941	—	1552 *

אין בידינו ידיעות על ראשית התישבותם של יהודים בטורן. נראה שהיהודים הראשונים לא התישבו בכפר זה אלא בסוף המאה ה־18 או תחילת המאה ה־19. מכל מקום במיפקדים שנערכו בהונגריה בשנות ה־20, ה־30, ה־40 וה־60 של המאה ה־18 לא נרשם בטורן אף נפש יהודית. הדבר מעורר פליאה, שכן הכפר יושב על אחת הדרכים הראשיות המובילות מגליציה להונגריה ואין ספק שיהודים רבים עברו את הכפר בדרכם מגליציה להונגריה. ייתכן, שהעובדה הידועה שהכפר שימש תחנת־מכס וביקורת הגבולות לאנשים ולסחורות שנכנסו להונגריה ושיצאו ממנה, היא שגרמה עיכוב בדרכם של היהודים להתיישב בטורן התישבות של קבע. שכן, השלטונות המקומיים והאוכלוסייה עשו, ברוב המקרים, יד אחת כדי למנוע התישבות יהודית בכל מקום שהיה לאל ידם למנוע זאת. הגורם היחיד שהיה מעונין בדרך כלל ביהודים היה מעמד האצולה הכפרית במאראמארוש. בטורן היתה, כנראה, ידם של נציגי השלטונות, דהיינו הפקידים הממונים על גביית המכס, על העליונה והם שמנעו התישבות יהודית קבועה בטורן. האצילים בטורן, שבבעלותם היו כמעט כל השדות והיערות והמרעה, היו המשפחות סאטמארי (Szathmáry), אוראי (Uray), הורוואט (Horváth), רטי (Réthy) והאבי (Haby). מן הסתם היו מעוניינים בעלי רכוש אלה ואדוני המקום במספר יהודים, שיחיו את הכפר הרדום מבחינה כלכלית ומשקית ובעיקר במימוש כספי של התוצרת החקלאית שלהם. רק לקראת סוף המאה ה־18 (או ראשית המאה ה־19) עלה בידי אצולה זו, שהיתה מדרגה נמוכה והשפעתה מוגבלת מאד, להעסיק יהודים בניהול המשקים והיחידות החקלאיות,

* בשצ׳ורה 675 תושבים (ב־1941).

בפיקוח על הצמיתים־האיכרים הרותנים, בקניית ומכירת פרי־השדה והיער ואולי אף בחכירת חלקות מאדמותיהם ויערותיהם ופיתוחם המסחרי והכלכלי.

בשנת 1830 כבר הגיע מספר היהודים בטורן ל־67 נפש, מספר מספיק כדי קיום מינימאלי של חיים יהודיים דתיים וקהילתיים. בשנה זו כבר היה קרוב לוודאי מנין קבוע בכפר, אם כי עדיין לא היה להם ככל הנראה בית כנסת משלהם. נראה, שהמנין התקיים בדירתו של אחד הבעלי־בתים. מסתבר שבשנה זו עמד לרשותם גם מקוה־טהרה. ואם לא הרי נזקקו לאחת הקהילות הסמוכות, הותיקות והמבוססות יותר, כגון מיידאן או וואלאווע בדרום, או הכפר פריסלופ מצפון־מערב. בית־עלמין לא היה בטורן עד הדור האחרון והם קברו את מתיהם בפריסלופ.

על טורן הופיע ספר בעברית, שחובר בידי איש־טורן יוסף הגלילי (פיקל): עיירה שהיתה — טורן שבקרפטים (תל־אביב תשט"ז). להלן נביא תמציתו של ספר זה.

לשני צדי הכביש בנויים בתי־עץ כפריים. במרכז הכפר יתאחד נהר הריקה עם נהר אחר "טורנצאק" ויחצה את הכפר לשנים. ליד הנהר הרחב בית־הכנסת של הכפר, בנין עתיק שגגו מכוסה רעפי־עץ. לידו המקוה ומול בית־הכנסת, בית הספר העברי. שתי חברות משניות, שותיקי הקהילה, לרבות הנשים, חברים בהן. פעמיים בשנה מסיימים את המשניות ונערכה סעודה בבית נתן פרומר והדיין ר' יצחק [גרוס] אמר הדרן. גם חברה ש"ס בכפר.

בכפר בית־ספר עברי. כמעט כל תושבי הכפר שמעו עברית. ליד בית הספר ספריה. אגודות ציוניות וחלוציים עלו לארץ ישראל. ברבים מבתי היהודים היו קופסאות קק"ל וקרן היסוד. כיון שהכפר היה קרוב לגבול גליציה חדרה הציונות לכפר. בית־הספר העברי היה הראשון בכל צ'כוסלובקיה. מכפר זה יצאו החלוצים הראשונים לקיבוצי ההכשרה במדינה. יהודי טורן נחשבו לאפיקורסים בשל ציונותם. ביחוד נלחם נגדם המרא דאתרא ר' אהרן טייטלבוים רבה של וואלאווע, שבגליל רבנותו היתה גם טורן. בית־הספר העברי נתמך על־ידי הג'וינט, שבטורן היה הסניף בידי עסקנים ציונים.

הכפר היה עני ודל. רק משפחות ספורות נחשבו לאמידות. האמידים תמכו בציונות ולפיכך היתה יד המתנגדים לציונות על התחתונה.

על ייסוד הקהילה בטורן מוסרת המסורת: שני אחים באו מגליציה המזרחית, יעקב והערש־איציק. לשניהם בנים ובנות מרובים. הם באו דרך הכפר פריסלופ והגיעו למקום חרב בלתי מיושב. ובצד הדרך חורבה עתיקה. הם חנו ליד החורבה. והנה אדוני המקום הגרף טעלעקי יצא עם משרתיו ואנשיו לצוד ציד. בהגיעו לחורבה מצא את שני האחים חונים שם. מצאו חן בעיניו. מינה את ר' יעקב לנאמן על אחוזותיו הרבים והוא ישא ויתן עם אכרי הסביבה האוקראינים המתגוררים במקום. הפקיד אותו על חטיבת עצים מן יערות העד והשטתם ברפסודות להונגריה. ויעש ר' יעקב חייל. תיקן את החורבה והוסיף עליה חדרים ורפתות ודיר לצאן. הקים לו הגראף בית מרזח ופונדק כי על פרשת דרכים ישב.

את אחיו הערש־איציק מינה הגראף טעלעקי לשומר היערות וישתקע שני תחומי שבת מאחיו בגיא הנקרא "לפושנה". גם הוא הקים לעצמו בית ורפתות. צאצאיהם הרבים של שני האחים נקראו בשם פריזאנט. לשני האחים משפחה גדולה מעבר לגבול. הובאו אף הם לטורן והגראף בנה מנסרת עצים על הנהר והחכירה להם. גם סוסים מכר להם הגראף ויובלו בהם את העצים מן היער. הם קנו גם חלקת שדות ויבנו עליהם בתים. לאלה קראו יעקבוביץ.

משפחה שלישית היתה בטורן והיא משפחת פיקל. הראשון בהם היה שמחה ניסן פיקל מן הכפר ייניב שנשא את בת יעקב פריזאנט לאשה. שמחה ניסן היה בעל מרץ ויזמה, פיקח, אדם תקיף. הצליח בכל דרכיו והתעשר מאד. היו לו קשרים עם הפריצים וימנהו שופט הכפר. הוא היה ראש משפחת פריזאנט והגלוים אליה. וריב היה נטוש בין משפחת פריזאנט־פיקל לבין משפחת יעקובוביץ על ההגמוניה בקהילה ובכפר. בעקבות סכסוך זה נבנו שני בתי־כנסת בכפר, אחד בקצה העליון "ארוף טורענער שול" והשני בקצה הדרומי "ארוב טורענער שול". הדברים הגיעו עד בניית שני מקואות־טהרה, ואף החלו בבנייתם. אך בסופו של דבר לא הוקם אלא מקוה אחד משוכלל ומצויד בחדר זיעה ואמבטיות. במלחמת העולם הראשונה, כשפרצו גדודי הקוזאקים לתוך הכפר, החריבו את בית־הכנסת העליון וכך נשאר לפליטה רק בית־הכנסת של ר' שמחה ניסן פיקל.

ר' יצחק גרוס הדיין נכד לר' ישראל גרוס הרב מווילהוביץ, מטופל בשנים עשר ילדים. היה מקובל על כל האוכלוסייה, ציונים כלא־ציונים. ריננו אחריו שבסתר לבו הוא חובב ציון, אם כי בדרשותיו לא נתן לכך ביטוי אלא במרומז. הוא היה חתן ר' וועלוויל זיסנעטעס, שהשאיר לו מחצבת־אבנים קטנה. כיוון שפרנסתו היתה בדוחק, היה נודד במרחקים והיה דורש ברבים. עד לייפציג והאמבורג שבגרמניה היה מגיע ומביא משם טרף לבני ביתו המרובים.

בהגליה שהוגלו יהודי טורן בתשעה באב תש"א הוגלו גם ר' יצחק גרוס עם כל משפחתו. לאחר חדשים של עינויים ורעב עלה בידו לברוח יחד עם כל משפחתו, דרך היערות בכיוון לביתו. במבואות הכפר נרצחה כל משפחתו באכזריות איומה. הוא נשאר עם בתו שפרה שכול וגלמוד. זמן רב הסתתר ביערות מחמת המציק. שערותיו הלבינו ללא עת. בשנת תש"ד (1944) אנו מוצאים אותו בעיר גרוסווארדיין. מגיטו של עיר זו הועבר לאושוויץ ושם עלה על המוקד על קידוש השם.

השוחט היה ר' ישראל לייב יעקל, יליד גליציה המזרחית. מלבד טורן שימש בקודש גם בשש הקהילות הבאות: לפושנה, שצורה, פריסלופ, זביקה, נבוסליצה וליחוביץ, אליהן הגיע ברכיבה על סוס. הוא היה יודע נגן ובעל קול ערב. היה בקי בשושלות האדמו"רים. הירבה לספר סיפורים חסידיים. אף הוא הוגלה לגליציה יחד עם בנו בכורו ר' אהרן בעצם יום השבת (תשעה באב) ונרצח בקאמנץ־פודולסק.

בין בעלי הבתים של טורן בלט ר' יוסף פרידמאן (שמחוץ למקום היה נקרא ר' יוסף טורענער). הוא ניהל את החנות הגדולה של אחד מבעלי הבתים של הכפר. היה מרבה בנסיעות ועד לעיר סיגט הגיע בענין החנות. לאחר מלחמת העולם הראשונה נסגרה החנות ור' יוסף נשאר ללא פרנסה. הלך ונעשה מלמד. כמעט כל ילדי הכפר בין שתי מלחמות העולם היו תלמידיו. היה איש צדיק תם וישר. הנשים בעיקר התיחסו אליו כאל איש קדוש והאמינו בתפלותיו וברכותיו. הוא שימש

גם כ"מזכיר" ליהודי הכפר שלא ידעו לכתוב מכתב כהלכתו ואף הנוכריות נזקקו לשרותיו. היה כותב את מכתביהן לבעליהן שעבדו במרחקים. בשכר זאת היה מקבל ביצים ותוצרת השדה. הוא נפטר שנים אחדות לפני השואה.

מן הראוי להזכיר גם את ר' דודיה געצילס (ניימאן), גבאי קופת ר' מאיר בעל הנס בכולל מונקאטש ועשרה בעצירקען. התפרנס כמנהל משקו של הגביר ר' אורי פיקל, שכלל שדות ויערות ונכסים רבים. הוא היה גם צלף מעולה, קלע אל השערה ולא יחטא. היה זה מראה מיוחד במינו. יהודי בעל צורה, זקן ופיאות ארוכים, לבוש חסידות מלא, מצויד ברובה על שכמו ואזורי חלציו חגור חגורת אשפות כדורים, כשהוא עובר את חוצות הכפר. ר' דודיה היה — כמרבית אנשי הכפר — חסיד זידיצ'ובי נלהב. לימים הנוראים היה הולך להקביל את פני רבו ר' משה אייכנשטיין בוועריעצקי ואחר־כך במונקאטש. אף הוא הוגלה לגליציה ונרצח שם על קידוש השם.

מגבירי הכפר היה ר' אורי פיקל הנזכר. חסיד קומרנא בלב ונפש. בילדותו חונך בחצר ר' אייזיק מקומארנא בעל "היכל הברכה" והיה חבר לבניו. לאחר פטירתו קיבל מרותם של בנו ר' אליעזר ואחר־כך של נכדו ר' יעקב. כשנפטר ר' יעקב מקומארנא דבק אף הוא, כבן־משק־ביתו ר' דודי הנ"ל, בר' משה מזידצ'וב.

עד כאן מספרו של יוסף הגלילי (פיקל). מכאן ואילך נוסיף כמה פרטים שלקטנו ממקורות אחרים וממה שמסרו לנו יוצאי טורן. נעתיק את שמותיהם של כמה מיהודי טורן שהונצחו בספרים שנדפסו בשנים תר"מ—תרמ"ה (1880—1885) בתור "פרענומעראנטן": ר' יעקב שמואל ב"ר שלום פרידמאן, ר' טעבעל פרייליך, ר' יצחק בן האדיא, ר' שמחה ניסן בן רייזא [פיקל], ר' מנחם חיים בן טשארנא יאקאבאוויטש, ר' יעקב פריזאנט, ר' משה אברהם פריזאנט, ר' אפרים דרומר, ר' שמואל בן גיטל פריזאנט, ר' יחיאל משה בן קיילא, ר' אברהם עביר, ר' וואלף יאקאבאוויטש, ר' אליעזר ווייזנר [אולי צ"ל: ווייזר]. נראה שהיו אלה, כולם או רובם, פני הישוב ובעלי־הבתים המכובדים.

מצאנו שני יהודים תלמידי חכמים שזכרם בא בספרי השו"ת של גאוני הדור: ביום כח אדר ב תרע"ג משיב הגאון ר' אליעזר דייטש מבוניהאד "לכבוד הרבני המופלא ומופלג בתו"י וכו' מו"ה משה יהודא חיימאוויטש נ"י בישוב טארין מחוז מאראמארוש. ע"ד השאלה שיש שם איזה אנשים שדרים ברחוק מהמקוה כשרה שיש להקהל והם רוצים לקיים מ"מ טבילת תקנת עזרא ועשו להם מקוה סמוך לבית המדרש רק הרב אב"ד אינו רוצה שיהיו שם שני מקואות כשרות לנשים, לזאת לא רצה לנקות ולהכשיר אותה כדרך שמכשירים המקואות משום חשש שאובין. ומסופק מע"כ נ"י אם ראוי לטבול במקוה זאת אנשים אעפ"י שיש חשש שאובין?".

התשובה השניה נדפסה ללא תאריך בצדה, אך אין ספק שהיא קודמת לזו דלעיל, שכן בשנת תרע"ג כבר לא היה בעל ערוגת הבשם בארצות החיים זה למעלה משלוש שנים. הוא משיב איפוא ל"הרבני המופלג מו"ה אברהם גראהל נ"י בישוב טארן. בעובדא דהוי באחד שלקח [ביום טוב] פרי אדמה [=תפוח־אדמה] ועשה בו נקב כדי להעמיד בו נר להזכרת נשמות וצווחו עליו אנשי בית הכנסת שהוא חילול יום טוב" (שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סי' קע).

על הדיין ר' יצחק גרוס מן הראוי להוסיף, שבספר תולדות אנשי מופת מאת ר' חנניא יום־טוב ליפא ברוין (גרויסווארדיין תש"ד) מובאים שלושה סיפורים מעניינים על הגאון מהר"ם א"ש, שהיה רבו של סבו, ר' ישראל גרוס הרב בווילחוביץ (ע"ע). הוא חותם: יצחק גראס אשר בשרתי צדק בקהל רב בק"ק טארן והגליל.

השואה

גורלה של קהילת טורן נחתמה בתשעה באב תש"א (1941), שחל אותה שנה בשבת. בעצם יום השבת רוכזו כל יהודי הכפר ללא יוצא מן הכלל. הדבר נפל עליהם כרעם ביום בהיר. לא היה ליהודי טורן המושג הקל ביותר על מה שעומד להתרחש. תוך שעות מספר הועמסו כמעט כל יהודי הכפר על משאיות שהובאו למקום בעוד מועד והועברו לחוסט. על משפחות בודדות עלה בידיהן להנצל מגזירה אכזרית ואיומה זו. בתחנת הרכבת של חוסט הועלו על קרונות משא והובלו עד ליאסין, שבה היו ימים אחדים. כל המגורשים רוכזו במגרש־עצים בישוב זעיר הקרוי "זמיר" השייך ליאסין, לא הרחק מן הגבול של גליציה. במגרש זה הועלו על משאיות והועברו את הגבול. מכאן ואילך מתחלקים ומתפצלים גורלם של המגורשים, כמעט כמספר המגורשים. משפחה ומשפחה, איש ואיש וסיפור האימים של כל אחד ואחד מהם. הצד השוה שבכל המגורשים, שרובם ככולם נרצחו ונהרגו במיתות שונות ומשונות, אם ליד העיר קאמנץ־פודולסק, אם ליד סטאניסלוב ואם בגיטאות גליציה.

בודדים בלבד עלה בידיהם להתחמק מגיא ההריגה. אחת הניצולות היא אשה ממשפחת פריזאנט, המספרת בקיצור נמרץ ובדרך עניינית את סיפורה, כדלקמן, ממנו ניתן להתרשם במקצת מן המקצת מן הקורות את יהודי טורן בעקבות הגירוש האכזרי הזה, שבא עליהם במפתיע. הדברים דלהלן מתיחסים אך ורק לדרך־היסורים של המספרת, שכן, כאמור, הרבה פנים לסבלם של מגורשי 1941.

מיאסין הועברו במשאיות לפולין והורדו בעיר טלוסט. כאן הפקירו אותם לנפשם. בטלוסט היו כחודש ימים. התקיימו על תמיכה של הקהילה היהודית במקום וחלק מהם מצאו עבודה. בטלוסט ראו המגורשים מעשי זוועה של גרמנים ביהודים. המצב בטלוסט הורע כל הזמן וקבוצה של מגורשים החליטה לעזוב את העיר ולנסות להגיע לגבול ההונגרי. החיילים ההונגרים נתנו להם ללכת לכל מקום, אך היהודים הוזהרו, שאם יחזרו לטלוסט אחת דתם — הריגה; ואם יתקרבו לגבול ההונגרי — אותו הדבר. הקבוצה, שמנתה כמאה איש — והמספרת בכללה — החלו ללכת ברגל ללא מטרה. לאחר כמה ימים התפצלה הקבוצה לקבוצות קטנות יותר. כל קבוצה חיפשה מפלט בדרך אחרת. קבוצה של כמה עשרות איש הגיעה לעיר צ'רנוביץ, בה מצאו יהודים שעזרו להם במזון ובדיור. בצ'רנוביץ חגגו את ראש השנה תש"ב. בין כסה לעשור המשיכו בדרכם ברגל בדרך המובילה לעיר קאמנץ־פודולסק. לא הרחק מן העיר הגיעה אליהם השמועה,

שרוצחים יהודים לאלפים. הם עקפו את העיר והחליטו לפנות לכיוון הגבול ההונגרי. ואמנם הגיעו ליער עבות בקרבת הגבול. לפתע שמעו יריות. הקבוצה הסתתרה בין העצים. למחרת נודע להם שביער הרגו משפחות שלמות של יהודים שניסו לעבור את הגבול וגם כאלה שהיו כבר מעבר לגבול בצד ההונגרי, נתפסו שם והובאו לתוך היער ונרצחו שם.

הקבוצה עברה את הגבול, אך נתקלה ברועה צאן רותני, שהזעיק את הז׳נדארמים. בינתיים התפצלה הקבוצה וכש־הז׳אנדרמים הגיעו עלה בידי כמה להתחמק. המספרת, ההורים שלה וכמה ילדים, הגיעו בשלום לטורן. אך בכפר לא מצאו אף יהודי אחד ונודע להם שהז׳אנדרמים מחפשים אחריהם. הם הסתתרו בעלית הגג של שכן רותני. בינתיים הודיע הגוי לקרובים בכפרי הסביבה ואלה באו להציל אותם. בלבוש של איכרים הלכו לוואלאווע. כאן חילקו את המשפחה. האם נלקחה לכפר פיליפיץ לקרובים שלה; האב עלה על הר בתוך יער והתישב בתוך בקתה של היערן. בת אחת ודוד נתפסו בידי הז׳אנדארמים, שהביאו אותם לגבול ועינו אותם כדי שיגלו היכן שאר בני המשפחה ושיצביעו על המקום שבו עברו את הגבול. שניהם נרצחו ליד הגבול. בינתיים גילו גם את ההורים ושלושה ילדים קטנים. הם גורשו שוב לפולין ושם נרצחו. רק המספרת נשארה בחיים מכל המשפחה. היא ברחה לבודאפשט ועבדה שם בבית החולים היהודי.

בשנת 1944, שנת השואה של יהודי הונגריה, כבר לא היו יהודים בטורן. השואה של יהודי טורן הקדימה בשלוש שנים. גם היום אין יהודים בטורן.

ביבליוגרפיה

ראיון עם כמה מיוצאי טורן.

יוסף הגלילי (פיקל): עיירה שהיתה — טורן שבקרפטים. תל־אביב תשט״ז.

ר׳ משה גרינוואלד: שו״ת ערוגת הבשם, אורח חיים. סוואליווע תרע״ד, סי׳ קע.

ר׳ אליעזר דייטש: שו״ת פרי השדה חלק ד, פאקש תרע״ה, קונטרס נחלי מים, סי׳ קיט.

ט י ש ק א

טישקא (ברותנית: Tuska, בהונגרית: Csuszka), כפר בנפת וואלאווע, כ־70 ק״מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	33	446
1880	72	—
1910	—	529
1921	—	482
1930	119	529
1941	—	650

אין בידינו פרטים על יהודי כפר זעיר זה השוכן במקום נדח למרגלות הר קרוכלה בגובה 1243 מ׳, שרק דרך־עפר בלתי סלולה קשרה בינו ובין הכפרים הסמוכים. ואף־על־פי־כן היה כפר זה מיושב יהודים רבים באופן יחסי (כשליש האוכלוסייה). נראה שהיתה בה קהילה מאורגנת למדי ולרשותה בית־מדרש קטן, מקוה טהרה ובית־עלמין ואולי אף שוחט. הקהילה היתה בגליל וואלאווע.

ידוע לנו יהודי בשם ר׳ אייזיק כ״ץ, שהיה פעיל באיסוף כספי רמבעה״ן לכולל מונקאטש ועשרה בעצירקן בראשית המאה, בשעה שנוסד כולל זה בשנת תרס״ט על־ידי בעל דרכי תשובה. מן הדור האחרון שלפני השואה ידועים לנו שמותיהם של ר׳ חיים זיידא, ר׳ יצחק יעקב בן דינה ריטשא ור׳ חיים אלטר בן עטיה, החתומים על ספר בית אשר (מונקאטש תרצ״ז).

קרוב לוודאי שרוב יהודי טישקא עסקו בענף העץ, לכל תהליכיו, חטיבת העצים ביערות הסביבה, נסירתם והתקנתם לצרכי בנין והסקה והשטתם. אין צריך לומר שיהודי טישקא היו ברובם הגדול עניים מרודים ועמלו קשה לפרנסתם.

אין אנו יודעים באיזו מידה פגעה ביהודי טישקא גזירת הגירוש של קיץ 1941. בשנת 1944, כמה ימים לאחר פסח הועברו לגיטו מאטעסאלקא ומשם גורשו לאושוויץ.

נראה, שהיום אין יהודים בטישקא.

לאחוביץ

לאחוביץ (ברותנית: Lahovec, בהונגרית: Lengyelszállás), כפר בנפת וואלאווע, כ־80 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

אוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1910	—	527
1921	—	482
1930	14	596
1941	—	593

אחד הכפרים הזעירים על רכס הר גבוה (כ־1300 מ') סמוך לגבול הגליציאני, שכמעט ולא התפתח במשך דורות. האוכלוסייה היתה עניה מאד וכמעט שלא היו לה צרכים שלא סיפקה בעבודה עצמית. קומץ היהודים בכפר חי אף הוא ברמה נמוכה מאד. היהודי הראשון התישב בכפר בסוף המאה ה־יט. מכל מקום במיפקד של 1880 עדיין לא ישב בכפר זה אף יהודי. השירותים הדתיים, כגון תפילה בציבור, טבילה במקוה, שוחט וכו' סיפקה קהילת מיידאן הסמוכה (כ־8 ק"מ).

זה הכל מה שעלה בידינו למצוא על יהודי לאחוביץ.

ליזאנסק

ליזאנסק (ברותנית: Lozansky, בהונגרית: Cserjés), כפר בנפת וואלאווע, כ־60 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

אוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	6	192
1880	27	—
1910	—	1129
1921	—	1132
1930	28	1204
1941	—	1430

מלבד הנתונים הסטאטיסטיים והפרטים הגיאוגרפיים דלעיל אין בידינו מידע על יהודי ליזאנסק. בגלל קרבת הכפר לוואלאווע (כ־5 ק"מ) לא התקשו יהודי ליזאנסק להזקק לקהילת וואלאווע לסיפוק צרכיהם הדתיים והרוחניים. מספר יהודי הכפר לא גדל במשך חמישים שנה (1880—1930). מכאן שיהודי הכפר לא נשארו בו והם עקרו ממנו ככל שהיה לאל ידם. נראה, שפרנסתם לא היתה מצויה והם עמלו קשה על המחיה והכלכלה.

מיידאן

מיידאן (ברותנית: Majdan, בהונגרית: Majdánka). כפר בנפת וואלאווע כ־10 ק"מ מצפונה של וואלאווע בהרי ה"וורחוביגה", בדרך־המלך חוסט־טורן המובילה לגליציה. מלבד הכפר מיידאן עצמו שייכים אליו עוד שלושה כפרים זעירים: אויבר־ביסטרא (ע"ע), רודאווץ (Rudavecz) ולופו־שניה (Lopusnnya). כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	73	967
1880	441	—
1910	—	2622
1921	—	2284
1930	798	2873
1941	831	3573

היהודים הראשונים

במיפקדי היהודים בהונגריה שנערכו במאה ה־18, בשנים 1728, 1736, 1748 ו־1768 שתוצאותיהם נדפסו ונתפרסמו — לא מצאנו במיידאן אף יהודי. רק במיפקד של 1830 נפקדו במיידאן 73 יהודים (במיידאן עצמו 50 יהודים, ברודאווץ 10 יהודים ובלופושניה 13 יהודים, מלבד 20 יהודים באויבר־ביסטרא, שלא נכללו בין 73 היהודים כיוון שלאויבר־ביסטרא יוחד ערך נפרד, שכן היו בו מוסדות קהילתיים משלהם ובכללם שוחט).

במקור אחר הנמצא עדיין בכתב־יד וצילום ממנו מצוי באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר) שאף הוא כולל מיפקד של יהודי הונגריה בשנת 1830, נרשמו משום־מה יהודי מיידאן יחד עם יהודי הכפר ריפיני. במיפקד זה נרשמו שמותיהם של כל ראשי המשפחות ופירוט על הרכבי המשפחות, אך לא יעלה בידינו להפריד בין היהודים שהתגוררו במיידאן ובין היהודים שמקום מושבם היה ריפיני. לפי מיפקד זה היה מספר היהודים בשני הכפרים 129 ואילו לפי המקור הראשון היה כאמור מספר יהודי מיידאן (בלי אויבר־ביסטרא) 73 ומספר יהודי ריפיני 50 ובסך־הכל 123. אין בידינו לישב סתירה זו, אלא ברשלנותם של הפקידים שביצעו את המיפקדים מטעם השלטונות.

ואלה שמות יהודי מיידאן וריפיני בשנת 1830 (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): מרקוס ליבער (10), יאנקוש פיקסלר (9), משה חיים (5), וויגדר יאקובוביטש (7), הערשקו צין (4), מארקו סוכמאנוביטש (4), יואליש דאסקאל (5), יוסה יאקאבוביטש (5), מושקו פיקסלר (7), מיכל גרוסמאן (5), וואלף לעכמאנוביטש (3), הערש טורינגר (4), יאנקוש הלפגוט (6), לייבו מאירוביטש (8), מאיר ברקוביטש (7), שמעלקא מאירוביטש (7), מארקוס סטרולוביטש (6), יאנקוש [שם המשפחה לא צוין] (2), מושקו מאירוביטש (4), שעיה היבל (5), איצקו הייזלר (7), הערשקו זלמנוביטש (5).

הקהילה, רבניה, מוסדותיה ואישיה

אין ספק שבתקופת המיפקד של 1830 כבר היה קיים במיידאן גרעין של קהילה יהודית, דהיינו תשתית משולשת, שבלעדיה לא תתכן כמעט חיי קהילה מתוקנים והם: בית־תפילה, מקוה־טהרה ולהבדיל בית־עלמין. האנשים הנקובים למעלה בשמותיהם הם־הם ללא ספק מייסדי הקהילה במיידאן. מהם יתד ומהם פינה לכל ההתפתחות המפוארת בעתיד. שנים רבות הסתפקו יהודי מיידאן במנין בבית פרטי ואחר כך היו כנראה שני בתי תפילה בשני בתים פרטיים, אחד ב"רחוב התחתון" ואחד ב"רחוב העליון", שכן יהודי הכפר התגוררו רובם ככולם בשני רחובות אלה ואילו האוכלוסייה הלא־יהודית העדיפה את המרחבים מחוץ לכפר על ההרים המקיפים את הישוב מכל עבריו. בשנות הששים של המאה ה־19, כשמספר יהודי הכפר מנה למעלה משלוש מאות נפש (כחמישים בעלי־בתים), הוקם בית הכנסת הראשון מעץ, ששרת את יהודי הכפר כשבעים שנה. בתחילת שנות השלושים הוקם בית כנסת חדש בנוי מאבנים ובו כמאתיים מושבים, מספר ראשי המשפחות בתקופה זו (כ־800 נפש).

באותה תקופה שנבנה בית הכנסת הראשון נבחר גם דיין ומורה הוראה. הוא בא מגליציה ושמו ר' נחמן גרינברגר (או גרינברג), מצאצאי הצדיק ר' משה שהם מתלמידי הבעש"ט, בעל מחבר ספר אמרי שהם, דברי משה ועוד. בתשובתו מיום יא מנחם־אב תרכ"ה הוא מוכתר על־ידי הגאון מהר"ם שיק (שו"ת מהר"ם שיק, חושן משפט, סי' טז) כ"הדיין המצוין בהלכה המופלג בתורה" ועניינה סכסוך מסחרי בין שני בעלי־בתים. (התשובה נכתבה במשותף לו ולרבה של וואלאווע (ע"ע) ר' אהרן מאיר פרידלנדר); בתשובה שניה מיום כא מנחם־אב תרכ"ו משיב לו מהר"ם שיק בענין "עדר של שמונים טלאים בדיר... ובבוקר הלך ישראל ומצא ד' טלאים מתים רחוק מן הדיר... ובהדיר מצא ב' או ג' מתים וד' מפוצעים [=פצועים] אשר עודנה חיים ובהנשארים לא נמצא שום רושם" (שם, יורה דעה, סי' עה). גם בתשובה השניה מוכתר ר' נחמן גרינברגר באותם תוארים עצמם.

ר׳ נחמן גרינברגר נפטר כנראה בשנת תרל״ה (1875) לערך. במקומו נבחר ר׳ מרדכי יאמפל, שאף הוא מוצאו מגליציה. בשו״ת מהר״ם שיק (יו״ד סי׳ עט) תשובה מיום ה׳ ויקרא תרל״ו אל ״הרב המופלג בתורה מה״ו מרדכי נ״י מו״צ בישוב מיידאן והגליל״ והענין הנדון בה בפרה ספק דרוסה על־ידי זאב. ר׳ יואל צבי רוט ממלא מקום מהר״ם שיק ברבנות חוסט משיב לו ביום ד׳ תזריע תרמ״ו בזה הלשון: ״לכבוד ההמאוה״ג המופלג בתורה וביראה כקש״ת מו״ה מרדכי נ״י האבדק״ק מיידאן והגליל״, בדבר אשה שילדה ארבעה חדשים לאחר נישואיה והיא חשודה בזנות לפני הנישואין. נראה שר׳ מרדכי יאמפל שימש במשך הזמן כרב ואב״ד לכל דבר, אף־על־פי שלא היה לו מינוי רשמי, שכן מיידאן היתה שייכת לגליל הרבנות של וואלאווע מאז ייסודה. ר׳ מרדכי יאמפל נפטר כנראה בסוף המאה ה־19 או תחילת המאה ה־20.

ר׳ יצחק זילבר שו״ב ז״ל

הדיין ומורה־הוראה האחרון היה ר׳ יעקב מוטנר. מצאנו אליו שלוש תשובות: ר׳ יהודה גרינוואלד מכתירו בתשובה מיום ג׳ צו תרע״ב: ״לכבוד ידי״נ הרב המאוה״ג חריף ובקי כש״ת מו״ה יעקב נ״י מו״צ לעדתו בק״ק מיידנקא״ בנדון לישת מצות בחדר מוסק (שו״ת זכרון יהודה קמא סי׳ קכה); עמיתו וידידו ר׳ חיים מרדכי יעקב (ר׳ יעקל) גוטליב משיב לו ביום ג סיון תרפ״ה בזה״ל: ״אהובי ידידי מנוער... הרב הגדול... חריף בחדרי תורה... חד חד ונחית לעומקא דדינא בסברות ישרות... כש״ת מו״ה יעקב מאטנער נ״י דומ״צ דק״ק מיידאן״, בענין ״צדיק ורבי מפורסם״ שרצה למכור את ביתו הגדול וחצרו על כל המבנים כיון שהמקום צר מהכיל את כל משפחתו הגדולה ואחר כך חזר בו משום שלא מצא דירה מתאימה (שו״ת יגל יעקב, חושן משפט, סי׳ כא); ואילו הגאון ממאד ר׳ מרדכי ליב ווינקלר כותב לו (ללא תאריך): ״ידידי ה״ה כבוד הרב המאוה״ג... כשת״ת מו״ה יעקב נ״י דומ״צ דק״ק מיידאן״ בענין הוצאת מטפחת בשבת סביב צווארו (שו״ת לבושי מרדכי מהדורא תניינא, אורח חיים, סי׳ קלג).

לאחר פטירת ר׳ יעקב מוטנר בסוף שנות העשרים כנראה, לא קבלה קהילת מיידאן מורה־הוראה במקומו, אף־על־פי שמספר היהודים הלך ורב. יש לשער שלא רק מטעמי חסכון בתקציב הקהילה לא נבחר דיין חדש, אלא מן הטעם הפשוט, שהקהילה לא היתה זקוקה לכך, שכן השוחט ר׳ יצחק זילבר, כפי שיובא מיד, מילא גם תפקיד זה בהצלחה מרובה.

קרוב לארבעים שנה כהן ר׳ יצחק זילבר כשוחט במיידאן. הוא היה אישיות רב־גונית ודמות בעלת סגולות בלתי רגילות. הוא נולד בעיר ברז׳אן בגליציה בשנת תרי״ט (1859). בגיל שמונה התיתם מאביו ר׳ שלמה. נתגדל בבית־מדרשו של הגאון מהרש״ם מברז׳אן ופעמים רבות שמע לקח מפיו, שחיבבו מאד והכיר בכשרונותיו המגוונים. מלבד ש״ס ופוסקים עסק גם בדיקדוק ובתנ״ך. היה ספרא רבה ובעל כתב־יד יפה והיה בעל כשרונות בציור, בגילוף וברישום אמנותי. ר׳ יצחק זילבר כתב על גרעין של חיטה אחת, שבעת המינים, שנים עשר השבטים, וחתימת ידו, בס״ה 114 אותיות, כאשר פלש הצבא הרוסי למיידאן בימי מלחמת העולם הראשונה, נפל במקרה לידו של גנרל רוסי היטת הפלא, ולקח אותה ממנו בחזקה כדי לייצגה במוזיאון בקיוב. כשהגיע לפרקו עבר את הגבול והתישב בכפר מיידאן ונשא לאשה יתומה שנתגדלה בבית הרב ר׳ מרדכי יאמפל. בשנים הראשונות עסק האברך הצעיר במיידאן במלמדות והתחבב ביותר על כל אנשי הקהילה, שהפצירו בו שילמד את מלאכת השחיטה כדי שיקבלוהו לשוחט הכפר. ואמנם הלך ללמוד שחיטה לעיר אויבר־ווישווה ואת השימוש למעשה עשה אצל השוחט בספינקא ר׳ אברהם ברוך. ביום ב דר״ח תמוז תרמ״ט מעניק לו השוחט הידוע ״קבלה״ המעידה על כישוריו המעולים כשו״ב. האדמו״ר מספינקא בעל אמרי יוסף מוסיף בכתב־ידו על כתב־הקבלה בזה״ל: ״נאמנים עלי דברי השו״ב דפה וגם יש לו [לר׳ יצחק זילבר] כתבים משאר שוחטים מומחים וגם מכתב מאת מחו׳ הגאון המפורסם האבד״ק ברעזאן נ״י ומשאר גדולים. ע״כ במקום שצריכים לשו״ב בודאי יכולים לקבלו בלי שום פקפוק ח״ו אחר שיעמוד לנסיון בפני הרב אב״ד דשם ויאכלו ענוים וישבעו ואקוה שנחת ינחתו ממנו. הק׳ יוסף מאיר בלא״א מו״ה שמואל צבי זצללה״ה״ (כתב־הקבלה במקורו נמסר לאדמו״ר מספינקא ר׳ יעקב יוסף ווייס על־ידי צבי כספי בן ר׳ יצחק זילבר בשנת תשל״ה. הצילום נמצא בידינו).

אולם בינתיים נתקבל במיידאן שוחט אחר. ר׳ יצחק זילבר נבחר לשוחט בעיר גורליץ שבגליציה על־ידי הרב ר׳ יעקב יוקל טייטלבוים חתן הייטב לב שמילא אז את מקום אביו בגורליץ. וכאשר עזב ר׳ יוקל את גורליץ ועבר לכהן ברבנות וואלאווע הביא אתו ר׳ יוקל גם את ר׳ יצחק זילבר,

שכן חביב היה עליו עד לאחת. בינתיים שוב לא היה שוחט במיידאן ואנשי מיידאן שוב הפצירו בר׳ יצחק זילבר לחזור אל הכפר, שממנו נשא אשה ובו בילה את שנות אברכותו והם שהשפיעו עליו ללמוד מלאכת קודש זו. ר׳ יצחק זילבר נענה לאנשי מיידאן, שכן חן המקום היה גם עליו וגם הרב מוואלאווע, שמיידאן היתה בלאו־הכי בגליל רבנותו, הסכים לכך. וכך הגיע ר׳ יצחק זילבר למיידאן כשוחט בשנת תרנ״ד (1894). השפעתו על אנשי הכפר, יהודים כלא־יהודים, היתה מכרעת. גם הגויים ראו בו איש קדוש. היה בעל הדרת־פנים ויפה־תואר ומעורר כבוד והדר מן הרגע הראשון. ידע גם לרפא מחלות רבות. הכיר את סגולותיהם של עשבים וצמחים רבים שגדלו באיזור, שהיה אוסף ומיבש ורוקח מהם שיקויים ותרופות ביתיים. היהודים אהבוהו אהבת־נפש כי היה מעורה בהם. לא התנשא על שום בריה. פשטות־הליכותיו הקסימה את הכל. שמח בשמחותיהם, התבדח בחתונות ורקד על השולחן כשרק פזמקאותיו הלבנות על רגליו. קולו היה ערב ותפלותיו נשפכו מלבו בנעימות קדושה. יראת השמים של ר׳ יצחק זילבר קרנה מעל פניו המאירות תמיד. דרכיו ומדותיו ואורח התנהגותו שימשו מופת לכל אנשי מיידאן, שהחזירו לו אהבה וכבוד מלא חפניים. וגם דאגו שפרנסתו תהיה מצויה בכבוד. בימי מלחמת העולם הראשונה קרה לו אסון, כשאשתו נהרגה בתאונת־רכבת (ר׳ יצחק ניצל באורח פלא) והוא נשאר אלמן מטופל בתשעה יתומים. כעבור שלוש שנים נשא אלמנה, שגם לה היו ששה ילדים והוליד ממנה שלושה ילדים. ר׳ יצחק זילבר נפטר בשנת תרצ״ג (1933).

חיה עטיה
אשת השו״ב ר׳ יצחק זילבר

במיידאן היה ריכוז מרשים מאד של תלמידי חכמים ידועים מאז סמוך לייסודה. נזכיר כמה מהם. משנות השמונים התגורר בה יהודי בעל מדרגה בשם ר׳ שמואל אליעזר (בן אסתר רבקה), שמוצאו היה מן העיירה זאוויטקוב, תלמיד חכם שעסק הרבה בתורת הח״ן ובקבלה מעשית. חיבר ספר ובו רמזים על עת הקץ, שאבד כנראה; ר׳ אורי ווידרמאן, חסיד דולינא שעסק במסחר העץ, בעל צדקה וחסד; ר׳ זלמן פיקסלר, שבהיותו אברך צעיר ניסה את מזלו בעסקים שונים ללא הצלחה. כשבא הצדיק ר׳ מרדכלי מנאדבורנה למיידאן הבטיח לו עשירות מופלגת בסחר העצים והצאן. ואמנם תוך זמן קצר התעשר מאד עד שנחשב האדם העשיר ביותר בסביבה. בנה ארמון גדול, שבו התאכסן ר׳ מרדכי מנאדבורנה וצדיקים אחרים וכן רבנים שביקרו במיידאן. אך לא העביר את עשרו לבניו — שוב כפי חזיונו של ר׳ מרדכלי. בניו של המו״צ הראשון ר׳ נחמן גרינברגר: ר׳ דוד גרינברג, ר׳ אייזיק גרינברג ור׳ משה גרינברג — שלשתם תלמידי חכמים אמידים; בנו של הרב ר׳ מרדכי יאמפל — ר׳ ירוחם פישל יאמפל, שאף הוא העדיף את המסחר על פני הרבנות, אך התמיד בתורה ושקד על לימודיה בכל עת פנויה.

אחד הבעלי־בתים החשובים ביותר בתקופה זו במיידאן היה ר׳ מאיר צבי סג״ל, שזכה לשלושה חתנים תלמידי חכמים מופלגים ואחד מהם נודע כאחד הרבנים הגדולים במדינה. ר׳ מאיר צבי סג״ל היה חסיד אוטיניא, שחיבר ספרים בכמה ממקצועות התורה, אך לא נדפסו. שלושת חתניו היו חסידי ספינקא.

חתנו הראשון היה ר׳ סענדר ווייס. מוצאו היה ממונקאטש והיה ממשפחת בעל אמרי יוסף מספינקא, אליו נסע בתמידות. סוחר עצים אמיד ותלמיד חכם מובהק, שעשה את תורתו קבע ואת עסקיו ארעיים. ישב כל ימיו במיידאן וזכה לבן, שהיה פאר הקהילה בדור הבא, בין שתי מלחמות העולם, כפי שיבואר להלן.

חתנו השני היה הגאון ר׳ חיים מרדכי יעקב גוטליב (ידוע בשם ר׳ יעקל), שישב כעשר שנים סמוך על שולחן חותנו במיידאן ועסק בהוראת איסור־והיתר שלא על מנת לקבל פרס. אחר כך דומ״ץ בבורשה, ווישווה ואב״ד ריזווליה ובסוף ימיו רב ואב״ד דקהל החסידים בעיר מישקולץ. שם נפטר ביום ח תמוז תרצ״ו (1936). בשבתו במיידאן השיב לו רבו בעל ערוגת הבשם כמה תשובות. באחת מהן (אורח חיים סי׳ קלה): ״לכבוד תלמידי האהוב והחביב האברך החריף ובקי משנתו כעמר נקי הרב המופלג וכו׳״. תשובות נוספות למיידאן שם יו״ד סי׳ נא, נב (פרטים נוספים ורשימת ספריו של ר׳ יעקל גוטליב ראה בערכים ״בורשה״, ״אויבר־ווישווה״ ו״ריזווליה״).

חתנו השלישי של ר׳ מאיר צבי סג״ל היה ר׳ חיים יהושע רזמיווש. נולד בעיירה ווארול שליד סאטמאר ואף הוא למד בחוסט בישיבת בעל ערוגת הבשם. משם נשא את בתו של ר׳ מאיר צבי סג״ל. עד מלחמת העולם הראשונה ישב על המנוחה ועל הנחלה במיידאן ועסק בתורה ועבודה ומאס ברבנות, אף־על־פי שגדול היה מאד בתורה ושקד עליה יומם ולילה. כשפרצו הקוזאקים למיידאן במלחמת העולם הראשונה נמלט ר׳ חיים יהושע רזמיווש והתישב בעיר מארגרטן שבטראנסילוואניה, שם ישב עשרים שנה עד לשנת תרצ״ד והרביץ תורה לתלמידים מוכשרים ומחוננים. מתרצ״ד עד תש״ד ישב בגרוסווארדיין, גם שם לימד תורה לבחורי ישראל. חותנו הוריש לו את כל ספריו ובכללם את חיבוריו שנשארו בכתובים. כשגורש רח״י רזמיווש לאושוויץ לקח עמו את חיבוריו הכתובים של חותנו, שהיו חשובים לו וחביבים עליו, אך הם אבדו שם, כשם שגם ר׳ חיים יהושע רזמיווש עלה בלבת האש השמימה על קידוש השם (הסופר החרדי הידוע ר׳ יהודה נחשוני עורך עתון ״שערים״ הוא בנו, נפטר ג׳ חשוון תשמ״ג).

שלוש תשובות (כולן ללא תאריך) נדפסו בשו"ת לבושי מרדכי שהשיב לר' חיים יהושע רזמיווש למיידאן (מהדורא תניינא, אורח חיים, סי' פה, קיב, קטו). באחת מהן: "הרב הגדול חריף ובקי עצום ירא ושלם מתנהג בחסידות". העניינים הנדונים בתשובות אלו: קדושת ארון הקודש והאיסור להורידו מקדושתו, צורת הפתח של עירובי חצרות, וביאור לפירוש המשניות להרמב"ם.

אחד הבעלי־בתים הותיקים והחשובים במיידאן בתקופה זו וקצת לאחריה היה גם ר' יוסף ליב מאירוביטש, סוחר נכבד וברי־אוריין. אף הוא זכה לחתן בעל מוניטין בעולם התורה ומחבר ספרי הלכה חשובים: הגאון ר' משה דוד אסטרייכר. נולד ביום לג בעומר תרמ"ג (1883) בכפר ראקושין שליד מונקאטש. אביו ר' יוסף זלמן היה מצאצאי ר' משה דוד אסטרייכר, מרבניה הראשונים של העיר קראלי. תלמיד ר' יהודה גרינפלד מסעמיהאלי וביחוד של ר' יהודה גרינוואלד מסאטמאר, שחיבבו ביותר והשתבח בו מאד. בשנת תרס"א נשא את בת ר' יוסף ליב מאירוביטש. כעשר שנים ישב במיידאן סמוך על שולחן חותנו ועסק בתורה בשקידה עצומה. בשנת תרע"א לערך נבחר לרבה של קהילת טשימפא שב־טראנסילוואניה. לפני מלחמת העולם השניה התישב בעיר אראד ומילא שם תפקידים רבניים כחבר בית־הדין והורה הוראות. לאחר המלחמה היגר לארצות הברית, שם נפטר ביום ד אייר תשי"ד. ארונו הועלה לארץ־ישראל ונטמן בבני ברק. עד כה נדפסו שני חיבורים גדולים: שו"ת תפארת אדם מהדורא קמא. ניו יארק תשט"ו; שו"ת תפארת אדם מהדורא תנינא, שם תשל"ה.

בישבו במיידאן התכתב ר' משה דוד אסטרייכר עם שנים מגדולי הדור: ביום ו' וארא תרס"ז הוא פונה אל בעל ערך ש"י בסיגט בענין הלכות נדה. השאלה והתשובה נדפסו בשו"ת תפארת אדם קמא סי' עא, עב (תשובה נוספת מבעל ערך ש"י ללא תאריך, אך כנראה למיידאן, שם סי' עה); באותו ענין עצמו פונה רמ"ד אסטרייכר להגאון מהרש"ם מברז'אן ביום ו' בהעלותך תרס"ז גם שאלה ותשובה זו נדפסה בשו"ת תפארת אדם (שם סי' עג, עד).

באותה תקופה אנו מוצאים במיידאן גם את ר' יעקב פיקסלר בנו של ר' זלמן הנ"ל. הוא היה מחונן בשכל חריף ולמדן מופלג. הוא ניצל את בינתו היתירה בניהול עסקיו. גלגל עסקים בקנה־מידה גדול, אך התוצאות היו תמיד מאכזבות. כבר רמזנו נבע הדבר מ"ברכתו" של ר' מרדכלי מנאדבורנה, שהבטיח לו עושר מופלג. פעם עברה על ר' זלמן פיקסלר רוח שטות וניסה להעלים מר' מרדכלי עיסקה מוצלחת שבוצעה לפי עצתו של הצדיק בתנאי שיפריש סכום מסוים. אמר ר' מרדכלי לר' זלמן פיקסלר: הסכלת עשה; ממרדכלי אין מתחמקים. אתה עצמך תהיה עשיר כל ימי חייך, אך בניך לא יצליחו בעסקיהם למרות שנתוניהם טובים משלך. גם את הארמון המרווח שבנה ר' זלמן פיקסלר ושאותו ירש בנו ר' יעקב אבד בענין רע. בסוף הפך משכן לסנדלריה גדולה של הסנדלר המעולה וואלף עם שותפיו.

בין שתי מלחמות העולם מצויים היו במיידאן כמה וכמה בעלי־בתים חשובים ומכובדים, מהם תלמידי חכמים מובהקים, מהם יודעי ספר במדה זו או אחרת ומהם עסקנים בצרכי ציבור באמונה. נעלה את זכרונם של אחדים, כפי שלוקטו מתוך חיבורו של יעקב פסטרנק מחולון (בכתב־יד), שנכתב בעברית שוטפת, ביריעה רחבה ובפירוט יתר ומתוך כשרון בולט. הרקע הכללי לעלילה המרתקת הנרקמת בסיפור, וויכוח ציבורי סוער סביב להצעה לבנות בית כנסת חדש במיידאן בין שתי מלחמות העולם (מן הראוי, אגב, להביא חיבור זה לבית־הדפוס, שכן, מלבד סגולותיו של החיבור, לא על מיידאן בלבד הוא יוצא ללמד, אלא על כלל ישובי מארמארוש שבאיזור ה"וורחובינה". לצערנו, לא הביא לנו חיבור זה אלא תועלת מוגבלת, דווקא בשל היריעה הרחבה שלו, בעוד שעבודתנו נתונה מעצם טיבה ומהותה ב"מיטת סדום").

השלישיה המובילה בקהילת מיידאן בין שתי מלחמות העולם היו שלושה בעלי־בתים האמידים דלקמן: ר' נחמן גרינברג, תלמיד חכם ובעל חנות מכולת. היה כנראה נכדו של המו"צ הראשון, ר' נחמן גרינברגר, שנשא את שמו; ר' משה אהרן כ"ץ, אף הוא בעל חנות מכולת, שלא היה אמנם תלמיד חכם גדול, אך היה איש יודע ספר ומוקיר תלמידי חכמים. הוא שקנה בדרך כלל את העליות ה"שמנות"; ר' פנחס שטיין, שהתגורר בחלק העליון של הכפר. גם הוא היה בעליה של חנות מכולת. שלישיה זו היו גם קרובים דרך נישואין.

הסמכות הרוחנית של מיידאן בתקופה זו וביחוד לאחר פטירתו של השוחט ר' יצחק זילבר היה ללא ספק ר' יהודה ווייס בנו של ר' סענדר הנ"ל. ר' יהודה היה סמל מיידאן ומופת לכל תושביו. בעל הדרת פנים, לבושו הדר ותמיד נקי ומצוחצח. נעים הליכות ומסביר פנים לכל אדם. ידו בכל מעשה צדקה וחסד. תלמיד חכם גדול, שפרקו נאה, נאה דורש ונאה מקיים. עסקן ציבורי שלא על מנת לקבל פרס. יסד את החברה משניות ואת החברה ש"ס וניהלן כל ימיו. לימד את השיעורים בכשרון רב ובצורה מרתקת כל ערב בבית הכנסת. בשבת אחר הצהרים לימד שיעור חומש ורש"י ואגב כך השמיע דברי פרשנות ותיבל דבריו בדברי דרוש וחסידות. בחן את ילדי החדר. בתחילה היה שותף בחנותו של ר' נחמן גרינברג, אך כיון שעסק הרבה בצרכי ציבור, פרש מן השותפות ופתח חנות משלו. אך בשל ההקפות הרבות שהקיף לנצרכים התרוקנה החנות גם מסחורה וגם מקונים.

ר' פישל זיגלשטיין חתנו של ר' ישראל יעקובוביטש. תלמיד חכם ובעל כשרונות פדגוגיים. לימד את הילדים המבוגרים והמוכשרים גמרא ותוספות ברמה של ישיבה. בחדר שלו לימד גם חשבון וכתב לועזי, לאטיני וגוטי. ביזמתו אורגנה חברת "תפארת בחורים" במיידאן. כל שבת היה מרצה בפני הבחורים, שהיו עסוקים כל השבוע במסחר ובמלאכה. שיעוריו של ר' פישל הצילו רבים מבני הנוער מפני הרוחות המנשבות ברחוב היהודי והיו תריס בפני דעות נפסדות. לאחר שאשתו מתה בלידת הילד השמיני, עזב ר' פישל את מיידאן והתישב בחוסט, שם נשא אשה שניה. במרוצת הזמן התחבר לחוגים ציונים.

ר' יעקב זושא ניימאן היה עשרות שנים ראש הקהל במיידאן ומייצג את היהודים כלפי השלטונות המקומיים והאזוריים. עסק בהצלחה במסחר העצים. בראשית דרכו הסתייגו ממנו רוב יהודי הכפר, אך לאחר ששהה כמה פעמים במחיצת האדמו"ר מדולינא וזכה לקרבתו והרבי אף התאכסן בביתו במיידאן, עלתה קרנו בעיני אנשי הקהילה ונבחר לראש

הקהילה. ככל שהתבגר גברה אצלו הנטיה לשמור על חומת הדת. ביחוד לחם נגד הציונים ונגד ריקודים מעורבים בחתונות.

ר' שלום יוסף יעקובוביטש למד בישיבות בהונגריה, בהן למד את השפה ההונגרית על בוריה. היה אולי היחיד במיידאן ששלט שליטה גמורה בהונגרית. סוחר עצים אמיד למדי. נחשב לאחד מתלמידי החכמים של הכפר והיה איש ממולח. שימש כבורר בדין־תורה. הוא גם תיווך בהצלחה במשבר שפרץ במנסרת־העצים של כהן — לאזארוביטש, שבה עבדו כ־200 פועלים (חלקם יהודים) וכתוצאה מהסתה קומוניסטית פרצה בה שביתה. הוא הצליח להעמיד את הנציג הקומוניסטי באור נלעג, שעזב את מיידאן אבל וחפוי ראש.

ר' יצחק צבי ווטנשטיין חתן ר' זלמן פיקסלר הנ"ל. פתח חנות כל־בו, שגדלה והתפתחה ונחשב לאחד האמידים בסביבה. היה יפה־מראה ותלמיד חכם.

ר' אליעזר פסטרנק נבחר לגבאי מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה. בשנות המלחמה התעשר וצבר הון רב בשטרות־כסף של המדינה האוסטרו־הונגרית. תרם הרבה לצרכי הקהילה ולעניים. לאחר מכן ירד מנכסיו. בתיאור דמותו ודמות צאצאיו מסתיים חיבורו של בנו יעקב פסטרנק.

בעל מלאכה נכבד היה במיידאן ר' דוד לייב ווידר הנפח, יהודי יר"ש כשבאו לפניו לתקן העגלה או לפרזל הסוסים, היה מזמין את לקוחותיו לארוחה דשנה, ביתו היה פתוח לרווחה ותמיד היתה השמחה נסוכה על פניו, אשתו עזרה לו במעשי הצדקה.

בכפר ראדביץ הסמוך למיידאן היה איש פשוט עתיר נכסים מוקיר רבנן, ר' יצחק פיקסלר, כל יום חילק ממשקו לעניים חלב, גבינות, ופירות שצמחו באדמתו. לרבנית מוואלאווע, שהתלוננה לפניו פעם שאין לה חלב בשביל הילדים, קנה פרה.

השואה

אין בידינו ידיעות מדויקות על ההתרחשויות במיידאן בימי השואה. ידוע שבשבת תשעה באב תש"א (1941) הוכרז שעל היהודים שברשימה שנקראה מפי המתופף הכפרי וואקו להתיצב במרכז הכפר. אין אנו יודעים כמה יהודים גורשו באותו תשעה באב ממיידאן לגליציה. מחיבורו של יעקב פסטרנק אנו למדים שבין הגולים היה גם ר' אליעזר פסטרנק, אשתו וכמה מילדיו הבלתי נשואים (יעקב היה כבר בארץ־ישראל מאז 1938). במשאיות הועברו המגורשים ממיידאן לגליציה. מעבר לגבול הורדו מן המשאיות והובלו ברגל במסע מפרך של שעות ארוכות. ר' אליעזר פסטרנק נצרך לצרכיו וסטה מן הדרך. קלגס הונגרי ירה בו ופגע בירכו. אשתו שפרינצה נגשה אליו כדי לחבוש את פצעו בחתיכת בד שקרעה מבגדיה. הז'נדרמים לא הירשו לה והיכוה בקתות הרובים. ר' אליעזר הושאר שרוע בצד הדרך ואיש אינו יודע מה עלה בגורלו.

השיירה המשיכה במסע המפרך עד הערב, כשהוכנסו לחצר ענקית ושם הוחזקו שלוש יממות ללא מזון וללא מים. אחדים מתו שם מרעב ומאפיסת כוחות. ביום השלישי באו הרוצחים ואמרו: מי מכם שיש בו כוח לעבוד עבודה קשה יתייצב ויקבל אוכל וקצת כסף. האנשים הצעירים התייצבו וביניהם גם פנחס פסטרנק בן אליעזר. הם הועמסו על משאיות והוכנסו לתוך יער. נצטוו לחפור בור. כשהבור היה מוכן נרצחה כל הקבוצה ביריות ונטמנו בבור.

הנשארים בחצר שוחררו מכלאם ואמרו להם להתפזר ושיחפשו לעצמם מזון. הם התפזרו בישובים הקרובים וקבלו עזרה מיהודי גליציה. אך רובם הגדול נרצחו בשלבים מאוחרים יותר. שפרינצה, אשת אליעזר פסטרנק, עלה בידה להסתנן חזרה לגבול ההונגרי. בלילות התקדמה ובימים התחבאה ביערות. היא הגיעה לחוסט שם התגוררו שנים מילדיה הנשואים, בן ובת.

השרידים מגזירת 1941 שתו את כוס הפורענות האחרונה בשנת 1944. יהודי מיידאן הנותרים הוכנסו לגיטו איזא לאחר חג הפסח תש"ד. משם הובלו לתחנת הרכבת של חוסט וגורשו לאושוויץ.

היום אין אף יהודי במיידאן.

ביבליוגרפיה

יעקב פסטרנק: מיידאן [חיבור בכתב־יד]. 362 עמ'.

צבי כספי: מיידאן [חיבור ביידיש בכתב־יד בעיקר על אביו השוחט ר' יצחק זילבר]. 12 עמ'.

ר' משה שיק: שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה, מונקאטש תרמ"א, סי' עה, עט; חושן משפט, לעמבערג תרמ"ד, סי' טז.

ר' יואל צבי רוט: שו"ת בית היוצר, אבן העזר, מונקאטש תרס"ב, סי' א.

ר' משה גרינוואלד: שו"ת ערוגת הבשם, אורח חיים, סוואליווע תרע"ד, סי' קלה; יורה דעה, שאמלוי 1927, סי' נא, נב.

ר' יהודה גרינוואלד: שו"ת זכרון יהודה, מהדורא קמא, בודאפשט תרפ"ג, סי' קכב.

ר' מרדכי ליב ווינקלר: שו"ת לבושי מרדכי, מהדורא תניינא, אורח חיים, בודאפשט תרפ"ב, סי' פה, קיב, קטו, קלג.

ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב: שו"ת יגל יעקב, מהדורא קמא, ניו יארק תשט"ו, סי' עא, עב, עג, עד, עה.

ספר קארפאטורוס (אנציקלופדיה של גלויות, כרך ז), תל־אביב תשי"ט, עמ' 59.

ספר יזכור לקהילת מרגרטן והסביבה, ירושלים תשל"ט, עמ' 171.

עדות ב"יד ושם": 015/1677.

נאוויסעליצע

נאוויסעליצע (ברותנית: Novoselice, בהונגרית: Taruj-falu), כפר בצפון מארמארוש, בנפת וואלאווע, באזור וורחובינה, כ־15 ק"מ מצפון לכפר מיידאן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	36	771
1880	117	—
1910	—	1064
1921	—	1014
1930	181	1155
1941	—	1347

היהודים הראשונים הגיעו לכפר זה ככל הנראה בשנות השמונים של המאה ה־18. בשליש הראשון של המאה ה־19 כבר היה בנאוויסעליצע מנין קבוע פחות או יותר. במיפקד של שנת 1830 כבר היו בכפר 36 נפשות. הגיע לידינו צילום של מסמך הכולל רשימה שמית של עשרה ראשי בתי־האב על ההרכב המשפחתי שלהם, דהיינו 41 נפש. הצילום שמור באוניברסיטת תל־אביב, אוסף מאהלר והמקור נמצא בארכיון הממלכתי בבודאפשט. ואלה 10 ראשי המשפחות כפי שנרשמו במסמך הנזכר משנת 1832 (בסוגריים מספר הנפשות): יאנקוש יונג (4), מיכאל אייזנר (7), שלמה נייבורן (3), הערש [ללא שם משפחה] (5), חיים דווידוביטש (2), פנחס פיקסלר (3), יושה פרידמאן (2), אברהם [ללא שם משפחה] (5), שלמה ניימאן (5), בערקו יונג (5).

בשנות השמונים של המאה ה־19 נתקלנו בשמות הבאים שהיו חתומים על ספר דברי משה (לעמבערג תרמ"ז), ושהיו כנראה מכובדי הקהילה: ר' אברהם שמואל שטיינברג, ר' דוב אייזנר, ר' דוב שטיינברג, ר' ישראל דוב גאטדענקיר, ר' משה הרשקוביטש.

זה כל המידע שיש לנו על נאוויסעליצע שבאיזור וורחובינה. לצערנו לא עלה בידינו לראיין אף איש משרידי קהילה זו.

סוימי

סוימי (ברותנית: Sojmy, בהונגרית: Vizköz), כפר בנפת וואלאווע, כ־62 ק"מ מצפון לחוסט, על הכביש חוסט־טורן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	18	236
1880	31	—
1910	—	547
1921	—	523
1930	99	669
1941	—	798

היהודים הראשונים התישבו בכפר זה בראשית המאה ה־יט. לא עלה בידינו לאסוף כמעט שום פרט הנוגע לחיי היהודים בסוימי. ידוע שמו של ר' שלמה אייזנר שהיה פעיל בגביית כספי רמבעה"ן לכולל מונקאטש ועשרה בעצירקן שנוסד בשנת תרס"ט (1909). נשתמרה גם עדותה של שרה אייזנר משנת 1945, אך אין בה שום פרט על יהודי הכפר. נאמר בה רק שהיא נלקחה לגיטו חוסט [כנראה לאחר שהיתה בגיטו איזא] ומשם גורשה לאוישוויץ.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/1399.

סיניווער

סיניווער התחתונה (ברותנית: Sinovirská Polana, בהונגרית: Alsószinevér), כפר בצפון מארמארוש באזור וורחובינה, כ־68 ק"מ מצפון לעיר חוסט; כ־12 ק"מ מצפון לכפר זה שוכן כפר קטן יותר בשם **סיניווער העליונה** (ברותנית: Sinovir, בהונגרית: Felsöszinevèr). בימים קדומים (כנראה עד תחילת המאה ה־19) היו שני הכפרים רשות מוניציפאלית אחת. בדור האחרון ישבה מזכירות שני הכפרים בסיניווער התחתונה. כל תושביהם רותנים.

האוכלוסייה

סיניווער התחתונה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	80	1591
1880	218	—
1900	—	2606
1921	—	2602
1930	300	2880
1941	—	3296

סיניווער העליונה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	—	430
1880	25	—
1910	—	1093
1921	—	886
1930	18	1101
1941	—	1010

לראשונה אנו מוצאים יהודים בסיניווער (לפי הרישום אין לדעת אם הכוונה לעליונה או לתחתונה, אך מסתבר שמדובר בסיניווער התחתונה, שכן בסיניווער העליונה לא היו יהודים אף בתקופה מאוחרת בהרבה) בשנת 1768. במיפקד של שנה זו נרשם בסיניווער יהודי בשם יעקב, שמשפחתו מנתה ארבע נפשות, כלומר בעל, אשה ושני ילדים. הוא שילם דמי חכירה 20 פלורין לשנה, סכום ניכר למדי יחסית. נראה שיעקב היה איש אמיד ובעל נכסים. אין לדעת אם הכה שרשים במקום או שסיניווער שימשה לו תחנת־מעבר בלבד למחוזותיה הפנימיים יותר של הונגריה.

קהילה יהודית פעלה בסיניווער כבר בראשית המאה ה־19, שכן בשליש הראשון של מאה זו, דהיינו בשנת 1830, כבר התגוררו בכפר 80 נפשות, 14—15 בתי־אב יהודים. זהו מספר מספיק כדי לקיים קהילה יהודית קטנה קבועה. אין ספק שבפרק־זמן זה כבר היה להם בית־תפלה קבוע, שבו התכנסו יהודים לתפלה וללימוד תורה מדי יום ביומו ועל אחת כמה וכמה שהיה כבר מקוה־טהרה. ושמא אף חלקה מיוחדת לבית־עלמין, אם כי הכפר אינו רחוק מהעיירה וואלאווע, הקהילה הראשית לכל אזור וורחובינה (כ־10 ק"מ ממזרח לוואלאווע).

בכתב־יד נשתמרה רשימה שמית של 11 ראשי משפחות יהודים בסיניווער בשנת 1830 הכוללים 58 נפש (מתוך 80 נפש שנפקדו במיפקד בשנה זו). הרשימה השמית מצויה בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילום שלה באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). וכך נרשמו שמותיהם (בסוגריים מספר הנפשות בכל משפחה): יעקב הרשקוביטש (8), יושה פרידמאן (5), שמואל ליבוביטש (9), יושה דוידוביטש (4), נתן שכטר (2), יושה ליבוביטש (6), חיים יעקובוביטש (6), יאנקו שאיוביטש (7), איסרליס [=ישראל?] פינר (6), הערשקו יאסוביטש (4), יושה שילר (בודד).

לקטנו כמה שמות מיהודי סיניווער המופיעים כחותמים ("פרענומעראנטן") בספרים שנדפסו בין השנים תר"מ—תר"ע (1880—1910): ר' ישראל יעקב כהנא, ר' אשר יונה שו"ב (על צאצאיו ידובר לקמן), ר' יוסף ווייסקאף, ר' יוסף ישראל סאבא, ר' נתן בערקאוויטש, ר' אהרן בערקאוויטש, ר' יודיל גאטינגער, ר' זיידע בלעכיר, ר' שמואל זיינוול קרויס, ר' נחמן כהנא, ר' מאיר אריה שימעונוביטש, ר' אליעזר לאזארא־וויטש, ר' משה יהודה סג"ל, ר' דוד צבי דאווידאוויטש, הדיין ר' חיים יוסף לאנדא, ר' שמואל בנימין פריד, ר' יצחק כהנא, ר' בצלאל פארקאש, ר' משה עדעלשטיין שו"ב, ר' אלעזר ווינברגר, ר' אהרן דוב כ"ץ, ר' חיים דאסקאל, ר' שמואל ברוין, ר' בעריש לעבאוויטש, ר' אפרים שטיינבערג, ר' יעקב דאווידאוויטש, ר' אלימלך דאווידאוויטש, ר' מענדל בער־קאוויטש, ר' יהודה צבי אדלר, ר' דוד דאווידאוויטש, ר' חיים כהנא יאקאבאוויטש, ר' יחיאל הערשקאוויטש, ר' שמשון יהודה שטיינמעץ.

במרכז הכפר היה בית המדרש בנוי מאבנים ולידו המקוה. הכפר השתרע על פני כששה ק"מ. בקצה הכפר היה קלויז של חסידי וויז'ניץ. רוב יהודי סיניווער היו חסידי זידיטשוב מקדמת דנא. בדור האחרון נסעו רובם לספינקא, אך היו כמה עשרות חסידי וויז'ניץ וכבר בשנת תר"מ (1880) היה להם קלויז שבראשו עמד ר' זיידא בלעכיר. גם השוחט הראשון, ר' אשר יונה ווינברגר שאף הוא כיהן כבר בתקופה זו, היה מחסידי וויז'ניץ. גם השוחט השני, ר' משה אדלשטיין, שעסק במלאכת הקודש בסיניווער כשו"ב ומו"צ ארבעים ושמונה שנה, היה חסיד וויז'ניץ. הוא נפטר ביום ב שבט

תש״א. השוחט האחרון היה ר׳ פישל אבראמוביטש מוואלעני, שהיגר לארצות הברית והיום הוא מן השוחטים הבולטים בברוקלין.

רובם הגדול של יהודי סיניווער עניים מרודים היו. בבעלות יהודית היו: שש חנויות מכולת, חנות אחת של טקסטיל ושני בתי מרזח. שני בעלי מלאכה, נגר וסנדלר. יהודים עסקו בכריתת עצים מן היער שבבעלות המדינה ורבים מיהודי הכפר היו בעלי עגלה שהובילו עצים מן הכפר לחוסט ולבישטינע. היו כמה אחוזות חקלאיות גדולות, שלוש מהן בבעלות יהודית.

בין שתי מלחמות העולם עמד בדרך כלל בראש הקהילה ר׳ אברהם פולאק ור׳ יצחק כהנא, שהיה בעל חנות גדולה. הוא זכה לחתן גדול בתורה, הרב ר׳ מנחם מענדל פולאק רבה של קהילת סערענטש שבהונגריה, בעל מחבר שו״ת חלק לוי על אורח חיים ויורה דעה (מישקאלץ תרצ״ד), עיון מנחם על אגדות הש״ס (ניו יורק תש״ח לערך), חידושים ושו״ת חלק לוי (ניו יורק תשכ״ח). תלמידי חכמים מופלגים היו: ר׳ מרדכי פרידמאן, ר׳ אייזיק פרידמאן, ר׳ לייזר גודינגר שלמד בישיבת ווישווה, ר׳ יהושע איינהורן, ר׳ יוסף ור׳ יעקב שאפר. תלמיד וקצת משכיל היה ר׳ בעריש ברגר. בין העשירים הבודדים בסיניווער היו האחים שמואל דוד ויצחק לאזארוביטש (לאחר מכן כיהן רש״ד לאזארוביטש כראש הקהילה בחוסט).

אחד הבולטים בין החסידים ואנשי המעשה בסיניווער היה ר׳ אלעזר ווייגברגר. בנו של הרב החסיד ר׳ נתן נטע זאב ב״ר מנחם מאניש מסקאליע נכד הגאון ר׳ יצחק חיות בעל זרע יצחק מסקאליע ולמעלה בקודש. ר׳ אלעזר נשא את בתו של השוחט ר׳ אשר יונה ווייגברגר שהיתה מצאצאי ר׳ מאיר הגדול מפרמישלאן ועוד רבנים וצדיקים ידועים. עבודתו התמה וחסידותו של ר׳ אלעזר ווייגברגר עוררה התפעלות אצל צדיקי דורו. היה בעל חנות כל־בו ובעל נכסים בסיניווער, אך כל עשיותיו היו קודש לעבודת ה׳. היה גיסו של הדיין הגדול בתורה ר׳ חיים יוסף לנדא. שני הגיסים היו פארה של יהדות סיניווער ותפארתה. ר׳ חיים יוסף לנדא עזב את סיניווער לפני מלחמת העולם הראשונה כשנתקבל לדיין בקהילת ארשיווא. ר׳ אלעזר ווייגברגר עבר בסוף ימיו לעיר חוסט בה נפטר במוצאי יום הכפורים תרצ״ז, כשאלפים מבני העיר והסביבה מלוים את ארונו לבית עולמו, ובראשם רבה של חוסט ר׳ יהושע גרינוואלד, שהספידו שעה ארוכה. הוא אמר שמעולם לא הספיד אדם ברגשות נעלים כהספדו של ר׳ אלעזר ווייגברגר.

ר׳ אלעזר ווייגברגר זכה לבנים וחתנים רבנים וגדולים בתורה ובחסידות: בנו ר׳ אלתר יצחק אייזיק ווייגברגר. בשנת תרצ״ד הקים בעיר טורקא ע״נ סטרי ישיבה גדולה וכיהן בה כרב עד השואה. לאחר השואה התישב בארצות הברית וכיהן ברבנות בניו יורק. נפטר ביום יג ניסן תשל״ד. לפני פטירתו הדפיס ספר גדול:

> ספר בית יצחק על התורה ועל המועדים, חדושים על מסכת ברכות וסוגיות הש״ס בשם ״תפארת אלעזר״, ביאור על הי״ג עיקרים. שיח אבות... הקדמה בשם ״עיני עיני יורדה מים״ [על הקורות אותו בימי השואה] ובתוכה ויכוח... שהיה לי עם ראשי הנאצים בעת שהייתי נתון במאסר בתור מרגל באונגוואר... ניו יורק תשל״ב. תלד עמ׳.

בנו ר׳ אשר יונה ווייגברגר, תופס ישיבה ורב בעיר טמשוואר. אחר כך רב ידוע בניו יורק, מקובל על חוגים רחבים בארצות הברית. עלה ארצה והתישב בירושלים. פתח בית מדרש חסידי (וויז׳ניץ) בדירתו ועומד בראש כולל. מלבד גדולתו בתורה הוא דרשן מחונן ורבים נהנים מדרשותיו השזורות הלכה ואגדה וחסידות.

בנו ר׳ בעריש ווייגבערגער מגדולי הלמדנים בעיר ווישווה, שבה התישב והרביץ תורה וחסידות בדרשותיו. עלה על המוקד על קידוש השם.

חתנו ר׳ ישכר בער רוזנבוים ב״ר איתמר מנאדבורנא. בשנת תרפ״ה החל נוהג באדמו״ריות בעיר סטרוזניץ שבבוקו־בינה. לאחר המלחמה עבר לארצות הברית ומכהן שם כאדמו״ר מסטרוזניץ.

חתנו ר׳ שלמה זיידא אייכנשטיין ב״ר יצחק מנחם מפודהייץ ב״ר שלמה יעקב מזידיטשוב ב״ר יצחק אייזיק מזידיטשוב. לאחר המלחמה עבר לארצות הברית ומכהן שם כאדמו״ר מפודהייץ־זידיטשוב.

בשנות השואה נטלו יהודי סיניווער את חלקם בצרות ישראל במידה גדושה. כבר זמן קצר לאחר הכיבוש ההונגרי החלו הרדיפות של הז׳אנדארמים ההונגרים. בעדותה של אחת מבנות סיניווער ב״יד ושם״ מסופרת בקצרה דרך־יסוריו של אביה משה פערל. אין צריך לומר שצרותיו של משה פערל, לא על עצמו בלבד יוצאות ללמד אלא על כלל יהודי סיניווער. למשה פערל היה משק חקלאי קטן של כעשרה דונאם, סוס ועגלה ושתי פרות. כיוון שהמשק לא סיפק את פרנסתו הלך לעבוד ליער בכריתת עצים והובלתם בעגלתו. פעמים אחדות נעצר על־ידי הז׳אנדרמים בוואלאווע ושם הרביצו לו כל הז׳אנדרמים שהיו במקום. ילדיו הביאו לו אוכל מן הבית וגם להם הרביצו מכות. משה פערל שוחרר ונעצר לסירוגין ותמיד הפליאו את מכותיו והתעללו בו ובבני ביתו שבאו לבקר אותו במקום כלאו. לא היה איפוא לאל ידו לצאת לעבודה ולפרנס את משפחתו והם סבלו ממש חרפת רעב. בהדרגה מכר את הסוס והעגלה ושתי הפרות. ״כזה בערך היה המצב גם אצל שאר היהודים בכפר״ — מוסיפה העדה.

בגזירת הגירוש של קיץ 1941 פגעה הגזירה בכשבעים אחוז מיהודי סיניווער. וכך מספרת בתו של משה פערל: ״הז׳אנדרמים באו לביתנו — אבינו כבר לא היה בבית, הוא היה בעבודה — והחלו להרביץ לכולנו. בעטו באמא ולנו הבנות תלשו את השערות. לא הורשינו לקחת אתנו כלום. העלו אותנו על משאית, שבה היו כבר כעשרים איש. כשיצאנו את הכפר היתה שם שיירה גדולה של משאיות עמוסות בעיקר נשים וילדים וזקנים, בדרכן לחוסט. בחוסט הוכנסנו בחדר צר, שבו נדחסו שלושים איש, כולם נשים וילדים וכמה זקנים, שלא היו מסוגלים לעבוד. בחוסט היינו 14 יום. ז׳אנדרמים וחיילים הונגרים שמרו עלינו. אספקת המזון היתה גרועה מאד ורעבנו הרבה״.

״בחוסט הובלנו במשאיות לתחנת הרכבת והועלנו על רכבת, שבה הוסענו עד יאסין. הובלנו ברגל לאיזה מקום שהיה מוקף גדר תיל. היה גשם שוטף ולא היתה קורת גג מעלינו. כאן היינו כמה ימים והיו כבר יהודים רבים. לפתע הגיעו משאיות והעלו עליהן יהודים. כעבור כמחצית השעה

חזרו ריקות ושוב העמיסו עליהן יהודים. כך זה נמשך ימים אחדים. שמענו יריות. כמה גברים נמלטו משם וסיפרו סיפורים מסמרי שער: האנשים נורים. כורתים את שדי הנשים ואת אברי המין של הגברים; ילדים נרצחים בהכאות; קושרים גברים ונשים יחד ומטילים אותם חיים לתוך נהר. הפאניקה היתה איומה. לפתע בא קצין הונגרי והפטיר: נגמר, אנו לא לוקחים יותר. העלו אותנו על שתי משאיות והובלנו לרכבת, בה הוסענו עד חוסט וממנה באוטובוס לסיניוועד. הבית שלנו נשדד לחלוטין. אפילו את התנור סתרו ולקחו".

עד כאן תמצית עדותה של בת סיניוועד. מסתבר, שיהודי סיניוועד התמזל מזלם שגורשו בין האחרונים. בינתיים הועילה השתדלותם של עסקנים יהודים אצל שלטונות המדינה בבודאפשט והגזירה בוטלה ממש על סף גירושם. אך יהודים רבים מסיניוועד כבר הספיקו לגרשם טרם הגיעה הוראת הביטול. כפי שנמסר מפי אחד השרידים שוחררו כמה נשים וילדים מיהודי סיניוועד בהיותם כבר בעיר קולומיאה. נשים שעלה בידיהן להוכיח שבעליהן מגויסים בפלוגות העבודה שוחררו והוחזרו להונגריה יחד עם ילדיהן הקטנים (הילדים הגדולים יותר, לפי שרירות לבם של המחליטים, לא שוחררו). רוב המשוחררים לא חזרו לסיניוועד, אלא התישבו במקומות גדולים יותר באזור ובמדינה כולה. בסיכומו של דבר, נרצחו רוב יהודי סיניוועד — למרות מקרי השחרור הנזכרים — כבר בשנת 1941 במקומות שונים בפולין ובאוקראינה, כגון קאמנץ־פודולסק ומקומות אחרים.

שרידי היהודים מגזירת 1941 שתו את כוס התרעלה בשנת תש"ד. כבר ארבעה ימים לאחר הכיבוש הגרמני, ביום כח אדר תש"ד (23 במארס 1944) הגיעה לכפר יחידה צבאית הונגרית מחיל ההנדסה ותפסה את כל יהודי הכפר וכלאה אותם באחד הבתים תחת משמר מזוין, שם הוחזקו עד אחר חג הפסח. שבוע לפני פסח שוחררו הנשים כדי להכין את צרכי החג. כמה ימים לאחר הפסח הועברו יהודי סיניוועד לגיטו חוסט ומשם גורשו לאושוויץ.

היום אין יהודים בסיניוועד.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחד מיוצאי סיניוועד.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest. 1976, p. 104.

עדויות ב"יד ושם": 015/588 ; 015/2118 ; 015/2145 ; 03/2737.

סטודנה

סטודנה שני כפרים סמוכים: סטודנה העליונה (ברותנית: Vysni Studeny, בהונגרית: Felsöhidegpatak) וסטודנה התחתונה (ברותנית: Nizni Studeny, בהונגרית: Alsó-hidegpatak). עד אמצע המאה ה־19 היו שני הכפרים, המרוחקים כחמשה ק"מ זה מזה, ברשות אחת. בצפון המחוז באיזור וורחובינה. ליד הגבול הגליציאי. כל תושביהם רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	181	1886 [כולל את שני הכפרים כאחד]
סטודנה העליונה		
1880	138	—
1910	—	1026
1921	—	1062
1930	184	1133
1941	—	1322
סטודנה התחתונה		
1880	124	—
1900	—	1146
1921	—	1184
1930	153	1244
1941	—	1596

לא עלה בידינו לראיין איש מיוצאי סטודנה ואין איפוא בידינו כל מידע על החיים היהודיים בשני הכפרים הללו בין שתי מלחמות העולם. באופן כללי ידוע, שהכפרים היו שייכים לגליל הרבני של וואלאווע. אין ספק שהיו קיימים בתי־תפלה קבועים ומקוואות־טהרה בכל אחד משני הכפרים. יש להניח שבית־העלמין היה משותף לשתי הסטודנות ומן הסתם היה להם שוחט אחד, אך זהותו אינו ידוע לנו.

לגבי התקופות הקודמות התמזל יותר מזלנו, שכן בידינו צילומו של מיפקד שמי שבו נרשמו שמותיהם של ראשי המשפחות בסטודנה (בשני הכפרים) משנת 1830. המסמך המקורי שמור בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). במיפקד זה נרשמו שמותיהם של 29 ראשי המשפחות בסטודנה הכוללים 164 נפשות (אך במיפקד אחר נפקדו 181 נפשות ואין בידינו ליישב את הסתירה, אלא בהשערה שבמיפקד זה צורף כפר נוסף).

ואלה שמות יהודי סטודנה בשנת 1830 (בסוגריים מספר הנפשות): חנא מארקוביטש (7), קלמן מארקוביטש (7), אברהם מנדלוביטש (12), הרשקו מנדלוביטש (4), לייבא האס (3), מארקו יוסוביטש (8), מארקו פריד (5), שלמה יאקובוביטש (3), קרעסעל [?] (2), לייבא אייזלר (6), ציפצר [?] שניידר (3), העניך קופולוביטש (4), בערקו [שם המשפחה לא צוין] (7), יוסה אילוביטש (7), ברוך הרשקוביטש (3), אברהם מורשאמה [?] (5), מושקה [שם המשפחה לא צוין] (7), איצקו אילוביטש (2), אברהם פרידמאן (7), לייבא גאסמאן (7), שמואל יעקובוביטש (11), איתמר איצקו־

ביטש (6), הרשקו קניגסברג (7), אברהם ליברמאן (2), מיכאל לאנדר (10), מושקו הוכמאן (3), מארקו בארון (3), שמואל בארון (6).

הגיעה לידינו רשימה חלקית של בעלי הבתים בסטודנה מאמצע שנות השמונים של המאה ה־19 שהיו בין החותמים ("פרענומעראנטן") על ספר דברי משה (לעמבערג תרמ"ז), דהיינו 57 שנה לאחר מיפקד 1830 ובו נזכרים היהודים הבאים: ר' משה יהודה שטיינבערג, ר' נחמן משה כ"ץ, ר' ישראל צבי בן רעכיל, ר' צבי דוד פרידמאן, ר' שמואל פרידמאן, ר' יצחק פרידמאן, ר' בנימין בן פריידא רייזיל, ר' זאב יאקאבאוויטש, ר' אברהם מענדלאוויטש, ר' זלמן קאפילאוויטש, ר' יהושע מיכל מענדעלאוויטש, ר' שמואל וואלף מענדעלאוויטש, ר' אליה משה בן רחל, ר' מרדכי מארקיל, ר' שמחה יוסף ברוינשטיין, ר' אייזיק קעניג, ר' אברהם יצחק שניידער, ר' צבי דוד הוכמאן, ר' יוסף צבי כ"ץ, ר' יוסף לויטער.

שתי משפחות אמידות היו בסטודנה: כהנא ולזרוביץ, בבעלותם היו יערות עד ונחלאות, הם היו מגדולי סוחרי עצים בכל הסביבה.

גם לגבי גורלם של יהודי סטודנה בשנות השואה אין בידינו ידיעות מפורטות. בארכיון "יד ושם" מצויות שתי עדויות קצרות מאד, שנגבו בקיץ 1945 בבודאפשט, מפי שרידים שזה עתה השתחררו ממחנות ההשמדה. לפי עדותה של נערה מסטודנה העליונה הועברו לגיטו ברגסאס ומשם גורשו לאושוויץ; ואילו לפי עדות יהודי מסטודנה התחתונה הועברו לגיטו חוסט.

ביבליוגרפיה

ארכיון "יד ושם": 015/12; 015/2396.

פודובוביץ

פודובוביץ (ברותנית: Podobovec, בהונגרית: Padóc), כפר בנפת וואלאווע, כ־80 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	17	429
1880	29	—
1910	—	391
1921	—	387
1930	45	423
1941	—	494

המידע היחיד על כפר קטן זה היא עדותו הקצרה של הנער זלמן זולדאן שנמסרה בקיץ 1945 בבודאפשט, זמן קצר לאחר שחרורו ממחנות הריכוז: בכפר הקטן פודובוביץ גרו בסך־הכל שבע משפחות יהודיות. רוב היהודים היו חקלאים. אבי היה סוחר. היה לנו בית ואדמה והתפרנסנו בכבוד. לאחר חג הפסח תש"ד הובלנו במכונית לגיטו איזא. לפני הגירוש לאוישוויץ הועברנו לתחנת הרכבת של חוסט משם גורשנו לאוישוויץ, 70 איש בקרון.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/1854.

פיליפעץ

פיליפעץ (ברותנית: Filipec, בהונגרית: Fülöpfalva), כפר בנפת וואלאווע, כ־80 ק"מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	38	1076
1880	78	—
1910	—	822
1921	—	877
1930	137	1018
1941	—	1184

היהודים הראשונים הגיעו לפיליפעץ בראשית המאה ה־יט או בסוף המאה ה־יח. במרוצת הזמן הוקמו בית־כנסת, מקוה ונקבע בית־עלמין. כבר בשנת 1880 היה שוחט בפיליפעץ ששירת גם את ישובי הסביבה. שמו היה ר' שמואל דוד שו"ב. מלבדו ידועים לנו היהודים הבאים, החתומים על ספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ): ר' שלום נחמן פרידמאן, ר' משה מנחם פיקסלר, ר' יהודה צבי פרידמאן, ר' שמואל יהודה הויפטמאן ור' ישראל אקרמאן.

בתחילת המאה היה השוחט ר' משה ווינבאך. החנו ר' יוסף דוד טערקעלטויב היה ממונה על כספי רמבעה"ן של כולל מונקאטש ועשרה בעצירקן בפיליפעץ עצמה וגם בכפרים הסמוכים: סטודענא, איסקא, ראסטיקע, ריטשקע, פודובביץ, קאליטשין, ביקעוויץ.

על תקופת השואה נשתמרה עדותה הקצרה של אולגה יודאוויטש, שנמסרה בקיץ 1945: בפיליפעץ התגוררו 12—13 משפחות יהודיות [נראה, שהכוונה לאחר הגירוש של קיץ 1941]. רובם הגדול של יהודי הכפר היו עניים. הם עסקו בעבודת אדמה ובמסחר. מתת מענדל ודוד רוטשטיין היו נציגי הקהילה כלפי השלטונות והם העבירו ליהודים את הוראות השלטונות. קודם ריכזו את פיליפעץ והסביבה בכפר איסקא, משם הובלנו בלויית ז'אנדרמים לוואלאווע ומשם לגיטו איזא. בגיטו איזא היינו ששה שבועות ורעבנו הרבה. מאיזא נלקחנו ברגל לחוסט בגשם שוטף ורוח חזקה. כמה תינוקות מתו בדרך זו. בחוסט הוכנסנו לקרונות וגורשנו לאוישוויץ.

ביבליוגרפיה

עדות ב"יד ושם": 015/665.

פריסלופ

פריסלופ (ברותנית: Prislop, בהונגרית: Pereszlö), כפר בצפון המחוז באיזור וורחובינה, כ־95 ק"מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	100	931
1880	164	—
1910	—	1391
1921	—	1256
1930	197	1483
1941	—	1625

היהודים החלו להתקבץ לכפר הזה בסוף המאה ה־18 ככל הנראה ועד לשנת 1830 הגיע מספרם לכ־100 נפש. אך התנאים הכלכליים הקשים שבהם היו נתונים וכן קשיי הגישה לכפר לא איפשרו להם התפתחות של ממש. במשך מאה שנה, 1830—1930, שבישובים אחרים התרבו מספר היהודים פי כמה וכמה, שקטה יהדות פריסלופ על שמריה ואף לא הכפילה את עצמה.

נשתמרו בידינו שמותיהם של 22 ראשי המשפחות של יהודי פריסלופ בשנת 1830, הרשומים במסמך השמור בארכיון הממלכתי בבודאפשט וצילומו מצוי באוניברסיטת תל־אביב (אוסף מאהלר). והרי השמות כפי הרשום שם (בסוגריים מספר הנפשות): יוסה גרינברג (4), אהרן פרייליך (10), יאנקוש פרידמאן (7), עטיה פיקסלר (2), [?] גרינברג (6), שמואל פרידמאן (5), הערש פיקסלר (5), גדליה הייזלר (5),

יוסה שוואַרץ (7), אברהם פרידמאן (5), מושקו ענגעל (6), וואלף [שם המשפחה לא צוין] (5), מארקו [כנ"ל] (3), מושקו אונגער (5), לאזאר בליץ (4), יהושע צין (4), בערקו יעקובוביטש (2), סענדר צין (3), זלמן אייזלר (5), — [?] יעקובוביטש (2), מארקוס ציק (2), — [?] הלפגוט (2).

ידועים לנו גם שמותיהם של כמה מבעלי הבתים בסוף שנות השבעים ועד אמצע שנות השמונים של המאה ה־19 הנזכרים כחותמים ("פרענומעראנטן") בספר אמרי שהם (קאלאמעא תר"מ) וספר דברי משה (לעמבערג תרמ"ז), שהיו כנראה מן האמידים והמכובדים שבכפר: ר' מנחם יוסף ווייזער, ר' משה שיינפעלד, בנו ר' דוד, ר' יוסף זאב הויפטמאן, ר' יהודה צבי ווייזער, ר' אברהם ווייזער, ר' נחמן בן רבקה, ר' אליה בן רחל.

על חיי יהודי פריסלופ בין שתי מלחמות העולם ועד להכחדתם בשואה כותב אחד מילידי הכפר, משה גדרון (גודינגר) מראשון לציון כדלקמן:

כפר שכוח־אל, דמוי נקניק ארוך, בו ישנו רק רחוב אחד המתמשך כחמשה ק"מ ויותר, הנמצא בגיא עמוק, שהמרחק בין ההרים שבצידי הרחוב הוא קטן מאד. היהודים גרים על־יד הרחוב בקבוצות־קבוצות ואילו הגויים גרים, על־פי רוב, בגבעות הסמוכים או בהרים.

כפר, שהנסיעה ברחוב בחורף מסוכנת, בגלל השלגים המרובים והקרח (סכנת התהפכות). ובימי הקיץ עליך להיות לוליין ולקפוץ מאבן לאבן, כדי שלא תשקע בבוץ העמוק והסמיך שברחוב. כפר, שימי הקיץ מעטים ולרוב יורדים גשמים וימי החמה מעטים מאד. כפר, שכמעט אין בו עץ פרי וגדלים בו רק גידולים הגדלים בארצות קרות מאד. כפר, שאין בו חשמל והתחבורה היא בסוסים והגויים — אפילו בשוורים. כפר, שאין בו, כמעט אנטישמיות וחיי היהודים והגויים הם חיי שכנות סבירים.

היהודים בכפר, רובם עניים עניות מנוונת. מעטים הם בעלי מלאכה, כגון: סנדלרות, בנאים, נגרים וכד'. 4—5 חנוונים ובתי מרזח. זכורני רק כ־5 משפחות שלא חיו מהיד לפה. יהדות דתית — "מצוות אנשים מלומדה". כך נהג סב סבא, הסבא והאבא ובדרך זו המשיכו הצעירים. יהדות שאין בה למדנים מופלגים. רובם אין בבתיהם ספריה תורנית, כגון ש"ס ומפרשים, אלא חמשה חומשי תורה, מחזורים לחגים, צאינה וראינה לנשים ועוד ספרים מעטים. רובם הגיעו עד ללמוד חומש עם רש"י ואולי למשנה ולא יותר. לא היתה כל עתונות. בכל הכפר הכרתי כארבעה גברים שהיו משכמם ומעלה של יתר בני הכפר.

פרנסי כפר — דבר כזה לא מוכר לי. כל אחד דאג לבעיותיו ולצרותיו. לא היה בכפר בנין בית כנסת. התפללו בארבעה מקומות, בבתים של משפחות שהקצו חדר לתפלה. לא היו חוגים לתנ"ך או למשנה וכו'. לפעמים התאספו בשבתות לאמירת תהלים. לא היה בכפר שוחט, מוהל, דיין. אלה באו מהכפר הקרוב — טורן. ובשאלות משפטיות, כשרות וכדומה נגשו לטורן בה היה דיין. הרב היה איזורי על עשרות כפרים שבסביבה. מקוה־טהרה: בהכנסך למקוה נחנקת מעשן הארובה ואילו המים, או שהיו לגמרי פושרים או בטמפרטורות גבוהות כך שתמיד קשה היה לטבול. חברה קדישא לא היתה קיימת. במקרי פטירה טפלו כל השכנים בטהרת הנפטר בכריית הקבר ובכל הדברים הכרוכים בכך.

ארגונים לא היו קיימים. הן מתוך אי ידיעה ואי חדירת רוח מתקדמת. אך שנים מספר לאחר מלחמת 1914—1918 התפתחה תנועה ציונית חזקה בכפר הסמוך טורן, בו הוקם גם בית ספר עברי. עובדה זו השפיעה על כל כפרי הסביבה והנוער התחיל לעשות חשבון נפשו וניסה לצאת למרחב ולעזוב את הכפר בדרכים שונות, חלק ביציאה להכשרות של החלוץ וכדומה וחלק בחיפושי דרך להגיע למטרה ולהת־קדמות בחיים.

ברצוני לציין באופן מוחלט, שלמרות החינוך הדל שקלט הנוער בבית הוריו, היה מחונן הנוער בשכל בהיר מבחינה טבעית. ועם עזיבתו את בית הוריו עשה שינוי יסודי במחשבתו ובאורח חייו וקליטתו בחברה חדשה והטמעתו בה לא היתה קשה ביותר.

יהודי הכפר, למרות עניותם וחוסר התקוה לשיפור מצבם הכלכלי והחברתי, לא היה קהל מיואש. עקב אמונתם שמצבם נקבע ע"י ההשגחה העליונה ויש מישהו הדואג והמפרנס לכל. וגם אם לא יחול שיפור בעולם הזה, הרי העיקר בעולם הבא. וגם אני המסתכל על כך בצורה ראציונלית, כשעוברות לנגד עיני התמונות של היהדות בכפר, כגון שבתות, חגים, שמחות, חתונות וכו' הנני רואה את היופי בחיים אלה. הגעגועים והערגה לחיים יפים יותר, לחיים רוחניים ולחיים טהורים.

וכך התנהלו החיים עד שבא עליהם הכורת באופן פתאומי ומוקדם מאד, עוד בשנת 1941. ולצערינו נשארו לפליטה רק מתי מספר מהנוער. חלק מהם הגיע ארצה וחלק התפזרו שוב בגלויות השונות.

קאליטשאבע

קאליטשאבע (ברותנית: Kolocava, בהונגרית: Alsó-kalocsa). קבוצת־כפרים סמוכים, שכל אחד היה פעם יחידה מינהלית. במאה האחרונה התגבשו שתי יחידות מינהליות: קאליטשאבע העליונה שכללה את נעגרעוויץ ואת אימשאד (ראה ערך "נעגרעוויץ"); קאליטשאבע התחתונה, שאף היא כללה שתי נקודות־ישוב: לאזיס (Lazy) והארב (Horb). קאליטשאבע התחתונה שוכנת בצפון המחוז באזור וורחובינה, על כביש חוסט־סיניוור, כ־56 ק"מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1768	5	—
1830	81	1861
1880	147	—
1900	—	2724
1921	—	2813
1930	340	3484
1941	—	4690

לראשונה אנו מוצאים יהודים בקאליטשאבע במיפקד של שנת 1768, שבו נרשם יהודי בשם סטרול [=ישראל]. שמשפחתו מנתה חמש נפשות. הוא שילם דמי חכירה בסך 20 פלורין לשנה. במיפקדים קודמים של המאה ה־18, שנערכו בשנות העשרים, השלושים והארבעים לא נרשם בקאליטשאבע אף יהודי אחד.

בכתב־יד השמור בארכיון הממלכתי בבודאפשט נשתמר שמותיהם של 14 ראשי המשפחות בקאליטשאבע בשנת 1830, שכללו 81 נפשות (צילום כתב־היד שמור באוניברסיטת תל־אביב באוסף מאהלר). ואלה הם: רוניה שיינבורג (3 נפשות), מארקו פישקוש (10), מעכעל [שם המשפחה לא צוין] (5), האלמנה של לייבו (4), חיים מעכרו (7), שמואל שאפר (4), בערקו וולף (6), חיים פיקסלר (8), יושה היימוביטש (7), מארקו פיקסלר (9), וולף רוזמאן (7), דוד לייבוביטש (5), הרשקו וולף (3), אייזיק דוידוביטש (3). אין ספק שיהודים אלה היו מיסדי הקהילה היהודית בקאליטשאבע על שני ישוביו (לאזיס־הארב).

יהודי קאליטשאבע היו שייכים מבחינה קהילתית לגליל הרבני של וואלאווע. רבני וואלאווע, ר' יוקל ובנו ר' אהרן טייטלבוים, היו מבקרים בכפר לפחות פעם בשנה ושהו בו שנים־שלושה ימים. בקאליטשאבע היו שני בתי־מדרש ושני מקואות טהרה, אחד בלאזיס ואחד בהארב. אך השוחט היה משותף לא רק לשני הישובים הללו אלא גם לנעגרעוויץ ולאימשאד. בדורות האחרונים היו השוחטים ר' אברהם האלפרט, תלמיד חכם וחסיד דולינא, ולאחריו חתנו ר' אברהם אקרמאן.

המשפחה העניפה ביותר בלאזיס היתה משפחת וולף. כבר במיפקד של 1830 מצאנו שתי משפחות בשם זה. בראשית המאה הזאת מצאנו שכל החותמים על ספר עיר מבצר (סוואליווע תרס"ט) הם ממשפחה זאת — מלבד השוחט ר' אברהם האלפרט: ר' יצחק וואלף, בנו ר' צבי וואלף; ר' יהודה צבי וואלף, בנו ר' חיים וואלף; ור' חיים מרדכי וואלף. בישוב הארב היו ממכובדי הבעלי־בתים: ר' הירש מלך שאפר, ר' זליג שאפר, ר' שבתי סטרולוביץ, תלמיד חכם תלמיד ישיבת סערדעהעלי ובעל תפלה מעולה.

בשנת 1941 סמוך לתשעה באב גורשו גם מקאליטשאבע שמונה משפחות, חמש משפחות מלאזיס ושלוש משפחות מהארב. מהם לא חזר איש. הם נרצחו בסביבות קאמנץ־פודולסק ומקומות אחרים.

לאחר הכיבוש הגרמני בחודש מארץ 1944 נעשו חייהם של יהודי הכפר הפקר. כפי שהעידו שתי נשים ממשפחת וולף בקיץ 1945, זמן קצר לאחר שהשתחררו מאושוויץ, נהגו הז'אנדרמים וגם התושבים הרותנים ביהודים ובבתים היהודיים כבתוך שלהם. נכנסו אליהם באין מפריע. לקחו כלי בית וכלי מטה ואין מי שיעכב בידיהם. אף את האוכל שמצאו בתוך הסירים שפכו. יהודים התלוננו בפני נוטאר (מזכיר) הכפר, זולטאן, שהיה, אגב, איש הגון, אך לא היה לאל ידו להושיע.

באיסרו חג של פסח תש"ד (16 באפריל 1944) אספו את היהודים והעבירום לכפר הסמוך (נעגרעוויץ?), שם עוכבו שבוע ימים. בתוך כך נשדד מהם כל דבר בעל ערך הן מן הבתים הריקים והן מן המטלטלים שהיהודים לקחו אתם. לאחר מכן הועברו לגיטו סקרניצה, שבו הוחזקו בתנאים קשים כארבעה שבועות. ב־25 במאי 1944 הובלו ברגל שני ק"מ עד לפסי הרכבת שליד חוסט ומשם גורשו לאושוויץ. רק מעטים מאד נשארו בחיים.

היום אין יהודים בקאליטשאבע.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחת השרידות (על כל הכפרים המרכיבים את קאליטשאבע).

עדויות ב"יד ושם": 015/828; 015/1610; 015/1933.

Magyar-Zsido Okleveltar, vol. XVI, Budapest 1976, p. 104.

נעגרעוויץ

נעגרעוויץ (ברותנית: Negrovec, בהונגרית: Felsökalócsa). כפר בנפת וואלאווע, באזור וורחובינה. מורכב משני ישובים: נעגרעוויץ ואימשאד (בהונגרית: Imsád). כ־59 ק"מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים. בזמנים קדומים מצוי היה ליד נעגרעוויץ כפר בשם יאסנובאץ (בהונגרית: Jaszenovácz). הכפר נעלם מעל פני האדמה כאשר התמוטט ההר שלרגליו שכן הכפר וקבר את הכפר כולו ולא השאיר לו זכר.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	12	538
1880	68	—
1910	—	1456
1921	—	1351
1930	211	1487
1941	—	1953

בכפר השכן קאליטשאבע (ע"ע) נרשם יהודי כבר בשנת 1768. אולם בנעגרעוויץ לא מצאנו יהודים לפני 1830. נראה איפוא שהיהודים הראשונים הגיעו לכפר זה בראשית המאה ה־19.

המשפחה המסועפת ביותר בנעגרעוויץ ובאימשאד היתה משפחת יעקובוביטש. ראש המשפחה ר' יהודה יעקובוביטש התגורר באימשאד. היה גביר גדול בעל נחלאות של שדה ויערות. היה חסיד דולינא ומקורב אל האדמו"ר. לר' יהודה היו ארבעה בנים: 1) ר' מרדכי יעקובוביטש, שהלך בדרכי אביו. אף הוא היה עשיר ובעל נכסים ומכניס אורחים; 2) ר' אליעזר יעקובוביטש חתנו של ר' מנדל שאול קינד ממאסיף; 3) ר' משה יעקובוביטש, שהיה בעל־בית נכבד בנעגרעוויץ; 4) ר' זיינוול יעקובוביטש, שעליו אין לנו ידיעות.

מן הדור השני ידועים לנו ר' אייזיק ב"ר מרדכי יעקובוביטש מנעגרעוויץ שנשא את בתו של ר' קלמן מודרן בן הגאון הגביר ר' יהודה מודרן מסיגט. אשתו רייזל היתה מלומדת וצדקנית. בן אחר של ר' מרדכי היה ר' יהודה יעקובוביטש, אף הוא מחשובי הבעלי־בתים בנעגרעוויץ. (אשתו רחל לאה מתגוררת בבני ברק, והיא שמסרה לנו את הפרטים). הנכדים, הבנים של אייזיק, ר' משה ואבא יעקובוביץ הגרים בבאדנויהיים הדפיסו מחדש את הספר "פרי העץ" של זקנם ר' יודל'ה מודרן.

באימשאד היתה גם משפחת שרעטער (יוסף ואברהם צבי), אף היא משפחה מכובדת ואמידה.

בספר דברי משה לר' משה שהם (לעמבערג תרמ"ז) מצאנו את ה"פרענומעראנטן" דלהלן, המאשרים את הנאמר למעלה: ר' יודיל יאקאבאוויטש בנו ר' משה, חתנו ר' אברהם, ר' יעקב בן רבקה, ר' מרדכי יעקובוביטש מנעגרעוויץ.

גם נעגרעוויץ ואימשאד, כמו כל כפרי וורחובינה, היו בגליל הרבני של וואלאווע. רבני וואלאווע (ר' יוקל ובנו ר' אהרן טייטלבוים) ביקרו בדרך כלל פעמיים בשנה בשני הכפרים. בכל ישוב שהה יום אחד. הרב התארח בביתו של ר' מרדכי יעקובוביטש ואחר כך בבית בנו ר' יהודה (השני). בנעגרעוויץ־אימשאד היו כארבעים בעלי־בתים ("טליתים"). לכל ישוב בית־כנסת ומקוה משלו. אך השוחט היה משותף לנעגרעוויץ ולאימשאד וכן לשני הישובים הכוללים את קאליטשאבע התחתונה (לאזיס והארב). בשנים האחרונות היו השוחטים ר' אברהם האלפרט ואחריו חתנו ר' אברהם אקרמאן. הם היו חסידי דולינא.

בקיץ 1941 גורשו לגליציה רוב יהודי שני הישובים. מנעגרעוויץ גורשו 8—10 משפחות ומאימשאד שלוש משפחות. בין המגורשים אברהם צבי שרטר חתן ר' יהודה יעקובוביטש, יוסף שרטר, משה אהרן שרטר, משפחת פנקסוביץ, משפחת ברקוביץ ואחרים. בודדים חזרו לאחר דרך־יסורים קשה.

באיסרו חג של פסח תש"ד (1944) החל בריכוז יהודי נעגרעוויץ־אימשאד לקראת הכנסתם לגיטו וגירושם לאושוויץ. היהודים רוכזו בתוך בית־הספר הכפרי והוחזקו שם יממה. תוך כדי כך נשדד מהם כל דבר ערך. אחר כך הוכנסו לגיטו סקרניצה ומשם גורשו לאושוויץ. רובם הגדול לא שבו מאושוויץ ועלו שם על המוקד על קידוש השם. השרידים שחזרו ממחנות לא חזרו לנעגרעוויץ־אימשאד, אלא התיישבו בחוסט. אך תוך זמן קצר עלו רובם ככולם לארץ ישראל.

ביבליוגרפיה

ראיון עם אחת השרידות של הכפרים נעגרעוויץ־אימשאד.
עדויות ב"יד ושם": 015/936; 015/1480.

קאלאטשין

קאלאטשין (ברותנית: Kelecin, בהונגרית: Kelecsény), כפר בנפת וואלאווע, כ־82 ק״מ מצפון לחוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	30	505
1880	49	—
1910	—	762
1921	—	788
1930	91	875
1941	—	1008

היהודים הראשונים התישבו בכפר בראשית המאה ה־יט. אין בידינו ידיעות כלשהן על חיי היהודים בכפר קטן זה. נשתמרו שלוש עדויות קצרות שנמסרו על־ידי כמה צעירות יהודיות מבנות קאלאטשין, בקיץ 1945, והרי תמציתן: 12 המשפחות היהודיות שהתגוררו בקאלאטשין היו עניות מרודות.

בחלקם התפרנסו היהודים ממסחר זעיר, כבעלי חנויות וכו׳ ובחלקם היו עובדי אדמה ובעלי מלאכה. בכפר היה מקום נופש ומרחץ, בבעלות של ר׳ בנימין זולדן, באו מרחוק להתרחץ במעינות המיניראליים, שהיו מפורסמים. לאחר חג הפסח תש״ד (1944) הגיעו ז׳אנדרמים עם רובים מכודנים לכפר ופקדו שתוך חצי שעה על כל היהודים להיות ברחוב עם חבילותיהם. בעגלות הובלנו אל בנין בית ספר, שבו היינו שבוע ימים בחרות יחסית. לילה אחד בילינו בוואלאווע. מוואלאווע הובלנו במשאיות לגיטו איזא, שבו שהינו שבעה שבועות. הוכנסנו לבתים קטנים של איכרים, אך לא היה מקום לכולנו. חלק מאתנו הוכנס לרפתות. כל יהודי קאלאטשין שוכנו בבית אחד. לילה אחד הוכרז בגיטו שתוך שעתיים כל אחד יהיה מוכן לדרך. בגשם שוטף הוצעדנו ארבעה ק״מ עד לחוסט, לשם הגענו בבוקר רטובים עד לשד עצמותינו. בחוסט הוטענו על הקרונות וגורשנו לאושוויץ, אליה הגענו ביום 22 במאי 1944.

ביבליוגרפיה

עדויות ב״יד ושם״: 015/515; 015/1451; 015/2364.

ריטשקע

ריטשקע (ברותנית: Ricka, בהונגרית: Kispatak), כפר בצפון המחוז באיזור וורחובינה, כ־70 ק״מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	37	522
1880	92	—
1910	—	941
1921	—	971
1930	120	1023
1941	—	1109

מלבד הפרטים הסטאטיסטיים־דמוגראפיים דלעיל לא ידוע לנו כמעט כלום על כפר זה, שכן לא עלה בידינו לדובב אף אחד מיוצאי כפר זה. ידועים לנו שמותיהם של ששה ראשי משפחות משנת 1830, הכוללים 27 נפשות (במיפקד שנדפס במקום אחר נרשמו באותה שנה 37 נפש) והם (בסוגריים מספר הנפשות): איצקו מושקוביטש (4), הרשקו זולדאן (5), זלמן איצקוביטש (3), מורגו [?] זולדאן (5), מאיר ניימאן (5), איצקו נוראליה [? Nuralya] (5).

כן עלה בידינו ללקט כמה שמות שהופיעו כחותמים (״פרענומעראנטן״) על כמה ספרים בשנים תר״מ—תרצ״ז (1880—1937) והם: ר׳ משה זאלדאן, ר׳ דוב בעריש ווייזער, ר׳ אהרן אריה זאלדאן, ר׳ משה שמואל זאלדאן, ר׳ חיים דוד יונה זאלדאן, ר׳ אליעזר ווייל, ר׳ יעקב קופל ראזען, ר׳ יהודה זאלדאן, ר׳ יוסף מאיר, ר׳ ישראל דוב ראזען, ר׳ יעקב שמואל זאלדאן, ר׳ דוב בערל ניימאן, ר׳ דוד ווייס (גבאי הקהילה בשנת תרצ״ז), ר׳ מנחם מאנעלי בן טויבא.

הרבה יהודים התפרנסו מתעשיית כלי חרס.

לא נודע לנו כלל ועיקר שום פרט על גורלם של יהודי ריטשקע בשנות השואה.

רוסטוקא

רוסטוקא (ברותנית: Roztoka, בהונגרית: Rosztoka), כפר בצפון המחוז באיזור וורחובינה, כ־100 ק"מ מצפון לעיר חוסט. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	30	606
1880	47	—
1910	—	535
1921	—	612
1930	53	635
1941	—	718

בכפר זעיר זה, היושב בין הרים ויערות־עד, גרו רק שבע משפחות של יהודים. היה בו מנין ואולי גם מקוה, אך מסתבר יותר שהוא נזקק לשרותים הדתיים של הכפר הסמוך איסקה (ע"ע), שבו היה גם מושבו של הנוטאריאט ששרת כמה כפרים בסביבה.

פרטים נוספים על כפר זה אין בידינו. מצאנו בארכיון "יד ושם" שתי עדויות קצרות של שתי נשים מרוסטוקא, שהעידו בקיץ 1945. מעדותן הקצרה יוצא שיהודי הכפר הוכנסו לגיטו מונקאטש ומשם גורשו לאושוויץ. על גזירת 1941 ואם פגעה גזירה איומה זו גם ביהודי רוסטוקא אין התיחסות בעדויות הללו.

ביבליוגרפיה

ארכיון "יד ושם": 015/780; 015/2236.

ריפינא

ריפינא (ברותנית: Repinné, בהונגרית: Repenye), כפר בצפון מאראמארוש באזור וורחובינה, ליד הכפר מיידאן. כל תושביו רותנים.

האוכלוסייה

שנה	יהודים	כלל התושבים
1830	79	1035
1880	121	—
1910	—	1626
1921	—	1491
1930	218	1711
1941	—	2076

אין בידינו שום ידיעות על חיי היהודים בכפר זה. הכפר היה שייך הן מבחינה מוניציפאלית והן מבחינה קהילתית־יהודית לכפר מיידאן הסמוך לו.

ברשימה השמית של ראשי המשפחות משנת 1830 נרשמו יהודי ריפינא יחד עם יהודי מיידאן (ע"ע).

במיפקד 1830 נרשמו המשפחות דלהלן (בסוגריים מספר הנפשות): מארוס ליבער (10), יאנקוש פישר (9), מושקו חיים (5), וויגדר יאקובוביטש (7), הרשקו צין (4), לומנו־ביטש מושקו (4), דסקל יוליש (5), יוסא יאקובוביטש (5), מושקו פישלר (7), מעכל גרוסמן (5), וואלף לימנוביטש (3), הרש גוטינגר (4), יאנקוש העלגוט (6), לייבא מאירוביטש (8), מאיר בערקוביטש (7), שמילע מאירוביטש (7), מתת' לומונוביטש (6), מושקו מאירוביטש (4), ישעי' הילל (5), מיקו הייזלר (7), הרשקו יאקובוביטש (5).

בית מארמארוש

בית מאראמארוש נחנך ביום כ"ז בניסן תשל"ג (29 אפריל 73). מאז הפך הבית למקום מפגש מרכזי לשרידי יהדות מאראמארוש בישראל ובתפוצות.

הקשרים בין יוצאי מאראמארוש המפוזרים בארץ ובעולם כולו נתהדקו ויש שיתוף פעולה בין ועדי חי־שובים השונים בארץ כמו כן בין אורחים מחו"ל המבקרים בארץ.

האזכרות השנתיות לקדושי השואה של האירגו־נים השונים נערכות באולם של הבית. מפעם לפעם קיימות הרצאות ומסיבות ושמחות. אנו שומרים בקפ־דנות על העקרון לא להכנים תזמורת לבית כדי לשמור על אופיו המיוחד כבית זכרון לקדושי השואה.

הכניסה הראשית לבית מאראמארוש

הבנין הוא בן שלש קומות. בקומה ראשונה בית כנסת מפואר, בו נשמע יום־יום קול תורה ותפלה. בשעות אחה"צ יש כולל של בעלי בתים למעלה מעשרה איש לומדים יום־יום משנה גמרא ש"ע וכו' ומתפללים תפלות מנחה ומעריב.

בשבתות יש 60—50 מתפללים. בית הכנסת הוא מקום משיכה לדיירי הסביבה.

בשבת לפני התפלה שעורי תורה. אחרי התפלה שיחה על פרשת השבוע במסגרת „קידוש" הניתן מדי שבת למתפללים ע"י גבאי בית הכנסת.

לפני מנחה שעורי תורה. פרקי אבות וכדומה. אחרי התפלה סעודה שלישית מתובלת בדברי תורה. הרב שמעון פרנקל, בנו של הרב ידידי' פרנקל, הרב הראשי לת"א—יפו, מכהן כרב ביהכנ"ס ובהיותו נואם ודורש יפה ובעל קול ערב נתחבב על צבור המתפללים ודיירי השכונה.

על יד בית הכנסת חדר התיחדות, מסביב על הקירות לוחות זכרון לכל ישוב בנפרד, עליהם מנצי־חים זכרם של קדושי השואה. במרכז חדר ההתיחדות מצבת זכרון מעוררת רושם, עליה הונצחו 160 קהלות הקודש שהיו במאראמארוש והושמדו.

בקומה השניה אולם גדול בו נערכות האזכרות השנתיות וכמו כן קיימים מפעם לפעם הרצאות, שעורי תורה ומסיבות.

בקומה שלישית חדרי זכרון ומשרדים, ספריה, בחדרי הזכרון איסוף מזכרות תמונות וחפצי הזכרון המסמלים את חיי יהדות מאראמארוש. המשרדים מיועדים לניהול הבית, לקופות גמ"ח, קרן הכנסת כלה וביקור חולים.

המשרדים פתוחים יום־יום. ההלוואות ניתנות בשקלים בסכומים שאפשר להיעזר בהם, ללא רבית והצמדה בתשלומים נוחים מאד.

ההכנסות מהפצת ספר מאראמארוש תהיינה קודש להפצת תורה וחסד בבית מאראמארוש ומתן סטיפנדיות לתלמידים מצטיינים.

כדי להבליט בעיני הבאים לבית את ייחודו ותוכ־נו של הבית, הודבקו על הקירות בחדר המדרגות צי־לומים ותמונות המזכירים את זוועות הגיטו הגירוש והחורבן.

אנו מזמינים את צבור יוצאי מארמארוש בישראל ובתפוצות לבקר מפעם לפעם בבית מארמארוש ולשתף אתנו פעולה.

אנו יכולים לקבוע בסיפוק כי הבנין הנהדר של בית מארמארוש והפעולות השונות הנעשות בתוך כותלי הבית בלימוד תורה ובעשיית חסד, מנחילים כבוד ליהודי מארמארוש בכל מקומות מושבותיהם.

אנו תפלה שנוכל בעה"י לשמור על הקיים ולהגביר ולהרחיב את מעשינו.

ולסיום אנו מזמינים את הדור הבא של שרידי יוצאי מארמארוש לבוא לשתף אתנו פעולה, לקחת חלק פעיל בהנהלת הבית ובמעשים הנעשים בו יום יום, כדי שנוכל בעה"י לשמור על הקיים ולהוסיף מפעם לפעם נדבך על הבנין כדי שזכרם של הקדושים לא ימוש מתוכנו בעתיד.

הנהלת בית מארמארוש

יושבים ממין לשמאל: שמחה לייב שטרן, צבי טבק, שלמה יעקב גרוס, גדלי' הרש וויזל
עומדים מימין לשמאל: יהודה כהנא, משה מאיר, משה לייב ברקוביץ, דוד מור (מארמור) מזכיר
מרדכי גרוסמאן, מרדכי טראוב—כץ

מגילת היסוד

בס"ד

ב ראשון בשבת בשלישה עשר לחודש כסלו התש"ל לבריאת העולם למנין שאנו מונים כאן בעיר תל-אביב, התאספנו על המגרש ברח' עמק יזרעאל מס. 80, שרידי השואה הנוראה, בארה"ק שלח כמאתיים קהלות הקודש בגלילות מרמורש וקרפטו-רוס, ונציגי הפדרציה של יהודי מרמורש באמריקה החזקה.

ב ר ט ט ק ו ד ש, לירות אבן הפנה לבית זכרון ע"ש קדושי השואה הי"ד.

ב בית הזה יהיה מיועד בעה"י למקום תפלה ולימוד תוה"ק, למשרדי גמילות חסדים של הפדרציות באמריקה, לעריכת אזכרות "ביום השנה" כל ישוב וישוב בזמנו.

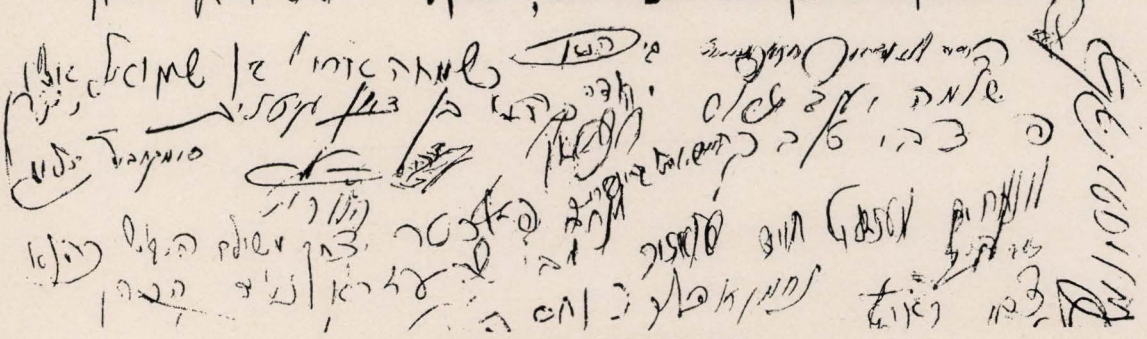
ב בית זה יונצחו שמותיהם של הישובים של קהלות הקודש הנ"ל, כמו-כן יונצחו בכותרת שמותיהם של הקדושים אנשים נשים וטף, רבנים, סופרים וראשי הקהלות שנרצחו ושהושמדו במיתות משונות במחנות כפיה בתאי הגזים ובמשרפות, ע"י הנאצים, ימח שמם, בשנות המלחמה והשואה האיומה באירופה הת"ש-תש"ה.

ב בית זה יפתח, בעה"י, ארכיון לאיסוף ספרים, תמונות, מזכרות וכל מה שקשור בחיי הקהלות הקודש של גלילות מרמורוש וקרפטו-רוס.

ש איפתנו היא שהבית הזה יהיה גם מקור הכנסה לתמוך בלימודי תורה ובנזקקים לעזרה, כיד ד' הטובה עלינו.

ת תפלה, לימוד התורה ועשיית חסד בבית זה, יהיו לעילוי נשמותיהם של קדושינו יקירינו, עד שנזכה לביאת הגואל ולתחיית מתי עמך ישראל ברחמים אכי"ר.

ע כל הטוב יזכרו לנצח אחינו ואחיותנו היקרים באמריקה שיחיו, אשר נדבו מרוחם הנעם ואותם להקמת "בית-זכרון" זה. הם הושיטו מלא חפנים עזרה אחרי השואה לאודים מוצלים מאש, והם שתרמו ליסוד קופות הגמ"ח עבור יוצאי מרמורוש בישראל והם שתרמו מהונם להקמת "בית-זכרון" זה. יזכרם ד' לטובה יחייהם וישמרם מכל צרה ויצוקה נגע ומחלה, ונזכה כולנו לראות בבנין בית מקדשנו ותפארתנו, אמן.

ציולם מגילת היסוד לבית מאראמארוש

were written, the language we all learned in "heder".

In memory of our martyred fathers and mothers, we present this book to the remnants of the Jewish community of Marmaros, and in it we have enshrined the memory of once-flourishing Jewish communities that are no more. We present this book humbly and reverently in acknowledgement of the pain that is buried deep down in the hearts of every one of us.

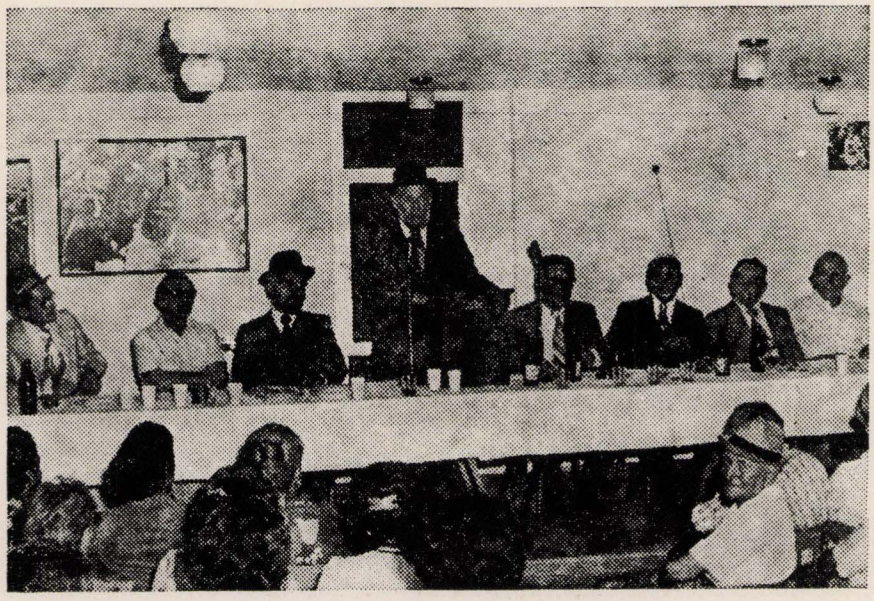
May their holy memory be an everlasting blessing !

S.I. Gross,
Chairman.

"simple folk" ("Amcha"), the Jews of Marmaros who lived a life of Torah and mitzvoth, and abided by the faith of the righteous. Jews who lived by the sweat of their brow, who laboured to provide their children with the bread of affliction, Jews who dedicated themselves heart and soul to raising their chilren to be good Jews, having roots in the ancestral tradition, Jews to whose lot there had fallen poverty and distress, but whose soul remained whole and innocent, Jews in whose homes gladness reigned even though their livelihood was meagre and hard come by. He who has not seen the Jews of Marmaros in their rejoicing on holy-days — at the Rejoicing of the Law, on the last day of Passover, at Purim, does not know what rejoicing means. Theirs was a natural joy deriving from a profound faith out of trust in the Lord. Our forefathers in Marmaros had perforce to content themselves with the very least of this world's goods, and all had large families, but deep in their hearts they were happy. They were happy because they were believing Jews. Never, even at their hardst hour, did they abandon their faith in God, and this was the wellspring of the joy that attended them throughout their lives.

In Marmaros our mothers raised large families in tiny apartments. No child, heaven forbid, was unwanted, and it never occurred to them to "plan" the arrival of the next child. All upheld family purity, all shaved their heads in exemplary fashion and all wore modest and simple clothing. All worked hard to raise their children, and every new baby was a new "treasure" in the home. In our mind's eye we can see these mothers their heads bent towards the paraffin-lamp on a Thursday evening, mending shirts. They did this without cavil or complaint. They worked joyfully, wanting only that their husband and children should be dressed in neatly-mended white shirts in honour of the Sabbath. Much remains to be told in praise of the mothers of Marmaros, but we do not have the space to recount all that the heart remembers.

We dwell on the part that is written in the holy tongue, in the eternal language of the Jewish people, in the language in which our holy books

The ceremony of handing over the two ambulances to the representative of Magen David Adom.
Seated from left to right :
Ezra Nesher, S. Glaser, M. Glaser, Y. Kahane, S.Y. Gross, speaking, Rabbi S. Frenkel, the Rabbi of the Synagogue, two representatives of Magen David Adom.

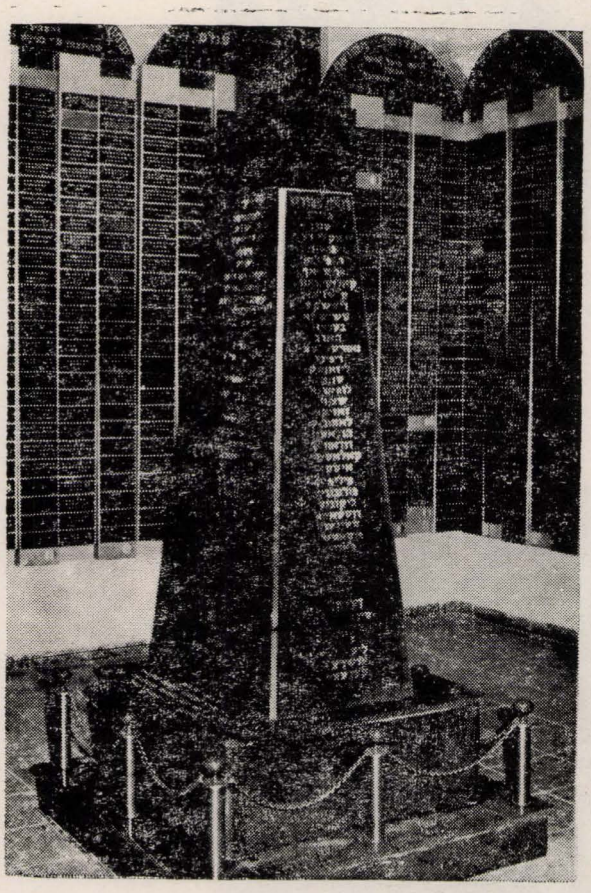

The Ceremony of Hachnosas Sefer Torah donated by Izzy Farkash. In the picture are seen the guests from America and Israel.

The two Magen David ambulances donated by the Marmaros Federation in America, and the Glaser Family.

the names of one hundred-and-sixty Jewish congregations that once existed in Marmaros. The surrounding walls in this room, are divided into large plaques, a special place being assigned to each community in accordance with its size in the past. The big plaques are divided into small plates, engraved with the names of the martyrs of that community. Generally speaking all Holocaust survivors from that province, living in Israel and abroad, deem it their sacred obligation to perpetuate the memory of their loved ones in Marmaros House.

In the Memorial Room stands the Memorial Stone to perpetuate the 160 Kehilos Kedoishos that were destroyed. In the background on both sides are Memorial Plaques in memory of the Martyrs.

The house is open daily to the visiting public and to those applying for a loan from the Fund, or for support from the "Bikkur Holim and Hachnosses Kalle" Fund (sick visiting and bride-dowering fund). This was founded by Mr. Mordechai Meirovitz.

The Jews of Marmaros are proud of this commemorative project they have merited to establish. Few "landsmanschafts" of European Jewry have contrived to commemorate their Holocaust victims in such impressive style.

Rooms in Marmaros House were purchased by members of the Federation as follows :

Gemilut Hassadim room — the Hans family. Office — the Glaser family. Library — Morris Feig. Reading-room — "Jungman" Marmaros. Conference room — Sam Fox. Archives — "Anshei Marmaros". Display room by the Slatfina and Kraetshnif landsmanschafts.

It should be noted that in the early 'sixties, when immigration from Rumania and communist C.S.R. resumed, after ten years during which emigration was prohibited, there reached Israel as immigrants many of those who had remained behind after the Holocaust in Marmaros, or Marmaros Jews who had gone to live in other towns in Rumania. The Federation in New York thereupon telegraphed tens of thousands of dollars so as to provide initial assistance for each immigrant, in accordance with the size of his family. To this day the Federation continues to send, twice a year, previous to Pesah and the High Holy Days, a large sum of money to be distributed to the needy, and especially for the sick and the elderly, to supply their necessities for the Festivals. Also two ambulances have been donated to Red Mogen Dovid in Israel. One was the gift of the Federation and the other of the Glaser family.

"THE BOOK OF MARMAROS"

Once the project of the erection of Marmaros House had been brought to successful fruition, there resurfaced the idea of publishing a "Book of Marmaros". In the years preceding the construction of Marmaros House, the committee members had been unable to agree as to which project should be attended to first. What was more important, first to put up the "House" or first to publish the "Book of Marmaros" ? So now that the building had arisen, they proceeded to the second project : the publication of the "Book of Marmaros" wherein to enshrine, with an iron pen, the memory of the martyred communities, their rabbis and their leaders, the heads of the communities and their socially prominent members. To commemorate those ordinary, innocent Jews, the

The Dedication of Beit Marmaros, 27th Nissan 5733 (1973).
Seated from left to right :
Rabbi Moishe Herstik, Rabbi Mordechai Herstik, Rabbi Moshovits, District of Poalei Zedek Synagogue, Pinchas Shineman, Chairman of the Religious Council, Rabbi L.B. Halpert, S.Y. Gross speaking.
Standing from left to right :
Mordechai Noyovits, Ezra Nesher, Yehuda Kahane.

Federation, the late Mr. Max Glaser, Mr. Isidore Farkash, who donated a Torah scroll with a silver crown and shield that he brought with him from the United States. He also contributed the rostrum and the huge chandelier above It. Also to be commended in the Shlomovitz family who contributed the splendid Ark. The first set of Mishnayot was contributed to the synagogue library by the President of the Federation Mr. Sam Kaplowitz. Mr. Sam Glaser donated a mural in memory of his family.

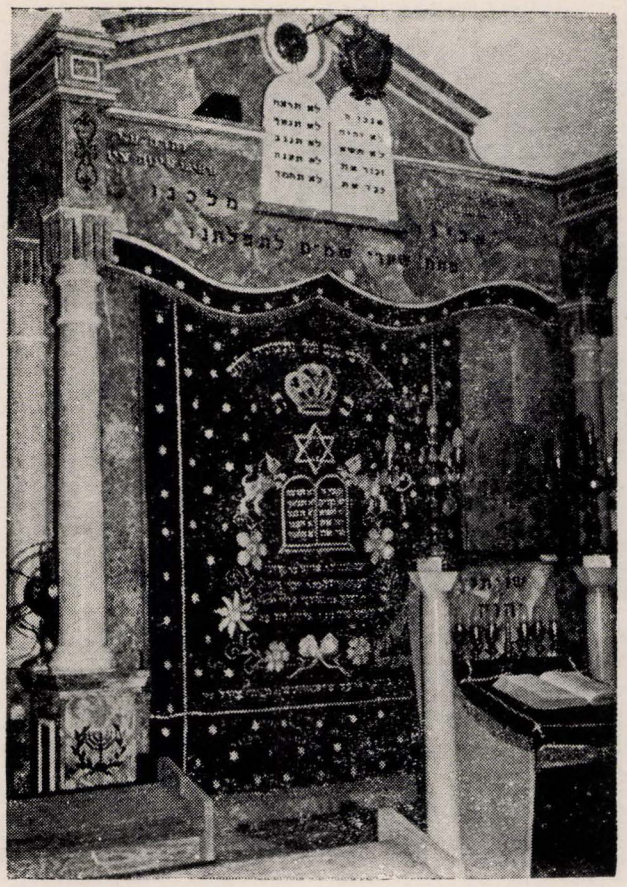
The first Sabbath after the dedication of the house was an exceptionally festive one. Prayers were attended by the rabbis and cantors Rabbi Mordechai Herstik and his son Rabbi Moshe Herstik. There were also many guests from Israel and abroad. A "Kiddusha Raba" was of course conducted after prayers.

The Marmaros House in Tel-Aviv is now a centre for all Marmaros Jews in Israel and elsewhere in the world. Almost every tourist of Marmaros extraction, visiting Israel, finds an opportunity to come and visit Marmaros House. All yearly ceremonies in commemoration of the Holocaust victims originating from Marmaros are held at Marmaros House. These memorial ceremonies are also a fine opportunity for get-togethers by family, friends living in all parts of Israel, and also for the tourist from abroad to meet with many friends and acquaintances from his native land. Many tourists from abroad therefore time their visit to Israel to coincide with the memorial season.

The splendid synagogue in Marmaros House daily serves for study and for prayer. The "house-owners" quorum constitues a "kolel" and they sit every afternoon and devote time to the study of the Mishnah, in memory of the Holocaust victims.

As soon as the House was inaugurated, Rabbi Shimon Frankel who had earned great popularity with the worshippers, became Rabbi of the synagogue. He gives a lesson on the weekly reading every Sabbath, in the morning before prayers, and speaks on current affairs during "kiddush" time after prayers. He also lectures on the Ethics of the Fathers and on festive occasions.

In the house is a "communion room" ("heder hityadut"), central to which stands a breathtakingly impressive monument on which are etched

The Aron Hakoidesh in Beit Marmaros donated by Family Shlomovits.

Laying of the Foundation Stone of Beit Marmaros. In the picture Rabbi L.B. Halpert, Max Glaser and his wife, Zvi Tabak.

The Dedication of Beit Marmaros.
Seated from left to right :
Pinchas Shineman, Rabbi L.B. Halpert, S.Y. Gross, speaking, Sam Kaplovits, M. Glaser.
Standing from left to right :
Y. Kahane, Benzion Ungar, Harry King, the last on the right is Max Hans.

material, about the negotiations and the exchanges of correspondence that went on between the committee in Israel and the Federation in America, until with God's help, the idea became reality.

Heading the Israeli committee for the founding of a Beit Zikaron was Shlomo Yaakov Gross, who for many years was a Knesset member and the deputy of the late Mr. Zvi Tabak. After a great deal of perplexity, a lot was purchased in south Tel Aviv for 30,000 dollars, by the Federation in America. After protracted and laborious negotiations, the cornerstone was finally laid for the erection of the Beit Zikaron on 13 Kislev 5730 (23 December 1969). An imposing deputation of the Federation in America arrived for the laying of the cornerstone, headed by Mr. Max Glaser, Harry Kunitz, Harry King and others, as the picture shows.

The then head of the Federation was Mr. Sam Kaplowitz and head of the Building Committee was the late Mr. Max Glaser. Mr. Glaser was also one of the biggest contributors. He donated a substantial sum out of his own pocket so that the building could be erected and completed. He wanted thereby to commemorate his parents. Large contributions also came from other members of the Federation, and considerable sums of money were also raised, to cover at least one third of the cost of the building, by the Chairman Mr. Gross, from Marmarosh Jews in Israel and abroad. The members of the Building Committee in Israel were : MK S.Y. Gross — Chairman, long may he live, the late Zvi Tabak — deputy, Yehuda Kahana — Secretary, David Apel, the late Ben Zion Gottlieb, Ezra Nesher, Mordechai Neuwits, Simha Leib Stern, Moshe Loeb Berkovitz, Yosef Rat, Israel Shiyuvitz and Menahem Netivi.

After construction had been repeatedly suspended, on account of disputes with the contractor, with respect to extra remuneration he was demanding because of the rising costs of construction over a period of time, we finally merited to celebrate in all magnificence, the dedication of the house on 27 Nisan 5733 — 29 April 1973.

This was a splendid celebration, attended by rabbis, public personalities and our brethren, originally from Marmarosh, who arrived from all parts of Israel. From America there came a distinguished deputation headed by the President of the Federation Mr. Sam Kaplowitz, and the Chairman of the Building Committee in the

The Laying of the Cornerstone of Beit Marmaros, 13th Kislev 5730.
Seated from left to right :
S.L. Stern, Benzion Gottleib obm., Louis Pearl, Harry Kunitz, Max Mendel Glaser, Rabbi L.B. Halpert, S.Y. Gross, speaking, Zvi Tabak, Ezra Nesher, Yisrael Shoyovits.

for, so as to house at least the most urgent social welfare cases, families with small children, the sick and the elderly.

It was a most courageous move on the part of the Federation to undertake this mission at a time when its resources had been drained to the limit by the massive aid that had been sent to the camps in Europe. The Federation got in touch with the "Mishkenot" Company and with Mr. Yosef Rotenberg of Sighet and with Mr. Zvi Tabak of Slatfina who had lived a long time in this country and who represented the committee in "Israel". Sixty-five apartments of various sizes were quickly put up in Bnei-Braq, in what was to be known as "Shikun Marmaros". At the time, these apartments were a veritable salvation for the new immigrants who had perforce to spend a long time in tents or in huts in the transit camps. And again, the Federation of Marmaros Jews in America was the pioneer in this field, by contrast with lots of other "landsmanschafts" that were operating in America.

The apartment construction project was completed and the most urgent "cases" had been housed, and the urgent need now arose to render assistance to the new immigrants, until such time as they could find work. The late Mr. Zvi Tabak of blessed memory and Mr. Yehuda Kahana initiated the founding of a charitable fund, out of which loans could be given to the needy. At the end of 1950 a letter was sent to the Federation of Jews of Marmaros in Los Angeles, of which Mr. Martin Weizel was then the President, explaining the importance of the charitable fund for the new immigrants. It was not long before a first cheque arrived in the amount of 10,000 Dollars, at the address of the late Mr. Zvi Tabak. This was a most substantial sum of money, so much so that it even received a mention in the press. The foundation went into operation at the beginning of 1951 in a special office that was rented for the purpose at 40 Reines St., Tel Aviv. For fourteen years the foundation was administered by Mr. Yehuda Kahana, until it amalgamated with the foundation set up by the Federation of Marmaros Jews in New York.

Parallel with the Federation in America, there was founded in early 1950, the "Israel Committee for the Jews of Marmaros". First to head this committee was the late Mr. Joseph Rutenberg of Sighet, a prominent personality and a born community worker. Later the committee was headed by the late Mr. Zvi Tabak of Slatfina, who also became chairman of the Charitable Foundation of the Federation of Marmaros Jews in Los Angeles. The committee in Israel handled the distribution of the apartments and the granting of loans from the charitable foundation.

In 1957, the Federation of Marmaros Jews in New York sent a grand contribution of 30,000 dollars for the founding of another charitable foundation, since the one that had been founded by the Federation in Los Angeles could not meet the many applications that reached the office. In this way it was possible to divide the applications and give loans from both funds. In 1975 the two funds amalgamated, and the amalgamated fund is still in operation tody, issuing loans in an orderly manner and in large amouts. Heading the charitable fund on behalf of the Board of Directors in Israel, is Mr. Ezra Nesher, and the Secretary is Mr. David Mor (Marmor) who do their work diligently and devotedly. It should be noted that following the "devaluation" of Israeli currency, the Federation is to this day channelling considerable sums of money to the fund, so as to balance its capital, so that it can conti,nue to be of assistance with sizeable loans, and also to increase the size of the loans when necessary.

Heading the Charitable Fund committee in America today is Mr. Max Hans, one of the first members of the Federation and one of its foremost workers. Mr. Hans invested a great deal of his time and energy in raising contributions for the fund from among the members of the Federation in New York, and especially from various sources outside the frame of the Federation. Loans are thus able to be increased in size, and also the real capital value of the fund can be maintained.

THE BEIT ZIKARON MARMOROSH BUILDING

At the beginning of the 'sixties the idea was mooted of erecting a monument in memory of sixty thousand Holocaust victims, one hundred and sixty Jewish communities that once flourished and were destroyed in the province of Marmarosh on the two banks of the River Tisza, the Rumanian part and the Czech part. This is not the place to go into a detailed description of all the difficulties, the hardships and the vicissitudes that beset the path of the founders of this Beit Zikaron, the Marmarosh Building. The archives of the Marmarosh building contain a wealth of

THE FEDERATION OF MARMAROS JEWS IN AMERICA INC.

The foundation of the Federation of Marmaros Jews in America was laid in 1924. The idea was to extend help to immigrants newly arriving in America and to send financial help to family members and other needy individuals remaining at home. Within a short time the Federation had made a name for itself as one of the most active "landsmanschafts" in the United States. They built a synagogue on the "East Side" that was more than just a place of prayer and Torah, it was also a centre of organizational and social activities. They also founded a subsidiary organization known as "Jungman Marmaros" for mutual aid and for local needs, and they quickly formed their own Hevra Kadisha (burial saciety).

The wonderful deeds of this Federation found full expression especially after the Holocaust, when Holocaust survivors, the last living remnants, were scattered in various camps all over Europe. The Federation then proceeded to a wide-ranging enterprise of assistance. It sent parcels of food and clothing, and also financial aid to those survivors in the camps originating from Marmaros. Particularly praiseworthy were the lady members of the Federation who laboured indefatigably at collecting and making up the parcels with their own hands, and worked night and day to expedite the shipments to the holocaust survivors.

The founders of the Federation in America, as we know them, were Louis Fox — President ; Rabbi Popovitz — Secretary General ; Harry Kunitz, Max Glaser, Isidore Farkash, Leib Tessler, Barnet Hans, Philip Goldberg, Jack Berg, Tobias Herstik. The later Presidents of the Federation were Harry Kunitz, Max Glaser, and Sam Kaplowitz. The Secretary was Mrs. Bessic Engelman and M.L. Kreiner.

We must be excused if any names have been left out, since we were unable to obtain a complete list. Serving as President of the Federation today is Mr. Chaskel Klein and the Secretary is Mr. Morris L. Kreiner who with great devotion are carrying on the work of the Federation.

With the founding of the State of Israel, when the mass immigration to the fledgeling state began, and the Holocaust survivors began to arrive, the new-born State was confronted with one of its most difficult problems, and that was how to provide a roof for the new immigrants. The federation in America, in coooperation with the Israeli committee, went energetically to work to construct the greatest possible number of housing units that the Federation in America could put up the money

The Commitee of the Marmaros Federation in the "fifties".
Seated from left to right :
Louis Pearl, Max Hans, Rabbi Yosef PoPovits, Max Glaser,
Louis Fox, Chairman, and his wife, Betty Engelman, Secretary,
Standing from left to right :
Sam Koplowitz, the Hans Brothers, Harry Kunitz, Harry King,
and others.

A brief survey of the activities of the Federation of Marmaros Jews in America Inc.

Before the First World War (i.e. in the nineteenth century) there was hardly any overseas migration of Marmaros Jewry. Only a few bold individuals took staff in hand and set forth for remote destinations. The main reason was that the Jews of Marmaros were all observant Jews, abiding by the Torah and the Hassidic way of life. Their garb and outward appearance was Hassidic and their spoken language was a rich Yiddish.

The Jews of Marmaros balked at wandering far afield, where they would be in danger of departing from the path of the Torah and from the way of life to which they were accustomed and where they might not be able to raise their children in the spirit of the ancestral tradition.

There are known to have been isolated instances of individuals who travelled alone to America and afterwards returned home, because it was in the nature of Marmaros Jews to be very devoted to their families and to the way of life in their native land. They preferred to suffer poverty and wretchedness rather than leave their family.

After World War I, with the collapse of the Austro-Hungarian Empire in the third decade of the twentieth century, when the map of Europe was redrawn, some "new winds" began blowing among Marmaros Jewry too. They desired to alleviate their crowded conditions, to go out into the world.

The Austro-Hungarian Empire of which the Marmaros province formed a part, had collapsed. The province was torn apart. The south-Eastern part, beyond the River Tisza was annexed to Rumania and the north-western part to the newly-arisen Czechoslovakia.

The Jews of both the Rumanian and the Czech part of Marmaros who all had large families living in badly-overcrowded conditions, barely eking out a livelihood, proceeded to emigrate en masse. They first moved to other towns inside the state. Then they went on to cross the ocean to the United States of America. The Jews from the Rumanian part moved to the town of old Rumania (Ragat). The Jewish communities in the towns of Old Rumania were thirsty for religious officiants and these the Marmaros Jews on the Rumanian side were able to supply in plenty, during the 'twenties', to the communities in the towns of Old Rumania : religious teachers ritual slaughterers, melammeds, synagogue beadles, lecturers etc. At the same time there commenced a very thin trickle of migration overseas. The same development took place in the Czech part of Marmaros — first the move to the big towns inside the state : Prague and the other towns of Moravia and Bohemia.

We wish to dedicate the following lines mainly to the emigration of the Jews of Marmaros to America, where they formed themselves into "landsmanschafts" in the custom of those times. We will not now dwell on the difficulties of emigration to the United States, or the seven degrees of hell in the "Islands of Tears" that the migrants suffered until they succeeded to set foot on the land of the "happy state".

As we have already hinted, the Jews of Marmaros are by nature very sentimental, good-hearted, deeply devoted to their families and eager to help one another. Thus it would not be overstating the case to say that the main reason motivating them to emigrate, was their deep desire to help other members of the family : parents, brothers, and sometimes a wife and children who meanwhile had remained at home. These were the sentiments the Jews of Marmaros took with them when they emigrated to America. So in spite of the tremendous difficulties experienced by one and all until they secured a job in the new country, the land of unlimited opportunity, the new immigrants began to organize themselves, almost as soon as they reached America, with a view to helping those of their number that had remained behind.

רשימת חברי הנהלת "בית-מרמורוש"

גרוס	שלמה יעקב	יו"ר הנהלת בית מרמורוש	מאסיב
שטרן	שמחה לייב		רעזאוואליע
אפל	דוד		סיגט
כהנא	יהודה	מזכיר ומנהל בית מרמורוש	אינ. ווישאו
נשר	עזרא	יו"ר קופת הגמ"ח	טרנובו
מור(מרמור)	דוד	מזכיר קופת הגמ"ח	ווישאו
ברקוביץ	משה לייב	יו"ר ועד הבקורת	סלוטפינה
ניוביץ	מרדכי	חבר ועד הבקורת	בורשה
נתיבי (ויג)	מנחם	יו"ר כולל מרמורוש	אינ. אפשה
פישר	משה חיים	חבר הנהלה	אינ.ווישא-בורשה
שיוביץ	ישראל	"	ראחוב
פרוכטר	זלמן	"	ווישאו
אדלר	נחמן	"	טרנובו
ינקלביץ	ניסן	"	קושלי
אונגר	בן-ציון	"	קרצ'נוב
אלפנט	זלמן	"	בושטינה
גרשוני	יצחק	"	טעטש
סבו	מרדכי	"	בארבעשט
פערל	חיים ישראל	"	קעכניה

Beith Marmaros (Marmaros House) in Tel-Aviv

Beit Marmaros was dedicated on 27 Nissan 5733 (29 April '73), and since then serves as a central meeting place for the remaining Marmaros Jews in Israel and the Diaspora, and creates a bond between them.

The building consists of three storeys.

On the first floor is a magnificent Synagogue where daily prayer Services and Torah-study take place. On Shabbos about 50-60 people attend, before the Service is a Torah lecture, and after prayers a Kiddush is served by the Gabboim during which the weekly Portion is discussed. In the afternoon before Mincha there is another Shiur, such as Pirke Ovos, and afterwards Shalosh Seudos. Rabbi Shimon Frenkel, the son of Rabbi Yedidya Frenkel, the Chief Rabbi of Tel-Avivi-Yaffo, serves as the Rabbi, and being an eloquent speaker, he has endeared himself to the congregants and local residents. Near the Synagogue is the Memorial room. On the walls are memorial plaques for each settlement, on which are perpetuated the names of the Holocaust Martyrs. In the centre is an impressive memorial stone on which are engraved the 160 Marmaros communities that were annihilated.

On the second floor is the Great Hall where the Annual Memorial Services are held, as well as occasional lectures and functions. On principle no music is allowed in the house so as to preserve its characteristic as a memorial house for the Holocaust Martyrs.

On the third floor are memorial rooms, offices, and library. In the rooms is a collection of souvenirs and pictures that symbolise Marmaros Jewry. The offices, which are open daily, are used to administer the various Loan Funds. Substantial loans are granted without interest and on easy terms of repayment. There are also Hachnosas Kallo and Bikkur Cholim Funds.

The income from the Book of Marmaros will serve these funds, and also for granting stipends to deserving students.

On the walls of the staircase are pictures and photos of the horrors of the ghettos, deportations and destruction.

The house does honour to World Marmaros Jewry, and we invite all Marmaros Jews and their families to visit the House and take an active share in all the wonderful good deeds that are performed there daily so that we can expand our activities in memory of our dear ones.

The management of Beit Marmaros.

later, the attempts to rehabilitate the communities lasted for 2-3 years and even achieved a measure of success. Some of the larger communities, — like Sziget and Upper-Vishveh — even had Rabbis.

Worthy of special mention is the saintly Rabbi of Skulane, Rabbi Zusia Portugal who, after the holocaust, traveled around the various villages of Marmaros and spent the Sabbath with the holocaust survivors, in order to encourage them and raise their spirits. Wherever be came, he did indeed breathe a fresh breath of life into these lonely people and he guided them in their return to Torah observance and traditional living.

Under the entries concerning the larger communities, in the book (Sziget, Upper Vishveh on the Roumanian side, Chust and Tetch on the Czech), one can find instructive information about the lives of Marmaros Jews, after the holocaust. What both parts of Marmaros have in common, is that most of their Jews made Aliya to Israel, became rooted in it, were integrated into the country's life and many of them did succeed and continue to succeed in all areas of endeavor. A small part of them joined relatives across the sea — in America and Australia — and also there, for the most part, are loyal to whatever Jews regard as holy and from there take an active interest in events in Israel, visit it often and support its institutions.

The post-holocaust activities of Marmaros Jews — in Israel and wherever Jews live — are a glorious chapter, presently being unfolded, before our very eyes. This too will be told, in a proper manner in the next generation and in generations to come.

After the Holocaust

The few Jews who survived the Holocaust (only 10-15%) were dazed, shocked, frustrated and confused. Dazed by the force of their terrifying experiences in the concentration-camps and forced-labor units, where every day and every hour death stood at their doorstep and many of them descended to the valley of death and rose from it ; shocked by the dimensions of the destruction they found : Entire families were destroyed without a remnant and if survivors remained, they were "one from an entire city and two from a many-branched family". In the entire Marmaros — as in the entire country — children of 15 or younger and older people, 50 or over, could not be found. From a demographic point of view, it was a fragmentary, unbalanced generation, homogeneous from the point of view of age-group (18-45) and about their spiritual and mental state of mind — the less said the better ; frustrated by the conduct of the local population which did little to hide its chagrin "that so many Jews remained alive". Especially when some of them are reclaiming their property ; a few expressly and most of them only by implication : real property and other belongings, land and chattels ; confused by the new regime which arose from the ruins of the Nazi regime ; a regime which displayed insensitivity and harshness towards the tortured survivors, which was in no hurry to bring the petty Nazis, who helped the murderers with all their hearts and souls, to justice ; a regime eager to accept "penitents", who displayed remarkable flexibility in making the sharp transition from National-Socialism to Communist-Marxist-Socialism, among them individuals who, even in this new regime "are still riding their high-horse" and again are giving instruction, using different terms and methods of leadership and modes of action in the new hubbub of life's activities.

If these Jews, despite their dazed, shocked, frustrated and confused condition, were still able to begin the rehabilitation of their private and public-communal lives — it was only with the grace of G-d which never ended and never left them. All the Jews of the surviving remnant — both those who before had families, wives and children, as well as the never-before married — took local women, ghetto survivors, built homes and established new families. Within a very short time, the laughter and tears of small children were again heard in Jewish homes in Marmaros. Religious and communal life in the various parts of Marmaros also began to take on the age-old traditional forms, though this was only a faint shadow of the rich Jewish life of the prewar Marmaros communities. This quasi-communal life was also brought to an abrupt end, within a short time. In Czech Marmaros, it all ended almost immediately after it began, with its annexation, along with the entire Carpatho-Russia, to the U.S.S.R. in 1945, when it became part of the Soviet Ukrainian Republic. In Roumanian Marmaros, where the Communist regime was established

the residents of Lower-Vishveh, who brought food to the ghetto, their own and what was taken from the Jews, this despite the beatings they received at the hands of the gendarmes, for doing so ; and as the Jews of Budsht tell us, the Roumanian farmers did not cooperate with the Hungarians in searching for Jews in hiding. The fact is that 16 Jews from Budsht managed to survive the months of mass-executions, until the liberation and the Roumanian peasants not only did not betray them, but they provided them with food and misled the gendarmes searching for them ; similarly, the Roumanians of Lower-Rina made things easier for the Jews in ghetto Slatfina, by bringing them a great deal of food. The survivors especially praise the actions of the Roumanian peasant Vasile Nan, from Lower-Rina who allowed himself to be beaten and gave his life for this. About the head of the village they tell, that he suggested a plan to save all the young Jewish girls by scattering them among the neighboring villagers, as peasant-girls. The Jews did not accept his offer.

In light of the above, there is no substance at all to the question : "Like sheep to the slaughter ?" The question is not why they didn't run away and escape, but on the contrary — we stand in wonder and amazement at the few cases — which in the long run were not so few — where Jews decided — despite the hostility of the local population and the tremendous danger on all sides — to run away from the ghetto, to be cut off from one's family and from the illusion of "being part of the group", which in most cases did not succeed and the escapees were tracked down and caught ; we stand in awe before the heroic act of that man from the village of Brister (Zvi Farkash, who climbed out of the mass-grave, overpowers the Hungarian soldier. dons his uniform, takes his weapons, reaches Budapest and there joins the Jewish underground resistance forces ; or that almost unbelievable story of those three courageous girls from Sziget (Rochel Tsifser and the Deutsch sisters, Elvira and Magda), who kill the non-Jew who turns from their supplier of food into an extortionist and rapist, by gun-fire — an unprecedented incident. And from the individual to the group — that desperate attempt by four Marmaros communities, Dulha, Dibveh, Vilchovitz and Tetch, to delay their entrance into the ghetto by declairing the area as contaminated by a typhus epidemic ; and back to the individual : that young girl from Velyatin, who hides away with her mother on a Roumanian farm, near Satmar. And when a gigantic Hungarian gendarme catches her and beats her for 7 consecutive hours, so that she reveal her mother's hiding-place and the name of the farmer who helped them, she doesn't utter a word. All of these examples and so many others like these which we never found out about, are a lengthy, colorful epic of deeds of superhuman heroism. And confronted by this we ask — with admiration, as well as, agitation — How did these heroes and martyrs fall, who with spiritual strength and saintly power stood up to these killers and their cohorts. Oh, good earth, do not allow their blood to be covered over.

hidden by the Ruthenian forestguard Yuraschok. The gendarmes hunted him but came up with nothing, since Yuraschok was unwilling to betray him, despite the reward of 10 kilos of gold which they had promised for his capture.

So much for Czech Marmaros. What about Roumanian Marmaros ? On the Roumanian side the situation was comewhat different both for the good and for the bad. In what way for the bad ? Apparently, on the Roumanian side, less efforts were made to slip away and escape. If this was so, the reason is clear. The Jews of Roumanian Marmaros were not as experienced or as informed of the viciousness of the non-Jews and their evil intentions as their brothers were on the other side of the Tisa River. As we have already seen, the deportation decrees of 1941 did not affect the bulk of Roumanian-Marmaros Jewry. Only several small communities near the Tisa were involved. The overwhelming majority were not cognizant at all of the possibility of physical destruction and mass-murder. No one had told them about it and even in a city like Sziget, with its 10,000 Jews, the author Eli Wiesel attests hat : "The Jews of Sziget didn't know what awaited them, until the last minute... no one found it necessary to inform us of this... a year after the Warsaw Ghetto uprising, we still did not know a thing concerning the Nazi plan to exterminate European Jewry". And even if it registered on their consciousness in a vague way, it was quickly erased by virtue of the well-known "Jewish optimism". Therefore the Jews preferred going together with their families and with "the community of Israel", and "What will happen to the people of Israel will also happen to the individual, named Israel", as is so well-known and familiar and as many of us experienced ourselves, on our own "skin".

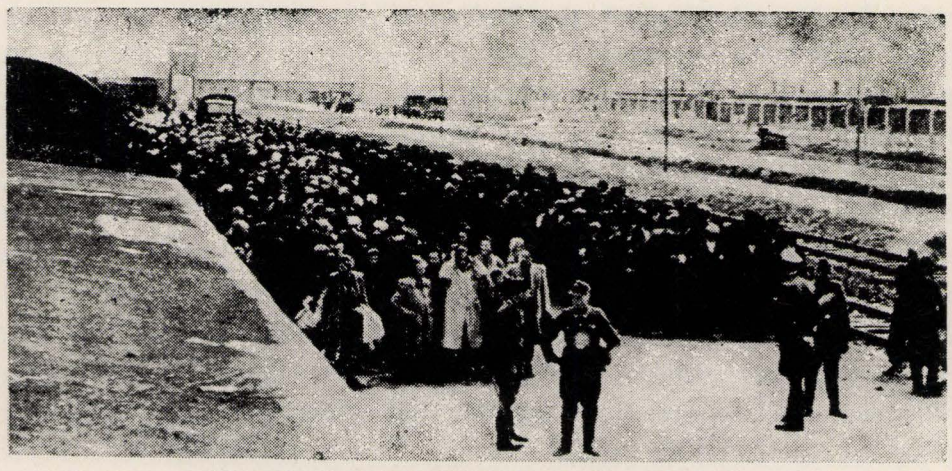
But things were also different for the good. This, at least is our impression based on the data available to us, upon which this book was written. Our impression is that the Roumanians were more willing to help the few escapees and to stand by them in their time of distress. It is interesting to note that according to the information we have, in the two or three villages on the Roumanian side where Ruthenians lived, they acted in the same shameful manner as their brothers did, on the Czech side. For example, in Upper-Rina Avraham Leib Yager, who went into hiding in the neighbouring woods, was beaten to death by the Ruthenian, Rumaniuk and his friends ; or the example of the village Bistra, also settled by Ruthenians, where Shlomo Yoel Yunger was beaten to death by a Ruthenian peasant with a wooden beam, when he was caught hiding. But to be fair we have to emphasize the noble actions of the Ruthenian, Geargia Godinka who saved 8 Jews from Bistra and provided them with food. Godinka was invited to Israel by the survivors and he visited here in the winter of 1969, when he was 80.

In contrast, the documents we have testify to the fact that the Roumanians shared the plight of the Jews and tried to help them. Like

succeeded in getting away but his wife and baby were caught. To their misfortune and thanks to the meanness of the Ruthenians, Miller and his brother were also caught, after several weeks. A similar testimony also came from Vilchovitz, where some tens of Jews tried to hide in the woods, but returned to the village out of fear of the Ruthenians who traced and searched for them ; the testimony from Tetch is also shocking, because from the local ghetto there were also some attempts to escape. The escape was not too complicated a matter — the survivors testify — the trouble was, there was nowhere to escape to. The Ruthenians were after them, etc. the refrain is always the same. But in Tetch it had local color, for Matiash Vyeditch the Ruthenian, was resourceful. In addition to the beatings he meted out to those he captured, he also put his personal stamp on them in the form of a crucifix which he shaped with their hair (including girls). Narratives about Ruthenians who turned Jew-hunting into a "business side-line", can be found under the entries : Leh-Lunka, Kasheli, Kriveh (Czech) etc. so we won't tire the reader with repetitious stories. As was stated, the known, documented incidents are a mere fragment of the innumerable incidents which were not preserved in writing and documentation, because the victims are no longer here to tell the tales — but they are indellibly inscribed forever in a supreme quarter which no human hand can reach — and the High above most high will bring every hidden matter to justice.

It is not our intention to imply that the Ruthenian people, to the last last individual among them was all bad ; only the vast majority. There were also some brief flashes of light in those dark days. We know of isolated cases where Ruthenians saved lives : Like the case where 4 youngsters from one family (3 daughters and one son), from the village of Kasheli, were saved by a Ruthenian who provided them with food, even after the forest-guard discovered them and reported it to the gendarmes, who immediately began to search for them. To the credit of the Ruthenian who provided them with food, he did not give them away despite the horrible tortures inflicted on him. (By the way, the Ruthenian population of Kasheli was more humane and more pleasant to the Jews. They brought food to the Jewish villagers in the ghetto (Isa) and also helped the Jews to slip away from the ghetto, in order to bring back stored food from the abandoned Jewish homes in the village). There was also the Ruthenian, Kuratch Mnrsnitza, who saved an entire family by hiding them in the village and elsewhere. Several days before the liberation, when nothing more could be done and he could no longer hide them, he gave the charitable act of saving them over to his friend, also a Ruthenian, who was a railroad employee, who fell upon an ingenious plan to save the Jews : They were placed in a sealed railroad-car which traveled from place to place and from train-station to train-station on the Nrsnitza-Teresif line, until the liberation by the Red army, after a few days. We also know the case of 20 year-old Zalman Zalmanowitz from Bitchkof, who was

Ruthenian police-dogs hit upon their tracks and of course called the gendarmes. These Jews also hit upon good fortune. Since all the ghettos in the country had already been liquidated, they were sent to Budapest, confined to a concentration-camp and managed to remain alive. The case of Ilovitch the lumber-merchant from the village of Bitchkof was far more tragic : the Ruthenian who took a fabulous sum of money from him, on the promise that he would provide food for him and his family in their shelter in the forest, after receiving the money handed him over and he was placed in the ghetto.

Awaiting the "Selection" of Dr. Mengele.
"Who is for death ?" "Who is for short life in the work camp ?"

The testimony of a Jew from the village of Ganitch is quite instructive : "The Ruthenians displayed jubilation and teased the Jews, when seeing their bitter fate. Among these, non-Jews with whom one lived and did business with, in friendship, trust and good-neighborly relationships, for decades". "And this is one of the reasons", this man continues, "that the Jews were deterred from escaping to the nearby forests". In some cases the Ruthenian peasants killed Jews who tried to hide away, with their own hands. There were times when the Jews preferred to give themselves up to the Hugarian gendarmes rather than falling into the hands of the Ruthenians, who would torture them before murdering them ; and the tales of the Jews of Dibveh which assert that there were several cases of attempted escape, but not one of them was successful ; the Ruthenians took part in the chase and search for the Jews hiding in the forests and betrayed them to the gendarmes.

Typical of the sad plight of these Jews is the story of David Miller, a hired-hand from Dibveh, who by bitter experience knew the purpose of the deportation and its final destination, since his mother and 3 brothers were already exterminated at Kamenetz-Podolsk, in 1941. Miller therefore escaped to the nearby forest with his wife, baby and another brother. After 2 weeks, their hiding-place was discovered by a Ruthenian peasant, who immediately turned them in. In the ensuing chase, Miller and his brother

Jewish weddings and happy occasions — How did they not pass the test on the day of trial ? How did they hand over hunted Jews, entire families with their wives and children, to the Hungarian foe, which was the enemy of the Ruthenian people, as well, in exchange for a quart of liquor ? Oh, Ruthenian nation, how low you stooped, down to the very depths. You betrayed your neighbor for a pittance ! ! !

To the misfortune of the Jewish people the cooperation of the overwhelming majority of Ruthenians — and a nation can be judged by its majority — with the Hungarion enemy and German Nazi, was enthusiastic, vigorous and complete. This is given expression under many headings in this book. And what is told here is only a drop in the bucket of what was not told and has already been forgotten. But even what is known and documented, points to low, despicable deeds which prove the rule. Already in 1941, in the catastrophic deportation of part of Marmaros Jewry to Poland and their murder there, a young boy of 11 (Zvi Kornhaus from Yasin) innocently relates that after he miraculously escaped from the valley of death and somehow returned to Yasin and hid there for 9 months in an attic, he was forced to leave his town because he was discovered by a Ruthenian woman and "the situation was very bad", in the naive words of the little boy. Imagine, a boy of 11, who remained orphaned from both parents who were murdered before his very eyes, fears being exposed by a Ruthenian woman who might hand him over to his parents' murderers. This was only because this boy was experienced in the matter of fleeing Jews being betrayed by Ruthenians. And if any shadow of a doubt might still remain, the shocking events of the summer of 1944 come to place things in their proper light. Let us recount several incidents, in order :

The head of the Jewish community of Middle-Apsha, Reb Dovid Ber Davidowitz, hid in his orchard. The Ruthenians discovered his hiding-place. Without hesitation they handed him over to the gendarmes who tied him to one of the trees and beat him until he went out of his mind. Then he was put into the ghetto and deported to Auschwitz. A similar incident in Upper-Apsha : Moshe Weisel's two daughters hid in a bunker which they had prepared for themselves in advance. The Ruthenians were sniffing around for hiding Jews because they were promised a reward for the capture of every Jew. They discover the girls and hand them over to the gendarmes. In this case the evil designs of the Ruthenians did not come to pass. By a stroke of good fortune these girls remained alive ; so did the Jews of Apshitza, which was a tiny place Upper-Apsha, with few Jews since most of them were already murdered in 1941. Having had that bitter experience behind them, they went into hiding in 1944 and did not enter the ghetto. Despite the searches of the Ruthenians who served as the searchdogs of the Hungarian gendarmes, they succeded to remain in hiding for two whole months. In the existing conditions, this was a very long time — until the detective instinct of the excellent

"Like sheep to the slaughter ?", how did it happen that an entire Jewish community, that lived in a mountainous and forested area, which lived a natural-life, with many living off the earth and its products — trees, grain, fruit — that knew every valley and crevice, every hill and bend, all the mountain-paths and forest-mysteries, were clear to them — How is it that this community, so involved in nature, did not take advantage of this familiarity to find hiding-places, until the terror would end ? And, in addition, it was all during the spring and summer, when flowering and blossoming abound everywhere ?

The S.S. and the "Heftlinge" await the victims at the train station in Auschwitz

The answer is no less painful than the question, in a world : The natural surrounding might be the ally of the victim, but the neighboring people, which lived side by side with the Jews, was an active partner with the enemy and it too victimized its Jewish neighmor. This is a great source of pain. This nation — the Ruthenian-Ukrainian of Marmaros. which was raised alongside and together with the Jews for the prior 7 or 8 generations, betrayed its neighbor, in times of trouble in a low, cruel and ugly manner. The Ruthenians whose children played with Jewish children in the village, in the grove, in the field and wood ; they who sold their produce and bought their household and farm needs from their Jewish neighbors for the past 250 years : they who included their Jewish neighbors in all their worries and joys, whose sick were healed by Jewish doctors ; whose wounds were utterred charms over by Jewish women ; whose babies were brought into the world by Jewish mid-wives ; whose litigations were ruled upon by Rabbis, Halachic judges and ritual-slaughterers, simply because they prefered the Jewish wisdom and sense of decency over their own judicial-system or priest ; this nation which drowned its sorrow and lessened its travail in Jewish taverns and at

According to one testimony, the situation in this ghetto was bearable, due to systematic food supplies. In the ghetto, 4,000 Jews crowded together. In addition to the Jews of Sikernitza, Jews from the following surrounding villages were brought there : Danilif, Drohif, Mikif, Shandrif ; but also from more distant places, like : Valaveh, Negrevitz, Kalitshaba — which in fact were connected to Sikernitza by the main road. The ghetto was liquidated on the holiday of Shovuos 5704 (28th and 29th of May, 1944).

11-12. Ghettos Munkacs and Bergsas. Jews from the settlements along the western border of Marmaros, were taken to these two ghettos. Jews from the following places were put into the Munkacs ghetto : Bereznik, Sicheh-Bronky, Zadneh, Licitcheh, Keretzky, Rustuka. The Jews of Vilchovitz in the "Dibever Rika" were also brought to ghetto Munkacs and this, for a special reason : Since a typhus epidemic "broke out", they said, among the Jews of Vilchovitz and they required quarantine, they were brought to Munkacs where special provisions were made for this. A total of about 2,000 Jews from Marmaros were in ghetto Munkacs. Less than 1,000 Marmaros Jews were sent to ghetto Bergsas ; only from 2 or 3 places : Dolha, Kushnitza and perhaps also from Upper Studena.

For 19 settlements in Marmaros, we could not find the ghettos from which they were deported to Auschwitz. From the area of Valaveh, the following nine : Bikvitz, Huliatin, Vitchky, Lachovitz, Lizansk, Naviselitzah (near Valaveh), Prislup, Ritchkeh, Rifina ; from the Tetch area, the following eight : Diliv, Tchmolif German Mukra, Russian Mukra, Noviselitza (in Dibever Rika), Padflesha, Kenigsfeld, Kritchif ; The village Saldubush in the Chust area, and the village Palien-Kublitzky, in the Rachov area No Jews were deported from 4 places in 1944, simply because there was no one left to deport. They had already been deported and most of them murdered in the deportation decrees of the summer of 1941. Those who escaped — as few as there were — did not return to their villages but sought out new places to settle. Some also reached Budapest where it was easier to slip away. The villages which were "Yudenrein" already in 1941 are : Vermezif, Toren, Terebla and Terishel. It is almost definite that there were some more such villages, but they are not known to us.

Efforts to Escape

We have reached the end of the road for the Jews of Marmaros and the conclusion of their lives on earth. Their souls are bound up in the bond of eternal life and are found in the uppermost canopy, in the shrine of those who sanctify the Holy Name, the heroes and the martyrs of all times and of all eras, that no creature can stand in their presence. We will not end this chapter without trying to reply to the self-evident question, asked by so many even if they do not express it explicitly —

Ghetto Tetch. The ghetto that was erected in this town was the result of Jewish negotiation. It was originally planned to send the Jews of Tetch to ghetto Mateh-Salka, as well, but after the urging of the Jews and the support of several Hungarian members of the local council, whose conscience began to show signs of life, a place was set aside for the ghetto in the middle of the town, between the Christian cemetery and the Tesa River, in the southern part of town. The non-Jewish population residing there, was moved elsewhere but their houses remained locked. The Jews were crowded into Jewish houses, only, in unbelievably crowded conditions. In a tiny room, 10-15 people were jammed. Some of the Jews camped in the courtyards, attics, cellars, in temporary woodsheds, in barns, stables and in every open space. The ghetto command was in the house of Reb Yitschak Zeidman, the son in-law of Reb Zvi Magid, The Jews suffered constant hunger. The public kitchen provided far less than basic needs. All the men up to age 55 had to "exercise" every day, which was only intended as a sadistic, brutal form of torture, accompanied by shouts, curses and profanity. The Hungarian gendarms administered endless beatings without cause. In ghetto Tetch, almost 5,000 souls were concentrated. In addition to the Jews of Tetch itself, the Jews of the following villages were concentrated there : Dibveh, Vinif, Vishk, Leh, Kerekhedge, Ganitsch (part, the other part was sent to ghetto Mateh-Salka), Spinka (which belonged to Roumanian Marmaros). The first deportation from Tetch was on the 24th of May, 1944, and the 2nd on May 26th, 1944.

9. Ghetto Slatfina. This ghetto was also established through the intercession of the local Jews, because they too were scheduled to be sent to ghetto Mateh-Salka. The survivors mention the name of the secretary of the council, Tchaba, in this connection ; a decent, honest man who used his influence on the authorities to establish the ghetto there. It was erected on the 17th through the 20th of April, 1944, in the center of town, between the two main streets and the smaller streets emanating from them. 5,000 souls were crowded into a tiny area. Conditions in this ghetto were exceptionally bad. Crossing the street within the ghetto was prohibited. The Jews were forced into various labor-projects, most of them unproductive. There were also beatings and tortures.

Except for the Jews who had lived there, Jews were concentrated there from the following places : Kretchenif, Depalya, Tarasau, Runasek, Upper-Rina, Lower-Rina- — from the Roumanian side. From the Czech side were the Jews from : Middle-Apsha, Lower-Apsha, Shvartztima. Ghetto Slatifina was liquidated in two deportations : On Shabbat, 27 Iyar 5704 (May 20th, 1944) and on the following Tuesday, May 23rd, 1944.

10. Ghetto Sikernitza We do not know the reason for the establishment of this ghetto either. The village is near Chust (10 kilometers) and not far from Tetch (20 km.) ; in both of which, ghettos existed. The ghetto was established in the village and the Jews themselves fenced it in.

6. Ghetto Chust was established from 20-27 April, 1944. The ghetto was set up in the center of the city, in the Jewishly populated streets and nearby alleys. The courtyard of the great synagogue and the buildings in it, were also within the ghetto. Several additional streets, which had no paved crossway between them, fell into the ghetto boundaries. Crossing from one street to another was forbidden. The offices of the Yudenrat were set up in the Rabbi's quarters. Compared to other ghettos in the area and especially compared to ghetto Mateh-Salka, living conditions in ghetto Chust were almost bearable. Mistreatment and tortures were not lacking here, of course, either. Supplies to ghetto Chust, relatively speaking and compared to other places, were somewhat organized and in fair amounts. The authorities agreed to the request of the Yedenrat that commodities robbed from the Jews should be made available to the public kitchen, set up in the ghetto. This does not mean that Jews ate satisfactorily, in ghetto Chust. It was only that a small measure of human behavior existed in the relationship between the police-gendarmerie and the Yudenrat There were, however, employees and petty officials whose cruelty was unforgettable. The name of the under-notary Biro Yoshka comes up again and again in the memories of the holocaust survivors. Less often, the name of the Ruthenian judge, Laslo andreyovitch, is mentioned. Biro was executed after the war.

In ghetto Chust, about 8,000 Jews were concentrated. In addition to the 5,000 Jews of the city itself, Jews were brought from the following places : Zlotarif, Nankif, Studena (Lower, only, it seems), Siniver, Selisht, Kapashneh, Simi. The Jews were deported to Auschwitz from Chust in 3 stages : on the 22nd, 25th and 30th of May, 1944.

7. Ghetto Iza. In a small village, with only a few Jews in it (383 in 1930) a ghetto was set up whose inmates numbered close to 5,000 souls. The ghetto was established within the village and a fence was built around it. It was sort of a branch of ghetto Chust, a distance of 7 kilometers away. Most of those placed in this ghetto had lived in settlements along the length of the road near Toren, all the way to Galicia. We do not know why this ghetto was established ; perhaps to solve traffic problems. The crowding here was horrible, with unthinkable living conditions. Starvation was prevalent in the ghetto. When even the Gestapo recognized this, they sent messengers to the nearby farms and brought some flour and grain from the abandoned Jewish farms. In addition to the Jews from Iza, Jews from the following places were concentrated there : Iska, Lower-Bistra, Bereziv, Harintch, Veliatin, Lipsha, Maidan (including Upper-Bistra), Palien-Lipsa, Podovovitz, Philipitz, Kalatehin, Kasheli. On the 24th of May, the first shipment — about 2,000 people — left ghetto Iza. They were taken to the brick-factory of Benjamin Davidowitz in Chust, near the railroad tracks, and from there were deported to Auschwitz. The second shipment, which included the remaining Jews in the ghetto, was deported 3 days later.

to the deportation of the Marmaros Jews, to their destruction, and it was all done hastily, with no planning.

5. Ghetto Mata-Salka. This town is in the Satmar District (in the Hungarian sector, west of the boundary that crosses the Satmar District). In this town, there were 1,555 Jews in 1941 (the general population was 10,036). Here was one of the large concentrations of Jews before their deportation for annihilation, at Auschwitz. In the ghetto, 17,000 Jews were gathered, a fraction from the town itself, and several small communities in the area and the great and overwhelming majority — about 15,000 — were brought from over 30 places in Marmaros. This was the largest concentration of Marmaros Jews, although the place itself was outside of Marmaros. The conditions of this ghetto were shocking — and among the worst — and perhaps the worst — of all the ghettos in Hungary.

The S.S. await the victims in Auschwitz

At first, the Jews were concentrated out-doors. After some time, they were tranferred to small shanties, most of them temporary. The Marmaros Jews suffered doubly, here. For in addition to the usual suffering of all the inmates of the ghetto, the Jews of Marmaros also suffered because they were torn from their natural environment and were brought to foreign surroundings. Among the settlements whose Jews were brought to ghetto Mateh-Salka were, the larger towns having more than 1,000 Jews : Upper-Apsha, Bitshkof, Bistina, Yasin and Rachov ; places with a population of 500 and over : Igla, Ganitsch (part, the other part was sent to ghetto Tetch), Teresit, Terniva, Greneristxa ; the smaller settlements, numbering less than 500 Jews were : Apshitza, Bogdan, Bidevla, Bilvaritz, Bilin, Bristed, Harishuf, Vibarif, Tushka, Trebushan, Leh-Lunka, Niagoba, Palien-Kusovitsky, Kalin, Kvasi, Kolodna(?), Krasnishura, Kriveh (Czech).

the entire way up the steep mountaintop on foot. The gendarmes pushed the marchers onward with blows from their rifle-butts. Many victims fell along the way. Ghetto Dragmirsht was liquidated on May, 15, 1944.

The victims being loaded onto the trains to Auschwitz

The Jews who lived on the Czech side of Marmaros were concentrated into 8 ghettos, 3 of them, as was said, not within Marmaros. We were not able to understand the thinking of the authorities who set up the ghettos of Czech Marmaros, the way they did. We were not able to discover the "logic" which guided those who chose the concentration sites. It seems that the entire eastern region, along the length of both tributaries of the Tisa (the Black and the White), as well as the settlements in the south, along the length of the river, after both tributaries join, were brought to the ghetto of Mateh-Salka. But if that was the case, then why were some of the settlements of the "Dibever Rika" sent to ghetto Mateh-Salka and others to ghetto Tetch ? And then also why in a relatively small area in the south-west were 5 ghettos established- — Chust, Tetch, Slatfina, Iza, Sikernitza — while in the entire region in the east and north, not a single ghetto was set-up despite the fact that there were several Jewishly populated settlements there like : Yasin, Rachov, Valaveh, Maidan, etc. ? And again, why were the Jews of Bistina, which lies on the railroad-line and main road Tetch-Bistina-Sikernitza-Hust brought to ghetto Mateh-Salka, despite the fact that there were 2 ghettos in the northeast (Sikernitza and Hust) and one ghetto in the southeast (Tetch) ? Such questions arise in other places as well, like the 3 Apshas ; while the Jews of Middle-Apsha and Lower-Apsha were brought to ghetto Slatfina, the Jews of Upper-Apsha were brought to ghetto Mata-Salka ? There is no justification for this in terms of communication lines. It is clear that not much thought was given

Berbesht Jews from the following villages were also concentrated : Unchest, Budsht, Birsanif, Vad, Val'n, Zhyulsht, Nansht, Serv, Kalinsht, Ukna-Sugatog, Sugatog (village), Ramit, First, Dasht, Sanapatak, Harncht, Hut'n, Kracht.

The deportations from Sziget-Berbesht were carried out in 4 stages : 1. On May 17th, from ghetto Berbesht ("Over-Yarash"). And from the large Sziget ghetto on the : 2. 18 May. 3. 19 May. 4. 21 May. These were among the first deportations from any ghetto in Hungary.

3. Ghetto Upper Vishva was established from the 16-23rd of May, 1944, in the center of the city on the "Jewish Street" and on three other small streets leading from it. The crowding here was insufferable. 20-30 people were quartered in one room. An attendance-roll-call line-up was held every day, sometimes lasting several hours. In the line-up there were also beatings. The food rations that were provided were very meager. Part of the men were taken for various labor-projects, especially wood-cutting. They were over-worked, while weak and starving. The German-Hungarian delegation visited this ghetto, as well.

It is worthwhile to note that one of the members of the delegation, Laszlo Frantzi, who was the liaison officer between the "Einzatzgruppen'' of Eichman and the command of the Hungarian gendarmerie, was a native of Upper-Vishveh. He was one of the most active murderers of Hungarian Jewry. He travelled from ghetto to ghetto during the deportations and it was he who supervised the atrocities. (He was executed in 1946, in Budapest).

This ghetto contained about 13,000 souls. In addition to the 4,000 local Jews, there were also Jews from the following places, concentrated in it: Lower-Vishveh, Middle-Vishveh, Bursha, Bistra, Vishoi-Villj, Lardine, Masif, Polien-Riskveh, Patriveh, Kriveh, Riskveh' The Jews of this ghetto were deported to Auschwitz in 3 transports between the 17th-23rd of May, 1944.

4. Ghetto Dragmirsht was established in the center of the village as of April 15th. In addition to the 700 local Jews, others, from the following villages were concentrated there : Butiza, Glud, Yued, Strimetra, Sitchl, Slatina, Slisht, Palien-Glud, Kechnya, Rizavlich, Shief.

This was one of the smaller ghettos in the entire country and 4,000 people were held here (and not as we wrote under Dragmirsht). Ghetto Dragmirsht was relatively more comfortable than the other ghettos. The lack of food was hardly felt there. The surrounding farmers and mainly the farmers' wives brought packages of flour, oil, milk, butter and vegetables, to the ghetto. From time to time, the Jews who had lived in neighboring villages, were permitted to return home and bring food supplies which had been left in their abandoned houses.

In contrast to this, the deportation was a trail of suffering. The 25 kilometers to the train station of Vishveh, from which they were deported to Auschwitz, was a trip strewn with anguish. The men did

In Roumanian Marmaros there were 4 ghettos : Sziget, Berbesht, Over-Vishveh and Dragmirsht :

1. Ghetto Sziget was established between 18-20 April, 1944. Actually, there were 2 ghettos in Sziget, the large ghetto, within the city, which consisted of 4 streets where the Jews lived and the small ghetto, established in the slum-suburb "Over-Yarash", containing several tiny alleys. where the rural Jews, who had previously been held in ghetto Berbesht, were placed (see 2. ahead).

Marmaros Women in the Ghetto

In the large ghetto 11,000 Jews from the city itself and from 2 or 3 nearby villages like Virishmurt etc., were concentrated. Living conditions in the ghetto were appalling. In middle-sized rooms, 8-10 people were crowded and into larger rooms, up to 20. From 5 p'm. until the following morning, it was prohibited to be found outside of one's room. At the end of April, a delegation planning the destruction of Hungarian Jewry, visited the ghetto, headed by Adolf Eichman on the German side and Laszlo Endre on the Hungarian side, accompanied by employees of the Ministry of the Interior and doctors. The purpose of the visit was to "study" the Jewish problem at one of the first ghettos in the country, to observe the conduct of the Jews and their state of mind, how cognizant they were of the fate awaiting them, the influence it would have on the non-Jewish population and the degree of cooperation, for the government to anticipate from them, etc.

2. Ghetto Berbesht was a branch of Ghetto Sziget. It contained about 3,000 souls. Before being deported to Auschwitz, the residents of the Sziget ghetto were transferred here to the Sziget suburb Over-Yarash where Ghetto Berbesht was located, and from there, to Auschwitz. In ghetto

familiar with the wonderful, rich, Yiddish of the Jews of Marmaros, as well as with their folk-songs The distant became close.

In the two years that Miklosh Kalai ruled as Prime Minister of the Hungarian government (10.3.42-19.3.44), the Jews of the land — and the Jews of Marmaros among them — breathed more easily. These were years of a relative lull, though even during this so-called relaxed period, troubles were not lacking. Tens of thousands of young men — among them thousands of Marmaros Jews, were still being drafted into work units, and very many of these, suffered and died, on the eastern front, in the Ukrainian Steppes. And the conscription of new age-groups to these work-units, did not cease during this period. In March 1943, 22 more units were sent to the eastern front, that is, to the Ukraine, which, for most of those involved, amounted to a death-sentence, through back-breaking labor, and terrible suffering caused by starvation, cold, beatings, mistreatment, mine-clearing and direct executions.

During the Kalai regime, a law was enacted whereby land owned by Jews was confiscated. Despite this, researchers of the holocaust generally feel that this was merely a tactical concession to the Germans, in order to achieve the basic goal — namely to preserve the close to one million Hungarian Jews.

Hungary, during this period, was like a solitary island surrounded by a roaring, turbulent sea. Thousands of refugees from Poland and Slovakia were being absorbed. During all of this, Germany never ceased demanding the deportation of the Jews of Hungary, to the east, to carry out the "final solution". Beginning with the fall of 1942, Kalai was faced with mounting German pressure and refused to yield to their firm, endless demands, with the excuse that this step would undermine the country's economy. Along with this, the Kalai government took steps towards having secret negotiations with the Allies. Of course, German Intelligence was soon to discover these steps. On March 19, 1944 Germany captured Hungary and Kalai was arrested and deported to a concentration-camp.

The Ghettos and the Destruction

With the penetration of the German tanks into Hungary on Sunday, March 19, 1944 (23 Adar 5704) a sharp turning-point was arrived at in the fate of Hungarian Jewry. The decrees against the Jews came one after another with murderous speed. Within 6 weeks, the Jews of Hungary were concentrated in ghettos, before deportation to Auschwitz and total destruction. The 60,000 Jews of Marmaros, who still remained after the deportations and slaughters of the summer of 1941, were concentrated into 12 ghettos, 3 of them outside Marmaros.

A Breathing-Spell (Kalai Government 10.3.42-19.3.44).

During the holocaust years, starting with 1941, Marmaros became the arena for hundreds of Jews from Hungary who were stationed there, with the work-units of the Hungarian army. In this way, the Jews of Hungary came into close contact with the Jews of Marmaros. Many of the former were assimilated Jews who were not conscious of their Judaism and had no knowledge of Yiddish. Near the village of Bugdan, the country-side is breath-taking, but is a very difficult terrain, in terms of the back-breaking labor assigned to hundreds of Hungarian Jews, in building fortifications.

Near the towns of Bistina and Slatfina, hundreds (perhaps thousands) of Jews, who were conscripted into work-units, took part in building military air-fields. The contact between the Jews of Hungary and the Jews of Marmaros, was very interesting and mutually valuable. There was a reciprocal influence here, between two diametrically-opposed cultures. On the surface, they did not have much in common. To many Hungarian Jews, the traditional, Chassidic atmosphere of the Jews of Marmaros was absolutely foreign, especially to those who came from Budapest and the surrounding area, whose concepts of Jews and Judaism were quite meager, unclear and certainly different than those of the Jews of Marmaros. Despite this, these Jews received warm and hearty, Jewish hospitality. Every Jewish home was open to them, at all times. Here they found warm food, a clean, comfortable bed — and above all, a warm Jewish heart. Despite the polarity in views and in the way of life, the Jews of Marmaros received them with open arms and with a great measure of brotherly love, did all in their power to ease the burdens of their back-breaking labor and their feelings of loneliness. These Hungarian Jews found in Marmaros a brand of living, vibrant, Judaism which before, they never even knew existed. They discovered generous Jews who wellcomed them at all times with a pleasant smile and shared provisions with them, beyond their meager means.

The women and young-ladies of Marmaros cooked and baked for the Jews of the work-units. Each week, on their day off, several wives of the members of the work-units arrived in Birtina, Slatfina or Bogdan, to visit their husbands. The Marmaros Jews made their nicest rooms available to them. All of this, with a pleasant demeanor and a willing spirit. For the fate of the Jew is the same — Chasid or non-Chasid. Even the most extreme assimilationist could not flee his fate. Although this encounter was under sad circumstances, moments of joy and spiritual elevation, were not lacking here. The fate of the Jews is what bridged the distances and brought closer those, who under ordinary circumstances, were worlds apart. Many of the local Jews, especially the young girls, learned Hungarian from the draftees, while the latter began to become

of course, have been able to add them all ogether and reach a final sum. But, unfortunately, this is not the case. Only concerning a few towns do we have an accurate figure as to the number of deportees, such as, : Unter-Apsha (271), Bilvaritz (120), Brister (134), Harishuf (15), Threbushan (103), Nankoff (55), Niagova (68), Negrevitz (65), While-Field (107) and several other small towns. In most of the towns, either estimated numbers were given by survivors, or simply "tens", "hundreds", etc., or we only know that deportations were made from particular towns, but we do not even have a raw estimate at to how many.

Prof. Braham estimates that 2,000 Jews slipped back into Hungary in various ways. If this number is correct, it seems that the Marmaros Jews who did this, numbered about 1,000 souls.

As a result of the deportation decree, a number of communities in several towns of Marmaros were uprooted. In a substantial number of places, the Hungarian gendarmes who carried out the deportation paid no attention to the documents proving Hungarian citizenship. Without any distinction, they placed any Jews they could find on the trucks. It seems that this generally happened in tiny villages where there was no government representative, not even a notary, or any local office. These tiny settlements, "beyond the dark mountains", were exposed to the cruel whims and wild attacks of the infamous Hungarian gendarmerie. In bigger towns, where there were local and district, government offices, the deportations were carried out according to previously prepared lists which did not include the names of Jews who had properly arranged their documents. But even here there were cases where the local government initiated the deportation of certain Jews whom the local government was interested in deporting for reasons of their own. There were many such instances, probably several hundreds. From a geographical point of view, the deportations were especially cruel in the settlements in the area of Verchovina, near the villages Valaveh-Maidan-Toren and in the towns of "Dibever Rika".

In the Roumanian sector of Marmaros, the deportation affected Krecheneff where about half of the Jews were deported, while in other places only a few individuals were deported, as from all the other parts of Hungary. Probably this sector of Marmaros was left for stage "B", after the "operation" had been completed in the Czech sector. But, as was stated, in the middle of August 1941 the decree was rescinded and the deportations were stopped, although only afterwards did the systematic murders begin across the border and within two mounths all the deportees had been murdered.

their feelings in letters home or in "reports given during furloughs".

Neither did the few Jews who succeeded in escaping from Galicia and returning to Hungary, headed by the Rabbi of Munkacs, one of the known Chassidic Rabbis of Hungary of that day and the Rabbi of one of the largest and most important communities, rest or remain quiet, of course, and gave first-hand information to individuals in the Jewish leadership of Budapest, on what occured with the "relocation" in Galicia.

One of these escapees, a Jew called Stern, was made a member of a delegation from the "Bureau for the Protection of the Rights of the Jews ; that visited the Hungarian Minister of the Interior, Franz Krestch-Fisher, who was responsible for the Office of the Supervision of Aliens, (KEOKH).

One of the great paradoxes in this tragedy was the fact that the Minister of the Interior of the government of Hungary, who bore the ministerial responsibility for the crimes of the Hungarians in Poland, was a decent man and was one of the great liberals in the group of Hungarian regent Miklosh Horthy. (Krestch-Fisher was arrested in March, 1944 with the German occupation and was sent to the concentration-camp Mathausen, He died in Austria in 1948). The Minister was greatly moved by what he heard. He didn't let Stern finish the story. "I've heard enough", he said. And immediately issued a strict order to the head of KEOKH to stop the deportations. And in fact, he had to return 7 trains that had made their way to the border, two of them already having reached Yasin. But even after the order of the Minister of the Interior, Hungarian Jews were still killed, because his order was only valid within the borders of Hungary. What happened beyond the border was under the jurisdiction of the military authorities and sometimes not even they had control of the situation, because the commander of each military unit did as he pleased within the occupied area under his command.

The Rabbi of Munkacs also told his interwiewer : "In Hungary they did a lot for me, until I received permission to return. But the permission was given by the Ministry of the Interior and the army did not recognize it, so I had to smuggle across the border". Nevertheless, the Hungarian Minister of the Interior's order saved thousands of Jews in Hungary and in Marmaros from deportaion, from horrible suffering and from terrible deaths — until their fate was sealed in the spring of 1944.

The various figures concerning the deportations from Hungary during the summer of 1941, were quoted above. What was the number of the Jews of Marmaros involved in these deportations ? This too, no one knows — and no one has tried to investigate the number of deportees from Marmaros. It seems that this figure, as well, will remain hidden from us and only He who knows all the mysteries, also knows this.

Nevertheless, we have tried to arrive at an estimate as close to the truth as possible, with the facts at our disposal. If we had controlled statistics of the deportations from each town in Marmaros, we would then,

of Amalek, which was also "the first one to start up with the People of Israel" — "Write this down in the record, as a testament"...

How did the deportees arrive at the destinations established by the murderers for their destruction ? It seems that the number of routes are as many as the number of shipments. Each shipment had its own fate and within the groups, each individual had his own fate. In the descriptions of the horror in the book itself, (such as under the entries, Yasin, Polien-Kablitzky, etc.) we saw how people who were at the brink of the abyss and even somewhat beyond that point — Divine Providence intervened and commanded that they live. There were shipments which were taken directly by truck from Yasin to the Dniester River and even beyond, a distance of hundreds of kilometers. And there were shipments which were driven only to the area of Dlatin, the first town across the border and from there did the long march on foot.

In the testimonies of survivors. which we read, a number of routes appear in this trail of suffering We will mention three : 1. The route whose final destination was Kamenetz-Podolsk, in the tale of Moshe Deutsch from Teresif, which was : Until Dlatin (east of Yasin) they were driven by trucks and from there on, on foot : east in the direction of Kolomea, north-east to the sity of Horodenka and to the Dniester River at the city of Burschov near Uziran and the city of Chertkov and from there east, to the city of Kamenetz-Podolsk. 2. The route of Zvi Herman Smilovitch from Kalin and his group, whose destination was the city of Stanislav, who were also driven only to Dlatin and from there were force-marched eastward to Horodenka, but from here were turned west to Kolomea, from there again a change of direction and this time northward to the city of Kalish and from there a sharp turn south-east in the direction of Stanislav near which most of this group was murdered. There were many zig-zags on this route and it was characterized by non-purposeful marching with no goal except to torture the marchers, to tire them, break them and cause them untold agony and pain. 3. The route of the group in the tale of Ilona Gertler-Deutsch, also very similar to the previous one, was also punctuated by many about-faces in different and opposing directions and it can clearly be seen that its only purpose was to torture the Jews and to cause them much suffering.

Not a word has been said about how the marchers were treated as they trudged along this path of suffering, engulfed by death and murder at every step. A small fraction of this is written about and described in the book under some of the entries already mentioned.

Reports and rumors about the murders in Poland began to sift into Hungary by various means. Hungarian soldiers returned to their homes and spread the information (and here is the place to note that some of the Hungarian soldiers refused to take part in the killing and as is stated in one of the sources quoted by Braham (p. 117) "they were upset by the murder of men, women and children by machinegun fire and expressed

Rabbi Rabinowitz suggested the possibliity that the Nazis purposely did not hide their actions, in order to test the reaction of the Allies. And when this failed to come — as is known to all of us — those in charge of the killings concluded (and to our sorrow, rightly so) that Jewish blood is free for the shedding, there being no one to protect, or to avenge its spilling. Those responsible for the annihilation of the Jewish People, continued to carry out the slaughter with even greater vigor and according to the detailed plan of the "final solution".

Not all the deported Hungarian Jews — and the Jews of Marmaros among them — reached Kamenetz-Podolsk. The great majority of them were, however, brought to this city's ghetto, which was being erected in the summer of 1941. Before gathering the Jews into the ghetto, the Jews of Hungary were spread out among the Jews of Kamanetz-Podolsk and the nearby towns. As the survivors relate the Hungarian Jews were received with open-arms and the local Jews shared their meager bread-crusts and their living-quarters with them. The public buildings as well, synagogues and schools were made available to the deportees.

When the ghetto was established, where tens of thousands of Jews from the city and the entire area were concentrated, the Hungarian Jews were also placed in the ghetto. As was already stated, the overwhelming majority of the Jews of the ghetto were murdered at the end of August, 1941. This was done slyly. They were told that it was decided to remove the Jews from Kamenetz-Podolsk and that they have to be taken elsewhere. Surrounded by Hungarian soldiers from the pioneer unit, S.S. men, and Ukrainian troops, they were led 15 kilometers on foot, over an area strewn with bomb-craters. They were commanded to undress and group by group were placed into the cross-fire of machine-guns. Many of them were buried alive.

The Jews of Marmaros who reached other parts of Galicia, in their path of suffering bathed in blood, reached several of the concentration-centers and ghettos of the Jews of Poland. The largest group, it seems, reached the Stanislav ghetto, where the first slaughter was carried out on the night of Hoshano Raba 5702 (October 11, 1941). Here also, many thousands were murdered and among them about 2,000 Hugarian Jews. Smaller groups were brought to the ghettos of Kolomea, Horodenka, Tarnopol, etc. and their fate was the same as the fate of the Jews of Galicia.

This shocking crime was thus the result of "fruitful" cooperation on the part of 3 countries in enlightened Europe — Hungarians, Germans and Ukrainians — but the prize in this case goes to the Hungarian People, which was the "pioneer" and initiator of this genocide which, as was said, was the "opening act" of the murder of the Jewish People in Europe, which after 4 years reached the staggering number of 5 million souls. To this nation, descendants of the "glorious" blood-thirsty Huns, it would be proper to award the "honor" given by the Torah to the nation

All the Jews who were exiled to Galicia and Poland, were brought to an assembly-point in the town of Yasin. From there, they were transported across the border, at the rate of about 1,000 people, a day. By the 10th of August 1941, 18,000-20,000 Jews were handed over to the authorities of the Hungarian Army.

To this day, no one really knows the number of Jews exiled during the summer of 1941. The sources disagree on this point : During the trial of the Hungarian officer Bardushi, the head of the Court mentioned 30,000 Jews ; in an indictment against another officer in the deportations and murders, 18,500 Jews were referred to ; a German document presented at the Nurenberg trials, (PS 1197) states the number 11,000 ; in the "Community-Ledgers", volume Hungary (page 107) it says that "about 20,000 Jews were deported during this period". Apparently, the author chose a middle-figure, from among the various sources. It seems, that only He who knows all mysteries, really knows the true figure, which will never become known to us. The murderers kept no records, because they couldn't find the time for them.

They carried out their vicious plan in great haste and did all in their power, that the amount of people murdered, should be as high as possible. This was strictly a "Hungarian Job", without any co-ordination with the Germans in the occupied Polish territory. Prof. Randolph L. Braham, the researcher of the holocaust of Hungarian Jewry, who wrote a special monograph on this slaughter, (Collected Researches of Yad Vashem, 9, 1973, pages 111-118). Itai's decree, quoted above, is also published there, states that "the Germans were not ready for the mass expulsion from Hungary. At first, they asked that it be stopped, because they could not handle all those Jews and they presentad a danger to their transportation lines". But, at a joint German-Hungarian meeting, with the participation of both military chiefs of staff, that was convened on the 25th of August, in the city of Vinitza, in the Ukraine, a division of duties, was decided upon and by the beginning of September, all the deportees from Hungary were to have been wiped out".

The first and biggest mass-murder was carried out on the 27-28 of August, 1941, (4-5 Ellul 5701) near the city of Kamenetz-Podolsk. In those 2 days, 23,600 Jews were killed, most of them (14,000-16,000) Hungarian Jews and the rest, local Jews. As the researches of the Holocaust point out, the Kamenetz-Podolsk massacre was the first action in the "final Solution" of the Nazis and the number of its victims reached 5 figures. As eye-witnesses report, the perpetrators made no effort to hide their deeds from the local population' The Rabbi of Munkacs, Rabbi Raruch Rabinowitz, who was also among the deportees and only by powerful intercession was returned to Hungary, described his path of suffering, to a "Yad Vashem'' interviewer ; This interview was recorded and transcribed and is found in the Yad Vashem archives (03/3822).

Law No. 12, of the year 1939, concerning the limitation of the role of Jews in communal and economic life, the steps taken to enforce this law and the third antisemitic law, now in preparation, compel and will continue to compel the Jewish residents of the country to relinquish their communal and economic status, in favor of the Hungarians, just as they did in regard to their positions in government service. In the district of Marmaros where the anti-Jewish laws have yet to be enforced, among other things, the review of residence-permits, 45,000 Jews still live, who, either they themselves or their parents, smuggled into the district from Galicia, Bukovina and Poland. In the city of Marmarosziget itself, there are more than 10,000 Jews. Severest enforcement of the anti-Jewish laws, which will commence shortly, will endanger the economic basis of the local Jews. Due to the fact that a large part of Galicia is occupied by the Hungarian army, I urge the Jewish residents of the district, especially those who would like to relocate to Galicia, to fill out the proper forms with the authorities appointed for this purpose : The Mayor of Marmarossziget, or those designated by him and the local, rural authorities. I want to point out to all those interested in this idea, that the relocation will be centrally organized and carried out, this being made possible by virtue of the fact that most of the population of the captured territories, either retreated with the Russians, or were exiled by them and therefore, no great difficulties are to be anticipated in relocating the Jews to a new life. The welfare of the Jews themselves dictates their putting an end to their unhinged status in the district, by giving it up and opening a new life on Galician territory, with the aid of the authorities.

This matter was presented, both to the Jews and to the general public, as something beneficial both to the Jews and to Hungary. The head of KEOKH, Shandor Shimnpalvi, attached the proper instructions to the decree, which, of course, were secret.

In the book itself, in various sections, a very minute fractional tip of the iceberg of the outcome of this "humane", Hungarian project, is described and that as a result of it, even at this early stage of the holocaust, a great void was already created in Marmaros Jewry and entire communities in Marmaros were torn from their very roots and thousands of Jews were murdered and slaughtered, at the hands of the Hungarians. (See, among others, under Hust, Yasin, Drahif, Teresif, Lipsha, Palien-Kablitzky, Igla, Unter and Ober-Apsha, Bugdan, Bistina, Brister, Ganitsh, Dibveh, Valaveh, Vilhobitz Vermezif, Zlatarif, Toren, Tetch, Maiden, Nankof, Niagoba, Grasnitza Siniver, Kalin, Tarniva, Vibarif, Harintsh). We will not duplicate and repeat the description of the atrocities perpetrated upon thousands of Marmaros Jews, in the summer and fall of 1941 (5701-5702). In a few brief sentences, we will merely summarize some of the "outward" aspects of this terrible tragedy, which was a harbinger, not only of the holocaust of Hungarian Jewry, but was also the beginning of the holocaust, to Polish Jewry, as well.

murderers, who found an opportunity to square accounts with Jews, against whom they long since, had "scores" to settle.

The Expulsion and Murders of Summer, 1941

All of these occurrences were minor, compared to the anguish endured by the Jews of Marmaros, in the summer of 1941, in the wake of Hungary's joining the war against the U.S.S.R. On the 27th of June, 1941, a review of the citizenship of the Hungarian Jews was enacted, whereby the Jews had to prove their uninterrupted residence in Hungary, for the previous 90 years, that is, from the year 1851 and that their ancestors were listed among the tax-payers — This was a very harsh and cruel decree.

Some of the Jews of Marmaros — the wealthier and better established, financially — ran around, from office to office, in order to find the documents, proving their citizenship. In the offices of the "Bureau for the Protection of the Rights of the Jews of Hungary" (Magyar Izraelitak Partfogo Irodaja), in Budapest, that was shared by all the groupings of Hungarian Jewry, Orthodox as well as "Neolog'' there were long lines, every day — including a substantial number of Jews from Marmaros — waiting to get the necessary documents. Many of the Marmaros Jews camped at the entrance to these offices during the night, in order to insure their turn, when the office opened. And indeed, most of these people were lucky enough to receive the desired citizenship papers.

But very many of the Jews of Marmaros — and it seem, they were the majority — did not react to the citizenship-decree,, as to a real and present danger. With their simple mode of thinking, they could not conceive of the satanic scheme which was being woven around this decree. They knew and "the whole world knew'' that not only they, but also their parents and ancestors were born and died on this land (and of course were heavily taxed). These Jews, therefore, did not make the effort to procure the necessary documents for citizenship. The struggle for a loaf of bread, literally speaking, prevented them from thinking along those lines ; many of them simply did not have the necessary sum of money needed to arrange the documents.

Employees of the "Central Bureau for the Supervision of Aliens" (known as KEOKH, that is, Kulfoldieket Ellenorzo Orszagos Kozponti Hatosag), two of these, especially infamous, Odon Martinides (Martinides Odon) and Dr. Arpad Kisch, both well-known anti semites, presented a plan for the expulsion of the "Polish and Russian Jews'', with the claim that these Jews, whose source of livelihood was taken away by the anti-Jewish legislation in Hungary, would be able to start a new life in Galicia.

The plan was presented in an "innocent" and ''humanitarian'' manner, which was entirely "for the welfare of the Jews". In a decree issued by the Lieutenant Governor of the District of Marmaros, Dr. Gabor Itai, on the 8th of July, 1941, it was stated :

regulations (tobacco, cigarettes, matches, alchohol, salt, etc.) ; by an edict issued on January 22, 1938, the validity of the citizenship of the Jews, was to be investigated, resulting in the loss of civil rights on the part of one-third of Roumanian Jewry.

Even after the fall of this terrible government, a portion of the anti-semitic laws and decrees reamined in force and the government which followed — the Royal Dictatorship — (February 1938-September 1940) — even augmented them : a ban on employing Jews in government posts (even without remuneration) ; prohibition against acquiring agricultural land ; removing the validity of the diplomas of the Jewish schools ; on the list of officially certified architects, not one Jew appeared ; all the Jewish attorneys were dismissed from the government law-offices, and many more discriminatory regulations that the Jews of Roumania had to cope with. Between both world wars, Roumania generally had anti-semitic governments, in one form or another. Attacks on Jews, in various parts of the country, were its trademarks.

At the "Second Vienna Arbitration" of August 30, 1940, the northern part of Transylvania was severed from Roumania and handed over to Hungary ; in it, of course, the district of Marmaros, as well, which is the northern-most region of Transylvania. Marmaros was thereby united, once again, after about 20 years and became entirely within the domain of Hungary. Elderly Jews, who nostalgically remembered "the good old days" of the Austro-Hungarian Empire, looked forward hopefully, with great anticipation, to the arrival of Hungarian rule. However, for this sector of Marmaros, as well, the disappointment was not far off. Discrimination against Jews already began in the first months after the arrival of the Hungarians. At first, they dismissed all the Jewish public-servants and office-holders ; then came the systematic eviction of all Jews from all areas of economic and vocational endeavor. Then came arbitrary arrests of Jews on trumped-up charges, based on accusations of anti-semitic, non-Jewish informers who had a financial and economic axe to grind, since they were professional and business competitors. Many Jews were exiled to special prison-camps that were opened throughout the country for economic crimes, such as black-marketeering, over-pricing, failing to hand over merchandise to the authorities, hiding commodities and then selling them at exorbitant prices, etc.

Jews were also sent to prison-camps for "ideological crimes", such as, spying, belonging to the Communist party (which was illegal), etc. While, concerning the "'economic" crimes there was, in many cases, a factual basis, since the Jews had to provide a livelihood for their families and what could they do when most of the economic avenues were closed to them — as far as the "ideological crimes" were concerned, however, in the overwhelming majority of the imprisonments, there was not a single iota of truth. Almost all of them, were trumped-up charges made by malicious

of thousands of Jews under the militant-dilletant rule of the Ruthenians, was in serious danger. The new rulers, whose leadership consisted of nationalistic Ukrainians, known as — "Sitches" — most of them refugees, who fled Soviet rule during its early years — were under strong Nazi influence. Openly and without any effort to cover-up, the Sitches were preparing "black-lists of wealthy Jews, who were to be executed. They purposefully circulated rumors that they were about to slaughter the Jews, at any moment.

It appears, that in the entire, brief period of their rule, the Sitches did not execute, even one Jew, but the terror that they spread among the Jews, had a practical purpose — to extort money from Jews, in order to allow them to live. Looking back, it is very possible that their entire aim was only financial and they never really intended to murder and slaughter Jews. But the Jews were not aware — nor could they have been aware — under the circumstances in which the Jews of Marmaros found themselves — of the intentions of the new rulers, who were in the category of "slaves swaggering as kings". The Jews of Czech Marmaros, who for close to twenty years had become accustomed to living in a democratic country — the only one in that part of the world, despite all its faults — especially in Marmaros — now fell so suddenly, "from the heights to the depths".

From this it can be appreciated, that the Jews of Marmaros received the Hungarian invaders with feelings of relief. For indeed — so the Jews said — any rule would be better than the prevailing anarchy, as long as it would remove the nightmare of the "black-lists" and the threats of slaughter. This, not to speak of the economic and political disorder that reigned in Marmaros, in the wake of this regime, which did not breed confidence, even as far as, its administrative and political capabilities were concerned.

In a very short time, the Jews of Marmaros realized that the well-known rule against praying for a new regime, proved itself valid in this instance, as well. The Hungarian regime emerged, quickly enough, in all its ugly wickedness and abominable cruelty. This is quite well known and is elaborated upon under many heading in the book, such as Hust, Tetch Rachov, Yasin, as well as, in shorter entries and there is no need for repetition here.

In the Roumanian sector of Marmaros, the holocaust period began differently. One can possibly point to the beginning of this period in terms of those 40 days that the anti-semitic government of the Roumanian-Transylvanian poet, Octavian Goga, ruled. All the ministers of his government, were known anti-semites, disciples of the old, Roumanian Jew-baiter, Alexander C. Cuza. In the Goga-Cuza short period of rule, (December 1937-January 1938) several discriminatory decrees were issued against the Jews of Roumania, such as : Re-examining the credentials of doctors and pharmacists and the firing of 200 Jewish doctors by the Central Office of Social Insurance ; ban on the sale of items under governmental, monopoly

THE HOLOCAUST : THE JEWS OF MARMAROS

Beginnings

The beginning of the Holocaust in the Czechoslovakian sector of Marmaros was different than in the Roumanian sector. As is well known, in the early part of October, 1938, Sudetenland was seized from the Czechoslovakian Republic and annexed to Nazi Germany.

This act presaged the end of Czechoslovakia. Events proceeded with breath-taking speed : After only one month, the "Vienna Arbitration" of November 2, 1938, awarded Hungary southern Slovakia and in it, the city of Kashoi (Kosice). It also assigned the western part of Carpatho-Russia, namely the districts of Berg and Ung and in these, the cities of Munkacs and Ungvar, to Hungary. The district of Marmaros, which lies in eastern, Carpatho-Russia, was not included in the "arbitration". This region was to have another fate.

Hitler divided crumbling Czecholovakia into three parts : 1. Bohemia and Moravia, whose population was Czech, he made a "protectorate", which the Nazis ruled directly. 2. Slovakia, they transformed into an "independent" state, which they ruled by means of a "government", appointed by them. 3. While Marmaros, populated by Ruthenians-Ukrainians, was supposed to receive broad autonomy, under Nazi patronage, of course, and the city of Hust, was to be the capital of this autonomous state.

This autonomy only lasted from November 22, 1938 until March 15, 1939, namely three and one-half months, for, in Mid-March, 1939, Hungary over-ran Czech Marmaros by force and in a brief struggle, routed the Ruthenian forces, which attempted to stand in their way and to oppose them. Germany only recognized the Hungarian conquest, de facto and the Hungarian authorities themselves, did not annex Czech Marmaros to Hungary in an absolute, formal, manner. The region had the status of "occupied territory" and was legally under military rule ; this as a gesture towards the Nazi Ally. For, the Hungarian conquest came — according to the Hungarian claim — in order to protect the Hungarian population, whose safety was endangered by the Ukrainian-Ruthenian rule. However, practically, there was no difference — administratively, or from any other point of view — belween the Marmaros district and the districts of Berg and Ung, which Hungary acquired "legally", through the "Vienna Arbitration".

The historical truth, however, is that the safety of the few Hungarian nationals in Czech Marmaros, was not in any danger at all — not economically, spiritually-culturally and certainly not, physically. But the safety of the tens

It is possible to expand upon certain specific, unique characteristics, indigenous only to the Jews of Marmaros, for example, the atmosphere and the spirit in the town on the High Holidays, the days of penitential prayers, the ten days of repentance, etc. But suffice it to have described several general features in order to be able to have some concept of Jewish life in a world which is no longer and will never again be.

Then the Badchan turned to the house where the groom sat, for the reception made for him. The groom was also given words of moral teaching, on the occasion of his wedding. The Badchan would also praise the bride and groom. The Badchan, who was knowledgeable, would cite from the Midrash and would use abbreviations ; such as talis (prayer shawl) "before the ceremony let him go repent" (a Hebrew play on the Hebrew letters). The entire chapter of the sacrifice of Isaac would also be said in verse. Many citations of the Midrash were set to verse by the famous Sziget Badchan, Hersh Leib Gottlieb. (See entry).

The honor of performing the ceremony was given to the Rabbi, the Dayan or any scholar, familiar with the laws of marriage and divorce. The seven blessings were not divided, again the Rabbi or ritual-slaughterer recited all the blessings.

After the ceremony there was a feast at which gifts (for the groom's speech) were announced. Every guest, according to his status, would present a gift to the young couple ; items of value or actual cash. After the meal and grace, the Mitzva dance with the bride. Only the leaders danced. The Badchan invited each one to dance with verses in his honor. Then he invited the bride and groom to dance. Here, the Badchan dwelt at great length on the praises of bride and groom and explained their responsibility in building a Jewish home. He explained that a lot depends on their good fortune : "Father and mother give bedding, but the drop of luck is in G-d's hands". The mood was very lively ; they would dance until sunrise. When parents were marrying off their youngest, they would be given a broom or a rake, to dance with.

On the Shabbat preceding the wedding, they would lead the groom to the synagogue to the "calling-up" ; when the groom was called to the Torah, it was customary to throw sweets and nuts at him.

If the groom was from another community, when the wedding-day came, the local boys would ride towards him in a carriage and the boys accompanying him would not free him until they received cake and brandy, then he could go over to the carriage of those receiving him.

On the Shabbat after the wedding, the women led the bride to the synagogue and on the first Shabbat the bride did not pray at all. They would tell her that "she had to count the number of windows in the synagogue" Apparently, the origin of this nice custom was so as not to embarrass those who were not able to pray. Indeed there were such. In solidarity, even those who could, would not pray.

Generally, there were customs, laws and tradition, interwoven into daily life, which the women of Marmaros knew how to keep zealously, although they never had a formal schooling. Age-old traditions were preserved by them, in all areas : Kosher laws, Shabbat, Holidays, family purity — if a doubt ever arose, they would immediately run to the Rabbi of the community.

Joyous Occasions and Weddings

As was mentioned above, on the last festival days, on the celebrations during the Sukkot week-days, or on Purim, it was usual to get together and rejoice, either at the Rabbi's house, where there was a Rabbi, or a Dayan, or at the home of the head of the burial society, or any other respected citizen. Very few made a Bar-Mitzva party when their sons became 13. It was usually enough merely to bring honey-cake and liquor to the synagogue, on the Bar-Mitzva day ; certainly no gifts were given.

On the other hand, everyone, even the poorest, made a wedding feast, each according to his means, when their children were married.

As was already pointed out, most families had many children and it was not easy to marry off one child after the other, especially those who were blessed with daughters and this was a source of deep concern to parents.

Let us perpetuate the atmosphere of the Jewish wedding as we knew it and as we remember it in the communities of Marmaros :

First of all, the preparations for the wedding ; although only the few, the wealthy, would present the groom with a gold watch, or give engagement gifts to the prospective bride, but bedding, pillows and blankets, sheets and towels etc. (shtofir) had to be given by all parents. This was mostly the obligation of the bride's parents.

In order to prepare pillows and quilts stuffed with goose-feathers, the neighboring women and girls would be invited, during the long winter nights to a "feather-plucking" party. This was called "Klakeh". (The origin of this word is for linguists to investigate). They would serve french-fries, sing, and entertain each other with stories, until they prepared the necessary amount of feathers.

Not everyone printed wedding-invitations. On the day of the wedding, two girls, dressed in their best clothing, would go from house to house and say : "The bride invites you to the wedding". To weddings of the rich, one came by invitation, only, or it might depend on one's personal relationship with the families. When a bride was the daughter of poor parents and certainly if she was G-d forbid, an orphan, all the girls of the town would go to help the bride rejoice' Before the ceremony, the girls and women danced with the bride. The Badchan, as well, would come to the place where the bride sat and in rhyme, would sing words of moral teaching, to the bride. He requested that the bride rise from her chair and ask her mother for forgiveness. If the bride was an orphan, he said sorrowful things until she would burst into tears. Among other things, the Badchan would describe in rhyme how the angel "Duma" goes to the parents' grave and arouses them. The deceased is frightened lest he have to be judged again by the heavenly court. But the angel reassures him that today his child is being led to the bridal-canopy. One can imagine the sobbing and wailing of all those who came to rejoice with the bride.

On the Roumania side as well, preparatory forms were established by various organizations. Within the book can be found statistics concerning the extent of Aliya from each community. Generally speaking, it can be said that Marmaros Jewry made a great contribution to the up-building of the land in all areas, even before the establishment of the State. On this, in a separate chapter.

Communities, Groups, Ways of Life, Folklore and Customs

Within the book, we try to give a picture of each community, its Rabbis, lay-heads and everything connected to communal life. We would like to give a general, concentrated review here, about the organization and structure of the communities and groups. The Marmaros communities fell under the jurisdiction of the Orthodox Bureau. That is, they belonged to the organization of orthodox communities, whose structure was determined by the regulations set by the great Rabbis in the year 1868, after their separation from the progressive congregations : Status quo, Neolog and Reform. In every settlement there was an organized community, only one, of course, since all members of the community were Orthodox.

The community leadership were generally elected by secret ballot. Communal taxes did not exist and so every married resident had the right to vote. They elected a head, assistant and 7 trustees, or more. From time to time, there was, understandably, a contest among several chasidic groups, or between the heads of different families, for the position of community-head and as in often the case, there were strong differences of opinion, for which the intervention of the Orthodox Bureau was required, in order to quell the controversy.

The income of the various communities was based on two sources : "Gabeleh", that is the ritual-slaughter-fee paid by the butchers who owned butcher-stores, tax on the sale of kosher meat and, in smaller places, there was also an income from the sale of "yeast", for baking bread and challahs, in which case the community placed a special tax on the sale of yeast ; since most of the store-keepers were Jewish, it turned out that even the non-Jews paid this tax on yeast. The funny part about it was that they often realized this and it was strange to hear from the non-Jewish women who came to buy the yeast : "Why do we have to pay such a high price for the yeast, in order to help support your Rabbi. But after the fact they accepted it. (Under the entry Sitchl are details concerning the method of paying the "Gabeleh" for the slaughter of animals and chickens).

In every town there was a burial-society, grave-diggers group (Melatzs), Talmud-study society, Mishna-study, good-deeds' workers society, visiting the sick. The consciousness of mutual help, for one person to aid the next was very developed and everywhere there were men and women who both openly and secretly helped the needy and the infirm.

time, known antisemites, Coga-Cuza, came into power in Roumania ; the men of the "iron-guard". Yet the Jews somehow got along with the Roumanians, because of the "bribery" that was prevalent there.

In contrast, the new Czechoslovakia of President Massaryk was a democracy, with a strong and stable government. But even there were not lacking, anti-semitic manifestations and discrimination against Jews. In Czechoslovakia there was no brutal anti-semitism, but "salon" anti-semitism, hidden in democratic garb, was present here, as well. For example, taxes in Czechoslovakia were very high, especially for merchants. Since Jews are generally merchants, they suffered terribly from the tax-load placed upon them. The "financial-agents", who were responsible for tax-collection, tormented the Jews to no end. There were cases where they stopped Jews in the middle of the street, took them into the hallway of a nearby building and demanded that they empty their pockets, to their last penny. There were also cases where they detained a Jew at the tax-bureau and ordered his family to bring a large sum of money, there and then, otherwise they would not free him ; they refused to allow a passport to be issued for medical treatment abroad, if all the taxes had not been paid -- all of this, without recourse to the law or a fair trial. (See "Saul the Choice of G-d", by Reb Yisroel Erlich, page 177, where he tells that Rabbi Saul Bruch, the Rabbi of Kashoi once came out openly against the Czech government for their refusal to issue a passport and for their condescending, insulting attitude towards the Jews and the Rabbi became entangled in a controversy with the authorities)

In any case, after the First World War there was a great change in most parts of Marmaros, in terms of emigration. From the Roumanian portion there started a massive emigration, first of all within the country itself. Communities in the area which was formerly also part of Rumania were thirsty for communal functionaries, Rabbis, ritual-slaughterers, teachers, sextons and the like, because there were hardly any Yeshivot and schools for Jewish learning on any appreciable level, there. The Jews of Marmaros could provide these religious services, most ably. They flooded almost all the cities of the former Roumania with slaughterers, religious judges, teachers, cantors, sextons, etc. There also started a serious emigration abroad, to America, Latin America and, in the thirties, Aliya to Israel ; there was the "Sidkow" Aliya, based on the efforts of an emissary from Israel who came to bring back agriculturists to Israel. Many families did go ; also to the settlements of Baron Hirsch, in Argentina, tens of families went. Also on the Czech side there was an internal emigration, many moved to the cities in Bohemia and Moravia, like Prague, Brono, etc.

Within the youth, the various Chalutz (pioneer) and Zionist movements began training young people for Aliya. Preparatory farms were set up to train the young people in agricultural work or handicrafts. In the Czech sector there was a great awakening for Aliya and many people made aliya to Israel. Details can be found within the book.

Within the Greater Hungarian Jewry of pre-World War I, there was not an atmosphere of emigration at all. The Jews were well enough established financially and Marmaros Jews, who were part of this Jewry, despite their crowded conditions and their poverty, didn't have the "courage" to emigrate. All of them were Torah-observant, with a chasidic appearance, with beards and side-curls, and they harbored deep apprehensions, as to their ability to retain their Torah-mode of living ; that they never G-d forbid, come to Sabbath violation or succumb to forbidden foods and the like, and they certainly did not dare to take their families with them, for fear that they might not find the proper educational possibilities for their children ; and perhaps they also lacked the emotional and intellectual strength necessary for coming into contact with a new world, foreign to them. The simple, modest woman, with the kerchief on her head, was by no means able to adjust to a new society and would be miserable in a world completely foreign to her and so they chose a life of distress, as against endangering their dedication to Torah and tradition.

Post World War I

With the fall of the Austro-Hungarian monarchy, Marmaros was torn into two parts. The area south of the Tisa River was annexed to Greater Roumania which arose after the war and the area north of the Tisa River became part of Czechoslovakia, a new country that came into being.

This is not the place to analyze the difference between the 2 countries and the differences between both regimes : let it suffice to make several short points concerning the life of the Jews.

Roumania was an agricultural country, with rich, productive soil but industrially backward, while Czechoslovakia was industrialized ; culturally advanced but poor agriculturally and in natural resources. Some of the quicker to seize business opportunities took advantage of this difference and began import-export businesses and became quite wealthy and others, living near the borders of both countries, did not hesitate to do some smuggling, as well.

Roumania had a long anti-semitic tradition and the Jews felt the pressure, immediately. The anti-semitism in Roumania, even during normal times. was cruel, sometimes brutal. In the universities, in the institutes of higher-learning, the students were free to vent their violence against the Jews. At the head of the anti-semitic movement stood the infamous Prof. Cuza. The studants attacked Jews openly, in pubiic thoroughfares, in trains. Often these attacks were perpetrated before the very eyes of the authorities appointed to keep law and order and they did not intervene. The students also destroyed synagogue ; in 1927 they wrecked stores, trampled upon Jewish property. The students put terror into the hearts of Roumania's Jews, not to speak of the period when Hitler came into power in Germany. At that

memorialized by Yizkor and there was a by-law in many places that in the home of the Chevra-Kadisha there had to be "jam and fruit-preserves" in order to send to those who were ill.

In contrast, the end of the holiday brought anxiety into the hearts of many, concerning the problems of the morrow. What does one do tomorrow, where does one start ? For all the difficulties and unpleasantness were put off until "after the holidays" ; they therefore refused to part from the holiday. They delayed the evening prayer until late at night, as they sang and danced in their rich Yiddish : "Good friend, dear friend, when will again be Passover ?" "If G-d will grant health and life, there will again be Passover".

There were talented individuals who knew how to cheer up the people and as the holiday was ending on Simchat Torah, they would stand up on the platform and remind everyone that in anticipation of the forthcoming winter season, everyone was dutybound to prepare dry kindling-wood, new shoes and galoshes, potatoes in the cellar, white flour for the Shabbat Challahs, etc. and he would end : "But the poor are excused from all of this."

It was not, in fact, easy to return to the week-day cares when one did not have an established, regular source of livelihood. The Yeshiva boys began to pack their few belongings into their wooden suitcases, the mother baked cookies, "for the way", the father fumbled in his pockets for some pennies, his last, for travel expenses, anything, so that the boy would go off to a Yeshiva, to study Torah. Understandably, there was also a better-to-do class, who went to the Yeshiva well-dressed and well-equipped, with a sum of money, in hand. But they made up a small part of the community.

Emigration and Wandering Far-Off and Across the Sea

Despite the crowding and poverty in the various Marmaros communities, before World War I there were very few people who took the wandering-staff in hand and emigrated to another country or across the ocean, with their families. Even those who travelled abroad to seek a livelihood, left their families behind.

In the other parts of Eastern Europe where Jews lived under crowded conditions, many Jews emigrated. From Russia, Lithuania, Galicia many Jews went to Western Europe, to countries like England, Germany, Belgium, France, etc., as well as to South Africa. Not so, the Jews of Marmaros. For example, in the Jewish areas of London, in East-end or White-chapel, there was a concentration of thousands of families from Eastern Europe. Jews from eastern and western Galicia flooded almost all the large cities of Germany and founded Chassidic Shtieblach (mini-synagogues) there. South Africa had a massive immigration from Lithuania. In all these countries there were no Jews originating from Marmaros. Only a few individuals emigrated to America.

with their lot. Shabbat returned their equanimity to them. From the holy Sabbath they drew spiritual strength, belief, faith — for all the days of the week, in accordance with : "all the six, are from this one day blessed".

On the High Holidays few could afford to make the trip to the Rebbe, in whom they believed. There are many stories how Jews travelled or rode on horse-back over mountains and vales to reach Kasov or Vizhnitz : each to his own Rebbe. This is not the proper place to expand on this. Suffice it for us to appreciate that the trip to the Rebbe involved great difficulties, sometimes danger to life and limb, but one can say that after this exhausting trip, when he would reach the Rebbe's court, he felt great spiritual elevation and heavenly joy. The difficulties of the way only added to the satisfaction and spiritual pleasure, when he was finally greeted personally by his Rebbe -- infinitely greater than it might have been after a short airline flight. There are many stories about groups of Chasidim who travelled or rode together on horse-back to their Rebbe across the mountains and on the way had discussions of moral concern, told Chasidic stories and thereby transformed the trip itself into anticipatory-preparatory pilgrimage towards receiving the presence of the saintly Rebbe and great spiritual awakening for the High Holy Days.

Of the other holidays, outstanding were the last day of Passover and Simchat Torah (the last day in the Sukkot cycle of holidays). Then there was true joy in the Marmaros communities, something hard to find in the world of luxurious living. Completely impoverished Jews, with a shtreimel having only two hairs left, as was said in jest, and an ancient, faded Kapota, would dance in the village-streets, sealed off the road and stopped the traffic on the streets, or at night, upon returning from a holiday celebration, they would dance all the way home and wake all the neighbors. The non-Jews did not dare to interfere. Even the "Porits" who lived nearby did not deter the Jews who were happy on their festival ; a happiness emanating from faith and belief, from the very fact that I am a Jew, that we are different than the "goyim". True, we are in exile, that we have to bend to every "Porits" when we need him, so that we are not harmed, but Shabbat and holidays are different. We laugh at them all, for who is like unto, your people, Israel, one nation on earth ? Sometimes, after imbibling some wine or whiskey, the people would become tipsy and when the "Torah-rounds" were handed out on Simchat Torah, there might actually be some brawling, when they would "honor" a respected community-leader with the 6th round "He who helps the poverty-stricken", but this was unavoidable. It is interesting to note that for this very reason, in many communities they gave this 6th round to respected young men who spent their time studying Torah and it became a great honor to be selected for this round of "He who helps the poor". Here we must also note that on the last day of the holiday the people would gather in the Rabbi's house or in the home of the head of the "Holy-group" (Chevra-Kadisha, for the care and burial of the dead), since on that day the deceased were

one who repeats the lessons for the weaker boys. Many were able to send some of their earnings home, to help their parents' financial straits.

Very few parents sent their sons to high schools or to institutions of higher learning. Here and there was a Jewish student to be found. It was not acceptable in the Marmaros communities that a boy should go off "to study". It was a breach in the honor of the parents. Better that he become a craftsman, a tailor or shoemaker, as long as he would not afterwards G-d forbid become a "goy", one who divests himself of the Torah and the commandments.

Yet among the Yeshiva-students there were many "auto-didacts", who taught themselves the spoken language, could read newspapers etc. In most places, these were the people who ran the local council, or the village's business-affairs. There may have been a non-Jewish council head or as they called him, "the judge" or Bino, in Hungarian, but he was no more than a "figure-head". The affairs were handled by the Jew with a Yarmulke (skull-cap) on his head and his tzizis (fringes) outside, who, in any language, would proceed with the business at hand. Not one of them ever studied in a high-school. All of them were self-taught and were masters of Hungarian, German, Roumanian, Czech, Ruthenian, according to the needs of the situation.

Sabbaths and Holidays

Oh, how difficult it was for so many Marmaros Jews to "bring" the Sabbath into their homes ; that is, to obtain the Sabbath needs. In many homes the approach of Thursday put terror into people's hearts, because on Thursday one had to buy the flour to bake the Challahs and prepare the "yeast"-dough, in the evening (Rushtina). In many homes it was a "mission impossible" to have enough for Shabbat. During the week-days, they made-do, in many homes with corn-bread.

There was a famous joke, that if you ask a child from Marmaros, what blessing is made on bread, he would reply : "On week-days, shehakol, (made on corn) and on Shabbat "who brings forth" (real bread). "True, one Jew helped the other, there were always pious women who collected Challahs to distribute to the poor, but things were hardest for the "middle-class", which didn't accept charity.

But when Shabbat came, the house was filled with light, the mother wore her apron and head-kerchief set aside for kindling the Shabbat candles, the children's shirts were neat and clean, often having been patched, time and again, but nevertheless, white and pressed. All the many worries of the week-days were left behind. They chanted or sang "Welcome Sabbath angels" and "whoever sanctifies the Sabbath", with the traditional melody. Afterwards they went to a Shabbat celebration "Bata", where they sang, danced, heard wondrous stories coucerning great Rebbes and were overjoyed

The hope of every parent was that the child would study Torah and become a scholar ; this was the "lullaby" of every mother : "the child will study Torah for that is the best property". But not everyone could realize their dream. Some of the children could not go on to Yeshivot and learned a trade, tailoring, shoe-making, carpentry and the like, also many of the poor needed the participation of their children, in earning a livelihood in various trades.

But it can be said that most parents sent their sons to Yeshivos, near or far. Most of the Marmaros young men studied in the large local Yeshivos : Sziget, Chust, Vishveh and other smaller Yeshivos. The poor boys had to find not only a place of study but also a "way to live", in order to support themselves. There were cases where an organized group of boys travelled to a new place and founded a Yeshiva. Throughout Hungary, in those days, there were Rabbis in small-towns, eager to teach Torah to others They would invite a group of Marmaros boys and they would establish the Yeshiva. In smaller communities one could eat "days", or receive "weekly-stipends" or "monthly-stipends" from lay leaders and for the week-end take a tour of the area or join the Shabbat-quorum in places where there were not 10 for a minyan.

In the large, Oberland Yeshivot in Hungary, like Pressburg and others, they were not happy to accept boys from Marmaros with the claim that they "assimilate" too quickly, among the Hungarian boys. The Marmaros boys wore Chasidic garb, black hat, long side-curls, while the Hungarian boys generally wore European clothes, short side-burns. It was not the desire of the Rabbis heading the Yeshivot that the Marmaros boys should "assimilate". There were, in fact cases where after certain Marmaros boys removed their Chasidic clothing, they were "lost" and left the proper path. Not all of them had strong enough convictions from the home and when they went out into the world they could not hold their own and left the path of Torah.

In many Yeshivot they instituted the "food-donor ledgers", in which were inscribed the names of the donors to the Yeshiva, throughout the country, Twice a year, at "semester-end", before the High Holidays and before Passover, the boys went from community to community with the food-donor ledger to collect donations. Generally these were Marmaros boys, who accepted the responsibility of the ledger and of course, received a small percentage. In Roumania, for example, the "food-donor ledgers" became a good business, because it was necessary to acquire a permit from the government office of religious affairs to make collections with the ledgers and whoever received such a permit, often by giving bribes, could collect donations freely, throughout the country.

In the Hungarian and later in the Roumanian Yeshivot, it was an accepted fact that the Marmaros boys are clever and sharp-witted, according to the rule, "beware of the sons of the poor, for from them will Torah emanate. And in fact the Marmaros young men were respected in the Yeshivot and tutored the other boys. They were known as "repetition-boys", namely

early and went to public-prayer in the synagogue ; evenings, as well. The simple Jews, among them the craftsmen, woke early to study "Chok" (compilation of Biblical and Talmudic sources), to recite Psalms ; on Shabbat afternoon Psalms were recited publicly, they studied Midrash, went to the Mikva. The "immersion of Ezra", was very prevalent among Marmaros Jews. Even simple Jews observed it. The artisans in Marmaros stood out in their piety and "fear of heaven". Within the book are many examples of this. Religious life flowed naturally as something self-understood. Torah observance and performance of mitzvos was natural, original, without conspicuousness or publicity. On the contrary, they could not stand anyone who tried to be noticed or anyone who attempted to don a cloak, not befitting his proper position. Marmaros Jews had a critical sense and preferred simplicity and modesty. They could not suffer the pride of the rich nor did they like those who tried to dominate their fellow Jew. Yet they respected Torah-scholars. When a scholar or "grandchild" of a chasidic Rabbi arrived to collect money, even the poor, who lacked financial means, tried to paricipate with a cash gift.

Only in the cities and in the larger communities was the education organized and institutionalized by the community-at-large. Only in a few places were there Talmud Torahs (Torah-schools) run by the community. Children were educated in the cheder (one-room-schoolhouses). There were beginning teachers, who taught abc (aleph bet) "Ivre" (reading), until starting Chumash (Bible). Then there were Chumash and Rashi teachers, Talmud and Tosafists, Code of Jewish Law-Kosher codes, or Ritual codes. In the higher classes in Marmaros they mainly studied the Kosher codes. In the cheder they also learned Hebrew writing, math. The cheder was a private enterprise. The teachers barely survived on the tuition. The parents, even the poorest, made every effort to pay. It was a tragedy if a child "missed" even one day and although the teachers never used the weapon of the "strike" and it was rare for a child to have been sent home for non-payment of fees, yet the parents felt it a moral obligation to withhold bread from their mouths in order to pay for their children's studies People of means would bring expert teachers from distant places and there were pedagogues whose name went before them and those who could afford it gave a good deal of money to bring an expert teacher. Classes began at 5 a.m. and continued until 9 p.m., with recesses for breakfast and lunch. Even when the cold reached 20-30 degrees below zero, the children trudged, lamps in hand to the cheder. When the parshas "Mishpotim" was read (around mid-February), they stopped studying evenings.

Some of the children also attended government schools, but they generally avoided sending their chilren to these schools. In many cases they preferred to pay the fines placed on them by the authorities, rather than sending the child to school where he would waste half a day with general studies and would have to sit with bared head.

Vocations, Education, Customs, Folklore and Way of Life of the Jews of Marmaros

The Marmaros settlements, especially the rural ones, were built as follows : On both sides of the main-street dividing the village, generally stretched wooden-houses. The Jews lived near the main street and a few, on the smaller side-streets. There were few stone houses. The richer residents would build a stone house, here and there. These houses were referred to as, "wall". Along the length of the street were merchants, artisans, tailors, shoemakers, carpenters, tinsmiths, blacksmiths, taverns and the like, all, or most of which, were owned by Jews. The non-Jews lived on the side-streets, or more often, in the mountains and fields, near their agricultural land.

Only owners of large estates could make a living from agriculture. The cultivation of the land was given over to tenant farmers. There were Jews who cultivated their own land, especially the plot near the house. Every Jew usually had a cow, chickens and a vegetable-patch. The sources of livelihood were : small scale business, craftsmen, coachmen and laborers. What they were lacking towards a full-livelihood they made up for, with belief, faith, making do, pressed circumstances and cutting down. Many wandered far off to labor as wood-cutters.

The small number of wealthy people who were in each place owned large estates, pasture-land (Palanines), wood-merchants, lumber factories, animal traders, forest-contractors, flourmill owners, fruit merchants, etc.

The dress was Chasidic. On Shabbat almost everyone wore a shtreimel (fur-tail hat) and kapota (long-black coat). The women wore long clothing ; skirts down to the ankles, heads clean-shaven, under their head-kerchiefs they wore a kind of white scarf so that the kerchief should not slip off. There were few women who wore wigs ; simply through lack of means. Only after World War I, was there a change in dress, somewhat more modern, but without any breach in modesty. The language at home was only a piquant Yiddish, but of course, every Jew had a knowledge of the language of the local population : Roumanian, Ruthenian, or Hungarian, according to local requirements. The language of culture, during the Austro-Hungarian Empire, was Hungarian. There is no need to point out that there were not, G-d forbid, Shabbath violators in any town and the women all adhered strictly to the laws of family purity. The first building in any community was the mikva (Ritual-bath).

In the community's early days, there were few Torah scholars. Few were proficient in learning, but all observed the commandments. with beard and payos (side-curls) all followed the chasidic way of life, all rose

THE BOOK OF MARMAROS

After many years' work we present the Book of Marmaros to the She'erit Hapleita of Marmaros Jews all over the world.

The book reflects in brief the history of Marmaros Jewry from when the first Jews came to Marmaros till the Great Destruction.

We have tried to make a point that even the smallest community should have its place in the book and serve as an honourable monument to the 70,000 Martyrs and 160 Kehillos Hakedoshos that were destroyed during 1940-1944 by the Nazi beasts and their collaborators.

The book is written in our Eternal language, Hebrew, but we want to present at least two chapters of the Foreword to the English reader.

One chapter is a description of the way of life and folklore of Marmaros Jews.

The other chapter is on the Holocaust, describing the particular fate of the Marmoros Jews whose deportation and extermination started allready in 1941 by the Hungarians.

We want to stress the barbarism of the Hungarian gendarmerie with the help of the local population, who in a bestial and cruel manner drove the Jews to Kamnets-Podolsk and exterminated them there.

This chapter must be well engraved in the memory of our future generations.

Zochoir es Asher oso Lecho Amolek!

VOLOVO and district

Volovo 403
Ober Bistra 409
Iska 410
Bereznik 411
Bikivics 412
Huliatin 412
Vicski 413
Torn 413
Tiska 416
Lahoviz 417
Lizansk 417
Maidan 418
Navaselicza 423
Soimi 423
Seniver 424
Studna 426
Podobovitz 427
Filipetz 428
Prislop 428
Kalicsava 430
Negreviz 431
Kalacsin 432
Ricske 432
Rustuka 433
Ripina 433

INDEX OF PLACES MENTIONED IN THE BOOK

SIGET
and district

Siget 3
Sepinka 40
Kretsnif 47
Ober Rina 56
Inter Rina 57
Rona Sek 59
Budest 59
Remit 51
Zsulest 52
Sarasau 63
Okna Sugatag 64
Sugatag 65
Wad 65
Breb 66
Kalinest 66
Wiresmort 67
Depolya 68
Serb 69
Ferest 69
Desest 70
Sanapotek 71
Hornicest 71
Huten 72
Kracest 72

OBER WISHO
and district

Ober Wisho 77
Mitel Wisho 101
Inter Wisho 102
Borsa 106
Masif 127
Riskeve 140
Polien Riskeve 143
Petreve 147
Lerdine 151
Krivei 154
Bistro 155
Viso-Volgy 157

DRAGOMIREST
and district

Dragomirest 161
Rezavlia 166
Sicsel 171
Selist 178
Strimtere 181
Sif 183
Kechnie 185
Yoid 188
Glod 190
Polien-Glod 192
Butiza 192
Uncsest 193
Slatina 194
Nanest 194
Valeny 195

HUST
and district

Hust 199
Iza 225
Unter-Bistra 226
Bereziv 227
Drahiv 228
Danilev 231
Dolha 232
Horints 234
Valiatin 236
Visk 239
Zadna 241
Zlatarif 242
Lisitse 243
Lipsa 244
Mikif 247
Nankif 247
Saldobus 248
Sico-Branko 24
Selist 249
Polien-Lipsa 250
Sikernica 251
Kereczky 253
Kasely 255
Kusnicza 256
Sandrif 257

TECS
and district

Tecs 261
Igla 272
Bedevle 275
Bicskof 278
Bilvaritz 286
Bistina 287
Brister 296
Ganics 298
Dibeve 301
Harisof 305
Dilif 306
Vilhovitz 306
Vinif 312
Vermezif 314
Teresif 315
Tereble 319
Terneve 326
Csmolif 334
Leh 335
Mokra Germ. 335
Mokra Russ. 336
Novoseliza 337
Niagova 338
Terisel 339
Neresniza 339
Padaflesa 344
Kalin 344
Kolodna 347
Krive 348
Kenigsfeld 349
Kerekheg 350
Krasnisora 351
Kricsif 351

RAHOV
and district

Rahov 355
Ober Apsa 360
Unter Apsa 362
Behutz 365
Mitel-Apsa 366
Apsicsa 368
Bogdan 369
Bilin 372
Trebusan 373
Iasin 375
Leh Lunka 382
Slatfina 383
Polien-Kabileczky 392
Polien-Kosoviczki 395
Kvasi 396
Rasiska 397
Sdeh Lavan 398

THE MARMAROS BOOK

S.Y. Gross / Y. Yosef Cohen

Copyright by Beit Marmaros, Tel Aviv, 1983

All rights reserved

Printed in Israel

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printing LIPA FRIDMAN, 19, Rabbi Akiva St., BNEI-BRAK
Phone 03-795550 — ISRAEL

THE MARMAROS BOOK

IN MEMORY OF A HUNDRED AND SIXTY
JEWISH COMMUNITIES

Editors:

S. Y. GROSS Y. YOSEF COHEN

Publisher: Beit Marmaros, Tel Aviv

80, Emek Israel St., ISRAEL

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024